

1903. JANUÁR HAVA.

XXVII. ÉVFOLYAM.

29. KÖT. 1. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT

MANDELLÓ GYULA

TARTALOM :

Szabó Jenő: Helyi érdekű vasutaink jövője	1
Czeisler Emil: A magyar befektetési értékek	18
Lengyel János: Almásy Pál, egy magyar nemzetgazda a XVIII. században. I.	39
Közlemények és ismertetések	56
A kartellek. — Magyar közgazdasági viszonyok a török hódoltság alatt. — Közlekedési politika. — A jövedelmi adó problémái. — A részvénytársulatok és szövetkezetek adója. — Agrár öröklési jog. — A helyi érdekű vasutak kérdése. — Magyar Közgazdasági Társaság.	
A Magyar Közgazdasági Társaság tagjainak névsora	78
Közgazdasági irodalom	85

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utca 7.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó közepén 5 ívnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 16 korona; egyes szám ára 1 korona 50 fillér. Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (V. Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

MUNKATÁRSÁK:

Acsády Ignác, akadémiai tag.
 Almási Balogh Elemér, szöv. igazgató.
 Ambrozovics Béla, ny. min. tanácsos.
 Andor Endre, min. fogalmazó.
 Antal Géza, akad. igazgató.
 Arató Gyula, főerdész.
 Asbóth Emil, min. tan. igazgató.
 Balás Árpád, mezőg. muz. igazgató.
 Bálint Imre, közgazd. szaktudósító.
 Ballagi Aladár, egyetemi tanár.
 Ballagi Béla.
 Ballagi Géza, orsz. képviselő.
 Ballai Lajos, szabadalmi tanácselnök.
 Balogh Jenő, egy. tanár.
 Bamberger Béla, közg. író.
 Bánfi Oszkár, bankhiv.
 Barabás Endre, tanár.
 Baross Géza, postatak. titkár.
 Baross Károly, orsz. képviselő.
 Baróthy Lajos, tanár.
 Bartóky József, min. o. tan.
 Barcza Imre, bibliographus.
 Barta Ödön, orsz. képvis.
 Beck Dénes, igazgató.
 Beck Gyula, bankigazgató.
 Beck Hugó, kuriai bíró.
 Bedő Albert, orsz. képviselő.
 Beksics Gusztáv, orsz. képviselő.
 Benedek Sándor, közig. bíró.
 Berényi Pál, tanár.
 Bernát István, közg. író.
 Berzeviczy Albert, vbt. orsz. képvis.
 Bezerédj Pál, kormánybiztos.
 Bíró Tamás, min. tanácsos.
 Bochkor Károly, egy. tanár.
 Bokor Gusztáv, közg. író.
 Boncz Ferencz, min. tanácsos.
 Borovszky Samu, író.
 Bosányi Endre, közg. író.
 Braun Sándor, közg. író.
 Buday László, min. titkár.
 Concha Győző, egyet. tanár.
 Chorin Ferencz, főrendiházi tag.
 Cserhádi Sándor, akad. tanár.
 Csiky Kálmán, műegyet. tanár.
 Csillag Gyula, egyet. tanár.
 Csorba Ferencz, min. o. tan.
 Czeisler Emil, bankhiv.
 Dárday Sándor, számv.-szék alelnöke.
 Dékány Mihály, közigazgatási bíró.
 Dessewffy Arisztid, író.
 Deutsch Antal, közg. író.
 Dobokay Lajos, min. o. tan.
 Donogány Zakariás, orvos.
 Dubravszky Róbert, min. o. tan.
 Eber Antal.
 Ecséri Lajos, ügyvéd.
 Edvi Illés Aladár, tanár.
 Egerváry Gyula, vadászati felügyelő.
 Ehrenhöfer Aladár, min. o. tan.
 Emich Gusztáv, udv. tan., igazgató.
 Emich Gusztáv ifj., minist. titkár.
 Engel Aurél, ügyvéd.
 Enyedy Lukács, minist. tan.
 Exner Kornél, egy. m. tanár.
 Fábry Sándor, alispán.
 Falk Miksa, orsz. képviselő.
 Falk Zsigmond ifj., h. igazgató.
 Faller Károly, bányatanácsos.
 Farbaky István, bányatanácsos.
 Fayer László, egyet. tanár.
 Fejérpataky László, egyet. tanár.
 Fekete Ignác, közg. író.
 Félegyházy Agost, tózsdei titkár.
 Fellner Frigyes, banktitkár.
 Fenyvessy Adolf, közg. író.
 Fenyvessy József, min. s. titkár.
 Fest Aladár, főgymn. igazgató.
 Fodor István, igazgató.
 Forrai András, közg. író.
 Forster Gyula, minist. tanácsos.
 Földes Béla, egyet. tanár, udv. tan.
 Földvály József, közg. szaktudósító.
 Fridrich Tivadar, író.
 Fridrich Vilmos, egy. m. tanár.
 Fritz Péter, kam. titkár.
 Gaál Jenő, műegyet. tan., min. tan.
 Galánfi Sándor, szab. bíró.
 Géber Antal, min. s. fog.
 Gaul Károly, szab. bíró.
 Gelléri Mór, iparegyes. igazgató.
 Gömör Olivér, minist. fogalmazó.
 Gonda Béla, osztálytanácsos.
 Gonda József, államv. hivatalnok.
 Gopcsa László, min. titkár.
 Gorove László, orsz. képviselő.
 Grósz Emil, egy. tanár.
 György Endre, közg. szaktudósító.
 Gyurkovics György.
 Hagara Viktor, főispán.
 Hajdu László, minist. titkár.
 Halász Imre, közg. író.
 Halász Sándor, osztálytanácsos.
 Harmos Zoltán, adótárnok.
 Hatvány-Deutsch József, nagyiparos.
 Havas Miksa, tanár.
 Haydin Imre, orsz. képviselő.
 Hegedüs Ferencz, közigazg. bíró.
 Hegedüs Károly, áll. iparisk. igazgató.
 Hegedüs Loránt, orsz. képviselő.
 Hegedüs Sándor, vbt., orsz. képvis.
 Hegyeshalmy Lajos, minist. titkár.
 Heil Faustin, közigazg. bíró.
 Heim Péter, ny. minist. tanácsos.
 Heltai Ferencz, orsz. képviselő.
 Heller Farkas Henrik, min. s. fog.
 Henyey Vilmos, posta-igazgató.
 Hensch Árpád, akadémiai tanár.
 Hercegh Ferencz, min. s. titkár.
 Hertzka Tivadar, író.
 Hollán Sándor, ifj., minist. titkár.
 Horváth Elemér, min. tan., igazgató.
 Horváth Géza, muzeumi igazgató-őr.
 Horváth János, közg. író.
 Hutyra Ferencz, tanár.
 Illés József, egyetemi m. tanár.
 Imling Konrád, k. t. tan. elnök.
 Jankovich Béla, egyetemi m. tanár.

M. KÖZGAZD. EGYETEM
Számla: 5/a 427 33/30

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT

MANDELLÓ GYULA

1903. — XXVII. ÉVFOLYAM. — 29. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1903.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG
BUDAPEST

Növedéknapló
1904 2. sz.

TARTALOM.

1903. XXVII. ÉVFOLYAM. — 29. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
magyar-osztrák monarchia külkereskedelmi forgalma a XX. század elején	97, 196
Balkay Béla: A szénkérdésről	121
Bánfi Oszkár: A takarékpénztári reform	260
Bánfi Oszkár: A budapesti pénzügyi intézetek üzleteredményei az 1902. évben I.	448
Buday László: Adatok a munkahiányról	249
Czeisler Emil: A magyar befektetési értékek	18
Exner Kornél: Az exlex a pénzügyi jog szempontjából	333
Gerster Miklós: A mesterinas védelme	187
Hegedüs Sándor: Az arany valuta terjedése	169
Jankovich Béla: A közgazdaságtan módszere	417
Kármán Elemér: Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai	366, 430
Lengyel János: Almásy Pál, egy magyar nemzetgazda a XVIII. században	39, 142
Mattyasovszky Miklós: A gazdasági munkások és cselédek biztosítása	353
Rósa Ferencz: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági jelentősége	269
Szabó Jenő: Helyi érdekű vasutaink jövője	1

II. Közlemények és ismertetések.

Ausztrália társadalmi törvényhozása [M.]	316
Balesetstatisztika [Fenyvessy]	473
Börtönmunka [—vits]	228
Bulgária iparügye [—vits]	226
Európa gazdaságának fejlődése [Kováts Ferencz]	165
Helyierdekű vasutak kérdése	63
Jövedelmi adó problémái [—vits]	60
Jövedelmi adótörvényhozás [—vits]	167
Kartellek [—vits]	55
Kereskedelmi szerződések [—vits]	463
Koronaszövetkezetek megadóztatása [Beck Dénes]	381
Középkori, a — munkabérek történetéből [Márki Sándor]	386
Közgazdasági Évkönyv [M.]	222
Közgazdasági szakkatalogus [M.]	155
Közlekedési politika [Fellner]	59
Lakásügyi folyóirat [Fenyvessy]	230
Magyar Kereskedők Könyvtára [H. Z.]	224
Magyar Közgazdasági Társaság	62, 168, 317, 401
Magyar közgazdasági viszonyok a török hódoltság alatt [Krecsmarik János]	58
Magyarország a XX. század elején [Thirring Gusztáv]	157
Magyarország a XX. század elején (válasz és viszonzválasz) [Czirbusz Géza, Thirring Gusztáv]	391
Munkaközvetítés [Fenyvessy]	474
Német jóléti intézmények [M.]	395
Nyugotmagyarország áruforgalma a XV. században [M.]	310
Részvénytársulatok és szövetkezetek adója [Wallon Dezső]	61
Sociális napikérdések [Czeisler Emil]	469
Sociálpolitika és közigazgatási tudomány [M.]	229
Svájcz kenyere [—vits.]	398

	Oldal
Tanonezügy. [Fenyvessy]	475
Vámpolitikánk s a Balkán [Vágó J.]	312
Világkereskedelmi kikötők [Vágó József]	464
Vita az Exlexről a pénzügyi jog szempontjából	477
XI. nemzetközi közegészségügyi és demografiai congressus Bruxellesben	480

III. Ismertetett munkák.

Albrecht: Handbuch der socialen Wohlfahrtspflege in Deutschland. Berlin, 1902.	395
A magyar korona országainak ipari balesetei az 1901. évben. Budapest, 1903.	473
Budapesti, a kereskedelmi és iparkamara könyvtárának katalogusa. Szerkesztette Szabó Ervin. Budapest, 1902.	155
Calver, Richard: Handel und Wandel. Jahresberichte über den Wirtschafts- und Arbeitsmarkt. Jahrg. 1902. Berlin, 1902.	222
Cohn Gustav: Zur Geschichte und Politik des Verkehrswesens. Stuttgart, 1900.	59
Czirbusz Géza: Magyarország a XX. évszáz elején, föld- és néprajzi, nemzetgazdasági és társadalomtudományi szempontból. Temesvár, 1902.	157
Gelléri Mór: Socialis napikérdések: 1. Munka nélkül. 2. Munkás-érdekképvi- selet. 3. Munkás-jóléti intézmények. Budapest, 1903.	469
Grunzl, Josef: Über Kartelle. Leipzig, 1902.	55
Grünberg, Karl: Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau. Leipzig, 1902.	312
Jahrbuch des Handelsvertrags-Vereins 1902. Berlin	463
Jastrow, J.: Socialpolitik und Verwaltungswissenschaft. Aufsätze und Abhandlungen. Band I. Arbeitsmarkt und Arbeitsnachweis. Gewerbeberichte und Einigungsämter. Berlin, 1902.	229
Kosztka Imre: A pénz	226
Kováts Ferencz: Nyugotmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harminczadkönyv alapján. Történetstatisztikai tanulmány. Társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások. I. Budapest, 1902.	310
Kowalewsky, Maxime: Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform. Mit Genehmigung des Verfassers aus dem Russischen übersetzt von Leo Motzkin. I. Römische und Germanische Elemente in der Entwicklung der mittelalterlichen Gutsherrschaft und der Dorfgemeinde. II. Die Feudalisierung des Grundbesitzes in ökonomischer Beziehung. Berlin, 1901.	165
Kreutzer Lipót: Magyar Kereskedők Könyvtára. I. évfolyam. VI. füzet. Svájcz.	224
Mandelló Gyula: Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások. II. Budapest, 1903.	386
Márffy Ede ifj.: A részvénytársulatok és szövetkezetek adója. Budapest, 1902.	61
Meyer, Robert: Das Zeitverhältniss zwischen der Steuer und dem Einkommen und seinen Theilen. Ein Beitrag zum österreichischen Steuerrechte und zur Lehre vom Einkommen. Wien, 1901.	60
Ministère du Commerce, de l'Industrie des Postes et des Télégraphes. Conseil supérieur du travail. Session de 1902. Apprentissage. Rapport de M. Briat au nom de la Commission permanente. Enquête et documents. Paris, 1902.	475
Müller, Otto: Die Einkommen-Steuer-gesetzgebung in den verschiedenen Ländern. Jena, 1902.	167
Reeves, W. P.: State experiments in Australia and New-Zealand. I—II. London, 1902.	316
Roux, Roger: Le travail dans les prisons et en particulier dans les maisons centrales. Paris, 1902.	228
Staneff, Stoil: Das Gewerbewesen und die Gewerbepolitik in Bulgarien. Leipzig, 1901.	226
Verhandlungen der I. Verbandsversammlung und Arbeitsnachweiskonferenz am 26. und 27. Mai 1902 in München. München, 1902.	474
Wiedenfeld Kurt: Die nordwesteuropäischen Welthäfen: London, Liverpool, Hamburg, Bremen, Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Havre in ihrer Verkehrs- und Handelsbedeutung. Berlin, 1903.	464
Wirz, Jacob: Die Getreideproduction und die Brotversorgung in der Schweiz. Solothurn, 1902.	398
Zeitschrift für Wohnungswesen. Herausgeg. von Prof. H. Albrecht. Berlin. Jahrg. I. 1902.	230
Zoltai Lajos: Vidékiek beköltözködése Debreczenbe 1564—1640. között. Debreczen, 1902.	58
Közgazdasági irodalom	85, 231, 323, 403, 481

Helyi érdekű vasutaink jövője.

Sok szó esett a vicinális vasutakról azóta, a mióta egyfelől az erkölcsi impressió — kissé talán elhamarkodva — pálczát tört az eddigi vicinális törvényhozás és praxis felett, másfelől pedig a véletlenül közbejött gazdasági depressió behatása alatt a magánvállalkozás, nevezetesen pedig az e vasutak körül érdekelt vállalkozó és pénzügyi körök, a Panama sokszoros hánytorgatása által még inkább felingerelve, élénken reagáltak a németül ugynevezett »Spott zum Schaden« ellen, vagyis az ellen, hogy az általok elviselt koczkázatokhoz és károkhoz még a gúny és gyanúsítás is hozzáfűződjék. Nyílt titok ugyanis, hogy több építési vállalkozó cég egészben vagy részben áldozata lett a vicinális építkezéseknek, az elsőbbségi részvényeknek ismeretes felette csekély jövedelmezősége pedig eléggé igazolja, hogy a finanszírozó pénzintézetek sem csinálhattak oly fényes üzleteket, mint általában hinni szokták.

Sok szó esett tehát mindezekről, oly sok szó, hogy fölöslegesnek tartanám hosszas bevezetéssel fárasztani a tisztelt hallgatóságot, hanem, mint a hazai vasutügy egyik régi munkása, megyek mindjárt in medias res.

Mindenekelőtt a nélkül, hogy a törvényhozás érdemeit kisebbiteni akarnám, annak a meggyőződésnek adok kifejezést, hogy vicinális vasutaink eddigi, talán túlzás nélkül bámulatosnak mondható fejlődése legelső sorban nem az 1880. évi XXXI-ik és 1888. évi IV. törvényczikk tételes rendelkezéseinek, hanem mindenek felett két oly intézménynek köszönhető, mely a gyakorlatban nem secundum, nem is contra, hanem praeter legem kifejlődött. Ez a két intézmény: egyfelől az az ismeretes szabványszerződés, a melynek határozmányai szerint az üzemkezelés koczkázatait az üzleti bevételek egy bizonyos hányadának átengedése fejében a m. kir. államvasutak — tehát közvetve maga az állam — válialta magára; másfelől pedig az a trust-rendszer, mely a piaczképtelen h. é. vasuti elsőbbségi részvények értékesítését s ez által egységes és piaczképes kötvények kibocsátása útján a külföldi tőkének bevonását lehetővé tette. Már pedig, ha igaz az, hogy a multban helyi érdekű vasutaink nagy hálózata ezen a két főoszlopon épült fel, akkor kétségtelenül a jövőre is ugy szólván minden e két főoszlop sorsától, vagyis attól függ, hogy e két intézményes alap fentartatik-e vagy elejtetik, — szilárdittatni fog-e vagy gyöngittetni? Azért e két — praeter legem kifejlődött, — intézménnyel az alábbiakban bővebben fogok foglalkozni, ugy szintén a törvényben gyökerező adókedvezményekkel is, mely utóbbiakat a

legfontosabbaknak tartom mindazon kedvezmények közt, melyek a vicinális vasutakat secundum legem megilletik. Fejtegetéseim implicite meg fogják adni a választ arra a kérdésre is, hogy gyökeres törvényhozási reformra van-e szükség, vagy pedig csak novelláris intézkedésre? Határozott és közvetlen választ erre a kérdésre azért nem adhatok, mert szerintem is sok jogosultsága van annak a felfogásnak, hogy ha különösen a vasutengedélyezési eljárás hosszadalmasságát és kevésbé contradictorius voltát meg akarjuk szüntetni, akkor egész vasuti jogrendszerünket ki kellene emelni a még ma is fennálló alapvető osztrák rendeletek bázisáról, vagyis meg kellene alkotni azt a magyar vasuti jogot, melynek megalkotását évek előtt már trónbeszédék is kilátásba helyezték. Ezenkívül egy füst alatt meg lehetne szüntetni azokat a hatósági konfliktusokat is, melyek ma annyira akadályozzák a községi, ugynevezett közuti vasutak fejlődését; a gazdasági és iparvasutakra nézve pedig biztosítani kellene a kisajátítási jogot s azok engedélyezését a decentralisatio elve alapján lehetőleg egyszerűsíteni. Mind ez nincs szoros és feltétlen összefüggésben a tulajdonképeni vicinális vasutak ügyével s attól a czélszerűség, időszerűség, szóval a kormányzati politika szempontjából el is választható.

Részemről itt csak a tulajdonképeni vicinális vasutak kérdésével foglalkozom, vagyis helyesebben mondva, azon másodrendű vasuthálózat ügyével, mely nem államköltségen, hanem a vicinális törvények alapján, tehát vicinális elnevezés alatt épült ki, vagy fog még ezután kiépülni.

Ismétlem, azokat a kedvezményeket, melyeket a vicinális vasutak részére a főfontosságú adókedvezményeken kívül maga a törvényhozás nyújtott, — ha nem is szabad kicsinyleni, de még kevésbé lehet túlbecsülni. Ám nézzük közelebbről, pl. azt a sokszor túlbecsült, állami és törvényhatósági subventiót, mely a törvény keretében eddig nyújtatott. Már masok bővebben és helyesen kifejtették, hogy az u. n. postai hozzájárulást nem lehet, nem szabad subventiónak minősíteni. Részemről, eltekintve attól, hogy a postai hozzájárulás a teljesítménynek megfelelő egységi díjtételekben nyújtatik-e vagy fix évjáradékban; ebben a posta hozzájárulásban magában véve nemcsak subventiót, de még kedvezményt se látok, hanem egyszerűen csak felmentést egy oly, alapjában indokolatlan servitus alól, melynek csak a nagy magánvasutak aerájából maradt fenn némi jogtörténeti alapja, mely tehát pl. már csak az államvasúti hálózattal szemben is nem jelent mást, mint a postai kezelési ágnak indokolatlan gazdagodását a vasuti kezelési ág rovására. A subventió külső színezete csak az által fűződött ehhez a postai hozzájáruláshoz, mert a h. é. vasutak engedélykérői az első időben úgy, mint még most is, jobbra építési vállalkozók voltak, a kiknek jobban konveniált egy fix évjáradékot az építési költségek javára financiroztatni, mintsem a teljesítményekkel arányos és évről évre változható postaszállítási díjat az üzlet javára átengedni. Egyedül ez az oka annak, hogy az engedély utolsó 40 évére lemondtak minden postai hozzájárulásról, vagyis az első 50 év utáni időre elvállalták még a posta ingyenes szállítását is, sőt ezenfelül még törzsrészvényeket is adtak a postakincstárnak, csak hogy az első 50 évre fix évjáradékot kaphassanak. Végleges ítéletet erről az alkuról majd csak az utókor fog alkotni, ha ugyanis az engedélyek lejártá után valaki fáradságot vesz magá-

nak kiszámítani, hogy a vicinális vasut mennyivel járt volna jobban, vagy rosszabbul, ha beérte volna a teljesítményekkel arányos postaszállítási díjakkal? Nem vagyok próféta, de mégis merem állítani, hogy a h. é. vasutak, mint ilyenek, szempontjából ez az alku vég-eredményében inkább hasonlít az Ezsau lencséjéhez, mintsem hogy a postahozzájárulást még ebben a formában is subventiónak lehetne minősíteni. Nem is nagy merészség tőlem ez az állítás, mert köztudomás szerint néhány vasut máris többet fizet a m. kir. államvasutaknak a postakocsik beállításáért, mint a mennyit az egész évjáradék kitez, sőt egyes vasutak a törzsrészvények osztalékaiban már visszafizetéseket is teljesítenek a postakincstárnak az évjáradékbeli állítólagos subventióra.

Marad tehát a tulajdonképeni állami és törvényhatósági subventio. Az előbbi kitett az eddig engedélyezett vasutaknál $8\cdot4\%$ -ot, az utóbbi 8% -ot, együtt tehát $16\cdot4\%$ -ot a tényleges építési tőke után. Ezzel a kétrendbeli subventióval azonban jogosan szembe állítandók azok a nagy műszaki teljesítmények, melyek részint a hadászati teljesítő képesség indokából, részint pedig az állami kezelés, vagyis más szóval a már említett szabványszerződés főfontosságú kedvezményének előfeltétele gyanánt kívántatnak, melyek tehát a vicinális vasutak tulajdonképi rendeltetését meghaladják.

Nem osztozom azok nézetében, a kik e kétrendbeli, egymást többé-kevébbé fedező nagy műszaki követelmények elejtését, vagy csak számbavehető csökkentését is lehetők tartják, mert nem is említve a hadászati követelményeket; a ki élvezni akarja a szabványszerződés előnyeit, annak meg kell nyugodni e szabványszerződés igénybevételének természetes előfeltételeiben is. Arról igenis lehet szó, hogy a m. kir. államvasutak a vicinális vasutakat ne sablonosan, hanem mint külön csoportot, tehát gazdaságosabb és commercialisabb elvek szerint kezeljék, mint főhálózatukat s e végből a vicinális vasutak részére már a központban is külön főosztályt szervezenek. Ebben, de csakis ebben az esetben tartom valószínűnek, hogy e szervezkedésből előbb-utóbb kifejlődik a nagyobb műszaki követelmények mérséklése, sőt talán a keskenyvágányú vasutak felkarolása is; ezzel azonban, mint biztos faktórral, egyelőre számolni nem lehet.

Különösen a műszaki és vállalkozó körök sokat beszélnek ezekről a vicinális vasutaink tulajdonképi rendeltetését meghaladó nagy műszaki követelményekről, de még eddig senki sem próbálta meg kiszámítani, hogy azok körülbelül mily $\%$ -át teszik ki a vicinális vasutak átlagos befektetési tőkejének? pedig ez fontos volna annak a kérdésnek megítélésére, hogy ezek a költségek alatta maradnak-e az állami és törvényhatósági subventiónak, vagy pedig azt még meg is haladják? Ma tehát még ebben a kérdésben sincs tiszta képünk, de én itt is meg merem kockasztatni azt az állítást, hogy a szokásos állami és törvényhatósági subventió együttvéve sem haladja meg a kérdéses nagyobb műszaki teljesítmények költségeinek mértékét, a mi — ha igaz, — akkor eddigi vicinális vasutaink, mint ilyenek, az állam és törvényhatóságok részéről tulajdonképpen subventiókban egyáltalában nem is részesültek.

Nem jogosulatlan tehát az az igény, hogy jövőre az állami segély magasabb összegekben, nevezetesen pedig minimaliter a tény-

leges építési tőke 10°/o-ában szabassék meg. Nem jogosulatlan ez az igény már azért sem, mert mindinkább oly vicinális vasutak kerülnek sorra, amelyeknél a rentabilitási kilátás csekélyebb, mint a minővel az eddig épült h. é. vasutak kecsegtettek. Oly, a jövőben esetleg építendő vicinálisoknál, melyek a m. kir. államvasutakhoz csatlakoznak ugyan, de a szabványszerződést nem veszik igénybe, jogosultnak tartom a rendes állami subventiόν felül még azt a sokszor hallható kivánságot is, hogy a csatlakozási állomás kibővítési költségeit magok a m. kir. államvasutak viseljék; oly vasutaknál azonban, melyek igénybe veszik a szabványszerződést, sem ezt a kivánságot, sem azt nem tartom jogosnak, hogy a forgalmi eszközök beszerzési költségei alól a h. é. vasutak felmentessenek. Köztudomású dolog ugyanis, hogy a m. kir. államvasutak a szabványszerződést — akár joggal, akár jog nélkül — de tényleg magokra nézve felette onerosusnak tartják. Ebből a felfogásból — amire különben még visszatérek — oly feszült hangulat fejlődött ki az üzletkezelő m. kir. államvasutak és a h. é. vasutak közt, a melyet megszüntetni mindkét félnek, de különösen a h. é. vasutaknak nagy érdekében áll; helytelen politikának tartom tehát azt, hogy ez a m. kir. államvasutak köreiben uralkodó kedvezőtlen hangulat még a szabványszerződés kereteit túllépő pénzügyi kedvezmények követelése által is fokoztassék. Különösen pedig jogosulatlan az a követelés, hogy a forgalmi eszközökre szükséges tőke szolgáltatása alól a vicinális vasutak felmentessenek. Ez a követelés természetesen arra indítaná a m. kir. államvasutakat, hogy a vicinális vasutak fölöslegei terhére magasabb kocsibérekét számítsanak fel, vagyis hasonló helyzet következne be, mint a minőt fentebb a postaszállítási díjak kérdésében kimutattam. Ezt tehát részemről szintén oly egyoldalú és rövidlátó, après moi le déluge — vállalkozói politikának tartom, mint a póstai fix járadékok rendszerét.

Ami pedig a törvényhatósági subventiót illeti; arról, igenis, lehet szó, hogy helyes volt-e a multban, vagy helyes volna-e a jövőre is a törvényhatósági segélyek céljaira azok közuti alapjait venni igénybe? Vagy nem kellene-e inkább a törvényhatósági subventiókat a törvény által megengedett külön adóalapokra átutalni? Azt azonban senki sem fogja tagadhatni, hogy a törvényhatósági subventiókat legalább is az eddigi mértékben fenn kell tartani, ha a törvényhatóságok óhajtják azt, hogy újabb vicinális vasutak épüljenek.

¶ A vicinális praxis köréből sok szó esett azokról a — Végrehajtási
kedvezmények. mint mondják — indokolatlan kedvezményekről, melyekben a vicinális vasutak tervezői az építési tényleges tőkének állítólag túl magas megszabása által részesülnek. Nem nehéz azonban ezt a Panama izú allitást a maga valódi értékére leszállítani. A tervezőre, mint olyanra, ez a magas megszabás azért bir fontossággal, mert ezen a réven úgy az államtól és törvényhatóságoktól, mint a községek-től és magánosoktól is nagyobb hozzájárulást vél kieszközölhetni; ha pedig a tervező egyuttal építési vállalkozó is, akkor az, a rendszeren engedélyezni szokott 22°/o pénzbeszerzési költségen felül az építési tőke emelése utján még további 10—20°/o pénzbeszerzési költséget remél behozhatni, mert hiszen tudja, hogy a szokásos 78°/o árfolyam mellett az elsőbbségi részvényekre rendszerint vevőt nem talál és még kevésbé kaphat megfelelő lombard-kölcsönt. Az elsőbbségi részvények vevőjére vagy lombardirozójára nézve pedig (lombardirozás esetében a

vállalkozó hitelén kívül) egyes egyedül a vasut várható rentabilitása bir fontossággal, azonban sajnos, a rentabilitás előzetes megállapítására biztos alapjaink nincsenek s így itt tág teré van a fantáziának, mely egyebek közt abban is megnyilvánul, hogy mentül alacsonyabb árfolyamon jut a finanszírozó egy 100 koronáról szóló és 5°/_o-ig menő osztalékra jogosító elsőbbségi részvény birtokába, annál nagyobb nyereségi esélye van fel egészen az 5°/_o-ig, illetve a 100 koronáig. Ha például — mert voltak, vagy legalább lehettek kivételesen ily esetek is — 50°/_o árfolyam mellett vette az elsőbbségi részvényt és ha a jövedelmezőség felrug 5°/_o-ra: akkor nyilvánvaló, hogy a finanszírozó 50 koronát, vagyis alterum tantumot nyert az elsőbbségi részvényen. De viszont, ki garantálja neki, hogy a majdani rentabilitás csak félig-meddig is fedezni fogja a tényleges vételarat, ha az mindjárt csak 50 koronát tett volna is ki? Senki. Világos tehát, hogy ha a vicinális vasutak körében lehet szó a sokszor emlegetett »becsapásokról«, ennek a veszélynek a vicinális vasutak létesítése körül közreműködő összes tényezők közül senki sincs kitéve oly nagy mértékben, mint a finanszírozó.

Látnivaló az előadottakból, hogy ebben a kérdésben úgy a tervező, mint az építési vállalkozó, mint végre a finanszírozó álláspontja is egészen természetes, tehát egyszersmind legitim is akkor, ha ez a törekvés sem a közérdeket, sem mások érdekeit nem sérti. A közérdek szempontjából — megengedem — sérelmes volna, mert erkölcsileg meg nem engedhető az, hogy a kormány műszaki közegei az effectiv építési tőke megállapítása alkalmával tudatosan emelni igyekezzenek azt a cursus-veszteséget, melyet a kormányhatóság akár helyesen, akár helytelenül, fix 22°/_o-ban szokott megállapítani. Úgy tudom azonban, — s mint a kereskedelmi ministerium vasuti szakosztályának egykori főnöke, ezen benső meggyőződésem kifejezésével tartozom a kormány műszaki közegeinek, — hogy ők, a kormány műszaki közegei, elvileg sohasem mennek túl a vicinális vasutakkal szemben sem azon a mértékben, mely az állami építkezések költségelőirányzatának megállapításánál szokásos; ha tehát az így megállapított építési tőke a gyakorlatban mégis több mint elég a valódi építési költségekre, ez rendszerint az építési vállalkozó érdeme, a ki olcsóbb építkezés által eléri azt, hogy az elsőbbségi részvényeket a hatóságilag engedélyezett 78°/_o árfolyam alatt is értékesítheti a nélkül, hogy őt veszteség érné.

Sérelmesnek állitható továbbá a közérdek szempontjából a non valeur-ök létesítése is; de az engedélyezés stádiumában ez is csak frázis, mert minden a rentabilitástól függ, ettől függ tehát az is, hogy lehet-e egyáltalában szó non valeur-ról, vagy sem? A mikor pedig megtudjuk, hogy, igenis, van non valeur, akkor már késő, de akkor is nem a közérdek szenved alatta, hanem a finanszírozó. Különben is piaczképtelen címletekről lévén szó, az engedélyezni szokott kurzus és kamatláb nem jelenthet egyebet, mint végső határát annak az elsőbbségnek, mely a finanszírozót, vagyis az elsőbbségi részvényt, a ki pénzét kockáztatja, jogosan megilleti azzal a törzsrészvényessel szemben, a kinek a vasut létesítéséből közvetlen haszna van. Ez a véghatár a 80-as években 80°/_o árfolyam mellett 6°/_o volt s így már is lényeges megszorítást szenvedett, mert a most engedélyezni szokott 78°/_o árfolyam távolról sincs arányban a kamatlábnak 5°/_o-ra történt

leszállításával. Különben pedig ezen non valeur-öknek igen radikális kuráját már évek előtt felfedezték a régi kamatbiztosítási rendszer egy bizonyos fajtájának visszaállításában, a melyről még szólni fogok; szerencsére azonban egyszeriben észrevették azt is, hogy ez oly medicina volna, mely a közmondás szerint peior morbo, értve t. i. a morbus alatt azt, hogy a vicinális vasutak a magán tőke kizárásával államkölségen épüljenek. (Tudom, hogy sokan ettől az államkölségen való építéstől nemcsak nem félnek, hanem éppen ebben találnák a vicinális vasutügy legjobb megoldását; azért bocsánatot kérek, hogy e megoldást a morbusához mertem hasonlítani. Elméletileg helyes is volna ez a megoldás, de gyakorlatilag, eltekintve attól, hogy az állam természetesen és jogosan tartózkodik saját hitelét alárendeltebb czélokra igénybe venni: meggyőződésem az, hogy az adófizető polgár és a törzsrésztvényes közt, mint két szék között, a vicinális vasut a földre kerülne s így ez a megoldás mégis csak a hindu vallás Nirwanájához hasonlítana.)

Ezekén kívül az állítólag túlmagas építési tőkék révén még csak egy, de szintén csak látszólagos sérelemtől lehet szó, annyiban, a mennyiben az állami megváltási jog érvényesítése esetében a tényleges építési tőke az, mely a megváltási ár minimumát képezi; ha tehát ez túlmagasan van megállapítva, akkor megváltás esetében az állam rövidséget szenvedhet. Mellesleg megjegyezve, a nem vicinális magánvasutaknál a megváltási ár minimuma gyanánt mindig a névleges, nem pedig a tényleges építési tőke volt kikötve s így ebben a pontban a vicinális vasutak hátrányosabb elbánásban részesültek, mint a nagy magánvasutak. De ettől eltekintve, valódi sérelemtől itt sem lehet szó, még pedig azon egyszerű oknál fogva, mert az állami megváltásról szóló pont egy tisztán akadémikus határozománya az engedélyokiratoknak. Még eddig sem Magyarországon, sem Ausztriában soha sem volt eset arra, hogy valamely magánvasut ezen megváltási jog feltételei szerint lett volna államosítva. Volt államosítás innen is, túl is nagy számban, de az egyezkedő felek mindig megtalálták annak azt a módját, mely nem akadémikus formulákon nyargal, hanem számol a helyzettel úgy, a mint ez a gyakorlatban alakul. Így lesz ez minden emberi előrelátás szerint a jövőre is, s azért igazi sérelemtől ebben a pontban sem lehetvén szó, bátran kimondhatom, hogy az effectiv építési tőkék túlmagas kiszabásáról szóló panamális mese nem volt több, mint nagy hűhó a — semmiért.

A legtöbb panamavád a vicinális vasutaknak ahoz a specificumához fűződik, melyet törzsrésztvények nevezünk. És nem is egészen ok nélkül, mert bizony a tervezők kétségtelenül nem egy magánost, vagy községet, sőt talán törvényhatóságot is tévutra vezethettek azzal, hogy: »hát hiszen nem csak vasutat kaptok, hanem törzsrésztvényeket is, cum lege artis 100—100 koronáról 5°/_o-ig menő osztaléokra, esetleg még felülosztaléokra is kiállított törzsrésztvényeket, s így tehát hozzájárulásotok voltaképp csak vagyonszere, illetve előleg, melyet előbbutóbb busásan vissza fogtok kapni.« Nos hát ennek a panamának is volna egy radikális kurája: eltörölni a törzsrésztvények intézményét a föld színéről, úgy hogy mindenki csak à fonds perdu, annyival járuljon a vasut építéséhez, a mennyit neki a vasut megér. Ez a megoldás azt jelentené, hogy csak egynemű részvények legyenek és hogy kedvező esetben a részvényesnek, ki a vasut létrejövételéért pénzt,

sőt esetleg minden vagyonát kockáztatta, felülosztalékra is lehessen kilátása. Ez a megoldás tehát magában véve nem volna jogosulatlan és vicinális törvényeink jelenlegi álláspontjáról is akadály nélkül keresztül vihető, sőt nézetem szerint keresztül is viendő abban az esetben, ha a vasut létrejövetele ettől függ, vagyis ha a magántőke csak ily egynemű részvények alapján vállalkoznék a vasut finanszírozására. Azt tapasztaltuk azonban, hogy eddigi vicinális vasutainknál, egy-két esetet kivéve, a magántőke nem ragaszkodott az egynemű részvények előnyeikhez és így alaposan feltehető, hogy jövőre sem fog ehhez ragaszkodni, attól a magán, községi, törvényhatósági vagy állami tényezőtől tehát, mely a vasut építéséhez egy bizonyos tőkerészlettel hozzá akar járulni, kár volna megvonni azt a biztos kilátást, hogy legalább az engedély utolsó 10 évében nemcsak a teljes osztalékra számíthat, hanem befektetett tőkéje is teljes mértékben megtérül. Ez a kilátás a vasuti érdekeltséget jogosan sarkalhatja arra, hogy nagyobb összeggel járuljon a vasut építéséhez, mintsem ezt a fonds perdu tenné s viszont az előengedélyesek vérmes biztatásait ellensúlyozni lehetne azzal, ha mind általánosabbá tétetik az a meggyőződés, hogy a törzsrészvényesek az engedély első 80 évében rendszerint semmi osztalékra nem számíthatnak. Kivételes esetek természetesen itt is előfordulhatnak.

Sok szó volt annak idejében a »képviselő-engedélyesek« rendszeréről. A képviselői függetlenség álláspontjáról csak helyeselni lehet azt, hogy időközben a törvényhozás a vasutengedélyesi minőséget a képviselői mandatummal inkompatibilisnek minősítette. Tisztán vasuti szempontból azonban boldog emlékü Barossunkat, ki a képviselő-engedélyesek rendszerét inaugurálta, igazságtalan volna hibáztatni, mert tagadhatlanul nem csekély mértékben fokozta a vicinális vasutak építésének lendületét az a körülmény, hogy ezek a képviselő-engedélyesek és a magasabb törvényhatósági funkcionáriusok, mint előengedélyesek, mindenkor nyitott ajtókra találtak a ministeri büroókban. Sőt a jövőre is nemcsak nagy fontossággal bír, de jogosan igényelhető, hogy az orsz. képviselők és a magasabb törvényhatósági funkcionáriusok, saját kerületük, illetve törvényhatóságuk vasuti érdekeit, tehát az ott keletkezőben lévő vicinális vasutakat is lelkesen felkarolják.

A mi pedig mindezek után még az állítólagos Panamából említés nélkül maradt: ez az, hogy egyes tervezők vagy ezek támogatói a szolgálmánnyal arányban nem álló nagy jövedelmekre is tehetek szert. Hát biz ez igaz, de a kik ezen a dolgon annyira felháborodnak, azoknak — hogy egy triviális hasonlaltal éljek — teljességgel hiányzik az érzékük a boldog apa bőkezűsége iránt, ki kilencz havi kínos vajudás után az orvost vagy a bábaasszonyt gazdagon megajándékozta, habár még semmi biztosítéka sincs arra nézve, hogy élni fog-e a gyermek? s ha igen, lesz-e benne öröme, vagy sem? Legtöbb vicinális vasutunk nem kilencz hónapig, hanem hosszú éveken át vajudott, ki csodálkozhatik tehát azon, ha ennyi vajudás után a tervező, alapító, vállalkozó vagy finanszírozó, a megszületés pillanatában gazdagon megfizette rózsás reményeit. Ám nézzenek szét derék építési vállalkozóink során, hol látják elrejtve azokat a csodásan nagy kincseket, melyeket nekik a varázsgyermek hozott? És ám nézzék meg alaposan, hogy hogyan jövedelmeznek vicinális

vasutaink? s ha erről meggyőződtek, akkor egyuttal alapos meggyőződést szerezhettek a fináncirozó anya örömeiről és gondjairól is. A dolog egyszerűen úgy áll, hogy az a vállalkozó vagy fináncirozó, a ki azt a gazdag honoráriumot kifizette, ezt nem az állam, hanem csakis a medve bőrére, vagyis a fináncirozásban, illetve a rentabilitásban várt haszonból tehetette, a mi — ha be nem vált — pusztán az ő kára.

Felolvasásomnak ebben a részében talán némi szerénytelenséget is követtem el, midőn bölcs Kálmán királyunk példáját követve igyekeztem némileg megvilágítani azt a Panama-boszorkányt is, a mely nem létezik. Mint minden emberi műhöz, úgy a vicinális üggyhöz is nagy számban fűződtek hozzá emberi gyarlóságok, de azért mégis csak részben fogadhatom el annak a szellemes vicinálistának mondasát, ki azt állította, hogy: »non sunt turpia vicinalia: attól függ, hogy ki csinálja«. Az első részt elfogadom; a vicinális ügy szerintem sem turpis dolog, de mellékes az, hogy ki csinálja, fődolog, hogy csinálja jól!

És most visszatérek a felolvasásom kezdetén megérintett két, illetve három főpontra, úgymint a szabványszerződésre, a trust rendszerre és az adó kedvezményekre.

Ezek között az első hely mindenesetre a szabvány- Szabvány- szerződést illeti meg. Ennek a szabványszerződésnek a jelentő- szerződés. ségét teljesen félre értik azok, a kik abban nem látnak egyebet, mint egyszerű végrehajtását azon törvényes rendelkezésnek, mely kötelezi, vagy esetleg fel is jogositja a m. kir. államvasutakat, hogy a keletkező vicinális vasutakat az önköltségek megtérítése fejében saját kezelésébe vehesse. A gyakorlat — nem ugyan contra, hanem praeter legem — lényegesen túlmént ezen a törvényes intézkedésen az által, hogy részint bizonyos önköltségi egységtételeket, részint pedig bizonyos üzlethányadot, egyszóval a mindenkori üzleti bevételek egy bizonyos részét elfogadta a valódi önköltségek egyenértékének és ily módon az üzletkezelés összes kockázatait a m. kir. államvasutakra róttta. Ez más szóval annyit jelent, hogy a m. kir. államvasutak viselik nemcsak az esetleges üzlethiány kockázatát, hanem ezen felül bizonyos, a forgalomhoz képest váltakozó u. n. variabilis rentét fizetnek ki a h. é. vasutaknak, — viszont azonban a h. é. vasutaknak nincs semmi közük az üzletkezelés kiadási ágához, de a bevételi ághoz, vagyis a díjszabásokhoz való hozzászólásuk is nagyon meg van szoritva. Ha a h. é. vasut átmeneti irányt képvisel, akkor a díjszabási jog az átmeneti forgalomban kizárólag a m. kir. államvasutakat illeti. Azok a h. é. vasutak, melyek a bevételek feles osztása alapján szerződtek, elfogadták egyuttal a m. kir. államvasutak fővonalainak díjszabási barémját is s így semmi szavuk sincs a díjszabáshoz. A h. é. vasutak legnagyobb része, a kezelési illeték felszámításában történt bizonyos engedmény fejében a m. kir. államvasutak vicinális, vagyis u. n. zagoriai barémját fogadta el s így csak az esetleges díjkezdményekhez van még hozzászólása. A még hátralevő csoport díjszabási joga pedig, az önköltségi egységtételekben történt különféle engedmények fejében szintén sokszorososan meg van szoritva. Nagyban és egészben állithatom, hogy a szabványszerződés a h. é. vasutak díjszabási jogát is kisajátította.

Ha tehát a szabványszerződés a vicinális vasutaknak sem az

üzletkezeléshez, sem a díjszabásokhoz nem enged hozzászólást, de nem is biztosít a h. é. vasutaknak egy fix évjáradékot, kérdem: mi más ez, mint a h. é. vasutak államosításának egy tökéletlen formája?

Igen, a szabványszerződés nem más, mint a h. é. vasutak államosításának egy tökéletlen formája és ha szabad itt melleleg egy megjegyzést kockáztatnom, én részemről csudálkozásomat fejezem ki a felett, hogy a most már évek óta tartó gazdasági depressiót a m. kir. államvasutak ki nem használták arra, hogy egyes nekik leginkább konvenialó vicinális vasutaknál az államosításnak ezt a tökéletlen formáját, saját pénzügyi érdekükben is valamely tökéletesebb formával fel ne cseréljék? Hiszen módjukban volt kitanulmányozni, hogy mely vicinális vasutak azok, a melyek czélszerűen beilleszthetők saját tulajdon hálózatukba és meg vagyok győződve, hogy a jelenlegi nagy gazdasági depressió behatása alatt könnyen jöhettek volna létre oly transactiók, a melyekben magára nézve mindkét fél pénzügyi előnyt talált volna. Hiszen tudjuk, hogy a 80-as évek nagy államosításainál tisztán pénzügyi szempontból az állam épp úgy, mint a részvényesek egyaránt meg lehettek elégedve az eredménnyel, a felszabadult magántőke pedig a mint akkor, úgy most is más vasuti, vagy ipari létesítések körül keresett volna elhelyezést, a mi szintén javára vált volna az országnak. Én legalább, ha akár a ministeriumban, akár az államvasutaknál irányadó helyen ültem volna, erre használtam volna ki helyemet és pedig valószínűleg nagyobb szabásban, a mint ezt itt érintettem.

Ezt a megjegyzésemet csak úgy melleleg közbeszöve, felállíthatom most már azt a tételt, hogy éppen csak a szabványszerződésnek fent kimutatott — bármily tökéletlen — államosítási jellege volt az, mely ezt a szabványszerződést a financirozó körök előtt oly rokon-szenvessé és népszerűvé tette. Ám nézzük sorra az 1880 óta kiépült vicinális vasutakat, igen kevés kivétellel azok mind e szabványszerződés alapján létesültek, bátran levonhatom tehát a contrario azt a következtetést, hogy e szabványszerződés nélkül csak igen kis számban létesültek volna. S ezzel igazoltam azt, a mit felolvasásom kezdetén mondtam: hogy t. i. a szabványszerződés a vicinális vasutak létesítésének egyik főszlopát képezi.

Ajánlom ezt különösen az államvasuti körök figyelmébe, melyek köztudomás szerint ezzel a szabványszerződéssel nem igen tudnak megbarátkozni. Az államvasuti köröknek saját szempontjukból teljesen igazuk van, már csak azért is, mert ha igaz az, hogy ez a szabványszerződés a különböző államosítási módok egyik tökéletlen formáját képezi: akkor annak a 4—6 millió koronának, melyet a m. kir. államvasutak az üzemkezelésre ráfizetnek, nem az államvasutak, hanem a pénzügyi ministerium budgetjében kellene szerepelnie, a különböző államosítási vagy kamatbiztosítási terhek közt. De igazuk van az államvasuti köröknek más szempontból is. Tőlük mindenki azt követeli, hogy a porosz vasutak módjára 6—7°/o-kal gyümölcsöztessék az államvasutakba befektetett tőkét, de senki sem gondol arra, hogy az államvasutak saját bevételeikből szállítási adó czímén évi 12—15 millió koronát kötelesek a pénzügyi tárczának beszállítani, senki sem gondol arra, hogy mennyibe kerül az államvasutaknak a posta ingyenes szállítása, mennyit vonnak el a jövedelmektől a túltengő szabadjegyrendszer s az egyéb mérsékelt árak melletti utazások és közérdekű

szállítások, különösen pedig, hogy mennyit áldoztak és áldoznak a m. kir. államvasutak egyfelől az önálló »Folyam és tengerhajózási társaság« alapítására, másfelől az iparfejlesztési akcióra, ez utóbbira oly díjtételekkel, melyek még az önköltséget sem hozzák be? És ehhez a bokkrétához még hozzájön a vicinális vasutakra való 4—6 millió korona ráfizetés. Hát bizony az államvasuti köröknek saját szempontjukból igazuk van s csak egyben nincs igazuk: hogy t. i. mindezekért a visszásságokért a szegény vicinális vasutakon öntik ki boszuságukat. Meg kellene ugyanis gondolniok, hogy ezek a vicinális vasutak a szóban forgó és bizonyára évről-évre csökkenő ráfizetést feltétlenül megérik nemcsak az országnak, hanem magának az államvasutak intézményének is, mely ha elég sokat áldoz is a vicinális vasutakra, de azoknak a fentebb előadottak szerint úgyszólván teljes rendelkezési joggal való kezelése révén viszont kétségtelenül nagyon meggyarapodott erőben, tekintélyben és hatalomban, a mi az államvasuti rendszerre nézve bizonyára nemcsak erkölcsi, de nagyon kézzel fogható gyakorlati értékkel is bír. És meg kellene gondolniok azt is, hogy ezt a 4—6 millió koronát részben vagy egészben, sőt talán bőven fedezi az a többforgalom, melyet a vicinális vasutak a m. kir. államvasutak törzsvonalainak hoztak, s a mely többforgalmat persze kellemebb lett volna minden ráfizetés nélkül élvezni, de a fentebb előadottaknál fogva bizonyosra vehető, hogy a szabványszerződés nélkül az eddig létrejött vicinális vasutak túlnyomó része egyáltalában nem is épült volna ki és így következésképp az a bizonyos többforgalom is elmaradt volna.

Talán furcsán hangzik, de ha a kormány a szabványszerződést, mint a vicinális vasutak egyik főszlopát, fentartani, sőt szilárdítani akarja, akkor én a szabványszerződés revíziójában a legfőbb dolognak azt tartom, hogy az államvasuti köröknek ez a barátságatlan hangulata kiküszöböltessék. Ebből a hangulatból keletkeznek ugyanis azok a nagy kontroverziák, melyek a m. kir. államvasutak és a h. é. vasutak közt az engedélyezési alaprendeletek magyarázatára, a beruházási és vis major kérdésekre, a leszámolásokra és egyes díjszabási kérdésekre nézve, sajnos, napirenden vannak s a melyeket semmiféle *clarum pactum* által nem lehet kiküszöbölni, mert az ellenszenves hangulat a legvilágosabb szerződés értelmét is megzavarja.

De végrehajtandó volna a szabványszerződésnek már boldogult Baross által megindított revíziója más szempontokból is. A jelenlegi szabványszerződésnek ugyanis csak a külső formája szabványos, ellenben a lényeges tartalomban — az engedélyezési tárgyalások alkalmával tett különféle engedményekhez képest — nagyok az eltérések úgy, hogy ma már ezen eltérések révén a különböző elbánásban részesülő vicinális vasutak közt három csoportot lehet megkülönböztetni: az üzlethányados, vagyis a bevételek 50—50⁰/₀-os osztását élvező csoportot, melyen az államvasutak fővonalainak díjszabási barémja van alkalmazásban, — a zagoriai díjszabás alá eső csoportot, melybe a vicinális vasutak legnagyobb része tartozik és végre a vegyes csoportot, mely különböző megszorításokkal ugyan, de mégis bír bizonyos díjszabási autonómiával.

Az ily módon, a szabványszerződés alapfogalmával ellentétesen kifejlődött gyakorlat következményeképp nemcsak az egyes vicinális vasutak, hanem díjszabási tekintetben azok forgalmi területeinek szál-

lító közönsége, ipara és mezőgazdasága is igen-igen különböző elbá-
násban részesül, a mi közgazdasági szempontból egyenesen megenged-
hetetlen. Váratlan és nem is egészen indokolt előnyben részesültek
azon forgalmi területek, melyek az üzlethányados alapon létesült
vicinális vasutak mentén fekszenek, mert ezek az államvasuti fővo-
nalak alacsony díjszabási barémjának élvezetébe jutottak, minden
közbeeső kezelési illeték nélkül. Kevésbé kedvező helyzetben van-
nak azok a forgalmi területek, melyek a zagoriai barém szerint léte-
sült vicinális vasutak mentén vannak, mert ezek a némileg magasabb
díjszabáson felül a rendes kezelési illetékre még egy $\frac{1}{2}$ kezelési
illetéket is ráfizetnek. A leghátrányosabb azonban a helyzet a már
fentebb említett utolsó h. é. vasutcsoport mentén fekvő forgalmi
területeken, mert ezek nemcsak a zagoriainál magasabb h. é. vasuti
díjszabást fizetik, hanem ezen és a rendes kezelési illetéken felül, a
m. kir. államvasutak javára még egy külön teljes kezelési illetéket is
ráfizetnek.

Hogy mit jelent ez a teljes, illetve a zagoriai barém mellett a
 $\frac{1}{2}$ kezelési illeték ráfizetése akár az illető forgalmi területekre, akár
a vicinális vasutakra nézve: azt egy pillanat alatt megítélhetjük, ha
figyelembe vesszük, hogy vicinális vasutaink átlagban nem igen
haladják meg az 50 kilométert, már pedig ez a kezelési illeték-
ráfizetés tapasztalás szerint az első 20—25 kilométernél képtelenné
teszi a vicinális vasutat arra, hogy az ősi szekérfuvarra kiszorítsa,
nem is említve azokat az eseteket, a mikor ezenfelül még a vízi
versenyvel is meg kell küzdenie. Ez más szóval annyit tesz, mintha
a h. é. vasutak átlagos hosszuk felével az áruforgalomra nézve egy-
általában nem is léteznének. Ezzel tehát, azt hiszem, eléggé meg van
okolva az a jogos kívánság, hogy a rendes kezelési illetéken kívül
felszámítani szokott egy teljes, illetve $\frac{1}{2}$ kezelési illeték elejtessék.
Viszont azonban méltányos és jogosult az is, hogy a pótilletékek
elengedése a magyar kir. államvasutakat túlságosan meg ne terhelje.
Ezt az által vélem elérhetőnek, ha a díjszabások az u. n. üzlethányados
csoporton is a zagoriai barème nivójára emeltetnének, a mi meggyő-
ződéseim szerint az illető h. é. vasutak részéről alig fog nehézségbe
ütközni, de azok forgalmi területeit sem érintheti érzékenyen, mert
a díjemelés csak igen mérsékelt lenne. De különben is szent meg-
győződéseim az, hogy a kétszeres vagy másfélszeres kezelési illetékben
rejlő ezen vámsorompó megszüntetése nemcsak a vicinális vasutakra,
hanem a magyar kir. államvasutakra nézve is oly mértékben fellen-
ditené a forgalmat, hogy a megoldás úgy a vasutakra, mint a közön-
ségre nézve egyaránt áldásos lenne.

Az előadottak alapján megfontolandónak tartom a szabványszer-
ződés oly értelmű revízióját, hogy a zagoriai barème, a $\frac{1}{2}$ kezelési
illeték elejtésével általánosíttassék, vagyis a mindkét másik csoportra
is kiterjesztessék. Ezenfelül indokoltnak tartanám azt is, hogy a most
a postakocsik beállításáért fizetni szokott km.-kénti 10 illetve 5
krajczár a felére leszállíttassék, mert ebben az egységtételben az
üzleti kiadásokon felül, a beszerzési tőke kamatoztatásának hányada
is befoglaltatik, holott pedig a vicinális vasutak a forgalmi eszközök
beszerzésére szükséges ös-zegeket, ideértve a postakocsikat is, magok
szolgáltatják. Mindenesetre főfontosságúnak tartom a szabványszer-
ződésnek nemcsak fentartását, hanem revízióját és ez uton a vicinális

vasutak eme főszlopának erősbitését is arra az esetre, ha a kormány a vicinális vasutak fejlődését előmozdítani akarja.

Mély sajnálatomra nem osztozhatom tehát azon igen jeles szak-
 férfiak reményeiben, a kik a szabványszerződés félretételével a vicinális vasutak jövőjét a saját kezelésben keresik. Ettől nem várok sok sikert, mert a finanszírozó körök érdeklődésének természetes előfeltétele az, hogy ne csak az üzleti hiány kockázatától ne kelljen félniök, de még bizonyos, a forgalom alakulásától függő, habár csak változó rentére is számíthassanak. Erre pedig a magánkezelésű vasutak csak kivételes esetekben nyújthatnak garantiát. Nem esem ugyan kétségbe, hogy a jövedelmezőség kiszámítására előbb-utóbb sikerülni fog valamely teljesen megbízható formulát felállítani, de legalább az eddig ismert ily formulákon a finanszírozó körök teljes megnyugvással el nem indulhatnak. Mindazonáltal új magánkezelésű vicinális vasutak keletkezésének némi lendületet nézetem szerint is kétségtelenül adna az, ha ily esetekben egyfelől a m. kir. államvasutak magok viselnék a csatlakozási állomás kibővítésének költségeit, másfelől pedig a vicinális vasut keletkezésétől várható többforgalom jövedelmének legalább felét a vicinális vasutaknak engednék át.

Hallottam még a szabványszerződés revíziójára azt a módot is, hogy a rentabilitási számítás közös megtételével kapcsolatosan a m. kir. államvasutak — önköltségi számlájuk terhére — az elsőbbségi részvények bizonyos % -át garantálják. Ezt a megoldást azonban két okból nem vehetem komolyan. Az egyik ok az, mert a rentabilitás biztos megállapításához prófétai szellem kívántatik, ilyen pedig ma már a földön nem létezik és így attól kellene félni, hogy megint tág tér nyílnék a »becsapások« krónikájának gazdagítására. A másik ok pedig az, hogy ez a megoldás, — a régi kamatbiztosítási rendszernek ez a látszólag szerény formában való felelevenítése, — legalább szerintem már nem többé praeter, hanem contra legem volna.

Egyáltalában az a véleményem, hogy ha már egyszer az ország, a törvényhozás elfogadta az államvasutak domináló rendszerét, de a vasutak építése körül mégis tért adott a magánvállalkozásnak: akkor ezt nem is tehetné volna jobb formában, mint a szabványszerződés alapeszméjének megfelelő partiális államosítás formájában, mert ez által lehetővé tette, hogy a vicinális vasutak szerény elnevezése alatt nagy számban létesüljenek oly vasutak is, melyek az országos vasuthálózatnak lényeges kiegészítő részét képezik. Sőt ha végig tekintünk a ministeri jelentésekből azon még tervben levő vicinális vasutak során, melyek a kivitelre többé-kevésbé elő vannak készítve: azt találjuk, hogy a tervezők dicséretes bátorsága nem hátrált meg az elől sem, hogy a magyar országos vasuthálózat teljes függetlenségének kivívására még elkerülhetetlenül megoldandó három nagy problémával, u. m. a boszniai, dalmát és suczawai összekötő vasutak kiépítésének eszméjével is megpróbálkozzanak. Hát biz ez kemény dió a vicinális-
 táknak, melyet alig fognak megtörni, mert a szabványszerződés oszlopa nem elég erős arra, hogy ezt a terhet elbirja, de mégis ez a bátor próbálkozás méltó felelet azoknak, a kik hazánkban a vicinális-
 listákat annyira szeretik megkisebbiteni.

A vicinális vasutak másik főszlopa az a trust-rendszer, a Trust-rendszer.
 melyben a vicinális vasutak különben piaczképtelen elsőbbségi részvényeinek értékesítése körül a pénzügyi körök érdeklődése megnyi-

latkozott. Magam is tagja vagyok egy ily trust-vállalat igazgatóságának és így hivatva érzem magamat hozzászólni. Ez a trust-rendszer tudvalevőleg abban áll, hogy egyes, részben erre a célra külön alakult bankintézetek összevásárolják a keletkező vagy már kiépült h. é. vasutak elsőbbségi részvényeit s azokat fedezeti alapul lekötve, a szükséges pénzt egységes vasuti kötvények vagy más piaczképes kötvények útján a külföldön szerzik be.

A közvélemény, különösen a vicinális reakció kezdetén bizonyos idegenkedéssel, sőt ellenszenvvel ítélte meg ezeket a trust-vállalatokat s éppen ezért jött kombinációba az a már fentebb említett eszme, hogy az elsőbbségi részvények bizonyos mérvű állami garancia nyújtása által tétessenek piaczképesekké. Ez a posthumus kamatbiztosítási eszme azonban, mint már érintettem, születése pillanatában meghalt. De ha életben maradt volna is, akkor sem segíthetett volna a bajon, mert legalább én részemről lehetetlennek tartom, hogy 100 vagy több különböző vicinális vasut elsőbbségi részvényei, még állami biztosítás mellett is, a külföldön közvetlen és előnyös elhelyezést találhattak volna. Ezenfelül még az a főhibája is volt ennek az eszmének, hogy nem biztosíthatott virement-t a jobb és rosszabb jövedelmezőségű vicinális vasutak között, minél fogva a rosszabb vasutak kizárólag az állam nyakába szakadtak volna, a jobb vasutak túljövedelmeit pedig a — mondjuk — külföldi részvényesek dugták volna zsebre.

A jó és rossz vasutak közötti virementben rejlő eme garanciát a trust-vállalatok maguk megadják maguknak a nélkül, hogy ez az államnak csak egy krajczárjába is kerülne. Persze, a részvények összevásárlása körül nagy elővigyázattal kell eljárniok, mert a rentabilitási előirányzatok mindig igen ingatag alapon készülnek. Természetesen egyetlen egy trust-vállalat sem vesz át oly elsőbbségi részvényeket, melyek jövedelmezősége előreláthatólag még a pénzbeszerzés önköltségeit sem ígéri fedezni; a gyakorlatban azonban a facit mindig az, hogy az átvett elsőbbségi részvények egy része és pedig a mi viszonyaink között rendszeren a nagyobbik része passzív s így csak a kisebbik rész az, mely a hiányt fedezi és még bizonyos fölösleget is nyújt. Nincs kizárva az az eset sem, hogy egyes trust-vállalatoknál nemcsak ez a fölösleg elmarad, de még a hiány sem talál fedezetet s azért mindig aggályosnak tartom, ha ily trust-vállalatok a külföldön alakulnak, mert azok esetleges bukása hátrányos hatással lehet az ország hitelére.

Az állami biztosítás eszméjével szemben tehát a trust-vállalatok előnye a már említett önbiztosításban rejlik. Fő és döntő előnyük azonban az, hogy a vicinális vasutak részére a külföldi tőke beszerzését, az állami hitel érintése nélkül csakis ezek a trust-vállalatok teszik lehetővé. Ezt ma már a közvélemény is kezdi belátni s azért — ha ugyan képzeletem nem csal — az eredeti idegenkedés már-már megszűnt, sőt bizonyos mértékben máris helyet adott a méltányos felfogásnak. De bármint álljon a dolog: tény, hogy a szabványszerződés mellett a trust-rendszer az, mely a vicinális vasutak másik főoszlopát képezi.

Ennek a főoszlopnak nagy szabásban való kiépítésére nézve nekem volna egy ideálom, melyet bátor leszek röviden előadni. Még a 70-es évek folyamán »Állami, magán vagy vegyes vasuti rendszer«

czim alatt megjelent szerény tanulmányomban, az akkor divatban volt vasutcsoportosítási rendszer helyett állást foglaltam a vasut-államosítási eszme mellett s ennek egyik főindokául azt hoztam fel, hogy a magánvasuti rendszer csak ott lehet jogosult, a hol a részvények magában az országban vannak elhelyezve; hogy az ellenkező viszony koloniális helyzetet jelent s hogy ennél fogva — ha már a külföld pénzére szorulunk — fizessünk ezért a pénzért tisztességes kamatot, de ne fizessünk részvényosztalékot, mert ez a részvényosztalék nem csak pénzt jelent, hanem egyuttal a mi belügyeinkbe, különösen díjszabási ügyeinkbe való illetéktelen beavatkozást is.

Ez ma is felfogásom s ennél fogva még ha teljesen kizártnak tartanám is azt a már említett veszélyt, hogy a külföldi trust-vállalatok esetleges bukása az ország hitelét hátrányosan érinthetné, mint magyar ember, akkor sem volnék barátja a külföldi trust-vállalatoknak. Abban a véleményben vagyok tehát, hogy egy reservoirt kellene létesíteni az országban, mely lassanként felszívja a külföldön elhelyezett elsőbbségi részvényeket is.

Ily reservoirnak egy oly félig állami, félig magán, szóval egy oly nemzeti vasuti bank volna alkalmas, a melynek igen egészséges példáját Belgiumban látjuk. Ezt a bankot, melynek részvényei felét az állam tarthatná meg, a belga vasuti nemzeti bank módjára. elsőbbségi joggal kellene felruházni abban az irányban, hogy minden vasuti tervező vagy alapító tervezetét első sorban ennek a banknak legyen köteles följárni és csak akkor fordulhasson máshoz, ha a bankkal egyezsége jutni nem tud. A kormánynak ebben a bankban mindenestre döntő befolyást kellene biztosítani úgy, hogy az engedélyezési tárgyalások nyílt kártyákkal végeztessenek. Elegendő tőkével kellene bírnia a banknak arra is, hogy a még külföldön levő elsőbbségi részvényeket felszívhassa. Az államnak megváltási jogot kellene biztosítani a bank összes vagyonára úgy, hogy ebben a formában egy csapásra a bank összes vasutait államosíthassa. Mert hiába okoskodunk: Magyarországon a jövő a kizárólagos államvasuti rendszeré, melyre úgy a szabványszerződés, mint a trust-rendszer csak egyszerű átmenetet képez.

Ez az én ideálom. Belátom azonban, hogy annak megvalósítása még most nehézségekbe ütközik. Egyfelől a tervezők és alapítók nem szívesen látnák azt a kényszert, melyet a nemzeti bank érintett elsőbbsége reájuk nézve involvál, mert hiszen ők azt szeretnék, hogy a világ minden bankja versenyre keljen egymással ő miattuk. Másfelől a hazai bankok féltékenysége is utjában áll ennek a megoldásnak. Főleg pedig mindaddig, míg a Panama-csatorna meg nem nyílik és a nagy Lesseps rehabilitálva nem leend, félek, hogy nem akad kormány, a melynek bátorsága legyen szembeszállani a »monopolium« agyrémével.

Ennek a főoszlopnak tehát ez idő szerint másutt kell keresni a megszilárdítását. E tekintetben a törvényhozás már jó példával járt előre akkor, mikor megalkotta az 1897. évi XXXII. t.-cikket, mely egy külön biztosítási alap létesítésének elrendelése által az állam oltalmát és erkölcsi támogatását egyebek közt a h. é. vasuti elsőbbségi részvények-zálogfedezete alapján kibocsátott vagy kibocsátandó kötvényekre is kiterjeszti. Ehhez nem szükséges még egyéb, mint az az incommensurabilis valami, a melyről már a szabványszerződést

illetőleg szoltam: t. i. a kormány és az irányadó körök rokonszenves jóindulata. Ne ignorálja a kormány ezeket a trust-vállalatokat, hanem álljon szóba velök jóindulatulag és ismerje el őket hivatásos hozzászóló factoroknak mindannyiszor, valahányszer akár valamely a vicinális vasutak összeségét érdeklő szervezési kérdésről, akár pedig az illető trust-vállalat birtokában levő h. é. vasut specialis ügyéről van szó. Ez elég volna arra, hogy a vicinális vasutak ezen másik főoszlopa is meg legyen erősítve.

Hiszen a Panamát semmi sem tenyészti jobban, mint az a túlszigor, a mely mellett a divide et vinces rég csütörtököt mondott elve alapján egymástól elszigetelt vicinális vasutak minden jogot, minden igazságot csak a legnagyobb erőfeszítéssel képesek kiküzdeni. Viszont az üres Panama-rettegést, mely már eddig is annyi üdvös intézkedésnek volt a megölő betűje, semmi sem szüntetheti meg jobban, mint ha a közbenjárók kirekesztésével bizonyos közvetlen és legitim viszonyt létesítünk a kormány és a szóban forgó trust-vállalatok között, olyasformán, a mint ez tényleg az ország nagy előnyére fennáll a kormány és azon bankintézetek közt, melyek a nagy conversionális műveleteket keresztülvitték.

Ezen az uton talán elérhető volna idővel az is, hogy a vicinális vasutak igazgatóságai ne legyenek valóságos kis országgyűlések és hogy a vicinális vasutakat ma még súlyosan terhelő u. n. societarius költségek nagy mértékben leapasztassanak

Ha a vicinális vasutakat megillető törvényes kedvez- Adó-
mények közt az adókedvezményeket teszem első helyre, kedvezmények.
ez azért van, mert teljesen fölösleges bizonyitanom, hogy ezen adókedvezmények nélkül talán egyetlen-egy vicinális vasut sem létesült volna. Nem jelentenek subventiót ezek az adókedvezmények sem, mert ha azok nélkül egy vicinális vasut sem jött volna létre, akkor természetesen hiányzanék a megadóztatandó alap is, holott így 30 év múlva jelentékeny adóalap fog rendelkezésre állani, mint a kincstár tiszta haszna. De ha nem jelentenek is subventiót az adókedvezmények, akkor is nyilvánvaló, hogy a vicinális vasutak létesülésének sine qua non feltételét képezik.

Van ezek közt az adókedvezmények között egy, mely tulajdonkép nem a vicinális vasutat, hanem az utazó és szállító közönéget illeti; melyre nézve tehát a vicinális vasut csak mint pénzbehajtó ügynök szerepel és mégis ez az adó a legnagyobb, sőt végzetesnek mondható fontossággal bír a vicinális vasutakra nézve: t. i. a szállítási adó.

Különösen a személyszállítási adó, mely köztudomás szerint a jegybélyeg illetékekkel együtt a brutto fuvardíj 20%-ára rug, végzetes fontosságú a vicinális vasutakra azért, mert ezt a szállítási adót nem lehet az utazó közönségre áthárítani a nélkül, hogy az utazásokban be ne következék az az óriási pangás, melyet a zóna díjszabás behozatala előtt éppen csakis a súlyos szállítási adó miatt a m. kir. államvasutak vonalain sajnosan tapasztaltunk. Bármint vélekedjünk is a nagynevű Baross Gábor zónadíjszabási rendszeréről: abban azt hiszem, mindnyájan egyet fogunk érteni, hogy az utazó közönségre nézve egyik legfőbb, sőt az ugynevezett középtávolságokban egyedüli előnye abban fekszik, hogy az utazó közönségre nézve kiküszöbölte a szállítási adót, a mennyiben azt a m. kir. államvasutak terhére utalta

át, melyek azóta e czímen saját bevételeikből — mint már érintetem — évi 12—15 millió koronát fizetnek be a pénzügyi tárczába, de a forgalom fellendítése révén legalább veszteség nélkül teljesíthetik ezt a befizetést.

A 10 évnél idősebb vicinális vasutakra nézve azonban, — mert a szállítási adómentességet a törvény csak 10 évre engedélyezi, — a dolog nem áll ily kedvezően, sőt miután ez a jubiláris évforduló hamar elkövetkezik, az a szó teljes értelmében komoly csapás számba megy, a melynek a rentabilitásra való káros visszahatásában keresem én részemről egyik főokát annak a stagnationnak, mely a vicinális vasutak építése terén bekövetkezett. Hogy ez az állításom nem túlzott, kitűnik a következőkből. Átlagban a vicinális vasutak jövedelmezőségének felét a személyforgalom adja. A szabványszerződés szerint a személyforgalom bruttó bevételének fele illeti meg a vicinális vasutakat, melyre átszámítva, a bruttó bevétel után fizetendő szállítási adó egyszerűen horribilisnek mondható 0% -ot, vagyis nem kevesebb, mint 40% -ot tesz. Igaz, hogy a szabványszerződés szerint ennek felét, illetve a jegybélyegen kívül, mely kizárólag a vicinális vasut terhére esik, körülbelül 18% -ot a magyar kir. államvasutak viselik, de a fennmaradó 22% még mindig oly óriási adóterhet képvisel, mely a szó teljes értelmében illuzóriussá teszi, sőt egyenesen kompromittálja a törvényhozás intentióját, mely a vicinális vasutakat 30 évre teljes adómentességben akarta részesíteni. Mindenesetre oly helyzetet teremt ez a szállítási adó akár a 10 évnél idősebb vicinális vasutak jövedelmezőségére, akár pedig új vicinális vasutak keletkezésére nézve, a melynek hátrányaival semmi arányban nincs az a néhány — tudomásom szerint mintegy 250.000 — korona, mely ezen a czímen úgyszólván a vicinális vasutak bőrére, a magyar államkincstárba befolyik. S éppen azért hitem és legjobb meggyőződéseim szerint nincs itt más megoldás, mint az, hogy a szerencsés alkotásnak különben sem mondható szállítási adó, legalább a vicinális vasutakra nézve teljesen megszüntetessék.

Összefoglalhatom most már a mondottakat.

Végkövetkeztetések.

Ha a vicinális vasutak két főoszlopa, a szabványszerződés és a trust-rendszer fentebbi javaslataim értelmében megszilárdíttatik;

ha a szállítási adó a vicinális vasutakra nézve eltöröltetik;

ha a vicinális vasutakat a magyar kir. államvasutak a központban egy külön főosztály szervezése útján mint különálló csoportot az eddiginél gazdaságosabban és kommerciálisabb módon fogják kezelni;

ha tér adatik a magánkezelésű vicinális vasutak keletkezésének is az által, hogy ezekkel szemben a csatlakozási állomások kibővítésének költségeit az államvasutak maguk viselik és az új vasut építéséből keletkező többforgalom hasznát is legalább fele részben átengedik a vicinális vasutnak;

és ha végre az állami segély — a posta-hozzájárulást ilyenek nem tekintve —, legalább a tényleges építési tőke 10% -ában fog megszabni, a törvényhatósági segély pedig a törvényhatósági utalpok kimérlésével, vagyis külön törvényhatósági pótdó kivétele útján legalább az eddigi magaságban fentartatik;

más szóval: ha a vállalkozási kedv, az állami kedvezmények lényegtelen fokozása mellett, főleg a vállalkozó és finanszírozó elemek

közvetlen felkarolása és megbecsülése, a hiábavaló gyanusítgatások és gyanakodások kiküszöbölése s egyáltalában méltányos és loyális eljárás által újból felélesztetik;

akkor, végig tekintve a ministeri jelentésekben azon tervben levő új vicinális vasutak során, melyek előmunkálatai a tervezők nem csekély költségbefektetésével már nagyon előhaladott stádiumba jutottak, bátran ki merem fejezni azt a reményemet, hogy, ha nem is az eddigi arányoknak megfelelő mértékben, de mindenesetre alaposan számíthatunk oly lendületre, hogy továbbra is lépést tudjunk tartani Ausztriával, a melyet vasuthálózatunknak a népességhez viszonyított arányával eddig is egyes-egyedül a vicinális vasutak építése körül a mostani stagnatio előtt mutatkozott nagy lendülettel tudtunk elérni. Azt hiszem, mindnyájan kívánjuk, hogy: így legyen!

Szabó Jenő.

A magyar befektetési értékek.¹⁾

Magyarország egyetlen árucikkéből sem exportál annyit, mint értékpapirokból. Ez az exportra kerülő árucikkünk minőség tekintetében, minthogy majdnem kivétel nélkül csak befektetési értékekből áll, feltétlenül elsőrendű, melyet épen ez okból szívesen fogadnak a világpiaczon. A tőke világpiacza azonban legalább válság alatt állott, melynek okozója, mint majdnem minden válságnál: a túltermelés volt. Ez a diagnózis általánosságban fennállhatott ugyan, de nem vonatkozhatott a befektetési értékek piacára, mely csakis az általános tőke-depresszió hatása alatt szenvedett. A befektetési értékekben távolról sincs túltermelés, csupán annak a hatása alatt kerültek bele a válságba, hogy az osztalékpapírosok mesterséges túltermelése valósággal aranylázat ébresztett a tőkés körében, kik elfordultak a befektetési értékek piacától.

Nem feledkezem itt meg arról sem, hogy a befektetési értékek szószólóit is súlyos csapás érte a legutóbbi németországi eseményekkel, hol egyesek csalárdsága milliárdnyi vagyont tett semmivé és így megingatta a befektetési értékekbe vetett bizalmat. Épen ezért nagyon is alkalomszerű lesz a magyar befektetési értékeket úgy belső, mint külső viszonyaikban megismertetni, mert csodálatosan nagy tájékoztatatlanságot találunk a magyar értékek felől nemcsak a külföldön, hanem itthon is, hol még eddig nem is igen jelent meg olyan munka, mely alaposan foglalkoznék e kérdéssel.

Már pedig mint minden kiviteli árucikknek, úgy az értékpapírnak is szüksége van arra, hogy minél szélesebb körben ismerjék meg, mert a belső érték iránt való tájékoztatatlanság nemcsak hogy bizalmatlanságot kelt, de egyúttal útját is állja a tőkeszükséglet esetleges további kielégítésének.

Akár mint csűrjük-csavarjuk is a dolgot, a magyar értékeknek — még aránylagosan is — legjelentéktelenebb piacza épen Magyarországon van. A ki közéről kíséri figyelemmel az értékpapírpiacon: a tőzsdét, az feltétlenül igazat fog adni ez állításnak. Hiszen a tőzsdén forgolódnak, főként az utóbbi időben, nap-nap után volt alkalmuk meggyőződni arról, hogy már a legcsekélyebb összegű befektetési értéknek a piacra jutásakor a budapesti tőzsde felmondta a szolgálatot. A felületes szemlélő ezt fináncziális gyengeségünknek tudná

¹⁾ A P. T. O. E.-nek egyesített Walkó-Lukács díjával jutalmazott tanulmány.

be. Mi azonban abban a véleményben vagyunk, hogy itt nemcsak ez a körülmény játszsza a főszerepet, hanem az is, hogy értékeinknek külföldön való elhelyezéséhez már annyira hozzászoktunk, hogy saját magunk nem is törődünk a mi befektetési értékeinkkel és ha elhelyezést igénylő tőkékkel rendelkezünk, úgy rendszerint csak az utolsó gondolat az értékpapírvásárlás, mert a tőkéknek földbirtokba való fektetése, vagy takarékpénztárban való elhelyezése stb. sokkal kedveltebb mód a tőkeelhelyezésre, mint az értékpapírvásárlás.

A magyar közönséget előbb hozzá kell szoktatni az értékpapírvásárláshoz. A mi tőkéseinknek fogalmuk sincs saját értékeink mennyiségéről, biztosságáról, az értékpapírvásárlással járó előnyökről, az értékpapírok kezeléséről stb., mert nálunk már rögtön »tőzsdejátékos«-nak deklarálják azt, a ki értékpapírokba fekteti vagyonát, vagy annak egy részét. Nagyon erős ugyan ez idő szerint az áramlat, mely a magyar értékeknek legalább aránylagos részét, és ehhez van is elég tőkénk, itthon szeretné látni, mert mégis csak nagy politikai, társadalmi és erkölcsi erő rejlik abban, ha az ország adóssági címleteivel nem vagyunk egészen a külföldre utalva.

Magyarország befektetési értékeinek ma igen természetes külföldi piacjai vannak; Ausztria és Németország. Mint másodrendű hitelforrások számot tesznek Hollandia, Svájc és Belgium. Ezek mellett fel- említhető még Anglia és Franciaország is, hova azonban csak egyes speciális értékeink gravitálnak, a mely államokban ezek szerint a magyar értékeknek jelentékeny piacuk nincsen.

A jelen tanulmánynak az a célja, hogy első sorban megismertesse a magyar befektetési értékeket mennyiségük, biztosságuk, kamatozásuk szempontjából, másodsorban hogy rámutasson azokra a módzatokra, melyekkel saját értékeinknek az országban való tartása előmozditható volna, harmadsorban pedig, hogy néhány olyan tervre felhívja a figyelmet, melylyel értékeinknek a klasszizozása járna (mely utóbbinak nagy hiányát és ennek súlyos következményeit főként az utolsó években láttuk).

Majd a részletes ismertetésből ki fog tűnni, hogy a magyar befektetési értékek a külföldi hasonló értékekhez viszonyítva is legelsőrendű tőkeelhelyezést képeznek, mert árfolyamaik a mostoha viszonyok daczára aránylagosan kedvezőbben alakultak, mint a külföldi értékek árfolyamai. Mellőzöm a nagy conversiók előtti időszakot és — szándékosan — csak a kilenczvenes évek árfolyamváltozásait fogom az egyes értékeknél bemutatni. Eme szám adatokból ki fog tűnni, hogy a magyar befektetési értékek klasszisa majdnem hors concours áll. Érdekesnek tartom itt annak a közlését, hogy milyen változásokon mentek át 1894 óta a berlini tőzsdén — tehát egyik legnagyobb értékpapírpiacon — a legfőbb európai államok járadékpapírosai:

	1894.	1896.	1897.	1898.	1899.	1899.	Különbözet % -ban 1894. XII/31. és 1899. XI/30. között
	XII/31.	XII/31.	XII/31.	XII/31.	VI/15.	XI/30.	
3 ¹ / ₂ % német járadék .	104.60	103.80	103.25	101.60	99.40	98.25	— 6.35%
3% » » .	95.75	99.60	97.30	94.30	90.10	89.50	— 6.25%
2 ³ / ₄ % angol konzol .	103 ⁵ / ₈	111 ⁴ / ₁₆	113 ¹ / ₄	110.94	108.56	102.75	— 7/8%
3% francia járadék .	101.42	102.42	103.07	101.82	102.30	100.50	— 1.—%
4% magyar kor. jár. .	95.25	100.—	100.20	98.—	96.70	94.70	— 0.55%

Vagyis a magyar koronajáradék volt az, mely legjobban ellentállott annak a kísértésnek, hogy a tőkéknek osztalék papirosokba való fektetése érdekében túladjanak a járadék papiroson. Azért választottam az 1899-es időpontot az összehasonlítás lezárására, mert a magyar koronajáradék árfolyamának ezután bekövetkezett lenyomása inkább tőzsdetechnikai okokra és arra a körülményre vezethető vissza, hogy az újabb kibocsátású koronajáradék-kötvények árfolyamát az érdekeltek le akarták szorítani, a mi sikerült is. De a fent összeállított öt évi adat teljesen elegendő annak a bizonyítására, hogy értékeink a külföldön is jó kezekbe vannak elhelyezve.

Azonban nemcsak járadékértékeink érdemlik meg a feltétlen bizalmat, hanem zálogleveleink is, melyek törvényes és üzlettechnikai biztosítékkal a legnagyobb mértékben bírnak. A záloglevelek biztosításáról az 1876 : XXXVI. t.-cz. intézkedik, mely törvénynek, e helyen, főként a következő szakaszait tartom kiemelendőnek :

4. §. A már létező vagy ezentúl alakulandó záloglevelek kibocsátására jogosult részvénytársaságok és szövetkezetek a záloglevelek kibocsátása előtt, ezeknek külön biztosítására rendelt legalább kétszáz-ezer forintnyi alapot tartoznak alkotni s annak összegét alapszabályaikban kitüntetni. (Az 1889 : XXX. t.-cz. értelmében a legalább 1,500.000 frtot (három millió koronát) kitevő különtartalékalappal bíró intézetek zálogleveleik és azok szelvényei után adómentességet élveznek.

5. §. A záloglevelek külön biztosítására rendelt alap a záloglevélbirtokosok összeségének biztosítékaul szolgál és ez alapra, illetőleg annak alkatrészeire végrehajtás nem intézhető.

6. §. Eme alap elhelyezésére és jövedelmezővé tételére szolgálhatnak :

1. a tőzsdén hivatalosan jegyzett, meghatározott kamatozású értékpapírok (záloglevelek, állampapírok, elsőbbségi kötvények) vásárlása ;

2. az első pont alatt meghatározott értékpapírokra tőzsdei árfolyamuk három negyedrésze erejéig adott kölcsönzés, mely három hónál hosszabb időre nem terjedhet, de lejárat után megújítható ;

3. lejárt vagy legfeljebb félév alatt lejáratú értékpapírok és szelvények leszámítolása

4. legfeljebb három havi lejáratú és legalább három aláírással ellátott váltók leszámítolása ;

5. az intézet jelzálogos követelésével terhelt ingatlanok megvásárlása azon összegig, mely saját követelésének teljes fedezésére szükséges.

13. §. A jelen törvény hatályba lépte után engedélyezendő kölcsönöknél a fedezet akkor tekintetik teljesnek, ha a jelzálog értéke az alapszabályokban meghatározott becslés szerint a kölcsönösszeg engedélyezésekor ennek s az előző telekkönyvi tehertételeknek, ha ilyenek léteznek, legalább kétszeresét képezi. Ha a jelzálog erdő- vagy szőlőterület, ezeknek becsértéke a kölcsönösszegnek s az előző tehertételeknek legalább háromszorosát kell, hogy képezze. Iparúzésre rendelt épületek és bányák a záloglevélüzletben jelen törvény hatályba lépte után jelzálognak el nem fogadhatók.

15. §. A jelenleg már működő vagy jelen törvény hatályba lépte után alakulandó jelzálogintézeteknél, legyenek azok részben társaságok vagy szövetkezetek, a forgalomban levő záloglevelek összege

a záloglevelek külön biztosítására rendelt alapjuknak húszszorosát nem haladhatja meg.

16 §. A záloglevelek egy-egy darabja 40 o. é. forintnál, vagy ennek megfelelő más értéknél kisebb összegre nem szólhat.

Eme törvényen kívül az 1889: XXX. és az 1897: XXXII. t.-cz. is intézkedik a záloglevelek és kötvények biztosításáról. De nemcsak itten rejlik a magyar záloglevelek és kötvények biztosságának titka, hanem abban a minutiozításig menő ügyviteli precizitásban, melylyel az ilyen czímletek kibocsátásával foglalkozó intézetek a kölcsönök engedélyezésében és így a kötvények fundirozásában eljárnak.

A magyar befektetési értékeknek majdnem teljes képét adhatjuk akkor, ha a budapesti tőzsdén jegyzett értékpapírok közül kiválogatjuk a specialisan magyar értékeket. Ezekről a fontosabb és érdekesebb mondanivalók a következők.

A 4⁰/₀-os magyar aranyjáradék összege 682 millió aranyforintra rúg. 1881-ig 592 millió aranyforint n. é. ilyen kötvényt bocsátottak ki. 1892-ben a pénzügyminister további 90 millió aranyforint n. é. ilyen járadék kibocsátására nyert jogot, melyből 42 milliót a Rothschild csoportnak adtak el, úgy hogy még 48 millió forint n. é. ilyen járadék bocsátható ki. Az árfolyamok a következők voltak december 31-én:

1891-ben . . . 213·20 kor.	1897-ben . . . 242·60 kor.
1892-ben . . . 228 60 » .	1898-ban . . . 241·20 »
1893-ban . . . 233·70 »	1899-ben . . . 232·50 »
1894-ben . . . 247·40 »	1900-ban . . . 234·90 »
1895-ben . . . 242·80 »	1901-ben . . . 237·20 »
1896-ban . . . 244·70 »	

A 4¹/₀-os magyar koronajáradékot 1893-ban bocsátották ki 1.062,000.000 korona összegben, nagyrészből az 1893. február 23-án 1893 június 1-ére felmondott 5⁰/₀-os magyar papíráradék visszafizetésére. Az 1900: VII. t.-cz. értelmében további 120 millió koronát bocsátottak ki befektetési kölcsönként, mely összeget a Rothschild csoport 91⁰/₀-os árfolyamon vette át az államtól. Árfolyamok:

1893-ban 94·45 ⁰ / ₀	1898-ban 97·90 ⁰ / ₀
1894-ben 98 45 ⁰ / ₀	1899-ben 99·40 ⁰ / ₀
1895-ben 98·55 ⁰ / ₀	1900-ban 92·95 ⁰ / ₀
1896-ban 99·60 ⁰ / ₀	1901-ben 94·20 ⁰ / ₀
1897-ben 99·50 ⁰ / ₀	

Átmenetileg már 89·80⁰/₀-ra is leszállt az árfolyam.

A 3¹/₂⁰/₀-os magyar koronajáradék alapját az 1897: XXX. t.-cz. képezi, mely a magyar pénzügyministert a M. Á. V. 40,800.000 koronás befektetésének és 46,017.792 koronás függő adósságának fedezésére 3¹/₂⁰/₀-os kölcsön kibocsátására jogosította fel. Kibocsátás alá csak 60 millió kor. n. é. rész jutott, melynek árfolyamai a következők voltak december 31-én: 1898: 88·75⁰/₀; 1899: 83·50⁰/₀; 1900: 83·70⁰/₀; 1901: 84·45⁰/₀.

Az 1889. évi 4¹/₂⁰/₀-os államvasuti aranykölcsön eredeti összege 182 millió ar. frt (368,550.000 márka=455 millió frank) mely összeg 1889. február 1-től számítva 75 év alatt törlesztendő. 1900. november

1-ig 24 húzásban összesen 4,685.000 ar. frt. n. é. kötvényt sorsoltak ki. E kölcsön biztosítékát a M. Á. V. teljes hálózata képezi oly terjedelemben, a mint az az 1888:XXXII. t.-cz.-ben fel van sorolva. A kölcsön fedezetéül szolgáló 8,491.644 ar. frtos annuitás egyenlő rangsorozatban első helyre van bekebelezve azzal az 5,578.558 frtos annuitással, mely a $4\frac{1}{2}\%$ -os 1889. évi államvasuti ezüstkölcsön törlesztéséhez és kamatozásához szükséges. Egyedül a Tiszavasut javára bekebelezett 1924-ig járó 819.000 frtos évjáradék és az Alföld-fiumei, erdélyi, és a Duna-Dráva vasut részvényesei javára előjegyzett végkielégítés élvezi a telekkönyvi elsőbbséget. Árfolyamok 50 ar. frtonként december 31-én:

1891-ben	117.40 K	1896-ban	122.75 K
1892-ben	121.25 »	1897-ben	121.80 »
1893-ban	125.75 »	1898-ban	119.70 »
1894-ben	127.25 »	1899-ben	119.70 »
1895-ben	122.50 »	1900-ban	120.10 »

1902. májusban 4% -os koronajáradéokra konvertálták.

Az 1889. évi $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti ezüst kölcsön 119.5 millió forint összegű. Ez is 75 év alatt törlesztendő. 1900. október 1-ig 24 húzásban 3,080.000 forintot törlesztett az állam. Árfolyamok december 31-én $\%$ -ban:

1891-ben	98.75 $\%$	1896-ban	101.40 $\%$
1892-ben	101.15 $\%$	1897-ben	101.— $\%$
1893-ban	101.— $\%$	1898-ban	100.50 $\%$
1894-ben	103.80 $\%$	1899-ben	100.— $\%$
1895-ben	100.80 $\%$	1900-ban	99.40 $\%$

1902. májusban 4% -os koronajáradéokra konvertálták.

Az 1876 évi keleti államvasuti $4\frac{1}{2}\%$ -os aranykölcsön 9,989.300 arany forintról szól, 1950-ig az egész kölcsön kisorsolandó. 1899. július 1-ig 23 húzásban 520.200 forintot sorsoltak ki. Az árfolyamok 50 ar. forintonként december 31-én a következők voltak:

1891-ben	113.50 K	1896-ban	120.75 K
1892-ben	119.30 »	1897-ben	122.— »
1893-ban	122.30 »	1898-ban	121.20 »
1894-ben	125.— »	1899-ben	110.05 »
1895-ben	120.25 »	1900-ban	120.10 »

A 3% -os vaskapu aranykölcsön 45,000.000 aranykoronáról szól, melyet 1895. július 15-én 87% -kal bocsátottak ki. A kölcsön 90 év alatt törlesztendő. Az annuitás biztosítására a Vaskapunál szedett illetékeken felül az összes állami jövedelmek le vannak kötve. 1899. április 1-ig 5 húzásban 528.000 korcna n. é. kötvényt sorsoltak ki. Árfolyamok december 31-én 1896: 90; 1897: 91.25; 1898: 87; 1899: 80; 1900: 80.50; 1901: 84.—.

Az 1870. évi nyerevénykölcsön, 30,000.000 forint összegben, nem kamatozik. A kölcsön 1870. augusztus 15-től számítva 50 év alatt törlesztendő 128 húzásban. A 300.000 darab sorsjegyből 1900. november 15-ig 89 húzásban 133.800 darabot sorsoltak ki. A legkisebb nyerevény volt 1901. május 15-ig 160 forint, ezentul minden két évben 4 forinttal emelkedik 1919-ig, 1920. május 15-én pedig a

sorsjegyeket darabonként 200 forinttal mind kisorsolják. Az árfolyamok $\%$ -ban december 31-én:

1891-ben	138.— $\%$	1897-ben	152.50 $\%$
1892-ben	143.75 $\%$	1898-ban	158.50 $\%$
1893-ban	147.20 $\%$	1899-ben	159.50 $\%$
1894-ben	157.50 $\%$	1900-ban	166.75 $\%$
1895-ben	151.— $\%$	1901-ben	177.50 $\%$
1896-ban	152.— $\%$		

A $4\frac{1}{2}\%$ -os magyar regále kártalanítási kötvények összege 230,000.000 frt, mely összeg 70 év alatt törlesztendő. 1899. október 1-ig 5,702.150 forintot törlesztett az állam. A kölcsönt a regáliák megváltására vették fel. A kölcsön összegéből 15 millió forint az államnak jutott. Az árfolyamok $\%$ -ban december 31-én.

1891-ben	96.75 $\%$	1896-ban	100.30 $\%$
1892-ben	101.10 $\%$	1897-ben	101.40 $\%$
1893-ban	99.65 $\%$	1898-ban	100.90 $\%$
1894-ben	100.25 $\%$	1899-ben	98.60 $\%$
1895-ben	99.70 $\%$	1900-ban	98.80 $\%$

1902. májusban 4% -os koronajáradéokra konvertálták.

A 4% -os magyar földtehermentesítési kötvényeket 1889-ben 199,509.000 forint összegben bocsátották ki az 5% -os ugyanilyen kötvények konvertálása fejében. A kölcsön összege 70 év alatt törlesztendő. 1900. október 30-ig 24 húzásban 8,094 400 forint n. é. kötvényt sorsoltak ki. Az annuitás biztosítására törvényileg le van kötve az egyenes adókkal egyetemben befizetendő földtehermentesítési járulékok. A mennyiben ez nem volna elegendő, az összes állami bevételek képezik a fedezetet. Az árfolyamok $\%$ -ban december 31-én:

1891-ben	90.— $\%$	1897-ben	97.— $\%$
1892-ben	95.— $\%$	1898-ban	95.50 $\%$
1893-ban	94.45 $\%$	1899-ben	93.50 $\%$
1894-ben	97.10 $\%$	1900-ban	91.80 $\%$
1895-ben	96.25 $\%$	1901-ben	92.75 $\%$
1896-ban	97.50 $\%$		

A 4% -os Tiszaszegedi sorsjegykölcsönt 1880-ban bocsátották ki 44,000.000 forint összegben. A kölcsön 1880. szeptember 15-től számítva 50 év alatt 110 húzáson törlesztendő. 1900. október 1-ig 51 húzásban a 440.000 darabból 92.600 darabot sorsoltak ki. A kölcsön biztosítékát 200.000 forintos félevesi annuitás képezi, melyet a Tiszatársulatok, Szeged városa és a kölcsönben részesített szegedi háztulajdonosok tartoznak fizetni. A kölcsönt igénybe vevők az 1879: XXXV. és az 1880: XX. t.-cz. értelmében a pontos fizetésért vagyonnukkal épűgy felelősek, mint az egyenes adókért. Az árfolyamok $\%$ -ban december 31-én:

1891-ben	130.— $\%$	1897-ben	139.50 $\%$
1892-ben	138.25 $\%$	1898-ban	137.25 $\%$
1893-ban	141.— $\%$	1899-ben	140.25 $\%$
1894-ben	143.25 $\%$	1900-ban	141.— $\%$
1895-ben	139.— $\%$	1901-ben	147.50 $\%$
1896-ban	139.25 $\%$		

Budapest főváros $4\frac{1}{2}\%$ -os kölcsöne. 1890-ben Budapest elhatározta, hogy 1870-ben felvett 6 millió koronás, 1871-ből származó 10 millió koronás 6% -os, valamint 1880-ban felvett 12 millió koronás 5% -os kölcsönét $4\frac{1}{2}\%$ papirforintról szóló kötvényekre konvertálja. A főváros függő kölcsönének visszafizetése és az újabb beruházásokhoz szükséges összegek beszerzése céljából 25,000,000 frt összegű kölcsönt vett fel, mely kölcsönösszeget 50 év alatt félévenként törleszti. 1890-ben 15 millió forint n. é. kötvényt bocsátottak ki 98% -os árfolyamon. 1894. áprilisában pedig további 3,179.000 forint n. é. kötvényt vett át — árlejtésen — a Budapesti Bankegyesület és a Belvárosi Takarékpénztár. A kölcsön biztosítására a főváros összes jövedelmei és bevételei szolgálnak. Az árfolyamok voltak december 31-én:

1890-ban	97.— $\%$	1895-ben	98·50 $\%$
1891-ben	97·25 $\%$	1896-ban	99·50 $\%$
1892-ben	100·75 $\%$	1897-ben	99·80 $\%$
1893-ban	100.— $\%$	1898-ban	99·40 $\%$
1894-ben	100·70 $\%$	1899-ben	97·75 $\%$

Budapest székes főváros 4% -os kölcsöne. Közhasznú beruházásokra 1896-ban 100,000,000 koronás kölcsön felvételét határozta el a főváros. Ebből 1897-ben 97% -kal 30 milliót, 1898-ban pedig további 16 millió koronát bocsátottak ki. 1900-ban további 30 milliót jegyeztek 87% -os árfolyamon, közaláírás útján. A hiányzó összeg még nincs kibocsátva. Árfolyamok 1896—1901. december 31-én 98·25, 98, 97, 95, 90·50, 88·75 $\%$.

A Temes-Bégavölgyi vízszabályozási társaság az 1885: XXVII. t.-cz. alapján az állam kezessége mellett 5% -os kölcsönt vett fel, mely kölcsönt 1897-ben 4% -osra konvertálták, új kölcsönnek egyidejű felvétele mellett. A 4% -os kölcsön összege 33,800,000 korona, mely összeg 50 év alatt törlesztendő. Az állam a kamatozáshoz és a törlesztéshez évi 385.000 koronával járul hozzá. A kölcsönért a társasághoz tartozó összes tagok 429.779 holdnyi birtokukkal, melynek kataszteri jövedelme 3,609.814 korona, ép úgy szavatolnak, mint az egyenes adókért. Az árfolyam 1897—1901-ben december 31-én 100, 100, 91·50, 91·50, 93·10 korona volt.

Ez a magyar államadóssági kötvényeknek és néhány fontosabb közkölcsönnek a historicuma. Most rátérhetünk a magyar befektetési értékek másik igen tekintélyes csoportjának, a zálogleveleknek és a községi kötvényeknek az ismertetésére.

A belvárosi takarékpénztárnak csak $4\frac{1}{2}\%$ -os záloglevele van forgalomban (1899: 17,155.400 kor.). A záloglevelek Budapesten, Bécsben és Amsterdamban vannak jegyezve.

Az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár 4 és $4\frac{1}{2}\%$ -os zálogleveleit a budapesti, bécsi és berlini tőzsdén kotírozták. A $4\frac{1}{2}\%$ -osokat (1899: 102,564.000 kor. n. é.) $4\frac{1}{2}$ év alatt, a 4% -osokat pedig (1899: 14,118,000 kor. n. é.) 50 év alatt törlesztik.

A kisbirtokosok országos földhitelintézetének forgalomban levő záloglevelei $4\frac{1}{2}\%$ és 5% -osak (41,354,800 kor. n. é.), melyek 34 és $50\frac{1}{2}$ év alatt törlesztendőek.

A magyar agrár és járadékbanknak forgalomban van 4⁰/o-os szőlőkötvénye (1899 : 16,500.000 kor.) 4^{1/2}⁰/o-os 102⁰/o-kal visszafizetendő járadékjegye (1899 : 17,405.200 kor.) és 4^{1/2}⁰/o-os záloglevele 13,962.000 kor.). A 4⁰/o-os szőlőkötvényt 20 év alatt, a másik két értéket 50—50 év alatt sorsolják.

A magyar földhitelintézetnél az egyes tagok teljes vagyonukkal is külön felelősséget vállalnak a záloglevél tulajdonosokkal szemben. Forgalomban vannak 4^{1/2}⁰/o-os (1899 : 2,483,400 kor.) 38^{1/2} év alatt törlesztendő záloglevelek (1886 óta nem adnak ki többé); 4⁰/o-os 41 és 50 év alatt törlesztendő záloglevelek (1899 : 228,788.200 kor.) és 3^{1/2}⁰/o-os 63 év alatt törlesztendő záloglevelek (1899 : 48,449.600) Ezeken kívül forgalomban vannak még 4⁰/o-os szabályozási és talajjavítási záloglevelek (1899 : 60,440.200 kor.).

A magyar jelzáloghitelbanknak 42^{1/2} és 50 év alatt visszafizetendő 4^{1/2} továbbá 50 év alatt visszafizetendő 4⁰/o-os záloglevelei (1899 : 151,275.700 kor. n. é.), 50 év alatt visszafizetendő 4^{1/2} és 4⁰/o-os, továbbá 10⁰/o prémiummal járó 4⁰/o-os és arany frankra szóló 60 év alatt visszafizetendő 3^{1/2}⁰/o-os községi kötvényei (1899 : 91,343.800 kor.), 50 év alatt visszafizetendő 4⁰/o-os nyereségekötvényei (1899 : 71,600.000 kor.) és 65 év alatt 110⁰/o-on visszafizetendő 3⁰/o-os nyereségekötvényei (1899 : 31,600.000 kor.) vannak forgalomban.

A magyar országos központi takarékpénztárnak 4^{1/2}⁰/o-os 40 év alatt visszafizetendő forintra szóló (1899 : 20,743.200 kor.) 4^{1/2}⁰/o-os 50 év alatt visszafizetendő koronáról szóló (1899 : 39,282.200 kor.) és 4⁰/o-os 50 év alatt visszafizetendő (1899 : 13,546.000 kor.) záloglevelei vannak forgalomban. Mint üdvös intézkedés megemlítendő, hogy a kisorsolt és egy év alatt kifizetés végett be nem mutatott záloglevelek tőkeösszege után az intézet 3⁰/o-os kamatot megtérít.

A magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja 4^{1/2} és 4⁰/o-os zálogleveleket (1899 : 56,420.200) és ugyanilyen községi kötvényeket (1899 : 9,895.900 kor.) hoz forgalomba. A kisorsolt értékek után, ha egy év alatt nem váltatnak be, a legalacsonyabb budapesti kamatlábat téríti meg. A 4^{1/2}⁰/o-os záloglevelek közül 1., 2., 3., 6., 7., 8., kibocsátásukat együtt és a 4., 5. kibocsátásukat is együtt jegyzik.

Az osztrák-magyar banknak 40^{1/2} és 50 év alatt visszafizetendő záloglevelei vannak forgalomban (1899 : 292,528.000 K).

A pesti hazai első takarékpénztár egyesületnek 4⁰/o-os záloglevelei (1899 : 60,558.000 K) s 4 és 4^{1/2}⁰/o-os községi kötvényei vannak forgalomban (1899 : 62,104.400 K).

A pesti magyar kereskedelmi banknak a 4⁰/o-os záloglevelekből 44,897.400 K n. é., a 4^{1/2}⁰/o-os záloglevelekből 82,708.800 K, a 4^{1/2}⁰/o-os 10⁰/o-os prémiummal visszafizetendő községi kötvényekből 55,589.800 K, a 4⁰/o-os 5⁰/o prémiummal visszafizetendő községi kötvényekből 72,415.800 K és a 4⁰/o-os aranyban 2⁰/o-os prémiummal visszafizetendő községi kötvényekből 11,927.597 K volt 1899. december hó 31-én forgalomban. 1900 óta 50^{1/2} év alatt prémium nélkül visszafizetendő községi kötvényeket is kibocsát az intézet.

Az Albina Takaréék és Hitelintézetnek 5⁰/o-os forintra és 5⁰/o-os koronára szóló záloglevelei vannak forgalomban (1899 : 2,032.000 K és 2,783.500 K).

A felszámolás alatt álló aradi polgári takarékpénztárnak már csak igen csekély összegű 5⁰/o-os prémium nélküli, 5⁰/o-os 10⁰/o pré-

miummal bíró és $5\frac{1}{2}\%$ -os záloglevelei vannak forgalomban. Érdekes itt felemlíteni, hogy a záloglevél birtokosok érdekeinek a megóvására 4 aradi intézet à fonds perdu 20—20.000 frtot bocsátott a likvidáció rendelkezésére.

Az aradmegyei takarékpénztárnak $4\frac{1}{2}\%$ -os 50 év alatt visszafizetendő záloglevelei vannak forgalomban (1899 : 2,483.000 K).

A debreczeni első takarékpénztár is csak $4\frac{1}{2}\%$ -os de 40 év alatt visszafizetendő zálogleveleket bocsát ki (1899 : 3.029.800 K).

Az erdélyrészi magyar jelzálogbanknak 40 év alatt visszafizetendő 5% -os (1899 : 4,230.800 K) és $4\frac{1}{2}\%$ -os (1899 : 364.600 K.) záloglevelei vannak forgalomban.

A nagyszebeni általános takarékpénztár és a nagyszebeni földhitelintézet az egyedüliek a vidéki intézetek között, melyeknek három millió koronás külön tartalékjaik vannak, miáltal zálogleveleik és szelvényeik adómentesek. Forgalomban vannak 10% prémiummal $31\frac{1}{2}$ év alatt visszafizetendő 5% -os (1899 : 1,582.200 K), 6% -os prémiummal 40 év alatt visszafizetendő 5% -os (1899 : 1,954.800 K), prémium nélkül 40 év alatt visszafizetendő 5% -os (1899 : 12,060.000 K) és $4\frac{1}{2}\%$ -os koronaértékre szóló (1899 : 13,427.600 K) záloglevelei. A kisorsolt záloglevelek tőkeösszege után a rendes betéti kamatot fizeti.

A nagyszebeni földhitelintézetnek 27 év alatt visszafizetendő 6% -os (1899 : 1,088.600 K), $30\frac{1}{2}$ év alatt visszafizetendő $5\frac{1}{2}\%$ -os (1899 : 1,551.600 K), 38 év alatt visszafizetendő 5% -os (1899 : 14,119.800 K) és $40\frac{1}{2}$ év alatt visszafizetendő $4\frac{1}{2}\%$ -os (1899 : 11,648.200 K) záloglevelei vannak forgalomban. A kisorsolt záloglevelek tőkeösszege után ez az intézet is megfizeti a rendes betéti kamatot

A temesvári első takarékpénztárnak 38 év alatt visszafizetendő 5% -os (1899 : 1,028.800 K) és 40 év alatt visszafizetendő $4\frac{1}{2}\%$ -os (1899 : 7,483.000 K) záloglevelei vannak forgalomban.

A magyar befektetési értékek hisztorikumának megvilágítására jellemzőbb tabellát nem is lehet adni, mint e zálogleveleknek és községi kötvényeknek a legutolsó tiz évi árfolyamhullámzását feltüntető táblázatot, mely azt mutatja, hogy a magyar zálogleveleknek és kötvényeknek kitünő és biztos piacuk van. Az árfolyamok december 31-én voltak:

Érték papir neve	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901 20/IX
Belvárosi takarékpénztár 4 ¹ / ₂ % záloglevél	—	—	—	101·50	98·—	100 25	100·—	99·—	99·—	97 50
Egyesült bpesti fõv. takarékpénztár 4 ¹ / ₂ % záloglevél	99 75	100·25	100 25	100·—	100·25	100·—	100·—	98 75	99·—	97 50
» » » 4 ⁰ / ₀ »	—	—	—	97 50	97 25	97 50	97·—	93·—	93·—	89·—
Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete 5 ⁰ / ₀ záloglevél	101 —	100 75	101·—	100·25	101·30	101 50	102·—	102 25	101·50	101 —
» » » 4 ¹ / ₂ % »	100 —	99 25	99 25	99 75	99 75	100·—	99·—	98 35	98 50	97·—
Magyar agrár- és járadékbank 4 ⁰ / ₀ szõlõkõtvény	—	—	—	—	—	—	96 50	95 50	95 50	97·—
» » » 4 ¹ / ₂ % járadékjegy	—	—	—	—	—	—	99 75	98 75	97·—	96·—
» » » 4 ¹ / ₂ % záloglevél	—	—	—	—	—	—	—	99 80	98·—	98·—
Magyar földhitelintézet 4 ¹ / ₂ % záloglevél	—	100 25	101 50	101 20	100 25	100 50	100·—	99 75	100·—	98·—
» » » 4 ⁰ / ₀ » 41 évre	—	98·—	97 75	99 80	99 25	98·—	98·—	95 50	92·—	91 50
» » » 4 ⁰ / ₀ » 50 »	—	—	—	99 60	99·—	90 50	98·—	94 50	92·—	91 50
» » » 3 ¹ / ₂ % » 63 »	—	—	—	—	92 75	91 90	89·—	85 50	81·—	81·—
» » » 4 ⁰ / ₀ szab. és talajj. záloglevél	—	—	96 30	98 15	97 50	97 50	96 12	94 20	90 50	91 50
Magyar jelzálog-hitelbank 4 ¹ / ₂ % záloglevél	100·—	100·—	100·—	99 50	100·—	100·—	100·—	99·—	97 50	96 50
» » » 4 ⁰ / ₀ »	—	98·—	97 50	99 25	99 50	99·—	99 50	96 50	93·—	92·—
» » » 4 ¹ / ₂ % községi kötvény	99 75	100 —	100 —	99 50	100 —	100 —	100 —	98 —	98 —	97 25
» » » 4 ⁰ / ₀ » »	—	—	—	97 75	98 25	98 —	97 75	96 75	92 25	92 25
» » » 4 ⁰ / ₀ közs. 10 ⁰ / ₀ prém. kötv.	97 75	101·—	100 50	100 —	100 —	100 —	100 —	100 —	99 —	99 —
» » » 4 ⁰ / ₀ nyer. kötvény	126 75	128 25	129·—	124 —	121 50	123 —	122 25	117 65	116 50	121 50
» » » 3 ⁰ / ₀ » »	—	—	—	106 75	103 50	173 25	103 —	103 —	103 —	103 50
Magyar orsz. közp. takarékpénztár 4 ¹ / ₂ % záloglevél	99 75	100 25	100 25	100 —	100 —	100 25	100 —	98 75	98 50	97 25
» » » 4 ⁰ / ₀ » »	—	—	—	—	99·—	98 25	98 50	94 40	92 —	90 —
Magyar takarékpénzt. közp. jelzálogbank 4 ¹ / ₂ % záloglevél	—	100 75	100 75	100 25	100 75	100 50	100 75	98 50	98 50	97 25
» » » 4 ⁰ / ₀ » »	—	—	—	—	98 25	98 25	97 25	—	89 75	86 —

Érték papir neme		1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901 20/IX
Magyar takarékpénzt. közp. jelzálogbank	4 1/2% k. kötvény	—	100.75	100.75	100.25	100.—	99.50	99.—	98.—	97.—	96.—
»	» 4% »	—	96.—	96.—	96.—	96.—	95.—	95.—	92.50	91.50	86.50
Oszták-magyar Bank	4% záloglevél	99.70	99.90	100.—	100.—	100.10	100.10	100.10	98.75	98.25	99.—
Pesti hazai I. takarékpénztár-egyesület	4% záloglevél	—	—	97.75	97.75	98.50	98.50	98.50	95.50	94.—	92.—
»	» 4% k. kötvény	—	95.75	95.75	96.75	96.30	96.30	95.80	94.—	91.50	91.50
Pesti magyar kereskedelmi bank	4% záloglevél	—	—	97.50	98.50	98.50	98.75	98.—	95.—	93.—	92.—
»	» 4 1/2% »	100.—	100.50	100.50	100.50	100.—	100.—	100.—	99.—	98.—	97.50
»	» 4 1/2% k. kötv. 110%	103.—	104.10	105.30	105.25	104.—	104.80	104.80	102.50	102.—	102.—
»	» 4% » 105%	—	99.—	99.—	99.50	99.—	99.—	99.—	96.—	93.—	93.—
Albina takaré- és hitelintézet	5% záloglevél	102.—	102.25	101.75	101.75	101.75	102.—	102.—	101.—	101.—	100.—
Aradmegyei takarékpénztár	4 1/2% záloglevél	—	—	—	—	98.50	98.50	98.50	98.50	98.—	98.—
Debreczeni I. takarékpénztár	4 1/2% záloglevél	—	—	—	—	—	99.—	99.—	99.—	97.—	97.—
Erdélyrészi m. jelzálog-hitelbank	5% záloglevél	—	—	—	—	100.—	100.—	100.—	100.—	99.50	99.50
»	» 4 1/2% »	—	—	—	—	99.—	99.—	99.—	98.50	98.50	98.50
Nagyszabeni ált. takarékpénztár	5% sáloglevél 110%	—	—	106.50	106.75	108.—	109.—	109.—	109.—	102.—	102.—
»	» 5% » 106%	—	—	—	106.—	106.—	106.—	104.—	104.—	102.—	102.—
»	» 5% » próm. nélkül	—	—	101.75	101.50	103.—	102.50	101.75	101.50	101.75	101.75
»	» 4 1/2% »	—	—	100.—	100.50	101.—	100.25	100.—	99.75	98.50	98.25
»	főlhitelintézet 6% záloglevél	—	103.75	103.—	102.—	103.90	103.—	103.—	103.—	106.—	106.—
»	» 5 1/2% »	—	103.—	104.50	102.—	103.—	103.—	103.—	106.—	106.—	106.—
»	» 5% »	102.25	101.50	101.75	101.50	104.25	104.25	102.40	101.75	102.50	102.—
»	» 4 1/2% »	—	100.—	100.—	100.70	101.—	101.—	100.—	99.50	98.25	98.25
Temesvári I. takarékpénztár	5% záloglevél	—	101.—	101.—	101.—	—	—	—	101.—	100.—	100.—
»	» 4 1/2% »	—	98.—	98.50	98.50	99.—	99.25	99.25	99.—	96.—	96.25

Ha a most említett értékpapirokon felül még megemlítjük az egyes magántársaságok elsőbbségi kötvényeit, melyek leginkább bizonyos érdekköröknél vannak elhelyezve és a nagyközönség körében kisebb letétekben elhelyezett sorsjegyeket, kimerítettük a magyar befektetési értékek felsorolását. Minden esetre igen tekintélyes összeget képviselnek az összes magyar befektetési értékek, különösen ha meggondoljuk, hogy az utánuk fizetett kamat nagy része külföldre vándorol, minek folytán tömérdek magyar gazdasági erő munkájának az eredménye tulajdonképen csak a külföld javára válik productivvá.

Nincsenek ugyan hiteles és megbízható adataink arra nézve, hogy a magyar befektetési értékekből mennyi van itthon elhelyezve és mennyi a külföldön, mégis nagy általánosságban tájékozva lehetünk a felől, hogy értékeink nagy része mely nemzetnek a birtokában van és hol tartjuk meg azokat állandóan vagy hol vannak azok csak átmenetileg. Nálunk nincsen az u. n. affidavit bevezetve, melynek segítségével, a szelvények kifizetésének nyilvántartásával mindenkor tájékozva lehetnénk értékeink elhelyezése felől. Támaszpontunk lehet ebben az irányban részben a szelvények beváltási helyének megoszlása, részben pedig az a körülmény is, hogy értékeink mely tőzsdében vannak jegyezve és az egyes tőzsdéken mily nagy a forgalom ez értékekben.

Kétségtelen, hogy értékpapirjainknak eleddig legnagyobb piacza Ausztria, honnan azonban, az utóbbi időben lábra kapott áramlat függetleníteni szeretné az országot. Bár maguk az osztrákok is mindent elkövetnek, így a járadékadó behozatalára stb., a mivel az osztrák piactól elidegenithetnék a magyar értékeket, mégis a jelenlegi mostoha viszonyok mellett nem járhat valami nagy sikerrel ez a függetlenítési törekvésünk. Mindazonáltal eléggé jelentékenynek mondhatjuk azt az összeget, mely a legutolsó években Ausztria megkerülésével a távolabbi, nyugateurópai piacokon keresett és talált elhelyezést, sőt az az összeg is számottevő, főként zálogleveleinkben, mely gazdát cserélve, Ausztriából a külföldre vándorolt. A járadékadónak ennél a körülménynél való szereplését majd később méltatom, most csak néhány olyan szempontra akarván a figyelmet felhívni, a melyeket bizony gyakran — és nem minden kár nélkül — figyelmen kívül hagynak.

A legtöbben azt hiszik, hogy úgy az európai mint az amerikai piacon lehetne hitelünk, csak »ügyes embereknek« kellene lenniök a közvetítőknak, mondjuk magyarán: a bankdirektoroknak. Pedig ez nagy tévedés. Európai hitelünk csak európai kereskedelem mellett lehet. Amerikában is csak úgy lehetne hitelünk, ha Amerikával is élénk kereskedelmet folytatnánk. Minthogy azonban a mi kereskedelmünk sem Amerikára sem egész Európára nem terjed ki (legalább jelentékeny mértékben nem) hitelünk is szűk korlátok közé van szorítva. A legkisebb délamerikai államoknak is megvan a maguk hitele a londoni értékpapirpiacon, sok esetben jóval nagyobb mint Magyarországnak, ama egyszerű okból, mert kölcsönös kereskedelmi összeköttetésben állanak az illető államok Angliával. Magyarország kereskedelmi forgalma azonban aránylag jelentéktelen Angliával szemben, hogyan képzelhető tehát az, hogy még a legügyesebb bankdirektor is képes legyen állandó és nagy összegre rugó kölcsönügyletet kötni Angliával. Ugyanigy állunk a legtöbb tőkében gazdag nyugateurópai

állammal is. Legintensivebb az összeköttetésünk Ausztriával és Németországgal, következésképen ezek voltak a mi hitelpiaczaink. Sőt a valuta rendezése előtti időkben Ausztria valóságos monopoliumot élvezett velünk szemben, ipari felsőbbsege révén, a hiteligenyek ki-
 elégítése terén is, mely monopoliumot, nem csak a hosszú, hanem a rövid lejáratú hiteleket illetőleg is, csak nagynehezen és csak a valuta rendezése után sikerült némileg megtörnünk.

Csalódik a ki azt hiszi, hogy Magyarországon nem lehetne a mi saját értékeinkből többet elhelyezni, mint a mennyi jelenleg nálunk el van helyezve. Csak hogy ehhez nem elegendő különböző törvényhozási intézkedés, melyekkel utóbbi időben megkísérlették ennek az előmozdítását, mert nem arról lehet itt szó, hogy értékeinkből egy, két, tíz avagy akár száz milliót itthon törvényes intézkedéssel megkössünk, hanem arról, hogy a magyar közönség 1. hozzászokjék a takarékosághoz és 2. a megtakarított összegeknek értékpapirokban való elhelyezéséhez. Vagyis az értékpapir-vásárláshoz a magyar publikumot nevelni kell. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a legutolsó idők törvényhozási intézkedései talán kicsinylendők volnának, de vannak közöttük olyanok is — mint ezt később a biztosítási novella tárgyalásánál ki fogom mutatni, — melyek sokat használnak ugyan egyes befektetési értékek itthon való elhelyezésének, de sokszor a más fajtájú honi értékek rovására.

A magyar közönség egyelőre inkább a takarékbetétekhez fordul, a mi kitűnik azok rendszeres emelkedéséből is. Ugyanis Magyarország összes hitelintézeteinél kezeltek:

	Takarékbetétként	Checkszámlán
1895-ben . .	1.416,530.000 koronát	190,010.000 kor.-t
1896-ban . .	1.493,184.000 »	201,978.000 »
1897-ben . .	1.599,376.000 »	210,591.000 »
1898-ban . .	1.664,552.000 »	228,022.000 »

vagyis szegénységünkhöz viszonyítva eléggé tekintélyes összegeket.¹⁾ Eme tőkéknek emelkedési arányaiból azonban az tűnik ki, hogy a magyar közönségnek az apró takarékoság iránt nincs érzéke, mert csak legritkább esetben helyez el olyan tőkét, melyeknek kamatjait is tőkésíteni akarná, hanem alig várva be a terminusokat, már felszedi a kamatokat. Ez olyan tapasztalati tény, melyről mindenki meggyőződhetik, a kinek valami érintkezése van betéteket kezelő intézetekkel.

E mellett maguk a pénzintézetek sem valami nagyon erőlködnek a rendelkezésükre álló tőkéknek értékpapirokban való elhelyezésével. Sőt ebben a tekintetben is csak legutolsó sorban jönnek tekintetbe a kamatozás alacsonysága miatt, a befektetési értékek, hanem inkább a nagyobb árfolyamemelkedésre esélyt nyújtó iparvállalati részvények; pedig a befektetési értékek is szolid, de tekintélyes árfolyam emelkedésre nyújtanak kilátást. A hivatalos statisztika szerint a magyarországi hitelintézetek értékpapirtárczája volt:²⁾

¹⁾ Lásd a központi statisztikai hivatal kiadásában megjelenő Statisztikai Évkönyvet.

²⁾ Lásd az említett Statisztikai Évkönyvet.

	Saját értékpapír tárca:	Különböző alapok értékpapirjai:
1895-ben	271,838.000 K	51,610.000 K
1896-ban	262,512.000 »	54,153.000 »
1897-ben	285,669.000 »	64,435.000 »
1898-ban	307,130.000 »	88,401.000 »

vagyis a syndikátusi részesedéseket, tehát javarészen osztalék-papírosokat leszámítva, nagyon is csekély összeg. Micsoda szegénység ez, ha meggondoljuk, hogy milyen nagy összegek fekszenek külföldön a magán és köztestületi vagyonokból értékpapírokban. Hozzávetőleges képet alkothatunk erről a következő statisztikából is:

Az egyes európai államokban az ingó vagyon következőleg oszlik el. Angliában 125 milliárd, Franciaországban 77, Németországban 44, Oroszországban 16¹/₂, Ausztria-Magyarországban 12, Olaszországban 8, Belgiumban 8 és Hollandiában 7 milliárd koronára rúg. Mondani sem kell, hogy ennek a vagyonnak igen jelentékeny része fekszik értékpapírokban. ¹⁾ Azt is felesleges mondani, hogy az Ausztria-Magyarországra vonatkozólag kimutatott 12 milliárdos ingó vagyon megfelelő része még a quota arányában sem található fel nálunk.

Azon az időpontra már régen túl vagyunk, a mikor azt hirdették, hogy inkább nem kell kölcsönt felvenni, mintsem hogy a kölcsön fejében a külföldnek eladódjunk. Az már elméleti és praktikus szempontokból is tisztázva van, hogyha a kölcsön hasznos befektetésekre kell, úgy sokkal nagyobb haszon az országra nézve a tőkének behozatala, a mivel együtt jár a járadéknak évről-évre való fizetése; mint a kölcsönről való lemondás. Minthogy ez a nézet a nemzet vérébe, a közérzetbe is átment már, a praktikus szempont csak az lehet, hogy vizsgáljuk meg a módokat, melyek a mai körülmények között is lehetővé teszik hitelszükségleteinknek megfelelő olcsón való kielégítését. Mert nem olyan kölcsönről van itt szó, mely minden áron kielégítést keres, hanem az olcsóságban és az állandóságban rejlő produktivitással bíró hitelről.

Szóval míg egyrészt a múlt befektetési értékeinek állandó kezében való tartása képezi az egyik gondot, addig másrészt nem csekély gondot okoz a jövő befektetési értékeinek biztos keretbe való elhelyezése. Mint már előbb mondtam, sohasem szabad ennél a kérdésnél az általános kereskedelmi forgalom alakulását és térbeli terjeszkedését figyelmen kívül hagyni. A kereskedelmi összeköttetés nyomán kell haladnia a hitelösszeköttetésnek is, még pedig nyomatékosabban, mint eddig történt. Vagyis a hol állandó pénzpiacot akarunk magunknak teremteni, ott előbb a kereskedelmi piacot kell meghódítanunk. A gazdasági életben rejlő szoros érdekkapcsolatnál fogva a nemzet hitelszükségletének közvetítői rendszerint abban a helyzetben vannak, hogy a kereskedelmi összeköttetés irányítására is befolyást gyakorolhatnak. Ha tehát a mi hitelpiacunk vezetői nem engedik ki kezükből, vagy legalább is érdekkörükből a kereskedelem irányítását, hanem azt a hitelérdekeknek ha nem is alá, de legalább

¹⁾ Lásd Mulhall idevonatkozó cikkét a »Dictionary of Statistics«-ben.

mellérendelik, sokkal közelebb fogunk jutni az új hitelforrások megnyitásának problémájához.

Az tény, hogy ez idő szerint minden ország hitelpiacza többé-kevésbé meg van rendülve. Ez sokkal fontosabb esemény, mintsem hogy kérdésünk tárgyalásánál bővebb elemzés nélkül el lehetne siklani fölötte. Olyan események történtek utóbbi időben, melyek bizonyosan hatással lesznek már a legközelebbi jövő tőkeelhelyezéseire. A mi a német záloglevélpiacon történt, az a legnagyobb mértékben alkalmas arra, hogy a tőkét elidegenitse az állami ellenőrzés nélkül álló záloglevél-kibocsátó intézetektől. Elképzelhető, hogy a külföldi tőkések bizalma megrendülvén, a legjobb és legszolidabb vezetésűnek képzelt honi intézetekben, nem valami nagy bizalommal fordulnak a külföldi intézetek hasonló kibocsátásai felé. Az igaz, hogy büszkén hivatkozhatunk — befelé — néhány évtizedes multunkra, mely a záloglevelek hitűnő fundáltságát ez ideig nem hazudtolta meg, de a külföldi hasonló intézetek már messzebb menő multa tekintenek és utoljára lehet-e a becsületességgel kérkedni, holott annak a pénzvilágban a legtermészetesebbnek kellene lennie. Ma-holnap azonban már oda jutunk, hogy a becsületességre a tőkeelhelyezésnél is büszkén lehet hivatkozni, mert a tőkéseket nap-nap után érik e téren csalódások.

Azonkívül időről-időre számolni kell azzal a körülménnyel is, hogy a tőke fölött rendelkező publikumot elfogja a pénzláz és piacra dobja befektetési értékeit, hogy helyettük nagy árfolyamnyereséggel kecségtető osztalékrészvényeket vásároljon. A hangulat, mely ilyenmő tranzakciókat von maga után, magától kel és ismét magától csendesül el. E kettő között rendszerint a válság foglal helyet, mert az általános érdeklődés nemcsak végtelenbe hajtja az árfolyamokat, hanem új értékeket is teremt és mert a válságban rendszerint nagymennyiségű tőke megy tönkre és a megmaradt tőkerész tapasztalás szerint ismét minden áron biztos kamatozású befektetésre törekszik. Ezzel a körülménnyel számolni kell minden befektetési értéknél. Éppen ezért bir nagy fontossággal az u. n. klasszizozás, vagyis az értékeknek olyan elhelyezése, hogy azok minél nehezebben kerülhessenek eladás végett a piacra. Sajnos, e téren némileg könnyelműen jártunk el, a befektetési értékekre nézve különösen kedvező konjunkturájú konverzió-időkben, mikor tömérdek összegű érték cserélt gazdát az alacsony kamatozás miatt, a mivel együtt járt azoknak a deklasszizozása. Ennek a technikai hibának a következményeitől már számos izben szenvedtünk és még a jövő évben is ki vagyunk téve annak, hogy nagyobbszerű kínálattal kellemetlenségeket okozhatnak nekünk — a mint az osztrákok ezt számos izben meg is tették — az árfolyamok mód nélküli leszoritása révén. Erre nem kell közelebbi példa, mint az, hogy a konverzió utáni időben a magyar és osztrák járadékok majdnem egyformán álltak, míg most — daczára, hogy Ausztria belügyei ziláltak, míg a mieink legrendezettebbek és annak daczára, hogy pénzügyi szempontból »jóságunk« ép oly kétségen felüli, mint annak idején volt — értékeink árfolyamai, egyes papirookban különösen nagy eltérést mutatnak az osztrák értékekkel való összehasonlításban — az osztrákok javára. Az osztrák értékek ugyanis sokkal biztosabb kezekben vannak elhelyezve, mint a mi értékeink. Azonkívül közbejátszik itt az a körülmény is, hogy az

osztrákok igen gyakran használták ki politikai manővrozásra értékeinknek piacradobását.

Ezt a declassirozást különben két körülmény részben már elősegítette, részben pedig elő fogja segíteni. Az egyik az osztrák járadékadó, a másik a magyar biztosítási novella. Az osztrák járadékadó behozatalával világosan az volt az osztrákoknak a szándékuk, hogy értékeink elhelyezése körül nehézségeket támaszszanak. Talán igazuk volt azoknak is, kik a járadékadó behozatalában politikai fegyvert láttak, mely arra volt szánva, hogy a kiegyezésben politikai és gazdasági engedmények ellenértékeül legyen a magyar kormány nyal szemben felhasználható. Annyi tény, hogy a magyar értékek elhelyezésének a járadékadó behozatala igen megártott. Az utóbbi években különben is nagyobb nehézségekkel járt értékeink az elhelyezése, hát még ha ilyen mesterséges akadálylyal is utjába állottak. Az eredmény azonban azt mutatja, hogy az osztrák járadékadó behozatala a mi hitelpiaczunkat még sem sodorta válságba, a mint az osztrákok azt szerették volna, hanem megtanított bennünket arra, hogy a valutarendezés nyújtotta előnyök kihasználásával sokkal könnyebb értékeinknek a külföldön piacot teremteni, mint azt eddig hittük. Eddig nagyrészen Bécs volt a magyar értékeknek a piacza. Legjobban kitűnik ez abból az összeállításból, mely Bécsben elhelyezett értékeink forgalmi összegének évről-évre való gyarapodását mutatja. Mig ugyanis 1897-ig nagy mennyiségben exportáltuk értékeinket Bécsbe, 1897. (a járadékadó behozatala után) már igen lassú, jóformán alig számbavehető lépésben tapasztalható emelkedés a bécsi tőzsdén jegyzett értékpapirokban. Ezeknek névértéke volt: ¹⁾

1892-ben	657·94	millió	korona
1893-ban	752·94	»	»
1894-ben	884·50	»	»
1895-ben	1.038·24	»	»
1896-ban	1.175·06	»	»
1897-ben	1.293·94	»	»
1898-ban	1.381·68	»	»
1899-ben	1.457·96	»	»
1900-ban	1.513·16	»	»

A járadékadó alá való bevallás kötelezettségének beálltával tehát már csak olyan értékeinkkel fordultunk Bécshez, melyekkel kénytelenek voltunk, bár még a Bécsben való kotirozás sem jelentette azt, hogy új kibocsátás zömét helyeztük volna el Ausztriában. De még a kotirozás teljes névértékű összegének figyelembe vételével is csak a következő eredményt mutathatja fel a bécsi tőzsde magyar értékekben, a forgalmi összeg emelkedését százalékokban kifejezve. ²⁾

¹⁾ Lásd a bécsi kereskedelmi és iparkamara 1900. évi jelentését.

²⁾ Lásd a bécsi kamara 1900. évi jelentését.

1893-ban emelkedett	14·44 ⁰ / ₀ -kal
1894-ben »	14·50 »
1895-ben »	17·39 »
1896-ban »	13·20 »
1897-ben »	9·20 »
1898-ban »	6·78 »
1899-ben »	5·52 »
1900-ban »	3·78 »

Szóval még a mostoha viszonyok figyelembevételével sincs indokolva ez a nagy hanyatlás! Bármennyire örülhetünk is az Ausztriától való függetlenítésnek, nem hallgathatjuk el abbeli aggodalmunkat, hogy értékeinknek új kezekbe való elhelyezésével nem vagyunk biztosítva egészen — uti figura docet — az ellen, hogy esetleg egyszerre nagy mennyiséget hozzanak értékeinkből piacra, a mi értékeink elhelyezését megnehezíthetné.

A második körülmény, mely értékeink declassirozását illetőleg figyelembe veendő, az, hogy a már több ízben tárgyalt, ankéton is meghányt-vetett biztosítási novellának törvényerőre emelkedése esetén nagy változások várhatók befektetési értékeink elhelyezése körül. Az új biztosítási törvénynek a mi szempontunkból legfontosabb intézkedése az, hogy a biztosító intézetek díjtartalékjaik felét magyar állampapírokban tartoznak az állampénztárban letéteményezni. Tény az, hogy ilyenmő intézkedés főként a külföldi biztosító társaságoknál biztosítottak szempontjából nagyon üdvösnek mondható, mégis a záloglevél-kibocsátó intézetekre való tekintettel ezt az intézkedést túlszigorúnak, esetleg módosítandónak tartjuk. Hazai intézeteink ugyanis kénytelenek lennének ama értékpapíroknak egy részét, melyekbe díjtartalékjuk el van helyezve, eladni és helyettük állampapírokat vásárolni. Az eladásra kerülő értékek között nagy mennyiségben szerepelnének a hazai intézetek által kibocsátott záloglevelek. A mennyiben az egyes társaságok évi kimutatásaiban szerepelnek, a következő képet nyújthatjuk a magyar biztosító társulatok díjtartalékainak értékpapírállományáról: ¹⁾

1899. december 31-én :	Magyar állampapírok	Magyar záloglevelek	Osztrák állampapírok	Egyéb értékpapírok
I. magyar ált. bizt. r.-t.	17,130.000	42,520.000	320.000	9,845.000
Pannonia viszontbizt.	1,290.000	984.100	—	412.000
Foncière	3,860.000	3,230.000	—	1,253.000
Magyar-Francia ált. bizt.	43.000	1,838.000	—	32.000
Magyar jég- és viszontbizt.	650.000	1,870.000	80.000	1,390.000
Nemzeti balesetbizt.	200.000	918.000	—	160.000
I. bizt. int. kat. szolg. es.	420.000	2,235.000	277.000	1,205.000
I. leánykih. egylet	—	1,600.000	—	200.000
Hazai ált. bizt.	120.000	600.000	—	—
Magántisztv. nyugdíjegyl.	—	470.600	—	96.000
Összesen	23,713.000	56,235.000	677.000	14,593.000

¹⁾ Lásd a »Közgazdaság« 1900. július 30-iki számát.

De nemcsak a magyar biztosító társaságok szempontjából van érdeke az új törvény intézkedésének, hanem az itt működő külföldi biztosító társaságok szempontjából is. Míg a monarchián kívül álló biztosító társaságok csak elenyészően csekély összegű magyar értékpapírral bírnak, addig az osztrák biztosító társaságok díjtartalékainak igen jelentékeny része magyar értékekben van elhelyezve, mint az a következő összeállításból kitűnik:

1899. december 31-én	Osztrák állampapírok	Magyar	Osztrák záloglevelek	Magyar	Külföldi értékpapírok	Egyéb
	e z e r k o r o n a n. é.					
Anker életbiztosító . . .	25.000	12.000	3.730	2.270	10.420	15.900
Cs. kir. szab. tűzbiztosító .	2.670	700	1.760	—	—	1.250
Phoenix életbiztosító . . .	5.140	370	232	1.266	1.160	548
Cs. kir. szab. Phoenix bizt.	1.150	120	—	2.184	200	280
I. bécsi tükörüveg bizt. . .	65	—	—	—	—	130
Janus életviszontbizt. . .	1.165	740	370	—	1.200	497
Duna biztosító	1.848	810	210	525	1.048	1.248
Nemzetközi balesetbizt. . .	1.000	—	620	488	410	528
I. osztrák ált. balesetbizt. .	1.326	1.387	360	2.078	1.436	1.630
Bécsi élet- és járadék bizt. .	998	5.865	590	—	324	1.340
Bécsi biztosító	—	500	970	—	116	600
Osztrák elemi biztosító . .	10	—	1.426	—	—	1.010
Gizella-egylet	9.633	—	3.023	5.840	—	9.780
Providentia ált. bizt. . . .	235	—	—	—	—	513
I. osztrák betöréselleni bizt.	100	60	—	100	—	200
Globus élet- és jár. bizt. .	638	—	—	200	—	260
Assecurazioni Generali . .	14.550	8.140	8.100	21.840	30.850	19.060
Meridionale jég- és viszontb.	1.130	200	420	900	460	380
Adria viszontbiztosító . .	10.030	5.470	3.180	11.437	10.460	9.960
Összesen	76.688	36.362	29.991	49.128	58.084	65.007

Eme érdekes összeállításokat ki lehet egészíteni még egy harmadikkal, mely a zálogkibocsátó intézetek szerint csoportosítja az egyes biztosító társaságok értékpapír-állományát, Ez összeállítás tehát ebbeli tartalmánál fogva is kiváló érdeklődésre tarthat számot. A fontosabb magyar és osztrák társulatok magyar záloglevél-állománya a következő volt: ¹⁾

¹⁾ Ugy az előbbi, mint a most következő összeállítás a »Közgazdaság« 1900. július 30-iki számának adatait tartalmazza.

1899. december 31-én		e z e r k o r o n á b a n										
		Belvárosi takarékpénztár	Egyesült bpesti főv. takarékpénztár	Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete	Magyar agrár- és jaradékbank	Magyar földhitelintézet	Magyar jelzáloghitelbank	Magyar orsz. közp. takarékpénztár	M. takarékpénztárak közp. jelz. bankja	Pesti hazai I. takarékpénztár- egyesület	Pesti magyar keresked. bank	Debreczeni I. takarékpénztár
Első magyar ált. biztosító	200	2.270	920	—	—	558	626	600	—	—	3.726	—
Pannónia viszontbiztosító	50	268	—	—	—	190	—	50	—	—	—	—
Foncière	—	896	—	—	—	260	400	400	—	—	—	—
Magyar-Francia biztosító	460	440	—	—	—	—	350	—	—	—	—	—
Magyar jég- és viszontbizt.	—	390	200	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nemzeti balesetbiztosító	—	393	180	—	—	—	70	—	—	—	—	—
I. biztosító intézet katonai szolg. es. .	1.346	220	80	—	—	206	—	20	—	—	—	—
I. leánykiházasítási egyesület	200	400	—	—	—	—	200	200	—	—	—	—
Hazai általános biztosító	600	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magánbiztosítók orsz. nyugdíjegy.	—	110	40	—	10	—	150	—	—	—	—	—
»Anker« életbiztosító	—	—	—	—	—	700	—	—	500	—	—	—
»Phoenix« életbiztosító	—	—	—	—	—	100	—	—	24	—	—	—
Cs. kir. szab. »Phoenix« biztosító	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
»Duna« biztosító	—	—	—	—	525	—	—	—	—	—	—	—
Nemzetközi balesetbiztosító	—	—	—	—	—	180	—	—	—	—	—	—
I. osztrák ált. balesetbiztosító	—	—	—	—	698	—	—	—	330	—	—	—
Gizella-egylet	900	1.040	—	—	—	1.080	—	—	110	—	—	—
I. osztrák betörés ellenbiztosító	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
»Globus« élet- és járadékbiztosító	—	—	—	—	—	—	—	200	—	—	—	—
Assecurazioni Generali	—	1.102	190	—	—	—	—	—	—	—	—	—
»Meridionale« jég- és viszontbizt.	—	—	—	—	300	—	—	—	—	—	—	—
»Adria« biztosító	—	190	—	—	1.100	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	3.726	7.719	1.010	4.633	48.582	13.094	2.806	1.470	9.840	15.378	125	25

A mennyiben tehát a biztosítási törvénytervezet mai formájában törvénynyé válnék, a míg egyrésről az állampapírok iránt a keresletet fokozná, addig másrésről a magyar befektetési értékek másik nagy csoportját, a zálogleveleket nem kis mértékben sújtaná. A ki ismeri alapjában a magyar zálogleveleket, az a legnyugodtabb lelkiismerettel elfogadhatja az állami ellenőrzést oly alapon, hogy a díjtartalékoknak az állampénztárba helyezett felerésze a pupilláris biztosítókkal bíró záloglevelekben is elhelyezhető legyen.

Nekünk semmi esetre sem szabad kevesbiteni a honi elhelyezés módozatait, sőt határozottan ballépés volna a már meghódított területről elúzni a befektetési értékeket. Örülünk minden honi hódításnak, mert az erősödésünknek a legbiztosabb támasza. Hogy a sok közül csak egyet említsünk, felhozhatjuk, hogy az árvapénzek elhelyezésének a kérdése mind ez ideig nagyon is elkerülte az illetékes körök figyelmét, abból a szempontból, hogy hogyan lehetne az árvapénzeket a magyar befektetési értékek elhelyezésének könnyítési módjaiba bevonni. Bár kétségtelen nyomait találjuk az új magyar polgári törvénykönyv most közzétett tervezetében annak, hogy e nagy munka keretében nemcsak jogi, hanem gazdasági szempontból is szabályozni fogják a kérdést, még sem szabad e tanulmányban figyelmen kívül hagyni azokat a szempontokat, melyek az árvapénzek elhelyezésének a kérdését a magyar befektetési értékek propagálási körébe vonják.

A készpénz kezelésére nézve a most érvényben levő gyámi törvény kétféle rendszert állapít meg: az összesített (cumulativ) és az egyénenkénti (singulativ) kezelés rendszerét. Az első esetben az árva pénzt készpénzben kezelik az árvapénztárban és pedig vagy jelzálogokra való kikölcsönzés, vagy pedig jóhitelű pénzintézetekbe való elhelyezés útján, mely utóbbi esetben a törvény az árvapénztárt fölláító törvényhatóság vagy község, illetőleg ezek képviselőtestületi tagjainak személyes felelősségét állapítja meg. A második esetben az árvapénztár külön-külön helyezi el minden árvának nála letett készpénzt, még pedig vagy pénzintézeteknél (felelősség mellett), vagy állampapírokban (állami kamatbiztosítékú, vagy óvadékképes értékpapírokban és az 1885: VI. t.-cz. 13. §-ában, illetőleg az 1889: XXX. t.-cz.-ben felsorolt záloglevelekben) vagy jelzálogkölcsönképen, esetleg pedig kamatozó letétként a kir. adóhivatalokban. Az árva tehát kielégítés esetén vagy készpénzben vagy értékpapírokban kapja meg a vagyonát.

Igy tehát láthatjuk, hogy a lehetőség eddig is, a gyámi törvény alapján, meg volt az árvapénzeknek értékpapírokban való elhelyezéséhez, a gyakorlat azonban azt mutatja, hogy ez csak a legritkább esetekben fordult elő. A gyámoknak ugyanis — majdnem általánosságban mondható ez — nincsen semmi jártasságuk az értékpapírok elhelyezése körül. Azonkívül nem kis gondot okoz ily esetben — bár kisebb jelentőségű dolognak látszik — az értékpapíroknak sorsolás esetén való nyilvántartása és azoknak megőrzése stb.

A főszempont minden esetre az, hogy az árvapénzeknek értékpapírokban való elhelyezése megkönnyíttessék, a mit az új magyar polgári törvénykönyv tervezetének 405. §-ában azzal is feltalálunk, hogy a 4. pont értelmében »hazai községeknek árvavagyon elhelyezésére alkalmasoknak nyilvánított kötvényeibe« is elhelyezhető az

árvák vagyona. Eddig például, mint a vonatkozó indokolás mondja, még a főváros kötvényeibe sem fektethető a kiskorúak vagyona.

De nem is kívánunk mi könnyítéseket az elhelyezés körül. Ha az árvavagyon csak azokhoz az értékekhez fordulna, melyekbe törvény szerint elhelyezhető, már ez által is tömérdek hitelpapír maradhatna hazánkban, mely eddig a külföldön kénytelen elhelyezést keresni, hova a kamatok fejében fizetett összegek milliói kivándorolnak.

Még egy dologra fel kell hívunk a figyelmet. Időről-időre és elég gyakran visszatér ujságczikkékben, köz- és magántestületek gyülekezeteiben stb. a túlságosan panaszos hang, mely elviselhetetlennek tünteti fel a hitelt igénybe vevő köztestületek és a földbirtokosok helyzetét. Elképzelhető-e az, hogy valami jó hatása volna hitelezőink szemében eme tömérdek — bár legtöbbszörre komolyabb alap nélküli — siránkozásnak, holott a hitelezési viszonyoknak egyik főfeltétele, hogy az adós lehetőleg világos képet adjon vagyoni helyzetéről. Siralmakkal semmi esetre sem járulhatunk hozzá a bizalom felkeltéséhez; ha ellenkező volna a célunk, azt hamarabb elérhetnők. Istennek hála, még távolról sem oly rossz a gazdák helyzete nálunk, mint azt hirdetni szokták. Különbösen is napról napra jobban beigazolódik a mondás, hogy gazdagabbak vagyunk, mint gondoljuk és szegényebbek, mint kellene lennünk.

Czeisler Emil.

Almásy Pál, egy magyar nemzetgazda a XVIII. században.¹⁾

»Almásy Pál, e névvel találkozunk mindenütt első sorban, hol a magyar kereskedés szóban forog«, így szól Marczali Henrik, II. József korának monografusa.²⁾ S valóban ha az ember a XVIII. század gazdaságának hű, eleven képét akarja nyerni, nem teheti ezt a nélkül, hogy át ne lapozná e kiváló férfiú jelentéseit a dikasteriumokhoz, főleg magán feljegyzéseit, emlékiratait.

Egyrészt a legközvetlenebbül tárul eléink e régi iratokból a régi Magyarország egész gazdasági miseriája, másrészt azon javaslatokból, melyeket Almásy tevékeny szelleme egyre alkotott s melyek közül több az uralkodó II. József legfőbb tetszését is megnyerte, gazdaságreformatori eszméit olvashatjuk ki. Lássuk tehát ez érdekes férfiú működését.

A mi röviden Almásy Pál életrajzi adatait illeti, azok a következők: 1749-ben született.³⁾ Előkelő családtól, a zsadányi és török-szentmiklósi Almásyak nemzetségéből. Kiképeztetése elég gondos és sokoldalú lehetett, kitűnik irataiból, melyek nyelvek, politika, történelem, gazdaságtan és a mennyiben akkor szó lehetett, statisztikában való jártasságáról tanuskodnak.

Főleg azonban gazdaságpolitikai érzéke volt legerősebb, minek következtében elég fiatal korban tekintélyes politikai állást foglalt el, így az 1780-as évek elején fiumei alkormányzó, 1783-ban pedig már, mint »Gubernator Fluminensis« szerepel. Két évre reá írta emlékiratát: »Was seit meinem Vorsitz im Litterali geschehen und noch geschehen könnte.« Ez kétségkívül igen fontos állás s kiválóbb kereskedelmi ismereteket feltételezett: hisz mondhatjuk, hogy az első fiumei magyar kormányzók úttörői a magyar tengeri kereskedelemnek s így egyszersmind világkereskedelmünknek is előharczosai.

¹⁾ E dolgozat egy korán elhunyt, gazdaságtörténeti tanulmányokkal foglalkozó fiatal író, *Lengyel* János hátrahagyott műve. *Lengyel* hazánk közgazdasági életének egy érdemes és nem méltányolt úttörőjéről szóló munkáját dr. *Földes* Béla egyetemi tanár buzdítására és útmutatása szerint főleg a Nemzeti Múzeumban levő irodalmi anyag alapján dolgozta ki s a budapesti egyetem nemzetgazdasági semináriumában olvasta föl. Bár a dolgozat nem teljes és irányán is hiányzik az utolsó simítás, sok érdekes és ismeretlen adatánál fogva igen megérdemli a figyelmet. A kéziratot *Lengyel* halála után a M. T. Akadémia nemzetgazdasági bizottsága szerezte meg s dr. *Földes* Béla bizottsági előadó indítványára adjuk most közre. *Szerk.*

²⁾ L. Marczali: II. József és kora I. 122. l.

³⁾ Szinnyei: Magyar írók és munkái.

S valóban kiváló módon oldotta meg feladatát Almásy, méltó utódja volt hivatalbeli elődjének, Majláth Józsefnek. Mintha csak a következő század ama nagy gazdasági reformatorának eszméi lelkesítették volna, a ki kimondta a jelentőségteljes két szót: tengerre magyar!

Almásy persze inkább bürokratai alázatos hangon irt jelentésekbe kénytelen öltöztetni javaslatait; memorandumait nem nyomtatja ki, csak épen egy értekezése jelent meg külföldön, miről később szó lesz. Csendes az ő munkássága s csak halkán rebben el ajkán »was aus Ungarn noch werden könnte«.

Hogy viselt hivatalait időszakai rendben tárgyaljam, legközelebbi adatok szerint¹⁾ 1787-ben pesti királyi biztos »Districtus Pestinensis commissarius Regius« volt. Ezt bizonyítja Kazinczy is, ki »Pályám emlékezete« II. könyvében így szól: »József az ország minden megyéit tiz circulusokra vonta össze commissariusi nevezettel s excellentiás titulussal s hatezer ezüst forint fizetéssel (ezüst pénz és papiros pénz akkor egyárú árú vala) küldötte ki.

Ezeknek mindenike valóságos főispánja vala circulusa egyik megyéjének. Ilyen kis commissariusok levének« — most felsorolja: »Hatod sorban a pestiben, az-az: Nógrád-, Heves-, Borsod-, Pest vármegyékben s a Jászságban és Kis-Kunságban fiumei gubernator gróf Majláth József, később minister és utána Almásy Pál borsodi főispánok.« Ugyancsak a commissariusi hivattal együtt kapta a valóságos belső titkos tanácsosi rangot Intimus S. C. R. A. Majestatis Status Consiliarius Actualis.²⁾ A II. József halála után 1790/91-ben tartott pozsonyi országgyűlés: a contributiót kivető regnicolaris bizottságba Almásyt is beválasztja.³⁾ Elnök a nádor és Almásy már mint aradi főispán szerepel: úgy látszik ez évben nyerte e tisztséget, az udv. kancelláriához intézett köszönő irata⁴⁾ legalább erre enged következtetni. E bizottság Pesten 1793-ban kezdte meg működését és mint azt egy a megyei levéltárban talált vastag foliánsból⁵⁾ megítéltem elég bő anyagot dolgozott fel. Ebben különben nagy része volt Almásynak is, kinek idevágó két emlékiratáról lejjebb emlékezem. Ujabb méltóságul felemlítendő, hogy ugyanez évben »Tabulae Regiae Judicariae Baró«-nak nevezte ki II. Lipót.

E század elején Almásy tártománybizottsági főigazgató s mint ilyen vezette többek közt a pesti egyetemi tanácskozásokat⁶⁾ (Provincialis Commissariatus per Hungariam director). Ez időtájt egyik a muzeumi levéltárban talált iratának czímén ujabb kitüntetésül: Ordinis S. Stephani Reg. Ap. Commendator«, I Ferencz alatt 1802-ben koronaörré választatott Splényi József báróval együtt.⁷⁾ Nagy Iván⁸⁾ szerint kamarás és főlovászmester is volt.

Különben összes méltóságait felsorolja a »Magyar Kurir« gyász-

¹⁾ Ud. kancz. levéltár 883. sz. 1787. lásd függelék.

²⁾ 1787. év 1200. sz. udv. kancz. lásd függelék.

³⁾ Corp. jur.: Leopoldi II. Decr. Pr. 1704/91. Art. 67.

⁴⁾ 4162/1790. év udv. kancz.

⁵⁾ Operatum Regnicolaris Deputationis etc. anno 1790/1 diaetuliter ordinatae et Ao 1793. Pestini terminatae. »Collatio Honoris seu officii Baronis Tabulae Regiae judicariae pro juniore Paulo Almásy ht. Kancz. lev. 4147/1790. év.

⁶⁾ Pauler Tivadar: A budapesti tud. egyet. története 317. l.

⁷⁾ Francisci I. Decr. III. Art. V. 1802.

⁸⁾ Nagy I. »Magyar nemes családok«.

jelentésében, mely szerint 1821. július 23-án, tehát 72 éves korában ragadta őt el a halál.

Mielőtt a részletekbe ereszkednénk, még néhány szót irodalmi munkásságáról általában: Vannak memorandumai, jelentései s egy nyomtatott értekezése. Nyelvök német, latin, francia.

Legtöbbet, a hivatalos iratokat kivéve, a nemzeti múzeumban találtam, hová a kéziratok nagy része a Széchenyi könyvtárból került. Mert Széchenyi méltányolta Almásy munkásságát, ki ugyanarra törekedett, mire félszázaddal később ő, t. i. a magyar nemzetgazdaság felvirágoztatására.

Almásy iratainak jegyzékét a következőkben adom: ¹⁾

»Allgemeine Übersicht was seit meinem Vorsitze im Littorali geschehen und annoch geschehen könnte« 1784.

»Relatio Statistica super visitatione Districtus Pestinensis.«

»Raisonnirte Statistische Übersicht des Königreichs Hungarn sammt Banat, Sclavonien, dann Dalmatien und Croatien verfasst im Jahre 1803.

»Pauli Almásy etc.

Scripta Diversa de commercio Hungarico.«

»Extraits fait par Paul d'Almásy pour servir à l'Instruction des jeunes Jurs sur diverses objets du Commerce« En 1782. le 2 de Fevrier.«

A már említett Regnicolaris deputatio operatumának szerkesztésében részt vett.

Van e nagy elaboratumban még egy kisebb dolgozata, »Elaboratum Tyronum secundum conclusa deputationalia (ex misso jam articulo) finaliter adjustatum.

Előterjesztéseit, melyet e bizottsági jelentésben kifejtett külön, folioban összevonva találtam a Nemzeti Múzeumban. Czime Reflexiones super objectis operationis Deputationalis in Negotio.« Schlözer Konstantin említett »Staats-Anzeigen« (1792: XVIII: 69. füzet²⁾) folyóiratában nyomtatott értekezés is jelent meg tőle e czímmel: »Vom Handel des Königreich Ungern«, mely fordítása »Considerationes super statu commerciali Ungriae, tam relat(a)e ad industriam internam, quam et commercium externum« című emlékiratának. Végre van a Nemzeti Múzeumban még két kézírata, melyek nem gazdasági irányúak ugyan, de irodalma kiegészítéseül felemlitem.³⁾

Az egyik: »Summarium Juris Publici Regni Hungariae

authore Excellentissimo ac Illustrissimo Domino S. Regn. Cor.

Custode

Paulo Almasy de Zsadány et Török-Sz.-M. quod Filio Suo domi ipse praelegerat« 1811. s végre »Brevis conspectus Manipulationis comitatum«.

Köz- és közigazgatásjogi dolgozatok.

Ezek után vizsgáljuk főbb gazdasági dolgozatait részletesebben.

I. *Considerationes Comitatus. com. Almásy super statu commerciali Ungriae.* (Szabad fordításban: *Vom Handel des Königreichs Ungern.*) Bevezetőleg az egész ország gazdasági, főleg kereskedelmi viszonyainak

¹⁾ 9160/1784. kancz. lev.

²⁾ Egyet. hírlapkönyvtár.

³⁾ Pestmegye levélt.

általános ismertetéseül legjobbnak találom ezt az értekezését tárgyalni. Ez sok részt kivonata egyes iratainak, mindenesetre hosszas tapasztalatok rövid összefoglalása. Külön tárgyalja a mezőgazdaságot, ipart, valamint a be- és kiviteli kereskedelmet.

Van benne egy-két statisztikai adat is. A belső ipar s az országoknak ebből kifolyólag kiviteli kereskedelme az illető népek fizikai alkatától, erkölcsi művelődésétől s a belső tevékenység bizonyos érettségétől függ, melyet a törvényhozás gyors intézkedésekkel mesterségesen ki nem kényszeríthet: ezt fejezik kezdő sorai. Most röviden megemlíti az ember gazdaságtörténeti fejlődését, nevezetesen a rendes phasisokat, vagyis a halászat-vadászattól kezdve az ipar és kereskedelem kifejlődését. A gazdaság ezen természetes folyását egy nép sem fordította meg és a világ semmiféle hatalmassága nem lenne képes szerinte ezt megváltoztatni, ha mindjárt milliókat költene is. Mindenben csak a dolgok természetes menete a fő; ez a tendenciája physiokratára vall, a mint — szerinte — a kormánynak is csak az a feladata, hogy az akadályokat elmozdítsa. »Man erforsche, wie weit es mit der innern Industrie gekommen; die Gesetzgebung fordere dann von ihr nicht mer und nicht weniger, als was ihrem Zustande zukömmt, oder sie räume vielmer nur die Hinternisse weg, die ihrem natürlichen Fortschritte im Wege stehen; alles übrige überlasse sie dem natürlichen Laufe der physischen Kräfte der Industrie.« E tételre vezet vissza az egész kereskedelmi törvényhozást.

Ezután a térfogati és népességi viszonyokra tér át. Magyarország térfogata: Slavonia és Horvátországgal együtt 4999 földrajzi □ mf. Népessége a határörvidékekkel együtt 8 millió. E három ország — Erdélyre nincs adata — népessége: 52 civitas regia; 605 oppidum; 10709 pagus. És 1305 praediumra oszlik, a miből $\frac{1}{3}$ rész született magyar, a többi szlávok, rácok, oroszok (rusznyákok), oláhok, németek, horvátok és görögökből áll.

Főleg földművelés és állattenyésztéssel foglalkoznak, mellesleg azonban rézműből, fuvarozásból és belkereskedelemből huznak nyereséget. Külkereskedelmet csak néhány nagy kereskedő üz a városokban. A bányászat is keresetet nyújt néhány ezer embernek. Földművelés és állattenyésztés nincsenek ugyan azon virágzó állapotban, melyet egykor elérhetnének s a mely Angliában, Lombardiában és Belgiumban már ki is fejlődött.

Mindazonáltal a gazdasági tevékenység ez ágaiban még így is elég bőséges eredmény mutatható fel: »und es kan sich in diesen Artikeln nicht nur selbst überflüssig versehen, sondern es teilt auch davon eine ser grosse Menge dem Ausländer mit.« A finomabb manufacturákat kivéve úgy az iparszükségleteket is külföldiek versenyé nélkül elégíti ki az ország magyarsága. Ellenben az egész activ külkereskedelem egyrészt a felesleges nyers termények kivitele, másrészt finomabb mesterséges termékek, egyszóval külföldi jószágok behozatala a német tartományok nagykereskedőinek kezében van, valamint görögök, zsidók és más kereskedelmi házak kezeiben s ezeknek a magyarok csak alárendelt közegeik: »nur subalterne Factore von ihnen.«

Az 1783-iki évnék, melyet ő átlagévnek tekint, kereskedelmi táblázatát adja következőkben:

Ez esztendő összes behozatala 10,847.121 frt.
 » kivitele 16,682.069 »

(A bevételbe beszámítja az is, mi az átviteli árukból az országban visszamaradt.

	Importen	Exporten
Oestreich	939,213 frt.	1.374,248 frt.
östr. Litorale	210,551 »	522,847 »
Mären	726,416 »	2.646 275 »
Böhm. Schlesien	342,049 »	1.139,131 »
Siebenbürgen	1.405,506 »	428,161 »
Polen	370,468 »	994,638 »
Türkei	786,720 »	714,105 »
Geradezu auswärtige Provinzen	19,314 »	287,936 »
Summe des Transito H.	3.916,979 »	—

Ennélfogva a kiviteli többlet 5,834.948 frt. »Diese Summe müsste also für den jährlichen Zuwachs des Numeraires in Ungern angenommen werden.« Ha ehhez még — így folytatja — azon öt millióból, mit évenként ujonnan vernek, körülbelül 3 milliót, mi a bányászatra az országban marad, hozzászámítunk, az évi növedék 8¹/₂ millióra emelkednék.

A forgalom csökkentésére tekintetbe veendő: a királyi (korona, regalé) jövedelmek, melyek az állandó hadsereg zsoldjának s egyéb országos kiadások levonása után Bécsbe vándorolnak, továbbá a proventus montanistici, melyek vagy 4 millióra rúgnak. Feltéve, hogy a mit a magánember elkölt majdnem teljesen külföldön fedeztetik az által, mi az átviteli kereskedelemről az országban marad. A készpénz évi gyarapodása ezek után szerinte 4 millió, mely összeg rendkívüli alkalmakkor, így pl.: a téli drágaság idejében, vagy hadi felszereléskor még jóval növekedik. Mégis azt hiszik némelyek, hogy több évi átlagot véve fel, a kivitel ténylegesen nem emelkednék 2¹/₂ millió forintot felül, mivel az említettekén kívül még van néhány más tényező, melyek az országból készpénzt vonnak ki, pl. a mit magyar adósok német hitelezőknek évenként kamat fejében fizetnek, elnyert hivatalok és címek után járó díjak stb. Ezek levonása után emezek szerint az ország forgalma activum és passivum közt egyensúlyban állana.

Nézzük más évek adatait:

	Bevétel	Kivitel
1778	10,390.328	14,262.800
1779	9,313.191	16,205.217
1780	10,419,230	12,198.815
1782	9,192.743	13,527.124
1785	12,049.198	17,510.129

Ebből tehát az activum körülbelül 4 milliónyi gyarapodása látható. Mindazonáltal maga Almásy az összes körülmények tekintetbe vétele mellett is kissé magasnak találja az eredményezett összeget. Évi egy-két milliónyi gyarapodást azonban jogosan vél beszámíthatni, mivel az összes árúk ára, valamint a munkabér és a városi s mezei telekjáradék emelkedik, míg a törvényes 6⁰/₀ kamatláb megbízható adósoknál 5⁰/₀-ra süllyedt. Nyilvánvaló tehát Almásy szerint, hogy a pénzforgalom emelkedik. A fentemlített rendkívüli tényezők, melyek a pénz kiömlését okoznák, nem léteznek ugyan, de a 4 millió

országos jövedelemnél, mely állítólag Bécsbe vándorol, meg kell gondolni azt, hogy nagy összeget fordítanak belőle belhoni lovak megvételére, mely összeg ekként az országban marad; a cs. kir. hadsereg ruházatát és egyéb szükségleti czikkeit is magyarországi bevételekből fedezi a bécsi kamara. Így az 1781. commercialis Tabellában a beszerzett fegyverek csupán 358 578 frttal szerepelnek. A magyar kereskedelmi táblákban kimutatott árúk ki- és bevitelénél a fuvarozási költségek felette nagyok, melyek legnagyobbbrészt szintén csak az országban maradnak. Megjegyzendő, hogy az osztrák örökös tartományok a magyar be- és kiviteli kereskedelem legnagyobb ágát teszik. Így 10 milliónyi beviteli összegből 8 millió innen kerül; 16 milliós kivitelnél pedig 14¹/₂ millió megy az örökös tartományokba. Ezen adatok szerint kellene a kereskedelmi törvényeknek irányulniok.

Lássuk tervezeteit az egyes gazdasági ágakra vonatkozólag.

1. *A földművelésről.* »Wenn in einem Reiche kein Fuss breit auch des unfruchtbarsten Landes mer übrig ist, der nicht gebauet wird, wenn jeder Strich, folglich auch Heiden etc., in jedem Jahr genützt wird und etwas abwirft, wenn keine Gemein-Weiden mer auf Kosten des Ackerbaues existiren, und wenn die Land-Bauindustrie so hoch gestiegen ist, dass, wie die Lex agraria bei den Römern befal, auch die zalreichste Familie nicht mer, als 7 jugera besitzen dürfte und sie sich doch davon völlig nären konnte: dann hat der Land-Bau den höchsten Gipfel erreicht«. Ily szavakba ölti Almásy nézetét a mezőgazdaság legmagasabb fokáról. E fokot természetesen még nem érte el Magyarország, sőt még messze van attól. Kikel most mindennemű kényszertörvény »Zwangs-Gesetze« ellen, melyek aprólékos rendelkezéseknek vetik alá a gazdasági tevékenységet. Csak fizikai jólétet és biztonságot nyujtson a törvény a földműves- és munkásosztálynak; ez elég arra, hogy így a törvény védelme alatt magától kifejlődjék.

E physiokrata oldalvágás után áttér

2. *Az iparra* nézve is meg kell hagyni a dolgok természetes folyását, mert ha vámemeléssel vagy épen tiltó vámokkal akarnák pl. a német ipari termékek versenyét kiszorítani, tönkretenné ugyan a törvényhozás a német kézműtermékeket, de magok a kézműiparosok még se költöznének be honunkba s nem ütnék fel műhelyüket. A mezőgazdaságnak el kell érnie tetőfokát, akkor majd a kézműipar is felvirágzik minden kényszerintézkedés nélkül. A laissez faire elvet láttuk ebben is, mindazonáltal a physiocratismusnak nem legszélsőbb követője, bizonyos körülmények közt közbeavatkozást is jónak lát, nevezetesen azon akadályok eltávolítására, melyek egyrészt az osztrák örökös tartományok despoticus kereskedelmi rendeletei »Despotische Commerz Anordnungen«, másrészt természeti okok következtében a magyar ipar felvirágzásának ellene vannak. Hasonlóképen mindazon iparágakat, melyek önmaguktól emelkednek minden közvetlen vagy közvetett kényszer nélkül, kell ártalmatlan eszközökkel támogatni; így mindazon külföldieknek, kik finomabb kézműipari termékeket képesek előállítani, honosságot és 10 évig minden polgári teherviselés alóli mentességet kell adni.

Most lássunk néhány sérelmet, melyet az osztrákoktól szenvedett a magyar ipar.

»Man weiss, dass die Rivalität einzelner Privat Leute (németek t. i.) oft durch öffentliche Autorität der Direction des Dreisigst Zolles unterstützt worden sei«. Nevezetesen a gyártáshoz szükséges szerek, anyagok, így jelesen festőanyagokra nálunk nagyobb vámtételt raknak, mint a német tartományokban nyilván azért, hogy a magyar gyáros, ki e nélkülözhetetlen árukat drágán vásárolja, ne bírja ki a németek versenyét.

A következőkben a czéhek szűkkeblősége ellen kel ki, melyek sok visszaélés okai. A legtöbb szabad királyi városban a közönség úgy az ipari termékek jóságát, mint árát tekintve nem elégittetik ki, igen soká kénytelen várni a megrendelt tárgyra s mindennek daczára az iparosok teljes erejükből ellenzik, hogy új tagok vétessenek fel a czéh kebelébe. Ugyanaz a jelenség, melyet tudvalevőleg mindenütt észlelhetünk Európában, az elavult gazdasági rendszer küzdelme az új viszonyokkal.

De mig Nyugaton a XVIII. század folyamán győzedelmeskedik a nagy ipar és világforgalom a kisszerű előítéletek felett, addig Magyarországon, mely gazdaságilag, társadalmilag talán egy századdal hátra van, az új rendszer még csak csirájában mutatkozik. Nem csodálhatjuk Almásytól, ki tudományosan képzett férfiú létére különösen physiocraticus eszmék hatása alatt áll, a következő kitétel: »Es erfordert nicht nur der allgemeine Grundsatz, dass man niemanden hindern müsse, sich und die seinigen zu ernähren, sondern auch das Bedürfniss der Verbraucher, dass die Aufnahme mererer Meister in die Gilden erleichtert und die hierunter versirende Missbräuche durch Reichsgesetze abgeschafft werden«. Erre nézve két irányban tesz javaslatot. Először: engedjék meg czéhbe fel nem vett mestereknek oly városokban is, hol czéhek léteznek, segédek és tanoncok nélkül dolgozni. Másodszor pedig rendeltessék el, hogy mindazok, kik hat esztendőn keresztül, mint legények dolgoztak és hat tisztos polgártól kielégítő bizonyítványt kaptak, a czéhbe okvetlenül felvétessenek. Czéhszellem lengi át a pesti német kereskedők emlékiratait is. »Beschwerden und onmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in Ungern auf zu helfen wäre, von Pester Handels Stand«, ¹⁾ melynek czélzata, hogy a nagy- és kiskereskedők száma megszoríttassék, külföldieknek és zsidóknak a házalás megtiltassék és így tovább. Almásy oktan és a kereskedelmi szabadságot veszélyeztető intézkedéseknek tartja ezeket, jöllehet az ország egyik-másik helyén még a középkori privilegiumok idejéből maradtak fenn ilyes tilalmak. Tudomása szerint azonban újabban sehol meg nem honosítottak »weil diese gefährliche Polizey viele Tausend emsiger meist inländischer Hände, mit Einem Schlag in Untätigkeit versetzen, die Verbraucher aber den Plünderungen der Monopolisten preis geben würde«.

3 *Bel- és külföldi kereskedelem.* Almásy a kereskedelemre vonatkozólag kétféle intézkedést lát szükségesnek. Az egész kereskedelemre vonatkozó belső intézkedéseket, tehát általános és az egyes kereskedelmi ágak emelését célzó részletes intézkedéseket. Felismeri mindennek előtt Magyarországot természeti viszonyaiból a kereskedelemre háramló

¹⁾ Schlötzer megjegyzi a jegyzetben: vermuthlich ist hier gemeint: Beschwerden und onmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel im Ungarn auf zu helfen wäre, von P. H. St. 8, 80. S.

előnyöket. Folyói: a Duna, Vág, Garam, Tisza, Maros, Dráva és Száva majdnem mindenütt hajózhatók és szerencsésen összeköthetik egymással az ország különböző részeit. Mérhetetlenül előnyösebb lenne természetesen, ha ellenkező irányúak lennének, mi a német tartományok, Lengyelország és tengerpart felé való szállítást megkönnyítvén, kétségtelenül a kivitel emelné, míg így csak a bevitelnek szolgál előnyére. A fekvésnek e hátrányán mesterségesen kell segíteni, vagyis a folyókat felfelé is használhatókká kell tenni. Ez a kormány feladata, mely vállalatnál se költséget, sem fáradságot nem szabad kimélnie. Ugy a folyók szabályozásánál, mint az országutak és főutak építésénél (mert hisz ezeknek kell a vízi utakat pótolniok) szerinte hibásan jártak el, mivel hogy minden rendszer és általános terv nélkül, majd itt, majd ott, egyik vagy másik megyében, folyónál, országutnál tettek félbeszakítással valamit. E bajoknak eleje veendő és azért azt ajánlja, hogy európai hiresebb szakférfiak által készíttessen a kormány általános egyöntetű tervet és költségvetést.

Még két másik lényeges tényező a kereskedelem előmozdítására a kereskedelmi hitel megszilárdítása és idegen kereskedők megtelepedése. Az elsőt illetőleg a kereskedelmi törvénykezésnek oly módon való szervezését tartja szükségesnek, mely úgy a kereskedelem érdekeit is kielégítse, mint a magyar alkotmány szellemével összeegyeztethető legyen.

Értesülése szerint a Tabula Septemviralis e tekintetben tett is már valamit. Ily intézkedések után méltán remélhető, hogy külföldi kereskedők a magyar föld termékenysége által vonzatra, hasznos tevékenység reményében honunkban megtelepednek és ezen nagykereskedőknek, ha a gazdaság terén például tíz évig kiváló, hasznos működést fejtettek ki, a magyar nemességet kellene adományozni.

Egy bank alapítását is szükségesnek tartja Almásy, mely különben egyéb szempontból is megérdemli a rendek figyelmét és segédelmét. Még egy tényező nagyon előnyös lenne, ha ugyanis külföldi ügynökök tartózkodnának a nagyobb városokban, mint Pest, Debreczen, Temesvár, Pozsony, Szeged, olyatén módon, mint Bécsben vagy Triestben alkalmaztatnak. Ez a belföldi termelő és a külföldi fogyasztó között közvetlenebbé tenné az érintkezést s megakadályozná, hogy zsidók, görögök a terményeket kicsiben összevásárolván, így másod-, harmadkézből kerüljenek a külföldi fogyasztóhoz jószágaink. Természetes, hogy ilyen ügynökökké (mákler) csak kellő szakismeretű és becsületességű emberek teendők. A magyar külkereskedelem legjelentékenyebb ágai: az osztrák örökös tartományok, továbbá a tengerpart, Orosz- és Lengyelország, meg a Balkán országok felé, mint ő nevezi »Länder unterhalb des Gebirgs«, mi akkoriban mind török provincia, irányulnak. Az osztrák örökös tartományokba való kivitele főleg földművelési és állattenyésztési productumokban áll. Ezek egyzersmind a magyar gazdasági tevékenység főágai, miért is növekedésök vagy csökkenésök jelesen a harminczad vám nagyságától és berendezésétől függ. Az ehhez csatolt táblázatokból kitűnik, hogy az ország évenkénti többlete közel 6·5 millió. Minthogy pedig egy nép sem lehet annyira elbizakodott, hogy még termelési fölöslegét is a nélkül adja el szomszédjának, hogy tőle viszont egyéb termékeket vásároljon, így annál kevésbbé szabadna ezt tenniök két oly szoros érdekkapcsolatban levő országnak, mint az örökös tartományok és

Magyarország. Az előbbieket, ha ipari termékeik számára piacot akarnak teremteni, a magyar kivitel és a pénzmennyiség emelkedését kell hogy óhajtsák, mert hisz a magyar fogyasztó e német terményeket csakis nyerstermékei fejében szerezhetheti meg, viszont Magyarországnak sem szabad oly intézkedésekhez nyulnia, melyek a német tartományok gazdaságát elnyomják, mivel ekként legfontosabb piacát vesztené el.

Most ismét két sérelmet említ fel, melyek élénken illusztrálják a német kormány gazdasági politikáját, mely a hol csak lehetett, akadályokat gördített a magyar kereskedelem elé. Nevezetesen a bányagazgatóság (*directio montanistica*) a bányatermékek árát oly magasra teszi készakarva, hogy külföldi kereskedők az országban nem vásárolhatják, hanem a bécsi raktárakból kénytelenek beszerezni; így például szerző maga tud több esetet, midőn külföldiek főleg rezet akartak a Bánságból a tengerpartra szállítani, de arról értesültek, hogy ugyane terméket sokkal jutányosabban szerezhetik be a »Fries és Társa« cég útján a császári raktárakból, eltekintve attól, hogy a szállítási költségek Bécsig jelentékeny összeget igényelnek. Így természetesen a magyar gyáros saját hazájának terményeit drágábban kapva, mint az osztrák, ezzel távolról sem versenyezhet. E gravament szintén a rendek figyelmébe ajánlja. A másik a magyar nemzetgazdaságot sújtó visszaélés a német, ugyszólván monopol dohánybérlek: az Abaldo eljárása, mit különben a »Scripta Diversa«-kban is felemlít. A magyarelles bérlek nem csupán az osztrák piacot látják el magyar dohánynyal, hanem egy idő óta külföldre is szállítják, így Német-Lengyelországba és a tengeri kikötőkbe. Az igazgatóság ugyan azzal mentegetődik, hogy ellenkezőleg még hasznára is van a magyar dohánytermelésnek, mivel ekként biztos piacot teremt számára, míg ha a magánvállalkozók esetleg rossz minőségűt drágán adnának el külföldön, ezt bizonyára elvesztené. Egyébiránt nem vádolható monopóliummal sem, mivel minden egyes magánkereskedőnek is szabadságában áll hasonlóképen exportálni. Illusoriussá teszi azonban e szép okoskodást az a körülmény, hogy magas pártfogással valahányszor csak magánosok részéről is megindult ily vállalat, mindenkor ki tudták vinni, hogy a külföldi fogyasztóknak rendkívül alacsony árak mellett szállítottak, mi a magyar magánosok versenyét játszi módra elfojtotta.

Ekkor egyedárúsági helyzetükben a belföldi termelőkkel szemben a beszerzési árát rögtön ismét negyedére leszállították. Sürgősen kellene tehát e tekintetben is intézkedni s a felségnél közbenjárni, mondja Almásy, miután szerinte: »Ein Handels-Axiom, dass die Ausfuhr nicht durch Monopole Einer übermächtigen Gesellschaft, sondern durch eine uneingeschränkte Handels-Freiheit befördert werden müssen«.

A mi a külföldi (nem osztrák) magyar kereskedelmet illeti, legfontosabb fogyasztási telepek »Debouchés«, mint ő nevezi, a tengeri kikötők. E tengeri kivitel leginkább a Bánságból, a Maros menti megyékből, Tolna, Baranya és Slavoniából eszközöltetik, legujabban (valószínűleg a 90-es évek kezdetén) a Muraközéből, meg Sümeg és Szalád megyékből is. Kiviteli cikkek: főleg gabona, dohány, hamuzsir és egyébek, miről a fumei kereskedelemnél bővebben szó lesz. A magyar kikötővárosokban lévő társulatok »Instituta«, habár még

nem tökéletesek, igen nagy fontosságnak, mert fennállásuk óta a kivitel rendkívüli mértékben növekedett és jó években pusztán Fiume és Buccari kikötőkben (Segnit nem is tekintve) a kivitelforgalom 3 millióra rúg. Tetemesen emelné a tengerparti kereskedelmet a bel-ország és kikötővárosok közötti közelebbi kapcsolat létesülése, nevezetesen a Száva teljes szabályozása, mi azonban csak akkor érhető el, ha a Száva mindkét ága magyar kézben egyesítettik. Jelenleg a török uralom ezt kivihetetlené teszi, főleg pedig a kereskedők élet- és vagyónbiztonsága forog kockán a török részeken. A Bród felé tervezett országút kiépítésének költségei a magyar nemzetgazdaságra háromlő előnyöknél fogva busásan megtérülnének. A fekete tenger felé a Dunán közvetített kereskedelemnek nem ad elsőbbséget a magyar tengerparti forgalom felett; valamint általában a levantei kereskedelem, mint az az 1783-iki vámtáblázatokból kitűnik, túlnyomólag beviteli.

A levantei bevétel ez esztendőben ugyanis 2,994.629 frt, míg a kivitel csak 1,159.122 frtot tett, tehát kevesebb, mint felét. Megjegyzendő, hogy a kiviteli cikkek nagyrésze gyári áruk, üvegtermékek, posztókból stb. állott, következésképp inkább a német tartományok, mint Magyarország gazdaságát emelték. Különben ha török részről a kereskedelmi szerződések a legnagyobb pontossággal betartanak is, a Fekete tenger felé inkább a török tartományokkal és déli Oroszországgal vélné célszerűnek a külforgalom létesülését, mivel ha talán ez uton törekednének Olasz-, Francia- vagy Spanyolországba jutni ez óriás kerülő csak veszteséget okozna s utoljára is a magyar tengeri kereskedelem megsemmisülését vonná maga után.

Még egy indítványa van s ez oda irányúl, hogy Zimony, hasonlóan Fiuméhez, szabad kereskedelmi várossá teendő, mindennemű árút harminczad nélkül szabadon lehessen ki- és bevinni, általában a várost mindazon kiváltságokkal felruházni, melyeket szabad kikötők élveznek. Akkor e helyen az erdélyi tengerparti és bécsi kereskedelem összpontosulva, a levanteival összekapcsolható lenne s a kölcsönös érintkezés hihetetlenül megkönnyebbülne.

A Lengyel- és Oroszországgal folytatott külkereskedelem, főleg borkivitelből áll, melynél közönségesebb borok 600.000, aszúborok pedig 64 000 frt értékben szerepelnek. Szakértők véleménye szerint e kiviteli ág még hasonlóhatlanul emelkedhetik, ha egyrészt a tengeri kikötők, másrészt a dunai kereskedelem útján, mit a Tisza szabályozása még jelentékenyebbé tehet, szereztetnének a halicsi és lengyel fogyasztók levantei szükségleti cikkeit.

Befejezésül még néhány szót Almásynak vámpolitikai nézeteiről. A harminczad vám reformálásánál részrehajlatlan méltányosság a fő; tekintettel kell lenni a birodalom mindkét felének gazdasági érdekeire. Minthogy Magyarország kiviteli kereskedelme főleg nyers termékekből áll, ezt főleg az által könnyítheti meg, ha alacsonyabb vámtételekkel az osztrak tudományok gyárosainak jutányosabban szállítják. Viszont hasonló méltányos elbánásban kellene az Ausztrián átmenő magyar termékeket is részesíteni. A magyar földre bevitt idegen és osztrak ipari termékek közül az utóbbiak esetleg 12—18% vámleengedésben részesítendők, hogy így egyrészt a német gyárak a magyar kereskedelmet megkedveljék, másrészt eddigi egyedárusági helyzetök a külföldi versenyzők által korlátoltassék. Az átviteli

vámoknak határozatlan ellensége. Ez főbb vonásokban az ország gazdasági viszonyainak képe. Almásy művének értéke mindenesetre annál becsesebb, mivel szakképzettségű kortárs tolla írta saját felfogása szerint a mult század nemzetgazdaságát röviden jellemezte. Láthatjuk már ez általános vonásokból is, mennyire hátra maradt a magyar kereskedelem, mennyi a baj a gazdasági politika terén: az egészen pedig vörös fonálként húzódik végig Ausztriának fentebb jelzett méltánytalan eljárása a magyar iparral, kereskedelemmel szemben. Kiérezhetjük a sorokból azt a számító, tervszerű gazdasági politikát, melylyel Magyarországot, a nyers termények valóságos kifogyhatatlan tárházat, Ausztria tisztán önző céljaira kiaknázza s lehetőleg elzárván tőle a nyugoti piacot: vele szemben mostoha, elsorvasztó, gyarmatpolitikát űzött.

II. *Pauli Almásy Relatio Statistica super visitatione Districtus Pestinensis.*¹⁾ (Német nyelven jelent meg.) Mindenekelőtt előadja, hogy hivatalos körútját megejtette, de a működés terjedelme következtében csak következő megyékkel végezhetett teljesen: Pest, Heves, Borsoddal, továbbá a Jászsággal és két kún kerülettel; a többit más időre halasztotta. E vidékeknek növekvő jóléte úgy a népességnek aránylagos szaporodásából, mint egyéb körülményekből tűnik ki; így pl. a népesség az elmúlt évben 966.858 lélekszámot tett ki, míg a jelen 1787. esztendőben ezzel szemben a szaporodási többlet 23.295. Azonkívül polgárok és jobbágyok egyaránt jól táplálkoznak. A közilletményeket is, néhány szegényebb sorsútól eltekintve, elég pontosan fizetik s az esetleges hátralékok begyűlésére is van kilátás. A contributiót (hadi adó), a mátraiak kivételével, szintén pontosan megfizetik.

E vidékek lakosságának keresete és jövedelmi forrása: a földmívelés, állattenyésztés, borkereskedelem, fuvarozás és napszám; a szegényebbeknél: kapálás, kaszálás, aratás és cséplés. A kerület nemcsak saját lakosságát foglalkoztatja napszámmunkával, hanem még Szabolcs, Gömör, Nógrád, Árva és Liptó megyebelieket is. A munkabér rendszeren a termés bizonyos hányadában való részesítés és élelmezés Pest, Borsod és Heves megyék hegyes vidékein, sőt a hegyek mellett elterülő sík részeken is termésével ritkán jöhet ki saját szükségleteire a földmívelő, ha ennek egy részét adói lerovása céljából eladni kénytelen. Túlságos szükségletiány különben csak egyes kisbirtokosoknál fordul elő, mi nem annyira a birtok kicsinsységéből, mint a művelés hiányosságából ered. A mi a jobbágybirtokokat illeti, igen hasznosnak tartja, ha az örökösödésnél egész sessiók két részre osztása megengedtetnék s erre buzdittatnának. Igen tisztességes kereseti ág az utóbbi időben ritkábban előforduló fuvaroztatás. Hivatalos körútja alkalmával szerinte a lakosság nem birta eléggé áldani azon közigazgatási kedvezményt, hogy az elmúlt 1786-iki tél folyamán Galiczia és Máramarosból való gabona- és lisztszállítással oly előnyösen foglalkoztatta őket és jövőre is örömmel kívánnak hason keresetet. A sószállítás már távolról sem nyújt annyi okot a megelégedésre, a mennyiben a régibb időkben szabott díjak a viszonyok, nevezetesen az élelmi szerek árának változtával már nem igen érik fel a fuva-

¹⁾ Lásd Országos Levéltár: Almásy. Helyt. Tanácschozi jelent. 1787. szept. 8/33.668.

rozás fáradságait, még hozzá az oly rossz karban levő utakon. Ezért is a községeket e sószállításra, mint nyilvános munkára közkötelezettség gyanánt kényszerítik. E teher annál nyomasztóbb ott, hol az országutak elhanyagolt állapotban vannak, vagy egyéb a közlekedést akadályozó körülmények, így különösen a szolnoki gát siralmas állapota e kötelezettséget a Tiszán túli helységekre nézve elviselhetetlenné teszi.

E megyék mezővárosaiban is majdnem mindennemű iparos munkásember található. Némileg azonban vándoripar jellegével bírhat az egész, mivel megjegyzi, hogy közülök többen aratással és csépléssel is keresik élelmüket. E kerület kereskedelme főleg Pest városára szorítkozik. Eltekintve a kevésbé jelentékeny kereskedelmi vonaltól, Pásztón, Losonczon és Rozsnyón vagy Miskolczon keresztül a bányavárosokba, különösen Selmeczre, valamint a budai, egri és miskolczi borkereskedéstől Galiczia és Lengyelország felé; némely rendkívüli esztendőben Heves Tiszán túli részein és Biharmegyében is fellendül a kereskedelem. Pest város kereskedelmének tárgyai: gabona, mit vagy a Dunán vagy Mosonyon keresztül visznek ki Bécsbe és Ausztriába; van azután dohánykereskedelme egyrészt az Abaldo számára, míg kisebb mennyiség szállittatik külföldre; azonkívül sok viasz és gyapjú s Törökország felé némi ruhanemű vitetik ki. Pesten a főharminczad-hivatalnál 1785-ben bejelentett kiviteli árúk 385.833 frtot tettek. Az egyrészt idegen országok, másrészt az osztrák örökös tartományokból ugyancsak 1785-re az említett vámhivatalnál »pro consummo« előjegyzett bevétel 745.518 frt, miből 475.623 frt belföldi (osztrák) árú.

Legfontosabb beviteli cikkek: pamut, szövetek, fűszerek, vas, ruhaneműek, szőrmék, posztó és gyapjufélék, cukor, nagymennyiségű vászon és sok selyem. E forgalom központja Bécs, mint a hogy a kivitel is túlnyomólag Ausztria felé irányul. A magyar tengerparti kivitel 21.209 frttal, Galicziába 8922 frttal, a török tartományokba pedig 95.125 frttal szerepel. A Pesten központosított összforgalom az előadottaknál még jóval nagyobb, mivel sok árú, mely a harminczad hivatalok egyéb állomásain jelentetett be, a táblázatban nem szerepel. Így többek közt a tekintélyes mennyiségű török pamut és bőrneműek, melyek átmenő árúk, hasonlóan számtalan állat, melyek az osztrák tartományokba és Németországba legnagyobbbrészt Pesten át szállittatnak. Pesti kereskedők a város forgalmát ekként 3,766.592 frtra teszik évenként. Almásy azt írja Pestről, hogy már jelentékeny kereskedelmi város, mely természettől fogva alkalmas arra, hogy az osztrák, magyar és tengerparti tartományoknak, valamint Törökország határos tartományainak kereskedelmi központjává váljék.

Közigazgatási szempontból sem vett észre nagyobb hiányosságokat, egyes kisebb hibáktól eltekintve. Vallási villongásoknak és visszatörlesztéseknek, úgy látszik, kellő gátat vetettek. A megyei felügyelet a jobbágyoknak az urasági tisztviselők részéről való súlyosabb elnyomásának szintén elejét vette. Csak itt-ott fordul elvélve elő ilyes brutalitás, de inkább azt mondhatni, hogy a jobbágyok a hatósági intézkedéseket félreértve, teljesen kibujtak sok helyütt a földesúri szolgáltatások alól. Talán a régi állapot hirtelen változásának következménye ez, mely egyrészt a földesurak részéről méltányos bánásmód, a közigazgatás részéről pedig szigorú, határozott közbelépés által meg fog szünni.

A mi a szegényebb néposztályok műveltségi viszonyait illeti, ezek nincsenek oly elhanyagolt állapotban, mint azt külső megjelenésükből itélné az ember: »nach der dem Nationalcharakter angewöhnten Vernachlässigung des Aeusserlichen zu schliessen«. »Der Bauer hat überhaupt Realität, Menschenverstand.« Általában az egész esztendőn keresztül a mezőn lakozó pásztor embereket kivéve, a népnek van erkölcsi érzéke is; kálvinista helységekben az irni-olvasni tudás általános, mi katolikus részen még nagyon hiányos. A művelődés, polgárió ultság különben — ezt jegyzi meg — az idő, a fejlődés műve. A külső jólét, az anyagi fentartás eszközeinek megszerzésével újabb szükségleteket teremt a mezőgazdaságnál is s a mily mértékben megelőztetik közigazgatási intézkedésekkel a természet, oly mértékben fog a civilisatio is előhaladni. Azon általános tételt látjuk itt Almásynál kifejezésre jutni, hogy a műveltséggel a szükségletek foka is lépést tart.

Ezek előrebocsátása után a főispánoknak 1785. május 21-éről kelet udvari rendelettel előirt visitationalis jelentés meghatározott pontjaira felel Almásy. Az első pontra vonatkozólag azon kérdéssel foglalkozik: mi módon érhető el a mezőgazdaság javulása, mi az ezen utasítás második céljához, a népesség helyes szaporításának előmozdításához vezet; mivel véleménye szerint újabb élelmezési ágak meghonosítása a népesedési viszonyok kedvező fejlődésének legbiztosabb alapját képezi. Erre másodsorban igen alkalmas intézkedésnek tartja az említett sessiofelosztást, mivel ez által az ország természeti és egyéb viszonyaihoz hozzászokott földművesosztály megtelepítése, továbbá a nemzetgazdasági szempontból annyira előnyös kisbirtokok szaporítása s az ebből eredő (intensivebb) belterjesebb művelési rendszer meghonosítása lenne elérhető. A második pontban a közigazgatási felügyeletről beszél. Azután elmondja, hogy a nagyobb folyamok, Tisza, Duna áradásai, valamint a kisebbekéi is nagy pusztításokat okoztak. E folyamok szabályozása országos hydraulikus departementek alatt áll. Almásy körútjának tapasztalataiból egy emlékiratot szerkesztett a szabályozás ügyében a megyei mérnökök számára. Észre vette, hogy az uradalmak vizimalmai, melyeken csak egész mechanikus molnár elvek szerint (mint ő nevezi »Müllner-Grundsätze«) emeltek, sok tekintetben okai a kisebb vizek áradásainak. Az egyes uradalmak ez által sok előnytől fosztják meg magukat, melyek ha rendszeresebb terv szerint jártak volna el, megnyerhettek volna. Malomrendészeti törvényt kíván.

Az ország- és egyéb utak építését illetőleg kevés történt; az építőanyag drágasága akadályt képez s a megyei segély nem elégséges. A Bécs felé vezető postaút Pestmegyében, továbbá Borsodmegyének Gömör és Kassa felé vezető közlekedési vonalai még meglehetősen használható állapotban vannak. Hevesmegyében a kőhidak jókarban vannak, de azután egyéb nem is létesült. Különben is ez a vonal elveszti jelentőségét, mivel a galicziai kereskedelmi utak más irányban terveztetnek. Általában, bár patakok és árkok használható hidakkal ellátva és a Duna ellen emelt költséges pestmegyei gátaktól az egész területben az útépités még igen-igen sok kívánni valót hagy maga után. Élelen körútja alkalmával az alispánokkal a fobb kereskedelmi vonalak irányát, az építendő hidakat, szóval az egész útépitési rendszert illetőleg megállapodásra jutott.

Almásy ezután közigazgatási ügyeket tárgyal s az iskolaüggyel foglalkozik, nevezetesen a népoktatással »Trivial-Schulwesen«. Bár minden községnek van egy iskolamestere, II. József rendelkezése folytán mégis két baj van. A szülők kapzsiságból nem küldik gyermekeiket iskolába, hogy megtakarítsák az iskolapénzt. S ha küldik, akkor már serdültebb korukban teszik ezt. S minthogy az ily felnőttebb gyermeket mezei munkánál alkalmazhatják nyáron, elvonják az iskolától, így ezek természetesen elfeledik azt, a mit télen tanultak. E baj elhárítását két eszközzel véli elérhetőnek. Egyrészt a tanpénz fizetésének általánosan kötelezővé tétele által, akár járatták a gyermekeket iskolába, akár nem. Ezt községi adó módjára kellene beszédeni. Másrészt közkényszerrel már ötéves korukban iskolába küldendők a gyermekek, hogy mire a mezei munkára használhatókká válnak legalább az elemi képzettséget elsajátítsák. Nagyon érdekes és sajtószerű ötlet következő terve a népművelődést illetőleg: az iskolában bizonyos »parasztkatechismus szerkesztendő«, mely könyv magában foglalja a földművesnek adott tanácsokat kötelezettségeiről, mint kereszténynek, állampolgárnak, alattvalónak, családatyának, továbbá földes urával szemben. Különösen protestáns községekben könnyebben menne ez, mivel itt a mezőgazda jobban hajlik az olvasmányra, mintsem hinné az ember. Krónikák, kalendárium, biblia minden parasztháznál található. E hajlam lelkes néptanító kezében a földműves erkölcsi kiképzéséhez vezetne; az általános műveltség pedig felidézi a gazdasági fellendülést is.

Felemlíti, hogy az erdőszabályozás ügyében a hevesmegyei alispán indítványt terjesztett fel. Maga az indítvány elég helyes ugyan, de egy szakértő által kellene átdolgoztatni s a helyi viszonyokra alkalmaztatni. Kéri a helytartó tanácsot, engedtessek meg, hogy a kamarai erdészeknek egyes esetekben, ha a köz érdekében áll, a fiók-pénztárból, ha a magánosokéban, a földesúr által fizetessék. Addig is, míg a szakértők részéről történik valami, a következő intézkedéseket multhatlanul szükségessé tartja: általánosan tudva van, hogy az oly községekben, hol nincs az u. n. »proportio« az az erdőállományok legkevesebbet szenvednek, míg úgy a 1/4 sessios birtokos is annyi fát vághat ki úgy saját használatra, mint elárusításra, mint a kié a fél falu, s így az erdők óriás mértékben pusztítottak. Egy ilyen proportionalis processusnak se vége, se hossza. Tiltassék azért el a lakosoknak egy fatörzset is eladni, kivéve a saját használatra szükségelt mennyiséget.

Esetleg a feljelentőnek jutalom adandó, míg a faizási arány megállapittatik. Igen czélszerű lenne, ha Pest, Heves megyékben és a Kúnságban a tűzifahiány megszüntetése végett lehetőleg túrfát használjanak. E végből legalkalmasabbnak tartja, ha az e vidéki kamarai gyarmattelepkekből pár telepítvényes, kik hozzá értenek, túrfát ássanak s használatra alkalmasakká tegyék, mit azután a vidék lakossága között ingyen szétosztva, a földmivest utánzásra buzdítsák. Ha a jelenlegi telepítvényesek közül alkalmas ember erre nem találkoznék, Németalföldről vagy a Rajna vidékről kellene erre vállalkozókat hozni be.

A gyár és kézműipar úgy, mint általában Magyarországon, szerfelett gyöngye lábán áll, ugyszólván alig mutatkozik valami haladás e téren. Ez körutjában tett tapasztalatainak eredménye, most befeje-

zésül még azon intézkedéseket említi fel, melyeket félévi ügyködése alatt részint létesített, részint mint javaslatokat a helytartó tanács jóváhagyására felterjeszt. Ez indítványok elseje az ügykezelés terén eszközöndő reformokra vonatkozik; de sokkal érdekesebb gazdasági szempontból az, a mit a mezőgazdaság és iparra vonatkozólag mond. A földet legnagyobbbrészt igen tökéletlen módon művelik ősi szokás szerint. Szántani sok helyütt csak egyszer, általában kétszer szoknak; a gabonát igen sok vidéken csak (aratják) kaszálják; a cséplést igen ritkán, csupán a tót és sváb falvakban alkalmazzák, a trágyázást is csak elvétve. Ha meggondoljuk mily nagy mennyiségű gátona rothad el a gödrökben, kiviláglik, mily óriás nyeresége lenne a magyar nemzetgazdaságnak, ha a mezőgazdasági művelési rendszer általánosan tökéletesednék. Visszautasít azonban mindennemű hatósági válaszos beavatkozást, a földművelők e téren való tökéletesedését, haladását inkább a kereskedelem és ipar általános fellendülésétől várja, mi majd magától idézi fel a gazdasági forradalmat, melyhez nagy reményeket fűz.

Különben az üdvös változás előidézésére következő utakat-módot ajánlja. Sok község kerületében nincsenek a mezők legelők u. n. calcaturákba osztva, vagyis a földbirtok nincs egyáltalán tagolva. Az ebből folyó mezőgazdasági hátrányoknak (a telkek szétzórtsága következtébeni idővesztés, hiányosabb megművelés stb.) elkerülése céljából javaslata odairányul, hogy a birtokot a földesúr és jobbágyok közös megegyezésével ilyen calcaturákba, szállásokba széttagolják. Megemlíti, hogy a rétek, legelők felosztása évenként a községek által történik, mi, mint ismeretes, a régi kéz birtoklási elvek maradványa. E felosztást is állandósítani kellene. A herének termesztését már ismételten ajánlották, mindazonáltal az egész kerületben nem igen volt foganatja, jóllehet Pest, Heves és Borsod megyék sok községében nagy a takarmányhiány. Az ilyen községekben jutalmat kellene kitűzni a lóheretermelők számára, pl. minden kocsi után öt garast a magyar-horvát kereskedelmi pénztárból (Ungarisch-Croatische Commercial-Casse). Minthogy azonban a parasztsztyály nehezen birható rá ujitásokra, a jutalomdíjban más osztályok is részesítendők. A közigazgatási hatóság úgy vetőmagot, mint az egész művelési ágra való utasítást ingyen osszon szét. A mezőgazdaság fellendülése busásan megjutalmazná e fáradozásokat. A mi az állattenyésztést, főleg pedig a lótenyésztést illeti, ez ugy a helyi, természeti körülmények, mind a faj kiválósága következtében meglehetősen virágzó. Nagy baj az időnként pusztítólag fellépő marhavész. Ennek főoka, hogy a jószágot a mocsarokból itatták, mit azon rendelkezéssel szüntetett meg, hogy a községi előljáróságok hivatalosan köteleztesse a helységek határában használható kutak furására. A lótenyésztés emelésére Pestmegye költséges tenyésztő intézeteket állított fel. Értesült továbbá egy a pesti vásárbiróságokra vonatkozó felsőbb rendeletről, mely szerint a vásári bíróságnál minden oly ügyre, melyben alperes nem városban letelepült egyén, a vásárbiróság nem illetékes többé. Ez ellenkezik az eddigi jogszokással, mely szerint a pesti vásárokön megkötött ügyletek miatti perek rögtön a helyszínén sommásan döntettek el. A rendelet következtében az adós mindennemű követelést magától elutasíthat. Az oly jelentékeny vásár nyilvános hitele különben addig is orvoslásra vár, míg a kereskedelmi bíróság

általános reformja életbe nem lép, hol azonban a hivatalos közegek önkényes eljárását korlátozni kellene. A kisipar nagyobb szabadságát czélozza azon javaslata: engedtessek meg az u. n. »Pfuscher«-eknek is különösen kisebb mezővárosokban való letelepedése. (E Pfuschernek valószínűleg a régi vándoripar maradványai.) Köztük és a czéhbeli iparosok közt a különbség az legyen, hogy az előbbieket legények, segédek tartására ne jogosittassanak fel. Az újabb czéhszabadalmak (Zunft-Privilegien) — jegyzi meg — különben sok helyütt már ily módon vannak berendezve.

Az emlékirat végén még következő, a közjóra vonatkozó tárgyakban akarja a helytartó tanács támogatását kikérni. Az egyik a sószállításra vonatkozik. Felhossa, mily kevés nyeresége van a fuvarosnak ebből az ismeretes közlekedési akadályok következtében. Csakis nagynehezen fenyegetésekkel bírható rá a lakosság az áldatlan szolgálatra. Különösen N.-Kunság és Hevesmegye tiszántúli nagyobb községei, mint: Kardszag, Túr, Füred és Poroszló vidéke fel egész Egerig a (túlságos) nagy távolság miatt a szolnoki sóraktártól el vannak vágva. A fuvarozási haszon kocsinkint egész Pestig 4 garas. Megtörténik sokszor, hogy a szállításhoz 30–40 darab marha elpusztul, mit csak igen csekély árban, majdnem félértékben térítenek meg; a parasztembert pedig a nevetséges csekély haszon, mit a fuvardíj nyújt, legbecsesebb tőkéjétől fosztja meg. Ha már most a Szolnokon létező egyedüli raktáron kívül például Hevesmegyében is állítanának fel egyet, a szállítás megkönnyebbítenék.

A helytartótanács egy rendeletével régebben a korcsma és pálinkamérés bérletét az összes zsidó lakosoknak az akkori idők hivatalos nyelven »Gesetzlich tolerirten Juden« megtiltotta. Az ebből támadt zavarok és visszaélések következtében legmagasabb intézkedés ismét megadja a zsidóknak e jogot bizonyos megszorítások mellett. A megszorítás kettőben nyilvánul: 1. 30 krajczáron felüli értékben tilos egy-egy parasztembernek egyszeri italt mérni. 2. A kimérésre csak keresztény cselédek alkalmazhatók. A megállapított 30 krajczár maximum különben keresztény italmérőkre is kiterjed. Ide vonatkozólag Almásy a körútjában a hevesmegyei községi hatóságok jelentései és panaszai alapján, melyeket a bérlők lelkiismeretlensége és iszákosságra való csábítása ellen emeltek azon, felterjesztést teszi, hogy e megyében nevezett bérlők mindennemű italkiméréstől eltiltassanak. A többi kir. kisebb haszonvételek közül a Jász és Kun községekben a felmerült panaszok miatt a húselárúsítást a községekre kívánná átruházni, melyek a mészárszékekért a kerületi pénztárnak szívesen megfizetnék a megfelelő bérösszeget. Legalább kérdést intézvéen hozzájuk e tárgyban, hajlandóknak mutatkoztak. Így egyrészt a silány hús eladásának, másrészt a bérösszeg pontatlan fizetésének eleje vehető. A méltányos bérletdíjat az utolsó 8 esztendő bérösszegeinek átlagából lehet megállapítani. Végre a contributio kivetésére tesz egy-két megjegyzést. Nem tartja méltányosnak például, hogy az ipar- és kereskedelmi osztály súlyosabban van megterhelve, mint a földbirtokos. Különben az 1791-iki contributionalis országos bizottságban e kérdést bővebben világította meg. Ez körülbelül jelentésének tartalma.

Közlemények és ismertetések.

A kartelek.

Dr. Josef Grunzel: *Über Kartelle*. Leipzig. Duncker & Humblot 1902. ára 6 márk 80 fillér VIII. és 330 lap.

A szerző több közgazdasági művével, legutóbb a kereskedelmi politika nagyobb művével elismerésre érdemes működést tanusít. Művei nagy szorgalomra, erős megfigyelő tehetségre mutatnak és világos előadásuk által kiválóan vonzóak. Az említett legújabb munkájában a kartelek nehéz kérdésével foglalkozik. Előszavában kijelenti, hogy a kartelt mint olyant — tehát nemcsak egyes fajait — teljesen jogos, sőt szükséges szervezeti alaknak tekinti a mai közgazdaságban; de azért korántsem utasítja vissza az állam beavatkozását, sőt azt a meggyőződését fejezi ki, hogy éppen a kartelek bizonytalan jogi állapota érlelte meg a visszaéléseket és még inkább a visszaélésekről uralkodó hitet. A törvényes szabályozás szükséges, de nem szabad neki a gazdasági kereseti tevékenység gyámkodásáig fajulnia, hanem legközelebbi feladata, hogy a kartelek jogi állását állapítsa meg és a kartel fejlődését egészen a nyilvánosság körébe vonja.

Munkája két részre oszlik: az elsőben a kartelekkel általában, a másodikban a jelenlegi kartelek ügyével foglalkozik.

A kartelek átalánosságban tárgyalva mindenekelőtt gazdasági functiojukat hozza tisztába. Végigvizsgálva a különböző irók definitióit, Grunzel maga a következő definitióban állapodik meg: »a kartel egyenlő érdekközösségű önálló vállalatoknak szabad megegyezés útján létrejött egyesülése, melynek célja a termelés és az eladás közös szabályozása«. A kartel különbözik a trust-tól, mert ez utóbbi általánosan szervezett közös vállalat; különbözik a corner-ektől és a ringektől; a corner nem egyesület, hanem kereskedelmi társaság, a ring pedig csak speculatio eszköze és nem szervezet. A kartel tulajdonképeni tere a nagy ipar; tágas mező jut neki a forgalmi intézetnél; a biztosításnál is találkozunk kartelekkel; kevésbé fordul elő a kisiparnál és a kereskedésnél; legkevesebb talajt talál a mezőgazdaságban.

A kartelek megteremtésére az indító ok a túltermelés. De nem minden túltermelésnél vagy a túltermelés korlátozására alkalmas. Az a tapasztalat, hogy minél nagyobb az üzem és minél koncentráltabb az, minél egyöntetűbbek a vállalatok technikai üzem tekintetében, minél kevesebb vállalat uralkodik valamely termelési ágban: annál könnyebben létesülhet a kartel.

A kartelek igen különbözők. Szerintünk a karteleteket a követke-

zöleg osztályozza: I. a kínálat szabályozására irányuló kartelek és pedig *a*) az eladási feltételek szabályozására, *b*) az eladási árak szabályozására (árkartel), *c*) az egyes üzemek termelésének korlátozására, *d*) a kelendősségi területek megosztására (rayonnáló kartel), *e*) az egész termelés korlátozására (contingentáló kartel), *f*) az összes eladás vagy belföldi eladás központosítása (eladási kartel) és *g*) a külföldi eladás központosítása; — II. a kereslet szabályozására irányuló kartelek és pedig *a*) munkások szerzésére, *b*) nyersanyagok és félgyártmányok szerzésére vonatkoznak.

Az eladási feltételek szabályozására létesült kartelek azzal az előnnyel bírnak, hogy a fogyasztást semmikép sem terhelik, hanem a kereskedelmi forgalomban azokat a visszaéléseket kiirtják, melyeket újabb időben a törvény a tisztességtelen verseny alakjában is üldöz, de a mellett a termelőket teljes önállóságukban és szabadságukban meghagyják; hátrányuk, hogy csak külső jelenségekre szorítkoznak és a túltermelést, tehát a tulajdonképeni bajt nem korlátozzák.

Az árkartel azzal az előnnyel jár, hogy a túlságos versenynek erős határt szab, és aránylag könnyen létesül, mert az árak várható javulása az érdekeltre nagyon is meggyőzően hat és gazdasági szabadságukat nem igen korlátozza. Hátrányul felhozható az, hogy az árban való egyenlőség még korántsem hozza magával a versenyviszonyokban való egyenlőséget, úgy, hogy az erős versenyküzdelen továbbra is fenmarad; továbbá hátránya az, hogy az árszabályozás még a túltermelést nem szünteti meg, sőt fokozza.

Az üzemek megszorítására vonatkozó kartel előnye, hogy a termelést a fogyasztással arányba akarja hozni; hátránya, hogy felette nehezen vihető ki és a résztvevőknek oly áldozatokat okoznak, melyek rendszerint az elérhető eredménnyel nincsenek összhangban.

A rayonnáló kartel előnye, hogy a piacz megosztása következtében nagyobb áttekintést nyújt a kereslet és kínálat arányára nézve és hogy a szállítási költségekben megtakarítást ér el. Hátránya, hogy csak kevés iparvállalatnál alkalmazható és hogy a fogyasztókra gyakran túrhetlen kényszert gyakorol.

A contingentáló kartel a kartelek tökéletesebb faját képezi és legközelebb áll az eladási kartelekhez, mely alakká gyakran át is változik. Nagy előnyük, hogy a kereslet és kínálat arányának szabályozására közvetlenül befolyanak, a nélkül, hogy az egyes vállalatok szabad tevékenységét kifelé gátolnák. Hátránya, hogy a részeseket felette nehéz feladat alá állítják s hogy ellenőrzése nagyon beható és terhes.

Legteljesebb alakja a karteleknek az eladási kartel; azért legteljesebb, mert a kereslet és kínálat közti arány szabályozását legbiztosabban érik el, még pedig a legcsekélyebb költségekkel. A termelés és fogyasztás közti arány áttekintése ennél a karteleknel minden nagyobb szerű statisztikai anyag gyűjtése nélkül éretik el; a kartelfeltételek megtorlása nehézkes, ellenőrző készülék nélkül történik. Hátránya, hogy az egyes vállalatok szabad cselekvését legjobban korlátozza. Az ipari vállalat megmarad ugyan productiv működésében, de már kifelé önállósága megszűnik, a közönséggel szemben már csak egy óriási termelő létezik és nem tud semmit egyes külön vállalatról.

Szerzőnk ezek után vizsgálat tárgyává teszi a kartelek hatását, még pedig a termelés, a fogyasztás és a munkások szempontjából.

Nézete szerint a karteles ipar általában olcsóbban dolgozik, mert felesleges fuvar költségeket takarít meg, a közbenső kereskedést lehetőleg mellőzi, az eladási költségeket kisebbiti, jobb munkamegosztást enged, minőre a termelést specializálja, a termelésben állandóságot enged meghonosítani, a kivitel rendszeres ápolása folytán a termést nagyobbítja és a tőke kockázata kisebbedik. Legtöbb ellenszenv nyílvánul a kartelek ellen a fogyasztás szempontjából, miután az a közvélemény, hogy a kartelek az árak felemelése következtében ártanak a fogyasztóknak; de a kartelek hatásának megítélésénél döntő kérdés nem az, »vajjon a kartelezés folytán áremelkedés állt-e be, hanem ellenkezőleg az, vajjon az árfőlemelés nem lépte-e túl azt a határt, mely a belföldi fogyasztás és termelés közötti helyes arányból és a világpiaczi árakból következik?« A kartel egyébiránt nem emelheti önkény szerint az árakat; ezt megakadályozza 1. a külföldi verseny, 2. a kartelen kívüli belföldi vállalatok, 3. a kartel jövedelmezőségével a kartel tagjainak fokozatosan emelkedő követelése, 4. a termelési költségeknek a termelés korlátozásával járó emelkedése, 5. a fogyasztásnak pótlószerek felé irányulása, 6. és végül a fogyasztóknak szövetkezése a kartel ellen. Nagyon vitás az a kérdés, milyen a kartelnek hatása a munkások viszonyaira? Az által, hogy a kartel a termelést rendben akarja tartani, a munkásokra azzal az előnnyel jár, hogy a munkájukban bizonyos állandóság áll be. Több író abban a véleményben van, hogy a kartelek a munkanélküliek sorsa iránt jobban gondoskodhatnak, mint a tulságos versenyben levő vállalatok. Tapasztalás továbbá az, hogy karteles vállalatoknál a bérköveteléseket a munkások könnyebben érik el, mint különben. Szerzőnk azt hiszi, hogy a kartelek tényleg nagy socialpolitikai feladatok megoldására vannak hivatva.

A kartelügy törvényhozási szabályozását szerzőnk szükségesnek tartja. Az eddigi állapotok e tekintetben teljesen elégtelenek. Ausztriában az egyesülési törvény 4. §-át akarták a kartelekre alkalmazni; ez a §. azon szabályt, hogy a strikenak nincsen jogi hatálya, kiterjeszti »az iparosok azon összebeszéléseire, a melyek a közönség hátrányára az árakat emelni akarják«, csak hogy a joggyakorlat és az eddigi tapasztalás, de magának a törvénynek keletkezése is ellentmond e § alkalmazhatóságának. Hasonló a helyzet Németországban, a hol az ipartörvény hasonló szakaszát mondták némelyek a kartelre alkalmazhatónak; de a törvényszékek ellene szóltak ennek a felfogásnak. Franciaországban a Code pénal 419. cikke bünteti az árak mesterséges alakítására vonatkozó törekvéseket; a joggyakorlat azonban ingatag, más alkalmazhatónak, más ismét nem alkalmazhatónak találta e cikket a kartelekre. Az orosz büntetőtörvény bünteti azokat az egyezményeket, melyek élelmi szerek vagy más szükséges cikkek árát emelni akarja; magánjogilag a kartelek el nem ismertetnek. Olaszországban csak azok az összebeszélések büntetettnek, a melyek élelmi szerek árára vonatkoznak. Az angol törvényszékek megtagadják a kartelek jogi elismerését, de csak akkor, ha tényleges monopolhoz és jogosulatlan áremelkedéshez vezetnek. Az amerikai Egyesült-Államokban legtöbbet foglalkoztak a kartelek szabályozásával; 27 állam hozott külön törvényeket, melyekben a trust büntetendőnek mondták. De ezek a törvények tökéletesen céltalanoknak bizonyultak be.

Ezen sikertelen kísérletek és tapasztalatok után Gr. vizsgálja, mi a teendője az államnak. Szerinte a teendők a jog és a gazdasági politika terén nyilvánulhatnak. Az igazságügy terén büntető- és magánjogi intézkedések lehetségesek. A büntetőjogi intézkedések mai nap már kevés pártolóra akadnak, »csak rövidlátó emberek tekintik még a karteleket a gazdasági élet elfajulásának, melyet minden körülmények közt el kell fojtani«. Magánjogi intézkedések sem vezetnek eredményre. Ép ezért főszólyt kell helyezni a gazdasági politikára. A kartellajstrom vezetése, melybe minden kartel és szervezetének fő pontozatai bevezetendők, a kartelügy nyilvánossága folytán felette jótékony hatású is lehet. A hatóság ezenfelül a kartelvállalatok működését közelebb is ellenőrizhetné és a szükség szerint a kartelek kóros hatását ellensúlyozhatná. ¶

A szerző végül azokat a törvényhozási kísérleteket sorolja fel, melyeket Ausztriában a kartelügy szabályozására tettek.

A munka második része a kartelek jelenlegi állapotával foglalkozik, még pedig az osztrák-magyar monarchiában, Németország, Oroszország, Franciaország, Svájc, Oláhország, Belgium, Spanyolország, Rumánia, Nagybritánia, az amerikai Egyesült-Államok, Argentina és Chile-ben; a nemzetközi karteleket felsorolja s végül a kartelügy könyvészetét közli. —vits.

Magyar közgazdasági viszonyok a török hódoltság alatt.

Zoltai Lajos: *Vidékiek beköltözködése Debreczenbe 1564—1640. között.* Kiadja: Debreczen sz. kir. város nyomdája 1902. 48 lap. Ára 50 fillér.

Magyarország történetét a török hódoltság korában mind e mai napig csak igen hézagosan ismerjük, s azt a keveset is, a mit ez érdekes korszakról tudunk, sokszor ferde világításban látjuk. Pedig nem lehetne állítani, hogy a hiteles történeti adatok fogyatékosága okozná a nehézséget a török-magyar közélet tárgyilagos megítélésénél.

Két ellentétes világnézet került egymással szembe Magyarországon, a mohamedán-török s a nyugati vezéreszmék után induló magyar. Körülbelül megfordítottja annak, a mit manapság azokban a mohamedán országokban látunk, melyek európai államok kormányzata alatt állnak.

A török kormány az állami berendezkedésnek kész s minden ágazatában tudományosan kidolgozott teljes rendszerét hozta magával; igen szubtilis köz magán-büntetőjogi, adózási s vámrendszert, melyek vallási elveken — tehát a nyugati felfogástól eltérő alapokon lévén fölépitve — a maguk egészében, a másként fegyelmezett elmék előtt érthetetleneknek s önkényeseknek tündek fel.

Ha hazánk közállapotait a török uralom alatt ismerni akarjuk, akkor be kell hatolnunk mindenekelőtt a mohamedán közélet rendszerének szellemébe s megismerkednünk vallási s ezzel kapcsolatos jogi intézményeik vezető eszméivel. Ez a studium, mint tudomány, akár terjedelménél, akár bonyolultságánál, akár idegenszerűségénél fogva nagyon alkalmas lévén az európaiag iskolázott ember gondolkodásának alkalmazkodási képességét próbára tenni, nem csoda, hogy ha a történetbuvár akár a régi, akár az újabb magyar irodalomban idevágó megbízható útmutatást alig, a külföldi irodalomban pedig szintén csak igen sovány adagokban talál.

Kiváló értékkel bírna e még mindig miszterikusnak képzelt gondolatvilág kifejtése akkor, ha az kiindulási pontját a magyar viszonyokból venné. Mert habár a közélet berendezése, mohamedán elvek szerint, egységes alapokon nyugszik, azért az elmélet bőségesen nyújt módot ahhoz, hogy a közhatalom a helyi viszonyokra, különös egyezményekre stb. figyelemmel legyen. Azért például a magában véve egységes teóriának alkalmazása más képet mutat Kis-Ázsiában, Egyiptomban, Boszniában, mint mutathatott annak idején Magyarországon.

Ezért felette becsesek azon történeti emlékek, melyeket érdemes tudósaink a török hódoltság idejéből egybegyűjtöttek s közzétettek s tesznek, habár nem is elégségesek ahhoz, hogy az akkori viszonyok megismerésének nyitját szolgáltatassák. S ezért örvendetesnek kell találnunk azt, ha valaki szorgalmas gyűjtés útján hiteles forrásokból járul bármily csekélységgel is ahhoz, hogy a kornak közállapotait jobban megismerhessük.

A mint az előttünk fekvő füzet czíme is mutatja, a szerző tehát a vidékiek beköltözéséről Debreczenbe a török hódoltság egy időszakában, a Debreczen sz. kir. város levéltárában lelhető adatok alapján, feltüntetvén a beköltözés idejét, esetleg okait, a bevándorlottak származási helyét s neveit. Összesen 485 bevándorolt nevét közli külön-külön sorolva elő az 1608 előtt és után a városi kötelékbe felvett polgárokat. Mindenesetre szorgalmas levéltári kutatás eredménye s arra enged következtetni, hogy nagyobb érdeklődésre igényt tartó munkálatokra is számíthatni a szerzőnél, ki Debreczen város segédlevéltárnoka. A közölt névjegyzéket egy kis történeti áttekintés előzi meg, a mely azonban túlsommásan van tartva ahhoz, hogy belőle kellő okulás merithető legyen; s abból, a mit az adókról mond, úgy látszik, hogy nincs teljesen tisztában a török adózási rend természetével. Kívánatos lett volna, hogy a szerző többet közöljön arról, mit értenek a »szakasztott summa« alatt. (16. l.) E kifejezés nyilvánvalóan az arab-török szó *maktunak* szószerinti fordítása. Meg kell még jegyezni, hogy »Pertaffa« helyett inkább Pertei irandó s a »timariótok«-féle kifejezés (11. l.) nem magyar; magyarul ezeket a hűbéreseket timár uraknak vagy timár birtokosoknak nevezik.

Kresmarik János.

Közlekedési politika.

Gustav Cohn. *Zur Geschichte und Politik des Verkehrswezens.* Stuttgart 190). (524 lap).

Kilencz, önálló értékes dolgozat. 1. A társadalompolitika változásai az angol vasuti törvényhozásban. 2. Az angol vasuti politika Kelet-Indiában. 3. Egy angol államvasuti rendszer kilátásai. 4. A gazdasági kartelek történetéhez. 5. A jelenlegi közgazdaságtan Angliában és Amerikában. 6. Vasutak, vízi utak és a porosz államháztartás. 7. Ujabb irodalom a német vízi utakról. 8. Az angol parti hajózás versenye a vasutakkal. 9. A porosz államháztartás és a vasuti bevételi feleslegek.

Látható a dolgozatok czímeiből, hogy két tanulmány nem felel meg a könyvczím tartalmának. Ha csak abban nem látunk összefüggést, hogy a kartelügy kezdetei Angliában érintik a közgazdaság

szervezeti kérdéseit, a melyek a vasuti politika sarkalatos pontját képezik és az újabb angol és amerikai közgazdasági tudomány mutatja a kapcsolatot az elmélet és a gyakorlati mozgalom között.

Bennünket — tekintettel arra a mozgalomra, melyet csatornahálózatunk kiépítése érdekében Hieronymi a Szemle hasábjain megindított és a mely azóta egyik égető napi kérdésünk lett és megoldandó feladatot képez — főleg a 6. és 7. tanulmány érdekel, a mely igaz, hogy a német és angol viszonyokra vonatkozik, de általános érdeklődésre számíthat.

A vízi utak és vasutak versenyviszonyai elhomályosulnak, a hol mindkét közlekedési eszköz az állami igazgatás kezében van, a hol tehát versenyküzdelemről nem is lehet szó. Hogy ez a verseny zavartalanul megfigyelhető legyen, ott kell vizsgáldni, a hol a verseny magánvállalatok közt folyik. Az egyik vagy másik közlekedési eszköz gazdasági haszna az ellenszolgáltatásokból tűnik ki, a miket érte hozunk. A csatorna és vasut rentabilitása tehát értékének mértéke a közgazdaságra nézve. A Suez-csatorna hasznát a befektetett tőke 20⁰/o-os évi járadéka és a részvények 600⁰/o-os árfolyama mutatja. E szempontból tárgyalja a Manchester Ship Canal vállalatot és annak pénzügyi helyzetét. Sem a részvények, sem a kötvények nem kamatoznak kielégítő módon és nincs is kilátás arra, hogy belátható időn belül a befektetett tőke járadékot hozzon. Vagy felette állnak a vízi utak a vasutaknak, mint közlekedési eszközök, — írja Cohn — akkor bizonyítsák ezt be fizetési képességükkel, vagy erre nem képesek és akkor nem helyezhetők a vasutak fölé.

Nézetünk szerint Cohn két sarkalatos hibába esik. Az egyik az, hogy úgy állítja oda a kérdést, mintha a csatorna-barátok a csatornákat a vasutak helyébe akarnák tenni és azt vitatnák, hogy a csatorna tökéletesebb közlekedési eszköz. Holott nyilvánvaló, hogy a csatornák a vasuti hálózat kiegészítése gyanánt azok mellett tehetnek csak nagy szolgálatokat. A másik hibája, hogy a csatornáknak csak nyereszkeszközt lát és elfelejti azt a nagy közgazdasági hasznot, a melyet hajtanak, nem szólva arról, hogy a vasutak tiszta bevételét fokozná a csatorna, ha az áruk szállításában olyan megosztás jönne létre, hogy a vasutakra nézve költséges kevés specifikus értékkel bíró tömegáruknak szállítása a csatornáknak jutna. *Fellner.*

A jövedelmi adó problémái.

Dr. Robert Meyer: *Das Zeitverhältniss zwischen der Steuer und dem Einkommen und seinen Theilen. Ein Beitrag zum österreichischen Steuerrechte und zur Lehre vom Einkommen.* Wien, 1901. 186 l.

A szerző az osztrák miniszterium osztályfőnöke és hivatásánál fogva az egyenes adók s így a jövedelmi adó gyakorlati keresztülvitelénél működik. Több irodalmi műve tüzetesen éppen a jövedelmi adóval foglalkozik. Ezuttal tüzetes tanulmánya tárgyává teszi azt, mikép kezelendő jövedelemadózási szempontból a jövedelem és a jövedelem egyes részei, melyek időtartamra nézve nem esnek össze az adóévvvel; vagyis ha a jövedelem éve nem a naptári év, vagy ha jövedelem keletkezik évközben vagy ha megszűnik évközben, mikép számíttassék az adóügyi szempontból. Szerzőnk az osztrák jövedelmi adótörvény álláspontjából kívánja a kérdést megoldani, s utal azokra

a hiányos intézkedésekre és pongyola fogalmazásra, mely legutóbb e részben az osztrák törvényt jellemezi, s elmondja, mikép lehet e kérdéseket a dolog lényegének leginkább megfelelően a törvény szavai szerint elintézni; de kifejti azt is, hogy kellene mindezeket a kérdéseket jövőben megoldani.

A munka fölötte száraz s majdnem szörszálhasogató; de tanulságos főképp azokra, a kik az egyenes adók törvényhozói teendőire hivatvák, mert belőle megtanulhatják, mily óvatosan kell bizonyos pontokra nézve a törvény szövegét készíteni, s mennyire nehéz ép a jövedelmi adó ügye, a mely az összes egyes jövedelmi ágak egyesítéses foglalatjává alakul, s így a számtalan jövedelmi ágak tényezőjének ismeretét tételezi föl. —*vits.*

A részvénytársulatok és szövetkezetek adója.

Ifj. Márffy Ede: *A részvénytársulatok és szövetkezetek adója.* Budapest, 1902. Szerző kiadása. 104 lap.

Egyetemi pályadíjat nyert munka, de jóval felül álló azon az átlagon, melylyel az ifjúság körében találkozni szoktunk. Ifj. Márffy Ede izmos s eredeti tehetség, a minek élénk jele az a biztos kéz, a melylyel anyagát osztályozza s a jó szem, melylyel belát azokba a zugokba, a hová avult adótörvényeink szakaszaival nemcsak eltakarni, de az adózás alól kibujtatni is lehet részvénytársulati nyereségeket.

Fejtegetéseinek széles alapot épít a külföldi törvényhozásnak és az elméleti tudományos anyagnak ismertetésével, s érdekessé teszi mindezt a hazai állapotnak párhuzamba állítása által.

Már a cím megválasztása is világossá teszi a dolgot anyagát, szerző igen helyesen felismerte azt, hogy a magyar törvény címe (vállalatok és egyletek adója) hibás, azt tehát jobbal pótolja.

A mű három részre s 13 fejezetre oszlik. Az első rész a magyar törvényben levő általános rendelkezéseket tárgyalja. Kritikai kutatását találjuk ebben a magyar törvény három alapelvének, hogy a nyilvános számadásra kötelezett vállalatokra nézve miért kellett külön adónemet alkotni, miért jelöltetett meg a vállalat mint adóalany s miért nem az osztalékot élvező részvényes, s miért szedendő be az adó a jogi személytől s nem az őt alkotó egyénektől. Érdekes része e fejezetnek az az összehasonlítás, melyet szerző a legújabb s fejlődött adóelméletek igazságai s immár avult törvényünk közt végez, s a melynek eredménye néhol már annak a szakférfiak által is felismert ténynek megállapítására vezet, hogy törvényünk néha ép ott árt, a hol használni akarna. Ez a rész az angol, franczia, olasz, porosz, a kisebb német államok és az osztrák társulati adóelvek s törvények ismertetését is tartalmazza, és pedig azon helyes osztályozás szerint, hogy mennyiben alkalmaztatik a hozadéki adórendszer, a jövedelmi adórendszer, vagy az általános jövedelmi adóval kombinált hozadéki adórendszer. A vonal alatt a bevágó szakirodalom idézve látható, csillag alatt szerzőnk kritikát nyújt a magyar egyenes adók reformjának emlékiratáról is, még pedig hizelgés nélkül.

A második rész a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek megadóztatására vonatkozó magyar törvény részletes rendelkezéseiről szól. Ezen rész I. fejezete az adó alanyairól, a II. az

adó tárgyáról, a III. az adóalap meghatározásáról, a IV. arról szól, kell-e az új részvények kibocsátásánál a névértéken felül befolyt összeget (Aufgeld) adó alá vonni? Az V. fejezet az adó kulcsát, a VI. a jövedelmi bevallást, a VII. az adó kivetését és beszedését, a VIII. az adófizetési kötelezettség tartalmát, a IX. a kezdő új részvénytársaság adóköri teendőit, a X. a kivételes adómentességeket tárgyalja.

E fejezetek mindegyike a tételes rendelkezések összes részleteit magában foglalja, s bennök kivétel nélkül idéztetnek a volt pénzügyi bíróság és a közigazgatási bíróság döntvényei s elvi jelentőségű határozatai. Szerző az az eljárása, hogy e határozatokat bírálja, könyvét az adózó nagyközönség számára is használhatóvá teszi. Találó megjegyzések foglaltatnak a III. fejezetben, mely az adóalap meghatározásáról, illetve a nyers jövedelemből levonható tételekről szól. Itt a létező törvények javítására irányuló javaslatok is vannak, sőt szerző az osztalékadó esélyeivel is foglalkozik. Bár az utóbbi adó ellen felhozott érveket nem is osztom, mégis el kell ismernem a bizonyítékok ügyes csoportosítását. Új szempontokat találunk az új kibocsátású részvények névértéken felül befolyó összegéről (Aufgeld) szóló IV. fejezetben. Ebben szerző sem a pénzügyi bíróság 30. számú (adóköteleességet kimondó), sem a közigazgatási bíróság 1. számú (adómentességet kimondó) döntvényének elveit nem fogadja el a maguk kizárólagosságában, hanem igen helyesen azt vitatja, hogy minden egyes esetet a maga saját körülményei szerint kell elbírálni. E tétel igazának velejét matematikai példával bizonyítja. Egyik szaklapunk bírálata egyébként a tételt tévesnek is minősítette, mert olyan idealis eset, mint a milyen a példa, az életben nem fordul elő. A magam részéről osztom szerzőnek azt a felfogását, hogy kiváltképp erőltetett magasságú árfolyamok mellett előfordul, hogy a felpénz a régi részvényesnek hozhat nyereséget, sőt volt is rá eset, hogy az új kibocsátású részvények mind a tőzsdén adattak el, mivel az egész kibocsátásnak épen harácsolás volt a célja. A németeknek egyébként erre szakkifejezésük is van (Wässern der Actien).

Helyes ötlet volt külön fejezetbe (IX) tenni az újonnan alakult társulatokra az üzlet megkezdésekor háramló adószabályok ismertetését. Ezek a szakművek legtöbbször csak mellesleg szoktak felemlítettetni.

A könyv harmadik része az üzletüket a monarchia mindkét államának területére kiterjesztő vállalatok adójáról szól, rámutatva arra, a mi e téren elavult s régóta javításra vár. A könyv elébe dr. Exner Kornél bemutatást irt.

Wallon Dezső.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1902. december hó 18-án felolvasó ülést tartott Kautz Gyula v. b. t. t. elnöklete alatt. Ez ülésen Mattyasovszky Miklós tartott érdekes felolvasást »A munkás-és cselédpénztárról«, mely tanulmányt Szemlénknek egyik legközelebbi számában egész terjedelmében közölni fogjuk. A hallgatóság nevében az elnök mondott köszönetet az előadónak.

Január 5-én tartotta meg a Társaság nagyérdékű vitaestélyét Szabó Jenő főrendiházi tagnak »Helyi érdekű vasutainkról« szóló, folyó-

iratunk jelen számában közölt értekezése felett. E magas színvonalú tárgyalást, melynek kétségtelenül maradandó eredménye is lesz, bő kivonatban »*Vita a helyi érdekű vasutakról*« című közleményünkben találja az olvasó.

A helyi érdekű vasutak kérdése.

Vita a Magyar Közgazdasági Társaságban.

Szabó Jenőnek helyi érdekű vasutaink jövője cím alatt tartott felolvasása kapcsán a Magyar Közgazdasági Társaság a tagok élénk érdeklődése mellett f. évi január 5-én vitaestélyt rendezett, melynek lefolyásáról a következő tudósítás szól:

Kautz Gyula elnök: Midőn a megjelent urakat melegen üdvözlöm ebben az évben tartandó első ülésünk alkalmából, engedjék meg, hogy megelégedésünknek adhassak kifejezést az iránt és a felett, hogy azon kérdésnek, mely ma bennünket foglalkoztatni fog — úgy látszik — azon eszmemozgalom következtében, mely ismét a Közgazdasági Társaságból indult ki, továbbmenő hullámgyűrűit láthatjuk abban, hogy több igen jeles szakember, testület és a sajtó s — a mit a legelső helyen kellett volna említenem — a közhatalom képviselői, kormány és törvényhozás, élénk figyelemmel kísérik ezen kérdés alakulását, mely ma vita tárgyát fogja képezni.

Első sorban arra kérem önöket, engedjék meg, hogy az előadó egy pár észrevételt tehessen még, a mi pedig a további ügymenetet illeti, azt a kérdést intézem a megjelent igen t. hallgatósághoz, szándékoznak-e a vitát úgy vinni, hogy felszólalási anyagul vétetnék általában mindaz általánosságban, a mi az előadásban foglaltatik és a mi a h. é. vasutak problémájához fűződik, vagy pedig helyesebb volna azt egy pár főkérdésre összehuzva vita alá bocsátani.

A mint gondolom és látom, a t. hallgatóság ezen utóbbi módot tartja helyesebbnek; egy velem közölt szaknézet szerint a következő főcímeke osztanánk a vitát:

- I. Törvényhozási kedvezmények.
- II. Végrehajtási kedvezmények.
- III. Szabványszerződés.
- IV. Trustrendszer.
- V. Megpendített többi eszmék, adókedvezmények kérdése és védkövetkeztetések, melyek egyénileg felfogásra jutnak.

Azt hiszem, ha ezen az alapon indulnánk el, a vita hosszasabbranynulnék, de annál értékesebb volna.

Hieronymyi Károly: Nézete szerint első sorban általánosságban tárgyalatnék e kérdés s azután vétetnének az egyes kérdések tárgyalás alá.

Szabó Jenő: A vita egyszerűsítése, vagyis inkább felesleges vita elkerülése érdekében kéri a hallgatóságot, hogy felolvasását némileg kiegészíthesse.

Utal arra, hogy felolvasásának tartalma előzetesen vita tárgyává tétetett már az ország egyik legkiválóbb testületében, a mérnök- és

építész-egyletben s ennek folyamánként szükségesnek tartja, hogy a felolvasásban csak felületesen érintett részletkérdések, mint az optio s lombard-ügylet s általában az építési és trustvállalatok egymásközi viszonya tekintetében a felolvasás a következőkkel egészítették ki:

Olvassa:

Felolvasásom óta annak tartalma már előzetesen vita tárgyává tétetett az ország egyik legkiválóbb és kiválóan illetékes testületében, a »Mérnök- és Építészegylet« kebelében, mely vita folyamánként szükségesnek tartom felolvasásomat egy abban csak felületesen érintett részletkérdés, nevezetesen pedig az ugynevezett optiós lombard-üzletek s egyáltalában az építési és trustvállalatok egymásközi viszonya tekintetében a következőkkel kiegészíteni.

Az eddigi vicinalis építkezéseknél tagadhatlanul nagy szerepük volt ezeknek az optiós lombard-üzleteknek és magok a trustvállalatok is kockázataik megosztása érdekében mindig szivesebben kötöttek és kötnének a jövőben is ily üzleteket, mintsem hogy az elsőbbségi részvényeket mindjárt fix áron megvásárolják. Viszont azonban azt sem lehet tagadni, hogy a különben is nagy kockázattal járó építési iparra ezek a lombard-üzletek felette súlyos kockázatok rónak, sőt joggal minősíthetők oly hazárdjátéknak, melybe építési vállalkozóink eddig akarva nem akarva kénytelenek voltak belebocsátkozni csak azért, hogy munkához jussanak.

Érzik ezt maguk építési vállalkozóink is s nyilván erre vezethető vissza a köreikben felmerült azon eszme, hogy az elsőbbségi részvényeknek bizonyos osztalékát a m. kir. államvasutak a szabványszerződés útján garantálják. Ezt az eszmét nem lehet másképp érteni, mint úgy, hogy oly osztalék legyen garantálva, a melynek tőkésítéséből a valódi építési költségek az építési vállalkozó polgári hasznával együtt kitelnek s éppen azért nem lehet feltételezni a kormányról, hogy ily garantialis módszer alkalmazása útján a silány vasutak osztalékhiányát egészben az állam terhére rójja, ellenben a jobb vasutak osztalékfőlöslégeit másoknak engedje át. Hiszen ezzel főlösléges módon egyenesen a trust-vállalatok malmára hajtana a vizet, mert mint felolvasásomban kifejtettem, még az ily garantált elsőbbségi részvényeket sem volna lehetséges közvetlenül a pénzpiacra elhelyezni és így megint csak a trust-vállalatok közvetítésére lenne szükség, a melyekre nézve ennél a megoldásnál ideálisabbat még csak képzelni sem lehetne. Az államra nézve pedig, ha már elkerülhetetlen lenne az, hogy az építési tőke terhét ő maga viselje, közelebb fekszik akár az állami építkezés, akár pedig — miután ebben az esetben alig volna kilátás a közvetlen érdekelttség hozzájárulására — az a bérleti rendszer, melynek más államok vicinalis törvényei kifejezetten is helyt adnak, de a melyet a mi törvényeink sem zárnak ki, sőt ez a rendszer nálunk sem előzmény nélkül való.

Valószínű, hogy ez a bérleti rendszer jövőre nálunk is nagyobb tért fog nyerni, mint eddig s ezt úgy vicinális vasutügyünk fejlesztése, mint építési iparunk jelenlegi túlságos kockázatainak elkerülése érdekében csak kívánni lehet. Semmi sem jogosít azonban arra a föltevésre, hogy a kormány, vagy a törvényhozás hajlandó lenne akár az állami építkezést, akár pedig a garantialis vagy bérleti rendszert tenni az eddigi vicinalis rendszer helyébe mindaddig, míg a magán-

tőke e nélkül is rendelkezésre áll. Ha tehát az eddigi vicinalis rendszer mutatis-mutandis megmarad, de az említett financirozási kockázatok az építési ipartól mégis távol akarjuk tartani, akkor csakugyan nincs más mód hátra, mint a trustvállalatok megerősítése, még pedig úgy, hogy az optiós lombard-üzletek lehetőleg ki legyenek zárva.

Nézetem szerint ezt a célt is legjobban el lehetne érni a belga rendszer adoptálása, vagyis a nemzeti vasuti bank megvalósítása által, mert alig ütköznék nehézségbe, hogy ez a nemzeti bank kizárólag csakis fix üzletekre szorítkozzék s az államnak e nemzeti bank ügyvitelére biztosítandó döntő befolyása elegendő biztosítékot nyújtana arra is, hogy a közérdekű és egészséges tervezetek ne kerüljenek lomtárba. Ha pedig a vicinalis vasutügy fejlesztése érdekében mégis súly fektetnének arra, hogy a vállalkozói leleményességnek eddigi tere meg ne szűkítették: akkor a lombardüzletekkel járó kockázatok legalább csökkenteni lehetne az által, ha — a mi szintén alig ütközhetik nehézségbe — a bank törvényesen köteleztetnék arra, hogy a lombardirozott elsőbbségi részvényeket az első üzletek osztalékának méltányos alapon való tőkésítése útján véglegesen megszerezze.

Meddő dolog volna azonban most e fölött vitatkozni, mert ennek a nemzeti banknak megvalósítására most még nincsen semmi kilátás, az csak akkor fog komolyan előtérbe lépni, ha majd teljesen megérik felolvasásomnak az a kettős alapgondolata, hogy egyfelől vasutaink részvényeit ne engedjük kivándorolni a külföldre, másfelől pedig a szabványszerződés, a trust-rendszer s egyáltalában egész mai vicinalis rendszerünk nem egyéb, mint egyszerű átmeneti állapot a kizárólagos állami rendszerre. A nemzeti bank lesz a legutolsó átmeneti stadium s abból a körülményből, hogy a nemzeti bank nem csupán az én ideálom, legkevésbé pedig az én eszmém, a mit nem vindikáltam magamnak, hanem mindinkább széles körök kezdenek vele foglalkozni: reményt meritek arra, hogy ennek az eszmének megvalósítása még sem fog sokáig magára várni.

Egyelőre azonban — mint már felolvasásomban megérintettem — az orvoslás nem ebben keresendő. A trust-vállalatok megerősítése pedig nem azt jelenti, hogy a silány vasutak szanáltassanak, mert ez lehetetlen és elég baj, hogy ilyenek egyáltalában épültek. De igenis jelenti azt, hogy eltávolítottassanak azok az akadályok, melyek valamennyi helyi érdekű vasuton, vagy legalább azok jelentékeny csoportjain a forgalom és jövedelmezőség kellő fejlődését gátolják. Ez legelső sorban az ország érdeke, mert az ország jelentékeny része nem élvezzi az államvasutak olcsó díjszabási rendszerének jótéteményeit, hanem a vicinalis vasutak mentén feküdvén, azokkal együtt szenved a szabványos üzemkezelési szerződésnek és a szállítási adónak felolvasásomban kifejtett azon keménységei alatt, melyek a forgalom erőteljesebb kifejlődését gátolják s mert én legalább új vicinalis vasutak építése tekintetében nem tudom elképzelni a minden oldalról várt újabb lendületet, ha a már meglevő vicinalis vasutak jövedelmezősége kedvezőbbre nem fordul.

A mi pedig az építési vállalkozók és a trust-vállalatoknak egymásközti viszonyát illeti: mindaddig, míg az építési vállalkozók lombard-üzletekkel is foglalkoznak, a szabványszerződés revíziója és a szállítási adó megszüntetése nekik még sokkal inkább érdekükben áll, mint a trust-vállalatoknak, mert ők nem gondoskodhatnak az ön-

biztosításról oly mértékben, mint ezt felolvasásomban a trust-vállalatokat illetőleg kimutattam és így ha vasutjaik forgalmának és jövedelmezőségének fejlődése gátolva marad, az ország nagy kárára előbb-utóbb összes építési iparunk abba a válságos helyzetbe jut, hogy szanálásra lesz szüksége.

Különben pedig megjegyzem, hogy úgy a szabványszerződés, mint a szállítási adó említett keménységeinek megszüntetését én nem most kezdeményeztem először, hanem — e fényes körben tanukra is hivatkozhatom — akkor, mikor még a ministeriumban voltam s egyáltalában nem illet meg az a szemrehányás, hogy felolvasásomban egyoldaluan trust-álláspontra helyezkedtem volna. Azon az állásponton vagyok most is, talán kissé kiszélesedett látkörrel, mint voltam akkor, mikor a ministeriumban a vasuti szakosztály főnöke valék, tudniillik az ország és a közgazdaság érdekálláspontján, melynek e teremben egyedül lehet jogosultsága.

Hieronymí Károly: Köszönettel tartozunk Szabó Jenőnek, hogy szakavatott szavát ebben a kérdésben felemelte; mert ha van kérdés, mely actualis és égető, úgy felfogása szerint a helyi érdekű vasutak kérdése az, mely az utóbbi időben teljesen megfeneklett. Nem kíván kiterjeszkedni arra, hogy helyi közlekedési eszközeinknek mily nagy hézagai vannak s az úthálózat, különösen az Alföldön, milyen siralmas állapotban van; utal azonban arra, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozni kell az ipar szempontjából is, mert az építő-ipar van szerinte ezen kérdésnél különösen érdekelve.

Üdvösnek, kívánatosnak tartja azért is, hogy az ország testületei foglalkozzanak ezen kérdéssel, mert nehéz a kormánytól azt kívánni, hogy reformeszméket valósítson meg, ha a közvélemény nem nyújt tájékoztatást.

A felolvasásban megnyilvánulni látta az előadó bő szakismeretét, a mi módot nyújt a kérdés megvitatására; mert sajnálattal tapasztalja, hogy daczára annak, hogy a mérnök- és építész-egylet évekkel ezelőtt foglalkozott ezen kérdéssel, 1896. óta az ország közvéleményén ezen kérdésben bizonyos dermedtség fogott erőt, mely csak az utóbbi időkben kezd némileg felengedni.

Attérve a felolvasásra, azzal az előadó végkövetkeztetése során kíván foglalkozni, melyeket az előadó öt pontban foglalt össze. Az előadó nézete szerint az általa felállított feltételek teljesülése esetén a helyi érdekű vasutak ügyének újabb fellendülését, felvirágzását lehet reményleni.

Legfeltűnőbb előtte, hogy ezen öt pontban nincs benn az, hogy okulva az eddigi tapasztalatokon, ezentul a helyi érdekű vasutak olcsóbb megépítésére törekedjünk.

Természetesen olcsóság alatt nem azt érti, hogy ugyanazon berendezést és építkezést kell az eddiginél olcsóbban előallítani, hanem hogy a helyi érdekű vasutak építkezései és berendezései ne legyenek oly tág keretűek, mint a milyenek eddig voltak. Nem ért egyet az előadóval, ki nemcsak hogy ezt a jövő egészséges fejlődés feltételének nem tekinti; hanem minél tökéletesebb vasutat kíván, a mit megvalósíthatónak nem tart.

Szerinte helyi érdekű vasutaink eddig nagyobb mérvű berendezésekkel épültek, mint az szükséges lett volna, mire nézve néhány számadatot kíván felhozni.

Helyi érdekű vasutaink hálózatának hossza 8458 kilométer. Minthogy azonban ezen hálózat nagyon különböző természetű vonalakból áll: a tekintetbe veendő vonalak közül ki kell rekeszteni azon vasutakat, melyeket annak idején az O. M. államvasut épített a maga költségén s a melyek ma a magyar államvasuti hálózat kiegészítő részét képezik, s a többi vonalaktól csak abban különböznek, hogy könnyebben vannak építve; ki kell továbbá a számításból hagyni azokat a vonalakat, melyeket a magyar államvasut saját számlájára kezel; kihagyandók végre a saját kezelésben levő helyi érdekű vasutak nagyrésze, például A. Cs. E. V., melyek vonalaik hosszúságánál és forgalmuk sűrűségénél fogva már nem számíthatók a helyi érdekű vasutak közé.

Midőn tehát számokat idéz, ezek azokra a helyi érdekű vasutakra vonatkoznak, melyek szabványszerződés alapján vannak a magyar államvasut kezelésében. Ezeknek a vonaloknak hossza 6138 kilométer, tehát elég tekintélyes hálózat arra, hogy abból átlag következtetések levonhatók legyenek. Ezen vasutaknak 1900-ban kilométerenként bevétele volt 3946 korona, az üzleti költségek fedezése után, melyek kilométerenként 2675 koronát tettek ki, a fenmaradó tiszta bevétel 1271 korona volt. Ha ezen vasutak egész építési tőkéjét vesszük, az átlagos jövedelmezőség 1.8%. Még inkább kimutatja ezen vasutak alárendelt jelentőségét forgalmi sűrűségük, a mi naponként nem több, mint 172 tonna. Ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar államvasut egész hálózatának átlagos forgalmi sűrűsége 1819 tonna, kitűnik, mily csekély a helyi érdekű vasut napi teljesítménye, mely naponként 17 teljes kocsirakománynak és vonatonként átlag négy teljes kocsirakománynak felel meg.

Van azonban a dolognak még szomorúbb oldala is. Azon 86 helyi érdekű vasut között, melyet a m. kir. államvasut a szabványszerződés alapján kezel, van 41 olyan vasút is, melynek kilométerenkénti átlag bevétele csak 2500 K., kilométerenkénti üzleti költsége 2.00 K., alig marad tehát valami tiszta bevételként. Ha tekintetbe vesszük már most azt, hogy a legjobb h. é. vasutak már ki vannak építve és hiába kecsegtetjük magunkat azzal, hogy a jövőben építendő vasutaknak nagy teljesítménye lesz, sőt a jövő vasutaknak az átlagos teljesítménye még a mostanig megépülteknél is kisebb lesz: akkor nagy kérdés, szerinte, hogy szemben ezen csekély teljesítménnyel, indokolt-e egyáltalában vasutat építeni oly berendezéssel, a minővel mostani h. é. vasutaink épültek.

Végzetes tévedés azt hinni, hogy az üzleti önköltség, mely a nagyforgalmú vasutakban tonnáméterenként 2 $\frac{1}{2}$ fillér, a csekély forgalmú h. é. vasutakon is ugyanannyi. Messze vezetne e téren részletes számításokat ejteni, de nem fér kétely ahhoz, hogy az önköltség a h. é. vasutakon ily csekély forgalom mellett tonnakilóméterenként 6 fillér, tehát háromszorosa a nagy vasutakénak. Mert világos, hogy minél alább száll a napi teljesítmény, annál nagyobb az önköltség. Az átlagos önköltség tonnakilóméterenként nagyforgalmú vasutakon 2 $\frac{1}{2}$ fillér, valamennyi a szabványszerződés alapján kezelt h. é. vasut átlagát véve 4 $\frac{1}{2}$ fillér; az utóbb tárgyalt csekély forgalmú h. é. vasutakon pedig 6 fillér. A legnagyobb tőkefecsérlésnek és pazarlásnak tartja ennek folytán, ha ilyen drága közlekedési eszközöket építünk és tartunk fenn ily csekély teljesítmények czéljából. Azt hiszi, min-

denki egyetért vele abban, hogy naponként 100 tonna elszállítására széles vágányú vasut nem kell; $\frac{1}{2}$ méter nyomású vasut is elegendő erre a célra, melynek nem kellene oly nagy indóházak és állomási épületek stb., a melyeknek költsége nem áll arányban a teljesítménnyel. De nemcsak a tőke tekintetében áll ez, így van a forgalom szempontjából is.

Mindezek előre bocsátása után végkövetkeztetése az, hogy a helyi érdekű vasutakat a jövőben szerényebb berendezéssel kell építeni.

Áttér azután azokra a reformokra, melyek az előadó úr nézete szerint megvalósítandók lennének.

Az 1-ső és 2-ik pontot illetőleg egyetért az előadóval. A 3-ik pontnál elismeri a külön főosztály vezetésének nagy horderejét, de különös súlyt kíván helyezni arra, hogy a jövő kezelés gazdaságosabb és commerciálisabb legyen, mert minél nagyobb egy vasuti hálózat, annál inkább kénytelen az egész üzletet chablonizálni. Nem ért egyet az előadóval abban, hogy külön főosztály foglalkozzék az Á. V. igazgatóságának keretében a h. é. vasutak ügyeivel. Ez nem a célt szolgálná szerinte, hanem az ügymenetet nehezítené meg. A terület ma már oly nagy, hogy az egyes szakma szerint elkülönített szakosztályok érintkezése amugy is nehézkessé teszi már az ügymenetet.

Szerinte sokkal egyszerűbb volna és sokkal hatályosabb, ha a M. Á. V., melynél a végrehajtó szolgálatot ugyis az üzletvezetőségek végzik, külön üzletvezetőket bizna meg az intézéssel, mi által az összes ügyek egy ember kezében lennének összpontosítva, és minden nehézkes beosztás kiküszöböltetnék. Ez lenne véleménye szerint igazi egyszerűsítése a h. é. vasutak kezelésének, s egyuttal a MÁV. tisztviselőinek legkitünőbb iskolája; mert baj, hogy ma, ha egyik tisztviselő valamely osztályba beosztatik, ott marad évekig, sőt élte végéig, és azért kiképzése mindig nagyon egyoldalú. Az így megbízott üzletvezetők kénytelenek lennének forgalommal, pályafentartással stb. foglalkozni. Utal arra, hogy ugyanigy kezelte annak idején az osztrak-magyar Á. V. társaság is h. é. vasutait, és rendkívüli eredményeket ért el, kérdi, a mit megtehetett az O.-M. Á. V., miért ne tehetné meg ugyanazt a MÁV. is!?

A szállítási adó eltörlését szoló is kívánatosnak tartja, mely különben is csak névleges a MÁV.-nál! — Lapokból olvasta, hogy eltöröltetik ezen adó a hajózásnál; értelme volt akkor, midőn 40—50 milliós deficittel küzdöttek pénzügyministereink s minden eszközhöz hozzányultak, melyek a bevételi többlet emelésére alkalmasak voltak. Azután a nagy magán vasutakat kívánták ezzel sujtani, szóval azon adónak létjogosultsága abban az időben az akkori pénzügyi viszonyok miatt megvolt, ma már azonban nincs meg.

A 4-ik pontnál nincs észrevétele.

Az 5-ik pontnál szerinte az előadó bizonyos diplomatikai finomsággal fejezi ki magát. Szóló nyomatékosabban kívánná kifejezésre juttatni ugyanazon nézetet s egyenesen zsarolásnak minősíti, a mit az állam a postahozzájárulás címén a vasutaktól követel. Akárhány h. é. vasut van, mely egyenesen ráfizet a postaszállításra és ezen kívül még törzsrészcényeket is ad a kincstárnak.

Balhiedelemnek minősíti, hogy a törzsrészcények nem érnek semmit. 1870—72-ben a MÁV. egyes vonalainak üzleti deficítije volt;

már ma az egész hálózat a befektetett tőke kamatját meghozza, mely bár szerény, de meglehet vele az állam elégedve. Akkor is bizonyította szóló, hogy a MÁV. jövedelmezni fognak; de hitetlenséggel találkozott. Ma is azt meri állítani, hogy a h. é. vasutak törzsrésztvényei sokkal hamarabb fognak megfelelően kamatozni, — nem mondja, hogy mindegyik, de tulnyomó része, — mint azt ma sokan hiszik.

Utal arra, hogy felszólalásának kezdetén vitatta azt, miszerint a h. é. vasutaknál tulságos a tőkebefektetés, de nem foglalkozott még azzal, hogyan lehetne ezen a jövőben segíteni. Nézete szerint erre csak egy mód van és ez az, hogy a h. é. vasutakról hozandó új törvényben a h. é. vasutak teljesen kivétessenek azon törvényeknek hatálya alól, melyek a nagy forgalmi vasutakat szabályozzák. Szóval közjogi és közigazgatási szempontból ne is tekintessenek vasutaknak.

Továbbá minden vállalkozónak s engedélyesnek addassék meg a létesítés módja és a mozgató erők használata tekintetében a lehető legmesszebb menő szabadság; ne korlátoztassék az egyéni iniciativa semmi tekintetben és az állami beavatkozás csak arra szorítkozzék, hogy az élet- és vagyonbiztosságot óvja meg.

Tarifális tekintetben is tessen a h. é. vasut azt, a mit vállalata érdekében biztosnak tart.

Meg van győződve arról, hogy jövőre is lesznek oly vasutak építendőek, a melyeknél esetleg honvédelmi és stratégiai szempontok és igények figyelembe lesznek veendőek. Ezen igények költségeit, vagyis ezen igények teljesítése folytán támadó kiadási többletet azonban viselje az állam és ezért kapjon megfelelő számú törzsrésztvényeket; de ne köteleztessék a h. é. vasút olyan terhek viselésére, melyek nem a vasút érdekében vállalandók el.

Ha ez törvényben szabályoztatik; ha fentartatnak a szabvány-szerződések némi szükséges módosítással, a vasutak a szállítási adó alól felmentetnének, és az állam a stratégiai kiadásokkal járó költségeken kívül a vasutat legalább 10%-kal segélyezné, mihez járulna még a törvényhatóság segélyezése is — de nem az utalap javára — így meggyőződése szerint az egyéni iniciativa és leleményesség sokkal többet fog tenni e téren s hamarabb fel fog lendülni a h. é. vasutak ügye, mint az állami beavatkozás és gyámkodás mellett.

Foglalkozni kíván még az előadásnak a trustrendszer megszilárdítására vonatkozó részével is s hangsúlyozza, hogy egyáltalában nem gondol arra, miszerint a h. é. vasutakat jövőre kizárólag az állam építse s különösen nem osztja azon felfogást, mintha a szabvány-szerződés átmenetet képezne a h. é. vasutak államosítása tekintetében.

Kétségtelen az, hogy van nagyon sok h. é. vasutunk, mely az államvasutaknak fontos kiegészítő részét képezi s melyeket nem kellett volna h. é. vasutaknak építenünk; ezeket vegyék át az államvasutak, mert minél hamarabb átveszik, annál nagyobb előnnyel jár rájuk nézve. A többi h. é. vasut, mely nem ilyen természetű s mely nem képezi a m. kir. államvasutak hálózatának kiegészítő részét, a jövőben is maradjon meg a m. á. v. szabvány-szerződés szerinti kezelésében. Hibának tartaná, ha az összes h. é. vasutak államosítatnának, mert ez nem képezne egészséges fejlődést s nem volna célszerű magára az államra sem, mely nálunk ugyanis sok minden tekintetben tulteng.

Azt a félig állami, félig magán trustbankot, melyet az előadó említett, alkalmasnak tartom arra, hogy a magánvállalkozásnak megkönnyítse a tőkebeszerzést. Sajnos, tőkeszegény ország vagyunk s attól, hogy a külföld megveszi papírjainkat, ne fázzunk. Attól tehát nem riadna vissza ha h. é. vasutaink papírjai egyideig a külföld kezében volnának is. Mert úgy, a mint állampapírjaink mind nagyobb része most már a hazában talál elhelyezést, a helyi érdekű vasuti kötvények is idővel hazai kezekbe fognak jönni. A trust bankot hasznosnak tartja, mert a szükséges tőkék beszerzésre legcélszerűbb, ha egységes címlet adatik ki, melynek biztosítékául szolgál az elsőbbségi részvény.

Nem nyugodhatnak azonban bele abba, hogy egy ilyen félig-meddig állami trustbanknak, melynek az az előnye is megvolna, hogy alapításában az állam is közreműködne s ez által papírjainak hitelét emelné, valami néven nevezendő monopolium adassék. Nem osztja az előadónak azon nézetét, hogy első sorban minden tervezetet ezen bankhoz kellene benyújtani, hogy minden vállalkozónak ezen bankhoz kellene fordulnia s csak akkor, ha a bankkal megegyezni nem tud, az esetben fordulhasson máshova a pénz beszerzése végett.

Nézete szerint, ha fel is állítatik egy ilyen félig állami trustbank, feltétlenül megadotni kívánja a módot arra, hogy a vállalkozók ahhoz fordulhassanak, kitől legolcsóbban kaphatják meg tőkéjüket.

Ezekben kívánta megtenni észrevételeit az előadásra és még csak azt kívánja megjegyezni, hogy meggyőződése szerint a helyi érdekű vasutak egészséges fejlődése csak az építési költségek tetemes leszállítása útján biztosítható; hogy szakítani kell azzal a felfogással, hogy a helyi érdekű vasutak abban az értelemben vasutak, mint a nagy vasútvállalatok. Nézete szerint a helyi érdekű vasutak külön kategóriát képeznek, melyeknek államosítását sem az államra, sem az ügyre nézve előnyösnek nem tartja.

S. abó Jenő egyelőre is Hieronyminek az egyszerűbb és olcsóbb építkezést sürgető igen érdekes fejtegetéseire kíván néhány megjegyzést tenni. Szóló teljesen egyetért *Ő* excellentiájának nemcsak praemissáival, de azzal a végkövetkeztetésével is, hogy a forgalom igényeit hosszú időre igen jelentékenyen meghaladó, tehát holt tőkét jelentő beruházási többleteket az ország és a közgazdaság szempontjából valóságos tőkepazarlásnak lehet és kell minősíteni. Azonban számolni kell még csak nem is egy, hanem két vis maiorral, a melyek miatt e magában véve káros tőkepazarlás elől nem igen lehet kitérni. Az egyik a hadászati követelmény. Szóló tapasztalásból tudja, hogy a hadi kormányzat ebben a pontban intransigens s ezt az intransigens álláspontot nem lehet megtörni azzal, ha a törvényben kimondatik, hogy ily hadászati követelmények támasztása esetére az annak megfelelő tőketöbblet a rendes állami subventión felül külön megtérítessék a helyi érdekű vasutnak, mert alkotmányos gyakorlat szerint ez a külön megtérítés nem a közös hadikincstárt, hanem a magyar államot terhelné s így az eredmény előreláthatólag az lenne, hogy a kívánt külön megtérítés állampénzügyi vagy budgetaris okokból megtagadtatván, vagy a tervezett vasut építése egyáltalában elejtetnék, vagy pedig a vasut tervezői nolle-velle — úgy, mint eddig — jövőre is magukra vállalnák a hadászati követelmények teljesítését.

A másik vis maior: a kormányznak a szabványszerződéssel össze-

függő álláspontja. Ez az álláspont nem oly mértékben intransigens, mint a hadi kormányé, de mégis számolni kell vele mindaddig, míg a magyar kir. államvasutak megfelelő szervezési intézkedések útján az általok kezelt helyi érdekű vasutak gazdaságosabb és commercialisabb ügyvitelére be nem rendezkednek. Hogy e végből a központban állíttassék-e fel egy főosztály, vagy pedig külön-külön helyi érdekű vasuti csoportokra külső üzletkezelőségek, ezt másodrangú kérdésnek tartja és maga részéről a központi főosztálynak azért adna elsőbbséget, mert legalább lenne egy gazda, a kinek a helyi érdekű vasutak nem Hekuba, hanem kizárólag a helyi érdekű vasutak ügyeivel foglalkoznák, nem pedig mellesleg, de különben is attól fél, hogy az igazgatóság, különösen a commercialis téren saját ugyis nagyon megszorított hatásköréből csak keveset engedne át az üzletkezelőségeknek.

A hadászati követelményektől azonban eltekintve, a saját kezelésű helyi érdekű vasutaknál nem ütközhetik semmi nehézségbe, hogy azok a lehető legolcsóbban és legegyszerűbben épüljenek. Addig is továbbá, míg a magyar állami vasutak az olcsó vasutak kezelésére szervesen berendezkednek, nem ütközik ez talán nehézségbe azoknál a helyi érdekű vállalatoknál sem, melyek vasutjaikat a magyar állami vasutak által ugyan, de saját számlájukra kívánják kezelletni. Szóló is helyesli tehát Hieronymi javaslatát, hogy az új törvényben a lehető legmesszebb menő építési és üzletkezelési könnyítések nyujtassanak.

Kötelességének tartja azonban szóló a szakkörök figyelmét egy komolyan számbaveendő financozási nehézségre már most felhívni, mely abból ered, hogy — mint Hieronymi is elismeri — ily olcsó építkezéseknél idővel, a forgalom emelkedtével, a pálya átalakítása nem lesz elkerülhető. Az ily átalakítás pedig tudvalevőleg sokkal nagyobb mértékben emeli a tőkét, mintha a vasut kezdettől fogva a nagyobb forgalomra épült volna ki, de az sem valószínű, hogy akár az átalakításnak időpontja, akár annak mikéntje tekintetében a kormány szabad kezet engedne a h. é. vasutnak, úgy hogy a financozó egy nagyon bizonytalan faktor előtt állana, a mi a financozást bizonyára felette megnehezitené.

Különben pedig, ha az olcsóbb építkezés alatt a keskeny vágányú rendszerre való átmenetel értetik: akkor a probléma tulajdonkép nehézség nélkül meg volna oldható, mert ismert faktorról lévén szó, szóló meggyőződése szerint már most sem ütközhetik akadályba, hogy a szabványszerződés a keskeny vágányú vasutakra az eddiginél nagyobb mértékben kiterjesztessék.

Miklós Ödön azok után, a mit Hieronymi előadott, rövidebbre szabja felszólalását, mint a hogy eredetileg szándékában volt. A kérdést nem polemicus szempontból kell szerinte elbírálni, hanem a közérdek szempontjából. Magyarország közlekedési politikájában a h. é. vasutak ügye rendkívül actualis és egyáltalában nem mondhatni azt, hogy elértünk volna azon pontig, a hol a h. é. vasutak további kiépítése már nem volna szükséges. Utal arra, hogy sehol a világon nem támasztanak akkora igényeket a h. é. vasutakkal szemben, mint éppen nálunk. A hány tényező csak közrejátsszik a vasut létesítése körül, annyiféle különböző óhaj nyilvánul a h. é. vasutakkal szemben, így a menetrend megállapítása, az állomási raktárak kibővítése

tekintetében stb. Nagy baj az, hogy nem dominál azon felfogás, hogy a h. é. vasut tisztán a localis forgalom lebonyolítását czélozza s különösen arra szolgál, hogy a mit közúton nem, vagy csak nehezen végezhetnek, ennél a h. é. vasut vétessék igénybe. Kormányzati hibának tartja, hogy a hadászati követelmények folytán előálló terheket is a h. é. vasutak viseljék; szerinte ez absolute nem tartozik a tisztán localis forgalmat kielégítő h. é. vasut keretébe. Az államvasutak felemelhetnék volna itt szavukat a h. é. vasutak érdekében s jövőre nézve feltétlenül kimondandónak véli, hogy minden ilyenmű teher s általában mindaz, a mi a nagy vasutakkal való forgalommal függ össze (csatlakozási állomások létesítése stb.), az állam által volna végzendő. Nincs hivatva arra, hogy az államvasutakat védelmébe vegye, de szerinte kétségtelen, hogy sok h. é. vasutunk sanyarúbb helyzetben volna, mint van ma, ha a szabványszerződés nem állana fenn s viszont be lehet bizonyítani, hogy még azon 5—6 milliónyi minus is, melyet az államvasutak a h. é. vasutak terhére irnak, nem áll meg, mert ez fedezetet talál abban a többletben, melyet az állame vasutak a több forgalom folytán élveznek. Maga részéről csak örülnének, ha volna 30—40 olyan nagy vállalkozó cégünk, melyekről elmondani lehetne, hogy a vasuti vállalkozásokon szedték meg magukat. A baj főokát abban találja, hogy szervezetlenség folytán nehéz volt a pénzbeszerzés s kívánatosnak jelzi, hogy az állapotok mielőbb szanáltassanak.

Nem helyesli szóló a trustbank eszméjét, mert ez monopolizálásra vezetne, a mi véleménye szerint megbénítaná az egész tevékenységet; viszont ha nem kap a bank monopoliumot, akkor nem tud boldogulni. Csak a szabad versenyt tartja e téren egyedül célravezetőnek s a törvényhozás kötelessége, hogy ebben a kérdésben erélyesen lépjen közbe, mert a mostani állapotok mellett a vasutvállalatok ideig-óráig boldogulhatnak, de sokáig fenn nem tarthatók.

A M. Á. V. kezelésére vonatkozólag szóló is abban a nézetben van, hogy az egész vasuti kezelés nem commercialis szellemű s nem elég eleven, a mit azonban nem a vasut hibájának tud be, hanem annak, hogy a vezetőségnek nincs elég pouvoirja, melyet ily nagy intézmény vezetése megkívánna. Csak a vezető férfiak nagy hazafiságának tulajdonítja, hogy szerepüket még így is betöltik, ha nem is úgy, mint azt betölteni tudnák, ha a mód megadatnék rá. Azt hiszi, belátja mindenki, hogy a M. Á. V.-at szabadabbá kell tenni s szorosabb kapcsolatba hozni a köz-és kereskedelmi érdekekkel, mert ott, a hol az egyes szakosztályok egymással leveleznek s a hol a munkaidő legnagyobb részét a postázás absorbeálja, szerinte adminisztrálni lehetetlen. Nem tartja szerencsésnek az előadó azon javaslatát, hogy a h. é. vasutak ügyeinek vezetésére külön főosztály szerveztessék, mert ez ismét nem volna egyéb, mint posta a posták közt s nem tudna elegendő hatáskört kifejteni; nem volna egyéb, mint még egy kerékkötő. Viszont okvetlenül szükségesnek véli, hogy egy gazdája legyen az ügynek s hiszi, hogy ez által a jelen törvény keretében is meg lehetne oldani a h. é. vasutak régóta vajudó ügyét; csak sablonizálni nem kell a dolgot, mert ha az árvamegyei vasutak csak a szabványszerződés alapján tudtak megépülni, nem feltétlenül szükséges, hogy ugyanez alkalmaztassék a horvátországi vasutakra is. Az egyes viszonyokhoz mérten bizonyos elasticitásnak kell tért engedni.

A csatlakozási állomások megépítése feltétlenül az állam kötelességét kell, hogy képezze. A maga részéről sem tartja helyesnek, hogy a katonaság kedvéért a stratégiai szempontoknak a h. é. vasutak adják meg az árát. Nagyon hibáztatandó szerinte a hivatalos burokrácia eljárása; fölhozza többek közt, hogy 1—2¹/₂ kilométer hosszúságú vasut megnyitásánál és közgazgatási bejárásánál nem kevesebb, mint 31 hivatalnok functionál, holott erre a célra három közeg tökéletesen elegendő volna; a mostani eljárást tisztán a tultengett adminisztrationak tulajdonítja. Felszólalását végzi azzal, hogy ha az előadó felolvasásának nem volna más eredménye, mint hogy ezzel lökést adott ennek az ügynek s hogy azt a kérdést kiköcskentette abból a nagy keretből, melyben már-már megfeneklett, már akkor is a legteljesebb elismerést érdemelte meg és meg van győződve, hogy jóakarattal, kellő erélylyel és határozottsággal lehet segíteni a meglevő bajokon.

Pulszky Garibaldi egyetért Hieronymi fejtegetéseivel. Megjegyezni kívánja azonban, hogy a mennyiben elfogadjuk azt, hogy eddig h. é. vasutaink nagy tökeparaslással épültek, ebből következnek az, hogy az ezután épülő h. é. vasutaknak keskeny vágányúaknak kell lenni, szemben azzal, hogy eddigi vasutaink szabványos nyomtávval épültek, a mi természetes követelmény volt az államvasutaktól, mivel forgalmi eszközeikkel csak így mehetek át egyik irányról a másakra. Különösen irányadó volt itt, hogy a 15 tonnás kocsiak kellően kihasználhatók legyenek. Nem hagyhatja megemlítés nélkül, hogy a keskeny vágányú vasut építése mindenesetre más elbírálás alá esik, midőn arról van szó, hogy valamely vasut szabványos nyomtávú vagy keskenyvágányú gyanánt létesüljön-e. Ugy tudja, hogy az államvasutak igazgatósága eddig tartózkodó álláspontot foglalt el abban a tekintetben, hogy a keskenyvágányú vasutak a szabványszerződés alapján kezeltesenek-e. Ez ellen azonban szerinte akadály nem emelhető.

Kétségtelen, hogy a szabványok most már az elsőrendű vasutakra nézve is túlságos nagy megterhelést képeznek s kívánatos lenne, hogy e tekintetben változás történjék. Felemlitendőnek tartja azt is, hogy sok helyütt a vasuti üzletkezelés nem volt egészen összhangban azon igényekkel, melyek az építéskor támasztattak és sokszor merültek fel már a megépítés befejezése után utólagos újabb szükségletek, melyek további beruházásokat tettek szükségessé. Csak természetes, hogy ezen beruházások folytán kellő töke nem állván rendelkezésre, a fejlődés megakasztatott. Figyelemmel kellene tehát lenni arra, hogy kellő tartaléktőkéről is történjék gondoskodás.

Hieronymi felszólalásából nem egészen értette meg, mikép gondolta, hogy a h. é. vasutakra nézve könnyítések történjenek a kezelés módját illetőleg. Szerinte erre a törvényes mód máris megvan. Miklós Ödön azon megjegyzésére, hogy az óhajtott fejlődést a jelenlegi intézkedések keretében lehetne biztosítani, csak az eljárást kellene egyszerűsíteni, utal arra, hogy itt competentialis kérdéstről van szó, miért is szerinte a nélkül, hogy törvényhozásilag ez a kérdés külön szabályoztassék, mélyre ható reformot keresztülvinni nem lehet.

Mandel Gyula azon kérdést kíváná Hieronymihez intézni, hogy azon vasutak üzemkezelését is a M. Á. V.-ra óhajtana-e bizni, a melyeknek építése teljesen a vállalkozó tetszésére lenne bizva s beleszólása a kormányzatnak tisztán a személy- és vagyonbiztosság szempontjából volna?

Ha végigtekintünk helyi érdekű vasutaink forgalmán, constatálható, hogy ha azok nem a M. Á. V. kezelésében folytatták volna üzemüket, 40%-uk feltétlenül tönkrement volna még akkor is, ha csekélyebb tőkével épültek volna, mint épültek tényleg, mert a vasut keletkezett a megfelelő vidék közgazdasági fellendítése érdekében, megélni azonban nehezen tud. A helyi érdekű vasutak ügye fontos és eminens állami érdek s ha így fogjuk fel a dolgot, a M. Á. V. is másképp fogják fel a kérdést s nem fognak ellenszenvvel viseltetni az ügy iránt, könnyen tisztába lehet jönni véleménye szerint azzal, hogy a M. Á. V. nem gyakorolnak áldozatot, ha a h. é. v. ügyét istápolják, mert más alakban ez közvetve megtérül. Szóló feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a M. Á. V. is kezet nyujtsanak a h. é. vasutak fentartásához, s nem szabad a M. Á. V.-nak arra az álláspontra helyezkedni, hogy kezei a kormányhatalom részéről kötve vannak. Mert utóvégre úgy kell tekinteni, hogy kormány és a M. Á. V. tulajdonképpen mint társak egymás kezére járjanak s bármennyire igaza van is a M. Á. V.-nak a saját szempontjukból, az egyik társnak éreznie kellene azt, a mit a másik érez. Erre az álláspontra helyezkedve megzúnnék szerinte a válság. Oda concludál, hogy az üzemkezelés feltétlenül a M. Á. V. kezelésében maradjon meg és ez ne ejtessék el. Fontos ez szerinte azért is, mert ez képezi mégis bizonyos subventio alapját, melylyel pedig számot vet minden finanszírozó pénzügyintézet, mely ily nagyobb tőkebefektetéseknél utóvégre is biztos számítási alapokat keres, melyeken elindulhat, hogy a befektetendő tőke jövedelmezőségét megállapíthassa.

Hiéronymi Károly meg van győződve arról, hogy a M. Á. V. forgalmának az utóbbi években tapasztalt fejlődése kizárólag a helyi érdekű vasutak építésének tulajdonítható. Ezt következteti abból, hogy a közgazdasági viszonyoknak 1896-ban kezdődő s azóta folyton fokozódó romlása daczára a M. Á. V. bevételei mindaddig fokozódtak, míg évenként 800—900 kilométer hosszú helyi érdekű vasut épült s folyton újabb, eddig elzárt vidékeket nyitott meg a forgalomnak; a magyar államvasutak bevételei pedig azóta megállapodtak és nem emelkedtek, a mióta a helyi érdekű vasutak építése szünetel. Az a véleménye, hogy jövőre is érdeke a M. Á. V.-aknak, hogy minél több helyi érdekű vasut épüljön és ezért indokoltnak tartja, hogy a jövőre építendő helyi érdekű vasutak üzemét is vegye át oly módon, mint azt a szabványszerződés előírja, melyet nem tart ugyan a tökéletesség mintaképének, de a mely szabványszerződésnek az az előnye, hogy minden körülmények között van a vasutnak valami tiszta jövedelme. E mellett és ennek daczára teljes szabadságot kíván adni a helyi érdekű vasutnak abban a tekintetben, hogy csak azt létesítse, a mit feltétlenül szükségesnek tart s azt, a mit szükségesnek nem tart vagy ne legyen köteles létesíteni, vagy ne a maga költségén eszközölje. Nem osztja az előadó azon nézetét, hogy a mely helyi érdekű vasut a szabványszerződés jótéteményeit élvezni akarja, az köteles legyen a M. Á. V. minden kívánalmát is teljesíteni. Szóló a helyi érdekű vasutak berendezésénél a személyszállításra fektetné a főszűlyt, szakítani kívánna a fix menetrenddel s automobil vagy omnibusz-járatokat rendezne be csak szükségleti tehervonatokkal. Ezzel tetemes megtakarítás lenne elérhető az építkezésnél is s nem látja be, miért ne szerződhetnének a M. Á. V. ilyen alapon a helyi érdekű vasutakkal.

Hibáztatja, hogy a helyi érdekű vasutakon ép oly személykocsikat járatnak, mint a fővonalakon. Példákkal illusztrálja, hogy az utazó közönség türelme mily próbának van kitéve s bizton hiszi, hogy kevesebb kényelemmel is megelégszik, ha nem járna az utazás a helyi érdekű vasutakon olyan nagy időpazarlással.

Rózsa Károly felemlíti, hogy a vezetése alatt álló vasutakon szintén hozott be újításokat, melyek tökéletesen beváltak s daczára, hogy szabályellenesek voltak, mégis mint practicus intézkedések az illetékes forum részéről jóváhagyásban részesültek.

Szabó Jenő az idő előrehaladottsága miatt rövidre szabja zárbeszédét.

A nemzeti banknak, mint a mostani rendszer idealis betetőzésének eszméjéhez a tett ellenvetések után is ragaszkodik, és bizton hiszi, hogy az előbb-utóbb megvalósul. De habár ez a kérdés nem actualis, a jövő zenéje, mégis a »principiis obsta« álláspontjáról érthető, sőt jogos az eszme elleni állásfoglalás mindaddig, míg építési iparunk saját természetes kockázatain felül elbirja, sőt talán előszeretettel viseli a financirozás kockázatait is. Mindaddig, míg a kormány nem gondoskodik arról, hogy ez a szólo nézete szerint aggályos szerep építési iparunktól elháríttassék, természetes és jogos, hogy viszont az e kockázatot viselő vállalkozóknak nemcsak a beltöldi, de még a külföldi trustintézetekkel szemben is szabad kezet engedjen. Különben pedig egyetért szólo Miklós Ödönnel, hogy a nemzeti bank, a mennyiben egyáltalában létrejön, ha nem is éppen monopoliummal, de csakis a felolvasásában említett előjoggal létesíthető.

A nemzeti banktól eltekintve, úgy találja a szólo, hogy a felolvasása végén összegezett végkövetkeztetések közül egyetlen egy sem volt megtámadva, hanem csakis kiegészítések, illetve módosítások javasoltak. A Hieronymi által javasolt, az olcsó építkezésre vonatkozó s tagadhatatlanul nagyon a lényegbe vágó kiegészítő pont tekintetében már nyilatkozott, a szabvány-szerződésnek ezen olcsó vasutakra való kiterjesztése mellett szólo érv gyanánt pedig még csak azt jegyzi meg, hogy a helyi érdekű vasutak forgalmának tapasztalás szerint több, mint 70%-a átmegy az államvasutakra, ez a csatlakozási forgalom pedig a statisztikai adatok szerint a helyi érdekű vasutakon átlag csak 30, ellenben az államvasutakon 130 kilométert fut be, miből könnyen kiszámítható, hogy a szabványszerződéses helyi érdekű vasutak kezelése az államvasutakra nézve nem passiv, hanem csak lucrativ lehet.

Igazat ad Miklós Ödönnel, hogy a csatlakozási állomások és a forgalmi eszközök költségeinek az államvasutak terhére való átutalása liberalisabb felfogás mellett már a mai törvényes alapon sem ütközik akadályba, de a forgalmi eszközökre nézve ez az átutalás értéktelen mindaddig, míg a szabványszerződésekben a jelenlegi minimalis bérösszeg megtartatik, sőt félni lehet, hogy a jelenlegi rendszer megbolygatása a gyakorlatban a bérösszeg emelését, vagy bizonytalan faktorra tételét vonná maga után, a mi a financirozást nagyon megnehezítené. Ennek illusztrálására felhoz egy esetet Ausztriából, a melyben a kormány nehézség nélkül megengedte ugyan egy magyar vállalkozó kérelmére, hogy a forgalmi eszközöket ne legyen kénytelen beszerezni, mi által a vállalkozó mintegy 200.000 korona építési tehertől szabadult; de viszont kikötötte, hogy bérösszeg és a később

szükségessé váló forgalmi eszközök beszerzési alapja czimén évenként 20.000 korona állittassék az üzleti számlába, mi a financirozást úgyszólván lehetetlenné teszi. A csatlakozási állomásokat illetőleg óhajtottá volna, hogy Mandel Gyula mint szakértő concret alakban formulázza a vállalkozói kar álláspontját, mert ha ezeket a költségeket nem lehetne is egészben az államvasutakra róni, de szólónak is tudomása van arról, hogy az államvasutak követelményei és felszámításai ezen a czímen, valamint az építési ellenőrzés stb. czimén túlzottak.

A postahozzájárulásra nézve constatálja, hogy erre vonatkozó kritikáját az eddigi eszmecsere még jobban kiélesítette. Félreértések elkerülése végett azonban megjegyzi, hogy kritikájából nem az következik, hogy a postaszállításért fizetendő díjakat variabilisokká kell tenni, vagy az üzleti számla javára kellene átvinni, hanem az, hogy az eddigi fix járulékokat, melyek naponként mindkét irányban csak 1—1 postakocsi önköltségeit fedezik, az utolsó 40 év díjmentes szállítására és az előbb-utóbb, de az engedély utolsó 10 évében mindenestre megtérülő törzsrészvények ellenértékének arányában emelni kell s ezen felül is a méltányosság és az igazság követeli, hogy ha naponként mindkét irányban 1—1 postakocsinál több vétetnék igénybe, az igénybe vett második vagy harmadik postakocsi után a postakincstár legalább is azt az önköltséget megfizesse, melyet a helyi érdekű vasut az államvasutaknak fizet.

A vita eredményét végül szóló abban véli összegezhetőnek, hogy saját végkövetkeztetései Hieronyminek az olcsó építkezésre vonatkozó javaslatával kiegészítendő; hogy továbbá a szabvány-szerződés a keskenyvágányú vasutakra s lehetőleg az olcsóbb szerzőkezettű másodrendű vasutakra is kiterjesztessék, végre pedig hogy az a szervezési mód, a mely szerint a helyi érdekű vasutaknak az eddiginél gazdaságosabb és commercialisabb kezelése biztosítandó, nyitott kérdés maradjon.

Kautz Gyula elnök ezután berekeszti a vitát és köszönetet mond különösen a vitában résztvetteknek, hogy felszólalásukkal a kérdést minden oldalról megvilágították. Hiszi, hogy a mai igen tanulságos discussiónak meg lesz a maga jó hatása.

Hieronymi Károly az értekezlet háláját tolmácsolja az elnök és az előadó iránt.

**A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége,
igazgatóválasztmánya, számvizsgálói és a társasági tagok
névsora 1902. december 31-én.**

I. Elnökség.

Tiszteletbeli elnök: Láng Lajos.

<i>Elnök:</i>	Kautz Gyula	<i>Pénztáros:</i>	Körösi Imre.
<i>Igazgató:</i>	Halász Sándor.	<i>Ellenőr:</i>	Lovag Falk Zsigmond.
<i>Főtítkárok:</i>	Mandelló Gyula.	<i>Könyvtáros:</i>	Bamberger Béla.
-----		<i>Ügyész:</i>	Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Acsády Ignác	21. Hegedüs Sándor	41. Miklós Ödön
2. Bálint Imre	22. Heltai Ferencz	42. Nagy Ferencz
3. Bedő Albert	23. Hevesi Ödön	43. Neményi Ambrus
4. Bernát István	24. Hieronymi Károly	44. Neumann Ármin
5. Concha Győző	25. Hollán Sándor	45. Neumann Károly
6. Deutsch Antal	26. Horváth János	46. Pap Dávid
7. Enyedy Lukács	27. Jankovich Béla	47. Popovics Sándor
8. Falk Miksa	28. Jellinek Henrik	48. Schmidt József
9. Fellner Frigyes	29. Kilényi Hugó	49. Schober Albert
10. Fenyvessy Adolf	30. Körösy József	50. Schwarz Gusztáv
11. Forster Géza	31. Krejcsi Rezső	51. Szabó Jenő
12. Földes Béla	32. Kunz Jenő	52. Széll Kálmán
13. Gaál Jenő	33. Lánczy Leó	53. Szilassy Zoltán
14. Gelléri Mór	34. Liphay Sándor	54. Teleszky János
15. Gerő Lajos	35. Lukács Antal	55. Tisza István gr.
16. Ghyczy Béla	36. Mandello Károly	56. Tolnay Lajos
17. Gonda Béla	37. Mándy Lajos	57. Vargha Gyula
18. Gorove László	38. Mariska Vilmos	58. Vizaknai Antal
19. Halász Imre	39. Matlekovits Sándor	59. Vörös László
20. Hegedüs Loránt	40. Mende Bódog	60. Wickenburg Márk gr.

III. Számvizsgálók.

Baross Géza	Emich Gusztáv	Fritz Péter
Beck Dénes		Székely Ferencz

IV. A Társaság tagjai.

a) *Alapító tagok.*

Burchard-Bélaváry Konrád, főrendi-házi tag, Budapest, Sándor-u. 10.
Budapesti kereskedelmi és ipar-kamara, Budapest.
Budapesti Nagykereskedők És Nagyiparosok Társasága, Budapest.
Földváry József dr., min. titkár, Brüssel.
Magyar Országos Központi Takarékpénztár.

b) *Budapesti rendes tagok.*

Acsády Ignác dr., akadémiai tag, Lónyay-u. 16.
Ágoston József kir. tanácsos, Ujvilág-u. 2.
Almási Balogh Elemér, Thonet-udvar.
Ambrozovics Béla nyug. min. tanácsos, IV., Múzeum-körút 1.
Aranyosi Miksa keresk. iskolai igazgató, Váci-körút 22.

- Bacher Emil malomigazgató, Viktória-gözmalom.
- Bäcker Béla pesti hazai takarékp. főpénztárnok, Csepregi-u. 4.
- Balás Árpád kir. tanácsos, Kerepesi-út 72. Mezőgazdasági muzeum.
- Bálint Ernő dr., kir. ügyész, Erzsébet-körút 35.
- Bálint Imre keresk. attaché Konstantinápoly.
- Ballagi Béla dr., Győri-ut 4. sz.
- Ballai Lajos dr., szab. hiv. elnök. Keresk. Ministerium.
- Balogh Jenő dr., egyetemi tanár, Vas-utcza 6.
- Bamberger Béla dr., ügyvéd, Erzsébet-tér 5.
- Bánfi Oszkár pénzügyintézeti tisztviselő, Belvárosi takarékpénztár.
- Baross Géza, min. osztálytanácsos, Postatakarékpénztár.
- Baross Károly képviselő, Üllői-ut 25.
- Baross Lajos dr., ügyvéd, Közp. hitelszövetkezet.
- Barta Arnold, vezérigazgató, Agrár-bank.
- Bartóky József dr., min. osztálytanácsos, Földmívelési ministerium.
- Batthyány Ervin gr., jogtudor, London.
- Batthyány Tivadar gr., képviselő, VIII., József-u. 13.
- Beck Dénes bankigazgató, Ó-utcza 11.
- Beck Gyula dr. igazgató, Nádor-u. 7.
- Beck Miksa bankelnök, Leszámitoló bank.
- Beck Nándor bankelnök, Nádor-u. 7.
- Bedő Albert ny. államtitkár, képviselő, Alkotmány-u. 10.
- Benke Gyula igazgató, Andrássy-út 5.
- Benedikty Béla min. osztálytanácsos, Pénzügyministerium.
- Bernát István dr., szerkesztő, Üllői-ut 25.
- Biró János bankhivatalnok, Agrár-bank.
- Biró Pál államtudor, Nagy János-utcza 13.
- Biró Tamás min. tanácsos, Keresk. Ministerium.
- Bischitz Arthur tözsdetanácsos, Széchenyi-tér 3.
- Blum Brunó bankhivatalnok, Bank-egyesület r.-t.
- Bognár Mátyás dr., ügyvéd, Ferencziek tere 7.
- Bokor Gusztáv dr. jogtudor, Teréz-körút 34.
- Bossányi Endre igazg., Széchenyi-u. 1.
- Bródy Lajos dr. szerkesztő, Neues Pester Journal.
- Bródy Zsigmond főrendiházi tag, Alkotmány-u.
- Brüll Ignác dr., angol konzul, Váci-körút 26.
- Buday László dr., min. titkár, M. kir. közp. stat. hivatal.
- Chorin Ferencz ifj., ügyvéd, Sas-u. 14.
- Concha Győző dr., egyetemi tanár, Muzeum-u. 19.
- Concordia gözm. r. t.
- Csillag Gyula dr., egyet. tanár, Föld-hitelint., Bálvány-u.
- Czeizler Emil bankhivatalnok, Hazai bank r.-t., Dorottya-u. 3.
- Delmár Emil ügyvéd, Széchenyi-u. 8.
- Dessewffy Aurél gr., v. b. t. t., Pappnövelde-utcza 6.
- Deutsch Antal szerkesztő, Pester Lloyd.
- Dobránszky Péter dr., egyetemi tanár, Rökk Szilárd-u. 2.
- Dubsky Alfréd min. főmérnök, Kereskedelmi ministerium.
- Éber Antal dr., szerkesztő, Agrár-bank.
- Egger Gyula gyáros, Városligeti fasor 24.
- Eisler Ede dr., ügyvéd, Tompa-u. 12.
- Elek Pál igazgató, Váci-körút 32.
- Első budapesti gözm. r. t.
- Emich Gusztáv udv. tanácsos, igazgató, Athenaeum, Kerepesi-út.
- Emich Gusztáv ifj., dr., min. titkár, Keresk. Ministerium.
- Engel Aurél dr., ügyvéd, Béla-u. 5.
- Enyedy Béni gyárigazgató, Gyár-u. 7.
- Enyedy Lukács ministeri tanácsos, Eötvös-u. 11.
- Erdély Sándor dr., bankhivatalnok, Kereskedelmi bank.
- Erzsébet gözm. r.-t.
- Exner Kornél dr., min. titkár, egyetemi m. tanár, Uri-u. 23.
- Fábry Sámuel igazgató, Agrár-bank.
- Fayer László dr., egyetemi tanár, Zöldfa-u. 31.
- Falk Miksa dr., képviselő, Pester Lloyd.
- Falk Zsigmond lovag, elnökigazgató, Hold-u. 7.
- Falk Zsigmond dr., igazg., Hold u. 7.
- Farkas Géza dr., min. fogalmazó, Közoktatási Ministerium.
- Farkas László dr., főorvos, Muzeum-körút 18.

- Farkas Zoltán min. osztálytanácsos,
Váci-utca 52.
- Fekete Ignác dr., ügyvéd, Béla-u. 3.
Félegyházy Ágost dr., ügyvéd, Tözsde.
- Fellner Frigyes dr., egyet. m. tanár,
ügyvéd, Kecskeméti-u. 1.
- Fellner Henrik igazgató, Keresk.
Bank.
- Fenyvessy Adolf gyorsíró-főnök,
Kertész-u. 51.
- Fenyvessy József dr., min. titkár,
Kereskedelmi Ministerium.
- Fischer Gyula cégvezető, Belvárosi
takarékp. Koronaherczeg-u.
- Fischer Ignác igazgató, Erzsébet-
körút 27.
- Flittner Frigyes dr., igazgató, Osz-
trák-Magyar Bank.
- Fodor Jenő dr., min. fogalmazó,
Keresk. minist.
- Földes Béla dr., udv. tanácsos, egye-
temi tanár, Váci-u. 37.
- Follinus Emil vasuti titkár, Lipót-
körút 3.
- Forster Géza igazgató, Köztelek.
- Forray András dr., min. s. fogalm.,
Közp. stat. hiv.
- Fried Ödön jogtudor, Kigyó-u. 4.
- Friedmann Lipót szerkesztő, Pester
Lloyd.
- Fritz Péter kamarai titkár, Keresk.
és iparkamara, Alkotmány-u.
- Fuchs Lajos igazgató, Vigadó-tér 1.
- Fuhrmann Ferencz dr., min. osztály-
tanácsos, Keresk. Minist.
- Fülöp Kornél dr., stat. főtitst, M. kir.
közp. stat. hivatal.
- Gaál Jenő dr., min. tan., műegyetemi
tanár, Műegyetem.
- Gaár Vilmos dr., min. titkár, Alkot-
mány-u., törvényszék palota.
- Gajári Ödön, New-York-palota.
- Gásztmán Samu, Podmaniczky-u. 19.
- Geber Antal, min. fogalm., Hunyadi-
tér 12.
- Geiger B. Zsigmond kir. tanácsos,
Király-u. 76.
- Gelléri Mór kir. tanácsos, Uj-u. 4.
- Gerő Lajos dr., igazgató, Nádor-u. 16.
- Gerster Miklós iparfelügyelő, II.,
Margit-rakpart 58.
- Gergely Károly nagykeresk., Király-
utca 76.
- Ghyczy Béla altábornagy, Vas-u. 14.
- Goldmann Mihály kereskedő, Erzsé-
bet-körút 27.
- Gonda Béla osztálytanácsos, Keresk.
Ministerium.
- Gonda József államvasuti tisztviselő,
Podmaniczky-u. 19.
- Gorove László dr., képviselő, József-
körút 59—61.
- Gratz Gusztáv dr., szerkesztő, Nádor
utca 43.
- Grósz Emil dr., egy. tanár, József-
utca 15.
- Gunya Béla bankhivatalnok. Agrár-
bank.
- Gyarmathy Viktor dr., ügyvéd, Ko-
ronaherczeg-u. 11.
- György Aladár író, Orsz. közp. stat.
hivatal.
- Haggenmacher Henrik, gőzmalmai.
- Hajdu László min. osztálytanácsos,
Keresk. ministerium.
- Hajduska Emil dr., ügyvéd, Föld-
hitelintézet, Bálvány-u.
- Hajnal Vilmos államvasuti felügyelő,
Keresk. Ministerium.
- Halász Imre, író, Várfok-u. 14.
- Halász Sándor dr., osztálytanácsos,
Postatakarékp.
- Halászy László dr., min. titkár, Ke-
resk. Ministerium.
- Haller Károly dr., ministeri fogalm.
Pénzügyministerium.
- Hatvany-Deutsch Károly nagyiparos,
Nádor-u. 3.
- Hatvany-Deutsch Sándor nagyipa-
ros, Nádor-u. 3.
- Havas Emil bankigazgató, Leszámi-
tolóbank.
- Hegedüs Ferencz közigazgatási bíró,
Apród-u. 1.
- Hegedüs Károly kir. tanácsos, Nép-
színház-u. 8.
- Hegedüs Loránt dr., képviselő,
Király-ház.
- Hegedüs Sándor dr., orsz. képviselő,
v. b. t. t., Hunyadi-tér 12.
- Hegyeshalmy Lajos dr., min. osz-
tálytanácsos, Keresk. Minist.
- Heller Farkas Henrik dr., min. fogal-
mazó, Földmívelési ministerium.
- Heltai Ferencz dr., képviselő, Fe-
rencz József-tér 5.
- Hennyey Vilmos dr., posta- és távir-
daigazg. P. és t. vezérigazgatóság.
- Herz József igazgató, Bécsi-u. 5.
- Herz Vilmos igazgató, Mérleg-u. 9.
- Herz Zsigmond udv. tanácsos, vezér-
igazgató, Erzsébet-tér 19.
- Herzfeld Samu dr., ügyvéd, Váci-
körút 32.
- Herzfelder Gábor dr., földbirtokos,
Bajza-u. 28.

- Hevesi Ödön takarékpénztári igazgató, Tükör-u. 2.
- Hieronymi Károly val. belső titkos tanácsos, képviselő, Andrassy-út 106.
- Hirsch Albert joghallgató, Váczi-körút 22.
- Hoffmann M. Mihály szerkesztő, Andrassy-út 38.
- Hollán Sándor min. tanácsos, Pauler-utca 24.
- Hollán Sándor ifj. dr., min. titkár, Keresk. Ministerium.
- Horánszky Lajos képviselő, Eszterházy-u. 15.
- Horn Antal Ede szerkesztő, Vécsey-utca 3.
- Hornyánszky Viktor nyomdatulajdonos, Akadémia-épület.
- Horváth Elemér min. tanácsos, Mária-Valéria-u.
- Horváth János dr., ügyvéd, Sörház-utca 4.
- Horváth Tivadar ügyvéd, Nádor-u. 4.
- Izsáky Ernő min. főmérnök, Keresk. Ministerium.
- Jankovich Béla dr., egyet. m. tanár, Kerepesi-út 6.
- Jellinek Arthur dr., ügyvéd, Lipót-körút. 18.
- Jellinek Henrik elnök-igazgató, Lipót-körút. 18.
- Jeney Lajos bizt. igazgató, Vigadó-tér 1.
- Kádár József Ferencz banktisztviselő, Leszámitoló bank.
- Kán Béla dr., kir. tanácsos, Hajó-u. 2.
- Kanitz Géza nagykereskedő, Szabadság-tér.
- Kármán Elemér dr., Kisbirtokosok földhitelint.
- Károlyi Sándor gr., val. belső titkos tan., képviselő, Eszterházy-u. 21.
- Kautz Gyula dr., val. belső titk. tanácsos, Kaplony-u.
- Kelety Dénes műszaki tanácsos, Zöldfa-utca 12.
- Kenessey Kálmán kir. tanácsos, Keresk. Ministerium.
- Kenéz Béla dr., min. fogalmazó, Orsz. közp. stat. hivatal.
- Keppich Emil földbirtokos, Szobi-u. 3.
- Kilényi Hugó ny. min. tanácsos, Lógody-u.
- Klein Gyula nagykereskedő, V., Erzsébet-tér 13.
- Kochmeister Frigyes br., főrendiházi tag, Nagykorona-u. 32.
- Kohner Zsigmond keresk. bank al-elnöke. Nádor-u. 19.
- Komin János dr., min. fogalmazó. V., Ker. adófelügyelőség.
- Kondor Alfréd, pénztári főnök, Giro és pénztári egylet.
- Koós Mihály dr., min. titkár, Földmívelési Ministerium.
- Koppély Géza földbirtokos, Andrassy-út 31.
- Kormos Alfréd szerkesztő, Almássy-tér 2.
- Kormos Pál hirlapíró, Almássy-tér 2.
- Korányi Frigyes ifj. min. titkár, Erzsébet-körút 56.
- Kornfeld Zsigmond főrendiházi tag, Andrassy-út 98.
- Kornis Miksa főtisztviselő, Generali.
- Körösy József dr., a főv. stat. hivatal igazgatója, Andrassy-út 48.
- Kovács Aladár dr., min. titkár, Orsz. közp. stat. hivatal.
- Kovács Alajos min. segédfogalmazó, II., Vitéz-u. 15.
- Kovács Gyula dr., kir. tan., ker. muzeum aligazg., Keresk. Muzeum.
- Kovács Lipót, szerkesztő.
- Kovácsy Sándor dr., ny. min. tanácsos, Zöldfa-utca 15.
- Krasznay Ferencz dr., orsz. képv., Ferencz József-tér 8. sz.
- Krausz Gyula dr., főhivatalnok, VI., Király-utca 90.
- megyeri Krausz Izidor nagyiparos, Örömvölgy-u. 8.
- Krejcsi Rezső dr., kam. titkár, keresk. és iparkamara.
- Kunz Jenő spanyol kir. főconsul, Bécsi-u. 4.
- Lánczy Leó udv. tanácsos, kam. elnök, Keresk. Bank.
- Láng Lajos dr., kereskedelemügyi minister, val. b. titk. tan., Thonet-udvar
- Leipziger Vilmos nagyiparos, Nagy János-u. 7.
- Leitgeb Imre földbirtokos, München, Kaulbach-Strasse 61/a. I.
- Leitner Zsigmond bankigazgató, Andrassy-út 13.
- Lendvay Sándor szerkesztő, Pénzügyi Hirlap szerk., Kerepesi-ut 24.
- Lers Vilmos dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium.
- Lestyánszky Sándor min. tanácsos, Földmiv. Minist.
- Lévay József dr., min. titkár. Igazságügymin.

- Lichtenberger Ignác bizt. vezértitkár, Riunione, Váci-u. 20.
- Lipthay Sándor udv. tan., műegyetemi tanár, Ujvásártér 19/a.
- Liptay Béla hivatalnok, Zsibárus-utcza 1.
- Lujza gözmalom r.-t.
- Lukács Antal főrendiházi tag, Föld-hitelintézet.
- Lukács József bankigazgató, Fürdő-utcza 6.
- Lukasich Béla min. titkár, Pénzügy-ministerium.
- Máday Izidor, min. tan., Andrássy-út 94.
- Magyar keresk. csarnok.
- Mahler Gusztáv bankár, Kristóf-tér 2.
- Mailáth József gróf főrendiházi tag.
- Malcomes Gyula báró, min. segéd-fogalmazó, Ujvilág-u. 2.
- Mandello Hugó bányatulajdonos, Kerepesi-út.
- Mandello Károly dr., szerkesztő, Sas-utcza 6.
- Mándy Lajos dr., ny. min. tanácsos, Lipót-körút 3.
- Mantuanó Rezső dr., keresk. attaché, Bukarest.
- Mariska Vilmos dr., egyet. tanár, Lónyay-u. 7.
- Márffy Albin min. tanácsos, Pénzügy-ministerium.
- Marx János min. tanácsos, m. á. v. igazgató, Lendvay-utcza 7.
- Matlekovits Sándor dr., val. belső titk. tan., Árpád-u. 5.
- Mátray Elemér államv. főellenőr, Keresk. Ministerium.
- Mattyasovszky Miklós minist. fogalmazó, Teréz-körút 39.
- Mende Bódog szerkesztő, Lónyay-u. 14.
- Metzler Jenő dr., Bécsi-u. 4.
- Mezei Gyula kereskedő, Erzsébet-tér 7.
- Mezei Mór dr. ügyvéd, Nagykorona-utcza 13.
- Miklós Ödön ny. államtitkár, képvis., Délibáb-u. 29.
- Nagy Ferencz dr., ny. államtitkár, képvis., Calvin-tér 2.
- Nagy Sándor szerkesztő, Alkotmány-utcza 28.
- Navratil Ákos dr., min. fogalm., egyet. m. tanár, Váci-utcza.
- Nedeczky Gyula min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium.
- Neményi Ambrus dr., képviselő, Andrássy-út 31.
- Németh József dr., min. titkár, Földmív. Ministerium.
- Neumann Ármin dr., udv. tan., képvis., Andrássy-út 5.
- Neumann Frigyes nagykereskedő Nagy János-u. 7.
- Neumann Károly dr., min. osztálytanácsos, Nagy János-u. 7.
- Neuschloss Marczel kir. tanácsos, Apostol-u. 11.
- Nizsnyánszky István dr. postatak. s. titkár, Postatakarékpénztár.
- Nyiry István dr., ügyv., Bálvány-u. 21.
- Olgyay Kálmán dr., min. s. fogalm., Keresk. Ministerium.
- Ormai Mór nagykereskedő, Lipót-körút Haggenmacher-ház.
- Ormody Vilmos bizt. igazgató, Vigadó-tér 1.
- Ott János dr., min. titkár, Keresk. Ministerium.
- Ottlik Iván min. tanácsos, Szabadság-tér 10.
- Paikert Alajos földmivelésügyi attaché, Washington.
- Pap Dávid dr., ügyvéd, Nádor-u. 9.
- Papp Árpád dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium.
- Parchetics László, Bristol-szálloda.
- Parczer Gyula, bankhivatalnok. Alkotmány-u. 31.
- Parlagi Ferencz igazgató, Mérleg-u. 11.
- Pásztó Jenő, a Magy. Kel. Tengerhajózási r. t. főkönyvelője, Lipót-körút 3.
- Pekár Imre dr., ügyvéd, Dorottya-u. 6.
- Perényi Lajos, tanár. Mária Terézia-tér 8.
- Perlmutter Alfréd dr., min. fogalm., Andrássy-út 60.
- Pesti hengermalom r.-t.
- Picker Ernő dr., Agrárbank.
- Picker Frigyes, Damjanich-u. 30.
- Pikler Gyula dr., egyet. tanár, Jávor-utcza 3.
- Pless Mór, takarékpénztári igazgató, Károly-körút 19.
- Pollák Illés dr., ügyvéd, Nagy-Korona-u. 34.
- Poór Jakab főnök, Generali.
- Popovics Sándor dr., min. tanácsos, Pénzügy-ministerium.
- Popper István mérnök, Eötvös-u. 7.
- Pósa Ernő bankhivatalnok, Nádor-utcza 4.
- Pósch Gyula dr., bankigazgató, Epreskert-u. 4.

- Preiser Miklós bankhivatalnok, Lipót-körút 3.
- Procopius Béla dr., minist. titkár, Keresk. Ministerium.
- Rakovszky Géza kamarás, Rökk Szilárd-u. 18.
- Ribári Mór igazgató, Foncière.
- Reiner Zsigmond dr., ügyvéd, Eskü-út 6.
- Révai Mór orsz. képvis., Üllői-ut 18.
- Röser Alfréd Edvin, tanár, Aradi-utca 16.
- Rózsavölgyi Manó dr., ügyvéd, Podmaniczky-u. 6.
- Rubinek Gyula képviselő. Üllői-ut 25.
- Ság Manó dr., ügyvéd, Teréz-körút 35.
- Sándor Pál országgyűlési képviselő, Eskü-tér 5.
- Sarbó Leó igazgató, Andrassy-út 2.
- Sarbó Vilmos igazgató, Andrassy-út 2.
- Schmidl Miklós dr., nagykereskedő, Károly-körút 15.
- Schmidt József dr., ny. államtitkár, Bécsi-u. 4.
- Schober Albert min. tanácsos, államvasuti igazgató.
- Schober Béla dr., igazgató, Agrárbank.
- Schwarcz Felix igazgató, Epreskert-u.
- Schwarcz Gusztáv dr., udv. tan., egyetemi tanár. Városligeti fasor 26.
- Sebestyén Henrik hivatalnok, Sas-utca 14.
- Serényi Béla gr., országgy. képvis., Stefánia-ut.
- Sidó Zoltán vámhivatalnok, Fővámhivatal.
- Siklóssy József ügyvéd, Kossuth Lajos-u. 4.
- Singer Zsigmond szerkesztő, Nagykorona-u. 18.
- Smialovszky Valér dr., képviselő.
- Soltész József, bankhivatalnok, Kmetty-u. 18.
- Soltész Vilmos igazgató, Stefánia-út.
- Somló Bódog dr., egyetemi m. tanár, Andrassy-út 75.
- Somogyi Kornél banktisztviselő, Agrárbank.
- Somogyi Manó dr., pénzügyi titkár, Alkotmány-u. 21.
- Soós Miklós banktisztviselő, Agrárbank.
- Stankovits Szilárd, min. fogalmazó, Lónyay-u. 16.
- Steiner József kereskedő, Wurm-u. 3.
- Steinhardt Emil főnök, Generali.
- Stetina József dr., min. tanácsos, Államvasutak igazgatósága.
- Stettner László dr., igazgató, Ált. Hitelbank.
- Strasser Sándor tőzsdetanácsos, Lendvay-u. 16.
- Strasser Vilmos földbirtokos, Zrinyi-utca 9.
- Surányi Béla nagyiparos, Városligeti fasor 24.
- Szabó Jenő főrendiházi tag, Lipót-körút 3.
- Szabó Ferencz földbirtokos, Kemnitz-utca.
- Szabóky Alajos dr. min. s. titkár. Központi statisztikai hivatal.
- Szalai Béla, a keresk. r.-t. titkára, Váci-körút 32.
- Szántó Frigyes főtisztviselő, Agrárbank.
- Szántó Menyhért min. titkár, Földmív. Ministerium.
- Szapáry László gr., fumei kormányzó, Szép-u.
- Szathmáry Gyula főkönyvelő, Agrárbank.
- Szathmáry Károly, postatakarékp. s. titkár, Hold-utca 4.
- Széchenyi Imre gr. ifj., főrendiházi tag, Eötvös-u.
- Székely Aladár joghallgató, Csengety-u. 20.
- Székely Ferencz takarékp. vezérigazgató, Királyház.
- Székely Miksa dr., gyáros, Wurm-utca 3.
- Szell Kálmán m. kir. miniszterelnök, val. belső titkos tanácsos.
- Szentkirályi Kálmán ügyvéd és hirlapíró, V., Kádár-u. 6.
- Szilassy Zoltán orsz. egyes. titkár, Köztelek.
- Szirmai Oszkár igazgató, Zrinyi-u. 4.
- Szitányi Ödön min. tanácsos, Döbrentey-u. 1.
- Szivák Imreképviselő, Egyetem-tér 5.
- Szterényi József min. tanácsos, Keresk. Ministerium.
- Tagányi Károly orsz. levélt. igazgató, Orsz. levéltár.
- Teleszky János dr., min. titkár, Pénzügyministerium.
- Thirring Gusztáv dr., főv. stat. hiv. aligazg., Vigadó-épület.
- Thorotzkai Miklós gr., képviselő, Bajza-u. 32.
- Tisza István gr., képviselő, Kerepesi út, Egyes. főv. takarékp. épület.
- Tolnai Arnold igazgató, Erzsébet-tér 15.

- Tolnay Lajos ministeri tanácsos,
Üllői-út 19.
- Török Artur dr., ügyvéd, Teréz-
körút 43/a.
- Török Jenő Endre szerkesztő, Vörös-
martv-u. 14.
- Török Kornél bankár, Merkur r.-t.,
Váczi-u. Merkur-palota.
- Turchányi Elemér bizt. társ. tiszt-
viselő, VII., Dembinszky-u. 36.
- Ullmann Adolf igazgató, Magy. ált.
hitelbank.
- Ullmann Emil kir. tanácsos, An-
drássy-út 23.
- Unger Alajos dr., ügyvéd, Dorottya-
utcza 3.
- Uray Zoltán államvas. hiv., Csömöri-
út 36.
- Vágó József kamarai fogalmazó,
Szöllőkert-u. 16.
- Vajda Izidor igazgató, Váczi-körút
32.
- Vajda Zoltán banktisztviselő, V.,
Nádor-u. 12.
- Vargha Sándor igazgató, Izabella-
utcza 65.
- Vargha Gyula dr., min. tanácsos,
Orsz. közp. stat. hivatal.
- Vas Ferencz igazgató, Keresk. bank.
- Vásárhelyi Lajos dr., ügyvéd, Déli-
báb-u. 30.
- Vásárhelyi Zoltán dr., min. fogal-
mazó, Földmívelési ministerium.
- Veith Béla igazgató, Teréz-körút 24.
- Visontai Soma képviselő, Nagy-
korona-u. 34.
- Vizaknai Antal dr., min. osztály-
tanácsos, Margit-körút 2.
- Vörös László ny. államtitkár, képvil-
selő, Báthory-u.
- Wallon Dezső dr., min. titkár, Pénz-
ügyministerium.
- Weber Frigyes Alfréd bankhivatal-
nok, Giro- és pénztáregylet.
- Weinmann Fülöp dr., kir. tanácsos,
Andrássy-út 9.
- Weisz Fülöp bankigazgató, Keresk.
Bank.
- Weisz Károly igazgató, Magyar
folyam-, teengerhajózás.
- Wekerle Sándor dr., val. belső titk.
tanácsos, Damjanich-u. 5.
- Wekerle Sándor ifj. dr., min. fogal-
mazó, Keresk. ministerium.
- Wickenburg Márk gr., államtitkár,
Keresk. ministerium
- Wiener Moskó gazda, Erzsébet-kör-
út 1.
- Wittmann Mór dr., ügyvéd, Sétatér-
utcza 6.
- Wolfner József gyáros, Váczi-körút
12.
- Wolfner Nándor gyáros, Károly-
körút 3.
- Wolfner Tivadar képviselő, András-
sy-út 6.
- Zerkovitz Imre dr., ügyvéd, Aka-
adémia-u. 14.
- Zigány Zoltán tanár, Elemér-u. 46.
- Zilahi Simon igazgató, Budapesti
Hirlap.

c) *Nem budapesti rendes tagok.*

- Agrár takarékpénztár r.-t. Maros-
Vásárhely.
- Ajkai Béla, földbirtokos, Kisfalud,
Sopron vármegye.
- Antal Géza, tanár, Pápa.
- Arányi Miksa igazgató, Páris.
- Babics József uradalmi igazgató,
Zsombolya.
- Ballagi Géza dr., képviselő, Sáros-
patak.
- Bartha Béla dr., jogakadémiai tanár,
Debreczen.
- Beniczky György, földbirtokos, Csehi.
- Berényi Pál, tanár, Sopron.
- Borbély Lajos, vezérigazgató, Salgó-
Tarján.
- Breuer Mór ifj. földbirtokos, Eger.
- Bródy Sándor, kereskedő, Ungvár.
- Csóke Ferencz, min. tanácsos.
- Czeiner Nándor közg. előadó, Bereg-
szász.
- Deil Jenő, kamarai titkár, Kassa.
- Dér Sándor, kir. ipari s. felügyelő,
Pécs,
- Déri Miksa, igazgató, Bécs.
- Deutsch Zsigmond dr., ügyvéd, Pécs.
- Ecseri Lajos, ügyvéd, Szentes.
- Engel Arnold dr., ügyvéd, Miskolcz.
- Fölkel Károly, árvaszéki ülnök, B.-
Gyarmat.
- Gaal Gyula, földbirtokos, Büssü,
Somogy vármegye.
- Gedeon András, banktisztviselő, Mis-
kolcz.
- Greiner Arnold, földbirtokos, Eger.
- Havas Miksa, tanár, Pozsony.
- Herz Jenő, gyáros, Miskolcz.
- Hlatky Endre, ügyvéd, Nagyvárad.
- Holesch István, kamarai titkár,
Besztercebánya.
- István gözmalom, Debreczen.

- Janky József, kamarai elnök, Nagyvárad.
- Jónás János, keresk. akad. igazgató, Pozsony.
- Kanitz Dezső, takarékpénztári igazgató, Eger.
- Kereskedelmi és iparkamara, Arad.
- Kereskedelmi és iparkamara, Besztercebánya.
- Kereskedelmi és iparkamara Brassó.
- » » Fiume.
- » » Győr.
- » » Kolozsvár.
- Kereskedelmi és iparkamara Marosvásárhely.
- Kereskedelmi és iparkamara Miskolcz.
- Kereskedelmi és iparkamara Pozsony.
- » » Sopron.
- » » Szeged.
- » » Temesvár.
- Kovách Kálmán, műszaki tan. Eger.
- Kovách János, főkönyvelő, Szabadka.
- Kovács Pál dr., jogakad. igazgató, Kecskemét.
- Kováts István dr., ügyvéd, Sopron.
- Köváry László, igazgató, Kolozsvár.
- Králik Lajos, Ipoly-Szécsénke, u. p. Hont-Nagyfalu.
- Kulinyi Zsigmond, kamarai titkár, Szeged.
- Lányi Mór, vezértitkár, Szabadka.
- László Gyula, Marosvásárhely.
- Leopold Gusztáv, gazda, Agotapuszta, u. p. Sárkeresztur.
- Linzer Béla földbirt., Nagy-Kanizsa.
- Lippich Gusztáv, főispán, Szolnok.
- Lukács György, főispán, Békés-Gyula.
- Magyary Géza dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.
- Maléter István, birtokos, Kassa.
- Manaszy György, képviselő, Temes-Murány, u. p. Bruckenu.
- Mandello Gyula dr., jogakadémiai tanár, Pozsony.
- Mayer József, gyáros, Murány.
- Milhoffer Sándor, gazda, Tatár-Szt.-György Pestmegye.
- Nagy Ernő dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.
- Návay Lajos dr. ifj., Csanádmegye főjegyzője, Makó.
- Niamessny Mihály ifj. ügyvéd, Temesvár.
- Okolicsányi Miklós, vezértitkár, Eger.
- Páris Frigyes, nyug. kir. ügyész, Ujpest.
- Pffigler Ferencz, kamarai alelnök, Miskolcz.
- Pisztóry Mór dr., egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Protovin Géza, keresk. és iparkamarai h. titkár, Temesvár.
- Radvány István, kamarai elnök, Miskolcz.
- Reiter Gyula, tisztviselő, Szabadka.
- Roszner Ervin b., főispán, M.-Sziget.
- Rózsa Károly üzletvezető, Ujpest, Dobó-utcza 24.
- Sarkady Lajos, kamarai titkár, Nagyvárad.
- Solymássy Endre tengerészeti főfelügyelő, Fiume.
- Sümeghy Árpád, földbirtokos, Eger.
- Sugár Ignác, kamarai titk., Miskolcz.
- Szabadi József, tanár, Székesfehérvár.
- Szabó József dr., ügyvéd, Miskolcz.
- Szabó Kálmán, kam. eln., Debreczen.
- Szabó Sándor, jogakadémiai tanár, Sárospatak.
- Szabó Vilmos, földbirtokos, Pusztadrahi, u. p. Balassa-Gyarmat.
- Szávay Gyula, kamarai titkár, Debreczen.
- Székely György, képviselő, Sepsiszent-György.
- Székelyhidy Viktor, Nagy-Enyed.
- Szentpály István, kamarai titkár, Miskolcz.
- Szolcsányi Hugó dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.
- Szolnoki mezőgazdasági takarékpénztár r. t. Szolnok.
- Erényi Ullmann Jenő, min. titk., Bécs, közös pénzügymin.
- Erényi Ullmann Lajos, udv. tan., Bécs.
- Vági Jakab, intéző, Győr.
- Vályi Gábor dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
- Vannay Ignác, kir. tanácsos, B.-Gyarmat.
- Ybl Felix dr., földbirtokos, Csesztve, u. p. B.-Gyarmat.
- Zorn Vilmos dr., jogakadémiai tanár, Kassa.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1902 december 31-én.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MS	Le Mouvement Socialiste.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
EA	Archiv für Eisenbahnwesen.	PSQ	Political Science Quarterly.
VJS	American Journal of Sociology.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	REP	Revue d'Economie politique.
ASP	Annales des Sciences politiques.	RPP	Revue politique et parlementaire.
BS	Budapesti Szemle.	ReS	Réforme sociale.
CS	Critica sociale.	RiS	Riforma sociale.
EJ	Economic Journal.	RSO	Revue socialiste.
ER	Economic Review.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
F	Finanzarchiv.	RiIS	Rivista internazionale di Sociologia.
GE	Giornale degli Economisti.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JE	Journal des Economistes.	SM	Sozialistische Monatshefte.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SP	Soziale Praxis.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	StM	Statistische Monatsschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabszám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a berendezés alatt lévő Társadalmi muzeum könyvtárában.

1. Tudománytörténet. Enciklopédiák. Tan- és kézikönyvek. Gyűjteményes munkák.

Boggiano, A.: Istituzioni di economica politica. Vol. 1: Parte generale. Roma: Unione coop. editr. '02. (147) 8°. [33.02] 3154
Catéchisme d'économie sociale et politique du »Sillon«. Nouv. éd., ref., augm. Paris: Vitte ('02). (XXV, 422) 18°. [33.02] 3155
Laveleye, E.: Elements d'économie politique. 7e ed. Paris: Hachette & Ce. '02 (IV, 303) 16°. 3 fr. [33.02] 3156

2. Elmélet.

Ambrozovics B.: A fogyasztói haszonról. Az ár és fogyasztás közti viszonyra vonatkozó elméletének új alapon való bizonyítása. Fölolvasás (La »Consumer's rent«. Nouvelle preuve de ma théorie du rapport des prix et de la consommation). Budapest: Eggenberger '02. (40) 8°. (K. l. a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyéből.) [33.01] 3157
Engel Zs.: A pénz keletkezése és fejlődése. Sociologiai tanulmányok. 2-3. f. (La monnaie; origine, évolution.) Budapest: Pollitzer '02 (144) 8°. 3 K. [33.01] 3158
Fried, A.: Die Grundlagen der modernen Wirtschaft und der Krieg. Der Krieg im Lichte der modernen Forschung. Esslingen: Langguth (02) (32) 8°. 30 Pf. [33.01] 3159

- 3160 Hauser, H.: L'enseignement des sciences sociales. Etat actuel de cet enseignement dans les divers pays du monde. Paris: Chevalier-Maresq & Co. '03 (IV, 471) 8°. 7 fr. (Bibliothèque intern. de l'enseignement supér.) [33.07]
- 3161 Kraft, M.: Das System der technischen Arbeit. T. 4: Die technischen Grundlagen der technischen Arbeit. Leipzig: Felix '02 (XVI, 665—986) 8°. M. 7. [33.01]
- 3162 Visart, E. de: Luxe et richesse. Bruxelles: Soc. belge de librairie. '02 (23) 8° 50 c. (Extr. de la Revue gén.) [339.4]
-
- 3163 Bardoux, J.: L'éducation économique et l'éducation sociale de la jeunesse universitaire anglaise. ReS 23. [33.07]
- 3164 Deschamps, A.: Du profit que retire un jeune homme de l'histoire des doctrines économiques. ReS 19. [33.07]
- 3165 Fetter, F. A.: The 'roundabout process' in the interest theory. QJE 1. [33.01]
- 3166 Gaál J.: A technikusok szerepe a közgazdaságban. (Le rôle des techniciens dans l'économie politique.) KS 12. [33.01]
- 3167 Pareto, V.: Di un nuovo errore nello interpretare le teorie dell'economia matematica. GE 11. [33.01]
- 3168 Pigou, A.: Theory connected with the corn tax. EJ 47. [33.01]
- 3169 Scorza, G.: Osservazioni su alcune teorie di economia pura. GE 12. [33.01]

3. A gazdasági és társadalmi kultúra története és leírása.

- 3170 Bailey, W. S.: Ireland since the famine: sketch of 50 years' economic and legislative changes. London: Simpkin '02. 8°. 6 d. [3.03]
- 3171 Delitzsch, F.: Jewish artisan life in time of Christ. London: Unit Library '02 (76) 12°. 7 d. [3.03]
- 3172 Dervin, G.: L'Afrique du Nord. L'Algérie, son agriculture, son commerce, son industrie, sa colonisation, son avenir. Epernay: imp. Villers '02 (83) 16°. [33.08]
- 3173 Handbuch der Wirtschaftskunde Deutschlands. Bearb. v. Baetz, etc. Bd. 3, Lief 1. Leipzig: Teubner '03 (IX, 240) 8°. M. 6. [33.03]
- 3174 Hauser, H.: La liberté du commerce et la liberté du travail sous Henry IV. Lyon et Tours (1596—1601). Nogent-le-Rotrou: Daupeley-Gouverneur '02 (47) 8°. (Ext. de la Revue hist.) [33.03]
- 3175 Joyce, G. W.: A social history of ancient Ireland: treating of the government, military system and law, religion, learning and art, etc. Part 1. London: Longmans '02. 8° swd 1/—. [3.03]
- 3176 Körber, B.: Die Stadt Dorpat (Jurjew) in statistischer und hygienischer Beziehung. Jurjew: (Karow) '02 (VII, 280) 8°. M. 12. (Acta et commentationes imp. univ. Jurievensis.) [3.03]
- 3177 Moltke, O.: Nord-Amerika. Beiträge zum Verständnis seiner Wirtschaft und Politik. Berlin: Mittler & Sohn '03. (V, 53) 8°. M. 1'50. [3.03]
- 3178 Musgrave, C. A.: Das sterbende England. Berlin: Verl. v. The German Times '02 (10) 8° 10 Pf. (Aus: 'The German Times'. — Pangermanische Flug-schriften 3.) [3.03]
- 3179 Rogers, J. E. T.: History of agriculture and prices in England from the year after Oxford Parliament (1259) to commencement of Continental War (1793). Vol. 7. London: Frowde '02 (998) 8°. 50/—. [33.08]
- 3180 Seifert, A.: Die Stadt Saaz im 19. Jahrh. Geschichtlich u. statistisch dargestellt. Lief. 1. Saar: (Ippoldis Nflg.) '02 (V, 1—74) 8°. M. 1. [3.03]
-
- 3181 Bálint A.: Anatólia. MGS 12. [3.03]
- 3182 Bálint J.: Konstantinápoly, Szmirna, Szaloniki. KS 12. [33.03]
- 3183 Beer, M.: Imperialistische Politik. NZ 13. [3.03]
- 3184 Caro, G.: Zur Agrargeschichte der Nordostschweiz und angrenzenden Gebiete vom 10. bis zum 13. Jahrh. JNS 11. [338.103]
- 3185 Lefébure, P. E.: L'avenir de l'empire britannique; les motifs sociaux de l'imperialisme. SS 11. [3.03]
- 3186 Luzzatto, G.: Lo sviluppo economico della Russia contemporanea. RISS 4. [33.03]
- 3187 Sayous, A. E.: La situation économique en Allemagne de 1900 à 1902. Musée sociale, 10. [33.03]

4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.

- Cambodge, le: Notice á l'usage des émigrants. Melun: Imp. administr. '02 3188
(11) 8°. 5 c. (Minist. d. colonies.) [325.22]
- Colonial conference, 1902. Papers relating to a conference between Secretary of State for the colonies and Prime Ministers of self governing Colonies. London: Eyre & Spottiswoode. '02. 1/5. [325.3 3189]
- Pyfferoen, O.: La petite bourgeoisie aux Pays-Bas. Bruxelles: Schepens '02. 3190
(IX, 395) 8°. [312.93]
- Rapport d'ensemble sur la situation générale de la Guinée française en 1901. Mesnil: imp. Firmin-Didot & Ce. '02 (135) 8°. [325.3 3191]
- Reinsch, P. S.: Colonial government. An introduction to the study of colonial institutions. New-York: the Macmillan Co. '02 (375) 8°. \$ 1.50. [325.3 3192]
- Scharlach: Koloniale und politische Aufsätze und Reden. Hrg. von H. Poschinger. Berlin: Mittler & S. '02 (VII, 118) 8°. M. 2.50. [325.3 3193]
-
- Chélard, R.: Emigration hongroise et panslavisme américain; comment les hongrois deviennent russes en Amérique. SS 11. [325.2 3194]
- Gleize, J.: La France coloniale. La Nouv. Revue, 15 oct., 1. nov, [325.3 3195]
- Prato, G.: L'«Emigrants information office» di Londra. RiS 12. [325.22 3196]
- Stille, G.: Malthusianische Bestrebungen in Westeuropa. ZS 11. [312.12 3197]

5. Társadalmi kérdés. Socialismus. Anarohismus. Szegényügy.

- Aveling, E.: Students Marx. Intro. to study of Karl Marx' Capital. Ch. ed. London: Sonnenschein '02 (196) 8° 1 s. [335.5 3198]
- Becker, G.: Zur Geschichte des Tapezierergewerbes und der Organisation der deutschen Tapezierergehilfen. Hamburg: Verl. d. Deutschen Tapeziererverbds. '02 (116) 8°. [331.737 3199]
- Bericht über den 6. internationalen Wohnungskongress, Düsseldorf 1902. Berlin: Heymann '02 (XV, 746, 3 Taf.) 8°. M. 10. [333.32 3200]
- Blaustein, A.: Die Entstehung der gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung im deutschen Sattlergewerbe. Tübingen: Mohr '02. (VI, 139, III) 8° M. 4.50. (Volkswirtsch. Abhdlgn d. Badischen Hochschulen.) [331.88 3201]
- Bochtler, K.: Christentum und Socialismus oder der Kampf zwischen der christlichen und heidnischen Weltanschauung. Ravensburg: Dorn '02 (187) 16°. 50 Pf. (Katholische Volksbibliothek, 22.) [335 3202]
- Destrée, J. et Vandervelde, E.: Le socialisme en Belgique. Avec appendice contenant le programme et les statuts du parti ouvrier et une bibliographie du socialisme belge par P. Deutscher. 2e éd. Paris: Giard & Brière '03 (507) 18°. 3 fr. 50. (Bibliothèque socialiste intern., 4.) [335 3203]
- Drucksachen des Beirats für Arbeiter-Statistik. Verhandlungen Nr. 1. Protokolle über die Verhandlungen des Beiraths für Arbeiterstatistik vom 22. X. 1902. Berlin: Heymann '03 (III, 32) 2°. 40 Pf. [331.95 3204]
- Factories and workshops ventilation: First Report of Departemental Committee; with appendices. Diagrams. London: Eyre & Spottiswoode '02. 1/8. [331.82 3205]
- Festschrift des rheinischen Vereins zur Förderung des Arbeiterwohnungswesens in Düsseldorf. Tl. 2. Düsseldorf: Wolfrum in Komm ('02) 4°. (2. Stübgen, J.: Ausgeführte Arbeiter-Wohnhäuser der gemeinnützigen Bauvereine, der Stiftungen und der Gemeinden in der Rheinprovinz. (40, 149) M. 12.) [333.32 3206]
- Frühbauer, A.: Le condizioni delle abitazioni a Trieste al 31 dic. 1890 ed il problema dei quartieri minimi. Studio di statistica demografica. Trieste: ed. del Municipio '02 (29) 4°. [333.32 3207]
- Gesetz die Wohnungsfürsorge für Minderbemittelte betreffend. Darmstadt: Jonghaus '02 (5) 4° 15 Pf. (Aus: »Regierungsblatt«.) [333.32 3208]
- Kautsky, K.: Die Sozialdemokratie und die katholische Kirche. Berlin: Buchhandlung »Vorwärts« '02 (32) 8°. 75 Pf. [335 3209]
- Kautsky K.: Politique et Syndicats. Trad. par C. Polack. Paris: Giard & Brière '03 (69) 16°. 75 c. [331.88 3210]
- Kotze, O.: Die Seemannsordnung vom 2. VI. 1902, nebst Gesetz, betr. die Verpflichtung der Kauffahrteischiffe zur Mitnahme heimzuschaffender Seeleute, vom 2. VI. 1902, betr. die Stellenvermittelg. der Seeleute, vom 2. VI. 1902, Gesetz betr. Abänderung seerechtl. Bestimmungen des Handelsgesetzbuchs, vom 2. VI. 1902. Berlin: Hayns Erben '02 (59) 8°. 75 Pf. [331.72 3211]

- 3212 Majláth J.: Szociálpolitikai tanulmányai és beszédei. (Etudes et discours de politique sociale.) Budapest: Kilian biz. '03 (292) 8°. 4 K. [331.01]
- 3213 Lacoste-Lareymondie, P.: Du risque professionnel dans la loi du 9 avril 1898 et de son application à l'agriculture par la loi du 30 juin 1899. Thèse. Niort: Clouzot '02 (173) 8°. [368.41]
- 3214 Lewis: Report by Crofters Commission on the social condition of the people in 1901 as compared with twenty years ago. With appendixes. London: Eyre et Spottiswoode '02. 8°. 1/5. [331.04]
- 3215 Mitteilungen des k. k. arbeitsstatistischen Amtes im Handelsministerium. H. 3: Morgenstern, H.: Gesindewesen und Gesinderecht in Oesterreich. T. 1. Geschichtlicher Überblick. Statistik und wirtschaftliche Lage des Gesindes. Wien: Hölder '02 (VII, 215) 8°. K 2.50. [331.95]
- 3216 Naumann, W.: Zur Wohnungsfrage im Königreich Sachsen. Leipzig: Jäh & Schunke '02 (X, 155) 8°. M. 3. (Volkswirtsch. und wirtschaftsgesch. Abhdlgn 15.) [333.32]
- 3217 Passy, F.: Communauté et communisme. Paris: Guillaumin & Ce. '02 (19) 8°. 60 c. [335]
- 3218 Programm der ungarischen Ackerbauarbeiter, Kleinhofbauer und Kleingewerbetreibenden, wonach dieselben streben, unter dem Titel: Unabhängige Christliche Arbeiterpartei. Wien: J. Fazekas ('02) (8) 8°. [335]
- 3219 Protokoll der Verhandlungen des 1. Gehilfentages des Buch-, Kunst- und Musikalienhandels in Oesterreich, Wien 1902. Wien: Wiener Volksbuchh. '02 (12) 8°. 40 h. [331.77]
- 3220 Roth, J.: Le salut individuel et le salut sociale. Dôle-du-Jura: impr. Girardi Audebert '02 (23) 8°. (Extr. de la Revue chrétienne). [331.01]
- 3221 Salomon, A.: Sociale Frauenpflichtsn. Vorträge. Berlin: Liebmann '02 (136) 8°. M. 2.20. [331.01]
- 3222 Schriften der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrts-Einrichtungen. No. 22: Unterbringung bedürftiger Kranken in Heilstätten, Heimstätten und Genesungsheimen. Erbbaurecht und Arbeiterwohnungen. Vorberichte und Verhandlungen der 11. Konferenz von 5—6.V. 1902. in Hamburg. Berlin: Heymann '03 (V, 219) 8°. M. 4.—. [331.17]
- 3223 Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohltätigkeit. H. 61—62. Leipzig: Duncker & Humblot 8°. H. 61: Silbergleit, H: Finanzstatistik der Armenverwaltungen von 108 deutschen Städten. '02 (VIII, 82), M. 2.20. H. 63: Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der 22. Jahresversammlung des deutschen Vereines für Armenpflege und Wohltätigkeit. Colmar 1902 mit e. die gesammten bis 1902 erschienenen Schriften der Vereines umfassenden Sachregister. '02 (V, 144, XX). M. 3.40. [351.84]
- 3224 Schriften der Gesellschaft für sociale Reform. Hrsg. vom Vorstande. Hft 7 u. 8: Pieper u. H. Simon: Die Herabsetzung der Arbeitszeit f. Frauen und die Erhöhung des Schutzalters f. jugendliche Arbeiter in Fabriken. Referate. Nebst einem Bericht über die Generalversammlung der Gesellschaft f. sociale Reform in Köln. Jena: Fischer '02 (164) 8°. M. 1. [331.06]
- 3225 Schwachler, K.: Die städtischen Hausdienstboten in Graz. Beiträge zur Dienstboten-Statistik. Graz: Styria '03 (IV, 41) 8°. K. 1. (Veröff. des Statist. Seminars Graz, 1). [331.79]
- 3226 Social legislation and social activity: being adresses delivered at the 6th annual meeting of the American Academy of Political and Social Science of Philadelphia, publ. by Mc. Clure. New-York: Philipps & Co. '02. (304) 8° \$ 1.50 [331.01]
- 3227 Soudek, R.: Die deutschen Arbeitersecretariate. Leipzig: Jäh u. Schunke '02. (XI, 99) 8° M. 2.50. (Volkswirtsch. und wirtschaftsgesch. Abhdlgn., 7.) [331.94]
- 3228 Thirion, E.: Les aventures de Ludovic Bonenfant en pays collectiviste. Senlis: Vignon ('02) (222) 18°. 1 fr. [335.01]
- 3229 Tolstoj, L. N.: An die Arbeiter. Mit Anh. Übers. von R. Löwenfeld. 1—4 Tsd. Leipzig: E. Diederich '03. (76) 8°. 50 Pf. [331.01]
- 3230 Verordnung f. die Organisation des Gewerbeaufsichtsdienstes und Dienstanweisung f. die Gewerbeaufsichtsbeamten. Darmstadt: Jonghans '02. (24) 4°. 20 Pf. (Aus: »Regierungsblatt«) [331.94]
- 3231 Wallace, A. P.: Land nationalisation; its necessity and its aims. Append. on nationalisation of house property. Ch. ed. London: Sonnenschein '02 (262) 8°. 2/6. [333.12]
- 3232 Whittelsey, S. S.: Tendencies of factory legislation and inspection in the United States. Philadelphia: Amer. Acad. of Pol. & Soc. Science. '02 (19) 8°. \$ 0.25. [331.04]

- Wohlfahrts-Einrichtungen, die, der Arbeitgeber zu Gunsten ihrer Angestellten in Oesterreich. T. 1: Wohlfahrts-Einrichtungen der Eisenbahnen. H. 1: Privat-eisenbahnen. Wien: Hölder '02. (X, 239) 8°. K. 4. [331.17] 3233
-
- A gliardi, E.: L'associazione internazionale per la protezione legale dei lavoratori al congresso di Colonia. **RSS** 11. [331.91] 3234
- Baumann, R.: Das öffentliche Arbeitsnachweisbureau in Basel. **SB** 20. [331.97] 3235
- Bellom, M.: Des principes de l'organisation de l'assurance des veuves et des orphelins. **ReS** 19. [368.43] 3236
- Bernstein, E.: Das Prämienlohnsystem und die Arbeiter. **SM** 12. [331.2] 3237
- Berth, E.: La politique anticléricale et le socialisme. **RSo** 11. [335] 3238
- Catani, E.: Leggi sociali in Italia. **RSS** 11. [331.04] 3239
- Compère-Morel: La grève d'Ourscamp. **MS** 109. [331.89] 3240
- Cunow, H.: Socialismus und Anarchismus in Spanien. **NZ** 10, 11. [335] 3241
- Delcourt-Haillot: Jaunes et rouges. **ReS** 22. [331.88] 3242
- Dodicennio (La Critica Sociale). **CS** 24. [335] 3243
- Durand, E. D.: The British trade-union congress of 1902. **QIE** 1. [331.88] 3244
- Einaudi, C.: Il problema delle case popolari all' alba del sec. 20. **RIS** 12. [333.32] 3245
- Fry, T. C.: The next steps in social policy. **ER** 4. [331.01] 3246
- Garnier, P.-L.: Autour d'une procession. (Un quartier juif à Londres.) **RSo** 12. [331.04] 3247
- Ghio, P.: Un anarchiste américain (B. Tucker). **JE** 13. [335.8] 3248
- Hébrard, F.: Les rapports de la jeunesse universitaire et de la jeunesse ouvrière. **ReS** 24. [331.84] 3249
- Heinke, G.: Die Baugewerbeinspektion. **NZ** 13. [331.94] 3250
- Hesketh, E.: Public house trust companies. **EJ** 47. [333.32] 3251
- Horack, F. A.: The horseshoers' strike of Philadelphia. **AJS** 3. [331.89] 3252
- Hué, O.: Klerikalismus und Gewerkschaftsbewegung. **SM** 12. [331.88] 3253
- Invrea, F.: La riforma della legge sugli infortuni del lavoro. **RSS** 12. [368.41] 3254
- Jenne, H.: Kommunales Arbeiterbeamtentum. **ZS** 12. [331.7] 3255
- Kähler, W.: Die Jahresberichte der deutschen Gewerbeaufsichtsbeamten. **JNS** 11. [331.94] 3256
- Kellès-Krauz, C. v.: Die Herrschaftsrechte der Gewerkschaften. Dtsche Worte, 8/10. [331.88] 3257
- Kornis E.: Társadalmi kötelességek a jótékonyág terén (Nos devoirs sociaux dans l'assistance). **MGS** 12. [362] 3258
- Lander, B.: The relief of the poor in Jersey. **EJ** 46. [351.84] 3259
- Leener, G. de: L'ouvrier américain. Revue de l'Université de Bruxelles, oct. [331.04] 3260
- Leigh, J. G.: The ethics of employment. **ER** 4. [331.1] 3261
- Léra: Le travail des femmes en Bosnie-Herzégovine. **ReS** 24. [331.4] 3262
- Longuet, J.: La grève des mineurs en Pensylvanie. **RSo** 12. [331.89] 3263
- Mahaim, E.: The general strike in Belgium. **EJ** 47. [331.89] 3264
- Nunesvais, R. P.: La question sociale et l'encyclique sur la condition des ouvriers. La Nouv. France, sept. [331.01] 3265
- Naumann, F.: Die psychologischen Naturbedingungen des Socialismus. Polit.-anthropol. Rev., 7. [335] 3266
- Pistermann, T.: Die Lehrlingsverhältnisse im Wiener Kleingewerbe. **SB** 21. [331.86] 3267
- P(opovitsch), M.: Die socialdemokratische Bewegung in Kroatien. **NZ** 12. [335] 3268
- Prodhomme, J.-G.: Le congrès socialiste de Munich, 1902. **RSo** 11. [335.06] 3269
- Raqueni: Le socialisme italien. La Nouv. Revue, 15 oct. [335] 3270
- Reeves, W. P.: Mr. Wise's Industrial Arbitration Act. **EJ** 47. [331.16] 3271
- Rerum Scriptor: Nord e Sud nel partito socialista italiano. **CS** 24. [335] 3272
- Rössing, G.: Gewerkschaften und Krankenversicherung. **NZ** 13. [368.42] 3273
- Rousiers, P. de: La grève des charbonnages américains. **SS** 12. [331.89] 3274
- Roux, A.: Le mouvement du patronat vers l'assurance, depuis la loi du 9 avril 1898. **ReS** 24. [368.4] 3275
- Rysden, O.: A parisien Toynbee Hall. **ER** 4. [331.84] 3276
- Sassulitsch, W.: Die terroristische Strömung in Russland. **NZ** 11, 12. [331.04] 3277
- Sorel, G.: Sociale Ideen und Organisation der Arbeit. **SM** 12. [33.01] 3278
- Toniolo, G.: Rinnovamento. **RSS** 11. [331.01] 3279

- 3280 Turmann, M.: Rouges et jaunes (le mouvement syndical ouvrier en France). La Quinzaine, 16 oct. [331.88]
 3281 Ungarische Gewerbeinspektion, die, im J. 1901. Korrespondenzbl. d. Generalkomm. d. Gewerksch. Dtschlds, 50. [331.94]
 3282 V(eber), A.: La grève des mineurs. (Documents). RSo 11. [331.89]
 3283 Vorst, B. v.: L'ouvrière aux États-Unis. RDD 23. [331.4]
 3284 Walezewski, Z.-R.: L'étiqne et la révolution sociale. Humanité Nouv., nov. [331.01]
 3285 Wolff, H. W.: Cooperation as a link among nations. ER 4. [334]
 3286 Yvetot, G.: Le 10e congrès des bourses du travail. MS 108. [331.97]

6. Östermelés.

- 3287 Bodelschwingh, F. v.: Ein Wort zur inneren Lage. Ungehaltene Ansprache zur Versammlung des Bundes der Landwirthe Rheinland u. Westfalen in Düsseldorf. Berlin: Walther '02. (22) 8°. 30 Pf. [338.102]
 3288 Eckstein, K.: Fischerei und Fischzucht. Leipzig: Göschen '02. (143) 12°. Geb. 80 Pf. (Samml. Goschen 159.) [338.3]
 3289 Etienne, A.: Die Baumwollzucht im Wirtschaftsprogramm der deutschen Übersee-Politik. Berlin: Paetel '02. (VII, 49) 8°. M. 1.20. (Schriften der deutsch-asiatischen Gesellschaft, 1.) [338.1/633]
 3290 Garcin, F.: La main morte: Le pouvoir et l'opinion ds 1749 à 1901. Thèse. Lyon: imp. Legendre '02. (374) 8°. [333.21]
 3291 Gesetze, Verordnungen u. Kundmachungen aus dem Dienstbereiche des k. k. Ackerbauministeriums. Hrg. vom k. k. Ackerbauministerium. H. 29. Jg. 1901. Wien: Frick '02. (XXII, 628) 8° K. 3.60. [338.108]
 3292 Göhre, P.: Die agrarische Gefahr. Eine Darstellung ihrer Entstehung, ihrer Macht u. letzten Ziele. Berlin: Buchh. Vorwärts '02. (23) 8°. 20 Pf. [333.325]
 3293 Haggard, N. B.: Rural England: Account of agricultural and social researches carried out in 1901 and 1902. 2 vols. London: Longmans '02. (1244) 8°, 36/— net. [338.108]
 3294 Malzac, M.: Apropos des bouilleurs de cru. Paris: imp. Davy. '02. (8) 8°. (Extr. de la RPP.) [338.1]
 3295 Mitteilungen über den 43. allgemeinen Genossenschaftstag der auf Selbsthilfe beruhenden deutschen Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften, Bad Kreuznach 2—6. IX. 1902. Hrg. H. Crüger. Berlin: Guttentag in Komm. '02. (VI, 449) 8°. M. 2. —. [334]
 3296 d'Otreppe: De l'action sociale et de l'association libre en agriculture. Bruxelles: Mommeus '02. (12) 8°. [338.101]
 3297 Spickermann, Th.: Der Teilbau in Theorie und Praxis. Ein Beitrag zur Lösung der ländlichen Arbeiterfrage. Leipzig: Jäh & Schunke '02. (IV, 68) 8°. M. 2. —. (Volkswirtsch. und wirtschaftsgesch. Abhlg., 6.) [338.101]
 3298 Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums f. 1900. H. 2: Der Bergwerksbetrieb Oesterreichs im J. 1900. Lief. 3: Die Gebarung und die Ergebnisse der Krankheits-, Mortalitäts- u. Invaliditätsstatistik der Bergwerksbruderladen i. J. 1899. Wien: Hof u. Staatsdr. '02. (191) 8°. K. 4. —. [338.103]
 3299 Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums f. d. J. 1901. 2: Der Bergwerksbetrieb Oesterreichs im J. 1901. Lief. 1: Die Bergwerksproduktion. Wien: Hof- u. Staatsdr. '02 (203) 8°. M. 3. —. [338.108]
 3300 Statistique agricole pendant l'année 1897. Sofia: '02. (37) 2°. (Direction de la statistique.) [338.108]
 3301 Verhandlungen des 18. österr. Forst-Kongresses 1902. Wien: Frick '02. (III, 121) 8°. K. 2. —. [333.1/634.9]
 3302 Vibrans, C.: Die Wirtschaft Lupitz und ihre Erträge. Berlin: P. Parey '02 (33) 8°. M. 1. —. (Arbeiten der deutschen Landwirtschafts-Gesellschaft, 76.) [338.108]
 3303 Williams, G. F.: The diamond-mines of South-Africa: some account of their rise and development. London: Macmillan '02. (700) 8°. 42/— [338.2/669.2]
 3304 Wirz, J.: Die Getreideproduktion und Brotversorgung der Schweiz. Diss. Solothürn: Lüthy '02. (VIII, 175) 8°. M. 3. —. [338.1/633]
-
- 3305 Bonnaud, P.: Etude d'économie rurale. JE 12. [338.101]
 3306 Bureau, P.: La propriété foncière à Rome. SS 12. [333]
 3307 Gioskov, E.: Co-operative agriculture in Denmark. ER 4. [334.61]
 3308 Lepelletier, F.: Du rôle social du propriétaire foncier selon les différents types d'exploitation du sol. ReS 19. [333]

- Salvioli, G.: Il villanaggio in Sicilia e la sua abolizione. **RIIS** 4. [333 3309
 Vandervelde, E.: L'Etat et les charbonnages en Belgique. **MS** 109. 3310
 [338.2/622.33
 Verteilung, die, des Grundbesitzes in der Bukowina. Von J. **StM** 10. [333.38 3311
 Voigter, B.: Der Eisen- und Kohlenmarkt 1900/01. **SB** 20. [338.2/622.3 3312

7. Ipar.

- Bork, K.: Der Handwerkerfreund. Berlin: Heymann '03 (VIII, 159) 8° geb. M. 3313
 1.—. [338.44
 Caulet, P.: La question des mélasses (l'intervention indirecte de l'Etat dans 3314
 le domaine économique. Paris: Giard & Brière '02. (149) 8°. [338.4/664.1
 Des Marez, J.: Notice critique pour servir l'histoire des prix. Bruxelles: 3315
 Lefèvre '02. (18) 8°. [338.5
 Deutsche Textilindustrie, die, im Besitze von Actiengesellschaften. Statistisches 3316
 Jahrbuch über die Vermögensverhältnisse und Geschäftsergebnisse derselben
 im Betriebsjahre 1901/1902. 6. umgearb. Aufl. Jg. 6. Leipzig: Verl. f. Börsen
 und Finanz-Literatur (XI, 188) 8°. M. 5.—. [338.4/677
 Geffroy, G.: Les industries artistiques francaises et etrangères a l'Exposition 3317
 universelle de 1900. Paris: libr. centrale des Beaux-Arts ('02), (67) 2°. [338.4/7
 Griffin, A. P. C.: A list of books rel. to trusts. New ed. Washington: Gov. 3318
 Pr. off. '02. 8°. [338.8
 Hirsch, K.: Die rechtliche Behandlung der Kartelle. Jena: Fischer '03. (III, 38) 3319
 8°. M. 1.—. [338.8
 Houtte, H. v.: Documents pour servir à l'histoire des prix de 1381 à 1794. 3320
 Bruxelles: Kiessling & Ce '02. (60) 2°. [338.5
 Husson, F.: Artisans français. Les menuisiers. Étude historique. Paris: Marchal 3321
 et Billard '02. (276) 18°. 5 fr. [333.4/674
 Husson, F.: Artisans français. Les serruriers. Étude historique. Paris: Marchal 3122
 & Billard '02. (270) 18°. 5 fr. [338.4/671
 Industries, les, à domicile en Belgique. T. 4 et 5.: La dentelle et la broderie 3323
 sur tulle, par P. Verhaegen. Bruxelles: Lebègue '02. 2 vol. 8°. 25 fr.
 [338:42
 Juliusberg: Die Kartelle und die deutsche Kartellgesetzgebung Berlin: Vahlen 3324
 '03. (55) 8°. M. 1. [338:8
 Lamouzele, E.: Le corps de métier toulousain des fournisseurs d'épées au 3325
 commencement du 17e siècle. Toulouse: Privat '02. (67) 8°. 1 fr. 75. (Extr. de
 la Revue des Pyrénées, t. 14.) [338.4/671
 Lipinski, R.: Das Recht im gewerblichen Arbeits-Verhältnis. Bearb. auf 3326
 Grund des bürg. Gesetzbuches, der Reichsgewerbeordnung. Verordnungen des
 Bundesrates und den Entscheidungen der Gewerbegerichte sowie des Reichs-
 gerichts. H. 1—3. Leipzig: Lipinski '02. (1—48) 8°. à 15 Pf. [338.9
 Menzel, A.: Die Kartelle und die Rechtsordnung. 2., verm. Aufl. Leipzig: 3327
 Duncker & Humblot '02. (VII, 79) 8°. M. 2.—. 338.8
 Neyret, J.: Sur la nécessité de la liberté industrielle et commerciale, confé- 3328
 rence. Saint Cloud: imp. Belin frères '02. (19) 8°. (Extr. des Cptes rendus des
 travaux du congrès de la houille blanche.) [337.01
 Oeser, R.: Wie stellen wir uns zu den Kartellen und Syndikaten? Vortrag. 3329
 Frankfurt a. M.: Sauerländer '02. (29) 8°. 60 Pf. (Flugschriften d. d. Volks-
 partei, 6.) [338.8
 Sayons, A. E.: La crise allemande de 1900—1902. (le charbon, le fer et 3330
 l'acier), suivie d'un index des principaux cartels minier et sidérurgiques
 d'Allemagne. Paris: Larose '03. (XV, 377) 18°. 5 fr. (Bibliothèque du Musée
 social.) [338.4
 Bérard, V.: La crise allemande. Revue de Paris, 15 oct. [338.4 3331
 Castlot, E.: The Brussels sugar conference. **EJ** 46. [338.4/664.1 3332
 Demme, K.: Die Schweizer. Holzschnitzindustrie. **SB** 22. [338.4/674 3333
 Entwicklung, die, des Preisniveaus in den letzten Jahren. **JNS** 11. [338.5 3334
 Fouqué, F.: Le marchandage dans les industries du bâtiment. **RPP** 12. 3335
 [338.4/69
 Frauenstädt, P.: Aus der Geschichte der Zünfte. **ZS** 11. [338.61 3336
 Griffin, Ch. S.: The sugar industry and legislation in Europe. **QJE** 1. 3337
 [338.4/664.1
 Hourwich, J. A.: Trusts and prices. **AAP** 3. [338.8 3338

- 3339 Hubbard, E.: American trusts and english combinations. *EJ* 46. [338.8
 3340 Macrosty, H.: Business aspects of british trusts. *EJ* 47. [338.8
 3341 Rutter, F. R.: The sugar question in the United States. *QJE* 1. [338.4/664.1
 3342 Schilder, S.: Das Kartell-Problem in französischer Beleuchtung. *ZS* 12. [338.8
 3343 Vanlaer, M.: L'école des hautes études industrielles de Lille. *ReS* 23. [338.407
 3344 Wilhelm, J.: Les industries minérales et métallurgiques en Russie. *ASP* 6. [338.4/671
 3345 Will, Th. E.: Le trust. *Humanité Nouv*, oct. [338.8

8. Bel- és külkereskedelem. Vámügy. Közlekedés.

- 3346 Beiträge zur Statistik des Rigaschen Handels. Hrsg. von der handelstatist. Sektion des Rigaer Börsenkomités, unter der Leitg. von B. v. Gernet. Jg. 1900, Abt. 1—2, Jg. 1901, Abt. 1. Riga: (Bruhns) '02. (1900. 1: Rigas Handelsverkehr auf den Wasserwegen '01. (XI, 137, 17) M. 7.—. 2. Rigas Handelsverkehr auf den Eisenbahnen. '02. (XVI, 185) M. 7.—. 1901. 1. Rigas Handelsverkehr auf den Wasserwegen. '02. (IX, 140, 23) M. 7.—. [310/382
 3347 Beyerhaus, E.: Der Rhein von Strassburg bis zur holländischen Grenze in technischer und wirtschaftlicher Beziehung. Coblenz: (Groos) '02 (VIII, 128) 4° M. 7.—. [386.1
 3348 Compte rendu des travaux du premier congrès du Sud-Ouest navigable Bordeaux, juin 1902. Paris: Mulo '02 (479) 8° 5 fr. [386.06
 3349 Duffart, C.: Le premier Congrès du Sud-Ouest navigable. Toulouse: Privat '02 (15) 8° (Extr. de la Revue des Pyrénées.) (386.06
 3350 Du Sart de Bouland: Discours sur les écoles supérieures des commerce. Frameries: Dufranc-Triart '02 (12) 8°. [38.07
 3351 Expositions, les, et le loi. (Les Expositions; Réglements; Manque de contrôle; Protestations syndicales; La Chambre de commerce de Roubaix; Nouvel Appel; Conclusions.) Nancy: imp. Kreis '02 (10) 8° [38.064
 3352 Grunwald, M.: Juden als Rheeder und Seefahrer. Berlin: Poppelauer '02 (13) 8° 50 Pf. [387
 3353 Hilscher, F.: Das österreich-ungarische und internationale Eisenbahn-Transportrecht. Hrsg. vom Club österr. Eisenbahnbeamten. Wien: Hölder '02. (XXI, 314) 8°. K 4.40. (Schriften über Verkehrswesen.) [347.763
 3354 Hoffmann, A.: Deutsches Zollrecht. Bd. 1: Rechtsgeschichte. Abtg. 2. Leipzig: Rossberg '02. (IX—XVI, 165—456) 8° M. 7.— [387.04
 3355 Kováts, F.: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. sz.-ban a pozsonyi Harmincadkönyv alapján. Történet-statisztikai tanulmány. (Le commerce extérieur de la Hongrie occidentale au 15e siècle.) Budapest: Pollitzer '02. (VII, 234) 8°. 5 K. [3-2.08
 3356 Lawerrenz, V.: Unter deutscher Handelsflagge. Geschichte der deutschen Handelsflotte, ihre Stellung im Weltverkehr, Entwicklung der grossen Rheedereien und Werften. Berlin: Meidinger '02 (235) 8° geb. M. 5.— [387.5
 3357 Leonhard, H.: Samuel Selfisch, ein deutscher Buchhändler am Ausgange des 16. Jahrh. Leipzig: Jäh & Schunke '02. (VI, 129) 8° M. 4.— (Volkswirtschaft. und wirtschaftsgesch. Abhdlgn, 4) [380/655
 3358 Marvin, W. L.: American merchant marine: its history and romance 1660—1902. London: Murray '02 (462) 8° 6 d net. [387.5
 3359 Metzler, L.: Rumänien, seine Handelspolitik und sein Handel, 1890—1900. Mit bes. Berücks. der deutsch-rumänischen Handelsbeziehungen. Altenburg: Bonde '02 (66) 8° M. 2.—. [382.08
 3360 Mitteilungen der Centralstelle der vereinigten Handels- u. Gewerbekammern und des Centralverbandes der Industriellen Oesterreichs zur Vorbereitung der Handelsverträge. Nr. 5—7. Wien: Braumüller im Komm. '02. 4°. — 5. Die Ein- u. Ausfuhr von Flachs, Hanf, Jute und anderen vegetabilischen Spinnstoffen, sowie von Waren daraus ... Von der H. u. Gk. in Reichenberg. (XIX, 163) K 3.—, 6.— Die Ein- u. Ausfuhr von Eisen und Eisenwaren ... Von der nied-öst. H. u. Gk. (XX, 287) K 4.50, 7.— Die Ein- und Ausfuhr von Holz u. Holzwaren ... Von der H. u. Gk. in Krakau. (XX, 144) K 3.—. [382.08
 3361 Movimento commerciale del Regno d' Italia nell'anno 1901. Roma: Calzone-Villa '02. (XII, 816) 4° (Minist. d. finance.) [310/382
 3362 Poggson, S.: Germany and its trade. London. Harper '02 (190) 8° 3/6. (Internat. Commerce Series.) [382.08
 3363 Rank, E.: Die Eisenbahn-Tariftechnik. Hrsg. vom Club österr. Eisenbahnbeamten. Wien: Hölder '02. (V, 139) 8°. K 1.40. (Schriften über Verkehrswesen) [385.4

- Statistique des naufrages et autres accidents de mer pour l'année 1900. Paris: 3364
 Imp. Nat. '02 (136) 8°. (Minist. de la marine.) [387
- Streiflichter zur Geschichte des Buchhandels. Mit e. Anhang: Gehilfen im Buchhandel und ihre Stellung zu den Herren Prinzipalen. Von Erasmus Reich dem Jüngeren, berühmter Buchhändler. Stuttgart: Leupold '02 (32) 8°. 80 Pf. 3365
 [380/655
- Tableau général du commerce et de la navigation. Année 1901. I. v.: Commerce de la France avec ses colonies et les puissances étrangères. Paris: Impr. Nat. '03 (800) 4° (Direction gén. des douanes.) [310/382 3366
- Zur Eisenbahnfrage in Württemberg. Selbsthilfe oder Eisenbahngemeinschaft? Stuttgart: Kohlhammer '02 (18) 8°. 30 Pf. [385.08 3367
-
- Callender, G. S.: The early transportation and banking enterprises of the States in rel. to the growth of corporations. **QJE** 1. [38.01 3368
- Crespi, A.: Le insidie capitalistiche dell'autonomia del porto di Genova. **CS** 23. [387.1 3369
- Ford, W. F.: A natural outcome of protection. **ER** 4. [387.1 3370
- Giretti, E.: La nuova politica commerciale dell'Italia ed il congresso delle società economiche a Torino. **GE** 11. [3-2.08 3371
- Hawelka, E.: Statistik der registrierten Konsumvereine in Oesterreich i. J. 1898. **StM** 10. [334.5 3372
- Jaray, G. L.: La question du rachat et la gestion financière des chemins de fer de l'Etat français. **ASP** 6. [385 3373
- Johnston, G.: L'Etat et la marine marchande en Allemagne. **RPP** 12. [387.5 3374
- Kiga, K.: Aus der Handelsgeschichte Japans. **JNS** 11. [38.08 3375
- Molinari, G. de: La concurrence et ses organes. Marchés et intermédiaires. **JE** 12. [38.01 3376
- Philippovich, E. v.: Austrian-Hungarian trade policy. **EJ** 46. [382.08 3377
- Price, L. L.: Free trade and protection. **EJ** 47. [337.1 3378
- Smith, A.: The American invasion of Canada, and how to meet it. **ER** 4. [382.08 3379
- Wolf, J.: Zollvereinigungen oder wirtschaftliche »Allianzen«? **ZS** 11. [382.06 3380

9. Bank-, pénz- és hitelügy. Biztosítás. Tőzsde.

- Cahen, G.: Quelques observations sur les pensions de retraite des fonctionnaires civiles et les projets de réforme. Paris: imp. Davy '02. (19) 8°. (Extr. de la **RPP**.) [351.7 3381
- Campbell, A. C.: Insurance and Crime. London: Putnam '02. 8° 10/6 net. [368.01 3382
- Gesetz die Landeskreditkasse betreffend. Darmstadt: Jonghaus '02. (5) 4° 15 Pf. (Aus: »Regierungsblatt«) [332.71 3383
- Gesetz über die öffentlichen Sparkassen. Darmstadt: Jonghaus '02. (10) 4° 15 Pf. (Aus: »Regierungsblatt«) [332.2 3384
- Grosschmid B.: Hitel- és reáluzsora. (Usure.) Budapest: Pollitzer '02. (104) 8° 2 K. [347.756 3385
- Knebel-Doerberitz, H., u. Broecker H.: Das private Versicherungswesen in Preussen B. 2: Das Sterbekassenwesen in Preussen 2. Aufl. Berlin: Mittler & S. '02 (XI, 92) 8° M. 3.50. [368.9 3386
- Mannfels: Vorschläge zur Hebung der jetzigen wirtschaftlichen Lage in Deutschland. Anregung zur Gründung einer reichsdeutschen landwirtschaftlichen Kreditgenossenschaft in Verbindung mit einer Notenbank. Dresden: Pierson '03. (VIII, 214) 8° M 3—. [334.2 3387
- Rae, G.: The country banker, his clients cares and work. New ed. London: Murray '02. (338) 8° 3/6 net. [332.134 3388
- Rayneri, Ch.: Le crédit agricole par l'association coopérative. 3e éd. Paris: Guillaumin & Co. '02. (149) 4° 1 fr. 50. [332.71 3389
- Spitzmüller, A.: Die österreichisch-ungarische Währungsreform. Wien: Braumüller '02. (II, 118) 8°. K 3—. (Aus: **ZVS**) [332.42 3390
- (Taisz K.): A soproni bankbukás története és következményei. (L'histoire et les conséquences de la banqueroute de la Banque de Sopron.) Sopron: Thiering biz. '02. (VII, 312) 8°. 5 K. [332.1 3391

- 3392 Thomas, P. J.: *Avis pratiques aux caisses rurales du groupe Nantais*. Nantes : Landreau '02. (36) 8° [332.71]
- 3393 *Versicherung, die, der Rindviehbestände. Gesetz vom 26. VI 1890/12. VII 1898, nebst den Vollzugsvorschriften*. Karlsruhe: Braun '03. (87) 8°. M. 120. [368.52]
- 3394 V o y e, E.: *Über die Höhe der verschiedenen Zinsarten und ihre wechselseitige Abhängigkeit. Die Entwicklung des Zinsfußes in Preussen von 1807—1900*. Jena: Fischer '02 (VII, 95) 8° M. 250. (Samml. nationalök. u. statist. Abhdlgn. des staatsw. Seminars Halle, 35.) [332.8]
- 3395 Warren, H.: *Story of the Bank of England, a history of English banking and sketch of money-market*. London: Jordan '02. (258) 8° 3/6 net. [332.11]
- 3396 B á n f i O.: *A betéti kamatláb kérdése. (La question des taux des caisses d'épargne)* KS 12. [332.8]
- 3397 B e c k, G.: *Der schweizerische Raiffeisenverband. Monatsschr. f. christl. Sozialref.*, 10. [334.2]
- 3398 B o l l e s, A. S.: *Responsibility of the national Bank in the present crisis*. AAP 3. [332.4]
- 3399 C l e v e l a n d, F. A.: *Is the United States treasury responsible for the present monetary disturbance?* AAP 3. [332.4]
- 3400 C o n n a n t, Ch. A.: *The currency of the Philippine islands*. AAP 3. [332.42]
- 3401 D a w s o n, W. H.: *Agricultural co-operative credit associations*. EJ 47. [334.64]
- 3402 F l a n d i n, G.: *La caisse des dépôts et consignations*. PSP 6. [332.132]
- 3403 F r a n ç o i s, G.: *Congrès international du crédit populaire*. JE 12. [332.73]
- 3404 M a n e s, A.: *Die Privatversicherung der Schweiz und Oesterreich-Ungarn in amtlicher Darstellung*. JNS 11. [368.9]
- 3405 M e a d e, E. S.: *The work of the promoter*. AAP 3. [332.01]
- 3496 P u d o r, H.: *Die Hypothekarkreditgenossenschaften in Dänemark*. JNS 11. [332.72 : 334]
- 3407 T r a b e r - H e f t i, E.: *Gesetzliche Sicherung der Einleger von Sparkassageldern*. SB 22. [332.2]
- 3408 V a l e n t i, G.: *Il credito e il fabbisogno di capitale dell'agricoltura italiana*. GE 11. [332.71]
- 3409 W i l l i a m s, W. J.: *On the need of a Valuation Act*. EJ 46. [332.4]

10. Állami és önkormányzati háztartás.

- 3410 F o g o, J.: *Essay on reform of local taxation in England*. London: Macmillan '02. (412) 8°. 6s. net. [336.281]
- 3411 M á r f f y, E.: *A részvénytársulatok és szövetkezetek adója. (L'impôt des sociétés anonymes et des sociétés de coopération.)* Budapest: Eggenberger biz. '02. (104) 8°. 2 K. [336.241]
- 3412 N e m é n y i, A.: *Bürokrácia Magyarországon (La bureaucratie en Hongrie)* Budapest: Grill biz. '02. (30) 8°. K—50 (K. 1. a KS-ból.) [351]
- 3413 N e y m a r c k, A.: *Finances contemporaines*. T. 1: 30 années financières 1872—1901. Paris: Guillaumin & Ce '02. (540) 8°. 7 fr. 50. [336.01]
- 3414 P e t i t h o m m e - L a f a y e, J.: *Traité pratique pour servir à l'établissement des budgets communaux et des comptes administratifs*. Paris: Berger-Levrault et Co '02. (40) 8°. [336.28]
- 3415 S t e i g e r, J.: *Grundzüge des Finanzhaushaltes der Kantone und Gemeinden*. Hrsg. unt. Mitwirkung des eidg. statist. Bureaus und kantonalen Behörden. T. 1—2. Bern: Francke '03. (VIII, 251 u V, 437) 8°. M. 8—. [336.08]
- 3416 V a i l l a n t, Th.: *Les contributions en Alsace-Lorraine. A l'usage des contribuables*. Metz: Lupus '02. (XIV, 242) 8°. M. 240 (Bibl. pop. de jurisdiction.) [336.208]
- 3417 W i l l i a m s o n, J. B.: *Law of licensing in England: intoxicating liquors, theatre and music-halls, including the practice of licensing sessions, the registration of clubs and all provisions of the Licensing-Act 1902*. 2nd ed. London: Clowes '02. (828) 8°. 18s. [336.271.1]
- 3418 A s h l e y, P.: *The financial control of local authorities*. EJ 46. [336.28]
- 3419 B o n o m i, J.: *Il problema finanziario nella municipalizzazione dei servizi pubblici*. CS 23. [336.28]
- 3420 B r a n z o l i - Z a p p i, E.: *La beneficenza dello Stato*. GE 12. [336.01]
- 3421 F a i r c h i l d, J. R.: *The financing of the South African war*. AAP 3. [336.01]

- Ferraris, C. F.: Le leggi finanziarie inglesi in ordine al bilancio. **RiS** 12. 3422
[336.01]
- Garelli, A.: L'imposta personale di fronte ai carichi di famiglia. **RiS** 12. 3423
[336.24]
- Monzie, de: Les pétroles et le budget. **RPP** 12. [336.271] 3424
- Moos, F.: L'impôt sur les bourses en Allemagne. Ses résultats. **JE** 12. 3425
[336.279.5]
- Potts, Ch. S.: The independent treasury vs. bank depositories: a study in
State finance. **AAP** 3. [336.01] 3426
- Stampfer, F.: Reichsfinanzreform. **SM** 12. [336.08] 3427

11. Statisztika.

Általános.

- Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique 1903. 3428
140 année. Gotha: J. Perthes '02 (XXIV, 1200) 16°. geb. M. 8.—. [058]
- Gothaischer genealogischer Hofkalender, nebst diplomatisch-statistischen Jahr- 3429
buch 1903. Jg. 140. Gotha: J. Perthes ('02) (XXIV, 1127) 16°. geb. M. 8.—. [058]
- Meitzen, A.: Geschichte, Theorie und Technik der Statistik. 2. Aufl. Stuttgart: 3430
Cotta Nfg. '03 (X, 240) 8°. M. 6.—. [311]
- Memorandum on the comparative statistics of population, industry and commerce 3431
in the United Kingdom and some leading foreign countries. London: Eyre &
Spottiswoode '02 (53) 2°. (Board of trade.) [311.2]
- Proceedings of the associations of officials of Bureaus of labor statistics of Ame- 3432
rica. 18th annual convention. New-Orleans: '02 (176) 8°. [311.3]

Ausztria.

- Oesterreichisches Städtebuch. Statistische Berichte v. grösseren österr. Städten, 3433
hrsg. durch die k. k. statist. Centralcommission. Red. unter der Leitung v. K.
Th. v. Inama-Sternegg u. R. Fuhrmann. Jg. 9. Wien: Hof- u. Staatsdruckerei
'02 (CXXI, 905) 8°. K. 12.—. [310 (436)]
- Oesterreichische Statistik. Hrsg. von der k. k. statist. Centralkommission. Bd 56, 3434
61, 62. Wien: Gerold's Sohn in Komm. 4°. (56: Ergebnisse der Grundbesitzsta-
tistik in Oesterreich nach dem Stande v. 31. XII. 1896. H. 1: Niederösterreich.
'02 (II, XLVI, 33) K 2.40. — 61, H. 4: Statist. Uebersicht der Verhältnisse der
österr. Strafanstalten und der Gerichtsgefängnisse im J. 1898. Bearb. im k. k.
Justizministerium. '02 (II, XXVII, 91) K 4.60. — 62, H. 3: Bewegung der Be-
völkerung in Oesterreich im J. 1899. (II, LXXV, 269) K 10.—. [310 (436)]
- Winckler, J.: Die Zwangsversteigerungen von Liegenschaften im J. 1900. **StM** 10. 3435
[347.952: 310]
- Winckler, J.: Die Ergebnisse des Konkursverfahrens im J. 1901. **StM** 10. 3436
[343.535: 310]

Magyarország.

- Ungarische Statistische Mitteilungen. Hrsg. vom Kgl. ung. statist. Centralamt. 3437
N. Serie. Bd. 3: Auswärtiger Handel der Länder der ung. Krone i. J. 1901.
Budapest: Kilián's Nfg. '02 (IX, 139, 303) 8°. K 5.—. [310(439)]

Nagybritannia.

- Colonial and other possessions of the United Kingdom: Statistical tables. Part 3438
25. 1900. London: Eyre & Spottiswoode. '02. 5/6. [310(42)]
- United Kingdom Statistical abstract from 1887—1901. 49th nr. London: Eyre & 3439
Spottiswoode '02 8°. 1/2. [310(42)]

Német birodalom.

- Beiträge zur Statistik des Grossherzogtums Hessen. Hrsg. v. der grossh. Central- 3440
stelle f. die Landesstatistik. Bd. 46., Hft. 11: Statistik der Straf- u. Gefange-
nen-Anstalten im Grossherzogtum Hessen f. d. J. vom IV. 1899 bis 31. III.
1900. Darmstadt: Jonghaus '02 (IV, 32) 4°. 80 Pf. [310(431)]
- Preussische Statistik. Hrsg. v. statist. Bureau in Berlin. H. 142, 168, 176. Ber- 3441
lin: Selbstverl. 4°. (142. Berufs. u. Gewerbezahlung v. 14. VI. 1895. H. 2: Die

landwirtschaftlichen Betriebe, insb. die landwirtschaftlichen Hauptbetriebe. '02. (V, 425). M. 12.— — 168. Statistik der Landwirtschaft für d. J. 1900. Tl. 2: Die Forsten und Holzungen im besonderen. '02. (III, XXII, 91). M. 3.60. — 176. Das gesamte niedere Schulwesen im J. 1901. Tl. 3: Die öffentlichen Volksschulen. '02. (IV, 553). M. 13.60. [310(431)]

- 3442 Statistik des Deutschen Reichs. Hrsg. v. kaiserl. statistischen Amt. Neue F., Bd. 39, 143, 145. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht. 4°. (39. Die Stromgebiete des Deutschen Reichs. Tl. 2, c: Gebiet der Ems. '02. (VI, 92, 5). M. 2.— — 143. Auswärtiger Handel des Deutschen Zollgebietes im J. 1901. Tl. 2: Darstellung nach Warengattungen. '02. (IV, 409, 30). M. 6.— — 145. Die Binnenschifffahrt im J. 1901. '02. (IV, 223). M. 5.— [310(43)]

Svájcz.

- 3443 Politisches Jahrbuch der schweizerischen Eidgenossenschaft. Hrsg. von C. Hilty. Jg. 16. 1902. Bern: Wyss '02. (VII, 708) 8°. M. 9.— [310(494)]

Japán.

- 3444 Statistics illustrating the financial and economic condition of the Empire (of Japan) from 1893 to 1901. Tokio: '02. (387) 8°. [310(52)]

Amerika (Texas).

- 3445 Raines, C. W.: Yearbook for Texas, 1901. Austin: Gammell Book Co. '02 (440) 8°. \$ 2.— [310(73)]

12. Osztylyozatlan.

- 3446 Bebel, A.: Die bevorstehende Reichstagswahl. Rede. Berlin: Buchhl. »Vorwärts« '02. (16) 8°. 10 Pf.
- 3447 (Budapest). A budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtárának katalogusa. Szerk. Szabó E. (Catalogue de la bibliothèque de la chambre de commerce et d'industrie de Budapest.) Budapest: Kilián biz. '02. (XXXII, 891) 4°. 12 K. [017.1]
- 3448 Comoda, A.: Lasker, Liebknecht, Beyschlag. Drei Zwiegespräche. Stuttgart: Süddeutsche Verlagsbuchh. '02. (III, 187) 8°. M. 1.—
- 3449 Lockwood, L. V.: Colonial furniture in America. London: Balford '02 (372) 2°. 25/net.
- 3450 Pappritz, A.: Die wirtschaftlichen Ursachen der Prostitution. Berlin: Walther '03. (24) 8°. 50 Pf.
- 3451 Précis de philosophie élémentaire (Psychologie; Logique; Theodicée; Morale; Notions d'économie politique, par F. F. Paris: Poussiélgue ('02) (XI, 276) 16°.
-
- 3452 Akademikus: Zur Geschichte der Socialpädagogik. NZ 12.
- 3453 Cannan, E.: Legislation, parliamentary inquiries, and official returns. ER 4. [35.01]
- 3454 Livet, A.: La chanson »rouge« au 19e siècle. RSo 11.
- 3455 Perlmutter, S.: Tolstois Weltanschauung und ihre Entwicklung. NZ 13.

Szabó Ervin.

A magyar-osztrák monarchia külkereskedelmi forgalma a XX. század elején.

I.

Utóbbi időben Európaszerte sokat foglalkoznak a külkereskedelmi forgalom eredményeivel. Nem csoda; hiszen a jövő kereskedelmi politikája csakis a kereskedelmi statisztika adatainak mélyreható ismerete alapján vezethető helyes irányban. — A következőkben külforgalmunk főbb eredményeivel és az azokból folyó következményekkel kívánok foglalkozni. Célom első sorban az, hogy a főbb eredmények kiemelésével lehetővé tegyem annak felismerését, hogy külforgalmunk eredményei a megoldandó kereskedelempolitikai feladatoknak mily irányt tűznek ki.

Ahhoz a kevésbé használt módszerhez folyamodtam feladatom megoldásánál, hogy legelőször a statisztika adatait engedem beszélni és csak azután térek át az ezekből folyó következtetésekre. Ezt a módszert választottam azért, mert tárgyilagosabbnak tartom. Ha a számokat csak bizonyos gondolatok igazolására használjuk fel, akkor önkéntelenül is inkább vagyunk hajlandók egyoldalú képet rajzolni, mint abban az esetben, ha a számokat szerves összefüggésükből ki nem ragadva állítjuk szemünk elé. Különösen fontosnak tartom ezt a külforgalom adatainak vizsgálásánál, mert éppen e téren igen sokat vétettek az által, hogy az egyes statisztikai adatokat az ezekkel összetartozó adatok köréből kiragadva, sokszor éppen a tényekkel homlok-egyenest ellenkező állítások bizonyítására használták fel. Éppen ezért a külforgalom adatainál különös súlyt kell helyezni arra, hogy azokat kapcsolatukból ki ne ragadjuk. Sőt azt tartom, helyes megítélésükre csakis a termelési és fogyasztási adatok megfelelő tekintetbevételével lehet reményünk. Ezért a következő sorokban is odairányult egyik főtörekvésem, hogy a külforgalom adatainak megítéléséhez szükséges adatokra, első sorban a termelési és fogyasztási adatokra is kiterjeszkedjem, a mennyiben a rendelkezésre álló statisztikai anyag alapján az csak lehetséges volt.

Egy pillantás a magyar-osztrák monarchia külforgalmára meggyőző bennünket arról, hogy Ausztria-Magyarország külforgalmának nagysága nincsen arányban a monarchia területével; míg ugyanis területre és népességre vonatkozólag a monarchia Európa államai között harmadik helyen áll, addig a külforgalom tekintetében csak a hatodik helyet foglalja el azok között.

Az 1896—1900. időszakban a külforgalom átlag következő mennyiségeket tett ki a fontosabb európai államokban:

	Ezer korona		Ezer korona
Nagybritannia	17,666.154'0	Belgium	3,569.765'8
Német birodalom	10,542.058'2	Magyar - osztrák monar-	
Franciaország	7,618'181'6	chia	3,273.351'8
Németalföld	6,596.144'5	Oroszország	3,113.386'0

Ha e mellett tekintetbe vesszük, hogy az északamerikai Egyesült-Államok külforgalmának az értéke az 1899—1900. pénzügyi évben 10.946,020.000 koronára rugott, akkor be kell látnunk, hogy a magyar-osztrák monarchia a külforgalmat illetőleg messze elmarad a nagyobb államok mögött. Ennek az oka részben mindenesetre az, hogy Magyarország és Ausztria gazdasági tekintetben sokban kiegészítik egymást és így a forgalomnak egyik része, mely egyéb államoknál a külforgalomban szerepel, nálunk a vámterületen belül megy végbe és csak a Magyarország és a birodalmi tanácsban képviselt országok és királyságok közti forgalomban jut érvényre. A Magyarország és Ausztria közötti forgalom elég jelentékeny. Az utolsó tíz év folyamán értéke a következő összegeket érte el:

	Korona		Korona
1890	2.031,220.000	1896	2.186,064.000
1891	2.095,974.000	1897	2.189,398.000
1892	2.058,086.000	1898	2.298,126.000
1893	2.076,478.000	1899	2.399,261.000
1894	2.217,684.000	1900	2.437,838.000
1895	2.097,578.000		

A monarchia külforgalmi adatai tehát bizonyos tekintetben kiegészítendőek e számokkal.

A magyar birodalom és a birodalmi tanácsban képviselt országok és királyságok közti forgalom nagysága azonban csak részben tekinthető a monarchia külforgalmára vonatkozólag észlelhető elmaradottság okának. A fő okot inkább abban kell keresnünk, hogy a külforgalomnak mindeddig nem tulajdonítottak nálunk kellő fontosságot és ápolására, valamint fejlesztésére nem fordítottak elég gondot. Elvárhatjuk tehát, hogy a mint a monarchia kellő figyelemmel fog külkereskedelme felé fordulni, a külforgalom tetemes emelkedése sem fog kimaradni. A kilenczvenes évek szerződéseivel a magyar és az osztrák kormány ez irányban megtették az első lépéseket. Ennek az eredménye nem is késett; az utolsó évtizedben, a mint a továbbiak folyamán látni fogjuk, a monarchia külforgalma tetemesen emelkedett. Hogy azonban a siker teljes legyen, a kereskedelemnek is meg kell tennie a magáét a forgalom fejlesztése érdekében; a német kereskedők példáján okulva az idegen államok vevőközönségének utazókkal való felkeresését, az egyes piacok izlésének tanulmányozását, megfelelőbb csomagolási módokat kell kereskedőinknek felhasználni és általában nagyobb mozgékonyt kifejtetni, hogy a külkereskedelem annyira kívánatos felvirágzása bekövetkezzék. Így azután viszont a külforgalom tetemes emelkedése nem fog elmaradni.

A fejlődés jelei, a mint már említettük, nem hiányoznak.

A magyar-osztrák vámterület külforgalma az utolsó két évtizedben 2.578,911.000 koronáról 3.638,361.000 koronára, tehát 41·9°/o-kal emelkedett. Ez az emelkedés azonban a szóban forgó két évtizedre nem egyenletesen oszlik fel. Határozottabban csakis az utolsó évtizedben észlelhető. Míg ugyanis az 1880-tól 1890-ig terjedő időszakban a szaporodás csak 7·18°/o-t tesz ki, addig az 1890-től 1900-ig terjedő évtizedben az emelkedés jóval tetemesebb és 31·62°/o-ra rúg. Oly tény, mely valószínűleg a kilenczvenes évek szerződésai mellett szól, de semmi esetre sem bizonyíthat azok ellen.

Néhány fontosabb államban az utolsó évtizedre vonatkozólag a külforgalom gyarapodása százalékokban a következő:

Ország	Százalékos emelkedés	Ország	Százalékos emelkedés
Olaszország	51·98 ^o /o	Magyar-osztrák monarchia	30·07 ^o /o
Németalföld	47·02 ^o /o	Belgium	24·34 ^o /o
Német birodalom	41·64 ^o /o	Nagybritannia	19·34 ^o /o

E számokból kitűnik, hogy bár a magyar-osztrák vámterület külkereskedelme a terület nagyságával nincsen arányban, a forgalom fejlődése tekintetében a monarchia lépést tart a többi államokkal, sőt néhány oly államot is felülmúl e téren, melyekben, mint pl. Nagybritanniaiban a kereskedelem éppenséggel nem hanyatlik.

Térjünk át ezek után a bevétel és kivitel külön-külön való tárgyalására.

A bevétel értéke az utolsó két évtizedben következő volt:

	Korona		Korona
1880	1.226,922.000	1891	1.223,766.000
1881	1.283,689.000	1892	1.245,142.000
1882	1.308,347.000	1893	1.341,420.000
1883	1.249,781.000	1894	1.399,984.000
1884	1.225,245.000	1895	1.444,986.000
1885	1.115,897.000	1896	1.411,574.000
1886	1.078,447.000	1897	1.510,520.000
1887	1.136,143.000	1898	1.639,602.000
1888	1.066,136.000	1899	1.608,870.000
1889	1.178,322.000	1900	1.696,358.000
1890	1.221,466.000	1901	1.652,642.000

A kivitel értéke ellenben következőkép alakult:

	Korona		Korona
1880	1.351,989.000	1891	1.573,414.000
1881	1.462,941.000	1892	1.445,442.000
1882	1.562,785.000	1893	1.611,090.000
1883	1.499,841.000	1894	1.590,950.000
1884	1.383,002.000	1895	1.483,620.000
1885	1.344,166.000	1896	1.548,008.000
1886	1.397,264.000	1897	1.532,488.000
1887	1.345,859.000	1898	1.615,244.000
1888	1.457,591.000	1899	1.861,592.000
1889	1.532,356.000	1900	1.942,003.000
1890	1.542,753.000	1901	1.885,457.000

Ez adatokból kitűnik, hogy a két évtizedet együttesen tekintve a kivitel jobban emelkedett, mint a bevétel, míg ugyanis a kivitel emelkedése ez időszak alatt 43·64% volt, addig a bevételé csak 38·26%.

Egészen másképp áll a dolog, ha a két évtizedet külön-külön vesszük szemügyre. 1880-tól 1890-ig a bevétel általában nem gyarapodott, sőt az 1884—1890. időszak eredményei némely évben a nyolczvanas évek elején elért összegek mögött maradnak. A kivitel gyarapodása az 1880—1890. időközben 14·10% volt. A következő évtizedben egészen más a bevétel és kivitel emelkedésének egymáshoz való viszonya. A bevétel emelkedése ez időszakban nem kevesebb mint 38·87%, míg a kivételé csak 25·87%. Ennélfogva az utolsó két évtizedben a magyar-osztrák vámterület külforgalmának fejlődési irányzata különböző. Míg az első évtizedben a kivitel gyarapodása volt nagyobb, addig az utolsó évtizedben a bevétel emelkedik erősebben. Ez a körülmény már körülbelül 1897. óta oda vezetett, hogy a bevétel értéke a kivételéhez nagyon is közeledett. Sőt 1898-ban, a mint tudjuk, a bevétel nagyobb volt, mint a kivétel és így beállott az a rendkívüli esemény, hogy az osztrák-magyar monarchia kereskedelmi mérlege passiv volt, és pedig 24,358,000 koronával. Bár az 1898. év passiv kereskedelmi mérlegének egészen részleges oka van az év rossz termésében, mégis külforgalmunk fejlődésében a bevétel emelkedésére vonatkozólag mutatkozó irányzat éppenséggel nem zárja ki, hogy az osztrák-magyar vámterület külkereskedelmi mérlegében a bevétel túlsúlya már nem távoli időkből állandó jelenséggé váljék. Magában ebben a jelenségben az osztrák-magyar monarchia jólétére vonatkozólag nem szabad veszélyt látnunk. Ennek a jelenségnek az okát mindenképp előtt ugyanis abban kell keresnünk, hogy az osztrák-magyar monarchia az azelőtt nagy mennyiségben kivitelre szánt cikkek tetemes részét most már lakosságának és a lakosság jólétének szaporodása folytán mind nagyobb mértékben maga fogyasztja el és így a kivitel aránylagos csökkenése folytán a bevétel részének az összforgalomban aránylag növekednie kell. Ha valamely állam lakossága jólétének emelkedése folytán termékeinek jelentékeny részét maga képes fogyasztani, ez semmi esetre sem tekinthető az illető államra nézve veszélynek.

A bevétel és kivétel természetének közelebbi vizsgálatánál alapul vehetjük a következő táblázatot:

Behozatal.

Év	Nyersanyagok		Félgyártmányok		Készgyártmányok	
	érték 1000 koronában	a bevétel hány %-a	érték 1000 koronában	a bevétel hány %-a	érték 1000 koronában	a bevétel hány %-a
1892	666,494	53·53	208,596	16·75	370,052	29·72
1893	739,952	55·16	211,114	15·74	390,354	29·10
1894	761,948	54·38	222,358	15·83	416,278	29·74
1895	810,788	56·11	228,310	15·80	405,888	28·09
1896	780,924	55·32	221,774	15·71	408,876	28·97
1897	857,720	56·78	212,972	14·10	439,823	29·12
1898	971,158	59·23	211,270	12·89	457,174	27·88
1899	915,680	56·91	229,107	14·24	464,083	28·85
1900	997,031	58·77	231,064	13·62	468,263	27·61
1901	972,902	58·87	230,955	13·97	448,785	27·16

Kivitel.

Év	Nyersanyagok		Félgyártmányok		Készgyártmányok	
	érték 1000 koronában	a kivitel hány %-a	érték 1000 koronában	a kivitel hány %-a	érték 1000 koronában	a kivitel hány %-a
1892	598.630	41.41	178.354	12.34	668.458	46.25
1893	670.064	41.59	205.718	12.77	735.304	45.64
1894	740.000	46.51	193.362	12.15	659.588	41.34
1895	636.474	42.90	195.446	13.17	651.700	43.93
1896	636.588	41.12	206.942	13.37	704.478	45.51
1897	650.926	42.48	230.860	15.06	650.702	42.46
1898	687.546	42.57	242.474	15.01	685.224	42.42
1899	817.792	43.93	280.374	15.06	763.426	41.01
1900	819.114	42.18	303.182	15.61	819.707	42.21
1901	818.805	43.43	269.260	14.28	779.392	42.29

Ez adatok vizsgálásánál rögtön feltűnik, hogy a bevétel jellege sokkal határozottabb, mint a kivitelé. Míg ugyanis a kivitelnél sem a nyerstermények, sem pedig a készgyártmányok határozott túlsúllyal nem bírnak, addig a bevételnek több mint a fele (az utolsó két évben 58%) nyersterményekből áll. A készgyártmányok bevitele ugyan absolute véve nem csökken, mindamelletz azonban a fenti táblázat adatait ez irányban nem szabad a monarchia iparának fejlődésére nézve hátrányosoknak tekintenünk, mert a készgyártmányok bevitele az utolsó öt évben aránylag és pedig 2%-kal csökkent az előző öt évhez képest.

A kivitelnél a nyerstermények és kész gyártmányok nagyjában egyensúlyban vannak. A félgyártmányok kivitelére különös figyelmet kell fordítanunk. Ezeknél ugyanis még aránylagos csökkenéssel sem találkozunk. Főkép a fa- és csontipar félgyártmányaira és a különböző fonalakra vonatkozólag áll ez; előbbieik kivitele 1901-ben 122,093.000 koronát tett ki, utóbbiaké pedig 38.772.000 koronát.

A magyar-osztrák monarchia külforgalma termelési ágak szerint következőkép oszlik meg:

Behozatal termelési ágak szerint:

Év	Mező- és erdőgazdasági, valamint halászati termékek		Bányászati és kohászati termékek		Ipari termékek	
	érték 1000 koronában	hány %	érték 1000 koronában	hány %	érték 1000 koronában	hány %
1892	573.880	46.09	112.216	9.01	559.046	44.90
1893	639.452	47.67	130.514	9.73	571.454	42.60
1894	648.954	46.36	139.050	9.93	611.980	43.71
1895	687.796	47.60	149.212	10.33	607.978	42.07
1896	656.128	46.48	152.790	10.84	602.476	42.68
1897	736.794	48.78	162.184	10.74	611.542	40.48
1898	835.394	50.95	180.070	10.98	624.138	38.07
1899	756.504	47.02	197.296	12.26	655.070	40.72
1900	800.535	47.19	230.323	13.59	665.500	39.23
1901	774.831	46.88	222.650	13.47	655.161	39.53

Kivitel termelési ágak szerint:

Év	Mező- és erdőgazdasági, valamint halászati termékek		Bányászati és kohászati termékek		Ipari termékek	
	érték 1000 koronában	hány %	érték 1000 koronában	hány %	érték 1000 koronában	hány %
1892	528.356	36.55	91.120	6.31	825.966	57.14
1893	596.380	37.02	94.658	5.87	920.052	57.11
1894	670.262	42.13	88.764	5.58	831.924	52.29
1895	563.746	38.00	91.910	6.19	827.964	55.81
1896	558.126	36.06	96.194	6.21	893.688	57.73
1897	564.134	36.81	103.134	6.73	865.220	56.46
1898	584.974	36.21	119.336	7.39	910.934	56.40
1899	698.344	37.51	138.280	7.43	1,024.968	55.06
1900	691.774	35.62	146.569	7.54	1,103.660	56.90
1901	690.359	36.61	148.876	7.89	1,046.222	55.48

A bevétel legnagyobb része e szerint a mező- és erdőgazdasági, valamint halászati termékekre esik; második helyen az ipari termékek vannak, míg a bányászati és kohászati termékek a harmadik helyet foglalják el. A növekedés mértékét tekintve, a bevétel gyarapodása legnagyobb a bányászati és kohászati termékeknél. A mező- és erdőgazdasági, valamint a halászati termékek bevételének gyarapodása 35.01⁰/₀-ot, az ipari termékeké pedig 17.20⁰/₀-ot tett ki. Látjuk tehát itt, hogy bár az iparcikkek behozatala az abszolút számokat tekintve nem csökken, mégis az összes bevételnek aránylag kisebb része esik az iparcikkekre. E jelenség igen fontos tanúsága az osztrák-magyar ipar fejlődésének; mindamelllett kellő méltánylásban még nem részesült.

A kivitelnél az iparcikkek határozottan túlsúlyban vannak; több mint a fele a kivitelnek ipari cikkekből áll. Míg a mező- és erdőgazdasági meg halászati termékekben, továbbá a bányászat és kohászat cikkeiben a monarchia mérlege passiv, addig iparcikkek tekintetében kereskedelmi mérlegünk tetemesen activ. Második helyen a kivitelnél a mező- és erdőgazdasági, valamint a halászati cikkek, harmadik helyen pedig a bányászati és kohászati termékek vannak. A mi az egyes termelési ágak kivitelének növekedési irányzatát illeti, e tekintetben első helyen a bányászati és kohászati cikkek állanak; ezek kivitelének gyarapodása az utolsó tíz évben 63.38⁰/₀-ot tett ki, míg a mező- és erdőgazdasági, valamint halászati termékek kivitele ugyanazon idő alatt 28.76⁰/₀-kal, az iparcikkeké pedig csak 26.60⁰/₀-kal gyarapodott. Tehát, bár az iparcikkek a kivitelnek több mint felét teszik ki, ezek tekintetében a kivitel mégis csak legkevésbé növekszik.

Ez utóbbi tény könnyen egy lényeges félreértésre adhat okot. Ha ugyanis magában csak azt a körülményt tekintjük, hogy a kilenczvenes évek szerződési korszakában az iparcikkek kivitelének a gyarapodása nem tartott lépést a mezőgazdasági, és bányászati- és kohászati cikkek kivitelének növekedésével, akkor könnyen arra a téves következtetésre juthatnánk, hogy a monarchia iparára nézve

károsak voltak a szerződések. Bár a külforgalmi adatokból folyó következtetéseket értekezésem végén külön akarom tárgyalni, nem állhatom meg, hogy itt ily lényeges tévedés megelőzése végett legalább néhány szót ne szóljak e körülmény okáról. Először is az ipari kivitelről illetőleg világszerte kedvezőtlen conjuncturák voltak a szóban forgó korszakban, úgy, hogy a monarchia kivitelére már csak az általános ipari depressió következtében is rossz idők jártak. Másodszor és főképp csakis annak a tekintetbe vételével lehetséges a kérdés helyes megítélése, hogy ugyanebben a korszakban az iparczikkék behozatala — bár az abszolút számokat tekintve nem — de aránylag mégis elég lényeges csökkenést mutat fel, mert 1892-ben az iparczikkék behozatala 44·90°/o-ot (tehát majdnem 45°/o-át) képezte az összes behozatalnak, míg 1901-ben csak 39·53°/o-ot tett ki. A viszonylagos csökkenés tehát 5°/o. Az iparczikkék behozatalában mutatkozó eme elég jelentékeny viszonylagos csökkenés még nagyobb figyelmet érdemel, ha meggondoljuk, hogy ez idő alatt az iparczikkék fogyasztása a monarchiában mindenestre tetemesen növekedett. A gyártmányok kivitelében észlelt gyengébb növekedés tehát nagyrészt a hazai termékek fogyasztásában beállott jelentékeny gyarapodásnak a következménye és mindenestre csak e körülménnyel együtt ítélhető meg helyesen. Ha a szerződések egyrészt a felsorolt okoknál fogva iparunk kivitelét nem emelheték talán oly mértékben, a mennyire az kívánatos volna, másrészt még sem engedték meg, hogy a monarchia piacját a külföld eláraszsa iparczikkéivel.

A monarchia külforgalmának behatóbb tanulmányozása azonban még egy oly tényre vezet bennünket, mely a kilenczvenes évek szerződéseinek az ipari fejlődésre nézve gyakorolt kedvező hatását bizonyítja; e tény t. i. a bányászati és kohászati czikkék bevitelének tetemes emelkedése. Kétségtelen, hogy a szén, valamint a nemtelen fémek behozatalában beállott oly tetemes gyarapodás, milyent alább a monarchia forgalmát illetőleg vizsgálni fogunk, biztos jele az ipar fejlődésének.

Mielőtt áttérnék a behozatal és kivitel érdemleges tárgyalására, néhány megjegyzést kívánok még itt külforgalmunk irányára vonatkozólag tenni. Az osztrák-magyar monarchia külkereskedelmében még nagyobb az egyoldalúság, mint a német birodaloméban, mert külforgalmunkban Európára az 1901. évben a behozatal 76·98°/o-a, a kivitelnek pedig 92·01°/o-a esett. A huszadik század elején, midőn a forgalmi eszközök mindenfelé hatalmasan fejlődnek, midőn másrészt világszerte küzdelem folyik a honi termelés kelendőségét előmozdító piacokért, a forgalom ily egyoldalúságát Ausztria-Magyarországra nézve igen kedvezőtlen jelenségnek kell minősítenünk. Jele ez annak, hogy az újabb időben főképp Ázsiában megnyíló piacok meghódítását illetőleg a monarchia még igen kevés sikert ért el, pedig ha ez kellő időben meg nem történik, akkor végleg elesünk e piacok ellátásától. Midőn közeledik az az idő, melyben Magyarország is mindinkább maga fogja ipari szükségleteit fedezni, nem lehet eléggé hangsúlyozni az ázsiai piacok jelentőségét az osztrák, és a mennyiben már egyes iparágak hazánkban is exportképesek, a magyar ipar számára. Valami, bár igen kevés haladást mégis észlelhetünk a tengerentúli kereskedelem fejlődésében. A bevitt illetőleg Európára ma már körülbelül 1°/o-kal kevesebb esik, mint az előbbi években, a kivitelnél pedig

2°/o-kal kisebb Európa részesedése, mint a milyen a kilenczvenes évek közepén volt. Ennek daczára a tengerentúli kereskedelem javára eső egy-két százaléknyi haladás, ha nem lesz állandó, csak igen csekély eredménynek tekinthető.

Európa után legnagyobb fontossággal a monarchia külkereskedelmére nézve Amerika bír. Az amerikai bevétel összes bevételünk 12·24°/o-át teszi ki, az oda irányuló kivitel 2·40°/o-ra rug 1901-ben. A többi világrészek közül csak Ázsiával folytatunk számottevő mértékben kereskedést; az Ázsiából jövő bevétel 8·11°/o, az oda irányuló kivitel 3·77°/o. E forgalom nem éppen jelentéktelen emelkedési irányzatot mutat; 1893-ban az Ázsiába irányuló kivitel 1·11°/o-ot tett ki, sőt 1894-ben csak 0·99°/o volt; 1899-ben már 2·38°/o-ot ért el, míg 1901-ben az előbb említett arányt öltötte. Az ázsiai piacoknak fent említett fontosságánál fogva kiválóan örvendetes az Ázsiába irányuló kivitel emelkedése.

Az Afrikával és Ausztráliával folytatott kereskedelmünk igen jelentéktelen. Csak a teljesség kedvéért említem, hogy 1901-ben Afrikából bevételünk 1·93°/o-a, Ausztráliából pedig 0·42°/o-a származott, míg a közös vámterület kivitelének 1·75°/o-a irányult Afrika, 0·07°/o-a Ausztrália felé.

A mi kereskedelmi mérlegünket illeti, az csak Európával szemben actív, míg a többi világrészekre vonatkozólag az onnan származó bevétel az oda irányuló kivitel felülmúlja. Kereskedelmi mérlegünk passivitása legnagyobb Amerikával szemben; e világrészszel folytatott kereskedelmünkben a bevétel nem kevesebb mint 56,945.000 koronával múlta felül a kivitelét. Ez a körülmény annyiban kedvezőtlen az osztrák-magyar monarchiára nézve, a mennyiben bizonyítja, hogy bár e világrészek termékeiből sokat fogyasztunk, még sem sikerült ennek fejében piaczaikon iparunk termékeinek nagyobb kelendőséget szerezni.

Az egyes világrészekkel való forgalmunk méreteit feltüntető abszolút számok a következők:

	Behozatal értéke 1000 koronában		Kivitel értéke 1000 koronában		
	1891	1901	1891	1901	
Európa	475.520	1,272.192	Európa	759.145	1,734.812
Amerika	67.446	202.246	Amerika	16.498	45.301
Ázsia	58.583	133.937	Ázsia	5.589	71.162
Afrika	6.187	31.965	Afrika	4.912	32.931
Ausztrália	3.581	6.982	Ausztrália	563	1.251

Az egyes országokkal való forgalmunkat illetőleg a bevétel és kivitel részletes tárgyalásánál elég alkalom fog nyíltni a fontosabb tények kiemelésére, itt csak azt akarom jelezni, hogy vámterületünk forgalma nem kis egyoldalúságot mutat fel e tekintetben is; kivált a kivitelnél feltűnő ez a jelenség. Kivitelünknek több mint 60°/o-a három országba, a német birodalomba, Nagybritanniába és Olaszországba irányul.

A bevételnél legelső helyen a német birodalom áll 1901-ben 633,545.000 koronával és 38·34°/o-kal. Nagybritanniából 136,539.000 koronáért (a bevétel 8·25°/o-a), az északamerikai Egyesült-Államokból 128,517.000 koronáért (7·78°/o), Olaszországból 104,097.000 koronáért (6·30°/o), Brit-Indiából 94,992.000 koronáért (5·75°/o), Oroszországból

pedig 86,258.000 koronaért (5·22°/_o) hozunk be árukát. Franciaországi bevitelünk értéke 55,468.000 korona (3·36°/_o), a Svájczé 49,235.000 korona (2·98°/_o), Szerbiáé 41,986.000 korona (2·54°/_o), Romániáé 37,782.000 korona (2·31°/_o), Braziliáé pedig 37,782.000 korona (2·29°/_o). A többi államok bevitelke kevesebb jelentőséggel bír és 2°/_o-on alul marad.

A kivittelt illetőleg is a német birodalomé az első hely; 910,316.000 korona, a kivitel 48·28°/_o-a irányul Németországba. A nagybritanniai kivitel 186,890.000 koronát (9·91°/_o), az olaszországi 136,473.000 koronát (7·24°/_o), az oroszországi 72,734.000 koronát (3·86°/_o), a törökországi 67,423.000 koronát (3·58°/_o), a franciaországi 65,155.000 koronát (3·46°/_o), a svájci 64,428.000 koronát (3·42°/_o), a romániai pedig 47,806.000 koronát (2·54°/_o) tesz ki, míg a többi államokba irányuló kivitel 20 millió koronán alul marad és kivitelünk 2°/_o-ánál kevesebbet tesz ki.

Kereskedelmi mérlegünk a német birodalommal szemben tetemesen és pedig 1901-ben 276,771.000 koronával activ. Jelentékenyen felülmúlja a kivitel a bevittelt ezenkívül az olaszországi és nagybritanniai forgalomban, továbbá a Svájczczal, Franciaországgal, Németalfölddel, Romániával, Törökországgal és Egyiptommal folytatott kereskedelemben. Passiv a monarchia kereskedelmi mérlege az Egyesült-Államokkal szemben 95,817.000 koronával, Brit-Indiával és Braziliával 30 millió koronán felül, míg a belgiumi, oroszországi, szerbiai, görögországi, holland-indiai és chilei forgalomban a bevitel túlsúlya csekélyebb. Legnagyobb tehát kereskedelmi mérlegünk passivitása az Egyesült-Államokkal szemben.

A kereskedelmi mérleg alakulását illetőleg az utolsó évtized folyamán csak kevés változást látunk az egyes államokkal folytatott forgalmat tekintve. Az 1891. év eredményeihez hasonlítva az 1901. év adatait — kevésbé lényeges változásokat nem tekintve — csakis Angliával folytatott kereskedelmünkben tapasztalhatunk lényeges változást, a mennyiben 1891-ben Nagybritanniával szemben kereskedelmi mérlegünk passiv volt, míg most elég jelentékenyen activ.

Igen érdekes az egyes országokkal folytatott kereskedelmünket annak növekedési arányát illetőleg szemügyre venni. Az absolut számokat tekintve, legtetemesebb gyarapodást a német birodalomból hozzánk irányuló behozatal mutat fel, mely 1891 óta 413,440.000 koronával növekedett; az északamerikai Egyesült-Államok behozatala ugyanezen idő alatt 104,959.000 koronával, Nagybritanniáé 71,924.000 koronával, Olaszországé pedig 70,026.000 koronával gyarapodott. A kivittelnél szintén a német birodalom foglalja el az első helyet; az ide irányuló kivitel 1891 óta 537,877.000 koronával növekedett; második helyen áll Nagybritannia 133,387.000 koronával, harmadik helyen Olaszország 89,657.000 koronával. Több mint 50 millió koronát tesz ki a Brit-Indiába, Oroszországba és Törökországba irányuló kivitel gyarapodása.

Úgy hiszem, nem érdektelen a forgalom növekedésének arányát feltüntető adatok szemlélése sem, ezért legyen szabad e helyen egy erre vonatkozólag készített összeállításomat beiktatnom:

Az egyes fontosabb államok bevitelének gyarapodása 1891-től 1901-ig százalékokban.

Románia	836·5%
Egyesült-Államok	487·9 »
Holland-India	315·1 »
Oroszország	209·0 »
Olaszország	205·5 »
Belgium	203·6 »
Törökország	203·3 »
Németbirodalom	187·7 »
Németalföld	176·1 »
Franciaország	154·8 »
Svájcz	113·0 »
Nagybritánia	111·3 »

Az egyes fontosabb államok kivitelének gyarapodása 1891-től 1901-ig százalékokban.

Brit-India	1.256·9%
Egyiptom	493·4 »
Törökország	313·6 »
Oroszország	305·3 »
Nagybritánia	249·2 »
Egyesült-Államok	216·4 »
Németalföld	207·1 »
Olaszország	191·5 »
Németbirodalom	144·4 »
Románia	114·3 »
Franciaország	95·9 »

II.

Térjünk át most már a bevitel és kivitel közelebbi vizsgálására. Minden ország külforgalmában észlelhető, hogy a bevitel és kivitel igen tetemes, mondhatni legnagyobb részét aránylag kevés árú, illetőleg árúcsoport teszi ki; ezek felsorolásával az illető ország külkereskedelme teljesen jellemezve van. Ugyanez áll természetesen az osztrák-magyar monarchia külforgalmáról is.

A legfontosabb cikk, melynek tekintetében már a természet is bevitelre utalja vámterületünket, a *gyapot*. Ez árú a behozatal értékét tekintve már évek óta az első helyet¹⁾ foglalja el az osztrák-magyar monarchia behozatalában. 1901-ben a gyapotbevitel 142,900.000 koronára rúgott és az összes behozatal 8·7%-át vette igénybe. E behozatal legnagyobb része természetesen Ausztriára esett, mi gyapotiparunknak az osztrák mellett való elenyésző csekély voltát bizonyítja. Az utolsó öt évben (1896–1900) a gyapotbehozatalnak több mint 96%-a esett Ausztriára. A magyar gyapotipar, a mint azt az ipari statisztikai felvételek mutatják, még csak igen csekély mértékben képes a hazai piacz szükségletét fedezni; 1896–1900-ig átlag évente csak 4,994.600 kg.-nyi gyapotbehozatal esett az egész magyar birodalomra.

A monarchia gyapotbehozatalának viszonylagos nagyságáról képet alkothatunk magunknak, ha tekintetbe vesszük, hogy a monarchia behozatala a német birodalom gyapotbevitelének körülbelül fele-részével egyenlő. Ebből láthatjuk, hogy bár a monarchia gyapotipara Németország ezen iparágához távolról sem hasonló nagyságú, az mégis igen tetemes gyapotmennyiségeket dolgoz fel. Még szembetűnőbb e tény, ha visszatekintünk ötven év előtti gyapotbehozatalunkra. Az 1851–55. quinquenniumban átlag évente 32,956.000 kgot tett ki gyapotbehozatalunk; 1866–1870-től a következő ötödéves átlagig 38,992.800 kgról 51,327.600 kgra növekedett. 1881–85-ig átlag évenként 88,703.500

¹⁾ 1899-ben a magas gyapjúárak folytán a behozatalnál első helyre a gyapjú jutott; természetesen ez csak kivételes jelenség volt.

kgot tett ki, a következő öt évben 109,903.200 kgra rúgott, míg az utolsó öt évben 135,207.600 kg. volt átlag évenként. A gyarapodás az 1896—1900-iki átlagot az 1851—55-iki átlaghoz hasonlítva 310·2⁰/₀-ot tesz ki. E tetemes gyarapodás főképp az utolsó husz évben következett be. A 310·2⁰/₀-os növekedésből az első harmincz évre csupán 93·3⁰/₀ esett, míg a következő husz évben a gyarapodás 216·9⁰/₀ volt.

A behozatal értéke a nyolczvanas évek végén körülbelül 100 millió koronára rúgott, míg 1900-ban már 150 koronát tett ki. Az összes behozatalnak 8—6¹/₂⁰/₀-a esett a kilenczvenes években a gyapotbevitelre, 1900-ban a gyapotbehozatal az összes behozatalnak 9⁰/₀-át tette ki.

Az osztrák-magyar monarchiát főképp négy ország, az Egyesült-Államok, Brit-India, a német birodalom és Egyiptom látják el gyapottal, e négy országból a gyapotbehozatal 91·34⁰/₀-a származik. Az Egyesült-Államok az összes bevételnek több mint a felét, 55·27⁰/₀-ot (1901-ben) szállítják. 1900-ban az Egyesült-Államok behozatala 764,444.000 kgot tett ki 88,051.740 korona értékben a külforgalmi statisztika adatai szerint. E számok semmi esetre sem foglalják magukban az Egyesült-Államokból a monarchiába érkező összes gyapotmennyiségeket és az ezeknek megfelelő értéket; erre a feltevésre már csak az a tény is feljogosít, hogy a német birodalomból 220.370 kg. 22.656.953 korona értékben jött be gyapot a monarchiába, az összes gyapotbehozatalnak tehát 15·16⁰/₀-a. E mennyiségekben okvetlenül igen sok amerikai származású gyapot foglaltatik. Brit-India a behozatalnak 16·15⁰/₀-át, Egyiptom pedig 10·76⁰/₀-át fedezi.

Az osztrák-magyar monarchia behozatalában második helyen az 1900. év óta a szén áll. 1901-ben a szénbehozatal 64,617.940 métermázsára rúgott; értéke 107,700.000 koronát tett ki, mi az összes behozatal 6·5⁰/₀-a.

Az előtt, a ki szénbányászati viszonyainkat nem ismeri közelebről, feltűnőnek látszik, hogy nem éppen csekély szénbányászatunk ellenére ily óriási mennyiségű szenet hozunk be. Az osztrák-magyar monarchia széntermelése ugyanis az 1900. évben körülbelül 390,000.000 métermázsra volt. Hogy mégis oly mérvű behozatalra szorulunk, annak oka abban van, hogy a monarchia szénbányái főképp barnaszén szolgáltatnak. Az osztrák széntermelésnek 66·2⁰/₀-a, a magyar termelésnek pedig 78·9⁰/₀-a esett 1900-ban barnaszénre. Fekete kőszén tekintetében saját termelésünk távolról sem képes szükségletünket fedezni. Ezért a nagy behozatal. Túlnyomó részét e behozatalnak a kőszén teszi, p. o. 1900-ban a behozatal 90⁰/₀-a fekete kőszén volt, míg barnaszénben tetemes a kivitelünk. Kereskedelempolitikai szempontból tehát élesen meg kell különböztetnünk kőszén és barnaszén közt; míg az előbbi a behozatal igen fontos czikke, addig az utóbbi a kivitelben játszik nagy szerepet.

Az osztrák-magyar vámterület széntermelése az utolsó husz év folyamán igen tetemesen fokozódott. Ez idő alatt a behozatal mégis lényeges emelkedést mutat, a mi nemcsak az ipar fejlődésétől, hanem részben abból a tényből is magyarázható, hogy a termelés főképpen a barnaszénre illetőleg öltött nagyobb arányokat, míg a fekete kőszéntermelés csak kisebb haladást mutat. Míg ugyanis 1881. óta p. o. Magyarországon a barnaszéntermelés 361·1⁰/₀-kal gyarapodott, addig a fekete kőszén termelésében beállott növekedés csak 61·1⁰/₀-ot tett ki.

A vámterület szénbehozatala (kokszebehozattal együtt) 1851. óta, öt-öt éves időszakokat tekintve, következőkép alakult:

	métermázsa		métermázsa
1851—55	1,023.631	1881—85	23,803.087
1861—65	3,256.733	1886—90	31,822 373
1866—70	5,764.127	1891—95	42,576.641
1871—75	15,984.678	1896—1900	60,391.703
1876—80	18,501.940		

Ez adatokat azért vettem itt fel, mert ezekből kitűnik, hogy szénbehozatalunk az ötvenes évek óta úgyszólván minden öt éves kor-
szakban mily tetemes haladást tüntet föl. Az 1851—55. évek óta az
osztrák-magyar monarchia szénbehozatala körülbelül hatvanszorosára
nőtt az akkori behozatalnak. Aránylag leggyorsabb a szaporodás az
1866—70-ki quinquenniumtól az 1871—75-kiig volt; mert ez idő alatt
a szénbehozatal körülbelül megháromszorozódott.

A behozatal és termelés, valamint a kivitel adatainak össze-
vetése alapján a monarchia szénfogyasztása 1900-ban 372,188.849
métermázst tett ki; behozatal utján ez évben a szükségletnek
19¹/₀-a fedeztetett.

A szénbehozatal értéke a kilenczvenes évek elején 60 millió
koronán alul volt; ma már több mint 100 millió koronára rug és így
majdnem az évtized elején elért összegnek kétszeresével egyenlő. Az
összes behozatalnak az utolsó évtized elején 4⁰/₀-át tette ki, míg az
évtized végén 6¹/₂⁰/₀-ra emelkedett.

A szénbehozatalnak több mint 99⁰/₀-a a német birodalomból és
Nagybritanniából származik. A német birodalom maga több mint
94¹/₀-át szállítja behozatalunknak.

A főbb behozatali árúk közt harmadik helyen a gyapjú áll.
Bár a monarchia termelése, mint tudjuk, igen tetemes, a behozatal
1901-ben mégis 34,671.400 kgra rugott; értéke körülbelül 90,800.000
koronát tett ki. A monarchia termelése körülbelül 18 millió kgra
tehető, ebből valamivel több mint 4¹/₂ millió kg. esik Ausztriára, a
többi Magyarországra termeli (közel 13¹/₂ millió kgot). A belföldi ter-
melés azonban nem nyer mind a monarchiában feldolgozást; tetemes
része kivitel tárgyául szolgál. (1896—1900-ban körülbelül 8 millió kg.
volt a kivitel.) Ennek oka első sorban az, hogy a külföldi vevők a
jó minőségű magyar gyapjúért sokkal magasabb árakat fizetnek, mint
a hazai posztógyárosok, kik éppen az így okozott gyapjúhiány követ-
keztében azután nagy mennyiségű külföldi gyapjút vásárolnak. Kü-
lönben a gyapjúkivitel újabban állandóan csökken; míg ugyanis
1861—65-ki években a monarchia gyapjúkivitele még 16,473.700 kgot
tett ki, addig a kilenczvenes években állandóan 10,000.000 kgon alul
maradt. Azonban még abban az esetben, ha a monarchiában termelt
körülbelül 18 millió métermázsa gyapjú mind a vámterületen belül
maradna, mégis rá volnánk utalva a behozatalra, mert a posztógyárak
szükséglete az utolsó öt évben is 43—43¹/₂ millió kg. körül volt.

Az osztrák textilipar, mely már rég óta igen fontos helyet fog-
lal el az osztrák iparok között, már évtizedek óta bevitelre szorul
azon kívül, hogy a magyar gyapjú nagy részét feldolgozza. (Az
1896—1900. években átlag évenként 5,401.580 kg. magyar gyapjút

dolgozott fel az osztrák textilipar.) Már az 1851—55. években átlag 8,923.500 kg-ot tett ki a monarchia gyapjúbehozatala; az 1856—60. években 10 millió felül emelkedett (11,362.900 kg.) és az 1881—85. években már több mint 20 millió kgra (24,878.600 kg.) rugott. Az 1896—1900. években a behozatal átlag évenként 31,393.900 kg. volt. A gyarapodás az 1851—55. évek óta 251·8⁰/₀.

E tetemes behozatalnak megfelelőleg az osztrák-magyar monarchia jelentékeny összegeket is kénytelen a gyapjúbehozatal fejében a külföldnek fizetni. A kilenczvenes évek elején körülbelül 70—75 millió koronát tett ki a gyapjúbehozatal értéke, a kilenczvenes évek közepe táján a 80 millió koronát elérte, sőt 1899-ben — midőn a gyapjúárak rendkívül magasak voltak — 121.800.000 koronára rugott. Ezóta valamivel csökkent ugyan a gyapjúárak súlyedése folytán a behozatal értéke, de az utolsó években is 90 millió korona körül volt. A gyapjúbehozatal az összes behozatalnak körülbelül 5⁰/₀-át teszi ki. (A kivételes 1899-es évben 7·6⁰/₀ volt.)

A behozott gyapjú legnagyobb részét az osztrák posztógyárak dolgozzák fel. Körülbelül a behozatal 9·5⁰/₀-a esik Ausztriára. A gyapjúbehozatal, a mint a fentiekből kitűnik, folytonosan emelkedőben van. Két tényező eredményezi ez emelkedési irányzatot. Először is az osztrák-magyar monarchia gyapjútermelésének csökkenése az újabb időben, természetesen karöltve jár a juhállomány csökkenésével. Az 1884. évi állatszámolás szerint Magyarországon 10,594.867 darab juhot számláltak; az 1890-ki osztrák állatszámolás szerint Ausztriában 3,186.787 darab juh volt. A legújabb (1895-ki) magyar állatszámolás szerint a magyar birodalom juhállománya 7,526.783 darabból állott, míg az utolsó (1900-ki) osztrák állatszámolás szerint a juhok száma 2,621.026 darab volt. Ez adatok természetesen csak hozzávetőleges számításra használhatók fel a monarchia gyapjútermelését illetőleg, minthogy különböző időkből valók. Mindamellett nagyjában tájékozódhatunk a nyolczvanas és kilenczvenes évek gyapjútermelése közti különbségről, ha a behozatal és kivitel átlagos mennyiségeivel összehasonlítjuk. A monarchia gyapjútermelése körülbelül 24 millió kgra becsülhető a nyolczvanas évekre vonatkozólag, míg a kilenczvenes évek számára nagyjában 18 millió kgra állapítható meg, a csökkenés tehát körülbelül a nyolczvanas évek termelésének $\frac{1}{6}$ részét teszi ki. E számításokra vonatkozólag meg kell említeni, hogy átlag egy juhra 1·75 kg. gyapjú vétetett alapul.

A gyapjubehozatal emelkedését okozó második tényező a monarchia szövő-fonó iparának fejlődése. Míg az 1886—1890. évekre vonatkozólag körülbelül 39·4 millió kg.-ot tett ki a monarchia gyapjufogyasztása, addig 1896—1900-ra vonatkozólag 43·4 millió kg.-ra tehető; az emelkedés tehát nagyon is tetemes. Természetes, hogy egyfelől a termelés csökkenése, másfelől a fogyasztás növekedése következtében a monarchia saját termelése a hazai fogyasztásnak egyre kisebb hányadát szolgáltatja; 1886—90. években a belföldi termelés a fogyasztás 34·6⁰/₀-át fedezte, míg 1896—1900-ban átlag 22·6⁰/₀ volt csak a belföldi gyapjú hányada, míg körülbelül 77⁰/₀-a a fogyasztásnak a külföldi gyapjúra esett. Már az eddigiekből is kitűnik, hogy az osztrák-magyar monarchia nagy mértékben rászorul a külföldi gyapjúra és rászorulna arra még abban az esetben is, ha egyes kereskedelmi politikával sikerülne a hazai termelésnek mind nagyobb

részét a hazai fogyasztás céljaira biztosítani, mi mindenesetre nagyon kívánatos volna. A behozatal növekedése a jövőben annál is biztosabban várható, mert kormányunk mindent elkövet a magyar szövőfonóipar fejlődése érdekében, mi a magyarországi fogyasztás fokozatos emelkedése által Ausztriát mindinkább arra fogja utalni, hogy fogyasztásának eddig Magyarországból származó hányadát külföldi behozattal pótolja.

Az osztrák-magyar monarchia gyapjúbehozatalában első helyen a német birodalom vesz részt — 1901-ben 52·19⁰/_o-kal, — utána következik Belgium (19·05⁰/_o-kal) és ez után Nagybritannia (6·57⁰/_o-kal). E tény igen szomorú bizonysgot tesz közvetítő kereskedelmünk fejletlenségéről; a német birodalomnak saját termeléséből alig marad sok felesleg a kivitelre; hiszen termelése kisebb a monarchia termelésénél (1895-ben 14·45 millió kg.), szövőfonóipara pedig hasonlíthatatlanul fejlettebb a monarchia iparánál. Hogy pedig Belgiumnak sem lehet igen nagy gyapjúfeleslege, az is kétségtelen; hiszen Belgiumnak van Európában a legkisebb juhállománya. E mennyiségek legnagyobb része tehát tengerentúli, amerikai és ausztráliai gyapjú, mely azonban német és belga kereskedők közvetítésével keresi fel a monarchiát. A tengerentúli államokból jövő szállítmányok a statisztikai adatok szerint aránylag csak kis részét teszik behozatalunknak. Ausztrália 4·43⁰/_o-ot, Argentína 4·03⁰/_o-ot, Brit-India pedig 2·29⁰/_o-ot szállított.

A következő (negyedik) helyet behozatalunkban a nemtelen fémek foglalják el. Ezek tekintetében a honi termelés határozottan elégtelen. Kivált horgany, ólom és réz tekintetében szorulunk nagyobb arányú behozatalra. Ezért a fémipar és elektromosipar fejlődésével előrelátható volt a behozatal tetemes növekedése.

E növekedés nem is maradt el. A kilenczvenes évek elején a nemtelen fémek behozatala a tizenegyedik helyen állott a fontosabb behozatali cikkek közt, míg ma negyedik helyen áll. A kilenczvenes évek elején 29·6 millió koronát és a behozatal 2·5⁰/_o-át tette ki, míg 1900-ban 66·1 millió koronára rúgott és 3·9⁰/_o-a volt az összes behozatalnak. 1891. óta tehát a nemtelen fémek behozatala több mint a kétszeresére növekedett. 1901-ben a nemtelen fémek behozatalának az értéke valamivel süllyedt, de ez nem a mennyiség csökkenésének, hanem a réz-, horgany- és az ón-árak eléggé jelentékeny süllyedésének a következménye.

A behozatal értékének legnagyobb része a horganyra és rézre esik. E két fém behozatala fejében az osztrák-magyar monarchia az 1896—1900. években átlag 16,366,951·4 koronát fizetett a külföldnek. Az ónbehozatal is 7,311,976·8 koronára rúgott az 1896—1899. években. A horgany-, réz- és ón-behozatal az összes nemtelen fémek behozatalának majdnem felét — 47·9⁰/_o-át — teszi ki.

Az átlagos mennyiségek tekintetében némileg másképp áll a dolog, a mennyiben itt már a horgany áll az első helyen — az 1896—1900. évi átlagot tekintve — 169,390·2 métermázsával, míg az ólom és ólomötvények behozatala 79,210·8 métermázsát, a rézé 51,576·4-et, az óné 34,037·2-t, a sargaréz behozatala pedig 20,708·2 métermázsát tett ki.

Éppenséggel nem érdektelen a termelési adatokat a behozatal számaival összevetni. A monarchia ipara leginkább a réz behozata-

lára szorul rá; a behozatal e cikk tekintetében a termelésnek körülbelül négyszeresét haladja meg (az 1896—1900. évekre vonatkozólag a termelés átlag 12.001·4 métermázsá volt). A horgany tekintetében a behozatal körülbelül kétszeresét teszi a termelésnek (a monarchia horganytermelése 68.757·4 métermázsára tehető). Ólom tekintetében már sokkal kevésbé vagyunk a külföldre utalva. A termelés itt már nagyobb, mint behozatalunk. Az ólom és ólomötvények behozatala az utolsó ötödéves időszakban (1896—1900) a 126.796·2 métermázsát kitevő ólomtermelésünknek 62·4⁰/o-át tette ki.

Ez adatok végigtekintése után lehetetlen a nemtelen fémek behozatalának még tetemes növekedését nem várni. A monarchia bányászati és kohászati termelése remélhetőleg a jövőben még tetemesen fokozódni fog, mindamellet az ipar növekedése mind nagyobb mennyiségeket fog követelni és a hazai bányászat távol áll attól, hogy e növekedett szükségletet fedezhesse.

A nemtelen fémek behozatalában főkép négy ország részesedik: a Német birodalom, az Egyesült-Államok, Nagybritannia és Brit-India. E négy ország az összes fémbehozatalnak 93⁰/o-át szolgáltatja. Legnagyobb a behozatal a német birodalomból, honnan 1900-ban a behozatal 47·81⁰/o-a jött; az Egyesült-Államok részesedése 31·83⁰/o-ot tett ki. E két ország behozatala éppen ellenkező irányzatokat követ; a Német birodalom behozatala csökken, míg az Egyesült-Államoké jelentékenyen növekszik. 1891-ben a Német-birodalomból a nemtelen fém behozatal 73·31⁰/o-a származott, míg az Egyesült-Államok csak 1·01⁰/o-ot szolgáltatott; már 1895-ben a viszony nagyon megváltozott, a mennyiben a német birodalomra csak 60·79⁰/o, az Egyesült-Államokra pedig már 11·94⁰/o esett. A Német-birodalom behozatalát az Egyesült-Államoké szemmel láthatólag kiszorítja a monarchia piacáról. Az 1901. év e tekintetben Németországra nézve az előbbieknél valamivel kedvezőbb volt, mert a német birodalomból a behozatal 50·81⁰/o-a származott, az Egyesült-Államokból pedig csak 20·87⁰/o. Nagybritanniából 1900-ban a behozatal 8·05⁰/o-a származott, míg Brit-India 5·31⁰/o-ot szolgáltatott. Az utóbbi ország behozatala elég szép haladást mutat; még 1895-ben csak 2·71⁰/o-ot tett ki a Brit-Indiából származó nemtelen fémbehozatal.

A Német-birodalom behozatala főkép horgany, ón és sárgaréz tekintetében bir nagy fontossággal; már az ólombehozatalnál nagy szerep jut az Egyesült-Államoknak is (honnan körülbelül a németországi behozatal felének megfelelő mennyiség származik), míg a réz tekintetében határozottan az Egyesült-Államoké az elsőség. (1901-ben az Egyesült-Államok rézbehozatala 104.794 métermázsát tett ki, míg a német birodalomé 44.423 métermázsára rugott.) Nagybritannia főkép réz tekintetében fontos; Brit-India kiváltkép ónt hoz be.

Szakítsuk félbe a behozatal főbb cikkeinek közelebbi vizsgálatát, hogy az eddig előadottakból folyó következtetéseket levonhassuk. Az eddig vizsgált cikkeknek két közös kereskedelempolitikai vonásuk van: 1. mind kivétel nélkül tömegfogyasztási cikkek; 2. a fogyasztás túlnyomó részét a monarchia behozatal útján fedezi. A gyapot kivételével, mely égővünk folytán a monarchia területén nem termelhető, a többi kérdéses cikkben a monarchia is elég tetemes mennyiségeket termel; azonban a fogyasztás oly nagy mértékű, hogy a belföldi termelés a fogyasztásnak csak igen kis hányadát

képes fedezni, részint természeti körülmények következtében, mint p. o. nemtelen fémek és szén tekintetében, részint pedig mint a gyapjúnál gazdasági okoknál fogva.

A következő behozatali cikkek, melyek tárgyalására most áttérünk, kereskedelempolitikai jellegüket a belföldi termelés és a behozatal közti aránynak oly alakulásától nyerik, hogy a fogyasztás nagy, sőt legnagyobb részét a hazai termelés szolgáltatja; kivétel e cikkek közt egyedül a kávé, melynél behozatal útján kell egész szükségletünket fedezni.

Első helyen, a behozatal értékét tekintve, e cikkek között a *dohány* áll. 1901-ben körülbelül 52 millió koronára rúgott a dohány-behozatal és az összes behozatal értékének 3·2⁰/₀-át tette ki. E tetemes behozatal oka nem kis mértékben a dohánymonopolium fennállásában kereshető. A monopolium életbelépését megelőzőleg a dohánytermesztés kiterjedtebb volt; nemcsak Magyarország, hanem Ausztria dohánytermesztése is sokat szenvedett, és az osztrák mezőgazdák nevében *Frankl* 1900-ban megjelent munkájában ¹⁾ erősen hangsúlyozta a dohánymonopolium káros hatását a dohánytermesztésre, kivált Kelet-Galicziát, Dél-Tirolt és Dalmáciát valamint a Bukovinát tekintve. Sőt Frankl nézete szerint a monarchia mérlege dohányban *activ* volna, ha a monopolium megszűnnék. A monarchia dohánytermelésének ¹¹/₁₂-részét Magyarország szolgáltatja. 1900-ban Magyarországon 39.512 hektárt tett ki a learatott terület, a termelt dohánymennyiség 599.194 métermázsára rúgott. Húsz évvel ezelőtt a learatott terület tetemesen nagyobb volt; 1881-ben 60.771 hektárt tett ki; a termés ellenben aránylag sokkal kisebb volt (1881-ben 599.194 métermázsára). Ausztriában a dohánynyal bevetett terület sokkal kisebb, 1900-ban 3.665 hektárt tett ki, a termés pedig 52.987 métermázsára volt. A monarchia összes termelése 1900-ban 652.181 métermázsát tett ki, a mi körülbelül a német dohánytermés kétszeresének felel meg.

Dohánytermésünk meglehetősen nagy része nem a monarchián belül fogyasztatik, hanem kivitelre kerül; a termésnek körülbelül egy kilencedrészre a külföldre vitetik ki. 1900-ban a kivitel 72.090 métermázsára rúgott. A monarchia fogyasztása a fenti adatok alapján 794 560 métermázsára tehető.

A behozatal legnagyobb része (32·96⁰/₀-a) Holland-Indiából származik; még 1891-ben csak 12·81⁰/₀ volt a hollandindiai dohány-behozatal és csak újabban öltött nagyobb arányokat; 1898. óta állandóan 30⁰/₀-on felül van. Második helyen a török behozatal áll, mely 1900-ban 25·31⁰/₀-ot tett ki. Braziliából 15·32⁰/₀, az Egyesült-Államokból 8·74⁰/₀ származott. Feltűnő jelenség, hogy dohány tekintetében az Egyesült-Államok behozatala az utolsó években nemcsak *relative*, hanem az *absolut* számokat tekintve is igen tetemes csökkenést mutat. 1895-ben az Egyesült-Államok dohány-behozatala 6,388 000 korona volt, sőt 1896-ban 7,384.000 koronára rúgott, míg az utolsó években 4–5 millió koronát tett ki (1900-ban 4,487.000 koronát). A dohány tehát ama ritka árucikkek közé tartozik, melyek tekintetében az Egyesült-Államok behozatala nem emelkedik. Cubából a dohány-behozatal 7·52⁰/₀-a, Ázsiából pedig 6·47⁰/₀-a származott.

¹⁾ Unsere künftige Handelspolitik vom Standpunkte der Land- und Forstwirtschaft. Wien 1900« . . . 12. oldal.

Nyers bőroket illetőleg a behozatal 1901-ben 46,300.000 koronát tett ki és az összes behozatal 2·8%-a volt. Első pillanatra meglepő e tény, mert azt kell vennünk, hogy a monarchia oly tetemes állattenyésztése, mely minőség tekintetében is jó hírnévnek örvend, elegendő nyers bőrt szolgáltat, vagy legalább is csak kisebb mennyiségű behozatalt tesz szükségessé. Pedig a jelentékeny behozatal nem múló jelenség, hanem állandóan tart; 1891—95-ben 41 millió korona körül (40,933.200 korona) volt, a következő öt év (1896—1900) évi átlaga pedig a 41 millió koronát felülmultra (41,440.000 korona). A behozatal mennyisége 1891-ben 245,384 métermázsát tett ki; 1891-ben 280,824 métermázsára hágott.

E behozatali számokkal szemben a kivitel adatai is eléggé számottevők; az utolsó quinquenniumban a kivitel átlag évenként 152.095 métermázsát tett ki és 34,960.000 korona értéket képviselt. Kivált a száraz borjubőr kivitele öltött nagyobb arányokat (1900-ban 35.245 métermázsa 11,986.000 korona értékben); e mellett nagyobb mennyiségeket tesz ki a nyers, zöld és sózott marhabőr-kivitel (43.036 métermázsa, 3,099.000 korona), a nyers, meszezett és szárított marhabőr-kivitel (18.534 métermázsa, 3.257,000 korona) és a báránybőr-kivitel (21.722 métermázsa, 5,976.000 korona). A kecskebőr és gidabőr-kivitel is elég tetemes; az előbbi 9.343 métermázsára és 3,497.000 koronára rugott, míg az utóbbi 5.906 métermázsát és 4,061.000 koronát tett ki.

Ezek után megkísérelhetjük a tetemes behozatal okainak kiderítését. Első sorban mindenesetre annak kell a behozatal nagyobb arányát tulajdonítanunk, hogy a monarchia állattenyésztése nagyrészt kivitelre dolgozik, úgy, hogy az állatok, és pedig természetesen a legértékesebb állatok nagy része nem a monarchián belül kerül vágóhidra, minélfogva éppen az értékeesebb, bőrokbentemes hiány támad, melyet azután jobb minőségű bőroök behozatalával kell pótolni. E körülményhez, mely mindenesetre legfőbb oka annak, hogy a monarchia nyersbőr-behozatala oly jelentékeny, járulnak egyéb, szintén nem éppen mellékes okok is. Ezek főképek a monarchiában termelt bőroök minőségi hiányaiból származnak. Kissé bővebb tárgyalást érdemel e kérdés, mert sajnos Magyarország is nagyon érdekelve van abban. Sőt főképek a magyar bőroök ellen irányulnak a panaszok. Mindezekelőtt a mészárosok gondatlanságáról panaszkodnak bőrogyárosaink, mert a bőroök lenyuzásánál elkövetett hanyagság a bőroöt a gyártás egyes céljaira teljesen alkalmatlanná teheti: még a székesfőváros vágóhidján sem járnak el mészárosaink az állatok bőroének lenyuzásánál kellő gondossággal. Arról is sokat panaszkodnak bőrogyárosaink, hogy a bélyeget nálunk az állatok legértékesebb részére sütik, mi p. o. szijgyártásra gyakran egész használhatatlanná teszi a bőroöt. Abból, hogy nálunk az állatok az év tetemes részét a szabadban töltik, a bőroöket illetőleg szintén hátrány származik, mert gyakori, hogy a marhák egymás bőroén szarvaikkal kárt tesznek. E mellett tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a külföldi kereskedők gyakran olcsón összevásárolják hazánkban a bőroöt még az állat életében és azt azután az állat levágása után kiviszik.

Ezek az okok, a mint láthatjuk, bár nem mind, de nagyrészt oly természetűek, hogy kellő szakértői utbaigazítás és figyelmeztetés útján javulást idézhetünk elő nyersbőrtermelésünk tekintetében, mi azután a behozatal csökkenését vonja maga után.

A behozatal főképp marha- és báránybőrök tekintetében nagy. A nyers, zöld és sózott marhabőrök behozatala 1900-ban 50.016 métermázsát és 4.193.000 koronát, a nyers, meszezett és száraz marhabőröké pedig 117.890 métermázsát és 21.041.000 koronát tett ki. Kivált a nyers, meszezett és szárított marhabőrbehozatal emelkedik nagyobb mértékben (1895-ben még csak 70.232 métermázsára rügött, 10.404.000 korona értékben). A juhbőrbehozatal 1900-ban 25.155 métermázsát és 2.958.000 koronát tett ki, a báránybőrbehozatal még ennél is nagyobb, 52.871 métermázsa és 13.090.000 korona volt. Kecsebőrök tekintetében aránylag kisebb a behozatal (4.338 métermázsa 1.099.000 korona értékben), gidabőröket illetőleg is (3.660 métermázsa 1.665.000 korona).

Borjú- és ló bőrök tekintetében a kivitel magasabb a behozatalnál 1900-ban a nyers, száraz borjúbőrök behozatala 8.002 métermázsát tett ki 2.622.000 korona értékben, míg a kivitel 34.245 métermázsára, illetőleg 11.986.000 koronára rügött. A behozatal főképp a hadsereg »katonaborjúi«-nak a készítéséhez szükséges bőrökben ült nagyobb mérveket; az ehhez szükséges bőrök főképp a német birolomból, Oroszországból és Dániából származnak. A ló bőr-behozatal 1900-ban 2.321 métermázsa volt 186.000 korona értékben, a kivitel pedig 6.986 métermázsa, illetőleg 1.367.000 korona. A kivitel túlsúlya e czikknél éppen nem kedvező jel, mert főképp abban birja az okát, hogy a külföldi, kiváltkép német és orosz kereskedők nyers állapotban megveszik az ily bőröket, azokat külföldön kikészítik és ezután feldolgozva, mint tükörbőrt ismét behozzák a monarchiába; hogy e csere természetesen nem az osztrák-magyar monarchia, hanem a külföld javára szolgál, az világos.

A nyers bőrök behozatalát származási országok szerint vizsgálva feltűnik, hogy a behozatal túlnyomó részét nem két-három ország szolgáltatja, hanem az számos ország közt megoszlik. Feltűnő e jelenség, minthogy, a mint a fentiekből kitűnik, a legtöbb czikknél a behozatal 80—90%-a három-négy, sőt néha két országból származik. A nyersbőrbehozatal főképp kilencz ország közt oszlik meg és ezek is csak 86.43%-át szolgáltatják a behozatalnak. Legfontosabb szerepet Brit-India játszik, mely a behozatalnak majdnem egy harmad részét szolgáltatja (30.30%-ot), és honnan főképp meszezett és szárított marhabőrök, és pedig kiváló minőségűek kerülnek behozatalra; ez utóbbi bőrök behozatala körülbelül 9—10 millió koronának felel meg. A német birodalomra a behozatal 18.64%-a esett 1900-ban; főképp zöld és sózott marhabőrök, valamint meszezett és száraz marhabőrök játszsza itt is a főszerepet (6—4 millió korona értékben). A német behozatal az utolsó években némi sülyedést mutat fel, kivált szárított és meszezett marhabőrökben. Törökországból főképp báránybőrök kerülnek a monarchiába (több mint két millió korona értékben); a török behozatal 11.08%-ot képvisel. Olaszországra 6.63%, Görögországra pedig 6.84% esik; az utóbbiból főképp báránybőröket hoznak nagyobb mennyiségben. E cikk képezi a bőrbehozatal legfőbb tárgyát Szerbiából (4.85%) Oroszországból (4.77%), Bulgáriából (4.20%) és Romániából (3.30%) is. Nagybritannia részesedése 2.45%-ot tesz ki és főképp indiai származású marhabőrökből áll, melyek az angol kereskedelem közvetítésével kerülnek a monarchiába. 1%-on, felül részesednek a monarchia nyersbőrbehozatalában még a Svájc, Brazília, Argentína és Egyiptom.

A nyersbőr-behozattal nagyjában egy magasságban van az értéket tekintve a monarchia kidolgozott bőrbehozatala, sőt ez utóbbi az 1898. és 1899. években felülmulta az előbbit. A bőrbehozatal 1900-ban 51.526 métermázsára rugott és 38,731.000 korona értéket és az összes behozatal 2·3°/_o-át képviselte. 1901-ben 43,100.000 koronára és 2·6°/_o-ra emelkedett.

E számok bizonyítják, hogy a bőrpar, mely úgy Ausztriában, mint Magyarországon a jelentősebb multtal biró iparágak közé tartozik, távolról sem képes a belföld szükségletének fedezésére. A behozatalnak bár lassú, de állandó emelkedése kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a monarchia bőrpara egyelőre nem nagyon halad a belpiacz szükségleteinek megfelelő ellátásában. Nagy részben épp a bőrpar régi volta oka e jelenségnek, a mennyiben számos vállalat nem mutat kellő érzéket a javított feldolgozási, kivált cserzési módok iránt és a régi üzem mellett megmaradva a mai technika haladásával nem számol.

Leginkább cserzett és nem festett kecskebőrökben jelentékeny a behozatal; több mint 12.000 métermázsa 7—9 millió korona értékben kerül e czikkből behozatalra. Cserzett és nem festett báránybőrökben is nagy, körülbelül 8—10.000 métermázsára rugó és 2¹/₂ millió koronát képviselő behozatalunk van. Fontos a keztyűbőr behozatal is, mert ez utóbbi cikk előállítás hazánkban még csak jelentéktelenebb mértékben történik; a behozatal körülbelül három ezer métermázsa 6—7 millió korona értékben. Lakkbőrben a behozatal 2¹/₂—3 ezer métermázsára rug és 3—3¹/₂ millió koronának felel meg. Talpbőr tekintetében a hazai bőrpar inkább képes a piac szükségleteit fedezni; a behozatal e bőrök tekintetében állandóan sülyed; 1895-ben még 7.189 métermázsát tett ki 1,674.000 korona értékben, míg 1900-ban már csak 4.228 métermázsa és 989.000 korona volt, úgy, hogy értéke már egy millió korona alá szállt. A talpbőrgyártás haladásáról tesz kivitelünk elég szép fejlődése is tanuságot. (A kivitel 1900-ban már 2.587 métermázsára rugott és 662.000 koronát képviselt.)

A monarchia bőrbehozatalának több mint fele, 1900-ban 55·31°/_o-a, a német birodalomból származott. Németországból úgy finomabb, mint durvább minőséget illetőleg nagy a behozatal; kiváló szerepet játszik a behozatalnál a német keztyűbőr. (1900-ban 2.962 métermázsa 8,293.000 korona értékben.) Nagybritanniából 1900-ban a behozatal 24·72°/_o-a származott; kivált cserzett és még nem festett bárány- és kecskebőrök kerültek innen nagyobb mennyiségekben (13.038 métermázsa 7,291.000 korona) piacainkra. A többi országok részesedése jelentékenyen kisebb. Franciaország 6·50°/_o-ot, az Egyesült Államok 3·21°/_o-ot szolgáltatott; az utóbbiak főleg talpbőrt hoztak be. — Az egyes országok részvételi aránya utolsó időben némileg változott; legfeltűnőbb jelenség a német behozatal fejlődése és az angol aránylagos visszamaradása; az Egyesült-Államok, bár lassan, de annál biztosabban haladnak piacaink meghódításában a bőrpart illetőleg is.

A gépek és eszközök behozatala 1901-ben 42·3 millió koronára és 2·6°/_o-ra rugott. A gépipar ugyan a monarchia legkifejlett iparágai közé és pedig azon ritka iparágak közé tartozik, melyek Magyarországon is szépen ki vannak fejlődve, mégis már csak annál fogva is, hogy bizonyos gépeket nálunk még nem készítenek, tetemes a be-

hozatal. Természetes, hogy a monarchia gépipara a világpiaczen nagy fontossággal bíró német gépipar terjedelméhez nem hasonlítható, de ma már igen szép fejlődést képest felmutatni; a kilenczvenes évek végén Ausztria 304, Magyarország pedig 127 nagyobb gépipari vállalattal bírt. A magyar gépiparra vonatkozólag az 1898. évi ipari statisztika kiderítette, hogy körülbelül a belföldi szükséglet 46·74°/o-át fedezi.

A behozatal közelebbi vizsgálata mutatja, hogy a behozatal a gépipar termékeit illetőleg is legnagyobbbrészt csak néhány országból származik. Legnagyobb a behozatal szövöszékek tekintetében; 1900-ban 4,760,424 koronát képviselt a szövöszékek behozatala és legnagyobbbrészt Nagybritanniából (2,848,656 korona) és Németországból (1,427,130 korona) származott. Varrógépfejekért 3,062,500 koronát fizetett 1900-ban a monarchia a külföldnek; e cikk behozatala tetemes haladást mutat fel; 1896-ban még csak 2,660,700 koronát képviselt. Főkép a német birodalomból és Nagybritanniából származik a behozatal legnagyobb része. A gyapotipar előkészítő és feldolgozó gépei, valamint a fonógépek szintén tetemes behozatalt mutatnak fel; az előbbieket behozatala 1900-ban 1,630,485 koronára, az utóbbiaké pedig 1,453,270 koronára rugott; legfőbb része a behozatalban Nagybritanniának van. A kötőgépek behozatalánál leginkább a Svájc jön tekintetbe; e gépek behozatala meglehetősen fejlődést mutat. A nemtelen fémek feldolgozására szolgáló gépek behozatala is emelkedőfélben van; 1896-ban még csak 974,814 koronára rugott, míg a következő évben már egy millióra emelkedett, az 1899. évben pedig már két millió koronát tett ki. E gépek főszállítói a német birodalom és az Egyesült-Államok. A gőzekék behozatala is növekszik, de eddig még egy millió koronán alul maradt.

Az egyes országok részesedésének százalékát tekintve, a gépek és szerszámok behozatalának 63·86°/o-a származott 1901-ben a német birodalomból, míg 24·98°/o Nagybritanniából. A többi országok közül főkép az Egyesült-Államok (4·90°/o) és a Svájc (3·24°/o) említésre méltók. A német birodalom és az Egyesült-Államok behozatala emelkedő félben van, míg Nagybritannia behozatala hanyatlak.

A következő fontosságú behozatali cikkünk a selyem. 1901-be 42,300,000 koronára rugott a monarchia selyembehozatala és az összes behozatal 2·6°/o-át tette ki. Az utolsó tíz év adatait tekintve a selyembehozatal fejében a külföldnek fizetett összeg meglehetősen állandó, mi már magában véve is a hazai termelés haladására enged következtetni, mert a monarchia selyemfogyasztása ez idő alatt bizonyára érezhetően emelkedett. Az 1892—96. években átlag évenként 42,100,000 korona, az 1897—1901 években pedig átlag 42,640,000 korona volt a selyembehozatal. A behozatal állandósága következtében az összes behozatali cikkek között az 1890. év óta az ötödik helyről a kilencedikre süllyedt a selyem, mi elég jele annak, hogy a selyembehozatal viszonylag csökken.

A selyembehozatal aránylagos csökkenése nem esetleges jelenség, okát a monarchia selyemtermelésének jelentékeny emelkedésében bírja. 1881-ben az osztrák-magyar monarchia selyemtermelése csak 1,618,999 -kg. gubóra rugott (e számban azonban Horvát-Szlavonországok termelése nem foglaltatik benn); 1890-ben már több mint 2½ millióra (2,719,653 kg.), ma pedig több, mint 3½ millió kg.

gubóra emelkedett. A termelés ily tetemes emelkedése főképp a magyar birodalom selyemhernyó tenyésztésének jelentékeny növekedése folytán következett be Magyarországon déli megyéiben a talaj a selyemtenyésztés alapfeltételét képező szederfatermelésre alkalmas; a természetes feltételek megfelelő kihasználására a m. kir. földmivelésügyi ministerium részéről igen sok történt és ez által a szegényebb gazdáknak igen szép jövedelemforrás nyílt meg. A magyar selyemtermelés fejlődése nagyon szép példája annak, hogy a természeti feltételek által lehetővé tett termelési ágak az állam és a gazdaközönség összeműködése által milyen fejlődésképesek lesznek. 1881-ben Magyarországon selyemtermelése csak 41.537 kg. gubó volt; 1886—1890-ben már átlag évenként 808.199 kg. gubót tett ki, 1891—95-ben átlag 1,115.880 kg.-ra 1890—1900-ban pedig átlag 1,565.469 kg. gubóra emelkedett. Magyarországon termelése ma tehát körülbelül harminczszorosa a nyolczvanas évek elején termelt mennyiségeknek. Ausztria termelése ez idő alatt alig gyarapodott; ha a magyar birodalom selyemtermelése tovább is ilyen szépen fog fejlődni, a mit hiszen bátran remélhetünk, akkor a magyar termelés, mely ma a közös vámterület termelésének körülbelül 40%-át szolgáltatja, nemsokára eléri, sőt el is hagyja Ausztria termelését.

A nyers selyem behozatal 1900-ban 5.474 métermázsára rúgott 22,443.400 korona értékben, míg a kivitel csak 1.933 métermázsát és 8,698.500 koronát tett ki. A gubók behozatala csak 2.490 métermázsára volt 1,182.750 korona értékben, a kivitel ellenben 8.856 métermázsára és 7,704.720 koronára rúgott. Látjuk tehát, hogy a közös vámterület selyembehozatala főképp nyersselyemből és selyemhulladékokból áll, míg a selyemgubók tekintetében a kivitel tetemesen felülmúlja a behozatalt. A míg a gubók kivitele nem fog csökkenni, addig a nyersselyem és a selyemhulladékok behozatalának súlyedése nem igen várható.

A selyembehozatal tekintetében természetesen Olaszország áll első helyen, mely a behozatal 35.92%-át szolgáltatja; a Svájc foglalja el a második helyet 25.30%-kal; főképp nyersselymet szállít a monarchiába. A német birodalom 17.79%-kal, Franciaország 15.11%-kal, Törökország pedig 3.27%-kal részesedik. Szót érdemel még a japán behozatal, mely elég jelentékeny csökkenést mutat fel az utóbbi időben; még 1895-ben 5.36%-ot tett ki, míg 1901-ben már csak 1% alatt (0.99%) volt a japán behozatal. E jelenség magyarázatát csakis a japán selyemipar rohamos fejlődésében lehet megtalálni.

A behozatalnak következő fontosságú cikkét a könyvek és folyóiratok teszik, melyekből 1901-ben 41,600.000 koronára és 2.5%-ra rúgott a behozatal. Bár a szóban forgó behozatali tétel inkább közművelődési, mint közgazdasági jelentőségű és épp ezért bővebb tárgyalását mellőzhetjük, mégis arra rá kell mutatnom, hogy elég szép emelkedést tapasztalhatunk a könyvek és folyóiratok behozatalát illetőleg. 1890-ben még csak 24.800.000 koronát és 2%-ot képviseltek e cikkek, míg ma a fent említett összeget érték el. Mint-hogy a monarchia a szomszédság viszonyánál fogva legközelebb áll a német culturához, csak természetes, hogy a behozatalnak több mint kilencz tizedrésze (92.19%) a német birodalomból származik. Olaszországból 1.71%, Orosországból 1.67%, Franciaországból pedig 1.34% származott.

A gyarmati cikkek közül a közös vámterület behozatalában, valamint a legtöbb európai ország behozatalában a kávé játszsza a főszerepet. 1901-ben 448.511 métermázát és 41,000.000 koronát tett ki a monarchia kávébehozatala (az összes behozatal 2·5°/o volt).

Kávéfogyasztás tekintetében az osztrák-magyar monarchia az európai államok közt a harmadik helyet foglalja el. A monarchia kávéfogyasztása, az 1896—1900. évi behozatali átlagok és a legújabb népszámlálás eredményeinek alapul vétele mellett fejenként 0·91 kg.-ra tehető. Grunzel az 1891—95. évekre vonatkozólag átlag fejenként 0·88 kg.-ban állapítja meg a monarchia kávéfogyasztását. Az én számításom eredményeit összevetve e számmal, a kávéfogyasztásnak csak kisebb mértékű emelkedésére vonhatók következtetést az utolsó éveket illetőleg.

A kávébehozatal emelkedése az 1851—55. időszakhoz hasonlítva nagyon tetemes; körülbelül 150·7°/o-ra tehető. 1851—55-ben a kávébehozatal 166.294 métermázsára rugott, az 1861—65. időszakban 202.104, az 1871—75. években 306,981, az 1896—1900. években pedig 416.743 métermázsára emelkedett. Ha a kávéfogyasztás emelkedését az osztrák-magyar monarchiában a theafogyasztás növekedésével összehasonlítjuk, kitűnik, hogy a kávéfogyasztás emelkedése jóval elmarad a theafogyasztás növekedése mögött. Épp ezért a kávébehozatal sokkal kisebb arányban gyarapodik, mint a theabehozatal. Utóbbi 1851—55. óta 477·5°/o-kal növekedett.

Annak ellenére, hogy az abszolút számokat tekintve a kávébehozatal növekszik, aránylag mégis éppen nem jelentéktelen súlyedést mutat. 1890-ben a közös vámterület legfontosabb behozatali cikkei közt még ötödik helyen állott, holott ma már csak a tizenegyedik helyet foglalja el. E viszonylagos súlyedés oka az, hogy a kávé ára az utolsó évtizedben rendkívüli súlyedést mutat fel. 1890-ben még 216·00 korona volt egy métermázsa ára, míg az 1900. évre vonatkozólag az áruforgalmi statisztika értékmegállapító bizottsága 133·37 koronában állapította meg a kávé árát métermázsanként; az 1901. évre vonatkozólag megállapított ár további súlyedést mutat fel 91·23 koronára. Ennél a rendkívüli árcsökkenésnél fogva a kávébehozatal értéke igen jelentékenyen csökkent. 1890-ben még 76,000.000 koronára rúgott a kávébehozatal, holott 1900-ban már csak 48,100.000 koronát képviselt, daczára annak, hogy — a mint fent említettem — a behozatal mennyisége emelkedett. Az 1901-iki ársúlyedésnek megfelelően a behozatal értéke még az 1900-iki értéknél is alacsonyabbra szállt alá és csak 41 millió koronát tett ki. Ez a kilenczvenes évek behozatala értékének körülbelül a fele. Az aránylagos súlyedés 3·7°/o-ot tesz ki.

A származási országokra áttérve, szembetűnő, hogy Brazília ma már jóval többet szállít a behozatal felénél. Még 1891-ben csak 43·61°/o-ra rúgott a brazíliai behozatal; ezóta a közös vámterület fogyasztó közönsége egyre jobban a brazíliai kávé felé fordult, úgy hogy 1901-ben már a kávébehozatal 70·31°/o-a Braziliából származott. Brit-India ma már csak 12·42°/o-ot hoz be, holott 1891-ben még 23·45°/o-ot tett ki a behozatala. Amerika (a származási hely közelebbi megjelölése nélkül) 9·32°/o-ot, Holland-India 4·14°/o-ot, Britnyugat-India pedig 2·30°/o-ot szállít.

Ezzel bevégeztük a közös vámterület behozatalának legfontosabb

czikkeinek áttekintését; és pedig azon a czikkek behozatalának a vizsgálatát, melyeknél a monarchia tetemes behozatali többletet mutat fel. A behozatal egyéb, még nagyobb jelentőségű czikkeiben többé-kevésbé a közös vámterület tekintélyes kivittel, sőt többnyire jelentékeny kiviteli többlettel szerepel. A rövidség okáért e még hátralevő behozatali árúk tárgyalását a kivitel főbb czikkeinek tárgyalásával össze fogjuk vonni; ez eljárás még azzal az előnnyel is jár, hogy a behozatal és kivitel egymás mellé állítása a forgalomnak minden egyoldalúságtól ment képét nyújtja.

Csak a fonal- és borbehozatalt illetőleg kívánok még e helyen néhány szót szólni, minthogy e czikkek tárgyalása, ha a monarchia behozataláról hű képet akarunk festeni, elkerülhetlen, másrészt a kivitelnél helyet nem foglalhat, minthogy kivitelünk e czikkekben kevésbé jelentékeny.

Hogy Magyarország nem képes saját fonalszükségletét fedezni, azon nem igen csodálkozhatunk, minthogy a fonóipar fejletlensége orsóink számában is eléggé világosan visszatükröződik. Ausztriában a fonóipar elég szépen virágzik, mégis elég jelentékeny fonalbevételre szorul. A közös vámterület fonalbehozatala kivált a gyapotfonalat illetőleg nagyon jelentékeny; 1901-ben 22,800.000 koronára rugott. A gyapjúfonalak behozatala, a mennyiséget tekintve, tetemesen kisebb, mint a gyapotfonalaké; az értéke ellenben a gyapotfonal behozatalánál sokkal magasabb és 1901-ben 34,100.000 koronát tett ki.

A fonóipar utóbbi időben a monarchiában örvendetes lendületet mutat; kivált a gyapotfonalak gyártásánál tapasztalható emelkedés. A behozatal és kivitel adatai is eléggé bizonyítják a fellendülést. A gyapotfonalak behozatala 1851—55-ben 39.028 métermázsa volt; a következő quinquenniumban majdnem megkétszereződött (72.365 métermázst tett ki). A következő években is igen jelentékeny az emelkedés 1866—70-ben 86.528 métermázsa, 1871—75-ben 116.078, 1876—1880-ban pedig 125.102 métermázására emelkedett a behozatal. Ettől az időtől kezdve sülyedés észlelhető. 1886—1890-ben csupán 107.179 métermázst tett ki a behozatal; bár a következő quinquenniumban 124.751 métermázására rugott ismét, az 1896—1900. éveket illetőleg átlag csak 78.838 métermázsa volt, sőt 1901-ben még ezen mennyiség alá is szállt és körülbelül az 1861—65. évek behozatalának felel meg. A kivitel számai is a gyapotfonalak előállításának fejlődését bizonyítják. A nyolczvanas évek óta a kivitel egyre növekszik és az 1896—1900. éveket illetőleg átlag 28 451 métermázására rugott, mely mennyiségben azonban a gyapotfonodák kartelljének hatása alatt kivitt tetemes mennyiségek is befoglaltatnak.

A gyapjúfonalak termelése nem dicsekedhetik ugyan a gyapotfonalak termelésében beállotthoz hasonló arányú növekedéssel; mindamelllett a gyapjúfonalak előállítása is szépen emelkedik. A behozatal sülyedése az 1891—95. évek óta tart. 1851—55-ben 12.632 métermázására rugott és 1891—95-ig folytonosan növekedett. Ezóta kereken 7.000 métermázásával csökkent; 1896—1900-ban csak 64.024 métermázst tett ki. A kivitel sem emelkedik oly jelentékeny mértékben, mint a gyapotfonal-kivitel, 1901-ben csupán 10.671 métermázst tett ki, mi körülbelül az 1871—75-iki kivitelnek felel meg. Az 1876—80., 1881—85. és 1886—1890. időszakokban a kivitel tetemesebb volt.

A fonalak tekintetében a német birodalom és Nagybritannia a monarchia főszállítói. A gyapotfonalakat illetőleg a német birodalomé az elsőség (1901-ben a behozatal 73·65⁰/₀-a származott innen), a gyapjúfonalakra vonatkozólag a két birodalom nagyjában egyenlő jelentőséggel bír (a német birodalomra 46·04⁰/₀, Nagybritanniára 45·92⁰/₀ esik a behozatalból). A behozatal hátralevő része főkép a Svájczból (kivált a gyapotfonalakat illetőleg), részben pedig Belgiumból és Franciaországból származik.

Külkereskedelmünk egyik legkényesebb pontja a borbehozatal. A mint tudjuk, a bor hazánk kitűnő minőségű és nagymennyiségű szőlőtermése következtében már rég óta a kivitel fontos cikkét képezte a monarchia külkereskedelmében. 1861—65-ben 55.106 métermázsára, a következő években 425.600 métermázsára, sőt 1886—90-ben 810.146 métermázsára növekedett a közös vámterület bor- és szőlőkiviteli többlete. E valóban örvendetes fejlődést, mely kivált Magyarország közép- és kiscgazdáira nézve valóságos áldás volt, a mint tudjuk a filloxera fellépése hirtelen félbeszakította. A nagyon tetemes kiviteli többlet helyébe hirtelen behozatali többlet lépett, mely már az 1891—1895. quinquenniumban 428.266 métermázsára rugott és az 1896—1900. években 1,044.012 métermázsára növekedett. Hogy e körülmény mit jelent első sorban a magyar gazdaközönségre nézve, szükségtelen hangsúlyoznom, valamint azt sem kívánom kiemelni, hogy a kormány a bajok következményeinek enyhítése érdekében úgy a földművelési tárca keretében tett intézkedések, mint pedig adókedvezmények stb. útján mindent megtett. Hisz ezek köztudomású dolgok. Nem is maradt a kormány és a gazdaközönség erőlködése sikertelen. Az 1901. év a bor tekintetében az előbbi quinquenniumhoz hasonlítva, már elég jelentékeny haladást mutat, a mennyiben a behozatali többlet már csak 496.409 métermázsát tett ki.

A borbehozatalnál legnagyobb szerepe Olaszországnak jut, úgy természetes okok, fekvése stb., valamint a hirhedt borvám-zaradék következtében. Az olasz behozatal az összes behozatal 73·05⁰/₀-át képezi. Franciaország 17·02⁰/₀-ot, a német birodalom 6·82⁰/₀-ot szállít. A borkivitelnél első sorban a német birodalom jön tekintetbe 47·23⁰/₀-kal, mellette a Svájc 32·18⁰/₀ és Oroszország 9·66⁰/₀-kal.

(Befejezés következik.)

A szénkérdésről.¹⁾

Félszázaddal ezelőtt, a mikor a technika mai fejlődésének csodáiról még csak romantikus regényírók álmodoztak, »fekete gyémántnak« nevezték el a szenet. Volt ebben chemiai vonatkozás, a szén nagy értékének némi kis sejtelme, volt poézis és romantika, csak igazság és a szén megbecsülése nem. A józan angol nép ellenben századok óta ismervén értékét, »old king coal«-nak hívja s ez az analogia annyiban is talált, mert még két-három esztendővel ezelőtt az angol szén, akár valami autokrata, valóságos királyi hatalmat gyakorolt az egész világon. A korlátlan királyi hatalom azonban éppen úgy, mint az angol szén egyedüli uralma az idők folyamán fogyatékosná lett és azóta ez az elnevezés sem eléggé kifejező. Az uralkodás is úgyszólván játék ahhoz a hatalomhoz, ahhoz az erőhöz képest, mely a szénben rejlik.

A legcultiváltabb népek jóléte, kormányok biztonsága, országok hatalma meginog, köztársaságok elnökeinek, kancellároknak gondtól fő a fejük, ministerek mellett bányamunkások egyesületeinek vezetőivel tanácskoznak, ha lábaik alatt megmozdul aeonok életet és erőt adó napsugarainak elraktározott energiája, az alvilág sötét hatalma: a szén. Tudjuk már, hogy a szén apja a vasnak, győzedelmesebb a puskapornál, pusztitöbb a dinamitnál s ebben a roppant erejében százszor több a poézis, mint a mennyit a költők álmodhattak valaha, a mikor olyan gyermekjátékká degradálták, a milyen a gyémánt. Pedig ha a költők nem tudták, a technikusok sem hozzák közelebb souverainitásának fogalmát, a mikor a maguk módja szerint magyarázni próbálják a szén szerepét. Szinte semmitmondó azt hallani, hogy a szénből gőzgépek és más motorok segítségével a fölszabaduló meleget bárhol és bármikor eleven mozgató erővé változtathatjuk s ezzel alapját vehetjük mindenféle nagyobb szabású ipari munkának és megteremthetjük az emberek és árúk tömeges szállításának alapföltételeit. Csaknem valamennyi modern iparág, melynek életmódunk kellemetességeit s könnyebbségeit köszönjük, többé-kevésbé a széntől függ. A legnagyobb közvetlen befolyást azonban a vasnak, valamennyi fém leghasznosabbjának földolgozására gyakorolja a szén s ezzel minden iparnak veleje, magja, a mely a vassal egyetemben az emberiség kulturális fejlődésének legbiztosabb zsinórmértéke.

¹⁾ Fölolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság 1903. évi január hó 22-iki ülésén.

A modern embernek azonban sem a költők, sem a technikusok képei nem mondanak annyit, mint néhány száraz adat, melyek igaz voltát tapasztalatból ismeri. Tudja, hogy ha olcsó a szén, olcsó a vas és olcsóbb az aczél is; tehát olcsóbb a gép és minden más szerszám a legutolsó patkószögig. A szén ára szabja meg az emberek és árúk fuvarát; ha olcsó a szén, olcsók a vasutak s különösen a hajók fuvardíjai és még a suezi csatornán is a szén ára határozza meg az átkelés vámját. Az ipar és a kereskedelem nagyhatalmak, de ez a hatalom annak a kezében van, a ki a szenet tartja markában.

Csak a ki mindezt érezni tudja, értheti meg, hogy a szénkérdésről (Coal Questions) irván, Jevons Stanley ezelőtt harmincz esztendővel megjövendölhette, hogy Nagybritannia kezéből Amerika fogja kiragadni a kereskedelmi suprematiát.

De legáltalánosabban érezteti a szén hatalmát egy-egy nagyobb sztrájk, a minőket csak legutóbb szenvedtek végig az Egyesült-Allamok és Franciaország, két esztendővel korábban Ausztria s még az előtt Anglia és Németország, meg Belgium. Ilyen alkalommal a társadalom legszélesebb körei is közvetlenül érzik a szén óriási hatalmát s minden sztrájk újra meg újra fölveti és a szó szoros értelmében égető aktualitássá teszi a különben is gyakorta megújuló szénkérdést, mely ma már az ipar »mindennapi fekete kenyérének« kérdése.

Ez a kérdés néhány évtized előtt még csak néhány theoretikus szakembert vagy egy-egy socialis pártot foglalkoztatott, idők jártával azonban már az iparos körök nagyrészenek, sőt a nagyközönségnek figyelmét is felköltötte, utóbb pedig a népképviselőket és kormányokat is kényszerítette arra, hogy behatóan foglalkozzanak vele.

Ebben határozottan fokozatos fejlődés mutatkozik.

A hol a fejlett ipar és közlekedés hiányzik s hiányukat nem igen érzik, a hol ezenfölül elegendő fa is található, ott aligha akad szénkérdés. Ez a kérdés akkor merül fel, a mikor beáll az ipar fejlesztésének szükségessége, avagy a már kifejlődött iparnak organikus életműködése akad meg miatta s további megzavarását kell elhárítani.

Mert a szénkérdés veleje az ország szénszükségletének állandó biztosítása.

A szén bányászatának fejlődéséhez képest ez a kérdés országok szerint más-más formában nyilvánul. Azok az országok, melyekben az ipar általában s azzal kapcsolatban a szén bányászata a fejlődés magasabb fokáig jutott, egészen másban látják a megoldást, mint azok, a hol még csak mindkettőnek kifejlesztése a föladat. Az az ország, a mely még az utóbbi földadat előtt áll, első sorban arra törekszik, hogy lehetőleg nagy mennyiségű s éppen azért olcsó szén is álljon rendelkezésére; míg ellenben fejlett iparral és megfelelő szénbányászattal bíró országoknak törekvése oda fog irányulni, hogy külső befolyások a szenet meg ne drágítsák s a széntelepek kimerülése lehetőleg messze időkig elháríttassék. Az előbbieket tehát minél több széntelep föltárásának és művelésének előmozdításában fogják keresni a megoldást és ezt a szénbányászat szabaddá tételével tartják legkönnyebben elérhetőnek; míg az utóbb említett, mindkét tekintetben fejlett országok szénszükségletük biztosítására oly intézkedéseket követelnek, melyek az u. n. rablógazdálkodásnak gátat vetnek,

a művelésre érdemes összes széntelepek lefejtését biztosítják, a sztrájkokat elhárítják s a kivitel megnehezítésével a szénszükséglet olcsó kielégítését állandóvá teszik.

Az utóbbiak ezek folytán a szénbányák államosítását sürgetik, míg a szénbányászat szabaddá tételének kérdése ez időszerint csakis nálunk, de itt már félszázad óta kísért. A széntelepek kimerülésétől való aggodalom Németországban és Angliában, a fogyasztásnak a sztrájkokból származó zavarai pedig különösen Németországban, továbbá Ausztriában meg Franciaországban és legújabban az amerikai Egyesült-Államokban vetették fel a szénkérdést a szénbányák államosításának formájában.

Ha tehát a fejlődés menetét ezen fölötte jellemző tünetek föllépése szerint mérjük, mondhatjuk azt is, hogy e kétféle stádium között időben és fejlődésben egyaránt körülbelül száz esztendő lehet.

I.

A mondottakhoz képest a szénbányák államosításának kérdése két különböző pontból indul ki. Az egyik a szén mennyisége, mellyel az egyes országok rendelkeznek, a másik a bányamunkások és a bányavállalkozók helyzete és törekvései s azért, hogy magát az államosítás kérdését közelebbről vizsgálhassuk, mindenek előtt ezen elemeivel kell megismerkednünk.

E faktorok közül némelyik, mint a széntelepek kimerülésének veszedelme és a munkások bérharczai, külön-külön is fölszínre vetették ezt a kérdést, többnyire azonban kombinálva éreztetik hatásukat. Egyszerűbb azonban mindegyiket külön vizsgálni.

Legfontosabb valamennyi között a földön található széntelepek kimerülésének fenyegető veszedelme, mert ahhoz szó sem fér, hogy a föld lefejthető széntelepeinek kimerülése nemcsak lehetséges, de egészen bizonyos is. Kérdés tehát csak az lehet, hogy mikor áll be ez a fatális idő? Ennek meghatározása első sorban maguktól a fölhasználható készletektől függ, melyeket a föld számunkra tartogat.

A széntelepek ugyanis nem kivétel nélkül és nem is föltétlenül fejthetők le. Korlátozza ezt egyrészt a mélység, a melyben települtek, másrészt pedig az egyes telepek vastagsága.

A mélység, jobban mondva a földnek a mélységgel növekedő melege azért szab korlátokat a lefejtésnek, mert a munkás nedves levegőben 40, száraz levegőben pedig 50° C.-nál magas hőmérsékletben hosszabb ideig nem dolgozhatik s így 10⁰-nyi geothermikus hőfokkal kezdve a minden 30 m. mélységben 1⁰-kal növekedő hőség mellett, mesterséges hűtés és légvezetés nélkül, nedves levegőben már 900, száraz levegőben 1200 m.-nyi mélységben a munka lehetlenné válik. A ventiláció ha nem is sokat, de valamelyest mégis segíthet és sokat tesz az is, ha a vágatok keresztmetszete lehetőleg nagy. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy nedves levegőben 1220, szárazban pedig 1520 m.-nyi mélységben is dolgozhatnak ezek segítségével. Általában azonban azt kell mondanunk, hogy miután a nagyobb mélységekben uralkodó szárazság fokozza a gyulékony és könnyen robbanó szénporral járó veszedelmet, azonfölül pedig a ter-

melés költségei is aránytalanul nagyokká lesznek, 1200 m.-nyi mélységen túl a szén művelésének lehetséges volta kétséges és az ennél mélyebben fekvő telepeket számításon kívül kell hagynunk.

Arra vonatkozólag, hogy mekkora vastagságig tekinthetők a kőszéntelepek művelésre érdemeseknek, a legkedvezőbb körülményeket véve is alapul, különböző országok fogyasztása szerint különféleképpen válaszolhatni. A mai viszonyok között Belgiumban a 40 cm., Németországban a 60 cm.-nél gyöngébb telepeket nem tekintik művelésre érdemeseknek, míg Angliában magában is különböző viszonyokkal találkozunk. Skóciában 50 cm., Yorkshirében 46 cm., az észak-angolországi grófságokban 70 cm. a határ. Sziléziában éppen úgy, mint Észak-Amerikában annyi még a szén, hogy az 1,0, sőt 1,5 m.-nél gyöngébb telepeket sem művelik, míg hazánkban az 50 cm.-nyi kőszéntelep is művelésre érdemesnek tartják.

Ezen felül tekintetbe veendő, hogy a szénvagyon a települési viszonyok szerint változó veszteség is csökkenti. A külszénnek, különösen pedig magának a bányaműnek védelmére, épületek, hidak, pályák, utak és csatornák biztosítására, nemkülönben a víz betörés ellen való védekezés céljából ugyanis u. n. biztosító pilléreket kell meghagyni, melyek a fogyasztástól örökre elvonatnak. Továbbá maga a bányüzem is jelentékeny mennyiségű szenet használ fel, egy rész pedig elporlik, elhányódik úgy, hogy mindezt a veszteséget általában az egész mennyiség 25⁰/o-ára lehet tenni.

Maguknak a művelés alatt álló és művelés alá vehető ismert szénterületeknek megoszlása országok szerint igen aránytalan.

Nagy-Britannia, — a hol az ősember bebizonyíthatólag már a kőkorszakban használta az ásványszénét s a hol a szén bányászata a történelmet megelőző időkre nyúl vissza, — 1740-től, a mikor a vas termelése Angliában először jutott nagyobb jelentő-égre, 1899-ig, a mikor az amerikai Egyesült-Államok a széntermelésben meghaladták, első szenet termelő országa volt a világnak. Hatalmas suprematiája azonban inkább történelmi fejlődésen, mint természeti viszonyokon alapult s előre volt látható, hogy felsőbbsege abban az arányban fog csökkenni, melyben más, szintén szenet termelő országok ipara fejlődik s az ipar és a szénbányászat kölcsönös egymásra hatása folytán ezek az országok nemcsak emancipálódnak Angliától, de versenyre is kelnek vele. Ma már az Egyesült-Államok csakugyan túl is szárnyalták s Németország is ezen az uton halad.

Angliával szemben különben a többi országok szerepét megcserélheti az a körülmény is, hogy a széntelepek kimerülésének veszedelme ellen kiviteli vámmal próbál védekezni, valamint az is, hogy Angliában a termelés nehézségei nagy mértékben fokozódnak. Amerikában ugyanis a mellett, hogy az ismert szénterület ötszörte nagyobb, mint egész Európában, ezen fölül a termelés fölötte könnyű is, mert csekély mélységben, alig 120—180 méternyire, sőt legtöbb helyütt oly közel fekszenek a telepek a külszínhez, hogy a szén külfejtésekben termelhető. Ehhez járul, hogy a telepek rendkívül vastagok, a munkások értelmesebbek s könnyebben tanulnak bele a fejtés legújabb módjaiba és az új találmányú gépek kezelésébe.

Ezzel szemben Angliában és általában egész Európában a kőszén termelése sok száz méternyi mélységben, többnyire nagyszámú, de gyöngé telepeken folyik, a mi a munkát nehezíti és veszedelmessé,

a szállítást hosszadalmassá és drágává s végül a berendezéseket túlságosan költségesekké teszi. Innen van egyrészt az, hogy a mig Amerikában az évi termelésből a munkásokra fejenként sokkal nagyobb mennyiség esik, mint Angliában, addig másrészt egy tonna szénnek átlagos ára tavaly

Angliában	8 kor. 23 fill.
Németországban	9 » 59 »
Belgiumban	11 » 36 »
Franciaországban	11 » 70 »
Amerikában pedig	5 » 73 »

volt.

Ebből magyarázható továbbá, hogy a mig 1878—1898-ig Anglia széntermelése 83⁰/₀-kal, Németországé 176⁰/₀-kal, Franciaországé 128⁰/₀-kal, Belgiumé 57⁰/₀-kal emelkedett, az Egyesült-Államoké ezen húsz év alatt 629⁰/₀-kal gyarapodott; a legutóbbi tiz esztendőben pedig:

	a termelés	a fogyasztás
Belgiumban	51·7 ⁰ / ₀ -kal	49·1 ⁰ / ₀ -kal
Angliában	24·3 »	17·3 »
Ausztria-Magyarországban	28·2 »	43·1 »
Franciaországban	34— »	34— »
az Egyesült-Államokban	73·2 »	71·5 »

emelkedett.

Maga a történelmi fejlődés úgy hozta magával, hogy a kőszéntelepek kimerülésének kérdésével legelőször Angliában foglalkoztak. (A barnaszén ott oly kevés, hogy számba sem jöhet.) Már a XVIII. század végén kiszámították egyes medenczék széntartalmát, noha akkor még a föltárások jelentéktelenek voltak. Majd H. Taylor 1829-ben 1727 esztendőre, Tom. John Taylor 1838-ban 1450 évre, G. C. Greenwell pedig 1846-ban 331 évre valónak találta a meglévő mennyiséget. Hull Edward 1859-ben az összes angol szénterületek széntömegét 4000 angol láb (1220 m.-nyi) mélységig számításba véve 80.000 millió, 1864-ben pedig pontosabban 83.000 millió tonnára becsülte s ez a mennyiség az akkori évi termelés mellett 800 esztendőre látszott elegendőnek. William Armstrong 1863-ban kiszámította, hogy a termelés addig tapasztalt fokozatos emelkedése mellett 2027-ben, vagyis 170 esztendő múlva az angol kőszéntelepek kimerülnek. A legnagyobb hatást azonban Stanley munkája tette 1865-ben, a midőn szintén kimutatta, hogy a rendes 3·5⁰/₀-os évi emelkedés mellett a Hull Edward kiszámította mennyiség csakhamar el fog fogyni s azért szavai szerint »Anglia választhat rövid ideig tartó ipari nagyság és hosszabb tartósságú közepszerűség között«.

Ez a kilátás fölötte nyugtalanította az érdekelt köröket. Mindenki bizonyosságot kívánt s azért 1866-ban a parlament bizottságot küldött ki a kérdés megvizsgálására. Évekig tartó munka után 1871-ben tette közzé a bizottság jelentését, mely szerint meggyőződést szerzett arról, hogy 4000 angol lábnyi mélységen túl, a hol a hőség 105⁰ F. (= 40·5⁰ C.), a munka lehetetlenné válik, a 30·5 cm.-nél gyöngébb telepek pedig művelésre nem érdemesek, — tekintetbe vévén továbbá, hogy a termelésnél az üzem céljaira, biztonsági pillérekre stb.

10—44°/o-nyi veszteség számítandó — végül 198 milliárd tonnára becsülte rendelkezésre álló szénmenynyiséget.

Miután pedig Nagybritannia körülbelül elérte már a termelés tetőfokát s más országok versengése is utját állja további fejlesztésének, Nasse szerint (Die Kohlenvorräthe der Europäischen Staaten) ez a szénvagyon még 2558-ig, vagyis 628 esztendeig elegendő.

Franciaországban a kőszéntelepek széntömegét szintén hivatalosan vették föl, de az eredményt nem tették közzé. Lapparent mérnök 1890-ben a kőszénkérdésről kiadott értekezésében azt mondja, hogy a meglevő mennyiség az ez idő szerinti 24 millió tonna évi termelés mellett 700—800 esztendeig tarthat. Ez körülbelül 17—19 milliárd tonnának felel meg s ha ebből a mennyiségből kellene Franciaország egész fogyasztását fedezni, a telepek már 500 év múlva kimerülnének.

Belgium 1831—1900-ig összesen 820 millió tonnát termelt s az utolsó 20 esztendőben bányamunkásainak száma megnégyszereződött. Szénvagyonát még nem vették fel, de ha föltételezzük, hogy széntelepei, melyek a Wurm-medence folytatását képezik, hasonlók ehhez, tömegük Nasse számítása szerint 14·5—16·5 milliárd tonnát tehet s a mai termelés mellett 7—800 évig elegendő. Ujabbban azonban a limburgi és kempeni telepek föltárása ismét mintegy 25 milliárd tonnával gyarapította az ország szénvagyonát és képessé tette arra, hogy termelését jelentékenyen emelje.

Németországnak helyzete ez idő szerint azért is kedvező, mert még alig volt alkalma széntelepeit nagyobb mértékben kihasználni. Termelése azonban rohamosan emelkedik s 1891-től, a mikor 73·7 millió tonnára rugott, 1900-ig 109·2 millió tonnáig emelkedett, úgy hogy a világ legtöbb szenet termelő országai közt a harmadik helyre jutott.

Az ország szénvagyonát 1858-ban becsülte fel elsőnek v. Dechen, 1890-ben pedig v. Berlepsch kereskedelmi minister elrendelte, hogy a főbányahivatalok lehetőleg pontos becslések alapján számítsák ki a kerületeikben található telepek széntömegét. Ugyanakkor Szászországban is hivatalos fölvételeket csináltattak s így ezen kétrendbeli adatok az egész német birodalomra irányadóknak tekinthetők, mert a birodalom többi országainak szénbányászata jelentéktelen. Miután azonban a birodalom széntermelése, habár csökkenő arányban, folyton emelkedik, a telepek kimerülésének időpontját nehezebb meghatározni.

Nasse szerint az 1923 km² kiterjedésű ruhri medence mennyiségét, melyet 1846-ban Jakob 11·1 millió tonnára, v. Dechen 1858-ban 35, Kuper 1860-ban 39, dr. Schultz pedig 1883-ban 50 milliárd tonnára becsült, a hivatalos adatok alapján 30 milliárd tonnára lehet tenni. A saari medence 200 km²-nyi területén Noeggerath 1855-iki becslése szerint 4623 millió tonnára való, 25°/o leszámításával tehát 3467 millió tonnára való szén lehet. Nasse 1883. évi becslése szerint e medence tartalma 3004 millió, Kliver szerint (1891.) 14·032 millió tonnát tehet s miután a magas termelési költségek alig engedik, hogy a termelés 12 millió tonnán fölül emelkedjék, ez a mennyiség 833 évig elegendő.

Az aacheni telepek 1187 millió tonnára tehető tömege még 800 évig tarthat.

A felsősziléziai szénvidéket Oeynhausén 1820-ban 4500 km²-re tette; újabb felderítések szerint azonban alig 3515 km². Dechen szerint széntömege 275 milliárd tonna, a hivatalos fölvétel szerint pedig 43·8 milliárd, a miből azonban a veszteség 12⁰/₀-kal levonandó s így a felhasználható széntömeg 43·1 milliárd tonna volna s 700 évig tarthatna.

Az Alsó-Rajna mentén a hivatalos fölvétel 825 millió tonnát, 250 esztendőre valót, Szászországban azonban csupán 100 évre való 400 millió tonnát állapított meg.

A barnaszén tömege Provinz Sachsen és Brandenburg területén 3·7, egyéb szénvidékekkel együtt 5 milliárd tonna, a mi kőszénre átszámítva 3 milliárd tonnának felel meg és 250 esztendőre futja.

Nasse számítása szerint tehát a német birodalom szénkincse a hivatalos fölvételek alapján kőszénben 109, barnaszénben — kőszénre átszámítva 3, összesen 112 milliárd tonnára tehető.

Sem Magyarországon, sem Ausztriában nem becsülték föl eddig a rendelkezésre álló szénvagyonot; miután azonban kőszénben mind a kettő fölülte szegény, valószínűnek látjuk, hogy kőszéntelepei hamarabb kimerülnek, mint Németorszáé s akkor, különösen az utóbbiak kimerülésével kezdődhetik meg hazai barnaszéneinek szerepe, mert addig Csehország barnaszén telepei a folyton fokozódó kivitel miatt aligha tehetnek majd szolgálatot az osztrák iparnak. Sajnos, hogy ez csak századok múlva következhetik be, a mikorra valószínűleg a szén is elveszti mai jelentőségét.

Európa többi államai közül csupán Orosz- és Spanyolország termelhetne sokkal többet, mint a hogy teszi. Oroszország lengyel medenczejét 7 milliárd tonnára, a Donecz medenczejét 10 milliárd tonnára becsülték. Ugyanekkora lehet a moszkvai medence is, de szénének minősége igen fogyatékos s az urali széntelepek is kevés hasznára lehetnek az ottani ércbányászatnak, mert kiterjedésük nagy ugyan, de szénük nem kokszolható.

Ha a legfőbb kőszén termelő országok termelését és fogyasztását összevetjük, az alábbi eredményhez jutunk, 1899-ben millió tonnákban:

	termelt	fogyasztott	többlet
Nagybritannia	220	164·25	55·75
Németország	101·5	94—	7·5
Belgium	22—	18·33	3·67
Egyesült-Államok	218·33	214·5	3·17
Japán	5—	3—	2—
New-South-Wales	4·75	2—	2·75

Ellenben többet fogyasztott, mint termelt ugyanazon esztendőben millió tonnákban:

	termelt	fogyasztott	importált
Oroszország	12—	15—	3—
Franciaország	32·33	43—	10·67
Spanyolország	2·67	4·5	1·83
Olaszország	——	4·5	4·5
Ausztria-Magyarország	12—	17·5	5—
Canada	4—	6·5	2·5

Érdekes ebben az összeállításban az, hogy a míg azok az országok, melyek szükségletüknél többet termelnek, 75·5 millió tonna többlettel rendelkeztek, a fogyasztott mennyiségnél kevesebbet termelő országok hiányát fedező behozatal mindössze 28·5 millió tonna s még ha fölteszszük is, hogy a kevésbé számba jövő, föl nem sorolt országok 8·3 millió tonna fogyasztásával szemben csak 7·6 milliónyi termelés áll, 46·3 millió tonna fölösleg marad.

Nasse számításai alapján az összehasonlítás eredménye a következő:

	szénkészlet milliárd tonna	fogyasztás 1889—91-ben átl. millió tonna
Nagybritannia	198	184.2
Németország	112	81.8
Franciaország	18	25.3
Ausztria-Magyarország . .	17	20.5
Belgium	15	20.—
Összesen	360	331.8

Az eddigiekhez képest Magyarország és Ausztria, Franciaország s Belgium kőszéntelepei már 500, Anglia és Németországéi pedig 800—1000 esztendő múlva merülnének ki. Hogyha azonban fölteszszük, hogy Közép-Európa országaiban a fogyasztás a jelen század közepéig eléri kerekszámában az évi 500 millió tonnát és a gazdagabb telepek termelése kiegyenlíti a szegényebbek hiányait, általában véve mintegy 650 esztendő múlva fogyhat el a vén Európa összes kőszene.

E mellett Észak-Amerika kőszéntelepeiről sem szabad megfeledkezünk. Ezek kiterjedését (Alaskától és a lignit-telepektől eltekintve) 725.000 km²-re tesszük, a miből azonban mintegy fele nem productiv, úgy, hogy a productiv kőszenterületet 400.000 km²-re, a barnaszénét pedig 260.000 km²-re lehet tenni. Ezen óriási terület azonban mérhetlen kiterjedése mellett sem biztosítja sokkal jobban az amerikai ipar szükségletét, mert ha csak azt tesszük föl, hogy az Egyesült-Államok lakossága oly sűrűvé lesz, mint általában véve Magyarországé, el kell érnie az 567 milliót s ez már 70—80 év múlva bekövetkezhetik, akkor a mai, fejenként 2 tonnát tevő fogyasztást véve alapul ezen 1134 millió tonna fogyasztás mellett, ezen ugyan csak csekély növekedés daczára a szénkészlet szintén csak mintegy 650 esztendeig tarthat.

E szerint tehát Amerika szénszükséglete sincs jobban biztosítva, mint a közép-európai államoké.

Amerika után már csak China az, a hol a széntermelésnek legnagyobb a jövője, mert szenterülete nem kisebb az amerikainál s e mellett éppen oly olcsó s elegendő, azért igen olcsó munkaerejével Amerikát is könnyen túlszárnyalhatja.

A világ széntermelése dr. C. Le New Foster jelentése szerint 1899-ben kitett tonnákban:

Amerikai Egyesült-Államok	230,254.076	New-South-Wales	4,670.799
Nagybritannia és Irland	223,626.774	Canada	4,142.201
Indiai angol gyarmatok	5,016.390	Uj-Seeland	990.884
		Queensland	501.936

Natal	394.034	Spanyolország	2,671.180
Victoria	206.590	Délafrikai köztársaság	1,938.424
Capland	189.289	Olaszország'	338.534
Nyugati Ausztrália	55.208	Chile	241.905
Tasmania	44.849	Svédország	239.344
Borneo	9.114	Hollandia	212.973
Ujfundland	5.080	Keletindia	181.743
Németország	135,824.427	Törökország	176.000
Ausztria és Magyarország	38,652.482	Mexiko	113.191
Bosznia és Hercegovina	303.425	Bulgária	102.000
Franciaország	31,218.133	Szerbia	87.066
Indo-China	247.100	Románia	78.000
Tonking	244.800	China	50.000
Algir	154	Portugália	22.139
Belgium	22,072.068	Peru	10.000
Oroszország	12,241.574	Svájcz	2.000
Japan	6,761.301		
		összesen	724,329.277

Ebből Magyarországra 1,238.855 tonna kőszén 13,007.981 korona értékben s 4,206.694 tonna barnaszén esik 28,605.520 korona értékben, Ausztriára pedig 11,455.138·7 tonna kőszén 89,500.247 korona értékben és 21,751.704 tonna barnaszén 95,167.467 korona értékben. A magyar kőszénbányászat 1899-ben 7.992, a barnaszén bányászata pedig 11.883 bányászt foglalkoztatott. Termeltünk továbbá *Magyarországon*

	barna-	kőszén	összesen
1900-ban	51,232.766	14,470.465	65,703.231
1901-ben	51,798.286	13,652.694·7	65,450.980·7

métermázsát s az utóbbi termelésnek összes értéke 42,358.567 korona 22 fillér volt.

Ugyancsak az 1901. esztendőben nálunk a külkereskedelmi forgalom úgy alakult:

Barnaszén behozatala	1,406.972 mm.,	kivitele	3,767.991 mm.
Kőszén	» 11,986.745	»	» 778.825 »
Brikett	» 7.929	»	» 106.462 »
Koksz	» 3,336.588	»	» 115.891 »
Az összes behozatal	16,738.232 mm.,	kivitel	4,769.129 mm.
1900-ban	» 15,701.128	»	» 6,900.036 »
1899-ben	» 17,624.174	»	» 2,119.598 »

E szerint a hazai szénfogyasztás kitett, a kokszot és brikettet is beleértve:

1899-ben	71,234.000 métermázsát,
1900-ban	74,579.000 »
1901-ben	77,234.000 »

A hazai szénbányászat 1901-ben összesen 32.811 férfit, 723 nőt és 2278 gyermeket, mindössze 35.821 munkást foglalkoztatott, míg 1900-ban számuk 31.536 férfi, 735 nő, 1962 gyermek, mindössze 34.233 volt. —

A szén telepeinek kimerülésével szoros kapcsolatban szokott fel-

hangzani az a panasz is, hogy magánosok vállalatai a szénvagyont könnyelműen elfecsérelik, mert a csekélyebb, de művelésre érdemes telepeket elhanyagolják s csak a legkönnyebben fejthetőket művelik, a gyöngébbeket pedig beomlasztásukkal a felhasználás alól örökre kivonják.

Erre vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy a mint említve is volt már, nem minden telep érdemes a művelésre, mert termelésének költségei meghaladnák a szénforgalmi árát. Hogy azonban mely telepek esnek ezen kategoriába, a helyi körülmények szerint különböző, általában azonban azt lehet mondani, hogy a mai viszonyok között az 50 cm.-nél gyöngébb telepeket nem érdemes művelni. Sok helytt az ennél még egyszer, sőt háromszor oly vastag telepeket sem művelik, a mi nagy kár bizony a közgazdaságra s nagyságát szembe-tűnően illusztrálja, hogy pl. Saarbrücken közelében a Gerhard-bánya 85 különböző vastagságú telepe közül csupán 11-et fejtenek összesen 10·6 m.-nyi vastagságban, míg a többi 74-et, a melyek együttes vastagsága 21·66 m. veszni hagyják s így a meglévő szénmennyiségnek egy harmadrészét sem használják fel, míg két harmadrészénél több örökre megsemmisül,

Magánosok gazdálkodásának szempontjából ez ellen alig lehet valamit mondani, ha csak a fejtetlenül maradt telepek művelése tényleg veszteséggel járna, a mi rendesen úgy is szokott lenni, mert alig képzelhető, hogy a vállalkozó, kinek érdeke, hogy a bányászat a tulajdonát képező területen lehetőleg hosszan tartson, haszonnal biztató telepeket pusztulni engedjen; noha bizonyos, hogy adott körülmények között ez sem lehetetlenség éppen, különösen bérlőknél, ha kedvező conjuncturák kihasználása csábít eféle pazarlásra, hogy a magas árak rendesen rövid idejét teljesen ki lehessen használni.

A közgazdaság szempontjából azonban, miután az nem a magánosok gazdaságai érdekének összegéből alakul, a meglévő tőkék gazdaságos fölhasználása a legszigorúbb követelmény s az ily rabló-gazdálkodás nem igazolható.

Fölötte fontos factor a szénbányászat államosításának kérdésében, hogy a szén, mint igen élénken keresett árucikk, melynek termelése nem emelhető tetszés szerint, mert új telepek föltárásától és új bányaművek berendezésétől függ, a mi legalább is hosszadalmassá teszi a dolgot, rendkívül alkalmasnak látszik arra, hogy a termelők egyesülése, a cartellek révén magánosok részére monopoliumot alkosson, mely a fogyasztókat kizsákmányolja. Miután pedig a Németbirodalomban évek óta próbálkoznak a szénbányavállalatok a cartell megkötésével, könnyen megtörténhetnék, hogy annak létrejötte leghamarább adhatna alkalmat az állam beavatkozására.

A cartellre irányuló törekvések kiindulási pontja és legfőbb mozgatója ott a dortmundi kerületben működő »Verein für die bergbaulichen Interessen«, melyet még 1858-ban alapítottak azért, hogy ott az egyre inkább fenyegető túltermeléssel szemben a rajna-westfáli szénbányászat részére új piacokat hódítson és a bányatörvény reformálásában a vállalatok érdekeit képviselje. El kell ismerni, hogy mindkét föladatának derekasan megfelelt s fennállásának első két évtizedében nem is gondolt arra, hogy az egyesülést a fogyasztók ellenében az árak megszabása révén kihasználja s joggal utasíthatta vissza az eféle gyanusításokat 1873-ban. 1874-ben azon-

ban a német szénbányászat válságba jutott, melyen már a »Westfälischer Kohlen-Ausfuhr-Verein«-nak a piac további kiterjesztésére irányuló erőfeszítései sem segíthettek s a szénbányászat helyzete évről-évre rosszabbodott, úgy, hogy végre a bányavállalatoknak be kellett látniok, hogy már csak az üzem reductiója segíthetne rajtuk. Az egyesület tehát ezt az eszmét próbálta megvalósítani, de törekvései soha sem sikerültek teljesen; a részleges siker pedig természetesen egyértelmű volt a kudarczczal. Hasonlóan kevés eredményre jutott az 1886-ban alakult kokszt-sindicatus s lassanként maguknak a bányavállalatoknak is be kellett látniok, hogy ezen a réven nem érhetik el a kitűzött célt, a német szénbányászat helyzetének szanálását s azért új terv megvalósításához, a nagyon elforgácsolt szénbányák u. n. consolidálásához, nagyobb vállalatok keretében való egyesítéséhez láttak s törekvéseiket a bányatörvény novellája segítségével sikerült is dülőre juttatni és ez által a termelés anarchiájába rendet, mérsékletet hozni.

A német szénbányászat ezen jelenségei azonban úgyszólván egyedül állanak, mert a mint már ismételtén említve is volt, a szénbányászat fejlődése szoros kapcsolatban áll az iparéval, ettől elkülönítve alig képzelhető, s eféle helyzet, mint a milyenbe a német szénbányászat az által jutott, hogy a német ipart fejlődésben megelőzte, másutt alig képzelhető. Miután pedig éppen a német szénbányák mutatják be legszembeötlőbb példáját annak, hogy a gyilkos versengést ily módon, a termelés mesterséges reducálásával minden erőfeszítés árán sem sikerül megszüntetni, még adott esetben sem igen találunk majd utánczókra.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy a mennyiben valamely ország válságos gazdasági helyzete a szénbányákat is válságba juttatja, — tekintettel arra, hogy a tőkét a bányákból kivonni csaknem lehetetlen, az üzem jelentékeny reductiója pedig szinte egyértelmű a bányamű tönkremenetelével, — a cartellek sem bírnák a bajt ellensúlyozni s mindig csak az általános gazdasági helyzet javulásában rejlik a kérdés megoldása. Ezt azonban az állam közvetlen beavatkozása sem hozhatja létre.

Végül nagyon fontos mozgatója az államosítás kérdésének, sőt elsőnek vetette föl az eszmét a munkáskérdés.

Mióta a gazdálkodás arányai meghaladják a házi gazdálkodás keretét, a vállalatok elvesztették privát jellegüket, mert fontos közgazdasági és állami érdekek kapcsolódnak hozzájuk. A mai gazdasági vállalkozás annyi vonatkozásban használja fel az ország összes gazdasági erőinek eredőjét képező államnak támogatását, segítségét, hogy le kell mondania arról a büszke öntudatról, mintha önmagából lett volna és saját erejéből állana fenn, maga csinálná meg útjait s mintha éppen azért az állam, mint az összesség érdekeinek képviselője azok irányítására befolyást nem gyakorolhatna. Manapság, a mikor az állam polgárainak százezrei életük hosszára egyes vállalkozások szolgálatában állanak és az állam ezen vállalkozások összes létföltételeit a polgárok összességének erejéből alkotja meg, az állam feladatainak legfontosabbjai közé tartozik a munkás polgárok e százezereinek jólétéről gondoskodni s annak föltételeit a vállalkozásoktól megkövetelni, mert e kérdés megoldása az állam saját boldogulásának kérdése is.

Ez jogosítja fel az államot arra, hogy magánosok gazdasági

vállalkozásaiba is beavatkozzék, ha valamely gazdasági ág munkásainak létfeltételei kockára tétetnének. Ez az oka, hogy a szénbányák munkásainak igénye arra, hogy az állam emberi létük feltételeit biztosítsa, elvileg nemcsak hogy nem zárja ki, de általánosságban mérlegelve látszólag kívánatosnak is mutathatja a szénbányák államosítását.

A kezük munkájából élő munkások, különösen pedig a jobbágyi és egyéb urasági kötelékek alól legkorábban felszabadult bányászok már a középkorban akárhányszor összeállottak, hogy helyzetük megjavítását a munka abbahagyásának segítségével kivívják s a magyar bányászat története is mutatja, hogy a sztrájk már nagyon régen ismert eszköze követeléseik kieroszakolásának. Selmezbányán például már 1609-ben eredményesen alkalmazták s fellépésük komoly voltából semmit sem von le, hogy egyéb követeléseik között akkor azt is hangoztatták a hivatalos jelentés szerint »rebellis«-ekké lett munkások, hogy ne kis messzelylyel, hanem a régi nagy messzelylyel mérjék megint a sört.

A szénbányászok közül az angolok léptek föl elsőként követelésekkel s a mi ebben leginkább figyelemre méltó, hogy a míg az egész continensen a bányászat azon időben állami igazgatás alatt állott, a mely a bányavállalkozót saját bányáival szemben jóformán a tehetetlen szemlélő szerepére utalta, Anglia volt az az ország, a hol az állam a bányászatra semmiféle befolyást sem gyakorolt. Ennek következtében ott a szabad concurrentia, különösen a nők és gyermekek foglalkoztatása körül olyan viszonyokat teremtett a szénbányákban, minőket a continens bányajogokon alapuló bányavállalataiban elképzelni sem lehet.

Az angol jogban ugyanis a bányajog fejlődésének tér nem nyílt s az ásványok művelésének joga teljesen beleolvadt a földbirtokba s a hogy minálunk a legújabb ideig teljesen magánügy maradt a mezei gazdaság és munkásainak boldogulása, úgy Angliában a szénbányászat is teljesen hijján volt minden közbiztonsági, közegészségi ellenőrzésnek és szabályozásnak, a mikor a gyári üzemek már régen állami felügyelet alatt állottak s az ipari munkások helyzetét törvény szabályozta.

Anglia parlamenti viszonyai alig engedték, hogy a bányamunkások munkaadói, a földbirtokosokkal szemben a parlamentben szőnyegre kerülhessen, a mikor kizárólag ezek a földbirtokosok alkották a parlamentet. Csak a mikor 1832-ben a középosztálynak is utat nyitottak az alkotmányba, vált végre lehetővé, hogy a szénbányák munkásainak érdekei is képviselőre találjanak.

Igy azután negyven esztendővel az első gyári törvény meghozatala után, 1842-ben hozták meg az első törvényt egy parlamenti bizottságnak rendkívül terjedelmes és kimerítő jelentése alapján, mely az egykoru ismertetések szerint »a tőkésék és szülők haszonlesésének, önzésének és kegyetlenségének legborzasztóbb képét tárta föl s gyermekek és serdülők nyomorúságát, süllyedését és pusztulását olyan formában mutatta be, a minőt még a világ nem látott.«

E mellett a bányamunkást szoros értelemben véve röghöz, a bányaműhöz kötött volta nyugözte le, a kit, akár a fölszerelést, a bányaművel együtt csereberéltek el.

Ezek a viszonyok kényszerítették Ashley lord humanisztikus

agitációja folytán 1842-ben az angol törvényhozást a szénbányák munkásainak érdekében hozott első törvény alkotására, a mely egyelőre csupán a nők és gyermekek külszin alatti foglalkoztatását korlátozta. Az angol bányamunkások azóta hosszas küzdelmeket vívtak helyzetük javítása érdekében s összetartásuknak és szervezkedésüknek sikerült is saját képviselőiket juttatni a parlamentbe, a kik számos törvényes intézkedést küzdöttek ki a szénbányák munkásai javára, melyek utolsója az 1902. évi törvény.

Németországban a directionalis rendszer, a mely kevésbé túlozva nálunk is a bányahatóságok rendelkezésének vetette alá a bányavállalkozást, — nem engedte kifejlődni a bányamunkások és bányavállalatok között az ellentétet. A hol a bányahatóság nemcsak az üzem tervét határozta meg, hanem a munkabért s a termelt ásványok eladási árát is szabályozta, sőt a munkásokat is maga fogadta és bocsájtotta el; — ott a bányavállalkozónak teljesen passzív szerepe volt saját bányászatában és közreműködése csupán annyiból állott, hogy a hiányt pótlófizetéseivel fedezte, vagy pedig a nyereséget vette föl.

A directionalis elv fokozatos elejtésével, a mely nálunk az 1854. Németországban az 1865. évi porosz bányatörvényben nyerte befejezését, csakhamar élénk élet fejlődött ki a bányászatban, — a vállalkozások azonban különösen a szénbányászatban nem hozták meg a várt eredményt, a mely csak a német ipar kifejlődésével következhetett be.

Eppen azért azonban a felszabadult bányamunkások és a tengődő bányavállalatok között már 1872-ben éles kontroverziák támadtak, melyek szervezkedésre indították a munkásokat, a minek eredménye meg is jött az 1888. május havában kitört általános sztrájkban, a mely a ruhri, saari és aacheni medenczére s az alsó- és felső-sziléziai szénvidékre is kiterjedt. 110.000 szénbányász szüntette be akkor a munkát s a sztrájkolók vezetőik ellenére még a katonasággal is szembeszálltak, úgy hogy számos összeütközés is volt. Május közepén a sztrájkolók küldöttségét maga a császár is fogadta és annak egyik vezetője, Schröder Lajos, tartózkodás nélkül fejezte ki előtte: »Nem kívánunk egyebet, mint apáink örökségét, a nyolczórás műszakot. A bér emelésére nem helyezünk akkora súlyt. Ha munkaadóink tárgyalásba bocsátkoznak velünk, nem fogunk makacskodni. Egy szavába kerül tehát Fölségednek, hogy minden megváltozzék s ezerek könnyei fölszáradjanak!« — A megegyezés azután létre is jött, de a bányatulajdonosok viselkedése miatt a bányamunkások, a kik már fölvetették volt a munkát, abból újra kiállottak s a vezetők minden erőlködése sem tudta május vége előtt a munka újra felvételét helyreállítani. A sztrájk eredménye kedvező volt a munkásokra, mert csaknem összes követeléseiket teljesítették, de mindkét fél ingerültsége tovább tartott s a bányamunkások szorosabb szervezkedésére vezetett, a mire az angol bányászok szervezkedésével elért eredmények is befolyást gyakoroltak. A megalakult szövetségek határozatokban és memorandumokban fejtették ki a munkások követeléseit, melyek főképpen a nyolcz-órás műszakot, minimális bér megállapítását, hetenkint való bérfizetést és a csillék nullázásának szabályozását és ellenőrzését sürgették.

Ugyanezen egyesületek a külföld munkásaival is kapcsolatot

kerestek s 1889-ben Párisban az első internacionális congressus is összegyűlt, de a nemzetközi tömörülést éppenúgy nem tudta létrehozni, mint az 1890-ben Jolimontban összeült második congressus. Apróbb sztrájkok után s mivel a bányavállalkozók és a kormány a nyolczórás műszak és a követelt újabb béremelés tekintetében határozottan a munkások ellen foglaltak állást, de meg a harmadik nemzetközi congressus sem pártolta az internacionális sztrájkra vonatkozó indítványokat, a munkások még tartózkodtak a munka abbahagyásától.

Általános sztrájk ennek következtében egész Közép-Európában azután csak 1899-ben tört ki s azóta úgyszólván permanenssé vált, mert 1900-ban Franciaországban és Ausztriában, 1901-ben Belgiumban és Angliában, 1902-ben pedig az Egyesült-Államokban és Franciaországban tört ki s ezen kívül számos részleges sztrájkban is védelmére keltek érdekeiknek a munkások.

Mindezen nagymértékű köz- és magángazdasági veszteséggel járó bérharcz eredményeit korántsem volna szabad kevésre becsülni.

Angliában 1902. márczius havában második olvasásban is elfogadták a nyolczórás munkaszak törvényes megállapítását. Franciaországban 1902. február havában ígattak törvénybe, hogy a munkaszak 9 óra, de két esztendő múlva félórával s ismét két év múlva újabb félórával csökkentendő, úgy hogy 1906-ban ott is már csak nyolcz órás lesz.

Az 1900. évi nagy strájk folytán Ausztriában is nyolczórás műszakot akartak behozni, a törvényben azonban csak 9 órás műszakot állapítottak meg.

Másik hatása a sztrájkoknak az volt, hogy a munkások bére általában az egész világon jelentékenyen emelkedett, még pedig olyannyira, hogy pl. a francia bányász, a ki régente egy francot keresett naponként, ma már évente 1200 francot keres, Belgiumban pedig az utolsó husz esztendő alatt a bérek 118⁰/₀-kal emelkedtek. A bányavállalatok a magas béreket könnyen is viselték, míg az 1895/96 óta állandónak indult jó conjuncturák tartottak; az 1901-ben bekövetkezett általános pangás azonban véget vetett ennek a jó módnak s határt szabott természetesen a munkások további követeléseinek is, melyeket a munkaadók most már nem volnának képesek teljesíteni. Ezért a legutóbbi esztendők bérharczai e tekintetben negatív eredményre vezettek.

A sztrájkok ezen felül az utóbbi időben azért is kudarcot vallottak, mert a nagyközönség rokonszenvét, a mely rendesen a munkások, mint gyöngébbeknek pártján szokott lenni, a nagy szénárak folytán, melyek az egyre nagyobb terjedelmű munkaszünetelések folytán olykor horribilis magasságot értek el, valamint a közgazdaságban okozott fölötte káros zavarok miatt a sztrájkolóktól elfordította. Ha elképzeljük, hogy New-Yorkban és Amerika más nagy városaiban 1902 október havában a nagy sztrájk miatt 14—16 koronára emelkedett egy métermázsza szén ára, nem is csodálkozhatunk a közönség állásfoglalásán.

A sztrájkok története különben azt bizonyítja, hogy a munkások jelentékeny része, köztük maguk a vezetők sem kívánták komolyan a nyolczórás műszakot, sőt az angolok az internacionális congressusokon egyenesen az erre irányuló határozatok ellen nyilatkoztak.

Ily körülmények között csupán a bérminimum kérdése, a nyug-

díjazás és a balesetek ellen való biztosítás kérdései adnak alkalmat sztrájkokra, mint a hogy az 1901 őszen Franciaországban kitört sztrájk is mutatja. A kormány ugyanezen alkalommal visszautasította a minimális bér követelését, egyebekben azonban megígérte, hogy a követeléseket teljesíteni fogja s meg is kezdette az ígélet beváltását. Ennek daczára 1902-ben újólág kitört az általános sztrájk, a mely ismét a minimális bért, a bér fölemelését és a nyugdíjak megállapítását követelte, míg a mult évi amerikai szénstrájk már oly túlzott követelésekkel állott elő, hogy azok teljesítése egyértelmű lett volna a bányatulajdon erőszakos kisajátításával a munkások javára. Ezzel szemben Roosewelt elnök kész lett volna még a fegyveres erőt is felhasználni a sztrájkolók elnyomására; viszont azonban az ipari termelést s általában a közgazdaságot ily nagyfokú zavaroktól megóvni szükségesnek látván, hajlandónak mutatkozott arra is, hogy a szénbányászat államosításának kérdésével komolyan foglalkozzék.

Azt a gondolatot, hogy a sztrájkokat a szénbányák államosításával lehetne elkerülni, már régebben fölvetették.

Németországban még 1889-ben, a nagy sztrájk alkalmával hangzottak ezt a jelszót a socialista munkások s egyes conservativ lapok, mint a Post, a Kreuzzeitung, Deutsches Wochenblatt és a Schlesische Zeitung, melyek ezt az eszmét a maguk politikai céljaira iparkodtak kihasználni, nemkülönben néhány conservativ író, mint Festenberg-Pakisch és Gothein szintén fölkapták s úgy állították oda, mintha annak segítségével lehetne a munkások helyzetén javítani, a bányák rendszeresebb művelését biztosítani, a közönséget pedig a magas szénáraktól mindenkorra megkímélni. A socialisták azóta sem szüntek meg az államosítást követelni s közülök pl. Wehberg Henrik 1892-ben megjelent füzetében legnagyobb hévvel száll érte síkra, mert szerinte annak eredménye lesz, hogy a földjáradékhoz hasonló természetű bányajáradék megszűnik, a munkások bére emelkedni fog, a tőke kamatja pedig, — tekintve, hogy a befektetésre alkalmas bányavállalatok hiányozni fognak, jóval alább száll, stb. Azért ő a szénbányák államosítását a német nemzet legközelebbi és legnagyobb föladatának hirdeti.

Ehhez járul még, hogy Németországban, a mely úgyszólván monopoliumot élvez a konyhasóval együtt található nagy kiterjedésű kálisó-telepeiben, mert néhány Galicziában talált csekélyebb telep kivételével eddig sehol másutt művelésre érdemes telepeket nem találtak, — néhány közgazdasági író, köztük különösen Arndt dr., a nagynevű bányajogász, azután a politikusok közt Schulz-Lupitz, a földbirtokosak vezére a porosz parlamentben, — látva azt, hogy az amerikai s belga tőke és vállalkozás mint keriti hatalmába ezt a mezei gazdaságra oly nagyértékű ásványt, erős actiót indítottak ezen sók bányászatának államosítása érdekében.

A porosz kormány 1893-ban ennek következtében javaslatot is nyújtott be a kálisók bányászatának államosításáról, ez azonban nem lett törvénynyé.

Ezek után már minden nagyobb sztrájk fölvetette a szénbányászat államosításának kérdését s egyes országok törvényhozásai sem kerülhették el, hogy vele foglalatostkodjanak. Említve volt, hogy a legutóbbi amerikai általános sztrájk alkalmával az Egyesült-Államok kormánya is foglalkozott vele s a parlament akkor bizottságot

is küldött ki a kérdés tanulmányozására. Ezt megelőzőleg a francia parlamentben a socialisták terjesztettek elő erre célzó határozati javaslatot, míg a hollandi parlament, a mely néhány évvel korábban elhatározta volt a limburgi telepeken az üzem államosítását, s azért mintegy 14.500 hektárnyi területet tartott fenn az állam részére [a magánosok részére concessionált 7000 hektárral szemben] — azóta meggyőződött arról, hogy az állami kezeléssel célt nem ér s azért kerkredei bányait már bérbeadta magánvállalkozóknak.

Belgiumban Wanderveld és Denis socialista képviselők a limburgi és kempeni új telepek föl kutatása után 1902. őszén törvényjavaslatot nyújtottak be arról, hogy mindazon bányák, melyekre még nincs concessió, állami javakul tartassanak fenn. A javaslatot azonban a kamara elutasította, mert eltekintve a politikai ellentétektől, előtte van Hollandia példája, a hol az állam részére fentartott óriási kiterjedésű limburgi telepek hasonló fentartás folytán évek óta műveletlenül hevernek.

Az 1900. évi osztrák sztrájk szintén kiváltotta a maga államosító törekvéseit nemcsak az irodalomban, a hol Schlefer Adolf dr. [Das Volkseigenthum an den Bergwerken] szállt sikra mellette, sőt bizonyos gyakorlati szinezetet is adott eszméinek, mert a bányatulajdonuktól megfosztandó bányavállalkozók kártalanításának módjára nézve is tesz javaslatokat; de különböző képviselőkben is tárgyalták a kérdést.

Igy a cseh tartományi gyűlésen Pacher, Opitz és Kaftan képviselők indítványára határozati javaslatot fogadtak el, a mely utasítja a kormányt, hogy terjeszzen elő olyan törvényjavaslatot, melynek értelmében Cseh- és Morvaország területén az ásványszenek eladása az állam kizárólagos joga. Ez persze csak a dohány-egyedárusághoz hasonló monopólium volna, a mely messze áll azoktól a célzatoktól, melyekből a szénbányák államosításának kérdése kiindul s a fogyasztók állítólagos védelmének ürügye alatt csakhamar finanszmonopóliummá is fajulhatna.

Meg kell említeni még végül, hogy a bécsi Gemeinderath 1902. novemberi ülésén Lueger főpolgármester egy interpellációra többi között azt is kijelentette, hogy reméli, minden párt, a mely a nép iránt barátságos érzületet táplál, egyesülni fog arra, hogy a szénbányák államosításának ügyét előmozdítsa.

A már futólag felsoroltakon kívül a szénbányák államosítása mellett általában fölhozzák még, hogy ezzel a mostani nagy versengés véget érne, a termelés alkalmazkodnék a fogyasztás arányaihoz, a széntelepeket pedig tökéletesebben és racionálisabban művelnék, ha a bányák nem szorulnának arra, hogy versenyképességük érdekében olcsón termeljenek s azért csak a dúsabb telepeket tárják fel.

Ezzel szemben azonban több és súlyosabb ok szól a szénbányák államosítása ellen, legalább belátható időn belül, főleg mert nincs az az ország, melynek bármennyire hatalmas széntermelése döntő befolyást gyakorolhatna a szénforgalomra. Ebből pedig az következik, hogy akárki legyen is a bányavállalkozó valamely országban, akár egyesek, akár társulatok, akár maga az állam, az árakat mindig a világ piacának forgalma fogja megszabni s a munkások bére is ehhez képest fog alakulni. Ugyanezért az állam sem művelhetné bányait a maiaktól lényegesen eltérő elvek szerint, ha finansiális áldozatok nélkül akarná az üzemet folytatni.

Kétségtelen ugyan, hogy az igazgatás összpontosítása által jelentékeny megtakarításokat lehetne elérni; viszont azonban tekintetbe kell venni, hogy tapasztalás szerint az állam nem a legjobb gazda s többnyire igen drágán szokott termelni. Bizonyos továbbá az is, hogy az államosítás korántsem biztosítana az ellen, hogy a munkások a közgazdaság zavaraiból hasznot húzandók, nem szüntetik be a munkát az állami bányákban, melyek még inkább felelősek lévén a nemzet szénszükségletének rendes ellátásáért, ily erőszakolásnak alig állhatnának ellen. Különben a saari szénvidék, a mely csaknem egészen az állam kezében van, s mintegy 15°/o-át termeli az összes németországi szénnek, soha sem maradt megkimélve a sztrájkoktól.

Ide vonatkozólag igen találóan nyilatkozik Schäffle: [Trennung von Staat und Volkswirtschaft.] »Mihelyt egyszer bekövetkezik a teljes államosítás, a legjobb akaratú bánya és közigazgatást is fonák helyzetbe juttatnák az ellentétes érdekek. Egyrésztől, különösen a munkásoknak való kedvezés túlsapongásának első idejében ez a sajtóban, a parlamentben és az agitáció terén lehetetlen béreket és munkaidőt követelne; — másrésztől pedig akkor, a mikor már a téves sociálpolitika teremtette drágasága a szénnek az egész fogyasztó közönséget érzékenyen sújtaná és öntudatra is ébresztené, az állami igazgatás ismét csak ott tartana, hogy nem felelhetne meg a munkások követeléseinek.«

Az államosítás legfőbb akadálya azonban magában az államosításban, a teljes tulajdonul adományozott s magánjogi uton többnyire tovább származtatott bányatulajdon megszerzésének nehéz voltában rejlik. Akár szabad alku, akár kisajátítás útján akarná azt az állam magának megszerezni, a legnagyobb nehézségekbe ütköznék, mert a bányavagyon értéke fölötte bizonytalan s határozottan soha sem állapítható meg.

De a szénmonopólium kezelése sem nyújt elegendő megnyugvást, mert finánciális érdekek az államot concurrens nélkül való helyzetében könnyen visszaélésre csábíthatnák s ez a hatalom is kétélű fegyvernek bizonyulna. A visszaélés politikai tekintetből is előfordulhatna s pártharcok viharába vihetné a közgazdaság e nélkülözhetetlen factorát, melynek létföltételei közé tartozik az egyforma nyugodalmas, nagyobb hullámzásoktól mentes termelés.

Ellenben egy oly momentum sincs, a mely föltétlenül biztosítaná, hogy a szénbányák államosítása a kitűzött célt valóban el is éri, mert sem a sztrájkoktól meg nem óvhat, sem a munkások helyzetének javulását s a fogyasztók érdekeinek kielégítését nem vonja föltétlenül maga után.

Mindezt ugyanannyi relativ bizonyossággal eddigi rendes közhatalmi hatáskörében, a bányászat államosítása nélkül is elérheti az állam.

II.

A világ országokat mozgató nagy szénkérdésének igen csekély része, de bennünket legközelebről érint a mi külön szénkérdésünk: a szén szabaddá tételének sokat vitatott kérdése.

Ennek a kérdésnek történetében rejlik nemcsak annak teljes magyarázata, hanem ugyszólván megoldása is.

A Miksa-féle rendtartás, a mely 1573-tól 1854-ig Magyarországon a bányajogot szabályozta, keletkezésének idejéhez képest csakis a fémeket, mint az akkori bányászat fő, sőt a sóbányászattól eltekintve, mondhatni egyedüli tárgyait tartotta szem előtt, noha kifejezetten nem csupán a fémeket mondja a bányaregálé tárgyainak, hanem egyéb ásványleleteket is. Ez alapon ki is terjesztették azt utóbb pl. a kénre, még később a földszurkokra és naftára.

Midőn azonban a XVIII. század második felében nálunk is figyelmesekké lettek s találtak ásványszzenekre, a bányahatóságok és földbirtokosok között ismételten viták tárgya lett annak jogi természeté, úgy hogy végül az udvari kamara, mint legfőbb bányahatóság, valamint a magyar királyi és erdélyi udvari kancellária kényszerültek a kérdést tárgyalás alá vetni s végül közös megegyezéssel abban állapodtak meg, hogy az ásványszén ne tekintessék a bányaregálé tárgyának s azért bányászatához adományozásra ne legyen szükség.

Az udvari kamarának az erre vonatkozó, 1788. június 20-án 3926. és 4159. szám alatt kelt rendelete alapján a földbirtokosok úgy egész Magyarországon, mint Erdélyben az általános osztrák bányatörvény életbeléptetéseig, vagyis 1854. október haváig a bányahatóságok minden ingerentiájának kizárásával földesuri jogon fejthették az ingatlanaikon talált szenet.

A bányatörvénynek 1844-ben mindkét ház részéről elfogadott, de szentesítés nélkül maradt javaslata (4. §.) úgy intézkedett, hogy »a kőszénbányák földesuri birtok tartozéki ugyan, ezeknek kutatása és felkérése mindazáltal a bányászatot naponként mindinkább megszorító faszükség pótlása tekintetéből bányászati czélokra mindenütt szabad; de mivelésük csak királyi engedély s a földbirtokosoknak vagy egyezés útján megállapított bérfizetés, vagy — ez nem sikerülvén, — a termék tizedrészének kiszolgáltatása mellett engedtetik meg.«

Miután azonban ezen javaslatból törvény soha sem lett, az állapot csupán az általános osztrák bányatörvény idejében változott meg, mivel ez szabad ásványnak declarálta a szenet; a földbirtokos eddigi jogát azonban annyiban elismerte, hogy annak érvényesítésére öt évi határidőt tűzött ki 284. és 285. §-aiban s ez alatt a szén kutatásából és kiaknázásából minden mást kizárt. Ez az öt esztendő le is járt, a nélkül, hogy a jogi helyzet megváltozott volna.

Az országbirói értekezlet, melynek bányaugybeli albizottmánya 1861. január 27—30. és február 1—7. napján különösen a szén kérdését igen behatóan tárgyalta, arra az eredményre jutott, hogy miután a tulajdoni jognak a pénzre vonatkozó megszorítására csakis az országgyűlés lehet hivatva, az általános osztrák bányatörvénynek az ásványszénre vonatkozó határozatai nem tarthatók fenn. »Nem mellőzhetette azonban tanácskozása folytán azon magasabb szempontokat figyelembe venni, melyeket a kőszén, valamint más országokban, úgy hazánkban is különösen nemzetgazdasági szempontból igényel.«

Ehhez képest abban föltevésben, »hogy a törvényhozás a fenforgó körülmények sürgősségét számbavéve, a kőszén iránt minél előbb törvényes intézkedést fog tenni«, az Ideiglenes törvénykezési szabályok VII. része 1. §-ának c) pontjában csupán arra a rendelkezésre szorított, hogy »az 1859. október végéig a földbirtokosok javára s mások kizártával kiszabott kőszénbánya nyithatási s felkérhetési idő akkép élesztetik föl, hogy a törvényhozás máskénti ren-

dezéséig a földbirtokos beleegyezése nélkül kőszénkutatásra való engedély, annál kevésbé bányászati adomány a bányahatóságok részéről senkinék ne adassék.« E mellett azonban a szénbányászat a bányatörvény rendelkezése alatt maradt s a bányahatóságok intézkedései körébe tartozott.

Ez alapon állunk ma is, mert sem az új bányatörvényt nem hozták meg, sem pedig a pénzre vonatkozólag a törvényhozás külön nem rendelkezett s csupán az említendő, hogy Erdélyben, valamint Horvát- és Szlavonországban, melyekre a pesti kir. tábla hatásköre és ennek folytán az Ideiglenes törvénykezési szabályok érvényessége ki nem terjedt, a kedvezményes öt esztendő lejártával az általános osztrák bányatörvény rendelkezései, melyek a szenet szabad ásványnyá tették, máig is érvényben maradtak.

Az országbirói értekezet tehát számolt a földbirtokos jogával és a szénbányászat követelményeivel, de csak ideiglenes rendelkezéseket tett, melyek ezen fölül igen fogyatékosak; valójában azonban a közgazdaság elkerülhetlen követelményének tekintette s azt várta a törvényhozástól, hogy a szén bányászatát mielőbb szabaddá fogja tenni.

Ez az álláspont akkor, a mikor még a kezdetén voltunk a szénbányászatnak s alig akadt földbirtokos, a kinek valóságos kára lett volna a szén szabaddá tételéből, helyes volt, mert a viszonyoknak legjobban megfelelt. De már 1871-ben, a mikor a kormány az országbirói értekezet intenciójának megfelelő, a szén bányászatát szabadnak deklaráló törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé, a fejlődésnek indult szénbányászat más képet mutatott s noha a javaslat megokolása szerint »a kőszén felszabeditása ellen ... ősi törvényeinkben semmi oly akadály nem létezik, mely a törvényhozás e részbeni szabad cselekvését korlátozhatná, vagy a földbirtokos osztály érdekeire nézve gyakorlatilag káros lenne, mivel saját birtokán mindenki legkönnyebben lehet első feltaláló s mint ilyen bányatörvényileg biztosíthatja is kőszénleletét más keresők ellenében«, noha továbbá a javaslat tárgyalására kiküldött bányabizottság többsége a szén szabaddá tétele mellett volt, a kisebbség oly hevesen támadta meg különvéleményében a javaslatnak ezt a részét, hogy a kormány jobbnak látta az egész javaslatot levenni a napirendről.

Az eredeti javaslat is, melyet a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium 1884-ben szerkesztett s szakférfiakból összeállított értekezet tárgyalása alá bocsájtott, szintén azon az állásponton volt, hogy »a kőszénnek szabaddá tétele ellen jogi szempontból csak igen kétes érveléssel lehet élni.« A megokolás további okfejtése szerint: »e lépés nemzetgazdasági fontossága és haszna kétségtelen, mert a kőszén azon ásvány, mely honunkban az ipar és közlekedés leghatalmasabb tényezője, illetőleg a magyar ipar folytonos fejlődésének oly alapfeltétele, hogy annak szabad felkeresését és használatát kivált munkáskezek hiányában szenvedő hazánkban a földtulajdonos beleegyezésének, tehát önkényének járma alól minden áron fel kelle szabadítani.«

Azért a földbirtokosok részére csak annyi jogot biztosított a 270. §-ban, hogy öt éven belül előjogot engedett nekik az ingatlanokon található szénre.

Az értekezletre egybehívott szakférfiak azonban akkor már számoltak az adott viszonyokkal s tisztában voltak azzal is, hogy az

egy emberöltőre terjedő fejlődés a kérdést más irányba terelte. Az értekezlet azért arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szén föltétlen fölszabadítása immár többet ártana a kifejlődött szénbányászatnak, mintsem a fejlesztendőnek használhatna s módosításokat tett, melyek a második olvasásra szánt szövegezésben egészen ellentétes megoldásra vezettek. Ezen javaslat 3. §-a szerint ugyanis: »A kőszén minden fajára nézve a földtulajdonos rendelkezési joga a bányász által megváltandó. A megváltás, egyesség hiányában a bányahatóság által akkép állapittatik meg, hogy a földtulajdonosnak a bányatelek minden hektárja után évenként negyven krajczár és a kifejtett kőszén minden métermázsája után barna szénnél egynegyed, fekete szénnél egy fél krajczár lesz fizetendő.«

Ezen az alapon állottak az ezt követő többi tervezetek is a legujabbig, mert számolni kellett azzal a körülménnyel, hogy minél több idő telik el a bányatörvény meghozataláig, annál nagyobb nehézségekbe ütközik a meglévő helyzet fölforgatása. A földbirtokos joga alapján ma már hatalmas szénbányászat fejlődött ki nálunk, mely a vele szemben támasztható összes követeléseknek minden tekintetben megfelelni képes s a világ széntermelésében is számot tesz. Ezen kívül előttünk állnak egyrészt a világ legtöbb szenet termelő országainak, az amerikai Egyesült-Államoknak és Angliának, a Németbirodalomban pedig a Szász királyságnak és Sachsen porosz tartományának példái, melyek megmutatták, hogy a szénbányászat ott, a hol fejlődésének természetes alapföltételei: a virágzó ipar és forgalom megvannak, éppen olyan magas fejlődést érhet el, mint a hol a szén bányászata szabad; másrészt közvetlenül tapasztalhatjuk ezt itthon is, a hol a szén le van kötve, bányászata hatalmas fejlődésnek indult, míg Horvát- és Szlavonországban minden szénbőség és a szén szabadsága mellett egyáltalában nem tud erőre kapni.

A fejlődés ezen menetele bebizonyította azt is, hogy a szén szabaddá tételének kérdése alapján nem jogi, hanem teljesen közgazdasági kérdés s csakis közgazdasági momentumok döntenek el, hogy az új bányatörvényben a szén föltétlenül szabaddá tétessék-e, illetőleg miután ennek szükséges voltát az eddigi fejlődés nem igazolta, hogy az a földtulajdonos rendelkezése alatt maradjon-e?

A m. kir. pénzügyminiszter 1900. október havában tartott exposéjában az új bányatörvény javaslatáról is nyilatkozván, ugyanily értelemben nyilatkozott, midőn azt mondotta, hogy »ma a tett tanulmányok és a viszonyok időközben beállott változása következtében abban a helyzetben vagyunk, hogy a kérdést megoldhatjuk úgy, hogy mindenkinek javára szolgál; úgy hogy javára szolgál egyrészt az iparnak, első sorban a bányaiiparnak és nemcsak hogy nem szenvednek általa a földbirtokosok, de javára szolgál a földkirtokos osztálynak is azon értékelkedés következtében, a mely a birtoknál bekövetkezik. Ennek a megoldásnak lényege pedig röviden összefoglalva a következő volna: kimondatnék a multa nézve mindenekelőtt az, hogy azok a jogviszonyok, melyek az országbirói értekezlet határozmányainak fennállása ideje alatt a földbirtokos és a bányavállalkozó közt létrejöttek, minden tekintetben érintetlenül hagyatnak. — Másrészt pedig a jövőt illetőleg kimondatnék, hogy az ásványzén szintén a szabad ásványok közé tartozik, mindazonáltal annak elismerésével, hogy a földtulajdonost a bányavállalkozóval

szemben mindenkor állandóan és föltétlenül jog illeti meg bizonyos dijjutalékra, a mely felett vagy ők megegyeznek egymás között, vagy a mennyiben nem tudnának megegyezni, ezt a törvényben megállapított korlátok és feltételek között a hatóság állapítja meg.«

Az új tervezet tehát szintén elismeri a földtulajdonosnak az ásványszénre vonatkozó jogát, és pedig a fennálló jogviszonyokban egész terjedelmében, a jövőre nézve pedig a közérdek kívánta korlátozással, mely főleg azért volna szükséges, mert a volt urbéresnek földbirtokának rendkívüli eldaraboltsága, mely ma a legnagyobb akadálya a szénbányászatnak, más megoldást jóformán teljesen kizár.

Ha tehát az új bányatörvény ezen tervezete valamikor csakugyan törvényté válik s az országgyűlés teljesíti azt a föladatát, melyet száztizenkét esztendővel ezelőtt, 1791-ben tűzött ki magának, a mi szénkereskedésünk is megoldást nyer és pedig úgy, hogy az ásványszén szabaddá is lesz, meg nem is, de a közgazdaság követelményeinek is megfelel s a mellett nem fosztja meg a földtulajdonost százados jogától, a mikor arra semmi szükség sincs.

Balkay Béla.

Almásy Pál, egy magyar nemzetgazda a XVIII. században.

(Befejezés.)

III. Almásy harmadik műve, a »*Raisonniste Statistische Übersicht des Königreichs Ungarn samt Banat, Slavonien, dann Dalmatien und Croatien: verfasst im Jahre 1803.*« Előrebocsátja ebben, hogy a közigazgatás központjában való szereplése (ez időtájt tartomány-bizottsági főigazgató volt) megkönnyítették az adatok gyűjtését, melyek, a mennyire csak lehetséges volt, a legpontosabbak. Az egész művecskének »Werkchen« következő a tartalma:

I. Főrés. Népeségi viszonyok. A népeségi viszonyokra nézve a magyar statistikusknak oly adatok állanak rendelkezésére, mint a minők kevés országban találhatók — így vélekedik Almásy — a II. József-féle népszámlálási tabellákra hivatkozva. Ezen 1787-iki utolsó nyilvántartás képezi az ő kimutatásainak alapját. A József-féle népszámlálásról, mint tudjuk, Schwartner¹⁾ így irt: »A terület és népesség ismerése két főtámasz, melyen II. József kormánya nyugodott.« A legszigorúbb intézkedésekkel törekedett azért József az adatok legpontosabb megállapítására. S esetleges visszaéléseket mellőzve, melyektől a katonai conscriptio sem ment, meglehetősen pontosnak, a valóhoz közelállónak tartja az adatokat. »Die grosse Genauigkeit, mit welcher man in Ungarn dabey zu Werke gieng; bey einigen, damals ohne Unterschied des Standes conscribirten, die Furcht vor Josephs Strenge, bey anderen die Ueberzeugung von der Gemeinnützigkeit der Anstalt, hernach dasselbe Resultat beynahe, welches bey der zweyten und dritten Rectification in den Jahren 1786 und 1787 herauskam, Bürge dafür dass es die der Wahrheit nächste Zahl der Einwohner Ungerns ist.«

E szerint tehát Magyarország, Horvát-Szlavonország és a tengerpart (a katonai határőrvidéket teljesen kivéve) mindkét nembeli lakosságának összege 7,116.789, miből a finemre 3,613.741, a nőnemre 3,503.048 lélek esik.

A mindkét nembeli zsidók száma 89.894. A politikai számítás, »Politische Rechnung« szabályai szerint — ezt jegyzi meg — mindig több nő van, mint férfiú, ezen kimutatás szerint pedig úgy a keresztényeknél, mint a zsidóknál a férfiak többségben vannak. Az össz-

¹⁾ Schwartner »*Statistik Ungerns*« II. kiad. 1809: II. 22. §.

népességből Magyarországra esik 6,486.327, Horvátországra Fiumével 382.792, Slavóniára 263.670.

Ebből a lelkészek számát 13.263, a nemesekét 165.301, hivatalnokok és honoratiorokét 4.230, városi polgárt és vidéken élő iparost 79.354-re teszszük; továbbá a gyermekeket 13 éves korig, vagyis 1,009.804 lelket; az összes nőket 3,463.460, végre az egész zsidóságot 80.894 kiveszszük. Összesen 4,816.306-ra rúg a fogyasztók »Consumenten« száma, míg a fenmaradt 2,300.483, tehát mint látjuk a földmívelők, jobbágyok — a termelőket »Producenten« teszik ki.

E sajátságos felosztásból rögtön kitűnik a phynokratikus fel fogás; akár csak Turgot: »classe stérile« és »classe productive«-jét hallanók. Ámbár a fogyasztók és a termelők ekkénti elválasztása a József-féle tabellákból bajosabban volt keresztülvihető, mivel a nők és polgárok közül is többen részt vesznek a földművelésben, mindazonáltal adatairól azt hiszi, hogy közel állanak az igazsághoz: »höchstens könnte die Zahl der Producenten etwas zu gering angenommen worden sein«.

A mi a népességnek aránylagos sűrűségét illeti, az a különböző megyékben igen elütő. Például: Csanádban, melynek térfogata »nach der Kriegerischen Charte« 30 □ mf., egy □ mf.-re esik körülbelül 980 ember; Árva megyében ellenben $3570^{5/21}$ lélek jut, úgy hogy majdnem felér Piemonttal, melyben Schlözer 1786-iki táblái szerint 3828 jön egy □ mf.-re. Az egész királyságban Horvát-Szlavonországgal s a tengerparttal együtt 1777 lélek esik ugyanezen területre.¹⁾ Egy szám, melyet Schlözer Magyarországon 852-re tesz: Illyriában 769-re. Különben ugyancsak szerinte Tyrolban □ mf.-ként 1356; Krajnában 1385 ember esvén, a magyar adatok ezeket is felülmulják. Végre felemlíti, hogy az elmúlt esztendővel szemben a gyarapodás 72.327 lélek.

Schwartnerrel összevetve hasonló adatokat találtam. Nem lesz érdektelen 1785-re is kiterjeszkedve a három évet összehasonlítani. Tehát Schwartner szerint 1785-ben a népesség 7,008.574, 1786-ban 7,044.462 s az ismeretes 1787-ben 7,116.789. A mult esztendei gyarapodás tehát 72.327 volt, a tavalyi a két év előttivel szemben 35.888, tehát jó kétszer annyi. A 87 többlet 85-el szemben e szerint 108.215.

Mielőtt tovább mennénk a területi viszonyokra vonatkozólag tekintsünk pár más adatot:²⁾

Horvát-Szlavon-Dalmátországhoz számítását val	{	Tempelman szerint Magyarország és Erdély területe együtvéve	4720 □ ml.
		Büsching szerint	4760 □ »
		A hadászati térkép szerint	4230 □ »
		Hermann szerint Erdély nélkül	5585 □ »
		de Luca szerint Erdélylyel együtt	5770 □ »

stb. stb.

¹⁾ Robert Tawnson egyébiránt »Travels in Hungary« cz. művében (London 1797.) fentebbi adattal egybevágólag ezeket mondja: »... some of notes I had in my hands estimate the population of Hungary in its greatest extent, but always excluding Transylvania at about eight millions, which they add is 1777 souls per square mile.«

²⁾ Schwartner: *Statistik* 1809: I. 59. lap.

Látjuk tehát, mennyire elütnek a vélemények, mi természetesen az adatokba vetett bizodalmat nagyon megingatja. Almásy a legelőszőr tárgyalt iratában Erdély nélkül 4999 földrajzi □ mértföldre teszi. Mielőtt az első főrészt befejezné, megjegyzi, hogy a magyar országgyűlés által rendelt népszámlálás van folyamatban (e század elején?) melynek czélja 1787 óta történt változásokat a legújabb adatokkal feltüntetni.

II. főrés. Ipar, kereskedelem stb. A magyarországi összes gazdasági ágak termelését megállapítani lehetetlen »Unermässliches Unternehmen« lenne. A nehézségek miatt inkább a mezőgazdaság évi productiojának igen valószínű meghatározására szoritkozik. Az 1792-iki urbarialis táblázatokból kimutatott sessiók Horvát-Szlavonországgal s a Bánsággal együtt 217.017-re rúgnak. Szakértők véleménye szerint azonban az egyébként megművelt földbirtokok szintén ugyanily számú sessionak felelnek meg. Következőleg a művelés alatt álló birtoktestek körülbelül 434.334 urbarialis sessiót tesznek ki. A különböző megyék különféle mértékeinek átlagát véve fel, átlag egy-egy sessiora $25^{25}/_{43}$ hold jut; ennélfogva a megművelt szántóföldek átlag 11,103.195 holdat tesznek ki. S mivel közönségesen $\frac{1}{3}$ részt téli, $\frac{1}{3}$ -ot tavaszi (nyári) növényekkel vetnek be (a harmadik harmad, úgy látszik, ugarnak marad), a termelés szakértők becslése szerint 10 köbmérő téli, 12 köbmérő nyári növényekben holdanként. A 3,701.065 holdból, mi a $\frac{1}{3}$ -ot kiteszi, a téli növények reproductioja ennélfogva 37,010.650 köbmérő, a tavaszi, illetve nyáriaké 44,412.781 köbmérő ugyanennyi hold után. Az össztermelés tehát évenként átlag 81,423.430 köbmérő. Hét milliányi lakosság fogyasztása, 6 köbmérőt véve fel egy emberre, 42 milliót tesz, úgy, hogy 39,423.430 köbmérő marad évenként kivitelre vagy takarmányul, sőr- és szeszgyártásra.

A nagy fölösleg mindenestre kivitelre int s az észszerű szabad gabonakivitel nem is szabad szem elől téveszteni; de a belső fogyasztásra felvett 42 millió átlagot feltétlenül biztosítani kell, miért az a véleménye: »dass auf eine durch Gesetze festgesetzte unbedingte Ausfuhr, die Weisheit der National-Politik nie antragen soll«.

A mi a ki- és beviteli kereskedelmet illeti, 1780—90. közti átlagok a következők: Szarvasmarhákban az évenkénti átlagos behozatal 689.096 frt, kivitel 2,661.618 frt, kiviteli többlet tehát 1,972.522 frt. Juh és kecskében kiviteli többlet volt 269.167 frt. Kivitel sertésekben 229.566 frt. Kiviteli többlet lovakban 26.708 frt. Általában mindennemű állatban kiviteli többlet 2,471.255 frt értékű. Az 1795—1800-ig terjedő katonai évek (november 1-től következő év október 30-ig) átlagai még kedvezőbbek; nevezetesen állatokbani kiviteli többlet ekkor 5,446.360 frti érték, tehát az elmúlt évek kétszerese. Eredménykép konstatálja, hogy az állattenyésztés határozottan emelkedő félben van. Különb. megemlítettük már többször, hogy a mult század activ kereskedelmének ez képezi főágát. Bővítésül az 1780—81—83. év állatkivitelének kimutatását felveszem Marczali könyvéből,¹⁾ ő a kancelláriai levéltárból²⁾ merítette az adatokat. (Csak a kivitelre találtam.)

¹⁾ Marczali H.: *Magyarország II. József korában.*

²⁾ Kancz. lev. 6035/1783 és 9142/1784.

Szarvasmarhák	1780	2,591.000	frt értékben
	1781	2,203.000	» »
	1783	3,636.000	» »
Juhok	1780	482.000	» »
	1781	466.000	» »
	1783	544.000	» »
Sertések	1780	752.000	» »
	1781	718.000	» »
	1783	780.000	» »

Nézzük az egész évtized kereskedelmi mérlegét. A behozatal évi átlaga úgy a külföldet, mint az osztrák örökös tartományokat véve 10,078.575¹/₅ frt. Kivitel tett 12,667.080⁷/₁₀ frtot, s így a kiviteli többlet 2,588.505¹/₂ frt. Az 1795—1800-ig tartó quinquennium (az előbbi 4 évről nem álltak rendelkezésére commercialis tabellák) átlagos behozatala 18,298.162²/₆ frt, kivitele 25,588.991¹/₆ frt, s így a kiviteli többlet 7,290.828⁵/₆ frt.

Megjegyzendő, hogy a tabellákba az 1789-ben megállapított becslési tarifa szerint vétettek fel az illető czikkek árai s nem a piaczi alakulás szerint. Ennélfogva még valamivel nagyobbra tehető a tényleges forgalom értéke, mivel aránylag mérsékelt árakat vett fel a tarifa, pl. egy pozsonyi mérő buza 1 frt 30 kr., egy ökör 40 frt stb.

A monarchiában annyira lábrakapott drágaság főokát állampapírok (papírpénz) túlságos kibocsátásában találja Almásy.

»In diesem überaus grossen, durch die so leichte Methode der Auslassung neuer Staatspapiere generirten Handels-Betriebs und daraus erfolgten Vermehrung der repraesentativen Zeichen ist die in der Monarchie so sehr zunehmende Vertheuerung aller Waaren in grossen Theile zu finden.« Egész Európa érzi ennek nyomását, s oly körülmény az, mely nagy gazdasági válságot idézhet elő. Végül érdekesnek tartja a magyar érmeforgalomnak megállapítását.

Necker Franciaországra nézve következő módon jár el: az 1726—1780-ig vert érméket az éremhivatali kimutatásokból kiveszi s egyszersmind egy tekintélyes évi activumot vesz fel Franciaországra s így nemcsak az évente vert pénz mennyiségét, hanem ez activumot is hozzászámítja a francia érmeforgalomhoz, levonva ebből egy évi átlagos mérték szerint, úgy a kormány és magánosok által külföldre küldött pénzmennyiséget.

E módszerrel Almásy véleménye szerint ily bonyolult kérdésben, elég helyesen, meghatározható a Magyarországon forgalomban levő pénzmennyiség, ha 1800. május 15-től, illetve július 15-től 1801. június végeig, a megállapított peremptorikus terminusig a magyar kamarai és éremhivatali pénztáraknál beváltott régi 1726-ban kibocsátott bankjegyek, valamint 1802. márczius 15-től november végeig részint a kincstári pénztáraknál kiadott, részint forgalmon kívül helyezett 6, 12 és 24 krajczáros darabok összegét megállapítanák. Mert mivel ez időtájt minden jó érme eltűnt a forgalomból és csak az említett bancojegyek és rézpénz maradtak meg, e könnyen megállapítható összegnek a Magyarországon forgalomban levő pénz-, illetve érték képviselő jegyek mennyiségével kell felérnie. A mennyiben azt hiszi, hogy matematikai pontossággal állítható, hogy miután az ország a kereskedelmi mérlegben nem veszít semmit, az itt magyar pénztárakban megjelent és beváltott érsékképviselők kétségtelenül az országban maradtak.

III. főrés. Adó (contributio). A magyar contributionalis (hadi adó) szervezete olyképen volt berendezve, hogy az (egyenes) közvetlen a hadsereg fentartására és igazgatására szolgáló úgynevezett »Friedens-Auslagen« költségeit csupán az alsóbb néposztályok fedezik, míg ellenben rendkívüli kiadásokhoz a rendek is járulnak. A közvetett adókat, vámokat, minden osztály viseli, kivéve az örökös tartományokból hozott fogyasztási czikkeket, melyekre nézve a nemes vámentes. A sóprivativum így minden osztályt terhel; a sófogyasztás 7 évi átlagban 1,299.839 mázsa $64\frac{2}{7}$ font.

Az alsóbb néposztályok contributiója az utolsó országgyűlés óta: Magyarország, a Bánság és Sclavoniára 4,784.719 frt $32\frac{4}{8}$ kr. Horvát-Dalmátország és Buccarival 113.615 frt $58\frac{1}{8}$ kr.,¹⁾ összesen 4,898.335 frt $30\frac{6}{8}$ kr.²⁾ A megyék igazgatására, nevezetesen hivatalnokok fizetésére, fegyenczek élelmezésére, út- és hidépítésre (mire úgy látszik, ritkán adták magukat a jó megyei statusok) 1803. évi előirányzás szerint sub »Titulo Domesticall Cassa« szükségelt összeg Magyarországon, a Bánság és Sclavoniával 2,837.853 frt $31\frac{2}{8}$ kr., Horvátországban Dalmátiával 105.544 frt $11\frac{4}{8}$ kr., összesen tehát 2,943.397 frt $42\frac{6}{8}$ kr.

A szab. kir. városok évi kiadása az 1799-iki utolsó tabella óta 1,459.035 frt 39 kr. Horvátországban (Fiume és Buccarival) 42.787 frt 34 kr.

S így a városokat is hozzávéve a Contributio Domesticák tesznek 9,081.608 frt $42\frac{6}{8}$ krt Magyarország, a Bánság és Slavoniában, 261.947 frt $33\frac{6}{8}$ -ot Horvát-Dalmátországokban. E contributiók arányát a népességhez viszonyítva Almásy következő eredményre jut: Magyarországon fejenként 1 frt 20 kr., Horvátországban 41 kr. jut, összehasonlításképp felemlíti, hogy Nekker szerint³⁾ Párisban egy egyénre jut 64 Livres 4 sou, Normandiában 99 Livres 16 sou s a legkevésbé terhelt Lotharingiában 12 Livres 19 sou.⁴⁾ Megjegyzi azonban, hogy míg ott a nem egyenes adók is be vannak számítva, ezt Magyarországra adatok hiányában nem mutathatta ki. A 2 közvetett adónem a harminczad és a Deperditák. »Die Verdreissigung der Consumirten Waaren« und »Die Militär Deperditen«. Az országos dicasteriumok igazgatási költségei a kir. kincstárt terhelik s következők:

	frt	kr.
Kir. helytartó tanács	149.202	—
Hétszemélyes tábla	31.775	—
Kir. tábla	36.137	—
Báni tábla Horvát-Szlavon-Dalmát országok	11.631	—
Tartományok ítélőtáblája	4.296	—
A 4 districtualis tábla	31.410	—
Postaigazgatás	74.509	24 $\frac{1}{2}$
Magyar-Horvát-Szlavon-Dalmát országban és a tengerparton	—	—

A postaügynél »Das Diligence und Cambiaturwesen ausgenommen«.

¹⁾ Volt $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ kros is. Lásd Schwertner *Statistik*.

²⁾ 1780-ban 3,900,000 Windisch szerint. Lásd Torontalt e. m. 192. l.

³⁾ »De l'administration des Finances de la France«.

⁴⁾ A Livre régi francia ezüstpénz à 20 sous 1795. a francziák pénzegysége.

IV. Főrész. Katonáság. Deperditumok. A rendes »regulaire« ezredek Magyar-, Horvát-Szlavonországban következő beosztásuk voltak:

12 nemzeti sorgealozezred 3857 védkötelessel tett 46.284 embert; dobos, sipos 756 ember s így az összes gyalogság 47.040 emberre rúgott. Továbbá 10 huszárezred 1698 emberrel 16.980. E szerint az összes magyar haderő 63.264. »Unobligate Parteyen ausgenommen«. A határőrvidék, Erdélyt nem számítva, 13 ezredet szolgáltatott.

Ujabbán 7 nemzeti gyalozezred a 3858 emberrel 26.699-et tesz.

Az országon kívül levő ezredek 5 depotja 123 emberrel = 615, 2 tüzér zászlóalj 336 embert s így az összes gyalogság 27.650, 4 huszárezred a 1698 = 6792, 4 vértés és dragonyos ezred a 1446 = 13104 s így a lovasság összesen 19.896 ember.

1786-iki állományt 63.264 embert összehasonlítja a többi európai országgal, tekintettel a népességre, mely fentebbi kimutatások szerint 7,044.462 hazánkra nézve. Csak pár adatot vettem fel az érdekesebbek közül:¹⁾

Ország	népesség	hadsereg
Oroszország	2,400.000	450.000
Franciaország	25,300.000	300.758
Poroszország	6,000.000	224.431
Dánia	2,200.000	78 000
Hollandia	250.000	41.200
Bajor	2.100.000	24.000
Anglia	11,800.000	21 500
Magyarország	7,044.462	63.264

A mi az ellátást, élelmezést illeti, a gyalogság majdnem teljesen kincstári ellátásban részesül s csak 10 század van beszállásolva. A lovasság rendszeres ellátásban részesül az egyes katonai provinciák szerint »Provincial-Verpflegung.« Ez 1802-ben 945.432 frt 33⁴/₁₆ krt tett.

Mint hogy azonban időközben nagyobb mértékben szabadságoltak, így például a gyalogságnál 12.600, a huszároknál 2432 embert stb., azóta az egyes katonáknak, főleg a lovasoknak szolgáltatott naturaliak 763.681 frt 17⁷/₈ krra csökkentek. Nagy hátrány a nemzetgazdaság szempontjából, hogy a naturaliakat állandó árak szerint számítják, melyek átlag alacsonyabbak a piaciaknál, így például egy pozsonyi mérő buza 1 frt, 1 mázsa széna portionkint (20 font) 20 kr. stb. Természetes, hogy a szállítót a piaci áralakulás felette sújtja. Most még a deperditumokról pár szót. E kötelezettség még súlyosabb, mivel azokat a költségeket nem téríti meg a katonai hatóság, tehát valóságos contributiot képeznek. Következő kötelezettségekkel jár:

Katonai épületek, kaszárnyák építése, fa, világító s egyéb szerek szolgáltatása, a katonai podgyász és élelmiszerek olcsóbb fuvarozása stb. E súlyos terhet a katonáknak, még a legszigorúbb fegyelmem mellett is, sokszor fellépő durvasága még elviselhetlenebbé teszi.

V. Főrész. Közintézetek, iskolaügygyel, vallásalap stb. A katolikus ifjuság ingyen oktattatik, részint a fejedelem, részint magánadományok alapján, az alapok legnagyobb részt a felosztott jezsuita

¹⁾ Schlötzer Staatsanzeigen 1786.

rend vagyonából kerültek ki. A pesti egyetemnek külön fundatiója van. Az egyetem évi bevétele 1798/99-re 198.710 frt 16⁷/_s kr., az egyetemmel kapcsolatban vannak következő intézetek: a csillagda, magasabb matematikai iskola, állatgyógykóroda. A tanulmányi alaptól következő tanintézetek tartatnak fenn:

5 akademia, hit- és orvostudományon kívül mindennemű tudományágból, 53 fő- és 6 úgynevezett kisebb gymnasium; 9 nagyobb-kisebbit a benzések, 6 nagyobbat a praemontreiek, egyet a cisterciták s 25-öt a piaristák látnak el. Ugyanez alaptól tartatnak fenn az úgynevezett »Primär vernaculär« és »Capital National Schulen«, míg az egészen elemi népoktatásra szolgáló »Trivial-Schulen« fenntartására a földesurak kötelezvék. Ilyen Primär iskola 10 van s tanítóképezde-féle rendeltetésök van. A praeparandusok számára ösztöndíjak is vannak. A pozsonyi kerületben évi 130, a többiben 80, a horvát-districtusban 30 frttal.

Vannak még zeneiskolák, katolikus karének elsajátítására, és rajziskolák főleg iparos legények bővebb képzésére. A népiskolákat nem számítva 1802-ben 12.600 tanuló látogatta e tanintézeteket. A mi az ösztöndíjakat illeti, vannak az említettekén kívül olyanok, melyek katolikus scholarisok élelem, ruha s egyéb szükségleteit elégítik ki; az e célra szolgáló alapok évi jövedelme 62.365 frt 37¹/₂ kr. Három osztályba osztatnak évi 260, 200, 160 frttal; 174 tanulót ebből királyi, 153-at magán dotatiókból látnak el. Vannak továbbá convictusok és pedig: Kassán 18 királyi, 24 magán alaptól dotált tanulóval, Nagy-Váradon 10 királyi, 44 magánalaptól dotált tanulóval, Zágrábban 24 királyi, 18 magán alaptól dotált tanulóval.

A közintézetekből felemlitendő 4 árvaház (1802. év) Győrben 163, Nagy-Váradon 24, Kőszegen 30, Sopronban 24 helyre. Külföldön: a Terezianumban 15, a löwenburgi collegiumban 3 alapítványos hely van berendezve magyar ifjak számára.

Még egy pár szót a nőképzésről. Kézi és egyéb női munkára tanító, illetve mesternőket a II. József által alapított Lebrune asszony szerint tervezett iskolákban képeznek. A felsőbb leánynevelés kivétel nélkül kolostorokban történik, így a Notre dames de sacrée coeuröknél Pozsonyban 10 növendék, Pesten az angol kisasszonyoknál 8, Nagy-Szombatban az orsolya szüzeknél 3, Kassán 16, Varasdon 8 stb. leánynövendék nyer oktatást.

A protestánsok iskola- és nevelés-ügyéről, mint a kiknek külön rendszerök és alapjaik vannak, nem szól.

A vallásalap bevételei 1802-ben 630.390 frt 56 kr. Főkiadások: a) ujonnan szervezett plébániák congruái 141.324 frt 9 kr.; b) szegényebb püspöki seminariumok segélyezése 72.347 frt 43 kr.; c) »In der Bonification der aufgehörten Sammlung bei den Mendikanten« 71.684 frt; d) az állandóan secularizált rendek tagjainak nyugdíja 135.998 frt 3¹/_s kr., végre e) az összes igazgatási kiadásokkal S. = 678.612 frt ⁷/_s kr. Miből állandó kiadások 536.555 frt 50³/_s kr., ideiglenesek 5948 frt 30 kr., lassanként megszűnő 136.107 frt 41 kr. Az országban levő 5506 plébános, káplán és cooperator közül 680 nyer segélyezést a vallásalaptól; a segélyezett clerici juniores száma pedig 1017-tet tesz. A mi egyéb közcélú intézeteket, mint kórházak, szegényházak illet, legnagyobbbrészt kegyuraság alatt állanak s így nem igen mntathat fel ezekre nézve részletes adatokat.

Van egy u. n. »Confraternitáts Fond«, miből segélyezettek a bécsi »Morotrophiumban« vétetnek fel. Évi jövedelme 14.912 frt 2 kr. Hasonlóképp legnagyobbbészrt magán alapítvány a váczi siketnéma intézet 20 fi- és 10 nőnemű tag számára, tőkéje 57.645 frt $9\frac{1}{8}$ kr.

Végül igen érdekes az utolsó közintézmény, melyet felemlit: a zálogház. Kettő van: egy Pozsonyban, a másik Budán. Az elsőt 1773, az utóbbit 1789-ben alapították kincstári kölcsön segélyével s kiváltságokkal is ellátták. A pénz előlegezés évi $10\frac{5}{6}\%$ mellett történik, miáltal az intézetek oly virágzásnak indultak, hogy 1801-ben a pozsonyinak 111.498 frt activuma volt, a budainak pedig 1803-ban 208.576 frt 30 kr., minélfogva most már saját erejükből állanak fenn. Eddig terjed legáltalánosabb vonásokban rajzolt statistikai kivonata s reméli, hogy egy később megjelenő rendszeres könyv, mire talán kis értekezése is befolyhatik, e pár alapvonást is felhasználja.

Még egy pótlékot »supplementumot« is fűz munkájához, melyben az újabb változásokat sorolja fel.

Különösen az 1805-iki összeírás (conscriptio) hozott a népességi viszonyokra vonatkozó adatokra nézve változást. Minthogy a legújabb conscriptionál a nemességet nem vették fel, az adatokat csak ennek leszámításával hasonlíthatja össze a József-féle táblázatokkal. A nem nemes férfiak és nők száma 7,555.920, — a zsidókat kiveszi — a nemesség József-féle számítás alapján 165.301 finemű lesz (a nőket megkülönböztetve nem találta). A férfi zsidóság 63.908 lélek, következésképp az össznépesség 7,950.430. A lakosság így másféltized alatt (1787 óta) 833.641-el szaporodott. (Ez átlag $11-12\%$ -ot adna s így az évenkénti szaporodási százalék másfél évtizedet véve fel, 1787-től $0.7-0.8\%$ közt van.)

A praediumok száma is természetesen szaporodott, főleg újabb letelepülések által, így a József-féle kimutatásban számok 11.454 — jelenleg 11.810, következésképp 356-al gyarapodtak. A nem nemes keresztény — 17—40-ig terjedő korban levő ifjak — férfiak (itt a katonáskodási képességet vette fel, mert e korból kerülnek ki leginkább az ujonczok) száma 1,224 363, miből 338.623 ember levonandó, kik különféle törvényes tekintetekből az állítás alól fel van mentve. Ezen alkalmatlanok száma József idejében 201.437, mit azzal is igyekeznek megmagyarázni, hogy akkoriban tisztán a physikumra tekintettek, most azonban az erkölcsi qualificatióra és nevezetesen arra, hogy törvény szerint állítható-e valaki vagy sem?

A zsidóság szaporodása, mondja Almásy, szembeötlő, míg József idejében, e felekezeti fineműek 41.306 lelket tettek ki, most számuk 63.908. E nagyobb arányt mindenesetre főleg a bevándorlásnak is kell tulajdonítanunk.

A vallásfelekezetek egymás közti aránya: katolikusok 2,323.916, görög nemegyesültek 558.069, lutheranusok 312.388, kalvinisták 501.245. A József-féle táblában finemű polgár és iparos¹⁾ volt 79.354, paraszt 505 708. Az 1805-iki összeírás alkalmával előbbieik száma 88.422, az utóbbiaké 643.215. Most összehasonlítva 1800/1. évi adóösszeget 1803/4-el. A hadi contributióban nem igen történt regnicolariter változás, csak az adóhátralék növekedett: így 1801-ben 990.503 forint $45\frac{4}{8}$ krt tett, míg 1803-ban 1,191.262 frt $31\frac{5}{8}$ krra rugott.

¹⁾ Professionisten auf dem Lande.

A domesticális adó 1803/4-ben a megyékben 2,692.595 frt $\frac{3}{8}$ kr., a városokban 286.105 frt $\frac{58}{8}$ kr., míg 1800/1-ben a megyékben 2,105.017 frt $\frac{29}{8}$ kr., a városokban 189.725 frt 29 krt tett.

E jelentékeny felemelés okai többek közt a katonai deperditák emelkedése, útjavítások nagyobb kiadásai, diurnumok növekedése stb. A városokban a deperditumok 80,000 frtra emelkedtek. Most az 1800. és 1802-ik esztendő kereskedelmi mérlegét veti össze. 1802-ben a (totalis) behozatal 8,390.122 frt 50 kr., kivitel 24,515.078 frt 2 kr., 1800-ban behozatal 20,163.132 frt 31 kr., kivitel 29,122.915 frt 55 kr.

Az 1802-iki év tehát kevésbé kedvező.

Mezőgazdasági termékekben több mint 2 millió vonatott ki a kiviteli forgalomból, továbbá vagy másfél millió értékű dohány s néhány százezer értékben ital, szeszfélék és gyapjúárú; míg a bőr-kivitel jelentékenyen emelkedett. A katonaságot illetőleg is változást okozott az 1805. év, a mennyiben eddig, például 1802-ben három évre szavazták meg az ujonczjutalékot, mi ezentúl ismét alkotmányosan gyakoroltatik.

Nevezetesen 1805-re 6775 ember állítottatott (az elmúlt két évben 6000 és 7000 volt a szám), nagyobb veszély esetén 12.000 a megszávozott szám. Ugyancsak 1805. diaeta által engedélyezett (insurrectio) nemesi felkelés 32.482 portalis gyalogos és 10.744 portalis lovasságból áll. Az előbbieknél 6, utóbbinál 2—2 fej egy-egy porta után. A következő részben a tisztán katonai szempontból érdeklő »Dislocations Stand der k. k. Armee«-t tárgyalja. A nyilvános közintézetek és közalapítványok körüli változásokat tekintve, az előbb kimutatott 327 ösztöndíjasok száma 306-ra szállítottatott le. A megtakarított 2086 forintnyi összeget az általános »Convictual Fond«-ra fordítják. A nagy drágaság okozta továbbá, hogy a győri árvaház 180 alapítványos növendékének számát 103-ra szállították le, hogy ekként a megmaradtak jobb segélyben részesüljenek, kiket részint »Pensiokban«, részint mesterembereknél helyeztetnek el. Az egyetem jószágainak hozadéka 1803-iki kimutatás szerint átlagban 148,132 frt $\frac{16}{8}$ kr. A kiadások szintén átlagban 118.854 frt $\frac{30}{8}$ kr., marad 29.277 frt $\frac{46}{8}$ kr. A tanulmányi alap apadt: 1803-ban a jószágok utáni évi bevétel átlagban 305.488 frt $\frac{33}{8}$ krt tett, az esetleges és bizonytalan kiadásokat is átlagban felvéve — kiadás 279.761 frt $\frac{37}{8}$ kr., maradék 25.726 frt $\frac{55}{8}$ kr. A vallásalap ugyanez évi bevétele 698.843 frt 53 kr., kiadásai 679.724 frt $\frac{59}{8}$, maradéktöbblet 19.119 frt $\frac{33}{8}$ kr.

A siketnéma-alap is tekintélyesen növekedett, 1805. decz. 31-én 85.207 frt $\frac{4}{8}$ krt tett ki. A bármi néven nevezendő alapítványok és alapok tőkéje 1806-ban: a kincstáriaké 10,044.826 frt $\frac{22}{8}$ kr., magánosoké 3,052.686 frt $\frac{40}{8}$ kr.

Végezetül még érdekes a pesti zálogházra vonatkozó supplementum, mely intézetnek activája 1806. okt. 31-én 306.098 frt $\frac{34}{4}$ kr., következőleg 97.522 frttal gyarapodott 1801 óta.

»Mit diesem schliesst der Verfasser seine Statistische Suppléments; möge die segnende Hand des Allmächtigen die Resultate der folgenden Zeiten, die etwa ein anderer Forscher untersuchen und angeben wird, -so segensvoll geben, dass das Glück und Wohlstand meines Vaterlandes in dieser so segensreichen Progression fortwährend steige«. E hazafias szavakkal zárja be művecskáját. Természetes, hogy

rendszer — felfogás — s egyéb modern tudományos követelményekkel szemben ez szerény munka, de ha meggondoljuk, milyen volt a mult század nemzetgazdasági irodalma s milyen kevés magyarnak volt csak homályos sejtelme is a tudomány ezen legifjabb ágáról, mindenesetre a kegyelet és őszinte örömmel kell megemlékeznünk azon kevesek egyikéről, kik a pangás korában is felismerték hazájuk haladásának feltételeit.

S ha nem is bővebb, de elég érdekes bepillantást nyerünk e rövid vázlatból is a mult század utolsó évtizedeinek népességi, kereskedelem-culturstatistikai viszonyaiba. Annál nemesebbnek tartom a hazafias buzgalmat Almásy részéről, mivel nem volt ő szaktudós, mint például első statisztikusunk Martinus Schwartzner, ki pár évvel később írta meg művét, hanem inkább kiváló közigazgatási hivatalnok, ki műveltsége s szerzett tapasztalatai alapján, melyek őt a nemzetgazdasági előnyökre kellett hogy utalják, mégis kiérdemli a tudományos nevet. Ha mondom, ő maga is mástól várt rendszeres munkát s vázolata csak úttörő kísérlet: tiszteljük benne a törekvést. »Et voluisse sat est.«

Almásy negyedik dolgozata az *Allgemeine Uebersicht Was seit meinem Vorsitze in dem Littorali zum Behufe des dasigen Kommercial Instituts geschehen und was annoch geschehen könnte.*¹⁾ Az udvari kancelláriához felterjesztett emlékirat ez, melyben röviden összefoglal minden intézkedést, mit a magyar tengerparti kereskedelem felvirágoztatására létesített s legfelsőbb jóváhagyás mellett még életbeléptetni szükségesnek tart. Az egész memorandum a legnagyobb mértékben megnyerte II. József tetszését, mit az uralkodó külön leiratban ki is fejezett.²⁾ Két esztendeje kormányzó Almásy s már is a legbuzgóbban fáradozik a szép czélon; méltó utóda a lelkes Majláth grófnak, sőt mondhatni, túl tesz rajta.

A bevezetésben kifejti, hogy olykor-olykor szükséges, hogy a közigazgatás központjától távol fekvő intézményekről jelentést tegyen a vezető államhivatalnok, úgy saját személyes ügyködéséről beszámoló, de főleg az intézmény fontossága miatt, hogy a központ figyelmessé tétessék a közjót nagy mértékben előmozdító közintézetekre. Főleg a tengerpart, nevezetesen Fiume kiváló kereskedelmi fontossága birta rá arra, hogy saját szempontjából tett újításait s megfigyeléseit írásban felterjessze. Bizonyos, hogy mióta Fiume Magyarországhoz csatoltatott, áldásos befolyását a magyar kereskedelemre éreztetni kezdte. Szembeötlő a gabona-kereskedelem növekedése, továbbá több mint 50.000 mázsányi dohány-kivitel s 80.000 mázsa körül más árúknak. A kézműipar, főleg a gyárszerű ipar nagyobb fellendülése szintén az idecsatolás jótékony következménye. Nevezetesen egy rozsolis-szeszgyár, több dohánygyár létesült, azonkívül egy besózott-húskiviteli társaság is alakult.³⁾

Mindazonáltal Almásy nem áltatja magát, jól érzi Triest fő-

¹⁾ Kancz. lev. 9160/1785. orsz. lev.

²⁾ Lásd *Függelék* I.

³⁾ A mi a besózotthús-kivitelről illeti, főleg Triest igyekezett az is hússal concurrálni, később Fiumében is létesül, de mégis inkább az előbbi igyekszik az osztrák kormány előmozdítani még praemiummal is, mely Fiumére jóval kisebb.

1781-ben 259, 1782-ben 2.075 ökröt és 469 sertést sóztak be, különben számos akta van e tárgyban az országos levéltárban.

lényét. »Es ist dennoch unstreitig sicher, dass die Verbesserung des ungarischen Littoralis weder itzt, noch wahrscheinlicher Weise jemals nachhin jene glänzende Aufnahme werde aufweisen können, welcher das Triester Etablissement in einigen Jahren sich erfreut hat.« A velencei verseny legyőzésére hathatósan támogatta a kormány Triestet, mi a vámpolitikával sikerült is, úgy, hogy úgyszólván az egész kereskedelem a veneziai scaliktól Triest kikötőjébe tétetett át, ha mindjárt kényszereszközökkel is. Fiume ellenben teljesen magára van hagyva; saját erejéből kell felküzdenie magát. Mindazonáltal Almásy nem tekinti e két kikötőt mintegy természettől praedestinált kizárólagos vetélytársaknak, hanem véleménye szerint inkább szoros érdekapcsolatban vannak.

Egyrészt az Ausztria, Styria és Krajnával határos megyék nyerstermékeik számára egyedül a trieszti piacot használhatják előnnyel; másrészt a Bánság, Szlavonia és a Tisza, Száva, Kulpa menti vidékek emporiuma csak Fiume lehet. Így a kölcsönös érdekiegyenlítés a kivített közepszerűvel jóval magasabbra növesztené. Ez elvre fektette kormányzósága alatt tett reformjait s következő újításokat létesített.

A javítások fő tárgya az útvonalak helyreállítása s jókarban helyezése volt. Főleg a Károly-útra volt tekintettel. A nyilvános fuvaroztatás egy nemét találta itt; ugyanis egy külön személyzet létezett, mely az árúkat bizonyos díjért egy-egy mázsa után átvette kereskedőtől és a parasztfuvarok segítségével a tengerpartra szállította; hogy a szállításokban folytonosság legyen, bizonyos arányos időközöket állapítottak meg. Azonban ez intézményből két nevezetes hátrány akadt; először, hogy az illető kereskedők közül senki sem nyerhetett egyszerre nagyobb szállitmányt. Másodsor, hogy dacára minden rendszabályozásnak mégis a fuvarbeosztásnál nagy részrehajlás, pártoskodás dívott. Almásy tehát oda hatott, hogy egy szabadfuvarozás elvén nyugvó rendszert létesítettek a trieszti kereskedelmi út mintájára. A tehetősebb parasztokat rábirta, hogy szállítókká legyenek és a kereskedőkkel egyrészt, másrészt a szegényebb parasztfuvarosokkal szállítási szerződéseket kössenek. Az egyes közbeeső állomásokon felállított raktárak csekély díj fejében rendelkezésükre bocsáttatnának. Egy az egész fölé helyezett egyén felügyelhet s egyes vitás fuvar esetekben dönthet. A régi rendszerrel szemben az új intézkedés czélszerűbbnek bizonyult, miért a is kormányzóságnál a réginek eltörlését javasolta, minek végleges eldöntését fölterjeszti. A fuvarozás emelésénél a népesedésre is tekintettel volt a kereskedelmi vonalakon; körülbelül kétszáz két esztendő óta meghonosított új telepítvény hathatósan előmozdította a czélt.

A tartományi alaphól viztartókat építtetett a Fussenitől Fiuméig terjedő legszükségesebb vonalon, mi megkönnyítette a nyári forró hónapok alatt a szállítást.

Másodsor: nem kisebb tekintettel volt a hajózásra is egy sajátos terv alapján hajósczéh-félét, mint ő nevezi, Schifferszunftot akart teremteni. De, úgy látszik, ezt csak ideiglenes intézménynek szánta, mert különben nem egyeztethetnék ki Almásy sokban physiokrata elveivel. Nem is olyan czéh-társaság ez, mely talán a hajózási szabadság szükkeblű, önző megszorítását czélozza, hanem inkább arra szolgálna, hogy a horvát kereskedelmileg fontos folyókon a hajózás rendszeresebbé tétessék s a hitványabb elem kiküszöböltessék. A Kulpa

folyó hajózását illetőleg, nevezetesen Kárclyvárostól Bródig tett is ajánlatot egy társaság.

Minthogy a külföldi fogyasztók a magyar nyersterményekben jelentékeny hibákat találtak az egyes termények minőségének javítása céljából többek közt dohánymagot hozatott Amerikából¹⁾ és Levantéből; kendermagot Ferrara vidékéről. Az illető termelő megyék készeknek nyilatkoztak a lakosság közt a magokat szétosztani, mi a nyerstermények versenyképességét a külfölddel szemben mindenesetre emeli. Észrevette továbbá, hogy a magyar kivitelnek nincsen elég számos ága. Főzikkék dohány, gabona, egy kevés viasz, faggyú és hamúzsir. Új kiviteli cikkekről kell tehát gondoskodni; főleg a borkivitelre fordítja a közfigyelmet. Történt már lépés ez irányban is, a mennyiben egy részint fiumei, részint magyarországi kereskedőkből álló társaság körülbelül 300 akó különféle bort próbakép szállított ki Londonba, Hamburgba és Németalföldre. Szerinte a törvénykezés szervezete a kereskedelemre nézve hátrányos, mivel a hitelt nagyon megakasztotta; betáblázások nem eszközöltetnek és a végrehajtási módok sincsenek akként berendezve, hogy a hitelező esetleg pénzbeli fizetés hiányában megfelelő értékű jószágot kapjon, hanem az ingatlant szokták átengedni igen magas első vételár mellett. Az általa tett felterjesztésben a kereskedelmi hitelre sokkal előnyösebb azt megszilárdító betáblázást ajánlja vagy a végrehajtásnál méltányosabb módokat. A tengerparti városokban a szegényügy menház felállításával karoltatik fel. A mi az útrendészetet és építkezést illeti: Fiuméből ausztriai kikötők felé vezető út épült magánkezdeményezésre, egy másik Zeng felé megyei robottal. Magában a városban több csinos utca épült s solid magánházak. Ezek azon javítások, melyeket a tengerparti kereskedelem emelésére tett. Most végül még előadja terveit, melyeknek megvalósítását azonfelül a mi már történt okvetlenül szükségesnek tartja. Minthogy Fiume a magyar külkereskedelem emporiumául mintegy teremtve látszik, minden attól függ, mikép jönnek egymással érintkezésbe a belföldi termelők a kivitt, a fogyasztók a levantei s egyéb árúk bevitelét, illetőleg a fiumei kereskedőkkel s hogy vajjon esetleg segíthetik-e tőkékkel is. Ez a legnagyobb előnye Triestnek Fiumével szemben, hogy tekintélyes tőkékkel rendelkezik, a mit még emel azon törvényhozási intézkedés, hogy a Triestbe kölcsönzött összegek 2°/o-al jobban kamatoztatnak. Mig ellenben a még nagyon kezdetleges állapotban leendő fiumei kereskedelmi vállalatokba sokkal kisebb mértékben helyeznek tőkét a pénzes emberek. Főkép a tőkét kell tehát megnyerni nagy nyereségek kilátásba helyezésével; természetesen igen óvatosan kell eljárni, esetleg kisebb kereskedelmi vállalatok, melyek tőketársulást létesítenének, adhatnák meg az első lökést s ezek is, nagyobb biztonság okából, hatósági felügyelet mellett. Fő az, hogy esetleges kudarcok el ne rémitsék a gyanakodó tőkést s meg ne öljk azt a kis vállalkozási szellemet, melyet a növekvő cultura az ugyis csekély kereskedelmi hajlamú nemzetben ébresztett. Tervez is egy körülbelül 100.000 frt alaptőkével megindítandó ilyes vállalatot egyes kereskedő vezetése s a közigazgatás részéről való szigorú ellenőrzés mellett 1000 forintos részvények kibocsátásával. Igen sokat tenne,

¹⁾ Lásd 6794/1785. udv. kancz.

úgy vélekedik, ha a kormányzáság valamelyik szakértő hivatalnokát egy kereskedelmi körútra küldené államköltségen kellő utasítás mellett.

Igen fontos továbbá s talán leghathatósabb a cél elérésére a károlyvárosi út kiépítése, mely Károlyvárostól Szeverinen, Bród, Csernulickon át Fiuméba vezessen. A Károly és József utak nem elegendők főleg tömeges szállításkor, mely bizonyos meghatározott időpontban eszközöltetnek, minek egyrészt oka az, hogy a horvát-szlavon folyók csak bizonyos időpontokban hajózhatók, másrészt mivel a magyar kiviteli cikkek par excellence nyerstermékek, ezek termési ideje. Úgy Almásy, mint elődje Szörény megyét szólították fel hivatalból az érdekelt út építésének közreműködésére, de az anyagi erő hiánya miatt e különben is szerény megye ily fontos művelet létesítésére nem volt képes. Almásy azonban ennek 3¹/₂ év alatt való keresztülvitelére vállalkoznék, ha a kincstár támogatását igéri, nevezetesen következőleg: »mit zwey Groschen Beytrag per Roboth nebst Bezahlung der Prothi und Ingenieurs, dann Errichtung der benöthigten Brücken«.

Ha a tengermelléki Horvátország természeti alakulását tekintjük, beláthatjuk, hogy nemcsak a Fiumétól Noviig terjedő részek, hanem a Károlyút mellett fekvő összes kamarai uradalmak sem valók megyei közigazgatás alá, hanem inkább kereskedelmi szempontok szerint kezelendők.

Ehhez járul az is, hogy Szörény megyének Zágrábbal való egyesítése után e vidék 22 mértföldnyire esvén, a központból bajosan igazgatható.

E tekintetben egy mellékelt közigazgatási reformtervet készített.

Utoljára megemlítjük e kiváló hazánkfiának ugyancsak Fiuméra vonatkozó azon tervezését, mely ily címmel szerepel hátrahagyott munkái között: Vorläufiger Entwurf Wie Zufolge der neueren Administration des Königreichs Kroatien das Kommercial Etablissement des Fiumaner Gubernii zweckmässig einzuleiten wäre. Bevezetőleg ebben Fiume kereskedelmi fontosságát emeli ki, mely körülmény igen nagy kötelességet is ró a közigazgatásra.

Legnagyobb figyelmet az utvonalakra kell fordítani, mint a hogy a triesti intendenza a magyar közigazgatási hatóság előtt is felismerte főleg a Károly-út kereskedelempolitikai fontosságát. A dolog természetében rejlő okokból javasolja, hogy a Worbovszkótól a tengerig terjedő vidék Szörény megyétől közigazgatási tekintetben elválasztassék, nevezetesen: úgyszólván áthághatlan korlát választja el e részeket Horvátország egyéb részeitől, mint nyelvi, faji eltérések és a gazdasági különbség; míg a horvátországi népeken főleg földművelés a nép foglalkozása, addig a tengerhez s Fiuméhez közeli terület lakói inkább kereskedők, hajós és halásznépek. Mindez arra utal, hogy e részeket a fumei guberniumnak kell alárendelni »so in Politicis, als oeconomicis und judicialibus«.

A közigazgatási ügyekre részletesebben is kiterjeszkedik.

Érdekes az egész javaslatban még azon törekvése, hogy e környék kamarai jobbágyainak az urberialis terhek alól felszabadulásra s önálló gazdaságok létesítésére alkalmat nyujtson, mivel ekként a gazdasági érdekek megfelelőbb helyzetbe jutnak.

Kereskedelmi szempontból végül igen fontosnak tartja még azt, hogy Károlyváros is a tengerpart kereskedelmi közigazgatásával megbízott hatóságok alá rendeltessék, mely egyesülés a kereskedelemnek nagy előnyököt biztosítana.

Közlemények és ismertetések.

Közgazdasági szakkatalogus.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtárának katalogusa. Szerkesztette Szabó Ervin, a kamara könyvtárosa. Pesti könyvnyomda r. t. Budapest 1902. XXX + 891.

Nagyszabású munkáról kell számot adnunk, mely katalogus természeténél fogva alighanem kikerülte a nagyobb szakközönség figyelmét. Könyvtárkatalogusokban nem lát mást rendszerint az ember, mint eszközt a könyvtár használatára; a kataloguskészítést pedig szorgalmas, de tisztán mechanikus munkának vélelmezi. Ily szempontból bizony sokan, a kik a budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtárkatalogusát körülbelül 7000 művet tartalmazó jegyzékét kézhez veszik, egyszerű lajstromot látnak benne, a mely arra szolgál, hogy a kamara könyvtára kényelmesebben legyen használható.

Azonban e munka nemcsak szorgalmasan és lelkiismeretesen készült könyvtárlajstrom, de annál sokkal több. Szabó Ervin, a kamara kitűnő könyvtárosa, a katalogus beosztásánál a decimalis bibliografiai rendszert alkalmazta és azzal érdekes és értékes bibliografiai szakmunkát teremtett.

E decimalis osztályozási rendszerről azonban olvasóinkat tájékoztatni kell. E rendszert Dewey találta föl, még a nyolczvanas években és bár Amerikában csakhamar hivekre talált, az európai bibliografiai tudomány alig vett róla tudomást. 1893-ban hozta e sorok írója ez osztályozási rendszert magával Amerikából Brüsszelbe és ott közölte azt La Fontaine és Otlet barátjaival, a kik éppen akkor nemzetközi bibliografiai intézet megalapításán fáradoztak. Az Institut International de Bibliografie Brüsszelben tényleg létre is jött, a decimalis rendszert összes bibliografiai munkálatai számára elfogadta és továbbfejlesztette.*) Az Institut révén terjedt el azután a decimalis rendszer Európában és sok hivatkozást számlál már jelenleg. Mindenféle tudomány terén jelentek meg az utóbbi években a decimalis rendszer szerint rendezett bibliografiai munkák, csak a közgazdasági tudományok terén nem. Magyarországot illeti meg e téren a kezdeményezés érdeme, mert a Közgazdasági Szemle irodalma immár egy év óta és most a kereskedelmi kamara hatalmas könyvtár-katalogusa is követi a decimalis rendszert.

De miben áll tulajdonképen e decimalis rendszer, melynek annyi a lelkes hive és annyi az ellensége?

*) Lásd minderről: Esztogár: A brüsszeli második nemzetközi bibliografiai konferencia. Magyar Könyvszemle, 1897. 266. old. — Esztogár: Az egyetemes repertorium, Magyar Könyvszemle, 1896., 340. old.

Lényege az, hogy lemond a tudományok logikus rendszerbe foglalásáról és tisztán az egyes tudományágak allandó és könnyen érthető megjelölésével létesíti az osztályozást. Erre a célra a tízedes számrendszer jegyeit veszi igénybe. Az egész emberi ismeretvilág az 1—9 osztályba van beosztva, azok az általános művek pedig, melyek egyikbe sem sorozhatók, a 0-val jelölt osztályba osztatnak. Így jó létre a következő 10 osztály: 0. általános művek; 1. bölcsészet; 2. vallás-tan; 3. társadalom-tudomány; 4. nyelvészet; 5. természettudományok; 6. hasznos művek; 7. szépművészetek; 8. irodalom; 9. történelem.

A tízedes számrendszer végtelensége megengedi, hogy minden nem a tudományok hierarchiájában, de a gyakorlati életben nagyobb szerepet játszó kérdés saját index-számmal bírjon s minden új kérdés mindenkor beiktatható legyen a rendszerbe. Nem akadhat tehát oly mű, melynek hovátartozását számjegyekkel pontosan ne lehetne kifejezni. Az egyes osztályok ugyanis egy második számjegy hozzáragasztása útján ismét 9 csoportra és egy 10. általános csoportra osztatnak; az alcsoportok pedig ismét így tovább osztályoztatnak. A bennünket érdeklő 3. osztálynak további osztályozását a főbb csoportokra vonatkozólag Szabó Ervin már közölte a Közgazdasági Szemle 1902-es évfolyamában (239. és köv. old.), de könyvtárkatalogusa természetesen még messzebb menő, részletesebb osztályozást is tartalmaz.

A decimalis rendszernek előnye az állandóság és a mellett a fejleszthetőség; semmiféle régebbi osztályozást félre nem kell dobni, ha az idők folyamán kielégítőnek nem bizonyulna, csak a régi osztályozást tovább kell differenciálni. A decimalis osztályozás tárgyi osztályozás, de mert a számok megválasztása ab ovo logikus rendszer alapján történt, a számok nagyságából a csoportok rokonságára lehet következtetni. Mennél kisebb két decimalis szám közt a különbség, annál közelebb állanak az illető tárgyak rokonság dolgában. A decimalis osztályozás áttekinthetőbb mint a latin és görög betűket, római s arabs számokat s kitévőket alkalmazó rendszerek s roppantul sajnáljuk, hogy az angol Royal Society a kontinentális akadémiákkal együtt a természettudományok számára ily elavult jelzésű szabályozást fogadott el a decimalis rendszer helyett.

A decimalis számok egyszersmind nemzetközi nyelv jellegével bírnak és így a különböző nyelvű »Schlagwort« katalogusokat is pótolják. A decimalis rendszernek van azután még sok finom részletes alkalmazása, melyről csak bővebb fejtegetések alapján lehetne tájékoztatást nyújtani. A 3. osztály, a társadalmi tudományok beosztása körül Szabó Ervin azzal is szerzett magának érdemeket, hogy azt tökéletesítette és meglelégedéssel halljuk, hogy a brüsszeli nemzetközi intézet e javításokat elfogadja.

A katalogus a decimalis rendszer sorrendjében adja a kereskedelmi könyvtár munkáinak jegyzékét. Egy-egy alcsoporton belül a munkák megjelenési évük sorrendjében kronologikusan vannak rendezve.

Kitűnő név- és tárgymutató egészíti ki e nagy munkát, melynek külső kiállítása a Pesti Könyvnyomda r. t. ügyességét, de a kereskedelmi kamara elnökségének liberálisitását is dicséri. Szabó Erviné azonban az érdem, hogy ő egy bibliographiai szempontból is tökéletes nagy magyar szakkatalogust teremtett, minővel tudtunkkal Magyarországon egy szakkönyvtár sem dicsekedhetik. *M.*

Magyarország a XX. század elején

Czirbusz Géza: *Magyarország a XX. évszáz elején, föld- és néprajzi, nemzetgazdasági és társadalomtudományi szempontból.* (Temesvár, 1902., Polatsek-féle könyvkereskedés n. 8-r. 568 lap.)

Közel hatszáz lapra terjedő hatalmas kötet jelent meg e czímen Czirbusz Géza kegyesrendi tanártól. Hunfalvy Jánosnak 16 évvel ezelőtt megjelent földrajza (Egyetemes Földrajzának II. kötete) óta ily nagyszabású földrajzi munka nem látott napvilágot, mert Matlekovitsnak két kötetes munkája közgazdasági mű, nem geografia. Méltán figyelmet érdemel tehát ily munka, mert feladata volna földrajzi szakirodalmunk terén érezhető jelentékeny hiányt pótolni s a kinek ez sikerül, nagy szolgálatot tett hazai tudományosságunknak.

»Magyarország ezeréves multja — írja a szerző előszavában — mintegy parancsolólag szólítja fel a magyar geográfusokat, hogy a 20-ik évszáz küszöbén bemutassuk az országnak jelen állapotát, a tudás és geogr. módszernek modern követelményei szerint. Más nemzeteknek van efféle összegező és összefoglaló munkájuk saját hazájukról. Matlekovits két kötetes statisztikai munkát publikált ugyan német nyelven ¹⁾, bizonyára szintén a fennemlitett czélzathoz, de modern geografiát senki sem irt ez alkalomból magyar nyelven.« Hogy ezt a czélt elérhesse, a szerző két részben tárgyalja az ország közállapotait. Az elsőben Magyarország plasztikájának leírását adja, tehát a szoros értelemben vett földrajzi viszonyokat ismerteti, s ezt a részt — miként maga említi — Balbinak általa átdolgozott Egyetemes Földrajza V-ik kötetéből vette át. Ez a rész, mely kizárólag földrajzi és geológiai problémákkal foglalkozik, tárgyalásunk keretén kívül esik; tüzetes megbirálása a földrajzi vagy földtani szakközlönyök feladata s örömmel látjuk, hogy ezek teljes elismeréssel szólnak róla. Annál inkább sajnáljuk, hogy nem lehetünk ugyanily elismeréssel a munkának sokkal általánosabb érdekű, második része iránt, mely Magyarország gazdasági, társadalmi és helyrajzi leírását tartalmazza. Előszavában megjegyzi a szerző: »a társadalmi résznél teljes, de teljes elfogulatlan tárgyiassággal regisztrálom a honi állapotokat; ezért minden irányban tiltakozom az animosítás, az irányzatosság gyanusítása ellenében«. Czirbusz Gézaról, ki több évtizedre terjedő komoly irodalmi multra tekinthet vissza, valóban senki sem fogja feltenni, hogy tendenciosusan akarná megfesteni közállapotaink képét; ha mégis szükségesnek tartja már eleve is tiltakozni ily feltevés felmerülése ellen, ez arra utal, hogy maga is érzi, miszerint munkája — egyik-másik okból — alkalmas lehet arra, hogy a közvéleménynyel vagy a szakkörök véleményével ellentétbe jusson. A szerző tényleg nem is csalatkozott sejtelmében, mert a nemzetiség kérdéseit illető fejtegetései a napi sajtó éles kritikáját provokálták. De a munkának nem csak ez a része idézhet fel ellentétes nézeteket. A politikai vonatkozású részeket nem tekintve, számos oly fejezete és szakasza van a nagy műnek, melyek fölött hallgatással napirendre térni nem lehet. Bármennyire tiszteljük is a szerző egyéniségét és

¹⁾ Matlekovitsnak ugyanez a munkája, még pedig a németnél terjedelmesebb kidolgozásban, magyarul is megjelent; a szerző, úgy látszik, nem ismeri ezt a munkát.

méltányoljuk eddigi irodalmi működésének sikerességét: ezúttal a tudomány érdeke követeli, hogy a munkának úgy egyes részeit, mint egész tárgyalási módját kritika alá vegyük, mert sajnálattal kell konstatálnunk: a mű második része ellen — melylyel itt kizárólag foglalkozni szándékozunk — annyi kifogás emelhető, hogy oda kell törekednünk, miszerint e rész tévedései kicorrigáltassanak, még mielőtt az ország közállapotairól abban vázolt kép jelen alakjában és tartalmával a közönség közkincsévé válnék.

Ez a rész, mely Magyarország gazdasági és társadalmi leírását adja, már jóval csekélyebb terjedelmével is (94 lap, míg a földrajzi rész 366 lap) arra utal, hogy nem részesült abban a gondos és beható feldolgozásban, mely az első részt jellemzi. Igaz ugyan, hogy ez a rész nem annyira geográfiai, mint inkább közgazdasági és népesedési jellegű, ámde nem láthatjuk a földrajzot a föld plasztikájának festésével kimerítve, hanem éppen oly súlyt kell helyezni a földet lakó népesség állapotának megismertetésére, sőt azt hisszük, hogy oly összefoglaló munkában, a minő a Czirbuszé, ennek a résznek kellene dominálnia. Ebben a részben találjuk az új Magyarország társadalmát és gazdasági viszonyait tárgyaló fejezetet, az ország gazdasági geográfiáját, a földművelés, ipar és kereskedelem, nemzetközi forgalom és hitel állapotát feltüntető szakaszokat a 369—387 lapon, tehát együttvéve 19 oldalon. Utána következik »A politikai nemzet« című fejezet (387—407. l.), mindössze 20 oldalon. Szintén nem tejedelme-
sebb a »Néprajzolat« cím alatt (407—423. l.) nyújtott ethnográfiai vázlat, 17 lapon. Befejezését képezik a második résznek a magyar társadalom egyes osztályait (423—439. lap), a vallást és műveltséget (439—455. l.) s az alkotmányt és országlást (455—462. lap) fejtegető szakaszok, mindössze alig 40 oldalon. Ehhez csatlakozik egy, a munka főbeosztásában kifejezésre nem juttatott harmadik rész, a Chorografia (helyrajz), mely az ország tüzetes leírását nyújtja, még pedig geográfiai alapon megállapított vidékeken belül törvényhatóságokként. Ennek a befejező résznek terjedelme 84 oldal.

Ha már az egyes részek aránytalan kidolgozása nem válik a munka javára, mert egyes igen fontos kérdések éppen csak meg vannak érintve (p. o. a bányászatról csak tiz, a szőlőművelésről csak öt sorban történik említés), úgy az amúgy is nagyon kurtára fogott részek még sokat veszítenek értékökből az által, hogy nagyon is meglátszik rajtuk a nagy sietség, melylyel a szerző e részeket a megkivánt gondosság és alaposág rovására megírta. 19 oldalon megírni a magyar nemzet egész közgazdasági életét, már magában nehéz feladat, mely megkívánja, hogy az író egyrészt uralkodjék a feldolgozandó anyagon s ismerje az idevágó irodalmat, másrészt a közölhető csekély anyag megválasztásában nagy gondnal és szigorral járjon el. Czirbusz Géának számos idézetéből és utalásából kitűnik, hogy az irodalmat jól ismeri, azt is szívesen elismerjük, hogy a közgazdasági jelenségekről önálló ítélete van: de az anyag kiválasztásában és közzétételében sokszor hiányzik a kellő óvatosság és pontosság, ítéleteiben pedig túlságosan előtérbe lép az egyéni felfogás — a higgadt tárgyilagosság rovására. E mellett egyes fontos részletek oly rövidre vannak szabva, hogy tisztán statisztikai adatok felsorolásával éri be, érdemleges tárgyalásba egyáltalában nem bocsátkozik, ilyen p. o. a közlekedésügy, a hol csak néhány száraz (s hozzá még részben hibás)

számbeli adatot közöl, de a közlekedésügy fejlődéséről, közlekedési s nevezetesen vasuti politikánkról egy szóval sem emlékszik meg. A napjainkban leginkább aktuális kérdésekről, mint a vámszövetségről, általában Ausztriához való viszonyunkról s közjogi helyzetünkéről egyáltalában hallgat a szerző.

Fejtegetéseiben mindenütt bő statisztikai anyagot közöl a szerző s ennek alapján jellemzi és ítéli meg közéletünk jelenségeit. Ha már most e statisztikai adatok hibásak, természetesen a belőlök levont következtetések sem lehetnek helyesek. Czirbusz munkájának ebbe a részébe pedig — sajnos — annyi hibás adat csuszott be, hogy az olvasó jól fogja tenni, ha a szerző adatainak hitelessége felől mindig meggyőződik a forrásmunkák alapján, mielőtt azokat készpénznek elfogadná. A közönséges sajtóhibáktól kezdve — melyektől a munka hemzseg — a forrásmunkákból rosszul kiírt adatokig és a rosszul, sőt érthetetlenül szerkesztett táblázatokig sűrűn botlunk belé a hibák és hamis adatok minden válfajába. E helyen nem bocsátkozhatunk belé e hibák hosszadalmas felsorolásába, de egynéhányat mégis fel kell említenünk, hogy a statisztikai adatoknak kellő óvatosság nélkül való közléséből eredhető nagy veszedelemre rámutassunk. Mennyire téves fogalmak terjedhetnek el az olvasó közönségben, ha p. o. az Alföld levegőjének páratartalma 63°/o helyett 3°/o-nak (371. lap), vagy az évenként lehulló esőmennyiség 456 köbkilométer helyett 456 köbméternek (tehát 456.000,000.000 köbméter helyett 456 köbméternek!) van mondva; vagy ha az öt holdnál kisebb gazdaságok száma 1,459.893 helyett 318.190-nek (373. lap), az összes gazdaságokra vonatkozó területi adatok hektárok helyett holdaknak (373. lap) mondatnak. Mily tévesen fogja megítélni az olvasó a kötött forgalmú birtok kérdését, ha az ennek megoszlását feltüntető százalékszámok (375. lap) egytől egyik hamisak (p. o. a községi és közbirtokossági birtok a lekötött birtoknak nem 18, hanem 52 százaléka!), mily képet fog nyerni állattenyésztésünkről, ha azt olvassa, (379. lap) hogy az anyaországban 800.000 öszvér van, pedig csak 822 van és ha 55.000 méhkasról nyer tudomást, holott 595.000 van. Hogyan alkosson magának helyes képet az ipar állapotáról, ha ott a különböző felvételekből eredő adatok össze-vissza vannak keverve (380. lap), ha a részletek az összegekkel folyton ellentétben vannak s az ipari vállalatok részletezésében (381. lap) az üzemek száma helyett következetesen az alkalmazott motorok száma közöltetik (p. o. az élelmezési iparban 576 helyett 1.308, a vasiparban 359 helyett 1.107 stb.)?

Hozzájárul még, hogy a szerző statisztikai tabellák összeállításában — úgy látszik — nem igen jártas; csak ez magyarázhatja meg, hogy egyes helyeken (p. o. a 372., 374., 394. és 395. lapon) oly táblázatokat közöl, melyeknek összegeit a részletekből absolute nem lehet kihozni, s melyekben számos adatról nem lehet tudni, hogy ezreket vagy milliókat jelentenek-e, sőt melyeknek egyes tételei egyenesen érthetetlenek (p. o. a 394. lapon a rutének száma: 0.786 e, a hol az e betű ezret jelent, vagy ugyanott a rumének száma: 1.146 e, mely azonban sem nem 1.146, sem nem 1,146.000, stb.). Általában nem helyeselhető az a különös rövidítési mód, melyet a szerző statisztikai adatainak közlésében gyakorol; vannak táblázatai, melyekben (372. l.) milliók és ezrek vegyesen állanak egymás alatt, a nagyobb összegek csak milliókban kifejezve egy tizedessel, a kisebbek három

tizedessel, a legkisebbek már csak ezekben kifejezve, minek folytatás az egész tábla érthetetlen.

Hogy mennyire hiányzik az óvatosság az adatok felhasználásában, kitűnik p. o. a 388. lapon, a hol passivnak mondja oly vármegyék népesedését, melyekben a viszonyok korántsem a legkedvezőtlenebbek, a hol »jelesen Szolnok-Doboka vármegyét« mondja Erdély leggyérbben lakott megyéjének, holott ez ott a legsűrűbb népességűek közé tartozik, s a hol érthetetlen módon azt mondja, hogy Budapesten km²-ként 90 lakos esik, holott valóságban 3775! De hiányzik a kellő óvatosság a különböző demografiai fogalmak megkülönböztetése körül is; Horvátország községeinek számát p. o. a 389. lapon 7.470-re teszi, az 531. lapon ellenben 8.293-ra (tényleg 6.935 van), de az egyes vármegyéknél közölt adatok (532—537. l.) csak 531-et adnak összegül. A szerző figyelmét elkerülte, hogy emitt csak az u. n. politikai községek számát adja, melyek egy egész községcsoportot foglalnak össze; így azután Zágráb vármegyében 1.603 község helyett csak 101-et, Modrus-Fiumében 1.349 helyett csak 55-öt, Lika-Krbavában 924 helyett csak 30-at említ. (Olyan az, mintha Magyarországon a községek helyett a körjegyzőségeket, 12.475 helyett 2.545-öt, mutatnók ki!)

Más eseteket is sorolhatunk fel, a melyekben a szerző nem distingvált kellőleg a különböző demografiai fogalmak közt. Az össznépeség és a polgári népeség fogalmát — úgy látszik — egyenértékűeknek veszi, mert a részletes leírásban a vármegyék népszámát csak a polgári népességről adja, míg az ugyanott közölt felekezeti és nemzetiségi adatok az össznépeségre (polgári és katonai) vonatkoznak. A részletes tárgyalásban továbbá a vármegye területén belül fekvő önálló törvényhatósági városokat a vármegyébe beillesztve tárgyalja, de a közölt területi s népességi adatok mégis tisztán csak a vármegyére vonatkoznak, az említett városok nélkül. És ezek az ellentétek minden vármegyénél, tehát hetvenegyszer ismétlődnek. A részletes tárgyalás alkalmával közölt adatok egyébként igen sok esetben eltérnek a hivatalosan közzétett népszámoktól; ezek az eltérések rendszerint nem nagyok, csak a százasokra vagy tizesekre vonatkoznak, de statisztikai adatnak, hacsak nem lekeresítve adatik, pontosnak kell lennie. Találunk azonban sokkal lényegesebb hibákat is; ime csak néhány példa a sok közül:

	Czirbusz szerint	tényleg
Szerém megye (532. l.) népszám . . .	300.954	366.660
ruthén	—	4.323
horvát	4.323	98.291
szerb	262.193	164.402
Verőcze megye (533. l.) területe km ² .	9.816	4.810
népszám . . .	287.890	218.171
Zágráb megye (535. l.) róm. kath. . .	36.515	360.515
gör. kath. . .	74.119	7.411
Modrus-Fiume (536. l.) területe km ² .	6.209	4.879
népszáma . . .	208.600	228.452

A nagy sietség, melylyel — úgy látszik — a munka készült, nemcsak az adatok téves közlésében, de azonfelül a szöveg pongyolaságában is kifejezést nyer. A fogalmazás sok helyütt kúszált, a

mondatszerkezet hiányos, értelme meg nem engedhető rövidítések folytán homályos. Bizonyos közkeletű jelzők rövidítése (mint kath., prot.) még megjárja, habár kellemetlenül érinti az olvasót, ha már az előszó is tele van phys., geol., geogr.-féle rövidítésekkel. A tárgyraggal ellátott főnevek rövidítése azonban eddig ismeretlen volt az irodalomban. Példa reá a 386. lapon: »Wlassics idealizmusára vall, hogy eltiltotta a tanároknak polit. hírlapok szerk. s a bankok gseftelését«. Érthetetlen az ilyen mondat is: »Pedig ez stat. és geogr. kivi-
hetőbb volt« (438. lap). Az efféle rövidítés is, mint »ker.« helytelen, fővárosi ember azt kétségtelenül kerületire magyarázza, nem keresztényre s Czirbusz maga is így rövidít: »a 10 ker. osztott városban«, azaz a 10 kerületre osztott városban (499. lap). Bántó az ilyen rövidítés is: »A Duna könyöke által csinált Δ -ben« (319. lap); meg nem engedhető továbbá a conventionalis rövidítéseknek megváltoztatása; m. mindenütt métert jelent, Czirbusz egyaránt használja a méter, millió és métermázsza jelzésére. Hozzájárul még a tömérdek sajtóhiba, mely számokban és nevekben egyaránt fellelhető. Ám sajtóhiba becsúszhatik (habár affélének, mint a 320. lapon, a hol Vogesek helyett Vagczak áll, még se volna szabad előfordulnia, meg a szerzőnevek helyes kiszedésére is ügyelni kellene); de mit mondjunk ahhoz, hogy Keleti Károly helyett következetesen s mindenütt (p. o. a 373., 434., 457. lapon) Keleti Gusztáv (illetve az első helyen csak G.) áll, a ki tudvalevőleg festőművész volt és nem statisztikus? Eppen úgy kifogásolandó, ha bizonyos forrás gyanánt idézett értekezések más szerzőnek vannak tulajdonítva, mint a ki tényleg írta (p. o. a 133. lapon Mihalik Józsefnek egy dolgozata Materna Ede neve alatt van idézve).

Az idézetek tekintetében általában nélkülözzük a megkívánt pontosságot. Sok helyen idéz a szerző forrásmunkákat, de ha utána nézünk az idézett helyeknek, ott gyakran nyomát sem találjuk az érintett dolgoknak. Így p. o. a 381. lapon Láng statisztikájára való hivatkozás, a 381. és 383 lapon a Statisztikai Évkönyvre való hivatkozás, a 157. lap alján a Turisták Lapjára való hivatkozás egészen hibás. Még nagyobb baj, hogy néha oly dolgokat is idéz valamely megnevezett munkából, még pedig idézőjel között, melyek abban elő sem fordulnak, vagy pedig egészen másképp hangzanak, mint a hogy a szerző azokat közzéteszi (pl. a 157, 314, 320. lapon). Ily eljárás mellett könnyen megtörténhetik, hogy a szerző látszólag oly állításokat imputál egyes íróknak, melyek egyáltalán nem erednek tőlük vagy nézetükkel esetleg homlokegyenest ellenkeznek.

Az idézetek tekintetében még felemlítendő, hogy Czirbusz gyakran egészen ephemer jellegű s minden tudományos alapot nélkülöző kis útleírásokra, hírlapi cikkekre hivatkozik forrás gyanánt, a mi annál feltűnőbb, mivel másrészt kiváló írók és szaktudósok munkáiról kicsinylőn, sőt becsmérőleg nyilatkozik. Grünwald Béla neki »renegát czipszer« (416. lap.), Salamon Ferencz Budapest története pedig »nagyképüsködő« és »rossz« (499. lap).

Daczára a sok idézett forrásmunkának, Czirbusz könyvébe — különösen a részletes leírásába — nagyon sok hibás adat csúszott be, köztük olyan is, melynek helytelensége szembeötlő. Még a legismertebb dolgok leírásából is tájékozatlanság és rendszertelenség szól ki gyakran. Classikus példa erre Budapest leírása (499—501. lap), melyből néhány pontot fel akarunk említeni. Megtudjuk belőle, hogy Budapest

»Varsó után legizraelitább város a continensen« (ehhez forrásul idézve: Salamon Története.) »1848-ban 47.000 lakosa volt« (tényleg azonban már 1845-ben 121.901 lakosa volt). »Minden 10. évben új drága hidat eszelnek ki, mire semmi szükség.« A Vámház és a Gellérthegy közt van a »leroskadt Ferencz József-híd.« »A vár mögötti Vérmezőn találjuk a polgáriiskola praeparandiát, . . . s a vereskereszt egyesület kórházát.« A műegyetem a lágymányosi sóforrások mellett épül. Buda főutcájában van a főgymnasium és főreáliskola. »A nagy körut szakaszai a Lipót-, Ferencz-, Teréz- és József-körút« (micsoda sorrend! és az Erzsébet-körút?) »A Kerepesi-ut a Kossuth-utcával az Erzsébet-várost a Józsefvárostól választja el.« Az Andrássy-ut a Teréz-körutig »a világ legélénkebb utcája« (!). »Ferenczváros, Kőbánya Budapest földmives oldala« (500. lap). »Ferenczváros és Kőbánya iparos kerületek« (501. lap.) Budapesten van 2 tanító-, 3 tanítónőképző (tényleg 3 és 6), 8 gymnasium (tényleg 12), 4 reáliskola (tényleg 5), 11 polgári iskola (tényleg 34), 100-nál több elemi iskola (tényleg 170). »Az ipar gépeket . . . stb. termel«; a malmokról, liszttermelésről egy szó sem esik. »1836-ban 40.000 izraelita volt Budapesten«. (Hogyan, mikor — szerinte — 1848-ban mindössze csak 47.000 lakos volt?). Elolvasásra méltó a következő mondat, mely a szerző irányát és gondolatmenetét jellemzi s melyet betűről betűre híven közlünk: »A Lipótváros a nagykereskedők, a felgazdagodott plutocratia és izr. aristocratia kerülete, a ker. aristocratia a Muzeum (korinthusi oszlop porticus 1836—44 Pollák terve. Képtára modern képeket tartalmaz, híres az ásványtára és régiségtára) körül az u. n. mágnás fertályban lakik, legnagyobbyszerű épülete a bazilika, (96 m. magas kupolával Hild és Ibl tervei szerint 1851 óta építik) az új országház (Steindl terve 15,000 m² elfoglaló igót-stylú homokkő-épület) az akadémia (Stüler terve 1862—64 renaissance Eszterházy-képtár 800 db. régi képpel, köztük 6 Murillo).« (Az interpunctatiót is híven adtuk vissza.)

A felsoroltakhoz hasonló példákat százával idézhetnénk; de már ezekből is eléggé kitűnik, mennyi tárgyi hiba van a műben s mily kúszált és zavaros a stílusa. De kifogásunk van a szerző előadási modora s azon hang ellen is, melyet sok helyen megüt. Kétségkívül helyes, hogy a szerző fontosabb kérdésekben nemcsak a forrásokból idéz, hanem saját nézeteit is előadja. De semmi célja nincs az egyéni nézet kifejezésének akkor, a midőn teljesen lényegtelen dolgokról lévén szó, az olvasó éppenséggel nem lehet reá kíváncsi. Mit tartozik az a közönségre, hogy a szerző a vásárcsarnok szó helyett a vásárszint tartja jobbnak s ezt ekként adja az olvasó tudtára »ki nem állhatom a buta csarnok szót« (538. lap), a mely szót egyébiránt ő maga is használja az 500 lapon. Avagy mit mondjunk az efféle mondatokhoz: »A Galyán 1894. óta menedékház van, melyhez Samassa egri érsek No! . . . 250 frttal járult« (314. lap); avagy (472. lap): »Gánócz (Gansdorf, Nomen=omen).« Az izléstelenségnek ekkora fokán méltán megütközhetik az olvasó, a ki egy a tudományosság köntösében megjelent munka írójától joggal várhat személyes indulatok kifakadása helyett (»Ojjé«- és »tyüü«-féle felkiáltások a 311. és 451. lapon, stb.) higgadt irodalmi hangot.¹⁾

¹⁾ A szerző egyéni felfogásának jellemzésére hadd álljon itt néhány idézet, melyet találomra irok ki: »bármennyire rugdalózzanak . . . a chauvinista magyar

Befejezésül még meg kell emlékeznünk Czirbusznak a nemzetiségi kérdés körül vallott elveiről is. Ő szembeszáll azzal a törvényeinkbe is beigtatott s nemzeti államunk fennállásának sarkkövét jelölő elvvel, »hogy az egy területen állami egységbe foglalt nemzetiségek politikai nemzetet alkotnak« (387. lap). Szerinte ez a meghatározás csupán rokonfajú törzsekről szólhat, mint p. o. Spanyolország vagy Itália törzseire, de nem Ausztriára, »mert nincs osztrák nemzet«, sem Svájcra, »mert svájci nemzet sincs«, sem Belgiumra, Hollandiára stb. Ebből a felfogásból csak az következhetnék, hogy magyar nemzet sincsen, mert kétségtelen, hogy a magyar, tót, német, román, horvát, szerb, ruthén nem rokonfajú törzsek, rájuk tehát a Kossuth-féle meghatározás nem szólhat. Ezt azonban kimondani még sincs bátorsága, hanem azzal az indokolással, hogy »Magyarországon a magyarság határozott többségben« van (pedig ő maga ismételve hivatkozik arra, hogy a magyarság az egész királyságban közel két millióval kisebbségben marad!), »elfogadható«-nak tartja »a mi viszonyaink között« a politikai nemzet elvét.¹⁾ Ez az ingadozás egyszerűen megdönti Czirbusz felfogását.

Ezek után azon módokat támadja meg, melyekkel a népszámlálások a magyarság számát megállapították. Kétségbe vonja, »hogy az anyanyelv bevallásának alapján tiszta eredményeket lehetne elérni« (391. lap), mivel sok idegenajkú ember magyarnak írja magát, »pedig csak műveltsége magyar, vére, faji sajátossága, eszejárása nem az.« Nem tagadható, hogy ha a magyarságot anthropologiai alapon akarók megállapítani, Czirbusznak igaza van. Legjobb magyarjainknak akárhányja faji leszármazását tekintve idegen eredetű, ellenben igen sok eloláhosodott hazánkfiában folyik magyar vér. De vajon a mikor a nemzetiség megállapításáról van szó, a faji, azaz anthropologiai ismérvek alapjára kell-e helyezkednünk? Akkor ugyan soha nemzetiségi statisztikánk nem lesz, nem is lehet, mert a tudomány már rég kimutatta, hogy tiszta faj nem létezik, több mint valószínű tehát, hogy az ezer éves keverődés folytán, még az alföldi »tiszta« magyarságban is annyi idegen vér kering, hogy még tán azt se nevezhetnők magyarnak. De egyébként is a nemzetiségi kérdéshez vajmi kevés köze van a somatológiának. Ma már a nyelv és műveltség adja meg a nemzetiség kritériumát, s ha — Czirbusz szerint — az idegennek »csak műveltsége magyar«, akkor bátran magyarnak tekinthetjük, bármennyire idegen legyen a vére vagy koponyaalkotása. Éppenséggel sem találó tehát Czirbusz megjegyzése, hogy az angolul tudó néger sem angol; mert azt kétségkívül ő is elismeri, hogy a nyelvtudás s az anyanyelv nem ugyanaz, a minthogy a mi népszámlálásaink is állandóan megkülönböztették e két ismérvet. Bár csak volna ha-

imperialisták« (382. lap); »a feminismus hóbortja« (419. lap); »korpafejű, renyhe, elkényeztetett gyermekei« (451. lap); »a személyeskedés pozitív és negatív csömörletességei« (453. lap); »jóllakott skriblerok, lateinerek és merkantilisták« (435. lap); »pálinkával uzsoráskodó . . . csalafinta, csúf pofájú, többnyire gaz erkölcsű khaszsidim-gojim sáskahad« (426. lapon kétszer is) stb. Vajjon ilyen módon kell a nemzetnek »a tudás modern követelményei szerint« írni?

¹⁾ A svájci ember ugyancsak tiltakoznék az ellen, ha valaki három részre szedné a svájci népet. És ha elfogadható a politikai nemzet elve Magyarországra nézve, a hol a magyarság csak éppen hogy a felét teszi (51.4%) a népességnek, miért nem fogadja el Czirbusz Svájcra nézve, a hol 70% a német s csak 30% a másajkú?

zánknak minden magyarul tudó lakója egyúttal magyar anyanyelvű is, akkor a magyarság túlsúlya sokkal erősebb volna.

Igaza van Czirbusznak, mikor azt állítja, hogy a magyarosodás és magyarosítás politikai kulturális folyamat, nem vérbeli átalakulás; de az utóbbit — talán Balogh Pálon kívül, a ki a nyelvi alapon való osztályozást egyúttal fajnépességek megállapítására használja fel — alig is állította valaki. De nincs igaza, midőn azt mondja, hogy a nyelvi assimilálásnak semmi köze sincsen a bevalláshoz (391. lap). Ellenkezőleg, a bevallás csakis a nyelvi asszimilálást állapíthatja meg, a faji (anthropologiai) hovátartozást a népszámlálás sohasem fogja megállapítani. De erre nincs is szükségünk. Nem a magyar alkotású test, hanem a magyarul érző szív és a magyar nyelv és cultura teszi a magyarságot.

Czirbusznak a nemzetiségi kérdésben vallott elveiből folyik, hogy a magyar nemzeti törekvésekkel — mint jogtalan s céltalan aspirációkkal — szembeszáll. Munkájának azok a legsajnálatosabb részeit, melyekben a nemzeti aspirációkat, a magyarság terjesztését célzó törekvéseket helyteleníti, támadja, sőt gúnyolja. Neki ez mind csak chauvinismus, hóbortés csodálatos, hogy míg neki — magyar létére — a statisztika eredményét közlő Vargha Gyula »illusionista«, addig előszeretettel olvas ránk positiv alapot nélkülöző magyarelles külföldi munkákból. Ebben a tekintetben annyira megy, hogy községeinknek, városainknak még magyar nevét is letagadja. Szepes vármegye városainak s községeinek legnagyobb részét német nevükön említi, némelyiknél a régi (történelmi) magyar nevet zárójelben teszi melléje, másoknál egészen elhallgatja. Neki Tátrafüred is első sorban Schmeks s Új-Tátrafüred mellé zárjelben felkiáltójelt tesz, valószínűleg azért, mert ez az új telep nem dicsekszik régi német névvel. De a midőn azt látjuk, hogy Czirbusz szerint a Kárpátgyeget muzeuma Deutschendorfban van és azt elhallgatja, hogy ez voltaképen Poprádnak a Szepességen sem használatos német neve, akkor nem tehetünk mást, mint hogy felháborodással tegyük félre ezt a munkát, melynek szerzője nemzeti törekvéseinkkel s a tudományos igazsággal annyira ellentétbe helyezkedik.

Húsz évvel ezelőtt Kiepert Henrik támadta meg hasonlóképen magyar helységneveinket, de boldogemlékű Hunfalvy Jánosunk a történelem bizonyító argumentumaival verte vissza a magyarfalás sugallta támadást. És ime most, a huszadik század elején egy magyar író lép Kiepert nyomdokaiba s olyan vádakkal illet, melyeket eddig csak külföldi ellenségeinktől vagy hazafiatlan pánszlávoktól hallottunk. Kiepert történelmi helyneveinket erőszakos magyarosításoknak minősítette; tette ezt tudatlanságból vagy fajgyűlöletből Czirbusz tovább megy; mint magyar tanár, kinek hazánk földrajzát, történelmét ismernie kell, évszázados magyar helységneveinket elhallgatja, előtérbe tolja a német vagy tót neveket s kifakad a »Bánffy-féle chauvinismus« csinálta Vörösvágás ellen (473. lap), nem tudva, (vagy nem akarva tudni), hogy ez a sárosmegyei község már a tizenkilencedik század elején megjelent német munkákban is (Stocz: Das Königreich Ungarn, 1823) Vörösvágás volt és Vörösvágás volt már 1799-ben (Vályi András: Magyarországnak leírása) és bizonyára még régebben is. A véleménynyilvánítás szabadsága mellett efféle nézetek is mérülhetnek fel természetesen; de azt lehetetlennek tartottuk, hogy egyik

hazafias, magyar egyházi rendünknek a gyakorlati tanítás terén három évtized óta működő tagja álljon elő ily felfogással — a huszadik évszázad elején!

Thirring Gusztáv.

Európa gazdaságának fejlődése.

Maxime Kowalewsky: *Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform. Mit Genehmigung des Verfassers aus dem Russischen übersetzt von Leo Motzkin. I. Römische und Germanische Elemente in der Entwicklung der mittelalterlichen Gutsherrschaft und der Dorfgemeinde. II. Die Feudalisierung des Grundbesitzes in ökonomischer Beziehung.* Berlin 1901 1902. 539 és 466 lap.

Az újabb gazdaságtörténelmi irodalomban meglehetősen gyakran észlelhető azon tendentia, hogy általánosabb szempontok alatt foglaltassanak össze azon monografikus szakmunkák kutatásainak eredményei, a melyek a gazdaságtörténelem terén különösen a 19. század utolsó évtizedeiben nagy számban jelentek meg, igaz ugyan, hogy ezen monografiák ki nem terjednek még egyenletesen a tudomány egész mezejére, s így az ilyen összefoglalások bizonyos tekintetben hiányosak maradnak. Mindamellett azonban tudósoknak, mint Ahsley, d'Avenel, Bücher, Inama-Sternegg, Lamprecht és Rogers, újabban Sombart és Kowalewsky, elvitathatlan érdemül kell betudnunk, hogy a monografiák által részben túlságosan szétforgácsolt adathalmazban megkeresték, s gyakran szerencsésen meg is találták azt a vörös fonalat, a mely a rengeteg szakirodalom útvesztőjéből különösen azokat van hivatva kivezetni, a kik a monografiák fáradságos tanulmányozásába be nem bocsátkozhatunk. Kowalewsky munkájában megtaláljuk az összefoglalás előnyeit és hátrányait. Megjegyzem azonban, hogy K. kutatásaiban nem szoritkozott csupán mechanikus összefoglalásokra, de sok kérdésben önálló vizsgálódásoknak becses eredményeivel is szolgál.

Szerző a hosszú czímbe részletezett feladatát az itt ismertetett két kötetben csak részben teljesíti. Időben a középkor kezdetétől a tizenharmadik századig terjedő korszakot, térben majdnem kizárólag csak a mezőgazdasági viszonyok fejlődését tárgyalja. Az első kötetben a római földbirtok ismertetésének előrebocsátása után (első fejezet) megismerjük a germánok gazdasági viszonyait Caesar és Tacitus korában (második f.), majd a későbbi Német-, Francia- és Olaszország területén megtelepedett népek birtokviszonyait, illetve ezen viszonyok fejlődését és átalakulását a Karolingok világbirodalmának koráig (harmadik—tizenkettedik f.). A második kötetben szerző a nagybirtok keletkezéséből kiindulva (első fejezet) tárgyalja mindazon átalakulásokat, a melyeken a középkori gazdasági szervezet a hűbériség befolyása alatt átmert, jelesen a szabad község- (illetve közös-) birtok pusztulását Angliában (második f.), Németországban (harmadik f.) és Franciaországban (negyedik—hetedik f.). Végül pedig ismerteti a földbirtokviszonyokat és a mezőgazdaságot a 11—13. században Bretagneban, Belgiumban és Normandiában (nyolczadik—kilenczedik fejezet).

A két kötet gazdag és értékes tartalmának gondolatmenetét röviden a következőkben adhatjuk: A középkor kezdetén a római provinciákban — kivált Galliában — a latifundiumos mezőgazdaság

virágzik. Középeurópának nagyobb részét sivar és lakatlan földjén a germánok telepednek meg, a kik a földtulajdont még nem ismerik, s primitiv mezőgazdasággal is foglalkozó nomád törzsek politikai és gazdasági szervezetével lépnek a világtörténelem mezejére (Rachfahl Félix).¹⁾ A római birodalom bukása után a győztes germánok, a kiknél a hosszú harcok alatt a nemzeti királyság intézménye fejlődött ki, alávetik maguknak a római provinciák egy részét és részben összeolvadnak az ottani lakóssággal. A hódítók hatalmasai, kivált a meroving királyok azzal, hogy a római fiscus örökébe lépnek, majdnem egyszerre — mintegy egy csapással — dúsgazdag földbirtokosokká válnak, de birtokaikat adományozások által csakhamar elforgácsolják s egyrészt az egyház, másrészt a világi nagyok gazdasági hatalmát alapítják meg. A politikai elsőség mindjobban összekapcsolódik nagy földbirtokkal, ezen fejlődés megteremti a hűbérség gazdasági alapjait. A Merovingokat az adományozások által gazdagokká és hatalmasokká lett Karolingok buktatják meg, de a Karolingok uralma Nagy Károly halála után ugyanazon okoknál fogva megy tönkre, mint elődjeié. A terménygazdaság (Naturalwirtschaft) szervezetével bíró állam már keletkezésekor magában hordja korai pusztulásának csiréit, mert nem képes hivatalnokait másképp mint (hűbérjogú) földadományozással fizetni, ez által pedig ezen hivatalnokok önállóságra tesznek szert s végül megbuktatják a főhatalmat.²⁾ A birtokadományozás útján meggazdagodott hűbéresek nemcsak a hűbérurakkal szemben válnak veszélyesen önállókká, de a népesség kisebb szabad elemeit (Gemeinfreie) is csakhamar önállóságuktól fosztják meg. A teljesen kifejlődött középkori földesuraság maga mellett nem tűr meg önálló és szabad kisbirtokot. Eleintén magához ragadja a közös használatban volt községi határok főtulajdonjogát (Senioratus), majd lépésről-lépésre szolgálivá fokozza le a község szabad tagjait. Ezen fejlődési menetet a hűbérség politikai szervezete is sietette (a kis szabadok a hadviselés költségeit el nem viselhették stb.).

A szerző ily módon jellemezvén a középkor első korszakának gazdasági átalakulását, még a földesuraság feloszlásának és ezen intézmény végleges elenyésztének történetével tartozik, a melynek körvonalozását a II. kötetnek csak egy (hetedik) fejezetében, a francia jobbágyok jogai evolúciójának tárgyalásánál kezdette meg. Nemkülönben tárgyalandó lesz még a városi gazdaság története, a melyben a modern tőkegazdaság csiréit találjuk.

Kowalewsky a szorgalommal gyűjtött gazdag anyagot világosan és rendszeresen csoportosítja s hatásosan domborítja ki az itt futólag jelzett fejlődés jellemző fázisait. Munkája kivált azért hasznos és tanulságos, mert sok új vizsgálódás eszméit pendíti meg, a részletes kutatás eddigi eredményeit pedig majdnem kifogástalan alaposággal — de mindamelllett túlságos szóbőség elkerülésével — használja fel. Hazai irodalmunk ily munkának a magyar nyelvbe való átültetése által valóban nyereségre tenne szert annál is inkább, mert hason tartalmú eredeti munkával eddig még nem rendelkezünk.

Kováts Ferencz.

¹⁾ Jahrb. f. Nät.-Ök. und Stat. 74. köt. 1. és kk. 1.

²⁾ V. ö. Oppenheimer. Grossgrundeigentum und soziale Frage. Berlin (1 93). 272. l.

Jövedelmi adótörvényhozás.

Dr. Otto Müller: *Die Einkommen-Steuer-gesetzgebung in den verschiedenen Ländern.* Jena 1902. Gustav Fischer. 104 lap.

Conrad hallei közgazdasági tanár semináriumában készült munka, melyben a szerző Angolország, Poroszország, a Szászkirályság, számos német fejedelemség, Ausztria, Oroszország, Németalföld, a Svájc több cantonja jövedelmi adóit az adókötelezettség, az adókivetés és beszedés számtalan kérdéseire nézve taglalja. Eredménykép szerzőnk a következőket állapítja meg: a jövedelem fogalmát legtöbb törvény nem eléggé részletezi; e tekintetben mintaképpül Anglia tekinthető, a mely öt jegyzékében (schedul) az egyes jövedelmi források közt pontos különbséget jelöl meg. Hamburg, Lübeck és Bréma szabad birodalmi városok is pontosan megjelölik, miféle jövedelem esik adózás alá. — A jövedelemből levonandókra nézve, hogy ekkép az adóköteles jövedelem megállapíttassék — majdnem mindenütt felvették azok a kiadások, melyek a jövedelem elérésére, biztosítására vagy fentartására vonatkoznak, szintúgy a törvényben vagy szerződéseknél kikötött kiadások is; ellenkezőleg több törvényben a jövő érdekében tett kiadásokat, úgy az életbiztosítási díjakat nem engedik levonni. Az alanyi adókötelezettség legjobban jut érvényre a porosz törvényben; irányadó e részben az állampolgárság, a lakhely és az állandó tartózkodás, külföldiek is adókötelesek, ha a belföldön laknak, vagy ott hosszabb ideig tartózkodnak, vagy jövedelmet a belföldön huznak. — A létminimum majdnem minden törvényben adómentes, magassága a különböző államokban különböző. Porszországban a létminimum 900 márka. — Hasonlóképp találkozunk majdnem minden államban a progressióval. Porszország igen ügyesen áttolja a nagyobb adóterhet az alsó és középosztályokról a felsőre; egészen hiányzik a progressió Angliában és Oroszországban. — Minden államban érvényre jut az az elv, hogy a nem fizikai egyének is adókötelesek. A községek hol adómentesek, hol adókötelesek. Magánegyesületek, főképp részvénytársaságok, mindenütt adó alá esnek. A jótékonyági egyesületek rendszerint adómentesek. A kettős megadóztatás sok helyütt nincsen elkerülve. Lényegesen enyhül a kettős megadóztatás Porszországban s némely német államban, a hol ugyan mind a társaság mind egyes tagjai megadóztatnak, de a társaság adómentes levonást élvez. — Az adókivetés tekintetében legjobb módozat van alkalmazásban Porszországban, a többi német államban is elég megfelelő a helyzet. Magasabb jövedelemnél rendszerint a beváltás szokásos; a becslés elegendő megvizsgálásban részesülnek a bizottságok részéről; esküvel megerősítendő meghallgatások rendszerint csak igen sürgős esetekben történnek. Az osztrák eljárás is nagyon hasonló a némethez. Igen előnyös eljárás van Angolországban; minden külön jövedelmi forrás más-más eljárásban részesül. Olaszországban az első becslést adóhivatalnok végzi. Adókihágások mindegyik országban büntetés alá esnek.

A szerző tanulmányának végén abban fejezi ki nézetét, hogy a porosz jövedelmi adó felel meg leginkább jó jövedelmi adózásnak, ha mindjárt némi módosítás is kívánatos; az angol rendszer ha complicáltnak látszik is, sok előnnyel bír, és az angol viszonyoknak nagyon megfelelő.

Érdekes az a statisztika, melyet a jövedelmi adókról a szerző ad; e szerint

Poroszországban

évben	az adóösszeg	egy adófizetőre	egy lakóra esik
1898/1899 .	146·7 millió márka	50·7 márka	4·60 márka
1899/1900 .	159·5 » »	51·2 »	4·97 »

Szászországban

1896 . . .	26·0 » »	16·47 »	6·88 »
1893 . . .	29·9 » »	17·94 »	7·90 »

Hessenben

1892 . . .	4·9 » »	13·01 »	2·95 »
1893 . . .	5·0 » »	13·01 »	2·99 »

Szász-Meiningenben

1894 . . .	886 ezer márka	26·76 »	3·96 »
1895 . . .	918 » »	27·27 »	4·11 »

Hamburg városában

1890 . . .	11·1 millió márka	73·09 »	18·59 »
1891 . . .	11·1 » »	69·55 »	17·91 »
1892 . . .	10·7 » »	64·91 »	16·78 »

Berlin (városkerület)

1898 . . .	22·3 » »	65·38 »	13·05 »
1899 . . .	23·4 » »	66·42 »	13·35 »

Ausztriában

1897 . . .	36·8 millió forint	19·80 forint	1·44 forint
------------	--------------------	--------------	-------------

Angolországban a jövedelmi adó 1897. évben 20,284.000, és 1898. évben 20,633.000 font sterlinget eredményezett.

Olaszországban az 1897/98. évben 287·7, és az 1898/99. évben 286·2 millió lirát.

—vits.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmánya folyó évi február 3-án *Kautz Gyula* elnöklete alatt tartott ülésében a Társaság igazgatója az 1902. évről elkészült zárszámadásokat terjesztette elő, melyek a számvizsgáló bizottságnak adattak ki. A választmány megállapította az 1903. évi költségvetési előirányzatot, melyet a legközelebb egybehívandó közgyűlés elé terjeszt. Új tagokul megválasztottak *Árkövy Richárd* dr. az orsz. magy. gazdasági egyesület tisztviselője, *Balkay Béla* dr. ügyvéd, *Baumgarten Nándor* dr. ügyvéd, *Egyetemi kör elnöksége*, *Jónás Géza* dr. vasuti fogalmazó és *Masirevics György* m. kir. vasuti és hajózási tisztv.

Január 22-ikén *Balkay Béla* a *Szénkérdésről*, február 5-én *Vásárhelyi Zoltán* a *Mezőgazdasági érdekképviselőtről* tartott nagy érdeklődés mellett fölolvasást.

Az arany valuta terjedése. ¹⁾

(Felolvasatott a M. T. Akadémia II. osztályának folyó évi márczius hó 9-én tartott ülésén.)

Az arany valuta rohamos terjedése, a tények és eredmények erejénél fogva nyomta háttérbe, hallgattatta el több részben a bimetalista-mozgalmat és gyéritette meg ennek irodalmát is. Szoros értelemben véve a bimetalista-mozgalmat gyakorlati érdekekből és célok elérése végett lett erőssé, sőt terjengőssé az irodalomban is; de itt a megjelent művek túlnyomó nagy részére nézve csak a röpke, egyoldalú röpiratok színvonalára emelkedett, kevés tudományos mű vegyült ezek közé; ezekben is leginkább az adat- és anyaghalmoz feldolgozásával vagy rendezésével foglalkoztak, részben a pénzconferenciákat a bimetalismus érdekében összehívó kormányok, vagy ezeken működő politikusok és tudósok, úgy, hogy az 1870—1900 közt lefolyt

¹⁾ Forrásaik közül felemlitem a következőket: *Die Zukunft des Goldes*. Eduard Suess. Wien 1877. — *Einfluss der Goldwährung auf das Einkommen der Bevölkerungsklassen und der Staaten*. Dr. Ettinger. Wien und Leipzig 1892. — *Die Erfolglosigkeit einer Hebung des Silberpreises*. Dr. Otto Heyn. Berlin 1896. — *Währung, Banken und Handel*. Chr. Rochussen. Berlin 1896. — *Gutachten über die Fortführung der Valuta-Reform in Oesterreich*. Wien. 1896. — *Soll Deutschland seine Goldwährung aufgeben?* F. Thorigrad. Stuttgart. 1895. — *Währung und Weltkrise*. M. Flürscheim. Wien. 1895. — *Neue Studien über die Währungsfrage*. P. T. am Hof. Frauenfeld. 1895. — *Die Massnahmen zur Herbeiführung definitiv geregelter Valuta-Verhältnisse*. v. Eduard Kammer. Wien. 1894. — *Die Währungsverhältnisse europäischer und aussereuropäischer Länder und die Disconto-Politik der grossen europäischen Zentralbanken*. Darmstadt. 1902. — *Irrthümer auf dem Gebiete des Geldwesens*. Dr. Otto Heyn. Berlin. 1900. — *Die Währungsfrage in den Vereinigten Staaten von Nordamerika*. Dr. Max Prager. Stuttgart 1897. — *Geschichte des italienischen Zwangskurses und der Wiederherstellung der Valuta*. Dr. M. Grunwein, *Schanz Finanz-Archiv*-ja 1894. (II. K.) évfolyamában. — Kohn Dávid *Az olasz valuta története, a Közgazdasági és Nemzetgazdasági Szemle* 1893. évfolyamában. — *A Német birodalom valutareformja*. Dr. gróf Wickenburg Márk Budapest. 1891. — *Die Oesterreichisch-Ungarische Währungsreform*. Dr. Alexander Spitzmüller. Wien und Leipzig. 1902. — *Annual report of the Director of mint*. Washington 1900. és 1901. évekből. — *The evolution of modern money by William Warrant Carlile*. M. A. London. Macmillan and Co. 1901. — *A L'Economist français és londoni Economist* több száma 1901., 1902. és 1903-ból. — *The empire of business*, by Andrew Carnegie, London and New-York. 1902.

30 év alatt e tárgyban legtöbbet tartalmaznak még a tudományra nézve is azon kiadványok, melyekkel az amerikai kormány vagy képviselői árasztották el, főleg conferentiák alkalmával, a világot és ezekből a forrásokból merítették legtöbbet úgy a tudósok, pro és contra, mint a gazdag röpiratirodalom.

Az arany- valuta terjedésének első sorban Németország adott hatalmas lökést, midőn 1871. és 1873-iki törvényeivel a valutának behozatalát, illetőleg 1876-ban annak életbeléptetését elhatározta. Azt lehet mondani, hogy ezt egy egész irodalom keletkezése kísérte. A skandináv államok 1873-ban, ugyanezen évben Portugal, 1875-ben Hollandia követték Németország példáját és már ezen intézkedések, valamint a rohamosan növekedő ezüstermelés, a fémnek értékcsökkenése hatalmas befolyást gyakoroltak és, az elvre való minden tekintet mellőzésével, kényszeríték az államokat a magánosok számára való ezüst pénzverés beszüntetésére. Ezt a bimetallista Franciaország 1876-ban ép úgy megtette, mint a latin pénzünióhoz tartozó többi államok, sőt a kényszer árfolyammal bíró Oroszország és monarchiánk is. Ugy, hogy 1879-ig tényleg megszűnt mindenütt Európában az ezüst vagy kettős valuta s az ezüst legjobb esetben kurrans pénzzé süllyedt, mint ez a latin pénzünió államaiban, Oroszországban és monarchiánkban történt; vagy csak váltópénz maradt.

Csak felületes (bár számos) röpiratokban lehetett azt állítani, hogy ez az illető államok részéről önkényes, szabad tetszéstől függő elhatározás volt, melyet ellenkező irányú elhatározás megakadályozhatott, illetőleg ellenkező eredményre vezethetett volna. Mintha nem történt volna minden irányban sok erőfeszítés ellenkező meggyőződés és elhatározás felkeltésére! Hisz az 1878., 1881., 1882-iki pénzconferenciák, a német birodalmi gyűlésen az 1875. és 1876-ban, 1896-ban tett kísérletek, az amerikai kormány és congressusok határozata és alkudozása a legutolsó kísérletig, melyet 1897-ben közvetlenül Angliával tett, az indiai valutarendezésnek 1893-ban, szintén az ezüstveretés beszüntetésével megindított munkája alkalmával; a Cernuschi, Arndt és mások által állandó lapok, röpiratok és folytonos parlamenti actiok segítségével megindított s bámulatos leleményességgel és szívóssággal fentartott bimetallista mozgalom; a latin pénzünió egész erőfeszítése 1875. óta (ellentétben 1865-ben történt alapításánál kitűzött programjával) mind arra volt irányozva, hogy első sorban az ezüst értékcsökkenése megakadályoztassék és hogy e célból — végeredményképen — nemzetközi általános vagy részleges megállapodások útján az ezüstnek az arany mellett teljes értékben a világpénz rendszerében az 1873. év előtti hely és e célból a fix relatio biztosítottassék.

De mindhiába! Elemi erővel tört magának utat az arany- valuta

és feltartóztathatlanul haladt az ezüstérték csökkenése, úgyannyira, hogy az 1865. évi $61\frac{1}{16}$ -od és az 1873-iki $59\frac{1}{4}$ -ed értékről 23 pencere (sőt 1902. decemberben $22\frac{5}{16}$ pencere) esett le egy uncia ezüst ára. De hiba lenne magát az ezüst értékcsökkenését kizárólag, sőt csak nagy részben is, az arany valuta térfoglalásának tulajdonítani; bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy ez idő alatt az ezüst-termelés nem hogy csökkent volna, de fokozódott, tehát a kínálat nőtt és másfelől annak termelési költségének (a tökéletesebb gépek és eljárások segédelmével) csökkenése nagyobb befolyással volt *olcsóbbá* tételére, mint a pénzforgalomból való részleges kiszorítása, annyival is inkább, mert e téren való veszteségek részben az ipari szükségletek számára való igénybevétel (ha hatalmasabb tényező az árt nem rontja) pótolhatták volna, mint ezt később kimutatom.

Az elhatározás a valuta tekintetében sohasem függ egyes államok szeszélyétől, vagy egészen független elhatározásától. Ezt Warrant Carlile *The evolution of modern Money* című művében, részletesen — ókori példákkal is — kimutatja. Különbösen e tekintetben ő a nemzetgazdák egész sorának *Parietöl-Soetbeerig*, épügy, mint a történészeknek (főleg Mommsen) nyomdokaiban halad. Mert kétségtelen egyfelől az, hogy minden nemzet és minden forgalmi terület a nemzetgazdasági fejlődés bizonyos fokán nem nélkülözheti a legértékesebb pénz, az arany túlnyomó forgalmát; a nemzetközi összeköttetés pedig kényszeríti arra (főleg ha export állam), hogy állandó és kizárólagos fizetési eszközüln használja az aranyat, mert különben veszteségeknek teszi ki magát a csereviszonyban s bizonytalanságnak a váltóárfolyamban és az összes hitelviszonyokban. Mert ha fizetéseit nem az általános nemzetközi pénznemben teljesíti, értékben, árfolyamban és kamatlábban, már csak e miatt is, hullámzások folytán veszít és bizonytalanná teszi az üzleti összeköttetéseket. Ha pedig arany a nemzetközi forgalom általános vagy főeszköze, ennek kényszerítő kihatása van a belforgalomra is; mert ha ennek venni, váltani kell, bizonytalan áron, a fizető eszközt is, hátrányt szenved a fentemlitett hármassal szemben kívül magában a belforgalomban is a behozatal lebonyolításánál, mert a mai sűrű és gyors érintkezésben és éles versenyben az üzlet pénzárkülönbözetek szerinti átszámításokat nem tűr; annak biztos és változatlan értékkel kell dolgoznia; ez nyomja előre az arany valutát hódító útjában nemzetközi és belforgalmi érdekekből egyaránt. És ha a tudomány által az arany javára megállapított előnyök (nagy belérték, oszthatóság, általános elterjedés, legnagyobb használhatóság, tartósság stb.) nem gyakorolnak is döntő hatást valamely államnak, e tekintetben való elhatározására, mihelyst a nemzetközi forgalom kötelekében, azon államok, melyekkel nagyobb mérvű forgalma van, az

arany valutára tértek át, főleg a melyek árúinak vevője; ha csak legyőzhetetlen pénzügyi és hitelviszonyok nem akadályozzák meg, az illető állam is kénytelen arra áttérni, különben a kivitelnél versenyképessége, a behozatalnál vásárlási képessége a rendes versenytényezőkön kívül le kell, küzdenie egy bizonytalan, kiszámíthatlan nehézséget is, mely minden legkisebb összeg értékét minden perczen változtathatja és ez a valutakülönbség, úgy akkor, ha egyes, mint akkor, ha kettős valutája van.

Elméletileg így fel lehet állítani úgy a követelményt, mint a szükségét és az újabb irodalomban el is maradt a küzdelem azon alaptételek felett, mely régebben az arany vagy ezüst valuta vagy kettős valuta előnye, illetőleg hátránya felett folyt; de most, illetőleg a legutóbbi negyedszázad alatt, a tudományos fejtegetések is főleg csak az arany valuta általánossá tétele feletti nehézségek és az agricultur vagy általában elmaradottabb nemzetgazdasági fejlődésben levő államokra nézve a kizárólagos arany valuta lehetősége és hasznossága, kivihetősége és czélszerűsége felett folyik a vita, legujabban hanyatló érdeklődéssel és erővel, mert az eredmények sok aggodalmat eloszlattak, sok jóslatot megczáfoltak, de kétségtelenül oly alapon, melyen a tudomány már nem az elméletből, hanem a gyakorlatból meríti többnyire az érveket.

Midőn ugyanis a hetvenes évek közepén a német valuta-reform hatása, az ezüst-termelés szakadatlan fokozása és olcsóbbá tétele következtében az ezüst értéke rohamosan csökkent, a német ezüst eladást kelle beszüntetni és az arany kereslet fokozódott, a kamatlábnak nemcsak ideiglenes, de állandó emelkedésétől tartottak, midőn 1879-ben Bismarck herczeg is azt a híres kijelentést tette, hogy: »A takaró igen rövid«, oly aggodalmak merültek fel, melyek egyfelől Németország elhatározását sokalták, elhamarkodottnak mondták; másfelől az arany valuta kizárólagos keresztülvitelét még Németországon is veszélyesnek, más országokra nézve lehetetlennek mondták. Minthogy e tekintetben a hirlap- és röpiratirodalom csak a pillanat hatását és a régi argumentumokat adta vissza, ezekkel nem foglalkozom. Új és becses anyagot legfeljebb az agrár felfogás szolgáltatott, mely a kettős vagy ezüst valutában épen az értékesebb arany valuta országokkal való forgalomban, kiviteli praemiumot látott a kisebb, sőt csökkenő értékű valutával bíró országokra nézve. E szempont az agionyereségben biztos és állandó előnyt lát, nem veszi észre másfelől az agioveszteséget, az annak hullámozásával járó kockázatot, a vásárlási képesség és hitel csökkenését, áthárulását a termelési költségek szaporulására és a pénzpiacz vagy részvények épen ez által való elzárását vagy megdrágítását, így ha van is időközönként vagy ideiglenesen kivitelt előmozdító, mert az eladásnál agionyereséget

nyújtó előny a rosszabb valutában, ez a közvetítő tényezők egy részénél előny nélkül vész el, mert azok kiadásait a határon túl szállításban fokozza; másfelől a mi abból (nagyon csökkenő és változó mértékben) a termelőnek jut, oly mértékben nem képes annál kárpótolni a rosszabb valuta fizetési erejének csökkenését a vásárlásban és gazdasági költségekben.

Ettől az egyetlen — hogy úgy mondjuk — forgalmi nézőponttól eltekintve, szoros tudományos alapon még csak az a kérdés volt tárgyalva, hogy az arany létező mennyisége és termelési lehetősége nem nyújtottak kilátást arra, hogy az arany valuta általánosítható és kizárólagossá tehető lenne. De itt már maga a cél, illetőleg követelmény van tulozva, mert mikor az európai continens államainak valutakérdéséről van szó és az irodalomban a párt-állásfoglalás és küzdelem főleg e körül forog, senki sem gondol a távol kelet kérdésével, senkisé sem akarja az ázsiai, afrikai, avagy csak az amerikai valuta-kérdést sem bevonni a feladatba. Az európai nemzetgazdaságnak első sorban, ha nem is kizárólag, Európa kérdéseivel kell foglalkoznia és — látni fogjuk — adatokkal bizonyítható, hogy erre most már elégséges az aranykészlet és aranytermelés. Különbén még a jövő fejleményei szempontjából is érvényesülni fog az a törvény, mely a nemzetgazdasági helyzethez szabja a valutát és így természetesen az Európával kevés forgalmi összeköttetésben levő, fejletlenebb nemzetgazdasági viszonyok közt levő országokban, az ezüstnek valuta céljából való használatára még beláthatatlan hosszú ideig szükséges lesz, habár nem merném, mint Leroy-Beaulieu teszi, az országokat már most ebből a szempontból körvonalozni, meghatározni. Másfelől ha Ausztrália nemcsak ellátta magát arannyal, de — látni fogjuk — képes Európának is nagy mértékben juttatni aranytermeléséből; ha Japán átment az arany valutára a nélkül, hogy azt Európa megérezte volna; ha India egyelőre csak az ezüstverés beszüntetése és az arany beváltásának megállapításával 1893 óta tetemesen javította valuta- és pénzviszonyait a nélkül, hogy Európától nagy mértékben aranyat vont volna el, illetőleg annak arany fedezetét újabb feladataival szemben is rontotta, vagy csak fejlődésében is megakadályozta volna: bátran mondhatjuk, hogy az aggodalmak, melyek a távoli keletre való tekintetből az európai államok arany-valutájára vagy annak behozatalára nézve felmerültek, egészben tulzottnak vagy alaptalonnak mondhatók. Ezt a jelenlegi helyzet kétségtelen adataival fogom bebizonyítani. De mielőtt ezt tenném, vissza kell térnem a kérdés ezen oldalának alapjára: az aranytermelésre és ennek fejlődésére nézve a német valutarendezés kezdetén kifejtett és állandóan a kritika alapját képező nézetekre, tudományos fejtegetésekre. Ezt legelfogulatlanabbul, egy geologus részrehajthatlanságával iparkodott

kifejteni Suess Eduard *Die Zukunft des Goldes* című, 1877-ben megjelent művében. Ritka könyv volt megjelenése alkalmával akkora hatással, mint ez, és ritka könyv volt, melyet az arany- valuta ellen annyit használtak volna — bár sokszor idézés nélkül — mint ezt.

Suess mint geologus tárgyalja az aranykérdést. Szemlét tart az aranytelepek felett, kutatja azok termelési viszonyait és képességét, vizsgálja a kőzeteket, melyek közt előfordul, az eruptív, alluvialis rétegeket, melyekből mivelik, a termelési költségeket, melyekkel előállítatik, sőt visszapillantást tesz a régi aranytelepekre; felemlíti a folyamatokban és tengerben előforduló aranyat, hogy arra a következtetésre jusson, miszerint: 1. az aranytermelés már 1875—76-ban elérte maximalis mértékét; 2. a leggazdagabb alluvialis telepek termelési eredménye apadni fog; 3. az előállítási költségek mindig nagyobbak lesznek és így nem lehet arra számítani, hogy az aranyat általában nagyobb mértékben lehetne valutának használni; és a mint valaki — mondja Suess — azt javasolná, hogy a platina legyen az általános valuta, mindenki azonnal megadhatja a választ, hogy nincs annyi, hogy erről szó lehetne: úgy az alaposabb geologiai és termelési vizsgálat az aranyra nézve is felkölti ezt a meggyőződést. Annyival is inkább, mert a nyerendő aranyat maguk a gyarmatok is nagyobb mértékben fogják igénybe venni és arra az iparnak is mindig nagyobb szüksége fog lenni. Ez okoskodás alapján Suess a telepeket rendre veszi, osztályozza Kaliforniától Ausztráliáig, megemlékezik az észak-afrikai nyomokról épúgy, mint a régi salzburgi bányákról vagy Selmechről. De a Capföldről mégis — az akkori állapothoz képest — csak annyit ír, hogy ott 1875—76-ban 3827 uncia arany termeltetett és így szemléjének eredménye az, hogy a világ aranytermelése 1848—1875. közt 16.804 millió franc és hogy ez fele annak az aranyak, a mire a jelenlegi eszközökkel egyáltalában számítani lehet, sőt az aranytermelés »rendkívüli módon« fog csökkenni. (339 l.)

Suess könyvének megjelenése óta 25 év telt el és ez idő alatt tett tapasztalatok az aranytermelés fejlődéséről, sőt fejlődésképeségéről szerzett adatok a tudós geologus feltevéseit alaposan megcáfolták. Így pl. a Cap-gyarmat, melynek Suess semmi jelentőséget sem tulajdonít, Suess könyvének megjelenése óta folyton fokozta aranytermését és 1900-ban már az afrikai aranytermelés (az abissziniai és szudani csekély arany, mely itt befoglaltatik, a Foktöld valódi termését nem nagyon csökkenti) már 419.503 uncia volt, tehát 13.048 kilo, sőt 1890-ben 14.877 kilóra emelkedett. A világ aranytermelése pedig évi átlagban:

	Uncia	Dollár értékben
1871—1875	5,591.014	115,577.000
1876—1880	5,543.110	114,586.000
1881—1885	4,794.755	99,116.000
1886—1890	5,461.282	112,895.000
1891—1895	7,882.565	162,947.000
1896	9,783.914	202,251.600
1897	11,420.068	236,073.700
1898	13,877.806	286,879.700
1899	14,859.285	307,168.800
1900	12,366.319	255,634.500

Ha ezen 25 évnek évi átlagban kimutatott aranytermelését vesszük, ez maga meghaladja a 190 millió unciát, tehát az Amerika felfedezése óta termelt 487 millió unciának 39⁰/₀-át teszi ki. Így Suess jóslata már az eddigi eredmények által meg van czáfolva, mert könyvének megjelenése óta az aranykészlet 25 év alatt már mintegy 19 milliárd franckal szaporodott, tehát többel, mint a mennyit Suess egyáltalában geologiai alapon elérhető mennyiségnek számított ki. Ugy hogy, Leroy-Beulieu számítása szerint, most egy évi aranytermelés értéke annyi, mennyi 1492-ben az egész világon volt. És — mint láttuk — ennek évi átlaga 25 év óta csaknem szakadatlanul fokozódik. Így a legutóbbi öt év alatt, 1896—1900-ban a termelés 62¹/₂ millió uncia volt. És éppen azon források, melyeket Suess legkevesebbre vett, bizonyultak jelentékenyeknek. Mert Afrika 1891—1900 közt 19,825.465 uncia aranyat adott; Ausztrália pedig 1898-ban 3,547.074, 1899-ben 4,462.488 unciára vitte aranytermelését.

Természetes, hogy ha így fokozódott az aranytermelés, azon államok, melyeknek arra szükségük volt, könnyebben elláthatták magukat, mint a hogy azt Suess képzelte és mint a hogy azt a bimetallisták a hetvenes évek kezdetén jósolták. Sőt az erre vonatkozó adatok az alapállításon (a mennyiség elégtelenségén) kívül megczáfolják az aranybeszerzéssel járó nehézségekre, költségekre, e miatt keletkező állandó kamatemelkedésre vonatkozó jóslatokat is. Pedig ezekből áll a bimetallista-irodalom érdemleges, hogy úgy mondjam, tudományos tartalma.

Nézzünk egy pár, főleg minket érdeklő államot, hogyan fejlődött azoknak aranykészlete az utóbbi időben a washingtoni Director of The Mint adatai szerint. Ausztrália 1851. óta 1900-ig 1.813.206.756 dollárral több aranyat vitt ki, mint be. Anglia 1858 óta 1899-ig 742 millió dollárral többet vitt be, mint ki; India 1835—1900-ig 790 millió dollárral több aranyat vitt be, mint ki (persze ezüstbevitelle óriási; ez idő alatt [az ezüstbeviteli többlet 1.866 millió dollárt meghalad!])

Franciaország 1815. óta 1899-ig 1,690,342.000 dollárral több aranyat vitt be, mint ki; Belgium 1852—1894. közt csak 32 millió dollárral vitt be több aranyat, mint ki; Svájc 1878—1899. közt 51 millió dollárral több aranyat vitt be, mint ki; Olaszország azonban 1862. óta 1898-ig 23 millió dollárral több aranyat vitt ki, mint be és főleg 1885 óta állandóan többet vitt ki, mely évenként 984.000—17,200.346 dollárig változott és csak az utóbbi években csökken. Az osztrák-magyar monarchia 1859—1899-ig 308 millió dollárral hozott be több aranyat, mint a mennyit kivitt; Németország 1872—1899. (tehát az arany-valuta uralma alatt) 365 millió dollárral vitt be több aranyat, mint ki; Hollandia 1851—1899 közt 140 millió dollárral vitt be több aranyat, mint ki; a Skandináv államok 1871—1899-ig 54 millió dollárral vittek be többet, mint a mennyit kivittek. Oroszország 1871—1899. közt 123 millió dollárral vitt be több aranyat, mint ki, ellenben Japán 1872—1899 közt többet vitt ki 30¹/₂ millió dollárral, mint a mennyit bevitt, de 1896. óta aranybevitele több a kivitelnél; az 1898-ik év kivételével. Ez adatok bizonyítják, mennyivel jobban vannak arannyal ellátva azon államok, melyek a legközelebbi időben az aranyforgalomra nagyobb hatással lehetnek, mint voltak azelőtt.

Minthogy pedig a pénzforgalmat Európában a főbb bankok intézik, illetőleg vezetik; minthogy ezek működésével szoros kapcsolatban áll, nagyrésztben legalább, a kamatláb is, érdemes lesz a fentebb említett forrás alapján felemlíteni azt is, hogy az európai jegybankok aranykészlete 1892-ben 1.230,069.895 dollár volt, 1899-ben pedig 1.601,407.370 dollár, a mi hét év alatt 361 millió dollár emelkedést mutat. Pedig az ipari szükségletek is mindig nagyobb mennyiséget vesznek igénybe az aranyból. Így míg 1880-ban 8,634.193 dollárra ment az, mit Amerika felhasznált aranyból ipari szükségekre, 1899-ben már ugyanezen célra 23,128.196 dollárnyi aranyat használt fel. Igaz, hogy ugyanezen években az ezüstnek hasonló célokra használása 3,464.169 dollárról 7,739.323 dollárra ment. Az utóbbi példa által csak mellékesen akartam bemutatni azt, hogy itt oly szükséglet fejlődik, mely úgy az aranyra, mint az ezüstre nézve nagy jelentőségű. Így a világ ipari célokra aranyból az 1900. évben 112.694 kilót 74,897.600 dollár értékben használt fel; ezüsből pedig 1,277.146 kilót 53,078.300 dollár értékben (pénzverési érték szerint, de ez kereskedelmi értékben csak 25,452.700 dollárt tesz ki).

De e mellett Amerika is jobban ellátta magát arannyal, mint eddig, mert míg a kincstári aranyletét 1889-ben 42,663.695 dollár volt, 1900-ban 133,930.118 dollárra emelkedett az, bár 1898-ban már 147 millió volt.

Ugy, hogy ha a *Report of Mint* adatainak hitelt adhatunk, az arany, ezüst és fedezetlen papirpénz fejenként tett 1873-ban:

	Arany	Ezüst	Fedezetlen papirjegy
Amerikában	3·24	0·15	17·97 dollár
Angliában	5·03	2·99	1·83 »
Franciaországban . . .	12·47	13·85	10·67 »
Németországban	3·91	7·47	2·21 »

Ez az állapot 1900-ban így változott:

	Arany	Ezüst	Fedezetlen papirjegy
Amerikában	13·37	8·43	4·41 dollár
Ausztria-Magyarországon	5·27	2·08	2·01 »
Angliában	11·96	2·75	2·75 »
Franciaországban . . .	21·05	10·94	5·04 »
Németországban	13·35	3·98	3·32 »
36 állam átlaga	3·66	2·89	2·24 »

Tehát az ezüstkészlet csak Amerikában emelkedett, míg mindenütt tetemesen apadt; az aranykészlet aránylag is, absolute is mindenütt jelentékenyen szaporodott; sőt kimondhatjuk, hogy az arany-valuta behozatala eddig egyáltalában nem vonta el az aranyat azon országoktól sem, melyek azt be nem hozták, sőt ezekben is jelentékenyen szaporodott a készlet.

A helyzet tagadhatatlanul legtöbb aggodalomra adott okot a német valutareformot követő években, mert akkor az aranytermelés még nem volt oly mértékű, a milyenné később lett, és az ezüst értéke rohamosan csökkent, a mivel kapcsolatosan az aranyérték emelkedésétől és a kamatláb nagy mértékű fokozódásától lehetne tartani. E válságos időkben is azonban, kismértékű és rövid idejű zavaroktól, részben helyi válságoktól (pl. Olaszországban) eltekintve, melyek szintén nem vezethetők vissza az arany valutának Németországban keresztülvitt és Olaszországban a szükséges előfeltételek hiányában eredménytelenül megkísérlett behozatalára, a kamatláb normális volt. Hogy nem nagyon és nem hosszú időre drágult a pénz, magának a legjobban érdekelt Németországnak kamatlábjára bizonyítja. Mert itt a porosz s később az ebből keletkezett német bank kamatlába évi átlagban volt:

1872	4·29	1880.	4·24	1888.	3·324
1873.	4·95	1881.	4·42	1889.	3·676
1874.	4·38	1882.	4·54	1890.	4·517
1875.	4·71	1883.	4·047	1891.	3·776
1876.	4·16	1884.	4	1892.	3·203
1877.	4·42	1885.	4·118	1893.	4·069
1878.	4·34	1886.	3·279	1894.	3·117
1879.	3·70	1887.	3·403		

Ez a 23 év, azt hiszem, elég a valutareformnak a kamatlábra való részbeni hatásának megfigyelésére. Későbbre csak nem terjedhetett ki, mert az aranytermelés nőtt és a valutareform átment az életbe. De a fenti évek kritikusak voltak, annyival is inkább, mert a német állami és ipari befektetések, a német kereskedelem rohamos fejlődése (az utóbbi tíz év alatt Németország külkereskedelme 47⁰/₀-kal nőtt), a pénzszükségletet fokozatosan emelték és ezek sokkal nagyobb hatással voltak a kamatlábra, mint a valutarendezés; mert ez az arany mesterséges megtartásának szükségében nyilvánulhat csak és ez még Németországban is csak rövid időközönként jelentkezett. Igaz, hogy a kurrens ezüst megtartása és az ezüstértékesítés elhalasztása által Németország tagadhatatlanul korlátok közé szorítá az arany valuta érvényesülését, de a gyakorlati nehézségek e rendszabályoknak magyarázatát adják.

Kétségtelen, hogy mint minden fogyasztás, így a pénzverés céljából fokozódó szükséglet is emelte az arany értékét, bár annak ellensúlyozására az aranytermelés nagy fokozódása több, mint elég-séges volt és megfordítva, az ezüst kiszorítása vagy korlátozása a valutaforgalomban ennek értékcsökkenésére némi befolyással volt; de sokkal nagyobb hatással volt erre termelésének nagy mértékű fokozása. Ha hosszú időn át az arany és ezüst közötti értékarány 1:15¹/₂ körül hullámzott, ezt nem a francia törvény (1803-ban) teremtette meg, hisz 1687-ben már 1:14·94 volt a relatio; 1702-ben emelkedett 1:15·52-re, azután hullámzott lefelé 1:14·14 (1760), felfelé 1:15·93 (1833) között, míg 1872-ben 1:15·63 volt és azóta az ezüst értéke csökkent folytonosan, úgy, hogy 1900-ban 1:33·33-ra ment a relatio, 1902 végén 1:43. Az ezüst ára még 1894-ben 28·15 d. volt, 1895-ben 29⁷/₈ d., 1896-ban 30³/₄ d., 1897-ben 27⁹/₁₆ d., 1898-ban 26¹⁵/₁₆ d., 1899-ben 27⁷/₁₆ d., 1900-ban 28¹/₉ d., 1901-ben 27³/₁₆ d., 1902-ben januárban 27⁷/₁₆ és decemberben 22⁵/₁₆ d. Feltűnő a rohamos ár-csökkenés főleg a múlt évben. Ha mindezt a német, olasz, skandináv valutareformok, vagy Oroszországnak, monarchiáknak e célból való előkészüldései, Japán arany valutája, India ezüst verésének megszünése idézték volna elő, azon években és azok után következő években ennek külön hatását lehetett volna az arany- és ezüst-érték arányában észlelni, de a szakadatlan hanyatlás változatlanul tartott. Úgy, hogy bátran állithatjuk, bizonyára a pénzverés fogyasztásának csökkenése, a forgalomból kiszorulás is volt erre hatással, de hogy a nagy csökkenést nagyobb tényező idézte elő és ez kétségtelenül a termelés. Mert míg 1860—1873 közt 729,563.000 dollár volt az ezüst-termelés értéke, addig 1873—1900 közt 2.768,119.500 dollárra ment az, vagy a mennyiségre nézve az előbbi időszakban 547,997.271 uncia ezüstöt termeltek a világon, 1873—1900 közt 3.121,090.612

unciát, tehát az előbb említett 13 év alatt egy évben átlag 42 millió uncia ezüst termeltetett; az utóbbi 28 év alatt átlag 110 millió uncia. És pedig a fokozódás oly nagy, hogy 1872-ben 57 millió uncia, 1901-ben 175 millió uncia volt az ezüsttermelés. Azt hiszem, hogy a nemzetgazdaság legegyszerűbb törvénye, az ajánlat és kínálat aránya, az ezüstértékcsökkenést bőségesen megmagyarázza. E mellett a termelési költség apad, úgy, hogy a bányák a rossz árak ellenére 40°/o-ot is adnak, tehát érdekükben van a termelés fokozása.

Ebben természetesen az amerikaiak vannak leginkább érdekelve és így saját érdekükből indultak ki, midőn úgy saját hazájukban, mint a nemzetközi viszonyban mindent elkövettek az ezüst értékének emelésére, úgy, hogy a congressusban többször hangsúlyozták ennek érdekeikre való fontosságát. Mikor az ezüstbánya-tulajdonosok és hiveik észrevették az amerikai 1873-iki törvény hatását, mely az ezüstnek a pénzforgalomból való kiszorítását és az aranyvaluta érvényesülését vonta maga után, a törvény szerzőiről még bünt is feltételezték, hogy tudniillik meglepték ezzel a congressust és elsikkasztották a szövegből az ezüst dollárt; pedig a javaslat, mire törvényerőre emelkedett, csaknem három évig volt a nyilvánosság előtt; de az eredmény csakugyan ez volt, és így 1876-ban nagy erővel indult meg az ezüst érdekében a mozgalom, mely először (1878) a Bland-billre, később (1890) a Sherman-billre vezetett, melyek a kincstár részéről való ezüstvásárlás által akarták az ezüst értékét emelni. A Bland-bill havonként két millió dollár erejéig kötelezte a kormányt ezüst vásárlására; a Sherman-bill a havi vásárlást 4¹/₂ millió dollárra emelte mindaddig, míg az amerikai finomságú ezüst unciája (371·25 gran) 1 dollárt meg nem haladt; sőt hogy ha a forgalom az ezüstöt visszautasítaná, ezt kincstári letétbe lehetne helyezni, hogy 1—1000 dolláros certificatok bocsáttassanak ez alapon forgalomba. Mindez nem használt, forgalomba csak 58 millió dollár jött és a beszerzés mind csökkenő és nem emelkedő áron történt. 1878-ban kezdték a vásárlást 1·204 dolláron, bár a 412¹/₂ gran-os ezüst értéke már akkor 0·93 dollár volt és 1890-ben vettek 1·090 dolláron, bár az érték csak 0·84 dollár volt. A végleszámolás az államra nézve (mint azonnal látni fogjuk) jelentékeny veszteséggel végződött.

Továbbá már a Bland-bill egyik clausulájában meg volt bízva a kormány nemzetközi tárgyalások indításával, »a nemzetközi bimetalista pénz« használata céljából. Cernuschi 1877-ben átment Amerikába, egy nagy szaktanácskozás tartatótt, bár ezen ő maga is csak nagy általános bimetalista szövetségtől várt eredményt és nem fogadta el azt az álláspontot, melyet az amerikaiak ajánlottak neki, hogy Amerika és Franciaország maguk is keresztülvihetnék az arany és ezüst rela-

tiójának megszabását, sőt félt a »porosz tallérnak« Franciaországba özönlésétől. Ezen az uton jött létre az 1878-iki párisi pénzconferentia, melyet az 1881-iki, 1882-iki közvetett, minden eredmény nélkül és a mely nemzetközi kísérletek 1892-ben Brüsszelben való (bár újabb elnapolással végződő) utolsó összejövétel után teljesen véget értek. Itt csak a forrásra akartam reá mutatni, melyből azok keletkeztek és a melynek eredetét az ezüst hivei, Jones, Bland, Shermann congressusi beszédekben nyíltan azzal jellemezték, hogy Amerika a fő ezüst-termelő lévén, mindent el kell követnie, hogy ennek értékét a hanyatlástól megóvja. De nemcsak reményeik, számításaik is tökéletesen hamisaknak bizonyultak. Mert adatokkal lehet bizonyítani, hogy Arendt és a bimetalisták állítása, hogy a pénz árát az állam pénzverése és vásárlása döntő hatással befolyásolhatja, nem áll. Amerika a Bland- és Sherman-bill következtében fix áron vásárolt összesen 459,946.700 uncia ezüstöt és a Bland-bill okozott (a pénzverési nyereség bevonásával) az államnak 64,135.217 dollár veszteséget, a Sherman-bill pedig 48,058.956 dollár veszteséget, az ezüst hever a kincstári pinczében, annak értéke pedig rövid időre, főleg a speculatio folytán, emelkedett ugyan (ez a Bland-bill után mutatkozott, azonban ugyanakkor a Clomstock-bányák kisebb eredménye ideiglenes csökkenést okozott az ezüst-termelésben), de csakhamar menthetetlenül visszaesett, mert a termelés fokozódott. Így az Egyesült-Államok ezüst-termelése volt:

	uncia		uncia
1873-ban	27,650.000	1887-ben	41,260.000
1774-ben	23,849.000	1888-ban	45,780.000
1875-ben	24,518.000	1889-ben	50,000.000
1876-ban	30,009.000	1890-ben	54,500.000
1877-ben	30,783.000	1891-ben	58,330.000
1878-ban	34,960.000	1892-ben	63,500.000
1879-ben	31,550.000	1893-ban	60,000.000
1880-ban	30,320.000	1894-ben	49,500.000
1881-ben	33,260.000	1895-ben	55,727.000
1882-ben	36,200.000	1896-ban	58,935.000
1883-ban	35,730.000	1897-ben	53,860.000
1884-ben	37,800.000	1898-ban	54,438.000
1885-ben	39,910.000	1899-ben	54,764.000
1886-ban	39,440.000	1900-ban	57,647.000

Ha már most tekintetbe vesszük, hogy 1878-ban a Bland-bill, 1890-ben a Sherman-bill jött létre, főleg a tárgyalás alatti speculatiót is számba véve, láthatjuk, hogy az állam vásárlására való számítás sokkal inkább fokozta a termelést, hogysem legkisebb kilátás lehetne ez uton az ezüst értékének állandó emelkedésére. Iparkodott ugyan a speculatio, a letett ezüstre kibocsátott certificatok által, távol tartani

az ezüstöt a piactól; sok mesterséggel el is érték azt, hogy 1889—1890-ben $42\frac{5}{8}$ -ról sok hullámmal felvitték rövid pár napra az ezüst árát $54\frac{5}{8}$ -ra; de azután a visszaesés megkezdődött és feltartóztatható nem volt. Pedig az állam havonként $4\frac{1}{2}$ millio unciát vásárolt; ez arra volt számítva, hogy legalább az új ezüst így elhelyezést nyer, de — a speculatio folytán — meg külföldről is kezdett az ezüst befolyani, 1890-ben és novemberben az árfolyam újra a mozgalom kiinduláspontjára esett vissza; tovább haladt az árcsökkenés 1891—1892-ben, mikor már $39\frac{9}{16}$ -ra jött és így 1893. november 1-én a Sherman-billt hatályon kívül kelle helyezni. Ezért mondta Carnegie: » $4\frac{1}{2}$ millió dollárt vesznek el tőletek havonként nem alkotmányos czélból, hanem hogy egy fémért többet fizessenek, mint a mennyit ér. Kormányotok eszköz, hogy gazdagítsa az ezüst- és ezüsbányák tulajdonosait.« »Eltörölték a rabszolgaságot és az értékvesztett pénzverésbe estek.« E kemény ítélet találóan fejezi ki az áldozat és erőfeszítés hiába való és igazságtalan voltát.

Még egy kísérletet tett Amerika nemzetközi úton ezüstjének megmentésére, közvetlenül az angol kormányhoz fordult 1897-ben, az indiai valutareformmal kapcsolatosan, hogy az ezüst érdekében némely intézkedésekre reá bírja. Ekkor már sokkal szerényebb célú és kisebb igényeket tűzött ki. Wolcott senator elnöklete alatt a congressus kiküldöttei és a londoni amerikai nagykövet, továbbá a francia kormány képviselőiben a francia nagykövet tanácskoztak az angol kormánnyal. Az amerikaiak azt kívánták, hogy ha Amerika és Franciaország megnyitja pénzverdését a szabad ezüst pénzverésnek $15\frac{1}{2}$ értékarányban: India is nyissa meg és India hozzon be kizárólag ezüstvalutát és vegyen évenként 10 millió £ ezüstöt. Az angol kormány megkérdezte az indiai kormányt, ez határozottan a visszalépés ellen nyilatkozott, meg volt elégedve az 1893. évi reform hatásával és az angol kormány ezt nagyon udvariasan tudtul is adta az amerikaiaknak. Ezzel a kísérlet megheiusult; az erre vonatkozó okmányok az angol kékkönyvben találhatók. (Én egész terjedelmében a *Times*-ban olvastam.) Amerikában pedig tényleg az arany valuta érvényesült.

A folyó évben még történt az ezüst érdekében egy utolsó, bár szerény amerikai kísérlet, melyet még fel kell említenem. A chinai hadisarcz fizetése alkalmából a mexikói és chinai kormány együttes megállapodása folytán Hay államtitkár, Rooseveltnél elnök helybenhagyásával, közölte a congressussal azt a javaslatot, hogy Amerika és azon európai államok közt, melyeknek keleten birtokaik vannak, s azon független országok közt, melyekben az ezüstpénz általános érvényű, állapodjanak meg oly pénzrendszerben, mely az ezüstpénz árhullámzását a cserében megakadályozza. »Ha ez eredményre vezetne

— hozzáteszi, hogy hasonló partialis megoldás van tervezve a Filippi szigetre nézve, a senatus előtt levő javaslatban — a világkereskedelemnek nagy áldás lesz, mert az megkönnyitené a hozzáférést az ipari államoknak Chinához és más ezüsthasznaó államokhoz.« E kísérlet olyanforma lenne, mint az indiai valutarendezés. De — helyesen jegyzi meg a londoni *Economist*, — ennek a tervnek főbaja az, hogy Chinának még csak ezüstvalutája sincs, mert ott a pénz: réz; a taél csak súlymérték és így ezüstvalutáról, azaz fix ezüstpénzről beszélni sem lehet. Ez is csak azt mutatja, hogy Amerika minden legkisebb alkalmat felhasznál az ezüstérték emelésére és hogy e tekintetben a legszerényebb, legpartialisabb terveket is szívesen mozdítja elő, — de (eddig) eredménytelenül.

A latin pénzunio, mely 1865-ben történt alapítása értelmében a kettős valuta örvévé lenni volt hivatalva; államaiban (Franciaország, Olaszország, Svájc, Belgium, Görögország) már 1874—1876-ban beszüntette a szabad ezüstverést és a szerződés időközönként való megújulása, utóbbi időben évről-évre való meghosszabbítása alkalmával csak arra szoritkozott e tekintetben, hogy egyfelől az 5 francos currans ezüstnek az unio felbomlása esetén való kölcsönös leszámolását és e célból contingentálását biztosítsa, mert főleg Franciaország lón a belga ezüstitől (belga és olasz 5 francos, e két állam 780 millió francnyi kibocsátása, nagyrészen Franciaországban van) és az olasz váltópénz által előntve; utóbbi tekintetben szintén a beváltás kötelezettsége és másfelől a mennyiségnek fejenként való contingentálása volt a latin unio egyetlen eredményes működése. Itt egy kis ezüstelhelyezést biztosítottak az által, hogy az 1865-ben az Unio államai által összesen 429 milliónyi összegben kiverhető ezüst-váltópénz mennyiségét 1878-ban 471¹/₂ millióra, 1885-ben 547·2 millióra, 1897-ben 716·2 millió frankra emelkedett; kikötve azt, hogy az új veretés a régi 5 francos tallérokából történjék, a mi némileg csökkenté ezek mennyiségét. Mindez pedig azt bizonyítja, hogy úgy az arany valutának érvényesülésével, mint az ezüst értékének csökkenésével szemben a latin unio nemcsak tehetetlen volt, de azok hatása alatt az ezüst pénzverés megszorításával az arany valuta tényleges érvényesülését mozdította elő saját területén is.

Különben is Olaszország Magliani javaslatára 1881-ben az arany valuta behozatalát elhatározta, ebből a célból 644 millió kölcsönt vett fel (ebből 444 milliót aranyban) a külföldön és a készpénzfizetést 1883. április 12-én megkezdte. De ez a kísérlet megghiusult és sok veszteség, az agionak újra (1887-ben) előállása és fokozódása után Olaszországban 1894-ben a kényszerforgalmat újra ki kellett mondani. Ezt az olasz példát a bimetallisták épp úgy kizsákmányolták, mint azok, kik monarchiánkban az arany-valuta behozatalának ellenségei

voltak. Pedig teljesen alaptalanul. Mert Olaszország egyfelől készületlenül fogott az arany-valuta behozatalához, másfelől annak létesítése alatt is sok nagy hibát követett el, mi által azt már kezdetén megrontotta. Már a program is hiányos volt, melyet Magliani állított; mert ő csak a kényszerforgalom megszüntetését tűzte ki célul, de Olaszország egész hitel- és pénzszervezete akkor olyan volt, hogy annak alapos reformálása nélkül valutarendezésre sem lehet gondolni. Már maga az a körülmény, hogy évek hosszú során át Olaszország kereskedelmi mérlege passiv volt és hogy ez a passivitás a készfizetés évében 101 millióról 1887-ig felemelkedett 630 millióra s ekkor kezdett csökkenni, hogy még 1890-ben 423·7 millió legyen, továbbá hogy az államháztartás éppen a valutarendezés harmadik évétől, 1885-től 1890-ig deficittel végződött, mely 8—234 millió között ingadozott, a rossz termés, az afrikai háború, a Franciaországgal való kereskedelmi viszály hatása alatt súlyos nehézségeket képeztek. A jegybankszervezet pedig alapjában rossz volt, mert nagyon előmozdította a fedezetlen jegyekkel és az ingatlanokba, kétes követelésekbe való pénzbefektetéssel való gazdálkodást. Így az egész jegybank és államjegyforgalom volt 1882. december 31-én 1,672.373,000 lira s ebből fedezetlen volt 794.412,000 lira, ez folyton emelkedett, bár az összes jegyforgalom 1890-ben csak 1,469.249,000 lira volt, de ebből fedezetlen volt 920.900,000, ebből bankjegy volt 717.025,000 lira; a többi államjegy, a mi szintén rontotta és kiszorította az érczforgalmat. Sőt a váltópénz 50 centesimos, 1 és 2 francos ezüstkészlete is külföldre ment s pénztári jegyekkel kelle ezeket is pótolni. Továbbá az államadósság az említett pénzügyi okok folytán a külföldön is szaporodott. Sőt absolute is nőtt; mert 1880-ban volt az olasz consolidált adósság 8063½ millió lira, a lebegő adósság 2068 millió lira, kincstári jegy 218·7 millió; 1890-ben már volt: a consolidált adósság 9108·3 millió lira; a függő adósság 2692·7 millió lira, kincstári jegy 276·8 millió lira. Maga a valutakölcsön ott kötötven, annak kamatterhe az 51 millió lira fölösleget azonnal elenyésztette és a másik évben már deficitet idézett elő és míg a külföldre menő kamat összege 1885-ben 61 millió volt, 1887-ben már 119 millió lirára emelkedett, 1890-ben pedig 159 millió volt, 1892-ben 193 millió. Bár ez a szelvénybeváltás mesterséges eltolása által idéztetett elő; mert maga a külföldi adósság még 1890-ben is csak 80 millió lira évjáradéknak felelt meg; de a kamatokat aranyban fizették külföldön. Természetes dolog tehát, hogy így Olaszország 1885—1890 közt 132 millió lira aranyat vesztett és a közönség kezében csak 77⅓ millió volt. Az öt lírás olasz ezüst, sőt a váltó ezüstpénz is a latin unio államaiba, főleg Franciaországba ment ki, a többi fém pedig a bankok letétébe vonult vissza, de ez csak arra

való volt, hogy még nagyobb mértékben fokozza a bankjegy kibocsátását és a fedezetlen jegyek összegét. Azt hiszem tehát, hogy Olaszország épen megfordítva járt el a valutarendezés tekintetében, mint a hogy el kellett volna járnia. Mert előbb a bankszervezetet kell rendbehozni, a kereskedelmi mérleg aktivitását, a fizetési mérleg javulását, a fiduciarius pénz megszorítását, az érczforgalom előmozdítását kell keresztülvinni és csak azután lehet a valutarendezést biztosítani, erre csakis a kényszerforgalom megszüntetése nem elégséges. E hibák nincsenek kapcsolatban az aranyvaluta tervezetével; e hibákat monarchiánk nem követte el, így tehát ezekre az olasz válságból következtetéseket vonni nem lehet. Különben maga Olaszország is legujabb politikájában visszatért a helyes utra. Pénzügyeit rendezte, a bankszervezetet (1900. okt. 9.) reformálta, a bankok előlegét (125 millió) az állam visszafizette (1902), kereskedelmi mérlegét javította, kereskedelmi összeköttetéseit előnyösen fokozta, a külföldön levő adósságot 1895—1900 közt tetemesen csökkentette, mert most körülbelül 30 millió lírával fizet kevesebbet külföldön, mint 6 év előtt, sőt az 1892/3. állapothoz képest, mikor 198·2 millió lírát fizetett, az 1900/1. állapot, mikor 107 milliót fizet, nagy haladás; ez a biztos útja a valutarendezésnek és nem a korábbi, mely meg-
hiusult.

Oroszország (Finnország 1877-ben behozta azt) meglepő simán és gyorsan létesíté az arany-valutát. Az orosz kormány nagy erőfeszítéssel gyűjté az aranyat. Mikor 1897 január havában behozta az arany valutát, 1144·88 millió rubelnyi aranya volt, midőn 1884-ben az aranygyűjtéshez kezdett volt 297·8 millió rubel aranya. Az 1897. évi törvény egyelőre csak egy évre szólott, de azóta meg lőn ujitva és az 1898. márcziusi törvény a 15 rubeles aranyakat tette a forgalom alapjává, az ezüstkibocsátás összegét e törvény a lakosság számára háromszorosában állapítá meg és annak kötelező fizetési erejét 25 rubelben. Minthogy pedig az orosz kereskedelmi mérleg állandóan activ (1900-ban + 116·3 millió rubel, 1901-ben + 206·6 millió rubel, 1902-ben + 300 millió rubel), csak a fizetési mérleg okozhat gondot. Mert azt nem lehet tagadni, hogy Oroszország még folytonosan a pénzpiaczra szorul, sőt az 1899/1900. évi ipari válság sok veszteséggel járt, de az arany valuta — bár most is ostromolják — változatlan maradt (csak 1901 első felében mutatkozott egy kis disagió — 0·77 — 1·50%). Igaz, hogy most Oroszországnak van legnagyobb aranykészlete (1896-ban volt 1243½ millió rubel 1901-ben 1525 millió rubel, 1902 végén 1664·8 millió rubel) részben saját termelése, részben éveken át folytatott (vámok és hitelműveletek által elért) gyűjtése következtében. De ipari válsága alatt mintegy 200 millió rubelt veszített és nem tagadom, hogy Oroszországnak és Japánnak arany valutája még agyag-

lábakon van, mert a fizetési mérleg rossz (Oroszországnak 1500 millió rubel passivája van!) és a nemzetgazdasági viszonyok kezdetlegesek, ezek pedig az arany megtartására és bevonására kevésbé képesek.

De a fentebbiekből kitűnik, hogy az osztrák-magyar monarchiára kedvezőtlen következtetést a valutareform keresztülvihetősége tekintetében nem lehet vonni. A bankreform szerencsésen és szolidan van keresztülvive, a bank az arany-valuta érdekében a készlet megőrzése és az aranyváltók szerencsés közvetítése útján sokat tett és ez a feladat csak akkor lehet terhes reá nézve, ha a készpénzfizetés felvétele soká késik. Jegyeinek fedezete erősebb, mint bármely jegybanké; az állami jegyek teljesen be vannak vonva; az apró- és váltópénz forgalom ezüsttel van ellátva; a kereskedelmi mérleg activ; az állami bankadóssága rendezve. A fizetési mérleg passiv ugyan; némelyek szerint 156—400 millió koronáig, de hisz most már a valuta miatt és rendes feladatokra új kölcsönt a külföldön a monarchia egyik állama sem csinál és magát a valutarendezést Magyarország egy szerencsés conversióval és Ausztria is csak jelentéktelen részében fedezte új kölcsönrel; tehát e czímen a fizetési mérleg nem romlik, a fejlődő kereskedelmi mérleg pedig javítja azt. Árnyat vet a bizalomra másfelől az a kis válság, mely 1893—4-ben az agiót, bár kis mértékben, előidézte, de ezt oly kivételes körülmények csoportosulása idézte elő, mely nem igen szokott előfordulni. Aranyvásárlás a valutarendezésre, arany váltó-spekuláció, járadék visszaçzönlés a külföldről; a conversió; a kamatláb, mely külföldről bevonta az érték-papirokat; a kereskedelmi mérleg nagy csökkenése. Mindezt Spitzmüller szépen elismeri és mégis aggodalmi vannak a készfizetések felvehetése iránt, tisztán és kizárólag a fizetési mérleg passivitása miatt! De a fenti véletlen körülmények alig csoportosulhatnak újra össze és a fizetési mérleg javulása inkább várható rendezett valutával, mely a kivitelt és versenyképességet biztos alapokra fekteti, mint a jelenlegi bizonytalan állapottal, mely megbénítja a termelést, üzletet, s forgalmat és meddővé teszi a tőkét.

Holott ha a valuta rendezve van és így egy jelentékeny, bizonytalan tényező elhárítva a forgalom és termelés elől, ha ezek egyenlő értékkel számíthatnak künn és benn egyaránt, ha a külföldi tőke egyenlő lábon éreztetheti termékenyítő hatását és csakis a kamatláb dönt a felett, hogy szabadon honnan merítsen a hitel és termelés, annak okvetlenül fokoznia kell a nemzetgazdasági munka erejét, eredményét és ez javítja nemcsak a kereskedelmi, de a fizetési mérleget is. És mihelyst a tőke biztosan számíthat legalább a fizetés értékére nézve, nemcsak rövid, de hosszú időre is változatlan értékekben, nagyobb és gyümölcsözőbb munkásságot fejt ki és ez — ha külföldről jön is a tőke, de nemzetgazdasági és nem állami kiadásokra fordítja-

tik — a fizetési mérleget nem rontja, de javítja, mert többet termel, mint a mibe kerül és így fizetőképességét fokozza egyesnek, országnak egyaránt.

Nem akarom e témát folytatni, mert ha tovább megyek, csak feltevésekkel és hozzávetésekkel kellene foglalkoznom és így elhagynám tárgyilagos adataim világát, de azok világitása mellett sem láthatok oly sötéten, hogy hazánkra nézve a valutarendezés befejezésének szükségessége és hasznos voltát ne láthatnám.

Más kérdés az, hogy ha most belső szükség és a nemzetközi külhatás kényszerítő erejénél fogva így fejlődött az arany valuta, vajon hová fog még a fejlődés vezetni? Európán kívül mekkora hódítást fog az még tenni és hogy azon területen, melyen érvényesült, változatlan, zavartalan uralmat fog-e gyakorolni? Vannak, kik az aranytermelés nagymértékű fejlődését és az arany értékének csökkenését jósolják; vannak, kik az aranyat a nemzetközi forgalomnak, a papírt (és pedig államjegyet) a belforgalom természetes eszközének tekintik; vannak, kik a nyugatnak az aranyat, az ezüstöt a keletnek akarják fentartani. De mindez még tudományos kritika tárgyát nem igen képezheti, mert ezek csak eszmék, melyek felszerelve nincsenek, semmiféle szilárd alapra nem támaszkodnak, de oly kísérletek, melyeknek sorsa — még irodalmi tekintetben is — csak az arany valuta további fejleményeitől és az ezüstnek e mellett való elhelyezésétől függ. A közel jövő még a jelenre fog támaszkodni s ez a tudomány és gyakorlat által egyaránt, legalább Európában, feltétlenül az arany-valuta mellett tör lándzsát, mert az most kielégíti a forgalom szükségletét s a nemzeti és nemzetközi kivitel és kereskedelem számára egyaránt biztos, változatlan alapot nyújt. Míg az ezüst sem magában, sem elérhetetlen fix relációban erre nem képes. Így Ovidnak szavai újra valósulnak, mikor mondja:

»Aera dabant olim, melius nunc omen in auro[]]est,
Victaque concedit prisca moneta novae.«

Hegedüs Sándor.

A mesterinas védelme.

A XVIII. század emberszerető nagy bölcselei, hogy a közélet minden térségein elharapódzott önkény hatalmát megtörjék, a szó és a toll fegyverével minden kiváltság ellen s az ember feltétlen szabadsága mellett szálltak sikra.

Addig-addig élesztgették a szabadság iránt való vágyat, míg végre a francia forradalom a közélet teréről minden hagyományos korlátot kiméletlenül tova söpört. A sikeres szabadságra törekvés az ipar és a kereskedelem hagyományos szervezetét is lerombolta és helyébe majd mindenütt a szabad ipar és a szabad kereskedelem szervezetlen formáját iktatta törvénybe. A szabadelvű törvények az ipar addig divott rendszerét, a czéhet, tövestől kiforgatták. A régi szervezetnek legfeljebb egyes hatástalan roncsait tartották meg a kézmivesség megnyugtatóására. Így keletkezett a legtöbb ipartörvényben a gyáripar és a kézmivesség szinleges dualizmusa. Így maradt meg az újkor fiatal munkása mellett a régi mesterinas, bár minálunk evvel szemben is szükségesnek vélték, hogy a magyartalan »tanonc« névvel modernebbé tegyék.

A szabad ipar korlátlansága nemcsak a rátermettséget, hanem — a mi eleink figyelmét elkerülte — az önkény megnyilvánulását is egészen szabaddá tette s az a sivár kép, a mit az ipar manapság mutat, eléggé bizonyítja, hogy az általánosan szabadjára eresztett önkény legalább is oly mértékben teperi le a rátermettséget, mint hajdan a kiváltságos önkény.

Kiviláglik, hogy nem az ősi szervezet, a czéh korlátai okozták hajdan az iparbéli túrhetetlenséget, hanem a szervezetbe, a czéhbe plántálódott emberi önkény.

Hogy ez így van és hogy az ipar egészséges élete a szervezést megkívánja, kitetszik az ipar haladásának mai irányából is. Ismét csak az ipar szervezkedésének korát éljük.

A versengés egyre kiméletlenebb volta, a mindinkább nyilvánvaló önkény féktelenkedése, már a nagy szabadság révén nagygyá lett ipari hatalmasságokat is megrémiti. Belátják, hogy a pusztító önkény ellen, a szervezkedésnél egyéb, még az ő nagy hatalmukat sem védheti meg.

Rendre kartellbe, sőt már a még erősebb szervezetű trüszttbe állanak. A munkások a szervezkedés szükségét már szintén jó ideje belátták, csupán a kézmíves mesterek tétováznak még.

Formailag volna ugyan a kézmíveseknek szervezetük elég, de egyetlen szervezetük sem markol a jelen való életbe, mindannyi a

multon töpreng és a jövő képet festegeti. Az adott körülményekkel számot vetni, a mai világba igazán beleilleszkedni, csak ritka néhány akar. A kézmivesség Európában majd mindenütt főképp a törvényhozástól várja boldogulása feltételeinek megteremtését. A törvényhozások, már csak azért is, hogy az ijesztő mértékben fogyó egyes kézmíves munkásoknak ismét kellő számban való nevelésére módot adjanak, a kézmivesség erejét fokozni valóban törekszenek, csak hogy ez a törekvés mindenkor csupán a vértelen formát illeti, igazi éltető erőt nem önthet a kézmivesség petyhüdt ereibe. A kézmivességnek, hogy ismét erős lehessen, magától kell talpra állania. A megélhetés közös érdekének fonalán magától kell helytálló szervezetekbe tömörülnie. A mit a hatalmas ipari vállalkozóknak meg kell tenniök, s a mit a proletár munkásság megtesz, azt bizonyára a kézmivesség is megteheti a maga hasznára.

Hogy a céltudatosan alkotott ipari szervezet még a vele egybe nem vágó törvényeknél is erősebb, kitetszik a nagy vállalatok és a munkások modern szervezeteinek fel nem tartóztatható haladásából. Az érdekelt elemek céltudatos szervezkedése a haladásnak, a boldogulásnak alapfeltétele. A törvényhozás csakis a megalakult szervezetek szabályozójaként hathat közre. A kézmivesség csak úgy biztosíthatja jövő boldogulását, ha a kézmívesek megértik végre, hogy egymás ellen soha, csupán egymással szövetségben biztosíthatnak maguknak állandó és elégséges keresetet.

Csakis a megélhetés közös érdeke alapján céltudatos egyetértéssel működő szervezetben orvosolhatják sikeresen kézmiveseink a boldogulásukat gátló bajokat és mindenek előtt a kézmivesség gyökerén rágódó inasfajulást. A mai inasanyagból, a mai módszerrel, kifogástalan kézmíveseket nevelni bizonyára lehetetlen. Ha a kézmivesség jövőjét biztosítani akarja, legfontosabb és első teendője, hogy mesterségben, műveltségben és jellemben egyaránt helyt álló utódokat neveljen magának. De nemcsak a kézmivesség, hanem az állam érdeke is megkívánja, hogy a kézmíves sarjak nemesítése révén az ipar helytállósága és termelő tehetsége fokozódjék. Ez a fokozás pedig csupán mentől erősebb kézmivesszervezetek keretében lehetséges. Néhány állam törvényhozása már egészen ezen a csapáson halad. Németország jár legelől.

Németországban inast csak az a kézmívesmester tarthat, a ki becsületbeli polgárjogainak birtokában van, legalább 24 esztendő, három esztendei tanulás után a legény vizsgálatot letette vagy pedig öt esztendeig önállóan avagy művezetőként, szóval vezető mesterként működött. Az inastartás joga megvonható, ha a mester inasával szemben kötelességeit durván megszegi, ha a mester erkölcsileg kifogásolható, ha testi avagy szellemi fogyatkozása miatt szakbeli útmutatásra alkalmatlanná válik. Az iparhatóság, az inasok kellő nevelhetése érdekében, minden egyes műhelylyel, sőt általában bizonyos mesterségekkel szemben, a műhelyenként tartható inasok számát kötelezően megszabhatja. Az inással legfeljebb négy hét alatt szerződés kötendő és ebben legfeljebb három havi próbaidő állapítható meg.

A tanulás ideje három, legfeljebb négy esztendő. A mester köteles inasát mesterségében alaposan kitanítani, az inas-iskolába, illetőleg szakiskolába járattani, munkásságra és jó erkölcsre szoktatni, kicsapongástól, bántalmazástól és testi erejét meghaladó munkától

megóvni. Köteles az inasnak az iskolába és istentiszteletre való járásra időt hagyni. Az inas a mester atyai fegyelme alá kerül, cseléd-szolgálatra azonban nem használható. Az inasnak módot kell adni arra, hogy a legényvizsgálatot letehesse. A vizsgálaton az inasnak ki kell mutatnia, hogy mestersége alapműveleteiben jártas és hogy a megmunkálendő nyers anyagok értékét, megszerzésük, eltartásuk és kezelésük módját, nemkülönbén minőségük jó vagy rossz voltát ismeri. A legényvizsgálat a könyvelésre és a számfejtésre is kiterjedhet. Az inas tanulása ideje alatt más mesterségre vagy más hivatásra is áttérhet, kilencz hónap eltelte előtt azonban csak régi gazdájának beleegyezésével térhet meg ugyanazon mesterséghez. Ha a tanulás a mester vagy az inas hibájából megszakad, kölcsönös kártalanításnak van helye. Ha pedig az inas mesterétől megszökik, a kártalanításon felül, vagy visszatérésre kényszeríthető, vagy pedig 50 márkáig terjedhető pénzbírsággal, avagy öt napig terjedhető elzárással büntethető. Az inas mesterségbeli és szellemi oktatását az ipartestület (Innung) szabályozza és szigorúan ellenőrizni köteles.

Badenben ezen rendelkezéseken kívül az inasnak minden esztendőben a munkakiállításon kell résztvennie. Az oktató mestert itt az állam díjazásban, esetleg műhelybeli felszerelésének tökéletesítése végett, anyagi támogatásban részesíti. A reá bizott inasnevelést hanyagul végző mester azonban megbírságozható.

Ausztriában az inastartásra vonatkozó szabályok már kevésbbé szigorúak. Inast csak erkölcsileg kifogástalan, kötelességtudó és az inas iskoláztatására pontosan ügyelő oly iparos tarthat, a ki maga, vagy a kinek helyettese szakértő. Az inas minimális életkora 12 esztendő. Az inással szerződés kötendő, melyben legfeljebb három hónap próbaidő állapítható meg. A tanulás időtartása két, legfeljebb négy esztendő. Az inas inasiskolába járni köteles, ha ezen hűtelességének a maga hibájából eleget nem tenne vagy pedig az ipartestülettől (Genossenschaft) megszabható inasvizsgának magát alá nem vetné, büntetésül tanulása idejét az iparhatóság összesen legfeljebb egy esztendővel meghosszabbíthatja. Az iparomester köteles inasát minden testi és erkölcsi ártalomtól megóvni, munkásságra, jó erkölcsre és vallásosságra szoktatni, úgyszintén — ha csak hasonló értékű iskolát nem végzett volna — az inasiskolába, illetőleg szakiskolába járattani. Megbetegedés avagy szökés esetén a hozzátartozók és az illetékes ipartestület azonnal értesítendőek. Az inas mesterségét változtathatja, egy esztendőn belül azonban csakis régi mesterének beleegyezésével foglalkoztatható ugyanazon mesterségben. A mester a felszabadítást — büntetés terhe mellett — 14 napnál tovább nem késleltetheti. Az inasokat éjjel dolgoztatni nem szabad.

Nem bocsájtkozom más idegen országok hasonló rendelkezéseinek ismertetésébe. S talán erre nincs is szükség. Hiszen az eddig legtökéletesebb szabályokat, értem a németországbelieket, s a mi törvényhozásunktól rendszeren példaképnek használt osztrák rendelkezéseket bemutattam.

Fussuk most még röviden át a magyar ipartörvény erre vonatkozó szakaszait.

Inast tartani nálunk minden önálló iparosnak szabad. Kivételnek csakis a tanultság igazolásához kötött mesterségekre nézve van helye. Itt ugyanis az iparos csak igazolt mesterségére fogadhat fel

inast. A mester az inastartás jogától csak az ipartörvénynek a munkásokra és inasokra, nemkülönben a használt jelzőkre, jelvényekre és adatokra vonatkozó rendelkezéseinek nagyobb mértékű vagy ismételt megszegése esetén fosztható meg, legfeljebb egy esztendőre. Az inas minimális életkora 12 esztendő, az iparhatóság azonban fiatalabb emberek szegődését is megengedheti. Az inas szerződés alapján veendő föl. A tanulás ideje az inasnak legalább 15 esztendős koráig tart.

Az iparos köteles inasát mesterségében kitanítani, jó erkölcsre, rendre, munkásságra és vallásosságra szoktatni, iskolába, illetőleg inasiskolába járattani, ha nála lakik, betegség esetén ápolni, az inas hozzátartozóit minden fontosabb esetről értesíteni és az inast minden bántalmtól megóvni. Az inas 18 esztendős koráig, ha a mesternél lakik és étkezik, a mester házi fegyelme alá kerül, cselédszolgálatra azonban nem kötelezhető. Az inas 14 esztendős koráig legfeljebb 10, azontúl legfeljebb 12 órai, testi erejét meg nem haladó munkára kötelezhető. Munkaközben délelőtt és délután fél-fél, délben pedig egy órai szünetre van joga. Éjjeli munkára csakis a 14 esztendősnél öregebb és ez is legfeljebb 6 óra hosszát alkalmazható. A tanulás megszakítása esetén a mester és az inas kölcsönös kártalanítással tartozik egymásnak. A szökevény inas az iparos kívánságára visszavezetendő. A ki szökevény inast tudva felfogad, az előbbi mestert az inassal együtt kártalanítani köteles.

Ha a három ország ecsetelt ipartörvényeit egybevetjük, menten kitetszik, hogy az inasnevelés kívánatos szintjéről a mi törvényünk gondoskodik legmostohábban. Csupán az iskoláztatás kötelességében éri föl törvényünk a másik kettőt. Minden egyébben alul marad. Az inastartás joga csupán a tanultság igazolásához kötött mesterségekre vonatkozólag van minálunk némikép korlátolva, míg Ausztria és Németország az inastartó mestertől minden esetben erkölcsi kifogástalanságot és szakértelmet, sőt Németország pontosan megszabott szakértelmet és ezenfelül bizonyos kort követel meg. Az inastartás jogának megvonását törvényünk csupán nagyon kivételes esetekben és ekkor is legfeljebb egy esztendőre engedi meg, míg Ausztriában és Németországban ez a jog azonnal és végkép megvonható, mihelyest a mester az inasával szemben vállalt kötelessége vagy az erkölcs ellenében durva botlást követ el; Németországban akkor is, ha a mester testi vagy szellemi fogyatkozása következtében inasoktatásra alkalmatlanná válik. Az inas mesterségbeli tanulásának időtartására vonatkozólag a mi törvényünk csupán azt szabja meg, hogy a tanulás az inasnak legalább 15 esztendős koráig tartson, míg Németország és Ausztria a tanulás idejének leghosszabb tartását négy esztendőben szabja meg. A négy esztendőn felül Ausztria megengedi, hogy iskola- illetőleg vizsgálat-mulasztásért, büntetésképpen, a hatóság a tanulás idejét legfeljebb még egy esztendővel toldja meg. A szerződésben kiköthető próbaidő leghosszabb tartása minálunk megszabva nincs, míg Ausztriában és Németországban a próbaidő legfeljebb három hónap lehet. A mesterinasokra vonatkozó rendelkezések ellenőrzését nálunk és Ausztriában az ipartestület, míg Németországban az iparestületen kívül a kézmíves kamara, sőt Badenben, a díjazás fejében inasoktatással megbízott mesterekkel szemben, még külön a ministerium is végzi. Az inasoktatás mikéntjét Ausztriában az ipartestület, Németországban a kézmíveskamara szabályozza. Német-

ország mindezeken felül a tartható inasok számának korlátozására is módot ad.

A felfogadható inas korára nézve Németország egyáltalában nem intézkedik. Ausztria és Magyarország az inas minimális korát 12 esztendőben állapítja meg, nálunk azonban — a hatóság engedelmével — már 10 esztendőes gyermek is szerződthető. Németország a mesterinas munkaidejére vonatkozólag sem rendelkezik. Ausztria csak az éjjeli munkát tiltja el. Csupán Magyarország szabja meg pontosan az inas munkaidejét.

Szinte szembeszökő az osztrák és még inkább a német törvényhozásnak a régi czéhszabályok felé tartó iránya. Vajjon helyes-e ez a szabadságot béklyózó irány?

Annyi bizonyos, hogy a jelenkor kézmíves sarja csak ritkán üti meg a kívánatos mértéket. És ha nem sikerül a fiatal sarjnak nemcsak mesterségbeli, hanem szintúgy erkölcsi fogyatékoságát kiküszöbölnünk, ha nem birunk belőlük kifogástalan, derék iparosokat nevelni, akkor bizony tovább hanyatlík a kézmívesség: az állam derékhadából, a középosztályból egyre több kézmívesmester szorul ki és süpped a proletárságba. Rajta kell lennünk, hogy a végső pusztulás be ne következék. Inasaink czélirányosabb nevelését kell megteremtenünk. Hiszen kétségtelen, hogy a műveltebb erkölcsű és szellemű iparos munkabírása a műveletlen iparosénál nagyobb és értékesebb. Az északamerikai Egyesült-Államok iparának lenyűgöző ereje tisztán csak iparosainak aránylag nagyobb műveltségéből fakad. A pénzbőség maga nem teszi, még kevésbé az olcsó munkabér. A munkabér legkevésbé: az egész világon aránylag a legnagyobb munkabért éppen az Egyesült-Államokban fizetik. Minthogy pedig derék iparossá csak az a mester nevelheti inasát, a ki maga is megállja a helyét, szükséges, hogy az inast csupán művelt, mindenkép kifogástalan kézmíves mester kezére bizzuk. Nyilvánvaló, hogy a melyik mesterben idővel nagyobb testi-lelki hiba esik, inasát tovább kifogástalanul már nem nevelheti. az inastartástól tehát joggal megfosztható.

Nemcsak a mester megbízhatósága, hanem a próba és a tanulás idejének korlátozása is feltétlenül szükséges. Mert mit látunk az életben? A kézmívesség hanyatlása miatt jobb módú szülő mesterségre nem igen adja fiát. Mig ellenben a nyomorgó proletár keresve-keresi az alkalmat arra, hogy fiát inasnak szegődtesse és fia munkája révén elégtelen jövedelmét megszaporsítsa, házi gondjain enyhítsen. A jobb mester műhelyéből kireked a szegény gyerek, ott az oktatásért gyakran díjat követelnek, a mire szüleinek nem telik, de meg csak későn fizetnek is némi bért az inasnak.

Az idegen vállalkozónak dolgozó mester kevésbé akadékos, nem követel tanításáért díjat, rendszerint nem is fogadja teljes ellátásra a gyereket, azonban rögtön, kezdettől fogva fizet úgynevezett kosztpénzt. A szegény proletár pedig épen erre a pénzecskeére áhitozik. Viszi is hivatlanul fiát a neki kedvező mesternek, szívesen beleegyezik a 4—5 esztendei inaskodásba, a mit a kis mester — kedvezése fejében — kikötni soha sem mulaszt el. Az idegen vállalkozónak dolgozó mester kész örömet kap maga is a szegény gyermekben. Mentől több inasra tehet szert, annál inkább enyhül a sorsa, annál több olcsó kéz segít neki a mindennapi kenyérért való harcban. A specialista mester — az idegen vállalatnak dolgozó mind az — hamarosan megtanítja inasát

a legszükségesebb fogásokra, hogy mielőbb keresni segítsen, s evvel az oktatás körülbelül már véget is ért. Az inast csakis annyira oktatja mestere, hogy bizonyos kiegészítő, gyakran ismétlődő munkában épen hasznát vehesse. Többre nem tanítja, nehogy keresete veszedelmére egygyel több versengő iparost neveljen. Nevezhetjük-e ezt az olcsó munkaerőre való pályázást egyáltalában nevelésnek? Ez az eljárás nem viseli-e magán inkább az emberkereskedés bélyegét? Megéri-e a tengődő kis mesterek és a nyomorgó szülők csekélyke inségenyhítése, hogy miatta a gyermekek seregestül és végkép elkorcsosodjanak? A gyermekmunka ilyen fajta kiaknázását józan ember nem helyeselheti. Ahol inség van, ott helyén való a hatóság és a társadalom anyagi támogatása, de nincs helyén a gyermek életének megrontása. A mesterlegényeknek már rég nincs inyükre az inastartás ecsetelt módja, s az inastartás ellen már is általában zúgolódnak. A legények ellenkezése onnan ered, hogy az inasok tanítása gyakran reájuk hárul és az idővesztegetés révén, darabszám fizetett munkájuk keresete megcsorbul, főképp pedig onnan, hogy a rémitően olcsó inasmunkától keresetüket mindenképpen féltik. De még mindez hagyján. Akad már nem épen kevés olyan mester, a ki az inasszerződés nyújtotta némi oltalmat és az inasiskolában szereshető csekélyke műveltséget is irigylí a mesterségbe álló gyermektől. Egyszerűen nem tart inast, hanem kevesebb kötelességet rovó »fiatal munkást« fogad föl, mentől nagyobb számban. Fiatal munkásnak sem vagyunk szűkiben, az alsó néprétegek folytonos elszegényedése tesz róla, hogy hija ne legyen. Kérdem most már, apasztja-e egyáltalában az olcsó gyermekmunka az inséget? Dehogyl Sok mesterségben a felnöttek bérét épen az olcsó gyermekmunka szorítja le. A megcsökkenő bér pedig az inséget bizonyára megnöveszti, a mi ismét csak azt okozza, hogy még több gyermeket fognak lélekölő munkába. Kétségtelen, hogy sem a gyermek, sem a kézmivesség jövőjét az inség kedvéért feláldoznunk nem szabad. Sőt épen az inasnevelés és a gyermek életének oltalmazása révén kell az inségnek a jövőben való csökkentésére törekednünk. Feltétlenül szükséges tehát, hogy az inas tanulásának ideje, beleértve a próbaidőt is, legfeljebb négy esztendőre korlátolva és a kézmivesség körében a fiatal munkás alkalmazása tiltva legyen.

A mai kornak az inasmunka kiaknázása felé tartó irányát csak egy kis szembeállításal óhajtom megvilágítani. Magyarországon 1777-ben a céheken belül 13.934 mester, 12.516 legény és 4671 inas volt, míg 1901-ben a magyar ipartestületek 108.012 mestert, 114.780 legényt és 60.279 inast mutattak ki, vagyis átlag a czéhben 45 mesterre 40 legény és 15 inas, a mai ipartestületben 38 mesterre 41 legény és 21 inas jut. De ezek tulságosan átlagos számok. Ha rendre vesszük az egyes mesterségeket, még sötétebb kép tárul elénk. 100—100 legényre jut, az illető mesterségben, 114 kocsigyártó-inas, 103 kötélgyártó-inas, 100 lakatos-inas, 100 szíjgyártó, 92 papucsos, 89 rézöntő, ugyanannyi bádogos-inas, 87—81 esztergályos, gépkovács, nyerges, képfaragó, szitakötő, kötőszövő-inas, 80—71 borbély, bognár, kosárkötő, bocskoros, kovács, órás, csizmadia-inas, 70—60 hentes, asztalos, aranyműves, cipész, fésűs, kefekötő, késes, könyvkötő és szűcs-inas. Nem folytatom.—A felsorolt adatok untig bizonyítják, hogy az inasok számának mesterenként és mesterségenként való korlátolása nagyon is jogos követelmény.

Az inastartó mesterek szigorú ellenőrzése meg épenséggel elengedhetetlen. Mit ér a leghelyesebb törvényes rendelkezés, ha az ellenőrzésnek, a végrehajtásnak hija van. Németország avval, hogy az ipartestületek ellenőrző jogát tágitja és kellő büntetőszankcióval megerősíti, sőt az ipartestületeket is a kézműves kamara ügyelése alá rendeli, bizonyára helyes úton halad. A kézművesség inasnevelésének ellenőrzését valóban csakis a kézművesek maguk végezhetik avatottan és megfelelően. Ime a szigorú német törvény betűi sem elevenednek meg, ha a német kézművesek maguk nem működnek célirányosan közre!

Az inasok kitüntetéssel, díjazással való ösztönzése szintén szükséges. Különösen Baden mutat, a minden esztendei kötelező inas-munka-kiállítással erre vonatkozólag követendő példát.

Az inas iskolázása jelenleg keveset lendít a hazuról hozott és a műhelyben kapott nevelésen. Végre is, hogy mivelje a fiut felvilágosított emberré az inasiskola estére szabott tanításával? Hogyan keltsen a nappali munkától fáradt inasban fenkölt eszmék iránt érdeklődést? Hogyan nevelje tovább azt, a ki jóformán írni és olvasni sem tud. Jó, ha az inas ott az írást és olvasást, legfeljebb még a számolás elemeit megtanulja! Az inasiskola tanítás idejének nappalra való áthelyezése ellen az iparos mesterek közül még ma is sokan berzenkednek, jeléül annak, hogy az inasban nem a jövő iparosnemzedék telhetően kimívelendő képviselőjét, hanem pusztán a javukat szolgáló és tőlük mentől teljesebben kihasználható, olcsó munkaerőt látják. Ujabb időben, különösen a székesfővárosban, az inasiskolákat szakiskolákká törekszenek átalakítani. Ennek az üdvös törekvésnek azonban az inasok rendkívül fogyatékos elemi tudása nagyon is útját állja. Nem is lehet az inasnevelés szintáját szakiskolával feljebb emelni, míg a kézművesség tárt kapuján mindenki bemehet, a ki a középiskolából kirekedt. Itt a forrása annak a ferde, káros és nagyon is elterjedt nézetnek, hogy a melyik fiu már semmire se való, mesterembernek még mindig jó. Gyökerében lehet csak ezt az áldatlan állapotot megjavítani.

Mesterségbe csak az a fiu állhasson, a ki legalább is a polgári iskola negyedik osztályának sikeres elvégzését igazolja. Evvel a kikötéssel az inasnak fogadható gyermek minimális életkora is pontosan megszabva volna. Mihelyest így a műveletlen elemek a kézművességből már eleve kirekesztetnének, bizonyára menten nagyot javulna az inasok alkalmasságának szintája, könnyebb és sikeresebb lenne a szakiskolában való továbbnevelés és a mi talán szintén nyom a latban, az intelligensebb családok sem riadnának többé vissza attól, hogy fiaiknak az iparos pályát is hivatásul válaszsák.

A mesterinas munkaidejének pontos megszabása hiába való, mert végre sem hajtható. Ha a mester inasával szemben a tőle joggal megkivánható kötelességeket teljesíti, az inasban a munkaidő hosszabb-rövidebb volta mi kárt sem tehet. Az éjjeli munkától azonban az inas föltétlenül eltiltandó és ezen kívül föltétlenül szükséges, hogy a kézműves-műhelyek munkaideje pontosan megszabassék.

A kézművesmester és alkalmazottjai között régente megvolt patriarkális közösséget a modern ipar az egész vonalon végig elsöpörte és helyébe a tisztán szerződéses szemben állás került. Régente a legény és az inas mesterénél lakott, a mester családjához tartozott.

Manapság már csak itt-ott lakik a legény meg az inas mestere hajlékában és csak ritka helyen étkezik a mester asztalán. Az együvé tartozás érzése majdnem egészen megszűnt Régente a mester, a legény és az inas a társadalom ugyanazon osztályának volt tagja. Mind-egyiknek érdeke párvonalosan haladott. A jelenben mindez megváltozott: mester, legény, inas egyaránt idegen szemmel nézi egymást, érdekeik ellenkezőnek egymással. Az egymással szemben való viselkedés is ridegebb. Az inással ritka helyen bánnak méltányosan. Többnyire szegény szülei sem törődnek vele. Az inas magára hagyatva elvadul, erkölcsé megcsorbul. Hogy váljon az ilyen fiúból kifogástalan, becsületes, derék iparos? A kézmivességnek az állam és a társadalom segítségével kell az inasok testi-lelki árvaságán segítenie. Meg van erre a bevált mód és ez az inasotthon. Az inas testi és lelki jóvoltát biztosító mentől több inasotthont kell teremteni.

Mindebből kitetszik, hogy a mesterinasok célirányos nevelése kettőn fordul meg. A törvényhozáson és a kézmivességen. A törvényhozásnak feladata, hogy az inasnevelésnek a kívánatos keretet megszabja. A keretet kívánatos tartalommal azonban csupán maga a kézmivesség töltheti meg. A kézmivesség komoly, céltudatos és kitartóan erős közreműködése nélkül a törvényhozásnak a mesterinasok nevelésére irányuló legtökéletesebb alkotása sem elevenedik meg, hatástalan marad, akár a gőztelen gőzgép, a törvényalkotásnak magának nincsen hajtóereje. A kellő szintájú inasnevelés szükséges első feltétele tehát az egyetértően szervezett kézmivesség komoly közrehatása. A szükséges második feltételt, a kívánatos törvényes szabályozást, a következő fontosabb rendelkezések valósíthatják meg:

Mesterinast csakis mesterségében teljesen jártas, erkölcsileg kifogástalan, legalább 24 esztendő s kézmíves-mester fogadhasson föl. Inasnak csupán oly gyermek szegődhessen, a ki legalább a polgári iskola negyedik osztályát sikeresen elvégezte. A felfogadott gyermekkel legkésőbb 3 hét alatt az ipartestület előtt írásos szerződés legyen kötendő. A próbaidő három hónapnál, a tanulás ideje pedig 3, legfeljebb 4 esztendőnél tovább ne tarthasson. A mester inasát mesterségében saját maga alaposan kitanítani, munkásságra, rendre és jó erkölcsre szoktatni, kicsapongástól, bántalmazástól és testi erejét meghaladó munkától megóvni, az inast, ha nála lakik, külön tiszta ágygyal és tiszta ruhával, ha nála étkezik, egészséges és elégséges táplálékkal ellátni, ha megbetegszik, kellő ápolásáról gondoskodni köteles legyen. A mester az inasát ért minden balesetért szavatoljon. Az inas — a mester felelőssége mellett — tanulásának egész ideje alatt az inasiskolába, illetőleg a szakiskolába járjon és az ipartestülettől minden esztendőben rendezendő munkakiállításon részt vegyen. Az inastartás jogát az iparhatóság vonhassa és vonja meg, mihelyest a mester köteleseit inasával szemben durván megszegi, nagyobb erkölcsi botlást követ el, vagy akár testi, akár szellemi fogyatkozás miatt a szakbeli útmutatást kellően már nem fejtheti ki. Minden egyes esetben, sőt egész mesterségekre vonatkozólag, a mesterenként tartható inasok számát az iparhatóság kötelezően szabhassa meg. Minden inas felszabadulásakor legényvizsgálatot tegyen és csak azon inas lehessen mesterré, a ki a legényvizsgálatot jó eredménnyel kiállotta. Ez a vizsgálat az inasnak mestersége alapműveleteiben való jártasságára, a megmunkálendő nyers anyagok értékének, megszerzé-

sük, eltartásuk, kezelésük módjára és jó vagy rossz minőségük ismeretére, nemkülönben a számfejtésre és a könyvelésre terjedjen ki. Az inast éjjel és a rendes munkaidőn túl dolgoztatni tilos legyen. Kézmíves mester 18 esztendősnél fiatalabb gyermeket fiatal munkásul egyáltalában ne fogadhasson fel. Az ellenőrzést az ipartestület maga gyakorolja. Az ipartestületek eljárását pedig a kellő számban alakítandó kézmíves-kamara és az illetékes iparhatóság ügyelje meg. Az inasok műhelybeli és szakiskolai nevelésének tüzetes szabályait mesterségekként és helyenként az ipartestület meghallgatásával a kézmíveskamara állapítsa meg. Az ipartestület mindenütt inasotthont teremtsen. Nyilvánvaló, hogy az ipartestület feladatának a jövőben csak akkor felelhet meg, ha lehetőleg szakokra tagozódik és formája az országban mindenütt kötelezővé válik.

Gerster Miklós.

A magyar-osztrák monarchia külkereskedelmi forgalma a XX. század elején.

(Befejezés.)

III.

Térjünk át most már a kivitel adatainak vizsgálatára.

A monarchia kivitelének legfőbb cikke a *fa*. E cikk a legkülönbözőbb alakokban, mint szálfa, tűzifa, szerszámfa, donga, vasúti talpfa, fűrészárúk stb. szolgál a kivitel tárgyául. 1900-ban a fakivitel több mint 40 millió métermázsára rúgott és 254,300.000 korona értéket képviselt, mi az összes kivitelnek 13·1⁰/₀-át teszi. A kivitelnek tehát több mint egy tizedrésze a fára esik. Ebből mindenekelőtt az következik, hogy a fának a kivitelnél oly jelentőség jut, milyen a behozatalnál egyetlenegy cikknek sem, mert a behozatal legfőbb cikke, a gyapot, a behozatalnak csak valamivel több mint 8⁰/₀-át veszi igénybe.

Csak természetes ezek után, hogy a fakivitelnek a monarchiában rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak. Hogy mégis oly keveset hallunk a fakivitelről, csak annak tulajdonítható, hogy mind- eddig komolyabb akadályokkal nem kellett a fakivitel tekintetében megküzdeni.

A fakivitel fejlődése, kivált az utolsó tíz évben, igen szép eredményeket mutat fel. A kivitel értékét tekintve, az utolsó évtizedben megkétszereződött. 1890-ben 24,259.365 métermázsát tett ki a fakivitel 123,428.000 korona értékben, míg 1900-ban a fentemlitett magasságot érte el. Érdekes az utolsó évtized fejlődését közelebbről vizsgálni. 1895-ben a fakivitel még csak 23,856.187 métermázsa volt 130,400.000 korona értékben; a következő évben már 26,882.849 métermázsára és 145,538.000 koronára rúgott; 1897-ben kereken 30 millió (30,002.297) métermázsát és 168,026.000 koronát, 1898-ban pedig már több mint 35 millió (35,386.253) métermázsát és 199,142.000 koronát tett ki. 1899-ben már 39,814.637 métermázsára emelkedett 232,607.000 korona értékben. Az 1900. évhez képest az 1901. év némi hanyatlást mutat; az érték 254.300.000 koronáról 219,300.000 koronára süllyedt, az összes kivitelnek 1900-ban 13·1⁰/₀-a, 1901-ben pedig csak 11·6⁰/₀-a esett a fakivitelre. E jelenség főképp az építőipar terén beállott pangásra és a német piacokon ennél fogva megcsökkent keresletre vezethető vissza és remélhetőleg múló jellegű lesz.

A fakivitel piacjai közül legnagyobb jelentőség a német birodalomnak jut; a kivitelnek több, mint a fele ide irányul. A közös vámterület fakivitelének a német piacon főképp az orosz versenynyel kell megküzdenie; e küzdelmet eddig a monarchia fakivitele szépen kiállotta. 1894—97-ben átlag a német bevétel 39°/o-át szállította a magyar-osztrák monarchia; míg 1901-ben a német behozatalnak már körülbelül 45°/o-a származott az osztrák-magyar monarchiából. Oroszország részesedése 1894—97-ben 44°/o volt átlag, míg 1901-ben a német behozatalnak csupán 33—34°/o-a származott Oroszországból. Látjuk tehát, hogy a fakivitel azon kivételek közé tartozik, hol a magyar-osztrák monarchia sikeresen küzd az orosz mezőgazdasági verseny ellen. A mi fakivitelünk összetételét illeti, az főképp szálfából áll, míg a már némileg előkészített építőfa tekintetében, valamint kocsikerekeket stb. illetőleg az orosz bevétel foglalja el a német piacon a legfőbb helyet.

Az olasz piacz már kisebb jelentőségű. Körülbelül a kivitel 16·71°/o-a esett Olaszországra 1901-ben. Mindamellet nem szabad az olasz piacz fontosságát a fakivitel szempontjából kicsinyelni. Kivált ma, a midőn a német piacz az építkezések pangása folytán nem oly fejlődésképes, mint eddig volt. Ép ezért az olasz közvéleménynek ama fenyegetései, melyek a borvámzáradék eltörlése fejében magasabb favámokat helyeznek kilátásba, komoly aggodalmakra adhatnak okot. Az eddigiekből eléggé kitűnik, hogy mily nagy a fakivitel fontossága külforgalmunkban, ennél fogva minden, a mi azt kedvezőtlenül befolyásolhatja, teljes erővel elhárítandó. Franciaországba a fakivitel 10·62°/o-a ment; túlnyomó része e kivitelnek dongafából és fűrészárúkból áll. Oroszországba főképen puhafát és puhafából készült fűrészárúkat szállítunk, kivitelünk 6·70°/o-a irányult ide. Románia a fakivitel 3·53°/o-át, a Svájc 2·82°/o-át vette igénybe.

Behozatalra fa tekintetében a monarchia csak annyiban szorul, a mennyiben tengerentúli fanemekre van szükség. A behozatal ehhez képest főképp tengerentúli fából és parafából áll.

Második helyen a kivitel cikkei között a *czukor* áll. 1901-ben 7,005.046 métermázsát tett ki a czukorkivitel; az értéke 186,600.000 korona volt, az összes kivitel 9·6°/o-a.

Mint a fakivitel, úgy a czukorkivitel is egyenlő fontosságú Magyarországra és Ausztriára nézve. És pedig a mezőgazdaság és az ipar egyaránt érdekelve vannak mindkét országban. A czukoripar csak újabb keletű. A hatvanas évek elején a czukorrépatermelés még kis jelentőségű volt. A hatvanas évek közepétől kezdve egyre növekszik a répatermelés jelentősége. Már 1886—89-ben a czukorrépával bevetett terület 216.270 hektarra rugott, a feldolgozott répamennyiség pedig 4,691.000 métermázsát tett ki. Az utolsó évtized folyamán a répával bevetett terület 339.000 hektarra, a feldolgozott répa mennyisége pedig 74,078.000 métermázsára emelkedett, úgy, hogy a monarchia a nagy répatermelő országok közt ma már a harmadik helyet foglalja el. A czukortermelés (finomítvány és nyersczukor összesen) az 1900—1901. évadra vonatkozólag 10,833.280 métermázsára rug. Ebből nem egészen háromnegyed rész Ausztriára, egy negyedrésznél valamivel több pedig Magyarországra esik.

A czukorkérdés jelentősége napjainkban abban áll, hogy a termelt nagymennyiségű czukrot a hazai piacz elfogyasztani nem képes,

másrészt pedig a cukoripar fejlődése a szélrózsa minden irányában jelentékeny emelkedést mutat, úgy hogy van ország, mely még csak rövid ideje honosította meg a cukoripart és cukorbevívő államból már néhány év alatt cukorkivívő országgá változott. A termelés ily módon egyre növekszik és az értékesítés lehetősége egyre kéte-sebb. Hogy a közös vámterület cukorkivitelének és cukorfogyasz-tásának arányairól legalább némileg tájékozódhassunk, az alábbi, az *Österreichisches Wirtschaftliches Archiv*-ből meritett táblát kell szem-ügyre vennünk.

I d é n y	Termelés	Kivitel	Fogyasztás	Az összes termelésből	
				kivitelre került	belföldön fogyasztatott
t o n n a				hány százalék	
1895—96	781.086	505.694	378.884	64.7	35.3
1896—97	929.900	561.254	338.579	60.4	39.6
1897—98	821.693	469.984	374.573	60.5	39.5
1898—99	1,041.769	708.764	389.710	68	32
1899—1900	1,098.551	707.611	361.805	64.4	35.6
1900—1901	1,038.328	694.813	381.325	64.2	35.8

E táblázat számai félremagyarázhatlanok. A közös vámterület cukortermelésének több, mint három ötöd része kivitelre van utalva. Ebből, a kivitel fontosságát kellően megérthetjük.

Éppen az eddig előadottaknál fogva nagy súlyt kell vetni arra a kérdésre, hogy a közös vámterület cukorfogyasztása előreláthatólag tetemesen emelhető-e. Mert abban az esetben, ha a belföldi fogyasztás növekedése valószínű, a kivitel elé toluó esetleges nehézségek semmi esetre sem fenyegetnek oly veszélylyel, mintha cukorfogyasztásunk oly fokú, hogy ársülyedés mellett sem nyújt reményt arra, hogy a belföldön a szokottnál nagyobb mennyiségeket lehet elhelyezni. Az 1895—1901. idények termelése alapján a népszámlálás legújabb adatainak segítségével vétele mellett 8.15 kgra tehető a közös vámterület cukorfogyasztása fejenkint. E szám meglehetősen elmarad az Egyesült-Államok, Nagybritannia, Franciaország, a német birodalom és számos egyéb ország hasonló arányszáma mögött. Ennélfogva a jólét terjedése, kivált pedig a teafogyasztásnak fentemlített tetemes növekedése következtében a cukorfogyasztás emelkedése várható. Természetesen oly mérvű növekedésre, a milyen a kivitel nagyobb arányú csökkenéseért kárpótolhatná a termelőket, egyelőre legalább nem számíthatunk.

Már az eddig előadottak folyamán is említés történt a cukorkivitel igen gyors fejlődéséről. Most csak néhány adattal kívánom e kérdést kissé jobban megvilágítani. 1851—55-ig az évi átlagos cukorkivitel 156 métermázsát tett csak ki az egész közös vámterületre vonatkozólag. A kivitel jelentékeny növekedése az 1861—65-ki quinquenniumban kezdődik; ez öt évben ugyanis 57.475 métermázsára volt az átlagos évi kivitel, míg a következő öt évben (1866—70.) az évi átlagos kivitel 289.964 métermázsára szökött fel. A következő három év alatt majdnem megháromszorozódott (774.584 métermázsára),

mig az 1876—1880. években először érte el az egy millió métermázsát (1,806.375), sőt azt tetemesen túl is lépte. A következő évektől kezdve már két millió métermázsán felül van; 1891—95-ben 4,466.617 métermázsára rugott, míg 1896—1900-ban újból tetemesen emelkedett, a mennyiben 5,604.945 métermázsát tett ki átlag évenként.

A kivitel értékét tekintve e rendkívüli emelkedés azért nem jut kellőképp érvényre, mert ugyanez idő alatt a cukorárak tetemesen lesüllyedtek.

A közös vámterület legfontosabb piacza a cukorkivitelre illetőleg Nagybritannia, mely birodalom 1901-ben a kivitelnek 44.05%-át vette fel. Az angol piacz tehát a cukrot illetőleg majdnem oly nagy jelentőségű a monarchia számára, mint a német piacz a fakivitelre vonatkozólag. Ha azonban e két cikk piaczát, Nagybritanniát és a Német-birodalmat összehasonlítjuk, termékünknek az azokon való fontosságát illetőleg igen eltérő eredményre jutunk. A míg ugyanis a német piaczon fakivitelünk fontos szerepet játszik, addig Nagybritannia óriási cukorbevitel mellett épenséggel nem lehet állítani, hogy a magyar-osztrák monarchia kivitelének az angol piaczra nézve nagyobb jelentősége volna. A monarchia 200—300 ezer Cwts-ot kitevő kivitele az angol piaczon a körülbelül 35 millió Cwts-ra rugó bevételben alig érdemel szót, míg a német, francia és amerikai cukorbevétel uralkodnak e piaczon.

Nagyfontosságú cukorpiaczunk Brit-India. 1901-ben a monarchia cukorkivitelének 19.46%-a irányult ide. Brit-Indiába¹⁾ irányuló kivitelünk igen szépen fejlődik. 1890-ben 31.374 Cwts-ra rúgott, míg 1901-ben már 1,321.311 Cwtst tett ki. Ha e gyors fejlődést, valamint azt a körülményt, hogy a nyolczvanas évek elején kivitelünk Brit-India piaczán még egyáltalán számot sem tett, továbbá azt meggondoljuk, hogy a monarchia bevitel az ottani piaczon a tenger felül jövő bevétel tekintve, a finomított és kristálycukrot illetőleg második helyen állt, igen szép reményeket fűzhetünk e kivitelhez. Mi magyarok a brit-indiai kivitel fejlődését nagy örömmel szemlélhetjük, mert Fiume kikötőjén keresztül hazai cukorgyáraink is tetemesen részt vesznek abban. Az indiai cukorvám remélhetőleg nem fogja lényegesen befolyásolni kivitelünket.

Törökországba kivitelünknek 12.81%-a irányul. A svájci piaczon kivitelünk 4.99%-át helyezük el és e piaczon a monarchiából származó cukor meglehetősen nagy szerepet játszik. A cukorkivitelre nézve fontossággal bíró egyéb országok közül csupán China és Japán piaczairól akarok néhány szót szólni. Japán már ma meglehetősen mennyiségű cukrot vásárol tőlünk és úgy látszik, az ide irányuló kivitel eléggé szép kilátásokat nyújt. A kilenczvenes évek elején a japáni kivitel még alig volt számottevő, 1901-ben pedig már a kivitel 2.85%-át tette ki. A chinai piaczot a monarchia cukrával eddig még csak igen kis mértékben kereste fel. Annak meghódítását a magyar-osztrák cukor számára a jövő feladatai közé kell sorolnunk, mert előreláthatólag szép eredmények lesznek ott elérhetők. Az olasz piacz a magyar-osztrák monarchia cukorkivitelére nézve tetemesen veszi-

¹⁾ E számok az Egyesült-Államok *Treasury Department*-jában összeállított és a *Monthly Summary of Commerce and Finance* 1902. évi januári füzetéből merítvők.

tett jelentőségéből, míg 1890-ben 11·95% irányult oda, addig már 1899-ben csak 4·92%-ot, 1901-ben pedig csak 0·77%-ot vett fel. E példa annyiban tekinthető tipikusnak, a mennyiben a cukoriparnak a világ számos országában is észlelhető hirtelen fejlődésének az eredménye.

Harmadik helyen a szén-kivitel áll, mely 1901-ben 91,290.280 métermázsára rúgott és 105,800.000 koronát és 5·6%-ot tett ki. Már a monarchia behozatalának tárgyalásánál említettem, hogy a monarchia széntermelésének tetemes részét a barnaszén teszi és hogy e termék nagy része a külföldön fogyasztatik. E helyütt a fent előadottakra való utalással csak néhány adatot kívánok felemlíteni. Az 1896—1900. években átlag 91,290.280 métermázsára rúgott a monarchia szénkivitele, és e kivitel 89·3%-a barnaszénből állt. A barnaszéntermelés tetemes növekedése következtében a kivitel is igen gyorsan fejlődött. Az összes szén és coakszivitel 1851—55-ben átlag évenként 855.231 métermázsát tett ki, a következő öt évben 1·8 millió, 1861—65-ben 3·4 millió, 1871—75-ben pedig 17·5 millió métermázsát ért el, és még a következő években is emelkedett. 1876—80-ban 30·8 millió, 1881—85-ben 38·9 millió, 1886—90-ben 58·6 millió, 1891—95-ben pedig 76,486.177 métermázsá volt a monarchia szénkivitele, míg 1896—1900-ban a fentemlített mennyiséget érte el. A szénkivitel tehát még a szénbehozatalnál is nagyobb mértékben növekedett és az ötven év előtti kivitelnek körülbelül százszorosára rúg ma.

A mi a magyar-osztrák barnaszén vevőit illeti, ezek közt csakis a Német-birodalom és Oroszország említésre méltók. A német birodalom bevitele 1901-ben a közös vámterület kivitelének 85·64%-át tette ki. Fekete kőszén tekintetében kivitelünk a német piaczon alig jön számba, annál nagyobb azonban a barnaszén tekintetében jelentőségünk a német piaczon; e cikket illetőleg a monarchia tényleg uralja a német piacot és pedig túlzás nélkül mondhatjuk, hogy komolyan versenynyel ott nem is kell küzdenie. 1900-ban 7,960.313 tonnára rúgott a német birodalom barnaszénbevétele, ebből 7,960.312 tonna a magyar-osztrák monarchiából származott. Az orosz piac sokkal kisebb jelentőséggel bír barnaszénkivitelünkre nézve, mint a német. 1901-ben a kivitel 9·56%-át vette fel; mindamellett állandó emelkedés észlelhető az Oroszországba irányuló kivitelnél. Olaszországban 1901-ben szénkivitelünk 2·21%-a nyert elhelyezést.

A tojás-kivitel jelentősége a magyar-osztrák monarchia nemzetgazdasága számára még eddig alig részesült kellő méltatásban. Pedig 1900-ban 1,087.875 métermázsát tett ki 99,262.490 korona értékben és az összes kivitel 5·1%-a volt. Első sorban természetesen Magyarország van a kivitelben érdekelve.

A tojás-kivitel fejlődése az utolsó évtizedben rendkívül kedvezőnek mondható s a jövőre nézve az állam és a nagy tőke kellő támogatása mellett nagy reményeket kelthet bennünk. 1890-ben a tojás-kivitel értéke 32,400.000 korona volt, 1893-ban 47,200.000 koronára, 1894-ben pedig 76,000.000 koronára emelkedett; a növekedés tehát egy év lefolyása alatt kereken 30 millió koronát tett ki! Ezóta is emelkedett a tojás-kivitel. 1897-ben 87,800.000 korona, 1900-ban pedig 99,300.000 korona volt az értéke. Az 1901. évben csekély csökkenést mutat a tojás-kivitel; reméljük azonban, hogy a következő években ismét tovább fog fejlődni. Az utolsó évtizedben a tojás-kivitel viszonylagos emelkedése 3%-ot tesz ki.

Az 1896—1900-iki időszakban átlag évenként 983.510 méter-mázsára rugott a tojáskivitel, 84,422.376 korona értékben. A kivitel fejlődése kivált a magyar tojáskereskedelem megfelelő szervezése mellett biztosan várható. Főkép a magyar kereskedelemnek Budapesten való központosítása, a beraktározott árukra hitelnyújtás stb. volnának a kivitel emelésének főeszközei. A m. kir. földművelésügyi ministerium termelési és értékesítési szövetkezetek alakítása útján igyekszik a kisbirtokosokat tojásfelületük értékesítésében támogatni.

Általában véve a tojáskivitel kétféle módon üzetik. A kivitel egyik ága a friss tojáskivitel. E jövedelmi ág jelentősége abban fekszik, hogy a közös vámterület déli fekvésénél fogva néhány héttel korábban képes exportálni, mint legveszedelmesebb versenytársunk, az orosz. E körülmény tekintetbe vétele eléggé érthetővé teszi, miért van a tojáskereskedelem központosításának oly nagy jelentősége nálunk, mert hiszen a kereskedelem szervezetlensége mindenesetre nagy akadálya annak, hogy jókor még az orosz tojásnak a világpiacra való megjelenése előtt keressük föl a mi árunkkal vevőinket. A tojáskivitel másik neme a tojásnak conservált állapotban való kivitele. E kereskedelmi ág emelése céljából főkép hűtőkamarák és raktárak létesítése szükséges, hogy itt az áru megfelelő osztályozása és csomagolása megtörténhessen.

Hogy a tojáskivitel fontosságát kellőképp méltányolhassuk, csak azt kell tekintetbe vennünk, hogy az az összes állati termékek kivitelének több, mint 50%-át, sőt 1900-ban több, mint 58%-át tette ki a kivitel értékét tekintve!

A tojásra vonatkozólag a monarchia legfontosabb vevője a Német-birodalom. 1900-ban tojáskivitelünk 80-82%-a, 78,025 000 korona értékben ment Németországba. Berlin, Düsseldorf, Barmen-Rittershausen és Mainz az osztrák-magyar tojáskivitel legfőbb piacai. A mint már előbb említettük, a monarchia főelőnye az, hogy néhány héttel Oroszország előtt jelenik meg a piacon árujával. Ép ezért meglehetősen sikerrel veszi fel a versenyt Oroszországgal; a német piacnak szükségletét az Osztrák-magyar monarchia körülbelül felében fedezi. 1900-ban a Német-birodalom tojásbevétele 118.170 tonnát tett ki, ebből 53.174 tonna az Osztrák-magyar monarchiából, 50.320 tonna pedig Oroszországból és 8.594 tonna Olaszországból származott.

Nagybritanniába tojáskivitelünk 9-62%-a irányult, e szám azonban aligha tájékoztató kellően az angol kivitel nagysága iránt, mert az odairányuló kivitel tekintélyes része a német kereskedelem közvetítésével keresi fel az angol piacot és így a statisztikai kimutatásokban nincs Nagybritannia javára írva. Így például Hamburg szabad kikötőre kimutatott 2-49%-ban bizonyára igen nagy mennyiségű Nagybritanniába irányuló áru foglaltatik. A Svájc a kivitel 4-30%-a, Németalföld pedig 2-01%-a erejéig részesedik; Belgium ma már alig számottevő tojáskivitelünk számára. 1901-ben már csak 0-40% volt az odairányuló kivitel, míg 1895-ben az még 3-14%-ra rugott.

Az eddig tárgyalt négy árucikk, a fa, cukor, szén és a tojás a közös vámterület kivitelére nézve hasonlíthatatlanul a legnagyobb jelentőséggel bírnak; összesen a kivitel 31-7%-át teszik ki, tehát majdnem egy harmad részét. A monarchia külkereskedelmében e cikkeknek kijutó fontosság a kilenczvenes évek óta nemcsak az abszolút

számokat tekintve, hanem viszonylag is igen tetemesen emelkedett, a mennyiben 1890-ben az összes kivitelnek még csak 22'8'/o-a esett e négy áruczikkre, úgy, hogy a növekedés alig valamivel kevesebb, mint 10°/. Hogy ily tekintélyes emelkedés mit jelent a hazai közgazdaságra nézve, azt fölösleges bővebben magyarázni. A monarchia, kivált pedig Magyarország nemzetgazdasága az előbb felsorolt kivitel emelkedésében találhat némi kárpótlást, a gabona és vágómarha-kivitel sülyedése fejében, a mi természetesen épenséggel nem jelenti azt, mintha a gabona- és vágómarha-kivitel előmozdítására is nem kellene minden eszközt felhasználni.

A kivitel ily szépen virágzó ágai után a közös vámterület külkereskedelmének sötét fejezeteire kell áttérnünk. Ezek: a vágómarha- és a gabonakivitel

A vágómarha-kivitel tíz év előtt 71,600.000 koronát tett ki és az összes kivitel 4'6°/-a volt, míg 1901-ben csak 70,300.000 korona és 3'7°/-a voltak a megfelelő számok. A csökkenés tehát az abszolút számokat tekintve nem épen tetemes, mindamellett a majdnem egy százalékot kitevő viszonylagos csökkenés komoly aggályokat kell, hogy támaszszon.

A nyolczvanas években a monarchia állatállománya körülbelül 14'1 millió darab szarvasmarhát, 15 millió juhot, 8'2 millió darab sertést és 1'3 millió kecskét tett ki. A kilenczvenes évek második felében (a legújabb állatszámolás alapján) a monarchia állatállománya elég szép haladást mutat; a szarvasmarhák száma körülbelül 16'2 millió, a juhoké 10'7 millió, a sertéseké 12 millió, a kecskéké pedig 1'3 millió darabot tett ki. E számok azonban nem felelnek meg a monarchia állatállománya mai állapotának, miután hazánkban az utolsó állatszámolás 1895-ben volt, a mióta az állatállomány bizonyosan nem jelentéktelen emelkedést mutathat fel.

Ily tetemes állatállomány mellett csak természetes, hogy a közös vámterület már régóta nagy állatkivitellel bír. E kivitel egyrésztől a monarchia feleslegében gyökeredzik, másrészt abban birja okát, hogy kivált Magyarország igen kiváló mennyiségű árút képes a piacra vetni, és ezért a külföldön oly árakat ér el, melyeneket a monarchia határán belül csak ritkán fizetnek. A vágómarhakivitel 1882—85-ben átlag évenként 81,709.763 koronára rugott, 1886—90-ben 60,189.802 koronát tett ki és 1891—95-ben 90,093.414 koronára emelkedett. Sőt ez évek egyike, az 1894. év 100 millió fölül levő (166,212.550 koronát kitevő) vágómarha-kivitelt mutat fel. Az utolsó évtized közepe fordulópont vágómarha-kivitelünkben. 1896-ban észlelhetjük az első és pedig igen hirtelen csökkenést; az 1895-ben 78,792 152 koronát kitevő vágómarha-kivitel 1896-ban 45,914.044 koronára sülyedt; 1897-ben tovább tartott a kivitel csökkenése. Az 1896—1900. évi időszakra évenként átlag 51,826.673 koronára tehető a vágómarha-kivitel, tehát az 1890—95. időszakhoz képest körülbelül 40 millió koronával csökkent. Hogy a csökkenés ez átlagszámban nem jut még jobban érvényre, csakis az 1899. és 1900. éveknél köszönhető, melyek aránylag még sem voltak oly kedvezőtlenek, mint közvetlen elődeik.

A vágómarha-kivitel sülyedésének okairól már elég sokat beszéltek és irtak. Ez okok különbözők. A sertéseknél p. o. tekintetbe kell vennünk a sertésvész pusztításait. Az 1895-ben kiütött sertés-

vészben sok állat elhullott. Magyarországon hivatalos adatok szerint 1895-ben 365.444 darab sertés esett a vész áldozatául. Természetes, hogy e hirtelen pusztítás a sertésállományt nagyon megtizedelte. Általában azonban a vágómarha-kivitel csökkenésének okai nem az állatragályok, hanem a kivitelünket igénybe vevő államok magatartása, azaz főképp a Német-birodalom »állategészségügyi intézkedései«. Ezek szerint (t. i. az állategészségügyi intézkedések szerint) a német birodalomba állatragályok távoltartása czimén a magyar-osztrák monarchiából sertést egyáltalában élő állapotban nem szabad bevinni; a levágott sertések bevitele természetesen állatorvosi vizsgálathoz van kötve, és a húsvizsgálati törvény életbelépte után még nehezebb lesz. A szarvasmarha-bevitel a német birodalomban a közös vámterületről meg van ugyan engedve, de csakis bizonyos meghatározott városok állatvásárjaira és a német határtól kezdve ólomzárral ellátott kocsikban, e mellett az állatok három, illetőleg öt nap alatt levágandók. Hogy ez intézkedések éppenséggel nem szolgálnak a Német-birodalomba irányuló vágómarha-kivitel előmozdítására, az érthető. Franciaország az algeriai juhbehozatal kedvéért a juhokra nézve léptetett életbe oly állategészségügyi intézkedéseket, melyek a közös vámterületnek Franciaországba irányuló juhkivitelét teljesen tönkretették.

A hazai fogyasztás emelkedése bizonyos fokig mindenesetre szintén hozzájárul a vágómarha-kivitel csökkentéséhez, de a tényező hatása a külállamok elzárkózó politikája által gyakorolt hatáshoz alig hasonló. A monarchia húsfogyasztásáról adatok tudtom szerint nem állnak rendelkezésre és nehezen számíthatók ki. Az állatszámllások eredményei alapján mégis némileg — bár nagyon hozzávetőleg — tájékozódhatunk a húsfogyasztás mértéke iránt; annyit azonban épp e számítások alapján, ha a behozatal és kivitel adatait is tekintetbe vesszük, nyugodtan állíthatunk, hogy a monarchia húsfogyasztása a többi államoké mögött meglehetősen elmarad. Wirminghaus adatai a *Wörterbuch der Staatswissenschaften* első kötetében szintén ily értelemben döntik el a kérdést; nagyjában helyeselhetjük ez eredményt, bár kétségtelen, hogy Wirminghaus adatai mégis kissé sötét színben tüntetik fel a magyar-osztrák monarchia húsfogyasztását. A házi vágatások ez adatok összeállításánál természetesen számbavehetőek nem voltak, e mellett a baromfifogyasztást, mely tudvalevőleg a monarchiában elég tekintélyes részét képezi a hústápláléknak, szintén csak teljesen hozzávetőlegesen és önkényesen lehet tekintetbe venni. Annyi kétségtelen, hogy Nagybritannia, a Német-birodalom, Franciaország, a Svájc és egyéb nagy ipari államok húsfogyasztása a monarchia húsfogyasztásánál tetemesen nagyobb. Épp ezért biztosra vehetjük azt is, hogy a monarchia húsfogyasztása a jólét emelkedésével tetemesen növekedni fog.

A monarchia vágómarha-kivitelének főpiacza természetesen a Német-birodalom; 1901-ben p. o. a kivitel 90%-a (89.77%-a) oda irányult. A monarchia árúja a Német-birodalom piacán kiváló jelentőséggel bír; 1900-ban 58.484 darab bevitt növendékmarhából 34.971 darab, 70.683 darab, tehénből 40.554 darab, 64.947 darab ökrökből pedig 60.203 darab a magyar-osztrák monarchiából származott. A közös vámterület vágómarha-kivitele tehát igen fontos szereppel bír a német piacon; hogy a német nép táplálkozása szempontjából mily

fontosság jut a monarchiából bevitt vágómarhának, azt a Német-birodalom maga is jól tudja; legjobban kitűnik ez az »állategészségügyi intézkedések« ellen indított küzdelemből, melyben a nép számos rétege vesz részt. A sértéseket illetőleg a közös vámterület kivitele Németország felé megszűnt, legalább az élőállatokat tekintve; sertésekkel most Oroszország látja el a német birodalmat, a birodalom saját termelése mellett. A Svájcz is fontos piac vágómarha-kivitelünkre nézve; 1901-ben a kivitel 6·88°/o-át vette fel. E piacot azonban már nem uralja a monarchia. Jelentősége főképp abban van, hogy a sertéseket illetőleg a német, a juhokat illetőleg pedig a francia piac elvesztéséért kárpótolja a közös vámterületet. Franciaország és Olaszország vágómarha-kivitelünk számára már alig jönnek tekintetbe.

A közös vámterület — kivált Szerbia felől — tekintélyes állatbehozatalt mutat; körülbelül 23,398.853 koronát képvisel a behozatal az 1896—1900. éveket illetőleg.

A vágómarhakivitel már elég szomorú képet nyújt; még szomorúbb a kép, melyet a *gabona*-kivitel fejlődése feltár előttünk. 1890-ben a monarchia kiviteli cikkei közt első helyen állt a gabona, ma már csak a hatodik helyet foglalja el. A kivitel csökkenése itt már nemcsak viszonylagos, mint a vágómarha kivitelnél, hanem az abszolút számokat tekintve is igen tetemes. 1890-ben az összes kivitel 10·4°/o-a volt a gabona-kivitel, míg 1900-ban csupán 3°/o-a, úgy, hogy a relatív csökkenés több, mint 7°/o! Az abszolút számokra áttérve, a kivitel 1890-ben 159,800.000 koronát tett ki, 1900-ban pedig csak 58.200.000 koronára rúgott. A kivitel tehát az 1890-ikinek harmad részére süllyedt.

A gabonakivitel adatainak részleteit illetőleg mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy az a hatvanas években öltött nagy arányokat. Ez időtől egész a kilenczvenes évekig igen kedvezően fejlődött. Az 1886—1890-ki évek igen kedvező kivitelével már a kilenczvenes évek elején a kivitel tetemes csökkenése áll szemben, s a kivitel csökkenése egyre erősebben érvényesül, míg 1898-ban eléri tetőpontját. Főképp a búzát illetőleg nagy a süllyedés, mely Magyarországnak úgy mennyiség, mint minőség tekintetében kiváló termelése folytán a kivitel legfőbb cikke volt. A búzákivitel, mely 1861—70-ben 2,975.000 métermázsát tett ki, az 1871—80. években 1,982.000 métermázsára, 1881—90-ben pedig 2,541.000 métermázsára rúgott, az 1891—97. években hirtelen átlag 748.000 métermázsára süllyedt. A búza a kivitelét illetőleg az árpának volt kénytelen a régóta birt elsőséget átengedni, mely most már az egyedüli gabonanem, melyből igazán számottevő, sőt nagyon jelentékeny kivitelünk van. A búzákivitel hirtelen alászállása annál érzékenyebben sújtotta mezőgazdaságunkat, mert hirtelen következett be, időt sem engedvén arra, hogy a mezőgazdaság más tereken legalább némileg kárpótolhassa magát.

Ha a gabonakivitel terén újabban beállott jelenségeket megfelelően meg akarjuk érteni, mindenekelőtt a termelés és a behozatal főbb adataival is meg kell ismerkednünk. A bevetett terület búzát illetőleg 1900-ban 4,250-456 hektár, rozsot és kétszerest illetőleg 2,824.485 hektár, árpát illetőleg 2,239.806 hektár, zabot illetőleg 2,880.605 és tengerit illetőleg 2,550.151 hektár volt. A terméseredmények az 1870—75. évekre vonatkozólag (Horvát-Szlavonországok nélkül) búzában 22·50 milliő, rozs és kétszeresben 26·39 milliő, árpá-

ban 17·07 millió, zabban 18 89 millió, tengeriben pedig 15·65 millió métermázsát tettek ki. Hogy ezóta mennyire fejlődött a mezőgazdaság, élénken megvilágítja az a tény, hogy a búza és a tengeri termés több, mint megkétszereződött. 1891—95-ben 52·17 millió métermázsa volt a búza, 36·41 millió métermázsa a tengeri-termés. A rozs-, árpa- és zab termés is tetemesen növekedett azóta, bár nem annyira, mint a búza és tengeri-termés. Ezzel szemben természetesen a monarchia lakossága is tetemesen gyarapodott; 1869-ben 35,637.782 lelket, 1880-ban 37,623.922-t, 1890-ben 41,057.104-t, 1901-ben pedig 45,044.011 lelket tett ki.

A gabonabehozatal adatait, túlságosan sok szám felhalmozásának elkerülése végett, nem kívánjuk e helyen bővebben előadni, csupán a behozatali, illetőleg kiviteli többletre vonatkozólag akarok néhány adatot fölemlíteni. 1893-ig buzában tekintélyes kivitel volt, mely körülbelül 4—5 millió métermázsa körül ingadozott, sőt 1888-ban 8 millió métermázsára emelkedett. 1894-ben már behozatali többlet jelentkezik, mely az 1897. és 1898. években 2·7 millió, illetőleg 8·9 millió métermázsára rugott. Az 1896. év kivétel, a mennyiben 2 milliót kitevő kiviteli többletet mutat. 1899. óta ismét kiviteli többlet van.

E tények ismerete után most már megkísérélhetjük amaz okok után kutatni, melyek a monarchia gabonakivitelében beállott oly gyors és lényeges változásokat előidézték. Első pillanatra is félreismérhetlenül szemünkbe tűnik, hogy e jelenségek bizonyos fokig mindenesetre a mulandóság bélyegét viselik magukon. Kivált a behozatal rendkívüli emelkedésére vonatkozólag áll ez, de a kivitelre nézve is fenforog e mulandóság, természetesen bizonyos fentartás mellett. Kétségtelen, hogy a rossz termések, melyek a kilenczvenes évek közepén egymást érték, kivált az 1898-iki óriási behozatalt idézték elő. E rossz termések következtében a monarchia termése kenyérterményekben 1896—1900-ban buzában 48·66 millió métermázsa, rozsban és kétszeresben 29·72 millió métermázsa. Az egyéb gabonanemek, kivált a zab és tengeri, ez években is kielégítő termés-eredményeket mutattak fel.

Bár, a mint láttuk, a muló jelenségek nem kis mértékben befolyásolták a közös vámterület gabonakivitelét, mégis nagy hiba volna egyedül ezekből magyarázni a monarchia gabonaforgalmában újabban beállott változásokat. A conjuncturák kedvezőtlen volta, nevezetesen az alacsony gabonaárak, valamint az egyre növekedő amerikai verseny is nagy szerepet játszottak e viszonyok átalakításában és ezeket nem lehet muló tényezőknek tekinteni.

Az eddig felsorolt okok mellett mindenesetre komoly megfontolást érdemel az a kérdés, hogy mennyiben foly be a gabonakivitel csökkentésére a monarchia fogyasztásának emelkedése. Már ismételt hallottuk különböző oldalról, hogy az idő közeledik, melyben a közös vámterület gabonatermelése és fogyasztása nagyjában fedni fogják egymást, úgy hogy kivitelre alig marad felesleg. Hogy áll e kérdés a valóságban? A fogyasztás emelkedése elég magyarázat-e a gabonakivitel súlyedésére, vagy szükség van e mellett az ok mellett egyébeket is tekintetbe venni? Az utolsó quinquennium (1896—1900.) termései, mindamelllett, hogy több rossz termés van köztük, mégis az 1871—75. évek terméseinél jóval magasabbak, míg az 1896—1900. évek gabonakivitele nagyon is messze elmarad az

1871—75. évek kivitele mögött. E tény, a lakosság gyors szaporodását tekintve, éppenséggel nem érthetetlen. A monarchia buza-fogyasztását az osztrák földművelésügyi ministerium¹⁾ az 1893—97. éveket illetőleg fejenként 100·5 kg.-nak számítja ki, a rozsfogyasztást pedig fejenként 59·2 kg.-ra teszi. Az 1900. évi népszámlálás eredményei alapján a kilenczvenes évek hátralevő éveit illetőleg a termelés, behozatal, kivitel és vetőmag tekintetbe vételével a buza-fogyasztás fejenként 103·9 kg.-ban, a rozsfogyasztás pedig 59·1 kg.-ban állapítható meg. Számításom eredményei tehát teljesen egyeznek az osztrák földművelésügyi ministerium részéről eszközölt hasonló számításokkal. Számításaimból azt a kérdés megoldására nézve igen fontos eredményt állapíthatjuk meg, hogy daczára a tetemesen csökkent kivitelnek, a monarchiában maradó gabonamennyiségek éppen csak arra elegendők, hogy a fogyasztás az 1893—97. években elért magaslaton megmaradhasson. Csupán a teljesség kedvéért említem meg, hogy számításaim szerint az osztrák földművelésügyi ministeriumtól kimutatott adatokhoz képest az 1893—97. évek óta az árpa-fogyasztás 38·4 kg.-ról 40·2 kg.-ra, a zabfogyasztás 51·6 kg.-ról 57·5 kg.-ra, a tengerifogyasztás pedig 82·2 kg.-ról 89·9 kg.-ra emelkedett fejenként.

Kiséreljük most már meg összefoglalni az eddig mondottakat. Röviden az vizsgálódásaink eredménye, hogy a lakosság szaporodása a gabonakivitel csökkenését, a mennyiben rossztermésű évekről van szó, nagyjában tényleg megmagyarázza, mert ez években az országban maradt gabonamennyiség éppen csak arra volt elegendő, hogy a gabonafogyasztás az eddiginek megfelelő magaslaton maradhasson. Ebből az következik, hogy tehát rendes természettel bíró években egyelőre még elég jelentékeny gabonafelesleggel rendelkezik a monarchia, másrészt azonban e felesleg a népesség gyarapodásával párhuzamosan egyre csökkenni fog. E csökkenő irányzat intenzitása attól függ egyrészt, hogy mennyiben lesz a monarchia mezőgazdasága képes még kedvezőbb terméseredményeket elérni, másrészt pedig attól, hogy a népesség standard of life-ja mily gyorsan fog növekedni, azaz mily mértékben fog a monarchia kenyértermény-fogyasztása a nyugoti nagyiparos államok sokkal jelentékenyebb gabonafogyasztásához közeledni.

A közös vámterület gabonakivitelére vonatkozólag főképp három piac jön tekintetbe: a Német-birodalom, Nagybritannia és a Svájc; e három országba irányuló kivitel az összes gabonakivitel 93·71⁰/₀-át teszi ki. Szomszédos helyzeténél fogva természetesen legnagyobb jelentőséggel a Német-birodalom piacza bír, mely 1901-ben magában a kivitel 84·52⁰/₀-át vette fel. A gabonakivitel főzikke az árpa. Bár a Német-birodalom árpabevitelében a magyar-osztrák monarchiából származó árpa, a bevitel mennyiségét tekintve, nem áll első helyen, mert az orosz bevitel azt felülmúlja, mindamelllett a monarchiából származó árpa kiváló fontossággal bír a német piacon kitűnő minőségénél fogva. Egyébként a monarchia gabonakivitele a német piacon ma már csak a zabot illetőleg mondható számottevőnek; e cikk tekintetében azonban Oroszország és az Egyesült-Államok messze

¹⁾ *Das Getreide im Weltverkehr.* Vom k. u. k. Ackerbauministerium vorbereitete Materialien für die Enquête über den börsenmäßigen Terminhandel mit landwirtschaftlichen Producten. Bécs, 1900.

túlszárnyalták a monarchiát. Buza, rozs és tengeri tekintetében a közös vámterületről a német piacra jutó mennyiségek az orosz, északamerikai és argentinai származású áruk óriási mennyiségei mellett teljesen elenyésznek.

Nagybritanniába 1901-ben 4·71⁰/₀-a a gabonakivitelünknek irányult. Főképp árpa ezen a piacon is a legfontosabb kiviteli cikkünk. A Svájc részese dése gabonakivitelünkben 4·48⁰/₀; első sorban zabból és búzából áll az ideirányuló kivitelünk; az egyéb államokból a Svájcba bevételre kerülő mennyiségek mellett azonban a magyar-osztrák monarchiából származó árú teljesen elenyészik. A monarchia egyéb piacai közül gabona tekintetében csakis Németalföld és Olaszország jöhetnek számba valamelyest.

Már a nyersbőr-behozatal tárgyalásánál szó volt arról, hogy a magyar-osztrák monarchiának elég jelentékeny bőripara van; ennek megfelelőleg a közös vámterület kivitele *bőriparcikkékben* meglehetősen nagy. 1900-ban e kivitel 24.793 métermázsá volt 52,392.900 korona értékben. A világpiacz kedvezőtlen conjuncturái, melyekkel az alábbiak folyamán még többször fogunk találkozni, nem mulasztották el bőriparunkra sem hatásukat; a bőriparcikkék kivitele ugyanis az utóbbi időben e kedvezőtlen conjuncturák hatása alatt úgy mennyiségileg, mint minőségileg alá szállt. Az 1887—90. évekre vonatkozólag átlag évenként 24.491 métermázsát tett ki a bőriparcikkék kivitele; az 1891—95-iki quinquenniumban átlag évenként 27.546 métermázsára emelkedett, hogy azután az 1896—1900. években ismét 23.416 métermázsára, tehát az 1887—1890-es évek átlaga alá süllyedjen. A kivitel értéke az 1887—1890-iki időszakban évenként átlag 45,345.000 koronára rugott és az 1891—95. quinquenniumban 61,020.000 koronát ért el; az 1896—1900. időszak az értéket tekintve is süllyedést jelent, a mennyiben ez időszakra nézve a kivitel értékének évi átlaga már csak 57,424 243 korona. Feltűnő jelenség, hogy a kivitel értékében beállott csökkenés tetemesen kisebb, mint a kivitel mennyiségében bekövetkezett süllyedés. Mig ugyanis a mennyiség csökkenése 4.130 métermázsát, azaz 14·9⁰/₀-ot tesz ki, addig az értéksüllyedés csak 3,595.157 korona, azaz 5·8⁰/₀. Ha a bőriparcikkék áralakulását ez idő alatt közelebbről vizsgáljuk, e jelenségre nézve elegendő magyarázatot nyerünk. A czipőárak tekintetében, melyek az utolsó quinquenniumban a kivitel jelentékenyebb részét teszik ki, mint az azelőtti öt évben, az ár az 1891—95. években átlag 899·73 korona volt métermázsánként, mig az 1896—1900. éveket illetőleg átlag métermázsánként 985·94 koronára emelkedett; a keztyűk tekintetében pedig, melyek az utolsó öt évben a kivitelnek sokkal kisebb részét képezték, mint az előbbi quinquenniumban, ársüllyedés következett be; a keztyűk ára az 1891—95-ös években métermázsánként 6.276 koronát kitevő átlagról az 1896—1900. években átlag 4.232 koronára szállt alá, mi 32·6⁰/₀-os árcsökkenésnek felel meg. Hogy a czipőáraknak a kivitelben való aránylag nagyobb részesedése folytán és a keztyűk részesedésének süllyedése mellett inkább a czipőárak áremelkedő hatásának befolyása alatt alakult a bőripar kivitelének az értéke az utolsó években és a keztyűk árában beállt csökkenés azt kevésbé érintette, az természetes és eléggé megmagyarázza, hogy miért volt a bőripari cikkek értékének csökkenése a kivitelre került mennyiség tetemes csökkenése ellenére csak kisebb fokú.

Azt vizsgálva, hogy a magyar-osztrák monarchia bőripari kivitelében mely bőrárúk birnak nagyobb jelentőséggel, első sorban a keztyűkről kell megemlékeznünk. Bár az utóbbi időben, a mint már említettük, a cipőárúkhhoz hasonlítva a keztyűk részesedése a kivitelben aránylag csökkent, még mindig a bőripari kivitel legfontosabb cikkét képezik. Másodsorban a cipőárúknak van kivitelünk számára jelentőségek, kivált a romániai forgalomban. Nagy jelentőség jut a kisebb bőripari cikkeknek, a bécsi díszműárúknak stb. is.

Bőripari kivitelünk főkép a Német-birodalom és Nagybritannia piaczeit keresi fel; az 1901. évben a kivitel 71·49⁰/₀-a ment e piacokra. A Német-birodalomra ebből 38·90⁰/₀ esett; e piac az utolsó évtized első felében bőriparunk számára nagyobb jelentőséggel bírt, mint most, mert volt év, mint p. o. az 1895., melyben a kivitelnek több, mint 50⁰/₀-a kereste fel azt, mégis a birodalom ma is legfontosabb vevőnk bőripariczikkekre nézve. A német piacon a bőripari bevittet tekintve a monarchia máig megtartotta az első helyet. Ennek megvilágítására szolgáljanak a következő számok. A Német-birodalom 1900-ban 1.131 tonna finom bőrárút vitt be 13,892.000 márka értékben, ebből 553 tonna és 6,366.000 márka, tehát a bevittnek majdnem a fele az osztrák-magyar monarchiából származott. A közös vámterületből származó bevitt mellett a belga, francia és angol bevitt a finom bőripari cikkekkel illetőleg úgyszólván elenyésző. Keztyűkre vonatkozólag az osztrák-magyar monarchia úgyszólván kizárólagos külföldi szállítója a német birodalomnak; az 1900-ban oda bevitt 190 tonnából 169 tonnát a közös vámterület szállított, a német birodalmi bevitt 9,091.000 márkát kitevő értékéből 8,089.000 márka az osztrák-magyar monarchiára esett.

Az angol piac ma már fontosság tekintetében alig marad el a Német-birodalom piacza mögött; 1901-ben a kivitt 32·59⁰/₀-át vette fel, hol az 1897. és 1898. években több mint 40⁰/₀ esett Nagybritanniaira. A mi a monarchiából származó bőrárúk jelentőségét illeti az angol piacon egészen más a helyzet, mint a német birodalom piacán. A belga, francia, németalföldi, északamerikai és német bőripari bevitt mellett a közös vámterületből származó bevitt alig érdemel szót az angol fogyasztókra való jelentéktelenségét tekintve. Az árúk jelentékeny része Hamburgon keresztül keresi fel az angol piacot és így a hamburgi szabad kikötő javára van a statisztikai összeállításokban kimutatva. Hamburgra 1901-ben a kivitt 6·02⁰/₀-a esett és u. l. a bőripari kivitt ez irányt mindig nagyobb mértékben keresi fel.

Románia már sokkal kevesebb jelentőségű bőriparunk kivitté számára, mint az előbbi két piac; 1901-ben csak 2·56⁰/₀ volt a kivittünkben való részesedése. Főkép cipőárúk tekintetében van fontossága. Ez árúkat illetőleg az osztrák-magyar monarchia mind eddig uralkodott a román piacon; Románia cipőbevittének 1898-ban 92⁰/₀-a, 1899-ben pedig 95·6⁰/₀-a tőlünk származott. A legutóbbi időben a körülmények némi változása következett be e tekintetben és pedig úgy, hogy a jövőre nézve is döntő hatással lesz. Mindenekelőtt a román kormány minden képzelhető eszközt felhasznál arra, hogy Romániában a cipőgyártást meghonosítsa; e törekvések következtében tényleg fejlődött Romániában bőripar, mely a cipők bevittét már eddig is jelentékenyen alászállította. E mellett a közös vámterü-

letből származó árúknak a belföldi terméken kívül a német ipar termékeivel is mind erősebb versenyt kell kiállaniok; e körülmények hatása nem is maradt el; 1900-ban már csak a román bevétel 87·2⁰/₀-a volt a közös vámterületből származó. Az abszolút számokat tekintve, a tőlünk származó bevétel csökkenése a román piacon még inkább szembetűnik, mert ezek a Romániában termelt árúk versenyét is érvényre hozzák. A romániai statisztika szerint az 1898., 1899. és 1900. évekre vonatkozólag az osztrák-magyar monarchiából származó bevétel 2,440.000, illetőleg 2,390.000 és 890.000 Leit tett ki, a mi 1898. óta 1,550.000 Leit kitevő, körülbelül 63·5⁰/₀-ra rúgó csökkenést jelent. Hogy ezek után a román piacon uralkodó viszonyok bőripari kivitelünk számára épenséggel nem biztatók, az kétségtelen.

Az Egyesült-Államok piacának a kilenczvenes évek elején még volt némi jelentősége bőripari kivitelünk számára; 1895-ben még a kivétel 3·25⁰/₀-a kereste fel e piacot. Az északamerikai bőripar hirtelen kifejlődése következtében oda már alig szállítunk számottevő mennyiségben bőripari cikket; legfeljebb keztyűkivitelünk van még egyideig abban a helyzetben, hogy az amerikai piacon versenyezhet. Az összes bőripari cikkeknek 1·29⁰/₀-a ment 1901-ben az Egyesült-Államok piacára.

A ló-kivétel már nagyon régóta fontos ága az osztrák-magyar monarchia kivitelének. 1900-ban 68,774 darabot tett ki 56,000.000 korona értékben, a mi az összes kivétel 2·7⁰/₀-ának felel meg. A ló-tenyésztés Magyarország fennállásával egykorú. Ma már a kormány részéről élénk gondoskodás tárgya. A nyolczvanas években 3,460.637 darab lovat számláltak; a legújabb állatszámolás alapján a kilenczvenes évek második felét illetőleg 4.018,534 darabra tehető a monarchia lóállománya. Az 1891—95. évekre vonatkozólag a kivétel átlag évenként 31.780 darabot tett ki. Az 1896—1900. években 57.623 darabra emelkedett; a növekedés 25.843 darabot tesz ki és 81⁰/₀-nak felel meg. A ló-kivétel értéke az 1891—95. években átlag 28,420.000 korona volt évenként, az 1896—1900. években pedig 49,400.000 koronát tett ki. A növekedés a kivétel értékét tekintve 20,980.000 korona, tehát körülbelül kerekén 74⁰/₀.

A külföldi piacok közül lovakra vonatkozólag legnagyobb fontosságú az olasz piac; 1901-ben a kivételre került lovaknak 56·31⁰/₀-a Olaszországba ment. Az olasz piac fontossága egyre növekszik. 1895-ben még csak a kivétel 45·52⁰/₀-át vette fel; a viszonylagos növekedés ez idő óta tehát körülbelül 10⁰/₀, minek természetesen tetemes abszolút növekedés is felel meg. 1895-ben az Olaszországba szállított lovak 20.706 darabot tettek ki, 1900-ban pedig 28.841 darab volt az olasz kivétel. A német piac jelentősége a monarchia ló-kivitele számára ma már jóval elmarad az olasz piac fontossága mögött és e mellett ú. l. még többet fog veszíteni jelentőségéből. 1901-ben a Német-birodalom 13.872 darab lovat vásárolt tőlünk, holott 1895-ben még 15.392 darabot szállítottunk oda. A német kivétel épp ezért 1895-ben még 33·62⁰/₀-a volt az összes ló-kivételnek, 1901-ben pedig már csak 23·80⁰/₀-a. A német piacon mindemellett a magyar lovaknak elég nagy jelentőség jut, mert kiváló minőségüknél fogva igen keresik. A német ló-bevitelben az osztrák-magyar monarchia csak negyedik helyen áll; az orosz, belga és dán megelőzik azt. Franciaországba 1901-ben a kivétel 4·20⁰/₀-a, Romániába 3·12⁰/₀-a irányult.

Az *üveg és üvegárúk* kivitele is eléggé fontos része külkereskedelmi mérlegünknek. Míg a lókvitelnél főképp a magyar birodalom szolgáltatja a kivitelre kerülő anyagot, addig a monarchia üveg- és üvegárú-kivitele első sorban Ausztrián alapul. A kivitel ez ága is már régi jövedelmi forrása Ausztria lakosságának. 1900-ban 599.809 métermázsát és 52.700.000 koronát tett ki az üveg- és üvegárú-kivitel, mi az összes kivitel 2·7°/o-át képviseli. Évtizedek előtt Ausztria volt Velence mellett az, mely a világpiacot üveg- és üvegárúkkal ellátta; annak idején a csiszolt és egyéb fehér üvegnek főszállítója Ausztria volt és a cseh ipar kitűnően kifejlett izlése folytán finom üvegárúban is felvette a versenyt Velenczével. Ezóta a viszonyok a világpiacozon tetemesen megváltoztak. Belgium, a Német-birodalom, Franciaország és Nagybritannia hatalmas üvegipart teremtettek; a francia, angol és belga ólomkristály ama nagy előnyénél fogva, hogy könnyen feldolgozható, mindinkább háttérbe szorította a merev és törékeny cseh kristályüveget. Az osztrák üvegipar, melylyel párhuzamosan újabban jelentékeny magyar ipar is fejlődött, fehér homorú üvegben már kevésbé versenyképes és a fősúlyt a színes, befestett és aranyozott üvegre és az ebből készült árúkra helyezi.

Az 1887—1890. évekre vonatkozólag az üveg és üvegárúk kivitele 421.841 métermázsát tett ki és az 1891—95. quinquenniumban 459.357 métermázsára emelkedett, sőt az 1896—1900. években átlag évenként 536.796 métermázsát ért el. A kivitel értéke az 1887—1890-es években 37,652.000 korona, 1891—95-ben átlag évenként 37,167.000 korona; az 1896—1900. quinquenniumban pedig 47,960.000 koronát képviselt. Az 1891—95-ös évek óta az 1896—1900. quinquenniумig 77.439 métermázsa, vagyis 17°/o a kivitel mennyiségében beállt növekedés, míg az érték emelkedése 10,793.000 koronát, azaz 29°/o-ot tesz ki. A német, belga, francia és angol verseny mellett is igen szépen fejlődött az üveg- és üvegárúkvitel. Az a körülmény, hogy a növekedés az értéket illetőleg nagyobb, mint a mennyiség tekintetében, abban leli magyarázatát, hogy a kivitel újabban főképp a drágább cikkek tekintetében emelkedik és ezek mind nagyobb részét teszik a kivitelre kerülő árúknak.

A monarchia üvegipari vállalatainak kiváló izlése ez árúknak a világ számos piacát megnyitotta; ennek a körülménynek köszönhető, hogy az üvegipari kivitelről illetőleg a legtöbb egyéb kiviteli ágaktól annyiban eltérést észlelhetünk, hogy amíg a legtöbb kiviteli cikk csak néhány külföldi piacra kerül és az ezekre irányuló mennyiségek az összes kivitt árúknak 80—90°/o-át teszik, addig az üveg és üvegárúk kivitelénél azt a jelenséget tapasztaljuk, hogy a kivitel u. sz. a világ összes nagyobb piacai közt oszlik meg. A főjelentőségű piac itt is a német, bár a Nagybritannia felé irányuló mennyiségek egyre közelednek a német kivitel nagyságához. Az 1901. évben a kivitel 23·40°/o-a irányult a német birodalomba. Nagybritannia felé 20·52°/o esett. Az angol kivitel az 1895. év óta tetemesen emelkedett nemcsak absolut számokat tekintve, hanem viszonylag is. 1895-ben az összes üveg- és üvegárú-kivitelnek csak 13·69°/o-a kereste fel az angol piacot. Hamburg részesedése 9·53°/o-ot tesz ki; ebben a számban minden bizonynyal igen nagy hányadot képviselnek a Nagybritannia felé irányuló küldemények. Az Egyesült-Államok piacára üvegiparunk a Dingley-tarifa magas vámjai ellenére sikeresen folytat

kivitel; a tarifa magas tételei nem csökkentették a kivitelt. Franciaországra a kivitel 7·13°/_o-a, Brit-Indiára 6·45°/_o-a esett. Ez utóbbi kivitel elég örvendetesen fejlődik; 1895-ben még csak 1·57°/_o volt Brit-India részesedése. Németalföld 5·56°/_o-kal, Olaszország, mely hazai üvegipara fejlesztése érdekében mindent elkövet, 4·16°/_o-kal részesedik. Törökország főképp a magyar ipar számára jön tekintetbe; 2·68°/_o-a a kivitelnek irányult ide. Az oroszországi kivitel 1·80°/_o-ot, a román 0·80°/_o-ot tett ki. A román piacz tekintetében az üveg- és üvegárú-kivitelre nézve, sajnos, ugyanazt kell constataálnunk, a mit a bőrárúkra vonatkozólag fentebb jeleztünk, hogy tudniillik kivitelünk Romániába egyre csökkent. Románia üveg- és üvegárú-bevitelének egyre kisebb hányadát szállítja a magyar-osztrák monarchia. 1898-ban a bevétel 38·0°/_o-át, 1899-ben 28·1°/_o-át, sőt 1900-ban már csak 21·1°/_o-át szállította a monarchia. Az absolut számok tekintetében is jelentékeny a csökkenés; 1898-ban 858.000 korona értéket képviselt a Romániába irányuló üvegkivitel, 1900-ban pedig már csak 297.000 koronát. Okai e jelenségnek egészen hasonlóak a bőrpari kivitel csökkentő okokhoz; a hirtelen fejlődő román üvegipar, valamint az olcsón és tömegárúban kiváló német üvegipar mind nagyobb mértékben látják el a román piaczot.

A rövidárú-kivitel 1900-ban 37.286 métermázsát tett ki; értéke 48,700.000 korona volt, az összes kivitel értékének 2·5°/_o-a. Az 1891. és 1895. évekre vonatkozólag évenként átlag 29.748 métermázsára, az 1896—1900 évekre vonatkozólag pedig 32.080 métermázsára rúgott a rövidárú-kivitel, a növekedés tehát 2.332 métermázsá. A kivitel értéke ez alatt egyáltalán nem gyarapodott; az 1891—1895. években átlag évenként 43,622.000 koronára, az 1896—1900. quinquenniumban pedig 43,600.000 koronára rúgott. Magyarázata e jelenségnek az, hogy az utóbbi években, kivált az 1896—1898. években az olcsóbb árúknak a kivitelben való részesedése tetemesen nagyobb volt, míg a drágább és értékesebb árúk kivitele némileg visszamaradt.

Rövidárú-kivitelünkre nézve főképp a német és az angol piacz fontos. A Német-birodalomba 1900-ban a kivitel 28°/_o-a szállított. A német piaczon a bevitt rövidárúk mennyiségét tekintve, a magyar-osztrák monarchia első helyen áll a bevívő államok közt; nem áll ez azonban a bevétel értékére nézve, mert míg a monarchia bevitele csak 923.000 márkát tett ki 1900-ban, addig a mennyiségileg tekintélyesen a monarchia bevitele mögött elmaradó francia bevétel értéke több, mint 1,100.000 márkát képviselt, mi abból magyarázható, hogy Franciaország főképp nagyértékű finom árút szállít a német piaczra, míg a közös vámterület első sorban közönségesebb fajta árúval látja el a német piaczot. A Nagybritanniába irányuló kivitel évről-évre nyer jelentőségében; 1895-ben 16·50°/_o-ot tett ki, ma pedig már 23·90°/_o-ra rúg. Még gyorsabb és szintén biztos alapon nyugvó gyarapodást észlelhetünk a brit-indiai kivitel fejlődésében, a mennyiben az 1895-ben csak 1·97°/_o-ot vett igénybe; Brit-India részesedése rövidárú-kivitelünkben 1899-ben 6·12°/_o-ra, 1901-ben pedig már 7·01°/_o-ra növekedett. Tekintve, hogy a brit-indiai piacznak egyre növekszik a vásárlóképessége, e piacz felé irányuló kivitelünk kedvező fejlődésére kiváló súlyt kell helyeznünk. A többi államok közül Olaszországba a kivitel 6·85°/_o-a, Oroszországba 5·83°/_o-a, Franciaországba, melynek magának is igen tekintélyes rövidárú-ipara van, a kivitel 5·11°/_o-a irá-

nyult 1901-ben. A török birodalom 2·16°/o-kal, Románia pedig 1·63°/o-kal részesedett rövidárú-kivitelünkben.

Igen nagy fontosságú a *maláta*-kivitel; 1901-ben 46,200.000 koronára rugott az értéke és az összes kivitelnek 2·5°/o-át tette ki. Az 1887—90. években a maláta-kivitel mennyisége 1,211.704 métermázsá volt, az 1891—95. években 1,297.234 métermázsára, az 1896—1900. quinquenniumban pedig 1,710.158 métermázsára gyarapodott. A kivitel értéke az 1887—1890. években 33,410.852 koronát, az 1891—95. quinquenniumban pedig 35,486.913 koronát tett ki; az 1896—1900 évekre vonatkozólag átlag évenként 45,960.804 koronára rugott. A kivitel mennyiségének gyarapodása tehát 412.924 métermázsát, azaz körülbelül 31·9°/o-ot tesz, míg az érték gyarapodása 10,473.891 korona volt, mi 29·3°/o-nak felel meg.

Fővevőnk természetesen nagy sörfogyasztó szomszédunk, a német birodalom; 1901-ben kivitelünk 64·57°/o-a ide vette útját. A német piacon árúnknak teljesen domináló helyzete van, a mennyiben például az 1901. évben a 98.343 tonnát és 21,117.000 márkát kitevő német bevételből 97.867 tonnát 22,020.000 márka értékben az osztrák-magyar monarchia szállított. A Svájc is eléggé számottevő fogyasztója malátánknak. 1901-ben 18·07°/o-a a kivitelnek kereste fel a Svájc piacát. Hamburgba 6·75°/o, Olaszországba 2·20°/o irányult.

A *gyapjúárú*-kivitel 1901-ben 51.154 métermázsá volt 44 millió korona értékben és az összes kivitelnek 2·3°/o-át tette ki. Minthogy a gyapjúárú régebben, kivált a nyolczvanas években, kivitelünkben sokkal nagyobb szerepet játszottak, mint ma, egy kicsit bővebben kívánunk kivitelünk emez ágával foglalkozni. 1890-ben még a hetedik helyet foglalták el a gyapjúárú kivitelünkben, ma pedig már csak a tizenkettedik helyen találjuk. A gyapjúárú-kivitel nemcsak viszonylagos csökkenést mutat fel, hanem az abszolút számokat tekintve is kevesebb, mint volt a nyolczvanas években.

A kivitel fejlődésére vetett rövid tekintetből is kitűnik, hogy a kivitel fejlődése a hatvanas években következett be. Míg ugyanis a gyapjúárú-kivitel az 1851—55. években évenként átlag 19.682 métermázsá volt, az 1856—1860. quinquenniumban pedig 21.951 métermázsá volt, addig az 1861—65-iki időszakban 33.728 métermázsára, tehát több, mint 10.000 métermázsával növekedett. A kivitel fejlődése az ezután következő években is tovább tartott; az 1881—85. és az 1886—1890-iki időszakokban 50.148, illetőleg 50.615 métermázsára növekedett a gyapjúárú-kivitel. A kilenczvenes évek elejétől kezdve változás állt be a gyapjúárú-kivitelben; az évtized első felében 8.000 métermázsárá rugott a gyapjúárú-kivitelben beállott csökkenés. A gyapjúárú-kivitel terén beállott eme csökkenés abból magyarázható, hogy a világpiacz conjuncturái utóbbi időben a kivitelre nézve épenséggel nem voltak kedvezők; főkép azonban a német szövő-fonóipar sikeres versenye az osztrák árú (az osztrák kivitel mellett a magyar alig jön számba) külföldi piacain okozta a gyapjúárú-kivitel csökkenését. E mellett azt is tekintetbe kell venni, hogy főkép ez idő az, melybe a magyar közgazdaság fellendülése és ezzel a magyar fogyasztó közönség fizetőképességének a tetemes növekedése esik és így Magyarország a gyapjúárú tetemesebb részét vásárolta meg, úgy hogy kivitelre már csak ezért is kevesebb jutott. A legújabb időben Magyarországnak is sikerült már gyapjúipart teremteni, úgy, hogy saját

szükségletének ma már 9—10⁰/₀-át maga fedezi. Ezóta, úgy látszik, a gyapjúárú-kivitel ismét némi lendületet vesz.

Hogyha a gyapjúárúk bevitelének adataira is néhány pillantást vetünk, a fentiekhez még néhány megjegyzést fűzhetünk. Mindenekelőtt az tűnik szemünkbe, hogy éppen azokban az években, melyekben a gyapjúárú-kivitel emelkedése tetemes, a bevétel is lényegesen emelkedik. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hatvanas években és azután beálló fellendülés nem egyedül a gyapjúipar emelkedésének, hanem a gyapjufogyasztás növekedésének is tulajdonítandó. A legújabban beállott újbóli fellendülése a kivitelnek sokkal inkább tulajdonítható a gyapjúipar örvendetes haladásának, mert ez időben a kivitel növekedése mellett a behozatal csökkenése is észlelhető. Az 1891—90. évekre vonatkozólag évenként átlag 35,455.000 koronát tett ki a gyapjúárú-kivitel, míg az 1896—1900-iki időszakot tekintve évenként átlag 39,840.000 koronára rúgott.

A gyapjúárú-kivitel főképp Kelet felé irányul és pedig első sorban a török birodalom szerepel vevőként. 1901-ben gyapjúárú kivitelünk 34·83⁰/₀-a irányult ide. A török kivitel elég szépen fejlődik. 1897-ben 10,480.000 koronára rúgott; 1901-ben már 15,334.000 koronát ért el. A török birodalom aránylagos részesedése 1895-ben még csak 25·65⁰/₀ volt, 1901-ben pedig 34·83⁰/₀. A romániai piacról itt sem mondhatunk kedvezőt; a német verseny itt nagyon érezhetően sújtja kivitelünket, úgy, hogy az nemcsak viszonylag, hanem az abszolút számokat tekintve is sülyedést mutat fel. 1901-ben a kivitel 9·98⁰/₀-a irányult Romániába. Hamburg szabadkikötő 6·96⁰/₀-kal, Brit-India 6·88⁰/₀-kal, Egyiptom 5·19⁰/₀-kal, Olaszország 4·82⁰/₀-kal, Szerbia pedig 3·07⁰/₀-kal részesedett gyapjúárú-kivitelünkben.

A faárú-kivitel 1901-ben 43,300.000 koronát tett ki és az összes kivitel 2·3⁰/₀-a volt. A kivitel főképp durva faárúkból és hajlitott fából készült bútorkból áll, mely utóbbi czikk kivitelében a magyar ipar is kiveszi a maga részét. Az 1887—1890. évekre vonatkozólag 309.553 métermázsára, az 1891—95. évekre vonatkozólag pedig 421.918 métermázsára rúgott faárú-kivitelünk, az 1896—1900. quinquenniumban 447.068 métermázsára volt a kivitel. A faárú-kivitel értékének számai a kérdéses időszakokban 32,484.000, illetőleg 36,618.000 és 42,620.000 koronának felelnek meg. A mennyiségben beállott növekedés tehát 25.150 métermázsát, vagyis 5·9⁰/₀-ot, az értékben beállott gyarapodás pedig 6,002.000 koronát tesz ki, a mi 16·3⁰/₀-nak felel meg. Az a körülmény, hogy a kivitel értéke jelentékenyen nagyobb mértékben növekedett, mint a mennyiség, abban leli magyarázatát, hogy a kivitel egyik legfőbb czikke, a hajlitott fabutorok terén áremelkedés következett be. Az áruforgalmi statisztika alapjául szolgáló árak megállapítására kiküldött bizottság által meghatározott ára a hajlitott fabutoroknak az 1891—95 quinquenniumra nézve 71·37 korona, az 1896—1900. évekre vonatkozólag pedig 78·63 korona volt.

A faárú-kivitel legnagyobb része a német piacot keresi fel. 1901-ben a kivitel 23·48⁰/₀-a ide irányult. Finom faárúkra és fabronzra nézve a német piacon a közös vámterületből eredő árúk az első helyet foglalják el; e czikkeken ugyanis a német birodalom bevitelére 1901-ben 2,912.000 márkát tett ki, mely összegből 1,049.000 márka az osztrák-magyar monarchiára esett. Nagybritanniára faárú-kivitelünk

13·85⁰/₀-a esik; az angol piacon azonban természetesen már nem jut árúinknak oly nagy fontosság, mint a német birodalomban. Az angol piacon a monarchiából odaszállított mennyiségek az Egyesült-Államok, továbbá Svédország, Franciaország, a Német-birodalom, Németalföld és Belgium áruinak nagy mennyisége mellett teljesen elenyésznek. Hamburgba fakivitelünk 13·15⁰/₀-a, Oroszországba 6·08⁰/₀-a, Olaszországba pedig 5·95⁰/₀-a ment. Olaszországban újabban hevesen kikelték a magyar-osztrák monarchia faiparának ama sikeres versenye ellen, melyet az a felsőolaszországi piacokon az olasz iparnak támaszt; a jövőben kötendő kereskedelmi szerződésben ép ezért a faipart erősebb védelemben kívánják részesíteni az olaszok. Egyiptom faárúk tekintetében jobb vevőink közé tartozik; kivitelünk 5·33⁰/₀-át vette fel 1901-ben. A Török-birodalom részesedése 5·17⁰/₀ volt. A Svájc és Franciaország piacai a magyar-osztrák monarchiára nézve kevés fontossággal bírnak.

Papir- és papíráru-kivitelünk 1901-ben 42,600.000 korona volt, mi az összes kivitel 2·3⁰/₀-ának felel meg. A mint tudjuk, e cikk is azok közé tartozik, melyekben Magyarország is eléggé fejlett iparral bír és a kivitelben is részt vesz. Az 1887—1890. években átlag évenként 662.436 métermázsa volt a kivitel mennyisége, az 1891—1895. quinquenniumban 816.222, az 1896—1900. quinquenniumban pedig 1,105.459 métermázsa ráugrott a kivitel. Az 1887—1890. évek óta tehát a gyarapodás 443.023 métermázsa, vagyis 67⁰/₀, míg az értékben beállott gyarapodás ugyanez idő alatt 13,030.000 koronát, azaz körülbelül 58⁰/₀-ot tett ki. A kivitelnek körülbelül felerésze a papir, másik felerésze pedig papírárukból áll.

Külföldi vevőink közt első helyen ismét a Német-birodalmat találjuk, hová kivitelünknek 17·16⁰/₀-a vette 1901-ben útját. A második helyet Brit-India foglalja el 11·77⁰/₀-kal. Olaszországra 10·78⁰/₀, Törökországra 10·56⁰/₀, Franciaországra 7·38⁰/₀ esett. Hamburg részesedése 6·17⁰/₀, Nagybritanniáé 5·85⁰/₀, Egyiptomé 5·33⁰/₀, Romániáé 4·35⁰/₀, Oroszországé pedig 4·32⁰/₀ volt.

Tekintettel arra, hogy ha az egyes cikkek forgalmát illetőleg túlságosan sok részletet ölelünk fel, akkor a kidomborítandó kép az adatok tömkelegében könnyen elvész, a kivitel cikkeinek egyenkinti tárgyalását nem kívánom tovább folytatni. Annál is inkább mellőzhetjük most már a kivitel további cikkeinek egyenkinti vizsgálatát, mert a legfontosabb árúk kivitelével már végeztünk. Még csupán egy cikk forgalmáról kívánok néhány szóval megemlékezni és pedig a vas- és vasáru-behozatalról és kivitelről, mert ez minden iparos állam forgalmában fontos helyet foglal el.

A magyar-osztrák monarchia *vas- és vasáru*-kivitele 1901-ben 40,600.000 koronát tett ki és az összes kivitel 2·2⁰/₀-a volt. Ezzel a tetemes kivittel szemben azonban igen jelentékeny bevitel is észlelhető. Az 1896—1900. éveket tekintve, a kivitel átlag évenként 845.302 métermázsa ráugrott, míg a behozatal ugyanez időben 1,856.549 métermázsa volt. E számok magukban véve igen sötét helyzetben tüntetik fel a monarchia vasiparát. Az adatok közelebbi vizsgálata után lényegesen előnyösebb képet nyerünk. Azt kell tudniillik mindenekelőtt vizsgálnunk, hogy a kivitelben, illetőleg behozatalban mikép aránylanak egymáshoz a készgyártmányok, illetőleg félgyártmányok és nyersanyagok. A vas- és vasáru-behozatal értéke az 1896—1900.

években átlag évenként 40,326.500 koronát tett ki, a vasárúk behozatala 22,470.400 korona volt ugyanez idő alatt, tehát az összes vas- és vasárú-behozatalnak körülbelül 55⁰/₀-a. Az összes kivitel ellenben (tehát a vas- és vasárúk együttesen) 37,377.000 korona volt, mely összegből 26,459.000 korona, vagyis körülbelül több, mint 70⁰/₀ esett a kész gyártmányokra. Látjuk tehát, hogy a behozatalban a kész gyártmányok sokkal kisebb hányadot képviselnek, mint a kivitelben, és így a fenti számoktól nem kell túlságosan megijednünk. Mégis már magában a behozatal tetemes volta, továbbá az a körülmény, hogy még mindig annak több, mint a fele kész gyártmányokból áll, kétségbevonhatlan bizonyítékai annak, hogy a közös vámterület vasiparára a belföldi piac meghódítása körül is sok teendő vár.

IV.

Mindjárt értekezésem elején említettem, hogy nem annyira a magyar-osztrák monarchiában megoldásra váró kérdésekre adandó felelet mikéntjét, hanem inkább a helyzet mibenlétét kívánom a statisztika részrehajlatlan alapjára helyezkedve felderíteni. Most még hátra van, hogy az így megrajzolt helyzetből kifolyólag a jövő feladataira nézve a legszembetűnőbb következtetéseket levonjam.

Mielőtt azonban ehhez hozzáfognánk, ajánlatos a közös vámterület külforgalmának jelleméről és a külforgalom és a monarchia fogyasztási viszonyai közti kapcsolatról egyet-mást kiemelni, mert ez által a jövő kereskedelempolitika feladatainak körvonalai határozottabban lépnek lelki szemeink elé.

Mindenekelőtt szembetűnik, hogy a közös vámterület behozatalában a monarchia iparos volta sokkal inkább érvényre jut, mint kivitelében, mely inkább a mezőgazdasági oldalt hozza előtérbe. A behozatal főképp a ruházati ipar nyers- és segédanyagaiból (u. m. gyapot, gyapjú, nyersbőrök, kidolgozott bőr, selyem), továbbá fűtő anyagokból és nemtelen fémekből áll, holott a kivitel főcikkei az élelmi szerek (czukor, tojás, vágómarha, gabona, stb.), azután fa és barnaszén; az iparcikkek a kivitelben csak a mezőgazdasági czikkek után foglalnak helyet.

Tekintettel mindarra, a mi a fentiekben foglaltatik, továbbá tekintettel a behozatal és kivitel s a fogyasztás közt fennálló viszonyra, épséggel nem nehéz e jelenség magyarázatát megtalálni. A fentiekből ugyanis kitűnik, hogy az iparcikkekre vonatkozólag a fogyasztás igen tetemesen emelkedett az utóbbi évtizedek folyamán. A közös vámterület ipara, eleinte csak az osztrák, később pedig már a magyar ipar is minden erejét arra fordította, hogy a fogyasztás eme tetemes növekedésének megfelelő mennyiségeket vessen piacra és így a belföldi piacot a külállamok iparával szemben magának biztosítsa. A mint a behozatal adataiból kitűnik, a legfontosabb ipari nyersanyagok behozatala bámulatos mértékben emelkedett; másrészt a behozatal és a termelés adatainak egymáshoz való hasonlítása alapján is határozottan láthatjuk, hogy egyes iparcikkeket illetőleg sikerült is a közös vámterület iparának célját elérni, a mennyiben a monarchia piacát, mely a mint Grunzel tanár *Die handelspolitischen Beziehun-*

*gen Deutschlands zu Oesterreich-Ungarn*¹⁾ című értekezésében is említi, még ötven év előtt úgy szólván egészen a külföldi ipar kezében volt, sikerült több árúcikk tekintetében a belföldi ipar számára meghódítani. Hogy e törekvés mellett a kivitel emelkedése nem igen következhetett be, vagy legalább is csak kisebb mértékben volt lehetséges, az világos, és semmi esetre sem szabad az iparcikkek kivitelében az utóbbi évek folyamán észlelt elmaradást, vagy legalább aránylagos visszamaradást abból magyarázni akarni, hogy a monarchia ipara ez idő alatt nem fejlődött volna. Ily következtetés ép oly hibás volna, mint az ipari kivitel kisebb arányú fejlődését az utóbbi tíz év alatt a kilenczvenes évek kereskedelmi szerződéseinek rovására írni.

A mezőgazdasági cikkekben szintén jelentékenyen növekedett ez idő alatt a fogyasztás, a mint p. o. a búzakivitel csökkenése részben, hisz ezt fent láttuk, a fogyasztás tetemes növekedésére vezethető vissza. Mindamellett a mezőgazdasági cikkekre vonatkozólag némileg más a fogyasztás alakulása, mint az ipari cikkekét illetőleg. A szükségletkielégítési skála fokai nincsenek egymástól egyenlő távolságban, kivált ha többféle cikket veszünk tekintetbe. A közgazdaság kevésbbé fejlett fokain, a mi a tizenkilencedik század első felében az osztrák-magyar monarchia közgazdaságáról is elmondható, mindenek előtt az élelmezési és egyéb hasonló szükségletek kielégítése áll előtérben. Így a mezőgazdasági cikkek iránti szükségletek skálája gyorsabban ér el bizonyos kielégítettségi fokot, mint az iparcikkek iránti szükségletek.

Ha a közgazdaság valamelyik országban ezt a pontot elérte, akkor a következő fejlődés főképp az iparcikkek iránti szükségletek skálájának további kielégítésére irányul. A mezőgazdasági cikkek iránti szükségletek sokkal lényegesebb kielégítése ezután csakis a lakosság fizetőképességének tetemes növekedése folytán áll be újból.

Az osztrák-magyar monarchia fejlődésében e jelenséget teljes mértékben észlelhetjük, a mezőgazdasági cikkekre vonatkozólag; bár fogyasztásunk az utóbbi évtizedek folyamán növekedett, mégis nagyjában a hatvanas és hetvenes évek fogyasztásánál nem sokkal nagyobb. Ezt p. o. az osztrák földművelésügyi ministeriumnak a tőzsdei határidőzletre vonatkozó értekezlete alkalmából közzétett kiadvány adatai is bizonyítják.

Az ép most tárgyalt körülmény mellett figyelembe kell vennünk azt is, hogy mezőgazdasági termelésünk bőségénél fogva az osztrák-magyar monarchiában a legtöbb mezőgazdasági cikkben a termelés és fogyasztás aránya akképp alakul, hogy számottevő felesleg marad, mely kivitelre lesz szánva.

Látjuk tehát mindebből, hogy ámbár a közös vámterület mezőgazdasági termelése nemcsak a lakosság szaporodásának arányában, hanem annál valamivel gyorsabban fog növekedni, a fogyasztás oly mértékű emelkedése, mely az eddig volt kiviteli fölösleget teljesen fölemésztené, előreláthatólag még jó ideig nem fog bekövetkezni. Így tehát valószínűleg még eltart egyideig, míg a monarchia kivitele mezőgazdasági jellegét elveszti.

Ez állításunknál nem annyira a gabonakivitelre, mint inkább

¹⁾ *Beiträge zur neuesten Handelspolitik Oesterreichs*. Schriften des Vereins für Socialpolitik. Band XCIII. Leipzig 1901.

a tojás, vágómarha és egyéb élelmi cikkek kivitelére gondolunk. Az előadottnál fogva épenséggel nem értek egyet Philippovichsal a ki azt állítja, hogy a közös vámterület kivitele mezőgazdasági jellegét rövid időn belül el fogja veszteni, sőt azt már is elvesztette. És pedig nem érthetek vele egyet azért, mert először is a statisztikai adatok, a mint fent láttuk, világosan azt mutatják, hogy az iparcikkek kivitele növekszik leglassabban, másodsor pedig, mert Philippovich fenti nézetével mintegy azt akarja bebizonyítani, hogy a közös vámterület mezőgazdasága nagyjában, egyes cikkeket kivéve, a hazai piacon való védelem elérhetése végett bátran lemondhat arról, hogy a kötendő szerződésekben a kivitel számára kedvezményeket nyerjen. E nézet egészen téves. Vajon a közös vámterület túlnyomólag mezőgazdasági jellegét rövid időn belül el fogja-e veszíteni, még legalább is nagyon kétséges. hogy azonban ettől eltekintve a jövőben kereskedelmi szerződések egyik legfontosabb feladata állatkivitelünk számára kedvező feltételeket teremteni, azt nem lehet kétségbe vonni; ezt mindenkinek el kell ismernie, ki csak valamennyire tisztában van a magyar-osztrák monarchia állatforgalmának természetével, hogy t. i. a monarchiában az elsőrangú magyar vágómarháért még mindig nem igen fizetik meg azt az árt, melyet e kiváló minőségű áruért a külföldi vevők fizetnek. Úgy látszik, az állatkivitel fontosságát Philippovich sem vonja kétségbe.

Ha a magyar-osztrák monarchia összes forgalmát magunk elé állítjuk, akkor mindaz világosan áll előttünk, a mit a közös vámterület ellátásáról eddig mondtunk; éppen a túlnyomólag ipari természete a behozatalnak és a kivitelnek főképp mezőgazdasági jelleme az egész forgalom lényét kitűnően kifejezik. Ép ezért sehogyszom Grunzel tanárnak a *Socialpolitischer Verein* XCIII. kötete számára írt cikkében kifejezett ama nézetét, hogy a közös vámterület külforgalmán az a fejlődés, melylyel a monarchia ipara a hazai piacot magának meghódította, nem hagyott nyomot. Épen ellenkezőleg, úgy vélem, a külforgalmi statisztika igenis sokat tud e változásról mondani, csak kissé bele kell adataiba mélyednünk. Egyrészt az ipari nyersanyagok és segédanyagok behozatalának tekintélyes gyarapodása, másrészt a kész iparcikkek kivitelének aránylag lassú fejlődése, oly tények, melyeket nem is lehet másképp értelmezni, mint úgy, hogy a monarchia ipara ez idő alatt jelentékenyen fejlődött, csak hogy a megsokszorozott termelés legnagyobb részét a hazai piac ellátására fordította.

Félreértések elkerülése végett foglaljuk össze még egyszer egész röviden a fent mondottakat. A monarchia ipara a tizenkilencedik század második felét arra használta fel, hogy a közös vámterület piacát minél nagyobb mértékben maga lássa el iparcikkekkel. A közös vámterület külforgalma e törekvések eredményeinek hű és örvendetes képét mutatja az ipari segéd- és nyersanyagok behozatalának igen tetemes növekedése és a kivitelnek e nagymérvű ipari nyersanyag behozatala daczára, mégis első sorban mezőgazdasági jelleme által. Hogy a jövőben külforgalmunk természetét illetőleg nagy változásokat fog teremteni, azt nem vonjuk kétségbe, csak azt nem tartjuk valószínűnek, hogy e változások a közel jövőben fognak végbemenni. Az osztrák ipar a közös vámterület piacának meghódítása után ismét a kivitel növelésére lesz utalva és van is már sok

czikk tekintetében utalva; e mellett a fejlődő félben levő magyar ipar is nem épen nagyon távol fekvő időben közvetve és közvetlenül kivitelünk emelésére fog hatni. Közvetlenül t. i. az által, hogy a belföldi szükségletnél többet termelő iparágakat fejleszt ki, közvetve pedig az által, hogy az osztrák ipar elől a magyar piacot mindinkább elhódítva, az osztrák ipart arra kényszeríti, hogy az eddig Magyarországon eladott iparcikkeket a külföldön értékesítse. Mind-ehhez azonban még idő kell.

A jövő, azaz hogy már most a jelen kereskedelempolitikai feladatai két részre oszthatók; a feladatok egyik csoportja az autonóm vámtarifa elkészítésére vonatkozik, a másik csoport a kereskedelmi szerződések megkötése köré sorakozik.

Az első feladat megoldásánál, t. i. az autonóm vámtarifa elkészítésénél a behozatal adataira kell első sorban tekintettel lenni, mert csak ezekből láthatjuk, mely czikkeknél van közgazdaságunknak okvetlenül behozatalra szüksége, és mely árúk azok, melyeknél a behozatal kevésbé lényeges. Az előbbiekre nézve magas vámokat megállapítani a hazai közgazdaság egyensúlyát veszélyezteti, míg az utóbbiaknál sokszor indokolt egyrészt a belföldi termelés ösztönzésére, másrészt pedig a külfölddel folytatandó tárgyalásoknál ellenengedmények adhatása végett magasabb vámtételeket megállapítani.

Lássuk e kérdést közelebbről. A behozatal főbb árúcikkeinek részletes tárgyalása alkalmából az árúk két csoportját különböztettük meg. Az egyikbe azokat a behozatali cikkeket soroztuk, melyek tömegfogyasztás tárgyát képezik és melyeknél a közös vámterület okvetlenül, természeti vagy gazdasági okoknál fogva rá van utalva a behozatalra és szükségletét vagy pusztán ebből, vagy pedig legnagyobb részt ebből fedezi. A másik csoportba azokat az árúkat osztottuk, melyeknél a behozatal elég jelentékeny ugyan, a hazai fogyasztásnak legnagyobb részét azonban mégis a belföldi termelés fedezi. Az árúk e két csoportjával kereskedelempolitikai szempontból is egészen különbözően kell bánnunk. Olyan árúkat, melyek tömegfogyasztás tárgyai és e mellett a belföldön épen nem, vagy csak nem elegendő mértékben termeltetnek, legindokoltabb teljesen vámmentesen bebocsátani. Itt ugyanis a vámtételt semmiféle közgazdasági okkal nem lehet indokolni, minthogy a hazai termelést a vám vagy általában nem is ösztönözheti termelése fokozására, mint p. o. a gyapotnál, vagy pedig még sem hozhatja a belföldi termelést abba a helyzetbe, hogy a szükségletet maga fedezze. A belföldi fogyasztásra nézve pedig az ily vám a legnagyobb veszedelem. Ép ezért pénzügyi szempontok is csak nagyon kivételes esetekben indokolhatják az ilyen vámot, mint p. o. oly gyarmati cikkeknél, melyek bizonyos mértékben luxus cikkeknek tekinthetők, p. o. a kávénál, theánál, mely cikkek közül azonban az utóbbi vámjának túlságosan magasán való megállapítása socialpolitikai okokból nem kívánatos. Általában véve azonban fennáll az a tétel, hogy a tömegfogyasztás tárgyát képező és túlnyomólag behozatal útján beszerzendő árúkra vonatkozólag magas vámoknak a megállapítása csak káros a közgazdaságra nézve. Tegyük fel p. o., hogy horganyra vagy ónra vonatkozólag vámtétel felállítását követelnék bányászti és kohászati körökben. A vámtétel felállítása következtében a monarchia horgany, illetőleg óntermelése tényleg emelkednék, mert most már érdemes volna kevésbé olcsón termelő bányákat is

üzembe helyezni. Világos azonban, hogy a közös vámterület közgazdasága nemcsak hogy nem nyerne ezzel semmit, hanem tetemesen károsodnék, mert a hazai fémipar egyik fontos anyaga rendkívül megdrágulna. Szándékkal oly példát választottam, mely kevésbbé szembeszökőleg tünteti fel hasonló eljárás veszedelmeit, mert ebből is eléggé elképzelhető, hogy oly árúcnél, melynél a fogyasztás még nagyobb, mint e nemtelen fémeknél, a vámtételnek a megállapítása mily beláthatatlan veszedelmet rejt magában.

Azon árúkra vonatkozólag, melyekben a behozatal tényleg elég tetemes, a szükséglet legnagyobb részét azonban mégis a belföldi termelés képes fedezni, már fentebb jeleztük, védvámnak a megállapítása igenis helyén van. Ez által ugyanis a monarchia termelése ösztönzést és lehetőséget nyer arra, hogy üzemét kiterjessze és a szükségletnek mind nagyobb hányadát maga fedezze.

Lássuk azonban a kérdésnek még egy másik oldalát is. A fenti felosztás szerint az első csoportba sorozott árúknál, a mint láttuk, vámtételnek a megállapítása által az ország saját lakosságát, saját iparát és egész piacát sújtja. Ily vámtételek felvétele a vámtarifába legfeljebb úgy képzelhető, hogy a vámtarifa ily árúra csak átmenetileg szab vámot, t. i. abban a reményben, hogy a külföldet sújtva, azt vámpolitikai engedményekre bírja az által, hogy e vámtételt újból elejti. Hogy ez azonban igen veszedelmes és kétélű fegyver, azt a fentiek után már aligha kell magyaráznom. Mi történik ugyanis, ha a külföld tényleg nem nyújtja a kívánt engedményt és a vámtétel így érvényben marad? Ekkor természetesen a fentjelzett súlyos következményeknek teljes mértékben be kell állniok. Abban az esetben pedig, ha a kormány ilyenkor azután fenyegetését, mely szerint bizonyos engedmény meg nem adása esetén e vámtételt érvénybe lépteti, a jelzett káros hatások elkerülése végett be nem váltja, ez által az állam tekintélyét éppenséggel nem emeli a külföld előtt.

Egészen másképp áll a dolog a behozatali árúk második csoportjára vonatkozólag. Ezekben a monarchia tényleg oly fegyverekkel bír kereskedelempolitikai szempontból, melyek a belföldi közgazdaság lényeges károsítása nélkül alkalmazhatók és melyeknél ép ezért a rájuk alapított követelések nem teljesítése esetén a fenyegetés a közös vámterület közgazdaságának lényeges sérelme nélkül alkalmazható is. Ez által a rájuk alapított kereskedelempolitikai követeléseknek súlyt lehet adni.

Abban az esetben, ha a legnagyobb kedvezmény elvét elejtenők és a reciprocitás elvére alapítanak szerződési politikánkat, e kereskedelempolitikai fegyvereknél még egy új szempont is jönne tekintetbe, mely erejüket tetemesen növelné. A legnagyobb kedvezményi elv elejtése esetén ugyanis lehetséges volna ily árúkra vonatkozólag a vámtételt ellenengedményeket nyújtó államokkal szemben nem alkalmazni, a kívánt engedményeket megtagadó államokkal szemben pedig fentartani. Hogy az így származó különbözeti elbánás nagy hatással volna alkalmazható, az világos. Ez természetesen főképp oly árúknál érvényesülne, melyeknek a behozatala sok államból származik. A közös vámterület behozatali cikkei közül kiváltképp a nyersbőrök volnának ily eszközül felhasználhatók. Minthogy azonban, a mint Matlekovics igen helyesen megjegyezte, a magyar-osztrák monarchia nincsen most hivatva annak az eldöntésére, vajon a legnagyobb kedvezmény elve a közép-európai vámpolitikában fentartandó, avagy elej-

tendő-e, a kérdés most kifejtett oldalát a legnagyobb kedvezményi elv kérdésének eldöntéséig nem lehet tekintetbe vennünk. Legfeljebb azt a módot képzelhetjük a legnagyobb kedvezményi elv fenmaradása esetén a szóban forgó kereskedelempolitikai fegyverek differenciális élének az alkalmazására, hogy a vámtarifa schemája behatóan akkép részletezi és veti vám alá az egyes árúkat, hogy az egyes tételeknek megfelelő árúleírás csakis bizonyos országokból származó árúkra illik. E módszer azonban a vámtarifa túlságos bő terjedelmét és nehezen kezelhetőségét vonná maga után.

A kereskedelempolitikai feladatok második csoportjánál, a szerződési tárgyalások keresztülvitelénél, első sorban a kivitel adatait kell alapul venni. Csak ezekből tűnik ki ugyanis az, hogy mily árúk tekintetében kell a külföldtől kedvezményeket kicsikarnunk. Főképp fa, cukor, tojás, vágómarha és gabona, továbbá az iparcikkek azok az árúk, melyeknek kivitelét szerződésekben biztosítanunk kell.

A behozatal legtöbb árúcikkénél észlelhettük azt, hogy csak néhány, két-három országból származik rendszeren a behozatal túlnyomó része, gyakran 80–90%-a, vagy még ennél is több. A kivitelnél e jelenség sokkal kevésbé észlelhető. A mezőgazdasági cikkekje vonatkozólag itt is többé-kevésbé érvényre jut ugyan, de az iparcikkek kivitele legtöbbször számos ország közt oszlik meg. Az iparcikkeket illetőleg kivitelünk a legtöbb európai és számos tengerentúli piacon érdekelve van, a miért is igyekeznie kell a magyar-osztrák monarchiának e piacokon kedvező beviteli feltételekre szert tenni.

Azzal, ha a már eddig is szépen fejlődött kiviteli ágak számára kedvező feltételeket teremtünk a külföldi piacokon, még távolról sem tettünk eleget kivitelünk fejlesztése érdekében kifejtendő tevékenységünknek. Gondoskodnunk kell arról is, hogy új kiviteli ágakat teremtsünk az által, hogy oly árúk részére is megkönnyítjük a kivitelt, melyek eddig nem voltak ugyan élénkebb kivitel tárgyai, de erre alkalmasak volnának. Hogy csak egy példát említsek, súly volna helyezendő arra, hogy cukrozott és becsinált gyümölcskivitel fejlődjék a közös vámterületen. A feltételek, kitűnő minőségű gyümölcs és cukor a monarchiában megvannak. A magyar birodalom egyes vidékein a gyümölcs oly mennyiségben van, hogy azt potom áron vesztegetik el, minthogy a szállítást alig bírja. A gyümölcsconservek készítése e bajon nagy mértékben segítene, a mennyiben a gyümölcs ezáltal szállításra alkalmas lesz és azt a piacot keresheti fel, melyen megfelelő árat fizetnek érte. Socialpolitikai előnye is jelentékeny volna ennek, mert a gyümölcstermelő szegény nép árúját nem volna kénytelen potom áron elvesztegetni. Emellett éppenséggel nem kicsinylendő szempont a cukoripar mai viszonyai között az, ha a belföldön újabb értékesítési lehetőség nyílik meg számára.

Az egyes államokra vonatkozólag, melyekkel a magyar-osztrák monarchia szerződéseket fog kötni, csak kevés a mondani valóm. Egyrészt ugyanis már volt alkalmam a kivitel részletes tárgyalása alkalmával rámutatni a lényegesebb tényekre e tekintetben, másrészt Philippovich főntemlitett cikkében eléggé kimerítően tárgyalta e kérdést. E helyütt csak a brit-indiai és chinai piac fontosságára kívánom a figyelmet újból felhívni, mert véleményem szerint ezek fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Oly piacokról van szó, melyek bevitelük egyre lényegesebb gyarapodása és sokoldalúsága

folytán a magyar-osztrák monarchia fejlődő iparára nézve igen nagy fontossággal bírnak. Ha a magyar-osztrák monarchiának a következő években nem fog sikerülni ezeken a piaczkon tért foglalni, akkor egyáltalán ki fog maradni azok ellátásából. Ez pedig már csak azért is nagy kár volna, mert kivitelünk e piaczkokat illetőleg eddig elég szép kezdeteket mutathat fel. E kezdetek gondos ápolására és fejlesztésére tehát nagy súlyt kell helyeznünk.

A magyar-osztrák monarchiának egyáltalában igen nagy súlyt kell helyeznie arra, hogy megfelelően kedvező kereskedelmi szerződések kössön. Külforgalmunk aránylag eléggé el van maradva, mindent el kell követni tehát azért, hogy a közös vámterület is minél inkább részesüljön a világforgalom áldásaiban. E mellett törekednünk kell kedvező szerződések kötni már csak az előbb említett okból is, mert a monarchia ipara, miután a közös vámterület piacztát meghódította, sokkal nagyobb mértékben fog kivitelre szorulni.

A míg egyrészt általában törekedni kell a monarchia külforgalmát növelni, különös súlyt kell helyeznünk a tengeri forgalom fejlesztésére is. A behozatal adatainál alkalmunk volt látni, hogy a legtöbb behozatali áru az angol vagy a német közvetítő kereskedelem útján keresi fel piaczkunkat. E jelenség oka senki előtt sem titok. A magyar-osztrák monarchia tengeri kereskedelme körül még igen sok a teendő. Legjobban kitűnik a külföldi államok közvetítő kereskedelmének részvétele a közös vámterület piacztának ellátásában, ha tekintetbe vesszük, hogy példának okáért a német birodalom gyapotbehozatalunk tekintélyes részét szolgáltatja, vagy példának okáért Belgium, melynek Európában a legkisebb juhtenyésztése van, gyapjúbehozatalunk tekintélyes részét szállítja. Hamburg szabad kikötőnek tekintélyes részesedése a behozatal és kivitel legtöbb árujára vonatkozólag szintén élénk bizonyítéka annak, hogy a német közvetítő kereskedelem mily nagy hasznot húz saját tengeri kereskedelmünk fejletlenségéből. Épen ezért nem szabad takarékoskodnunk ott, hol a fiumei és triesti kikötők forgalmának emeléséről van szó.

Azonban a felszörlt általános közgazdasági szempontokon kívül egyéb a magyar-osztrák monarchia külforgalmának fejlődéséből következő konkrét tények is határozottan kívánják azt, hogy tengeri forgalmunkat minden áron fejlesszük. A mint láttuk, Brit-India és China piacztai, tehát a tengerentúli piaczkok a jövőben remélhetőleg nagy szerepet fognak játszani külkereskedelmünkben; hogy azonban ez megtörténhessék, fejlett tengeri kereskedelemre van szükségünk. De még akkor is szükséges tengeri forgalmunkat növelni, ha csak európai piacztainkat tekintjük; az angol piaczt, mely a német után a legnagyobb fontosságú ránk nézve, csak tengeren érhető el.

A fentiekben természetesen csakis a kereskedelempolitikai kérdések bizonyos szempontjait emelhettem ki. A külkereskedelmi statisztika adataitól nyújtott szempont kétségkívül a legfontosabbak közé tartozik s a követendő kereskedelmi politika alapjait ennek kell szolgáltatnia. Mindamellet nagyon téves volna csupán a külkereskedelmi forgalom tényeinek tekintetbe vételével és a vámpolitikára nézve kihatással bíró egyéb szempontok mellőzésével eldönteni a kereskedelempolitika fontos kérdéseit. Azzal tisztában kell lennünk, hogy közgazdaságunk fejlődését csakis oly kereskedelmi politika fogja előmozdítani, mely az itt irányadó összes szempontok figyelembevételén alapul.

Közlemények és ismertetések.

Közgazdasági Évkönyv.

Richard Calver: *Handel und Wandel. Jahresberichte über den Wirtschafts- und Arbeitsmarkt.* Jahrgang 1901. Edelhelm. Berlin 1902. 350 old.

E kitünő közgazdasági évkönyv második évfolyama még kedvezőbb benyomást gyakorol, mint az 1900. évi első évfolyama. A Conrad-féle *Jahrbücher*-ek keretében megjelenő krónikától lényegesen különbözik e munka. Amaz először is havonta jelenik meg és csak az év végén csatlakozik a havi jelentésekhez egy évi visszapillantás. Emez az egész évre vonatkozólag egyöntetűen tetszetősebb formában közli az anyagot. A Conrad-féle krónika több munkatárs tollából ered és ezért, valamint a havi daraboltság miatt is sok benne az ellentmondás és nehéz benne az eligazodás. Calver évkönyve ellenben oly ember munkája, a ki az év gazdasági fejlődését egységes szempontok szerint átnézetesen vizsgálja.

A munkának jelentőségét legjobban úgy ismerhetjük meg, ha tartalmát röviden vázoljuk. Szerző első sorban a válsággal foglalkozik. Biztos immár, hogy nemcsak rövid pangásról, hanem nagyjelentőségű gazdasági válságról van szó. A válság oka túltermelés és a fogyasztó munkásosztályok fogyasztó képességének csökkenése. A Német Birodalomban a munkásosztály 26 millió embert számol: érthető tehát annak jelentősége, hogy e fogyasztó tömeg kereseti viszonyainak javulása nem tartott lépést a termelés kiterjesztésével. De a válság a világgazdaságból indult ki. Megszűnése az 1901-iki év tapasztalatai szerint egyhamar nem várható.

A termelés fejlődését az 1901-iki évben az jellemzi, hogy az összeredmény az 1900. évvel szemben mindenképen csökkent. A vállalatok szempontjából nem annyira az a fontos, hogy új vállalatok csak kisebb számban keletkeztek, mint inkább az a körülmény, hogy a pénzügyileg, gazdaságilag és technikailag gyengébb vállalatok elpusztultak. Ez a folyamat későbbi időre a javulásnak lehetőségét zárja magába.

A kartellekről az a vélelem volt elterjedve, hogy hanyatló conjuncturák idejében válsággal szemben védelmet nyújtanak. E vélelem 1901-ben tévesnek bizonyult. Különösen ritkán nyilvánult oly erősen a közvélemény a kartellek ellen, mint épen 1901-ben; leginkább a vas- és szénkartellekre vonatkozik ez. Érdekes annak a harcznak leírása, a mely a nyersvas-syndicatus és a feldolgozó gyárak közt keletkezik. Az előbbi ugyanis arra kényszerítette utóbbiakat,

hogy vasszükségletüket, nem mint azelőtt, egy félévre, hanem az egész 1901-iki esztendőre fedezzék nála. Miután a válság épen az erre vonatkozó szerződések után egynéhány hónappal kezdődött, a feldolgozó gyárok, a melyek előre eladni többé nem tudtak, roppant bajba keveredtek. Az ennek kapcsán megkísérlett perekben a feldolgozó gyárok pervesztesek lettek ugyan, de a gazdasági közvélemény mellettük foglalt állást. A német syndicatusok belföldi árpolitikáját különösen támadják, mert ők is a külföldön jóval olcsóbban adnak el, mint a belföldön. Mind e körülménynek lehet betudni, hogy Németországban mindjobban erősödik az a mozgalom, a mely a kartelleknek törvényhozási szabályozását, különösen pedig nyilvánosságra való kötelezésüket követeli.

A legerősebben szenvedett az 1901. évben a kisipar nemcsak azáltal, hogy a kisiparosok adósai rosszabbul fizettek, de mert a kisiparosok hitele is meg lett szorítva.

A munkapiaczon is igen rossz az 1901. esztendő. A munkanélküliek száma annyira gyarapodott, hogy majd az összes német államok 1901. őszen statisztikai felvételeket szerveztek a munkanélküliekre vonatkozólag. E felvételek nemcsak az alkalmazott munkások számának csökkenését mutatják, hanem azt is, hogy a foglalkozásban maradt munkások munkaideje és így keresetük is kisebb lett.

A mezőgazdaságot illetőleg a szokásos adatokat találjuk a bevetett területről, az aratásról, a világ gabonakészleteiről és a gabonárakról. Továbbá azon kísérletek vázolatnak, a melyeknek célja a közvetítő kereskedelem kizárása, valamint a mezőgazdaságnak és a nagytőkének közvetlen összekapcsolása. A mezőgazdasági munkáshiány, a mely még az 1901. év elején fennállott, teljesen megszűnt és munkafölöslegnek adott helyet. Csak a keleti tartományokban állandó a munkakéz-hiány, a mi a felette alacsony bérekben birja magyarázatát.

Szerző ezek után részletesen ismerteti a bányászat, vas-, fém- és gépipar, a fonó-, szövő-, fa-, építési és egyéb iparoknak gazdasági viszonyait 1901-ben és fejtegetéseiből az egész ipari termelésnek és kereskedelmi tevékenységnek élénk képét nyerjük.

A külső kereskedelem adatait szerző a világ egyes nagy államai számára külön vizsgálja és e vizsgálatból kitűnik az általános gazdasági válság hatása. Egyes országokban, mint az amerikai Egyesült-Államokban természetesen a hanyatlás kevéssé érezhető, mint például Németországban. Sokkal érezhetőbb a gazdasági válság hatása a forgalom terén. Majd az összes nagy vasutak a bevételeknek lényeges csökkenését mutatják 1900-ról 1901-re. Különös szemrehányás illeti a porosz és szász államvasutakat, a melyek a bevételek csökkenése miatt a munka- és szakmánybéreket csökkentették. Nagy monopolvállalatoknak, mint a milyenek e vasutak, nem volna szabad magánvállalatok példáját követniök. Érdekesekek azok a törekvések, a melyek a német vasuti ügynek központosítására vonatkoznak és a melyeket a német üzleti világ mind erősebben támogat. Nagy haladást a vasutügyi technika terén a villamos üzem megkísérlése ígér, a mely már is óránkénti 160 km. sebességű eredményekre vezetett. A hajózás terén erős visszaesés mutatkozik.

A munkának egy külön fejezete szól a jövedelemről és a fogyaszt-

tásról, az áruárakról és a háztartási költségekről. Roppant haladást látunk abban, hogy egy közgazdasági évkönyv e tárgyakra is irányítja figyelmét, miután az erre vonatkozó adatoknak összeállítása igen nagy nehézségekbe ütközik. A legjellemzőbb eredménye e fejezetnek az, hogy ámbár a munkásosztálynak kereseti viszonyai rosszabbodtak és jóllehet a nagykereskedési árak majd kivétel nélkül csökkentek, a kiskereskedési árak megmaradtak a régi magas fokon, sőt tovább is emelkedtek. Nagyon helyesen utal szerző arra, hogy mily nagy veszedelmet rejtenek magukban e viszonyok. Egyes közvetítő elemek gazdagodásával szemben áll a tömeg fogyasztóképeségének rosszabbodása, a mi végelemzésben a termelés és így az egész gazdaság válságára vezet.

A gazdaságpolitikai törvényhozás összeállítása, az 1900. év fontosabb eseményeinek chronológiája, a közgazdasági irodalom szakcsoportok szerint rendezett bibliographiája fejezik be e kitűnő és érdekes munkát, a mely még a statisztikai táblázatok egész sorozatát is közli.

Olvasóinknak a legmelegebben ajánlhatjuk ez évkönyvet használatra. M.

Magyar Kereskedők Könyvtára.

Kreutzer Lipót: *Magyar Kereskedők Könyvtára* I. évfolyam, VI. füzet. Svájcz.

E 72 oldalra terjedő füzetben szerzőnk három fejezetben iparkodik elénk tárni Svájcz gazdagságát, kereskedelmi iskoláinak képét és szociálpolitikai czélszerűségeit. A negyedik fejezetet pedig Svájcz dicséretének szenteli. Voltaképen az egész füzet az, a minek a negyedik fejezet van szánva, s mit maga a szerző is elismer: Svájcz dicsérete. Kreutzer Lipót, úgy látszik, el van ragadtatva Svájcz intézményeitől, s nem akarjuk állítani, hogy elragadtatása megokolatlan, minthogy közismeretű dolog, hogy Svájcz közgazdasági helyzete, mit intézményeinek köszönhet, különösen előttünk, magyarok előtt, irigylésre méltó. De tartsunk rendet, tárgyaljuk a füzetet fejezetei szerint. *I. Svájcz gazdagsága.* A ki Svájcz gazdagságát Kreutzer könyvéből akarja megismerni, annak meglehetősen hézagossá fogalmi lesznek arról, miután csak néhány adattal akarja szerző azt a gazdagságot bemutatni. Felemlíti például, hogy a tehenek évenként 18 m. hektoliter tejet szolgáltatnak 222 m. frank értékben, hogy az összes mezőgazdasági termékekből 600 millió frank a kivitel; gépek, csipkék, selyem és órákban pedig 400 m. A mezőgazdasági és ipari termékek kivitele tehát 1000 m. frank volna; azonban a 14. oldalon azt olvassuk, hogy az összes kivitel 850 m. frank. Itt nyilvánvaló tévedéssel állunk szemben. Hasonlóképen nem látjuk számadatokkal elegendőképen igazolva azt az állítást sem, hogy Svájcz kereskedelmi mérlege activ akkor, a midőn a bevitel 1000 m. frank, a kivitel pedig csak 850 m. frank. Szerző ugyan hozzá számítja az idegen-forgalom 100–150 m., az idegen-forgalomból eredő bevételt is, a mely összeget azonban csak brutto és nem netto bevételnek tekinthetünk, minthogy ezekért a bevételekért nevezetes ellenszolgáltatást kell adni. (Szállókba befektetett tőkék kamatja, élelmiszerek stb.) A mérleg aktivitásának kedvéért még bevételként számítja fel szerző az ország külföldi vál-

lalataiból eredő jövedelmet is, a melynek összegszerű megjelölésével azonban adós marad.

Szivesen láttuk volna, ha ebben a fejezetben a mezőgazdasági művelés alatt álló területek nagyságát, évi hozamát, értékét, a marhaállományt, gyári vállalatokba fektetett tőkét, a gőzgépek mennyiségét, nagyságát stb. felsorolja a szerző, a mely hiányzó adatok, a felsoroltakkal egybevetve, teljesebb képét mutatták volna Svájc gazdaságának. Ezek helyett azonban olvashatunk a szép kilátásról, Gent, Brüsszel, Antwerpen s Verona szépségeiről, a konzuli szervezet hiányosságáról, a közös vámterület hátrányáról. Svájc gazdaságának illetően való tárgyalása nagyon hasonlít dr. E. F. tudósításaihoz, ki Franciaországban a borászatot tanulmányozva, az erről irt levelekben igen bőven tárgyalta a francia nők krinolinjait, avagy dr. D. P. munkájához, mit a Rajna menti mezőgazdaságról irt, s a melyben igen szépen kifejtette, hogy a német nők mider nélkül is igen bájosak. Mi is igen szivesen csatlakozunk Kreutzernek konzulátusaink gyarlóságáról nyilvánított nézetéhez; elvileg magunkévá teszszük a különböző gazdasági fejlettségű államok vámszövetségéről elmondott véleményét, azt is elismerjük, hogy Brüsszel, Gent, Antwerpen és Verona szebbek, mint Czegléd vagy Kis-Kun-Halas, azonban Svájc gazdaságánál emlegetve, ezek csak krinolin és mider.

Sokkal szerencsésebbnek tartjuk *II. a kereskedelmi iskolák* ismertetését. Ilyen intézete Svájcznak 27 van, ezek közül egy a sz.-galleni főiskola, Ezekben az iskolákban nagy súlyt fektetnek a nyelvek tanítására, s minden tanulónak 3—4 nyelvet kell tudni. Az iskolák mellett vannak gyakorló és mintairodák, hol a tanulók a bank- és kereskedelmi ismereteket gyakorlatilag sajátítják el. A zürichi és bellinzonai iskolák mellett részvénytársaság van szervezve, bank- és áruüzlettel, a melyekben az irodai munkát a növendékek végzik a tanár felügyelete alatt. A mely intézetnél pedig hasonló vállalatok nincsenek, ott csak képzelt üzletekkel dolgoznak, a kereskedőházak bevonása és segítségével. Említésre méltó a vitatkozó órák intézménye; a vitatkozó órán a tanulók valamely tárgyról egymás között vitáznak épp úgy, mint az egyetemeken egykor.

Általában, a svájci kereskedelmi iskolák az életnek gyakorlatiasan képezik ki a tanulókat, a mi bizony minálunk is meghonosítandó lenne, minthogy a kereskedelem mindinkább előtérbe nyomulása okvetlen megkívánja úgy az elméleti, mint a gyakorlati szakképzést. A III. fejezet *a szociálpolitikai célszerűségekről* beszél. Első sorban a bázeli Allgemeiner Konsumvereint említi, a melynek 1900. évben 19.000 tagja volt. A legujabb statisztika 347 fogyasztási szövetkezetet mutat ki, s minden 10.000 lélekre Svájcban egy szövetkezet esik. Megalkották a szövetkezetek szövetkezetét is s ennek a nagy szövetkezetnek 250.000 tagja volt 1900. év végén. A svájci fogyasztási szövetkezetek készpénzfizetésre vannak alapítva s a hitelnyújtást csak néhány szövetkezet gyakorolja, nevezetes intézmény a Kaufmännischer Verein, a melynek 59 szakosztálya és 7000 tagja van. Célja: a kereskedelmi továbbképzés, a tanoncok kiképzése, kereskedelmi hivatalnokok elhelyezése. Szép intézmény a munkáshivatalok intézménye, mit az állam is támogat. Főcélja: munkát szerezni a munkásnak s ezzel elejét venni a nyomornak.

Kreutzer Lipót, mint már előbb is említettük, nagy szeretettel

csügg Svájcban, s egész könyvéből e szeretet sugárzik ki, a mellett azonban, hogy kedves tárgyát feldolgozta, dicséretre méltó dolgot is művelt akkor, a midőn Svájc követésre méltó intézményeit a magyar kereskedővilággal megismertette. Melegen ajánljuk neki, hogy saját munkakörében iparkodjék hangulatot csinálni, esetleg megvalósítani azokat az intézményeket, a melyek üdvösségéről meggyőződött.

H. Z.

Dr. Kosztka Imre: *A Pénz.*

Három fejezeten, röviden, világosan tárgyalja és ismerteti szerző a pénzt, s hasznos kézikönyvet ad mindazoknak, kik ennek a világforgató dolognak elméletével, keletkezésével stb. még nincsenek tisztában. Első fejezetben a pénzt mint csereeszközt, fogalmát, anyagát, árát, értékmérő voltát és vevőerejét tárgyalja. A II. fejezetben a valutát (egyes és kettős), pénzverést, érméket és a papírpénzt ismerteti, a III. fejezetben pedig a magyar valuta fejlődését, pénzügyrendszert, koronaértéket mutatja be.

Szerzőnk annak a kérdésnek birálatánál, vajjon a pénz csereeszköz-e csupán avagy egyszersmind jószág és áru is, azoknak a táborába megy át, kik a pénzt árúnak tartják. En nem követem őt oda s megmaradok ott, hol a pénzt csak csereértéknek tekintik. Elfogadva, hogy a nemes érczekből készült pénznek belső értéke is van, kétségtelen, hogy ez az érték kisebb lenne, ha az emberek közmegegyezése és állami törvények nem ruháznák fel a nemes érczeket a csereérték jellegével. Vannak azonban nemcsak nemes érczből készült pénzek (sőt csigából való pénzek is), ezeknek belső értékük vagy nincs, vagy csak igen csekély az. Itt majdnem kizárólag a törvényhozás ruházza fel értékkel a pénzt, tehát csak jelzője, de nem tartalma az értéknek. Hasonlóképen állunk a papírpénzzel, a melynek értéke szerző szerint »azon jogigényen alapul, a melyek hozzáfűződnek«. Melyek azok a jogigények? Láttuk, hogy a mi államjegyeink teljesen egyenlő értékűek voltak az érczpénzzel és az érczpénzutalványokkal (bankjegyek), noha nem fűződtek hozzá ezekkel azonos jogigények, miután a tulajdonképeni pénzre (érczpénz) tulajdonosaik nem tarthattak igényt. Az államjegyeknél tehát teljesen kidomborodott az a felfogás, hogy csupán az állam intézkedése adta meg annak a darab papírnak, a mire az államjegyet nyomták, pénzjellegét és csereértékét.

H. Z.

Bulgária iparügye.

Dr. Stoil Staneff aus Rustsuk: *Das Gewerwesen und die Gewerbepolitik in Bulgarien.* Leipzig 1901. Georg Wittrin. 137 lap.

Érdekes, mert a helyszínen és saját tapasztalásból meritett kis munka, mely Bulgária ipari helyzetéről, a bolgár kormány és törvényhozás törekvéseiről élénk képet ad. A szerző először is a kézműves iparról, a régi mesteremberekről szól. Mig Bulgária török kézen volt, a mesterségek, jelesen a posztókészítés, a vargaipar, a szabóipar, czipóipar, a késművesség, a rézműiparok eléggé virágzóak voltak. A török lakosság sem a városokban, sem a vidéken nem foglalkozott semmiféle mesterséggel, hanem igenis mind a török földműves, mind a török városi lakos jó fogyasztója volt a bolgár mesteremberek

készítményeinek. De a bolgár mesteremberek nemcsak saját vidékük számára dolgoztak, hanem eljártak vásárokra, Szerbiába, Rumániába, Görögországba s Törökország különböző vidékeire, a hol mindenütt szívesen vették árúikat. A bolgár ipar belső szervezete ezelőtt a czéhrendszer volt, mely gondoskodott arról, hogy a mesteremberek anyagi jóléte meglegyen. A kézművesség helyzete lényegesen megváltozott Bulgáriának a török iga alól történt felszabadulása óta. A legjobb vevők, a törökök lassan-lassan kivándoroltak, a külföldi árúk versenye meggyarapodott, a forgalmi eszközök javulása mindinkább több versenyzőt hozott az országra, a szomszéd országok pedig vámtarifáik emelése folytán megszűntek kelendőségi piaczul szolgálni a bolgár iparcikkek számára. Így a kézművesség mindinkább hanyatlik. Igaz, a kormány igyekezett azon, hogy az ipar számára előnyöket nyújtson; különösen az iparoktatás terén tett kezdeményezéseket. Sofia mellett egy faluban ipariskolát állított, mely több szakaszban a vasöntés, kovács, asztalos, fazekas és a szövés mesterségekben gyakorlati és elméleti oktatást nyújtott. Az iskolának mindazáltal az iparra azért nem volt nagy hatása, mivel az iskolába járók nem lettek mesteremberek, hanem majdnem mind államszolgálatba léptek. 1894-ben a sofiai iskolát négy részre szakították és az ország különböző városaiban állítottak fel egy-egy kézműves iskolát; továbbá állami segélyben részesítettek műhelyeket, a hol jó kézművesek képezhetők, kiállításokat rendeztek és ipari kézikönyveket adtak ki. A czéhek megszűnván, próbálkoztak Bulgáriában is az osztrák minta szerinti kényszertestületek felállításával, de a nélkül, hogy e részben az iparosoknak sokat használhattak volna.

Bulgáriának kézműves ipara mellett nem megvetendő házi ipara is volt a török uralom alatt; a fonás, a szövés, főkép a sajak és abaposztókészítés és a szőnyegszövés nagy terjedelemben virágzott. Ugyanazok az okok, melyek a kézművesség hanyatlását okozták, hatottak a házi iparra is, és csak ott, hol vállalkozók léptek közre a házi iparosok munkájának kihasználására, ott tengődik még, miután a vállalkozók a házi-iparosok nyereségét a lehető legkisebb fokra szoritják le. A házi ipar terén a szőnyegkötés fejlődött újabb időben, melyet egy vállalkozó Smyrnából igyekszik átültetni.

Mig így a kézművesség és a házi ipar hanyatlásnak indul, a gyári ipar kezd tért hódítani. Bulgária felszabadulása óta a gyári ipar föltételei fejlődnek. Így a tőke kezd Bulgáriában elhelyezést keresni, idegenek jönnek az országba, a forgalmi eszközök, a vasutak szaporodnak, munkások betelepíttetnek, két bank alapított, s mindehhez járul az, hogy maga a bolgár természeténél fogva vállalkozó s így lassan-lassan a kisebb gyárak száma szaporodik. Mig 1887-ben összesen 92 gyárt számláltak, 1898-ban 482 gyárról tesznek említést. A törvényhozás kedvezményekkel és segélyezéssel támogatta a gyáripart. Így állami támogatással alapult Várnán egy üvegyár, Tirnowon egy tésttagyár, Samokowon egy vashuta, és Burgason egy conservgyár. 1894-ben az állami kedvezményeokről szóló magyar törvény mintájára egy hasonló törvényt hoztak, mely a legközelebbi 10 év alatt keletkező új gyáraknak 15 évi adómentességet, a vasutakon czikkei számára 35⁰/₀ engedményt ad és a közszállításoknál még akkor is előnyt ad ajánlásaiknak, ha 15⁰/₀-ig drágábbak. Együttal azt az irányt is érvényre juttatja a törvény, hogy kedvezmé-

nyekkel meghatározott területeken csak egy gyárt részesít, nehogy a felesleges verseny a gyárak jólétét rontsa. A bulgár törvényhozás a bolgár iparon az által is akart segíteni, hogy a katonaság ruházatát tisztán bolgár iparnál készítteti s végül elrendelte, hogy a hivatalnokok kizárólag bolgár szövetben ruházkodjanak.

Mindezen intézkedések előnyére válnak ugyan a bolgár iparnak a nélkül, hogy fejlődése nagyon mutatkoznék vagy hogy a külföldi iparcikkek behozatala nagyon csökkennék. Hiányzik épen Bulgáriában is az iparhoz nélkülözhetlenül szükséges munkaerő. —*vits.*

Börtönmunka.

Roger Roux: *Le travail dans les prisons et en particulier dans les maisons centrales.* Paris 1902. Arthur Rousseau. 198 lap.

A fegyházakban üzött ipar majdnem minden művelt országban állandóan napirenden van. Egyrészt a törekvés, hogy a letartóztatottak a munkában találják javulásuk egyik eszközét, vezeti a fegyházi igazgatást arra, hogy minél többféle munkaág üzessék a fegyházakban; — másrészt a fegyházi munka termékei által versenyviszonyaiban veszélyeztetett szabad ipar azzal a követeléssel lép föl, hogy a fegyházi munka minél kisebb körre szoríttassék, semmi esetre azonban ne okozzon sérelmes versenyt a szabad ipar piacain. Ez a két ellentétes áramlat teszi a fegyházi ipar kérdését mindenütt nehezen megoldhatóvá.

A midőn szerzőnk ezt a kérdést tette tanulmánya tárgyává, mindenekelőtt magának a fegyházi munkának jelentőségét vizsgálja. Történeti visszapillantásában kimutatja, hogy a fegyházi munkát, mely előbb a büntetés súlyosbitása céljából volt alkalmazva, lassan-lassan a fegyencz erkölcsi emelésére, megnyugtatóására és javítására szolgáló eszköznék minősíti az elmélet ép úgy, mint a gyakorlat s ép azért míg előbb a munka terhes és gyakran céltalan erőfeszítésben állt (pl. az angol taposógép hajtása stb.), most hasznos iparok és mesterségek üzése szokásos, melyeknek megtanulása által utóbb, a büntetés kiállása után, az illetőnek új életmódra is módot adhat. Ép azért a fegyházi munka legyen hasznos és erkölcsnemesítő, productiv és jutalmazó, részesüljön annak gyümölcsében maga a fegyencz is, a munka bizonyos mesterségben képezze ki a fegyenczet és végül legyen szellemi és testi erejéhez arányos. A fegyházi munka vagy közös munkatermekben vagy egyes fülkében folyik, mindkét rendszernek vannak előnyei és hátrányai; a mezei munka nagyon kívánatos, de keresztülvitele nem könnyű, különben is tél idejében nem alkalmazható. A fegyházi munka rendszere vagy a vállalkozás útján, vagy saját kezelésben nyilvánul; s ha a vállalkozási rendszer az állam pénzügyei tekintetében előnyösebbnek látszik, a fegyenczmunkához fűződő nagyjelentőségű erkölcsi cél vele el nem érhető, s ép ezért általános a nézet, hogy a fegyenczmunkánál a saját kezelés a helyesebb. Tényleg legtöbb államban most már a saját kezelés szokásos.

A szabad iparral való verseny tagadhatlanul sok esetben hátrányos, ép azért legtanácsosabb, ha a fegyenczmunka kizárólag az állami szükségletek fedezésére használtatik fel. —*vits.*

Sociálpolitika és közigazgatási tudomány.

J. Jastrow: *Socialpolitik und Verwaltungswissenschaft. Aufsätze und Abhandlungen. Band I. Arbeitsmarkt und Arbeitsnachweis. Gewerbeberichte und Einigungsämter.* Georg Reimer, Berlin 1902. VI + 548.

Sajátságos tény, hogy a sociálpolitikáról még mindig nem jelent meg rendszeres munka. Sőt maga a socialpolitika fogalma és az e szóval jelzett tudásunknak terjedelme semmiképen sem tisztázott kérdés. A nagy művelt közönség többsége a *socialpolitika* kifejezéssel mindig a munkásokra vonatkozó törvényhozási vagy társadalmi reformokat jelzi és csak kevesen vannak, a kik az egész politikának társadalmi szempontból való felfogását tűzik ki a socialpolitika céljául. Hogy a socialpolitika mindeddig rendszeres feldolgozásban nem részesült, már abból a sajátságos alaki tényből is kitűnik, hogy a német nagy közgazdasági lexikonok külön czikkkel a socialpolitikáról nem is bírnak.

Nagy érdeklődéssel vártuk tehát Jastrow munkájának megjelentését, mert a szerző, mint a »*Sociale Praxis*«-nak régebbi szerkesztője és az *Arbeitsmarkt* és a *Gewerbebericht* című folyóiratoknak kiadója régen ismeretes a socialpolitika iránt érdeklődők előtt.

Azonban munkája csak egyik részében rendszeres jellegű. E rész a socialpolitika és a közigazgatási tudomány fogalmát igyekszik tisztázni és a két tudománykört egymásra vonatkoztatja. Jastrow szerint a politika egésze, ha azt socialis szempontból fogjuk fel, nevezendő socialpolitikának és hozzá kell tenni, hogy a politika szó ez esetben közigazgatási politikát jelent. Ez alapgondolat kétségtelenül helyes és a socialpolitika tudományos kifejtése számára termékeny forrássá válhatik. A külföldön és különösen Németországban új gondolat ez. A magyar irodalomban e sorok írójával egyetértőleg, Gömörly Olivér már régebben ekképen határozta meg a socialpolitikát. (I. *Közg. Lex.* III. 230. old.)

Szerző az előszavában azt igéri, hogy ez alapgondolatból kiindulva a socialpolitika rendszerének alapvonalait vázolni fogja, azonban tényleg csak igen keveset nyújt ez irányban. És míg könyvének csak egy tizedrésze foglalkozik ez elméleti rendszer-kérdéssel, addig a hátralevő kilencz tizedrész két specialis kérdésnek beható tanulmányozásának van szánva.

Az első; a munkapiacz és munkaközvetítés kérdése. Ezek tanulmányozása céljából szerző a munkapiacot összehasonlítja az egyéb piacokkal; a munkapiaczokról szóló jelentéseknek technikáját vizsgálja. Foglalkozik a munkapiacz rendes évi változásaival és a munkapiaczokon mutatkozó különböző jellemző tünetekkel. Rátér a munkaközvetítési statisztikának ügyére és a munkaközvetítést az egyes iparágak szerint vizsgálja. Azután a nyilvános munkaközvetítésnek szervezetét és eredményeit elemzi a Németbirodalomban; szól a munkaközvetítés országos és birodalmi szövetkezeteiről és befejezésül részletesen tárgyalja a munkaközvetítésnek bekebelezését a közigazgatásba. A munkaközvetítéssel kapcsolatosan a szegényügyet, az ipari bíráskodást, a munkabiztosítást, a munkanélküliekről és a munkahiányról való gondoskodást, a tanoncoközvetítést, nevelést és oktatást és a nyilvános munkák munkafeltételeit tárgyalja.

A másik: az ipari bíróságok és a békéltető hivatalok kérdése.

Noha külföldi viszonyokkal való összehasonlítás is foglaltatik e részben, mégis első sorban a német viszonyok kerülnek bemutatásra úgy történeti mint leíró és statisztikai szempontok szerint.

Kétségtelen, hogy nagy értékű anyag foglaltatik az előttünk levő kötetben és épen a munkaközvetítés és az ipari biráskodás kérdései számára alig van Németországban szakavatottabb toll, mint Jastrowé. Mindazonáltal sajnálnunk kell, hogy az elméleti rendszeres rész oly rövidre lett szabva. Meggyőződésünk, hogy a socialpolitikai kérdések óriási adathalmazában csakis rendszeres elméleti munkák könnyíthetik meg az anyagnak áttekinthetőségét. Ennyiben pedig Jastrow munkájának czime többet látszik ígérni, mint a mennyi benne tényleg foglaltatik. Viszont örömet jelentjük, hogy a két fentemlített specialis kérdés számára különösen a német viszonyokra vonatkozó jobb könyvet ez idő szerint nem ismerünk és ezért az érdeklődők figyelmét szívesen irányítjuk e munkára.

M.

Lakásügyi folyóirat.

Zeitschrift für Wohnungswesen. Herausgegeben von Prof. Dr. H. Albrecht. Berlin, Jahrgang I. 1902.

Az 1902. évben Düsseldorfban tartott nemzetközi lakásügyi congressus egy új német folyóirat: »Zeitschrift für Wohnungswesen« alapítására vezetett. A congressuson ugyan nem jött szóba ily irányú terv, de a meglepően nagy érdeklődésből, mely a congressuson a lakáskérdés iránt nyilvánult, Albrecht tanár, a munkás-lakásügy e régi előharczosa azt a meggyőződést meríthette, hogy egy, kizárólag a lakáskérdést tárgyaló folyóiratnak meg volna szépszámu olvasó közönsége. Örömmel fogadjuk e folyóirat megindítását, mert ez újabb módot és eszközt nyújt e fontos kérdés megvitatására, az érdeklődésnek állandóan ébrentartására és a szolgáló ügynek a megoldás felé viteleire. A folyóirat magas színvonalát biztosítja nem csupán a szerkesztő egyénisége, kinek munkássága a lakásügy terén hazáján túl is ismeretes, hanem az ugyancsak tekintélyek gyanánt elismert munkatársak sora, kiket Albrecht maga köré gyűjtött és kik közül itt csupán Odickes, Brandts, Eberstadt, Philippovich, Fuchs és Stübben nevét említjük fel.

A folyóirat hosszabb cikkeken kívül ismerteti a lakáskérdés előmozdítására szolgáló egyleti mozgalmat, mi annál is inkább feladatát képezi, minthogy a folyóiratot immár számos ily egylet hivatalos közlönyévé tette. Beszámol továbbá az idevágó törvényhozásról, a közhasznú építkezési tevékenység eredményeiről, ennek a biztosítási intézetek, az állam és községek részéről élvezett támogatásáról. Közli az építő gyakorlatban legutóbb bevált és terjesztésre ajánlatos utasításokat, a lakásügyi statisztikai felvételek módját és eredményeit, megemlékezik a lakásügy terén felmerülő egyéb jelentősebb mozzanatokról és végre ismerteti a szakirodalmat.

Megemlítjük még, hogy a folyóirat eddigelé a lakásügyet csupán annak a Németbirodalmat illető vonatkozásaiban tárgyalja, a külföldi viszonyokat teljesen figyelmen kívül hagyva.

Fenyvessy.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1903 február 20-án.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MS	Le Mouvement Socialiste.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
AJS	American Journal of Sociology.	PSQ	Political Science Quarterly.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASP	Annales des Sciences politiques.	REP	Revue d'Economie politique.
BS	Budapesti Szemle.	RPP	Revue politique et parlementaire.
CS	Critica sociale.	ReS	Réforme sociale.
EJ	Economic Journal.	RiS	Riforma sociale.
ER	Economic Review.	RSo	Revue socialiste.
F	Finanzarchiv.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
GE	Giornale degli Economisti.	RiIS	Rivista internazionale di Sociologia.
HN	L'Humanité Nouvelle.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	S	Il Socialismo.
JE	Journal des Economistes.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SD	The Social-Democrat.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SM	Sozialistische Monatshefte.
ISR	International Socialist Revue.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	StM	Statistische Monatsschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabs szám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a berendezés alatt lévő Társadalmi muzeum könyvtárában.

1. Tudománytörténet. Enciklopédikus és gyűjteményes munkák. Tan- és kézikönyvek.

Bechoux, A.: Nationalökonomische Schulen des 20. Jahrhunderts. I. Die Französische Nationalökonomie der Gegenwart Uebers. und m. Anmerk. von S. Wampach. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht '03. (XII, 140) 8°. M. 3.—	1
Dunaud-Henry, A.: Les doctrines et la politique économique du comte de Cavour. Thèse. Paris: Pédone '02. (250) 8°.	2
Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre zu Berlin. Hrsg. von R. Bernhoft und Meyer. Bd 6 u. 7. Abtlg. 1. Berlin: Springer '03. (576) 8°. M. 15.—	3
Platter, J.: Grundlehren der Nationalökonomie. Kritische Einführung in die soziale Wirtschaftswissenschaft. Berlin: Guttentag '03. (IX, 588) 8°. M. 11.—	4
Pierson, N. G.: Principles of economics. Transl. from the Dutch by A. Wotzel. Vol. 1. London: Macmillan '03. (634) 8°. 10/— net.	5
Vargha Gy.: Emlékbeszéd Jekelfalussy József r. tag felett. (Mémoire du feu membre ordinaire Joseph de Jekelfalussy.) Budapest: M. Tud. Akad. '03. (19) 8°. 40 f.	6

[33:92]

- 7 Volkswirtschaftliche Beiträge. Hrsg vom Vorstande der Gesellschaft für sociale Reform. Ortsgruppe Hamburg. H. 1.: Beiträge zur Wohnungsfrage in Hamburg. Anh.: Satzungen der Gesellschaft f. sociale Reform. Satzungen der Ortsgruppe Hamburg. Hamburg: Meiszner '02. (58) 8°. 50 Pf. [33(06)]
- 8 Zorli, A.: Primi principii di economia sociale descrittiva e teoretica. Torino: frat. Bocca '02. (347) 8°. l. 3.— [33(02)]
-
- 9 Lefébure, L.: Augustin Cochin. Son action sociale et religieuse. **RDM** 2. [3:92]
- 10 Lengyel J.: Almásy Pál, egy magyar nemzetgazda a 18. században. (Paul Almásy, économiste hongrois au 18e siècle) **KS** 1. [33(09)]

2. Elmélet.

- 11 Günther, S.: Wirtschaftsgeographie und Naturwissenschaft. München: Schuh & Co. '03. (12) 8° 20 Pf. (Aus »Monatsschr. f. Handels- und Sozialwissenschaft«.) [33(01)]
- 12 Jászi O.: A történelmi materializmus állambölcselete. (La philosophie de l'Etat de la conception materialiste de l'histoire.) Budapest: Pollitzer & fia '03. (152) 8° K 4.— [301]
- 13 Lahn, J. J. O.: Der Kreislauf des Geldes und Mechanismus des Soziallebens. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht '03. (VIII, 353) 8° M. 6.— [33(01)]
- 14 Milhaud, E.: La science économique, leçon d'ouverture. Paris: Soc. de librairie et d'édition '02. (24) 8°. [33(01)]
- 15 Stoissmann, J.: Die Volks- als Buchwirtschaft im socialen Rechtsstaate. Eggenburg: (Wien, Huber & Lahne) '02. (12) 8°. K —.80. [33(01)]
-
- 16 Bax, E. B.: The aims and limitations of the materialist conception of history. **SD** 1. [301]
- 17 Brants, V.: Les cours pratiques d'économie politique et sociale dans l'enseignement supérieur. **ReS** 2. [33(07)]
- 18 Carver, T. N.: The economic interpretation of history. **JPE** 1. [301]
- 19 Dolléans, E.: La loi d'intégration du travail. **REP** 12. [331(01)]
- 20 Jászi O.: A történelmi materializmus. (La conception matérialiste de l'histoire.) **HS** 1. [301]

3. A társadalmi és gazdasági kultúra története és leirása.

- 21 Barot: L'inventaire méthodiques des richesses de l'Afrique occidentale française. Opportunité. Principe nouveau. Réalisation. Angers: Germain & Grassin '02. (16) 8°. [3(03)(6)]
- 22 Braun: Die wirtschaftspolitische Gesetzgebung des Grossherzogtums Hessen im J. 1902. Die Gesetze über: 1. Die öffentlichen Sparkassen, 2. die Errichtung einer Hypothekenbank, 3. die Landeskreditkasse, 4. die Wohnungsfürsorge für Minderbemittelte. Auf Grund aml. Materialien hrsg. Darmstadt: Bergsträsser '02. (V, 214) 8°. M. 3.— [351.82(434)]
- 23 Bülow, H. v.: Geschichte des Adels. Ursprung und Entwicklung. Berlin: Süsserott '03. (104) 8°. M. 3.— [3(09)]
- 24 Coghlan, T. A. a. Ewing, T. T.: Progress of Australasia in 19th century. With certain statistics and other matter prepared for Official Publications. London: Chambers '03. (496) 8°. 5/— net. (19th Century Series.) [3(08)(9)]
- 25 Duncker, H.: Das mittelalterliche Dorfgewerbe nach den Weistumsüberlieferungen. Diss. Leipzig: (Leipziger Buchdr.) '03. (XI, 137) 8°. M. 2.— [338.4:9]
- 26 Gibbins, H. de B.: Economic and industrial progress of the century. London: Chambers '03. (556) 8°. 5/— net. (19th Century Series.) [3(08)]
- 27 Korber, B.: Die Stadt Dorpat (Jurjew) in statistischer und hygienischer Beziehung. Jurjew (Dorpat): (Karow) '02. [3(08)(47)]
- 28 Kundt, W.: Brasilien und seine Bedeutung für Deutschlands Handel und Industrie. Berlin: Siemenroth '03. (VII, 119) 8°. M. 2.50. [3(05)(81)]
- 29 Letourneau, C.: Le condition de la femme dans les diverses races et civilisations. Paris: Giard & Brière '03. (XVI, 511) 8°. 9 fr. (Bibliothèque sociologique internationale 24) [396(08)]

- Lorini, E.: La Repubblica Argentina e i suoi maggiori problemi di economia e di finanza. Vol. 1: La questione monetaria. Roma: Loescher & Co. '03. (XXXII, 504) 4°. [3(08)(82) 30
- Little, J. G.: Progress of the British Empire in the Century. London: Chambers '03 (510) 8°. 5/— net. (Nineteenth Century Series). [3(08)(42) 31
- Nagy I.: Csikmegye közigazdasági leírása. (La description économique du département de Csik.) Budapest: Tud. Akadémia '02. (43) 8°. (K. 1. a KS-ből) (Megyei Monografiák 1. f.) [3(08)(439) 32
- Neisser J.: Die wirtschaftliche Entwicklung, Lage und Leistungsfähigkeit von Handel, Gewerbe und Industrie im Bezirke der Handelskammer zu Potsdam. Berlin: Heymann '03. (X, 82 u. 51) 8°. M. 8.—. [3(08)(431) 33
- Signorino, C.: Le condizioni economiche della provincia di Arezzo: note di statistica agricola, industria e commerciale. Arezzo: Tip. Sinalti '02. (XI, 211) 8°. [3(08)(45) 34
- Sommerlad, Th.: Das Wirtschaftsprogramm der Kirche des Mittelalters. Ein Beitrag zur Geschichte der Nationalökonomie und zur Wirtschaftsgeschichte des ausgeh. Altertums. Leipzig: Weber '03. (XV, 223) 8°. M. 6.—. [3(08):9 35
- Strausz A.: Szerbia közigazdasági viszonyai. (L'état économique de la Serbie.) Budapest: Lampel '03. (91) 8° K 1'60. (Iparosok olvasótára, 1—2.) [3(08)(497) 36
-
- d'Azambuja, G.: Que ferons nous du Sahara? SS 1. [3(08)(61) 37
- Finnland. Von ** JGV 1. [3(08)(47) 38
- Kelet-Galicia nyomora. (La misère dans la Galicie de l'Est.) MGS 1. [3(08)(437.4) 39
- Klein, F.: Notes sur la Lombardie. SS 1. [3(08)(45) 40
- Knugen, O.: Le condizioni civili, economiche e politiche della Norvegia nel 19 sec. e lo sviluppo del partito socialista. S 22. [3(08)(48) 41
- Lettre du Mexique, par J. Ch. T. JE 1. [3(08)(72) 42
- Nestler-Tricoche: Lettre des Etats-Unis. JE 1. [3(08)(73) 43
- Rachfahl, F.: Zur ältesten Wirtschafts- und Sozialgeschichte Böhmens. JNS 1. [3(09)(487) 44
- Schulte, A.: Zur Handels- und Verkehrsgeschichte Südwestdeutschlands im Mittelalter. JGV 1. [3(09)(434) 45
- Wissowa, F.: Die wirtschaftliche Gesetzgebung des Deutschen Reichs im J. 1901. JNS 12. [351.82(43) 46
- #### 4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.
- Aushagen, D.: Zur Besiedelung Sibiriens. Bericht des landwirtschaftlichen Sachverständigen für das östliche Russland beim k. Generalkonsulat in Petersburg. Berlin: Parey i. Komm. '03. (IV, 59) 8° M. 2. (Berichte üb. Forst- und Landwirtschaft im Auslande. Mitget. v. ausw. Amt, H. 3.) [325.4(57) 47
- Azan, P.: Recherche d'une solution de la question indigène en Algérie. Paris: Challamel '03. (87) 8°. [325.1(65) 48
- Bendix, L.: Kolonialjuristische und -politische Studien. Berlin: Deutscher Kolonial-Verlag '03. (VII, 173) 8° M. 3'60. [325 49
- Births, deaths, and marriages in Scotland. — 46th. detailed annual report of the Registrar-General. London: Eyre & Spottiswood '02. 8° 2/3. [312(41) 50
- Brialmont: De l'accroissement de la population et de ses effets dans l'avenir. Discours. Paris: Fischbacher '03. (40) 16°. (Extr. des Bulletins de l'Académie r. de Belgique.) [312.1 51
- Burton, A. R. E.: Cape Colony for the settler: account of its urban and rural industries, their probable future development and extension. London: King '03. (368) 8° 2/6. [325.4(68) 52
- Denkschrift über die Entwicklung des Kiautschau-Gebietes in der Zeit vom Oktober 1901—Oktober 1902. Berlin: Reimer i. Komm. '03. (40) 4° M. 3.—. [325.3(6) 53
- Didier, Ch.: L'évolution de l'habitation urbaine. Bruxelles: Weissenbruch '02. (21) 8° fr. 1.—. [312.921 54
- Dove, K.: Deutsch-Südwest-Afrika. Berlin: Süsserott '03. (VI, 208) 8° M. 4.—. (Süsserotts Kolonialbibliothek, Bd. 5.) [325.3(6) 55
- Ergebnisse, die, der Volkszählung vom 1/XII. 1900 in der Stadt Leipzig. Bearb. im statistischen Amt der Stadt Leipzig. T. 3. Leipzig: Duncker & Humblot '02. (113) 8° M. 1.—. (Aus: »Städt. Verwaltungsber. f. d. J. 1901.«) [312(43) 56
- Heim, F.: Notes et études sur les productions et les cultures coloniales. 1er fasc. Paris: Challamel '02. (64) 8°. (Extrait du Bulletin de la section d'agriculture coloniale de la Société française de colonisation.) [325.4 57

- 58 Helps, A., Sir: Spanish conquest in America and its relation to history of slavery and to government of colonies. Ed. Oppenheim. 4 vols. London: Lane '03. (416) 8° 3/6 net. [325.3(7)]
- 59 Hugues, A.: Statistique du mouvement de la population de Seine-et-Marne, 1896—1901. Melun: imp. Legrand '02. (33) 8°. [312(44)]
- 60 Lexis, W. Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik. Jena: Fischer '03. (V, 253) 8 M. 6.—. [312(01)]
- 61 Mesnaud de Saint-Paul, J.: De l'immigration étrangère en France considérée au point de vue économique. Thèse. Paris: Rousseau '02. (VIII, 143) 8°. [325.1(44)]
- 62 Pensa, H.: L'Avenir de la Tunisie (Protectorat; Colonisation). Paris: André '03. (399) 8°. [325.3(611)]
- 63 Reinecke: Die wirtschaftliche Entwicklung Samoas. Berlin: Süsserott '02. (26) 8° M. 1.50. (Aus: Beiträge zur Kolonialpolitik und Kolonialwirtschaft.) [3(08)(96)]
- 64 Zimmermann, A.: Die europäischen Kolonien. Schilderung ihrer Entstehung, Entwicklung, Erfolge und Aussichten. Bd. 5: Die Kolonialpolitik der Niederländer. Berlin: Mittler & Sohn '03. (XIV, 304) 8° M. 6.50. [325.3]
-
- 65 Bellet, D.: Le mouvement colonial en 1902. JE 1. [325.3]
- 66 Hoffmann, F. L.: The vital statistics of the census of 1900. Quart. Pub. American Statist. Assoc., dec. [312(73)]
- 67 Kelsey, C.: The evolution of negro labor. AAP 1. [312.91:331]
- 68 Meinzingen, Fr. v.: Die binnenländische Wanderung und ihre Rückwirkung auf die Umgangssprache nach der letzten Volkszählung. StM 11/12. [312.9]
- 69 Wolf, J.: Das Rassenproblem in der Weltwirtschaft. ZS 1. [312:33]

5. Társadalmi kérdés. Socializmus Szociálpolitika.

- 70 Almanach de la question sociale pour 1903, rédigé par les écrivains les plus autorisés du socialisme. Paris: Strauss '03. (80) 8°. 50 c. [335(059)]
- 71 Anseele, E.: La coopération et le socialisme. Gand: Soc. coop. »Volkdrukkerij« '02. (29) 12°. fr. 0.50 [334:335]
- 72 Arbeitseinstellungen und Aussperrungen, die, in Oesterreich i. J. 1901. Hrsg. vom k. k. Arbeitsstatistischem Amte im Handelsministerium. Wien: Hölder '02. (165) 8°. (Als Beilage zu StM.) [331.89(436)]
- 73 Arbeitseinstellungen und Aussperrungen, die, in Oesterreich während des Jahres 1901. Hrsg. vom k. k. arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium. Wien: Hölder '02. (216) 8°. K 2.40 [331.89(436)]
- 74 Batocki, v.: Erfahrungen bezüglich der Krankenversicherung ländlicher Arbeiter. Königsberg: (Gräfe & Unser) '02. (21) 8°. 60 Pf. [368.42]
- 75 Banterle, G.: La questione sociale e il socialismo nei loro rapporti colla religione e colla morale. Modena: tip. dell' Immacolata concezione '02. (XV, 224) l. 1.20. (331(01))
- 76 Bebel, A.: Die Frau und der Socialismus. 34. Aufl. Verbessert und mit neuen Materialien versehen. Stuttgart: Dietz Nflg. '03. (XXIV, 476) 8°. M. 2.—. [335.5]
- 77 Beitrag zu Frage der Pensionsversicherung der Privatbeamten. Bearb. von der Aachener Commission für Pensionsversicherung der Privatbeamten auf staatlicher Grundlage. Aachen: (Cremer) '03. (44) 8°. 30 Pf. [368.43]
- 78 Bonhomme, J.: Les retraites de la vieillesse assurées gratuitement par l'État à tous les français. Paris: libr. des Saints-Pères '03. (32) 16°. [368.43]
- 79 Bonnefoy, V.: La solution de la question sociale et l'enrichissement des travailleurs. La Mutualité générale universelle et la Ligue de la démocratie sociale. Sens: impr. Mériam '02. (53) 8°. [331(01)]
- 80 Bourguin, M.: De l'application de lois ouvrières aux ouvriers et employés de l'État. Conférences. Paris: Rousseau '02. (180) 18°. 3 fr. [351.837.6]
- 81 Bringmann, A.: Geschichte der deutschen Zimmerer-Bewegung. Bd. 1. Stuttgart: Dietz Nflg. '03. (XII, 400) 8°. M. 6.—. [331.732]
- 82 Brooks, J. G.: The social unrest: Studies in labour and social movements. London: Macmillan & Co. '03. 8°. 6/— net. [331(01)]
- 83 Carnegie, A.: Gospel of wealth, and other timely essays. 3d ed. London: Warne '03. 8°. 8/6. [331(01)]
- 84 Capel, R.: La maladie professionnelle et la législation ouvrière comparée. Thèse. Paris: Chevalier-Marescq & Co. '02. (II, 143) 8°. [331.82]
- 85 Compte rendu officiel du 5e congrès de l'Alliance coopérative internationale. Paris: Mangeot '02. (536) 8°. 7 fr. 50 c. [334(06)]

- Congrès, 2e, international des oeuvres et institutions féminines, 1900. Compte rendu des travaux par Mme Pégard. 2 vol. Paris: imp. Blot '02. (655, 469) 8°. [396] 86
- Congrès, 13e, national corporatif. Montpellier, septembre 1902. Montpellier: imp. Delord-Boehm & Martial '02. (296) 8°. (Confédération générale du travail.) [331.88(44)] 87
- Congrès, troisième, national du Syndicat national des ouvriers des postes, télégraphes et téléphones. Paris 23, 24, 25 octobre 1902. Paris: imp. Mangeot '02. (176) 8°. [331.75(44)] 88
- Deschanel, P.: Il socialismo agrario. Traduzione. Torino: Fratelli Bocca '02. (120) 8°. 1. 2.—. [335] 89
- Dernis, L.: Le régime des associations en Bavière. Thèse. Paris: Soc. d'impression et d'édition '02. (160) 8°. [334(433)] 90
- Drucksachen des Beirathes für Arbeiterstatistik. 2.: Protokolle über die Verhandlungen des Beirathes für Arbeiterstatistik vom 13. XII, 1902. Berlin: Heymann '03. (III, 30) 8° 40 Pf. [331.93(43)] 91
- Erweiterung, die, der Erwerbsfähigkeit des weiblichen Geschlechts ohne Universitäts-Studium der Frauen und ohne Mädchengymnasium. Ein Beitrag zur Frauenfrage. Berlin: Wiegandt & Grieben '03. (31) 8° 30 Pf. [331.4] 92
- François, A.: Erläuterungen des Invalidenversicherungsgesetzes vom 13. VII, 1899 zum praktischen Volksgebrauch. Pflichten und Rechte der Versicherten und Arbeitgeber. Sicherung der Anwartschaft auf Rente. Verfahren bei Rentenansprüchen. Rückerstattung von Beiträgen. Salzwedel: Selbstverlag '03. (16) 8° 40 Pf. [351.832.5] 93
- Geistige, die, Bildung des Arbeiterstandes. M. Gladbach: Zentralstelle des Vereins f. das katholische Deutschland '02. (48) 8°. 40 Pf. (Soziale Tagesfragen. Hrsg. von dem Volksverein f. d. kathol. Deutschland. H. 39.) [331.85] 94
- Greenwood, E.: The employd. Obs. by employers. London: Scott & Greenwood '03. 8° 3 d. net. [331(01)] 95
- Hache, A.: Les accidents du travail. Paris: Soc. d'impression et d'édition '03. (94) 16° 1 fr. (Petite Bibliothèque juridique.) [351.838.23] 96
- Hamm, K.: Der Arbeitsvertrag nach österreichischem Rechte, mit Anführung der bisher veröffentlichten Entscheidungen der Gewerbegerichte. (Wien: Szelinszki) '02. (40) 8° K. —'90. [347.754(436)] 97
- Harms, B.: Die holländischen Arbeitskammern. Ihre Entstehung, Organisation und Wirksamkeit. Tübingen: Mohr '03. (XII, 198) 8° M. 5.—. [331.96] 98
- Hoffmann, F.: Krankenversicherungsgesetz und Gesetz über die eingeschriebenen Hilfskassen nebst Ausführungsbestimmungen. Erl. 2. Neubearb. Aufl. Berlin: Heymann '03. (VII, 404) 12° M. 2.—. (Taschen-Gesetzsammlung.) [351.832.7] 99
- Hunold, G.: Die Vorteile der Invalidenversicherung. Zum praktischen Gebrauche der Versicherten zusammengestellt und erläutert. Berlin: Hayn's Erben '03. (VI, 56) 8° 90 Pf. [351.832.5] 100
- Hurd Willet, M.: The employment of women in the clothing trade. Ed. by the Faculty for Political Science of the Columbia University. New-York: Macmillan & Co. '02. (206) 8°. [331.4] 101
- Jahresbericht des schweizerischen Grütlivereins umfassend den Zeitabschnitt vom 1. I.—31. XII. 1901. Zürich: (Buchh. d. Schweiz. Grütlivereins) '02. (100) 4°. M. 1'50 [331.88] 102
- Imle, F.: Die Arbeitslosenunterstützung in den deutschen Gewerkschaften. Nach den Angaben der Gewerkschaftsvorstände bearb. Berlin: Verl. d. Socialist. Monatshefte '03. (52) 8°. 75 Pf. [336.44] 103
- Isenbart, W. und Spielhagen, W.: Das Invalidenversicherungsgesetz vom 13. VII. 1899. Erläutert. 2. neu bearb. und vermehrte Aufl. Berlin: Heymann '03. (XIII, 1147) 8°. M. 20.—. [351.832.6] 104
- Ist das Zentrum arbeiterfeindlich? Eine Antwort auf sozialdemokratische Angriffe, unter bes. Berücks. der Broschüre von G. Hoch: »Worte und Thaten des arbeiterfreundlichen Zentrums.« M. Gladbach: Zentralstelle der Volksvereins f. das kathol. Deutschland. '02. (80) 8°. 30 Pf. (Soziale Tagesfragen. Hrsg. v. Volksver. f. d. kathol. Deutschland. H. 26.) [329:331(43)] 105
- Kaiser-Reden, die, im Reichstage und die Sozialdemokratie. Aus den Etat-Reden v. Vollmars, Bebel's etc. 20., 22. I. 1903. Nach amtlichen stenographischen Berichten. Berlin: Buchh. Vorwärts '03. (40) 8° 20 Pf. [329(43)] 106
- Kaye, J. R.: Duties of local authorities (County Councils, Non County-Boroughs, Urban District Councils, and Rural District Councils) under the Factory and Workshop Act 1901. London: Sanitary Publication Co. '03. (44) 8° 2/net. [353.9] 107
- Keidel, J.: Sämtliche Entscheidungen des Reichs-Versicherungs-Amtes auf dem Gebiete der Invalidenversicherung. Ges. und nach dem System des Invaliden-

- versicherungsgesetzes geordnet, mit vollständigen Gesetzestext und 3 Registern. 2. neu bearb. Aufl. 1891—1901. Giessen: Roth '03. (VIII, 744) 8° M 12.— (Fuchsberger, O.: Entscheidungen des Reichsgerichts etc. in 1 Bde. Th 11.) [351.882.6]
- 109 Klein, E.: Arbeiterschutz und Gewerbeaufsicht, die gesetzlichen Bestimmungen darüber und ihre Ausführung. Ein Handbuch aus der Praxis. Mil. 1 Anhang betr. den speziellen Arbeiterschutz in der Kleider und Wäschekonfektion, den Werkstätten mit Motorbetrieb u. s. w. Stuttgart: Kohlhammer '02 (XII, 235) 8° M. 2·50 [351.839.4]
- 110 König V.: A szolgálati szerződés a magyar polgári törvénykönyv tervezetében. (Le contrat de travail dans le projet du code civil hongrois.) Jogállam 2. [347.754(489)]
- 111 Kún, E.: Sozialhistorische Beiträge zur Landarbeiterfrage in Ungarn. Jena: Fischer 1903. (VIII, 141) 8° M. 3.— (Samml. nationalök. u. statist. Abhdlgen aus Halle, 37.) [331.74:9]
- 112 Lange, E.: Die finanziellen Grundlagen der deutschen Unfalls-Versicherung und ihre rationelle Umgestaltung. Grunewald-Berlin: Verl. d. Arbeiter-Versorgung. Troschel '03. (39) 7° M. —·80. [368.41]
- 113 Lowth, A.: Women workers of South-Africa. Hints regarding lucrative employment for women in South-Africa, and how to obtain it; with informations concerning the country for eweryone. London: Paul '03. (128) 8° 1/2et. [331.4(63)]
- 114 Lipinski, R.: Das Recht im gewerblichen Arbeitsverhältnis, Bearb. auf Grund des bgl. Gesetzbuches, der Reichsgewerbeordnung, Verordnungen des Bundesrats und den Entscheidungen der Gewerbegerichte sowie des Reichsgerichts. Leipzig: Lipinski '03. (269) 8° M. 3.— [347.754]
- 115 Mode d'assistance, un par le travail, efficace et moralisateur. Causerie sur les jardins ouvriers. Amiens: impr. Ivers & Tellier '02 (23) 8°. [331.61]
- 116 Montide Rezé, J. de: Une nouvelle forme du contrat de salaire de la faculté concédée aux ouvriers de devenir co-proprietaires du capital social. Le Labour co-partnership. Thèse. Angers: imp. Burdin & Co. '02. (VI, 42) 8°. [331.24]
- 117 Müller, O.: Volksbildungsabende. M. Gladbach: Zentralstelle des Volksvereins für das katholische Deutschland '02. (39) 8°. 40 Pf. (Soziale Tagesfragen. Hrsg. v. d. Volksverein f. das kath. Deutschland H. 27.) [331.84]
- 118 Nebbia, P.: Il trionfo del socialismo. Cronistoria d'un compagno. Milano: tip. Koschitz & Co. '02. (63) 12°. l. 0·50 [335]
- 119 Passarge, R.: Die freiwillige Versicherung nach dem Invalidenversicherungsgesetze vom 22. VII. 1899. Gemeinverständlich dargestellt. 1—10 Tausend. Königsberg: Ostpreuss. Druck- und Verlagsanstalt '03. (48) 12° 40 Pf. [368.43]
- 120 Picot, R.: Le repos du dimanche dans une democratie. Conférence. Rouen: imp. Leprêtre '02. (39) 8°. [331.81]
- 121 Primbault, H.: Le socialisme dans les campagnes. Paris: Sueur-Charruey. '02. (27) 8°. (Extr. de la Revue de Lille 1902.) [335]
- 122 Protokoll der Verhandlungen des 4. Kongresses der Gewerkschaften Deutschlands. Stuttgart 16—21. VI. 1902. Berlin: Generalcommission der Gewerkschaften Deutschlands. ('02.) (XVI, 288) 8°. M. 1.—. [331.88(06)(43)]
- 123 Rangani, D.: Il lavoro collettivo degli Italiani al Brasile. Conferenza popolare. S. Paolo: tip. Dupras & Co. '02. (126) 8°. [331(81)]
- 124 Réglementation du travail des agents de chemins de fer. Documents du ministère de travaux publics. Sept 1899. —juin 1902. Paris: Bernard & Co. '02. (93) 8°. [331-837·5]
- 125 Reinke, E.: Die Vermögensverwaltung der Berufsgenossenschaften. Handbuch für den praktischen Gebrauch. Berlin: Verl. der Arbeiter-Versorgg. Troschel. '03. (VIII, 342) 8°. M. 8.— [334]
- 126 Retzbach, A.: Die Erwerbstätigkeit der Kinder in Deutschland. Freiburg i/B.: Herder '03. (III, 32) 8°. 50 Pf. (Aus: »Oberrh. Pastoralbl.«) [331.3]
- 127 Rosenberg, C.: Das Vereinsrecht des bürgerlichen Gesetzbuches und die Gewerkschaftsbewegung. Berlin: Struppe & Winkler '03. (VI, 53) 8°. M. 1.50. [331.83]
- 125 Salvatore, A. R.: I lavoratori e la produzione in Sicilia. P. I.: il lavoratore siciliano. Napoli: Pesole '02. (40) 8°. [331(45)]
- 129 Schmoller, G.: Über Organe für Einigung und Schiedsprüche in Arbeitsstreitigkeiten. Berlin: Reimer in Komm. '03. (12) 8°. 50 Pf. (Aus: »Sitzungsber. d. preuss. Akad. d. Wissenschaften.) [331·15]
- 130 Schriften der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen. No. 23: Jugendklubs. Leitfaden für Begründer und Leiter von Jugendvereinigungen. Berlin: Heymann '03. (IV, 64) 8°. M. 1.60. [331·17]

- Schriften des kaufmännischen Hilfsvereins für weibliche Angestellte zu Berlin. 131
 N. 3.: Fortbildungsschulzwang für jugendliche weibliche Handlungsgehilfen und
 Lehrlinge. Mit 1 Abh., enthaltend Aeusserungen von Simon, Sombart, Handels-
 kammer zu Düsseldorf, etc. Berlin: Kaufmännischer Hilfsverein f. weibliche An-
 gestellte '03. (24) 8°. 15 Pf. [331.4
- Schöneberg, G.: Wegweiser für land- und forstwirtschaftliche Unfallversiche- 132
 rung. Königsberg: Ostpreuss. Druck- und Verlagsanstalt '03. (XVI, 107) 8°. 75 Pf.
 [368.41
- Schwiedland, E.: Ziele und Wege einer Heimarbeitsgesetzgebung. 2. erg. Aufl. 133
 Wien: Manz '03. (VIII, 349) 8°. M. 5.-- [351.837.9
- Stoismann, J.: Oesterreich als socialer Rechtsstaat. Ein Beitrag zur Lösung 134
 der socialen Frage. Wien: (Huber & Lahme) ('02). (15) 8°. M. 1.--, [331(01)(436)
- Szabó E.: Visszapillantás az 1902. évi munkásmozgalomra. (Coup d'oeil sur le 135
 mouvement ouvrier en 1902.) Bpest: Pollitzer & fia '03. (21) 8°. 40 f. (K. l. a HS-ból.)
 [335(09)
- Thompson, W.: Untersuchungen über die Grundsätze der Verteilung des Reich- 136
 tums zu besonderer Beförderung menschlichen Glücks. Auf das neuerdings vor-
 geschlagene System freiwilliger Gleichheit des Besitzes angewendet. Übers. von
 O. Collmann. Nebst Einl.: Geschichte der socialistischen Ideen in England von
 H. S. Foxwell. Berlin: Prager '03. (XCII, 457) 8°. M. 7.50. (Bibliothek der
 Volksw.-lehre u. Gesellschaftswiss. 17.) [335.1
- Tolstoy, L.: Aux travailleurs! Traduit par J. W. Bienstock et P. Birukov. Paris: 137
 Stock '03. (70) 8°. 1 fr. [331(01)
- Verdier, F.: Le mouvement cooperatif et le socialisme. Thèse. Toulouse: imp. 138
 Saint-Cyprien, '03. (VIII, 150) 8°. [334:335
- Yon-Lampérière, A. M.: Procès-verbal du congrès international de l'éducation 139
 sociale, Paris 26—30 sept. 1900. Paris: Imp Nat. '02. (50) 8°. (Ministère du com-
 merce.) [3(07)
-
- Adams, W. G. S.: The incorporation of trade unions. The position in England. 140
 JPE 1. [331.88 141
- Avé-Lallemant, G.: Die grosse Arbeiterhatz in Argentinien. NZ 20. [331(82) 142
- Bonomi, J.: Il contratto di lavoro. CS 1. [331.11
- Brodnitz, G.: Der englische Entwurf e. Gesetzes z. Schutze der Kinderarbeit. 143
 JNS 12. [351.833(42) 144
- Brunte, E.: Der norwegische Vereinsgesetzentwurf. NZ 20. [351.752 145
- Calwer, R.: Zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit. SM 1. [331.6
- Converse, J. W.: Some features of the labor system and manegement at the 146
 Baldwin locomotive works. AAP 1. [331.734 147
- Cummings, J.: The passing of the coal strike. JPE 1. [331.731 148
- Düwell, W.: Die rheinisch-westfälische Industrie und ihre Arbeiter. NZ 19. [331(43)
- Ellam, J. E.: The situation in the United States and its lesson for english so- 149
 cialists. SD 1. [335(73) 150
- Elm A. v.: Hamburgerei. SM 1. [334
- Erdberg, R. v.: Das Wesen und die Bedeutung der Wohlfahrtseinrichtungen 151
 und die Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen in Berlin. JNS 12. [331.17 152
- Fleischmann, M.: Friderizianischer Sozialismus. ZS 1. [335 6 153
- Frankenberg, H. v.: Die Dienstbotenversicherung. ZS 1. [368.4:331.78 154
- Ghio, P.: Histoire d'une grève. JE 2. [331.89 155
- Hoehn, G. A.: The American labor movement. ISR 7. [331(73) 156
- Horn, G.: Die Glasindustrie und ihre Arbeiter. NZ 15. [331.734 157
- King, M. E.: Why co-operatives have failed. ISR 7. [334
- Kritschewsky, B.: Lehren des französischen Bergarbeiter-Streiks. NZ 15. 158
 [331.89(44)
- Legien, K.: Die amtliche und die gewerkschaftliche Streikstatistik. NZ 16. 159
 [331.89:31 160
- Longuet, J.: La grève des mineurs de Pensylvanie. RSo 1. [331.731(73) 161
- Lombroso, G.: Sulle leggi prottettivi del lavoro. S 22. [351.83 162
- Loncaio, E.: Questione sociale e Partito socialista in Sicilia. S 22. [335(45)
- May, R. E.: Das deutsche Volkseinkommen im J. 1900, im ganzen und im Gesamt- 163
 einkommen über und unter 3000 Mark verglichen mit dem Volkseinkommen des
 J. 1895 und die Lohnsteigerung in den J. 1896—1900. JGV 1. [339.2(43)
- Meade, E. S.: The investor's interest in the demands of the Anthracite miners. 164
 AAP 1. [331.731(71)

- 165 Malarce, A. de: Les lois et les moeurs dans les sociétés de secours mutuels. **JE** 2. [334.7]
- 166 Moersch, J.: The wage-earners in the manufacturing and mechanical industries of the northwestern states. **JPE** 1. [331(73)]
- 167 Outerbridge, A. E.: The premium system of wage earnings. **AAP** 1. [331.2]
- 168 Osmer, F.: Zur Frage der Arbeitslosenversicherung. **SB** 23/24. [368.44]
- 169 Paoli, L.: Les congrès socialistes Algériens. **RSo** 1. [335(06)(65)]
- 170 Pfahler, W. H.: Labor unions as they appear to an employer. **AAP** 1. [331.88]
- 171 Quelch, H.: 21 years of socialist agitation. **SD** 1. [334(73)]
- 172 Reichenberg, N.: Die lokalen Arbeitersekretariate der Schweiz. **SB** 23/24. [331.95(494)]
- 173 Rerum Scriptor: Polemica meridionale. Sempre polemiche meridionali! **CS** 1—2. [335(45)]
- 174 Rühle, O.: Die wirtschaftliche Lage der preussischen Volksschullehrer. **SM** 1. [331.712(43)]
- 175 Sayles, M. B.: Housing conditions in Jersey City. Philadelphia: Amer. Acad. of Pol. a Soc. Science '03. (72) 8°. (Suppl. to the **AAP**.) [333.32]
- 176 Schanz, H.: Die Regelung des gewerbmässigen Arbeitsnachweises in den grösseren deutschen Bundesstaaten. **ADR** 1. [351.839.6]
- 177 Schiavi, A.: Socialismo e anticlericalismo. **CS** 1—2. [335:329]
- 178 Schuler, F.: Ueber den Einfluss der Fabrikarbeit auf die geistige Entwicklung der Arbeiterschaft. **ZS** 1. [331(01)]
- 179 Simons, A. M.: Bishop Spalding and socialism. **ISR** 7. [335.7]
- 180 Szabó E.: Munkásmozgalom: Visszapillantás az 1902. évre. (Le mouvement ouvrier: Coup d'oeil sur l'année 1902.) **HS** 1. [335(09)]
- 181 Tondonze, G.: Pages intimes sur la commune (Le laisser-passé) La Nouvelle Revue, 1. [335(44)]
- 182 Untermann, E.: Socialism abroad: Germany. **ISR** 7. [335(43)]
- 183 Vandervelde, E.: Die belgischen Wahlrechtskämpfe 1902. **SM** 1. [329(493)]
- 184 Vogelsanger, J.: Obligatorium der Krankengeld-Versicherung. **SB** 23/24. [368.42]
- 185 Vossen, E.: L'assurance contre le chômage involontaire par les syndicats ouvriers. **ReS** 1. [368.44]
- 186 Warné, F. T.: The effect of unionism upon the mine worker. **AAP** 1. [331.88]
- 187 Weyl, W. E.: The labor situation in Mexico. **AAP** 1. [331(72)]

6. Östermelés.

- 188 Accary, E.: La petite culture en Tunisie. Thèse. Paris: Rousseau '02. (VIII., 212) 8°. [338.1(61)]
- 189 Annales de l'Institut national agronomique. 2e. série. T. 1.: l'Institut agronomique et son enseignement pendant les vingt-cinq premières années de son existence (1876—1901). Argenteuil: imp. Worms '03. (VII, 583) 8°. [338.1(07)]
- 190 Beiträge zur Forststatistik von Elsass-Lothringen. Hrsg. vom Ministerium für Elsass-Lothringen. H. 20: Wirtschaft- und Rechnungsjahr 1901. Strassburg: Strassburger Druckerei- und Verlagsanstalt in Komm. '02. (III, 126) 8°. M. 3.50. [338.1:634.9]
- 191 Benoist, C.: Questions agricoles. Troyes: imp. Martelet '03. (128) 16°. [338.1]
- 192 Bericht über die 3. Generalversammlung des deutschen Forstvereins. Berlin: Springer '03. (IV, 240) 8°. M. 3.—. [338.1:634.9(06)]
- 193 Berthaut, L.: Conférence sur la pêche à Terre-Neuve. Rouen: imp. Gy '02. (36) 4°. (Extr. du Bulletin de la Soc. normande de géographie.) [338.3]
- 194 Borchardt, A.: Der Weizenbau im südwestlichen und zentralen Russland und seine Rentabilität. Bericht des landwirtschaftlichen Sachverständigen beim k.General-Konsulat in Petersburg. Berlin: Parey i. Komm. '02. (VII, 34) 8°. M. 1.—. (Berichte üb. d. Land- und Forstwirtschaft im Auslande. Mitgeteilt v. ausw. Amt. H. 3.) [338.1:633(47)]
- 195 David, E.: Socialismus und Landwirtschaft. Bd. 1: Die Betriebsfrage. Berlin: Verl. Soc. Monatshefte '03. (703) 8°. M. 12.—. [338.1:335]
- 196 Du Plessis de Grenéau, J.: Géographie agricole de la France et du monde. Préface de Vogüé. Paris: Masson & Co. '03. (XX, 427) 8°. [91:338.1]
- 197 Enseignement, l', technique et professionnel des pêches maritimes et les écoles des pêches maritimes créées sous son patronage, à l'Exposition de Vienne. Orléans: impr. Michau & Co. '02. (64) 8°. [338.3(07)]

- Führer, L. v.: Jagd- und Fischereiverhältnisse im westlichen Balkan, mit bes. Berücks. Bosniens und der Herzegovina. Wien: Verl. »Der Jagdfreund«. '02. (VI, 148) K 7·50. [338.3(439) 198
- Hecht, M.: Die badische Landwirtschaft am Anfang des 20. Jahrhunderts. Karlsruhe: Braun's Hofdr. '03. (X, 252) 8°. M. 7.—. (Volkswirtschaftliche Abhandlungen der badischen Hochschulen. 7. Bd.) [338.1(434) 199
- Horváth J.: Szövetkezeti gabonaraktáraink. (Nos magasins de blé coopératifs.) Budapest: Nagel '03. (75) 8°. 2 K. [381.5(439) 200
- Jahrbuch der deutschen Landwirtschaftsgesellschaft. Hrsg. v. Direktorium. Bd. 17. Berlin: Parey. '02. (XVII, 694) 8°. M. 6.—. [338.1(06) 201
- Jaloustre, G.: La houille blanche et son régime légal. Thèse. Paris: Rousseau '02. (XI, 250) 8°. [338.2:622.33 202
- Kohl, D. v.: Die Allmende der Stadt Oldenburg. Oldenburg: Stalling '03. (76) 8°. 60 Pf. (Aus: Jahrb. f. d. Gesch. des Hzgt.'s Oldenburg.) [338.1(435) 203
- Landwirtschaft, Die, in Württemberg. Denkschrift mit Ermächtigung der k. Ministerien des Innern, und des Kirchen- und Schulwesens, hrsg. von der k. Centralstelle für die Landwirtschaft. Stuttgart: Kohlhammer '02. (XIV, 428) 8°. M. 6.—. [338.1(434) 204
- Malicorne, J.: Recherches historiques sur l'agriculture dans le pays de Bray. 2e partie (1533—1707). Rouen: imp. Gy '02. (136) 8°. [338.1(44) 205
- Message from the President of the United States, transmitting a report of the Secretary of Agriculture in relation to the forest, rivers and mountains of the Southern Appalachian regions. Washington: Gov. Pr. Off. '02. (210) 8°. [338.1(73) 206
- Monillefert, P.: Traité de sylviculture. T. 1.: Principales essences forestières, précédées de notions de statistique forestière. Paris: Alcan '03. (X, 547) 18° 7 fr. (Bibliothèque scientifique internationale.) [338.1:634.9 207
- Oldenburg: Rheinlands Pferdezzucht im Lichte der Statistik. Berlin: Parey '02. (31) 8° M. 2.—. (Aus: Landw. Jb.) [338.1:636(43) 208
- Rapports des ingénieurs des mines aux conseils généraux sur la situation des mines et usines en 1901. Bar-le-Duc: imp. Contant-Laguerre '02. (352) 4°. (Comité central des houillères de France.) [338.2(44) 209
- Rédei F. és Elek E.: A magyar földbirtok, 1903. Magyarország 100 holdon fölüli földbirtokosainak és bérlőinek címtára, a mezőgazdasági ingatlan értékének és a munkásviszonyok ösmertetése. (La propriété immobilière hongroise, 1903. Registre des propriétaires et fermiers avec indication de la valeur de l'immeuble agricole et de l'état des ouvriers.) Budapest: Kilián biz. '03. (481) 4° K 26.—. [333(439):058 210
- Robin, M.: Questions agricoles. La crise agricole et la spéculation. Les retraites ouvrières agricoles. Les bouilleurs du cru et les monopoles d'alcool. L'utilisation de l'alcool pour l'éclairage et le chauffage. Paris: Bernard & Co. '03. (X, 168) 16° 2 fr. [338.1 211
- Salinen, Die, Oesterreichs im J. 1900. Wien: (Hof- & Staatsdr.) ('02.) (IV, 373) 8° K 4.—. [338.2(436) 212
-
- Balkay B.: A szénkérdésről. (La question du charbon.) KS 2. [338.2:622.33 213
- Cohen, A.: Der Kampf um die adeligen Güter in Bayern nach dem dreissigjährigen Kriege und die ersten bayerischen Amortisationsgesetze. ZGS 1. [333.21(433) 214
- Czettler J.: A szibériai vajtermelés s hazai tejgazdaságunk. (La production du beurre en Sibérie et l'économie laitière en Hongrie.) MGS 1. [338.1:636 215
- David, E.: Die landwirtschaftliche Produktionsentwicklung und die Aufgaben der sozialdemokratischen Agrarpolitik. SM 1. [338.1:335 216
- Dorner B.: Dánia és a dán mezőgazdák. BS 2. [338.1(48) 217
- Ernteergebnisse der wichtigsten Körnerfrüchte im J. 1902. StM 11/12. [338.1:633(436) 218
- Grandeau, L.: Le mouvement agricole. JE 2. [338.1 219
- Idegen birtokosok s a magyar föld terhei. Irta B—d J—s. (Propriétaires étrangers et les charges du sol hongrois.) MGS 1. [332.71(439) 220
- Mezőgazdasági szövetkezetek Németországban. (Sociétés de coopération agricoles en Allemagne.) MGS 1. [334.61(43) 221
- Osztrák, Az, agrárkormányzat története 1848—1898. (L'histoire de l'administration agraire en Autriche 1848—1898.) MGS 1. [351.823(436) 222
- Pinat, Ch.: La houille blanche. ReS 1. [338.2:622.33 223
- Rousiers, P. de: Le congrès de la houille blanche. ASP 1. [338.2:622.33 224

- 225 Törekvéseink és a Magyar Ipar. (Nos tendances et le »Magyar Ipar«.) MGS 1. [338.1(439)]
 226 Willis, H. P.: The adjustment of crop statistics. JPE 1. [338.1:31]
 227 Zolla, D.: Chronique des questions agricoles (1902). ASP 1. [338.1]

7. Ipar.

- 228 Adler, G.: Ueber die Epochen der deutschen Handwerker-Politik. Jena: Fischer '03. (V, 106) 8°. M. 2.50 [338.44(43)]
 229 Alaux, L.: Considérations sur les moyens propres à développer la consommation du sucre en France; Indication des mesures prises à cet effet en Belgique. Lille: imp. Lefebvre-Ducrocq '02. (16) 8°. [338.4:664.1(44)]
 230 Anthaume, A. et L.: Les Bouilleurs de cru. Privilège, fraude, alcoolisation. Paris: Naud '02. (III, 295) 8°. [338.4:663.5]
 231 Bericht des k. k. Handelsministeriums über die Förderung des Kleingewerbes im J. 1901. Wien: Hof- und Staatsdruckerei '02. (208) 4°. K 3.—. [338.44(436)]
 232 Biberfeld: Die Sicherung der Bauhandwerker nach dem geltenden Recht und den neuen Gesetzentwürfen. Kritik und Reformvorschläge. Berlin: Kahlenberg & Günther '02. (IV, 90) 8°. M. 2.—. [317.457]
 233 Bisseuil, A.: Les bouilleurs de cru et le projet du gouvernement. Auxerre: impr. Lanier '02. (16) 8°. [338.4:663.5]
 234 Compte rendu des séances du premier congrès du parti commercial et industriel français. (Fédération des ligues, unions et syndicats professionnels de France.) Paris 1902. Paris: 10, rue Bachaumont '02. (79) 8°. [338.4(06)]
 235 Côte, L.: L'industrie gantière et l'ouvrier gantier à Grenoble. Préface de J. Jaurès. Paris: Bellais '03. (X, 299) 8°. 6 fr. [338.4:685(44)]
 236 Doren, A.: Deutsche Handwerker und Handwerker-Bruderschaften im mittelalterlichen Italien Berlin: Prager '03. (V, 160) 8°. M. 5.—. [338.44(43):9]
 237 Eudel, P.: L'orfèvrerie algérienne et tunisienne. Alger: Jourdan '02. (XX, 544) 4°. [338.4:669(61)]
 238 Fleischner, L.: Gewerbepolitik. Ein Hand- und Hilfsbuch für Gewerbetreibende Genossenschaften und Innungen sowie zum Unterrichtsgebrauch an Fach- und Fortbildungsschulen. Leipzig: Klasing '03. (VII, 94) 8°. M. 2.40. (Dr. Ludw. Huberti's prakt. gewerbl. Bibliothek.) [338.4]
 239 Gerster M. és Jezsovics J.: Az acetylenipar szabályozása. A vonakozó miniszteri rendeletek gyűjteménye. Magyarázattal. (La réglementation de l'industrie d'acétylène.) Budapest: Rákosi J. '03. (136) 8°. K 2.—. [351.824]
 240 Graf, M.: Das Lehrlingswesen im Handwerk nach den neuen gesetzlichen Bestimmungen und Vorschriften der Handwerkskammer nebst Gesellenprüfungen f. jedes Handwerk und Meister u. s. w. Liegnitz: Pohley '02 (54) 8°. 60 Pf. [338.4(07)]
 241 Grandgeorge, G.: L'industrie textile en France 1901, rapport. Paris: Imp. nat. '02. (114) 8°. (Ministère du commerce). [338.4:677(44)]
 242 Habbicht, H.: Das ehrbare Töpferhandwerk zu Eisenach. Ein Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Eisenach: Kahle '02. (VII, 64) 75 Pf. (Beiträge zur Geschichte Eisenachs, 9.) [338.4:666]
 243 Huber, F. C.: Die Kartelle. Ihre Bedeutung für die Sozial-, Zoll- und Wirtschaftspolitik. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt '03. (163) 8°. M. 2.—. [338.8]
 244 Kühlo, A.: Die Kartellfrage m. Berücks. der Interessen der bayerischen Industrie. Vortrag. München: Reinhardt '03. (40) 8°. M. 1.—. [338.8]
 245 Küffner, K.: Die Gewerbe-Realschule in ihrer Beziehung zur niederen gewerblichen Bildung. Eine historisch-pädagogische Studie aus Anlass der Neugestaltung der Fortbildungsschule in Nürnberg. Nürnberg: Koch '03. (77) 8°. M. 1.—. [338.4(07)]
 246 Lawson, W. R.: American industrial problems. London: Blackwood & S. '03 (402) 8° 6/net. [338.4(73)]
 247 Lignon, A.: Réglementation du privilège des bouilleurs de cru. Rapport. Lyon: imp. Rey & Co '02. (8) 8°. [338.4:663.5]
 248 Mathieson's highest and lowest prices 1903. London: E. Wilson '03. 4° 2/6 net. [338.5]
 249 Paeschke, W.: Die Förderung des Handwerks. Eine Studie über die im preuss. Abgeordnetenhaus angenommenen Anträge der Abgeordneten Trimborn, Euler und Dr. Crüger 1. u. 2. Aufl. Breslau: (F. Hirt) ('02.) (34) 8° 30 Pf. [338.44]
 250 Potter, H. C.: The citizen in his relation to the industrial situation. London: Harper '03. (254) 8° 4/6 net. [338.4]

- Poussier, A.: Etude sur la corporation des apothécaires de Rouen au 17e et 18e siècle. Rouen: Imp. Gy '02. (40) 8°. [338.6] 251
- Provins, O.: La question des sucres. Rapport. Bapaume: impr. Fernet '02. (9) 8°. [338.4:664.1] 252
- Schatz, D.: A kisipari motorok szerepe a nemzetgazdaságban. (Le rôle économique des moteurs pour la petite industrie.) Budapest: Lampel '03. (87) 8° K 1.20. (Iparosok olvasótára, 3—4.) [537.8:338.44] 253
- Steinbach, E.: Der Staat und die modernen Privatmonopole. Vortrag. Wien: Manz 03. (47) 8° (Aus: »Allg. öst. Gerichts-Ztg.«) [338.8] 254
- Wiese, L. v.: Beiträge zur Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung der Rohzinkfabrikation. Jena: Fischer ('03.) (VII, 221) 8° M. 5.—. [333.4:67] 255
-
- Böck, H.: Beiträge zur Artelkunde. ZGS 1. [334.6] 256
- Cunow, H.: Kartellfragen. 1.: Kartelle, Krisenbeseitigung und Marktregelung. NZ 16. [333.8] 257
- Glier: Die Vertrustung der Tabak verarbeitenden Industrien in den Vereinigten Staaten von Amerika. ZS 1. [338.8:689.3] 258
- Heiss, Cl.: Die belgische Industrie- und Gewerbezahl von 31. Okt. 1896. JGV 1. [338.4(493):31] 259
- Iparfejlesztés szövetkezetekkel. (L'encouragement de l'industrie, par l'aide des coopératifs.) MGS 1. [338.4:334] 260
- Leener, G. de: Du rôle des syndicats de producteurs dans l'évolution industrielle. REP 12. [338.8] 261
- Lévy, R. G.: Les cartels industriels: A propos du mémoire de J. Landesberger. JE 1. [338.8] 262
- Liefmann R.: Was kann heute den Kartellen gegenüber geschehen? JNS 12. [338.8] 263
- Molinari, G. de: La convention de Bruxelles est-elle conforme au principe du libre-échange? JE 2. [337.1] 264
- Rizzi, H.: Das österreichische Gewerbe im Zeitalter des Merkantilismus. ZVS 1. [338.4(436)9] 265
- Rouanet, G.: Accaparements et monopoles. RSo 1. [338.8] 266
- Vorbesprechung über das Kartellwesen vom 14. November 1902. ADR 2. [338.8] 267

S. Kereskedelem. Vámügy. Közlekedés.

- Abbott, W. I.: American merchant ships and sailors. (New-York): '02. 8°. 10 s. net. [387.5(73)] 268
- Actes législatifs et dépenses concernant les travaux de navigation intérieure et maritime (1814—1900.) Paris: Béranger '02. (328) 4°. 10 fr. (Ministère des travaux publics.) [386(44)] 269
- Almanach de la coopération française pour 1903. 11e année. Publié par le comité central de l'Union coopérative des sociétés françaises de consommation. Ed. E. de Boyre. Paris: 1, Rue Christine '03. (152) 16°. 40 cent. [334.5(44)] 270
- Annales du commerce extérieur. Faits commerciaux. No. 20: Commerce et navigation des principaux pays étrangers de 1892 à 1900—1901. Paris: Imp. nat. '02 (256) 8°. (Ministère du commerce.) [382:31] 271
- Bi-Centenaire de la fondation de la chambre de commerce de Lyon. 1702—1902. Lyon: Rey & Co. '02. (82) 4°. [38.061] 272
- Clavery, E.: Etude sur les relations économiques de principaux pays de l'Europe continentale avec l'extrême Orient. Paris: Le Normand '03. (64) 8°. [382] 273
- Canard: Sur le renouvellement des traités expirant en 1903 et les modifications des tarifs douaniers projetées en Allemagne, rapport. Le Puy-en-Velay: imp. Marchessou. '02. (10) 8°. [382(44)] 274
- Commercial relations of the United States with foreign countries during the year 1901: vol 2. Washington: Gov. Pr. Off. '02. (983) 8°. [382(73)] 275
- Comptes des dépenses d'établissement des compagnies de chemins de fer et de tramways liées vis à vis de l'État par des conventions financières, au 31 décembre 1900. Compte des recettes et des dépenses d'exploitation de l'année 1900. Situation au 31 décembre 1900 du compte courant de la garantie. Paris: Imp. Nat. '02. (XI, 445) 4°. [385(44)] 276
- Congrès international du commerce et de l'industrie, Ostende 1902. Compte rendu complet des discussions, travaux et mémoires, publié sous la direction de M. Hayem et M. Schloss. Paris: Guillaumin & Co. '02. (488) 8°. 10 fr. [38(06)] 277

- 278 Congrès, le, du Sud-Ouest navigable par X. J. Besançon: imp. Jacquin '02. (3) 8°. (Extr. du Bulletin de la Soc. forestière de Franche Compté et Belfort.) [386.1(44)]
- 279 Delpen ch, M.: La navigation sous-marine à travers les siècles d'après de nombreux documents inédits. Paris: Juven '02. (XII, 450) 8°. 7 fr. 50. [387]
- 280 Deutscher Zolltarif vom 25. XII. 1902. Besondere Ausgabe aus dem im Reichsamt des Innern hrsg. »Deutschen Handels-Archiv«. Berlin: Mittler & Sohn '03. (69) 4°. M. 1.— [337(43)]
- 281 Faure, G.: Eléments de commerce et de la comptabilité. 5e ed. Paris: Masson et Co. '03. (532) 8° [38]
- 282 Fraser, J.: English railways: statistically considered. London: Wilson '03. (288) 8° 5/— net. [385(42)]
- 283 Föhlinger, O.: Grundzüge des Eisenbahnwesens von seiner wirtschafts-, finanz-, verwaltungs- und tarifpolitischen Seite. Leipzig: Huberti ('03.) (IX, 192) 8° M. 2.75. [385]
- 284 Gelpke, R.: Die Ausdehnung der Grossschiffahrt auf dem Rhein von Strassburg nach Basel. Eine technische und wirtschaftliche Studie zur Förderung der Binnenschiffahrts-Bestrebungen in der Schweiz. Basel: (Lichtenhahn) '02. (26) 8° M. 1.— [386.1(43)]
- 285 Hagu et, H.: Le rachat de chemins de fer suisses et ses conséquences. 2e ed. Paris: Béranger '03. (128) 8° 3 fr. [385(494)]
- 286 Jahrbuch des Handelsvertragsvereins 1902. Hrsg. von W. Borgius. Berlin: Siemenroth '03. (XIII, 405) 8° M. 4.— [382.4(43)]
- 287 Ist eine Erhöhung der landwirtschaftlichen Schutzzölle nothwendig? 2. Aufl. M. Gladbach: Zentralstelle des Volksvereins f. das katholische Deutschland '02. (128) 50 Pf. (Soziale Tagesfragen, hrsg. vom Volkverein für das kathol. Deutschland, H. 25.) [337.5(43)]
- 288 Koroda, P.: A magyar posta és a közgazgatás. (La poste hongroise et l'administration.) Budapest: Országos központi községi nyomda részvénytársaság. ('03.) (VIII, 138) 8° [351.816]
- 289 Laffitte, L.: Le percement du Simplon, et la question des voies françaises d'accès. Paris: imp. Duruy '03. (32) 4° (Extr. du Bull. de la Mutuelle-Transports.) [385]
- 290 La Ruelle, J. de: Contrôle des chemins de fer et des tramways. Paris: Ve Dunot '03.(739) 8° 12 fr. [351.812(44)]
- 291 Laurent de Villedeuil, P. C.: Bibliographie des chemins de fer. Paris: Libr. générale '03. (240) 8° 15 fr. [385: 016]
- 292 Lecornu, J.: La navigation aérienne. Histoire documentaire et anecdotique. Paris: Nony & Cie. '03. (VII, 435) 4° [385.9]
- 293 Linke, F.: Moderne Luftschiffahrt. Berlin: Schall '03. (296) 8° M. 7.50. [385.9]
- 294 Movimento della navigazione nel 1901. Roma: stabilimento Calzone-Villa '02. (XXVI, 1192) 2° (Pubblicazione del Ministero delle finanze.) [387(45)]
- 295 Office national du commerce extérieur. Monographies industrielles et commerciales aux colonies et a l'étranger. Fasc. 3. Bosnie-Herzégovine, Russie, Roumanie, Grèce, Serbie, Monténégro, Italie, Monaco, Espagne, Portugal. Paris: 3 Rue Feydeau. '03. (373) 8° 3 fr. (Ministère du Commerce.) [38(08)]
- 296 Osel, H.: Die Handelsverträge in ihrem Zusammenhang mit dem Zolltarif und Zollverkehr. München: Lindauer ('03.) (III, 79) 8° 60 Pf. [382.4]
- 297 Parlamentarischen, die, Kämpfe um den Zolltarif. Berlin: Baensch ('03.) (VI, 163) 8° M. 1.— [382(43)]
- 298 Picard, A.: Commission permanente des valeurs de douane. Session de 1902. Rapport. Paris: Imp. nat. '02. (51) 8° (Ministère de Commerce.) [337(44)]
- 299 Renard, E.: La poste aux lettres dans le Gard sous la Révolution (1789—1795) Nîmes: imprim. coopérative la Laborieuse '02. (32) 8° [383.2(44)]
- 300 Rühning, G.: Geschichte der oldenburgischen Post. Denkschrift. Oldenburg: Stalling '02. (VII, 91) 8° M. 3.— [333: 9(435)]
- 301 Schack, B.: Kereskedelmi iskoláink multja és jövője. (L'état actuel et le passé de nos écoles commerciales.) Budapest: Lampel '03. (159) 8° 1 k. 50 f. (Magyar Kereskedők Könyvtára, 9.) [38(07)(439)]
- 302 Schmidt, R.: Deutsche Buchhändler, deutsche Buchdrucker. Beiträge zu einer Firmengeschichte des deutschen Buchgewerbes. Bd. 2: Ebbecke-Hartung. Berlin: Weber '03. (194—384) 8° M. 4.— [338.4: 655(43)]
- 303 Schmitz, O.: Die Bewegung des Waarenpreises in Deutschland von 1851—1902. Nebst zwei Ergänzungen: Bankdiscont, Goldproduktions- und Waarenpreisstand, der Weizenpreis von 400 v. Chr. bis 1900. Berlin: Siemenroth '03. (443) 8° M. 12.— [338.5(43)]

- Seidel, R.: Lebensmittelzölle und Sozialreform. 16. Aufl., ergänzt durch Vorwort: 304
 »Geschichte des Zollkampfes von 1890/91 und »Die Zollfrage im J. 1902/1903.«
 17—20. Tausend. Zürich: Buchh. des schweiz. Grütlivereins '03. (42) 8° 30 Pf.
 [337.5(494)]
- Sidó Z.: A vámügytan vezérfonala. (Guide douanier.) Budapest: Pollitzer és Fia 305
 biz. '03. (107) 8° K. 2.—. [337]
- Statistik der im Betriebe befindlichen Eisenbahnen Deutschlands, nach den An- 306
 gaben der Eisenbahnverwaltungen, bearb. im Reichs-Eisenbahnamt. Bd. 22. Rech-
 nungsj. 1901. Berlin: Mittler u. Sohn i. Komm. '03. (getr. pag.) 2° M. 10.—.
 [385: 31(43)]
- Statistik der in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Betriebe 307
 gestandenen Locomotiv-Eisenbahnen. 4 Bd. 1901. Bearb. im statist. Departement
 im k. k. Eisenbahnministerium. Wien: Hof- u. Staatsdruckerei '02. (XLVII, 875)
 K 12.—. [385: 31(436)]
- Statistique des chemins de fer français au 31 décembre 1900. Documents divers, 308
 1e partie: Intérêt général. (France, Algérie & Tunisie.) Melun: Imp. administ.
 '02. (406) 4° 8 fr. (Ministère des travaux publics.) [385: 31(44)]
- Statistique de la navigation intérieure. Relevé generale du tonnage des marchan- 309
 dises. 1901. Paris: Imp. Nat. '02. (365) 4° 8 fr. (Ministère des travaux publics.)
 [386: 31(44)]
- Szántó M. Köztárházak. (Magasins généraux.) Budapest: Franklin-társ. '03. (69) 310
 8° K 1.—. [381.5]
- Tableau général du commerce et de la navigation. Année 1901. 2e volume: Navi- 311
 gation. (Navigation internationale; cabotage français, et effectif de marine
 marchande.) Paris: Imp. Nat. '02. (456) 4°. (Direction générale des douanes.)
 [387: 31(44)]
- Teetzmann, W.: Export und Import in Theorie und Praxis. Einführung in die 312
 Technik des Export- und Importgeschäfts. Leipzig: Huberti ('03). (VIII, 122) 8°
 M. 2.75. (L. Huberti's moderne kaufmänn. Bibliothek.) [382]
- Thompson, H. G.: Canal system of England in growth and present condition 313
 with particular reference to cheap carriage of goods. London: Unwin '03. 16°
 2/—net. [386.15(42)]
- Törvényjavaslat az osztrák-magyar vámterület autonom vám-tarifájáról. (Proposition 314
 de loi sur le tarif douanier autonome du territoire douanier Austro-Hongrois.)
 Budapest: Toldi bizom. '03. (112) 4° 2.—. [337(436)]
- Umsturz, Der, im Reichstag. Eine Darstellung der Kämpfe um den Zolltarif nach 315
 dem amtlichen Stenogramm. M. Übersicht der wichtigsten Abstimmungen. Berlin:
 Buchhandl. »Vorwärts« '03. (32) 8° 20 Pf. [382(43)]
- Vanderlip F.: Amerika közzgazdasági inváziója Európába, ford. Goldberger L. 316
 (L'invasion économique de l'Amérique en Europe.) Budapest: Singer & Wolfner
 bizom. '03. (61) 8° K 1.20. (K. l. a M. Közzgazdaság-ból.) [382(73)]
- Vindry, P.: Colis postaux, Bandes de sureté. Rapport. Lyon: impr. Rey '02. 317
 (6) 8°. [383.1]
- Wiedenfeld, K.: Die nordeuropäischen Welthäfen London, Liverpool, Hamburg, 318
 Bremen, Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Havre in ihrer Verkehrs- und Han-
 delsbedeutung. Berlin: Mittler & Sohn '03. (XI, 376) 8° M. 12. (Veröff. d. In-
 stitutes f. Meereskunde, u. d. geogr. Instituts an d. Univ. Berlin, 3.) [387.1]
- Young, T. M.: Manchester and the Atlantic traffic. London: Sherratt & H. '03. 319
 (96) 4° 2/6 net. [387.1(42)]
- Zolger, J.: Das kommerzielle Bildungswesen in England. Wien: Hölder '03. 320
 (XVI, 215) 8° K 5.—. (Das kommerzielle Bildungswesen der europäischen und
 aussereuropäischen Staaten. T. 1.) [38(07)(42)]
- Zolltarifgesetz vom 25. XII. 1902, nebst zugehörigem Zolltarif, und e. alpha- 321
 betischen Verzeichnisse der im Zolltarif angeführten Waaren. Hrsg. im Reichs-
 schatzamt. Berlin: Decker '02. (244) 8° M. 1.80. [337(43)]
-
- Árkövy R.: A közép-európai csatornák hatása a mezőgazdasági és ipari érdekekre. 322
 (L'influence des canaux de l'Europe centrale sur les intérêts agraires et industriels.)
 MGS 1. [386.15]
- Bernstein, E.: Zur Bilanz des Kampfes gegen den neuen Zolltarif. SM 1. [332(43)] 323
- Cabiati, A. e L. Einaudi: Il sistema doganale e l'agricoltura. CS 2. [337.5] 324
- Chaumié, J.: Le commerce maritime austro-hongrois. La Nouvelle Revue, 15 déc. 325
 [387.5(436)]
- Cohn, G.: Über Reaktion im Verkehrswesen. JGV 1. [385.21] 326

- 327 Helyi érdekű vasutak, a, kérdése. Vita a Magyar Közgazdasági Társaságban. (La question de nos chemins de fer locaux. Discussion dans la Société hongroise d'économie politique.) **KS** 1. [385.3(439)]
- 328 Hoch, G.: Industrierwucher. **NZ** 16. [382(43)]
- 329 Krickl, R.: Der Zwischenverkehr der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder mit den Ländern der ungarischen Krone i. J. 1901. **StM** 11/12. [382 : 31(436)]
- 330 Magyar-osztrák monarchia, a, külkereskedelmi forgalma a 20. század elején. (Le commerce extérieur de l'Autriche-Hongrie au debut du 20-e siècle.) **KS** 2. [382 : 31(436)]
- 331 Meusch, H.: Ein Vergleich der etatsmässigen mit den wirklich erzielten Einnahmen aus den »vom Staate verwalteten Eisenbahnen« für die J. 1881/82 bis 1900. **JNS** 12. [385(08)(43)]
- 332 Picard, E.: La production et l'exportation des blés aux Etats-Unis. **REP** 12. [33 : 633(73)]
- 333 Puissances maritimes, les, en Extrême-Orient. Par Z. **ASP** 1. [337 : 327]
- 334 Raffalovich, A.: La revision du tarif douanier allemand. La Nouvelle Revue, 1. [382(43)]
- 335 Szabó J.: Helyi érdekű vasutaink jövője (L'avenir de nos chemins de fer locaux.) **KS** 1. [385.3(439)]
- 336 Weber, A.: Deutschland am Scheidewege. Eine Replik. **JGV** 1. [382(43)]
- 337 Weichs-Glon: Die Beschleunigung des Verladung und Beförderung des Frachtstückgutes auf den Eisenbahnen und die Regelung des Stückgutdienstes auf den k. k. österr. Staatsbahnen. **ZGS** 1. [385.2(436)]

9. Bank-, pénz-, hitel- és biztosításügy. Tőzsde.

- 338 Assecuranz-Jahrbuch. Hrs. von der Redaction der »Oesterreichischen Versicherungs-Zeitung« Jg. 24. Wien: Manz '03. (IV, 443) 8°. K 12.—. [368(04)]
- 339 Berényi P.: A tőzsde. 1. r. A tőzsdék története és szervezete. (La bourse: L'histoire et l'organisation des bourses.) Budapest: Lampel '03. (69) 8°. K 1.50. (Magyar kereskedők könyvtára, 7.) [332.6]
- 340 Clément, M.: Des variations du taux de l'escompte. Nîmes: Impr. cooperative la Laboriense '02. (240) 8°. [332.16]
- 341 Cziesler E.: A magyar befektetési értékek. (Les valeurs mobilières hongroises.) Budapest: Kilián utód. bizom. '03. (23) 8°. K 1.—. (K. l. a **KS**-ből.) [336.3(439)]
- 342 Eckstein, J.: Erkenntnisse des Schiedsgerichtes der Prager Produkten-Börse. H. 2. Prag: Neugebauer '03. (41–80) 8°. 70 h. [332.69(436)]
- 343 Entwicklung, die, der deutschen Aktienbanken 1890–1901. Hrsg. v. der Red. des Deutschen Oekonomisten. Berlin: Verlag des Deutsch. Oekonomist. '03. (14) 8°. 70 Pf. [332.1(09)(43)]
- 344 Extrait du rapport conc. le service de la Caisse d'Epargne postale des Pays-Bas en 1901. Amsterdam: '02. (16) 8°. [332.22(492)]
- 345 Eysseric, St. M.: La caisse d'épargne de Sisteron et son personnel. Sisteron: imp. Allemand '02. (101) 8°. [332.2(44)]
- 346 Frédéric, P.: Projet de création d'un établissement philanthropique de crédit destiné à favoriser les déplacements et à développer les villes d'eaux. Paris: Soc. d'imp. et d'édition '02. (23) 8°. [332.7]
- 347 Gesetz, das, vom 4. I. 1903, R.-G.-Bl. No 10, mit welchem einige abändernde und ergänzende Bestimmungen zu dem Gesetze v. 1. IV. 1895, R.-G.-Bl. No. 67, betr. die Organisirung der Börse, erlassen werden. Mit Erl. Wien: Szelinski '03 (55, A.-C.) 12°. K —.90. (Hamm K. Handausgabe österr. Gesetze.) [351.825.66]
- 348 Hamaude, L. et Burny, F.: Histoire, exposé des opérations et statistique des Caisses d'Epargnes en Belgique. Vol. 1–3. Loudain: Fonteyn '02. 3 vols. 8°. [332.2(493)]
- 349 Halász S.: Törvényjavaslat a chequeről. Előadói tervezet és indokolása. (Projet de loi sur le chèque.) Budapest: Grill '03. (113) 8°. [347.748(439)]
- 350 Layer, S.: Handbuch der Darlehenskassen-Vereine. 3 Aufl. Stuttgart: Kohlhammer '02. (X, 442) 8°. M 4.40. [334.2(43)]
- 351 Layer, S.: Der Aufsichtsrat der Darlehens-Vereine. Stuttgart: Kohlhammer '02. (112) 8°. M 1.—. [347.725(43)]
- 352 Maïdron, A.: La Mobilisation du crédit foncier. Thèse. Paris: Soc. d'impr. e d'éd. '02. (234) 8°. [332.72]
- 353 Neumann's Jahrbuch f. das Versicherungswesen im Deutschen Reiche. 1903. B. I. Lebens-, Renten-, Unfall- und Haftpflicht-Versicherung. Hrsg. von C. Neumann. Berlin: (Mittler & Sohn) ('03.) (XII, 740) 12°. M 10.—. [368(04)(43)]

- Neumann, J.: Die Versicherung mit Gewinnanteil bei den Lebensversicherungs-Gesellschaften des deutschen Reiches, nebst tabellarischen Übersichten zur Vergleichung des Vermögens und Geschäftsganges Ende 1901, sowie der Prämien für die wichtigsten Versicherungsformen. Berlin: Mittler & Sohn '03. (V, 231) 12°. M. 2.—. [368.3(43)] 354
- Recueil des lois, ordonnances, décrets, instructions et circulaires concernant les caisses d'épargne. 1819—1888. 2-e volume: Modèles. Pithiviers: impr. Laurant. '896. (318) 4°. 12 fr. [351.825.1(44)] 355
- Recueil des lois, ordonnances, décrets, instructions et circulaires concernant les caisses d'épargnes. Supplément 1888—1896 par E. Laurant. Pithiviers: impr. Gauthier '896. (318) 4°. 12 fr. [351.825.1(44)] 356
- Schiratti, G.: Il credito ed il risparmio nelle provincie Venete nel 1900. Treviso: tip. Longo ('02) (54, 537 tav. statist.) 2°. [332(45)] 357
- Somary, F.: Die Aktiengesellschaften in Oesterreich. (Mit 1 Anhang enthaltend die bestehenden Aktiengesellschaften, deren Aktienkapital, Maximal-, Minimal- und Durchschnittsdividenden.) Wien: Manz '02. (VI, 59) 8°. K 1'60 (aus STM). [332:31(436)] 358
- Spangenthal, S.: Die Geschichte der Berliner Börse. Berlin: Spangenthal '03 (151) 8°. M. 3.50. [332.61(09)(431)] 359
- Stoismann, J.: Die Organisation der Kreditgenossenschaften zur Selbsthilfe des Volkes in seiner Wirtschaft. Eggenburg (Wien, Huber & Lahme) '02. (15) 8°. K —'80. [334.2.] 360
- Stoismann, J.: Leben und leben lassen! Ein socialpolitisches Essay zur Begründung seiner Vorschläge betreffs der Organisation von Kreditgenossenschaften. Wien: Huber & Lahme in Komm. '02. (14) 8°. K —'80. [334.2] 361
- Verhandlungen des ersten allgemeinen deutschen Bankiertages. Frankfurt a/M. 1902. Frankfurt a/M.: (Mahlau & Waldschmidt) '02. (150) 4°. M. 3.—. [332.1(06)(43)] 362
- Veröffentlichung des deutschen Vereins für Versicherungs-Wissenschaft. Hrsg. v. A. Manes. H. 1.: Bericht über die am 12. XII. 1902 abgehaltene wissenschaftliche Mitgliederversammlung des deutschen Vereins für Versicherungs-Wissenschaft. Berlin: Mittler & Sohn '03. (119) 8°. M. 4.—. [368(06)(43)] 363
- Versicherungsunternehmungen, die, privaten in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern im J. 1900. Amtl. Publikationen des k. k. Ministeriums des Inneren. Wien: (Hof- u. Staatsdr.) '02. (III, 352) 4°. K 8.—. [368.9(436)] 364
- Weill, N. E.: Die Solidarität der Geldmärkte. Eine Studie über die Verschiedenheit der gleichzeitigen Diskontsätze verschiedener Länder. Frankfurt a/M.: Sauerländer & Co. '03. (X, 115) 8°. M. 2'40. [332.16] 365
-
- Czeisler E.: A magyar befektetési értékek (Les valeurs mobilières hongroises.) KS 1. [336.3(439)] 366
- Kümmel, H.: Die Aufgaben der Sparkassen in Deutschland als Lebensversicherungsinstitute für die unteren Volksklassen. JGV 1. [332.2:368.3] 367
- Landmann, J.: Die Notenbankfrage in der Schweiz. ZVS 1. [332.11(494)] 368
- Limousin, Ch. M.: Le problème de la monnaie. La question sociale et la question de la monnaie. REP 12. [332.4] 369
- Raffalovich, A.: Le marché financier en 1902. JE 1. [332(08)] 370
- Warschauer, O.: Die Reservefonds der deutschen Aktiengesellschaften. JNS 1. [332(01)] 371

10. Állami és önkormányzati pénzügy. Községi szocializmus. Szegényügy.

- Biermer, M.: Die Finanzen des Grossherzogthums Hessen. Eine staatswissenschaftliche Sylvesterbetrachtung. Giessen: Ricker '03. (70) 8°. M. 1.—. [336(434)] 372
- Bischoff, R.: Der Anspruch auf Armenversorgung. Eine verwaltungsrechtliche Studie. Graz: Leuscher & Lubensky '03. (78) 8°. M. 1'40. [351.84] 373
- Colli, C.: L'imposta progressiva. Milano: Stamp. editr. Lombarda di Mondaini. '02. (46) 12°. [336.2] 374
- Compte en matières et en deniers de l'exploitation du monopole des tabacs pour l'année 1901. Achat, fabrication et vente. Paris: Imp. nat. '02. (XXIII, 243) 4°. (Direction gén. des manufactures de l'État.) [351.711.9(44)] 375
- Doenicke, O.: Die Branntweinsteuer-Ausführungsbestimmungen. Nachtrag. Berlin: Eisenschmidt '02. (115) 8°. M. 1.—. [351.716.2(43)] 376

- 377 Du Velay, A. *Essay sur l'histoire financière de la Turquie depuis le règne du sultan Mahmoud II. jusqu'à nos jours.* Paris: Rousseau '02. (723) 8°. 20 fr. [336(09)(496)]
- 378 *Entscheidungen des k. k. Obersten Gerichtshofes in Staatssteuersachen.* Hrsg. von Heinsius und Karuth. Berlin: Heymann '03. (XXIX, 508) 8°. M. 7.—. [351.714(43)]
- 379 Esslen, J.: *Gemeindefinanzen in Bayern. Geschichte der Entwicklung der Gemeindebesteuerung im rechtsrheinischen Bayern. 1800—1869.* München: Lüneburg '03. (IV, 160) 8°. M. 4.—. [335.28(433)]
- 380 Fuisting, B.: *Die Einkommenbesteuerung der Zukunft in Anknüpfung an das preuss. Einkommensteuergesetz.* Berlin: Heymann '03. (VIII, 276) 8°. M. 6.—. [336.241]
- 381 Fuisting, B.: *Das preussische Einkommensteuergesetz vom 24. VI. 1891. nebst Ausführungsanweisung.* Erl. 2. Aufl. Bearb. von Strutz. Berlin: Heymann '03. (XV, 503) 12°. M. 2.40. (Taschengesetzsammlung.) [351.714.5(431)]
- 382 Gottlob, A.: *Die Servitien-Steuer im 13. Jh. Eine Studie zur Geschichte des päpstlichen Gebührenwesens.* Stuttgart: Enke '03. (X, 176) 8°. M. 5.—. (Kirchenrechtliche Abhngn. Hrsg. von U. Stutz. H. 2.) [336.2(09):26]
- 383 Klumker, Chr. J.: *Armenstatistik einiger deutscher Städte f. d. J. 1896/7. Nach Erhebung der Konferenz deutscher Städtestatistiker im Auftrage des Instituts f. Gemeinwohl in Frankfurt a/M.* Jena: Fischer '02. (L, 260, 41) 8°. M. 8.—. [351.84(43)]
- 384 Körbling, J.: *Handbuch der öffentlichen Armenpflege im Königreiche Bayern.* Neu bearb. 2. Aufl. München: Schuh & Co. '03. (XI, 496) 8°. M. 6.—. [351.84(433)]
- 385 Marsilli Libelli, M.: *Per l'imposta progressiva.* Firenze: Tip. Giuseppe '03. (80) 8°. [336.2]
- 386 *Mittheilungen aus der Verwaltung der direkten Steuern im preussischen Staate, Statistik der preuss. Einkommensteuer-Veranlagung f. d. J. 1902 und der Ergänzungssteuer-Veranlagung f. d. J. 1902/1904.* Bearb. vom kgl. statist. Bureau. Berlin: Verl. d. kgl. statist. Bureau '02. (III, XXIV, 296) 2°. M. 5.—. [336.24(431)]
- 387 Neymarck, A.: *Finances contemporaines. T. 1. 30 années financières. 1872—1901.* Paris: Guillaumin & Co. '02. (544) 8°. Fr. 7.50. [336(09)]
- 388 Nina, L.: *L'imposta di successione nella scienza, nella storia e nel diritto italiano.* Torino: Unione-Tip. editrice '03. (275) 8°. [336.272]
- 389 Nina, L.: *La riforma tributaria e l'esenzione delle quote minime.* 2a ed. Torino: Bocca fratelli '03. (272) 8°. [336.2(43)]
- 390 *Note sul dazio di consumo in Napoli.* Napoli: Tip. Giovannini & F. '02. (46) 4°. [336.282(45)]
- 391 Plebano, A.: *Storia della finanza italiana della costituzione del regno alla fine del secolo 190.* Vol. 30. 1888—89 al 1900—01. Torino: Roux & Viarengo '02. (590) 8°. [336(09)(45)]
- 392 *Régime fiscal des valeurs mobilières en Europe. T. 2.* Paris: Imp. nat. '02 (556) 8° (Ministère des finances.) [336.3]
- 393 Rye, W.: *First register book of the Parish of Old Buckingham, in Norfolk, 1560—1749.* (Norwich): Goose '03. 5/— . [351.84(42)]
- 394 Schaff, Königsberger Abgabenbuch. *Die Gemeindeabgaben-Ordnung der Stadt Königsberg i/Pr. 2te neu durchges. Aufl.* Königsberg: Hartung '03. (72) 8° 60 Pf. [352.12(431)]
- 395 Sticinsky, A. v.: *Gesetz, das, über Stempelsteuer. T. 3.: Alphabetisches Verzeichnis der Schriftstücke, Urkunden und Dokumente, welche der Stempelsteuer unterliegen oder von derselben befreit sind.* (Vom Finanzminister bestätigt am 9. VII. 1902). Anh.: *Die Novelle vom 3. VI. 1902., amtliche Erläuterungen über die Besteuerung der Handelsabmachungen, die Instruction für die Stempelsteuerrevisionen u. a.* Riga: Kummel '02. (III, 295) 8° M. 5.— [351.718(47)]
- 396 *Zusammenstellung der Gebäude-Steuer-Vorschriften. 4. verm. Aufl.* Wien: Hof- und Staat dr. '02. (LII, 635) 8° K 10.— (Handausg. des österr. Gesetze und Verordnungen. 98.) [351.714.1(431)]
- 397 Bachi, R.: *Un' inchiesta sulla municipalizzazione dei pubblici servizi in Italia.* RIS 1. [352:331(45)]
- 398 Blum, R.: *Die Abschreibungen und ihre Zulässigkeit als Einkommenabzüge nach dem preussischen und dem hessischen Einkommensteuergesetze.* ADR 1. [336.24(43)]
- 399 Cross, J. W.: *The financial future.* Nineteenth Century 1. [336(42)]
- 400 Ferneuil, Th.: *La situation financière en France. Ses causes et ses remèdes.* RPP 1. [336(08)(44)]

Hunter, S.: The relation between social settlements and charity organization.		401
JPE 1.	[361.8	
Lindemann, H.: Fortschritte der kommunalen Sozialpolitik. SM 1.	[352:331	402
Návay L.: A vármegye szociálpolitikai hivatása. BS 2.	[352:331	403
Plebano, A.: 40 anni della finanza italiana. RiS 1.	[336(45)	404
Reinhard, O.: Zur Frage der Errichtung eines obersten Rechnungshofes für das Kgr. Württemberg mit besonderer Berücksichtigung der bestehenden Einrichtungen im Kgr. Bayern und Sachsen. ZGS 1.	[336.299	405
Rivière, L.: Le contrôle de l'Etat et les établissements de bienfaisance privée. ReS 2.	[351.849	406
Südekum, A.: Reichsfinanzen und Finanzreform. NZ 16.	[336(43)	407
Thran, W.: Zum künftigen Gesetz »über die Verwaltung der Einnahmen und Ausgaben des Deutschen Reichs« ADR 1.	[351.71(43)	408
Totomiantz, V.: Municipalisation des entreprises industrielles en Irlande. REP 12.	[352(41)	409
Van de Welde, E.: La suppression des communaux. RSO 1.	[336.281	410
Wälchli, G.: Einkommen und Vermögenssteuer in ihrem gegenseitigen Wertverhältnis. SB 23/24.	[336.24	411
Wekerle S.: Az egyházi adók rendezéséről. (La régularisation des impôts ecclésiastiques) Jogállam 1.	[351.719	412

11. Statisztika.

Inama-Sternegg, Th. v.: August Meitzen. ZVS 1.	[311:92	413
---	---------	-----

Ausztria (436).

Oesterreichische Statistik. Hrsg. von der k. k. statist. Centralcommission. Bd. 61, H. 1—3, Bd. 67, H. 1. Wien: Hof- u. Staatsdr. 4 ^o . 61. Statistik der Rechtspflege f. d. J. 1898. 1. Die Ergebnisse der Civilrechtspflege mit Einschluss des Exekutions- und Konkursverfahrens. '02. (II, XLVIII, 179). 7 K. — 2. Statist. Nachweisungen üb. das civilgerichtliche Depositenwesen, die kumulativen Waisenkassen und über den Geschäftsverkehr der Grundbuchsämter. '02. (II, XXXIII, 114) K. 4.— — 3. Die Ergebnisse der Strafrechtspflege. '02. (II, XLVI, 161) K. 6.— — 67. 1. Bewegung der Bevölkerung im J. 1900. '02. (II, LXXXI, 269) K. 10.—	[31(436)	414
Statistische Daten über die Stadt Wien f. d. J. 1900. Wien: Braumüller i. Komm. '02. (VIII, 40) 16 ^o 40 Pf.	[31(436.2)	415
Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien für das Jahr 1900. Jg. 18. Wien: Braumüller i. Komm. '02. (XII, 915) 8 ^o K. 10.—	[31(436.2)	416
Statistische Mitteilungen über Steiermark. Hrsg. vom statist. Landesamte des Hzgth. Steiermark. H. 11: Beiträge zur Statistik des Gemeindehaushaltes. 1: Die Bauten von Volks- und Bürgerschulgebäuden in Steiermark seit Erlassung des Reichsvolksschulgesetzes bis Ende 1900. Graz: Leuschner & Lubensky i. Komm. '03. (VII, 34) 8 ^o K. 1.—	[31(436.5)	417

Belgium (493).

Annuaire statistique de la Belgique. 32e année, 1901. Bruxelles: imp. Stevens '02. (LXIV, 425) 8 ^o . (Publ. du Minist. de l'intérieur.)	[31(493)	418
Statistique de la Belgique. Tableau général du commerce avec les pays étrangers pendant 1901. Bruxelles: imp. Mertens '02. (XLV, 566) 2 ^o . (Publ. du Minist. des finances.)	[31(493):382	419

Franciaország (44).

Annuaire statistique et commercial de Tours et du département d'Indre-et-Loire pour 1903. Tours: Deslis frères '03. (1436) 8 ^o 2 fr. 50.	[31(44)	420
Annuaire statistique, administratif, industriel et commercial des Landes pour 1903. Par F. Canton. Mont-de-Marsan: impr. Dupeyron '03. (317) 16 ^o 2 fr.	[31(44)	421
Annuaire statistique, historique et administratif du département du Morbihan pour 1903. 50e année. Vannes: imp. Galles '03. (260) 18 ^o 1 fr. 25.	[31(44)	422
Annuaire statistique du département du Nord. Rédigé par M. H. Lecocq. Lille: imp. Danel '03. (480) 8 ^o .	[31(44)	423

1/2

Magyarország (439).

- 424 Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam 9. 1901. Szerk. és kiadja a kir. központi statisztikai hivatal. (Annuaire statistique de la Hongrie. 9. 1901.) Budapest: Kilián biz. '02. (XV, 442) 4° K 5.— [31(439)]

Német birodalom (43).

- 425 Volks-Statistik 1–5. Wien: Freytag & Berndt 4°. 1. Leben und Sterben im Deutschen Reiche '03. (8 Taf.) 50 Pf. — 2. Was das Deutsche Reich einnimmt und braucht ('03.) (6 Taf. 2) 50 Pf. — 3. Flügelrad und Dampfschraube im Deutschen Reiche '03. (9 Taf. 2) 50 Pf. — 4. Culturgeographischer Atlas des Deutschen Reichs ('03.) (10 Taf. 2). — 5. Des deutschen Bodens und des deutschen Volkes Arbeit. ('02.) (9 Taf. 2.) [31(43)]
- 426 Beiträge zur Statistik des Königreichs Bayern, hrsg. vom k. statist. Bureau. H. 63: Gemeinde-Verzeichnis für das Königr. Bayern, bearb. auf Grund der Volkszählung vom 1. XII. 1900. Nachträge. München: Lindauer i. Komm. ('03.) (2, 1, 1, 2) 8° 20 Pf. [31(433)]
- 427 Breslauer Statistik. Hrsg. vom statist. Amt der Stadt Breslau. Bd. 19, H. 3: Der Grundbesitzwechsel, die Boden- und Häuserpreise in Breslau während der letzten Jahrzehnte. Breslau: Morgenstern '02. (VIII, 140) 8° M. 2.— [31(431)]
- 428 Charlottenburger Statistik. Hrsg. vom statistischen Amte der Stadt. H. 12 und 13. Charlottenburg: Ulrich & Co. in Komm. H. 12: Stand und Bewegung der Bevölkerung bis zum J. 1901 (Zu- und Fortzüge, Eheschliessungen, Geburten, Sterbefälle), die Neubauten, der Bodenwert, der Grundbesitzwechsel und die leerstehenden Wohnungen bis z. J. 1901. '02. (III, 74) 8° M. 1.25. H. 13: Ergebnisse der Grundstücks-Aufnahme vom 27. X. 1900 und der Wohnungsaufnahme vom 1. XIII. 1900 in der Stadt Charlottenburg, sowie in den Nachbargemeinden Wilmersdorf, Friedenau, Schmazgendorf, Grünewald. '02. (V, 48) 8° M. 1.— [31(431)]
- 429 Mitteilungen des statistischen Amtes der Stadt München. Bd. 17. T. 3.: Die Volks- und Wohnungszählung vom 1. XII. 1900 in München. 1. Die Anwesen- und Gebäudezählung vom 1. XII. 1900 in München. — 2. Die Haushaltzählung vom 1. XII. 1900 in München. Anhang: Der Bestand an Vieh und Obstbäumen am 1. XII. 1900 in München. München: Lindauer '02. (54) 4° M. 1.— [31(433)]
- 430 Preussische Statistik. (Amtliches Quellenwerk.) Hrsg. in zwanglosen Heften vom kgl. statist. Bureau in Berlin. H. 178: Die Geburten, Eheschliessungen und Sterbefälle im Preussischen Staate während d. J. 1901. Berlin: Verl. des k. statist. Bureaux. '03. (XXII, 612) 4° M. 16.— [31(431)]

Svájc (494).

- 431 Schweizerische Statistik. Hrsg. vom Statistischen Bureau des eidg. Departement des Innern. Lfg. 135: Die Bewegung der Bevölkerung in der Schweiz im J. 1901. Bern: Francke i. Komm. '02. (32) 4° M. 2.— [31(494)]
- 432 Schweizerische Statistik. Lfg. 136: Statistisches Jahrbuch der Schweiz. Hrsg. vom statist. Bureau des eidg. Departement des Innern. — Annuaire statistique de la Suisse. Jg. 11. Bern: Francke i. Komm. '02. (III, 341) 8° M. 6.— [31(494)]

Szabó Ervin.

Adatok a munkahiányról.

Több, mint négy esztendeje tart már a keserves panasz nálunk a nagy gazdasági válság miatt, a minek zsibbasztó hatását közgazdaságunk legfejletlenebb palántája érzi meg leginkább, az ipar, s a minek szomorú eredményeképpen tétlenül, dolog nélkül kénytelen heverni ezer meg ezer munkás kéz.

Ennek a négy esztendőnek mindegyikében bizva reméltük a javulást — a következő évre; s hogy aztán az csalódást hozott, meghosszabbítottuk reményeink lejárataát megint egy évvel. Történt is elég szükségbeli intézkedés, kivált az állam részéről, hogy az ipar válságos helyzetéből kiszabaduljon, s a munkanélküliség csökkenthető legyen. Közmunkákat rendeltek el, építkezéseket, beruházásokat, egyébként talán hosszabb ideig is elhalasztható, de most az ipari válság miatt hirtelen sürgőssé vált létesítményeket. Ezen kívül intézményszerű ujitásokat is hoztak be, megalkotván a budapesti — eddig egyetlen — állami munkaközvetítő intézetet, a melyet hír szerint a közel jövőben követni fognak a többiek, minden kereskedelmi és iparkamara székhelyén.

Magát a munkanélküliséget egy-két társadalmi intézmény igyekszik csökkenteni a foglalkoztató műhelyekkel; a munkátlanság nyomán kifejlődő szegénységnek és nyomornak pedig társadalmunk eddig nálunk egészen szokatlan, s már kitartása és intenzivitása révén is dicsérendő módon siet segítségére egyebek között az ingyen-kenyér és ingyen-tej, legujabban pedig az ingyen szén intézményével.

A sok buzgólkodás mégis erőtlennek látszik; legalább is nem siet nyomába a jó eredmény. 1901-ben — a legutolsó évben, a melynek mérlege már elkészült ¹⁾ — jóformán minden adatunk a helyzetnek változatlan válságosságáról szól. Ipari termelésünk gyöngeségét, stagnálását, sőt néhol határozott visszafejlődését a külföldről beözönlő árucikkek növekvő behozatala bizonyítja; s nem kiáltó bizonyosága-e a munkanélküliségnek az, hogy kivándorlásunk mindig ijesztőbb arányokban terjed?

Nagy baj, hogy az orvosláshoz való jóakaratuskat nem támogatja a helyzetnek alapos ismerete. Iparunk 1898. évi állapotáról terjedelmes és értékes monografiákat készítettett a kereskedelmi kormány, hanem, hogy azóta hol és mennyiben volt hanyatlás, azt számszerű-

¹⁾ *A m. kir. kormány 1901. évi működése és az ország közállapotai.* Budapest, 1902.

leg kimutatni nem tudjuk. Csak érezzük, hogy az 1898-iki adatok — oly időből származván, a mikor még a gazdasági válság nem is volt annyira érezhető — nem vezetnek el a válságos nyomok fölismeréséhez.

A munkanélküliség arányairól a népszámlálás ígér egy ily keresztmetszeti képet. Adatai ugyan a legválságosabb időkből valók lesznek (eddig ugyanis még nem publikáltattak), de szintén nem eléggé alkalmasak arra, hogy a munkanélküliség egész terjedelméről és természetéről tájékoztassanak. Nemcsak azért nem, mert egy fix időpontra vonatkoznak, 1900. december 31-re, holott a válságnak időbeli terjedelméről és hullámvásáról is tudnunk kellene; hanem azért sem, mert a munkanélküliség megmérése szempontjából ez a fix időpont sem egészen szerencsés: a tél közepére eső évforduló, a mikor sok iparág szünetel s ezek munkásai a dolog természete szerint ilyenkor legnagyobb részt alkalmazás nélkül vannak. Népszámlálásunk gondos előkészítése ugyan igyekezett kiküszöbölni ezt a zavaró momentumot, s a számlálólap egyik kérdése a helynélkül való segédektől munkanélküliségük okát is megtudakolta; még nem tudjuk, vajon az ellenőrizhetetlen válaszok elég valószínű s elég tanulságos eredményeket adnak-e?

Az alábbiakban más alapon kíséreljük meg megrajzolni a munkanélküliségnek ezekben a válságos esztendőekben mutatkozó arányait, s nyomon követni annak hullámvásait. Ez az alap a betegsegélyző pénztárak statisztikája, melynek legújabb eredményeit a statisztikai hivatal nemrég bocsátotta közre.¹⁾

Négy esztendő eredményeit állítom szembe: az 1898. évet, a melyben a gazdasági pangás még egyáltalában nem öltött aggasztó mérvet, azután az 1899., 1900. és 1901. éveket, a melyek mindegyike szomorú egyformasággal versenyezhet a sovány esztendő elnevezésért.

Nincs minden hiba és ingatagság nélkül ez a számítási alap sem.

A mai munkátlanok jelentékeny része korábban is olyan mozgó, hullámvzó tömeg volt, a mely hol itt, hol ott végezve tanulatlan, napszámos munkát, betegsegélyzőpénztári kötelékbe nem igen tartozott, s így később munka nélkül maradásuk sem jelentett tagbéli deficitet a pénztárak részére. A betegsegélyző pénztárak taghullámvzásának vizsgálata tehát nem tud beszámolni a munka nélkül maradtak egy, esetleg igen számottevő contingenséről. A tanult munkások azonban már mind kötelezett pénztári tagok is, s így az ő kereseti alkalmaik hullámvzása már csakugyan visszatükröződik a pénztárak aagforgalmában. Itt azonban a várható tanulságok jórészt elnyeli ta kerületi betegsegélyző pénztári szervezet, a mely mindenféle iparág alkalmazottjait magában foglalja.²⁾

¹⁾ I. m. 250* és 147 l.

²⁾ Nagyobb betegsegélyző pénztáraink újabban mind több gonddal és ügyszereettel készítik évi jelentéseiket, s különösen a betegség statisztikának sok olyan érdekes adatát halmozzák fel, a melyeket a munkás-egészségügy érdekében rendkívüli haszonnal lehetne értékesíteni, ha gondolnának egyúttal arra is, hogy az összehasonlításra alapot nyújtsanak, és ne csak a betegek, hanem az összes tagok számát is kimutassák mesterségenként, illetőleg iparágankint. Különbben nemcsak a munkás-egészségügyi érdekek, hanem egyéb okok miatt is kívánatos és nagyon tanulságos volna a tagoknak iparágankint való kimutatása. Ha a budapesti kerületi és az általános munkáspénztár például rendszeresen készítenének ilyen kimutatókat, az Budapest ipari és munkáséletének történetéhez minden egyéb adatnál

Ezen kétségtelen hiányok mellett is azonban, azt hiszem, leginkább a betegsegélyző pénztárak adataiból várhatunk tájékoztatást a munkanélküliség állásáról. Többet nyújthat ez, mint például a munka közvetítés révén szerzett adatok. A budapesti munkaközvetítő intézet létrehozását éppen a válságos gazdasági helyzet s a szemmel látható munkahiány segítette elő; maga az intézet akkor alakult (1900. márcziusában), a mikor a válság már régen megvolt. Különben is, a mint külföldön is a munkakeresletnek és kínálatnak csak csekély hányada fordul a hatósági közvetítő intézethez, s szivesebben keresi fel a magán, vagy egyleti közvetítőket, azonképpen, úgy látszik, nálunk is az állami munkaközvetítő intézetnek különben elég nagy forgalmában a munkakeresletnek és kínálatnak csak egy kis töredéke tükröződik vissza. A magán közvetítőkhöz, azután az ipartestületekhez és társulatokhoz, segéd- és munkás-szakegyletekhez stb. forduló kínálat arányairól pedig nincs tudomásunk.

A betegsegélyző pénztárak taghullámzásából már a végösszegek összehasonlításánál is nyerünk bizonyos kiindulási pontokat a munkanélküliség arányairól és fokozódó vagy csökkenő irányáról.

A fentebb említett négy évben a taglétszám a pénztárak különböző fajainál a következőleg alakult:¹⁾

Év	A kerületi	Az ipar- testületi	A gyári	A magán- egyesületi	Az összes
		betegsegélyző	pénztárak	évvégi taglétszáma	
1893.	273.215	74.112	180.254	89.715	617.296
1899.	259.343	71.178	179.001	81.517	591.039
1900.	266.597	74.247	173.488	79.256	593.588
1901.	275.622	75.481	171.990	74.876	597.969

Körülbelül 26.000 főnyi tehát a különbség az 1898. és 1899. évi taglétszám között; ennyi volna az a munkaerő-fölösleg az egész országban, a mely az 1899. év folyamán nem tudott elhelyezkedni. Több, mint négy százaléka a betegsegélyző pénztárakhoz tartozó ipari munkások hatszázezer körül ingadozó számának. 1900-ra már javult valamivel a helyzet, a következő évben még jobban; még azonban mindig alatta marad az 1898 iki létszámnak, közel húszezerrel.

Országos összegben is láthatni, hogy a kerületi pénztárak munkáscontingense szenvedett legtöbbet a munkanélküliség első esztendejében; csupán e pénztáraknál közel tizennégyezer főnyi a keresettel bíró munkások fogyatéka. Azóta ez a veszteség évről-évre elég gyors progressiókban tünedezett, sőt ma már a kerületi betegsegélyző pénztárak kötelékébe jó kétezerrel több munkás tartozik, mint a válság előtt 1898-ban; nem szabad azonban elfelednünk, hogy éppen a legutolsó évben is 17 más, életképtelen pénztár szűnt meg vagy oszlattatott fel s ezeknek a tagjai mind a legközelebbi kerületi pénztárhoz utaltattak át; a növekedés egy része tehát csupán egyszerű átcsatolás, nem pedig a munkahiány csökkenésével a keresethez jutott munkások szaporodása.

becesebb és tartalmasabb anyagot nyújtana. A míg hivatalos statisztikánk kénytelen kihasználatlanul hagyni a pénztáraknál felgyűlő nagy munkásstatisztikai anyagot, addig e részben érdeklődésünk tisztán az ily jól szerkesztett jelentésekre van utalva.

¹⁾ Az alábbi adatok mind csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra vonatkoznak, Horvát-Szlavonországot nélkül.

Az ipartestületi pénztáraknál a munkanélküliség első évében valami háromezer főnyi a taglétszám deficizitje; ezt a veszteséget azonban már a következő esztendő helyrehozza s 1901-ben ismét újabb növekvés mutatkozik. A gyári és magánegyesületi pénztárak viszont 1898 óta évről-évre kevesebb tagot számlálhatnak.

Mindjárt nagyobb világosságot ad azonban, ha adatainkat tovább részletezzük. A betegsegélyző pénztáraknak fönt közölt összes taglétszámából 1898-ban 278.345 tartozott a budapesti pénztárakhoz és 338.855 a vidékiekhez. 1899-ben pedig Budapesten 248.668 munkás állott a betegsegélyző pénztárak kötelékében, míg a vidéken 342.371.

1899-ben tehát munkahiányról jóformán csak Budapesten beszélhetünk, itt azonban nem is huszonhatezer, hanem kereken harmincezer ember maradt munka nélkül, a budapesti munkásoknak mintegy 11 százaléka. Négyezer munkás vidéken keresett és kapott elhelyezést; a többinek munka nélkül kellett maradnia.

Maga a budapesti kerületi betegsegélyző pénztár tizezernél több tagot veszített, az általános munkás-pénztár tizenötezernél is többet.

De általános a veszteség a többi budapesti pénztáraknál is mindenütt. Az ipartestületi pénztárak taglétszáma negyedfélezerrel apadt; a gyáriaké másfélezerrel. Ha azonban a gyári pénztárak közül leszámítjuk a három budapesti dohánygyárét, továbbá a vasuti és hajózási vállalatok pénztárait (köztük a magyar királyi államvasutaknak 90.000 tagot számláló hatalmas pénztárát), mint a melyek a gazdasági válságtól mégis függetlenebb s inkább terjeszkedő üzemeket képviselnek, akkor a többi gyári pénztárak taglétszámának a csökkenése a kétezeret is meghaladja.

A kerületi pénztárak a vidéken is veszítettek taglétszámukból; az ipartestületek azonban nyertek, ugyszintén a magánegyesületi pénztárak is.

S ez a jelenség elvezet a munkanélküliség történetének egy fontos phasisához, a mely a későbbi években is éreztette még hatását: a budapesti gyárakból kiszorult munkástömeg, úgy látszik, növekvő mértékben keresett menedéket részben a budapesti, részben a vidéki kisiparnál. És átmenetileg talált is: 1898-ról 1899-re a kisiparosoknak száma nagy emelkedést mutat.

Nemcsak a pénztárak taglétszámából ismerhetjük ezt föl; a 301 vidéki ipartestület közül csak 90-nek van külön betegsegélyző pénztára, a többinek tagjai más pénztárakhoz, főleg kerületiekhez, részben magánegyesületiekhez iratkoznak be. De erre vallanak maguknak az ipartestületeknek adatai, a melyek ugyan szintén nem ölelik fel az egész kisiparosságot, sőt még a képesítéshez kötött kézműipart sem teljesen, mert az ipartestület megalakításának jogával sok helyütt ugyancsak nem sietnek élni kisiparosaink; — de mindenesetre jelentékenyen nagyobb kört ölel fel maga az ipartestületi intézmény, mint az ipartestületi betegsegélyző pénztári szervezet.

Ipartestületek most is évről-évre nagyobb számmal alakulnak s ezek tagjaikat természetesen olyanok köréből toborozzák, a kik még eddig egyáltalán nem éltek testületi kötelékben. Hibás volna tehát vizsgálódásainknál az összes ipartestületek taglétszámát venni alapul; az új testületek keletkezése révén mutatkozó növekvés ugyanis nem jelenti még az iparosság számbeli növekvését, sem a munkaalkalmak örvendetes gyarapodását, hanem egyszerűen csak az ipartestületi

intézmény fejlődését, azt tudniillik, hogy olyan iparosok, a kik azelőtt ily közös szervezet nélkül éltek, újabban testületté tömörültek.

A fejlődésnek biztos képét tehát csak akkor nyerjük, ha az új keletkezésű ipartestületek taglétszámát az országos összegből mindenütt levonjuk, s csak azokat a testületeket kísérvük figyelemmel, a melyek 1898-ban már fennálltak s azóta is folyton működnek.

Ezzel a helyesbitéssel a vidéki ipartestületek taghullámzását az utolsó négy évben a következő számokba foglalhatjuk össze:

Év	Mesterek	Segédek	Tanonczok	Összes létszám
1898	85.831	62.878	49.189	197.893
1899	87.115	62.880	48.187	198.182
1900	87.356	63.055	46.285	196.696
1901	89.229	65.773	44.790	199.792

Budapesten 1898 óta nem történt változás az ipartestületek számában, itt tehát az összes számokat adhatjuk az alábbiakban, minden igazítás nélkül:

Év	Mesterek	Segédek	Tanonczok	Összes létszám
1893	11.250	48.254	12.549	72.053
1899	11.489	51.420	12.696	75.605
1900	11.594	45.591	12.655	69.840
1901	12.033	43.130	12.123	67.376

Az első válságos esztendő tehát úgy Budapesten, mint a vidéken az ipartestületeknek, vagyis a kisiparnak látszólagos megerősödését hozta magával. Budapesten a segédek számának gyarapodása szembe-tűnő; a nagyipari vállalatokból kiszorult tanult munkások jó része tehát még itt helyben a kisipar szárnyai alá menekült. Annál nagyobb a reactio a következő évben, a mikor egyszerre haterrel kevesebb segédet találunk a budapesti kisipari műhelyekben. 1901-re ismét mutatkozik harmadfél ezer főnyi csökkenés: úgy látszik, a budapesti kisipar nemcsak az 1899-iki túlterhelést nem bírta el, hanem még az azt megelőző személyzeti létszám is túlságosan nagy volt neki a piac pangásához képest. A segédek számának nagy csökkenésével szemben évről-évre, leginkább 1900-ról 1901-re, emelkedik valamivel a budapesti önálló kisiparosok száma. Ugy látszik, a munkához nem jutott segédek egy kis része végső kísérletképen önállósította magát s így próbálkozott megfelelő existenciát teremteni. Mindenesetre aggasztó tünet, mikor az ipari pangás legválságosabb idejében, a nagy gyárak s a kisipari műhelyek szinte általános üzemreductiójával egyidejűleg az önálló iparosok száma növekszik s ez az aggasztó tünet, mint alább látni fogjuk, a vidéken sem ismeretlen. A tanonczok számának mozgalmá Budapesten nem vetett nagyobb hullámokat; 1899-re némi emelkedés mutatkozik, 1900-ra alig számbavehető csökkenés, 1901-re már valamivel nagyobb fogyaték.

Élesebbek a változások a vidéki kisiparban. A segédek száma azóta nő erősebben, a mióta Budapesten a kisipari műhelyek kénytelenek voltak útnak bocsátani segédeiket: csak 1900-ról 1901-re is majdnem háromezerrel több segéd van a vidéki kisipari műhelyekben. És nőttön nő az önállósításra vágyó segédek száma is: 1901-ben három és félezerrel több kisipari műhely volt vidéken, mint a válság előtt 1898-ban. (Ismételjük, hogy csak azt a vidéket véve számba,

a hol 1898-ban is megvolt már az ipartestület; az 1898. óta alakult testületek kebelébe még körülbelül négyezer önálló iparos tartozik).

Félő, hogy kisiparosságunk helyzetére ez a túltengés igen káros hatású lesz; fölszaporodik az életképtelen, tengődő műhelyek száma, a mélyeknek föllendítésére éppen a mostani pangás a legalkalmatlanabb időszak. Hogy a sok új önnálló kisipari műhely nem képezi nyereségét az iparosságnak, s nem a kisipar anyagi erősbödésének a nyilvánulása, az abból a látszólag jelentéktelen adatból is kitűnik, hogy a hazai ipartestületeknek behajthatlanul maradt tagdíjhátraléka 1900-ról 1901-re 157.420 koronáról 218.460 koronára növekedett.

Rohamos gyorsasággal fogy a vidéki ipartestületeknél a tanoncok száma. 1898. évi 49.189 tanoncczal szemben 1901-ben már csak 44.790 tanoncot számlálhattunk össze. Első pillanatra alig magyarázható meg ez a jelenség; hiszen kisiparosaink ellen eddig éppen az volt a panasz, hogy tanult és képzett munkaerő helyett aránytalanul sok tanoncot alkalmaznak, mert a tanoncz-munkaerő sokkal olcsóbb, s azonkívül sokkal jobban kihasználható, még házi munkára is, mint a nagyobb igényű segéd. S ha az ipari pangás idejében mégis éppen a segédek számának nagy szaporodása mellett a tanoncok számának gyors fogyását látjuk, ennek a magyarázatát aligha kereshetjük egyébben, mint abban, hogy a segédekben való túlságos kínálat annyira lenyomta a munkabereket, hogy most az igényeiben már szerényebb, de azért teljes és egész munkaerőnek használható segéd alkalmazása előnyösebb, mint a tanonczé, a kinek díjazását az eddigi minimumon alul szállítani már jóformán lehetetlen és a kinek munkája mégis csak kevesebb és értéktelenebb, mint a segédé.

A tanoncztartás nagy hanyatlását az iparos tanoncziskolák adataiból is látjuk: a míg az 1899/1900. tanévben tanoncziskoláinkat 78.440 tanoncz látogatta, addig az 1900/1901. évben már csak 75.674 fiú járt tanoncziskolába.

Az ipari munkaerő nagy fölöslege tehát némileg abban nyer ellensúlyozást, hogy a munkás-létszám alulról, az új nemzedékből kevésbé gyarapodik. Kérdés ismét, nem kedvezőtlen jelenség-e ez, ha a tanonczképzés éveken át ennyire stagnál s a jövő iparos-nemzedékben ilyen ugrásszerű fogyatéknak mutatkozik?

Általában az arányoknak ez a hirtelen és kusza eltolódása, a mesterek és segédek számának gyors növekvése, a tanonczokénak indokolatlan esése nagyon szemlélhetővé teszi, hogy a munkanélküliség mennyire megbolygatta a kisipar kereteit és természetes elhelyezkedési rendjét, s ráutal a nyilvánvalóan egészségtelen állapotokra, a melyek még további bajok csiráit is magukban hordják.

Ha a gazdasági helyzet ugyanis rövidesen érezhető javulást nem mutat, s ha legalább a nagyipar tömeges közszállítások, nagyobb arányú közmunkák révén nem jut abba a helyzetbe, hogy korábbi munkáslétszámát — a melynek egy részét a válság idejére, bár saját érdekeinek veszélyeztetésével, a kisipar vendégszeretőleg magához fogadta — ismét foglalkoztatni tudja, akkor a krízis egész súlyával rá fog nehezedni a kisiparra, a fölös számban alkalmazott segédek megint munka nélkül maradnak s a kelleténél több új műhelyt sorra mind be kell majd csukni.

Alighanem azon fog megfordulni a válság kedvező vagy ked-

vezőtlen kimenetele, hogy a gyáripár megfelelő levezető csatornájaúl fog-e bizonyulni a kisiparban mutatkozó túltengésnek.¹⁾

Nagyon tanulságos, s a kérdés teljes megvilágításához szükséges is volna a fönti számokat még tovább részletezni, s iparágankint vizsgálni, hol és mennyire rosszabbodott a helyzet, s hol nem hagyott a válság érezhető nyomokat maga után? Egyes iparágaknál megtehetjük a kísérletet erre a további részletezésre; de legtöbb helyütt még tapogatóznunk sem lehet.

Az ipartestületi intézmény tudvalevőleg csak Budapesten van szakmák szerint szervezve, bár itt is vannak vegyes ipartestületek is; a vidéki iparosság — elég czélszerűtlenül és fejlődésük nagy akadályául²⁾ — általános ipartestületekbe van tömörítve. A kerületi betegsegélyző pénztárak — mint föntebb is említettük — tagjaikat szintén minden iparágból toborozzák, s taghullámszásukból nem tűnik ki egy vagy más iparágak kedvező vagy kedvezőtlen helyzete. A magánegyesületi pénztárak jó része szintén ily általános jellegű, sőt még a gyári és vállalati pénztárak között is akad egy-kettő, a mely néhány különböző iparágat üzö gyár munkásait foglalván magába, ezzel az általánosítással a tanulságok egy részétől megfoszt bennünket.

Meg kell tehát elégednünk néhány oly ipartestületi és több gyári pénztár adatainak összefoglalásával, a melyek kifejezetten egy bizonyos iparág munkásainak biztosításával foglalkoznak. Mellőzzük azokat az iparágakat, a melyeket csak egy-két kisebb pénztár képvisel s a melyeknél így az ismert mennyiség az országban ugyanazon iparágat üzök nagy számával szemben olyan elenyésző csekély töredéket alkot, hogy ennek a — gyakran egészen esetleges — hullámszásából jóhiszeműen nem következtethetünk az összesség állapotára.

E kiválasztás után vizsgálódásunkra már csak a következő adatok maradnak.

	Betegsegélyző pénztári tagok száma az			
	1898.	1899. év végén	1900.	1901.
Budapesti gyári pénztárak a közlekedési és dohánygyári pénztárak nélkül	22.185	20.152	19.082	15.991
Magyar államvasutak betegsegélyző pénztára	91.507	92.368	89.212	89.152
Egyéb budapesti közlekedési pénztárak . .	10.959	10.679	12.160	12.446
Budapesti dohánygyári pénztárak	3.169	3.077	3.129	3.031
» vas- és gépgyári pénztárak	12.748	13.316	11.067	9.359
» téglagyári pénztárak	1.609	629	1.185	947
» építőmesterek stb. pénztára	5.468	3.048	2.844	5.109
» kereskedelmi pénztárak	8.049	8.707	9.124	9.709
Vidéki gyári pénztárak a dohánygyári és czukorgyári pénztárak nélkül	29.454	28.087	28.847	28.907
Vidéki dohánygyári pénztárak	12.305	15.559	14.031	14.379
» czukorgyári »	7.675	9.079	8.027	8.034
» faipari »	6.175	4.560	4.736	5.965
» téglá- és agyagipari pénztárak	2.083	1.204	1.362	961
» vas- és gépgyári »	586	1.103	1.177	1.281
» textilipari »	1.323	1.334	1.396	1.625
» papiripari »	1.451	1.552	1.693	1.723
» kereskedelmi »	6.006	6.027	6.505	6.503

¹⁾ *Szterényi* József a kisipar jövőjéről az Orsz. Iparegyesületben tartott felolvasásában éppen a gyáripár előmozdításával kíván a kisipar bajain segíteni.

²⁾ L. a *Közgazdasági Szemle* 1901. évi márcziusi füzetében *Az ipartestületekről* szóló értekezésemet. A szakmák szerint való csoportosulás mellett foglalt állást Gerster Miklós is, *A mesterinasok védelme* című cikkében. (*Közg. Szemle* 1903. márcz. füzet.)

Szembetűnő mindenekelőtt, hogy a budapesti gyári és vállalati pénztáraknál — ha kiküszöböljük az ipari válság által kevésbé érintett közlekedési vállalatok és dohánygyárak adatait — mily folytonos és következetes a taglétszámnak hanyatlása. 22 ezerről 20, majd 18, végül nem egész 16 ezerre szállt le a gyári pénztárak munkáslétszáma.

Vidéki gyárainknál nem oly erős a csökkenés, sőt az utolsó években némi emelkedés is mutatkozik. Itt a dohánygyári pénztárak adatain kívül a cukorgyári pénztárakét is czélszerűnek találtuk levonni, mert cukorgyáraink üzemét is, legalább a szóban forgó években, egyéb gazdasági tényezők sokkal biztosabban irányították, hogy sem az ipari válság kihatott volna rájuk.

A vidéki gyári pénztáraknál 1898-ról 1899-re a taglétszámnak mintegy másfélezer főnyi csökkenését látjuk, a következő években azonban ez a fogyaték is kezd tünedezni, úgy, hogy az 1901. évi létszám már csak körülbelül ötszáz fővel marad alatta az 1898. évinek.

Az építőiparhoz tartozó ágakban, a melyeket a válság a köztudomás szerint is a legerősebben sújtotta, Budapest és a vidék egymással szembeállítva elég változatos s nem egy helyütt határozottan ellentétes képet is mutatnak.

Az építőmesterek, kőművesek, kőfaragók stb. számának hullámzásáról csak egy budapesti — nem is gyári, hanem ipartestületi — pénztár révén vannak adataink. Az 1898-iki létszám itt 5.468 volt; a csökkenés egy év alatt 3.083-ra igen jelentékeny; 1900-ra újabb — bár csekélyebb mérvű — fogyatékot találunk, 2.844-re; 1901-ben ismét hirtelen emelkedéssel 5.109-re nő fel a pénztár tagjainak száma. E sovány adatok aligha adják igaz képét a tulajdonképeni építkezési iparban beállott válságnak; a pénztár, mint tudvalevő, az utolsó években elég komoly belső krízisekkel is küzdött, s ezek, valamint később a belső válság szerencsés megoldása is, nagyban befolyásolhatták a taglétszám hullámzását.¹⁾

A vas- és gépgyári ipar állapotáról szintén csak töredékes képet kapunk. Legnagyobb a szakbeli vállalataink ugyanis, nevezetesen az osztrák-magyar államvasutak magyarországi gyárai, a magyar állami vas- és gépgyárak (a budapesti, úgynevezett államvasuti gépgyár kivételével), úgyszintén a gömör- és szepes-vármegyei vasgyárak munkásaikat nem betegsegélyező pénztárakba, hanem a kapcsolatos üzemű bányák társpénztáraiba iratják be s így munkáslétszámuk hullámzása nem választható külön a bányász népétől.

Elég tekintélyes így is a szám, a mely a gyári betegpénztárhoz tartozó vas- és gépipari munkásokra esik. Budapesten 1898-ban ez iparágban 12.748 munkást találunk. Számuk mulólag emelkedik: 1899-ben 13.316 munkás foglalkozik ez üzemekben; ezóta azonban évről-évre nagy a csökkenés: 1900-ban 11.067, 1901-ben pedig már csak 9.359 ember kap kenyeret a budapesti vas- és gépgyárakban. Az 1899. évi kulminációhoz képest tehát teljes négyezer főnyi csak ebben az iparágban a munkanélküliek száma Budapesten.

¹⁾ L. a pénztár tíz éves fennállásáról kiadott, *Tíz év a betegsegélyező pénztár-ból.* magyartalan című, de tartalmas és adatokban gazdag jelentést. Szerkesztette Bokányi Dezső. Budapest, 1902.

A munkaerő fölösleget a vidék sem tudta levezetni; bár a vidéki vas- és gépgyárak munkáslétszáma e három esztendő alatt 586-ról 1.281-re szaporodott, a mindössze hétszáz főnyi növekvés nagyon elenyésző avval a munkahiánnyal szemben, a mi Budapesten mutatkozott.

A téglagyártás Budapesten főleg a válság első esztendejében mutat szomorú hanyatlást; az 1898. évi 1.609 munkással szemben 1899. végén már csak 629 téglagyári munkást találunk. A következő évben 1.185-re emelkedik a munkások száma; 1901 azonban ismét hanyatló irányzatú, 947 munkással. 1899-re tehát hirtelenében ezer téglagyári munkás vesztette kenyerét; a későbbi évek jobb üzeme egy töredéket ugyan újra foglalkoztatni tudott, de nem állandóan s 1901-ben még mindig 700 munkást találunk alkalmazás nélkül.

Ebben az iparágban pedig a vidék egyáltalában nem tudta kisegíteni a fővárost; a vidéki téglá- és agyagipari gyárak betegsegélyező pénztárai 1898. évi 2.088 főnyi taglétszámukból 1901-ig ezerszáznál többet elveszítettek: Budapesten és a vidéken együtt véve tehát kétezer főre tehető körülbelül a téglá- és agyagipari gyárakban kereset nélkül maradt munkások száma. Már t. i. azokban a gyárakban, a melyek munkáslétszámának hullámozását a külön gyári betegsegélyező pénztárak adatai révén ismerjük. S ezt különösen ez iparágban jó hangsúlyoznunk, mert tudvalevőleg a vidéken igen nagy a száma a tíz-husz-harmincz munkással dolgozó kisebb téglagyáraknak, a melyek természetesen nem tarthatván fenn külön betegsegélyező pénztárat, munkásaikat a kerületi pénztárba iratják. Hogy ezek mennyiben voltak kénytelenek üzemüket a válságos idők alatt redukálni, vagy éppen megszüntetni, arról ilyformán nincsenek közvetlen adataink; hogy azonban kivették részüket a kerületi pénztárak taglétszámának csökkenéséből, azt könnyen elképzelhetjük.

Faipari betegsegélyező pénztárak csak a vidéken vannak; ezek taglétszáma, elég jelentékeny hullámozás árán ugyan, de végeredményben nem mutat érezhető fogyatékot. Az 1898. évi 6.175 főnyi taglétszám a következő évben ugyan 1.600 fővel apadt, de ugy látszik, a faiparnak ez maradt a legkritikusabb esztendeje, mert 1900-ban már 200-zal több munkást alkalmazhat, 1901-re pedig 5.965-re szökik fel munkásainak a száma, a mi mindössze kétszázal marad alatta az 1898. évi létszámnak.

Két fejlődő iparágról is beszámolhatunk összeállításunk nyomán: a textiliparról és a papiriparról. Sajnos, egyikben sem valami rohamos és sokat ígérő fejlődésről. Több év eredményeit kell bevárunk, hogy a fejlődés állandósága felől is ítéletet mondhassunk; s azonkívül még kell kérdeznünk külkereskedelmi statisztikánkat is, a mely eddig sem a textiliparnál, sem a papiripar termékeinél nem igen találta nyomát a belső termelés fejlődésének, s a behozatal csökkenésének.

Kezdetnek mégis elég, hogy az utolsó válságos esztendőben a textilgyárak munkáslétszáma 1.323-ról 1.625-re emelkedett, tehát háromszáz új munkással többet tud már foglalkoztatni, bizonyára annak az állami gondoskodásnak eredményeképpen, a mely ezt a legfejletlenebb iparágunkat igyekezett előre vinni. Talán nem csalódunk, ha a papiriparnál is az állami támogatásnak, jelesül a közszállításoknál a hazai eredetű papir szigorú megkövetelésének számlájára írjuk a

munkáslétszám növekvését; itt is háromszáz főnyi a nyereség a tárgyalt három év alatt, 1.451-ről 1.728-ra.

A cukorgyárak munkáslétszáma 1898-ban 7.675 volt, a következő évben 9.079; 1900-ban és 1901-ben pedig a nyolcvezret csak valamivel haladta felül. Az évvégi munkáslétszám a cukorgyáraknál azért is ingadozó lehet, mert a gyártási campagne nem kezdődik minden évben pontosan ugyanazon datumok szerint, s így az év végére sem jut a gyártásnak mindig ugyanazon fázisáig.

A dohánygyártás Budapesten mintegy háromezer, a vidéken 14—15 ezer főnyi munkáslétszámot foglalkoztat. 1898-tól 1901-ig a munkáslétszámnak némi csökkenésével találkozunk, összefüggésben a dohánygyártmányok kevesbedő fogyasztásával, s ennek folytán a termelés némi reductiójával. Érdekes volna tudni, hogy ez a jelenleg szintén nem a gazdasági válság kifolyása-e, s nem a kereseti viszonyok romlása okozta-e, hogy ez a különben oly általános élvezeti cikk legujabban kisebb fogyasztásnak örvend? Erre vall legalább, hogy éppen a közönséges pipadohány, a munkásosztály fogyasztási cikke vált kevésbé kelendővé, úgy, hogy a közönséges pipadohányból 1901-ben dohánygyáraink már 5700 métermázsával állítottak elő kevesebbet, mint az előző évben. ¹⁾

Általában igen tanulságos munka volna, — fogyasztási statisztikánk fejletlensége, sőt jóformán teljes hiánya miatt azonban, sajnos, csak nagyon nehezen és töredékesen kivihető — ha megpróbálnók megmérni legalább a főbb szükségleti és élvezeti cikkek tekintetében azt a különbséget, a mi a gazdasági válság előtt s annak ideje alatt közönségünk fogyasztó kedvében és képességében előállott. Nemcsak szociális viszonyainkat jellemezné ez egy-két, eleddig ismeretlen finom vonással, hanem meg volna a maga erkölcsstatisztikai értéke is, megmutatván hogy társadalmunk e megpróbáltatások idején mennyire tudja korlátozni igényeit, s mily téren reducálja leginkább fogyasztását.

A dohánygyártmányok csökkenő fogyasztása legalább negative nem kedvezőtlen jel; változatlan vagy éppen növekvő fogyasztás mindenestre arra vallana, hogy egyéb, nélkülözhetetlenebb szükségleti cikkek fogyasztása sinyli meg a dohányzó szenvedélyt.

Visszatérve fentebbi adatainkra, megemlíthetjük, hogy a közlekedési vállalatok betegsegélyző pénztárainak taglétszáma leginkább 101.000 körül ingadozik; legmagasabb 1899-ben volt.

A magánegyesületi betegsegélyző pénztárak között több kereskedelmi jellegű van, a melyeknek taglétszáma 1898-ban Budapesten 8.049, a vidéken 6.006 volt. A következő években úgy Budapesten, mint a vidéken fokozatosan gyarapodott a kereskedelmi alkalmazottak létszáma, 1901-ben már 9.709-et, illetőleg 6.503-at találunk, a növekvés tehát a kétezeret is meghaladja.

Ez a gyarapodás nem igen látszik megegyezni azzal a köztudomású ténynyel, hogy a gazdasági válság kereskedelmünket sem kímélte volt meg; az ellenmondás hihetőleg abban találja magyarázatát,

¹⁾ Hogy a dohánygyártmányok fogyasztása általában is csökkent, mutatja az az adat is, hogy míg 1900-ban a népesség átlagos dohányfogyasztása fejenkint 1.13 kgr. volt 5 korona 72 fillér értékben, addig 1901-ben már csak 1.11 kgr. 5 kor. 38 fillér értékben.

hogy a magánegyesületi — s így a kereskedelmi jellegű pénztárak is — sokkal ingatagabb taglétszámmal bírnak, mint akármelyik más pénztár; a belépés és kilépés egész önkéntes és gyakran a véletlentől is függő. Ha egy kereskedő ma a szakpénztárban látja jobban biztosítva alkalmazottainak érdekét, oda iratja be őket; később ismét visszatérhet a kerületi pénztárhoz.

Általában, a mint e vázlatos ismertetés során többször is láthattuk, adataink becsét az ily, elég pontosan ki nem nyomozható esetlegességek nem egy helyen károsan befolyásolták; mégis, azt hiszszük, sikerült egy-két vonatkozásban számszerű adatokkal is megvilágítanunk azt a nagyfokú munkahiányt, amelyet a gazdasági válság teremtett.

Adataink szerint egyrésztől nem oly intensiv ugyan a válság ma, mint volt még csak 1899-ben és 1900-ban is; viszont a részletek arról győznek meg, hogy a kisiparnak munkaerővel való túltömöttsége újabb válság csiréit hordhatja magában.

Ezt a bekövetkező válságot idejekorán tervszerű intézkedésekkel elhárítani s a meglévőnek súlyosságát enyhíteni mindenesetre nagy feladat, a melynek megoldásában bizonyára jelentékeny szerep jut az állam által tervezett nagy beruházási munkálatoknak is.

De a mostani válság tanulságaiból okulva, nem ártana kellő időben praeventiv intézkedésekről is gondoskodni. Munkaközvetítők, közműhelytelepek nagyobb számú létesítése, munkanélküliség ellen való biztosítás stb.¹⁾ mind olyan létesítmények, a melyeknek megszilárdítására és sikeres működésére csak akkor gondolhatunk, ha azok nem a tizenkettedik órában, a válság tetőpontján lépnek életbe, a mikor kezdetleges eszközeikkel a munkanélkülieknek mindjárt ezreink kellene segíteniök, hanem ha a gazdaságilag kedvezőbb évek alkalmas időpontját választjuk ki létesítésükre, a mikor békésen és csendben fejlődhetnek s válság idején már a kezdet nehézségén túl esve, megizmosodva sikeresebben megküzdhetnek a munkahiánnyal.

¹⁾ L. ezekre vonatkozólag Gelléri Mór érdekes könyvét: *Harcz a munkanélküliség ellen.* Budapest 1900.

A takarékpénztári reform.

Jelen értekezésem címéül csakis azért használom fenti kifejezést, mert felteszem, hogy a t. olvasó általa rögtön tisztába jő, hogy mivel óhajtok a következőkben foglalkozni. Sietek azonban hangsúlyozni, hogy a szóban forgó kérdésnek ez ugyan közhasználatú, de teljesen helytelen elnevezése, mert a kérdés lényegét nem öleli fel. Nézetem szerint nálunk nem szoros értelemben vett takarékpénztári reformról, hanem a hazai betéti intézetek reformjáról általában van szó, mert azt nem tagadhatja senki, hogy a reform szószólóinak figyelme az x-falvai gazdasági bankra ép úgy irányul, mint az y-járási hitelintézetre vagy z-váradai takarékpénztárra.

Ez természetes is. A hazai takarékpénztárak fejlődése különleges jellegű. Túlnyomó részük már nélküli az eredeti jótékonyági célzattal, mint az a nyugoti államokban nagyrészt megóvatott, hanem nyereszkedésre alapított vállalat, mely ugyan első sorban betéti intézet, de átmeneti fajt képvisel a nyugoti értelemben vett takarékpénztár és letét-bank (Depositenbank) között. Hozzátehetjük rögtön, hogy inkább megközelíti az utóbbit közgazdaságunk nem kis előnyére. Egy szoros értelemben vett takarékpénztári reformnak tehát nehezen lehetne célja, hogy a mostani formát még közelebb vigye a bankhoz, hanem ellenkezőleg, hogy a takarékpénztárból tulajdonképeni, tehát nyugot-európai értelemben vett takarékpénztárt csináljon, a mi visszafejlesztés volna egy kezdetlegesebb alakzatra. Ez nem lehet szándéka senkinek, mert ily törekvés ártana és időre gyakorlatilag sem volna keresztülvihető.

Nincs is erről szó. A már évek óta vajudó és az utóbbi időben erélyesebben és határozottabb formákban jelentkező mozgalom nem keres elméleti megkülönböztetéseket, hanem gyakorlatilag a betéti intézetek kérdését általában óhajtja megoldani. Csak a jelszó, mely alatt a mozgalom szerepel, helytelen, illetőleg meg nem felelő, valamint számos jelszó nem öleli fel teljesen azon fogalmat, mely alatt a köztudatban szerepel.

Mi a vezéreszméje ezen mozgalomnak?

1. A betétbirtokos biztosítása az intézettel szemben. 2. Az intézet biztosítása a betétbirtokosokkal szemben. 3. Az 1. és 2. alatti célok elérhetése érdekében oly felügyelőszervezet létesítése, mely a közvélemény bizalmát bírja, de méltó is legyen arra.

Magát a dolog lényegét az 1. és 2. pont öleli fel, a 3. csak eszköz a cél elérésére. Daczára ennek azonban a legfontosabb. A megnyugodott közvéleményen alapszik ugyanis a bizalom, a betét pedig

csak ennek nyomában jár. A hol pedig betét nincs, ott kár annak biztosításáról gondoskodni.

Lássuk már most az egyes pontokat külön-külön.

A betétbirtokosok biztosítása a betétintézetekkel szemben közérdek. A betét, mely tőkegyűjtés céljából halmoztatik fel, lényeges és felette fontos része a nemzeti vagyonnak. Túlnyomóan nehéz munka gyümölcse, az arcz verejtékében szerzett fillér, melyet a betevő azon nyugodt meggyőződésben biz az intézet gondjaira, hogy szükség esetére, kivánságára bármikor visszakaphatja. A közérdek megvédése és ápolása feladata az államnak és a társadalomnak egyaránt, hol azonban az egyiknek, hol a másiknak jut a feladat nagyobb része. Kérdés, hogy a jelen esetben mily arányban oszlik meg a teendő, hogy ki ügyeljen első sorban a betétek biztonságára: az állam vagy a társadalom? Az államhatalomnak érdeke és kötelessége arra ügyelni, hogy a nemzeti vagyon nemcsak hogy csorbát ne szenvedjen, hanem elősegíteni annak folytonos gyarapodását és eltávolítani mindazon tényezőket, melyek ezt megakadályozhatnák. Az állam törvényeket alkot. Ha tehát a betétintézetek kérdését in.ézné, akkor meghatározná egyrészt, hogy a reájuk bizott betétek mily módon helyezendők el, hogy mindenkor kívánatra folyósíthatók legyenek, hogy veszteségek stb. lehetőleg kizárassanak, másrészt hogy a törvény pontos végrehajtása miképen legyen igazolható és ellenőrizhető. A társadalomnak szintén érdeke, hogy a betéteken csorba ne essék, egyrészt, mert a betéttulajdonosok, mint a társadalom tagjai közvetlenül érdekelvők, másrészt mert bármely tagjának kára visszahat az egész társadalomra, mely ez által ugyancsak szenved és károsul. A társadalom, mint olyan, törvényt nem alkot, csak intézményeket létesít, melyek azonban kötelezők arra nézve, ki magát a kötelezettségnek önként aláveti. Jóllehet a törvény kényszere erősebb, az értelmiség haladásával a társadalom szabta kötelezettség folyton erősödik és már alig marad mögötte a jogszabálynak.

Elméletileg szeretném először eldönteni ezek után, mi volna czélszerűbb: a betétbirtokos biztosítása a betéti intézettel szemben törvényhozás útján vagy autonom uton?

A jogszabály keretet szab, melyen belül szabad a mozgás, de melyet túllépni tilos. Jóllehet ma elférünk benne, holnap már szűk lehet. Gazdasági kérdések eldöntésénél ez igen fontos szempont, mert a helyzet folyton változik és a ma és a holnap között lényeges lehet az eltérés. A törvény, mely ma kitűnően oldotta meg a betétintézetek kérdését, holnap akadály lehet közzgazdaságunk nagy kárára. Most látunk erre példát. A valutarendezést előkészítő törvények tartalmaztak egy pontot, hogy a készfizetések felvételekor a legkisebb papírpénzcímlet 50 korona legyen. Tudjuk, hogy ezen intézkedést meg kell változtatni, mert a forgalom megkívánja, hogy a 10 és 20 koronás bankjegyek megmaradjanak egyelőre a használatban daczára, hogy elsőrangú szakemberek, elméletiek és gyakorlatiak készítették a törvényt. Egy helyes gazdasági politika első feltétele gyors és pontos alkalmazkodás a mindenkori viszonyokhoz. A törvényhozónak nem áll módjában a mindennapi szükségleteket figyelemmel kísérni, az államnak pedig igen drága ellenőrző szervezetre volna szüksége, hogy intézkedései pontos végrehajtását ellenőrizhesse.

A társadalom által alkotott intézmények ellenben minderre ké-

pesek. A munkamegosztás képesíti a társadalom tagjait, hogy saját érdekeik felett őrkdjenek. A társadalmi intézmények tágíthatók és szűkíthetők a szükséghez képest, módosíthatók a viszonyok változása szerint, szóval ruganyosabbak az állami intézményeknél. De egy nagy fogyatkozásuk van: nem kötelezők mindenkire nézve, csak arra, a ki magát az általuk szabta kényszernek önként aláveti. Mit érne tehát egy oly betétintézeti reform, melyhez 100 intézet közül 50 hozzájárul, 50 pedig nem? Hátha éppen az utóbbi ötvennél van szükség a reformra? A szükségesnek és közérdekűnek elismert kérdés megoldását félretenni pedig azért mert egyetértés el nem érhető, nem lehet. A kérdést tehát meg kell oldani úgy, a mint lehet, de meg kell oldani.

Láttuk, hogy a betétbirtokos biztosítása a betétintézettel szemben két úton volna elérhető: törvényhozás segítségével, vagy pedig autonom úton. Mindkét módozatnak megvannak előnyei, de hátrányai is, és az utóbbiak oly nagyok, hogy részben igen káros hatásúak lehetnek, részben pedig problematikussá tehetik az egész dolgot.

Marad azonban még egy harmadik módozat is: a kérdés megoldása oly módon, hogy az arany középútra lépünk, innen is, onnan is kiszedjük, a mi jó és a kettőt egybeillesztve egy összhangzó, céljainknak megfelelő egészet igyekezünk alkotni. A törvényhozás elvben elhatározná, illetve elrondelné egy oly intézmény létesítését, melynek segítségével a hazai betétintézeteknek a tapasztalat által felismert fogyatékoságai orvosolhatók volnának és ez által eléretnék, hogy a betétbirtokos a betétintézettel szemben biztosítékot nyerne. Határozatának záros határidő alatt való végrehajtását és részletes kidolgozását azonban a törvényhozás magukra a betétek elfogadásával rendszeresen foglalkozó intézetekre bizná. Ez által kettős cél éretnék el.

1. A törvény minden hazai intézetet egyaránt kötelezne és kivételt nem tenne, a kérdés tehát alaposan és teljesen meg lenne oldható.

2. Oly intézmény létesítenék, mely a gyakorlati kivánalmaknak képes lenne megfelelni és mindenkor a tényleges viszonyokhoz alkalmazkodhatnék.

A kérdés a betétintézeteket nem érdekli kevésbé, mint hitelezőiket, a betétbirtokosokat. Már előbb kiemeltem volt, hogy a betétintézeteink reformjára irányuló mozgalom egyik vezéreszméje az intézet biztosítása a betétbirtokosokkal szemben. A betevők támaszai az intézeteknek, ők adják az életerőt, de ellenséggé válnak, mihelyt tömegesen visszakerik betéteiket. A betétbirtokosnak módjában van magát biztosítani az intézettel szemben, de emennek is védbástyákkal kell magát körülvennie hitelezői rohama ellen. A közelmúlt tanulságos példát szolgáltatott arra nézve, hogy a betétesek szenvedélye, szeszélye mire képes. Az Erste Böhmische Sparcasse mintaszerűen vezetett betétintézet, mégis megrohanták. Hogy kiállta a nehéz tűzpróbát, mely bár nagyon gyengíté, csak annak köszönheti, hogy óriási tartalékokkal rendelkezett, melyek mintaszerűen mobilan voltak elhelyezve. De kérdés, hogy azon esetre, ha a run nem a rendkívüli pénzbőség korszakában, hanem pénzsűke idején rendeztetik, mily be-

láthatatlan bonyodalmak keletkezhetnek volna; hogy a betétesek nyugtalansága csillapult-e és megáll-e egy intézetnél és hogy nem fog-e járványként tovább terjedni, és gyengébben elkészült intézetet is megtámadni, mely meginog a támadás következtében? És mindez oly országban, mely tőkében gazdag, melynek betétintézetei szigorú takarékpénztári szellemben szervezvék. Hátha ily eset nálunk fordul elő, a mint elő is fordult, a hol a tőkeszegénység a rendelkezésre álló tőke lehető legalaposabb kihasználását teszi szükségessé és lehetővé és a hol a betétek elhelyezésénél a jövedelmezőség az első szempont, és csak ezután gondolnak, ha egyáltalán, a mobilitásra. Meglepetések ellen biztosítani kell betétintézeteinket. Run idején a felmondási idő csak gyenge és kétélű fegyver, mely szükség esetén sok esetben felmondhatja a szolgálatot. Run ellen egy gyógyszer van: szó nélkül, fentartás nélkül kívánatra fizetni. A felmondási idő figyelembevételé csak növelheti a bizalmatlanságot és fokozhatja a bajt.

A reform szükségének érzése él a köztudatban, a mit mutat azon körülmény, hogy évek óta a legkülönbözőbb tervek merültek fel megoldására. Ha a mozgalom az utóbbi időben erősebben és határozottabb formában nyilvánul meg, azt annak kell betudnunk, hogy hire kelt, hogy a kormány óhajtja a kérdést a törvényhozás útján megoldani. Megindult tehát a mozgalom a reform autonom úton való keresztülvitele érdekében.

A törekvések két irányban haladnak. Látunk egy tervet, mely anyagi alapon épül, és egy másikat, melynek apostolai csak az önzetlen testvéri szeretet jelszavát irták zászlajukra. Az egyik fél conservatív, mely azt hirdeti, hogy lassan járj, tovább érsz, míg a másik azt hangoztatja, hogy a ki mer az nyer.

Az egyik csoport a Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja kebelében alakult. Ezen intézet az ország legnagyobb vidéki intézetei köré tiz évi fenállása alatt máris erős köteléket font.

A felhívás, melyet a legnagyobb vidéki intézetek vezetői a testvérintézetekhez intéztek, célul kitűzi »egy érdekközpont teremtését, melynek egyedüli hivatása a vidéki pénzüintézetek minden jogos és méltányos óhaját, kívánságát előmozdítani, sérelmeit orvosolni.«

A másik csoport kisebb intézetekből alakult és egy önálló központi pénzüintézet szervezését óhajtja, mely tevékenységét minden irányban azon célnak szentelné, hogy »a magyar vidéki pénzüintézetek minden idegen beavatkozás nélkül a maguk erejéből elégtítsék ki mindazokat a jogosult érdekeket, a melyeket a nagyközönség és az államhatalom velük szemben felállít és önerejükkel oldják meg mindazokat a reformkérdéseket, melyek úgy önczélú, mint közhasznú működésükben még elintézésre várnak.«

Idéztam a két felhívásnak szószerinti szövegét. Lássuk már most a tervezeteket részletesebben.

A Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankjából kiinduló mozgalom a létesítendő kötelék elé következő feladatot tűzi: 1. közös érdekképviselő; 2. a vidéki intézeteket érdeklő fontos ügyekben egyöntetű eljárásnak lehetővé tétele; 3. a takarékpénztári intézmény fejlesztése és tökéletesítése; 4. felülvizsgálat szakközönség által; 5. vidéki pénzüintézeti tisztviselők ügyeinek tárgyalása.

A központi bank eszméjének szószólói a következő programot állítják fel:

A) 1. Érdekképviselő, véleményezés és állásfoglalás a hiteléletet érintő kérdésekben; 2. felügyelet és ellenőrzés az ügyvitelre nézve; 3. egyöntetű ügyvitel és könyvvitel behozatala; 4. az intézetek actíváinak elhelyezésére vonatkozó üzleti elvek megállapítása; 5. segédkezés a mérleg készítésénél; 6. adandó alkalommal tanácsadás (alapításoknál, tőkefelemeléseknél stb.); 7. tisztviselők szakképzése. Állásközvetítés. Országos nyugdíjintézet létesítése.

B) 8. A kötelékbe tartozó intézetek hiteligényeinek kielégítése; 9. váltók leszámítolása, visszleszámítolása és a tarsaság saját kisorsolt címleteinek leszámítolása; 10. a vidéki pénzüintézetek jelzálogilag biztosított követeléseinek átvállalása; 11. a vidéki pénzüintézetek törvényhatóságokkal, városokkal, községekkel és más jogi személyekkel szemben fennálló követeléseit átvállalása; 12. a) betéti könyvre, b) pénztári jegyekre, c) folyószámlára — chèque-rendszer alkalmazásával vagy a nélkül — elhelyezett tőkék gyümölcsöztetése; 13. chèque, clearing és átutalási forgalom művelése; 14. folyószámla hitelek engedélyezése értékpapir fedezet ellenében. Értékpapírok, külföldi váltók és ércpénzek vétele, eladása és zálogba vétele; 15. záloglevelek és kamatozó kötvények kibocsátása; 16. bizományi ügyletek fedezet melletti eszközlése és incasso.

Összehasonlítva a két tervezetet, azt látjuk, hogy az első tervezet összes pontjait megtaláljuk a másodikban is, mert

az első tervezet 1. és 2. pontja megfelel a második tervezet 1. pontjának,							
» » »	3.	»	»	»	»	4.	»
» » »	4.	»	»	»	»	2.	»
» » »	5.	»	»	»	»	7.	»

Vannak azonban a tervezett központi banknak még más feladatai is, melyeket a 8—16. pontokban találunk meg és melyek a fővárosi pénzüintézetek egész üzletkörét ölelik fel.

A fővárosi pénzüintézetekről egyik tervezet sem szól. Pedig ha gondolkozunk egy kissé, úgy tetszik előttünk, hogy a fővárosi pénzüintézetek is foglalkoznak némileg a betétüzlettel, tehát nehezen kerülhetők el a hazai betétintézetek reformjánál; továbbá a fővárosi pénzüintézetek és a vidéki intézetek között bizonyos kapocs létezik, olyan, mint hitelező és adós között. Már pedig, ha az adós ellenőrzéséről van szó, erre első sorban a hitelezőnek van joga, ha nem is egyedül, de legalább hozzászólhat.

Ha a két tervezetet áttanulmányozzuk, azt látjuk, hogy általuk a betétintézetek reformja meg nem oldatik, sőt meg sem közelítettik. Hiába keresünk egy normát, mely az esetre, ha alkalmaztatik, egyrészt garantiát nyújtana a betevőnek betétje biztonságáért, másrészt tartalékot biztosít az intézetnek azon esetre, ha baj van. A második tervezet tartalmaz ugyan erre nézve egy pontot, a 4.-et, az első tervezetnek 2. pontja miatt hasonló célzatot sejtünk, de ezek csak általánosságok, melyeket minden jobb nemzetgazdaságtani munkában megtalálunk.

A két indítvány különben is telve van általánosságokkal, konkrét dolgokat hiába keresünk. Ilyeneket csak a központi bank tervezetének második része tartalmaz, melyből kitűnik, hogy itt tulaj-

donképen egy rendes bankalapításról van szó, mely ha sikerül, a betétintézetek reformjának hangzatos czégre alatt fog végbemenni. Egyéb semmi!

Hallomás szerint a központi bank 10 millió korona alaptőkével akar megalakulni, melyet a kötelékhez csatlakozó pénzüintézetek jegyeznének. Nézzük tehát gyakorlati szempontból, minő reménynyel indulhat a vállalat azon tervzet megvalósításához — mert felteszszük, hogy ez az alapítók komoly szándéka, és hogy figyelmük ki fog terjedni az A) részre csak úgy, mint a B) részre — melyet az imént ismertettünk. 10 millió korona tekintélyes összeg, melynek kellő kamatoztatása nagy körültekintést és ügyességet igényel, tekintve főleg azon körülményt, hogy országunkban nagy pangás uralkodik, mely az üzletmenetet igen kedvezőtlenül befolyásolja. Nem szabad továbbá szem elől téveszteni az alapítóknak azon feltevését sem, hogy a közvetítésért eddig fizetett költségek, kamatok, díjak és jutalékok bizonyos része megtakaríttatnék a vidéki pénzüintézetek által, másrészt pedig az elért haszon szintén a vidéki pénzüintézeteknek, mint kizárólagos részvényeseknek jutna. Ebből következik: 1. hogy a közvetítésért »eddig« fizetett díjak megtakaríttassanak szükséges, hogy a vidéki pénzüintézetek eddigi összeköttetéseiket felcseréljék a központi bankkal; 2. hogy az utóbbi ingyen, vagy legalább is — bár ezt meg nem mondják — igen olcsón akar dolgozni; 3. hogy osztalékot óhajt fizetni, mely »szintén« a vidéki pénzüintézeteknek jutna.

Ez bizonyára kecsegtető. Némi csekélységekkel azonban nem számított a tervzet szerkesztője, feltesszük u. i., hogy azért nem említi őket.

Osztalékot nem a tőkéből, hanem az elért nyereségből szokás fizetni, az utóbbit azonban nagylelkűséggel nem lehet elérni, hanem csakis úgy, ha minden művelet, melyet az intézet végez vagy közvetít, jövedelmez. Hol fognak tehát a vidéki intézetek megtakarítani? Ezen új és óriási üzletköréhez viszonyítva kis tőkéjű intézet akar versenyre kelni a gyakorlott, előnyös összeköttetések felett rendelkező fővárosi pénzüintézetekkel, tőlük akarja elterelni vidéki, hosszú éven át szerzett összeköttetéseiket. Feltehető-e, hogy a kötelékbe lépő vidéki pénzüintézetek ott fogják hagyni régi hitelforrásaikat, melyek feltétlenül olcsóbbak, mint az új? Végül tekintetbe jó az is, hogy fővárosi pénzüintézetek szintén foglalkoztatják vidéki üzletbarátaikat, de bizonyára elfordulnának azon intézetektől, melyek ügyleteiket a központi bank által végeztetvén, a régi viszonyt lazítanák. Ezt feltenni nem indokolt. A fővárosi pénzüintézetek feltétlenül le fogják gyűrni a versenytárust, ki ily szándékkal áll ki a porondra.

Egészen más elbírálás alá esik egy oly központi intézet alapítása, mint pl. annak idején a Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja volt. Midőn megalakult, tényleg hézagot pótló intézmény volt, mely a hozzá tartozó intézetek jelzálog állományát folyósította. Ez azonban csak sokaknak segített és csak keveseknek ártott.

Új intézetet alapítani csak akkor lehet, ha a forgalom fejlődése azt megengedi, vagy ha egy különleges szükséglet azt megkívánja, de arra fektetni egy vállalatot, hogy a meglevőktől elterelje az üzletfeleket, még pedig a mai pangás idején, merész és nem nagy sikerrel kecsegtető vállalkozás. De eddig mindig csak az elérhető haszon

esélyeiről szólottunk, a költségekről még nem. Ha szakember, a ki alaposan ismeri egy fővárosi pénzügyintézet vezetésével járó költségeket, az alapítandó központi bank tervezetére rátekint, bizonyára azon meggyőződésre jut, hogy az igen nagy költségeket fog igényelni. A tervezet felöleli a banküzlet összes ágait. Ily üzlet vezetése egy nagyszabású tehát drága, vezető embert igényel, kinek ismét számos, szakképzett tisztviselőre van szüksége. Hátha az intézet még mindazon feladatoknak is megfelelni óhajt, melyek a tervezet A) részében foglaltatnak. A kötelékhez tartozó intézetek ellenőrzése, az »utmutatás« stb. számos alaposan kitanult munkaerőt kíván, a kiknek fizetése, az utazási költségeken kívül nagyon tekintélyes összegre rugna. Valószínű, hogy a kezelési költségek a központi banknál, mely tíz millió koronával alakul, nemcsak hogy felemésztenék az amugy is kivételes »előzékenység« által csökkentett hasznot, hanem egy tekintélyes hiánylat is mutatkozna.

Kelleténél tovább foglalkoztam talán a központi bank pénzügyi kilátásaival. Ez a legkönnyebben hozzáférhető rész, mert van alapunk, melyen számíthatunk.

A következőkben a tervezet A) részével óhajtok foglalkozni, még pedig együttesen a központi jelzálogbank kötelék-tervezetével, mert mint már említettett, a kettő csaknem fedi egymást.

E cikk elején kifejtettem, hogy mit tartok a betéti intézetek reformjára irányuló mozgalom céljainak: 1. A betétbirtokos biztosítását az intézettel szemben. 2. Az intézet biztosítását a betétbirtokosokkal szemben. 3. Az 1. és 2. alatti célok elérhetése érdekében oly felügyelőszervezet létesítését, mely a közvélemény bizalmát bírja, de méltó is arra. Tehát biztonságot a betevőnek betétje erejéig, biztonságot az intézeteknek esetleges megrohanások ellen és e két cél elérésére egy felügyelő-szervezet létesítését.

Ugy a Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankjának csoportja, mint a központi bank tervezői előtt egy oly kötelék létesítésének terve lebeg, mely a 3. pontban érintett felügyelő-szervezetet képviselné az 1. és 2. alatti célok elérésére.

Mi nyújtja a biztosítékot a két tervezetben, hogy ez megvalósítható lesz? A központi bank tervezete A) 4. alatt felvette az intézetek activáinak elhelyezésére vonatkozó üzleti elvek megállapítását, a másik tervezet azonban 3. pontjában kellő óvatossággal a takarékpénztári intézmény fejlesztésének és tökéletesbitésének nevezi ezt.

Azt hiszem, ez a vezéreszméje az egész kérdésnek: hogy a betéti intézeteknek betéteivel szemben egy bizonyos hányadig mily activák szerepeljenek. Ezt a világos és a többi fontosság tekintetében messze túlhaladó cél a tervezetek csak érintik, nyiltan be nem vallják. Pedig ezen kell kezdeni a dolgot. Nem elég azonban, hogy egy része a betéti intézeteknek, akár a nagy, akár a kis bankok, akár a takarékpénztárak, akár a gazdasági és hitelbankok vessék alá magukat ily célú újjászervezésnek, hanem ezt minden betéti intézetre nézve egyértelműen, kötelezőleg kell megállapítani.

Ezen főszempont mellett a többi cél csak másodrangú fontosságúnak tekinthető, mert vagy könnyebben megközelíthető, vagy pedig részben a gyakorlatban már meg is valósított. Az érdekelt képviselőket szükség esetén úgy is megvan, vagy pedig könnyen található meg az összekötő kapocs.

A szakközégek általi felülvizsgálatot illetőleg azon elv állítható fel, hogy felülvizsgálni csak a hitelezőnek van joga és a fővárosi pénzügyintézetek a velük erősebb visszleszámitolási viszonyban álló intézetekkel szemben bőven élnek is e joggal. A melyek nem teszik, saját esetleges kárukra követnek el mulasztást. A Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankjának csoportja a kötelékben résztvevő intézetekkel, valószínűleg a nagyokkal óhajtja végeztetni a felülvizsgálatot. Az előbb mondottakban erre megvan a felelet. Ha az ott képviselt nagy intézetek a kisebbekkel szemben mint hitelezők szerepelnek, akkor a vizsgálatot a saját érdekükben már eddig is megéjtették, ha nem, akkor semmiféle jogczímük, hogy maguknak a felülvizsgálás jogát fentartsák.

A központi bank tervezői egyöntetű könyvvitel bevezetését is szükségesnek tartják. Ez felesleges, mert a fődolog, hogy a könyvek rendben, a tényeknek megfelelőleg legyenek vezetve, de teljesen közömbös, hogy a szegedi intézet főkönyvelője több rovancsot vezet, mint a kolozsvárié, vagy hogy a fehértemplomi könyvelő a pénztárt és naplót együtt vagy külön vezeti-e.

A mi pedig a segédkezést illeti a mérlegkészítésnél, nem igen tehető fel, hogy minden valamirevaló vidéki intézetnek ne legyen mérlegképes könyvelője. Ez csak kivételes esetekben fordulhat elő és akkor is bizonyára akad oly összeköttetése (nemcsak a fővárosiak között), mely szívesen nyújt útbaigazítást. A fővárosi pénzügyintézetek különben is már régóta követik azon gyakorlatot, hogy tisztikaruk egyik-másik tagját időnkint kiküldik vidéki összeköttetéseikhez, hogy az intézetnek az újabb igényeknek megfelelő szervezkedésében segédkezzenek.

Mindkét tervezet tartalmazza a pénzügyintézeti tisztviselők képzését. Azt hiszem, széles e hazában túltermelés van e téren és számos alkalmas egyén foglalkozás nélkül járkal. A meglevő intézmények elég és jó anyagot szolgáltatnak, melyet megemésztani nem vagyunk képesek. Nem lehet sem kötelék, sem bank célja, hogy ezen segítsen, mert erre más tényezők hivatottak, kik ebbeli kötelezettségüknek meg is felelnek. Különben a legegyszerűbb módja az orvoslatnak a pénzügyintézetek vezetőinek kezében van: szakítsanak a komamódszerrel, szakítsanak a pajtáskodással, ne tömjék tele hivatalaikat alkalmatlan protectiós alakokkal, hanem igyekezzenek tanult, szakképzett embereket szerezni, kik százával állanak rendelkezésre, csak hogy érdemtelenné által kiszorítottatnak.

Nézetem szerint a két tervezet, bármelyik valósuljon is meg, a betét-intézetek kérdését meg nem oldja, mert a kérdést nem általánosan kötelező és közvetett úton akarja megközelíteni, holott ez csak közkötelezőleg és közvetlenül lehetséges. A kérdés csak akkor fog alaposan megoldatni, ha a megoldási mód minden hazai intézetre nézve kötelezővé tételük, mely betétek (takarékbetétek) elfogadásával rendszeresen foglalkozik.

A megoldás e módja csak törvényhozás útján érhető el, mert az érdekelt intézetek között, mint azt a sok évi vajudás és a közelmúlt események mutatják, egyetértés el nem érhető, és ha elérhető volna is, az csak bizonyos időre szólna, úgy hogy ki volnának téve, hogy idővel a régi rendezetlen állapot fog ismét beállani.

Mondja tehát ki a törvényhozás, hogy a betétek elfogadásával

rendszeresen foglalkozó intézetek a betéteknek egy bizonyos százalékát hazai befektetési értékekben tartoznak elhelyezni. Mondja ki továbbá azt is, hogy az érdekelt pénzügyintézetekre bizza, hogy záros határidőn belül e törvény gyakorlati keresztülvitelére nézve és a keresztülvétel időnkénti ellenőrzésére nézve a kormánynak előterjesztést tegyenek. A féltett autonómia tehát megóvatik. Erre össze kell állaniok a hazai betétintézeteknek, hogy ellenőrzési központot alapítsanak, melynek feladata leszen alkalmas közegei segítségével időnkint meggyőződni arról, vajjon a törvény intézkedései a betétek egy részének mobil elhelyezésére nézve végrehajthatnak-e. E központ neve lehet kamara, kötelék, szövetség stb. Ez mindegy. Fődolog, hogy meglegyen és kellőleg működjék. Vezetőségében képviseltessenek a fővárosi pénzügyintézetek, a kormány egy biztos által és a hazai, egy bizonyos minimalis alaptőkével bíró vidéki betétintézetek. A vezetőség tagjai csak időnkint gyűlnének össze, bizonyos sorrendben felváltanak egymást, fontos elvi kérdések eldöntése céljából. E központ kiküldöttjei vizsgálnák meg alaposan az intézetek időnkénti állapotát és erről jelentést szolgáltatnának kívánatra kérdezősködő pénzügyintézeteknek. Az informatio-adás igen fontos teendőjét képezné ezen központnak, mert közvetlen szemlélet és vizsgálat útján beszerzett adatai alapján adná meg a felvilágosítást, hogy csak egy példát említek, a visszleszámitolási állományra nézve.

A központot tehát ellenőrző közegnek tekintem, mely 1. meggyőződést szerezne arról, hogy a törvénynek a betétintézetekre vonatkozó szabályai betartatnak-e; 2. mely érdeklődő pénzügyintézeteknek megbízható felvilágosításul szolgálna testvérintézetekről; 3. mely időnkint pontos és alapos kimutatásokat juttatna a közönség kezébe a hazai pénzügyintézetek állapotáról.

A betéteknek befektetési értékekben elhelyezett részét költség- és munkakimézés szempontjából nem a központ őrizné, de maga az intézet sem. Alkalmas volna talán a papirokat a legközelebb eső jegybankfiókintézet őrizetére bízni.

Sajátságos jelenség, hogy hazánkban, a hol minden kezdeményezést a kormánytól várnak, épen ezen kérdésben hangoztatják a teljes autonómiát és irtóznak minden külső beavatkozástól. Az érdekelt felek valószínűleg tartanak attól, hogy betéteik egy részének befektetési értékekben való kötelező elhelyezése tulságos nagy áldozatot róna rájuk.

Ily újjászervezés jár is bizonyos áldozattal, tényleg azonban az csekély. Az újjászervezés nem máról holnapra történék, hanem hosszabb időre, több évre osztatnék el. (Különben alapja a legtöbb intézet értékpapír-állományában meg van már vetve.) Befektetési értékeink kamathozadéka továbbá még mindig olyan, hogy eléri a betétek után megtérített kamatlábat. Végül a nagyobb biztonság úgy az intézet vezetőinek, mint a részvényeseknek és hitelezőknek megér egy kis jövedelemcsontitást, mely esetleg — bár nem hisszük — a jutalékban, az osztalékban vagy a betétek után megtérített kamatlábadban jutna kifejezésre.

Kétséget nem szenved, hogy egy törvény, mely a betéti intézetek reformját tartalmazná, kezdetben ellenszenvvel fog találkozni, mert minden kényszer azt szül. Hatása azonban mindenesetre üdvös lesz. Jelzálogintézeteinket a záloglevél- és kötvénykibocsátásra vonatkozó törvényünk is bizonyos feltételek betartására kötelezi, melyek

azonban daczára annak fényesen fejlődnek és az intézetek ma már vállvetve igyekeznek azt nemcsak legpontosabban betartani, hanem felismerve üdvös és közhasznú czélzatát, önmagukkal szemben még nagyobb szigort alkalmaznak, mint a törvény megkívánja.

Igy lesz az betéti intézeteinkkel is. De a törvény legyen oly czélszerűen szabadelvű, mint imént említett előde.

Bánfi Oszkár.

A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági jelentősége.

A magyar általános polgári törvénykönyvnek, illetve ezen törvény ez idő szerinti tervezetének közgazdasági jelentőségére kívánom a következőkben a közfigyelmet irányítani; helyén valónak tartok ekkor egy rövid visszapillantást vetni azon jogállapotra, mely a magánjog terén eddig uralkodott.

I.

Hazánk állami életének és művelődési történetének főirányát illetőleg, azt tapasztaljuk, hogy állami konszolidációjának első kezdetétől fogva őszintén csatlakozott a civilizáció azon folyamatához, a melynek alapját nálunk a katholicizmus felvétele megvetette. Azt tapasztaljuk továbbá, hogy midőn a nemzeti szellem készségesen nyitott utat azon népek szellemi befolyásának, melyekkel művelődési iránya közös alapon állott, mindenkor megőrizni törekedett saját egyéniségét és azt, a mit azoktól elfogadva átvett, saját jellegéhez alkalmazva illesztette be működő erkölcsi erőinek organizmusába.

Ezen irány a jogi élet terén is egyrészt önálló fejlődést eredményezett, másrészt a nyugati civilizációnak hatása alatt, az idők folyamában mindinkább közeledést és összhangot hozott létre nemzetünk és az e téren haladottabb nyugati népek felfogása és viszonyai tekintetében.

Ha figyelemmel kísérjük a jogtörténeti fejlődés folyamatát, azt tapasztaljuk, hogy hazánkban épp úgy, mint Nyugat-Európa többi államaiban egész a XVIII. századig a magánjog igen csekély fejlesztésben részesült a törvényhozás részéről. Hozattak ugyan itt-ott időnkint egyes törvények, de mindezek igen csekély részét tették azon anyagnak, mit a magánjogi szabályozás más forrásokból meritett.

E tekintetben különös fontossággal bírnak: a kánoni jog, a római jog és a hűbéri jog.

Ezen nyugati anyajogok, a kánoni jog némely intézkedéseinek kivételével, hazánkban nem nyertek ugyan soha önálló jogforrási érvényt, mindazonáltal kulturánk és fejlődésünk említett irányánál fogva, tetemes befolyást gyakoroltak a jogrend mikénti alakulására. E mellett azonban jogi fejlődésünk önállóságát és egységét,

az alkotmányból folyó egyes eltérések ellenére, még Erdély különválta után is, a Hármaskönyv közvetítése által megőrizte.

Hazánkban a szokás és a birói ítéletek képezték a magánjog főforrását és a fejlődés haladtával az ekkép alakult szokásjog adta meg a magánjogi szabályok főtartalmát, még a XVIII. századon túl is. Idegen jogok ugyan nem recipiáltattak, de azok jogunkra több irányban befolyást gyakorolván, szokásjogunkban tetemes részükkel bentfoglaltatnak.

A kánonjog már a keresztyénség felvételétől kezdve természetesen nagy befolyást nyert, mely csak erősödött azon állásnál fogva, melyet az egyház férfiai különösen az első századokban a törvényhozási és birói működés terén elfoglaltak és a melyet részben még a reformáció után is, majdnem a legújabb időkig megőriztek. A kánoni jog egyes elvei el lőnek fogadva a törvényhozás által is, de még inkább átmentek jogi rendszerünkbe a szokás és a birói ítéletek közvetítésével.

Ugyanazon közvetítéssel, de részben már egyes törvényekben is tartalmazva, a harmadik anyajog is korán gyakorolta befolyását, midőn az anjou-házból származott királyok alatt hazánk védelmi rendszere Nyuyat-Európa felfogásához alkalmazkodva átalakult és mindinkább átszivárogtak a hűbéri jog eszméi is.

Ugyanazon időben a római jog szintén elkezdte befolyását gyakorolni belső tökélye és jelessége alapján. Németországban teljes egészében recipiálva lett. Hazánkfiak közül számosan mentek azon — különösen német — főiskolákba, a melyek a római jog művelését részben a helyi recepczió, részben formai tökélyénél fogva oly nagy hatással üzték, másrészt ez képezte a jogi oktatás főrészét a hazánkban alapított pécsi és veszprémi egyetemeken is. Így bár a római jog recipiálva nem lett, jogi fejlődésünk említett csatornáin természetesen számos fogalmaiban átszivárgott jogéletünkbe, úgy hogy a három anyajog közül a másik kettőt meghaladó mértékben és hatással gyakorolta befolyását, daczára annak, hogy nem is saját eredetiségükben, hanem rendszerint a nemzeti szellem által felmunkálva saját eredeti jognézeteink alapelveihez idomitva kerültek hazai jogforrásaink közé. Éppen ezen hatásánál fogva nem lesz éreketlen ennek mint legfontosabb anyajognak jellemzésével röviden foglalozni, mielőtt hazai jogállapotunk multjának ismertetésében tovább haladnánk.

A mult század közepe óta éles polemiák folytak a jog-theoretikusok között azon ethikai és közgazdasági elvek fölött, a melyeknek egy tökéletes jogrendszert uralniok kell. Csaknem szokássá vált a római jogot — technikai tökéletességének elismerése mellett — saját belső érzésünknek idegen, kapitalisztikus és az állam és a nép közötti organikus összefüggést félre ismerő tételes szabályok összeségének tartani. Nézetem szerint azonban e felfogást alig lehetne indokolni. Egy oly sociális jognak, a mely a különböző néposztályok társadalmi érdekeinek méltánylását, mint jogelvet érvényesítette volna, avagy figyelmét — csak említésre méltó terjedelemben is — a gazdaságilag gyengébb néposztályokra kiterjesztette volna, a római jog nem tekinthető; legalább is nem azon legfontosabb részében, a mely a classikus jogászok irásából compilálva Pandektáknak nevezetik. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni, hogy az antik és különö-

sen a római közgazdaság a rabszolgaság intézményén nyugodott. A rabszolga mellett a szabad munkás és napszámos aránylag csak csekély szerepet játszott a gazdasági életben. Bármily fontos és fenyegető tényként áll előttünk az ó-korban a rabszolgakérdés, egy attól különböző munkáskérdés szóba sem kerül. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy a munkaszerződés különböző alfajaiban a modern társadalmi élet eme legfontosabb egyik sarkköve, a *corpus juris*-ban csak igen gyatra és elhanyagolt gondoskodásban részesült, mint a bérletnek egyik alfaja.

A midőn az akkori jog értelmében a rabszolga munkája *eo ipso* a gazdáénak tekintetett, s annak gyümölcse az utóbbit illette, a szociális ellentét a munkás és tőkés között és a mennyiben a kapitalisták nagyobb részt egyszersmind telektulajdonosok is, igen gyakran a telek- és tőke-tulajdon közötti különbség is alig létezett. Nem csoda ennél fogva, hogy a római jog alapvető különbséget nem ismer az ingó és ingatlanra vonatkozó tulajdonjog kérdésének elbírálásánál; hogy a polgároknak egyebet, mint hasonló és egyenjogú egyedeket nem lát, a kik a szabad, korlátlan üzletforgalomban saját érdekeik megvédése tekintetében kizárólag magukra vannak utalva.¹⁾

Ha azonban a római jogot igazságosan akarnók elbírálni, úgy nem szabad egyoldalúlag annak csak individualisztikus jellegét figyelembe venni. Epp azon formájában, a melyben azt a német jog recipiálta, a római jog a császárság teremtménye, a mely pedig jog- és államrendjébe eredeti antik jogelveit lényegesen módosítva fogadta be. Már mielőtt a keresztyén eszméknek közvetlen hatása bizonyítható volna, a római czésárok törvényhozási politikáját humanisztikus, modern ethikai és szociális érzésünkhöz sokban hasonló irányzat jellemzi, a mely a gyengéknek, szegényeknek és műveletleneknek a törvényhozás nyújtotta különös védelméhez vezetett.

Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, hogy ezen érdekes és még mindig nem kellőleg méltatott tárgy felett jobban kiterjeszkedjünk, megjegyezni kívánjuk azonban,²⁾ a római jog közgazdasági jelentőségének megközelítő jellemzése céljából, hogy az antik jognézetek és felfogás átalakulása, hatásában főképpen három irányban jelentkezik:

1. A munkának értéke fokozottabb mértékben elismertetik és ez jogelvként különböző irányban érvényesül. Így elismerik egy idegen dolog jóhiszemű birtokosának annak gyümölcseire való, épp úgy az idegen anyagtól gyártott dologra a készítőnek, a munkásnak tulajdonjogát.

2. Ethikai és humanisztikus irányzatok egész sorozatát teremtik meg a védelmi szabályzatoknak a rabszolgákkal való kegyetlen bánásmód ellenében, és annak megakadályozására, valamint a kötelmi és végrehajtási jognak fokozatosan való enyhítését.

3. Számos — különösen a keresztyén császárok alatt talán túlgyors egyoldalúsággal is kibocsátott — törvény védi a gazdaságilag gyengébbet az erősebb ellen és általában az adóst a hitelező ellen (kamatkorlátozások, *laesio enormis*, *remissio mercedis* és *lex Anastasiana*.)

¹⁾ L. Paulus: 1. 22. 3. §, 19 D. 2. »*Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluris est minoris emere, quod minoris sit pluris vendere et ita invicem se circumscribere, ita et in locationibus quoque et conducti- onibus iuris est.*« Hasonlóan Ulpianus: 1. 16. §, D 4, 4, 4.

²⁾ Erről kimerítően I. Gierke: *Die Volkswirtschaftslehre des Corpus juris civilis*; 1901. továbbá Pfaff: *Socialgeschichtliche Forschungen*.

Természetesen mindez csak részlet volt, a mely irányelvek nélkül az egészen más anyagból alkotott antik jogba modern elveket vegyített. A magánjog teljes átalakulásának nagy munkájához, annak egy oly reformjához, a minőt Dioklecián az államalkotmány terén létesített, hiányzott a császárokban és első sorban Justinianusban a kellő erkölcsi, valamint politikai erély.

Hazánkban az idegen, különösen a római jogi fogalmak befogadása, felmunkálása és saját nemzeti jogelveink fejlődési folyamába való beillesztése, főleg a 16. századig tartott. Ezentul a törekvés az ekkép felszaporodott gazdag anyag rendezésére, a kifejlett jogrendszer minden irányú megállapítására és konszolidációjára irányult. Ezen törekvések első legfontosabb és egyszersmind legjelesebb eredménye lőn Verbőczy *Hármaskönyv*-e, a mely ha a szorosabb értelemben vett Magyarországon nem is vált soha kötelezővé, de alapjává vált a további fejlődésnek és egyszersmind közvetítőjévé az erdélyi és magyar jog egységes fejlődésének. A *Hármaskönyv* létrejötte utáni századokban a magánjog, igen csekély mérvben fejlődött úgy, hogy a XVI. században kialakult jogállapot után, jogéletünk egész a reform-mozgalmak belterjesebb megindulásáig és még azután is, egészen 1848-ig nagyban és egészében csaknem változatlan maradt. E jogrendszer főjelleget a közjoggal való szoros kapcsolata adta meg, mely nem csupán alapelveire, hanem minden részletére kiterjedt, továbbá a jog tulajanyi felfogása (a mit törvény nem tilt, az szabad) végre a jogi fictiók túlnyomósága.

Alapelvei valának a személyek rendi elkülönítése mellett, Erdélyben ezenkívül azoknak a nemzetek szerinti különféle jogosultsága; egyes jogoknak a birtokkal való szoros kapcsolata, a dologjogban a birtokra fektetett túlsúly a tulajdonjog ellenében. Az egész vagyon- és örökösödési jogot a koronában kifejezett állami és a vérközösségre fektetett jogközösség hatotta át. Az előbbi a koronában kereste az abszolút jog forrását, az utóbbi a jogközösséggel kapcsolatban álló vagyonra nézve a rendelkezést, élők között halál esetére is korlátozván, vagyoni megkötöttséget és tespedést eredményezett. E mellett viszont az ősiségi kapcsolatban nem álló vagyonra nézve, a családi köteléktől teljesen független szabad rendelkezés elve állott fenn. A családjogban a házasságnak jogunk oly fontosságot tulajdonított, hogy a házasság viszonyába lépő nő teljes önállóságát vagyonára is megtartotta, de viszont ezen viszonyon kívül a nőt mindig gyámság alá helyezte.

A házassági vagyonjogban a külön vagyoni rendszer és a nő törvényesen biztosított joga képezte a főszabályt. A kötelmi jog az ősiség nyügebén a vagyonátírásoknál a formalitások körében, egyébként pedig a teljes subiectivitás terén mozgott, főleg a pénzkölcsönök tekintetében létezvén azon kor gazdasági fogalmaiból folyó bizonyos korlátozások.

Ezen alapok nagyrésze azonban ingadozni kezdett, midőn a nemzeti szellem, ébredésében teljes öntudatához jutva, kettőzött buzgalommal igyekezett ismét a nyugati civilizáció haladásának nyomaiba lépni.

A XIX. században megindult reform-mozgalmakban mindinkább tért hódított azon felfogás, hogy a népek fennállását és gazdasági felvirulását, a nemzet szellemi és anyagi erőinek önálló kifejtése

képezi, és ezen tudat befolyása alatt a reform-mozgalom lassanként az egész társadalom gazdasági átalakítására is kiterjedt.

Leglényegesebb volt a befolyás, melyet a gazdasági viszonyok stabilismusa megváltoztatására irányzott törekvések az előjogos osztályok előítéleteinek fokenkénti elosztatása, a jobbágyok helyzetének javítása, és a magánjog különösen a forgalom tekintetében önállást igénylő részeinek külön szabályozása, gyakoroltak, mert előkészítették a magánjog reformját.

Az évtizedeken át tartó reform-mozgalom, végre 1848-ban törekvéseit több lényeges részében valósulni látta.

A politikai jogok gyakorlata megszűnt egy kiváltságos osztály kizárólagos privilégiuma lenni, kimondatott a közteherviselés, a jobbágyi szolgálmányok megszűnése. Érvényre emelkedett a jogegyenlőség, a szabad föld, a munka s a nemzeti egység elve, úgy, hogy a magánjog tekintetében igen sokban hasonló helyzetben volt Magyarország a XVIII. századbéli forradalmi Franciaországhoz. Az összes alaki és gazdasági alapelvek változásával szemben a magánjog sem maradhatott korábbi állapotában.

Változást és átalakítást igényeltek mindazon részei, melyek a szabadföld és szabadmunkában kifejezett, szabad rendelkezési elvvel és a jogegyenlőséggel ellentétben állottak; az alapelvek változásaival s a nemzeti egység igényénél fogva pedig a szabályozás is csak egységes és kimerítő lehetett.

A közteherviselés kimondása, a kilenczed és papi tized megszűnése a nép minden osztályának politikai jogegyenlősége folytán egyzersmind a magánjogra nézve is irányelvül állapított meg a jogegyenlőség.

A szabadföld és szabadmunka elvének elfogadása által elhárult annak főakadálya: az ősiség, míg végül az 1848: XV. t.-cz. 1. §-ában kimondta, hogy a polgári törvénykönyv az ősiség teljes és tökéletes eltörlése alapján dolgozandó ki.

Az 1848-iki törvényhozásnak nemzeti jogfejlődésünk újraalkotására törekvő intenczióját, meggyőztette az osztrák polgári törvénykönyv behozatala.

Alkalmazásba jött ezáltal egy eredetere és forrására nézve idegen törvénykönyv, a melynek már életbeléptetése is törvénytelen lévén, annál nagyobb volt iránta az ellenszenv. Alkalmazásba jött akkor, midőn nemzeti jogrendünk még az 1848-iki törvényhozás által megvetett alapokon fejlődésnek sem indulhatott, tehát oly időben, midőn a zilált viszonyok között az osztrák polgári törvénykönyv befolyásának, tág tér állott nyitva. E befolyás annál hatalmasabb volt, mert részben valósággal, részben pedig látszólag, a magánjog szabályozásának 1848-ban kijelentett alapelvei az ezen törvénykönyvben letett irányelvekkel megvalósulni látszottak.

A magánjogi jogegyenlőség életbe lépett, az ősiség, adományi rendszer, fi- és leányág közötti különbség eltávolítottak a jogi élet organizmusából, a földesúr és jobbágyai közötti viszonyok rendezettek, az urbéri földek fölszabadultak, a közhitel, birtok, biztonság és forgalom igényei, a telekkönyv intézménye által kielégítettetni czéloztattak és így részben azonosan, részben csekély eltérésekkel a jogállapot rendezése azon alapelveken indult meg, melyek nem állottak a nemzeti szellem eddigi megnyilatkozásaival sem ellentétben.

Mindezek ellenére az osztrák polgári törvénykönyv nem birt oly gyökeret verni, mint a minő az adott körülmények között természetnek látszanék, Mert ha annak behozatalával teljesült is ugyan az óhaj, hogy az általános magánjog rendszeres és kimerítő szabályozásban részesüljön, mellőzve volt a nemzet azon folyton hangoztatott alapelve, hogy a szabályozásnak saját magából kell kiindulnia és nem vétetett figyelembe, hogy a nemzet egy kész codex befogadásától mindenkor idegenkedett és hogy 1848-ban sem nyult a már hatályban levő codexeknek egyikéhez sem.

Az osztrák polgári törvénykönyv azonban nálunk egy teljes évtizeden át alkalmazásban lévén, jogéletünk is tanuságot tett azon tapasztalatról, hogy mennyire képes egy rendszeres codex az adott viszonyokra átalakítólag hatni.

Hatása különösen azon viszonyokra nézve nyilvánul, melyeknek szabályozásában a törvénykönyv a nemzet felfogásával egyező alapelveken állott. Ezen tény folytán az osztrák polgári törvénykönyv kiváló fontosságot nyert mind a jogi élet további fejlődése, mind a polgári magánjog szabályozására vonatkozó intézkedések mikéntjének tekintetében. Ezen körülmény előtérbe lépett, midőn 1860-ban a magyar jog visszaállításával egész nagyságában feltárult a hézag, mely magánjogunkban a közjogi alapok megváltoztatása, a magánjogi egyenlőség kimondása, az ősiség eltörlése és a közhitel igényei folytán ezen irányelveknek megfelelő rögtön szabályozást sürgetett.

Törvénykönyv az akkori viszonyok között alkotható, a magyar jog szabályai nagyrészüben alkalmazhatók, a telekkönyvi intézmény ideiglenesen mellőzhető nem lévén: azon értekezlet, mely a hézagok pótlására hivatva volt, kénytelen-kelletlen reá volt utalva arra, hogy az osztrák polgári törvénykönyvnek a telekkönyvi intézménnyel kapcsolatos részeit továbbra is érvényben hagyja és magát a telekkönyvi intézményt főnnálló alakjában megtartsa.

Az országbirói értekezletnek ideiglenes szabályai szolgálván azóta az igazságszolgáltatás alapjául (Erdélyben pedig — a határvidéken még 1860 után is — az osztrák magánjog lévén érvényben) ma már elvitázhatlan azon befolyás, melyet az osztrák magánjog viszonyainkra gyakorolt.

Ennek ellenére sem az országbirói értekezlet, sem az 1864-ben összehívott értekezlet nem nyilatkozott az osztrák polgári törvénykönyv recepciója mellett! Sok téren ezzel szemben a régi magyar jog újra hatályba lépett. Ennek folytán folyton ziláltabb lett a gyakran ellentétes alapokon nyugvó szabályok alatt álló jogélet.

Az alkotmányos törvényhozás és kormány igyekezett ugyan e helyzeten javítani, úgy, hogy egyes intézkedései által a legkirívóbb bajokat a magánjog terén is orvosolni törekedett. Az ideiglenesen fentartott rendeletek helyett az urbéri viszonyok törvény által szabályoztattak, kimondatott a zsidók egyenjogúsága, az uzsora törvény által eltiltatott, kisajátítási törvényben megállapítottak a tulajdonjog korlátai s a telekkönyvi intézmény fejlesztetett ugyan, de nagyban és egészében a helyzet nem változott.

A kiegyezés után az alkotmányos magyar kormány működésének első feladatai közé sorozta az 1848-iki XV. t.-cz. meghagyásának teljesítését, a melynek folyománya volt, hogy a pesti egyetem egyik

nagytudományú tanára bizatott meg 1869-ben a törvénykönyv elkészítésével.¹⁾

Ettől kezdve többször történt kísérlet a magyar általános magánjog, illetve annak egyes részeinek codificatiójára²⁾ anélkül, hogy az elkészült munkálatokból az egységes magyar magánjogi codex megszületett volna.

Ma végre előttünk áll a magyar általános polgári törvénykönyv tervezete, melynek törvényerőre való emelése végre hazánkat s a nemzeti szellemet is kellőleg méltató egységes modern magánjog birtokába fogja juttatni s kulturális és közgazdasági hatásában hazánkra bizonyára áldásossá fog válni.

Ami általában a magánjog kodifikációját illeti, alakilag is önálló törvénykönyv először Poroszországban jött létre, ez t. i. az 1793-ban kihirdetett és 1794-ben életbe lépett Landrecht. E törvénykönyv rendszere rég túlhaladott, bár annyira kimerítő igyekezett lenni, hogy ez által tulzott részletezésbe esett.

Ausztriában szintén a XIX. században indult meg a kodifikációs mozgalom, hol azonban csak hosszabb készülődés és gyakori félbeszakítások és átdolgozások után jött létre rendszeres törvénykönyv. Nem tartjuk érdektelennek fölemlíteni, hogy az első terv elkészültekor 8 fólióv kötetet tett ki. Rendszere szintén már meghaladott alapokon nyugszik és sokban hordja magán a római jog azonkori jellegét. Hibái mellett is ennek alapján készült el a berni codex és több más svajci kanton törvénykönyve.

Franciaországban később, és emezekhez képest szinte rögtönözve, jöttek létre a magánjog törvénykönyvek. A reform-eszmék a forradalom után mintegy varázscsapásra jutnak érvényhez, megváltoztatják az állam társadalmi és jogi rendjének eddigi alapjait. A magánjog azon részei, melyek a szabadsággal, az egyéni önállósággal ellentétben voltak, vagy a kánoni, vagy a hűbéri jog békóit viselték magukon, szükségképpen hatályukat veszítették. Ily körülmények között, aránylag rövid idő alatt, és sok részben Napoleon által irányítva, jött létre a 5. francia törvénykönyv, mely több államban recipiáltatott és mintaképül vétetett. A magánjog kodifikációja a XIX. század közepén indult újabb fejlődésnek. 1842-ben Hessendarmstadtban, 1844-ben Zürichben, 1846-ban Szászországban indult meg a kodifikációs mozgalom, 1847-ben pedig Poroszországban a revizio, 1848-ban Bajorország, 1863-ban pedig az Északnémet Szövetség fogott hozzá a kodifikációhoz, a mely munkálatoknak Zürichben, és Szászországban törvénykönyv, Bajorországban javaslat, az 1864-ik intézkedéseknek pedig a drezdai javaslat lett eredménye. A XIX. század végére esnek, a spanyol, az angol, olasz és a svájci. nemkülönbén a magyar kodifikációs kísérletek.

Mindezen tervezetek, illetve törvények, közgazdasági tekintetben

¹⁾ Hoffmann Pál munkája: Tervezet. I. közlemény. Általános rész. (Pest, 1871.).

²⁾ Apáthy István: *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete.* 1882.; Györy Elek; ugyanazon cím alatt, Általános rész 1880; Teleszky István: *Örökletes jog.* 1882; Gr. Zsögöd Benő: *Magyar Igazságügy.* XXIV., XXV., XXVI. k.; *Törvénytervezet az örökösödésről.* Halmosy Endre: *Az ált. magánjogi törvkv. dologjogi részének H. E. által készített tervezete.* 1882; Králik Lajos: *A magyar ált. polg. törvkv. tervezetének Kr. L. által készített* (1892) szülőkről és gyermekekről szóló része.

a kornak jellemét és nézeteit hordják magukon. A Landrecht a felvilágosodott absolutizmusnak tipikus teremtménye, annak összes fény- és árnyoldalaival. Telve van felvilágosodott és philantropikus eszmékkel azonban az általános boldogulást kevésbé a magánérdekek szabad harcza útján, mint inkább jóakaró, de a forgalomra nézve terhes rendelkezéseivel igyekszik elérni. Innen van rengeteg sok részletes és úgyszólván minden egyes elképzelhető esetre alkalmazandó intézkedése, a mely a birói judiciumnak legjobban szeretne semmit sem fentartani.

Ezzel szemben a Code magán hordja korának forradalmi jellegét; tartalmában szentesíti a harmadik rend győzelmét, a melynek a forradalom teljes és végérvényes emancipációját megteremtette. Ugyalaki mint politikai és közgazdasági tekintetben a Landrecht felett áll, másrészt azonban hiányzik belőle az érzék a sociális erőviszonyok jelentőségének kellő mérlegelése iránt: hiányzik belőle csak némiképen is kielégítő szabályozása a munka- és a szolgálati szerződésnek és azon közismert alapelv, »la recherche de la paternité est interdite«, a magánjogi codificatió terén a mencesterizmus teljes diadalának mondatik. E mellett nem volna nagyon igaztalan, ha a Codeot a győzelmes bourzsoá törvényhozási productumának mondanók!

Mindezek, miket itt a Landrechtről és a Coderól elmondottunk, állanak az ezeknek alapelvein épült későbbi kodexekre is, a szerint, a miként azok vagy egyik vagy a másik alapelveit érvényesítették szerkezetükben és tartalmukban.

II.

Az olvasó talán joggal, türelmetlenségével kísérté e kissé túl részletessé vált fejtegetésünket, a melylyel az eddigi jogállapotokat és azoknak jellemzetes vonásait ismertetni akartuk. Elengedhetetlen volt azonban arra, hogy oly világos képet nyerjünk, a melyből az általános polgári törvénykönyv, közgazdasági jelentőségének vizsgálata és felismerése lehetségessé válik. Csak ha figyelemre méltattuk az eddigi darabos és legfontosabb alapelveiben egymástól annyira különböző jogrendszereket, leszünk képesek a polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági és kulturális jelentőségét teljes mértékben méltányolni.

De vajjon képzelhető-e általában, hogy az uralkodó jogrendszernek a közgazdasági fejlődésre említésre méltó befolyása van? Meg vagyok győződve, hogy ma sokan vannak, akik ily kölcsönhatás létezését általában tagadják, vagy ennek mértékét lehetőleg kevésre becsülik. Ezek közé tartoznak bizonyára a materialisztikus történelmi iskoláknak számban mindinkább szaporodó hívei, a nagy szocialisztikus gondolkozóknak utódai. Szerintük egy tételes polgári törvény, csak az egy bizonyos irányban és mértékben kifejlődött tulajdonnak illetve termelésnek kifejezője: szerintük nem a souverainek dictálják a törvényt! Ugy a politikai, mint a polgári törvényhozás csak proklamálja a gazdasági viszonyokban kifejezésre jutó akaratot. Ezen tan szerint a mindenkori gazdasági viszonyok megteremtik maguknak a nekik megfelelő magánjogot mint természetszerű kifejezésüket. A jogi fejlődés természetesen a gazdasági fejlődés mögött időlegesen el is maradhat, a mely esetben is a gazdasági haladás végül a békóként hatott s korát

multa jogot széttepi és hatályon kívül helyezi, szükség esetén a forradalom erőszakos eszközeivel is. De sohasem fordulhat elő az ezen tanban hirdetett eredmények ellenkezője; szerinte ugyanis az elmaradt gazdasági fejlődést a jogfejlődés sohasem szárnyalhatja túl. A jog és közgazdaság között csak egyoldalú függőségi viszony létezhetik.

Nem sorozhatjuk feladatunk keretébe, hogy a szociális problémák ezen legmélyebbre ható és legnehezebbjei fölött ítéletet mondjunk. Nem is akarjuk recapitulálni e helyütt a történelemből meritett és sokféle érveket, melyeket a Marx-féle elmélettel szembe állítottak.

De mindezeket mellőzve is, a jogtörténet elég példát mutat fel, melyeknek még csak félig is elfogadható magyarázata a Marx-féle iskola hívei előtt lehetetlennek fog látszani. Elégedjünk meg azzal, hogy rámutatunk itt a korábbi római császárságnak előbb méltatott humanistikus törvényhozására, mely — miként általában sok emberbarátiasan uralkodó absolutistikus fejedelem korának története — a Marx-féle elmélet egyoldalúságát eléggé bizonyítja. A középkori egyházi jog számos rendelkezése mellett döntő példát nézetünk mellett a kánoni uzsora-tilalom nyújt. Feltéve ugyanis, hogy a gazdasági elvek fenti rendelkezés létrejötté idején, a tőkétől kamathozadékot nem kívántak meg oly mértékben, mint ma, de semmiképen sem bizonyítható, hogy ezekből a kamatmentesség, mint azoknak jogi következménye folyt volna. De nem is kell ily messze multa visszamennünk! A polgári törvénykönyv létrejöttének története Németországban elég érvet szolgáltat az általunk elfoglalt álláspont védelmére. A német polgári törvénykönyvnek szerkesztősege valamint a birodalmi tanács többsége a szociáldemokrácia által oly szívesen reactionáriusoknak nevezett képviselők tömegéből állott, és ezek mégis hozzájárultak oly tartalmú fontos rendelkezések egész sorozatának a német polgári törvénykönyvbe való felvételéhez, melyeknek kifejezetten az volt az irányzatuk, hogy a gazdaságilag gyengébbeket az erősekkel szemben megvédelmezzék. De sőt a sociáldemokrata párttöredéknek egyes indítványai is előítélet nélkül vétettek be a törvénykönyvbe.

Kétségtelen, hogy ilyenkor a szociáldemokraták rögtön készek, hogy az elért és előbb ismertetett eredményeket a proletárizmus súlyos ökleitől való félelemnek tulajdonítsák, és ez részben meg is felel a valóságnak. De sajátságos, hogy a legtöbb iparos és tőkés, bár ők félhetnének leginkább a proletárizmus boszújától, ez idő szerint nemcsak hidegen, de sőt többnyire mereven elutasítólag viselkedik a sociális reformokkal szemben; míg másrészt a gazdaságilag teljesen érdektelen államférfiak, tudósok stb. a társadalmi reformátorok első soraiban állottak és állanak.

Igy hát a valóságban a jelenleg örvendetes módon szigorúbb szociális lelkiismeretünk az, a mely a vagyontalan osztályok sorsának javítására indít bennünket, és ez egyengette különös mértékben a modern polgári törvénykönyvekben a sociális irányzatok útját is.

Az eddiginél sokkal meggyőzőbben czáfolja meg Stammler¹⁾ a Marx-féle elméletet. Meggyőzően bizonyítja, hogy a gazdasági ténye-

¹⁾ Prof. Dr. Rudolf Stammler: *Das Recht der Schuldverhältnisse etc.* 1897. 40—43. l.

zók az emberi culturának egyéb jelenségeitől elkülönítve, teljesen önállóan, bírálat tárgyává alig tehetők. Ha a sociális élet ezen monizmusát azonban el is ismerjük, úgy ennek daczára a gazdasági tényezőknek a jog fejlődésére való egyedüli befolyását el nem ismerhetjük: mert ellenkezőleg, a sociális élet teljes elválaszthatatlan együttthatásában az, a mely a magának megfelelő jogrendszert megteremti. Azonban még ezen tágitott formában sem lehetne joggal elismerni a jognak a sociális élettől való egyoldalú függőségét! A kettő között sokkal inkább állandó kölcsönhatás áll fenn, és kétségtelen, hogy a jogot, a miként a sociális élet egyéb tényezői, úgy a gazdasági fejlődés is nagy mértékben, sőt gyakran irányadólag befolyásolja. Ez azonban viszont nem zárja ki, hogy a már kialakult jogrendszer a maga részéről ismét a gazdasági fejlődést és általában az egész sociális életet hatalmasan ne befolyásolja. A ki ezt tagadni akarná, az úgy a történelem, mint a jelennek legkétségtelenebb tényeinek mondana ellent. Hogy védvámunk van-e vagy szabad kereskedelmünk, hogy csatornáink vannak-e vagy kereskedelmi szerződéseink, ez nagyobbára az egymással szemben álló érdekcsoportoknak gazdasági és politikai erőviszonyaitól függ. De ezzel szemben senkisé fogja tagadhatni, hogy az ily fontos napikérdések fölötti döntés, bármely irányban is történjék, a további gazdasági alakulásra és fejlődésre kétségtelenül befolyást gyakorolni nagyban alkalmas. De menjünk tovább! Ha kétségtelenül be is bizonyulna, hogy a jog a gazdasági viszonyoktól való függésében és annak megfelelően alakul, úgy még mindig meg volna a lehetőség, hogy a már kialakult jog a maga részéről is befolyásolja a gazdasági viszonyokat. Ezen lehetőség egyébként a napjainkban is előfordulható azon esetekben valósulhatna meg, midőn például valamely tételes jog alkotásánál az azáltal különösen előnyben részesített érdekekkel szemben olyanok állának, a melyeknek háttérbe szorulása árán érvényesülhetne csak a másik, vagy talán annak érvényesülése ennek elnyomásával egyértelmű volna.

Micsoda célja volna az ugynevezett »cél tudatos proletáriatus« osztály politikájának, ha nem remélhetné, hogy a törvényhozás eszközei útján, a vagyonosok költségén szociális helyzetén javithatna. Így nyer módosulást Marxnak egyoldalú elmélete és el kell ismerni, hogy nemcsak a jogot a közgazdaság, hanem viszont a közgazdaságot, a jogrendszer is döntőleg befolyásolhatja.

Mindezek után legnagyobb mértékben valószínű, hogy oly hatalmas alkotás, mint az általános polgári törvénykönyv tervezete, törvénynyé válva, hazánk közgazdasági alakulatára és fejlődésére tartós befolyást fog gyakorolni. Hogy minő lesz e befolyás, az természetesen ma még teljes biztossággal meg nem állapítható. Ha helyes az ismert példaszó, úgy minden valószínűség szerint az új jognak reális hatása csak akkor lesz felismerhető, ha az érvényre jut és hatályba lép.

Ha mindamellet már most kívánunk a polgári törvénykönyv közgazdasági jelentőségével foglalkozni, úgy ennek célja csak az lehet, hogy felsoroljuk annak kiemelkedő közgazdasági alapelveit és ismertessük annak sociális irányzatát.

III.

A polgári törvénykönyv tartalmának közgazdasági irányban való méltatásához feltétlenül szükséges egy momentumról megemlékezni! A törvénykönyv, illetve tervezet, a miként keletkezésének történetéből, de tartalmából is kitűnik, kevésbé reformálóan, mint inkább confirmálóan kíván hatásában nyilvánulni¹⁾ s épp ennél fogva sem egészében, sem részleteiben nem szabad azt sociális reformeszmék tárházának tekinteni. A munka ily szándéknak jellegét épp ez oknál fogva nem is hordhatta magán. Napjainkban, a sociális és politikai különválások és pártalakulatok korában, a midőn annyi új és többnyire még meg nem érett eszme küzd az elismerésért, a tervezetnek törvényté válása komoly veszélyeknek lehetne kitéve, ha abban a modern reformeszmék a legnagyobb önmegtagadással és a legszigorúbb korlátok között nem nyertek volna befogadást. Mert alkalmas talaj-e általában a magánjog sociális kérdések megoldására? Bár távol áll tőlünk ezt tagadásba venni, mégis ha így is van, mindenesetre végtelenül alkalmasabb eszköz erre a speciális törvények alkotásának útja, mint az általános codificatioé, a melynek sikeréhez nélkülözhetetlen előfeltétel az óvatosság és mérséklet. A józan mérlegelésnek csak természetszerű kifolyása, hogy merész reformjavaslatok csak legkisebb részükben és erősen higitott tartalommal jutottak a tervezetbe. A mennyire méltánylandó azonban a kodifikálók mértéktudása a szociális reformeszméknek a tervezetbe való fölvétele körül, épp oly dicséretet érdemel másrészt a tervezetnek, a német törvény reformeszméit sok helyen meghaladó liberalizmusa.

Hogy ne említsünk mást, álljon példának itt a törvényes öröklési jog területe, a melyen a tervezet 1810. §-a, a német törvény 1924—9. szakaszaival szemben oly hatalmas haladást mutat, melynek fokára a német birodalmi tanács többsége emelkedni nem tudott, dacára annak, hogy a német törvény második tervezetében tervezetünkkel azonos rendelkezések foglaltattak. Tervezetünk ugyanis a törvényes öröklés fokát a szépszülőre, illetve ezek ivadékaira korlátozza és ilyenek hiányában az államkincstár örökösödési jogát ismeri el. A német törvény ezzel szemben a legtávolabbi fokban is elismeri az örökhagyó rokonainak örökösödési jogát.

A kérdés sociálpolitikai jelentősége nem csekély!

A tervezet ugyanis ez által felhasznál egy kedvező alkalmat, hogy a magánjog keretén belül a köznek törvényes magánérdekeket nem sértő jelentékeny bevételi forrást teremtsen, a mely annál jogosabb, mert hiszen az elszegényedett és munkaképtelen egyének eltartása is a nyilvános szegényvédelem kötelessége és hivatása. Tervezetünk a német törvényt szemben respektálja mindazt, a mit úgy az ó-korban, mint az újabb időkben, a szociális problémákkal foglalkozó összes tudósok a magánjogi örökösödés határtalan és korlátlan kiterjesztése ellen felhoztak.²⁾

Ezen, a magában véve is eléggé érdekes és fontos kérdésnél hosszasan azért időztünk, mert annak a tervezetben való rendezésnek iránya jellemzően documentálja, hogy mily nehézségekkel

¹⁾ L. indokolás I. kötet XIV. 1.

²⁾ Ezen rendelkezés indokolása tekintetében utalunk a tervezet indokolására. V. k. 29. s. k. 1.

kell küzdenie egy polgári törvénykönyv codificatiójának még az előbbihez hasonló enyhe irányú sociális reformeszmék érvényesítésénél is. És már itt előrebozsátva megállapíthatjuk, hogy a tervezetnek fenti irányban kiemelt liberálizmusa, a tervezetnek jellegzetes ismervét képezi és nem tagadhatjuk meg tőle azon dicséretet sem, hogy az nagyjában és egészében modern sociális és szabadelvű eszmékkel telítve van. Megkíséreljük ezt a következőkben az eddiginél fokozottabb mérvben bizonyítani.

IV.

A polgári törvénykönyv tervezetén átvonuló nagy — akár gazdasági, akár egyéb irányu — elvek között bizonyára egyik sincs még megközelítő mértékben is oly jellemző, mint az abban mindinkább előtérbe nyomuló gondoskodás a forgalom könnyítése és biztossá tétele iránt. A XX. század törvényhozási munkája részére egy ily irányzat már eleve adva volt és többé-kevésbé magától értődött.

Az eddigi polgári jogrendszerek különösen ez irányban messze mögötte állanak tervezetünknek. A klasszikus római jog is bizonyára forgalmi jog volt; alkalmazkodó alapelvei és ügyleti formái, a forgalom és gazdasági élet változatos szükségleteihez mesterien hozzásimultak és különösen ezen mozzanat volt az, a mely a nyugati államok által való receptiójukat nagyban előmozdította. E mellett azonban a római jogot egy másik alapelv is uralta, az, a mely a forgalom érdekére való tekinteteket keresztezte és végül át is hágta; a mely momentum a már egyszer megszerzett jogok szentsége és biztonsága elvében nyilvánulván, e két jogi axiomában »id quod nostrum est, sine facto nostro ad alium transferre non potest«, és »ubi meam rem invenio ibi eam vindico« nyert kifejezést.

A tulajdonosnak dologi keresetével szemben, az idegen és az elidegenítőnek tulajdonát nem képező dolog szerzője engedni kénytelen, tekintet nélkül jó vagy rosszhiszeműségére; a vele szerződő féltől keressen magának az kártérítést, mert a tulajdonos vele szemben semmire sincs kötelezve. Az alperes a felperes keresetével szemben exceptio dolival csak addig védekezhet, a míg a felperes az alperes által a dologra tett hasznos és szükséges »impensae necessariae et utiles« meg nem térítette.

A tervezetnek ez irányú magatartását, a kereskedelmi törvény irányította. A tervezet ugyanis a forgalomadta szükségletek iránti gondosságában lényegében híven követi kereskedelmi törvényünk rendelkezését. Lássuk tehát, hogy a tervezetnek a forgalomra kedvező irányzatai különösen miben nyilvánulnak:

1. Ide tartozik első sorban az ügyleti formának egyszerűsítése s ennél fogva az ügyletkötések megkönnyítése. A jogokat és kötelezettségeket megalapító kétoldalú szerződés általában formához kötve nincs; a feleknek akaratmegegyezése hozza azt létre, bármely módon is nyilvánuljon az. A szerződések ezen forma-mentességének nagy elve, a tervezetnek természetesen nem eredeti teremtménye. Már a rómaiak érvényesítették azt, különösen a gyakorlatban fontos esetekben: a konszenzualis szerződéseknel; de a jogterület egyéb részein is, — kevés kivétellel — általános elismerésben részesült. Azonban az

újabb törvénykönyvek ez elvet illetőleg részben visszaesést mutatnak fel, így a Landrecht¹⁾ és így a Code.

Tervezetünk a kereskedelmi törvény 311. §-ával azonos, 945. §-ban világosan az alaki szabadságot deklarálja.

Kétségtelen, hogy a szerződéseket illetőleg az alaki kényszer-vagy az alakszabadság kérdése a törvényhozási politikának legfontosabb és különösen fejtegetésünk tekintetében különös érdekű része. Kiséreljük meg tehát az egyik, vagy másik rendszerrel összekötött socialis hatásokat megvilágítani.

A mi a kötelező alakiságot illeti, a tervezetnek indokai a német polgári törvénykönyv indokaival (I. kötet 179. l.) azonosan, találó módon a következő érveket foglalják össze: »az írásbeliséggel járó alakiságok biztosítják a nyilatkozatok kellő megfontolását, kétségtelenné teszik a felek nyilatkozatainak tartalmát, a pereket egyszerűsítik, illetve azok számát csökkentik.«

Ezzel szemben mindezen érvek megczáfolhatók és a mennyiben helyességüket részben el kellene ismerni velük szemben, túlnagy számban vannak az alakszabadság mellett felhozható érvek:

A kötelező alakiság mellett felhozott előnyök gyakorlatilag — és így többnyire — nem érvényesülnek; a felek a mint meggondolatlanul teszik, úgy írják alá is a szerződési okiratokat. Az írásbeli alak bizonyos jártasságot kíván, mivel is a gyámoltalanabb könnyen van kitéve az ügyesebb fél által való félrevezetés veszélyének. A forgalmat az írásbeli alak megnehezíti és alkalmat ad a jogbiztonság megbolygatására. Ha az alakisággal járó veszélyeket elkerülni akarnók, úgy szükségképpen tovább kellene haladnunk ezen az úton és a magánírásbeliség helyébe a kötelező írásbeliséget közokiratok formájában kellene statuálni. Ez ugyan az írásbeli formával járó fentebb ismertetett hátrányokat talán megakadályozná, de ezzel egyszersmind egy oly idő-, munka- és költség-pazarlást eredményezne, hogy ez által a forgalmat komolyan megnehezítené és veszélyeztetné.

Legnagyobb mértékben ellene szól a kötelező alakiságnak a szóbeli mellékkikötések kérvényének elbírálása, a melyek tapasztalatszerűen az írásbeli alapszerződés mellett igen nagy szerepet játszanak és a melyek hatályának elbírálása ma is, jogéletünk egyik legnehezebben megoldható kérdését képezi.

Miután a kereskedelmi törvény 311. §-a szerint a kereskedelmi forgalomban az alakszabadság elve uralkodik a szűkebb értelemben vett polgári magánjogi ügyleteikre statuált alakiságok folytán, — eltekintve a különböző ügyletek hovátartozandóságának elbírálásával járó nehézségektől — komoly zavarnak és jogbizonytalanságnak nyílnék szabad tere.²⁾

Mindezekből csak az világlik ki, hogy az alakszabadság elvének a tervezetbe való érvényre jutása, közgazdasági tekintetben elismereendő határozott előny.

Ha azonban a kötelező alakiság elve, a tervezetben végleg el is ejtetett és a forgalom könnyűségének és szabadságának a legtágabb tér engedtetett, úgy nem lehet és nem szabad tagadásba venni annak

¹⁾ 50 tallért meghaladó értékről szóló szerződéseknél, de értékre való tekintet nélkül egyéb szerződésnemeknél is bizonyos forma kötelező.

²⁾ Így a német polg. trkv. indokolása 180. l.

a szükségét, hogy az elfogadott elv alól messze menő kivételeket kell statuáltatni. A forgalom szabadságának érdeke bármennyire is méltó a védelemre, nem ritkán és néha még vitálisabb szociális tekintetek ellene szólnak bizonyos ügyletek túl könnyű születhezésnek. Így áll ez különösen az ajándékozásnál, a kezességnél és a végrendekezésnél.

Az alakiságok tekintetében tervezetünknel szabadelvűbb nézeteket vall a német polgári törvénykönyv és ez irányban radikalizmusa különösen a magán végrendelezések alkotásánál feltűnő. A német törvény ugyanis a Codeból reczipiált hollographikus végrendeleti formát juttatta érvényre (2231. §-ában) szemben tervezetünk 1822. §-ával.¹⁾ Gazdasági tekintetben kétségtelen, hogy tanuk vagy közjegyző mellőzése nem csekély idő és megtakarítást jelent, míg másrészt tervezetünk rendelkezései ennek daczára határozottan előnyösebbek, különösen ha figyelembe vesszük a francia jog uralta területen a hollographikus végakarati formával tett tapasztalatokat.

Kétségtelen ugyanis, hogy az örökségvadászok dolga megkönnyítették az egyszerű írásbeli s tanuk nélküli végrendekezés által, épp úgy az örökhagyó akaratának harmadik személyek általi befolyásolása, valamint megkönnyítették az ily végrendeleteknek el-sikkasztása és meghamisítása is annál inkább, mert ezen jogügyleteknél maga a végrendelező a kritikus eseményt fel nem fedezheti.

Tervezetünk rendelkezéseinek teljessége mellett szól az is, hogy a végrendelet különösen sociális jelentőségében nem forgalomnak szánt ügylet; épp azért annak jogi rendelkezésénél nem megkötésének könnyűsége, hanem a végakarát biztosítása kell hogy jogpolitikai tekintetben irányadó legyen, a miként azt tervezetünk is teszi.

2. Az üzleti forgalom könnyűségének és kényelmének kedvez a tervezet nemcsak az alak tekintetében, hanem megkönnyíti az üzletkötést sok más irányban is. Ezek közé sorozandó az ajánlatok kötelező volta, az egyoldalú szerződési ajánlat kötelező jellege, a melyet a tervezet (933. §.) a kereskedelmi törvényből (314. §.) vett át. Kétségtelen azonban, hogy a miként a tervezet hivatkozott szakaszából kitűnik, ez által nem minden ajánlat kötelezi az ajánlatot tevőt! Eltekintve azon esettől, melyben az ajánlatot tévő elállási jogát fentartja, ily jog, a többeknek általánosságban tett ajánlatoknál önmagától értetődik.

A tervezet azonban a szerződéskötések tanában nem is elégedett meg a kereskedelmi törvény fonalának szem előtt tartásával, hanem úttörőjét, a kereskedelmi jogot, még túl is szárnyalja, midőn 939. §-ában nem zárja ki a szerződés létrejöttét kétség esetében még akkor sem, ha az ajánlattévő annak elfogadása előtt meghal vagy cselekvő képtelenné válik.

A kérdés ezen úgy jogi, mint gazdasági tekintetben fontos megoldásában, a kinyilvánított akaratnak a kinyilvánító személyétől való relativ önállósítását találjuk, a kinyilvánított akarat suprematiáját az akaratot nyilvánító személylyel szemben. Ennek megvan a maga oka is! A kinyilvánított akarat kézhez vevője a nyilatkozatot tudomásul

¹⁾ A német törvény szerint a sajátkezüleg irt és aláirt végrendelet érvényes; míg tervezetünk szerint ehhez 2 tanu vagy hiteles helyen való letétele kívánatik meg.

vevén, azon hiszemben van, hogy abban bizhatik is! Az ajánlatot tevő személyében később beállott változásról pedig rendszerint tudomást nem is nyer és az ügylet létrejötte iránt természetesen táplált bizalmában könnyen csalatkoznék, ha maga a jogügylet érvényét hasonló momentumok kétségessé tehetnék. Az ajánlattévőnek érdeke ezen rendelkezés által nem sértetik, annál kevésbé, mert azon gazdasági érdek, a mely őt ajánlatának tételére indította, halála vagy cselekvő képességének megszűnte után is rendszerint vagyonára nézve tovább is fennáll.

A forgalom biztonságát szolgálja a tervezet 942. §-a is, a melylyel a távollévők között létesülő jogügylet létrejöttének momentuma határoztatik meg. A tervezet szerint ugyanis a távollévők közötti szerződés azon a helyen és azon időben tekintetik megkötöttnek, a hol és a mikor az elfogadás történt, illetőleg az elfogadási nyilatkozat elküldetett. Azon teljesen benső és ellenőrizhetetlen körülmény, hogy a megtörtént akaratnyilvánítás minő sorsra jut a nyilatkozat kézhez vevőjénél, az teljes joggal figyelmen kívül hagyatik és csak azon külső körülmény fogadtatik el döntőnek, hogy a nyilatkozat elfogadása megtörtént. Gondoskodják maga a címzett az iránt, hogy a részére kellő helyen és módon átadott nyilatkozat a valóságban is a kezeihez, illetve tudomására jusson.

Az itt fejtegetett kérdéssel szoros kapcsolatban álló azon kérdés, hogy a szerződő felek érdekei jogrendszerünk által miképen választatnak szét, távolról sincs kimerítve. E kérdés érdekes és jogpolitikai problémák egész sorozatát nyújtja, és meg fogom kísérteni feltüntetni azon tényt, hogy a tervezet csaknem mindenütt tapintatos és törvényes érdekeket távolról sem sértő érzékkel, mint tudott a forgalom szükségleteinek megfelelni.

E helyen főképen a hiányos akaratnyilvánításoknak a jogászok előtt épp oly érdekes, mint nehezen megoldhatónak ismert tanáról van szó. Vajon — ugyanis — azon esetekben, a melyekben a kinyilvánított akarat a valóságos és a kinyilatkoztatónak benső ügyleti akaratától lényeges momentumokban — a nyilatkozó szándékának ellenére — eltér, például ha mást irt, vagy mást mondott, mint a mit szándékozott, vagy rosszul hallott valamit; az ügylet jogérvényes legyen-e csak azért, mert a nyilatkozat — bár tévesen is — megtörtént; vagy érvénytelen, mert az akaratkinyilvánítás a nyilatkozó szándékának meg nem felelt?

Az eddig uralkodó nézet, a római források szó szerinti értelmére támaszkodva — részben pszichológiai¹⁾ mérlegelés folytán — az előbbi megoldást választotta. Ez közgazdasági tekintetben a tett nyilatkozat szerzőjére, annak kézhez vevőjével szemben kedvezményt jelentett, oly kedvezményt, a melynek folytán az előbbinek, az utóbbi költségére és terhére tévedni megengedett. Nem minden ok nélkül tartotta elfogadhatatlannak ezen nézetet, a forgalom szükségletei iránt több érzékkel bíró modern irányú jogtudomány, mely ezzel szemben az előbbi ellensúlyozására azon új teoriát állította fel, a mely szerint a nyilatkozatot tevő nyilatkozatának tartalmához következetesen még akkor is kötve legyen, ha az akaratának meg nem felelt is. Kevésbé képvisel szélsőséget ezen utóbbi nézetnek azon módo-

¹⁾ L. erről Zitelmann Ernst: *Irrthum und Rechtsgeschäft*. 1876.

sitott alakja, mely a szónak az akarat feletti szupremációját csak bizonyos kivételes esetekre kívánja korlátozni.¹⁾

Az utolsó helyen említett theoria első pillantásra a forgalom biztonságának érdekében kívánatosnak látszik. És mégis ennek ellenére messze menne ennek jogrendszerünkben való érvényesítése. Mert míg semmi tekintettel sincs a nyilatkozatot tevőnek a szemben álló szerződő fél által fel nem ismerhető tévedésére, addig magát a tévedésben levőt egy arra nézve talán teljesen értéktelen, de sőt esetleg nagyban károsító ügyletbe köti! Megfosztja őt tehát általában épp annyitól mint a mennyit a másik félnek előnyként nyújt. Ezek után kérdés tárgya az, hogy vajon az egyik szerződő fél tévedése folytán az érvényében fentartott szerződésből a másik félre háramló ezen haszonnak vagy előnynek annak teljes mennyiségében való biztosítása socialis szempontból megkívántatik-e, vagy legalább is indokolható-e? A kérdésre határozottan tagadólag kell válaszolnunk. A socialis igazságosság csak azt követeli, hogy a tévedővel szerződő fél kárt ne szenvedjen: de nem kívánja, hogy abból az még tényleges hasznot is huzzon. Ezek alapján a jogi deductió az -- hogy az Ihering által használatba vett kifejezéssel éljünk, — hogy a tévedésben levő fél a másiknak a negativ, de nem egyszersmind a positiv szerződési érdeket köteles megtéríteni: tartozik tehát annak kiadásait és más egyéb azon vagyoni hátrányait megtéríteni, a melyek azt a kötött ügylet létrejöttében vetett bizalma folytán érték. Épp oly kevésbé követelheti a szerződő fél a veleszerződő, de tévedésben levőtől, hogy megtörtént kártalanításán túl a kötött ügyletet is perfektuálja mert az maga, a hiányos akarat folytán érvénytelen lett, legyen az akár semmis, akár legalább is megtámadható.

Ez a felvetett problémának oly megoldása, a mely eddig is a legtekintélyesebb theoretikusok részéről (Ihering, Eisele, Unger)²⁾ helyesnek elismertetett és a miként az most már tervezetünk 980. s. k. §-ában elismerést nyert. A ki téved, azt saját költségére és veszélyére teszi. A forgalom érdekei nem kívánják meg, de meg sem tűrik, hogy a tévedő a saját érdekében és többnyire bizonyos fokú figyelmetlenség és a kellő gondosság hiányán való cselekményeinek káros következményeit egy ártatlan harmadikra hárítsa. De ebben egyszersmind a tévedés jogkövetkezményeinek határai is adva vannak. A tévedőnek ugyanis csak a tényleges kárt kell viselnie; semmi ok sincs arra, hogy a tévedőt kötelezzük az azon ügyletből a vele szerződő félre esetleg háramló nyereséget is megtéríteni. A tévedőnek ezen itt ismertetett kártérítési kötelezettsége a szocialis tömegjelenségek álláspontjáról ítélve a forgalomnak nemcsak biztonságát, hanem olcsóbbá tételét is eredményezi, és ennél fogva közvetve előnyt statuál a szerződő felekre nézve általában akkor, midőn a nyilatkozóval szemben álló felet felmenti annak szüksége alól, hogy a nyilatkozó fél tévedéséből reája háramolható károsodások esetére magának már eleve bizonyos kockázati prémiumot kössön ki.

A tévedés felőli rendelkezéseivel azonos módon rendelkezik a

¹⁾ L. Hartmann, az Ihering-féle évkönyvekben XX. k., 1. s. k. 1., Dernburg: *Pandekták* I. 139. s. k. §§.; Isay: *Die Willenserklärung im Thatbestande*. 1899.; stb.

²⁾ Ihering: *Jahrbücher* IV. kötet. 73. s. k. 1.! Eisele: ugyanott XXV. k. 414. s. k. 1.; Unger: *Grünhut-Zeitschrift* XV. k. 673. 1.

tervezet, a hiányos akaratnyilvánítások néhány más esetére is, különösen így a nem komoly szándékkal tett nyilatkozatoknál a tervezet 986. §-ban, valamint 990. §-ában a közgazdasági tekintetben rendkívül fontos azon esetek, midőn a nyilatkozatok távirat, vagy szóbeli üzenet útján helytelenül továbbíttatnak és helytelen tartalommal jutnak a címzethez.¹⁾

Megjegyzendő azonban, hogy a hiányos akaratkijelentések a Tervezet 987—989. §§-ai nem vonják maguk után a szerződésnek érvénytelenségét, hanem csupán megtámadhatóságát.

Ezen rendelkezéseknek ugyanis nem csupán szerkezeti, hanem nagy gyakorlati jelentőségük is van. Mert miután az ügylet megtámadásának azonnal vagy haladéktalanul meg kell történnie, miután a megtámadásra jogosult tévedéséről tudomást szerzett, addig a késedelmes fél megtámadási jogától könnyen eleshetik. Míg a kérdésnek ily szigorú elbírálása egyes esetekben kétségtelenül meggondolandó konzekvenciákra vezethet, másrészt nagyban hozzá fog járulni ahhoz, hogy hasonló jogviszonyok minél rövidebb idő alatt lebonyolittassanak, a mi a forgalomra nézve nem csekély jelentőségű előny.

3. Nem lehet czélom e helyen a tervezetnek mindazon számos intézkedéseit felsorolni, melyek általában a forgalom emelése tekintetében jelentőséggel bírnak. Ezzel szemben a tervezet forgalmat szolgáló irányzatának jellemzésére fontosnak tartom felemlíteni, az eddigi jognak a forgalomra nézve terhes instituczióknak a tervezetből való elhagyását, melyek közül csak a következőkre kívánok rámutatni:

Ide tartozik a régi római jog egyik közismert rendelkezésének a vételi ügylet laesio enormis esetén való megtámadhatóságának elejtése, ha t. i. az eladó az árú vételáraként kevesebbet kapott, mint valódi értékének fele; a gyakorlatban sok irányban úgy a vevőre, mint egyéb kétoldalú szerződésekre is kiterjesztett oltalmi rendelkezés. A lex Anastasiana érvénytelenítése, a mely szerint az engedményes az adóstól nincs jogosítva többet követelni, mint a mennyi valutát ő az engedményezőnek az engedélyezett követelésért fizetett. A corpus juris számos kamat korlátozásának elejtése: kamat maximumok korlátozása a tőkének megfelelő összegre, a kamatos kamat eltiltása (anatocismus), a mely a tervezetben bizonyos előfeltétel mellett meg van engedve. Nem kevésbé elejtettek azon korlátozó alakiságok, a melyek a családtagoknak kölcsön felvételét (senatus consultum Macedonianum), valamint azok, a melyek a nőknek kezességük elvállalása körüli és hasonló jogcselekményeit kísérték, (sen. cons. Velleianum) elhagyatnak az adós elleni eljárásban felette terhes alakiságok, a melyeket a későbbkori római jog a beneficium competentiae és más egyéb különböző — a kezes és a szolidáris adósokra vonatkozó — beneficium alakjában statuálni jónak látott. Mindezek után be kell ismernünk, hogy a tervezet a fontos és jelentékeny de a forgalomra hátrányos jogelveknek egész sorozatát törülte tartalmából. Ezzel azonban nem akarnám azt mondani, hogy ezen

¹⁾ A német polgári törvénykönyv 120. szakaszában ezen rendelkezések fölvetelének actualitását két jogeset adta meg, és pedig a Weiller-Oppenheim és Waltfried—Löwenberg-féle perek. Mindkét esetben oly táviratok helytelen továbbításáról volt szó, a melyek tőzsdeügyletekre vonatkozó megbízást tartalmaztak, és a melyeknél tetemes károsodások állottak elő. (Lásd egyébként erről *Entsch. des Reichsgericht's* XXVIII. kötet 30-ik szám.)

törléseket mind kivétel nélkül szükségesnek és meg nem fontolandóknak tartom.¹⁾

A ki velem együtt azon nézetet vallja, hogy a törvényhozásban a forgalmi igény iránti gondosság bár fontos, de nem egyetlen és minden körülmények között döntő irányelv, az említett törléseket ezeknek a kereskedelmi- és hitelviszonyok által indokolt szükségességével egyedül elintézettnak nem tartja. Hiszen léteznek még más, sőt talán védelemre méltóbb érdekek is és ezek között különösen a gyengébb néposztályok érdekei. Mindazonáltal a tervezet legnagyobb részében — az elavult védelmi rendelkezések mellőzésével — megtalálta a helyes utat, különösen azáltal, midőn azoknak jogosult lényegét egyéb rendelkezéseiben különböző irányban más úton fentartotta és a maga helyén érvényesítette.

4. Ha addig a tervezetnek különösen a forgalom könnyítésére vonatkozó intézkedéseivel foglalkoztunk, úgy fordítsuk figyelmünket ezek után a tervezetnek a forgalom biztonsága érdekében statuált rendelkezéseire. E helyütt szembe ötlük elsősorban is, a jóhiszemű szerzés elismerésének a már fentebb és történelmi fejlődésében futólag érintett — hatalmas jogelve, a mely a tervezetben nemcsak alkalomszerűen egyes esetekben ismertetik el, hanem annak egészen jellegzetesen átvonul. Az a kérdés ugyanis e helyen, hogy általában egyedül a jóhiszeműség elegendő-e ahhoz, hogy a megkívánt joghatály akkor is beálljon, ha az anyagi előfeltételek nem minden részükben forognak fenn; hogy a legmindennapibb és a mellett a legfontosabb esetet említsük, a kérdés a körül forog, hogy vajjon egy dolog szerzője annak tulajdonát akkor is megszerzi-e, ha az elidegenítőt annak tulajdona nem is illette meg? Kétségtelen, hogy itt a szerzőnek mint jogtulajdonosnak érdeke csak egy másik épp oly mértékben védelemre méltó, de azzal szemben álló érdeknek — t. i. a valódi és jogos tulajdonos érdekének — kárával érvényesülhet csak.

Ezen nehézséget a rómaiak a szerzett jogok szentségét minden körülmények között megőrizvén, áthidalni sohasem voltak képesek. Másként azonban a modern jog és ezek között elsősorban a kereskedelmi törvény 299. §-a és most a tervezetnek 629. §-a is. Ezek feláldozzák a tulajdont, midőn azt a forgalom biztonságának alárendelve, a kereskedelmi szellemet a tulajdon jogrendjén s a forgalom érdekeit a dologi jogon győzni engedik.²⁾ Kétségtelenül joggal!³⁾ Mert a forgalom úgyszólván lehetetlenné válnék, ha minden, egyszer már megszerzett jognak feltű konzerválását kísérelnők meg. Az összesség érdekének — a jogbiztonság túlnyomó közgazdasági momentumainál fogva — engedni kénytelen az egyesek érdeke.⁴⁾

Mindezek ellenére a tulajdonnak a jóhiszemű szerzés által való elnyomása semmiképen sem kivétel nélküli a tervezetben. Elsősorban is maga a jóhiszeműség csak a tárgy rendelkezési képességét pótolhatja, de nem egyszerismind az előzőnek személyes cselekvő képességét is. A ki egy elmebetegtől vagy egyéb okból gondnokság alatt

¹⁾ L. erről *Hartmann Archiv f. d. civilistische Praxis* 73. köt. 353. s. k. 1.

²⁾ Így Menger: *Das bürg. Recht, und die besitzlosen Klassen* cz. munkájában 82. l.

³⁾ L. Buhl *Der Schutz des Eigentums an beweglichen Sachen* etc. 211. l.

⁴⁾ L. Hachenburg id. m. 22. l.

álló tulajdonostól vásárol, annak jóhiszemősége mit sem használ. De további korlátozások is nem ritkák a tervezetben. Kétségtelen azonban, hogy nem ingatlanokra vonatkozólag. Ez irányban a telekkönyv intézménye érvényesül. Ha ebbe valaki javára, egy jog bejegyeztetett, a vélelem a mellett szól, hogy az azt a valóságban meg is illeti. És a ki valamely telekre vonatkozó tulajdon vagy más egyéb jogot valamely jogügylet által megszerez, úgy annak javára a telekkönyvi tartalom a tervezet 547—549. §-ai szerint valónak és helyesnek vélelmeztetik, ha csak bebizonyíthatólag annak helytelensége előtte tudva nem volt.

Kevésbé kimerítő azonban a jóhiszemőségnek védelme ingó dolgoknál. Itt ugyanis a tervezet 631-ik §-ának rendelkezése szerint a tulajdon megszerzése azon igen fontos esetekben nem áll be, ha a dolog a valódi tulajdonostól ellopott, vagy az azt elveszítette. Ezen rendelkezés alól csak az említett szakasz 2-ik kikezdésében felsorolt dolgokra nézve statuál a tervezet kivételt (pénz, előmutatóra szóló és forgatható papírok és oly dolgok, a melyek kereskedőtől stb. illetve közárverésen vétettek).

Ezzel szemben azonban joggal fogják kérdezhetni, hogy a jóhiszemű és becsületes szerzésnek ezen messzemenő védelmével szemben az egyaránt méltánylandó tulajdoni érdek minő védelemben részesítettik? A tervezet ez irányban is megfelelő rendelkezéseket tartalmaz. Ha a forgalom a tulajdonnak a jóhiszemű szerzés által való háttérbe szorítását megkívánja, nem kívánja meg semmiképen az úgy általában, mint különösen ethikai tekintetben kárhóztatandó teljes vagyoni konfiskációt. Mint a kisajátításnál, úgy itt is a bizonyos mértékben expropriált tulajdon kártérítés útján megtérítettik. Nem a szerző ugyan, hanem az elidegenítő köteles a tulajdonosnak azt »kiadni« a tervezet 1770. §. szerint »a mihez ez rendelkezése alapján jutott« ; tehát például az elidegenített dologért kapott vételért, vagyis más ellenszolgáltatást. Ha a kérdéses rendelkezés ingyenesen történt, úgy a tervezet 1773. §-a szerint, de természetsszerűleg is, az elidegenítővel szemben a kapott érték kiszolgáltatására irányuló igénynek helye nem lehet; ezzel szemben azonban az ingyenszolgáltatást elfogadó harmadikat terheli alaptalan gazdagodása folytán a megfelelő ellenszolgáltatási kötelezettség. Azt hiszem, hogy ilyenéni tartalom mellett a tervezet a »suum cuique« elvét mesterien valósítja meg. A jóhiszemű szerzés védelme végre nem csupán a tulajdonra korlátoztatik; alkalmazást nyer a magánjog egyéb területein is és pedig a tervezet 875, 547. s. k. §-aiban szabályozott jelzálogjogban is. Nem kevésbé tartalmaz a kötelmi jog nagy területe is a fenti alapelveknek megfelelő rendelkezéseket. Mindenekelőtt az előmutatóra szóló és igazoló papír jogterületén (tervezet 1761. §. és K. T. 303. §.) Ezen okiratokban az illető követelés akképen testesül meg, hogy az okirat szerzője minden további jogcselekmény nélkül az illető követelést is megszerzi a nélkül, hogy előzőjének személyéből meritett kifogásoknak ki volna téve (a kereskedelmi törvény 296—303 §§). Ezen okiratok tulajdonának megszerzése más ingóságok tulajdonszerzésével szemben oly irányban is meg van könnyítve, hogy a tervezetnek 631. §-ában említett s fentebb ismerttetett korlátozásai (ha azok ellopottak) sem érvényesülnek azokra, úgy, hogy az azokra vonatkozó tulajdonjog megszerzésének előfeltételeiként egyedül és kizárólag a jóhiszemőség marad fenn.

De a követelések egyszerű engedményezésénél fokozottabb mértékben védetnek meg a jóhiszemű szerzőnek érdekei. Így ilyenekkel szemben az okiratba foglalt követeléseknél az adósnak azon kifogása, hogy az adósviszony csak koholt, illetve szinteg köttetett, a tervezet 1261—1264. §§-i folytán helyet nem foghat.

Az örökösödési jogban fentiekkel hasonló elbírálásban részesül az örökös bizonyítvány. Egy ilyennek a valóságos, vagy bár csak a vélt örökös részére kiállítása és kiadása ugyanazon joghatálylyal bír a tervezet 2000 s. k. §§-i szerint, mint valamely személynek valamely jog tulajdonosaként a telekkönyvbe való bevezetése. Aki ilyen jóhiszeműleg szerez, következképen — és annak esetleges valótlansága illetve helytelensége mellett is — legitimálnak tekintendő.

A jóhiszemű szerzés védelmének megfelelően védi a tervezet a jóhiszemű szolgáltatást is. Hogy hol és mennyiben van ennek kötelemszűntető hatálya azon esetekben, melyekben a szolgáltatás egy anyagilag nem jogosultnak kezeihez történik, mindez e helyütt egyenként fel nem sorolható. Álljon itt azonban néhány példa: A jóhiszemű adós az engedményező kezeihez történt szolgáltatás által, a tervezet 1257. §-ának rendelkezése folytán, tartozása alól szabadul, a tartozásnak harmadik személyre való átruházása mellett; és viszont a vélt engedményes kezeihez történt teljesítés által a tervezet 1258. szakasza szerint, ha a hitelező az állítólagos átruházást vele általában nem, vagy illetve nem idején közölte. Hasonló rendelkezések szolgálnak annak védelmére, a ki egy meghatalmazottal jóhiszeműleg ügyletet köt oly időben, midőn annak képviselői jogosultsága már véget ért, a tervezet 1017, 1018, 1019, 1675, majd 1710 illetve 1017—19-ik §-aiban. Az előmutatóra szóló és épp ugy az igazoló papírok szintén a jóhiszemű adósnak védelmére szolgálnak; a tervezet 1761. (K. T. 303, §.) §-a szerint ugyanis ez az említett papírok előmutatója kezéhez történő szolgáltatás által kötelezettsége alól még akkor is szabadul, ha a kérdéses személy a valóságban nem is volt hitelező, avagy nem illette meg rendelkezési jog az említett papírok felett.

5. Az előbb említettekkel közeli rokon, de sőt sok irányban annak kiegészítésére szolgál azon további alapelv, melyet a tartós birtoklasi állapot védelmeként lehet megjelölni. Kevésbé eredeti ugyan mint az előbbi és modern jogokban általában nem ismeretlen jogintézmény, alkalmazásában és fejlődésében pedig a polgári törvénykönyv közgazdasági méltatásánál jellemző fontosságú. »A miként valamely jognak jóhiszemű szerzési ténye az eddigi jogot egy csapásra ¹⁾ megszünteti, ugy bár lassabb módon az időmulás ténye ugyanazon eredményt idézi elő«. A tartós birtok ezen jogalkotó erejének oka könnyen megmagyarázható! A ki valamely jognak illetve jogállapotnak hosszú időn át nyugodt élvezetében volt, az ezzel minden további bizonyíték nélkül is jogának valóságos fennállása iránt már oly alapos vélelmet szolgáltatott, ugy, hogy azontul már a részrehajlatlan bíráló előtt a szerzési jogczim esetleges hiányai az időmulás hatása által kipótoltaknak tekintendők. Ha ezen alapelv a történelemben el nem ismeretett volna, vajon a ma uralkodó dynastiák közül hány volna biztos

¹⁾ Igy Hachenburg id. m. 47. l.

birtokának jogossága s nyugodt megtámadhatlan birhatása iránt? A törvényszerűség elvének túlhajtása a gyakorlatban önmagát semmisítené meg.

Az itt említettekhez tartozik első sorban az elévülés és az elbirtoklás jogintézménye. Ha valaki magát sértve hiszi, de ennek daczára a rendelkezésére állott törvényes védelmét bizonyos időn keresztül igénybe nem veszi, úgy attól a perelhetésben álló jogvédelmi eszköz elveendő. Így volt az már az újabb római jogban is annak 30 éves elévülési intézményében. A tervezet ez irányban a reális forgalom igényeinek közgazdasági tekintetben eléggé nem méltányolható módon — számot vet. A római jogi 30 évi elévüléstől gyakorlatilag legfontosabb esetekben eltér és a tervezet 1326 s. k. §§-ban annál sokkal rövidebb: 3 és 10 évi elévülési határidőket statuál. Ezen rövid elévülési határidők úgy tartam, mint alkalmazásuk területét illetőleg nagyjában és egészében megegyeznek az osztrák, szász, spanyol, a svájci és zürichi törvénykönyvekkel, illetve a drezdai tervezettel, szóval a modern törvénykönyvek és tervezeteknek nagyobb részével. Ide tartoznak pedig a tervezet 1328. §-a szerint különösen a kereskedők, iparosok, vendéglősök és gyárosok azon követelése, a melyek a nevezetteknek foglalkozásukat képező ipari üzemükből kifolyólag állottak elő.

A tervezet tehát első sorban is az úgynevezett produktív osztályokat látszik sujtani és felületes szemlélő könnyen azt hihetné, hogy ezáltal azok egy kedvezőtlen kivételes jog hatálya alá helyeztetnek. A tervezet célja természetesen egészen más volt. Elég legyen itt a tervezet indokolásából e rendelkezés céljaként felemlíteni ¹⁾ azt, hogy a közérdek szempontja utal arra, hogy hitelt érdemlőleg meg nem állapítható bizonytalan követelésekkel ne lehessen a jogéletet megzavarni és az idő által szentesített tényleges állapotokban oly változásokat előidézni, a melyek a jogi és gazdasági viszonyokban bonyodalmakra és hátrányokra vezethetnének. De eltekintve a tervezet indokolásától, kétségtelen, hogy — régebben még inkább mint napjainkban — divatos hitelezési szokásoknak akarja elejét venni a tervezet, azon szokásnak, a melynek közgazdaságilag hátrányos következményei kézen fekvők. Mert míg a termelőt tőkájének rationabilis értékesítésében akadályozza, ráutalja a hosszú hitelezéssel járó kamatveszteségének keresésére, de sőt ezenfelül is arra, hogy bizonyos kockázati praemiummal terményeinek árát emelje is, addig másrészt a fogyasztót közgazdaságilag káros könnyelműségekre indítja. Az említett rendelkezés szellemét illetőleg jellemző, hogy csak a fogyasztási, de nem egyszersmind a termelési hitelt sújtja; a mi kitűnik a tervezet 1328. §-ában foglalt részletes rendelkezésekből.²⁾ Kétségtelen, hogy ezen rendelkezéseknek közgazdaságilag jótékony hatása a tervezetnek törvénynyé válása után rövidesen nyilvánulni fog.

De más irányban is előbbre vitte a tervezet az elévülés intézményének socialis hatását. Mellőzte ugyanis az elévülésre hivatkozó részéről a kánonjog által kellékül felállított jóhiszeműség fenforgását ³⁾ s pedig joggal; mert a jóhiszeműségnek ezen szokszorosán vitatott

¹⁾ III. kötet, 692. l.

²⁾ Még világosabban a német törv. 196. §-ából.

³⁾ Lásd indokolás III., 693. l.

elve a közgazdasági szükségletekkel számot nem vető oly ethikai elvekből keletkezett, a melyek a kánonjog sok más egyéb intézményeiben is feltalálhatók.

Ha az elévülés közgazdasági jelentősége a tervezetben lényegesen emelkedett, úgy viszont ennek ikertestvére, az elbirtoklás intézményének alkalmazási területe megszorított. A jogszerzéshez a birtoklás hosszabb tartama a jövőben meg nem kívántatik ott, a hol a jóhiszemű szerzés már eleve tulajdonhoz vezet. Hogy azonban az elbirtoklás érvényesülésének a jog bizonyos területe fentartatott a tervezetben, kitűnik azon kivételekből, a melyeket a tervezet 631. §-a¹⁾ a jóhiszemű szerző közvetlen jogszerzése alól statuál. A rövid tartamu elbirtoklás előfeltételei módosultak, a mennyiben a tervezetbe a »iustus titulus« és »res habilis« mint előfeltételek felvételt nem nyertek. Ellenben megmaradt a jóhiszeműség, mint előfeltétel. Az eddiginél még kisebb szerep fog jutni az elbirtoklásnak az ingatlanokra vonatkozó dologjogban. De mindezek mellett képzelhetők esetek, a hol a jövőben is egy teleknek telekkönyvileg feltüntetett szerzője az arra vonatkozó tulajdonjogot nem szerzi mindjárt meg, mert például előzője cselekvőképtelen volt, vagy ha például tudomása volt arról, hogy előzőjének az átruházáshoz joga nem volt. Ezen esetekben az elbirtoklás megszabott határideje a jóhiszeműséget is pótolja.

Az idő folyásának a jogok fennállása és érvényesítése tekintetében birt joghatálya az eddig megbeszélte intézményen kívül a tervezet sok más rendelkezéséből is kitűnik. A tervezet igen sok szakaszában találkozunk ugyanis az úgynevezett törvényes határidőkkel: a melyek szerint valamely jogi előny elnyerése vagy megtartása attól tétetik függővé, hogy az érdekelt a megfelelő intézkedéseket vagy lehetőleg azonnal, vagy beszámitható késedelem nélkül illetve valamely meghatározott időtartamon belül foganatosítja. Érvényesül ez például — a miként fentebb láttuk — a jogügyleteknek tévedés folytán való megtámadása esetén. Egy másik példát szolgáltathat a tervezet 817. §-a, a mely szerint az elzálogosítónak a zálog elveszése vagy rosszabbodásából eredő követeléseai rendszerint 6 hónap alatt évülnek el.

Ha nem is az összes, de legalább is a legtöbb hasonló esetben a forgalom érdekei iránti azon gondosság volt e rendelkezések indító oka, a mely vitás és peres kérdések gyors elintézésének szükségességét átérezte és előnyeit átlátta.

6. A tervezetnek a forgalom érdekei iránt való mély érzékéről tanuskodnak végül azon rendelkezései is, a melyek közül a 980. §. általános érvényre és kötelező erőre emeli azon jogelvet, a mely szerint szerződések magyarázatánál a szerződésnek azon értelem tulajdonitandó, a mely az élet felfogásának inkább megfelel és az 1107. §-a, a mely szerint az adósnak azon módon kell kötelezettségét teljesíteni, a miként azt az élet felfogása megkívánja.

¹⁾ Szövegét l. fentebb.

V.

Nem esik ugyan szándékolt fejtegetésünk körébe a polgári törvénykönyv tervezetét ethikai irányú tartalma tekintetében vizsgálatunk tárgyává tenni. Annyiban azonban nem sikolhatunk el ezek mellett sem, a mennyiben a tervezet jogának ethikai jellege annak közgazdasági jelentőségével közvetlen kapcsolatban áll. Ez azonban könnyen megfejtethető okokból rendkívül gyakori eset! Hisz tervezetünk egy oly kornak szülötte, a melyben a socialis kérdésben ethikai kérdést vélnek találni és a melyben a közgazdasági tan és tudomány ethikai alapirányzattól irányadólag van befolyásolva. Különösen a következőkben fogjuk a tervezetnek sok olyan socialis gondoskodás célját szolgáló rendelkezését megismerni, a melyeknek ethikai eredete sok irányban félreismerhetetlen.

Előbb azonban a tervezetnek bizonyos oly ethikai jellegű irányadó alapelveire kell rámutatnunk, a melyek a közgazdaság mikénti alakulását befolyásolni első sorban hivatvák és arra különösen alkalmasak is.

1. Ide tartozik első sorban a tervezet számos szakaszának az élet felfogására és a jóhiszeműségre való utalása, a mely a jövőben létrejött szerződések és elvállalt kötelezettségek horderejének mértékét fogják képezni. Egyébként ez irányban a tervezet az eddigi jogfejlődés nyomdokán halad. Különösen már a római jog, a prétori jogművelés befolyása alatt, a jóhiszeműség alapelveinek a legkiterjedtebb érvényt szerzett; a polgári *ius strictum* elavult szigorú felfogásának lépésről-lépésre hátrálnia kellett azon jogalakulatok elől, a melyeknél a résztvevők magatartását azon irányelv uralta »ut inter bonos bene agere oportet et sine fraudatione« és a mely szerint az adós éppen és csak abban marasztaltatott »quidquid dare facere oportet ex fide bona.« A római jog fejlődése e téren sem jutott tökélyre; mint általában mindenütt a modern magánjogok, úgy nálunk a tervezet részére tartott fenn az élet felfogásának és a jóhiszeműségnek, mint oly általános vezérelvnek, érvényre emelése, a mely a jövőben az elvállalt jogok és kötelezettségek magyarázata és határai tekintetében irányadó legyen.

A tervezet által használt életfelfogás és jóhiszeműség¹⁾ fogalmainak általános jellemzésével e helyütt nem foglalkozhatunk; ezek csak szociális jelentőségük szempontjából érdekelhetnek bennünket. Hogy ezen jelentőségük pedig mennyire fontos, kitűnik már abból, hogy a tervezet 980. és 1107. §§-ai kifejezetten utalnak az élet felfogására. Félreismerhetetlen bizonyára, hogy a becsületes és a kölcsönös bizalmon alapuló, s jóhiszemű üzleti forgalomra mily jótékony irányban fogja hatását gyakorolni a tervezetnek az élet felfogására és a jóhiszeműségre történt kifejezett utalása. Nem lesz szükség többé — miként a rómaiaknál a 12 tábla idején és miként általában kevésbé fejlődött jogrendszer mellett kívánatos és szükséges — az üzletkötésnél minden szót óvatosan mérlegelni. A 12 táblás korszaknak alapelve »uti lingua nuncupassit, ita ius esto«, bár már régen meghaladott jognézetet képviselt, de az eddigi jogelveknél sokkal határozottabban és világosabban utalja ebben a tervezet az ítélkező bírót arra, hogy nem a betű, hanem a megállapodások szándékolt tartalma és szelleme az, a melynek az ő döntését irányítania kell.

¹⁾ A német törvényben: *Treu und Glauben*.

Egy oly jogrendszer tehát, a mely ily alapelveket statuál, a forgalomnak csak emelésére és fejlesztésére lenne alkalmas és mint ilyen közgazdasági irányban rendkívül fontosnak ismerendő el.

Csak néhány az életből ellesett példa álljon itt annak dokumentálására, hogy minő könnyűséggel és egyszerűséggel bonyolódhat le a forgalom a tervezetnek törvénynyé válta idején! Ha valamely szolgáltatásért ellenszolgáltatás köttetett ki, úgy nem szükségképeni az, hogy ennek nagysága pontosan és részletesen megállapítva legyen; ilyenek hiányában ugyanis a hitelezőnek áll majd jogában az ellenszolgáltatásnak megállapítása. Mindamellett azonban az ellenszolgáltatás mérve és tartalma nem függ majd a hitelező önkényétől, mert az — a tervezet 964. s k. §§-ai szerint — a méltányosság által korlátoltatik, s ennek figyelmen kívül hagyásával történt meghatározás a másik félre nem lesz kötelező. A szolgálati, vállalkozási és alkuszi szerződéseknél igen gyakran a teljesítendő ellenszolgáltatásról különböző okokból említés nem történik; ennek ellenére is minden esetben az kijár és követelhető, — hallgatólag is kikötöttnek tekintendő, ha a szolgálat vagy a műnek az ingyenes előállítása illetve a közvetítés ingyenes volta a felforgó körülmények szerint nem volt feltehető; így rendelik ezt a tervezet 1601., 1626., 1647. és 1383. §§. Ha továbbá a díj, illetve ellenszolgáltatásnak csak nagysága nem állapított meg előre a felek által, úgy az említett szerződéseknél azt a hatósági díjszabás, illetve ilyenek hiányában az említett §-ok értelmében a helyi szokás határozza meg.

2. A tervezetnek ethikai alapirányzata azon energikus módban is nyilvánul, a mely azt a sociális élet és különösen a szerződések erkölcstelen jelenségei és nemei iránti rendelkezéseit jellemzi. Egy egyetlen, de annál radikálisabb 956. §-ában azzal véli a tervezet ethikai célját elérni, hogy kimondja: »erkölcstelen tartalmú, vagy a közrendbe ütköző szerződés semmis«. Ez alatt azonban nem értendő az is, hogy az egyik vagy másik szerződő félnek szubjektív erkölcstelen volta, eo ipso érvénytelenné teszi a jogügyletet; az érvénytelenség kritériumát csak az képezi, hogy a jogügylet maga objektív erkölcstelenségnek jellegét viselje magán. Valamely szolgáltatás elfogadójának az elfogadás tényében nyilvánuló erkölcstelen cselekménye magával az elfogadás tényével csak a tervezet 1769. §-ában szabályozott visszakövetelési jogot állapítja meg alaptalan gazdagodás czímén.

A jó erkölcsökkel összeegyeztethetlenné tartja a tervezet 1650. §-ában házasságközvetítésért alkuszdíj ígérését és kikötését is; ily követelés birói uton nem követelhető, de ha teljesített, vissza sem követelhető. A jó erkölcsök fentartása és ápolása iránti gondosság a tervezet számos egyéb különös rendelkezéséből is kitűnik. Mindnyájukat itt felsorolni lehetetlen, de felesleges is. Csak utalni akarok a tervezet 1951. §-a szerinti oly szerződések semmis voltára, a melyek még élő örökhagyó utáni öröklés tárgyában törvényes örökösödési joggal nem bíró személyek között köttetnek.

Végül megkönnyíti a tervezet az erkölcsi köteleességek teljesítését az által, hogy 1517. §-ában oly ajándékozásokat, a melyek által az ajándékozó erkölcsi köteleességének vagy a társadalmi illem követelményének tett eleget, vissza nem követelhetőkné és vissza nem vonhatóknak deklarál.

VI.

A forgalom könnyűségének és biztonságának a tervezetben előtérbe lépő ezen kedvezése, — a miként ez a tervezetnek egyik legszembetűnőbb alapirányzataként jelentkezik — előttünk bizonyára individualisztikusnak s szinte menceszteri elvként tűnik fel. Hogy azonban ezen irányzatot elvetendőnek nem tartom, az már az általam eddig kifejtettekből kitünhetett. Mert kétségtelennek vélem azt, hogy az egyesek jogainak és érdekeinek biztosításában és támogatásában egyszersmind a közgazdaság és az összesség érdekei is hatalmasan előbbre vitetnek.

Másrészt azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy maga a forgalom a sociális haladásnak csak egyik emeltyűjét képezi, de nem az egyetlent; hogy a szabad és egy irányban sem korlátolt életviszonyok között a hatalmas és a ravasz, talán lelkiismeretlen is, a gyengébbnek és talán kevésbé ravasznak véghetetlenül felette áll! Nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy az egyéni jog korlátlanul érvényesülve a sociális érdeknek könnyen kárára és hátrányára szolgálhat. Hogy mindezen érvek és mérlegelések a jogalakulatok mikéntjére általában és mennyiben gyakoroljanak befolyást, a legélesebb ellentétes nézetek tárgyául szolgálnak, de ennek elvi elbírálása nem tartozhatik fejtegetésünk keretébe. Annál inkább érdekel azonban bennünket a kérdés, hogy a polgári törvénykönyvünk tervezete a fentebb említett körülményekkel mennyiben számolt. Midőn felállítom és bizonyítani szeretném azon tételt, hogy a fentebbi elvek méltánylása tervezetünk részéről a magánjogi elvek következetes és a forgalom szabadságának legnagyobb mértékben való elismerésével és érvényesítésével történt, úgy két csoportot kívánok különválasztani:

a) mennyiben korlátozta az egyéni jogokat tervezetünk a szociális érdekek javára?

b) hogy a szociális gondoskodás érdekében és okából mennyiben korlátozta a jogi élet szabadságát?

A tervezet ethikai alapelveinek fejtegetésénél már rámutattunk azon összekötő ösvényre, a mely bennünket az individualistikus érdekek figyelembe vételétől a sociális érdekek figyelembe vételéhez vezet. A tervezet számos helyén említett jóhiszeműség megítélésénél — sok helyen kifejezetten — az élet felfogásának tehát lényegileg individualistikus momentum figyelembe vételére utal. Másrészt azonban a jóhiszeműség — természetéből kifolyólag — az egoistikus magánérdekek körét meghaladja. »A jóhiszemű cselekvés a szociális ideál szellemében való cselekvés, a melynél mindenki magáévá teszi a másiknak czéljait.«¹⁾

Az individualistikus jogoknak az összesség érdekében való ily elhatárolása, az egész tervezeten végig vonul. Nemcsak a kötelmi jogon, hanem az egész dologjogon, illetve tulajdonjogon, mint az alanyi jogok legindividualistikusabbján is! Bizonyos dolgon fennálló, s önmagában véve korlátlan uralom bizonyos iránybani korlátokkal van ellátva. A telektulajdonosnak ugyanis, bár ha a telekkel együtt az afölötti légűr és a földtest alatta őt meg is illették, az arra gyakorol-

1) Prof. Dr. Rud. Stammler: *Das Recht der Schuldverhältnisse* stb. 1897. 40., 43. l.

ható oly külső behatást eltiltani a tervezet 569. §-a szerint nem áll jogában, a melynek eltiltása iránt akár a magasság, akár a mélység fokánál fogva érdekek már nem bir (igy egy léghajó, alagút, távbeszélő-huzalok stb.). A szomszéd teleknek bármely irányban való beavatkozását a tulajdonos természetesen eltűrni nem köteles; ha azonban ezen elv minden megkülönböztetés nélkül következetesen érvényre emeltetnék, úgy végeredményben az egyik szomszéd, szomszédja telkének gazdasági kihasználását mindenkor veszélyeztethetné, de meg is akadályozhatná, a mi által is a korlátlanul érvényre jutott individualizmus önmagának ásná meg a sirját. Innen a tervezetnek azon közgazdasági szempontból bölcs, egyébként azonban többé-kevésbé eddig is érvényben állott jogot reprodukáló — 582. s k. §§-ai, a melyek szerint a telektulajdonos meg nem tilthatja egy szomszéd teleknek telkére való behatását (gőz, füst, korom, zaj, stb.) akkor, ha a másik teleknek a behatását előidéző használása a helyi viszonyoknak megfelelő és a mellett saját telkének használhatósága az által lényegesen nem csökken.

Mindezek mellett még számos szomszédjog létezik, a melyek közül itt csak kettőre kívánok rámutatni, mint olyanokra, a melyek az egyéni jogoknak legalább is részben sociális okokból való elvonását tartalmazzák. Ha valamely építkezésnél a telektulajdonos saját telkének határán túl épített, anélkül, hogy ez irányban szándék vagy súlyos gondatlanság terhelné őt: úgy a szomszéd a tervezet 587. §-a szerint, ha idejekorán a túlépítés ellen nem tiltakozott, tartozik a túlépítést tűrni és csak megfelelő értékmegettérítést követelhet. Ez által a tervezet — a gazdasági érdekeknek mindkét irányban való megvédeése mellett, mellőzi azon visszas jogkövetkezménynek lehetőségét, illetve megengedését, a mi abban nyilvánulna, hogy egyedül csak a tulajdon elvének következetes fentartása és érvényesítése érdekében minden egyéb jogos ok nélkül — gyakran igen fontos és becses gazdasági értékek megsemmisítenek vagy megkárosíttassanak. Ha továbbá valamely teleknek használhatóságához megkívánt és szükséges oly út nincs, a mely azt a közúttal összekötné, úgy a tulajdonos a tervezet 575. §-a értelmében követelheti a szomszédaitól, hogy ezek kártalanítás ellenében a szükséges összeköttetés (szükségbeli út) céljára az ő telkeik használatát átengedjék.

Egy további érvényülését azon elvnek, hogy a tulajdonos individualis érdekének egy más túlnyomó érdek elől hátrálnia kell, példáját adja a tervezet 574. §-ában szabályozott eset:

»a tulajdonos nem tilthat el mást attól, hogy közvetlen és más-ként el nem hárítható veszély elhárítása végett az ő dolgát használja vagy használat közben meg is semmisítse, ha az abból eredő kár aránylag csekély a fegyvető kárhoz képest. A tulajdonos a használatból vagy megsemmisülésből származott kár megtérítését követelheti.«

Ennélfogva nem tekinthető jogellenes cselekménynek, ha egy kerítésből egy léczet letörök, hogy azzal egy ebnek támadásai ellenében védekezzek; ha valamely hegyi kirándulás alkalmával holtfáradtan egy elhagyott kunyhóba betörök. Ezzel szemben azonban nem áll jogomban egy esetleg utamban talált és ideiglenesen magára hagyott kocsit használatomba venni a célból, hogy egy rám nézve talán kellemetlen elkésést elkerülhessek. Itt is — és már ismételt ízben — jelentkezik a különböző irányú és egymással szemben álló érdekeknek a

tervezetet jellemző mérlegelése, a melynek eredménye az, ha valamely kevésbé fontos érdek harmadik személy vitálisabb érdekével jut szembe, úgy a sociális közérdeknek inkább megfelel, ha a kisebb érdek hátrál meg a nagyobb érdek elől, avagy talán annak fel is áldoztatik, mint megfordítva. A közgazdaság ily esetben a két érdek különbözetével gyarapszik. A háttérbe szorított érdek pedig annál kevésbé panaszkozhatik, mert hiszen a tervezet szerint teljes kártérítés illeti meg őt. Csak az alkatrészek mikénti összetételében, de végeredményben nem érintetik ezen rendelkezések által a pillanatnyilag háttérbe szorított érdek. Ezen elv rendszere hasonló a szűkebb értelemben vett kisajátításhoz. Míg azonban a tervezet 570. §-ában egy közvetlenül nyilvános, illetve közcél létezését feltételezi, addig a tervezet 572. §-ában egy hasonlíthatatlanul radicalisabb gondolat érvényre jutása dokumentálódik, s a mely abban nyilvánul, hogy egy magánérdek túlszárnyal, sőt adott esetben el is nyom egy másikat, ha alapos mérlegelés útján annál védelemreméltóbbnak bizonyul. Igen tanulságos ezen eszmét — mely az 574. §. a fentebb idézett szakaszától lényegileg megkülönböztetendő — a végszükség eseteiben érvényesülve látni. A tervezet 572. §-a szerint ugyanis egy idegen tulajdont képező, engem vagy egy harmadikat bizonyos veszélylyel fenyegető dolgot használni vagy megsemmisíteni jogomban áll, anélkül, hogy annak kártalanítására lennék kötelezve. De természetesen ennek előfeltétele, hogy az előidézett kár a fenforgott veszélylyel arányban állott legyen. Nem állhat senkinek sem jogában egy három emeletes házat lerombolni, hogy az által egy szomszédos kis értéktelen kunyó a tűzveszélytől és tüzkártól megmeneküljön, vagy egy értékes vadász kutyát lelőni, csak azért, hogy azt az előttünk lévő kenyérdarab elvitelében megakadályozzuk.

A telki jogoknak a szolgalmak felőli rendelkezéseiből is kitűnik a tervezetnek, az egymással szemben álló érdekek czéltudatos mérlegelése; bár itt azonban lényegében a római jogot követte. Ha valamely telek tulajdonosának fennáll azon joga, hogy saját telkének bizonyos irányban való alaposabb kihasználása céljából valamely szomszédtelket bizonyos megjelölt irányban használhasson, például valamely út vagy víz szolgálat alakjában, úgy abból igen könnyen egy közgazdasági haszon származhatik. Mert hiszen nemcsak lehetséges, de valószínű is, hogy ez által az uralkodó telek sokkal többet nyer, mint a mennyit a szolgáló veszít. Ezen különbözetben nyilvánul a szolgalmak közgazdasági jogosultsága.

Képzeltető volna azonban azon eset is, hogy ezen különbözet egyenlő volna semmivel, de sőt egy negatív értéké válnék! Ezen eshetőséggel jogpolitikailag tapintatos érzéssel igyekszik szembe szállni a tervezet, 687. §-a akként rendelkezvén, hogy »a telki szolgálat a szolgáló telek oly terheléséből állhat, a mely az uralkodó telek előnyösebb, kényelmesebb vagy kellemesebb használására való. Más célra nem lehet a teleki szolgalmat kiterjeszteni«. (Ennek megfelelően rendelkezik a 691. §. is.) A 688. §. szerint pedig »a telki szolgalmat a szolgáló telek tulajdonának lehető kimelésével kell gyakorolni«. Sőt a szolgáló telek egy részére korlátolt szolgálat esetén, a szolgáló telek tulajdonosa annak az ő költségén a telek más részére való áthozását is követelheti a tervezet 689. §-a szerint, ha az előbbi ránézve különösen terhes.

Az individuális jogok ezen, s hasonló korlátozásának eszméjével a kötelmi jog területén is találkozunk. Ezek közé számíthatjuk¹⁾ ugyanis a tervezet különböző helyein feltalálható azon és hasonlótartalmú rendelkezéseket, a melyek szerint »egy önmagában véve létező jog fennállása vagy annak érvényesítése kizárandó, hogy ha a jogositottak ezen érdeke csak lényegtelen. Így különböző irányban jelentkezik ezen elv a kötelmi (vételi-) jognak területén a tervezet 4131., 1441. §-aiban. Az eladó szavatossága ezek folytán az eladott dolognak csak azon hiányaira terjed ki, a melyek annak értékét vagy használhatóságát számbavehetően csökkentik.²⁾

Hasonló elvből indulnak ki azon rendelkezései a tervezetnek, a melyek szerint bizonyos meghatározott időtartamra kötött jogviszonyt, fontos okokból a kikötött idő lejártá előtt, az érdekelték felmondhatják. Így érvényesülnek ezen elvek a szolgálati szerződéseknel a tervezet 1620. s k. §§-ai szerint, így a társaságoknál a tervezet 1715. §-a szerint az ott felhozott esetekben.

A jogegoizmust socialis érdekből corrigáló ezen irányzat betetőzését találja a tervezetnek nagyfontosságú 1079. §-ában: »a ki valamely jogát csak azért gyakorolja, hogy ez által mást károsítson, vagy a ki a jó erkölcsökbe ütköző módon másnak szándékosan kárt okoz: jogellenesen cselekszik«. A jogellenes cselekmények pedig tiltott cselekmények is.

Valamely jognak gyakorlása önmagában véve megengedett, ha abból másnak kára származik is. Azonban valamely jognak egyedül csak bosszantási célzatból való gyakorlása a tervezet szerint megengedve nincs. Az individuális jog a jogrend által az egyesnek érdekei védelmére statuált rendelkezésekből áll; gyakorlása önmagában véve tehát csak ott lehet indokolt, a hol tényleg érdeket szolgál. Ha ezen határt átlépi, úgy antiszociális irányban hat, a mennyiben a jogositottnak hasznót nem, másoknak ellenben kárt okoz. A tervezet szociális szellemére nézve jellemző, hogy az ilyenmű visszaéléseket nem veszi védelmébe, sőt kifejezetten jogellenesnek deklarálja. Nemcsak megvonja a jogositottól ily esetben a jogvédelmet, hanem az ily joggyakorlás által sértett részére a tervezet 1080. §-ában a jogos önvédelem jogát statuálja. Gondoljunk csak arra az esetre, ha valaki nagy vihar alkalmával idegen kapu alá áll.

Maga a kötelmi jog a szociális eszméknek az individualisztikus jogelvek feletti győzelmét számos helyen dokumentálja. A római kártérítési jognak Ihering által felállított azon sarkalatos elve alól, hogy »nem maga a károkozás ténye, hanem ennek beszámíthatósága, illetve a vétkesség kötelez a kártérítésre«, már a rómaiaknál is számos kivétel statuáltatott, míg a tervezetben részben hatályon kívül is helyeztetett, részben pedig módosított. Így ismertük meg fentebb valamely akaratnyilvánulás szerzőjének kártérítési kötelezettségét, ha ő a nyilatkozatot tévedés vagy helytelen továbbítás okából megtámadta. Épp így szavatol az, a ki — ha jóhiszeműleg is — magát jogtalanul harmadik személy képviselőjének adta ki.

A vétkesség hiányában is beálló szavatosság egy másik cso-

¹⁾ L. erről Planck: *Deutsche Juristen-Zeitung*. 1899. évf. 9. sz.

²⁾ L. még Blüner: *Die Lehre vom böswilligen Rechtsmissbrauch*. (Milano) 1900., 148. l.

portja, harmadik személy cselekedeteiért való felelősség jogelvén alapszik. Már a rómaiak a harmadik személy vétkeisége folytán beálló szavatosság jogelvét nagy mértékben kifejlesztették; különösen szavatolt az úr — ezen szavatosságnak a noxae deditio (a vétkes fejének feláldozása) intézményével történt nagybani enyhítésével — a rabszolgáinak delictumaiért és részben állatai által okozot károkért is. A rabszolgaság megszűnésével ezen szavatossági kötelezettség megszűnt; a családfő vagy munkaadó saját bebizonyított vétkeisége hiányában alkalmazottaiért felelősséggel nem tartozott, a mi az újabb korban a nagybani iparüzés s a gazdasági élet extensivitása folytán a legsúlyosabb szociális károkat okozta. Judicaturánk ugyan újabb időkben ezen visszás állapotot segíteni iparkodott¹⁾, de a harmadik személyekért való felelősséget tételes alakban csak a tervezet szabályozza. Ennek 1164. §-a szerint: »törvényes képviselőjének és a kötelezettség teljesítésénél használt személyeknek vétkeiségeért az adós épp oly terjedelemben felelős, mint saját vétkeiségeért«. Ezentúl — a tervezet 1081. §-a szerint — ezen személyeknek általában összes deliktumaiért annyiban, a mennyiben a szolgálatában álló személyek megválasztásánál a mindennapi életben megkívánt gondosságot figyelmen kívül hagyta.

Ugyanezen elvek érvényesülnek a szülők, gyámok és felügyeletre köteles egyéb személyekre nézve is a felügyeletükre bízott személyek vétségei tekintetében. Ugyanezen elvek érvényesülnek a tervezet 1779. §-a szerint valamely beomló épület tulajdonosára nézve is, s ép így felel a tervezet 1780. §-a szerint mindenki, ki állatot tart, azon kárért, melyet az állat másnak okoz.

Mindezen szavatosságnak jogi konstrukciója a különböző esetek szerint különbözők.

Mindazon esetekben, melyekben a felelős egyén magát felelőssége alól a kellő gondosság szem előtt tartásának bizonyításával mentheti, eltérbe lép a felelős egyén prezuntív saját vétkeisége elve. A munkaadó, atya stb. a felügyelete alá tartozó, illetve neki alárendelt személyek károsító cselekedeteit tényleg meg nem gátolta; természetes következménye ennek, hogy nem is panaszkodhatik, ha az ellenkezőnek bebizonyításáig felügyeleti köteletségének elmulasztásával vádolják, s hogy a védelem is a vád alapossága mellett szól! Jogilag ugyanazon helyzetben van ő, mint az az adós, a ki a tervezet 1170. §-a szerint a szolgáltatás állítólagos lehetetlensége folytán kötelezettsége alól csak úgy mentesül, ha bebizonyítja, hogy a szolgáltatást oly körülmény tette lehetetlenné, a melyért ő nem felelős.

Másként alakul azonban a felelősség kérdése a tervezet 1164. §-ában említett személyekért valamint az állatokért.²⁾ A tervezet indokaiban ugyanis az 1164. §. rendelkezéseinek megokolására azon korszakalkotó tétel foglaltatik,³⁾ hogy az adós harmadik személyeknek szolgálatait saját érdekében vévén igénybe, következképpen ezt csakis saját veszélyére teheti. Ebben egyszersmind egy nagy horderejű, de egyszersmind oly közgazdasági elv mondatik ki és emeltek érvényre, a melynek általános elismerésétől, következképpen érvényre

1) L. az ipari balesetekre vonatkozó judicaturát.

2) Ennek szövegét lásd fentebb.

3) L. Indokolás III. k. 403. l.

sítésétől és fejlesztésétől a tervezet joga még nagyon távol áll. Ez azon elv t. i., hogy a saját érdekünkben való cselekvés egyszersmind a saját veszélyünkre való cselekvés is¹⁾; vagy más szóval a saját érdekünkben való aktivitás csak a saját veszélyünkre és költségünkre történhetik. Rokon ezzel fenti jogelvnek azon indokolása is²⁾, a mely szerint napjainkban a nagybani gazdasági üzemek magukban hordanak bizonyos tipikus veszélyeket és pedig nemcsak a közvetlen érdekeltekre nézve, hanem harmadik személyekre nézve is és szociális igazságnak felel csak meg az, hogy ezen üzemi veszélyek következményeit az viselje, aki azon vállalatból hasznot húz és azokat mint üzemének passiváját már eleve magára vállalja.

Mind ebben egyszersmind azon jogelvnek jogpolitikai irányban való védelme és igazolása foglaltatik, a melyet hajdan a római jog — bár egészen más okokból — képezett ki és a mely már most a tervezet 1788: s. k. §§-aiba csak bizonyos korlátozással recipiáltattott.³⁾ A vendégfogadónak fokozott felelősségét a megszálló vendég által a fogadóba hozott dolgainak elveszése, megsérülése, vagy megsemmisítése esetére. A szavatosságnak egyik oly faja ez, a mely nemcsak az alkalmazottak és harmadik személyek vétkességének esetére áll fenn, hanem ismeretlen eredetű károsodás esetén is érvényesül, s csak az esetben szűnik meg, ha a vendégfogadós bebizonyítja, hogy a kár oly körülményből ered, a melyért őt felelősség nem terheli. A tervezet szerint tehát a vélelem a vendéglős felelőssége mellett szól és az ellenkező bizonyításának terhét rózza arra. Ezen felelősség terjedelmének okát azonban nem szabad a vendégfogadósok megbízhatatlanságában (mint a rómaiak tették) keresni, hanem a miként azt a tervezet indokolása⁴⁾ kimerítően megvilágítja, abban keresendő, hogy a vendégfogadói iparnak mechanismusa az utasok által a fogadóba hozott dolgok tekintetében bizonyos veszélyeket hord magában, a melyekérti felelősséget ezen ipar úzójére hárítani, csak a szociális igazságosság és méltányosság követelménye.

Egy harmadik csoportja a fentiekkel kapcsolatban álló tervezeti rendelkezéseknek lényegében a porosz Landrecht példáját követi.

A tervezet 1087. §-a szerint ugyanis a károsító cselekmény nem számítható be annak, a ki a tett elkövetésekor öntudatlan állapotban volt, vagy a szabad akarat elhatározását kizáró elmebajban szenvedett. Hogy mennyiben tartoznak ily személyek mégis kártérítéssel, azt az 1778. §. mondja meg, rendelkezvén akként, hogy nevezettek annyiban szavatolnak a kárért, a mennyiben ezt a felügyeletre kötelezett személy meg nem téríti és a mennyiben amazok vagyoni viszonyaik figyelembe vételével azt megtéríthetik.

E legutóbbi rendelkezés útján a tervezetben ismét egy új irányú szociális elv nyilatkozik meg:

a gazdaságilag gyenge, vagyis a szegény a tervezet által más elbánásban részesül, mint a gazdaságilag erősebb. A tervezet szociális alapelvei között bizonyára ez sem az utolsó!

¹⁾ Unger: *Ihering évkönyveiben* IV. k. 73. s. k. 1.: R. Merkel: *Die Collision rechtmässiger Interressen und die Schadenersatzpflicht* etc. 1895.

²⁾ L. Mataja: *Das Recht des Schadenersatzes vom Standpunkt der National-Oekonomie* 1888.

³⁾ L. indokolás IV. k. 633. l.

⁴⁾ IV. k. 633. s. k. 1.

A sociális gondoskodás elve a tervezetben különösen két irányban érvényesül; először bizonyos gazdaságilag veszélyes, vagy veszélyessé válható aktusok megnehezítésében, másodsor a jogügyletekkel többnyire érdekelt személyek szociális erőviszonyainak figyelembe vételénél. Mindkét elvnek nyilvánulásában a tervezetnek specificus sociálpolitikai jelentősége lép előtérbe.

Már fentebb megjegyeztük, hogy az ügyleti formáknak a forgalom érdekében kívánatos könnyítései nem minden körülmények között tarthatnak igényt érvényesülésre. Mert kétségtelen, hogy minden jogrendben léteznek bizonyos aktusok, a melyek horderejük és fontosságuknál fogva joggal vétetnek körül bizonyos terhebb formalitásokkal. Már a római jog a végrendeletben és a fiókvégrendeletben, de az ajándékozás bizonyos nemeinél is, ilyenmű jogügyleteket ismert. A tervezet is ez irányban számos példát mutathat fel.

Bizonyos actusokat a tervezet gazdasági szempontból talán támogatásra kevésbé méltó jellegük folytán kedvezőtlen elbánásban részesíti. Ide tartoznak: az ajándékozási ígéretek, a melyeknek érvényéhez a tervezet 1499. §-a szerint okirat szükséges, kivéve, ha az ajándékozott dolog tényleg mindjárt át is adatik. Az ajándékozás nemcsak ez irányban van megnehezítve, hanem az ajándékozó jogállásának egyébként kedvező speciális jogszabályoknak van alávetve. A tervezet 1505. §-a szerint ugyanis az ajándékozó megtagadhatja az ajándékozási szerződés teljesítését, a mennyiben ez által képtelenné válnék önmaga és övéinek eltartására, de sőt adott körülmények között ez okból az 1506. §-a szerint joga van hálátlanság miatt ajándékozását vissza is vonni. Végül az ajándékozó késedelmének jogkövetkezményei az 1500., az ajándékozott tárgynak jogi vagy dologbeli hiányai miatt fennálló szavatosság az 1509. s. k. §§-okban az ajándékozó érdekében igen enyhén van szabályozva.

Hogy a végrendeletek alakiság tekintetében bizonyos formának legyenek alávetve, azt jogtalan befolyások, hamisítások elkerülésének szükségességében nyilvánuló jogpolitikai érdekekkel fentebb már indokoltuk. A tervezet ennek megfelelően végrendeletek és örökösödési szerződések alkotását, illetve azoknak érvényét 1821. s. k. §§-aiban ily alakisághoz köti.

Más actusokat nagy sociális horderejüknél fogva köt bizonyos alakisághoz, a mi által is ezeknek könnyelmű és meggondolatlan véghezvitelét megakadályozni, illetve megnehezíteni véli. Hogy a már statuált rendszabályok alkalmasak lesznek a kitűzött cél elérésére, az természetesen a jövő kérdése. Meg kell azonban e mellett jegyeznünk, hogy itt oly jogi actusokról van szó, a melyek sajátosságuknál fogva szóbeli perfectuálásra általában alkalmatlanok. Így magyarázódik meg az írásbeli formának szüksége a tervezet 1748. §-ában szabályozott tartozás elismerésénél. Az ingatlan birtok jogviszonyainak jelentősége iránti gondosság teremtette meg a jogi actusok egyik igen fontos alakját; a telekkönyvi intézményt a tervezet 525. s. k. §§-aiban, miként indokolt a szerződési birságnak az 1043., valamint a törvényesnél magasabb kamat kikötésének az 1135. §-ban az írásbeli formától feltételezett érvényessége.

Ezzel szemben azonban nem tartalmaz a tervezet oly rendelkezést, a mely a szolgálati rendelkezést, bármilyen hosszú időre szóljon is az, különös formának vetné alá, a mi sociális irányban nem

egészen aggálytalan. Némiképen ellensúlyozza ezt a tervezet 1618. §-a, a mely jogot ad a munkavállalónak öt évi szolgálati idő után a szolgálati viszonyt minden körülmények között felmondani.¹⁾

Sociálpolitikai szempontból még fontosabb érdekek jár a tervezet rendelkezéseinek azon csoportja, a melyekben nemcsak a szociális érdekek általában méltattatnak figyelemre, de döntőleg figyelemre méltattatnak az érdekeltek gazdasági erőviszonyai is. És éppen ezen tények figyelemre méltatásában jelentkezik a tervezet, mint eminenter modern kodifikációs mű. Méltó gyermeke egy oly korszaknak, a mely az üres fogalmi juriszprudenciának egyoldalú kultuszát magáról lerázta és közgazdasági tanában is a »laissez faire laissez aller« elvét, mint korát multat levetkőzte. Természetesen a következetesen érvényre juttatott szerződési szabadság elvét megbolygatni nem volt szabad, mert ez az egész ez idő szerinti gazdasági renddel való szakitást jelentette volna. De egyes részeiben bizonyos korrekciókat ment keresztül, a melyek közül a fontosabbakat itt felemlítjük:

A gazdaságilag gyengébbek védelmére szolgáló ezen rendelkezések némelyike általános tartalmú. Ide tartoznak mindenekelőtt a tervezet uzsoraügyletek ellen irányuló 956. és 957. §-ai, a melyben a tervezet az erkölcstelen ügyleteknek egy különös válfaját véli találni; e szerint:

»semmis különösen minden oly szerződés, mely által az egyik fél a másik fél tapasztalatlanságának, könnyelműségének vagy szorult helyzetének felhasználásával a saját szolgáltatásának az értékét aránytalanul meghaladó ellenszolgáltatást köt ki magának.«

A tervezet ezen rendkívül fontos rendelkezése különösen két irányban érdekel bennünket! Először azért, mert a korábbi törvényhozásnak azon mechanikus elvétől eltért, a mely a kölcsönnél csak egy bizonyos meghatározott magasságú kamatot engedélyez és az ezt meghaladó részt semmisnek mondja. E helyett a tervezet az uzsoraügylet kritériumát az egyes konkrét eset körülményeitől teszi függővé. Mig azonban ez irányban csak a már meglévő újabb uzsoratórvények szellemének nyomdokain halad, túlszárnyalja azokat, midőn mellőzi az említett rendelkezéseknek a kölcsönökre, vagy a kölcsönökhöz hasonló ügyletekre való korlátozását és kiterjeszti azokat minden kétoldalú szerződésre, a mely az uzsora jellegét viseli magán. Nem zárja ki ezek alól tehát a részletügyleteket, a bérleti szerződéseket, sőt az egyezségeket sem, a melyek a tervezet 957. §-a alapján semmisnek nyilváníthatóknak, ha az abban felsorolt lényegi kellékek fenforognak.

Az uzsoratilalom mellett a tervezet a régi kamat-takszációkra emlékeztető rendelkezést is tartalmaz 1136. §-ában, a mely szerint a ki törvényes kamatlábat több mint egy százalékkal meghaladó kamat fizetésére kötelezte magát, tőketartozását hat hónap eltelte után hat hónapra bármikor felmondhatja.

Mindezek mellett az uzsora, vagy ehhez hasonló ügyletek megrendszabályozására a tervezet egész sorozatát tartalmazza a további rendelkezéseknek. Ezek közé tartozik mindenekelőtt a tervezet 1049. §-ában szabályozott szociális szempontból feltétlenül jogosnak elismert és indokolt birói mérséklési jog a kikötött túlmagas birság-

¹⁾ Tehát akkor is, ha ennél hosszabb időre köttetik.

gal szemben. Bizonyára tudjuk mindannyian, hogy egy kikötött magas bírságnak a modern forgalomban a vagyoniilag halalmasabb kezében minő borzasztó fegyvert képez. A hitelezőnek törvényes érdekeit a tervezet ez által semmiképeu sem akarja sérteni, a mit említett §-ában kifejezésre is juttatott azon rendelkezésével, hogy a bírsági összeg mérséklésénél a hitelezőnek nemcsak vagyoni, hanem a teljesítés körül fenforgó minden egyéb jogosult érdeke is számba veendő.

Egyébként a kereskedelmi törvény 273. §-a folytán a mérséklés joga a K. T. jog terén érvénynyel nem bír.

A szerződési bírság mellett a jogvesztés kikötése (lex commissoria) is nagy és igen gyakran nem aggálytalan szerepet játszik a szociális életben. Az ezzel járó, különösen a részletügyleteknél szembeötlő visszas állapothoz közismeretűek. A tervezet 1184. §-a ezen ügyletek körén túl is általában akként rendelkezik, hogy a jogvesztés kikötésében álló ezen záradék a hitelezőnek kétség esetében elállási jogot biztosít, de ezzel egyszersmind 1056. §-a értelmében azon kötelezettség is jár, hogy a felek között a szerződés előtti állapot állítassék helyre; más szóval, hogy az adósnak az, a mit eddig szolgáltatott, visszaadassék. Mindez természetesen csak kétség esetében érvényesül és a valóságban semmi sem állna útjában annak, hogy a jogvesztést kikötő záradékban a hitelező kiköthesse azt is, hogy a már kapott részteljesítést magának megtarthassa. Ebben kétség kívül egy bírság ígérete jelentkeznék, a mely a tervezet 1049. §-a értelmében feljogosítaná az adóst annak a bíróság általi megfelelő mérséklését kérhetni. A zálogjog területén már a római jog egyszerűen eltiltotta a lex commissoriat és ugyanazt teszi a tervezet is 820. és 851. §-ában.

Mindezen esetekben az adós az, a ki felé — mint feltételezhetőleg gazdaságilag gyengébb rész felé — a codicator rokonszenve fordul. Ezen rokonszenvnek felel meg a kamatos kamat kikötésének a tervezet 1137. §-ában forma tekintetében való korlátozása is (írásbeliség) és a tervezet 1134. §-ának azon rendelkezése, a mely szerint számszerű megállapítás hiányában a kamat nagysága a törvényes kamatláb szerint számítandó.

A tervezetnek egyéb, itt szóba jöhető rendelkezései azon ügyletek speciális jogterületéhez tartoznak, a melyekben rendszerint az erősebb és gyengébb sociális osztályok tagjai egyaránt résztvesznek. Ezek közé a tervezet nem sorozza a vételi ügyletet, a mi kitűnik abból, hogy ez irányban a feléntúli sérelem elvének kiküszöbölésével semmiféle védelmi rendelkezést nem tartalmaz az egyik vagy másik fél javára. De igen is ezek közé tartozik a bérleti és a szolgálati szerződés.

A bérleti jog területén első pillantásra szembe ötlük a tervezetnek a bérlő érdekében való állásfoglalása. Eltekintve a kizsákmányoló bérleti szerződések semmissé kimondásának lehetőségétől, ez különösen két pontban nyilvánul: először a tervezet 1537. §-a szerint: valamely lakás bérlőjét egy, tőle el nem vonható felmondási jog illeti meg abban az esetben, ha a bérelt helység közegészségellenes állapotban volna. Ez egy oly védelmi rendelkezés, a melynek czél-szerűsége fölött minden vita kizártnak tekintendő. Hisz tudjuk, hogy a fővárosi lakásviszonyok — még ma is a főváros több részén — mily szomorú állapotban vannak.

A második ide tartozó rendelkezése a bérleti jognak azon sokak által megtámadott elv hatályon kívül helyezésében áll, a mely szerint a bérbe adott dolog elidegenítésével a bérleti viszony is megszűnik. Akkor, midőn a bérelt dolognak új tulajdonosa a jogelődje által kötött bérleti szerződés érvényéhez kötve nem volt, a bérlőt minden időben bérletéből kikergethette. Ha ezen jogtételnek sociális hatása gyakran túlhajtott is, kétségtelen, hogy a modern fejlődésnek, de különösen a bérlet lényegének meg nem felelt és a bérlőt a bérbe adó zsarolásának és bosszantásának tette ki. Innen van a tervezet 1567. §-ának azon közgazdaságilag igen fontos és eléggé nem is méltányolható rendelkezése, a mely szerint a tulajdon változás időpontjától kezdve az új tulajdonos lép a kötelezettségek tekintetében is a bérbe adó helyébe.

Bizonyos kapcsolatban áll ezen kérdéssel a birtokost megillető birtokjogok élvezetének a bérlőre, haszonbérlőre, valamint a letéteményesre és haszonkölcsönvevőre a tervezet 523. §-ában történt kiterjesztése. A római jog szerint ugyanis a birtokcs ellen gyakorolt tilos önhatalom ellen csak az volt védve, a ki a dolgot kizárólag saját érdekében és az animus possidendi birtokolta. Miután ez a bérlőnél és a fentebb említett többi személynél nem forgott fenn, mert hiszen jogi értelemben vett birtokosoknak nem voltak tekinthetők, harmadik személyek önhatalma ellenében önállóan nem védekezhettek, hanem csak követelheték a tulajdonostól, hogy ő saját jogán ezek ellenében védekezzék, illetve őket védje meg.

Egészen másként rendelkezik a tervezet! Eltekintve ugyanis valamely specifikus és a római jogi értelemben vett birtoklási akarrattól, a mi által a bérlőt, valamint a többi hasonjogú személyeket a birtokosok jogkörébe fogadja be, a tervezet értelmében harmadik személyek hatalmaskodásai ellenében ezeket a sommás visszahelyezés iránti kereset, valamint minden birtokvédelmi kereset megilleti. A bérlőknek ezen jogosultsága fennáll nemcsak harmadik személyek ellenében, hanem maga a bérbeadó ellen is. Kétségtelen, hogy ez az eddigi állapotoknak lényeges javítása, a mely gazdaságilag a gyengébbek javára szolgál.

Nem kevésbé szolgál a bérlő előnyére a tervezet 1543. §-ában részére biztosított azon új jog is, a mely szerint a bérlett dolgot részben vagy egészben albérletbe adhatja a bérbeadó hozzájárulása nélkül is.

Mindezekkel szemben meghagyja a tervezet már a római jog szerint is a bérbeadót megilletett törvényes zálogjogot azon ingó dolgokra, a melyek a bérlemény területén léteznek. Hogy ezen rendelkezés sociálpolitikailag indokolt-e vagy sem, ezzel e helyütt foglalkozni nem kívánok. Minden esetben a 1547. §-a szerint ezen zálogjog terjedelme némileg korlátozva van, midőn ez azt a lejárt és a legközelebbi félév alatt lejárandó bérkövetelésre korlátozza.

Még határozottabban nyilvánul a tervezetnek sociálpolitikai irányzata a szolgálati szerződéseknél. Elsősorban is megkönnyítették megkötése a tervezet 919. §-ában, a melyben a kiskorúak szerződő képessége is tetemesen tágítottatik; sokak által sociális érdekekből megtámadott rendelkezés.¹⁾ A szolgálati szerződés tartalmát illetőleg

¹⁾ Első helyen Menger Anton: *Das bürg. Recht und die besitzlosen Volksklassen* 1890.

is a munkavállaló, mint feltételezhetőleg szociális tekintetben gyengébb fél számos kedvezményben részesül. Így a tervezet 1605. §-a szerint egy állandóan alkalmazott munkavállaló azáltal sem veszti el a munkadíjhoz való jogát, ha saját személyében fekvő okból, de hibáján kívül aránylag nem hosszú időn át a szolgálattételben akadályozva van. Az 1607. §. szerint gyógyításáról és ápolásáról hat héten keresztül a munkaadó minden esetben¹⁾ gondoskodni tartozik, a mely kiadását azonban később az annak járó munkadíjba beszámíthatja. Ugyancsak tartozik a munkaadó mindazon intézkedéseket megtenni az 1609. §. szerint, a melyek szükségesek, hogy a munkavállaló élete, testi épsége és egészsége szolgálatának teljesítésével járó veszélyek ellen meg legyen védve.

A munkaadónak önállóbb és függetlenebb posztójánál fogva közelálló volna a veszély, hogy mindezen rendelkezések érvényét konkrét szerződések útján kizárja. Ennek is elejét tudja venni a tervezet a szociális kérdések iránt fennálló tapintatával, a mennyiben 1612. szakaszában a munkaadónak fentebb részletezett kötelezettségét olyannak deklerálja, a melyről a munkavállaló eleve le nem mondhat és a melylyel ellenkező megállapodást hatálytalannak deklarál. Hogy a szerződő feleknek a tervezet rendelkezéseitől eltérő megegyezése adott esetben érvénytelen, a tervezetnek egyéb helyein is szemünkbe ötlött, mint a tervezet fontos és szükséges eszköze arra, hogy szociális gondoskodása érdekében statuált rendelkezéseinek fokozottabb mértékben érvényt szerezhessen. Így a tervezet 1537. §-a — a melyet fentebb szövé tettünk — tartalmaz oly rendelkezést a bérlő javára, a melyben nyilvánuló jogáról az le nem mondhat, míg az 1537. §-nak azon rendelkezése, a mely szerint a tulajdonváltóság a bérleti szerződés hatályát le nem járhatja csak dispositív.

A fentiek ellenére még mindig kétséges, hogy a törvény ez irányban eléggé radicális volt-e; a socialis gondosságnak szolgáló törvényes rendelkezéseket formulaszerű rendszerességgel hatályon kívül helyezni és így valamely socialis irányban hasznos törvényt legjótékonyabb hatásától megfosztani, már régtől fogva kedvelt szokása volt a gazdaságilag hatalmasnak és erősnek. És bizonyára a bérbeadók legnagyobb része nem fogja elmulasztani a bérleti szerződésben a tervezet fenti rendelkezésével ellenkező — mert megengedett — kikötésnek felvételét.

Más rendelkezések a munkavállalónak felmondását könnyítik meg; a tervezet 1618. §-a szerint a szolgálati szerződést 5 évi fennállása után a munkavállaló 6 havi felmondással minden esetben megszüntetheti, sőt fontos okokból az 1622. §. értelmében azt korábban is felmondhatja. Utalunk a tervezet 1624. §-ára, a mely szerint felmondás után a munkaadó megfelelő szabad időt tartozik alkalmazottjának engedni, hogy új szolgálatot kereshessen és kilépésekor annak bizonyítványt tartozik adni.

Természetes, hogy mindezen itt felsoroltakkal a kötelmi jognak a szerződésekre vonatkozó egész területe kimerítve nincs; ha a tervezetet ez irányban igazságosan akarnók megítélni, úgy nem szabad feledni, hogy a szolgálati szerződéseknek legfontosabb esetei, így a

¹⁾ Kivéve a szándékosság vagy súlyos gondatlanság és erkölcstelen életmód által előidézett betegség esetét.

kereskedelmi segédszemélyzet, az ipari munkások és a cselédek jogviszonyai más tételes törvényben, mint a kereskedelmi, az ipari és cselédttörvényben már rendezve vannak.

Végül a tervezetnek gondossága kiterjed a munkabérekre is. Már végrehajtási törvényünk 62. §-a szerint, munkabérek ha nap vagy hétszám szerint fizettetnek, csak 1 forint 50 krajczárt meghaladó részükben foglalhatók le, míg gazdasági cselédek bérei szolgálatban létük alatt egyáltalában le nem foglalhatók. Ennek megfelelőleg rendelkezik a tervezet 1251. és 1311. §-a is, a melyek szerint az oly követelés, a mi le nem foglalható nem is engedményezhető és hogy az ily követelésbe csak olyan ellenkövetelés számítható be, mely ugyanily jogalaptól ered. A tervezetben kifejezésre jutott gondolat kétségtelenül az, hogy a munkás bére annak csak azon legszükségesebb létminimumot nyújtja, a melyet a jogrendnek sociális közjó érdekében annak javára feltétlenül meg kell óvnia és védenie.

Nem érdektelen ránk nézve a felvetett téma fejtegetését vizsgálatunk tárgyává tenni oly irányban is, hogy a tervezet minő elbánnásban részesíti a három fő termelési faktort: a földet, munkát és tőkét. Mind a három elismertetik és érdekei megvédelmeztetnek annyira, a mennyire egy magánjogi tervezetben erre különös alkalom nyílik. Ezzel azonban az egyik vagy másik termelési faktornak való különösebb kedvezés nem összeegyeztethetetlen és a miként azt az előbbieken különböző irányban dokumentáltuk ez a munka javára történik.

Első sorban is a leghatározottabban előtérbe lép a tervezetben azon alapgondolat, hogy minden munka értéket képvisel és díjjazásra igényt tarthat. Kitűnik ez különösen a tervezet 1601. §-ából, a mely szerint »munkadíj külön kikötés nélkül is jár« és így abban az ajándékozás vélelme kizáratik. Egy harmadik személy részére történt teljesítés, álljon az akár dolgokból, akár egyéb szolgáltatásból, — a tervezet 1498. §-ából következőképpen — ajándékozásnak csak akkor tekinthető, ha az érdekelt felek a szolgáltatás ingyenes volta felől bebizonyíthatólag tisztában voltak. A vélelem ugyanis a szolgáltatás ingyenessége ellen szól még akkor is, ha az ellenszolgáltatás mennyisége és minősége a felek között szóba sem került. Összhangban állnak ezzel a tervezet 1601., 1626. és 1647. §-ai, a melyek szerint általában munkaszerződéseknél munkadíj külön kikötés nélkül is jár, ha a körülmények szerint nem volt feltehető, hogy a munkavállaló a szolgálatra díjtalanul vállalkozik. A formasierűen létrejött szerződések körét meghaladólag is ugyanazon elv jut érvényre! Ha valaki megbízás nélkül más helyett, annak ügyében eljár (negotiorum gestio), úgy a vélelem az ajándékozási szándéknak ellene szól; a tervezet 1685. és 1687. §-ai szerint ugyanis a megbízás nélküli ügyvivő munkájáért rendszerint megfelelő díjazást követelhet és illetve ez irányú követelése csak akkor nincs, ha az ügyet ingyenes szándékkal látta el. Mindezekkel ellenkező szándék prezumpciója csak akkor foghat helyet, ha az érdekelt felek közötti személyes viszony (például és többnyire is rokoni kötelék) kizárja az ily viszonyban lévők közötti díjazás szokásos voltát. Így például szülők és nagyszülők, másrészt azoknak leszármazói közötti és ezekhez hasonló rokoni kapcsolat!

Hasonló kivételes rendelkezéseket tartalmaz a tervezet 109. §-ában a nő, illetve 275. és 276. §-ában a gyermekek által, külön va-

gyonból, illetve saját keresményeikből férje, illetve szülők részére történt szolgáltatások tekintetében.

A munkának a tervezet általi különös támogatását és pártolását már fentebb is tapasztaltuk a szolgálati szerződés iránti rendelkezésekben nyilvánuló socialis gondosságnak fejtegetésénél. De ezentúl is igen sok irányban privilegizálta. Így a társaságra vonatkozó rendelkezések között a tervezet 1709. §-ában akként rendelkezvén, hogy a társakat tekintet nélkül hozzájárulásuk mennyiségére és minőségére a nyereség és veszteség egyenlő részben illeti. Természetesen ez egy oly szabályozás, a mely a kereskedelmi jogi társaságokra, mint a társaságok legfontosabbjaira a kereskedelmi törvény 84. §-a folytán ki nem hat, illetve a tőkének kedvezőbb módon történik. A tervezet 1643. §-a a munkabér biztosítását célozza, midőn a szerint a vállalkozónak a vállalkozási szerződésekből eredő követeléseire nézve zálogjoga van a megrendelő azon ingó dolgaira, a melyek a vállalkozási szerződésnél fogva vagy annak alkalmából kerültek birtokába. A tervezetnek azonban vannak oly rendelkezései is, melyek a közgazdaságra nézve némelyek szerint általában és sokak szerint, különösen a kis termelőre nézve, káros hatással vannak.¹⁾ Ide tartozik az 1184. §-ban szabályozott visszalépési joga az egyik szerződő félnek a késedelmes termelő terhére. Ez által ugyanis sokak szerint a termékek elértéktelenítettnek és a munka, s a felhasznált tőke veszendőbe megy. A tervezetben foglalt ezen rendelkezéseknek több oldalról való megtámadását jogosultnak el nem ismerhetem,²⁾ mert hiszen a termelőnek érdeke kellőképen védve van a tervezet 1627. és 1628. §-ai folytán az által, hogy a másik fél véghatáridőt tartozik neki kitűzni szolgáltatásának teljesítésére és csak ennek letelte után léphet vissza ez a szerződéstől. Megvédi továbbá a termelőnek érdekeit nagy mértékben azon rendelkezés is, a mely szerint az 1628. §. folytán a megrendelő visszalépési joga megszűnik, ha az egyébként szolgáltatott munka annak értékét csak lényegtelenül csökkentő hiányokban szenved. Végül az elállási jog rigorózus gyakorlata ellen kellőképp megvédheti magát az adós a tervezetnek 1107. §-ában foglalt azon rendelkezés által, hogy az adósnak kötelezettségét azon módon kell teljesítenie, a miként azt tekintettel az eset körülményeire és az élet felfogására a jóhiszeműség megkívánja.

Ezzel szemben azonban kifogásolnom kell — és azt hiszem joggal teszem — a tervezet 1641. §-ának azon rendelkezését, a mely oly véletlen esetére, a mely a vállalkozó saját személyében vagy saját gazdasága körében állott elő — mert legtöbbsnyire ily eset azon véletlen, a mely a munkást munkája elkészítésében akadályozza — azt a kikötött ellenértéktől annak teljes egészében megfosztja.

A dologjog területén a capitalistikus elveket háttérbe szorító jogszabályok recipiáltattak a római jogból. Ezek közé sorozandók a tervezet 623. §-ában említett specifikáció — valamely idegen dolognak új dologgá való átdolgozók által szerzhető tulajdon, a tervezet 616. s. k. §§-ai szerint a jóhiszemű birtokosnak a dolog gyümölcseire fennálló elsajátítási joga, és a 612. s. k. §§-ban említett — saját dolgában talált dologra vonatkozó — tulajdonszerzés, végül a találónak

¹⁾ L. Petrazycki: *Die Lehre vom Einkommen* II. kötet 1895., 522. s. k. 1.

²⁾ Hasonlóan Schm: *Gruchot's Beiträge* 39. kötet 19. l.

a tervezet 598. §-ában körülírt találódijra, illetve esetleg magára a talált dologra vonatkozólag megszerezhető tulajdonjoga is.

Igen fontos rendelkezést tartalmaz a munka javára a családjog, a tervezet 107. §-ában kimondván, hogy a hozományon kívül a nőnek minden vagyona szabadvagyon, a fölött szabadon rendelkezik és így ezek közé sorozandó mindaz is, a mit a nő munkája által a házasság tartama alatt szerez. Hasonló rendelkezések kedveznek a munka általi szerzésnek a gyermekek javára. Mig ugyanis a tervezet 314. §-a szerint a kiskorú gyermek vagyonát illetőleg az atyának törvényes haszonélvezete van, addig a 315. §-a szerint ezen haszonélvezet ki nem terjed a gyermek saját munkájával szerzett vagyonára.

VIII.

Ha ezek után befejezésül a tervezet egyes részleteit közgazdasági jelentőségüknek tekintetéből további vizsgálatunk tárgyává kívánjuk tenni, úgy tekintve, hogy a kötelmi és a dologjognak teljes egészével az eddigiekben foglalkoztunk, a következőkben csak az általános rész valamint a család- és öröklési jog méltatásáról lehet szó.

Az általános részben a személyiség jogai közül a személyiség védelme és illetve különösen a névre és névhez való jog érdemel említést. A miként a kereskedelmi jogban a cég, úgy a tervezet szerint ennek 88—89. §§-aiban a polgári névhez való jog — annak bitorlása ellenében is — birói védelemben részesül. Az itt szóba jöhető érdek talán többnyire ethikai érdek, de lehet gazdasági is. Így például valamely írónak, színésznek vagy énekesnőnek a neve sok tekintetben gazdasági vagyont képviselhet, a melyeknek harmadik személyek machinatiói ellenében való megvédése közérdek.

Nem kevésbé fontos az egyesületi jog! Bármily fontos legyen is ez, bennünket azért érdekel kevésbé, mert a tervezetnek ez irányú rendelkezései (21. §.) szerint ezen egyesületek csaknem kivétel nélkül ideális czéllal bírnak, gazdasági jelentőséggel pedig csak a legritkább esetben és akkor is csak közvetve.

A családjog a magánjognak sokkal sajtáságosabb ágát képezi, semhogy annak közgazdasági jelentőségét másként mint önálló és kimerítő fejtegetés alakjában lehessen szóvá tenni. Ennélfogva csak annak különösen fontos némely rendelkezéseit akarjuk megjelölni:

A tervezet családjogának egyik legkiemelkedőbb alapvonása a nő társadalmi állásának javítása iránti gondosság. A férjnek neje fölötti régi korlátlan hatalma végkép megszűnik; a nő férjével mint teljesen egyenjogú házastárs áll szemben és habár a tervezet 95. §-a szerint a házi körre vonatkozó ügyekben a döntő szó a férjéti, másrészt azonban ugyanazon szakasz második kikezdése szerint nem köteles eltérni, hogy a férj ezen jogával visszaéljen. Az eddig kizárólag az atyát megilletett szülői jog helyébe — bár a döntő szó ezután is az atyát illeti — a tervezet 277. §-a értelmében az atyát és az anyát egyaránt megilleti, de az atyának korábbi halála esetén, sőt adott körülmények között még korábban is, az anyára megy át és a tervezet 326. §-a szerint az által gyakorolható. Épp azért az atya halála esetén a tervezet 330. §-a szerint az anya mellé gondnok hivatalból nem rendelhető ki. A férjnek azonban még mindig megmaradt jogaival szemben ezt bizonyos különös kötelezettségek is terhelik.

Igy a 96. §. szerint öt a 100. §-szal szemben a nőnél sokkal terhesebb tartási kötelezettség terheli.

Kevésbbé világosan, de azért mégis felismerhető a tervezetből a gyermekeknek a szülőkkel szemben való nagyobb fokú emancipációjára való törekvés. A tervezet ebben gazdasági fejlődésünk észszerű következményeit vonja le. Különösen a szülői hatalom időbeli korlátozásában nyilvánul az. Míg a szülői hatalom ma a gyermek teljességével ér véget, addig a római jog szerint az atyai hatalom élethossziglan tartott. Így vetkőzte le a potesztás lassanként régi jellegét: az egoistikus és ennél fogva a gyermek személyi viszonyaival nem indokolható hatalmi állapot, lényegében — a gyermek vagyonára vonatkozó haszonélvezeti jog fentartása ellenére — egy védelmi és képviseleti viszonyná alakult át, a mely a gyermek ezen védelemre utaltsági állapotának megszűntével természetes végét éri. Innen egyszerűs mind annak tartama alatt a gyámhatóságnak statuált állandó és intenzív ellenőrzése, a mely ismét az individualisztikus felfogással szemben a szociális eszmék győzelmét jelenti.

Ethikailag és gazdasági szempontból fontos a törvényes leszármazás vélelmének kiterjesztése. Nyilvánul pedig ezen törekvés nemcsak az atya és anya közötti utólagos házasság általi törvényesítés lehetőségének fentartásában, de kitűnik különösen az úgynevezett putatív házasságból származó gyermekek jogviszonyainak elbírálásánál, a melyre vonatkozólag a tervezet 203. §-a ekként rendelkezik: »törvényes a gyermek a házasság érvénytelensége esetében is, kivéve ha a házasság megkötésekor az érvénytelenség okáról mindkét házastársnak tudomása volt, stb.« A törvényesség megtámadhatósága a tervezet 186. és 187. §-aival nagyban megszoríttatik. Hasonló okokra vezethető vissza azon érdekes és socialis irányban rendkívül jótékony rendelkezése a tervezet 346. §-ának, a mely szerint a természetes atyának módjában áll nevét törvénytelen gyermekére átruházni. Ha meggondoljuk a legtöbb törvénytelen gyermeknek társadalmi helyzetét, úgy a hasonló rendelkezések socialis horderejét meg fogjuk érteni.

Mindezekkel rokon rendelkezések azok a tervezetben, a melyek a törvénytelen, valamint a törvényesnek nem tartható gyermekek helyzetén könnyíteni czéloznak. A tervezet — igen helyesen — kiküszöbölte magából azon mai nap már el sem képzelhető és a régebbi jogokban érvényesült szigort, a mely a törvénytelen gyermekeknek az anya vagy legalább az anyai rokonokkal szemben sem adott jogot; a tervezet 343. §-a azon felfogással száll szembe, a mely szerint a törvénytelen gyermek anyja és anyja rokonainak épp oly rokona mintha törvényes származású volna. A törvénytelen nemző, épp úgy mint a legtöbb eddigi jogokban, köteles lesz ezután is a gyermek eltartására. A Codenak ellenkező tartalma rendelkezése ma már nemcsak, hogy elismerésre nem számíthat, de sőt a tervezet a tartási kötelezettség terjedelme tekintetében az eddigi jogot túl is szárnyalja. A tartási kötelezettség ugyanis a tervezet 350. §-a szerint nemcsak mint eddig, a gyermek 14, hanem befejezett 16 éves koráig, de sőt adott körülmények között még tovább is tart. A tartásdíj mennyisége tekintetében pedig a tervezet csak a mai joggyakorlatot szentesíti, midőn kimondja, hogy az anya társadalmi állásához mérten és az atya vagyoni viszonyainak figyelembevételével állapítandó meg.

A tervezet — sokak szerint — csak egy irányban marad mögötte az eddig a gyakorlatban túlnyomólag érvényesülő jogelveknek: az *exceptio plurium concubentium*-nak a tervezet 360. §-ában történt fentartásával. Az ez irányú szemrehányás tekintetében azonban nem csatlakozhatom a gáncsolókhoz. A magam részéről ugyanis a tervezet azon rendelkezésében maradiságot nem találok. A mennyire igazságos és socialis szükségesség a természetes atyát törvénytelen gyermekének eltartására kötelezni, másrészt azonban kell, hogy ennek előfeltétele legyen magának az apaságnak bizonyító volta. Már pedig ily bizonyítás sikerre nem vezethet, ha az anya a tervezet 188. §-ában megjelölt kritikus időszakban másokkal is közösült. Kétségtelen botránynak tartanám, ha egy ledér nő számos »barátja« közül az ez idő szerint legvagyonosabbat választhatná gyermeke atyjául és mint törvénytelen gyermekének atyját jelölhetné meg oly joghatálylyal, a mely annak tartási kötelezettségét vonhatná maga után. Azonkívül ezen kérdésnek ellenkező irányú szabályozása sok vagyontalan szeretővel bíró nőre ingert fog gyakorolni az irányban, hogy magát a kritikus időben még egy vagyonos férfinak is odaadja, hogy ezáltal gyermekének fizetőképesebb eltartót szerezzen.

A törvénytelen gyermekek eltartásában nyilvánuló érdek kétségtelenül socialis horderejű kérdés és védelemre méltó is; de nem látnám kellőkép indokolva azt, hogy ezen elvnek érvényesítése egy oly személy felelősségére és vagyoni megterhelésére vezessen, a kiről nem bizonyítható, sőt talán nem is valószínű, hogy a kérdéses gyermek tőle származik.

Az eddigiekkel szemben a tervezetnek nincsenek rendelkezései, melyek a természetes atya rokonainak gyermektartási kötelezettségét mondaná ki, a mit eddigi álláspontunk folyományakép helyesnek nem ismerhetünk el.

Nem ismeri el a tervezet a törvénytelen gyermekeknek természetes atyjuk utáni törvényes örökösödési jogát sem, szemben a római jog azon rendelkezésével, a mely törvényes leszármazók hiányában, a természetes atya vagyonának egyhatod része erejéig ilyent elismert. A tervezet ez irányú hiányos gondoskodását socialis érvekkel nem tudjuk indokolni.

Hasztalan keressük a tervezetben az elcsábított nő ebből eredő deflorationalis igényjogosultságának elismerését. Csak a tervezet 356. §. és 357. §-ai adnak a nőnek a szülés költségei és az azt követő hat hétre életfentartásának költségei erejéig követelési jogot, de kártérítéshez való jogot csak arra az esetre biztosítanak, ha a nő szülés következtében munka- vagy keresetképtelenné vált, illetve ha azt jegyese ejtette teherbe.

Az öröklési jog azon részeit, a melyek fejtegetésem tekintetében fontossággal bírtak, már előzőleg korábbi alkalmakkor részletesen méltányoltam; csupán csak egy pontjáról kívánok itt még említést tenni, arról ugyanis, a mely a köteles részről rendelkezik.

Már a rómaiak az individualis magánjogi szabadság elvének következetes elismerése daczára, utalva látták magukat — a legközelebbi törvényes örökösöknek végakarát útján való megrövidítését megelőzendő — bizonyos rendszabályokat venni foganatba. Ha a szülőknek, gyermekeknek, sőt adott körülmények között az örökhagyó testvéreinek törvényes örökrészükhöz bizonyos hányada öröksépképpen

nem hagyatott, úgy jogukban állott a végrendeletet querela inoficiosi testamenti útján semmisnek kimondatni, vagy legalább is köteles részük kiegészítését követelni. Ezen elvet alapjában a későbbi jogok is híven követték. Bár a XIX. század nyolczvanas évei alatt — az individualistikus jogelvek uralma idején — a köteles részre való jog, mint a végarat autonómiája elleni merénylet sok megtámadtatásnak volt kitéve, ma azt megtámadni senki sem merné. Így ismeri el, mint a modern jog, a tervezet is a lemenőknek és a felmenőknek valamint a római joggal szemben, a házastársnak is köteles részhez való jogosultságát. Csak bizonyos — a tervezet 1976., 1978. §-aiban felsorolt — okok miatt kivételesen vonható az el! Ha a köteles résznek megvonása ok nélkül történt, úgy a jogaiban sértett, az 1966. §. szerint köteles része kiegészítését követelheti, de nem követelheti, mint azelőtt, a végrendelet érvénytelenségének kimondását.

A tervezet 1953. §-a szerint a törvényes örököszt köteles részül törvényes örökrésze értékének fele illeti, tehát a hagyatékban [való természetbeni részesedésre jogot nem tarthat, hanem csupán az annak értéke szerint megállapítandó pénzmennyiségre. Ez oly rendelkezés, a melyet gazdaságilag kielégítőnek és gyakorlatilag könnyen keresztülvihetőnek kell elismernünk, a mely azonban erkölcsi érzékünknek meg nem felelhet. Hát valójában annyira jutottunk, hogy szülőink és gyermekeink hagyatékából reánk már semmi más érdekel nem bir, mint annak pénzbeli értéke? De bármiképpen ítéljük is e fölött, a köteles részre való jog következetes elismerésében a tervezet azon modern szelleme jelentkezik ismét, a mely az egyénnek szabad akarathatározását juttatja érvényre, ott azonban azt korlátozza, a hol ez a túlnyomó socialis érdekekkel kerül ellentétbe.

Rósa Ferencz.

Közlemények és ismertetések.

Nyugotmagyarország áruforgalma a XV. században.

Kováts Ferencz: *Nyugotmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harminczadkönyv alapján.* Történet-statisztikai tanulmány. *Társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások.* Szerkeszti Mandelló Gyula. I. Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia. VII + 234 old.

A társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások Magyarországon csak újabb keletűek, Földes Béla, Acsády Ignác, Tagányi Károly stb. nevéhez fűződnek. De gazdaságtörténeti kutatásaink terén két irányzat mutatkozik, a mely egymástól különbözik.

Az egyik irányzat egyrészt egész történetírásunkat, másrészt a társadalom-gazdaságtani kutatásokat gazdaságtörténeti alapra kívánja helyezni; mintegy eleget akar tenni azon fölfogásnak, a mely a német tudományban mint *történeti materialismus* vagy a *történet materialisticus magyarázata*, a francia irodalomban pedig mint *gazdasági determinismus* lesz megjelölve. A másik irányzat leginkább a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* működésében bírja kifejezését és főleg a gazdaságtörténeti anyag gyűjtését czélozza. Mindkét működési irányzat tudományunkat csak előbbre viheti és örömmel üdvözlendő.

Meggyőződésünk szerint azonban a magyar társadalom- és gazdaságtörténet terén még legalább egy vagy két évszázadnyedig tartózkodnunk kell minden szélesebbkörű összefoglalástól, synthesistól, nagyobb szabású munkálattól. Oly nagy az anyag és aránylag még csak oly kevés került feldolgozásra, hogy egyelőre csak részletek minél pontosabb és minél tudományosabb alapon való felderítésére kell törekednünk. A mit Schmoller fiatal korában a német gazdaságtörténetírás feladatául kitűzött, azt kell nekünk is szem előtt tartanunk: tudományos specialista kutatás útján elő kell teremtenünk azt az anyagot, melyet majd egy későbbi kor encyclopedikusan összefoglalhat. Bármily nagy is legyen valamely kiváló írónk tehetsége és tudása: eleve kizártnak tartjuk, hogy valaki *ma* a magyar társadalom- és gazdaságtörténet terén nagyobb, egyetemesebb alkotást teremthessen. A levéltári anyag oly nagy, oly kevéssé rendezett és vonatkozásaiban annyira nehezen feldolgozható, hogy nem képzelhetünk egyes embert, a ki e munkát az anyagnak nagyobb tömegére, nagyobb korszakra egy maga egy emberöltő alatt elvégezni tudná. A ki mégis ilyen feladatra vállalkozik, az a levéltári anyagot csak a hagyományos történet általt táplált nézetek illusztrálására használja fel, de nem építi föl a levéltári anyagra azt, a miről oly keveset tudunk még:

mint fejlődött a magyar társadalom és gazdasága. De ha így a *non possumus* elvére helyezkedünk a nagyszabású gazdaságtörténeti vállalkozásokkal szemben, e tartózkodó álláspontunkat nem szabad félremagyarázni és különösen nem szabad belőle azt következtetni, hogy tehát csakis okmányoknak vagy kivonataiknak közlésével kell a mai gazdaságtörténésznek foglalkoznia. Bármily szükségesek az ily okmányközlések és bármennyire fontos volna, ha minálunk a levéltári anyagnak indexezése is azzal lépést tartana: e munkák mégis csak anyaggyűjtés természetűek és sok vonást zárnak magukban a napszámos munkából. A mint azt fentebb is jeleztük, tudományos specializált kutatásra van szükség. Vagyis nekünk a magyar társadalom- és gazdaságtörténet egyes pontosan körülhatárolt *részlet-problemáit* a levéltári kutatás pontosságával és a gazdaságtörténeti tudományosság nagy apparatusával kell megoldanunk. De ismételjük, csak egyes részletproblemákra terjedhet kutatásunk és óvakodnunk kell attól, hogy a részletkutatások eredményeiből általánosítsunk vagy rögtön gazdasági és társadalmi életünk fejlődési törvényeire következtessünk.

A fentebb vázolt céloknak akar szolgálni a *társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások* gyűjteménye. E sorok írójának nagy öröme szolgált, hogy e gyűjteményes vállalat számára elsőnek Kováts Ferencz doktort nyerhette meg, hogy a pozsonyi harminczadkönyv alapján írjon Nyugatmagyarország áruforgalmáról a XV. században. Kováts dr. előzetes irodalmi működése és az a tevékenysége, melyet mint a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* szerkesztője fejt ki, egyaránt képesítették őt gazdaságtörténelmileg arra a nehéz feladatra, amelyet a kitűzött problema magába zárt; mint Sombart kitűnő tanítványa azonkívül ő nemcsak a gazdaságtörténet, de a közgazdaság szempontjából is kiválóan képesített volt a kitűzött feladat megoldására. Mert ennél nemcsak paleographiailag és a történettudomány szempontjából általában, hanem közgazdasági és statisztikai tekintetben is a nehézségek egész sorával meg kellett küzdeni. Hogy ezek közül csak egyet említsünk: bizonyos, hogy a beható pénzzárási kutatások nélkül teljesen lehetetlen lett volna a harminczadkönyvben rejlő adatokat értékesíteni.

De rátérünk immár Kováts könyvének ismertetésére. A XV. század második felében Pozsony nemcsak a saját, de az összes északi és nyugati harminczad hivatalokat bérben bírta és így a nyugatmagyarországi áruforgalomnak gócpontjává vált. A pozsonyi harminczad hivatalnak lajstromaiból egyetlen egy maradt fenn, a mely 1457. április hó végétől 1458. április hó végéig terjed. A többi harminczadkönyv elveszett és csak a pozsonyi nagy számadáskönyvekben maradtak meg a városi harminczadosok végelszámolásai, a melyek összegeiből azt következtethetjük, hogy a fennmaradt codex oly időből való, a melyben a harminczadjövedelem és így közvetve Nyugatmagyarország áruforgalma a legnagyobb volt. A harminczadkönyvben a behozatalban s kivitelben az idegeneknek és pozsonyiaknak tételeit negyedévenként külön vezették. Minden egyes lajstromtétel tartalmazza a behozatal, illetve kivitel keltét, a behozó, illetve kivívó nevét, gyakran származását, némelykor foglalkozását; a behozott, kivitt árúk pontos megjelölését és a kirótt, valamint a lefizetett harminczad adatokat. Már e fölületes jellemzésből kitűnik, hogy mily

részletekig pontos és becses anyagot foglal magában a pozsonyi harminczadkönyv. Kováts tartózkodott hely kimérése céljából a harminczadkönyv őstáblázatainak közlésétől, de közli azt az egész kritikai apparatust, melynek segélyével a codex eredeti anyaga földolgoztatott. Statisztikai számításai mintaszerűek és oly tömegmunkát jelentenek, minővel rendszerint egyes ember nem, csak hivatal szokott megbirkózni. Az egyes fejezetek külön tárgyalják a behozókat és a behozott árukat, továbbá a kivivőket és a kivitelt. Legértékesebbnek tartjuk azt a fejezetet, a mely a behozatal tipikus összetételét elemzi különös tekintettel a behozó gazdasági állására. E fejezet gondolatmenetének jellemzésére ide iktatjuk a fejezet tartalmát.

A közepes, nagy és legnagyobb behozók felsorolása az importált áruk részletezésével. A nagyságcsoportok vámszabásának eltérései. Az áru behozatal eloszlása a személycsoportok szerint. Az eloszlás typicus jellege. A posztóbehozók szembesítése a többi behozóval. Az átlagos vámszabás különbsége. A behozók üzemtőkéi. A posztóbehozók a legnagyobb tőkével dolgoztak. A pozsonyi legnagyobb posztóbehozók kereskedő jellege. Gailsam Albert társaságának behozatala. Baltosurak. A posztókereskedés alkalmi jellege. A posztókereskedés jogi alapja és ellentétessége a szatócsokkal szemben. Idegen posztóbehozók mint vállalkozók és mint alkalmi kereskedők. Boroszlói, cseh-morvaországi, hazai, bécsi és mödlingi posztókereskedők. Fátyol- és vászonbehozók. A nők nagy százaléka a behozók ezen csoportjában. Házművesi jelleg. Házaló vászonkereskedelem. A középkor tulajdonképeni kereskedői, a kiskalmárok vagy szatócsok. A rövidárúk, mint behozataluk jellemző árucikke és a körülötte csoportosított egyéb áruk. Csonka behozatok. A legnagyobb idegen szatócsok behozatala. A pozsonyi szatócsok: Ulrik szatócs. Fakereskedők. Idegen kézművesek. Pozsonyi kézművesek és egyéb iparosok. A kézművesek száma a behozók nagyságcsoportjai szerint. A kézművesek vámszabása. Alkalmi kereskedők. A behozók gazdasági álláscsoportjai. A gazdasági álláscsoportok az országos vásárok látogatóinál. A behozók származása. Magyarország, Alsó-Ausztria, Szilézia, Cseh- és Morvaország. A behozatal személyi oldalának általános jellemzése.

A fentebb kifejtettek alapján önmagunkkal jutnánk ellenkezésbe, ha a Kováts könyvében foglaltakból mintegy gazdaságtörténeti kivonatot nyujtanánk a Közgazdasági Szemle olvasóinak. E könyv megállapításainak mindegyike tényeken alapul és önmagában véve fontos. Hogy mire következtethetünk majd belőlük később, ha a magyar kereskedelmi történetnek több ily részletes kutatása álland rendelkezésre, azt egyelőre csak sejthetjük, de ki nem mondhatjuk. Csak a pozsonyi kereskedelmi forgalom jellemzésére említjük, hogy az 1456/57-iki időszakban az áruk vámértéke korona értékben negyedfél millió korona volt; az átszámítás az akkori aranyforint aranytartalma szerint, de a pénz vásárlóerő-változásának figyelembe vétele nélkül történt.

Ez egy számadat is azonban képet ad arról, hogy mily jelentékeny volt már a XV. században Nyugat-Magyarország kereskedelmi forgalma.

A munkát lelkiismeretesen készült betűsoros jegyzék az árúnevekről zárja be, a mely a további kutatást megkönnyíti. M.

Vámpolitikánk s a Balkán.

Karl Grünberg: *Die Handelspolitischen Beziehungen Österreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau.* — Leipzig. Duncker & Humblot. 1902. 317 old.

A Balkán amaz államai, a melyek az Alsó-Duna mentén terülnek el, régi idők óta Ausztria s Magyarország legtermészetesebb fogyasztóterületei. Úgy a karloviczi, mint a passarovitzi béke szabad forgalmat biztosítottak Ausztria s Magyarország részére, a melyek azt minden időben igénybe is vették, habár még a 19. század elején a

kölcsönös áruforgalom 8—9 millió forintnál nem is rugott többre. Egyes előrelátó államférfiak azonban mindig azon voltak, hogy ezt a forgalmat növeljék, de ebbeli törekvéseik csak lassan valósulhattak meg. A Vaskapu szabályozása, a melytől a forgalomnak jelentékeny emelkedését várták, szintén több, mint egy félszázaddal váratott magára s általában Ausztria kereskedelmi politikája e részben is mindig elkésztett egy-egy gondolattal. E kereskedelmi politika multját és jelenét tárgyalja a Grünberg könyve. De nem pusztán történeti szempontból. A multa csak háttérként van szüksége, hogy arról annál élesebben kiválhasson az a kép, a melyet e vámpolitika jövőjéről az olvasó elé tárni kíván.

Az Alsó-Duna mentén elterülő három Balkán ország közül a külkereskedelmi forgalom nagysága szempontjából első helyen Rumánia állván, evvel foglalkozik első sorban s legbehatóbban. Előadja hazánk s Ausztria kereskedelmének Rumániához való viszonyát, a mint az a török hódoltság ideje óta fejlődött. E fejlődésnek legfontosabb étappe-ja az 1875-ben Ausztria-Magyarország s Rumánia közt létrejött kereskedelmi szerződés. Addig t. i. Rumániára nézve, ennek erős ellenállása daczára mindig a török portával egyezkedett Ausztria, mint a melynek szuzerén jogait a román kereskedelmi politika fölött a párisi nemzetközi conventio értelmében elismerte. Grünfeld nem talál eléggé éles szavakat ez eljárás elítélésére, a melynek következményeként igyekszik kimutatni fokozatos térvesztésünket is ez országban. Andrássy Gyula gr. érdemének tudja be az 1875-ben s az ezután következő években Európa legtöbb állama részéről Romániával kötött közvetlen s önálló szerződéseket. Rátér aztán arra a heves ellenszenvre, a melylyel az első osztrák-magyar-román kereskedelmi szerződés mindkét szerződő fél parlamentjében s közvéleményében találkozott. Hogy mily alaptalan volt ez az ellenszenv, kitünik a szerződést követő évek kereskedelmi fellendüléséből s abból, hogy míg a szerződést megelőző időben a közös vámterület egyre tért vesztett a román fogyasztó piacokon, addig 1876. után vámterületünk részesedése a román importban nemcsak absolute, hanem relative is emelkedett. Úgy, hogy az 1876—1886-ig terjedő időszak átlagában az említett részesedés visszanyerte 48·6⁰/₀-os magasságát. S ha evvel szemben a Rumániából való importunk absolut számokban emelkedett is, összes behozatalunkban való relativ részvétele 2¹/₂⁰/₀-kal csökkent. Mire azonban e szerződés érvényének lejártá közeledett, a tengerentúli verseny fölléptével s megerősödésével az európai viszonyok gyökeresen megváltoztak, a mi a monarchiánk s Rumánia közti viszonyban feszültségre, nyílt ellenségeskedésre s végre a szerződés lejártával vámháborúra vezetett. Grünberg részletesen foglalkozik e vámháború okaival, céljaival, lefolyásával s eredményeivel. Eredményeit abban foglalja össze, hogy a vámháború folytán a közös vámterületnek körülbelül 420 millió frank kivitele maradt el, a mi ugyan sokkal több, mint a mit Rumánia vesztett, csak hogy Rumánia kisebb ellenálló erejénél fogva a saját, kisebb veszteségét intensivebben érezte már azért is, mert közgazdaságát a vámháború organikusán gyöngítette. A vámháború egyetlen tanulsága azonban megvolt: egyik félnek a kisebb vagy nagyobb hátránya sem járt közvetlen, vagy indirect előnyökkel a másikra nézve. Ezeknek az átlátása 1891-ben a háborús viszony megszűntetésére, 1893-ban pedig a jelenleg is fennálló keres-

kedelmi szerződésnek megkötésére vezetett. A szerződés iránti tárgyalások azért vettek oly huzamos időt igénybe, mert időközben Rumániában a nemzeti ipar megteremtése vált jelszóvá, főképp avval a czélzattal, hogy a nemzeti ipar organicus agrárvédelem hatásával járjon. Ipara fejlesztésére pedig a közvetlen segítségen felül fokozott vámvédelmet is kívánt nyújtani. Az 1891-ben ily czélzattal készült autonom vámtarifája azonban erélyes visszautasításra talált úgy a közös vámterület, mint Németország részéről, a minek következtében Rumánia jelentékeny engedményekre volt kénytelen Németországgal szemben, a melyekből Ausztria-Magyarország s a többi continentalis államok is kivették a legtöbb kedvezmény elve alapján kötött szerződéseik révén a részüket. Ez a szerződés 25 árúcsoportra nézve vámleszállításokat, egyebekben pedig a rumán autonom tarifa tételeinek megkötését eredményezte. Ez a conventionalis tarifa természetesen az azt megkötő Németország érdektestére volt szabva, a mennyiben engedményeket csak oly árúk tekintetében foglalt magában, a melyek kivitele körül első sorban Németország volt érdekelve, a közös vámterület kiviteli cikkeinek pedig be kellett érniök az autonom román vámtarifa tételeinek megkötött voltával. Részletesen adja elő a következő fejezetben Grünberg Rumániával való áruforgalmunknak fejlődését a szerződést követő években, kimutatva azt, hogy habár relative ismét első helyre került is e tekintetben a közös vámterület a román importban, absolute véve nem voltunk többé képesek a vámháború előtti positionkat visszahódítani. Majd áttér a román iparfejlesztési politika eredményeinek ismertetésére, a melyeket általánosságban kicsinyel ugyan, de a melyek mégis jelentékenyek azokban az iparágakban, a melyeknek cikkeit Rumánia azelőtt kizárólag, vagy legnagyobb részt a közös vámterületről szerezte be. Változást e tekintetben csakis exportiparunknak és kiviteli kereskedelmünknek nagyobb agilitásától vár, a mire nézve számos concret javaslatot tesz, a melyeket könyve legbecsesebb eredményeinek tekintünk.

Könyvének második része Szerbiával való áruforgalmunk s kereskedelmi viszonyunk multjával s jelenével foglalkozik. E viszony egyes étappe-jai az adrianápolyi béke 1829-ben, a berlini congressus és az 1881. évi kereskedelmi szerződés. A kereskedelmi politika tévelygéseinek egész sorozata előzte meg ezt a szerződést, a mi a szerződést követő időszakban meg is boszulta magát, a mennyiben ezen a piacon, a melyet Ausztria-Magyarország azelőtt kizárólag dominált, mindinkább tért foglalt az angol s a német verseny s ha a vezető positiont ott sikerült is megtartani, azért odairányuló kivitelünk korántsem éri föl onnan származó behozatalunk értékét. Az 1881-ben inaugurált kereskedelmi politikát folytatta az 1892-ben megkötött s még ez idő szerint is érvényben levő kereskedelmi szerződés, a mely a mellett, hogy a közös vámterületnek csak olyan kedvezményeket nyújt, mint más Szerbiával szerződött államoknak, a közös vámterület részéről concedált határforgalmi kedvezmények révén Szerbia agrár kivitelének tárt ajtókat nyit hozzánk. Ennek eredményeként alakul Szerbiával való kereskedelmi mérlegünk állandóan és egyre fokozódó mérvben active Szerbia javára; továbbá ennek köszönheti Szerbia egyre fejlődő iparát, a mivel szemben Anglia és Németország ott egyre nagyobb tért hódít, a nélkül, hogy azok Szerbia kivitele számára fogyasztási piacok gyanánt jelentőséggel bírnának.

Az Alsó-Duna mentén sorakozó Balkán államok közt a legifjabb, áruforgalma tekintetében a legkisebb jelentőségű Bulgária. Ennek hozzánk való viszonyát eleinte a török portával kötött szerződések, majd Bulgária lassú függetlenítésével provisoriumok szabályozták, mig nem 1896. ban önálló kereskedelmi szerződés jött létre 1903. végéig való tartammal a közös vámterület s Bulgária közt. E szerződés értelmében Bulgária — néhány taxative felsorolt cikk kivételével — 14°/o-os érték vámot szedhet odairányuló exportunk után, a mivel szemben mi a legtöbb kedvezményes államokkal szemben való elbánást biztosítottuk a fejedelemségnek. E szerződés dacára odairányuló kivitelünk úgy absolute véve, mint relative is egyre hanyatlik, a minek egyik oka abban is van, hogy a bulgár fogyasztási adó, a melyet úgyszólván kizárólag csak import útján beszerezhető árukra (gyertyákra, kaviárra, konzervekre, illatszerekre, szeszre, gyufákra, theára, cukorra, halakra, kávéra, petroleumra, sörre, játékkártyára, stb.) vetett ki, a mi egyértelmű a vámemeléssel. A főoka az említett térvesztésünknek azonban nem annyira ebben a körülményben, mint inkább egyéb államok fokozódó mértékben előrenyomuló sikeres versenyében és saját ipari termelésének növekedésében leli magyarázatát.

A multnak és jelennek kimerítő ismertetése után áttér Grünberg a kereskedelmi politika jövőjének a Balkán országokkal szemben követendő céljaira s e politika valószínű alakulásának tárgyalására. Sikerek elérésére elengedhetlennek tartja exporteurjeink nagyobb erélyét, s vállalkozási bátorságuk erőteljesebb kifejtését. Elmaradt vállalkozó képességünket szem előtt tartva azonban a legnagyobb súlyt a közös vámterület célszerűbb vámpolitikájára helyezi. E célból mindenekelőtt követeli a fennálló szerződések fölmondását, mert azok fentartása semmi értéket nem képvisel számunkra. A nemzetközi politika mérlegeléseiből fakadó gazdasági áldozatkészség politikájával szakítani kell. Szerződések iránt legelőször Ausztria-Magyarország lépjen tárgyalásokba a Balkán országokkal s törekedjék arra, hogy maximum gyanánt kivitele részére differentialis kedvezményeket biztosítson, minimumként pedig elégedjék meg a legtöbb kedvezményes rendszer keretében tartott oly szerződéses tarifával, a mely kiviteli szükségleteihez olyformán simuljon, mint az 1893-ban Rumánia s Németország közt létrejött egyezmény. A vámpolitikának ebbeli törekvései Szerbia tekintetében könnyű szerrel megvalósíthatók. A közös vámterület, mint Szerbia mezőgazdasági és állattenyésztési termelésének fogyasztója, már kedvező földrajzi fekvésénél s kiviteli cikkei természeténél fogva méltán számíthat arra, hogy kereskedelempolitikai akaratát e részben érvényesítse. Más a helyzet Rumánia s Bulgária tekintetében. Ezek az országok nincsenek akkora mértékben az osztrák-magyar piacra utalva, mint Szerbia s ennél fogva a közös vámterülettel szemben sokkal függetlenebb kereskedelmi politikára képesek. Ehhez képest ez utóbbiaknak az eddigieknél jóval több engedményt kell majd tennünk, ha náluk nagyobb eredményeket akarunk elérni. A közös vámterület részéről adandó engedmények természetesen csak a Balkán mezei és állati termékek behozatalának megkönnyítésében állhatnak. (Grünberg könyvének megírásakor még nem tudhatott az új autonom vámtarifajavaslatba foglalt minimalis agrárvámokról, a melyek kizárják, hogy a Balkán államok a váminimumon aluli szerződéses vámtételeket érjenek el részünkről.) Grünberg meg akarja nyitni Ausztria-

Magyarország vámsorompóit Szerbia s Rumánia állatkivitelének, mert ettől a rendszabálytól várja az e Balkán területek részéről elérendő engedményeket. Miután pedig jól tudja, hogy ennek a követelménynek Magyarország úgy állatkereskedelmi, mint állategészség- és tenyészetügyi okoknál fogva ellene fog szegülni, szükségesnek tartja könyvében kitérni a hazánk s Ausztria közt fenforgó érdekellentétekre s ezeknek a kereskedelmi politika jövő iránya tekintetében való jelentőségére. Statistikai combinációkkal megállapítja, hogy az osztrák áruk a Balkán piacokról egyre inkább kiszorulnak, míg ellenben a magyar cikkek egyre tért hódítanak s így nincs jogsultsága a magyar részről folyton hangoztatott amaz állításnak, a mely szerint a fennálló kereskedelmi szerződések Ausztriának javára, Magyarországnak pedig hátrányára váltak. Kimutatni igyekszik aztán, hogy a vámterületi közösség felbontása inkább Ausztriának válnék a javára, mint hazánknak s végül a következőkben foglalja össze fejtegetéseit: 1. A Balkán országokkal való szerződéses politika folytatására oly célból, hogy kereskedelmi posztionk annak piacain megerősödhessek, absolut szükségünk van. 2. A szerződések iránti tárgyalások terén meg kell előznünk Németországot. 3. A Balkán országoknak okvetlenül az agrárvámok terén kell engedményeket tenni. 4. Miután azonban bizonyos, hogy Magyarország ebbe nem fog belemenni, ne csináljunk vámtarifa-revisiót, hanem bocsátkozzunk a jelenlegi autonóm vámtarifa alapján tárgyalásokba. 5. A vámtarifa reformjának a mellőzése csak az esetre ajánlható, ha a vámpolitikai statusquo más államokban sem változik meg, mert különben védtelenül állanánk azokkal szemben. 6. Az a helyzet végül, a mely vagy az egyik közös vámterületi államot kiszolgáltatná a másiknak, vagy ennek elkerülése céljából megbénítaná vámpolitikai tevékenységében az egész közös vámterületet a vámkülfölddel szemben, tarthatatlan s ennél fogva a közös vámterület föl volna bontandó.

Grünfeld szerint ezt a consequentiát Ausztriában már rég levonták volna, ha gazdasági megfontolások irányítanák a közvéleményt s a kormányt. Szerinte hazánkban ez így is van. Magyarország csak addig tart ki a vámterület közössége mellett, a míg ez magyar érdekeket szolgál, ha azonban a közösség ezt a szolgálatot megtagadná, kiméletlenül s a nagy hatalmi helyzetre való minden tekintet nélkül áttérnénk a külön gazdasági alapon való berendezésre. Ezt követendő például ajánlja Ausztriának.

Függelékül hiányos bibliographiáját nyújtja az e tárgyra vonatkozó könyveknek.

Vágó József.

Australia társadalmi törvényhozása.

Reeves W. P.: *State experiments in Australia and New Zealand.* I—II. kötet. London, 1902. Grant Richards. IX + 391, VI + 367 oldal.

Az az érdeklődés, a melylyel a társadalmi tudomány a tengerentuli új államoknak gazdasági és társadalmi törvényhozását kíséri, könnyen érthető. E fiatal országok mentek a hosszú történeti fejlődésben rejlő bilincsektől és így a társadalmi politika számára mintegy kísérletező helyet alkotnak. De a politikai életnek erős demokratizálódása ez országokban a munkásosztályoknak is oly nagy befolyást biztosít.

tott, hogy oly feladatok, a melyek Európában a conservatív polgári osztályok hatalma és ellentállása miatt még csak meg sem kísérelhetők, amott megoldást nyerhetnek.

A mit eddig is különösen folyóirat-czikkekből Jenksnek, Dilke-nek, Schippelnek, Ruhland-nak, Siegfried-nek stb.-nek munkáiból tudtunk az ausztráliai socialis mozgalmakról és törvényhozási kísérletekről. már eleve is érdeklődésünket kelti fel egy oly nagy munka iránt, a mely e kérdéseket rendszeres összefoglalásban tárgyalja.

A munka tulajdonképen csak az 1881—1902. terjedő időszakra vonatkozik, mely időszak a kínaiak elleni törvényhozással veszi kezdetét és a nőknek szavazati jog megadásával fejeződik be. Szerző mindenekelőtt az ausztráliai continenst és szigeteit jellemzi általánosságban, majd az ugynevezett progressivista-mozgalomra tér rá, a mely Ausztrália újabb politikai fejlődését zárja magába. Azután a nők szavazati jogát, az egyes ausztráliai államoknak foederatióját, valamint az ausztráliai szavazati rendszert, az u. n. praeferentialis szavazást tárgyalja. Az eddig említett rész tekinthető a munka alapvető bevezetésének. Az első kötet hátra lévő felében, valamint a második kötetben szerző már most az összes földkérdéseket, a munkáskérdést, az aggkor esetében adandó nyugdíjak ügyét, az italtörvényeket és a külföldiek, valamint nem kívánt bevándorlók kizárására vonatkozó törvényeket vázolja. A munkáskérdésről szóló fejezetben a munkás- és gyártörvényeken kívül bennünket különösen azok a részek érdekelhetnek, a melyek a minimalis munkabértörvényről, a kötelező ipari békéltetésről és a munkanélkülieknek állami foglalkoztatásáról szólnak.

A könyv könnyedén, kitűnően van írva, úgy hogy nemcsak tauulmányozásra alkalmas, de érdes olvasmányt is alkot, külső kiállítása pedig a nagy angol kiadóczégnek, Grant Richards-nak dicséretére válik.

M.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi márczius 19-én lefolyt ülésében dr. *Hertzka* Tivadar tartott fölolvasást a *készfizetések fölveteléről*. A nagyérdekű fölolvasásért, melyet előkelő és nagyszámu közönség hallgatott végig, *Kautz* Gyula elnök mondott köszönetet.

A Társaság igazgató választmánya *Kautz* Gyula elnöklete alatt folyó évi április 2-án tartott ülésében az évi közgyűlés napjául folyó évi április 30-át (d. u. 6 óraker) tűzte ki, megállapítván a következőkben a közgyűlés napirendjét:

1. Elnöki megnyitó.
2. Hieronymi Károly fölolvasása.
3. Az igazgató-választmány 1902. évi jelentése.
4. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1902. év számadásairól.
5. Az 1903. évi költségvetés megállapítása.
6. Az elnökség, 60 választmányi tag és öt számvizsgáló választása.
7. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő minden önálló indítvány legkésőbb 3 nappal a közgyűlés előtt benyújtandó az elnökségnél.)

I. A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának évi jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Számot adva a lefolyt 1902-iki esztendőben kifejtett munkáságunkról, ebbeli jelentésünket megelőzőleg a Társaság elnökségében beállott személyváltozásról kell megemlékeznünk. Társaságunk elnöke, Láng Lajos m. kir. kereskedelmi ministerré neveztetvén ki, megvált az elnöki tiszttől, melyet kezdettől fogva közelismerés mellett töltötte be. A Magyar Közgazdasági Társaság megalapításának, megszilárdításának és kellő érvényesítésének főérdeme a jelenlegi kereskedelemügyi minister úr nevéhez fűződik. Társaságunk méltányolta ő Nagyméltósága elévülhetetlen érdemeit, midőn őt mult évi közgyűlésében egyhangúlag a Társaság tiszteletbeli elnökévé megválasztotta. Van okunk föltenni, hogy ő Nagyméltósága érdeklődését és támogatását a Magyar Közgazdasági Társaságtól jövőben sem fogja megvonni.

Tagjaink bizalma egyértelműen nyilatkozott meg, midőn a Társaság új elnökévé Kautz Gyula választatott.

Mély fájdalommal láttuk kiválni sorainkból a Társaság egyik főtitkárát, Ráth Zoltánt, kit tragikus végzete döntött korai sirba. Halála súlyos veszteség a közgazdasági tudományra nézve, melynek hivatott művelője volt, de nem kevésbé az Társaságunkra nézve is, melynek létesítésében tevékeny részt vett és a melynek munkálkodásával sokat használt még akkor is, a midőn hivatása a fővárosból elszólitotta. Kötelességünknek ismertük, hogy emlékének megadjuk a végső tiszteletet és ravatalát fölékesítsük elismerésünk koszorújával.

Áttérve mult évi tevékenységünk vázolására, meglegegedéssel jelezhetjük, hogy tudományos összejöveteleink iránt az érdeklődés, úgy tagjaink, mint a Társaság kötelékén kívül álló körök részéről nem csak nem csökkent, hanem még inkább fokozódott. Ebben kétségkívül része van úgy az előadók elismert nevének, mint fölolvásásaik magas színvonalának és a választott tárgy actualitásának és fontosságának. Az év első felére esett Láng Lajos előadása *a német vámjavaslatról*; Schober Albert ismertetése *a m. kir. államvasutak árúforgalmának fejlődéséről*; Hegedüs Lorántnak négy estét kitöltő felolvasása *a székely kivándorlásról*; továbbá Ballagi Bélának *a munkásbiztosításról*; Fischer Gyulának *a jelzáloghitelügy reformjáról*; Reitzer Gyulának *a czukorkérdésről* és Baross Jánosnak *a westfaliai törzsöröklési rendszerről* bemutatott tanulmánya. Évi közgyűlésünk programjának egyik pontját képezte Vargha Gyula beszámolója *a magyarság félszázados fejlődéséről*. Az őszi évadot megnyitotta Neményi Ambrus előadása: *Bureaokratia Magyarországon* cím alatt; követte ezt Szabó Jenő tanulmánya *a helyi érdekű vasutaink jövőjéről*, mely alkalmat szolgáltatott a tárgy fölött lefolyt nagyarányú vitaestélyre; majd napirendre tűzettek Mattyasovszky Miklósnak *a gazdasági munkások és cselédek biztosításáról*, Balkay Bélának *a szénkérdésről*, Vásárhelyi Zoltánnak *a mezőgazdasági érdekképviseletről* és végül Hertzka Tivadarnak *a kézfizetések felvételéről* szóló előadásai.

A társasági helyiségben elhangzott fölolvásások túlnyomó része a Közgazdasági Szemle hasábjain nyomtatásban is megjelent. Társaságunk közlönyének gazdag és változatos tartalmáról havonta van

alkalmuk tagjainknak meggyőződést szerezni. Örömmel közölhetjük, hogy a Közgazdasági Szemle még ez évben egy külön statisztikai részzel fog kibővítettetni. Köszönhető ez Láng kereskedelemügyi minister úr intézkedésének, melylyel az anyagi eszközöket az illető statisztikai anyag feldolgozásával és a Szemlében való közzététellel megbízott központi statisztikai hivatalnak rendelkezésre bocsátani kegyeskedett. A folyó évi állami költségvetés megszavazása után a Szemle szerkesztősége a statisztika körébe vágó állandó rovatot meg is fogja nyitni.

A lefolyt év eseményei közül kiemelendőnek tartjuk, hogy Társaságunk a düsseldorfi nemzetközi lakásügyi congressus végrehajtó bizottsága által nemcsak képviseltetésre hivatott föl, hanem Társaságunk külön kiküldött (Kőrösy József) útján helyet nyert a congressus állandó végrehajtó bizottságában is. Társaságunk fölhívás folytán képviselve volt a pozsonyi gazdasági congressuson, ugyszintén a marosvásárhelyi székely-congressuson.

Vagyoni állapotunk tekintetében a jelentésünkhöz csatolt zárszámadási munkálatok és a költségvetés elég tájékoztatást nyújtanak. Az adatokból kitűnik, hogy eddig csupán a magunk erejére, tagjaink buzgó ügyszeretetére vagyunk utalva. Kivánatos volna, hogy ezen ügyszeretet továbbra se lankadjon, s hogy legalább új tagok gyűjtése által egyensúlyt tarthassunk a kilépők és elhalálozások által okozott apadással. Miután tudományos céljaink nagyobb arányú megvalósítása kétségkívül az anyagi eszközöktől is függ, a lefolyt évben különös súlyt fektettünk arra, hogy anyagi helyzetünket esetleg külső támogatással javítsuk. Alapos reményünk van, hogy ebbeli fáradozásaink már legközelebb sikerre vezetnek. Jelezhetjük e tekintetben, hogy tekintélyes fentartási költségekkel járó mostani helyiségünk változtatásával, illetve egy más, sok tekintetben alkalmasabb helyiségnek bérbevételével kiadásaink egy része megtakarítható lesz. A tárgyalások ez irányban már annyira haladtak, hogy a szemügyre vett transactió létrejötte iránt kétségünk nem lehet.

Tisztelt közgyűlés! A jelen évvel Társaságunk három éves ciklusa ismét lejárt, és az elnökség, valamint az igazgató választmány megbízatása véget ér. A jelen közgyűlésnek van tehát fentartva, hogy megválassza azokat, a kiket a Társaság ügyeinek további vezetésére hivatottaknak tart. Midőn az élvezett bizalomért őszinte köszönetünket fejeznők ki és egyuttal a magunk részére a fölmentvény megadását kérnők, föl hívjuk a t. közgyűlést, hogy az alapszabályokban előrelátott tisztségekre az új választásokat megejteni sziveskedjék.

Az igazgató választmánynak 1903. április 2-iki üléséből.

Kautz Gyula,
elnök.

Halász Sándor,
igazgató.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1902. évi zárszámolása.

Tételszám	B e v é t e l e k	Összesen		Tételszám	K i a d á s o k	Összesen	
		K.	f.			K.	f.
1	Befolyt tagsági díjak	7540	—	1	Egyleti helyiségek bére	2200	—
2	Kereskedelmi ministerium segélye	2000	—	2	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4800	—
3	Kamatok	15	37	3	Hozzájárulás a Gazdaság-történeti Szemléhez	400	—
4	Pénztármaradvány 1901. évről	131	10	4	Könyvtár egyarapítására és hírlapelőfizetésekre	523	63
				5	Irodai és nyomdai költségek	600	—
				6	Postadíjak	183	15
				7	Fűtési és világítási költségek	150	64
				8	Szolga díjazására	400	—
				9	Pénztári maradvány 1902. december hó 31-én	429	05
		Főösszeg	9686 47			Főösszeg	9686 47

Budapesten, 1902. december 31-én.

Kautz Gyula s. k. *Kőrösi Imre s. k.*
elnök. *penztárnok.*

Halász Sándor s. k. *Lovag Fülöp Zsigmond s. k.*
igazgató. *ellenőr.*

Közen zárszámolást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk, miért is az elnökség részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1903. február 25-én.

A számvizsgáló bizottság:

Emich Gusztáv s. k. *Beck Dénes s. k.* *Ervin Péter s. k.* *Baross Géza s. k.* *Sádkely Ferencz s. k.*

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1902. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	V a g y o n	Összesen		Tételszám	T o e r	Összesen	
		K.	f.			K.	f.
1	Készpénz maradvány 1902. decz. hó 31-én	429	05	1	Tartozás a »Közgazdasági Szemlé«-ért	1400	—
2	Gyümölcsözőleg elhelyezett alapítványi tőkék	2000	—	2	Tartozás a »Gazdaság-történeti Szemlé«-ért	200	—
3	Hátralékos tagsági díjak	3300	—	3	Tartozás irodai és nyomdai költségeket	411	16
4	Leltári tárgyak értéke 10% leirása után	1120	92	4	Egyleti vagyon:		
5	Könyvtár értéke a beszerzési 17211 K. 10 f. ár egy harmadában	5737	—		a) alapítványokban	2000	—
	Kamatok	10	89		b) vagyontöbblet	8586	70
	Összesen	12597	86		Összesen	12597	86

Budapesten, 1902. évi december hó 31-én.

Kautz Gyula s. k. *Körösi Imre s. k.* *Halász Sándor s. k.* *Lovag Falk Zsigmond s. k.*
elöl. *pénztárnok.* *igazgató.* *előnök.*

Ezen vagyonkimutatást tételesen megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1903. február 25-én.

A számvizsgáló bizottság:

Enich Gusztáv s. k. *Beck Dénes s. k.* *Fritz Péter s. k.* *Baross Géza s. k.* *Szekely Ferencz s. k.*

IV. Tagsági jegyek forgalma 1902. évben.

1902. évben kiállított	Fővárosi à 10 kor.	Vidéki à 10 kor.	Vidéki à 5 kor
I. félév	389	16	87
II. félév	370	15	83
Összesen	759	31	170
Hátralék az előző évekről	362	14	135
Összesen	1121	45	305
Befolyt 1902. évben	669	30	110
Megsemmisített 1902. évben	202	15	35
Összesen	871	45	145
Hátralék	250	—	160

Befolyt érték	Hátralék
669 × 10 = 6690 K.	250 × 10 = 2500 K.
30 × 10 = 300 »	160 × 5 = 800 »
110 × 5 = 550 »	<u>3300 K.</u>
<u>7540 K.</u>	

Budapest, 1902. december 31.

Halász Sándor, s. k.
igazgató.

V. Költségvetési előirányzat az 1903. évre.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	kor.	fl.		kor.	fl.
1 Egyleti helyiség bére:			1 Pénztári maradvány 1902. decz. 31-ről	429	05
a) házbér	2200	—	2 Tagdíjakból	7500	—
b) házmester díja			3 A kereskedelemügyi mi- nisterium segélye	2000	—
2 Hozzájárulás a Közgaz- dasági Szemléhez	4800	—	4 Hátralékok befolyásából	300	—
3 Hozzájárulás a Gazdaság- történeti Szemléhez	400	—	5 Kamatjövedelem	100	—
4 Könyvtár gyarapítására és könyvek kötetésére	800	—			
5 Irodai és nyomdai költsé- gekre	800	—			
6 Postai díjakra	240	—			
7 Fűtés és világítás	200	—			
8 Szolga díjazása	400	—			
Összes kiadás	9840	—	Összes bevétel	10329	05
			Előirányzott kiadás	9840	—
			Várható több bevétel	489	05

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1903. február 3-iki üléséből.

Kautz Gyula s. k.
elnök.Halász Sándor s. k.
igazgató.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1903 márczius 31-én.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MS	Le Mouvement Socialiste.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
AJS	American Journal of Sociology.	PSQ	Political Science Quarterly.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASP	Annales des Sciences politiques.	REP	Revue d'Economie politique.
BS	Budapesti Szemle.	RPP	Revue politique et parlementaire.
CS	Critica sociale.	ReS	Réforme sociale.
EJ	Economic Journal.	RiS	Riforma sociale.
ER	Economic Review.	RSo	Revue socialiste.
F	Finanzarchiv.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
GE	Giornale degli Economisti.	RiIS	Rivista internazionale di Sociologia.
HN	L'Humanité Nouvelle.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	S	Il Socialismo.
JE	Journal des Economistes.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SD	The Social-Democrat.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SM	Sozialistische Monatshefte.
ISR	International Socialist Review.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	StM	Statistische Monatsschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabs szám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a berendezés alatt lévő Társadalmi muzeum könyvtárában.

1. Tudománytörténet. Enciklopedikus és gyűjteményes munkák. Tan- és kézikönyvek.

Annuaire de la Société d'économie politique pour 1903. (62e année Paris: imp. Henuyer '03. (71) 16°.	433
Biblioteca dell' economista: scelta collezione delle più importanti produzioni di economia politica, antiche e moderne, italiane e straniere, diretta dal S. Cognetti De Martiis e continuata dal P. Jannacone. Serie 4. vol. 5. parte 2. Torino: Unione tip.-editr. '02. (CCVIII, 979) 8°. l. 24.	434
Davenport, H. J.: Compendio di economia politica. Trad. del A. Crespi. Milano: Soc. ed. libr. ('02.) (XV, 199) 16°. l. 3.	435
Fiedler, F.: Lehr- und Lesebuch der Nationalökonomie in Berücks. der Volkswirtschaftspolitik und Finanzwissenschaft. Wien: Manz '03. (VIII, 301) 8°. K. 5.—.	436
Földes B.: Társadalmi gazdaságtan. 2. k.: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. 3. átdolg. kiad. (Traité d'économie sociale. 2: Partie appliquée et pratique. 3e éd., revue.) Budapest: Athenaeum rt. '03. (531) 8° 9 K.	437
Mühlbrecht, O.: Uebersicht der gesammten staats- und rechtswissenschaftlichen Litteratur d. J. 1902. Berlin: Puttkammer und Mühlbrecht '03. (XXXII, 276) 8°.	438
Rubatu du M'érac, H.: Premiers principes d'économie politique. Paris: Bloud '02. (79) 16°. 60 c. (Sciences et Religion. Etudes pour le temps présent.)	439

- 440 Rubat du Méraç, H.: Premiers principes d'économie sociale. Paris: Bloud '03. (71) 16°. (Sciences et Religion. Etudes pour le temps présent.) [33(02)]
- 441 Schriften des Vereins für Sozialpolitik. Bd. 100 und 103. Leipzig: Duncker und Humblot '03. 8°. 100: Die Schifffahrt der deutschen Ströme. Untersuchungen über deren Abgabenwesen, Regulierungskosten und Verkehrsverhältnisse. Bd. I. Mit Beiträgen von G. Bindewald, O. G. Giersberg, G. Seibt. (IX, 312) M. 8.20. 103.: 2. Die Lage der in der Seeschifffahrt beschäftigten Arbeiter. Bd. 1, Abtlg. 2. (VII, 399) M. 8.80. [33(06)]
- 442 Zorli, A.: Primi principi di economia sociale descrittiva e teorica. Torino: filii Bocca '02. (347) 8°. I. 3. [33(02)]
-
- 443 Heinze, Tr. Frhr. v.: Das social-ökonomische System G. F. Bray's I. ZS 2. [33(09)]
- 444 Raffalovich, A.: Rodolphe de Delbruck (1817—1902) JE 3. [33(09)]

2. Elmélet.

- 445 Berens, H. L.: Toward the light: elementary studies in ethics and economics. London: Sonnenschein '03. (244) 8° 2/6. [33(01)]
- 446 Böhm-Bawerk, E. v.: Histoire critique des théories de l'intérêt du capital. Trad. par J. Bernard. T. 2. Paris: Giard & Brière '03. (303) 8° (Bibl. internat. d'éc. pol.) [33(01)]
- 447 Dietzel, H.: Das Produzenteninteresse der Arbeiter und die Handelsfreiheit. Ein Beitrag zur Theorie vom Arbeitsmarkt und vom Arbeitslohn. Jena: Fischer '03. (VIII, 118) 8° M. 3.— [33(01)]
- 448 Invention, l', comme moteur de l'évolution sociale. Observations de E. Delbet. Discussion dans la séance du 10 décembre 1902 de la Société de Sociologie de Paris. RIS1. [3(01)]
- 449 Kindermann, C.: Volkswirtschaft und Kunst. Jena: Fischer '03. (VI, 46) 8° M. 1.— [33: 70]
- 450 Kuefstein, F. Graf: Eine neue Entwicklungsstufe der Volkswirtschaft. Wien: Manz '03 (V, 41) 8° K 1.— [33(01)]
- 451 Lehrstuhl, der, der Nationalökonomie an der Universität Giessen vor der zweiten hessischen Kammer. Giessen: Ricker '03. (III, 16) 4° 60 pf. [33(07)]
- 452 Rappaport, Ph.: Die materialistische Weltanschauung. St. Louis: Verl. des Freidenkerbundes '03. (16) 16° 5 c. [30(01)]
- 453 Scota, N. B.: Considerazioni sul materialismo storico. Bologna: Beltrami '03. (187) 8° 2 l. [30(01)]
-
- 454 Boynton, A. J.: A discussion of ground rent. QJE 2. [33(01)]
- 455 Cannan, E.: The practical utility of economic science. EJ 48. [33(01)]
- 456 Carver, T. N.: The universal law of diminishing returns. QJE 2. [33(01)]
- 457 Hollander, G. H.: The residual claimant theory of distribution. QJE 2. [33(01)]
- 458 Kulischer, G.: Zur Entwicklungsgeschichte des Kapitalzinses. JNS 2. [33(01)]
- 459 Mahaim, E.: L'économie politique de M. Tarde. REP 1. [33(01)]
- 460 Marx, K.: Einleitung zu einer Kritik der politischen Oekonomie. NZ 23—25. [33(01)]
- 461 Scorza, G.: A proposito del massimo di ofelmità dato dalla libera concorrenza. GE 1. [33(01)]
- 462 Sombart, W.: Beruf und Besitz. ASG 1/2. [3(01)]
- 463 Vierkandt, A.: Die Entwicklung der menschlichen Bedürfnisse. ZS 3. [33(01)]

3. A társadalmi és gazdasági kultúra története és leírása.

- 464 Becker, T. e Leoni G.: Banchi, commercio, industrie, ricchezze e sistema monetario degli stati uniti del Venezuela. Torino: tip. Celanza e C. '02. (24) 4°. [33(08)(87)]
- 465 Burnley J.: Millionaires and kings of enterprise: The marvellous careers of some americans who by pluck, foresight, and energy have made themselves masters etc. New-York: Roy '03. 8° 21/—net. [339]
- 466 Champoult, Ph.: Les Phéaciens d'Homère à Ischia. — Les Phéaciens sont des navigateurs commerçants, de nationalité phénicienne. SS 2. [33(08)]
- 467 Deschamps, P.: La Russie au 20e siècle: origine, moeurs, développement, population, superficie, finances, exportation et importation, industries, commerce etc. Paris: Lemerre '02. (291) 8°. 3 fr. 50. [3(08)(47)]

Henze, H.: Der Nil, seine Hydrographie und wirtschaftliche Bedeutung. Halle: Gebauer-Schwetschke '03. (103) 8° M 2.—	[33(08)(62)	468
Lecarpantier, G.: La propriété foncière du clergé sous l'ancien régime et la vente des biens ecclésiastiques pendant la Révolution. Paris: Bloud '02. (64) 16° 16c. (Sciences et Religion. Etudes pour le temps présent.)	[333.21	469
Little, J. S.: Progress of British Empire in the century. London: Chambers '03. (496) 8°. 5/— net.	[3(08)(42)	470
Plane, A.: A travers l'Amérique équatoriale. Paris: Plon-Nourrit & Co. '03. (III, 357) 16° 4 fr.	[33(08)(86)	471
Bach, M.: Eine Urgeschichte Amerikas. NZ 21.	[9(7)	472
Brandt, M. v.: Die Entwicklung Japans. ZS 2.	[3(09)(52)	473
Holek S.: Nuova Italia. MGS 3.	[3(08)(45)	474
Skerlitsch, J.: La situazione economica in Serbia. S 24.	[33(03)(497)	475

4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.

Budin, G.: La mortalité infantile de 0 à 1 an. Rapport. Paris: Doin '03. (46) 8° (Extr. de l'Obstétrique.)	[312.22(44)	476
Budin: Rapport sur la mortalité infantile de 0 à 1 an; présenté à la commission de la dépopulation. Melun: Imp. administr. '03. (47) 4°.	[312.22(44)	477
Dessagnes P.: Le marché colonial et l'industrie métropolitaine. Les tissus de coton. Lecture. Amiens: imp. Jeunot '03. (22) 8°.	[325.3	478
Dumont, A.: Rapport sur l'âge au mariage et son influence sur la natalité, présenté à la commission de la dépopulation. Melun: Imp. administr. '03. (26) 4°.	[312.1	479
François, G.: Le budget local des colonies. Paris: Larose '03. (218) 8°. 4 fr. (Finances coloniales.)	[325.4 : 336	480
Grossi, V.: Politica dell'emigrazione e delle colonie: sunto delle lezioni e conferenze. Roma: tip. Unione coop. ed. '02. (163) 8°.	[325	481
Jahresbericht über die Entwicklung der deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee im J. 1901/1902. Berlin: Mittler & Sohn '03. (121, 432) 2°. M. 2:50. (Beilage z. Deutschen Kolonialblatt 1903.)	[325.3	482
Pinard et Richet, C.: Rapport sur les causes physiologiques de diminution de la natalité en France. Melun: Imp. admin. '03. (10) 4°.	[312.1	483
Reissner, W.: Die Einwohnerzahl deutscher Städte in früheren Jahrhunderten mit Berücks. Lübeck's. Jena: Fischer '03. (VIII, 152) 8°. M. 4.— (Samml. nationalök. u. statist. Abhln. d. Staatsw. Seminars zu Halle, 36.)	[312.921(09)	484
Variot, G.: Rapport sur la mortalité des enfants de 1 à 14 ans en France. Melun: Imp. admin. '03. (71) 4°.	[312.22	485
Vandervelde, E.: L'exode rural et le retour aux champs. Paris: Alcan '03. (312) 8° 6 fr. (Bibl. gén. d. sciences sociales.)	[312.92	486

Est-il nécessaire d'avoir des colonies pour être un grand peuple? (Discussion à la Société d'Economie Politique) JE 3.	[325.3	487
Gauderlier, G.: Les lois de la population. RIS 2.	[312(01)	488
Kivándorlás, a, jövője. (L'avenir de l'émigration.) MGS 3.	[325.2(433)	489
Lorin, H.: Nos sujets indigènes. (Étude de politique coloniale.) RPP 2.	[325.1(44)	490
Métin, A.: La culture indienne et ses charges. REP 1.	[325.3(54)	491
Valade, A.: L'oeuvre du Japon à Formose. RPP 2.	[325.3(52)	492
Vandervelde, E.: Die Rückkehr nach dem Lande. ASG 1/2.	[312.92	493
Vasváry, J.: Az új vándorlási törvények a jogvédelem szempontjából. (Les nouvelles lois d'émigration et d'immigration au point de vue de la défense des droits.) Jogállam, 4.	[325.2(439)	494
Westergaard, H.: Ein paar Bemerkungen betreffend die Lehre von der Mortalität. JNS 2.	[312.2	495

5. Társadalmi kérdés. Socialismus. Sociálpolitika.

Adderley, J.: Quis habitabit (Psalm XV.): Meditations for christian socialists. London: Brown '03. (62) 8° 1/6.	[335.7	496
Alfassa, M.: Les trade-unions en 1902. Leur situation, leur politique. (Supplément aux annales du Musée Social.) Paris: Rousseau '03. (84) 8°.	[331.88(42)	497

- 498 Arbeiter-Taschenbuch f. d. J. 1903. Hrsg. von den Verbänden katholischer Arbeiter-Vereine West- und Süddeutschlands. Berlin: Germania ('03.) (212) 16". 50 Pf. [331:038]
- 499 Ballet, C.: Dialogue socialiste en français et en patois picard. Saint-Quentin: bureaux du Combat '03. (18) 32". [335]
- 500 Bernaroli, E.: Manuale per la costituzione e il funzionamento delle leghe dei contadini. Roma: Libr. socialista italiana '02. (111) 8°. 60 c. [331.88]
- 501 Booth, C.: Life and labour of the people in London. 1st. series: Poverty. 4 vols. London: Macmillan '03. 18° 5/—net each. [331(42)]
- 502 Briffaut, C.: Les nations industrielles vers la paix. Essai sur les types d'institutions permanentes de conciliation et d'arbitrage dans les conflits et différends collectifs entre patrons et ouvriers et employés. Paris: Storck & Co. '03. (262) 8°. [331.15]
- 503 Bringman, A.: Statistisches aus der deutschen Zimmererbewegung im 19. Jahrhundert. Herausgegeben von dem Vorstand des Zentralverbandes der Zimmerer und verwandter Berufsgenossen Deutschlands. Hamburg: Fr. Schrader '02. (37) 2°. [331.7]
- 504 Capital and labour. By a blacklisted machinist. Chicago: Kerr & Co. '02. (203) 8° 25 cts. [331.1]
- 505 Cauwenberghé, G. van: De la responsabilité et des accidents du travail; le risque professionnel et les accidents agricoles. (Lois du 9 avril 1898, 30 juin 1899, 22 mars 1902.) Thèse. Paris: Larose '03. (225) 8°. [351.832.6]
- 506 Chambers, R. W.: Red Republic: Romance of the Commune. 8th ed. London: Putnam '03. (484) 8° 3/6. [335(44)]
- 507 Coming reaction. Brief survey and criticism of our economic system. By Legislator. London: Milne '03. (328) 8°. 7/6. [331(01)]
- 508 Darrow, C. G.: Resist not evil. Chicago: Kerr & Co. '03. (179) 12° 75 c. [335]
- 509 Detot, P.: Le socialisme devant les Chambres françaises. Thèse. Paris: Giard & Brière '03. (181) 8°. [335(44)]
- 510 Eberstadt, R.: Rheinische Wohnverhältnisse und ihre Bedeutung für das Wohnungswesen in Deutschland. Jena: Fischer '03. (VII, 114) 8° M. 3.— [333.32]
- 511 Frixione, M.: Il porto di Genova e la classe lavoratrice. Genova: tip. Operaia '02. (38) 8°. [331.72]
- 512 Gelléri M.: Sociális napi kérdések. (Questions du jour sociales.) Budapest: Singer & Wolfner '03. (604) 8° 12 K. [331(01)]
- 513 Ghio, P.: Les dernières agitations agraires dans l'Italie du Nord. Paris: A. Rousseau '03. (37—54) 8°. (Le Musée Social, Mémoires.) [331.74]
- 514 Gladden, W.: Social salvation. London: Gay & B '03. 12° 4/6. net, [331(01)]
- 515 Harrisch, J.: Proletarische Ziele. Eines Arbeiters Beitrag zur Arbeiterbewegung. Klagenfurt: (Hanel) '03. (87) 8°. K.—.60. [331(01)]
- 516 Hennig, E. und Lange, Br.: Katechismus der Arbeiterversicherungsgesetze (Kranken-, Unfall- und Invalidenversicherung) mit besonderer Berücksichtigung der sächsischen Ausführungs-Bestimmungen. 2-te umgearb. Aufl. Leipzig: Rossberg '03. (XI, 297) 8°. M. 4.—. (Leipziger jur. Handbibl. (144.)) [351.832.5]
- 517 Hutchins, B. L. & Harrison, A.: History of factory legislation. Pref. by S. Webb. London: King '03. (390) 8°. 10/6 net. [351.83]
- 518 Jahresbericht, 8., des Arbeiter-Sekretariats Nürnberg nebst Berichten über die Gewerkschafts-Organisationen, Lohnkämpfe, und sozialist. Monographien etc. Geschäftsjahr 1902. Nürnberg: Arbeiter-Sekretariat ('03) (III, 80) 8°. 50 Pf. [331.95]
- 519 Jäger, E.: Die Wohnungsfrage. 2. (Schluss-) Bd. Berlin: Germania '03. (VII, 322) 8°. M. 5.—. [333.32]
- 520 Issaieff, A. A.: Der Sozialismus und das öffentliche Leben. Aus dem Russischen. Stuttgart: Dietz Nflg. '03. (VII, 608) 8°. M. 8.—. [335]
- 521 Kautsky, K.: The social revolution. Transl. by A. M. and M. W. Simons. Chicago: Kerr & Co. '03. (189) 8°. [335.5]
- 522 Knoll, A.: Die sociale Lage der Arbeiter des Steinsetzergewerbes. Statistischer Bericht an den 5. Verbandstag der Steinsetzer, Pflasterer und Berufsgenossen Deutschlands nebst Protokoll der Verhandlungen des 5. Verbandstages, Mainz 1902. Berlin: Selbstverl. '02. (136) 8°. 10 Pf. [331.731]
- 523 Kötzschke, W.: Zur Fürsorge für die männliche gewerbliche Jugend. Alte und neue Wege. Vortrag. Dresden: (Zacharias) in Komm. ('03). (12) 8°. 30 Pf. [331.3]
- 524 Kropotkin, P.: Mutual aid: a factor of evolution. London: Heineman '02. (368) 8°. 7/6. [30:335.8]
- 525 Lambrechts, H.: Le problème social de la petite bourgeoisie envisagé au point de vue belge. Avec un préface de V. Brants. (Bruxelles: Schepens & Co. '02. (XII, 342) 8° fr. 5.—. [30]

- L e f o r t: Le rôle des universités populaires. Discours. Elbeuf: imp. Saint-Denis '03. (30) 16° 25 c. [331.85] 526
- L e i p a r t, Th.: Von der Notlage der Korbmacher. Nach statistischen Erhebungen im Jahre 1901. Hrsg. vom Vorstand des deutschen Holzarbeiterverbandes. Stuttgart: Th. Leipart '02. (36) 8°. [331.732] 527
- M a l o n, B.: La terza disfatta del proletariato: storia della commune di Parigi. Firenze: Nerbini '02. (349) 8°. 2 l. [335(44)] 528
- M a n d e l l ó Gy.: Adalékok a középkori munkabérek történetéhez. (Contributions à l'histoire des salaires au moyen-âge.) Bpest: Pollitzer és Fia '03. (IV, 340) 8°. K 6.— [331.2] 529
- M a r x, C.: Il capitale, volgarizzato da G. Fabietti. Firenze: Nerbini '02. (447) 16° 2 l. [335.5] 530
- M a r x, Carl: Wien: Wiener Volksbuchhandlung. ('03.) (8) 4° 20h. [335.5] 531
- M c K e n z i e, F. A.: Famishing London: a study of the unemployed and unemployable. London: Hodder & Son '03. (88) 1/— [331.6] 532
- M o u r r a l, A. et B e r t h i o t, A.: Loi du 9 avril 1898, modifiée par la loi du 22 mars 1902 sur les accidents du travail, et Réglements d'administration publique, décrets et arrêtés relatifs à son execution. Commentaire pratique. Dijon: imp. Sirodot-Carré '03. (271, XCII.) 8° 5 fr. [351.832.5(44)] 533
- P a e p l o w, Fr.: Lohnklausel und Minimallohn. Agitationsschrift zur Förderung korporativer Arbeitsverträge. Hrsg. von der Zentralkommission für Arbeiterschutz in Hamburg. Hamburg: Th. Bomelburg '02. (31) 8° [331.11] 534
- P a r i s e t, E.: Les tireurs d'or et d'argent à Lyon. (18e et 19e siècles.) Thèse. Lyon: imp. Rey & Co. '03. (58) 8° [331.734] 535
- P a r s o n s, J.: Housing by voluntary enterprise: chiefly an examination of arguments concerning provision of dwelling-houses by municipal authorities under Part 3 of The Housing of the Working Classes Acts. London: King '03. (126) 8° 2/6 net [333.32] 536
- P é l i s s o n n i e r, G.: Étude sur le socialisme agraire en France. Paris: Venot '02. (230) 8° [335(44)] 537
- P i e p e r, A. und S i m o n, H.: Die Herabsetzung der Arbeitszeit für Frauen und die Erhöhung des Schutzalters für jugendliche Arbeiter in Fabriken. Referate. Jena: Fischer '03. (146) 8° M 1.— (Schr. d. Ges. f. Soz. Reform. H. 7, 8.) [331.4] 538
- Procès verbaux sommaires du congrès international de la participation aux bénéfices. Paris, 1900. 3e tirage. Paris: Chaix '02. (56) 8° [331.24] 539
- R a p p o r t s sur l'application, pendant 1901, des lois réglementant le travail. Paris: Berger-Levrault & Co. '02. (CCXXXII, 644) 8° (Ministère du commerce.) [351.839.4] 540
- R e u i l l e, C.: Solution réelle complète de la question sociale, hygiénique, économique, morale. Suppression de la maladie, de l'égoïsme, de la misère. La victoire sur le temps. La victoire sur la mort. La vie future une certitude. Devinées les sept énigmes de l'univers, résolu le huitième plus difficile problème: l'égoïsme! Nancy: Imp. nancéienne '03. (45) 8° [331(01)] 541
- R i s t, Ch.: Le 13e congrès national corporatif de Montpellier et l'unification des forces syndicales en France. Paris: Rousseau '03. (34) 8° (Suppl. aux Annales du Musée Social.) [331.88(44)] 542
- T o u s s a i n t, A.: Collectivisme et communisme devant la doctrine catholique. Paris: Blond '01. (64) 16° 60c. (Sciences et Religion. Etudes pour le temps présent.) [335] 543
- Social evil, with special reference to conditions existing in the City of New-York. London: Putnam '03. 8° 3/6. [331(7)] 544
- S o r e l, G.: Saggi di critica del marxismo. Milano: R. Sandron '03. (400) 18° [335.5] 545
- S p a l d i n g, J. L.: Socialism and labor and other arguments, social, political, and patriotic. Chicago: Mc Clure & Co. '02. (225) 8° 80 c. [335.7] 546
- S t o l l e, H.: Konferenz der Gauvorsitzenden des Zentralverbandes der Maurer Deutschlands, Januar 1902 in Leipzig. Hamburg: Auer & Cie. '02. (11) 8° [331.88] 547
- U n g e r, Th.: Kommt die Wohnungsnot? Die Wohnungsfrage in grossen Städten als Folgen des Bodenwuchers, des Beleihungs- und Schätzungswesens. Auf Grund der Wohnungsstatistik der Stadt Hannover besprochen. Hannover: Berenberg '02. (III, 50) 8° M. 1.— [333.32] 548
- V a r e n n e, L.: Pour l'ouvrière. Education sociale de la femme. Préf. de E. Petit. Paris: Picard & Kann '03. (196) 16° (Bibl. d'instr. et d'éduc. du citoyen.) [331.4] 549
- V o l l m ö l l e r, D.: Die Fürsorge für die Handlungs-Gehilfinnen. Vortrag. (Dresden: Burdach '03. (16) 8° 40 pf. [331.4] 550
- W r i g h t, C. D.: Some ethical phases of the labour question. Boston: Americ. Unitarian Assoc. (207) 12° 1 \$ net. [331(01)] 551

- 552 Zacher, Die Arbeiterversicherung im Auslande. H. 1.: Die Arbeiterversicherung in Dänemark. 1. Nachtr. Berlin-Grünwald: Verl. d. Arbeiter-Versorgg., Troschel '03. (65) 8° M 2.— [368.4]
- 553 Adams Ch. J.: How shall labour and capital be reconciled? Westminster Rev., jan. [331.1]
- 554 Antonio, M.: L'Union générale des travailleurs espagnols. MS 113. [331.88(46)]
- 555 Bernstein, E.: Die Bedeutung von Eduard Davids Agrarwerk. SM 2. [333:335]
- 556 Berth, E.: La politique anticléricale et le socialisme. Cahiers de la Quinzaine, févr. [329:335]
- 557 Berth, E.: Socialisme ou étatismes? MS 111. [335]
- 558 Bertrand, Ch. A.: Les socialistes au Reichstag (1898—1903) RSo 3. [329:335(43)]
- 559 Blue, J. K.: A study in the science of welfare. QJE 2. [331(01)]
- 560 Bonaudi, E.: Rassegna di giurisprudenza economica: Il diritto di »organizzazione« agli impiegati dello Stato. RiS 3. [331.88]
- 561 Bongers, W. A.: La situazione in Olanda. S 3. [331(192)]
- 562 Briquet, R.: La grève générale des mineurs français. MS 111—112. [331.89]
- 563 Cassola, G.: La teoria catastrofica nella questione meridionale. CS 4. [335(45)]
- 564 Dagan, H.: La misère des marins pêcheurs. Revue Blanche, 15 févr. [331.72]
- 565 Dagan, H.: Les sans-travail à Londres. Nouvelle Revue, 1er mars [331.6(42)]
- 566 Deutsch, G.: Die Lehrlingsbewegung in Oesterreich. SM 3. [331.86]
- 567 Deutscher, P.: La société coopérative Vooruit de Gand après l'inauguration de son nouveau local. RSo 2. [334]
- 568 Doehring, C. J. W.: Factory sanitation and labor protection. Bulletin Depart. Labor 1. [331.838.2]
- 569 Enquête sur l'anticléricalisme et le socialisme. (L. Furnémont, R. Luxemburg, P. Goehre, E. Belfort-Bax, E. Bernstein, P. Knudsen, F. de Pressensé, M. A. Simons, A. Bebel, W. Ellenbogen, P. Lafargue, A. Schiavi, K. Hardie.) MS 111—117. [329:335]
- 570 Ferri, E.: Dopo un anno. S 1. [335(45)]
- 571 Ferri, E.: Il ministero, Sonnino e i socialisti nella questione meridionale, S 23. [335(45)]
- 572 Fida o, J. E.: Judaïsme et socialisme (La loi et les prophètes). La Quinzaine, 1er févr. [335]
- 573 Flesch, K.: Der Gesetzentwurf betr. Kaufmannsgerichte. ASG 1/2. [347.999]
- 774 Fournière, E.: Les systèmes socialistes. (De Saint-Simon à Proudhon.) RSo 2. [302]
- 775 Gerster, M.: A mesterinasok védelme. (La protection des apprentis.) KS 3. [351.838.6]
- 576 Gorter, H.: Der Masserstreik der Eisenbahner in Holland. NZ 21. [331.89]
- 577 Guieysse, Ch.: Les problèmes de la propriété et de la ristourne dans les coopératives socialistes. MS 112. [334:335]
- 578 Haggerty, Th. J.: Socialism vs. fads. ISR 2. [335]
- 579 Heinke C.: Zum zweiten Bauarbeiterschuttkongress, SM 3. [331.73]
- 580 Heiser, F.: Ländliche und städtische Arbeiter. Ein Vergleich ihrer Budgets. Landw. Jahrbücher 5/6. [331.83]
- 581 Héliès, L.: Le 5e congrès de l'Alliance coopérative internationale. MS 113, [334(06)]
- 582 Hertz, Fr.: Betrachtungen über die österreichische Socialdemokratie. SM 2. [335(436)]
- 583 Hitier, G.: L'évolution du régime des salaires et l'agriculture moderne. REP 2. [331.2]
- 384 Huberich Ch. H.: Die amerikanische Arbeitergesetzgebung des Jahres 19 1. ASG 1/2. [351.83(73)]
- 585 Gay, R.: Die Arbeitsbedingungen bei Vergebung öffentlicher Arbeiten in Frankreich. ASG 1/2. [331.99]
- 586 Kautsky, K.: Socialismus und Landwirtschaft. NZ 22—26. [333:335]
- 587 K(autsky, K.): Drei Krisen des Marxismus. NZ 23. [335.5]
- 588 Kautsky, K.: Le lendemain de la révolution sociale. MS 112. [335]
- 589 Legge, la, sul contratto di lavoro: i punti salienti. (La Critica Sociale.) CS 5—6. [331.11(45)]
- 590 Leone, E.: I contratti agrari e di lavoro. S 2—3. [331.11]
- 591 Lewis, A.: The church and the proletarian. ISR 2. [335.7]
- 592 Longuet, J.: La situazione politica e il Partito socialista in Francia. S 1. [329:335(44)]

- Lindemann, H.: Gesetzgeberische Fortschritte auf dem Gebiet des Wohnungs-
wesens. **ASG** 1/2. [333.32] 593
- Link, G.: Zum 2. Bauarbeiterschuttkongress. **NZ** 25. [331.73] 694
- Longuet, J.: Le 22e congrès de la Fédération américaine du travail. **MS** 113. [331.89(72)] 595
- Lombroso, G.: Sulle leggi protettive del lavoro. **S** 24. [351.83] 596
- Máday A.: A nők éjjeli munkájának törvényes szabályozása (La réglementation
légale du travail de nuit des femmes.) (Nemzetk. törv. munkásvéd. egyes. magyar-
országi osztálya. Association intern. pour la protection légale des travailleurs.
Section hongroise.) **HS** 3. [351.837.6] 597
- Magyar agrárszocialisták (B. A.) (Les socialistes agraires hongrois.) **MGS** 3. [335(439)] 598
- Mangoldt, K. v.: Ein Reformprogramm für die Wohnungs- und Ansiedlungs-
frage in Deutschland. **ASG** 1/2. [333.32] 599
- Marx, Karl. **NZ** 23. [335.5] 600
- Maylon, C.-A. M.: Gohier et les travailleurs américains. **MS** 111. [335(73)] 601
- (Mehring, F.) Die dritte Märzrevolution **NZ** 24 [9: 335] 602
- (Mehring, F.) Ultramontaner Socialismus. **NZ** 21. [335.7] 603
- Montemartini, G.: La cooperazione di classe. **GE** 1. [334] 604
- Murri, R.: Intorno al programma della democrazia cristiana. **RiS** 3. [329(45)] 605
- Olberg, O.: Wohin treiben wir? **NZ** 17. [335(45)] 606
- Oncken, H.: Die Rückkehr Lassalles nach Berlin (1857/58). Preuss. Jahrbücher 2. [335.5] 607
- Orano, P.: I patriarchi del socialismo. 1. Platone. 2. Gesù. **S** 1, 3. [335] 608
- Pantaleoni, M.: Alcune osservazioni sui sindacati e sulle leghe. (A proposito di
una memoria del prof. Menzel.) **GE** 3. [331.88] 609
- Peus, H.: Sächsische Helligkeit. **SM** 2. [331(432)] 610
- Peyron, E. M.: Thiers en 1871. **RSO** 2. [335(09)] 611
- Pinkus, N.: Artels. **EJ** 48. [334.64] 612
- Pouget, E.: Le 7e congrès de la Confédération générale du travail. **MS** 111—112. [331.88(44)] 613
- Régnier, J.: Idées morales et religieuses de Saint-Simon. Nouvelle Rev., 15 jan. [335.2] 614
- Riformismo e socialismo: fra Millerand e Jaurès. (Noi.) **CS** 6. [335] 615
- Riformisti e rivoluzionari. Millerand e Jaurès. (B. F.) **S** 3. [335] 616
- Rist, C.: L'unificazione delle forze operaie in Francia. **RiS** 3. [331.88(44)] 617
- Rubinow, I. M.: Edward Bernstein and industrial concentration. **ISR** 2. [335] 618
- Schiavi, A.: Le militarisme et les socialistes italiens. **MS** 113. [335] 619
- Schirmacher, K.: Le réglementation du travail des femmes et le féminisme.
La Revue, 1er févr. [351.837.6] 620
- Schneider, H.: Die unentgeltliche Auskunftertheilung in den Arbeitersecretari-
riaten. **SM** 2. [331.95] 621
- Schuler, F.: Die Revision des schweizerischen Fabrikgesetzes. **ASG** 1/2. [351.83(494)] 622
- Soloweitschik, L.: L'operaio ebreo nell' industria dei diamanti in Olanda. **RiS** 3. [331.7] 623
- Sorge, F. A.: Zum 14. März. **NZ** 23. [335.5] 624
- Vandervelde, E.: Le Parti ouvrier belge et l'Église catholique. **MS** 113. [335] 625
- Webb, B. a. S.: L'évolution du trade-unionisme en Angleterre. **MS** 114—115. [331.88(42)] 626
- Wetzker, H.: Die Krankenversicherung in Deutschland. **SM** 3. [368.42(43)] 627

6. Östermelés.

- Dulac, A.: Agriculture et libre-échange dans le Royaume-Uni. Essai sur les
conditions économiques de la production agricole sous un régime libre-échangiste.
Paris: Larose '03. (XIV, 216/) 8° 4 fr. [338.1: 337.1] 628
- Falqui, G.: Una escursione agraria in Sardegna. Salerno: tip. G. Fruscione '02. (60) 8°. [338.1(45)] 629
- Fechner, H.: Geschichte des schlesischen Berg- und Hüttenwesens 1741—1806. Berlin: Ernst u. Sohn '03. (756) 2° M. 75.—. (Zeitschr. f. d. Berg- und Hütten-
und Salinenwesen i. preuss. Staate.) [338.2(43)] 630
- Féraud, L.: La vente directe des produits agricoles par les syndicats et les
sociétés coopératives. Paris: Giard & Brière '02. (IV, 158) 8°. [334.61] 631
- King, C.: Mountaineering in Sierra-Nevada. London: Unwin '03. (392) 8° 6/— net. [338.2(7)] 632

- 633 Lafarge, R.: L'Agriculture en Limousin au 18-e siècle et l'intendance de Turgot. Thèse. Paris: Chevalier-Marescq & Co. '02. (VIII, 285) 8°. [338.1(44)]
- 634 Launay, L. de: Les richesses minérales de l'Afrique. Paris: Béranger '03. (420) 8°. [338.2(6)]
- 635 Naumann, F. und Gerlach, H. v.: Fleischnot und agrarische Gefahr. Vorträge und Debatte. Berlin-Schöneberg: Verlag d. »Hilfe« '02. (24) 8° 20 Pf. [338.1:636]
- 636 Porcherie, la, industrielle de Mazères. Auch: Imp. centrale '03. (13) 8°. [338.1:636]
- 637 Questions d'agriculture traitées dans les conseils généraux en 1901. Paris: Berger-Levrault et Co. '02. (115) 8°. (Extr. des Annales des assemblées départementales). [338.1(44)]
- 638 Richard, A. de: Pourquoi la sardine disparaît-elle des côtes bretonnes? Saint-Amand: imp. Pivoteau & fils '03. (16) 8°. [338.2]
- 639 Statistique agricole annuelle pour 1901. Paris: Imp. nat. '02. (29) 8°. (Ministère de l'agriculture.) [338.1:31(44)]
- 640 Statistique de l'industrie minérale et des appareils à vapeur en France et en Algérie pour l'année 1901. Paris: Béranger '02. (XII, 300) 4° 10 fr. (Ministère des travaux publics.) [338.2:31(44)]
- 641 Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums f. 1901. H. 2: Der Bergwerksbetrieb Österreichs im J. 1901. Lfg. 2: Bergwerksverhältnisse (m. Ausnahme der Bergwerksproduktion). Naphtastatistik. Schlagwetterstatistik. Wien: Hof- u. Staatsdr. '02. (296) 8°. K 4.—. [338.1(436)]
- 642 Valenti, Gh.: Cooperazione rurale. Firenze: Barbera '02. (IX, 576) 16° 4 l. 50. [334 61]
- 643 Viala, P.: La viticulture dans le monde. La production et le commerce des grands vins. Paris: aux bureaux de la Revue de viticulture '03. (28) 8°. [338.1634.]
- 644 Wery, G.: Rapport sur les instituts agronomiques et les académies agricoles, Paris: Baillière & fils '03. (51) 8°. [338.1(07)]
- 645 Bernát, J.: Agrárpolitika. (Politique agraire.) MGS 2—3. [338·1]
- 646 Bruttini, A.: Sul contratto d'affitto »a ventennale« e sulle condizioni dell'agricoltura in provincia di Trapani. GE 2—3. [338.1(45)]
- 647 David, E.: Die badische Landwirtschaft. SM 2. [338.1(434)]
- 648 Maironi, F.: La mezzadria nel disegno di legge sui contratti agrarii. CS 3—4. [338.1(45)]
- 649 Mezey Gy.: A közeljövő feladatai. (Les devoirs de l'avenir prochain.) MGS 2. [338.1(439)]
- 650 Pietri, Fr. G.: Histoire de la pêche du corail en Barbarie. JE 3. [338.3]
- 451 Rousiers, P. de: Le congrès de la houille blanche. ASP 1. [338·2:622.33]
- 652 Spectator: A szövetkezeti tanács. (Le conseil coopératif.) MGS 2. [334]
- 653 Weber, A.: Ueber die gegenwärtige Lage der Landwirtschaft und die agrarische Bewegung in Italien. JNS 2. [338.1(45)]
- 654 Wolf, G.: Studien zur Fleishteuerung 1902. JNS 2. [338.1:636]

7. Ipar.

- 655 Fabre, A.: Les »Trusts« et les »Industrial Combinations«. Nîmes: Bureau de l'Emancipation '03. (91) 8° 1 fr. [338.8]
- 656 Girardin, L. et Arpin, M.: Alcool et boissons alcooliques. (1. Partie économique, 2. Partie technique.) Conférences. Paris: 22, quai des Célestins ('03.) (48) 8°. [338.4:663.5]
- 657 Labbro, V.: I sindacati industriali dal punto di vista economico e sociale. Torino: tip. s. Gius degli Artigianelli '02. (108) 8°. [338.8]
- 658 Ruffer, F.: Das gewerbliche Recht des allgemeinen Landrechts für die Preussischen Staaten vom 1. VI. 1794 und die preussische gewerbliche Gesetzgebung v. 1810 und 1811. Geschichte. Darstellung. Vergleich. Tübingen: Laupp '03. (XXIII, 327) 8° M 6·40. [338.9(431)]
- 659 Saint-Léon, E. M.: Cartells et trusts. Paris: Lecoffre '03. (VIII, 248) 18° 2 fr. (Bibl. d'éc. soc.) [333.8]
- 660 Tschierschky, S.: Kartell und Trust. Vergleichende Untersuchungen über deren Wesen und Bedeutung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht '03. (IV, 129) 8° M 2·0 [338.8]
- 661 Wilden, J.: Grundriss der Geschichte des deutschen Handwerks. Krefeld: Greven ('03.) (39) 8° 50 pf. (Neue Handwerkerbibliothek.) [338.44(43)]

- Cunningham, W.: The localisation of industry. **EJ** 48. [338.4 662
 Lough, Th.: The Brussels sugar convention. *Contemp. Rev.*, 1. [338.4:664.1 663
 »Marxist«: A patent medicine for trusts. **ISR** 2. [338.8 664
 Montague, G. H.: The later history of the Standard Oil Company. **QJE** 2. [338.8 665
 Sayous, A. E.: Coal and iron combinations in Germany. **QJE** 2. [338.8 666
 Soldi, R.: L'industria della lana in Firenze dal secolo XIV al secolo XVI. **GE** 1. 667
 [338.4:677(45)]

S. Kereskedelem. Vámügy. Közlekedés.

- Arndt, P.: Das Studium auf der Handelshochschule. Vortrag. Berlin: Simion '03. 668
 (31) 8° M. 1.— (Volkswirtsch. Ztfrgn., 193.) [38(07)]
 Daróczy L.: A kereskedelem története Magyarországra való különös tekintettel. 669
 (L'histoire du commerce spécialement en rapport avec la Hongrie.) Bpest.: Lampel
 '03. (79) 8° (Magy. kereskedők könyvtára. 10. füz.) [38(9)(439)]
 Fisk, G. M.: Continental opinion regarding a proposed middle european tariff- 670
 union. Baltimore: The Johns Hopkins Press '02. (52) 8° (Johns Hopkins univer-
 sity studies in historical and political science. Series 22, no. 11—12.) [382(06)]
 Foll, A.: The failure of free trade as proved by the foreign commerce of England. 671
 London: Drano '02. (61) 16° 1/— [337.1]
 Gauckler, P.: Le port d'Alger. 1530—1902. Alger: Chaix '02. (135) 8° [387.1(65)] 672
 Imperio, E.: La tecnica delle camere di commercio, con speciale riferimenti 673
 all'art. 31 della legge 6 luglio 1862. Napoli: tid. della gazzetta Diritto e giuris-
 prudenza '02. (192) 4° L. 3. [38.061(45)]
 Jourdan, E.: Les écoles de commerce en Espagne. Paris: Nony et Co. '03. 674
 (16) 8° [38(07)(46)]
 Kurs, V.: Hohenzollerische Wasserstrassenpolitik im Gebiete zwischen Oder und 675
 Elbe. Vortrag. Hannover: Gebr. Jänecke '02. (60) 8° M. 1.50. [386.1]
 Malherbe, G. et Hallet: La vente collective des oeufs. Monographie de la 676
 minque aux oeufs de Maestricht et du Syndicat de vente de Rosière. Bruxelles:
 Schepens & Co. '02. (48) 8° fr. 1.— [33:636]
 Mas, F. B. de: Cours de navigation intérieure de l'Ecole nationale des ponts et 677
 chaussées. Rivières canalisées. Paris: Béranger '03. (X, 509) 8° 17 fr. 50. (Ency-
 clopédie des travaux publics.) [336(07)]
 Neffe, der, Zolltarif für das österreich-ungarisches Zollgebiet mit Einbeziehung der 678
 bisher in Kraft stehenden Zollsätze und Zollnummern zur vergleichenden Über-
 sicht. Sammt dem beantragten Einführungsgesetze und e. alphabet. Warenver-
 zeichnisse. Prag: Höfer & Klouček '03. (III, 180) 8° K. 2.10. [337(436)]
 Statistique des naufrages et autres accidents de mer pour l'année 1901. Paris: 679
 Imp. nat. '02 (146) 8°. (Ministère de la marine.) [387:31]
 Questions de voirie traitées dans les conseils généraux en 1901. Paris: Berger- 680
 Levrault '02. (169) 8°. (Extr. des Annales des assemblées départementales.)
 [388(44)]
 Schimpff, G.: Die Strassenbahnen in den Vereinigten Staaten von Amerika. 681
 Berlin: Springer '03. (VIII, 196) 8°. M. 6.—. (Aus: Ztschr. f. Kleinbahnen.)
 [387.4(73)]
 Sée, T.: Le péril américain. Lille: imp. Danel '03. (143) 8°. (Extr. du Bull. de la 682
 Soc. ind. du nord de la France.) [382(73)]
 Trade of British India, with British possessions and foreign countries. Tables relat- 683
 ing to 1897—1901/2. London: Eyre & Spottiswood '03. 1/— [382:31(54)]
 Veröffentlichungen des deutschen Verbandes für das kaufmännische Unterrichts- 684
 wesen. Bd. 21 u. 22. Leipzig: Teubner. 21.: Das Privathandelsschulwesen und
 seine Regelung in den deutschen Bundesstaaten. Mit. Anh.: Das Privathandels-
 schulwesen in den wichtigsten Staaten des Auslandes. '02. (51) 8°. M. 1.50. 22.:
 Stern, R. Muster-Kontore. T. 1. A.: Zusammenfassender Ueberblick. B. Die in
 Deutschland, Norwegen, Schweden und der Schweiz bestehenden Einrichtungen.
 ('02) (67) 8°. M. 2.— [38(07)]
 Voigt, L.: Die Organisation des kaufmännischen Unterrichtswesens in Frankfurt 685
 a/M. Frankfurt a/M.: Kesselring '03. (27) 8°. 40 pf. [38(07)(43)]
- Atkinson, E.: Occupations in their relation to the tariff. **QJE** 2. [337.1 686
 Avenel, G. d': Le mécanisme de la vie moderne. (Les moyens de transports ur- 687
 bains. 1. Fiacres et omnibus.) **RDM** 3. [388.3]
 Bastable, C. F.: An imperial zollverein with preferential tariffs. **EJ** 48. 688
 [382(06)]

- 689 Bertolini, A.: Il trattato con l'Austria-Ungheria e la clausola dei vini. **GE** 2. [382(45)]
- 690 Blumer, A.: La lutte contre les tarifs douaniers en Allemagne. **MS** 111—112. [382(43)]
- 691 Cabiati, A. e L. Einaudi: L'Italia e i trattati di commercio. **CS** 4. [382(45)]
- 692 Cabiati, A. e L. Einaudi: Il sistema doganale e l'agricoltura. **CS** 3. [382:338.1]
- 693 Eichhorn, E.: Die badische Landwirtschaft und die Getreidezölle. **NZ** 17. [337.5(434.2)]
- 694 Einaudi, L.: La statistica ed il concetto dell' equilibrio economico. **RIS** 3. [382.1: 31]
- 695 Emödy, J.: A kiegyezésről. (Le traité austro-hongrois.) **MGS** 2. [382.4(439)]
- 696 Ghidiglia, G.: La scuola media di commercio in Roma e l'insegnamento commerciale in Italia. **GE** 3. [38(07)(45)]
- 697 Jullien, H.: Statistique des coopératives de consommation (en France). **MS** 115. [334.5(44)]
- 698 Labriola, Art.: La politica commerciale dei socialisti. **S** 24. [382: 335]
- 699 Laur, E.: Der neue schweizerische Zolltarif. **MGS** 1. [382(494)]
- 700 Marcel, G. M.: Le régime douanier des pétroles. **RPP** 2. [337.5]
- 701 Wells, H. D.: Közlekedés a 20. században. (Communication au 20e siècle.) **HS** 3. [38(01)]

9. Bank-, pénz-, hitel- és biztosítás-ügy. Tőzsde.

- 702 Arboix, J.: Les groupements ou unions de sociétés de secours mutuel dans les différents pays. Paris: Imp. nat. '03 (12) 8°. (Extr. du Bull. des sciences éc. et soc. du Comité des travaux hist. et scientifiques, année 1902.) [334.7]
- 703 Barber, N.: Crédit agricole. Caisses régionales de crédit agricole. Warrants agricoles. Montpellier: imp. Hamelin frères. '02.(31)8°. [332.71]
- 704 Doal, A.: Les caisses d'assurance et de prévoyance mutuelles contre la mortalité du bétail. Péronne: imp. Doal. '03. (21) 16°. [368.52]
- 705 Hübschmann, A.: Die obligatorische Mobiliarbrandversicherung in der Schweiz. Leipzig: Deichert Nfkg. '03. (VII, 91) 8°. (Wirtsch.- u. Verw.-Stud. m. bes. Berücksichtigung Bayerns. Hrsg. v. G. Schanz. 17.) [368.1(494)]
- 706 Meyer, H.: Beiträge zur Pensionsversicherung. Jena: Fischer '03. (VIII, 172) 8°. M 6.— [368.3]
- 707 Morin, L.: Historique des unions de Sociétés de secours mutuels à Troyes. Paris: Imp. nat. '02. (15) 8°. (Extr. du Bull. des Sciences éc. et soc. du Comité des travaux hist. et scientifiques. Année 1902.) [334.7(41)]
- 708 Nicolai, A.: Le crédit agricole en France et en Gironde. Code et commentaire des lois sur le crédit agricole. Bordeaux: imp. Gounouilhou. '03. (VII, 87) 8°. [332.71(44)]
- 709 Ostersetzer, A.: Die Aufnahme der Barzahlungen in Oesterreich-Ungarn. Vortrag. Wien: Volkswirtschaftl. Verl. Dorn. '03. (46, 8°. K —.70. 332.42(436)]
- 710 Árkövy R.: Az életbiztosítás a jelzálogüzletben. (L'assurance sur la vie et les hypothèques.) **MGS** 2. [368.3]
- 711 August, G.: Die Lehren der jüngsten Zusammenbrüche von Privat-Versicherungsunternehmen. **SZ** 3. [368.9]
- 712 Ehrenberger, H.: Oesterreichs Banken im J. 1901. **StM** 1. [332.1(436)]
- 713 Hegedüs, S.: Az arany valuta terjedése. (Le monométallisme se répand.) **KS** 3. [332.42]
- 714 Salaun, G.: La fédération nationale de la mutualité française. **RPP** 3. [334.7(44)]
- 715 Sprague, O. M. W.: Branch banking in the United States. **QJE** 2. [332.1(73)]

Az exlex a pénzügyi jog szempontjából.¹⁾

I.

Az exlex előestéjén, 1903. április 30-án, a képviselőház ülésének a késő délutánba nyuló befejezése előtt, az egymással szemben álló két tábor vezérei — áthatva a percznek történeti komolyságától — szükségét érezték annak, hogy még egyszer felszólaljanak.

»Mindent elkövettem, hogy a mai nap be ne következzenek — ezek Kossuth Ferencz szavai — és éppen ezért azok közé tartozom, kik felemelt fővel mondhatják, hogy a felelősség nem engem terhel és nem azt a pártot, melynek élén állok; mert e párt loyálisan felajánlotta a békés és törvényes megegyezést. A felelősséget tehát önökre háritom.«

Szell Kálmán válaszában befejező mondata ez volt: »Azért, hogy ez a helyzet állott elő, hogy kénytelenek vagyunk budget nélkül vinni az ügyeket, mert a többséget megnyilatkozni nem engedik: ezért a felelősség önöket illeti.«

Ily módon sűrűn röpült a felelősség súlyos labdája egyik oldalról a másikra. Melyik tábor kapta a gölt, az ma még kétes lehet, de hogy az ország a vesztés benne, az már egészen bizonyos.

A harc tusája még ma is tovább folyik. Törpe vagyok hozzá, — tudom, érzem, — hogy bármely részre kapuvédőnek beszegődjem. Távol állva a napi politika izgalmaiktól, mint a pénzügyi jognak igénytelen munkása, egészen más feladatot tűztem magam elé, midőn elhatároztam, hogy a »Közgazdasági Társaság« felolvasó asztalához lépek, melyhez a politika hullámverései nem hatnak el. Az exlex ugyanis a pénzügyi jog területén az eddig ismeretlen kérdések egész garmadáját termi napról-napra, melyeket kétségkívül a pártatlan tudomány tárgyilagosságával kell megvizsgálni. Az exlex mibenléte, kihatása az állam magángazdaságából eredő bevételekre, az egyedárúságokra, az egyenes és a fogyasztási adókra, az illetékekre és díjakra, a vámokra, végül a községi és törvényhatósági adókra, nemkülönben a késedelmi kamatok felszámíthatása, felemelt illeték előírhatása, pénzbírságok és büntetések alkalmazhatása, mind oly kérdések, melyek a jogászt és a közgazdát elméleti, az adózó nagy közönséget pedig gyakorlati szempontból a legközelebbiről érdeklik. Ezek a kérdések fognak — tisztán saját egyéni nézetemet és tudományos meggyőződésemet visszatükröztetve — halvány megvilágítást nyerni e kis tanulmányban. Ezzel kizárólag azt a czélt kívánom szolgálni, hogy az exlex-állapotnak a magyar pénzügyi jogba vágó bonyodalmai tisztáztassanak.

1) Szerző felolvasta a Közgazdasági Társaság 1903. május 11-iki ülésén.

A fölmerülő kérdések bármelyikére is csak úgy adhatunk helyes feleletet, ha előzetesen az *exlex* fogalmát tisztázzuk és mivoltát tüzetesen megállapítjuk.

Alig lett még idegen szó oly hirtelen közkeletűvé, mint az *exlex*. Szomorú körülmények kényszerítették arra a magyar nemzetet, hogy ezt a rossz deák szót megtanulja, de tényleg elég egykedvűen és könnyen tanulta meg. Fülünkbe cseng lépten-nyomon. Az *exlex*-állapotról beszélnek az utcán, a kávéházakban, a hivatalokban, az országgyűlésen, a társaskörökben, a malom alatt és a szalonokban, a napisajtóban és a szaklapokban. A fogalom helyes értelmét azonban nem ismerik annyian, mint a hányan beszélnek vagy írnak róla. Egyértelműséget sem találunk annak eldöntésében, hogy a törvényen kívüli állapotban mi is van tulajdonképpen törvényen kívül, mik ennek az állapotnak következményei és mi az, a mire a pénzzel és vérrel adózó polgár kényszeríthető, vagy nem kényszeríthető.

Alig csalódom, ha azt hiszem, hogy a fogalomzavar főoka maga az *exlex* szó, ez a kifejezés, mely többet mond, mint a mennyit kifejeznie kellene. Szó szerint *törvényen kívüli* állapotot mond, pedig csak *költségvetésen kívüli* állapotot akar jelezni, a mit különben alább lesz alkalmam be is bizonyítani. Költségvetés nélküli és nem törvény nélküli állapot ez, melyben átmenetileg vagyunk. A törvény nélküli állapot egy elképzelhetetlen anarchia, melyben a vagyon, a személy és az élet közpréda tárgya lehet. Az *exlex* szó azonban — sajnos — annyira honossá lett nálunk, hogy az immár közhasználatba átment kifejezést mással helyettesíteni nem kívánom. Elvégre igen sok fogalmat jelölünk meg oly kifejezéssel, melynek betűszerinti értelme más. A »budget« alatt sem értünk »börtáskát«, hanem »költségvetést«. A fő az, hogy az illető szóval felidézett fogalom legyen helyes.

E bevezetés után áttérek a fölmerülő kérdések tárgyalására.

II.

A költségvetési jog és a számonkérés joga biztosítja a magyar törvényhozásnak alkotmányszerű és sarkalatos befolyását az államháztartásra és főleg az államháztartás vitelének ellenőrzésére.

Hazánkban az első török háborúk idejében, midőn a határszélen az ozmán döngette az ország kapuit és bent körülhordozták a véres kardot, a subsidiumoknak, a segélyeknek kivétele és beszedése már a rendek megajánlásától volt függővé téve. Ez az adómegajánlás a magyar alkotmánynak s a magyar pénzügyi jognak ma is egyik alapköve.

Ezredéves multunkban nem egyszer volt rá eset, hogy erőszakos módon, törvénytelenül sarczolták a népet, meg nem ajánlott adókkal. Okulva ebből, adóztatásunk e közjogi elvét több ízben törvénybe is iktatta a magyar állam; így már 1471:II. törvény kimondja, hogy »ne szedjen a király semminemű rovást az ország lakosaitól, azok akarata nélkül«; az 1504:I. törvényben hangsúlyozva van, hogy »az adót a Rákosmezőn összegyűlő rendek ajánlják meg«; hasonlóképen az 1583:I. törvényben az ország rendei kijelentik, hogy ha régi szabadságaik helyre nem állíttatnak, adót jövőre nem fognak megajánlhatni; de különösen az 1791:XIX. és 1827:IV. törvényeink a

leghatározottabban kiemelik, hogy az adó mindenkor az országgyűlésen szavazandó meg.

»Arról is teljesen méltóztatott ő legszentségesebb felsége az ország és kapcsolt részek karait és rendeit biztosítani — ezek az 1791 : XIX. törvény szavai, — hogy bármely nevezetű segedelmek, akár pénzben, akár termékekben vagy ujonczokban, sem a karok és rendekre, sem a nemtelenekre, királyi önkény szerint, nem fognak rovatni, sem szabad ajánlat vagy bármely más cím alatt, országgyűlésen kívül.«

Noha ezekből kitetszőleg az adómegajánlás joga már régibb törvényeinkben is szerepel, csak a független magyar felelős minisztérium alkotásáról szóló 1848 : III. törvény tette a kormány köteletségévé azt, hogy az állami költségvetést és a zárószámadást az országgyűlés elé terjeszse. Ennek az alaptörvényünknek 37. §-a ugyanis így szól: »A minisztérium az ország jövedelmeinek és szükségének kimutatását, s a multa nézve az általa kezelt jövedelmekről számadását, országgyűlési megvizsgálás s illetőleg jóváhagyás végett, évenként az alsó táblánál bemutatni köteles.«

Az exlex-állapot precíz meghatározása szempontjából kiváló fontossággal bír az 1867 : X. törvényünk, mely kimondja, hogy »az évi költségvetésnek országgyűlésileg történendő megállapítása mindig csak egy évre terjed, s újabb megállapítás s megajánlás nélkül adót kivetni s behajtani nem lehet.«

Ebből a következő rendelkezést vonja le az idézett törvény: »Oly esetben, midőn ő felsége az országgyűlést bármi okból előbb feloszlatja, vagy annak ülését előbb elnapolja vagy berekeszti, mint a befejezett számadások beadása és a jövő évi költségvetésnek előterjesztése a minisztérium által teljesített, s az országgyűlésen e tárgyak iránt határozat hozathatott volna: az országgyűlés még azon év folytán, és pedig oly időben összehívandó, hogy mind a befejezett számadások, mind a jövő évi költségvetés az évnek végeig országgyűlésileg tárgyalathassanak.«

A kép teljességeért még idéznem kell az állami számvitelről szóló 1897 : XX. törvény két szakaszát. Az egyik a 3. §., mely ekként rendelkezik: »A pénzügyminiszter a minisztertanácsban véglegesen megállapított állami költségvetés előirányzatát — tekintettel az 1867 : X. törvényre is — minden évben oly időben köteles az országgyűlés képviselőháza elé terjeszteni, hogy annak országgyűlési tárgyalása az év végéig befejezhető legyen.« A másik a 19. §., mely így szól: »Ha a költségvetési törvény azon év január hava 1-ig, a melyre szól, létre nem jöhet, a kormány külön törvényjavaslatban felhatalmazást tartozik kérni arra, hogy a legutóbbi költségvetési törvény keretében az állam jövedelmeit folytatólagosan beszedhesse és kiadásait fedezhesse.«

Az 1867 : X. törvénynek tárgyunkhoz tartozó legfontosabb kijelentése, mely szerint »újabb megállapítás s megajánlás nélkül adót kivetni s behajtani nem lehet«, csak az állami *bevételekre* vonatkozik. Tovább megy a költségvetési törvényekbe illesztett *appropriatio*, mely két részből áll: az állami *kiadások* megállapításából és megajánlásából egyrészt, az állami *bevételek* megajánlásából és megszavazásából másrészt.

A kiadásra vonatkozó rész szokásos szövegezési formája ez: »Az évre a magyar korona országainak rendes, átmeneti és

beruházási kiadásai koronában állapittatnak és ajánltatnak meg.«

A bevételekre vonatkozó rész hagyományoszerű, bár pongyola és pleonazmusokban bővelkedő szövegezési módja a következő: »Hogy az államnak elősorolt jövedelmei folyóvátétethessenek, a törvényekbe iktatott egyenes- és fogyasztási adók, jövedékek, díjak, bélyegek és illetekek, úgy szintén az adóköteles jövedelmek után az 1883:XLVI. törvényczikk 9. és 10. §-aiban megállapított százalékokban kivetendő általános jövedelmi pótdadó, a hadmentességi díj, az út-, hid- és rétvám és az állami vagyon jövedelmei s az állam egyéb bevételei, az eddigi törvényekben eszközölt és a törvényhozás által netalán még teendő módosítások megtartásának kikötése mellett, az évre ezennel megajánltatnak és megszavaztatnak.«

Tartok ugyan attól, hogy visszatetszést szül e sok idézés, de végül, hogy azután a következtetéseket fennakadás nélkül levonhasam, legyen szabad ide iktatnom a költségvetési törvény hiányában rendelkező pénzügyi felhatalmazási törvényeink rendes szövegét is. A forma, mely éppenccggel nem mondható szerencsésen megválasztottnak, ez: »A minisztérium felhatalmaztatik, hogy a magyar korona országaiban az adókra és állami jövedékekre vonatkozó összes — jelenleg fennálló vagy ezután hozandó — törvényeket, azok időközben bekövetkezhető módosításainak figyelembevételével, az év első hónapjában érvényben tarthassa és az ezek alapján befolyó adókból és egyéb bevételekből az állami kiadásokat (a legutóbbi állami költségvetés rendelkezései szerint) fedezhesse.«

Ezek után nézzük a tényleges állapotot.

III.

A magyar országgyűlés mind maig nem jutott odáig, hogy a költségvetést a folyó évre megállapítsa és az adókat megajánlja s az erre irányuló törekvéssel az ellenzék azt az állapotot akarta előidézni, melyet az adómehtagadás von maga után. Báró Eötvös József-re hivatkozom itt, a ki mintha csak a mai viszonyok jellemzésére mondta volna e találó szavakat: »Az adómehtagadás joga ugyanazon jelentőséggel bír az államra nézve, mint az öngyilkosság az egyesre nézve, melyet csak a kétségbeesés utolsó menedékének tekinthetni s bizonyára nem oly eszközül, melylyel elégtűl létel szerezhető. Ebből következik, hogy az adómehtagadási jog csak azért fontos az alkotmányos államokban, mert mindkét részről feltehető annyi észt, miszerint egyik sem hagyja odajutni a dolgot, hogy e joggal valóban kelljen élni.«

Nálunk pedig rövid négy év alatt immár másodszor tényleg bekövetkezett az exlex; eljutottunk tehát, ha nem is az adómehtagadásig, azaz az öngyilkosságig, de az adómegajánlás megakadályozásáig, vagyis az öngyilkosság kísérletéig.

Az alkotmányosság mintahazájában, Angliában is volt ugyan exlex-állapot, de a többségben volt ellenzék idézte azt elő.¹⁾ Am a kisebbség által teremtett exlex-állapotra más nemzetek történetében

¹⁾ Pitt miniszterelnökkel szemben állt a Fox-párt, 1784-ben.

nem talállok példát. Az exlex ily módon, parlamenti többséggel a kormány mellett, specziális magyar találmány, a mely azonban aligha fogja fokozni máskülönbén fogyatékosnak nem mondható nemzeti önérzetünket.

De kitűzött feladatunkhoz híven, számoljunk a tényleges állapotokkal.

A tényállás a következő:

Az 1902. év végéig az 1903. évre szóló állami költségvetési törvény nem jött létre; az 1903. év első négy hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1903:XXIV. törvény hatálya pedig folyó évi április hó végén lejárt a nélkül, hogy május 1-éig akár az 1903. évre szóló állami költségvetés megállapítása, akár a pénzügyi felhatalmazás meghosszabbítása fölött a törvényhozás határozott volna. Május elsejétől kezdve tehát nincs törvényerőre emelt állami költségvetés és nincs az ezt pótló pénzügyi felhatalmazási törvény. Helyettesítve ezeket a szavakat az idézett törvények idevágó passzusaival, az exlex lényege a következőképen domborodik ki: Május elsejétől kezdve »adót kivetni s behajtani nem lehet«;¹⁾ az 1903. évre »a magyar korona országainak rendes, átmeneti és beruházási kiadásai megállapítva és megajánlva nincsenek«;²⁾ »az államnak jövedelmei folyóvá nem tehetők, mert a törvényekbe iktatott egyenes- és fogyasztási adók, jövedékek, díjak, bélyegek és illetékek, úgy szintén az adóköteles jövedelmek után az 1883:XLVI. törv. 9. és 10. §-aiban megállapított százalékokban kivetendő általános jövedelmi pótagó, a hadmentességi díj, az út-, hid- és révvám és az állami vagyon jövedelmei s az állam egyéb bevételei az 1903. évre megajánlva és megszavazva nincsenek«;³⁾ »a minisztérium nincs arra felhatalmazva, hogy a magyar korona országaiban az adókra és állami jövedékekre vonatkozó összes — jelenleg fennálló vagy ezután hozandó — törvényeket érvényben tarthassa és hogy az ezek alapján befolyó adókból és egyéb bevételekből az állami kiadásokat fedezhesse«;⁴⁾ illetve nem nyert felhatalmazást »arra, hogy a legutóbbi költségvetési törvény keretében az állam jövedelmeit folytatólagosan beszédhesse és kiadásait fedezhesse«.⁵⁾

Mindebből világosan kitűnik az exlex mivolta. Nem más ez, mint az az állapot, melyben a kormány nincs törvényszerűen felhatalmazva: adó kivetésére és behajtására, nemkülönbén az állam jövedelmeinek beszédésére és kiadásainak fedezésére. Az exlex-állapot tehát mindazokra, de egyúttal csupán azokra a bevételekre és kiadásokra vonatkozik, melyek az állami költségvetés keretébe tartoznak. Ezeknek kivetése, beszédése, illetve fedezése áll törvényen kívül.

Ennyiből áll az exlex, nem többől, nem kevesebből.

Az exlex alatt kivetett adót — a jogorvoslat igénybevétele esetén — a közigazgatási bíróság törölteti, a beszédett vagy behajtott adókat és más állami jövedelmeket — ha erre illetékes — visszatérítetteti, a végrehajtás egyes fokozatainak alkalmazását pedig, tehát

¹⁾ 1867: X. törv.

²⁾ A költségvetési törvényeknek a kiadások megajánlására vonatkozó formája.

³⁾ A költségvetési törvényeknek a bevételek megajánlására vonatkozó negatív szövege.

⁴⁾ Pénzügyi felhatalmazási törvényeink szövege, negatív alakban.

⁵⁾ Az 1897: XX. törv. 19. §-a.

az intést, a zálogolást és az árverést kétségkívül érvénytelennek mondja ki. Ez állapot tartama alatt az adók tényleges behajtására vonatkozó rendeletet a törvényhatóság nem hajtja végre.

Az exlex állapot eme kihatásai mind a pénzügyi jogba vágnak. Kihatással lehet azonban az exlex a véderőre is, ha az évenként kiállítandó ujonczok országgyűlésileg megajánlva nincsenek. Az exlex e vonatkozásában tisztán a közjogba vág s így ezzel az oldalával csak igen röviden foglalkozom.

Alkotmányjogi biztosíték, hogy az országgyűlés szavazza meg tiz évről tiz évre az ujonczjutalékot, de azért minden esztendőben külön kell megajánlani — a véderőről szóló 1889: VI. törvény 14. §-a értelmében — az illető évre eső ujonczlétszámot. Ez a megajánlás szintén elmaradt úgy 1899-ben márczius 17-éig, mint ebben az évben mind mostanig. A meg nem ajánlott ujonczok tényleges kiállítására vonatkozó rendeletet a törvényhatóság nem köteles végrehajtani, a hadkötelesek pedig nem tartoznak sor alá állni. Az ujonczozás egészen októberig elhalasztható.

Előfordulhat azonban, hogy az adókat megszavazza az országgyűlés, az ujonczokat azonban nem, avagy fordítva: az ujonczokat szavazza meg és az adókat nem. Ez a két dolog tehát nincs egymással szükségszerű kölcsönhatásban. Jelenleg sem az adók, sem az ujonczok megajánlva nincsenek s így e két vonatkozásban a törvénynélküliség helyzete állott elő. E két vonatkozáson túl azonban a törvénynélküliség nem terjed ki, ezekben lokalizálva van.

IV.

Az a vélemény, hogy az exlexben törvényen kívül van minden — ezt is olvastam és hallottam — annyira naiv, hogy a tudományos ellenvéleményt nem keltheti fel. Hiszen ez teljes anarchia volna, melyben szabad fosztogatni, rabolni, gyilkolni. Csak a lázas izgatottságtól elhomályosult tekintet láthat ily rémképeket. Exlex alatt még a minisztérium s így a pénzügyi kormányzat felelőssége sem szünetel.

Komolyabban szembe kell szállanunk azzal a nézettel, mely szerint »az adókra és állami jövedékekre vonatkozó összes törvényeink az exlex tartama alatt érvényüket veszítették«. Ezzel a veszedelmes tannal annál is inkább fel kell vennünk a harcot, mert azt közvetve oly tekintélyes testület is magáévá tette, mint a m. kir. közigazgatási bíróság.

Igaz ugyan — és ezt habozás nélkül elismerem, — hogy az összes ide vonatkozó törvényeinkben egy, de csak egyetlenegy támasztéka van ennek a felfogásnak, és ez a pénzügyi felhatalmazásra, vagy miként nálunk kellőleg el nem ítéhető fogalomzavarral mondani szokták: az indemnitásra vonatkozó törvényeink szokásos szövegezési módja. Ez a kevéssé szerencsés szövegezés, — már fentebb idéztem — legalább első pillanatra tényleg megtűri, hangsúlyozni kívánom, hogy tényleg csak megtűri azt az értelmezést, hogy az állami bevételekre vonatkozó minden törvényünk összes rendelkezéseinek érvénye lejárt.

Tekintsük, mi volna ennek az állapotnak következménye? Teljes

anarchia a pénzügyek terén. Szivarokat bárki készíthetne és árúsíthatna; a szesz-, sör- és czukorgyártás, nemkülönben a petroleum-finomítás minden pénzügyi ellenőrzés nélkül, szabadon folyhatnék és a gyárosnak az állammal szemben pénzügyi törvényeinkben apróra előirt, szoros kötelezettségei mind megszűnnének; bornak és húsnek behozatala az egyes beszedési körökbe nem volna bejelentési kötelezettséghez kötve; szesz italokat tetszés szerint akárki kimérhetne és elárúsíthatna; a só kiaknázása, vagy sósvizből való kiválasztása, szerencsejátékok rendezése mind szabaddá lenne, a levelek és csomagok szállítását üzletszerűleg bárki folytathatná stb. stb.

Ez a képtelen állapot volna logikus folyománya a pénzügyi felhatalmazási törvények oly értelmű magyarázatának, mely szerint a költségvetés és felhatalmazás hiánya összes pénzügyi törvényeinket lerombolja, érvényteleníti.

Ezzel szemben a törvényeinkből kimutatható tényállás az, hogy költségvetés, vagy az ezt pótló felhatalmazás hiányában a kormány törvényszerűen nincs feljogosítva: az adó és egyéb állami jövedelem kivetésére, beszedésére és behajtására, valamint az állam kiadásainak fedezésére. Tehát *pénzügyi törvényeinknek csupán az ezekre vonatkozó rendelkezései vannak az exlex tartama alatt felfüggesztve*, csak e határozatok érvénytelenek, illetve szünetelnek az exlex idején; ellenben pénzügyi törvényeink összes többi rendelkezései a maguk épségében fennállanak, érvényesek és kötelezők. A közadók törvényes zálogjoga, melyet úgy sem a költségvetési törvény állapít meg, hanem a hatályban levő 1883:XLIV. törvény 88. §-a, az exlex alatt is fennáll. Ennélfogva a kincstári követelést sorrendi tárgyaláson sorozni, a 94. §. értelmében pedig csőd esetén akceptálni kell. *Az állampolgárok pénzügyi törvényeink összes rendelkezéseit a költségvetés nélküliség helyzetében is betartani kötelesek, épp úgy, mint máskor, egészen a fizetés teljesítésének tényéig.* Minden más mulasztás vagy ellenszegülés nemcsak a helyzettel való visszaélés, hanem egyuttal egyenes törvénysértés is.

Ezt az egyedül helyes és törvényes felfogást, az ellenkező álláspontot valló és hirdető tan követőivel szemben, az alábbiakkal kívánom megokolni.

Az ellenkező nézet abból indul ki, hogy valamennyi pénzügyi felhatalmazási törvényünk arra ad felhatalmazást a minisztériumnak, »hogy az adókra és állami jövedékekre vonatkozó összes — jelenleg fennálló vagy ezután hozandó — törvényeket *érvényben tarthassa*«. Ebből azután azt következtetik, hogy ha tehát ez a felhatalmazás hiányzik, a pénzügyi törvények nem tarthatók érvényben, azaz az exlex tartama alatt egészökből érvénytelenek, érvényük nincsen.

Erre vonatkozólag először is azt a kérdést vetem fel, hogy abban az elképzelhető esetben, ha a költségvetés az előző év végéig mindannyiszor törvénynyé emelkedve, felhatalmazási törvény sohasem hozatott volna, akkor miből lehetne e veszélyes tan hirdetőinek deriválniok azt, hogy összes adó- és jövedéki törvényeink *érvénye az adómegszavazás feltételéhez van kötve*? Bizony semmiből sem. És elképzelhető-e, hogy ily lényegbe vágó feltételt, melynek teljesülésétől a törvény léte vagy nem léte, érvénye vagy érvénytelensége függ, maga az illető pénzügyi törvény magában ne foglaljon? Hogy ez csak éppen a pénzügyi felhatalmazási, vagy miként nálunk nevezik: indemnity-törvényből, mely törvénynek csak az időleges szükség ad

létet, közvetve, kiterjesztő magyarázat alapján legyen kivehető? Kétségtelen, hogy ha pénzügyi törvényeink lejáratí időhöz volnának kötve, ezt a sarkalatos körülményt az illető törvénybe épp úgy beiktatta volna a törvényhozás, mint a hogy a véderőről szóló törvény 14. §-ába beiktatta, hogy a tíz évre megállapított ujonczjutalék tényleges kiállítására az évről-évre való megszavazás feltételéhez van kötve.

Már pedig az adókra és az állami jövedékekre vonatkozó törvényeink lejáratí időhöz kötve nincsenek. Miután pedig ezt az értelmezést a felhatalmazási törvényeink szövege — miként említettem — megtűri, kérdés, miképen egyeztethető össze ez a szöveg a mi álláspontunkkal, illetve hogyan értelmezendő az helyesen?

Az időleges pénzügyi felhatalmazást tartalmazó törvényeink sem foglalnak magukban mást, mint — simulok a törvény szavaihoz — felhatalmazást arra, hogy a minisztérium az adókra és állami jövedékekre vonatkozó összes — jelenleg fennálló vagy ezután hozandó — törvényeket bizonyos ideig érvényben tarthassa¹⁾, oly módon, hogy az adókat kivethesse és behajthassa²⁾ és az állam jövedelmeit folytatólagosan beszédhesse és kiadásait fedezhesse.³⁾

Hogy a felhatalmazási törvényeknek ez a helyes és jogi alapon nyugvó magyarázata, az kitűnik a következőkből.

Az időleges pénzügyi felhatalmazást tartalmazó törvényt nem szabad törvényeink komplexumából kiszakítva, elszigetelten szemügyre venni, mert hiszen csak egy más törvényt ideig-óráig helyettesít, nem önálló valami, hanem csak szurrogátum. Össze kell azt kapcsolnunk az 1867 : X. törvénnyel, nemkülönben a költségvetési törvénnyel, a melyet pótol és végül az állami számvitelről szóló törvényünkkel.

Úgy a magánjogban, mint a közjogban a helyettes soha sem bírhat nagyobb jogokkal és hatáskörrel, mint az, a kit helyettesít. Az időleges felhatalmazási törvény sem adhat nagyobb felhatalmazást a minisztériumnak, mint a költségvetési törvény, melyet átmenetileg helyettesít. Nem adhat tehát jogot különben érvénytelenné váló törvények érvényben tartására, mert ily tartalommal a költségvetési törvény, az appropriáció sem bír, hanem csak arra hatalmazza fel a kormányt időlegesen, a mire a költségvetési törvény felhatalmazza véglegesen: hogy adót kivessen, beszédjen, behajtsa és az állam egyéb jövedelmeit beszédje, kiadásait pedig fedezze, mindezt a legutóbbi költségvetés korlátai között.

Hogy ez az értelme az időleges felhatalmazási törvénynek, azt keletkezése és az 1897 : XX. törvénycikk 19. §-a is kétségbevonhatatlanul bizonyítja. E törvényszakasz szerint ugyanis, ha a költségvetési törvény az előző év végéig létre nem jön, a kormány felhatalmazást tartozik kérni nem arra, hogy érvénytelenné váló adó és jövedéki törvényeket érvényben tarthasson, hanem arra, hogy az állam jövedelmeit folytatólagosan beszédhesse és kiadásait fedezhesse. Erre a kérésre a válasz: a felhatalmazási törvény.

De ha nem erre az egyetlen lehetséges álláspontra helyezkedünk, eltekintve attól, hogy akkor a pénzügyi anarchia legbuzgóbb apostolaivá szegődünk, még azt is el kellene tőrünk, hogy maga az a

¹⁾ Az időleges pénzügyi felhatalmazási törvények szövege.

²⁾ 1867 : X. törv.

³⁾ 1897 : XX. törv. 19. §.

törvény lezáfoljon, melyre egyedül támaszkodtunk. A felhatalmazási törvény ugyanis — többször idézett szövege szerint — felhatalmazást ad a minisztériumnak arra, hogy az adókra és jövedékekre vonatkozó »jelenleg fennálló törvényeket érvényben tarthassa«. Hiszen ha a törvény »fennáll«, akkor »érvényben is van«. Kétségtelen tehát, hogy annak érvénybentartására ad a törvény felhatalmazást, a mi különben már nem állana fenn, ez pedig csupán az adó és egyéb jövedelmek kivetési, szedési és behajtási joga, valamint a kiadások fedezhetése.

Mindebből világos, hogy pénzügyi törvényeink az exlex alatt is — az általunk kiemelt megbénítással ugyan — de hatályban vannak.

És itt nem kisebb tekintélyre hivatkozhatom, mint Kautz Gyulára, a ki 1876-ban megjelent Pénzügytanában¹⁾ ezeket írta: »Semmi esetre sem jelenti az adómehtagadási jog azt, hogy a nép az adófizetés kötelezettsége alól felmentett legyen, hanem azt, hogy a kormány az államkiadásokat a begyűlő jövedelmekkel fedezni nem jogosittatik fel, a bevételekkel nem rendelkezhetik«.

Ha pedig ez áll az adómehtagadás esetén, még inkább áll akkor, ha az adó megajánlása bármi okból elmarad.

Változatlanul fennállanak tehát az adózó közönségnek mindama kötelezései, melyeket pénzügyi törvényeink előírnak, egészen az adófizetés aktusáig, a mit azonban az állam a »salus rei publicae suprema lex« elve alapján, törvényen kívül ugyan, de szintén követelhet.

Mert hiszen az adóztatás az állami élet szükségszerű folyamánya; ma már az adózás maga állandó és folytonos; csupán az adóbeszedésre való felhatalmazás van időhöz kötve, miként ezt Say is kifejezi: »Les impôts sont permanents, mais l'autorisation de percevoir est annuelle.«²⁾

Nem volt azonban ez mindig így a múltban; különösen nem nálunk, a midőn a rendek a veszély és a szükség nagyságához mértten egy-egy időre megszavazták az adót, mely idő lejártá után az adózás kötelezettsége tényleg nyugodott. Az adó kulcsa is mindig a szükséglet nagyságához igazodott és a megszavazott adó összegéből fejlett ki; azért csaknem mindig más-más tételeket vetettek ki az adózási egységekre: a jobbágytelekre, a házra, a füstre és a kapura. Sőt sokszor a megszavazott subsidium is inkább csak segélykiáltás maradt és csak kis részben lett befizetett adóvá.³⁾ Még e múltnak hatása alatt használja ezt a kifejezést az 1867: X. törvény, hogy »újabb megállapítás s megajánlás nélkül adót kivetni s behajtani nem lehet.« Nem azt mondja, hogy nem szabad, hanem: nem lehet, — tényleg érvényben álló adórendszer híján nem is lehet. Ma azonban egy kidolgozott adórendszer mellett lehet ugyan, de nem szabad, mert nem alkotmányos, nem törvényes.

V.

Az exlex-állapot mivoltát ekként kifejtve, igen röviden és határozottan adhatunk feleletet az állam egyes bevételecsoportjainál az exlex szempontjából fölmerülő kérdésekre.

¹⁾ A pénzügy- vagy államgazdaságtan. 31. l.

²⁾ Revue des Deux Mondes, 1885. január 15.

³⁾ Hegedüs Loránt: A magyar egyenes adózás kifejlődése. K. Sz. 1900. évi 8. sz.

Az állam magángazdaságából s az államvagyonból folyó jövedelmeket az exlex-állapot gyakorlatilag nem érinti. A házilig kezelt *államjóságok* ez alatt is csak úgy jövedelmeznek, mint máskor; a bérbeadott *államjavak* és *állami épületek* után pedig a haszonbért meg kell fizetni. Az állami *bányák* termékei és a kincstári *gyárak* produktumai az exlex idejében sem vesztegethetők ingyen. Az állam magángazdaságából s az államvagyonból származó jövedelmek, az exlex alatt, ha kell birói úton is behajthatók, éppen úgy, mint más magánjogi követelés, mert az állam e jövedelmei nem tartoznak a közadók módjára, tehát közigazgatási úton behajtható követelések csoportjába.

Az *államvasut* az exlex-tartama alatt is csak azt szállítja, a kiért vagy a miért megfizettek; a *posta* pedig csak azt továbbítja, a mire bélyeget ragasztanak; az állami *telefont* is csak az veheti igénybe, a ki lefizeti a használatáért járó díjat.

Hasonló, bár nem egészen azonos tekintetek alá esnek az *állami egyedáruságok* bevételei is. Az egyedárusági ár ugyanis a termelési költségen és a rendes vállalkozói nyereségen kívül adót is rejt magában. Például a só teljes egyedárusági ára hétszer oly nagy, mint a megadóztatott jószág értéke.¹⁾ Egy métermázsa só után ugyanis az állam körülbelül 16 korona adót szed. Ennek az adónak, épp úgy mint az állami monopólium többi tárgyainak eladási árában elburkolt adónak, beszedése már törvényen kívül áll. Csakhogy az adó a termelési költségtől és a közönséges vállalkozói nyereségtől gyakorlatilag el nem választható. Ámde az állam csak annak ad el *dohányt*, *sót* és *lőport*, a ki megfizeti az egyoldalúlag megszabott árt; csak annak ad engedélyt *kisorsolásra*, a ki a lottódíjat lefizeti. De már az *italmérés*i illetéket csak a szükségjog alapján követelheti.

Az exlex-állapot azonban korántsem ad felhatalmazást arra, hogy engedély nélkül *dohányt* termeljünk, *szivarokat* készítsünk és *dohánnyal* kereskedjünk, *sót* bányászszunk, *lőport* gyártsunk, szerencsejátékokat rendezzünk és szeszes italokat kimérjünk. Azok a törvények, melyek mindezeket az állam kizárólagos jogává tették, miként kimutattuk, sértetlenül fennállanak az exlex idején is, s a ki ezek ellen vét, jövedéki kihágást követ el és büntethető.

De tekintsük az *egyenes adók* csoportját.

VI.

Ha az egyenes adók, névszerint a földadó, házadó, négy kereseti adó, részvénytársulati adó, bányaadó, tőkekamat- és járadékadó, általános jövedelmi pótagó, betegápolási pótagó, vadászati adó, fegyveradó, nyereményadó, szállítási adó s végül a hadmentességi díj, — kivettettek és beszedettek, ez már tényleg törvényen kívül történik. Tekintettel azonban arra, hogy az egyenes adók 1903. évi első részletei — csak a főszabályt említem — február közepéig már befizetendők voltak, s a második évnegyedi részletek május 15-éig késedelmi kamatmentesen fizethetők, nagy veszedelem ebben sem rejlik, mert felfordulástól még akkor sem lehetne tartani — a mitől különben az Isten mentse meg az országot, — ha az exlex-állapot még a

¹⁾ E cikk szerzőjétől: Magyar pénzügyi jog. 327. l.

harmadik évnegyedi részlet esedékességének idején is túl húzódnék és adótartozásait önként senki sem fizetné, mert az egyenes adók tiszta állami rendes bevételeinknek csak egyharmadát, a magyar államháztartás összes bruttó bevételeinek pedig alig egyötödét szolgáltatják.

Az egyenes adók és az ezek módjára behajtandó köztartozások behajtásánál az állam tudvalevőleg sokszor igénybe veszi a törvényhatóságok támogatását és tényleges közreműködését, sőt a közvetlen fizetőkkel szemben a behajtó közegek: a főszolgabírák, tehát törvényhatósági tisztviselők. Az országgyűlés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására vonatkozó rendeletet azonban a törvényhatóság nem köteles végrehajtani, sőt egyes régebbi törvényeink az ily rendelet végrehajtását egyenesen eltiltják.¹⁾ Ámde a mi adóigazgatási rendszerünk mellett gyakorlattá vált, hogy a folyó évi adótartozások tömegesen csak aratás után, ősz felé kerülnek eredménynyel végrehajtás alá; az exlex-állapot szempontjából ez idő szerint tehát ennek a törvényes rendelkezésnek nincs nagy gyakorlati jelentősége.

De különben is, miként az exlexről a napokban névtelenül megjelent figyelemre méltó közjogi tanulmányban olvasom: »kétséget nem szenved, hogy ez a rendelkezés csakis a végrehajtó hatalom központi szerveinek az önkormányzati szervekhez való viszonyát akarja meghatározni és csakis a végrehajtó hatalom körébe tartozó intézkedésekre, vagyis a tulajdonképeni miniszteri rendeletekre terjed ki. A törvényalkotás tekintete alá eső szükségrendelet tekintetében tehát ez a rendelkezés kivételt meg nem állapít . . . De még abban az esetben is, ha ez a szabály a szükségrendelettel szemben is alkalmazható volna, akkor ez a kivétel csakis a törvényhatóságok közreműködésének igénybevételére vonatkozik, de magát a szükségrendeletnek tárgykörét nem szorítja meg és nem zárja ki, hogy ily tárgyú szükségrendelet végrehajtása végett kivételesen más közegek vétesenek igénybe.«²⁾

Az 1902. évről és az előző évekről fennálló adóhátrálékok, mint törvényesen megszavazott adótartozások — nézetem szerint — az exlex állapot tartama alatt is akadálytalanul behajthatók. Miként a régebbi ujonczmegajánlások tartalékosait be lehet hívni, úgy be lehet az előző években már megszavazott, de eddig be nem fizetett adót szedni.

Ezzel szemben egy fővárosi napilap 1903. május 1-én megjelent számában azt olvastam,³⁾ hogy a múlt években már megajánlott adók hátrálékait se lehet behajtani, újabb törvényes felhatalmazás nélkül. A cikkíró szerint e mellett dönt az 1897: XX. törvénycikk 25. §-a, mely kimondja azt, hogy »az egyenes adók bevételeire nézve az utalványozási jog (előírások elrendelése) csak a naptári év végéig gyakorolható«.

Az állami számvitelről szóló törvénynek ezt a rendelkezését a cikk írója teljesen félreértette, mert hiszen az sem az exlex-állapottal, sem az adóbehajtással a legtávolabbról sincs összefüggésben, a mire a cikk írója bizonyára maga is rájött volna, ha e rendelkezés megértése végett a hozzá tartozó végrehajtási utasítást elolvassa.⁴⁾ Ennek 96. §-a az idézett törvényes rendelkezés célját megismerteti velünk, mely cél nem más, mint a számadási rend fentartása oly módon,

¹⁾ Kmety Károly: A magyar közigazgatási jog kézikönyve. II. kiad. 93. lap.

²⁾ Az exlex. Megjelent Grill-nél 26. l.

³⁾ »Egyetértés«: Az exlex joga, (pd.) cikke.

⁴⁾ Dr. Wallon: A magyar állami számvitel kézikönyve, 184. lap.

hogy egyik évnek pénzügyi eredményei ne duzzaszszák vagy apaszszák egy másik számadási évnek eredményeit, a mi a zárószámadási eredmények czélzatos irányítására nyújthatna alkalmas eszközt. Hiszen ez a törvényes tilalom az egyenes adók tárczafőkönyvi előírása tekintetében (a mi nem tévesztendő össze az egyenes adók adófőkönyvi előírásával) fennáll a rendes költségvetési vagy felhatalmazási állapot tartama alatt is. Nyilvánvaló tehát, hogy ez a rendelkezés az exlex állapottal kapcsolatba nem hozható és hogy abban az adóbehajtásról szó sincs.

Igy elesik az argumentum, tehát megdől az abból vont következtetés is. Kétségtelen tehát, hogy az előző évekről visszamaradt és már törvényhozásilag megszavazott adóhátrálékokat, mint oly követeléseket, melyeket az állam eddig bármi okból adósain be nem hajtott, az exlex helyzetében is törvényes alapon követelhet és behajthat. Mégis a legkisebb konfliktust is kerülve, a pénzügyminiszter 1903. április 28-án kiadott körrendeletében, további intézkedésig, a közadóknak, a közadók módjára behajtandó kincstári követeléseknek és egyéb tartozásoknak végrehajtás útján való behajtását egész általánosságban, tehát tekintet nélkül arra, vajjon a követelés az előző évekről származik-e avagy a folyó évről, beszüntette.

Hogy minden adónak s így az egyenes adónak kivetése is az exlex alatt törvénytelen, azt már eléggé kidomborítottuk. Exlex alatt tehát az összes adónemek kivetésének — törvényeink értelmében — szünetelniök kell. Az adókivetési munkálatok azért természetesen folytathatók, de az adókivető-bizottságok tárgyalása és az adókivetési lajstromok közszemlére tétele jogerős adókivetésre az exlex alatt nem vezethet. Itt még csak arra kívánok utalni, hogy 16 egyenes adónk között van kettő, melyekre valóban ráillenek az 1867:X. törvény szavai, mert azokat az exlex idején kivetni *nem lehet*. E két adónem: az általános jövedelmi pótdadó és az országos betegápolási pótdadó; ezek százalékos kulcsát ugyanis — az 1883:XLVI. törv. 16. §. és az 1898:XXI. törv. 2. §-a értelmében — a törvényhozás évről-évre az államköltségvetésről szóló törvényben határozza meg; költségvetés pedig nincs. Igaz ugyan, hogy más években is a költségvetés többnyire oly későn válik törvénytényé, hogy akkorra az államháztartás rendje és az adózók érdeke szempontjából már e két adónem is ki van vetve. A pénzügyi hatóságok ugyanis feltételezik, hogy e két adónem kulcsa marad változatlanul a régi, a maximum, — és e feltevésökben sohasem csalódtak.

Érdekes vitás kérdés, vajjon ha az exlex hinárjából kigázolunk, az esedékesség idejében be nem fizetett egyenes adótartozások után kell-e *késedelmi kamatot* fizetni? E kérdésben — a közigazgatási bíróságnak időközben hozott ellentétes elvi kijelentésével szemben — ma is azt az álláspontot vallom magaménak, melynek még 1899. január 3-án, kiskátét írva a nagy exlexről, szószólója voltam.¹⁾ E szerint késedelmi kamatot fizetni *kell*, mert a törvény, mely előírja, hogy az, a ki a megállapított fizetési határidők leteltéig adótartozását le nem rója, késedelmi kamatot köteles fizetni, a maga csorbitatlan erejében fennáll. Az adók esedékességének időpontja nincs soha a költségvetési vagy felhatalmazási törvényekben szabályozva, hanem a közadók kezeléséről szóló 1883:XLIV. törvény 39., 40. és 41. §-aiban

¹⁾ Vezércikk a »Pesti Napló« 1899. január 3-iki számában.

általánosságban és más speciális pénzügyi törvényeinkben különösen, ezek pedig nincsenek eltörölve.

Es éppen ez az ütköző pont az általam vallott felfogás és a közigazgatási bíróság 1900. évi álláspontja közt.¹⁾ A közigazgatási bírósá-

¹⁾ A közigazgatási bíróság pénzügyi osztályának 234. számú elvi jelentőségű határozata így szól:

»12.557/1899. P. sz. Ő Felsége a király nevében a m. kir. közigazgatási bíróság F. Gyula k-i lakosnak késedelmi kamat törlése és visszatérítése iránti ügyét, melyben a kért törlést a sz-i m. kir. pénzügyigazgatóság 1899. évi márczius hó 21. napján 9653. szám alatt kelt határozatával megtagadta s ezt a határozatot a J. vármegye közigazgatási bizottsága 1899. évi július hó 12. napján 1636. szám alatt kelt határozatával helybenhagyta, ügyfél által beadott panasz folytán 1900. évi február hó 9. napján tartott nyilvános ülésben tárgyalás alá vevén, következőleg ítelt:

A m. kir. közigazgatási bíróság a panasznak helyt ad és a kérdésben forgó 2 forint 79 krajczár, vagyis 5 korona 58 fillér késedelmi kamatnak panaszos javára leendő visszatérítését, esetleg pedig beszámítását elrendeli.

Indokok: [Ugy régibb, mint újabb törvényeink a közszolgáltatásokra vonatkozóan azt a határozott rendelkezést foglalják magukban, hogy az országgyűlés hozzájárulása nélkül közadókat kivetni és beszedni nem szabad. Nevezetesen az 1867: X. törvénycikk kifejezett rendelkezése szerint az évi költségvetésnek országgyűlésileg történendő megállapítása mindig csak egy évre terjed s újabb megállapítás és megajánlás nélkül adót kivetni és behajtani nem lehet. Ez alapon az 1868. év óta hozott valamennyi költségvetési törvényünkben, midőn az azokban megállapított kiadások fedezésére az állami bevételek jelöltetnek ki, a törvényeken alapuló összes közszolgáltatások mindig csak meghatározott időre s jelesül arra az évre ajánlatnak és szavaztatnak meg, a mely évre a költségvetési törvény szól. S költségvetési törvények hijában, az azok hatályba léptéig érvényes valamennyi felhatalmazási (indemnity) törvényünk arra ad felhatalmazást a minisztériumnak, »hogy a jogérvényes adókra és állami jövedékekre vonatkozó törvényeket a mindig határozott időre szóló felhatalmazás tartamára érvényben tarthassa«.

Kétségtelen mindezekből, hogy habár a közadókra és egyéb közszolgáltatásokra nézve fennálló törvényeink időhöz kötve nincsenek is, az azokban megállapított fizetési kötelezettség ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a törvényhozás külön engedélyt adjon e törvények érvényesítésére és hogy e külön engedély nélkül fizetési kötelezettség nem állhat be. Az 1899. évi január hó 1-ső napjától egész 1899. évi márczius hó 19. napjáig sem költségvetési, sem pedig ezt pótló felhatalmazási törvényünk nem volt, ezen idő alatt tehát az állami közszolgáltatások esedékessé nem váltak és így azokra nézve fizetési kötelezettség sem állhatott be. Az 1899. évi I. törvénycikk 3. §-a 1899. évi január hó 1-étől kezdődő hatálylyal jogositotta ugyan fel a minisztériumot a közszolgáltatások érvényesítésére, a minek folyamánya, hogy habár az idézett törvény csak 1899. évi márczius hó 19-én lépett is érvénybe, a közadótartozások visszahatólag január hó 1-ső napjától követelhetők,] de ez a felhatalmazás még nem ad jogot arra, hogy az évnegyed közepéig be nem fizetett 1899. I. negyedi adó után késedelmi kamatok is követelhetők legyenek. Ugyanis a késedelmi kamatok fizetési kötelezettsége az 1883. évi XLIV. törvénycikk 39. és 41. §-ai szerint a 40. §-ban foglalt eltérő rendelkezésektől eltérően, az egyenes adókra nézve akkor áll be, ha a naptári évnegyed első napján esedékessé vált adó az évnegyed közepéig sem fizettetik be. A kamatfizetési kötelezettségnek ez a feltétele azonban a fentjelzett időtartam alatt nem állhatott be, mert költségvetési vagy ezt pótló felhatalmazási törvény hijában az adó az 1899. évi márczius hó 19-ike előtt a fentebbiek szerint esedékessé nem vált, következésképp a be nem fizetés miatt mulasztás nem következett be. Ama feltétel hijában tehát külön és határozott törvényrendeletre volna szükséges ahhoz, hogy késedelmi kamatok visszahatólag követeltethessenek, mert a késedelmi kamat fizetési kötelezettsége az esedékessé vált adó be nem fizetéséhez lévén kötve, az esedékesség előtt a mulasztás tényköre nem foroghatott fenn, a törvény visszaható rendelkezése pedig jogot adhat a tartozás visszaható követelésére (species juris), de nem állapíthatja meg visszahatólag a mulasztás ténykörelyét (species facti) s ennek hijában külön és határozott rendelkezés nélkül nem szolgáltatathat jogalapot késedelmi kamatok követelésére. Igaz ugyan, hogy a pénzügyminiszter a közadók biztosítása és beszédése iránt a jelzett időtartamra vonatkozóan rendeletileg intézkedett s hogy az 1899. évi I. törvénycikk 3. §-a a minisztériumnak 1899. évi január

ság ugyanis a költségvetési és azok hatályba léptéig érvényes valamennyi felhatalmazási törvényünk szokásos szövegéből azt deriválja,

hó 1-ső napjától kezdve a közjövödelmek beszédésére vonatkozólag tett intézkedései tekintetében felmentést adott; ámde eltekintve attól, hogy a tárgyalások rendén e felmentésnek maga a pénzügyminiszter is az országgyűlés képviselőházában az 1899. évi márczius hó 3-ik napján tett határozott kijelentése szerint csupán politikai jelentőséget kívánt tulajdonítani, az eme felmentéssel érintett kormányhatósági intézkedések nélkülözik azokat az ismérveket és feltételeket, a melyek szükségesek, hogy azokat az egyes felekkel szemben azok fizetési kötelezettségére nézve is kötelező joghatályúaknak lehessen tekinteni. Ugyanis a kir. pénzügyminiszter a kérdésre fontossággal bíró két körrendeletet adott ki. Az 1898. évi december hó 29-ik napján 3568/P. M. szám alatt kiadott körrendeletben csakis az iránt intézkedett, hogy az állami kiadások teljesíthetése érdekében további intézkedésig megteendő a fennálló törvényekben és szabályokban gyökerező mindazok az intézkedések, melyek az 1898. évi állami költségvetésről szóló 1898: VI. törvénycikkben és az azóta alkotott külön törvények és törvényes intézkedésekben megállapított összes állami bevételek biztosítására szükségesek. Az 1899. évi február hó 21. napján 212. szám alatt kiadott körrendeletében pedig akként intézkedik a kir. pénzügyminiszter, hogy noha azok az adózók, kik a múlt évi adókirovás szerinti évnegyedi adórészletet az 1883: XLIV. törvénycikk 39. §-ában kitűzött fizetési határidőn túl, vagyis ez esetben 1899. évi február hó közepe után fizetik be, késedelmes fizetőknek tekintendők és tőlük a késedelmi kamat a törvény 41. §-a értelmében jogosan követelhető, tekintettel mégis a fenforgó helyzetre, a befizetett összegek az adótökre számoltassanak el és kamatfizetés nélkül fogadtassanak el, de a kir. kincstár jogának a költségvetési törvény, illetőleg a pénzügyi felhatalmazás megszavazása esetére való fentartása mellett a kamatok megfelelően felszámítandók és a kellő nyilvántartás iránt a szükséges intézkedések megteendőek. Ezek a kir. pénzügyminiszteri rendeletek azonban kizárólag az illető pénzügyi hatóságokhoz és számvevőségekhez intéztettek, de azok sem a Rendeletek Tárában, sem a Pénzügyi Közlönyben nem közöltettek, annál kevésbbé tétettek oly módon közhírré, hogy azokról az adófizetők is értesülhettek volna és így ezeket a körrendeleteket csakis oly közigazgatási intézkedéseknek lehet tekinteni, a melyek a kir. pénzügyminiszter közegeinek eljárását szabályozzák, de az adózó polgárokkal szemben kötelezettséget megállapító jogszabály hatályával bíróknak a fent említett törvénybeli felmentés daczára sem minősíthetők és pedig annál kevésbbé: a) mert ismertetett tartalmuknál fogva azok nem is ily célzattal adattak ki, b) mert az elsőnek említett körrendelet csakis a közjövödelmek biztosítását rendeli el, ez pedig kamatfizetési kötelezettséget nem von maga után s végre c) mert a másodsorban említett körrendelet 1899. évi február hó 21-ik napján adatván ki, a késedelmi kamat iránt már oly időben intézkedett, a midőn az 1883: XLIV. törvénycikk 39. §-ában a kamatnélküli adófizetésre kitűzött véghatáridő már lejárt volt és így ennek az intézkedésnek alapján kamatok még az esetre sem lennének követelhetők, ha ez a körrendelet a törvényben foglalt felmentés folytán a kötelező jogszabály hatályát nyerte volna. A törvényhozás mindkét házában a kérdésben tett miniszteri nyilatkozatok és az e részben tett általános jelentésnek, a törvénybe foglalt felmentésre való hivatkozással történt tudomásvétel, mint a törvényhozás egyes tényezőinek külön-különálló tényei és megnyilatkozásai csakis alkotmányjogi jelentőséggel bírnak, az egyes adózók terheltetésének kérdését azonban nem érinthetik, hogy tehát a kir. pénzügyminiszter a késedelmi kamatra vonatkozó álláspontját az országgyűlés mindkét házában tett nyilatkozatában kifejezetten fentartotta, a jelen kérdésnek bírói eldöntésénél irányadó nem lehet. Mindezeknél fogva azt az álláspontot kellett elfoglalni, hogy sem az 1899: I. törvénycikk, sem más valamely törvény, avagy törvényes rendelkezés nem szolgáltat jogalapot arra, hogy az 1899. évi I-ső negyedi adó után azért, mert az az évnegyed közepéig be nem fizettetett, késedelmi kamatok visszahatólag követeltethessenek, hanem hogy a késedelmi kamatok követelésének kérdése külön törvényes rendelkezés irányában csakis az általános jogelvek szerint és az 1883. évi XLIV. törvénycikk 39. és 41. §-aiban a késedelmi kamatokra nézve foglalt rendelkezéseknek joghasonlatosság útján való alkalmazásával azon az alapon dönthető el, hogy az 1899. év I-ső negyedére járó adó az 1899: I. törvénycikk hatályba léptével vált esedékessé. Ez alapon panaszosnak, a ki adótartozását még az esedékessé válás előtt, márczius hó 4. napján fizette be s a töle beszédett késedelmi kamatokra nézve igényét kifejezetten is fentartotta, az ítélet rendelkező részében foglaltakhoz képest a kamatokat vissza kellett téríttetni.

hogy a jogérvényes adókra és állami jövedékekre vonatkozó törvények az exlex alatt érvényben nem tarthatók, minélfogva »kötségvetési, vagy azt pótló felhatalmazási törvény hiában közadók nem követelhetők, s ha a törvényhozás visszahatólag a törvényen kívüli időre eső adók behajtására a felhatalmazást meg is adja, ez még külön törvényes rendelkezés nélkül nem szolgáltat jogalapot a mondott időre eső késedelmi kamatok követelésére is«.

Az exlex lényegének ismertetésénél igyekeztem kimutatni a költségvetési és felhatalmazási törvényeink szövegének helyes értelmét. Korántsem magyarázhatók ezek úgy, hogy az exlex alatt adó- és jövedéki törvényeink érvénytelenek, tehát az esedékesség időpontját meghatározó törvényszakaszok sincsenek eltörölve, a minnek logikus folyamánya az, hogy a törvényen kívüli állapot az egyenes adóknál csupán folyamodás nélkül engedélyezett fizetési halasztást jelent, a késedelmi kamat azonban épp úgy, mint a rendes fizetési halasztás esetén, annak idején lefizetendő.

VII.

A törvényen kívüli állapot a *fogyasztási adók* terén a legérdekesebb bonyodalmakat idézheti elő, melyek azonban inkább csak akadémikus jellegű elméleti nehézségek, a nélkül, hogy a mindennapi életbe mélyebben belenyulnának. A fogyasztási adó alá eső szeszgyáros, a cukorgyáros, a szabadraktár vállalkozója és a petroleumfinomító tudvalevőleg akkor köteles az adót lefizetni, mikor a termelvényt a gyártelepről vagy a szabadraktárból elszállítja, a termelési adó alá eső szeszfőzdék vállalkozója és a sörgyáros pedig akkor, mikor a szeszfőzést, illetve a sörfőzést bejelenti. Az a kérdés merül fel, büntethető-e az a szeszgyáros, cukorgyáros, petroleumfinomító, vagy szabadraktáros, a ki a termelvényt az adó lefizetése nélkül a gyártelepről elszállítja, illetve az a termelési adó alá eső szeszfőző és az a sörgyáros, a ki az adó lefizetése nélkül főz szeszt vagy sört. Rendes körülmények között ugyanis ez a mulasztás súlyos jövedéki kihágás és az adó sokszorosával büntethető. Igénytelen nézetem szerint a gyáros és a szabadraktár vállalkozója az exlex-állapot alatt nem büntethető akkor, ha a szabályszerű bejelentést megtette és elegendő téve a fennálló törvények összes rendelkezéseinek, csupán az adó lefizetésével maradt el. Nem tartozik a kérdés elméleti elbírálásához — pedig én e tanulmány keretében csak arra szoritkozhatom, — hogy tényleg a pénzügyőrség megengedi-e annak a szesznek, cukornak és ásványolajnak a gyártelepről, illetve a szabadraktárból való elszállítását, mely után az esedékes adót nem róttta le a gyáros vagy vállalkozó és hogy vajjon a királyi adóhivatal, illetve bárczázó állomás az adó lefizetése nélkül is tényleg kiszolgáltatja-e a szesz- vagy sörfőzési bárczát. Különben is ezt a kérdést gyakorlati jelentőségétől megfosztja az a körülmény, hogy az adóköteles fogyasztási cikkek gyárosai csaknem kivétel nélkül négy-hathónapi adóhitelt élveznek.

A boritaladó és a húsfogyasztási adó az 1903. évre minden nyílt községben többnyire szerződésileg biztosítva van. Ha pedig az adóköteles felek egyike-másika az adószedésre jogosulttal (a bérlővel vagy a községgel) szemben megtagadná az adófizetést, úgy az adó-

szedésre jogosult minderről nyilvántartást vezetve, a kétségkívül visszaható erővel felruházandó költségvetés vagy felhatalmazás megszavazása után a le nem fizetett adók beszedése iránt törvényes jogait utólag érvényesíthetné. Ily esetben a méltányosság azt is megkívánja, hogy az adószedésre jogosult a bérösszeg, illetve a megváltás fejében kikötött összeg beszolgáltatása tekintetében az arányos rész erejéig fizetési halasztást nyerjen a pénzügyminisztériumtól.

A zárt városok területére behozott adóköteles cikkek hasonló elvi elbírálás alá esnek. A borital- és húsfogyasztási adónak az exlex-állapot tartama alatt való követelésére a végrehajtó hatalomnak törvényes felhatalmazása nincsen ugyan, de már a ki az adófizetésen kívül a behozatal tényének a fennálló törvényben előirt módozatok szerint való pontos bejelentését elmulasztja, jövedéki kihágást követ el. Az, vajjon a Budapest és Pozsony, mint zárt városok területére a borital- és húsfogyasztási adó alá eső cikkek behozatalát az ellenőrző közegek a fogyasztási adó lefizetése nélkül tényleg megengedik-e vagy nem, már tisztán gyakorlati kérdés, mely a kifejtett elméleti álláspontot nem érintheti.

VIII.

Az *illetékek* kiszabása, beszedése és behajtása az exlex szempontjából az egyenes adókkal analog elvi elbírálás alá esik. Hiszen az illetékek is a legtágabb értelemben vett adók csoportjához tartoznak s különben sem szabad felednünk, hogy a magyar »illetékek« között legtöbb éppen a forgalmi adó.

A *jogilletékek* csak a fizetési meghagyás kézbesítése után 30 napon belül fizetendőek s ezen a határidőn túl késedelmi kamat jár. Egészen téves nézet, hogy a *bélyegtelen* beadványokat és okiratokat megfélemlíteni ne volna szabad. Sőt ellenkezőleg, a lelet fölvétele egyenesen kötelesség. A lelet ugyanis csak annak konstatálása, hogy valamely bélyegköteles beadványon vagy okiraton nincs megfelelő bélyeg, illetve a bélyegilleték nincs szabályszerűen leróva. Az exlex-állapot szerencsés elmulta után azonban tudni kell, hogy visszahatólag kiktől követelhető a bélyegilleték. Nézetem szerint tehát a lelet alapján csak *főlemelt illetéket* nem szabad kiszabni. S a mennyire sajnálom azt, hogy a késedelmi kamatok felszámításának jogosultsága tekintetében a közigazgatási bíróság elvi határozatával ellentétbe jutottam, annyira örülök annak, hogy az egyszeres és főlemelt illeték kérdésében pénzügyi areopágunkkal egy nézetet vallhatok. Az 1900. évben 235. számú elvi jelentőségű határozatában kimondta ugyanis a közigazgatási bíróság, hogy ha valaki a költségvetési, vagy ezt pótló felhatalmazási törvény nem léte idejében a bélyegilletéket le nem rója, ez még nem szolgáltat jogalapot arra nézve, hogy tőle az egyszeres illetéken felül főlemelt illeték követeltessék.¹⁾ Ezt az álláspontot foglalta el csekély-

¹⁾ A közigazgatási bíróság pénzügyi osztályának 235. sorszámú elvi jelentőségű határozata a következő:

»19.814/1899. P. sz. O Felsége a király nevében a m. kir. közigazgatási bíróság F. Márkus e.-i lakosnak bélyegilletékügyét, melyben a v.-i m. kir. adóhivatalnál terhére 1899. évi Kj. 65. t. szám alatt előirt 2 forint 50 krajczár bélyegilleték leszállítása iránt beadott felelbeszését a sz.-i m. kir. pénzügyigazgatóság 1899. évi

ségem is kezdettől fogva, még az 1899. évi január hó 3-án megjelent cikkemben.¹⁾ A fölemelt illeték ugyanis nem más, mint az egyszeres illeték lefizetésének elmulasztása miatt kiszabott birság. Egyedül pedig a fizetés elmulasztása — következetesen levezetett álláspontunk szerint — nem büntethető. És éppen azért esik más megítélés alá a késedelmi kamat, mint a fölemelt illeték, mert a késedelmi kamat, csak a lejárát napján nem törlesztett adóssági tőkének gyümölcse, az elmaradt haszon egyenértéke, de korántsem büntetés, míg ellenben a fölemelt illeték a bélyeglerovási kötelezettség elmulasztásának megtorlása.

Az *illetékegyenérték*, e valójában vagyoni adó kivetését az exlex-állapot alig érinti, mivel az tíz évi ciklusonként lévén kivetendő, az 1908. év január hó 1-éig biztosítva van. Az időközi kirovások és a beszédések szempontjából az illetékegyenértékre nézve az exlex tekintetében azok az elvek nyernek analog alkalmazást, melyeket az egyes adóknál kifejtettem.

A *díjak* szintén állami bevételek s nem szenved kétséget, hogy exlex alatt ezek beszédése is törvényen kívül áll. A szolgálati díjakat azonban havi levonások útján akadálytalanul beszedi az állam hivatalnokaitól, a letéti díjakat beszédheti az exlex lejárta után is, az ország czimerének használata után fizetendő díj, ha ugyan ilyen is lenne esedékes az exlex idején, nem oly nagy összeg, hogy időleges elmaradása államcsődöt idézne elő; a királyi kegyadományozások után járó díjakat pedig — hercegi, grófi vagy bárói rangért és a nemesiségért vagy egyéb kitüntetésekért — ellenértékül az emberi hiúság exlex-állapotban is habozás nélkül le fogja rovatni.

Mindezeket összefoglalva, az exlex adózási szempontból — úgy a kivetés, mint a beszédés tekintetében — csak moratoriumot jelent. Ha pedig törvényünk lesz a költségvetésről, vagy legalább az idő-

julius hó 15. napján 18931. szám alatt kelt végzésével elintézte, ügyfél által beadott panasz folytán 1900. évi január hó 26. napján tartott nyilvános ülésben tárgyalás alá vevén, következőleg ítélte: A m. kir. közigazgatási bíróság a panasznak helyt ad és panaszos terhére a fentebb jelzett tételszám alatt előírt 2 forint, vagyis 4 korona fslemelt illeték törlesztését elrendeli. Indokok: [*Ez a rész a 234. sor-számu elvi határozatnak zárójelek közé tett soraival blankettaszerűen megegyezik...*] de ez a felhatalmazás még nem ad jogot arra, hogy az egyszeres illeték mellett a felemelt illeték is követeltethessék: mert a felemelt illeték a jogilag és tényleg beállott bélyeglerovási kötelezettség elmulasztásának megtorlásául szolgálván, oly esetben, midőn a fentebbiek szerint mulasztás el nem követtetett, nem követelhető. A mi pedig a fenhivatolt törvényben a minisztériumnak adott azt a felmentést illeti, a mely az időközben kiadott és a közszolgáltatások biztosítása és beszédése iránt intézkedő rendeletekre vonatkozik, a fölemelt illeték követelhetésének alapul szintén nem szolgálhat, mert eltekintve attól, hogy az eme felmentéssel érintett kormányhatósági intézkedések az egyéni jogokat az ismérveket és feltételeket, a melyek szükségesek, hogy azokat az egyéni felekkel szemben azok fizetési kötelezettségére nézve is kötelező joghatályúaknak lehessen tekinteni: eme rendeletek kifejezetten és kizáróan csakis a szorosán vett adókra vonatkozóan, a bélyeg- és illetékekre nem terjedtek ki, azok tehát a felemelt bélyegilleték kérdésének elbírálásánál figyelembe még akkor sem jöhetnek, ha azokat kötelező jogszabály hatályával bírónak lehetne az adózókkal szemben tekinteni, az 1899. I. törvénycikk pedig a fentebbiek szerint csakis az időközben felmerült bélyegkötelezettség teljesítésének beálltát vonta maga után. Ezekből önként következik, hogy a panaszos fél által az 1899. évi január hó 11-ik napján beadott sommás kereset bélyeghiánya miatt felemelt illeték jogszerűen nem volt kiszabható, azt tehát a nem panaszolt egyszeres illeték érintetlenül hagyásával törölni kellett.

¹⁾ P. N. 1899. január 3. és a »Pénzügyigazgatás« 1899. évi 2. számában.

leges felhatalmazásról, — mely utóbbi ez alkalommal kivételesen egyuttal valóban indemnity-törvény is lesz, mert kétségkívül az állami kiadások fedezésére és a közjövödelmek beszedésére vonatkozólag a kormány által az exlex alatt tett intézkedések tekintetében a szükséges felmentést is tartalmazni fogja, — úgy az itt-ott elmaradt közszolgáltatások, az alkotandó törvény visszaható erejénél fogva, feltétlenül megtérítendőek lesznek.

A *határvámból* eredő bevételeket, melyek az 1907. év végéig közös bevételeknek jelentettek ki, már megszavazták a delegációk. Így tekintve a dolgot, a vámjövödelem az államnak oly egyedüli bevételi forrása volna, mely az exlexen kívül áll. Miután azonban a közös költségekre nézve a kivetés, beszedés s az adórendszer megállapítása Magyarországra nézve a magyar országgyűlés s a felelős minisztérium köréhez tartozik: a magyar kormány — az 1867: XII. törvény 41. §-ának rendelkezése értelmében — a magyar költségvetésbe is fölveszi mindig azokat az összegeket, melyek a már megállapított közös költségvetésből az arány szerint Magyarországra esnek, csak-hogy e rovatok, a mennyiségre nézve, vitatás alá többé nem vehetőek. A magyar állami költségvetés pedig megszavazva nincs s így e másik oldalról tekintve a dolgot, az exlex szempontjából a vámbevételek is a többi állami bevételekkel egy tekintet alá esnének. Közös vámterület és a vámbevételeknek a közös költségekre való együttes elszámolása mellett azonban a Magyarországra irányuló vámköteles árukra eső vám ki sem nyomozható s így ez a másik álláspont a gyakorlatban keresztül sem vihető.

IX.

Befejezésül még a *községi* és a *törvényhatósági adókkal* kell az exlex szempontjából röviden foglalkoznom.¹⁾

Több oldalról merült fel az az aggodalom, hogy ha az adókat és a közadók módjára behajtandó köztartozásokat, melyekhez a községi adók is tartoznak, végrehajtás útján beszedni még sokáig nem szabad, előáll az a helyzet, hogy a községek nem tudják alkalmazottjaikat fizetni. Az állam ugyanis telt pénztárakkal dicsekedhetik el s így könnyebben veheti az exlexet, mint a község.

Az az aggodalom, hogy a községek és törvényhatóságok úgy személyi, mint dologi kiadásait nem teljesíthetik, mert az exlex-állapot alatt a községi és a törvényhatósági adók nem szedhetőek, teljesen alaptalan. Ez a nézet abból a téves fölfogásból keletkezett, mely szerint a községi adók mindig az állami adókkal együtt s csak ezek arányában szedendőek.

A törvény azonban csak *hasonlót* mond ehhez, de korántsem *ezt* rendeli el. Az 1883. évi XLIV. törvény 43. §-a ugyanis így szól: »Oly községekben, melyekben az állami egyenes adókra községi adópótlék törvényszerűen kivetve van és e községi pótléket az adószedő az állami adóval együtt szedi, részletfizetések alkalmával a befizetett vagy végrehajtás útján behajtott összeg azon arányban

¹⁾ E tanulmány írójától: »A községi adók és az exlex.« P. N. 1899. évi január 16.

számítandó az állami és a községi adó tartozás lerovására, a mely arányban áll az állami adó mennyisége a községi adó mennyiségéhez.«

Kétségtelen ebből, hogy a törvény az állami és községi adóknak együtt szedését parancsolólag el nem rendeli s csupán csak a beszedett összegek elszámolására ad utasítást, arra az esetre, ha valaki *részletfizetést* teljesít és a községi adószedő a községi adót *történetesen* az állami adóval együtt szedi. Hogy azonban községi adót állami adó nélkül ne volna szabad beszédni, az nincs megírva sehol. A gyakorlatban is azt látjuk, hogy a községi adókat az állami adóktól igen sokszor és sok helyen egészen függetlenül szedik. Nem egy községben más közeg szedi be az állami adókat és más a községit. Az pedig, a kinek az állami adója a 200 koronát meghaladja, az úgynevezett közvetlen fizető, nemcsak nem *egyszerre*, hanem nem is *egy helyre* szolgáltatja be köztartozásait, mert az állami adót a királyi adóhivatalnál, a községi adót pedig a községi pénztárnál fizeti le.

Ezekből kitetszőleg az állami és a községi adók nem szedendők feltétlenül együttesen. Most tehát már csak azt kell tisztáznunk, vajjon az exlex-állapotban egyáltalán törvényen kívül áll-e a községi adók szedése.

Az állami adókat be lehet ugyan a szükségjog alapján szedni, de ez kétségtelenül törvényen kívüli állapot, még pedig azért, mert az állami adókat a törvényhozás nem szavazta meg. A községi adók megszavazásának joga a községi képviselőtestületet illeti meg. A községi adók megszavazása pedig országszerte, községenként még az őszi közgyűléseken, annak rendje és módja szerint megtörtént. *A községi adók tehát akadálytalanul beszédhetők, sőt be is hajthatók.* Az exlex-állapot a megszavazott községi adók behajtását nem gátolja, a községi adók körét nem is érinti.

Mindez áll a törvényhatósági adókra nézve is. Ezeknek az adóknak megszavazása a törvényhatóság őszi közgyűlésének jogkörébe tartozik. Meg vannak szavazva, tehát be is hajthatók.

Az exlex-állapotban élünk, de azért mégis mozog a föld.

X.

Értekezésemnek végére értem. Befejezésül csak azt tartom szükségesnek fölemlíteni, hogy a fölmerült kérdéseket főleg a *törvényesség* szempontjából bíráltam el, lehetetlen azonban e tanulmányt berekesztenem annak hangsúlyozása nélkül, hogy *az állami élet nélkülözhetetlen feltételei* az exlex-állapot megítélésénél mily nyomatékosan latba esnek. Csak a pénzügyi jog szempontjából utalok erre a körülményre is.

Láttuk, hogy exlex idején a minisztériumnak nincs törvényszerű felhatalmazása arra, hogy az állam jövedelmeit kivesse, beszédjön vagy behajtsa és kiadásait fedezze. A kivetés épp úgy törvénytelen, mint a beszédés vagy a behajtás, s mind e három ténykedés épp úgy, mint a kiadások fedezése. *Itt nincsenek a törvénynélküliségben fokozatok.* S a mily tévedés az az elterjedt hit, hogy exlex alatt csak a kényszerbehajtás törvénytelen, a beszédés azonban nem, — ép oly egyoldalúan ítéli meg a helyzetet az, aki megbotránkozik azon, hogy május elsején az állami tisztviselők fizetéséből az adót levon-

ták,¹⁾ és nem ütközik meg magán a kifizetés tényén, holott egyaránt törvényen kívül történt mind a kettő, sőt az adólevonás csak logikus következménye a fizetés utalványozásának, mint előzménynek. Az állam szükségjoga alapján tette a felelős kormány mind a kettőt.

Utaljak-e arra, hogy pénz nélkül nem lehet kormányozni? Idézem-e dr. Mariska Vilmos szavait, hogy ma már adó nélkül az állam egy napig sem állhat fenn.²⁾ Erősítsem-e meg azt, hogy az exlex a kormányzás szempontjából a végszükség állapota,³⁾ melyben az állami élet fentartása céljából a kormány a meg nem szavazott adókat kénytelen kivetni és beszedni, az állam kiadásait fedezni? Ezek mind a bizonyításra nem szoruló igazságok erejével hatnak. A mely napon a kormány beszünteti az állam jövedelmeinek beszédését, a posta- és okmánybélyegek eladását, beszünteti az állami alkalmazottak fizetését, a katonaság élelmezését, az állampapírok szelvényeinek beváltását és mindazt, a mire exlex alatt törvényes felhatalmazása nincs: az nap eláll az állam szívverése.

A veszélyeztetett állam megmentése minden törvény felett áll. Hiszen a kormány felelős tetteiért és mulasztásaiért egyaránt. S bár tárgyi értelemben vett joga mindezekhez nincs, mert tárgyi értelemben a jog maga a törvény, de az állam fennállása és így legfőbb érdeke szempontjából egyenesen kötelessége: az állami élet zavartalan menetének biztosítása. Ez a felfogás vezeti Földes Bélát, midőn az adóvégrehajtásoknak a négy év előtti exlex idején történt beszüntetését tankönyvében egyenesen hibáztatja.⁴⁾ Ezért mondja Dicey, az oxfordi egyetem tanára: a kormány jóhiszemű eljárását igazolja az állami rend fentartásáról való gondoskodás kényszerűsége.⁵⁾

Ezekben kívántam az exlex-állapotot a pénzügyi jog szempontjából megvilágítani.

¹⁾ Benedek Jánosnak 1903. május 5-én tartott képviselőházi beszéde.

²⁾ Mariska Vilmos: Az államgazdaságtan kézikönyve. IV. kiadás, 510. lap.

³⁾ Exlex. »Ügyvédek Lapja.« 1903. évi 18. sz.

⁴⁾ Földes Béla: Az államháztartástan. 31. lap.

⁵⁾ Dicey: Introduction to the study of the law of the constitution.

Exner Kornél.

A gazdasági munkások és cselédek biztosítása.

Munkásbiztosítás alatt értjük általában azt a biztosítást, mely a munkásnak keresetképtelenség és keresethiány esetén kárpótlást nyújt.

A gyakorlat azonban a munkásbiztosítás körét sokkal szűkebbre szabja.

Először is majdnem mindenütt elesik a munkahiány esetére való biztosítás és másodszor a kárpótlás helyébe a segélyezés, az ellátás lép.

Kétségtelen, hogy a munkahiány esetére való biztosítás kikapcsolása a munkásbiztosítás köréből, nagy hézagot hagy maga után, hiszen arra az emberre nézve, a kinek egyetlen jövedelmi forrása testi munkaereje a munkajövedelem elapadása egyaránt végromlást jelent, akár keresetképtelenség, akár keresethiány idézte azt elő. Ámde mindenekelőtt annak eldöntése, hogy adott esetben szándékos vagy véttlen munkahiány esetével van-e dolgunk, azután pedig a munkahiány eseteire és tartamára alapítandó valószínűségi számítás oly nehézségeket rejt magában, a melyek — eddigelé legalább — a munkásbiztosítás ezen ágának kielégítő szervezését lehetetlenné tették.

Marad tehát a munkaképtelenség esetére való biztosítás. A munkaképtelenség oka ismét többféle lehet. Így különösen betegség, baleset és előregedés. A betegség és baleset tulajdonképen összevonható, mert egyiknél úgy mint a másiknál a testi szervezet megromlása a munkaképtelenség oka. Csakhogy az egyiknél a betegséget mint a testi szervezetnek külső esemény közbejötté nélkül, természetes úton való megromlását jelöljük meg, míg a másiknál a betegség előidéző okára, annak egy bizonyos fajára, a balesetre, mutatunk rá, értve baleset alatt oly sérülést, melyet a sérelmet szenvedett fél a kellő figyelem és óvatosság elmulasztása nélkül, akarata ellenére szenved.¹⁾ Talán legjobban fejezzük ki a különbséget akkor, ha azt mondjuk, hogy az egyik — a betegségbiztosítás — az egészséget, a másik — a balesetbiztosítás — a testi épséget védi.

Messze vezetne a baleset és betegség közti biztosítási technikai megkülönböztetés tüzetes kifejtése. Vannak esetek, mikor a határvonal megvonása szinte legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik. Mi itt elfogadjuk és használjuk a betegség és baleset elleni biztosítás elnevezését úgy, a mint azt a biztosítási nyelvezet elfogadta.

Mint harmadik főoka a munkaképtelenségnek az előregedés jelentkezik. Ennek megállapítása sokszor szintén nehézséggel jár.

¹⁾ Nagy F.: *Kereskedelmi jog* II. kötet 380 lap, 9. jegyzet.

Az a kérdés, hogy adott esetben valaki öreg kora miatt nem tud dolgozni, annyira az egyéntől és foglalkozásától valamint életmódjától függ, hogy az esetek specialis megvizsgálása helyébe éppen az egyes esetek külön szemügyre vételével járó nehézségek kikerülése végett, bizonyos életkor elérését szokták tenni.

Ezzel a biztosító és biztosított egyaránt fel vannak mentve az öregkor miatt beállott munkaképtelenség beigazolása illetve vizsgálata alól. Természetesen olyan életkor elérését vagy betöltését fogják kívánni, mely nagy átlagban tényleg már magában véve munkaképtelenséget idéz elő.

A biztosítási technika a biztosítási eseteknek még egy negyedik főcsoportját szokta felállítani és ez a rokkantság. A rokkantság alatt értjük általában a tartós vagy állandó munkaképtelenség esetét. Itt tehát voltaképpen már nem a munkaképtelenség okát jelöljük meg, hanem magát a munkaképtelenség tartamát, annak folytonos állapotát. Ezért a rokkantságot a szerint is megkülönböztethetjük, hogy mi idézte azt elő: betegség, baleset vagy előregedés-e?

Van a munkásbiztosításnak ezen tulajdonképeni fajtáin kívül még a munkásbiztosításnak egy másik nagy köre is, mely nem magát a munkást segíti át a munkaképtelenség baján, hanem a munkás hátramaradottait igyekszik kárpótolni a kenyérkereső elveszte után. Ezt szokták halál esetére való biztosításnak nevezni. Itt ismét sokféleképpen lehet megszerkeszteni a biztosítás esetét és módozatait. A biztosítás vagy bármily körülmények közt bekövetkező halál esetére szól, vagy csak a baleset folytán beállt halál esetére. A kárpótlás mértéke is lehet úgy megszabva, hogy vagy csak a haláleset folytán bekövetkező kiadásokon akarja átsegíteni a hozzátartozókat s akkor temetési segély lesz belőle, vagy ezen felül is juttat valamit arra, hogy az özvegy és árvák jövőjüket biztosítsák, valamit kezdhessenek. Ez utóbbi fajtáját a biztosításnak özvegy és árvák ellátásának is nevezik.

Munkásbiztosításról tulajdonképen csak azóta beszélhetünk, mióta »munkás« van a szó társadalompolitikai értelmében.

A munka kötöttségének idejében is gondoskodtak ugyan némileg arról, hogy a betegek, rokkantak éhen ne vesszenek. A hűbérúr hűbéresét, a földesúr jobbágyát el nem hagyhatta ily esetekben sem. Sokat tettek ez irányban főleg a kereszténység eszméi és ezeknek nyomán az egyház, melynek kolostoraiból indult ki a betegek gyógyítása, a szegények segítése.

Ide sorozhatjuk általában a szegényügy szervezését, ha az, mint pl. Angliában tényleg a munkaképtelenek állami segélyezését tüzte ki céljául.

De a munkásbiztosítás mint olyan, csakis azóta létezik, mióta a munka szabad, mióta a munkás munkaereje fölött szabadon rendelkezhetik. És a munkásbiztosítás nemcsak alakilag, de tartalmilag is nagyban különbözik a szegények, nyomorékok előbb vázolt segélyezésétől. Az alamizna, kegyadomány volt, míg a biztosításnál a munkás jogot szerez arra, hogy a meghatározott esetekben támaszt nyerjen.

A munkásbiztosítás modern formájának kialakulására legnagyobb hatással volt Németország törvényhozása. Míg egyrészt a munkásbiztosítást a socializmus követelte, addig másrészt a német törvények éppen a socialdemocratia elleni sakkhuzás volt.

Jogilag a munkásbiztosítás, nevezetesen a balesetbiztosítás a munkaadó szavatosságából fejlődött ki. Még a római jog szerint a munkaadó csak akkor tartozott megtéríteni a munkását ért balesetekből származott kárt, ha annak megtörténtében őt személyes mulasztás terhelte. Alkalmazotta mulasztásáért pedig csak »culpa in eligendo« esetén volt felelős a munkaadó. A modern gyári ipar azonban olyan erőkkel és gépekkel dolgozik, melyek a munkásokat előbb nem ismert veszélyeknek teszik ki. Erre való tekintettel az újabb jogfejlődés a munkaadó szavatosságát szélesebb körre terjesztette ki.

A kártérítés kérdésénél gyakorlati szempontból a bizonyítási teher mikénti megosztása a legfontosabb. A munkásnak mint kártérítést követelő félnek helyzetét tehát azzal igyekezett megkönnyíteni az újabb jogfejlődés, hogy a bizonyítási terhet a munkaadóra hárította át. Tette ezt pl. az 1871. június 7-diki német birodalmi törvény¹⁾ a vasuti balesetekre vonatkozólag, midőn a felelősség elhárítása végett a vasutnak kellett bizonyítani azt, hogy a balesetet vis major, vagy a szerencsétlenül járt saját hibája okozta.

Ugyanezt az elvet mondta ki a magyar jogban a gőzmozdonyú vasutak által okozott balesetekre vonatkozólag az 1874 : XVIII. t.-cz. Az általános polgári törvénykönyv tervezete pedig a felelősség ezen mértékét kiterjeszti általában mindenkire, a ki oly ipart folytat, mely természeténél fogva különös veszélylyel jár, nevezetesen pedig a sikló- és gőzhajózási vállalatok, építési, bánya- vagy kőfejtő-ipart folytató vállalkozókra (1783. §.). Ez jogilag teljesen indokolt álláspont, mert a ki saját anyagi haszna végett oly ipart folytat, mely másokat veszélynek tesz ki, az ebből származó kárért felelősséggel tartozik.

Gyakorlatilag azonban a munkaadó szavatosságának bármily mérvű kiterjesztése sem képes az elnyomorodott munkás életfentartását biztosítani. Először, mert a kártérítés megállapításáért folytatott jogvitában a munkás mint gyengébb fél legtöbbször letörik s másodszer, mert a megállapított kárkövetelés realizálása a munkaadó mindenkori vagyoni helyzetétől függ. Pedig a modern socialis viszonyok mellett a szerencsétlenül járt munkások ellátása többé nem a munkaadók és munkások magánügye, hanem az közügy. Ezért a munkásbiztosítás további szabályozását a magánjogi törvényhozás kezéből a socialis törvényhozás ragadta ki. A balesetért járó kárpótlást az üzemi költségek egy részének nyilvánították s ennek alapján kimondták, hogy egy bizonyos iparág körében előforduló balesetek kárát az illető iparüzők együttesen viseljék. Így fejlődött ki a kötelező biztosítás, melynél a szerencsétlenül járt munkás kárpótlása helyébe a munkás eltartása lépett.

Ezt a kötelező munkásbiztosítást a német törvények honosították meg, ellentétben az angol rendszerrel, mely a munkások szabad egyesülésének alapján a híres munkásegyleteket és a legkülönfélébb célú társulásokat hozta létre, a melyek kebelében nemcsak a munkaképtelenség, hanem a munkahiány esetére való biztosítás különféle formája is helyet talált.

Hazánkban a munkásbiztosítás ügyének továbbfejlesztését szintén a socialis törvényhozás vette át a magánjogi törvényhozástól.

¹⁾ Reichshaftpflichtgesetz.

Az ipari és gyári munkásokról kettős irányban gondoskodott a törvényhozás: igyekszik megelőzni, elhárítani a balesetet s ha ez nem sikerült, annak hatásait iparkodik megszüntetni, vagy legalább enyhíteni.

Az elsőhöz tartozik az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről szóló törvény (1893 : XXVIII. t.-cz.), a másodikhoz az ipari és gyári alkalmazottaknak biztosításáról intézkedő törvény (1891 : XIV. t.-cz.).

Mindkettő kötelezőleg rendeli el úgy a munkások baleset elleni védelmét, mint betegség és baleset elleni biztosítását is.¹⁾

A gazdasági munkások és cselédek biztosításáról két fiatal törvényünk, az 1900 : XVI. t.-cz. és az 1902 : XIV. t.-cz. gondoskodik.

A gazdasági munkásokról és cselédekről való gondoskodás nálunk, első sorban agrikultur államban különös fontossággal bír.

Németországban, bár az e tárgyú, 1886-iki május 5-iki törvény önálló kodifikáció, mégis a gazdasági munkások biztosítása mintegy ágazatát képezi az először az ipari és gyári munkásokra nézve 1884-ben életbeléptetett biztosításnak.

Itt a gazdasági munkások biztosítása is az ipari munkásbiztosítás mintájára készült. Hasonló volt a fejlődés menete Angliában és Franciaországban is, tudniillik az ipari és gyári munkások biztosítására vonatkozó szabályokat csak utólag terjesztették ki a gazdasági munkásokra. (Angliában az 1900. évi július 30-iki, Franciaországban az 1899. évi június 30-iki törvényvel.) A mi gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárunk azonban nem vette át a német törvénynek sem rendszerét sem szervezetét.²⁾ A segélypénztár rendszere a honi gazdasági viszonyokhoz alkalmazkodik s működése számol a létező közigazgatási alakzatokkal.

Az ipari, a gyári alkalmazottak biztosítása talán inkább utánoszhatja a külföldi formákat; az ipari termelés, a gyári üzem viszonyai inkább internationalisak. A gazdasági munkás és cseléd ellenben a nép legkonservatívabb rétegéből, a parasztságból rekrutálódik, mely — tudjuk — a legszivósabban ragaszkodik bizonyos szokásokhoz, bizalmatlan és fél minden újítástól.

A fent idézett törvények a gazdasági munkásokat és cselédeket első sorban munkaképtelenség esetére biztosítják, illetve segítik. Már a német törvények azt az álláspontot fogadták el, mely a munkásnak munkaképtelenség esetére nem nyújt teljes, hanem csak részleges kárpótlást. Vagyis a biztosítás nem kárpótolja teljesen a munkaveszteséget, de annyit ad a munkásnak, a mennyi ennek elsőrendű életszükségleteire kell. A kárpótlás helyét az ellátás foglalja el.

Ezért a mi törvényeink nem is biztosításról, nem munkásbiztosító intézetről szólnak, hanem segélyezésről, illetve gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról.

Ez az országos segélypénztár, melyet az állam évi 150.000 korona hozzájárulással támogat, tulajdonképen sokkal tágasabb kört ölel fel működésével, mint a minőt címe után sejtet. Mert nemcsak

¹⁾ A segélyezés egyformán kiterjed azokra az esetekre, melyekben a munkást betegség vagy baleset érte (id. törvény 10. §.).

²⁾ A Conrad-féle *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* a segélypénztár rendszerét »Ein eigenthümlich gemischtes System«-nek nevezi.

a tulajdonképeni munkás- és cselédsorba tartozó embereket és azok hozzátartozóit segíyezi, hanem önkéntes belépés esetén általában mindenkit, a ki gazdasággal habár csak mellékesen is foglalkozik s mig ekként az egyik oldalról ide tartoznak más foglalkozási ágakból is mindazok, a kik pl. egy kis kerttel, szőlővel, méhessel stb. rendelkeznek, addig más oldalról az önálló gazdasági vállalkozók, a földművesek is beléphetnek a pénztárba.

A munkások és cselédek tehát nincsenek rideg kaszttá tömörítve a pénztárban. A vidéki kisiparos, a ki mellesleg gazdálkodik vagy napszámot vállal, éppen úgy tagja lehet a pénztárnak, mint a telkes gazda, a ki sohasem megy máshoz munkába. Sőt a novella (1902. évi XIV. t.-cz.) szerint foglalkozásra való tekintet nélkül bárki is tagja lehet a pénztárnak, a III. és IV. — a temetkezési és kiházasítási — csoportban. Úgy, hogy fölfelé tulajdonkép csak a socialis helyzet von határt a segélypénztári tagság elé az által, hogy a pénztár segélynyújtásának mértéke a kis emberek igényeihez van szabva.

Hogy pedig a gazdasági alkalmazottak intelligensebb, magasabb osztályába tartozó tagjainak is lehetővé és érdemessé tétessék a pénztárba való belépés, a törvény megengedi, hogy egy-egy rendes tag 10 tagsági könyvet is váltson és ezáltal magának többek közt a munkából való kiöregedés esetére 1200 koronás évi nyugdíjat biztosítson. Ez már olyan szép öregkori ellátás, a mivel különösen a gazdasági alkalmazottak felsőbb rétegébe tartozó egyének, a gazdatisztek is meg lehetnek elégedve, úgy, hogy ezzel a rendelkezéssel, valamint az által, hogy a tőkebiztosítás foglalkozásra való tekintet nélkül bárkinek nyitva áll, a törvényhozás a segélypénztár szervezésével a munkásbiztosítás körét messze túlhaladó, úgynevezett »socialis« biztosítást teremtett.¹⁾

A segélypénztár egyébként a biztosításnak majdnem minden fajtát felöleli. A kiinduló pont ugyan a baleset esetére való segélynyújtás, de e mellett a pénztár a munkából való kiöregedés, a baleset miatti rokkantság és úgy a közönséges, mint a baleset folytán bekövetkezett halál esetén is ad segélyt. Sőt a pénztár az aggkori segély (Altersversorgung) egy fajtát is meghonosítja, midőn I. és II. csoportbeli rendes tagjainak a 65. életév elérésekor egyéb igényeik épségben tartásával 100 korona tőkét ad. (1900 : XVI. 19. §.) De túlterjeszkedik a segélypénztár a baleset és rokkantság-biztosítás nagy csoportján is és rendkívüli segély gyanánt a betegségbiztosítás kezdetét, csiráját is magában hordja, a mennyiben annak az I. és II. csoportbeli rendes tagnak, a kit szabályszerű szerződéssel elvállalt munkájának teljesítésére tartós betegség képtelenné tett, 300 koronáig terjedhető rendkívüli segélyt adhat. (1902 : XIV. t.-cz. 6. §.)

A gazdasági munkás és cseléd életében, családja körében nemcsak a baleset és a halál sötét eseményei idéznek elő anyagi veszteséget. Súlyos megterheltetéssel, nagy kiadással jár az olyan örömnep is mint a minő a szegény ember fiának, leányának lakodalma.

Tudjuk, hogy a lakodalom, főleg az ország egyes vidékein nagy

¹⁾ Mivel pedig indokolt, hogy olyanok, a kiknek anyagi helyzete nem teszi szükségessé, hogy ezen intézmény jótéteményeit igénybe vegyék vagy kihasználják, a pénztártól távol tartassanak, —5-nél több tagsági könyvet csak a központi igazgatóság előzetes engedélyével lehet váltani.

költségekkel jár, mely alól éppen a szegényebb néposztályhoz tartozók tudják magukat legkevésbé kivonni. Akárhány munkás és földmives ilyenkor csinál adósságot vagy költi el megtakarított tőkét. Ezeknek s a hasonló, bizonyos évek múlva — pl. a gyermek felnőtével — előreláthatólag bekövetkező kiadásoknak fedezéséhez is hozzájárulni kíván a segélypénztár, midőn a tagok IV-ik csoportjában bizonyos idő — 10—24 év — elteltére biztosít 65—215 koronáig terjedő segélyt, akként, hogy azt a tag akár önmagának, akár az általa bejelentett egyénnek, tehát pl. fiának, leányának fizettetheti ki.

A segélypénztár által való biztosítás részint önkéntes, részint kötelező. Kötelezővé tette a törvényhozás a pénztár útján való biztosítást az összes gazdasági cselédekre, továbbá a legveszedelmesebb gazdasági gépmunkát végző munkások, a cséplő- és szecs kavágó-gépnél alkalmazottak némelyikére nézve. A biztosítási díjat, a gépmunkások után egy-egy koronát, a gazdasági cselédek után pedig fejenként 120 fillért a géptulajdonos, illetve munkaadó tartozik megfizetni. Ezzel összesen közel 400.000 gazdasági munkával foglalkozó ember van állandóan baleset, baleset miatti rokkantság és baleset folytán bekövetkező halál esetére biztosítva,

A pénztár tagjainak vagy a cselédnek munka közben történt baleseténél a mi törvényünk is arra az álláspontra helyezkedik, a melyből tulajdonképen minden közintézmény jellegével bíró munkásbiztosítás kiindult, ez tudniillik a munkaadó felelőssége. Az ő szolgálatában, a gazdaság érdekében végzett munka teljesítése közben történt baleset költségeit, az orvos díjazását, a gyógyszerek költségét s a sérült eltartását neki kell viselni. Ha azonban a baleset nem a munkaadó hibájából következett be, akkor a felelősséget a pénztár vállalja át, akkor, mintegy subsidialiter a munkaadó helyébe a segélypénztár lép és a baleset okozta költségeket a munkaadónak megtéríti. A cséplő- és szecs kavágó-gépnél dolgozó munkásoknak a géptulajdonos költségén való kötelező biztosítását pedig még az is indokolja, hogy e gépeknél való foglalatosság különös veszéllyel jár s így az ebből eredő kárt, mint a termelési költség egy részét a munkaadónak kell viselni, mint a ki a munkásokat ily veszélyes munkára alkalmazta. E kötelezettség sanctiójaként a törvény kimondja, hogy az a munkaadó, a ki az évi hozzájárulást nem fizeti, az ezen mulasztásból eredő teljes kárért cselédjének felelősséggel tartozik, illetve a mulasztó géptulajdonos teljes kártérítéssel tartozik akkor is, ha a munkaközben bekövetkezett baleset körül őt gondatlanság nem is terhelte. (1902 : XIV. 24, 26. §-ok.)

Baleset esetén a segélypénztár ingyen gyógykezelést ad, illetve cselédéknél és munkaközben megsérült tagnál megtéríti a munkaadónak az orvos díjazását és a gyógyszerek, műszerek, kötszerek árát, továbbá a muló — 60 napnál tovább nem tartó — munkaképtelenség esetében minden egyes napra 1 korona segélyt nyújt. (1900 : XVI. t.cz. 13. §.)

Munkaképtelennek tekinti a pénztár azt a munkást vagy cselédet, a ki egy helybeli gazdasági munkás vagy cseléd rendes keresetének a fele részét sem tudja megkeresni.

Ha a baleset folytán bekövetkezett munkaképtelenség 60 nap alatt meg nem szűnik, akkor a baleset miatti rokkantság esete áll be. Ilyenkor a pénztár mindaddig, míg a szerencsétlenül járt munkás

vagy cseléd munkaképessége helyre nem állt, havonkint 10 korona segélyt ad. Ez mindenestre elég arra, a mi viszonyaink közt, hogy a falun élő szegény ember kegyelemkenyérre ne szoruljon.

Ha pedig a baleset a munkás vagy cseléd halálát okozta, akkor hátramaradt családjának a pénztár 400 korona segélyt ad. (1900 : XVI. t.-cz. 17. §) Ilyen eset a pénztár fennállása — 1901. január 1. — óta 265 fordult elő. Ez az, a mit tulajdonképen özvegy- és árva-segélynek nevezhetünk. Érdekes, hogy a legtöbb özvegy ezen a 400 koronán házat vásárolt. A segélypénztár tehát ezekben az esetekben ingatlan vagyonhoz, biztos családi tűzhelyhez segítette az özvegy aszszonyt, az apátlan árvákat.

Azok, a kik önként, rendes tagnak lépnek be a segélypénztárba, ezen imént ismertetett segélyeken felül még egyéb segélyben is részesülnek. Nevezetesen ezek, ha már legalább 10 év óta tagjai a pénztárnak, bármely okból, tehát nemcsak baleset miatt bekövetkezett rokkantság esetén is kapnak havi 10 korona segélyt. (1900 : XVI. t.-cz. 18. §.) Kapnak továbbá 65 éves korukban 100 koronát (1900 : XVI. törvényczikk 19. §.) és nem baleset következtében történt elhalálozásukkor családjuk a tagsági évek számához képest 200—250—270 korona segélyben részesül. (1900 : XVI. t.-cz. 20. §.)

Megjegyezzük még, hogy az esetben, ha az igényjogosult után házastárs vagy gyermek nem maradt, a pénztár 100 korona temetési segélyt ad (1900 : XVI. t.-cz. 17., 20. §-ok). Ilyenkor ugyanis, mikor a munkás vagy cseléd után nem maradt család, elégségesnek látszik, ha a temetéssel járó költségeket téríti meg a pénztár s az esetleges fölösleget annak juttatja, a ki az elhunytat utolsó napjaiban ápolta, gondozta, a mi a 100 koronából még mindig kikerül.

Mint már fentebb érintettük, a pénztár ezeken kívül betegségi rendkívüli segélyt is adhat rendes tagjainak. Tekintettel azokra a nehézségekre, melyekkel a betegség ellenőrzése a falvakban szétszórt gazdasági munkások és cselédeknél járna, az egyszerű betegség esetén való rendes segélyezést a pénztár nem vehette még fel ez idő szerint működési körébe. De igenis megkezdte a pénztár a munkásnépnek a betegség ellen való védelmét is azon a ponton, a melyen a betegség által okozott anyagi romlás felismerhetővé lesz s mikor az már a rendkívüli csapás jellegét veszi fel. A törvény ugyanis két követelményt állít fel ahhoz, hogy a pénztár tagja betegségi rendkívüli segélyt kaphasson. Az egyik az, hogy a betegség »tartós« legyen, a másik pedig az, hogy a munkásnak lett legyen olyan elvállalt munkája, a melyet éppen a tartós betegség miatt nem teljesíthetett. E rendelkezés tehát első sorban az előrelátó, gondos munkást igyekszik oltalmazni, a ki nem máról holnapra él.

Látjuk, hogy a pénztár I. és II. csoportbeli rendes tagjainak igen sok esetben nyújt segélyt. Hogy pedig a pénztár áldásai a munkások és földművesek kevésbbé tehetősebbjeinek is hozzáférhetők legyenek, a segélypénztár kétféle tagsági díjjal vállalja el az imént ismertetett segélyezéseket: az I. csoportban a tagsági díj hetenkint 20 fillér, a II. csoportban 11 fillér. Daczára annak, hogy a II. csoportbeli tagsági díj majdnem csak fele az I. csoportbeli tagsági díjnak, a baleseti segélyek mégis ugyanazok a rendes tagok ezen mindkét csoportjánál, vagyis a II. csoportbeli rendes tag, illetve családja baleset, baleset miatti rokkantság és baleset miatti halál esetében éppen olyan segélyben részesül,

mint a többet fizető I. csoportbeli rendes tag, illetve annak családja. A segélyezésben való eltérés csak a közönséges, tehát nem baleset miatti rokkantság és halál, valamint a 65 éves kor elérésekor esedékes összeg tekintetében jelentkezik. A II. csoportbeli rendes tagok ugyanis ezen segélyösszegeknek csak a felét kapják. (1900 : XVI. t.-cz. 21. §.) Meg kell még jegyeznünk, hogy a tartós betegség miatt szerződéssel elvállalt munka nem teljesítése esetére való rendkívüli segélyezés is egyaránt illeti úgy az I., mint a II. csoportbeli rendes tagokat.

A törvényhozás számolt azzal a körülménnyel is, hogy falun élő népünk első sorban a munkakereső halála esetére járó segélyt becsüli nagyra s a baleset esetére való segélyeket inkább nélkülözi. Összefügg ez azzal, a mindenesetre téves hiedelemmel is, mintha gazdasági munka közben ritkán történnék baleset.

A törvény tehát módot nyújt arra, hogy a földművesek, a gazdasági munkások és általában mindazok, a kik ehhez a társadalmi osztályhoz tartoznak, ha nem gazdasági munkával foglalkoznak is, csak halál esetére is biztosítsák magukat, illetve hogy csak halál esetére is juttassanak hátramaradottaiknak segélyt. A rendes tagok ezen III. csoportjában a tagsági díj még sokkal mérsékeltebb, mint a rendes tagok I. és II. csoportjánál, a mennyiben azt heti öt filléres részletekben is lehet befizetni.

Végre még egy IV. csoportot állított fel a segélypénztár, a melynél a tagok csupán bizonyos évek elteltére biztosítanak maguknak vagy másoknak segélyt. A tőkebiztosítás ezen formájának jelentőségéről már fentebb szóltunk. A gyakorlatban ez többnyire mint kiházasítási segély fog jelentkezni. A tagsági díj ennél a csoportnál hetenként 10 fillér és ebbe a csoportba is beléphet mindenki, tehát nemcsak az, a ki gazdasági munkával foglalkozik.

Látjuk mindebből, hogy a segélypénztár nagy körültekintéssel arra törekszik, hogy a földművelő nép igényeihez alkalmazkodjék s lehetőleg az életviszonyok mentől több változatához simulva, módot adjon a kis embereknek a nekik legjobban megfelelő segélyek biztosítására.

Sőt, hogy még a legegyszerűbb napszámosoknak, gazdasági munkásoknak is hozzáférhető legyen a pénztár, a rendes tagok mellett olyan rendkívüli tagokat is ellát baleset, baleset miatti rokkantság és baleset folytán bekövetkezett halál esetére a pénztár, a kik ezért évente mindössze csekély 1 koronát fizetnek.

De mindezzel még nem meritettük ki azt a számtalan változatot, a melylyel a pénztár a gazdasági munkásokat és cselédeket fenyegető anyagi romlás elhárítására törekszik.

Megemlékeztünk már arról, hogy a cséplő- és szecs kavágógépek-nél alkalmazott munkások egynémelyikét a géptulajdonos tartozik baleset ellen biztosítani, vagyis ezeket a pénztár rendkívüli tagjai sorába, saját költségén beiratni. Mivel ezen gépmunkások, névszerint cséplőgépeknél a fűtő, az etetők s a gépen álló kéveadogatók, a szecs kavágógépnél pedig az etető, gyakran váltakoznak, a segélypénztár módot ad arra is, hogy e munkások név nélkül, átalányban biztosítsanak. Ilyen biztosítási szerződést eddig 3158 darabot kötött a pénztár, a mi körülbelül 17.000 gazdasági munkás baleset elleni biztosításának felel meg. Volt nem egy olyan géptulajdonos is, a ki a gépjénél alkalmazott összes munkásokat biztosította.

Végezetül még egy igen fontos, különleges fajtájú biztosítási módról kell röviden megemlékeznünk és ez a cselédbiztosítás.

Láttuk, hogy hazánk összes gazdasági cselédei, számszerint mintegy 350.000-en, gazdájuknak évi csekély 120 fillérje fejében kötelezően vannak biztosítva a balesetből származó időleges és állandó munkaképtelenség s halál esetére.

De a törvényhozás érezte, hogy a biztosítás intézményét sikerrel lehet felhasználni a cselédviszonyok javítására, a hű cselédek kitüntetésére és megjutalmazására is. Ezért lehetővé tette, hogy a gazda akként irathassa be cselédeit a segélypénztárba, a rendes tagok bármely csoportjába, hogy az azokért a gazda által fizetett tagsági díjak csak az egyfolytában teljesített szolgálat 10-ik évének betöltése után számitsanak az illető cseléd javára. Ha a cseléd előbb elmegy, akkor a gazda ennek helyébe egy másik cselédjét irathatja be a pénztárba akként, hogy a kilépett cseléd után már befizetett díjak az újonnan felvett, amannak helyébe lépő cseléd tagsági díjai fedezésére beszámíttatnak (1902:XIV. t.-cz. 21. §.).

A segélypénztár, mint nem nyerészkedésre alakult, hanem a gazdasági munkások és cselédeknek baj esetén támaszt nyújtó állami intézmény, a rendes tagok befizetéseiből hasznot húzni nem kíván. Csak éppen annyit szed be tagjaitól, a mennyi a valószínűségi számítás szerint szükséges ahhoz, hogy az államsegély, az alapítványok és adományok figyelembe vételével fizetési kötelezettségeinek megfeleljen. Ezért a földműves vagy munkás, ha belép a segélypénztárba, még a felől is biztosítva van, hogy a tagsági díjakat egy bizonyos időn túl nem kell fizetnie. Előfordulhat, hogy egy pénztári tagot sohasem ér olyan szerencsétlenség, mely miatt segélyért a pénztárt igénybe vehetné és esetleg hosszú étellel is megajándékozza őt a sors, úgy, hogy a bizonytalan ideig, mert haláláig tartó fizetések aránytalanul nagy összegre növekedhetnek fel. Ennek kikerülése végett a törvény a tagsági díj fizetésének maximális időtartamát is megszabja és kimondja, hogy azok az I. vagy II. csoportbeli rendes tagok, a kik a tagsági díjat huszonöt éven át megfizették, azontúl tagsági díjat fizetni nem kötelesek, de azért tagsági jogaik teljes élvezetében megmaradnak (1902:XIV. t.-cz. 2. §.).

Arról is gondoskodott a törvény, hogy ha a pénztár valamelyik tagja a várakozási idő letelte előtt, nem baleset következtében lesz rokkanttá vagy hal meg, s így e czímen segélyt folyósítani nem lehet, legalább a már befizetett tagsági díjak el ne vesszenek. Ily esetben ugyanis a pénztár a befizetett tagsági díjakat, az előzően netalán kifizetett segélyösszegek betudásával, a tagnak visszafizeti.

Ezekkel a rendelkezésekkel a tagok koczkázata rendkívüli módon csökkentve lett s a tagsági díjakért a segélypénztár által nyújtott ellenérték oly magasra emelkedett, a minőt semmiféle más, akár nyerészkedésre, akár kölcsönös segélyre alapított biztosító intézet nem nyújthat.

Most még röviden a pénztár szervezetére terjeszkedünk ki. A központban az igazgatóság, vidéken a helyi bizottságok intézik a segélypénztár ügyeit.

Az intéző szervek, a központi igazgatóság és a helyi bizottságok egyaránt önkormányzati alapon vannak szervezve, úgy hogy abban helyet találjon a gazdasággal foglalkozók minden osztálya.

A helyi bizottság 12 tagja közül ugyanis 4-et azok a munkaadók választanak, a kik gazdasági cselédek után fejenként 120 filléres hozzájárulásra vannak kötelezve, 4-et a pénztár helybeli rendes és rendkívüli tagjai maguk közül választanak és végre 4 tagot a községi adófizetők közül a képviselőtestület jelöl ki. Így van képviselve a helyi bizottságban a munkaadó, a munkás és a hatóság. A pénztár helyi igazgatásában tehát a mundaadó és munkás együtt működnek, a mi czéltudatos vezetés mellett a különböző társadalmi osztályoknak egymás megértését előmozdithatja annál is inkább, mert a tagok közt nemcsak a munkások, nemcsak a földmives gazdák és gazdasággal foglalkozó iparosok, hanem a III. és IV. csoportban más foglalkozási ágakhoz tartozók is helyet foglalhatnak. Ez irányban a siker kétségkívül attól függ, felfogják, megértik-e az illetékes tényezők a törvényhozás czélzatát s annak a mindennapi, hétköznapi munkával járó megvalósítására van-e nemcsak jó szándékuk, de türelmük és kitartásuk is?

Vannak már a mostanáig megalakult helyi bizottságok közt is olyanok, a melyek példászerű buzgalommal töltik be nemes hivatásukat. A hol egy lelkes birtokos, lelkész. tanító vagy községi jegyző akad, ott a segélypénztárnak nyert ügye van.

A központi igazgatóság a helyi bizottság és alapító tagok választottaiból s a földmivelésügyi minister által kinevezett tagokból áll. A birtokos osztály itt már a tagok két harmadrészének választásánál érvényesítheti befolyását. Mert először az alapító tagok — a kik legalább 50 koronát fizettek be alapítványként, — ennek az osztálynak sorából kerülnek ki s másodsor a helyi bizottságok szavazatának eldöntésére is befolyást gyakorolhatnak.

A helyi bizottság minden községben, melyben a segélypénztárnak legalább 50 tagja van, megalakítandó. Addig, átmenetileg a pénztár helyi igazgatásának teendőit a községi előljáróság látja el.

A pénztár orvosa rendszerint az illetékes községi vagy körorvos. Magán gyakorló orvos is kaphat azonban megbízatást a központi igazgatóságtól.

A segélypénztár 1901. évi január hó 1-én kezdte meg működését és rövid fennállása óta máris 4047 esetben nyújtott segélyt, összesen 217.120 korona 44 fillérrel. A segélyezési esetek közül 3782 esett baleset folytán bekövetkezett muló és tartós munkaképtelenségre. Látjuk ebből, hogy a mint ezt már fentebb is érintettük, a balesetbiztosításnak a gazdasági munka körében is tág mezeje van és a gazdálkodás belterjesebbé váltával, abban a mértékben lesz mindinkább szembe-szökő a balesetbiztosítás szükségessége, a mint a gazdasági gépek mindjobban elterjednek.

A gépmunkások közül, bár azoknak kötelező biztosítása az 1902 : XIV. t.-cz. alapján csak m. évi július hó 1-én vette kezdetét, e néhány hónap alatt 147-et ért baleset és pedig hét esetben halálos kimenetelű. E számok azonban semmiesetre sem fedik teljesen a cséplő- és szecskavágó gépeknél tényleg bekövetkezett baleseteket, mert az elmúlt évadban számos géptulajdonos még nem szerzett tudomást biztosítási kötelezettségéről s az ezeknél bekövetkezett balesetek természetesen legbejelentve nem lettek.

A pénztár működésének arányairól kiegészítéskép a biztosítottak számát is közölhetjük.

Ez idő szerint összesen 417.280 ember van a segélypénztárnál biztosítva. Ebből gazdasági cseléd 350.000, rendes tag 20.397, rendkívüli tag 30.434 és külön szerződéssel biztosított gépmunkás 16.449.

A gazdasági munkás és cselédsegélypénztárban olyan biztosító intézetet nyert az ország, mely a két kezük munkája után élő embereket teljes biztonsággal mellett segíti minden szükségben, mely őket vagy családjukat a munkajövedelem tetemes csökkenése vagy elapadása folytán érheti. Az a szegény ember, a ki a segélypénztárba lép, teljes megnyugvással fizetheti le filléreit a pénztárba, mert a biztosításra való igényeit sem hűtlen kezelés, sem üzleti veszteség, sem a gazdasági conjuncturák bárminő alakulása nem veszélyezteti. Hogy némi hasonlattal éljünk, a segélypénztár a biztosító-intézetek közt az, a mi a takarékpénztárak közt a postatakarékpénztár. Egyiknél úgy, mint a másiknál az állam gondoskodik arról, hogy a szegény ember takarékos hajlama, előre való gondoskodása folytán befizetett pénz biztos elhelyezést találjon. Csak hogy a segélypénztár tevékenysége talán még hathatósabban szolgálja a socialis békét.

Mert a takarékpénztár elősegíti ugyan a tőkegyűjtést, de annak hovatfordítását már nem irányíthatja. És ez a szegény embernél nagyon fontos kérdés. Sokszor megtörténik, hogy az évek hosszú során át összekuporgatott összeget egy könnyelmű pillanatban kiveszi és elkölti a betevő. De még akkor is, ha az összegyűjtött pénzt helyesen használja fel, ha ahhoz csak a szükség napjaiban nyúl a munkás, ritkán lesz elég arra, hogy a munkaképtelenség hosszabb tartamát kibőjtölje. Több egymásután következő csapás pedig teljesen kimerítheti még a jelentékenyebb tartalékokat is.

A biztosításnál, a segélypénztárnál ellenben éppen akkor veszi hasznát a munkás befizetéseinek, mikor arra igazán szüksége van, mikor arra rászorúl. A mit ily módon félre tett, azt el nem veszítheti s azt még ő maga sem költheti el, vagyis itt, a segélypénztárnál, a szegény ember a saját maga gyöngesége ellen is védve van.

Tudjuk, hogy úgy a takarékpénztárak, mint a biztosító intézetek — értve ez alatt különösen a vidéki tőkebiztosító-intézeteket, az úgynevezett temetkezési és kiházasítási egyleteket, — nem egyszer visszaéltek a beléjük helyezett bizalommal. Egy ilyen intézetnek csúfos bukása, az összeszedett pénzek elkallódása egész vidékek romlását, széles néprétegek bizalmának megsemmisülését vonja maga után. Az anyagi veszteségnél talán még nagyobb az erkölcsi kár.

Gondoskodás történt abban az irányban is, hogy a segélypénztár felvehesse magába azokat a temetkezési és kiházasítási egyleteket, a melyek különösen az alföldi városokban és falvakban annyira elvannak terjedve. A segélypénztár ugyanis ezeket a tőkebiztosító-intézeteket esetről-ésre megejtendő számitás alapján átveheti (1902. évi XIV. t.-cz. 27. §.), a mivel éppen a népnek a jövőről gondoskodó, takarékos részét nyeri meg ez országos intézmény számára. Mert a kik már ezelőtt, még a segélypénztár létesítése előtt beléptek egy biztosító intézetbe, azok éppen ezzel bizonyosságot tettek arról, hogy a biztosítás szükségességét felfogják, hogy annak hasznát belátják. De éppen ezek az emberek mintegy elvesztek volna — a fent érintett rendelkezés nélkül — a segélypénztárra nézve, mert a

már befizetett tagsági díjak feláldozásával nem lettek volna hajlandók intézetüket otthagyni s a segélypénztárba belépni. Azzal tehát, hogy a törvényhozás lehetővé tette ez intézetek átvételét, talán sok szegény ember pénzének biztonságba helyezését könnyítette meg.

Egy további szempont, mely a segélypénztár működésének messzire elágazó hatására figyelmeztet, annak közegészségügyi vonatkozása.

A községi és körorvosok nagy része képzettségével és műveltségével arányban nem álló csekély jövedelemmel bír. A segélypénztár az által, hogy a községi és körorvosokat pénztári orvosokká teszi, ezeknek működési terét, orvosi gyakorlatát kiterjeszti s ennek megfelelőleg őket biztos díjazásban részesíti. Ezzel egyuttal igyekszik hozzászoktatni, megkedveltetni a ma még nem egy helyen kuruzsolókban bizó néppel a rendes orvosi kezelést. Ha a munkás vagy földműves tudja, hogy az orvosi gyógykezelést a pénztár fizeti meg, mindenesetre szívesebben fog az orvoshoz fordulni. Számtalanszor történt, hogy a szerencsétlenül jártak az orvosi kezelés hiánya vagy meg nem felelő volta miatt munkaképességüket örökre elvesztették. A gyógykezelés ingyenességével a pénztár remélhetőleg ebben az irányban is éreztetni fogja jótékony hatását.

Még egy nem kevésbé fontos szempontra kell rámutatnunk s ez az az összefüggés, mely a biztosítás és a földbirtokadósságok törlesztése, valamint a földbirtok együtt tartásának megkönnyítése közt mutatkozik.

A német irodalomban többek (Müller, Schneider-Felber, Mayet) közt dr. Hecht¹⁾ titkos udvari tanácsos fejtette ki tüzetesen a földbirtokadósság és biztosítás közt létesíthető szerves kapcsolatot. Szerinte a felmondható kölcsön semmi egyéb, mint biztosítás az egész felmondható kölcsönösszeg erejéig, míg a törlesztéses kölcsönnél a biztosítási összeg a mindenkor még törlesztetlen kölcsön összegének felel meg. Ha valaki törlesztetlen kölcsönt vesz fel és életbiztosítási szerződést is köt, akkor a törlesztés helyébe a biztosítás lép.²⁾ Az adós a kölcsön után csak kamatot fizet, a biztosítás után pedig díjakat s e kettőnek együttvéve nem szabad többet kitenni, mint a törlesztéses kölcsön után fizetendő annuitási részletnek.

Annyi bizonyos, hogy ha a földbirtok túlterhelésének elejét akarjuk venni, akkor gondoskodnunk kell arról, hogy a birtokra felvett adósságok a legközelebbi birtokváltásig megszűnjenek. Ha a birtokos olyan összeg erejéig köt életbiztosítási szerződést, melyből az adósság kitelik, akkor a birtokos halálával a birtok megszabadul az adósságtól.

De lényegileg ugyanilyen szerepe van a biztosításnak a törlesztéses kölcsön mellett is.³⁾ Mert először a törlesztéses kölcsönök is

¹⁾ Hecht: *Die Befreiung des ländlichen Grundbesitzes von Hypothekenschulden durch Annuitäten und Lebensversicherung*. Mannheim 1893. és *Die Entschuldung des ländlichen Grundbesitzes* 1899.

²⁾ Münchenben a *Bayerische Hypotheken und Wechselbank* akkép állította fel feltételeit, hogy a kamat élethossziglan, a biztosítási díj pedig szintén élethossziglan, de legkésőbb a fél 65. éves koráig fizetendő. (*Közzg. Lexikon* II. kötet 182. lap.)

³⁾ Ebben az esetben a jelzálogos adós megfizeti az annuitást és arra szerződik a biztosító társulattal, hogy halálakor fizesse ki az adósságból még le nem törlesztett részösszeget.

rendszerint egy-egy birtokos átlagos gazdálkodási ideje alatt csak részben amortizálódnak s másodszer a birtokosnak korábban, váratlanul bekövetkező halála esetén, biztosítás nélkül az adósságnak majdnem egész összege a birtokutódra marad.

Poroszország egyes vidékein, — mint Sering berlini egyetemi tanárnak a földbirtok örökléséről kiadott gyűjteményes munkájában olvassuk,¹⁾ — az életbiztosítási szerződések éppen a fent vázolt okoknál fogva divatba jöttek a földműveseknél is. Ha adósság van a birtokon, akkor az utód a biztosítási összegből fizeti ki azt, ha pedig adósság nincs, akkor egyik-másik testvért lehet ezzel az összeggel kielégíteni.²⁾

A segélypénztár módot ad arra is a földművesnek, hogy tőkebiztosítás útján gondoskodjék arról, hogy utódja a birtok átvételénél készpénzzel is rendelkezék, a miből vagy adósságot törleszthet, vagy egyik-másik testvér jussát fizetheti ki.

Az I., II. és III. csoportbeli rendes tag különösen megteheti azt is, hogy a halála esetén kifizetendő összeget gyermekei közül annak juttatja közokiratban, a kit gazdasága átvételére legalkalmasabbnak tart (1900 : XVI. t.-cz. 10. §. és 1902 : XIV. t.-cz. 10. §.).

Hazánk nem egy vidékén³⁾ szokásban van az is, hogy az előregegett földműves, gazdaságát egyik vagy másik gyermekének adja át. Gazdasági szempontból ezzel a szokással az az előny jár, hogy a földműves gazdasága még idejekorán fiatal, munkabíró ember kezelése alá kerül, s ha a visszavonuló szülők tisztességes ellátást kapnak, akkor ez ellen erkölcsi szempontból sem lehet kifogást emelni.

A segélypénztár a munkából való kiöregedés esetére tagjainak nyújtott havi segélylyel az ilyen szokásos birtokátadások esetleges méregfogát — a szülőkkel való rossz bánásmódot is — ártalmatlanná teszi.

Ilyen és ehhez hasonló esetekből látjuk, hogy kimeríthetetlen az életben előforduló azon változatok száma, melyekben a segélypénztár hivatva van nemcsak a munkás, hanem a földművesgazda és általában a szegény ember sorsán is könnyíteni. Az élet fogja a segélypénztár alkalmazhatóságának minden oldalát teljes világításba helyezni.

Az előadottakban csak néhány olyan szempontra kívántunk rámutatni, a melyek a segélypénztár működése közben előfordulhatnak s a melyek éppen arra figyelmeztetnek, hogy ez intézménynek igen messzire elágazó socialis hatásai lehetnek és lesznek is akkor, ha a társadalom érdekelt körei a segélypénztárban nyújtotta előnyöket sietnek felhasználni.

Kormány és törvényhozás nagy horderejű socialis munkát végeztek a segélypénztár megteremtésével; a társadalom feladata annak áldásait mentől szélesebb körökre kiterjeszteni.

¹⁾ *Die Vererbung des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen* V. kötet 103. l.

²⁾ Mellesleg legyen mondva, a német paraszt azért is kedvelte meg az életbiztosítást, mert az adótörvények szerint az évi biztosítási díj az adó alá eső jövedelemből levonásba hozható, míg a takarékpénztárba elhelyezett pénz adó alá esik.

³⁾ Az ország különféle 84 helyéről gyűjtött adataim szerint 50 helyen a 84 közül szokásos a birtoknak életben való átadása.

Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai.

Előszó.

Bűnvádi perrendtartásunk — az 1896. évi XXXIII. t.-cz. — életbeléptetésével egyidejűleg kormányunk az 1899. december 10-én kelt 5401. sz. rendelettel reformálta s új rendeltetésének átadta a bűnügyi statisztika nagyfontosságú intézményét. Jelentőségéhez képest kevés zajjal, szinte észrevétlenül inauguráltatott az új adatgyűjtés és — sajnos — kezdetleges fokon álló criminalstatisztikai tudományunk mellett eddig tán több ellenszenvvel találkozott a gyakorlatban, mint elismeréssel a tudományos munkálkodásban.

Azt hisszük, felesleges e helyütt a bűnügyi statisztika kiváló fontosságát vitatni. Vitatni jelesül azt, hogy a helyes irányú büntetőjogpolitika s a helyes büntetőjogi törvényhozás alapja, első feltétele a helyes és alapos bűnügyi statisztika. Ilyennek hiányában odavetett jelszavak, particuláris tapasztalatok hangoztatása a büntetőjogpolitika irányzói.

Nem alapelkülű állítás, hogy hazánkban ez többé-kevésbé így van. Idézzük emlékezetünkbe az 1902. évi igazságügyi vitát a képviselőházban, melyben a szaklapokból idézett anekdotaszerű esetekkel követeltetett a büntetőjog egyes részeinek, jelesül a lopás fejezetének a reformja.

Ezen az anomálián segíteni van hivatva az új adatgyűjtés, a reformált bűnügyi statisztika. Ennek első gyümölcse fekszik előttünk az 1900. évi statisztikai évkönyvben és a kormány 1901. évről szóló jelentésében, mely utóbbi a folyó év első hónapjában hagyta el a sajtót.

Az adatgyűjtés és annak közzététele azonban még nem biztosítéka a jogpolitika helyes eredményének. Erre az adatok tudományos, elméleti feldolgozása hivatott. De egyuttal a tudományos feldolgozás alapja az adatgyűjtés helyességének is. A szóban forgó rendelet szerint ugyanis az adatgyűjtés a bírói és ügyészi személyzet kezébe tétetett le, s annak helyességeért a rendelet 5. §-a szerint e közegek felelősek. Olyan kezekbe tehát, a melyeknek értelmi és erkölcsi állása az adatgyűjtés megfelelő voltaért kell hogy kezeskedjék. Tény azonban az, hogy az adatgyűjtő közegek a munkásságuk céljával igen kevésé vannak s kevésé lehetnek is tisztában.

Nincs módjuk meggyőződni az általok gyűjtött adatok becse, haszna és eredménye felől.

Innen az az ellenszenv a statisztikai adatgyűjtés reformja ellen s a folytonos panasz az új statisztika szerfeletti részletessége miatt.

E hiánynak oka: tudományos criminalstatisztikánk hiánya.

A bűnügyi statisztika tudományos feldolgozásának első célja ezek szerint az adatgyűjtő közegek felvilágosítása, evvel biztosítékot szolgáltatván annak helyességéről. S a helyes adatok alapján felépített tudománynak ismét feladata mint említettük: a jogpolitika alapját megvetni s irányait kijelölni.

Az alábbi lapok célja: az adatgyűjtés módszerének s első, 1900. évi és 1901. évi eredményének vázlatos ismertetése és bírálata, kijelölése azon irányoknak, melyekben e statisztikai elmékedéseknek majdan az adatgyűjtés bővülése és kifejlődése folyamán haladniok kell.

Vázlatos ez ismertetés, mint említettük. Ennek főoka a rendelkezésünkre álló közzétételek hiányossága. A mint említettük: adatgyűjtésünk nagy hiánya, hogy gyűjtőink büntető jogászok, de nem statisztikusok, és fordítva statisztikusaink — adataink feldolgozói nem büntető jogászok. Az alábbiakban erre több példában lesz alkalmunk kiterjeszkedni. Másik oka a vizsgáldások szerfeletti nehézségének az idevágó előmunkálatok fogyatékosága. Szaklapjaink évente feldolgozzák a rendőri statisztikákat. Ez nem bűnügyi statisztika. Csak úgy a mint a nyomozás még nem bűnvádi eljárás. Tulajdonképeni idevágó irodalmunk pedig felette gyér. A kegyeletnek teszünk eleget, ha ehhez megjegyezzük, hogy annak egyedüli tudományos színvonalon álló mivelőjét: Ráth Zoltánt a közelmúltban eltemettük.

I.

A bűnügyi adatgyűjtés adatgyűjtő lapokkal eszközöltetik. Ez adatgyűjtő lapok, a jövedéki kihágásokra vonatkozók kivételével:

1. a törvényszéki ügylap,
2. a törvényszéki egyéni lap,
3. a törvényszéki fogházban letartóztatottak egyéni lapja,
4. a járásbirósági vétségi és kihágási ügylap,
5. a járásbirósági fogházban letartóztatottak egyéni lapja,
6. az országos letartóztató intézetekben letartóztatottak egyéni lapja.

A törvényszéki ügylap, úgy a járásbirósági ügylap, arra szolgál, hogy azon a törvényszék vagy esküdtbiróság, illetve járásbiróság előtt büntett, vétség vagy kihágás miatt folyamatba tett egyes bűnügy fejleménye fővonásokban, egészen az ügy jogerős kifejezéseig hiven feltüntetve legyen.

A törvényszéki és járásbirósági fogházakban, úgy az országos letartóztatási intézetekben letartóztatottak egyéni lapja pedig arra szolgál, hogy azon mindenkinek, a ki bármily rövid időre büntett vagy vétség gyanuja miatt akár előzetes letartóztatásba, akár vizsgálati fogságba jut, akár jogerős ítélet által elmarasztalva, szabadságvesztés büntetését kiállja: személyi viszonyai tüzetesen feltüntessenek.

Az adatgyűjtés tehát kettős irányú: egyik része az ügyekre, másik része az egyénekre vonatkozik. Amaz az igazságszolgáltatási, emez a tulajdonképeni bűnügyi statisztika.

A fő alapelv, a mely ez adatgyűjtésben kifejezésre jut, hogy a

jogerősen befejezett ügyekről s az általok jogerősen elítéltekről vagy letartóztatottakról ad számot.

S ez a lényeges különbség a régi és új adatgyűjtés között. A régi statisztika az u. n. tárgyalási jegyzék alapján készült, melynek ma a törvényszéki ügylap betétjét képező törvényszéki egyéni lap felel meg, s a mely az elsőbírói ítéletet tartalmazta a terhelt személyi adataival.

Ez az alapelv nyilvánvalóan helyes és egyedül helyes. Bűnös csak az, a ki jogerősen annak mondatott ki, a kit az állami akarat annak nyilvánított. Az elsőbírói ítélet tartalma tanulságos a különböző fokú bíróságok ítélkezésére, de nem bír értékkel a bűnügyi statisztikára nézve.

Ugyanigy járnánk el, ha a népességi statisztika »elvéltak« címén azokat mutatná ki, a kiket az elsőbírói elválasztott, tekintet nélkül arra, hogy a felsőbírói ítéletet helyben hagyta, vagy megváltoztatta-e?

Az alábbiakban bővebben kifejtjük azt, hogy eddigi statisztikánk a bíróságok ügyforgalmi kimutatása, de nem bűnügyi statisztika volt, e helyütt azonban csak egy politikai mozzanatra utalunk.

Az új criminalstatisztika, mely csak a jogerősen elítélteket veszi számba, a criminalitásnak jelentékenyen kisebb számát mutatja, mint az előző évek. Hozzájárul ehhez az új adatgyűjtés nagyobb pontossága is. Így eddig nem is volt fogalmunk arról, milyen és mily nagy a criminalitása hazánknak. S önérzettel constatálhatjuk, hogy az e helyes adatok szerint nem oly nagy, mint a milyennel eddigi adataink ámitottak!

Ez az új criminalstatisztika legfőbb vívmánya!

II.

A criminalstatisztikának egyik legfőbb feladata a criminalitásnak az ugyanegy büntetőtörvény hatálya alatti terület különböző részein: az ország egyes vidékein való elterjedését vizsgálni. A helyes criminalpolitikának tesz ezzel kiváló szolgálatot, a melynek tudnia kell, hogy mily részt vesz a bűnözés arányában egyes vidék, egyes népesség, egyes faj.

Az ember elválaszthatatlan a külvilágtól. Úgy az egyén, mint az őt körülvevő körülmények természeti tulajdonságai számtalan hatást gyakorolnak a nép életmódjára és gazdasági viszonyaira, vérmérsékletére, hajlamaira s erkölcsére, melyek szoros kapcsolatban állnak erényeivel és bűneivel. És viszont az ember átalakító hatással van a külvilágra, azt egyéni képességei szerint formálja és alakítja s az egyes vidékeknek más-más irányban való fejlődése és haladása változó és különböző teret nyújt a criminalitásnak úgy annak mennyiségére, mint minőségére nézve.

Ez összehasonlító statisztikai vizsgálódások nemzetközi szempontok szerint alig tehetők, az egyes államokban divó büntetőjog különböző voltánál fogva s az adatok csak a legnagyobb óvatosság mellett használhatók. Így például teljesen tévútra vezetne a sikkasztásnak a magyar nép körében való nagy számából következtetést vonni; e delictumok túlnyomó része ugyanis a végrehajtási sikkasz-

tás, a melyet a német és francia büntetőtörvények, mint sikkasztást nem ismernek.

De nagy nehézséggel jár a criminalitásnak ugyanegy területen, jelesen az előttünk álló feladathoz képest hazánkban való, ország-részek szerinti vizsgálata. A criminalitás az igazságszolgáltatás adataiból kutatható. Arra nézve, hogy mennyi bűn követtetik el, adatunk nincsen, csak hogy mennyit ér el a megillető büntetés. Abból a suppositióból indulunk ki, hogy az igazságszolgáltatás mindenütt egyforma hatálylyal s erélylyel működik, és relative ugyanannyi bűn kerül büntetés alá, illetve csak relative ugyanannyi menekül az igazságszolgáltatás sujtó keze elől. Azok a politikai körzetek azonban, a melyek az igazságszolgáltatást gyakorolják, nem azonosak ama körökkel, melyben a természet az egyénre s az egyén az őt körülvevő természetre jelzett azonos kölcsönhatást gyakorolják.

Köztudomású, hogy úgy 1867-ben a törvényszékek és járásbíró-ságok, mint 1891-ben az ítélőtáblák székhelyeinek és körének megállapításánál a társadalmi szempontok igen kevésbé érvényesülhettek. Csak úgy, mint az előidőkben, a megyék szabályozásának ma már majdnem elmosódott indokaiban is igen kevés társadalmi, de semmi-nemű arithmetikai rendszer sem fedezhető fel. Legélénkebb tanu-bizonyosága ennek nem egy megye járásának folytonos dissidens elégedetlensége, melylyel eddigi vármegyéjétől elszakadni óhajt, p. o. Veszprém megye pápai járasa. Társadalmi igazságok megállapítására tehát — melyek közé nyilván a criminálistatiztika czéljai is tartoznak — az egyes megye vagy bírósági terület által szolgáltatott adatok az egyéb társadalmi adatok óvatos egybevetésével értékesit-hetők csak.

E mellett a hazai statistikának egy más technikai nehézséggel is kell számolnia. A közigazgatási terület a járás és megye, nem mindig egyező az igazságszolgáltatási területekkel, a járásbíró-ság és törvényszék területével, mint a francia prefectura s a német Kreis. Amde a statisztikai tudomány úgy a mozgó és álló népesség számának, mint életviszonyainak leírásában e közigazgatási beosztást veszi alapul. S a mint ezek területének meghatározásában kevés indokra lelünk, úgy kevés széprajzi vagy socialis indok található e két állami functio teljesítésére kijelölt szervezet egymástól való eltéréseiben is. Például Ugocsa tiszántúli járasa a szatmárnémeti törvényszékhez és a debreczeni táblához, tiszáninnen járasa pedig a beregszászi törvényszékhez s a kassai táblához tartozik; Torontálmegye három járasa a lugosi törvényszékhez s a temesvári táblához, a többi pedig a nagy-kikindai s a nagy-beckereki törvényszékhez s evvel a Tisza tulsó oldalán fekvő szegedi táblához osztatott be, sőt Zala vármegye tapolczai járasa kettészakittatván, egy részben a veszprémi, más részben a zalaegerszegi törvényszéknek képezi a részét.

Társadalmi szempontból e körülmény nem közömbös. Az ethnographia egy-egy megye lakosaiban a történeti idők folyamán fejlődött közös vonásokat állapít meg. Nem tévedünk tehát, ha úgy okoskodunk, hogy az igazságszolgáltatás szervezeti körei is a criminalitásra az illető vidékeken bizonyos egyöntetű hatást gyakorolnak. Egy szigorúbb testület statisztikai adatai nyilván erősebb criminalitást tárnak elénk, de viszont hatalmi körök terén ép ennek folytán apadni fog a bűnösök száma, míg egy enyhébben ítélkező collegium egyelőre

csekélyebb számú adatokat fog beszolgáltatni, de elnézései folytán emelkedik a criminalitás.

Ezek a főbb szempontok, a melyek előttünk tartásával kell szemügyre vennünk statisztikai hivatalunk 1900. és 1901. évi közleményeinek azt a részét, mely a maga nemében a hazai tudományban elsőként közli a bíróság elé került és általa elítélt egyének száma-adatait helyi csoportok, jelesen itélőtáblai székhelyek szerint. Természetes, hogy egy-egy itélőtáblai terület sokkal nagyobb, semmint hogy teljesen tüzetes megfigyelések alapjául szolgálhatna. Szükséges lenne az egyes törvényszékek criminalstatistikájának a feldolgozása, a mire új adatgyűjtésünk módot ad. De egyes alapadatokra ezen közleményekből is jutunk, a mit nagyban előmozdit az a tény, hogy az egyes itélőtáblák népessége önmagában nem mutat feltűnő nagy különbségeket.

Az itélőtáblák területét az 1900. évi népszámlálás adatai alapján megállapítva, bennök az elítéltek aránya a következő:

Itélőtábla székhelye	Népessége	Elítéltek száma				100.000 egyénre esik			
		kir. jbiróságok		kir. tvszékek		kir. járás-bíróságoknál		kir. törvényszékeknél	
		1900	1901	1900	1901	1900	1901	1900	1901
Budapest	3,016.848	11.586	13.357	2.610	3.958	381	442	86	131
Debreczen	1,457.697	5.781	6.633	1.002	1.689	397	455	73	116
Győr	1,599.487	5.525	6.168	994	1.383	344	386	61	87
Kassa	1,700.673	7.210	9.161	1.444	2.064	424	503	85	121
Kolozsvár	1,440.385	6.714	8.222	1.372	1.950	466	571	95	135
Marosvásárhely . . .	1,016.453	5.570	6.893	1.075	1.514	548	678	106	149
Nagyvárad	1,210.760	4.073	5.578	506	973	336	460	41	80
Pécs	1,155.893	4.638	4.950	821	1.059	401	428	71	91
Pozsony	1,407.082	5.090	6.571	993	1.428	361	467	71	101
Szeged	1,662.086	5.835	6.185	890	1.451	351	372	53	92
Temesvár	1,054.110	4.758	4.879	669	1.020	451	463	63	97
Magyarország és Fiume	16,712.474	66.772	78.627	12.436	18.489	399	410	71	110

Nem tartozik szorosán tárgyunkhoz, de miután az egyes megyékre vonatkozólag a köztudatban inkább képződtek némi ethnographiai ismeretek, mint az igazságszolgáltatás szervezeteire; a kir. táblák és törvényszékekre vonatkozólag, melyek alapján a criminologia egy-némely tanulságot merithet és miután tudtunkkal a közigazgatási és birói szervezet ilyenén párhuzamba állítása az irodalomban nem igen kísértetett meg, közöljük a táblák és megyék a fenti népesség-számítás alapjául szolgáló egybevetését.

A budapesti kir. itélőtáblához tartozik: Nógrád, Zólyom, Turóc, Heves, Hont, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún, Jász-Nagy-Kún-Szolnok, Fehér-megye és Fiume, tehát a Duna-Tisza közének mintegy két harmadát képező éjszaki rész, a Duna balpartjának négy megyéje s a Dunántúlról Fehér vármegye.

A debreczenihez: Hajdú, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Szilágy-

megyék, Biharmegye derecskei és Ugocsa tiszántúli járása, vagyis Békésmegyének és Bihar többi járásának, valamint Ugocsa másik járásának kivételével a Tisza bal partjának nevezett országrész.

A győri és pécsi ítélőtáblák egyesítik az egész Dunántúlt, kivéve Fehérmegyét, de viszont hozzáadva a Duna balpartjáról a kicsiny Esztergommegyét.

A kassai ítélőtábla a Tisza jobb partjára terjed ki, egyesítvén magában Abauj-Torna, Bereg, Borsod, Gömör és Kis-Hont, Sáros, Szepes, Ung és Zemplénmegyéket, hozzájárul ezenfelül Ugocsa tiszán-inneni járása.

A pozsonyi ítélőtábla Bars, Nyitra, Pozsony, Liptó, Árva, Trencsén megyékkel a Duna balpartjának nevezett országrészre terjed ki, kivéve azt a négy megyét, mely a budapestihez s Esztergommegyét, mely a győri táblához osztatott be.

A nagyváradi tábla Arad, Békés és Biharmegyéket egyesíti, kivéve az utóbbinak a derecskei járását, tehát a Tisza balpartjának két, a Tisza-Maros szögének egy nagy megyéjét.

A szegedi táblához tartozik a Duna-Tisza közének déli része: Bács-Bodrog és Csongrád hat nagy városával, a Tisza-Maros szögéből Csanád és Torontálmegye tizenegy járása közel négy ötöd része.

A temesvárihoz a Tisza-Maros szögéből Temes és Krassó-Szörénymegyék s Torontál három járása: $\frac{1}{5}$ -e.

A kolozsvári és marosvásárhelyi táblák között oszlik meg végül Erdély, amahhoz 7, evvel 8 megyével járulván.

Ezen egyes táblai kerületek közül különösen a budapesti egyesíti magában a lehető legkülönbözőbb elemeket: a főváros romlott csőcselékét, az alföldi s a fehérmegyei egészséges parasztnépet, a felvidék nyugatának magyarságát és jámbor tótjait s Fiume szenvedélyes olaszságát, s így számadatai a statisztika egybevető tanulságai számára kevés értékkel bírnak. A többi táblai kerületek között is egymásik igen különböző elemeket egyesít magában, úgy faj, mint életmód szerint, de egynémely jelenség — úgy hiszszük — feltétlenül megállapítható.

Jelesül első láttatra szembetűnő, hogy a járásbiróságok által elítéltek aránya a törvényszékek által elítéltekével teljesen parallel halad. Oda a kisebb, ide a nagyobb delictumok tartoznak. A bűnnek, legyen az súlyosabb, vagy csekélyebb súlyú, egyforma a szaporodása s nem áll az, mintha egyik-másik vidéken praevakálnának a nagyobb bűncselekmények, míg másutt inkább az apróbbak divnának: egyenlően vannak azok elterjedve az ország összes részein.

Tényként állapítható meg továbbá, hogy legnagyobb a criminalitása Erdélynek, míg legalacsonyabb az alföldnek és a dunántúlnak. Középen áll az alföld éjszaki része és a felvidék. A budapesti kerület nem túlságos magas számarányát ebből folyólag nyilván az idézi elő, hogy a főváros és vidéke köztudomás szerint nagy criminalitását az Alföld kis arányszáma szállítja le.

A bűn fészke a városon kívül az erdő és a hegy. Minden ezer emberre hét bűnös esik a marosvásárhelyi tábla területén, a mely Brassó, Fogaras, Csik, Nagy- és Kisküküllő, Udvarhely és Háromszék, végül Maros-Torda megyéket egyesíti magában. A vad természet s zordon klíma vaditólólag hat lakóira; békés foglalkozásokat üzni bajos, némely helyütt lehetetlen; a vidék nem kultivált, némely

helyén lakatlan, sőt lakhatatlan. S különösen figyelemre méltó ez adat, ha tekintetbe vesszük, hogy a rendészet s a büntettesek ki-nyomozása e vidékeken nem áll oly fokon, mint például a dunántúlon, s a bérczes vidékeken könnyebb a menekülő sora, mindannak daczára azonban az elítéltek száma tekintetében Erdély mindkét vidéke első helyen áll.

Sorakozik utánok a kassai, pozsonyi és debreczeni táblák területe. Az előbbi kettő a felvidék nyugata és kelete: Magyarország legbérczesebb vidéke, a debreczeni táblához pedig Máramaros, Szatmár és Szilágy már Erdélylyel határos vidékei tartoznak. A bünösök nagyobb száma nyilván inkább erre a vidékeire szoritkozik, mint alföldi megyéire. Ugyanigy a temesvári ítélőtábla, melyben Krassó-Szörény foglaltatik.

Legkisebb a kriminalitása a nagyváradi, szegedi, pécsi és győri ítélőtáblák vidékének. Három nagy fészke ez a magyarságnak: java-része sik, egyenes, jó termőföld, olyan mint a magyar jellem. S a magyarság összhangját csak Aradmegye oláhjai és Torontál, valamint a Dunántul békés lelkületű, jóra való svábjai bontják meg.

A természet mostohasága az emberi lelkületre gyakorolt vadító hatása mellett egyuttal nyomasztóan hat az emberi lény anyagi munkásságára is: megélhetésére. A bűn kettős oka: a műveletlenség és a nyomor. De ez indító okok újabb időkben a bűnön kívül egy más társadalmi jelenségnek is szülői: a kivándorlásnak. Egyik egyén vétkezik hazája törvényei ellen, a másik itt hagyja hazáját, mely neki kenyeret nem bir adni. E közös eredete mellett még egy kölcsönhatása van a criminalitásnak s a kivándorlásnak: a deliquensek nagy része menekül az ország törvényének sujtó keze elől, melyet megsértett.

A kivándorlás az 1900. évben az ítélőtáblák területei szerint a következőleg alakult:

Budapest	802	egyén	Nagyvárad	258	egyén
Debreczen	1668	»	Pécs	1484	»
Győr	1938	»	Pozsony	2749	»
Kassa	20329	»	Szeged	914	»
Kolozsvár	1841	»	Temesvár	624	»
Marosvásárhely	3105	»			

Majdnem ugyanaz az aránya az egyes vidékeknek, mint a criminalitásban: elől jár a felvidék és Erdély.

És az a táblai kerület, mely a criminalitás elterjedésének legkisebb mérvét mutatta fel: a nagyváradi igen csekély mértékben vesz részt kivándorlásban. A győri terület nagyobb arányát az 1900. évnek veszprémmegyei epidemikus kivándorlása okozza, e nélkül a kivándorlók száma az ezeret sem éri el.

Szoros kapcsolatban áll a criminalitás helyi viszonyaival annak nemzetiségek szerinti megosztása. Ez felette nehéz és kényes kérdés. Megoldása a rendelkezésünkre álló adatok szerint nem is lehetséges. Szükséges ehhez kiválólag a népességi statisztikának nemzetiségek szerinti igen pontos feldolgozása, a mit ma még nélkülözünk, továbbá törvényszéki és nem táblai statisztika. A kutatás csak egyes részletezett vidékek szerinti adatokkal lehetséges. Abból a rendelkezésünkre álló adatokból, hogy a szabadultak közül hány volt magyar, német,

oláh stb., csak nemzetiségi elfogultság vonhat le következtetéseket. A magyar faj egész más jelleget mutat az alföldön s a felvidéken, s a dunántuli német teljesen elüt az erdélyi szász, tót s a szepesi némettől.

Helyes példát mutat erre nézve egy újonnan megjelent mű: Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon* című könyve, a mely nyelvvidékek szerint mutatja ki az elítélt egyének számát. Adatai azonban 1895-ből valók s így nem megfelelők, különösen a régi adatgyűjtés már jelzett hiányai folytán. Módszere azonban feltétlenül követésre méltó az új adatok alapján.

III.

A férfi és női nemnek a bűncselekményekben való részesedési aránya a társadalmi bölcselkedők előtt mindenkoron a legérdekesebb és legvitatottabb kérdések egyike volt. Allandó és köztudomású igazság, hogy a nő szerepe a criminalitásban mindig és mindenütt sokkal kisebb, mint a férfié. »Jelleme«, mondja Fouillé, »mely kellemesebb, félnékebb, érzelmesebb, kevésbé hajlik a cselekvésre, különösen aggressiv cselekedetekre, inkább belső életébe mélyedett s végre sokkal vallásosabb, hogy is ne lenne kevésbé termékeny a bűntettek s vétéségek a külső cselekvés s a belső energia e tévedései számára?«

Hazánkban az 1900. év folyamán elítélteknek a férfiak 84⁰/₀-át, a nők 16⁰/₀-át teszik; az 1901. évben elítéltek közül 78⁰/₀-a férfi, 22⁰/₀-a nő. A járásbiróság hatáskörébe tartozó delictumoknak azonban 1900-ban és 1901-ben 25⁰/₀-át, a törvényszékieknél 1900-ban csak 15⁰/₀-át, 1901-ben 22⁰/₀-át követte el nő. A criminalitásban tehát úgy a mennyiség, mint a minőség szempontjából kisebb a része.

A mi az egyes delictumokban való részvételét illeti, a járásbirósági vétségek közül a rágalmazás és becsületsértés delictumában van a legnagyobb része: ezek 57⁰/₀-át férfi, 43⁰/₀-át nő követte el. Az arány tehát majd kétszer akkora, mint az összes járásbirósági delictumokban való szerepének az aránya. De már sokkal kisebb az arány a testi épség ellen elkövetett delictumokban. A nő nyelvvel, a férfi kezével bántalmazza ellenfelét. E részben azonban feltűnő a törvényszéki statisztikában a nő jelentékeny szerepe az élet elleni delictumok elkövetésében. Ezek azon delictumok, melyben a nőt anyasága hajtja a bűnbe. Az anyaság magasztos fogalma egyesül a bűn aljasságával. A gyermekölés, kitétel és magzatelhajtás a bűnök szándékos nemei, míg culposus neme a gondatlanságból elkövetett emberölés, a melyben a női nem óriási arányban szerepel, nyilván azon szerencsétlen anyák személyében, kik gyermekeiket a kellő gondosság vagy felügyelet hiánya miatt veszítik el.

De ezen bűncselekmények egyes nemei között is, a melyekben ember embertársa ellen áll, az a jelenség nyilvánul, hogy a nő sokkal nagyobb mérvben szerepel ott, a hol a bűnös szándék az embertársa életének kioltására irányul. Tízennyolcz nővel szemben, ki ölési szándékkal tört ellenére, csak öt van olyan, a ki csak sebesíteni akart, de halált okozott. Az egyéb testi sértések pedig alig tesznek számot a férfiaké mellett. És míg a férfiaknál a gyilkosság fele annyi, mint a felindulásban elkövetett emberölés, addig a nőknél megfordítva.

Mint érdekes lélektani momentumot jegyezhetjük fel ezt. A nő nem emel rögtön kezét ellenére, nyilván, mert érzi, hogy csak veszthetne az egyenetlen küzdelemben, de érzékenyebb kedélye aránylag sokkal könnyebben határozza el magát a véres bosszúra, mint a férfi. A férfiakat akárhányszor apró haszontalanságok tüzelik, hogy kezét emeljék elleneikre, míg a nőt csak nagyobb ok bírja reá s a nagyobb ok nagyobb eredményt is kíván. A testi sértések túlnyomó részét a férfinép összetűzései a mulatság, a munka s a napi küzdelem változatos utjain, az emberölések s gyilkosságok megannyi tragédia, melyekben az érzelmi momentumok bosszú, irigység, féltékenység visznek nagy szerepet s így kerül ezek bűnébe inkább a női lélek.

A vagyon elleni bűncselekmények statisztikája a nemek aránya szerint a következő:

Bűncselekmény	1900-ban				1901-ben			
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
			%	%			%	%
Lopás vétsége (kir. járásbiróságoknál)	7.972	2.194	78.5	21.5	9.647	2.573	79.0	21.0
Lopás büntette a 334. és 335. §-ok szerint	832	206	80.2	19.8	202	248	82.9	17.1
Lopás büntette hamis vagy lopott kulcs- csal 336. §. 3., 4. p.	1.667	187	89.0	11.0	2.494	262	90.5	9.5
Lopás büntette, szolgálati vagy házkö- zösségi 336. §. 7., 8. p.	294	142	67.0	33.0	469	269	63.5	36.5
Visszaeséses lopás 338. §.	395	134	74.8	25.2	660	216	76.5	23.5
Egyéb esetek	151	26	86.0	14.0	116	14	89.2	10.8
Rablás	69	8	89.7	10.3	77	3	96.3	3.7
Zsarolás	163	24	87.2	12.8	252	18	93.1	6.9
Sikkasztás és zártörés vétsége (jbságok)	2.108	450	82.5	17.5	2.394	461	83.8	16.2
Sikkasztás, zártörés, hűtlen kezelés (tör- vényesékek)	344	50	87.1	12.9	400	48	91.1	8.9
Jogtalan elsajátítás (járásbiróságok)	1.408	396	78.0	22.0	1.631	442	78.7	21.3
Jogtalan elsajátítás (törvényesékek)	52	10	86.0	14.0	67	22	75.3	24.7
Orgazdaság vétsége (járásbiróságok)	586	205	74.2	25.8	537	210	71.9	28.1
Orgazdaság és bűnpártolás (tvszékek)	443	252	63.9	36.1	531	314	62.9	37.1
Csalás vétsége (járásbiróságok)	153	42	71.0	29.0	173	61	74.0	26.0
Csalás (törvényesékek)	73	14	84.0	16.0	126	29	81.3	18.7
Csalárd és vétkes bukás	192	20	90.6	9.4	254	18	93.4	6.6
Tulajdon elleni kihágás	686	266	62.1	37.9	902	314	74.1	25.9

E két év folyamából merített adatok is számtalan oldalról világítják meg a női criminalitást.

Állandó jelenség, hogy a nő a kisebb delictumok elkövetésében nagyobb részt vesz, mint a nagyobbakban. Ez alól kivételt mindenképp az orgazdaság bűncselekménye képez, a mely egyúttal az a delictum, melyben a nők aránya a legnagyobb. Hiszékenység, a használati tárgyak olcsón való megszerzésének a vágya e delictum alapja, mely a női characterhez — még a helyesen gazdálkodó egyénnél is

— közelebb áll. Mellette áll a szolgálati és házközösségi lopás, melynek büntette egy harmadrészben a nők terhére esik: már annál fogva is, mert több nő él másnak az alárendeltségében, mint férfi s az alárendeltség szerencsétlen társadalmi alakzata szüli e delictumokat, jebbára a városokban, terjeszti onnét a romlást a falvakba. Nagy az aránya a nőknek a visszaeséses lopásoknál: $\frac{1}{4}$ rész, jelensége ez a gyengébb nem gyengébb akaraterjének, csekélyebb ellenállási képességének. Az orgazdaság s a lopás e két nemében felülmulják a nők nagyobb delictumai a kisebbeket: ezek a női nem különösen karakteristikus bűnei.

Legkisebb a nők aránya azokban a delictumokban, melyekben a lopás alapalkatelemét képező elvételhez az erőszak is járul, jelesül a rablás, zsarolás, zártörés, betöréses lopás. Ezek az erősebb nem számára vannak fentartva, azok ennek a karakteristikus bűnei.

Fentebb a nők részvételét a bűncselekményekben a járásbíróságokra vonatkozólag 25°/o-ban, a törvényszékekre pedig 15°/o-ban, illetve 22°/o-ban állapítottuk meg. Kevés eltéréssel tény az, hogy ott a kisebb, itt a nagyobb bűncselekmények érik el büntetésüket.

Ezt az átlagot a most közölt táblázat szerint a női nem egyes delictumoknál meghaladja, másutt alul marad azon.

Jelesül meghaladja először a már említett három delictum: az orgazdaság, a szolgálati lopás és orgazdaság, a mi fentebbi következtetésünkkel egybehangzóan bizonyítja azt, hogy e három delictum a női nem túlnyomó bűne. Ezekon kívül még csak a csalás az, a melyben a női nem néhány százalékkal az átlagot meghaladja. Ellenben a férfiak e delictumokat kivéve, a többi vagyon elleni bűncselekményekben nagyobb számmal vesznek részt, mint általában a bűncselekményekben. Mert míg az elítélt férfiak százaléka 1900-ban a törvényszékek előtt csupán 85°/o volt, addig betöréses és hamis kulccsal való lopásért 89°/o, rablásért 89·7°/o, zsarolásért 87·2°/o, sikkasztásért, zártörésért 87·1°/o, jogtalan elsajátításért 86°/o, az elítélteknek férfi.

A vagyon elleni bűncselekmények miatt elítélt férfiak száma tehát meghaladja azt az említett átlagot, a melyben a férfiak az összes delictumokban részt vesznek, míg a nők ez átlagot kevés kivétellel el nem érik. A miből az következik, hogy a nő bűne inkább oszlik meg egyéb delictumok között, míg a férfié sokkal inkább nyomul a vagyon elleni bűncselekmények felé. A nyomor a férfit rendszeren ezekbe sodorja, míg a nő bűnös úton másfelé keresi nyomorának legalább látszólagos enyhítését, de erre a térre a büntető törvény nem hatol be.

A női criminalitás jellemzésére nézve még egynéhány adatot érdemesnek tartunk feljegyezni.

A csalárd és vétkes bukásban, az uzsorában is vannak női résztvevők s az okirathamisítók is felülmulják a női nem delinquens átlagát 3—4°/o-kal. A hamisan bukottak egy tizede a nőkre esik. Felmerül a kérdés: a járatlanság vagy a turpisság-e ennek a szülője? Az uzsora miatt elítéltek egy harmada szintén a nőkre esik: 66 férfi uzsorás mellett 35 nő áll! Nincs rendelkezésünkre adat, hogy mily részt vesz a női nem a kereskedelmi és hiteléletben, de sajátságos, hogy ennek elfajulásában igen tekintélyes része van, mert az, hogy a tisztességes üzletemberek egy tizede, vagy pláne egy harmada nő legyen, alig hihető.

IV.

További szempontok, a melyek szerint a bűnösség statisztikájából tanúságot meritenünk kell: a kor, a családi állapot, a foglalkozás, műveltségi és vagyoni állapot, előélet s a vallás. A nemzetiségekről már a criminalitásnak a vidékenként való tárgyalásánál megemlékeztünk.

Az ez irányban való vizsgálódásokra már nem az elítéltek száma, hanem az összes letartóztatási intézetekből szabadultak adatai állanak rendelkezésünkre. S bár így az előző évek delinquensei is befolyással bírnak ez adatokra, de tekintve, hogy az év végén mutatózó létszám alig tér el az előző év végének létszámától, ez az eltérés igen csekély.

A büntettek életkora a bűncselekmények főbb csoportjai szerint a következők:

		12—16 évig	20 évig	30 évig	50 évig	50 éven tul
1. Személy elleni bűncselekmény . . .	1900	1·96	11·50	36·23	40·63	9·69
	1901	1·53	—	—	—	—
2. Vagyon elleni bűncselekmény . . .	1900	8·09	16·79	29·73	35·34	10·05
	1901	6·52	17·78	31·67	33·95	10·08
3. Egyéb bűncselekmény	1900	1·94	8·42	31·48	43·54	14·62
	1901	1·16	8·16	34·77	42·02	13·89
4. Kihágás	1900	1·12	10·11	40·45	35·95	12·30
	1901	1·79	21·43	37·50	32·14	7·14
Összesen . . .	1900	4·44	13·46	33·33	38·65	10·12
	1901	3·48	13·75	34·81	37·44	10·52

A legbűnösebb kor e szerint a 30—50 év, az emberi élet dele — a tettek ideje, mely a polgári kötelességeit teljesítő embernél a cselekvés és emelkedés kora. De közel egy ötödét teszik ki a delinquenteknek az ifjúkori büntettek, míg az 50 éves csupán egy tizedét. Nem messze még a bölcsőtől rosszabb az ember, mint közelebb a sirhoz. Gyorsan fejlődik benne a bűnös gondolat és tett, de gyorsan is apad ki.

A korra vonatkozó adatokkal szoros kapcsolatban áll a családi állapot kérdése. Az 1900. évben szabadultak között volt:

Bűncselekmények csoportja		Nőtlen vagy hajadon	Házás	Özvegy és elvált	Gyermek- kel bíró	Gyer- mektelen
Személy elleni	1900	32·63	62·86	4·31	78·17	21·83
	1901	34·19	60·99	4·68	79·05	20·05
Vagyon elleni	1900	48·63	45·84	5·53	79·39	20·61
	1901	50·46	44·06	5·44	80·39	19·61
Egyéb bűncselekmények . . .	1900	31·28	63·45	5·25	81·91	18·09
	1901	33·69	62·05	4·04	79·32	20·68
Kihágások	1900	51·69	41·57	6·74	83·72	16·28
	1901	55·36	41·67	3·57	80·00	20·00
Összesen . . .	1900	39·05	55·90	4·82	78·83	21·17
	1901	40·58	54·32	4·95	79·95	20·49

Szomorú jelenség, hogy az összes átlagban a házas és a gyermekkel bíró egyének szerepelnek a legnagyobb számban. Bűneik a maguk gyalázatán kívül egész családra hoznak szégyent s elítélte-tésük, szabadságvesztésük egész családot fosztanak meg a kenyértől. Oka ennek a kiválólag az a köztudomású tény, hogy az alacsonyabb néposztálynak majdnem kizárólag minden tagja megházasodik és igen korán házasodik. S abban a korban, mely mint fentebb láttuk, a legtöbb delinquens egyénről tesz tanúságot: majdnem minden egyes nős avagy férjezett. Sajátságos azonban az, hogy míg a nőtlen és hajadon egyének a vagyoni elleni bűncselekmények elkövetői között szerepelnek a legnagyobb arányban, addig a nős, illetve férjes egyé-nek a személy elleni és egyéb delictumokban. A vagyoni elleni delictumok egyedüli oka a nyomor vagy a haszonszerzés vágya, míg a személy elleni s egyéb delictumok alapjául mindenféle bonyolódott személyi viszonyok, a melyek közé a házas, családos ember számo-sabb vonatkozásai folytán is inkább kerül. A rokonsággal, a falu-beliekkel, a községgel való viszonya sokkal bonyolultabb, nagyobb súlylyal bír és erre kényesebb, mint a jég hátán is megélő fiatal ember. A nép szemében továbbá a lopás s a vagyoni elleni egyéb delictumok tudvalevőleg az egyedüliek, a melyek diffamáló jelleggel bírnak. Verekedni, egymást becsmérelni nem szégyen, de lopni, sikkasz-tani az utolsó paraszt szemében is meggyalázó. Ebből folyik, hogy a családos ember vagyoni elleni delictumra rendszerint csak a legnagyobb nyomor kényszere alatt veti magát, míg ellenkezőleg, személyes érzel-mek megtorlására vagy személyes jogai vagy jogoknak képzelt viszony-latok kieroszakolására épp nős, családos volta sokkal jobban ösztökéli.

A bünyügyi statisztikának a foglalkozások szerinti adatai meggleh-tősen tökéletesek s teljes képet nyújtanak. Fontos, tán egyik legfonto-sabb része ez a studiumának, leghivebben mutatja meg azt, hogy mely néposztályok a bűnös osztályok, a criminalclasses, mert a modern élet specialisáló fejlődésében a foglalkozás s életpálya a legfőbb attributum, mely az egyéneket egymástól megkülönbözteti s őket osztályokra osztja.

Az 1900. év adatait kimerítő pontosság jellemzi, különösen miután a társadalmi tekintetben annyira fontos szempontok, a keresők, alkalmazottak és eltartottak külön érvényesülnek. Ezek a következők

A)

Bűncselekmények	Értelmiség			Östermelés				Ipar, bányászat és kohászat				Kereskedelem, köslekedés és hitel				Különféle ágheli napszámok		Házi család	
	kereső	eltartott	szolga	önálló	részben önálló, részben alkalmazotti	alkalmazott	napszámok és cseléd	eltartott	önálló	alkalmazott	napszámok és cseléd	eltartott	önálló	alkalmazott	napszámok és cseléd	eltartott	kereső		eltartott
Személy elleni bűncs.	0 810	140 28	4 403	740 36	48 47	14 32	5 08	5 68	2 48	2 00	0 97	0 52	0 73	0 35	5 40	0 69	1 48		
Vagyon elleni bűncs.	0 54	0 09	0 11	2 46	2 62	0 17	42 93	8 25	5 40	10 85	4 28	1 66	1 76	1 23	0 99	0 33	8 14	0 64	4 30
Egyéb bűncselekm.-ek	2 46	0 17	0 64	5 12	3 94	0 20	44 84	7 01	6 40	8 54	2 61	1 11	2 24	1 67	1 28	0 34	7 22	0 32	1 03
Kihágások	—	—	—	3 37	1 12	—	23 60	6 74	3 37	23 60	7 87	1 12	1 12	3 37	—	—	11 24	—	2 25
Összesen	0 79	0 12	0 23	3 69	7 29	0 27	46 13	11 44	5 28	7 97	3 22	1 31	1 36	0 88	0 87	0 34	6 63	0 65	2 95

B)

Bűncselekmények	Értelmiség	Östermelés	Ipar, bányászat és kohászat	Kereskedelem, közlekedés és hitel
Személy elleni bűncselekmények	57·68	59·23	44·72	40·08
Vagyon elleni bűncselekmények	27·87	36·31	49·13	50·49
Egyéb bűncselekmények . . .	16·47	3·39	5·91	9·27
Kihágások	—	0·07	0·24	0·16

Az A) alatti tábla az egyes foglalkozási osztályok s társadalmi csoportjaik egymáshoz való arányát, a B) alatti tábla az egyes foglalkozási csoportok részvételét a bűncselekmények egyes nemeiben mutatják. Megjegyezzük, hogy az ismeretlen és egyéb körül nem irható foglalkozások százalékait — 2—3% — mellőztük.

A foglalkozási ágakat a maguk összeségében tekintve: első helyen áll az östermelés, melynek csoportja delinquensek 64·82%-át öleli fel; erre következik az ipar 18·28%, a kereskedelem, közlekedés és kivitel 3·45%-al, majd legvégül az értelmi kereset 1·14%-kal. Helyesen e számokat akkor mérlegelhetjük, ha tekintetbe vesszük, hogy az egész ország népessége az egyes foglalkozási csoportok között miként oszlik meg. Erre vonatkozólag az 1900. évi statisztikánk nem közöl adatokat, tehát annak a feltevésével, hogy a lefolyt tíz év alatt a foglalkozások aránya nem változott, csak az 1890. évi népszámlálás adatait vehetjük alapul. E szerint;

az értelmiség	2·53%
az értelmiségnél alkalmazott szolgák	0·64%
östermelés	59·24%
ipar és bányászat	13·82%
kereskedelem, hitel és közlekedés	4·03%
napszámosok	15·90%

A napszámosok e statisztikában külön vannak kimutatva, míg az A) és B) alatti táblákban egybefoglalva. Következtetésünk helyes tehát úgy lesz, ha a fentemlitett számokból levonjuk a napszámosok százalékait. Így az östermelésre eső 64·82%-ból 46·13% esik a napszámosokra, marad 18·69, ugyanígy az iparnál 15·06%, a kereskedelem és hitelnél 2·58% az ezen foglalkozások professzionatus úzóire, míg az összes napszámosokra 57·50%, házi cselédekre 2·59% esik.

Figyelembe véve már most azt, hogy östermeléssel — földművelés, erdészlet, halászat — hazánk lakosságának túlnyomó része, 59·74%-a foglalkozik, tehát kilencz milliónál több lélek, úgy egész határozottan áll előttünk az a tény, hogy e társadalmi csoport vesz legkisebb részt a bűncselekmények elkövetésében. Igaz dicsérete ez parasztságunknak, mert a valódi paraszt, a ki még nem sülyedt le a proletariatus föld nélküli osztályába, teszi e néposztálynak számszerűleg legnagyobb részét. Az önállóan, vagy állandó alkalmazásban lévő östermelők csak 7·25%-át teszik a delinquenseknek. Ellenben az östermelést folytató napszámosok közel felét: 46·13%-át. Ez a nép hazánk legelhagyatottabb, legműveletlenebb osztálya, ez a valódi criminalis néposztály s a socialis kérdés bűnügyi problémái erre a térre vonatkoznak leginkább, evvel kell különösen foglalkozniok. Az östermelés számüzöttjei sülyednek

a modern gazdasági fejlődés forgatagában leginkább a proletariatus bűnnel terhelt talajába. Ehhez járul, mint jelentős társadalmi kérdés, az a jelenség, hogy az eltartottak épp az őstermelés terén szerepelnek legnagyobb számmal a criminalstatisztikában. Az eltartottak: az aggok, a nők s a gyermekek. Az aggok s a nők azonban nyilván az őstermelés csoportjában szerepelnek legkisebb számban az eltartottak között, azok keresnek, a míg csak bírnak s nagyobb a munkakörük és alkalmazhatóságuk, mint az iparban s különösen a kereskedelemben. Így az őstermelés eltartottjai kiválólólag a gyermekek.

Nem így az ipar terén. A criminalitás 15,06% arányát nem az ipar napszámosai, hanem az állandó alkalmazottjai, a munkások teszik. Ezek 7,97%-kal, míg a napszámosok és cselédek csupán 3,22%-kal szerepelnek a bűnügyi statisztikában. Ez a nép pedig nincs annyira magára hagyatva a züllés utjában, mint a mezőgazdasági munkás. A mezőgazdasági munkás napszámos, az ipari ellenben alkalmazott. Csak az újabb törvényhozás kezdi amannak a helyzetét szabályozni, míg ennek az állása már évtized óta szabályoztatott. Az ipari munkás városban él, közelebb az értelmiséghez, közelebb a műveltség forrásaihoz, criminalitása tehát annál elvetemültebb, annál veszélyesebb. A mezőgazdasági napszámos a puszták és erdők vad fia, ki még írni, olvasni is alig tud. E két »criminal classes« között tehát igen s igen nagy a társadalmi különbség.

Az őstermelés köréből a napszámos, az iparból az alkalmazott emelkedett túlsúlyra a criminalitásban. A kereskedelem és hitelnél ellenben arra jutunk, hogy az önállóan gazdálkodó egyén viszi a legnagyobb szerepet a delictumok elkövetésében. Már az ipari foglalkozások terén felülmulta az önálló egyén a napszámot, a minek azonban oka az, hogy e téren a napszámos kevesebb s hogy a »különbé napszámosok« czíme alatt felvett 6,63% java ebbe a kategoriába: az iparba tartozik, de a kereskedelem terén az önálló kereső közel kétszerakkora százalékot képvisel a criminalitásban, mint alkalmazottjaik. Sajnos közigazgatási tapasztalat hazánkban, hogy nagy vállalatunk alig szaporodnak, ellenben kereskedőink s iparosaink valóságos beteges ambitioval törekednek az önállósulás felé. Rengeteg a száma s valósággal megrendítette a hitelt a csalárd s a vétkes bukások száma s a proletár kereskedő napról-napra szaporodik. A 4,03%-ot képviselő kereskedelem és hitel terén 2,58% a criminalitás aránya az egyéb foglalkozáshoz képest. S ehhez figyelembe kell vennünk azt, hogy a kereskedelmi és hitelétet notorius bűncselekménye: a csalás nem hivatalból, hanem csupán magán indítványra üldöztetik, s ha valamely néposztálynak, úgy a kereskedőnek van különös hajlandósága az alkúra, a kár megtérítése ellenében a büntetőjogi üldözés elengedésére, úgy nem pusztán sejtelem, hogy a valóban elkövetett és ki is derített bűnök száma a büntetettekét jóval felülmulja. Ez magától értetődőleg az őstermelés terén nem lehetséges: a falopások s vadorzások apróbb nemei is ismétlés esetén egész sereg fegyenczet teremtenek a statisztika adatai számára.

Mások és mások továbbá az egyes társadalmi csoportok vétkei. A B. alatt egybeállított tabella szerint az őstermeléssel foglalkozók eliteltjeinek közel 60%-a személy elleni, míg csak 36,31%-a követett el vagyon elleni delictumot, addig az ipar és kereskedelem terén a delinquensek fele az anyagi javak ellen tört s bár alig valamivel, de

a kereskedelem bűnös egyénei kevesebb személy elleni s több vagyon elleni delictumot követtek el, mint az ipar megtévedettjei.

Az okok tán nem messzefekvők. A földmivelő künn él a szabad természet nevetlen öln, durvább s vadabb elfajulásaiban; az iparos és kereskedő a városban, melynek nyomott levegőjében minden összetűzés zaja kettős visszhangot ver, de folyton vagyontárgyak forognak a kezén, s inkább kerül a kezébe idegen ember dolga, mint a földmivelőébe. S tagadhatatlan, hogy a mezei népben nagyobb a vagyon tisztelete, mint a személyé, a városiban ellenben nagyobb az egyén, a polgár tisztelete, mint a vagyoné.

A gazdasági élet fejlődése során az emberiség első termelő munkássága az őstermelés: a természet felhasználása a termelés céljaira. A természet s a munka szüli az ipart, majd a tőke forgalomba hozatala a kereskedelmet. E három korszak vagyoni jellege neveli, alakítja gondolkodásmódját: erényeit s bűneit.

(Befejezése következik.)

Kármán Elemér.

(Szombathely.)

Közlemények és ismertetések.

A koronaszövetkezetek megadózlatása.

Hazánk gazdasági életében a szövetkezeti mozgalom mind jobban terjed és egyre nagyobb fontosságot nyer. A szövetkezetek közül a legújabb idők alkotásaihoz tartoznak a koronaszövetkezetek, a melyek rendkívül egészséges alapon fejlődnek és melyek jelentőségét mind- eddig kellően nem méltatták.

A *koronaszövetkezetek* oly szövetkezetek, melyek tagjai 4, 5, vagy 6 évi csoportokba beosztva, hetenként egy-egy koronát fizetnek be részjegyenként az évtársulat lejártáig, hogy azután befizetett tőkéjüket kamatostúl visszakaphassák, vagy, ha kölcsönt vesznek igénybe, azt a heti befizetésekkel az évtársulat tartama alatt törleszthessék. Ez az eljárás előnyös úgy a betevő tagra, mint a hitelélvezőre. Az első tudja, hogy befizetett tőkéjét, kamataival együtt az évtársulat lejárása után visszakapja a nélkül, hogy azt felmondani kellene; tehát úgyszólván automaticæ kiválhatik, a mi más szövetkezeteknél csak felmondás útján, s gyakran csak egy-két év múlva lehetséges, részvénytársaságoknál pedig egyáltalán ki van zárva. A hitelélvező meg, ha fizetéseit pontosan teljesíti, biztosítva van, hogy hitele az évtársulat lejártáig nem mondható fel; a kölcsönvett összeget tehát vállalatába nyugodtan befektetheti.

De a koronaszövetkezet, értelmes és tisztességes vezetés mellett, hitelezőinek is nagyobb biztonságot nyújt mint más szövetkezet, vagy mint megfelelő tőkével bíró részvénytársaság, mert azonkívül, hogy a kölcsönt két censurált kezesnek kezessége mellett adja, az adósnak hitelképességét a heti befizetések elvénél fogva állandóan nyilván tarthatja. A heti befizetések be nem tartásánál, tehát már az első negyedév után, úgy az adóst, mint a kezeseket is, esetleg a kölcsönnek visszafizetésére szoríthatja. A kamatláb, melyet a tagok a kölcsönök után fizetnek, magasabb ugyan mint az a nagy pénzüintézeteknél normalis pénzüviszonyok mellett szokásos; az ily kis hitelkeresők azonban nagy pénzüintézeteknél hitelt úgysem nyernek, egyébként pedig minthogy az egész jövedelem a tagok közt osztatik fel, e részesedés folytán, a nagyobb kamat nekik részben megtérül.

Törvényhozásunk fölismerve a kis tőke társulásának nagy gazdasági fontosságát, s tudva, hogy a kis tőke nehezen nyerhető meg a társulásra, a szövetkezetek számára bizonyos korlátozó föltételek mellett, adómentességet állapított meg. Az 1875:XXIV. t.-cz. 4. §. 10. pontja így szól: »az adókötelezettség alól kivételnek stb. oly előlegezési és önszegély egyletek, melyek üzleti tőkéjüket csak tagjaiktól havonként négy, hetenként pedig egy forintot meg nem haladó részletekben szedett törzsbetétekből gyűjtik és a melyeknél egy törzsbetét 50

forintnál nem nagyobb, ha kölcsönöket csak tagjaiknak adnak és üzletüket az egyesület tagjainak adott előlegezésen vagy kölcsönön túl, más nyereségre vagy kereseti ágra nem terjesztetik ki, az egyesületi tagoknak kifizetett kamatösszegek a törzsbetétek 6°/o-ának erejéig.« Az 1880 : LX. t.-cz. 1. §. ezt ekként módosítja: »oly ápoló vagy éllemezési, előlegezési és általában önségélyző egyesületeknél, melyek alapszabályaik értelmében, üzleti tőkéjüket csak tagjaiktól havonként négy, hetenként pedig egy forintot meg nem haladó részletekben szedett törzsbetétekből gyűjtik és melyek üzletüket a tagjaiknak nyújtott ápoláson, segélyen, előlegezésen vagy kölcsönön túl más nyereségre vagy kereseti ágra nem terjesztik ki az egyesületi tagoknak kifizetett kamatösszegek a törzsbetétek 6°/o-ának erejéig.«

E törvényes rendelkezések egy ideig tényleg alkalmazást nyertek és az ily értelemben működő koronaszövetkezetek az adómentességet tényleg élvezték, az adófelügyelőség azonban újabban a koronaszövetkezeteket mérlegeik bemutatására kötelezte és megállapította hogy a koronaszövetkezetek eltértek a törvény rendelkezéseitől; egyes tagoktól nagyobb befizetéseket fogadtak el, mint a hogy azt a törvény megengedi és bár a tagok ezen befizetéseket önként teljesítették, az adófelügyelőség a koronaszövetkezetek eljárását a törvénybe ütközőnek találta és a megadóztatást három évre visszamenőleg kimondta. A szövetkezetek hivatkoztak ugyan törvényes jogukra, persze eredmény nélkül, az adókievetésre következkezt az intés, a végrehajtás és a vége mégis csak fizetés volt. A koronaszövetkezetek ezek után a közigazgatási bírósághoz fordultak, a melytől sérelmük orvoslását remélték. Ez azonban szintén az adófizetési kötelezettséget, bár más indokok alapján megállapította. Az indokok a következők voltak: Az 1875 : XXIV. t.-cz. 4. §-a és az ezt módosító 1880 : LX. t.-cz. 1. §-a szerint csak »oly ápoló stb. egyesületeknél...« (l. a fentebbi idézetet). A törvény ezen megszorító intézkedései mellett vitássá vált, hogy megilleti-e az adókedvezmény a szóbanforgó egyesületeket a) abban az esetben, ha a havi négy illetőleg heti egy forintot meg nem haladó befizetések útján gyűjtendő üzletrészek egészen vagy részben a havi négy illetőleg heti egy forintot meghaladó részletekben előre fizettetnek be, valamint b) abban az esetben, ha az üzleti részekből begyűlő üzleti tőkén kívül más tőkét is felhasználnak az egyesületek?

Az a) esetre vonatkozó indokokat, a melyek alapján a közigazgatási bíróság, az adófelügyelőség határozatát megváltoztatja, itt nem idézzük, azokkal tovább nem foglalkozunk, bennünket úgy is csak a b) eset érdekel, a melyre nézve az említett bíróság indokai a következők:

»Az egyesületek által felhasználható idegen tőkék tekintetében a törvény kifejezett intézkedést nem foglal magában, de az 1880 : LX. törvényezikk azon intézkedéséből, hogy üzleti tőkéjüket csak tagjaiktól havonként négy, hetenként pedig egy forintot meg nem haladó részletekben szedett törzsbetétekből gyűjtsék, következik, hogy idegen üzleti tőkét nem használhatnak. Az üzleti tőke forgalma törvényeinkben meghatározva nincsen, kereskedelmi értelemben véve azonban ha valamely üzletnek rendelkezésére álló, az üzletben felhasználható, az üzlet által igénybe vehető tőkék összege értetik alatta. Ennek daczára sem lehet azonban a most idézett törvény korlátozó rendelkezésének azt a szigorú értelmezést adni, hogy a tagok törzsbetétein kívül minden más tőkének felhasználása a kedvezmény elvesztésével

járna. A törvény ily szigorú értelmezése ellenkeznek éppen azzal a czéllal, melyet előmozdítani kíván: a kisebb tőkék összegyűjtésével és gyümölcsöztetésével, az egyleti tagok segélyezésével, de ellenkeznek magával az ily egyesüléseknek és szövetezéseknek azzal a legfőbb rendeltetésével, hogy az egyesülés, szövetezés emelje a hitelképességet s tegye lehetővé a segélyezést. A kérdésnek ily kiszakított, minden szerves összefüggés nélküli megítélése oda vezetne, hogy idegen tőkének kellene tekinteni azoknak a segélyösszegeknek felhasználását is, a melyeket sok esetben a hatóságok, sőt maga a törvényhozás nyújt ily egyesületeknek, czéljai sikeresebb megvalósítására. Az 1880: LX. t.-cz. korlátozó intézkedését egybevetve az egyesülések czéljával és más törvény-intézkedésekkel, arra a következésre kell jutni, hogy azok a tőkék, melyek akként folynak be, hogy az egylet vagy szövetezet rendeltetésének megfelelőleg *a saját tagjai által beszolgáltatott árúkat adja tovább*, vagy pedig azokra vesz fel előleget, az adómentesség elestét maguk után vonó idegen tőkéknek nem tekinthetők, mert tulajdonkép ez a tőkeszerzés, a részleges, az előleges értékesítésnek egy módozatát képezi. Hasonlóképen nem tekinthetők idegen tőkéknek azok a pénzek, a melyeket az egyletek vagy szövetezetek oly nagyobb szövetezetek vagy intézetek útján szereznek be, a melyeknek ők maguk tagjai, illetőleg a melyekkel alapszabályszerűleg szerves összeköttetésben és érdekközösségben állanak, történjék a pénzbeszerzés akár a tagok által kiállított s az intézet tulajdonává vált váltók leszámítolása, akár pedig kölcsön útján, mert eltekintve attól, hogy a váltók továbbadása lényegileg nem egyéb, mint az egyesület, szövetezet vagyonának részleges értékesítése az ily nagyobb szövetezetektől, központoktól szerzett pénz nem tekinthető idegen pénznek, ha az egylet vagy szövetezet mint jogi személy s azok érdekközösségben álló tagjai veszi azokat igénybe. Ezen határon túlmenni s a törvény többször idézett korlátozó intézkedéseivel szemben a pénzbeszerzést az egyesületekkel szerves összeköttetésben és érdekközösségben nem álló más intézetekre is kiterjeszteni nem lehetett, mert az oly intézetektől igénybevett tőkék, melyeket nem mint a szervezetnek tagja vesz igénybe, miután azokkal érdekközösségben nincsen, az egyletre, szövetezetre nézve kétségtelenül idegen tőkének tekintendők. A szervezetszerű összeköttetés és az érdekazonosság fogalmából folyik, hogy ezt az összeköttetést a hazai intézetek körére kellett szorítani. Mert a külföldi részvénytársulatok és szövetezetek működésüket az 1875: XXXVII. t.-cz. 210. és következő §§-ai szerint az országra csak úgy terjeszthetik ki, ha az idézett szakaszokban előirt feltételeknek megfelelnek s a viszonyosság esete is igazolva van. Az általános eljárás módozatainak döntvényi megállapításánál tehát csakis a hazai intézetekkel fennálló szerves összeköttetésre és érdekközösségre lehet szoritkozni s a külföldi intézetekkel való összeköttetés mindig külön igazolást igénylő feltételeinek fenforgását a külön elbírálásnak kellett fentartani.

Igy az 1902. június 9-én hozott döntvény. Vizsgáljuk már most, hogy megállja-e a kritikát *sina ira et studio*?

Előbb azonban fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy miért biztosított a törvényhozás adómentességet egyleteknek és szövetezeteknek az esetre, ha tőkéjüket csak tagjaiktól gyűjtik és kölcsönöket csak tagoknak adnak? Kétségkívül csupán azért, a mit a döntvény

is felemlit, hogy szövetkezetek létesülhessenek, hogy így a tartózkodó kis tőke a társulásra megnyeressék, de végre és nem mint utolsó szempontból azért is, hogy a kis tőkét képviselő tényezők kereseti viszonyaikban könnyen hozzáférhető hitel útján támogatást nyerjenek és így adófizető képességük fokozatosan gyarapodjék. A törvényhozás bölcs szándéka feláldozta tehát a pillanatnyi pénzügyi eredményt, a későbbi gyümölcsöző kilátásokért. Hitelt közvetítő szövetkezeteknél ez azonban eredménynyel csak akkor érhető el, ha az a segély, a melyre a tag belépésénél számít, mindjárt rendelkezésére is áll. Ha azonban a szövetkezet hitelt egyáltalában nem, vagy csak korlátozott mértékben vehet igénybe, lehetetlen, hogy e segélyt megadja, minthogy a hetenként teljesítendő befizetésekből az első félévben egyáltalában nem, de még az első évben is alig gyűl össze annyi tőke, hogy a legmérsékeltabb hiteligenyek kielégíthetők legyenek. Világítsuk ezt meg egy példával.

Tegyük fel, hogy 50 tagból, négy évi csoportokra osztott szövetkezet alakul a célból, hogy a szövetkezet révén hitelt élvezhessen. Választanak ennél fogva igazgatókat nem maguk közül és az általuk egyenként aláírott 5-5 db. részjegyre 1000-1000 korona kölcsönt kérnek, a melyet heti befizetésekkal négy év alatt teljesen visszafizetnek. Miután 50 tagnak 1000-1000 koronás kölcsöne 50.000 koronát tesz ki, mely összeget ez 50 tag csak négy év lefolyása alatt tartozik befizetni, kérdjük, hogyan elégítse ki a szövetkezet e szerint a hiteligenyeket, ha hitelt csak az adómentesség rovására vehetne igénybe? Van-e ez esetben a hitelszövetkezeteknek céljuk, jogosultságuk, érdemes volt-e nekik adókedvezményt adni, ha a kitűzött cél el nem érhető? 50 tagnak hetenkénti 250 korona befizetéséből ugyan nem sok kölcsön adható; azért pedig senki sem lép be szövetkezetbe, hogy addig várjon a kölcsönre, míg azt saját pénzéből befizette. Nem köteles-e a szövetkezet tehát más forrásból meríteni? Tényleg nincs oly szövetkezet, a mely az első időben, míg a tőke a befizetésekből fel nem szaporodik, hitelt nem venne igénybe. Föl nem tehetjük, hogy a törvényhozás az adómentességi törvénynek alkotásánál a szövetkezetek ezen természetét nem ismerte volna, és hogy az idegen tőkének értelmezése azért mellőztetett, hogy így a szövetkezetek adó fizetésére köteleztessenek.

A közigazgatási bíróság, a mint az döntvényéből kivehető, azokat a szövetkezeteket, a melyek reescompt útján szereznek pénzt, utalással a törvénynek azon rendelkezésére, »hogy adómentességet élveznek, ha üzleti tőkéjüket csak tagjaiktól gyűjtik stb.« adófizetésre kötelezte.

Lássuk már most, hogy mi az a »csak tagjaiktól gyűjtött tőke«?

Ily tőke alatt azon, a tagok részéről teljesített fix befizetéseket értjük, a melyek a szövetkezetekre vonatkozó törvény értelmében, csakis az alapszabályokban megállapított feltételek mellett és csak bizonyos idő eltelte után vonhatók vissza, nem pedig a betevő vagy befizető akarata és kedve szerint, a melyek haszonra, jövedelemre, vagy kamatozásra, ha a szövetkezetek ügyvitele eredménytelen, jogot nem nyújtanak, sőt az esetleges veszteség terheinek viselésével is járnak. Ily tőkét a szövetkezet mástól mint tagjaitól tényleg nem vehet igénybe. Mit értsünk már most »idegen vagy nem a tagoktól gyűjtött tőke« alatt?

Erre ugyan nehéz választ adni, legfeljebb negatív választ adhat-

nánk, a mivel a kérdés megoldásához nem jutunk. Az idézett törvény tulajdonképen idegen tőkéről nem is szól, a közigazgatási bíróság azonban a sorok közt olvasván, interpretatio útján az idegen vagy nem tagoktól gyűjtött tőke fogalmát a reescompt útján használt idegen pénzekben állapította meg. Mi azonban részünkről a reescomptot idegen pénzeknek, vagy idegen tőkének nem tekinthetjük. A reescompt természeténél fogva abban áll, hogy a szövetkezet a tulajdonát képező váltókat, mondhatnók tőkéjét, ideiglenesen másra átruházza a célból, hogy a később lejáró váltók értékét előbb megkaphassa és ezért annak, a ki a váltók értékét előbb kifizeti és azok beszedését is magára vállalja, bizonyos, a kölcsönpénz értéke által szabályzott díjat fizet, a mely díjnak egy része rendszeren az elvállalt kockázat fedezetéül is szolgál.

Ezen pénzeket idegen tőkének a közigazgatási bíróság sem tekinti, hiszen döntvényében megállapítja, »hogy, ha a saját tagjaitól beszolgáltatott árukat adja tovább, vagy pedig azokra vesz fel előleget, az adómentesség elestét maguk után vonó idegen tőkének nem tekinthetők, mert tulajdonkép ez a tőkeszerzés, a részleges, az előleges értékesítésnek egy módozatát képezi«. Ezen fogalomból a váltók leszámítása, vagy továbbadásának joga sem zárható ki. A közigazgatási bíróság e jogot azonban bizonyos korlátok közé szorítja, talán a fiscalis érdekek, talán az országos központi szövetkezet szempontjából, de mindenesetre a kereskedelemben nélkülözhetetlen szabad forgalom rovására. A közigazgatási bíróság tudniillik a reescompt tekintetében azt kívánja, hogy a szövetkezet csak olyan nagy intézettől, vagy szövetkezettől vegye azt igénybe, a melylyel szerves összeköttetésben áll. Rákényszeríteni akar tehát a szövetkezetekre olyasmit, a mit mindenesetre drágábban kell megfizetni, mint a versenyre utalt szabadforgalombeli hitelt. De ez idő szerint olyan szövetkezet nem is létezik, a mely csak a fővárosban levő szövetkezetek reescompt-igényeit kielégíteni képes volna. A fővárosban ma körülbelül 130 szövetkezet van, ha átlag csak 100,000 korona szükségletet veszünk számításba, 13,000.000 összeget nyerünk. Csak nagy tőkével bíró intézetek elégithetik ki e szükségletet.

Nélkülözzük különben a közigazgatási bíróság döntvényében azt a positiv intézkedést, mely a szövetkezetek részére a szerves összeköttetést biztosítaná. Minthogy nincsen megfelelő törvény, a melynek alapján a szerves csatlakozásra hajlandó szövetkezet valamely intézetet vagy esetleg létező központi szövetkezetet arra kényszerithetné, hogy fogadja őt be szervezetébe vagy hogy lépjen vele szerves összeköttetésbe, kérdjük igazságos volna-e ezért bármelyik szövetkezetet az adómentesség kiváltságából kizárni, vagy szabad-e az olyan szövetkezetet, mely a döntvény szerint váltóit nem adhatná tovább, tétlenségre és a tagok károsítására szorítani?

Bizonyos, hogy a közigazgatási bíróság ítélkezésében interpretálhatja a törvényt; azonban az interpretatio csak oly fogalmakra terjedhet ki, a melyek a törvény szövegével, vagy szellemével kapcsolatosak. A »más intézettel való szerves összeköttetés« fogalma, melyre a közigazgatási bíróság az »idegen tőke« fogalmát építi, az 1875. és 1880-iki törvények idejében azonban egyáltalában még nem is létezett és csakis a szövetkezeti ügy későbbi fejlődése útján 14—20 évvel későbbben képződött. Éppen ezért a közigazgatási bíróságnak döntvénye

sürgősen magyarázatra, illetve megváltoztatásra szorul, hogy következményeiben meg ne akasztja egy fontos gazdasági tényezőnknek fejlődését és hogy meg ne semmisítse annak megszámlálhatatlan, hasznos, jótékony és a nép vagyonosodását előmozdító eredményeit.

Beck Dénes.

A középkori munkabérek történetéből.

Nagyszében 1880-ban, Brassó 1889-ben kezdte közzétenni számadó könyveit s időközben 1885-ben jelent meg Fejérpataky László kötete a magyarországi városok régi számadáskönyvéről. Ortvay, Kováts és Mandelló vizsgálni kezdték különösen Pozsony régi számadásait, melyeknek 1364—1434-ből való töredékeit Fejérpataky már 1885-ben közzétette; az 1434-en kezdődő összefüggő anyag tanulmányozása Mandelló Gyulát arra a meggyőződésre vezette, hogy a középkori munkabérekből az adatok seholsem maradtak meg oly teljesen, mint a pozsonyi számadókönyvekben. Egyelőre csak két időpontnak, az 1439/40-es és az 1447/48-as időszaknak béreit dolgozta fel, oly terjedelemben, hogy n 8 r. 340 lapnyi könyv lett belőle.*) Ez egymaga is mutatja, mily óriási részletekre terjeszkedett ki, mivel az akkori Pozsonynak aligha volt 4000-nél több lakosa s ebből körülbelül csak egytizedrész foglalkozott a számadásokban feltüntetett munkálatokkal.

Előlegezhetjük azt az elismerést, hogy szerzőnk, Ashley és Lamprecht méltó tanítványa, az anyaggyűjtés módszere és a feldolgozás technikája tekintetében nemcsak a legjobb kutatók színvonalát érte el, hanem új elmélettel is állt elő a statisztikai számsorok feldolgozása tekintetében. A historicus közgazdák dolga annak eldöntése, hogy rendszerét a történeti bérstatisztika, mint egyáltalán a statisztika minden ágában lehet-e teljes sikerrel alkalmazni. Ő maga ezuttal csak a legszükségesebb alapfogalmakat s azokat a képleteket közli, amelyeket a XV. századbeli munkabéryanagon végzett számításainál alkalmazott. De bizonyára nem hiába reménykedett, hogy exact inductióval ilyen számtömegekből következtetéseket lehet vonni az illető kor munkásszervezetére.

Elmélete, mely a történeti bérstatisztika céljáról és módszeréről szól, teljesen új szempontokat hoz be nemcsak a hazai, hanem a világtörténelmi kutatásoknak ezen ágába s teljesen méltó volna reá, hogy szakcongressuson behatóan megvitassák s hasonló kutatásokban alapul fogadják el; annyival inkább, mert a történelmi kutatásoknak ez az ága annyira új, hogy egységes eljárással a hatalmas arányokban csak imént megindult nyomozások adatait most még könnyen lehetne egységes módszer szerint gyűjteni és feldolgozni. Mert senki sem áthatja magát az iránt, hogy akármily vaskos kötetek állanak előttünk, a kutatásoknak legeslegelején vagyunk s hogy nem is évtizedek folynak le, hanem egy- vagy kétszáz esztendő is belekerül, míg hasonló lelkiismeretes nyomozások alapján elkészül a gazdaságtörténelemnek az a kánona, melynek tételeit nemcsak a történettudomány, hanem

*) Mandelló Gyula: *Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Társadalmi és gazdaságtörténelmi kutatások II.* Budapest, 1903. n. 8. r. 340. o. (Politzer Zsigmond és fia.) Ára 6 korona.

a modern gazdasági élet is hasznára fordíthatja. De mentül erősebb manap a socialis áramlat, annál szükségesebb, hogy hasonló fáradságtalan és minden részletbe beható kutatóssal minél többen foglalkozzanak; mert a mily bizonyos, hogy a rendszernek ily részletes tanulmányokból kell felépülnie, épp annyira előrelátható, hogy a társas kutatások megkezdése s minden erővel előmozdítása nélkül egy-két század is eltelik, míg valamely lángelme az alapvetők fáradságos munkája alapján összefoglalásra vállalkozhatik.

Addig is, míg ez megtörténhetik, aláírhatjuk Ashley nyilatkozatát, hogy a számok gyűjtése magában véve nem tudományos feladat s értéke csak akkor van, ha ezekből a számokból következtethetnünk lehet az illető kor társadalmi szervezetére, osztályviszonyaira, gazdasági életére. Az ár- és a bértörténet, más szóval a történelmi ár- és bérstatisztika feladatának Mandelló is azt tartja, hogy első sorban az egyes korszakok társadalmi és gazdasági viszonyainak megvilágítására anyagot szolgáltatasson. Tévednek tehát mindazok, a kik főczélnak az összehasonlításokat, különösen pedig a jelenkorral való egybevetéseket tekintik, már csak azért is, mert az árak átszámítása nem lehetetlen ugyan, de legtöbbször igen bizonytalan, mivel »különböző korokban a pénznek, vagy jobban mondva ugyanazon nemesfém mennyiségnek vásárló ereje nem azonos«. Ha pedig azt kutatjuk, a pénz vásárló ereje miként változott, már eltérünk a bér és az ár történetének tulajdonképeni céljától, mely az illető kor társadalmi szervezetének megismerése. Mandelló a leghatározottabban állást foglal úgy a középkori ár- és bérszámoknak a jelenkoriakkal való összehasonlítása, mint az ellen, hogy ár- és bérstatisztikát a pénz vásárló erejének meghatározása céljából készítsenek. Azok az okok, a miket felfogásának támogatására a 13—19. lapon elsorol, nagyobb óvatosságra fogják bírni még azokat is, a kik ilyen számításokat már végeztek, vagy — mint olvasók — kerestek történelmi munkákban. S különösen megnyugtathatja őket, hogy éppen a jeles szerző áll elő olyan új módszerrel, mely az összehasonlítást tudományos tekintetben szigorúan meghatározott egyes esetekben megengedi.

Eljárásának lényege abban áll, hogy nem a munkabérek absolutus magasságát, hanem a munkabérek megosztását (dispersióját) hasonlítja össze. E végből megállapítja, miként kell kiszámítani a közepes munkabért oly esetekben, mikor a munkások fele többet, másik fele kevesebbet kap s ugyanezt teszi oly esetekben is, hol a munkásoknak egynegyede, egy tizede, egy százada kap bizonyos munkabért. Az 50⁰/0-os számítás mediánnak, a 25⁰/0-ost quartilisnek, a 10⁰/0-ost decilisnek, az 1⁰/0-ost centilisnek nevezi. Az ilyképenyert eredményeket egy abcissa-ordinata rendszer segítségével graphikailag is lehet ábrázolni s első pillantásra fölismerhetővé lesz, hogy a munkabérek nagyságuk szerint miként oszlanak a munkások egyenlő százalékszámok közt; sőt az is, milyen általában véve a közepes jövedelem és hogyan oszlanak meg az alatta és felette álló jövedelmek, a népesség nagy zömének mi a jövedelme, hogyan csoportosulnak azok, a kiknek igen nagy vagy igen csekély a jövedelmök. Ezek szerint ő nem a jövedelmek vagy bérek nagyságát, hanem azok megosztását (dispersióját) hasonlítja össze s ezt a megosztást matematikai alapon állapítja meg. Mentül kisebb a megosztás, annál boldogabb a társadalom. A statisztikus számítását tehát a művelődéstörté-

nelem írója a társadalom állapotának nemcsak élénk színezésére, hanem egyenesen annak megállapítására használhatja.

Mindezek után Mandelló szerint az a történelmi bérstatisztika feladata, hogy 1. anyagot szolgáltatson egy-egy helynek, egy-egy kornak társadalmi tervezetét és gazdasági életét részletesen miként ismerhetjük meg; 2. hogy a megfelelően feldolgozott anyag összehasonlítása alapján mutassa ki a munkabérek megoszlását; 3. hogy az azonos korból való, folytonosságban ismeretes béranyagot ezenkívül még absolutus nagyságára is összehasonlítsa, abban az esetben, ha az összes kitérő körülményeket ismerjük s az összehasonlítást fokozatosan a fejlődés láncszemeinek sorában végezhetjük.

A III. fejezetben (24—36. l.) részletesen kifejti a statisztikai sorok feldolgozásának módszerét, mely nagyobb számtömegek föltüntetését lehetővé teszi. Formula-gyűjteményt is ad a fontosabb kifejező számokról, a mik alatt azokat a különböző számításokból eredő számokat érti, a melyekkel egy-egy statisztikai számsort rövidebbre kifejez és értékét meghatározza. A IV. fejezetben (37—48. l.) a külföldi középkori történelmi bérstatisztikáról egyenesen kimondja, hogy »a külföldi irodalom óriási anyaggyűjteménye nehezen állja meg a szigorú tudományos bírálatot.« Az írók átlagokban számítanak s nem igen törődnek vele, hogy idő és hely tekintetében milyen különböző adatokat zsufolnak össze; s nagyon leverő, hogy ebben a hiában nemcsak a közép-, hanem az újkor, a legmodernebb munkabér statisztikai tanulmányok is szenvednek. Példaképen D'Avenel, Hanauer, Rogers, Beissel, Lamprecht, Wiebe (szerinte az ár- és bértörténet legkitűnőbb elméleti kritikusa), Schmoller munkáiról közöl általános, de rendkívül tanulságos megjegyzéseket, különösen kiemelve a saját vizsgálódásainak korára vonatkozó adatokat.

Minden tekintetben becses munkájának legérdekesebb része az V. fejezet, (49—108. lap), melyben a III. fejezetben vázolt módszer alapján egész részletesen tárgyalja Pozsony XV. évszázadbéli munkástársadalmának szervezetét. Ebben adja számításainak eredményét, melyre a VI. és VII. fejezetben (109—325. l.), az 1439/40. és 1447/48. évi városi számadáskönyvek alapján készült czédula-anyag első feldolgozása alapján jutott. Megmutatja, hogyan lehet és kell adott számokból társadalomtörténelmi következtetéseket vonni. A fölvetett két időszakról, az alsoportokat is számítva, 44 foglalkozási csoportot állapít meg, ezeket azonban ismét osztályokba vonja össze, hogy adatainak nagy tömegét áttekinthetővé tegye; s ebben a tekintetben mindenekelőtt azt vizsgálja, munkáról vagy városi szolgálatról van-e szó. Amott ismét a képesített munka s annak segédkezése s a nem képesített vagyis közönséges, továbbá a rendkívüli vagyis alkalmi munka szempontjából vizsgálja az anyagot; emitt különbséget tesz a katonai és közönséges városi szolgálat, valamint a rendes és rendkívüli őrzés közt. Mindkettőnél kimutatja a mérlegelt átlagot, a minél azonban az áttekintést nehezíti, hogy a csoportoknak csak számait, nem elnevezéseit adja; pedig nagyon kevés olvasó szánja rá magát, hogy az 53. és 63. lapon közölt csoportosító táblázatokról az egyes számok értékét kikeresse. De így is megtudjuk a különböző nagyságú bérekből, egyenlően elosztva, egy-egy munkásra vagy szolgálattelvőre mi jutna. Mindenesetre jellemző, hogy a munka bére a tárgyalt 9 esztendei különbség tanúsága szerint emelkedett, a városi szolgálat díjazása változatlanul ma-

radt, a katonai szolgálat jutalmazása pedig csökkent. Változik a kép, a midőn a munkát és a szolgálatot a medián, majd a quartalis dispersio szerint vizsgálja, még pedig a napi és heti béreket itt is a nyári és téli félév szerint tüntetvén ki. Majd kétféle értékszámítást alkalmaz a munkára és a szolgálatra, s a számadatoknak ezen indokolt vizsgálata alapján az osztályokat, mint egészeket, külön elemzi, de többé nem terjeszkedik ki a téli és a nyári bérek külön feltüntetésére. Az eddigiek alapján csak általában véve jegyzi meg, hogy a nyári bérek magasabbak, mint a téliek.

Hiábavaló kísérletnek tartja ugyan a középkori pénzvásárló erejének kiszámítását, az árak és bérek alapján azonban a teljesség kedvéért mégis megpróbálja olykép, hogy az árakat nemcsak arany milligrammokra, hanem koronaértékű fillérekre is átszámítja. A nagy közönségre (mely azonban Mandellónál alig jöhet tekintetbe) mindenestre érthetőbb, hogy a tárgyalt időben Pozsonyban fillérekben (a tizedesek elhagyásával) egy font gyertya 49, egy font faggyú 33—65, egy rőf vászon 38, egy rőf gyolcs 82, egy nadrág 947, egy köpenyeg 1066, egy hóhér-öltözet 1477, egy keztyű 66, egy czipő 142, egy kölyök-csizma 426—492, egy magas csizma 820, egy könyv papiros 98, egy mázsa vas 1477, egy nyul 230, egy nagy ponty 383, egy nagy kenyér 16, egy ökör 3337, egy disznó 2899, egy borjú 273, egy malacz 120, egy öreg tyuk 55, egy mérő zab 66—82, egy pint bor 16—66 fillér stb. A bor ára egyrészt a minőség, másrészt a termés mennyisége miatt ingadozhatott annyira. Utalva arra, hogy különböző korok összehasonlítását a nagyon különböző viszonyoknál s az alapul szolgáló adatok eltérő természeténél fogva helyesnek nem tartja, szerzőnk mégis kiszámítja, hogy a pénz vásárló ereje a XV. század közepén a XIX. század végéhez képest a búzánál négyszeres, a zabnál több mint ötszörös (5·3); az ácsok majdnem háromszorta (2·86), a kőművesek kétszerte (1·77), kaptak többet. A pénz vásárló erejét négyszeresnek véve, Pozsony árúforgalma az 1456/57. pénzügyi évben 14 millió korona mai értéknek felel meg, holott a városnak csak 4000 lakosa volt. Egyetlenegy cég (Albert Geilsam társasága) kerekszámban legalább 2 millió korona forgalmat csinált, a mi eléggé bizonyítja egyes polgárok vagyonságát. A városi életnek különben még határozottan mezőgazdasági jellege volt; 1434-ben 819 polgári adófizető közül 465 a szőlősgazda. Pozsonynak nem az ipar, hanem a kereskedelem adott városi jellegét. A kivitel 93⁰/₀-a nyersanyag. Magának a városnak ipara csak a lakosok legégetőbb szükségleteinek kielégítésére szorítkozott; a czéhszervezet a németországi városokhoz képest századokkal elmaradt s a finomabb igényeket idegen iparosok behozatalai fedezték.

Kimutatja a munkát és szolgálatot kísérő mellékkörülmények elemzésében, hogy a munkások közt nem voltak lényeges különbségek s hogy az Arbeiter, Gesellen, Tagwerker, Knecht kifejezések többnyire synonymák. A leszámolás, a munkabér kifizetése nemcsak a nap vagy a hét végén, hanem más meghatározott időben is történt s a városi alkalmazottak (egyetlenegy esetet kivéve) rendszeren kapták fizetésüket. Napi és heti munkabért élvezőknél nincs adat az elbocsátásra, városi alkalmazottaknál is csak igen ritkán. A gazdaságilag kedvező 1439/40. évben jutalmazások és béremelések is történtek, különösen a munka sürgős elintézése, vagy a nagyon kivételesen vég-

zett vasárnapi munka esetében. A borraivalók rovata a legérdekesebbek közé tartozik s a szakmánymunkák bejegyzései is nagyon figyelemreméltók a művelődéstörténelem szempontjából. Kitűnik, hogy nőket és gyermekeket csak a legritkább esetekben alkalmaztak.

A könyv kétharmada 1439/40. és az 1447/48-ból a napi, heti és évi béreket, a szakmánybéreket s az ellátást és a borraivalókat táblázatosan, Mandelló módszere szerint tartalmazza. Ezeket a kutató csak a 109., 149., 163., 168., 197. lapon levő észrevételek szemelött tartásával használhatja eredményesen. Az összesítések, eredmények és kiegészítések a 203—325. lapon rendkívüli gonddal, hangyaszorgalommal s a legkövetkezetesebb módszerrel készültek; az egyes táblázatokat azonban csakis a fejezetek élén álló észrevételek figyelmes átolvasása után használhatjuk.

Függelékben adja a pénzátszámítás tábláit, melyekből kitűnik, hogy ez időszakban egy aranyforint = 210 bécsi dénár, egy bécsi dénár pedig valamivel több öt mai filléرنél. Nyelvészeti és művelődéstörténelmi tekintetben egyaránt becses a táblázatokban előforduló munkaprocesszusok szójegyzéke, mely — ha jól számítottam össze — 392 német műkifejezést tartalmaz. A munkát egy 12 hasábra terjedő bibliographiai jegyzék fejezi be, mely nélkülözhetetlen útbaigazítással szolgál mindenkire nézve, ki a középkor gazdaságtörténetével szakszerűen akar foglalkozni.

Hinnünk kell és lehet, hogy a jeles szerző módszere másokat is hasonló lelkiismeretes kutatásokra bátorít és hogy a régi számadásoknak paleographiai ügyességgel, de mégis inkább csak reprodukáló munkával járó másolgatásai mellett az ilyen rendszeres földolgozásoktól sem riadnak vissza. Egyetemeink történelmi seminariumi remélhetőleg tanulmányozni fogják ezt az új módszert, mely a kutatásnak egészen új szempontjaival ismerteti meg a historikust. Itt azonban ismételnem kell, a mit már czikkem elején érintettem. Ha azt akarjuk, hogy a kutatás és a feldolgozás módjában egyöntetűség legyen s hogy néhány emberöltő múltán az összefoglalásra vállalkozó tudós ne essék kétségbe a gyűjtők rendszertelensége miatt, akkor már most valami felsőbb forum elé kellene vinni a kutatásnak ezt az új módszerét s egy nemzetközi vagy legalább is egy országos történelmi kongresszustól kérni szentesítését. Hazánkban 1885-ben volt az első és mindeztideig utolsó történelmi kongresszus; tehát épen akkor, a mikor Fejérpatak a városi számadások művelődéstörténelmi fontosságára határozottabban először hívta föl a figyelmet. Ma nemcsak erre vonatkozólag állunk szemben egy új és bizonyára hosszúéletű módszerrel, holott történelmi módszerek kovácsolgatása különben nem tartozik historikusaink szokottabb foglalkozásai közé, hanem egyéb téren is sok olyan történet tizenhét hosszú esztendő óta, a miről történettudósainknak s általában a történet tanítóinak és barátainak a haladást és fejlődést feltűntető kongresszusi beszámoló értekezésekből kellene tájékozódniok. Tizenhét esztendővel ezelőtt kevés kivétellel az adatok közlése és a gyűjtés érdekelte historikusainkat. A szerzés azonban ma már csak egyik feladatuk lehet. Épen Mandelló könyve a legvilágosabb példája annak, hogy a közlés régi alakja a tudományos igényeket többé ki nem elégítheti s hogy az előtérbe lépő socialismus a történetkutatás és a történetírás köreit sem hagyhatja érintetlenül.

Mandelló Gyula könyve nem tartozik azok közé, a melyek fölött könnyedén napirendre lehetne térni; nem is olvasmány, mely közönségre számíthatna, hanem fejtörő, nehéz tanulmány, melynek alapján az érdekes és tanulságos műveknek egész sora készülhet; történet-tudományunknak mindenestre egyik legbecsesebb jelensége, melyet elég meleg szavakkal alig ajánlhatunk a szakemberek figyelmébe.

Márki Sándor.
(Kölozsvár.)

Magyarország a XX. század elején.

Valasz dr. Thirring Gusztáv úr bírálatára.

A *K. Sz.* februári füzetében Thirring Gusztáv dr. úr sok tudással, pedáns pontossággal, de kevés jóakarattal ismertette könyvemet. Írásban és szóval nagyon erősítgette ugyan, hogy csak a tudomány és igazság szeretete vezérelte kritikája megírásában, de első percztől fogva gyanusnak tetszett előttem az a sok mentegetőzés és önigazolás emlegetése s a kritika elolvasása után csakugyan alaposnak bizonyult a gyanum, hogy nem színültig tejföl az ő jóakarása és pártatlansága.

Örületség volna magamról és könyvemről azt állítani, hogy tökéletes munkát cselekedtem — vajjon ki dicsekedhetik ilyennel? — de azt is tudom, hogy a hibák nagy része technikai hiba, az imputált nézetek és felfogások meg merő találgatások, enyhén szólva: a szivekbe és vesékbe látni akarás merészkedése.

Valamennyi kifogására ki nem terjeszkedhetem, mert a miben igaza van a bíráló úrnak, vagy a mit ő helyzeténél fogva jobban tudhat nálam, minden segédeszköz nélkül dolgozó vidéki tanárnál, azt csak hálával fogadom s annak idején és helyén kiigazítom. Van azonban kritikájának egy-két passusa, mi felett nem térhetek egyszerűen napirendre.

Ilyen p. o. az *idézetek meghamisításának* vádja. A kifogásolt helyek a bíráló úr dolgozataira vonatkoznak. Ezeket bizony és másokét is, összerántva, nem mindig szószerint vettem át, de minek is tájak leírásánál a sok henyejelző, czifra kiszólás? Olykor két-három forrást is említek, hogy az olvasó, ha bővebbet akar tudni a tárgyról, utána nézhessen a dolognak. Itt tehát az a hibám, hogy a szóról-szóra idézett szöveg után mindjárt közvetlenül kellett volna a forrást czitálnom, nem a többiek között. Azt is mondja a bíráló úr, hogy nyomát sem lehet találni a hivatkozott helyeknek és például idézi a *Stat. Évk.* 1903. évf. és Láng gazdasági statistikáját. Kérem szeretettel, sajtóhibának kell lennie, hogy a hol a külső kereskedelemről van szó, ott 381. nem 385. lap áll a Láng-féle *Statistikában* s hogy a *Stat. Évk.* 1903., 181. helyett 180. van szedve, de bizony azért mindkét adatra nézve ott találhat az olvasó további utbaigazítást.

Hogy Grünwald Béla történész kivonatolásait, excerptumait kevésre becsülöm, igaz, de Salamonról nem azt mondom: rossz történetíró, hanem, hogy Budapest fekvésére felhozott geographiai okai nagy-képüsködő, nem valódi geographiai okok. Ez egészen más, mint a mit nekem dr. Thirring úr imputál. Budapest elzsidósodásánál nem Salamont, hanem a Reclus »la plus grande juive du monde« szavait

idézem. Ezt Salamonra való hivatkozás nélkül, a lakosok száma után említettem.

Épp oly kaliberű a 800.000 öszvérről és 56.000 méhkasról czitált magyarázatos (köszönöm!) adata. A hiba tisztára technikai, nem tárgyi hiba, mert ha már helyesen czitálom a tabella többi állatainak számát és azokra alapítom következtetéseimet: csak a szedő vétsége lehet, hogy nem ügyelt a számrendre, a tizedesek, százások helyére és önként rakosgatta a tizedes pontot meg elhagyta a 0-t. Tollhiba, hogy a *Stat. Évk.* 1901. évf. 68. lapján az utolsó rovat első száma helyett ugyane columna felső sorból első számát irtam le. Abban azonban teljes igaza van a bíráló úrnak, hogy Szolnok-Dobokamegye népsűrűsége *nem* a legkisebb Erdélyben. Ezt a régebbi adatot ott felejtettem, mikor az 1903. *Stat. Közl.* szerint igazítottam ki a correcturán a régebbi adatokat, a mi annyival csudálatosabb, mert ugyane forrás szerint ugyanott helyesen corrigáltam ki a többi elavult adatokat. Hát bizony: errare humanum est! Csikmegyét kellett volna írnom.

Nem sok jóakaratra vall a bíráló úrnak az a megjegyzése sem, hogy az *iparstatisztikánál* »különböző felvételekből vett adatokat keresek össze«. Az 1900-iki iparstatisztika tudtommal most sem jelent meg; könyvem szedésénél azért az 1890-iki adatokat s 1900-ból azt vehettem, a mi addig publicáltatott. De igaza van bíráló úrnak abban, hogy az üzemeknél felcseréltem a *M. Stat. Évk.* VIII. évf. 139. lapját (talán-esti világitás mellett?) a 141. lappal. Nincs azonban igaza a táblázatokra szóló megjegyzésével, mert a geographiai műben általános tájékozásul csak a főbb számjegyekre, mondjuk az első két vagy három szám értékére van szükségünk; a tizedes törtekig való pontosság a tüzetes statistikának feladata. Semmit mondó megjegyzése a külföldi könyvekről s az én néprajzi jelzőimre felhozott állítása. Engedje meg a bíráló úr, ezt én autopsziából jobban tudom nála, ki jeles statisztikus lehet, de ismeretlen ethnografus.

A bíráló úr egyáltalában ugy látszik: kizárólag a hibákra vadászott (van elég, nem tagadom), a könyv mozgató eszméiről mondjuk hibásan: előnyeiről — talán akadnak ilyenek is? — mélységesen hallgat. Csupán a nemzetiségi eszme ragadta meg figyelmét, hogy miatta tengelyt akaszson velem. Erről a témáról nem vitatkozom. Álláspontomat elmondtam a könyv előszavában, csupán azt constatálom, hogy mások ugyane szakasznak elolvasása után a bíráló úrétől különböző impressiókat nyertek és hogy csöppet sem ingatag a felfogásom, mikor az 1900. népszámlálás alapján mondom, hogy Magyarországon elérte a magyarság az absolut többséget (51.4%), de a királyságban, ideértve Horvátországot, még kisebbségben van (45.4%).

A *helynevekre* vonatkozólag a helyi használatot tartom mértékadónak. Hiába kereszteljük el a hegycsúcsokat, völgyeket, falvakat stb., a nép ezentul is csak a maga módja szerint fogja azokat nevezni s a specialis térképek szintén a helyi elnevezésekre vannak és lesznek tekintettel. Itt nem politikáról, hanem geographiáról van szó. Hiszen épp az a baj, hogy mindenbe beleviszszük a politikát s néha még komoly tudósok fejébe is száll a politikai láz. Nem gyanusítom meg vele a bíráló urat, hanem engedje meg, hogy ugyanezt magamtól is elhárítsam. Dehogy mellőzöm vagy hallgatom el a *történeti* neveket! Csak azt vitatom, ne dobjuk ki végképpen a geographiából és a térképekről a *helyi* elnevezéseket, mert rettenetes chaos keletkezik ebből.

Ugy leszünk ezzel, hogy írott hivatalos geographiánk teljesen elüt majd a közéleti geographiától, a mint p. o. alig tudunk ráismerni helyneveinkre lengyel vagy rumén geographusok önkényes elnevezései után. A mi pedig szorosán a történeti neveket illeti, sok történelmi név divatját multa. Ugyan hány ember tudja nálunk, hogy a Magas Tátrának XII. századbéli neve *Tarkál* = kopasz hegyszál vala. A hol tudtam a történeti vagy használatban levő helynevet, bizony el nem hallgattam azt. Deutschendorfnál tévedtem, illetve Umlauftnak ültem föl, a mint Budapest és más városunk leírásánál egy fővárosi professor könyvének, de Vörösvágásról határozottan tudom, hogy a nép csupán Cserveniczának ismeri. Méltatlan dolog volt itt rosszmájú czélzatos-ságot nekem imputálni.

Végezetül engedje meg a bíráló úr, hogy befejező soraira két megjegyzést tegyek. Az egyik: irodalmi publicatióimért magam felelek, ezért senki mást okolni nem szabad; a másik: a hazafiatlanságnak pedig még burkoltan kimondott vádját is a leghatározottabban visszautasítom. A hazát nem ajkaimon hordom és koptatom, hanem a magyar hazáért és kulturáért cselekszem, dolgoztam, tettem érette és tenni fogok, míg eszemet birom — még pedig ingyen, minden elismerés vagy jutalmazás reménye nélkül.

Dr. Czirbusz Géza,
(Temesvár.)

Viszonzás Dr. Czirbusz Géza úr Válaszára.

Dr. Czirbusz Géza úrnak *válaszára* alig van mit mondanom; munkájáról közölt bírálatom a konkrét adatok sorozata volt és ezen adatokkal és idézetekkel igazolt állításaimnak kétségbevonhatatlan valódiságáról meggyőződhetik mindenki, a ki a könyvbe bepillant. A szerző a legtöbb kifogásolt hibát nem is próbálja mentegetni — kárba veszett erőlködés is volna az — s csak egy pár kifogásomat igyekszik megerősíteni azzal, hogy bírálatomat másra magyarázza, mint a mi annak valódi értelme és kifogásaimat »merő találgatásoknak«, ráfogásoknak nevezi. Nem lévén szándékom megdönthetetlen bizonyítékaimat újra ismételni, ezuttal Czirbusz úrnak csak néhány elvei természetű kijelentésével akarok foglalkozni,¹⁾ melyeket illetőleg sem-

¹⁾ Válaszának konkrét állításaira a következőkben válaszolhatok:

1. Czirbusz válaszában azt mondja: »de Salamonról nem azt mondom: rossz történetíró«... Ezt én nem is állítottam soha; bírálatomban azt mondom: neki (t. i. Czirbusznak) »Salamon Ferencz Budapest története pedig... rossz« (499. lap). A 499. lap jegyzetében pedig szóról-szóra azt írja Czirbusz Salamon munkájáról: »Budapestnek (fogyatékos és rossz) történelme«. Tehát nem »imputáltam« semmit a szerzőnek, a mit ő maga nem mondana.

2. Szolnok-Doboka vármegye a régibb adatok szerint sem volt sohasem Erdély legkritkább népességű vármegyéje, tehát nem olyan »ott felejtett régibb adatról« van itt szó.

3. A nemzetiségi kérdésben azért neveztem ingatagnak a szerző felfogását, mert ő a »politikai nemzet« fogalmát Magyarországra nézve elfogadhatónak tartja, holott itt a magyarság többsége (51·4%) csekély, de nem fogadja el Svájcra nézve, a hol pedig a németiség többsége igen jelentékeny (70%).

4. Nem mondtam sehol, hogy a tót nép ne Cserveniczának nevezné Vörösvágást, csak azt tagadtam, hogy a Vörösvágás nevet a »Bánffy-féle chauvinismus« csinálta, mint ahogy Czirbusz állítja és kimutattam, hogy e név már 1799-ben fordul elő, még pedig nemcsak magyar, hanem *német* munkákban is.

5. Az 1899. évi (szerző szerint 1900. évi) iparstatisztika eredményei rég megjelentek. Hogy mily érthetetlen Czirbusz munkájának erre vonatkozó része, mely-

miképen nem lehetek az ő nézetén. Nézetem szerint (s ebben igazat fog adni mindenki) *idézőjel alatt* közölt citatumokat szóról-szóra hiven kell adni s nem szabad semmiképen, legkevésbé pedig más szerzők mondásaival »összerántva« adni; nézetem szerint továbbá utalások nem érnek semmit, ha azok nem megbízhatók s az utalt helyek fel nem találhatók. Hasonlóképen most is az a meggyőződésem, hogy a munkában előforduló hibákért, kivált ha ezrével vannak benne értelemzavaró sajtóhibák és a legnagyobb felületességre valló tárgyi hibák, kizárólag csak a szerző felelős és nem lehet ezt a felelősséget a »technikai hibák« köpönyege alatt egyszerűen a szedőre, vagy éppen az »esti világitásra« áthárítani. Nem tartom elfogadhatónak a szerzőnek ama védekezését sem, hogy ő »minden segédeszköz nélkül dolgozó vidéki tanár«; nagyon jó segédeszközöket és forrásokat használt ő és kifogásaim nem ezek hiánya, hanem azon nagy felületesség ellen irányultak, melylyel e forrásokat felhasználja s melynek újabb jelét *Válaszban* is adja, a hol minduntalan hivatkozik még eddig meg sem jelent 1903. évi *Statisztikai Közleményekre* és *Évkönyvre*. A mi a statisztikai adatok értékét illeti, magam is azt vallom s bírálatomban ki is fejeztem, hogy azokat lekerekítve is lehet adni, de ha ezt nem tesszük, akkor az adatoknak pontosnak kell lenniök és nem szabad azokat az egyesekben, tízesekben vagy százasokban megváltoztatni, mint a hogy ezt Czirbusz könyvében lépten-nyomon teszi, különben az adatok iránti bizalom meginog. Statisztikai argumentumokkal dolgozó munkának feltétlenül pedáns pontosságúnak kell lennie, kétszeresen pontosnak pedig oly munkának, mely — miként Czirbusz könyve — nem kisebb igénynyel lép fel, mint hogy alapvető munka legyen, melynek útmutatása szerint »helyrehozhassuk mulasztásainkat, fogyatkozásainkat s helyes irányba tereljük Magyarország egyetemes fejlődését a XX. században«. Ettől a céltől ugyan csak messze elmaradt Czirbusz könyve, mely a bírálatomban felhozott mutatványok tanúsága szerint újból igazolja, hogy nem minden vas-tag könyv egyuttal jó könyv is. A bírálatomban felhozott tények alapján magától eslesik a szerzőnek az a vádja, mintha én »kizárólag a hibákra vadásztam« volna, mert — sajnos — a hibák minden vadászat nélkül is oly óriás mennyiségben zúdulnak az olvasóra, hogy azok fölött szemet húnyni nem lehet és biztosíthatom a szerzőt, hogy ha nem lett volna bennem személye iránti jóindulat, egészen másként kellett volna bírálatomat megírnom, mint a hogy tettem. Ezt a jóindulatot ugyan »mentegőzősnek és önigazolásnak« nevezi a szerzőt »gyanus«-nak mondja, hogy bírálatom megjelenését vele azzal a

ben — mint mondám — »a különböző felvételekből eredő adatok össze-vissza vannak keverve (380. lap)« és »a részletek az összeggel folyton ellentétben vannak«: erre itt csak egy-két példa szószerinti szövegében, minden kihagyás nélkül: »Népszerű iparágak nálunk — írja — a csizmadiaság (112.000), férfiszabóság (48.000), korcsmáros (48.000!), vendéglős (24.000), molnár (48.000). A 245.565 között legtöbb dolgozik az étellemezési iparnál (49 ezer)«... stb. Tehát 245.565 egyén dolgozik az iparban, de a felsorolt öt iparág már egymagában 274.000 egyént ad! Hol vannak a többi iparágak? És ha összesen 72.000 korcsmáros és vendéglős van, hogy mutathat ki az egész étellemezési iparban (melyhez még kávéosok, kifőzők stb. tartoznak) csak 49.000 foglalkozót? Persze úgy, hogy egészen különböző felvételek, t. i. 1890. évi népszámlálás és az 1899. évi iparfelvétel adatait összekeverte, pedig az első az *összes* iparra, a második csak a *nagyiparra* vonatkozik. Ily megdőbentő felületességgel összehordott adatoktól hemzseget az egész munka, s a mit én bírálatomban felhoztam, elenyésző csekély részét képezi a könyvben található temérdek hibának.

kijelentéssel közöltem, hogy a mit a *munka* hibáiról irtam, az a szerző *egyéniségét* nem érinti. Persze tudnom kellett volna, hogy nálunk a komoly, tárgyilagos bírálat indokait a megbírált szerző — ha t. i. a kritika nem kedvező — sohasem keresi a bírált munka hibáiban, hanem mindig a szerző személyisége iránti ellenséges indulatban.

A földrajzi helyneveket illetőleg Czirbusz ugyan azt mondja *Válaszában*, hogy »dehogymellőzi vagy hallgatja el« a *történelmi* neveket (én *magyar* nevekről szoltam), de azért Hradek, Demanova, (468. l.), Wagendrüssel, Schmölnitz, Einsiedl, Meinhardsdorf, Michelsdorf, Schmeks (472. l.), Heltau, Leschkirch (487. l.) mellett mégis csak *másodsorban* említi meg a magyar neveket s Göllnitz, Deutschendorf, Prakendorf (472. l.) Herrengrund (469. l.) Pöcsing, Höflein (520. l.), Valea vinuluij. (481. l.) stb. mellett egészen elhallgatja a magyar nevet. Teszi pedig abban a hitben, hogy ezzel elkerüli a földrajzi nevekben beállható »rettenetes chaost«, mintha bizony a nagy chaost azok idéznék elő, kik a hivatalos *magyar* helynévfelfoglalása mellett küzdenek, nem pedig azok, kik — mint Czirbusz — a »helyi elnevezéseket« propragálják és p. o. Brassó mellett még Kronstadtot és Coronát, Ujvidék mellett még Neusatzot és Novisádot is jónak tartanak. A midőn ma nagy küzdelmet folytatunk abban az irányban, hogy Magyarország önálló államiságát a külfölddel elismertessük az által is, hogy helyneveinket a külföldi térképek is hivatalos *magyar* nevükön írják ki: akkor lehetetlen, hogy elszomorodással ne lássuk, hogy idebenn saját honfitársaink között akadnak olyanok, kik lerombolják a nagy nehezen elért sikereket s magyar helyneveinknek még annyi jogot sem akarnak biztosítani, mint a mennyit újabban már az eddig ellentétes felfogású külföld is kezd concedálni. Azt hiszem, rossz szolgálatot tesz a hazának és a magyar kulturának, a ki ily elveket vall; azt hiszem, hazánkat csakis úgy szolgálhatjuk hiven, ha szemünk előtt egyedüli cél gyanánt egy erős s művelt magyar nemzeti állam eszméje lebeg, mely állam ily irányú önfeláldozó működést vár kivétel nélkül minden fiától, — még attól is, a ki ingyen szolgálja.

Dr. Thirring Gusztáv.

Német jóléti intézmények.

Albrecht: *Handbuch der socialen Wohlfahrtspflege in Deutschland*, Berlin, 1902. Heymann. XIII + 382, 496 old. és 87 táblás mappa.

A társadalmi jóléti intézményeket az újabb tudományos irodalom elválasztja egyrészt az államnak munkásvédelmi és munkásbiztosítási törvényhozásától, másrészt a szegényügytől, a társadalmi jótékony-ságtól és a munkásosztálynak kizárólag önszegélyen alapuló egyleti tevékenységétől.

Társadalmi jóléti intézmények alatt azokat az intézményeket kell érteni, a melyek az állam, községek, társulatok és magánszemélyek önkéntes kezdeményezésének köszönik létüket. A jóléti intézmények ügye ezen fogalmi elválasztás útján mintegy közép helyet foglal el az állami munkásbiztosítás és a szegényügy, illetve társadalmi jótékony-ság között. Természetes azonban, hogy a határvonalak szabatosan meg nem vonhatók, az egyes csoportok egymásba nyulnak át.

De a társadalmi reformtörekvéseknek újabb fejlődése — különösen Németországban — azt mutatja, hogy mind erősebben arra törekednek, hogy jóléti intézmények lépjenek a jóléti helyébe. Ez a fejlődési irányzat pedig külsőleg két mozzanatban nyer kifejezést: a jóléti intézmények köréből kiküszöbölik az alamiznaszerű adakozást és azokat, a kik számára a jóléti intézményeket teremtik, úgy nevelik és irányítják, hogy ők maguk is részt vegyenek a jóléti intézmények szervezésében és vezetésében.

A jóléti intézmények külön jellege ennek folytán mindinkább kidomborodik és valóban érdemes munkát végzett Albrecht, a mikor e téren nagy tudását és bő tapasztalait arra használta föl, hogy a németországi társadalmi jóléti intézményekről kézikönyvet irt.

Már az a körülmény is őt képesítette különösen e nehéz feladatra, hogy az 1900. évi párisi világkiállításon ő írta a Németbirodalom páratlan szép társadalmi jóléti kiállításáról az emlékiratot, melynek kibővítése és rendszeressé tétele után keletkezett tulajdonképen az előttünk lévő könyv.

A jóléti intézmények Németországban létüket az államnak, a községeknek, társulatoknak, közérdekű egyesületeknek és magán-személyeknek köszönik.

Az állam feladatát a munkásbiztosítás ügykörén kívül, a mely, a mint említettük, túlesik e munka keretén, egyrészt törvényhozási intézkedések útján, másrészt gyakorlati alkotásokkal teljesíti.

Ily törvényhozási intézkedések például az építésügy rendezése, a mely egészséges lakások építésének alapfeltétele, az iskoláztatás és a műveltség terjesztésére vonatkozó törvényhozási intézkedések, stb.

A gyakorlati alkotások ott létesülnek, a hol az állam magánvállalkozó, a mi roppant nagy tér. Így a porosz bányavállalatok, Poroszország és más német államok vasutai, a katonai műhelyek és a tengerészetnek nagy vállalatai első helyen említendőek, mint a jóléti ügy előmozdítói, különösen a mióta II. Vilmos császár 1890-iki februári elhatározásában kijelentette, hogy az állami vállalatokat a munkás-jólétügy mintaintézményeivé kell tenni.

A községek — eltekintve a szegényügytől, melynek ők legfőbb hordozói — különösen a közegészségügy terén teljesítenek mind nagyobb jóléti feladatokat; a csatornázás, viz-, világítás-, erőellátás és a közlekedés terén az egész lakosság számára, azonkívül pedig mint magánvállalkozók saját alkalmazottaik és munkásaik számára teremtenek külön jóléti intézményeket.

A közérdekű társulatok és egyletek egész hálózata törődik ma Németországban a jóléti ügygyel. Ezek közül vannak olyanok, a melyek tisztán elméleti tevékenységet fejtenek ki és olyanok, a melyek azonkívül a gyakorlati alkotásokat tűzik ki főcélul. Ez utóbbiak közül nagy szerepet játszanak úgy az evangélikus, mint a katolikus egyesületek központi szövetkezetei.

A jóléti intézmények egyes ágaiiban működő egyesületek ugyan-csak egész Németországra kiterjedő szövetségi szervezettel bírnak és ezek között találunk olyanokat, melyek működése az egész lakosságra vonatkozik és olyanokat, a melyek kizárólag a munkásosztály érdekeit tartják szem előtt. A helyi egyesületek, a melyek közérdekű tevékenységet fejtenek ki és a jóléti ügyet szolgálják, oly számosak ma már Németországban, hogy azok közül még Albrecht is csak a nevezetesebbeket sorolja fel.

A magánvállalkozóknak jóléti tevékenysége, igaz, részben a vállalkozók saját jól átértett érdekeit szolgálja, de azért e tevékenység is humanitarius, altruisticus eljárás jellegével bír. Németország ma talán az az ország, a hol a vállalkozók úgy anyagi, mint culturalis téren a legtöbbet áldoznak munkásaik érdekében.

És a mi különösen fontos, az e téren mutakozó tevékenység szervezést és irányítást nyert újabban. Fontos ez pedig azért, mert a nem szervezett jóléti tevékenység — éppen úgy, mint a szervezetlen jótékonyág — anyagi erőpazarlással jár és gyakran czélszerűtlen; a tapasztalatokon nyugvó tudományos utbaigazítás nélkül pedig a jóléti intézkedések gyakran óriási költségeket okoznak a nélkül, hogy velük megfelelő haszon járna.

A magánvállalkozók jóléti tevékenységét Németországban 1891. óta a *munkásjóléti intézmények központja* Berlinben irányítja és az e központ által 1897-ben szervezett német jóléti egyesületek szövetsége hathatósan támogatja. (E sorok írója már több ízben mutatott rá arra az erőpazarlásra és tervszerűtlenségre, a mely Magyarországon úgy a jóléti, mint a jótékonyági ügy terén uralkodik és annak az óhajának adott kifejezést, vajha a *Társadalmi Múzeum*, a melyet a kereskedelemügyi ministerium létesített, vállalkoznék a szervezés és irányítás szerepére. A napokban megjelent újsághírek szerint, kereskedelemügyi miniszterünk a *munkaközvetítő intézet* kebelében szándékozik a munkásjóléti intézmények számára központot szervezni.)

Németország a jóléti ügy terén vezető szerepet visz, a mi a jóléti intézményeknek tömegét és azoknak czélszerű berendezését s szakavatott vezetését illeti. De ha a tömegesség és szervezetség dolgában Németország megelőzi is Angliát, úgy a társadalmi jóléti tevékenység egy igen fontos részében még nem érte azt utol. Albrecht maga panaszolja, hogy a legfőbb baj még mindig az, hogy nincs kellő számban oly ember, a ki saját személyes tevékenységét a jóléti ügy szolgálatának száná. Az a társadalmi erkölcsi érzés, a mely Angliának művelt osztályait ma már egészen a társadalmi személyes szolgálat zászlója alá sorozta, úgy látszik, nemcsak minálunk, de még Németországban is hiányzik.

Albrecht munkáját bővebben nem elemezhetjük e helyen. Azonban tartalmának rövid vázása fogalmat adhat arról a socialpolitikailag gazdag anyagról, a mely benne rejlik. A szerző külön tárgyalja I. a gyermekeknek és fiataloknak és II. a felnőtteknek szánt jóléti intézményeket.

Az I. csoportban a következő fejezeteket találjuk: *A) Csecsemő korszak* (törvénytelen gyermekek gondozása zárt intézetekben; gondozásba adott gyermekek; bölcsődék). *B) Az iskolakötelezettség előtti kor.* (Gyermekóvodák és gyermekkertek; gyermekkertésznők és gyermekápolónők képzése). *C) Az iskolakötelezettség kora.* (Árvaügy; gyermekotthonok, fiúk kézimunkája, kert- és virágápolás, játék és pihenés, vasárnapi iskolák és gyermekek vasárnapi istentisztelete, beteg és szünetelő gyermekek, szünetelő telepek, iskolai étellellátás és gyermek-népkonyhák, veszélyeztetett és elhanyagolt gyermekek gondozása). *D) Az iskolakötelezettség utáni kor.* 1. *Fiatal leányok.* (Szüzek és munkásleányok egyesületei, leányvédő-egyesületek, leányotthonok, leánymenhelyek, háztartási oktatás, magasabb műveltségi és kereseti képzés, bukott leányok menhelyei.) 2. *Legények.* (Legény-egyesületek, tanoncz- és segéd-egyesületek, katonai- és tengerész-missió, tanoncz- és segédotthonok, foglalkoztatás és szórakoztatás, továbbképzés és szakoktatás, tanonczügy).

A II. csoportban a következő fejezeteket találjuk: *A) A munkaviszony szabályozása.* (Munkaközvetítés, munkabér, nyereségben részesedés, munkarend, munkásképviselés). *B) A nem vagyonos osztályok gazdasági helyzetének emelésére*

irányuló intézmények. (Munkaegyesülési ügy; népirodák és munkás titkárságok; szövetkezeti ügy; hitel- és takarékosági ügy, táplálkozás és használati tárgyak beszerzése.) *C) Lakás és szállás.* (Törvényes intézkedések a lakásügy javítására; községi tevékenység kis lakások építése terén; egyesületek és szövetkezetek tevékenysége, munkaadók építette kis lakások, alapítványok és közérdekű építési társaságok, egyesületek és szövetkezetek építette kis lakások; lakás és szállás egyedülálló számára; a munka helyén való tartózkodási helyek). *D) Magasabb műveltséggel való ellátásra irányuló intézmények.* (Önképzési egyesületek, népkönyvtárak, olvasócsarnokok, iratterjesztés, előadási ügy, a nép felsőbb egyetemi oktatása [University Extension], muzeumi bemutatás, nép-parkok, játékhelyek, kertek, néppaloták és házak, gyárotthonok, egyesületek és ünnepélyek, nép-szórakoztató esték és művészeti előadások). *E) Elhárító gondoskodás* különös szükség esetén. (Kiegészítő gondoskodás betegség és baleset esetén, kórházak, népgyógyintézetek, iszákosság elleni küzdelem, iszákosok menhelyei, nyílt és házi betegápolás, gyermekágyas nők ápolása, lábbadozók ápolása, rokkantság, kor, testi fogyatkozás és halál esetén való gondoskodás, különböző célokat szolgáló segélypénztárak, gondoskodás a munkanélküliekről; munkás- és munkásnő-telepek és természetben ellátó állomások, hajléktalanok menhelyei és melegedők, rabsegélyzés).

A munka második része mellékleteket tartalmaz, a melyek az első rész fejezeteiben foglalt anyagot megvilágítják. A mellékletek közül a legkülönbözőbb jóléti intézmények alapszabályai, szabályzatai stb. igen értékes anyaggyűjteményt alkotnak. A munka kitűnő tárgy-, hely- és cégmutatóval van ellátva és a párisi kiállításon kiállított képanyagból a legérdekesebb táblákat egy külön mappa zárja magába.

Albrecht nagy munkáját nemcsak a socialis politika és reform elméleti művelőinek, de azon gyakorlati embereknek figyelmébe is legmelegebben ajánlhatjuk, a kik a jóléti ügy iránt érdeklődnek, avagy abban tevékenyen részt vesznek.

M.

Svájcz kenyere.

Dr. Jakob Wirz: *Die Getreideproduction und Brotversorgung der Schweiz.* Solothurn 1902. VIII és 175, továbbá 8 táblázat.

»A kenyértermények messze idegen országokban és a körülményekhez képest néhány tőkés kezében vannak. Saját kereskedőink tehát a gabonabevitel tekintetében teljesen függő egyének; és a szép »szabad« Svájcz kenyérellátás tekintetében teljesen másoktól függő állam. A kereskedés állandóan erős áremelkedés idejében megtagadja szolgálatát; és még maga az állam sem lenne ilyenkor képes több és olcsóbb kenyérterményeket szerezni, mint a mennyit neki adni a kereskedők kényteleneknek éreznék magukat. Ebben fekszik a Svájcz függőségének veszélye a külföldtől való kenyértermény ellátását illetőleg. Ezt a veszélyt mérsékelni és elhárítani: az államnak kötelessége.« Ezzel a mondattal zárja a szerző munkáját s így a munka célja és irányzata azon agráriusokéhoz csatlakozik, a kik — főképp német példa szerint — nagy veszélyt látnak abban, ha valamely ország saját kenyérszükségletéből aránylag nagyon keveset termel. Szerzőnk ezen gazdasági irányzat tekintetében nem hoz fel újabb, az eddigi művekben nem tárgyalt érveket. Munkája csak annyiban érdekes, hogy a gabonatermelés fokozására, illetőleg a svájcz agrárius viszonyokra nézve nyújt tájékoztatást.

Svájczban a gabonatermelés 1850 óta mindig szűkebb térre szorítkozik. A rendelkezésre álló adatok szerint 1885. évben 238.627 hektáron 4,375.000 q gabona, a kilenczvenes évek végén pedig 200.298 hektáron 3,032.000 q gabona termelt; 15 év lefolyása alatt tehát 38.000 hektárral megfogyott a gabonafélék alá fogott terület és 1:3

millió métermázsával kevesebb gabnát termel Svájc; pedig ugyan ezen idő alatt óriási mértékben emelkedett a gabona behozatala a külföldről. Így 1880. évben volt a behozatal 3,554.000 és 1898. évben 5,560.000 q. Mig a svájci termelés a svájci gabonafogyasztást előbb még az év 290—295 napjára elégítette ki, a hatvanas években már csak 260, a nyolczvanas években 157 és ma legfőleg 70 napjára elégítheti ki. Pedig a svájci gabnatermelés még ebben a megfogyatkozásában is nagy jelentőségű Svájc gazdaságára; a svájci gabonatermés évi értéke 84·5 millió frank, tehát több mint $\frac{1}{5}$ -e, a svájci állattermés a 390 millió frankra rugó évi értékének. Az említett 84·5 millió frank értékű gabonatermés nagy része 63·2 millió frank magában a mezőgazdasági üzemben, mint vetőmag, etetés, alom és efféle czélra marad és csak 21·3 millió frank hagyja el a gazdasági üzemet, de még ennek is legnagyobb részét a mezőgazda háztartása használja föl.

Szerzőnk szerint a gabonatermelés Svájcban eléggé jövedelmező s ha mégis a gabonatermelés folyvást csökken, azt leginkább annak tulajdonítja, hogy az állam más gazdasági ágak fejlesztésére közvetlenül behat, holott a gabonatermeléssel nem törődik, — és azonkívül a svájci malomipar fejlődése a svájci gabnát mindinkább kiszorítja a nagy malmokból. A szövetséges-állam 1874-ben még csak 31.964 és 1898. évben már 2,484.302 frankot fordított a mezőgazdaság emelésére; ez az összeg legalább kétszeres nagyságban érvényesül, miután a szövetség csak akkor ad segílyt, ha legalább oly összeget szolgáltat az illető kanton. Az állami (szövetségi és kantoni) segílyezés legnagyobb része az állattenyésztés fejlesztésére és a filloxera elleni védekezésre fordított. A különböző gazdasági ágakra jellemző, hogy 1896-ban 1866-hoz képest 31·5°/o-kal emelkedett a szarvasmarha létszáma, 103·5°/o-kal a kemény sajtok termelése, 77·6°/o-kal a kemény sajtok kivitele, 231·2°/o-al a gabonafélék és liszt behozatala. Ugyanis:

	1866. évben	1896. évben
a szarvasmarha-létszám	993.000	1,307.000 darab
a kemény sajt termelése	261.000	531.000 q
a kemény sajt kivitele	134.000	238.000 «
a gabona, hüvelyes és liszt behozatala . . .	2,114.000	6,896.000 «

A svájci malomipar, kivált a hengersizékek meghonosodása után (mely találmány tulajdonkép a Ganz-gyár világhírű hengersizékeinek elterjedése és főkép a Mechwart-féle szabadalom útján — melyet a szerző fel nem emlit — jutott érvényre) az őrlési berendezés természeténél fogva a lágy svájci gabona helyett a keményebb külföldi gabonát pótolja s ez okból hat a malomipar fejlődése hátrányosan a svájci gabonatermelésre.

Szerzőnk tüzetesen előadja azokat a mozgalmakat, melyek Svájcban a kenyérellátás és a belföldi gabonatermelés érdekében az utolsó időben jelentkeztek. Már 1878-ban felmerült — még pedig munkás körökben — az a kívánság, hogy az állam vegye kezébe a gabonakereskedést; 6000 polgár aláírásával tényleg követelték a szövetség kormányától, hogy a kérdést népszavazásra bocsássa; 1879 május 4-én szavazott a svájci nép és 96.689 polgárral szemben 29.884 polgár ellene szavazott az állami gabonakereskedésnek; daczára annak ismételten fölmerült az eszme, sőt újabban a gabonamonopol meghonosítása képezte ismételten a megbeszélés tárgyát. A monopol

ugyan eddig nem jutott érvényre, de 1892 január 29-én a szövetségi kormány felhatalmazást nyert arra, hogy a sereg élelmezésére szükséges conserveket, buzát és zabot készletben tartsa. Ebből a határozatból fejlődött a szövetségi buzakereskedés; 1893 eleje óta a szövetség hadi czélokra állandóan 800—1000 waggon buzát tart készletben, a mi 200.000 katona 70 napi élelmezésére elegendő, vagyis háború kitörésekor az országot katonai szükségletekre nézve függetleníti a külföldtől. Ezen készlet fentartása, illetőleg évenkénti átcserélése új terméssel évi 42.471 frank költséggel jár. Újabban mindinkább erősebb lesz az a követelés, hogy a véderő belföldi gabonával fedezze élelmezési szükségletét; 1895 április 20-án vegyes (katonai és gazdasági) bizottság behatóan tárgyalás alá vette ezt a követelést, de csak arra a körülményre vezetett, hogy a hadkormányzat felhivatott: tanulmányozza ezt a kérdést, nem lehetne-e legalább béke idejében a hadsereg élelmezésére a hazai termelést felhasználni s ekkép a svájci mezőgazdaságot gabnatermelésre ösztönözni.

Felette érdekes ránk nézve az összeállítás, melyet a szerző a buzaforgalomról és a lisztforgalomról közöl. A buzaforgalom lényegesen megváltozott; míg előbb az osztrák-magyar monarchia (természetesen Magyarország) nagy szerepet játszott, most — még ha nem tekintjük is a rossz termésű éveket — a tengerentúli államok és Oroszország vannak elől. Így behozatott Svájcba (ezer métermázsza buzát):

évben	összesen	az osztrák-magyar monarchiából	Németország-ból	Oroszország-ból	a dunai országokból	Amerika egyesült államaiból	Argentiniából
1890	3.348	1.175	410	1.323	298	1	4
1891	3.427	882	503	1.604	176	6	3
1892	3.080	402	1	1.891	300	425	9
1893	3.341	514	0	2.338	102	338	22
1894	3.594	409	11	2.821	112	113	52
1895	3.762	431	32	3.085	126	55	19
1896	4.224	406	13	2.684	970	102	23
1897	3.351	183	45	2.288	487	449	12
1898	3.447	14	42	2.072	312	897	45
1899	3.812	3	69	2.314	103	687	347

Az összes buzabehozatal volt. Az osztrák-magyar monarchiából a behozatal folytonosan és következetesen csökken; Németországból előbb sok tengerentúli termény jutott Svájcba, újabban pedig a gabonabehozatali utalványok alapján emelkedik Németország buza-kivitele; a dunai országok a conjunctura szerint majd több, majd kevesebb buzát visznek ki; Oroszország, Amerika és Argentina mindinkább jobban hódítják meg a svájci piacokat.

Még szomorúbbak azok az adatok, melyek a svájci lisztforgalomra vonatkoznak. Ugyanis Svájcba behoztak:

évben	összesen lisztet q	az osztrák-magyar monarchiából q	Németországból q	Franciaországból q
1890	210.226	64.278	27.546	71.640
1891	230.414	65.682	23.491	69.682
1892	239.018	46.171	21.152	82.857
1893	278.592	38.506	40.896	79.523
1894	286.657	38.425	46.281	71.016
1895	340.154	72.383	70.287	116.775
1896	435.792	70.726	83.505	211.892
1897	404.864	31.109	140.373	172.050
1898	351.833	23.254	105.083	166.910
1899	424.607	32.985	78.019	248.686

Ebből a számsorozathból megtanulhatjuk, hogy a Németországban és Franciaországban meghonosított őrlési eljárás milyen előnnyel és az osztrák-magyar monarchiában ezen őrlési eljárásban alkalmazott rendszabályok milyen hátránnyal voltak.

—*vts.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1903 április 30-án tartotta évi rendes közgyűlését Kautz Gyula elnöklete alatt.

Elnök a közgyűlést megnyitván, mindenekelőtt konstatálja annak szabályszerű határozatképességét, ezután melegen üdvözli a megjelenteket, reményét fejezve ki, hogy a tagok érdeklődése, mely a Társaság működésének a lefolyt évben oly sikert biztosított, a jövőben sem fog lankadni. Majd így folytatja:

Legyen szabad ez alkalommal arra utalnom, hogy társulatunk, a mint az Önök előtt fekvő választmányi jelentésből is kitetszik, az újabb időkben is távol állva a napi zivataros politika kietlen hullámozása és izgalmaitól, igazi hivatásának megfelelően, a békésebb természetű közgazdaság nagy érdekeinek törekedett szolgálni; szolgálni komoly czéltudatossággal, lelkiismeretességgel és kitartással; s a tudomány és az élet által igazolt korrekt eszmék és elvek képviselése- és terjesztésével; a miközben mindig az a tudat és remény vezérelte, hogy zajtalan bár, de folyton tartó, buzgó és hazafias szellemű működésünk hatása és gyümölcsei nem maradnak el; s hogy szerény körünkről is, úgy a jelen, mint a jövő elmondhassa a nagy római íróval: »peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit.« (Élénk tetszés.)

Elnök ezek után a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Ghyczy Béla és Kunz Jenő urakat és miután a közgyűlés napirendjére választások is vannak kitűzve, a szavazatszedő bizottság tagjai gyanánt felkéri Ambrozovics Béla, Balogh Jenő és Exner Kornél urakat, végül jelenti, hogy Hieronymi Károlynak a közgyűlésre kitűzött fölolvása elmarad, reméli azonban, hogy ezen felolvasás közelebb meg fog tartatni.

A közgyűlés ezután a napirend tárgyait intézte el.

Az igazgató választmánynak jelentését a Társaság 1902. évi működéséről a közgyűlés tudomásul veszi és Ghyczy Béla indítványára köszönetet mond első sorban Kautz Gyula elnöknek, továbbá a Társaság tisztviselőinek az ügyek elintézése körül tanúsított buzgóságukért.

A számvizsgáló bizottságnak jelentését az 1902. évi zárszámadásokról a közgyűlés tudomásul veszi s a felmentvényt az elnökségnek megadja.

Az 1903. évi költségvetés tárgyalása következtén, azt a közgyűlés az igazgató-választmány előterjesztéséhez képest állapítja meg (lásd a Közgazdasági Szemle április havi füzetének 322. lapját).

Elnök közli, hogy az elnökség és az igazgató-választmány 3 évi, valamint a számvizsgáló-bizottság 1 évi működési ideje lejárván, a választás megejtendő, miért felkéri a szavazatszedő bizottságot, hogy működését kezdje meg, a szavazatok leadhatása végett az ülést felfüggeszti.

Szünet után Exner Kornél a szavazatszedő bizottság nevében

jelentést tesz a választás eredményéről, mihez képest egyhangulag megválasztottak:

Elnökké: Kautz Gyula. Igazgatóvá: Halász Sándor. Főtitkárokká: Mandelló Gyula, Hegedüs Loránt. Pénztárossá: Körösi Imre. Ellenőrré: Lovag Falk Zsigmond. Könyvtárossá: Bamberger Béla. Ügyészsze: Fekete Ignác.

Az igazgató-választmány tagjaivá: Acsády Ignác, Balás Árpád, Bedő Albert, Bernát István, Concha Győző, Deutsch Antal, Enyedy Lukács, Falk Miksa, Fellner Frigyes, Fenyvessy Adolf, Forster Géza, Földes Béla, Gaál Jenő, Gelléri Mór, Ghyczy Béla, Gonda Béla, Gorove László, Halász Imre, Hegedüs Sándor, Heltai Ferencz, Hertzka Tivadar, Hevesi Ödön, Hieronymi Károly, Hollán Sándor, Horváth János, Jankovich Béla, Jellinek Henrik, Kilényi Hugó, Körösy József, Krejcsy Rezső, Kunz Jenő, Lánchy Leó, Liphay Sándor, Lukács Antal, Mandello Károly, Mándy Lajos, Mariska Vilmos, Matlekovits Sándor, Mende Bódog, Miklós Ödön, Nagy Ferencz, Navratil Ákos, Neményi Ambrus, Neumann Ármin, Neumann Károly, Pap Dávid, Popovics Sándor, Schmidt József, Schober Albert, Schwarz Gusztáv, Szabó Jenő, Széll Kálmán, Szilassy Zoltán, Teleszky János, Tisza István gr., Tolnay Lajos, Vargha Gyula, Vizaknai Antal, Vörös László, Wickenburg Márk gr.

Számvizsgálókká: Baross Géza, Beck Dénes, Emich Gusztáv, Fritz Péter, Székely Ferencz.

Elnök úgy a maga, mint tisztársai nevében legmelegebb köszönetet mond a közgyűlésnek úgy Ghyczy Béla által tolmácsolt elismeréseért, valamint a mostani választásban megnyilatkozott bizalmáért.

Jelenti, hogy a kitűzött időre indítvány nem adatott be s így a közgyűlés napirendje kimerítettén, azt berekeszti.

A Magyar Közgazdasági Társaságban május hó 11-én Exner Kornél dr. egyetemi magántanár tartott fölolvasást e czimmel: *Az exlex a pénzügyi jog szempontjából*. Olvasóink a K. Sz. jelen számában első helyen találják az értekezést.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1903 április 30-án.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MS	Le Mouvement Socialiste.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
AJS	American Journal of Sociology.	PSQ	Political Science Quarterly.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASP	Annales des Sciences politiques.	REP	Revue d'Economie politique.
BS	Budapesti Szemle.	RPP	Revue politique et parlementaire.
CS	Critica sociale.	ReS	Réforme sociale.
EJ	Economic Journal.	RiS	Riforma sociale.
ER	Economic Review.	RSo	Revue socialiste.
F	Finanzarchiv.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
GE	Giornale degli Economisti.	RIIS	Rivista internazionale di Sociologia.
HN	L'Humanité Nouvelle.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	S	Il Socialismo.
JE	Journal des Economistes.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SD	The Social-Democrat.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SM	Sozialistische Monatshefte.
ISR	International Socialist Revue.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	STM	Statistische Monatschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabs szám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a berendezés alatt lévő Társadalmi muzeum könyvtárában.

1. Tudománytörténet. Encyclopaedikus és gyűjteményes munkák.

Tan- és kézikönyvek.

Koltai V.: Széchenyi István gróf közgazdasági eszméi (Les idées économiques du Cte St. Széchenyi). Budapest: Lampel R. '03. (92) 8°. Magyar kereskedők könyvtára.	716 [33:92]
Pinsero, N.: Elementi di economia politica. Modica: G. Maltese '02. (VI, 292) 8° l. 3.—	717 [33(02)]
Juraschek, Fr. v.: Dr. Karl Ritter v. Scherzer. Ein Nachruf. STM 2.	[33:92] 718

2. Elmélet.

Carnegie, A.: Empire of business. New ed. London: Harper '03. (436) 8°. 6 s.	719 [33(01)]
Farkas G. ifj.: A nemzet gazdálkodása. (L'économie de la nation.) Budapest: Lampel R. biz. 03'(67) 8°. 50 f. (Urania-könyvtár, 2.)	720 [33(01)]
Johnson, A. L.: Rent in modern economic theory: an essay in distribution. New-York: The Macmillan Co. '02. (126) 8°.	721 [33(01)]

- 722 Komorzunsky, J. v.: Die nationalökonomische Lehre vom Kredit. Innsbruck: Wagner '03. (XXXIX, 523) 8°. M. 8.80. [332.7(01)]
- 723 Patten, S. N.: Heredity and social progress. London: Macmillan '03. 8°. 5/net. [136:3]
- 724 Rósa, F.: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági jelentősége. (La portée économique du projet du code civil hongrois.) Budapest: Grill K. biz. '03. (51) 8°. 2 K. [347(439):33]
-
- 725 Ansiaux, M.: Essai d'une étude analytique et synthétique de l'entreprise. REP 3. [33(01)]
- 726 Pigou, A. C.: Some remarks on utility. EJ 49. [33(01)]
- 727 Qu'est-ce qu'un capitaliste? Discussion à la Société d'économie politique. JE 5. [339.21(01)]
- 728 Rósa F.: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági jelentősége. (La portée économique du projet du code civil hongrois.) KS 4. [347(439):33]
- 729 Webb, W. B.: The prize of corn in war time. Contemporary Review, febr. [338.5:355]

3. A társadalmi és gazdasági kultúra története és leírása. [3]

- 730 Calwer, R.: Das Wirtschaftsjahr 1902. Jahresberichte über den Wirtschafts- u. Arbeitsmarkt. Tl. 1.: Handel und Wandel in Deutschland. Jena: G. Fischer. '03. (IX, 336) 8°. M. 8. [3(05)]
- 731 Fehér G.: Az őskori ipar történetéből: Kemény L.: Régi képek. (Pages d'histoire de l'industrie préhistorique. — Pages anciennes.) Budapest: Lampel R. '03. (47) 8°. 60 f. (Iparosok olvasótára.) [338.4(09)]
- 732 Funck-Brentano, F.: Grandeur et décadence des classes moyennes. Paris: Bloud et Cie. '03. (64) 16°. (Science et Religion. Études.) [3(01)]
- 733 Gautier, E.: L'année scientifique et industrielle, fondée par L. Figuier. 46e année 1902. Paris: Hachette et Cie '03. (IV, 444) 16°. 3 fr. 50. [3(05)]
- 734 Heil, B.: Die deutschen Städte und Bürger im Mittelalter. Leipzig: Teubner '03. (VIII, 151) 8°. M 1. (Aus Natur u. Geisteswelt, 43.) [943 *4—15«]
- 735 Lamprecht, K.: Deutsche Geschichte. 2. Ergänzungsbd. Zur jüngsten deutsche Vergangenheit. Bd. 2. 1. Hälfte: Wirtschaftsleben. — Sociale Entwicklung. 1. u. 2. Aufl. Freiburg i/B.: H. Heyfelder '03. (XVIII, 520). 8°. M. 7. [943:33]
- 736 Popescu, S. D.: Wirtschaftsgeographische Studien aus Grossbritannien. Leipzig: (Lorenz) '03. (178) 8°. M. 3.— [91:33(42)]
- 737 Sombart, W.: Die deutsche Volkswirtschaft im 19-ten Jahrh. 1—5 Tausend. Berlin: Bondi '03. (XVIII, 647) M. 10.— (Das 19-te Jahrh. in Deutschlands Entwicklung.) [33(43) *18«]
- 738 Trail, H. D., Mann, J. S.: Social England: Record of the progress of the people in the religion, laws, learning, arts, industry, commerce, science, literature and manners, from earliest times to present day. London: Cassel '03. (910) 8°. 14 s. net. [3(03) (42)]
- 739 Volkswirtschaftliche Chronik f. d. J. 1902. Jena: G. Fischer '03. (636) 8°. (S. A. aus: JNS.) M. 14.— [3(05)]
- 740 Zaniboni, E.: L'Alta Italia industriale e il problema di Napoli: inchiesta del Pungolo con un prefaz. di M. Ricciardi e una lettera di F. S. Nitti. Napoli: L. Pierro '03. (XIV, 121) 8°. [3(08) (45)]
-
- 741 Bienaymé, G.: Le coût de la vie à Paris à diverses époques. Journal de la Soc. de Statist. de Paris. [338.5(44)]

4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.

- 742 Annales de l'institut colonial de Marseille. (10e année.) 9e volume. Paris: Challamel '02. (219) 8°. [325.3(062)]
- 743 Bourne, H. R. F.: Civilisation in Congoland: a story of international wrong doing. With a prefatory note by Ch. W. Dilke. London: King & Son '03. (XV, 311) 8°. 10/6. [325.3(67)]
- 744 Clément, H.: La dépopulation en France. Ses causes et ses remèdes, d'après les travaux les plus récents. Paris: Bloud et Ce. '03. (64) 16°. 60 c. (Science et Religion.) [312.8(44)]

- Colonies (les) françaises. Petite encyclopédie coloniale, publiée sous la direction de M. M. Petit. T. 1: Introduction; Principes d'organisation coloniale; Algérie; Tunisie; Sahara; Sénégal; Guinée; Cote d'Ivoire; Dahomey. 2e éd. Paris: Larousse '03. (XXVII, 772) 8°. [325.3(44)(6)] **745**
- Dunántuli kivándorlási kongresszus Siófokon 1902. Kiadja az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület. (Congrès d'émigration à Siófok) Budapest: Pátria '02. (157) 8°. 2 K. [325.2(439)] **746**
- Schrammeyer: Die Grundlagen der wirtschaftlichen Entwicklung in Kiautschou. Vortrag. Berlin: Reimer. '03. (25—60) 8°. 60 Pf. (Verh. d. deutschen Kolonial-Ges., Abt. Berlin-Charlottenburg. 1902.) [325.3(67)] **747**
- Székelly kongresszus Csik-Tusnád 1902. Kiadja az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület. (Congrès Széckler à Tusnád) Budapest: Pátria '02. (696) 8°, 4 K. [325.2(439)] **748**
- Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Hrsg. von der Volkswirtschaftlichen Gesellschaft in Berlin. H. 194. Kuczynski, R.: Die Einwanderungspolitik und die Bevölkerungsfrage der Vereinigten-Staaten von Amerika. Berlin: Simion '03. (35) 8°. M. 1.— [325.1(73)] **749**
- Vosberg-Rekov: Der Grundgedanke der deutschen Kolonialpolitik. Berlin: Paetel '03. (III, 60) 8°. M. 1.20. [325.3(43)] **750**
- Gleize, J.: La colonisation française en Afrique. Nouvelle Revue, 15 mars. [325.3(44)(6)] **751**
- Meuriot, P.: La population de l'Angleterre en 1901. Journ. de la Soc. de Statist. de Paris, 1/2. [312(42)] **752**

5. Társadalmi kérdés. Socialismus. Socialpolitika.

- Annual report. XVth, of the board of mediation and arbitration for nine months ended 1901. X. 30. Albany: J. B. Lyon '02. (424) 8°. [331.15(73)] **753**
- Bax, E. B.: Outlooks from the new standpoint. 3d ed. London: Sonnenschein '03. 8°. 1/. [335] **754**
- Booth, C.: Life and labour of the people in London. 3d series: Religious influences. Vol. 1—7. London: Macmillan '03. 7 vols 8°. 5 s. ea. net. [331(42)] **755**
- Brooks, J. G.: The social unrest. Studies in labour and socialist movements. New-York: The Macmillan Co. '03. (394) 8°. [331] **756**
- Bru, G.: Essai sur la réglementation du travail à domicile. Thèse. Paris: Larose '03. (338) 8°. [331.79] **757**
- Chambon, O.: Le devoir social de la femme française. Discours. Auxerre: imp. Chambon '03. (32) 32°. [31(04)] **758**
- Conseil supérieur du travail. 6e session 1901—02. Fasc. 1—2. Bruxelles: imp. Weissenbruch 4°. 1. Réglementation du travail des femmes, des adolescents et des enfants (loi du 13. XII. 1889): fabrication du carton et industrie des carrières. — Repos hebdomadaire. '02. (V, 421) — 2. Avant-projets d'arrêtés royaux conc. les mesures propres à assurer la salubrité et la sécurité dans les entreprises industrielles ou commerciales. — Réglementation du travail des femmes, etc. Scieries en grand et travail mécanique du bois. '03. (422—679). [331.93(493)] **759**
- Entwurf e. Gesetzes, betr. weitere Abänderungen des Krankenversicherungsgesetzes. Reichstagsvorlage. Grunewald-Berlin: Verl. d. Arbeiter-Versorgg. (Troschel) '03. (16) 8°. 40 Pf. (Beilage z. Arbeiter-Versorgung.) [351.832.7(43)] **760**
- Erhebungen der kgl. bayerischen Fabriken- und Gewerbe-Inspektoren üb. das Bierbrauer-Gewerbe. München: Th. Ackermann '03. (128) 8°. 1.60 M. (Beilagenheft zu den Jahresberichten f. 1902.) [331.73: 663(433)] **761**
- Gebahrung, die, und die Ergebnisse der Unfallsstatistik der auf Grunde des Gesetzes vom 28. XII. 1887. betr. die Unfallversicherung der Arbeiter errichteten Arbeiter-unfallversicherungsanstalten im Jahre 1900. Wien: Hof- u. Statsdr. '02. (279) 4°. [368.41(436)] **762**
- Horn, G.: Die Geschichte der Glasindustrie und ihrer Arbeiter. Stuttgart: Dietz Nflg. '03. (VIII, 368) 8°. M. 5.— [666: 331(09)(43)] **763**
- Jahresbericht der grosshrzgl. badischen Fabrikinspektion f. d. J. 1902. Karlsruhe: Thiergarten '03. (147) 8°. M. 2.50. [331.94(43.46)] **764**
- Jahresberichte, die, der kgl. bayerischen Fabriken- u. Gewerbe-Inspektoren, dann der kgl. bayerischen Bergbehörden f. d. J. 1902. Mit e. Anh. betr. das Bierbrauer-gewerbe. München: Th. Ackermann '03. (XXIX, 304 u. 128) 8°. 5.60 M. [331.94(433)] **765**
- (Kautsky K.): Die Vernichtung der Socialdemokratie durch den Gelehrten des Centralverbandes deutscher Industrieller. Eine Antwort. Berlin: Buchh. Vorwärts '03. (48) 8° 20. [335] **766**

- 767 Kelecsényi Gy.: Szózat a nőkhez (Aux femmes). Budapest: Népszava könyvkereskedése '03, (32) 16° 4 f. [331.4]
- 768 Köhler H.: Landwirtschaft und Socialdemokratie in sittlicher Beleuchtung. Ein Beitrag zur Abwehr sozialdemokratischer Landagitacion, H. 1.: Die Wandlungen des wissenschaftlichen Socialismus und ihre Einwirkung auf die socialdemokratische Partei. Leipzig: Hinrichs '03. (VI, 145) 8° M 150. [335:333]
- 769 KümmeI, H.: Zahnarzt und Arbeiterschutz. Eine socialwissenschaftl. Studie. Jena: G. Fischer '03. (III, 131) 8° M. 4. [617.6:331]
- 770 Lacour-Gayet, G.: Un utopiste inconnu. Les codicilles de Louis XIII. Paris: Emile-Paul '03. (53) 8° 335(09)
- 771 Legislator: Coming reaction. Brief survey and criticism of vices of our economic system. London: Milne '03. (228) 8° 7/6. [331(01)]
- 772 Léonard, A.: Retraite ouvrière basée collectivement sur le travail des villes et des campagnes. Paris: Hayard ('03.) (8) 8°. [368.43]
- 773 Mercier-Valenton: Les biens communaux. Leur utilité sociale. Thèse. Paris: Chevalier-Marescq et Co. '03. (152) 8°. [351.711-3]
- 774 Orincsay L.: Az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről szóló 1891. évi XIII. törvényczikk. Miniszteri rendeletekkel, határozatokkal és főkapitányi rendeletekkel. Az 1852. évi szeptember hó 4-én kibocsátott házaló-kereskedési (házalási) szabályzat nyílt parancs (La loi de 1891 sur le repos de dimanche. Avec les arrêts ministeriel etc. Le décret imp. de 1852 sur le colportage) Budapest: Politzer Zs. és fia biz. '02. (110) 8° 2 K. [351.8-38.11 -24]
- 775 Pascaud, H.: Le contrat de travail au point de vue économique et juridique et l'utilité de sa réglementation législative. 2e éd. Paris: Fontemoing '03. (213) 18° 3 fr. 50. [331.11]
- 776 Planeix: Patrons et ouvriers, conférence. Paris: Lethielleux '03. (43) 16° [331.1]
- 777 Planeix: Riches et pauvres, conférence. Paris: Lethielleux '03. (43) 16° [361]
- 778 Réglementation du personnel ouvrier des arsenaux et établissements de la Marine, et commentaires du décret du 21/VI/1900 portant réorganisation de ce personnel. Paris: Imp. nat. '02. (X, 568) 8°. [351.837.6(44)]
- 779 Régnier, J.: Les idées religieuses, politiques et sociales de Saint Simon. Auxerre: impr. Lanier. '03. (24) 8°. (Extr. de la Nouvelle Revue.) [335]
- 780 Rosen, K. v.: Zur Dienstbotenfrage. Eine Erwiderung an Dr. Osk. Stillich. Leipzig: Verl. der Frauen-Rundschau. '03. (146) 8°. 75 Pf. [331.78]
- 781 Schriften der internationalen Vereinigung f. gesetzlichen Arbeiterschutz. Nr. 2: Verhandlungsbericht der 2. Generalversammlung des Komitees der internationalen Vereinigung Cöln, 1902, nebst Jahresberichten der internationalen Vereinigung u. des internationalen Arbeitsamtes. Hrsg. vom Bureau der Vereinigung. Jena: G. Fischer '03. (80) 8°. M. 1'50. [331(061)]
- 782 Sitzungs-Protokolle des ständigen Arbeitsbeirates 1901. (8-10. Sitzungen). Hrsg. vom k. k. arbeitsstatist. Amt. Wien: Hof- und Staatsdr. '02. (VIII, VIII, 160) 8°. K. 2-—. [331.95(436)]
- 783 Sorre, E.: Des modifications à apporter à la loi de protection des enfants en bas âge (loi Roussel). Thèse. Paris: Société d'impr. et d'édition. '03. (88) 8°. [351.847(44)]
- 784 Travaux du congrès de Roubaix. 10e assemblée générale de l'Association protestante pour l'étude pratique des questions sociales, 21-22. oct. 1902. Paris: Fischbacher '02. (212) 8°. 3 fr. 50. [331(063)]
- 785 Twining, L.: Thoughts on some social questions, past and present. London: Stock '03. 8°. 1/6. [331]
- 786 Vidari, G.: Doveri socialidell' età presente: lettura educative popolari. Milano: U. Hoepli '03. (VIII, 246) 12°. l. 2-—. [331]
- 787 Vynne, N., H. Blackburn a. H. W. Allason: Women under the Factory Art. London: Williams & Norgate '03. (214) 8°. 1/net. [351.834(42)]
- 788 Willis, W. A.: Workmen's compensation acts. 8th ed. London: Butterworth '03. 8°. 3/6 net. [351.832.6(42)]
- 789 Witt, E.: Saint Simon et le Système industriel. Thèse. Paris: Larose '02. (201) 8°. [335]
-
- 790 Agache, D. A.: La »housing question« à Londres. — Les solutions offertes par l'initiative privée sous forme d'institutions philanthropiques. SS 3. [333.32(42)]
- 791 Annual report, Ist, of the Commissioner of Labor and the VIth annual report on factory inspection, 1901. Albany: G. B. Lyon '02. (615) 8°. [331.94(73)]
- 792 Annual report, XIXth, of the Bureau of Labor Statistics for the year ended 1901 X. 30. 2 parts. Albany: G. B. Lyon '02. (X, 640, 128) 8°. [331.95(73)]

- Bach, M.: Beiträge zu einer Geschichte der Internationale. 3. Die Spaltung in der englischen Internationale. **NZ** 27. [37.82] 793
- Barnett, S. A.: The beginning of Toynbee Hall, a reminiscence. *Nineteenth Century* 312 & 313. [331.84] 794
- Beck, K.: Nothwendigkeit des Kinderschutzes. **MCS** 2. [362.7] 795
- Bernstein, E.: Der Marx-Kultus und das Recht der Revision. **SM** 4. [335.5] 796
- Bonardi, E.: Mazzini e il socialismo. **CS** 7/8. [335(M)] 797
- Braun, L.: Mutterschaftsversicherung und Krankenkassen. **SM** 4. [368.4] 798
- Buday L.: Adatok a munkahiányról. (Dates sur le chômage.) **KS** 4. [331.6(439)] 799
- Cabiati, A.: La questione delle case operaie in Milano **RIS** 4. [333.32(45)] 800
- Cailleux, E.: La réglementation du contrat de travail en Belgique. **REP** 3. [351.831.1(493)] 801
- Cambier, A.: La prova del fuoco del Partito socialista argentino. **S** 2. [335(82)] 802
- Casalini, G.: A difesa delle madre operaie: progetto sommario per la creazione di una Cassa libera di maternità nel Circondario di Biella. **CS** 7/8. [368.4] 803
- Compte rendu ou premier congrès national du parti socialiste de France (Union socialiste révolutionnaire), Comentry, 1902. Paris: Bibliothèque du parti '02. (88) 8° 25 c. [329(44)5] 804
- Conigliani, C.: Movimento operaio e produzione nazionale. **CS** 78. (331) 805
- Dewinne, A.: Le giovani guardie socialiste nel Belgio. **S** 5. [335(493)] 806
- Domokos, L.: Governo, socialisti e contadini in Ungheria. **S** 4. [335(439)] 807
- Emilio: Eine Arbeiterfabrik in Belgien. **NZ** 29. [334.6:3] 808
- Enquête sur les divergences politiques du socialisme actuel. (Documents recueillis et commentés par J. Renard.) A. Briand, N. Colajanni. E. V. Debs, E. Ferri, H. M. Hyndman, D. Nieuwenhuis, J. Sigg, E. Vaillant, E. Vandervelde.) *La Revue*. 15 mars. [335] 809
- Ferri, E.: Lo sciopero di Roma. **S** 4. [331.89] 810
- Ferri, E.: Primo Maggio. **S** 5. [327.31] 811
- Fournière, E.: Les systèmes socialistes: La femme émancipée. **RSO** 4. [335:396] 812
- German, J.: Die Qualifikation der Fabrikarbeit. **NZ** 30. [331] 813
- Goliardo II.: Una inchiesta sul socialismo. **S** 2. [335] 814
- Green, D. G.: La povertà in una città inglese. **RIS** 4. [339.1(42)] 815
- Hayem, H.: Les coopératives hollandaises. **REP** 3. [334(492)] 816
- Hutchinson, J. G.: The working man's view of Trade Unions. *Nineteenth Century* 312 & 313. [331.88] 817
- Jadot, L.: Les habitations ouvrières. *Nouvelle Revue*, 15 mars. [333.32] 818
- Jaurès, J.: Le programme socialiste, discours. **RSO** 4. [335] 819
- Keir Hardie, J.: The independent labour party. *Nineteenth Century* 314. [329(42)5] 820
- Kummer, F.: Die Gewerkschaftsbewegung in Belgien. **NZ** 30. [331.88(493)] 821
- Lagardelle, H.: Karl Marx: commémoration. **MS** 116/117. [335.5] 822
- Lagardelle, H.: La comédie de Bordeaux. **MS** 118. [335(44)] 823
- Leopold L.: Az olasz szocializmus. (Le socialisme italien.) **HS** 4. [335(45)] 824
- Lombroso, J.: Risposta alle critiche di J. Bang. **S** 5. [331.4] 825
- Macrosty, H. W.: State arbitration in Australasia. **PSQ** 1. [351.831.5(9)] 826
- Mehring, J.: Suprême paresse. **NZ** 29. [335(44)] 827
- Millerand: Le socialisme réformiste, discours. **RSO** 4. [335] 828
- Murialdi, G.: Mutualità vecchia e nuova: proemio ad uno studio sul problema della mutualità e delle pensioni per invalidità e vecchiaia in Sampierdarena. **CS** 7/8. [334.7] 829
- Neukamp, G.: Lohn und Aufrechnung. **ZS** 4. [331.2] 830
- Orano, P.: I patriarchi del socialismo. 3: Tommaso Münzer. **S** 5. [335] 831
- Pâris, H.: Le prolétariat artistique en Allemagne. *La Revue*, 1. avril. [331.714] 832
- Renaudel, P.: Le »Cas Millerand« et le congrès de Bordeaux. **MS** 116/117. [335(44)] 833
- Roberts, P.: The anthracite coal strike. **EJ** 49. [331.89(73)] 834
- Roland-Holst, H.: Der Kampf und die Niederlage der Arbeiter in Holland. **NZ** 30, 31. [331.89(492)] 835
- Rühle, O.: Die wirtschaftliche Lage der sächsischen Volksschullehrer. **SM** 4. [331.712(43.21)] 836
- Schiavi, A.: Lavoratori e padroni nel 1902. **RIS** 4. [331.1] 837
- Simons, A. M.: Die sozialistische Presse in den Vereinigten Staaten. **NZ** 29. [07:335(73)] 838
- »Socialisti rivoluzionarii«, i, alla prova. **CS** 7/8. [335] 839
- Stampfer, F.: Leo Tolstoj an die Arbeiter. **NZ** 30. [335.7] 840

- 841 Uhry, J.: Les grèves en 1901 (en France). **MS** 116/117. [331.89(44)
 842 Vailati, G.: I sistemi socialisti. **RiS** 4. [335(01)
 843 Vliegen, W. H.: Les événements de Hollande. **MS** 118. [331.89(492)
 844 Warwick, Countess of: A social experiment. *Nineteenth Century* 314. [331
 845 Wellman, W.: Un esempio di partecipazioni al profitto. **RiS** 4. [331.24
 846 Winter, A.: Zur Rechtsprechung in Arbeiterversicherungssachen. **SM** 4. [368.4 : 34

6. Östermelés.

- 847 Agricultural returns, 1902. Tables showing the total produce and yield per acre of the principal crops in each county of Great Britain with summaries for the United Kingdom. London: Wyman & Sons '03. (VII, 33) 8°. [338.1(42)
 848 Balkay, B.: A szénkérdésről. (La question du charbon.) Budapest. Pesti könyvny.-r.-t. '03. (23) 8° 60 f. (K. l. a **KS**-ből.) [553.2
 849 Coffee. Extensive information and statistics. Amsterdam: I. H. de Bussy '03 (110 blz.) 8° 1.20. (Repr. from the original ed. publ. by the Intern. Bureau of the Amer. Republics.) [633
 850 Concours général agricole à Paris, 9—17 mars 1903. Vins, cidres, poirés et eaux-de-vie de France. Paris: Imp. nat. '03. (335) 8° (Minist. de l'agriculture.) [634(064)
 851 Dodanthon, A.: Le mouvement syndical agricole dans la Flandre maritime. Paris: Imp. nat. '02. (11) 8° (Extr. du Bulletin des sciences écon. et sociales du Comité des trav. histor. et scientif.) [338.1(062)(493)
 852 Duckworth, A.: The timber industry and forests of New South Wales. Sydney: W. E. Smith '02. (12) [674(94)
 853 *Economicus*: The Land Act of 1881. Rent, peasant, proprietary, and some observations on the congested districts board and on the departement of agriculture and industries. London: Falconer '03. 8° s. [347.235(42)
 854 Ilieff, P.: Die Landwirtschaft in Bulgarien. Diss. Leipzig: (Kössling) '02. (113) 8° M. 2.50 [338.1(497.2)
 855 Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1901. évben. Kiadja a magyar kir. földművelésügyi miniszter. (Salaires des ouvriers agricoles en Hongrie, 1901. Publ. par le ministre de l'agriculture.) Budapest: Pallas r.-t. ny. '02. (335) 8°. (A m. k. földmív. miniszt. kiadv.) 331—2—74(439)
 856 Mines and Quarries. General report and statistics for 1901. Part 4. Colonial and foreign statistics. Persons employed, output and accidents. London: Eyre & Spottiswoode '03. 1/6. [31 : 622
 857 Moore, S. A. and H. S.: History and law of fisheries. London: Stevens & Haynes '03. 8° 21 s. [338.3(09)+351.828
 858 North sea fishery investigations — reports of British delegates attending international conferences, held at Stockholm, Christiania, Copenhagen. London: Eyre & Spottiswoode '03. 1/4. [338.3
 859 Renard, M.: Le régime foncier dans les colonies françaises de l'Afrique, Thèse. Caen: imp. Valin '03. (IX, 313) 8°. [347.235(61)
 860 South Australia, agricultural and live stock statistics for the year ending 1902. III. 31. with prefatory report. Adelaide: C. E. Bristow 02. (XXIV, 69) 2°. [31 : 633(93)
 861 Vaccaro, A.: Il problema agrario in Sicilia, con pref. di N. Colajanni. Palermo: A. Reber '03. (IV, 150) 8° l. 2.— [333(45)
 862 Vásárhelyi Z.: A mezőgazdasági érdekképviselőlet fejlődése. (L'évolution de la représentation des intérêts agricoles.) Budapest: Eggenberger bizom. '03. (214) 8°. 4 K. [333(061)
 863 Cox, H.: The effect of corn laws, a reply. *Nineteenth Century*, 312 & 313. [337.1
 864 Garas, J.: La transformation économique de la Gascogne. Un mouvement dans le sens de la spécialisation des cultures. **SS** 3. [338.1(44)
 865 Müller, A.: The »horrible jumble« of the Irish land laws. *Nineteenth Century* 314. [347.235(41)
 866 Pudor, H.: Die landwirtschaftlichen Syndikate Italiens. **JNS** 3. [338.1(062)(45)

7. Ipar.

- 867 Annual report, 17th, of the Commissioner of labor 1902. Trade and technical education. Washington: Gov. Pr. Off. '02. (1333) 8°. [6(07)
 868 Birague d'Arpement, R. de: L'accaparament et les formes modernes d'ententes entre producteurs devant le droit pénale. Thèse. Paris: Giard et Brière '03. (IV, 171) 8°. [343.531

- Faurax, L.: Les trusts américains, rapport. Lyon: Rey & Cie. '03. (25) 8°. [338.8(7)] 869
- Gouvy, A.: Etat actuel des industries du fer et de l'acier dans les provinces du Rhin et de la Westphalie. Paris: imp. Chaix '03. (158) 8°. (Extr. des Mémoires de la Société des ingénieurs civils de France.) [672(43)] 870
- Höinghaus, R.: Gewerbeordnung für das Deutsche Reich. Nach der Bekanntmachg. des Reichskanzlers vom 26. VI. 1900. Nebst dem Gesetz v. 1903 betr. Kinderarbeit in gewerblichen Betrieben. Fortgesetzt u. ergänzt v. O. Kotze, 14. Aufl. Berlin: F. Dümmler '03. (214) 12°. M. 1.—. [351.824.1] 871
- Kontradiktorische Verhandlungen über deutsche Kartelle. Die von der deutschen Regierung angestellten Erhebungen über das inländische Kartellwesen. H. 1.: 1. einleitende Sitzung v. 14. XI. 1902. — 2. Sitzung v. 26/27. II.: Das Rheinisch-Westphälische Kohlsyndikat. Berlin: Siemenroth '03. (315) 8°. M. 4.50. [338.8(43)] 872
- Laur, F.: De l'accaparement. Essai documentaire. Les cartels et syndicats en Allemagne. Préf. de J. Méline. T. 2, rééd. Paris: Imp. Laur '03. (XXI, 477) 8°. 7 fr. 50. [338.8(43)] 873
- Magyar, a, kor. országainak ipari balesetei az 1901. évben. Kiadja a kereskedelemügyi m. k. miniszter. (Les accidents industriels en Hongrie, 1901. Publ. par le ministre du commerce.) Budapest: Athenaeum rt. ny. '03. (68, 431) 8°. [613.66 : 3(439)] 874
- Onfroy, H.: Les papeteries à la cuve d'arche et d'archettes. Paris: A. Rousseau '03. (126) 8°. [676 : 3] 875
- Rottenburg, F. v.: Die Kartellfrage in Theorie and Praxis. Ein offener Brief an Herrn Kommerzienrath Julius Vorster. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (X, 89) 8°. M. 1.80. [338.8] 876
- Adams, D. A.: Federal control of trusts. PSQ 1. [338.8 : 35] 877
- Course of wholesale prices, 1890—1902. Bull. Depart. Labor, 45. [338.5] 878
- Montague, J. H.: Le condizioni attuali dei sindacati del petrolio. RS 4. [665 : 338.8] 879

8. Kereskedelem. Közlekedésügy. Vámügy.

- Budapest sz.-főváros tanácsának jelentése a budapesti marhavásártéri vásárpénztár ügyében. (Rapport du magistrat de Budapest sur la caisse du marché de bétail de Budapest). Budapest: Pesti könyvny. rt. '03. (115) 4°. [381.1(439)] 880
- Dannely, P.: Aux petits commerçants. Coopératives. Grands magasins et succursales. Economats patronaux. Maisons de crédit etc. Les moyens de se défendre. Paris: imp. Cresson frères '03. (8) 18°. [381] 881
- Deutsch A.: A pesti Lloyd-Társulat. 1853—1903. Bevezetéssel ellátta. Falk M. (La Société Lloyd de Pest, 1853—1903. Préf. par M. Falk.) Budapest: Grill K. biz. '03. (XII, 250) 4°. 6 K. [38(062)(439)] 882
- Djörup, F.: Die Weltausstellung St. Louis 1904. Wien: R. v. Waldheim '03. (19, 5 Taf.) 8°. (S. A. aus: Österr. Wochenschr. f. d. öff. Baudienst.) [6(064)] 883
- Etienne, A.: Export-Handbuch. H. 1.: Geschäftsreisende, Muster, Proben, Konsulare. Ratschläge. Hrsg. von der Centralstelle für Vorbereitung von Handelsverträgen. Berlin: Paetel '03. (VII, 121) 8°. M. 3.—. [382] 884
- Foll, A.: The failure of free trade as proved by the foreign commerce of England. London: Drane '03. (61) 12°. [337.1] 885
- Heller F.: A magyar-osztrák monarchia külkereskedelmi forgalma a 20. század elején. (Le commerce extérieur de l'Autriche-Hongrie au commencement du 20e siècle.) Budapest: Pesti könyvny. rt. '03. (71) 8°. (K. 1. a KS-ből.) [382(436—439)] 886
- Huisman, M.: Cours d'histoire du commerce. Leçon d'ouverture. A propos de la théorie de K. Bücher. Bruxelles: impr. Lefèvre '03. (26) 8°. [38(09)] 887
- Kelemen G.: A nemzetek küzdelme a gazdasági vezérszerepért. (La lutte des nations pour la hégémonie économique). Budapest: Lampel R. '03. (47) 8°. 60 f. (Iparosok olvasótára) [38(01)] 888
- Kinosita, Y.: The past and present of Japanese commerce. London: P. S. King '03. (159) 8°. (Columbia studies.) [38(52)] 889
- La Rochelle, le port de —; anciens bassins et bassins de La Pallice. Publié par les soins de la chambre de commerce de la Rochelle. Tours: imp. Deslis frères '03. (32) 4°. [387.1(44)] 890
- Magrini, E.: I nuovi sistemi di ferrovie in Europa: ferrovie sotterranee, ferrovie ad una rotaia. Torino: Roux & Viarengo '03. (99) 8°. 1. 2. [625(4)] 891

- 892 Magyar, a, kor. országainak külkereskedelmi forgalma az 1891—1901. években. 1—6. k. (Le commerce extérieur de la Hongrie, 1891—1901.) Budapest: Athenaeum rt. ny. 1902. 6 k. 4°. [31:382(439)]
- 893 Miklós Ö.: Magyarország és társországai az 1900-ik évi párisi nemzetközi kiállításon. (La Hongrie à l'exposition internationale de Paris, 1900.) Budapest: Kilián F. ut. biz. (VI, 280) 4°. 4 K. [6.064(44)]
- 894 Osztrák-magyar vámterület, az, külkereskedelmi forgalma az 1891—1901. években. 1—6. k. (Le commerce extérieur du territoire douanier austro-hongrois, 1891—1901.) Budapest: Athenaeum rt. ny. '02. 6 k. 4°. [31:382(436—439)]
- 895 Regierungsvorlage betr. den Entwurf des Zolltarifgesetzes samt Tarif. Hierzu 6 Bde Anlagen. Wien: Hof- und Staatsdr. '03. 7 Bde. 8°. K. 15.—. [337(436)]
- 896 Rouault, E.: Répertoire par ordre alphabétique des réglemens, ordres, instructions etc, en vigueur à la Compagnie des Chemins de Fer de l'Ouest. Rennes: imp. Simon 1903. (114) 16°. [385]
- 897 Schriften über Verkehrswesen. Hrsg. vom Klub österreichischer Eisenbahnbeamten. 1. Reihe. Wien: Hölder 03. 8°. H. 2.: Koestler, H.: Die Sicherungs-Anlagen der Wiener Stadtbahn. 03. (56). K 1.—. H. 3.: Leeder, O. u. Rosenberg, H.: Die Umgestaltung der Eisenbahngütertarife Oesterreichs. Eine Studie zur Frage der Verstaatlichung der Privatbahnen. 1903. (51) K 1.—. [38(062)]
- 898 Schweizerische Handelsstatistik. Provisorische Zusammenstellung des Specialhandels der Schweiz im J. 1902. Bern: Druck Benteli 1903. (16) 4°. [31:332(494)]
- 899 Tables relating to trade of British India with British possessions and foreign countries. 1897/8 to 1901/2. London: Eyre & Spottiswoode. 1903. 1 s. [31:382(54)]
- 900 Tables showing the progress of merchant shipping in the United Kingdom and the principal maritime countries. London: Wyman & Sons 1902. (87) 1/4. [387.5]
- 901 Tariff of Germany — translation of new general customs, with comparison of the rates of customs duty contained in the tariff with the at present in force on imports into Germany from the United Kingdom. London: Eyre & Spottiswoode 1903. 10 d. [337(43)]
- 902 Thompson, G.: The canal system of England: its growth and present condition, with particular reference to the cheap carriage of goods. London: Fisher Unwin 1903. (70, IV) 12°. 1 f. 6. [386.1(42)]
- 903 Twenty years railway statistics 1883—1903. London: E. Wilson. 1903. 12°. 1 s. [31:385]
- 904 Vértesi K.: A zombori felső kereskedelmi iskola tanulmányútja: Bosnyákország, Hercegovina, Montenegro, Dalmát partvidék. (Voyage d'étude de l'école commerciale supérieure de Zombor: la Bosnie, Herzégovine, Monténégro, les côtes Dalmates.) Budapest: Athenaeum 1903. (58) 4°. 1 K 50 f. [65(07)]
- 905 Westphal, M.: Die deutsch-spanischen Handelsbeziehungen. Leipzig: Duncker & Humblot 1903. (V, 88). 8°. M 2.—. (Staats- u. socialwiss. Forschungen, 99.) [33(43—46)]
-
- 906 Atkinson, E.: Chi è interessato alle tariffe doganali? **RIS** 4. [337]
- 907 Dawson, W. H.; The new german tariff. **EJ** 49. [337(43)]
- 908 Dechesne, L.: Le mercantilisme des pays neufs et la crise des industries russes. **REP** 3. [337.3]
- 909 Fraser, J. F.: The success of American manufacturers. *Nineteenth Century* 312, 313. [382(73)]
- 910 Laur, E.: Der neue schweizerische Zolltarif. **MCS** 2. [337(494)]
- 911 Levy, H.: Landwirtschaftlicher Export in England. **JNS** 3. [382:63(42)]
- 912 Macdonall, G.: South American republics and the Monroe doctrine. *Nineteenth Century* 314. [337.3(8)]
- 913 Masè-Dari, E.: Gli orti delle Esperidi: critiche allo studio sul'Italia e i trattati di commercio di Cabiati e Einaudi. **CS** 7/8. [382.4(45)]
- 914 Raffalovich, A.: Le nouveau tarif douanier de l'Allemagne. *Nouvelle Revue*, 1er avril. [337(43)]
- 915 Wolf, G.: Ein mitteleuropäischer Wirtschaftsverein. **ZS** 4. [337(06)(4)]

9. Bank-, pénz-, hitel- és biztosítás-ügy. Tőzsde.

- 916 Administration des monnaies de Belgique. Rapport. 3e année. 1902. Bruxelles: '03. (80) 8°. [351.822(493)]
- 917 Assekuranz-Kompass. Jahrb. f. Versicherungswesen, hrsg. von G. J. Wischniowsky Ig. 11. 1903. Wien: Perles in Komm. ('03) (XIV, 912) 8°. K 20.—. [368(059)]

- Coulouma, C.: Le jeu de la bourse. Etude générale sur ses caractères, ses formes, sa réglementation, Thèse. Toulouse: imp. Saint-Cyprien '03. (XII, 204) 8°. [332.6 : 34] 918
- Fluisten, G. van: Die staatliche Pensionsversicherung der Privatbeamten. Berlin: Gerdes & Hödel '03. (39) 8°. 40 Pf. [368.43] 919
- Latimer, J.: The history of the Society of merchant venturers of the City of Bristol. Bristol: Arrowsmith ('03). (345) 8° 21 s. [38(062)] 920
- Lindenberg O.: 50 Jahre Geschichte e. Spekulationsbank. Ein Beitrag zur Kritik des deutschen Bankwesens. Berlin: Hayn's Erben '03. (III, 246) 8°. M. 5. [332.13(43)] 921
- Luzzatto, G.: I banchieri ebrei in Urbino nell' età ducale: appunti di storia economica, con appendice di documenti. Padova: Società coop. tip. '02. (83) 8°. [332.1(09)] 922
- Rapport sur les opérations des sociétés de secours mutuels pendant l'année 1900., Melun: Impr. administration '02. (XVI, 924) 4°. [334.7(44)] 923
- Robert-Milles, S.: Die Pariser Börse, ihrer Usancen u. Operationen. Leipzig: O. Spamer '03. (201) 8°. Geb. M. 4.—. [332.6(44)] 924
- Seelmann, J.: Ausbau der Invaliden-Versicherung zu einer allgemeinen Volksversicherung. Mit bes. Berücks. der Versicherung der selbständigen Gewerbetreibenden und der höheren Privatangestellten. Grunewald-Berlin: Verl. d. Arb.-Versorgg. (Aus: Arbeiter-Versorgung.) '03. (16) 8°. 60 Pf. [368.43] 925
- Stefan, E.: Ein Viertel-Jahrhundert Versicherungswesen in Österreich-Ungarn. Eine Darstellung der Entwicklung des Versicherungs-Geschäftes sämtlicher Branchen von 1875—1900. Wien: Freytag & Berndt ('03.) (III, 12) 8°. K. 3.50. [368(436—439)] 926
- Véchembre, G.: Les assurances contre les risques de la mortalité du bétail, rapport. Périgueux: impr. de la Dordogne '03. (15) 8°. [368.52] 928
- Walsh, C. M.: Fundamental problem in monetary science. London: Macmillan. '03. 8°. 7/6net. [332.4(01)]

- Bánfi O.: A takarékpénztári reform. (La réforme des caisses d'épargne.) KS 4. [332.21 : 34] 929
- Breslauer, B.: Die Notenbanken in Württemberg 1876—1900. ADR 4. [332.132(43.47)] 930
- Ernst, J.: Zur Reform des schweizerischen Banknotenwesens. SB 2. [332.132(485)] 931
- Flandin, J.: La caisse des dépôts et consignations. Son rôle dans la vie financière du pays. ASP 2. [332.131] 932
- Flux, W.: The centralisation of bank-note issues in Sweden. Yale Review, 4. [332.11(485)] 933
- Kulischer, J.: Zur Entwicklungsgeschichte des Kapitalzinses. JNS 3. [332.81] 934
- Marcusen, W.: Mittel und Einrichtungen zur Förderung und Durchführung des Realkredites. SB 2. [332.73] 935
- Molinari, G. de: Étalon d'or et étalon d'argent. JE 5. [332.42] 936
- Pourparlers monétaires, les, entre les Etats-Unis, le Mexique et la Chine. JE 5. [332.4] 937
- Sprague, O. M. W.: The New-York money market. EJ 49. [332.7(73)] 938
- Weiss v. Wellenstein: Das österreichische Terminhandelsverbot. ZS 4. [343.531] 939

10. Állami és önkormányzati pénzügy. Községi szocializmus. Szegényügy.

- Bastable, C. F.: Public finance. 3d ed. rev. and enlarged. London: Macmillan '03. (804) 8° 12/6 net. [336(02)] 940
- Beer, A.: Finanzgeschichtliche Studien. Wien: Gerold's Sohn in Komm. '03. (72) 8° K 1.70. (Aus: »Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.«) [336(09)] 941
- Bernatzky, E., A. Carmine u. L. Joas: Gesetze und Verordnungen über die Bierbesteuerung. 3. umgearb. u. verm. Aufl. Wien: Manz '03. (XXVI, 386) 12° K. 6.— (Manz'sche Taschenausg. der öster. Gesetze 22.) [351.715 : 66.34(436)] 942
- Berriat-Saint-Prix, J.: L'impôt sur le revenu. Clermont-Ferrand: impr. Dumont '03. (39) 8°. [336 : 24] 943
- Bloch, C.: Origines de la taxe du pain à Orléans. Paris: Imp. nat. '02. (20) 8°. (Extr. du Bulletin des sciences écon. et sociales du Comité des trav. histor. et scientif.) [336.231] 944

- 945 B o n o m i, G.: La finanza locale e i suoi problemi. Milano: Landroni '03. (352) 8°. [336.28]
- 946 B r a c k e l, Frhr. v.: Rumäniens Staats-Kredit in deutscher Beleuchtung. Eine finanzpolit. Studie. München: Lehmann ('02.) (VIII, 152) 8° M. 2.40. [336.34(498)]
- 947 C a s t a i n g, T.: Au pays de la faim. Charité. Philantropie. Conférence. Toulon: imp. Cité Montety '03. (19) 8° 1 fr. [361]
- 948 C h a r n a y, M.: Le gaz à 15 centimes par la régie communale. Paris: imp. Man-geot '03. (15) 8°. [351.711.9—2]
- 949 C o i g n e t, J.: L'impôt de mainmorte, rapport. Lyon: impr. Rey. '03. (12) 8°. [336.279]
- 950 C o m p t e r e n d u d e s o p é r a t i o n s d e l a c o m m i s s i o n f i n a n c i è r e i n t e r n a t i o n a l e p o u r l'année 1902. Athènes: P. D. Sakellarios '03. (73) 4°. [341.244]
- 951 D e s C i l l e u l s, A.: Avantages et inconvénients de la spécialité dans l'assiette ou emploi des impôts. Paris: Imp. nat. '03. (7) 8°. (Extr. du Bull. des sciences éc. et soc. du Comité des travaux hist. et scientifiques. Année 1902. [336.204(44)]
- 952 D e s C i l l e u l s, A.: Du classement des impôts directes et indirectes au point de vue théorique et pratique. Paris: Imp. nat. '02. (8) 8°. (Extr. du Bull. des sciences éc. et soc. du Comité des travaux hist. et scientifiques. Année 1902.) [336.2]
- 953 D r u e s n e, C.: Résumé sur les contributions directes et taxes assimilées. Valenciennes: impr. Huart '03. (32) 8° 50 c. [336.2]
- 954 E r d b e r g, R. v.: Die Wohlfahrtspflege. Eine sozialwissenschaftliche Studie. Jena: Fischer '03. (VI, 72) 8° M. 1.50. [362]
- 955 E r n s t, H.: Die direkten Staatssteuern des Kantons Zürich im XIX. Jahrh. Winterthur: Geschw. Ziegler '03. (V, 279) 8°. M. 3.50. [336.6(494)]
- 956 F a r e n h e i d—B e y n u h n e n, H. v.: Ein Mahnwort zur Reform des Einkommen-Steuergesetzes vom 24. VI. 1891 unt. Berücks. der §§ 44 u. 45 der Schulordnung f. die östlichen Provinzen vom 11. XII. 1845. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht '03. (32) 8°. 60. Pf. [336.24(43)]
- 957 F l o u r d e S a i n t - G e n i s: Le mérite du classement des impôts en contributions directes et en contributions indirectes apprécié au point de vue théorique et pratique. Paris: Imp. nat. '02. (12) 8°. (Extr. du Bull. des sciences écon. et soc. du Comité des travaux hist. et scientifiques.) [336.2]
- 958 G a r n i e r: Code des lois, décrets, ordonnances et arrêtés sur l'enregistrement, le domaine, les hypothèques, le timbre et les droits de greffe, annoté et mis au courant jusqu'à. 1. I. 1903. Paris: Firmin-Didot et Cie. '03. (2 col. 540) 4°. 7 fr (Extrait de la 7. éd. du Répertoire général de l'enregistrement, des domaines et des hypothèques.) [351.718(44)]
- 959 G e n s o u l, M.: Le monopole des pétroles par l'État en France. Thèse. Paris: Larose '02. (II, 131) 8°. [336.19(44)]
- 960 G o m e l, C.: Histoire financière de la Législative et de la Convention. T. 1: 1792—1793. Paris: Guillaumin & Ce. '02. (XXIV, 523) 8° 7 fr. 50. [336(44)]
- 961 G u y o t, Y.: Le repêchage des cinq cent millions à l'eau. Le programme Baudin au Sénat. Paris: Guillomin et Cie. '03. (88) 8°. 1 fr. [351.712(44)]
- 962 H a r m o i s, G. et A l l e a u n e, E.: Le petit dictionnaire des oeuvres de solidarité sociale et de bienfaisance. Publ. par la Maison des pauvres. Paris: imp. Gainche. (72) 8°. [361]
- 963 K a t o n a B.: Az állami beruházások ügyéhez. (Sur les investitions de l'État.) Bpest: Athenaeum r.-t. ny. '03 (39) 8°. 1 K. [336(439)]
- 964 L a G r a s s e r i e, R. de: Le mérite du classement des impôts en contributions directes et en contributions indirectes apprécié au point de vue théorique et pratique. Paris: Imp. nat. '02. (3) 8°. (Extr. du Bull. des sciences écon. et soc. du Com. des travaux hist. et scient.) [336.2]
- 965 L i b e l l i, M.: Per l'imposta progressiva. Firenze: tip. Giuseppe '03. (80) 8°. [336.291]
- 966 L u k á c s F.: A magyar pénzügy fejlődése. A pénzügyi közigazgatás, a pénzügy-örség, az adók, államegyedárúságok és jövedék történetének vázlatos ismertetése. (L'évolution des finances hongroises. Courte histoire de l'administration financière, des impôts, des monopoles.) 7 K 25 f. [336(439)]
- 967 M a l o, L.: L'hospitalité de nuit et l'assistance par le travail. Discours. Lyon: imp. Rey & Co. '03. (16) 8°. [361]
- 968 M e r c i e r, F.: Revision de l'impôt de la propriété bâtie, de la cote personnelle et mobilière de l'impôt des portes et fenêtres et des exemptions. Beauvais: impr. Avonde et Bachelier. '03. (83) 8°. 1 fr. [336.22]
- 969 M ö h l, F. K.: Die Vorläufer der heutigen Organisation der öffentlichen Armenpflege in München, insbesondere: Das Armeninstitut des Grafen Rumford. Bamberg: Handelsdr. u. Verlagsh. '03. (88) 8°. M. 3.—. [351.84(433)]

- Mourlot, F.: La question de la mendicité en Normandie à la fin de l'ancien régime. Paris: Imp. nat. '03. (48) 8°. (Extr. du Bull. hist. et phil. 1902.) [351.84] 970
- Noë, R.: Was muss man in Baden von den Steuergesetzen wissen? Die wichtigsten Bestimmungen über Abgaben an Staat, Reich, Gemeinde und Kirche, nebst e. Anleitung: Wie reklamire ich? 2., verb. und verm. Aufl. Freiburg i/B.: Lorenz '03. (64) 8°. M. 1.— [336.2(43.46)] 971
- Nothardt, J.: Volksvermögen und Volkseinkommen in Württemberg. Beitrag zur Kenntnis der finanziellen Verhältnisse Württembergs. Leonberg: Selbstverlag. '02. (49) 8°. M. 1.50. [336(43.47)] 972
- Plebano, A.: Storia della finanza italiana dalla costituzione del regno alla fine del secolo 190. Vol. 3. 1888/89—1900—01. Torino: Roux & Viarengo '02. (590) 8°. 6 l. [336(45)] 973
- Renseignements statistiques rel. aux contributions directes et aux taxes assimilées. 13e année Paris: Imp. nat. '03. (200) 8°. (Minist. des finances.) [336:31(44)] 974
- Saussoy, A.: Des monopoles communaux issus de concessions sur le domaine public. Thèse. Sens: Diechemin. '03. (150) 8°. [352:336.19] 975
- Schreiber V. és Molnár J.: A szeszadó iránt érvényben levő törvények és rendeletek gyűjteménye. (Les lois et réglemens conc. l'impôt de l'alcool.) Budapest: Toldi L. '03. (XIV, 618) 8° 8 K. [336.271.1(439)] 976
- Schwarz, O. u. Strutz, G.: Der Staatshaushalt und die Finanzen Preussens. Bd. 2: Schwarz, O.: Die Zuschussverwaltungen. Lfg. 3: Buch 4: Handels- und Gewerbeverwaltung. Buch 5: Bauverwaltung. Berlin: Guttentag '03. (XIII, 995—1273 u. 219—269) 8°. M. 10.— [351.72(431)] 977
- Seidler, G.: Lehrbuch der österreichischen Staatsverrechnung. 5. Aufl. Wien: Hölder '03. (XII, 240) 8°. M. 6.— [336.299(436)] 978
- Sugar Bounties. Correspondence with Russian Government respecting interpretation of most-favoured-nations clause in connection with countervailing duties on bounty-fed sugar. London: Eyre & Spottiswoode '03. 3 d. [336.271.3] 979
- Sugar Conference at Brussels. Convention signed on March 5, 1902. London: Eyre & Spottiswoode. '03. 2 d. [336.271.3] 980
- Trevelyan, J. P.: Some results of boarding out poor law children. Pref. by J. P. Trevelyan. London: P. S. King. '03. (108) 8°. 2/net. [362.7] 981
- Untermann, E.: The municipality from capitalism to socialism. Girard: publ. by the Appeal to reason. '03. (32) 8°. 5 c. [352:335] 982
- Wernicke, J.: Die Sonder-Umsatz-Steuern im Lichte der Gewerbefreiheit und Gewerbeordnung, sowie der allgemeinen Rechts- und Steuerprinzipien. Berlin: Guttentag '02. (IV, 63) 8°. 80 pf. 336.24(43) 983
- Astier: Le monopole de l'alcool. **RPP** 3. [336.19] 984
- d'Aulnis de Bourouill, I.: Die Zuckerfrage in den Parlamenten Europas. **JNS** 3. [336.271.3] 985
- Bachi, R.: Un' inchiesta sulla municipalizzazione dei pubblici servizi in Italia. **RiS** 1. [352(45)] 986
- Bickerdike, C. F.: Taxation of site values. **EJ** 48. [336.21] 987
- Bullock, C. J.: The growth of federal expenditures. **PSQ** 1. [336(73)] 988
- Cannan, E.: The financial relations of English localities. **EJ** 49. [352:336] 989
- Creanga, G. D.: Die Finanzpolitik Rumäniens in ihrer Gestaltung und die für die Sanirung der Finanzkrisis getroffenen Massnahmen. **F** 1. [326(498)] 990
- Franois, G.: I destillatori proprietari. **GE** 1. [336.19] 991
- Guyot, G.: Le monopole de l'alcool. **JE** 3. [336.19] 992
- Hellwig, G.: Geschichte und Kritik des Oktrois im Grossherzogtum Hessen. **F** 1. [336.282(43)] 993
- Hymans, P.: Un chapitre d'histoire parlementaire de Belgique. Frère Orban: Le plan économique et financier de 1848. Les réformes fiscales. L'impôt sur les successions. Revue de l'Université de Bruxelles, 1/2. [336 2(493)] 994
- Majorana, A.: La municipalisation des services publics en Italie. **RSo** 3. [352(45)] 995
- Nina, L.: Di alcune critiche ad una proposta per lo sgravio del sale. **RiS** 3. [336.19] 996
- Pabst, F.: Die Besteuerung des unverdienten Wertzuwachses von Grund und Boden. (Konjunkturgewinnsteuer.) **JNS** 3. [336.279] 997
- Plebano, A.: Quarant'anni della finanza italiana. **RiS** 1. [336(4)] 998
- Rosewater, V.: Value in taxation. **PSQ** 1. [336.2(01)] 999
- Schanz, G.: Die sächsische Steuerreform vom Jahre 1902, **F** 1. [336.2(432)] 1000

- 1001 Schippel, M.: Die Brüsseler Zuckerkonvention, England und die englischen Kolonien. **SM** 4. [336.271.3]
 1002 Schmauser, G.: Die Novelle von 1902 zum deutschen Branntweinssteuergesetz. **F** 1. [336.271.1(43)]
 1003 Tangorra, V.: I limiti dell'indagine teorica nella finanza pubblica. **GE** 1. [336(01)]
 1004 Transformation de quelques droits fixes d'enregistrement et de timbre. **RPP** 2. [336.274]
 1005 Woodruff, C. R.: An american municipal program. **PSQ** 1. [352(73)]
 1006 Wright, Ch. W.: The Holyoke water case. **QJE** 2. [332]

11. Statisztika.

Általános.

- 1007 Hartleben's: kleines statistisches Taschenbuch über alle Länder der Erde. Jg. 11. 1903. Neu bearb. v. F. Umlauf. Wien: Hartleben '03. (IV, 104) 16° K 1.50 [31(059)]
 1008 Hartleben's statistische Tabellen über alle Staaten der Erde. Jg. 11. Wien: Hartleben '03. (100, 70) K —.50. [31(059)]
 1009 Ottolenghi, C.: La scienza statistica, il suo compito e i suoi rapporti colle altre scienze sociali. Torino: Clausen '03 (29) 4°. [311]
 1010 Statesman's year-book: statistical and historical annual of the states of the world for the year 1903. By I. S. Keltie a. J. P. A. Renwick. London: Macmillan & Co. '03. (1363) 8°. 10/6 net. [31(059)]
 1011 Stieda, W.: Über die Quellen der Handelsstatistik im Mittelalter. Berlin: Reimer in Komm. '03. (58) 4°. M 2.50. (Aus: Abhandlungen d. preuss. Akad. d. Wiss., Anhang.) [311]
-
- 1012 Brodnitz, G.: Beiträge zur englischen Betriebsstatistik. **JNS** 3. [31: 338.4(42)]
 1013 Coletti, F.: Dell'indice unico (studio di semiologia economica). **GE** 2, 3. [311]
 1014 Juraschek, J. v.: Flächeninhalt und Bevölkerung Europas. **StM** 1. [31(4)]
 1015 Prinzing, Fr.: Die tödtlichen Unglücksfälle im Kindesalter. **STM** 2. [31: 614.8]
 1016 Zimmermann, F. W. R.: Die Bewegung für Bildung eines ständigen statistischen Zentralamtes für die Vereinigten Staaten von Nordamerika. **JNS** 3. [312(73)]

Ausztria (436).

- 1017 Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr aus dem Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. 78 Bd. Hft. 1—2: Statistik des österr. Post- und Telegraphenwesens im J. 1901 mit einer statist. Übersicht über die Post und Telegraphen in Europa. Wien: Hof- u. Staatspr. '02. (V, 376) 8°. K 5.— [31(439)]
 1018 Wien im Lichte der Zahlen. Wien: Freytag & Berndt ('03.) (12 Taf. u. XIV) 8°. K. 2.50. [31(436)]

Franciaország (44).

- 1019 Annuaire administratif, statistique et commercial du département de l'Orne, pour 1903. Alençon: Ve Guy & Co. '03. (783) 16° 2 fr. [31(059)(44)]
 1020 Annuaire officiel, administratif et statistique du département de l'Aisne. 1901 à 1903. Laon: imp. du Courrier de l'Aisne '03. 3 vols 16°. [31(059)44]
 1021 Annuaire administratif, statistique et commercial du département de l'Aube. 76e année. Paris: Lechevalier '02. (568) 3 fr. 50. [31(059)(44)]
 1022 Annuaire administratif, statistique et commercial du département d'Eure-et-Loir pour 1903. (63e année.) Chartres: lib. Saint-Pierre '03. (520) 8° 2 fr. 50. [31(059)(44)]
 1023 Annuaire administratif, statistique, historique et commercial du Gers, pour 1903. 87e. année. Auch: imp. Cocharaux '03. (400) 16° 2 fr. 50. [31(059)(44)]
 1024 Annuaire administratif, historique et statistique de Vaucluse pour 1903 (26e année) publié par L. Duhanel. Avignon: Roumanille '03. (375) 16°. 2 fr. 50. [31(059)(44)]
 1025 Annuaire administratif, statistique, historique, judiciaire et commercial de Meurthe-et-Moselle pour 1903 81e année. Nancy: Hinzelin '03. (593) 8° 3 fr. [31(095)(44)]
 1026 Annuaire administratif, statistique et commercial du département de la Lozère pour l'année 1903. (72e année.) Mende: Imp. Vignon '03. (200) 8° 1 fr. [31(095)(44)]
 1027 Annuaire administratif, historique et statistique de Vaucluse, publié par L. Duhanel. 2 vols. Année 1901—1902. Avignon: impr. Bernaud et Co. '01.—'02 (309, 327) 8° 2 fr. 50. [31(095)(44)]

- Annuaire du département de la Corrèze, statistique, administratif, diocésien, judiciaire, militaire, agricole, commercial etc., pour l'année 1903. Tulle : imp. Crauffon '03. (588) 8o 2 fr. [31(059)(44) 1028
- Annuaire de la Société de Statistique de Paris pour 1903. Paris : 28, Rue Serpente-Daneton '03. (63) 16° [31(06)(44) 1029
- Statistique pénitentiaire pour l'année 1900. Exposé général de la situation des services et des divers établissements. Melun : Impr. administr. '03. (140) 8° (Ministère de l'intérieur.) [31 : 343(44) 1030
- Statistique sanitaire des villes de France pendant l'année 1901 (16e année) et Tableaux récapitulatifs des années 1886—1901, d'après les bulletins mensuels fournis par les municipalités. Melun : Imp. administr. '02. (XII, 268) 4°. [31 : 61(44) 1031

Magyarország (439).

- Ungarisches statistisches Jahrbuch. Neue Folge. Jg. 1901. Verf. und hrsg. durch das kgl. ung. Statist. Centralamt. Amtliche Übersetzung. Budapest : (Kilián's Nflg.) '02. (XIX, 442) 8°. K. 5.— [31(439) 1032

Nagybritannia (42).

- Judicial statistics, England and Wales : 1901. Part 1 : Criminal statistics. London : Eyre & Spottiswood '03. 1/6. [31 : 34(42) 1033
- London Statistics, 1900—1901 (vol. XI). London : King & Son '02. (CXXVIII, 803) 2°. [31(42) 1034

Németbirodalom (43).

- Beiträge zur Statistik der Stadt Frankfurt a/M. Neue Folge. Hrsg. durch das Statist. Amt. H. 5. : Bleicher, H. Die Schülerzählung vom 30. XI. 1900. Frankfurt a/M. : Sauerländer i. Komm. '03. (41, 38, CXI) M. 2.50. [31(431) 1835
- Königsberger Statistik. Hrsg. vom Statist. Amt der Stadt Königsberg i. Pr. N. 2 : Das Wachstum der Bevölkerung Königsbergs und die dadurch bedingte Notwendigkeit der Stadterweiterung. Bearb. v. A. Dullo. Königsberg : Hartungsche Buchdr. '03. (34) 8°. [31(431) 1036
- Mitteilungen des bremischen statistischen Amtes im J. 1903. 1 : Böhmert, W. Beiträge zur bremischen Wohnungsstatistik. Bremen : (Haltem) '03. (23) 8°. 70 Pf. [31(43.52) 1037
- Preussische Statistik. Hrsg. v. kgl. statistischen Bureau in Berlin. H. 179 : Die Sterblichkeit nach Todesursachen und Altersklassen der Gestorbenen, sowie die Selbstmorde und die tödlichen Verunglückungen im preussischen Staate während d. J. 1901. Berlin : Verl. d. k. stat. Bureaus '03. (IV, XXIV, 268) 8°. M. 8.— [31(431) 1038
- Statistik des Deutschen Reichs. Hrsg. vom kaiserl. Statistischen Amt. Neue Folge. Bd. 144 : Berlin : Puttkammer und Mühlbrecht '03. 4°. Die Seeschiffahrt im J. 1901. Abt. 1. : Bestand der deutschen Seeschiffe. — Schiffsunfälle an der deutschen Küste. Verunglückungen deutscher Seeschiffe. (II. 175) M. 4. — Abt. 2 : Seeverkehr in den deutschen Hafenplätzen. Seereisen deutscher Schiffe. (VIII, 144 u. 132) M. 4.— [31(43) 1039
- Statistisches Handbuch für den preussischen Staat. Hrsg. vom kgl. statist. Bureau. Bd. 4. Berlin : Selbstverl. '03. (XXI, 685) 8°. M. 5.— [31(431) 1040
- Württembergische Jahrbücher für Statistik und Landeskunde. Hrsg. von dem kgl. Statistischen Landesamt. Jg. 1902. Stuttgart : Kohlhammer in Komm. '03. (III, XXIV, 291) 4°. M. 3.— [31(434) 1041

Olaszország (45).

- Censimento della popolazione del regno d'Italia al 10 febbraio 1901. Vol. 1. : Popolazione dei comuni e delle rispettive frazioni divisa in agglomerata e sparsa e popolazione dei mandamenti amministrativi. Roma : tip. G. Bertero & Co. '02. (455) 8°. l. 3. [312(45) 1042

Ausztrália (93).

- Australasian statistics for the year 1900. Adelaide : '02. (64) 2°. [31(93) 1043

12. Ösztályozatlan.

- 1044 Helenius, M.: Die Alkoholfrage. Eine soziologisch-statistische Untersuchung. Jena: Fischer '03. (VII, 334) 8°. M. 6.— [178:3
- 1045 Pinkus, L. F.: Die moderne Judenfrage. Von den Grundlagen der jüdischen Wirtschaftsgeschichte bis zum Zionismus. Breslau: Koebner '03. (48) 8°. M. 1.—. [572.892:3
- 1046 Verzeichnis der auf dem Gebiete der Frauenfrage während der J. 1851—1901 in Deutschland erschienenen Schriften, hrsg. vom deutsch—evangel. Frauenbund. Hannover: H. Feesche im Komm. '03. (IV, 292) 8°. Geb. M. 4.50. [016:396
-
- 1047 Leblond, M. A.: L'anarchiste dans le roman français. RSO 2. [4:335.8
- 1048 Soldi, R.: Die politische Lage in Italien. NZ 29, 30. [323(45)5

A közgazdaságtan módszere

Minden tudományos kutatásban három feladatot különböztethetünk meg: az egyik és pedig legelső feladat abban áll, hogy a jelenség részeit egymástól megkülönböztessük, azokat pontosan leírjuk és azok fogalmát körülhatároljuk. A második feladat abban áll, hogy az ekkép megkülönböztetett részek egymásközi viszonyát megállapítsuk. Ezen eljárás által megtudjuk azt, melyik a mellékes és váltakozó rész; melyik fogalom az alárendelt és melyik az általános; mikép van az egyik rész kapcsolatban a másikkal. A jelzett két cél együttvéve képezi a leíró tudományok feladatát. Ezzel ellentétben a harmadik cél az elméleti tudományokhoz tartozik és abban áll, hogy a megfigyelt jelenséget ne csak leírjuk, hanem megmagyarázzuk. Ezzel felderítjük az okozati összefüggést a megfigyelt részek és az általánosabb tényezők között, a melyek mindannyian a jelen-ségben befoglaltatnak.

A módszer, a melynek segítségével e hármas célt elérhetjük, végelemzésben mindig a megfigyelés és a tapasztalat. Ennek alapján alkotunk magunknak abstract fogalmat a jelenség részeiről, a melyeket aztán relatioba hozunk egymással, felderítve esetleg az okozati összefüggést a részek között. Ha tehát a tudományos kutatás terén is minden képzet és elvont fogalom képződése érzéki benyomások közvetítése által keletkezik, úgy szükségszerűleg az inductió képezi alapját minden tudományos tevékenységnek.

E következtetéssel szemben látszólag kivételt képez a közgazdasági tudomány fejlődésének menete. Annak alaptörvényeit a classikus iskola képviselői foglalták össze egységes rendszerben. Ezen iskola módszerét pedig általánosságban dedukciónak minősítik. Csak később fejlődött ki ezen rendszer alkalmazásában nyilvánuló szélsőségek ellensúlyozására a történeti vagy inductív iskola, a mely kizárólag az utóbbi módszer alkalmazását látja jogosítottnak. Hasonlólag a statisztikai megfigyelések köre is csak az utolsó évtizedekben fejlődött ki annyira, hogy azt abstract közgazdasági kérdésekre is lehetett alkalmazni. Azóta e téren is mindinkább hangoztatják az inductív módszerek szükségét, a mint azt Földes tanár is számos idevágó értekezésében kiemeli.*)

A közgazdasági tudomány fejlődésében tehát a deductív módszer alkalmazása látszólag megelőzte az inductív módszer alkalma-

1) Dr. Földes Béla: *Közgazdasági értekezések*, Bpest, 1902., különösen I. kötet. p. 475. *A nemzetgazdaságtan és módszere*, stb. (megjelent 1879-ben).

zását, a mi ellentétben áll más tudománytereken megfigyelhető fejlődés törvényével. Ez ellentét azonban csak látszólagos és pedig két oknál fogva.

Egyrészt a classikus iskola hivatott képviselői is elismerik, hogy a deductiót csak akkor alkalmazhatjuk e téren, ha már indukció segítségével megállapítottuk amaz egyszerű alapelveket, a melyekből következtetéseinket levonhatjuk. Végelemzésben tehát itt is a megfigyelés és a tapasztalat veti meg alapját a deductió alkalmazásának. Másrészt pedig a kérdés tárgyát képezheti az, vajjon ezen deductiónak minősített módszer bírja-e e módszer jellemző sajátosságait, a mint azokat más tudományok terén általánosságban megállapították? E kérdés korántsem annyira tisztázott, a mint azt e nézet széleskörű elterjedésénél fogva feltételezhetnők. Ha meggyőződünk annak téves voltáról, úgy a jelzett ellentét is elenyészik más tudományterekkel szemben.

Mielőtt tehát a közgazdaságtan módszerének sajátosságaival foglalkoznánk, meg kell állapítanunk azt, mennyiben használták eddig a dedukció módszerét az elméleti közgazdaságtanban és miben áll az eddig alkalmazott módszerek valódi jellege. Ha e kérdéssel tisztában vagyunk, áttérhetünk azon második kérdés megvitatására, mennyiben különbözik e módszer alkalmazása ugyanennek más tudományok terén való alkalmazásától és mennyiben van szüksége a közgazdasági tudománynak különleges módszerek alkalmazására. Viszont azt a kérdést is fel kell vetnünk, vajjon egyáltalában alkalmazhatók-e a természettudományok különleges módszereinek egyike vagy másika a közgazdasági kutatás terén és ha igen, mely irányban és minő sikerre való kilátással. Ha mindezzel tisztában vagyunk, csak akkor kaphatunk végleges választ ama kérdésre, mily módon és minő feltételek mellett alkalmazhatjuk a valódi deductió módszerét a közgazdasági tudományban.

Hogy a közgazdaságtan módszere deductiv és hogy elméleti szempontból más módszert nem is alkalmazhatunk, e felfogás tudtommal főleg Stuart Mill útján jutott széles körű elterjedésre. Kifejtette pedig e nézeteit első ízben »on the definition of Political Economy etc.¹⁾ című cikkében jóval alaposabban és általános methodologiai kérdésekre való tekintettel »System of Logic« című ismeretes munkájában. Azt hiszem általánosan el van ismerve, hogy Mill utóbbi munkájában az inductio lényegét és annak phasisait helyesen vagy következetességgel és szabatosággal tünteti fel. Lehet egyik vagy másik kutatónak eltérő felfogása a részletek megítélésében, de ez eltérés mit sem változtat annak lényegén. A tudományos kutatás terén szerzett későbbi tapasztalataink is igazolják e felfogásának helyességét. Mill azonban e munkájában ki nem terjeszkedik a deductio jellemzésére mint önálló kutatási módszere, mert ő azt az inductiv keretbe beolvasztani törekszik. Hogy mily okoknál fogva teszi azt és mennyiben téved e felfogásában, azt ez alkalommal nem tárgyalhatom. Itt csak hangsúlyozni kívánom azt, hogy a deductio fogalmának e szűkkörű értelmezése nem felel meg a methodologia mai felfogásának. Legjobban kitűnik e fény, ha összehasonlítjuk Mill fel-

¹⁾ John Stuart Mill: *Essays on some unsettled questions of Pol. Ec.* 2nd edition. London 1874. (Essay V. írva 1829, 1830-ban.)

fogását Wundtnak »Methodenlehre« című munkájában foglalt fel-fogásával¹⁾. Wundt ugyan más szavakkal jellemzi az inductio lényegét és más sajtásokban véli feltalálni annak jellemző oldalait, a mint azt Mill teszi; de lényegileg mindkét író felfogása meglehetősen megegyezik az inductio tárgyi körére nézve; a Mill-féle értelemben vett deductio fogalma Wundtnál bennfoglaltatik az inductio keretében egyrészt a synthesis, másrészt a hypothetikus feltételezés alakjában.

Mindezek dacára Wundtnál a deductio mint önálló módszer is érvényre jut és pedig mint olyan, a mely vagy előzetes inductióból indul ki, vagy pedig attól függetlenül mint önálló kutatási módszer is alkalmazható. E szerint a deductio a kutatás olyan módjára is kiterjed, a melyet Mill munkájában kellőleg ki nem fejtett. Mill tehát a deductio fogalmát szűkebb értelemben használta, a mint az e módszer jellegének megfelel és mint a minő értelemben azt azóta is alkalmazni szokták. Ebből szükségkép az következik, hogy e szűkebb értelemben vett módszernek a társadalmi tudományban való alkalmazása még nem bizonyíték arra nézve, hogy e tudomány módszere valóban a deductio és pedig még az esetben áll ez, ha bebizonyul, hogy e módszert ott valóban alkalmazzák.

Ha azonban közelebbről vizsgáljuk a társadalmi tudományok módszerét, azt fogjuk látni, hogy e módszer még szűkebb értelemben véve sem jellemző és különleges módszere e tudományoknak.

Mill szerint ugyanis a társadalmi és közgazdasági jelenségek bonyolult volta miatt felette nehéz a közvetlen megfigyelés; így módon a jelenségek sokfélesége mellett általánosításhoz nem is juthatunk. Csak akkor jutunk célhoz, ha a jelenségek részletes megfigyelése helyett csakis ama tényezőket állapítjuk meg, a melyek a jelenségben nyilvánuló *cselekedeteinkre* befolyással vannak és ha ez uton tovább menve »kutatjuk e cselekvés törvényeit és ama külső tényezők sajátságait, a melyek arra hatást gyakorolnak.«¹⁾ Mivel azonban e tényezők is sokfélék és különböző módon és mértékben jutnak kifejezésre, e szűkebb megfigyelési körben is csak akkor juthatunk áttekintéshez, ha e tényezők hatását és törvényeit külön-külön vesszük vizsgálat alá; ezt pedig akkor érjük, ha az érvényeséget esetről-esetre hypothezis alakjában általánosítjuk, a midőn teljesen eltekintünk a közreműködő többi tényezők különleges hatásától. Ilyen hypothezis például gazdasági terén az önhaszonra való törekvés kizárólagos feltételezése, noha jól tudjuk, hogy ezen kívül társadalmi, erkölcsi stb. tényezők is érvényesülnek gazdasági cselekedeteinkben. Ily módon ugyan megfigyeléseinek egyoldalúakká válnak és a valóságnak meg nem felelnek, csak »in abstracto« igazak; de e hypothetikus eljárás módját nyújt arra, hogy a valóságot idővel mind jobban megközelítsük és pedig — Mill szerint — a konkrét deductiv módszer alkalmazása útján. Feltéve, hogy az emberi cselekvés e törvényei külön-külön eléggé ismertek, akkor nem nehéz azokat egymással kapcsolatba hozni, azok közös érvényesülését megfigyelni és

¹⁾ Wilhelm Wundt: *Logik* II. *Methodenlehre*. 2-te Auflage. Stuttgart 1894. Erste Hälfte p. 1—79.

¹⁾ Mill: *System of Logic* (People's edition) p. 299.: the deductiv method applied to social phenomena must begin therefore by investigating . . . the laws of human action and those properties of outward things by which the actions of human beings in society are determined.

végre következtetés útján e törvényekből megállapítani azt, minő társadalmi hatásban nyilvánul azok közreműködése.¹⁾ A míg tehát Mill szerint a természettudományoknál a konkrét megfigyelés és inductio játssza a főszerepet, addig a társadalmi tudományoknál a tapasztalat csak a hypothesiszt szolgáltatja, a melyből konkrét deductio útján vonjuk le következtetéseinket. Elsősorban tehát a hypothetikus eljárást, másodsorban az abból levonható következtetéseket kell bírálat tárgyává tennünk.

Hogy a társadalmi és közgazdasági megfigyeléseinknél a hypothesis nem nélkülözhetjük, ha általános fogalmak és törvények felállításához akarunk jutni, e körülményt senki kétségbe nem vonhatja. Ezzel szemben csak azt állítom, hogy e hypothetikus általánosítás nem lépi át az inductio körét és hogy ez eljárás nem jellemző saját-sága a társadalmi vagy közgazdasági tudománynak. — Ezen eljárás minden inductiv tudomány szakban egyaránt alkalmaztatik, mert semmiféle exact tudomány sem képes a jelenséget a maga valóságában egyszerre felfogni. A midőn tehát bármilyen tudományszakban egyoldalú megfigyelések alapján általánosítunk, ez általánosítást hypothetikus módon a jelenségek egyéb mozzanataira is kiterjesztjük a célból, hogy megállapíthassuk az általánosítás érvényének esetleges szűkebb korlátait. Ily módon ez eljárás egyrészt további megfigyelésekre nyújt alkalmat, másrészt megkönnyíti kutatásunk menetét, a mennyiben megfigyelési körünket korlátozza és figyelmünket egyik vagy másik jelenség határozott részére szorítja. — Ez eljárást tehát minden inductiv tudományban egyaránt folyton alkalmazzuk és pedig annál nagyobb mértékben, minél elvontabb jellegű az illető tudományszak. Sőt ez eljárás annyira fontos eszköze minden tudományos tevékenységnek, hogy e nélkül a természettudományok sem lettek volna külön szakokra feloszthatók, a mi kétségtelenül útját vágta volna azok kifejlődésének.

Igy például a physika kizárólag az anyagi helyzet változásával és az erő jelenségeivel foglalkozik, tekintet nélkül arra, miből áll az anyag; az erő különböző módon való nyilvánulását szintén külön-külön figyeli meg in abstracto, gyakran oly feltételek mellett, a melyek a valóságban soha elő nem fordulnak. Viszont a vegytan többé-kevésbé eltekint az előbbi jelenségektől és főleg az anyag qualitativ jelenségeit teszi megfigyelés tárgyává; csak akkor és annyiban veszi tekintetbe az előbbieket, ha azok az anyag minőségére is befolyást gyakorolnak. Az élettan kizárólag a szerves élet jelenségeivel foglalkozik és nem törődik azzal, minő physikai vagy vegyi változásnak van az alávetve mint anyag, ha máskülönben e változás a szerves élet lefolyására hatással nem bír. A megfigyelési kör korlátozása tehát szükséges előfeltétele minden tudományos kutatásnak és az egyes tudományágak szakszerű művelésének. Az ilyen korlátolt megfigyelések alapján leszünk csak képesek e megfigyelések összesítésére és általános érvényű törvények fölállítására, mint a milyen törvény például a physikában az energia két törvénye, a vegytanban az elemek periodikus törvénye. A megfigyelési kör korlátozása azonban

¹⁾ Mill: *Logic* p. 584.: Supposing the laws of human actions and feelings to be sufficiently known, there is no extraordinary difficulty in determining from those laws the nature of the social effects which any given cause tends to produce.

nem lehetséges hypothetikus jellegű általánosítás nélkül. Szükséges pedig ez azért, mert egyrészt nem lévén rendesen hatalmunkban a jelenségek lefolyását irányítani, a korlátozás csak az alany figyelmének korlátozására terjedhet ki, a mi hypothetikus abstractio alakjában történik meg; másrészt pedig oly esetekben, amidőn tényleg gyakorolhatunk némi befolyást a jelenségek tárgyi lefolyására, a mire főleg a kísérlet módszere képesít bennünket, ezen kísérlet irányítása szintén hypothetikus általánosítás alapján történik meg. Eszerint tehát a megfigyelési kör korlátozása a természettudományok minden ágában hypothezis alakjában ejtetik meg; annak alkalmazása nélkül tisztán inductiv jellegű kutatásnál is alig tehetünk egy lépést előre. Hasonlólag a társadalmi és közgazdasági tudományban divó hypothetikus eljárás nem szolgálhat egyébire, a megfigyelési kör korlátozásánál. Különbség csak annyiban létezik a fenti tudományokkal szemben, hogy az előbbieknél a hypothesis jogosultságát nem ellenőrzik annyira és olyan következetességgel, a mint azt amazoknál teszik, a mi érthető és könnyen megmagyarázható jelenség, a mennyiben a társadalmi és közgazdasági jelenségek különleges és bonyolódott jellege folytán az ellenőrzés sokkal nehezebb, mint amazokénál. De azért logikus szempontból nem indokolt az alkalmazás fokában rejlő különbséget mint a módszerben rejlő elvi különbséget odaállítani.

Hasonlólag e hypothetikus általánosítások további felhasználásának módja azonos az összes tudományok terén. Meggyőződünk már arról, hogy természettudományokban ez eljárást további kutatás céljára használják fel; teszik pedig ezt folytatólagos megfigyelés és adatgyűjtés alapján. Létezik azonban a felhasználásnak egy másik módja. Lehetséges ugyanis a különféle módon és időben nyert abstractiókat egymás között összehasonlítani, azok részeit összekapcsolni és ily módon esetleg új fogalmakhoz és törvényekhez jutni. Az ekkép nyert általánosítás helyességét csak utólag igazoljuk be tényekkel; ha e beigazolás nem lehetséges, úgy az általánosítást vagy elvetjük, vagy a tényeknek megfelelőleg módosítjuk. Ezen eljárás az, a melyet Mill deductiónak minősít; de a deductiónak ez értelmezése nagyon szűkkörű, a mint azt már előbb hangsúlyoztam.

Az eljárás, a melyet ily módon jellemez, legfeljebb egyik neme a deductiv eljárásnak, a melyet időlegesen az általános inductio keretén belül alkalmazunk — de alapjában véve nem egyéb logikai synthesisnél, a melyet az előzetes analysis alapján megállapított alkat-elemek egymásközti viszonyának meghatározására felhasználunk. Az nem nevezhető deductiónak már azért sem, mert e segédeszköz bekapcsolása meg nem változtatja a kutatás általános jellegét, a mely továbbra is a megfigyelés és adatgyűjtés alapján halad előre; mint synthesis az csak kiegészítő része az inductiv módszer első eszközének, a melyet maga Mill is mint analytikait jellemez. Nem lehet tagadni, hogy e fajta synthesis igen gyakran deductiv jellegű és pedig akkor, ha egyik synthesis közvetlenül és ismételve a másikhoz fűződik és a gondolatmenet az általánosabb fogalomtól annak különleges részleteire kiterjeszkedve halad lefelé; de épp úgy lehetséges synthesis a megfordított irányban tiszta inductio alapján. Semmi esetre nem indokolt tehát e fajta synthesisre alkalmazni a deductio általánosabb fogalmát, a mely, mint alantabb látni fogjuk, lényegesen különbözik az eddig tárgyalt módszerektől.

Ugyanezt állíthatjuk a társadalmi és közgazdasági tudomány módszerére nézve, mert a módszer, a melyet ezeknél alkalmazhatunk, azonos a fentjelzett módszerrel. Itt sem tehetünk egyebet, mint vagy azt, hogy a hypothetikus általánosítást a tényekkel való összehasonlításra és a hypothesis esetleges korrekturájára használjuk fel; vagy pedig más hypothesis-sal való synthesisre és összeegyeztetésre.

Tételezzük például fel gazdasági téren az önhaszonra való törekvést mint általános tényezőt: e feltevésből még semmi következtetést le nem vonhatunk, ha meg nem figyeljük tapasztalat útján, mikép nyilvánul e tényező a gazdasági jelenségek terén és mit idéz elő annak megnyilvánulása. Ez utóbbi megfigyelés szolgál tulajdonkép a tudományos kutatás alapjául; a hypothetikus korlátozás csak lehetővé teszi azt, hogy a gazdasági jelenségek szövevényes alakulásában, — a melynél az önhaszonra való törekvéssel egyidejűleg más lélektani, társadalmi, ethikai, aesthetikai stb. tényezők is érvényesülhetnek — kiválaszthassuk az idevágó jellemző vonásokat. A korlátozás tehát itt is az adatgyűjtés megkönnyítésére szolgál. Ha pedig tovább menve arra törekszünk, hogy e fajta különböző módon és időben nyert általánosításokat egységes rendszerben összefoglaljuk, ez synthesis alapján történik meg, a melynél az előzetes megfigyelések concret tényei éppoly irányadók, mint a logikai gondolkodás általános elvei.

Ezen állításomnak látszólag ellentmond azon tény, hogy igen gyakran valóban külső megfigyelés nélkül gondolkodás útján vonjuk le következtetéseinket. Ez esetben tehát a hypothetikus eljárás mégis képesíteni látszik arra, hogy külső megfigyelés nélkül jussunk a kívánt eredményhez. Kénytelen vagyok elismerni, hogy ez lehetséges; sőt azt is elismerem, a közgazdaságtan számos alapvető tételét ily módon derítették fel a classicus írók, a kik e kutatási módot gyakrabban alkalmazták, mint bármilyen más módot. Azonban ennek daczára azt állítom, hogy ez utóbbi kutatási mód sem különbözik semmiben az előbbitől és hogy ilyen eljárás is inductiv jellegű. A mi ilyenkor az anyagot szolgáltatja, az saját emlékezetünk, Ebben vannak összegyűjtve a mindennapi életből levont concret tapasztalataink, a melyek észrevétlenül nap-nap után saját gazdasági ténykedésünk következtében felhalmozódnak. Ha már most ezen tényeket emlékünkből felidézzük, azokat selejtezzük és osztályozzuk; ez által is eljutunk általános fogalmak, illetőleg törvények felállításához. De itt emlékezetünk szolgáltatja az anyagot, tehát ezen eljárás is tisztán inductiv. A különbség csak abban rejlik, hogy a külső inductivnál a tény megfigyelése és feldolgozása egy időben történik meg; ellenben a subjectiv inductionnál a ténygyűjtés jóval megelőzi az anyag elméleti feldolgozását.

E fajta subjectiv megfigyelés nem is képezi jellemző sajátosságát a közgazdasági tudománynak; ezt ugyanigy más tudományoknál is alkalmazva látjuk. Ismeretes például az, hogy az újabbkori lélektan szintén megkülönbözteti a két megfigyelési kört, a melyek egyikénél az öntudat jelenségeit subjectiv megfigyelés útján, a másiknál külső megnyilvánulásában állapítja meg. De volt idő, midőn a természet-tudományoknál is gyakran alkalmazták e módot, t. i. akkor, midőn e tudományok feladatai még oly általánosak voltak, hogy azok a mindennapi észlelet útján is megközelíthetők voltak. Azt pld., hogy a kő sohasem esik felfelé, hanem mindig csak lefelé, ez általánosítást emlé-

kezetünk útján is megállapíthatjuk. Ugyanigy még arra is reá jöhetünk, hogy esése kezdetben lassú és idővel mind gyorsabbá válik. De már a gyorsulásnak pontos számtani arányát meg nem állapíthatjuk külső megfigyelés nélkül és még pontosabb és szélesebb körű tapasztalatkör szükséges ahhoz, hogy az esés törvényében az általános gravitatio törvényének egyik jelenségét felismerjük. Tehát minél fejlettebb egy tudomány, annál különlegesebb természetű a megfigyelt jelenség. E fejlődés szükségszerűleg kizárja idővel a mindennapi életben való adatgyűjtés lehetőségét. De az megvolt minden tudományban fejlődésének első korszakában. A subjectiv megfigyelési mód létezése tehát nem jellemző az illető tudományra nézve, hanem inkább annak fejlettségi állapotára hagy következtetni.

E jelenséggel összefügg egy másik, a mely ma szintén sajátosága látszik lenni a közgazdasági tudománynak. Ez pedig az, hogy a közgazdaságtan aránylag sokkal többet foglalkozik a jelenségekről alkotott egyéni nézetekkel, mint a természettudományok bármelyike, olyannyira, hogy e mellett a tényállás megfigyelését gyakran elhanyagolja. E hajlam összefüggésben áll a gazdasági jelenségek sajátos jellegével. Ugyanis a természeti jelenségeknél a tény az érzéki benyomások összessége; ezzel szemben áll az elvont fogalom, a melyet magunknak erről alkotunk. A kettő egymástól könnyen megkülönböztethető. A közgazdaságtan terén ellenben gazdasági jelenség maga is elvont fogalom, a melyet csak a jelenségek relációjából ismerünk fel, azaz a tény maga is csak functionalis. Ily kutatásnál tehát könnyen megesik, hogy a tény összefolyik az általánosítással, mert a különbség a kettő között csak az abstractio különböző fokában rejlik. E körülmény felette megnehezíti a kutatás szabatos menetét.

A nehézséget azonban még fokozza egy második körülmény. Tudvalevőleg a gazdasági jelenségek szoros összefüggésben állanak a társadalmi viszonyokkal és a létező jogrenddel. A szemlélő tehát rendszerint ez alapon fogja fel a jelenséget, egyéni hajlamaival és saját korának felfogásával összhangban, a mi lényegesen befolyásolhatja a jelenségek tárgyi oldalát. Tehát a megfigyelő subjectivitása szintén fokozza a tényállás felismerésének nehézségeit. E nehézségekkel szemben segítségünkre jön a szellemi munkamegosztás lehetősége. Mindenki arra törekszik, hogy egyéni felfogását hiven visszaadja és azt lehetőleg érvényre juttassa más egyénekkel szemben, a kik talán eltérő álláspontból indultak ki. Ily módon folyton szaporodik az egyéni megfigyelések száma és egyre változatosabb lesz a megfigyelés köre. Az ekkép alkotott megfigyelések többé-kevésbé partialis inductiók, a melyek csak bizonyos feltételek és korlátozások mellett igazak. De ha ezen partialis inductiók szaporodásával a látkör tárgul, mindinkább előáll a lehetősége és szüksége annak, hogy e partialis inductiók integráltassanak, azaz egységes egészzé egybeolvassassanak. Ez megtörténik újabb selejtezés, osztályozás és kiválasztás útján, a melyhez az anyagot a partialis inductiók szolgáltatják. Ily módon aztán olyan általánosításhoz jutunk, a mely a jelenségek összes részeit figyelembe veszi és többé-kevésbé független az egyéni állásponttól.

Bonyolult természetű jelenségeknél tehát a tudomány partialis inductio alapján halad előre, a mi előidézi annak szükségét, hogy a jelenségeken kívül az arról alkotott egyéni nézeteket is kellő figye-

lemre méltassuk. De még e tekintetben sem különbözik a közgazdaságtan lényegesen az exact tudományoktól. E téren is alkalmazzák a partialis inductio módszerét noha kisebb mértékben, mint a szellemi tudományoknál látjuk; sőt e tudományok első fejlődési korszakában igen elterjedt volt e módszer alkalmazása. Példa erre a physikai és vegyi megfigyelések egész sorozata, a melyek a görög-római irodalomban jórészt a bölcsészet keretén belül alkottattak. Számos modern elmélet csirájával találkozunk ez irodalomban, a melyik közül azonban egy sem tudott általános érvényre jutni, mert egyik sem volt eléggé általános.

A partialis inductio alkalmazása tehát szintén nem jellemző sajátága a közgazdasági tudománynak; a különbség más tudományokkal szemben csak abban áll, hogy e téren azt gyakrabban alkalmazzák, a mi a gazdasági jelenségek bonyolult természetében leli magyarázatát. Bármilyen oldalról vesszük a közgazdaságtanban alkalmazott módszereket, mindig azt tapasztaljuk, hogy a látszólag eltérő módszerek egy és ugyanazon módszerek különböző módon való alkalmazásában állanak és hogy e módszer azonos a természettudományok módszerével; az észlelhető eltérések mindig csak időlegesek, de nem lényegesek.

Van azonban a természettudományoknak egy különös módszere, a melyről általánosan azt állítják, hogy az a közgazdaság terén nem alkalmazható. Tudvalevőleg ez a kísérleti módszer, a melynek mint látjuk, főjellege abban áll, hogy a megfigyeléshez szükséges előfeltételeket és korlátozásokat mesterségesen állítjuk elő. Természetesen e módszert nem alkalmazhatjuk a gazdasági jelenségek mindennapi megnyilvánulásánál, a hol milliók anyagi jólétéről van szó. Hasonlólag a természettudomány sem alkalmazhatja e módszert ott, a hol tömeghatásról van szó. Így például a physikai geologia nem változtathatja a vulkanikus kitörésnek előfeltételeit mesterséges módon vagy a földgyűrődés jelenségével sem végezhet kísérleteket. Minden téren jellemző előfeltétele e módszer alkalmazásának az, hogy már szűkebb körű specialis tényezőkre vezettük vissza a tömegjelenséget. A kísérlet tehát nem vonatkozik közvetlenül a külső jelenségre, hanem kizárólag arra akar válaszolni, mikép nyilvánul a jelenségben észlelt egyik vagy másik tényező tipikus hatása. Különösen szükséges e módszer ott, a hol nemcsak azt akarjuk tudni, mikép függ össze e tényező a jelenséggel, hanem azt is, minő mennyiségi arány állapítható meg a kettő között.

Mindaddig tehát, a mig reá nem akadunk ilyen specialis tényezőkre, nem alkalmazhatjuk a kísérlet módszerét. Ezek felismerése együtt jár a tudomány fejlődésével. Innét van az, hogy nem alkalmazhatjuk a kísérlet módszerét mindaddig, a mig a tudomány bizonyos fejlettségi fokot el nem ért. Így például a természettudományoknál sem alkalmazták azt minden korban és a kísérleti módszer alkalmazása lépést tartott e tudományok fejlődésével; csak a legutóbbi században érte el jelenlegi széles körű alkalmazását. A lélektan tudvalevőleg csak pár évtized óta alkalmazza ugyanazt; ezt megelőzőleg még annak lehetőségét is tagadták oly tekintélyek, mint Kant és Herbart. A közgazdaságtanra nézve tehát csak idő kérdése lehet az, vajjon alkalmazhatjuk-e a kísérleti módszert. Ez időt részemről már elérkezettnek tekintem, a mire nézve csak egynéhány példát akarok felhozni.

Elméleti fejtegetésekből tudjuk azt, hogy a termelés terén a tőke szerepel, mint egyik különleges tényező. Ezt a földhozadék esetére alkalmazva megfigyelték azt, hogy az őstermelés nagysága nem növekszik a tőke nagyságával megfelelő arányban. Ha már most e jelenségről közvetlen meggyőződést akarunk szerezni és ha tovább kutatni tudni akarjuk azt, mint változik ezen arányszám a tőke nagysága és a földhozadék nagysága között, ezt csak valódi kísérletezés útján állapíthatjuk meg. Az alkalmazott mezőgazdaságtan terén valóban végeznek is ehhez hasonló kísérleteket; sőt minden gondolkodó gazda arra törekszik, hogy kísérletek alapján megtudja azt, mikép fokozhatja birtokának jövedelmét. Az e fajta praktikus kísérleteknél csak az összjövedelem és a végeredmény mérvadó. Hogy mikép jön az létre, azzal a gyakorlat embere nem törődik. Az ilyen kérdés kizárólag a közgazdasági tudományt érdekli. Alapul véve tehát e tapasztalatokat beoszthatjuk, a kísérletet oly módon, hogy a befektetési tőkét egyenlő részekre osztva, megfigyeljük, minő terménytöbblet esik minden egyes esetben a szaporodó tőkére. Ha a kísérletet időre és helyre való tekintettel változtatjuk és többször ismétljük, megkaphatjuk a földhozadéki törvény pontos számtani egyenletét, vonatkozással a tőke szaporodására. Mivel pedig a földhozadék képezi a földjáraadék jelenségének egyik részét, ebből esetleg további megfigyelések alaptán a földjáraadéokra nézve is vonhatunk le következtetéseket. Hasonlólag tanulmányozhatjuk a tőke jövedelmezőségének kérdését az ipari és kereskedelmi vállalkozás terén. Igaz ugyan, hogy e fajta kísérletezés anyagi áldozatot igényel, a melyre nem szívesen vállalkozik valaki. Aránylag könnyen lehetne azonban ily kísérleteket végezni mezőgazdasági és ipari szakiskolákban összefüggésben a közgazdaságtan elméleti oktatásával. De vannak esetek, a midőn a kísérlet számbavehető áldozat nélkül is megejtethető; így például a munkamegosztás törvényeinek tanulmányozásánál.

Smith classicus munkájából mindenki ismeri a munkamegosztás fontos szerepét közgazdasági téren; de a munkamegosztás határa és annak pontos számtani törvénye tudtommal még nincs megállapítva. Pedig élettani megfigyelésekből tudjuk azt, hogy az izomcontractio ismétlése és az inger fokozása növeli ugyan bizonyos pontig az izomcontractio fokát, de e ponton túl fáradtság áll elő, a mire a visszaesés is bekövetkezik. E szerint az izomcontractio gyorsításában rejlik a munkamegosztás anyagi haszna, de ennek határt szab a physiologiai törvény. Kérdés tárgyát képezheti tehát az, hogy egységes munkaidőt véve alapul milyen számtani arányban változik a munkamegosztás fokozásával az időmegtakarítás, illetőleg a termelt mennyiség gyarapodása. Meddig jövedelmező a munkamegosztás fokozása és milyen ponton túl jár az anyagi veszteséggel. Megállapíthatjuk azt, minő eltérések vannak e tekintetben egyes személyeknél és minő befolyással vannak arra egyéb külső tényezők. E kísérleteket végrehajthatjuk oly módon, hogy bizonyos számú egyének között osztjuk fel fokozatosan a munka egyes phasisait vagy pedig oly módon, hogy azt egy személy hajtja végre különböző sorrendben.

A felhozott példák talán eléggé igazolják állításomat, hogy a kísérleti módszer a közgazdaság terén is alkalmazható. Ez esetben is tehát azt látjuk, hogy a tudományos kutatás módszere minden tudomány-szakban egy és ugyanaz. Addig tehát, a míg a közgazdasági tudomány

az inductio útján halad előre, nem szorul semmiféle más tudomány segítségére; az a saját körében ép úgy végezheti önállóan megfigyeléseit, mint a természettudományok bármelyike. A természettudományok tanulmányozása által elsajátíthatunk ugyan bizonyos logikai fegyelmélettséget, a mely igen fontos lehet oly természetű tárgynál, a melynél úgy a megfigyelés, mint az elmélet abstraction alapszik és ennek folytán a ténymegállapítás fontos szerepe a kutatás terén gyakran elhomályosodik; de ez inkább egyéni szempontból bir fontossággal és nem függ össze magával a tárggyal.

Van azonban a közgazdasági tudománynak egy másik feladata, a melynél valóban nem nélkülözhetjük a fenti tudományokat. Ez pedig mint kezdetben említém abban áll, hogy a közgazdaságtan nemcsak megállapítani és leírni, de egyszersmind megmagyarázni is törekszik a jelenségeket. Itt azonban első sorban tisztában kell lennünk azzal, miben áll a tudományos magyarázat jellege.

A magyarázat kivétel nélkül mindig a jelenségben előálló valamilyen változásra vonatkozik. Ott, a hol nincs változás, ott csak leírásról, de nem magyarázatról lehet szó. A magyarázat tehát első sorban a jelenségben nyilvánuló változás megállapítására törekszik, de ezzel célját még nem érte el teljesen. A változás megállapításának módja még nem elégíti ki tudási vágyunkat, ha nem tüntetjük fel egyidejűleg ama tényezőt, a mely a változást előidézte.

Tudvalevőleg a változást — ha jellege elég általános — törvény alakjában szoktuk kifejezni, a mely törvényben feltüntetjük azt, hogy a jelenség egyik részének megváltozásával miként változik meg a másik vagy a többi rész. Addig, a míg a részek közti viszonyt csak közvetlen megfigyelés útján állapítjuk meg, addig a törvénynek csak empirikus a jellege. Az ilyen törvény hatálya nem terjed tovább, mint azt a tapasztalat esetről-esetre beigazolja. Ellenben ha sikerül a törvény részei között feltalálni ama független tényezőt, a melynek megváltozásával a többi rész is megváltozik, akkor megkapjuk az empirikus törvényben észlelt változás — magyarázatát.

A dolog természetiből következik, hogy független tényező csakis olyan tényező lehet, a melynek hatásköre és érvénye általánosabb, mint ugyanazon tudományszakban megfigyelt különleges tényezők hatása. Végelemzésben tehát a magyarázat mindig a változásban nyilvánuló általános és független tényező felderítését akarja elérni. Feltaláljuk pedig e tényezőt vagy oly módon, hogy azt a törvény keretén belül a jelenség oly részében ismerjük fel, a melynek általános és független volta figyelmünket eddig elkerülte; vagy pedig oly módon, hogy e tényezőt az eddig megállapított törvény keretén kívül oly általános fogalomban ismerjük fel, a melyre eddig nem is gondoltunk. Ha ez sikerül, akkor az empirikus törvény causalis alakot ölt és akkor annak hatálya kiterjed az összes jelenségekre, a melyekben e tényező hatálya egyáltalában felismerhető. — De ezen általános tényező felismerésének van egy előfeltétele: ez pedig abban áll, hogy előre jól kell ismernünk ezen tényező jellegét, annak esetleges törvényét, máskülönben nem vagyunk képesek azt a különleges részek között felismerni. Ily módon a magyarázat tulajdonkép különböző téren szerzett tapasztalatok összeköttetését hozza létre és pedig oly módon, hogy a különlegesebb jellegű tudomány tapasztalatainak egy részét átutalni törekszik az általánosabb jellegű tudományszak körébe. Hogy

ez tényleg megfelel a valóságnak, az kitűnik a természettudományok és azok magyarázatának rövid összehasonlításából.

A mechanikában akkor magyarázzuk meg a jelenséget, ha sikerül a mozgás vagy egyensúly jelenségét — a mely utóbbi a mozgásnak különleges esete — mennyiségtani elemekre visszavezetnünk. Ez által a mechanika összeköti az időben és térben történő változást az egyszerűbb és általánosabb mennyiségi fogalommal és annak relációjával, a mi egyenletben jut kifejezésre. A physika akkor magyarázza meg a jelenséget, ha sikerül annak egy részét a mechanika vagy mennyiségtan körébe átutalni. A vegytan ugyanilyen magyarázatra törekszik, de ezenkívül a physika alapfogalmait is felhasználja magyarázatul. Ujabban törekvése határozottan oda irányul, hogy az elemek qualitativ különbségét quantitativ módon indokolja, a mely törekvése az említett periodikus törvényben jut kifejezésre. Az élettan szintén a physika és vegytan segítségével adja meg a szervi élet jelenségének magyarázatát; ennek meglehetőleg két részből áll a fizikai és chemiai élettanból, a szerint, a mint a jelenségek zöme egyik vagy másik tudományszakkal van szorosabb összefüggésben. A modern lélektan az élettan alapfogalmaira támaszkodva törekszik megmagyarázni az öntudat jelenségeit.

Ha tehát az úgynevezett exact tudományoknál kivétel nélkül megfigyelhetjük azt, hogy azok a magyarázatot akkor találják meg, ha sikerül nekik az inductio alapján megállapított különleges jelenséget és annak törvényét az általánosabb természetű tudomány körébe átutalni, úgy a társadalmi tudományoknál és jelen esetben a közgazdaságtannál sem találhatjuk meg a jelenségek magyarázatát másban, mint az általánosabb érvényű tényezőkben, a melyek megfigyelésével az exact tudományok foglalkoznak. Sőt mi több, a magyarázat lehetőségét másképp el nem képzelhetjük, mert a közgazdasági jelenségek mindenkor magukban foglalják az összes fenti tényezők hatását vagy legalább is azoknak egy részét. A termelés mindig anyagra vonatkozik, az anyag átalakítása pedig erőátvitel útján történik, a melynek lefolyása szigorúan alá van rendelve a mechanika, physika és vegytan törvényeinek; az emberi izommunka teljesítése élettani törvények által van határolva; a forgalom mechanikai tényezők segítségével megy végbe; ha vannak egyáltalában olyan gazdasági jelenségek, a melyeknél ilyen tárgyi tényezők hatása ki nem mutatható, ott legalább is lélektani momentumok vannak befolyással gazdasági ténykedésünkre.

Ha körültekintünk a közgazdasági elméletek terén, valóban azt találjuk, hogy minden magyarázat, a mely e nevet megérdemli, ilyen általános tényező hatását tünteti fel. Vegyük például a Ricardo-féle papirpénz-elméletet, t. i. hogy a papirpénz értéke az áruczikkével szemben függ azok viszonylagos mennyiségétől. E törvényben a mennyiség szerepel mint független tényező, a mely megmagyarázza a papirpénz és áruczikk közötti csereegyenlet megváltozását. Hasonlólag a Malthus-féle törvény helyes értelmezésében bizonyos mennyiségi arányt állít fel a népesség száma és az élelmi czikkek mennyisége között. Hogy milyen ezen arányszám, az egyelőre mellékes. A törvény csak arányszám létezését mondja ki és ezáltal a népesség számbeli változását megmagyarázza az élelmi czikkek mennyiségének megváltozásával. Mivel pedig az élelmi czikkek mindannyian határozott nagy-

ságú potentialis energiát tartalmaznak, e törvénnyel végelemzésben a népesség számbeli változását a potentialis energia nagyságától teszszük függővé a mi általános physikai ismeretekből is következik.

A Ricardo és Malthus-féle törvényeknél tehát a mennyiség azon általános fogalom, mely a magyarázat alapjául szolgál. A mennyiség fogalma ismeretes lévén mindenki előtt, ez esetben a magyarázat igen egyszerű. Vannak azonban más jelenségek, a melyeknél a magyarázat ily könnyen el nem érhető. Vegyük például a tőkekamat és vállalkozói haszon jelenségét, általában az értéktöbblet keletkezésének kérdését; ezeket már meg nem magyarázhatjuk természettudományi ismeretek nélkül, mert e kérdéseknél igen fontos szerepet játszik az energia törvénye. Ha exact módon akarjuk tanulmányozni és esetleg megmagyarázni a munka megosztás törvényét, azt élettani és physikai ismeretek nélkül meg nem tehetjük. A földjáradék elméleténél fontos szerepet játszik a mezőgazdasági megfigyelések egész sorozata, a melyeket szintén csak természettudományi alapon magyarázhatunk meg. Ily kérdéseknél tehát a természettudományok ismerete valóban szükséges ahhoz, hogy felismerjük a sokféle tényezők között azon általános tényezőt vagy tényezőket, a melyek hatásától függ a szóban lévő jelenség és annak törvényének alakulása. A magyarázat tehát csak akkor egyszerű, a midőn a mennyiségi vagy más olyan általános fogalmakra vezet bennünket vissza, a melyek ismerete már átment a köztudatba; de elvontabb jellegű kérdéseknél már kétesebb látkör szükséges a magyarázat megadásához.

Ezzel a közgazdasági tudomány elméleti része szintén a fejlődés azon irányát fogja követni, a melyen a többi tudományok haladtak. Az utóbbiak szintén csak lassan, lépésről-lépésre sorakoztak egymásután, a szerint, a mint a kérdések általános vagy különleges volta azt megigényelte. A lélektan csak legutóljára néhány évtized óta vette fel a fonalat a psycho-physika segítségével, a mióta újabb fellendülésnek indult. Minden jel arra vall, hogy a közgazdaságtanban szintén ezen irány fog érvényre jutni. Többek között az osztrák közgazdasági iskola ama törekvése, hogy gazdasági jelenségeket lélektani tényezőkkel — a határáhaszonelmélet alakjában — megmagyarázza szintén e törekvésnek egyik megnyilvánulása — noha ily alakban azt egyoldalúnak is kell tartanunk.

Ezen irányt követve nemcsak azt érjük el, hogy sikerül a gazdasági jelenséget megmagyaráznunk, hanem azt is, hogy ez által lehetőségessé válik a közgazdaságtan terén is alkalmaznunk a deductio módszerét. Tudvalevőleg a tudományos magyarázatnak megvan nemcsak az a haszna, hogy tudási vágyunkat kielégíti, hanem az is, hogy ez által az eddiginél magasabb kilátáshoz jutunk, a honnét könnyen meglátjuk, mely utat kell követnünk a kitűzött cél felé. Mert ha sikerül a jelenséget általános tényezőre visszavezetnünk, ezzel egyzersmind alkalmazhatjuk e tényező ismeretes törvényét a szóban lévő különleges jelenségre. Ez általmegtudhatjuk nemcsak azt, minő határai vannak e tényező érvényesülésének, hanem azt is, miképp változhat a jelenség esetleg oly körülmények mellett, melyeket eddig nem volt alkalmunk megfigyelni vagy pedig olyanok mellett, a melyek eddig elkerülték figyelmünket. Nyilvánvaló, hogy ezzel a deductio terére lépünk át, a mely tetemesen bővíti és kiegészíti az inductio alapján szerzett ismereteinket.

Nem tagadom azt, hogy a deductiv módszer egyszerűbb alakban az inductiv-kutatásnál is alkalmazható segédeszköz gyanánt; de ez eljárásnál csak egészen általános és közforgalomban lévő fogalmak képezhetik a deductio alapját. Igen gyakran ez eljárás nem egyéb logikai synthezisnél, a mint azt fentebb kifejtettem. Ily alakban a deductio csak megkönnyíti az inductiv-kutatás rögzös és hosszadalmas útját.

Ettől különbözik a deductio mint önálló módszer, a melynek fő ismertető jele abban áll, hogy a megfigyelésből kifejtetvén magyarázat útján a független tényező, annak általános tulajdonságaiból vonunk le következtetést a specialis jelenségre vonatkozólag, a mely következtetés az előzetes inductiót minden részében kiegészíti.¹⁾ Az első esetben tehát a deductio csak segédeszköz az inductiv eljárás további folytatásához; a második esetben a deductio által e téren minden további inductio feleslegessé válik, feltéve természetesen, hogy annak alkalmazása helyes volt. Ha tehát az inductiv kutatásnál meggyőződünk annak szükségéről, hogy megfigyelési körünket lehetőleg korlátozzuk, a mi által a tudomány mind jobban szakokra különvlik, úgy most azt látjuk, hogy a magyarázat azon kapocs, a mely megteremti az összeköttetést a különvált tudományszakok között. Ezen összeköttetés teszi lehetővé az egyik szakban szerzett ismeretek alkalmazását a másokban, a mi által a további inductio e téren mellőzhető és ily módon felszabadítva a jelenségek újabb meg újabb mozanataira kiterjeszthető.

Alkalmazva e következtetéseket a közgazdaságtanra, arról győződünk meg, hogy e tudomány módszere kezdettől fogva mindig inductiv volt és más nem is lehetett. E tudományban ugyan nagyobb szerephez jutott egyrészt a subjectiv megfigyelés köre, másrészt a partialis inductio, mint azt más tudományszakokban tapasztaljuk. Ez eltérés azonban nem képez elvi ellentétet a módszer tekintetében és pedig annál kevésbé, mert megfigyelhetjük azt, hogy a tudományok fejlődésével mindinkább kisebbednek az ilyen eltérések. Kilátásunk van arra, hogy a közgazdaságtanban olyan exact módszereket is alkalmazhassunk, a melyeket eddig nélkülöznünk kellett. Az elméleti közgazdaságtan jövőjét abban véltem feltalálni, ha magyarázat alakjában szorosabb kapcsolatot teremtünk egyrészt a gazdaságtan, másrészt a természettudományok között. Ekkor leszünk csak képesítve arra, hogy a deductio hathatós módszerét gyakrabban alkalmazzuk, a mint azt eddig tettük.

²⁾ Olyanok, a kik matematikában jártasak, azonnal észrevehetik, hogy a deductio ez értelmezése a matematikai deductióra is alkalmazható; a fenti általános tényező azonos a független változóval (x -el) — a jelenség törvénye pedig maga a functio.

Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai.

(Befejezés.)

Az őstermelő korszak legértékesebb java a természet adománya: a föld terménye s a földből táplált marha. Aze ellen intézett támadás szemében a legnagyobb bűn. A XII. tábla törvénye az éjjeli tolvaj, a fur nocturnus, megölésének büntetlenséget biztosít. A vetések megbabonázása, marhák megsértése az ultimum suppliciumot vonta maga után. Addig az emberi test megsértéséért csak talio: fogért fog, szemért szem, tagért tag a bűnhődés. A testi és erkölcsi javak iránt a föld embere nem oly érzékeny, lelkülete vadabb, durvább.

A gazdasági fejlődés ipari korszaka szüli az emberi élet és testi épség javainak nagyobb becsülését; a munkás főbb java élete, épsége, egyéni ereje, s az ipari czehekben a polgári becsület és solidaritás nagyobb érzete nyer istápolást. Ez a kor hozza a test és becsület védelmére a szigorúbb törvényt s kiméli jobban e javakat embertársában. E korban már az egyszerű munkásnak nagyobb az érveke a más személye iránt, mint az előbbi korban a fejedelmeknek.

A tőke bevonulása a gazdasági életbe szüli a nagy tőke s a tőkehiány ellentétét. A capitalistát s a proletárt. A kor renyhébb, gyermekeinek ereje lanyhább, testi sértésekhez ereje is hiányos, de a személy tisztelete is a művelődés haladása folytán fokozott. Ellenben mig az őstermelés korszakának látszólagos jólétében egész sereg existencia üres erszénnyel jó módban élt: a pénz és hitelgazdaság mind a három foglalkozás soraiból pelyvaként szórja a proletárt: a vagyonbiztonság veszedelmét. E korban apad a testi épség és személy elleni delictumok száma s harapózik el a lopás, sikkasztás, csalás és rokon delictumai.

S az emberi munkásság e különböző ágai megtartják a történelem folyamán fejlődött jellemvonásaikat, midőn már nem egy korszak kizárólagos foglalkozását képezik, hanem parallele működnek együtt az emberiség munkásságában.

Az őstermelés népének legtypikusabb vétke a személy elleni delictumok: a verekedések s az ölések. Az iparnál foggy ezeknek a száma, de emelkednek a vagyon elleni delictumok. A kereskedelem és hitel körében fele a delictumoknak vagyon elleni.

Hasonlóképp az egyes delictumok csoportjai szerint: a személy elleniek elkövetői — napszámosok nélkül — az őstermelés köréből 22·82%, az iparból 12·76%, a kereskedelem és hitel egyénei kö-

zül 1·84°/_o A vagyon elleni delictumok elkövetőiből 13·5°/_o az őstermelés, 17·91°/_o az ipar, 3·32°/_o a kereskedelem szülötte. S bár a kereskedelem ága a vagyon elleni delictumokban csak relative szerepel nagy számban, a kereskedelem és pénzgazdaság nagyobb kifejlődése szüli a delinquenseknek a többi ágakban nagy számát: a napszamosok, a proletariátus között. Az őstermelés bűnöző napszamosai nem az őstermelő kor maradványa, de a hitel és pénzgazdaság szülötte, a modern kor haladása folytán az őstermelés soraiból elesett áldozatok.

A bűnügyi statisztikának további szempontja a vagyon s a műveltség. Mind a két fogalomnak más a közönséges értelme a bűnügyi statisztika használata szerint.

A vagyon szempontjából három fokozata van a delinquenseknek: vagyontalan, némi vagyonnal bíró, vagyonos. A vagyontalanok osztályába tartozik majdnem mindenki, a kinek ingatlana nincs, s ezenfelül azok, a kiknek ingatlana egy, a helyi szokások szerint megállapított bizonyos értéket felül nem halad; ez az érték rendszerint 1000 korona, még pedig a forgalmi becsérték alapján. Az ingatlannal nem bírók közül a kisebb iparos és kisebb kereskedő rendszeren vagyontalannak vétetik, a középiparos s a középkereskedő jut olykor némi vagyonnal bírók osztályába. A vagyonosnak jelzett egyén rendszeren a jómódot meghaladó anyagi helyzetben van. E szerint az alábbi tabellákban vagyontalanoknak jelzett egyének nem veendő a közbeszéd szavajárása szerint csupán vagyontalanoknak, a kutató statisztika számára tehát elegendő positiv alapot ez adatok nem nyújtanak.

Vagyoni állapot		Személy elleni	Vagyon elleni	Egyéb	Kihágások
		bűncselekmények			
Vagyontalan	1900	86·42 ^o / _o	91·64 ^o / _o	84·71 ^o / _o	92·13 ^o / _o
	1901	88·51 ^o / _o	93·69 ^o / _o	86·68 ^o / _o	92·85 ^o / _o
Némi vagyonnal bíró	1900	9·96 ^o / _o	9·68 ^o / _o	10·39 ^o / _o	5·62 ^o / _o
	1901	8·52 ^o / _o	7·93 ^o / _o	9·57 ^o / _o	1·79 ^o / _o
Vagyonos	1900	3·62 ^o / _o	1·63 ^o / _o	4·90 ^o / _o	2·25 ^o / _o
	1901	2·97 ^o / _o	1·38 ^o / _o	3·75 ^o / _o	5·36 ^o / _o

Hasonlóképp kevés támpontot nyújtanak a bűnösök egyéni körülírására a műveltségi adatok, miután ennek főcriteriuma mai statisztikánk szerint az írni és olvasni tudás. Ez magában véve, eltekintve attól, hogy a bíróságoknak annak valóságáról meggyőződési módjában nem áll, s a feleknek melléktekintetek által vezetett bemondásra van utalva: nem jellemzője az egyén műveltségének. Parasztságunk jóra való öregebb osztályának a legtöbbször nem tud sem írni, sem olvasni, s egy classisba kerül az iskolakerülő sihederrel. Viszont a fővárosi csőcselék bűnös-typusa írástudó, szemben a falvak tudatlan népeivel. Az írni-olvasni tudás tehát azt a criteriumot, mely a műveltségnek a criminalitás szempontból való mérlegeléséhez megkívántatik, magában nem foglalja. A statisztika célját csak úgy érhetné el, ha minden egyes delinquens egyéni lapja tanuságot tenne arról, hogy az illető milyen iskolát és ennek hány osztályát végezte el.

Az 1900. évben szabadultak 52·74⁰/₀-a tudott irni és olvasni, 1·27⁰/₀ csak olvasni, 45·99⁰/₀-a sem irni, sem olvasni, míg 0·83⁰/₀ birt magasabb iskolai képzettséggel. Ez adatok ép azt mutatnák, hogy a műveltebb ember hajlik inkább a bűn és vétek felé; holott csak arról tesznek tanuságot, hogy hazánkban általában felette csökkenőben lévén az analfabéták száma, a bűnösök között is az irni-olvasni tudók vannak nagyobb számban. Egyéb tény erőltettség nélkül nem constatálható.

A criminalitásnak a vallás szerinti megoszlásával jelenleg nem foglalkozhatunk. Nem birunk ugyanis még az 1900. évi népszámlálásnak a népességnek hitfelekezetek szerinti adataival, sem pedig a nemzetiségeknek a hitfelekezetek szerinti combinatiójával. E nélkül alapos következtetés — ez annyira kényes s az elfogultság számára annyira alkalmas anyagban — nem vonható le.

A criminalstatisztikának ezt a fejezetét, a mely a bűnösök egyéni leírását foglalja magában, nem zárhatjuk le a nélkül, hogy pár sorban ne elmékedjünk ama szempontok felől, melyek e részben a jövő statisztikájának alapjául szolgáljanak. Az egyéni leírás tüzetessége adatainkban még rendkívüli módon hiányzik. A korra vonatkozó adatok 20 éves spatiumot használnak (30—50 évig). A vagyon szempontja csak annak összege kimutatása alapján birhat kellő súlylyal. Végül a műveltségi statisztikának pusztán az írástudásra alapított ismérve — mint jeleztük — szintén hiányos. További feladat ez egyéni szempontok egymással való combinálása. Jelesül ilyen szükséges a kor és családi állapot és vagyoni állapot, a kor és nem, a kor és műveltségi fok, a foglalkozás és vagyoni állapot, a vallás és anyanyelv szempontjainál. E combinatiók nyujthatják csak igazi alapos képét a criminalitás egyéneinek, s csak ezek révén állithatók fel a bűnösnek egyéni típusai.

V.

A bűnügyi statisztika két legvitásabb kérdése volt mindenkoron, hogy szaporodnak-e az évek folyamán a bűnösök s hogy szigorúbbak vagy enyhébbek lesznek-e a birói ítéletek.

A bűncselekmények száma az 1900. és 1901. évi statisztikánkban »a járásbiróságok« illetve »a törvényszékek előtt az 1900. illetve évfolyamán befejezett ügyekben elítélt személyekre kiszabott büntetések bűncselekmények szerint részletezve« czímen mutattatott ki. Előző évi megfelelő közleményeink »a büntettek és vétségek miatt elítéltek száma az egyes cselekmények részletezésével« czímet viselik. E két-féle cím egy és ugyanazt jelenti. Elítélt azonos értelmű a befejezett ügyben elítélttel. A statisztikai kimutatás célja: a mit tanusítani kíván tehát ugyanaz. S mégis 1900 évi és az előző évi kimutatások oly feltűnő különbséget mutatnak, a mely mindennemű összehasonlítást teljesen lehetetlenné tesz.

Tekintsük meg például a következő delictumokra vonatkozó adatokat:

A törvényszék által elítéltek:

Bűncselekmény	1894	1895	1896	1897	1898	1900	1901
Gyilkosság	76	92	91	94	92	27	40
Szándékos emberölés	542	524	529	569	500	98	147
Szemérem elleni bűncselekmény .	247	227	284	257	258	106	191
Magzatelhajtás	86	98	70	98	153	54	77
Lopás	7133	5909	6759	6881	7701	4034	5973
Rablás és zsarolás	419	421	437	502	590	264	350
Gyujtogatás	137	244	220	255	316	101	41

E számok a lehető legélénkebben igazolják azt az állításunkat, hogy a régi és új adatgyűjtés egybevetése teljesen lehetetlen. A múlt ezredév bűnügyi statisztikáját sutba vethetjük. Nyitjára jutunk egyúttal annak a folyton felhangzó jajszónak, hogy Magyarország kriminalitása óriási. A mily alaptalan, oly természetes volt e panasz, mikor az előző évi statisztika szerint az összes elítéltek száma majdnem megközelítette a százezret, míg az 1900. év jogerősen elítélteit 64.705 egyént számlálnak.

E sajtóságos jelenség magyarázata következő. A régi statisztika csupán a kir. ügyészségek tárgyalási jegyzetein s a járásbiróságoknak a tárgyalásokról vezetett feljegyzésein alapul. Közölte tehát az első bírói ítéletek adatait, de nem a jogerősen elítéltek számát. Törvényszékek előtt elítéltek alatt e régi statisztika azokat értette, a kiket a törvényszék vétkesnek mondott ki, tekintet nélkül arra, hogy ez a sententia jogerős lett-e. Ma »törvényszék előtt« elítéltek alatt azokat értjük, a kik törvényszéki eljárás alapján mondattak ki bűnösnek s ítéltettek el, s az ítélet jogerőre emelkedett. Ennek a két adatnak a különbségét még a laicusnak sem kell megmagyaráznunk. A régi statisztika elítélteit között egész sereg olyan egyén van, a kit a felsőbb bíróság felmentett vagy ellenében az eljárást megszüntette. Míg újjászervezett adatgyűjtéseink olyanokat vesz fel e kategóriába, a kiket az első bíró felmentett, de a felső bíró ítélte el. Legjobban kitűnik ez abból, hogy a járásbiróságok ez évekről szóló adatai nem oly nagyarányban eltérők, mint a törvényszékeké. A minek oka az a köztudomású tény, hogy a járásbiróságoknál kevesebb a megváltoztatott ítélet, az ügyek egyszerűbb voltánál fogva. Így, a törvényszékek előtt elítélteit 1898. évi adat szerint 26.363, az 1900. évi adat 12.936 a járásbiróságok megfelelő adata ellenben 1898-ból 69.166, 1900-ból 67.769.

Alábbi fejtegetéseink ennél fogva teljesen figyelmen kívül kell, hogy hagyják az előző évek adatait s tisztán az 1900. és 1901. évben befejezett ügyek adatainak ismertetésére kell szoritkozunk. A két év egybehasonlító statisztikájával azonban szerény nézetem szerint korai foglalkozni. Való, hogy 1901-ben minden delictium jóval nagyobb számban szerepel, mint 1900-ban. Ennek azonban az az oka — a kriminalitás emelkedésén kívül — hogy a perek javarésze 1900-ban még a régi eljárás szerint folyt, mely sokkal lassabb volt a két-

foku felebbvitel folytán. Az azonban, hogy 1901-ben minden delictumra eső bűnperekből mennyi fejeztetett be, kideríthetetlen lévén: az egybevetése a két évnek könnyen tévutra vezethető. Ezért nem szólunk erről az egész tárgyalás során. Statisztikánk a bűncselekményeket a törvény szakaszai sorrendjében adja. Evvel szemben alább a delictumokat gyakoriságuk szerint a következőkben soroljuk fel:

A kir. törvényszékek előtt befejezett ügyekben elítéltettek:

1. Lopás	4034	20. Más vagyonának rongálása	80
2. Testi sértések	3229	21. Rablás	77
3. Hatóság elleni erőszak	1029	22. Jogtalan elsajátítás	62
4. Orgazdaság és bűnpártolás	695	23. Közveszélyes bűntettek: vasut, hajó, távirda ellen	56
5. Ember élete elleni büntet- tek és vétségek	633	24. Pénzhamisítás	49
6. Sikasztás, zártörés és hűt- len kezelés	394	25. Hamis tanuzás és hamis eskü	49
7. Okirathamisítás	337	26. Családi állás elleni bűncse- lekmény	34
8. Személyes szabadság, házjog, levéltitok megsértése	268	27. Izgatás	30
9. Zsarolás	187	28. Király és a kir. ház tagjai bántalmazása	29
10. Csalárd és vétkes bukás	212	29. Vallás elleni bűncselekmé- nyek	28
11. Párviadal	163	30. Fegyveres erő elleni bűncse- lekmény	17
12. Hivatali és ügyvédi bűncse- lekmények	151	31. Hamis vád	6
13. Becsületsértés	143	32. Kettős házasság	6
14. Rágalmazás	119	33. Fogolyszóktetés	1
15. Magánosok elleni erőszak	108	34. Felségsértés	1
16. Szemérem elleni bűncselek- mény	106	35. Választási jog elleni bűncs.	—
17. Gyújtogatás, tűzvész, vizára- dás okozása	101	36. Hűtlenség és lázadás	—
18. Uzsora	101	37. Titok tiltott felfedezése	—
19. Csalás	87	38. Közegészség elleni bűncsel.	—
		39. Egyéb vétségek	61
		40. Kihágások	229

A járásbiróságok által 1900-ban befejezett ügyekben:

1. Becsületsértés	21868	14. Személyes szabadság megsér- tése magánszemély által	125
2. Testi sértések	14855	15. Szemérem elleni vétségek	87
3. Lopás	10166	16. Hamis pénz kiadása	55
4. Sikasztás és zártörés	2558	17. Személyes szabadság megsér- tése közhivatalnok által	22
5. Jogtalan elsajátítás	1804	18. Levéltitok stb. megsértése	15
6. Rágalmazás	1390	19. Közegészség elleni vétségek	11
7. Orgazdaság	791	20. Magánosok elleni erőszak	7
8. Tűzvész okozása	665	21. Foglyok megszóktetése	7
9. Más vagyonának rongálása	456	22. Hamis tanuzás és eskü	4
10. Vallás elleni vétségek	236	23. Egyéb vétségek	18
11. Magánlaksértés	214	24. Kihágások	12211
12. Csalás	177		
13. Párviadal	127		

Néhány jelentéktelen eltéréssel ugyanily sorrendet tüntetnek fel 1901. évi adataink is.

Nevezetesen:

1. Lopás	5973	22. Fegyveres erő elleni bűntettek	59
2. Testi sértések	3229	23. Hamis tanuzás	54
3. Hatóság elleni erőszak . .	1348	24. Közveszélyes bűntettek . .	49
4. Élet elleni bűntettek és vétségek	857	25. Vagyonrongálás	40
5. Orgazdaság és bűnpártolás .	845	26. Gyujtogatás	41
6. Okirathamisítás	549	27. Királyi ház elleni bűncselekmény	39
7. Sikkasztás stb.	448	28. Hamis vád	30
8. Személyes szabadság megsértése	430	29. Családi állás elleni bűncselekmény	21
9. Magánosok elleni erőszak .	307	30. Kettős házasság	11
10. Csalárd és vétkes bukás . .	272	31. Vallás elleni bűncselekmény	7
11. Zsarolás	270	32. Izgatás	2
12. Párviadal	192	33. Választási jog elleni vétségek	2
13. Hivatali bűntettek	192	34. Fogolyszöktetés	—
14. Szemérem elleni bűntettek .	191	35. Hütlenség	—
15. Becsületsértés	187	36. Titok tiltott felfedezése . .	—
16. Rágalmazás	185	37. Közegeszég elleni bűncselekmény	—
17. Csalás	155	38. Felségsértés	—
18. Uzsora	91	39. Egyéb vétség	27
19. Jogtalan elsajátítás	89	40. Kihágások	511
20. Rablás	80		
21. Pénzhamisítás	71		

A járásbirósági adatok is hasonlóképp ugyanazon sorrendet tüntetik fel 1901-ben, mint 1900-ban, miért is ideiktatásukat mellőzhetőnek tartjuk.

A kihágásokat egyik kimutatásban sem részleteztük. Ezeknek a kérdése inkább rendészeti, mint tulajdonképi büntetőjogi érdekel bir.

A criminalstatisztikának e rövid keretekre szabott, ismertetésszerű vázlatában — melyet e lapokon adni módunkban áll — az egyes bűncselekmények szerepéről s elterjedéséről kimerítő következtetéseket nem állapíthatunk meg, különösen miután, mint említettünk, az ez irányu elmékedések főttámpontját: az egyes előző évek összehasonlító adatait nélkülözzük. Iparkodunk mindazonáltal reámutatni ez adatok kapcsán azokra a főbb irányelvekre, melyeket a hazai criminalstatisztika kutató munkásságának szem előtt tartania kell.

A bűnyügyi statisztika újabb eredményei a bűncselekmények számának emelkedésében különös súlyt a személy elleni delictumok erős szaporodására fekteti. Megfelel ennek az előttünk fekvő adatok szerint az a körülmény, hogy a testi sértések a törvényszéki delictumoknál 2. helyen állanak, míg a járásbiróságoknál a becsületsértés, rágalmazás és a testi sértések vétségei az összes vétségek több, mint $\frac{2}{3}$ -át teszik. Ez az utóbbi tény annál inkább figyelembe veendő, mert e delictumok a súlyos testi sértés vétségét kivéve, magánindítványra üldözendők, tehát az elkövetett bűncselekmények egész

sora büntetlen marad, nem úgy, mint a vagyon elleni delictumoknál, melyek a csalást, s a tulajdon elleni kihágást kivéve, hivatalból üldöztetnek.

Alapos néprajzi tanulmányok s az adatok alakulásának hosszabb időn tartó megfigyelése lennének szükségesek e tények okai teljes felderítésére. A gyakorlati élet sejtetni engedi, hogy a rendészeti intézmények fejlődése, a vagyonbiztonság emelkedése szoritja mind szűkebb térre a vagyon elleni delictumokat, illetve enged tágabb mezőt az emberi személyes javak elleni támadásoknak. Másfelől oka ennek a vagyon elleni delictumok erélyesebb üldözése, szigorúbb büntetése.

Az erkölcsöt és testi épséget törvényeink határozottan enyhébb védelemben részesítik, mint a vagyont. S ezekkel szemben engednek — mint már jeleztük — tágabb teret a magánindítványnak; a vagyon elleni delictumok majdnem kizárólag a köz ellen elkövetetteknek tekintettek, míg a személy elleni delictumokat inkább vagyunk hajlandók az egyén ellen irányzottaknak tekintve, büntetésüket az egyén kényére bizni.

A vagyon elleni delictumok erősebb üldözésére mutat, hogy a lopás a törvényszéki delictumok között első, a járásbiróságok közt ellenben csak harmadik helyen áll. A csekélyebb lopások nagy halmaza válik a minősítő körülmények folytán büntetté s esik a törvényszékek elbírálása körébe.

Kivételt képez a vagyon elleni delictumok e rigorosus elbírálása alól a csalás és az uzsora, mely néhány esetet kivéve nem hivatalból üldöztetik. S erre a tényre reámutat a statisztika. Az uzsora és csalás miatt bűnösöknek kimondottak száma felette alacsony. A gyujtogatók mellett szerepel 1900-ban s a rablók mellett 1901-ben, holott nyilvánvaló, hogy sokkal több a csaló és uzsorás szegény hazánkban, mint, gyujtogató és rabló. Ezek azonban nem menekülnek oly könnyen a büntetés elől, mint amazok. A csalások számát több, mint kétszer felülmulja a hamis bukások és zsarolások száma, a mi szintén nem felel meg az élet tényeinek s csak a törvény alkalmazásának a folyománya, mert ezek hivatalból üldöztetnek.

Fontos társadalmi jelenség a hatóság elleni erőszak büntettének rengeteg száma. Ezekkel az esetekkel valósággal el vannak árasztva bíróságaink. Sajnálatos, de traditionalis vonása a magyarnak: reagálni a hatalom ellen.

A párviadal is szerfelett elszaporodik, bár nyilván a legkevesebb esetben éri el a büntetés tetteit.

A bűnügyi statisztikának ez a fejezete az, a mely legnagyobb támaszául s irányítójául kell, hogy szolgáljon a jogpolitikai törekvéseknek. A büntető jogpolitikának hazánkban jelenleg legfontosabb iránya az, a mely a nagyon túlzott s nagy részben elhibázott védelmét vitatja az erkölcsi javak hiányosabb védelmezésével szemben és sürgeti az utóbbi javak erényesebb oltalmát, valamint a vagyon elleni delictumoknak helyesebb s a mai gazdasági viszonyokhoz megfelelő szabályozását. Ez az az irány, a melyhez a bűnügyi statisztika e fejezetének igazoló adataival csatlakoznia kell, kimutatva, hogy a személy és erkölcs elleni delictumok nagy aránya és elharapódzása ezek hiányosabb védelmével s a magánindítvány szertelen túltengésével áll szoros kapcsolatban, míg a vagyon elleni delictumok hely-

telen szabályozása a veszedelmes bűncselekmények egész sorának (csalás stb.) enged menekülést, addig kevésbé veszélyeseket minősítő körülmények útján rendkívüli súlyos büntettek avat.

VI.

A kiszabott büntetések kimutatása új adatgyűjtésünk egyik legfontosabb vivmánya. Minden büntető ítélet két sententiát foglal magában: a bűnösség kimondását, és a büntetés kiszabását. Ehhez képest a statisztika feladata annak a kimutatása mellett, hogy hány egyén és mi miatt mondatott ki bűnösnek, annak a megállapítása, hogy e bűnösök mire ítéltettek.

Az adatok felhasználása azonban e téren még nehezebb. A büntetés kiszabása az igazságszolgáltatásnak az a tevékenysége, mely a legegységibb s a legdiscretionariusabb szempontoknak van alávetve. Arra nézve, hogy bíránk szigorúan vagy enyhén ítélkeznek-e, annyira tüzetes és egyéni körülírásra lenne szükség, a mely a statisztika mai eszközei mellett a lehetetlenséggel határos. Mi értékkel bírhat például az a tudomásunk, hogy halált okozó súlyos testi sértésért 266 egyén közül 47 egyén 6 hótól 1 évig; 78 egyén 1—2 évig, 41 egyén 2—3 évig, 11 egyén 3—5 évig terjedő börtönre ítéltetett. Tagadhatatlanul érdekesek ezek az adatok is, de így magukban véve azt a köztudomású tényt igazolják, hogy a súlyosabb büntetés ritkább, mint az enyhébb. Érdekesek ezek az adatok akkor lennének, ha minden egyes elítéltről tudnók, hogy mi miatt mennyire ítéltetett. S e részben több tanulsággal járna egyelőre csupán egy-egy — különösen a főbb — delictumok elíteltjeinek büntetését ismertetni. A tömegészlelés e ponton felmondja a szolgálatot, a részletezés, aprózás vihet itt egyedül célhoz. Ezt a célt szolgálná különösen a jelenlegi eszközeinknél jobban a Ráth Zoltán által sürgetett »büntettesek lajstroma«.

De a ma rendelkezésünkre álló adatok is birnak majdan nagyobb értékkel, ha a következő évek megfelelő adataival való egybevetés lehetséges leend. A multa nézve ez ki van zárva, mert — mint említettük — e téren az 1900. év úttörő. Ugyanis az első évek statisztikája a büntetések összegét közli, de a bűncselekmények szerint nem részletezi. Ilyeténkép — különösen az előbbi pontokban az elítéltek statisztikájának hiányosságáról mondottakat figyelembe véve — az összehasonlítás lehetetlen. A jövőben azonban arra a kérdésre, hogy bíróságaink in peius vagy in melius haladnak-e a büntetés kimérésében, támpontot fog nyújtani az, hogy az egyes delictumok büntetéséül mily súlyos büntetések szabattak ki összességben.

Nehogy azonban a jelenleg felhalmozott adatok teljes elhanyagolásának a vádja illessen: közöljük az alábbiakban az 1900. és 1901. év eredményeit.

A kir. törvényszékek által elítelt egyének száma a reájok kiszabott szabadságvesztés-büntetések tartama 1900-ban a következő:

Büntetési nem	1—8 nap	9—15 nap	16 nap— 1 hó	1—3 hó	3—6 hó	6 hó 1 év	1—2 év	2—3 év	3—5 év	5—10 év	10 évtől 15 évig	Élet- fogy- tig	Össze- sen
1900-ban :													
Elzárás vagy fogház	2803	1162	1454	1920	465	67	16	6	—	—	—	—	7893
Börtön	—	—	—	—	—	2893	277	67	19	2	—	—	3058
Államfogház . . .	157		8	4		1			—	—	—	—	—
Fegyház	—	—	—	—	—	—	—	464	138	90	41	13	776
Halál	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Pénzbüntetés mint főbüntetés . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1329
Pénzbüntetés mint mellékbüntetés .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3808
Politikai jogok fel- függesztése . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5189
1901-ben :													
Elzárás vagy fogház	3926	1587	2021	2622	681	61	31	9	—	—	—	—	7893
Börtön	—	—	—	—	2222	2031	382	103	27	3	—	—	—
Államfogház . . .	189		4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Fegyház	—	—	—	—	—	—	—	684	201	105	59	17	—
Halál	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Pénzbüntetés mint főbüntetés . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1564
Pénzbüntetés mint mellékbüntetés .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5447
Politikai jogok fel- függesztése . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7065

Nem lesz felesleges itt is rámutatni az előző évek statisztikájának teljes hasznavehetetlenségére: 1898-ban életfogytiglani fegyházra 22, 10—15 évig tartó fegyházra 99, 5—10 évig 319, 2—5 évig 1604 egyén ítéltetett el, összesen tehát 2044, majd háromszor annyi, mint 1900-ban. Legecclatansabb azonban a halálbüntetés, a melyre vonatkozólag az 1900. év előtti statisztika azt mutatja ki, hogy 1895-től 1898-ig 28 embert ítéltek a kir. törvényszékek halálra, holott 1895-től 1899-ig egyetlen egy halálos ítélet sem emelkedett jogerőre s egyetlen egy kivégzés sem történt. (L. Fayer László: *Magyar büntetőjog* 2. kiadás. 154. lap.) A büntetések 1900. év előtti statisztikája is tehát épen úgy, mint a bűncselekményeké, az első birói, de nem a jogerős ítéleteket vevén alapul, az új adatgyűjtés módszerével ellentétes, adataival egybe nem hasonlítható.

A fent közölt statisztikának legszembevetőbb adata, a mely a gyakorlat tapasztalataival teljesen egyező: a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések felette nagy száma. E kérdés körül forognak büntetőjogpolitikai törekvésünk legvitatottabb reformjai: a minimumok és maximumoknak és a feltételes elítélésnek a kérdése. Különösen kirívó a 6 hótól 1 évig terjedő börtönbüntetések nagy száma; ebből 1552 egyén, tehát felénél több esik a lopás büntetettélek azokra a

nemeire, a melyek öt évig terjedhető fegyházzal büntetendők, a melyeknél tehát a decorrectionalisatio hiányában a fél évi börtön a túlnyomó enyhítő körülmények fenforgásának megállapítása (btk. 92. §.) esetén is a kiszabható büntetés-minimum. Ismeretes az a mozgalom, a mi újabban a törvény e rendkívüli rigorositása ellen küzd, valamint köztudomású, hogy akárhány bíróságnak chablonja a 6 havi börtön, melyet e crudelis esetekben alkalmaz.

A járásbíróságokra vonatkozó adatok, melyek a szabadságvesztés és pénzbüntetés szerepét vannak hivatva megvilágítani, a következők

Büntetés neve	Év	napok								korona		korona				
		1 nap	2-8 nap	9-15 nap	16 nap-1 hó.	1-3 hó	3-6 hó	6 hónapon felül	1-16 korona	1-50 korona	50-100 korona	100-200 korona	200-500 korona	500 koronán felül		
Fogház (és államfogház)	1900	2144	15242	5352	3062	1048	99	11	—	—	—	—	—	—		
	1901	2367	18906	6367	3269	1162	135	—	—	—	—	—	—	—		
Elzárás	1900	1164	3335	356	118	25	1	—	—	—	—	—	—	—		
	1901	1400	4036	338	125	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Pénzbüntetés	—	—	—	—	—	—	—	—	33520	18532	979	166	35	3		
	—	—	—	—	—	—	—	—	39748	22984	1163	220	—	—		

Főhiánya e statisztikának, hogy arról, mennyi változtatott át a pénzbüntetések közül szabadságvesztés-büntetéssé, nem szól. Ez pedig fontos kérdés, különösen társadalmi szempontból, annak az elbirálására, hogy mennyiben fizet inkább a nép, mintsem ül a pénz helyett.

Kitűnik ez adatokból azonban szintén a rövid, sőt túlrövid szabadságvesztés-büntetések óriási száma. Mi erkölcsi eredménye lehetett annak a húszezeren jóval felüli alig egy hetes büntetésnek?

Statisztikai évkönyvünk ez adatokat tartalmazó 24. tabellája is élénken illusztrálja a személy elleni delictumok aránytalanul kisebb védelmét a vagyoniakkal szemben. Előbbi fejtegetésünkben kimutattuk, hogy a személy elleni delictumok nagyban sokasodnak; e ponton a statisztikai kutatás arra mutat, hogy ezek átlag enyhébben büntetettek s evvel ismét jogpolitikai reformjaink fentebb említett egyikére utal.

Jelesül elíteltetett p. o. 1900-ban:

Bűncselekmények	fogház								börtön					fegyház			
	1-8 nap	9-15 nap	16 nap-1 hó	1-3 hó	3-6 hó	6 hó-1 év	1-2 év	6 hó-1 év	1-2 év	2-3 év	3-5 év	5-10 év	10-15 év	Életfogytig			
I. Becsületsértés, rágalmozás, hamis vád, magánlaksértés, személyes szabadság megsértése	1034	210	90	74	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
II. Ember élete elleni bűncselekmények	154	15	45	57	36	15	7	69	17	6	4	1	24	27	47	37	12
III. Testi sértések	7457	3215	2028	1174	216	—	—	478	105	42	12	—	40	33	19	—	—
IV. Lopás	5978	1886	1550	943	213	35	9	1858	111	8	—	1	337	52	6	—	—

Ha már most tekintetbe vesszük azt, hogy a törvényszékek elé tartozó bűncselekmények közül az előbbi fejezetben foglaltakhoz képest első helyen áll a lopás s második helyen a testi sértések, alig 1000 delinquens különbségével, a járásbiróságiaknál pedig a becsületsértés és a hasonló bűncselekmények óriási többségben állanak a testi és becsületsértések felett, így nyilvánvaló az az állításunk, hogy a vagyoni delictumok s különösen a lopás határozottan sokkal nagyobb erélylyel üldöztetnek, mint az egyéb delictumok. A további részletezés hivatása, melyre e helyütt ki nem terjeszkedhetünk, az egyes delictumoknál kutatni ez állításnak a helyességét.

További adatokul hozza fel statisztikánk e pontra vonatkozólag azt a kérdést, hogy hány esetben alkalmaztatott a btkv. már említett 92. §-a. Összesen 7609 esetben (de nem személynél!) a törvényszékek előtt, a miből 2580 esik magában véve a lopásra, 1636 a testi sértésekre, 357 pedig a hatóság elleni erőszakra. A lopások s a hatóság elleni erőszak büntetési azok, a hol a bíró leginkább kénytelen e §-al keresni a törvény szigorának az enyhítését.

VII.

Bűnügyi statisztikánknak teljesen újjáalakított része — mint már jeleztük — az eljárási statisztika. Két szempontból kell vizsgálat alá vennünk: alaki szempontból első sorban, hogy a feltett kérdések megfelelnek-e a statisztika céljának s kellő adatokat szolgáltatnak-e az eljárás menetének megismerésére, másfelől értelmi szempontból, hogy minő eredményeket mutat fel reformált bűnvádi eljárásunk az igazságszolgáltatás terén.

A kir. törvényszékek előtt lefolyt bűnügyek eljárási adatai a következők:

	1900-ban	1901-ben
1. a befejezett ügyek alapját képezett:		
a) feljelentések	45.293	61.249
b) újrafelvételek száma	35	116
2. hány esetben volt a feljelentésben bűnhalmazat:		
a) ugyanazon	792	1.370
b) más bűncselekménnyel	3.427	6.737
3. a feljelentett bűncselekmények közül hány volt üldözendő:		
a) hivatalból	38.604	52.892
b) magánvádindítványra	6.724	8.473
4. hány esetben volt nyomozás	35.518	52.468
5. hány esetben volt vizsgálat	10.360	11.928
6. hány esetben szűnt meg az eljárás ítélet nélkül:		
a) a vádirat beadása előtt	31.829	42.403
b) a vádirat beadása után	2.405	3.425
7. a vádirat ellen hány esetben adatott be kifogás .	1.244	3.307
8. hány esetben volt:		
a) vád alá helyezés	4.187	3.252
b) főtárgyalás kitűzése	4.641	12.257
c) a közvetlen idézés	3.682	2 121
9. hány terhelt volt előzetes letartóztatásban vagy vizsgálati fogságban	3.704	4.853
10. hány esetben képviselte a vádat magánvádoló a főtárgyaláson	69	153

	1900-ban	1901-ben
11. a főtárgyalások közül hány tartatott esküdtbíró-ság előtt	537	836
12. hány esetben használt jogorvoslatot az I. fokú határozat ellen:		
a) a kir ügyész	1.175	} 5.116
b) a sértett	99	
c) a vádlott	1.475	
13. a II. fokon az ügy főtárgyaláson hány esetben intéztetett el	761	2.691
14. hány esetben használtatott semmisségi panasz a II. fokú ítélet ellen	124	678
15. a III. fokon az ügy hány esetben bíráltatott el tárgyaláson	49	518
16. a jogerős ítéletek közül volt:		
a) részben vagy egészben marasztaló	8.944	12.918
b) felmentő	2.150	2.619
17. hány esetben hozatott a feljelentésben megnevezettől eltérő bűncselekmény miatt marasztaló ítélet	487	689
18. Időtartam a feljelentés beérkezése napjától:		
a) az I. fokú jogerős ítélet keltéig		
α) 6 hónapon alul	3.966	5.247
β) 6—12 hó	3.064	3.683
γ) 1—2 év	1.651	1.817
δ) 2 éven felül	728	568
b) a II. fokú jogerős ítélet keltéig		
α) 6 hónapon felül	208	223
β) 6—12 hó	520	893
γ) 1—2 év	454	1.047
δ) 2 éven felül	177	234
c) a III. fokú jogerős ítélet keltéig		
α) 1 éven alul	129	134
β) 1—2 év	156	916
γ) 2—3 év	34	525
δ) 3 éven felül	7	245

A bűnügyi statisztika eljárási adatgyűjtése e szerint az évente befejezett ügyekből indul ki s a befejezett ügyek fejleményeit fővonásokban tünteti fel. Lényegesen eltér tehát a régi adatgyűjtés módjától, mely a följelentések, vizsgálatok s vádlottak három kategóriájában tünteti föl a bűnügyek eljárási adatait. A be nem fejezett ügyekkel az új adatgyűjtés nem foglalkozik, míg a régi statisztikának a múlt évről maradt, a folyó évben érkezett s az elintézetlenül maradt ügyek kimutatása volt a főgondja. Ez pedig kormányzati szempontból lehet igen fontos, de tudományos szempontból teljesen értéktelen. A lényeges különbség a két módszer közt az, hogy új adatgyűjtésünk az ügyeket tekintve fejleményük különböző phasisaiban, addig a régi statisztika, az egyes eljárási stadiumokat vette tekintetbe abból a szempontból, hogy bennök hány eset fordult elő. Nyilvánvaló, hogy társadalom-tudományi értékkel csak amaz, az új adatgyűjtés bír, míg az utóbbi nem más az iktatókönyvek s egyéb kezelési eszközök adatainak sommázatánál. Mert pl. a fent közlött 1900. évi statisztikánkban látjuk bizonyos számú, 45.293 feljelentés és 35 újrafelvétel sorsát annak megfogalmazásától jogerős ítéletig, addig régebbi évek adataiban nagy fáradsággal feldolgozható számhalmazban ugyanazok az ügyek találhatók fel a följelentések, a vizsgálatok, a tárgyalásra utasított ügyek különböző osztályaiban, a mint e stadiumokon újra

és újra megfordulnak. Annak a vizsgálata tehát, hogy az ügyek az egyes phasisokon miként oszlanak meg és haladhatnak tovább, új adatgyűjtésünk által teljesen meg van könnyítve és az a körülmény, hogy az ügy folyamának tartama az első lépéstől: a feljelentéstől a jogerős ítéletig kitüntettetik, sokkal inkább ad módot megfelelni arra a kérdésre, hogy elegendő gyors-e az igazságszolgáltatás menete, mint annak a documentálása, hogy hány ügy maradt elintézetlenül. Magától értetődik, hogy e reformált adatgyűjtés egy-egy évi eredménye a bíróságnak oly eljárási tényeiről, az ügynek oly mozzanatairól tesz tanuságot, mely nem a közzététel évében ment végbe, míg az 1900 előtti statisztikánk az egyes feljelentési, vizsgálati, tárgyalásra utasítási cselekményeket tüntetve fel, csupán ugyanegy év munkájának eredményét tárták fel. Azt tehát ezentúl nem fogjuk tudni, hogy a járásbíróságok és törvényszékek hány ítéletet hoztak, hány tárgyalást tartottak, hány nyomozást és vizsgálatot teljesítettek egy-egy évben, hanem azt, hogy egy év befejezett büntetőjogi munkájának milyen volt a lefolyása. Ismételjük: az eljárási statisztika célja nem az egyes évben foganatosított bírói cselekményeknek, hanem a bűnügyek menetének tanulmányozása. Nem ügyforgalmi statisztikára, de eljárási statisztikára van szükségünk.

Az új bűnügyi statisztika ez első fecskéje — az 1900. és 1901. évi adatok — kevés érdemi becscsel bírnak azért, mert az évek, melyről tanuságot tesznek, átmeneti esztendők. Ezért nem is közöltük azt teljes részletességgel, csak megemlítjük, hogy a közölt adatok az egyes táblai kerületek szerint részletesen kimutattak. Nagy hiány e részben azonban — a mi igen könnyen el lett volna kerülhető — annak a kimutatása, hogy a befejezett ügyek közül hány folytattatott le a régi eljárási szabály szerint. Mert így ez évek statisztikájának ez a része teljesen hasznavehetetlen lesz a jövő évekkel való egybe-hasonlítás számára.

Jelesül példának okáért a fent is közölt tételek 8. a) pontja 4187 vád alá helyezést említ, míg kifogás a vádirat ellen csupán 1244 tétetik, olyan ügy pedig, melyben a vádat mindvégig, tehát a főtárgyalásig magánvádoló képviselte, csak 69 volt, holott az új bűnvádi perrendtartás szerint vád alá helyezésnek csak e két esetben van, a régi eljárástól eltérőleg, helye. Tehát ebből következőleg az 1900. évben befejezett és főtárgyalásra került ügyek közül legalább 2774-nek kellett a régi eljárás szerint folynia, a mi mellett leginkább az szól, hogy a fenti 18. pont szerint 3207 ügy lefolyása a feljelentéstől a jogerős ítéletig egy évnél tovább tartott.

Ugyanigy a nyomozás, vizsgálat, az eljárás megszüntetése, a perorvoslatok kétféle eljárás szerint folytattatván le, arra a kiválóan fontos kérdésre, hogy mily eredményeket mutathat fel új büntető igazságszolgáltatásunk: felelet bajosan nyerhető.

A főbb criminalstatisztikai eszméket, melyekre ettől eltekintve, de a kellő óvatosságot megtartva juthatunk, következőkben állítjuk össze.

Az 1900 évben bíróságaink törvényszéki delictumok fellett összesen 11.094 ítéletet hoztak, 1901-ben 15.537-et, tehát 4443-mal több ügy nyert végbefejezést; ez ítéletek közül egészben vagy részben marasztaló volt 1900-ban 3944, felmentő 2150, 1901-ben 12.918 marasztaló, 2619 felmentő.

Az összes befejezett ügyek alapjául 45.293 feljelentés és 35 újrafelvétel szolgálván, 84.234 ügy szűnt meg ítélet nélkül, még pedig a vádirat beadása előtt 31.829, utána 2405, 1901-ben 61.249 feljelentés és 116 újrafelvétel közül pedig 45.828 szűnt meg ítélet nélkül, ebből a vádirat előtt 42.403, a vádirat után 3425. Könnyebben átnézhető százalékszámokban :

Év	A folyamatba tett ügyek közül			
	ítélet alá került		az eljárás megszüntetett	
	marasztaló	felmentő	vádirat előtt	vádirat után
1900	19.75	4.75	79.20	5.30
1901	31.05	4.27	69.10	5.58

Az ügyek háromnegyed részben az igazságszolgáltatás úgyszólván hiábavaló munkát végez. Vagy olyan feljelentésekkel vesződik, a melyek a bűnvádi eljárásra alkalmatlanok, vagy a melyek bár alaposak, de céljukat, a bűnös kézrekerítését és büntetését el nem érik, s így az előkészítő eljárás eredménytelensége folytán a birói tevékenység meghiusul. E körülmények kétségtelenül megkívánják, hogy az eljárás megszüntetésének közelebbi okait is körülírjuk, mert az a distinctio, hogy az eljárás a vádirat beadása előtt avagy utána szűnt-e meg, arra a kérdésre nézve nem ad felvilágosítást, hogy a feljelentés vagy az annak következtében lefolytatott eljárás volt-e céltalan s a feljelentő, vagy a bűnös hibája-e az igazságszolgáltatás gépezetének hiába való megindítása.

Némi támpontot nyujt erre nézve, ha a vádirat beadása után megszünt ügyek számát vizsgáljuk. Ugyanis vádaláhelyezés, főtárgyalás kitűzése és közvetlen idézés útján összesen 12.510 esetben rendeltetett el főtárgyalás, ítélet hozatott pedig összesen 11.094 — a két számadat különbsége: 1416 ügy, 1901-ben pedig 2093 olyan, melyben a főtárgyalás már elrendeltetett, de vagy ítélet nélkül fejeztetett be, vagy pedig a főtárgyalás már meg sem tartatott. Ennek pedig oka kisebb részben a vád elejtése a kir. ügyészség, vagy a vád visszavonása a magánvádló által, de nagyobb részben a vádlottak megszökése az eljárás elől. A vádirat után megszünt ügyek: 2405 ügy, illetve 3425 ügy közül végezte tehát a birói szervezet a legfelelősebb munkát e fenti 1416-ban, illetve 2093-ban, melyben a főtárgyalásig kellett előrehaladni; erre következik az ezenfelüli 989 ügy, 1901-ben 1332 ügy, melyben már a vádirat is beadatott, de főtárgyalásra az ügy nem ért, azonban az eljárás javarésze ezekben is lefolytatott.

A feljelentések sorsának vizsgálatában különösen fontos a nyomozások és vizsgálatok arányának a kezelése, valamint az ezzel kapcsolatos előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság kérdése.

Mindkét kérdésnek az állása az új perrendtartás aerájában az előttünk fekvő adatok alapján ki nem deríthetők, azon nagy eltérések folytán, melyek a perelőkészítő eljárást a régi s az új perrendtartás szerint megkülönböztetik. De jelezhetjük azt, hogy a nyomozások és vizsgálatok kimutatása az új adatgyűjtés szerint igen nagy hiányban szenved, a mely adatait majdnem pusztán értéknélküli számokká teszi.

Legfontosabb kérdés ugyanis az, hogy mily arányban áll a nyomozások száma a vizsgálatokéval. A gyors igazságszolgáltatás elve ugyanis jó nyomozat, s minél kevesebb vizsgálat, ellenben minél több közvetlen idézés. Már most ennek az állásáról felvilágosítást nyerjünk, azt kell tudnunk, hogy hány ügyben volt csak nyomozás és hányban nyomozás és vizsgálat. Ennek a kitüntetése a jövő statisztikájának igen fontos feladata. Mert pl. a fenti adatokból, a mely szerint 1900-ban 45.328 ügyben 35.518 nyomozás és 10.360 vizsgálat volt, erre nézve mi sem derült ki, a nyomozások és vizsgálatok összes száma felülmulván a feljelentéseket.

Előzetes letartóztatásban és vizsgálati fogságban az 1900-ból előttünk fekvő 45.328 ügyben 3704 terhelt volt, az 1901. évben befejezett ügyekben pedig 4835. Arra nézve, hogy ezen ügyekben hány terhelt szerepelt, adatunk nem lévén: ez a szám nem ad útbaigazítást. Helyesebb lenne azt is kimutatni, hogy hány ügyben volt elrendelve az előbbi letartóztatás vagy vizsgálati fogság.

Hogy azonban a még bűnösöknek ki nem mondottak szabadságát mennyiben kimélte az 1900. és 1901. év bűnügyi igazságszolgáltatása, arra nézve a szabadultak statisztikája ad némi felvilágosítást.

Nevezetesen 1900-ban, illetve 1901-ben szabadult egyénektől előzetes letartóztatásban és vizsgálati fogságban volt:

	1900.	1901.
1—15. napig	1.857	2.231
16—30 »	691	962
1—3 hónap	1.829	1.992
3 hónapon felül	2.099	2.164
összesen	6 476	7.349

terhelt és ebből megszüntettetett az előzetes letartóztatás vagy vizsgálati fogság:

	1900.	1901.
az eljárás megszüntetése folytán	851	1.379
felmentő ítélet folytán	325	322
marasztaló ítélet folytán	4.545	4.853
egyéb ok folytán	755	

Tehát több, mint 18⁰/₀-a a letartóztatottaknak, a ki a közfelfogás szerint »ártatlanul« ült.

Nincs azonban adatunk arra, hogy az összes eljárás alatt levők közül hány ellen rendeltetett el az előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság. Mert az előbbi közlemény, mely az ügyek lefolyását részletezi s a letartóztatottak számát közli, de azt nem, hogy hány terhelt ellen, folytatott az eljárás, míg az utóbbtól az ugyanazon évben szabadultak közül az ugyanaz évben letartóztatottak és elítéltek száma ki nem derül. Ennek a megállapítása felel meg pedig arra a kérdésre, hogy az eljárás alatt mennyire kiméljük az emberi szabadságot, s jobban védelemben részesül-e az az új perrendtartás korszakában.

Igen fontos adata az új statisztikának a kifogások — e teljesen új processualis intézmény — kimutatása. Az 1900. évben befejezett ügyekben 1244 esetben volt kifogás, ez a szám 1901-ben már 3307-re rüg. És miután 1900 előtt a kifogás intézménye nem is létezett, e kifogások mind 1900-ban, illetve 1901-ben adattak be, Egyelőre azon-

ban ez nem használható adat, mert azt, hogy hány ügy folyt a régi s hány az új eljárás szerint — mint említettük — nem tudjuk. A kifogások statisztikája a perlekedés jellegének kutatása szempontjából fontos. Jelesül tudnunk kellene, hány kifogás irányult a kir. ügyész és hány a magánvádló vádirata ellen, továbbá mennyi eredményezett megszüntetést és mennyi vád alá helyezést?

Esküdtszéki főtárgyalás tartatott 1900-ban 537, 1901-ben 936 ez ügyekben; az összes főtárgyalásoknak mindössze 4⁰/₀-a, illetve 5·3⁰/₀-a. Ez alacsony számnak részben az az oka, hogy ez ügyek egy része még a régi eljárás keretében folyt le, de ettől eltekintve az esküdtszéki főtárgyalások alig egy-két százalékkal fognak többet kitenni az új perrendtartás korszakában is.

Mint már említettük, az 1900. évben befejezett ügyek 19·75⁰/₀-a végződött ítélettel, összesen 11.094 ítélettel, 1901-ben 25·32⁰/₀-a, 15.537 ítélettel. Ez ítéletek közül:

	1900	1901
az I. fokon jogerős lett	9.409, azaz 84·81 ⁰ / ₀	11.315, azaz 72·84 ⁰ / ₀
a II. » » »	1.359 » 12·25 ⁰ / ₀	2.402 » 15·46 ⁰ / ₀
a III. » lett »	326 » 2·94 ⁰ / ₀	1.820 » 11·70 ⁰ / ₀

E számok az új perrendtartás alatt folyton folyvást kedvezőbbek lesznek, miután az csak egyfokú felebbezést ismer. Épp ily kedvező az ügyek elintézésének gyorsasága, a mennyiben 1900-ban egy éven felül az első fokon 2379 ügy, a második fokon 631, a harmadik fokon 197 ügy befejezése tartott. 1901-ben pedig az első fokon 2385, a másodfokon 1281, a harmadfokon 1686. E számok élénken illusztrálják azt, mennyire alaptalan lenne a két év adataiból a criminalitás emelkedése felől véleményt nyilvánítani. A kir. Curiaról 1901-ben 770 ügy került le, a melyek két évnél régiebbek voltak, tehát a régi eljárás szerint folytak. Ez arra mutat, hogy a felső bíróság a régi ügyeket iparkodott minél előbb elintézni. A sok ítéletnek s az elítéltek nagy számának oka 1901-ben ez a körülmény is. Itt emlékezünk meg az egybeállítás azon nagy hiányáról is, hogy a táblázatok mindenütt III. fokú ítéletet emlitenek, holott a Curia ma legtöbb ügyben végzéssel s a legkritkább esetben ítélettel határoz. (Ez is jele annak, hogy statisztikusaink mennyire ismerik a büntetőjogot!) Ezeknek a számát is ki kellene külön mutatni.

A perorvoslatok kimutatattak a szerint, a mint a kir. ügyész a sértett vagy a vádlott élt-e az I. fokú határozat ellen perorvoslattal. Ez nem eléggé pontos. Először kimutatandó lenne, hogy e perorvoslatok közül hány használtatott együttesen. Csak így tudhatjuk meg, hogy hány ügy nem lett az első fokon jogerős perorvoslat folytán. Továbbá messze vezetne, de szükséges lenne azt is részletezni, mi miatt történt a felebbvitel s mennyiben adatott annak hely. Különösen ez az utóbbi rendkívül fontos. Azt látjuk, hogy 487 esetben tért el a jogerős ítélet minősítése a feljelentéstől, de ez lényegtelen, mert a feljelentésben a magánügyén, a csendőr vagy a rendőr laikus jogi tudása minősít, míg ítéletekben a bíró. Az nyilván nem érdekel senkit, hogy a bíró a csendőr minősítését követte-e, de hogy hány esetben adott a felső bíró igazat az alsóbbnak és hogy hány esetben volt alapos a perorvoslat, az igen fontos, mert ez a perorvoslati statisztika czélja annak a kitüntetése, hogy mennyiben érvényesül a

gyakorlatban az elméletnek s a jogpolitikának az a tendenciája, hogy minél inkább erősödjék a nép hite az első birói ítélet helyességében s minél inkább fogjjon az ok nélküli felebbezés.

Az új adatgyűjtésnek a járásbiróságok előtt befejezett ügyekre vonatkozó része már sokkal inkább nyújt támpontokat a bűnvádi eljárás új aerájának megítélésére, mert a befejezett ügyek körül a járásbirói eljárás gyorsabb menete folytán nyilván több folyt be az 1900. és 1901. év folyamán. Az adatok csoportosítása a következő:

	1900	1901
1. Feljelentések száma	231.829	270.650
2. Hány esetben volt a feljelentésben bűnhal- mazat		
a) ugyanazon	739	783
b) más bűncselekménnyel	11.522	13.491
3. Hány esetben fejeztetett be az eljárás ítélet nélkül és pedig		
a) büntető parancscsal	996	1.627
b) egyéb módon	152.499	178.805
4. Hány esetben használtatott jogorvoslat az I. fokú határozat ellen		
a) a közvádló	1.035	17.278
b) a vádlott	8.333	
c) a sértett részéről	4.117	
5. Hány esetben tartatott felebbviteli tárgyalás a II. fokon	6.045	13.511
6. Hány esetben használtatott semmisségi panasz	192	694
7. Hány esetben volt a jogerős ítélet		
a) felmentő	25.211	27.757
b) egészben vagy részben marasztaló	53.133	62.461
8. Hány esetben tért el a jogerős marasztaló ítélet a feljelentésben megjelölt bűncselek- ménytől	2.123	2.658
9. Időtartam a feljelentés beérkezése napjától		
a) az I. fokú jogerős ítélet keltéig		
1 hóig	24.898	33.875
1—3 hó	30.038	29.144
3—6 hó	8.682	7.416
6 hó—1 év	2.783	2.505
b) a II. fokú jogerős ítélet keltéig		
6 hóig	9.013	11.650
6 hó—1 év	1.966	1.211
1 éven túl	293	683
c) a III. fokú jogerős ítélet keltéig		
1 évig	184	384
1 éven túl	187	345

A 231.839, illetve 270.650 befejezett ügy közül befejeztetett tehát:

Év	Ítélet nélkül		Felmentő	Részben vagy egészben marasztaló
	büntető parancscsal	egyéb módon		
	i t é l e t t e l			
1900	0.42%	65.78%	10.87%	22.92%
1901	0.60%	66.06%	10.26%	23.08%

A járásbiróság előtt ítélet nélkül befejezett ügyek száma tehát kisebb, mint a törvényszék előttieké. Azon okokon kívül, melyeket ott megemlítettünk, ezen ügyeknél fontos szerepet játszik a magánindítvány visszavonása, mert a járásbiróság elé tartozó magánindítványra üldözendő delictumok, a tulajdonképeni jogi műnyelven abszolút magánindítványiak a sértett által visszavonhatók. A törvényszéki statisztika részletezi a feljelentéseket az indítványi jogosultság szerint, a járásbirósági nem. Erre pedig igen nagy szükség lenne a nép perlekedő hajlamának tanulmányozása céljából. Ugyanigy a törvényszéki adataink kimutatják, hogy hány esetben vitte a vádat a főtárgyaláson főmagánvádló, míg a járásbiróságiak nem, holott a járásbiróság elé tartozó indítványi delictumoknak a nagyobb része főmagánvádas. Ennek hiányában hiányos a perorvoslati statisztika is. Kérdés továbbá: a felebbező sértettek közül hánynak a felebbezése volt parallel a közvádlóéval? Erre sincs feleletünk, pedig a sértett felebbezése a közvádlóé mellett az új eljárás szerint csupán magánjogi igényére vonatkozván, csak az önálló felebbezések nyújtanak arra nézve támpontot, hogy mennyiben boszúálló hajlamú a perlekedő nép.

A felmentő ítéletek közel felét teszik a marasztalóknak, míg a törvényszékistatisztikában körülbelül egy ötödét tették (19.75^o/_o—4.75^o/_o) Ez nyilvánvalóan annak a folyománya, hogy a járásbiróság előtt a vádló túlnyomó részben a magánfél, a sértett s nem a higgadt közvádló. Magától értetődő az alaptalan vádaskodás szertelen elterjedése. Ugyanerre vall a sértettek felebbezésének óriási — 4117 — száma: nagyrésze azon vádaskodók perorvoslata, a kik semmiféle birói ítélettel meg nem elégszenek. Természetes, hogy a fentebb említett hiány mellett, nem ismervén a főmagánvád eseteinek a számát, ez adatok nem nyújtanak kellő felvilágosítást.

Jogpolitikai szempontból e kérdések kiemelése pedig a járásbirósági eljárási statisztika főfeladata; a magánindítványi delictumok aránya az eljárási statisztika főfeladata; a magánindítványi delictumok aránya az eljárási fejleményei. Alapot szolgáltatnak e kutatások a büntetőjog reformjának ahhoz a nagy és fontos kérdéséhez, hogy mennyiben és mily mérvben tartandó fenn a magánindítvány intézménye.

Egy új intézményt látunk e statisztikai adatokban megjeleníteni: a büntető parancsot. Már jeleztük, hogy az 1900. évi bűnügyi statisztika lényeges hiánya, hogy a különböző — régi és új — eljárások szerinti pereket el nem választja, így tehát nem dönthető el, hogy az ügyek hányad része fejeződött be a büntető parancscsal. Mindazonáltal a büntető parancsok elég nagy száma: 996, 1901-ben pedig már 1627, nagyobb eredményt mutat fel, mint az intézménytől várható volt. Tudnunk kellene még, hogy hány kibocsátott büntető parancs nem lett jogerős, csak így lehetne arról fogalmunk, hogy mennyiben bír a népre ítélet hatásával.

Kármán Elemér.

(Szombathely.)

A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1902. évben.

I. Bevezetés.

Nem mondok újat, ha azt állítom, hogy eddig valamely pénzintézet viszonyait csak akkor ismerte meg alaposan és a valóságnak megfelelően a világ, ha az intézet a bukás szélére került, sőt még több esetben csak akkor, ha már tényleg megbukott. Működésének tartama alatt az üzletkör, a vagyoni állapot részletei féltékenyen őrzött titkok, melyeket csak néha és akkor is csak hiányosan szellőztet egy-egy indiskréció. Ezen titoktartást — általánosan elfogadott vélemény szerint — az »üzleti érdek« követeli meg.

Ezt teljesen téves felfogásnak tartom. Idővel meg kell, hogy boszulja magát az olyan rendszer, hogy pl. a Leipziger Bank 180 millió márkát fektethetett egy rossz vállalatba, vagy egy közelebb fekvő példát mondandó, hogy a hazai ipar és kereskedelem támogatására alapított Magyar ipar és kereskedelmi bank 25 millió frankot ásson el — Romániában részvényesei tudta nélkül. A Budapesti bankegyesület felszámolni kénytelen, mert immobilisáltatott. Fennakadását általánosan arra vezették vissza, hogy a vasut-üzleti befektetés túl nagy. Időközben — a felszámolás folyamán kitűnt, hogy ezen befektetés egy több mint 80%-át tevő fix kölcsönnel van terhelve, melyet a frankfurti vasuti bank nyújtott, kitűnt, hogy a vasuti üzletbe való befektetés jól kamatozik, ellenben az intézet kelletténél erősebben engageálta magát ipari vállalatoknál, mely részesedések »adósok« czime alatt vannak nagyrészt elkönyvelve. »Adósok« és »átmeneti tételek« alatt pl. sok helyütt számos oly adat szerepel, melyről tudomást szerezni érdeke és joga mindazoknak, a kik az intézettel akár mint hitelezők, akár mint részvényesek összeköttetésben állanak. Érdeke azonban az intézeteknek maguknak is, hogy helyzetük világos feltárásával fokozzák maguk iránt a közbizalmat, mert ez utóbbi teremti meg hitelük erősítésével az alapot hasznothajtó működésükre.

Egyelőre ez csak pium desiderium. Minthogy külföldön is ez a rendszer divik, nálunk is jó. Sok mindenben tanulhatunk a külföldtől, de többek között ebben is inkább saját utainkon járhatnánk. Nem is jogosult egészen a külföldi példára való hivatkozás. Ha pl. az angol intézetek az üzleteredmény számlán csakis az eredményt tüntetik fel, úgy nem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy a londoni joint-stock bankoknál hiányzik az üzleti tevékenység nálunk divó

tarkasága, hanem tisztán a letétüzlettel és az ezzel kapcsolatos leszámítolási és előleg-üzlettel foglalkoznak és hogy a clearing forgalom nagymérvű összpontosítása és fejlettsége a közös ellenőrzést megkönnyíti és az immobilizálást megnehezíti. Intézeteink tevékenysége sokkal jobban megközelíti a német crédit mobilier-ek üzletkörét és ott tényleg már sokkal részletesebb mérlegekkel és üzleteredményszámlákkal találkozunk. De, mint már fent említém, a német példa éppen az eddigi részletezés fogyatékosága ellen szól, mert ez a rendszer fedte azon üzletvitelt, melylyel lelkiismeretlen és elővigyázatlan igazgatók a részvényesek és hitelezők bizalmával visszaélhettek, daczára annak, hogy egy szakértő és kiméletlen sajtó éber figyelmével kísérte működésüket és a kínálkozó első alkalommal lerántotta a leplet gazdálkodásukról és azóta is már több alkalommal lépett sikerrel közbe ott, a hol hasonlót sejtett. Például szolgáljon t. k. a Frankfurter Zeitung magatartása az Oberrheinische Bankkal szemben.

Ezen nagyfontosságú és közérdekű kérdés nem egyszerre és nem egyhamar fog megoldatni, hanem lépésről-lépésre fog előre haladni azon mértékben, mint fokozódni fog a pénzüintézetek hitelezőinek és főleg részvényeseinek óhaja arra nézve, hogy az intézet viszonyairól mindenkor alaposan tájékoztassanak. Bizonyára örvendetes jelenség, hogy nálunk ezen törekvés megvan és kezd a köztudatba átmenni, a mit betétintézeteink reformjának sürgetése bizonyít. —

A következőkben megkísértetem, hogy a mérleg és az üzleteredményszámlák adatainak csoportosítása által képét alkossam a fővárosi pénzüintézetek 1902. évben kifejtett tevékenységének és az elért eredményeknek. A mondottakból következik, hogy ily törekvés nagy és csaknem leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, mert az intézetek által közölt adatok csoportosítása csak hiányos eredményeket szolgáltat. Remélem azonban, hogy a munka még sem volt teljesen meddő, mert egyik-másik irányban az összeállítás mégis kelthet érdeklődést. Így első sorban — azt hiszem, — nem lesz érdektelen annak megvizsgálása, hogy a nemzetközi pénzpiacz alakulása miképen befolyásolta a fővárosi pénzüintézetek üzleteredményeit főleg azért, mert a közelmúlt öt esztendő a nagy pénzdrágulás és az utána következő rendkívüli pénzolcsóság éveit öleli fel. Megkísértetem továbbá annak kiszámítását, hogy a különböző üzletágak egyrészt miképen járultak hozzá az összjövedelemhez, másrészt, hogy annak egy jelentékeny hányada mily arányban emésztetett fel a terhek által. A befektetési értékek nagy kelendősége, a nagy kötvénycserék szintén közletről érintették a fővárosi pénzüintézeteket, mint az a zárszámadásokból kitűnik. Megkísértetem, hogy számszerűleg kimutassam az intézetek mobilitását, azaz azon arányt, melyben az intézetek rögtön folyósítható vagyonrészei a rövid felmondáshoz kötött vagy látra szóló kötelezettségekhez állanak. Összehasonlítom a fővárosi pénzüintézetek státusát és jövedelmük, valamint terheik csoportosulását a nagy bécsi és berlini bankokéival. Végül az osztalék alapján kiszámítom az egyes intézetek részvényeinek hozadékát a minden év december 31-én jegyzett árfolyam után és befektetési értékek hozadékához viszonyítom, befejezván e dolgotat néhány rövidre szabott feltetéssel a fővárosi pénzüintézetek jövőjére nézve.

Szükségesnek véltem, hogy a fővárosi pénzüintézetek üzleteredményeinek tárgyalása előtt az 1902. év gazdasági viszonyaival általában

is foglalkozzam, mert a kapcsolat, mely a monarchiát a nyugoti piacokhoz, főleg a pénzpiacokhoz fűzi, napról-napra bensőbb lesz és folyton szaporodnak az érintkezési pontok, melyek által a világ-gazdaság mozgalmi reánk is befolyást gyakorolnak. Ugyanezen okból állítottam egymás mellé a fővárosi pénzintézetek, továbbá a legnagyobb bécsi és németbirodalmi bankok üzleteredményeit és mérlegadatait, mert ezen összehasonlítás érdekes tanulságot nyújthat a jövedelmeket illetőleg itthon és külföldön.

Bár az összeállítás a multat tárgyalja és következtetéseimet a jelenre vonom le, elkerülhető nem volt, hogy itt-ott a jövőt ne érintsem. Ez indokolt is, mert számos jel arra mutat, hogy érme- és pénzrendszerünk végleges rendezése pénzintézeteinknek egy új korszakot nyit meg, mely üzletkörük részbeni átalakulásával és kibővítésével fog járni.

II. Az 1902. gazdasági év.*)

A nemzetközi gazdasági viszonyok fejlődése az elmúlt évben az optimistáknak csalódást okozott, a pessimistákat ellenben meghazudtolta. Nem hozta meg azon általános, rohamos fellendülést, melyet sokan a délafrikai háború befejezésétől vártak, de kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatott arra nézve, hogy az általános gazdasági pangás tetőpontját túlhaladtuk és hogy nemsokára jobb időket remélhetünk.

A nemzetközi gazdasági viszonyok fejlődésének megítélésére többféle adat kínálkozik, nevezetesen: a ki- és beviteli kereskedelem fejlődése; a kibocsátások összege és azok eloszlása, mely adatok a vállalkozási kedv fejlődésére vetnek világot; a központi jegybankok állományának átlaga, megismertetvén a gazdasági tevékenységgel járó hitelszükséglet terjedelmét, és végül a nemzetközi pénzpiac fejlődése.

A ki- és beviteli kereskedelem fejlődését következő adatok mutatják:

	Kivitel	Behozatal	Egyenleg + aktív. — passív
	(a megfelelő pénzegység millióiban a nemes fémek levonásával.)		
Német birodalom	1901. M 4431.4	M 5421.2	— M 989.8
	1902. « 4868.2	« 5532.—	— « 663.8
	+ M 436.8	+ M 110.8	
Franciaország	1901. Fs. 4012.8	Fs. 4369.1	— Fs. 356.2
	1902. « 4236.9	« 4115.7	— « 178.8
	+ Fs. 224.0	+ Fs. 43.6	
Angolország	1901. £ 347.8	£ 522.—	— £ 174.2
	1902. « 349.4	« 528.9	— « 179.5
	+ £ 1.6	+ £ 6.9	

*) Az itt közölt adatokat a következő forrásokból merítettem: «Volkswirtschaftliche Chronik für das Jahr 1902.» Abdruck aus Conrad's Jahrbücher, u. o. 1901, 1900 Deutsch Antal »Rückblicke auf die Entwicklung der ung. Volkswirtschaft im Jahre 1902«, u. o. 1901. Az Osztrák-magyar bank és a Budapesti giro- és pénztáregylet évi jelentései, »Economist« London.

		Kivitel	Behozatal	Egyenleg + aktiv — passiv
(a megfelelő pénzegység millióiban, a nemes fémek levonásával.)				
Északamerikai	1901.	\$ 1466	\$ 880	+ \$ 586
Egyesült-Államok	1902.	« 1361	« 969	+ « 392
	—	\$ 105	+ \$ 89	
Osztrák-magyar monarchia	1901.	K 1885	K 1653	+ K 232
	1902.	« 1913	« 1724	+ « 189
	+	K 28	+ K 71	
Magyarország	1901.	K 1288.5	K 1168.6	+ K 119.9
	1902.	« 1307.2	« 1160.9	+ « 146.3
	+	K 18.7	— K 7.7	

Fenti adatokból következtetve láthatjuk, hogy Európa helyzete Amerikával szemben annyival alakult kedvezőbben, mert az utóbbi kivitele csökkenvén, mint versenytárs gyengült, másrészt azonban Angliának, de különösen Németországnak kiviteli többlete az uralkodó magas árak által vonzva oda irányult, könnyebbitve mindkét ország piacán, melyre még a túltermelés éveiből nagy készletek neheztedek. Franciaország kiviteli többlete Európában talált vevőket, a mi, tekintve készítményeinek jelesül fényűzési jellegét, szintén az általános viszonyok javulásának tekinthető. Az Osztrák-magyar monarchiának külkereskedelme szintén kielégítően fejlődött, ha a behozatal emelkedéséből a fogyasztási képesség fokozódása által előidézett áremelkedésre következtethetünk. Sajnos, ezen következtetés csakis a Lajtán túli részekre alkalmazható, mert hazánk kereskedelmi mérlege ezen szempontból tekintve, nem alakult kielégítően: nemcsak a behozatal csökkenéséből kell a fogyasztóképességnek rossz gazdasági viszonyok által előidézett visszafejlődésére következtetnünk, hanem a kivitel sem emelkedett megfelelően, dacára a jó termésnek és a kivitt cikkek súlyazonosságának, a tavalyival. Hogy kereskedelmi mérlegünk aktiv egyenlege közel 26 millió koronával nagyobb, azt tekintve kiviteli cikkeink minőségét, nem vehetjük kárpótlásnak.

Ezen feltevés igazoltatik azon adatok által is, melyeket az Ausztriával való forgalmunkra vonatkozólag birunk. Az osztrák örökös tartományokból behozatalunk 905 millió volt az előző évi 923 millió koronával, a kivitel pedig 941 millió, az előző évi 921 millió koronával szemben. A behozatal tehát azon országokból, melyek népünknek a legszükségesebb ipari fogyasztási cikkeket szállítják, 18 millióval apadt oly esztendőben, midőn ismét évek után jó volt a termés és az árak is kielégítőek voltak. Ezen jelenségnek talán úgy adhatjuk magyarázatát, hogy a termésért kapott pénzt a nép az előző rossz években vállalt, valószínűleg nyomasztó terhei fedezésére használta fel. Fel kell ugyanis tennünk, hogy a közelmúlt években, midőn a drága kamatláb dominált és egymásután rossz termések sujtották az országot, a gazdanépnek igen terhes kötelezettségeket kellett vállalnia, melyek nem utolsó sorban képezik okát az uralkodó nem éppen rózsás viszonyoknak és melyektől szabadulni igyekeznek.

Ezen proceszus igen közletről érinti a pénzüintézeteket. Az elmúlt évben a budapesti piacon folyton érzett váltóanyaghiány részben arra is visszavezethető, hogy a gazdanép nem vásárolván a boltostól (ha pedig vásárolt, a néppárti szövetkezetekhez ment), ez sem vásárolt

annyit, mint rendszeren, a fővárosi kereskedőtől. A régi adósságot kifizették, újat meg nem csináltak. Ily módon az utóbbiak hitelgényei a fővárosi pénzüintézetekkel szemben is megcsappantak. Erről a kamatszámllák egyenlege világosan tanuskodik. —

A gazdasági viszonyok mikénti fejlődésének jellemzésére az új kibocsátások összege és azok eloszlása igen hálás anyagot nyújt. Az 1901. évhez viszonyítva 'az új kibocsátások a mult évben következő összegekre rúgtak (a megfelelő pénzegység millióiban):

<i>Angolország.</i>		1901.	1902.
Államkölcsönök	£	81·0	£ 48·5
Idegen állam- és közkölcsönök	»	19·8	» 35·0
Vasutak	»	18·4	» 21·5
Ipar	»	39·8	» 48·6
A kibocsátások összege	»	159·3	» 153·8

<i>Franciaország.</i>		1901.	1902.
Államkölcsönök	Fr.	271·8	Fr. 156·8
Idegen állam- és közkölcsönök	»	1565·5	» 778·5
Részvények	»	602·8	» 594·7
Kötvények	»	252·5	» 187·—
A kibocsátások összege	»	2692·6	» 1717·0

<i>Németország.</i>		1901.	1902.
Államkölcsönök	M.	799·1	M. 732·5
Idegen kölcsönök	»	42·1	» 400·2
Záloglevelek és kötvények	»	228·3	» 406·7
Idegen záloglevelek és kötvények	»	156·—	» 42·2
Iparvállalatok és bankok részvényei	»	241·5	» 283·6
A kibocsátások összege	»	1631·3	» 2049·7

<i>Magyarország.</i>		1901.	1902.
Bank	7 K	0·6	18 K 4·4
Takarékpénztár	9 »	0·7	2 » 1·—
Iparvállalat	21 »	12·1	40 » 15·5
Helyi érdekű vasut	6 »	10·2	6 » 22·2
Biztosító társaság	— »	—	2 » 0·2
Különféle r.-t.	— »	—	35 » 1·7
Szövetkezet	387 »	?	618 » ?

Mig az 1901. évben a tőkeszállítások összege 4·7 millió koronát tett ki, az idén e czímen 5·1 millió koronát kell az alapítások összegéből levonnunk. 102 vállalat és szövetkezet felszámolt, közöttük két fővárosi pénzüintézet 28 millió korona alaptőkével. Ezzel szemben a tőkefelemelések összege 1901-ben 28·2 millió, tavaly pedig 7·4 millió koronát tett ki.

Ha a külföldi alapítások a végösszegben csökkenést mutatnak is, ez még korántsem jelenti a vállalkozási kedv csökkenését. Ha tekintetbe vesszük, hogy az 1901. évi végösszegben az állami és közkölcsönök mily túlsúlyban voltak és hogy mily különféle körülmények működtek közre a közbizalom csökkentésén, akkor örömmel kell üdvözlönnünk, hogy úgy Angliában, mint Németországban a bizalom ismét

visszatérőben van az osztalékpapírok irányában, mint ezt az ezen osztályba tartozó kibocsátások szaporodása mutatja. Köszönhető ez első sorban a nemzetközi pénzpiacra uralkodó, lejjebb részletesen tárgyalandó pénzbőségnek, mely az elhelyezést kereső tőkét ismét az ipar és kereskedelem felé tereli, a honnan néhány évvel ezelőtt több oknál fogva visszavonult. A pénzpiacra tartós elhelyezést kereső tőkék ezen tendenciája végeredményében ismét új életet fog lehelni a még tökéletesen pangó értékpapírpiacokba, szaporítva egyidejűleg a pénzintézetek jövedelmét is.

A hazai alapítások, bár összeg dolgában a külföldeihez képest elenyészően szerények is, szintén hasonló irányzatot sejtetnek. Az összegben való rendkívül nagy eltérés azonban gondolkozóba ejt, mert tudjuk, hogy nálunk is nagy a pénzkészlet csekély kereslettel szemben és hogy nálunk is jelentékeny összegre rughat azon tőke, mely be nem érve sem a befektetési értékek erősen redukált hozadékával, sem pedig a pénzintézetek által betétek után megtérített kamattal magasabb hozadékot keres. Ha fenti táblázatot megtoldom azon adattal, hogy az 1901-ben alapított 387 szövetkezet közül 226, a tavaly alapítottak közül pedig 389 volt hitelszövetkezet, mindenki sejteni fogja annak okát, hogy nálunk a heverő tőke egy jelentékeny része hová búvik. Ezen tény szomorú, de való annál is inkább, mert a hitelszövetkezetek száma, főleg a fővárosban, folyton szaporodik és ennek dacára mind prosperál.

A hitelszövetkezetek működését csak annyiban óhajtom e helyütt érinteni, a mennyiben tanulmányom tárgyával, a fővárosi pénzintézetek üzletével összefügg. Kétségtelen, hogy a szövetkezetek szaporították a fővárosi pénzintézetek ügyfeleinek számát, foglalkoztatják őket úgy a folyószámla forgalomban, mint visszleszámitolás alakjában és részben az ő benyújtásaiknak köszönhető, hogy a váltókinálat nem csökkent még jobban. Kétségtelen azonban az is, hogy hitelekkel ártottak is, mert egyrészt a hitel könnyű hozzáférhetősége, másrészt drágasága a fővárosi középosztály elszegényedéséhez és anyagi visszafejlődéséhez lényegesen hozzájárult. A szövetkezetek hátrányát nemcsak abban látom, hogy igen magas kamatot szedvén, magas osztalékot is fizethetnek és így elvonják az elhelyezést kereső tőkét, talán kevesebbet hajtó, de végeredményében jövedelmezőbb és üdvösebb befektetéstől az ipar- és kereskedelem terén, hanem abban is, hogy elősegítik a középosztály eladósodását és így közgazdaságunkra és jövőjére kimondhatatlanul káros befolyást gyakorolnak. —

A gazdasági viszonyok fejlődésének képét nyújtja a központi jegybankok forgalma és azon átlagösszegek, melyeket az egyes üzletágakban elhelyeznek. Nagy és élénk forgalom az összes gazdasági tevékenység fellendülésére vall, mert akkor a pénz drágul és a hitel-igények a jegybankoknál központosulnak. Ha azonban az utóbbi nélkülözhetővé válik, úgy sok a piacon elhelyezést kereső tőke és pangásra lehet következtetni. A legnagyobb európai jegybank kibocsátó bankok átlagos státusa az utolsó három esztendőben következő volt: (az illető pénzegység millióiban):

	1900				1901				1902			
	Lon- don £	Paris Fs	Berlin M	O.-M. B. K	Lon- don £	Paris Fs	Berlin M	O.-M. B. K	Lon- don £	Paris Fs	Berlin M	O.-M. B. K
Váltó		863.7	800.2	344.4	29.05	595.1	845.4	306.0	29.46	537.8	775.5	237.6
Lombard		503.9	80.0	59.2	—	502.9	72.8	56.7	—	456.7	74.1	46.3
Értékpapírok	64.10	221.0	20.1	18.2	15.76	221.0	53.7	18.5	16.21	221.0	72.2	19.7
Más activák		256.3	88.6	428.0	—	260.8	91.6	448.6	—	264.7	86.6	481.5
Jegyforgalom	29.40	4031.2	1138.6	1357.8	29.57	4116.2	1190.2	1398.8	29.39	4163.6	1229.6	1471.1
Giro követelések	49.90	771.0	512.7	188.7	50.66	729.8	596.6	234.2	51.78	678.2	576.6	171.3
Jegytartalék	21.50	968.8	8.7	166.9	23.97	883.8	-214.6	237.4	24.24	836.4	254.4	362.7

Ezen adatok azt mutatják, hogy a jegybankok iránti hitelígények megcsappantak. Jele ez azon visszahatásnak, mely Angliában a háború, Franciaországban a világtárlat és Németországban a nagy ipari fellendülés következményeképp észlelhető volt. A pihenésre szoruló gazdasági organismus sokkal szerényebb igényeket támasztott a pénzpiaczczal szemben és a csökkent pénzkereslettel fokozódott kínálat találkozott, mely onnan eredt, hogy az értéktőzsdén foglalkoztatott tőkék onnan visszavonultak és nem találva egyelőre más megfelelő állandó elhelyezést, a pénzpiacra özönlöttek, mint ez az alább közlendő adatokból ki fog tűnni. Másrészt a tartalékok átlaga emelkedett, főképp nálunk, oly magasságra, hogy a jegybanknak a szabadalmon alapuló adómentes jegykészlete majdnem teljesen parlagon hevert.

Hogy a piacok a jegybankokat ennyire nélkülözhatték, az azon imént említett körülményre vezethető vissza, hogy a normális, de redukált hitelszükségletek kielégítésére más oldalról — az értékpapirpiaczi — kaptak segítséget. Innen van, hogy a jegybankok, daczára az előző évi átlagnál alacsonyabb kamatlábaiknak, többé-kevésbé elveszték az uralmat a piac felett. A hivatalos és piaci kamatlábak átlaga volt:

	London		New-York		Paris		Berlin		Bécs	
	bank	piacz	bank	piacz	bank	piacz	bank	piacz	bank	piacz
1902	3.33	2.99	—	5.05	3.—	2.43	3.32	2.19	3.55	2.72
1901	3.72	3.20	—	4.48	3.—	2.48	4.10	3.06	4.08	3.65
1900	3.96	3.70	—	4.74	3.25	3.17	5.33	4.41	4.58	4.34
1899	3.75	3.29	—	4.28	3.06	2.96	5.04	4.45	5.04	4.74
1898	3.25	2.65	—	4.23	2.20	2.12	4.27	3.55	4.16	3.94

Az összes europai nagy pénzpiacok pénzáraiban tehát többé-kevésbé hanyatlás tapasztalható, mely azonban nálunk volt a legnagyobb, hol körülbelül egy egész százalékot tesz ki a különbség, daczára, hogy a felsorolt országok között tőkében a legszegényebbek vagyunk. Oka ennek az, hogy a reactio, mely Nyugat-Europa gazda-

sági életére 1—1½ esztendeje nehezedik, bennünket már azóta sújt, midőn amott a fellendülés kezdetét vette és megvonta tőlünk a kölcsöntőkét, melyre önmagának lett szüksége. Forgó tőkénk ezen megvonása volt oka azon lappangó, csak időről-időre erősebben megnyilvánuló válságszerű helyzetnek, mely hazánkban évek óta uralkodik. Nem lesz indokolatlan azonban azon feltevés, hogy valamint a tőke visszavonása válságszerű helyzetet teremtett, visszaözlése kezdetét jelenti gazdasági életünk újabb fellendülésének. Ezen visszaözlés, elősegítve pénzrendszerünk immár befejezéshez közelgő szabályozása által, elősegítve hitelünk megszilárdulása által, (melyet lényegesen szilárdított külföldön azon kifogástalan pontosság, melylyel ama nehéz években országunk a Nyugot követeléseinek megfelelt), gyakorolta első sorban a nyomást a piaczi pénzárakra, melynek következményei pénzintézeteink működésére behatottak és üzlet-eredményeikben látható nyomokat hagytak.

A pénzpiacznak nagy bősége, a befektetési értékek iránti nagy kereslet és hitelünk megszilárdulása tették lehetővé a 4½⁰/0-os magyar államadósság-kötvények cseréjét, melylyel csaknem egyidejűleg megjelent, először fenállása óta, az Osztrák-magyar banknak 3½⁰/0-os váltóleszámitolási kamatlába. És elérkezett az idő, a midőn Magyarország, mint hitelező lép fel Nyugaton, elhelyez pénzt többek között Angliában, mely eddig büszkén zárta el pénzes ládáit oly kötelezvényeink előtt, melyek nem kifejezetten aranyértékre szóltak.

Az 1902. év meghozta annak nemzetközi elismerését, és ez teszi emlékezetessé, hogy a koronaérték aranyérték. Lerombolta a sorompókat, melyet a disagio a monarchia és az aranynyal fizető országok között emelt. A monarchia, mely eddig csak politikai nagyhatalom volt, ezzel a gazdasági nagyhatalmak sorába is mint egyenrangú tényező lépett.

Ezen átmeneti időben, új viszonyok között érdekes lesz megvizsgálni, hogy a pénzintézetek mily állapotban hagyják el az elmúlt viszontagságteljes éveket és mint lépnek azon feladatok elé, melyeket a megváltozott és még jobban megváltozandó viszonyok eléjük szabnak.

III. Általános áttekintés.

A budapesti piacon az 1902. év végén, eltekintve idegenország-beli pénzintézetek fiókjaitól, 23 pénzintézet működött, szemben az 1901 végén fenállott 25 pénzintézettel. A felszámoló Magyar ipar és kereskedelmi bank és Budapesti bankegyesület részvénytőkéje 20,000.000 koronát, illetve 12,000.000 koronát, tartaléktőkéje pedig 2,000.000, illetve 1,289.000 koronát tett ki. A Budapest III. kerületi takarékpénztár alaptőkéjét 99.000 koronáról 198.000 koronára emelte fel, míg tartaléktőkéjének egy részét a kebelében előfordult visszaélések által okozott károk fedezetére fordította. Ezen figyelemreméltó változásoktól eltekintve a többi 22 pénzintézet alaptőkéje változást nem szenvedett, a tartaléktőke pedig a szokásos szaporításban részesült, úgy, hogy az alap és tartaléktőkék egyenkint és együtt a közel-múlt öt esztendőben következő fejlődést mutatják:

	1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)				
alaptőke	231.398	263.299	263.299	253.299	252.159
tartalékok	159.709	152.008	149.211	148.244	140.092
összesen	391.107	415.307	412.510	401.543	392.251

Levonva az 1901. évi tartalékokból a két felszámoló bank tartalékát (3,289.000 K) látjuk, hogy a működő pénzüzetek tartalékainak szaporodása tényleg K 10,990.000 volt. Ez utóbbiak kimutatott

	1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)				
tiszta nyeresége . . .	33.829	28.696	35.383	37.283	36.199

volt, a mi az alaptőke és tartalékok összegéhez arányitva (ez lévén az intézetek sajátját képező forgó tőke)

	1902	1901	1900	1899	1898
	8·67%	6·90%	8·57%	9·28%	9·22%
	(8·46)				

volt. Hogy azonban egy helyes összehasonlítási alapot nyerjünk, az 1901. évi adatokból levonjuk a két felszámoló intézet alap- és tartaléktőkét (415,307.000 — 35,289.000 = 380,018.000), a nyereségek végösszegéhez pedig hozzáadjuk illetve levonjuk a Magyar ipar és kereskedelmi bank 1901. évi veszteségét (3,696.000) és a Budapesti bankegyesület nyereségét (209,000), úgy, hogy az eredményt (32,183.000) az azon évi alap és tartaléktőkéhez viszonyítva látjuk, hogy a még ma is működő 23 intézet összes tiszta nyeresége a forgó tőkének 8·46%-át képezi. Az ez évi

összeredmény tehát a tavalyihoz képest 0·21%-kal jobb.

A 23 intézet között csak négy volt, a mely az 1901. évinél kisebb nyereséget mutatott ki, az osztalékban azonban csakis az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár juttatja kifejezésre a kedvezőtlenebb eredményt, 116 koronát fizetvén az előző 120 K helyett. Nagyobb osztalékot ellenben két intézet fizetett:

a Magyar általános hitelbank 34 koronát 30 helyett
és a Magyar jelzáloghitelbank 26 francs-ot aranyban 25 francs helyett.

A többi intézet osztaléka nem változott.

Osztalékczielokra folyósított:

	1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)				
	23.774	23.301	24.874	25.843	25.107

mely összegek viszonyítva az alap és tartaléktőkék mindenkori összegéhez, azaz:

	1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)				
	391.107	415.307	412.510	401.543	392.251
	6·07%-nak	5·61%-nak	6·02%-nak	6·43%-nak	6·40%-nak
	(6·13)				

viszonyítva a mindenkori összjövedelemhez azaz:

1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)			
48.949	50.296	52.530	53.895	52.118
48·56 ⁰ / ₀ -nak 46·32 ⁰ / ₀ -nak 47·35 ⁰ / ₀ -nak 47·95 ⁰ / ₀ -nak 48·17 ⁰ / ₀ -nak				

felelnek meg. Ebből következik, hogy a pénzüintézetek keresményéből a terhek által (költségek, adók, veszteségek), továbbá az igazgatósági és más jutalékok, valamint a nyereség elővitel által az összehasonlítárgyát képező esztendőkbén

1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)			
51·44 ⁰ / ₀	53·68 ⁰ / ₀	52·65 ⁰ / ₀	52·05 ⁰ / ₀	51·83 ⁰ / ₀

emésztetett fel. Fenti adatok a felszámoló két intézet tekintetbevételével csak annyiban módosulnak, hogy 1901-ben az osztalékra kifizetett összeg az alap és tartaléktőkék 6·13⁰/₀-nak felel meg, ha — mint előbb tettük 35,389.000 K-t levonunk. Az összjövedelemhez való arányítás nem változik, mert az 1901. évi összjövedelemben a két bank 2,867.000 koronával szerepel.

Habár 1902-ben 473.000 koronával több osztalék folyósított is, mint 1901-ben, az arány látszólag kedvezőtlenebb, a mi a tartaléktőkék jelentékeny növekedésének tulajdonítható.

A fővárosi pénzüintézetek összjövedelme kitett:¹⁾

	1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)				
	48.949	47.429	48.535	49.871	48.240
ebből tiszta nyereség maradt	33.829	32.183	33.138	34.571	33.663
míg költségek, adók és veszteségek czímén felemésztetett	15.120	15.246	15.397	15.300	14.577

és pedig:

Költségek által betudva tiszti fizetéseket	9.793	9.315	8.826	8.413	8.115
adók által	4.167	4.294	4.891	4.938	4.876
veszteségek és leírások által	554	984	1.008	629	461

a mi ⁰/₀-okban kifejezve kitesz:

tiszta nyereség . . .	69·11 ⁰ / ₀	67·85 ⁰ / ₀	68·27 ⁰ / ₀	69·32 ⁰ / ₀	69·78 ⁰ / ₀
költségek	20·00 ⁰ / ₀	19·63 ⁰ / ₀	18·18 ⁰ / ₀	16·87 ⁰ / ₀	16·82 ⁰ / ₀
adók	8·51 ⁰ / ₀	9·05 ⁰ / ₀	10·07 ⁰ / ₀	9·90 ⁰ / ₀	10·10 ⁰ / ₀
veszteségek és leírások	1·13 ⁰ / ₀	2·07 ⁰ / ₀	2·07 ⁰ / ₀	1·26 ⁰ / ₀	—·95 ⁰ / ₀
különféle terhek . . .	1·25 ⁰ / ₀	1·40 ⁰ / ₀	1·41 ⁰ / ₀	2·65 ⁰ / ₀	2·35 ⁰ / ₀
	100 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀

¹⁾ Minthogy ezen táblázat czélja a működő pénzüintézetek terheinek és jövedelmeinek összehasonlítása, a felszámoló két intézet adatait ezután mindennünnen kihagyom.

A terhek közül az általános költségek emelkedtek. Annak ki-nyomozása, hogy ezen szaporodás a tiszti fizetések vagy kezelési költsé-gek terhére vezetendő-e vissza, nem volt módomban, mert egy része az intézeteknek e két tételt az üzleteredmény-számlában egybefoglalva tünteti fel. Ha a tiszta nyereség részesedése az összes jövedelem-ben daczára a költségek emelkedésének szintén gyarapodik, úgy ez az adók és a veszteségek és leírások csökkenésének köszönhető. Az adóterhen könnyebbitett egyrészt a betétkamatláb leszállítása, másrészt a fővárosi penzintézetek azon határozata, hogy a tőkekamat-adó a betevőkre hárittassék át. A veszteségek és leírások csökke-nése egyrészt azzal magyarázható, hogy értékpapírvesztesség alig volt, másrészt a fizetésektelenné vált adósok száma is lényegesen meg-fogyott. A ki a közelmúlt 4—5 rossz esztendőn keresztül meg tudta állni a helyét, az létjogosultságának tanujelét adta. Az előfordult fizetésektelenségeknek csak kisebb része függ össze a normalis üzlettel, nagyobb része spekuláció következménye volt.

Annak megvizsgálása, hogy a különféle jövedelmi források mily arányban járultak az összjövedelemhez, megbízható alapon lehetetlen, mert az intézetek által közölt adatok erre nézve felvilágosítást nem nyújtanak. A kamategyenleg és a jutalékok tétele sok olyat tartalmaz, a mi a jelzálogüzletet, az értékpapírszámlát vagy a társas üzletek számláját illetné meg és a jövedelmi kimutatásban az egyes intézetek illetékes közégeinek egyéni nézetei jutnak a csoportosítás tekintetében kifejezésre, melyre már a bevezető mondatokban »üzleti érdek« cz. alatt utaltam. Ez okból eltekintek attól, hogy a jövedelmi tételekről oly táblázatos összeállítást készítsek, mint a tehertételekről, mert csak problematikus számadatokat nyernék, minek értéke nincsen. A jövedelmekkel a következő fejezetben fogok részletesen foglalkozni, a hol az egyes intézetek szerint részletezett táblázat mégis enged némi betekintést a jövedelmek egymáshoz aránya alakulásába.

Az üzleteredmény-számla részleteinek megismerése után a leg-közelebbi feladatot azon eszközök megvizsgálása képezi, melyekkel az eredmény eléretett.

A penzintézetek kétféle vagyonnal dolgoznak: u. n. saját vagyon-nal, mi alatt az alap- és tartaléktőkét értjük; és idegen vagyonnal, mely alatt azon tőkék értendők, melyeket hitelük segítségével maguk-hoz vonnak és pedig főkép különféle betétek és más hitelek alakjában: különféle kötelezvények és elfogadványok segítségével. Az alap- és tartaléktökével már foglalkoztam, következik tehát az »idegen vagyon«.

Az idegen vagyon jelentékeny részét a betétek képezik, melyek mellé a hitelezők sorakoznak. Ilyen czímen a budapesti penzintézetek a legutóbbi öt évben következő összegeket kezelték:

	1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)				
Betétek	550.593	572.814	550.939	547.159	546.334
Hitelezők	382.417	317.509	301.215	307.340	322.251
	933.010	890.323	852.154	854.499	868.585

évről-évre tehát következő változást észleljük:

Betétekben	— 22.221	+ 21.875	+ 3780	+ 825
Hitelezőknél	+ 64.908	+ 6.294	— 6125	— 14.911
Összesen	+ 42.687	+ 28.169	— 2345	— 14.086

A betétek apadása csak látszólagos, mert a felszámolás alatt levő két intézetnél az 1901. év végén e czímen 39,661.000 K van feltüntetve, úgy hogy tényleg 17,440.000 K szaporodást észlelünk a fenálló intézeteknél, melyek természetesen ama 39 millió eloszlásából keletkeztek, míg a maradék folyószámlára, tehát hitelezők közé került. A betétek mozgalmában kifejezésre jut a pénzpiaczon uralkodó bőség.

Hasonló okra vezethető vissza a forgalomban levő kötelezvények nagy szaporodása. Míg azonban a betétek és hitelezők túlnyomó részben belföldi tőkét képviselnek, a záloglevelek és kötvények forgalma a külföldi pénzpiacok bőségében nyer támaszt, a hanyatló piaczi kamatlábak, a folytonos kötvénycserék és az osztalékpapírok iránt még mindig tartó idegenkedés lényegesen fokozván befektetési papírjaink után a keresletet. A budapesti pénzintézetek által kibocsátott záloglevelek és kötvények forgalma kitett:

	1902	1901 (e z e r k o r o n á k b a n)	1900	1899	1898
szaporodás évről-évre . .	1,685.428	1,560.335	1,510.509	1,452.197	1,361.043
	+125.093	+ 49.826	+ 58.312	+ 91.154	

A kelendőség mérvét igazolja ezen kibocsátványoknak a kibocsátó intézetek birtokában levő készlete, megjegyezvén, hogy intézetek jelenleg szívesen tartják emissióikat úgy az értékpapírtárczában, mint a záloglevélbiztosító alapokban, mert az állami kötvénycsere nagyon apasztotta a befektetési papírok hozadékát. Készletben volt:

	1902	1901 (e z e r k o r o n á k b a n)	1900	1899	1898
	18'505	41.674	66.411	72.564	57.640

A $4\frac{1}{2}\%$ -os államadósság bevonása és a már érintett nyugoti kötvénycserék (angol $2\frac{3}{4}$ — $2\frac{1}{2}$, francia $3\frac{1}{2}$ —3, osztrák 4'2—4) nagyon emelték befektetési papírjaink iránt a keresletet, intézeteink sem késnek azonban, hogy kibocsátványaik névleges kamatját fokozatosan leszállítsák. A névleges kamatozás szempontjából a fővárosi pénzintézetek kötelezvény-forgalma következőképen oszlott meg:

	1902	1901 (e z e r k o r o n á k b a n)	1900	1899	1898
$4\frac{1}{2}\%$ -os czimleték . .	563.395	513.318	486.573	477.305	420.774
4% -os « . .	944.386	873.801	854.585	940.464	915.139
$4\frac{1}{2}\%$ -os « . .	59.104	58.452	55.857	—	—
(10% díjjal)					
4% -os czimleték . . .	66.669	66.592	67.571	—	—
(5% díjjal)					
4% -os czimleték . . .	12.890	11.585	11.782	—	—
(2% díjjal)					
3% -os czimleték . . .	35.640	33.940	32.000	31.600	30.860

Nagy erkölcsi vívmány a magyar hitelnek azon körülmény, hogy először a Magyar jelzáloghitelbank, később a Pesti magyar kereskedelmi bank nagy tételekben tudták kibocsátványaikat az igen óvatos és nehezen megközelíthető párisi piaczon elhelyezni főképen azért, mert a francia tőkepenzes igen konservatív és a birtokában lévő értéken egyhamar nem igen ad túl.

A tehertételek között utolsó helyen szerepelnek az elfogadványok, melyek egyelőre igen szerény szerepet játszanak intézeteink üzleti tevékenységében. Forgalmuk kitett:

1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)			
22.133	25.025	37.630	32.118	21.761

Használatuk csökkenését nemcsak az magyarázhatja, hogy az amúgy is olcsó pénz idejében a kamatmegtakarítást biztosító bankelfogadványra nincs szükség, hanem bizonyára az is, hogy pénzügyünk és hitelforgalmunk még nem érte el a fejlettség azon fokát, melynél ezt szélesebb körök kihasználni tudják. Ezen üzletág egyelőre csaknem kizárólag az árúüzletben vétetik igénybe, remélhető azonban, hogy idővel, főleg ha a pénz ismét drágább lesz, használati köre szélesebbre fog kiterjedni.

A rendelkezésükre álló saját és idegen tőkét a fővárosi pénzüintézetek következőképen helyezték el:

	1902	1901	1900	1899	1898
	(e z e r k o r o n á k b a n)				
Pénztárkészlet	28.638	29.823	26.419	31.815	27.059
Váltótárca	361.827	348.800	339.363	317.597	335.482
Értékpapirtárca és saját kibocsátványok készlete	160.528	157.959	183.625	187.569	156.892
Értékpapirelőlegek és report	184.873	182.928	169.941	166.795	178.280
Záloglevél és kötvénykölcsönök	1,616.318	1,593.414	1,537.066	1,502.402	1,456.607
Részesedés társas üzletekben és betéti társaságokban	59.696	75.405	57.018	62.455	56.730
Adósok	406.063	367.791	339.151	362.189	372.051

A váltóállomány 13,027.000 koronával, sőt ha levonjuk a felszámolás alatt levő két 1901 végén kimutatott váltótárczáját, 15,914.000 koronával szaporodott, mely emelkedés látszólagos ellenmondásban van ugyan azon korábbi állítással, hogy a váltókinálat, tehát a pénzükereslet oroszlánrésze gyengült, mely azonban daczára annak fentartható, mert a tárcza emelkedése arra vezethető vissza, hogy a piacon uralkodó pénzbőség a visszleszámitolást részben elkerülhetővé tette. Az értékpapirtárca közel 8 milliónyi emelkedése (7,989.000 K, betudva 5,420.000 K-t a felszámolók részéről) befektetési értékek beszerzésén alapul. Sajnos, még nem minden fővárosi pénzüintézet látta szükségét annak, hogy betétállományával szemben bizonyos %ig óvatosság céljából könnyen realizálható értékpapirokat kell tartania. A záloglevél és kötvény kölcsönökkel részletesen a következő fejezetben fogok foglalkozni. Itt csak annyit, hogy az ellenük kibocsátható kötelezvények nagy kelendősége igen megkönnyíté korábbi drága kölcsönök visszafizetését, a mi terheken könnyítvén, gazdaságilag igen örvendetes momentumot képez az elmúlt év történetében. Ezen kölcsönök egy jelentékeny része vidéki intézetek kezéből ment át fővárosi intézetekhez, mert ily átvállalási üzletekkel most már nem

csupán a Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja foglalkozik. A részesedés társas üzletekben tovább is megcsappant, a mi a vállalkozási kedv teljes hiányának tulajdonítható. Még a Magyar ipar- és kereskedelmi bank és a Budapesti bankkegyesület 7,629.000 K-t tevő részesedéseinek levonása után is 8,080.000 K apadás mutatkozik. Hozzáteszem azonban, hogy ez nem fejezi ki megbízhatóan a társas üzletekben való részesedést, mert ezek egy része — »üzleti érdekekből« — az »adósok« alatt van elkönyvelve.

Mindazonáltal a társas üzleteknél meg kell emlékeznem arról, hogy e téren az elmúlt évben egy örvendetes mozgalom volt észlelhető, melyet a Magyar jelzálog hitelbank — mint helybeli vezetője egy új pénzcsoportnak — inaugurált. Első ténye volt a bosnyák vasuti kölcsön átvétele, a másik pedig — már az idén — a Hazai első takarékpénztárral együtt — a 4¹/₂%-os fővárosi kötvények konverziója. Talán ezentúl e téren is a nálunk hagyományos lassóság és nem-bánomság helyébe erélyes actió fog lépni.

Az »adósok« összege 30.748,000 koronával emelkedett, beleértve pedig a két felszámoló intézet ide tartozó tételeit, végösszegük 1902. év végével 69,020.000 koronával több, mint 1901. év végén. A szaporodás szintén részben az uralkodó pénzolcsóságra vezethető vissza, mert intézeteink kénytelen-kelletlen, hogy megfelelő kamatjövödelemre tegyenek szert, könnyebben engedélyeztek nyílt számlahiteleket. Különbön azonban az adósok tétele az, mely alatt menedéket talál minden, a minnek eltitkolása »üzleti érdekből« szükségesnek látszik. Ezen tételeknél a nagyobb részletezés felette kívánatos és üdvös volna.

Ha már most, végigmenve a teher- és vagyontételeken, meg akarunk vizsgálni az u. n. mobilitást, mely alatt azon arányt értem, melyben a rövid látra fizetendő tehertételek az ugyancsak gyorsan és bármikor értékesíthető vagyonrészekkel állanak — akkor nézetem szerint helytelenül cselekednénk, ha, mint rendszeren szokás, az egyes tehertételekkel a vagyonrészeket egyszerűen szembesítenők, mert az elsőket feltétlenül kellvén fizetni, ellenértékül csakis valóban könnyen és gyorsan értékesíthető vagyonrészeket tekinthetünk. Ezen tulajdonsággal pedig — köztudomás szerint — sem az egész váltótárca nem bír, sem pedig az értékpapírtárca, melynek csak egy részét képezik esetleg egyáltalán piacra hozható papírok. Mindkét vagyonrészből ily czímen levonok egy részt és pedig a váltótárczából 10%-ot, az értékpapírtárczából 20%-ot. Így számítva, következő eredményre jutunk:

	1902	1901	1900	1899	1898
		(e z e r	k o r o n á k b a n)		
Betétek és hitelezők	933.010	890.323	852.154	854.499	868.585
Elfogadványok forgalomban . . .	22.133	25.025	37.630	32.118	21.761
	955.143	915.348	889.784	886.617	890.346

Evvel szemben vagyonrészek:

Készpénz	28.638	29.823	26.419	31.815	27.059
Váltótárca — 10%	325.645	313.920	305.427	283.838	301.934
Értékpapírtárca — 20%	128.424	126.369	146.901	150.057	125.514
Értékpapír-előlegek és report . .	184.873	182.928	169.941	166.795	178.280
	667.580	653.040	648.688	634.505	632.787
Fedezendő tehát adósokból . . .	287.563	262.308	241.096	252.112	257.559
Adósok összege	406.063	367.791	339.151	392.189	372.051
Mobilitás %-ban	69.89%	71.36%	72.90%	71.56%	71.07%

A számítás természetesen nem eredményezhet abszolút értékű számokat. Azon feltevésen alapul, hogy az intézetektől váratlanul visszakövetelik betéteik egy jelentékeny részét, a mint az egy pánik alkalmával előfordulhat. Ily esetet feltéve — tekintve, hogy az activum elég rigorózusan van felvéve — a mobilitás eléggé megfelelőnek mondható. Természetesen az arány változhatik akár az activumon, akár a passivumon corrigálunk. De valamint nem tehető fel, hogy az összes betétek egyszerre felmondassanak, úgy az sem állapítható meg, hogy az activumokból mindenkor mi értékesíthető rögtön, vagy pedig csak bizonyos idő múlva, vagy pedig egyáltalán nem.

(Folytatása következik.)

Bánfi Oszkár.

Közlemények és ismertetések.

Kereskedelmi szerződések.

Jahrbuch des Handels-Vertrags-Vereins 1902; herausgegeben von dessen Geschäftsführer W. Borgius. Berlin. Siemenroth. XIII. és 405. l.

A ki a cím után indul, s azt hiszi, hogy itt egy egyesület szokásos évkönyvével találkozik, a melyben az egyesület viselt dolgairól, előterjesztéseiről, történetéről, tagjainak névsoráról s efféle egyleti dolgokról van szó: felette csalatkozik. A *Handels-Vertrags-Verein* — mely különben a német iparosok és kereskedők szabadkereskedői töredékéből alakult — jelen évkönyve felette becses aktuális kézikönyv a német kereskedelmi politika jelen fejleményeiben. Közli az egyesület azon beadványát, melyet 1902. január 8-án a német birodalmi gyűléshez terjesztett a végből, hogy az agráriusok által oly fennen hangoztatott gazdasági szükség parlamentáris enquête által állapittassék meg; továbbá azokat a határozatokat és beadványokat, melyek a vámtarifa tárgyalása alkalmával a végből hozattak és adattak be, hogy az agrár befolyások, a mennyiben lehetséges, ellensúlyoztassanak. Ezen a történeti hűség kedvéért az egyesületről közölt tényekkel azután be is van fejezve az évkönyv évkönyvi jellege és egy egész sereg felette érdekes és a jövő vámpolitikai fejlődésekre nézve tanulságos közleményekkel találkozunk, melyek fölérnek egy kis vámügyi könyvtárral.

Igy a német vámtarifa tárgyalásának alkalmával megbizott birodalmi gyűlési bizottság tárgyalásaiból felsoroltatnak mindazok az indítványok, a melyeket a szabadkereskedő tagok a kormány előterjesztésével szemben tettek. Egybeállítva közöltetnek mindazok a módosítások, melyeket ez a bizottság a tarifajavaslaton hozott. Felsoroltatnak a birodalmi gyűlésen Kardorff javaslatára hozott legfontosabb módosítások.

Ezen a mult év legfőbb eseményeinek összefoglalása után a német vámtarifa történetével találkozunk, elkezdve a porosz 1818-ik évi törvénytől a legujabb tarifajavaslatig. Ehhez csatlakozik Oroszország, Ausztria-Magyarország, Svájc, Olaszország, Franciaország, Nagybritánia és az amerikai Egyesült-Allamok tarifapolitikája.

Egy külön fejezetben felsoroltatnak azok az előnyök, melyeket a porosz törvényhozás a mezőgazdaságnak nyújt, ki akarván ezzel

emelni, hogy az agráriusok az a panasza, mintha a törvényhozás róluk megfeledkezne, nem áll; ebben a részben a jószágkerületek adókedvezménye, a szeszadótörvényhozás, a cukoradótörvényhozás, a lépcsőzetes vasuti tarifák, az azonossági eljárás megszüntetése, az állatforgalmi tilalmak és a husszemle, a községi jog és mezei cselédtartás, a választási törvény, a kerületi rendtartás, a mezőgazdasági kamarák, a keskenyvágányú pályák, a vadásztörvény, a vadkárók, a munkásbiztosítás, a tőzsdereform, a mezőgazdák gabonaraktárai, és a margarintörvény ismertetnek, mint melyeknél mindenütt a mezőgazdák kiváló előnyöket nyertek.

Rövid ismertetése Németország vámigazgatásának vázolja a vámhatóságokat, a vámtelületet, a vámozási eljárást, a bevallási és kíséresi eljárásokat.

Ezen a tényleges állapotok jellemzésére szolgáló közlések mellett történeti adatok közöltetnek, melyek a mostani vámpolitikai mozgalmakra csudálatos világosságot vetnek; így egész terjedelmében találkozunk az 1879. vámtarifa általános megokolásával és a gabonavámok indokaival; a Magyar-osztrák Monarchiával, Belgiummal és Oroszországgal 1892. december 6-án kötött szerződések előterjesztése alkalmából a kormány által készített emlékirat egy részét közli ezután az ezen szerződések felett akkor lefolyt parlamentáris viták legfontosabb szónokainak jellemző nézeteit szó szerint sorolja föl.

Végül kereskedelempolitikai adatokat találunk; és pedig Németország külkereskedését, a kereskedelmi szerződések hatására vonatkozó forgalmi adatokat; a középosztály és a kereskedelmi szerződések viszonyait feltüntető adatokat; kimutatásokat, melyek szerint a kereskedelmi szerződések uralma alatt a munkabérek emelkedtek és a vasgyártás fejlődött. Ezen statisztikai adatok felhasználhatnak arra, hogy kimutassák, hogy a mezőgazdasági népesség az ipar fejlődése következtében szaporodott.

Külön összeállítás tünteti fel az agrárvámokat, az eddigi és a jövőbeli vámtarifa szerint. Kiszámítja a vámterhet. Végül közli a haditengerészet számadatait és a választások eredményeit.

Érdekes, hogy az utolsó 1898. évi választásnál 7,644.000 választó közül 2,107.000 szociáldemokrata szavazott, vagyis az összes választók 27% már sociáldemokrata; igaz, hogy a 395 képviselő közül csak 58 szociáldemokrata, vagyis csak 14%; de ha tekintjük, hogy 1871-ben 125.000 szociáldemokrata választó volt, és 1898-ban 2,107.000, a haladás az utolsó 27 év alatt meggondolásra ad okot. —vits.

Világkereskedelmi kikötők.

Kurt Wiedenfeld: *Die nordwesteuropäischen Welthäfen: London, Liverpool, Hamburg, Bremen, Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Havre in ihrer Verkehrs- und Handelsbedeutung.* Veröffentlichungen des Instituts für Mereskunde und des geographischen Instituts an der Universität Berlin. Heft 3. Januar 1903. Königliche Hofbuchhandlung Ernst Siegfried Mittler u. Sohn. (376. o. és 6. kőnyomatú ábra.)

A világkereskedelem gócpontjai, úgy mint a múltban, a jelenben is a nagy tengeri kikötők. Ezekben futnak össze a kivitel s behozatal hálózatának száalai ma is. A vasuti hálózatok kiépítése, mintha eleinte megcsappantani készültek volna a tengerhajózás forgalmát, utóbb azonban egymás forgalmának kölcsönös táplálóivá nőt-

ték ki magukat. Wiedenfeld könyve a tengeri kikötőknek egyfelől a tengerhajózáshoz, másfelől a kikötők mögött elterülő termelő és fogyasztó területekhez való viszonyát teszi leírása tárgyává s így felöleli a világkereskedelem egész szervezetét. Éppen az a körülmény, hogy a világkereskedelem szervezetének nézőpontjából veszi szemügyre a legnagyobb jelentőségű kikötőket, ad könyvének tudományos becset s teszi azt rendszeressé, a minék egyéb, e tárgyról irt monographiák (Dorn, Aftalion) éppen nem mondhatók.

A könyv első része a tengeri kikötőknek a tengerhajózáshoz való viszonyát tárgyalja. Sorra veszi a kikötők földrajzi fekvésének, műszaki berendezésének, a hajók nagyságának, a kikötőszolgálat igazgatásának, a flotta nagyságának viszonyát az áru-, posta és személyforgalomhoz. Majd rátér a rendszeres hajójáratok s a közvetlen összeköttetések jelentőségének s az avval követett hajózási politikának a fejtegetésére. A tengerhajózás fejlődésének legmodernebb vívmányaként ismerteti az előre megállapított időrendben indított s meghatározott időben, sorrendben s helyen kikötő hajójáratokat, szemben a régebbi időkben egyedül szokásos szabad hajózással, mely a mindenkori szükséglethez s a fuvarozási konjunkturákhoz igazodik. A személy- s postaforgalom ma már kizárólag közvetlen s rendszeres járatokon bonyolódik le. Az áruforgalom pedig olyformán oszlik meg a szabad és rendszeres hajózás között, hogy a rendszeres hajójáratoknak jutnak a nagyértékű s szakadatlanul termelt ipari czikkek, a melyek a magasabb fuvardíját aránylag könnyen elbirják; az idényenkint termelt és csak időszakonként nagy tömegekben szállításra kerülő nyersanyagok s félkészitmények pedig általában a szabad hajózásnak jutnak, a mely onnan szedi rakományait, a hol éppen kínálkoznak, s majd gabonát majd szenet, de néha éppen iparczikkeket is fuvaroz. A rendszeres járatok már meglevő élénk forgalom alapján keletkeznek ugyan, nagy jelentőségük azonban nem ebben van, hanem az új forgalom megteremtésében s a meglevőnek állandó növelésében. E járatoknak köszönhető a termelő s fogyasztó országok közvetlen összeköttetése s a kikötőbéli közvetítő kereskedelem eliminálása. Az e járatokat fentartó hajósczégek már a maguk érdekében is tengerentúli kereskedőkre ruházzák képviselőtüket, a kik aztán ügynöki jutalékuk emelése érdekében élénkíteni igyekeznek a forgalmat s szállitmányokat szerezni a hajójáratoknak. Miután e járatok minimális fuvar mellett is kötelesek menetrendjük betartására, majdnem minden állam indítatva érezte magát az azokat fentartó hajós czégeknek állami támogatására, a melynek három alakja különböztethető meg: a hajóépítési s hajórakományi prémium, a posta szállításért való subventio s az ú. n. surtaxe d'entrepôt. Ez az utóbbi francia találmány s abból áll, hogy a vámhatóság vámpótlékot szab ki az oly áruk után, a melyek nem a származási helyök kikötőjéből importáltak, hanem valamely idegen átrakodó kikötőből. Wiedenfeld részletesen előadja az egyes államok subventiojának s az avval követett hajózási politikának fejlődését s jelen állását. Majd sorra veszi az északnyugat-európai 8 legnagyobb kikötőből kiinduló s oda érkező rendszeres hajójáratokat s az azokat fentartó hajós czégeket, e járatok forgalmi statisztikáját, pénzügyi eredményeit, útirányait s ebbeli összevetéseinek eredményét abban foglalja össze, hogy (50.000 regisztrált tonna tartalmú hajóbirtokot egy-egy nagy hajózási vállalat birtokának alsó ha-

tárául fogadván el) nagyhajózási cég székel Liverpoolban 14, Londonban 11, Hamburgban 7, Bremában, Rotterdamban s Havreban 2—2 és Amsterdamban 1. Ha azonban az egy-egy hajósvállalatba fektetett tőkét tekintjük nagyság szempontjából irányadónak, akkor 15 millió márkán felüli tőkével rendelkezik 6 német (köztük a Norddeutscher Lloyd 149 és a Hamburg-Amerika Linie 147 millió márka tőkével) 6 angol és 1—1 francia és holland hajóvállalat. Csakhogy, a míg a 6 angol vállalat egész tőkéje mindössze 236 millió márkára rúg, addig a 6 német vállalat együttvéve több, mint 369 millió márkányi tőkét képvisel. A legnagyobb gyorsaságot szintén a német hajók érik el, a mit a túlszárnyalt angol hajóskörök egyszerűen a német állam részéről nyújtott túlhajtott subventionálásnak hajlandók betudni; pedig Wiedenfeld kimutatja, hogy úgy abszolút összegekben, mint ezeket a teljesített járatokhoz, vagy a vállalatokba rektetett tőkékhöz viszonyítva, a legnagyobb subventiókat a francia és angol vállalatok élvezik s csak azután jönnek sorrendben a németek.

Ha azonban hajópark, menetgyorsaság stb. tekintetében erős verseny is van a különböző tengerhajózó vállalatok közt, a mely versenyben az államok is támogatják a kikötőkben letelepült hajóstársaságokat, ez a verseny nem terjed ki a menetdíjakra. A menetdíjak tekintetében kötelékbe léptek egymással a nagy vállalatok, hogy így elejét vegyék a menetdíjak leszállításával bekövetkező jövedelemcsökkenésnek. A mily könnyű az ily kartellszerű megegyezés a monopolum birtokában levő vasúttársaságok közt, oly nehézségekbe ütközik az a tengerhajózásnál. Míg a vasuti közlekedés terén a kartell megtörése párhuzamos új sinpárokat igényelne, a minek technikai nehézségeken kívül rendszerint a kartelláló vasuti igazgatások birtokában levő engedélyokiratokba foglalt stipulációk állják útját, addig a tengeren a szabad hajózás könnyen gátolhatja meg a vállalatok közti kartellek túlkapásait. A magasra fölszigázott menet- és fuvardíjak mintegy ösztönzésül szolgálnak párhuzamos versenyjáratok indítására, a mire Wiedenfeld számos példát sorol föl. Általában véve pedig az ily egyezmények nem jártak ezideig a tengerhajózásra utalt kereskedői körökre nézve hátrányokkal, legalább panaszok e részben csak elvétve merültek föl. Ellenben nagyon megjárták az angol vállalatok önfejű ellenkezésükkel, a melylyel addig utasították el maguktól a transatlantikus hajóegyezménybe való belépés gondolatát, a míg az egyre élesedő verseny, konkurráló amerikai társaikat arra az eszmére birták, hogy az amerikai vasuti társaságok trustjével megegyeztek az iránt, hogy csak amerikai hajóról átrakodott árúkat továbbítsanak. A verseny, a mely az egyik oldalon ily hatalmi tényezőkkal operált, más oldalról pedig a menet- és fuvardíjakat az önköltségen alulra liczitálta, rákényszerítette az angol cégeket is az amerikai trustbe való belépésre, a mi az angol vállalkozás egyik legnagyobb veresége, a mennyiben e trust székhelye New-Jerseyban van s daczára a résztvevő nagyarányú angol tőkének, első sorban amerikai érdekeket szolgál.

Könyve második részében tárgyalás alá veszi a tengerhajózással összefüggő kereskedelem szervezetét és a kikötők viszonyát a mögöttük fekvő területekhez. Ennek a világkereskedelemnek természetes tendenciája az, hogy minden fölösleges láncszemet elimináljon a fogyasztó

s termelő közti közvetítési lánczolatból. A közvetlen hajójáratok közvetlen kereskedelmi összeköttetéseket vonnak maguk után s a kikötők egymásközti versenye véget vet egyes kikötők közvetítő jellegének s így pl. Londonnak is, mint transito-kereskedelmi góczpontnak a jelentősége egyre fogyóban van. De nemcsak az egyes világrészek közti közvetítés szabadul ki egyes transito-kereskedelmi góczpontok kezéből, de még a kikötőknek a kikötő mögötti kerületekhez való viszonyában is eltolódás következik be. A kikötővárosok proprekereskedelme átalakul bizományi jellegűvé, a mely az eladási kocz-kázatot a termelőnek vagy a tengerentúli exportőrnek engedi át és pusztán arra szoritkozik, hogy a bizományos hitelét és üzleti összeköttetéseit helyezi a megbízók szolgálatába. E viszony eltolódása aztán abban kulminál, hogy még a bizományi üzlet is kénytelen helyét átengedni a pusztá szállítmányozásnak, a mely a szárazföldi érdekeltek megbizásából pusztán a vasuti vagy behajózási szállítmányt tengeri hajókba rakatja s az ehhez fűződő kereskedelmi kezelést látja el (mintavétel, elvámolás, raktározás, statisztikai bevallás stb.). Az ár kiegyenlítését pedig bankok közvetítik. S még ezt a tevékenységet is igyekeznek kiküszöbölni azáltal, hogy kumulált vasuti és tengeri fuvardíjakat állapítanak meg, a mely esetben a közlekedési vállalatok maguk látják el az átrakodásnál felmerülő munkálatokat, úgy, hogy az üzleteket teljesen a szárazföldi kereskedő vagy gyáros bonyolítja le. Az üzletlebonyolítás ily módja mellett a tengeri kikötők nem egyebek, mint átrakodó állomások azon az útvonalon, a melyet az egyik helyen termelt árúnak be kell futnia, a míg a fogyasztóhoz ér. Ez a tendencia érvényesülésének még csak a kezdetén tart s az egyes kikötők sajátos természete szerint különböző mértékben tudott keresztülhatolni. A történelem során kialakult üzleti összeköttetések, egyes czikkekre nézve régóta fennálló egyed-árúságok útját állják e tendencia gyorsabb érvényesülésének, a melyet csakis a kikötők ama versenye siettet, a mely a forgalom növelése céljából azon igyekszik, hogy ez egyedárúságokat megtörje, újabb üzleti összeköttetéseket szerezzen, a régieket egymástól elhódítsa stb. A kikötők egymásközti versenyküzdelmének szentel aztán Wiedenfeld egy igen élénken megírt fejezetet. a mely találó érveléssel mutatja ki London világkereskedelmi positiójának hanyatlásáról ennek szükségyszerű voltát, egyben azonban okát is adja még mindig igen jelentékeny közvetítői tevékenységének. Anglia nagyterjedelmű gyarmatain kívül London hatalmas tőkeereje az, a mely a vezető hatalmat kezéből teljesen kisiklani nem engedi. A Londonban fölhalmozódott óriási tőke az oka annak, hogy a világkereskedelem bankhelye London, úgy, hogy még pl. a Brasiliából közvetlenül kávét vásárló hamburgi cégek is a fizetést közvetítő váltóikat Londonra telepítik, annak daczára, hogy a kávékereskedelemnek már régen nem London a központja. S épp így van ez az egyéb tengerentúli oly czikkekkal való kereskedelem terén is, a melyekben Londonnak talán egyáltalában nincs közvetítő kereskedelme. Az egész világkereskedelemnek a londoni bankközvetítéstől való függősége nemcsak tetemes provisiókat juttat a londoni piacnak, hanem betekintést is enged a bankoknak az egész kontinens üzleti összeköttetéseibe, a mi szintén az angol kereskedelemnek válik a javára. Tőkeerejének köszönheti továbbá London azt az előnyös helyzetét is, hogy az egyetlen helye a földnek, a hová bár-

milyen nagykereskedelmi árúczikket tetszésszerinti mennyiségben consignatióra lehet elküldeni, azaz abban a biztos tudatban, hogy a tengerentúli földő árúja megérkezte után azonnal megkapja az árú világpiaczi árának nagy részét, a nélkül, hogy még vevőre is akadt volna. Néhány árúra nézve más kikötőkben is akadnak ily consignatariusok, általában minden nagykereskedelmi árú tekintetében azonban csak Londonban. Ezek a consignatiós küldemények amellet, hogy maguk is gyarapítják London forgalmát, nagyon hozzájárulnak e forgalomnak a legkülönbözőbb czikkekkal való megélénkítéséhez. Így keletkezik — szinte automaticæ — London javára az egymást kölcsönösen előmozdító körülményeknek egy zárt lánczolata, a mely rendkívül megnehezíti más kikötőknek behatolását a themseparti város által dominált területekbe és árúközvetítésbe. Ha tehát a már megcsappantott forgalmú Londont a jövőben még igen nagy lemorzsolódások fenyegetik is, mégis van elég hatalma ahhoz, hogy ezt a folyamatot rendkívül meglássítsa s közben conservatív üzleti hajlamaiból lassankint kivetkőzve és a forgalom újabb igényeihez alkalmazkodva, az elveszett terrenumokért magát más téreken kártalanítsa.

A világkereskedelem terén lassankint beálló mellőzését a kereskedelmi közvetítés sokkezűségének már fentebb általánosságban érintettük és jellemeztük. Most a szerző nyomán megállapíthatjuk, hogy a kikötők fekvéséhez és az árúk természetéhez képest ez a folyamat mennyire haladhatott előre s milyen kilátásai vannak a jövőben való érvényesülésre. A kikötői kereskedelem legerőteljesebben a gyarmatárúk forgalmában őrizte meg önállóságát, de már a tömeges nyersárúk forgalmát a nagy fogyasztási vagy termelési centrumokon levő kereskedőczégek bonyolítják le, éppúgy, mint a tömeges használatra szolgáló iparczikkeket maguk a gyárosok igyekeznek közvetlen összeköttetések útján eladni. De nemcsak az árúk természete jön itt számba, hanem a kikötők mögötti területek elhelyezkedése is. Ha e területek nagy fogyasztó centrumai: a nagyvárosok s a gyárvárosok a kikötőkhöz közel terülnek el, akkor a kikötők megtartják közvetítő-kereskedelmi jelentőségüket, ha ellenben e centrumok nagyobb távolságban vannak a kikötőktől, akkor a bennük letelepült kereskedők ragadják magukhoz úgy az import-, mint az export-üzletet s a kikötők tevékenységéből kikapcsolják az árúközvetítést. (Ezt különösen élesen meg lehet figyelni Fiume és Trieszt tekintetében is, a melyek messze esvén a két állam fogyasztási központjaitól, nélkülözik a propre-kereskedelmet, s a mi csekély ex- és import-üzleti tevékenység Ausztria s Magyarországon folyik, 'azt bécsi, budapesti, prágai, reichenbergi, brünni, aussigi stb. czégek bonyolítják le; úgy, hogy pl. hazánkban még a gyapjú- és déligyümölcs-aukciók is Budapesten tartatnak meg, az árpa-, tojás-, marha stb. export szintén Budapestről dirigáltatik, de sőt még az aszalt-szilvával, szilvaizzal, szerb állatokkal stb. való transito-kereskedelem is Budapesten át megy végbe.) A különböző intenzitással így egymásra ható tényezők eredményeit szerző abban foglalja össze, hogy a világkereskedelemnek ma is elvitázhatatlan központja London, a hol rendszeres piac van szinte az összes világkereskedelmi árúk számára, s a hol a világ tőkeforgalma koncentrálódik. Londont megközelíteni s túlszárnyalni igyekszik Hamburg, a melynek azonban már számos árúban nincs propre-kereskedelme, egyebekben azonban még mindig nagyon sok-

oldalú s állandóan haladásban van; közvetlenül utána következik Antwerpen; Liverpool és Bréma már csak néhány specialis czikkre szorítkoznak, ezekben azonban vezetnek s befolyásukat kiterjeszteni igyekeznek. Havre és Amsterdam a meglevő, erősen megcsappant forgalmat megtartani törekszenek, ellenben Rotterdammak mindinkább tisztán csak a speditio marad meg.

Végül egy részletekbe menő tanulmány következik a kikötőknek a mögöttük elterülő országrészekkel való vasuti és folyóvízi összeköttetéséről s ennek befolyásáról a kikötők viszonyaira. Egész művét pedig azzal a tanulsággal zárja le, hogy London megszűnt a világkereskedelemben egyeduralkodó lenni; Hamburg és Antwerpen egyenrangú vetélytársaivá fejlődtek és Európa észak-nyugatának egyéb kikötői is sikeresen vettek részt a függetlenségükért küzdött viadalukban; egy emberöltő lepergése alatt pedig a világkereskedelem szervezete teljesen új alapokon épült föl.

Igazán kívánatos volna, hogy e tanulmány kiadói: a berlini tengerismereti és földrajzi intézetek hasonló tanulmányok megírását kezdeményeznék a világkereskedelem összes nevezetesebb kikötőiről, első sorban azonban Dél-Európa nagyobb kikötőiről: Marseille, Genua, Trieszt, Lisszabon, Konstantinápoly, Fiume, Brindisi, Nápoly, Odessa, Constanza, Velence, Ancona tengeri kikötőkről. Ezt az eszmét egyébiránt a Magyar Földrajzi Társaságnak is figyelmébe ajánljuk.

Vágó József.

Socialis napikérdések.

Gelléri Mór: *Socialis Napikérdések. 1. Munka nélkül. 2. Munkás-érdekképviselet. 3. Munkás-jóléti intézmények.* Budapest, 1903. 604 oldal.

Az élet a legjobb iskola. Az irodalmi termékeknek legértékesebbjei közé tartoznak azok a művek, melyeket a praktikus élet követelményei hívnak életre. A ki a közgazdasági irodalmat figyelemmel kíséri, annak látnia kell azt, hogy nagyfokú kölcsönös hatáskeltés észlelhető a gyakorlati közgazdasági élet eseményei és eredményei, valamint a közgazdasági irodalom között. A mi pedig a sociális alkotásokat illeti, azok valóban legjelentékenyebb részben irodalmi hatás alatt keltek életre. Bizonyos célirányos gazdasági munkák értékét háromféle szempontból szoktam bírálat alá venni. Az első osztályba sorozom az oknyomozó munkákat, a melyek szigoruan ragaszkodva a történelmi fejlődéshez, az események okait kutatják s mint ilyenek csak a múltban gyökereznek és csak a múltból meritik tárgyukat, céljukat és eredményeiket. A második osztályba tartoznak azok a munkák, melyek a jelen intézményeit ismertetik, de nem is lépik túl a jelen határát és a gondolatkeltést egészen a stilusra bizzák: a ki akar merithet belőlük, mindenki úgy magyarázhatja a lényegét, amint neki tetszik. És végül a harmadik osztály azokat a könyveket foglalja magában, melyeket csakis azért irtak meg, hogy bizonyos irányban propagáljanak, hogy velük alkotásokat hívjanak életre, hogy az írott betű testet öltson a köz javára.

Gelléri könyve ebbe a harmadik osztályba tartozik. Mint az ilyen célirányos könyvek egyáltalában, ez a könyv is mindenben magán viseli az író egyéniségének bélyegét. De éppen ezáltal ki is

hivja az ellenőrző és alkotó nyilvánosság kritikáját, mely az ügynek, ha az igazán a köz érdekét szolgálja, csak hasznára válhatik. Különösen szükség van a kritikára azért, mert a gyakorlati élet számtalan izben győzött már meg bennünket arról, hogy főként a humanitárius és socialis intézmények annyira emberiek, hogy azoknak mindenekfölött az egyéniségekhez kell simulniok és nem szabad azokat átplántálni az egyik országból a másikba, úgy mint a kevésbé finyás növényeket. Az emberanyag még finomabb érzékű, mint a növényvilág bármelyik faja és ha a teát és kávékat csak oda lehet átültetni, ahol azt a klíma megengedi, mennyivel nagyobb elővigyázattal kell eljárni az emberi életfeltételeket szolgáló intézményekkel, melyeken sok ezrek sorsa fordul meg.

Ezekkel a vezérgondolatokkal számolt Gelléri könyve megírásakor. Mielőtt valamit ajánlana, száz és száz oldalról meghányja,-veti a kérdést és azt hiszem sokkal nagyobb munkája volt Gellérinek azzal az anyaggal, mely nem került bele könyvébe, mint azzal, mely gondolkodásának eredményeképpen mint tiszta és feltétlenül eredményes alkotás előttünk fekszik. A socialis kérdések iránt minden oldalról élénk az érdeklődés. Ez az érdeklődés olyan, hogy könnyen tüzet fog és épen azért nagyon vigyázva kell bánni az anyaggal, hogy az lidércztüzet ne gyujtson a sötétségben haladók előtt. Sok tudás, jóakarát, jó érzés, önbírálat és a viszonyok teljes ismerete szükséges ahhoz, hogy valaki ehhez a kérdéshez hozzájárulhasson, úgy, hogy annak eredménye is legyen. Mert minden talpalatnyi térért, melyet socialis téren meghódítottunk, a meghódítás után még nagyobb küzdelmet kell kifejtenuk, mint a létesítés érdekében.

A munka első része a munkanélküliségről szól. Actualis téma, melyről azonban az ügy nagy kárára, rendkívül tájékozatlan a nagy közönség. Első sorban nem tudja, mi a tulajdonképeni munkanélküliség, nem is szólva, hogy csak nagyon kevesen hajlandók, még az érdekeltek közül is, a tárgyba annyira elmélyedni, hogy annak igazi okait kutatnák. Gelléri azt mondja, sajnos csak igen röviden, hogy a munkanélküliség közvetlen főokai a következők: a gépek nagymérvű terjedése a nagy- és kisüzem minden ágában s ebből kifolyólag a túlproductio a nagyipar számos ágában; a munkaerőknek a nagyvárosokba való torlódása; a saison-munka, az üzletpangás, az ipari válságok vagy más hasonló rendkívüli esetek, a melyek a munkások nagyobb mérvű elbocsátását vonják maguk után és végre a munkaerülés. Ennyi az egész. A munka keretébe tartozott volna ennek a kérdésnek szakszerű ismertetése, sőt bonczolása is, mert a diagnosis helyességét csakis úgy lehet megítélni, ha azt az író kétséget kizáró módon bebizonyítja nekünk. Már pedig Gelléri célja az volt, hogy bennünket meggyőzzön a munkanélküliség legyőzésére életbeléptetett intézmények hasznosságáról, fontosságáról és gazdasági szükségességéről, ehhez pedig magának a bajnak tüzetes ismertetése is szükséges lett volna. A könyvnek az a része, mely magukat az intézményeket ismerteti, bírálja és amely a hazánkkal való vonatkozásokat tárgyalja, kitünő, de az anyagismertetésnek hiányát sok helyen érezzük. Igen érdekesen ismerteti munkájában a munkanélküliség elleni védekezés régi formáit: a keresztény utasfogadókat, a leányfogadókat, az ellátó állomásokat, a javító és dologházakat, a hollandi minta után létesített munkás-gyarmatokat, az »üdv hadseregének« munkástelepét, az otthon-

gyarmatot, a Belgiumban meghonosodott munkautalványokat, a Brüsszel tözsomszedságában létesített szabad kolóniát stb. Majd sorra veszi a munkaközvetítés módjait és a már létesített munkaközvetítőknek az ismertetését, nemkülönben a francia példákat, a híres »nemzeti műhelyek«-et, a munkás-szállodákat, az asszonyok számára létesített munkasegélyházakat és a Dijon városa által e célból létesített pénztárat. A foglalkoztató műhelyek közül a közel húsz esztendő óta német munkás-gyarmati intézményt, Svájc és Anglia hasonló célú intézményeit, a dán kisegítő és a frankfurti foltozó, majd a baseli favágó műhelyt és írószobát ismerteti. Részletesen felsorolja Frankfurt, Düsseldorf városi intézkedéseit a rendkívüli téli munkanélküliség enyhítésére, valamint a külföld másnemű intézményeit, melyekről már Hegedüs Loránt is írt e lapok hasábjain »az angol munkásmozgalom iránya« című munkájában.

Igen értékes része a munkának az, mely a takarékosági kényszerről és a helyzet javítását célzó gondolatokról szól. A svájci munkástitkárságok konkrét javaslatokkal léptek fel e tárgyban, melyek bő méltatást és ismertetést találnak a könyvben. A munkanélküliség elleni biztosításról is terjedelmes fejezet számol be hosszas kritikával, találó megjegyzésekkel és tanácsokkal vegyesen. A kölni biztosító-intézet szervezetének külön fejezet van szentelve. Nem épen szorosan a témához tartozik ugyan, de mégis bőven foglalkozik a magántisztviselők munkanélküliségével. Ismerteti az állástalanság esetére való biztosítást, a foglalkoztató irodát és az ez irányú külföldi példákat. Külön fejezetet szentel a német szociálistáknak a munkanélküliség ellen való biztosítással szemben elfoglalt álláspontjának, nemkülönben az itthon létesített és tervezett intézményeknek. Hosszasabban tárgyalja Sarkadi Ignácznak, a budapesti kerületi betegsegélyező-pénztár igazgatójának egy munkanélkülieket segélyező hitelbankról készített tervezetét. Ismerteti a magyar munkások követeléseit és az itthon való megoldás módjait, melyek közül a közmunkákat, a munkaközvetítést, a hazai munkaerők favorizálását, a foglalkoztató-, szükség- és javító műhelyeket, a munkások oktatását, a munkanélküliség ellen való biztosítást, az állami munkásbiztosító hivatalt és a jótékony intézményeket tárgyalja nagyobb részletességgel. Kiterjed figyelme ezenkívül a betegsegélyező-pénztárakkal és a balesetbiztosítással való kapcsolatra, a szakszervezetek útján való megoldásra és külön biztosító pénztárak létesítésére.

Anyag dolgában ez az első rész a legjelentékenyebb. A munkások érdekképviselétéről szóló második rész igen komoly munka és nagyon tanulságos főként azok részére, a kik a munkáskérdés szemléltető fogalmaival nincsenek tisztában. Bőséges ismertetéseket találunk a különböző országok munkásszervezeteiről. Így első sorban az angol legényegyletekről, a trade-unions-okról, az angol munkások vezetőiről, az angol parlamentnek a munkásokhoz való viszonyáról, a munkások szervezkedéséről és követeléseiről, a trade-unions-ok szövetségéről, ezek segélyezéséről, mely betegsegélyezésre, aggkori ellátásra, rokkantak nyugdíjazására, temetkezési pénztárak létesítésére, balesetbiztosításra, árvák, kivándorlók és munkanélküliek segélyezésére terjed ki. Azután elvonultatja előttünk Ausztria, Beigium és Észak-Amerika munkás-érdekképviseléseinek szervezetét. Franciaországgal ismét nagy részletességgel foglalkozik. A politikai munkáspártokról

és szakegyletekről, továbbá a munkástőzsdékről jelentőségükhöz mértén találunk ismertetést. A francia munkáspártokat, bár azok feltétlenül nagyobb számban léteznek, Gelléri hat pártárnyalat szerint osztályozza. 1. A Parti ouvrier français (guesdisták), kik csak »a szavazó czédula segítségével« akarnak forradalmat csinálni. 2. A Fédération des travailleurs socialiste de france (troussisták), kik elvetik az általános sztrájkot. 3. A Parti ouvrier socialiste revolutionnaire (allemanisták), kik az általános sztrájkot hangoztatják. 4. A Comité revolutionnaire central (blanquisták) Vaillant vezetése alatt. 5. Az anarchisták, kik a tett propagandáját hangoztatják és 6. A »Socialistes Indépendants« című legnagyobb¹ párt Jaurès vezetése alatt. Ezután sorra veszi Hollandiát, Németországot, Norvégiát, Olaszországot, Svájcot és Svédországot, majd a nemzetközi munkásszervezeteket és külön a nemzetközi szakszervezeteket (nyomdászok, bányamunkások, vasutasok, textilipari, fém, fa, kikötő, dohány- és bőrmunkások, serfőzők, mintázók, keztyűsök, kalaposok, agyagiparosok, porcellán-, üveg- és gyémántmunkások, képfaragók, könyomdászok, nyergesek és kárpitások, cipészek, szabók és a kereskedelmi utazók nemzetközi kongresszusait). A svájci és németországi munkástitkárságokról, a paraszt-titkárságokról, a népirodákról, a svájci, hollandi és olasz munkáskamarákról és az ezirányú osztrák kísérletekről is hűségesen, alaposan és nagy szimpatiával beszámol. A nemzetközi munkásvédelmi egyesületet és a svájci munkásszövetséget, a bázeli nemzetközi munkahivatalt, továbbá a magyar munkásmozgalmat s nemkülönb a magyar munkások követeléseit oly részletesen tárgyalja, amint azt a tárgy fontossága megkívánja. A londoni, brüsszeli, drezdai és hamburgi népotthonokról egyes kézzel írott leírást találunk. A Budapestre tervezett népotthon és kamara intézményét beható bírálat alá vonja, miáltal méltó befejezést ad a munkások érdekképviselétéről írott résznek.

A könyv harmadik része a munkásjóléti intézményekről szól. Ennek a résznek az irányát legjobban jellemzi szerzőnek az a kijelentése, hogy »nem terjeszkedtem ki az extravaganciákra. Tudom, hogy a francia-svájci határon, ha jól emlékszem Guise városában, Godin falanszter-alapra fektetett telepén vannak a munkások szórakoztatására berendezett tündérpaloták; egy francia vegyészeti gyáros a telepén a vagyonszövetséget dekretálta munkásaival s ezeket gyára részeseivé tette, Berndorfban remek színház épült a munkások szórakoztatására. Ezek kivételes dolgok, a melyek szépek, érdekesek. De ezek nem tartoznak a mindennapi élet terhének megkönnyítéséhez«, a mi pedig a legfontosabb, legszükségesebb, de e téren egyuttal az egyetlen feladat. A munkásoknak a nyereségben való részesítése, takaréktételek, korpótlék, nevelési pótlék, nyári szünidők, szabadság, üdülőhelyek, munkás-szanatóriumok, tüdőbetegek menedékháza, vándorló konyhák létesítése: mind olyan dolgok, melyek felemlítésénél és ismertetésénél leginkább azon csodálkozunk, hogy hogyan lehetünk meg nélkülük eddig is. Méltó kiegészítője és befejezője a könyvnek az a részletes ismertetés, melyet egyes telepek jóléti intézményeiről, különösen pedig a Krupp-féle essen gyárak e nemű létesítményeiről nyújt.

Ezekben adtam, a könyv anyagának nagy terjedelménél fogva csak vázlatosan, Gelléri művének tartalmi áttekintését. Ki kell emel-

nem, hogy a könyv írásmódora oly közvetlen és eleven, hogy a tárgyat még a laikus, a hozzá nem értő előtt is kedvelté teszi. Ez pedig nagy szó, mert sociális téren még nagy szükségünk van barátokat toborzani a nálunk még új eszméknek. Gelléri munkája ilyen értelemben is igen hasznos. De hasznos főként abban, hogy szerencsésen sikerül neki nagy anyagának feldolgozása közben rámutatni arra, a mire nekünk első sorban van szükségünk. Megmutatja egyúttal az alkotások sorrendjét is, mert e téren sokat akarni egyenlő a semmittevés. Inkább keveset kíván, hogy azok, a kiknek részére kér, legalább valamit kapjanak. És ezt a célját el fogja érni Gelléri, miáltal nagy szolgálatot tesz annak az ügynek, mely tulajdonképen mindnyájunk ügye, és a melylyel szemben mi a nagy sokaság: a tömeg olyan sértő nembánomsággal törödtünk. A sociális eszmék barátai hálával fogadják ezt a munkát, mely terjedelmét és anyagát tekintve úttörő a magyar közgazdasági irodalomban. *Czeisler Emil.*

Balesetstatisztika.

A magyar korona országainak ipari balesetei az 1901. évben. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest 1903. 68* és 431. oldal.

A kereskedelemügyi minister ezen legújabb kiadványa második kötetét képezi a múlt évben *A magyar korona országainak gyáripari balesetei az 1900. évben* czímmel megindított kiadványsorozatnak. A címváltoztatást az adatgyűjtés tárgyi kibővülése tette szükségessé, a mennyiben ugyanis az 1901. évben az már nem csupán a gyáripar, hanem a kisipar körében előfordult balesetekre is kiterjedt. Az adatokat ez utóbbiakról a betegsegélyző pénztárak szolgáltatták, a mely célból az ezek adatszolgáltatásánál használt statisztikai űrlap lényegesen kibővítettett. Ez űrlapnak azonkívül további kiegészítése vált szükségessé, főleg a baleset folytán bekövetkezett sérülés gyógyulási idejének, vagyis a sérülésből eredő munkaképtelenség tartamának megállapíthatása céljából. Ez okból a statisztikai lapot egy szelvénynyel látták el, melyet a betegsegélyző pénztárak akkor töltenek ki és küldenek be a m. kir. központi statisztikai hivatalhoz, midőn a sérült részére a táppénz kifizetését, akár mert a sérült meggyógyult, akár mert a törvényben a segélyezés tartamának maximuma gyanánt megállapított 20 hét letelt, beszüntetik. Némi, inkább styláris jellegű módosításokon ment át azonkívül a munkaadók által a gyári balesetek közlésére használt jelentés is.

Az adatgyűjtés ezen kiegészítéseivel kapcsolatban változott természetesen, bár nem lényegesen, az adatak feldolgozásának és közzétételének módja. Így elmaradtak a baleseteket iparfelügyelői kerületek és iparcsoportok szerint részletező kimutatások, melyek csekély értékük mellett csak fölösleges tömeggel terhelték a kiadványt. Ezek a táblázatok tényleg jóformán semminemű következtetés levonására sem szükségesek, sem alkalmasak nem voltak. Változtatás történt az iparágak csoportosításánál is, a mennyiben annál az 1890. évi népszámlálás foglalkozási statisztikája nyomán eddig használt 22 csoportos beosztás helyett az 1899. évi termelési statisztikánál alkalmazott 12 főcsoportot vették alapul. Újításnak tekinthető végül az, hogy három napnál rövidebb ideig tartó munkaképtelenséget okozó sérülések adatai a feldolgozásnál figyelmen kívül hagytak.

A kiadvány szerkezete egyébként azonos az előző évivel, megnyitja az adatgyűjtés ismertetése, ezt a statisztika főbb eredményeinek szöveges közlése követi. Ezekből itt csak a következő néhány számadatot ragadjuk ki: a balesetek összes száma 1901-ben 15.880 volt, ebből a gyáriparra 13.641, a kisiparra pedig 2.239 esett. Könnyű sérülést 5053 munkás, súlyosat 7952, halálosat pedig 156 munkás szenvedett, 55 munkásnál a sérülés foka nem volt megállapítható. A baleseteknek a hét különböző napjai szerinti megoszlása a következő volt: vasárnap- és ünnepponon 5.71⁰/₀, hétfőn 16.44⁰/₀, ünnep utáni napon 2.67⁰/₀, szombaton 15.77⁰/₀, egyéb hétköznapon 59.24⁰/₀, ismeretlen napon 0.17⁰/₀. A sérülések túlnyomó része és pedig 54.35⁰/₀-a zuzódásból állott, 26.98⁰/₀ vágott seb volt, 7.71⁰/₀-a pedig égés vagy robbanás folytán állott elő. Legtöbb baleset a kézi szerszámmal való munkaközben fordult elő, t. i. 3657 esetben, jelentékeny a balesetet előidéző okok között még a munkagépeknél való foglalatosság, a rakodási és szállítási munkálatok számaránya is.

A kiadvány terjedelmének túlnyomó részét a táblás kimutatások teszik, melyek a baleseti statisztikai adatokat a legváltozatosabb kombinációkban feldolgozva tüntetik föl. Ezeket azonban még szemléltetőbben tárják eléink a kötet végen levő ügyesen szerkesztett graphiconok, melyeknek tiszta és szabatos kivitele dicséretére válik az előállító nyomdának (Athenaeum). Megemlítjük még, hogy az adatgyűjtést és a táblázatos rész összeállítását a m. kir. központi statisztikai hivatal végezte, a szöveges részt pedig Farkas Ferencz miniszteri segédtitkár írta meg.

Fenyvessy József.

Munkaközvetítés.

Verhandlungen der I. Verbandsversammlung und Arbeitsnachweiskonferenz am 26. und 27. Mai 1902 in München. München, 1902. J. Schweitzer Verlag. XIV és 156 lap.

A. bajorországi munkaközvetítő-intézetek az 1900. évben egy szövetséget alakítottak, melynek céljául, az egyes tagok teljes önállóságának fentartása mellett, a munkaközvetítő-intézetek közös érdekeinek előmozdítását tűzték ki. A szövetségnek jelenleg 51 intézet a tagja; a szövetségen kívül álló 46 községi intézet nem is annyira munkaközvetítő-iroda, mint az illető helyeken fennálló természetben ellátást nyújtó állomásnak függeléke, mely maga nem is közvetít. A szövetség a múlt évi május hó 26-an és 27-én tartotta első gyűlését, melyen a szövetségi ügyek elintézésén kívül hatrendbeli érdemleges kérdés fölött folyt beható vita.

A gyűlés első tárgya a munkanélküliek számának megállapításánál követendő rendszer volt Stoer (a nürnbergi intézet főnöke) és dr. Singer (müncheni városi statisztikus) előadása alapján, kik a munkanélkülieknek a Németbirodalom területén, hatóságok, szakszervezetek és munkaközvetítő-intézetek által eddig végzett megszámolásait ismertették. Az előadásuk kapcsán a jövőben követendő eljárásra nézve főleg kétféle módszert ajánlottak, az egyik, a magdeburgi, a melynél a munkanélküliekről állandó feljegyzések vezetnek a betegségélyző-pénztáraknál történt ki- és bejelentések összevetése alapján, figyelembe véve a munkaközvetítő-intézeteknek idevonatkozó adatait is, a másik, a melynél a munkanélküliek időközönként, fél-

vagy egész évenként házról-házra járva, a munkásszervezetek közreműködésével a község útján számláltatnak meg, vagy mint az Stuttgartban történt, a munkanélküliek maguk mennek bizonyos megjelölt helyekre a számlálólap átvétele és kitöltése végett.

A második tárgy a munkaközvetítés statisztikája volt. Ebben a tekintetben ugyanis az intézetek eddig az egyöntetűség teljes híjával jártak el, miért is Bacher előadó a jövőben követendő egységes eljárásra rózve alapelveket állított fel. E kérdés aktualitással birt annálfogva, mert a birodalmi statisztikai hivatal a folyó évtől kezdve a munkaközvetítés statisztikáját meg fogja indítani.

A harmadik tárgy a mezőgazdasági munkaközvetítés volt. Az előadó erre vonatkozólag a következő alapelveket állította fel: A vidéken munkáshiány van, mely az iparnak nagy munkaskézsükségletében és az ennek folytán kínált magasabb bérekben leli okát. Ezen külön önálló közvetítő-hivatal felállítással kellene segíteni, a melynek kapcsolata a városi közvetítőkkel arra szorítkoznék, hogy a vidékre nem az üres helyek, hanem csak a szabad munkások lajstroma küldessék meg, onnan pedig a városba csupán az üres állások jegyzéke. Ez a munkaközvetítő a mezőgazdasági együletre támaszkodva szerveztessék, de sem a kerületi hivatalok, sem a természetben ellátást nyújtó állomások alapul ne vétessenek. A munkaközvetítéssel kapcsolatban törekedni kell a mezőgazdasági munkások helyzetének javítására is.

A negyedik kérdés a munkaközvetítés helyi központosítása volt, melynél az előadó annak szükségét hangsúlyozta, hogy a közvetítés egy-egy község területén az egész munkapiacra egy helyre és pedig lehetőleg a községi közvetítőben egyesítettessék.

Az ötödik kérdés az volt, miképen akadályozhatni meg azt, hogy a munkások telepről-telepre járva keressenek munkát? Az előadó úgy véli, hogy ez a munkaközvetítő-intézetek minél nagyobb elterjedésével csökkennék, ha t. i. ezen intézetek minél rövidebb idő alatt képesek a munkát keresőknek állást juttatni. Kivánatos továbbá, hogy a munkát keresők vándorlásuk ideje alatt megfelelő támogatást, segílyt nyerjenek és végre hogy gondoskodás történjék az utazó munkások jobb elszállásolásáról.

A gyűlés utolsó tárgyát Wander előadása képezte, az állam közreműködéséről a községi munkaközvetítés előmozdítására, ismeretvén ennek nevezetesebb mozzanatait és a bajor kormánynak e téren tett fontosabb intézkedéseit.

Megjegyezzük, hogy bár ez előadásokat élénk vita követte, határozatokat nem hoztak; a tárgyalásnak inkább eszmecsere jellege volt.

Fenyvessy József.

Tanonczügy.

Ministère du Commerce, de l'Industrie, des Postes et des Télégraphes. Conseil supérieur du travail. Session de 1902. Apprentissage. Rapport de M. Briat au nom de la Commission permanente. Enquête et documents. Paris. Imprimerie Nationale 1902. XLVIII. és 482. lap.

A tanonczok munkaviszonyairól Franciaországban egy elavult: az 1851. évi február hó 22-iki törvény intézkedik. Ennélfogva midőn a felsőbb munkástanács 1900-ben ez ügygyel foglalkozott, kétség-

telennek látta a reformnak szükségét e téren. A tanács körében e tekintetben a következő óhajok nyilvánultak: 1. a tanonczszerződés végrehajtása és a tanonczok szakoktatása az u. n. szaktanácsok (conseils de prud'hommes) által ellenőrzendő, 2. a tanonczok és ipari munkában alkalmazott gyermekek védelme, szakoktatásuk fejlesztése az u. n. védelmi bizottságok helyett a szaktanácsokra bízandó; 3. 18 évnél fiatalabbak iparüzemben csak akkor alkalmazhatók, ha a szülők a munkaadóval előzőleg szerződést kötöttek, melyben a kiskorúnak tanoncz vagy munkás jellege szabatosan meghatároztatik, 4. közokirat jellegű tanonczszerződés kötése kötelezővé tétessék és az ilyeneknek létezéséről az iparfelügyelők meggyőződést szerezzenek, 5. minden tanonczszerződés az 1851-iki törvény rendelkezéseinek megfelelő legyen. Mindezekre tekintettel a felsőbb munkástanács, figyelemmel a tanonczügy nagy fontosságára, a kérdésnek teljes egészében való tanulmányozását az állandó bizottság feladatává tette.

A bizottság tanulmányainak eredményeit az elől megjelölt cím alatt kiadott terjedelmes jelentésben tette közzé, melynek tartalmát röviden összefoglalva a következőkben ismertetjük:

A bizottság első sorban adatgyűjtést indított meg e tárgyban, mely célból összesen 15.600 példányban kétféle kérdőívet osztott szét a szaktanácsok, a kereskedelmi és kézműves kamarák, a munkaadó, munkás és vegyes syndicatusok és munkástermelő szövetkezetek között. Mindkét kérdőív adatokat tudakol a jelenlegi állapotról és véleményeket a jövőben életbeléptetendő intézkedések iránt és pedig az egyik valamennyi iparra szóló általános jellegű, a másik pedig oly iparágakra vonatkozó kérdéseket tartalmaz, a melyek körében a tanonczságot írás- vagy szóbeli szerződés útján szabályozzák. A beérkezett kérdőívek közül azonban csupán 1921 volt felhasználható, melyek tartalmát a jelentés egyenkint részletesen is, de természetesen feldolgozva és összefoglalva is közli. A párisi munkástanácsok iparcsoportok szerint tárgyalták e kérdőíveket s az erről szóló jegyzőkönyveket a jelentés szintén bő kivonatban tartalmazza.

Ezen kívül e kötetben terjedelmes anyaggyűjtemény foglaltatik és pedig első sorban az 1851. évi törvény teljes szövege, az erre vonatkozó törvényhozási előmunkálatok, a nemzetgyűlés tárgyalásainak jegyzőkönyvei, továbbá az újabb időkben történt novella-kisérletek; majd a tanonczügyre vonatkozó különböző külföldi törvények következnek és pedig az európai államok törvényei teljes szövegükben, az északamerikai köztársaság egyes államainak törvényei az egyes rendelkezések tárgya szerint csoportosított feldolgozásban. Ezekhez sorakozik a Franciaországban gyakorlatban levő tanonczszerződés-minták gazdag gyűjteménye és egy-egy ilyen dán és svájci minta. Kivonatos ismertetést találunk továbbá a tanonczügyre vonatkozó régibb angol, belga és német adatgyűjtés eredményeiről. A jelentés közli végül az állandó bizottságnak a tanonczügy tanulmányozása és az ennek folytán megindított adatgyűjtés végrehajtása és eredményei 1901. és 1902. évi tárgyalásairól szóló jegyzőkönyveket.

Az állandó bizottság tanulmányai eredményeképen a következő javaslatokat, illetve óhajokat terjesztett a felsőbb munkástanács elé: Tanonczszerződés kötése ezentul is facultativ maradjon, de ha kötetik, ez írásban történjék. A tanonczügy ellenőrzése törvényben kimondassék és ez felében munkásokból, felében munkaadókból álló helyi

bizottságokra, ezek hiányában a szaktanácsokra bizassék. Szükségesnek tart elméleti és gyakorlati vizsgákat és ezekről szóló bizonyítványok kiadását. A szaktanácsok egy-egy ipartelep tanonczlétszámát szükség esetén korlátozhatják, sőt belátásuk szerint egyidőre vagy végleg megvonhatják az iparüzőtől a tanoncztartás jogát. Az írásbeli szerződéssel nem bíró tanonczok kiképeztetéséről is gondoskodás történjék. Ez okból a tanonczok a műhelyben vagy ha erre a munkaadó nem vállalkoznék, szakiskolákban vagy tanfolyamokon oktatást nyerjenek, melynek fokáról és eredményéről vizsga és bizonyítvány szolgáltatna tanuságot.

Felemlítjük még, hogy a külföldi törvényhozást ismertető anyaggyűjtemény a többi között hazai ipartörvényünknek a tanonczokról szóló 59–87. §§-ait is teljes szövegű fordításban tartalmazza.

Fenyvessy József.

Vita az Exlexről a pénzügyi jog szempontjából.

A Magyar Közgazdasági Társaságban f. évi május 11-én Exner Kornél egyetemi m. tanár *Az Exlex a pénzügyi jog szempontjából* czímen érdekes fölolvasást tartott, melynek kapcsán nyomban vita is fejlődött.

Az első felszólaló Eber Antal volt. Szóló nem fogadhatja el azt az elméletet, mintha az időleges pénzügyi felhatalmazási törvények tisztán szurrogátumszerű, mintegy másodrangú törvények lennének, minthogy közjogunk semmitféle szurrogátum-, semmiféle másodrangú törvényeket nem ismer, hanem minden egyes törvény önmagában véve a törvényhozás szuverén akaratának feltétlen s teljes kifejezője. Ha már most a törvényhozás nem is egyszer, hanem évtizedek során ismételten az indemnitás megadását olyképen értelmezte és szövegezte, hogy ez felhatalmazás arra, miszerint a kormány az állami jövedelmekre vonatkozó pénzügyi törvényeket érvényben tarthassa, akkor ebből a törvényt magyarázat egyenes szabályainak alkalmazásával semmitféle egyéb következtetést levonni nem lehet, mint azt, hogy abban az esetben, ha indemnitás nincs, a kormány nincs felhatalmazva arra, hogy ezeket a pénzügyi törvényeket érvényben tarthassa, vagyis hogy ily esetben ezen törvények hatálya fel van függesztve.

Ezt a felfogást támogatja az 1867 : X. t.-cz. szövege is, a mely azt mondja, hogy felajánlás és megszavazás nélkül adókat kivetni és beszedni nem lehet. Ez a »nem lehet« kitétel, szemben a szokásos »nem szabad« kifejezéssel, világosan rávezet arra a nyomra, a melyet az indemnitási törvények mutatnak, mert ez a kitétel azt bizonyítja, hogy adómegszavazás hiányában pénzügyi törvények nincsenek hatályban és mert nincsenek hatályban, azért »nem lehet« adókat kivetni és beszedni, holott abban az esetben, ha a pénzügyi törvények hatályban lennének, akkor »lehetne«, csak »nem szabadna« adókat kivetni és beszedni.

De eltekintve a törvényt szöveg magyarázásától, — Éber szavai szerint — főképen és első sorban azért nem állhat meg az Exner elmélete, mert az teljesen a konkrét esetre van szabva, a nélkül, hogy a kérdés általános horderejét felfogná. Az ő egész állásfoglalásából világos az, hogy hiszi és reméli, sőt tudni véli, miszerint a törvényhozás későbbben, néhány hónap mulva utólag a törvényes fel-

hatalmazást meg fogja adni, sőt visszahatólag meg fogja adni és ezen eshetőség esetére akarja a kormánynak mindazt biztosítani, a minek segítségével az állami jövedelmekben a kontinuitást fentarthassa és biztosíthassa.

Kétségtelen ezzel szemben, hogy közjogunk az adómegszavazás és megajánlás elmulasztásának vagy megtagadásának rendkívül fontos és nagy horderejű következményeit nem azért szabta meg, nem abban a feltevésben határozta meg, hogy mindenkor nyitva maradjon az út, miszerint a kormány in integrum restitutio útján visszahelyezkedhessék a törvényes álláspontra, hanem igenis itt egy oly fontos és alkotmányjogilag oly nagy horderejű elvről van szó, a melyet épségében és teljes tisztaságában fentartani csak akkor lehet, ha a beállott tényhez, az adó megtagadásához, illetve meg nem ajánlásához a legszigorúbb és a legsúlyosabb sankciókat fűzzük. Miután a pénzügyi törvények célja semmi egyéb, mint az, hogy az adók beszedését, illetve az adók beszedésének módjait megállapítsák, ebből okszerűen egyedül az következtethető, hogy az olyan időben, a mikor adókat kivetni és beszedni nem lehet, ezek a törvények, a melyeknek összes intézkedései csak eszközt szolgáltatnak az adókivetés és adóbeszedésre, hatályukat elvesztették, mert semminemű értelme nincs annak, hogy akkor, a mikor senki adót fizetni nem köteles, mégis alá legyen kénytelen magát vetni mindazoknak a proceduráknak, a melyek célja egyedül az adókivetés biztosítása.

Az exlexet, a törvényhozási felhatalmazás megtagadását nem is szabad holmi játékszernek, a politika valamely mindennapi eszközének tekinteni, a mely csak arra legyen való, hogy a kormánynak pillanatnyi késedelmet, az államnak némi kellemetlenségeket szerezzen, hanem igenis a törvényhozási felhatalmazásnak, az adóbeszedésre való jogosítványnak megtagadása vagy meg nem adása olyan eszköz, a mely — mint Eötvös mondta — az állam életében az *öngyilkossággal* egyenlő, olyan eszköz, a melyet csak akkor szabad alkalmazni, a mikor végső vészedelem állott elő, akkor azonban teljes mértékben, teljes joghatályával, minden veszedelmével és súlyával együtt kell alkalmazni.

Az előadás egyes részletei közül szóló csupán azon álláspont tarthatatlanságára kíván ráutalni, a melyet az előadó az adók késedelmi kamatjaira nézve elfoglalt. Az 1867: X. t.-cz. szerint adók megszávozása nélkül a kormánynak adókat kivetni és beszedni nem lehet. Ha pedig adókat kivetni és beszedni nem lehet, ebből csak az következik, hogy adókat fizetni senki sem tartozik, így pedig nyilván senki sem esik késedelembe azzal, ha adókat nem fizet; ha pedig valaki fizetésével késedelembe nem esik, akkor nyilván késedelmi kamatokat sem tartozik fizetni. Ezt az álláspontot foglalta el a magyar királyi közigazgatási bíróság is az 1899. évi exlex idején.

Exner Kornél kijelenti, hogy a hallottak egyetlen érvelését sem czáfolták le s így meg nem győzetvén, az előadásában kifejtetteket egész terjedelmében fentartja. Nem akar a nagyszámú hallgatóság szives türelmével, a melylyel egy órán át megajándékozta, egy perczig sem visszaélni s csupán annak hangsúlyozására szoritkozik, hogy a kérdést tisztán tudományos szempontból tárgyalta s azt politikai motivumokkal elhomályosítani nem szabad.

Farkas Géza szerint az exlex állapotban a pénzügyi kormány

által követendő eljárás első sorban politikai kérdés. A jelen eset megbirálásánál különösen latba esik az a tény, hogy nem a törvényhozás alkotmányos többsége akadályozta meg a költségvetés és indemnitás idejekorán való létrejöttét, hanem egy kisebbség. Tehát, hogy az Eötvös-féle hasonlatot továbbszójjuk: egy oly öngyilkossal van dolgunk, a ki tettét nem tiszta megfontolással és elhatározással követte el, hanem lázas önkivületi állapotban, midőn nem valódi akarata jut tetteiben kifejezésre, hanem egy rendes állapotában érvényre nem jutó mellékáramlat. Ebből a szempontból kell a pénzügyi kormányznak a jelen állapotban való kötelezettségeit megítélni, mert ezeket a kötelezettségeket és jogokat oly terjedelemben, a miként ezt az előadó tette, igen sok pontra, nevezetesen a késedelmi kamatok szedésére nézve is tisztán jogi alapon megállapítani nem lehet. Mindamellett épen arra való tekintettel, hogy a kormány mögött a törvényhozás többsége áll, mely nem kívánja az exlex állapotot és a kormánynak ennek idején tett intézkedéseire kétségtelenül meg fogja adni a felmentvényt, szóló is feljogosítottnak és kötelezettnek tartja a kormányt, hogy az állam pénzügyi rendjét az előadó által leirt módon fentartsa. Más lenne, ha a törvényhozás többsége tagadta volna meg az indemnitás megszavazását és idézte volna elő ez által az exlex állapotot.

Wallon Dezső az elmondottak után két körülményre akar reámutatni. Az egyik az, hogy a költségvetési törvény s ezzel az indemnitás-törvény is csak alakilag törvény, t. i. keletkezésük s meghozataluk tekintetében ép úgy jönnek létre, mint más törvények. De tartalmukat tekintve még sem olyanok, mint a többiek, mert ez esetben a költségvetési törvényt szemben törvényt sértést, tehát kihágást követne el az a kormány, a melyik valamely költségvetési rovaton nagyobb bevételt fogadna el, illetőleg produkálna, mint a mennyi előirányoztatott. Mivel tehát a költségvetési törvény és ennek tolyománnyaként az indemnitás-törvény is intézményszerű törvényalkotást magában nem foglalhat, természeténél fogva — miként az előadó kifejtette — más törvények érvényben tartása vagy hatályuknak megszüntetésére vonatkozólag sem intézkedhetik, hanem kizárólag csak azon pénzeszközök felől rendelkezhetik, melyekre a törvények végrehajtása céljából szükség van. Az Eber által vitatott az az álláspont tehát, hogy a pénzügyi közigazgatási törvényeknek általánosságban való érvényessége az indemnitás vagy a költségvetési törvény létezésétől függ, ellenkezik ezen törvények lényegével. A másik körülmény az, hogy Eber ama nézete, mely szerint az indemnitás-törvény megszavazásának megakadályozása által a törvényhozás a kormányzat iránti bizalmatlanságának akar kifejezést adni, szóló véleménye szerint az alkotmányjogi alapelvekkel ellenkezik, mert a törvényhozás elégedetlenségének nem az obstructio a helyes eszköze, hanem a költségvetés vagy indemnitás egyenes megtagadása, a mihez a parlamenti szervezet mellett a képviselőháznak joga lévén, elvárható, hogy ezzel a jogával, ha van rá oka, élni is fog. Egész más dolog az, ha a kiskorú az elébe tett váltó aláírására nagykorúságáig halasztást kér, mint a mikor valamely nagykorú egyén egy váltó aláírását kereken megtagadja.

Végül Kautz Gyula elnök meleg köszönetét és elismerését fejezte ki az előadónak az alapos és rendkívül tanulságos felolvasásért és az ülést berekesztette.

*XI. nemzetközi közegészségügyi és demografiai congressus
Bruxellesben.*

A congressust folyó évi szeptember hó 2-ától 8-ig tartják meg Bruxellesben Lipót király védnöksége és Albert kir. herczeg díszelnöksége alatt. A szervező-bizottság elnöke E. Beco, az egészségügyi igazgatás főnöke; főtitkára pedig dr. Félix Putzeys liégei egyetemi orvostanár (címe: Liége, I, Rue Forgeur 1.). A congressussal kapcsolatban kiállítás is lesz, a melyen terveket, mintákat, vázlatokat, készülékeket és közleményeket fognak kiállítani. A kiállításra szánt tárgyakat a congressus kezdete előtt legalább 6 héttel kell beküldeni. A congressus tagsági díja 25 franc, mely összeget a főtitkárhoz kell beküldeni; a congressusi tagok kíséretében jelentkező hölgyek 10 francot fizetnek.

A congressus A) közegészségügyi és B) demografiai főosztályokra, s a közegészségügyi főosztály 7 szakosztályra oszlik, amelyek a következők: 1. Bacteriologia: microbiologia és parasitologia. 2. A táplálkozás. 3. Egészségügyi technologia. 4. Iparegészségügy. 5. Közlekedés. 6. Egészségügyi közigazgatás: a fertőző betegségek prophylaxisa, munkáslakások, gyermekegészségügy. 7. Gyarmati egészségügy.

A congressus magyar bizottsága a következő: Elnök: dr. Liebermann Leo. Titkár: dr. Szegedi-Maszák Elemér.

I. Egészségügyi osztály: Elnök: dr. Hőgyes Endre. Bizottsági tagok: dr. Bexheft Ármin, dr. Bókay Árpád, dr. Bókay János, dr. Chyzer Kornél, dr. Frank Ödön, dr. Friedrich Vilmos, dr. Genersich Vilmos, dr. Grósz Emil, dr. Hochalt Károly, dr. Hutyra Ferencz, dr. Kétly Károly, dr. Konrád Márk, dr. Kuthy Dezső, dr. Korányi Frigyes, dr. Korányi Sándor, dr. Müller Kálmán, dr. Pertik Ottó, dr. Preisz Hugó, dr. Raisz Gedeon, dr. Rátz István, dr. Rigler Gusztáv, Saxlehner Andor, dr. Schermann Adolf, dr. Székely Ágost, dr. Tangl Ferencz, dr. Tauscher Béla, dr. Thanhoffer Lajos, dr. Torday Ferencz, Tormay Béla, dr. Tóth Lajos, dr. Wenhardt János.

II. Demografiai osztály: Elnök: dr. Vargha Gyula. Bizottsági tagok: dr. Földes Béla, dr. Hegedüs Lóránt, dr. Kovács Aladár, dr. Kőrösi József, dr. Mandelló Gyula, dr. Pisztory Mór, dr. Thirring Gusztáv, dr. Vályi Gábor, dr. Vizaknay Antal.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1903 május 31-én.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MS	Le Mouvement Socialiste.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
AJS	American Journal of Sociology.	PSQ	Political Science Quarterly.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASP	Annales des Sciences politiques.	REP	Revue d'Economie politique.
BS	Budapesti Szemle.	RPP	Revue politique et parlementaire.
CS	Critica sociale.	ReS	Réforme sociale.
EJ	Economic Journal.	RiS	Riforma sociale.
ER	Economic Review.	RSo	Revue socialiste.
F	Finanzarchiv.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
GE	Giornale degli Economisti.	RiIS	Rivista internazionale di Sociologia.
HN	L'Humanité Nouvelle.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	S	Il Socialismo.
JE	Journal des Economistes.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SD	The Social-Democrat.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SM	Sozialistische Monatshefte.
ISR	International Socialist Revue.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	StM	Statistische Monatsschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabs szám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a berendezés alatt lévő Társadalmi muzeum könyvtárában.

1. Tudománytörténet. Enciklopédiák. Tan- és kézikönyvek. Gyűjteményes munkák.

- Bibliothek f. Politik u. Volkswirtschaft. Hrsg. von Hieber u. C. A. Patzig H. 5. 1049
 Warschauer, O.: Physiologie der deutschen Banken. Berlin: W. Baensch.
 '03. (III, 112) 8° M 4. [3(082)
- Bibliothek für Politik und Volkswirtschaft. Hrsg. von Hieber und C. A. Patzig. 1050
 H. 7. 8. Berlin: W. Baensch. Die Reichstagsession 1900/3. — H. 7. Tl. 1. Finanz-
 wesen. Allgemeine Etatberatung. Expedition nach Ostasien. Heerwesen. Kriegs-
 flotte (IV, 137.) M. 2. H. 8. Tl. 2. Social- und Gewerbe- Politik. Bearb. von F. S.
 Neumann. (V, 147.) M. 2. [3(082)
- Conrad, J.: Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. Tl. 3. Finanz- 1051
 wissenschaft. 3. Aufl. Jena: G. Fischer '03. (VIII, 252) 8° M. 5. [33(02)
- Grossmann, L.: Compendium der praktischen Volkswirtschaft und ihrer mathe- 1052
 mathischen Disciplinen. Eine Sammlung populärwissenschaftl. Essays, behan-
 delnd das Wesen u. die Fortschritte auf dem Gebiete des gesammten Versiche-
 rungs-, Bank- u. Finanzwesens vom prakt. Standpunkte, unter Zugrundelegung
 der mathemat. Gesetze der polit. Oekonomie. Wien: Selbstverlag '02. (IV,
 80)8° M. 5. [33(081)
- Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften in selbständigen Bänden. Begr. von 1053
 K. Frankenstein, fortges. von M. v. Heckel. Abt. 1. Volkswirtschaftslehre. Bd.
 8. Helferich K.: Geld und Banken. Tl. 1. Das Geld. Leipzig: Hirschfeld '03.
 (X, 590)8° M. 17·50. [3(082)

- 1054 Inama-Sternegg, K. Th.: Staatswissenschaftliche Abhandlungen. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (VI, 391) 8° M. 8.— [3(081)]
- 1055 Volkswirtschaftliche Abhandlungen der badischen Hochschulen. Bd. 7, H. 2: Die Organisation des jüdischen Proletariats in Russland. Von S. Rabinowitsch. Karlsruhe: Braunsche Hofbuchdr. '03. (VIII, 162) 8° M. 5. [33(082)]
- 1056 Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Hrsg. von der volkswirtschaftlichen Gesellschaft in Berlin. H. 195. 196. W. Rubow: Die hinterpommersche Landgemeinde Schwessin, die Lage ihrer Landwirte und ihr Interesse an den Getreidezöllen. Berlin: L. Simion '03. (68) 8° M. 7. [33(082)]
- 1057 Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Hrsg. von der Volkswirtschaftlichen Gesellschaft in Berlin. H. 197. E. Hirschberg: Arbeitslosenversicherung und Armenpflege. Vortrag. Berlin: Simion '03. (34) 8° M. 1. [33(082)]
- 1058 Wenckstern, A.: Einführung in die Volkswirtschaftslehre. Leipzig: Duncker & Humblot '03 (VI, 239) 8° M. 5. [33(02)]
-
- 1059 Gamardez, J. Frédéric Bastiat. (Nos cahiers 5.) [33: 92 B]

2. Elmélet.

- 1060 Gide, C.: La morale de Bastiat. Vals-les-Bains: Aberlen et Co. 03.(19) 8° 17: 33 B.
- 1061 Leroy-Beaulieu, A.: Discours prononcé à la séance d'ouverture de l'Ecole russe des hautes études sociales. Paris: Giard & Brière 03. (14) 8° (Ext. de RIS) [3(07)]
- 1062 Offner, J.: Volkswirtschaftliche Betrachtungen. 2. Aufl. Leipzig: O. Mitre '03. (VI, 520) 8° M 6 [33(081)]
- 1063 Rein, W.: Ethik und Volkswirtschaft. Eine Skizze. Berlin: J. Harrwitz Nachf. '03. (24) 8°. M —50. (Sociale Streitfragen) [17: 33]
-
- 1064 Bianchi-Cagliosi, V.: La coscienza religiosa secondo i recenti economisti. RSS 1—2. [2: 33]
- 1065 Boninsegni, P.: Un nuovo trattato d'economia matematica. GE 4. [33(01)]
- 1066 Cimbali, G.: Saggi di filosofia sociale e giuridica. Roma: '03. (288) 8° [3(01)]
- 1067 Halban, A.: Zur Ausgestaltung des rechts- und staatswissenschaftlichen Studiums in Oesterreich ZVS 2. 3. [3(07)]
- 1068 Kautsky, K.: The aims and limitations of the materialist conception of history. SD 2. [3(01)]
- 1069 Kautsky, K.: Klasseninteresse — Sonderinteresse — Gemeininteresse. NZ 34, 35. [3(01)]
- 1070 Menikophilos: Die Krisis und die Bevölkerungsbewegung in Deutschland NZ 33. [33. 04: 312 (43)]
- 1071 Spiethoff, A.: Die Krisentheorien von M. v. Tugan-Baranowsky und L. Pohle. JGV 2. [33.04]
- 1072 Valenti, G.: Il valore pratico delle dottrine economiche. GE 4. [33(01)]

3. A gazdasági és társadalmi kultúra története és leírása.

- 1073 Liebe, G.: Das Judentum in der deutschen Vergangenheit. Leipzig: E. Diederichs 1903. (128) 8° M. 4.—. (Monographien zur deutschen Kulturgeschichte. Hrsg. v. G. Steinhausen.) [933(43)]
- 1074 Plane, A.: A travers l'Amérique équatoriale. L'Amazonie. Préf. de M. G. Desdèvises du Désert. Paris: Plon-Nourrit & Cie. 1903. (113) 8°. 5 fr. [3(08)(89)]
- 1075 Rowland, P. F.: The new nation: sketch of social, political, and economic conditions and prospects of Australian commonwealth. London: Smith & E. 1903. (336) 8°. 7/6. [3(08)(94)]
- 1076 Trent, W. P.: Progress of United States of America in the century. London: Chambers 1903. (486) 8°. (Nineteenth Century Series.) [3(08)(73)]
-
- 1077 Lang, O.: Wirtschaftliche und politische Wandlungen in der Schweiz. NZ 33, 34. [3(08)(494)]
- 1078 Moore, H. W.: The new Australian commonwealth. AAP 3. [3(08)(94)]

4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.

- Decharme, P.: Compagnies et sociétés coloniales allemandes. Paris: Masson & Cie. 1903. (XII, 307). 8°. [325.3(43) 1079
- Descamps, E.: New Africa: an essay on government, civilisation in new countries, and on the foundation, organisation, administration of the Congo Free State. Transl. from French. London: Low 1903. (418). 8° 5/. [325.4(675) 1080
- Lyautey: Dans le sud de Madagascar; pénétration militaire, situation politique et économique 1900—1902. Paris: Charles-Lavauzelle 1903. (398) 8°. 7 fr. 50. [325.4(69) 1081
- Monflier, G.: La Normandie et la colonisation. Rouen: imp. Gy 1902. (15). 8°. [325.3(44) 1082
- Pinard, A.: Rapport sur la puériculture dans ses périodes initiales, présenté à la commission de la dépopulation (sous-commission de la mortalité). Melun: Impr. administr. 1903. (39) 4°. [312.8(44) 1083
- Rapports présentés au congrès colonial de 1903. Sixième section; peuplement; émigration; main-d'œuvre. Auxerre: impr. Lanier 1903. (68) 8°. Ministère du commerce.) [325.3(063) 1084
- Roussel, C.: Une question algérienne en souffrance. Paris: Giard et Brière 1903. (28) 8°. (Extrait de RIS.) [325.4(65) 1085
- Statistique annuelle du mouvement de la population. (Année 1901). T. 31. Paris: Impr. nationale 1902. (CCII, 87). 8°. (Ministère du commerce.) [312(44) 1086
- Truth about the civilisation in Congoland, by a Belgian. London: Low 1903. (108) 8°. 1/net. [325.4(675) 1087
- Verhandlungen des deutschen Kolonialkongresses am 10, 11/X. 1902 zu Berlin. Berlin: D. Reimer 1903. (XVI, 856) 8°. M 30.—. [325.3(063)(43) 1088
- Ballod, C.: Zur »agrarischem« Beweisführung. SB 7. [312.2 1089
- Cagnassi, E.: I famosi serbatoi per l'irrigazione nella Colonia Eritrea. — A. Omodeo: Come si polemizza in Eritrea. CS 9. [325.4(67) 1090
- Cummings, J.: Population in the twelfth census. JPE 2. [312(73) 1091
- Hoxie, R. F.: Colonial policy and the tariff. JPE 2. [325.3(73) 1092
- Kol, H. van: L'Algérie et la politique coloniale. MS 119, 120. [325.4(65) 1093
- Oppenheimer, F.: Une nouvelle loi de la population. REP 4. [312(01) 1094

5. Társadalmi kérdés. Socialismus. Anarchismus. Szegényügy.

- Adam, A.: Proposition de loi sur les retraites ouvrières. Boulogne-sur-Mer: Impr. express '03. (8) 8°. [368.43(44) 1095
- De Amicis, E.: A una signora: lettera aperta. Firenze: Nerbini '03. 16° 10 c. [331(01) 1096
- Bebel: Sozialdemokratie und Centrum. Eine Rede. Mit Anhang zur Wahlagitation: Die Sünden des Centrums. Berlin: Vorwärts '03. (24) 8°. M. —20. [329(43)5 1097
- Bericht über die Tätigkeit des k. k. arbeitsstatistischen Amtes im Handelsministerium während des J. 1902. Wien: Hof- und Staatsdruckerei '03. (27) 8°. M. 1. [331.95(436) 1098
- Bewegung, die, der städtischen Arbeiter bis Ultimo Dezember 1902. Berlin: B. Poersch '03. (88) 8°. 50 Pf. [331(43) 1099
- Blocher H. u. J. Landmann: Die Belastung des Arbeiterbudgets durch den Alkoholgenuss. Eine sozialstatistische Studie auf dem Gebiete der Alkoholfrage. Basel: F. Reinhardt '03. (54) 8°. M. 1. [178: 331 1100
- Bodenschwing, F. v. Konservativ u. social. Berlin: H. Walther '03. (67) 8°. [329(43) 1101
- Brisson, A.: Les prophètes. Paris: Flammarion '03. (X, 384) 18°. [335 1102
- Campbell, A.: Notices sur la science sociale. Serie »Nil desperandum«. Texte français-anglais-allemand. Paris: impr. Jehlen & Leguillon '03. (4 à 2 col.) 2°. [3(01) 1103
- Charmeil, A.: Les associations professionnelles ouvrières en France, de 1879 à nos jours. Thèse. Paris: Giard & Brière '03. (169) 8°. [331.88(44) 1104
- Cossa, E.: Conflitti e alleanze di capitale e lavoro. Milano: '03. (213) 8°. l. 3°50 [331.89 1105
- Crépeaux, S.: Le travailleur parisien et l'agriculture française. Paris: imp. Levé '03. (32) 8°. (Université populaire des études nationales.) [331: 338.1 1106
- Denkwürdigkeiten und Erinnerungen eines Arbeiters. Hrsg. und mit einem Geleitwort versehen von Paul Göhre. Leipzig: E. Diederichs '03. (XII, 391) 8°. M. 4°50 (Leben und Wissen 2). [92: 331 1107

- 1108 Denoël, F.: La question du salaire et la jeune école américaine. Verviers: impr. L. J. Crouquet & fils '02. (28) 8°. 50 cts. [331.2
- 1109 Drucksachen des kaiserlichen statistischen Amtes. Abteilung für Arbeiterstatistik Nr. 1. Erhebungen Nro 1. Erhebung über die Arbeitszeit der Gehülften und Lehrlinge im Fleischergerwerbe. Sommer 1902. Berlin: C. Heymann '03. (IV, LXXIV, 219.) 2°. M. 7. [331.95(43)
- 1110 Durand, E.: L'inspection du travail en France de 1841—1902. Thèse. Paris: A. Rousseau '02. (202) 8°. [331.94(41)
- 1111 Engels, F.: Socialismo utopistico e socialismo scientifico. Trad. di P. Martignetti. Pref. di K. Kautsky. Firenze: Nerbini '03. (70) 8° 25 c. [335.5
- 1112 Fagnot, F.: Le syndicalisme anglais. Résumé historique 1799—1902. Paris: Bellais '03. (116) 16° 50 c. (Bibliothèque socialiste, 16.) [331.88(42)
- 1113 Farrar, F. W.: Social and present-day questions. London: Hodder '03. (378) 8° 3/6. [331(01)
- 1114 Ferri, E.: I socialisti e la caserma: discorso. Genova '03. (31) 16° 10 c. [335: 355
- 1115 Finger, R.: Die Rechtsverhältnisse zwischen Herrschaft und Dienstboten nach dem im Bremer Staat geltenden Recht. Bremen: F. Leuwer '03. (VI, 57) 8° M. 1.—. [347.44(43.52)
- 1116 Frémoin, G.: La société nouvelle, ou les douze colonnes du nouvel édifice social. Montebourg: imp. Le Griffon '03. (16) 8°. [335
- 1117 Gehilfenorganisation, die, im Buchdruckergewerbe. Statistische Erhebungen vom J. 1902. Hrsg. vom internationalen Buchdruckersekretariat Bern. (Les organisations ouvrières dans l'industrie du livre.) Bern: Francke '03. (211) 8°. M. 2.—. [331.711
- 1118 Gründung, die, der deutschen Socialdemokratie. Eine Festschrift der Leipziger Arbeiter zum 23. V. 1903. Leipzig: Leipziger Buchdruckerei A.-G. '03. (64) 8°. M. —.40. [335(43)
- 1119 Hamon, J.: Quelques réflexions sur la question générale des retraites ouvrières. Blois: Grande Impr. '03. (19) 8°. [368.43
- 1120 Handbuch für socialdemokratische Wähler. Der Reichstag 1898—1903. Hrsg. vom socialdemokratischen Parteivorstand. Berlin: Buchh. Vorwärts '03. (422) 8°. M. 4.—. [329(43)5
- 1121 Hardegg, J.: Aus der deutschen Gewerkschaftsbewegung. Stuttgart: K. Wittwer '03. (44) 8°. 80 Pf. [331.88(43)
- 1122 Heinke, J.: Bericht an den 2. Bauarbeiterschuttkongress zu Berlin. Hamburg: Auer & Co. '03. (150) 8°. [331.76(063)
- 1123 Hol az igazság? A közuti alkalmazottak sztrájkja és a villamos panama. (La vérité où est-elle? La grève des employés du tramway et le Panama de la Société de Tramways à Budapest.) Budapest: Népszava könyvkeresk. '03. (59) 8°. 20 fill. [331.75(439)
- 1124 Hübener: Die Gewerbeinspektionen im Königreich Sachsen. Dresden: Bleyl & Kaemmerer '03. (16) 8°. M. —.50. [331.94(43.21)
- 1125 Jahresbericht, 5., des Arbeitersekretariats München und Geschäftsbericht des Gewerkschaftsvereins München pro 1902. Anh.: Wohnungsmietrecht von M. Ahles. München: Exp. der Münchner Post '03. (IV, 84) 8°. M. —.75. [331.95(43.1)
- 1126 (Kellermann, A.): Nieder mit den die Menschheit erdrückenden Ideen des Socialismus. Von einem wahrheitsliebenden Deutschen. Grossenhain: Starke & Sachse '03. (48) 8° M. 50. [335
- 1127 Köhler, H.: Landwirtschaft und Socialdemokratie in sittlicher Beleuchtung. Ein Beitrag zur Abwehr socialdemokratischer Landagitation. Heft. 2: Die socialdemokratische Landagitation und ihr sittlich anstössiger Charakter. Leipzig: J. C. Hinrichs '03. (IV, 112) 8° M. 1. [335: 63
- 1128 Kovács A.: A vasárnapi munkaszünet. (Le repos hebdomadaire.) Budapest: a Magyarorsz. Keresk. Alkalmazottak Lapja kiadása (1903.) (14) 16° 4 f. [331.811
- 1129 Lass, L. und G. Klehmet: Grundriss der deutschen Arbeiterversicherung. Stuttgart: F. Enke '03. (46) 8° M. — 80. (Aus Handbuch der Arbeiterwohlfahrt.) [368.4(43)
- 1130 Lipinski, R.: Das Recht im gewerblichen Arbeits-Verhältnis. Bearbeitet auf Grund des bürgerlichen Gesetzbuchs, der Reichsgewerbeordnung, Verordnungen des Bundesrats, Entscheidungen der Gewerbegerichte und des Reichsgerichts. Volksausg. Leipzig: R. Lipinski '03. (269) 8° M. 1.50. (Bibliothek des praktischen Wissens 10.) [347.44(43)
- 1131 Matheson, A. S.: Church and social problems. London: Oliphant '03. (384) 8° 3/6. [2: 331

- Menger, A.: Neue Staatslehre. Jena: G. Fischer '03. (XII, 335) 8° M. 5. [335 1132
- Millerand, A.: Le socialisme réformiste français. Paris: Bellais '03. (123) 16° 1133
50 c. (Bibliothèque socialiste, 16.) [335
- Montesquieu, L. de: La thèse sociale de »l'étape«. Conférence. Paris: impr. 1134
Levé '03. (24) 8°. [331(01)
- Munkások baleset ellen való biztositása. 1. Hazai és külföldi anyaggyűjtemény. 1135
2. Törvényjavaslat és indokolás. Kiadja a keresk. m. k. miniszter. (L'assurance
des ouvriers contre les accidents. 1. Matériel hongrois et étranger. 2. Projet
de loi et motivation. Publ. par le ministre du commerce.) Budapest: Athenaeum
rt. biz. '03. 2 k. 8° 5 K [368.41(439)
- Neave, F. G.: Law relating to injuries to workmen. Cases decided thereunder. 1136
London: E. Wilson '03. 12° 1/6 [351.832.6(42)
- Neukamp, E.: Gesetz betr. Kinderarbeit in gewerblichen Betrieben von 30. III. 1137
1903. (Kinderschutzgesetz.) Erl. Berlin: Siemenroth '03. (50) 16° M. — 40.
[351.833(43)
- Pigasse, J.: Le syndicat professionnel: son histoire, son but, conférence donnée 1138
8 III 1903, à la première assemblée du syndicat professionnel des ouvriers,
mineurs et similaires des mines de Carmaux. Albi: imp. Amalric '03. (40) 16°
[331.88
- Politikus: Marx oder Lassale? Eine Entscheidung von grundlegender Bedeutung 1139
für die Arbeiterpolitik der Gegenwart. Görlitz: R. Dülfer '03. (54) 8° M. 60.
[335
- Publications de l'association internationale pour la protection légale des travail- 1140
leurs. Nro 2. Compte rendu de la 2. assemblée générale du comité de l'associa-
tion internationale pour la protection légale des travailleurs tenue à Cologne
26. 27. IX. 1902 suivi de rapports annuels de l'association internationale et de
l'office international du travail. Jena: G. Fischer '03. (82) 8° M. 1.50. [331(062)
- Raynaud, B.: Le contrat collectif de travail. Thèse. [Paris: Rousseau '01 (XII, 366) 8°. 1141
[331. 11
- Reveillère: Antarchie. Ferments et Levains. Paris: Fischbacher '03. (92) 16° 1142
[3(01)
- Reveillère: Pensées d'un libre croyant. (Autarchie.) Paris: Berger-Levrault et 1143
Cie '03. (113) 16° [3(01)
- Schriften der Gesellschaft für soc. Reform 9. Riehn, R. u. G. Giesberts: 1144
Arbeiterconsumvereine. Referate. Jena: C. Fischer '03. (58) 8° M. — 40 [334.5:331
- Rohrscheidt, R.: Reichsgesetz, betreffend Kinderarbeit in gewerblichen Betrieben, 1145
vom 30. III. 1903. Mit Einleitung, Beschäftigungstabelle und Sachregister. Berlin:
F. Vahlen '03. (97) 16° M. 1.—. [351.833 (43)
- Roux, A.: La question des habitations ouvrières en Allemagne. Thèse. Paris: 1146
Rousseau '03. (132) 8° [333.32 (43)
- Sarraustre de Menthère, E.: Les accidents des ouvriers agricoles. 1147
Thèse. Paris: A. Rousseau '03. (276) 8°. [331.74
- Schriften des Verbandes deutscher Arbeitsnachweise. 4. 3. Verbandsversammlung 1148
und Arbeitsnachweiskonferenz am 9., 10., 11. X. 1902 in Berlin. Stenographischer
Bericht. Welche Erfahrungen haben die Arbeitsnachweise bei der letzten Krisis
auf dem Arbeitsmarkte gemacht? Arbeitslosenversicherung und Arbeitsnachweis.
Anhang: Materialien zur Frage der Arbeitslosenversicherung. Zusammengestellt v.
R. Freund. Berlin: C. Heymann '03. (XI, 252) 8° M. 3.—. [331.96
- Schriften der österr. Gesellschaft für Arbeiterschutz. Grünberg, K.: Bauten auf 1149
fremden Grund. Ein Beitrag zur Würdigung des Erbbaurechtes. Wien: F. Deuticke
'03. (V, 95) 8° M. 2.—. [333.32
- Socialpolitik, die, der deutschen Zentrumspartei. Gesammelte socialpolitische Flug- 1150
blätter des Volksvereins für das katholische Deutschland. M. Gladbach: Central-
stelle des Volksvereins für das katholische Deutschland '03. (124) 8°. M. — 50.
[329(43)
- Sorel, G.: Saggi di critica del marxismo, pubblicati per cura e con prefazione di 1151
V. Racca. Palermo '03. (448) 16°. l. 3.50. [335.5
- Tambaro, J.: La funzione sociale del diritto pubblico moderno. Napoli '03. 1152
(29) 8°. l. 1.—. [34:3
- Thibout, G.: La doctrine babouviste. Thèse. Paris: A. Rousseau '03. (X, 156) 8°. 1153
[335 B
- Tolstoj, L.: Trentasette ore di lavoro. Firenze: Nerbini '03. (16) 16°. 10 c. 1154
[331(01)
- Wasserrab, K.: Sociale Frage, Socialpolitik und Carität. Leipzig: Duncker & 1155
Humblot '03. (27) 8°. M. — 80. [331(01)

- 1156 Weymann, K.: Das Invalidenversicherungsgesetz vom 13. VII. 1899. Gemeinverständlich dargestellt. Berlin: E. Ebering '03. (IV, 86) 8°. M. 1.50. Rechtsbücher für das deutsche Volk. 7. Bd. [351.832.6(43)]
- 1157 Willaughby, W. F.: Essais sur la législation ouvrière aux Etats-Unis. Paris: Giard & Brière '03. (283) 18°. (Bibliothèque intern. d'économie politique.) [331(73)]
- 1158 Zeiss, A.: Die Arbeiterbewegung in den verschiedenen Kulturstaaten der Gegenwart. Detmold: Meyersche Hofbuchdr. '03. (48) 8°. 50 Pf. [331]
-
- 1159 Allen, W. H.: Sanitation and social progress. **AJS** 5. [614:3]
- 1160 Alhaira, A.: Les deux socialismes. Montreuil-sous-Bois: chez l'auteur '03 (16) 16°. [335]
- 1161 Am vierzigsten Geburtstag. **NZ** 34. [835(43)]
- 1162 Askew, J. B.: Revisionism in Germany. **SD** 2. [335(43)]
- 1163 Beer, M.: Die irische Landbill. **NZ** 31. [333.4(415)]
- 1164 Briguët, R.: La politique syndicale du ministère Combes. **MS** 120. [331.88(44)]
- 1165 Bongér, W. A.: L'opera dei diversi partiti nella reazione e nello sciopero d'Olanda. **S** 6. [331.89(492)]
- 1166 Braam, J. W.: The Ruskin co-operative colony. **AJS** 5. [335.9]
- 1167 Bröcker, P.: Allgemeine Gewerkschaftsbibliotheken. **SM** 5. [331.88:02]
- 1168 Buisson, E.: Sur les coopératives socialistes. **MS** 120. [334:335]
- 1169 Caissotti di Chiusano, L.: Il problema delle abitazioni popolari nelle sue origini, nei suoi effetti e nelle diverse sue soluzioni. **RSS** 2. [333.32]
- 1170 Caissotti di Chiusano, L.: Il problema degli alloggi popolari. Soluzioni. **RSS** 4. [333.32]
- 1171 Catani, E.: La legge italiana circa la cassa nazionale di previdenza per la vecchiaia ed inabilità degli operai. **RSS** 1. [368.43(45)]
- 1172 David, E.: Zur vorläufigen Abwehr. **SM** 5. [335:63]
- 1173 Daszyuska, Z.: Zur Sociologie der Arbeitseinstellungen. **SM** 5. [331.89(01)]
- 1174 Delcourt-Haillot: Le saisie-arrêt sur les salaires. **ReS** 7—8. [347.952.5]
- 1175 Eltzbacher, O.: The social democratic party in Germany, Nineteenth Century 315. [329(43)5]
- 1176 Ellam, J. E.: Socialism or laborism: Which? **SD** 4. [335(42)]
- 1177 Ellis, L. B.: A study of southern cotton-mill communities: Child labor; the operatives in general. **AJS** 5. 331.733(73)
- 1178 Gide, Ch.: L'économie sociale à l'Exposition universelle de 1900. **RIS** 4. [064:3]
- 1179 Goyaux, J.: Harmonies économiques et justice sociale. La Quinzaine, 16 avr. [3(01)]
- 1180 Hakenholz, K.: Die Entwicklung des Allgemeinen schweizerischen Gewerkschaftsbundes. **SB** 4. [331.88(494)]
- 1181 Halevy, G. S.: Tendenzen in der internationalen Strikebewegung. **ADR** 5. [331.89]
- 1182 Hazell, A. P.: The failure of Owens New Harmony and other communities. **SD** 3. [335.9]
- 1183 Hazell, A. P.: When shall we realize socialism? **SD** 5. [335]
- 1184 Hué, O.: Die Wurmkrankheit im Ruhrkohlenbecken. **NZ** 32. [613]
- 1185 Jews, the, in East London. By one of Them. **SD** 2. [331(421)]
- 1186 Irish land bill, the. 1. A scheme of pernicious agrarian quackery by O' Connor Morris; 2. The latest: is it the last? by Lord Monteagle. Nineteenth Century 315. [333.4(415)]
- 1187 Julin, A.: La réparation des accidents du travail en Belgique. **ReS** 5. [368.41(493)]
- 1188 Katscher, L.: South Australian state socialism. **JPE** 2. [335.6(94)]
- 1189 Kritschewsky, B.: Glossen zum Kongress von Bordeaux. **NZ** 32. [335(44)]
- 1190 Leone, E.: L'economia sociale alla esposizione di Parigi. **S** 7. [064:3]
- 1191 Legien, C.: Die Stellung der Gewerkschaften zur socialpolitischen Gesetzgebung. **SM** 5. [331.88:351.83]
- 1192 Le Theuff, L.: Histoire de la Bourse du travail de Paris. Thèse. Paris: A. Rousseau 1902. (127) 8°. [331.96(44)]
- 1193 Lichtenberger, A.: La législation ouvrière et le mouvement industriel moderne. Conférence. Nancy: imp. Pierron & Hozé 1903. (1903. (14) 8°. (Supplément au bulletin trimestriel de la Société industrielle de l'Est.) [331]
- 1194 Longuet, J.: Il socialismo francese dopo il congresso di Bordeaux. **S** 7. [335(44)]
- 1195 Macbey, F. L.: The social effects of the eight-hour day. **AJS** 4. [331.81]
- 1196 (Marx). 3 Letters from Marx to Prof. E. S. Beesly. **SD** 4. [335.5]
- 1197 Mattyasovszky M.: A gazdasági munkások és cselédek biztosítása. (L'assurance des ouvriers et domestiques agricoles.) **KS** 5. [368.4(439)]

- May, R. E.: Der Anteil der Arbeiter, der Angestellten und der Selbstständigen am deutschen Volkseinkommen des Jahres 1900. Die Zahl der in jeder dieser Gruppen Erwerbstätigen und der von ihnen Ernährten und das Verhältnis zwischen Einkommen und Familienentfaltung. *JGV* 2. [339.2(43) 1198
- Meffert: Der Sozialismus in seiner neueren Entwicklung. *Soziale Revue*, 1. [335 1199
- Momigliano, F. e *La Critica*: Ancora di Giuseppe Mazzini e del socialismo. CS 9. [335 M 1200
- Morizet, A.: Documents sur le Congrès de Bordeaux. *MS* 119, 120. [335(44) 1201
- Neumann, H.: The cry of the children. *SD* 5. [331.3 1202
- Pottier, A.: L'oggetto e le cause della questione operaia. *RSS* 4. [331(01) 1203
- Principaux discours prononcés au Congrès de Bordeaux (par Hervé, Sarraute, Millerand, Jaurès, Renaudel, Baudot, Pressensé.) *RSO* 5. [335(44) 1204
- Rivière, L.: L'apostolat social. *ReS* 9. [331 1205
- Rouanet, G.: Le Congrès de Bordeaux. *RSO* 5. [335(44) 1206
- Rubino, C.: Il partito socialista e la scuola. *S* 7. [335 : 37 1207
- Sigo, J.: Die Genfer Arbeitskammer. Ein Beitrag zur Frage des Arbeitsnachweises. *NZ* 32. [331.96(494) 1208
- Société d'économie sociale. Le projet de retraites ouvrières obligatoires et la solution des mutualistes, par H. Vermont; discussion par L. Bassereau, etc *ReS* 7—8. [368.43 1209
- Société d'économie sociale. Le »droit« de grève et le contrat de travail, par E. Bouloc. suivie d'observations de MM. Thaller, A. Gigot etc. *ReS* 9. [331.89(01) 1210
- Syndicats, les, de la rue des Petits-Carreux, par Verdin, V. Lecerf et Conty. *ReS* 4. [331.88(44) 1211
- Thurrow, H.: Aus den Anfängen der socialistischen Belletristik. *NZ* 33. [335 : 8 1212
- Virgili, F.: La législation ouvrière en Italie. *RIS* 4. [331(45) 1213
- Wurm, E.: Die Ergebnisse der Krankenversicherungsreform. *NZ* 34. [368.42(43) 1214
- Zsidó szocializmus Oroszországban. (Socialisme juif en Russie). *Athenaeum*. 1. [335(47) 1215

6. Östermelés.

- Besana, C.: Guida per la costruzione e per l'impianto delle latterie sociali cooperative. Casale Monferrato: '03. (151) 8° l 2:50. [334.6 : 637 1216
- Blanchemain, P.: L'enseignement professionnel agricole dans les écoles libres. Rapport. Paris: 8, rue d'Athènes '03. (15) 8° [63(07) 1217
- Comité français de défense agricole et viticole. Son but, son programme. Lyon: impr. Vitte '03. (18) 8° 50 c. [63(062) 1218
- Érdújhelyi M.: A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. (L'influence des convents et des chapitres sur l'évolution agricole en Hongrie avant la catastrophe de Mohács (1526). Budapest: Szt.-István-társ. '03. (35) 8°. 1 K. [338.1 : 2(439). 1219
- Faucher, H.: Moyen de développer l'élevage du bétail dans les colonies françaises en créant un mouvement commercial avec la métropole. Rapport. Montluçon: impr. Herbin '03. (15) 3° [636 : 325.3(44) 1220
- Forststatistische Mitteilungen aus Württemberg für d. J. 1901. Stuttgart (F. Stahl) '03. (120) 4° M 1:20 [31 : 634.9(43.47) 1221
- Hey, K.: Die Parzellenwirtschaften im Königreich Sachsen. Tübingen: Laupp '03. (V, 216) 8°. M 4:60 (Zeitschr. f. d. ges. Staatsw. Ergänzungsh. 5.) [333.38(43.21) 1222
- Milhoffer S.: Adatok a háziállatok legrégebbi történetéhez. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése. (Dates à l'histoire la plus ancienne des animaux domestiques. Description de l'histoire primitive de l'agriculture. Kassa: Vitéz A. biz. '03. (21) 8° 1 K. (K. l. a Közgazdasági Híradóból.) [636(93) 1223
- Milhoffer S.: Adatok az ipari növények legrégebbi történetéhez. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése (Dates à l'histoire la plus ancienne des plantes industrielles. Description de l'histoire primitive de l'agriculture.) Kassa: Vitéz A. biz. '03. (21) 8° 1 K. (K. l. a Közgazdasági Híradóból.) [633(93) 1224
- Milhoffer S.: A régi Magyarország mezőgazdasága. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése (L'agriculture de l'ancien Hongrie. Etude sur l'histoire primitive de l'agriculture). Kassa: Vitéz A. biz. '03. (14) 8° 60 f. (K. l. a Közgazd. Híradóból.) [63 (439)(93) 1225
- Muck, B.: Der Erdwachsbergbau in Borislav. Berlin: J. Springer '03. (VI, 218) 8°. M. 6.— [622(436) 1226
- Pouriau, A.: La crise de la viticulture française. Thèse. Paris: Arthur Rousseau '01. (251) 8°. [634(44) 1227

- 1228 Schweizerische Alpstatistik. 13. Lfg. E. Etlin: Die Alpwirtschaft in Obwalden. Solothurn: A. Lüthy in Komm. '03. (279) 8°. M. 2·50. [31: 636(494)]
- 1229 Statistische Nachweisungen aus der Forstverwaltung des Grossherzogthums Baden f. d. J. 1901. Karlsruhe: Ch. F. Müller '03. (133) 4°. M. 3 —. 31: 634.9(43.46)
- 1230 Ballod, C.: Die Hebung der Produktivität der Landwirtschaft. JGV. 2. [338.1]
- 1231 H o d e g o f s: A gabonaár problémája. (Le problème du prix du blé). MGS 4. [338.5: 633]
- 1232 Virgilii, F.: La cooperazione agraria in Germania e in Italia. Nuova Antologia, 1° genn. 334: 338.1

7. Ipar.

- 1233 B i e n a y m é, G.: Le coût de la vie à Paris à diverses époques. Blanchissage. Paris: Roustan '03. (20) 8°. [338.5(44)]
- 1234 C o r n u: Projet de concentration industrielle pour la vente des farines, présentée à l'association nationale de la meunerie française. Paris: Impr. Gainhe '03. (36) 4°. [338.8(44)]
- 1235 D u i m c h e n, T.: Die Trusts und die Zukunft der Kulturmenschheit. Berlin: J. Råde '03. (VII, 234) 8°. M. 2·50. (Kulturprobleme der Gegenwart, Bd. 6.) [338.8]
- 1236 G u y o t, J.: Le trust du pétrole aux Etats-Unis. Paris: Guillaumin & Co '03. (III, 52) 3°. 1 fr. [338.8: 665(73)]
- 1237 H a l l e r, A.: Les industries chimiques et pharmaceutiques. T. 1—2. Paris: Gauthier-Villars '03. 2 vol. 8°. [66]
- 1238 Kontradiktorische Verhandlungen über deutsche Kartelle. Die vom Reichsamt des Innern angestregten Erhebungen über das inländische Kartellwesen. H. 2. Verhandlungen über die oberschlesische Kohlen-Konvention und das Rheinisch-Westfälische Kohlsyndicat. Berlin: Siemenroth '03. (319—604) 8°. M. 4·20. [338.8(43)]
- 1239 L e e n e r, J. de: Les syndicats industriels en Belgique. Bruxelles: Mirch & Thron '03. (XXVIII, 335) 8°. 6 fr. 40. (Bibliothèque sociologique, 1.) [338.8(493)]
- 1240 L e h m a n n—F e l s k o w s k y, G.: Deutschlands Schiffsbauindustrie. Berlin: Boll & Pickardt '03. (III, 240) 4°. geb. M. 10.—. [699(43)]
- 1241 M a z e n, A.: L'évolution économique, les trusts américains. Conférence. Verneuille: Gentil '03. (37) 8°. [338.8(73)]
- 1242 V è z e s: L'industrie résinière aux Etats-Unis. Bordeaux: Feret & fils '03. (57) 8°. (Extrait de la Revue commerciale et coloniale de Bordeaux et du Sud-Est. 1900—1901. [668(73)]
- 1243 T o m b e s i, U.: L'industria del ferro in Italia. Pesaro: '03. (106) 8°. 1. 2.—. [672(45)]
- 1244 Veränderungen im Stande der Gewerbe während der beiden Perioden 1898—1899 und 1899—1900 auf Grund der von den Handels- und Gewerbekammern gelieferten Gewerbekatasterausweise, bearb. vom k. k. Arbeitsstatistischen Amte. Wien: Hof- u. Staatsdr. '03. (LXVI, 386) 4°. Kr. 3.—. [338.4(436)]
- 1245 A d a m s, A. D.: New England gas and coke. JPE 2. [665(72)]
- 1246 D e v i o l a i n e, J.: Une industrie en détresse. Les sardiniens de Concarneau. ReS 3. [639(44)]
- 1247 H a s b a c h, W.: Zur Charakteristik der englischen Industrie III. JGV 2. [338.4(42)]
- 1248 H e l l e r F.: Kartellkéréds. (La question des cartells.) BS 4. [338.8]
- 1249 M a y, M.: Produktivgenossenschaften sonst und jetzt. SB 3. [334.6]
- 1250 M e l c h i o r, R.: Der amerikanische Schiffahrtstrust. JGV 2. 338.8: 337(73)
- 1251 P a n t a l e o n i, M.: Alcune osservazioni sui sindacati e sulle leghe. GE 4. [338.8]
- 1252 Société d'économie sociale. Les trusts, par de L a m a r z e l l e, avec observations de M. Saint-Léon, Patris de Breuil, etc. ReS 4. [338.8]
- 1253 S o u c h o n, A.: L'alcool et son cartell en Allemagne. REP 4. [338.8: 663(43)]
- 1254 S p a r g o, J.: Le problème des trusts aux Etats-Unis. MS 120. [338.8(73)]
- 1255 S p a r g o, J.: Il problema dei trusts negli Stati Uniti. S 6. [338.8(73)]
- 1256 T a l a m o, S.: Le zolfare e i zolfatari di Sicilia. RSS 3. [66(45)]

8. Bel- és külkereskedelem. Vámügy. Közlekedés.

- 1257 Annales du commerce extérieur. Année 1903. Suisse. Tarif général des douanes du 10 oct. 1902. Paris: Impr. Nat. '03. (74) 8°. (Ministre du commerce.) [337(04)(494)]
- 1258 Auf dem Wege zur Eisenbahn-Gemeinschaft? Ein Beitrag zur sächsischen Eisenbahnfrage von einem Fachmann. Dresden: Zahn & Jaensch '03. (52) 8°. M.—.75. [385(43.21)]

- Bodenschwingh, Fr. v.: Entgegnungen aus Anlass meiner Schrift zur Kanalvorlage. Berlin: H. Walther '03. (23) 8°. M.—30. [386.1(43) 1259
- Brentano, L.: Die Getreidezölle als Mittel gegen die Not der Landwirte. Berlin: C. A. Schwetschke & Sohn '03. (64) 8°. M.—1. (Aus »Deutschland«.) [337.5 1260
- Carré, E.: Etude sur les relations commerciales entre les colonies françaises et la métropole. Thèse. Caen: impr. Valin '03. (VIII, 206) 8°. [38(44) 1261
- Chaumié, J.: Le commerce maritime de la monarchie austro-hongroise. Paris: Ed. de la Nouvelle Revue ('03.) (62) '8° [387(436) 1262
- Chéradame, A.: La question d'Orient. La Macédoine. Le chemin de fer de Bagdad. Paris: Plon-Nourrit & Co '03. (XV, 403) 16°. 4 fr. [385(56) 1263
- Faigel, J.: Mährisch-Ostrau als Hafenstadt des Donau-Oder-Canals. Vortrag. Mährisch-Ostrau: (Prokisch) '03. (11) 8°. Kr. 1. [386.1(436) 1264
- Greve, M.: Seeschiffahrtsubventionen der Gegenwart. Hamburg: Friderichsen & Cie '03. (IV, 123) 8° M. 3.— [387.5 1265
- Grothe, L. H.: Tripolitanien u. der Karawanenhandel nach dem Sudan. Leipzig: Seele & Co '03. (28) 8° M. —.30 [38(612) 1266
- Laffitte, L.: Le percement du Simplon. Signification économique de la meilleure voie française d'accès au point de vue du transit. Paris: imp. Duruy '03. (8) 8° (Extrait du »Bulletin de la Mutuelle-Transports«.) [629.1 1267
- Lochte, D.: Das Gesetz über Kleinbahnen und Privatanschlussbahnen. Mit Anmerkungen. Berlin: C. Heymann '03. (VIII, 199) 12° M. 2.—. (Taschen-Gesetzsammlung 59.) [351.812.3(43) 1268
- Lyonnet, G.: Condition d'application des tarifs spéciaux de petite vitesse, transport par wagons découverts. Rapport. Lyon: impr. Rey '03. (7) 8° [385.4 1269
- Malherbe, G.: Les magasins agricoles, coopératifs et syndicaux. Etude théorique et monographique. Bruxelles: Schepens et Cie '03 (32) 8° 1 fr. [381.4: 63 1270
- Méville, H.: Die Handelsmarine und ihre Laufbahnen. Ein Handbuch aller Wissenswerten über die Handelsflotte. Nebst einen Anhang: Auszug aus der neuen deutschen Seemannsordnung. Rostock: C. J. E. Volekmann '03. (VII, 192) 8°. M. 3:50. [387.5 1271
- Milhoffer S.: A kereskedelmi és fogyasztási szövetkezetek. (Les sociétés coopératives de commerce et de consommation.) Budapest: Politzer Zs. és fia biz. '03. (16) 8°. 30 f. [334.5 1272
- Rubinek Gy.: Vámsovetség. Kereskedelmi szerződéssek. (Union douanière. Traités de commerce.) Budapest: Pátria rt. ny. 1903. (131) 8°. [382(436 + 439) 1273
- Städtische Handelshochschule, die, in Köln. Die erste selbständige Handelshochschule in Deutschland. 4. erweiterte Aufl. Berlin: Springer '03. (III, 136) 8°. M. 1. 20. [65(07)(43) 1274
- Statistique des chemins de fer français au 31 déc. 1900, Documenta divers. 2. partie: Interêt locale et tramway. Melun: Impr. administr. '02. (390) 4°. 5 frs. (Ministère des travaux publique.) [31: 385(44) 1275
- Swet, K: Handelsrealschulen und höhere Handelsschulen. Programm. Hamburg: (Herold.) '03. (67) 8°. M. 1. [65(07) 1276
- Tout à l'état, le, et les chemins de fer. Aidemémoire du législateur. Suresnes: impr. Payen '03. (139) 16°. 3 fr. [385.15 1277
- Trévédy, J.: Le port de Redon. Prosperité et décadence. (XIV. et XV. siècles.) Saint-Brieuc: Prudhomme '03. (28) 8°. [387.1(44) 1278
- Vanderlip, F. A.: Amerikas Eindringen in das europäische Wirtschaftsgebiet. 2. deutsche Ausg. Berlin: J. Springer '03. (81) 8°. M. 1. [38(73: 4) 1279
- Webster, W. C.: General history of commerce. London: Ginn '03. 8°. 6/6 [38(09) 1280
- Xanthippos: Konventionelle Lügen im Buchhandel. Leipzig: L. Hamann '03. (119) 8°. M. 1:25. [655 1281
-
- Brunhes, H. J.: Origine et développement des ligues de consommateurs en Amérique. ReS 6. [339 1282
- Courtney, L.: What is the advantage of foreign trade? Nineteenth Century 315. [38(01) 1283
- Fisk, G. M.: German-american »most-favored-nation« relations. JPE 2. [337.9(13—43) 1284
- Fleissner, H.: Eine neue Aera der deutschen Konsumgenossenschaften. NZ 35. 334.5 (43) 1285
- Flury, W.: Handelsstand und Handelsschulen. SB 7—8. [38(07) 1286
- Hilferding, R.: Der Funktionswechsel des Schutzzolles. Tendenz der modernen Handelspolitik. NZ 35. [337.3 1287

- 1288 Jelentés az osztrák-magyar vámterület autonom vámtarifájáról sz. törvényjavaslat tárgyában. Általános rész. Különös rész. (Rapport sur le projet de loi concernant le tarif de douane autonome du territoire douanier austro-hongrois. Partie générale. Partie spéciale.) Budapest: Athenaeum rt. ny. 1903. 2 k. 8° (Magyar Gyárparosok Orsz. Szövetsége. — Sociétés nationale des Fabricants Hongrois.) [337(436.439)]
- 1289 Laufenberg, H.: Aus der Geschichte der englischen Getreidepreise. SM 5. 338.5 : 633(42)
- 1290 Mohr, P.: Das Eisenbahnwesen in Algerien. JGV 2. [385(65)]
- 1291 Peschaud, M.: Réseaux d'état et tarifs. RPP 5. [385.4]
- 1292 Rubinek, Gy.: A reciprocitás és az Egyesült Allamok versenye. (La réciprocité et la concurrence des Etats-Unis.) MGS 4. [337.9]
- 1293 Swinton, G. S. C.: London congestion and cross-traffic. Nineteenth Century 315.[6.]

9. Bank-, pénz- és hitelügy. Biztosítás. Tőzsde.

- 1294 Bedorez, P.: De l'assurance sur la vie considérée comme moyen de crédit. Thèse. Paris: Rousseau '03. (110) 8°. [368.3 : 332.7]
- 1295 Compagnies (les) d'assurances sur la vie et le contrôle de l'Etat français. Exposé des propositions de loi de MM. Henry Férrette et L. Mirman. Avec une préface de M. Ernest Duval. Paris: Charles '03. (134) 16°. (Petite bibliothèque juridique.) [368.9(44)]
- 1296 Damoiseaux, M.: Les prêts des caisses Raiffeisen et leurs garanties. Etude juridique. Bruxelles: Schepens & Cie '03 (46) 8°. 1 fr. [347.726]
- 1297 Denkschrift zur Feier des 75jährigen Bestehens der württembergischen Privat-Feuerversicherung auf Gegenseitigkeit in Stuttgart (1828—1903). Stuttgart: W. Kohlhammer '03. (VI, 79) 4°. M. 1.50. [368.3(43.47)]
- 1298 Dizler, C.: Die Auszahlungsweise in ihrem Einfluss auf die Rentenwerte. Stuttgart: H. Lindemann in Komm. '03. (27) 4°. M. 1.—. (Aus »Österreichische Versicherungszeitung«.) [368.3]
- 1299 Hajdu M.: A hitelértésítés. A kereskedelmi tudakozódás szervezete és jogrendje. (Les bureaux de renseignement; organisation et droit.) Budapest: Singer és Wolfner '03. (127) 8°. 2 K. [332.74]
- 1300 Hamande, L. et F. Burny: Histoire, exposé des opérations et statistiques des caisses d'épargne en Belgique considérées principalement au point de vue des classes laborieuses. Préface de E. Rostand. Louvain: Ch. Fonteyne '02. 3 vol. 8°. 10 fr. [332.21(493)]
- 1301 Hucke, J.: Das Geld-Problem und die sociale Frage. Eine gemeinverständliche Darlegung der im heutigen Geldgebrauche steckenden Ursachen des sozialen Übels. 5. Aufl. Berlin: Mitscher & Röstel '03. (XV, 486) 8°. M. 6.—. [332.4 : 3]
- 1302 Leitfaden für Versicherungswesen. Eine Darstellung der für den Landwirt in Betracht kommenden Versicherungen. Hrg. vom Hauptverbande der Landwirtschaftlichen Lokalvereine Schlesiens zu Breslau. Schweidnitz: L. Heege in Komm. '03 (V, 132) 8°. M. 1.20. [368.5]
- 1303 Un désabusé des compagnies américaines d'assurance sur la vie; l'effondrement des bénéfiques de la »Mutual Life«; faillite des promesses de l'Équitable des États Unis; Les polices adaptables; le Nylic et les Prospectus de la New-York. Paris: impr. Chiffre '03. (non pag.) 8°. [368.3]
- 1304 Lubbock, J.: A short history of coins and currency. New-York: Dutton '03. (10, 135) 16°. 60 c. [332.4]
- 1305 Neymarck, A.: Une statistique nouvelle sur le morcellement des valeurs mobilières. Paris: Guillaumin et Ce. '03. (27) 8°. [332.6]
- 1306 Nicolaï, A.: Le crédit agricole en France et en Gironde. Code et commentaire des lois sur le crédit agricole. Bordeaux: impr. Gounouilhou '03. (VII, 87) 9°. [332.72]
- 1307 Pouguez, V.: La mutualité au deuxième degré. Son application à l'assurance sur la vie humaine. Un rayon de clarté sur l'assurance-vie. Grenoble: impr. Dupont '03. (XXI, 171) 8°: 1 fr. 50 c. [368.3]
- 1308 Römer, K.: Die freiwillige Versicherung (Selbstversicherung) nach dem Invaliden-Versicherungsgesetz für das deutsche Reich vom 13. VII. 1899. in ihrer hohen Bedeutung für die selbständigen Gewerbetreibenden und Landwirte, sowie deren Familienangehörigen. 3. Aufl. Berlin: Deutscher Verlag '03. (IV, 28) 8°. M. —.30. [368.4]

- Vigne, M.: La banque à Lyon du XVe au XVIe siècle. Thèse. Lyon: Rey & Ce. 1309
'03. (248) 8°. [332.1(44)]
- Wied enfeld, K.: Wesen und Wert der Zentralproduktenbörsen. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (14) 8°. M. —.60. (Aus JGV.) [332.6] 1310
- Beck D.: A koronaszövetkezetek megadóztatása. (L'imposition des banques coopératives «à couronnes».) KS 5. [336.241(439)] 1311
- Dedé, E.: Les retraites mutualistes et les subventions de l'Etat. ReS 9. [331.7] 1312
- Detrick, Ch. R.: Effects of the Granger Acts. JPE 2. [332.4] 1313
- Eberstadt, R.: Depositbanken und Scheckverkehr in England. JGV 2. [332.131(42)] 1314
- Exner K.: Az ex-lex a pénzügyi jog szempontjából. (L'ex-lex au point de vue du droit financier.) KS 5. [351.71 : 42] 1315
- Frascara, G.: Sul calcolo delle annualità dei mutui. GE 4. [334.7] 1316
- Országos Központi Hitelszövetkezet. (La coopérative centrale de crédit nationale.) MGS 4. [334.2(439)] 1317
- Wied enfeld, K.: Wesen und Wert der Centralproduktenbörse. JGV 2. [332.6] 1318

10. Állami és-önkormányzati háztartás.

- Beiträge zur Statistik der Personaleinkommensteuer in den J. 1898—1902. Insbesondere: Quellen und Höhe des Einkommens nach Geschlecht und Beruf der Censiten, und zwar: der Censiten überhaupt nach dem Stande der Einschätzung am Schlusse des J. 1898, der im Auslande lebenden Censiten nach dem Stande der Einschätzung in der Hauptsession der Schätzungscommissionen des J. 1902. Wien: (Hof- und Staatsdruckerei) 1903. (CLXXXI, 467) 2°. M. 10.—. [336.23(436)] 1319
- Bericht über die Verhandlungen der 28. Generalversammlung der Vereinigung der Steuer- und Wirthschaftsreformer zu Berlin am 10/II. 1903. Erstattet vom Bureau des Ausschusses. Anh.: Statuten u. Verzeichniss der Mitglieder. Berlin (Wilmersdorf, Allg. Verlags-Agentur) 1903. (IV, 146) 8°. M 2.—. [336.2(063)43] 1320
- Bruman, M.: La situation financière des communes de France et d'Algérie en 1902. Melun: Imp. administrative 1903. (XX, 669) 8°. (Ministère de l'intérieur et des cultes.) [351.71(44)—2] 1321
- Deglin, H.: Colonies ouvrières agricoles, Rapport. Bordeaux: imp. Gounouilhou 1903. (15) 8°. [351.84] 1322
- Dewey, D. R.: Financial history of the United States, London: Longmans 1903. 8°. 7/6 net. [351.71(73)] 1323
- Ergebnisse, die, der Sommerpflege in Deutschland. (Ferienkolonien, Kinderheilstätten u. s. w.) im J. 1901. Bericht der Centralstelle. Berlin: (Puttkammer & Muhlbrecht) 1903. (51) 8°. M 1:50. [361.84(43)] 1324
- Guyer-Freuler, E.: Kritische Betrachtungen über Staats- und Gemeinde-Haushalt. Zürich: Orell Füssli 1903 (39) 8°. M 1:20. (Schweizer Zeitfragen 33. Heft.) [351.71] 1325
- Kvassay I.: A közös államadósság részletezése. Budapest: Budapesti Hírlap újságvállalata 1903. (27) 8°. 1 K. [336.3(436+439)] 1326
- Nouvelle loi, la, sur les bouilleurs de cru. Extrait du Journal officiel 31/III 1903. Condé-sur-Noireau: imp. L'Enfant 1903. (11) 16°. 10 c. [351.715.6(44)] 1327
- Rodenbach, F.: Théorie des impôts. Assiette défectueuse. Revision. Impositions nouvelles. Repression de la fraude. 2e éd. Bruges: impr. Geuens-Willaert 1903. (16) 8°. 50 c. [336.2] 1328
- Schippel, M.: Zuckerproduction und Zuckerprämien bis zur Brüsseler Konvention 1902. Eine wirtschaftsgeschichtliche und handelspolitische Darstellung. Stuttgart: Dietz Nachf. 1903. (VIII, 419) 8°. M 6 —. [338.3 : 664.1] 1329
- Tholer, C.: De la réforme de l'impôt en France. Fasc. 1. La Charité (Nèvre) impr. Taureau 1903. (16) 8°. 50 c. [336.2(44)] 1330
- Weidner, W.: Der gegenwärtige Stand der Zuckerfrage. Magdeburg: Schallehn & Wohlbrück 1903. (38) 8°. M 1:20. [336.271.3] 1331
- Barthélemy, H.: Une vue d'ensemble sur le régime fiscal de la France. Revue de Science et de Législ. financière, jan.—mars. [336(44)] 1332
- Bonomi, I.: Gli sgravii. CS 9. [336(45)] 1333
- Cleveland, F. A.: Our present financial outlook. AAP 3. [336(73)] 1334
- Merényi L.: A hódoltság adózása történetéhez. MGT 1. [336.2(439)] 1335

- 1336 Münsterberg, E.: Bericht über die 22. Jahresversammlung des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit. *JGV* 2. [361(063)43]
 1337 Myrbach-Rheinfeld, Frh.: Die Reform der österreichischen Hauszinssteuer. *ZVS* 2. 3. [336.22(436)]
 1338 Rothstein, Th.: Municipal socialism. *SD* 4. [352]
 1339 Takáts S.: A magyar kamara állapota 1627—1628. *MGT* 1. [336(439)]
 1340 Woodruff, C. R.: The nationalization of municipal movements. *AAP* 3. [352]

11. Statisztika.

Általános.

- 1341 Kürschner's Staats-, Hof- und Kommunal-Handbuch des Reichs und der Einzelstaaten. Hrsg. von H. Hillger. 18. Ausg. Leipzig: G. J. Göschen '03. (VI, 1268 Sp.) 8° M. 6'50. [058(43)]
 1342 Lippert, G.: Ueber die Vergleichbarkeit der Werthe von internationalen Waarenübertragungen. Eine Untersuchung auf dem Gebiete der internationalen Handelsstatistik. Wien: Braumüller '03. (189) 8° M. 3'60. [311: 382]
 1343 Schnapper-Arndt, G.: Zur Theorie und Geschichte der Privatwirtschafts-Statistik. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (45) 8° M. 1'60. (Aus Bulletin de l'Institut international de statistique.) [311]
 1344 Virgilii, F.: La statistica nella oderna evoluzione sociale. Palermo: '03. (240) 16° l. 1'50. [311]

Ausztria (437).

- 1345 Oesterreichische Statistik. Hrsg. v. der k. k. statist. Central-Commission Bd. 59, 67. Wien: Gerold's Sohn in Komm. 4°. 59. II. Statistik des Verkehrs für die J. 1898. und 1899. Abt. 2. Seeschiffahrt u. Seehandel, Eisenbahnen, Posten, Telegraphen und Telephone, Aussenhandel u. Handel zwischen Oesterreich u. Ungarn. '03. (II, IV, LXII.) M. 3'20, — 67. II. Statistik der Sparkassen f. 1900. '03, (III, LVI, 69) M. 3'40. [31(436)]
 1346 Statistische Mitteilungen der niederösterreichischen Handels- und Gewerbekammer. H. 5. Die gewerblichen Genossenschaften Niederösterreichs in den J. 1897—1900. 1.. Die Wiener Genossenschaften. Wien: Braumüller in Komm. '03 (131) 4° M. 2— [31(436.1)]

Franziosaország (44).

- 1347 Annuaire administratif, statistique et commerciale du département de l'Aube pour 1903. 77-è année. Paris: Le Chevalier '03. (628) 8° 3 fr 50. [31(058)44]
 1348 Annuaire administratif, statistique, historique et commercial de la Marne pour 1903. Châlons-sur-Marne: impr. de l'Union republicaine '03. (674) 12° [31(058)44]

Magyarország (439).

- 1349 Kármán E. Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai (Les résultats nouveaux et les tendances de notre statistique criminelle) *KS* 5, 6. [31: 343(439)]

Német birodalom (43).

- 1350 Deutsche Städtestatistik, die, am Beginne des J. 1903 dargestellt nach den Veröffentlichungen der statistischen Aemter deutscher Städte. Tübingen: Laupp '03. (VII, 122) 8° M. 4—. (Allg. statist. Archiv. Bd. 6. Ergänzungsheft.) [31(43)]
 1351 Ergebnisse, die, der Viehzählung von 1. XII. 1900 im Deutschen Reich. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht '03. (121) 40. M. 1'50 (Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Ergänzungsheft zu 1903 I.) [31: 636(43)]
 1352 Statistik des Deutschen Reichs. Hrsg. v. kaiserl. statist. Amt. Bd. 150, 151, 157. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht 4°. 150. Die Volkszählung v. 1. XII. 1900 im, Deutschen Reich. Nr. 1. (VII, 204, 372) '03. M. 8.—. — 151. Dasselbe, Nr. 2. (IV, 789) '03. M. 4—. — 157. Streiks- und Aussperrungen in J. 1902. (IV, 78, 43 169) '03. M. 2.—. [31(43)]

Svájc (494).

- 1353 Mitteilungen des bernischen statistischen Bureaus 1902. Lfg. 2 Ergebnisse der Alpstatistik im Kanton Bern 1891—1902. Bern: (A. Francke) '02. (II, 91, 420) 8° M. 2.40. [31(494)]

Jász Géza, közg. író.
Jellinek Arthur, ügyvéd.
Jeszenszky Ignác, ev. lelkész.
Jónás János, akad. igazgató.
Kállay Miklós, k. törv. albiró.
Károlyi Sándor, gr., vbtt., orsz. képvis.
Kármán Elemér, író.
Kautz Gyula, vbtt.
Kende Zsigmond, közg. író.
Kilényi Hugó, min. tanácsos.
Kmetz Károly, egyet. tanár.
Komáromy András, akad. tag.
Korányi Frigyes ifj., min. s. titkár.
Kornfeld Zsigmond, vezérigazgató.
Kosutány Tamás, akad. tag.
Kovács Aladár, minist. s. titkár.
Kovács Ferencz, közg. író.
Kovácsy Sándor, min. tanácsos.
Köllner Károly, orvos.
König Tivadar, minist. s. titkár.
Kőrösy József, főv. stat. hiv. igazg.
Krejszi Rezső, kamarai titkár.
Krcsmarik János, orsz. képvis.
Krisztinkovich Ede osztálytanácsos.
Krsnjavi Izidor, tanár.
Kvassay Jenő, minist. tanácsos.
Lánczy Gyula, egyet. tanár.
Lánczy Leó, kam. elnök, udv. tan.
Landgraf János, halászlai főfelügyelő.
Láng Lajos, vbtt., ker. minister.
Lányi Bertalan, minist. tanácsos.
László Gyula, kam. titkár.
Lehrer Péter, o. tanácsos.
Leipzig Vilmos, nagyiparos.
Leitgeb Imre, közg. író.
Lendvai Sándor, közg. író.
Lestyánszky Sándor, min. o. tanácsos.
Lévay József, min. titk.
Lers Vilmos, min. o. tanácsos.
Liebermann Leó, chem. int. igazg.
Lipthay Sándor, műgyet. tanár.
Lónyay Ferencz, min. titkár.
Lukács György, főispán.
Lukács Sándor, min. o. tanácsos.
Magyar Gyéza, jogakad. tanár.
Mailáth József gróf, nagybirtokos.
Makovecz Gyula, kam. fog.
Mandelló Gyula, jogtanár.
Mandelló Károly, közg. író.
Marczali Henrik, egyet. tanár.
Mariska Vilmos, egyet. tanár.
Mattekovits Sándor, vbtt.
Mattyasovszky Miklós, minist. fogalmazó.
Máday Andor, t. szolgabíró.
Máday Izidor, minist. tanácsos.
Mándy Lajos, minist. tanácsos.
Márkus Dezső, törv. bíró.
Mátray Elemér, államv. ellenőr.
Mechwart András, vezérigazgató.
Mende Bódog, közg. író.
Miklós Ödön, orsz. képviselő.
Millhoffer Sándor, közgazd. író.
Molnár István, minist. biztos.
Munkácsy Bernát, akad. tag.
Nagy Ferencz, egyet. tanár.
T. Nagy Imre, gazd. igazg.
Natorp Tivadar báró, minist. titkár.
Navratil Ákos, egyetem m. tanár.
Návay Lajos, alispán.
Neményi Ambrus, orsz. képviselő.
Neumann Ármin, orsz. képvis.
Neumann Károly, min. o. tanácsos.

Németh József minist. titkár.
Németh Péter, ny. kuriai bíró.
Niamesnyi Mihály ifj., közg. író.
Nyegre László, orsz. képvis.
Paikert Alajos, közg. szaktudósító.
Pap Dávid, közg. író.
Pap Dezső, min. fog.
Páris Frigyes, ny. kir. ügyész.
Perleberg Arthur min. tanácsos.
Péterfy Lajos, min. titkár.
Pikler Gyula, egyet. tanár.
Pirkner János, állatteny. főfelügy.
Poór Jakab, igazg.
Popovics Sándor, min. tanácsos.
Potsa Ferencz, min. o. tanácsos.
Rakovszky István, vbtt., áll. szv. szék eln.
Rejtő Sándor, műgyet. tanár.
Rodiczky Jenő, közg. író.
Róka József, pénzügyi igazgató.
Rózsa Károly, h. é. vasuti igazgató.
Ruffy Pál, orsz. képvis.
Rubinek Gyula, orsz. képvis.
Schober Albert, m. tan., államv. igaz.
Schober Béla, igazgató.
Sehönherr Gyula, akadémiai tag.
Schreiber Viktor, osztálytanácsos.
Schwarz Gusztáv, e. tanár, udv. tan.
Smialovsky Valér, orsz. képviselő.
Solymássy Endre, főfelügyelő.
Somogyi Manó, egy. m. tanár.
Sugár Ignác, kamarai titkár.
Szabó Ferencz, közg. író.
Szabó Jenő, min. tanácsos.
Szadeczky Lajos, egyet. tanár.
Szalai Béla, közg. író.
Szalay László, min. tan.
Szántó Menyhért, min. titkár.
Szápáry László gr., vbtt., fumei korm.
Szegedy-Maszák Elemér, iparfelügy.
Szende Pál.
Széchényi Imre gr. ifj., nagybirtokos.
Székely Ferencz, takarékp. igazgató.
Szilassy Zoltán, O. M. G. E. főtitkár.
Szily Pongrácz, műszaki tanácsos.
Szokolay Kornél, közg. író.
Szukováthy István, áll. számv. tan.
Szterényi József, min. tanácsos.
Szterényi Sándor, min. fogalmazó.
Tagányi Károly, orsz. levéltárnok.
Teleky Sándor gr., orsz. képviselő.
Teleszky János, min. titkár.
Telkes Simon, min. számtanácsos.
Thallóczy Lajos, oszt. főnök.
Thirring Gusztáv, főv. stat. hiv. aligaz.
Tisza István gr., orsz. képviselő.
Tormay Béla, min. tanácsos.
Vajda Zoltán, bankhiv.
Vargha Gyula, stat. hiv. ig. min. tan.
Vágó József, kam. fogalmazó.
Vámbéry Rusztem, albiró.
Vásárhelyi Zoltán, min. fog.
Vizaknai Antal, min. osztálytanácsos.
Wallon Dezső, min. titkár.
Wekerle Sándor, vbtt., közg. bir. eln.
Vécsey Loránd, min. s. fog.
Wickenburg Márk gr., államtitkár.
Wolfrumb Károly, pénzügyi igazgató.
Zigány Zoltán, közg. író.
Zipernovszky Károly, műgyet. tanár.
Zoricsics Milován, horv. stat. hiv. ig.
Zsögöd Benő, e. tanár, udv. tan.

1903. FEBRUÁR HAVA.

XXVII. ÉVFOLYAM.

29. KÖT. 2. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT

MANDELLÓ GYULA

TARTALOM :

A magyar-osztrák monarchia külkereskedelmi forgalma a XX.	
század elején. I.	97
Balkay Béla: A szénkérdésről	121
Lengyel János: Almásy Pál, egy magyar nemzetgazda a XVIII.	
században. II.	142
Közlemények és ismertetések	155
Közgazdasági szakkatalogus. — Magyarország a XX. század elején. — Európa gazdaságának fejlődése. — Jövedelmi adótörvényhozás. — Magyar Közgazdasági Társaság.	

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utca 7.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó közepén 5 ivnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 16 korona; egyes szám ára 1 korona 50 fillér. Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (V. Hold-utca 7.) és minden könyvkereskedés.

MUNKATÁRSÁK:

Acsády Ignác, akadémiai tag.
 Almási Balogh Elemér, szöv. igazgató.
 Ambrozovics Béla, ny. min. tanácsos.
 Andor Endre, min. fogalmazó.
 Antal Géza, akad. igazgató.
 Arató Gyula, főerdész.
 Asbóth Emil, min. tan. igazgató.
 Balás Árpád, mezőg. muz. igazgató.
 Bálint Imre, közgazd. szaktudósító.
 Ballagi Aladár, egyetemi tanár.
 Ballagi Béla.
 Ballagi Géza, orsz. képviselő.
 Ballai Lajos, szabadalmi tanácselnök.
 Balogh Jenő, egy. tanár.
 Bamberger Béla, közg. író.
 Bánfi Oszkár, bankhiv.
 Barabás Endre, tanár.
 Baross Géza, postatak. titkár.
 Baross Károly, orsz. képviselő.
 Baróthy Lajos, tanár.
 Bartóky József, min. o. tan.
 Barcza Imre, bibliographus.
 Barta Ödön, orsz. képv.
 Beck Dénes, igazgató.
 Beck Gyula, bankigazgató.
 Beck Hugó, kuriai bíró.
 Bedó Albert, orsz. képviselő.
 Beksics Gusztáv, orsz. képviselő.
 Benedek Sándor, közig. bíró.
 Berényi Pál, tanár.
 Bernát István, közg. író.
 Berzeviczy Albert, vbt. orsz. képv.
 Bezerédj Pál, kormánybiztos.
 Bíró Tamás, min. tanácsos.
 Bochkor Károly, egy. tanár.
 Bokor Gusztáv, közg. író.
 Boncz Ferencz, min. tanácsos.
 Borovszky Samu, író.
 Bosányi Endre, közg. író.
 Braun Sándor, közg. író.
 Buday László, min. titkár.
 Concha Győző, egyet. tanár.
 Chorin Ferencz, főrendiházi tag.
 Cserhádi Sándor, akad. tanár.
 Csiky Kálmán, műegyet. tanár.
 Csillag Gyula, egyet. tanár.
 Csorba Ferencz, min. o. tan.
 Czeisler Emil, bankhiv.
 Dárday Sándor, számv.-szék alelnöke.
 Dékány Mihály, közigazgatási bíró.
 Dessewffy Arisztid, író.
 Deutsch Antal, közg. író.
 Dobokay Lajos, min. o. tan.
 Donogány Zakariás, orvos.
 Dubravszky Róbert, min. o. tan.
 Eber Antal.
 Ecseri Lajos, ügyvéd.
 Edvi Illés Aladár, tanár.
 Egerváry Gyula, vadászati felügyelő.
 Ehrenhöfer Aladár, min. o. tan.
 Emich Gusztáv, udv. tan., igazgató.
 Emich Gusztáv ifj., minist. titkár.
 Engel Aurél, ügyvéd.
 Ényedy Lukács, minist. tan.
 Exner Kornél, egy. m. tanár.
 Fábry Sándor, alispán.
 Falk Miksa, orsz. képviselő.
 Falk Zsigmond ifj., h. igazgató.
 Faller Károly, bányatanácsos.
 Farbaky István, bányatanácsos.
 Fayer László, egyet. tanár.
 Fejérpataky László, egyet. tanár.
 Fekete Ignác, közg. író.
 Félegyházy Ágost, tőzsdei titkár.
 Fellner Frigyes, banktitkár.
 Fenyvessy Adolf, közg. író.
 Fenyvessy József, min. s. titkár.
 Fest Aladár, főgymn. igazgató.
 Fodor István, igazgató.
 Forrai András, közg. író.
 Forster Gyula, minist. tanácsos.
 Földes Béla egyet. tanár, udv. tan.
 Földvály József, közg. szaktudósító.
 Fridrich Tivadar, író.
 Fridrich Vilmos, egy. m. tanár.
 Fritz Péter, kam. titkár.
 Gaál Jenő, műegyet. tan., min. tan.
 Galánfi Sándor, szab. bíró.
 Géber Antal min. s. fog.
 Gaul Károly, szab. bíró.
 Gelléri Mór, iparegyes. igazgató.
 Gömör Olivér, minist. fogalmazó.
 Gonda Béla, osztálytanácsos.
 Gonda József, államv. hivatalnok.
 Gopcsa László, min. titkár.
 Gorove László, orsz. képviselő.
 Grósz Emil, egy. tanár.
 György Endre, közg. szaktudósító.
 Gyurkovics György.
 Hagara Viktor, főispán.
 Hajdu László, minist. titkár.
 Halász Imre, közg. író.
 Halász Sándor, osztálytanácsos.
 Harmos Zoltán, adótárnok.
 Hatvany-Deutsch József, nagyiparos.
 Havas Miksa, tanár.
 Haydin Imre, orsz. képviselő.
 Hegedüs Ferencz, közigazg. bíró.
 Hegedüs Károly, áll. iparisk. igazgató.
 Hegedüs Loránt, orsz. képviselő.
 Hegedüs Sándor, vbt., orsz. képv.
 Hegyeshalmy Lajos, minist. titkár.
 Heil Faustin, közigazg. bíró.
 Heim Péter, ny. minist. tanácsos.
 Heltai Ferencz, orsz. képviselő.
 Heller Farkas Henrik, min. s. fog.
 Henyey Vilmos, posta-igazgató.
 Hensch Árpád, akadémiai tanár.
 Hercegh Ferencz, min. s. titkár.
 Hertzka Tivadar, író.
 Hollán Sándor, ifj., minist. titkár.
 Horváth Elemér, min. tan., igazgató.
 Horváth Géza, muzeumi igazgató-őr.
 Horváth János, közg. író.
 Hutyra Ferencz, tanár.
 Illés József, egyetemi m. tanár.
 Imling Konrád, k. t. tan. elnök.
 Jankovich Béla, egyetemi m. tanár.

Jász Géza, közg. író.
 Jellinek Arthur, ügyvéd.
 Jeszenszky Ignác, ev. lelkész.
 Jónás János, akad. igazgató.
 Kállay Miklós, k. törv. albiró.
 Károlyi Sándor, gr., vbtt., orsz. képvis.
 Kármán Elemér, író.
 Kautz Gyula, vbtt.
 Kende Zsigmond, közg. író.
 Kilényi Hugó, min. tanácsos.
 Kmety Károly, egyet. tanár.
 Komáromy András, akad. tag.
 Korányi Frigyes ifj., min. s. titkár.
 Kornfeld Zsigmond, vezérigazgató.
 Kosutány Tamás, akad. tag.
 Kovács Aladár, minist. s. titkár.
 Kovács Ferencz, közg. író.
 Kovácsy Sándor, min. tanácsos.
 Köllner Károly, orvos.
 König Tivadar, minist. s. titkár.
 Kőrösy József, fõv. stat. hiv. igazg.
 Krejesi Rezsõ, kamarai titkár.
 Kresmarik János, orsz. képvis.
 Krisztinkovich Ede osztálytanácsos.
 Krsnjavi Izidor, tanár.
 Kvassay Jenõ, minist. tanácsos.
 Láczy Gyula, egyet. tanár.
 Láczy Leó, kam. elnök, udv. tan.
 Landgraf János, halászzati fõfelügyelõ.
 Láng Lajos, vbtt., ker. minister.
 Lányi Bertalan, minist. tanácsos.
 László Gyula, kam. titkár.
 Lehrer Péter, o. tanácsos.
 Leipziger Vilmos, nagyiparos.
 Leitgeb Imre, közg. író.
 Lendvai Sándor, közg. író.
 Lestyánszky Sándor, min. o. tanácsos.
 Lévy József, min. titk.
 Lers Vilmos, min. o. tanácsos.
 Liebermann Leó, chem. int. igazg.
 Liphay Sándor, müegyet. tanár.
 Lónyay Ferencz, min. titkár.
 Lukács György, fõispán.
 Lukács Sándor, min. o. tanácsos.
 Magyary Géza, jogakad. tanár.
 Mailáth József gróf, nagybirtokos.
 Makovecz Gyula, kam. fog.
 Mandelló Gyula, jogtanár.
 Mandelló Károly, közg. író.
 Marczali Henrik, egyet. tanár.
 Mariska Vilmos, egyet. tanár.
 Matlekövits Sándor, vbtt.
 Mattyasovszky Miklós, minist. fogalmazó.
 Máday Andor, t. szolgabíró.
 Máday Izidor, minist. tanácsos.
 Mándy Lajos, minist. tanácsos.
 Márkus Dezsõ, törv. bíró.
 Mátray Elemér, államv. ellenõr.
 Mechwart András, vezérigazgató.
 Mende Bódog, közg. író.
 Miklós Odõn, orsz. képviselõ.
 Millhoffer Sándor, közgazd. író.
 Molnár István, minist. biztos.
 Munkácsy Bernát, akad. tag.
 Nagy Ferencz, egyet. tanár.
 T. Nagy Imre, gazd. igazg.
 Natorp Tivadar báró, minist. titkár.
 Navrátil Akos, egyetemi m. tanár.
 Návay Lajos, alispán.
 Neményi Ambrus, orsz. képviselõ.
 Neumann Armin, orsz. képvis.
 Neumann Károly, min. o. tanácsos.
 Németh József minist. titkár.
 Németh Péter, ny. kuriai bíró.
 Niamesnyi Mihály ifj., közg. író.
 Nyegre László, orsz. képvis.
 Paikert Alajos, közg. szaktudósító.
 Pap Dávid, közg. író.
 Pap Dezsõ, min. fog.
 Páris Frigyes, ny. kir. ügyész.
 Perleberg Arthur min. tanácsos.
 Péterfy Lajos, min. titkár.
 Pikler Gyula, egyet. tanár.
 Pirkner János, állatteny. fõfelügy.
 Poór Jakab, igazg.
 Popovics Sándor, min. tanácsos.
 Poisa Ferencz, min. o. tanácsos.
 Rakovszky István, vbtt., áll. szv. szék eln.
 Rejtõ Sándor, müegyet. tanár,
 Rodiczky Jenõ, közg. író.
 Róka József, pénzügyi igazgató.
 Rózsa Károly, h. é. vasuti igazgató.
 Ruffy Pál, orsz. képvis.
 Rubinek Gyula, orsz. képvis.
 Schober Albert, m. tan., államv. igaz.
 Schober Béla, igazgató.
 Schönherr Gyula, akadémiai tag.
 Schreiber Viktor, osztálytanácsos.
 Schrwartz Gusztáv, e. tanár, udv. tan.
 Smialovsky Valér, orsz. képviselõ.
 Solymássy Endre, fõfelügyelõ.
 Somogyi Manó, egy. m. tanár.
 Sugár Ignác, kamarai titkár.
 Szabó Ferencz, közg. író.
 Szabó Jenõ, min. tanácsos.
 Szadeczkv Lajos, egyet. tanár.
 Szalai Béla, közg. író.
 Szalay László, min. tan.
 Szántó Menyhért, min. titkár.
 Szápáry László gr., vbtt., fiemei korm.
 Szegedy-Maszák Elemér, iparfelügy.
 Szende Pál.
 Szécheny Imre gr. ifj., nagybirtokos.
 Székely Ferencz, takarékp. igazgató.
 Szilassy Zoltán, O. M. G. E. fõtitkár.
 Szily Pongrácz, mûszaki tanácsos.
 Szokolay Kornél, közg. író.
 Szukováthy István, áll. számv. tan.
 Sztérényi József, min. tanácsos.
 Sztérényi Sándor, min. fogalmazó.
 Tagányi Károly, orsz. levéltárnok.
 Teleky Sándor gr., orsz. képviselõ.
 Teleszky János, min. titkár.
 Telkes Simon, min. számtanácsos.
 Thallóczy Lajos, oszt. fõnök.
 Thirring Gusztáv, fõv. stat. hiv. aligaz.
 Tisza István gr., orsz. képviselõ.
 Tormay Béla, min. tanácsos.
 Vajda Zoltán, bankhiv.
 Vargha Gyula, stat. hiv. ig. min. tan.
 Vágó József, kam. fogalmazó.
 Vámbéry Rusztem, albiró.
 Vásárhelyi Zoltán, min. fog.
 Vizaknai Antal, min. osztálytanácsos.
 Wallon Dezsõ, min. titkár.
 Wekerle Sándor, vbtt., közg. bir. eln.
 Vecsey Loránd, min. s. fog.
 Wickenburg Márk gr., államtitkár.
 Wolfrumb Károly, pénzügyi igazgató.
 Zigány Zoltán, közg. író.
 Zipernovszky Károly, müegyet. tanár.
 Zoricsics Milován, horv. stat. hiv. ig.
 Zsögöd Benõ, e. tanár, udv. tan.

1903. MÁRCZIUS HAVA.

XXVII. ÉVFOLYAM.

29. KÖT. 3. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT

MANDELLÓ GYULA

TARTALOM :

Hegedüs Sándor: Az arany valuta terjedése	169
Gerster Miklós: A mesterinasok védelme	187
A magyar-osztrák monarchia külkereskedelmi forgalma a XX. század elején. II.	196
Közlemények és ismertetések	222
Közgazdasági Évkönyv. — Magyar Kereskedők Könyvtára. — Bulgária iparügye. — Börtönmunka. — Szociálpolitika és közigazgatási tudomány. — Lakásügyi folyóirat.	
Közgazdasági irodalom	231

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utca 7.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-ben az utolsó három évben többek közt a következő nagyobb tanulmányok jelentek meg:

Bánfi Oszkár: A betéti kamatláb kérdése.

Barabás Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete.

Baross János: A schleswig-holsteini parasztbirtokok törzsöröklési joga.

Berényi Pál: Vidéki közraktárak.

Bernáth Dezső: Belső munkásvándorlások Magyarországon.

Buday László: A nemzetközi statisztikai intézet Budapestén.

Éber Antal: A mezőgazdasági hitel reformja.

Farahó János: A canadai magyarság.

Fellner Frigyes: A telepítéses járadék-rendszer.

Fellner Frigyes: A magyar nemzeti vagyon megbecsülése, tekintettel egyéb államokra.

Friedrich Vilmos: Az alkoholizmus és az ellene való védekezés.

Gaál Jenő: A magyarországi telepítések kérdése.

Gaál Jenő: A külön vámterület felállítása és hasznosságának feltételeiről.

Gaál Jenő: A technikusok szerepe a közgazdaságban.

Halász Sándor: A chequebélyeg.

Hegedűs Ferencz: Illetékvisszatérítés az államkincstár alaptalan gazdagodása esetében.

Hegedűs Lóránt: A magyar egyenes adózás kifejlődése.

Heller Farkas Henrik: Németország kereskedelmi politikája.

Hieronymi Károly: Az osztrák csatorna-tervek és feladataink vízi utaink fejlesztése körül.

Hieronymi Károly: A csatorna-kérdés.

Hieronymi Károly: A német vámtarifajavaslat.

Jeszénszky Ignác: A telepítés elvei és kivitele.

Kőrösy József: A részvénytársulati statisztika.

Kőrösy József: A részvények árfolyamnyereségeinek és veszteségeinek megállapításáról.

Kunz Jenő: Fővárosunk háztartásáról.

Láng Lajos: A kereskedelmi politika kilátásai.

Láng Lajos: A német vámjavaslat

Lukács György: Az agrársocializmus és orvoslása.

Mandelló Gyula: Adalék a középkori munkabérek történetéhez.

Mandelló Gyula: Mezőgazdasági munkabérek statisztikája.

Matlekovits Sándor: A 34°/o-es quóta.

Mattyasovszky Miklós: A polgári törvénykönyv tervezetének öröklési joga, gazdasági és társadalompolitikai szempontból.

Milhoffer Sándor: A járadékbirtokok hazai viszonyaink között.

Návay Lajos ifj.: Gazdasági munkás- és cseléd-segélypénztárak szervezése.

Návay Lajos ifj.: Robot és engária.

Navratil Ákos: A szövetkezés szerepe társadalmunkban.

Neményi Ambrus: Az új magyar iparkataszter.

Neményi Ambrus: Bureaukracia Magyarországon.

Neumann Károly: A kereskedelmi törvény revíziója.

Nyegre László: Máramaros megye közgazdasági leírása.

Nyegre László: A bevándorlásról.

Ráth Zoltán: Népeességünk szaporodásáról.

Ráth Zoltán: A monopól kérdéséhez.

Ráth Zoltán: A házasságok termékenysége.

Ruffy Pál: Bars vármegye közgazdasági leírása.

Schober Albert: A magyar királyi államvasutak árúforgalmának fejlődése 1893. óta.

Szabó Jenő: Helyi érdekű vasutaink jövője.

Szántó Menyhért: Mezőgazdasági munkásvédő-törvényhozásunk kezdete.

Szántó Menyhért: Köztárházak.

Szterényi József: Iparfejlesztés.

Teleszky János: A magyar, a porosz és az osztrák egyenesadó-rendszerek.

Thirring Gusztáv: Budapest építőipara és építkezései.

Vargha Gyula: A magyarság félszázados fejlődése.

Vizaknai Antal: A zónatarifa reformja és a vasuti személyforgalom fejlesztése.

Vizaknai Antal: A m. kir. államvasutak személydíj-szabása, tekintettel a kocsiosztályokra.

Vizaknai Antal: Társadalmi és gazdasági szempontok a XIX. század végén és a XX. század küszöbén tartott népszámlálásokban.

Vizaknai Antal: Javaslat a zónatarifa átalakítására.

Wekerle Sándor: Hitelviszonyainkról.

1903. ÁPRILIS HAVA.

XXVII. ÉVFOLYAM.

29. KÖT. 4. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT

MANDELLÓ GYULA

TARTALOM :

Buday László: Adatok a munkahiányról	249
Bánfi Oszkár: A takarékpénztári reform	260
Rósa Ferencz: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági jelentősége	269
Közlemények és ismertetések	310
Nyugotmagyarország áruforgalma a XV. században. — Vámpolitikánk s a Balkán. — Ausztrália társadalmi törvényhozása. — Magyar Közgazdasági Társaság.	
Közgazdasági irodalom	323

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utcza 7.

Beküldött munkák jegyzéke.

- Árkövy R.: *Az agrárpolitika alapvonalai*. Budapest, 1902. Athenaeum. VIII + 343 old.
- Balkay B.: *Biráskodásunk bányaügyekben*. Budapest, 1903. Apollo r.-t. 74 old.
- Balkay B.: *A szénkérdésről*. Különlenyomat a »Közgazdasági Szemle« 1903. februári füzetéből. Budapest, 1903. Pesti könyvnyomda. 23 old.
- Baross J.: *Agrár öröklési jog*. Válasz Fellner Frigyes bírálatára. Budapest, 1903. Stephaneum. 15 old.
- Berendi B.: *A legeltetés kérdése*. Budapest, 1902. Ifj. Nagel. 52 old.
- Breymann G. és társa: *A brassói vizmú két magas víztartányának és vízvezető csatornájának leírása*. Budapest, 1902. Athenaeum. 12 old.
- Dorner B.: *Németország vámpolitikája és az új vámtarifa-tervezet*. Kül. lenyom. a »Budapesti Szemle« 1902. évf. Budapest, 1902. 59 old.
- Enyedi S.: *Gabona-vámpolitikai kérdések*. Második kiadás. Budapest, 1902. Nagy 56 old.
- Frederiksen N. C.: *La Finlande. Économie publique et privée*. Paris 1902. 438. old.
- Havas M.: *Az Osztrák-Magyar-Bank és a pénzpiacz*. Budapest, 1902. Lampel. 72, old.
- Hegedüs L.: *A székelyek kivándorlása Romániába*. Kül. lenyom. a »Budapesti Szemlé«-ből. Budapest, 1902. Franklin. 105 old.
- Horváth J.: *Szövetkezeti gabonaraktáraink*. Budapest, 1903. Nagel Ottó. 74 old.
- Kerekes Gy.: *Nemes Almásy István kassai kereskedő és bíró üzleti-, köz- és családi élete. 1573—1635*. Kereskedelem-történeti egyedírat. Budapest, 1902. A »Magyar Gazdaságtörténeti Szemle« kiadása. 182 old.
- Kotzmann J.: *Értékpapírforgalmi adóelszámolás*. Nagyvárad, 1902. Neumann. 32 old.
- König Gy.: *Szirmay Antal (1747—1812)*. Budapest, 1903. Franklin-társulat. 59 old.
- Körösy J.: *Adalékok a fővárosi lakosság termékenységének és a családok gyermek-gazdaságának kérdéséhez*. Kül. lenyom. a »Fővárosi Stat. Havifüz.« 348. sz. Budapest, 1902. 17 old.
- Körösy J.: *A főváros halandósága 1901-ben*. Kül. nyom. a »Fővárosi Stat. Havifüz.« 350. sz. Budapest, 1902. Házinyomda. 25 old.
- Körösy J.: *A halandóságnak indexszámok által való mérése*. Kül. nyom. a »Fővárosi Stat. Havifüz.« 350. sz. Budapest, 1902. Házinyomda. 3 old.
- Lahn J. J. O.: *Der Kreislauf des Geldes und Mechanismus des Social-Lebens*. Berlin, 1903. Puttkammer & Mühlbrecht. VII + 253 old.
- Lengyel J.: *Almásy Pál, egy magyar nemzetgazda a XVIII. században*. Különlenyomat a »Közgazdasági Szemle« 1903. januári és februári füzeteiből. Budapest, 1903. Pesti könyvnyomda, 32 old.
- Majláth J. gr.: *Szociálpolitikai tanulmányai és beszédei*. Budapest, 1903. Kilián. Fr. utóda. 292 old.
- Markusovszky B.: *Megelőző tűzrendészet*. Negyedik kiadás. Budapest, 1902. Rózsa K. könyvnyomdája. VIII + 68 old.
- Meszlény A.: *Magánjog-politikai tanulmányok, különös tekintettel a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére*. Első sorozat. Budapest, 1901. Politzer Zsigmond és fia. 224 old.
- Milhoffer S.: *Értékkataster*. Kül. nyom. a »Magyar Nemzetgazda« 1902. 15. sz. Budapest. 1902. Franklin. 10 old.
- Pottere Brunó de: *Aktuális mezőgazdasági hitelkérdések*. Kül. nyom. a »Délvidéki Kivándorlási Kongresszus« teljes kiadványából. Budapest, 1902. Patria. 39 old.
- Rauchberg H.: *Das Zahlenverhältnis der Deutschen und der Tschechen in Böhmen*. Sonderabdr. »Deutsche Arbeit« 2. Jahrg. 1. Heft. München, 1902. Callwey. 35 old.
- Reitzer Gy.: *A cukorprémiumok kérdéséhez*. Második kiadás. Budapest, 1902. Grill. 87 old.

(Folytatása a boríték harmadik oldalán.)

- Reitzer Gy.: *A cukorkérdés és a brüsszeli konvenczió*. Selyp, 1902. 33 old.
- Schack B.: *Kereskedelmi iskoláink multja és jelene*. Magyar Kereskedők Könyvtára I. évfolyam. 8—9. füzet. Budapest, 1903. Lampel R. 157 old.
- Szabó E.: *Visszapillantás az 1902. évi munkásmozgalomra*. Különlenyomat a »Huszdik Század« 1903. januári számából. Budapest, 1903. Politzer Zsigmond és fia. 21 old.
- Szemere M.: *Országgyűlési beszéd a hadseregről*. 1903. febr. 27-én. Budapest, 1903. Athenaeum. 29 old.
- Virányi E. jun.: *Wie kann dem Kleingewerbetreibenden geholfen werden*. Temesvár, . Union-Buchdruckerei.
- Teleki S.: *Tanító és társadalom*. Budapest, 1902, Révai és Salamon. 22 old.
- Torday F.: *Az egészség közgazdasági jelentőségéről*. Budapest, 1902. Légrády testv. VIII + 91 old.
- Ugron Z.: *Követeljünk állami közbenjárást a földhitel-mizériák orvoslása körül*. Pozsony, 1902. Alkalay. 15 old.
- Zselénszki R.: *A adóreformról*. Három fölolvadás. Budapest, 1902. Stephaneum. 52 old.
- Board of Trade (Labour Department): *Report on Trade Unions 1901. With comparative statistics for 1892—1900*. London, 1902. Darling & Son, LIX + 178 old.
- Budapesti Központi Tejcarnok Szövetkezet: *Ismertetése*. Budapest, 1902. 16 old.
- Budapesti (ipari) Munkaközvetítő Intézet: *Második évi jelentése az 1901. évről*. Budapest, 1902. Az Intézet kiadványa. 59 old.
- Comité Central de Statistique: *Résultats généraux de la récolte des céréales et des pommes de terre en 1902*. S. Petersburg, 1902.
- Conseil Supérieur du Travail. Session de 1902. *Apprentissage. Enquete et Documents*. Paris, 1902. Imprimerie Nationale. XLVIII + 489 old.
- Debreczeni Kölcsönös Segélyző Egylet mint Szövetkezet: *XIX. évi záró-számadása az 1902. évről, valamint a XIV. vagyis 1897. évtársulat felszámolása*. Debreczen, 1903. Városi könyvnyomda.
- Department of Labor (New York State). *First annual report of the Commissioner of Labor and the sixteenth annual report on Factory Inspection*. Albany, 1902. Lyon J. B. 615 old.
- Department of Labor (New York State): *Fifteenth annual report of the Board of Mediation and Arbitration 1901*. Albany, 1902. Lyon J. B. 424 old.
- Department of Labor (New York State): *Nineteenth annual report of the Bureau of Labor Statistics 1901*. Albany, 1902. Lyon J. B. IX + 640 + II. 128 old.
- Direction du Travail: *Statistique des grèves et des recours à la conciliation et à l'arbitrage pendant 1901*. Paris, 1902. Impr. Nationale. XVI + 400 old.
- Direction de Travail: *Annuaire statistique. XXI. Vol.* 1901. Paris, 1902. Impr. Nationale. XLII + 592 old.
- Direction du Travail: *Bordereaux de salaires pour diverses catégories d'ouvriers. 1900 et 1901*. Paris, 1902. Impr. Nationale. XX + 233 old.
- Direction du Travail: *Statistique annuelle des institutions d'assistance. 1899 et 1900*. Paris, 1902. Impr. Nationale. VI + 211 old.
- Direzione Generale della Statistica: *Statistica giudiziaria penale 1899*. Roma, 1902. Typ. Nazionale. 12 + CLXII old.
- Földművelésügyi m. kir. minister: *Magyar mezőgazdasági közigazgatás. Összeállították: Lestyánszky, Lekky*. Budapest, 1902. Pallas. 747 old.
- Földművelésügyi m. kir. minister: *Magyarország földművelésügye 1897—1902*. Budapest, 1902. Pallas. 200 old.
- Földművelésügyi m. kir. minister: *A gödöllői állami méhészeti gazdaság szervezeti szabályzata*. Budapest, 1901. Franklin. 11 old.
- Földművelésügyi m. kir. minister: *Útmutató a gazdasági tudósítók számára*. 1902. Budapest, 1902. Pallas. 602 old.
- Gazdasági Orsz. Magy. Egyesület: *1901/1902. évi évkönyve*. (XI. kötet.) Budapest, 1902. Pátria. 275 old.
- Keleti Lloyd: *A »Keleti Lloyd« programja*. Budapest. 16 old.

- Labour Department: *Report on strikes and lock-outs in the United Kingdom in 1901 and on conciliation and arbitration boards.* London, 1902. Darling & Son, LXXXV + 49 old.
- Labour Department: *Report on changes in rates of wages and hours of labour in the United Kingdom in 1901.* With statistical tables. London, 1902. Darling & Son, LXXXV + 77 old.
- Labour Department: *Eighth annual abstract of labour statistics of the United Kingdom.* (1900—1901.) London, 1902. Darling & Son, XV + 224 old.
- Magyar kir. központi statisztikai hivatal: *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész: A népesség általános leírása községenként.* Magy. Stat. Közl. Új sorozat. 1. köt. Budapest, 1902. Pesti könyvny. VI + 45* + 609 old.
- Magyar kir. központi statisztikai hivatal: *A magyar korona országainak 1901. évi külkereskedelmi forgalma.* Magy. Stat. Közl. Új sorozat. 3. köt. Budapest, 1902. Athenaeum, 111* + 296 old.
- Magy. kir. központi statisztikai hivatal: *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. IX.* (1901.) Budapest, 1902. Athenaeum, XV + 442 old.
- A magyar korona országainak külkereskedelmi forgalma az 1891—1901. években.* I—VI. kötet. Budapest, 1902. Athenaeum, XXV + 133, X + 540, IV + 174, V + 244, V + 250, V + 285 old.
- Magyarországi szociáldemokrata párt: *IX. pártgyűlésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1902. Népszava könyvker. 122 old.
- Ministère de l'Industrie et du Travail: *Conseil Supérieur du Travail. Sixième session. 1901—1902. Fascicule I.* Bruxelles, 1902. Weissenbruch P. V + 421 old.
- Office du Travail Belgique: *Rapports annuels de l'inspection du travail 7. année.* (1901.) Bruxelles, 1902. Lebègue, VI + 295 old.
- Office du Travail Belgique: *Annuaire de la législation du travail. V. année. 1901.* Bruxelles, 1902. Lebègue XV + 632 old.
- Office du Travail Belgique: *Les moteurs électriques dans les industries à domicile.* Bruxelles, 1902. 292 old.
- Az osztrák-magyar vámterület külkereskedelmi forgalma az 1891—1901. években.* I—VI. kötet. Budapest, 1902. Athenaeum, XV + 107, XI + 492, VII + 292, VII + 286, VII + 290, VII + 327 old.
- Récensement général des industries et des métiers (31. octobre 1896). Vol. I—XVIII* Bruxelles, 1901. Weissenbruch.
- Regierungsvorlage betreffend den Entwurf des Zolltarifgesetzes samt Tarif.* Hiezu 6 Bände Anlagen, Wien, 1903. Hof- und Staatsdruckerei, 109, 557, LI + 550, VII + (555—876), VIII + (877—1214), XIII + (1215—1924), 163 old.
- Társadalomtudományi Társaság: *Puzsiky Ágost emlékezete.* Budapest, 1902. Franklin, 107 old.
- Vámtarifa-javaslat.* Budapest, 1903. Állami nyomda. 16 + IV + 112 old.
- Vámtarifa-indokolás.* Budapest, 1903. Állami nyomda. 308. old.
- Vámszövetség.* Budapest, 1903. Állami nyomda. 18 + 43 + 20 + 7 old.
- Statisztika a vámszövetséghez.* Budapest, 1903. Állami nyomda. 89 old.
- A törvényjavaslat és a vámtarifa-tervezet szembeállítás a jelenlegi törvény határozataival, illetve a jelenlegi tarifa megfelelő tétéleivel.* Budapest, 1903. Állami nyomda. 19 + 112 old.

1903. MÁJUS HAVA.

XXVII. ÉVFOLYAM.

29. KÖT. 5. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT

MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Exner Kornél: Az exlex a pénzügyi jog szempontjából	333
Mattyasovszky Miklós: A gazdasági munkások és oselédek biztosítása	353
Kármán Elemér: Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai. I.	366
Közlemények és ismertetések	381
A koronaszövetkezetek megadóztatása. — A középkori munkabérek történetéből. — Magyarország a XX. század elején (Válasz és Viszonzválasz). — Német jóléti intézmények. — Svájc kenyere. — Magyar Közgazdasági Társaság.	
Közügazdasági irodalom	403
Hírdetések.	

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utca 7.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE-ben 1900 január óta többek közt a következő nagyobb tanulmányok jelentek meg:

Balkay Béla: A szénkérdésről.

Bánfi Oszkár: A betéti kamatláb kérdése.

Barabás Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete.

Baross János: A schleswig-holsteini parasztbirtokok törzsöröklési joga.

Berényi Pál: Vidéki közraktárak.

Bernáth Dezső: Belső munkásvándorlások Magyarországon.

Buday László: A nemzetközi statisztikai intézet Budapesten.

Buday László: Adatok a munkahiányról.

Éber Antal: A mezőgazdasági hitel reformja.

Farahó János: A canadai magyarság.

Fellner Frigyes: A telepítései járadék-rendszer.

Fellner Frigyes: A magyar nemzeti vagyon megbecsülése, tekintettel egyéb államokra.

Friedrich Vilmos: Az alkoholizmus és az ellene való védekezés.

Gaál Jenő: A magyarországi telepítések kérdése.

Gaál Jenő: A külön vámterület felállítása és hasznosságának feltételeiről.

Gaál Jenő: A technikusok szerepe a közgazdaságban.

Gerster Miklós: A mesterinasok védelme.

Halász Sándor: A chequebélyeg.

Hegedűs Ferencz: Illetékvisszatérítés az államkincstár alaptalan gazdagodása esetében.

Hegedűs Lóránt: A magyar egyenes adózás kifejlődése.

- Hegedűs Sándor*: Az aranyvaluta terjedése.
- Heller Farkas Henrik*: Németország kereskedelmi politikája.
- Hieronymi Károly*: Az osztrák csatorna-tervek és feladataink vízi utaink fejlesztése körül.
- Hieronymi Károly*: A csatorna-kérdés.
- Hieronymi Károly*: A német vámtarifajavaslat.
- Jeszzenszky Ignác*: A telepítés elvei és kivitele.
- Kőrösy József*: A részvénytársulati statisztika.
- Kőrösy József*: A részvények árfolyamnyereségeinek és veszteségeinek megállapításáról.
- Kunz Jenő*: Fővárosunk háztartásáról.
- Láng Lajos*: A kereskedelmi politika kilátásai.
- Láng Lajos*: A német vámjavaslat
- Lukács György*: Az agrársocializmus és orvoslása.
- Mandelló Gyula*: Adalék a középkori munkabérek történetéhez.
- Mandelló Gyula*: Mezőgazdasági munkabérek statisztikája.
- Mattekovits Sándor*: A 34°/_c-es quóta.
- Mattyasovszky Miklós*: A polgári törvénykönyv tervezetének öröklési joga, gazdasági és társadalompolitikai szempontból.
- Milhoffer Sándor*: A járadékbirtokok hazai viszonyaink között.
- Návay Lajos ifj.*: Gazdasági munkás- és cseléd-segélypénztárak szervezése.
- Návay Lajos ifj.*: Robot és engária.
- Navratil Ákos*: A szövetkezés szerepe társadalmunkban.
- Neményi Ambrus*: Az új magyar iparkataszter.
- Neményi Ambrus*: Bureaukracia Magyarországon.
- Neumann Károly*: A kereskedelmi törvény revisiója.
- Nyegre László*: Máramaros megye közigazdasági leírása.

- Nyegre László*: A bevándorlásról.
- Ráth Zoltán*: Népeségünk szaporodásáról.
- Ráth Zoltán*: A monopol kérdéséhez.
- Ráth Zoltán*: A házasságok termékenysége.
- Rósa Ferencz*: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági jelentősége.
- Ruffy Pál*: Bars vármegye közgazdasági leírása.
- Schober Albert*: A magyar királyi államvasutak árúforgalmának fejlődése 1893. óta.
- Szabó Jenő*: Helyi érdekű vasutaink jövője.
- Szántó Menyhért*: Mezőgazdasági munkásvédő-törvényhozásunk kezdete.
- Szántó Menyhért*: Köztárházak.
- Szterényi József*: Iparfejlesztés.
- Teleszky János*: A magyar, a porosz és az osztrák egyenesadó-rendszerek.
- Thirring Gusztáv*: Budapest építőipara és építkezései.
- Vargha Gyula*: A magyarság félszázados fejlődése.
- Vizaknai Antal*: A zónatarifa reformja és a vasúti személyforgalom fejlesztése.
- Vizaknai Antal*: A m. kir. államvasutak személydíj-szabása, tekintettel a kocsiosztályokra.
- Vizaknai Antal*: Társadalmi és gazdasági szempontok a XIX. század végén és a XX. század küszöbén tartott népszámlálásokban.
- Vizaknai Antal*: Javaslat a zónatarifa átalakítására.
- Wekerle Sándor*: Hitelviszonyainkról.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó közepén 5 ívnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 16 korona; egyes szám ára 1 korona 50 fillér. Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (V. Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

1903. JUNIUS HAVA.

XXVII. ÉVFOLYAM.

29. KÖT. 6. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT

MANDELLÓ GYULA

TARTALOM :

Jankovich Béla: A közgazdaságtan módszere	417
Kármán Elemér: Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai. II.	430
Bánfi Oszkár: A budapesti pénzügyintézetek üzleteredményei az 1902. évben. I.	448
Közlemények és ismertetések	463
Kereskedelmi szerződések. — Világkereskedelmi kikötők. — Socialistis napikérdések. — Balesetstatisztika. — Munkaközvetítés. — Tanonczügy. — Vita az Exlexről a pénzügyi jog szempontjából. — XI. nemzetközi közegészségügyi és demografiai congressus Bruzellesben.	
Közgazdasági irodalom	481
Hirdetések.	

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utca 7.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-ben 1900 január óta többek közt a következő nagyobb tanulmányok jelentek meg:

Balkay Béla: A szénkérdésről.

Bánfi Oszkár: A betéti kamatláb kérdése.

Barabás Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete.

Baross János: A schleswig-holsteini parasztbirtokok törzsöröklési joga.

Berényi Pál: Vidéki közraktárak.

Bernáth Dezső: Belső munkásvándorlások Magyarországon.

Buday László: A nemzetközi statisztikai intézet Budapestén.

Buday László: Adatok a munkahiányról.

Éber Antal: A mezőgazdasági hitel reformja.

Exner Kornél: Az exlex a pénzügyi jog szempontjából.

Farahó János: A canadai magyarság.

Fellner Frigyes: A telepítési járadék-rendszer.

Fellner Frigyes: A magyar nemzeti vagyon megbecsülése, tekintettel egyéb államokra.

Friedrich Vilmos: Az alkoholizmus és az ellene való védekezés.

Gaál Jenő: A magyarországi telepítések kérdése.

Gaál Jenő: A külön vámterület felállítása és hasznosságának feltételeiről.

Gaál Jenő: A technikusok szerepe a közgazdaságban.

Gerster Miklós: A mesterinasok védelme.

Halász Sándor: A chequebélyeg.

Hegedűs Ferencz: Illetékvisszatérítés az államkinestár alaptalan gazdagodása esetében.

Hegedűs Lóránt: A magyar egyenes adózás kifejlődése.

Hegedűs Sándor: Az aranyvaluta terjedése.

Heller Farkas Henrik: Németország kereskedelmi politikája.

Hieronymyi Károly: Az osztrák csatorna-tervek és feladataink vízi utaink fejlesztése körül.

Hieronymyi Károly: A csatorna-kérdés.

Hieronymyi Károly: A német vámtarifajavaslat.

Jeszenszky Ignác: A telepítés elvei és kivitele.

Kármán Elemér: Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai.

Kőrösy József: A részvénytársulati statisztika.

Kőrösy József: A részvények árfolyamnyereségeinek és veszteségeinek megállapításáról.

Kunz Jenő: Fővárosunk háztartásáról.

Láng Lajos: A kereskedelmi politika kilátásai.

Láng Lajos: A német vámjavaslat

Lukács György: Az agrársocializmus és orvoslása.

Mandelló Gyula: Adalék a középkori munkabérek történetéhez.

Mandelló Gyula: Mezőgazdasági munkabérek statisztikája.

Matlekovits Sándor: A 34°/o-es quóta.

Mattyasovszky Miklós: A polgári törvénykönyv tervezetének öröklési joga, gazdasági és társadalmopolitikai szempontból.

Mattyasovszky Miklós: A gazdasági munkások és cselédek biztosítása.

Milhoffer Sándor: A járadékbirtokok hazai viszonyaink között.

Návay Lajos ifj.: Gazdasági munkás- és cseléd-segélypénztárak szervezése.

Návay Lajos ifj.: Robot és engária.

Navratil Ákos: A szövetkezés szerepe társadalmunkban.

Neményi Ambrus: Az új magyar iparkataszter.

Neményi Ambrus: Bureaukracia Magyarországon.

- Neumann Károly*: A kereskedelmi törvény revíziója.
- Nyegre László*: Máramaros megye közgazdasági leírása.
- Nyegre László*: A bevándorlásról.
- Ráth Zoltán*: Népeességünk szaporodásáról.
- Ráth Zoltán*: A monopol kérdéséhez.
- Ráth Zoltán*: A házasságok termékenysége.
- Rósa Ferencz*: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági jelentősége.
- Ruffy Pál*: Bars vármegye közgazdasági leírása.
- Schober Albert*: A magyar királyi államvasutak árúforgalmának fejlődése 1893. óta.
- Szabó Jenő*: Helyi érdekű vasutaink jövője.
- Szántó Menyhért*: Mezőgazdasági munkásvédő-törvényhozásunk kezdete.
- Szántó Menyhért*: Köztárházak.
- Szterényi József*: Iparfejlesztés.
- Teleszky János*: A magyar, a porosz és az osztrák egyenesadó-rendszerek.
- Thirring Gusztáv*: Budapest építőipara és építkezései.
- Vargha Gyula*: A magyarság félszázados fejlődése.
- Vizaknai Antal*: A zónatarifa reformja és a vasuti személyforgalom fejlesztése.
- Vizaknai Antal*: A m. kir. államvasutak személydíj-szabása, tekintettel a kocsiosztályokra.
- Vizaknai Antal*: Társadalmi és gazdasági szempontok a XIX. század végén és a XX. század küszöbén tartott népszámlálásokban.
- Vizaknai Antal*: Javaslat a zónatarifa átalakítására.
- Wekerle Sándor*: Hitelviszonyainkról.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó közepén 5 ívnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 16 korona; egyes szám ára 1 korona 50 fillér. Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (V. Hold-utca 7.) és minden könyvkereskedés.

11/618-30
34
as 5 szám hánygól
M. KÖZGAZD. EGYETEM
Szaklelt. sz.: *7a 3008/6*

Tanszéki lelt.
152

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK
HEGEDÜS LORÁNT MANDELLÓ GYULA

1903. — XXVII. ÉVFOLYAM. — 30. KÖTET.

Magyar Kézirattár

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG
1903.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

1903. XXVII. ÉVFOLYAM. — 30. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balázs Sándor: Ujitások a fizetési forgalomban	573
Bánfi Oszkár: A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1902. évben . . .	527
Berényi Pál: A földbirtok hitellel való megterhelése	604, 676, 769
Bokor Gusztáv: Az ipari munkások baleset ellen való biztosítása	848, 936
Fellner Frigyes: A törzsörökösödés és a magyar földbirtok	667
Fellner Frigyes: A nemzeti jövedelem becslése	893
Fenyvessy József: A magyar munkásügyi hivatalról	493
Gorove László: Árükülforgalmi mérlegünk javítása és iparfejlesztésünk . . .	586
Hegedüs Sándor: Chamberlain politikája	813
Legenyey Bodnár Péter: Bodrogköz a kivándorlás szempontjából	834, 922
Matlekovits Sándor: Ruhland agrár közgazdaságtana	653
Navratil Ákos: A társadalmi muzeumi intézmény külföldön és hazánkban . . .	820
Ruttkav Vilmos: Az angol vámpolitikai mozgalom	733
Téglás Gábor: Hunyadmegye közgazdasági leírása	747
Vágó József: A nemzetközi vasuti egyezmény revisiójához	500
Vágó József: Kiviteli törekvéseink és az új autonóm vámtörvényjavaslat . . .	733, 860
Vécsey Tamás ifj.: A vizierők kihasználásának kérdése Magyarországon . . .	599

II. Közlemények és ismertetések.

Angol községi adók reformja [H. L.]	801
Erdélyi szászság hitelszövetkezetei [Hirsch A.]	629
Gazdasági és pénzügyi évkönyvek [m. zs.]	974
Gyermekmunka védelme [Fenyvessy József]	720
Hitelértésítés [Vágó József]	636
Jövendő gazdasági világháború [Illés József]	622
Kartellek [H. F.]	630
Kereskedelmi jog [Neumann Károly]	975
Kivándorlási congressusok eredménye	957
Magyar Közgazdasági Társaság	803, 882, 976
Mezőgazdasági érdekképviselő [Harmos Zoltán]	708
Mezőgazdasági munkabérek [B. Z.]	719
Munkásjóléti intézmények állandó kiállítása Berlinben [Barta Ernő]	704
Munkásstatisztikai kiadványok [Fenyvessy József]	638
Német mezőgazdaság története [Czeisler Emil]	701
Népesség és erkölcsstatisztikai elmélet [Mandello Károly]	557
Olasz mezőgazdaság [ifj. Leopold Lajos]	696
Orosz államháztartás [h.]	624
Porosz adóreform [Téglás Béla]	563
Socialis kérdés az Egyesült-Államokban [H. L.]	691
Sociologia [H. L.]	796
Széchenyi István gr. közgazdasági eszméi [F. F.]	882
Széchenyi István gr. nemzeti politikája [Hegedüs Loránt]	874

	Oldal
Székely kivándorlás [H. L.]	627
Társadalmi muzeum [h]	560
Társadalomerkölcsi probléma [Kenéz Béla]	793
Ujból gróf Széchenyi István nemzeti politikája [Gaal Jenő. Hegedüs Loránt]	967
Vámok [H. Z.]	719
Záloglevéltisztiztika [Krausz Gyula]	799

III. Ismertetett munkák.

A Ruszkij Vesztnik ez idei kötetében az orosz államháztartás pénzügyi s gazdasági kérdéseiről megjelent tanulmány. (Roszpisz goszudarstvennüh dahadob i raszhodob na 1903 g. i. zadaci economiczeszkoi i finanssovoljy politiki.)	624
Eichmann, Münster: Entwicklung und Stand des Kredit- und Genossenschaftswesens der Siebenbürger Sachsen (Westfalen). Berlin, 1903.	629
arkas K. József: Zálogleveleink belértéke. Budapest, 1903.	799
Földes Béla: A társadalomerkölcsi problema. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1903.	793
Freiherr von der Golt, Theodor: Geschichte der deutschen Landwirtschaft. I. J. C. Cotta'sche Buchhandlung Nachf. Stuttgart	701
Gaal Jenő: 1. Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. 1902. 2. Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk. 1903.	874
Graham Brooks, John: The social unrest. Studies in labor and socialist movements. Newyork, 1903.	693
Hajdú Miklós: A hitelértésítés; a kereskedelmi tudakozódás szervezete és jogrendje. Singer és Wolfner. Budapest, 1903.	636
Huber F. C.: Die Kartelle. Ihre Bedeutung für die Social-, Zoll- und Wirtschaftspolitik. Stuttgart und Leipzig. Deutsche Verlags-Anstalt.	630
Kelemen G.: »A nemzetek küzdelme a gazdasági vezérszerepért.« Iparosok olvasótára 7. sz. Budapest, 1903.	622
Koltai Virgil: Széchenyi István gróf közgazdasági eszméi.	882
Lévy Béla: A magyar kereskedelmi és váltójog vezérfonala. I. Budapest, 1903.	975
Lexis, W.: Abhandlungen zur Theorie der Belvölkerungs Moralstatistik. Gustav Fischer. Jena, 1903.	597
Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1901. évben. Kiadja a m. kir. földmívelésügyi ministerium. 1903.	719
Navratil Akos: A Társadalmi Muzeum kiadványai, I.: Jelentés a Társadalmi Muzeum berendezéséről és annak első évi munkásságáról. A Társadalmi Muzeum kiadása. Budapest, 1903.	560
New-York State Department of Labor: 1. First Annual Report of the Commissioner of Labor and the sixteenth Annual Report of Factory Inspection. 1901. Albany 1902. — New-York State Department of Labor: 2. Nineteenth Annual Report of the Bureau of Labor Statistics for the Year ended September 30., 1901. Albany 1902. — New-York State Departement of Labor: 3. Fifteenth Annual Report of the Board of Mediation and Arbitration for nine months ended September 30., 1901. Albany 1902.	638
Nitchke, Kurt: Einkommen und Vermögen in Preussen und ihre Entwicklung seit Einführung der neuen Steuern mit Nutzenanwendung auf die Theorie der Einkommensentwicklung. Gustav Fischer. Jena, 1902.	563
Row-Fogo, J.: An essay on the reform of local in England. London, 1902.	801
Sidó Zoltán: A vámügytan vezérfonala. Budapest, 1903.	719
Simon Péter: A székely kivándorlás, kivált vallási, nemzeti és közgazdasági szempontból. A M. T. Akadémia által pályadíjjal kitüntetett tanulmány. Budapest, 1903.	627
Vásárhelyi Zoltán dr.: A mezőgazdasági érdekképviselőlet fejlődése. Budapest, 1903.	708
Ward, Lester F.: Pure Sociology; a treatise on the origin and spontaneous development of society. New-York, 1903.	796
Közgazdasági irodalom	565, 641, 722, 804, 884

A magyar munkásügyi hivatalról.

A munkásvédelem terén a törvényhozásra háruló feladatok a külföldi államok legtöbbjét arra késztették, hogy a szocialpolitikai intézkedések előkészítésére külön szervezetet létesítsenek. Ezeket majd munkásstatisztikai hivatalnak vagy osztálynak, majd munkás-hivatalnak nevezték el; az eltérő megjelölés mellett azonban feladatául valamennyi azt tűzte ki, hogy a munkásélet körében felmerülő jelenségekről statisztikai adatokat és egyéb anyagot gyűjt, azokat feldolgozza és az így nyert tanulságok alapján javaslatokat tesz a munkások érdekében életbeléptetendő törvényhozási és kormányzati intézkedések iránt. Ennek a feladatnak szolgálnak manapság immár a legtöbb északamerikai államban létesített Labor Department, Labor Bureau, Bureau of Labor Statistics stb. nevű hivatalok, Angliában a Labour Department, Franciaországban és Belgiumban az Office du Travail-ok, a Németbirodalomban az Abtheilung für Arbeitsstatistik des kais. statistischen Amtes, Svájcban a zürichi munkás-titkárság, Ausztriában az Arbeitsstatistisches Amt.

Hazánkban tudvalevőleg még nincs ily munkásügyi hivatal. A lefolyt évtizedben több ízben felszínre került a szakirodalomban ily hivatal létesítésének eszméje, a midőn is annak szervezése módját és feladatait illetőleg részletes javaslatok tétettek.¹⁾ Ezután csakhamar letűnt a napirendről e kérdés, de ha indokolt volt annak tárgyalása akkoriban, még inkább jogosultnak látszik, hogy foglalkozzunk vele most, midőn a munkásvédelem iránt támasztott követelmények iparunk fokozatos fejlődése folytán nálunk is mindinkább előtérbe lépnek. A következőkben ennél fogva azt fogjuk vizsgálni: van-e szükség nálunk ily munkásügyi hivatalra s ha igen, miképpen szerveztessék ez és mik legyenek annak feladatai és teendői?

Ha földművelő ország vagyunk is, manapság már számbajövő iparunk és pedig gyári jellegű iparunk is van, mely jelentékeny számú munkást foglalkoztat. E munkások védelméről az államnak nálunk épugy kötelessége gondoskodni, mint az külföldön történik, még ha a munkások nem is követelnék e védelmet. Pedig az ipar fejlődésével kapcsolatban megindult nálunk is a munkások szervezkedése, mely, ha még nem is oly hatalmas méretű, mint a milyen

¹⁾ Lásd a többek között: Mandelló Gyula: két cikk *A munka hivatalokról* (a *Pester Lloyd* 1894. évi márczius 13. és 14. számában), Somogyi Manó: *Munkásstatisztika* című cikke a *Közgazdasági Lexicon* II. kötetében. Fenyvessy József: *A munkásstatisztikáról* *Közgazdasági Szemle* 1898. XXII. évfolyam VII. füzet.

az a külföldön pl. a Németbirodalomban, Angliában, különösen az utóbbi időben jelentékeny eredményeket mutat fel. A szakegyletek és szakszervezetek gyűlésein és kongresszusain mind gyakrabban nyilvánulnak kívánságok és sürgetések, követelve a munkás védelmére és sorsa javítására szolgáló intézkedéseket és intézményeket. Manapság tehát elvitázhatlanul van munkáskérdésünk, sőt nem is egyfajta, mint a legtöbb országnak, hanem kettő is: mezőgazdasági és ipari munkáskérdés. Bizonyos az is, hogy a munkások többrendbeli jogos kívánságainak teljesítése és sérelmeik orvoslása elől hovatovább ki nem térhetünk.

S ekkor a feladatok nagy tömege előtt fogunk állani. Ez ideig ugyanis munkásügyi törvényhozásunk nagyarányúnak éppen nem mondható, úgyszólván mindössze négy törvényre szorítkozik, tudniillik az 1884. évi XVII. törvényzikkben foglalt ipartörvényre, illetőleg annak csak a segédszemélyzetről szóló fejezeteire, az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről szóló 1891. évi XIII. törvényzikkre, az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezésről szóló 1891. évi XIV. törvényzikkre és végül az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelőkről szóló 1893. évi XXVIII. törvényzikkre. Ismeretes az is, hogy ezek a törvények többé-kevésbé már elavultak, illetve javításra szorulnak, hogy az ipartörvény revíziója immár küszöbön áll és hogy a betegsegélyezésről szóló törvénynek módosítására vonatkozó javaslatot már szakértekezleteken tárgyalták. Ezekén kívül megoldásra vár még számos, csaknem égető kérdés, így első sorban a munkások baleset elleni biztosítása, melyről már javaslat illetve előadói tervezet is készült, a mely maga után vonja a munkásbiztosítás egyéb ágainak életbeléptetését, azután a munkáslakás-építés előmozdítása, a munkaközvetítés rendezése és sok más fontos kérdés, melyek megoldása vagy rendezése egyideig elodázható ugyan, de soká el nem maradhat.

Mindezek a feladatok azonban a rendezés tárgyát képező viszonyok, az orvoslandó bajok alapos és részletes ismerete, a megoldás terén eddig a kül- és belföldön tett tapasztalatoknak, erre irányuló kísérleteknek és azok eredményeinek beható vizsgálata, egy szóval alapos tanulmányozás és előkészítő munkálatok nélkül alig teljesíthetők. Becses szolgálatokat tesz tehát ilyenkor oly hivatal, mely az ipari és munkásélet ezer jelenségét és eseményét állandóan figyelemmel kíséri, statisztikai adatokat és irodalmi anyagot gyűjt a munkásviszonyokról, foglalkozik a mindennapi élet szolgáltatatta munkásügyekkel és így, ha a kormány valamely törvényhozási intézkedés előtt áll, tapasztalataival és az összegyűjtött anyaggal felfegyverkezve, az előkészítő munkálatokat nagyobb nehézség nélkül és aránylag rövid idő alatt elvégzi. Igaz, hogy nincs elkerülhetlen szükség az ily szervezetre, mert a törvény készítésével megbizottnak szintén módjában áll az előkészítéshez szükséges anyag megszerzése, de aránytalanul nagyobb idővesztéssel és fáradozással. Ez pedig akkor, mikor a megoldandó feladatok hosszú és az idő folyásával egyre bővülő sorozata áll előttünk, ugyancsak figyelmet érdemlő körülmény.

Munkásügyi hivatalnak tehát, mint azt az előzőkben bebizonyítani véltük, nálunk is meg van a létjogosultsága, sőt ilyennek szervezése talán lehetővé tenné, hogy munkásvédelmi törvényhozá-

sunk az eddiginél gyorsabb lépésben haladjon előre. Nálunk tartózkodó állást foglalnak el e kérdéssel szemben csak azért, hogy a külföldi példák utánzásának gyanujába ne vétessünk, daczára annak, hogy az ily hivatal szükségessége tekintetében a meggyőződés mindinkább tért hódít. Bizonyosága ennek az, hogy 1896. és 1897. években a kereskedelemügyi ministeriumban fennállott egy munkásügyi bizottság, melynek feladatköre sok tekintetben megegyezett az ily hivatalok munkakörével. E bizottság most már megszűnt, de létének rövid tartama nem annak tanubizonyosága, hogy ily intézményre nincs szükség, hanem azt mutatja, hogy a bizottsági forma nem alkalmas mód a kitűzött feladatok megvalósítására. Ugyanezt mutatja különben a németbirodalmi példa is; ott szintén belátták, hogy annak a nagy programnak megvalósítása, melyet II. Vilmos császár 1890. évi híres proklamációjában kitűzött, külön előkészítő szervezetet igényel. E tekintetben bevált mintákkal szolgált már akkor is a külföld számos állama: Franciaország, Belgium, Anglia stb.; a németek azonban nem akartak utánozni, újat, eredetit kívántak teremteni és megalakították a Kommission für Arbeitsstatistik-ot. Ez ugyan a birodalmi statisztikai hivattal karöltve dicséretes és eredményes munkát végzett aránylag rövid fennállása alatt, de erőszakoltan mesterkéltszerű szervezete és kapcsolata a statisztikai hivattal, tevékenységét szűk körre korlátozta és nehézkessé tette. A németbirodalmi kormány e visszásságokat felismervén, 1902-ben a bizottságot feloszlatta és teendőit a birodalmi statisztikai hivatalban szervezett munkásstatisztikai osztályra ruházta. Ez osztály azonban több, mint statisztikai adatokat gyűjtő iroda, mert a szabályzat értelmében javaslatokat is hivatva van előterjeszteni; tényleg tehát nem egyéb ez az osztály, mint a mit a német munkásügyi politikusok minden alkalommal az országgyűlésen sürgetnek, t. i. birodalmi munkásügyi hivatal, ha egyelőre csak kialakulóban is.

Ha tehát ezek szerint indokolt volna egy munkásügyi hivatal létesítése, lássuk, miképen volna az szervezendő. Legegyszerűbb és leghelyesebb módnak látszik erre, a nálunk meglevő alapokat felhasználni, illetve azokra építeni. A munkásügyek nálunk négy ministerium ügyköréhez tartoznak és pedig a kereskedelemügyi ministeriumhoz az ipari munkásügyek és az erre vonatkozó statisztika, a földművelésügyihez a mezőgazdasági munkásügyek, a pénzügyministeriumhoz a bányamunkásoké és végül a belügyministeriumhoz tartozik a munkásegyletek engedélyezése és a kivándorlás ügye. Egységes és egyöntetű munkásügyi politika követelménye természetesen az volna, hogy mindennemű munkások ügyeire vonatkozó mindenféle hatósági rendelkezés joga egy hatóságra ruháztassék. Ennek megvalósítása azonban kétségtelenül oly nehézségekbe ütköznék, hogy veszélyeztetné egy munkásügyi hivatal létrejöttét. De erre nem is volna mindjárt a kezdetben szükség, keresztülvihető volna ez az időnk folyamán, ha az egyesítés célszerűségét a létesítendő munkásügyi hivatal működése szembevetővé teszi. Erre fog készíteni előreláthatólag szociálpolitikai törvényhozásunk iránya, — mihelyt ez ugyis megindul, — mert annak egyes alkotásai valószínűleg felölelik az ipari alkalmazottakon kívül a mezőgazdasági és bányamunkásokat. Így látjuk ezt már a most közzétett balesetbiztosítási törvénytervezetben, mely a biztosítottak körébe az ipari, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottakon kívül a banya-

munkásokat is befoglalja és törvénynyé válása esetén valószínűleg épúgy, mint a Németbirodalomban, novel'aris úton ki fog terjesztetni a mezőgazdasági munkásokra. A munkaközvetítés törvényes rendezése esetén pedig szintén aligha fogják figyelmen kívül hagyni a mezőgazdasági munkásokközvetítés ügyét, valamint számos más kérdés megoldásánál, ha nem is egyenlő mérték, de egyöntetű eljárás fog alkalmaztatni mindennemű munkásra.

A javasolt munkásügyi hivatal feladata egyelőre tehát az ipari munkásügyek intézése lenne. Ez a feladatkör oda utalja a létesítendő intézményt, a hol az ipari munkásügyekkel ez idő szerint is foglalkoznak, t. i. a kereskedelemügyi ministeriumba. Itt az ipari közgazgatási szakosztály ügykörébe tartozik az egész ipari munkásügy. Ez manapság a következőkből áll: az ipartörvénynek a munkásokra vonatkozó rendelkezéseinek, a vasárnapi munkaszünetről, a betegsegélyező pénztárakról és az iparfelügyeletről szóló törvényeknek végrehajtása, illetve döntés legfelsőbb fokban az ezen törvények alapján elrendelt intézkedések tekintetében; ide tartozik ennél fogva a munkásvédelmet ellenőrző iparfelügyelet, a budapesti (ipari) munkaközvetítő intézet és a vidéken létesítendő munkásokközvetítő intézetek ügyei, az ipari munkások képzése, a társadalmi muzeum, a munkásszakegyetek engedélyezése iránti véleményezés, a külföldi munkásügyi mozgalmak és törvényhozás figyelemmel kísérése és végül a munkásstatisztika, a mely egyelőre a baleseti, betegsegélyező-pénztári és bérstatisztikából áll. Ez utóbbiaknál az adatgyűjtési és feldolgozási munkálatokat a m. kir. központi statisztikai hivatal végzi és így a központ feladata ezeknél tulajdonképen csupán az eredményeknek táblázatokba való öntése és commentár kíséretében való közzététele.

Ezek felsorolásából láthatjuk, hogy a kereskedelemügyi ministerium ipari közgazgatási osztályára már ez idő szerint is jelentékeny és nagyszámú feladat hárul a munkásügyek terén, melyek már jelenlegi méreteikben is létjogosultságot adnának, különösen a kezdetnél, egy létesítendő munkásügyi hivatalnak. A legegyszerűbb megoldásnak tehát az látszanék, hogy a ministerium ezen osztályából alakíttatnék meg a javasolt hivatal, meghagyva azt a ministerium kebelében, átvéve az eddigi ügykört és a személyzetet, a mely eddig ez ügyeket ellátta és így abban már természetesen járassággal bír.

E javaslat hallatára joggal felvethetni a kérdést, hogy az ily módon leendő szervezés egyéb volna-e, mint az ipari közgazgatási osztály nevének felcserélése munkásügyi hivatal elnevezéssel, s ha igen, mi szükség van arra?

Erre első sorban megjegyezzük, hogy már a névváltoztatás sem lényegtelen dolog; kívánatosnak tartjuk, hogy a közönség és első sorban a munkások kifejezetten tudomást szerezhessenek arról, hogy létezik egy külön hivatal, mely kizárólag a munkások jogosult érdekeinek védelmével foglalkozik. Másodsorban indokolt ez átalakítás azért, mert a szóban levő osztály jelenlegi szervezete mellett munkásügyek intézésében korunk szociálpolitikai követelményeinek megfelelő tevékenységet nem fejthet ki.

A munkásügyi hivatal szervezését úgy képzeljük ugyanis, hogy az három osztályból állana: az egyik az általános munkásügyi osztály, a mely az egész hivatal vezetését intézné és a mely tehát a másik két osztály ügykörét, teendőit megszabná. Ehhez tartoznék

1. a munkásügyi codificatio előkészítése, tehát a külföldi munkásvédelemnek és mozgalmaknak állandó figyelemmel való kísérése, 2. törvényjavaslatok és rendeletek tervezése, kapcsolatban az ehhez szükséges anyaggyűjtéssel, 3. a munkásügyi közigazgatás, vagyis ítélkezés legfelsőbb fokban a munkásügyi törvények által a ministeriumhoz utalt ügyekben, 4. felügyelet és ellenőrzés gyakorlása munkásügyi intézmények felett, ilyenek: a társadalmi muzeum, a munkásközvetítő intézetek, az ipari munkások képzését szolgáló intézmények és ezekhez hasonlók, 5. a munkásvédelem körébe vágó hivatalos kiadványok szerkesztése, 6. egyéb munkásügyek.

A második osztály az iparfelügyeleti osztály volna, az ipari főfelügyelő vezetése alatt. Ide tartoznának az iparfelügyelet összes ügyei. Ez alatt azonban nem azokat értjük, a melyeket az iparfelügyelők most látnak el, t. i. a munkásvédelmet, kazánvizsgálatot és iparfejlesztést, hanem csupán az elsőnek körébe vágó teendőket. Ez az intézkedés látszólag az iparfelügyelőről szóló 1893. évi XXVIII. t.-cz. rendelkezéseibe ütköznék, mely az iparfelügyelőket az iparfejlesztési teendőkkal is megbizsa, valamint azon költségvetési törvénybe, mely nekik a kazánvizsgálatot is feladatukká tette. De eltekintve attól, hogy nézetünk szerint a munkásvédelmi intézkedések intenzívebb ellenőrzése érdekében kívánatos volna az iparfelügyelői törvény oly értelmű módosítása, hogy az iparfelügyelők kizárólag a munkásvédelemnek szentelhessék egész erejüket és idejüket, mint azt a külföldön majdnem mindenütt (talán csak némely északamerikai állam kivételével) látjuk, törvénysértés nélkül megoldható volna e kérdés. Az iparfelügyelők egy része ugyanis kizárólag iparfejlesztési és kazánvizsgálati teendőket végezhetne, a többi pedig csupán a munkásvédelmi szempontból vizsgálhatná meg a gyárakat.

A harmadik osztály a statisztikai osztály volna, kellő számú szakerővel felszerelve, feladata pedig a munkásstatisztikai adatok gyűjtése és feldolgozása volna. Munkásságát az első osztály irányítaná, vagyis az állapítaná meg, mely irányban és mely tárgykörben haladjon az adatgyűjtés.

Ez ügybeosztás megállapításával megjelöltük a létesítendő hivatal feladatait is. Eleinte nagyjában a mostani ipari közigazgatási szakosztály munkásügyi működésének nyomdokain haladna, majd idővel hozzáfogna a már előzőekben felemlített égető kérdések megoldásához. Ajánlatos volna azonban mindjárt működése megkezdésével párhuzamosan egy munkásügyi időszakos folyóirat megindítása. A hazai irodalom ugyanis édeskeveset foglalkozik szociálpolitikai kérdések tárgyalásával, a közönség így ugyancsak hiányosan van tájékoztatva ezekről, úgy hogy e téren sok a pótolni való. Hézagot töltene tehát ki egy ily közlöny, mely a külföldi munkástörvényhozást és mozgalmakat ismertetné, a hazai viszonyokról megbízható és elfogulatlan tájékoztatást nyujtana, anyagot adna a szociálpolitikai irodalom behatóbb művelésére, módot szolgáltatna a nagyközönségnek szánt hivatalos anyag közzétételére és népszerűsítésére.

Nem nagy súlyt fektetnénk viszont arra, hogy az ily módon létesítendő hivattal kapcsolatban valamely munkásügyi tanács is alakittassék, mint azt a külföld több államában látjuk. A hivatalnak módjában van ugyanis különösen a szaklapok, valamint az iparos- és munkásgyűlések és kongresszusok figyelemmel kísérése útján tudo-

mást szerezní az érdekeltek és a szakemberek álláspontjáról, nézeteiről és óhajairól a legtöbb kérdés tekintetében, s a mennyiben az így nyert információk kielégítőknék nem látszanának, esetről esetre szakértekezletek hívhatók össze a gyakorlati élet férfainak és más szakembereknek belevonásával. Az így szakértekezleteknék előnyük az, hogy azok tagjai mindig az illető megvitatandó vagy megvilágítandó kérdés természetéhez képest válogathatók össze; az állandó jellegű tanács alakítása esetén nem is kerülhető ki, hogy az időről-időre véleményadó tagokkal ki ne egészítették. Különben az esetre, ha szüksége mutatkoznék annak, hogy a munkásügyi hivatal feladatai teljesítésében egy munkásügyi tanács támogassa, nem is kellene ilyen alakítanunk, hanem csak új életre keltünk az országos ipartanácsot, mely hosszas pihenés után végre bő működési teret nyerne. Szervezetében úgyszólván alig kellene egyéb módosítást tenni, mint munkástagjait megszorítani.

A tervezett hivatal szervezése ministeri rendelet útján is történhetnék. A külföld több állama ugyan törvény útján léptette életbe a munkásügyi hivatalt, főleg arra való tekintettel, hogy így törvényben biztosítsa a hivatalnak azon jogát, hogy magánegyénektől is szerezhessen statisztikai adatokat és egyéb felvilágosításokat, az adatszolgáltatókat esetleg eskü alatt is kihallgathassa és az adatszolgáltatás megtagadását büntethesse. Kétségtelenül örvendetes volna, ha a munkásügyi hivatal törvény útján szerveztetnék, mely annak becses eszközöket és módot nyujtana működése minél eredményesebbé tételére, de nem tartjuk a törvény hozatalát a hivatal létesítése conditio sine qua non-jának, annyival inkább, mert ez csak késleltetni alkalmas a hivatal felállítását. Erre figyelmeztetnek különben a külföldi hasonnemű intézmények tanulságai is, mire nézve elég utalnunk az osztrák példára. Ausztriában törvény útján kísérlették meg a munkásstatisztikai hivatal felállítását; látván azonban, hogy a parlamenti viszonyok nem teszik egyidőre lehetővé a javaslatnak törvényerőre való emelkedését, rendeleti úton szervezték a hivatalt. A törvényes eszközök hiánya távolból sem gátolta meg a hivatalt, hogy eredményes működést fejtsen ki addig is, míg a politikai viszonyok javultával a hivatal törvényes alapot nem nyert. Ugyanily eljárás volna követhető nálunk is, a mi különben azzal az előnnyel járna, hogy a hivatal, ideiglenes szervezetében való működése alatt, tapasztalatokat szerezhethetne, melyeket azután a hivatal létesítéséről szóló törvényjavaslat készítésénél felhasználhatna. Addig is az adatgyűjtések foganatosítása ellen akadályok aligha gördülnének, mert ezek a statisztikai és az iparfelügyelői törvények alapján, az azokban biztosított jogok és sanctió igénybevételel, nehézség nélkül végezhetőknék volnának.

Végül még a hivatal létesítésével járó kiadásokról, illetve a kereskedelemügyi ministeriumra ebből háruló költségtöbbletről óhajtunk szólni. Ezek alig volnának számbavehetőknék, illetve az e czímen mutakozó költségemelkedés alig volna nagyobb arányú, mint a jelenlegi viszonyok mellett a munkásvédelemre és az iparfelügyeletre fordított kiadásoknak eddig is tapasztalható természetes emelkedése. A hivatal munkakörébe sorozandó ügyek és teendők jelentékeny részének ellátása ezidőszert is igénybe vesz bizonyos nagyságu személyzetet, mely a hivatal létesítésénél felhasználható lenne; sze-

mélyszaporítás csak idővel válnék szükségessé, a midőn pedig az fokozatosan volna keresztülvihető s így a személyzeti kiadásoknál tehát alig észrevehető növekedés mutatkoznék. Újabb számbavehető költségek a dologi kiadások czímén merülnének fel és pedig a helyiségbérre, az adatgyűjtési és feldolgozási munkálatokra, könyvtár létesítésére és gyarapítására, kiadványok szerkesztésére és nyomdai előállítására fordított kiadások.

Ezekben óhajtottuk nagy vonásokban vázolni egy nálunk létesítendő munkásügyi hivatal szervezése módját. Nem volt szándékunk egy ily hivatal szervezetét és feladatait aprólékos részletekig feltüntető javaslatot bemutatni, inkább az volt czélunk, hogy az ily hivatal felállításának eszméjét újra a felszínre vessük és az érdekelt és illetékes körök figyelmét arra felhívjuk. Még csak a mellett sem kardoskodunk, hogy a szervezésnek az előzőkben ismerttetett módja a leghelyesebb és leginkább célra vezető volna; de úgy véljük, hogy miután ez a tervzet a fennálló intézményekből, illetve hivatali szervezetből indul ki, viszonyainknak legjobban megfelelő, legegyszerűbb és iparügyi kormányzatunk keretébe a legkevesebb nehézséggel beilleszthető volna. Bármikép is lenne azonban szervezve ez a hivatal, mindenesetre nagy hiányt pótolna és kétségtelenül élénk lendületet adna az állam szociálpolitikai tevékenységének.

Fenyvessy József.

A nemzetközi vasuti egyezmény revisiójához.

I.

A nemzetközi vasuti parlament a jövő évben értekezletre gyűl össze, hogy az 1892-ben létrejött u. n. berni nemzetközi vasuti árú-fuvarozási egyezményt újból revisió alá vegye. Ez a vasuti egyezmény már 1896-ban is került ily revizionális értekezlet elé, mert az ily értekezletek az értekezleti határozatok ratifikálása után következő minden három évben tartandók, csak hogy az akkor Párisban tartott konferencia az eredeti nemzetközi egyezményen alig módosított valami lényegeset.

Az 1904-ben összeülő értekezlet ideje közeledvén, az egyezményes államok legtöbbje már foglalkozik az immár 10 év óta fölmerült idevonatkozó tapasztalatok gyűjtésével és ama javaslatok megállapításával, a melyeket a legközelebbi értekezlet elé tární kíván. Németország, Ausztria és hazánk véleményes jelentéseket kértek be vasutigazgatóságuktól, a kereskedelmi és iparkamaráktól, a gazdák egyesületeitől és a vasuti szállítás körül érdekelt egyéb körök érdekképviselőitől. Ez ügyben a kereskedelemügyi m. kir. minister a következő leirattal fordult az említett testületekhez: »A vasuti árú-fuvarozás tárgyában Bernben 1890. évi október hó 14-én létrejött, s az 1892. évi XXV. t.-czikkei becikkelyezett nemzetközi egyezmény, mely az 1901. évi XXV. t.-cz.-be becikkelyezett párisi pótegyezmény által egyes határozmányaiában módosult, az egyezmény 59. cikke értelmében a szerződő államok kiküldötteiből alakítandó értekezleten 3 évenként revisió alá veendő. Ezen revisionális értekezlet megtartásának ideje immár közeledik. Ezen alkalomból tájékozást óhajtok szerezni arról, hogy az egyezmény hatályba lépte óta szerzett gyakorlati tapasztalatok szerint a nemzetközi vasuti árúfuvarozásnál érdekelt hazai közgazdasági tényezők részéről az egyezmény netaláni módosítása, illetve kiegészítése tekintetében minő kívánalmak merültek föl. E végből felkérem a t. Czímet, hogy a saját szempontjából netán szükségeseknek vélt módosítások és kiegészítésekre vonatkozólag indokolt javaslatait elém terjeszteni sziveskedjék. Midőn ilyenképen a t. Czímnek a netán felmerülő kívánások bejelentésére alkalmat kívánok adni, másfelől azonban azt sem hallgathatom el, hogy a hosszú tárgyalások és a részes államok mindegyike részéről tett engedmények árán létrejött nemzetközi egyezmény fentarthatósága érdekében a szerződő államok a nemzetközi revisionális értekezlethez kizárólag csak oly módosításokra és kiegészítésekre vonatkozó javaslatokat utalhatnak tárgyalásra, a

melyek a nemzetközi megállapodás útján való szabályozást föltétlenül igénylik s a nemzetközi vasuti árúfuvarozási ügyletek szabatos lebonyolítása érdekében fontosaknak találtatnak. Erre való utalással felhívom a t. Czímet, hogy csak jelentékeny fontosságú mozzanatokra vonatkozó kivánságainak felsorolására szoritkozzék, mert csak a belföldi vasuti árúfuvarozásra, vagy csak kisebb jelentőségű körülményekre vonatkozó kívánalmak a megtartandó nemzetközi értekezlet elé alig utalhatók. Végül megjegyzem, hogy bármennyire is kívánatosnak tartom, miszerint az érdekelt körök kívánalmai a nemzetközi fuvarozási jog terén is lehetőség szerint érvényesüljenek, mégis fenn kell tartanom magamnak, hogy a velem netán közlendő kivánságoknak az értekezlet elé utalása tekintetében a czélszerűség és a közforgalmi szükség szempontjából szabadon határozzak.«

A jelentéstételre felhívott testületek legnagyobbbrészt úgy hazánkban, mint a külföldön módosítás iránti kéréseiket már felterjesztették kormányaikhoz, a kormányoknak tehát módjukban van a szükséges előkészületeket megtéve a vasuti szállítás körül érdekelt közönség érdekében szükséges módosítások keresztülvitele czéljából a többi szerződéses állam előleges hozzájárulását megszerezni s így javaslataik elfogadását biztosítani.

Mielőtt még a szállító közönség érdekében szükséges, de a vasuti szolgálatot nem kockáztató javaslatokat ismertetnők, kifejezzük ama reményünket, hogy a ministeri leiratban kifejezésre kerülő amaz álláspont, a mely szerint csak különösen fontos módosításokra irányuló javaslatokkal fordulhat a nemzetközi értekezlethez, nem jelenti azt, hogy a közlekedésügyi kormány csak a ministeriumra vagy az annak vezetése alatt álló vasutakra nézve fontos reformok kieszközlésére fogja kiküldötteit utasítani, hanem hogy ez utasítások ki fognak terjedni a szállító közönségre nézve fontos reformjavaslatok keresztülvitelére is. Mert ha nem is lehet tagadni, hogy a hosszú tárgyalások s az egyezményben részes államok mindegyike részéről tett engedmények árán létrejött nemzetközi egyezmény fentarthatósága az a legfőbb szempont, a melyből a berni egyezményben szabályozott vasutjogi kérdések megítélendők és a melynek az e téren való javításokra és kiegészítésekre irányuló törekvések alárendelendők, még sem lehet elzárkózni ama hiányok felismerése elől, a melyek az egyezményt gyökeres reformmunkára éretté teszik. A mivel még korántsem akarunk ama tulzó és igazságtalan álláspontra helyezkedni, a melynek egyes elfogult szakemberek adnak elvétve kifejezést, s a melynek értelmében az árúfuvarozási egyezmény alapján véve elhibázott alkotás, a melynek létrehozásánál szinte kizárólag vasuti érdekek és fiskálitási szempontok érvényesültek. Ez álláspont hívei egyébiránt amúgy is egyre gyérülnek s kritikájuk sohasem is volt képes nagyobb hullámokat vetni, bár tagadhatatlan, hogy az egyezmény életbeleptetése idején a szállítás körüli érdekelt meg lehetős ellenszenvvel viseltettek a nemzetközi szabályozás iránt. Ez az ellenszenv különösen hazánkban és Ausztriában abból a természetes forrásból táplálkozott, hogy a nemzetközi egyezmény számos rendelkezése kevésbé felelt meg a közönség érdekeinek, mint ama vasuti üzletszabályzatok, a melyek azt megelőzték.

Hazánkban és Ausztriában tehát a berni egyezmény és az ahhoz alkalmazott vasuti üzletszabályzatok határozott visszaesést jelentettek a korábbi helyzethez képest s így nem csodálható, ha a közvélemény

megmozdult, a sajtóban is erős kritika hangzott fel, s a budapesti kereskedelmi és iparkamara felirt a ministerhez, hogy az egyezmény keretén belül lehetséges enyhítéseket hajtsa végre legalább az üzletszabályzat tekintetében. A budapesti kamara felterjesztése: *Jellinek Henrik* éleselműjű és alapos szakavatottsággal megírt műve, a mely csak ama módosítások megokolására szoritkozott, a melyek a forgalom igényeinek valamelyes kielégítését a nemzetközi jogi alap sértetlen fentartása mellett eredményezhették, nem is maradt hatás nélkül, mert az akkori kereskedelemügyi minister indittatva érezte magát annak következtében egy szakértekezlet egybehívására, a melyen a szakbavágó kérdések és reformjavaslatok tüzetes és kimerítő tárgyalás alá kerültek. A nézeteknek ez a tisztázása jótékonyan hatott nemcsak a vasuti üzletszabályzatra, a melynek számos póthatározománya kielégíteni törekedett a felmerült óhajokat, de a párisi pótegyezményre is, a mely a Jellinek-féle javaslatok közül néhányat megvalósított. Mindamellet e javaslatok nagyrésze még ma is megvalósításra vár, de ezt várja számos más kívánság is, a mely az egyezmény hatályának 10 éve folyamán felmerült, a melyek közül többet már a párisi pótconferentián is tárgyaltak, de ott a többség részéről mellőztek. A fentemlitett ministeri leiratból kiérezhető ugyan az a nézet, hogy a legközelebbi nemzetközi értekezlet sem lesz gyökeresebb reformokra hajlandó, nézetem szerint mindazonáltal nem volna szabad már előre is leszerelni, hanem az összes, a közönségre nézve kedvező javaslatokat kellene az értekezlet konzervatív hajlamú tagjainak neki szegezni s így legalább a legfontosabbakat ki is vivni. A konzervatív hajlandóságú értekezleti tagoknak az egyezmény rendelkezéseihez való szívós ragaszkodása igen tiszteletreméltó s érthető is, hiszen a szülők veszik legnehezebben észre magzatjuk hibáit, hanem ebbeli gyengédségüknek nem volna szabad feláldozni az egyezménynek a változó viszonyokhoz való hozzáalkalmazását. Végre is a forgalom fejlődéséhez való alkalmazkodás szükséglete hozta létre magát az egyezményt s a mikor a forgalom terén a fejlődés egyre rohamosabb, akkor a forgalom szabályozása terén sem lehet megállani a nélkül, hogy ez a szabályozás elavuljon s az újabb szükségleteket kielégíteni képtelennek bizonyuljon. Mert legyen bár a berni egyezmény a XIX. század egyik legnevezetesebb kultureseménye, nem tarthatjuk azt még sem örök időkre petrificált és változtatásnak alá nem vethető kinyilatkoztatásszerű alkotásnak, hanem csakis oly alapnak, a mely folytonos kiszélesítésre szorul, s a melyen való továbbépítést a haladó és egyre újabb jelenségeket felvető kor igényei parancsolólag követelik.

II.

Ezek után sorra vesszük az egyezmény cikkeinek sorrendjében az egyes reformot igénylő rendelkezéseket. Az egyezmény 4. cikke szerint a nemzetközi szállitmányokra a vasutegyletek vagy kötelékek közös díjszabásainak, valamint az egyes vasutak külön díjszabásainak feltételei csak annyiban alkalmazhatók, a mennyiben a berni egyezménynyel nem ellenkeznek, különben semmisek. Ez a rendelkezés teszi lehetetlenné, hogy ha esetleg nem is a részes államok egész területén, de legalább kisebb területen a berni egyezmény határozományain túlmenő

kedvezményeket lehessen nyújtani a vasutakat igénybe vevő közönségnek. Más nemzetközi egyezmények, pl. a nemzetközi postaegyezmények megengedik, hogy az egyes országok belső vagy egymás közti forgalmában oly rendelkezések is alkalmaztassanak, a melyek eltérnek a nemzetközi főegyezménytől s épen ez a szerződési szabadság tette lehetővé a posta terén, hogy a közönséget sokkal kielégítőbb mértékben szolgáló rendelkezések álljanak fenn egyes, egymással sűrűn érintkező államterületek lakosai részére, mint oly országok postai forgalmában, a melyek lakosai ritkábban érintkezve nincsenek is annyira egymásra utalva. De éppen ezek a messzebbmenő szabályozások adnak egyre újabb impulzust a nemzetközi főszerződés revíziójára és javítására is. Ennek a lehetőségét kizárja a berni egyezmény 4. cikke. Pedig ha pl. az egymással rendszeren egyetértő Magyar-, Németország és Ausztria díjszabási feltételeiket a fuvaroztató közönségre nézve kedvezőbben állapíthatnák meg, úgy, hogy ezek az egymás közti s belső forgalmukban eltérő szabályozás alapján működhetnének s csak az egyéb államok forgalmában szorítkoznának a berni egyezmény szűkkeblűbb szabályainak megfelelő díjszabási feltételekre, annak három szempontból volna kiváló jelentősége. Az első az, hogy belső és egymás közti forgalmukban, a mely összes vasuti forgalmuk körülbelül $\frac{9}{10}$ -ed részét teszi ki, haladottabb és a felekre nézve kedvezőbb szállítási feltételek mellett működhetnének. A másik az, hogy versenyképesebbé téve egymás kereskedőit és iparosait, kívánatosná tennék a szűkebb egyezményükön kívül álló versenyállamok üzleti világa részére is vagy a szűkebb egyezménybe való belépést, vagy azt, hogy a rájuk nézve fontos államokkal hasonló egyezményre lépjenek. S végül harmadszor megkönnyítenék magának a nemzetközi árufuvarozási egyezménynek is a módosítása, a mi folytonos közeledést jelentene a szűkebb egyezményekbe foglalt kedvezőbb szabályozás tartalmához. E részben csak a berni egyezmény keletkezésének történetére utalunk, a melyből kiderül, hogy már a berni egyezmény létrejötte előtt is szabályoztak a vasuti igazgatások számos kérdést nemzetközi díjszabásokkal, sőt a berni egyezmény létrejöttét is lényegesen elősegítette a német vasuti igazgatóságok egyesülete és közösen megállapított vasuti díjszabása. Ha tehát egyfelől a nemzetközi egyezmény létrejöttét egyenesen az egyes vasuti igazgatások által kidolgozott szabályzatoknak s e szabályzatok egyre nagyobb területen való elfogadásának köszönhetjük, másfelől pedig nem akarunk megállni a berni nemzetközi egyezményben történt szabályozásnál, hanem azt a fejlődő forgalom követelményei szerint fejleszteni kívánjuk, akkor nem szabad elejét venni annak sem, hogy kisebb területeken ismét kísérletek történhessenek a nemzetközi szabályozástól eltérő szállítási feltételekkel, a melyek, ha beválnak, átvehetők legyenek magába a nemzetközi egyezménybe is. Ily irányú javaslatok ellen rendszeren azzal argumentálnak, hogy azok elfogadása csorbát ejtene a nemzetközi egyezmény egyik főcélján: a jogegységen. Csakhogy nézetünk szerint egyrészt a vasutal szerződő közönség érdekeinek messzebbmenő megóvása fontosabb érdek, mint a jogegység megóvása, másrészt pedig a jogegység nem is oly elsőrangú célja a nemzetközi egyezménynek, a mint azt annak vitatói feltűntetik. Hiszen a berni egyezmény maga is felsorol számos esetet, a melyek tekintetében az

egyes egyezményes államoknak szabad kezet enged; így pl. a végrehajtási határozmányok 1. §-a a szállításból kizárt, vagy feltételesen szállítható tárgyakra engedi meg enyhébb feltételek megállapítását; az egyezmény 13. cikke az ott megállapítottnál magasabb utánvételt is megenged; a 14. cikk és a végrehajtási határozmányok 6. és 9. §-ai a szállítási határidőknek s a fuvardíjptóléknak csak a maximumát írják elő, de megengedik, hogy az egyes vasutigazgatások a maximumon alul állapítsák meg azokat stb. Tehát jogegység most sincsen s így az annak fentartására való tekintetből nem lehet a kereskedelmi élet jogos igényeinek a mellőzését követelni.

Ennek a javaslatnak az elfogadása egymagában kielégíthetné hazánk és a vele legsűrűbb érintkezésben levő Ausztria és Németország reformigényeit, mert lehetővé tenné a szállító közönség érdekeinek legmesszebb menő megóvását. Természetesen csak az esetben, ha hazánk s az említett két másik állam intéző körei ez esetben is oly lelkesen karolnák föl a szállító közönség érdekeit és kívánalmait, a mint ezt eddig a nemzetközi értekezleteken tették. Ha azonban az állítólagos jogegység érdeke fog prevaleálni a nemzetközi értekezleten s így ez a kívánság ott visszhangra nem talál, akkor az egyes reformra érett rendelkezéseket kell bonczkés alá venni s azok tarthatatlanságának bizonyításával a szükséges módosításokat az egyezmény egész területére kiterjeszteni.

III.

Elejétől fogva elhibázott s a szállító gazdasági tényezők részéről legtöbb panaszra okot adó rendelkezése a berni egyezménynek a fuvarlevélről intézkedő 6. cikk 1) pontja. Már 1893-ban a budapesti kereskedelmi kamarának Jellinek-től eredő előterjesztése is kifogásolta ezt a rendelkezést, a mely szerint a szállítási útiránynak a fél által való meg nem jelölése esetén a vasut azt az útirányt köteles választani, a melyet a feladó javára legcélszerűbbnek vél, s hogy ennek a választásnak a következményeiért csak akkor felelős, ha abban vétkes gondatlanság terheli. Ez intézkedés éle, a mint ezt a kamara munkálata kifejtette, a kereskedelem jogos érdekei ellen irányul, mert a nemzetközi forgalomban fennálló számos díjszabás és azok folytonos módosításai első sorban a vasut előtt ismeretesek. A kereskedők legnagyobb része, a mely nem tömeges árúk szállításával foglalkozik, de ép úgy a nagyközönség sem fordíthatja idejét ezek tanulmányozására, sőt magukat a díjszabásokat és az azok módosítására vonatkozó közleményeket többnyire meg sem szeresheti s így nincs is mindig módjában előírni a neki legcélszerűbb útirányt; ily esetekben a vasut kellene, hogy segítse őket abban az iparkodásukban, hogy maguknak a legelőnyösebb vasuti összeköttetést biztosítsák.

A kamarának ezt a tíz év előtti álláspontját a gyakorlati élet teljesen beigazolta s a fennálló rendelkezés módosításának elkerülhetetlen voltára nézve ma már mindenki egyetért. Ebben egyetért a budapesti kamarával még az egyebekben gyakran ellentétes fölfogásokra hajló országos magyar gazdasági egyesület is, a mely a kamarától egészen függetlenül dolgozván, mégis a kormányhoz intézett fölterjesztésében szinte ugyanavval az argumentációval ugyanarra az eredményre jut és ugyanazt a kérelmet terjesztette föl.

A vasuti díjszabások komplikálódtak, a menetek, menetdíjak, föltételek, csatlakozások szem előtt tartása még megnehezült, annyira, hogy még a vasuti közegek előtt sem világosak már s a vasut mégis első sorban a közönségtől várja a szállítási útirány megjelölését s ennek hiányában még mindig nem vállalja a rendes fuvarozó gondosságával és felelősségével való útirányválasztást, hanem csak vétkes gondatlanság esetén való felelősség mellett hajlandó a feladóra nézve legczélszerűbb útirányt kijelölni. E tarthatatlan s a közönséggel szemben épen nem előzékeny állásponttal szakítani kellene s legalább is közelebbről meghatározni, hogy »legczélszerűbb útirány« alatt mit kell érteni. Az t. i., hogy mely útirány legczélszerűbb a feladóra nézve, nem állapítható meg általánosságban, hanem mindig a föladásra kerülő áru mineműségétől függ. Gyorsárúként föladott, vagy gyors romlásnak kitett (tojás, élő és leölt állatok, baromfi s vad, friss főzelék, gyümölcs, hús, állati termékek, virág stb.) áruknál legczélszerűbb a leggyorsabb szállítást nyújtó útvonal. Teher- és romlásnak ki nem tett árúkra nézve a legolcsóbb díjtételt nyújtó útirány a legczélszerűbb. A szóban lévő 6. cikk *l)* pontjának második mondata következőleg volna tehát módosítandó: »Ily megjelölés hiányában a vasut gyors- és romlásnak kitett áruknál a legrövidebb időt igénybe vevő, teher- és romlásnak ki nem tett áruknál pedig a legolcsóbb fuvardíjat biztosító útirányt köteles választani.«

Minden kétség elkerülése czéljából azután külön záradékban fel kellene sorolni azokat az árúkat, a melyek *a)* mindenkor, *b)* bizonyos idényekben vagy *c)* bizonyos éghajlatok alá való szállításnál romlásnak kitetteknek tekintendők. Így aztán a vasuti közegek tudnak magukat mihez tartani s nem védekezhetnének az általuk választott hosszabb útirány következtében megromlott állapotban érkező árúkra nézve avval, hogy ők ez esetben az olcsóbb, bár hosszabb útirányt vélték a feladó érdekében »legczélszerűbb«-nek. De ez az előírás egyzersmind könnyebbé tenné a felelősség viselését is s nem kellene azt csak a vétkes gondatlanság esetére szorítani. A vétkes gondatlanság tényállása egyébiránt csak a legritkább esetekben állapítható meg, de még ha megállapítható lenne is, ez gyakorlati jelentőséggel azért nem bírna, mert a vasutügyi bíráskodás nem tartja méltányosnak a vasut illetően messzebbmenő felelősségének a megállapítását. Hiszen a vasuti jog terén legfőbb forumnak tekinteni szokott berni nemzetközi központi hivatal nem is tartja érdemben tárgyalhatónak a vétkes gondatlanság megállapítására irányuló megkereséseket, hanem abból indul ki (l. központi hivatal 1896 február 17-iki döntését, közölve a Zeitschrift für internationales Transportrecht IV. köt. 3. sz. 102. l.), hogy a méltányosság szerint elegendő, ha a vasut jóhiszemben cselekszik, mert elsősorban a feladó kötelessége az útirány megválasztása s ha ezt bármi okból nem teljesítette, úgy nem méltányos a vasútra szigorú felelősséget róni. Pedig nyilvánvaló, hogy a szállítási útirány megjelöléséhez a feladónak csak joga van (a melyet a vasut nem is tartozik minden esetben respektálni), de ez nem kötelessége, a melynek elmulasztásából rá nézve joghátrány állhatna be. Általában pedig nincs annak jogosultsága, hogy a mikor a feladó kereskedő nemcsak a maga, hanem az alkalmazottjai eljárásáért is felelősséggel tartozik, akkor a vasuti szállítás monopoliúmának élvezetében álló vasut feloldva legyen a rendes fuvarozó gondosságával való eljárás kötele-

zettsége alól. Ehhez képest a legközelebbi revizionális értekezleten újból javaslatba kellene hozni a párizsi értekezlet által el nem fogadott azt az indítványt, a mely szerint az egyezmény 6. cikk 1. pontjának harmadik mondata így szövegeztessék: »Ezen választás következményeiért a vasut a rendes fuvarozó gondosságával szavatol.« A szigorúbb felelősséget megállapító jogszabály életbeléptetésének különben elsősorban Franciaország állja útját, a melynek jogelvei és joggyakorlata a vétkes gondatlanság tényét már oly cselekmények vagy mulasztások tekintetében is megállapítják, a melyeknél más jogrendszerű államok még semmiféle szavatolást nem irnak elő. A francia jog alapján álló s annak különleges felfogását osztó francia kiküldöttekkel eddig nem sikerült még megértetni, hogy ahhoz, hogy a vasuti közegeket a kontinens egyéb államaiban is ugyanazokért a cselekedetekért, a melyekért Franciaországban teljes mértékben szavatolnak, felelősségre lehessen vonni, nem elég az, ha felelősségüket a vétkes gondatlanságtól teszi a nemzetközi egyezmény függővé. Más szóval, hogy miután a vétkes gondatlanság mást jelent a francia jogelvek alapján álló országokban és mást a kontinens egyéb államaiban, ennél fogva ugyanazon eredmény elérését nem lehet e labilis értelmű jogszabálytól elvárni. Mindennél fogva a vasuti közegeket, illetve magát a vasutat a fuvarlevélben elő nem irt útiránynak a megválasztásáért terhelő felelősségnek a mértékére nézve vagy a nemzetközi egyezményben kellene differentiáltabb szabályozást megejteni, vagy pedig azt az egyes országok külön szabályozására bízni.

Ugyanezen 6. pontnak harmadik bekezdése, a mely a szállítási útiránynak a feladó által történt megjelölése esetére is megengedi a vasutnak, hogy bizonyos körülmények közt a feladó intenciótól eltérő útirányt használjon, nemcsak a kereskedelemre nézve igen nagy mértékben sérelem, hanem ellentétben áll a locatio conductio operis alapelvével is, a mely pedig minden fuvarozási ügyletnek ősi idők óta az irányelve. A kereskedőknek t. i. érdekükben áll, hogy szállítmányuk felett az útnak minden stádiumában rendelkezessenek, a mely rendelkezési jogot az egyezmény 15. cikke is elismeri, a midőn megengedi a feladónak, hogy az árút akár a feladási állomáson visszavegye, akár útközben megállíttassa, vagy másnak, mint a fuvarlevélben megjelölt átvevőnek akár a rendeltetés helyén, akár valamely közbenső állomáson kiadathassa. Már most miként gyakorolja a kereskedő a modern kereskedelmi életben szinte nélkülözhetetlen azt a jogát, hogy a feladott árút az általa előirt útiránynak valamely közbenső állomásán kiadathatja, ha a vasut nem köteles a feladó által megjelölt útirányt betartani? A nemzetközi áruforgalomban résztvevő exportőrök az útirány megválasztásakor számtalanszor azért kénytelenek bizonyos útirányt kikalkulálni, mert érdekeik azt egyenesen úgy követelik meg. A mikor tehát egyfelől a 15. cikk megadja nekik a rendelkezési jogot, nem tekinthető méltányosnak az, hogy a 6. cikk szóban levő intézkedése másfelől őket annak zavartalan gyakorlásától megfosztja. Úgy tudjuk, hogy a párizsi értekezleten a magyar, osztrák és német kiküldöttek igyekeztek is orvosolni az üzleti körök ezt az állandó panaszát, de csak annak kimondását érték el, hogy a mennyiben a felvevő állomás más szállítási útirányt választott, erről a feladót értesíteni tartozik. Evvel a palliativ rendelkezéssel azonban még nem igen segítettek magán a

bajon, mert evvel legfeljebb az éretett el, hogy ha ez az értesítés a feladóhoz jut, még mielőtt az árut az új útirányban elindították, a feladó még gyakorolhatná abbéli rendelkezési jogát, hogy magának az árut visszaadathassa, vagy valamely más, a vasut által választott útirányon fekvő állomáson leadathassa. Csakhogy egyfelől értesítést a vasut csak akkor köteles küldeni, ha a felvevő állomás már megválasztotta az eltérő útirányt, másfelől míg ezt az értesítést megküldik és a feladó azt megkapja, addig az áru esetleg már visszavonhatatlanul más útirányban halad rendeltetése felé és így avval az eredetileg kombinációba vett szándék szerint már nem lehet rendelkezni, a feladott áru és a befutott útirány természete pedig számos esetben egyenesen kizárja azt, hogy a vasuttól választott eltérő útirány valamely közbelső állomásán levő czimzethez irányittassék a szállitmány. A hogy azonban a 6. cikk előírja, hogy még eltérő útirány választásánál is köteles a vasut lehetővé tenni, hogy a vámkezelés mindenkor a feladó által megjelölt állomáson ejtessék meg, épúgy respektálnia kellene a feladónak az útirányhoz fűzött speciális kívánalmait is.

Ugyanennek a cikknek 1. g) pontja annak a megjelölését is kívánja a fuvarlevélben, hogy az áru gyors- vagy teherárúként szállítandó-e? Nagyon helyesen utal e kívánsággal szemben a magyar gyáripárosok szövetségének emlékirata annak fölösleges s így elejtethető voltára, annál is inkább, mert e két szállítási nemre nézve úgylis különböző fuvarlevelek használtak és mert a Németországra és egyéb államokra vonatkozó 12-ik határozmány, valamint a X. póthatározmány értelmében a svájci és francia forgalomban is erre nézve a fuvarlevélbe semmi különös megjegyzés nem irandó.

IV.

A 7. cikk 4. bekezdése, a mely szerint díjpótlék fizetendő, nemcsak a küldemény tartalmának helytelen bevallásáért, a mint ez a berni egyezményben eredetileg ki volt mondva, hanem a súly helytelen bevallása esetére is, a mint ezt a párisi pótegyezménybe fölvettek, a feladó közönséget hátrányosabb helyzetbe sodorta, mint a minőben volt, a mig csak a berni egyezmény szabályozása volt érvényben. Számos vasuti állomáson ugyanis lehetetlen a súlyt megállapítani, számos cikknél, mint pl. kőszén, fatörzsek és egyéb tömeges árúk, nagy nehézségekbe ütközik a súly pontos meghatározása. Ha ehhez még hozzáveszszük, hogy már a legkisebb súlytöbblet is jogot ad a vasutnak arra, hogy fuvardíjpótléket szedjen és hogy a díjpótlék nemcsak szándékosan hamis, hanem tévedésből helytelen súlybevallásokra, tehát úgy dolus, mint tévedés esetére egyaránt kirovandó a feladókra, valamint azt, hogy a szállítás közben az időjárási viszonyoknál fogva beállott túlterhelésnél a feladónak kötelessége bizonyítani azt, hogy a berakási határozatokat betartotta, a mely utólagos bizonyítás legnagyobbbrészt lehetetlen, akkor egész súlyában rámutattunk arra az igazságtalan megterhelésre, a melylyel a párisi egyezmény a feladó közönséget sújtotta. E tekintetben tehát ajánlatos volna visszatérni a nemzetközi egyezménynek Bernben történt szövegezéséhez, annál is inkább, mert a helytelen súlybevallás legtöbb esetében a vasutak már eddig is meggyőződhetek arról, hogy

egyfelől a feladók részéről károsodási szándék nem forgott fenn, másfelől pedig a vasuti forgalom biztonságára abból komoly veszély nem háramlott, a miért is számos esetben a feladóknak a különben is méltánytalanul magas birságot egészben vagy részben elengedték.

Ugyane czikknek amaz intézkedése tekintetében, a mely szerint akkor, a mikor a vasut a küldemény tartalmának a fuvarlevél adataival való megegyező voltát megvizsgálja, a jogosult fél bizonyos esetek kivételével szabályszerűen meghivandó, hogy a vizsgálatnál jelen lehessen, a magyar gyáriparosok országos szövetsége arra utal, hogy a Németországra és egyéb államokra érvényes kiegészítő határozmányok 3. pontja szerint az esetre, ha a fél nem jelenik meg, két tanu hivandó meg.

A svájci és francia vasutakra vonatkozólag azonban az utóbb idézett kiegészítő határozmányban nyújtott védelem hiányzik, míg a magyar üzletszabályzat 53. §-ában a kérdéses megállapítás kifejezetten benne van. Minthogy pedig ott, a hol a felek és a vasutak között valamely vitás eset merül föl, ez a védelem kiváló fontossággal bír, azt kérte a gyáriparosok szövetsége a kereskedelmi kormánytól, hogy a magyar üzletszabályzat e határozmányának a nemzetközi egyezménybe való fölvételére hasson. Ugyanez a testület még azt is kérte e czikkre nézve, hogy a vasutak köteleztessenek legalább a darabárúk súlyát a föladás alkalmával megállapítani. A 7. czikknek a küldemény súlyának megállapítására vonatkozó határozmányában ugyanis csak az illető államokban fennálló szabályozásra történik utalás. Minthogy pedig a küldemények súlyának hivatalos megállapítása a kereskedelmi forgalomban nagyon gyakran rendkívüli fontossággal bír, mert az áru értékének megfizetése sok esetben épen a vasut általi hivatalosan megállapított súly alapján történik, a szövetség nagy súlyt helyez arra, hogy a 7. cikk ebbeli rendelkezése kiegészítettessék. A tiz év óta e téren fölmerült tapasztalatok — a szövetség véleménye szerint — a különböző külállamokat is okvetlenül meggyőzhették arról, hogy a magyar üzletszabályzat idevágó határozmányainak elfogadása rájuk nézve sem volna aggályos; épúgy, a mint nem ütközhetnék semmiféle nehézségbe a szállítók azon kívánságának a teljesítése sem, a mely szerint a magyar üzletszabályzatnak megfelelően az is kimondassék a nemzetközi egyezményben, hogy a mennyiben a feladó a fuvarlevélben a küldemény súlyát föl nem tünteti, az egyértelműnek veendő avval a kifejezett kívánsággal, hogy a vasut állapítsa meg hivatalosan a küldemény súlyát.

V.

Az egyezmény 8. cikkének utolsó bekezdése szerint a fuvarlevél-másodpéldány nem bírhat a rakjegy (connaissance) jelentőségével, azaz nem oly okmány, a melynek jogos fölmutatója egyedül azon az alapon, hogy az jogos birtoka, az uton levő áru fölül rendelkezhetnék. Ez a rendelkezési jog a fuvarlevél-másodpéldány felmutatóját, az egyezmény 15. cikkének értelmében, csak az esetben illeti meg, ha ő egyúttal a fuvarlevélben megnevezett feladó is. Ennélfogva, ha a feladó ezt a másodpéldányt cessione, indossement stb. útján másra ruházza, a vasut nemcsak, hogy nincs kötelezve, de feljogosítva sincs arra, hogy az átruházott másodpéldány birtokosának rendelkezéseit

teljesítse. Ezt az intézkedést jogilag úgy magyarázzák, hogy miután a feladó kötötte meg a vasuttal a fuvarozási szerződést, ennél fogva csak ő szerzi meg a dominus negotii jogait, s így a szerződési jogok gyakorlása is egyedül őt illeti meg.

Nem is tekintve e szabály közgazdasági hátrányait, a fenti okoskodás még jogi szempontokból sem állhat meg. Mert a 15. cikknek 4. alineája szerint a feladó rendelkezési joga megszűnik, még ha a fuvarlevél-másodpéldány birtokában van is, mihelyt az árúnak a rendeltetési helyre érkezése után az eredeti fuvarlevél az átvevőnek átadatott. Az egyezmény leghivatottabb magyarázója, Eger szerint, azért szűnik meg a feladónak rendelkezési joga, mert az átvevő az eredeti fuvarlevél kézhezvételével hallgatólagos cessió útján a fuvarozási szerződésbe belépett. Miután tehát a vasut ily cessióra elejétől fogva el volt szánva s így cessiónak helye van, nem lehet belátni, hogy miért ne lehessen cessiónak helye mással, mint az átvevővel szemben is. Vasuti szolgálati szempontokból avval szoktak a harmadik személyekkel szemben történő ily cessió ellen érvelni, hogy ez esetben az elvesztett fuvarlevél megtalálója jogtalanul rendelkezhetnék az útban levő áruval. De nem is beszélve arról, hogy a jogtalanul rendelkezővel szemben a fennálló büntető törvények bőséges jogorvoslatot nyújtanak s hogy mily könnyen lehetne rájönni arra, hogy az illető jogtalanul jutott a fuvarlevél-másodpéldány birtokába, e csalásoknak igen könnyen lehetne elejét venni annak az elrendelésével, hogy a jogérvényes cessió a feladó állomásnak bejelentendő, ez állomás útján végzendő, a másodpéldányra rávezetendő s a hitelesség céljából annak bélyegzőjével is ellátandó.

A kereskedővilágnak régi óhaja világszerte a fuvarlevél-másodpéldánynak *connaissementszerű* jelleggel való fölruházása. Már 1877-ben a kasszeli, hallei, hanai, mühlhauseni, nordhauseni, offenbachi és wiesbadeni kereskedelmi kamarák, számos más szakegyesülettel egyetemben a német vasuti üzletszabályzat módosítását kérelmezték, többek közt abban a tekintetben is, hogy a mennyiben a feladó a fuvarlevélben és annak másodpéldányában kifejezetten lemond az őt különben megillető rendelkezési jogáról, a másodpéldány a rakjegy (*recipisse*) hatásával birjon. Ezt a kérelmet avval okolták meg, hogy a német kereskedelemnek szoros viszonya Ausztriához, a melynek vasuti üzletszabályzatában ez a rendelkezés megvan, szükségessé teszi annak Németországban való megengedését is, mert különben a német kereskedelmet károsodás érhetné. A rakjegyek behozatalának megengedését az említett kamarák úgy a közönség, mint magának a vasutnak is érdekében levőnek tartották és pedig azért, mert a rakjegy birtoka teszi csak a szállítmány elvitázhatatlan tulajdonosává annak birtokosát, a ki annak birtokában akadály nélkül rendelkezhetik. 1878-ban már 20 német kereskedelmi kamara intézett fölterjesztést a német birodalmi tanácshoz, a melyben a berni értekezletre küldött német képviselőknek azt az utasítást kérték adni, hogy a nemzetközi egyezmény a fuvarlevél-másodpéldánnyal átruházható (rendeletre, vagy birtokosra szóló) értékpapírt tegyen kötelezővé, a mely a vasuti szállítmány tulajdonát éppúgy képviselné, mint a tengeri szállítmányét a *connaissement*. A kizárólagos rendelkezési jog ez esetben természetesen csakis a fuvarlevél-másodpéldány alakilag is igazolt mindenkori tulajdonosát illethetné meg. Vasuti

szakkörökben sem tudtak elzárkózni annak az elismerése elől, hogy sok ok szól ennek az indítványnak a megvalósítása mellett, csakhogy a vasuti igazgatás szervezetét féltették annak zavaró hatásától. Pedig Franciaország vasuti joga a szállítmányokról szóló okmányoknak rakjegy-jelentőségét már régóta elismerte. Ott t. i. a vasut köteles a feladónak a szállítmányról nevére szóló feladóvevényt (recepisse) kiállítani és csak ennek a recepissenek tulajdonosa rendelkezhetik a szállítmánnyal.

Hazánkban a vasuti szállítmányról szóló rakjegy intézményének megteremtése szintén régi keletű, de eddig a valóságban még nem teljesült kívánsága a kereskedelmi köröknek. A kereskedelmi törvény 415. §-a szerint a feladó és a fuvarozó abban állapodhatnak meg ugyanis, hogy a fuvarozó a neki átadott árukról rakjegyet állítson ki és ugyane törvény 404. §-a értelmében, ha a fuvarozó az áru átvételéről feladási vevényt állított ki, az áru fölötti rendelkezési jog csak a feladási vevény birtokosát illeti; vasuti üzletszabályzatunk azonban Ausztriával közös lévén, a kereskedelmi törvény e szakaszai mindig csak írott malaszt maradtak. E rendelkezéseknek a gyakorlati életben való megvalósítását pedig lehetetlenné tette és teszi most is a berni egyezményt becikkelyező magyar törvény, a mely az egyezményt s az annak alapján átalakított vasuti üzletszabályzatot derogáló erővel ruházta fel a kereskedelmi törvénynek a fuvarozási ügyletről szóló s az egyezménynyel ellentétes intézkedéseivel szemben.

A berni értekezleteken ép magyar részről erősen síkra szálltak a fuvarlevél-másodlat rakjegy jelentőségének kimondása mellett. Kifejtette ott Herich Károly, hogy átruházható, s rendelkezésre föl jogosító papírt kell teremteni, hogy erre tendál az értékpapirokról szóló teoria és praxis egyaránt és hogy csak idő kérdése, hogy a feladási okmány rektapapírból rendeletre szóló papirossá váljék, daczára a vasutak húzódozásának, amelyek ily papírt kényelmetlennek találnak és daczára minden jogászi aggodalomnak, a mely amugy is könnyen volna eloszlatható a közraktári jog analogiájára való hivatkozással. A magyar kiküldött részéről felvetett ez az eszme, amely kereskedelmi törvényünknek papiroson maradt intézményét, a rakjegyet nemzetközi elismerésre kívánta juttatni, Délnémetországban élénk visszhangra talált ugyan, s Oroszország, hivatkozva az e részben otthon követett gyakorlatára, szintén erőteljesen állást foglalt mellette, a többség részéről azonban határozott visszautasítással találkozott. Az volt a baj, hogy Herich kissé optimisztikusan fogta fel az értekezlet ama határozatának a jelentőségét, amely szerint a fuvarlevélen kívül kiállítandó másodpéldány kötelezővé tétetett és a szállítmány fölötti rendelkezés gyakorlatához feltétlenül megkívánták annak a feladó részéről való felmutatását. Herich ezt a határozatot már ugy fogadta, mint első lépést és étappe-ot a rakjegy felé (l. Herich Károly dr: A vasuti jog jelenlegi érvényében, különös tekintettel a nemzetközi vasuti áru fuvarozási jog iránt Bernben két ízben folytatott tárgyalásokra. Magy. jogászegyleti értekezések. 5. füzet 12. old.) Ezt úgy magyarázta, hogy »az egyezmény hatálybalépte után a feladó, aki a másodlatra magának az árut előlegeztette, vagy talán már egészen ki is fizettette, nem fog többé egyoldalulag a vasuton levő áru felett rendelkezhetni s ekként hitelezőjét kijátszhatni, mivel a droit de suite a másodlat birtokához köttetik«.

Miután tehát a címzett nem foroghat már abban a veszélyben, hogy a feladó őt kijátszhatja, ha t. i. a fuvarlevél-másodpéldányt előleg, vagy a teljes vételár megküldése czéljából neki előzetesen megküldi, s így többé mint feladó a szállítmány felett nem rendelkezhetik, azt hitte Herich, hogy legalább azt az egyet elérte, hogy a feladó a címzettjétől fog előleget kaphatni a feladott árúra. De ha ebben igaza is van, hol van még ez a rendelkezés attól, hogy a másodpéldány *connaissance* szerű jelleggel birjon, át legyen ruházható harmadik és negyedik személyekre s hogy ennek az intézménynek az alapján oly fontos pénzületi vállalkozások keletkezessenek, a minők a tengerhajózásnál fennállanak? S a magyar álláspontot Herich még 1881-ben adta ily módon fel, tehát már 9 évvel a berni egyezmény létrejötte előtt! A fájdalmas rezignáció egy nemével látta ezt az 1890. évi értekezleten szintén kiküldött minőségben jelen volt Neumann Károly dr., aki a berni egyezmény becikkelyezésekor a jogászegyletben tartott felolvasásában még utólag is — a minek, miután a felolvasó a további értekezleteken szintén magyar kiküldöttként szerepelt s a legközelebbin is képviselni fogja hazánkat, de lege ferenda még nagy jelentősége lehet — a forgatható fuvarpapir érdekében tört lándzsát és konstataulta, hogy »már az eddig szokásos feladási vevény is az értékesítés tárgyát képezte és például gabonakereskedőink akként játszották ki a szabályokat, hogy az utközben levő árút eladták, átadták a vevőnek a vevényt, aki azzal a feladó nevében rendelkezett az árú felett, míg az utközben volt. A gyakorlat tehát meghaladta a jogszabályokat és azok mégis mereven ellentállanak. Nem engedik az értéket elválasztani és *connaissance* szerű papirban megtestesíteni, amint az a gazdasági forgalomnak majdnem minden terén megtörtént. Miért? Azért, mert a vasutnak nehézségeket okoz állítólag, hogy ismeretlen személylyel: a *connaissance* előmutatójával kerüljön jogviszonyba, aki az eredeti fuvarozási szerződésen kívül áll. Pedig ezen a nehézségen könnyű segíteni, ha a vasut a felelősség alól mentesítetik abban az esetben, ha a *connaissance* előmutatójának rendelkezését követte. A tengeri forgalomban, a hol a *connaissance* jogszerű birtokáról még sokkal nehezebb meggyőződni, mint a vasuti forgalomban, amely nem oly nagy távolságra dolgozik, sohasem merült fel panasz a fuvarlevél átruházhatósága ellen. Miért félnek tehát a vasutak attól, amit a forgalom követel? A forgalmi érdek, amely már sokkal nagyobb akadályokat legyőzött, e félelmet is le fogja küzdeni és talán már a közel jövő a jog szentesítésével fogja ellátni ama gyakorlatot, amely a feladási vevények körül kifejlődött, a fuvarlevél-másodpéldányok körül folytatódik és azokból titkos *connaissance*-eket csinál.«¹⁾

Sajnos, a közel jövő Neumann e jóslatát nem váltotta be, azóta megtartották a párizsi revizionális értekezletet is, de azon ez az indítvány nem is szerepelt, legalább Ausztria-Magyarország részéről nem.²⁾ Pedig nem a szakkörökön mult ennek az eszmének a propagálása és Neumann Károly a párizsi értekezleten is hazánk kiküldetésében vett részt. Reméljük azonban, hogy az 1904-ben tartandó értekezlet a

¹⁾ Dr. Neumann Károly: A berni egyezmény és az új vasuti üzletszabályzat. Magy. jogászegyl. ért. 1893. 84. füz.

²⁾ I. Abänderungsanträge Österreich-Ungarns zum internationalen Übereinkommen über den Eisenbahnfrachtverkehr, 41. der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses. XVI. Session 1899. 39. old.

kereskedői körök e régi, megokolt indítványának megvalósítása elől nem fog kitérni. Ezuttal biztosak lehetünk legalább a felől, hogy az indítvány elő fog terjesztetni, mert úgy a budapesti, mint a bécsi kereskedelmi és iparkamarák a legnagyobb melegséggel kérték annak előterjesztését s úgy a német, mint az osztrák és hazai szakirodalom állandóan napirenden tartották e kérdést. Pappenheim dr., Margulies és nálunk Nagy Ferencz és Baumgarten Nándor (Nemzetközi vasuti fuvarozási jog. Budapest, 1900. 127. o.) stb. a vasutak ellenkezését indokolatlannak és az átruházható fuvar-papírt szükségesnek mutatták ki.

A bécsi kamara azzal is indokolja azt az indítványát, hogy ne kizárólag a feladó legyen feljogosítva a szállitmány felől rendelkezni, hogy az eladó gyakran végezteti a szállítás körüli munkákat speditourrel s ilyenkor ez utóbbi szerepel feladó gyanánt. Rendelkezési érdeke azonban csakis a tulajdonképeni eladónak van, a ki ha utközben levő áruja felől rendelkezni kíván, ezt csak speditourje útján teheti, mi által a rendelkezés körülményessé és költségessé válik. A szállítás-üzleti munkamegosztás azonban számos esetben nélkülözhetetlenné teszi a speditour igénybevételét, valamint gyakori eset az is, hogy az eladó üzleti összeköttetései: e legfőltettebb üzleti titkainak óvatos megőrzése czéljából nem akar a fuvarlevelen s általában a szállitmány körül feladóként szerepelni s ezért veszi igénybe a speditour közbenjárását. De akár a munkamegosztás, akár valamely érdeke szempontjából teszi ezt, rendelkezés iránti érdeke csak neki lehet s a vasutnak nincs semmi oka arra, hogy őt e jogától elüsse. A fuvarlevél-másodpéldány felmutatóját kellene csak a rendelkezés kizárólagos jogával felruházni s akkor minden confusiónak eleje vétetett s a vasuti szolgálat továbbra is oly biztosan functionálhat, mint eddig.

A budapesti kamara főleg e kérdés hitelpolitikai oldalát domborította ki beadványában, a mikor kifejtette, hogy az átruházható, rakjegyszerű jelentőséggel bíró fuvarlevél-másodpéldányokra mily égető szükség van nálunk, tőkeszegény országban.

Mindezek¹ alapján azzal a várakozással tekintünk a legközelebbi értekezlet elé, hogy az a 8. cikk utolsó bekezdését mellőzni és a kizárólagos rendelkezés jogával a forgatható fuvarlevél-másodpéldány felmutatóját fogja felruházni.

VI.

A 9. cikk szerint a vasut a begöngyölés teljes hiányában feladott árukról a fuvarlevélben és azonfelül még külön nyilatkozatban is elismertetheti a göngyhiányt s ez esetben nemcsak a saját áruját ért kár miatt nem követelhet a vasuttól megtérítést a feladó, hanem az abból származható károkért is kártérítéssel tartozik. Ez a rendelkezés ez idő szerint az alla rinfusa szállított árúkra nézve is alkalmazásban van a vasutaknál, holott a hajózási forgalomban alla rinfusa szállított gabonaküldeményeknél a legkisebb súlyhiányért is kárpótlás adatik. Semmi ok sem forog fenn a vasuti áru fuvarozásnál sem arra, hogy súlyhiány esetén a vasut a 9. cikkre, valamint a 31. cikkre való hivatkozással, a melyek a vasutat feloldják a szavatosság alól hiányosan csomagolt árú tekintetében, a szavatosság elől kitérhes-

sen. Az egyezménynek ez a határozménye általában nincs tekintettel az alla rinfusa szállított tömegárúkra s ennél fogva nem is számol avval a körülménnyel, hogy alla rinfusa szállitmányoknál könnyebben viselhetné a súlyhiányért való felelősséget, mint a zsákokba csomagoltaknál. Mert a mig a zsákok többszörösen átrakatnak s ez alkalommal könnyen megsérülhetnek, addig az alla rinfusa megtöltött vasuti kocsi érintetlenül küldetik rendeltetési helyére. Ehhez képest fel-tétlen helyeslésre számíthat a bécsi és budapesti kereskedelmi kamarák-nak az a javaslata, a mely szerint ki volna mondandó, hogy a begön-gyölés hiányának elismerését nem kívánhatja a felvevő állomás alla rinfusa szállított oly cikkeknel, a melyek a kereskedelmi forga-lomban rendszerint alla rinfusa szállittatnak. Ez felelne meg egyéb-ként a nemzetközi egyezmény létrejöttékor nyilvánult intentióknak is. Az egyezmény létrehozása fölött tanácskozott első értekezleten ugyanis Seigneux, a berni egyezmény apja, azt indítványozta, hogy a csoma-golás szükségessége és minősége tekintetében a kereskedelmi szokás döntsön és vita esetén határozzon a felett a feladó állomás illetékes bírósága. (L. a berni értekezletek jegyzőkönyveinek I. kötetét, 12. oldal.) Az értekezlet azonban indokolás nélkül elvetette ezt az indít-ványt, mert fölöslegesnek tartotta annak külön kimondását, annyira magától értetődőnek látszott, hogy az árúk csomagolása tekintetében a kereskedelmi szokás az irányadó. (L. ugyane jegyzőkönyvnek I. köt. 65. oldalát.) Már pedig kőszent, fát, köveket, téglákat, gabona-neműeket, számos gyümölcsfajtát, burgonyát stb. kereskedelmi szokás szerint csomagolatlanul (alla rinfusa) szállítanak s így a vasutnak is el kellene ismernie e cikkek ilyenén való szállításának megfelelő voltát s nem volna szabad azt hiányosan vagy épen nem csomagolt-nak tekintenie s természetesen még kevésbbé e körülménynek a fel-adó által való elismerését követelnie.

VII.

A 10. cikk harmadik és ötödik bekezdése az exportüzletet lénye-gesen megbénító rendelkezéseket tartalmazznak. Az a körülmény ugyanis, hogy a vámkezelési, adó- és rendőri szabályokat mindaddig, a mig az árú uton van, kizárólag csak a vasut teljesítheti, a feladó pedig a fuvarlevélben megnevezett meghatalmazottja útján csak annyiban működhetik közre e szabályok teljesítése, tehát főkép a vám-kezelés körül, hogy az árúra alkalmazandó vámtételnek megállapítása iránt szükséges felvilágosításokat megadja és észrevételeit megteheti, kizárja annak a lehetőségét, hogy a feladó valamely vele állandó összeköttetésben álló határszéli szállitmányozó céggel láttassa el a vámkezelést, a mi reá nézve egyedül megfelelő. Ezek a határszéli szállitmányozó cégek ugyanis a legnélkülözhetetlenebb tényezői az oly országokba való exportnak, a melyek nyelve, vámkezelése, határ-széli rendőri eljárása stb. a kiviteli cégek előtt teljesen ismeretlen. A határszéli spediteur úgyszólván a tolmács szerepét viszi a feladó és a rendeltetési ország vámközegei között, kifizethetné tehát egy-szersmind a vámilletéket, a mint azt a berni egyezmény előtt meg is tette ; sokoldalú tapasztalatainál fogva leküzdheti a vámkezelés körül felmerülő, gyakran nagy nehézségeket, kiigazíthatja a feladó által

elkövetett oly bevallási hibákat, a melyekért különben büntetést rónának a feladóra, vagy a melyekért még a szállítmányt magát is elko-boznák. Ezeket a teendőket maga a vasut ugy sem láthatja el mind, de még magát a vámkezelést sem úgy, a mint ezt egy magánczég teheti. A vasut részéről a vámkezelést többnyire alárendelt közegek látják el, a kik sem a megfelelő tudással és szakképzettséggel nem birnak, sem pedig a feladó érdekeit nem viselik annyira a lelkükön, mint az anyagilag is érdekelt és a versenytől szorongatott határszéli speditourök. Avval szokás a szóban levő rendelkezés mellett érvelni, hogy a vasut olcsóbban láthatja el a vámkezelési teendőket, mint a speditour, és hogy ha megengedtetnék a speditouröknek a vámkezelés ellátása, akkor a vasut szavatossága megszakíthatnák. A mi az első érvet illeti, az nemcsak hogy nem állja meg a helyét, hanem épen az ellenkezője áll. Mert a feladó érdekeinek kellő megóvása céljából csak a legkritkább esetekben elégszik meg az olcsó vasuti vámkezeléssel, hanem rendesen megbizza a vele összeköttetésben álló határszéli szállítmányozót, hogy legalább felvilágosítások nyújtásával járjon közbe a vámkezelésnél, a miért is nem lehet megtakarításról szó, hanem inkább kétszeres költségről, a mennyiben a vasutnak feltétlenül jár a vámkezelés ellátásáért a megszabott illeték és a speditourt is díjazni kell nélkülözhetetlen közbenjárásáért. A mi a másik érvet illeti, annak csak látszólagos a meggyőző ereje, mert hiszen a vámkezelésnél nincs is semmi szükség arra, hogy az elvámolandó szállítmány a vasut őrizetéből kikerüljön s így a vasut azért az idegenek által való vámkezelés daczára is teljes mértékben szavatolhatna.

Avval egyébiránt, hogy a vasuti egyezmény megengedi a vámkezelésnél a megbizott szállítmányozó közbenjárását, elismerésre talált az a felfogás, hogy a vasuti közegek nem elégithetik ki a feladó érdekeinek megfelelően a vámkezeléshez fűződő igényeket. A nemzetközi egyezmény leglelkesebb hivei közül is számosan skepszissel viseltetnek a vasuti vámkezeléssel szemben. Így pl. Gerstnernek szinte félhivatalos jellegű kommentárja is azt mondja erre nézve, hogy azt, vajjon az úton levő áru vámkezelésének a vasut monopoliumába bocsátása be fog-e válni, az e téren teendő tapasztalatoktól fog függni. Nos, ezek a tapasztalatok most már elég hosszú idő óta meg voltak figyelhetők s kellőleg igazolhatták, hogy ez az intézkedés épenséggel nem vált be, sőt ellenkezőleg nehézkessé s költségesebbé tette a vámkezelést. Ezek a tapasztalatok a berni központi hivatalt már 1893-ban ama vélemény kifejezésére indították, hogy a feladó megbizottja kifizetheti a vámösszeget is, de hozzátette, hogy ez nem vonhatja maga után a vámkezelésért járó illeték kisebbitését. Ugyancsak ily tapasztalatok alapján kéri az országos magyar gazdasági egyesület is, hogy a vámkezelést ne okvetlen a vasut lássa el; pedig ez a testület egyébként a fölösleges közvetítő-kereskedelmi tevékenységnek épen nem a hive. Ez a testület azért ért e tekintetben a kereskedelmi érdekképviseletekkel egyet, mert a vasut a vámeljárásnál esetleg előforduló károsodásokért szavatosságot nem vállal s mert a vasut is rendszerint speditourt biz meg a vámkezeléssel. Azt, hogy a fél, vagy annak megbizottja láthassa el a vámkezelést, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület különösen Németországra való tekintettel tartja fontosnak, a hol a husvizsgálati törvény szigorú végrehajtása a rendelkezésre jogosultnak jelentékenyen fontos anyagi érdekeit érinti, illetve a hol

a gyors intézkedés mikéntjétől függ, hogy a felek tetemes anyagi károsodástól megóvassanak. Mindennél fogva méltányos volna, ha a 10. cikknek ez a rendelkezése olyképen módosíthatnák, hogy a vámkezelés csak az esetben tekinthető a vasut feladatának, ha a feladó annak ellátását a fuvarlevélben nem önmagának vagy meghatalmazottjának tartotta fenn.

Ugyane cikk tekintetében azt a megjegyzést teszi emlékiratában a gyáripárosok országos szövetsége, hogy az nem rendelkezik arról, hogy a vámhivatali űrzár alatt szállítandó tárgyak nyílt vagy fedett kocsiban fuvaroztassanak-e. Erre nézve csak a kiegészítő határozmányok intézkednek, még pedig akként, hogy ily esetekben a feladó tartozik a kocsiknak a vámkezelési szabályoknak megfelelő módon való letakarásáról gondoskodni és a mennyiben a vasut tulajdonát képező ponyvák használtatnak, ezek használatáért a díjszabásban megállapított igen magas díjak szedetnek. Minthogy pedig ezek a díjak kilométerenkint állapíttatnak meg és a nemzetközi forgalomban mindenkor igen nagy távolságok jönnek csak szóba, ezek az illetékek absolute véve rendkívül magasak és a szállított árucikk fuvarozási összköltségeit lényegesen megdrágítják. A közönségnek ez a megterhelése — az idézett emlékirat szerint — indokolatlan és méltánytalan is, mert az által, hogy a vasut nyílt kocsiban szállíthat, már bizonyos előnyöket élvez, a mennyiben tudvalevőleg a nyílt kocsik kisebb befektetési tőkét igényelnek, azoknak kisebb az önsúlya is, úgy, hogy a vasut ily kocsik használatánál kisebb holt súlyt szállít és ezenkívül a vasutra nézve a rakodásnál is bizonyos előnyök származnak. Minthogy tehát észszerűen a vasútnak itt szóban levő kötelezettségét a félre háritani nem lehet, kimondandónak tartja a gyárosok szövetsége, hogy vámhivatali űrzárlat alatt szállítandó áruknál a vasutak föltétlenül fedett kocsit legyenek kötelesek a feleknek rendelkezésére bocsátani, vagy pedig a mennyiben nyitott kocsit használnak, azok letakarásáról saját ponyvájukkal díjmentesen tartozzanak gondoskodni.

VIII.

A 12. cikk utolsó bekezdése tulságosan röviden szabja meg a fuvardíjtöbblet visszatérítésére irányuló igény érvényesítési idejét, a mikor erre csak egy esztendő engedélyez, a mely időn túl ez az igény elévül. Az elévülési időtartam meghosszabbítására a nemzetközi forgalom szempontjából okvetlenül szükség van. Export-kereskedők igen gyakran csak 1—1½ év mulva kapják meg címzettjeiktől, vagy bizományosaiktól a nekik küldött árukról szóló elszámolást s evvel együtt a fuvarlevelet. A fuvarlevél nélkül vissztérítési igényt érvényesíteni lehetetlen s így általában lehetlenné válik a reklamáció. Azonkívül sok esetben az is előfordul, hogy reexpedíziós kedvezmény folyósítása végett a szállítási okmányokat előbb 2—3 vasutigazgatóságnál is be kell nyújtani. Az e kedvezményre vonatkozó igény természetesen a fuvardíjtöbblet visszatérítése iránti reklamáció előtt érvényesítendő, mert a kérvény benyújtására kitűzött határidő rendszerint még rövidebb, mint a fuvardíjtöbblet visszatérítése iránti igénynek emelésére megengedett egy éves határidő. Miután azonban a reexpedízionális kedvezményre vonatkozó igényemelés nem akasztja

meg az elévülést, ennél fogva ennek elintézésekor a díjtöbblet visszatérítésére való igény sokszor már elévült. Mind a kettőt egyszerre reklamálni nem lehet, mert a reexpedíciós kedvezmény iránti igény más hatóságnál érvényesítendő, mint a fuvardíjtöbblet visszatérítése iránti igény. A nemzetközi egyezmény létrejötte előtt az elévülési idő három évtizedre terjedt, a minél fogva elég szerény kívánság az, hogy az elévülési idő egy helyett három évben állapíttassék meg.

Ugyanez a cikk negyedik bekezdése értelmében, ha a díjszabás helytelenül alkalmaztatott, vagy ha a fuvardíjak és illetékek megállapításánál számítási hibák fordultak elő, akkor a hiány utánfizetendő, a többlet visszatérítendő. Tapasztalati tény, hogy a fuvardíj-többletek visszatérítésére csak hosszú időt igénylő huzavona után kerül a sor, a mely idő alatt a vasut hibás számítása folytán fizetett többletösszeg tiszta kamatveszteséget jelent a félre nézve. A nemzetközi egyezmény 42. cikke ugyan előírja, hogy az igényjogosult a kártérítésül megállapított összegek után 6°/o-os kamatot követelhet, a mely kamat azon naptól fogva jár, a melyen kártérítés iránt igényt emelt, de sem kimondva nincsen az egyezményben, sem általános bírósági gyakorlattal nem fejlődött még az, hogy fuvardíj-többletek megállapításánál a kamatveszteségért szintén jár kártérítés. Ugy tudjuk, hogy eddig csak a bécsi k. k. Bezirksgericht für Handelssachen (1902. évi június hó 17-én kelt ítéletével) állapította meg a vasutnak fuvardíjtöbbletnél előforduló kamatveszteségért való kártérítési kötelezettségét. A feleknek e jogos igénye ellen nem igen állhat meg az az érvelés, hogy az alacsonyra kiszámított fuvardíjaknál utánfizetendő fuvardíj-keveslettekért a vasut szintén nem kér kamatot. Először is elenyészően kisebb arányban fordulnak elő azok az esetek, a mikor utánfizetésre kerül a sor, másodsor a vasut, ha ilyenekre rájön, haladéktalanul érvényesíti igényét, míg ellenben fuvardíj-többletek csak hosszú idő múlva kerülnek megtérítésre. Hiszen ép az a tapasztalati tény, hogy az ily követelések elintézése a vasutak részéről huzamos időt vesz igénybe, vezetett azok érvényesítése dolgában a bíróság igénybevételenek mellőzése céljából a párizsi pótértekezleten annak a kimondására, hogy ily igények elévülését az írásban beadott reklamáció megakasztja. Csakhogy ez az intézkedés nem alkalmas arra, hogy a reklamációk elintézését siettesse, hanem ellenkezőleg módot nyújtott a vasutaknak arra, hogy a reklamációk elintézését még hosszabb ideig késleltessék, a nélkül, hogy bíróság útján való keresetemeléstől kellene tartaniok. Oly célból tehát, hogy egyfelől a vasutak a fuvardíj-többletek visszatérítése iránti felszólamlások haladéktalan elintézésére indíttassanak, másfelől hogy a felek a tőlük jogtalanul beszédett összegekhez hamarabb jussanak és a vasut hibás számítása folytán kamatveszteséget ne szenvedjenek, a 12. pont oly intézkedéssel volna kiegészítendő, a melynek értelmében a vasut részéről beszédett fuvardíj-többletek az igényjogosultaknak 6°/o-os kamattal megtérítése mellett küldendőek vissza, a mely kamattal az igény emelésének napjától számítandó.

Gyakran fölmerül az a panasz is, hogy a vasut a reklamációk elintézéséről szóló határozatot és a díjtöbbletet magát is bérmentesítetlenül küldi meg a feleknek, a kik ennél fogva a posta által föl számított többszörös portót kénytelenek ilyenkor fizetni. E jogtalan eljárásnak orvoslása céljából szükséges volna azt is az egyezménybe

fölvenni, hogy a díjtöbblet visszatérítéséről szóló értesítés, valamint a visszatérített díjtöbblet is bérmentesítve küldendő meg a feleknek.

A 12. cikk első bekezdése megengedi a fuvardíjnak egészben véve a címzettre való átutalását, harmadik bekezdése pedig előírja, hogy a feladás alkalmával pontosan meg nem állapítható fuvardíj helyett a fuvardíj megközelítő összege fizetendő, csak az nem talált az egyezményben szabályozásra, hogy a feladó jogosítva van-e a fuvardíjnak egy részét is a címzettre átutalni. Pedig a kereskedelmi forgalomban gyakori eset, hogy a megrendelő az árut »ab határszéli állomás«, vagy »transito elvámolási hely« veszi, a mely megrendelési formáknak szokás szerinti értelme az, hogy a megrendelésben megjelölt helytől a tulajdonképeni rendeltetési állomásig való fuvarköltséget már a címzett viseli. Az ily alakban történő vételekre a közvetítő kereskedelemnek feltétlenül szüksége van, mert az ily vételek teszik lehetővé a szállítási utiránynak legcélszerűbb megválasztását. A magyar üzletszabályzat 61. §-a 1-ső pontjának 1. és 2. póthatározománya ezt lehetővé is teszi, a mikor kimondja, hogy a fuvardíj egy részének bérmentesítéskép való lefizetése meg van engedve és hogy ez a részfizetés (Theilfrankatur) oly módon is történhetik, hogy a fuvardíj a feladó által a fuvarlevélben megjelölt, a díjszabásban megnevezett és a szállítási útvonalon fekvő állomásig fizettetik. Miután ez a rendelkezés üzletszabályzatunkban kitűnően bevált, úgy hisszük, nem fog nehézségekbe ütközni annak a nemzetközi egyezménybe való fölvétele sem.

IX.

A 29. cikk értelmében a vasut közegeiért és más személyekért, a kiket az elvállalt szállítás teljesítésénél alkalmaz, felelős, ez a felelősség azonban az eddigi gyakorlat szerint nem terjed ki az áruk be- és kirakásánál alkalmazott személyzetre az esetben, ha az áruk be- vagy kirakásáról maga a fél tartozik gondoskodni. Ily esetekben azokat a vasut üzletszabályzatunk értelmében a fél megbizottjaiként tekinti. Csakhogy ha a vasut bizonyos összeg ellenében elvállalja az áruknak a fél helyett a vasuti kocsikba való berakását, illetve az azokból való kirakását, akkor joggal el lehet várni tőle, hogy a neki fizetett összeg ellenében adott személyzetért, illetve az az által okozott károkért szavatoljon.

X.

A 34. cikk szerint, ha a vasut a szállítmány teljes vagy részbeni elveszéseért kártérítést nyújtani tartozik, akkor megállapítható rendes kereskedelmi érték nem léteben azon közönséges érték térítendő meg, a melylyel ugyanazon fajú és minőségű áru a feladás helyén birt azon időben, midőn az áru fuvarozás végett átvétetett. Ez a rendelkezés nagy mértékben sérelmes a kárt szenvedett felekre és homlokegyenest ellenkezik kereskedelmi törvényünk 429. §-ával, a melynek értelmében a fuvarozó a szállításra elfogadott áru elveszése esetén annak a rendeltetés helyén bíró értékéért felelős. Akár a feladót, akár pedig a címzettet illeti meg a kártérítési összeg, ennek nem volna szabad amaz értékhez igazodnia, a melylyel az elveszett cikk

a feladó állomáson birt. A feladó állomáson birt árnak a megszerzéseért ugyanis a feladónak nem szükséges áruját más helyre eladnia, illetve annak eladása céljából megrendelést szereznie, hiszen az eladót éppen a rendeltetési állomáson elérhető magasabb ár indítja az ügyletek megkötésére. A czimzett viszont nem azért vásárolta a feladó állomáson az elveszett czikket, hogy a beszerzési áron aluli értéket kapjon érte, hanem azért, hogy azt a saját piacán elérhető áron adhassa el s a különbözetet, mint jogos hasznot megszerzze. Ennek a belforgalomban nincs is olyan óriási jelentősége, mint a nemzetközi áruforgalomban. A belső forgalomban végre is nincsen olyan nagy eltérés valamely árúnak a származási és a rendeltetési helyen megállapítható piaci ára között. A rendeltetési piacon valamely árúnak alig valamivel magasabb az ára, mint a feladási helyen érvényes ár, hozzáadva ahhoz az árut terhelő fuvart, költségeket s esetleges közbeneső u. n. kövezeti vagy városi vámokat. Ez utóbbi költségek megtérítését, illetve a fuvardíj visszatérítését egyébiránt a nemzetközi egyezmény is előírja. Ellenben a nemzetközi forgalomban a két piac közti árkülönbség bizonyos körülmények közt és bizonyos időpontokban rendkívüli arányokat is ölthet. Egyes bőtermésű vidékeken valamely áru rendkívül alacsony piaci árral bírhat, holott a rendeltetés helyén a termés szűk volta következtében az az áru rendkívül magas árakon kerül megvételre. Rossz igazságszolgáltatási intézményekkel bíró államokban, vagy oly piacokon, a melyeken az üzletemberek megbízhatlansága, hosszú lejáratú hitelek s más körülmények folytán az üzletkötés kockázatos, az importczikkek rendszeren csak aránytalanul magas árakon adatnak el. De még a kulturállamok közti forgalomban is a rendes dolgok közé tartoznak a nagy áreltérések. A mellett a kiviteli kereskedelem természetével is merő ellentétben áll a szóban levő rendelkezés. Elismert dolog és konzulátusok által eléggé nem hangoztatható körülmény, hogy az exportra szánt árúknak a rendeltetési hely formáihoz, izléséhez és divatirányához kell alkalmazkodniok. Némely exportiparág oly árúk előállításával foglalkozik, a melyeknek az ipartelep piacán, vagy az előállító országnak, bármely más piacán kelendősséggel nem bír, forgalomba sem hozható s így természetesen piaci ára sem lehet. Tapasztalásból tudom, hogy egy hazai üveggyár New-Yorkba szállit nagymennyiségű u. n. rajnai boros poharat, a melynek ott darabja 25 cents, de a mely a hazai piacon egyáltalában nem volna elhelyezhető, mert ilyen boros poharakból itt csak a finomabb és sokkal drágább minőségek kelendők, rajnai bort is csak a legjobb módú osztályok fogyasztván. Vagy vegyük csak azt a horribilis különbséget, a mely a délafrikai és a hazai piacok közt a burgonya, vaj, hagyma, szalonna, sonka, tojás, ruhaneműek stb. ára tekintetében fenforog. Már most, ha valamely budapesti exportőr néhány waggon burgonyát küld Johannesburgba, s ez a néhány kocsirakomány burgonya Budapest és Fiume közt elvész, akkor érje be az exportőr az elveszett burgonya budapesti árával? Hol marad akkor az őt megillető kárpótlás ama kiadásaiért, a melyeket utazójának Afrikába való küldése s ott való fentartása fejében tett; hol marad a kárpótlás megszerzett vevőjének tőle való teljes elszakadásaért?

Ez a rendelkezés annál furcsább, mert a német vasuti igazgatások egyletének erélyes föllépése következtében került a nemzet-

közi egyezménybe, holott a németországi belforgalomban még ma is a rendeltetési állomás piaczi értékéhez igazodik az elveszett árúkért a vasuttól nyújtandó kártérítés. A Verein Deutscher Eisenbahnverwaltungen 1879. évi juliusi emlékirata akadályozta meg azt, hogy a német kereskedelmi törvénynek ez a czélszerű és teljesen megokolt rendelkezése a nemzetközi egyezménybe átmenjen. Az egyezmény megszövegezésével foglalkozott első értekezlet ugyanis a német rendszer mellett foglalt állást. S milyen gyenge érveknek engedett az első értekezlet megállapodásaitól eltért második konferencia! Herich Károly dr., hazánk kiküldöttje pl. így érvelt az ő nagy szaktudásával és buzgalmával is meghozott magyar kereskedelmi törvény ellen: »Túllőnek a czélon azok, akik a vasutat a fuvarozásra kényszerítik s e mellett nemcsak a lehető diligentiát, de a teljes — csupán vis major esetén eselő — felelősséget követelik. A forgalmi érdeknek, kivált tarifpolitikai szempontból is, tökéletesen elégséges, ha kimondatik, hogy a vasut tartozik lehető pontossággal eljárni és hogy csak dolus és luxuria esetén felelős. De ha a jelzett felelősségi érvek fentartatnak s még hozzá a vis major fogalma sem praecisiroztatik, úgy tekintve a vasuti forgalom rendkívüli fejlett és bonyolult voltát, és az óriási távolságokra menő nemzetközi vasuti fuvarozásokat, felette igazolatlan az az álláspont, mely a kártérítés alapjául azon értéket veszi, a melylyel a tárgy a rendeltetési helyen birt volna. Valamint a conventió már eddigelé is elejtette a »lucrum cessans« s a rendelvényes által elkészett szállítás folytán esetleg fizetett kötbérnek a vasut részéről megtérítését, úgy el kell ejteni azt a felfogást is, hogy a rendeltetés helye és ideje szolgáljon a kártérítés mértékéül. Minthogy a vasutaknak maximalis határidők vannak előszabva, az a nap, a melyen az árúnak a rendeltetési helyen meg kellett volna érkeznie, előre határozottan meg nem állapítható és már ezért is, különösen tömeges árúknál melyeknek piaczi ára napról-napra nem ritkán jelentékenyen változik, meg kell gondolni, vajjon a vasutaknak imputálható-e azon érték, melylyel a küldemény egy igen távol eső helyen birandott volna. És minthogy az árú értéke rendszerint a distantia loci irányában emelkedik, a tarifáknak a minél hosszabb fuvarozásnál nemcsak nem olcsóbbaknak, de progresszive drágábbaknak kellene válniok. Elvesztett árúknál pedig nem ritkán teljesen lehetetlen volna kimondani, hogy azok a rendeltetési helyen mily értéket képviseltek volna. Innen tehát a legtöbb esetben hosszadalmas perek keletkeznének. Látnivaló továbbá (mondja helyesen a német Verein emlékirata 22 l.), hogy a feladó állomás igen nehezen tudhatja, mily értéke lehet a feladásra kerülő árúnak a messze eső leadási helyen, idegen országban és azon körülbelül bizonytalan napon, a melyen a küldeménynek meg kellend érkeznie. Nagy veszély ez a vasutakra nézve, mivel bizonyos körülmények közt a leadási hely értéke vad speculatióra adhat alkalmat. Akik jó eleve tudomást szereztek arról, hogy a vasutak a tulságos forgalom folytán zavarban vannak, csekély értékű árúkat fognának feladhatni, csak hogy az előre látott nemszállíthatás esetén rendkívüli kártérítési igényeket támaszthassanak.«¹⁾

Ez okoskodásnak első része a legszűkkeblűbb vasuti fiscalitásból indul ki, a mely a vasutat szállítmányokkal alimentáló közönség

¹⁾ Herich idézett értekezése 23. old.

érdekeivel absolute nem törődik; elismeri ugyan, hogy az árú értéke a distantia loci irányában emelkedik (a mi nem is felel meg, a mint alább látni fogjuk, minden esetben a tényeknek), de azért a vasut részéről adandó kárpótlást nem akarja a distantia loci irányában emelkedő értékhez szabni! Ezt csak a distantia loci irányában emelkedő tarifák esetében tartaná megfelelőnek. Mintha a vasuti tarifáknak a távolság nagyságával fordított tendenciában végbemenő aránylagos csökkenése pusztán az esetleges kártérítés mérvétől függne! Mintha a távolsággal fordított arányban álló egységdíjtételek nem a vasut érdekében, a hosszabb távolságokra szóló szállitmányoknak a vasutakhoz való irányítása érdekében állapittatnának meg aránylag olcsóbban! Egyébiránt Herich idézett művének 24. oldalán maga is elismeri, hogy »a forgalom nem a kártérítési elveken, hanem a gyors, biztos és olcsó fuvarozáson alapszik«. A mi aztán azt az érvet illeti, hogy elveszett árúknál azoknak a rendeltetés helyén birt értéke nehezen volna megállapítható, kérjük, nem ép oly nehéz-e elveszett tárgyaknak a feladási helyen birt értékét kipuhatolni? Fentebb kimutattuk, hogy sok esetben ez utóbbi még nehezebb, sőt gyakran teljesen lehetetlen is volna, mert pl. exportcélokra készült árúknak csak a rendeltetés helyén van megállapítható értékük és sokszor egyáltalában csak ott van értékük és piaci áruk. Avval nem igen lehet meggyőzően érvelni, hogy miután a feladó állomás nem tudhatja, mily értéke lehet a küldeménynek a rendeltetés helyén, ennél fogva nem vállalhatja elvesztése esetére ezért az értékért a felelősséget, mert a vasut ugy sem szokta megállapítani a feladott küldemény értékét és pedig sem azt az értékét, a melyet az a rendeltetési, sem azt, a melyet az a feladási állomáson képvisel. Ennél fogva kockázatot minden esetben vállal a vasut, de ennek a kockázatnak a díja benne foglaltatik a fuvardíjban. A legkülönösebb azonban még is az az érv, hogy a rendeltetési helyen birt értékért való felelősséget a vasut azért nem vállalhatja, mert az avval a veszélylyel járna, hogy »bizonyos körülmények közt a leadási hely értéke vad speculatióra adhat alkalmat«. Nem tudjuk elképzelni a speculatiónak azt az elvadultságát, a mely a vasutra feladott árúk elveszésére alapítaná nyereszkedési szándékát. Milyen konjunkturák, vagy támpontok szolgálhatnak az ily speculatio kiindulási pontjául? De még azt az abszurd esetet is föltéve, hogy ily vad spekulációra csakugyan alkalmat adhatna az a körülmény, hogy az elveszett tárgyért a feladó nagyobb értéket kapna, mint a minővel az a saját lakhelyén bir, honnan tudhatja a feladó, hogy az ő a la hausse-speculatiójával nem sül-e föl? Hiszen különösen »a tömeges árúk piaci ára napról-napra nem ritkán jelentékenyen változik«. A hausse-re és árúelveszésre spekuláló feladó tehát ép oly kockázatot vállal, mint a vasut, ha a rendeltetési hely értékét garantálja elveszés esetére.

Nagy tévedés egyébiránt azt hinni, hogy a kártérítés mérvének a feladó állomáson uralkodó piaci árhoz való szabása a speculatiónak, ha ilyen e téren általában lehetséges, elejét vehetné. Mert hiszen a feladó állomáson jegyzett piaci ár eléréseért is gyakran érdemes volna elveszésre spekulálni! Számos cikket lehetne felsorolni arra, hogy azoknak a föladási helyen magasabb piaci árúknak van, mint a rendeltetési helyen. Ilyen volt pl. a czukorprémiumok idején a czukor. Jól járt volna minden czukorgyáros, a kinek exportszállitmányát a

vasut elveszítette. Mert sokkal nagyobb összeget kellett neki a nemzetközi egyezmény 34. §-a alapján a vasuttól kapnia, mint vevőjétől, illetve a vevő sokkal nagyobb értékhez jut elveszés esetén, mint az áru kifogástalan megérkezése és eladása esetén. Ilyen pl. a finom fehér liszt helyzete egy idő óta. Malmaink veszteséggel adnak túl kenyérlisztjeiken és veszteségeikért a hazai piacokon a barnalisztek magasabb áraival kárpótolják magukat. Ha elveszésre lehetszékülni, igazán kár, hogy malmaink áldozatok árán fentartják a magyar liszt-exportot, hiszen a vasut nekik a belföldi magas árakat térítené meg elveszés esetén. Az osztrák üvegipar is rosszul tette, hogy túltermelésével a mi piacainkat árasztotta el a lehető legnyomottabb árakon. holott az osztrák fogyasztóknak továbbra is magas árakat szabtak; egyszerűen elveszésre kellett volna spekulálnia. Így tehetne különben minden iparág, a melynek túltermelése ellenére védett hazai piacai vannak.

Végül pedig arra kell nézetünk szerint törekedni, hogy a vasut igyekezzék a rája bizott szállitmányokat el nem veszíteni, a mely cél elérését a magasabb kártérítési összegek fizetésére való kötelezés sokkal inkább biztosítja, mint az alacsonyabb kártérítési kötelezettség. A kárt szenvedett felek szempontjából pedig a kártérítés sokkal inkább felel meg ama feladatának, hogy a kárt meg nem történtté tegye, ha a kár az üzleti viszonyoknak egyedül megfelelő módon a rendeltetési hely értéke szerint állapittatik meg.

A kereskedelmi ügyletek természetéből önként következő igényeknek megfelelően a 34. cikk szóban levő rendelkezése olyképp volna tehát módosítandó, hogy az elveszett tárgyakért való kártérítés összege fejében azon érték téríttessék meg, a melylyel az elveszett áru a rendeltetés helyén birt volna.

XI.

A 38. cikk első bekezdése a szállitási érdek bevállása esetén megítélhető kárpótlás mérvére nézve csakis az elveszés, hiány, vagy megsérülés alkalmából intézkedik méltányosan és a fuvarozási ügylet általános természetének megfelelően úgy, hogy az érdekbevállás megtörténte nélkül is megadandó kártérítésen felül a bevállott összeg erejéig terjedő további kárpótlás is megítélhető. Ellenben nem terjeszti ki ezt a jogos rendelkezést a szállitási határidő elmulasztása esetén fölmerülő kár megtérítésére is. Sőt e tekintetben a 40. cikk utolsó mondata a szállitási érdeket beválló feleket gyakran kedvezőtlenebb helyzetbe hozza azoknál, a kik szállitási érdeket be nem vallanak. Gyakran fordulnak elő ugyanis olyan esetek, hogy szállitási érdek bevállása esetén a vasut kisebb kártérítési összeget tartozik fizetni, mintha érdeket nem vallott volna be a fél, mert a 40. cikk utolsó mondata szerint »a kártérítési összeg sohasem lehet nagyobb a bevállott érdek összegénél.« Így pl. ha a fuvardíj 300 korona s a késedelem 5 nap, a vasut a kár bizonyítása nélkül is tartozik 150 korona kártérítést fizetni, ha pedig a kár nagyobb voltát is be tudja a fél bizonyítani, akkor esetleg 300 koronáig terjedő kárösszeget is megítélnek neki. De csak úgy, ha érdekbevállás nélkül adta fel a küldeményét. Mert ha azt pl. 100 korona érdekbevállási összeggel

adta fel, csak ennek az összegnek a megtérítésére tarthat számot. Pedig a vasut a szállítási érdek bevallásáért még fuvardíjpótlékot is szed. Ennélfogva igazságtalan, hogy a fuvardíjpótlék daczára késedelem esetén kisebb összeg erejéig szavatolhasson, mint oly esetekben, a mikor érdekbevallás nem történik. A ki szállítási érdeket bevall, annak a szállítás pontossága körül bizonyynyal intenzívebben kell érdekelve lennie, mint annak, a ki azt nem teszi s ennélfogva jogos az a kívánság, hogy a vasut érdekbevallás esetén kettős összeget fizessen: a szállítási határidő be nem tartásáért minden feladónak egyaránt kijáró kártérítést s azonkívül az érdekbevallási összeget. Ha a vasut erre képtelen, akkor egyáltalában ne vállalja el az érdekbevallásért való biztosítást, hanem engedje azt át a magánvállalkozásnak, amint ez Olasz- és Oroszországban történik. De ha ezt a jövedelmező keresetforrást kezeiből kiadni nem akarja, teljesítse legalább az ahhoz fűződő jogos igényeket.

XII.

Áttérve ezek után a nemzetközi egyezmény végrehajtási határozmányainak rendelkezéseire, a 3. §. első bekezdése igényel első-sorban módosítást. E szakasz t. i. úgy rendelkezik, hogy amennyiben feltételesen szállítható tárgyak helytelen vagy hiányos bevallással adatnak föl fuvarozás végett, a küldemény minden brutto-kilogrammja után 15 frankos fuvardíjpótlék fizetendő. A budapesti kereskedelmi kamarának már többször idézett felterjesztése már 1893-ban teljesen indokolhatatlannak jelezte azt, hogy kártérítésen és a büntető s rendőri szabályok alkalmazásán kívül az egész küldemény után brutto-kilogrammonként 14 franknyi díjpótlék, igazában birság, a vasutak javára fizetessék. Ha a vasutak célja a szabályok betartásának a biztosítása: akkor nem fuvardíjpótlékot, hanem nyíltan birságot kellene alkalmazni, de nem saját pénztáruk, hanem a bírósági eljárásnál szokásos valamely közczél javára, mert különben megerősítik azt a gyanut, hogy a fuvardíjpótlékot saját anyagi előnyük szempontjából állapították meg, annál is inkább, mert e tekintetben a szállító közönség részéről jóhiszemű tévedés vagy oly kisebb, lényegtelen eltérés is eshetik meg, a melyből sem kár, sem nagyobb veszély nem következhetik. Tényleg az azóta kifejlődött gyakorlat számos oly esetet vetett föl, a mikor általános megjelöléssel bevallott tartalmú ládákban számos szállításra feltétlenül elfogadott cikk közt kis mennyiségű oly tárgyak is csomagoltattak, a melyek mint ólomczukor, gyufa, egy palaczk sav stb. csak feltételesen szállíthatók. Ily esetekben a vasutak az egész láda brutto súlyának minden kilogrammjára vetik ki a 15 frankos »fuvardíjpótléknak« nevezett birságot. Miután azonban a kereskedelmi forgalomban nagy nehézségeket okozna s túlságosan költséges is lenne az aránylag nagyon kis mennyiségű oly árukat, a melyek csak feltételesen szállíthatók, külön ládába csomagolva feladni, általános gyakorlattá fejlődött azokat a többi árukkal együtt gondosan becsomagolni és általános megnevezéssel »vegyi árúk« vagy »anyagárúk« gyanánt bevallani. Ebből baj nem származhatik, mert a feladó saját érdekében úgy csomagolja el az ily árukat, hogy azok az együvé csomagolt többi árúban se tehessenek kárt, nemhogy kárt

tehetnének a ládán kívül. Fuvardíj tekintetében sem érheti a vasutat megrövidítés az ily eljárásnál, mert az »anyagárúk« amúgy is a legmagasabb tarifa-osztályba vannak sorozva és ép úgy fedett kocsikban szállítandók, mint a csak feltételesen szállításra elfogadott szállítmányok. Hazánkban egyébiránt a kir. Curia 1900. évi 1260. sz. a. már úgy döntött ebben a kérdésben, hogy a fuvardíjpótlék nem az egész szállítmány súlya után, hanem csak a helytelenül bevallott tárgyak súlya után vehető ki. Ehhez képest a végrehajtási határozmányok 3. §-át legalább is oly módon kellene módosítani, hogy az a magyar kir. Curia igazságos álláspontján álljon.

A végrehajtási határozmányok 5. §-a értelmében a feladási állomás köteles a bérmentesített illethekeket a fuvarlevél-másodpéldányban részletezve kitüntetni, miután azonban a fuvardíjat a címzettre is át lehet utalni, de az átutalt illethekeket a vasut nem köteles a fuvarlevél-másodpéldányra rávezetni, a feladónak nincsen módjában ellenőrizni, hogy a vasut milyen díjtételt alkalmaz. Tapasztalati tény, hogy a feladó állomások átutalt illethekek esetén is sokszor nem a rendelkezésre álló közvetlen díjszabás alapján, hanem tört forgalomban számolják el a küldeményeket, miáltal nemcsak magasabb fuvardíjak, hanem az átrovatolások folytán késedelmek is okoztatnak. Ha azonban az átutalt illethekek a fuvarlevél-másodpéldányokra rávezettetnének, az ilyen szabálytalan elszámolás rögtön a feladó tudomására jutna, a kinek így módjában állana a feladó állomást a közvetlen díjszabások alkalmazására figyelmeztetni és így számos felszólamlásnak elejét venni. E célból az országos magyar gazdasági egyesület, valamint a budapesti kereskedelmi és iparkamara egyértelmű javaslatához képest a végrehajtási határozmányok 5. §-át oly értelműen kellene módosítani, hogy a feladó állomás ne csak a bérmentesített illethekeket, hanem az átutaltakat is köteles legyen részletezve a fuvarlevél-másodpéldányon kitüntetni.

A végrehajtási határozmányok 6. §-a a forgalom mai igényeivel már alig összeegyeztethető, tulságos hosszú szállítási határidőket állapít meg, úgy, hogy pl. Szegedről Drezdába gyorsárúknál is a szállítási határidő hatnap. Ez különösen a gyors romlásnak alávetett árúknak szállítását teszi lehetetlenné, vagy legalább is nagyon kockázatosná, mert ennyi idő alatt leölt baromfi, vad stb. nyáron a nagy hőségben még akkor is okvetlenül tönkremegy, ha jégbe csomagolják. Teherárúként szállított tojásküldemények nyáron szintén nem bírják ki sértetlenül a megszabott szállítási határidőt, valamint az élő állatok szállításánál is súlyveszteség és a szállítmány minőségének lerontása következik be a túl hosszú szállítás alatt. Gyors romlásnak kitett árúk képezvén azonban hazai exportkereskedelmünk igen tekintélyes részét, mező-gazdaságunk és kereskedelmünk érdekében kívánatos volna, hogy a szállítási határidők legalább a gyors romlásnak alávetett árúkra nézve leszállittassanak, illetve a napi kilométerszám fölemeltessek. A póthatáridőkre nézve, a melyeket a végrehajtási határozmányok 6. §-ának 4. bekezdés 4. pontja concedál, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület azt a föltétlenül helyeslendő javaslatot tette, hogy azok a másodrendű és helyi érdekű, valamint a keskenyvágányú vasutakon való átmenetelnél egyáltalán megszüntettessenek; ugyanez a testület különben az élőállatokra nézve külön s természetesen igen rövid szállítási határidőket kíván megállapítani.

A végrehajtási határozmányok 6. §-ának 7. bekezdése értelmé-

ben a vám stb. kezelés tartama, valamint a vasut vétkessége nélkül beállott forgalmi zavar tartama alatt a szállítási határidő szünetel. A kereskedőnek és szállítmányozónak azonban érdekében állana a fuvarlevélből lehető pontossággal megtudni azt, hogy az esetleges késés mily okból keletkezett. Mert ha ezt adatszerűleg beigazolva látná, számos esetben mellőzné a szállítási késedelem esetében megillető kártérítés iránti felszólamlást, de azt is megállapíthatná, hogy mely vámhivatalok szokták tulságos hosszan feltartóztatni a szállítmányokat, úgy, hogy e miatt illetékes helyen orvoslás iránt lépéseket tehetne. Ennélfogva úgy, a mint ugyane szakasz 4. bekezdése előírja a vasut által igénybevett póthatáridőknek, illetve ezek okainak és tartamának a fuvarlevélben való kitüntetését, elrendelhetné azt is, hogy a szállítási határidőszüneteket, valamint azok okát és tartamát a vasut szintén köteles a fuvarlevélben megjelölni.

XIII.

A fentiekben felsoroltuk azokat a javaslatokat, a melyeket egyes kamarák és szaktestületek terjesztettek föl a kormányhoz oly célból, hogy a nemzetközi értekezletre kiküldendő delegatusainak utasításokkal való ellátása alkalmával azokat is figyelmébe vegye; továbbá előadtuk a magunk álláspontját is a nemzetközi egyezmény több intézkedésével szemben.

Miután azonban oly javaslatok is merültek föl, a melyekről a nemzetközi egyezmény cikkeinek tárgyalásánál megemlékezni nem lehetett, részint azért, mert eddig nem szabályozott ügyekre vonatkoznak, részint azért, mert újításokat és kiegészítéseket alkotnának, szükséges most ezeket tanulmányunk végén összefoglalni.

Ilyen javaslat pl. az, a melyet az országos magyar gazdasági egyesület tesz arra nézve, hogy vétessék föl a nemzetközi egyezménybe valamely oly értelmű intézkedés, a mely szerint minden köteléki vasut adjon ki teherárú-menetrendet, a melyben a csatlakozások idegen állam területére való átmenetben és az a körülmény is, hogy a vámkezelés, a hússzemle stb. mely állomáson történik, szintén ki volna tüntetendő.

Ilyen menetrend közzétételének a kötelezettsége, a melyet az osztrák reichenbergi kereskedelmi és iparkamara is melegen fölkarolt, a midőn egyfelől csökkentené a szállítási határidők túlhosszú volta miatt mutatkozó hátrányokat a feladó szempontjából, másfelől lehetővé tenné a feleknek a kellő ellenőrzést is arra nézve, hogy a vasutak az elindítás körül a kellő gondossággal jártak-e el. A mint tehát a vasutak a személyjáratok menetrendjét nyilvánosságra hozzák, úgy szabályszerűen közzé tehetnék a tehervonatokét is, a mi még avval a nagy előnnyel is járna, hogy a menetek egymásutánjával tisztában levő feladók a jövőben nem fognák a könnyebben való megromlásnak kitett árúikat már korán reggel a vasuthoz küldeni, ha a feladási irányban közlekedő tehervonat csak késő este, vagy éjjel indul. Nehézségek e tekintetben nincsenek, mert hiszen ily teherárú-menetrendeket a vasutak saját belső kezelésük céljaira már eddig is készítettek. Csakhogy míg eddig ezeket az u. n. irányítási táblázatokat (Instradirungstabellen) szigorú hivatalos titokban

tartották, a jövőben azokat a legmesszebb menő mértékben kellene a nyilvánosságnak s az érdekelteknek hozzáférhetővé tenni.

Egységes, nemzetközi szabályozást igényelne a vasuti kocsik fertőtlenítésénél követendő eljárás is. A nemzetközi élőállatforgalom érdekében tartja ezt különösen szükségesnek az országos magyar gazdasági egyesület is, és pedig azért, mert az állategészségügyi érdekek czimén eleddig emelt kifogások száma így redukálható volna. Az élőállat-forgalom biztonsága érdekében az említett egyesület a nemzetközi egyezmény 31. cikkének 5. pontját is kiegészíteni javasolja. E pont értelmében ugyanis a vasut nem felelős ama kárért, a mely az állatok fuvarozásával járó *különös veszélyből* keletkezett. Mivel az állatok fuvarozásával járó karokat e meghatározás folytán a vasut a legtöbb esetben a »különös veszélyből« való keletkezés tág fogalmából magyarázza, az OMGE. nézete szerint, taxative volnának felsorolandók ama »különös veszélyek«, a melyek esetén a vasut felelősséget nem vállal. E veszélyek közé természetesen semmi esetre sem volnának sorolhatók a vasuti szállítási eszközök által okozott sérülések, a milyenek a hőnfutás, a vasuti kocsik ajtóinak rossz zárókészüléke, szellőztető berendezéseinek hiányai, az itatókészülékek tartóinak meglazulása, eltörése vagy szakadása stb. következtében állanak elő.

Mellözve már most a kisebb-nagyobb fontossággal bíró egyéb javaslatokat, a melyeket a revisio idejének közeledése fölszínre vetett, mint a minők pl.: a nemzetközi szabályozásnak a kiszolgáltatási eljárásra való kiterjesztése, a fuvardíjpótlék igényelhetésének elévülése, a vasutaknak arra való utasítása, hogy a túlfizetésről a jogosultakat értesítsék, a mely kötelezettség elmulasztása esetén az egyéves elévülés ne legyen helyén stb., még csak annak az általános óhajtnak akarok kifejezést adni, hogy az egyezménynek nemzetközi revisionalis értekezletein ne csak a vasutak kiküldöttei vehessenek részt, hanem velük egyenlő jogkörrel fölruházandó oly kiküldöttek is, a kik azokon az értekezleteken a szállító közönség, a kereskedelem és ipar érdekeit lennének hivatva képviselni. Ez indítvány megvalósítása felelne meg egyfelől leginkább az osztó igazság és méltányosság elemi követelményének, másfelől csakis ez nyujthat kellő biztosítékot arra, hogy az egyezmény aállítás körül leginkább érdekelt tényezők igényeinek megfelelő átdolgozásban fog részesülni. Szükségtelennek tartjuk hosszasabban kimutatni azt, hogy a közönség igényeinek kielégítése e téren sem jelenti még a vasut érdekeinek jogosulatlan elnyomását, e két érdekkör rendszerint egymással párhuzamosan halad. E részben elég a díjszabások olcsóbbítására rámutatni, a mely első sorban a közönség érdekében áll ugyan, mégis a vasuti forgalom és jövedelmezőségének emelkedése volt az eredménye. Ép úgy lesz remélhetőleg a szállítási föltételek enyhítésével is.

Vágó József.

A budapesti pénzüintézetek üzleteredményei az 1902. évben.

(Befejezés.)

IV. Áttekintés üzletágak szerint.

A mérleg, mint a folyton működő pénzüintézeti szervezet egy bizonyos napon és órában való megrögzítése, eredményeket tüntet fel, a nélkül, hogy megismertetné velünk a műhelyt, a hol, és az anyagot, a melyből készült. A könyvelő elénk tárja a jól előkészített és gondosan kidolgozott, gyakran retouchirozott pillanatfelvételt, melylyel be kell érünk.

A mérleg azért sem nyujthat kielégítő felvilágosítást valamely intézet működéséről, mert csak egy nap képe, az intézet pedig egy folyton működő szervezet. Ha tehát működését akarjuk megismerni, egyrészt utalva vagyunk a közölt forgalmi adatokra, másrészt pedig több elmúlt év eredményeit kell csoportosítanunk.

Az általános áttekintés feltüntette az intézetek vagyoni állapotát és üzleteredményeit. A következőkben a fővárosi pénzüintézetek fő-üzletágaival fogok foglalkozni, kezdve az »idegen tőke« megszerzésén és áttérve azután azon üzletágakra, melyekben a rendelkezésre álló tőke elhelyeztetik.

a) *Betét-üzlet.* A fővárosi pénzüintézetek betétállománya az utolsó öt évben következő volt:

	1902.	1901.	1900.	1899.	1898.
		(e z e r	k o r o n á k b a n)		
Betétek	550.593	572.814	550.939	547.159	546.334
Hitelezők	382.417	317.509	301.215	307.340	322.251
	933.010	890.323	852.154	854.499	868.585

Az állomány tehát évről-évre következőképen változott:

Betétekben	— 22.221	+ 21.875	+ 3.780	+ 825
Hitelezőkknél	+ 64.908	+ 6.294	— 6.125	— 14.911
Összesen	+ 42.687	+ 28.169	— 2.345	— 14.086

Ha tekintetbe vesszük, hogy 1901 végén a felszámoló két bank 39,661.000 K betétállományt mutatott ki, akkor az apadás csak látványos, és 17,440.000 K szaporodást észlelhetünk. A végösszegben az emelkedés tényleges, mert ott betétek és hitelezők, melyeknek túlnyomó részét folyószámlatulajdonosok képezik, összefoglalvák.

A betétek emelkedéséből a túlnyomó rész a Pesti magyar kereskedelmi bankot illeti meg 13,539.000 K-val, azután következik a Magyar országos központi takarékpénztár 3,141.000 K-val, míg az apadás tekintetében a Magyar leszámítoló és pénzváltó bank 3,523.000 K-val áll legelől. A hitelezők tételénél a legnagyobb emelkedést a Magyar általános hitelbank mutatja 39,368.000 K-val, a legnagyobb apadás itt is a Magyar leszámítoló és pénzváltóbankra esik 5,423,000 K-val. Megjegyzendő, hogy a »hitelezők« végösszegben való nagy emelkedése részben annak is tulajdonítandó, hogy e cím alatt a Magyar földhitelintézet 8,971.000 K-val, a Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja pedig 6,169.000 K-val nagyobb vagyontételeket állítanak be, mint tavaly, melyek a betétüzlethez nagyrészen nem tartoznak, minthogy jelesül kölcsönökből visszatartott összegeket képviselnek, míg a Magyar jelzáloghitelbanknál több mint 1½ millióval kevesebbet találunk e cím alatt. Ezen két tétel levonása illetve hozzáadása után az összes betétek (betétek és hitelezők) emelkedése körülbelül 28 millió koronára redukálódik, a mi tehát a tavalyinak körülbelül megfelel.

A betétállomány nagy emelkedéséből a gazdasági viszonyok kedvező voltára lehetne következtetni, mert az kétségtelenül szaporítja a takarékképességet. Ily következtetéseket a közölt adatokból azonban csak akkor lehetne levonni, ha azon összegek, melyek betétek alatt szerepelnek, tényleg kamatélvezetre vagy gyarapodásra elhelyezett tőkék volnának. Sajnos a betéti rendszer nálunk még nagyrészt rendezetlen állapota, melyre alább még kimerítőbben visszatérek, azt eredményezi, hogy következtetéseket vonni lehetetlen, mert folyószámlán oly pénzek hevernek, melyek a betétkönyvbe valók és fordítva.

A betétállomány erős emelkedésének nagyobb része a hitelezőkre esik, mely cím alatt a folyó- és chequeszámlák szerepelnek. A közelmúlt öt év mozgásainak átnézete rögtön arról győz meg, hogy az esés és emelkedés ellenkező irányú, mint a melyet a piaci kamatlábaknál (L. II. fejezet) láttunk. Ebből következik, hogy a betétállomány erős emelkedése jelesül a piaci kamatláb esésére, tehát az elhelyezést kereső tőke szaporodására egyrészt, az elhelyezhetés megnehezedésére másrészt vezetendő vissza.

A fővárosi pénzüzetek, számolva a helyzettel, sőt helyesebben kényszerítettén általa, igyekeztek a betétek által rájuk rótt terheken könnyíteni. A Magyar általános hitelbank már közel két évvel ezelőtt, a Pesti hazai első takarékpénztár egyesület és még néhány nagy betéti intézet pedig 1902. január 1-étől kezdve leszállították a betéti kamatlábat. Ez azonban csak az első lépés volt, és a mult év folyamán a leszállítás, nemcsak hogy az összes fővárosi intézetek által, hanem még sokkal erősebb mérvben foganatosított. Végül pedig az intézetek egyértelműen elhatározták, hogy az eddig általuk viselt 10°/o-os tőkekamatadót a jövőben a betevőre háritják át.

Azon örvendetes egyértelműség, mely ezen utóbbi intézkedés alkalmával a fővárosi pénzüzetek között uralkodott, sajnos, nem terjedt ki az összes intézkedésekre, melyek a betéti kamatláb dolgában az utolsó két évben tétettek. És éppen az egyértelműség hiánya az oka annak, hogy a fővárosi pénzüzetek, daczára a lényegesen megváltozott viszonyoknak, még továbbra is teljesen indokolatlan terheket viselnek, melyeknek káros következményei nemcsak saját jövedelmüket csorbitják, hanem szélesebb körökre is kihatnak.

Legfőbb ideje, hogy a fővárosi pénzüzetek is egyetértőleg elfogadják azon, a külföldön általánosan használt rendszert, melylyel egyrészt a kamatláb magasságával különbség tételik az állandó jellegű betét, és a folyó- vagy cheque-számlára kerülő betét, vagy helyesebben pénz-letét között, másrészt pedig az ez utóbbiak után megtérített kamatláb, a központi jegybank tételének megfelelően automaticæ változik. Igazságtalan dolog, hogy az olyan betét, mely felett tulajdonosa bármikor rendelkezhetik, ugyanannyi kamatot hajtson, mint a felmondáshoz kötött betét. A folyó- és cheque-számlán megtérített kamatlábnak 2, de legalább is $1\frac{1}{2}\%$ -kal kellene a mindenkori bankkamatláb alatt megállapíttatnia. A betéti kamatláb ily módon való szabályozásának első következménye az lesz, hogy a tulajdonképeni betétek és a letétek szét fognak válni. Az intézetek akkor sokkal alaposabban fogják kihasználhatni a reájuk bízott tőkéket, mert ismerve a felmondáshoz kötött betétek és a látra fizetendő letétek egymáshoz arányát, mindenkori készpénzkészletüket biztosabb alapon fogják megszabhatni, de egyszersmind kisebbíthetni is. A betétkamatláb szabályozása azonban azt is eredményezendi, hogy a takarékoskodó meg fogja kapni azon kamatlábat, mely őt betétje állandó természeténél fogva megilleti és nem fog szenvedni, ha a pénzpiaczen heverő és rövid elhelyezést kereső tőkék nyomják a kamatlábakat, másrészt pedig a pénzüzetek terheik lényeges csökkenése folytán szintén állandóan relative olcsóbb tételek mellett fogják kölcsön adhatni pénzeiket és ebben nyilvánul meg ezen kérdésnek a pénzüzetek érdekét messze túlhaladó jelentősége, mert előnyeiket élvezendik mindazok, a kik bármely formában igénybe veszik az intézetek hitelét.

Minden tekintetben indokolt volt az intézetek azon intézkedése, melylyel az eddig általuk fizetett 10% -os tőkekamatadót áthárították a betétbirtokosokra. A rendszabály legkiválóbb előnye az, hogy lehetővé tette a betétekkel járó terhek csökkentését a nélkül, hogy ezzel a megtérített kamatláb magasságának bármiképen praejudicáltatott volna. Jogos volt az áthárítás, mert semmi ok nem forog fenn, hogy miért viseljék az intézetek ezen adót, mely a kamatot élvező betevőt illeti és melyet csak adótechnikai szempontból fizettet a kincstár az intézetekkel.

Sajnos, a kő, melyet engedve a kényszernek a fővárosi pénzüzetek az adó ezen áthárításával megindítottak, a félüton megakadt és nem növesztett lavinát, mely ezen adót egészen elsöpörte volna. A kérdés u. i. egyoldaluan lett megoldva; mert a kedvező alkalom nem aknáztatott ki teljesen, és az adó eltörlését nem szorgalmazták a közvetlenül érdekelt felek. Oly tőkeszegény országban, mint hazánk, melynek mindenképen azon kell lenni, hogy a tőkegyűjtést elősegítse, a takarékoságot adóval sujtani indokolatlan és czélszerűtlen, mert mennél nagyobb a hozadék, melynek élvezete biztosíttatik, annál erősebb a takarékosági inger. Másrészt azonban attól is lehet tartani, hogy a jövőben, drágább pénz idejében, ha a pénzhiány nem lesz akkora, mint ma, és az intézetek ismét azon lesznek, hogy betéteket vonzzanak magukhoz, vissza fognak nyulni ahhoz az expedienshez, hogy maguk viseljék az adót. Ez pedig hátrányos azon már előbb kifejtett oknál fogva, hogy az intézeteknek a betétekkel járó terheinek minden szaporodása kihat széles körökre, melyek nem mint hitelezők, hanem adósok állnak velük összeköttetésben.

A betétkamatadó, akár az intézetek, akár a betevők által viseltetik, drágítja a kölcsönpenzt: az első esetben közvetlenül, az utóbbiban betétgyarapodás megnehezítése, tehát a pénzkinálat csökkentése által. Ezen adó létezése leküzdhetetlen fölényt biztosít az általa nem sujtott osztrák intézeteknek a hazaiak felett, és a gazdasági függetlenítésre való törekvéseknek egyik postulatuma kellene hogy legyen ezen adónem eltörlése, melynek elmaradását rendezett államháztartásunk ma már bizonyára megengedi.

b) *Folyó- és chèque számla-üzlet.* Pénzintézeteink jelentéseiből nem nyerünk felvilágosítást az annyira fontos folyó- és chèque számla-üzlet fejlődéséről. Erre nézve útmutatást nyerhetnénk, ha közzétételnék, hogy a chèque számlákra (a rövidség okáért ezentúl csak ezekről szólok) az év folyamán mennyi fizettetett be és mennyi volt a visszafizetés. A mindenkori egyenlegek végösszege is ismeretlen előttünk, mert, ha fel is tesszük, hogy a chèque számlák nem betétek, hanem hitelezők alatt szerepelnek, az utóbbi tételben bizonyára sok másnemű adat is foglaltatik.

A mennyire azonban a mindennapi forgalomban szemlélet által tapasztalható, a chèque a közhasználatban terjed, habár messze vagyunk még azok illúziójától, kik a tényleges viszonyokkal nem számolva, mindenkor az angol és amerikai példával hozakodnak elő.

A chèque használatának elterjedése pénzintézeteinknek elsőrangú érdeke, mert a készpénzhasználat csökkenése egyrészt a rendelkezésükre álló tőkék gazdaságosabb elhelyezését teszi lehetségessé, másrészt pedig, ugyanezen hatást gyakorolván ügyfeleik körében is, hozzájuk mint gyűjtőmedenczékbe özőnlő tőkéket rendkívül szaporítandja. Hogy a készpénz-használat csökkenése az intézetek és feleik kárára elkövethető visszaéléseket megnehezíti, az ily felette nagyfontosságú szempontok mellett csak második sorban jó tekintetbe. Elsőrangú fontossággal bír azonban ismét azon szempont, hogy a chèque használatának elterjedése egyik alapfeltétele a készfizetések fentarthatásának a jövőben, mely időpont mielőbbi bekövetkezése pénzintézeteink szempontjából felette kívánatos.

Nem tagadható, hogy a chèque meghonosítására irányuló általános törekvés a fővárosi pénzintézetek körében is visszhangra és alkalmas és hivatott terjesztőkre talált. Tekintve azonban, hogy a chèque nek a közhasználatba való bevezetése első sorban az intézetek feladata, az eddigi tetteket elégségeseknek és megfelelőeknek nem mondhatjuk. A törekvésekben nem mutatkozik azon céltudatosság és erély, melyre feltétlenül szükség van, ha a nálunk gyökeret vert elavult szokásokkal szembe akarunk szállni. Azon időszak ugyanis, melyben a készfizetések felvétele felé közeledünk, melyben tehát a chèque forgalom emelésére irányuló törekvéseknek legintensívebbeknek kellene lenniök, összeesik a gazdasági pangás szomorú éveivel, midőn a fővárosi pénzintézetek egymásközi versenye a szokottnál erősebb és élesebb, és ezen állapot az »üzlet« kedvéért egytől-mástól tereli el a figyelmet, a mi pillanatnyilag használhat ugyan, a jövőre azonban hátrányos praecedenseket alkot, melyek leküzdése később nem lesz könnyű. Erre még többször lesz alkalmam rámutatni. Most csak azt említem fel, hogy az üzleti forgalom csökkenése egy oly hajszát támasztott a felek és üzletek után, mely rendkívül megnehezíti, hacsak meg nem hiúsítja azon törekvéseket, melyek a chèque-forgalom eme-

lését czélozzák. Ennek egyik alapfeltétele ugyanis, hogy a kereskedő vagy iparos (legyen magán vagy társas cég vagy társaság) egy intézetnél számlát tartson, melynek segítségével összes banküzleteit lebonyolítja. Ez nálunk egyelőre csak utópia. A fővárosi pénzüzetek ügyfeleinek egy jelentékeny hányada két vagy több intézettel dolgozik (gyakran számla nélkül) és éppen ebben rejlik az intézetek hibája, hogy például olyanokat, a kiknek hitelt nyujt, nem kényszeríti, hogy összes ügyleteit általa végeztesse. Nemcsak jövedelem, hanem tájékozódás szempontjából is fontos körülmény ez, mert a számla mozgása, egyes tételei, gyakran megbízhatóbb felvilágosítást nyujtanak mint akármely tudósító iroda, mert betekintést nyujtanak a számlatulajdonos üzletvitelébe. Az uralkodó verseny következtében pénzüzeteink ettől a kényszertől eltekintenek.

Ha ily módon az intézetek nem hatnak elég erélyesen a chèque használatának a fővárosban való terjesztésére, alig tesznek valamit, hogy a chèqueforgalom a főváros és vidék között fejlesztessék. Bármely budapesti pénzüzet jutalék- és költségmentesen szolgáltat ki utalványokat nagyobb osztrák és európai piacokra, nagy részük tengerentúli helyekre is. Ha azonban arról van szó, hogy Gazda Gábornak Kecskeméten vagy Fukar Jánosnak Szegeden néhány száz korona fizettessék, bérmentetlenül vagy bérmentve postán küldik el a készpénzt, a czímzettet vagy pedig a megbízót terhelvén a meglehetősen magas postabér. Ily módon naponta milliók fordulnak meg hazánkban, holott, ha ezen küldemények nagy része az intézetek által utalványok segítségével továbbittatik, a készpénz időközben másfelé hasznothajtóan elhelyezhető. Naponta ezren utaznak a fővárosból vidékre és fordítva bevásárlás végett, kik mind készpénzt hordanak zsebeikben, mely az alatt kamatozhatnak az utas intézeténél, míg ő chèquejével készpénz helyett fizethetne. Ez természetellenes állapot, melynek idővel meg kell szünnie.

A vidékkel való chèqueforgalom fejlesztése a fővárosi pénzüzetek egyik legfontosabb feladata. Hazánkban aránylag több a pénzüzet, mint a többi európai országokban és még sem állithatjuk, hogy egy jól működő és szervezett pénzüzeti hálózat terülne el benne. Hiányzik a kapocs, mely az egyes tagokat, erőösszpontosítás és együttműködés céljából összefűzhetné, a centripetalis irányzat, mely a fővárost a hazai pénzüzeti szervezet gyűjtő medencéjévé emelné, a melyben összegyűlné a felesleges tőke, hogy oda fordítottassék, a hol szükség van reá. A kapcsolatot a chèqueforgalom ápolása a fővárosi és vidéki pénzüzetek között fogja megteremteni. Anglia csak azért képes óriási kereskedelmi forgalmát oly aránylag elenyészően kevés készpénzzel lebonyolítani, mert a londoni letétbankok fiókjai százával terjednek el a szigetország minden részében. Franciaország legnagyobb intézetei a Crédit Lyonnais, a Comptoir National d'Escompte és a Société Générale folyton szaporítják fiókjaik már ugyis nagy számát. Németországban fiókok alapításán kívül már működő intézetek affiliálása divatos, mint a hogy a Deutsche Bank a Schlesischer Bankvereint, a Bergisch Märkische Bankot és másokat csatolt magához. Ugyanígy tesznek a Dresdner Bank, Disconto-Gesellschaft és mások. Ha azt látjuk, hogy a magánbankárok és kis intézetek nagy bankokba olvadnak be, úgy ezen jelenség csakis azon törekvésre vezethető vissza, hogy a rendelkezésre álló tőkék lehetőleg gazdaságos kihasz-

nálása a központosítás által elősegíttessék, mert ezzel költségmegtakarítás is jár. Ez a titka a postatakarékpénztár nagy sikerének és folyton nagyobbodó igénybevételének is. Ezen központosító irányzatnak hazánkban is egyengetni kell az utat és ennek módja az, hogy a fővárosi pénzüzetek és a vidék között egy jól szervezett chèque-forgalom megteremtése által az ediginél bensőbb és élénkebb viszony létesíttessék.

A kormány a chèque-forgalom fejlesztése körül sokkal többet tett, mint a fővárosi pénzüzetek. A valutareformnak ez egyik sarkalatos pontját képezte és a cheque-törvényjavaslat már várja tárgyalatását a törvényhozásban. Hogy mily formában fog kikerülni az utolsó retortából, az még nem biztos. Csupán annak a megjegyzésére szoritkozom, hogy a mai fogalmazást, mely a szenvedő chèqueképeséget meg nem szoritja, nem tartom a legalkalmasabbnak azon cél elérésére, mely a javaslat kezdeményezői előtt lebegett: a készpénz használatának lehető csökkentése és egy közbizalomnak örvendő pénzhelyettesítő megteremtése. A készpénzhasználat csökkentésének egyedüli módja a fizetési forgalom központosítása, ennek elérését pedig megkönnyítette volna a törvénytervezet oly intézkedése, mely a szenvedő chequeképeséget azokra korlátozta volna, kik a letétüzletet üzik: pénzüzetekre és bankárookra. A vidéki pénzüzetek idővel mindjobban a fővárosba fognak gravitálni, a fővárosi pénzüzetek pedig érintkeznek a Leszámoló egyletben, mely a góczpont, a hol a jövőben, ha chèque-forgalmunkat a vidékkel helyesen szervezzük, az ország fizetési forgalma összpontosulni fog. A cheque-törvény hathatósan segíthette volna elő, hogy az ország fizetési forgalma ezen irányba tereltesse.

A betéteken kívül a pénzüzetek még elfogadványokkal és különféle fix kamatozású kötelezvények kibocsátásával szerzik az üzletvitelhez szükséges és alkalmas tőkét. Elfogadványok használata, mint már említettem, nálunk még nem elterjedt, miért is e helyütt, a hol a főüzletágakról van szó, ezzel nem foglalkozom. A kibocsátványokra pedig a jelzálogüzlet alatt fogok rátérni.

Következnek tehát azon üzletágak, melyekben a pénzüzetek a rendelkezésükre álló tőkét hasznothajtóan elhelyezik.

c) *Váltóleszámitolási üzlet.* A piaci pénzárnyak hanyatlása a váltóleszámitolási üzlet hozadékát igen kedvezőtlenül befolyásolta. Főleg azon intézeteknél válik ez érezhetővé, melyek maguk keveset visszleszámitolnak és a kamatlábak hanyatlását olcsóbb reescompte-tal nem képesek ellensúlyozni. De a visszleszámitolást erősen kihasználó intézetek jövedelme is csökkent aránylag, mert a kamatlábak hanyatlásával a pénzkeresletnek relative még nagyobb csökkenése mutatkozott.

A váltótárczák állománya az utolsó öt év végén következő volt:

	1902	1901	1900	1899	1898
			(ezer koronákban)		
Állomány	361.827	348.800	339.363	317.597	335.482
Változás (+ emelkedés					
— hanyatlás)	+ 13.027	+ 9.437	+ 21.766	— 17.885	—
Átlagos piaci pénzár Bécsben	2.72 ^o / _o	3.65 ^o / _o	4.34 ^o / _o	4.74 ^o / _o	3.94 ^o / _o

Fenti összeállításra nézve megjegyzendő, hogy 1901 végén a felszámoló két bank váltótárczája még 2,887.000 koronával szerepel, úgy hogy a fenmaradt intézetek tárczája tulajdonképen 15,914.000 koronával szaporodott. Erős emelkedést főleg két intézetnél látunk: a Magyar általános hitelbanknál (15,898.000 korona) és a Magyar agrár és járadékbanknál (6,033.000 korona), erős hanyatlást ellenben a Pesti hazai első takarékpénztár egyesületnél (7,142.000 korona) és a Magyar leszámító és pénzváltó banknál (6,822.000 korona).

Hogy a váltóleszámítási üzlet fejlődésének képét nyerjük, fenti adatokat szembe kell állítanunk egyrészt az Osztrák-magyar banknak, másrészt a fővárosi pénzintézeteknek a váltóleszámítási üzletben elért forgalmával.

Az Osztrák-magyar bank összesen leszámított:

	Bécsben	Az osztrák fiókoknál e z e r k o r o n á k b a n	Budapesten	A magyar fiókoknál
1901-ben	855.970	775.584	580.441	343.564
1902-ben	698.833	726.851	10.939	308.652
Csökkenés	162.137	48.733	69.502	34.912

A leszámított váltók átlagos összege volt:

	Bécsben	Az osztrák fiókoknál k o r o n a	Budapesten	A magyar fiókoknál
1901-ben	2.460	1.643	2.124	873
1902-ben	2.209	1.495	1.884	846

A leszámított váltók átlagos lejáratí ideje volt:

	Bécsben	Az osztrák fiókoknál n a p	Budapesten	A magyar fiókoknál
1901-ben	34	42	38	67
1902-ben	26	40	36	67

A fővárosi pénzintézetek a közelmúlt két évben a váltóleszámítási üzletben következő forgalmat érték el:

	1902	1901	Külömbőség + emelkedés - apadás
	e z e r k o r o n á k b a n		
Magyar általános hitelbank	469.057	411.967	+ 57.090
Pesti magyar kereskedelmi bank	201.399	205.210	- 3.811
Magyar leszámító és pénzváltó bank	314.174	322.991	- 8.817
Hazai bank	123.680	105.487	+ 23.193
Magyar agrár- és járadékbank	64.227	59.819	+ 4.408
Első magyar iparbank	55.242	52.118	+ 3.124
Általános bank	8.229	8.360	- 131
Magyar földhitelintézet	50.210	40.725	+ 9.485
Kisbirtokosok országos földhitelintézete	232	278	- 46
Pesti hazai első takarékpénztár egyesület	520.066	495.502	+ 24.564
Egyesült fővárosi takarékpénztár	232.953	200.576	+ 32.377
Magyar országos központi takarékpénztár	249.573	235.773	+ 13.800
Magyar általános takarékpénztár	59.354	47.705	+ 11.649
Budapesti takarékpénztár	63.828	59.602	+ 4.226
Belvárosi takarékpénztár	38.234	39.602	- 1.368
Erzsébetvárosi takarékpénztár	27.383	27.351	+ 32
Lipótvárosi takarékpénztár	32.315	25.950	+ 6.365
Kőbányai takarékpénztár	4.349	4.640	- 291
Budapesti III. kerületi takarékpénztár	4.619	8.621	- 4.002
Összesen	2,524.124	2,352.277	+ 171.847

E szerint a fővárosi pénzüintézetek 1902-ben 171,847.000 koronával többet számítottak le mint 1901-ben.

Ha egybevetjük a váltótárca mindenkori magasságát a bécsi piaci pénzárral (a helybeli ezután igazodik) azt tapasztaljuk, hogy a kettő fordított arányban halad, a miből a visszleszámitolás gyengébb igénybevételére lehetne következtetni, ha nem tudnók, hogy a többlet a Magyar általános hitelbank tárczájának szaporodása által egymaga absorbeáltatik. Ha azonban hozzávesszük, hogy az összes budapesti pénzüintézetek váltóleszámitolási forgalma több mint 117 millió koronával emelkedett, akkor ellenkezőleg a visszleszámitolásnak az eddigieknél erősebb kihasználására következtethetünk.

A monarchiában — mint más országokban is — a legfőbb visszleszámitolási forrás a jegybank. Ennek váltóleszámitolási forgalma azonban igen jelentékeny csökkenést mutat jelül annak, hogy a mélyen a bankkamatláb alatt mozgó piaci kamatlábak nélkülözhetővé tették a központi pénzforrást és magán a nyílt piacon nyertek kielégítést. Az Osztrák-magyar bank, mely az év folyamán ismételtelen megjelent a nyílt piacon, nem tudott boldogulni a többi intézet versenyével szemben. A váltóleszámitolási forgalomnak emelkedése az egyes intézeteknél, szintén a mellett tesz tanuságot, a mennyiben a három legnagyobb reescompte intézet a Magyar általános hitelbank, a Pesti hazai első takarékpénztár egyesület és az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár a 117 milliónyi többletbe 113 millióval járulnak hozzá. Ezen összeg körülbelül megfelel annak, a mennyivel a bank a fővárosban és magyar fiókjainál kevesebbet számított le. Az Osztrák-magyar banknál leszámított váltók átlag-összegéből és átlagos lejáratú idejéből, melyek főképen a két főintézetnél, csökkenést tüntetnek fel, szintén arra lehet következtetni, hogy a leszámított váltóanyag egy jelentékeny része olyan volt, mely csak a beszedés díjtalan eszközölhetése végett nyújtatott be a bankhoz.

A váltóleszámitolási forgalom emelkedése annak is köszönhető, hogy számos vidéki cég továbbítja váltóit Budapesten, melyek eddig részben osztrák intézeteket foglalkoztattak. Előfordul mindgyakrabban az az eset is, hogy ausztriai és külföldi cégek magyarországi váltóikat itt számítottatják le.

A váltóleszámitolási forgalom emelkedésének az ezen üzletágban elért jövedelem nem felel meg. A hanyatló kamatlábak e téren éreztették legjobban hatásukat, erősen csorbitván pénzüintézeteink nyereségét. A váltóleszámitolások után bevett kamatok összegét nem minden intézet közli külön, főképen a bankok nem, melyek kamategyenleget mutatnak ki a nyereség-veszteség számlában. Be kell tehát érünk néhány intézet közölte adatokkal, hozzátevén azonban, hogy azok is világosan mutatják a váltóleszámitolással járó kamatnyereség apadását. A számítás alapjául a váltóleszámitolási üzletben elért forgalmat vettem és a váltók utáni kamatok ehhez arányítottam. Az eredmény a következő:

	Váltóleszámitolási üzlet forgalma		Cselekvő váltó- kamatok		%o-ban	
	1902	1901	1902	1901	1902	1901
	ezer koronákban		ezer koronákban			
Pesti hazai első takarékp. egyes.	520.066	495.502	3.822	4.704	0.73	0.94
Egyesült fővárosi takarékpénztár	232.953	200.576	1.986	2.000	0.85	0.99
Magyar országos közp. takarékp.	249.573	235.773	1.343	1.731	0.53	0.73
Magyar általános takarékpénztár	59.354	47.705	440	465	0.79	0.97
Magyar földhitelintézet	50.210	40.725	323	318	0.64	0.78
Első magyar iparbank	55.242	52.818	856	957	1.54	1.83
Általános bank	8.229	8.360	185	200	2.24	2.39
Budapesti takarékpénztár	63.848	59.402	350	327	0.54	0.54
Belvárosi takarékpénztár	38.234	39.602	484	437	1.26	1.10
Erzsébetvárosi takarékpénztár	27.383	27.351	325	323	1.18	1.18
Lipótvárosi takarékpénztár	32.315	25.950	285	269	0.88	1.08
Kőbányai takarékpénztár	4.349	4.640	110	127	2.52	2.73

Az itt felsorolt intézetek között képviselve van a vezető intézettől kezdve a másodrangú kerületi takarékpénztárig minden kategória. A váltókamatbevétel csökkenése e szerint csaknem általános. Ezen számok azonban csak relativ értékűek, mert abból például, hogy az Általános banknál a csökkenés 0.15^o%, míg az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztárnál pedig csak 0.14^o%, még nem szabad azt következtetni, hogy az előbbi jobban szállította le kamattételeit, mint az utóbbi.

Mindenesetre feltűnő a nagy aránytalanság, mely a váltóleszámitolási üzlet fejlődése és jövedelme között mutatkozik és mely azt bizonyítja, hogy az intézetek által 1901-ben és 1902-ben alkalmazott kamattételek között jóval nagyobb a különbség, mint az ugyanakkor uralkodott bécsi piaczi pénzárok között.

Tényeket hallgatnánk el azonban, ha ezzel a magyarázattal beérnők, mert fentemlített, nem éppen örvendetes jelenségnek még más és mélyebben fekvő okai vannak: az üzleti jargon ezt úgy fejezi ki, hogy a »váltóleszámitolási üzlet piacunkon el van rontva.«

Ez tagadhatatlan tény és ezért a felelősség oroszlánrésze ismét csak magukat a közvetlenül érdekelt pénzüintézeteket terheli.

A kínált váltóanyag apadása egyrészt, a csökkenő kamatlábak és azon törekvés, hogy az eddigi jövedelem színvonala fentartassék másrészt igen erősen fokozta a leszámítolási anyag iránti keresletet és ezen tendentia ügybuzgó támogatókra talált a váltóügynökök azon gombamódra szaporodó seregében, kiknek kereset lévén a főcéljuk, a fővárosi váltóleszámitolási üzletben egy a házalással veszedelmesen rokon rendszert honosítottak meg, mely az ezen üzletágban uralkodott szokványokat az intézetekre nézve kedvezőtlenül befolyásolta. Nem tagadható, hogy az ügynökök ezen rendszere egyik-másik pénzüintézetnél a czélszerűséggel ellenkező támogatásra talált. Legyen a pénz bármily olcsó, a váltóanyag bármily keresett, azért a benyújtó mégis az adós, a ki hitelt élvez, a leszámítoló intézet pedig hitelezője.

Ezen rendszer mellett sok oly részlet kerüli el a figyelmet, vagy szándékkal nem vétetik figyelembe, melyek a hitelt nyújtó intézetek szempontjából felette fontosak. Első sorban oly engedmények tétetnek, melyek a váltóanyag rovására mennek. Alig különböztetik meg a három havi váltót a hat havitól, a benyújtó kénye kedve szerint

telepítheti váltóját akár a fővárosba, akár vidékre, pedig e két körülménytől függ a tárcza mobilitása, könnyű értékesíthetése. A könnyebb kezelhetés, olcsóbb visszleszámitolhatóság, a váltóadás obligójának ellenőrizhetése céljából intézeteinknek szigorúan ragaszkodniok kellene azon követelményhez, hogy a váltók túlnyomórészt a fővárosban telepíttessenek a Budapesti leszámoló egyesületben képviselt intézetek egyikéhez, mi által a kezelés egyszerűsítettnek és az intézetek és egész közgazdaságunk érdekében annyira kívánatos chèque-forgalom hatalmas impulzust nyerne. Így telepített váltókat egy töredékkel olcsóbban számitolhatnának le az intézetek, mert ők is jutányosabban értékesíthetnék, a kereskedővilág pedig úgy a megtakarítás, mint kényelem kedvéért készséggel engedne az intézetek fentjelzett kívánóságának a váltók telepítésére nézve.

Egy rendkívüli abusús, mely idővel meg fogja boszulni magát, honosodott meg piacunkon az u. n. saját elfogadványok leszámításával. Ha szigorúan vesszük a dolgot, ily váltók leszámítása egy idegen pénzek kezelésével foglalkozó intézet ügykörével össze sem egyeztethető. A mi külföldön egyáltalán ismeretlen, az nálunk szokás: az üzletvitelhez hiányzó tőkét evvel fedezik. Intézeteink igen liberálisan osztogatják az aránytalanul nagy kockázattal járó elfogadvány hiteleket és alig tesznek különbséget közöttük és a több aláíróval ellátott váltók között. Ha ezen politika okát keressük, abban találhatjuk meg, hogy az elfogadványok szolgáltatják a legjobb visszleszámitolási anyagot, mert rendszeren nagy és kerek összegekről, három-négy óra szólnak és egy helybeli banknál fizetendők. Ime, mily ferde, célszerűtlen politika! Az intézetek nagy kockázat árán szereznek továbbítható anyagot, holott céltudatos következetességgel — mint láttuk — a nélkül is megszerezhetnék.

Ugy az elfogadványok elleni, mint egyáltalán a most divó meglehetősen rendszertelen hitelezés azon veszély magvát rejti magában, hogy túlnagy hitel igénybevételére csábit, holott azon kellene lennünk, hogy kereskedőink tényleges üzleti tőkéje kötelezettségeikkel egy méltányos, észszerű összhangba hozassék, mely most nem mindenütt található.

Azon körülmény, hogy a nyugoti jegybankok kamatlába állandóan lényegesen magasabb volt a belföldi piaci pénzárnál, a külföldi váltókat igen keresetteké tette. A deviza üzletben szintén oly erős verseny indult meg azonban, mely az eddigi szokványokat teljesen elhanyagolva, az elérhető hasznot egy minimumra redukálta.

E helyütt említem meg, hogy külföldön uralkodó magasabb kamatlábak lehetővé tették volna feleslegpénzeinknek ottani elég jól jövedelmező elhelyezését. A fővárosi pénzügyintézetek egy része újabban kezdi is kihasználni e kedvező viszonyt, mely valutánk szabályozása folytán ezentúl gyakrabban fog beállani. Az elmúlt évben azonban alig volt intézet, mely a helyzettel élt volna, pedig célszerűbb feleslegtőkéinket nyugaton kedvező kamatláb mellett nyereséggel elhelyezni és ily módon a fizetési mérleg javítását is elősegíteni, mint a belföldön versenynyel önmagának és másoknak ártani.

A bankelfogadványok forgalomba hozatala eddig nálunk jobbara csak az áruüzletben használatos és intézeteink ebből eredő terhei aránylag igen szerények. Remélhető azonban, hogy később, ha piacunkon a váltóanyag minősége fogja a kamatláb meghatározásánál

a döntő szerepet játszani, ezen üzletág is fejlődni fog. Remélhető ez továbbá azért is, mert a valutareform szerencsés keresztülvitele pénzpiacaink és a nyugati pénzpiacok között szerves összeköttetést létesítvén, oly esetekben, ha nálunk a pénz a külföldinél annyival olcsóbb lesz, hogy a különbség az elfogadási jutalékot meghaladja, pénzszerzés céljából intézeteink ez irányban külföldről is igénybe fognak vétetni.

d) *Jelzálogüzlet és kölcsönök.* Ezen üzletág prosperálásának főfeltétele a kölcsönök alapján kibocsátott kötelezvények kelendősege lévén, az elmúlt évben nagy fellendülésnek örvendett, mert az ezen üzletágakkal foglalkozó intézeteink kibocsátványai a pénzolcsóság közepette igen nagy keresletnek örvendettek, a mi kölcsönök kötését megkönnyítette.

Az összes intézetek kölcsöneiben évről évre következő emelkedést látjuk:

1902	1901	1900	1899
+ 122.904	+ 56.348	+ 34.664	+ 45.795

(ezer koronákban)

Mint hogy az intézeteknek csak egy része foglalkozik törvényhatósági, tehát kötvénykölcsönökkel, czélszerű lesz annak feltüntetése, hogy ezek, valamint a záloglevélkölcsönök miképen oszlanak meg (millió koronákban):

Az intézet neve	1902		1901		1900		1899		1898	
	zl. k.	kv. k.	zl. k.	kv. k.	zl. k.	kv. k.	zl. k.	kv. k.	zl. k.	kv. k.
Pesti magyar kereskedelmi bank . .	143·0	164·1	132·7	156·5	128·4	151·8	125·6	139·8	120·7	132·0
Magyar leszámítoló és pénzváltó bank	5·1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyar agrár- és járadékbank	55·0	6·8	50·1	2·4	45·5	2·2	40·3	2·5	30·0	2·3
Magyar földhitelintézet	305·7	65·6	292·0	60·4	284·7	60·2	281·6	60·7	278·3	60·3
Kisbirtokosok országos földhitelint. .	48·7	—	46·3	—	43·5	—	41·2	—	39·5	—
Magy. takarékptrak közp. jelzálogb.-ja .	65·3	10·5	59·8	9·3	57·3	9·5	56·0	9·8	54·2	10·0
Magyar jelzáloghitelbank	176·1	221·9	154·9	208·8	152·9	200·4	151·6	199·6	149·1	199·4
Pesti hazai első takarékpénztár	86·8	135·7	81·5	126·2	81·0	111·7	80·8	104·7	81·9	104·2
Egyesült bpesti főv. takarékpénztár . .	117·5	—	115·6	—	115·6	—	116·3	—	107·8	—
Magyar orsz. közp. takarékpénztár . .	82·8	—	77·2	—	74·3	—	74·2	—	72·4	—
Belvárosi takarékpénztár	25·0	—	19·5	—	17·2	—	17·0	—	13·7	—
Összesen . . .	1111·0	604·6	1029·6	563·6	1000·4	535·8	984·6	517·1	947·6	508·2
Emelkedés . . .	+ 81·4	+ 41·0	+ 29·2	+ 27·8	+ 15·8	+ 18·7	+ 37·0	+ 8·9		

Az emelkedés nagyobb része tehát a záloglevélkölcsönökre esik annál is inkább, mert kötelezvények kibocsátásával foglalkozó intézeteink egy része közkölcsönök nyújtását egyelőre még nem vette fel működése körébe.

A záloglevélkibocsátáson alapuló jelzálogüzlet fejlődését¹⁾ azonban a mindenkori törlesztések által változó állománya a kölcsönöknek nem mutatja oly világosan, mint az évről évre folyósított kölcsönök összege. Erre vonatkozólag a fővárosi pénzüzetek jelentéseiben következő adatokat találjuk:

	1902	1901	1900	1899	1898
	e z e r k o r o n á k b a n				
Pesti magyar kereskedelmi bank . .	16.463	7.124	4.931	9.137	10.578
Magyar leszámítoló és pénzváltó bank	5.128	—	—	—	—
Magyar agrár- és járadékbank	?	?	?	?	?
Magyar földhitelintézet	24.291	13.815	9.243	11.645	17.094
Kisbirtokosok földhitelintézete	4.841	4.916	4.339	4.411	4.598
Magyar tkptrak közp. jelzálogbankja .	11.216	5.866	4.263	4.824	10.682
Magyar jelzálog-hitelbank	32.634	4.599	4.147	4.204	14.608
Pesti hazai első takarékpénztár egyes.	27.480	18.348	11.965	?	26.234
Egyesült bpesti fővárosi takarékptr .	4.397	1.970	0.555	10.466	20.510
Magyar országos közp. takarékpénztár	8.503	4.581	1.567	3.858	10.826
Belvárosi takarékpénztár	6.093	2.729	0.466	3.652	5.340

A jelzálogüzlet tehát az utóbbi évben hatalmasan fellendült, miután a nagy pénzdrágaság, mely a külföldi piacra szoruló czimleteink elhelyezését megnehezítette, megszűnt. Ezen üzletág prosperálása igen örvendetesen ellensúlyozta a hanyatló kamatlábaknak intézeteink üzletére gyakorolt, már előbb részletesen kifejtett, kedvezőtlen hatását és ennek köszönhető, hogy a fővárosi pénzüzetek az elmúlt évben daczára az általánosan rossz gazdasági viszonyoknak, és a pénz megnehezített elhelyezhetőségének, végeredményben kedvezőbb eredményt tudtak felmutatni.

A jelzálogüzlet fellendülése — a kölcsönkereslet szempontjából — a földbirtok nagyobb hitelszükségletére vezethető vissza, a minek könnyű magyarázatát találjuk, ha egyrészt tekintetbe vesszük a fővárosban való építkezéseknek az építkezésiválság óta tapasztalható majdnem teljes pangását, mely csak a folyó évben — szintén az abnormalisan olcsó pénzviszonyok visszahatása következtében — látszik egy kevéssé megszűnni, másrészt pedig azon már előbb érintett körülményt, hogy úgy a birtokosok, mint a kölcsöntnyújtott vidéki pénzüzetek, elmúlt években kötött drága kölcsönök convertálására törekednek. A kölcsönök megoszlása földbirtok és bérházak között következő volt:

¹⁾ Ezentúl a jelzálogüzlet alatt mindenkor ezt értem, mert a számadatokba az intézeteknél külön kimutatott készpénzben nyújtott jelzálogkölcsönök nincsenek felvéve.

Az intézet neve	1902		1901		1900		1899		1898	
	s z á z a l é k o k b a n									
	fb.	bh.	fb.	bh.	fb.	bh.	fb.	bh.	fb.	bh.
Pesti magyar ke- reskedelmi bank	27·56	72·44	26·51	73·49	27·17	72·83	27·93	72·07	28·96	71·04
Magyar leszámítoló és pénzv. bank .	23·70	76·30	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyar agrár- és járadékbank . .	71·80	28·20	68·40	31·60	64·00	36·00	61·00	39·00	?	?
Magyar földhitelin- tézeti	100·00	—	100·00	—	100·00	—	100·00	—	100·00	—
Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete	100·00	—	100·00	—	100·00	—	100·00	—	100·00	—
Magy. takarékptrak közp.jelz.-bankja	100·00	—	100·00	—	100·00	—	100·00	—	100·00	—
Magyar jelzáloghi- telbank	68·42	31·58	67·12	32·88	67·10	32·90	67·62	32·38	67·53	32·47
Pesti hazai I taka- rékpénzt. egyes.	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Egyesült bpesti főv. takarékpénztár .	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Magyar orsz. közp. takarékpénztár .	51·31	48·69	50·68	49·32	51·05	48·95	50·87	49·13	50·73	49·27
Belvárosi takarékpénztár	62·59	37·41	57·92	42·08	55·10	44·90	52·75	47·25	47·07	52·93

A befektetési értékek iránt, tehát záloglevelek iránt is, a kereslet az 1902. évben oly erősen mutatkozott, hogy a kibocsátó intézetek annak teljes mérvben megfelelni nem tudtak. Ennek következtében a jelzálogüzlet terén is igen erős és éles verseny indult meg, mely a nyereséget lényegesen apasztotta. Mindazonáltal a verseny ezen téren észszerűen korlátoztatott, a mennyiben nem eredményezte a conditióknak oly mérvben való elrontását, mint azt a váltóleszámitolási üzletnél láttuk. Főleg kiemelendő, hogy a kölcsönököt nyújtó intézetek, daczára a nagy versenynek, a megszavazott kölcsönösszegnek a fedezethez való arányának megállapítása tekintetében igen conservatívek maradtak, mint ezt alábbi összeállítás mutatja:

	1902	1901	1900	1899	1898	
(A kölcsönösszegek a lekötött ingatlanok %-aiban.)						
Pesti magy. ker. bank	földbirtoknál	27·56	26·51	27·17	27·93	28·96
	főv. bérházaknál	36·88	36·14	36·37	39·70	39·70
Magy. leszám. és pv. bank	32·70	—	—	—	—	
Magy. agrár és jár. bank	37·19	37·46	36·11	40·24	?	
Magy. földhitelintézet	39·07	39·22	39·04	39·02	39·03	
Kisbirtokosok orsz. földhitelint.	39·49	39·72	39·73	39·87	40·38	
Magy. takptárak közp. jegybankja	40·30	39·64	39·55	39·43	39·23	
Magy. jelzáloghitelbank	42·00	41·37	41·71	42·05	42·33	
Pesti hazai első takpt. egyes.	?	?	?	?	?	
Egyes. bpesti főv. takpt.	45·53	45·78	46·08	46·48	46·82	
Magy. orsz. közp. takpt.	46·58	44·49	43·42	43·98	46·40	
Belvárosi takarékpénztár	37·32	37·78	40·84	41·30	42·15	

Ezen böles tartózkodás annál inkább nyom a latban, mert tudjuk, hogy a kölcsön magasságának a fedezethez való aránya mily fontos szerepet játszik a kölcsönügylet megkötésénél a fél részéről, és néhány ezer korona kölcsöntöbblet mily könnyen feledtet esetleges minusokat a záloglevél elszámolási árfolyamánál vagy annak fejében kedvezőtlenebbül megszabott más conditiót. A közölt arányszámok, melyek a fővárosi pénzüzetek ezen kibocsátványainak első sorban figyelembe veendő fedezetét mutatják, egyszersmind igazolják a magyar záloglevél kitünőségét, alkalmasságát befektetési czélokra és igazolják azon kedveltséget, melynek tőkepénzesek körében örvend.

Úgy a jelzálog-üzlettel foglalkozó intézeteket, mint más illetékes köröket, mint már éveken át, úgy 1902-ben is élénken foglalkoztatta a hazai kisbirtok hitele, melynek rendkívüli nagy fontossága elméletileg bár kellő méltánylásban részesül, gyakorlatilag azonban csakis a Magyar földhitelintézet székelvényi actiójában jutott kifejezésre. A Kisbirtokosok földhitelintézetének actiója már a folyó évre esik. Természetesen e kérdés fontossága a mai rossz gazdasági viszonyok között még szembetűnőbb. Túlmenne e dolgozat keretén ezen országos kérdés taglalása, de a jelzálogüzlettel foglalkozó intézetek által közölt idevágó adatokat csoportosítván, el nem mulaszthatom azoknak közlését, melyek mutatják, hogy aránylag a nagy kölcsönök szaporodnak, míg a kis kölcsönök csökkennek. Csak három intézet közöl idevágó adatot, de az is eléggé jellemző:

	1902	1901	1900	1899	1898
Magyar jelzálog hitelbank:	(az összes kölcsönök százalékban)				
200/m koronáig	34·95	37·23	37·08	59·78	59·75
200/m koronánál nagyobbak	65·05	62·77	62·92	40·22	40·25
Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja:					
10/m K-nál kisebb kölcsönök	91·32	91·80	93·33	97·17	98·07
Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete:					
600—2000 korona	61·64	62·14	?	?	?
2000—12000 korona	34·96	34·53	?	?	?

A kisbirtok hitele a vidéki pénzüzetek kezében van és oda is való, mert a kisbirtokos hitelénél a reális alap mellett az adós egyéni hitele is tekintetbe jöhet és ennek megítélésére a környékbeli intézet sokkal hivatottabb és alkalmasabb. Ha azonban a vidéki intézetek között terjed e jelzálog kölcsönök átruházása fővárosi intézetekre, a mi különben igen örvendetes jelenség a vidéki pénzüzetek mobilitása szempontjából, akkor kívánatos volna, hogy a fővárosi intézetek által szabott kedvezőbb feltételeket közvetve a kisbirtokos adós is érezze, nem pedig egyedül az illető pénzüzetet. Ily módon a viszonyok lényegesen javulnának.

e) *Értékpapirüzlet.* Mint egy mérlegnek két serpenyője, melyek mindig ellentétes irányban billennek, úgy váltja fel egymást az értékpapir-piaczon a szilárd kamatozású befektetési értékek és az osztalék papirok korszaka. Az 1902. évben az előbbi uralkodott, míg az osztalékpapirok még teljesen elhanyagoltattak. Az értékpapirüzletről szólva tehát, külön kell foglalkoznunk a fix kamatozású és külön az osztalékpapirokkal.

a) *Befektetési értékek.* Egy pillantás a fővárosi pénzügyintézetek által kibocsátott kötelezvények forgalmára és ezen kötelezvényeknek a kibocsátó intézet tárczájában maradt készletére, megismerteti velünk azon nagy keresletet, melynek ezen czimletek örvendettek. 1902. végéig a forgalomban levő záloglevelek és kötvények összege 125,093.000 koronával emelkedett, míg a tárczában levő készlet 23,169.000 koronával apadt. Az emelkedés oroszlánrésze a 4⁰/₀-os kamatozásuakra esik és ha a magasabb kamatozásuaknál is látunk lényeges szaporodást, ez még az év első felében történt kibocsátásokra vezethető vissza.

A 4¹/₂⁰/₀-os államadóssági czimletek conversiója a hazai érték-papír piacon, de első sorban a fix kamatozású értékek terén korszakalkotó változást idézett elő. A conversio eredménye magában foglalta annak elismerését, hogy a Nyugat, tehát az arannyal fizető országok, a koronaértéket aranyértéknek tekintik. Ezen körülmény döntő fontosságú a monarchia hitelviszonyainak fejlődésében, de fokozott jelentőséggel bír reánk nézve, kik a külföldi hitelre vagyunk utalva, melyet — egyelőre — a monarchia határain túl, jelesen befektetési értékeinkkel veszünk igénybe. A conversio említett eredménye módot nyújt, hogy hitelünket emancipáljuk Ausztriától, új hitelforrásokat teremtvén meg. Túl a Lajthán ezt igen jól tudják és felismerik annak fontosságát, hogy Magyarország Ausztriának állandó adósa legyen. Ez a magyarázata annak a különben érthetetlen ellenszegülésnek, melyet túlnan a valutareform befejezése ellen tanusítanak. Felismerik, hogy a készfizetések felvétele után hitelünket tőlük emancipálni fogjuk, de az egyik oldalon nem akarnak kiereszteni bennünket, míg a másik oldalon meg nem köthetnek: ha hitelünket fel akarjuk szabadítani, kössük meg helyébe egész gazdasági termelésünket. Maradjunk még egy évtizedig agrár állam, addig ne lehessen iparunk, adózzunk továbbra is.¹⁾

Különben — mint említve volt — a Nyugat, látva a valuta-reform előkészítését, látva hogy az anyagi eszközök a készfizetések felvételére megvannak, megbecsülve végre azon pontosságot, melyet Magyarország a pénzdrágulás idejében kötelezvényei visszaváltásánál tanusított: megelőzte a törvényt és megtette a koronaértéket aranyértéknek.

Természetesen az állami kötelezvények kamatleszállítását fokozatosan és idővel a magánkötelezvényeké követi. Láttuk ezt előbb közölt adatokból, hogy a kisebb kamatozású értékek forgalma szemben a nagyobb kamatozásuakéval mennyivel erősebben emelkedik. Mint jellemző körülmény kiemelendő, hogy a Magyar földhitelintézet ismét megkezdte 3¹/₂⁰/₀-os papírjainak kibocsátását.

A magyar conversio összeesett a nyugoti államok hasonló műveleteivel. A francia 3¹/₂⁰/₀-os járadék cseréje 3⁰/₀-ossal, az osztrák közös járadék beváltása 4⁰/₀-ossal, végül az angol consolok 2³/₄⁰/₀-os

¹⁾ A conversio alkalmával tett tapasztalatok különben azt mutatják, hogy túlzottak voltak a becslések, az Ausztriában elhelyezett befektetési papírjainkat illetőleg. A becserélt kötvények u. i. következőleg voltak elhelyezve (millió koronákban):

Magyarország	308	Németország	297	Németalföld	60
Austria	244	Franciaország	59	Belgium	4

kamattételének automatikus leszállása $2\frac{1}{2}\%$ -ra (ez év április 1-én) szintén emelték a magyar befektetési értékek iránti keresletet, mely bár az összes papirok árában, de legjobban a 4% -os magyar korona járadékban jutott kifejezésre, melynek árfolyama megközelítette a parit. Hasonlóképen névértékéhez közelít a 4% -os földhitelintézeti záloglevél. Ezen két papir lévén a magyar befektetési piac két standard papirja, hozadékukból kitűnik, hogy hazánkban a befektetési kamatláb előbbi $4\frac{1}{2}\%$ -os színvonaláról immár 4% -ra szállott alá.

A mellékelt táblázatban látható a magyar államadóssági kötvények, valamint a budapesti pénzüzetek fix kamatozású kibocsátványainak áremelkedése az 1902. évben, valamint hozadékuik csökkenése drágulásuk következtében.

Ezen lényeges változások természetesen nagy befolyásuk voltak az intézetek mérlegeire egyrészt, mert a záloglevél- és kötvénykibocsátó intézetek biztosító alapja és az értékpapir tárcza megfelelően kevesebbet kamatozik, másrészt azonban ugyanezen alap és tárcza értéke az áremelkedés következtében lényegesen magasabb volt az év végén, mint az év elején.

Az értékpapirtárczák értéke az összes intézeteknél következő volt :

	1902	1901	1900	1899	1898
			(millió koronában)		
Változás az előző évvel szemben	143.6	121.5	128.4	128.6	115.8
	+ 22.1	— 6.9	— 0.2	+ 12.8	—

Befektetési értékek ára és hozadéka.

A papir neve	Kamatláb	A papir ára		Hozadéka		Külömb-ség
		pénzárf. december 31-én		1902	1901	
		1902	1901			
Magyar koronajáradék . . .	$3\frac{1}{2}$	90.70	84.60	3.85	4.13	— 0.28
» » . . .	4	98.—	94.25	4.08	4.24	— 0.16
Belvárosi takarékpénztár zl.	$4\frac{1}{2}$	100.50	99.—	4.47	4.54	— 0.07
Egyes. bpesti főv. tpt. zl. .	$4\frac{1}{2}$	100.75	98.—	4.46	4.59	— 0.13
» » » » » .	4	97.50	91.50	4.10	4.37	— 0.27
Kisbirtok. orsz. földhint. zl.	5	102.75	101.—	4.86	4.95	— 0.09
» » » » »	$4\frac{1}{2}$	100.50	97.50	4.47	4.61	— 0.14
Magy. agrár és járadékbank szőlőkötvény	4	96.75	97.—	4.13	4.12	+ 0.01
M. agr. és járb. járv. 102% » » » » záloglevél .	$4\frac{1}{2}$	100.25	96.—	4.48	4.68	— 0.20
» » » » »	$4\frac{1}{2}$	100.50	97.—	4.47	4.63	— 0.16
Magy. földhitint. zl. 50 éves	4	98.—	92.50	4.08	4.32	— 0.24
» » » » . . .	$3\frac{1}{2}$	89.40	84.—	3.91	4.16	— 0.25
» » talajjav. .	4	97.40	92.50	4.10	4.32	— 0.22
Magy. jelzáloghitbl. zl. . .	$4\frac{1}{2}$	101.—	98.—	4.45	4.59	— 0.14

A papir neve	Kamat- láb	A papir ára		Hozadéka		Külömb- ség
		pénzárf. december 31-én		1902	1901	
		1902	1901			
Magy. jelzáloghitbl. zl. . .	4	97·50	92·25	4·10	4·33	— 0·23
» » kkv. .	4 ^{1/2}	100·75	97·25	4·46	4·62	— 0·16
» » » . .	4	97·25	92·25	4·11	4·33	— 0·22
» » » 110 ^{0/0}	4	100·50	99—	3·98	4·04	— 0·06
» » nyk. . .	4	124·50	119—	3·21	3·36	— 0·15
» » » . .	3	111—	103·50	2·70	2·89	— 0·19
Magy. leszám. és pv. bk. zl.	4	97·25	—	4·11	—	—
Magy. orsz. közp. tpt. zl. .	4 ^{1/2}	100·75	98—	4·46	4·59	— 0·13
» » » » » .	4	96·75	89—	4·13	4·49	— 0·36
Magy. tpt. közp. jlzvk zl. .	4 ^{1/2}	100·50	98—	4·47	4·59	— 0·12
» » » » » .	4	97—	85—	4·12	4·70	— 0·58
» » » » kk. .	4 ^{1/2}	100—	96·50	4·50	4·66	— 0·16
» » » » » .	4	96—	87—	4·16	4·59	— 0·43
Pesti hazai I. tpt. egyes. kk.	4 ^{1/2}	100·50	98·25	4·47	4·58	— 0·11
» » » » » »	4	97—	92—	4·12	4·34	— 0·22
» » » » » zl. .	4	97—	94—	4·12	4·25	— 0·13
Pesti magy. ker. bank zl. . .	4 ^{1/2}	100·50	97·50	4·47	4·61	— 0·14
» » » » » . .	4	97·75	93—	4·09	4·30	— 0·21
» » » » kk. . .	4 ^{1/2}	100·50	97·50	4·47	4·61	— 0·14
» » » » » 110 ^{0/0}	4 ^{1/2}	105·75	102—	4·25	4·41	— 0·16
» » » » » 105 ^{0/0}	4	98—	93—	4·08	4·30	— 0·22

Másrészt a tárczák anyagában is nagy változások történtek, mert míg egyrészt a magasabb kamatozású papírok áttétettek a záloglevél és kötvénybiztosító alapokba (t. i. oly intézeteknél, melyek kibocsátásokkal foglalkoznak) addig másrészt az intézetek új beszerzésekre szorultak, mire túlnyomóan 4^{0/0}-os és 3^{1/2}^{0/0}-os koronajáradék használatot fel. A szaporodott tárczában azonban a budapesti pénzügyintézetek kibocsátásai is aránylag jobban vannak képviselve, kivéve a Magyar földhitelintézetet, mely értékpapírtárczájában immár négy esztendeje őriz n. é. Márka 387.000. 3^{1/2} bajor kötelezvényt, Márka 124.000 3^{1/2}^{0/0} württembergi kötelezvényt, Márka 100.000 3^{1/2}^{0/0} német birod. consolt és M. 69.000. 3^{1/2}^{0/0} badeni kölcsönt, eddig azonban még nem látta jónak értékpapíralományát valamely budapesti testvér-intézet jóval nagyobb kamatozású kötvényével szaporítani.

Ha azonban tapasztaljuk is, hogy a befektetési értékek készlete az értékpapírtárczában emelkedik is, az igazságnak megfelelően constatálnunk kell, hogy az arány még mindig meg nem felel, másrészt pedig az értékpapírtárczák összege nem emelkedik az intézetek teher-tételeivel (betétek és elfogadványok) arányosan, a mennyiben a kettő közötti viszony, mely 1901-ben még 13·80^{0/0} volt, 1902-ben 13·44^{0/0}-ra süllyedt. Hozzáteendő még az is, hogy ezen arány csak a végössze-

gekre vonatkozik, mert az egyes intézetek között erre nézve igen nagy eltérések vannak, a mennyiben míg egyesek értékpapirtárczáikat főleg betétállományuknak megfelelően szaporítják, mások ezen elemi rendszabálytól tökéletesen megfélekedezni látszanak. Pénzintézeteink ezen sajnos igen elterjedt fogyatkozásán betétintézeteink tervbe vett reformja lesz hivatva segíteni, melynek egyik nagy előnye az lesz, hogy a hazai befektetési értékek piacját itthon nagyobbítani fogja, a mi felette kívánatos azért is, mert a jelzálog üzlettel kapcsolatos záloglevél-kibocsátást a fővárosi intézetek mindtöbben veszik fel ügykörükbe. A Magyar leszámítoló és pénzváltó bank már megkezdette, míg a Magyar általános takarékpénztár most fáradozik ezen új üzletág bevezetésén.

Még egy mozgalomról kell e helyütt megemlékeznünk, mely a hazai befektetési értékek szempontjából igen nagy fontossággal bír, tudniillik a törvényhatósági kölcsönügy reformjáról oly irányban, hogy külföldi (német) mintára a törvényhatóságok, nevezetesen városok közvetlenül fordulva a piacához, kölcsönszükségletüket saját kibocsátású kölcsönökkel fedezhessék. Ily törekvések igen károsak lehetnek országunkra nézve. A községi kötvény nálunk egy igen alkalmas eszköze a törvényhatósági hiteligenyek kielégítésének. Nem indulhatunk e tekintetben a külföldi példa után, mert kötvényeinket nem belföldön, hanem külföldön helyezzük el. A községi kötvények kibocsátásával külföldön ismert, bevezetett intézetek foglalkoznak, kik egyrészt maguk erejéből képesek kibocsátványaik forgalmát ellenőrizni és árfolyamát tartani, kik azonban szükség esetén igen erős külföldi csoportokra is támaszkodhatnak és kik végül, last not least, az emissióhoz szükséges gyakorlattal, körültekintés és tapasztalat felett rendelkeznek. Mindezek felett a törvényhatóságaink pénzügyei kezelésével megbízott közegek vagy egyáltalán nem, vagy csak részben rendelkeznek és így valószínű, hogy a kölcsönigényeik, ha reformtervük megvalósulna, sokkal drágábban elégittetnének ki, mint most, eltekintve attól, hogy a már forgalomban levő kötelezvények kezelése nem bonyolódna le oly simán, mint most. Ily reform csak oly országokban képzelhető, mely a területén előforduló emissiókat nagyrészt maga emészti meg. Míg azonban csak külföldre kell, hogy vándoroljanak, tanácsos az eddigi módszer megtartása.

β) *Osztalék papirok.* Ellentétben a befektetési értékek piacával, az osztalék papirok iránti kereslet 1902-ben ugyancsak elenyészően csekély volt, mint az előző években. A közönség, melyet érzékeny veszteségek riasztottak el, nem tudja visszanyerni bizalmát és inkább helyezi el pénzét 3%-ra takarékpénztárban vagy valamely alig 4%-ot hozó járadékban, mint első rangú 6—7%-ot biztosan jövedelmező részvényben. Ha a pénzintézetek üzleteredményeiben a jutalékok és értékpapir-nyereségek emelkedését látjuk is, ez nem tudható be a tulajdonképeni értékpapir-üzlet fellendülésének, hanem inkább a jelzálogüzletnek köszönhető, melynek jövedelme e helyütt is, valamint a kamatok között is található. A piac eddig még nem talált támpontot, melyből egy újabb hausse-mozgalom kiindulhatna. A nagy kötvénycsere egy számtani művelet volt, mely a kincstárnak megtakarítást, a tőkepénzesnek pedig jövedelemcsorbitást hozott, a piacot azonban tovább nem foglalkoztatta. Az állami beruházások, melyektől sok helyütt az új fellendülést várják, késnek, és megvaló-

I. A budapesti pénzüintézetek

Az intézet neve	A l a p - é s t a r t a l é k -									
	A l a p t ő k e					T a r t a l é k o k				
	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
Magyar ált. hitelbank	34.000	34.000	34.000	34.000	34.000	10.900	10.600	10.300	10.000	9.700
Pesti magyar keresk. bank ..	30.000	30.000	30.000	30.000	30.000	26.400	25.600	24.800	24.000	23.200
Magy. leszám. és pénzv. bank	30.000	30.000	30.000	30.000	30.000	4.609	4.509	4.409	4.308	4.194
Magy. agrár és járad. bank ..	24.000	24.000	24.000	24.000	24.000	128	111	108	94	54
Hazai bank	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	1.375	1.300	1.200	950	800
Első magyar iparbank	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	870	850	830	810	790
Általános bank	900	900	900	900	900	80	70	57	45	33
Magy. ipar és ker. bank f. a.	—	20.000	20.000	20.000	20.000	—	2.000	1.900	1.700	1.600
Budapesti bankegylet f. a. ...	—	12.000	12.000	12.000	12.000	—	1.289	1.248	1.206	2.100
„Mercur“ bank r. t.	400	400	400	400	260	12	11	10	8	1
„Hermes“ váltóüzlet r. t.	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	90	90	90	90	80
Magyar földhitelintézet	—	—	—	—	—	28.172	26.743	26.172	25.977	25.668
Kisbirtokosok orsz. földhint.	—	—	—	—	—	5.945	5.746	5.562	5.396	5.175
Magyar tptak közp. jzvkja ..	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	484	383	320	300	280
Magyar jelzálog hitelbank....	40.000	40.000	40.000	30.000	30.000	27.080	20.080	19.780	20.218	13.514
Pesti hazai első tpt. e.	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	31.588	31.079	31.069	31.700	31.802
Egyes. budapesti főv. tpt.	9.000	9.000	9.000	9.000	9.000	12.243	11.919	12.027	12.490	12.618
Magyar orsz. központi tpt. ...	8.400	8.400	8.400	8.400	8.400	6.758	6.732	6.663	6.574	6.484
Magyar általános tpt.	4.000	4.000	4.000	4.000	3.000	454	440	400	340	168
Bpesti tpt. és orsz. zálogk. r. t.	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	1.240	1.190	1.140	1.070	1.000
Belvárosi takarékpénztár	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	690	630	570	510	450
Erzsébetvárosi takarékpénztár...	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	220	200	160	120	88
Lipótvárosi takarékpénztár...	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	140	130	100	70	40
Kőbányai takarékpénztár	500	500	500	500	500	156	154	152	148	130
Budapest III. ker. takarékpénzt.	198	99	99	99	99	75	152	144	120	128
	231.398	263.299	263.299	253.299	252.159	159.709	152.008	149.211	148.244	140.097

Az intézet neve	B e t é t e k					H i t e l e z ő k				
	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
Magyar ált. hitelbank	—	—	—	—	—	155.433	116.065	114.002	99.758	103.304
Pesti magyar keresk. bank ..	134.703	121.164	114.078	110.178	111.286	30.469	29.632	23.987	20.022	23.744
Magy. leszám. és pénzv. bank	12.644	16.167	12.583	11.730	13.750	41.137	46.560	40.482	45.230	43.794
Magy. agrár és járad. bank ..	—	—	—	—	—	16.115	9.358	10.019	9.340	15.440
Hazai bank	—	—	—	—	—	56.338	51.980	42.750	52.243	51.366
Első magyar iparbank	6.304	6.957	6.997	5.390	6.844	1.904	2.796	3.282	1.552	2.454
Általános bank	880	705	579	606	624	23	20	26	21	22
Magy. ipar és ker. bank f. a.	—	19.966	24.059	27.208	26.100	l. betétek alatt				
Budapesti bankegylet f. a. ...	—	19.695	21.468	21.638	21.162	—	1. betétek	4.987	5.480	3.576
„Mercur“ bank r. t.	183	117	122	88	20	868	468	538	720	863
„Hermes“ váltóüzl. r. t.	—	—	—	—	—	2.395	2.395	2.390	3.408	4.170
Magyar földhitelintézet	—	—	—	—	—	18.059	9.088	8.588	11.870	11.992
Kisbirtokosok orsz. földhint.	—	—	—	—	—	63	140	87	102	82
Magyar tptak közp. jzvkja ..	—	—	—	—	—	6.762	593	—	—	1.538
Magyar jelzálog hitelbank....	—	—	—	—	—	2.486	4.227	6.576	9.742	8.684
Pesti hazai első tpt. e.	250.725	251.510	241.507	235.531	235.782	38.282	31.812	32.352	39.630	41.520
Egyes. budapesti főv. tpt.	63.721	63.009	60.572	64.104	66.226	—	—	—	—	—
Magyar orsz. központi tpt. ...	38.797	35.656	32.014	27.666	31.966	4.484	5.651	4.456	3.398	6.182
Magyar általános tpt.	10.450	9.340	9.128	6.274	5.160	202	192	332	314	148
Bpesti tpt. és orsz. zálogk. r. t.	13.517	12.479	11.917	12.265	12.808	5.631	4.928	5.317	3.016	2.700
Belvárosi takarékpénztár	9.603	7.288	6.984	5.868	6.128	474	731	794	1.256	450
Erzsébetvárosi takarékpénztár...	3.143	2.504	2.516	2.170	2.306	—	—	—	—	—
Lipótvárosi takarékpénztár...	3.074	2.244	2.246	1.888	1.586	37	174	233	228	206
Kőbányai takarékpénztár	1.716	880	1.334	1.479	1.444	59	692	—	—	—
Budapest III. ker. takarékpénzt.	1.133	3.133	2.835	3.076	3.142	1.196	7	17	10	16
	550.593	572.814	550.939	547.159	546.334	382.417	317.509	301.215	307.340	322.251

mérlegei. A) Terhek (1000 koronákban).

t ö k e					N y e r e s é g					A nyereség az összegezt alap- és tartaléktőke hány %-a				
Ö s s z e s e n					1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
44.900	44.600	44.300	44.000	43.700	3.686	3.180	3.684	3.656	3.638	8.2	7.13	8.31	8.30	8.32
56.400	55.600	54.800	54.000	53.200	6.365	6.372	6.471	6.772	6.458	11.28	11.46	11.80	12.54	12.13
34.609	34.509	34.409	34.308	34.194	2.002	1.952	2.162	2.578	2.586	5.78	5.65	6.28	7.50	7.56
24.128	24.111	24.108	24.094	24.054	1.520	1.420	1.400	1.540	1.748	6.29	5.88	5.80	6.39	7.26
11.375	11.300	11.200	10.950	10.800	774	763	948	1.190	1.046	6.80	6.75	8.46	10.86	9.68
4.870	4.850	4.830	4.810	4.790	342	335	324	362	344	7.02	7.52	6.70	7.52	7.18
980	970	957	945	933	73	77	84	84	83	7.44	7.93	8.77	8.88	8.89
—	22.000	21.900	21.700	21.600	—	-3.696	1.420	1.812	1.670	—	-16.80	6.48	8.35	7.73
—	13.289	13.248	13.206	14.100	—	209	825	900	866	—	1.57	6.22	6.81	6.14
412	411	410	408	261	50	35	27	42	68	12.13	8.51	6.58	8.75	26.05
1.090	1.090	1.090	1.090	1.080	8	8	2	11	78	0.73	0.73	0.183	1. —	7.22
28.172	26.743	26.172	25.977	25.668	971	923	851	833	808	3.44	3.44	3.25	3.20	3.14
5.945	5.746	5.562	5.396	5.175	313	315	293	267	346	5.26	5.48	5.26	4.94	6.68
6.484	6.383	6.320	6.300	6.280	572	507	420	356	384	8.82	7.94	6.64	5.65	6.11
67.080	60.080	59.780	50.218	43.514	6.551	5.850	4.803	4.828	4.620	9.76	9.73	9.64	9.61	10.61
41.588	41.079	41.069	41.700	41.802	4.985	4.924	5.347	5.470	5.070	11.98	11.98	13.01	13.11	12.12
21.243	20.919	21.027	21.490	21.618	2.125	2.387	2.740	2.868	2.700	10. —	11.41	13.03	13.34	12.49
15.158	15.132	15.063	14.974	14.884	1.456	1.448	1.536	1.586	1.540	9.60	9.56	10.19	10.59	10.34
4.454	4.440	4.400	4.340	3.168	384	305	385	400	308	8.62	6.86	8.72	9.21	9.72
11.240	11.190	11.140	11.070	11.000	806	790	792	838	962	7.17	7.06	7.10	7.57	8.74
5.690	5.630	5.570	5.510	5.450	475	458	453	452	450	8.34	8.13	8.13	8.20	8.25
2.220	2.200	2.160	2.120	2.088	192	183	202	178	166	8.64	8.31	9.35	8.39	7.95
2.140	2.130	2.100	2.070	2.040	142	130	156	160	162	6.63	6.38	7.42	7.72	7.94
656	654	652	648	630	26	26	32	54	66	3.96	3.82	4.90	8.33	10.47
273	251	243	219	227	11	-205	26	46	32	4.03	-8.16	10.69	21. —	14.09
391.107	415.307	412.510	401.543	392.256	33.829	28.696	35.383	37.283	36.199	8.67	6.90	8.57	9.28	9.22

Forgalomban levő kötelezvények					Elfogadványok forgalomban				
1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
—	—	—	—	—	5.041	8.705	12.014	11.878	11.188
313.668	292.342	282.788	269.612	257.070	—	—	—	—	—
5.139	—	—	—	—	12.017	10.840	17.037	11.982	5.436
71.928	58.982	57.002	47.889	24.200	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	5.075	5.230	4.800	5.850	3.297
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	2.579	2.408	1.212
—	—	—	—	—	—	—	1.200	—	628
—	—	—	—	—	250	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
371.496	353.593	346.295	344.094	341.014	—	—	—	—	—
50.263	47.037	44.319	42.388	39.748	—	—	—	—	—
78.123	68.868	67.141	66.314	62.654	—	—	—	—	—
398.771	363.022	347.310	345.818	325.458	—	—	—	—	—
168.839	161.795	154.834	124.408	124.040	—	—	—	—	—
118.215	116.016	115.940	116.682	108.172	—	—	—	—	—
78.344	75.100	74.643	73.568	69.201	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5.500	4.000	3.000	4.270	3.570	—	—	—	—	—
25.142	19.580	17.237	17.154	13.916	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1.685.428	1.560.335	1.510.509	1.452.197	1.361.043	22.133	25.025	37.630	32.118	21.761

I. A budapesti pénzüintézetek

Az intézet neve	Pénztárkészlet					Váltótárca				
	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
Magyar ált. hitelbank.....	3.840	4.343	3.780	5.246	5.422	70.658	54.760	51.884	48.794	41.284
Pesti magyar keresk. bank...	5.737	9.238	6.905	8.081	4.362	65.295	62.873	66.342	66.577	67.636
Magy. leszám. és pénzv. bank	1.425	1.236	761	1.056	1.104	22.477	29.299	21.688	21.822	22.544
Magy. agrár és járad. bank..	448	451	813	1.214	820	11.439	5.406	5.835	6.438	8.618
Hazai bank	795	1.423	765	1.302	912	17.774	17.475	15.986	15.646	14.708
Első magyar iparbank.....	567	366	781	596	418	8.397	9.807	9.956	7.976	9.076
Általános bank	133	113	105	90	80	2.765	1.302	1.256	1.442	1.514
Magy. ipar és ker. bank f. a.	—	946	1.069	1.352	1.304	—	1.062	9.029	9.268	9.100
Budapesti bankegylet f. a. ...	—	276	686	390	136	—	1.825	5.620	6.276	9.814
„Mercur“ bank r. t.	57	25	8	10	9	—	—	—	—	—
„Hermes“ váltóüzl. r. t.	147	147	102	130	124	—	—	—	—	—
Magyar földhitelintézet.....	3.942	976	1.197	2.447	2.032	—	—	—	—	6.394
Kisbirtokosok orsz. földhint.	94	173	106	134	68	60	77	129	164	194
Magyar tprak közp. jzbkja..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyar jelzálog hitelbank....	1.741	1.587	1.149	910	1.112	636	865	568	—	—
Pesti hazai első tpt. e.	3.359	3.661	3.064	3.428	3.716	57.933	65.075	60.363	44.854	47.592
Egyes. budapesti főv. tpt.	2.411	1.848	2.098	2.190	2.244	48.438	45.941	35.005	39.554	44.200
Magyar orsz. központi tpt. ...	1.566	1.239	1.147	960	1.256	25.385	25.144	24.723	19.742	23.512
Magyar általános tpt.....	180	235	215	122	256	5.904	5.866	7.460	6.210	4.398
Bpesti tpt. és orsz. zálogk. r. t.	1.245	899	830	1.158	848	5.694	5.048	5.923	6.786	7.160
Belvárosi takarékpénztár....	522	189	402	613	448	6.589	5.304	5.315	4.436	4.686
Erzsébetvárosi takarékpénztár...	226	173	209	130	142	4.237	3.791	3.959	3.578	3.688
Lipótvárosi takarékpénztár...	146	171	138	160	140	4.266	3.573	3.709	3.146	2.836
Kőbányai takarékpénztár.....	32	41	40	26	38	1.647	1.727	1.974	2.022	2.374
Budapest III. ker. takarékpénzt.	25	67	49	70	68	2.233	2.580	2.639	2.866	3.154
	28.638	29.823	26.419	31.815	27.059	361.827	348.800	339.363	317.597	335.482

Az intézet neve	Kölcsönök záloglevelekben és kötvényekben					Részesedés társas üzletekben				
	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
Magyar ált. hitelbank	—	—	—	—	—	13.455	18.698	18.999	23.662	23.708
Pesti magyar keresk. bank ..	307.178	289.226	280.300	265.483	252.812	1.432	3.268	3.771	4.050	4.684
Magy. leszám. és pénzv. bank	5.128	—	—	—	—	10.383	11.635	12.539	13.816	11.144
Magy. agrár és járad. bank..	61.911	52.576	47.860	42.950	32.416	5.814	6.014	5.513	5.440	3.968
Hazai bank	—	—	—	—	—	4.884	3.739	4.212	4.242	4.396
Első magyar iparbank	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Általános bank	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magy. ipar és ker. bank f. a.	—	—	—	—	—	—	3.752	5.517	5.462	4.410
Budapesti bankegylet f. a. ...	—	—	—	—	—	—	3.877	3.429	3.196	2.132
„Mercur“ bank r. t.	—	—	—	—	—	1. adóssok	87	87	86	—
„Hermes“ váltóüzl. r. t.	—	—	—	—	—	175	175	175	261	252
Magyar földhitelintézet.....	371.335	352.502	345.016	342.355	338.680	—	—	—	—	—
Kisbirtokosok orsz. földhint.	48.794	46.304	43.572	41.257	39.564	—	—	—	—	—
Magyar tprak közp. jzbkja..	75.932	69.238	66.924	65.868	64.294	—	—	—	—	—
Magyar jelzálog hitelbank	398.075	363.765	353.388	351.298	348.668	20.922	21.530	—	—	—
Pesti hazai első tpt. e.	222.590	207.822	192.800	185.520	186.126	—	—	—	—	—
Egyes. budapesti főv. tpt.	117.513	115.690	115.632	116.354	107.862	—	—	—	—	—
Magyar orsz. központi tpt. ...	82.824	77.230	74.336	74.298	72.400	—	—	—	—	—
Magyar ált. tpt.	—	—	—	—	—	—	—	133	192	—
Bpesti tpt. és orsz. zálogk. r. t.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Belvárosi takarékpénztár....	25.038	19.561	17.238	17.019	13.785	—	—	—	—	—
Erzsébetvárosi takarékpénztár...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lipótvárosi takarékpénztár...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kőbányai takarékpénztár.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Budapest III. ker. takarékpénzt.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1.716.318	1.593.414	1.537.066	1.502.402	1.456.607	57.065	72.775	54.375	60.407	54.694

mérlegei. B) Vagyonrészek.

Értékpapírtárca					Saját kibocsátványok (záloglevelek, kötvények) készlete					Értékpapírelőlegek és report				
1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
10.147	5.690	6.231	5.586	7.034	—	—	—	—	—	I. a d ó s o k				
27.247	17.299	18.385	24.506	23.508	836	3.383	4.027	11.954	10.004	83.991	71.586	57.170	43.557	55.556
3.461	4.605	5.055	4.372	4.058	3.287	—	—	—	—	14.571	16.083	17.868	18.454	18.908
4.271	4.370	4.413	4.290	4.558	2.440	6.530	9.971	6.566	1.662	14.624	11.931	13.822	13.638	13.670
2.375	1.841	1.146	572	688	—	—	—	—	—	7.768	4.127	?	5.246	5.426
107	155	98	98	90	—	—	—	—	—	2.707	2.608	2.455	2.094	2.802
3	3	9	1	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	3.101	4.829	5.406	5.532	—	—	—	—	—	—	12.779	13.456	13.412	13.766
—	2.319	2.546	2.318	1.590	—	—	—	—	—	—	6.106	6.350	7.034	7.430
162	153	184	274	330	—	—	—	—	—	380	344	251	494	214
577	577	763	616	470	—	—	—	—	—	12	12	19	20	18
7.379	7.909	4.935	9.221	—	691	1.497	1.435	2.417	8.798	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	858	1.348	1.529	2.139	444	—	—	—	—	—
4.794	25	161	344	82	433	959	388	310	940	2.648	1.913	—	—	—
5.456	2.358	4.173	5.252	5.180	5.902	7.817	19.644	19.818	13.212	4.674	6.483	6.945	6.774	6.060
66.696	57.565	57.593	49.298	50.044	1.616	11.342	15.074	13.602	9.582	13.122	12.749	14.119	10.190	6.294
4.898	7.775	12.476	10.046	7.292	894	3.794	9.206	9.452	6.240	15.366	11.580	13.598	18.754	24.342
1.984	2.112	1.810	1.484	1.434	771	3.867	4.496	4.494	5.138	8.981	8.182	8.704	9.274	10.632
135	298	156	70	48	—	—	—	—	—	3.666	3.376	2.816	1.328	1.236
2.394	2.352	2.371	2.248	1.626	—	—	—	—	—	8.405	8.364	8.416	8.426	8.644
1.513	968	1.068	2.683	2.247	777	1.137	641	1.812	1.530	2.512	3.185	2.443	1.586	1.754
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	623	579	533	562	490
8	—	93	—	—	—	—	—	—	—	547	590	565	644	676
1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	276	351	409	306	304
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2
143.608	121.576	128.496	128.686	115.820	18.505	41.674	66.411	72.564	57.640	184.873	182.928	169.941	166.795	178.280

Részesezés betéti társaságokban

A d ó s o k

1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
—	—	—	—	—	104.504	89.293	87.384	103.384	112.712
2.631	2.630	2.643	2.048	2.036	40.340	41.779	40.671	30.437	35.070
—	—	—	—	—	21.907	18.988	16.287	21.216	24.368
—	—	—	—	—	13.430	6.920	5.190	3.962	6.708
—	—	—	—	—	40.692	41.009	35.929	43.184	40.416
—	—	—	—	—	1.757	2.156	1.430	768	1.536
—	—	—	—	—	563	469	391	258	183
—	—	—	—	—	—	15.485	15.693	17.778	15.956
—	—	—	—	—	—	15.263	15.452	13.464	12.308
—	—	—	—	—	175	84	171	54	70
—	—	—	—	—	2.090	2.090	2.243	2.921	3.004
—	—	—	—	—	32.586	15.606	17.499	16.451	15.442
—	—	—	—	—	5.725	4.592	4.566	4.025	3.588
—	—	—	—	—	5.618	1.299	3.821	4.226	3.168
—	—	—	—	—	23.575	18.253	8.354	11.764	8.106
—	—	—	—	—	74.466	61.668	57.420	66.598	68.776
—	—	—	—	—	4.630	4.070	5.471	3.370	2.820
—	—	—	—	—	9.924	8.635	5.206	3.914	4.088
—	—	—	—	—	2.555	1.627	789	524	338
—	—	—	—	—	16.698	14.816	12.591	10.844	10.964
—	—	—	—	—	2.828	2.063	2.198	1.404	1.001
—	—	—	—	—	676	576	426	488	516
—	—	—	—	—	674	570	457	672	612
—	—	—	—	—	394	47	68	57	73
—	—	—	—	—	256	433	444	436	228
2.631	2.630	2.643	2.048	2.036	406.063	367.791	339.151	352.189	372.051

II. A budapesti pénzüzetek

Az intézet neve	Terhek, költségek és vesz-														
	Fizetések					Költségek					Adók				
	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
Magyar általános hitelbank.....	516	514	489	466	448	686	704	706	654	660	432	319	377	476	444
Pesti magyar kereskedelmi bank....	960	913	879	820	762	882	870	520	526	477	a költésgb.	438	412	474	
Magyar leszámító és pénzv. bank .	549	519	531	508	446	591	539	534	528	492	366	420	425	466	450
Magyar agrár és járadékbank.....	I. költségek alatt					470	437	414	416	382	110	115	110	112	102
Hazai bank.....	208	207	211	182	176	165	166	166	154	160	96	123	123	94	94
Első magyar iparbank.....	72	71	70	64	60	39	44	34	28	38	100	108	108	108	104
Általános bank.....	I. költségek alatt					43	43	40	42	39	15	15	13	12	10
Magyar ipar és keresked. bank f. a..	"	"	"	"	"	—	539	558	814	792	—	322	293	I. költs.	—
Budapesti bankegylet f. a.....	"	"	"	"	"	—	319	322	330	312	—	54	140	136	130
"Mercur" bank r. t.....	27	29	34	30	32	39	27	80	70	60	1	7	1	10	7
"Hermes" váltóüzlet r. t.....	61	61	62	64	60	42	42	36	25	44	9	9	6	7	6
Magyar földhitelintézet.....	I. költségek alatt					789	746	749	731	744	—	—	—	—	—
Kisbirtokosok országos földhitelint..	212	189	184	182	156	86	72	70	68	70	—	—	—	—	—
Magyar tprak közp. jelzálogbankja..	I. költségek alatt					234	216	192	198	198	64	67	60	56	52
Magyar jelzálog hitelbank.....	I. költségek alatt					734	680	599	570	594	606	541	607	590	628
Pesti hazai első takaréktár e.....	445	433	408	392	382	262	271	283	254	258	1120	1297	1397	1392	1346
Egyes. budapesti főv. takaréktár ...	226	232	239	230	210	202	201	199	190	168	514	546	553	560	526
Magyar orsz. központi takaréktár ..	282	264	256	248	242	137	126	142	116	108	392	389	358	354	364
Magyar általános takarékpénztár	89	82	79	70	68	75	51	54	38	36	81	87	74	56	50
Budapesti tpt. és orsz. zálogk. r. t...	146	138	139	134	134	107	106	102	108	114	78	62	67	70	63
Belvárosi takarékpénztár.....	98	86	85	80	76	134	93	62	58	58	91	76	74	68	68
Erzsébetvárosi takarékpénztár.....	I. költségek alatt					66	60	59	56	54	40	41	31	30	29
Lipótvárosi takarékpénztár.....	51	48	48	46	44	25	22	22	20	18	36	33	34	28	24
Kőbányai takarékpénztár.....	12	11	11	12	12	6	7	5	5	5	12	15	16	17	15
Budapest III. ker. takarékpénztár....	I. költségek alatt					25	35	33	30	30	4	19	19	20	20
3954 3797 3725 3528 3308 5839 6416 5981 6029 5911 4167 4670 5324 5074 5006															

Az intézet neve	Jövedelmek és nyereségek										Összjövedelem						
	Nyereség a jelzálog-üzleten					Nyereség társas üzleteken											
	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898		
Magyar általános hitelbank.....	—	—	—	—	—	571	138	255	344	444	5381	4807	5450	5730	5619		
Pesti magyar kereskedelmi bank	1117	1050	1023	1019	1012	I. értékpapírn.					182	122	8297	8285	8537	8682	8257
Magyar leszámító és pénzv. bank	96	—	—	—	—	—	—	—	—	—	64	172	3672	3625	3842	4310	4080
Magyar agrár és járadékbank....	I. kamatgyenl. g és jutalékok					—	—	—	—	—	—	—	2101	1973	1924	2068	2232
Hazai bank.....	I. jutalékok					16	44	1258	1286	1471	1654	1520	588	621	645	614	590
Első magyar iparbank.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	149	151	147	149	144
Általános bank.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyar ipar és keresk. bank f. a.	—	—	—	—	—	—	—	137	208	396	—	2126	2760	2654	2558	—	—
Budapesti bankegylet f. a.....	—	—	—	—	—	—	—	172	106	40	—	741	1235	1370	1320	—	—
"Mercur" bank r. t.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	117	98	143	160	169	—
"Hermes" váltóüzlet r. t.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	120	120	114	142	188	—
Magyar földhitelintézet.....	I. kamatgyenl. és értékpapírn.					—	—	—	—	—	—	—	1877	1778	1707	1580	1568
Kisbirtokosok orsz. földhitelint..	216	213	203	196	198	—	—	—	—	—	—	—	657	626	597	571	624
Magyar tprak közp. jelz.-bankja	I. kamatgyenl. g és jutalékok					—	—	—	—	—	—	—	897	817	766	736	700
Magyar jelzálog hitelbank.....	"	"	"	"	"	—	—	—	—	—	—	—	7933	7117	6064	6037	5885
Pesti hazai első takaréktár e. . .	"	"	"	"	"	—	—	—	—	—	—	—	6860	6993	7493	7610	7172
Egyes. budapesti főv. takaréktár	597	455	404	544	692	—	—	—	—	—	—	—	3097	3431	3792	3866	3640
Magyar orsz. központi takaréktár	I. kamatgyenl. g és jutalékok					25	—	—	—	—	—	—	2376	2356	2363	2436	2418
Magyar általános takarékpénztár.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	642	584	628	584	471
Budapesti tpt. és orsz. zálogk. r. t.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1353	1298	1313	1398	1501
Belvárosi takarékpénztár.....	257	152	120	130	190	—	—	—	—	—	—	—	875	749	742	692	680
Erzsébetvárosi takarékpénztár ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	308	302	311	329	307
Lipótvárosi takarékpénztár.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	272	274	304	304	292
Kőbányai takarékpénztár.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	63	73	92	101	99
Budapest III. ker. takarékpénztár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	56	65	90	118	84
2283 1870 1750 1889 2092 596 138 564 920 1218 48949 50296 52530 53895 52118																	

üzleteredményei. (1000 koronákban.)

teségek					Jövedelmek és nyereségek														
Leírások késés követelésekből és esetleges veszteségekből					Kamatgyenleg					Jutalékok					Nyereség értékpapírokon				
1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
61	90	194	42	19	3261	3415	3773	3662	3372	1202	935	1099	1067	1018	—	—	—	286	409
90	130	221	99	50	3760	4095	4502	4678	4038	923	904	911	885	870	691	482	431	218	268
133	183	178	105	88	1850	1913	2113	2544	2054	498	499	487	546	552	240	175	86	54	218
—	—	—	—	—	1428	1506	1529	1586	1500	524	317	170	192	380	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	834	864	958	1064	918	253	267	292	403	390	55	26	48	18	40
21	42	72	32	24	532	591	596	554	552	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	7	1	2	4	104	108	109	110	110	34	37	30	32	26	—	—	—	—	—
—	2448	403	19	76	—	1444	1880	1798	1596	—	354	420	314	360	—	—	—	—	—
—	157	18	—	—	—	468	839	932	894	—	69	189	180	176	—	—	—	11	11
—	—	—	—	—	29	19	39	32	21	10	14	6	3	47	34	12	22	10	26
—	—	8	35	—	70	70	83	98	104	20	20	16	32	23	28	28	4	7	60
—	—	—	—	—	712	788	848	738	642	—	—	—	—	—	934	765	637	624	710
—	—	—	—	—	222	304	281	281	284	71	50	59	55	74	54	66	61	46	74
—	—	54	90	30	319	364	389	376	350	439	385	367	350	340	114	43	—	—	—
—	—	—	—	—	3707	3927	2960	2932	2789	3410	2469	2394	2338	2546	—	—	—	—	—
20	40	21	58	86	5969	5995	6332	6670	6250	232	251	208	176	264	—	—	—	—	—
9	47	60	16	26	1479	1752	2026	2006	1692	39	35	60	58	70	—	—	—	—	—
60	86	28	36	82	1680	1830	1873	1990	1910	370	227	180	222	328	—	—	—	—	—
9	55	33	16	5	400	398	473	424	332	101	92	73	50	58	52	42	48	54	54
49	22	25	20	12	311	347	465	540	522	949	861	750	754	864	—	—	—	—	—
52	31	59	26	20	502	503	537	526	446	96	77	69	22	32	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	263	271	251	274	261	31	24	53	50	43	—	—	—	—	—
17	5	14	16	11	240	241	259	266	262	17	19	26	24	20	—	—	—	—	—
7	14	27	12	—	57	63	82	95	91	3	4	5	3	3	—	—	—	—	—
16	232	13	24	4	53	59	89	118	84	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
554	3589	1429	648	537	27782	31335	33336	34294	31074	9272	7909	7864	7756	8484	2202	1639	1337	1328	1870

(a jutalékban a zálogházi üzlet nyeresége is befoglaltatik)

Osztalék részvényenként (korona)					Nyereség felosztás									
					Igazgatósági jutalék					Osztalékra kifizetett				
1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898	1902	1901	1900	1899	1898
34	30	36	36	36	179	134	187	186	184	2890	2550	3060	3060	3060
140	140	140	150	140	499	492	507	540	504	4200	4200	4200	4500	4200
22	22	24	28	28	34	29	38	82	86	1650	1650	1800	2100	2100
20	20	20	20	20	17	7	7	5	19	1200	1200	1200	1200	1200
10	10	12	12	12	46	45	57	71	62	500	500	600	600	600
20	20	20	20	20	41	40	38	42	40	266	266	266	266	266
10	10	12	12	12	9	11	12	12	12	45	45	54	54	54
—	—	10	12	12	—	—	8	30	30	—	—	1000	1200	1200
—	—	10	12	12	—	—	—	38	24	—	—	600	720	720
12	12	12	12	12	—	—	—	3	3	48	48	48	64	41
—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	8	8	7	6	9	44	44	44	42	42
55	55	50	50	55	37	27	16	6	11	330	330	300	300	330
fr. 26	fr. 25	fr. 25	fr. 25	fr. 24	344	283	239	234	238	4967	4774	3576	3616	3449
800	800	850	850	800	—	—	—	—	—	4012	4012	4275	4275	4012
116	120	124	124	124	141	141	163	186	178	1740	1800	1860	1860	1860
77	77	80	80	80	104	104	110	118	118	1078	1078	1120	1120	1120
30	30	36	36	36	28	22	29	29	22	240	240	288	288	216
24	24	24	24	28	78	76	76	78	92	24	24	24	24	28
12	12	12	12	12	45	44	43	43	43	300	300	300	300	300
12	12	12	10	10	21	21	23	20	18	120	120	120	100	100
10	10	10	10	10	13	13	15	15	15	100	100	100	100	100
8	8	10	16	16	2	2	5	5	5	20	20	25	40	40
—	—	14	14	14	—	—	3	3	3	—	—	14	14	14
1646	1499	1583	1749	1713	23774	23301	24874	25843	25107					

sulásuk egyelőre még a jövő zenéje. Hiányzik minden, a mi a tőzsde képzelőtehetségét megtermékenyíthetné és azért mástól nem várhatjuk a javulást, minthogy a pénz tartós olcsósága és a kamathozadék állandó csökkenése arra fogja kényszeríteni a tőkepenzeseket, hogy ne csak elejét nézzék az árfolyamjegyzéknek, hanem azon részeit is, a hol a részvények jegyzései vannak. Ott találni fognak számos papírt, melyek jósága kétségen felül áll, és melyek hozadéka jelenlegi árfolyamuk alapján jóval felülmúlja azt, mely betétek után vagy befektetési értékekben elérhető. Még a fővárosi pénzüzetek részvényei sem képeznek kivételt, a mint ezt a mellékelt táblázat mutatja.

A budapesti pénzüzetek részvényeinek hozadéka.

I n t é z e t	Tőzsdei ár (pénzárfoiyam)		Osztalék		Hozadék	
	1902	1901	1902	1901	1902	1901
	deczember 31-én					
Magy. ált. hitbk.	718	656	34	30	4·73	4·57
Pesti magy. ker. bank .	2620	2475	140	140	5·34	5·65
Magy. leszám. és pvbk. .	448	422	22	22	4·91	5·21
Hazai bank	205	210	10	10	4·87	4·76
Magy. agrár és jár. bk. .	420	400	20	20	4·76	5—
Első magy. iparbank . .	315	302	20	20	6·34	6·62
»Hermes« váltóüzl. r. t. .	200	200	—	—	—	—
Magy. tpt. közp. jlzwbk.	1000	934	55	55	5·50	5·88
Magy. jelzáloghitbk. . .	476·50	463	Fs 26	Fs 25	5·19	5·14
Pesti hazai I. tpt. egy.	17000	16200	800	800	4·70	4·93
Egyes. bpesti főv. tpt. .	2190	2150	116	120	5·29	5·58
Magy. orsz. közp. tpt. .	1425	1385	77	77	5·40	5·70
Magy. ált. tpt.	580	565	30	30	5·17	5·30
Bpesti tpt. és orsz. zk. i.	408	415	24	24	5·88	5·73
Belvárosi tpt.	206	200	12	12	5·82	6—
Erzsébetvárosi tpt. . . .	194	180	12	12	6·18	6·66

Az értékpapir-piacz ezen részének pangása a társas üzletekre nagyon hátrányos befolyással volt. Ezen üzletág visszafejlődésben van, és fellendülése csak akkor fog bekövetkezni, ha a tőzsde is lényegesen javulni fog.

f) A jövedelmek aránya az összjövedelemhez.

Átmenvén a budapesti pénzüzetek főüzletágain, kérdés, hogy azok egyenkint miképen járultak hozzá az összjövedelemhez. Számszerűleg megbízhatóan és pontosan megállapítani a mérlegek és üzleteredmény számlák alapján ezt nem lehet. Ha ezekhez tartanók magunkat, és a közölt adatok alapján számolnók ki az arányt, akkor pl. 1902-re következő eredményt kapnók: kamatokra esik 56·75%, jutalékokra 18·94%, értékpapirnyereségre 4·49%, jelzálogüzleti nyereségre 4·66%, társasüzleti nyereségre 1·21% és különfélekre 13·95%.

Világos, hogy a különféle üzletágak nem ezen arányban osztoznak az összjövedelemben. A legnagyobb eltérés a jelzálogüzletre nézve áll fenn, mert az azzal járó nyereség ideszámítva a záloglevélüzletet is, részint kamatok alatt, részint értékpapirnyereség és jutalékok alatt keresendő. Egyes intézetek, pl. a Magyar földhitelintézet, Magyar országos központi takarékpénztár stb. ki sem mutatják külön, hanem csakis kamatok és jutalékok alatt. Ez által a kamatjövedelem is módosul, nem tüntetvén fel tisztán a váltóleszámitolási üzleten elért nyereséget.

Általánosságban az 1902. évi üzleteredményekről következőket állapíthatjuk meg. Az elsőrangú intézetek, melyek nagy váltóleszámitolási üzletet folytatnak, ezen üzletágból lényegesen kisebb jövedelmet huztak azért, mert a pénz elhelyezése igen nehéz és a csökkenés a kamatlábakban nagyobb volt, mint a betétek után megtérített kamatlábadán; más szóval nem szállították le annyira a betétkamatlábat, mint a mennyit a váltóleszámitolási kamatlábakból engedniök kellett. A kisebb intézeteknél ez azért nem jutott annyira vagy egyáltalán kifejezésre, mert egyrészt a betétek utáni teher nem akkora, másrészt pedig váltóadósaik nagy részével szemben a kamatlábmérséklés nem volt a piaci pénzár hanyatlásának megfelelő. Ily módon váltókamatbevételük csak kevéssel csökkent, míg ők maguk a kedvező pénzvviszonyokat a reescompteban teljesen élvezték.

Figyelembe veendő továbbá az is, hogy a nagy intézetektől, melyek radikálisabb kamatlábleszállítással éltek, sok betét vonult át kisebb intézetekhez, módot nyújtván ezeknek üzletük fejlesztésére és kiterjesztésére.

A nagy intézetek egy része, mely záloglevél és kötvénykibocsátással is foglalkozik, kárpótlást nyert ezen üzletág fellendülése által a váltóleszámitolási üzletből huzott nyeresége csökkenéseért. Az 1902. évi összjövedelem emelkedésének oroszánrésze ezen üzletágnak köszönhető.

A befektetési értékek áremelkedése szintén hozzájárult az évi végeredmény emeléséhez, mert az értékpapir-állomány magasabb értékelését tette lehetségessé.

A kép, melyet a fővárosi pénzüintézetek üzleteredményei mutatnak, kedvező és egyáltalán nem indokolja a pessimismust, melylyel minden alkalommal találkozunk. Az intézetek nagy részének üzletköre ma már úgy van szervezve és olyan tág és sokoldalú, hogy egy megfelelő jövedelem kellő tevékenység mellett biztosnak tekinthető. Ezen sokoldalúságának előnyeit felismerve, mint már említettük, a fővárosi pénzüintézetek közül többen sietnek felkarolni azon üzletágakat, melyek cultiválásával a testvérintézetek megelőzték őket.

V. Összehasonlítás külföldi intézetekkel.

Az összehasonlításban ugyanazon sorrendben fogunk haladni, mint a III. sz. a. »Általános áttekintésben«.

A tartalékoknak az alaptőkéhez való arányát vizsgálva, szem előtt kell tartanunk, hogy budapesti intézetekre vonatkozó táblázatunkban az összes intézetek, tehát jelzálogintézetek és takarékpénz-

tárak is befoglalvák, míg a külföldi intézeteknél csak a crédit mobilier-ek adatai felett rendelkezünk. Az eredmény következő:

Budapesti pénzüintézeteknél a tartalékok	69·01 ⁰ / ₀ -át	} képezik az alaptőkének.
Bécsi » » »	27·85 ⁰ / ₀ -át	
Berlini » » »	25·20 ⁰ / ₀ -át	

Ha a budapesti pénzüintézeteknél a tartalékok összegéből levonunk 34,117.000 koronát, mely összeg az alaptőkével nem bíró Magyar földhitelintézet és Kisbirtokosok országos földhitelintézetének tartalékát képezi, akkor az arány 54·27⁰/₀-nak felel meg, tehát még mindig igen kedvező.

A tiszta nyereség végösszege a kimutatás szerint Bécsben csökkent (részben szintén az alacsony kamatlábak, részben pedig a Länderbanknál történt sikkasztás következtében, melyet a költségeknél állítottak be), Berlinben ellenben növekedett.

	Budapesten (K)	Bécsben (K)	Berlinben (M)
A tiszta nyereség kitett	33.829	29.838	78.440
Alap- és tartaléktőkék összege . . .	391.107	434.700	1,082.730
Az előbbi az utóbbi %/o-ában	8·67 ⁰ / ₀	6·86 ⁰ / ₀	7·24 ⁰ / ₀
Összjövedelem	48.949	50.074	119.660
Az alap- és tartaléktőkék %/o-ában .	12·5 ⁰ / ₀	11·5 ⁰ / ₀	11 ⁰ / ₀

Az összjövedelem összehasonlításánál már kevésbé nagy eltérések mutatkoznak, mint a tiszta nyereségnél, a miből következik, hogy az idegen intézeteknél a költségek az összjövedelemnek nagyobb hányadát emésztik fel, mint nálunk.

Áttérve a mérleg adataira, elsősorban a betétek (és hitelezők) állományában következő változást látjuk:

	Budapest (K)	Bécs (K)	Berlin (M)
Betétek és hitelezők	933.010	989·0	1689·8
Szaporodás	42.687	86·2	260·6
%/o-ban	4·5 ⁰ / ₀	8·7 ⁰ / ₀	15·4 ⁰ / ₀

Íme, ezen adatok világos magyarázatát szolgáltatják a piaci pénzárs esésének. A bécsi és berlini intézetek táblázatában csak a nagyok szerepelnek, melyek a visszleszámitolással foglalkoznak. Betéteik nagy szaporodása nyomta a piaci pénzárat (a Privatdiskontot) és a visszahatás a kamattételekre innen indult ki.

A szaporodás, illetve apadás a mérleg egyes adataiban következő (milliókban):

	Budapest (K)	Bécs (K)	Berlin (M)
Pénztárhészlet	— 1·2	— 4·5	+ 38·3
Váltók	+ 13·0	+ 59·7	+ 38·3
Értékpapírok	+ 2·6	+ 16·—	+ 40·3
Értékpapírelőlegek és report . . .	+ 1·9	+ 32·8	+201·5
Társasüzletek	— 15·8	— 19·3	— 5·24
Elfogadványok	— 2·9	— 21·6	+ 43·96
Adósok	+ 38·3	+ 14·8	+ 54·33

Míg a budapesti és bécsi intézetek adataiban a mozgás meglehetősen egybehangzó és kifejezésre jut a nagy pénzbőség, mely főleg a váltótárczák szaporodásával járt, addig a berlini intézetek mérlegeiben visszatükröződik a legutóbbi válság hatása, mely alatt a bizalmatlanság az ottani piacon igen magas fokra hágott és mind-egyeddig elüzhető nem volt. Erre mutat a pénzkészletek nagy szaporodása, erre mutat a társas üzletek csökkenése is. A váltóescompteban elterjedt nagy tartózkodás keresetté tette a feltétlen hitelt élvező bankelfogadványt már azért is, mert a piaczi pénzár (Privatdiskont), melyen értékesíthető volt, az egész év folyamán feltűnően mélyen állott a tulajdonképeni váltóleszámitolási kamatláb alatt. Innen van azon látszólag ellentmondó jelenség, hogy daczára az abnormálisan alacsony piaczi pénzárnak, a Reichsbank mindvégig, daczára jóval magasabb rátájának, igen erősen volt igénybe véve.

A következő táblázatban úgy csoportosítottam az adatokat, mint a III. fejezetben, hogy összehasonlítást tehessenek a mobilitást illetőleg. A mobilitás összehasonlítása 1902-ben (milliókban):

	Budapest (K)	Bécs (K)	Berlin (M)
Betétek és hitelezők	933·0	989·—	1.689·80
Elfogadványok forgalomban	22·1	199·8	559·0
Avalok	—	—	96·9
Összesen	955·1	1.188·8	2.345·8

Évvel szemben vagyonrészek:

Készpénz	28·6	47·—	263·8
Váltótárcza — 10%	325·6	264·5	707·4
Ertékpapirtárcza — 20%	128·4	75·—	203·3
Ertékpapirelőlegek és report	184·8	124·7	512·8
Összesen	667·5	511·2	1.687·3
Fedezendő tehát adósokból	287·5	677·6	658·5
Adósok összege	406·0	944·7	1.202·52
Mobilitás %-ban	69·89%	43%	71·9

Ezen felállitásból látható, hogy a fővárosi pénzüintézetek mobilitása végösszegben a külföldi színvonalnak megfelel. Az eredmény természetesen a végösszegekre vonatkozik, a mi tehát nem zárja ki azon már előbb említett tényt, hogy egyik-másik fővárosi pénzüintézetnél a vagyonrészek és terhek egymáshoz aránya a körültekintő és előrelátó letétintézeti igazgatás követelményeinek nem felel meg.

I. A bécsi pénzintézetek mérlegei.¹⁾

N é v	Alap- tőke	Tarta- lékok	Elfogad- ványok	Betétek	Hitele- zők	Pénz- készlet	Váltó- tárcza	Érték- papirok	Előlegek és report	Társas üzletek	Ingat- lanok	Adósok		
													M	i
Creditanstalt	100	40·6	34·3	7·1	302·0	13·2	102·2	20·3	51·6	17·2	4·3	302·2		
1901.....	—	—	4·8	—	24·7	—	10·1	+	4·6	—	—	—		
Bankverein.....	80	22·3	45·6	17·2	202·1	15·3	118·9	20·1	11·9	14·7	2·0	197·6		
1901.....	—	+	0·1	+	4·1	+	41·3	+	7·1	—	—	+		
Länderbank	80	17·5	50·4	23·7	182·9	11·1	69·4	23·2	19·8	20·4	10·6	204·7		
1901.....	—	+	0·3	—	1·6	—	6·4	—	1·2	—	—	—		
Unionbank	32	7·9	20·4	18·5	120·3	3·7	70·5	14·3	35·8	12·0	—	92·7		
1901.....	—	+	0·2	+	0·6	+	18·8	+	6·7	—	—	—		
Anglobank	48	9·0	49·1	5·1	110·1	3·7	52·8	11·7	5·6	3·3	2·0	147·7		
1901.....	—	+	0·2	+	1·8	—	3·3	—	1·2	—	—	—		
Összesen.....	340	94·7 (+ 0·8)	199·8 (- 21·6)	71·6 (+ 2·1)	917·4 (+ 84·1)	47·0 (- 4·5)	293·8 (+ 59·7)	93·6 (+ 16)	124·7 (+ 32·8)	67·6 (- 19·3)	18·9 (- 4·25)	944·7 (+ 14·8)		

A bécsi pénzintézetek üzleteredmény-számlái.

N é v	Értékpapír és társasági nyereség	Jutalékok		Kamatok		Különféle nyereségek		Összjöve- delem		Költségek és leírások		Tiszta nyereség		Osztalékok		
		1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902
Creditanstalt	1·912	+ 0·493	3·773	- 0·016	9·741	- 1·0	1·4	+ 0·531	16·97	- 0·067	7·056	- 0·108	9·92	+ 0·046	—	8·75 ⁰ / ₀
Länderbank	2·08	+ 1·66	2·62	+ 0·06	5·371	- 0·085	0·214	- 0·018	12·086	+ 1·5	7·731	+ 3·1	4·355	- 1·655	—	5 ⁰ / ₀
Bankverein.....	0·551	+ 0·066	2·087	+ 0·115	6·005	- 0·019	2·957	- 2·0	11·198	+ 0·362	4·13	- 0·108	7·66	+ 0·470	2	7 ⁰ / ₀
Unionbank	1·25	+ 0·214	0·688	+ 0·095	1·892	- 0·237	0·52	+ 0·019	4·553	+ 0·037	1·965	- 0·003	2·588	+ 0·040	—	6 ¹ / ₂ ⁰ / ₀
Anglobank.....	0·118 ³	+ 0·045	1·056	+ 0·048	2·76	- 0·149	1·085	+ 0·09	5·267	- 0·1	1·952	- 0·119	3·315	+ 0·018	—	5 ⁵ / ₆ ⁰ / ₀
Összesen.....	5·911	+ 2·578	10·209	+ 0·272	25·769	- 1·590	3·119	+ 0·62	50·074	+ 1·658	22·834	+ 2·762	29·838	- 1·041	—	—

1) A bécsi »Mercur« szerint.

II. A berlini pénzüintézetek mérlegei.¹⁾ (Millió márkákban.)

N é v	Tartalékok		Készpénz és bankárkövetelések		Váltók		Értékpapírok		Értékpapír előlegek és roport		Társas üzletek		Betéti társaságok		Adósok		
	M	o/o	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902
Deutsche Bank.....	160.00	55.28	34.5	115.07	21.27	333.72	11.01	41.25	4.57	215.80	88.76	32.36	3.15	55.85	4.91	304.90	6.82
Diskonto Gesellschaft	150.00	50.23	33.5	35.74	5.78	135.49	31.45	75.35	8.38	49.90	17.99	—	—	57.71	2.55	193.72	2.85
Dresdner Bank.....	130.00	34.00	26.1	39.55	3.38	115.45	6.21	39.15	4.23	99.26	41.91	39.60	0.51	—	—	223.92	15.74
Darmstädter Bank....	132.00	21.00	15.9	27.56	5.76	41.96	13.86	20.86	7.39	38.84	19.80	35.76	0.39	48.81	20.77	128.56	31.42
A. Schaaffh. Bankv...	100.00	20.05	20.0	—	—	52.12	3.90	39.90	11.39	35.65	5.84	18.21	2.99	1.60	—	132.05	4.03
Berliner Handels-Ges.	90.00	25.15	27.9	24.40	5.70	58.37	1.99	10.10	0.82	39.36	7.27	32.91	1.25	—	—	121.12	0.27
Nationalb. f. Deutschl.	60.00	9.71	16.2	14.77	1.24	32.94	0.47	15.62	1.74	26.03	14.92	16.27	0.69	—	—	57.58	7.22
Berliner Bank.....	42.00	3.31	7.9	6.79	1.93	16.03	0.22	11.89	1.78	8.05	5.01	8.24	0.56	2.00	—	40.67	0.28
Összesen.....	864.00	218.73	25.20	263.88	38.30	786.08	38.35	254.12	40.30	512.89	201.50	183.35	5.24	165.97	28.23	1.202.52	54.33

A berlini pénzüintézetek mérlegei. (Millió márkákban.)

N é v	Betétek		Hitelezők		Elfogadványok		Avalok		Össz- jöve- delem		Az ösz- értékpapír és társas- üjleti nyereség		Tiszta nyereség		Osztalék		Iga/g. jutalékok	
	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1902	o/o	1901	1902	1901
Deutsche Bank ..	213.48	1.04	507.00	91.26	145.30	2.88	19.61	11.92	34.25	5.84	17.0	20.62	0.12	10.50	11	—	1.78	0.10
Diskonto Ges.....	78.81	3.72	158.82	10.01	103.10	18.13	14.94	4.42	19.16	2.29	11.9	13.91	1.57	11.47	8 1/2	1/2	1.92	0.28
Dresdner Bank ..	93.21	15.65	185.83	34.13	115.36	12.66	14.66	2.11	19.48	4.65	23.9	13.69	3.80	7.80	6	2	2.15	0.90
Darmstädter Bk.	57.02	28.02	67.07	20.19	53.94	16.98	6.62	0.28	15.90	3.50	30.4	9.29	5.01	7.92	6	2	1.25	1.25
A. Schaaffh. Bkv.	7.52	4.13	105.71	13.09	46.10	11.40	22.72	0.87	9.38	1.26	13.4	7.15	0.59	5.00	5	—	0.34	0.09
Berl. Hdels.-Ges..	64.04	13.35	43.82	7.10	56.88	5.04	14.75	1.72	12.50	3.18	25.4	8.12	0.66	6.75	7 1/2	1/2	1.02	0.16
Natbk. f. Dtschl..	57.80	11.60	30.36	3.21	22.87	7.28	—	—	5.36	1.02	19.1	3.66	1.63	3.00	5	2	0.40	0.30
Berliner Bank....	23.28	6.99	10.15	0.95	15.54	2.47	3.65	0.91	3.63	0.45	12.3	2.00	0.40	1.47	3 1/2	1 1/2	0.20	0.07
Összesen.....	576.06	82.62	1.113.76	178.04	559.09	43.96	96.95	12.83	119.66	22.19	18.54	78.44	13.78	—	—	—	9.01	3.15

¹⁾ A »Frankfurter Zeitung« szerint.

VI. Zárzó.

Az eredmény, melyet a fővárosi pénzüintézetek az elmúlt évben kimutattak, kielégítő, a jövőre nézve kecsegtető volt. Magán viseli erős, intenzív munka bélyegét, különben a végeredmény nem lett volna fokozható, hanem az előző évi színvonalat sem érte volna el.

A fővárosi pénzüintézetek — mint már érintém — azon vannak, hogy üzletkörüket bővítsék. Az irányzat a modern letétbank (Depositenbank) felé hajlik, szakítva azon előítéletekkel, melyekkel elméleti okoskodások a takarékpénztárt a letétbanktól el akarják különíteni. Sikerral számúzzuk a czéhrendszer ezen elavult maradványait, egyedül szem előtt tartva azon helyes elvet, hogy a látra visszafizetendő tehertétellel könnyen értékesíthető vagyonrészek álljanak szemben és csak az állandó jellegű vagyonrészek képezzék állandó befektetés tárgyát. Hogy a vagyonrész mi legyen, annak megválasztása az intézet vezetőjének szakértelmére, józanságára van bízva.

Sok jel arra mutat, hogy megérkeztünk pénzüintézeti életünk egy újabb mesgyéjéhez. A tartós pénzolcsóság bizonyára az általános gazdasági fellendülés egy új korszakának kiinduló pontja lévén, pénzürendszerünk sikeres rendezése pénz- és hitelviszonyainkat alapján meg fogja változtatni és a nyugoti nemzetközi pénzüpiaczczal benső összeköttetésbe fogunk lépni. A fővárosi pénzüintézeteknek jut a feladat, hogy ezen átváltozásra előkészüljenek és hogy beleilleszkedjenek a keretbe, melyet a megváltozott viszonyok nyújtani fognak.

Piaczainknak az agio által szült elzárkozottsága megszűnván, gyakran lesz alkalmunk activan fellépni Nyugaton, a hol eddig csak passivan szerepeltünk. Erre már a múlt év, de különösen a folyó év számos példát nyújt. Új üzletágak fognak nyilni, a régiek intenzívebben lesznek művelendők. A magyar intézeteknek legközelebbi feladata előnyomulni a Nyugaton azon czéllal, hogy kezükbe kerítsék a Magyarországot illető banküzlet azon részét, melyet eddig idegen, főleg osztrák intézetek végeztek és végeznek. A hazai termeléssel és fogyasztással kapcsolatos bankügyleteknek az ország határain belül kell teljesen lebonyolittatnia, nehogy a haszon egy jelentékeny része, mint eddig, idegen kézbe jusson, hogy csak a becsületes közvetítők szerepét játszuk ott, a hol vezető szerepre vagyunk hivatva.

A fővárosi pénzüintézetekre hárul azon feladat, hogy úttörői legyenek a modern bankrendszer és szervezet elterjedésének az egész országban. Szervezzenek és oktassanak. A készfizetéseket nemcsak meg kell kezdeni, hanem fenn is kell tartani. Ezt minden erejükből elősegíteni saját érdekükben a fővárosi pénzüintézetek osztályrésze. Ennek elérésére pedig szükséges, hogy a fővárosból egy góczpontot teremtsenek, melyben az ország pénzüintézeti szervezete és fizetési forgalma összefut. A főváros legyen a gyűjtőmedence, a hol az ország tőkái találkoznak és kezeltetnek, hogy onnét ismét termékenyítőleg szétáradjanak a szélrózsa minden irányában.

Közlemények és ismertetések.

Népesség és erkölcsstatisztikai elmélet.

W. Lexis: *Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs und Moralstatistik.* Gustav Fischer Jena 1903. 8° 253 old 6. Mark.'

Valóban értékes munkával gazdagodott a statisztika elmélete az által, hogy Lexis, a kitűnő göttingai nemzetgazda és statisztikus tanulmányait a népesség és erkölcsstatisztika köréből összegyűjtve közzétette. A munkák közül csak kettő jelent meg a mai alakjában már régebben, a többi vagy átdolgozás, vagy egészen új és a demografiai és demologiai statisztika majdnem egész mezejét magukba zárja. Bárki, a ki Lexis: *Zur Theorie der Massenerscheinungen* című nagy művét ismeri, tudja, hogy mily alapvető módon, mily éles matematikai elemzéssel tárgyalja Lexis a statisztika legbonyolultabb kérdéseit.

Az első értekezés czíme: *Die graphische Konstruktion der Sterblichkeitsverhältnisse.* Lexis lényegesen kibővítette Knapp, Becker és Lewin módszerét. Knapp az életvonalakat (a szülőponttól a halálpontig terjedő hosszakat) az alapvonalat alkotó időtengelylyel párhuzamossan ez időtengelyig emeli és a születési pontok idősorrendje szerint egyenlő távolságokban egymás fölé helyezi. Ez által a születési pontok egy törtvonalat alkotnak, a mely, ha a pontok elég sűrűek, görbének tekinthető. Becker ellenben az életvonalakat nem egyenlő távolságokra, hanem oly módon helyezi el, hogy mindegyik az előzőtől oly távolságra van, mint a megfelelő születési pontok. Ez által a születési pontok egy 45°-nyi szög alatt irányuló egyenes vonalat alkotnak. Lexis már régebben rámutatott, hogy az életvonalak a születési pont körül, mint középpont körül, 90°-kal fordíthatók, úgy hogy merőlegesen állnak. Lewin hasonlóképen járt el, de csak 60°-nyi fordítást tartott ajánlatosnak. Lexis már most újonnan egy négyzetekből álló hálózatot rajzol, melynek négyzetei mindig annyi halálpontot tartalmaznak, mint a mekkora azok száma, kik a megfelelő születési sávból származnak. Ez eljárás által felismerhető úgy az egykorú túlélők csoportja egy meghatározott nemzedékből, (Knapp szerint az élők első főösszessége), valamint az egy meghatározott időpontban egyszerre élők csoportja. (Knapp szerint az élők második főösszessége). Leolvasható továbbá a hálózatból azok összege, a kik egy meghatározott időtartamban egy meghatározott korosztályból elhaltak. (Knapp szerint az élők harmadik főösszessége).

Ugyanezen értekezésben Lexis még a gyermekhalandóságnak megközelítő kiszámítására is közöl egy szerkezeti eljárást, a melyet az olasz, belga és francia statisztikából merített adatokra alkalmaz.

A második értekezés: *Die Absterbeordnung* az elhalálozási rend megállapítására vonatkozik az elhaltak elemi összességei alapján és Hermann, Berthelot, Boeckh és Haller megközelítő módszereinek bírálatára ad alkalmat.

A harmadik értekezés: *Die Sterbenswahrscheinlichkeiten unter dem Einfluss der Wanderungen* a vándorlások befolyását a halandósági valószínűségekre elemzi. Ez összetett vizsgálatnál érdekes annak bizonyítása, hogy a vándorlások hatása önnönmagától eliminálódik egyenletes elosztásuk esetében akkor, ha az elhalálozási rend kiszámítása tényleg megfigyelt elhalálozottak összességén alapul. Ellenben ha nem ily tényleg megfigyelt adatok, hanem a szokásos megközelítő értékek képezik a számítási alapot: a módszer pontossága lényegesen csökken.

A negyedik értekezés: *Uebersicht der demographischen Elemente und ihrer Beziehungen zu einander* a demografiai elemeknek elméletét tartalmazza. Már Quetelet igyekezett az »átlag« ember tulajdonságait és természetes tendenciáit megállapítani. Noha elvileg az emberi élet nemcsak statikai, hanem dinamikai jelenségeire is gondolt, tényleg az átlagértékeknek elméletét csak az állandó anthropometriai típusokra alkalmazta. Lexis már most mélyebbre menő eljárásba fog. Számára nem az átlag, hanem az elvontan képzelt ember a kiinduló pont. Ez az elvont ember kezdetben minden megkülönböztető jel nélkül képzelendő. Sem a nem, sem a kor, sem a családi állapot figyelembe nem veendő. Ez absztrakt ember demographiai életpályája a megfigyelt állapotváltoztatásokból levezetett középszámokat ad (közepes élet-tartam, házasulók közepes kora stb.) és e középszámok különböző valószínűségekké birnak. Lexis a nemre, törvénytelen születésekre, házasság felbontására stb. vonatkozó kutatásokat végez. Ha már most egy adott országban egy nemzedéknek életrajzait a demographikailag nevezetes pontokkal egy vízszintesre merőlegesen rajzolva képzeljük, úgy e különböző pontok az egyes korosztályokon belül statisztikai értelemben »tömegeket« alkotnak, hol erősebb, hol lazább számösszefüggéssel. A pontok összesége az egész nemzedék demographiai életpályáját jelzi és így tömegjelenséget alkot, a mely számszerűen is valószínűségek sorozata útján kifejezhető. Lexis kimutatja, hogy ez eljárás nemcsak graphikailag lehetséges, hanem összefüggő statisztikai számsoroknál megfelelő symbolumok segítségével is alkalmazható, sőt esetleg számokkal is, a hol megfigyelések rendelkezésre állnak. Kimutatja végre, hogy az évenként megállapított állapotváltoztatásokat nemcsak a népességhez lehet viszonyítani, hanem hogy azok egymás közti viszonyait is demographiai kriteriumképp lehet alkalmazni.

Az ötödik értekezés: *Ueber die Ursachen der geringen Veränderlichkeit statistischer Verhältniszahlen* a statisztikai viszonyszámok csekély változatosságának okairól szól. Vagy valószínűségi, vagy koordinációs viszonyokról van szó. E viszonyszámoknak hosszabb időn át tartó állandóságából az egész folyamatnak állandóságára lehet következtetni. Lexis azon természeti törvényeket is elemzi, a melyek ez állandóságot okozzák.

A hatodik értekezés: *Die typischen Grössen und das Fehlergesetz* határozottan a legérdekesebb az egész gyűjteményben. Tipikus nagyságok azok, a melyek egyes értékei a középérték körül úgy csoportosulnak, mint a hogy azt a véletlen eltérések törvénye kívánja. Quetelet érdeme volt, hogy a csillagászati hibaelméletet a test méreteire alkalmazta. Lexis egyenlő nagy positiv vagy negativ elemi zavaroknak előfordulását összehasonlítja azon húzásokkal, a melyek egy egyenlő számmal fehér és fekete golyókat tartalmazó tartóból végezhetők. A Quetelet-féle vizsgálatok kapcsolatosan vannak rendezve (a fehér golyók csökkennek és a fekete golyók gyarapodnak egy-egy golyóval). Lexis ez eljárást 25.878 amerikai ujoncz testméreteire alkalmazza, valamint több más anyagcsoportra. Lexis továbbá főmunkájának: *Zur Theorie der Massenerscheinungen in der menschlichen Gesellschaft* több pontját kiegészíti, Bodionak graphikai ábrázolásait a halálesetek megoszlásáról elemzi és foglalkozik K. Pearsonnak assymetrikus sűrűségű görbék szerinti megoszlásával, melynek csak specialis esetét alkotja a Gauss-féle hibatörvény. (*L. Phil. Trans. Skew variation in homogeneous material.*) Lexis ezzel szemben azonban arra utal, hogy a Gauss-féle törvénynek fontossága megmarad azért, mert egyedül ez nyújt megfogható képzetet egy megfelelő megoszlás keletkezéséről.

A hetedik értekezés: *Das Geschlechtsverhältniss der Geborenen und die Wahrscheinlichkeitsrechnung* a szülöttek nemi viszonyát a valószínűséggel egyszerre két módszer szerint veti össze. A statisztikai módszernél a fiúszületéseknek empirikus aránya a születések összához adva van és meghatározás tárgyát alkotja, hogy mily határok közt fekszik egy-egy fiúszületés objectiv valószínűsége a bizonyosságot megközelítő valószínűséggel. A physikai módszernél a fiúszületések számarányát a leányszületésekhez évente egy állandó értéknek véletlen módosulásának (de nem valószínűségnek) tekinthetjük. Ellenben az évi egyes értékek számtani középszáma alkotja a legvalószínűbb állandó értéket. Úgy az egyes értékek, mint a középérték valószínű hibája, valamint azon legszélsőbb hibahatárok, a melyek a bizonyosságot megközelítő valószínűséggel túl nem lépetnek, a legkisebb négyzetek módszere szerint kiszámíthatók. Lexis mindkét módszer alkalmazását ezen statisztikai anyagra javasolja vagy a célból, hogy a megegyezés az elméleti feltevéseknek megfelel-e, vagy a célból, hogy a legvalószínűbb értékektől való eltérések olyanok-e, mint a hogy a véletlen hibák megoszlásának analytikus törvénye kívánja. Lexis e mellett a kétszeres precisio módszerét is használja és úgy porosz, mint angol anyagra alkalmazza.

A nyolczadik értekezés: *Ueber die Theorie der Stabilität statistischer Reihen* fejlődési, periodikus, undulatorikus és oscillatorikus sorok közt tesz különbséget, továbbá absolut számokból álló statisztikai sorokat és viszonyszámokból álló, valószínűségük alakját mutató sorokat különböztet meg. Ily soroknak vagy valószínű, vagy átlagos dispersiójuk van. Lexis szerint absolut számokból álló soroknál a valószínű eltérés a legjobb mérték, de ez absolute és nem százalékokban kifejezendő. Nem tipikus soroknál hasonló törvényszerűség elméletileg ki nem mutatható. Empirikusan az átlagos eltérés irányadó. Helyes megítélésre több hasonnemű sorra van szükség.

A kilencedik értekezés: *Naturgesetzlichkeit und statistische Wahr-*

scheinlichkeit a természeti törvényszerű jelenségeket a statisztikai valószínűséggel veti össze. Lexis arra az eredményre jut, hogy a természettörvények fogalmának képszerű alkalmazása a közgazdaságtanban helytelen és erről le kellene mondani. Az emberi cselekedetek gazdasági, társadalmi és egyéb életviszonyok combinatorius feltételeiből alakulnak, de az egyének tulajdonságai is játszanak szerepet.

A tizedik értekezés: *Naturwissenschaft und Sozialwissenschaft*, Lexisnek körülbelül 30 évvel ezelőtt tartott székfoglaló előadása a dorpatói egyetemen. Végső következtetése, hogy a természettudományok módszere a társadalmi tudományok anyagára alkalmazható. De tisztán kvantitatív, csak külső viszonylatokat feltüntető schema nem elegendő tapasztalatainknak feltüntetésére. Még a mennyiben sikerül is a közgazdasági jelenségeket matematikai formákra redukálni, ezek nem birhatnak természettörvények jelentőségével. Nem szabályai a jelenségeknek, hanem az emberi cselekvési rugók és azok kölcsönhatásainak eredményei.

Lexis egész könyve — bár könnyű olvasmánynak nem mondható — nagy fontossággal bír úgy a statisztika, mint a társadalomtudományok elmélete számára általánosságban. Az egyes értekezésekben foglalt anyag azonban oly változatos és oly sokat felölelő, hogy tartalmukat csak a kérdésekkel már foglalkozottak számára jelezhattük, de részletesen nem vázolhattuk. A népesség- és erkölcsstatisztikával foglalkozók azonban e munka alapos tanulmányozását el nem mellőzhetik.

Mandelló Károly.

Társadalmi muzeum.

A Társadalmi Muzeum kiadványai, I.: Jelentés a Társadalmi Muzeum berendezéséről és annak első évi munkásságáról. Közzéteszi dr. Navratil Ákos, a Muzeum vezetője. Budapest. A Társadalmi Muzeum kiadása, 1903. VIII. + 347. oldal 8°.

Az 1901. évben az akkori kereskedelemügyi m. kir. minister, Hegedüs Sándor, jórészt a brüsszeli és párisi legutolsó kiállítások társadalomgazdasági magyar anyagának egybegyűjtése és megőrzése céljából, de mint éppen az előttünk fekvő jelentésből kitűnik, továbbmenő célzatokból is egy Társadalmi Muzeum berendezését rendelte el. A berendezés munkálatairól s így a Muzeum eddigi működéséről annak vezetője most számol be egy terjedelmesebb munkálatban, mely az előszó szerint eredetileg »a kereskedelemügyi m. kir. minister elé terjesztendő jelentés gyanánt készült, de minthogy tárgyánál fogva a nagyközönség érdeklődésére is számíthat, a Muzeum kiadványai közé vétetett fel«. A közzétételt magunk is helyeseljük. A Muzeum eddigelé csendben, a nyilvánosság kizárásával dolgozott. Most a végleges szervezés előtt helyén való volt a Muzeum eddigi munkásságának irányát az érdeklődő szakközönség bírálata alá bocsájtani.

Magát a Muzeum munkásságának eredményét alig bírálhatnók. A jelentésből kitűnőleg ugyanis a Muzeum munkálatait mindezideig maga a Muzeum vezetője végezte, ő is csak rendes hivatali elfoglaltsága mellett mellékfoglalkozásként. Ilyen szervezet mellett tulajdonképeni muzeális munkásságról, például a párisi Musée Social értelmében nem lehet szó. Eppen azért elismeréssel jegyezzük fel, hogy a Muzeum vezetője ilyen körülmények között is tudott a már rendelke-

zésére álló és kész anyag egybegyűjtésén kívül már intézetének első évében egyebet is produkálni.

A következőkben az előttünk fekvő jelentést ismertetjük. Észrevételeink magára a kiadványra vonatkoznak.

A kiadvány három részre oszlik. Az első a Társadalmi Múzeum alapítását és a muzeumi helyiségek berendezését ismerteti, a második a Múzeum első évi munkásságát ismerteti munkacsoportonként részletezve, a harmadik rész programot ad a Múzeum jövő munkásságára és végleges szervezésére nézve.

Az első résznek az a fejezete, a mely a múzeum vezetőjének a múzeum alapítására vonatkozó előkészítő tanulmányait foglalja magában és a harmadik rész a múzeum munkásságáról szóló második résztől eltekintve is önálló egész. Érdekes tanulmány, mely egyfelől a társadalmi muzeumi intézmény állását a külföldön tünteti fel, másfelől azt a kérdést igyekszik megfejtetni, hogy minő módon lehetne nálunk egy ilyen intézményt létrehozni. E javaslatoknak gyakorlati értékök van, nem alapulnak feltételezéseken, hanem a múzeum eddigi életéből, tehát hosszabb kísérletezésekből merítik alapjaikat. Az előkészítő tanulmányok legterjedelmesebb része az a tanulmányúti jelentés, a melyben a múzeum vezetője a külföldi intézetekről számol be. Ilyen összefoglaló képet a külföldi intézetekről még nem kaptunk, éppen ezért helyén való volt e jelentést az előttünk fekvő kiadványba belefoglalni. Sőt e részt talán teljesebbé is lehetett volna tenni. Nem ártott volna a két év előtt kelt jelentést az újabb fejlemények figyelembevételével átdolgozni. Ezekre nézve a munkálat most csak röviden a vonal alatt tájékoztatja az olvasót.

Az előkészítő tanulmányokon kívül az első rész a Múzeum mostani szervezetét ismerteti. Szó szerint olvassuk itt az alapító kereskedelemügyi ministeri rendeletet, a mely a Múzeum feladatkörét megállapítja s ezenkívül a Múzeum költségvetése tekintetében rendelkezik. Ez idő szerint a Múzeum évi költségvetése 12.000 korona, mely a kereskedelmi ministerium munkásvédelmi rovatában nyer elszámolást. Ez a rész ismerteti a Múzeum helyiségeit is. A Múzeum ez idő szerint az Erzsébet-körút 33. szám alatti ház II. emeletén van elhelyezve. Innen azonban folyó évi augusztus hó elején a Ferencziek-terén levő Királybazar épületébe költözik, hol valamivel nagyobb helyiségei lesznek. Ide jön különben ugyancsak augusztus 1-től kezdve a Magyar Közgazdasági Társaság, mely a Múzeummal kötött albérleti szerződés értelmében a Múzeum helyiségeiben fogja összejöveteleit tartani. A muzeumi jelentés a két helyiség alaprajzát is bemutatja. Az új helyiség nagy terme jól fog a muzeumi grafikonok elhelyezésére szolgálni (ugyanaz lesz majd a Közgazdasági Társaság tanácskozó helyisége), a másik nagyobb utcai terem a Múzeum balesetbiztosítási modell-gyűjteményét fogja magába fogadni, míg a harmadik nagyobb helyiség a Múzeum könyvtára gyanánt fog a tervezetből kitűnőleg berendeztetni.

Az alapító rendelet a következő csoportonként állapítja meg a Múzeum munkakörét: 1. A nagy- és kisipari üzemek rendszeres felvétele. 2. A szövetkezetek működésének és egész tevékenységének figyelemmel kísérése. 3. A kézizálog-ügyre vonatkozó anyag gyűjtése. 4. A baleset- és egyéb munkásbiztosítások anyagának egybegyűjtése. 4a). A munkásházak és lakások ügye. 5. A munkásügyi törvényhozás figye-

lemmel kísérése. 6. Szakkönyvtár: a) a hazai szakirodalom egybegyűjtése; b) a külföldi szakirodalom gyűjtése; c) a különböző államok munkásvédelmi rendelkezéseinek egybegyűjtése; d) folyóirat-könyvtár. 7. Kiadványok. 8. A Múzeum mint tudakozó állomás munkásvédelmi ügyekben. 9. A takarékpénztárak és jelzálogintézetek, 10. a biztosításügy statisztikája. 11. Tanonczügy. 12. A munkások erkölcsi, anyagi és szellemi viszonyainak javítására irányuló intézmények, berendezések és intézkedések nyilvántartása, minők: a) a betegsegélyzés, a baleset-, az aggkor- és rokkantbiztosítás; b) a fiatal munkások és nők védelme; c) munkanélküliség és munkaközvetítés; d) foglalkoztató műhelyek; e) a különböző munkabérendszerek; f) az egyes telepeken levő munkásjóléti intézmények. 13. Sztrájkok. 14. Közjótékonyság.

Ezeknek a feladatágazatoknak, a muzeum vezetője — mint a jelentésből kitűnik — mindenekelőtt a vonatkozó brüsszeli és párisi kiállítási anyag egybegyűjtésével és rendszeres összeállításával igyekezett megfelelni. De a csoportok legnagyobb részében már maga a muzeum is dolgozott fel új anyagot. Ily eredeti anyagra tett szert és ilyent dolgozott fel a szövetkezetek, a kézi zálogügy, a balesetbiztosítás, a munkáslakások, a biztosítási ügy, a tanonczügy, a betegsegélyzés, a munkaközvetítés, a közjótékonyság stb. terén. A muzeum embryonális állapotához mérten máris gazdag balesetbiztosítási modellgyűjteménnyel rendelkezik. (Kár, hogy e modellek közt csak nagyon kevés olyant találunk, mely hazai gyárak ajándéka.) Igen érdekesnek ígérkezik a 15. csoportban ismertetett nagy közjótékonyságügyi térkép és gyűjtemény, valamint a hazai mezőgazdasági munkások táplálkozását felderítő az a nagy fali tábla is, melyet szinte már a muzeum készített. (Lásd a jelentés 320. lapját.)

A jelentés a Múzeum könyvtáráról is kimerítően számol be. A jelentés alapján itt első sorban a folyóirat-könyvtárt ajánljuk az olvasó figyelmébe. E könyvtár a hazaiakkal együtt 53 szakbavágó folyóirattal szolgál az érdeklődőknek. Figyelembe véve a Múzeum költségvetését, természetesen fogjuk találni, hogy a szakkönyvtár egybeállításának nehézségeit a muzeum vezetője munkásságának első esztendejében még nem tudta legyőzni. A hazai szakirodalom egybeállítása mint terv az alapító rendeletben szépen hangzik, de mint feladat igen hálátlan dolog. E téren a muzeum még csak tapogatózik. A magyar szakkönyvtár alapjait tevő 293 munka közül nem egy lesz majd kiselejtezendő. Különben is célszerűbbnek tartottuk volna, ha a jelentés már a kétrendbeli ajándékkönyvtár egyesítése és a kiselejtezés megtörténte után számolna be a könyvtár álladékaról. Ekként a katalógus, különösen, ha kettős füzetben adatott volna ki, használhatóbb is volna. Reméljük, hogy az új helyiségbe való beköltözés után, hol a könyvtár kétségtelenül megfelelően és könnyen kezelhetően lesz elhelyezhető, ezek a hiányok pótolhatók lesznek.

A jelentés vétele után meglátogattuk a muzeumot. Anyaga a mostani szűk helyiségben is áttekinthetően van elrendezve. Bár véglegesen szervezve s a nagyközönség számára megnyitva még nincsen, a muzeum vezetője mindig szívesen bemutatja a rendelkezésre álló anyagot az érdeklődőknek. A muzeum vezetőjénél való jelentkezés után a könyvtárt bárki használhatja.

Már a közzétett jelentésből kitűnőleg is érdemesen sorakozik

Társadalmi Muzeumunk a nyugati államok hasonló célú intézményei mellé. A muzeum mostani jelentésének végén közölt javaslatokat a muzeum kifejlesztése tekintetében életrevalóknak tartjuk. Kivánjuk, hogy azok vezető helyen elfogadásra találjanak.

Olvasóinknak még egyszer figyelmébe ajánljuk a Társadalmi Muzeum gyűjteményeit és szociális laboratóriumát, valamint az ismertetésünk tárgyát tevő első muzeumi kiadványt. A hozzánk beküldött példányon árjelzés nincs. Tudtunkkal azonban a munkálat az Athenaeum bizományában is megjelent. Bolti ára 3 korona. (h.)

Porosz adóreform.

Kurt Nitschke: *Einkommen und Vermögen in Preussen und ihre Entwicklung seit Einführung der neuen Steuern mit Nutzanwendung auf die Theorie der Einkommensentwicklung.* Jena 1902. Gustav Fischer.

Tizenkét esztendő múlt el a nagy porosz adóreform óta, melylyel Miquel, a nemrég elhunyt porosz pénzügyminiszter gyökeresen újjászervezte a porosz adórendszert. A részvénytársulatok, a börze és a tőke megadóztatása, az iparadó, a jövedelmi és örökösödési adó új alapokra fektetése mind oly reformok voltak, melyek a modern állam viszonyainak megfelelőleg új forrásokat nyitottak az államháztartás szükségleteinek fedezésére, s k. b. 36 millióval járultak hozzá a bevételek emeléséhez.

Jelen munka tudományos áttekintést nyújt a nagy adóreform óta lefolyt időszak pénzügyi eredményeiről. Az adatok nagy tömegét kellett a szerzőnek egybegyűjtenie, minthogy a rendelkezésére álló források meglehetősen fogyatékosak. Az utolsó decennium idevonatkozó statisztikai adatainak tudományos földolgozását, melynek elrendelése természetesen elsősorban a porosz kormányának volna föladata, mind- eddig nélküli a pénzügyi tudomány, s így hivatalos alakban mind- össze az egyenes adók időnkénti statisztikai kimutatásai, s az ezekből kivonatolt évi jelentések állottak a szerző rendelkezésére. Tekintve, hogy a szerző igen értékes tudományos következtetéseket von le az általa összehalmozott anyagból, s munkájának legbecsesebb részét idevonatkozó fejtegetései képezik, föladatát jelentékeny mértékben megkönnyítette volna, ha a kellően csoportosított statisztikai adattömeg, munkájának megírása előtt, hivatalos alakban már asztalán készen állt volna.

A mű három részre oszlik. Első fejezetében a szerző történeti visszapillantást vet a porosz egyenes adórendszer egész XIX. századi történetére. A második fejezet a statisztikai adatokat pénzügytani és nemzetgazdasági szempontokból tárgyalja, s az így levont következtetéseket foglalja össze a harmadik fejezetben, melyet a munka legértékesebb, s láthatólag legnagyobb szeretettel kidolgozott részének mondhatunk. Taglalja mindenekelőtt a jövedelemelosztásról szóló ismert teoriákat, behatóan ismertetve minden egyes álláspontot. Tekintettel a porosz adóstatisztikára, az utóbbi évek jövedelemképződésében és eloszlásában a szerző nem lát oly irányzatot, melyből a középjövedelmek szembetűnő csökkenésére, szociális szempontból az ottani középosztály gyengülésére, vagy szétomlására bármi következtetést is vonni lehetne. Sőt az adóstatisztika alapján jelentékenyebb

emelkedés észlelhető, a mennyiben a 9500 márkás jövedelem a kisebb jövedelmek közé tartozik. Míg 1892-ben a statisztika 57000 adózót mutat ki 9500 márkás jövedelemmel, 1900-ban ez a szám már 76000-re emelkedett. Ugyancsak 2100 márkával 1892-ben 591203 volt az adózók száma, 1900-ban 711726. Megállapítható tehát a határozott emelkedés, a melyet a közgazdasági viszonyok fejlődésével kapcsolatban községről községre, a mint az egyes jövedelmi ágak föllendülését, vagy hanyatlását és elnyomatását eredményezte, nyomról-nyomra adatokkal világít meg a szerző.

A könyvnek az az utolsó állítása, hogy a munka csupán általánosabb kép nyújtására törekedett, s a részletekbe való elmélyedést adataul, a tudományos szerénység javára írható.

Az adatok rendkívüli tömegén való biztos uralkodással, a porosz királyság újabb éveinek már nem tűzte ki föl pénzügyi eredményeit a legrészletesebben látjuk itt fejtegetve, s e munka megírásával a német pénzügy-statisztikai irodalomhoz írója becses gyarapodást nyújtott.

Téglás Béla.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1903 június 15-én.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MS	Le Mouvement Socialiste.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
AJS	American Journal of Sociology.	PSQ	Political Science Quarterly.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASP	Annales des Sciences politiques.	REP	Revue d'Economie politique.
BS	Budapesti Szemle.	RPP	Revue politique et parlementaire.
CS	Critica sociale.	ReS	Réforme sociale.
EJ	Economic Journal.	RiS	Riforma sociale.
ER	Economic Review.	RSo	Revue socialiste.
F	Finanzarchiv.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
GE	Giornale degli Economisti.	RiS	Rivista internazionale di Sociologia.
HN	L'Humanité Nouvelle.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	S	Il Socialismo.
JE	Journal des Economistes.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SD	The Social-Democrat.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SM	Sozialistische Monatshefte.
ISR	International Socialist Revue.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	StM	Statistische Monatsschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabs szám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a berendezés alatt lévő Társadalmi muzeum könyvtárában.

1. Tudománytörténet. Enciklopédiák. Tan- és kézikönyvek. Gyűjteményes munkák.

- Atti de 40 congresso [nazionale delle società economiche tenutosi in Torino in occasione della 1a esposizione internazionale de arte decorativa moderna. Torino: tip. Camilla & Bertolero '02. (234) 8° 5 l. [33(063)(45) 1354
- De t a l a i n, P.: Essai de bibliographie de l'histoire de l'imprimerie typographique et de la librairie en France. Paris: Picard et fils '03. (52, 2 col.) 8° [016: 655(44) 1355
- G a s c h e a u, M.: Les idées économiques chez quelques philosophes du 18è siècle. (Rousseau, Mably, Morelly, Raynal.) Paris: Larose '03. (83) 8° [33(09) 1356
- Volkswirtschaftliche Zeitfragen. H. 194: Kuczynski, R.: Die Einwanderungspolitik und die Bevölkerungsfrage der Vereinigten Staaten von Amerika. Berlin: Simion '03. 8° M 1. [33(082) 1357
- Wirtschafts- und Verwaltungsstudien mit bes. Berücks. Bayerns. Hrsg. von G. Schanz. Bd. 18.: Limburg, H.: Die königl. Bank zu Nürnberg in ihrer Entwicklung 1780—1900. Leipzig: A. Deichert Nachf. '03. (X, 183) 8° M 4·25 [3(082) 1358

2. Elmélet.

- 1359 Deschamps, L.: Principe de morale sociale. Rouen: impr. Gy. '03. (269) 8°
3 fr. 50. (Bibl. générale des sciences sociales.) [17(02):3]
- 1360 Johnson, A. & Sanders: Rent in modern economic theory: an essay in
distribution. New-York: Macmillan Co. '02. (126) 8° [339(01)]
- 1361 Markovič, M.: Die serbische Hauskommission (Zadruga) und ihre Bedeutung
in der Vergangenheit und Gegenwart. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (XI, 87)
8° M 2.40. [333.31(497.1)]
-
- 1362 Carvez, T. N.: A suggestion for a theory of industrial depressions. QJE 3. [33.04]
- 1363 Gay E. F.: The new economic tripos at Cambridge university. QJE 3. [33(07)]
- 1364 Halban, A.: Zur Ausgestaltung des rechts- und staatswissenschaftlichen Studiums
in Oesterreich I. ZVS 2/3. [3(07)(439)]
- 1365 Keasbey, M. L.: Prestige value. QJE 3. [338.5]
- 1366 Levison, L.: Zur Theorie der Krisen. SM 6. [33.04]
- 1367 Walter, F.: Ein neues System der Nationalökonomie Sociale Revue 2. [33(01)]

3. A gazdasági és társadalmi kultúra története és leírása.

- 1368 Arkövy R.: Közgazdasági napi kérdések Németországban. Bpest: Eggenberger
bizom. '03. (30) 8° 1 K. [33(04)(43)]
- 1369 Blondel, G.: La situation économique comparée de la France et de l'étranger.
Paris: Lecoffre '03. (44) 18° 40 cnt. (Bibl. d'économie sociale.) [33(08)]
- 1370 Dettén, G.: Westfälisches Wirtschaftsleben im Mittelalter. Aus seinen Grundlagen
und Quellen herausentwickelt und dargestellt. Paderborn: Junfermann '03. (187)
8° M 2.50 [33(43.56)]
- 1371 Geering, T. und R. Hotz: Wirtschaftskunde der Schweiz. 2. Aufl. Zürich:
Schulthess & Co. '03. (X, 178) 8° M 2.40. (Lehrmittelsammlung des schweiz. kauf-
mann. Vereins.) [338(494)]
- 1372 Gerrare, W.: Greater Russia: the continental empire of the old world. New-
York: Macmillan Co. '03. (XIII—337) 8° \$ 3.— [3.08(47)]
- 1373 Kelemen J.: A Mikádó országa. Strauss A.: Románia gazdasági és néprajzi
leírása. (Japon. — Description économique et ethnographique de la Roumanie.
Budapest: Lampel R. '03. (44, 96) 8° 2 K 80. [3(08)(52+498)]
- 1374 Meneghelli, V.: Notizie sulle condizioni economiche e sul movimento com-
merciale dei vilayet di Scutari e di Gianina (Albania): relazioni in seguito alla
escursione di studio commerciale fatta in Albania 1902. Vicenza: Fabris & Co. '03.
(74) 8° [3.08(496)]
- 1375 Strachéy, G.: India, its administration and progress. London: Macmillan '03.
(538) 8° 10/net. [3.08(54)]
-
- 1376 Friedjung, H.: Gegner der Bauernbefreiung in Österreich. VS. 1. [347.236(436)]
- 1377 Meffert, F.: Die Stellung des Urchristentums zum Wirtschaftsleben. Sociale
Revue 2. [2:33]
- 1378 Sempronius.: Wirtschaftliche Tagesfragen. MOS. 4. [3(04)]

4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.

- 1379 Annuaire du ministère des colonies pour 1903. Paris: Charles-Lavauzelle '03. (XI,
808) 8° 6 fr. [325.3(44)(058)]
- 1380 Annual report, 48th, of the Registrar-General of the births, deaths, and marriages
registered in Scotland during the year 1902, and 38th annual report of vaccination.
Glasgow: impr. J. Hedderwick & Sons '03. (XII, 63) [312(41)]
- 1381 Bastogi, G. A.: Una scritta colonica. Firenze: M. Ricci '03. (187) 8° [325.3]
- 1382 Carpenter, E. J.: American advance. Study in territorial expansion. London:
Lane '03. (342) 8° 6 d. net. [325.3(73)]
- 1383 Descamps, E.: New Africa. Essay on government civilisation in new countries
and of the foundation of Congo Free State. London: Low '03. 8° 5/.— [325.4(68)]
- 1384 Kimball, G. S.: Correspondence of the colonial governors of Rhode-Islande
1723—1775. 2 vols. Boston: Houghton, Mifflin & Co. '03. 8° \$ 10.— [325.4(7)]

- Longhitano, P.: Osservazioni sul fenomeno dell'emigrazione italiana e sulla legge e regolamento sull'emigrazione dopo un anno dalla sua applicazione. Genova: P. Pellas fu L. '02 (91) 4°. [325.1(45)] 1385
- Papers relating to progress of administration in the Transvaal and Orange River Colony. London: '03. 8° 2/— [325.4(682)] 1386
- Davidson, E.: Die Bevölkerung Russlands. JNS 5. [312(47)] 1387
- Dénombrements, les, de la population d'Ipres au 15. siècle. VS 1. [312(04)(44)] 1388
- Salvioli, G.: La colonizzazioni in Sicilia nei secoli XVI. e XVII. VS 1 [325.4(458)] 1389
- 5. Társadalmi kérdés. Socialismus. Anarchismus. Szegényügy.**
- Africa correspondence No. 3. 1903. relating to the recruitment of labour in the British Central Africa Protectorate for employment in the Transvaal. London: Eyre & Spottiswood '03. 2^{1/2} d. [331(682)] 1390
- Brijce, R. I.: A short study of State socialism. London: Baynes '03. (62) 8°. [335.6] 1391
- Cavagnari, C.: Studi sul contratto di lavoro, col testo del progetto di legge sul contratto di lavoro presentato alla Camera dei Deputati. Roma: soc. Dante Alighieri '02. (80) 8°. [331.11] 1392
- Compte rendu du congrès régional ouvrier de la fédération ouvrière de Besançon et de Franche-Comté tenu à Besançon 15., 16. VIII. 1902. Besançon: impr. Millot frères et Ce. '03. (71) 8° [331.89(063)(14)] 1393
- Duthoit, E.: Les habitations salubres et à bon marché en France et en Belgique. Thèse. Paris: A. Rosseau '03. (283) 8°. [333.32] 1394
- Erzberger, M.: Die Socialdemokratie in früheren Tagen. Auszüge aus den Protokollen der socialdemokr. Parteitage über einige wichtige Tagesfragen: Socialreform, Schutzzoll, Bauernstand. Stuttgart: Deutsches Volksblatt '03. (32) 4°. [329(43)5] 1395
- Garrouste, P.: Les retraites des ouvriers agricoles. Mâcon: impr. Protat frères '03. (15) 8°. [368.43] 1396
- Grotjahn, A.: Alkohol und Arbeitsstätte. Eine Abhandlung über Wesen, Ursache und Wirkung des Alkoholgenusses während der Arbeit und in den Arbeitspausen. Berlin: Mässigkeits-Verlag '03. (V, 94) 8°. M. 1'50. [178.3] 1397
- Halbe, E.: Der gewerbliche Arbeiter, seine Rechte und Pflichten. Jacobi & Zocher '03. (40) 8°. M. —'50. (Eigenes Wissen, 19.) [351.831.1] 1398
- Jahresberichte der Gewerbe-Aufsichtsbeamten im Königr. Württemberg für 1902. Stuttgart: H. H. Lindemann in Komm. '03. (IV, 240) 8°. M. 2'—. [331.94(43.47)] 1399
- Labour commissioners of New South Wales. Report for the year ended 30th June. Sydney: W. A. Gullick '02. (58) 2°. [331.94(94)] 1400
- Mc-Kenzie, F. A.: Famishing London. A study of the unemployed and unemployable. London: Hodder & Stoughton '03. (88) 8°. 1/— [331.6(421)] 1401
- Recueil de documents sur les accidents du travail, réunis par le Ministère du commerce. No. 1. Lois, réglemens et circulaires. Paris: Berger-Levrault & Ce. '03. (330) 8°. 1 fr. 25. [351.838.23(44)] 1402
- Sartoris Frhr. v. Waltershausen, A.: Die italienischen Wanderarbeiter. Leipzig; C. L. Hirschfeld '03. (44) 8°. M. 1'40. (Aus Festschr. zu A. S. Schultzes 70. Geburtstag.) [331(45)] 1403
- Trades disputes, — return showing statistics of strikes and lock-outs in each of the ten years 1893—1902. London: Eyre & Spottiswoode '03. 1/2 d. [331.89(42)] 1404
- Troitzsch, W.: Reichsgesetz betreffend Kinderarbeit in gewerblichen Betrieben vom 30. III. 1903. Handausg. mit Anmerkungen. Leipzig: Rossbergsche Verlagsbuchhandl. '03. (74) 8°. M. 1'20. (Historische Handbibliothek. [351.833(43)] 1405
- Vérité, la, sur la démocratie socialiste allemande. Lille: impr. Lagrange '03. (8) 16°. [329(43)5] 1406
- Winterer, L.: Le socialisme allemand et ses dernières évolutions. Paris: Le-coffre '03. (41) 18°. (Bibl. d'économie sociale.) [335(43)] 1407
- Zeiss, A.: Die Arbeiterbewegung in den verschiedenen Kulturstaaten der Gegenwart. Ein Vortrag. Detmold: H. Hinrichs '02. (48) 8°. M. —'60. [331] 1408
- Bauer, S.: Die geschichtlichen Motive des internationalen Arbeiterschutzes. VS 1. [331.91(9)] 1409
- Bernstein, E.: Der neueste Jahresbericht des englischen Maschinenbauerverbandes und seine Moral. SM 6. [331.88] 1410

- 1411 Bolles, A. S.: Rights and methods of labor organizations. No. 1. American Review, March. [331.88]
- 1412 Converse, I. W.: Progressive Non-union Labor at the Baldwin Locomotive Works. Cassiers Magazine, March. [331.88]
- 1413 Crosby, E. H.: The coal strike and its lessons. Arena, Jan. [331.89]
- 1414 Cumieff, M. G.: British unionists: what they saw. World's Work, Jan. [331.89(42)]
- 1415 Düwell, W.: Die Wurmkrankheit, eine ernste Gefahr für unsere Bergarbeiterschaft. SM 6. [613]
- 1416 Eliot, C. W.: Good and evil features of labor unions. Cassier's Magazine, Jan. [331.88]
- 1417 Fraser, W.: Rents and ground rents: facts and figures bearing upon the housing problem. Proceedings of the Philosophical Soc. of Glasgow. vol. 33. [333.32]
- 1418 Fuld, L.: Die Krankenversicherung der Hausindustriellen. Zeitschrift für die ges. Versicherungswiss. 2. [368.42]
- 1419 Gide, Ch.: La hausse des salaires. REP 5. [331.2]
- 1420 Goodrich, A.: Profit-sharing plan of the United States Steel Corporation. World's Work, Feb. [331.24(73)]
- 1421 Henley, F.: British industry and the labor problem. London Quarterly Review, Jan. [331(01)]
- 1422 Diritto, il, organizzazione e gli impiegati dello stato. Polemica. E. Bonaudi e G. De Genuaro. RIS 5. [35.083(45)]
- 1423 Kampffmeyer, P.: Neuer Wind in den Segeln der Socialdemokratie. SM 6. [335]
- 1424 Kroidl, N. L.: Arbeitsmarkt, Arbeitgeberverbände und Arbeitgeberpresse. MGS 4. [331]
- 1425 Petersilie, A.: Mitteilungen zur deutschen Gewerkschaftsstatistik. ADR 6. [331.88:31(43)]
- 1426 Pyfferoen, O.: Mouvement social: Belgique. RIS 5. [331(494)]
- 1427 Roberts, P. e W. E. Weyl: La trasformazione della psiche operaia durante uno sciopero. RIS 5. [331.89/01]
- 1428 Sahlin, A.: Labor problem in the iron trade. Cassier's Magazine, Febr. [331.734]
- 1429 Schmidt, R.: Die Gewerkschaften und die Reichstagswahlen. SM 6. [331.88:324]
- 1430 Schönfeldt, G.: Lohn- und Preisverhältnisse in Hann. München zu Anfang des 15. Jahrhunderts. VS 1. [331.2]
- 1431 Sitta, P.: I contratti agrari ed il contratto di lavoro agricolo in Italia. GE 5. [331.11(45)]
- 1432 Smart, W.: Discussion on »housing problems«, opened by: Proceedings of the R. Philosophical Soc. of Glasgow. vol. 33. [333.32]
- 1433 Soldi, R.: Il movimento dei fittaioli nella bassa Lombardia. GE 5. [331.74(45)]
- 1434 Thomasson, F.: The housing question in 1903. Westminster Review, March. [333.32]
- 1435 Travaux du congrès du Rubais. 10e assemblée générale de l'association protestante pour l'étude pratique des questions sociales. Paris: Giard & Brière '03. (230) 8°. 4 fr. [335.7(063)(44)]
- 1436 Volta, R. dalla: La solidarietà professionale nei conflitti industriali. RIS 5. [331.89(01)]
- 1437 Weber, A.: Die Ursachen der Arbeitslosigkeit. Sociale Revue 2. [331.6]

6. Östermelés.

- 1438 Agricultural statistics of Ireland. 1902. Return of prices of certain classes of Irish agricultural products and live stock. London: Eyre & Spottiswood '03. 1/5 [63:31(415)]
- 1439 Almanacco agrario italiano pel 1903. Anno I. Piacenza: V. Porta '03. (278) 12° [338.1(059)(45)]
- 1440 Entwurf, vorläufiger, eines Gesetzes über Familien fideikomnisse nebst Begründung. Im amtlichen Auftrage veröffentlicht. Berlin: »Die Post« ('03.) (212) 4° M. 6—. [347.237(431)]
- 1441 Girard-Labreby, h. B. J.: La culture de la vigne et le commerce des vins à Mâcon à la fin du 18e. siècle. Mâcon: impr. Perroux. '03. (15) 8° [634(44)]
- 1442 Lemberg, H.: Die Steinkohlenrechen des niederrheinisch-westfälischen Industriebezirks. Nach zuverläss. Quellen bearb. und. hrsg. 9. Aufl. Dortmund: C. L. Krüger '03. (IV, 124) 8° M. 3—. [552(43)]
- 1443 Myrick, H., A. D. Shamel, H. J. Waters and others.: The book of corn: a treatise upon the culture marketing and uses of maire in America and elsewhere. New-York: Crange Judd Co. '03. (384) 12° S 150. [633]

- Petrilli, N.: Considerazioni agrarie sul piano di Capitanata: studio. Napoli: Paperi '02. (87) 8° l. 2-25. [63(45) 1442
- Résultats généraux de la récolte en Russie en 1902. Tiré de la Statistique de l'empire de Russie. vol. 14. St. Pétersbourg '03. (53) 4° [338.1(47) 1445
- Roussel, L.: L'amélioration du bétail et les syndicats d'élevage. 1. fasc. Pontarlier: impr. Thomas '03. (30) 8°. —40 ct. [636 1546
- Zolla, D.: La crise agricole dans ses rapports avec la baisse des prix et la question monétaire. Paris: Naud '03. (253) 8° [338.1.04 1547

- Branzoli-Zappi, E.: Conseguenze economiche diboscamento in Italia. GE 5. [634.9(45) 1448
- Grabein: Das Genossenschaftswesen im europäischen Weinbau. JNS 5. [334:634 1449
- Medd, J. C.: Agricultural education in the Netherlands. Nineteenth Century, March. [63(07)(492) 1450
- Sweetman, W.: Irish land conference. Westminster Review, May. [333(415) 1451
- Wolff, H. D.: Home rule without separation. Nineteenth Century, 316. [333(415) 1452

7. Ipar.

- Annali dell'industria e del commercio 1902: Atti del consiglio dell'industria e del commercio, sessione ordinaria dell'anno 1902. Roma: tip. G. Bertero et Co. '03. (123) 8°. [338(061) 1453
- Bowack, W. M.: Another view of industrialism. London: Unwin '03. (412) 8°. 6/net. [338.4] 1454
- Winteler, F.: Die Aluminium-Industrie. Braunschweig: F. Vieweg & Sohn. '03. 8°. M. 6.—. [67 1455
- World's sugar production, the, and consumption showing the statistical position of sugar at the close of the XIX-th century. Washington: U. S. Treasury department. Bureau of Statistics. '03. 8°. 5/— . [338.4:664.1 1456
- Aftalion, A.: La décadence de l'industrie linière et la concurrence victorieuse de l'industrie cotonnière. REP 5. [338.4:677 1457
- Boyd, R. G.: The sugar convention. National Review, March. [336.271.3 1458
- Hampke, Th.: Die deutschen Handwerksorganisationen. Eine statistische Studie. JNS 5. [338.44(062)(43) 1459
- Helm, E.: An international survey of the cotton industry. QJE 3. [338.4:677 1460
- Liefman, R.: Die kontradiktorischen Verhandlungen über deutsche Kartelle. JNS 5. [338.8(43) 1461
- March, L.: L'apprentissage industriel. Journ. de la Soc. de Statistique de Paris. 3. [6(07) 1462
- Matthews, F.: A town made idle by a trust. Worlds Work, January. [338.8 1463
- Ridley, M. W.: The Brussels sugar convention. National Review, February. [336.271.3 1464
- Spitzer, L. S.: Industrial bonds. Yale Review, February. [338.4 1465
- Webb, C.: An unpopular industry. Nineteenth Century, 316. [338.4 1466
- Wilgus, H. L.: The United States steel bond conversion. QJE 3. [338.4(73) 1467

8. Bel- és külkereskedelem. Vámügy. Közlekedés.

- Annales du commerce extérieur. (Année 1903.) Russie. Tarif général des douanes pour le commerce d'Europe du 13.—26- I 1903. Paris: Impr. Nation. '03. (108) 8° 1 fr. 50. (Ministère du commerce.) [351.715.1(47) 1468
- Annuaire du Ministère des postes et des télégraphes pour 1903. 73e année. Paris: Dupont '03. 8° 3 fr 50. [333(058(44) 1469
- Annuario ufficiale della r. marina, 1903. anno 42. Roma: L. Cecchini '03. (LVIII, 714) 8° [387(058)(45) 1470
- Chiozza, L. G.: Trade and Zollverein Issue. 4th. ed. London: »Commercial Intelligence« '03. 8° 1/-net. [382 1471
- Csiký L.: Fölolvasások a kereskedelem történetéből. Kiadja a debreczeni kereskedő-társulat. (Conférences sur l'histoire du commerce.) Budapest: Kókai L. biz. '03. (84) 8° 1 K 20 f. [38(09) 1472

- 1473 Delandre, A.: *Traité pratique des douanes*. 5e éd. par E. Doussin. Rouen: impr. Gy. '03. 2 vol: 8°. [337(02)]
- 1474 Foreign, the, commerce and navigation of the United States for the Year ending 30 VI 1902. Vol:1. Washington: Government Printing Office 02. (932) 4° [382(73)]
- 1475 Laughlin, J. L. and H. P. Willis: *Reciprocity*. New-York: Baker & Taylor Co '03. (583) 8° \$ 2.— [337.9]
- 1476 Matlekovits S.: *Gazdasági viszonyunk Ausztriával*. I. Az első gazdasági kiegyezés. (Notre rapport économique à l'Autriche. La première convention économique.) Budapest: Franklin-társ. '03. (64) 8° 1 K 50. (Országgyűlési könyvtár III.) [382(436+439)]
- 1477 Ponthieu, P.: *Le timbre-poste universel de retour: sa description, sa fabrication, son emploi, ses avantages*. Epeernay: impr. Villers '03. (8) 8° [383.21]
- 1478 Rachat, le, des chemins de fer. Nevers: impr. Cloix '03. (12) 18° [385.15]
- 1479 Reinshagen, O.: *Die konkurrenzklausel des Handlungsgehilfen*. Leipzig: C. L. Hirschfeld '03. (IV, 48) 8° M 1.41. [347.712]
- 1480 Rubinek Gy.: *Vámszövetség, kereskedelmi szerződések*. (Union douanière, traités de commerce.) Budapest: ifj. Nagel O. bizom. '03. (135) 8° 2 K [382(439)]
- 1481 *Statistique générale du service postal publiée par le bureau international*. Année 1901. Berne: impr. Suter & Lierow '03. (33) 2° [383:31]
- 1482 Suchsland, E.: *Los von den Konsumvereinen und Warenhäusern*. Halle: Buchh. des Waisenhauses '03. (32) 8° M. —'50. [334.5]
- 1483 *Tableau des valeurs arbitrées pour 1902*. Paris: Impr. Nation. '03. (55) 8° (Ministère des finances.) [337(44)]
- 1484 *Veröffentlichungen des deutschen Verbandes für das kaufmännische Unterrichtswesen*. 23. Bd. Kongress IV des deutschen Verbandes für das kaufmännische Unterrichtswesen. Mannheim 4-7. IX. 1902. Stenographischer Bericht. Leipzig: B. G. Teubner '03. (8,178) 8° M. 4.— [65(07)]
- 1485 *Veröffentlichungen des deutschen Verbandes für das kaufmännische Unterrichtswesen*. 24. Bd. Wilke, E.: *Der geographische Unterricht in der kaufmännischen Fortbildungsschule*. Leipzig: B. G. Teubner '03. (51) 8° M. 1.20. [65(07)]
- 1486 *Veröffentlichungen des deutschen Verbandes für das kaufmännische Unterrichtswesen*. 25. Bd. Schleichert, F.: *Wie stählt der junge Kaufmann am besten seinen Charakter in den Versuchen und Schwierigkeiten seines Lebens?* Leipzig: B. G. Teubner '03. (28) 8° M. —'60 [65(07)]
- 1487 Webster, W. C.: *General history of commerce*. London: Ginn '03. 8° 6/6 [38(09)]
- 1488 *Zolltarif, allgemeiner, für Russland für den europäischen Handel*. Vom 13. I. 1903. (Aus: Deut. Handels-Archiv.) Berlin: E. S. Mittler & Sohn '03. (42) 4° M. 1.— [351.715.5(47)]
-
- 1489 Brown, A.: *Tariff, iron and steel: shall we reduce it?* No. American Review Jan. [337.5(73)]
- 1490 Church, G. E.: *Canada and its trade routes*. Fortnightly Review, March. [382(71)]
- 1491 Dietzel, H.: *The German tariff controversy* QJE 3. [337(43,)]
- 1492 James, F.: *The telephone question*. London, Quaterly Review, Feb. [384]
- 1493 Lawson, W. R.: *British railwais waking up*. Contemporary Review, March. [385(42)]
- 1494 Magee, L. J.: *Business methods in Germany*. World's Work February. [65(01)]
- 1495 Pigoü, A. C.: *Free trade and its critics*. Fortnightly Review, March. [337.1]
- 1496 *Questioni ferroviare: E. Sella, Le gravi conseguenze del riscatto delle ferrovie Svizzere*. E. Morelli, *Le ferrovie Prussiane*. RiS 5. [385]
- 1497 Wiedenfeld, K.: *Die deutschen Kleinbahnen im Jahre 1901*. JNS 5. [358.3(43)]

9. Bank-, pénz- és hitelügy. Biztosítás. Tőzsde.

- 1498 Catterall, R. C. H.: *The Second Bank of the United States*. Chicago: Univ. of Chicago Press. '03. (558) 8° \$ 3.— [332.11]
- 1499 Larère, X.: *Théorie de l'assurance sur la vie au point de vue juridique*. Caen: impr. Valin '03. (219) 8° [347.464]
- 1500 Laughlin, G. L.: *The principles of money*. New-York: Chas. Scribner's Sons '03. (550) 8° \$ 3.— [332.4]
- 1501 Palgrave, R. H. J.: *Bank rate and money market in England, France, Germany, Holland and Belgium*. 1844—1900. London: Murray '03. (262) 8° 10/6 net [332.1]
- 1502 Plenge, J.: *Gründung und Geschichte des Crédit Mobilier*. Zwei Kapitel aus *Anlagebanken, eine Einleitung in die Theorie des Anlagebankgeschäftes*. Tübingen: H. Laupp '03. (XI, 156) 8° M. 4.— [332.13]

- Scott, W. A.: Money and banking. New-York: Henry Holt & Co. '03. (381) 8° [332 1503
Sinks, P. W.: About money. London: Revell '03. (106) 8° 1/6 net. [332.4 1504
-
- Conant, Ch. A.: The function of the banker. **QJE** 3. [332.1 1505
Conant, C. A.: The treasury and the money market. American of Review Reviros, 1506
January. [332.6
Entwicklung und Stand der Raiffeisenkassen in Niederösterreich. **MCS** 4. 1507
[334.2(436)
Francois, G.: Il bilancio della banca d'Inghilterra. **GE** 5. [332.11(42) 1508
Lévy, R. G.: Banques de dépôt et banques de spéculation. Comparaison des
systèmes de banque anglais et allemand; d'après A. Weber. **REP** 5. [332.131 1509
Neymarck, A.: Les émissions et remboursements d'obligation des six grandes
compagnies de chemin de fer en 1902. Journ: de la Soc. de Statistique de Paris 3.
[332.6 1610
Neymarck, A.: Statistique nouvelle sur le morcellement des valeurs mobilières. 1511
Journ. de la Soc. de Statistique de Paris 4. [332.6
Rozenrad, C.: The international money market. Journal Inst. of Bankers, 1512
March. [332.6
Sprague, O. M. W.: Il Mercato monetario di New-York. **RiS** 5. [332.6(73) 1513
Stead, A.: Conquest by bank and railways. Nineteenth Century, 316. [332.1 1514
Wermert, G.: Ueber Wesen und Bedeutung der Differenzgeschäfte in rechtlicher
und wirtschaftlicher Hinsicht. **ADR** 6. [347.465 1515

10. Állami és önkormányzati háztartás.

- Annuaire financier et économique du Japon, publiée par le ministère des finances. 1516
Année II. Tokio: impr. Schmeischa. '02. 8°. [3(058)(52)
Cusumano, V.: Il catasto e la perequazione fondiaria; lezioni: commento alla 1517
legge 1. III. 1886. per uso degli ingegneri e dei periti agronomi. Palermo: A.
Reber. '02. (59) 8°. L. 1.—. [336.221(45)
(Egypt) Reports on the finances, administration and condition of Egypt and the 1518
Soudan in 1902. No. 1. 1903. London: Eyre & Spottiswood. '03. 10 d. [35(62)
Gemeinde-Verwaltung und Gemeinde-Statistik der Landeshauptstadt Brünn. Bericht 1519
von A. v. Rieser f. d. J. 1901. Brünn: (C. Winiker). '03. 8°. M. 4.—. [35(437)2
(India) Return of net income and expenditure of British India for the 11 years 1520
from 1891/2. to 1901/2. London: Eyre & Spottiswood. '03. 8 1/2 d. [336(54)
Lebensmittelzölle, die, und die indirekten Steuern. Wer sie zahlt und wem sie 1521
nützen. Berlin: Vorwärts. '03. (16) 8°. M. —.10. [336.27
London County endowed charities. Reports to charity commissioners in the result 1522
of an inquiry. London: Eyre & Spottiswood. '03. 1 1/2 d. [351.84(421)
Moliner, T.: Essai sur les assistances médicale et sociale à Alger. Thèse. Mont- 1523
pellier: impr. Hamelin frères. '03. (58) 8°. [361.1(65)
Piquart, G.: Législation apanagère française sous l'ancien régime. Thèse. Nancy: 1624
impr. Wagner. '03. (164) 8°. [336.1(44)
Rowntree, J.; A. Sherwell: Public control of the liquor traffic. Review of 1525
Scandinavian experiments in light of recent experience. London: Richards. '03.
(328) 8°. 2/6 net. [351.715(48)
Situation financière des départements en 1900, présentée par M. Brumau. Melun: 1526
Imp. administr. '03. (XIV, 489) 4°. (Ministère de l'intérieur et des cultes.)
[313(44)
South Africa papers relating to the finances of the Transvaal and Orange-River 1527
Colony. London: Eyre & Spottiswood. '03. 1/6. [353(68)
-
- Bresiewicz, Th.: Das Recht der öffentlichen Arbeit. **ZVS** 2/3. [351.712 1528
Bullock, C. J.: L'incremento delle spese federali negli Stati Uniti. **RiS** 5. [353(73) 1529
Dryander, G.: Der § 16 der preussischen Städteordnung und die Hausbesitzer 1530
unserer Grossstädte. **ADR** 6. [351
Erismann, F.: Die Organisation der unentgeltlichen ärztlichen Fürsorge in der 1531
Schweiz. **SB** 6. 7. 8. [361.1(494)
Guyot, J.: Il monopolio dell'alcool. **RiS** 5. [336.191 1532
Myrbach-Rheinfeld, F. Frh. v.: Die Reform der österreichischen Haus- 1533
zinssteuer. **ZVS** 2/3. [336.22(436)
Rehm, H.: Die Ausgestaltung der gemeindlichen Armenpflege in Bayern. **ADR** 6. 1534
[361.2(433)

11. Statisztika.

Általános.

- 1535 **C** o n t e n t o, A.: La statistica nel insegnamento universitario. **GE** 5. [31:378
 1536 **E** i n a u d i, L.: Una statistica delle società per azioni. **RiS** 5. [31:332
 1537 **P** i r e n n e, H.: Contribution à la statistique sociale du moyen-âge. **VS** 1. [31:3

Német birodalom (43).

- 1538 **B** r e s l a u e r Statist. Hrsg. vom statist. Amt der Stadt Breslau. 22. Bd. 3. Hft. Jahresberichte städtischer Verwaltungen f. d. Rechnungsjahr 1901. Breslau: E. Morgenstern '03. (351). 8°. M. 2.—. [31(431)
 1539 **C** h a r l o t t e n b u r g e r Statist. Hrsg. vom statist. Amt der Stadt Charlottenburg. 14. Hft. A. Armenstatistik der J. 1900/1 und 1901/2. B. Neubauten des J. 1902. Charlottenburg: C. Ulrich & Co. in Komm. '03. (III, 50). 8°. M. 1.—. [31(431)

Északamerikai Egyesült Államok (73).

- 1540 **S** t a t i s t i c a l a b s t r a c t of the United States 1902. No. 25th. Washington: Government Printing Office '03. (580) 8°. [31(73)

Japán (52).

- 1541 **R** é s u m é statistique de l'empire du Japon. 17e année. Tokio '03. (XIII, 161) 8°. [31(52)

Ausztrália (94).

- 1542 **S** t a t i s t i c s of the state of Tasmania for the Year 1901. Impr. John Vail '02. (VIII, 492, 30), 2°. [31(946)

12. Osztályozatlan.

- 1543 **C** a z a l s, L. A.: Les grands criminels sociaux au 20e siècle. 1° Les faiseuses d'anges, auteurs principaux de la dépopulation de la France. Toulouse: impr. Marqués & Ce. '03. (31) 8° 30 cent. [343.914
 1544 **F** ü r t h, H.: Die Frauen und die Reichstagswahlen. **SM** 6. [396:324(43)

Ujitások a fizetési forgalomban.

A fizetési forgalom szervezetének tökéletesítése kettős irányban érezteti üdvös hatását. Először is egyszerűsítették magának a fizetési műveletnek lebonyolítása, a minek természetes következménye gyanánt lényeges megtakarítás érhető el egyrészt munkában és időben, másrészt fizetési eszközökben. Másodszor a fizetési procedura javítása folytán a pénztőkék jelentékeny mennyisége szabadul föl s fokozódik a gyümölcsöztetési célokra való fölhasználás lehetősége.

Mindezen eredmények előidézésére kétségkívül a bankok, illetve azon gazdasági organumok a legalkalmasabbak, melyek működésének körébe a bankszerű ügyletek intézése vág. Az ezen helyeken összegyűjtött pénztőkék segélyével az egyes fizetések teljesítése, valamint azoknak lehető productiv befektetése a bankok legtermészetesebb föladatát képezi. Minél inkább sikerül a banknak a rárótt fizetési teendőt olyképp teljesíteni, hogy minél kevesebb pénzmennyiséget vegyen igénybe, annál gazdaságosabban látja el a dolgát; a fennmaradó pénzmennyiség alapjául szolgálhat különféle hitelműveleteknek s mindkét irányban emelkedik a banknak teljesítményképessége.

A bankoknak fizetések közvetítésére való rátermettséget igazán szembeötlőn a régi girobankok példája mutatja. Ezen intézetek a feleik közt fölmerült fizetéseket az illető egyes számlákon való könyvelési eljárás által bonyolították le; ennek nem csak egyéni, hanem általános, valutapolitikai szempontból is jelentékeny haszna volt, mert a középkorban, a mely időszakra ezen bankok keletkezése esik, a rendezetlen és bizonytalan érmeügy mellett az elkönyvelési módszer érvényesítése kizárta azt, hogy hamis vagy kevesebb értékű érmek zavarják a fizetési forgalom biztonságát. Az újkori bankok s főleg azok, melyek a girorendszer művelésére vállalkoztak, a fizetesközvetítés tökéletesebb formáinak meghonosításán kívül a hitelélet szükségleteit is kielégítvén, ezzel a bankügy nagy jelentőségét kétségkívül sokszorososan fokozták.

Csak természetes, hogy ezen bankok közül ismét azok jutottak vezető szerephez, melyek üzleti köre lehetőleg országos terjedelmet nyert. A régi girobankok tevékenységének szükségkép határolnak kellett maradnia azért, mert csakis saját helyük polgárai részére nyitván számlát, ezzel mindenestre ritkábban nyilott alkalom arra, hogy az előforduló fizetések giro útján egyenlítettessenek ki. A fizetési forgalom így merőn localis jellegű volt. Ellenben a modern girobankok nemcsak a localis, hanem a helyközi, interlocalis forgalom

nagyarányú művelésére képesítvők, nevezetesen azáltal, hogy kiterjedt fiókhálózat fölött rendelkeznek. Ez önként maga után vonja az egyéni számlák szaporítását és ezáltal az alkalom sűrűségét, hogy a lebonyolításra váró fizetési kötelezettségek a bank és fiókjainak közvetítése mellett mentül tökéletesebben, vagyis a készpénz mellőzésével, merőn átkönyvelés vagy átutalás útján rovassanak le.

A modern girobankok legtekintélyesebb típusait az egyes államokban uralkodó nagy központi jegybankok, így különösen a német birodalmi bank, a francia bank és az osztrák-magyar bank képviselik. Ezek mellé sorakoznak egészen sajátos alakzat gyanánt a magyar és osztrák postatakarékpénztárak, melyek egyik, a clearing néven ismert üzletáguk révén szintén giro intézeteknek tekintendők. Az előbbieket szervezetének országos kiterjedését a jelentékeny számban létesített fiókok biztosítják, még szélesebb hálózat áll rendelkezésre, a postahivatalok fölhasználása folytán, a postatakarékpénztáraknak.

Mindezen intézetek fizetést közvetítő szerepe a cheque- és girorendszer nagy mérvű igénybevételében jut kifejezésre. A számlatulajdonosnak jogában áll követelése fölött bármikor rendelkezni. Az e célra igénybe vett utalvány (cheque) útján oly meghagyást intézhet a számláját vezető bankintézethez, hogy ez a chequen kitett összeget az arra jogosult utalványosnak haladéktalanul készpénzben fizesse ki (fehér cheque), vagy pedig átírás (giro) útján egyenlítse ki (vörös cheque), mely esetben az utalványosnak természetesen számlával kell birnia vagy ugyanazon bankintézetnél (localis giroforgalom), vagy pedig ugyanazon intézetnek egy másik helyen létező fiókjánál (interlocalis giroforgalom). Ez utóbbi főleg a jegybankok girorendszerénél áll fenn, míg a postatakarékpénztáraknál a számlák központosítva vezetettek, de a fizetési művelet a clearing útján szintén egyszerű átkönyvelés alakjában kerül befejezésre.

Másmilyen lesz a fizetési ügylet' technikája, ha az közvetlenül magának az intézetnek kebelében nem bonyolítható le s pedig azért, mert a cheque egy idegen intézetre szól s az előbbi intézetnek csupán behajtás végett adatik át, vagyis a cheque értéke beváltás után a számlatulajdonosnak javára lesz irandó. Ily esetek főleg Angliában gyakoriak, a hol tudvalevőleg minden számottevő embernek megvan a maga bankára s ennél vezetett számlája, melyen keresztülmennek az ő pénzgazdálkodásából eredő csaknem összes bevételei és kiadásai. Minthogy ily módon a forgalomba kerülő chequek ugyszólván kizárólag a bankoknál vagy bankároknál központosítottatnak, illetve minden banknak egy sereg behajtandó chequeje van, viszont egy sereg más cheque általa lesz beváltandó, a clearing-houseok intézményének van fentartva, hogy általa a bankok egymás közt fennálló követelései és tartozásai végösszegükben lehetőleg beszámítás útján compensáltassanak, s az ezután még netán fenmaradó különbözet is lehetőleg bankszerű és a készpénz használatát kizáró kiegyenlítés útjára tereltessek.

A cheque-, giro- és clearing-rendszer útján történő fizetések az utolsó években óriási mérvet öltöttek az egyes államokban. Tagadhatatlan azonban, hogy főleg a continensen e rendszer igénybevétele még eddig kiválón a felsőbb üzletkörökre terjed ki, míg a kisebb gazdasági egyedek fizetései túlnyomó részben készpénzben teljesített-

nek s az is bizonyos, hogy az utóbbiak bár egyenként csekély értéket képviselnek, összességükben mégis rengeteg tőkét kötnek le. Ennek oka a bankszámla birtokának hiányában s így a bankszerű rendezés kényszerű elmaradásában rejlik s valóban a postatakarékpénztáraknak nagy érdemük van abban, hogy üzletföltételeik enyhése és szervezetük demokratikus volta folytán a chequeszerű fizetési módozatokat szélesebb körökkel megismertették és megkedveltették. De az egyes államok más irányban is sokat tettek, főleg az utóbbi időben az új fizetési rend érdekében. A mit az angol állam már régóta életbeléptetett, vagyis azt, hogy az állami pénztári kezelés jó részét is bankra bízta, azt a continentális kormányok csak most kezdik végrehajtani. A cheque-számlatulajdonosok sorában mind nagyobb számban jelennek meg az állami pénztárak és pénzkezeléssel megbízott hatóságok s ez nemcsak az állami pénztári eljárás egyszerűsítését, a tőkeviszonyok jelentékeny javulását (hisz milliókra menő eddig lekötött tőkéknek az általános gazdasági szervezet csatornáiba való beözönléséről van szó) vonta maga után, hanem vonzólag hatott az államhoz bármely fizetési viszonyban álló egyéni körökre nézve is, úgy hogy az új fizetési rendszernek általános elterjedésére most már csakugyan alapos kilátás van.

Különösen egy állami intézetnek, a postai kincstárnak belépése a bankszerű giroforgalomba vonja magára a figyelmet. A postaintézet maga a legnagyobb pénz- és értékszállító vállalatok egyike s mint ilyen főleg az interlocalis fizetési forgalom lebonyolítása körül tagadhatlanul a legelső sorban áll. A pénz- és értéküldemények közvetítése a posta egyik fő üzletágát képezi. S tényleg tapasztalható, hogy a postai fizetések tekintetében az idő folyamán mind jobban érvényesült a haladás szelleme. A pénzek továbbításának hordókban, csomagokban és tartályokban, majd levélboritékokban jelentkezett eredeti formái helyébe lassanként tökéletesebb alakzatok lépnek. Nevezetesen a hitelgazdaság kifejlődése megérlelte a gondolatot, hogy a postai pénzforgalomban is találtassanak módozatok, melyek mellett a kifizetendő összegek tényleges elküldése mellőzhető. Ez az eszme képezi alapját a postautalványforgalomnak, a melynél a postaintézet elvállalja, hogy a feladó által A-ban készpénzben befizetett összeget a címzettnek B-ben készpénzben kifizeti. A postautalványforgalom a korábbi állapotokkal szemben határozott fejlődésnek eredménye, melynek egy további phasisát jelenti az utánvételekből vagy a postai megbízásokból eredő pénzügyi szolgáltatások rendszeresítése. De a postai fizetések terén más, érdekes jelenségekkel is találkozhatunk. Angliában a postai értékforgalomban egy sajátos intézmény honosodott meg, az ú. n. postal orders intézménye. Ezek a postaintézet bonjai, melyek a birtokost feljogosítják, hogy az azon kitett összeget az ország valamely postahivatalánál követelhesse. Egészen kis összegre szólnak, tizennégy, 1—20 sh-ig terjedő változatokban. A postal orders épp úgy szereztetnek be, mint a levélbélyegek. Megvásárolhatók valamely postahivatalnál egy vagy több darabban s ugyanott előre egy csekély illeték fizetendő a későbbi beváltás fejében. Persze ezen illeték (1—1½-d) ki-ebb, mint az utalványforgalomban szedett illeték. A postal orders külső alakja teljesen megfelel a cheque alakjának. Legkésőbb három óra a kiállításától számítva beváltás végett bemuta-

tandók, máskülönben a fönt említett illeték újból fizetendő. A postal orders átlagos forgási tartama Angliában hivatalos adat szerint csupán hét napra terjed. Hasonló berendezés áll fenn néhány más államban is, így pl. Franciaországban és Belgiumban (bons de poste néven, 1--20 frankig).

A most ismertetett értékjegyeknek mint fizetési eszközöknek számos előnyük van. Kényelmesebbek, mert kevésbé körülményesek, mint a postautalványok, azonfelül olcsóbbak. Főleg Angliában pótolják a kis értékű bankjegyeket s mint az állam által kiadott utalványokat mindenütt készséggel elfogadják fizetés gyanánt; sőt maguk a bankok is támogatják, mert megkíméli őket az egészen csekély összegű chequektől. A kis forgalomnak válnak javára; mondhatni, a szegényebb néposztályok chequejeit képviselik.

Mindezen fizetési alakzatok azonban, hatásukat tekintve mégis csak alsóbb rendűek s inkább olyanok számára valók, a kiknek bankszámlájuk nincsen. A fizetési forgalomnak tökélye a fizetési műveleteknek bankszerű számlákra való terelésében és központosításában jelentkezik; ezzel nyerhet tulajdonkép kielégítést az egyéni kényelem, előny és haszon mellett az egyetemes gazdasági rend érdeke is. A postaintézetnek a giroforgalomhoz való csatlakozását tehát nagy horderejű lépésnek kell tekintenünk, melylyel a pénzforgalom egy jelentékeny része egészen új mederbe vezetetik és a melynek bekövetkezése messzeható reformnak csiráit is rejti magában.

A kezdeményezés dicsősége e részben Németországot illeti. Hogy a hatalmas s az egyes országterületek szerint fölötte egyenlőtlenül mutatkozó postautalványi forgalom legyőzésére szükségelt fizetési eszközöket és ezeknek arányos megoszlását biztosítsa, a német posta a birodalmi bankkal még a nyolczvanas években oly megállapodásra jutott, mely szerint a bank és fiókjai a postaintézettől az egyes helyeken jelentkezett fölöslegeket átveszik s viszont a más helyeken mutatkozó szükségleteket a postaintézetnek rendelkezésre bocsátják. Ily módon a pénzforgalom jóval egyszerűsített és gyorsított, nemkülönben lényegesen korlátoztatott a nagy készpénzösszegeknek eddig jelentékeny mérvben szükségessé vált küldözgetése is.

A birodalmi posta és a bank közt létrejött üzleti összeköttetésre nézve fontos időpontot jelent az 1899. február 1-je. Mig ugyanis eleinte csakis a berlini legfőbb postapénztár és később egyes főpostapénztárak számára nyitottak girószámlát a banknál, a mondott naptól kezdve három kivételével valamennyi főpostapénztár és azonfelül a birodalmi bankintézetek székhelyein bíró összes postahivatalok nyertek girószámlát. E postahivatalok köteleességévé tétetett, hogy jövőben csak korlátolt összegben tartsanak készpénzt maguknál, miután ezentúl a pénz szükség esetében a banknál áll rendelkezésükre.

A dolog természeténél fogva az új berendezés első sorban arra czélzott, hogy a postapénztáraknak egymás közt való készpénz-forgalmát csökkentse és megkönnyítse. Néhány év múlva azonban arra is gondoltak, hogy czélszerű volna a bankszerű kiegyenlítés módját azon készpénzforgalomra is kiterjeszteni, mely a posta és a közönség közt fejlődik ki. Ez irányban az első kísérletet Berlinben 1883. október 1-én tették meg, a mennyiben a bank és postaintézet közt oly értelmű megegyezés létesült, hogy azon feleknek,

a kik a bank giroforgalmában részt vesznek, a postán érkező postautalványok összege nem készpénzben, hanem a posta közreműködésével a banknál vezetett giroszámlájukra való jóváírás alakjában fizetetik ki. Ez az eljárás azonban csak oly felekre nézve alkalmaztatott, a kik havonta legalább 5000 márkát kaptak postautalvány útján. Miután az új berendezés bevált, 1884. év tavaszán kiterjesztetett Köln, Mainz, Majna-Frankfurt, Mannheim, Lipcse városokra és később számos más bankhelyekre is, s több rendbeli egyszerűsítés és tökéletesítés után ez idő szerint a német birodalmi posta egész területén a következő alakban áll fenn:

A postautalványoknak giroszerű kiegyenlítését a birodalmi bank útján mindenki kérheti, a ki a bank giroforgalmában részt vesz; de azonfelül azok is, a kiknek a banknál nincs ugyan giroszámlájuk, de a kik a postahivatalnál meghatalmazást állítanak ki, mely szerint a javukra beérkező postautalványok összegei valamely harmadik személy vagy más bank giroszámlájának javára irassanak.

A giro-postautalványokat a rendeltetési helyen elkülönítik a többi postautalványoktól s a »giro« megjelöléssel (kékszíni pecsét) teszik felismerhetőkké. A címzettnek ezen utalványokat naponta (csak egyszer) kézbesítik és pedig egy zárt borítékban, mely a következő felírást viseli: »X. urnak Helyben. Csatolva drb postautalvány, melyek márka fillér összértéke, mint az Ön követelése a birodalmi bankintézetnél bejelentetett. X-i postahivatal.« A címzett a levélhordótól átvett borítékot kinyitja, tartalmát az utalványok darabszámának és értékösszegének átvizsgálásával megállapítja, a postautalványok szelvényeit levágja és a borítékban lévő következő záradékot: »Elismertetik márka fillérrel« aláírja. Az egyes postautalványok nem nyugtáztatnak, mert azok hátlapja, a hol a nyugtázás rendszerint történni szokott, a postahivatal által már előzetesen áthuzatott. Az oly felek, a kik postaküldeményeiket a postától közvetlenül veszik át, a zárt borítékot az utalványokkal együtt a hivatalnál kapják kézhez. A mennyiben az utalványokat a levélhordó viszi a házhoz, minden utalvány után a címzett 5 fillér kézbesítési díjat fizet. Az elismerő záradékkal ellátott boríték a postahivatalhoz kerül vissza.

Ha beállana — különben ritkán — az az eset, hogy a címzett valamely postautalvány elfogadását megtagadná, úgy köteles az utalványt megfelelő megjegyzéssel ellátni és ezt a borítékban is megjegyezni.

A postahivatal a címzettnek nyugtázását be nem várja, hanem az egyes címzettek számláján jóváírandó összegekről jegyzéket készít s ezt beküldi a banknak, még pedig oly korán, hogy a girofeleknek módjukban álljon az ily uton javukra irt giroösszegek fölött még aznap rendelkezni. Ha azután akkor eltérések merülnek fel, akár az által, hogy a címzett valamely postautalvány átvételét megtagadta, vagy pedig valamely számadási hiba csúszott be, úgy azokat másnap ugyancsak jegyzék útján kiegyenlítik. A berendezés igénybevétele most már nincs is bizonyos forgalomtól — eredetileg 5000 márkáig, 1887 óta 1000 márkáig terjedő havi postautalványforgalom — függővé téve.

A német postaigazgatás azonban nem érte be csupán azzal, hogy a kifizetésekre szükséges készpénzfizetéseket a giroforgalom rend-

szeresítésével csökkentse, hanem ugyanily eredményre kívánt jutni az utalványokra való befizetéseknek giroszerű kiegyenlitése által. Ez irányban az első lépés 1888. május havában történt, a mennyiben a münsteri tartományi főpénztárnak kísérletkép megengedték, hogy az általa postautalvány útján elküldendő pénzeket — föltéve, hogy ezek az 1000 márkát meghaladták — készpénz helyett a birodalmi bankhoz intézett chequekkel fizesse be. Miután e kísérlet bevált s a postapénztáraknál a készpénzforgalom csökkenését biztosította, azt véglegesen rendszeresítették, de kezdetben csakis hatóságokra, intézetekre és pénztárakra korlátozva. Mindezek írásbelileg kötelezték magukat, hogy az ezen eljárás alatt a postaigazgatás hibáján kívül fölmerült károkért szavatolnak. Az elfogadott chequeket a főpostapénztárak és postahivatalok mint befizetéseket használták fel a birodalmi banknál. 1893-ban a berendezést magánosokra is kiterjesztették, még pedig először Berlinben. Minden giroszámlatulajdonosnak joga volt a postautalványok összegét saját chequejei által befizetni; az ily módon felhasználható postautalványok minimális összege gyanánt 300 márka állapított meg.

1899. február 1-től kezdve a berendezést egységes alapon a birodalmi posta egész területére és valamennyi birodalmi bankintézetre kiterjesztették. A kézzelfogható előnyök dacára a berendezés kezdetben csak nehezen gyökeredzhetett meg. 1886. év második felében 13 városban állt fenn, a résztvevők száma 380-ra rugott (vagyis 55⁰/₀-ára a résztvételre jogosítottaknak), a giro-átutalások útján lebonyolított postautalványok száma évente több mint egy millióra (7·4⁰/₀-a a 13 postahivatalnál általában befolyt postautalványoknak), a giroforgalom által kiegyenlitett összeg pedig évente kerekösszegben 93 millió márkára (az említett 13 hely összes postautalványforgalmának 10·2⁰/₀-a).

1888. május 1-én a berendezés 41 postahivatalra terjedt ki, a résztvevők száma 863, a giro-postautalványok száma közel 2 millió, a giro-átutalás által kiegyenlitett pénzüsszegek 186¹/₂ millió márkát tettek ki.

1895. márczius végén már 123 helyen állt fenn az intézmény 2178 résztvevővel; a giro-postautalványok darabszáma 6,910.540, az ilykép lebonyolított összeg 480¹/₂ millió márka.

Az abban az időben létezett összesen 40 főpostaigazgatóság közül csakis kettőben nem volt az új eljárás rendszeresítve. Persze a részvétel nagyon egyenlőtlenül oszlott meg az egyes helyek közt; voltak egyes élénk forgalmi góczpontok, a hol a birodalmi bank girószámlatulajdonosainak 2—14⁰/₀-a vette igénybe a giro útján való kiegyenlitést. Mindazonáltal a fejlődés tartós, mert 1897-ben már 3071 a résztvevők száma, a giroszerűen kiegyenlitett postautalványok száma 5¹/₂ millió, összege évente 655 millió s 161 helyen áll fenn az új berendezés.

A giro-postautalványok vagy a birodalmi banknál, vagy pedig a postahivatalnál nyújthatók be; e tekintetben minden bankhely egyöntetű eljárást követ vagyis előbb az érdekelt közönség és a postahivatal megkérdeztetik, vajjon a benyújtás a banknál vagy a postahivatalnál történjék-e? Az első esetben a postautalványok kiküldője az utalványokat jegyzék kíséretében zárt borítékban a bankhelynél nyújtja be egy vörös cheque kíséretében, mely az utalványok teljes összegéről szól. A bankhely a boríték tartalmával keveset

törődik s megőrzi azt, míg a posta érte nem jön. Ellenben a benyújtott vörös chequet olyképp kezeli, hogy annak értékével a postaintézetet az u. n. »számla-ellenkönyvben« elismeri, mihielyt a posta e könyvet a boriték és az utalványok átvétele végett bemutatja. A postahivatalnál azután a bankhelytől elhozott boritékot kinyitják és a jegyzék tartalmát a postautalványokkal összegezik. Ha a jegyzék végösszege egyezik az ellenkönyvben elismert összeggel, a postautalványok könyveltetnek és elküldetnek rendeltetésük helyére. A nyugtával ellátott jegyzéket a földadó ismét visszakapja.

Ha azonban a postautalványok a postahivatalnál nyujtatnak be, úgy a földadó a föntemlitett vörös chequet szintén itt adja át készpénz gyanánt. Ha a postautalványok teljes összege a cheque értékével egyezik, úgy a postaalkalmazott a postautalványok átvételét rendes módon »cheque által« nyugtázza. A postautalványokat azonban előbb nem küldik el rendeltetésük helyére, a míg a cheque értékével a bankhely a postahivatal ellenkönyvét el nem ismerte. Ezen czélből a postahivatal a cheque megállapított időben az ellenkönyvvel együtt a bankhelynél praesentálja.

A postahivatal mindkét esetben megkönnyíti a félnek, hogy a beszoigáltatandó postautalványok értékét készpénz helyett egyszerű giró-átutalással fizethesse be. A postahivatalnál a készpénzforgalom szintén csökken, habár viszont a postautalványok elküldése némi késedelemmel jár, a hivatalra pedig a bankkal való érintkezés folytán több teendő háru. Ezen hátrány azonban ki nem kerülhető, mert a posta, hogy hamisítások és az ezekből eredő károk ellen védekezzék, nem mellőzheti, hogy a fizetés gyanánt átadott cheque valódiságát a birodalmi banknál előbb elismertesse, mielőtt még az utalványokat továbbítja.

Ezen hátrányokkal szemben az előnyök egész lánczolata áll fenn. A giró-eljárás által a posta kikerüli a pénzek kihordását és kifizetését, könnyit a fizetőhelyek és a levélhordók terhein és csökkenti a készpénzforgalommal járó veszélyeket. Az érdekelt számlatulajdonosok megkiméltetnek a pénz őrizetének, olvasásának és küldözgetésének terhétől és költségeitől.

Kitünik az előadottakból, hogy az említett berendezés jótémenyének élvezetébe csak az léphet, a kinek a német birodalmi banknál giro-számlája van. Ezzel azonban aránylag kevesen dicsekedhetnek. Miként másutt, Németországban is érezték annak szükségét, hogy a chequerendszer keretébe azoknak pénzkezelése is belevonassék, a kiknek gazdálkodása szerényebb határok közt mozog. Ez a szempont, valamint a magyar és osztrák postatakarékpénztárak példája, melynek révén kiderült, hogy azok berendezései s kipróbált működése az igénybevételre a kisebb háztartásoknak is igen alkalmas módot nyujtanak, s végre az érdekelt köröktől eredő mind sűrűbb kérvényezés birta rá Podbielski akkori postaügyi államtitkárt, hogy 1900. évben a postai chequerendszer külön tervezetével lépjen a birodalmi gyűlés elé.

A különbség, mely egyrészt a magyar és osztrák és másrészt a német berendezés közt fennáll, azzal jellemezhető, hogy az előbbieknél a postatakarékpénztár központi intézeténél központosul a chequeforgalom; itt nyujtatnak az egyes chequeszámlák, melyekre bármely postahivatalnál teljesithetők befizetések, ugyanezen hivataloknál történhetnek kifizetések is; e mellett azonban tere nyilik az átutalásoknak

(clearing) olyképen, hogy az egyes számlatulajdonosok közt előforduló fizetések a központban vezetett egyes számlakon foganatosított átkönyvelések útján eszközöltetnek. Ezzel szemben Németországban, miután ezen államban a postatakarékpénztár intézménye még eddig nem létesülhetett, a szervezetet akképen állapították meg, hogy Poroszország, Bajorország, Szászország és Württemberg több városában külön hivatalok (Chequeämter) állíttatnak föl, melyek a chequeforgalomba belépett számlatulajdonosok számláit vezetik. A számlatulajdonosok a számlájukon felgyült összegek fölött szintén chequek útján rendelkezhetnek, melyek összege a chequehivataloknál vagy a birodalmi postahivataloknál vehető föl, de a fősúly mégis az átkönyvelési módszeren nyugszik, mely érvényesül az által, hogy a számlatulajdonosok fizetési meghagyásai akár az ugyanazon, akár pedig egy más chequehivatalnál vezetett számlakon leendő átírási művelettel hajtatnak végre.

Tán nem lesz érdektelen ismertetni az egyes német pártok álláspontját a tervezettel szemben, mely a birodalmi gyűlésben 1900. márczius 21-én került tárgyalás alá. A birodalmi gyűlés előtt feküdt a bizottsági jelentés is, mely egészben véve a javaslat elfogadását ajánlja, azonban oly módosítással, hogy szemben a kormány tervezetével, mely szerint a számlatulajdonosokra a betéteik után fizetendő kamat ellenében az egyes műveletek után kimért illeték lett volna kirovandó, épp ellenkezőleg a számlatulajdonosok semmiféle illetéket ne fizessenek, viszont azonban betéteik után se kapjanak kamatot. A tárgyalás alkalmával a conservativok szónoka Brockhausen kijelentette, hogy már a szövetségekre való tekintettel is nagyon helyesli a kamatoztatás elejtését, ezzel ellentétben a socialdemokrata Singer épp akkor nem jósolhat e berendezésnek jövőt, ha a betétek kamatoztatása mellőztetnék. A német mezőgazdák szövetsége részéről Roesicke azon intézkedést, mely szerint a számlafölöslegek a német birodalmi banknak lesznek átszolgáltatandók, aggályosnak tartotta, mert a betétüzlet sajnálatos központosítására vezet, hátrányára a kis- és középbereknek, a kiktől ama pénzek tulajdonkép erednek. Ezzel szemben viszont Arendt arra utalt, hogy a pénzek föltétlenül biztos helyen gyümölcsöztetendők s épp a középosztály érdeke, hogy a birodalmi bank eszközei erősbitessenek; különben nincs szó a betétek központosításáról, hanem csupán a postautalványforgalom reformjáról.

Mindenesetre különös, hogy daczára az újítás egyértelműn rokonszenves fogadtatásának; daczára annak, hogy a birodalmi gyűlés a berendezés létesítésére a felhatalmazást egyhangulag megadta, az még máig is életbeléptetve nincsen.

Ennek pedig az az oka, hogy e fölhatalmazás a bizottsági javaslatnak megfelelően a szervezet olyatén megállapításával adatott meg, hogy a chequeszámla-tulajdonosok illetéket ne fizessenek, viszont azonban betéteik után ne élvezzenek kamatot, holott a kormány, mint említettük, e tekintetben épp a kamatfizetés és az illetékkötelezettség álláspontján volt. Pénzügyi okoknál fogva tehát a kormány a nyert fölhatalmazással mindedig élni nem akar, mert a birodalmi gyűlés álláspontjának elfogadásával a postai chequeberendezés kiadásai évente 214.809 márkát tennének, ezzel szemben pedig csak 80.000 márka bevétel várható, úgy hogy az üzletre a birodalmi postának évente 134.809 márkát kellene ráfizetnie.

Mig ilyetén módon Németországban a postai chequerendszer kiépítése félbemaradt, fölkarolta annak ügyét és megvalósítani készül azt a svájci köztársaság. Basel képviselője, Köchlin és társai, még 1900. június 15-én a nemzeti tanácsban határozati javaslatot terjesztettek elő, melyben utasították a szövetségi tanácsot, hogy tegye megfontolás tárgyává a cheque és girorendszernek a svájci postaintézettel való kapcsolatba hozatala kérdését. A nemzeti tanács a javaslatot egyhangúlag elfogadta s rövid idő múlva két szakférfiú: Sandoz, a svájci jegybank felügyelője és Boos, a postai vezérigazgatóság első titkára külföldre küldettek a berendezés tanulmányozása végett.

A svájci küldöttek befejezvéen tanulmányútjokat, tapasztalataikról 1900. évi november havában benyújtott részletes jelentésben számoltak be, melyben arra az eredményre jutottak, hogy az új berendezésnek Svájcban való létesítése kívánatos s egyuttal megjelölik azon módozatokat, melyek szerint az keresztülviendő volna.

A svájci tervezet közelebb áll a német mintához, mi tekintve azt a körülményt, hogy Svájcban a postatakarékpénztár központi intézete szintén hiányzik, természetes is. A tervezet szerint a svájci postaigazgatósági kerületek számának megfelelően tizenegy chequehivatal állíttatnék föl. E hivatalok közt a postai vezérigazgatóság képezné az összekötő kapcsolatot. A tőkék elhelyezéséről a szövetségi pénzügyek departementja gondoskodnék. A postahivatalok lévén a chequehivatalok közvetítő közegei, a nyitandó chequeszámlákra elfogadják a betéteket. A számlatulajdonos pénzműveletei a kerületi chequehivataloknál könyveltetnek. Leteendő törzsösszegül 100 frank; a betétek után, melyek összege korlátlan, 2°/_o kamat biztosítatik; a mindenkori kamatlábat a szövetségi tanács állapítja meg. A mi a chequet illeti, ez a kötelmi jogról szóló törvénykönyv XXX. czíme alatt foglalt rendelkezések alá esik. Az átutalási cheques névre szólnak, míg a készpénzben fizetendő cheques bemutatóra fizettetnek és a bemutató személyazonossága nem állapítandó meg; ez utóbbi cheques a chequehivatal székhelyén levő pénztárnál érvényesíttetnek. Ha azonban a kibocsátó azt kívánja, hogy a cheque összege valamely postahivatalnál fizetessék ki, úgy a névre szóló chequet a chequehivatalhoz juttatja, mely az összeget a címzett javára kijelölt postahivatalnál kiutalványozza. A cheques bélyegmentesek. Illetékek fejében fizetendők: 1. 10 cent minden 100 frank oly befizetés után, mely más postahivatalnál teljesíttetik, mint a hol a chequeszámlát vezető hivatal van, ugyszintén oly kifizetés után, mely a chequehivatal pénztárától eltérő helyre utalványoztatik; 2. a rendes postautalványi díj a cheque alapján postautalvány útján (külföldre) küldött összeg után; 3. 5 cent minden cheque úrlap után; 4. a rendes levél-portó a chequenek a chequehivatalba való beküldéseért. Ellenben illeték nem fizetendő a chequehivatal pénztáránál történt készpénzbefizetések után; a chequehivatal pénztáránál készpénzben teljesített kifizetések után és egyik számláról a másik számlára eszközölt átírások (giro) után. Az utóbbi két fizetési módozatnál külön cheque-úrlapok használandók. Az üzletből eredő levelezés portóköteles. A betétek gyümölcsösztetésére nézve a tervezet ajánlja, hogy befektetésül tulnyomó részben állampapírok és vasuti kötvények jelöltessenek ki; azonfelül elsőrendű bankoknál chequeszámlára helyeztessék el a betétek egy

része, hogy a követelések gyors folyósíthatása minden körülmények közt biztosítható.

A svájci postaigazgatás főnöke szakértőkből álló bizottságot hívott össze, hogy mondjon véleményt a létesítendő új igazgatási ágról. A bizottság 1902. évi augusztus hó 19-én ült össze Bernben s két napi beható tárgyalás után kedvező eredménnyel fejezte be tanácskozásait, a mennyiben véleménye egyhangúlag az új intézmény érdekében nyilatkozott meg. Két kérdést terjesztett a kormány a bizottság elé. Az első azon alapvető kérdés volt: vajjon a posta-intézet által ellátandó cheque- és giroforgalom, számbavételével az ország gazdasági viszonyainak, alkalmas-e arra, hogy a kereskedelemnek, iparnak és földművelésnek hasznos szolgálatot tegyen. A másik kérdés pedig arra irányult, hogy miképen és mely alapokon szerveztessék az új igazgatási ág? A bizottság az első kérdésre egyhangúlag igennel válaszolt; a másik kérdést illetőleg pedig a kormánytervezethez némi módosításokkal hozzájárult. E tekintetben a bizottság a cheque maximális összegét 1000 frank helyett 2000 frankot ajánlott, kamatlábul pedig 2°/o helyett 1·8°/o-ot; végre a 10 cent illetéknek 5 centre való mérséklését javasolta, ezen illeték azonban tekintet nélkül a be- vagy kifizetés helyére, fizetendő lenne. Általában pedig a bizottság azon óhajnak adott kifejezést, hogy az új igazgatási ág a lehető legegyszerűbben szerveztessék és minden fiscalis jellegtől mentesíttessék, vagyis hogy a befolyó illetékek által éppen csak az állam önköltségei fedeztessenek.

Az egész reformnak kezdeményezője Köchlin, a berni kereskedelmi és iparegyesületben tartott érdekes előadásában kifejtette azon szempontokat, melyek épp Svájcban az újítás keresztülvitelét támogatják, s megvilágította egyúttal a reform gazdasági hátterét, mely sokkal nagyobb méretű, mint első tekintetre gondolnók.

Svájcz kereskedelmi mérlegének passivitása 1893. év óta megkétszereződött, ezzel emelkedett a külfölddel szemben való eladósodás, bár korántsem oly mérvben. A külfölddel szemben való nagyobb fizetési kötelezettségekkel párhuzamban haladt a valuta depressiója s a készfizető eszközök elvonása. Másrészt Svájcban a külfölddel való kereskedelmének értékösszege 1893 óta 1493 millióról 2 milliárd frankra emelkedett 1900-ban anélkül, hogy az országban a fizetési forgalomban oly javítások történtek volna, melyek ezen forgalmi emelkedésnek megfelelték volna. Csakis a bankjegykibocsátás fokoztatott, a mi annál veszélyesebbnek mutatkozott, mert a bankjegyek fedezeti viszonyai Svájcban tudvalevőleg teljesen elégtelenek. A svájci bankjegy-kibocsátás az 1889. évi 157 millióról 1901-ben 238 millió frankra szökkent föl. A lakosságra fejenként 1889-ben 49·5 fr. 1901-ben pedig már 71·6 frank esett. Németországban a birodalmi bank és a többi jegybankok bankjegyforgalma 1901-ben 1349 millió márka; 56 milliónyi lakosság mellett tehát fejenként 24 márka jut; szemben az 1889. évi 1352 millió márka bankjegyforgalmával és 49 millió lakosság mellett fejenként 34 márkával, vagyis a bankjegyforgalom Németországban csökkent. Ez pedig kizárólag a német birodalmi bank giróforgalmának fejlődésére vezethető vissza, mely pénzsurrogatumokat teremtett a készpénz és a bankjegy helyébe.

Köchlin szerint Svájcban is erre a tételre kell rátérnie, s pedig egy központi nagy giróbank létesítésével, melynek azután az egyes

kantonokban fiókjai állíttatnának föl. Természetes azonban, hogy ily fiókok csakis élénkebb üzleti helyeken létesíthetők, valamint, hogy számlák ezen helyeken is előreláthatólag csak a jobbmóduak számára lesznek nyithatók. A kis forgalom tekintetében mindenesetre hézag maradna fenn s ezt a postai cheque- és giroforgalom lesz hivatva pótolni. A kisebb gazdasági körök mindaddig azért nem használták a chequet, mert egyrészt hiányzott a bankokkal való rendszeres összeköttetésük, másrészt nem is fogadtak el szívesen chequet, mert ennek behajtása idővesztéssel és költségekkel jár. Miután a svájci postaintézetnek 1500 hivatala és 1300 ügynöksége van, remélhető, hogy ezek segítségével a chequerendszert bele lehet vinni a lakosság legszélesebb rétegeibe. De már az a szempont is fölötte kívánatos teszi az új intézményt, mert ezzel a bankjegy-kibocsátás megszorítása elérhető. A svájci postának évi utalványforgalma kerekösszegben 600 millió frankra tehető s ha e forgalomnak csak fele egyenlítettnek ki cheque és giró útján, még mindig 300 millió frank szabadulna föl a kész tartalékok erősítésére.

A fölvetett kérdés élénk eszmecserére adott alkalmat Svájcban; s az új berendezést mint látszik, a részletek alapos megvitatása előzi meg. Legújabban a zürichi hitelintézetek köteléke tette a kérdést beható tanulmányozás tárgyává s közzétett munkálata a létesítendő intézményt főleg valutaügyi szempontból bírálja. A zürichi hitelintézetek köteléke elvileg nem ellenzi ugyan a postai cheque- és giroforgalom szervezését, melynek gazdasági előnyei elől nem zárkózik el, de nézete szerint azt meg kell előznie 1. egy szövetségi bank létesítésének, 2. a svájci disconto és jegypolitika törvényes rendezésének és mindkét esetben 3. kötelező határozatok statuálásának oly irányban, hogy a szövetségi üzemek, nevezetesen a postaintézet, a szövetségi állampénztár, a szövetségi vasutak és vámhivatalok miképen használhatják föl a náluk befolyt pénzüsségeket.

A munkálat ezen követelmények indokolására mindenekelőtt arra utal, hogy a postai cheque- és giroforgalom létesítése, nem mint Köchlin állítja, 300 millió franknyi megtakarítást fog a forgalmi eszközökben maga után vonni, hanem legfeljebb csak öt millió frankot. Kétséges tehát, hogy ezen, vagy akár nagyobb összeg is a valutaügyre azt a befolyást fogja gyakorolhatni, a mint általában remélik. A kötelék egyrészt nem hiszi ugyan, hogy az új berendezés a bankokat károsítani fogja, másrészt azonban annak létjogosultsága csak akkor lesz, ha a Svájc az eddiginél erőteljesebb disconto- és jegypolitikát fog követhetni. Szerinte a több jegybankrendszer jelen uralma nagy hiányokban szenved. Ennek a rendszernek keretében a postai giro-forgalomban befolyó milliókat elhelyezni nem szabad, mert különben az országban létező csekély készfizetési eszközök is kihajtatnak az országból s a Svájc abban a mértékben függőbb helyzetbe jut a latin unio tagjaival szemben, minél kevesebb forgalmi eszközre van látszólag szüksége. A helyről helyre való giroátutalások kifogástalan functiója ennél fogva egy központi bank létesítése nélkül lehetetlen. A kötelék a maga részéről az adott viszonyok közt helyesebbnek tartaná, ha a svájci postakormányzat mindenekelőtt az angol »postal orders« intézményét adoptálná, a mi által a lakosság az angol chequeintézményre inkább rászoktattatnék.

Mindazonáltal a kötelék nem zárkózik el azon előnyök elől sem,

a melyeket a postai cheque- és giroforgalom rendszeresítése vonhat maga után.

Ezen előnyök volnának nevezetesen:

1. A bankjegyforgalomnak a kellő szükségsgletre való korlátozása; a pénzforgalom emelkedésének lehetősége, párosulva a veszély csökkentésével a készfizetési eszközök kivitelére nézve;

2. a középosztály nevelése a cheque használatában, a miáltal a fizetési eszközöknek nagyobb mennyisége bocsátható a közforgalom rendelkezésére és azok gyümölcsözővé tétele a tulajdonosra nézve;

3. kis és nagy kötelezettségeknek könnyű, biztos és olcsó kiegyenlítése az ország bármely részében és tetszés szerinti időben;

4. mindennemű követeléseknek olcsó bevonása, a forgalmi eszközök kényelmes központosítása;

5. követeléseknek díjmentes átutalása egy helyről a másokra.

Ezek folytán a munkálat szerint az esetben is, ha sem az általa javasolt szövetségi bank nem létesül, sem pedig a bankjegytörvény nem revidéaltatik, a postai cheque- és giroforgalom létesítését ajánlani lehet ugyan, de ezt megelőzőleg okvetlenül szükséges egyidejűleg meghatározni azt, hogy a posta és más hatóságok miképen rendelkezhessenek pénztári készleteik fölött s nevezetesen mily pénzállományt kell mindenkor készen tartaniok. Elkerülhetetlenül szükséges ennél fogva 1. megállapítása a cheque és giropénzek minimalis pénztartalékának, egyezően a bankjegyekre nézve megkivánt fedezettel, 2. oly szabály fölállítása, hogy a szövetségi kormányzat alatt álló összes üzemek, melyek pénzeket gyümölcsözőleg fektetnek be, köteleztessenek vagy a törvény által erre kijelölt hatóságok meghatározta tételekhez alkalmazkodni vagy pedig flottans forgalmi eszközeiket kizárólag szövetségi járadékba vagy pedig hivatalosan engedélyezett jegybankoknál elhelyezni. A efféle letétek az illető bankok által csupán discount-papirokban (kizárásával a lombard-papiroknak) volnának gyümölcsözőleg befektethetők. Csakis ily módon kerülhető ki az a veszély, hogy a szövetségi kormány kénytelen legyen maga egy közeget létesíteni, illetve saját közegeit felhatalmazni, hogy a svájci discountpolitika ténykedéseit paralizálják.

A zürichi hitelintézetek kötelékének munkálatában foglaltak a svájci sajtóban nem épen kedvező megítélésben részesülnek. Egyrészt utálnak arra, hogy épp, mivel az új berendezés folytán a forgalmi eszközökben való megtakarítás nem nagy összegre rúg, nem kell tartani attól hogy a svájci valutaügy érezhető módon befolyásoltatnék, a felszabaduló tőkék akár erősítik a tartalékokat, akár pedig külföldre folynának is ki. A postai cheque és giroforgalom a discountpolitikával alig hozható oly szoros kapcsolatba, hogy annak létesítését függővé lehetne tenni a bankjegy-politika terén szükséges reformokkal. A szóban forgó berendezésre annál inkább szükség van, mert Svájcban tényleg hiányzik egy központi girobank, mely kiterjedt hálózatával lehetővé tenné a helyi és helyközi giroátutalásokat. De nem is áll az, hogy a postai giroforgalom folytán a kész forgalmi eszközök kiszoríttatnának az országból. Az annak révén befolyó összegek elhelyezése a szövetségi kormányzati közegekre új föladatokat fog róni és inkább javulást fog előidézni az eddigi állapothoz képest. A Magyarországon és Ausztriában szerzett tapasztalatok (mindkét államban a postatakarékpénztári cheque-forgalom már régebben rend-

szeresítve van) ellenkezőleg azt mutatták, hogy ezen berendezés a valutapolitikának inkább hasznára volt. A cél tehát inkább az, hogy Svájcban is az új intézmény a valutaügy javára fordíttassék, a mi elérhető egyrészt az által, ha a svájci kormány a jegykibocsátó bankok működését erélyesebben ellenőrzi és disconto-politikájukat egészséges mederbe tereli, másrészt pedig azáltal, ha az új berendezést oly kautélákkal veszi körül, melyek azt oly helyzetbe juttatják, hogy viszont a jegybankok üzletét jótékonyan befolyásolhassa.

Kétség sem férhet ahhoz, hogy úgy a német, mint a svájci új fizetési rendszer rövid idő múlva a tervezettség stadiumából a gyakorlati életbe át fog ültettetni, valamint bizonyosra vehető, hogy a mozgalom nem fog ezen két államnál megállapodni, hanem folytatni fogja hódító útját más országokban is. Franciaországban máris foglalkoznak a hasonló berendezkedés eszméjével.

S ha ezen ténynyel számolunk és a keletkező félben lévő nagy fizetési organismusok mellé odaképzéljük a már valóban létesült szervezetek egyre kiterjeszkedő munkakörét és teljesítményeit: úgy túlzás nélkül mondhatni, hogy egy hatalmas perspektiva nyílik meg lelki szemeink előtt, melyből a fizetési rend messzi kiható átalakulásának körvonalai domborodnak ki. Az eredmény, melyet a nagyszerű méretekben létesített fizetési szervezetek funkciója szükségkép maga után fog vonni, nem lesz más, *mint a giroszerű fizetéseknek egyrészt országos, másrészt nemzetközi alapon való szervezése és kiterjeszkedése.* A probléma nemcsak megoldhatatlannak nem látszik, hanem bizonyos viszonylatokban máris meg van oldva. Az osztrák-magyar bank, az osztrák postatakarékpénztár és a magyar postatakarékpénztár közt egy évtized óta léteznek egyezmények, melyek az említett három intézet bármelyikének számlatulajdonosaira nézve lehetővé teszik azt, hogy az egyik vagy másik intézetnél vezetett bármely girorszámára tetszés szerinti összegeket átutalhassanak. Az egyezmények által az osztrák-magyar monarchia egész területe egységes girópiaczczá bővült; s ha máris jelentékeny gazdasági érték fűződött ahhoz, hogy az egy és ugyanazon intézetnél vezetett ezrekre menő számlák közt előfordulható fizetések készpénz, idő és munka kikerülésével teljesíttessenek, csak természetes, hogy azon érték sokszorosán fokozódott a girointézetek olyatén megállapodása által, mely az átutalási területet, a tagok számláinak rendelkezésre bocsátásával igen jelentékeny mérvben kiszélesíteni segítette. Ma már az említett három intézet megegyezése folytán 70—80.000-re megy a számlák száma, a melyeken a naponta sok ezernyi tétékben jelentkező fizetési miveletek egyszerű írásmunkával győzhetőek le s aránylag elenyésző azon pénzösszeg, mely a forgalomhoz képest szükségeltetik, hogy a kölcsönös átutalások szerint mutatkozó egyenleg az érdekelt intézetek közt rendeztessék. S a mi az ugyanazon államterület girointézetei közt létesülő forgalomra nézve lehetségessé vált, annak végrehajtása nem lehetetlen a nemzetközi forgalomban sem. Ugyanazt az egyezményt, melyet például az osztrák-magyar bank a giroforgalom lebonyolítása érdekében a két postatakarékpénztárral kötött, megkötheti a német birodalmi bankkal is; valamint alig merülhet fel technikai akadály az ellen sem, hogy idővel az egyik vagy másik postatakarékpénztár nemzetközi giróforgalmat létesítsen a majdan megteremtett német postai chequeintézetekkel. Ez a kapcsolat csak tökéletesítését jelentené a nemzetközi postautalvány-

forgalomnak s ha ennek egyöntetű lebonyolítása iránt a világ államai oly sikeresen meg tudtak egyezni, e megegyezés nem fog elmaradni, ha egy más forgalmi intézményről van is szó. Megkönnyíti a nemzetközi girorendszer létrejöttét a valutaügy rendezett volta, mint egyik erős tényezője a nemzetek minden ingadozástól ment, zavartalan értékcsere forgalmának.

Halász Sándor.

Árukülforgalmi mérlegünk javítása és iparfejlesztésünk.¹⁾

Tanulmányom élére azon közgazdasági igazságot állítom, hogy az árukülforgalmi mérlegnek mindig az illető nemzet anyagi erejével arányban kell állania. S ha régi, előrehaladt, tőkével telített államok a behozatal túlsúlyának fényűzését is megbirják, sőt jólétük forrásai ezt meg is kívánhatják, a tőkeszegény nemzetek, mint hazánk népe is, áru ki- és beviteli arányának kedvezőtlenységével összes jövedelmük elfogyasztásának, sőt azonfelül való költségnek és a vele járó elszegényedésnek lehetnek kitéve. Ily tőkétlenn államnál tehát vagyonosodására irányadó jelentőséget is tulajdoníthatunk az árukülforgalmi mérleg lehető javításának. Nálunk is ily jelentős érdek s ezt itt főszempontnak tekintem. Ugyanis mi nem rendelkezünk, — mint pl. Anglia — az árukülforgalmi mérlegben kifejezésre nem jutó és a be- és kiviteli arányt ellensúlyozó, vagy azt javító gazdasági tényezőkkel.

Éppen mivel minálunk gazdasági tevékenységünk helyzete az árukülforgalomban jut kifejezésre, ennél fogva az utóbbi részletezése alkalmas az előbbinek teljes megítélésére. Nem úgy, mint pl. Angliában, a hol a gazdasági tevékenység a kívül elhelyezett tőkék és forgalmi vállalatokban való részvét folytán az árukülforgalmi adatok keretén nagyrészt kívül jelentkezik. Minálunk még az a viszony van, hogy a mennyiben gazdasági tevékenységünknek benn az országban való fokozására megvan a lehetőség, ezáltal belső gazdasági háztartásunk erősítése egyuttal árukülforgalmi mérlegünknek javítására vezet.

Ezalatt nálunk sem érthetünk mást, mint az egész világon, t. i. hogy arányban álljon a mérleg az ország gazdasági fejlődésével és erejével; de ez minálunk abban az értelemben fog nyilvánulni, hogy az árukülforgalom tekintetében minél inkább az aktivitás terére lép.

Ha meggondoljuk, hogy természetes összefüggés van a termelés miként való alakulása és a piacok ellátása közt, nevezetesen pedig behozatalunk és kivitelünk aránya, vagyis mérlegünknek a kérdése — a piacok tekintetében való helyzetünknek is mérlegelése, t. i. annak, hogy miben engedünk és miben nyerünk piacot, a beviteli és kiviteli adatok fejlődése már ebből következőleg is termelésünk erejének vagy gyengeségének is kifejezője. Ugyanis a piacok ellátása sokkal szorosabban függ össze a célirányos termeléssel, mint a kereskedelemmel.

¹⁾ Felolvastatott az Országos Iparegyesületben.

A kereskedelem, mely a forgalmi eszközöket felhasználja és az üzleti összeköttetéseket eszközli, a szükségletnek a termelvényekkel való találkozását — miben a piacz keletkezése áll — csupán közvetíti; azonban nem tőle függ, hogy mik találkozzanak s így a piacok miként alakuljanak, sem hogy azokon milyen tényezők érvényesüljenek. Egyfelől valaminő szükségletnek s a mellett fogyasztóképességnek kell mutatkozni, másfelől az ezek által támasztott követelményeknek legjobban, de mindenestre a szükségességig megfelelő termelvényeket kell szolgáltatni.

Hogyan történik ez?

A termelésnél bizonyos irányelveket kell követni, a végből, hogy az áruk — tekintettel a szükséglet kielégítésre — minél tökéletesebben, s tekintve a fogyasztási képességet, aránylag minél olcsóbban állittassanak elő. Az áru minőségét és időszerűségét a kérdéses szükséglet különleges voltahoz kell egyeztetni, mivégből megfelelő, jól megválogatott álló és forgó tőkét és szakértelmű munkásokat kell alkalmazni. A termelő munka úgy minőségi, mint mennyiségi eredménye szempontjából a munkamegosztás elvére is tekintettel kell lenni. A termelés eszközeinek és módjainak olyan berendezése eszközöltessék, hogy a megkívánt eredmény a munkások számának és a munkabérek végösszegének aránylagos leszállításával éressék el. Ebben fejlesztés folytán az álló tőkék szépen segítségül jöhetnek. Az ebben álló nyereséget nem a munkások fizetik meg, mert hiszen a gazdaságos felhasználás a munka értékét inkább csak emeli.

Minél tökéletesebb állótökéket kell alkalmazni, a tekintetben is, hogy ezek a munkát akkép tudják kifejtetni, hogy minél kevesebb forgótőke elhasználását igényeljék.

A termelés célját alkotó termelvény alapanyagát adó forgótőkénél ugyanezen szempontból az az érdek, hogy minél gyorsabban és minél több fordittassék belőle a behasználásra s minél kevesebb kallódjék el, mindez szintén lehetőleg állótökék segítségével. Továbbá a nyersanyag oly része pedig, melyet a főtermelvény igénybe nem vesz, a szükséglet más terén értékesíttessék, hogy így azt megmenteni lehessen az elkallódástól. A termelt mennyiségnél a szükséglet osztályainak mérve is figyelembe jöjjön. A szükséglet terjedelméhez képest az áruk mennyiségének fokozása a termelési eszközök szolgáltatási képességének növelésével történjék. De eljutva egy bizonyos határhoz, a melynél s a melyen túl a termelési tényezők szolgáltatási képességének igénybevétele már nem ad megfelelő arányban megfelelő eredményt és a midőn a termelés már veszteséggel fokoztatik, ezt a határt nem szabad túllépni.

Több gazdasági ág lánczolatossá fokozata elégithetvén ki egy-egy főszükségletet, a láncznak nemcsak végső szeme irányul arra, hanem ezt az összes lánczorosozatnak szem előtt kell tartani.

Ezekben csak kissé pillantottunk be, de így is láthatjuk, hogy milyen nagy a termelés feladata, midőn a piacok ellátásáról van szó.

Minderre csak azért utaltunk, mert a kül- és belpiaczokhoz való viszonyunk a vele való szoros összefüggésnél fogva elvezet a termeléshez. Tovább fűzve a dolgot, az ipari és egyéb termelő tevékenység megítéléséhez nyujt támpontot. A piacokhoz való viszonyunk tehát úgy a mint az árukülforgalmi mérlegünkben s ki- és beviteli adatainkban részletezve lerajzolódik, annyiból bir jelentőséggel főleg

minálunk, hogy ipari és más gazdasági termelő tevékenységünk fejlődését belőle megérthetjük.

Egy nemzet vagyonosodásának, vagy szegényedésének megítélése igen nehéz dolog. Ha általánosságban nem látjuk a kívánt gyarapodást, ha az eladósodás, a végrehajtások száma, a fogyasztási adóbevételek stagnálása, az állam pénzügyi helyzetének megingása komoly bajokról beszélnek, a szomorú gazdasági helyzet bizonyára az árukülforgalmi adatokban is visszatükröződik. Ha így van, ez elég ok rá, hogy árukülforgalmi mérlegünket általánosságban és részleteiben vizsgáljuk s ha ezen okból vizsgáljuk, nem szabad a kivitel esetleges gyarapodását és a behozatal netáni csökkenését zsinórmértéknek tekinteni.

Súlyra van egyfelől a kivitel természetének, a termelési tényezőkhöz való viszonyának, az alapul szolgáló termelési ágak közgazdasági jelentőségének, másfelől, hogy a fogyasztás a termelésnél is érezhető komoly szűkségen alapul-e, vagy henyeségünk és gyámultalanságunk következtében idegen munkatermékekre reászorulásnak, avagy az igényeknek a nélkülözés által nem indokolható felcsigázásának eredménye-e?

Nyilvánvaló, hogy az állam terhelésével, kizsákmányolással, kimerüléssel járó túltermelés, hasznosabb munkától való elvonás és a versenytársakénál nagyobb rizikóval folytatott vállalkozás a kivitel fokozása dacára sem jelenti rendszerint az ország gazdasági gyarapodását, valamint hogy az indok nélkül kényelemből, külföldi munkatermékekre támaszkodó, vagy kedvtelésből túlerőltetett behozatali fogyasztás emelkedése bizonyára gazdasági visszaesést árul el. Némi különbség van, ha idegen tőkék bent az országban látják el a fogyasztást, mert az üzemi költség nagy része benn az országban osztozik el, de már az üzemi költség részleges ellátása a szűkségen felül külföldről történhetik és természetesen miután a tőkék tiszta haszna a külföldre vándorol, az ilyen vállalatok termékeinek belső fogyasztása szintén a külföldtől való függéssel jár. Habár a tőkék működtetéséhez való hozzájárulásunk némi hasznunkra van, a külföldnek mint főtényezőnek hasznát szolgálja leginkább ilyen fogyasztásunk. Ez a gazdagság egy főforrásának, a tőkének kölesönzését vagyis saját egyéb hasznos munkásságunk eredményeinek nem kellő használatát és így a nemzet anyagi erejének gyengeségét tanúsítja.

De ha ezt a fogyasztás kapcsán megemlítem, ez nem tartozik szorosan az árukülforgalom vizsgálatához. Ha ez utóbbiba bele akarunk hatolni, mindenesetre ki kell terjeszkednünk mindarra, a mit a kivitel, nem kevésbé a behozatal gazdasági különfélesége mesél és a mit e tekintetben jeleztem. És így eljutunk tulajdonképpen közgazdasági termelő tevékenységünk s annak kebelében iparunk fejlődésének szemléletéhez, annak megítéléséhez.

Célunk nem egyéb, mint árukülforgalmi mérlegünk világosságánál egyfelől szemügyre venni gazdasági, illetve ipari tevékenységünk fejlődésének képét, másfelől a fokozottabb fejlődés lehetőségét kimutatni és bizonyos irányokban ennek előmozdítására, a mennyiben az aktualitás kívánja, az eszközöket megjelölni. Eljárásunk pedig abban a tudatban történik, hogy ezek sikere mérlegünk javulásában is vissza fog tükröződni. A mely utóbbi dolog ugyan nem önmagában bír jelentőséggel, hanem mint gazdagodásunknak, illetve a nemzet anyagi

ereje fejlődésének egyik jele, mely minálunk annyival egyszerűbb és szembeszökőbb lesz, miután az árukülforgalmi mérleg erősebb aktivitása, mint a haladás criteriuma fog bekövetkezni.

Csak egy pillantást kell vetnünk árukülforgalmi mérlegünkre 1891. óta és látjuk, hogy egy évben sem nem activ, sem nem passiv, a többi 10 év közül pedig ugyanannyi esetben activ, mint a hány esetben passiv. Mig tehát ezzel szemben a közös vámterület mérlege ugyanezen időszakban egy évet kivéve jelentékeny kiviteli többletet mutat fel, és ez egy esetben is csak igen kicsiny volt a behozatali többlet értéke, addig saját külkereskedelmi forgalmunk aktivitása teljesen bizonytalan.

Azt is megfigyelhetjük, hogy ez az aktivitás teljesen nyers anyagaink kivitelének összértéke szerint igazodik, s ha ez utóbbi 600 millió koronán alul marad, mindig minus, viszont ha felül van, mindenkor plus és a mutatkozott értéktöbblettel arányban áll az eredmény. Csak némileg követi ezt a gyártmányoknak hasonló ingadozása is, de nem oly szabályosan, úgy, hogy például a nyers anyaggal ellentétben 1898-ban emelkedést mutattak, anélkül, hogy az árukülforgalmi mérleg passivitását megakadályozhatták volna. Ha mégis gyakrabban követték a mérleg ingadozását, ez érthető az által, hogy nálunk a gyártmányok nagy része a mezőgazdasági termelés nagyságától és sikerétől függ.

Mindehhez vegyük hozzá, hogy a nyersanyagnál kivételes, hogy kivitt árúinknak csak 52⁰/₀-át tegyék ki, mert rendszerint nagyobb az arányuk és gyártmányainknál viszont kivételszerű a 38⁰/₀-on való felülemelkedés és a félgyártmányok csak 7⁰/₀ és 9¹/₂⁰/₀ közt ingadoznak, mig a behozatalnál a gyártmányok 70⁰/₀-on, a félgyártmányok 9⁰/₀-on alul alig fordulnak elő. A nyersanyagok emelkedése is a behozott érték nagyságát tekintve egyre tart. Ellenben a közös vámterület behozatalából a gyártmányokra átlag csak 28⁰/₀-nyi, mig kiviteléből 44⁰/₀-nyi érték esik.

Mérlegünknek e rövidke általános bepillantásából is meggyőződést szerezhetünk arról, hogy közigazdasági életünk milyen egyoldalú és hogy iparunknak milyen alárendelt helyzete van és függőségénél fogva nyerstermelésünk alapirányaitól milyen egyoldaluan fejlett.

Felmerül már most a kérdés, hogy történt-e nálunk az utóbbi időben olyan fejlődés az ipar terén, mely mindezen a helyzeten már valami javulást jelent? Hogy a legtöbb téren belpiaczaink ellátásában való csekély részvételünk mérve némileg emelkedett-e? Mielőtt mérlegünk korábbi adataira és részletezésére támaszkodnánk, mert hiszen erre rászorulunk, miután iparstatisztikai teljes és időközönként megismételt felvételekkel nem rendelkezünk: nem tartom sem meglevő 1898-ik évi gyáripari iparstatisztikánk adatait, sem némely jellemző részleges belstatisztikai adatunkat mellőzhetőnek, mert csak az ezekkel való egybevetése évről-évre vezetett külforgalmi adatainknak fogja ipari tevékenységünk fejlődését hiven elénk állítani.

Az iparstatisztikának a fontossága minálunk első sorban abban áll, hogy az egész termelésnek — bár csak a gyáriparra terjeszkedik ki, — számbavétele folytán és az összehasonlításból a külkereskedelmi adatokkal, megtudjuk, hogy termelvényeinkből mennyi jut a magyar fogyasztásnak. Jelentős az is, hogy a statisztikailag felvett gyári iparágaknak hajtó ereje szerint fejlettségi fokát, nagyságát össze tudjuk hasonlítani más iparos államokéval, valamint a tüzelőanyag tekinteté-

ben való helyzetét is. Fontos végre, hogy az ilyen statisztikai felvétel kiterjed az egyes gyári foglalkozásokból élő egyének részletezésére is.

Tárgyunkat főképp az első szempontból érdekli az iparstatisztika. Kiténik belőle a termelés érték szerinti mennyiségének a gyáripari ágak szerint miképp való megoszlása. Az egyoldalúság nagyon meglátszik, mert a 11 csoportból az élelmezési és élvezeti ipar egymaga az összes érték több mint 47⁰/₀-át, továbbá a vas- és fémipar 13·3⁰/₀-át és majdnem ugyanannyit termel a gépek, közlekedési eszközök, villamossági ipar stb. osztálya, úgy hogy a többi 8 csoportra együtt alig 27⁰/₀ esik. Pedig ezek közt vannak a tömeges fogyasztás szempontjából elsőrangú fogyasztási iparágak, pl. a textiliparok, bőr- és szőr-ipar, papiros-ipar stb. is. S a most említettek oly gyengén vannak képviselve, hogy pl. a textilipar összesen nem ad 4⁰/₀-ot, a ruházati ipar meg éppen csak 1·5⁰/₀-ot ad, a papirosipar alig többet 1⁰/₀-nál, a bőr- és szőripar 2⁰/₀-nál és az agyag- és üvegyártás is mindössze 3·75⁰/₀-ot képvisel. Csak a faipar és a vegyészeti-ipar ad egyenkint mégis 6⁰/₀-ot, illetve közel 7⁰/₀-ot. Az egyoldalúság még szembeűnőbb, ha figyelembe vesszük, hogy az egyes iparcsoportokban foglalt különböző iparágak az illető csoport eredményében miként részesednek. Mert akkor pl. azt látjuk, hogy a gyapjuipar termelése még textil-iparunknak is csak 19·95⁰/₀-a, tehát az egész gyáripar 0·78⁰/₀-a. A selyemipar a textil osztálynak mindössze 2·11⁰/₀-át, tehát az egész gyáripar termelésének csak 0·08⁰/₀-át adja.

De bármelyik csoportban is 2—2 jelentős iparágnál többet nem igen találunk, s többnyire 1—1 iparág magaslik ki nagyon; így a vas- és fémipar kebelében a vasgyártás, a gépgyártás stb. osztályában a gépkazán-, fegyver-, waggon- és hajógyártás. A 3. csoportban a téglá- és tűzálló-agyagárú, a 4-ikben a fűrészarú-gyártás, az 5-ikben a bőrgyártás és festés. A textilnél erősebb túlnyomóságot bajos megállapítani, a ruházatinál a szabóipar, az élelmezésinél a malomipar, a vegyészetenél a kőolajfinomító-ipar túlnyomó.

A motorok aránytalan megoszlása a statisztikailag felvett gyáriparoknak szintén egyoldalúságra való hajlamát tanúsítja. Az ezekben megszámlált, 1898-ban összesen 262,070 lóerőt képviselő motorok erejéből csupán a vasgyártásra 66,000, a malomiparra 46,000 lóerő és hozzáadva a többi ágat is, az ezeket magában foglaló 2 csoportra 143,000 lóerő esett, vagyis több, mint az összesnek fele. Nyersterméseinknek kellő mennyiségben való különfélesége mindenesetre kisebb aránytalanságokat és többoldalúságot tenne lehetővé és nem szolgálná nagyrészen csak mások kezein át saját hasznunk rovására főszükségeiteinket.

A termelés mennyiségének statisztikai összegyűjtésével legalább az 1898-ik évre a külforgalmi adatokkal kapcsolatban részletesen meg lehetett állapítani iparágankint, hogy azok mekkora részben képesek az illető belső fogyasztásainkat kielégíteni. Ez vezethet legjobban az aránytalanságok megszüntetésére való törekvéshez. Nehézséget okoz azonban annak megállapítása — már annál fogva is, mivel az iparstatisztika egész más osztályozást követ, mint külforgalmi statisztikánk, — úgy a főcsoportokra, mint az alájuk sorolt iparágakra nézve. Még a főcsoportokat is, az előbbi, tisztán gyártmányból, 11-et ismervén, míg az utóbbi, a nyersanyagot a gyártmánynyal többnyire összeszevonva 50-et, egymással összhangba és párhuzamba hozni, igen bajos.

De az egészre most ki nem terjeszkedem, inkább csak példákkal kívánok élni, melyekre talán mérlegünk részletezésénél visszatérhetünk.

A ruházati-ipar, a bőr- és szűcsárúk leszámításával Magyarország részére a gyárstatisztika szerint csak 14,000.000 K értéket termelt, s ugyanarról az évről, ugyanezon cikkekből 61,600.000 K behozatalunk volt, vagyis mi ennek nem egész $\frac{1}{4}$ -ét birtuk csak szolgáltatni hazai fogyasztásunknak, s így az összesnek alig $\frac{1}{5}$ -ét kielégíteni. A textil-iparra a gyáripari statisztika bevezető füzete is bőven kiterjeszkedik és mindenekelőtt kiemeli, hogy ezek e téren való összes fogyasztásunknak csak 14°-át szolgáltatják, pedig óriási fogyasztásról van szó.

Részletekbe menve, a pamutszöveteknél csak 3·5° ellátását konstatálja, csak a kékre festett és nyomtatott pamutvászonnak kivételével, ebből is azonban csak 28° fedezését állapítja meg. A selyemszövetek fogyasztásához éppen csak 1·17°-ot szolgáltatott iparunk. Elég szomorú tények a lenvászonból való 6·6°-nyi és a gyapjuszövetekből 9·5°-nyi csekély fedezés is.

Kivételektől eltekintve, iparaink megfelelő fogyasztásunk 50°-án alul maradnak.

És még oly iparcsoportjaink is, melyek egyes ágaikban nagy haladást tettek, mint a gépipar, mely pl. a motorfogyasztásunknak csaknem $\frac{3}{4}$ részét szolgáltatja, azt látjuk, hogy az egészet tekintve 46·7°-ot fedez gyártmányainak hazai fogyasztásából. A papíripar is ilyen és csak 44°-ot lát el.

További tanulság, — mely tárgyunkat érdekli, — gyáripari statisztikánkból az, hogy motoraink legnagyobb számban stabil gőzgépek, melyek összes lóerőnk 87°-át szolgáltatják. Vizi kerekeink, melyek a motorok számának 14°-át képviselik, lóerejüknek csak 2·65°-át adják, és turbináink is csak 6°-át. Tehát vizierőink kihasználásában messze állunk nemcsak Németország, de Ausztria mögött is. Tüzelőanyag tekintetében kokszzsal csekély mértékben rendelkezvén, mind több behozatalára szorulunk, különösen vasiparunk igényli ezt, mely egyáltalán mindennemű szénből legtöbbet fogyaszt. Ugy a vasiparhoz, mint más legtöbb iparainkhoz is azonban a faszenet, közönséges kőszent, barnaszent és természetesen a fát is jóformán egészen, vagy legalább is legnagyobb részben magunk szolgáltatjuk. Persze a kokszz hozatala drágítja iparunkat, kivált távolabbi vidéken némely iparunkat igen megdrágítja, és kifejlődésére kedvezőtlen.

Iparstatisztikánk örvendetes tanulságát sem hagyhatjuk azonban említés nélkül és ez az, hogy a gyárak átlagos erőképeességeit vizsgálva, az tűnik ki, hogy a motorok összes munkabírásából a motoros főüzemek mindegyikére Magyarországon 142 lóerő esik, a mivel szemben Németországban ez átlagszám 95; Ausztriában pedig csak 45. De természetesen Németország gyáripara több mint 10 annyi lóerővel és Ausztriáé is mégegyszer annyival rendelkezik.

Mindez a jelen állapotra vonatkozik. Más adatokat kell felhasználnunk a fejlődés megállapítására és különösen — mint előre jeleztem — a külforgalmi kimutatásokkal való egybevetést. Mielőtt ez utóbbira rátérnék, a kevés rendelkezésünkre álló adatok némelyikével próbálom a kérdést megvizsgálni.

A népszámlálásokból kitűnik, hogy ipari népességünk, mely a kereső népességhez viszonyítva 11·5° körül van, annak daczára, hogy

a mezőgazdasággal foglalkozók részben a városokba és külföldre tódulnak, 1869 óta a polgári népességhez viszonyítva csak cca 1.5^o/o-al emelkedett és 5.5^o/o körül van s ennek is legnagyobb része az első 10 évre esett.

1891-től fogva ipari kazánjaink ki vannak mutatva: az emelkedés igen szép, de hasonló arányú a gazdasági kazánok számának emelkedése is, úgy, hogy daczára, hogy számuk azóta több mint 1.5-szeresre emelkedett, mégis az utóbbiakénak, mint azelőtt, továbbra is csak cca 1/3-át alkotja. Pedig itt a gyáriparról van szó, mely úgy szólván egyedül fejlődött az iparunk körében. Főkép törvényhatósági városainkban egyenkint szemmel kísérhetjük a gyári ipar fejlődését; azonban a közelebbi adatok meggyőznek bennünket, hogy az iparos-népesség aránya az ettől várható mérvben nem gyarapodott e közgazdasági góczpontokon sem és kivált az ország távolabbi részében, mint Arad, Kassa, Marosvásárhely, Temesvár, 1869-hez képest határozott hanyatlást is mutat. Ugyyszólván csak Budapest, Győr, Pozsony, Selmezbánya emelkednek ki ipari fejlődésükkel, melyek gyári ipara még jóval nagyobb lendületet nyert, forgalmilag szerencsés fekvésük-nél fogva és hogy mást ne említsek, azáltal, hogy külföldről a kocszot is olcsóbban kapják. Budapest és Pozsony pedig minden tekintetben góczpontok. A legtöbb városunkban azonban kisiparunk nagy hanyatlását gyáriparunk emelkedése nem pótolta.

Leginkább csak a gyáripár fejlődését mutatja az is, hogy — miről adatokkal rendelkezünk — a hazai közlekedési vállalatok ma folytonos emelkedéssel már ipari szükségletük cca 90°/o-át belföldről szerzik be, míg 1887-ben csak 83°/o-át. Ez leginkább vasiparunk erejére és fejlődésére vall. Különben nyersvas termelésünk is ki van mutatva 1868-tól fogva és több mint 4-szeres emelkedést ért el. Czukor és budapesti malomiparunk 1869- illetve 70-től részletesen vezetett adatai is, kiegészítve egyéb élelmezési nagyiparainkkal, midőn óriási fejlődésről tanuskodnak, szintén a gyáripár előrehaladását bizonyítják. Természetesen itt a részletekbe bele nem hatolhatunk, de elég, ha meggondoljuk, hogy ezek ezen idő óta a czukornál több mint 12-szeres, a budapesti malmoknál még egyszer annyi mennyiséget termeltek, hogy megítéljük, hogy iparunk fejlődése ma ezekből jóval nagyobb arányban alakul, mint 1870. körül, s az egész fejlődés gyengesége sem ezeknek tudható be.

Az 1881. és 1891. t.-cikkek kedvezményét nyert gyárákról a miniszteri jelentések megvannak s elárulják, hogy csekély fonó-szövő és más újabb keletű gyenge gyáriparunk még e csekély fokot is csak kedvezményekkel érték el.

Ha a miniszteri jelentésekben az új ipartelepeket az iparstatisztikánkat közvetlen megelőző 10 évről összesítve tekintjük, új gyár-alakulásunk képe a tekintetben is kidomborodik, hogy aránytalanul és kevés irányban oszlik meg, u. is az 1609 új ipartelelepből 763 az élelmezési és szeszipari, azaz közel fele, míg textil, ruházattal csak 59. Ezt mutatják az alakulások, vagyis, hogy a fejlődés maga még extensive is leginkább csak a régi irányokban történik.

Rendszeres iparfejlődési statisztika nélkül már e néhány hiányos adatból is kiviláglanak ipari fejlődésünk gyenge és erős vonásai, annak disharmonikus volta különösen szemben a hazai fogyasztással.

Lássuk már most a fejlődés képét külforgalmi adataink fényénél.

Miután gyártmányaink és félgyártmányaink fejlődését akarjuk vizsgálni, a nyers anyagokra csak annyiban terjeszkedünk ki, a mennyiben ezeknek azokra szükségük van. Azt látjuk, hogy elhagyva az elhagyandókat, az ezeket érdeklő állati termékek kiviteli többlete 1891—1901-ig bár ingadozott — ugyanis 1896-ban a behozatal alá szállása folytán a többlet 26,100.000 korona volt, 3,5 millió Kval több, mint 1891-ben, azonban utóbb mégis csökkenési irányzat konstatalható abból, hogy 1901-re jelentékenyen leszállt a kiviteli többlet és csak 13 millió korona volt. Már most a mi a vetőmagvak megfelelő levonásával a növényi termékeket illeti, ott is hasonló jelenséget látunk. Ugyan az 1896-iki többlet még az 1891-ikinél egész kevéssel nagyobb, t. i. míg ez 250,480.000 K., addig amaz 251,350.000 korona, 1901-ben már a kivitelek következetes csökkenése folytán csupán 225,100.000 koronára rug a kivitel többlete. De azért a behozatal a kétféle termékekből együtt sem rug többre, mint 76,450.000 koronára. A bányászati és kohászati nyerstermékek behozatalában határozott és jelentékeny emelkedést látunk; 1896-ban 1891-hez képest és 1901-ben 1896-hoz képest, vagyis az egész cyclusban és megfelelőleg a behozatali többletben is; az utóbbi a három időpontban így következett 1901-ig: 35,150.000 K, 36,760.000 K és 37,520.000 K. A behozatal pedig 10,800.000 K, 12,550.000 K és 22,640.000 K. Természetes, a kokszebehozatal fokozódásának ebben igen nagy része van és az egész csoport örvendetes alakulása, valamint a fenti két csoport némi javulása hazai ipari tevékenységünk némi lendületére enged következtetni. Összevéve azonban az itt felvett összes nyersanyagokat, csak látjuk, hogy abban a kivitelünk bizony óriásilag dominál.

De térjünk át magára az ipari áttekintésre.

Szerettem volna részletesebb áttekintést nyújtani, mint a mennyit az alább következőkben bemutat. De hiszen tudjuk, hogy az iparok oly szétágazók, hogy csak a gyári iparjellegű telepeket termelésük különfélesége szerint az iparstatisztika csak úgy, mint az áruforgalmi statisztika az árúnemeket közel 1000 rovatba osztja; köteteket kitevő egybevetésük ugyan részletes tanulságokat adna, de ezek eredménye főképp az illető szakkörökre tartozván, itt feladatunk kiterjesztésére csak az általánosabb és legfeltűnőbb jelenségek áttekintése várhat. Ilyen áttekintés található a termelési adatokat illetőleg az iparstatisztika bevezetésében, az árukülforgalmi adatokat illetőleg pedig közös vámtarifa-javaslatunk benyújtása alkalmából a miniszterium által Magyarországra vonatkozólag a Házhoz terjesztett összesítő kimutatásokban. Az utóbbiak azért értékesek, mert 11 évről, 1901 végéig szólnak. Azonban a rendszer nem egészen egy. Míg az előbbi a termelt villamos áramot és világító gázt is beilleszti csoportosításába, a félgyártmányok külön feltüntetésére az összesítésnél nem igen gondol és csak 11 főcsoportot egész más legközelebbi albeosztással különböztet meg, addig az utóbbi a félgyártmányokat elkülöníti és csak a nyersgyártmányoknál 16 fő- és más legközelebbi albeosztási csoportot vesz fel és magukat a félgyártmányokat is 17 osztályba sorozza. Tehát előbb ez áttekintő beosztások kellő egyeztetése válik szükségessé, csak az általánosabb egybevetési tanulságok kidomborításához is. Ezt nyújtó áttekintésem számbelileg az iparstatisztika összefoglaló csoportosításán alapul, tartalmi beosztását illetőleg pedig az említett miniszteri kimutatásokban a hasonló elne-

vezések alá foglalt anyaggal hozatott összhangba s természetesen külforgalomba nem jövő termelési ágazat elhagyatott.

De következzenek itt az adatok, természetesen előbbi iparstatisztika nem lévén, termelést és fogyasztást csak 1898-ra feltüntetve, a külkereskedelmiéknél azonban a cyclus elejére, közepére és végére. Az élelmezési és élvezeti iparnál 1898-ban 645,978.500 K a termelés, kiviteli többlet 190.3 millió K, fogyasztás tehát 455.6 millió korona mutatkozott. Ezek mellett 1891., 1896. és 1901. kiviteli többleti adataink 128.3, 186.5, 234.9 millió korona, valamint a kiviteliek: 28, 33 és 36 millió korona. Megjegyzendő, hogy aránylag igen növekedett és 5.5 millió koronát tesz kivitelünk, számbajövő behozatal nélkül, egy másik félgyártmányunkban, a malátában is. A fejlődés csak újabb tanúsága ezen haladásában impulsusokra nem szoruló iparcsoportozatunk mindenkor erős domináló voltának.

Tanulságos faiparunk áttekintése is. Faipartermelésünk 1898-ban 95.2, kivitel-többletünk 26.3; fogyasztásunk tehát 68.9, kivitelünk pedig 64.7 millió korona volt. Azonban a kész gyártmányoknál beviteli többletünk van. S ez iparcsoport fejlődése félgyártmányok és készgyártmányok szerint következőleg alakult: kiviteli többlet a félgyártmánynál 1891-ben 24.5, 1896-ban 35.1, 1898-ban 37.8, 1901-ben 49.9 volt. A készgyártmánynál ugyanezen időszakokban következő behozatali többletek mutatkoztak: 7.1, 11.3, 12.8 és 5 millió korona. Ez utóbbi adatok tehát az ingadozás mellett csak némi újabb keletű fejlődést engednek következtetni. A behozatalnak azonban 23.5 millió körüli nagysága az utóbbi években sem szállt alá.

A vas- és fémiparnál már jelentékeny behozatali többlet van. Mindazáltal 232 milliónyi fogyasztásunk 77%-át magunk látjuk el. A behozatali többlet 51.6 s a kivitel 26.6 millió koronát tett. A félgyártmányoknál itt a fejlődést mindig egymásután 1891-, 1896- és 1891-ben nézve, a kiviteli többletek ezek: 5.3, 5.5, 13.2 millió korona és a kivitelek: 4.7, 5 és 11 millió korona. Itt tehát szép emelkedést látunk, csak az a kár, hogy félgyártmány.

E csoport készgyártmányainál, a tulajdonképeni vasipargyártmányoknál a behozatali többletek jelzett egymásutánban 21.5, 29.1 és 21.4 millió korona, a kivitelek: 10.7, 8.9 és 17.8 millió korona. A nem nemes fémipargyártmányokban a behozatali többletek: 4, 9.8 és 8.6 millió korona, kivitelek: 7.4, 1.8 és 1.9 millió korona. Ugy a vasipar-, mint a fémipargyártmánynál a kivitelek gyarapodását észlelhetjük, azonban kivált a vasipargyártmányoknál a behozatali többletek erősen ingadoznak és úgy 1896-ban, mint 1901-ben jóval nagyobbak voltak a behozatok, mint 1891-ben.

Még rövidebben megyek át a többi iparcsoporton. A gép-jármű-műszer csoportozatnál fogyasztásunk 75%-át elégitjük ki magunk. A behozatali többletek szépen csökkentek, míg a kivitelek, különösen a gépek- és járműveknél nagyban emelkedtek, és ez utóbbiaknál 7.7, 10 és 32 millió koronát tettek.

A textiliparnál a termelés értéke volt 53.5 millió korona, behozatali többletként jelentkezett 314 $\frac{1}{2}$ millió s a kivitel csupán 34.6 millió korona volt (melyhez képest 1896-ban 31.3 millió korona, 1891-ben 32.4 millió korona és azóta azaz 1901-ben 37 millió korona). A gyapju- és selyemipar a textil köréből úgy az iparstatisztikai, mint a miniszteri kimutatásból könnyen kiszedhető és összehasonlítható. Az első

termelése 10·6 millió K volt behozatali többlete 82·5 és kivitele 8·2 millió K (melyhez képest 1896-ban 8, 1891-ben 9·2 s azóta, azaz 1901-ben 6·5 millió K volt), a mi bizony szomorú csökkenést mutat, Ugyanez 4 időszakban a behozatalok következőleg alakultak: 69, 88·6, 87·6 és végre 1901-ben 85 millió K, mindannyiszor beleértve a félgyapjút is, vagyis a beállt lényeges emelkedésnek alig lehet szó némi csökkenéséről.

A selyemiparból termelés volt 1,130.000 K, behozatali többlet volt 32·3 millió K és a kivitelek következők voltak, az idézett években 2·8, 2·8, 3·7 és 4·66 millió K, a mi örvendetes emelkedést mutat. A behozatalok ugyanakkor 31·6, 31·6, 36 és 35·8 milliót tüntetnek fel, másszóval nem kisebb az emelkedés behozatalokban s így külföldről való ellátásunk aránya.

A ruházati iparnál a termelés 12·24, a beviteli többlet 49·6 és a kivitel 12 millió K. Ez utóbbi ma 11·2, valamivel több 1896-ban és 1891-ben 15·7 millió K volt. Itt hanyatlást látunk, mely annál inkább mutatja veszteségünket, mert behozatalunk 1891—1901-ig úgyszólván lépcsőzetesen 48·2 millió koronáról 70·7 millió koronára emelkedett.

Csak egyik legjelentékenyebb behozatali iparunkat érintem még, és ez a bőr- és szőripar. Ebből 37·3 millió a termelésünk, beviteli többletünk 34·3 és kivitelünk 9·9 millió K, természetesen szintén 1898-ban. Itt még félgyártmányi alakban is tetemesen behozunk. 11 millió K kivitele mellett, 22 millió beviteli többletünk van. Saját termelésünk csak 948.000 K értékű. Tehát leginkább nyersalakban vándorol ki a bőr. Az egész csoportozatban termelésünk csak fogyasztásunknak circa felét éri el. A fejlődés gyengeségét elárulja, hogy a készipar kiviteli mennyisége stagnál, a félgyártmányé növekszik ugyan, de sokkal jobban a behozataloké. Az utóbbi kivitelei így következnek: 8, 10, 11, 16 millió K. Bevitelei: 26, 34, 34, 39 millió K.

Csak nagyjából említem, hogy különböző olaj- és vegyigyártmányaink behozatali többlete állandóan $\frac{1}{3}$ -ada termelésünknek, melynek fele többnyire külföldre megy; behozatalunk és kivitelünk belőle folyton növekedik a félgyártmánynál, ellenben a készgyártmánynál csak a behozatal emelkedik tetemesen. A kő-, agyag- és üvegipar behozatala mindegyiknél egyenletesen nagyon emelkedik, csekély kivitelünk kevésbé emelkedik, sőt a kőárúknál ez sem észlelhető. Szintúgy a kész papirgyártásnál sem, melynél a kivitelek a következő fokozatot mutatják: 3·5, 2·7, és 2·5 millió korona. A behozatali többletek pedig 12, 14 és 16 millió korona. Ezzel szemben a papiranyag, vagyis a félgyártmány némi csekély, de erősen ingadozó kiviteli többletet mutat. Ez utóbbi összforgalma különben 3 millió koronánál alig több, s ennek alig egyharmada esik a bevételre.

Minden hajtást távolról sem kísérrhettünk figyelemmel, 1—2 kivételével azonban, a mely iparcsoportzatokba bepillantottunk, a menyiben némi javulást észre vettünk is, erősebb hajtásokat nem igen birtunk felfedezni.

Meg nem állhatom még kiegészítésül arra utalni, hogy a legtöbb téren Ausztria mennyire túlszárnyalja Magyarországot s ez a közös vámterület mérlegének részleteiben is kifejezést nyer, honnét a következő példákat veszem.

Ennek a pamutfonalakból való mérlege természetszerűleg passiv, de már a készgyártmányoknál a kivitel fokozatos fejlődése folytán

a behozatalbeli többletet az utóbbi 2 év: 1900. és 1901-ben 1—2 százezernyi kiviteli többlet váltotta fel. A len-, kender- és jutánál úgy a fonalagnál, mint a készgyártmánynál a behozatal mindig stagnált, sőt itt-ott megfogyatkozott, ellenben a mindig nagyobb kivitel még jóval nagyobb arányban fejlődött, 1891-től 1901-ig 28 millió koronáról 38 millió koronára. A gyapjúfonálnál a behozatal változatlanul jóval nagyobb és ez a mi gyapjúanyagunk nélkülözésére vall, de a gyapjúgyártmányok kivitele nemcsak felülmúlja a behozatalt, hanem jóval meg is erősödött: 33-ról 44 millió koronára szökött fel, míg a behozatal állandóan 25 millió korona körül mozgott és inkább megcsapant. A selyemárúknál már egészben is a közös vámterület kivitele gyengébb és stagnált a behozatalhoz képest, mely inkább növekszik.

De ha már most a textilgyártmányokat összesen vesszük, míg a behozatalt 70 millió koronáról circa 75 millió koronára látjuk emelkedni, addig a kivitel, mely állandóan nagyobb, 77 millió koronáról 95 millió koronára emelkedik, sőt 1901-ben 97 millió koronát ért el.

Arról nem is kell külön megemlékezni, mert mindenki előtt ismeretes, hogy Magyarország összforgalma 75⁰/₀-ig Ausztriával történik, még pedig a behozatal, a mely pedig legnagyobb részben ipari, ma 79⁰/₀-ban Ausztria- és Magyarország közt, míg 1897-ben csak 77⁰/₀-ig bonyolódik le. Kivitelünknek, mely eddig legnagyobb részben nyersanyag és élelmezési cikk, lebonyolítása, 76⁰/₀-ról 71⁰/₀-ra szállt le fokozatosan 1897-től 1901-ig. A behozatalt illetőleg az utána következő ország, Németország alig éri el az 5⁰/₀-ot, de ez már kivitelünknel 11⁰/₀-ig emelkedik, egyre magasabbra hágván.

Ezzel elérkeztem előadásom befejező részéhez. Nem akarom kicsinyelni az eddigi iparfejlesztési actióinkat. Jól tudom, hogy a háziiparok lehanyaglásának és a kisipar pusztulásának és válságának a világ közgazdasági fejlődésében rejlő általános okai vannak. De azt állítom, bármennyit is értünk el az eddigi eszközökkel, a fejlesztési munka javarésze még hátra van és közgazdasági érdekből úgy belpolitikánkban, mint külkereskedelmi politikánkban, ennek még erősebb és döntőbb szempontnak kell lenni.

A tőke vonzza a szakértelmet és mi e tekintetben hátul állunk. Szakoktatásunknak is csak lassu a fejlődése a különböző irányokban. A kezdet nehézségei közepette, midőn tőkénkkel és szakértelmünkkel kellene Ausztria versenyét legyőzni, természetes az állam áldozatainak nagyobb mértékű igénybevétele. Vasiparunk az állami üzemekbe fektetett tőkái és megrendeléseivel segélyével tudott érvényesülni és ma már nagyra fejlődni; közszállításaink sok iparunkat táplálják és végre adókedvezményt nyújtó törvényeink az új gyáralapítási törekvéseknek szárnyat s a sikerhez támpontot adnak. Azonban megvallom, társadalmi működésünket és közérdeklődésünket jobban szervezném.

A kisipar bajain, melyeknek nem tömegárút és nagyobb erőt igénylő cikkek szolgáltatása a feladata, a szakértelem mellett inkább a szövetkezés segíthet. Megfelelő jó anyag és eszközöz a beszerzést közösen eszközözve könnyebben juthatnak, de értékesítést is jobban eszközözhetnek. A közérdeklődés fejlesztésénél egy pontra kívánom különösen a figyelmet felhívni. Ez az, hogy az ipar és kereskedelmi kamarák ma nem elégségesek az ipar fejlesztésre való törekvésre, annak szélesebb körökben való felkeltésére. A miniszte-

riumok által hatósági ügyekben kívánt hivatalos véleményeik, eljárásaik és jelentéseik sok tekintetben széles ügykört adnak nekik és munkával elhalmozzák, de hiányzik bennük az iparfejlesztési szempontból épen szükséges szoros kapcsolat, azon külön életű organismusokkal, melyeknek ipari érdekeit gondozni hivatvák. Ezek a törvényhatóságok, vidéki közéletünk úgyszólván egyetlen tényezői, melyek annak szívverését képviselik. Ma a törvényhatóságoknak fejei sem tudnak a kereskedelmi és iparkamaráknak talán megyéjükben érvényesítendő ipari törekvéseiről. A gazdasági egyletek választmányáiban egy nagy mezőgazdasági bizottsággal rendelkeznek, melyeknek titkára az ő előadójuk s többé-kevésbé terjednek is agrártörekvések, de nem így áll a dolog az iparnál. Az alispánnak csupán három kereskedőből és három iparosból a törvényhatóság által választott ipartanácsa van, kik egyrésze vidéken lakik s ritkán jön mind össze, a szétszórt ipar és kereskedelmi kamarákkal nem érintkeznek és a megyei közéletben sem szerepvivők. Ezen változtatni kell. Minden székhelyen vannak ipar- és kereskedelmi testületek és ez megkönnyítené az ipari és kereskedelmi kamaráknak képviselőiteik útján a megyei székhelyekre való decentralizálását. De nemcsak ez kellene, hanem a képviselőteket egyenrangú cooptált tagokkal is kiegészíteni, kik a társadalom egyéb rétegeibe is átvinnék az ipar iránti érdeklődést. De így megszervezve a törvényhatósági bizottságokkal szerves összeköttetésüket is meg lehetne valósítani, úgy hogy választmányaik a mezőgazdasági bizottságoknak megfelelő ipari bizottságul szolgálnának. A megyei élet csak így lehetne áthatva iparfejlesztési törekvésekkel, melyeket csak e tényező biztosíthat.

Még csak külkereskedelmünk szempontjából a vámkérdéssel kívánok röviden foglalkozni. Ez a legactualisabb s így bár kedvetlen fekvésünknél fogva forgalmi politikánk közgazdasági kezelése és fejlesztése érdekét mint bel- és külkereskedelmünk egyik főtámaszát és különösen viziutainknak — melyekre az Alföld kiválóan alkalmas — fejlesztését is, miután a nyugati államok mögött tökéletesen elmaradtunk, igen jelentősnek tartom, ennek daczára erre most ki nem terjeszkedem.

A vámpolitika minden ország közgazdasági érdekének és iparának fejlesztésében jelentékeny szerepet visz. Ritkán van az, hogy az eszményileg leghelyesebb szabad forgalmat módunkban van és célszerű alkalmazni. A közös vámterület szempontjából éppen különös megbírálás alá esik a kérdés.

A természeti viszonyok különfélesége, kapcsolatban a sokféle néphajlam és képességekkel, a legszélesebb munkamegosztásra utalván, az egyes nemzetek egymás gazdálkodását mintegy kiegészíteni hivatvák és e kiegészítésben nemcsak a szolgáltatásban, de abban is, a mit nyernek, jólétük forrásait kellene birniok. A termelés és fogyasztási szükségletek egy része ugyanis legalkalmasabban csak a külföldről pótolthatatik, mert természeti okoknál fogva a teljes kielégítésük oszthatatlanul nincs a nemzeti termelés hatalmában, noha ezt a jólét megkívánja. Úgy a termelés, mint a fogyasztás gazdaságos előmozdítása így válhatik sok részben lehetővé.

Fájdalom azonban, az egyes nemzetek önmaguktól függő gazdasági tényezőinek igen egyenlőtlen fejlettsége, kapcsolatban a gyors és könnyű világkereskedés óriási arányú kifejlődésével, ezt a

harmoniót megbontani alkalmos. A természet legjobb felhasználása nem mindig legközelebb a természet által nyújtott áldásokhoz történik, mert a felhasználás egészen a tőkétől és szakértelemtől függ: még inkább így áll ez ma a szédületes világforgalom folytán, sőt a helyhez kötött természeti előnyöket is hátralevő nemzeteknél idegen tőkék szokták kiaknázni. Ilyenek meg vannak bénítva országaik természeti feltételeire alapítható haladásuk biztosításában. A gyenge tőke és fejletlen szakértelem tehát hogy a tért átengedni ne kényszerüljenek, melyen kellő kifejlődés után biztos hasznot nyerhetnek, addig védelemre, vagyis átmenetileg védő vámokra szorulnak. Csak így lehet megakadályozni a piacoknak idegen kézbe való jutását, illetve állandó elhódítását. Mielőtt a piacot eléri az idegen termék, világforgalmi beözönlése közben forgalmi akadálylyal, vámmal lesz sújtva.

Teljes elzárkózási politika tehát oktalanság, honi talajon fejlett gazdasági tevékenység és jólét bármilyen fejlettség mellett is a csupán külföldön nyerhető pótlásoknak és bennük rejlő előmozdításoknak csak örvendhet, s így ennek kell az első irányadó szempontnak lenni, általában a vámpolitika terén. A másodiknak az előbb érintett és jogosult fejlődésben való elnyomás elleni védelemnek. Végül in praxi a harmadiknak, hogy az élvezeti cikkek pénzügyi vámok útján a fogyasztási adó követelményeinek megfeleljenek.

Mind ennek alkalmazása nálunk különösebb nehézségekbe ütközik. A közös vámterületnek a helyzete, mint olyannak is nehéz, mert a németországi erős védvamos javaslatok folytán a szerződéses vámtételeink alapján nem maradhatunk, sőt tervezett mezőgazdasági vámjai hasonlóra kényszerítenek bennünket a keleti államokkal szemben. Csak az a szerencse, hogy az alap nyersanyagoknál Németország ezt az irányzatot nem követte. De ami legnehezebb, hogy a vámterület vámjai megállapításánál a magyar érdekeknek az osztrák érdekekkel ki kell egyenlítődni. Természetes, mindkét részen az a törekvés, hogy a mely téren nagyobb termelést egyik fél kifejthet, azzal a másik fél fogyasztását lehetőleg monopolizálja. Ausztria, mint erősebb fél, mely bevitelünket még jobban monopolizálja iparával, mint mi mezőgazdasági terményeinkkel az övét, melyeknek nagy részét különben feldolgozza és mint ilyent, részben ki is küldi, segítségül veszi a közös védvámokat, jobban, mint mi. Alig van olyan vámunk, melynek tárgya egyedül a mi termelésünk hatalmában lenne, és ennek nagyobb vámolása is, mint pl. az aszfaltnak, az osztrák fogyasztási érdek szempontjából mulasztatik el. Egyébként mezőgazdasági vámjainkat kivéve, ha fejlett mezőgazdasági iparainkkal kapcsolatban az egész fokozaton állapíttatnak, meg fogyasztásunk erősen megéri és a feldolgozó osztrák ipar nem mulaszthatja el annak folytán még magasabbban védeni magát, a mi persze mind a mi fogyasztásunk rovására esik.

Az erőviszonyok nem változván, iparunk fejlődésének közös vám nem használható, és csak fejlett iparaink vehetik esetleg a mezőgazdasággal kapcsolatban hasznát, mint a liszt-ipar, mely védvámra a buza által van kényszerítve.

Ez jelentkezik közös vámtarifajavaslatunkban.

Igy csak leginkább belpolitikai és forgalmi politikai iparfejlesztési eszközökre vagyunk utalva, azonban a közös vámterületen belül

is, tekintve a fogyasztás által az osztrák iparnak így is folyton hozott áldozatokat, e módokhoz is alapot csak a mezőgazdaság és fejlettebb mezőgazdasági iparaink szerencsés fejlődése nyújthat. Ennek minden irányban való biztosítása, valamint az osztrák iparvédelem minden legkisebb túlhajtásának kizárása és túlságos el nem zárkózás a keleti államokkal szemben, piacaink megtartása szempontjából, a legközelebbi gyakorlati követelmények az egyes államokkal való kereskedelmi szerződések kötésénél; mert ha ezek el nem éretnének, úgy a legtöbb irányban szükséges közgazdasági ipari fejlesztésünk közös vámterület mellett lehetetlenség, vagy bizony tovább is igen gyenge lenne.

Látjuk, hogy mennyi sok nehézségbe ütközik árúkülforgalmi mérlegünk javítása, de a kitartás remélhetőleg megtermi gyümölcsét.

Gorove László.

A vizerők kihasználásának kérdése Magyarországon.

Érdemesnek tartom bevezetésül megemlíteni, hogy Vitruvius Polliónak »De Architectura« című Kr. e. körülbelül 13-ban írt könyvében már szó van a vizerők kihasználásáról. Ezen időben gabona-örlés céljaira alkalmaztak vizikerék által mozgatott malmokat. Elterjedésük azonban a középkor derekáig, sőt azon túl is lassú, a minek egyik oka bizonyára a hosszú időig egyedül ismeretes alácsapó kerekek csekély hasznavehetőségében keresendő.

A víz erejének tökéletesebb kihasználására az 1825-ben Poncelet által épített vizikerék, majd Sagebien, utána Zuppinger constructiója adott módot. 1840 óta, midőn Tourneyronnak sikerült a vízszintes vizikereket: turbinát megconstruálni, de főleg Redtenbacher tökéletesebbé folytán rohamosan terjedt a vizerők felhasználása, úgy Sveiczban, melynek területén szén- és vasbánya nincs, mint Német-, Francia-, Olasz- s Angolországban, bár itt újabban oly gőzgépeket és kazánokat szerkesztettek, melyekkel nagy szénmegtakarítás érhető el.

Azon iparágakat kivéve, melyeknél a hő az üzem egyik főfeltelete (üveghuták, chemiai gyárak stb.), melyek tehát a szén alkalmazását nem nélkülözhetik, a vizerő főleg olcsósága miatt egyre hódít.

Köztudomású, hogy a gőzgépeknél 1 kg. kőszén szükséges óránként 1 lóerő fejlesztéséhez. Ha évente 300 munkanapot veszünk naponkénti 10 munkaórával számításba, kitűnik, hogy 1 éven át 1 lóerőnek 3000 kg. kőszén felel meg. Vizerő felhasználása esetén ez az üzemköltség elesik teljesen, a lakosság pedig meg van kimélve a füsttől, zajtól, a munkás a kazánrobbanás, a gyáros a gyárépület tűzének veszélyétől. Az ipar, különösen az elektrotechnika rohamos fejlődése és a szén drágulása hazánkban is a vizerőkre vonta a vállalkozók figyelmét, útbaigazítást azonban ez irányban nem nyerhettek. Az önállóvámterület felállítását s így a hazai iparnak minél szélesebb alapokon való fejlesztését követelő áramlat idejében, 1899-ben, #118

bajokon segitendő, Hegedüs Sándor kereskedelmi minister átiratot intézett a földmivélésügyi ministerhez, melyben sürgős megoldást keresve, hazánk vizerőinek felvételét kéri, oly hozzáadással, hogy a 3—4 évig tartó általános felvételeknek (tájékoztató művelet) befejeztével a részletes felvételek hazánk összes folyóira kiterjesztessenek. A földmivélésügyi ministerium országos vízépítési igazgatóságának vizrajzi osztálya meg is bizatott az ország ipari czélokra használható vizerőinek tanulmányozásával s minthogy a tanulmányozandó területnek csak $\frac{1}{20}$ része került a már előzőleg 1897/98-ban a Vágvidéken folytatott részletes felvételek alapján feldolgozás alá, a kereskedelmi ministeri átirat záradékához képest hely adatott az általános felvételnek, mely 1902 őszén ért véget. A munkálatok programját s az eljárást részletesen a vizrajzi Évkönyvek X. kötete ismerteti, a felvételek eddig egybegyűjtött adatait pedig a vizrajzi osztály által kiadott »Magyarország vizerői« című füzet, a mely szerint megállapított, hogy az őszi szárazságok idején a hegyeinkből másodpercenként aláfutó 530 m^3 segélyével, a hegyi jellegű vízfolyások összes hosszán, elméletileg mintegy 2,000.000 effectiv lóerő volna fejleszthető a hajózhatóság fölött és a hozzáférhetetlenség alatt helyet foglaló régiók határain belül.

Ezek az erők 60 fővölgyeletben mintegy 7—8 ezer folyó-kilométer mentén különböző súlylyal oszlanak el.

A legtöbb erőt tartalmazzák a következő vízvidékek:

1. Vág	mintegy	230.000	lóerő
2. Sztrigy-Lepusnik	»	160.000	»
3. Felső-Tisza	»	158.000	»
4. Garam	»	140.000	»
5. Felső-Maros	»	130.000	»
6. Sebes	»	107.000	»
7. Poprád	»	90.000	»
8. Temes	»	84.000	»
9. Szamosok	»	83.000	»
10. Aranyos	»	72.000	»
11. Dráva	»	70.000	»
12. Körösök	»	67.000	»

Ezen nagy számokhoz minden esetre nagyban hozzájárul az egyes folyók nagyobb hossza is.

A fentiekén kívül azonban még számos folyószakasz van 50.000 lóerőn alul, a melyek éppen rövid hosszukon található nagyobb esésük és erejük folytán válnak különösen értékessé.

Megállapítható azonkívül hegységeinkben 30—40 olyan szakasz is, a hol néhány kilométer hosszon 1000, vagy annál több lóerő is volna fejleszthető.

Önkéntelenül felvetődik az a kérdés, hogy mennyi van ebből kihasználva, illetőleg lefoglalva?

A vármegyéknél vezetett vizikönyvek adataiból ugyan pontosan meg lehetne erre a kérdésre felelni, mivel azonban ilyenmő részletes összeállítás még nincs, kiindulási pontul szolgálhat az a körülmény, hogy a vízjogi törvény 189. és 190. §-a szerint Magyarország hegyvidékein eddig mintegy 16—17 ezer vízmő igazoltatott.

Számításba véve, hogy 1898. évben a kereskedelmi ministerium részéről történt ipari fölvetel azt mutatja, hogy a magyar korona

országainak területén 23.171 lóerő igénybevételével csak 855 olyan vizierővel dolgozó ipartelep létezik, a melyek mindegyike legalább 20 embert foglalkoztat, leszámítva ezen utóbbi adatból a Horvát-Szlavonországra eső részletet, az eredmény az, hogy Magyarország hegyvidékein az intensive működő, nagyobb ipartelemek mintegy 20.000 lóerőt vesznek igénybe.

Az ezen kívül fenmaradó, részben megszakításokkal és erőgyűjtéssel dolgozó, mintegy 16.000 kisebb malom és vízmű körülbelül 80.000 lóerőt foglalhat le, úgy, hogy hozzávetőleg 100.000-re tehető a hazánk hegyi vízfolyásai mentén lefoglalt vizierők száma.

Tehát ennek a már használatban levő erőmennyiségnek a fenti számok tanubizonysága szerint csak $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{5}$ részét használják föl intensive dolgozó, modern berendezésű ipartelemek, míg nagyobb része csekély jelentőségű kis malmok, fűrészek, zuzók és egyéb vízművek számára szolgáltatja a hajtóerőt.

A hegységeink számításba vehető régióiban létező mintegy 2 millió lóerőnek tehát 80%-a hever felhasználatlanul.

Vannak azonban a vizerők kihasználásának fontos előfeltételei is. Egyike ezeknek a hegyi patakok szabályozása, a másik a kopárok befásítása. Az észszerű erdőgazdálkodás, névleg az erdősités jelentősége vizrajzi szempontból nem abban keresendő, mintha az befolyással volna az évi csapadékra, hanem abban, hogy az erdőborította vidéken a lehulló csapadék nem juthat gyorsan lefolyásra s hosszabb ideig táplálja a forrásokat, mint a kopár hegyvidék. A bővebben és huzamosabban táplált források gyarapítják a folyók vizeit, úgy hogy a legnagyobb és legkisebb vizállások közti különbség nem fajulna el a végletekig. Pedig éppen ez a vizállások közti különbség az egyik akadály a vizerő kihasználhatóságának.

A technika azonban segít ezen is. Nagyobb vállalatok az ily változó vizeket ugyanis völgyzárlatokkal reservoirekba gyűjtik.

Persze ez költséges dolog, de a kiadás tulajdonképen arra a sok millió lóerőre oszlik fel, mely az ily vízműből századokon át nyerhető.

Hátrány volt eddig az a körülmény is, hogy az erőtörások többnyire távol esnek a nagyobb emporiumoktól. A villamos áram segítségével azonban már ez is leküzdhető. A vizerő ugyanis valamely motor mozgatására ez pedig áramfejlesztő gép hajtására használható. Az áram sodronyokon több száz kilométerre is elvezethető.

Akadály azonban ezeken kívül hazánkban a vizerőre berendezkedő vállalatok terjedésének vizjogi törvényünknek egyes, a haladásra kedvezőtlen rendelkezései illetve hiányai is.

Egyes iparágak fejlesztése végett messzemenő kedvezmények biztosítatnak az állam által, az üzemi költség csökkentése azonban mellőztetik a vizerő kihasználására kedvezőtlen törvényes rendelkezések által s a vállalat más költségesebb erők igénybevételére utaltatik.

Vizjogi törvényünknek az elsőbbségi igények rendezésére vonatkozó szakaszai (28., 33. §§.) szerint ugyan a vízhasználatok engedélyezésénél a közgazdaságilag fontosabb érdek az irányadó s a 29. §. lecsapolások, vízrendezések, a 30., 31. pont az öntözések tekintetében már létező vízhasználatok korlátozását is megengedi, sőt a 32. §. azt is lehetővé teszi, hogy a vízhasználatra már berendezett művek átalakítása által harmadik személyek a vízfeleslegre reflectálhassanak, e

kivételes eseteken kívül azonban a fennálló vízhasználatok korlátozása nincs eléggé biztosítva.

Lényeges hiány az is, hogy a víz kihasználásának lehetővé tétele érdekében a partterületnek vízhasználat céljára való megszerzése vagy szolgálommal való terhelése sincs a törvény által lehetővé téve.

Figyelmet érdemel ezen körülmény annál is inkább, mert hatóságilag engedélyezett vízművek a mederbe s partba minden kártalanítás nélkül beköthetők (T. 65. §.), daczára annak, hogy a meder és part mint magántulajdonba tartozó ingatlan szerepel.

Tekintve, hogy az ily vízművek rendszeren csak tartozékát képezik bizonyos vízhasználati berendezéseknek, nehezen érthető azon indok, melynélfogva maguknak a vízhasználati berendezéseknek ily jogelőny nem biztosítatik, s azok felállítására szolgálmi jog nem engedélyeztetik.

Hiszen ha a partbirtokos a vizét nem használja, vagy használja, de felesleg áll rendelkezésre, ezen felesleg teljesen kárba vész s így bizonyos mérvű nemzetgazdasági érték semmisül meg, ha más érdekeltektől a használathoz szükséges partbirtok szorgalommal való terhelésének lehetősége elzáratik.

Megbénítja a vállalkozási kedvet a vízhasználati engedélynek 50 éves határidőhöz való kötése is. (33. §.)

Gátlólag hat a vállalkozásra továbbá az a körülmény is, hogy a használat mint vállalat-cél nem foglalhat helyet. Nem keletkezhetnek ily célból vállalatok, mert a vízhasználatok, a mennyiben három évig nem gyakoroltatnak, az 1885. évi XXIII. t.-cz. 36. §-a értelmében megszűnnek s így természetes, hogy akkor, midőn a használatra engedélyezett vízmennyiségből csak egy rész vétetik igénybe, három év elmúltával a felesleg felett a hatóság rendelkezik s e részre az engedélyes jogai megszűnnek.

Ha tehát egyes tőkék ily vállalatokba fektettetnek, előzőleg a használatokat kell biztosítaniok, vagyis gondoskodniok kell arról, hogy az általuk kért vízmennyiség három év leforgása alatt tényleg felhasználtatik.

Az illető vállalat tehát nem számíthat a jövő fejlődésére, hanem csak a jelen igényeire.

Kétségtelen, hogy a másik véglet, t. i. a víznek egyes vállalatok részére való lekötése, a közérdek szempontjából ugyancsak veszedelemmel jár, a mennyiben ez esetben viszont az következik, hogy a vízre használati jog szereztetik a nélkül, hogy az tényleg gyakoroltatnék, miért is e részben oly törvényes intézkedések, melyek a kérdést a közérdek szempontjából, de a tőke elriasztása nélkül oldják meg, mellőzhetők nem lennének.

Ugyancsak akadály a tőkék üzletszerű elhelyezkedésének, hogy a törvény biztosítja egyeseknek azon jogot, hogy a birtokukon mások által átvezett csatornából a vizet, bizonyos, a törvény 37. §-ában körvonalazott módozatok mellett igénybe vehetik, mert első sorban éppen a csatornázás által átszelt terület tulajdonosa az, a kire a vállalat számíthat, s ez a törvény szerint csak a tényleges költségekben particzipál haszon-arányhoz képest, a veszteségi kockázat aránylagos része azonban a hozzájárulás alapjához hozzá nem számítatik.

A szabad rendelkezés alatt álló víz megszerzése is bonyodalmas. A megszerzésre két mód volna: a magánérdeknél az adásvétel, köz-

érdeknél: a kisajátítás. A kisajátítási törvény (1881. XII. t.-cz.) 9 §-a szerint azonban kisajátítás tárgyát csak ingatlan dolog képezheti, a 10. §. szerint a kisajátítás által az ingatlan tulajdonjoga, ideiglenes kisajátításnál pedig annak használata szereztetik meg. De a vízjogi törvény a víz jogi természetét nem határozza meg s azt, hogy az állóvizek az illető birtok tartozékát képezik, ki nem mondja s csak általános magánjogi elméletként tekinthetjük s a jogszokás alapján mondhatjuk, hogy az álló víz ingatlan, a folyó víz pedig ingó dolog.

A másik problema, az hogy miután a víz tulajdonba tartozósága ki nem mondatott s az 1885. XXIII. t.-cz. 1. §-a szerint az általános magánjogi törvények és szabályok intézkedései az idézett törvény által szabályozott magánjogi viszonyokra csak annyiban alkalmazhatók, a mennyiben azzal nem ellenkeznek, hogy szereztessék meg a víz tulajdonjoga? Hiszen oly esetben, midőn a szabad rendelkezés alá tartozó víz nem használtatik, a szabad rendelkezési jognak nincs tulajdonképeni tartalma s ezen jog vagyoni értékét nem képvisel s mint jog ily esetekben ki sem sajátítható. A víz pedig mint kisajátítási tárgy nem szerepelhet, mert az tulajdonba nem tartozik, illetőleg e törvény annak tulajdonba tartozóságát nem ismeri, a mint nincs annak ingó s ingatlan természete sem meghatározva.

Reméljük, e hiányokon a törvény revisiója mielőbb segíteni fog.

ifj. Vécsey Tamás.

A földbirtok hitellel való megterhelése.¹⁾

I.

A közgazdaság tudománya előtt rég óta nem ismeretlenek azok az általános okok, a melyek miatt a földet hitellel szokás megterhelni. A kérdés mivoltát tárgyaló irodalom rendszerint azt tanítja, hogy a földbirtokos igénybe vesz:

üzleti hitelt, hogy ezzel a vállalatában időközönként hiánynak mutató beszerzéseket eszközölhesse,

befektetésekre és javításokra szolgáló hitelt, hogy nagyobb szabású talajjavításokat eszközölhessen, csatornáztasson, vizerek szabályozását, belvizek levezetését eszközölhesse, befásításokat, erősítéseket végeztessen, avagy más befektetések által földjének termelő erejét, és ennek folytán értékét fokozza,

birtokszerező hitelt, hogy földet vásároljon, vagy hogy örökös társait kifizethesse.

Kétségen felül való, hogy a hitel igénybevételének okai az imént felsoroltakban nincsenek teljesen kimerítve. Mert gyakorta terheli meg a földet hitellel a tulajdonos azért, hogy a régi terheknek, a mostoha termés, szűkes bevételeiben meg nem térülő törlesztő hányadait és a befektetéseknek kamatait kifizethesse, hogy begyőzze költséges életmódjának kiadásait, — hogy mezőgazdasági vállalatát mezőgazdasági iparral gazdagíthassa, — általában, hogy leróhassa azokat a társadalmi és politikai kötelezettségeket, melyeknek lerovására a föld jövedelme nem elegendő. És bizonyos, hogy az imént felsorolt általános okokon kívül még nagy számban vannak különleges, csak itt-ott jelentkező, vidékenként, a nép műveltségi foka, erkölcsisége szerint váltakozóan fellépő okok, a melyek nem csak azt eredményezik, hogy a földet hitellel terhelje meg tulajdonosa, hanem hogy néha a megterhelés észszerű mértékén túlön túl is eladósítsa.

És mivelhogy tényleg a nagy és általános okokon kívül, számtalan apróbb körülmény lép fel kényszerítő erővel a földnek hitellel való megterhelésére, a gazdasági tudomány kiváló művelői sorában többen akadnak, kik a hitel formáját és okait kombinálva, azokat két nagy kategóriába sorozzák. Az egyik az üzleti hitel, a másik a reálhitel. Amazt akkor veszi igénybe a föld tulajdonosa, ha gazdasági vállalatának forgalmi tőkét akarja növelni avagy gaz-

¹⁾ A Magy. Tud. Akad. által a Magy. Ált. Biztosító-Társaság jutalmával díjazott pályamű.

dálkodásának külső feltételei annak növelésére rákényszerítik. A másodikhoz pedig akkor fordul, ha maga a föld, az álló tőke kívánja meg a javítást, vagy a megnagyobbítást, avagy olyan követelmények lépnek föl, a melyek a mezőgazdaság önálló, akadálytalan művelésével kapcsolatosak. Az üzleti hitel szülőke a gazdálkodás, a reálhitelé maga a föld. Az elsőnek biztosítéka a gazdálkodó alany személyes hitelképessége, a másodiké a földnek meglevő, vagy megnagyobbítható értéke. Az első csak közvetve terheli a földet, a mennyiben a termés eredménye szolgál ennek is a lerovására, a másik a reálhitel egész mivoltával a földre nehezedik.

Legyen azonban bármi is a föld hitellel való megterhelésének oka: föltételei a lehető legszorosabb kapcsolatban vannak azokkal az intézményekkel, a melyek egyrészt a mezőgazdasági gazdálkodás fejlődésének feltételeit biztosítják, másrészt a hitelező követelésének föltétlen biztosítására szolgálnak. Mert hiszen üzleti hitelre csak akkor és csak ott van szüksége a gazdának, a hol a mezőgazdasági üzlet megkívánja az intenzív művelést, és ezzel kapcsolatban a forgó tőke időleges gyarapítását. Reálhitelre pedig csak ott szorulhat a gazda, a hol szabad a föld tulajdonának átruházása, szabad a föld szerzése, biztosított a tulajdonjog, és a gazdasági élet emelésére szolgáló törvények a mezőgazdasági üzlet föllandulását is biztosítják. Viszont pedig hitelt csak ott kaphat a föld, a hol a megfelelő nyilvántartások mindenkoron felvilágosítást adnak az ingatlanok vagyoni és teherviszonyairól, a hol az ingatlant terhelő követelések abban a sorrendben nyerhetnek kielégítést a melyben a nyilvántartásokba följegyezve vannak, és a hol a zálogjog nem általános, hanem csak bizonyos meghatározott tárgyra vonatkozik.

Hazánkban lassan fejlődtek azok az intézmények, a melyek a földnek hitellel való megterhelését lehetővé tették; de lassan fejlődtek ki azok az okok is, a melyek a föld tulajdonosát hitel felvételére unszolták. Azok a birtokviszonyok, a melyek hazánkban az ősiség megszűnéséig, a jobbágyság teljes felszabadulásáig, a földdel járó terhek megváltásának keresztülviteléig, majd a telekkönyvi intézmény életbeléptetéséig uralkodtak, élő akadályai voltak a földművelés haladásának. A jobbágy nem gondolt a föld intenzív megművelésére, vagy hasznos beruházásokra, mert nem volt a földnek tulajdonosa. A földesúrnak nem kellett munkaerő, mert ott volt a jobbágy személye és marhája. Üzleti hitelre hát egyik sem szorult, de ha szorult volna is, csak elvétve, csak aránytalanul csekély mértékben és csak uzsora kamatra kaphatott. Reálhitelt a jobbágy általában nem vehetett igénybe, mert földet tulajdonul nem szerezhett. A nemes ember pedig, ha talán gondolt is volna arra, hogy birtokát megnagyobbítsa, vagy hogy földjét javításokkal értékben megnövelessze, nem kaphatott hitelt, mert nyilvántartások nem voltak, — de ha ilyen czélokra modjában is lett volna pénzt szerezni, számot kellett volna vetnie azzal a kérdéssel, ha vajjon az uralkodó politikai és gazdasági rendszer közepette, meghozná-e a föld vásárlására, vagy talajjavításra felhasznált tőke azt a törlesztő hányadot és kamatot, a melyre a kölcsön lefizetésére szükség volna. »A hitel hija oka, — mondja Szechenyi gróf Hitel cz. művében,¹⁾ — hogy senki nem jobbithatja föld-

¹⁾ L. 88. old.

jét oly mértékben, mint természet szerint lehetők kellene lennie. Hogy hazánkban 50 ezer hold birtok fél millió jövedelmet pengőben ma nem hozhat, az természetes, de hogy 30, 40 ezernél ne hozhatna többet, s pedig veszedelem nélkül, az a természettel összeütközik, s még is úgy áll a dolog.« És Széchenyi István gróf, a ki nem csak tágra nyílt szemekkel látta a magyar gazda elmaradottságának okait, hanem a saját birtokain is iparkodott érvényre juttatni azokat az intézményeket, a melyeknek híja okozta volt általában a hitel hiányát, de egyben okozta azt is, hogy hazánkban a hitelt gyümölcsözőleg értékesíteni nem lehetett, a következőkben sorolja fel azon »hiányokat és feleslegeket«, a melyek a gazdát vagy egész tehetetlenné teszik, vagy minden iparkodásának ellenszegülnek: a legelők, faizás s birtokok osztatlansága, a czéhek, limitatio, robot, dézsma létele.¹⁾ De ismer Széchenyi István még egyet, hanem ezt — nyilván csak az ő különös irói módja miatt a felsorolt okokon kívül említi meg, — a liquiditási debiti pört. Ő maga így kiált fel Hiteleben: »Hisz liquiditási debiti pör elvégződik hat esztendő alatt« — új ellenvetés. »Mit ér a hypotheka, ha teszem tőkém, a mi mindenem, 1830-ban adtam ki, s több esztendőig kamatját, sőt hárát sem kapom, éltemen azonban unalom, kedvetlenség, pénzsűke rágódik, s végre 1835-ben éppen egy esztendővel a szerencsés executio előtt meghalok; vagy ha életben maradok is, az adós a törvényes foglalást ellenállással hátráltatja, s ha új galiba után az ítélet végrehajtatott az elfoglaltat mely még kérdés miként kamatozna, ismét erőszakosan vissza veszi stb.« . . . És valóban sem azok az okok nem voltak meg, a melyek a gazdát, jövedelmét biztosító hitel felvételére ösztökélték volna, sem azok a föltételek, a melyek a hitelezőt követelésének gyors és biztos behajtása iránt kellőképpen biztosították volna. Fényes Elek, kutatva azokat a főakadályokat, a melyek miatt Magyarországon a mezei gazdaság föl nem virágozhat, egyenesen kimondja, hogy a pör miatt nem kapott a gazda hitelt, mert ha nyert is a hitelező, követeléséhez nem juthatott, mert a pervesztes félnek sok módja volt rá, hogy a pervesztés jogi következményei alól kibújjon.²⁾

Telekkönyveink nem voltak. Az adósságot bejegyezték ugyan a vármegyéknél vezetett Betáblázási Jegyzőkönyvekbe, de ezek sem az adós birtokát, sem a jelzálogilag lekötött ingatlant, sem a sorrendet nem mutatták. Az 1723. 107. t.-cikkely csak általános rendelkezéseket tartalmazott; csak azt rendelte el, hogy »miként ő Felsége más országaiban és tartományaiban, minden bárhol és bárki által szerződött tartozások bejegyzései és betáblázásai jövőben azon megyékben és városokban történjenek, és mielőbb állandósítsassanak, melyekben az adósnak teher alá jövő birtokai fekszenek« és, hogy »jövőre az elsőjogi jog más országokban és tartományokban követett mód szerint figyelemben tartassék«. A vármegyék iparkodtak volt ennek a nehéz feladatnak is megfelelni, de mivel a törvény szabatos útmutatások nélkül szűkölködött, nem csinálták egyöntetűen. Még ott is a hol a közvetlen szomszédság miatt könnyű volt megtanulni, hogy miképpen csinálják a bejegyzéseket »ő Felsége más országaiban és tartományaiban«, még ott is az volt a fődolog, hogy lehetőleg rövi-

¹⁾ L. »Hitel« 83. old.

²⁾ Magyar Gazda 3. évf. 49. és köv. számaiban. 1843.

den följegyezzék a tartozás tényét. Rendszerint egész ives lapokból összekötött könyveket használtak, az iverket középen egyenes vonallal két mezőre osztották, a bal mezőbe irták a betáblázást, a jobb mezőbe a kikebelezést.¹⁾ Csak nagyon természetes, hogy a bejegyzések ilyen formájából a hitelező sohasem láthatta, hogy miből áll adósának ingatlana, mennyi rajta a teher, és miféle követelések előzik meg az övét.

És nem sokat javított a hitelező érdekein az 1840. XXI. törvény-cikkely sem. Meglátszanak ugyan nyomai a Betáblázási Jegyzőkönyvekben, de tiszta képet ezek sem adtak a szükséges adatokról. Ezekhez a jegyzőkönyvekhez készült már betűsoros lajstrom, a melynek segítségével, ha még annyira fáradságos volt is, de nem volt lehetetlen kiböngészni, hogy az adós birtokára miféle és mekkora terhek voltak bekebelezve. De a betáblázott követelés biztosítékaul lekötött ingatlan csak annyiban szolgált zálogul, amennyiben azon köztörvényhatóság területén feküdt, a melyben a bekebelezés történt: »máshol történt betáblázások törvényes erővel nem birnak.«²⁾ E mellett még mindig megengedte a törvény (13. §-ában), hogy a megyei közgyűlések előtt ezutánra is történhessenek olyan általános betáblázások, a melyeknél az adósnak egyik vagy másik vagyonát külön ki nem jelölték, és a betáblázásnak törvényes ereje kiterjedt az adósnak azon egy megye hatósága alatt levő minden ingatlan javára. Csak a szab. kir. városok határába eső ingatlanokra, meg a nemesi javakra nézve intézkedett a törvény hatályosabban. A szab. kir. városokban már nem engedték meg az általános betáblázást; a hitelezőnek meg kellett jelölnie, hogy adósának melyik vagyonára kívánja követelését betábláztatni. Hogy pedig ez megtörténhessenek, minden szab. kir. városban földkönyvet kellett készíteni, illetőleg ott, a hol ilyen még nem volt, két év alatt meg kellett csináltatni és a »betáblázásokkal összekötetésbe hozni.«³⁾ A betáblázandó irományban magának az adós félnek határozattan ki kellett jelölni azt az ingatlan polgári vagyont, a melyre az adóságot bekebelezeteni engedi. A ki az ilyképpen jelzáloggal megterhelt vagyont megvette, csak kártérítési kötelezettség mellett fizethette ki az eladót a vételárral. A városi tanácsnak volt kötelessége a hitelezőket minden jelzáloggal terhelt ingatlan eladásáról értesíteni és őket felszólítani, hogy egy hónapon belül terjesszék elő kívánságukat; ha ezek szerint a hitelező nem táblázhatta be követelését az adósnak más vagyonára, köteles volt a vevő a vételárt, akár egészben, akár részben a tanács előtt befizetni, a tanács pedig átadta azt a jelzálogos hitelezőnek. A nemesi javak tulajdonosainak szintén megengedte a törvény, hogy ingatlanaikat a városi ingatlanok módjára kössék le hitelezőiknek. E végre a megye közgyűléséből küldöttségget kér-

¹⁾ Sopron megyében nagy gonddal készült a Prothocollum seu Regestrum Intabulatum, még sem ad többet, mint a mit a következő példa mutat.

13 Júnj.

Intabulatum est debitum Rs 1000
Activum Josephy Kutrovits Spani
Löveiensy passivum vero D. Christophory
Kramaricz ergo pendendum 5
pcentum Interesse juxta datos sub 18a
Chartabiancale contractum.

Anno 1789. Die 30 Juny Prosens
Debitum in concessu Indicii Subalterni
extabulatum est, Vide Protlli Exh:
1157.

²⁾ 1. §.

³⁾ 15. §.

hetett, a mely az illető nemesi fekvő javakat hitelesen összeírja és felmérése. Az ilyképpen összeirt és felmért nemesi jószágáról külön jegyzőkönyv készült. Ha a tulajdonos az ily birtokot eladta, a megvételkor kötelessége volt a hitelezőket kielégíteni, vagy az adósságokat a megvett birtokokkal együtt átvállalni, mert mindaddig, amíg a hitelező kielégítést nem nyert, követelése egész erejéig terhelte az ingatlant.

Ez a törvény megkönnyítette ugyan a jelzálogos hitel térfoglalását, de csak korlátozottan. Mert a nemesi birtoktulajdonos, a ki az 1840. 21. t.-cikknek ismertetem 19—21. §-ai szerint nem akarta ingatlanát lekötni, vagy az ingatlan nem esett szab. kir. város határába, csak általános betáblázásban biztosithatta a hitelező követelését. A kismemes, a kinek szerény terjedelmű birtoka leginkább kívánta volna a hitel nyújtotta kedvezményeket, meg az 1836. IV. t.-cz. 6. és 7. §-ai alapján szerzett jobbágytelek, még nélkülözni volt kénytelen a hitel áldásait. Az ilyen birtok, ha tulajdonosa hitelre szorult, nem adhatott a hitelezőnek kellő biztosítékot. De az ilyen birtoktulajdonosa még nem is értette a hitel nyomán járó elsősegeket. Gazdálkodott a megszokott módon, Isten nevében, a régi eszközökkel és a rendelkezésre álló erővel. Még ha eredményesebb termelésre vágyott, se juthatott a megfelelő üzleti és reálhitelhez. Azt a csekélyke föllendülést, a melyet a földművelés, és általán a mezőgazdasági ipar mutatott a 40-es évek elején, számot alig tevő mértékben lehet csak a hitel javára írni. Fényes Elek is ¹⁾ a növekedő népességben, az értelmesebb gazdálkodásban, a legelők elkülönítésében, meg a földesúri és jobbágyi viszonyok szorosabb meghatározásában látja a haladás okait: »Magyarország, — írja a jeles szerző művének idéztem helyén — minden haladása mellett is még a mezőgazdaságban nagyon hátra áll.«

De annak daczára, hogy a jelzáloghitel kifejlesztésére alkalmas telekkönyveink nem voltak, hogy gazdasági műveltségünk nagyon korlátozott, hogy a jelzáloghitel nyújtásával foglalkozó intézetünk nem volt, takarékpénztáraink pedig csak a 40-es évek elején keletkeztek: a magyar gazda nem dicsekedhetett el vele, hogy nincsenek adósságai. Az a Gyors Pál, a kiről Széchenyi beszél Hitelében, és a kinek 200 ezer pengő forint adósságot költ a nyakába, egyénileg nem élt ugyan, de typusa sok kiadásban járt-kelt a főnemeseink sorában. A nagy latifundiumok, a hitbizományok dúsgazdag urai, a kik Bécsben diszes palotákat építettek, majd jártak Párisba, Londonba, Olaszországba, hol mulatni, hol az udvar küldetésében: vállaltak ugyan nagy összegekre rúgó adósságokat, de nem fordították azt sem mezőgazdaságuk forgalmi tőkéjének gyarapítására, sem nagy terjedelmű birtokaik megjavítására. A ki közülök ragaszkodó szívvél van a nemzethez, és külföldön szerzett tapasztalatait értékesíteni kívánja ide haza: annak elég bőségesen van a magáéból, hogy megkezdje vele gazdasága körében a szükséges javításokat, hogy mezőgazdaságával kapcsolatban ipart kezdeményezzen, és hogy példát adjon arra is, miképpen lehet a jobbágy kikényszerített áldástalan munkája helyett, eredményesebben és olcsóbban részmunkával megműveltetni a földet. A köznemesség egy részének se módja, se tudása, hogy

¹⁾ Magyarország Statisztikája. I. köt. 36. §.

kitépje magát szegényes kúriájának határából meg abból a régi szel-
lemből, a mely abban fészket vert. A kinek nagyobb birtok és jobb
minőségű föld jutott osztályrészül, annak nagyobb és jobb volt a
termése, és ezen a réven nagyobb volt a vagyona, a műveltsége és a
befolyása. Akadt azonban a köznemesség között is sok olyan család,
a mely szorgalommal és odaadással művelte ősi kúriáját, sőt ha tehette,
gyakorta erőszakos és hosszadalmas pörök árán is gazdagította jószágát.
Valamelyest megnőtt a szorgalom és a meggazdagodás vágya is. Schwart-
ner 1809-ben 60 millió pozsonyi mérőre, Fényes 1880-ban 80 millióra
becsüli az átlagos évi gabonatermelést. Deák Ferencz említi 1845-ben,¹⁾
hogy »Magyarország a mezei gazdaságban, ezen egyetlen neki jövedel-
mező téren, az utolsó ötven év óta nagy lépést tett előre, azóta egy
atyának javain három fiú osztozott, és jelenleg is természet osztály-
részén annyit, mint előbb az atya egészen természetett.« Csak termé-
szetes, hogy ha a takarékos és szorgalmas gazdának pénzre volt szük-
sége, birtokához és jövedelméhez mértén kaphatott; az alapítványi
pénztárok is, magánosok is szívesen adtak neki. És ez a szükséglet
nem tartozott a ritkaságok közé. A 19. század 3. és 4. tizedében sok
nagyratörő és nagyralátó tagja akadt a középnemességnek. Az elmúlt
néhány évtized gazdasági előrelépése megrontotta a családok takaré-
kosságát és szorgalmát. Erősen pusztit az úrhatnáság, de különösen
sokat emészt el a pörösködés. A múlt század 40-es éveiben már alig
akad a középnemesség soraiban olyan család, a melyik adóssággal
ne lenne túlterhelve.²⁾ De ennek az adósságnak legkisebb része
támadt a mezőgazdaság érdekében felhasznált hitelből. A földet ter-
helte ugyan, mert a hitelező betábláztatta az adóslevelet. A földesúr-
nak adták, mert ő az ingatlanából eredő jövedelem, meg az ő úri
rátartása voltak a hitelezőnek legjobb biztosítékai. A vármegyék
levéltárában őrzött Betáblázási Jegyzőkönyvek 1836—1846. évfolya-
maiból alig hiányzik egy-egy család neve. De viszont sehol sem őrzi
irodalmunk annak nyomát, hogy folyton szaporodó adósságokkal
arányban erősebb lendületnek indult volna a mezőgazdasági kultúra.³⁾
Legjellemzőbb erre, a mit a lótenyésztésről mond Fényes: »Lovaink,
— írja sok jóakarattal dolgozó statisztikusunk — általában véve
rosszak, s csudálkozni lehet, hogy Magyarországon, a huszárok hazá-
jában, hol az abrak oly olcsó, a legelők oly kiterjedtek és jók s mikor a
magyarok a lovak nagy kedvelőinek tartatnak, s valósággal azok is:
szép s nemesített lovak csak-csak itt-ott uraságoknál, s némely vagy-
onosabb polgárnál láthatók, a nagyobbbrész lovai elcsigázott, össze-vissza
korcsosított gebékből állván.« A juhtenyésztés lehetett az az egyedüli
gazdálkodási ág, a melyre készséggel fordítottak hitelbe kapott össze-
geket is. A múlt század első felében lendületnek indult hazánkban
a juhtenyésztés.

A nagy uradalmak épp úgy, mint a középirtokos, meg a
kicsinyke telkén gazdálkodó jobbágy és zsellér, a juhtenyésztésben
találta legnagyobb jövedelmi forrását. Ehhez nem kellett nagy üzleti
tőke se, holott a befektetéssel szemben aránytalanul nagy volt a

1) 1845. febr. 9-én Zala-Szt.-Grothon a védegyelet érdekében elmondott beszé-
dében.

2) Deák fentebb említett beszédében.

3) A rohonci gazdasági intézet 1840-ben egy évi fennállás után megszűnt.
Csak a keszthelyinek és a magyaróváriak voltak stipendiumos hallgatói.

jövedelem. Ez, kétségtelen, olyan hitel volt, a melyet a mezőgazdaság érdekében vett föl a földtulajdonos, de mivolta szerint olyan hitel, a mely a tulajdonos személyes hitelével volt kapcsolatos, és a Betáblázási Könyvbe csak azért került belé, hogy a hitelezőnek nagyobb legyen a biztosítéka. Azt a földhitelt, a mely a földdel magával kapcsolatban, a visszafizetést is, a kamatozást is magának a földnek terméséből várja: nem is igen kaphatta meg a középnyemes, a középnagyságú birtoknak társadalmi képviselője. A magános, vagy az alapítványi pénztár, a melyek a takarékpénztárak alapításáig egyedüli pénzforrások, olyan kölcsönt, a mely a földből visszatérülő tőke hányadában, mint törlesztő hányadban, türelemmel várta volna a lerovását, nem engedélyezhettek. Legelső takarékpénztáraink pedig adnak ugyan olyan hitelt, a melynek biztosítéka az ingatlan, de előbbre teszik a termő földnél a városi házakat, és még a művelés alatt álló földterület között is különbséget téve, a nemesi birtoknak adnak szivesebben kölcsönt. És ha a középbirtokos óhajtott volna is oly hitelt, a mellyel gazdaságát vihette volna előbbre, akár azért, mert üzleti tőkéje volt kevés, akár mert hasznos befektetésekkel szerette volna földjét értékesebbé, avagy újabb szerzésekkel nagyobb tenni: nem juthatott volna hozzá. Az a hitel, a mely rendelkezésére állott, személyes karakterű volt, és nem is igen ment túl azokon a határokon, a melyeken belül a földbirtokos személyes természetű hitelének az okai helyezkednek el. Különösen is nagy szerepet játszottak ezek között a család szükségletei, főkép a leánygyermekek kiházasításával kapcsolatos kiadások, a melyeknek első formája a várható termésnek, a nyirandó gyapjúnak előre való eladásában nyilatkozott, utóbb pedig, mivel a termés nem volt elegendő, vagy az árak silányak voltak, a tartozás konzerválásában és a földnek megterhelésében jelentkezett.

A jobbágyság, a melynek javából vált ki utóbb a parasztbirtokosság legnagyobb része, az 1834. 4.—12. törv. cikkelyekben biztosított jogok alapján gazdasági értékben nagyot emelkedett. Nem volt már ennek után a röghöz kötve. A költözni akaró jobbágy szeptember elseje előtt bejelenthette a községi előljáróságnak, hogy Szent-Gergely napján elmegy másfelé. A tulajdonjogát is elismerte a törvény, amennyiben kimondta, hogy a telki állomány javítására fordított munkának ellenértéke a jobbágy kizárólagos tulajdonát képezi, azt eladhatja; hasonlóképpen eladhatta »a telekbe tett költségeket és javításokat, a teleknek és jobbágyi állományoknak hasznvételével együtt«. És okosan volt szabályozva a szerzés lehetősége is, amennyiben csak a földesúr és ugyanazon helység közbirtokosai nem szerezhettek jobbágytelket; sőt bölcs előrelátásból még azt is elrendelték, hogy »azon helyekben, a hol az úrbéri birtok 40 egész jobbágy telki állományt felül nem halad, csak egész telket 40—80-ig, kettőt, 80-tól 120-ig három jobbágytelket szerezhethet egy ember, nehogy sok telek kerüljön össze egy kézbe és a jobbágytelek is megköttessék. Kivételt csak a jobbágy képezett, a ki birói ítélet által, a be nem hajtható követelés ellenértékében, árverésen szabadon vásárolhatott jobbágytelket, lett légyen bármekkora is ingatlana. És megengedte a törvény azt is, hogy a jobbágy, vele egy kenyéren, vagy szabadon élő gyermekei közül egyiknek, vagy másiknak »számon felül is szerezhessen telket«. Szabályozta a törvény a jobbágy telki

állományt is, továbbá a jobbágyoknak a telki állományon kívül biztosított haszonvételi jogait, a jobbágy tartozásait és az úrbéri köteleket. Ezek a törvényes rendelkezések, meg a főnemességnek a jobbágyok sorsa iránt megnyilvánuló szabadelvű gondolkodásmódja, nagyban fokozták a jobbágy gazdasági értékét. Ő maga is reménynyel telik el jövődjére iránt, odaadással gondolja a magáét, kezd gyűjtögetni, szerez marhát, jó lovakat, disznót; előrelátással műveli földjét, gondosan szánt, trágyáz és a hol szerét teheti, kapva-kap egy-egy úrbéri telek megvásárlásán. Ezen a réven hitele is akad. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár megnyitja pénztárát a jobbágyoknak is, bár korlátozottan csak a pestmegyeinek. De adott a jobbágyoknak hitelt az aradi, a pozsonyi, a soproni is, és mindazok a takarékpénztárak, a melyek ezek mintájára alakulva úttörői voltak a kisbirtok hitelszükségleteit eminenter szolgáló vidéki pénzügyintézeteknek. A megfelelő statisztikai adatok szerint takarékpénztáraink a következő összegekben adtak jelzálogos kölcsönöket 1848-ig:

1840	361.670	koronát
1841	605 950	»
1842	1,437.474	»
1843	3,117.246	»
1844	5,725.894	»
1845	8,257.426	»
1846	11,548.068	»
1847	16,276.412	»
összesen	46,330.080	koronát.

Hogy ebből az összegből mennyi esik a nagy-, mennyi a közép-birtokra, nem lehet megállapítani. De ha fölteszük, hogy ennek az összegnek tizedrészét jobbágytelekre adták kölcsön, az akkori viszonyok szerint jelentékenynek volt mondható az az összeg, a mely hitel alakjában azon kevés számú jobbágyok közé jutott, a kik takarékpénztárral bíró vidéken laktak. Különösen is emeli ennek az összegnek a jelentőségét az a körülmény, hogy a jobbágy nem személyes szükségletére, nem társadalmi állásának emelésére, nem politikai szereplésével járó kiadásoknak a fedezésére vette föl a kölcsönt, hanem gazdasági szükségleteire. Ami hitelt a jobbágy vett igénybe, azt belevitte a földbe; épített, javított, jószágot vagy földet vett.

Természetes csak, hogy a jobbágy által igénybe vett hitelnek ép a legkisebb része az, a melyet a takarékpénztáraktól kapott. Ezek körülménnyel és csak olyan jobbágytelek tulajdonosának adtak kölcsön, akinek józan élete, erkölcsösége is biztosítéka volt a hitelnek. Emellett kikötötték, hogy a jobbágytelket csak első helyen való betáblázás mellett, a telek értékének hatoda erejéig veszik jelzálogba.¹⁾ Akinek erkölcsös és józan élete nem ütötte meg a megkívánt mértéket, avagy második helyen való betáblázására óhajtott hitelt, az magánosokhoz folyamodott. És ha a jobbágy nem ismerte a takarékpénztárhoz vezető utat, avagy nem férközhett hozzá, csak a magánosoknál kereshetett hitelt. A takarékpénztárak hitelforrása neki úgy is

¹⁾ Így volt ez megírva a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület alapszabályaiban, és így került ez be a többibe.

csak szűkesen adott. Viszont pedig a jobbágy korlátolt világában, különben is kényelmesebb volt, ha közvetlen hozzátartozójától, községbelijétől, a szomszédos uraságtól vette kölcsön, ami kevésre szüksége volt.

Nem is tartozott a ritkaságok közé, hogy a jobbágy szépen szerzett, magának is, gyermekeinek is, és kicsiny gazdaságában voltak szép lovak, hizó marhák, juhok, sertések; emellett a jól trágyázott és jól szántott föld is bőségesen termett.

A mult század első felében csak az a jobbágy nem tudott boldogulni, akinek rosszlelkű földesura volt, ő maga meg a korcsmákat járta és kerülte a munkát. Az ilyenek is nőtt az adóssága. Részben azért is, hogy az uraság sanyargató cselédségének fosztogató vágyát csitítsa, részben mert nőtt a korcsmáros követelése. Az ilyen jobbágy még szívesen engedi át földjét állandó használatra is hitelezőjének. A Betáblázási Jegyzőkönyvekben még 1848-ban is olvashatók olyan kötelezvények, a melyek szerint a jobbágy átadja hitelezőjének adóssága fejében néhány évre (rendszerint 7—14 között váltakoznak az évek számai) földjének egy részét, hogy ennek használata által magát kielégíthesse.

A jobbágytelkek megterhelésének különös formája kezd ugyan csak a mult század 3. és 4. tizedében, de különösen 1836. 4. t.-cikk hatása alatt lábra kapni. Ennek a törvénycikknek 15. §-a teljesen szabaddá tette a jobbágyok és a zsellérek gyermekeit; szabadon költözhettek, tanulhattak mesterséget és választhattak már élethivatást. A szabaddá bocsátás nagyon hamar mutatta hatását. A fiugyermek hamarosan elhagyta a szülei hajlékot és ha ott maradt is abban a községben, amelyben szülője élt, magának dolgozott, magának gyűjtött. Szerzeményével gyakorta segítette a szülőket, akik adósaivá lettek a fiuknak. A kölcsönről adóslevelet irtak, annak módja szerint bekebeleztették — a többi örököstársak terhére; az adóslevelek legtöbbször ezt tartalmazza: »... a mi ellen megengedjük, hogy magát halálunk után kielégíthesse«. Volt rá eset nem egyszer, hogy a fiu nem készpénzkölcsönt adott szülőjének, hanem hol kézi, hol igáspanaszámot, hol pedig a leánytestvér kiházásához járult valamivel.

* * *

Az 1848. évi nagy átalakulás hazánk egész társadalmi rendjét megváltoztatta, de mindenekfölött való nagy hatást a magyar földbirtokos és földművelő osztályra gyakorolt. Megszűnt az úrbér, a dézsma és egyéb pénzbeli fizetés, a mely a jobbágytelek révén járt a földesúrnak és nyomta roppant súlyával a jobbágyot. A megszűnt munkaerőért, nyerstermény- és pénzbevételért megfelelő tőkeérték kifizetését ígerte az ország kárpótlásul a földesúrnak, a jobbágyság legnagyobb részéből pedig független, szabad ember lett, korlátlan ura kicsinyke földjének. Az átmeneti idő roppant nehézségeinek leküzdésére, a kiadásaiiban megszorodott, de bevételeiben nagyon is megfogyott földesúr moratoriumot kapott és »olyan földbirtokos ellen, kinek birtokához e törvény kihirdetése előtt úrbériség volt kapcsolva, a kereskedési viszonyokból eredő váltók kivételével, egyéb adóssági követelések, a törvény további rendelkezései fölmondhatók nem voltak »és csupán a törvényes kamatok nemfizetése iránti követelések hajtathatnak be ellene birói eljárás útján«. Törvény intézkedett azokról a

perekről is, amelyek az összesítés, a legelő elkülönítése és a faizás érdekében már folyamatban voltak, avagy kezdeményezésük hováhamarabb elvárható volt. Megszűnt a földesúri hatóság, a miért oly sok panasz tört ki, meg annyi pénzbeli, vagy naturáliákban levonandó büntetés járt; a mezőrendőrségi kihágásokért pedig nem az úriszék, hanem a szolgabíró előtt felelt a jobbágy. Megszűnt a papi tized. Törvénybe iktatták, hogy hitelintézetet fognak felállítani, amely első sorban az úrbéri javadalmak megszüntetése által károsodott földesuraknak ad kölcsönöket. Eltörölték az ősiséget; felfüggesztették az ősiségi viszonyból eredő és folyamatban levő pereket, megtiltván, hogy jövőre ilyeneket általában kezdeményezhessenek.

Mind olyan intézkedések voltak ezek, amelyek a földbirtoklással járó százados viszonyokat törölték el néhány paragrafusra mért törvénnyel. De ezek a törvények olyanok voltak, mint az a rövid néhány hétre mért idő, amely a régi Magyarországból újat, dicsőbbet, hatalmasabbat, szellemi és anyagi kincsekben gazdagabbat kívánt teremteni. Telve voltak lelkesedéssel, nagy eszméssel, rhapsodikusán megnyilatkozó hatalmas törekvésekkel. Az 1848-iki törvények csak az építés sziklaerős alapköveit hordották össze; magát az építést arra a jobb korra bízták, amely a nemzet szabadságának menydörgésszerű megnyilatkozása után fog támadni. Ámde a népek sorsát intéző hatalmasság másképen végzett, mint azt a 48-iki átalakulások vezető óriásai elgondolták. Csak az alapköveket hordották össze; az újraépítés munkáját mások végezték, más hajlandósággal, más szándékkal, más nézettel és más törekvésekkel. A régi Magyarországot eltörölte a vezető osztályok áldozatkészsége; de az újnak felépítésében egyelőre nem jutott nekik szerep. Ők némaságra, száműzetésre, büntetésre, vagy halálra ítélve szenvedtek azért, hogy szabaddá tették a rabszolgát, és a maguk millióinak megsemmisítése árán kívánták gazdaggá tenni a hazát és értékében megsokszorozni a magyar földet.

Roppantul nehéz viszonyokat hozott a magyar földbirtokosokra a 48-as átalakulásokat nyomon követő idő. A földesúr elveszítette azt az ingyen munkaerőt, a mely eddiglen rendelkezésére állott, meg azt a sok, hol naturáliákban, hol készpénzben beszolgáltatót jövedelmet, amelyet a birtoka alatt elfolyó patak vizének használatától kezdve, a téglavetésig, a legkülönfélébb és nagyon változatos jogcímeiken követelt meg a jobbágytól. És ez a veszteség úgy a munkaerőben, mint a természetben teljesített szolgáltatásokban, nagyon jelentékeny volt. Megfelelő pontos adatok híján, legalább is megközelíthetően hű képet alkothatunk magunknak róla, ha elfogadjuk Fényes Elek számítását,¹⁾ a mely szerint 1842-ben 750.000-re rúgott a földdel bíró jobbágyok száma és ha fölveszszük, hogy a jobbágyok fölszabadtása tolytán mezőgazdasági munkára kényszerített napszámosok és segéd munkások számát az 1857. évi népszámlálás »a mezőipari segéd munkások« cím alatt 902.411-ben állapította meg. Az a valóságos munkaerő, a melyet az idézett számadatok legalább fölbecsülni engednek, a földesúrra megszűnt, — egyelőre kárpótlás nélkül. Az országos megváltás, illetőleg kártalanítás csak az 1858. évi márczius 2-án kelt úrbéri nyílt parancs alapján indult meg, és csak 1853. után nyert befejezést. Bizonyára túl hosszú idő arra, hogy a valóságos kár pon-

¹⁾ Statisztikájában I. köt. 33. §.

tosan megállapítható ne legyen, a valóságos veszteség pedig megnövekedjék. 253·4 millió forintokban állapított meg annak a veszteségnek az értéke, amely a magyar szent korona területén fekvő igrás munkában, dézsmában, gabonatarozásokban meg az elismert urbáriumokon alapuló illetményekben tőkésített érték szerint érte. És ha elfogadjuk hogy abban az összegben helyesen van fölmérve a tőke, amelynek megfelelő évi kamatait vesztette el évi teljesítmények czímén a földesúr előttünk van az a pénzérték, a mely a magyar földbirtokos üzleti tőkéjéből addig az ideig hiányzott, amíg a kártalanítási kötelezvényeket kézhez kapta. Amíg a megváltás folyósított, a bevétel hiányát hitellel pótolta a földesúr. És ebben nem igen volt különbség nagy- és középbirtok között. A hiányt mind-egyik érezte; legföljebb azt lehet mondani, hogy az egyik jobban, a másik kevésbé. Legkönnyebben viselte az urbéri szolgáltatások bevételében mutatkozó hiányt az a földesúr, a ki az 1836 : VII. t.-cz. hatása alatt önkényes egyezkedés keretében adta oda a jobbágytelket. Az ilyen már hol részmunkára, hol napszámra, elegy valamelyes gépmunkával rendezte be gazdaságát. Az átmenő idő nehézségeit a szabad megváltás ellenszolgáltatása fejében kapott érték nagyon alacsonyra szállította le; sőt az új munkabér rendszerrel karöltve járó okszerű gazdálkodás azt bőségesen kárpótolta is. Az elveszett urbéri szolgáltatmányokért a nagybirtokosnak kellett a legkevésbé hitellel megterhelni földbirtokát. Segítette a nagybirtokost még az is, hogy néhány évi küzdelmesebb próbálgatás után földjét bérbe adta és ezzel elvesztette gondját rövid időre, a hiányos üzleti tőkének, vagy a nagyon szükséges javításokra megkivánt tőkék előteremtésének.

Súlyosan nehezedett az átmenő korszak a középnemességre, amely a középbirtokosok osztályát képviselte. Ezt teljesen a maga erejére, okosságára és szívós, kitartó munkájára utalta a 48-as törvényekkel kapcsolatos átalakulás, meg a szabadságharcz leveretését követő idő. Az urbéri szolgáltatások megváltásával járó gazdálkodás gondjai legjobban a középbirtokost nyomták; ő érezte legjobban a megszokott ingyen munkaerő hiányát és azoknak a naturáliáknak az elmaradását, amelyek számottevő tényezői voltak a háztartásnak. A hol lehetett takarékoskodással, a hol kellett, az egyéni szükségleteknek legszűkebb körre való szorításával segített magán. Ahol pedig nem volt más kiút: a hitelhez folyamodott. Itt-ott megkezdődött a majorsági földek hérbeadása is, hogy a bevételből lehessen fizetni a drága munkabért.¹⁾ És a drága munkabérrel kapcsolatban, megindul az okszerűbb gazdálkodás is. Kezdi belátni, hogy mennyire igaza volt Széchenyinek, utóbb Batthyány Kázmér grófnak mikor, a robot munkaértékét taksálva, azt »hasztalan tényezőknak mondták.«²⁾ A közéletben való szereplés teljes megszűnésére, a középnemesek osztályát különben is egészen a gazdaság gondozására utalta. Ennek felvirágoztatása, a jövedelmek szaporítása képezte odaadó munkásságának tárgyát. Az első években, itt-ott kénytelen volt potom áron előre eladni a kártalanításért várható járulékát is.

¹⁾ Konek jegyzi föl statisztikai kézikönyvében, hogy a monarchia egyetlen tartományában sem volt akkora a munkabér, mint hazánkban. Lásd művének 39. §-ában.

²⁾ l. Ploetz Adolf: Robot és dézsma cz. művét.

De a mit ebben vesztett, azt iparkodott volt gazdasága hozadé-
kának emelésével pótolni. Úgy, hogy végeredményben a középbirtokos
is nyereséggel zárta le azt a számadást, amely az úrbéri szolgáltatások
eltörlésével, különösen 1852-ig nagy deficittel ijesztgetett. Az ekkor
bekövetkező jó gabonaárak sok nyitott sebet kötöztek be. A meg-
próbáltatások ideje nem múlt el ugyan, de adódott mód a megpihe-
nésre és az erőgyűjtésre. És erre fölöttébb nagy szükség volt. Mert
az új gazdasági és társadalmi viszonyok rohamának súlya nagy
teherként nehezedett a vagyoni erőben különben is gyöngye közép-
osztályra. Új életet kellett kezdenie, amelynek alapja a tudás és a
vagyon volt. Pótolni kellett a multak hiányát és készülni a jobb
korra, amely után, munkába törve buzgó imádság epedett százezrek
ajakán. A magyar középbirtokos-osztály, elvonulva hazafiúi fájdalom-
ban a közéletől, nagy erővel munkálkodott a maga restaurálásán.
Még az se akadályozta, hogy a földhittel számára csak egy lánczolt
törvény ígérte az 500.000 forintnyi segélyt. Fölkereste a takarékpénz-
tárakat, melyeknek száma 1848-ban már 35-re rugott, és amennyi-
ben hitelszükségleteit, vagy általában nem voltak képesek kielégíteni,
vagy csak részben tehették azt, a magánosokhoz fordult. A kölcsön-
pénzt azonban első sorban az üzleti tőke nagyobbitására fordítja.
A gazdasági rendszer még a régi; a megszokás vezeti. De már-már
föltünedeznek az okszerű gazdálkodás jelei annak a folytonos és lel-
kes útmutatásnak a hatása alatt, amelylyel a Magyarországi Gazda-
sági Egyesület kíván befolyást gyakorolni a gazdaközönségre. Külö-
nösen nagy a törekvés a gépek beszerzésére. 1852-ben az egész
monarchiában 9 gőzgép volt a mezőgazdasági iparban használatban.
Tíz évre rá magában Magyarországon 149 gőzgép pótolta a mezőgazda-
ság terén az emberi munkaerőt.¹⁾ Egy részük a nagy gazdaságokban,
kisebbik fele a középgazdaságokban dolgozott. Amabban legtöbbnyire
készíttetésre vásárolták, emebben legsűrűbben nyílt hitellel, amelyből
hova-hamarább betáblázott adósság lett.

A középbirtok gazdasági helyzetét lényegesen befolyásolták az
abszolutizmus adózási viszonyai is. A jobbágy, ki egész életében azt
látta, hogy ő a termés egy részéről kénytelen lemondani, arány-
lag könnyebben törődött bele az adózásba. Nehezebben viselte el a
középbirtokos, meg a kis-nemes, aki gazdaságot jobbára csak privi-
légiumai révén folytathatott, és a változott viszonyok terhe alatt na-
gyon hamar összeroskadott. Mivel pedig az adózási rendszer egész
mivolta a földadóra volt alapítva, a középbirtokos érezte leginkább
az egésznek a súlyát. Már maga a kataszteri földbecslés is sok boszú-
ságot és kellemetlenséget okozott neki. Az idegen nyelvű és idegen
értékű becslőbirtokosok, de különösen a felszólalási bizottság tagjai
valóságos zsarolást vittek véghez; még csak nem is leplezték, hogy
pénzért úgy taksálják a birtok hozadékát, amint azt a földesúr akarja.
Bő alkalom volt ez arra, hogy a büszke magyar megfizesse a németet,
ha mindjárt uzorakamatra szerzett is pénzt rá magának. És alig, hogy
elvonultak a határból a becslők, majd utánuk a felszólalók, jöttek
az elcsapott kataszteri tisztviselők, majd hogy újabb felfolyamodásra
birják a birtokost és újabb alkalmuk legyen a kiszípolozásra. Ez
volt a földadózás bevezető része, meg külső kerete. Még súlyosabb

¹⁾ Konek : Magyarország statisztikája 171. old.

volt a belső tartalma, mivelhogy a bécsi kormány lelketlenül diktálta a földadó kulcsát; kezdődött 16⁰/₀-n és felszökkent majdnem a kétszereséig 31·25⁰/₀-ra. Ehhez arányitva szabták ki a többi közterhet, amelynek súlya újból csak akkor volt terhes, ha szűkmarkú volt a földbirtokos a rajta élőkörű idegen tisztviselők iránt. De azért az áldott magyar föld, amelynek évi gabonatermeléséből az 1851—55. évi időközben (ezer koronában) évenként átlag 7.516 korona értékűt, az 1856—60. évi időközben (ezer koronában) évenként átlag 23.834 és az 1861—65. évi lustrumban (ezer koronában) évenként átlag 43.112 korona értékűt adtak el a külföldnek, ezt a terhet is megbirta volna, tekintettel arra, hogy 1850—54. évek átlagos búza ára (1 ausztriai mérő = 61 liter) 8·32 korona, 1855—59. között átlagosan 8·98, 1860—64. között átlagosan 9·56, 1865—69. között pedig 9·30 korona volt. Ámde a magyar gazdának, különösen a középbirtokosok és kisnemesség nagy részének nemcsak adót, nemcsak az összes újabb, most már általán pénzben kiszabott adóterhet kellett elviselnie, hanem fizetnie kellett a régi idők, a természetes gazdaság és előjogok korszakából rája maradt adósságokat és azoknak kamatait is. 1856-ban lejárt az a moratorium, amelyet az 1848—49. t.-czikk 5. §-ában biztosított azoknak a földbirtokosoknak, akiknek birtokához úrbéresség volt kapcsolva. A magánhitelezők megrohanták az adósokat, akik csak újabb hitelkéréssel, ingatlanaiuknak újabb, gyakorta az eddiginél is súlyosabb feltételek mellett való megterhelésével szabadultak meg attól, hogy ki ne árverezzék őket a régi kuriából.

Ha akkoron jól szervezett, anyagi erővel kellőképpen ellátott jelzálogintézetek állottak volna a földbirtokos rendelkezésére, avagy takarékpénztáraink olyan mértékben kultiválhatták volna a jelzálogüzletet, mint tették a 60-as évek végétől kezdve: sok középbirtokos családot lehetett volna a pusztulástól megmenteni. De a magyar földbirtok hitelügye csak lassan fejlődött. 1855. okt. 12-én kelt legfelsőbb elhatározással, a bécsi nemzeti bank 35 millió forintnyi alappal megkapta ugyan a külön jelzálogos osztály felállítására való jogot, de ez a magyar földbirtokos osztály zömén, különösen a középbirtokoson semmit sem segített. A legkisebb tétel, a melyet kölcsön adott, 5000 frt volt; ekkora összeget pedig csak a nagybirtokos kaphatott. Csak 1863. október 1-én kezdte meg áldásos működését a Magyar Földhitelintézet, amely fennállásának első négy esztendejében 23,957 millió forintot juttatott hitel formájában a gazdaközönség közé. Addig takarékpénztárak, alapítványok, meg a bőven elszaporodó uzsorások látták el hitellel a földbirtokost. A takarékpénztárak is csak nagyon korlátolt mértékben; 1840—1850-ig mindössze 8,353.738 forintra, ezentúl 1860-ig 18,196.830 forintra emelkedett a takarékpénztárak jelzálogkölsöne. Milyen elenyésző csekélyesség ez ahhoz képest, hogy 1858. végén a jelzálogilag bejegyzett összes tartozások¹⁾ 126·59 millió forintra rúgtak! Ha hozzá vesszük, hogy intézeti kölcsön a multban sem nyomta a jelzálogadást abban a mértékben, mint a magánosok kölcsöne, elképzelhető, hogy milyen nyomasztó teher nehezedett a magyar földbirtokosra az ötvenes évek végén. Súlyosbitotta a helyzetet még az is, hogy a pénz az ötvenes évek végén általában is drága volt, és

¹⁾ Hatóságilag állapították meg a betáblázás és telek végzőkönyvekből.

hogy az alapítványi pénztárok, amelyek régente bőséges forrásai voltak a hitelt kereső magyar gazdának, visszavonták tőkéiket, illetőleg azokat az összegeket, amelyeket az ötvenes évek elején a jó termések és jó árak folytán visszahoztak, többé nem folyósították. Annak a 126·59 millió forintnak nagyobbik fele magánosok kölcsöne volt, amelynek legtöbbször a kamatát se lehetett megfizetni. Mert az a magános kölcsön olyan volt, mint a szárazság gyötörte föld: nem tudott megtelleni nedvességgel. A magyar földet terhelő magánkölcsönök, amelyeknek eredete legtöbbször az úrhatnámság volt, 1848. után, a régi kamatozáshoz képest, kisebb jövedelemre voltak utalva, amennyiben kénytelenek voltak megelégedni 6°/_o-os kamatozással. 1856. után, amikor lejárt a moratorium és a sok éhes hitelező tettségére szerint rohanhatta meg a birtokost, tudva, hogy ez jelzálogoskölcsönt hamarosan nem tud magának szereznii, a kamatteher mód nélkül fölszökött, és a föld vagy urat cserélt, vagy újabb terhet volt kénytelen magára venni. Az 1856. év után a régi terhek kamataiból a prolongatio kedvezményeért engedélyezett újabb betáblázások, mindaddig terhelték a földet, amíg az okos vezetés mellett pénzintézeti, jelzálogtartozássá nem volt convertálható, avagy a földbirtokos eszélyes és takarékos gazdálkodás által, gyakorta az új nemzedék munkájának a segítségével, le nem törlesztette.

Súlyosan nehezedtek a középbirtokosra a megváltozott társadalmi viszonyok is. Az 1848:15. t.-cz. eltörölte ugyan az ősiséget, de az új jogi állapotot csak az 1852. november 29-én kiadott patens szabályozta. A közbeeső néhány év során a régi megszokás szerint intézték el az örökösödéssel kapcsolatos viszonyokat; az elidegenítésnél pedig a család jogi belátása volt a döntő. Az 1852. év után bekövetkezett jogi állapotok közepette azonban már a nemes családok is kezdenek megbarátkozni azzal a tudattal, hogy nem az ősi birtok az, amely ennek utána a család fennállását biztosítani fogja. Erős lépésekben indul neki a tanulás vágya és a kenyéradó úri életpályákra való készülődés. De az új viszonyok közepette ez újabb terheket rótt a családra, és néhány fiúgyermek taníttatása roppant összegeket emésztett föl. Az ország egyes részeiben, ahol jobban tömörült a sok előkelő régi nemesi család, és ahol az egyes családok ősi birtokának jövedelme az újabb viszonyok közepette, a nevelési kötelezettségeket, meg a vele járó életmódot nem bírták meg: túlságos módon terhelődött meg az ősi birtok.

Párhuzamban járt ezzel a birtoknak a széttagoaltsága is. A régente egy család tulajdonában levő birtok kezdett megoszlanii, amint újabb tűzhelyet alapított a család egyik-másik tagja. Ha pedig ki kellett fizetni az örököstársakat, újabb teher szakadt a birtokra.

És érdekes, hogy amíg egyrésztől sok közép-nemesi család birtoka mállik szét, vagy cserél új gazdát: a nagybirtok, nemcsak, hogy megőrzi határait, de még nagyobbítja is. Abból a szaporodásból, a mely a művelés alá kerülő terület javára következik be, csak elvétve jut valami a középbirtoknak; a jobbágyból lett földműves, meg a hatalmasan terjeszkedő nagy birtok emésztii azt föl teljesen. Konek a Magyarországon fennállott magy. kir. helytartótanács által hivatalból megindított kimutatás alapján 2,037.333-ra teszi a magyar földbirtokosok számát és 182 katasztr. holdra az egy-egy birtokosra eső földterület nagyságát. De már ő is megjegyzi, hogy egyes vár-

megyékben (Bars, Zala, Vas, Sopron, Pozsony, Nyitra, Trencsén) 10–12 holdnál nagyobb terület nem jut, — néhol még ekkora sem egy-egy birtokosra. Az ilyen vármegyék területén vagy elmállott a középbirtok, vagy pedig olyan módon terhelődött meg hitellel, hogy már a legközelebbi generatio kénytelen volt túladni rajta.

És ugyancsak a középbirtokos terhére nehezedett az a lassúság, amelylyel az 1855. aug. 30-án és 1857. május 17-én kelt császári rendeletekkel életbe léptetett úrbéri törvényszékek végezték a tagosítást és az összesítést. Különösen is a legelők elkülönítése volt az, aminek lassú elintézése nagy terheket rótt a gazdákra. Mikor 1863-ban a szárazság illuzóriussá tette a legeltetést, többfelé nyílt és elkeseredett panaszokban tört ki a gazdaközönség a megyei hatóságok ellen, őket okolva azért, hogy a kiadott úrbéri és telekkönyvi nyílt parancsok folytán a tulajdonos földjét korlátlanul használhatta, a legelőket is felszánthatta és azt oly módon kizsákmányolta, hogy az ugaron legeltetni nem lehetett. A panasz persze hiába való volt, és ha a gazda fenn akarta tartani régi marhaállományát, drága pénzen a földet terhelő hitel árán szerzett takarmányt magának. Ezen a megterhelésen már csak keveset könnyített az a körülmény, hogy azután gyorsabban ment az úrbéri rendezés, amennyiben kétharmadát átlag egyezség útján fejezték be. Hogy ez a rendezés mennyire terhelte ép a középbirtokost, annak az a legnagyobb bizonyítéka, hogy tényleg a leginkább kívánt szabadulni tőle. És a leggyorsabban ott intézték el, a legkevesebb pert ott indították, a hol sok volt a középbirtokos. Tornában 1864-ig minden birtokrendezés egyezség útján ment végbe. Nyitrában 115 közül csak egy került birói ítélet alá, Komáromban, Zólyomban szintén csak egy; Trencsénben, Turóczban, Árvában 2, de Sopronmegyében, a hol alig volt középbirtokos, 135 rendezés között 4, Mosonyban, a hol a főhercegi birtok foglalja le a legnagyobb területet, 46 között szintén 4, Barsban, a melynek területén szintén csak kevés nagybirtokos osztozik, 122 rendezésből 11, Pozsonyban 126 közül 17 dőlt el birói ítélettel.¹⁾

A középnemesség, mint a középbirtokosság zömének helyzeténél, hitelszükséglet dolgában, jobb helyzete volt a kisbirtokosnak, kinek nagy része a felszabadult telkes jobbágyokból, meg a politikai élettől, szerény vagyona miatt különben is leszorított kisnemességből toborzódott. Gazdasági műveltségük, társadalmi helyzetük, általános élet-szükségletük alig-alig különbözött a 40-es évek vége felé. Munkára, mezei munkára kényszerítve, sem nagyobb szellemi törekvésük, sem különös igényeik nem voltak. A földet törték, hol több, hol kevesebb eredménnyel. És a mikor az 1848:9-ik törvényezikk megnyitotta előttük az úrbéri és az azzal rokon természetű szolgálatok terhe alól való felszabadulást, jogilag is ledőlt az a választófal, amely őket elválasztotta.

A jobbmódú jobbágyból, meg a birtokos kisnemességből került ki a kisbirtokosok osztálya, a mely a régi jobbágytelek, vagy a már régebben megváltott vagy szerzett ingatlan nagysága és termő volta arányában haladt jólétben előre. Ahol rossz volt a jobbágytelek, ott hamar rákényszerült a tulajdonosa, hogy a maga kis birtokán kívül

¹⁾ Lónyay, Az urbéri rendezés és tagosítás állása Magyarországon. Statiszt. és nemzetgazd. Közlemények. I. kötet.

napszámba vagy részbe végzett munkával pótolja szegényes jövedelmét. Ahol jobb volt a föld minősége és eredményes a gabonatermelés, ott kora tavasztól késő őszig akadt munkája az egész családnak. Az utóbbiakból került ki a parasztosztály, az a páratlan szívóssággal dolgozó, takarékos kisbirtokos, amely szerezni is tudott és okosan használta a megnyitott hitel áldását. Amazokból került ki a szegényebb, a hova-hamarabb földje vesztett mezei munkás, a kinek az úrbéri terhek alól való felszabadulás után néhány esztendőre, a községbeli házacskán kívül már nem igen volt egyebe.

A gazdasági átalakulás, a mely az évszázadok során át röghöz kötött jobbágy felszabadulásával kezdődött, nemcsak abban a kettős irányban gyakorolt rája hatást, amelyet az imént jeleztem. A felszabadulás friss levegője, a terménygazdaságból a pénzgazdaságba való átmenetel, az új élet feladatai, a föld szabad eladásának és szerzésének a joga: a birtokosra is nagy hatással voltak. Önállóvá lett és éreznie kellett az önállóság, a szabad rendelkezés nyomasztó terheit. De egyben új ideák iránt is fogékony lett a lelke; törekedett előbbre, fokozódott a kitartása, elfogta a tanulás vágya, lassan bár, de elég körültekintéssel megalkudott azzal a versenynyel, amelyet neki, mint teljesen önálló gazdasági egyednek kellett a többiekkel, a nálánál hatalmasabbakkal is folytatni. Hova-tovább megértette a hitel jelentőségét is és mérlegelte a beruházás hasznát. Még sokáig nem számította ugyan a termelés költségei közé a maga és hozzátartozói fárastó munkáját, de hova-hamarabb ezt is kitanulta és kereste a gazdálkodásnak azon eszközeit és módjait, amelyek a termelés eredményességét fokozni képesek. Értelmességének emelkedésével, szemhatárának szélesbedésével arányosan nőtt benne a gazdagodás vágya. A földszerzés szinte szenvedélyévé vált. És tornyosodtak legyen bármilyen módon is terhei, attól az erős munkától, amelylyel a föld művelése volt kapcsolatos, nem akart, nem tudott megválni. Inkább kélt vándorútra, idegen világrészekbe, — ha itthon a föld, a tulajdon földje nem volt képes táplálni.

A felszabadult jobbágnak első gondját nem az okozta, ami a földesurét. Neki nem kellett új munkaerőről gondoskodnia. Az ő kicsinyke földjét mindenkoron ő maga művelte. Tette ezután is. Azokat a rossz szerszámokat és eszközöket, amelyekkel az uraság földjét művelte: eldobhatta. A magáét jobbal szántotta föl, jobbal boronálta be azelőtt is. Ezutánra se kellett neki más. Marháját még ezután is kihajtotta a régi legelőre, amelynek művelése sem munkába, sem pénzbe nem került.

A jobbágnak első súlyos gondját a birtokrendezés képezte. A jobbágytelek, amely gazdaságának magját képezte, meg volt határolva. A szántóföldet, rétet és szőlőbirtokot természetben és kihasított parcellákban kapta a jobbágy. Nem így az erdőt és a legelőt, meg a nádast. Ezt egész complexumban kapta a jobbágyközség, és benne az egyes jobbágy csak jogokat gyakorolhatott; szabad volt neki az erdőben meghatározott mennyiségű fát kivágni és fölhasználni, meghatározott mennyiségű marhát a közös legelőn legeltetni és bizonyos mennyiségű nádat fölhasználni. Ezen kívül még ott voltak az irtásföldek, a dézsmás hegyi szőlők, amelyeknek csak a telkét adta a földesur, a beültetést a jobbágyok végezték azzal a kötelezettséggel, hogy a földesurnak kilenczedet, tizedet, hegyvámot és

több effélét fizetnek. Es ott voltak még a telepítvények és a major-sági mellékbirtokok, a melyek eddiglen szerződés alapján voltak a haszonélvező birtokában. Ámde mindezek a földrészek és jogok annyira össze voltak növe a jobbágy gazdálkodásával, hogy azok nélkül a parcellázott jobbágytelek nem biztosította neki a megélhetést, mert fát csak a közös erdőből szerezhették, marhája csak a közlegelőn legelhetett; nád, bor, valamelyes vetemény csak a többi földjárulék-ból kerülhetett elő. Az úrbéri és ezzel kapcsolatos, meg ehhez hasonló szolgáltatások alól való fölszabadulás első sorban azon intézkedéseket tette sürgőssé, — a melyek egyrészt a jobbágyra nézve a gazdálkodást és a reá várakozó terhek elviselését teszik lehetségessé; másrészt pedig elhatárolják a földesuri birtokot a közéje ékelt úrbéri vagy azzal rokontermészetű birtokoktól. El kellett hát különíteni a volt úrbéresek szántóföldjeit, rétjeit, a földesurak szántóföldjeitől és rétjeitől, ki kellett hasítani a legelő és erdei haszonvételeknek megfelelő legelő- és erdőterületet, meg a nádat, vagy pedig meg kellett jelölni azt a földiletményt, a mely azt pótolja.

Ennek a nagy és nehéz feladatnak a megoldását azonban nem csak a bekövetkezett szomorú politikai viszonyok hátráltatták, hanem sok helyütt a földesurak kislelkűsége is. Nagyon gyakran ott hasítottak ki a jobbágyoknak egy-egy darabka erdőt, legelőt, vagy ennek helyébe egy kicsinyke szántóföldet, ahol annak megművelése és használása áldozatba került; az úri birtokot egy vagy több nagyobb tagban mérték ki, a jobbágyoknak pedig szétszaggatva, a határ túlsó felén adtak egy darabkát. Sok keserűséget okozott ez a rendezés a földesúrnak is; de még többet a volt jobbágyoknak, akinek panasza gyakorta hangzott föl egész a legújabb időkig a birtokrendezés hiányos voltán. ¹⁾ A birtokviszonyok rendezetlen voltak az volt az egyik súlyos következménye, hogy a kispazda egyáltalán nem gondolhatott marhatartásra. A marhák száma nem csak hogy nem emelkedett, de határozott csökkenésnek indult. Még 1857-ben sem volt az országban 5.646,954 darab marhánál több; ennek is aránytalan nagy részét ökrök és bikák képezték (1.582,923 darab bika), megfelelő tehén és borjú kevés volt. A szarvasmarhatenyésztés általán hanyatlott. Itt-ott akadt még egy-egy magyar gulya; volt néhol a parasztnak is néhány szépen növelt göbolyója, de a rendezetlen birtokviszony, a legelők feltörése, a szaporodó felesgazdaságok nagyon megapasztották a marhaállományt. ²⁾

És az a kár, a mit a gazdasági viszonyok rendezetlen volta a marhaállományban tett, azáltal, hogy a marhatenyésztés csak a hatvanas évek elején indulhatott nagyobb fejlődésnek: rányomta káros befolyását az egész gazdasági életre, különösen is a parasztbirtokos gazdaságára. Jövedelme szűkes volt, mert majdnem kizárólag a magtermelésre szorítkozott. A kihatott legelőkön természetesen ugyan lóherét vagy luczernát, amivel táplálhatta volna jószágát, de ezeket a takarmánynövényeket sietett eladni, mert pénzre volt szüksége. Ha pedig szűkesen tartott marhája elhullott, kénytelen volt hitelhez fordulni, hogy azt újjal pótolja.

A magyar gazda marhaállományát, ebben az időben nem csak a

¹⁾ Az 1896. XXV. t.-cikk fogja valószínűleg az idevágó törvények zárókövét képezni.

²⁾ Lónyay Gábor cikke a Gazd. Lapok 1864. évf. 3. sz.

legelőnek folyton való apadása okozta; sokkal erősebben pusztította azt a keleti marhavész. Moldvából és Oláhországból czipelték be hozánk, és itt roppant pusztításokat okozott. Hivatalos följegyzéseink azt említik, hogy 1849-től 1863-ig 416.909 marhát támadott meg a pusztító vész és ennek nem kevesebb, mint 49·13⁰/₀-a hullott el; évenként átlag 14.627 darab marha pusztult el, ami által 2 millió koronánál nagyobb összeggel csappant a gazdaközönség tőkéje. Sajnos, hogy ez a károsodás utóbb sem apadt, sőt 1861—1867 között még nagyobb volt a megbetegedés és elhullás száma.¹⁾ A kár pedig első sorban a parasztgazdát terhelte, azt a jobbágyból szabaddá vált gazdát, akinek se marhája, se alkalmi nem volt rá, hogy megtegye a vész ellen azokat az óvóintézkedéseket, amelyeket az akkori gyenge lábon álló állategészségügyi szolgálat lehetővé tett; a földesur még csak védekezhetett a vész ellen úgy, amint akkortájt általában lehetett védekezni, de a kisgazda jószága olcsó prédája volt a terjedő veszedelemnek. A mi a gazdasági tőkéből ezen a réven elveszett, azt ép a kis gazda csupán csak hitellel pótolhatta.

Ha nem is egészen ilyen a juhtenyésztés sorsa, de ez is erősen hanyatlott; különösen a kis parasztgazdánál, aki juhait is csak a közlegelőn tenyészthette. A magyarországi közbenső vámsorompón 1831—40-ig átlag évenként 234.900, 1841—50-ig pedig még átlag 220.000 mázsa gyapjut vittek ki a monarchia második felébe. Ezen túl azonban ez a szám is folyton apadt. A juhtenyésztés mindinkább szűkebb körre szorult. Ámde itt is a kisgazda kénytelen legelőbb abba hagyni, vagy legalább is apasztani a tenyésztést, minthogy a közös legelő lassan-lassan kisebbedik; sőt sok helyen teljesen meg is szűnik.

¹⁾ Konek szerint 1861—1867-ig 731 helyen 940.472 darab marha közül megbetegedett 233.037. (24·78⁰/₀) és ebből elhullott 137.598 drb (59·25⁰/₀) 9.918 drbot pedig (4·28⁰/₀) lebunkóztak.

Berényi Pál.

Közlemények és ismertetések.

A jövődő gazdasági világháború.

Kelemen G.: »*A nemzetek küzdelme a gazdasági vezérszerepért.*« Iparosok olvasótára 7. sz. Budapest, 1903. 47 l.

Valósággal könyvtárt lehetne már összeállítani azokból a füzetekből és vaskos kötetekből, a fölszinen mozgó pamphletekből és mélyen járó tudományos módszerrel megírt tanulmányokból, a melyek a jövődő új világalakulást különösen gazdasági szempontból megvilágítani törekszenek. Jelenjenek meg akár újabb világgazdasági tünémeny, hatalmas gazdasági szövetkezés vagy crisis, akár valahol a föld kerekéségén gazdasági érdekből folyó véres harcz ötletéből, mindig ugyanazokat a jelszókat halljuk, refrainszerűleg térnek vissza ugyanazok a többé-kevésbé már megszokott szólamok. S a jelszóhoz, a szólamokhoz fűződnek az író véres vagy vértelen látományai: az Apokalypsis szörnyűségei megújulnak és »Megíratik egy sok fejű fenevad, mely nagy részét a világnak bálványozásra hajtja, melyet eljövén más fenevad, megerősít.« A fenevad pedig néha »feljő a tengerből«, mint a »fiatal és roppant« Amerika, néha megjelenik, mint ideologikus lény, »melynek valának hét fejei és tiz szarvai és az ő szarvain valának tiz koronák« és ez a modern nemzeti imperialismus. E lapok hasábjainak olvasói előtt is nem régen ismertettünk egy hasonló tárgyú, de a komoly fajtájából való nagyobb munkát, a mely a legutóbbi kínai harczok teremtette helyzet világításában mutatta be a világ politikáját.¹⁾

Hát bizonyára jó e kérdésekkel foglalkozni, ezeket élére állítani, velök szembenézni, ha kellő mérséklettel megszabdaljuk előbb a képzelet magasröptű szárnyait s nyugodtan vizsgáljuk meg a tényeket, mert »Ebben vagyon a bölcsesség, a kinek értelme vagyon, számlálja meg a fenevadnak számát: mert emberi szám«. Igen, a higgadt számlálgatása a tényeknek, ez az, a mitől a »századvégi kimerültség«, a degenerálódás divatos frázisai szétpukkannak és a mely a »kis és megvénült Európa korhadt műveltségét új életre kelteni, eszmetermő egész hatalmában állítja elénk. Örömmel jelezzük, hogy az ismertetésünk tárgyául szolgáló füzet ilyen friss és egészséges, számlálgató módszer szülötte. Nem ijed meg a kimerültségnek eszmebeli fenevadjától,

¹⁾ L. Reinsch: »World, Politics«-át a Közg. Szemle 1902. évi XXVI. évf. 57. l. ismertetve.

megmondja, hogy a gazdasági haladás, korszakos fölfedezések világában nincs mit rettegni hatalmát. Nem ijed meg az ifjú óriás aczélkarjaitól sem, mert számlálgat s kitapogatja a szabad Amerika igazi erejét és látja, hogy Európa intézi a világ sorsát. De nem rémül el a »fajok harc«-ának szörnyűségeitől sem, mert annak mystikus leple alatt az ellentétes, vagy azonos közgazdasági érdekek tusakodását pillantja meg. Ugy tetszik azonban nekünk, mintha megállna itt, midőn a nemzeti imperialismus csodás fenevadjában felfedezi a gazdasági élet lüktetését, elfelejtené a számlálgató módszert s megrémülne attól, a mit még nem lát, t. i. a mi eljöhét a jövőben.

Az öt világ gazdasági hatalom közül első a sorban Anglia. Igaza van a szerzőnek, midőn megmosolyogja a szánakozókat és kárörvendőket, a kik Anglia hanyatlásán sopánkodnak. Sem a bur háború, sem a kínai események nem érintették Anglia gazdasági erejének túlsúlyát, a következményeiket első sorban a többi európai államok sinylették meg az angol tőke kivonása következtében. Igaza van akkor is, midőn London látásán költői tűzbe jöve, annak óriás hatalmát írja le. A valóság színes képét rajzolja meg, midőn az ó-kori Róma mását látja Londonban, a mely gazdasági téren foglal el hasonló világ-központi helyzetet. Az igazság erejével hat mindaz, a mit az angol-szász nép faji kiválóságáról mond; a midőn visszautasítja azt a kicsinylést, a mely az angol colossust a maga hatalmas utján szánalmas, tehetetlen vergődéssel feltartóztatni igyekszik. Éleclapba való az önző pénzeszsák alakja, gyönyörűsége azoknak, a kiket saját kicsinységük tudata szerfölköt kinez. Tessék egy pillantást vetni az angol gyarmatokra és a többi nemzetekéire s mindjárt szembe ötlenek a fajok különböző tulajdonságai. El kell ismerni, hogy az angol nagyság alapja a faj felsőbbbsége: az angol ész, energia, lelki és testi kiműveltség biztosítja annak hatalmát és erejét az egész föld kerekén. Érdekes ezután az, a mit mond Amerikáról. Megállapítja, hogy észlelhető már mezőgazdaságának hanyatlása. Az amerikai buza hát még se fogja elönteni az egész világot, úgy, hogy áradatában megfulnak a földmivesek milliói. Ellenben reámutat az Unio iparának rohamos fejlődésére, megvizsgálja annak az előfeltételeit, statisztikai adatait, elért eredményeit. Kiemeli az ipari szervezkedés új módszereinek hatását, a trust-ok csodálatos működését. De itt sem felejt el a számlálgató körültekintést s így veszi számba ezt a félelmetes új alakulást, a mely még se lesz a mindent, államot és társadalmi gazdaságot elnyelő szörny. Lám, az »ocean-trust« hogy foszlik szét, veszi el rettenetes alakját.

Az amerikai ipari fejlődés azonban már gondolkodóba ejti a szerzőt a jövőt illetőleg. Ezen az uton Amerika függetleníteni fogja magát gazdaságilag Európától és mi lesz akkor? Anglia megtorlás képen a védvámpolitika fegyveréhez nyúlhat; »Greater Britain« egyetlen, óriási vámszövetséggé egyesülhet, mi lesz akkor?

Franciaországot figyelmen kívül hagyva, foglalkozik a tanulmány még a német és orosz birodalom világ gazdasági helyzetével. Ugy tetszik nekünk, mintha a német gazdasági fejlődést kevesebb becsülné, mint a mennyi valóban. Talán még sem mesterséges alapokon nyugszik a német ipari és kereskedelmi élet s nem is nélkülöz minden ethikai basist. Ha helyes is, hogy a szomszédban hangzó nagy lármától tévútra nem engedjük magunkat vezetni, még

sem lehet megtagadni az újabb gazdasági fejlődés belső erejét és egészséges lüktetését a német ipari és kereskedelmi élettől sem. A mi azonban Oroszországot illeti, abban igaza van a tanulmánynak, hogy nincs mit tőle félni a gazdasági harcban: »Az orosz népnek két legjellemzőbb vonása, hogy tud hódítani és kormányozni, de se az iparhoz, se a kereskedelemhez nem ért.«

A végső kihangzásában a tanulmány ismét visszatér a jövő szörnyű nagy harcának kérdéséhez. Mi lesz, ha a gazdasági fejlődés során elérkeznek az imperialistikus politikát űző hatalmak a kikerülhetetlen összeütközéséhez.

Ez a végső nagy kérdés visszaidézi emlékünkből az előbbieket: az Unio és Anglia harcát. Mi lesz akkor, ha Anglia megváltoztatja gazdasági politikáját? Gyorsan perdül az idő kereke, most jelent meg e tanulmány s már is bekövetkezett a nagy fordulat. Vajjon itt van-e a »világforradalom«, avagy talán küszöbön áll? Szépen mondja a tanulmány egy más helyen, hogy »ebben az élet-halál harcban (t. i. gazdasági háborúban) nem annyira a nyers erőszak, mint inkább az ész, az éleslátás, a bátorság és a pénz hatalma dönt«. Meg kell-e hát ijedni az imperialis köntösbe bujt fenevadtól, ha tudjuk, hogy minő gazdasági rugók mozgatják, ha hiszünk a gazdasági fejlődés hatalmas folyamatában, a melyet a szellem erői visznek előre? Nem alaptalan-e a nagy világháborútól való rettegés s nem helyesebb-e itt is alkalmazni a nyugodt számlálgató módszert?

Illés József.

Az orosz államháztartás.

Az orosz pánszláv folyóiratban, a *Ruszkij Vesztnik* ez idei kötetében érdekes tanulmány jelent meg az orosz államháztartás pénzügyi s gazdasági kérdéseiből. Ezen eredeti adatokból (*Roszpisz goszudarstvennüh dahadob i raszkodob na 1903 g. i zadacsi economicseszkoy i finanssovoly politiki.*) ültetjük át a következőket:

Az orosz államháztartásnak két főoszlopát a vasuti költségvetés s az állami egyedárúságok képezik. A vasutak kiadásai 1903-ra 435 millió 200,000 rubellel vannak előirányozva, beleszámítva ebbe a garantált vasutak segélyét is 16 millióval és a vasutak kibővítésére és megjavítására szánt 60·2 millió rubelt. Ellenben a vasuti bevételek főösszege 439 millió 200,000 korona, úgy hogy az orosz állami vasutak tiszta jövedelme mindössze 4 millió rubelre rug. Újabb vasutépítkezésekre 180 millió rubelt fordítanak, melyből mintegy husz millió rubelt még a transszibériai vasut emészt föl, 145 millió pedig egyéb vonalak építésére fordítatik. Ezeket az új befektetéseket az orosz forrás egyrészt katonai kívánalmakkal s egyes vidékek kívánásainak a kielégítésével, másrészt pedig avval indokolja meg, hogy a nagyiparnak megrendeléseket kellett juttatni, mivel különösen a vasipar válságos helyzetbe jutott.

Az orosz birodalom háztartásának másik döntő része a monopoliumpok fejezete s ezek között is a szeszegyedárúság az, mely úgy a muszkákra, mint ránk nézve a legnagyobb fontosságú s egyben a legérdekesebb is. A mi az orosz szeszmonopoliumpok pénzügyi oldalát illeti; 499 millió rubel évi bevétellel szemközt 173 millió kiadás áll itt, vagyis 326 millió rubel a tiszta haszon s ehhez járul még 26

millió *accisa*. Miután a szeszmonopolium behozatala előtt, a mostani 326 milliónak megfelelő italmérési jövedék Oroszországban 300 millió rubel körül hozott tisztán, ennél fogva — tekintetbe véve a természetes fejlődést — azt lehet mondani, hogy pénzügyi tekintetben a szeszmonopolium alig változtatott a helyzeten. Az orosz tanulmány is, sőt maga a pénzügyministeri költségvetési emlékirat is fölveti azt a kérdést, hogy egyéb, gazdasági és társadalmi tekintetben, miként hatott a szeszmonopolium behozatala s mit eredményeztek azok az intézkedések, melyek evvel kapcsolatban teaházak felállítására stb. vezettek s melyek az 1900. párisi világkiállításon oly nagy hatással mutattak be. A felelet azonban, melyet a kérdésre kapunk, éppen nem határozott s azért nem is biztató. Meghalljuk azt, hogy rendkívüli nehézségek állanak a reform jótékony hatásának útjában azért, mert az orosz nép széles rétegeiben az erkölcsi erő gyöngelábon áll, de egyenes felelet helyett arra nézve, hogy a reform a socialpolitikai szempontokból sikerültnek mondható-e, orosz forrásunk csak azt válaszolhatja, hogy »ez a kérdés vitás«.

Ha az orosz költségvetésből a vasutak (472 milliónyi) és a szeszegyedárúság (172 millió) kiadási tételeit levonjuk, akkor 1500 millió rubelnyi költségvetésünk marad. Hogy e költségek előteremtése mily teherrel nehezkedik az orosz adófizetőkre, erre nézve megdöbbentő világosságot nyújt az adóhátralékok kimutatása. Az orosz adófizetők adóhátraléka volt 1871—1875. években: a legjobb kormányzóságok az u. n. központi fekete-földű (*csornozemnyj*) kormányzóságokban 10%, a keleti guberniumokban 25%. Ez az adóhátralék azóta oly óriási arányokban növekedett, hogy 1898-ban a feketeföldű kormányzóságokban a kivetett évi adónak 177%-ára, a keletiekben 232%-ra rugott. A többi kormányzóságokban az adóhátralék még ennél is nagyobb.

Az a nagy költségvetés, melylyel a fenti számok szerint az orosz állam dolgozik, még egy másik, igen súlyos következménnyel is jár. Ez a további következmény pedig abból áll, hogy az állam fölemészti a közszolgáltatásokat majdnem teljesen s a többi közületnek, különösen a községeknek, alig marad valami. Ismeretes dolog, hogy Franciaországban a helyi háztartások költségvetése 800 millió frankra rúg, Angliában pedig eléri az állami budgetnek 90%-át. Oroszországban (szemben az előbb ismertetett állami költségvetéssel) így áll a dolog: az összes helyi (a mi elnevezésünk szerint »önkormányzati«) háztartások 250 millió rubel évi összeg felett rendelkeznek; ebből a városokra 100 millió jut kerek számmal, a szorosán vett községekre (mir) pedig az 1899-iki kimutatás szerint mindössze csak 64 millió rubel jut. Nevezetes most már az, hogy ennek a kis községi pénzügyi erőnek is csak 25%-a megy közgazdasági kiadásokra, vagyis mintegy 16 millió rubel, de ebből is 13 millió a községi pásztorok fizetésére fordítatik. Ily kicsiny a helyi budget — mondja az orosz tanulmány — a határtalan Orosz birodalomban!

Tudvalevőleg az orosz pénzügyminister egyúttal közgazdasági minister is s ezért a költségvetés mellett részletes emlékiratot szokott adni a gazdasági élet fő kérdéseiről. Idei munkálata főként három ügyet érint: a gabonatermelést, a vasipar válságát és az arany valutát.

A gabonatermések összehasonlító kimutatására az indította az orosz kormányt, hogy a parasztek helyzete erősen megromlott az

utóbbi években. Legkiáltóbb bizonyosága ennek az, hogy némely kormányzásban 50⁰/_o-a a parasztoknak kénytelen volt földjét bérbeadni, mert lovat nem tarthatott. Ily körülmények között kettős érdeke van annak a statisztikának, melyet az orosz kormány a gabonatermések nagyságáról összeállított. Ez a táblázat, mely 1893-tól kezdve hanyatló számokat ad egészen 1902-ig, a mely évben igen nagy gabonatermést mutat ki, itt következik s a 64 európai orosz kormányzóságról szól:

Év	Összes gabona- termés (millió pudokban)	lakosság száma (milliókban)	egy lakosra jut p u d
1892	2577	102.05	25.2
1893	3460	102.55	33.7
1894	3323	103.85	32.0
1895	3061	105.21	29.1
1896	3080	106.61	28.9
<i>Atlag</i>	3100	104.05	29.8
1897	2546	108.05	23.6
1898	3037	109.55	27.7
1899	3424	111.11	30.8
1900	3358	112.71	29.8
1901	2938	114.30	25.7
<i>Atlag</i>	3061	111.14	27.5
1902	3939	116.—	33.9

Második sarkalatos kérdése az orosz gazdasági életnek a nagy iparnak s első sorban a vas- és aczélgyáraknak válságos helyzete. Már föntebb említettük, hogy vasutépítkezésekre kényszerítve érzi magát a czár kormánya már azért is, hogy a vas- és aczélgyáraknak munkát adhasson. Orosz forrásunk tele van burkolt, sőt kevésbé burkolt czélzásokkal, melyek mind oda irányulnak, hogy a nagy iparnak túlzott s mesterséges siettetése sok bajjal is járt. A mi különösen a vas- és aczélipart illeti, ennek fejlődéséről a következő érdekes adatokat kapjuk.

Az öntöttvas-termelés 1887-ben Oroszországban 23 millió pudra rúgott. Ekkor kezdődött meg az a szédületes fejlődés, mely 1897-ben 113 millió s 1900-ban 176 millió pudra szöktette fel a termelést. Jelenleg a vasipar nagyobb terjedelemben működik ugyan, mint 1897-ben, azonban az egész iparág helyzete nyomott s a gyárak nem dolgozhatnak teljes üzemmel. Ez a válságos helyzet — mely a rokoniparágakra is átterjedt — azért állott elő, mert a fogyasztás nem tudott lépést tartani a termeléssel s különösen csalódtak azok, kik azt hitték, hogy a vasárúk árának csökkenése arra fogja bírni a falusi lakosságot, parasztságot, hogy több vasárút használjon, mint eddigelé tévé. Ez a számítás nem vált be; ezért van oly nagy jelentőségük az állami megrendeléseknek.

Semmi sem mutatja jobban ezt a válságos (s a mi szempontunkból is igen érdekes) helyzetet, mint az öntöttvas árának hullámzása. 1897—1898-ban az öntöttvas ára 60 és 65 kopek között ingadozott, 1902-ben ez az ár 50, majd 44 kopekre szállott alá s ma még ennél is alacsonyabb. Ennek megfelelően az urali bányák rúdvas-terméke a nisni-novgorodi vásáron 1897. és 1900-ban 1 rubel 71 kopeken jegyeztetett pudonkint, 1901-ben leesett 1 rubel 50 kopekre, 1902-ben pedig már 1 rubel 25 kopekre.

Mindezen számok világosan mutatják az orosz vasipar válságos

helyzetét, melylyel szemben az orosz kormány azon a véleményen van, hogy a válság veszedelmesebb része már elmúlt s most a csendes, bár megszorított kitartás évei folynak le.

A valuta kérdéséről ez alkalommal úgy írónk, mint a pénzügy-minister csak röviden emlékezik meg. Okoskodásuk mindenekelőtt a czári birodalom kereskedelmi mérlege körül forog s az utolsó tíz esztendőre ekként mutatja be (millió rubelekben) annak számait:

	Kivitel	Behozatal	A kiviteli többlet
1892—1896	2853	2980	673
1897—1901	3240	2611	629
Összesen	6093	4791	1302

Ez tehát azt jelenti, hogy az utolsó tíz év alatt Oroszország kivitele 1302 millió rubel értékű áruval haladta meg behozatalát. Úgy ez oldalról, mint egyéb szempontok által vezéreltetve, az oroszok azt hiszik, hogy az arany valutát megbirják s azt fentarthatják. Igaz, hogy 1899-ben, a kínai háború évében, 24,600.000 rubellel fogyott aranyuk s 1900-ban újabb 74 millió és százezer rubel arany ment ki az országból. Azonban 1901-ben már megfordult az áramlás, 32 millióval gyarapodott az arany s 1902-ben összesen mintegy 100 millió rubel aranyszaporulatra számítanak. Ezért Witte pénzügyminister sem 1899-ben, sem most nem látott okot semminemű nyugtalankodásra, az arany hullámzását pedig a körülmények által megmagyarázhatónak tartotta. »Egyáltalán azt kell mondanunk — így végzi a pénzügy-minister — hogy elegendő oly tapasztalatot gyűjtöttünk, melyek alapján teljesen szilárdnak tarthatjuk pénzrendszerünket.« (h.)

Székely kivándorlás.

Simon Péter: *A székely kivándorlás, kivált vallási, nemzeti és közgazdasági szempontból.* A M. T. Akadémia által pályadíjjal kitüntetett tanulmány. Budapest, 1903. XXIV. és 181. lap.

A M. T. Akadémia 2000 koronás pályázatot hirdetett tavaly a hazai kivándorlást tárgyaló munkára. A pályázatnak célja és fontossága abból állott, hogy helyszini kutatás alapján az ország valamely kivándorló vidékének pontos diagnózisát kapjuk meg s egyúttal tervezetet vagy legalább új és részletező eszméket nyerjünk a baj orvoslására. A feltételek igen szépen voltak felállítva s kétségtelennek tartottuk, hogy a jutalomra egy vagy több eredeti gyakorlati tanulmányt fogunk kapni. A pályázat ez év május hóban el is dőlt, az Akadémia két munkát jutalmazott. Ezek egyike most jelent meg 181 oldalnyi terjedelemben ezzel a címmel: *A székely kivándorlás, kivált vallási, nemzeti és közgazdasági szempontból*, írta Simon Péter. A könyvhöz József főherczeg arczképe, ajánló levél, Ács Ferencz kürthi esperes levele is csatolva vannak, de ezek talán kevésbé tartoznak a tanulmányhoz.

Maradjunk magánál a tanulmánynál. Ha fölvetem azt-a kérdést (és pedig ezt a kérdést kell felvetnem), hogy Simon könyve mennyiben felel meg azoknak a kívánalmaknak, a melyeket a pályázat célja folytán hozzáfűzhetünk: nem tudok rá más feleletet adni, mint a

következőt: Simon munkája egy tökéletes jóakarattal, nagy lelkesedéssel és sok dagálylyal megírt olvasókönyv, mely némileg rendszertelen ugyan, de igen alkalmas arra, hogy a székely föld tanítói és lelkészei között kiosztassék, azonban semmi tekintetben a székely kivándorlás kérdését előre nem viszi, szempontjai mind másoknak az ismételése, diagnózisa legtöbbször elcsépeelt tényeknek az elnagyolásából s ezért használhatatlanná tételéből áll. »Tudományos« tekintetből pedig rendkívül gyöngén áll.

Azt hiszem, hogy bárki, a ki végigolvassa azt a dolgozatot, ugyanerre az eredményre fog jutni; ha pedig valaki a székely kérdéssel külön is foglalkozott, az észre fogja venni azt is, hogy milyen ismételésekből és utángondolásokból van az egész könyv megszerkesztve, úgy hogy mást, mint a szerzőnek lelkesedését, bizony alig-alig találhatunk benne jutalmazandót.

A mi mindenek előtt a tudományos mértéket illeti, vajjon hogyan osztályozzuk a könyvnek azon állításait, hogy a *székelyek* nem mások, mint a halál torkából *megszekett* húnok (9. l.), a székely sóhegyek képesek egy egész világrészt ellátni sóval évszázadokon át (39. l.), a csik-szent-domokosi hegyekben és patakokban több a rózsaréz, mint Európa összes rézbányaiban (39. l.); a Romániában élő 250 ezer (?) magyarnak nincs egyetlen egy rendes iskolája sem (159. l.) Et sic porro.

Nagyobb baj ennél az, hogy a munka eredetisége igen gyöngelábon áll. Általános »történelmi« és útrajzi könyvek tartalmának a bőséges elismételgetésén kívül egyetlen egy új adatot találtam a könyvben, azt, hogy némely erdélyi fűrészvállalkozó az üzleti könyveit németül vezetteti. Ezt érdemes tényleg megróni, de ez még nem elegendő egy akadémiai pályamunkához. A ki az újabb székely irodalmat ismeri, az rögtön észreveszi, hogy néhány új munkából s a székely congressus tudósításaiból vannak összeállítva egész okoskodások, rendszerint »körülbelül« módra s legtöbbször a szerzők megnevezése nélkül. Hogy a pályadíjas »tanulmány« ezen a téren mennyire megy, erre nézve — bocsásson meg az olvasó — de aláírt bírálónak saját munkájából »A székelyek kivándorlása Romániába« című dolgozatából kell egy példát felhoznia. Most említett munkámban egy olyan forrást idéztem a moldovai magyar telepek történetére, melyet eddig egy magyar szerzőnél sem találtam s ez nem egyéb, mint az az okmánytár, melyet Bukarestben Jorga tanár a romániai katolikus egyházak történetéből kiadott. Okmányokat idéztem belőle s következtetéseket vontam le abból.

Most már mit csinál Simon? Dolgozatában nagy kirohanások vannak a liberális uralom ellen, (ez is tudományos kutatás?) s mindenütt igyekszik a kivándorlás kérdésében a papság szerepét kidomborítani. Miután az én nézetem is az volt munkámban, hogy a moldova-romániai magyarságot egyházi köteléssel kell megtartani a magyarságnak: ezek után bátran várhattam, hogy Jorga könyvéből, melyben még rengeteg kincs van e tekintetben, Simon további adatokat fog kiemelni. Ezt nem teszi és mégis idézi Jorgát; a szövegben is, a szerzők közt is. De hogyan idézi? Úgy, hogy miután az én idézetemben (dolgozatomnak 54. lapján) *sajtóhiba* volt, nevezetesen »cutsului« nyomtatott »cultului« helyett, ezt a *sajtóhibát is átvette Simon*. Ez még nem elég: egyenesen megtévedt az én idézetemen s mivel Jorgának ezen *moldvai* okmánytára (Acte relative la

istoria cultului catolici in principatu) egy sorozatos *okmánytárnak* (Studi si documente cu privire la istorie Rominilor) képezi a második kötetét (II.), Simon úgy idézi, mintha itt két külön munkáról (1. és 2.) lenne szó. Ezek után erős kétségem van az iránt, hogy a szerző látta-e Jorga könyvét, ezt az egyik legfontosabb forrását a romániai kivándorlás kérdésének?

Ha e kétségemnek csakugyan igaza lenne, akkor az, hogy a tanulmány egy csomó magas állású személyt aposztrofál és megdicsér (a mi eddig csak a renaissance-korban volt divat s izlés dolga) — ez a körülmény sem változtatná meg véleményemet, mely abból áll, hogy a szerző elnapoló munkájának sem eredetiségét, sem tudományos színvonalát nem becsülhetem sokra.

Végül megjegyzem, hogy bár szerző a székelybirtok-kérdés megoldására vonatkozó tervemet (nem egészen helyesen értelmezve azt) elfogadja, két kérdésben (mint a sajt-gyár ügyében) »a fiatal kormánypárti politikussal« csipősködik. Ha ez mulatságot szerzett a szerzőnek vagy valamely olvasójának, nekem ugyan semmi kifogásom nincs ellene.

H. L.

Az erdélyi szászok hitelszövetkezetei.

Entwicklung und Stand des Kredit- und Genossenschaftswesens der Siebenbürger Sachsen von Finanzassessor Dr. Eichmann Münster (Westfalen). Berlin 1903.

E munka doctordissertationnak készült a tübingai egyetemen. A ki valaha ült egy német nemzetgazdasági semináriumban, jól tudja, milyen kapva kapnak a t. doctorandusok egy, a »Doctor-Arbeitre« alkalmas téma után. Különös szeretettel keresik fel ilyen alkalmakkal, u. n. tudni vágyásukkal a külföldet, melynek viszonyairól bátrabban lehet sokat írni, mert hisz eme állításaik helyességét a censor urak még sem vizsgálhatják meg pontról pontra.

Westfaliai érdeklődőnkrol azonban nem lehet állítani, hogy ezen előnyös helyzetéből csunya módon kovácsolt volna magának tőkét. Elolvasta az erdélyi szászok hitel- és szövetkezeti viszonyaira vonatkozó nem igen gazdag és még kevésbé tudományos német irodalmat és szorgalmasan tanulmányozta ezen intézetek alapszabályait és évi jelentéseit, ugyszintén a magyar szövetkezeti törvények szövegét. Ennek alapján azután megcsinálta az erdélyi szász szövetkezeti, valamint másfajta hitelintézetek monografiáját, kezdvén az alapszabályoknál és végezvén az évi mérlegek számadatainál. Szó esik még az 1898-ik magyar szövetkezeti törvényről és az ennek alapján létesített budapesti központi hitelszövetkezetről. Itt némiképp eltér a szerző a szász pénzintézetek leírásánál követett unalmas módszerétől és pusztá adatok ismertetésén kívül egy kis kritikát is gyakorol; különösen hibáztatja, hogy az 1898: XXIII. t.-cz. alapján létesülő szövetkezetek nélkülözni fogják a szövetkezeti elv alapeszméjét, az önsegélyt, azáltal, hogy állami tutela alá helyeztetnek. Kifogásolja azt, hogy az új magyar törvény nem mondja ki expressis verbis, hogy a központi hitelszövetkezet igazgatóságának szövetkezeti tagokból kell kikerülni stb. Vagyis sok adat és egy-két helyes megjegyzés található e könyvben. Címe és szerzőjének nemzetisége alapján mi azonban mást vártunk.

Azt mi jól tudtuk, hogy Erdélyben a szászok a legvagyonosabbak; azt is tudtuk, hogy jól vezetett hitelintézeteik vannak, melyek nemcsak osztalék-, de nemzetiségi politikát is követnek. Ennek kifejtése céljából magyarok számára nem kell egy 211 oldalra terjedő művet összeállítani. A külföldiek másrészt a fentemlitett általánosságokkal nem igen érhetik be. Véleményünk szerint akkor végzett volna érdemes munkát egy ilyen című könyv szerzője, ha a szász hitelszövetkezeti viszonyokat beilleszti Erdély gazdasági keretébe, ha a pénzintézetek működése mellett azt a visszahatást, a melyet e működésük az általános gazdasági, politikai és kulturális viszonyokra keltett, megismerteti. Még érdekesebb lett volna a szász szövetkezeti viszonyokat nemcsak a székely, de a Királyhágón inneniekkel összehasonlítani. Ilyen összehasonlítás alapján talán nyomós érvekkel lehetne bebizonyítani, hogy a szászok szorgalma, szövetkezeti értelme és tudása nagyobb a magyarénál. De ha a külföldi olvasó ezt a műből nem veheti ki, méltán azt hiheti, hogy a szerző nemzetiségi érzése okozza, hogy a távol Keleten élő törzstársairól oly dicsérőleg nyilatkozik. Pedig ezen szempontból alig érheti gáncs a tübingai egyetem doctorát. Alig, hogy itt-ott vehetni ki soraiból egy-egy fullánkot, mely a magyar rendszernek, a magyar nemzetiségi politikának van szánva. És ez irányban mi magyarok köszönettel tartozunk neki. Mert a sorok között azáltal, hogy elmeséli mily bölcsen kötik össze a szászok egyéni céljaikat nemzetiségi törekvéseikkel, egyúttal eszünkbe juttatja minékünk visszamaradottságunkat. Általában pedig magán hordja e könyv azon teoretikus bélyegét, ki nagy szorgalommal csupán írott adatok alapján akar egy actualis közgazdasági kérdéstről beszélni. Elfelejtí azonban ő is, mint számos német és néhány magyar honfitársa, hogy egy működésben levő intézményt csak úgy ítéelhetünk meg, ha a kiindulási pont és elért eredménye mellett a továbbhaladás összes mozzanatait is ismerjük.

Hirsch A.

Kartellek.

Huber F. C.: *Die Kartelle. Ihre Bedeutung für die Social-, Zoll- und Wirtschaftspolitik.* Stuttgart und Leipzig. Deutsche Verlags-Anstalt. 163. oldal.

Szerző tulajdonkép a II. württembergi kereskedelmi kamarai összejevetelen előterjesztett előadói jelentésének bővített kiadását nyújtja az ismertetésünk tárgyát képező kötetben. Ennek megfelelően kevésbbé a kartellek szervezetének leírására, mint inkább a bennök jelentkező irányzat jelentőségének a kellő világításba helyezésére és a törvényhozásra a kartellekkel szemben esetleg háramló feladatok megállapítására törekszik.

Az első részben a kartellek szervezetével egyáltalában nem foglalkozik; csupán a bevezető fejezetből tudunk meg egyet-mást a kartellek történetéből és a mozgalom fejlődési irányáról; egyébként e rész egészen a bírálati szempontnak van szentelve. A technikai haladás, valamint a termelés és forgalom szervezése tekintetében a kartelleknek jutó szerep jelentőségéről szerző alig mondhat újat. Hogy ez irányban határozottan kedvező ítéletet kell a kartellekről mondani, hogy továbbá éppen a termelési- és forgalmi viszonyokban uralkodó

fejetlenség és szervezetlenség idézte elő a vállalkozók szervezkedését, azt a tudomány ma már megállapította.

Egészen másképp áll a dolog a kérdés szociálpolitikai oldala tekintetében. Itt ugyanis már sokkal kevésbé szembeötlő a hatás, melyet a kartellek egyrészt a fogyasztókra, másrészt a munkásokra gyakorolnak. A kérdés szociálpolitikai oldalát még bonyolultabbá teszi az, hogy a kartellek nemcsak közvetlenül hatnak a fogyasztókra és a munkásokra, hanem közvetve az egész osztályalakulásra és a társadalmi és politikai erőknek egymáshoz való viszonyára is. Szerző kiindulási pontját a kartellek szociálpolitikai jelentőségének vizsgálatánál az képezi, hogy jogosultságuk csak akkor ismerhető el, ha az általuk kivivott termelési előnyök, a termelés és forgalom szervezése folytán elért megtakarítások végső sorban a fogyasztók nagy tömegének is hasznára válnak az által, hogy az illető cikkek ára idővel megfelelően alászáll. Ha a termelés és elárusítás szervezéséből csupán a vállalkozóknak van haszna, akkor természetesen a fogyasztóközönység és főképp a munkások kizsákmányolására törekvő egyesüléseknek kell a kartelleket tartanunk.

Áttérve annak a vizsgálatára, hogy az eddig fennálló kartellek e tekintetben milyen tapasztalatokat nyújtanak nekünk, mindenekelőtt megállapítja szerző, hogy a kartelleknek az illető iparág szervezése folytán oly hatalom jut a kezükbe, melylyel nagyon is vissza lehet élni. Csak az a kérdés, hogy a kartell-vezetőségek mennyiben voltak képesek annak a kísértésnek ellenállni, hogy hatalmukat csupán önző célokra kizsákmányolják. Kétségtelen, hogy a kartellek története igen számos esetet sorolhat fel, melyben a kartellt vezető férfiak a legönzőbb és legkiméletlenebb módon éltek vissza hatalmukkal részint versenytársaik irgalmatlan tönkretétele, részint pedig a fogyasztóknak magasra felcsigázott árak révén való kizsákmányolása által. Ebből azonban szerző szerint még éppenséggel nem szabad azt következtetnünk, hogy a kizsákmányolás a kartellek természetében fekszik. Ha ugyanis annak a kérdésnek a mélyére hatolunk, vajjon a kartell monopoliumnak a szerzése által teljesen uralhatja-e a piacot, szerző szerint mindenekelőtt arra az eredményre jutunk, hogy a legtöbb esetben a termelésnek csak bizonyos többé-kevésbé jelentékeny hányadát sikerült a kartelleknek a kezükbe keríteni, míg a termelés hátralevő része a kartellen kívül álló vállalkozók kezében maradt. Igen érdekes adatokat hoz fel erre nézve szerző a leghatalmasabb amerikai trustök köréből: az acéltrust az összes termelésnek csak 43°/o-át, a kőolajtrust csak 65°/o-át, a spiritus-syndikatus csak 80°/o-át összpontosította kezében, míg a termelés hátralevő része versenyvállalatoktól származik. Éppen a kartellek története a legalkalmasabb arra, hogy úgy a hatalmat gyakorló kartell-vezetőségeket, mint pedig eme hatalomnak többé-kevésbé kiszolgáltatott fogyasztóközöniséget meggyőzze arról, hogy az árak mesterséges felcsigázása csak egy bizonyos határig vihető keresztül, és hogy ha a kartellvezetőségek a jövővel is számoló politikát akarnak követni, a mint azt éppen gyáraik állandó foglalkoztatása céljából kénytelenek is tenni — akkor a keresletnek az által való fokozásához kell folyamodniok, hogy az árakat fokozatosan mérséklék. A józan kartellpolitika tehát nem az árak túlszigázásában és a munkabérek túlságos leszorításában áll, hanem inkább a fogyasztás körének a kiterjesztésében.

Ezt tanítja az árelmélet is. Csak az a kérdés merül most fel, hogyan lehetséges, hogy a kartellek története mégis oly számos esetet mutathat fel, melyben a gyakorlat annyira az elmélettel ellenkezően alakult, hogy a vállalkozók semmivel sem törődve, a kartell-árakat egész önkényesen állapították meg? E kérdésnek beható és erősen kritikai tárgyalását találjuk az ismertetés tárgyát képező munkában. Hogy az elméletből folyó következmények eddig teljes mértékben még be nem következtek, szerző szerint mindenekelőtt annak tulajdonítandó, hogy a kartell-mozgalom aránylag még csak rövid multra tekinthet vissza, ahhoz pedig, hogy a jelentékeny hatalom birtoka folytán nagy kísértésnek kitett kartellvezetőségek meggyőződjenek arról, hogy az elmélet megjósolta következmények az árak mesterséges felcsigázása folytán be fognak következni, sok idő kell. Különben szerző szerint e tekintetben a kartellekre vonatkozólag a közönségben élő közvélemény sokkal kedvezőtlenebb, mint a dolog valódi állásának megfelelne. Ennek szerinte két oka van. Mindenekelőtt a közönség még nincsen eléggé tisztában a ring és a kartell közti különbséggel. A ring tényleg kizsákmányolási egyesülés. Célja bizonyos nyerstermény, vagy értékpapirkészlet kézbekerítése és visszataartása által hirtelen nagy nyereségre szert tenni. Minthogy a ring állandó létre nem is számít, azért az árfelcsigázásban a jövőre való tekintet nem korlátolja. Egészen másképp áll azonban a dolog a kartellnél, melynek éppen a gyárak *állandó* foglalkoztatása, a vállalatoknak *állandó* megrendelésekkel való ellátása a főcélja. Ez utóbbinál már a tulságos árfelcsigázásra irányuló eljárás valóságos öngyilkos politika, mely éppen az állandóság főkövetelményével nem egyeztethető össze. Minthogy azonban a közönség ring és kartell közt még ma is alig ismer különbséget, a ringek hirhedt árpolitikáját is a kartellek rovására írja. Ehhez járul Huber szerint másodsor az is, hogy a kartellek történetéből a kiméretlen kizsákmányolásra irányuló esetek természetesen inkább jutnak a közönség tudomására, mint azok az esetek, melyekben a kartellek mérsékelt árpolitikát követtek. Mindezekből kitűnik, hogy szerző nézete szerint a kartellmozgalmon ma még igen számos kinövés észlelhető, mi azonban főképp annak tulajdonítandó, hogy a mozgalom még nincs eléggé kiforrva.

A kartelleknek a társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyára gyakorolt hatását vizsgálva, szerző mindenekelőtt azt igyekszik megállapítani, hogy mennyiben jogosultak a középosztálynak, kivált a közvetítő kereskedőknek a kartellekkel szemben felhozott vádjai. Annak előrebocsátásával, hogy a vállalkozók közül épen a gyengébbek mindig a kartellalkotás hívei szoktak lenni, minthogy náluk az élére állított verseny megszűnése életkérdés, szerző elfogadja azt, hogy a kartellmozgalom a kisebb vállalkozók és a közvetítő kereskedelem alávetésére törekszik. Csak az a kérdés, vajjon az, ha a középosztály emez elemei a kartellvezetőségek alá kerülnek, tényleg oly nagy hátránnyal jár-e ezekre nézve? Szerző nézete szerint hasonló folyamattal van itt dolgunk, mint a midőn az önálló takácsok gyárba, az önálló detaillisták pedig egy nagyobb bankba lépnek; egyik esetben úgy, mint a másokban örülnek az illetők, hogy úgylis csak látszólagos függetlenségük elvesztése árán folytonos adóssági gondjaikon sikerült túladniuk.

Szerző a munkások szempontjából vizsgálva a kartellek hatá-

sát, főképp két tényre helyez súlyt. Mindenekelőtt abban lát komoly veszélyt, hogy a kartellek a társadalmi osztályok, a szegény és gazdag közti ellentétet nagy fokban kiélesítik. Szerinte igen sok a hasonlatosság a kartellben nagyszabású szervezést nyert termelés és a latifundiumok között. A vezetés egyes hatalmas egyének kezében összpontosul, míg a többi munkaerő többé-kevésbé alárendelt és a főnökök vezetésétől függő munkát végez. Ez által az egyéni munkaerő önálló kifejtésének tere az ipar és kereskedelemben jelentékeny korlátozást szenved. A másik tény, mely a munkásokra nézve vészhozó, hogy a kartellek egyes, épen a munkásosztályban is nélkülözhetetlen cikkek árát gyakran nagyon is felhajtják, mi által a munkás megélhetése számos esetben komoly veszélyben forog. Minthogy azonban a kartellek az iparágat sokszor felvirágoztatják, vagy legalább is állandóságot hoznak a termelés menetébe és ez által állandó foglalkozást, sőt nem ritkán magasabb bért is biztosítanak a munkásoknak, ezek Amerikában, hol pedig a trustök fokozott mértékben juttatják érvényre a fenti hátrányokat (élelmiszerek drágítása, egyéniség elnyomása), többnyire a trustmozgalom mellett foglalnak állást.

Szerzőnek a trustök történetében való jártasságának köszönhető, hogy külön tárgyalást szentel a kartellmozgalom és a magas politika közti összefüggésnek. Bár az európai kartellek is nyújthatnának már nem egy példát arra, hogy a kartellvezetőségek hatalmas politikai szempontból is gyakran mennyire döntő, mégis e jelenség igazi hazája Amerika, a hol a trustök még egészen más politikai hatalmat képviselnek a kezükben lévő óriási tőkéknél fogva, mint a milyen hatalomról az európai vállalkozói egyesületeknél ma szó lehet. A nagy tőkének egyesüléséből származó ily politikai hatalom ellen szerző egyedül megfelelő, a hatalom miképp való gyakorlását ellenőrző közvélemény keletkezésében bizik.

Arra a kérdésre nézve, hogy a kartellekkel szemben miképp viselkedjék az államhatalom, szerző véleménye szerint csak úgy lehet ítéletet mondani, ha a problema összes oldalait, többek közt azt is tekintetbe vesszük, hogy a kartellek gazdasági életünk jelenlegi fokozatából folyó intézmények, melyek az állam akarata ellenére is keletkezni fognak. Épen ezért szerinte törvényhozási tilalommal »antikartell-törvénynyel« küzdeni teljesen eredménytelen volna. A nagy tőke az egyesülésre a törvényhozás üldözései ellenére is módot fog találni, a mint az az Egyesült-Államok, Franciaország, Oroszország és Olaszország példájával bizonyítható. Épen ezért szerző arra az eredményre jut, hogy a mai gazdasági rend fennállása mellett az államhatalom a termelés és értékesítés folyamatába csupán az általános gazdasági és adópolitika, továbbá főképp a kereskedelmi politika keretén belül nyulhat be.

Az állami felügyeletnek a kartellekre való kiterjesztésével szemben szerző a dolog mélyére hatolni igyekeztén, bebizonyítja, hogy a kartell alapszabályainak nyilvántartása épenséggel nem szolgáltatná a későbbi törvényhozási szabályozáshoz szükséges anyagot. Ez által ugyanis csak a kartellek száma, azok szabályai és az általuk képviselt tőke jutna nyilvánosságra, míg a kartellek üzletmenetébe és üzleti elveibe alig nyujtana az ilyen bejelentési kötelezettség bepillantást. Hogy a törvényhozás és a kormányzat helyes magatartásához szükséges anyag nyilvánosságra kerüljön, ahhoz beható részletkutatásra

és a tudomány kritikai munkájára van szükség. Ebben a munkában a bejelentési kötelezettség alapján az állam által gyűjtött anyag tényleg segítségre lehetne, de csakis akkor, ha nemcsak a kartell megalkotására és annak alapszabályaira terjedne ki, hanem — a részvénytársaságok mintájára — a üzem eredményeire és az évi mérlegre is. Ez maguknak a kartelleknek is az érdekében volna, mert az eddig többé-kevésbé ellenséges álláspontot elfoglaló közönséget a kartellek üzletmenetének helyesebb megítélésére vezethetné. A kartellbiztos vagy a kartellbizottság, illetőleg bíróság intézményétől szerző alig vár valamit, mert mindez intézményeknél alig lehet meghatározni, hogy konkrét esetben mikor és mikép történjék beavatkozás a gazdasági élet folyásába.

Az állam beavatkozását szerző egyedül az általános gazdasági politika keretén belül látja helyesnek. Szerinte ugyanis főképp a vasuti tarifapolitika és az állami szükségletek fedezése körében az állam nagyon nagy befolyást gyakorolhat a kartellmozgalomnak a kellő határok közt való megmaradására. Minthogy az e téren való fellépés a kormányzás rendes folyamatán belül végezhető, az kevésbé nehézkes és ép ezért könnyen alkalmazható kellő időben.

Hogy egyáltalában a kartellekkel szemben követendő eljárást megtaláljuk, ítéletet kell magunknak arról is alkotni, hogy a fejlődés előreláthatólag hová vezet. Sokan abban a hitben élnek, hogy a kartellmozgalom az egyes iparágaknak trustszerű szervezetekké fejlődéséhez fog vezetni. Szerző e nézettel szemben határozottan állást foglal. Míg ugyanis a trustök az óriási amerikai védvám hatása alatt hirtelen fejlődtek, addig a kartellek termelési és értékesítési viszonyaink szükségképi következményei, a természetes fejlődés eredményei; belőlük a trustökhöz hasonló szervezetek már csak azért sem fejlődhetnének, mert ezt vámpolitikai és a részvénytársaságokra vonatkozó törvényhozásunk lehetetlenné teszi. Ha már a kartellek eltrustosodása Európában el nem képzelhető, még kevésbé lehet hinni szerző szerint azoknak, a kik a kartellekben az államszocializmus előkészítőit látják. Szerinte csakis a gyakorlati kivihetőség iránti minden érzéket elvesztett szem láthatja ilyen színben a kartellmozgalom jövőjét.

A mű egy harmad részét kitevő függelékben szerző a kartellekre vonatkozó állami intézkedések keresztülvihetőségével foglalkozik. Mindenekelőtt a legnagyobb és leghirhedtebb kartellek példáján igyekszik bebizonyítani mindazt, a mit az állami beavatkozásra nézve fent mondott. Vizsgálataiból határozottan kitűnik, hogy a kartellek mindegyike önálló egyéniséggel bír, minél fogva a velük szemben való esetleges fellépés sem történhetik máskép, mint emez egyéniséghez alkalmazkodva és azzal alaposan számolva. A mely intézkedés az egyik vállalkozói egyesülettel szemben nagyon is helyén van, az a másikra alkalmazva sokszor teljesen elhibázott.

Az ideiglenes vámmérséklés kérdésének, mint a közérdeklődés középpontjában álló tárgynak, külön fejezetet szentel. Miután ama panaszokkal foglalkozott, hogy a kartellek a külföldön gyakran termelési költségeken alul is árúsítanak el, minek költségeit a belföldi fogyasztó viseli, megállapítja, hogy ezt a kartelleknél általánosan követett üzleti elvnek nem lehet tekinteni. Ideiglenes vámmérséklés útján szerző szerint a belföldi árak túlságos emelése ellen küzdeni

mindenekelőtt azért nehéz, mert itt is alig lehetséges megjelölni az időpontot, a mikor az állam a vám mérséklése által közbelépjen. Hiszen ez egyáltalában csak egyes iparágakban képzelhető el, t. i. ott hol az árak jegyeztetnek, mert egyéb árucikkeknél az államnak erre a célra a bel- és külföldi árak oly fokú ellenőrzésére volna szüksége, a milyent keresztül vinni képtelen. Szerző álláspontja a kartell- és vámkérdés összefüggésére nézve általában az, hogy nem a vámmérséklés a kartellek elleni küzdelemnek a főeszköze, hanem ellenkezőleg, a kartellálás és annak egyre inkább nemzetközi jelleget öltő alakja a legjobb út a magasra felcsigázott védvámrendszer elhagyásához. Emez álláspontjával szerző mindenestre új és behatóbb vizsgálatra érdemes szempontot világított meg a kartell- és vámkérdés érintkezési terét illetőleg.

Befejezésül szerző azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy közveszélyes vállalkozói egyesületekkel szemben mennyiben indokolt, és mennyiben lehet eredményes az állam közbelépése. Eddigi álláspontja mellett következetesen megmaradva, főképp arra helyezi szerző itt is a súlyt, hogy a teendő intézkedés mindig az eset egyéni természetét tartsa szem előtt; így azután egyes esetekben akár a külföldi fogyasztóknak rendszeres árendedményekben részesítése, akár a belföldi áraknak túlságos felcsigázása, akár pedig tisztességtelen verseny, vagy a vállalkozók bojkottja forog szóban, gyakran eredménynyel fog az államhatalom a kartellek túlkapásai ellen fellépni.

A mint már az eddigiekből is kitűnik, az egész művet erős kritikai szellem lengi át. Szerzőt mindvégig a jelenség eddigi megítélésével és a szabályozásra eddig ajánlott eszközökkel szemben gyakorolt önálló és a következményektől vissza nem rettenő ítélőképesség jellemzi. Főtörekvése abban áll, a kartellekkel szemben keletkezett és egyre inkább megcsontosodó előítéleteket szorgos vizsgálat alá venni és szigorúan megbírálni, hogy mennyiben állják meg azok helyüket a különböző szempontokból rájuk vetett világítás mellett.

Szerző ama meggyőződésében, hogy a kartellekkel szemben eredményes és helyes irányt követő fellépés ma csupán oly alakban képzelhető, mely az egyes kartell egyéni természetéhez alkalmazkodik, kétségtelenül egészséges és figyelemre méltó gondolat rejlik. Az eddigi törvényhozási intézkedések balsikereit és eredménytelenségét nagyon helyesen tulajdonítja szerző eme szempont figyelmen kívül hagyásának. Nagy örömmel láthatjuk azt is, hogy szerző a kartellek túlkapásainak ellensúlyozására elsősorban magát a fogyasztóközöniséget tartja hivatottnak, mely úgyis mint a közvélemény leghatalmasabb tényezője, de főképp mint a termelőkkel szemben szervezkedő érdekközöniség, kellően védekezhetik az árak túlságos emelése ellen. Ez a gondolat, melyet már Grunzel is kifejezett a múlt évben a kartellekről megjelent tanulmányában, úgy látszik újabb időben mind erősebben tért foglal a kartellirodalomban és joggal, mert az ily módon keresztül-vitt védekezés a gazdasági élet rendes folyásán belül maradna, és a gazdasági fejlődésnek kívül álló hatalom által való erőszakos befolyásolását fölöslegessé tenné.

Még csak egy előnyét kívánom kiemelni az előttünk fekvő műnek és pedig azt, hogy szerzője oly alapos tájékozottsággal bír a trustök szervezete és története tekintetében, a milyennel az eddigi kartellirodalom szerzői közül csak igen kevesen rendelkeznek. Szerző

eme tulajdonságának jótékony hatása főképp abban áll, hogy egyrészt a kartellek között a szervezet és keletkezés tekintetében fennálló lényeges különbségeket, másrészt pedig ezeknek a jelenség jövő alakulására az új- és az óvilágban gyakorolt befolyását igen tanulságosan bemutatja.

H. F.

Hitelértesítés.

Hajdú Miklós: *A hitelértesítés; a kereskedelmi tudakozódás szervezete és jogrendje.* (Budapest, Singer és Wolfner, 1903. 125 old.)

Az ujkori gazdálkodás a hitelre támaszkodik, a melynek ez utóbbi már annyira jellemzetes sajátága, hogy számos gazdasági történetíró a gazdasági fejlődést három periodusra osztván, a legkezdetlegesebbet cseregazdálkodásnak, a pénzeszközök általánossá válása utáni időt pénzgazdaságinak, a legújabb fejlődési időszakot pedig hitelgazdaságinak nevezi. Nézetünk szerint a hitelgazdaság nem tekinthető önálló gazdasági fejlődési korszaknak, mert hitelezésre mindig, még a cseregazdálkodás idején is volt eset; a modern hitelgazdaság is csak a gazdasági forgalomnak a pénzgazdaságra támaszkodó alakja.

Subjectiv szempontból a hitel az azt nyújtó fél részéről abban a bizalomban áll, a melylyel az a hitelt igénybe vevő félnek a jövőben való fizetőképessége iránt viseltetik. E bizalomnak a tárgya: a hitelképesség egyike amaz imponderabiliáknak, a melyekkel az ujkori gazdasági viszonyok közt mégis számolni kénytelen mindenki, a ki a gazdasági forgalomban résztvesz. Hajdú Miklós is megállapítja, hogy a hitelképesség mérésére nincs eszköz, mert az számos tárgyi, személyi és conjuncturális mozzanat eredője. Az üzleti életben azonban a forgalom gyors lebonyolítására utalt termelők, gyárosok és kereskedők e nehézségeken kénytelenek magukat túltenni, a mire módot nyújt az e szükségletből fakadt s annak megfelelni igyekvő hitelértesítési szolgálat. A szerző rövid, vázlatos képét nyújtja műve első részében a hitelértesítés történeti multjának, e vázlatos és túlrövid visszapillantásból megtudjuk, hogy e fontos szolgálat multja 1830-ra nyulik vissza. A hitelértesítés jelen állását s az azzal foglalkozó irodák működését ismertetik a következő fejezetek, a melyekre nézve a szerző hibájául kell felrónunk azt a körülményt, hogy a hitelértesítő irodák közül szinte kizárólag a Schimmelpfeng és a Bradstreet-féle vállalatokkal foglalkozik s nincs kellően tekintettel más kül- és bel-földi nevezetesebb ily vállalatok rais. Igaz, hogy e vállalatok a maguk internationális szervezetükkel s világszerte ismert megbízhatóságukkal a legnagyobb figyelmet érdemlik a hitelértesítés organismusát tárgyaló műben, de azért nem szabad szem elől téveszteni, hogy más rendszerű igen jelentékeny vállalatok is vannak, a melyek ismertetése annál is ajánlatosabb, mert annak elmulasztásával a hitelértesítési módszerek ismertetése csak hiányos lehet. E tekintetben csak a Dun & Co. cégre utalunk, a mely az Északamerikai Egyesült-Államokban a Bradstreet-vállalat legnagyobb és legméltóbb versenytársa. E cégnek 150 fiókja van és negyedévenként egy tekintélyes kötetet ad ki, a mely az Egyesült-Államok és Kanada összes cégeit, tehát körülbelül másfél millió céget tartalmaz. Minden cég neve mellett közli annak szakmáját és székhelyét, továbbá egyszerű chiffre-rendszerben az illető cégről való hitelértesítést. E negyedévenként megjelenő publikáció

csak kölesön vehető és az újnak megjelenése után visszaszolgáltató. E köteten kívül ad a nevezett cég hetenkint kiegészítő iveket és még 100 információt évenként s mindezt évi 100 dollárért. A 100 információ nemcsak esetenként kérhető, hanem oly módon is, hogy tetszésszerinti számú cég a vállalat állandó felügyelete alá helyeztetik, a mely róluk kedvező vagy kedvezőtlen változások beálltakor, de időszakonként is jelentést tesz s ha ilyformán a vállalat egy évben száznál több információt ad, a további jelentésekért igen mérsékelt pótdíjat igényel. Északamerika összes cégei évről-évre felszólíttatnak, hogy önmagukról adjanak értesítést, a mely alkalommal hamis bevallást tenni veszedelmes kísérlet lenne, mert a hamis bevallás megkísérelt csalás czímen bíróságilag üldözendő cselekmény. Ha pedig megtagadja a felvilágosítást, akkor a negyedéves kötetben a neve mellé kerül a »not rated« kitétel, a mi rendkívül feltűnő s a hitelezők körében bizalmatlanságot kelt. Ez önvallomásokat aztán ellenőrzi a helyismerettel és helyes érzéssel bíró ügynökök óriási légiója. Helyet kellett volna szorítani a műben a nagy bankok által pusztán saját céljaikra vezetett hitelképességi nyilvántartások tárgyalására is.

Visszatérve a Hajdú, egyebekben jeles fejtegetéseire, igen érdekes fejezetre találunk a «szervezet és munkakör» cziműben, amely a szervezett hitelértesítés két válfaját veszi taglalás alá: a) a magánhitelesítés; b) az egyleti hitelértesítés rendszereit. Részletesen ismerteti mindkét rendszer munkálkodási módját és pedig konkrét példák kezén. Kimutatja, hogy a jól szervezett ily vállalkozás jelentékeny költségeket igényel, amiért is túlolcsón nem lehet bizalomra méltó értesítéseket szolgáltatni; annál kevésbé, mert a vállalatnak csak teljesen megbízható alkalmazottakkal lehet sikeresen dolgoznia. Sorra veszi ezután az egyleti és a nemzetközi alapon működő hitelértesítési szervezetek előnyeit és hátrányait, amely fejtegetésekben objektív s igazságos tud lenni.

Folytatólagos ismertetése során az anyagszolgáltatás segédeszközeinek szentel egy fejezetet, nevezetesen a kérdezett kereskedők saját értesítéseinek, a kereskedővilág szolidaritásának s a hitelértesítések nyújtására való készségének, továbbá a hatóságok közreműködésének.

A hatóságok részéről nyújtani szokott hitelértesítésekről s azok gyakorlati értékéről szerző nem nyilatkozik, mindössze annak a kijelentésére szorítkozik, hogy a hatóságok, amelyek sorában a kereskedelmi tudakozódás szempontjából csak a konzulátusok jöhetnek figyelembe, annyira túl vannak terhelve egyéb munkával, hogy hivatászerű hitelértesítésük nem lehet megbízható, mert a hitelértesítés nem üzhető mellékes foglalkozásképen.

Nem tartozik ugyan szorosan a tárgyhöz, de szerző igen szellemesen kitér fejtegetései közben az egyes kétesebb hitelértesítő irodák részéről üzni szokott mellékfoglalkozásokra is, a minők a kétes követelések behajtása, különféle jegyzékek, u. u. fekete könyvek kiadása, a fizetésektelenné lett adósoknak hitelezőkkel való kiegyeztetése stb.

Műve második részében a hitelértesítés jogrendjét tárgyalja. Szigoruan szétválasztja a kérdés kereskedelemjogi és közigazgatásjogi oldalát s adja a hazai és külföldi joganyag kimerítő ismertetését. Ezt követi a könyv legjobb fejezete, amely a diszkrécióról és szavatolásról szól; széles jogi alapon kifejti a hitelértesítő irodákkal szemben támasztható magánjogi és büntetőjogi felelősséget, illetve ama közérdekű okokat, a melyek e felelősség alkalmazása ellen szólanak.

Nem feledkeznek meg azokról az államosítási tervekről sem, a melyek időnkint felmerültek, s a melyek hol arra irányulnak, hogy a hitelértésítés munkáját a kereskedelmi- és iparkamarák vegyék a kezükbe, hol más hatóságokra biznák e feladatok végzését.

Egészen véve tehát egy hézagpótló, magvasan és egészséges magyaros nyelven megírt közgazdasági művel gyarapította Hajdu dr. szakmunkákban hiányos irodalmunkat. A hitelértésítés körüli jogi kérdések rendezésére még hazánkban is rákerülhet a sor s ez esetre e könyv forrásmunkául fog szolgálni mindazoknak, akiknek feladatuk lesz a kérdés rendezéséhez hozzászólni. Melegen ajánlhatjuk tehát a könyvet jogászaiknak és kereskedőinknek, leginkább azonban e körök érdekképviselői szerveinek figyelmébe.

Vágó József.

Munkásstatisztikai kiadványok.

1. *New-York State Department of Labor: First Annual Report of the Commissioner of Labor and the sixteenth Annual Report of Factory Inspection. 1901.* Albany 1902. 615. l.

2. *U. a. Nineteenth Annual Report of the Bureau of Labor Statistics for the Year ended September 30., 1901.* Albany 1902. 640. és 128. l.

3. *U. a. Fifteenth Annual Report of the Board of Mediation and Arbitration for nine months ended September 30., 1901.* Albany 1902. 424 l.

New-York állam törvényhozása az 1901. évi 9. törvénnyel egy hivatalban egyesítette a munkásstatisztikai, az iparfelügyeleti és a békéltető és választott bírósági hivatalokat. Ennek daczára minden szolgálati ágban kifejtett tevékenységről külön-külön évkönyv számol be. Ez évkönyv elseje az általános összefoglaló jelentést, az ingyenes munkaközvetítő irodák és az iparfelügyelők működését ismerteti. Az általános jelentés szerint New-York munkásnépességének gazdasági viszonyai folytonos javulást mutatnak. A foglalkoztatás állandóságával és a dologtalanság fokának csökkenésével párhuzamosan a bérek emelkednek. 50.000 trade-union tag heti bére átlag 1.97 dollárral növekedett és csupán 2700 munkásé csökkent. A béremelkedés leginkább az építő- és szövőmunkások javára esik. A munkásszervezetek férfitagjainak átlagos napibére a következő haladást mutatja: 1897-ben 2.56 dollár, 1879-ben 2.73 dollár és 1901-ben 2.75 dollár. Igaz azonban, hogy ezt a piaci árak rohamos emelkedése ellensúlyozza, a mi az életet megdrágítja, úgy hogy kérdéses, vajjon a munkás 1901. évi jövedelme tényleg nagyobb volt-e, mint négy évvel azelőtt?

A munkaidő is csökkent az 1901. évben és pedig 26.000 munkásnál átlag hetenkint 8 órával; a 8 órás munkaidőre irányuló mozgalom is észrevehető haladást tett, sőt New-York városában több építkezésnél heti 44 órás munkaidő állapított meg, napi 8 óra és szombaton félnapi szünet. A gyári munkások 38%-a naponként 10 óránál kevesebbet dolgozik, a mi két év alatt 30%-os javulást jelent. Ezen időnyereség értékét azonban csökkenteti az, hogy a távolságok a városokban folyton növekednek és így a munkásoknak a munkahelyekhez mind nagyobb utat kell tenniök.

A munkástörvényhozás terén jelentősebb események nem fordultak elő; egy törvény a mosóintézeteket helyezte az iparfelügyelet alá, egy másik a mészárszékek vasárnapi munkaszünetét rendelte el. Nevezetességre tettek azonban szert azon felsőbb-bírósági döntvények, melyek több munkástörvényt az alkotmánynyal ellentétben állóknak

nyilvánítottak és hatálytalanná tettek. Ilyenek például a közszállítá-soknál alkalmazott munkásoknak fizetendő kedvezményes bérekre, a hazai köveknek középületeknél való kizárólagos használatára, az uniók-hoz tartozó munkások előnyben részesítésére vonatkozó törvények.

New-York állam munkástörvényhozását egyébként, mint azt a jelentés büszkeséggel említi fel, az Egyesült Államok ipari bizottsága, mely a munkástörvényhozás tekintetében irányadó elveket állapított meg, követendő mintául állította a többi amerikai állam elé. A hivatal mindazonáltal szükségesnek tart további intézkedéseket, melyeket a következőkben foglal össze: 1. Alkotmányos felhatalmazás adandó a törvényhozásnak a béreknek, munkaidőnek és egyéb munkafeltételeknek a közmunkáknál leendő szabályozására. 2. A vasuti társaságok a béreknek félhavasint való fizetésére köteleztessenek. 3. A magán-közvetítési irodák állami felülvizsgálat és ellenőrzés alá vétessenek. 4. A 16 évnél fiatalabb gyermekeknek a kormányzó által meghatározandó veszélyes iparágakban való alkalmazása eltiltandó. A 12—14 éves gyermekek az egész iskolaéven át iskolai oktatásban részesítendőek. A 16 éven aluli gyermekek alkalmaztatási engedélyének megadása nem a szülők bizonylatai, hanem születési bizonyítványok alapján történjék. 5. Gyári kazánok vizsgálatát csak állami megbizatással vagy más illetékes-ségi bizonylattal bíró egyének teljesíthessék. 6. A kerületi iparfelügyelők 2—3 rangosztályba osztandók, a magasabb osztályokban magasabb bérrel.

A hivatal szervezete a következő: Élén áll a munkásbiztos, ez alatt két helyettes biztos, egyik az iparfelügyeleti, a másik a statisztikai osztály felülvizsgálatát végzi; három hivatalnok látja el a békéltetési osztály teendőit. A Civil Service Commissionnak alárendelvék: a munkásviták békítője, a főstatisztikus és a helyettes munkásbiztosok két segédje. Ezekon kívül a hivatalhoz tartoznak: az engedélyezési (otthoni munkatelepekre) osztály főnöke, 3 statisztikus, 5 külön megbizott, 36 iparfelügyelő, 8 gyakornok és gyorsíró, egy küldöncz, a munkaközvetítő intézet vezetője és 2 hivatalnoka, összesen tehát 64 tisztviselő (köztük 9 női iparfelügyelő). Az egyesítés előtt a 3 hivatalnak 88 tisztviselője volt; ugyancsak csökkent a hivatal költségvetése is, a mennyiben az előző évi 167.606 dollárral szemben 157.031 dollárt tett ki,

A mi egyes osztályok működését illeti, az iparfelügyelők az 1901. évben a reorganizációval járó sok teendő mellett főfigyelmüket az otthoni (izzasztó munkát végző) műhelyekre fordították, mert ezek ellen számos panasz merült fel. A gyárvizsgálatok száma az előző évhez képest erősen csökkent, a minek magyarázata különben az, hogy az iparfelügyelők létszáma az előző évhez képest 13-al megfogyott; a megmaradt személyzet munkásságát jellemzi az, hogy egy-egy felügyelő havonként átlag 143 vizsgálatot végzett, 1900-ban pedig csak 129-et.

Sajnálatos jelenségképen említi fel a jelentés, hogy éppen a legjelesebb iparfelügyelők elhagyják a szolgálatot, mihelyt jövedelmezőbb állást kapnak. Jelenleg 1200 dollár fizetés mellett, előmenetelre való kilátás nélkül szolgálnak ugyanis az iparfelügyelők, a mi bizony éppen nem buzdítja őket a megmaradásra. Az ennek orvoslását célzó javaslatot már említettük.

Az egyesítés a munkásstatisztikai osztály tevékenységének is javára vált, a mennyiben az adatgyűjtés az iparfelügyelők közreműködésével nagyobb méreteket nyert, az ezek jelentéseiben foglalt

adatok felhasználhattak, nemkülönben anyagot szolgáltatott statisztikai feldolgozásra a békéltető hivatal is. Ez utóbbinak működésében az egyesítés folytán lényeges változás nem állott be.

A newyorki munkaközvetítő intézetnél, mely szintén az itt tárgyalt hivatalhoz tartozik, azelőtt nagy aránytalanság volt a kínált és keresett állások között. Ez az utóbbi időben lényegesen javult. Érdekes, hogy az elhelyezettek túlnyomórészt nőek.

Az általános jelentésen kívül, melyből az előzőket közöltük, az első kötet részletes jelentéseket tartalmaz a newyorki munkaközvetítő intézetről és az iparfelügyelők tevékenységéről gazdag statisztikai anyag kíséretében. De még más érdekes közleményeket is találunk e kötetben, így a felsőbb bíróságoknak előbb említett judikaturájának ismertetését, az Egyesült-Államok ipari bizottságának jelentését a munkásvédelmi törvényhozás tárgyában, kivonatosan ismertetve, részleteket Webb Sidney asszonynak a munkásvédelmi törvények jogosultságát fejtegető munkájából, végül több oly előadást, melyeket az iparfelügyelők 1901. évi értekezletükön ügykörükbe vágó tárgyokról tartottak.

A hivatal jelentésének második kötete a szervezett munkásokra vonatkozó statisztikai adatokat tartalmazza. Ez tehát nem valamennyi munkásról, hanem csak a tanult és főleg városi munkásokról szól, azonban így is jelentékeny számról: 275.000-ról, melyben jóformán minden iparág képviselve van. Minthogy a szervezett munkások bérei éppen a szervezkedés hatása folytán rendszeren magasabbak, mint a többieké, ezen adatokat általánosítani nem lehet, mindazonáltal az alkalmaztatásban és a béreknél mutatkozó hullámzások világot vetnek a munkásviszonyokra általában. Ez adatokat részben a trade-uniók, részben pedig egyesek szolgáltatják. Az 1901. évi statisztika szerint 1871 trade-union volt 276.141 taggal, kiknek 13·4°/_o-a időnkint, 4·8°/_o-a pedig állandóan munka nélkül volt; az alkalmazásban levő tagok átlag 274 napig dolgoztak évenként, átlag 756 dollár évi és 2·75 dollár napi keresettel.

Az egyesületeknek egyénekenkénti adatait tartalmazó, tehát túlságos részletekbe menő statisztikáján kívül a kötetben még New-York államnak teljes és rendszeres munkásvédelmi törvénykönyvét találjuk.

A harmadik kötet a strikeokat és a békéltető és választott bírósági hivatal működését tárgyalja. A tárgyalás ezuttal 9 hónapról, vagy 1901. évi január 1 től szeptember 30-ig terjedő időszakról szól. Ez idő alatt a hivatal 17 strike-ügyben lépett közbe és pedig 14 esetben hivatalból, egy esetben a munkaadó és két esetben a munkások felkérésére. A választott bíróságot egyszer sem vették igénybe.

Strike az említett háromnegyed év alatt 126 volt, melyek 649 vállalatra terjedtek ki és közvetlenül 22.097, közvetve pedig 22.846 munkást érintettek és 815.097 munkanapvesztést okoztak. A strikeok közül 45-nél a béremelés, 31-nél a munkaidő csökkentése volt a követelés, 27-et pedig a trade-uniohoz való tartozás idézett elő. Eredményüket tekintve a strikeok 45°/_o-a a munkások, 23·2°/_o-a pedig a munkaadók javára dőlt el, 31·8°/_o-a pedig egyezséggel végződött.

A jelentés a strikeokra vonatkozó részletes és combinative feldolgozott statisztikai adatokon kívül a fontosabb munkásmozgalmak körülményes leírását adja, majd a befejezett strikeokból folyó megállapodásokat és ítéleteket és végül a békéltetésre és választott bíróságra vonatkozó amerikai és külföldi törvényeket teljes szövegükben közli.

Fenyvessy József.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1903 július 31-én.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MS	Le Mouvement Socialiste.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
AJS	American Journal of Sociology.	PSQ	Political Science Quarterly.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASP	Annales des Sciences politiques.	REP	Revue d'Economie politique.
BS	Budapesti Szemle.	RPP	Revue politique et parlementaire.
CS	Critica sociale.	ReS	Réforme sociale.
EJ	Economic Journal.	RiS	Riforma sociale.
ER	Economic Review.	RSO	Revue socialiste.
F	Finanzarchiv.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
GE	Giornale degli Economisti.	RiIS	Rivista internazionale di Sociologia.
HN	L'Humanité Nouvelle.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	S	Il Socialismo.
JE	Journal des Economistes.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SD	The Social-Democrat.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SM	Sozialistische Monatshefte.
ISR	International Socialist Revue.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	StM	Statistische Monatsschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabs szám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a berendezés alatt lévő Társadalmi muzeum könyvtárában.

1. Tudománytörténet. Enciklopédikus és gyűjteményes munkák. Tan- és kézikönyvek.

- Bonar, J.:** Elements of political economy. London: Murray '03. (220) 8° 6/—.
[33(02)] **1545**
- Pasquier, M.:** Sir William Petty. Ses idées économiques. Paris: Giard & Brière '03. (284) 8°
[33(09)(P)] **1546**
- Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. d. S. Hrsg. von J. Conrad. Bd. 38: L. G r a m b o w:** Die deutsche Freihandelspartei zur Zeit ihrer Blüte. Jena: Fischer '03. (XI, 382) 8° M. 7.50
[33(082)] **1547**
- Sammlung nationalökonomischer u. statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. d. S. Hrsg. v. J. Conrad Bd. 39. E. W a g o n:** Die finanzielle Entwicklung deutscher Aktiengesellschaften von 1870—1900 u. die Gesellschaften m. beschränkter Haftung i. J. 1900. Jena: G. Fischer '03. (X, 213) 8° M. 4.50
[33(082)] **1548**
- Veröffentlichungen des statistischen Seminars der Universität Graz. H. 2: N e u w i r t h, L.:** Zur Fage der Erforschung des Umfanges der Arbeitslosigkeit. Vortrag. Graz: Styria in Komm. '03. (21) 8° 80 Pf.
[33(082)] **1549**

2. Elmélet.

- 1550 C a n n a n, E.: A history of the theories of production and distribution in english political economy from 1776—1848. 2-d. ed. 2 add. sections. London: King '03. (436) 8° 10/6 net [33(09)]
- 1551 S c h l a t t e r, H.: Kapitalismus und Christentum. Basel: F. Reinhardt '03. (37) 8° M — 50 [339.21 : 28]
- 1552 S k e r r y, G. E.: How to study political economy? For civil service and university exams etc. London: Simpkin '03. (100) 8° 2/6 net. [33(07)]
- 1553 V a j d a, A.: Szövetkezeti kérdések jelesül fogyasztó és termelő szövetkezeteknél. (Questions coopératives de la production et de consommation.) Bpest: Eggenberger '03. (83) 8° 1 K 50 f. [334(04)]
- 1554 W e l l s, D. A.: Recent economic changes. London: Appleton '03. (270) 8° 8/— [33.04]
- 1555 W h i t e, J. D.: Economic ideals. London: Henderson '03. (98) 8° 1/net [33(01)]
-
- 1556 E i n a u d i, L.: Per un trattato d'economia politica. **RiS** 6. [33(01)]
- 1557 G e r m a n, J.: Die Grenzen der Automatisierung des Produktionsprozesses. **NZ** 41. [33(01)]
- 1558 J a n k o v i c h B.: A közgazdaságtan módszere. (La méthode de l'économie politique). **KS** 6. [33(018)]
- 1559 K l e i n w ä c h t e r, F.: Die Landwirtschaft als Ausgangspunkt für ein System der politischen Ökonomie. **ZVS** 4. [33(01)]
- 1560 M o l i n a r i, G. de: Le fondement et la raison d'être de l'intérêt du capital. **JE** 6. [332.81]
- 1561 Nemzeti termelés és nemzetközi verseny. (Production nationale et concurrence internationale). **MGS** 5. [33(01)]
- 1562 P ó r Ö.: Az agrárkérdés az újabb szocialista irodalomban (La question agraire dans les récents ouvrages socialistes). **HS** 7. [335 : 63]
- 1563 Q u e s s e l, L.: Landwirtschaft und Industrie. Kritische Betrachtungen zu Eduard Davids Agrarwerk. **NZ** 41—42 [335 : 63]
- 1564 S c h ä f f l e, S.: Die Notwendigkeit exakt entwicklungsgeschichtlicher Erklärung und exakt entwicklungsgesetzlicher Behandlung unserer Landwirtschaftsbedrängnis. **ZGS** 2. [33(01)]
- 1565 V o r n b e r g, K.: Die Einheitlichkeit der Marx'schen Werttheorie. **NZ** 38. [333.5]
- 1566 Z e t t e r b a u m, M.: Materialistische Geschichtsauffassung. **NZ** 39, 42, 43. [301]

3. A társadalmi és gazdasági kultúra története és leírása.

- 1567 B o o t h, C.: Life and labour in London. 1-st series: Poverty. London: Macmillan '03. 8° 2/6 net. [331 (42.1)]
- 1568 B o o t h, C.: Life and labor of the people in London. Final volume. Notes on social influences and conclusion. London: Macmillan & Co. (458) 8° 5/— net. [331(42.1)]
- 1569 D e s c h a m p s, P.: La richesse de la France. Paris: Guillaumin & Co '03. (55) 16° 3 fr. 50. [339.3(44)]
- 1570 D u b o i s, E.: Notice sur la ville d'Oyonnax et son industrie. Bourg: imp. du Courrier de l'Ain '02. (127) 8° (Extr. des Annales d. l. Soc. d'émulation de l'Ain.) [308 (44)]
- 1571 D u m o l a r d, H.: Le Japon politique, économique et social. Paris: Colin '03. (VII, 343) 16° 4 fr. [308 (52)]
- 1572 F e l i x, L.: Entwicklungsgeschichte des Eigentums unter kulturgeschichtlichem und wirtschaftlichem Gesichtspunkte. Tl. 4.: Der Einfluss von Staat und Recht auf die Entwicklung des Eigentums. 2. Hälfte. Abtlg. 2. Schluss. Die neue Zeit und die französische Revolution. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (IX, 623) 8° M 13.40. [333(01)]
- 1573 G i a n n o r s i, A.: Questions économiques corses. Nice: impr. Rossetti '03. (16) 8° [333(04)(44)]
- 1574 S e e l i n g e r, G.: Die soziale und politische Bedeutung der Grundherrschaft im früheren Mittelalter. Untersuchungen über Hofrecht, Immunität und Landleihen. Leipzig: Teubner '03. (204) 8° M. 6.40. (Abh. d. kgl. sächsischen Ges. d. Wiss.) [347.236 : 3]
- 1575 S m i t h, W. H.: Political history of slavery. London: Putnam '03. 2 vols 8°. 25/— net. [326 (09)]
-
- 1576 W i s s o w a, F.: Die wirtschaftliche Gesetzgebung des Deutschen Reichs im J. 1902. **JNS** 4. [351.82(43)]

4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.

- Africa. Transvaal emigrants information office handbook. London: Eyre & Spottis-wood '03. 0/1. [325.22(682)] **1577**
- Cahen, G.: L'économie sociale chrétienne et la colonisation agricole sous la restauration et la monarchie de Juillet. Paris: Larose '03. (43) 8° (Extr. de REP) [325.33(44)] **1578**
- Delavigne, V.: La dépopulation en Normandie, ses causes, ses effets. Le Mans: imp. Drouin '03. (11) 8° [312.8(44)] **1579**
- Déleau, P. L. J.: La mortalité infantile dans les villes industrielles du Nord et du Pas-de-Calais; remèdes rapides et pratiques. Thèse. Lille: Ve Masson '03. (91) 8° [312.22(44)] **1580**
- Falkenegg, Bar.: Was wird aus unseren Kolonien? Zeitgemässe Betrachtungen. Berlin: Boll & Rickardt '03. (XII, 137) 8° M. 1.—. [325.3(43)] **1581**
- Frühbauer, A.: Cenni sommari sul censimento della popolazione a Trieste al 31 XII 1900. Studio di demografia statica. Triest: Schimpff '03. (156) 8° M. 8.—. [312(436)] **1582**
- Gautier, F.: Notes et documents sur la colonisation française en Tunisie, de quelques modes de culture et de quelques exemples de colonisation. Tours: impr. Rivière '03. (23) 8° [325.4(611)] **1583**
- Lagrosillière, J.: La question de la Martinique. Paris: édit. du Mouvement Socialiste '03. (95) 8° 60 ct. [325.4(729)] **1584**
- Le Montréer: L'émigration de la campagne vers la ville. Conférence. Vannes: imp. Lafolye '03. (23) 8° [312.921] **1585**
- Melon, P.: Problèmes algériens et tunisiens. Ce que disent les chiffres. Paris: Challamel '03. (VII, 171) 8° [325.4(65+611)] **1586**
- Molesworth, W.: Selected speeches on questions relating to colonial policy. London: Murray '03. (548) 8°. 15/— net. [325(04)] **1587**
- Nouvelle-Calédonie, la. Notice à l'usage des émigrants. Melun: Impr. Administr. '03. (40) 8° (Minist. des colonies. Notice 1.) [325.22(932)] **1588**
- Árkövy R.: Az Egyesült-Államok a bevándorlás ellen. (Les Etats-Unis contre l'immigration.) MGS 5. [325.2(73)] **1589**
- Bratassevič: Die Sterblichkeit in den grösseren Städten und Gemeinden Oesterreichs im J. 1902. StM 3/4. [312.2(436)] **1590**
- Braun, A.: Die letzte Volkszählung im Deutschen Reich. NZ 36. [312.04(43)] **1591**
- Cahen, G.: L'économie sociale chrétienne et la colonisation agricole sous la restauration et la monarchie de Juillet. REP 6. [325.33(44)] **1592**
- Harms, B.: Die holländische Berufszählung von 1899. JNS 4. [312.93(492)] **1593**
- Mayr, G.: Studienmaterial zu den Vorwägungen für die nächste Berufs- und Betriebszählung. ZGS 2. [312.93(43)] **1594**
- Meinzingen, F. v.: Die Wanderbewegung auf Grund der Gebürtigkeitsdaten der Volkszählung v. 31. Dez. 1900. StM 3/4. [312.91(436)] **1595**
- Prato, G.: Il problema coloniale agli Stati Uniti d'America. RIS 6. [325.3(73)] **1596**
- Rosenfeld, S.: Die Totgeburten in Oesterreich während der J. 1886—1898. StM 5/6. [312.21(436)] **1597**

5. Társadalmi kérdés. Socialismus. Szocialpolitika.

- Abgeänderte Unfallverhütungs-Vorschriften der See-Berufsgenossenschaft für Segelschiffe. Hamburg: (Friederichsen & Co.) '05. (58) 8° M. 1.—. [351.838.232(43)] **1598**
- Anleitungsbuch für Bauarbeiter. Nebst einem Anh. üb. die wichtigsten Bestimmungen der Sozialgesetzgebung und des gewerblichen Arbeiterrechtes. Hrsrg. von der Zentralkommission für Bauarbeiterschutz. Hamburg: (Josephson) '03. (IV, 140) 12° 75 Pf. [331.76(43)] **1599**
- Arsandaux, O.: Les retraites ouvrières en Belgique. Paris: Pedone '03. (320) 8° [368.43(493)] **1600**
- Ashley, W. J.: Adjustment of wages: study in coal and iron industries of Great Britain and America. London: Longmans '03. (382) 8° 12/6. [331.2] **1601**
- Associations, les, professionnelles ouvrières. T. 3: Métaux, céramique et verrerie. Paris: Berger-Levrault & Co. '03 (679) 8° 5 fr. (Min. d. commerce. Office du travail.) [331.88(44)] **1602**
- Bergwerks-Inspection, die, in Oesterreich. Berichte der k. k. Bergbehörden über ihre Fähigkeit i. J. 1899, bei Handhabung der Bergpolizei und Beaufsichtigung des Bergarbeiterverhältnisse. Veröff. vom k. k. Ackerbauministerium (Jg. 8) 1899. Lfg. 4. Wien: Hof- u. Staatsdr. '03. (III, 571—694) 8° 50 Pf. [331.94 : 622(439)] **1603**

- 1604 Bezançon, H.: La protection légale des employés de commerce. Thèse. Paris: J. Rousseau '03. (288) 8° [331.77]
- 1605 Cabout, A.: Réformes réalisées par la loi du 22 III 1902 en matière d'accidents du travail. Mayenne: impr. Colin '03. (102) 8° [351.833.23(44)]
- 1606 Cetty: La caisse rurale ouvrière et les oeuvres ouvrières à Mulhouse. Reims: impr. Monce '03. (16) 8° 15 cnt. (Rapports tirés à part du Bulletin du Syndicat agric. de la Champagne.) [331.17(43.44)]
- 1607 Cetty, H.: Oeuvres sociales et ouvrières en Allemagne. Paris: Bloud et Co. '03. (64) 16° 60 cnt. (Science et Religion) [331.17(43)]
- 1608 Chabrat, A.: Seize ans de syndicat mixte à Bordeaux: impr. Gounouilhou '03. (21) 8° [331.8-3(44)]
- 1609 Chauvet, E.: La protection légale des travailleurs en Espagne. Thèse. Paris: Bellais '03. (132) 8° [331(46)]
- 1610 Crosby, E.: Shakespeares attitude toward the working classes. Syracuse N. Y.: The Mason Press '03. (30) 8° [331(S)]
- 1611 Damasczke, A.: Die Bodenreform. Grundsätzliches und Geschichtliches zur Erkenntnis und Überwindung der sozialen Not. 2. durchgearb. u. verm. Aufl. Berlin: Råde '03. (XVI, 344) 8° M. 2-50. [333.12]
- 1612 Deffrennes, M.: La coalition ouvrière et la grève, étude historique 1789—1884. Thèse. Paris: Giard & Brière '03. (204) 8° [331.88]
- 1613 Delvaillle, G.: Le foyer mutualiste, oeuvre de mutualité maternelle et infantile, rapport. Bordeaux: impr. Gounouilhou '03. (8) 8° [334.7]
- 1614 Deutsch, J.: Die Lehrlingsfrage. Wien: Verl. des »Jugendl. Arbeiter« '03. (36) 8° 20 h. [331.86]
- 1615 Doal, A.: Les syndicats professionnels et agricoles. Peronne: impr. Doal '03. (38) 16° [331.88]
- 1616 Documents relatifs à la grève des mineurs de 1902. Paris: impr. Chaix '03. (347) 4° [331.89(44)]
- 1617 Dolléans, E.: Prostitution et socialisme. Paris: Bellais '03. (8) 8° 10c. [176:335]
- 1618 Duprat, A. et A. Saillard: Code annoté de la réglementation du travail dans l'industrie. Supplément (1896—1903). Paris: Berger-Levrault & Co. '03. (VI, 88) 8° 2 fr. [351.83(02)(44)]
- 1619 Engerand, F.: Rapport sur la grève générale des mineurs de France, 1902. Paris: impr. Soye & Fils '03. (88) 8° [331.89(44)]
- 1620 Factories and Workshops. Annual report of the chief inspector for 1902. P. 1. Reports. App. London: Eyre & Spottiswood '03. 3/11. [331.94(42)]
- 1621 Flemming, A.: Beiträge zur Handwerkerfrage. Berlin: Paritschke & Schurich '03. (65) 8° 25 pf. [338.44]
- 1622 Frémin, G.: La société nouvelle ou les douze colonnes du nouvel édifice social, par un presque octogénaire. Montebourg: imp. Le Griffon '03. (72) 8° 1 fr. [301]
- 1623 Funk, G.: Die Arbeiterversicherungsgesetze des Deutschen Reichs. Das Krankenversicherungs-Gesetz, das Unfallsversicherungsgesetz. 2. Aufl. Kassel: Weiss '03. (IV, 114) 8° M. 1.20 [351.832.5(43)]
- 1624 Funke, G. u. W. Hering: Die reichsgesetzliche Arbeiterversicherung. Berlin: Vahlen '03. (138) 8° 60 pf. [368.4(43)]
- 1625 Geschäftsbericht, 4ter, des Arbeitsvermittlungsamtes der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien, f. d. J. 1902. Wien: Braumüller in Komm. '03. (72) 4° M 1.— [331.96(436.1)]
- 1626 Giraud, E.: Les accidents du travail. Guide pratique à l'usage de l'industriel et de l'assureur en matière de responsabilité. Paris: Berger-Levrault & Co. '03. (VI, 91) 16° 2 fr. [368.41(44)]
- 1627 Grillet, L.: Les accidents du travail. Commentaire de la loi du 9 IV 1898 modifiée le 22 III 1902 concernant les responsabilités des accidents dont les ouvriers sont victimes dans leur travail. 2. éd. Rennes: impr. Radigois '03. (88) 8° 80 cnt. [351.832.5(44)]
- 1628 Guesde, J.: Problème et solution. Paris: Jaques ('03.) (16) 16° [335]
- 1629 Hamvas P.: Az új vasárnapi munkaszünet. Hivatalos törvények és rendeletek alapján. (Le nouveau repos hebdomadaire.) Bpest: Barta '03. (15) 16° 20 f. [351.838.11(439)]
- 1630 Haon: Sociétés mutuelles de retraites. Paris: Impr. Nation. '02. (11) 8° (Extr. du Bull. des sciences économiques et sociales du Com. des travaux historiques et scientifiques.) [334.7]
- 1631 Idées sociales et faits sociaux. G. Blondel, A. Souchon, M. Saint-Léon, Ch. Combes, Dufourmantelle, E. Rivière. Introd. de G. Goyau. Paris: Fontemoing '03. (231) 8° 3 fr. 50. [301(082)]

- K o h n, A.: Unsere Wohnungsenquête im J. 1902. Hrsg. im Auftrage des Vorstandes der Berliner Ortskrankenkasse der Kaufleute. Berlin: Selbstverl. '03. (36) 8° [333.32(431)] 1632
- K o i g e n, D.: Die Kulturanschauungen des Sozialismus. Ein Beitrag zum Wirklichkeits-Idealismus. Mit einem Vorwort von Bernstein. Berlin: Dummler '03. (XIV, 134) 8° M. 1.50 [335] 1633
- Krankenversicherung, die, im Deutschen Reich. 2. erweit. u. erg. Aufl. Dresden: Weiske '03. (9) 8° 40 Pf. (Vorträge üb. Gesetzkunde u. Verwltng. Hrsg. v. Verein d. Finanz-Beamten i. Dresden, H. 8) [368.42(43)] 1634
- Krankenversicherungsgesetz, das, vom 15. VI. 1883, 10. IV. 1892 in der Fassung nach Erlass der Novelle vom 25. V. 1903. Textausgabe mit Anm. und Sachregister. Ansbach: Brügel & Sohn '03 (VIII, 154) 16° 80 Pf. [351.832.7(43)] 1635
- Krankenversicherungsgesetz in der Fassung der Novelle vom 25. V. 1886, nebst Hilfskassengesetz vom 7. IV. 1876, den noch geltenden Bestimmungen des Gesetzes vom 5. V. 1886 betreffend die Unfall- und Krankenversicherung der in land- und forstwirtschaftlichen Betrieben beschäftigten Personen- und Invalidenversicherungsgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. VII. 1899. Textausgabe mit Einleitung und alphabetischem Register. München: Beck '03. (XVI, 228) 16° M. 1.60 [351.832.7(43)] 1636
- L a z z a r i, C.: La necessità della politica socialista in Italia. Milano: Tip. Milanese '03. (72) 8° [329(45)5] 1637
- L e b u y, J.: Le travail. Paris: Soc. franç. d'impr. et de libr. '03. (171) 18° 1 fr. [331(01)] 1638
- L e c o q, J.: Les sociétés indigènes de prévoyance, de secours et de prêts mutuels des communes d'Algérie. Thèse. Paris: Pedone '03. (102) 8° [334.7(65)] 1639
- L é g e r, A.: Les coopératives et l'organisation socialiste en Belgique. Thèse. Paris: Larose '03. (329) 8° [334 + 335(493)] 1640
- L e o p o l d L. ifj.: Az olasz szocializmus. (Le socialisme en Italie.) Bpest: Politzer és fia '03. (74) 8° 1 K. (K. 1. a Huszadik Századból.) [335(45)] 1641
- Lohn-, Arbeits- und sanitärischen Verhältnisse, die, der Bäckereiarbeiter Zürichs. Zürich: Buchh. d. schweiz. Grütlivereins in Komm. '03. (10) 4° 25 Pf. [331.736(494)] 1642
- L o n g o b a r d i, E. C.: L'influenza degli alti salari sui profitti. Pref. di A. Labriola. Napoli: Leonardis '03. (86) 8° [331.2] 1643
- L o r i a, A.: Il movimento operajo. Origini. Forme. Sviluppo. Milano: Sandron '03. (320) 18° [331(04)] 1644
- M a j l á t h J. gr.: A nemzetközi, nemzeti és keresztény szocialismusról. (Sur le socialisme international, national et chrétien. Conférence.) Bpest: Kilián utód. '03. (15) 8° 20 f. [335.7] 1645
- M a l p h e t t e s, S.: L'église et le socialisme. Les catholiques sociaux et les socialistes, conférence. Albi: imp. Amabric '03. (16) 16°. [335.7] 1646
- N a v r a t i l Á.: Jelentés a társadalmi múzeum berendezéséről és annak első évi munkásságáról. (Compte rendu sur l'organisation du musée social et sur la première année de son activité. Bpest: Athenaeum '03. (VIII, 347) 8° 3 K. [331.95(439)] 1647
- Ni Dieu, ni Maître. Paris: au bureaux des Temps Nouveaux '03. (64) 16°. 30 c. [335.8] 1648
- P e n j o n, A.: L'énigme sociale. Lille: impr. Le Bigot frères '02. (115) 8°. (Travaux et mémoires de l'union de Lille) [301] 1649
- P e t i t, T. B.: Organisation de la mutualité à Saint-Julien-l'Ars (département de la Vienne.) Poitiers: impr. Blais et Roy '03. (12) 8°. [334.7(44)] 1650
- P i d o u x, A.: Une législation socialiste en Franche-Comté au XVIe siècle, conférence. Besançon: impr. Ve Jacquin '03. (12) 8°. (Extr. des Annales franc-comtoises.) 331(44) 1651
- P o l i e r, L.: L'idée du juste salaire, essai d'histoire dogmatique et critique. Thèse. Paris: Giard & Brière '03. (394) 8°. [331.2(01)] 1652
- P r o f u m o, L. G.: Le assicurazioni operaie nella legislazione sociale. Torino: Frat. Bocca '03. 8°. [368.4] 1653
- Protokoll über die Verhandlungen des 2. allgemeinen Kongresses der Krankenkassen Deutschlands, März 1903. Berlin: Verl. der Zentralkommission der Krankenkassen '03. (203) 8°. 60 Pf. [368.42 (063)(43)] 1654
- R e n o t, M.: Moyens d'améliorer le sort des marins-pêcheurs bretons. Quimper: impr. Ménez '03. (13) 8°. [331.72 (44)] 1655
- Report on changes in rates of wages and hours of labour in the United Kingdom in 1902, with comparative statistics for 1893—1901. London: Eyre & Spottiswood '03. 8°. 8 d. [331.2 (42)] 1656

- 1657 Report on strikes and lock-outs in United Kingdom in the 1902 and on conciliation and arbitration boards. Append. London: Eyre & Spottiswood '03. 8° 6¹/₂d. [331.29(42)]
- 1658 Report of the 11th annual conference of the Independent Labour Party, York, 1903. London: 1903. (55) 8° 2 d. [329(42)5]
- 1659 Révolution, l'inévitable, par un proscrit. Paris: Stock '03. (320) 16° 3 fr. 50 [335.8]
- 1660 Roblin, L. H.: Les bûcherons du Cher et de la Nièvre, leur syndicats. Paris: éd. du Mouvement Socialiste '03. (356) 8° 5 fr. [331.74 (44)]
- 1661 Rohmer, G.: Das Kinderschutzgesetz. Reichsgesetz vom 30. III. 1903 betreffend Kinderarbeit in gewerblichen Betrieben. München: Beck '03. (IV, 103) 16° M. 1-20. [351.833(43)]
- 1662 Schlunk, A. F.: Die berliner Arbeiter-Colonie, ihre Entwicklung und Arbeit. Zum 20-ten Jahrestage ihrer Begründung. Berlin: (Nauck) '03. (38) 8° M. 1.—. [334(431)]
- 1663 Schriften der deutschen Gesellschaft für Arbeiterschutz. H. 5. V. Mayröder: Städtische Bauordnungen mit besonderer Berücksichtigung der Wohnungsfrage. Wien: Deuticke '03. (37) 8° K 1.—. [331(062)]
- 1664 Schulz, M., Schalhorn, R.: Das Gewerbegericht Berlin. Aufsätze, Rechtsprechungen, Einigungsamtverhandlungen, Gutachten und Anträge. Aus Anlass des 10-jährigen Bestehens des Gerichtes. Berlin: Siemenroth '03. (XX, 409) 8° M 7.—. [351.831.6(431)]
- 1665 Senchet, E.: Liberté du travail et la solidarité vitale. Thèse. Paris: Giard & Brière '03. (XVII, 242) 8° [301]
- 1666 Simons, A. M.: Class struggles in America. Chicago: Kerr & Co. '03. (32) 8° 10 c. [301(73)]
- 1667 Socialistenspiegel. Berlin: Verl. Fortschritt in Komm. '03. (63) 8°. 50 Pf. [335]
- 1668 Statistique des grèves en Belgique, 1896—1900. Bruxelles: Lebègue & Cie. '03. (211) 8° [331.89: 31(493)]
- 1669 Stelzle, C.: Working man and social problems. London: Revell '03. (166) 8° 2/6 net. [301]
- 1670 Vasárnapi munkaszünetről kiadott 28.559/903. sz. kereskedelmi ministeri rendelet. (L'arrêté 28.559/1903 du ministre de commerce sur le repos hebdomadaire). Bpest: Athenaeum '03. (17) 8° 24 f. [351.838.11(439)]
- 1671 Vermont, H.: Le projet des retraites ouvrières et la solution des mutualistes. Paris: imp. Lévi '03. (47) 8°. (Extr. de la ReS) [334.7]
- 1672 Verneuil, C.: Lettres aux ouvriers. Limoges: Ducourtieux et Gout '03. (112) 8°. [335]
- 1673 Volksheim, das, in Hamburg. Bericht über das 2. Geschäftsjahr, 1902/1903. Hamburg: Seippel '03. (65) 8° 60 Pf. [331.84(43.51)]
- 1674 Wohlfahrts-Einrichtungen, die, der Arbeitgeber zu Gunsten ihrer Angestellten und Arbeiter in Oesterreich. Hrsg. vom k. k. Arbeitsstatist. Amte im Handelsministerium. Tl. 1: Wohlfahrtseinrichtungen der Eisenbahnen. H. 2: Die bei den k. k. österr. Staatsbahnen bestehenden Wohlfahrtseinrichtungen. Wien: Hölder '03. (VI, 118) 8° K 2.— [331.17(436)]
- 1675 Zwick, H.: Das Kinderschutzgesetz. Reichsgesetz betr. Kinderarbeit in gewerblichen Betrieben. Vom 30. III. 1903. Für die Praxis, insbesondere der Schul- und Gewerbe-Aufsichtsbeamten, Lehrer, Industriellen, Geistlichen, Juristen, Handwerker etc. erläutert, nebst einer Darstellung der socialpolitischen Bedeutung des Gesetzes und statistischen Erhebungen. Berlin: Liebmann '03. (V, 74) 8° 80 Pf. [351.833(43)]
- 1676 Alfassa, G.: Le travail de nuit des femmes et l'interdiction de l'emploi de la céruse et du phosphore blanc au Congrès de Cologne 1902. REP 6. [331.812.]
- 1677 Altmann, S. P.: Arbeitsnachweis und Arbeitslosenversicherung auf der Versammlung des Verbandes Deutscher Arbeitsnachweise v. 9—11. Okt. 1902. JNS 4. [331.96]
- 1678 Beber, A.: Das Fazit des Wahlkampfes. NZ 40. [329(43)5]
- 1679 Beck, K.: Notwendigkeit des Kinderschutzes. MCS 3. [331.3]
- 1680 Bonzon, J.: Le travail féminin. Revue de morale sociale (Genève), févr. [331.4]
- 1681 Brodnitz, G.: Die Krisis der englischen Arbeiterbewegung. JNS 4. [335(42)]
- 1682 Crosby, E.: La grève des mineurs américains. HN 48. [331.89(73)]
- 1683 Dix, A.: Ledigenheime. Ein Beitrag zur Wohnungsfrage. JNS 4. [333.32]
- 1684 Düwell, W.: Die Socialdemokratie im Gebiete der rheinisch-westfälischen Grossindustrie. NZ 40. [335(43)]
- 1685 Eckstein, G.: Arbeiterschutz in Japan. NZ 43. [351.83(52)]

- Fenyvessy J.: A magyar munkásügyi hivatalról. (Sur l'office de travail hongrois.) **KS** 7. [331.95(439) 1686
- Gide, Ch.: Il rialzo dei salari nel secolo 19. **RiS** 6. [331.2 1687
- Goaziou, L.: La grève des mineurs d'anhracite aux Etats-Unis. **HN** 46. [331.89(73) 1688
- Günther: Die Beschäftigung der Schulkinder mit gewerblichen, landwirtschaftlichen und sonstigen Arbeiten. **StM** 5/6 [331.3(436) 1689
- Heimann, H.: Die preussische Regierung und die Wohnungsfrage. **NZ** 43. [333.32(431) 1690
- Heine, W.: Der 16. Juni. **SM** 7. [324(43) 1691
- Hué, O.: Die katholischen Arbeiter und das Centrum. **NZ** 41. [329(43) 1692
- Jay, R.: La protection légale des travailleurs en France. **REP** 6. [331(44) 1693
- Kautsky, K.: Was nun? **NZ** 39. [335 1694
- Lange, P.: Das Elend der Bureauangestellten im Staats- und Gemeindedienste. **NZ** 40. [35.08(43) 1695
- Liebknecht, W.: Der Arbeitsvertrag. **NZ** 37. [347.454 1696
- Lozynskyj, M.: Der Bauernstreik in Ostgalizien. Deutsche Worte, 2. [331.74(438) 1697
- (Mehring F.): Von Extra- und anderer Wurst. **NZ** 40. [329(43) 1698
- Mehring, F.: Zur Psychologie Lassalles. **NZ** 41. [335(L) 1699
- Montefiore, D. B.: L'indépendance économique de la femme au 20e siècle. **HN** 47. [396 1700
- Naquet, A.: Critique de l'anarchie. **HN** 38. [335.8 1701
- Petersilie, A.: Mitteilungen zur deutschen Genossenschaftsstatistik für 1900. **ADR** 6. [334:31(43) 1702
- Pistor, E.: Ein Beitrag zur Psychologie des amerikanischen Arbeiters. **JNS** 4. [331:15(75) 1703
- Szerbek, a, szövetkezetei (Les coopératifs serbes). **MGS** 7. [334(439) 1704
- Vérecque, Ch.: Trois années de participation socialiste à un gouvernement bourgeois. **HN** 49. [335(44) 1705
- Vliegen, W. H.: Die holländischen Arbeitskammern. **NZ** 38. [331.98(492) 1706
- Walczewski, Z. R.: L'éthique et la révolution sociale. **HN** 46. [15:335 1707
- Winarsky, L.: Die Organisation der arbeitenden Jugend in Österreich. **NZ** 38. [331.88(436) 1708
- Winter, L.: Le socialisme tchèque. **HN** 49. [335(437) 1709

6. Östermelés.

- Adler, H.: Zur Hebung der Seefischerei Oesterreichs. Eine Skizze. Wien: Frick '03. (16) 8° 40 Pf. [338.3(439) 1710
- Annales de la société d'agriculture, sciences et industrie de Lyon. 7e série T. 9. 1901. Paris: Bailliére et fils '02. (262, XCVI) 8° [338.1(058)(44) 1711
- Annuaire du ministère de l'agriculture pour l'année 1903. Paris: Impr. Nation. '03. (676) 8° [338.1(058)(44) 1712
- Board of agriculture. Agricultural statistics 1902. London: Eyre & Spottiswood '03. 1/5 [338.1:31(42) 1713
- Buchwald, G.: Regesten aus den Fischerei-Urkunden der Mark Brandenburg 1150—1710. Berlin: Borntraeger '03. (153) 8° M. 5.— [338.3(431) 1714
- Cultivateur-vigneron, un: Projet de fédération républicaine de défense sociale et agricole pour le canton de Voiteur. Lons-le-Saunier: impr. Rubat, Duchérac & Co. 03 (39) 8° [338.1(062)(44) 1715
- Dionisio-Cerqueira: La Bolivie et le Brésil. La question de l'acre, l'appréciation du gouvernement brésilien en 1900 en complète contradiction avec celle d'aujourd'hui. Discours. Paris: imp. Eyméoud '03. (63) 8° [333(81) 1716
- Eckstein, K.: Die Fischerei-Verhältnisse der Provinz Brandenburg zu Anfang des 20-ten Jahrhundert nebst Fischerei-Karte. Berlin: Borntraeger '03. (132) 8° M 3.50 (Festschr. d. Fischerei-Ver. f. d. Prov. Brandenburg.) [338.3(431) 1717
- Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Bestehens des Fischerei-Vereins für die Provinz Brandenburg. Berlin: Borntraeger '03. (XII, 372) 8° M. 6.50 [338.3(062)(431) 1718
- Fur traders of the Columbia River as described by Washington Irving in his account of »Astoria«. Additions by Editor. London: Putnam '03. 8° 3/6 net. [338.3(7) 1719
- Goldschmit, P. W.: Rentabilitätsberechnung dreier vorderpfälzischen Güter unter Berücksichtigung der Grund-Besitzverteilung, der Preise für Grund und Boden und der Verschuldung des ländlichen Immobilienbesitzes. Halle: Kaemmerer u. Co. '03. (152) 8° M. 2.— [338.1 1720

- 1721 Ireland, agricultural statistics with detailed report for 1902. London: Eyre & Spottiswood '03. 8° 1/3 [338.1 : 31(415)]
- 1722 Kerangal, C. de: La crise agricole et la loi du 18 VI 1898 sur les warrants agricoles, étude économique et juridique. Thèse. Rennes: impr. Simon '03. (235) 8° [338.104(44)]
- 1723 Krantz, C.: Note sur les coopératives agricoles de distillation au point de vue de l'article 22 de la loi du 31 III 1903 et projet de statuts. Epinal: impr. Huguenin '03. (16) 16° [334.6 : 63]
- 1724 Landwirtschaftliches Jahrbuch der Schweiz. Hrsg. v. schweizerischen Landwirtschaftsdepartement. Jg. 16. 1902. Bern: Wyss '02. (III, 522) 8° M. 5.— [338.1(058)(494)]
- 1725 Maingny; Notice sur l'agriculture dans la région nord du Soudan et sur les essais du jardin de Gao. Limoges: Charles-Lavauzelle '03. (48) 8° (Extr. de la Revue des troupes coloniales) [338.1(662)]
- 1726 Mitteilungen der ökonomischen Gesellschaft im Kgr. Sachsen 1901—1903. 29. Fortsetzung der Jahrbücher für Volks- und Landwirtschaft. Dresden: Schönfeld '03. (XXXVI, 138) 8° M. 2.— [338.1(05)(43.21)]
- 1727 Mitteilungen über die Verhandlungen der Sektion für Land- und Forstwirtschaft und Montanwesen des Industrie- und Landwirtschaftsrates bei der 7. Tagung im J. 1903. Wien: Frick in Komm. '03. (III, 231) 8° M. 3.— [338.1(061)(436)]
- 1728 Morin, A.: L'agriculture dans la Mayenne et projet de culture d'une métairie mayennaise. Thèse. Laval: Ve Goupil '03. (290) 8° [338.1(44)]
- 1729 Pfütze, A.: Die landwirtschaftlichen Produktiv- und Absatzgenossenschaften in Frankreich. Tübingen: Laupp '03. (96) 8°. M. 2.75. (Ergänzungshft 6. ZGS) [334.6 : 63(44)]
- 1730 Rümker, K.: Rübenbau und Zuckerkonvention. Berlin: Parey '03. (IV, 31) 8° M 1.20. [633 : 664.1]
- 1731 Sea fisheries of the United Kingdom 1902, statistical tables and memorandum, including also a return showing quantity of fish carried by railway from 1897—1902. London: Eyre & Spottiswood '03. 5 1/2 d. [338.3(42)]
- 1732 Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums f. d. J. 1002. H. 1 : Statistik der Ernte des J. 1902. Wien: Hof- u. Staatsdr. '03. (IV, 293) 8° M.3.— [338.1 (058)(436)]
- 1733 Tandeau de Marsac, P.: Monographie économique d'un domain rural en Limousin. Thèse. Paris: Rousseau '03. (254) 8° [333.2(44)]
- 1734 Tripier, L.: Étude des eaux et de la pêche dans le département de l'Ain. Bourg: imp. Allombart '02. (30) 8° (Extr. d. Ann. de la Soc. d'émulation de l'Ain.) [338.3(44)]
- 1735 Ziegenbein: Die Viehzucht im Grosshrzgt. Oldenburg. Leipzig: Schmidt & Co. '03. (III, 76) 8° 60 Pf. [636(43)]
-
- 1736 Bang, J.: Gross- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft. NZ 37. [333.37]
- 1737 Közgyűlésünk (La réunion annuelle de la Ligue agraire hongroise.) MGS 6. [338.1(062)(439)]
- 1738 Szabó L.: Gabona-termelés a brit gyarmatokon. (Production de froment dans les colonies anglaises.) MGS 5. [63.31(54)]
- 1739 Zur Statistik der Bienenzucht in Oesterreich. StM 3/4. [63.81 : 31(436)]

7. Ipar.

- 1740 Gascheau: La question des pétroles en France. Thèse. Paris: Chevalier-Marescq & Co. '03. (234) 8° [336.271(44)]
- 1741 Grandeau, L.: La question sucrière en 1903. Valeur et rôle alimentaires du sucre chez l'homme et chez les animaux. Industrie sucrière dans le monde. Paris: Berger-Levrault et Co. '03. (149) 8° (Extr. des Annales de la science agronomique franç et étrang.) [664.1]
- 1742 Hehner, P. A.: La manufacture d'armes blanches d'Alsace établie au Klingenthal. Rixheim: (Hüffel) '03. (83) 8° M. 2.— (Aus: Revue d'Alsace.) [671(43.44)]
- 1743 Kontradiktorische Verhandlungen über deutsche Kartelle. Die vom Reichsamt des Inneren angestellten Erhebungen über das inländische Kartellwesen in Protokollen und stenographischen Berichten. H. 3: Verhandlungen über das westfälische Kokssyndikat im Reichsamt des Inneren am 12, 13. V. 1903. Berlin: Siemenroth '03. (VI, 605—799) 8° M 2.70 [338.8(43)]
- 1744 Matton, A.: Les anciennes papeteries de l'Aisne. Laon: impr. du Journ. de l'Aisne. (Soc. académique de Laon.) [676(44)]
- 1745 Mazal, K.: Die von Aktiengesellschaften betriebenen elektrotechnischen Fabriken, Elektrizitätswerke und Hülfseschäfte im deutschen Reiche und in Oesterreich-Ungarn. Eine volkswirtschaftlich-statistische Studie. Wien: Gerold & Co. i. Komm. '03. (16) 8° K —.60 [338.4 : 537]

- Meade, E. S.: Trust finance. London: Appleton '3. 8° 5/net [338.8 1746
 Reitzer Gy.: Nemzetközi támadás a hazai cukorkontingens ellen. (Attaque inter- 1747
 national contre la contingentation du sucre en Hongrie.) Bpest: Grill bizom.
 '03. (15) 8° 50 f. 336.271.3(439)
 Weiss, K.: Die gewerbliche Ausbildung durch Fortbildungs- und Fachschulen, 1748
 Lehrwerkstätten und Kunstgewerbeschulen. Leipzig: Klasing '03. (VII, 112) 8°
 M. 2.50. (Huberti's prakt. gewerbl. Bibl.) [6(07)
-
- Auspitz, R.: Oesterreich-Ungarn und die Brüsseler Convention. ZVS 4. 1749
 [336.271.3(436+439)
 Lange, P.: Die Lage des Gastwirtgewerbes. NZ 36. [664(43) 1750
 Lensch, P.: Zuckerproduktion und Zuckerprämie. NZ 42. [336.271.3 1751
 Licht, S.: Industriepolitik in Oesterreich. Deutsche Worte, 2. [338.4(436) 1752
 Martin Saint-Léon, E.: L'inchiesta tedesca sui sindacati industriali. RiS 6. 1753
 [338.8(43)
 Rouxel: Protectionnisme et syndicalisme JE 7. [338.8 1754
 Zinner, D.: Die Entwicklung der schweizer. Fabriksindustrie. NZ 40. [338.4(494) 1755

S. Kereskedelem. Vámügy. Közlekedés.

- Annual statement of the trade of the United Kingdom with foreign countries and 1756
 british possessions, 1902, compared with the four preceding years. Vol. 1. Ab-
 stract and detailed tables of imports and exports. Vol. 2. Abstract and detailed tables
 of trade with each country and at each port. London: Eyre & Spottiswood. '03.
 2 vol. 2° 11/11. [382: 31(42)
 Bemerkungen der Zentralstelle der Vereinigten Handels- und Gewerbekammern und 1757
 der Industriellen Oesterreichs zur Vorbereitung der Handelverträge zu der
 Regierungsvorlage, betreffend den Entwurf eines neuen Zolltarifes und Tarif-
 gesetzes. Wien: (Braumüller) '03. (111, 112) 4° K 3.60. [337(436)
 Canal, le, du Nord devant le Sénat. Paris: impr. Duruy '03. (12) 8° (Extr. du Bul- 1758
 letin de la Mutuelle-Transports.) [386.1(44)
 Chamberlain's proposals: question of preferential tariffs, protection v. free-trade, 1759
 Facts, figures and arguments. London: Westminster Gazette '03. 4° 6 d.
 [337.3(42)
 Commerce of Latin America. A brief statistical review. Philadelphia: Commercial 1760
 Museum '03. (20) 8° [382(8)
 Kreuzbauer, A.: Die Versorgung Münchens mit Lebensmitteln. Eine volks- 1761
 wirtschaftliche Studie. München: Reinhardt '03. (IX, 306) 8° M. 10.—.
 [38: 664(433)
 Decharme, P.: Les chemins de fer dans les colonies allemandes. Paris: Masson 1762
 & Co. '03. (170) 8° [385(43+6)
 Descheizes: Sur le canal de jonction de la Loire à la Garonne, rapport. 1763
 Bourgneuf: impr. Duboueix '03. (8) 4° [386.1(44)
 Dresemann, O.: Aus der Jugendzeit der Rheindampfschiffahrt. Köln: Kölner 1764
 Verl. und Druck. '03. (109) 8° 20 Pf. [386.1(43)
 Enquête sur le commerce des tissus et filés de coton à Madagascar. Melun: Impr. 1765
 administr. '03. (20) 8° (Min. des colonies.) [38: 677(69)
 Foreign trade and commerce, accounts relating to, including figures received up 1766
 to april 30. 1903. London: Eyre & Spottiswood '03. 8° 4d. [382(42)
 Growoll, A.: Three centuries of English book trade bibliography, also a list by 1767
 Wilberforce Eames of the Catalogues &c. publ. for the English book trade
 1595—1902. London: Sampson Low '03. (222) 8° 21/ net. [655.5(42)
 Havass R.: Dalmácia és a magyar ipar, kereskedelem. (La Dalmacie et l'industrie 1768
 et le commerce de Hongrie.) Budapest: Dobrowsky & Franke biz. '03. (31) 8° 1 K.
 [38(439)
 Ibos, P.: Le chemin de fer français du Yunnan. Paris: Charles-Labauzelle. (Extr. 1769
 de la Revue des troupes coloniales.) [385(44)
 Kovách L.: Közutainkról. (Nos routes publiques.) Bpest: Kilián utód. biz. '03. 1770
 (47) 8° 1 K. 50 f. (K. l. a M. mérnök- és építész-egylet heti értesítőjéből.)
 [388(439)
 Lallier, H.: Étude sur les warrants agricoles. Thèse. Nancy: impr. Vagner '03. 1771
 (179) 8° [347.767
 Lejeune, G.: L'exportation des bières françaises aux colonies. Rapport présenté 1772
 au Congrès colonial 1903. Montluçon: imp. Herbin '03. (8) 8° [382: 664.4(44)

- 1773 Léon, P.: Fleuves, canaux, chemins de fer. Paris: Colin '03. (XXIV, 262) 16° 4 fr. [38
 1774 Mercantile marine committee appointed by the board of trade. I. report, 2 d. II. minutes of evidence 5/9. III. appendices to evidence, and index 3/1. London: Eyre & Spottiswood '03. [387.5(42)
- 1775 Meyer, B. H.: Railway legislation in United States. London: Macmillan & Co. '03. 8° 5'— net. [351.812(73)
- 1776 Mitteilungen der Centralstelle der vereinigten Handels- und Gewerbekammern und des Centralverbandes der Industriellen Österreichs zur Vorbereitung der Handelsverträge. Zur Vorbereitung der künftigen Handelsverträge zusammengestellt. Nr. 12—20. [382.4(436)
- 1777 Perris, G. H.: Protectionist peril. Examination of Mr. Chamberlain's proposals. London: Methuen '03. (152) 8° 1/— . [337.3(42)
- 1778 Root, J. W.: Trade relations of the British Empire. Liverpool: I. W. Root '03. 12° 3/6 net. [382(42)
- 1779 Russia, new general customs tariff, translation of, with comparison of the rates of customs duty contained in the tariff with the rates of present in force on imports into European Russia from the United Kingdom. London: Eyre & Spottiswood '03. 7^{1/2} d. [337(47)
- 1780 Schriften der Centralstelle für Vorbereitung v. Handelsverträgen. H. 23: Bericht über die 5. ordentliche Generalversammlung der Centralstelle für Vorbereitung von Handelsverträgen zu Berlin am 23. V. 1903. Berlin: Guttentag '03. (71) 8° M. 1'50. [382.4(062)(43)
- 1781 Schweizerische Eisenbahn-Statistik f. d. J. 1901. Statistique des chemins de fer suisses pour l'année 1901. Bd. 29. Hrsg. v. Schweizer. Post- u. Eisenbahndepartement. Bern: (Körber) '03. (III, 235) 2° M. 2.— [385: 31(494)
- 1782 Sekutowicz, L.: La Seine Maritime. Etude sur l'importance économique du port de Rouen. Paris: imp. Chaix '03. (143) 8° [387.1(44)
- 1783 South Africa. Minutes of proceedings of South African customs union conference at Bloemfontein March 1903, in continuation. London: Eyre & Spottiswood '03. 2^{1/2} d. [337(68)
- 1784 Suez canal, returns of shipping and tonnage 1900, 1901, 1902. London: Eyre & Spottiswood '03. 1^{1/2} d. [386.2
- 1785 Teifen, F. W.: Wie die Zölle Brot und Fleisch verteuern und wer diesen Raub am Volke einsteckt. Zur Aufklärung über die Zollfrage. Wien: Wiener Volksbuchh. '03. (30) 12° 10 h. (Lichtstrahlen 9). [337.3
- 1786 Verneaux, R.: L'industrie des transports maritimes au 19e siècle et au commencement du 20e siècle. Paris: Pedone '03. 2 vols. (XV, 365, 384) 8° 15 fr. [387.5
- 1787 Vivarés, L.: La question des transports. Montpellier: impr. Firmin '03. (35) 18° [38
 1788 Vossion, L.: Le port de Kurrachee. Inde anglaise, mouvement commercial et maritime en 1901—1902 et possibilité d'étendre les relations commerciales entre ce port et la France. Poitiers: impr. Blais & Roy '03. (23) 18° [387
-
- 1789 Beer M.: Der britische Zollverein. NZ 36. [337.3(42)
- 1790 Dietzel, H.: Il controverso sulla nuova tariffa tedesca. RiS 6. [337(43)
- 1791 Fazio, A.: L'autonomia dell'azienda ferroviaria di stato. RiS 6. [385.7
- 1792 Fiedler, H. A.: Deutschland und die Monroe-Doktrin. Preuss. Jahrbücher, Apr. [382(43: 73)
- 1793 Guyot, Y.: Le programme de M. Chamberlain. JE 7. [337.3(42)
- 1794 Hamon, A.: La navigation aérienne. HN 46. [335.9
- 1795 Hutchinson, L.: Reciprocity with Brazil. PSQ 2. [337.9
- 1796 Johnson, E. R.: The Panama Canal. PSQ 2. [386.2
- 1797 Letourneur, E.: Les entrepôts de boissons de Quai Saint-Bernard et de Bercy. JE 6. [381.4: 664(44)
- 1798 Lutte, la, entre le libre-échange et la protection en Angleterre. JE 7. [337.3(42)
- 1799 Maier, F.: Deutsch-österreichische Verständigungen und die neuen Zolltarife. ZS 6. [382(43: 436)
- 1800 Ripley, W. Z.: The commission and the railways. PSQ 12. [385(42)
- 1801 Société d'économie politique. Discussion: De la répercussion des droits de douane. JE 6. [337(01)
- 1802 Société d'économie politique. Discussion: l'Angleterre redeviendra-t-elle protectionniste? JE 7. [337.3(42)
- 1803 Vágó J.: A nemzetközi vasuti egyezmény revíziójához (La revision de la convention internationale des chemins de fer). KS 7. [385.8

9. Bank-, pénz-, hitel- és biztosításügy. Tőzsde.

- Bericht des Eidg. Versicherungsamtes über die privaten Versicherungs-Unternehmungen in der Schweiz im J. 1901. Veröffentlicht auf Beschluss des schweiz. Bundesrates, vom 22. V. 1903. Bern: Francke i. Komm. '03. (II, LXXIX, 136) 8° M. 3.—
[368.9(494) 1804
- Brossault, E.: Histoire de l'union monétaire latine. Thèse. Rennes: impr. des Arts et Manufactures. '03. (207) 8° [332.431 1805
- Engelhardt, H. Fr. v.: Zur Geschichte der livländischen adligen Güterkreditsozietät. Riga: (Deubner) '02. (IX, 235) 8° M. 6.— [332.72(47) 1806
- Eichmann: Entwicklung und Stand des Kredit- und Genossenschaftswesens der Siebenbürger Sachsen. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht. '03. (VIII, 211) 8° M. 5.— [332.7(439) 1807
- Fenneteau, A.: Dans les finances. Louis Camus, directeur de la Société Générale à Tours (1896—1902.) Tours: impr. Saint Josef '03. (56) 8° [332.64 1808
- Fujisawa, R.: Joint-Metallism, an essay on a new monetary system. Tokio: '03. (30) 8° [332.4 1809
- Heyn, O.: Die indische Währungsreform. Berlin: Guttentag '03. (IX, 375) 8° M. 7.— (Schrift. d. Vereins z. Schutz der deutschen Goldwährung.) [332.42(54) 1810
- Hopfman, K.: Das Sparkassenwesen in Bayern. Fürth: '03. (VIII, 46) 8° M. 1.— [332.21(433) 1811
- Kenler, L.: Les bourses de commerce et l'agriculture. Thèse. Paris: Larose '03. (XVI, 176) 8° [332.6:63 1812
- Life assurance companies — statements of accounts and of life assurance and annuity business, and abstracts of actuarial reports deposited with the board of trade during 1902. London: Eyre & Spottiswood '03. 3/8. [368.3(42) 1813
- Meyer, R.: Les banques d'émission suisses et le drainage des écus. Thèse. Lille: Le Bigot frères '03. (312) 8° [332.132(494) 1814
- Pascaud, H.: La mobilisation du sol en tant qu'élément de crédit en France et à l'étranger. Nancy: impr. Berger-Levrault '03. (68) 8° (Extr. des Mémoires de l'Académie de Stanislas 1902—1903) [332.72 1815
- Radtke, P.: Die Stabilität des Lebensversicherungs-Anstalten. Berlin: Mittler u. Sohn '03 (63) 8° M. 1.50 (Aus: Ztschr. f. d. ges. Versichrgs-Wissft.) [368.3 1816
- Rayneri, C.: Le crédit populaire et agricole, conférence. Menton: Impr. coopérative mentonnaise '03. [334.2 1817
- Scott, W. A.: Money and banking; an intro. to study of modern currencies. London: Bell '03. 8° 10/— net. [332.4 1818
- Straits Settlements currency committee, minutes of evidence and appendices. London: Eyre & Sportiswood '03. 1/4 [332.42 1819
- Veblen, T. B.: The use of loan credit in modern business. Chicago: The University of Chicago Press '03. (22) 4° [332.3 1820
- Wörner, G.: Das Mobiliar- und Privatversicherungswesen im Königr. Sachsen. 7. Aufl. Leipzig: Rossberg '03. (VI, 110) 8° M. 2.— (Juristische Handbibliothek.) [347.764(43.21) 1821
-
- Bánfi O.: A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1902. évben (Les résultats financiers des sociétés financières de Budapest en 1902) KS 6—7. [332(439.1) 1822
- Cinant, Ch. A.: The limping standard PSQ 2. [332.42 1823
- Stefan, E.: Das Versicherungswesen 1896—1900. StM 3/4. [368 1824
- Wermert, G.: Ueber Wesen und Bedeutung der Differenzgeschäfte in rechtlicher und wirtschaftlicher Hinsicht. ADR 6. [347.765 1825

10. Állami és önkormányzati pénzügy. Községi szocializmus. Szegényügy.

- Benz, G.: Zur Reform unserer Armenpflege. Basel: Reinhardt '03. (59) 8° 50 Pf. [362.5(494) 1826
- Bericht des Finanzministers (Staatssekretär S. Witte) an Se. Majestät den Kaiser über das Staatsbudget f. d. J. 1903. Reichsbudget f. d. J. 1903. St. Petersburg (Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht) '02. (47) 4° M. 3.— [336(47) 1827
- Bouquier, L.: Le régime fiscal des successions en France. Thèse. Aix: impr. Purcel '03. (230) 8° [336.272(44) 1828
- Charity commissioners for England and Wales. 50th report, for 1902. London: Eyre & Spottiswood '03. 8° —/3. [351.84(42) 1829
- Consular report on municipalisation of bakeries at Catania. London: Eyre & Spottiswood '03. 1/2 d. [351.711.9—2(45) 1830

- 1831 Déan-Laporte: Origine' du bureau de bienfaisance de la ville du Mans. Le Mans: impr. de l'Inst. de bibliographie '03. (15) 8° (Extrait du Bulletin de la Soc. d'agriculture, sciences et arts de la Sarthe.) [351.84(44)]
- 1832 Effler: Die bisherigen Ergebnisse der im Jahre 1902 durchgeführten Organisation der Ziehkinder-Fürsorge in Danzig. Leipzig: Leineweber '03. (22) 8° 70 d. (Aus: »Gesundheit«) [362.7(431)]
- 1833 Heber g, K. Th.: Finanzwissenschaft. 7. verm. u. verb. Aufl. Leipzig: Deichert Nflg. '03. (VIII, 518) 8° M. 8.— [336(02)]
- 1834 Flora, F.: Manuale di scienza delle finanze. 2. ed. Livorno: Giusti '03. (536) 8° L. 5.— [336(02)]
- 1835 Fraass, K.: Die vom 1. X. 1900 ab gültigen Bestimmungen über die Besteuerung des Branntweins mit Beschränkung auf die abgefundenen Materialbrennereien, nebst Anhang enthaltend 1. die Vorschriften über die steuerfreie Ausfuhr von Branntwein und Branntweinfabrikaten; 2. die Bestimmungen über den Verkehr mit Branntwein zwischen Elsass-Lothringen und den anderen Staaten des deutschen Zollgebietes. Bearb. f. Elsass-Lothringen. 2. Aufl. mit Erg.-Heft. Metz: Scriba i. Komm. '03. (X, 210) 8° M. 2.50. [351.715(43.44)]
- 1836 Fry, T. H.: Income tax anomalies. London: H. Cox '03. 8° 1/— [336.24(42)]
- 1837 Ländliche Wohlfahrtsarbeit. 7. Hauptversammlung des Ausschusses für Wohlfahrts-pflege auf dem Lande, am 10. II. 1903. Herausg. v. Ausschuss f. Wohlfahrts-pflege auf dem Lande. Berlin: Deutscher Verlag '03. (82) 8° 50 Pf. [361.2(063)]
- 1838 Näf, E.: Zur Revision der Gesetzgebung über das Alkoholmonopol. Zürich: Rascher '03. (26) 12° 40 Pf. [336.191(494)]
- 1839 National debt return for each financial year from 1835—6 to 1902—3. With app. London: Eyre & Spottiswood '03. 5d. [336.3(42)]
- 1840 Poor Law Conferences held in the year 1902—3. London: King '03. (780) 8° 12/— net. [351.84(42)]
- 1841 Olshausen: Die Reichsgesetze betr. das Abgabenwesen. Berlin: Vahlen '03. (VIII, 402) 16° M. 3.—. (Die Strafgesetzgebung des Deutschen Reichs. Bd. 7.) [351.714(43)]
- 1842 Rougé, de: La situation financière et le budget de 1903, conférence. Angers: Germain & Grassin '03. (74) 18° [336(44)]
- 1843 Schöpp, J.: Ratgeber in Steuerangelegenheiten. Gemeinverständliche Darstellung der für den Bauern- und Bürgerstand wichtigsten Steuergattungen. Hermannstadt: Krafft in Komm. '03. (VIII, 101) 8° M. 1.20 [336.2(439)]
- 1844 Staats- und Socialwissenschaftliche Forschungen. Hrsg. v. G. Schmoller. Bd. 21. H. 6: J. Hartwig: Der Lübecker Schoss bis zur Reformationszeit. Vorrede v. G. Schmoller, z. H. 100 der Staats- und Socialwissenschaftlichen Forschungen. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (XIII, 237) 8° M. 5.20 [336.2(43.53)]
- 1845 Witte (Finanzminister) und der russische Reichsrat über die Finanzlage Russlands. Protokoll der Plenarsitzung des russischen Reichsrates vom 30. XII. 1902. (12. I. 1903.) Stuttgart: Dietz Nflg. '03. (20) 8° 50 Pf. [336(47)]
-
- 1846 Aron, E.: Das Enregistrementswesen in Elsass-Lothringen. ADR 7. [336.274(43.44)]
- 1847 Beer, M.: Die Lage des englischen Munizipalsocialismus. NZ 38. [351.711.9(42)—2]
- 1848 Clémentel, E.: Les valeurs mobilières et l'impôt. RPP 6. [336.24]
- 1849 Jezé, G.: Un esempio di conversione del debito pubblico. RIS 6. [336.37]
- 1850 Lindemann, H.: Kommunale Arbeiterpolitik. Vortrag. Dtsche Worte, 3. [351.711.9—2]
- 1851 Mosthaf, H.: Das Steuerbewilligungsrecht der Stände nach Württembergischem Verfassungsrecht. ZGS 2. [342.53(43.47)]
- 1852 Rehm, H.: Ausgestaltung der gemeindlichen Armenpflege in Bayern. ADR 6. [351.84(433)]

Ruhland agrár közgazdaságtana.

Ruhland a német és (ezáltal) sok tekintetben a magyar agráriusok tudományos vezetője körülbelül 25 éven át számos cikkben, értekezésben és kisebb munkálatokban fejtegette az agrárismus alapjait. Most egy nagyszabású munkához fogott, mely *System der Politischen Ökonomie* cím alatt rendszeresen foglalkozik a közgazdaságtannal. Ennek a több kötetre tervezett nagy munkának első kötete (396 lappal) most jelent meg Berlinben.

Ruhland oly tekintélyes író és az agrár irányzat oly nagy jelentőségű nálunk is, hogy a munkálatot tüzetesen méltatni nemcsak írói, de gyakorlati szempontból is felette tanulságos. Ha az egyoldalú álláspontot tekintjük, mely többé-kevésbé minden pártárnyalatú írot jellemez, természetesen sok visszás tanra fogunk akadni. És amiként Ruhland a különböző gazdasági irányzatokban a maga álláspontjából nézve hibás tantételeket talál, úgy fog mindenestre a *capitalisticus* rendszerben növekedett, vagy a *socialismus* tanait kedvelő közgazdasági író Ruhland okoskodásaiban, következtetéseiben és alaptanaiban határozott tévedéseket látni.

A tudomány, s főkép a közgazdasági tudomány, mely tényleg még gyermekkorát éli, s mely még sok kutatásra és munkálkodásra szorul, csak örülhet, ha az ellentétes irányú tudósok egyoldalúan fejtik ki nézeteiket. Ez ad alkalmat további eszmecserére, az eszmecserre vezet az eszmék tisztázásához, és ez hatalmas lendületet ad a tudománynak. Ez okból még az agrár irányzat ellenezői is csak örömmel vehetik Ruhland új rendszeres művét, s ép ez okból Szemlénk számára bővebb ismertetésére szívesen vállalkoztam. Amennyire az irány határozott ellenesétől csak telik, a lehető tárgyilagosságot fogom követni, annyival is inkább, mert abban a véleményben vagyok, hogy a rendszer túlzásait amúgy is felismeri mindenki, a ki a közgazdaság alaptanaiban járatos.

Felette érdekes a megjelent munka bevezetése, mely Ruhland egyéni fejlődését tünteti fel és a melyben megtudjuk, hogy lett

Ruhland agráriussá, s mikép fejlődtek benne azok az eszmék, melyekért, mint a német agráriusok tudományos intézője, most él és harcol.

* * *

Az 1878-ik évi birodalmi képviselőválasztásoknál a politikában gyakorlati tevékenységet fejtett ki, természetesen a védővamosok pártján. Nagy figyelemmel kísérte a birodalmi gyűlés tárgyalásait és az akkor megjelent közgazdasági röpiratokat. Ugyanakkor mint gazda akart életpályát keresni, s ez okból Bajorországban, Württembergben, Bádenben, Heszenben és Poroszországban keresett alkalmas földbirtokot. »Mindenütt a kiszámított hozadék rendkívülien kiáltó ellentétben állt a követelt bérleti összeggel vagy a földbirtok árával, úgy hogy ezen önkénytelen fölvételek azzal az eredménnyel végződtek: a ki magát mint gazda a szabad földvásáron önállósítani akarja, anélkül, hogy rövid időben gazdasági tönkrejutás legyen sorsa, az valószínűleg kénytelen Észak-Amerikába vándorolni. Németországban a parasztudvarok legnagyobb része a birtokszerzés pillanatában tönkrejut. Az átadási vagy a vételi szerződés aláírásával a mostani kedvezőtlen külső viszonyok közt egyuttal az elárverezési okirat is aláíratik.« Ezen tapasztalás után hozzálát a közgazdasági irodalom tanulmányozásához. Akkor éppen véletlenül egy müncheni egyetemi magántanár könyvtárát bocsátották árúba. Megveszi, mohón átolvassa, de minden könyvet elégületlenséggel letesz. És midőn ugyanazon tanárnak elmondja csalódását, ez azt mondja neki: »Ha olyan okos vagy, s ezekben a dolgokban jobb tanácsot tudsz, mint tudományos irodalmunk, akkor irj róla.« És irt, még pedig első három értekezését nem kisebb ember, mint Schaeffle adta ki a szerkesztésében megjelenő Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaften 1883. évi folyamában; és nem sokára 1885-ben megjelent »a mezőgazdasági földbirtok természetes értékviszonyáról« szóló elméleti munkája. Ebben a munkában kifejti, hogy a földbirtok értéke nem egyenlő a földnek az egyes esetekben fizetett árával, sem a földbecslők által kinyomozott becsértéssel. De nem is egyenlő okvetlenül a hozadéki értékkel. A hozadékos érték csak addig képezheti a birtok értékét, a míg a gazdasági munka terméseit extensiv gazdálkodással úgyszólván »a földből meríti«. Intensiv gazdálkodásra való átmenetelnél megváltozik az értékelésnek ez a fogalma, s most a földbirtok igazi értéke: az extensiv gazdálkodásnál származó hozadékos érték-plusz a kimutatható és észszerűen befektetett tőke; más szóval »a gazdasági földbirtok igazi értéke ma Németországban a »könyvérték« vagy a »tárgyérték«, és ez lényegénél fogva a termelési (productiv) és az újratermelési (reproductiv) költségek észszerű combinációja. A könyvérték fogalmának nemzetgazdasági következményei nagy elvi jelentőséggel

birnak. »Míg a hozadékos érték számbevétele a gazdálkodónak munkaeredményét a helybeli munkabér-viszonyok szerint határozza meg és a hozadék növekedését a földértékéhez számítja; a könyvérték a segéderők munkabér-piaczának ezen kevéssé önálló támaszát mellözi és a gazdaság hozadékában mindenekelőtt az önálló gazdálkodás derék-voltának gazdasági kifejezését látja. A természetes munkabér formulája ennél fogva a következő: »Nem a munka és tőke hozadéka az (Thünen értelmében) izolált állam szélén; sem az irtványföld hozadéka a művelt világ szélén levő gyarmatokban; hanem az önálló gazdálkodónak saját gazdaságában származó valóságos hozadéka: munkájának természetszerű ellenértéke.« Ezzel a természetes és igazságos munkabér problémája a középosztály kérdésévé lesz; a középosztályhoz minden munkást sorolunk, a ki termelési eszközeinek tulajdonosa és minden harmadikkal szemben önálló és felelős.¹⁾ És a középosztály kérdése ebben az értelemben logícusan két oldallal bír: a) a termelési eszközöket illetőleg, b) a munka eredményét illetőleg bírálja az árképződést. A könyvérték rendszeresítése az önálló mezőgazda birtokszerzésére nézve a középosztály kérdésénél a munkabér megoldását az első pont értelmében jelenti, mert tisztán és világosan megakadályozza azt, hogy a mezőgazdasági munkának folytonosan emelkedő productivitását a termelési eszközök áremelkedése és a belőle keletkező birtokadósságok felemészszeék. Az önálló középosztálynak ezen munkabér fogalmával szemben a segéd munkások munkabére leszármatott munkabér, a mely jól rendezett közgazdasági viszonyok közt a középosztály munkaeredménye szerint szabályozódik és vele párhuzamosan halad. A modern sociálpolitikai irodalom, a mely elég különösen azt a kísérletet teszi, hogy a munkabér kérdését csak a bér munkás számára oldja meg, zsákutczába került és a széles országu-
tra még nem is lépett.«

Ezekkel az eszméssel kezdte 1885 őszén az egyetemeket látogatni. Utóbb 1887-ben Bismarck megbizta őt tengerentúli országokba nagyobb tanulmányuttal, de visszatértekor 1890. Bismarck már megvált hivatalától s így tanulmányainak eredményét a gyakorlati államgazdálkodásban úgy, miként ő is és Bismarck tervezték, nem érvényesíthette. Tanulmányai közben meggyőződött arról, hogy a mezőgazdasági verseny, mely Németország és Európa több államainak termelőit oly mélyen sujtja, nem termelési probléma, azaz nem a túltermelés szüleménye; hanem első sorban forgalmi kérdés. De mint ilyen koránt-

¹⁾ Megjegyzem, hogy a középosztálynak illetően definitiójába a nagybirtokos és a milliommokkal rendelkező vállalkozó is bele tartozik; a középosztálynak említett fogalma legfőlebb lefelé (a proletáriátus irányában és a kisgazdasági egyénnel szemben, de már az utóbbiakkal is csak nagyon hiányosan) szabja meg a határt. A fogalom így határozottan hamis.

sem áll összeköttetésben csak a szállítási díjak csökkenésével, hanem lényegesen capitalisticus probléma, a melyben a fedezetlen határ-idős üzlet, a nemzetközi tőkebefektetések miveletlen országokban s az általuk felidézett gazdasági válságok játszották a főszerepet. »Szemben állunk a munka és a tőke közt támadt komoly összetűzéssel, s így a tulajdonképi speciális kérdéssel. Más szóval: az agrárkérdés sociális kérdéssé lett.« Az agrárkérdés különböző részleteit monografiákban is fel lehetett volna dolgozni; de czélszerűbbnek találta azt (48 munkatársával együttesen) rendszerbe foglaltnak kifejtetni. »A politikai napi küzdelem azért is oly rendkívülien bonyolult, mert a középosztály képviselői gazdasági fogalmaikat többnyire a szabad kereskedelemi tan rendszeréből meritik, daczára annak, hogy politikai követeléseikkel egészen más alapon állnak. Új és találó gazdasági alapfogalmak csak a közgazdaság egész területének rendszeres átgondolása útján fejthetők ki.«

* * *

Rendszerében a *történet-kairológiai* módszert kívánja követni; és könyve czimlapján Kairos (Καιρος) görög genius képe diszlik. Kifejti mindenekelőtt azt, hogy a közgazdasági írók eddigi módszerei hiányosak, mert a közgazdasági tudományban inkább az egyes közgazdasági jelenségek magyarázatát és az anyag összehalmozását látják, mint azt, a mire minden tudománynak törekednie kell, hogy tudniillik a gyakorlati életben felmerülő kérdésekre nézve irányadó tájékozást nyújtson. Ép azért a közgazdaságtan módszerére nézve a következő tételeket mondja irányadóknak:

1. a közgazdaságtan, mint tudomány, fejlődésében ma még egyáltalában nem jutott befejezéshez, hanem a forrás és erjedés közepében van;

2. az exact jelleghez vezető út ettől a tudományágtól sincsen elzárva, még pedig annál kevésbé, mert területe az ember subjectiv érzéskörében fekszik és így csak az igazi tudományos módszerre szorul, hogy exact tudományos eredményekre vezessen;

3. a történeti módszer, mely a közgazdaság tudományában ma uralkodó, korszakára nézve mindenesetre igazolt és szükséges volt. De hosszabb időre nem elégséges, mert nem képez tudományos épületet, hanem csak tudományos építőanyagot szolgáltat, a mely a politikai és államférfiui gyakorlat számára mindaddig holt anyag, míg egységes rendszeres egészszé tudományosan össze nem illesztetik;

4. a gyakorlati szükségnek és az elméleti ismereteknek ép ezért szükséges összeolvasztása abból a meggyőződésből indul ki, hogy minden átgondolt emberi ismeret legközelebb fekvő és legfontosabb feladata az, hogy jövődöbeli eseteket előrelásson, és ekkép cselekvésünket a jelenben berendezhessük. Ezen a jövődöbe ható tisztázó pillantás a köz-

gazdasági gondolkozás munkájának súlypontját a gazdasági politikába helyezi. Igaz e tekintetben nem lehet nélkülözni a történeti külön vizsgálódások eredményeit. Mert a népek, melyek éltek, nagyokká lettek és azután tönkre mentek, mindenekelőtt arra tanítanak, mi vár reánk a legközelebbi és a távoli jövőben. És a saját történetünk fejlődési menete jobban tünteti fel azt a pontot, a melyen mostan állunk. Mivel pedig mindezt a gyakorlati gazdasági politika szempontjából kell összefoglalni, hogy a megfelelő intézkedések megtörténhessenek, még mielőtt késő, a történeti chronologicus módszer helyébe a történeti kairológiai módszert alkalmazzuk.«

A módszer nevét »Kairos« görög geniustól veszi, a ki a döntő pillanát, a kedvező alkalom geniusát, s így mintegy azt akarja kifejezni, hogy a kairológiai módszer minden kérdésre a legalkalmasabb időben alkalmazandó megoldást adja.

5. »Az egyes népek fejlődési folyamának előadásánál a deductiv módszer alkalmazandó. Csak ily módon válik ki a fejlődés »miért«-je világosan és élesen. Csak ily módon fogja a gazdaságpolitikai ítélet a látszatot a valótól megkülönböztetni. Hogy e mellett minden fontosabb empiricus-analyticus módon megállapított tény gondosan tekintetbe veendő, az magában érthető.« Tapasztalásunk szerint ezen előadásnál okvetetlenül lehető sok népegyedet kell feldolgozni. A népek története köztudomás szerint tragédia. A történetileg jártas szem ép ezért mindig fel fogja ismerni, miképen lett minden népnek sorsa bizonyos tekintetben már bölcsőjében eldöntve.

6. A mai közgazdasági tudomány az anyag ismert túltengése folytán szokás szerint következő négy főrésztre oszlik: általános vagy elméleti közgazdaság, közgazdasági politika, pénzügytan és statisztika. Egy új közgazdasági tudomány, mely a súlypontot a gazdasági politikába helyezi, ismét visszatér a régi kettős osztályozásra, és általános elméleti részre, és különös gyakorlati részre oszlik. Az elméleti résznek nagy főadata az egységnek előadása alapfogalmak és alapeszmék szerint. Az általános rész ép ezért bizonyos tekintetben a közgazdaság globusa, neki mindenekelőtt áttekinthetőnek kell lennie. Minden felesleges részlet itt mellőzendő, mert a végén mégis csak tudni kellene mit olvasott és tanult az ember az elején. Az anyagok tömege a különös rész köteteibe való.

7. Az elméletnek és a gyakorlatnak oly nagyon szükséges összeolvasztása a tanítási módszerre nézve is irányadó. A seminárium az legyen a közgazdaság számára, a mi a laboratorium a chemia számára. Semmi esetre nem elegendő a semináriumban iránygyakorlatokkal foglalkozni vagy repetitoriumokat tartani. A népnek nagy hatalmas gazdasági életét bele kell vonni a tanulmányi szobába. Tapasztalásunk szerint ehhez legjobban alkalmas a következő két dolog: a

csődesetek elemzése, és a tömeges árúk árképződésének megfigyelése, árvélemény képződésére való gyakorlatokkal az úgynevezett árállományon (Preiswarte). Ha a különböző német egyetemek semináriumai ban a parasztok, iparosok, kereskedők, bankok és részvényvállalatok csődeseteinek nagy száma, mint az egyedi gazdaságok pontos története, folytonosan elemeztetnének, és ha egyuttal jól felszerelt árállományokon a gabona, pénz, szén, vas, pamut és gyapjú napi árképződése figyelemmel kísértetnék úgy, hogy a bekövetkezendő ármozgalom biztosan előremondható legyen: akkor nemcsak a végzett hallgatók gyakorlati segéderökké válnának, hanem az állam törvényhozása is a lehető megbízható anyagot kapja megokolásai számára.

8. Végre a közgazdaságtan új rendszere nem feledheti azt, hogy az új rendszer mindig az előbbi rendszerek vállain álland. Ép ezért főképp kezdetben legnagyobb fontosságú az, hogy az eddigi rendszerek keletkezési történetéből megtanuljuk azt, miképp szokott egy új rendszer az adott viszonyokból keletkezni.«¹⁾

Ruhland tüzetesen vizsgálja az eddigi közgazdasági rendszereket s a belőlük a mai viszonyok közt is megtartható és érvényes igazságokat a maga rendszerébe illően (habár tisztán subjectiv felfogással) állapítja meg. Fejtegetései e téren már nagyon egyoldalúak, és főképp, a midőn a különböző rendszerekből az általa »örök igazságoknak« mondott tételeket tárja föl, határozottan akképp jár el, mintha azok a rendszerek az agrár közgazdaságtan elveinek hirdetői lettek volna.

A mercantilismus örök érvényű igazságai szerinte a következők:

1. Minden nemzet gazdaságában fejlődésének bizonyos fokán az östermelésen és terményein kívül egyenlő jelentőségű és egyenlő jogosultságú tényezőkül a pénz és az ipar nélkülözhetlen;

2. egy ország virágzása és fejlődése nemzetgazdasági tekintetben, valamint minden egyesnek munkaeredménye az állam helyes politikájától függ;²⁾

3. az állam minden intézkedése czélszerűségének felette figyelemre méltó és jelentőségteljes mértékét az évi kereskedelmi mérleg zárlatában bírja. A nép, mely állandóan többet ad ki, mint a megnyit bevesz, ép oly bizonyossággal tönkre jut, a miként ez egyenlő esetben minden egyes gazdaságnál bekövetkezend. Vita csak a körül foroghat, vajjon ennek kimutatása politikailag biztosabban vagy kevésbé biztosan lehetséges-e.

¹⁾ Ruhlandnak a közgazdaságtan módszerére vonatkozó fejtegetéseit az újabb közgazdasági írók legnagyobb része, még R. előtt is már követi, és hogy a közgazdaságtannak egyik főadata a multak alapján a jövőre következtetéseket vonni, és így a gyakorlati államférfiaknak a közgazdasági kérdésekben tanácsot adni: ezt a történeti iskola újabb írói is csak úgy tanítják és teszik, mint R.

²⁾ Azt hisszük, hogy ezt az elvet nem csak a mercantilismus hirdeti.

A physiokraták állandó igazságait következőkben találja:

1. A népek gazdagságának fogalma — nemzetgazdasági abszolút és nem történeti relativ értelemben véve — azokkal az anyagokkal kezdődik, melyek a földből vétetnek. És ezért az anyaföld minden gazdagságnak egyedüli forrása, és az is marad mindig.

2. A capitalismus, a capitalisticus kiviteli ipar és a kiviteli kereskedésnek minden egyoldalú uralma bizonyos idő elteltével a néptömegek elszegényedéséhez és nyomorúhoz vezet még akkor is, ha kezdetben mellette a nép gazdasági helyzete javult volna is.¹⁾

3. A nemzet egyik részének jóléte sincs oly egyenlő mértékben a nép összjólétével bensőbbben összenőve, mint a parasztok és mezőgazdák jóléte.

4. Ezen mezőgazdasági jólétért első sorban az állam és a törvényhozás felelős, mert mindkettő észszerű gabonaár- és földértékpolitikáért felelős.²⁾

5. Észszerű gabonaár-politikának a feladata, hogy állandóan jó és lehetőleg tartós középárakat érjen el, melyeknél a paraszt és a polgár megállhasson.³⁾

6. A mezőgazdasági földbirtoknak valódi és természetes ára az eredeti hozadékértékből plus az észszerűen investált tőke összegéből képződik.

A gazdasági liberalismus rendszerének egészséges és állandó magvát a következőkben adja:

1. A gazdasági fejlődésnek bizonyos fokán az egyes gazdasági szabadságának elve, melynek viszont az egyes felelősségének elve felel meg, okvetlenül általános érvényesülésre jut. E szerint az állam az egyest nem táplálhatja, ha az maga nem akarja magát táplálni és az állam az egyest nem gazdagíthatja, ha az maga nem gazdagítja magát;

2. az egyéni gazdasági szabadságnak ezen korszakában az állam nagy és felette fontos feladata abban áll, hogy azokat a lényeges általános föltételeket föntartsa vagy legrövidebb idő alatt a legnagyobb energiával megteremtse, a melyek az egyes embernek lehetővé teszik saját gazdasági felelősségének teljesítését. Ezek a lényeges föltételek abban állnak, hogy az államhatárokon belül a népnek ellátása

¹⁾ Ezt az állítást ugyan alig találhatjuk physiokrata munkában; abban a korszakban, melyben a physiokratizmus volt irányadó, a capitalismus fogalma csak mint tőke vagy még jobban, mint pénz létezett; »capitalisticus kiviteli ipar vagy kereskedés« ismeretlen volt; létezett törekvés a kiviteli ipar és kiviteli kereskedés fejlesztésére, és ép a mercantilizmussal szemben küzdött a kivitelnek állami támogatása ellenében a physiokratizmus.

²⁾ A laissez faire, laissez passer jelszó megteremtői ugyancsak bámulnák, ha rájuk fogta volna valaki ezt az általuk hirdetett »örök igazságot«.

³⁾ A physiokraták nem árpolitikáról szóltak, hanem azt bizonyították, hogy az a gabonaár közgazdaságilag a leghelyesebb, mely a jelzett állapothoz vezet.

kenyérterményekkel, a tömeggyártáshoz szükséges legfontosabb nyersanyagok beszerzése és a legfontosabb tömeggyártmányok kelendőse biztosítva van. Csak ha a többi államok egyenlőképen törekszenek ezen szabályszerű fejlődésre, van megadva a nemzetközi szabad kereskedés föltétele.

3. Ily szabályszerű közgazdasági viszonyokhoz — a milyeneknek lenniök kellene, illetőleg a milyenekre törekedni kellene — a középosztály lényeges túluralma szükséges, a mely termelő eszközeinek a tulajdonosa és elég jómódu arra, hogy a termelés tartama alatt sajátjából fentartsa magát. Ebben az esetben azután a munka terménye a természetes munkabér. Itt a népesedési mozgalom a táplálkozási eszközök szaporodásával helyes arányban marad. Itt nincsen sem tőke, sem kamat, sem földjáradék.¹⁾

4. Ha, ezek a szabályos gazdasági viszonyok a magántőke terjeszkedése és uralma által lényegesen megzavartatnak, akkor a középosztály megoszlik tőkebirtokosokra, földbirtokosokra és bérmunkásokra. A kész munkatermény ekkor a közgazdaság capitalisticus rendszerében feloszlik földjáradék-, tőkekamat- és munkabérre.

5. Ez a capitalisticus közgazdasági rendszer az összesség számára azért rendkívüli veszélyes, mert ekkor a proletároknál az a világos irányzat uralkodik, hogy az élelmiszerek hazai termelésénél nagyobb arányokban szaporodják. Ez az irányzat annál veszélyesebb, mert a speculativ magántőke uralma mindig erősebben hajlik a nemzetközi munkamegosztás felé, és ezzel a saját nemzetgazdaságnak jóléte mindinkább aggasztóbb függésbe jut a föld majdnem valamennyi országainak jólététől. Minthogy pedig a világon tapasztalás szerint valahol gazdasági zavarok mindig előfordulnak, ennél fogva a saját nemzet gazdaságában is mindannyiszor válságok támadnak, a melyekben az egyesek önhibájukon kívül súlyosan szenvednek az állam mulasztásainak bünei miatt. Ilyen válságos helyzetekben szegényjogi határozatokkal segíteni akarni csak önámítás, a mely a közgazdaság tönkretételét nem hogy föntartja, hanem csak előmozdítja. Itt a mentésnek csak egy a módja és ez az: a rendes közgazdasági viszonyokhoz való minél gyorsabb visszatérése.²⁾

¹⁾ Ezt a 3. pontot ugyan semmiféle »liberalis« közgazdasági író művéből kiböngészni nem lehet. Ha R. ilyen elvet erőnek erejével találni akar, akkor legalább ne kövessen el oly hibákat, hogy tőke nem létét állít akkor, mikor egy pár sorral előbb a középosztályról föltételezi, »hogy termelési eszközeinek tulajdonosa«!

²⁾ Ezt az egész 5. pontot a német védővamosok a gabnavámok, sőt a mezőgazdasági vámok szükséges voltának igazolása céljából szokták majdnem szó szerint vallani. Lehet, hogy ezek az írók máskülönben »liberális« közgazdasági elveket is hirdetnek, de ebbeli fejtegetéseik még sem mondhatók »liberális«-aknak, s azért, mert ők ezt hirdetik, csak nem szabad mondani azt, hogy a »liberalismus rendszere« ezt örök igazsággul állítja fel, a mikor épen a liberalismus rendszere legjobban küzd a mondottak ellen.

6. A munkaeredmény értékét elvben a termelési, illetőleg a visszatermelési költségek határozzák meg s az ennél fogva egyenlő a könyv-értékkel. Minél jobban közeledik az áruk ára ehhez az értékmértékhez, annál jobban vannak rendezve a közgazdasági viszonyok. Szabályszerű közgazdasági fejlődésnél a gabonaárak hosszan és állandóan emelkednek, az ipartermékek pedig árcsökkenő irányzatot mutatnak.

7. A legjobb adó a jövedelmi adó a vagyonnak belevonásával, és kivált azon jövedelemnek megterhelhetése, mely nem került gondba és munkába.¹⁾

A modern socialismus tanaiban az állandó érvényű elvek Ruhland szerint a következők:

1. A két nemzetgazdasági tudományrendszer, a mely a legtöbb európai népekre teljes befolyással birt, a mercantilrendszer és a szabad kereskedelmi rendszer. Mind a két tanrendszernek végcélja a gazdagság és pedig elsősorban a pénzgazdagság és azután a gazdasági javakban való gazdagság. Ezen politika ellen kezdetétől fogva mindig hatalmasan növekvő reactio mutatkozik, melynek igazi természetét soha sem lehet eléggé kimerítően jellemezni a gazdagok iránti irigységgel, anyagi nyomorral és általános elégedetlenséggel. Helyesen látott Paulsen Frigyes, midőn mondja: a sértett igazságérzet a socialdemokratia mai elterjedéséhez vezetett. Simone de Sismondi ezen jelenségeknél azon közmondásossá vált kifakadásra jutott: »Istenem, tehát a gazdagság minden és az ember éppen semmi!« — Ebben az összefüggésben a socialismus átmenetelt jelent a gazdagság nemzetgazdaságából az emberi munka nemzetgazdaságába; a munka alatt itt a munkálkodásnak azt a teljes értelmét véve, a melyben munkálkodás annyit tesz, mint az összességnek szolgálni. Ha az ellentétet mindenképpen az anyagi világ keretében kívánjuk meghatározni, akkor azt kellene mondani, hogy a gazdagság, mint birtok nemzetgazdaságának átmeneteléről van szó a gazdaság, mint évi munkajövedelem nemzetgazdaságába, — a munkát most is az említett értelemben véve.

2. Ez az átmenetel csak oly alakokban jelentkezik, melyek a capitalismust mellőzik. Ezekhez az alakulásokhoz nem tartozik a magántulajdonnak megszüntetése. A capitalismus eltávolítása nem jelent egyebet, mint az uzsora mindenféle nemének megszüntetését. Ehhez a Marxismus a következő két sarkalatos mondást fűzi:

3. a nemzetgazdaság lényeges tagjának megbetegedését nem szabad e tagnak tisztán magának betegségeül tekintenie, hanem mindig az összes nemzettest megbetegedéseül.

4. Az ezután alkalmazandó reformok, melyek nem pusztán a

¹⁾ Az adózásnak ezt az elvét a német és angol liberalismus vallja, de a francia liberális írók a legnagyobb mértékben ellenzik.

pillanatnyi enyhítést, hanem a baj teljes meggyógyítását kell hogy elérjék, vezető elveikben csak oly törekvésekben érvényesülhetnek, melyek a nagy történelmi fejlődési irányzatokat egész értelmükben követik.»

Záradékkul a nemzetgazdaságtan mai német iskolájával foglalkozik. Róla azt mondja, hogy rendkívül sok történelmi és adatbeli tanulmányt tudunk; de »rendszer, mely a mai időviszonyokból a gazdasági következményeket azon számos tanulmányok alapján vonná, hogy ekkép a gazdasági gyakorlatra hasonló módon közreműködnek, a miként ezt például Adam Smith és iskolája annak idején tette, napjainkban nincsen. Ez okból a közgazdaságban az elmélet és a gyakorlat közt sajnálatos feszültség uralkodik. A gyakorlat ideges nyugtalanságában novellát novella után hoz; az elmélet sok kérdésnél mélységes hallgatásba burkolózik; vagy telve van tévelyekkel s így csak még jobban zavarja a politikai ellentéteket, a helyett hogy őket mérsékelné vagy kiegyenlítené.»

»A mai napig elkészített közgazdasági anyagnak egyszerű összefoglalása még nem ad közgazdaságtani rendszert. A miként a ház építkezése az élő ember szükségletéből indul ki, s a szerint fűzi össze az anyagot: úgy egy közgazdasági rendszer súlypontját is korunk gazdaságpolitikai szükségletében kell keresni, s a szerint kell a részleges tanulmányok anyagát összeválogatni. A vizsásgokat egyenkint soha sem szabad az érdekpolitika követelményei gyanánt tekinteni, és a visszasságok mellőzését nem lehet az érdekharc feladatául feltüntetni. Az egyesek panaszait az összesség specifikus megbetegedésének jeléül kell tekinteni és a baj teljes elhárítására célzó reformprogramot a néptörténet nagy fejlődési irányjaiból, a múltból a jövőbe vezető útjaiból kell leolvasni. Ebben a nehéz vizsgáldásban azon népeknek története, melyek előbb voltak, nagyokká lettek és azután tönkre mentek, az igazság felfedezésére a legfontosabb támaszpontokat szolgáltatják. Elég néphulla fekszik a történelem bonczoló asztalán, hogy saját gazdasági helyzetünknek, és a jövőnknek gazdasági felismerésére jussunk.»

A megjelölt föladat megoldása túlhaladja egyes ember munkabírását. Ez okból 48 munkatárssal egyesült, kik mindenekelőtt a rendszerhez az anyagot gyűjtötték s azután a kész szerkezet felülvizsgálására a források mérlegelése alapján vállalkoztak. Az egyes munkatársoknak eddig szokásos külön munkálkodása már azért sem volt lehetséges, mert minden új fejezet a későbbi fejezetekhez újabb mozzanatokat tárt fel. Így némelyik rész több mint tizszer át lett dolgozva. Együttal az ily átdolgozásoknál arra törekedtek, hogy az anyag a lehető legszűkebb térre szoríttassék. Az volt a cél, hogy az olvasó lehetőleg az egészet áttekinthesse. Eredeti kéziratok ekkép 300 vagy 400 oldalról 60—80 oldalra apadtak le. Az egésznek

elkészülése így természetesen huzódik. De ezt a szemrehányást türte; mert így abban a helyzetben van, hogy az első sor szedésénél tudja, milyen leend az utolsó sor.

»De mind ezek a követelések még nem elegendők egy új rendszer megteremtéséhez. Végre szükséges az igazi szerkezetes kiindulási pontot megtalálni. Az eddigi közgazdasági rendszerek különböző kiindulási ponttal bírtak. A mercantilrendszer a pénzgazdagságból, a physiokrata rendszer a földbirtokból, Adam Smith a javak gazdagságából, Marx a bér munkásból indult ki. Melyik lesz a mi kiindulási pontunk? ¹⁾ Én a gabnára határoztam el magam; mindenekelőtt ebbeli választásomat okolom meg, mielőtt a népek gazdasági fejlődéstörvényeinek tanulmányozásához fordulnánk, hogy azután a jelenkor társadalmi kórjelenségeinek lényegét kinyomozzuk és belőle a reformprogramot egész határozott alapfogalmaival és alapelveivel következtessük.«

A mikor rendszerének kiindulási pontjául a gabonát választja, mindenekelőtt kifejti azt, hogy a gabona a népek történetében milyen jelentőséggel bírt. »Érczpenz nélkül az emberek gazdálkodása évezreden át folyt. Gabona nélkül az ember élete nem képzelhető.²⁾ Ha tehát a gazdaságtan általában egyoldaluan kiépíthető volna,³⁾ akkor az, mint a gabonáról szóló tan és nem a pénzről szóló volna lehetséges. A közgazdaságtannak még ma is gyakran kizárólag pénzgazdagsági felfogása egy oly építkezési technikához hasonló, mely az alapozásról szóló tanokról megfélekedzik.« Szerinte a népvándorlások hatalmas világhistóriai eseménye tulajdonképpen gabonapolitikai intézkedéseken alapult, a vándorlók kerestek gabonatermő vidékeket. És így látja a nagy római birodalom fejlődését. Munkájához egy óriási munka eredményeül a Straszburgi gabonaáraknak 500 éven át minden egyes évre 31 évi átlagokból kiszámított hullámzását közli, és kimutatja mily pontosan csatlakozik a gabona árhulláma a világtörténeti események minden egyes mozzanatához és abból azután azt következteti: »hogy a gabona az emberi gazdálkodás legfontosabb árukategóriája«. ⁴⁾

¹⁾ És miért nem említi fel legtöbb újabb közgazdasági írónak kiindulási pontját: az embert mint gazdálkodó egyént?

²⁾ Nemcsak, hogy nem képzelhető, hanem tényleg nincs is. De különben, ha el is kell ismerni, hogy a gabona fontos szerepet játszik az emberiség életében, nagyon helyesen fejtette ki egy ízben maga Ruhland, mikor a Miatyánk közgazdasági jelentőségéről munkát írt »nemcsak kenyérből él az ember stb.« — A közgazdaság alapja vagy kiindulási pontja nem lehet egy — s ha még oly nagyjelentőségű — jószág, s így maga a nagyjelentőségű gabona sem; mert a közgazdaság nem egy jószágból indul ki, hanem az ember anyagi jólétének biztosítására törekszik a végből, hogy az egyesek jóléte az összesség anyagi jólétében találja alapját.

³⁾ Tehát maga is föltételelesen ismeri el a gabona jelentőségét.

⁴⁾ Mintha más nagyobb jelentőségű árú árhullámzása nem adná ugyanezeket a hullámokat!

Azt hisszük, senki sem fogja tagadni a gabona nagy jelentőségét, és azért talán majdnem fölösleges szerzőnknek az a fáradozása, melyben a közgazdasági írók irataiból is igyekszik igazolni, mily nagy jelentőségű áru a gabona. De ha így a gabona fontosságát minden közgazdasági író el is ismeri, egy sem tévedett odáig, hogy azt, mint szerzőnk, a gazdálkodás sarkkövévé tegye.

Felette tanulságos az a fejezet, melyet szerzőnk a gabonáról a közgazdaságban irt, s melyben a többi mezőgazdasági terményekkel szemben jelentőségét kifejti. »Ismeretes taktikája a mai szabadkereskedő íróknak az, hogy a gabonatermelés szerves és elvi jelentőségét egészen figyelmen kívül hagyják és az alacsony gabonaárakról szóló panaszokat olyanokul tüntetik föl, melyek az állattenyésztésre vagy a kereskedelmi növények termelésére való áttérés által könnyen mellőzhetők volnának.« Ezzel a felfogással szemben statisztikai adatokkal mutatja ki a gabona alá fogott területek nagy szerepét. E táblázat szerint a bevetett területből volt (0/0) százalékban:

	Év	gabona és hüvelyes	takarmány	kapás növény.	kereskedelmi növény
Németországban . .	1893	60·9	9·6	16·2	1
Poroszországban . .	1893	61·6	9·5	17·6	0·6
Bajorországban . . .	1893	61·1	11	15·1	1·2
Württembergben . .	1893	62·1	13·6	16·2	1·5
Badenben	1893	54·9	14·8	21·8	2·3
Ausztriában	1893	69	14	15·3	1·7
Nagybritanniában . .	1896	47	29	21	3
Franciaországban . .	1894	78·3	13	7	2
Az amerikai Egye- sült-Államokban . .	1889	64·3	24	1·7	10

Tehát Nagybritannia kivételével, a mely ország »tudvalevőleg gabonatermelését a kereskedelemnek és az iparnak föláldozta«, a gabona alá fogott terület az összes bevetett területnek 60—78 százaléka, s így nem lehet kétség arra nézve, hogy a gabonatermelés a mezőgazdaságnak legfontosabb része. A takarmánynövények termelése 11—14⁰/₀ közt mozog; és már ezen általános jelenségből kell következtetni arra, hogy a termelési viszonyok oly határok közt mozognak, a melyeket önkényszerűen vagy erőszakosan megváltoztatni nem lehet.

»A mezőgazdasági termelés súlypontjának áthelyezése az állattenyésztésbe rendszerint azzal az eredménnyel jár, hogy az állatok korai megérését és a tehének erős fejését tüzi ki czélul. Ezzel azonban tapasztalás szerint az állatok fogékonysága betegségekhez és állatvészekhez növekszik. Ezek a vészek azután a hirtelen bekövetkező határelzárásokkal járnak karöltve, miáltal a hazai állattenyésztés annál súlyosabban sujtatik, minél jobban rendezkedik be állattenyésztési termelésének kivitelére. Igen figyelemre méltó például szolgál e tekintetben Dánország. Az állattenyésztésre nézve felette kedvező

viszonyok azt eredményezték, hogy a dán mezőgazdaság már 1878 előtt élő állatokból tetemes kiviteli többletet mutatott föl. Az 1882/3. években ez a többlet 564.589 darabra rugott már, hogy azután az 1885., 1888. és 1896. években 294.662, 127.170 és 81.505 darabra fogyjon. Állatvészek határozatokat okoztak a külföld részéről. Ezek a zárlatok időről-időre megújultak. Maga a dán kormány elzárta a határt az állatok kivitele elől, hogy ekkép a külföld intézkedéseinek elejét vegye. Az élő állatok kivitele ekkép oly válságba került, mely oda terelte a gazdákat, hogy állatok helyett állati terményeket vigyenek a külföldi piacokra. Ez által a dán gazdaság függő helyzetbe jutott a kivitelre dolgozó husvágó ipartól, a mely szervezetének alakulása szerint — a mint ezt Északamerikában is a legújabb tapasztalatok igazolják — a mezőgazdasági üzem rentabilitására felette kedvezőtlen hatása is lehet. Ha mindehhez hozzávetjük azt, hogy a husárok hullámzásaikban a gabonaárak szerint váltakoznak: akkor felette rossz tanács az, a mely szerint a német gazda a nem előnyös gabonaárak ellenében védekezést abban keressen, hogy a gabonatermelésből áttérjen az állatgazdasági termelési ágakra.« De különben is, ismeretes dolog, hogy az állatlétszám szaporodása nem szokott karöltve járni a gabonatermelés megszorításával. Így Amerika gabonatermőföldje nem csökkent állatjainak tetemes szaporodásával. Németországban is az állatok száma volt:

	1873. évben	1900. évben
lovak	3,352.281	4,195.261 darab
szarvasmarha . . .	15,766.702	18,939.692 »
sertés	7,124.068	16,807.013 »

Ugyanakkor pedig a bevetett területből esett (0/0) százalékokban:

	1883.	1893.	1900. évben
gabona és hüvelyesre . .	60·1	60·9	61·0
kapás növényekre	15·1	16·2	17·5
takarmányra	9·2	9·6	10·1
kereskedelmi növényekre	1·3	1·0	0·7

Az állatok szaporodása tehát a gabonatermelés csökkentésére nincs hatással.

Még kevésté alkalmazható a gazdák helyzetének javítására az ugynevezett kereskedelmi növények erősebb művelése. Szerzőnk sorba feltünteti a különböző kereskedelmi növények termelési sorsát, és a következő eredményre jut:

A pirosító buzér jelentőségét elvesztette; a mióta az alizarin syntheticus készítése lehetséges.

A festő csüllöngőt az indigónövény tette tönkre, és az indigónövényt valószínűleg az indigó syntheticus előállítására fogja tönkre silányítani.

A lentermelést a különböző helyettesítő anyagok, a lenkészítés

nagy ipari fejlődése és általában a textilipar teszi tönkre, mert ez igényelte, hogy a belföldi termény helyébe Oroszország nagy tömegű lentermése hozassék be.

A komlótermelés elvesztette előbbi nagy jövedelmezőségét a nagyobb behozatal és kisebb kivitel folytán, a sörgyártásnál alkalmazásba vett különböző újítások következtében és a komló-konzerválás által.

A dohánytermelés Németországban már csak kisebb gazdák számára tanácsos, a hol minden családtag együtt dolgozhat; itt is a behozatal kezd uralomra jutni.

A repcetermelés a világítási ipar terén beállt nagy találmányok által nem jövedelmező többé, s amennyiben repce még szükséges, azt a külföldről szerzik be.

A szeszfőzésre való burgonyatermelés már is annyira van fejlesztve, hogy valóságos túltermelésben vagyunk és ha azt akarjuk, hogy a szeszfőzés csak némileg is jövedelmező maradjon, a termelést korlátozni kellend.

A cukorrépatermelés főképp a brüsszeli conventio megkötése óta a cukorkivitelnek fenyegető végével nehéz válságnak néz eléje.

Nincs tehát sehol a kereskedelmi növények termelése körében alkalom arra, hogy a gabonatermelés csökkentessék. Épen a kereskedelmi növények termelése minden tekintetben sokkal erősebben van veszélyeztetve, mint maga a gabnatermelés.

Mindebből R. azt következteti, hogy ha agrárpolitikát akarunk üzni, úgy az más mint gabnapolitika nem lehet.

A most megjelent első kötetben az említett alapvető eszmék kifejtése után a Zsidók, Görögök és Rómaiak fejlődése, hanyatlása és tönkremenetele adatik elő. Ezekben a történeti előadásokban a vörös fonál, melyhez akarva, nem akarva a népek sorsa lépten-nyomon fűződik (illetőleg a melyhez szerzőnk azt erőszakosan fűzi) a gabna. A míg az illető nép a gabnát a saját szükségletének megfelelő mennyiségben megtermelte, addig boldog és dicső volt; a miként a gabnát kívülről, más vidékekről még meghódítottokról is kellett hozatni s a miként az anyaországban a gabnatermelést elhanyagolták: abban az arányban hanyatlak és végre megy tönkre a nép. Hát így is lehet történetet előadni. Mert sok mindent szoktak a történetből kimagyarázni, de vajjon a valónak megfelelő-e ez, és vajjon egy országnak a gabnával való ellátása a külföldről tényleg azzal az erkölcstelenítő következménnyel jár-e, mely a Zsidók, Görögök és Rómaiak uralmát megbuktatta, azt legalább Anglia és a Svájc példája nagyon is kétségbe vonja.

Bármilyen érdekes is az előttünk fekvő kötet, és habár Ruhland ismeretes álláspontja csak bővebb fejtegetésekben tárul elénk: egyelőre a rendszer lényege még csak vázlatban sem tűnik fel s ép azért kíváncsian várjuk a »Rendszer« többi kötetét.

Matlekovits Sándor.

A törzsörökösödés és a magyar földbirtok.¹⁾

A nyugot- és középeurópai országok valamint hazánk mezőgazdaságának súlyos helyzete, mely a tengerentúli és keleteurópai verseny következtében válsággá fokozódott, mindenütt a bajok természetének, okainak és hatásainak gondosabb megvizsgálására vezetett. A bajok megszüntetésére vagy legalább enyhítésére javaslatba hozott eszközök közül, minők a vámok, a hitel megfelelőbb szervezete, a szövetkezés, hatályos földbirtokpolitika, stb. nagy jelentőségűek a mezőgazdasági birtokok öröklésére vonatkozó tényleges jogelvek megváltoztatására irányuló törekvések, a melyeknek célja, hogy a további felosztásra alkalmatlan földbirtokok örökösödés esetén osztatlan egész gyanánt szálljanak a család egy tagjára.

Az örökösödési jog és az a mód, az a szokás, a mely szerint a földbirtokra vonatkozó hagyatéki igényeket az örökösök egymás közt rendezik, a földbirtok megoszlásának alakulására hatással van. Ott, a hol a hagyatékot képező még oly kis földbirtokon is az örökösök természetben osztozkodnak, idővel a földbirtok túlságos szétdaraboltsága fog szükségképen bekövetkezni. A földbirtoknak örökösödés folytán beálló ezen túlságos elaprózása ellen irányul a törzsörökösödés intézményi biztosítása.

Szükség van-e Magyarországon a törzsörökösödési jogra és mennyiben valószínű meg ez az intézmény? Más szóval, szükséges-e külön törvényes intézkedés arra nézve, hogy végrendelet nélküli (ab intestato) örökösödés esetén, a mezőgazdasági birtokokra vonatkozólag az ingó hagyatéktól eltérő rendelkezések nyerjenek alkalmazást, oly módon, hogy az örökösök helyett a törvény állapítja meg, hogy az örökösök közül az egyik átveszi a hagyatéki birtokot és örökösökét kielégíti.

Hogy a feltett kérdésre válaszolhassunk, mindenek előtt feladatunk a magyar földbirtok megoszlási viszonyait vizsgálni; vajjon túlságos-e az elaprózás? Ha igen, úgy az elaprózási folyamat az évek

¹⁾ Magántanári próbaelőadás, tartotta szerző a budapesti kir. magy. Tudomány-Egyetemen 1902. november hó 26-án.

során fokozódik-e? Végül, mennyiben vezethető vissza a földbirtok szétforgácsolódása a hagyatéki osztozkodásra?

A magyar földbirtok megoszlási viszonyai a földbirtok nagymérvű szétदारaboltságára utalnak. A hivatalos statisztikai adatok szerint¹⁾ az öt holdig terjedő törpe gazdaságok több mint felét teszik az összes gazdaságoknak (53·57%) és területük mégis csak 5·84%-a az összes gazdaságok területének; míg a száz holdon aluli gazdaságok, tehát a törpe és kiscgazdaságok együtt 99·01%-át teszik az összes gazdaságok számának, területük pedig az összes gazdaságok területének csak 52·34%-át. A gazdaságok összes száma 2,388.482; és ebből 2,364.847 törpe- és kiscgazdaság. Tehát csak nem az egész. Középbirtokosaink száma csak 19,867. Vagyis nem is egész egy százalékkal (0·83%) szerepelnek. Ez adatok azt mutatják, hogy a birtokelaprózódás hazánkban nagymérvű.

Sajnos, hogy a magyar föld megoszlásának fejlődési irányára nézve, vagyis arra, vajjon a földbirtok ezen nagymérvű elaprózódása az évek során fokozódott-e, teljesen megbízható adataink nincsenek. Keleti Károly az 1867. évre vonatkozólag közzétett ugyan adatokat²⁾ a birtokok összes számáról és nagysági tagozatáról, de ezek eltérő természetüknél fogva teljesen megbízható összehasonlítás alapjául nem szolgálhatnak. A régi munkálat külön birtokok gyanánt vette fel a különböző határookban fekvő parcellákat, tehát az egyes birtokkategorikák száma a régi munkálatban a ténylegesnél jóval több; ennek dacára megállapítható, hogy a kisebb birtokok száma emelkedett, mert míg a Keleti-féle adatok szerint a (5—200 holdig terjedő) kisebb birtokok száma 1,022.691 volt, addig ma ezek száma 1,095,404. Ellenben a (200—1000 holdig terjedő) középbirtokok száma 13.748-ról 9.592-re csökkent. A birtok szétforgácsolódás fokozódására az is enged következtetést, hogy 30 év előtt 2,486.265 birtok volt, míg ma 2,831.802.³⁾ A birtokok száma tehát gyarapodott. Míg továbbá 30 év előtt egy birtok átlagos nagysága $18^{1280}/1600$ hold volt, ma csak $15^{1264}/1600$ hold.

Adataink alapján tehát felállíthatjuk azt a tételt, hogy hazánkban a birtok nagyon elaprózott és a szétforgácsolódás, a birtok pulverisatiója, atomisálása egyre fokozódik, a mely folyamat a törpegazdaságok túltengésére, életképtelen gazdaságok keletkezésére vezet.

Felmerül már most az a kérdés, hogy a magyar föld imént változt kedvezőtlen megoszlása mennyiben vezethető vissza a birtoktesteknek természetben való felosztására örökösödés esetén.

E kérdésre hiányos és különben sem egészen megbízható birtok- és telekkönyvi statisztikánk nem válaszol; de a közzétett adatok combinatív felhasználása e kérdésre mégis tájékoztatást nyújt.

A telekkönyvi birtoktestekben⁴⁾ haláleset folytán bekövetkezett

¹⁾ *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. Negyedik kötet. A földmivelésügyi magyar kir. minister rendeletéből. Budapest 1900. (7* és 8* lap.)

²⁾ Keleti: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából*. Pest 1871. (143. lap.)

³⁾ *Mezőg. Stat.* (IV. 5* lap.) Az adatok összehasonlíthatása végett az ugyanazon gazdaságok szétszórva fekvő részeinek összevonása nélkül, véve az adatokat.

⁴⁾ *Kormányjelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest 1302. (71. lap.)

birtokváltások eseteinek száma az utolsó tíz évben (1891—1901) évenként átlag 103.234. Vagyis évenként átlag 103.234 telekkönyvi birtoktest cserél gazdát haláleset, tehát örökösödés folytán. A hagyaték át-zolgáltatása által pedig évenként átlag 28.723 esetben keletkeznek a telekkönyvi birtoktesteken új terhek.¹⁾ Mi következik ebből? Az, hogy az ingatlan-örökösödések eseteinek 27·82°/o-ában jelzálogkölcsön felvételével rendezik az örököstársak egymásközt hagyatéki igényeiket, míg az esetek 72·18°/o-ában, tehát túlnyomólag, más módon, nevezetesen természetben osztozkodnak a hagyatéki birtokon, vagy elvétele annak értékesítésével a vételár képezi a felosztás tárgyát. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek az adatok nem csak a mezőgazdaságilag hasznosított földbirtokokra, hanem a városi ingatlanokra is vonatkoznak, a mely zavaró körülmény, ha módosítja is némileg az arányokat, nem változtatja meg magát a tényt, mert hiszen a városi hagyatéki ingatlanok úgy sem oszthatók fel természetben.

Megállapítottuk tehát, hogy a magyar földbirtok túlságosan elaprózott, és hogy az elaprózódás folyamata az évek során át fokozódik, a mi jó részben a hagyatéki birtoktesteknek természetben való felosztására vezethető vissza.

Ezzel elérkeztünk problémánk megoldásának kérdéséhez: mi a teendő? Mielőtt azonban ennek fejtegetéséhez fogunk, érdemes lesz épen hazai viszonyaink szempontjából egy pillantást vetni a francia idevágó viszonyokra, a melyekre oly kényelmes a hivatkozás a természetben való hagyatéki osztály káros hatásának kimutatására.

A Code civil 826. §. szerint: »Minden örököstárs a hagyatéki ingó és ingatlanaiából természetben követelheti a saját osztályrészét...« Ezzel a rendelkezéssel a Code civil a hagyatékot képező földbirtokok természetben való felosztását alapelve emelte. A Code civil ezzel azonban nem teremtett, nem constituált új jogot, hanem a földbirtokok hagyatéki felosztására vonatkozólag a francia nép háromnegyed részénél már a Code előtt az ancien regime alatt régóta meglévő szokást declarált.²⁾ Az egyenlő osztály elve ab intestato örökösödés esetén nem képezett új jogot a parasztbirtokokra nézve, hanem csak a nemesekre, a nép csekély töredékére nézve. És ennek az új jognak a birói gyakorlat szigoruan szerzett érvényt. Ugyanis előfordult, hogy a birtok fennállásának biztosítása érdekében a szülők végrendeletkeztek vagy az ascendensek még életükben fogatosítottak anticipált örökségi osztályokat, a mi a polgári törvénykönyv rendelkezésének nem felelt meg. A 40-es évek végétől kezdve a semmitőszék olyan joggyakorlatot kezdett folytatni, hogy az ilyen végintézkedéseket és anticipált hagyatéki osztályokat semmiseknek nyilvánította³⁾

A hagyatéki földbirtok természetben való felosztására vonatkozó ily szigorú jogelvek uralma alatt, korántsem meglepő, ha a francia földbirtok túlságos felaprózásának okát a Code civil vonatkozó intéz-

¹⁾ U. ott 72. lapon.

²⁾ Brentano: *Erbrechtspolitik*. Stuttgart 1899. (23. lap); továbbá Freiherr von Reitzenstein: *Die Landwirtschaft und ihre Lage in Frankreich*. (Schriften d. Vereins f. Sozialpolitik. XXVII. 1884. 13. lap.)

³⁾ von Reitzenstein: id. m. 13. lap.

kedéseiben látták. És ez, a harminczas évek közepétől, Léon Faucher vészkiáltása óta: ¹⁾ »La propriété tombe en poussière« a köztudatban meggyökerezett.

Moreau de Jonnés,²⁾ később és különösen Alfred de Foville³⁾ alapos vizsgálódásaik után, a melyeket Brentano⁴⁾ és Brandt⁵⁾ megerősítettek, bebizonyították, hogy nem a természetben való hagyatéki osztály a főoka a francia földbirtok elaprózásának, hanem ennek főtenyezője a parcellákban való eladás. A birtokok számának emelkedése pedig a közbirtokok felosztására, a nemzeti birtokok elidegenítésére, talajjavítások és lecsapolások folytán mezőgazdaságilag hasznosíthatóvá vált újabb területek nyerésére stb. vezetendő vissza.

Ezen tényállás mellett Foville nem kívánja a francia örökjog alapelveinek módosítását, hanem csak annak kevésbbé szigorú alkalmazását.⁶⁾ És Brentano is csak a szabad végintézkedési jog nagyobb biztosítását kívánja.⁷⁾ A francia örökjog egyike azon kevés intézményeknek, a melyek a nagy forradalom óta napjainkig semmiféle változáson keresztül nem mentek.⁸⁾

Milyen tanulságot vonhatunk le a francia viszonyok tanulmányozásából? Azt, hogy jóllehet a francia jog a hagyatéki birtoktestekre vonatkozólag sokkal erősebben bontó intézkedéseket tartalmaz, ezeket szigoruan érvényesítő birói gyakorlat mellett, mint a magyar jog és birói gyakorlat; mégsem tartják szükségesnek az örökösödési jognak megbolygatását és a mezőgazdasági ingatlanokra külön örökösödési szabályok intézményi biztosítását.

Ha a jogélet valamely nyilvánulatában, úgy első sorban az örökjog terén kell a törvényhozónak a népjogi meggyőződésével számolni. A nép mindig szívósan ragaszkodik az örökösödési szokásokhoz. A nép szokásai, tulajdonságai állapotainak külső törvényes átalakításaival nem változnak meg. Örökösödési jogunk bárminő megváltoztatása nem lehet ellentétes népünk jogi meggyőződéseivel, szokásaival.

Hazánkban végrendelet nélküli, törvényi örökösödés esetén, a mikor az örököstársak (pl. egyenlő fokban lemenők) egyenlő részben örökösödnek, a földbirtokra vonatkozó hagyatéki osztály rendezésénél háromféle eljárás szokásos.⁹⁾

¹⁾ Léon Faucher: *État et tendances de la propriété en France*. (Revue des Deux Mondes. 1836. novembre 1.)

²⁾ Alex. Moreau de Jonnés: *Éléments de Statistique*, 2e édition. Paris 1856. (406. és 408. lap).

³⁾ Alfred de Foville: *Le morcellement*. Paris 1885. — »L'hérédité n'est pas l'agent le plus actif du morcellement; les ventes en détail ont créé chez nous plus de cotes nouvelles que les successions.« (195. lap).

⁴⁾ Brentano id., m. 73. 155. lap.

⁵⁾ Dr. von Brandt: *Erbrecht und ländliche Erbsitten in Frankreich*. »Die durch die Rechtsprechung und die Praxis zu einem Zwangsregime gewordene Realteilung des Code ist nicht die Ursache der Zunahme des Kleinbesitzes...« (Landwirtschaftliche Jahrbücher, XXIX/B. 1900, Heft 1/2–275. és köv. lapon.)

⁶⁾ Id. m. 201. lap.

⁷⁾ Id. m. 140. lap.

⁸⁾ Eltekintve a különben is osztthatatlan családi házakra, (tehát nem mezőgazdasági ingatlanokra) vonatkozó 1894. évi törvénytől.

⁹⁾ Dr. Fellner Frigyes: *Földbirtokjogunk reformjához tekintettel a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére*. (Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXI k, 6. f. 5. lap.)

Az első eset, hogy az örököstársak a hagyatékot képező birtoktesten természetben osztozkodnak; ez az eljárás szokásos pl. Kolozsmegyében, Szolnok-Dobokában, Torontálban a szerb, horvát, román nemzetiségűeknél,¹⁾ Sárosban,²⁾ ritkán Abauj-Tornamegyében,³⁾ de különösen az alföldön.⁴⁾ ⁵⁾

A második eset, hogy az örököstársak közös megegyezéssel eladják a hagyatéki ingatlant és a befolyó vételáron osztozkodnak, a mint az gyakran történik pl. Tiszafüreden (Hevesmegyében).⁶⁾

A harmadik esetben, ha az örököstársak a hagyatékot képező földbirtoknak nem akarnak együttes tulajdonosai lenni, hanem egyesek a reájuk eső hagyaték-hányad pénzértékét kívánják, úgy az egyik örökös átveszi az ingatlant, annak kizárólagos tulajdonosa lesz, örököstársait pedig örökrszeik erejéig készpénzben kénytelen kielégíteni; ez az eljárás van szokásban Somogyban,⁷⁾ Torontálban a német nemzetiségű parasztnál,⁸⁾ Tiszafüreden a negyedtelken alóli parasztbirtokokra vonatkozólag (14^{1/2} m. hold),⁹⁾ Zebegényben (Hont m.),¹⁰⁾ Szent-Péterszegen (Bihar megye.),¹¹⁾ gyakran Abauj-Tornamegyében¹²⁾ stb.

A hagyatéki osztály rendezésénél követett ezen háromféle eljárás mindegyike — a tényleges jogállapot uralma alatt — az esetek nagy részében hátrányos gazdasági eredménnyel jár.

Vegyük az első eljárást, a természetben osztozkodást. Hazánkban a római jog hatása alatt¹³⁾ a korlátlan birtokmegosztás elve érvényesül; a földbirtok legapróbb részletig felosztható. A birtokoknak ezt a korlátlan felosztását ellensúlyozza ugyan a birtoktesteknek viszont hozzávásárlás útján való nagyobbítása, de nem akadályozza meg azt a processust, a mely idővel szükségkép a földbirtokok túlságos elaprózására vezet, a mint azt fentebb a statisztikai adatok is igazolták. A birtokoknak ezt az atomizálódását fokozza a hagyatékot képező birtoktesteknek természetben való felosztása. Ha a birtok, mely hagyatéki osztozkodás tárgya, oly nagy, hogy a felosztás folytán

¹⁾ *A parasztbirtok állapota Somogy-, Kolozs-, Szolnok-Doboka és Torontál-megyékben.* Budapest, 1886. (40., 45., 50, 67. és 74. lapokon.)

²⁾ *A parasztbirtok állapota Sárosmegyében.* Budapest 1885. (10. lapon.)

³⁾ *A parasztbirtok állapota Abauj-Tornamegyében.* Budapest, 1885. (10. lap.)

⁴⁾ Pólya: *Agrárpolitikai tanulmányok.* Budapest, 1886. (192 lap) és Ecséri: *Az alföldi munkáskérdés.* Budapest, 1898. (32. lap.)

⁵⁾ »A természetbeli feldarabolás a gyermekek közt magyar szokás, ezáltal lett némely egész telek nyolczadokra darabolva,« — írja Ditz. (L, A magyar mezőgazdaság. Irta Dr. Ditz H. Ford. Halász G. Pest. 1869.) 83. lap.

⁶⁾ *A parasztbirtok állapota Tiszafüreden.* Budapest, 1885. (7. és 8. lap.)

⁷⁾ Id. jelentés 20. lap.

⁸⁾ U. ott 67. lap.

⁹⁾ Id. jel. 7. lap.

¹⁰⁾ Löherer; *Zebegény község monográfiája.* (Magy. Gazdák Szeml. 1899. 751. lap.)

¹¹⁾ Vécsey Loránt: *Szentpéterszeg.* (U. ott 1900. 948. lap.)

¹²⁾ Id. jel. 10. lap.

¹³⁾ A mennyiben a római jogot recipiált osztrák általános polgári törvénykönyvnek a telekkönyvi rendeletekkel egybefüggésben álló határozatai ma is hatályosak a magyar földbirtoktestekre az országbirói értekezlet által megállapított ideiglenes törvénykezési szabályok. XII. fejt. 156. §-a értelmében.

keletkezett részek is önálló megélhetést biztosítanak, a természetben való osztozkodás helyén van. Csakhogy igen sok esetben akkor is osztozkodnak az örökösök a birtokon, ha a keletkezett új parcellák életképtelenek és a megélhetést nem biztosítják. Ilyenkor az önálló gazdaságok számának emelkedése helyett azok kevesbedése áll be. A kisebb hagyatéki birtokoknak természetben való felosztása az örökösök között tehát káros, mert a megélhetést nem biztosítja és a különben is túlságosan elaprózott földbirtokrendszerünk további szétforgácsolásához vezet. Hazánkban, mint mindenütt, a hol természetben való hagyatéki osztály szokásos, az örökjog évről-évre számos, többé nem életképes birtokot hoz létre.

A hagyatéki osztály rendezésének második módja, a midőn az ingatlan eladatik és az így befolyó vételáron osztozkodnak, azért káros, mert a földbirtokviszonyoknál annyira fontos és szükséges gazdasági állandóságot nem biztosítja, a mi pedig az egészséges agrárviszonyok egyik főfeltétele.

Végül a harmadik eljárás azért káros, mert ha a hagyatéki ingatlant egy örökös veszi át és örökösait örökösük erejéig készpénzben kénytelen kielégíteni, úgy ezt csak terhes tőkejelzálogadósság felvételével teheti, a mi a hagyatéki birtok túlterhelésére vezet s a birtokot átvevő állagörökös gazdasági ellenállásra képtelenné teszi. Ha pl. csak két örökös van és a birtok tehermentes, úgy a hagyatéki rendezésnek ez a módja hitelszervezetünk mai keretében is könnyen vihető keresztül, mert az ingatlan feleértékének erejéig kell csak kölcsönt felvenni; de ha az örökösök négyen vannak, úgy az ingatlan értékének $\frac{3}{4}$, ha öten, $\frac{4}{5}$ része erejéig kellene kölcsönről gondoskodni. Ilyen alapon azonban a birtokot átvevő örökös nyugodt, csendes tőkét nem kaphat.

Hogy milyen jelentősége van a hagyatéki igények jelzálogkölcsönrel való rendezési módjának, arról már tájékozást szereztünk a fentemlített adatokból, a melyek szerint a haláleset folytán évenként bekövetkezett 103.234 birtokváltozás közül 28.723 esetben, tehát az eseteknek közel 28%-ában kénytelenek az örökösök jelzálogkölcsön felvételével rendezni a hagyatéki osztályt.

Hazánkban tehát a mezőgazdasági birtokok tulajdonosuk halálával igen sok esetben válságba kerülnek.

Mi legyen ez ellen az orvosság? Vajjon a német törzsörökösödési jognak (Anerbenrecht) átültetése hazai talajba? Segítene ez a bajokon? Keresztül vihető-e ez a specialis magyar viszonyok mellett?

Annál a nagy jelentőségnél fogva, a melylyel az egészséges földbirtokmegoszlás a társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok szempontjából bir, indokolt, hogy az állam a kedvezőtlen birtokmegoszlás megfelelőbb irányítása érdekében a törvényhozás eszközeivel a megoszlási folyamatba tervszerűen beavatkozzék.

Ne áltassuk magunkat azonban azzal, hogy egy külön örökösödési jognak megteremtése a földbirtokok részére, alkalmas eszköz volna az annyira kedvezőtlen magyar földbirtokmegoszlás javítására. Hazánkban a földbirtokelaprózásnak jelentékeny oka a természetben eszközölt hagyatéki osztály, a mint azt fentebb kimutattuk. De nem a legfőbb tényezője. A mezőgazdasági birtoktestek nem csak örökö-

sődés esetén cserélnek gazdát, hanem élők közötti jogügyletek és végrehajtások során is. Annak következtében, hogy kisebb birtokok iránt nagyobb a kereslet, és így forgalmi értékük is viszonylag magasabb mint a nagybirtokoké; úgy a szabad kézből, mint a végrehajtások útján történő eladásoknál a birtokok parcella szerinti értékesítése, tehát a birtokok feldarabolása nagy arányokat ölt. Bizonyítják ezt a telekkönyvi birtoktestek forgalmára vonatkozó hivatalos statisztikai adatok is. Míg az utolsó tíz évben (1891—1901) átlag évenként 103.234 esetben történik haláleset folytán birtokváltozás, addig szabad kézből eszközölt eladás és árverés során (szerződés és végrehajtás által) 372.120 esetben. Vagyis az összes birtokváltozásokból csak 22·10⁰/o esik örökösödésre, a többi 77·90⁰/o árverési és szabad kézből eszközölt eladásokra, tehát élők közötti jogügyletekre. Tehát semmiféle törzsöröklési jog egymaga nem gátolhatja meg a birtokváltozások túlnyomó eseteiben a földbirtokok további feldarabolását.

Az általános törzsörökösödési jognak behozatala azért is aggályos Magyarországon, mert — a mint láttuk — nálunk a különböző megyékben mások az örökösödési szokások, de még ugyanazon vidéken is eltérők a különböző nemzetiségűeknél. Hazánknak azokon a vidékeinken, ahol a nép földéhségénél fogva a legkisebb földbirtokra nézve is a természetben való osztály szokásos, a nép jogi meggyőződésével nehezen volna összeegyeztethető a törzsörökösödési jog. Annak tudata, hogy az örököstársak a földtől, melyhez ragaszkodnak, megválni kénytelenek, ellenállásra késztené a népet az intestat örökjog minden megváltoztatásával szemben.

Az általános törzsörökösödési jog behozatalával együtt jár a földbirtok-kinálat mesterséges korlátozása, tehát a földbirtok árának jelentékeny emelkedése. Ez az áremelkedés pedig épen azoknak a törpe- és kisbirtokosoknak van kárára, akik hozzávásárlás útján törekszenek birtokaiknak kiegészítésére, nagyobbítására, mert a változatlan hozadékérték mellett beállott forgalmi érték-emelkedést kifejező nagyobb árt megadni nem képesek, ellenben a tőkeerős osztályokat a földbirtokvásárlásban a fokozott ár nem zavarná. Már pedig a helyes földbirtokpolitikának nem lehet feladata a birtokszerzés megnehezítése, hanem ellenkezőleg, az olcsóbb mezőgazdasági néposztályok részére minél inkább hozzáférhetővé kell tenni a földet.

Vita tárgyát nem képezheti, hogy az összes földbirtoktestekre nem terjedhet ki a törzsöröklés hatálya, hanem csak a kis- és törpebirtokokra, a melyeket észszerűen tovább szétosztani nem lehet. De hol van a határa a kisbirtokoknak? A terület nem lehet irányadó, mert hiszen sok függ a művelési ágtól, a fekvéstől, a föld minőségétől, de sőt subjectiv körülményektől is, hogy milyen gazdának a kezében van a birtok, milyen a felszerelése stb.¹⁾

A mezőgazdasági termelés szempontjából is aggályos az általános törzsörökösödési jog behozatala. Mert a mindenkori örökhatározó tulajdonos a föld hozadékából vagy egyéb vagyonából nem szívesen fog áldozni a föld javítására, mivel minden befektetett fillér a külön-

¹⁾ Lásd ennek a kérdésnek nehézségeire: K. H. Rau: *Über den kleinsten Umfang eines Bauerngutes*. Heidelberg 1851.

ben is kedvezményezett törzsörökös javára és a társörökösök rovására esik.¹⁾

Végül gondoljunk a törzsörökös és a társörökösök gazdasági helyzetére ezen intézmény hatálya alatt. A családi birtoknak osztatlan fenntartása a birtokot átvevő törzsörökösre súlyos pénzügyi áldozattal jár, mert örököstársait ki kell elégítenie készpénzzel, a mi üzemi tőkeerejét gyengíti és ha a birtoknak átvételi értéke túl magas, igen könnyen vonja maga után a törzsörökös gazdasági romlását. Ha ellenben örököstársainak csak évi járadékot köteles fizetni, úgy ezeknek helyzete válik súlyossá, mert az örököstársaknak tőkére, nem pedig évi járadékra van szükségük, hogy a tőkével más foglalkozás után nézhessenek, vagy pedig más birtokot vásárolhassanak. Ha tehát ezen érdekellentétek megszüntetése érdekében az állam az örököstársakat megillető évjáradékok leszámítolásáról intézményileg gondoskodik, és erre a célra az államhitelt rendelkezésre bocsátja, úgy lényegileg a járadékbirtok intézményénél vagyunk, a melynek behozatalával a törzsörökösödési jognak intézményi biztosítása általában a kisbirtokokra tulajdonképen tárgyaltanná válik, mert a járadékbirtokvevő mint törzsörökös, az örököstársak pedig mint járadékbirtokeladók jelentkeznek.²⁾ A hol tehát a törzsörökösödés alkalmazása kívánatos, ott a hagyatéki birtoktestnek járadékbirtokká alakításával ugyanazt a gazdasági és jogi hatást érjük el, mint a törzsöröklési jog alkalmazásával; csakhogy a fent említett hátrányok nélkül.

Az ilyen járadék- és általában a telepítvényi birtokokra, mint a melyek természetüknél fogva kisebb kiterjedésűek, a törzsörökösödési jog törvényi örökösödés esetei kiterjesztendők.³⁾

Hatásában azonos a törzsörökösödési joggal és így annak alkalmazását elkerülhetővé teszi az a rendelkezés, a melyet örökösödés esetére a telepítésről és a birtokfeldarabolásról szóló törvényjavaslat tartalmaz.⁴⁾ A telephely egységes és oszthatatlan. Úgy élők közt, mint halálesetre. A törvényjavaslat ennek keresztülvitele érdekében a telephelyekre nézve nem alkot külön örökösödési jogot, nem tér el az általános örökösödési szabályoktól, hanem rendelkezése szerint örökösödés esetén az örökösök telepesekké lesznek; tehát mindaz, a mit a törvény a telepesre nézve előír, az örökösökre kötelező, azaz nem oszthatják fel természetben örökrészeik erejéig a hagyatéket képező telepítvényi birtokot, hanem közösen gazdálkodhatnak, vagy gazdálkodhatik helyettük egy. Szóval a család kezén marad a birtok, a mi a törzsöröklési jog intézményének a célja. Ha megegyezés az

¹⁾ Brentano: *Agrarpolitik. I.* (127. l.)

²⁾ L. bőven kifejtve: Dr. Fellner F.: *A járadékbirtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon.* Előszóval ellátta Hieronymi Károly. Budapest 1900 (143, 188 és köv. lapok.)

³⁾ Hogy a törzsörökösödési jog mennyiben és mily módon helyezendő a magyar jogrendszer keretébe, arra nézve l. szerzőnek a magyar jogászegyletben tartott előadását: *Földbirtokjogunk reformjához tekintettel a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére* (Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXI. k. 6. f. Budapest 1901.)

⁴⁾ *Törvényjavaslat a telepítésről és a birtokfeldarabolásról.* (Előadói tervezet. Darányi Ignác m. kir. földművelésügyi minster megbízásából kiadja a m. kir. földművelésügyi ministerium telepítési ügyosztálya. Budapest 1903. (107—108. lap.)

örökösársak közt nem jön létre a közös gazdálkodásra nézve, a telepítő visszavásárlási jogával élve, az általa fizetett összeg képezi az örökséget, a melyen az örökösársak megoszthatnak, a telephelyet pedig mint új telepesnek az örökösök bármelyikének át lehet adni. Vagyis bekövetkezik ugyanaz, a mi törzsöröklés esetén: a család egyik tagja átveszi a birtokot, az örökösársak kielégítést nyernek.

Kétségtelen, hogy az együttes gazdálkodásnak inhaerens hátrányai vannak; de ki fogja állítani, hogy a törzsörökösödési jog intézménye tökéletes?

Fellner Frigyes.

A földbirtok hitellel való megterhelése.

(Folytatás.)

II.

A jobbágyság eltörlése után a magtermelésre fekteti a kisgazda a fősúlyt. Nem változtatva semmit a régi gazdasági rendszeren: egész gazdasági tevékenysége, a megszokott apától eltanult gazdálkodás szűkös kereteiben folyik le. Csak a szerzési vágy élénkebb benne, mert most már tárgya is van ebbeli óhajlásának. A fölszabadult föld könnyen cseréli gazdáját, ha az egyik már nem bírja. Segíti ebben a hitelképesség is, amely a haladó idővel, meg az alakuló pénzügyintézetek arányában a volt jobbágyra is, kiterjeszti áldásos hatását. A Pesti Első Hazai Takarékpénztár, amely működésének első éveiben, csak a pestmegyei jobbágyoknak, ezeknek is csak erkölcsös és józan életmódjuk megfelelő igazolása mellett engedélyezett jelzálogos kölcsönt és ezenkívül még azt is kikötötte, hogy az a jobbágy, aki nem rója le pontosan kése delmeskedés nélkül közterheit, tartozását felmondás nélkül köteles visszafizetni: megváltoztatta ezt a szigorú álláspontját. A jobbágytelek is belekerült abba az ingatlan anyagba, amelyet az intézetek a jelzálogkölcsön biztosítéka gyanánt azonképen fogadnak el, mint elfogadták a nemesi birtokot. És a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezdeményezését, kezdetben lassan, utóbb egészen szabadon folytatták a többi vidéki pénzügyintézetek. Persze a kereslet sem volt a jobbágyok részéről olyan mértékben fokozott, hogy annak kielégítése nehéz feladatot képezett volna. A régi szűk szemhatárok közé beékelt jobbágy nagyon nehezen szokja meg az utat a pénzügyintézetek kapuja felé. Nem is tudja mérlegelni, hogy mennyivel és miben volna jobb, ha megszorulva a takarékpénztárba menne pénzért. Kapott otthon is valamelyes keveset, miután a községnek akadt egy-egy pénzkölcsönzője. Ez még különösen költséges biztosítékot sem kívánt a jobbágytelek tulajdonosától. Leggyakrabban elég volt neki, ha a volt jobbágy meg a felesége aláírták a kötelezvényt. Hiszen az ő kötelező aláírásuk, adósságvállalásuk, az úrbéri terhek megváltása óta, szabad embereknek, korlátlan rendelkezési joggal bíró tulajdonosoknak volt kötelező nyilatkozata. A volt jobbágy különben sem látta be, hogy miben volna rá nézve előnyösebb a pénzügyintézet kölcsöne, mint az a kölcsön, amelyet magánostól szerezhettek otthon. Mert a felmondásra vonatkozó klauzula a magános kölcsönnél még előnyösebb volt, mint az intézetnél. A szomszédban lakó magános egy csekélyke kamattoldás révén szívesen várakozott. A tőkéből nem kívánta a lerovást, ha rendesen járt a kamat. Eleinte az intézet a tőke visszafizetését is

kivánta. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár mintájára a legtöbb vidéki intézet hat esztendőre szabta a jobbágybirtokra engedélyezett kölcsön visszafizetését.

A Magyar Földhitelintézet 1863. okt. 1-én megkezdte ugyan áldásos működését, de ennek az intézetnek a nagy jelentőségét a föld hiteligényeinek törlesztéses kölcsönökkel való kielégítését a föld jobbágy nem értette; de ha értette is, nehéz volt neki az út az intézetig. Pedig kimondták az intézet szabályzatai, hogy a kisebb birtokú gazda is hozzáfordulhat, ha birtoka legalább 2000 forintot megér. Ehhez arányitva a kölcsönösszeg minimumát 100 forintban szabta meg. Mindannak daczára az egyes kisbirtokos csak elvétve kopogtatott ajtaján. Hanem annál jobban keresték föl az egyes községek, különösen azután, hogy a Földhitelintézet magára vállalta az úrbéri és az ezzel rokonváltságok közvetítését is, még 1863-ban, amikor a roppant szárazság mérhetetlen csapással sújtotta az országot, különösen is az Alföldet. Az az összeg, amely nyílt hitelre és inséges alapra 1866. végéig került ki a Földhitelintézethől, és a melynek javarésze a kisbirtokost segítette és terhelte, 1,147.000 forintra rugott.

Az 1867-ik évi kiegyezés a kapcsában kötött kereskedelmi és vámszövetségnek, meg a felelős magyar ministerium hazafias munkásságának hatása alatt, határozott lépésben halad előre mezőgazdaságunk is. Emelkedik a gazdasági műveltség, tökéletesednek közlekedési eszközeink, megkezdődik az intenzív gazdálkodás és megnyitja forrásait mezőgazdaságunk számára is a hitel, a mely szaporodó pénzintézeteink útján a gazdaságnak és a gazdának erős támaszaivá szegődik.

Gazdasági műveltségünk haladásának irányjelzői, a gazdasági iskolák attól az időtől kezdve szaporodnak, amióta egész kulturánk felszabadult a provizórium nyomása és a ránk kényszerített műveltség roppant súlya alól. A felső-magyarországi városok (Igló, Eperjes, Rimaszombat), egymással versenyezve ajánlják fel áldozatkészségüket a falaik között felállítandó gazdasági intézet céljait szolgáló terület előteremtésére. 1864-ben megnyílik újból a keszthelyi iskola; 1865-ben Debreczenben kap otthont a gazdasági oktatás. Utóbb már öt felsőbb gazdasági tanintézet szolgálja a mezőgazdasági művelődés érdekeit. Így a 80-as évek elejéig, ezeken kívül, 10 földmives iskola, 5 állami és 5 államilag segélyezett, továbbá 5 állami vinczellér és egy szőlőszeti és kertészeti iskola fáradozik a gazdasági tudás terjesztésében.

Nem csekélyebb eredménnyel, mint az iskolai oktatás, hat gazdasági művelődéseink fejlődésére a példa és az állam segélye. Az 1860—65. években az egész monarchia budgetjében nem irányoztak elő 100 ezer forintnál többet mezőgazdasági célokra. A magyar állam 1868-ik évi budgetje már 76.000 forintot szán a mezőgazdaság istápolására. 1868-tól 1896-ig pedig összesen 291,457 000 forintot, átlagban évenként 10,409.000 forintot, 1900-ban már 42,524.683 koronát szán a magyar állam a gazdasági érdekek emelésére. Ez a jelentékeny növekedésben haladó összeg talán alkalmas kifejezni azt a haladást, amelyet mezőgazdaságunk tett 1867 óta és azt az értéket, amellyel a mezőgazdaság céljaira szolgáló föld a beléje fektetett munka és tőke útján megnövekedett.

De talán mindezeknél jelentékenyebb a változás, amely a mezőgazdaság módjában következett be. Még ma sem jutottunk ugyan

odáig, hogy mezőgazdasági termelésünk módozatai megfelelnének az intenzív gazdálkodás összes követelményeinek, de kétségtelen, hogy erős lépésekkel haladunk előbbre. Nevezetes változást gyakorolt mezőgazdaságunkra az a befolyás, amelyet a nagy uradalmak, meg a középbirtokok bérlői és új tulajdonosai gyakoroltak egész vidékükre, végül azok az iparvállalatok, amelyek az ország egyes részein, különösen a Duna jobbpartján, szinte egymás mellé tömörülve támadtak.

Már az 1848-iki törvények hatása alatt, de különösen az abszolút uralom politikai nyomása és adókövetelményei folytán erősen megszaporodott a bérlők osztálya. Az 1870-iki népszámlálás szerint 1,975.000 volt a földbirtokosok száma, beletudva a voltaképen való birtokosokat, haszonbérlőket, tiszteket, éves szolgákat és napszámosokat is; a haszonbérlők száma pedig 47.808 volt. Azóta az újabb népszámlálási felvételek, különösen az 1895: VIII. t.-cz. alapján végrehajtott mezőgazdasági statisztika több szempontból helyesebb adatokat állapítva meg, a magyar korona országaiban talált haszonbéres gazdaságokat Magyarországon 64.624-ben, a magyar birodalomban 72.071-ben állapította meg, az anyaországban 2,108.709, illetőleg az egész birodalomban talált 2,486.735 tulajdon gazdaságokkal szemben. Ez a szembeállítás világosabban és határozottabban mutatja, mint mutatná a tulajdonos-birtokosok és haszonbérlők számának az összeállítása, hogy milyen irányú forrásból ered az a számot tevő gazdasági előbbrejutás, amely tanító példával és az eredmény csábító eszközével hatott. Még világosabban mutathatjuk ki a haszonbéres gazdaságok hatását a gazdasági kultúra emelkedésére, ha hangsúlyozzuk, hogy ép a leginkább kultivált országrészekben van a haszonbéres rendszer elterjedve. Sopronmegyében a gazdaságok területének 35·98⁰/₀ a, Somogyban 33·49⁰/₀, Szabolcsban 34·15⁰/₀, Csongrádban 37·45⁰/₀, Pestmegyében 38·71⁰/₀-a van bérben. Hozzá kell még számítanunk azt a jelenséget is, hogy ép ezekben a megyékben nem az 5—10 holdas gazdaságok adják a haszonbéres gazdaságok főkontingensét, hanem az 500—1000, meg az ennél is nagyobb gazdaságok, amelyek köré rendszerint a tanítvány, odaadó készségével csoportosulnak a tanulni vágyó kisgazdák. És fontolóra kell itt vennünk még azt a körülményt is, hogy a nagybirtokok bérletei nem szólnak olyan rövid időre, mint a kisbirtokok bérletei, hanem hosszú tartamúak, és ez által is alkalmasak arra, hogy a bérlő nagyobb befektetésekkel biztosítsa intenzív gazdálkodásának feltételeit. És a magyar bérlő-osztály általában is, de főképen azokban a megyékben, amelyekben a nagy gazdaságokat okkupálta, nemcsak megfelelő tőkeerővel, de tudással is kezelve bérleteit, állandó és élő tanítója lett a szomszédos birtokosoknak. Egyaránt tanult tőlük a középbirtokos és a parasztgazda. Természetes azonban, hogy a tudás nem járt csupán csak elméleti tudással, hanem a tanultaknak a gyakorlatba való átültetésével. Tudatára jutott az okos parasztgazda is annak, hogy nemcsak munkát kíván meg a föld, hanem tőkét is, okos, intenzív munkával kapcsolatos befektetéseket. És a haszonbérlők gazdasági tevékenysége arra is megtanította a gazdát, hogy a számító befektetésekkel gazdagított föld meghozza a befektetések törlesztő hányadát és kamatait is.

Nem jutottunk ugyan még máig sem oda, hogy a különböző nagyságú és különböző természetű birtokokon egy és ugyanazon

rendszer szerint folya a gazdálkodás. Ez lehetetlen is. De kétségtelen, hogy az utolsó 30 év során lassan-lassan elmosódtak azok a határfalak, amelyeken belül gyakorta községenként, más és más, nagyon is alant járó, régi, alig is jellemezhető gazdasági módszerek voltak felismerhetők. Ma már nagyobb területek határain belül nyert otthont egyik-másik értékesebb, előrehaladottabb gazdasági rendszer. Még a hetvenes évek elején is leginkább divatozott a hármastagú rendszer, amelynek keretében az ugarnak hagyott részre legelni hajtotta a gazda marháját; csak az Alföld jobb talaján került két őszi vetés után kukoricza, ugar nélkül. Azóta jelentékeny változás van ebben is. Az ugar, még a parasztgazdaságokban is a minimálisra szállt alá. Kerül idő és hely a kapás- és kereskedelmi növények termesztésére is. A marhát, a hegyi legelők kivételével, csak ott hajtják szabadba, ahol a közbirtokosságnak és a volt urbéreseknek ki vannak jelölve közlegelők; de még ott is, ahol van közlegelő, azon van a gazda, hogy luczernásárol, vagy a lóherésről ki kerüljön az a takarmány, amellyel jószágát, szükség esetén, az istállóban is etetheti.

Azt a szomorú képet, amelyet a középbirtokosokról és parasztgazdákról főtöttek a hetvenes évek elején (Keleti Károly »Hazánk és népe«, Budapest 1873., 158—164. old.), azóta más színekkel vonták be. A régi középbirtokos osztály nagy része mással cserélődött föl. A földteher megváltását követő évek során beállott megpróbáltatások ezt az osztályt viselték meg legerősebben. Ott, ahol tömörebben éltek együtt, mint a Duna jobb partján, a Duna és a Tisza felső részén, ma már csak hiréből ismernek egy-egy gentry-családot, a melynek híres négyesfogatai, gazdag lakomái, pazar életmódja vagy-onokat emésztett föl. Igen sok volt közöttük, amelyik a földtehermentesítési kötvényekben kiszabott tőkét már jóval azelőtt elköltötte egyéni céljaira, amielőtt hozzájuthatott. És amikor panaszosra vált a befektetések hijján termő föld helyzete, nem volt miből előteremteni a legszükségesebbeket. Természetes folyománya volt ennek, hogy a mezőgazdasági kultúra emelkedésének arányában a régi középbirtokosok sorában csak azok a családok maradhattak meg, amelyeknek elegendő tőkéjük és hitelük volt, hogy az intenzív gazdálkodás követelte befektetéseket begyőzzék. Amelyik ezen feladatokkal nem birkózhatott meg, az helyet adott a bérlőnek vagy egy újabb, törekvő középbirtokosi osztálynak, amely tőkével, hitellel és tudással látott hozzá, hogy vállalatának gazdasági értékét emelje. És megváltozott a kisbirtokosok osztálya is. Nem az a nyers, műveletlen, kevés igényű osztály többé, amely a téli henyélés után a maga családjával elvégezte a tavaszi munkát, aztán a részaratókkal betakarította, meg elnyomtatta azt, ami termett. Más készültség, más anyagi erő, nagyobb közterhek begyőzését sürgető szükség, az a tudat, hogy a föld termőképessége is fokozható, a világpiacz árainak befolyása a termelésre, a mezőgazdasági ipar jelentőségének méltatása: más irányt szabtak munkásságának. Ma már nemcsak a Duna jobbpartján (Keleti id. m. 157. old.) lakó kisbirtokos sorsa emelkedik ki, főlemelő kivételképen az ország többi részében lakó kiscsászák szomorú sorsából, de emelkedett mind-megannyié abban az arányban, amelyben emelkedett az egész mezőgazdasági kultúra.

Még a kiegyezést közvetlenül követő évek után is arról panasz-

kodnak a mezőgazdasági termelés irányításában fáradozó jobbaink, hogy termelésünk főszülya kizárólagosan a búzára esik. Búzával volt akkoron bevetve az összes szántóföldnek 17·77⁰/₀-a; búzavetésünk, ugarral együtt jóval meghaladta összes szántóföldünk egyharmadát. Rozsvetésünk a bevetett földterületnek csak 14⁰/₀-át, a dohány 0·17⁰/₀-át, a len és kender csak 0·34⁰/₀-át, a burgonya 1·77⁰/₀-át foglalta le; ellenben tiszta ugarnak megmaradt a szántóföldnek 20·55⁰/₀-a. Még 1884-ben is 20·43⁰/₀ az ugar. De már 1879—83-ban csak 18·48, 1886-ban csak 16·75⁰/₀, 1890-ben 16·31, 1895-ben 12·51⁰/₀ és ez a szám évről-évre apad még olyan megyékben is, amelyeknek sovány talaján élő szegényebb nép között nehezen tör utat az intenzív gazdálkodás elsősége. És különösen is kevés azokban a duna-jobbparti megyékben, amelyekben a nagybirtokok, meg a nagybérletek példaadó gazdálkodást folytatnak. Győrmegyében 1880-ban 10·74, 1885-ben 8·69, 1890-ben 7·47, 1895-ben 4·82⁰/₀; Somogyban 1880-ban 21·93, 1885-ben 18·48, 1890-ben 17·53, 17·53, 1893-ben 10·96⁰/₀; Sopronmegyében 1880-ban 11·30, 1885-ben 10·22, 1890-ben 7·20, 1895-ben 5·78⁰/₀; Vasban 1880-ban 9·33, 1885-ben 6·27, 1890-ben 5·75, 1895-ben 3·33⁰/₀ volt az ugar. A gabonaneműekkel bevetett terület pedig azóta jóval nagyobbodott ugyan, de nagyobbodtak a takarmány- és a kereskedelmi növényekkel bevetett területek is, örvendetes bizonyságaul annak, hogy mezőgazdaságunk kibontakozik régi egyoldalúságából és a szemtermelés mellett mind nagyobb súlyt helyezünk a takarmánytermelésre, amely a marhatartás alapfeltétele. Hogy miképen változtak ezen a téren is viszonyaink, tanulságosan mutatják a következő adatok:

	Gabona	Kapás- növények	Kereskedelmi növények	Takarmány- növények
	az összes vetésterület százalékáa			
1875.	67·46	26·19	2·25	3·62
1880.	65·90	26·51	2·51	4·66
1885.	66·04	25·79	2·45	5·26
1890.	64·63	26·36	2·19	6·35
1895.	61·43	27·69	1·56	8·51

Ha pedig a Duna jobbpartjának már többször hivatkozott néhány vármegyében vizsgáljuk a vetésterület-megoszlásnak arányát, az 1895. évben felvett statisztikai adatok alapján, feltűnő határozottsággal látjuk, hogy a mezőgazdasági kulturában első sorban álló vármegyéink vezetőszerpet játszanak abban a törekvésben, miszerint a gabonaneműek csökkenő termelése árán is növekedjék a kapás- és takarmány-növények számára lefoglalt terület. Mert Somogyban 1895-ben az összes bevetett terület 62·12⁰/₀-ában termesztettek kenyérterményeket, 20·66⁰/₀-ban kapásnövényeket, 1·62⁰/₀-ában kereskedelmieket és 15·77⁰/₀-ában takarmánynövényeket. Vasban 68·62⁰/₀ a kenyértermények, 16·62⁰/₀ a kapások, 0·35⁰/₀ a kereskedelmi és 12·98⁰/₀ a takarmánynövények vetésterületének a nagysága. Sopronban pedig 65·41⁰/₀ a gabonaneműek, 17·89⁰/₀ a kapásnövények, 1·96⁰/₀ a kereskedelmi és 15·27⁰/₀ a takarmánynövények lefoglalta terület nagysága.

És amíg 1870-ben a bevetett összes termőföldnek 17·77⁰/₀-a volt bevetve búzával, 1895-ben már 27·71⁰/₀; rozstermelésünk kitett akkor 14⁰/₀-ot, 1895-ben 7·48⁰/₀-ot; a dohány 0·87⁰/₀ akkor, 0·34⁰/₀ 1895-ben,

a len és kender 0.34% akkor, 0.66% 1895-ben, a burgonyáé 1.77% akkor, 1895-ben pedig 4.46%.

De még a fentebb felsorolt adatoknál is feltünőbbben igazolja a mezőgazdasági téren való előbbrejutásunkat, ha számba vesszük azt a fejlődést, amelyet állattenyésztésünk mutat. Statisztikai adataink erre vonatkozólag a következő képet nyújtják. Volt az egész Magyar birodalomban:

	1857-ben	1878-ben	1880-ban	1884-ben	1895-ben
ló	2,095.055	2,153.819	—	1,997.355	2,282.028
szarvasmarha .	5,646.954	5,279.193	5,311.378	5,592.873	6,738.257
juh	11,281.805	15,076.997	9,838.133	11,180.841	8,122.681
sertés	4,504.905	4,443.279	—	5,554.130	7,330.091

Még abszolút-számokban is jelentékeny és állandó az emelkedés, kivéve a juhokat, amelyek száma több ízben is változott. De még ezeknél is jobban mutatja mezőgazdaságunk legjövödelmezőbb elemének, az állattenyésztésnek az emelkedését, ha az az 1895-iki mezőgazdasági összeírás adatai alapján följegyezzük, hogy van

	szarvasmarha	ló	juh	sertés
	s z á z a l é k o k b a n			
törpegazdaságban	17.6	14.6	7.4	22.8
kisgazdaságban	61.8	73.1	42.2	54.7
középgazdaságban	9.1	6.6	14.2	8.3
nagygazdaságban	11.5	5.7	36.2	14.2

Volt pedig az 1884. évi összeírás szerint:

	szarvasmarha	ló	juh	sertés
	s z á z a l é k o k b a n			
kisgazdaságban	78.—	85.—	40.76	70.—
közép- és nagybirtokban . . .	72.—	15.—	39.27	30.—

A fentebb felsorolt abszolút-számok mellett az állatállománynak százalékokban kimutatott megoszlása szintén csak azt mutatja, hogy mezőgazdaságunknak ezt a fölöttébb jelentős ágát odaadó szorgalommal gondozzák a kisgazdaságokban, amelyek ezáltal kevesebb befektetés, meg gyorsabban visszatérülő tőke árán jó jövedelmet biztosítanak maguknak, sőt pótolják azt a jövedelmet, a melyet a nagyon is megterhelt föld le nem győzhet.

De csak természetes, hogy az az átalakulás, a mely a mezőgazdasági művelés minden terén és a gazdaságok mindenik megoszlásában bekövetkezett, nem történhetett meg nagyobb szabású befektetések nélkül. A gazdasági rendszer átalakítása, a gabonaneműek mellett a kereskedelmi- és takarmánynövények intenzivebb művelése, a marhaállomány megjavítása és megnagyobbítása, a közbe bekövetkező elhullások pótlása, megfelelő istállók építése és berendezése: nagyobb szabású befektetéseket igényelt. Igaz ugyan, hogy az 1867-ik év nemcsak az alkotmányon ütött nagy sebeket hegesztette be, de a gazdasági egyezség révén az anyagi fejlődésnek is kijelölte utait. Ehhez járult még, hogy ép 1867-ben bőséges termés mellett, jó áraink és nagy arányokat öltött kivitelünk volt. És áldásos esztendőnk volt az 1868-iki is. De már az 1869., 1870. és 1871. évek nagyon is

közepes termést adtak, az 1872-ik pedig már annyira gyöngé volt, hogy sok helyütt még az elvetett mag sem térült vissza. Ez a négy esztendő nemcsak a megelőzött kettőnek fölöslegét emésztette el, de még abban is megakasztotta a gazdát, hogy a föld terheit lerója. Újabb befektetésekre csak a hitel révén lehetett gondolnia. Pedig a megkezdett gazdasági átalakulás siettette folytatását, és az újabb beruházások egyaránt sürgetősek voltak a gazdaságok megoszlásának mindenik fajánál.

És hogy a szabadabb politikai és gazdasági fejlődés, meg a művelésben megindult javulás tényleg erősebben vette igénybe a jelzáloghitelt, azt igazolják a jelzálogos kölcsönöknek ezekben az években mutatkozó emelkedései. Jelzálogos kölcsönök adtak:

	a takarékpénztárak	a bankok	a földhitelintézetek	a szövetkezetek
1867. . . .	27,221.438	915.116	18,963.974	—
1868. . . .	39,427.551	1,427.419	21,201.719	—
1869. . . .	46,547.868	3,183.163	25,256.036	—
1870. . . .	52,856.771	10,870.447	28,931.105	—
1871. . . .	62,428.867	8,239.639	33,441.268	8.200
1872. . . .	68,490.639	10,011.675	34,198.509	110.168
1873. . . .	75,076.378	12,893.417	43,512.312	957.429
1874. . . .	77,436.174	13,800.558	49,096.035	2,081.686
1875. . . .	80,836.320	14,434.478	57,576.557	3,039.632

Ettől az időtől kezdve lassabb lépésekben haladt ugyan előre a föld eladósodása,1 mégis kétségtelen, hogy jóval emelkedett. Mert a fentebb kimutatott összes jelzálogkövetelésekkel szemben, leszámítva az időközben történt visszafizetéseket, 1900. év végén a magyarországi földbirtokokra hazai intézetek összesen 1.110,293.133 korona kölcsönt adtak. Hogy ez a kölcsön milyen arányban terheli az egyes birtokmegoszlásokat, nem mutatja ki statisztikánk. De azt tudjuk, hogy a fenti összegben az összes intézetek adtak jelzálogkölcsönököt.

200 koronán alul	99.061 darabot, azaz a kölcsönök	18.23% -át
200—1.000 koronáig	254.290 » » » »	46.80% »
1.000—2.000 »	79.993 » » » »	14.72% »
2.000—4.000 »	50.776 » » » »	9.34% »
4.000—10.000 »	34.012 » » » »	6.26% »
10.000—20.000 »	12.385 » » » »	2.28% »
20.000—40.000 »	6.141 » » » »	1.13% »
40.000—100.000 »	4.166 » » » »	0.77% »
100.000—200.000 »	1.740 » » » »	0.52% »
200.000—400.000 »	533 » » » »	0.10% »
400.000—1,000.000 »	199 » » » »	0.04% »
ezen felül	50 » » » »	0.01% »

Ha számbaveszszük, hogy 200 koronán alul eső hitelösszeget csak törpebirtok vesz igénybe, 200tól 10.000-ig a kisbirtok 10.000—40.000-ig a közép, 40.000 koronán túl eső összegre, mint pénzüintézeti jelzálogkölcsönre, pedig csak a nagybirtok reflektálhat, megközelítő képet kaphatunk az egyes birtokmegoszlások eladósodottságáról.

Hogy ezekből a kölcsönökből mennyit vett igénybe a birtokok

felszereléséhez, szükséges és a művelési mód arányában fokozatosan haladó élő- és holtleltár, azt szintén csak megközelítőleg lehet megállapítani, amennyiben az 1895. évi számlálás, ép a birtokok megoszlása arányában vette számba az egyes gazdaságokban összeirt holtleltárt is. Ezen összeírás szerint Magyarországon volt:

	a törpe-	a kis-	a közép-	a nagybirtokban
eke és kultivátor	203.132	924.784	120.039	141.964
borona	175.413	904.994	72.155	64.969
henger	6.032	81.876	21.461	24.355
vetőgép	544	18.769	12.480	12.375
arató- és kaszálógép	197	784	1.357	2.626
fatengelyű szekér	113.514	376.976	30.969	23.102
vastengelyű szekér	131.345	520.369	64.993	61.035

Csak hozzávetőleges számítás alapján lehetne megmondani, hogy a holt leltárnak imént felsorolt summája mekkora értéket képvisel, de az ilyen becslésnek nincsen jelentősége. Hanem a felsorolt darabszámok maguk is eleget mondanak. Hangos tanúi annak, hogy mezőgazdasági kulturánk, ezen a téren is nagyot haladt, ha mindjárt e haladás nagy oka is annak, hogy a föld terhe megszorodott. Ismeretes ezen a téren az eljárás. A gyáros, vagy a közvetítő kereskedő kora tavasszal fölkeresi a gazdát, amennyiben ez maga nem keresi föl őt, és 3—4—6 havi hitelre, rendszerint szeptemberi terminusra adja el gépeit és eszközeit. A hitel fedezésére váltót vesz, amelyet lejáratkor pontosan honorál a nagybirtokos, leggyakrabban a középbirtokos is, meg a tőkés bérlő, mivel hogy még gyöngébb években is, még akkor is, ha a termésből semmit sem visz piacra, olcsóbban szerezhet pénzt magának, sem hogy a gyárosnak kamattal megnövesztett követelését kelljen tartozásban magára vállalnia. Nem így a gyengébb vagyonú közép-, kis-, vagy törpebirtokos, meg bérlő. Ez ha nem képes fizetni, kénytelen továbbra is a gyáros vagy a kereskedő hitelét venni igénybe. Valamelyes részletfizetést teljesít, a kamattal megnőtt maradékoszegről pedig váltót ad, a mely hovatovább, mint betáblázott hitel terheli a földet.

A gazdasági viszonyok és a gazdálkodási rendszer átalakulása kapcsán nagyobb mértékben indul meg hazánkban is a birtokcsere. Nem csak a nagybirtok akar folyton folyvást terjeszkedni. A kis- és a középbirtok még amannál is éhesebb a földre. Természetes okai ennek a jelenségnek abban keresendők, hogy a nagybirtoknál rendszerint csak a terjeszkedés vágya a földszerzés rúgója, holott a többi birtokfajoknál a gazdálkodás sikeresebb volta sürgeti a határok kitolását. Innen van, hogy a kiscgazda rendszerint a legmagasabb árakat adja meg egy-egy darabka földért, gyakorta 20—25°/_o-al magasabban, mint amennyit a nagybirtok. És vásárlási kedvében ép a kisbirtokost nem gátolja rendszerint az, hogy a vásárlásra szükséges tőkéje egyáltalán hiányzik, avagy csak részben van meg. Nem ritka eset, hogy a kiscgazda jelzáloggal terheli meg régi tulajdonát is, csak azért, hogy újabbat szerezhessen. A leggyakoribb, hogy már teherrel teli jószágot vesz át és a vásárlási árának azzal a csekély hányadával, ami az ingatlanon már rajt lévő és átvállalt tehernek levonása után fenmarad, régi birtokát terheli meg.

A lehető legcsekélyebb esetek közé tartozik, hogy a birtokcsere, illetőleg a földvásárlás, anélkül történnék meg, hogy a jelzálogteher ne fokozódnék. Vagy az újonnan szerzett birtokokra, vagy a régire kerül a vásár által teher. Különösen is áll ez a törpe-, a kis- és a középbirtokra ott, a hol a törpe-, a kis- és a középbirtokos a szerző fél. Az a roppant terjeszkedő képesség, amellyel nálunk a nagybirtok rendelkezik, a hitelnek erre a formájára kevesebbszer kényszeríti rá, különösen, ha a szerzendő birtok a törpe-, kis-, vagy középbirtok kategóriájához tartozik. Rendszerint nem képez azonban a nagybirtok sem kivételt a többi birtokfajok közül akkor, ha a birtokátvétel örökösödés folytán támad, és vagy az örököstársakat, vagy hagyományokat kell kifizetni. Ilyen esetekben egyformán esik a megterhelés lehetősége alá a birtok mindenik faja.

A birtokszerzés, avagy az örökösödés nyomán bekövetkezett birtokcsere régi idők óta növeszti nálunk a föld terheit. De amíg 1848. előtt ezt részben a birtokok megkötött volta, részben a szerzőképesség korlátoltsága nagyon szűk körre szorította: az ősiség eltörlése és a jobbágyterhek megszüntetése után szinte korlátlan szabadsággal indult útnak. Néhol egész erővel törték elő régi törekvések, soká elfojtott birtokszerzésre leselkedő vágyak, meg olyan jogok és követelések, amelyek csak a szabad birtokcsere védőszárnya alatt valósulhattak meg. Még erősebb lett a birtokcsere gazdasági életünknek az alkotmány visszaállításával kapcsolatos fellendülése nyomán. A mindinkább szaporodó mobiltöke, a föld birásával járó társadalmi előnyök és a földjáradéknak folyton való emelkedése fokozott mértékben irányozta a föld felé a szerzési vágyat. Az 1875—1885. éves időközben évenként átlag 178,677 telekkönyvi birtok cserélt gazdát szerződés által. Az összes birtokváltozásnak 247.796-ra emelkedett átlagos esetei közül, tehát 72·41%, vagyis majdnem háromnegyedrészre szerződés, vagyis adás-vétel által jut a régi tulajdonos kezéről új kézbe. És ez az arány a következő évek során sem változik. A telekkönyvi birtoktestek forgalma az 1891—1895. évi időközben átlag 310.866, az összes birtokváltozásoknak 73·93% a. A szerződéses birtokcsereinek ilyen óriási és folyton fokozódó mértéke mellett nem esoda, ha megnő a föld eladósodása.

Tanulságosan egészíti ki az imént felsorolt statisztikai adatokat a szerződések által gazdát cserélt birtokok pénzértéke, amely az 1875—1885. évi időközben átlagban évenként 247,762,586 koronára rugott, 1891—1900. között pedig 513,507,700, vagyis az 1875—1885. évi időközökben gazdát cserélt egy-egy birtok átlagos ára 5.387·22 korona, az 1891—1900. között gazdát cserélt egy-egy birtok ára pedig 1.558·56 korona volt. Láthatni ebből is, hogy az adás-vevés útján gazdát cserélt birtokok csak kisbirtokok lehettek, illetőleg, hogy a szerződés útján főleg a kisbirtok cserél gazdát.

Igazolják ezt különben azok az adatok is, amelyek a szerződés folytán bekövetkezett változással szemben a végrehajtás és haláleset nyomában járó birtokváltozásokat mutatják.

	A birtokváltozások eseteinek száma			
	szerződések által	végrehajtás által	haláleset folytán	összesen
1875—1885 átlag	178.667=72·11%	16.244=6·55%	52.875=21·84%	247.796=100%
1891—1895 »	310.866=76·41%	15.082=3·63%	78.096=19·19%	406.856=100%
1896—1900 »	347.309=73·93%	18.220=3·88%	101.602=21·63%	469.774=100%

Vagyis a legtöbb birtok cserélődik szerződés által,¹⁾ mivelhogy a kisbirtokos ad-vesz legtöbbször. A legkevesebb kerül végrehajtás által új kézre, mert miként fentebb is mondtam, a kisgazda könnyű lélekkel veszi át a megterhelt tulajdont, továbbra is rajta hagyva a terheket. Haláleset folytán leginkább csak a közép- és a nagybirtokok változtatnak gazdát.

Hogy a birtokváltozás rendszerint maga után vonja a birtok megterhelését, azt eléggé határozottan igazolják a telekkönyvi birtoktestek megterhelésében előfordult változások kapcsolatban az átruházások okaival. Közre került statisztikai adataink erre vonatkozólag a következőkre tanítanak bennünket:

Év	Új terhek keletkezése által bekövetkezett változások		Régi tervek megszűnése által bekövetkezett változások		Az új és megszüntetett- nek különbözete	
	száma	penzértéke 1000 K-ban	száma	penzértéke 1000 K-ban	száma	penzértéke 1000 K-ban
1891	269.109	411.630	168.119	258.326	100.990	153.304
1892	270.669	407.186	178.699	291.944	91.970	115.242
1893	303.293	533.742	193.380	359.472	109.913	174.270
1894	314.170	546.506	197.364	409.904	116.806	136.602
1895	336.195	631.554	203.598	400.474	132.597	231.080
1896	342.346	600.620	205.073	366.428	137.273	234.192
1897	410.993	672.960	239.962	405.948	170.031	267.012
1898	411.485	667.086	225.090	452.783	186.395	214.303
1899	413.432	622.116	247.868	346.976	165.564	275.140
1900	397.448	655.400	234.921	337.162	162.527	318.238

Állandóan növekedtek tehát a terhek szám szerint is, penzértékben is a bekövetkezett birtokváltozások kapcsán.

A földet terhelő hitelösszegek növekedése rendszerint arányos mértékben tükröződik vissza a hitelintézetek jelzálogos kölcsöneinek forgalmában. Mivel pedig a földnek hitelt nyújtó intézetek közül, a törpe- és kisbirtokok egy részének hiteligényeit leginkább a szövetkezetek, a kisbirtokok egy másik részének, a közép nagyságú birtokoknak, hitelszükségletét a takarékpénztárak szokták kielégíteni, amíg a nagy központi intézetekhez rendszerint csak a tehermentes közép birtokok, meg a nagybirtokok folyamodhatnak kölcsönökért: a különböző jellegű intézetek kölcsönállományának növekedésében egyszersmind eléggé határozottan tükröződik vissza annak a birtoknak a megoszlás szerint kimért jellege is, amely a hitelt igénybe vette. Az 1900. év végén fennállott jelzálogos kölcsönök közül 144.266-ot adtak a bankok és földhitelintézetek (hivatalos statisztikánk a bankok és földhitelintézetek összefoglaló czíme alá fölvette azokat a kisebb vidéki bankokat is, a melyek 200 koronán alul is adnak jelzálogkölcsönt), 359.524-et a takarékpénztárak és 39.546-ot a szövetkezetek. E szerint a föld megterhelésében első sorban a takarékpénztárak, a nagyobb kisbirtokosok és a közép birtokosok legnépszerűbb intézete, azután a bankok és földhitelintézetek, a nagybirtokosok pénzügyintézetei és utolsó helyen a szövetkezetek, a kisbirtokosok kölcsönadó intézete, van érdekelve. Ebben az arányban vannak érdekelve az egyes birtok-

¹⁾ A gazdaságok nagyságkategóriája szerint is 1—5 holdas birtok volt 1900-ban a legtöbb; szám szerint 716.769, az összes birtokok 3%-a.

kategóriák is a hitel igénybe vételében, nevezetesen pedig a birtokszerezés által rájuk kényszerített hitelben.

Nagy arányokban növelte még a föld terheit a vizáradások és vízszabályozások okozta veszteség, illetőleg kiadás. Mind a kettő lokális jellegű ugyan, amennyiben csak a folyamparti birtokosokat, meg azokat sújtja, akik a vízszabályozások érdekében alapított vízszabályozó és ármentesítő társulatok tagjai, illetőleg a tagságra a törvénynél fogva kötelezvék. Történelmi műveink¹⁾ megemlékeznek azokról a roppant pusztításokról, a melyeket időközönként okoztak szabályozatlan folyóink és tulságosan veszélyes belvizeink. Milliókra rúgó élő- és holtleltárt, viruló vetéseket, néhol az egész év termését tették tönkre az áradások, nem kimélve meg az embert sem. Gazdasági kulturánk fejlődése arányában, óriási befektetések árán hatalmas lépésekkel haladtunk előre ezen a téren is. A kezdeményező lépés a Tisza szabályozásával kezdődött. Az egyes érdekeltségek ármentesítő és vízszabályozó társulatokat alakítottak, az apróbb társulatok pedig, autonómiájuk határai között, a Tiszavölgyi társulatba olvadtak bele. A munkálatok költségeit 1847. márcziusában 7,797.356 forintban, a védelmi területet pedig 1,671.219¹/₂ holdban állapították meg. Eszerint átlag minden hold földre 4.66 forint teher jutott volna. Ámde az 1848-iki események, majd az absolut-korszak és az 1853. és 1855. évi nagy árvizek sokféle változáson vitték keresztül az egész ügyet, míg végre az 1871:XXXIX. majd az 1879:XXXV. végül pedig az 1884:XIV. t.-cikk megállapodásra vitte a Tiszaszabályozásnak nehéz kérdését. Eszerint a munkálatok egy részét, nevezetesen a mederszabályozásokat az állam saját költségén hajtja végre, ellenben az ármentesítés és belvizrendezés céljából szükséges munkálatokat az érdekeltek végeztetik, és a költségeket az ármentesített vagy érdekelt területeik holdszáma szerint viselik. Az 1881-ben megejtett liquidatio szerint kitett a mentesített terület 3,800.682 ¹²⁹⁵/₁₆₀₀ holdat, a melyből a Tisza folyammellékére esett 1,676.760 ⁸⁵/₁₆₀₀, a Tisza mellékfolyói mellékére pedig 886.703 ³¹¹/₁₆₀₀ hold; a mentesített terület kataszteri tiszta jövedelméből esett a Tisza folyó mellékére 5,742.584.33 frt, a Tisza mellékfolyóinak mellékére pedig 3,629.152.69 forint. A befektetett tőke ugyanakkor a Tiszának és mellékfolyóinak szabályozására már 30,517.279.23 forintra rugott, könnyen kiszámítható ebből, hogy átlag milyen nagy összeg terheli az árterületekbe eső birtokosok földjeit. Az 1884:XIV. törvénycikk az összes Tiszavidéket, a Tiszával, mellékfolyóival, meg a Temessel és a Bégával egyetemben egy egységes egésznek declarálta; de nehogy ez által az egyes apróbb érdekeltségekből alakult társulatok tulságos módon megterhelteessenek, megállapította a törvény, hogy ha a befektetett alaptőke meghaladja a vízszin alatt levő ártér új kataszteri tiszta jövedelem húszszorosának 60%-át, a többletet, vagy az ezután befektetett alaptőkét az állam fizeti. 1894. végéig 37,194.535 forintot fordított az állam a Tiszaszabályozásra. Ennél jóval többet fizettek az egyesek, ha ugyan győzték fizetni. Mert ha rossz a termés, vagy rosszak az árak, avagy a víz, a mérőmunkálatok ellenére is elborítja az árterületet, a birtokos vagy a készből kénytelen fizetni a járulékot, vagy pedig adósságot csinál.

¹⁾ Zawadowski Alfréd: *Magyarország vizeinek statisztikája.*

A Duna szabályozásának megkezdése időrendszerint megelőzte a Tiszaét. Már 1840-ben foglalkoztak a szabályozás kérdésével. Az 1848 : XXX. törvényczikk megszavazott ugyan szabályozási célokra két millió forintot, de a bekövetkezett politikai viszonyok, ennek a törvénynek a végrehajtását is gátolták. Csak 1881. év vitte az ügyeket előbbre. Ekkor a székesfőváros árvizveszedelmének biztosítása ellen 5,330.000 forintot engedélyezett az állam, hogy ezen a pénzen a Promontor alatt elterülő Dunamedret szabályozzák. Majd követte ezt a komáromi Dunarész, azután a Dévény- és Dunaradvány között fekvő rész szabályozása, 1885-ben kezdődött a felső Duna szabályozása, a melyet 1896-ban, 14.5 millió forint költséggel fejeztek be. A Duna egységes szabályozása azonban csak 1892-ben kezdődött. Ennek a kezdeményezésnek volt eredménye az 1895 : XLVIII. t.-cz., a mely az ország folyóinak szabályozására 18 éven át 3 millió forintnak előirányzását határozta el, amely összegből 20 millió frt a Duna-Radványtól Báziasig terjedő Duna-szakasz szabályozására van szánva. A parti lakosok a bevégzett munkálatok árnyában és birtokaiknak vizállási magassága szerint fizetik a szabályozási illetéket.

A Kőrösök szabályozására 1893 végéig 5,831.204 frtot fordított az állam és az 1895. évi tervezet szerint, még 2,500 000 forintra lesz szükség, hogy a teljes szabályozási munkálatokat befejezhessék. A Bodrogra 1893. végéig 409.831 frtot költöttek és 12 éven belül még 12 millió forintot fognak költeni. A Szamos szabályozására majd 1,600.000 forintot fordítanak. A Maroson 1850. óta készülnek átvágási munkálatok. A Temes és Bégavölgy szabályozására 11,500.000 forintot irányoztak elő 1895-ben. A Vág rendezésére 1,500.000 forintot irányoztak elő. A Dráván, a Barcsan alul fekvő szakaszra, 1867-től 1893-ig 1,829,562 frtot költött az állam, amely 1867-től 1900-ig összesen 215.18 millió koronát fordított szabályozásokra és a végzett munkák fentartására. E költségek nagy része az érdekelt földbirtokot terheli, a melynek évi járuléka gyakorta dönti a gazdát, különösen a kisgazdát, adósságba. Hogy mennyiben járultak a Rába és mellékvizeinek szabályozási munkálatai a föld terhének fokozásához, arról alább fogunk szólni.

A föld megterhelését, különösen a kisbirtok eladósodását nagyban siettették a folyton emelkedő közterhek, az elemi csapások és a gabonaáraknak nagyon is ingadazó volta.

A közterhek közül a földadó az, a mely a provizórium alatt fölötte súlyosan nyomta a gazdát. A bécsi kormány nem sokat törődve az igazsággal és az adóterhelés észszerű határaival, Magyarországra 100 millió tiszta földhozadékat akart kimutatni, hogy a földadó kulcsát ne kelljen igen magasra szabni. És erről a szándékaról akkor sem mondott le, a mikor a kataszter elkészült és mindössze csak 89—91 millió forintnyi tiszta jövedelmet mutatott (pengő pénzben). Megkezdődtek a zaklató és erkölcsrontó felszólalások, amelyek során az állami felszólalások hatáskörét úgy szabták meg, hogy a vizsgálo biztosok tetszésük szerint emelhatték föl a tisztahozadékat. Erőlködésüknek az volt az eredménye, hogy Magyarországon 89-91 millió helyett 97-39 millió p frt lett a földadó alapjául szolgáló kataszteri tiszta hozadék. Az egész ország feljajdult ez ellen az igazságtalan eljárás ellen. De kénytelen volt elviselni még azt is, hogy az erede-

tileg 16⁰/₀-ban megállapított földadó kulcsot mindenféle pótlékkal 31·25⁰/₀-ra emeljék. Kimondhatatlanul súlyos volt ez az adó, amelyből kifolyólag több helyütt kellett a földet megterhelni. Amde túrni kellett az alkotmány visszaállításáig, amikor az 1868: XXV. t.-cz. a földadó kulcsát egyetlen és változatlan számban, 29·76⁰/₀-ban állapította meg. De ez a reform se javította a gazda helyzetét. Csak annyiban lett a teher könnyebb, amennyiben határozott számmal állott szemben a gazda és tudta, hogy mely földek nem esnek földadó alá, és melyek vehetik igénybe az ideglenes adómentesség kedvezményét. Lényegesebb javulást csak az 1875: VII. és az 1881: XL. t.-cikk hoztak. Az első a földadó-ideiglen kiigazítását, meg a tiszta hozadéknak újból való kinyomozását tűzte céljául, a másik a kataszteri munkalatok egyszerűsítésén kívül megállapította, hogy a földadó 29 millió frtot nem haladhat túl. Ezt a végösszeget az 1883: XLVI. t.-cikk 26 millióra szállította le.

Ez az összeg, ha talán nem is lenne fölöttébb nagy, aligha okozná a gazda túlságos adómegterhelését, ha a kataszter megfelelné a tényleges állapotnak. De a sűrűn felhangzott panaszok, meg azok a kijelentések, amelyeket a jelenleg folyamatban lévő kiigazításokról szerteszét az országban hallani, mindenkit meggyőznek arról, hogy a kataszteri tiszta hozadék, meg a valóságos tiszta hozadék egymástól gyakorta a lehető legtávolabb állanak; és még kevésbé van meg az arányosság az egyes birtokok földadója között. De ha ettől az aránytalanságtól el is tekinthetnénk, nem szabad figyelem kívül hagynunk azt, hogy a helytelenül megállapított kataszteri tisztahozadék alapján kivetett földadó az összes egyenes adóknak majdnem harmadrésze,¹⁾ holott a földbirtokra eső tényleges jövedelem az összes jövedelmekkel ilyen viszonyban nem áll. Ha hozzáteszszük, hogy a gyakorta nagyon is igazságtalan adóösszeg az alapja mindazoknak a járulékoknak, amelyekkel a községi és vármegyei háztartáshoz, meg a hitközség fentartásához tartozik hozzájárulni a gazda: nem szabad meseszamba menő hiresztelésnek tartanunk azt a számvetést,²⁾ amely szerint az egy holdon gazdálkodó földműves, jó termés esetében is, tiszta jövedelmére ennek 25⁰/₀-át kénytelen ráfizetni, hogy összes adóját, a vizszabályozási illetékekkel együtt lefizethesse.

Hogy a föld és a gazda jövedelmére a különféle címeken kiszabott adó milyen nehéz teherként csüng mind a kettőn, azt közvetve azok az adatok igazolják, amelyek a végrehajtás által előidézett birtokváltásoknak számáról beszélnek. 1875—1886-ig évenként átlag 16·185, vagyis az összes birtokváltások 6·46⁰/₀-a, 1891—1900-ig évenként átlag 16·651, vagyis az összes birtokváltásoknak 3·75⁰/₀-a. Kétségtelen, hogy a végrehajtás által gazdát cserélt birtok eladási kényszerében lényeges szerepet játszott az adómegterhelés is. Ritka esetben az oka, de a leggyakrabban szintén egyik tényező; amit megerősít azon körülmény is, hogy a végrehajtás alá kerülő birtokok százaléka épp az 1875—1886. évi időközben nagyobb volt, mint az 1891—1900. közé eső decenniumban, a mikor az 1883: XLVI. t.-cz. már teljes mértékben éreztette hatását. De megerősíti az adók hatását az a körülmény is, hogy a végrehajtás alá kerülő birtokok rend-

¹⁾ 1900-ban 30·36⁰/₀ volt.

²⁾ Budapesti Hirlap, 1902. július 28.

szerint csekélyebb értékű kisbirtokok, amelyek az adóteher súlyát nagyon erősen érzik. Az 1875—1886. évi időközben elárverezett birtokok egyik-egyikének átlagos értéke 1740 korona, az 1891—1900. közé eső időközben pedig 1654 korona volt. Ilyen értékösszegre rugó birtok csak a törpe avagy a kisbirtokok közé tartozhat, amelyek a legcsekélyebb jelzálogteher esetén csak nagy nehezen képesek, de a legtöbb esetben képtelenek eleget tenni a rájuk rótt adókötelezettségnek.

A közterheknél sokkalta nagyobb mértékben járult hozzá eddiglen is a föld eladósodásához az a sok elemi csapás, aminek a föld termése áldozatul eshet. Az ennek nyomában járó anyagi károsodás és kapcsolatban vele a földnek hitellel való megterhelése nagy áldozatokat kívántmár a föld terhére. A mi teher ennek a révén szállott a földre, nagyobb terjedelmű, mint az, amelyet a legsúlyosabb közterhek idéztek elő. Mert az adózással járó megterhelés leginkább csak a törpe- és kisbirtokoknál fordult elő és ezeknél sem közvetlenül. A törpebirtok tulajdonosa és a kisbirtokos rendszerint más egyéb függő adósságát convertálja, avagy az adófizetés érdekében eladott termésmagot, marhát, sertést pótolja jelzálogos kölcsön révén szerzett pénzzel. A középbirtokos csak igen rossz gazdálkodás, vagy teljes eladósodottság esetében van csak arra kényszerítve, hogy az adózás okozta terhekért jelzálogos terhet vegyen magárai. Ámde az elemi csapások okozta károsodás gyakorta járt már a középbirtokos eladósodásával és végső eredményben a középbirtoknak jelzáloggal való megterhelésével.

Mezőgazdasági statistikánk 1874. óta jegyzi az elemi károkat. Az 1888. évi Közgazdasági és statisztikai évkönyv szerint az 1874—1888. évi időközökben 270 ezer meg 1·04 millió hektár között változott az elemi és egyéb csapások folytán megsemmisült vetések területe. Hogy mit jelent az ilyen elemi csapás pénzértékben kifejezve, amikor nemcsak a vesztett reményt, de az elveszett munkát és az elveszett magot is számba kell venni, azt könnyű elgondolni. És azóta csak csekély összeggel kisebbedett az ilyen támadt kár, mivelhogy még az intenzív gazdálkodásban való előbbrejutás daczára is csak lassan és csak csekély mértékben emelkedtek azok a praeventív intézkedések, amelyek az elemi csapások egyikének-másikának bekövetkezését megakadályozhatják. Csak természetes, hogy mennél jobban művelt valamely gazdasági terület, annál nagyobb a károsodás, amelyet az elemi csapások okoznak. Az 1900. évi statisztikai felvétel szerint a Duna balpartján az összes szántóföld 1,355.267 hektárra rugott, ebből be volt vetve 1,194.710 hektár; a kiveszett terület nagysága 21.664 hektár, vagyis az összes szántóföldnek 1·60, a bevetett területnek 1·81⁰/₀-a. Ugyanekkor a Duna meg a Tisza jobbpartján a kiveszett vetésterület okozta károsodás sokkalta nagyobb volt és felrugott a Duna jobbpartján az összes szántóföld 2·08 és a bevetett területnek 2·07⁰/₀-ára, a Tisza jobbpartján pedig az összes szántóföld 2·03 és a bevetett területnek 2·41⁰/₀-ára. Ha hozzá számítjuk még azt a károsodást, a mit a kiveszett vetésterület mellett az elemi csapások által teljesen elpusztított vetésterület képvisel, nem csodálhatjuk, ha sokan az eladósodásnak egyik nagyon nevezetes okát keresik benne, ámbátor azt az értékvesztésre vonatkozó megbízható számadatokkal nem is tudják igazolni. Hogy az elemi csa-

pások által teljesen elpusztított vetésterület mekkorára növekszik évente, azt eléggé illusztrálják az 1899. és 1900. éveknek erre vonatkozó feltételei, ámbátor ezek az évek nem tartoztak a rendkívüli mértékben újítottak közé. 1899-ben 148.417 hektár, 1900-ban 209.934 hektár vetésterületet pusztítottak el teljesen az elemi csapások.

Végzetes csapásként nehezedik reánk a múlt század hetvenes éveinek elejétől kezdve a phylloxera-vész. Óriási összegeket nyelt el az ellene való védekezés, még nagyobb az elpusztult és a felújított szőlők értéke. 1875-ben a pancsovai szőlőkben állapították meg legelőbb hivatalosan a phylloxera-vész fellépését, 1900-ban már 3112 phylloxerás község volt hazánkban és az eddigi tapasztalások azt látszanak igazolni, hogy hovatovább elpusztulnak teljesen a régi szőlők, és csak a felújítottak, meg a homoki szőlők maradnak művelés alatt. Ma már a roppant áldozatok árán ott vagyunk, hogy a szőlőterület hektármennyisége is, meg a termett újbor hektoliterszáma is gyarapszik; 1881—1885. évi időközben még 367.360 hektár szőlőterület volt művelés alatt. 1885. óta folyton apadtak a számok. 1892-ben 248.831 hektáron 0.797 ezer hektoliter termett, vagyis hektárként átlag 3.20 hektoliter. Ettől az időtől emelkedik ugyan, de erős védekezés folytán a termett újbor hektoliterszáma, de folyvást esett a szőlőterület hektármennyisége. 1897-ben már csak 205.468 hektáron termett szőlő hazánkban. Ettől kezdve évről-évre nagyobbodik a szőlőterület és — a termési viszonyok szerint — a termett újbor hektoliterszáma és az egyes hektáron való termés mennyisége, 1900-ban már 221.836 hektáron szüreteltek 1643 ezer hektoliter újbort, azaz hektárként 7.40 hektolitert.

Hogy az a regeneratio, amelyen keresztül a magyarországi szőlőterület ismét megszaporodott és a bortermelés eljutott mai magaslatára, milyen óriási összeget emésztett el: nem tudjuk. Maga az állam is sokkal járult hozzá, hogy a teljes elbukás szélén álló szőlősgazdákat fölsegítse; vándortanítókkal járatta be az országot, szőlővesszőket osztott ki, lehetővé tette a hegyközségek alakítását, segédkezet nyújtott a szénkéneg olcsó beszerzéséhez és lehetővé tette, hogy az elpusztult szőlőterületek felújítása céljából törlesztéses kölcsönökhöz jussanak a szőlőbirtokosok. A vidéki pénzüzetek nagyon kevés kölcsönt engedélyeztek nekik; sőt akadt köztük több olyan is, amely alapszabályaiba czikkelyezte, hogy szőlőterületre nem ad kölcsönt. Amikor pedig 1875-ben hire futott az országban, hogy a phylloxera kikezdte a magyarországi szőlőket is, a szőlőbirtokos alig-alig kapott pénzüzetettől kölcsönt, avagy legfőlebb csak annyit, amennyit a szőlőterület értéke teljes kipusztítás után is képes volt biztosítani. Ez a körülmény nehéz helyzetbe juttatta a szőlősgazdákat. A védekezés, a szénkénegezés, majd az időközben mindjobban terjedő peronospora, roppantul igénybe vette üzleti tőkájukat, sőt legtöbbször ezt is kölcsönrel kellett nagyobbítani. Befektetésre, esetleg a szőlő átültetésére még az a gazda se szánhatta el mindég magát, amelyik belátta, hogy a phylloxera ellen nincs más védekezés, mint a régi szőlőtőkék teljes kipusztítása és az amerikai alanyok ültetése. Az ilyképen támadt nehéz viszonyokon ismét az állam segített az 1896: XVI. törvénycikkkel, mely a Magyar Agrár- és Járadékbanknak lehetővé tette, hogy 4°/o-os kötvényeket bocsáthasson ki a phylloxera pusztította szőlőterületek felújítására. És ezzel megnyilott az a hitelforrás, a

melyből bőségesen merithet a szőlőbirtokos is. 1901. év végéig 20,383.964 korona 46 fillér kölcsönt folyósított az Agrár- és Járadékbank. Hogy ez az összeg nem meriti ki teljesen azt a megterhelést, amely a szőlőkön nyugszik, az csak természetes, bármennyire iparkodott is az 1896: XVI. t.-cz. a kirendelt területi biztosok által a nagy központi intézethez vezető utat az ország legszélső vidékén lakó szőlőgazdának is járhatóvá tenni és a kölcsönben a kisbirtokost is részeltetni. Nem meriti ki ez az összeg a szőlőbirtokra engedélyezett kölcsönt már az okból sem, mert a felújított szőlőkre már a takarékpénztárak is, de különösen a szövetkezetek, engedélyeznek jelzálogkölcsönöket.

A földbirtokok eladósodását jelentékenyen siettette a gabonaárak gyakori ingadozása, és immáron a 70-es évek óta tartó eső irányzata. Mezőgazdaságunk legnevezetesebb termelése ma is a gabonaneműekre, nevezetesen pedig a búzatermesre szorítkozik. Termett az 1869—73. évek átlagában 17.29, 1874—78. évek átlagában 24.49, 1879—1883-ban átlag 31.20, 1869—86. évek átlagában 26.61 millió hektoliter. És így emelkedik ez tovább párhuzamban a búzával bevetett terület emelkedő értékével. 1889-ben már 3 millió hektárnál nagyobb területen természetünk búzát, súly szerint. 38.428 millió métermázsát, azaz 50.563 millió hektolitert. Egész gazdálkodásunk rendszere ma még a magtermelésre van alapítva, ebből meritjük jövedelmünket, ennek sikere és jó árai teszik lehetővé, hogy fizethessük adósságunk kamatát, hogy törleszthessük belőle, hogy leróhassuk közterheinket és kifizethessük azokat a függő tartozásokat, amelyek a termelés időszaka alatt felszaporodtak. A következő táblázat azokat az átlagárakat mutatja, amelyeket a búza ért el a megjelölt években és hónapokban a budapesti tőzsdén:

	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
	métermázsánként korona														
Szeptemberben . . .	17.34	13.56	15.04	17.26	14.88	21.46	16.06	15.26	12.86	12.84	14.42	24.96	18.40	17.00	14.96
Decemberben . . .	17.70	14.52	15.48	17.50	16.50	22.84	15.92	15.08	13.56	13.78	16.78	26.18	20.86	15.78	14.90
Márcziusban . . .	17.24	18.36	14.50	15.00	17.90	17.48	20.86	15.76	14.98	13.92	14.02	16.46	26.36	20.48	15.11
Juniusban	16.16	18.08	14.50	14.56	17.36	19.98	18.04	17.46	14.66	14.54	13.82	17.32	24.84	19.24	15.09

E táblázat eléggé mutatja, hogy a búzaárak roppantul változnak és éppen nem engedik meg, hogy a gazda megközelítő számvetés keretében határozzon kiadásainak megállapítása körül. Még egy évfolyamán is annyiszor változnak az árak, hogy közvetlenül aratás után sincsen a gazda abban a helyzetben, hogy készlete arányában dönthessen kiadásai fölött. De a gazda kiadásai sokkal is állandóbbak, mint a búzaárak, holott ezek képezik bevételeinek zömét. Mint legfőbb termelési ágból, a búzából kellene kikerülnie a legtöbb kötelezettség teljesítésére szükséges összegnek. Ám ez csak ritka években történik így. És ha összehasonlítjuk a búzaárak hullámzását a jelzálogtartozások hullámzásával, azt kell tapasztalnunk, hogy azokban az években, vagy azon évek után, melyekben alacsonyabb gabonaárak rendszerint nagyobb mértékben emelkedik a jelzálogtartozás, mint azokban, amelyekben drágábban adhat túl a gazda termésén. Az 1886-ik évi

17·11 koronás átlagos búzaár mellett a jelzálogtartozás 70.282 ezer koronával növekedett, a következő 1877. évben, a mikor a búza átlagos ára 16·13 koronára esett, a jelzálogos adósság 74.628 ezer koronával nőtt, 1888-ban pedig, amikor a búza átlagos ára csak 15·38 korona volt, 88 562 ezer koronával nőtt a jelzálogos tartozás. Ellenben 1889-ben, amikor az átlagos búzaár 16·08-ra emelkedett, csak 69.312 ezer koronával nőtt a jelzálogtartozás. 1894-ben, a mikor 14·01 volt a búza átlagos ára, a jelzálogos kölcsönök 108.486 ezer koronával nőttek meg. 1897-ben, a mikor 21·23 és 1898-ban, a mikor 22·62 volt a búza átlagos ára, ismét csak 97.324 ezer koronával nőttek.

És rendszerint a búzaárak hullámzása kapcsán emelkedő vagy leeső kölcsönökkel párhuzamban, nőnek a takarékpénztárak és szövetkezetek, meg a jelzáloglevél kibocsátásával foglalkozó intézetek követelései. Ha esik a búza ára és megnő a jelzálogtartozás, a növekedésben előljárnak a takarékpénztárak és a szövetkezetek. A jelzálogintézeteknek ilyenkoron a 2000—10.000 korona között váltakozó kölcsönei növekednek. Bizonyosága ez annak, hogy a búzaárak esése legmostohábban ép a kisgazdákat, meg a középbirtokosokat érinti.

(Befejezése következik.)

Berényi Pál.

Közlemények és ismertetések.

A socialis kérdés az Egyesült-Államokban.

John Graham Brooks: *The social unrest. Studies in labor and socialist movements.* Newyork. 1903. 394. l.

Amerikában nagyobb feltűnést keltett John Graham Brooksnek új könyve, melynek *A társadalom nyughatatlansága* van czim-táblájára írva. A czím, mint látnivaló, rendkívül ügyes, érdeklődést keltő. Nem kevésbé ügyes maga a módszer is, melylyel Brooks összeállította művét, sőt ez az ügyesség annyira megy, hogy rendkívül fölcsigázza kíváncsiságunkat a bevezetés, melynek »personal and introductory« a felirása, ezután igen jó első fejezetek következnek, míg később határozottan ellankad a munka. A szép czimek meg vannak az utolsó fejezetekben is, de tartalmuk, kivált az európai olvasó számára, kevesebb újat nyujt. Úgy látom, hogy az amerikai közgazdasági és sociologiai könyveknek nagy része ugyanezt a fordított climaxot mutatja. Sőt azt is meg merném állapítani, hogy az Új Világ rohanó, türelmetlen és nagyhangú életének a hatása látszik abban, hogy az amerikai gondolkozók ilyen, magasan kezdő s lefelé szálló, tárgyalási módot honosítanak meg.

De térjünk magához Brooks könyvéhez. Brooksot első sorban az amerikai »társadalmi nyugtalanság« érdekli s hogy ezt közvetlenül megfigyelhesse, évek óta járja a strikeokat, a milliomosok és munkásvezérek magánvéleményeit (melyek igen sokszor eltérnek nyilvánosan hangoztatott merev álláspontjaiktól) kikérdegeti s az összehasonlítások megejtése végett Brooks több ízben átjött az európai munkás-központokra is. Ennél jobb, közvetlenebb és igazabb módszer már valóban alig képzelhető. Százszor többet ér mindenféle osztályozásoknál és az elvek merev magyarázgatásánál. Ez a módszer, ez a sok életből vett tanulság teszi olyan érdekessé Brooks munkáját s ha követőkre fog találni, kellő ellenőrzés mellett, mindenestre többet fog használni a socialis kérdések hű felvétele tekintetében, mint bármely nagy vitáirat.

Nézzünk szét azon eredmények között, a melyekhez Brooks jutott. Még pedig maradjunk inkább amerikai tapasztalatainál, mert európai benyomásai — a mint már fentebb megemlitém — kevesebb újdonságot adnak. Ezek az európai példák egyébként a könyvnek három fejezetét töltik be; még pedig: *Socialism in the making* (a socialismus alkotás közben) című fejezetben a francia socialista

városi tanácsok próbálgatásairól számol be, melyek közös vendéglőket, pékboltokat, gyógyszertárakat akarnak fentartani, kísérleteik azonban rendszerint sok pénzbe kerülő, ötletszerű jótékonykodásokban merülnek ki. *From revolution to reform* cím alatt Németország socialis reformjai vannak vázolva és Brooks arra veti különösen a súlyt (a mit mindnyájan jól tudunk), hogy a német socialdemokrata-párt forradalmi velleitásaiből hogyan vetközött ki és rideg marxismusából miként távozott addig, hogy ma már a kisebb parasztgazdaságok megmaradása ellen nem agitál. A harmadik európai fejezetnek *Socialism at work* a címe és Belgiumról szól. Főként a munkásoknak nagy »Cooperative« sütődéi, munkás-kaszinói stb. vannak ismertetve s legérdekesebbek azok a följegyzések, melyekben az amerikai-szerző megírja, hogy ezek a munkás-műhelyek lassanként megalkusznak a körülményekkel: nyolcz óránál többet dolgoztatnak, a szorgalmasabb munkás »cooperator«-t jobban fizetik, tagjaiktól az üzemhez szükséges tőkét kamatfizetés mellett veszik föl, sőt áraikat és munkabéreiket a kereskedelmi piacz árhullámzásai szerint szabályozzák.

Ily európai tapasztalatok mellett, melyek egytől-egyig mind arról szólnak, hogy a munkás-törekvések elvesztik merev, forradalmi jellegüket és a munkás-osztály fölemelésének békés útjára lépnek, ezen európai benyomások világánál nézi Brooks az amerikai socialis kérdést s most már a következő fontosabb megfigyeléseket és sejtéseket gyűjti garmadába.

Brooks úgy látja, hogy az Egyesült-Államok socialis kérdésének némely egészen különleges vonásai vannak s ezek a következők: az amerikai munkás hamarabb ott hagyja munkáját azért, hogy valamely önálló vállalkozáshoz kezdjen s innét van, hogy a trade uniok vezetői is néha vállalkozókká lesznek. Amerikában az, a mi az alsóbb szerző osztályokat elkeseríti, nem az állam, mert hiszen az állam alig avatkozik az egyesek ügyeibe, hanem elkeserítik őket azok a nagy visszaélések, melyek a városokban a villamos vasutak, gáztársaságok monopoliumából származtak s melyek folytán e hatalmas társulatok a városoknak egész politikai s közigazgatási vezetését is magukhoz ragadták — ezért van az, hogy állami socialismus helyett Amerikában a városi monopoliumok kisajátítása és városítása került socialis jelző gyanánt felszínre. Harmadik különlegessége az Egyesült-Államok társadalmi problémájának az, hogy az európai munkásvédő-törvényeknek alig van nyomuk, már csak azért sem, mert az egyes állami egyedek egymástól féltik ipartelepeiket a nagy versenyben. Végül jellemző Amerikára az is, hogy úgy a szervezkedés, mint a strike-harcok, de különösen a közvélemény alakulása tekintetében az egész munkás-kérdésben a kőszénbányászok ügye áll az előtérben. (Erre nézve idejegyzem, hogy 1881 óta több mint 300 kőszén-strike volt az Unióban.)

Ezeknek az állapotoknak egyrészt az okait, másrészt az orvosszereit akarja megtalálni Brooks. Lássuk röviden, hogy mily eredményeket ér el kutatásai által.

Miután az amerikai munkások azt látták, hogy a tőke szervezése szorosan összefügg a politikai életen való uralkodással, a mikor azt kellett tapasztalniok, hogy pl. a Boston and Maine vasuttársaság irányítja New Hampshirenek, a pennsylvániai óriási vállalatok vezetik Pennsylvániának politikáját, a mint az egyes nagy városok községi életén is a nagy monopoliumok uralkodnak: akkor az amerikai mun-

kásoknak arra a meggyőződésre kellett jutniok, hogy nekik is a politikai életbe kell vetniök magukat s mindenáron tömörülniök kell. A nagy trustök viszont teljesen megtagadták a munkásoknak ezt a szervezkedési jogát, már csak azért is, mert az amerikai vállalkozás óriási fellendülését éppen a munkások kegyetlen kihasználásának köszönhetette. Ebben az összeütközésben csúcsosodott ki az Egyesült-Államokban »a társadalom nyugtalansága« első, kézzelfogható alakjában. Egyelőre ezen küzdelemnek első lépcsőjét az 1901-iki nagy kőszén-strike képezi, melynek eredményét Brooks abban találja, hogy az amerikai közvélemény követelőleg lépett fel mindkét féllel szemben s az operatorokat és trade uniókat közös egyezkedésre kényszerítette. Ebben látja szerzőnk annak jelét, hogy a munkások szövetségei el fognak ismertetni s hogy a kettős szervezkedés mutatja meg a békés megegyezésnek útját.

Más oldalról a városi monopóliumoknak túlkapásai, vesztegetései s az a körülmény, hogy éppen a kőszén-vidékeken az operatorok trustjai kezökbe kaparintották az egész vasuti hálózatot, melyet strikeok alkalmával a munkások ellen használnak: mindez nagy áramlatot indított az irányban, hogy az ily félig-társadalmi (»semi-public«) vállalatokat »társadalmi« (főként községi) kezelésbe kellene venni. E tekintetben szerzőnk különösen Ausztráliának állam-socialistikus kísérleteire mutat rá, de Európából is van mit felhoznia, mert hiszen Amerikában még a táviró-hálózat is magánvállalkozás és az »inter-state commissio« bizony végrehajtó szervek hiján, hiába szól bele az óriási vasuti társulatok ügyeibe. Brooks erősen várja, hogy különösen a városító mozgalom erős előhaladást fog tenni.

Leírván az amerikai »social unrest«-nek ezt a két, a bizonytalanságból immár felemelkedett és határozottabb alakot öltött csúcsát, Brooks mélyebbre is tekint s az egész társadalomnak forrongásával is foglalkozik. Sok ismert dolgot hallunk itt tőle (teszem föl az egyenlő választó jognak az egyenlőtlen gazdasági eloszlással való összeütközését), kapunk egy pár igen ügyesen feltalált tételt is, például ott, a hol könyve azt magyarázza, hogy a sajtó folytán az elégedetlenség terjesztése is üzleti vállalattá alakult át ma már. Legérdekesebb azonban az a fejtegetés, a hol bemutatja, hogy az a bizonyos állapot, melyet »társadalmi nyugtalanságnak« neveznek, vagyis az olyan korszak, a mikor mindenki azt várja, hogy a »társadalmi kérdés« valamely rendkívüli módon válságra s azután megoldásra fog vezetni az ilyen állapot s ilyen időszak, nemcsak a mi napjainknak sajátsága, hanem igen is gyakrabban ismétlődik a történelem folyamán. Magának az Egyesült-Államok történetéből, egykorú feljegyzésekből, több ily társadalmi forrongást mutat be Brooks s ezek közt legérdekesebbek azok az idézetei, melyeket 1803-ból, Jefferson korából táal elének. Könyvének ezeket az adalékait, melyek a III. fejezetben található, külön is ajánljuk elolvasásra.

Mint a legtöbb munka, mely a socialis kérdéssel foglalkozik, könyvünk is nekiáll azután a sokszor ismételt »általános fejtegetések«-nek, melyek — a mint az már rendszeren történni szokott — kevésbé sikerültek. Ezért s ezek helyett inkább összefoglalom azokat az orvos-szereket, a melyeket Brooks az amerikai munkás-kérdés megoldására ajánlatosnak tart. Nincs is sok panaceaája, csak három s azok sem utópistikus kalandozások, hanem tapasztalatokra s áramlatok megfigye-

lésére alapított várakozások. Így következnek: kívánja a munkás-védő-törvényhozás kiterjesztését és különösen a munkás-biztosítás különböző nemeinek átvételét Európából; sürgeti a városi monopoliумok községesítését; végül a munkáskérdés evolutionalis megoldásának azt tartja, hogy a munkások szervezetekbe gyűljenek, a tőke szokja meg azt, hogy e szervezet elismertessék s a szervezett tőke és szervezett munka békés közösségben munkálkodjanak. Ennek a célnak az elérésére mintául szolgálhat Brooks szerint az a munkás-szerződés, melyet 1903-ban a new-yorki kárpitos-vállalkozók közös organuma, a kárpitos-segédék közös szervezetével kötött, a mely pontoknak leközlése egyúttal be is fejezi az érdekes könyvet.

Összehasonlításként ide kell írnom azt, hogy az »angol munkás-mozgalmak irányáról« irván tavaly (Huszadik Század 1902. november), az *angliai* munkáskérdés evolúciója tekintetében én is majdnem ugyanerre a jövendülésre jutottam, melyet Brooks most az *amerikai* munkások szerződése tekintetében hirdet. H. L.

Az olasz mezőgazdaság.

Olaszország lakosságának hat tizede még mindig földművelésből él. A földnek egy jelentékeny hányada terméketlen szikla- és hegyvidékei közt tömérdek az improductív rész. Az erdőségek kapzsi kiirtása által a különben igen eltérő éghajlatot egyenetlenné és szélsőségesé tették, az elemi csapások — nevezetesen szárazság, jég és szélvihar — sűrűek és egyes vidékekre végzetesek, előbbin mesterséges öntözéssel, a másodikon viharágyú-telepekkel próbálnak segíteni, míg a szél a közelmúltban is akadálytalanul törte össze Szicília mezőgazdaságát. A szőlő hektárjának biztosítása jégkár ellen 60 lira, a dohányért a biztosított összeg 14°/o-át fizetik. Széleskörű mozgalom indult meg a befásítás érdekében és az erdészeti intézet, valamint a vándortanítók (catedra ambulante) és mezőgazdasági egyesületek és szövetségek is sokat tesznek ez irányban.

Olaszország síkföldjei közül is csak kevés van dús termő-erőben. Az ezredéves cultura sűrű rablógazdálkodását mégsínylette az olasz félsziget és nem egy posványos, elhagyott területet látunk, melyen ma a nyomoruság és mocsárláz fészkeltek be magukat a hajdan oly virágzó termőföld fölé. Viszont nemzedékek szakadatlan munkája megbirkózott a homokos sivatagokkal is, kertekké varázsolván azokat, az emberi munka gyönyörű eredményeit csodálhatjuk a sziklák fölé lépcsőzetesen, véres verejtéssel felhordott termőrétegeken, mint az Abbruzok közt vagy a világhírű Capri-bor szirtein. 1,670.000 hektárt öntöznek mesterséges csatornákkal (v. ö. Annuario Statistico 1900.) és Lombardia rétei, bár természettől fogva nem túlságos termékenyek, a széna- és mesterséges takarmánytermések valóságos csodáit adják, fellendítvén ez által Észak-Olaszország szarvasmarha- és lótenyésztését. A legnagyobb öntöző-csatorna a canale Cavour, egymaga 185.000 hektárt öntöz meg. A megszarolt földek talaját nem csupán a fejlődő állattenyésztés látja el trágyával, de Észak-Olaszországban kiterjedt műtrágyázás van folyamatban 40 év óta egyre fokozódó mértékben s ma száznál több gyár termeli az ásványi és vegyi trágyákat és Olaszországnak e cikkben jelentős kivitele is van. A kormány jutalmakkal is buzdítja a birtokos-parasztokat, kik műtrágyát

alkalmaznak és a Federazione italiana dei Consorzi agrari Piacenzában mérsékelt árak mellett bocsátja bőségesen Olaszország földműveseinek rendelkezésére a szükséges műtrágyát. Mindez Déli-Olaszországban, a Mezzogiornon, melyet az egységes Itália mostoha gyermekének is szoktak nevezni, még jóval kedvezőtlenebb. A gazdálkodás ott még mindig ijesztően régi módi és a mezőgazdasági instructio alacsony színvonalán áll. Évek sora óta tesz az olasz földművelési ministerium kísérleteket, hogy jutalmak és új gazdasági eszközöknek kipróbálás céljából való időleges átengedése által javítson az állapotokon. Tényleg csak annyiban javultak a viszonyok ez irányban — jelesen a Mezzogiornon, — hogy az ipar hatalmas lendülete által a mezőgazdasági gépek is olcsóbbakká váltak.

Olaszország fejenkénti vasfogyasztása azonban még mindig elenyészően csekély számokat mutat a nyugati culturnemzetekéhez képest. Nem kevésbé fontos tényezők az agrárszövetkezetek. A fentebb említett Federazionehez 1899-ben 161 szövetkezet tartozott, ma már számuk meghaladja a 200-at és tagjaik száma 50 ezret, a kiknek vetőmag-, gép- és műtrágyaszükségletét lehetőleg beszerzési áron elégítik ki. Sikerült is a mindig gondosan elemzett műtrágya árát 20%-kal csökkenteni. Mindent összevéve e beszerzési szövetkezetek évente 25 millió lira értékű árút adnak el. Némelyek nemesebb bikákat és kosokat importálnak, támogatják a termelőszövetkezeteket, a mezőgazdasági gépeket terjesztik, küzdenek a vasutak kedvezőtlen díjszabása ellen és itt-ott értékesítő szövetkezetek alapjait sikerült megvetniök. A vasutállomásokon mindenütt ott van a Federazione táblázatos kimutatása a műtrágya viszonylagos értékéről. Nagyjában azt a munkakört töltik ki, melyet a mi gazdasági egyesületeink is maguk elé szabtak.

A termelőszövetkezetek közül legfontosabbak csak úgy, mint nálunk, Dániában és Irországban, a tejszövetkezetek, melyeknek egy jelentékeny része Olaszországban csak a termelés rendszerében követi a cooperatiót. Egy vidéki pap kezdeményezte az első tejszövetkezetet 1872-ben és azóta a kormány támogatásával főleg északon terjedtek el, számuk ma megüti a 800-at. Spanyolországba, Egyptomba és az olasz kereskedelem nagyjövőjű földjére, Argentiniába küldik postacsomagjaikat és kilogrammonként 2-15 lirát sikerül helyben elérniök. (v. ö. Bolton King e Thomas Okey: »L'Italia d'oggi.« Bari. 1902.) Vannak szederfatermelési szövetkezetek, valamint u. n. »cantine sociali«, melyekben a szövetkezet tagjai által termelt bort és pálinkát mérlik ki. A mezőgazdasági pénztárak (casse rurali) és népbankok (banche popolari) a kisbirtokos népességnek kiváló jóltevői. A gazdasági oktatás csak részben mondható szerencsésnek. A perugiai kísérleti iskolán kívül, melyben minden három növendékre esik egy tanár (összes számuk 20), külön intézetei vannak az enológiának (5), az olajfatermelésnek és olajkészítésnek (Bari), a pomológiának és kertészetnek (Florenz). Ezeken és egy Reggio nell'Emiliai tejkezelési szakiskolán kívül 26 gyakorlati intézete van a királyságnak. A szakiskoláknak 70 tanárjuk, 89 licenciatusuk volt és 457 hallgatójuk. A gyakorlati iskoláknak 112 tanárjuk, 201 licenciatusuk volt és 1085 növendékük (1898—99.). Legrégibb köztük a conèglianói enologiai intézet, melyet 1876-ban alapítottak. Gazdasági főiskola három van: a milanói 1870 óta, itt 18 tanár adott elő 41 rendes és 14 rend-

kivüli hallgatónak, a portici-i 1872 óta a Mezzogiorno főiskolája, melyben 14 tanár adott elő 48 és 9 hallgatónak, végül az erdészeti akadémia Vallombrosában, melyben 11 tanárt hallgatott 48 növendék (1895—96.). Mint látjuk, a főiskolák néptelenek s a helyzet maiglan sem mutat javulást, melyből remélni lehetne, hogy Olaszország erősszámú, szakműveltségű gazdaosztályt nyerne.

Am ez csak másodlagos hibája volt eddig az olasz földművelésnek.

Sokkal gyökeresebb hiány mutatkozott a vállalkozói szellem teljes pangásában. A mi tőke az országban volt, meghuzódott a biztosnak vélt bankokban, a nagy latifundiumok tulajdonosai inkább bogáncsos pusztaságon legeltették nyomorult juhnyájakat, semhogy nagyobb befektetéssel és koczkázattal megtizsereztek rengeteg terjedelmű birtokaik jövedelmét. E tekintetben Szicilia viszonyai különösen jellegzetesek és sok tekintetben Irországra emlékeztetnek. A nagy latifundiumok tulajdonosai közvetítő vállalkozóknak adják ki birtokaikat, a kik azokat kisebb parcellákban háromszoros áron adják albérletbe. A birtokosok maguk a szárazföldön élnek, nem sokat törődnek bérlőik sorsával.

És midőn utat tör az a mozgalom, hogy az ingó tőkével fel kell éleszteni az ingatlant, ez a földteher (credito fondiario) ijesztő megnövekedését teremti meg s a várt üdvös hatások helyett a Mezzogiorno aristocratiája élt néhány esztendőn át még czifrabb nyomorúságban. És míg a Casse rurale és Banca popolare a kisbirtokost mentették ki az uzsorából, most Sidney Sonnino, a conservatív párt ősz vezére száll síkra a leroskadó Mezzogiorno érdekében, követelvén a déli tartományok részére a földadónak felére való leszállítását s a földtehernek mérsékeltebb kamat és állami közbenjárás útján való conversióját.

Bizonyára különös jelenséggel állunk szemközt, ha déli és északi Olaszország (Mezzogiorno és Settentrione) ellentétét szemléljük. Északon instructio, vetésforgó, állattenyésztés, gazdasági ipar, szövetkezet a nyugateurópai államok színvonalán áll, ezzel szemben délen helyenkint ázsiai viszonyok uralkodnak. Csak lassankint térnek át belterjesebb termelési módokra s a háromforgásos rendszer sok helyütt általános még.

A gabona a művelhető föld $\frac{1}{5}$ -e s az évi termés 43 millió hectoliterre tehető (a tiszta behozatal 473.698 tonna volt 1899-ben). A legtöbb jövedelmet a gabona után a bor hajtja, melynek átlaga mintegy 30 millió hectoliter. Főként északon, Milano és Caserta tartományokban termelik a tengert (27 millió hectoliter évi átlag). Sok helyütt a tengeri a paraszt egyedüli tápláléka s a romlott tengeri okozza a pellagrát, melynek az északi tartományokban még mindig közel háromezer halottja van évente. A rizstermelés már a Pó völgyében is hanyatlik a föld kimerülése és az árhanyatlás folytán. Ma $\frac{2}{3}$ -át termelik az 1870—74-es ciklus területének. Kiszámíthatatlan haszna lesz ebből a csökkenésből Olaszország mezei proletáriátusának, mely a hirhedt mocsaras rizslapályokon térdig vízben, láztól dideregve dolgozott és talán leszállítja a malária-statisztika megdöbbentő számait, melyek szerint a maláriának egy évben tizenkettő-félezer halottja van. Bari és Lecce tartományokban a szőlővel kapcsolatos az olajtermelés, mely jelentékeny a Mezzogiornon és főként

Sziciliában is, kevésbé Umbriában, Toscanában és a Rivierán. Az évi átlagtermés harmadfél millió hectoliter. Az olajbogyó kegyetlen ellensége a *mosca olearia*, mely ellen nehéz küzdelmet folytat az olajtermelő Olaszország. A gyümölcsstermelés az árak alacsonysága folytán Sziciliában és Calabriában is hanyatlásnak indult. Az ország mezőgazdaságának a gyümölcs azonban még mindig nagyobb jövedelmet hoz, mint a zab, közel annyit mint a kender vagy a burgonya és majdnem ötödrészét a tengeri jövedelmének s ha a gesztenyét is hozzászámítjuk, közel száz millió lirát és ugyanannyival ajándékozza meg Olaszország szorgalmas népét a selyemhernyótenyésztés. Az erdők évi jövedelmétől csak régi adataink vannak, ezek a szerszám- és tűzifa-, továbbá az Olaszországban kőszén hiányában jelentős szerepet játszó faszén és egyéb erdei termékek összjövedelmét 88 millió lirára becsülik. Az állatok és állati termékek értéke 1890-iki hozzávetőleges becslés szerint 1424 millió lirára tehető, ideértve a húst, csontokat, gyapjút, tejtermékeket, bőrt, ló- és ökörigát és a természetes szaporulatot. 1890-ben 720 ezer lóra, egy millió számarra, 300 ezer öszvérre, öt millió szarvasmarhára, 6,900.000 juhra, 1,800.000 kecskére és ugyanannyi disznóra tették az olasz mezőgazdaság állatállományát és ennek értékét kerek számban 220 millió lirára becsülték, de ez ma bizonyára jelentékenyen magasabb. Csupán a nagyvárosok közelében fektetik a fősúlyt a hús- és tejtermelésre, a Campagnán és nyáron az Abruzzok között legelészőr rideg marha valóban siralmas látványt nyújt. A legjobb tájfajta hús-marhák Piemontban, Pármában és Modenében vannak, a legjobb tejelő-faj a brecciai, a legjobb igavonó az apuliai szarvasmarha. Főleg svájci és simmenthali bikák behozásával a kormány, valamint a gazdasági testületek javítanak a helyzeten, ennek eredménye azonban maiglan csak néhány északi tartományban tűnik szembe. De gondos kiválasztás útján nemes, törzskönyvezett olasz tájfajták is keletkeztek Turin, Mantua, Cunio, Prescia és Parma körül. Az Appenninok hegyi tehene, vagy a szardíniai fele oly nehéz, mint a modenai vagy pármái és két szardíniai ökör együttvéve könnyebb, mint egy piemonti.

A juhtenyésztés hús, gyapju és tej termelésére irányul, de nagy általánosságban a kiterjedt juhnyájak Olaszország földjén a művelés alacsony extensitásával egyértelműek, s így hegyi vidékeken kívül főként a Mezzogiornon találkozunk velök. Mentül délebbre megyünk, annál kevesebb a hús-juh, annál durvább a gyapjú. Sziciliában és Szardíniában a juhok alacsony termetűek és rossz minőségűek, amin a kormány idegen fajok importálásával (Rambouillet, Southdown) szeretne segíteni. Miként Európaszerte, úgy Olaszországban is hanyatlóban van a juhtenyésztés. A sertések — úgy a tenyész- mint a hizó-állatok — száma utóbbi időben növekvőben van. Yorkshire-i és berkshire-i importtal próbálkoznak csak úgy mint mi.

A tejtermékek értéke a szövetkezeti eszme terjedése, rétöntözések, takarmánytermelés és faj-javítás útján rohamosan emelkedik, 1895-ben kerek számban 743 ezer mm. sajtot, 160 ezer mm. vaját és 170 ezer mm. egyéb tejterméket produkált Olaszország. (Gazzetta Ufficiale. 1897. ápr. 2.) Ugyanez évben a gyapjuteremés a 98 ezer mm-t közelítette meg. (U. a. 1897. márcz. 29.). Hozzászámítva mindehhez a baromfit, tojást, virágot stb. az olasz mezőgazdaság évente mintegy 5 milliárd értéket termel, tehát körülbelül harmadrészét a

nem egészen kétszer oly nagy kiterjedésű Franciaország mezőgazdasági termelésének. Ezen nincs mit csodálni, ha számba vesszük, hogy Olaszország hektáronkénti gabonatermése még mindig 10 hl. átlag körül lebeg, míg Franciaországé 15, Magyarországé 15—17, Németországé 17—23, Nagy-Britanniáé pedig 27 hl. Itt-ott okszerű gazdálkodással Olaszországban is sikerült már e számokat megjavítani, de délen még egyre rosszabbodik a helyzet.

A belterjesebb gazdálkodásra való törekvés az előbbieken kívül a termelt növények megválogatásában is jelentkezik helyenkint. Azok a kísérletek, melyek a cukorrépát akarják meghonosítani, eddig alig nevezhetők eredményeseknek, bár gyárak is alakultak. A baromfi-, tojás-, vaj- és sajt-kivitel azonban rövidesen ugyanazt az előkelő helyet foglalta el Olaszország mezőgazdasági exportjában, mint a miénkben. Az olasz tojások kiválóan keresettek az angol piacon.

Mezőgazdaság és ipar kezét fogva érték el, hogy Olaszország 1899. és 1900-ban 400 millió lírával többet vitt ki, mint négy évvel azelőtt, igaz viszont, hogy a behozatal ugyanezen idő alatt 500 millió lírával emelkedett, utóbbi azonban szintén az egészséges nekilendülés jele, mert az import növekvésének főtenyezői a rohamosan fejlődő gyárpar számára behozott kőszén, nyersanyagok és ipari és mezőgazdasági gépek.

1863-tól 1878-ig Olaszország Cavour szellemében úgyszólván szabadkereskedő állam volt. A következő tiz évet mérsékelt védvámok jellemzik, de 1880-tól 1890-ig a mezőgazdaság az amerikai versenyrel szemben magas vámokat csikar ki. A francia és olasz protectionismus, valamint a két nemzet külpolitikai antagonizmusa a casus belli abban a 11 éves vámháboruban, mely a két ország között 1888. márczius elsején kezdődött és csak négy év előtt ért véget. Ez a vámháború súlyosan sújtotta az olasz mezőgazdaság nem egy ágát is, nevezetesen az óriási olajerdők és szőlők tulajdonosait. 1898-ban Olaszország a transito-forgalmat nem számítva bevitt gabonából, lisztből, tésztaneműből és növényi termékekből kerekszámban 307 millió líra értékűt, kivitt 124 $\frac{1}{2}$ millió líra értékűt. Állatokat és állati termékeket illetőleg a megfelelő számok 374 és 364 millió. A kisebb termékek közül nevezett évben Olaszország kivitt a behozatal leszámítása után: 11 millió líra értékű baromfit, közel 14 millió líra értékű vajat és 7 millió ára sajtot, végül 37 $\frac{1}{2}$ millió lírát érő tojást és úgy tetszik, hogy a már jelzett okokon kívül jobb csomagolási módok és kedvezőbb díjszabási tételek soha nem remélt mértékben terelik rá az olasz mezőgazdaságot e cikkek termelésére, elsősorban a kisbirtokost és a feles-gazdat (mezzaiulo), akik az olasz kisgazda-osztály gerincét alkotják s helyenkint, mint Sziciliában át-áthajlanak a mezőgazdasági proletáriátus tömegébe.

Valóban, Olaszországban is nagy baj a »nincsetlenség« s a latifundiumok és földzúsora túltengése Sziciliában, Apuliában s az Agro Romanon. Am doctrinair tételekkel itt sem lehet segíteni és Ferrero szerint, aki egyébként intransigens socialista, Sziciliában a birtokpolitika iránya a narancs-, bor- és olajárak hullámszerűségéhez szükségképpen hozzásimul.

A bérek emelkedése vagy a proletáriátus helyenkint, mint Napoleone Colajanni mondja: »erythreiai« állapota mind maiglan csak Északon mutat javulást, hol 200.000 paraszt (felesbérő és nap-

számos) egyesült a leghe di resistenzákban és páratlan kiterjedésű agrárstrike-ok útján sikerült helyzetük javítását kicsikarniok. Délen a kivándorlást ellensúlyozza a szaporaság és a mi fő, a háromforgásos rendszer uralma, mely aránytalanul kevés munkást foglalkoztat. S míg északon a mezei munkás congressusokon és ligákban védi jogait, reform-sociálista, lelkes tagja szövetezeteinek és takarékos betevője a népbankoknak, addig délen az őslatin sirok mentén, az egykor virágzó görög-római cultura felett, polentán és olajon élő, analphabeta, kifosztott parasztok gázolják a mocsarat és kapálják az Abruzzok köves lejtőit.

Ifj. Leopold Lajos.

A német mezőgazdaság története.

Theodor Freiherr von der Goltz: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft. I.* J. C. Cotta'sche Buchhandlung Nachf. Stuttgart. 485 oldal.

Magyarországon, melyről pedig mindenki tudja és hirdeti, hogy par excellence mezőgazdasági állam, még senkinek sem jutott eszébe, hogy megírja a mezőgazdaság történetét, pedig nemcsak közigazdasági, hanem politikai és kulturális szempontból is kiváló értékkel bírna egy oly munka, mely oknyomozólag adná a magyar mezőgazdaság fejlődéstörténetét. A német irodalom már sokkal gazdagabb ilyen irányú munkákban és minthogy a mi irodalmi szegénységünkben még nem tellett ki hasonló munka, rá vagyunk utalva, hogy úgy a magyar, mint az általános vonatkozásokat idegen ország irodalmából vegyük. Roscher Vilmosnak, Inama-Sternegg-nek, Meitzen Ágostnak, Lamprecht Károlynak a többé-kevésbé hasonló tárgyú munkái azért vannak Magyarországon olyannyira elterjedve, mert egészen idegen forrásokra van utalva az, a ki akár gazdasági, akár kulturális alapon akar kutatni Magyarország történetében. A külföldi irodalomban azt látjuk, hogy ott a politikai történetírás nemcsak segédtudományként használja a közigazdasági tudományt, hanem mint egyik legfőbb forrást, mert elvitathatlan tény, hogy közigazdasági érték nélkül a politikai történet eseményeit elfogulatlanul elbírálni nem lehet.

A most ismertetés tárgyát képező munka, mint szerző megemlíti és a mint munkáján meg is látszik, huszonöt éves gondolkodás és tanulmány eredménye. Egyelőre ugyan csak a mű első része van előttünk, mely a XVIII. század végéig tárgyalja a német mezőgazdaság történetét. A második befejező kötet valószínűleg az év végével hagyja el a sajtót. A történelmi sorrendet betartva, a német mezőgazdaság történetében Goltz négy korszakot különböztet meg, minek alapul vétele mellett a korszakok szerinti politikai szempontokból tárgyalja a germán népfaj mezőgazdaságának történetét. Az első korszak egészen a XVIII. század közepéig terjed, a mikor a három forgású rendszert alkalmazták. A germán faj megtelepedésétől egészen a XVIII. század közepéig csak igen csekély méretű haladás észlelhető. A mezőgazdaság, hiven a conservatív elvekhez, egyáltalán nem akart technikailag előhaladni, főként azért nem, mert nem is igen volt szükség erre a technikai előrehaladásra. A második korszak már sokkal rövidebb időközt, de sokkal több előhaladási momentumot foglal magában. Az az ötven év, mely a XVIII. század közepétől egészen ennek az évszázadnak a végéig eltelt, tulajdonképen az ébredés korszaka, a mikor a városi élet gyorsan támadó és fokozódó

szükségei meggyőzték a mezőgazdákat, hogy a termelés akkori állapota és módozata a továbbiakra nézve tarthatatlan. Az egész ötven év kísérletezésekkel, kapkodással telt el. A XIX. századdal új idők köszöntöttek be a német mezőgazdaságra. Ennek a századnak az első felét nevezi Goltz harmadik korszaknak, a mikor az agrárjogon a politikai és szellemi előhaladás győzelmét aratja és evolúció igen gyors tempóban tör előre, maga mögött hagyva a régi intézményeket, következképpen a mezőgazdasági termelés régi, avult módozatait is. A termelés, mely eddig minden tekintetben a természethez simult, kezd önállósodni és mind közelebb húzódik a természettudományokhoz, melyeknek szabályai óriási változtatásokat hoznak a mezőgazdasági termelés terén. Végül következik a negyedik korszak, melynek hatása egészen napjainkig kinyúlik és a melyik tulajdonképpen a mezőgazdaság forradalmi korszaka, a mikor már a természeti erőket is befolyásolják — természetesen tudományos alapon — a mezőgazdasági termelés érdekében.

Az előttem lévő könyv csak a két első korszakkal foglalkozik, vagyis azzal az időszakkal, mely a gazdasági tétlenség időszakának volna nevezhető, ellentétben a maival, a mikor egy fél évszázad előrehaladása messze felülmúlja a már elmúlt évezredek összes eredményeit. Ez a tétlenségnek minősített tulságos conservativismus azonban csak látszólagos, mert tulajdonképpen ebben az időben készült el nagy és nehéz munkával az az alap, melyre ma technikai és tudományos segédeszközök segítségével az úgynevezett modern mezőgazdaság felépíthető. Minthogy tehát ez a kor csak az alap, megérdemli, hogy egy rendszer szerint dolgozó tudományos fő elméleti alapon analizálja eseményekben mértéken felül gazdag lefolyását. Az első korszakot két alosztályra osztja Goltz. Az egyik Nagy Károly idejéig, a másik ez időponttól a XVIII. század közepéig terjed. A mi a régi germánok gazdálkodási rendszerét illeti, Goltz magáévá teszi Roscher és Haussen nézeteit, hogy már ebben az időben dívott a három forgású rendszer és e mellett a közös rétművelés is, mit legjobban támogat a régi germánoknál feltalálható sajátságos félnomád életmód. A berendezkedés igen primitív volt. Gazdasági épületeket nem igen ismertek, az állatok részére nem emeltek elkülönített épületeket, annak daczára, hogy saját maguk és családjuk részére már állandó lakóházakat építettek, sőt állatjaikról még télire sem gondoskodtak, mert sem takarmányt nem raktak félre, sem pedig nem készítettek szénát állatjaik számára. Később, már a régi germánok egyes törzsei hozzászoktak az állandó megtelepedéshez és a rendszeres mezőgazdasági műveléshez. Itt a fejlődésben egy igen hirtelen, szinte meglepő emelkedés észlelhető. A keresztény hit terjedésével az idegen mezőgazdasági cultura is átjött Németországba és itt valóssággal csodás eredményeket ért el, úgy, hogy Nagy Károly idejében az egész akkor ismert világon óriási híre terjedt a német gazdálkodási rendszernek.

Nagy Károly uradalmi messze földön híresek voltak. Egyes lovagok és kolostorok szintén mintaszerű uradalmak fölött rendelkeztek, melyek főként az állattenyésztés, továbbá a kertművelés, gyümölcs- és szőlőtermelés terén tudtak bámulatot keltő eredményeket felmutatni. Különösen érdekes Goltz könyvében az a fejezet, mely igen terjedelmesen és eredeti és értékes kútfők nyomán számol be

Nagy Károly uradalmairól és a német mezőgazdaságnak az ő uralma alatti állapotáról. Ekkor jutott első sorban a mezőgazdaságnál is a személyi momentum az előtérbe. Nemcsak hogy a szerzetesek saját maguk jártak elől a jó példával a művelés nemesítése terén, hanem Nagy Károly maga is passzionátus gazda volt, ki igen sokat törődött személyesen is uradalmi ügyével és a ki először hozta állami gyakorlatba az úgynevezett mintagazdaságok létesítését, a mennyiben hivatalnokaival igen szigorúan ügyeltetett fel uradalmaira, melyeket felsőbb rendeletre úgy kellett kezelni, hogy a kezelés a körülötte fekvő birtokoknak mintaképül szolgálhasson. Nagy Károlynak ezek szerint nemcsak politikailag, hanem a német mezőgazdaság irányítása szempontjából is kiváló szerepe van Németország történetében.

Mig azonban Nagy Károly idejében főként csak a völgyeket és a könnyen hozzáférhető területeket vették művelés alá, addig a további idők folyamán a szükség ráutalta az embereket az addig művelés alá nem vett, vagy csak hosszas fáradsággal művelésre alkalmassá tehető területek kihasználására is. A Karolingek uralkodását követő századokat egészen a parasztlázadások idejéig a mezőgazdasági művelés ez irányú terjeszkedése tölti be. A városok építése a foglalkozások differálódását hozta magával, a mi a mezőgazdasági termelés értékét és a termékek értékesítését emelte. Azonkívül ebbe az időszakba esik a lovagi és polgári osztályoknak a megerősödése is, a mi szintén hozzájárult a mezőgazdasági termelés intenzitásának az emeléséhez. Majd bekövetkeztek azok a nagy események, melyek a közép- és új kor között a válaszfalat képezik, melyek eseménydús történetükkel érthetővé teszik azt, hogy a mezőgazdaság ebben az időszakban szintén nagy változásokon ment keresztül. Goltz úgy nyilatkozik, hogy a parasztháborúk és az ezek nyomán megindult harminczéves háború alatt a mezőgazdaság ügye inkább előrehaladt, mint visszament. Egyénileg ugyan sokat szenvedtek a mezőgazdák, de sok ujitás jutott termékenyítőleg a mezőgazdasági termelés körébe. Így a kerti művelés mind nagyobb arányokat öltött, a haszon- és háziállatok mind szélesebb körben nyertek alkalmazást. Mindinkább előtérbe jutott a birtokoknak bérbeadása. Úgy a bérlők, mint a nagyobb uradalmak megbizottai nevelői lettek a kisebb mezőgazdáknak. Az a legjellemzőbb a dologban, hogy erre az időre esik a mezőgazdasági irodalomnak első nagyobb fellendülése is. Ennek az irodalmi hatásnak köszönhető a burgonya, a tengeri és a dohány meghonosítása, melyeket több culturnövénynek a termelése követett.

A XVIII. század második felének legjellemzőbb vonása, hogy az állatok és növények életét befolyásoló és intéző természeti törvényeket tudományosan elismerték és hogy ezt a határtalan fontosságú vívmányt a gyakorlati életben is kezdték alkalmazni. Szóval ez a korszak már a tudomány jegyét viseli magán jellemző vonásként. Legjobb bizonyítékát mindezeknek kulturális téren lehet feltalálni. Már 1727-ben a hallei és odera-frankfurti egyetemeken külön tanzékeket állítottak fel az u. n. kameráltudományok emelésére, melyek körében a mezőgazdaságot is tárgyalták tudományos alapon. De legfontosabb a nagy virágzásnak indult irodalom. Beckmann, Pfeifer, Gasser, Dithmar, Zwicker, Reichart és Möser mindannyian a legjelesebb mezőgazdasági tudósok közé tartoztak, kik már annak idején nem egy olyan eszmét vetettek fel, mely csak egy század multával

került megvalósításra. Már sociális téren is mutatkozik mozgolódás. A porosz királyok különös gondot fordítottak a mezőgazdaságra. A műveletlen területek művelhetővé tételére, telepítésre, közös birtokok elosztására, az urbéri viszonyok szabályozására és a mezőgazdasági hitel emelésére minden követ megmozgattak a jelesebb fejedelmek. Újabb culturnövények termelésére fordítottak figyelmet. Ez időbe esik a lennek, kendernek és komlónak a meghonosítása is, nemkülönben az elhanyagolt állattenyésztés érdekében a lóhere és szénatermelés. A gyümölcstermelés és az erdőgazdaság hasznosítása érdekében is jelentőset alkottak. Nagy gondot fordítottak a szarvasmarhatenyésztésre, különösen a táplálás javítása révén és a lóállomány nemesítésével is törődtek. Ebben az időben Poroszország lótenyésztése Európaszerte híres volt. Hasonlóképen áll a dolog a juhtenyésztéssel is, mely fajt a merinó juhok betelepítésével megnemesítették. Sőt már iparüzéssel is foglalkoztak. Ebbe az időbe esik, hogy tudományos kutatás révén a szesz- és keményítő-termelést nagyobb arányokban kezdték üzni, sőt a répaczukorgyártás kezdete is. Mind több hasznos állatot alkalmaztak. Mezőgazdasági gépeket is kezdtek már használatba venni, miáltal a művelés terén a technikai újítások és így közvetlen előnyök jutottak érvényre.

A könyv tartalmát ezekben ismertettük. Ezenkívül azonban a könyvben igen sok találó reflexió, meghatározás és magyarázat van, melyek tudományos alapjuknál fogva a meglehetősen elhanyagolt gazdaságtörténeti tudománynak nagy hasznára válnak. Érdekesen adja magyarázatát annak a culturtörténeti szempontból is érdekes kérdésnek, hogy miért lett a mezőgazdasági foglalkozás az egyéni conservativismus melegágyává.

Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a mezőgazdaság története tulajdonképpen a népnek a története, melynek ismerete nemcsak érdekes, hanem a továbbfejlődés szempontjából elengedhetlenül szükséges is. Goltz könyve nagyon sokat ígér. Nevezetesen arra nézve, hogy a most nyomás alatt levő második kötet, mely a XIX. századbéli német mezőgazdaságot fogja ismertetni végre pozitív alapokon megrajzolja a németek előtt is, hogy gazdasági kérdésekben bizonyos természetes határokat túllépni nem szabad. Ha nem csalódom, úgy Goltz könyvének eddigi részéből arra következtethetek, hogy a jogosulatlan és csak nagy hangon beszélő, de a cselekvéstől irtózó agrárpárttól távol áll, de a mellett a valódi, gyakorlati mezőgazdaságnak kevés őszintébb és jobb barátja van, mint ő.

Czeisler Emil.

A munkásjóléti intézmények állandó kiállítása Berlinben.

Ez év június havában avattak fel egy szép, modern palotát Charlottenburgban, a Frauenhofer Str. 11/12. szám alatt, melynek homlokzatát a *Ständige Ausstellung für Arbeiterwohlfañrt* felirás ékesíti. Az a monumentális épület Berlin előkelő negyedében állandó hajlékot nyújt ezentúl a munka védelmének és az oda sereglő érdeklődőknek öntudatos büszkeséggel tárja fel mindazt, a mit az emberi munka védelmére, ápolására, szebbé, kellemessé tételére a modern technika és a hygienia a socialpolitika parancsszavára sok, sok éven át megalkotott.

Ezen állandó kiállítás létesítésével határozott hiányt pótol a német socialpolitika, mely hiányt különösen azok érezhették, a kik épen a világhírű német socialpolitikai berendezések, intézmények tanulmányozása végett keresik fel a német birodalom fővárosát. Eddig se volt ugyan elzárva ezen intézmények tanulmányozója előtt az út itt Németországban, de mennyi fáradságba került és mennyi igazán páratlan előzékenységet kellett igénybe vennie az illetőnek, hogy a sok száz és száz gyártelepen a munkásvédelmi és jóléti intézmények számtalan fajtát és formáját egyenkint megismerje és így a szorgalmas munkával összeszedett tapasztalatokból magának a német socialpolitikai berendezések és intézmények egységes és áttekinthető képét megalkothassa.

A szorgos összegyűjtés terhét vette magára a porosz ipari és kereskedelemügyi ministerium és ennek főleg a munkásjóléti szakosztálya Albrecht tanár vezetése alatt, midőn sok évi munkássággal megalkotta ezt a valóban impozáns és közérdekű, állandó kiállítást.

Ilyen nagyméretű, e fajta állandó kiállítás ez ideig nem volt sehol sem. Bécsben van ugyan egy szinte ilyennemű kiállítás, ez azonban lényegesen különbözik a berlinitől, a mely különbségben rejlik a bécsinek hibája. Mig ugyanis a bécsi kiállítás inkább museumszerű, mert ott az alapításkor létezett és így ma már gyakran teljesen elavult és használhatatlan munkásvédelmi és jóléti eszközöknek pókhálós modelljeit mutogatják, addig a berlini kiállításnak az a rendkívüli előnye van, hogy ez nem museumszerűleg van szervezve, hanem itt minden gyáros a saját eszközeit és berendezéseit, mindig a legújabb formában állítja ki, így aztán az érdeklődő közönség mindig a legújabb és így a practikus jelentőségénél fogva actualis eszközöket és berendezéseket látja maga előtt.

Az egész kiállítás két főcsoportra van osztva:

Az egyik: az *Unfallverhütung* (balesetek megakadályozása) csoportja, melyben azok az eszközök és berendezések láthatók, melyek a balesetek ellen védik a munkást, melyek foglalkozása, gyakorlása közben fenyegetik.

A másik: az ipari (socialis) hygienia csoportja, melyben az egyes ipari foglalkozás állandó gyakorlásával beálló káros hatások elkerülését, vagy legalább lehető csökkentését czélzó eszközök és berendezések láthatók.

A két csoport közül az első a gazdagabb, de a második a nagyobb jelentőségű; a nagyobb jelentőség alatt értve ez esetben azt, hogy mig a baleset elleni védekezés az első és sürgősebb feladatát képezte a munkásvédelemnek és a mely téren az ipari fejlődés által fejlesztett védekezés talán el is érte a lehetőt, addig az ipari hygienia, mely bátran nevezhető a munkásvédelem általánosabb érdekű ágának, eddig nem részesült kellő figyelemben.

A mint említettem, az első csoport — azaz a baleset elleni védekezés — foglal el nagyobb tért a kiállításban. Itt van kiállítva az a sokféle gép és eszköz, mely a különféle iparágakban és a mezőgazdaságban előfordulható baleset ellen nyújt védelmet. Igen practikus módon van megoldva a gépeknél a gyors tájékozódhatás, azzal az eredeti szemléltető módszerrel, hogy a baleset elleni védekezést czélzó részek a gépen vörös színűre, a káros hatást okozó anyagok, így főleg por, gőz és gáz eltávolítását szolgáló géprészek kék színűre

vannak festve. A baleset elleni védekezés főleg a veszedelmesebb géprészek lehető elszigetelésére irányul; védő korlátok, rácsok, biztosító szelepek, zárok, az erőátvitelnek abnormitás esetén automaticus beszüntetése: a formák, a melyekben ezen eszközök a lehető tökéletesen szolgálnak a jelzett cél érdekében. Érdekes csoportok különböztethetők meg, különösen a vas-, fa- és papiriparnál használatos gyaluk, furók, hengerek, prések, vésők stb. által okozható sérülések elkerülését célzó berendezéseknél.

Nagy teret foglalnak el a kiállításban az u. n. védő-szemüvegek, melyek változatos formában, az egyszerűtől az összetettig mind a szemet védik esetleges sérülés ellen.

A kiállítás másik csoportja az ipari illetve socialis hygieniát foglalja magában. Ebben a csoportban a kiállítás rendezőinek nem volt olyan könnyű a feladatuk, mint a baleset elleni védekezés csoportjában, a hol a gépek, a védekezést célzó részekkel, a maguk practikus alakjában, maguk beszélnek és mutatják be a szemlélőknek a kézzelfogható és szemmel látható elért üdvös eredményt.

Az ipari hygienánál, hol nem a rögtön észlelhető sérülés elleni védekezés a cél, hanem a foglalkozás huzamosabb gyakorlása folytán előálló káros behatások elleni védekezés, a mely káros hatások és a jelzett ok közötti összefüggés nem tüntethető fel oly szemléltető módon. Itt hosszú és kitartó megfigyelés és szorgos statisztika összeállítása válik szükségessé.

Hogy az egyes iparágak gyakorlásánál kifejlesztett poralkatrészek, gőzök és gázok belégzése mily veszélyes és káros eredményeket idéz elő, azt a kiállítás eme részében látható emberi tüdőpraeparatumok mutatják, melyek kézzelfogható alakban tüntetik fel, hogy az egyes iparágaknál kiválasztott káros alkatrészek színének megfelelő szint vesz fel idővel az emberi tüdő, így a kőszénnel dolgozó munkás tüdeje fekete, a vassal dolgozóé a kifejlődött vasoxyd folytán teljesen vörös színű szövetekkel vonódik be.

A beszivott por káros hatása két formában nyilvánul:

1. vagy abban, hogy leülepszik a tüdőre és ezáltal megnehezíti a lélegzést és idővel tüdőemphysist, asthmát idéz elő;

2. vagy pedig, főleg a vas- és kőiparnál, a felszálló élesebb és keményebb por egyenes sérülést okozhat a tüdőben. Hogy az e fajta sérülés milyen súlyos következményekkel jár, annak illusztrálására csak egy legutóbbi e szakba vágó statisztikai kimutatásra hivatkozom, melyből kitűnik, hogy 100 kőfaragómunkás közül 83 tüdőtuberculosisban szenved.

Hogy milyen fontos és nagyjelentőségű eme káros hatások elleni védekezés, az iránt alig támadhat kétség. A legegyszerűbb védekezést mindnyájan megszoktuk tenni, ha olyan helyre kerülünk, hol sok a por, az által, hogy önkéntelen szánk és orrunk elé tartjuk zsebkendőnket. A munkás azonban, a kinek kezeire a munkánál van szüksége, hasonló kellemetlen helyzetben nem képes erre a természetes védekezésre, azért a legegyszerűbb védekezést, különféle eszközökkel, az u. n. respiratorokkal igyekeztek lehetővé tenni. Ezek a respiratorok a légzési szerveknek lehető elzárását célozzák és készítésüknél főleg két szempont figyelembevételre képez nehézségeket, a mennyiben egyrészt kívánatos, hogy a készülék, a mennyre csak lehet, könnyű legyen, hogy állandó viselése terhére ne váljék, más-

részt pedig a légzési nehézségek elkerülése végett, nagy légzési felülettel kell felszerelve lenniök. Gyakran két akasztóval ellátott megnedvesített spongyát alkalmaznak ily respiratorul.

Mindezek, a respiratorok azonban nagyon kezdetleges módon szolgálják a kívánt czélt és így közelfekvő volt olyan szerkezet feltalálására és készítésére gondolni, mely az egyes iparágaknál szükségszerűleg kifejlődő port elvezeti. Ma már több gyár foglalkozik Németországban e fajta berendezések készítésével; ezek a készülékek lehetőleg már a gép készítése alkalmával, mint annak szükséges alkatrészei kerülnek a gépekre. Igen kitűnő porfelszívó készülékeket gyárt a Danneberg és Quandt czég; gyártmányai a kifejlődő port, rögtön azon a helyen, a hol az illető géprész (gyalu, fűrész, furó stb.) kifejleszti, szivják fel és vezetik el.

Impozáns része a kiállítás ipari hygieniai csoportjának az, hol a gyárak tökéletes felszereléséhez szükséges egészségügyi test-tisztántartási berendezések vannak kiállítva; az egyszerű mosdóeszközöktől kezdve a legtökéletesebb, szinte fényüzéssel kiállított mosdó, öltöző, étkező szobaberendezések. Sokféle változatos formájú szellőztető készülékek, practikus gyári ablakok.

Rendkívül érdekes az a szemléltető kimutatás, a mely azt tünteti fel, hogy mennyi tápszerre van szüksége naponkint egy normális, felnőtt munkásnak, hogy a szükséges anyagcsere fentartassék.

A kiállítás emeleti helyiségeinek nagyrészt tuberculosis-museum foglalja el. Számtalan praeparatumban, statisztikai ábrázolásban van bemutatva a tuberculosis — mint az emberiség egyik legnagyobb veszedelmének — jelentősége. Egész halmaza a füzeteknek áll a látogatók rendelkezésére; ezen füzetek mindegyikében szaktudással, a mellett laikusnak is könnyen érthető formában van leírva, hogy mik e veszedelmes betegséget előidéző gyakoribb okok, mik a betegség keletkezésének tünetei és végül melyek az ezen veszedelem ellen a mindennapi életben könnyen megtartható, egyszerű védekezési módok.

Ugyancsak az emeleten van a 196 személyt befogadó nagyszabású előadóterem, hol előadásokat tartanak az érdekelt körök számára. Ide hívják egybe a gyárosokat, hogy szakszerű előadások kíséretében az elmélet mellett a gyakorlati szemléltetés hasznos eredményei is eléressenek. Tanfolyamokat és rövidebb cursusokat tartanak itt az iparfelügyelők, munkástitkárok és munkások számára. Szakszerű vezetéssel kísérik körül e kiállításban a munkásokat, megmagyarázzák nekik a védekezés módjait, annak szükségességét. Bemutatják a káros következményeket, melyek a védekezés figyelmen kívül hagyásával járnak. És ez egyik legfőbb missiója e kiállításnak, már csak azért is, mert köztudomás szerint igen sok gyáros és iparfelügyelő panaszszal számol be arról a tapasztalati tényről, hogy a munkások gyakran határozott ellenállást tanúsítanak az e fajta berendezések ellen, makacsságukkal nem akarják belátni a veszélyt, nem akarnak eltérni megszokott módszerüktől és a védő eszközök alkalmazásában terhet látnak, mely őket munkájuk gyors és megszokott gyakorlásában gátolja.

Az előadások tartására szánt díszes terem mellett van egy kitűnően felszerelt könyvtár, illetve olvasóterem, hol az összes szakbavágó munkák, folyóiratok állanak az érdeklődő rendelkezésére. Ha

még végül megemlítem, hogy ugyancsak a kiállítás keretébe van beillesztve az 1900-iki párisi kiállítás számára készült díszes terem, mely a németországi munkásvédelmi és jóléti intézményeket, gazdagon kiállított diorámák és falfestmények segítségével ábrázolja és tünteti fel, úgy ezzel főbb vonásokban megemlékeztem mindarról, a mivel ez az igazán szép és magasztos kiállítás bizonyára minden látogatójában ösztönt ébreszt arra, hogy itt érdekes és tanulságos tapasztalatokat szerezzen.

Barta Ernő. (Berlin.)

Mezőgazdasági érdekképviselet.

Vásárhelyi Zoltán dr.: *A mezőgazdasági érdekképviselet fejlődése.* Bpest. 1903.

Hézagot pótló, széles körű tanulmányra valló munka, mely négy részben tárgyalja a gazdasági érdekképviselet célját, szerveit, a szervek fokozatait, jogi állását és a szabad- úgy kényszer-társulását; a kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági érdekképviselet fejlődését, a gazdasági külföldi érdekképviseletet s végezetül bemutatja a londoni »Mezőgazdasági központi kamara« alapszabályait, az 1894. évi porosz mezőgazdasági kamaratörvényt, a francia kormány javaslatát a mez. gazd. tanácsadó kamarák szervezéséről és az 1902. évi osztrák törvényt a gazdaszövetkezetek alakításáról.

Szerzőnk helyes érzéssel mutat rá arra az átalakulásra, a mi az államokban végbe megy, arra t. i., hogy a nemzeti szempontok mellett előtérbe nyomultak a gazdasági érdekek, s hogy az államoknak, más államokhoz való viszonyában, a gazd. politika kezd döntő szerepet játszani. A gazdasági érdek rendkívüli fontosságának felismeréséből önként folyik, hogy az állam kormányzóinak egyik főfeladatát a gazdasági politika irányítása képezi. A gazdasági politikának első és elengedhetlen alapja, a különböző, látszólagos ellentétes termelő osztályok érdekeinek összeegyeztetése, minthogy egyik vagy másik termelő osztálynak, a többiek rovására való becézgetése, az elhanyagolt termelőosztály romlására vezetne, a mely romlás az összeségnek, államnak, egész gazdasági helyzetére hátrányosnak mutatkoznak. Nem szenved ugyanis kétséget, hogyha az államkormány bizonyos termelési ágazatot különös támogatásában részesítik, ez az egy ágazat virágzásnak indul, azonban a virágzás csak ideiglenes lehet, miután gyökerében támadván meg a többi ágazatokat, lassankint önmaga is elveszti táplálása és növekedésének életszerveit.

A mily fontos és nem könnyű feladat a különböző termelési ágazatok, osztályok között oly egyensúlyt fentartani, a mely az összes termelő osztályok javára szolgál, épp oly kétséges annak a határvonalnak meghúzása, a meddig a gazdasági politika intéző: elmehetnek a nélkül, hogy egyrészt az elkerülhetetlenül szükséges hatalmi támogatást megadják, másrészt pedig az egyéni szabad mozgást biztosítsák. E kettős cél elérhetését, az egyes termelő osztályok szabad- vagy kényszer-társulás útján létre jött érdekképviseletének s az államhatalom végrehajtó organumainak helyes alapokon végrehajtott szervezetei biztosítják. Az elsők, a felismert szükségleteket az utóbbiaknak tudomására hozva, ez utóbbiak az egyes termelő osztályok szükségletéről értesülve, az összeség érdekeinek megfelelő gazdasági politikáról gondoskodnak. A gazdasági érdekképviselet céljait szol-

gáló szervek csak lassan, kezdetben szűk területeken (község, vidék) fejlődtek ki, s kezdetben egymástól teljesen függetlenül működtek. Csakis később, midőn az érdekközösség érzete jobban kifejlődött, kezpettek egymással összeköttetésbe lépni, tömörülni. Az a lánczolatos fejlődése azonban, a mit ma látunk, csak a legutóbbi időkben fejlődött ki. A gazdasági érdekképviselő szervezetében három fokozatot különböztethetünk meg, u. m.: legalsó fokban egyes községek, vagy vidékek, középső fokban egyes kerületek, megyék vagy tartományokra, legfelső fokban pedig az egész országra kiterjedő szervet. A mód tekintetében, a mely szerint a gazdasági érdekképviselőlétesüljenek, két egymással homlokegyenest ellenkező felfogás uralkodik. Egyik a szabad, másik a kényszer útján való társulás, előbbi az egyesületi, utóbbi a kamarai rendszer. Az előbbinek hátránya, hogy az érdekelteknek tetszésére levén bizva az egyesületbe való belépés, rendszerint csak egy kis töredékét képviseli bizonyos termelési osztálynak, s így szavuk a gazdasági politika irányításánál nem eléggé súlyos; a kamarai rendszernek előnye, hogy egy bizonyos termelési ágazat összes tagjait képviselve, fellépésének a tömeg nagyobb tekintélyt ad.

A könyvnek ezen általános részét a kereskedelmi és ipari érdekképviselő fejlődésének ismertetése követi. A kereskedelmi és ipari érdekképviselő nem áll ugyan szoros összefüggésben a mezőgazdasági érdekképviselővel, azonban az előbbinek fejlődése, az utóbbinak fejlődéséhez mintegy előképül szolgált, s e miatt véli szerzőnk helyesnek, rövid vonásokban, a kereskedelmi és ipari érdekképviselő fejlődését is vázolni.

A gazdasági érdekképviselő nyomai már az ókorban fellelhetők; a római kovácsok, sütők és hajósok testületében s a görög hetáriakban, a melyeket a középkori czéhek előfutárainak lehet tekinteni. A czéhszerű társulások legelső szervei a Gilde-k Angliában és Franciaországban. Angliában már IX. században keletkeztek; Itáliában a XI., több európai államban a XII. században alakulnak ily szervezetek; hazánkban a XIII. században keletkeznek a czéhek s a legrégibb, eddig ismert czéhlevél 1307-ből való. A czéheknek eleinte igen eltérő szervezetök van, s csak később nyernek egyöntetű szervezetet, a midőn már iparrendőri teendőket is végeznek, sőt a közérkölciségnek is őrei. Önmaguk határozzák meg a termelvények minőségét, a tagok minősítését. A czéhek önálló, különböző termelőosztályok czéhei egymástól függetlenek voltak. Előfordult azonban az is, hogy különböző ipart folytató, egy községbeli czéhek, egy czéhmester alatt egyesültek, sőt a kartel sem volt ismeretlen; ilyen volt hazánkban az 1634-ben Bártfa, Eperjes, Kis-Szeben, Lócse városok között létrejött szövetség. A czéhrendszer hanyatlását egy újabb szervezet, a Francia és Angolországban a XVII. században, önkéntes társulás alapján létrejött kereskedelmi és iparkamarák idézték elő. Marseilleben 1650-ben alakul az első kereskedelmi kamara, a melyet ugyanazon században, több más városban felállított kamara követ, mindezeket azonban a forradalom elsöpörte. 1802-ben újra megalakulnak a kereskedelmi kamarák, 1803-ban pedig külön az iparkamarák, de többé nem a szabad, hanem kényszerszertársulás elvének alapján. Poroszországban, egyes részeiben, 1802-ben az egész országra kiterjedőleg pedig 1848-ban szervezték az ipar- és kereskedelmi kamarákat. Itáliá-

ban, Németalföldön, Belgiumban, hasonlóképen kényszertársulási alapon, 1848-ban szervezik a kereskedelmi és iparkamarákat. Szabadtársulási alapon, csak Angliában és Svédországban jönnek létre a kereskedelmi és iparkamarák. Magyarországon és Ausztriában a francziák szervezik az első kereskedelmi és iparkamarákat Fiumében, Velenczében és Lombardiában, a francia uralom megszűntével megsemmisülnek a kereskedelmi és iparkamarák is, új életre ezeket az osztrák kormány keltette, az 1850. márczius hó 26-án kelt rendelettel. Nálunk az 1868. évi VI. t.-cz. ad törvényes szervezetet a kereskedelmi és iparkamaráknak. Noha, mint láttuk, Európa legtöbb államában, az érdekképviselő kamararendszer alapján szervezkedett, a szabad társulás útján már előbb létrejött szervezetek nem csak, hogy nem szűntek meg, de újak is keletkeztek. Poroszországban már a XIX. század elején létesülnek kereskedelmi társulatok (Kaufmännische Corporationen), 1849-ben az ipartanács (Gewerberath), mely utóbbiak azonban lassankint feloszlottak. 1861-ben alakult a »Deutscher Handelstag« 1875-beu a »Central Verband deutscher Industrieller«. Franciaországban a XIX. század elején alakulnak a kereskedelmi és ipari célokat szolgáló szindikátusok (chambres syndicates), a melyek 1884-ben nyernek törvényes szabályozást. Hazánkban az 1840. évi XIX. t.-cz. szabályozza a kereskedelmi testületeket. E törvény még csupán megengedi a testületek alakítását, de senkit sem kötelez abba való belépésre. Az 1872. évi VIII. t.-cz. hasonlóképen a szabadtársulás elve alapján áll, de az 1884. évi XVII. t.-cz. kényszertársulást rendel, a mennyiben kimondja, hogy a törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városokban és oly községekben, a melyekben a képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparosok száma legalább 100-ra megy, ezeknek az iparosoknak $\frac{2}{3}$ részének kívánatára ipartestületek alakítandók. Budapest kivételével, hol az ipartestületek iparágakként vagy iparcsoportokként alakítandók, egy város vagy községben, csupán egy ipartestület alakítható, a melynek mindazon iparosok, kik az illető város vagy községben képesítéshez kötött ipart üznek, tagjai s tagságdíjat fizetni kötelesek.

A kereskedelmi és ipari érdekképviselő eddig felsorolt szervei arra szolgálnak, hogy a kereskedők s iparosok az állam gazdasági politikájának irányítására befolyást gyakoroljanak. Az ily gazdasági szervek szükségessé tették oly állami szervek létesítését is, a melyek az állam gazdasági politikáját vezessék. Franciaországban már XIII. Lajos a kereskedelmi és iparügyek intézését a belügyministeriumba utalja. 1804-ben a kereskedelem és iparügyekben külön ministeriumot állítanak fel, a melynek helyébe, 1852-ben, a földmivelés, kereskedelem és közmunkaügyi ministerium lépett. Poroszországban 1808-ig a kereskedelmi és iparügyek General Ober-Finanz-, Krieg- und Domainen Directoriumhoz tartoztak, 1808-ban ezeket az ügyeket a belügyministeriumra bízták. Különipar és kereskedelmi ministeriumot 1817-ben állítottak fel, melyek ügyeit azonban 1825-ben a bel- és pénzügyi ministerium között osztották meg. 1848-ban ismét külön ministeriumot kapott a kereskedelmi és iparügy. Angliában 1695-ben létesült a kereskedelem és gyarmatügyek részére a »Board of Trade and Plantations«, mely azonban csak informáló testület volt s 1781-ben, mint külön hivatal megszűnt s a »Privy Council« egyik bizottságaként működött. 1862-től e bizottság ismét a Board of Trade nevet viseli. A Board

of Trade 1840-ig csak mint tanácsadó testület szerepel s csak ezután kezdett a kereskedelmi ügyekben a kormány végrehajtó szerve gyanánt működni. Magyarországon az 1507. évi V. t.-cz. rendelkezése szerint a király az országot érdeklő ügyekben, a királyi tanács meghallgatásával tartozik eljárni, s a kereskedelmi ügyekben is ez a testület volt a király tanácsadója. E tanács helyébe 1723-han a helytartó tanács lépett s ez vezette a kereskedelmi és iparügyeket is. 1848-ban a földművelés, ipar és kereskedelmi ügyek részére külön ministeriumot szerveztek, mignem 1889-ben a kereskedelem (hová az iparügyek is tartoznak) és földművelés külön-külön tárczát kapott. E legfőbb hatóságon kívül a közigazgatás alsóbb tagozataiban is vannak kereskedelmi és ipari szervek, u. m.: vármegyékben az alispán; törvényhatósági joggal felruházott városokban a tanács mint másodfokú, a kis és nagy községekben a főszolgabíró, rendezett tanácsú városokban a tanács, törvényhatósági joggal felruházott városokban a rendőrkapitány, Budapesten a kerületi elöljáró, mint harmadfokú hatóság működik. A másodfokú hatóság mellett az ipartanács, az elsőfokú hatóság mellett az iparhatósági megbízottak mint véleményező testületek szerepelnek. Az iparügyi közigazgatás szervei még: az iparfelügyelők és az ipartestületek. Tanácsadó vagy véleményező szervek nálunk, mint előbb mondtuk, a közép és legalsó fokban, a közigazgatási szervezetek mellett, vannak, míg a legfelsőbb fok ily szervet nélkülöz. A legtöbb nyugati államban a szakministeriumok mellett központi tanácsadó szervek is működnek, még pedig vagy egy, az összes termelési ágazatokra, vagy pedig az egyes termelési ágazatok számára külön-külön.

A keresk. és ipari érdekképviselő fejlődésének ismertetése után, áttérünk a könyv tulajdonképeni, címében is kifejezett főtartalmára: a mezőgazdasági érdekképviselő fejlődésére. A míg a keresk. és ipari érdekképviselő Európaszerte legtöbb helyen a kényszertársulás elve alapján szerveződött, addig a mez. gazda érdekképviselő jóval később, és oly időben kezdett kialakulni, a midőn Európában a szabadság eszméi kezdettek diadalmaskodni. Természetes tehát, hogy ez az áramlat a m. gazd. érdekképviselő szervezésénél és kifejezésre jutott, s az érdekképviselő a szabad társulás elvén épültek fel, kétféle formában, u. m. az egyesületi és a sindicatusi formában; ez az utóbbi azonban csak Franciaországban terjedt és jutott jelentőségre. Az első m. gazd. érdekképviselői szervek Poroszországban jöttek létre a XVIII. században, a midőn itt már öt m. gazd. egyesületet alapítottak szabad társulási alapon. Nagyobb lendületet III. Frigyes Vilmosnak 1811. szeptember 14-én kelt rendelete adott a m. gazd. egyesületek fejlődésének s e rendeletnek hatása alatt 1840-ben már volt 108 m. gazd. egyesület száma, a melyek lassanként és tartományonként központi egyesületeket alakítanak. A különféle m. gazd. célú egyesületek száma ma a 3000-et meghaladja s ezek nagyobb része csatlakozott a »Central Verein«-hez, illetve az 1894. évi törvény folytán keletkezett tartományi mezőgazd. kamarákhoz míg a kisebb rész külön szövetséget alkot. 1885. évben megalakult az egész Németbirodalomra kiterjedő »Deutscher Landwirtschaft Gesellschaft« a melynek 13.800 tagja van. Ennek az egyesületnek célja: a mezőgazdasági üzem minden ágát, évenként rendezett kiállítások, gazda gyűlések által előmozdítani, kereskedelmi ügyleteket közvetíteni, mezőgazd. technikai, könyv-

velési, építkezési kérdésekben tanácsot adni. Különösen nagy jelentőségre emelkedett a Németbirodalomban a »Bauer-Verein« melynek tagjai legnagyobb részben csak kisgazdák. 1872-ben megalakult a »Deutsche Landwirtschafts-Rath« szintén az egész Németbirodalomra kiterjedőleg; ennek fő célja: egy közös szövet alkotni, mely által a gazdasági törvényhozásra befolyást gyakoroljon. E cél elérése szempontjából nemcsak a hozzá intézett felszólításra ad véleményt, de kezdeményezőleg is fellép, a Landwirthschafts-rathot, noha szabad társulás útján jött létre és nem állami intézmény, a német államok kormányai még is elismerik a német m. gazdák érdekképviselőjének. Az egész birodalomra kiterjedő érdekképviselői szervek Németországban még a következők: »Kongress deutscher Landwirthe« »Ver-einigung der Steuer und Wirthschafts Farmer« s az 1893. évben alakult »Bund der Landwirthe«, a melynek 250.000 tagja van; a »Bund«-nak alapszabályszerű célja: az összes m. gazdákat, tekintet nélkül politikai pártállásuk és birtoknagyságukra egyesíteni, s a parlamentben a mezőgazdákat megillető képviselőt biztosítani, a Bund alsóbb szervei: az Orts-Hauptgruppen- és a Bezirks- und Wahlabtheilun-gen-ek. A m. gazdasági kamarák felállításai után, a gazd. egyesü-letek megszűntek ugyan gazdasági érdekképviselői szervek lenni s a Central Vereinek nagyobb részben meg is szűntek, mindazonáltal a Bund, a Bauervereinek és a helyi érdekű gazdasági egyesületek a kamarák mellett is megmaradtak s hasznos tevékenységüket tovább folytatják. A mez. gazd. terén Franciaországban is korán kifejlődött az egyesületi élet, de a francia m. gazd. egyesületek soha sem tudtak arra a jelentőségre vergődni, mint a hová Németországban felküz-dötték magukat. Franciaországban a »Société d'agriculture et d'in-dustrie« mint a m. gazd. érdekképviselő első szerve alakul meg 1756-ban; öt évvel később jön létre a »Société royale d'agriculture de la generalité de Paris«, melyből a Société nationale d'agriculture de France« fejlődött ki. 1785. évtől számos m. gazd. egyesület alakul, a melyeket azonban a forradalom nagyrészen eltemette. Az újabb fejlődés 1820-tól tapasztalható. 1830. táján új formája fejlődik az egyesülésnek, a »comice agricole«, ezeknek célja azonban a m. gazd. egyesületek céljával azonos. Manap 1200 a francia société d'agriculture-ok és comice agricole-ok száma, ezek közül 910 gazd. egyesület, a többi pedig a mezőgazdaság egyes ágának előmozdítására törekvő egyesület. Ezen egyesületek mellett van Franciaországban három nagy, a m. gazd. összeségét felölelő s az egész országra kiterjedő gazdasági egyesület, u. m.: a francia nemzeti gazdasági egyesület, a francia m. gazd. egyesülete és a mező gazd. előmozdító nemzeti gazdasági egyesület.

Ezek közül az első inkább tudományos s a kormánynak köz-ponti tanácsadó szerve mint gazd. egyesület, védnöke a köztársasági elnök, a földm. miniszter pedig tiszteletbeli elnöke, tagjainak száma 307, kik választás útján nyerik tagságukat s ebben a minőségben a köztársasági elnök, illetve földm. minister által erősítettnek meg. A Francia Mezőgazdák Egyesülete önként belépő tagok és a vidéki gazd. egyesületek képviselőiből alakul s ma már 12000 tagja van. Célja ennek az egyesületnek a mezőgazdaság különféle ágának elő-mozdítása, kiállítások, versenyek rendezése.

Ezenkívül kísérleteket teljesít, szakközlönyöket bocsát közre. A Mezőgazdaságot Előmozdító Nemzeti Gazdasági Egyesület főleg a kis

és közép gazdákat támogatja s az 5000-re rugó tagok számában leginkább kis gazdák találhatók. A francia m. gazd. érdekképviselői szervek között különösen fontos szerepet játszanak a szindikátusok. A külföldi vereseny ellen a gazd. egyesületek nem nyújtottak elegendő védelmet a mezőgazdáknak, miután szervezetüknél fogva, erre képesek nem voltak. A francia gazd. egyesületek, épp úgy mint a magyarok, nagyobb területekre, egy-egy departementre terjedtek ki, a melyekbe, rendszerint csak az intelligensebb elemek léptek be, míg a kis gazdák zöme, távol tartotta magát tőlük. E szervezet miatt, a válságba jutott mezőgazdaság érdekeit nem tudhatták kellőképpen megóvni, a miért is oly szervezet megteremtésére volt szükség, a melyben helyet foglalhatnak a kis gazdák is, s működésük területe kisebb. Ilyen szervek lettek a syndicatusok, a melyek szoros értelemben véve, nem érdekképviselői szervek, hanem kizárólag a földmívelés emelésére, a termelés olcsóbbá tételére, a termeléshez szükséges anyagok, gépek és eszközök jutányos beszerzésére alakult testületek.

Mind a mellett a syndicatusok uniói csakhamar érdekképviselői szervvé nőttek ki. A syndicatusok, rövid idő alatt, rendkívüli módon elterjedtek, s ez 1900. évben már 2500 mez. gazd. syndicatus volt 800.000 taggal. A syndicatusi intézmény terjesztői azonban csakhamar belátták, hogy az ilyen kis területeken működő, gyenge syndicatusokat nem lehet magukra hagyni s létre hozták a szindikatusok unióit három tagozatban, u. m.: az egész országra, egy-egy országrészre, egy-egy megyére kiterjedőleg. Az egész országra kiterjedő unióhoz 936 syndicatus 4—500.000 taggal csatlakozott. A központi uniónak feladata: olcsó bevásárlások és szállítási díjmérséklet kieszközlése, új syndicatusok alakítása, a bel- és külföldi terméskilátások adatai, a vételre és eladásra vonatkozó ajánlatok összegyűjtése és a syndicatusokkal való közlése, szakkérdések megoldása és az anyagok vegyi vizsgálatai. A m. gazd. syndicatusok tagjai csak mezőgazdasággal foglalkozók, vagy ezzel kapcsolatos foglalkozást űzők lehetnek, s az azok által létesített fogyasztási szövetkezetek és egyéb intézményekbe csakis a mezőgazdák léphetnek be. A syndicatusok működése kétirányú, a monnyiben egy részt tagjainak közvetlen anyagi érdekeit igyekeznek előmozdítani, más részt pedig azok egyéb általános jellegű közgazdasági érdekeit is szolgálják; nevezetesen pedig tevékenységük körébe vonják a m. gazd. szakoktatás emelését, termelési és fogyasztási szövetkezetek létesítését, a hitel és biztosítási ügyek és a munkás elhelyezést. Noha, mint már előbb feleltettük, a syndicatusok ezek unióiról maga az »Union Central« sem tekinthető m. gazd. érdekképviselő szerveknek illetve szervnek, s maguk sem kívánnak ilyenekként elismertetni, mindazonáltal, minthogy Franciaországban m. gazd. érdekképviselői szerv nincs, az »Union Central« mint érdekképviselői szerv is szerepel s befolyást gyakorol az állam gazdasági politikájára.

Angliában 1777-ben alakult az első m. gazd. egyesület, Skóciában pedig 1784-ben. A m. gazd. egyesületek előbb terjedtek el Skóciában és csak a skót példán felbuzdítva kezdték Angliában is a m. gazd. egyesületek ügyét felkarolni. Az egyesült királyságokban ma 266 m. gazd. egyesület és 137 a m. gazd. egyes ágazatát gondozó egyesület van. Az észak-amerikai Egyesült-Államokban számos gazdasági egyesült alakult, a melyek két csoportba oszthatók; egy részük

ugyanis tisztán társadalmi szervezet, míg a másik részük állami. Az Egyesült-Államok mindenikében van egy állami m. gazd. egyesület, ezenkívül vannak kerületi m. gazd. egyesületek, a melyek részint önállóak, részint pedig szerves összeköttetésben vannak, az állami m. gazd. egyesületek, szervezetüknél fogva kétfélék. Némely államban ezek tisztán a szabad társulás elve alapján létesültek, s a mennyiben hatósági teendőket is teljesítenek, a ker. gazd. egyesületek kiküldötteiből is állanak, ebben az esetben »State Agricultural Society« a hivatalos nevük. Más államokban nem önkéntes tagok, hanem a ker. gazd. társulatok, egyéb m. gazd. érdekű társulatok kiküldöttei, továbbá: a mez. gazd. szaktudományok képviselőiből állanak. Az ily szervezet már nem egyesület, hanem inkább tanács, mért is »State Board of Agriculture« a neve. A m. gazd. állami egyesületek és tanácsok függetlenül végzik teendőiket, minthogy azonban az államtól tekintélyes segedelemben részesülnek, a kormánytól függő viszonyba jutottak, a miért is nem tekinthetők az érdekképviselő független szerveinek. Ezek a m. gazd. szervezetek nem elégitették ki a m. gazdák várakozásait s 1879-ben alakult a »Farmers Alliance«, a mely azonban egész 1887-ig csak tengődött. A Farmers Alliance 1887-ben egyesült a Louisiana államban alakult gazdaszövetséggel, 1888-ban pedig a »The Agricultural Wheel«-lel. E három testület már 18 állam és területre terjedt ki s tagjainak száma meghaladta az egy milliót. A keleti államokban alakult a gazdák nemzeti szövetsége, mely csakhamar egyesült a déli államok gazdák szövetsége és Illinoisban alakult gazdák kölcsönös jótékonyági szövetkezetével.

Magyarországban a m. gazd. egyesületek alapítása tárgyában 1766-ban történik az első lépés, az által, hogy Mária Terézia felhívja a vármegyéket m. gazd. egyesületek alakítására. E felhívás, valamint az 1770-ben történt újabbi kísérlet eredménytelen maradt, minthogy a vármegyék nem érezték szükségét a m. gazd. egyesületeknek. Széchenyi Istvánnak sikerült 1825-ben a »Pálya vagy lófutató társaságot« megalakítani, a mely 1828-ban »Lótenyésztési Társasággá« alakult át. 1829-ben »Állatbemutató társaság« jön létre, a mely azonban, a következő évben, beolvadt a lótenyésztési társaságba, a mely az »Állattenyésztő társaság« nevét vette fel. Az ekként egyesült társaságok 1835-ben »Gazdasági Egyesületté« alakulva, a m. gazd. összes ágait körükbe vonják. A gazd. egyesület buzgólkodása következtében jött létre 1837-ben a szatmármegyei; 1840-ben a vasmegyei, 1844-ben az erdélyi gazd. egyesület. Az 1848/9. évi események s az ezekre következő elnyomatási időben a gazd. egyesületek terjedése visszaesett s csak az ötvenes évek vége felé vesz újabb lendületet s 1868-ig a m. gazd. egyesületek száma 28-ra emelkedik. A m. gazd. egyesületek mellett Gazda-körök is alakulnak s 1896-ban, a több megyére terjedő gazd. egyesületen kívül — ilyen volt 5 — 49 megyei és 71 oly gazd. egyesület és gazdakör működött, melyek csak egy város nagy község s annak vidékére terjedt ki. Öt évvel később, vagyis 1901. évben, a gazd. egyesületek és gazd. körök száma 263-ra emelkedett. A m. gazdaság ezen felsorolt szervei nem mint érdekképviselői szervek, hanem a m. gazdaság emelése czéljából alakultak. Az a nagy fejlődés, a mi gazdasági terén az alkotmány helyreállítása után tapasztalható volt, különösen pedig más termelési ágak érdekképviselői és a m. gazdaságnak az államhatalom részéről való,

nem kellő támogatása, arra ösztönözték a magyar mezőgazdákat, hogy érdekeik hathatósabb támogatására külön szervezetet létesítsenek. Az 1868-ban megtartott gazdakongresszus óta, a megyei és különösen az Országos Magyar Gazdasági Egyesület mint érdekképviselők is kezdettek működni, a m. gazdák azonban csakhamar arra a meggyőződésre jutottak, hogy a különböző néven a működésben levő gazdasági egyesületek nem képesek a mezőgazdák érdekeit olyképen képviselni, mint az kívánatos. Mint más országokban, úgy nálunk is, a gazdasági egyesületek, aránylag csak a m. gazdáknak igen csekély töredékét képviselték; s így nem rendelkeztek a szükséges tekintéllyel. Tudatára ébredve ennek a magyar gazdák, a kényszerszertársulásra gondoltak; ez a törekvésük azonban nem hozta meg a várt eredményt, miután a mezőgazdák képviselői és a kormány nem tudtak annak szervezése iránt megállapodásra jutni; hogy tehát a mezőgazdák, az eddiginél hathatósabb képviselők teremtsenek, a szabad társulás útján létrejött m. gazd. egyesületek megalakították a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetkezetét, a melynek feladata: a mezőgazdaság összes érdekének egyöntetű, országos képviselője. A szövetség szervezetét alkotják: a szövetség tagjai, a szövetségi nagygyűlés, a végrehajtóbizottság. A szövetség tagja lehet: minden gazd. egyesület és kör, a m. gazd. érdekeit szolgáló s orsz. jellegű szövetkezet. A szövetségi nagygyűlésen az O. M. G. E. legfeljebb 30, több megyére kiterjedő gazd. egyesület legfeljebb 10, a szövetség többi tagjait legfeljebb 5 szavazat illeti meg. A szövetség végrehajtó bizottsága áll: az O. M. G. E. igazg. választmányából és a szövetkezeti tagok kiküldötteiből. A Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségén kívül, szintén az egész országra kiterjedő, központi érdekképviselői szerv még a Magyar Gazda Szövetség. Ez a szervezet megfelel a német Bund der Landwirthe-nek, a francia Unïon Centrale des Syndicats Agricoles-nek és az amerikai National Farmers League-nek. Az eddig elmondottakból kitetszik, hogy a szabadtársulás elve alapján létrejött gazd. egyesületek Európaszerte elterjedtek, s habár a gazd. egyesületek a mezőgazdaság fejlődésére mindenütt jótékony hatással voltak is, mind a mellett a mezőgazdák nem látták érdekeiket kellően képviselve a gazd. egyesületek által s mivel pedig a mezőgazdák arra a meggyőződésre jutottak, hogy a kereskedelmi és iparkamarák céljuk és rendeltetésüknek minden tekintben megfelelnek, ők is mezőgazdasági kamarák felállítására törekedtek. Franciaországban már 1851-ben törvényt hoztak a mezőgazdasági kamarákról, a melynek értelmében a gazdakörök választják a megyénként szervezendő kamarákat, a kamarák pedig egy-egy tagot küldenek a földmivelési legfőbb tanácsba. A francia gazdák érdekképviselője azonban már az 1852. évben hozott törvénytől újra szerveződött. Az új szervezés szerint a kamarák nem megyénként, hanem kerületenként alakulnak, s minden kamara annyi tagból áll, a hány canton van az illető arrondissementben, a tagok azonban nem választás, hanem kinevezés útján nyerik megbízatásukat. A Conseil Général tagjai szintén kinevezés alá esnek. Ezen rendelkezések folytán a mezőgazdasági kamarák megszűntek érdekképviselői szervek lenni, hanem egyszerű tanácsadó testületekké változtak át s elvesztvén függetlenségüket és teintélyüket, életképesse sohasem lettek, rendeltetésüknek megfelelő működést sohasem fejtettek ki.

A francia kamara-rendszer ezen bukása következtében a francia

mezőgazdák hosszú időn át nem gondoltak a kamara-rendszer felújítására, de végre is azt hitték, hogy érdekeik, a fennálló, és szabad társulás útján létrejött szervek által nem részesülnek a kellő védelemben a miért is sürgetni kezdték a kamara-rendszer megalakítását. E sürgetéseknek engedve, az egymást gyorsan felváltó francia kormányok, 1878. óta több tervezetet terjesztettek a parlament elé, de ez sohasem talált időt a kormányjavaslatok törvényerőre való emelésére, hogy a francia mezőgazdáknak mai napon sincsen kényszertársulati alapon létrejött érdekképviselése.

Angliában a mezőgazdasági érdekképviselőnek nincs törvényes szervezete, itt a kamarák és a szabad társulás elve alapján szervekedtek s nincsenek is területhez kötve, hanem teljesen szabadon alakulhatnak olyan számban, a milyen számban az érdekeltek jónak látják. A kamarák egy központi mezőgazdasági kamarában egyesülnek, a szoros értelemben vett angol kamarák a londoniban, a skót kamarák pedig az edinburghiban. A londoni központi kamarához csatlakozott 32 kamara, 32 gazdasági egyesület és 8 egyéb gazdasági célú egyesület mintegy 12.000 taggal. Az edinburghi központi kamara mintegy 50 testületet egyesít magában.

A központi kamara tagja lehet mindenki, a kit két tag ajánl s kamaratanács felvesz. A vidéki kamarák közül csak azok fogadhatók be, a melyeknek legalább 50 tagja van és évente legalább 3 font tagsági díjat fizet. A központi ügyeit a Council intézi, mely áll a kamarák küldötteiből (minden 50 kamarai tag után egy), a közgyűléstől választott 24 tagból.

A Council évente saját kebeléből egy hét tagból álló állandó bizottságot választ, mely a tanácsulésekre és közgyűlésre az ügyeket előkészíti.

A míg Franciaországban és Angliában nem sikerült a gazdasági érdekképviselőt a kényszertársulás útján létre hozni, addig Poroszországban a mezőgazdasági kamarák érdekében kifejtett agitatio eredményre vezetett. Nem minden ellenállás és nem rövid idő alatt következett be a siker, mert a gazdasági kamarák létesítése iránt már a negyvenes években megkezdődtek a mozgalmak, azonban részint a szépen kifejlett mezőgazdasági egyesületek ügyét féltették a mezőgazdák a kamarai rendszertől, részint pedig idegenkedtek, az amugy is nem a legjobb viszonyok között élő mezőgazdák a kamarai rendszerrel kapcsolatos újabb teher viselésétől. Mindezeket az akadályokat azonban sikerült a kamara-rendszer pártolóinak elhárítani, s maguk a mezőgazdasági egyesületek sürgették a kamarai rendszer meghonosítását, a mi az 1894. évben szentesített törvény által végre következett.

E törvény szerint a kamarai alapszabályokat a kormány készíti, s kamarák felállításához királyi engedelem szükséges, az alapszabályokon a kamarák teljesíthetnek ugyan változtatásokat, de ezen változtatásokhoz királyi hozzájárulás szükséges. A kamarák feladata: kerületük összes mező- és erdőgazdasági érdekek figyelemmel tartása a mezőgazdaság emelése. Joga van a kamarának önálló javaslatokat is tenni. Kötelessége a kamarának a közigazgatási hatóságokat erdő- és mezőgazdasági ügyekben adatokkal és véleménynyilvánítással támogatni. A kamarák létesítése és szervezése a következőképen történik: minden »Landkreis« képez rendszerint egy választókerületet,

azonban több »Landkreis« is egyesülhet egy választó kerületté, épp úgy a városi kerületek is egyesíthetők a szomszédos Landkreis-zal. Minden választókerület, rendszerint két kamarai tagot választ a Kreis-tag (kerületi gyűlésen). A kerületi gyűlés városi tagjai azonban csak abban az esetben választók, ha passiv választóképességük van. A választhatóság különös kellékei: oly birtok tulajdonjoga, a melyből egy család megélhet, vagy ha erdőbirtok, a melynek 150 márka kataszt. tiszta jövedelme van, választhatók még oly egyének is, kik valamely mezőgazdasági vagy rokonzélu egyesületnek elöljárói vagy hivatalnokai legalább 10 éven át működtek, végre kiknek a kamara, a mezőgazdasági téren szerzett érdemek elismerésül, a választhatósági jogot megadja. A kamara minden három évben választ egy elnököt és egy helyettes elnököt, a kikhez még három tagot választ a kamara és ezek képezik a kamara előljáróságát. Az előljárósági tagság és kamarai tagság tiszteletbeli, fizetéssel nem jár, kamarai határozat alapján azonban a tagoknak az üléseken való megjelenéssel járó készkiadások megtéríthetők. A kamarák a kormány felügyelete alatt állanak s ezt a kormányfelügyeletet a földmívelésügyi minster gyakorolja. A kamarák ülésnapjai idejében bejelentendők a földmívelésügyi minsternek és minsterelnöknek, hogy ezek képviselőjüket kirendelhessék; a kormány képviselőinek tanácskozási joguk van. A kamaraiülések jegyzőkönyvei a minsternek beküldendők, s ezenfelül tartoznak a kamarák kerületük mezőgazdasági helyzetéről évenként, öt évenként pedig összefoglaló jelentést tenni a minsterelnöknek, a kamarák költségvetései a minsternek bemutatandók. A kormány javaslatára, királyi rendelettel a kamara feloszlatható, az új választás azonban nyomban elrendelendő, s a feloszlás napjától számítva az ujonnan választott kamara hat hónapon belül összehívandó. A kamarák minden évben költségvetést készítenek, a melyek nyilvánosságra hozandók és a kormánynak is bemutatandók. A kamarák kiadásainak fedezésére szolgálnak: az államsegély, a kamarák esetleges bevételei és a kamarai járulékok, a melyek, a kataszteri tiszta jövedelemnek legfeljebb félszázalékát vagyis a földadónak öt százalékát képezhetik. Poroszországban ezidő szerint 13 kamara működik; az egyes kamarák rendes tagjainak száma 62 és 124 között változik.

Hazánkban, mint már előbb is felemlítettük, a mezőgazdasági érdekképviselő teendőit, a szabad társulás elve alapján létrejött szervezetek, u. m. a különféle nevek alatt működő mezőgazdasági egyesületek és szövetségek teljesítik. Az érdeklettek egyrésze belátta ugyan, hogy a meglévő érdekképviselői szervek nem elegendők a mezőgazdák szükségleteiknek kielégítésére, s már az 1878. évben Székesfehérvárott megtartott II. gazdacongressus a kényszertársulás elve alapján létesítendő kamarák mellett foglalt állást, de az 1883. évi III. és 1892. évi IX. szövetségi nagygyűlések a kamarai rend mellett nyilatkoztak. A magyar mezőgazdák ezen idegenkedése a kamarai rendszer ellen arra vezethető vissza, hogy attól tartottak a mezőgazdák, hogy a kormány által már 1892. évben tervezett kamarai rendszer nem fog a mezőgazdaság érdekeinek megfelelő módon szerveztetni. Időközben azonban változás állott be a viszonyokban, a mezőgazdák is kezdenek megbarátkozni a kamararendszerrel s belátják, hogy a kamarai szervezésben van a legnagyobb biztosíték arra nézve, hogy a kormányzati és törvényhozási intézkedéseknél a

mezőgazdasági érdekek kellő méltatással találkozzanak, s így lehetséges, hogy nem nagy időköz választ el bennünket a mezőgazdasági kamarák létesítésétől.

A mezőgazdasági érdekképviselőt eddig ismertetett szerveit betetőzik az állami közigazgatás legfőbb szervei, a ministeriumok, a melyek jóval későbbben keletkeztek a mezőgazdasági ügyekre nézve, mint a kereskedelem ügyére. Így Franciaországban már 1804-ben felállították a kereskedelmi ministeriumot, de még 1852-ben is a mezőgazdasági ügyek csak egy külön osztályt kaptak a tárca keretében. Önálló földmívelési ministeriumot csak 1882-ben állítottak fel. Poroszországban 1848-ban szervezik a földmívelési ministeriumot, Angliában 1889-ben állítanak fel külön hivatalt a mezőgazdaság részére Board of Agriculture név alatt. Az Egyesült-Államokban minden államnak megvan a maga földmívelési hivatala. Washingtonban pedig a központosított mezőgazdasági hivatal. Magyarországon az 1848. évi III. t.-cz. alapján a földmívelés, ipar és kereskedelem számára egy ministeriumot állítottak fel, s csak az 1889. évi XVIII. t.-cz. rendeli el a külön földmívelési ministerium szervezését.

A mezőgazdasági alsóbb fokú érdekképviselői szervezetek mellett szükségesnek jelentkezett egy szervezetnek létesítése is, a mely az ország kormánya mellett, ennek tanácsadó és véleményező organuma legyen. Ez a központi tanácsadó-testület oly szükségesnek mutatkozott, hogy törvény vagy királyi rendelettel hivattak életbe, több helyen oly időben, a midőn a mezőgazdasági érdekképviselőnek alsóbbfokú szervei nem is voltak még.

Poroszországban 1842-ben szervezik a »Landes Oeconomie Collegiumot«, a mely csupa kinevezett tagokból állott, az 1870 és 1878-ban szervezéskor a Collegium többségét a Centralvereinek választottai (28 tagból 19) képezik. 1894-ben új változás állott be a szervezetben, a mennyiben a rátartott tagokat a kamarák küldték a Collegiumba s törvényben kimondták, hogy a kormány által kinevezett tagok csak egy harmadát képezik a választottaknak. Württembergben a mezőgazdasági »Centralstelle«, Szászországban a »Landesculturrath« működik központi tanácsadó szerv gyanánt. Franciaországban ezen központi tanácsadó szerv 1850. évtől fogva több változáson ment keresztül, mignem az 1882. évi szervezettel végleges alakot nyert. A »Conseil Supérieur de l'agriculture« 100, a ministertől kinevezett tagja van a gazdaosztály, gazdasággal foglalkozó senatorok és képviselők, hivatalból tagjai pedig az állami gazdasági hatóságok fejei.

Magyarországon központi tanácsadószerv, noha ennek létesítését több ízben megkísérelték, nincs.

A felsorolt érdekképviselőteken kívül fontos szerep jut az állam gazdasági életében a külügyministeriumok és az alájuk rendelt követéségek és consulatusoknak mindama viszonyokban, melyekkel a külső államok gazdasági élete a belföldre vannak. Magyarországon a külügyek Ausztriával közösöknek vannak elismerve, külföldi gazdasági érdekképviselőknél tehát főleg a követéségek és consulatusok volnának, ezek azonban annyira nem kellőképen képviselték a magyar gazdasági érdekeket, hogy Magyarország szükségesnek látta külön képviselőket kirendelni, a gazdasági szaktudósítók személyében. Ezeknek feladatai: figyelemmel kíséreni az illető ország közgazdasági poli-

tikájának irányát, különösen a mező- és erdőgazdasági termények, termékek és cikkek be- és kiviteli forgalmát, vámokat, forgalmi és egyéb illeteket, azon cikkek tekintetében, melyek Magyarország termelése vagy fogyasztása szempontjából jelentősek.

Ez idő szerint hat külföldi szaktudósítója van, ezeknek székhelye: Berlin, London, Washington, Bukarest, Szt.-Pétervár és München. A gazdasági szaktudósítók tapasztalataikról csupán a földmivelési miniszternek küldenek jelentéseket s a magánosoktól hozzájuk intézett kérdésekre nem adnak felvilágosítást. Ilyen szervezet mellett a gazdasági szaktudósítók szervezete hiányosnak mutatkozik, miután a kereskedőknek elsőrangú érdeke, hogy gyors értesülést kapjanak a külföldi gazdasági conjunkturákról, a mit ez idő szerint nem nyerhetnek. Ez az intézmény azonban még új (1900-ban keletkezett), a gyakorlatban kipróbálva még nincs s így azoknak működéséről csak tartózkodva lehet véleményt mondani. Ha a gyakorlat működésük körének kitágítását követelné, bizonyára más szervezetet fognak nyerni.

Harmos Zoltán.

Vámok.

Sidó Zoltán: *A vámügytan vezérfonala.* Bpest 1903. — 108 lap.

A 108 oldalra terjedő könyvecske világos előadásban, tehát könnyen érthetően, magában foglalja mindazt, a mit a vámügyről laikus embernek tudni jó. Mindazoknak, kik általános fogalmat akarnak maguknak rövid idő alatt a vámügyről szerezzni, hasznos kis kézi könyv.

A könyv két részre oszlik, u. m.: *az elméleti és gyakorlati részre.* az első részben megállapítja szerzőnk a vám fogalmát, ismerteti a beviteli, kiviteli és átviteli vámokat s érinti a vámok hatását a bel-földi ipari fejlődésre. Tárgyalja a tarifa-rendszereket, az autonom és szerződéses vámokat, pénzügyi értékvámokat és a prohibitiv vámokat; a vámszerződéseket, tarifatórvényeket, áruforgalmat és vámkezelést.

A második részben kapjuk a vámpolitika történetét, a szabad kereskedelem felé hajlást, a szabad kereskedelem és a védővámok korszakát, vámterületet, vámvonalakat, a vámkülzeteket, határ- és belső vámterületet. Mindezek után pedig a vámhatóságok és hivatalokat, vámőrsöket, árúbevallást, külső és belső vámvizsgálatot, vám- és mellékkilleteket.

H. Z.

Mezőgazdasági munkabérek.

Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1901. évben. Kiadja a m. kir. földmivelésügyi ministerium. 1903.

A m. kir. földmivelésügyi ministerium tizenegyedszer gyűjtötte egybe 1901. évben a mezőgazdasági bérvizonyokról szóló adatokat s egy vaskos kötetben adja át azokat a nyilvánosságnak, a mivel kétségtelenül hasznos szolgálatot tesz a gazdaközönségnek. A mű bevezetése tartalmazza az 1892-ik évtől kezdve 1901. évig elért férfi-, női- és gyermeknapszám-átlagokat a különböző évszakokban és egész éven át s a 10 évi átlagot. Az első rész a napszámháromszökeket ismerteti megyénként és járásokként, jegyzet rovatba foglalva az ellátásra

nézve kipuhatolt adatokat. A második rész a szakmány munkabéreket ismerteti szintén megyénként és járasonként, belefoglalva az éves cselédek béreit is.

A munka beosztása tekintetében észrevételeket nem teszünk, mert a bevezetés szerint még csak 1901. évben tartatott meg az eddigi beosztás, s 1902. évről már a munkabér-adatok nem ezen formában, hanem az évi adatgyűjtésnek megfelelő új feldolgozásban fognak közzététetni, a melyre vonatkozólag az 1902. évben megtartott szakértekezlet munkálatai fognak alapul szolgálni.

B. Z.

A gyermekmunka védelme.

A németbirodalmi törvénytárban megjelent az ipari üzemekben végzett gyermekmunkáról szóló 1903. évi márczius 30-iki törvény (Gesetz betreffend Kinderarbeit in gewerblichen Betrieben. *Reichsgesetzblatt* Nr. 14.), melynek tartalmát a következőkben foglaljuk össze: Ezen törvény értelmében gyermekeknek a 13 évesnél fiatalabb, valamint az ennél idősebb, de elemi iskola látogatására kötelezett fiúk és leányok tekintendők. A saját és idegen gyermekek megkülönböztetett bánásmód alá esnek. Saját gyermeknek vétetik az, ki munkaadójával vagy annak házasársával harmadfokú rokonságban van, vagy annak nevelt vagy gyámgyermek, vagy annak törvény értelmében gondozására bízott, feltéve, hogy ily gyermekek a munkaadó háztartásához tartoznak. Ezekkel szemben a többi idegen gyermek; ezek számára tiltott munkák a következők: bármilyen építkezés, téglagyártás, földszinti bányamunka, költörés, kéményseprés, szállítási üzlettel kapcsolatos fuvarozás, festékek keverése és őrlése, pinczészeti és a törvény mellékletét képező lajstromban felsorolt műhelyi munkák. Ezek sorát a szövetségtanács az országgyűlésnek való bejelentés kötelezettsége mellett kibővítheti. Egyéb műhelyekben, melyekkel egy tekintet alá esnek a háló- és lakószobák, konyhák, ha azokban ipari munka folyik, valamint a szabadban levő munkahelyek, nemkülönben a kereskedelemben és közlekedésnél, továbbá árúk kihordásában és küldöncz megbízásokban csak 12 évnél idősebb gyermekek foglalkoztathatók, de csakis reggeli 8 és esti 8 óra között, a délelőtti iskolai oktatás ideje után és naponta legfeljebb 3, hatóságilag megállapított iskolai szünetekben pedig legfeljebb 4 óra tartamáig. Délben legalább 2 órai szünet adandó, délután pedig a munka az oktatás után legfeljebb egy óra múlva kezdhető meg. Nyilvános színházi előadásokon és más mutatványokon gyermekek csak akkor alkalmazhatók, ha erre magasabb tudományos vagy művészi érdekből a hatóság engedélyt ad. Vendéglőkben és italmérésekben 12 évesnél fiatalabb gyermekek és a vendégek kiszolgálására leányok egyáltalán nem alkalmazhatók. Vasár- és ünnepnap gyermekek nem foglalkoztathatók, csupán kivételesen színházi és egyéb előadásokon, árúk kihordására és küldönczszolgálatokra.

A mely iparágakban az idegen gyermekek a munkától eltiltatnak, azokban a saját gyermekek sem alkalmazhatók. Ezekre azonkívül még a következő rendelkezések szólnak: Tilos őket oly műhelyekben dolgoztatni, melyekben elemi erővel mozgatott gépek használatnak. Egyéb műhelyekben, a kereskedelemben és forgalomban csak 10 éves koruk betöltésével ugyanoly feltételek mellett, mint az

idegen gyermekek foghatók dologra. A szövetségtanács a törvény életbeléptét követő két évre kivételeket engedélyezhet. A színházi és egyéb előadásokban, valamint a vendéglőkben és italmérésekben való alkalmaztatás tekintetében az idegen gyermekekkel egy tekintet alá esnek. Árúvitelre és küldönczszolgálatokra, egyes kivételektől eltekintve (újság-, tej- és süteménykihordás, ha nem a szülők szolgáltatában történik, tilos), a saját gyermekek használhatók. Az idegen gyermekek munkajegygyel látandók el. A rendelkezések áthágóira a törvény igen érzékeny pénzbírságot állapít meg (maximum 2000 márka, visszaesésnél 6 havig terjedhető fogház).

E törvény életbeléptetését a Németbirodalomban, úgyszólván pártkülönbség nélkül, osztatlan helyesléssel fogadták, a mi egyébként a munkásvédelmi törvényeknél rendszeresen nem fordul elő; a kezdeményezők ugyan nem találják a hozzáfűzött valamennyi igényüket kielégítve, így pl. kifogásolják, hogy a védelem a mezőgazdasági munkára nem terjed ki. Hogy mennyire kívánatos volna, hogy a gyermekek munkája hazánkban is hasonló védelemben részesítették, azt szinte fölösleges felemlíteni.

Fenyvessy József.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1903 augusztus 31-én.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MS	Le Mouvement Socialiste.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
AJS	American Journal of Sociology.	PSQ	Political Science Quarterly.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASP	Annales des Sciences politiques.	REP	Revue d'Economie politique.
BS	Budapesti Szemle.	RPP	Revue politique et parlementaire.
CS	Critica sociale.	ReS	Réforme sociale.
EJ	Economic Journal.	RiS	Riforma sociale.
ER	Economic Review.	RSO	Revue socialiste.
F	Finanzarchiv.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
GE	Giornale degli Economisti.	RiIS	Rivista italiana di Sociologia.
HN	L'Humanité Nouvelle.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	S	Il Socialismo.
JE	Journal des Economistes.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SD	The Social-Democrat.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SM	Sozialistische Monatshefte.
ISR	International Socialist Revue.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	StM	Statistische Monatschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabs szám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a berendezés alatt lévő Társadalmi muzeum könyvtárában.

1. Tudománytörténet. Enciklopédiák. Tan- és kézikönyvek. Gyűjteményes munkák.

- 1853 American economic association. Papers and proceedings of the 15th annual meeting, Philadelphia december 1902. New-York: The Macmillan Co '03. (298) 8°. [33(063)(73)]
- 1854 Giovannini, A.: Lezioni di economica politica. Parma: Battei '03. (199) 8°. [33(02)]
- 1855 Marshall, A.: New Cambridge; Curriculum in economics and associated branches of political science: its purpose and plan. London: Macmillan '03. (40) 8° 1/6. [33(07)]
- 1856 Régnier, G.: Un précurseur de l'arbitrage international au 17e siècle. Auxerre: impr. Lanier '03. (7) 8°. [33(09)]
- 1857 Sammlung national-ökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. d. S., hrsg. v. J. Conrad. Bd. 40. M. Wl'ainatz: Die agrar-rechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens. Jena: G. Fischer '03. (XV, 311) 8° M. 6.— [33(032)]
- 1858 Talbot, A.: Les théories de Boisguilbert et leur place dans l'histoire des doctrines économiques. Thèse. Paris: A. Rousseau '03. (155) 8°. [33: 92(B)]

Volkswirtschaftliche und wirtschaftsgeschichtliche Abhandlungen hrsg. v. W. Stieda. 1859
Hft. 8. B. H. Warner jr.: Die Organisation und Bedeutung der freien öffentlichen Arbeitsnachweisämter in den Ver. Staaten v. Nordamerika. Leipzig: Jäh & Schunke '03. (VII, 99) 8° M. 2:50. [33(082)]

Fournier de Flaix, E.: Montesquieu économiste et financier, d'après ses œuvres inédites. JE 8. [33:92(M)] 1860
Société d'économie politique Discussion: l'impôt sur le revenu; les retraites de caisses d'épargne, etc. JE 8. [33(062)] 1861
Werth, A.: Adam Müller und Albrecht Thaer. JNS 7. [33:92] 1862

2. Elmélet.

Ely, R. T.: Studies in evolution of industrial society. London: Macmillan '03. 8° 1863
5/net. (Citizen Series.) [301]
Follin, H. L.: L'économie de la vie sociale. Paris: Guillaumin & Co. '02. (XII, 134) 18° [33(01)] 1864
Holder, K.: Zur Charakteristik der wirtschaftlichen Ordnung im Alterthum. Ein Beitrag zur Kenntniss der modernen Richtungen auf dem Gebiete der antiken Wirtschaftsgeschichte. MCS. 6. [33(09)] 1865
Lafargue P.: A gazdasági materializmus Marx Károly tanai alapján, fordította Alpári Gyula (Le matérialisme économique fondée sur les doctrines de K. Marx.) Budapest: Népszava '03. (71) 8°. 12 f. [301] 1866
Schmoller, G.: Ueber das Maschinenzeitalter in seinen Zusammenhang mit dem Volkswohlstand und der socialen Verfassung der Volkswirtschaft. Vortrag. Berlin: J. Springer '03. (31) 8° M. —60. [301] 1867
Van Kan, I.: Les causes économiques de la criminalité; étude historique et critique d'étiologie criminelle. Paris: Storck & Co. '03. (VI, 503) 8° 7 fr. 50. (Bibl. d. criminologie.) [343.973] 1868

Beer, M.: Der Geschichtsmaterialismus in den Vereinigten Staaten. NZ 46. [301] 1869
Chapman, S. J.: The legal view of profits. EJ 3. [332.8(01)] 1870
Lifschitz, F.: Die Methodik der Wirtschaftswissenschaft bei Johann Heinrich v. Thünen. JNS 6. [33(018)] 1871
Louis, P.: La concentration capitaliste en France. MS 123. [339.21(44)] 1872
Molinari, G. de: Le fondement et la raison d'être de l'intérêt du capital. JE 6. [332.8(01)] 1873
Oldenberg, K.: Zur Theorie der volkswirtschaftlichen Krisen. JGV 8. [33.04] 1874
Pareto, V.: Anwendungen der Mathematik auf die Nationalökonomie. Encycl. d. mathematischen Wissensch. Bd. 1. H. 7. [33(018):51] 1875
Sanger, C. P.: The legal view of profits. EJ 3. [332.8(01)] 1876
Starace, F. P.: Produzione e commercio. GE 7. [33(01)] 1877

3. A társadalmi és gazdasági kultúra története és leirása.

Annuaire de l'Etat indépendant du Congo. Colonial, administratif, commercial, industriel et agricole. Publié avec l'autorisation de l'Etat indépendant du Congo. 1ère année. Bruxelles: imp. Laurent 03. (352, XII) 8°. 2 fr. 50. [058(675)] 1878
Descamps, E.: L'Afrique nouvelle. Essai sur l'état civilisateur dans les pays neufs et sur la fondation, l'organisation et le gouvernement de l'Etat indépendant du Congo. Bruxelles: J. Lebègue & Co., '03. (XII, 626) 8°. 7 fr. 50. [308(675)] 1879
Grierson (P. T. Hamilton): The silent trade. A contribution to the early history of human intercourse. Edinburgh: W. Green '03. (112) 8°. [38(09)] 1880
Gulick, S. L.: Evolution of the Japanese, social and psychic. London: Revell '03. (464) 8° 7/6 net. [308(52)] 1881
Nestler Tricoche, G.: Lettre des Etats-Unis. JE 8. [308(73)] 1882
Pullen-Burphy, B.: Jamaica as it is. London: Fisher Unwin '03. (258) 8°. 6 s. net. [308(729.2)] 1883

- 1884 Wissowa, F.: Die wirtschaftliche Gesetzgebung Oesterreich-Ungarns im Jahre 1901. JNS 6. [351.72(436)]
- 1885 Wopfner, H.: Beiträge zur Geschichte der freien bauerlichen Erbleihe Deutschtirols im Mittelalter. Breslau: Marcus '03. (XVIII, 239) 8°. M. 8.—. (Untersuchungen z. deutsch. Staats- u. Rechtsgesch., hrsg. v. O. Gierke. 67.) [347.66(436)]

4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.

- 1886 Basset, C.: Madagascar et l'oeuvre du général Gallieni. Paris: A. Rousseau '03. (168) 8°. [325.3(69)]
- 1887 Froelicher: Trois colonisateurs: Bugeaud, Faidherbe, Gallieni. Paris: Charles-Lavauzelle '03. (369) 8°. 5 fr. [325(44)]
- 1888 Salaun, K.: L'Indo-Chine. Paris: Impr. Nation. '03. (XXXV, 436) 4° [325.4(59)]
- 1889 Simonnet, H.: L'Indo-Chine. Exposition d'Hanoï. Rapport. Reims: Mitot fils '03. (123) 8°. [325.4(59)]
- 1890 Törvényjavaslat a telepítésről és birtokfeldarabolásról. Előadói tervezet. Kiadja a m. kir. földm. minist. telepítésügyi osztálya. (Projet de loi sur la colonisation interne et le morcellement.) Budapest: Eggenberger biz. '03. (155) 8°. 1 K. [325.33(439)]
- 1891 Überseeische, das, Deutschland. Die deutschen Kolonien in Wort und Bild. Nach dem neuesten Stand der Kenntnis bearb. v. Hutter, R. Büttner, K. Dove, A. Seidel, C. v. Beck, H. Seidel, Reinecke, Deimling. Stuttgart: Union '03. (VIII, 679) 8°. M. 8. [325.3(43)]
- 1892 Wastelier du Parc, R.: Etude sur la colonisation en Tunisie. Lille: impr. Danel '03. (22) 8°. [325.4(611)]
- 1893 Woods, R. A.: Americans in process. A settlement study by residents and associates of the South End House. New-York: Houghton, Mifflin & Co. '03. (383) 8°. [325.3(73)]
- 1894 Bunzel, J.: Das neue ungarische Auswanderungs-Gesetz. JNS 6. [325.2(439)]
- 1895 Destrée, J.: Der Zug nach der Stadt. NZ 44. [312.921]
- 1896 Eltzbacher, O.: German colonial ambitions and anglo-saxon interests. Fortnightly Rev. 3. [325.3]
- 1897 Fahbeck, P.: Der Neomalthusianismus. ZS 8, 9. [312.12]
- 1898 May, R. C.: Das Verhältnis zwischen Einkommen und Familienentfaltung. JGV 3. [312.1 : 339.2]
- 1899 Prinzing, F.: Heirathshäufigkeit und Heiratsalter nach Stand und Beruf ZS 8, 9. [312.3]

5. Társadalmi kérdés. Socialismus. Szociálpolitika..

- 1900 Alfassa, M.: L'évolution politique actuelle des organisations ouvrières en Grande-Bretagne. Paris: impr. Davy '03. (32) 8°. (Extr. d. RPP) [331.88(42)]
- 1901 Alhaiza, A.: A M. Jules Guesde; les deux socialismes. Tours: impr. Arrault & Co. '03. (15) 8°. [335(44)]
- 1902 Amélioration des retraites des anciens ouvriers mineurs. Application de la loi du 31 mars 1903. Instructions et modèles. Lille: impr. Danel '03. (56) 8°. [351.832.8(44)]
- 1903 Arbeitszeit der Arbeiterinnen über 16 Jahre in Fabriken und diesen gleichgestellten Anlagen nach den Erhebungen der königl. preuss. Gewerbeaufsichtsbeamten und Bergbehörden im J. 1902. Amtl. Ausg. Berlin: R. v. Decker '03. (VI, 374) 8°. M. 6.70. [331.81(431)]
- 1904 Arbeitszeit-Verlängerungen (Ueberstunden) im J. 1902 in fabrikmässigen Betrieben. Hrsg. v. k. k. Arbeitsstatist. Amt im Handels-Ministerium. Wien: (Hof- u. Staatsdr.) '03. (30) 8°. M. —.50. [331.81(436)]
- 1905 Bericht der k. k. Gewerbe-Inspektoren über ihre Amtsthätigkeit im J. 1902. Bericht der k. k. Binnenschiffahrts-Inspektorates als Spezial-Gewerbe-Inspektorat für das Schiffergewerbe auf Binnengewässern. (Amtsitz: Wien) Im Anschlusse an den Vorlagebericht u. den allgemeinen Bericht des k. k. Zentralgewerbe-Inspektors. Wien: Hof- u. Staatsdr. '03. (74, 689—701) 8°. M. —.40. [331.94(436)]
- 1906 Bericht der k. k. Gewerbe-Inspektoren über ihre Amtsthätigkeit im J. 1902. Bericht des k. k. Gewerbe-Inspektors f. die öffentlichen Verkehrsanlagen in Wien. (Amtsitz: Wien) Im Anschlusse an den Vorlagebericht u. den allgemeinen Bericht des k. k. Zentral-Gewerbe-Inspektors. Wien: Hof- u. Staatsdr. '03. (74, 703—715) 8°. M. —.40. [331.94(436)]

- Bericht der k. k. Gewerbe-Inspektoren über ihre Amtsthätigkeit im J. 1902. Einzel-Ausgaben. Bericht über den 1—29. Aufsichtsbezirk im Anschlusse an den Vorlagebericht und den allgemeinen Bericht des k. k. Zentral-Gewerbe-Inspektors. Wien: Hof- u. Staatsdr. '03. 29 He 8°. Je M. —40. [331.94(436) 1907
- Bericht des Partei-Vorstandes an den Parteitag zu Dresden 1903. Berlin: Buchh. Vorwärts '03. (38) 8°. [335(43) 1908
- Bernard, H.: Le livret ouvrier. Thèse. Paris: A. Rousseau '03. (VIII, 126) 8°. [351.831.2 1909
- Booth, C., assisted by others: Life and labour of the people in London. 2. series: Industry. London: Macmillan '03. 5 vols. 8° each 5/-net. [331(421) 1910
- Boyer, J.: La consolidation dans les accidents du travail. Paris. Baillière & fils '03. (VIII, 230) 8°. [347.764.3 1911
- Csizmadiá S.: Mit akarunk: A magyarországi szociáldemokrata párt programjának magyarázata. (Que voulons-nous? Commentaire du programme du parti socialiste de la Hongrie) Budapest: Népszava könyvkeresk. '03. (78) 8°. 50 f. [335(439) 1912
- Descos du Colombier, H.: Le repos hebdomadaire dans la législation belge. Grenoble: impr. Aubert '03. (185) 8°. [351.838.11(493) 1913
- Destrée, J. et E. Vandervelde: Le socialisme en Belgique. Avec un appendice contenant le programme et les statuts du parti ouvrier et une bibliographie du socialisme belge. 2. éd. Paris: V. Giard & Brière '03. (498) 8°. [335(493) 1914
- Factory and workshop. Dangerous and unhealthy industries, regulations dated June 19, 1903 made by Secretary of State for the process of file cutting by hand. London: Eyre & Spottiswood '03. —/1. [351.838.2(42) 1915
- Factory and workshop. Order of secretary of state dated June 18, 1903, with regard to the overtime employment on the making of christmas and new-year cards. London: Eyre & Spottiswood '03. —/1. [351.838.1(42) 1916
- Fauquet: La protection légale des femmes avant et après l'accouchement. Rapport. Paris: F. Alcan '03. (64) 8°. [351.834 1917
- Gerlach, O.: Kant und der Socialismus unter bes. Berücks. der neueren theoretischen Bewegung innerhalb des Marxismus. ZS 8, 9. [335:1 1918
- Houss, A.: Essai sur la légitimité du droit de coalition; les grèves de 1900 en France et à l'étranger. Paris: Guillaumin et Ce. '03. (148) 8°. [331.89 1919
- Jahresberichte der kgl. preussischen Regierungs- und Gewerbe- und Bergbehörden f. 1902. Amtl. Ausg. Berlin: R. v. Decker '03. (LV, 688) 8°. M. 6'40 [331.94(431) 1920
- Just, H.: Was muss der Arbeiter der Gegenwart wissen? Die rechtlichen und sozialpolitischen Vorschriften für die industriellen Arbeiter, nebst den allgemeinen staatsbürgerlichen Rechten und Pflichten, sowie den wichtigsten Vorschriften der Hygiene. Berlin: Steinitz '03. (80) 8°. M. 2.— [331:34 1921
- Kautsky, K.: Karl Marx' ökonomische Lehren. Gemeinverständlich dargestellt und erläutert. 8. verm. Aufl. Stuttgart: Dietz Nachf. '03. (XX, 268) 8°. M. 1'50. [335.5 1922
- Langhard, J.: Die anarchistische Bewegung in der Schweiz von ihren Anfängen bis zur Gegenwart und die internationalen Führer. Berlin: O. Häring '03. (VI, 492) 8°. M. 10.— [335.8(494) 1923
- Lohn-, Arbeits- und sanitärischen Verhältnisse, die, der Bäckereiarbeiter Zürichs. Zürich: Grütlibuchhdlg. '03. (10) 8°. 25c. [331.736(494) 1924
- Martin—Saint-Leon, E.: L'âge d'admission des enfants au travail industriel; le travail de demi-temps. Rapport. Paris: F. Alcan '03. (43) 16°. 60 c. [331.3 1925
- May, M.: Die Heidelberger Wohnungsuntersuchung in den Wintermonaten 1895/6. und 1896/7; deren Ergebnisse und deren Fortsetzung durch eine ständige Wohnungsinspektion. Jena: G. Fischer '03. (V, 128) 8°. M. 2.— [333.32(43.46) 1926
- Péchenard, L.: L'église et la question sociale; discours. Paris: Vitte '03. (12) 8°. (Extr. de l'Assoc. catholique.) [304 1927
- Protokoll des internationalen Steinarbeiter-Kongresses v. 31. V. bis 2. VI. 1903. in Zürich. Zürich: Buchh. des schweiz. Grütlivereins '03. (32) 8°. M. —25. [331.88(068) 1928
- Rapports du capital et du travail. La loi des salaires, conférence faite par Un T. . de la R. . Isis-Montyon. Paris: impr. Mangeot '03. (27) 8°. [331.2 1929
- Ratgeber für Arbeiter. Eine Zusammenstellung der wichtigsten Bestimmungen aus den Arbeiter-Versicherungsgesetzen und der bürgerlichen Gesetzgebung. Im Anh. Programm der socialdemokratischen Partei Deutschlands u. das Wahlgesetz für den deutschen Reichstag. Leipzig: Leipziger Buchdruckerei '03. (VIII, 308) 16°. M. 1'25. [331:34 1930

- 1931 Recueil de documents sur les accidents du travail, réunis par le ministère du commerce, direction de l'assurance et de la prévoyance sociales. No. 8. Jurisprudence; table analytique des décisions publiées dans le T. 1. et 2. Fascicules no. 3—7. Paris: Berger-Levrault & Co. '03. (325—416) 8°. 1 fr. 30. [351.832.6(44)]
- 1932 Renaudel, P.: Pour le socialisme: Arguments. Préf. d'A. Cipriani. Paris: 18, rue de la Jonquièrre '03. (128) 24°. [335]
- 1933 Roux, R.: Les accidents du travail dans les prisons. Bar-le-Duc: imp. Contant-Laguerre '03. (28) 8°. (Extr. du Bull. d. accidents d. travail et d. assurances sociales. [331.82 : 343.823]
- 1934 Rowntree, B. S.: Poverty: study in town life. London: Macmillan '03. 8°. 1/— net. [362.5]
- 1935 Russbüldt, W.: Die Antwort auf die soziale Frage. Schmargendorf: Verl. Renaissance '03. (60). 8°. 50 pf. [301]
- 1936 Spangenberg, R. H.: Reichsgesetz betr. Kinderarbeit in gewerblichen Betrieben vom 30. III. 1903: Textausg. m. Anmerkungen. Berlin: J. Guttentag '03. (148) 16°. M. 1'20. (Guttentag's Samml. deutsch. Reichsgesetze. No. 71. [351.833(43)]
- 1937 Vandervelde, E.: Vive la commune. Bruxelles: impr. Ve Brismée '03. (24) 12°. 50 c. (Bibl. de propaganda socialiste.) [335]
- 1938 Vindry, P.: Réforme de la loi sur la responsabilité des accidents du travail. Rapport. Lyon: impr. Rey '03. (12) 8°. [347.764.3]
- 1939 Woedtke, E. v.: Krankenversicherungsgesetz. Textausg. m. Anmerkungen. 10. Aufl. hrsg. v. G. Eucken-Addenhausen. Berlin: J. Guttentag '03. (593) 16°. M. 3'50. (Guttentag's Samml. deutsch. Reichsgesetze. No. 20.) [351.832.7(43)]
-
- 1640 Adler, G.: Saint-Simon und der Saint-Simonismus. ZS 8/9 [335(S)]
- 1641 Allamvasutak, a m. kir., munkásaihoz. (Aux ouvriers des chemins de fer de l'Etat hongrois.) Budapest: Fried & Krakauer ny. ('03.) (7) 8°. [331.75(439)]
- 1942 Anseele, É.: La coopération socialiste. MS 126. [334 : 335]
- 1943 Antonio, M.: Le socialisme en Espagne. MS 122. [335(46)]
- 1944 Bebel, A., K. Kautsky: Le socialisme et les élections allemandes. MS 125. [324(43)]
- 1945 Beer, M.: Die Lage des englischen Gewerkschaftsrechtes. NZ 44. [331.88 : 34(42)]
- 1946 Braun, A.: Die deutschen Arbeitersekretariate im J. 1902. NZ 45. [331.95(43)]
- 1947 Briquet, R.: Le 14e congrès international des mineurs. MS 123. [331.88(063)]
- 1948 Briquet, R.: Le congrès des Jeunes Gardes Socialistes. MS 126. [335(063)(493)]
- 1949 Briquet, R.: Les syndicaux des travailleurs municipaux et la jurisprudence. MS 124. [331.88 : 34(44)]
- 1950 Brockle, J.: Erinnerungen eines englischen Arbeiters. NZ 45. [331(42)]
- 1951 Dalla Volta, R.: L'arbitrato negli scioperi. GE 6. 7. [331.15]
- 1952 Darrow, C.: Resist not evil. Chicago: Ch. Kerr. '03. (178) 16°. [301]
- 1953 Denkoﬀ, R. Ch.: La lutte de la social-démocratie bulgare contre l'opportunisme. MS 124. [335(497.2)]
- 1954 Diederich, F.: Ein Stück Vorgeschichte des modernen Industriearbeiters in Deutschland. NZ 46. [331(43)]
- 1955 Dolléans, E.: La Révolution et le droit ouvrier. MS 121. [335 : 34]
- 1956 Dubreuilh, L.: L'unité interfédérale. MS 123. [335(44)]
- 1967 Dubreuilh, L.: L'unité révolutionnaire. MS 124. [335(44)]
- 1958 Eckstein, J.: Le premier congrès socialiste japonais. MS 121. [335(ε2)]
- 1959 Ferrari, S.: Movimento dei fittabili nel lodigiano e minimo salario. GE 7. [331.74(45)]
- 1960 Garami E.: A balesetbiztosító törvénytervezet. (Le projet de loi sur l'assurance en cas d'accidents.) HS 8. [368.41(439)]
- 1961 Giuffrida, V.: La statistica del lavoro nel Belgio. QE 6. [331.95(493)]
- 1962 Hiram S. Maxim, S.: The Chinese and the South African labour question. Fortnightly Review 3. [331(51+68)]
- 1963 Jaray, J. L.: Le parti socialiste tchéque et les luttes nationales en Autriche. MS 125. [329(436)5]
- 1964 Kautsky, K.: La lutte électorale. MS 121. [324(43)]
- 1965 Kautsky, K.: Proletariat et lutte de classe. MS 121, 122. [335]
- 1966 Lafont, E.: Le 18e Congrès du Parti ouvrier belge. MS 122. [335(493)]
- 1967 Lafont, E.: La Fédération des sociétés coopératives belge. MS 126. [334(493)]
- 1968 Lagardelle, H.: Illusions tenaces. MS 121. [335]

- Landrieu, Ph.: Du congrès d'Amiens au congrès de Sotteville. **MS** 124. 1969
[334(44)]
- Landrin, É.: Assurance sociale et assistance. **MS** 126. 1970
[368.4]
- Legien, K.: La crise économique et les syndicats. **MS** 124. 1971
[33.04 : 331.88]
- Longuet, J.: Après la grâce de Millerand. **MS** 121. 1972
[335(44)]
- Macpherson, M. A.: Le congrès de l'Independent Labour Party. **MS** 123. 1973
[335(42)]
- Marie, A.: L'Union d'Amiens. **MS** 122. 1974
[334.5(44)]
- Marx, K.: Lettres à Kugelmann. **MS** 123—125, 127. 1975
[335.5]
- Milhaud, G.: Introduction à une critique de l'économie politique, document inédit de K. Marx. **RSo** 6. 1976
[335.5]
- Millerand, A.: L'organisation ouvrière. **RSo** 6. 1977
[335]
- Mutschler, C.: Le congrès coopératif de Dresde. **MS** 126. 1978
[334(063)(43)]
- Neukamp, E.: Lohn und Aufrechnung. Erwiderung auf Lohn und Aufrechnung v. Dr. Sinzheimer. **ZS** 8/9. 1979
[331.2]
- Octors, A.: Le mouvement syndical belge. **MS** 121. 1980
[331.88(493)]
- Petersilie, A.: Mitteilungen zur deutschen Genossenschafts-Statistik für 1900. **ADR** 8. 1981
[334 : 31(43)]
- Popoff, R.: Statistique des grèves du département de la police russe. **MS** 121. 1982
[331.89 : 31(47)]
- Popovitch, M.: Le congrès du Parti socialiste hongrois. **MS** 125. 1983
[335(439)]
- Rathbone, E. P.: The native labor question. Nineteenth Cent., 319. 1984
[331(42)]
- Roberts, P.: The anthracite coal strike commission's awards. Yale Review, vol. 12. no. 1. 1985
[331 : 88(73)]
- Roblin, L.H.: Le nouveau mouvement syndical chez les travailleurs ruraux du Cher et de la Nièvre (1899—1903) **MS** 126. 1986
[331.88(44)]
- Schaertlin, G.: Die Fürsorge für Arbeitslose. **MCS** 6. 1987
[368.44]
- Schiavi, A.: La grève générale à Rome. **MS** 121. 1988
[331.89(45)]
- Simon, E.: Die Bekämpfung der Arbeitslosigkeit durch die Arbeitervereine. **ADR** 8. 1989
[331.6]
- Sinzheimer: Lohn und Aufrechnung. Ein Wort zur Verständigung. **ZS** 8/9. 1990
[331.2]
- Soldi, R.: Le varie correnti nel partito socialista italiano. **GE** 6. 1991
[335(45)]
- Uhry, J.: Le mouvement syndical en 1902. **MS** 122. 1992
[331.88(44)]
- Uhry, J.: Les ouvriers étrangers et la loi sur les accidents du travail. **MS** 125. 1993
[351.832.6]
- Vivante, C.: A szocializmus behatolása a magánjogba. (La pénétration du socialisme au droit civil.) **HS** 8. 1994
[347 : 335]
- Volger, B.: Kinderarbeit in Gewerbe und Industrie und Kinderschutz. **SB** 9. 1995
[331.3]
- Winter, F.: Le 4e congrès des syndicats autrichiens. **MS** 125. 1996
[331.88(063)(436)]
- Wolfner P.: Munkástanfolyamok. (Cours populaires pour les ouvriers. **HS** 8. 1997
[331.85(439)]

6. Östermelés.

- Bodkin, M.: The irish land question, a suggested solution. Fortnightly Review 4. 1998
[333(415)]
- Charleton, A. G.: Gold mining and milling in western Australia. Notes upon telluride treatment, costs, and mining practice in other fields. London: Spon '03. (662) 8° 25/net. 1909
[553.41(94)]
- Hey, K.: Die Parzellenwirtschaften im Kgr. Sachsen. Tübingen: Laupp '03. (216) 8°. M. 6— (Ergänzshft. 5 zu **ZGS**.) 2000
[333.38(43.21)]
- Jaudon, P.: De la condition des bouilleurs de cru. Thèse. Paris: A. Rousseau '03. (245) 8°. 2001
[338.1 : 663.5(44)]
- Jung, E.: Landgesetze und Landverkauf in den britisch-australischen Kolonien. **ZS** 8/9. 2002
[333.31(94)]
- Statistique de l'industrie minérale de la France. 1901. 1902. Paris: V° Dunod '03. (12) 8°. (Extr. d. Annales d. mines.) 2003
[669 : 31(43)]
- Turmann, M.: Les associations agricoles en Belgique. Paris: Lecoffre '03. (VII, 433) 18°. 2004
[334 : 633(493)]

- Ballod, C.: Das Versuchsgut Quednau. **JGV** 3. 2005
[338.1]
- Bastable, C.: The irish landbill. **EJ** 3. 2006
[333(415)]

- 2007 Beer, M.: La question agraire en Irlande. MS 123. [333(415)]
 2008 Croner, J.: Gesetzesvorschläge anlässlich der Entdeckung neuer Kohlenlager in Belgien. JNS 7. [351.823.3(493)]
 2009 Herkner, H.: Studien zur schweizerischen Agrarbewegung. JGV 3. [333.38(494)]
 2010 Szántó M.: Az irlandi új földtörvény (La nouvelle loi agraire d'Irlande). HS 8. [333(415)]
 2011 Vécsey T., ifj.: A vizierök kihasználásának kérdése Magyarországon (La question de l'exploitation des forces hydrauliques en Hongrie). KS 8. [627(439)]
 2012 Veltman, C.: Die Versorgung Deutschlands mit Nutzholz. JGV 3. [634.9(43)]

7. Ipar.

- 2013 Bégule, L.: Un orfèvre lyonnais: T. J. Armand Calliat et son oeuvre 1822—1901. Discours. Lyon: impr. Rey '03. (22) 8° [338.4:669(44)]
 2014 Compte rendu du congrès des maîtres imprimeurs de France, tenu à Rennes 1902. Rennes: impr. Oberthür '02. (XI, 166) 8°. [655(063)(44)]
 2015 Latteux, A.: Les syndicats professionnels devant la loi du 21 mars 1884. Paris: A. Rousseau '02. (VIII, 220) 8°. [351.838.8(44)]
 2016 Skarzynski, L.: L'alcool et son histoire en Russie, étude économique et sociale. Préf. de P. Deschanel et une lettre de L. Mabileau. Paris: A. Rousseau '02. (XII, 187) 8° 5 fr. [338.4:663.5(47)]
-
- 2017 Glier, L.: Zur neuesten Entwicklung der amerikanischen Eisenindustrie. JGV 3. [338.4:672(73)]

8. Kereskedelem. Vámügy. Közlekedés.

- 2018 Annales du commerce extérieur. (France.) Situation commerciale. Exposé comparatif pour la période 1887—1901—1902. Paris: Imp. Nation. '03. (287) 8° (Minist. du comm.) [382:31(44)]
 2019 Carnegie, A.: Kaufmanns Herrschgewalt. Übers. v. D. E. G. Lehmann. Berlin: Schwetschke & Sohn '03. (XXIII, 320) 8° M. 5. [38(04)]
 2020 Duthéil: Conférence — exposition sur l'organisation, le but et l'utilité des écoles pratiques de commerce et d'industrie. Mende: impr. Paue '03. (15) 8° [6(07)]
 2021 Free trade and other fundamental doctrines of the Manchester school set forth in selections from speeches and writings of its founders and followers. Ed. with intro. by F. W. Hirst. London: Harper '03. (546) 8° 5/-net. [337.1]
 2022 Grinling, C. W.: History of Great Northern Railway 1845—1902. New issue, intro., and add. chapter. London: Methuen '03. (482) 8° 10/6. [385(42)]
 2023 Kinoshita, Y.: The past and present of Japanese commerce. New-York: Columbia Univ. Press '02 (164) 8° [38(52)]
 2024 Legislator: Fallacy of free trade. London: Milne '03. 8° 1/— (Repr. fr. The coming reaction.) [337.3]
 2025 Lenthéric, C.: Côtes et ports français de la Manche. Paris: Plon-Nourrit et Co. '03. (III, 323) 16° 5 fr. [387.1(44)]
 2026 Magyar, a, mérnök- s építészegylet emlékirata a helyi érdekű vasútügynék föllendítése tárgyában (Mémoire de la société hongroise d. ingénieurs et architectes conc. les chemins de fers vicinaux). Budapest: Kilián bizom. '03. (34) 8° 1 K. [385(439)]
 2027 Office national du commerce extérieur: Monographies industrielles et commerciales. No. 4. 2. éd. refondue. (Le commerce d. vins à l'étranger et aux colonies.) T. 1. Europe. Saint-Dizier: impr. Thèvenot '03. (XVI, 698) 8° (Minist. d. comm.) [382(08)]
 2028 Pratt, E. A.: American railways. (Repr. with additions from the Times.) London: Macmillan '03. (318) 8° 3/6 net. [385(73)]
 2029 Procès-verbaux des séances du comité international des poids et mesures. 2. série. T. 2. Session de 1903. Paris: Gauthier-Villars '03. (174) 8° 2 fr. 50. [389.1(061)]
 2030 Smith, G. A.: Free-trade movement and its result. London: Blackie & Son '03. (276) 8° 2/6. [337.1(42)]
 2031 Statistique des chemins de fer français au 31 déc. 1901. Documents principaux. Melun: Impr. Administr. '03. (VI, 541) 4° 5 fr. (Minist. d. trav. publ.) [385:31(44)]
 2032 Tremayne H.: Protection and the farmer. London: Isbister '03. (98) 8° 1/-net. [337.3]

- V á g ó J.: A nemzetközi vasuti egyezmény revíziójához (La revision de la convention internationale de transports des chemins de fer). Budapest: Deutsch és Társa '03. (25) 8° 60 f. (K. l. a KS-ből) [385.8] 2033
- V á g ó, J.: Die Revision des internationalen Frachtverkehr-Uebereinkommens. Budapest: Deutsch Zs. és tsa '03. (15) 8° 60 f. [385.8] 2034
-
- A v e b u r y, lord: The great fiscal problem. Nineteenth cent. 319. [337.3(42)] 2035
- D e l m a s, L.: Du contrôle de l'Etat sur les chemins de fer français d'intérêt général. Thèse. Rennes: imp. Simon '03. (190) 8°. [351.812(44)] 2036
- Entwicklungstendenzen im modernen Kleinhandel. MGS 5. [381.6] 2037
- G i n s b u r g, B.: The atlantic shipping combine. EJ 3. [387.5] 2038
- G o r o v e L.: Árukülforgalmi mérlegünk javítása és iparfejlesztésünk. (L'amélioration du bilan de notre commerce extérieur de marchandises et l'encouragement de l'industrie.) KS 8. [382(439)] 2039
- G r a i n g e r, A.: Suggestions for a commercial treaty with Australia. Nineteenth century 318. [382.4(42)] 2040
- H a y a s s R.: Dalmácia és a magyar ipar, kereskedelem. (La Dalmatie et l'industrie et la commerce hongrois.) BS 6. [382(439)] 2041
- L e t o u r n e u r, E.: Les entrepôts de boissons du quai Saint-Bernard et de Bercy. JE 6. [381.4(44)] 2042
- M a l l o c k, W. H.: The great fiscal problem. Nineteenth cent. 319. [337.3(42)] 2043
- M a l t m a n B a r r i e, M.: Free trade and protection from the workman's point of view. Nineteenth century 318. [237.1] 2044
- M i k u s c h, G.: Die Einschränkung des Detailreisens und sonstige Bestimmungen der letzten österreichischen Gewerbenovelle (§§. 59—60. G. O.) JGV3. [351.824(436)] 2045
- M o h r, P.: Die französische Handelspolitik gegenüber Tunesien. JNS 7. [382(44)] 2046
- P h i l i p p s, L.: The great fiscal problem. Nineteenth cent. 319. [337.3(42)] 2047
- P i g o u, A. C.: Free trade and its critics. Fortnightly Review 3. [337.1] 2048
- S a l m o n, E.: Mr. Chamberlain's new chapter. Fortnightly Review 4. [337.3(42)] 2049
- Société d'économie politique Discussion: de la répercussion des droits de douane. JE 6. [337(01)] 2050
- D e V i t i d e M a r c o, A.: Trattati di commercio e interessi meridionali. GE 7. [382.4(45)] 2051
- W e l b y, lord: Mr. Chamberlain's fiscal policy. Contemp. Rev. 451. [337.3(42)] 2052
- Z a b l e t, M.: Le commerce de la France avec l'Espagne 1891—1902. JE 8. [382(44:46)] 2053

9. Bank-, pénz- és hitelügy. Biztosítás. Tőzsde.

- Bericht über das VIII. Geschäftsjahr der preussischen Central-Genossenschafts-Kasse von 1. IV. 1902. bis 31. III. 1903. (Etatsj. 1902) Berlin: (Puttkammer & Mühlbrecht) '03. (82) 4° M. 2. [334(431)] 2054
- C a n o n, V.: Manuel Canon; traité théorique et pratique des opérations de bourse à terme et au comptant, conçu sur un plan nouveau. Auxerre: impr. Lanier '03. (VIII, 149) 8° 2 fr 50. [332.64] 2055
- H a m i l t o n, J. H.: Savings and savings institution. New York: The Macmillan Co '02. (436) 8° [332.2] 2056
- H u t t e n b a c h, A.: The silver standard and the straits currency question. Singapore: Fraser '03. 8° [332.42(54)] 2057
- I r á n y i, B.: Die deutschen Privatversicherungs-Gesellschaften im J. 1902. Jg. 9. Wien: (J. Eisenstein & Co.) '03.(24) 8° M. 1-25 [368(43)] 2058
- N ü b l i n g, E.: Was der Kaufmann von der Währungsfrage und ihrer Geschichte wissen muss. Ein Lehr- u. Lesebuch. Leipzig: Huberti '03. (XIV, 130) 8° M. 2-75 (Dr. L. Hubertis Moderne kaufm. Bibl.) [332.4] 2059
- R o c h e - A g u s s o l, M.: Essai sur le «clearing-system» Thèse. Montpellier: Firmin, Montane & Sicardi '03. (133) 8° [332.78] 2060
- R ö m e r, K.: Die freiwillige Versicherung (Selbstversicherung und Weiterversicherung) nach dem Invaliden-Versicherungs-Gesetz für das deutsche Reich v. 13. VII. 1899 in ihrer hohen Bedeutung für die selbständigen Gewerbetreibenden und Landwirte und deren Familienangehörigen. 4. Aufl. Berlin: Deutsch. Verl. '03. (IV, 32) 8° [368.4(43)] 2061
- V r e g i l l e, A. de: Conférence sur les assurances agricoles mutuelles contre l'incendie. Trévoux: impr. Jeannin '03. (15) 8° [334.3] 2062

- 2063 Berényi P. A.: földbirtok hitellel való megterhelése. (Le chargement de crédit de la propriété foncière) **KS** 8. [332.71]
- 2064 Besso, M.: Ancora sul calcolo delle annualità dei mutui. **GE** 6. [334.7]
- 2065 Bohren, A.: Die Hagelversicherung in der Schweiz, **SB** 9. [368.51(494)]
- 2066 Bortkiewicz, L. v.: Die Haftpflichtversicherung. **JGV** 3. [368.41]
- 2067 Frascara, G.: Ancora sul calcolo delle annualità dei mutui. **GE** 6. [334.7]
- 2068 Halász I.: Ujítások a fizetési forgalomban. (Réformes au mouvement de payement) **KS** 8. [332.7]
- 2069 Heyn, O.: Kritische Erörterungen des Projekts der Beseitigung des Goldagios in Spanien. **JNS** 6. [332.42(46)]
- 2070 Sempronius.: Niederer oder hoher Zinsfuß? Studie. **MCS** 6. [332.81]
- 2071 Sodoffsky, G.: Die Entwicklung der Aktiengesellschaften in Russland und die Bestimmungen vom 21. XII. 1901. **JNS** 7. [332(47)]

10. Állami és önkormányzati pénzügy. Községi szocializmus. Szegényügy.

- 2072 Arnould et Colomb: Deux études sur l'impôt de la propriété boisée. Besançon: impr. Jacquin '03. (32) 8°. (Extr. d. Bull. d. l. Soc. forestière d. Franche-Comté et Belfort) [336.22]
- 2073 Arnould, A.: Exagération des impôts frappant la propriété forestière. Besançon: impr. Jacquin '03. (15) 8°. [336.22]
- 2074 Astier, P.: Le monopole de l'alcool. Paris: Colin '03. (44) 8°. (Extr. d. **RPP**) [336.191]
- 2075 Billon, P.: Le bureau de bienfaisance de Bordeaux, étude. Paris: impr. Maurin '03. (4) 8°. [351.84(44)]
- 2076 Colomb.: Une expression simple du revenu imposable des forêts. Besançon: impr. Jacquin '03. (14) 8°. [336.22]
- 2077 Einaudi, L.: Studi sugli effetti delle imposte. Torino: Bocca '03. 8°. [336.2]
- 2078 Steindamm, J.: Die Besteuerung der Warenhäuser. Berlin: E. Ebering '03. (VII, 157) 8°. M. 4.50 (Rechts u. staatswissensch. Studien, veröff. v. Dr. E. Ebering.) [336.24]
- 2079 Turcsányi J. és Engel Zs.: Az elhagyott gyermekek sorsa Angliában és Olaszországban. (Le sort des enfants abandonnés en Angleterre et in Italie.) Budapest: Dobrovsky és Franke '03. (112) 8° 2 K. 50 f. [362.7]
- 2080 Turcsányi J. és Engel Zs.: Szociológiai jegyzetek a gyermekvédelem néhány kérdéséhez. (Notes sociologiques sur quelques questions de la protection des enfants abandonnés.) Budapest: Dobrovsky és Franke '03. (29) 16° 80 f. [362.7]

- 2081 Birknell, E. P.: Problems of philanthropy in Chicago. **AAP** 3. [361.7(73)]
- 2082 Eltzbacher, Q.: The fiscal policy of Germany. Nineteenth Century 318. [336(43)]
- 2083 Heckel, M. v.: Die Hauptergebnisse der Veranlagung der Einkommen- und der Ergänzungssteuer in Preussen. **JNS** 6. [336.24(431)]
- 2084 Kvasay J.: A domaniális kölcsön s közös államadósság megosztása (L'emprunt domaniale et la répartition des dettes communes). Budapest: Budapesti Hírlap '03. (116) 8°. 2 K. [336.3(439)]
- 2085 Magyar, a, kereskedelmi részvénytársaság az ország, kereskedők és iparosok kizsákmányolójának sópanamája (Le Panama du sel de la Société commerciale anonyme hongroise) Budapest: Fried és Krakauer ny. '03 (63) 8°. 40 f. [336.19(439)]
- 2086 Pierstoff, J.: Die neueste Branntweinsteuergesetzgebung und das Spirituskartell. **JNS** 7. [336.271.1(43)]

11. Statisztika.

Általános.

- 2087 Bortkiewicz, L. v.: Anwendungen der Wahrscheinlichkeitsrechnung auf Statistik. *Encycl. d. mathematischen Wissensch.* Bd. 1. H. 6. [311]
- 2088 Hübner's geographisch-statische Tabellen aller Länder der Erde. 52. Ausg. f. d. J. 1903. Hrsg. v. Juraschek. Frankfurt a/M.: Keller '03. (VII, 99) 8° M. 1.50. [31(∞)]
- 2089 Hübner, O.: Statistische Tafel aller Länder der Erde. Hrsg. von Juraschek. 52. Aufl. Frankfurt a/M.: Keller '03. M. —.60. [31(∞)]
- 2090 Jüdische Statistik. Hrsg. v. »Verein f. jüdische Statistik«. Red. A. Nossig. Berlin: Jüd. Verlag '03. (IV, 452) 8° M. 7.—. [572.892 : 31]

- K** en é z B.: A statisztika elmélete. (La théorie de la statistique.) Pozsony: 2091
 Stampfel '03. (123) 8° 60 f. (Tudom. Zsebkönyvtár. 145—146.) [311,1
S taaten, die, Europas. Statistische Darstellung, begründet v. H. F. Brachelli. 5. Aufl. 2092
 Hrsg. v. F. v. J u r a s c h e k. Lfg. 1. Brünn: Irrgang '03. (80) 8° M. 2.—. [31(4)
T h o m s o n, W. S.: Exercises in statistical calculations, or digesting returns into 2093
 summaries. With explan., intro., in final results. 2. ed. London: Simpkin '03. 8° 1/6
 [311

Ausztria.

- H** i c k m a n n, A. L.: Historisch-statistische Tafeln aus den wichtigsten Gebieten 2094
 der geistigen und materiellen Entwicklung der k. k. Reichshaupt- und Residenz-
 stadt Wien im 19. Jh. Wien: A. Hölder '03. (VI, 66) 2° M. 10,20. [31(436,1)
O esterreichische Statistik. Hrsg. v. der k. k. statist. Central-Commission. Bd. 68. 2095
 Hft. 3. Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen König-
 reichen und Ländern für das J. 1899/900. Wien: C. Gerold's Sohn in Komm. '03,
 (II, XXXIV, 250) 4° M. 7'60. [31(436)
S tatistik der Ausverkäufe im J. 1902. Zusammengestellt vom statist. Departement 2096
 im k. k. Handelsministerium. Wien: (Hof. u. Staatsdruck.) '03. (17) 8° M. —.60.
 [347.952.25 : 31(436)
S tatistik des Böhmisches Braunkohlenverkehrs i. J. 1902. Jg 34. Hrsg. v. der 2097
 Direction d. Aussig-Teplitzer Eisenbahn-Gesellschaft. Teplitz-Schönau: (Becker)
 '03. (LXIII, 92) 8° K 2.— [38 : 553.231(437)
S tatistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien. Hrsg. vom landes- 2098
 statistischen Amte des schles. Landesausschusses. Jg. IV. 1902. Troppau: (Buch-
 holz & Diebel) '03. (VI, 401) 4° M. 6.—. [31(436)

Franciaország (44).

- A** nnuaire administratif, statistique, historique et commercial du département du 2099
 Tarn. 3. vol. Année 1901, 2, 3. Albi: imp. Nouguiès '03 (444) 16° [31(44)
A nnuaire administratif, statistique et commercial de la Mayenne pour 1903. (100e 2100
 année). Laval: Lelièvre '03. (XVI, 752) 16° 2 fr. [31(44)
S tatistiques coloniales pour l'année 1901. Commerce. Melun: Impr. Administr. '03. 2101
 (XIX, 1029) 8° (Min. des colonies). [325.3 : 31(44)

Magyarország (439).

- M** a g y a r s t a t i s z t i k a i k ö z l e m é n y e k. Uj sorozat. 4. K. A magyar korona országainak 2102
 mezőgazdasági termelése 1901. Szerk. a magyar kir. közp. statiszt. hivatal.
 (Production agricole des pays de la couronne de Hongrie en 1901. Bpest: Kilian
 utód. bizom. '03. (135) 8° 4 K. [31(439)

Nagybritannia (42).

- C** e n s u s 1901. Summary tables. London: Eyre & Spottiswood '03. 2/6. [312(42) 2103
C e n s u s 1901. Islands in the British seas: Isle of Man, Jersey, Guernesey and 2104
 adjacent islands. London: Eyre & Spottiswood '03. —/6. [312(42)
J u d i c i a l s t a t i s t i c s, E n g l a n d a n d W a l e s, 1901. Part 2. Civil judicial statistics. With 2105
 diagrams. London: Eyre & Spottiswood '03. 2/1. [347 : 31(42)
W a l l, E. G.: British empire year-book 1903: annual statistical volume of refe- 2106
 rence. Compiled with assistance of H. M. imp. and colonial governments. Lon-
 don: Stanford '03. (1284) 8° 21/— net. [31(42)

Német birodalom (43).

- B** r e s l a u e r S t a t i s t i k. Hrsg. vom statistischen Amte der Stadt Breslau. Bd. 22, H. 2 :
 Bevölkerungswechsel, Erkrankungen, meteorologische Verhältnisse, Nahrungs-
 mittel-Preise i. J. 1901. Sterblichkeitstafeln 1881/900. Breslau: Morgenstern '03.
 (VIII, 132) 8° M. 1.—. [31(431)
P r e u s s i s c h e S t a t i s t i k. Amtliches Quellenwerk. Hrsg. v. kgl. statist. Bureau i. Berlin. 2108
 Hft. 176. Das gesammte niedere Schulwesen im preuss. Staate i. J. 1901. Thl. 2.
 Die öffentlichen u. privaten Volks-, Mittel- u. höheren Mädchenschulen, sowie die
 sonstigen niederen Unterrichtsanstalten. Berlin: Verl. d. statist. Bureau '03.
 (VIII, 458) 4° M. 11'80. [31(431)

- 2109 Statistik des Deutschen Reichs. Hrsg. vom Kaiserl. statist. Amt. Neue Folge, Bd. 140. Die Krankenversicherung im J. 1900. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht '03. (XII, 57 und 192) 4° M. 5.—. [31(43)]
- 2110 Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Hrsg. vom kaiserl. statist. Amt. Jg. 24. 1903. Puttkammer & Mühlbrecht '03. (VIII, 274) 8° M. 2.—. [31(43)]
- 2111 Statistisches Notizbuch für die Stadt Leipzig. Bearb. im statist. Amte der Stadt Leipzig. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (72) 8° M. —30. [31(43.21)]

Algir (65).

- 2112 Statistique générale de l'Algérie, année 1901. Alger: imp. Fontana '03. (261, LX) 8° (Gouvern. gén. de l'Algérie.) [31(65)]
- 2113 Statistique générale de l'Algérie, année 1901. Statistique financière. Alger: imp. Fontana '03. (73) 4° [31(65)]

Ausztrália (94).

- 2114 Statistical account of the 7 colonies of Australasia, 1901—1902 by T. A. Coghlan. 9. issue. Publ. by Authority of the Government of the State of New-South Wales and of the Commonwealth of Australia. Sydney: '02. (1903) 8° [31(94)]

12. Osztályozatlan.

- 2115 Adams B.: The new empire. New-York: The Macmillan Co. '03. (243) 12°. \$ 1.50
- 2116 Juliusburger, C.: Zur socialen Bedeutung der Geisteskrankheiten. Ein allgemeinverständlicher Aufsatz. Berlin: G. Koselowski '03. (32) 8° M. —20.
- 2117 Michels, R.: Psicologia e statistica delle elezioni generali politiche in Germania (Giugno 1903). Torino: Roux & Viarengo 1903. (29) 8°. (Estr. della **RiS.**) [324(43)]
- 2118 Nivière, G. La représentation professionnelle. Auxerre: impr. Lanier '03. (15) 8°.
- 2119 Ratzel, F.: Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges. 2. umgearb. Aufl. München: Oldenburg '03. (XVII, 838) 8° M. 8.—.
- 2120 Trespioli, G.: La donna nella società e nel diritto: considerazioni relative alla lotta per l'emancipazione della donna. Parma: '03. (125) 8°. l. 2.—
-
- 2121 Raffalovich, A.: Les élections au Reichstag en 1903. **JE** 8. [324(43)]
-

Az angol vámpolitikai mozgalom.

A mult hetek, sőt hónapok legérdekesebb, világra szóló közgazdasági eseménye az angol vámpolitikának az a fordulata, mely Chamberlain nevéhez fűződik. Annyival inkább érdekes ez, mert ha figyelemmel kísérjük az angol nemzet közgazdasági történetét 50 év óta, a protectionistikus mozgalmaknak időről-időre való felelevenedésével találkozunk. E mozgalmak a kereskedelem és ipar pangásának időszakában mutatkoztak s a szabad kereskedelmi politika megdöntésére irányultak.

A védővamos eszméknek időközönkénti felújulása leginkább azon gazdasági körökben hódított párthiveket, melyek az idők viszonyai folytán érdekeikben sérelmet szenvedtek. Politikusok, publicisták, testületek és egyesületek, az ipar és kereskedelem képviselői élőszóval és tollal csináltak propagandát az új iránynak és a Fair Traderek és Reciprocity agitatorok beszédekben és röpiratokban hirdették elveiket. E mozgalmak azonban rövid életűek voltak s maradandó nyom nélkül ismét eltűntek.

A legutóbbi három-négy évben ismét történtek kísérletek a nemzetgazdasági controversia felújítására; ez alkalommal nem a gazdasági élet depressiója szülte a kérdés felelevenítését, mivel a gazdasági ágak minden factóra (kivéve a mezőgazdaságot) éppen az utóbbi időszakban relative kielégítőbb helyzetben van, mint a mult bármely periodusában.

Két okra vezethető vissza a mozgalom eredete. Egyik az imperialistikus törekvés, melynek célja az anyaország és a gyarmatok között szorosabb gazdasági és politikai kapcsolatot létesíteni. A másik ok a délafrikai háború által okozott kiadások, melyek az államadóságokat óriási mértékben növelték és melynek következtében a külföldön elhelyezett angol tőkének egy része vissza lett vonva.

A Free Trade megszüntetésére célzó törekvésnek Canadában van a legtöbb hive; az agitatio kitörésének közvetlen előidéző okát szintén ezen gyarmat szolgáltatta.

Canada az anyaország bevitelének 1896-ban előnyös vámtételeket nyújtott; eleinte 25 és utóbb 33%-ot. Németország ez előnyben a neki szerződésileg biztosított legnagyobb kedvezményes elbánás megsértését látta és büntető vámok kivetésével fenyegette Canada importját. A Németország és Anglia között 1865-ben kötött Treaty of Commerce and Navigation VII. §-a ugyanis ugyanolyan előnyöket biztosított Németország számára az angol coloniákban a beviteli vámokat ille-

tőleg, mint maga Nagy-Britannia élvez. E szerződés azonban Anglia részéről 1897. július havában azon czélból, hogy magának szabad teret biztosítson a coloniákhoz való viszonyának megállapítására, fel lett bontva. A brit Zollverein hívei megragadták az alkalmat az eddig követett vámpolitika megváltoztatásának kiküzdésére.

A protectionisták szerint a brit birodalom képes magát teljesen ellátni, azaz »self supporting« és kellő gazdasági politika alatt teljesen függetlenítheti magát a külföldtől.

A másik ok a délafrikai háború okozta államadósságok fedezésére szükséges adózási alap szélesebbé tétele; ez tisztán pénzügyi jellegű és semmi összefüggésben nincsen a brit vámunió létrehozását célzó mozgalommal. Célja nem a Free Trade elveinek megdöntése, hanem az államkincstár jövedelmének szaporítása. E czélból hozták be 1902-ben az egy shilling gabonavámot, mely azonban legutóbb ismét eltöröltetett, még pedig éppen a protectionista mozgalom felújulásával egyidejűleg.

Chamberlain, a most lemondott gyarmatügyi minister május havában Birminghamben tartott beszédének következtében az anyaország és gyarmatok között létesítendő »preferential trade« a napi kérdések közé lett felvéve. A parlament, sajtó, választókerületek, a nagyközönség majdnem kizárólag ezen kérdéssel foglalkozik. Két ellentétes párt keletkezett, a régi Free Traderek, a kik ragaszkodnak a Cobden és Bright által alapított manchesteri iskola tanaihoz és a protectionisták, a kik meg akarják változtatni az eddig követett nyitott vámsorompó-rendszert e coloniák előnyére. Az új védővamos irány követése nemcsak közgazdasági szempontból, hanem a gyarmatügyi minister és hívei szerint nélkülözhetetlenül szükséges az imperialistikus politika szempontjából, hogy a gyarmatok szoros kapcsolatba hozassanak az anyaországgal. Szerintük a brit birodalmat az a veszély fenyegeti, hogy a gyarmatok egyike vagy másika az északamerikai unio példáját követheti és így a birodalom szétválna. Ennek megakadályozására egy egységes, érdekek által, nem pedig csak érzelmek által dictált kapocs szükséges. A brit birodalom consolidálása és anyagi jólétének előmozdítása a cél. A gyarmatok mint gazdaságilag elkülönített egységek, saját külön érdekeiket követik és egy olyan kapocsra van szükség, mely a brit birodalom különböző alkatrészeit kölcsönös gazdasági előnyök nyújtásával egy összefüggő politikai egységé alkossa.

A tavaly megtartott Colonial-Conference-en e nagyszabású terv megvitatására gyűltek a gyarmatok ministerelnökei; megállapodásra azonban nem jutottak. Chamberlain most felújította a kérdést, mely a politikai pártok új alakulásának alapjául fog szolgálni és a legközelebbi választásokon a Free Trade vagy Protection jelszók lesznek a küzdő fegyverek.

E nagyszabású és complicált kérdésnek kivonatos összefoglalását az alább következő pontokban tárgyalom a következő beosztással: I. A »preferential trade« híveinek törekvései, céljuk és indokaik. II. A »Free Trader«-ek álláspontja, argumentumaik és az új iránynyal szemben elfoglalt védelmük. III. Az imperialistikus mozgalmaknak a politikai életre való kihatása és megvalósulásának esélyei.

I. A preferential trade. Chamberlain szerint, ha Cobden és Bright ma élnének, a preferentialis vámok és az anyaország és a coloniák

közötti reciprocitás híveinek vallanak magukat. Cobden, Bright és Peel azon hiszembem hozták be a szabadkereskedés intézményét, hogy a többi nagy országok követni fogják e példát és hogy az egész világon a javak természetes forgalmi procedurája fog érvényesülni. Ennek azonban teljesen az ellenkezője történt; úgy a continentalis nagy államok, mint az északamerikai Unio vámsorompóikat mind magasabbra emelték, mindinkább bezárván Anglia előtt a kaput. S a tapasztalat azt mutatja, hogy a védővamos politikát követő országok nemzeti jóléte a vámok emelésével fokozatosan emelkedett; éppen a két legerősebb protectionista állam, Németország és az Egyesült-Államok mutatják fel a legnagyobb haladást az ipar és kereskedelem terén. Ezen eredmények tehát a mellett szólnak, hogy a védővamos rendszer követése a helyes nemzetgazdasági politika. Továbbá Nagy-Britannia kénytelen azért is megváltoztatni kereskedelmi politikáját, mert az idők és a viszonyok megváltoztak.

Igaz ugyan, hogy a brit szigetek gazdagsága páratlan fokra emelkedett a Free Trade alatt, azonban ennek oka abban található, mert az angol ipar és kereskedelem majdnem versenytárs nélkül állott és így a győzelem könnyű volt. Az idők folytán azonban hatalmas versenytársakra talált Anglia, a kik ellen védekeznie kell, ha nem akarja azt, hogy kiszoríttassék a világpiacról. A trustök, cartellek és az államok által mesterségesen táplált iparágak visszahatottak az angol iparra, előállítási árakon alul bocsájtván az árúkat a piacra, melylyel a versenyt természetes és egészséges körülmények között felvenni nem lehet. Például a németországi vas- és textilárúk, a continentalis cukor elárasztotta a brit piacot és a nemzeti iparokat elnyomta. Nem lévén behozatali vám, Anglia hátrányos helyzetben van a kereskedelmi szerződések kötésénél, mert nem bir alkudozási eszközzel, továbbá nincs módjában megvédeni a coloniát azon esetben, ha külföldi országok a gyarmatok ellen büntető vámokat vetnek ki azért, mert az anyaországnak kedvezményeket nyújtanak, így például legutóbb Canada esetében. Ha Anglia megtorló vámokkal felelhetne Németországnak azért, mert Canadát büntető vámokkal fenyegeti, fegyver volna a kezében gyarmatainak megvédésére. A retaliatory duty-knak ilyen esetekben való alkalmazása elriasztaná a külföldet attól, hogy a gyarmatokat büntető vámokkal sújtsa.

A preferentialis trade hívei szerint a brit birodalom »self sufficient« lehet idővel; a világ minden tájékában elszórt birtokai, legkülönbözőbb éghajlati viszonyok folytán mindent termelhetnek, a mire az anyaországnak szüksége van és így ha a kereskedelem, ipar és mezőgazdaság a birodalom határain belül védő és protegáló intézkedésekkel lesz támogatva, a külföldre egyáltalában nem szorul. Ez különösen fontos, hogy esetleges háború idején Anglia nem volna ráutalva arra, hogy élelmiszükségletét az idegenből szerezzze be. A brit szigetek egykor viruló mezőgazdasága a külföldről behozott élelmiszerek versenye által lett tönkretéve és a mezőgazdasági munkából kiszorított nép a nagyvárosokba tódult, ez által versenytársa lett a városi munkásnak, leszorította a munkabéreket, szaporította a nyomorgók számát, a nemzet physikai hanyatlását és a kivándorlást mozdította elő.

Chamberlain nézete az, hogy szorosabb gazdasági kötelékek nélkül nem lehetséges szorosabb politikai kapcsolatot létrehozni. Az

imperialistikus terv keresztülvitelére a kedvezményes vámtarifa képezi azon alapot, melyen a szélesebb és általánosabb birodalmi alkotmány kidolgozható, ez az első lépés az egyesülés felé. »Greater Britain«-ról, mint egységes birodalomról, mindaddig nem lehet szó, míg annak egyes alkatrészei nincsenek egységes gazdasági, pénzügyi és politikai kapocs által összekötve. A gazdasági érdekközösség hatalmasabb a közös kormányzat államjogi összekötő fonalainál. A gyarmatok szükségképen követnek protectionális gazdasági politikát és előnyöket csak az anyaország által nyújtott vizontszolgálatok fejében nyújthatnak. Egyszóval vagy a Free Trade-et kell feláldozni vagy le kell mondani az imperializmusról. A gyarmatoknak kedvezményes bánásmódban való részesítése csak úgy vihető keresztül, ha Nagy-Britannia vámsorompókat emel a külföld behozatala ellenében, még pedig ha olyan árúkra vet ki vámot, melyeknek behozatalában a brit gyarmatok a külfölddel versenyeznek. Ezen árúkat az élelmiszerek képezik és pedig gabona, hús stb. Hogy éppen a legszükségesebb élelmi cikkekre fog kelleni vámot kivetni, ez a körülmény képezi a volt gyarmatügyi minister reform-terveinek kivitelében a legnagyobb akadályt. Önkénytelenül felmerül az az ellenvetés, hogy ezáltal megdrágulnak az életfentartási cikkek és éppen a legszegényebb néposztály fogja viselni a terheket. Chamberlain világosan kijelentette, hogy a coloniáknak előnyben való részesítésére okvetlenül szükséges, hogy az új adópolitika az élelmi cikkeket vegye fel keretébe. A külföldről behozott gabona, hús stb. vámot fizetne, míg a gyarmatok termékei vagy vámmentesen vagy tetemes kedvezményrel jönnének Angliába. A gyarmatoknak így nyújtott kedvezményes elbánásnak további eredménye az volna, hogy az eddig parlagon heverő gazdag földterületek megmunkálása elősegítették. Így például Canadának megmérhetlen szűz mezői, ha ki lennének aknázva, a brit szigeteket elláthatnák gabonával. A további feldolgozásra szükséges nyersanyagok megvámolását Chamberlain nem veszi fel programjába, mert az anyagok okvetlenül szükségesek az angol gyáripár üzemben tartására.

A kenyér megdrágulását a protectionisták ellensúlyozni remélik más cikkek adóinak leszállításával, például dohány, tea, kávé, kakao és így az életfentartási költségek nem lesznek felemelve. Bebizonyítani igyekeznek, hogy a gabonavám nem az egyedüli factor a kenyér és liszt árának megállapítására. A gabona ára ma nemzetközi speculatio tárgya és a nagy börzék mesterséges üzérkedéseitől, nem pedig egyes ország vámjainak magasságától függ. A védővámok által fellendülve, a brit mezőgazdaság és a gyarmatok termékei együttesen versenyeznének a külföld behozatalával és így a gabona ára nem lenne magasabb, mint ma. Másrészt a gyarmatok gazdasági fejlődésének emelkedése által ezek nagyobb vevőképességgel bírnának és a brit ipar termékei számára tágabb piacot nyújtanának. Ez által a kereskedelmi összeköttetés az anyaország és a gyarmatok között nagyobb mérveket öltene; természetesen a gyarmatok támogatnák a brit ipari behozatalt a külfölddel szemben az által, hogy kedvezményes vámelbánásban részesítenék az anyaországot. Feltéve, hogy az élelmi szerek tényleg megdrágulnának, ez esetben a munkásosztály kárpótolva lenne a magasabb munkabérek által; a protectionisták ugyanis a nélkül, hogy bizonyítékokat hoznának fel, egyszerűen mint

megdönthetlen axiomát állítják oda, »hogy az élelmiszerek megdrágulásának szükségképeni következménye a munkabérek emelkedése«. Továbbá Chamberlain socialis intézkedésekkel is kárpótolni óhajtja a munkás néposztályt a materialis élet esetleges megdrágításáért. A vámjövdelem a szegényeknek adandó aggkori nyugdíjakra lenne fordítandó.

Chamberlain és követői azzal vádolják a Free Trade híveit, hogy elavult nemzetgazdasági formulákhoz ragaszkodnak, könyvekből idéznek régi, a modern megváltozott viszonyoknak meg nem felelő abstract dogmákat, mint csalhatatlan igazságokat. Annyira el vannak fogulva merev álláspontjuktól, hogy nem tudják magukat beleélni a gazdasági és birodalompolitikai fejlődés által előidézett megváltozott viszonyokba. Rövidlátó »little Englander«-eknek nevezik őket, a kik nem emelkednek a helyzet magaslatára és nem ismerik fel, hogy a brit birodalomnak a kor és a haladás igényei folytán nagyszabású reformokra van szüksége. Chamberlain hazafias kötelességének tartotta e nagy kérdéseket felvetni és felhívta a nemzetet arra, hogy a birodalom consolidálásának tervét józan és higgadt megfontolással, párttekintetek és szenvedély nélkül megvitassa.

A gyarmatok az anyaországhoz való ragaszkodásuknak kifejezést adva, Chamberlaint bízták meg, hogy hozza kivánságukat a brit nemzet foruma elé. Már régóta forr úgy otthon, mint a gyarmatokban az eszme, hogy tenni kell valamit egy szorosabb unió érdekében. A gyarmatok hajlandók a közös birodalmi költségekhez nagyobb mértékben hozzájárulni, hajlandók gazdasági előnyöket nyújtani az anyaországnak; a nemzet kezében van letéve, hogy az ajánlatot elfogadja és vizontszolgálatok nyújtásával a birodalomnak egy biztos, szilárd alapot adjon.

E terv keresztülvitelére a legcélszerűbb mód egy kedvezményes vámokon nyugvó gazdasági unió. E tervnek minden oldalról való elfogulatlan megvitatása czéljából alapos vizsgálat tárgyává kell tenni a jelenleg követelt pénzügyi és gazdasági politikát. Beható kutatás és megvitatás tárgyává kell tenni a helyzetet, hazafias önzetlenséggel kell mérlegelni a pro és contra argumentumokat. Meg kell vizsgálni, vajjon a szabad kereskedési elvek olyan szentirási igazságokat tartalmaznak-e, melyek az idők folyásával nem változtathatók meg? Vajjon a nemzet jóléte, a munkásosztály sorsa valóban olyan kielégítő-e? Vajjon a brit szigetek lakosságának egy negyede nem-e küzd az éhséggel? Vajjon a kivándorlók száma nem-e szaporodik félelmetes arányban? Vajjon a szabad vámsorompók mellett a hazai ipar nem-e szenved a külföld versenyétől? Vajjon a brit szigetek gyáripari kivitele a külföldre nem-e csökken, évről-évre a prohibitiv vámok következtében? Vajjon nem-e áll fegyvertelenül Nagy-Britannia a kereskedelmi szerződések megkötésénél? Vajjon nem-e megalázó azon körülmény, hogy az anyaország nem képes a gyarmatokat a külföld büntető vámintézkedései ellenében megvédeni? Vajjon 50 év alatt nem változtak-e meg a termelési és gazdasági viszonyok a ragyipari államokban olyan mértékben, hogy Nagy-Britannia kényszerítve van vámpolitikáját saját védelmére a többi védővamos vámpolitikát követő államokhoz mérten megváltoztatni? Vajjon megdönthetlen tény-e az, hogy ha a gabona megvámolása által a kenyér ára megdrágulna, a fogyasztó és nem a külföldi termelő fizeti meg a vámot? Vajjon ha

a kincstár az indirect adóból befolyó jövedelmet, melyet a behozatali vámok fognak nyújtani, a szegény néposztálynak aggkori nyugdíj formájában visszaadja, nem-e üdvös socialpolitikai reformot létesít?

Chamberlain és hivei szerint a kormányznak kötelessége volt a nemzetet e kérdések megvitatására felszólítani. Nem arról van szó, hogy az eddigi politika hirtelen megváltoztassék, hanem arról, hogy a tények és argumentumok lelkiismeretes és szakszerű megvitatása, a statisztikai adatok összehasonlítása, az ellentétes érvek higgadt megfontolása után a nemzet eldöntse azt, hogy az anyaország és a gyarmatok jövőjének milyen politikai és nemzetgazdasági irány felel meg legjobban?

II. Szabad kereskedelem. A szabad kereskedés hivei a legnagyobb ellenszenvvel fogadták a Chamberlain felforgató terveit. Nem látják be, hogy az 50 év óta fennálló regime, mely alatt Nagy-Britannia a világpiaczon az első helyet vívta ki magának, megváltoztatásra szorulna. A példa és tapasztalat szerint a Free Trade-rendszer a lehető legkielégítőbb eredményeket mutatta fel; míg a régi Corn-Laws idejében nyomorúság és éhínséggel küzdött a népnek szegényebb osztálya, addig Cobden tanainak követése mellett a brit szigetek anyagi jóléte olyan magaslatra emelkedett, mely fölülmulja az összes többi országokat. Tagadják, hogy a birodalomnak szüksége volna szorosabb összekötő kapcsolatra, hiszen a coloniák éppen a legutolsó délafrikai háború alkalmával a legfényesebb tettekkel bebizonyították az anyaországhoz való ragaszkodásukat. Beteges képzeletnek tartják azon félelmet, mely a birodalomnak darabokra való feloszlásától tart.

A gazdasági politika megváltoztatása a legnagyobb veszélyek kockáztatásával járna. Statisztikai adatok bizonyítják, hogy Nagy-Britanniának a gyarmatokban összesen tízmillió vevője van és ez ellenében kívánják a protectionisták a világ többi részeinek 300 millió vevőjét feláldozni. Anglia külkereskedelmének $\frac{3}{4}$ részét a külfölddel bonyolítja le, chimaerikus képzelet tehát azt remélni, hogy belátható időben a gyarmatok képesek volnának a brit gyáripárnak megfelelő piacot szolgáltatni. A preferentialis tarifák alapjára épített kapocs nem kötné össze huzamos időre a gyarmatokat az anyaországgal, mivel a kereskedelmi szerződések nem hosszú életűek és a változott viszonyokkal elveszítik hatályukat. A tervbe vett Zollverein nem képezne egy egységes szerződést egy közös autoritás alatt, mely a különböző árúknak egyenjogú elbánást biztosít, hanem itt minden egyes gyarmattal külön kötendő szerződésről van szó. Anglia kénytelen lenne különböző protectiv tarifákat emelni az egyes gyarmatok különféle érdekeinek kielégítésére, így például Canada érdekében a gabonát, Új-Zeeland érdekében a húst, Ausztrália érdekében a gyapjút kellene előnyös vámtételben részesíteni és így tovább.

Minden ilyen alkalommal viták merülhetnek fel, hogy vajjon az egyes szerződő felek megfelelő egyenértéket kapnak-e, minden egyes gyarmat mérlegelni fogja, vajjon a neki juttatott előny nem-e kisebb annál, a mit a többiek kaptak? A szerződések ilyen keveréke magában foglalja az elégedetlenség és viszálykodás magvait és azt eredményezné, hogy Anglia a külállamokkal örökös vámháborúban lenne. A preferentialis bánásmódon alapuló uniónak ez volna a homályos vázlata, melynek részleteit azonban Chamberlain és hivei nemcsak hogy nem fejtették ki, hanem semmi kézzel fogható bizo-

nyitékot sem hoztak fel a mellett, hogy a gyarmatok által az anyaországnak adott vámkedvezmények az utóbbinak tényleg előnyére válnának. Így a Canada által nyújtott 33%-os kedvezmény nem használt semmit Canadának és elenyésző csekély hasznot nyújtott Angliának, a mint ezt a Colonial Conference alkalmával maga Chamberlain nyíltan be is vallotta. A gyarmatok prohibítív ipari vámokat emeltek saját gyáriparuk védelme érdekében és ezekről nem hajlandók lemondani, mint azt a Colonial Conference alkalmával a gyarmatok miniszterelnökei világosan kijelentették.

E vámtételek olyan magasak, hogy még az anyaországnak nyújtandó csekély kedvezmények esetében is elég hatályosak arra, hogy a brit ipari termékek előtt bezárják a kaput. Canada ezenkívül vasiparát praemiumokkal istápolja úgy, hogy a canadai vasgyártmányok ez által az anyaország piacán az angol vasárút kiszorítják. New-Zeeland legújabb terve a gyarmati kormány fenhatósága alatt Angliában húsüzleteket nyitni s önköltségi árakkal versenyezni a belföldi mészárosokkal. Ausztrália legújabb vámtarifája lehetetlenné teszi a brit iparcikkek bevitelét, sőt még az angol munkás bevándorlását terhesebb intézkedésekkel gátolja meg, mint azt a külföldi államok teszik. A gyarmatoknak fekvésüknei, éghajlatuknál, sajátlagos viszonyaiknál fogva olyan egymással és az anyaországgal ellenkező érdekeik vannak, hogy lehetetlenség egy olyan Zollvereint felállítani, mely az összes szerződő feleket kielégitené.

Chamberlain eszméje azon reményen alapul, hogy a gyarmatok fehér lakosságának szaporodásával a gyarmatok fogják szolgáltatni a brit ipari termékek vevőit. Hogy lehetséges ez, mikor például Új-Zeeland fehér lakosságának száma egyenlő Glasgowéval, Canadáé pedig London lakosságával? A reciprocitásra alapított kereskedelmi uniónak az volna a czélja, hogy Nagy-Britannia előnyben részesítse a gyarmatok mezőgazdasági terményeit és ennek fejében saját ipari termékeinek kedvezményes elbánást nyerjen. Hogy volna ez keresztülvihető, mikor az egyes gyarmatok mindent elkövetnek saját nemzeti iparuk felépítésére? Az angol ipar vertényének kizárása a gyarmatoknak éppen olyan jól felfogott érdeke, mint bármely más külföldi ország versenyének meggátlása.

A gyarmatok, ha vámkedvezményeket nyújtanak az anyaországnak, csak kötelességüknek tesznek eleget az által, hogy így némi csekély mértékben hozzájáruljanak azokhoz a rengeteg költségekhez, melybe Angliának évente a brit birodalom védelmi fentartása kerül és ezen kívül élvezik az anyaország piacán a Free Trade által nyújtott előnyöket. Chamberlainnek az az érvelése tehát, hogy a gyarmatokat meg kell jutalmazni az adott kedvezményekért, a képtelenséggel határos. A protectionisták terveinek keresztülvitelére Anglia kénytelen volna az idegen országokból behozott nyersanyagokat vagy élelmi cikkekét megvásárolni azért, hogy a gyarmatok termékeinek vámengedményeket vagy vámmentességet adhasson. Vegyük először a nyersanyagokat. Az angol gyáripár létfeltételét éppen az importált nyersanyagok képezik, melyek továbbfeldolgozásra vannak szánva. E nyersanyagok nélkül az ipar meg nem élhet. Fa, fémek, bőrök, pamut, gyapjú, olaj stb., mindez anyagok főleg külföldről származnak, Anglia vitális érdeke kívánja, hogy az anyagokat a legolcsóbb árakon szerezzé be, különben az ipar tönkremegy. E behozott nyers-

anyagok értéke évente körülbelül 160 millió font sterling, ennek kétharmadát a külföld szolgáltatja. Megvámolni a külföld e behozatalát a gyarmatok érdekében az ipar megsemmisítésével volna egyenlő. Pedig például, hogy Ausztráliának számottevő kedvezmény nyújtásák, a külországokból származó gyapjúra kellene, hogy Anglia vámot vessen ki. Chamberlain maga is elismeri, hogy a brit ipar létfeltételének eleme az olcsó nyersanyag, azért e tekintetben igen óvatosan nyilatkozott, kijelentvén, hogy egyelőre nem tartja okvetlen szükségesnek a nyersanyagok megvámolását. A mi azonban az élelmi cikkeket illeti, ezekre vonatkozólag határozottan kimondta, hogy ezekre szükségképen vámokat kell felállítani, e nélkül nem lehetséges a gyarmatokat előnyben részesíteni.

Ezek szerint a kedvezményes vámpolitikának megvalósítása a nép életfentartási szükségleteinek megadóztatásával egyértelmű. Ez a sarkalatos pont, ez a föltétel »sine qua non«. Tehát a nép táplálékán, a munkás napi eledén fog eldőlni a kérdés. A gabonára, lisztre, húsrastb. kell, hogy vám vettessék ki, ez pedig az árak emelkedését és a megélhetés megnehezítését jelenti. Az élelmi cikkeknek több mint $\frac{3}{4}$ részét a külföld szállítja. Hogy a gyarmatokból importált élelmi szerek hathatós kedvezményben részesíttessenek, a külföld behozatalát kellene érezhetően megvámolni. Csekély vámtételek nem biztosítanak számottevő előnyt a coloniáknak az angol piacon, tehát érezhető vámokkal kell az idegenek élelmi szállítmányait sujtani. Ilyen vámoknak hatása nem lehet más, mint az élet megdrágítása. A megélhetés megdrágítása pedig a munkabéreket vagy felemeli, vagy leszállítja. Az első esetben nehezebbé teszi a munkaadó helyzetét, megdrágul az ipari termelés, a versenyképes termelésnek főfeltétele az olcsó munkabér lévén; az utóbbi esetben a népnek nagy tömege, a munkásosztály szenved, mert többet kell fizetnie a mindennapi kenyérért. Ha pedig a munkabérek emelkedésével egyenlő arányban emelkednek az életszükségletek árai is, a munkásosztály nem jut előnyösebb helyzetbe az által, hogy többet keres.

A legszükségesebb fogyasztási cikkeknek megdrágítása pedig a legbiztosabb eszköz arra, hogy a nép nagy tömege az imperialistikus eszméről örökre lemondjon. Chamberlain ellenfelei szerint nem lehet kívánni, hogy a birodalom alkotó részeinek szorosabb összefűzése éppen a legszegényebb néposztály által viselendő súlyos áldozatok árán legyen megfizetve. A Free Trader-eknek hatalmas fegyverül szolgál a reformtervekkel szemben az, »hogy az élelmi szereket kellene megvámolni«. A nemzet minden rétegében óriási ellenszenvvel találkozik a kenyéradó behozatalára vonatkozó minden törekvés. A »Poorman's Food«, szegény ember betevő falatjáról van szó, »Cheap Food, no Food Tax« ez a jelszó. A Free Trader-ek egy másik erős argumentuma az, hogy Anglia ipara és kereskedelme a szabad kereskedés rendszere alatt virágzott fel. Hogy a védvamos politikát követő országok prosperáltak, erre az a válaszuk, hogy ebből nem következik az, hogy Anglia viszonyainak is megfelelné a mások által követett példa. Mindamellet, hogy a protectionista államok teret hódítottak a világkereskedelemben, Anglia hajózása, kereskedelme és ipara nem hanyatlott, miután gazdasági fölényét megőrizte s tagadhatatlanul a földgömbön a leggazdagabb birodalom. Sőt még akkor is, ha más országok fölülmulnák Nagy-Britanniát, ez nem a tarifák

hatásának volna betudandó, hanem a nagyobb népesség és gazdagabb természeti forrásoknak volna a természetes következménye.

Hogy az eddig követett gazdasági politika megváltoztatása csakugyan szükséges-e, ennek bizonyítása azokat terheli, kik reformtörekvésekkel állanak elő, be kell bizonyítaniok, hogy a kedvezményes vámtarifa-rendszer az anyaország és a gyarmatoknak előnyére válna és nem fog surlódásokat előidézni. Mindeddig semmi határozott terv nem lett proponálva, sőt még az sincs tisztába hozva, hogy a gyarmatok lakosságának többsége hajlandó-e érdemes ellenszolgáltatásokkal viszonzni a nyújtandó kedvezményeket?

Miképen versenyezhetne Anglia sikeresen a protectionista országokkal, ha adókat vetne ki az élelmiszerekre és nyers anyagokra és magasabb munkabéreket kellene fizetnie? Semmi sem támogatja azon hypothesis-t, hogy a magasabb megélhetési költségekkel a munkabérek is aránylagosan emelkedni fognak. Képes-e Chamberlain garantiákat nyújtani aziránt, hogy az élelmiszervámok nem az üzérkedők, gabonatrustók és pékek ringjeit fogja gazdagítani? Nem-e állhat be az a körülmény, hogy ezen üzérkedések ellensúlyozására majd hatóságilag kell megállapítani a kenyér árát, mint például Franciaországban?

Hogy a brit vagy a coloniai mezőgazda hathatós védelemben részesíttessék, a vámoknak olyan mérvűeknek kell lenniök, hogy az élelmi cikkek árainak emelkedését idézzék elő. Az olcsósághoz és bőséghez szokott nép eltűrné-e az áraknak ilyen mesterséges emelését? Nem lenne-e ennek súlyos social-politikai vagy gazdasági következménye? A preferentialis elbánás nem-e adna sűrű alkalmat az anyaország és a gyarmatok és a külföldi államok között felmerülő internacionális féltékenykedés és ellenségeskedésre? A szabad kereskedés hívei törhetlenül ragaszkodnak Cobden dogmáihoz, mely az egészséges gazdasági politika alaptételül azt állítja fel, hogy »a fogyasztónak szabad kezet kell hagyni abban, hogy a legolcsóbb piacon szerezzé be szükségleteit«. S miután a tapasztalat minden ellenmondást kizárólag bebizonyította a Free Trade tanainak igazságát, tagadják, hogy a nemzet eddig követett politikája reformokra szorulna. Ellenzik, hogy megvitatás és vizsgálás tárgyává tétessék az eddigi rendszer. Pártpolitikai taktikának minősítik a kormány egyes tagjai által a »fiscal inquiry« megtartása végett a nemzethez intézett felhívást, melynek egyedüli célja a parlamenti választások befolyására irányul. A nemzetet fenyegető veszélyt látnak minden olyan beavatkozásban, mely a fennálló pénzügyi és gazdasági rendszer felforgatását czélozza.

Az imperialistikus törekvéseknek Chamberlain és hivei által tervezett eszközökkel való megvalósítása a nemzet jólétét teszi kockára és még azok is, a kik szivből rokonszenveznek a brit birodalom consolidálásának eszméjével, az érvek súlya által meggyőződve belátják, hogy a terv a képzelet, nem pedig a valóság világába tartozik.

III. Az imperialistikus mozgalomnak a politikai életre való kihatása és megvalósulásának esélyei. Chamberlain Birminghamban május hó 16-án választóihoz intézett nagy beszédében vetette fel az angol birodalom consolidálásának a pénzügyi és vámpolitikai reformokra alapított eszméjét. A beszédnek a politikai körök minden factorára megvolt a visszahatása. A legközelebbi választások alkalmával a

Free Trade vagy Preferential Trade hivei fognak a győzelemért küzdeni. Chamberlain propositioja a nemzetet két ellentétes nagy pártra osztotta. Az alsóházban, úgy látszik, a többség ellenséges érzellemmel viseltetik a reformtervek iránt. Annyi bizonyos, hogy a kormány hivei között az unionista pártban egy jelentékeny töredék ellenzi az eddigi állapotok megváltoztatását; félni lehet attól, hogy az új program az unionista-párt kettészakadását fogja előidézni. A cabinet tagjai is különböző állást foglaltak el a reformtervekkel szemben. Balfour miniszterelnök nem egészen a saját jószántából egyezett bele a nagy kérdés felvetésébe, eleintén habozva, homályos nyilatkozatokban fejezte ki véleményét, utóbb a gyarmatügyi minister által erősen befolyásolva, az utóbbi mellett foglalt állást. Junius hó 26-án a Constitutional Clubnak Chamberlain tiszteletére rendezett banketjén Balfour egy nagyszabású philippikában tette magáévá minisztertársának elveit

Teljesen ellenkező positiót foglalt el Mr. Ritchie, akkori pénzügyminiszter, különben jellemző, hogy vele egyértelmű állást foglal el két elődje, Sir Michael Hicks-Beach és Lord Goschen. Hicks-Beach vezérsége alatt közös actióra szervezkedett az unionista-párt azon fractiója, mely ellenzi a gyarmatügyi minister terveit. A közélet és a politikai körök egyik vezetője, a Duke of Manchester szintén a Free Trade védelmére szegődött, a »Morning Post« junius hó 22-iki számában közzétett levelében élesen elítélve Chamberlain vakmerő és veszélythozó politikáját. A Duke of Devonshireről is ismeretes, hogy ellenzi Chamberlain javaslatait. E körülmények folytán következett be a kormányválság, mely Chamberlain lemondására vezetett.

Az ellenzéki pártok a »szabadelvűek«, »liberalis unionisták« és a »radicalisok« természetesen támadólag léptek sorompóba. Lord Roseberry a House of Lords július 3-iki ülésében egy nagyszabású beszédben tárgyalta a kormánynak a gazdasági politika felforgatására irányított nyilatkozatait; Sir William Harcourt a »Times« július 13-iki számában egy levelet közölt, melyben kifejtette, hogy a nemzet minden rétege a legnagyobb határozottsággal visszautasít minden élelmszer-vámot. Az alsóházban Sir Henry Campbell-Bannermann minden alkalmat megragad a Chamberlain által proponált argumentumok megczáfolására. Igen megnehezítette az ellenzéknek fellépését az alsóházban az a körülmény, hogy az ir párt az Irish Landbill érdekében, ha kenyértörésre került volna a dolog, a vámpolitikai kérdésekben a kormánynyal szavazott volna. Nem állott tehát módjában az ellenzéknek egy u. n. »Full dress debate«-ot provokálni, mert ez alkalommal a cabinet felvetette volna a bizalmi kérdést és a 90 ir képviselő a kormánynyal szavazott volna, sőt ezen esetben az unionista párt azon tagjai is, kik még nem foglaltak el Chamberlain politikájával szemben kifejezett álláspontot, pártpolitikai szempontból kénytelenek lettek volna a kormánynyal szavazni. Így a kormány feltétlen többséget nyert volna. A kormány úgy véli a kérdést megoldani, hogy egy nagyszabású vizsgálat, »Fiscal Inquiry« megtartását határozta el, melynek célja az, hogy a kormányhivatalokban összeszedett statisztikai adatok tétessenek közzé és ezen documentumok alapján döntessék el, vajjon Nagy-Britannia és gyarmatainak gazdasági állapota csakugyan kielégítő-e? az eddig követett vám- és kereskedelmi politika megfelel-e a megváltozott viszonyoknak; és ezek alapján a törvény-

hozás és a nemzet együttesen döntse el, vajjon a gazdasági és pénzügyi politika megváltoztatása kívánatos-e? A »Board of Trade« által összegyűjtött statisztikai adatok már több »Blue-Brok«-ban publikálva lettek, ezek fogják a vizsgálat kiindulási pontját képezni. E megtartandó vizsgálatban a társadalomnak is kijutna a maga része, az egyesületek, testületek, kereskedelmi kamarák véleménye a kellő figyelemben lesz részesítve és a legkisebb részletekre kiterjedő discussio után a nemzet választói hozzák meg a döntést.

A vizsgálat tényleg megkezdődött, egyesületek, ligák, bizottságok alakultak, melyek szóval és tettel felveszik a harczot. Gyűlések, összejövetelek megtartása napirenden van, beszédek hangzanak el az ország minden részében, a tengerentúli gyarmatok véleménykifejezését sürgönyök hozzák, pamfletok és röpiratok bukkannak fel minden oldalról, országszerte megperdül a hangulatsinálás nagy dobja. A választókerületek szenvedélyes agitációt fejtenek ki; Chamberlain kerülete, Birmingham elől jár a korteskedésben; a volt gyarmatügyi miniszter által jóváhagyott röpiratok elárasztják a vidéket. Sajátságos és következtetésre jogosító előjel azon körülmény, hogy több utóbb megtartott választásoknál a szabadkereskedelmi program jelöltjei győztek Chamberlain híveivel szemben.

A »Cobden Club« régi tradícióihoz híven elhatározta, hogy az utolsó leheletig fog küzdeni a preferentiális tarifák ellen, a »Cobden Club — melynek különben valaha Chamberlain is tagja volt — titkára által egy nyílt levélben szólítja fel a gyarmatügyi ministert, hogy czáfolja meg párthíveinek azon rosszakaratú állításait, hogy a »Cobden Club« főleg idegenekből áll és hogy az idegenek pénzzel igyekeznek a sajtó útján a szabadkereskedés védelmére Angliában propagandát csinálni. Az »United Empire Trade League« meetingeket rendez Chamberlain javaslatainak megvitatására, a »Tarifreform-Comittee« messzemenő propagandát csinál a Zollverein-tervezetnek keresztülvitelére.

A »Protectionist League for Home and Empire Industry a «munkásokhoz appellál az idegen verseny elleni szervezkedésre. A »Free Trade Union« felszólítást intéz a néphez a protectionista veszély elhárítása elleni szövötközésre, az »Unionist Free Food League« az olcsó megélhetési feltételek áldásos hatásának eredményét tárja a nagyközönség elé. Hosszadalmas volna felsorolni azt a számtalan egyesületet, mely pro vagy contra a küzdőterre lépett.

A Chamberlain javaslatai felett megindult vitában legnagyobb jelentőséggel bíró esemény a június hó 21-én Manchesterben megtartott »Textil Conference«. Lancashire pamutiparával Angliának egyik legnagyobb ipari központját képezi és a manchesteri conferentia kérelmetlen határozottsággal elítélte az élelmiszer nyersanyagra kivetendő vámokat, kijelentvén, hogy a legvégsőig menő küzdelemmel fog ellenállni minden ilyen irányú törekvések ellen. Véleményükben a gyárosok és munkások azonos álláspontra emelkednek, ezen nyílt ellenállásnak minden valószínűség szerint messze kiható hatása lesz a többi iparágak képviselőire.

Egy másik mélyjelentőségű megnyilatkozása a szabadkereskedelmi rendszer iránti ragaszkodásnak azon »manifest«, melyet 14 egyetemi tanár — az angol egyetemek nemzetgazdasági tanszékeinek legkiválóbb autoritásai, mint Marshall, Edgewarth és Bastable — tett közzé

a napilapokban. E nyilatkozat döntő érvekkel, a tudomány és a gyakorlati életből vett argumentumokkal czáfolja meg a védvamos és preferentiális tervek keresztülvihetésére felhozott indokokat, kárhóztosnak és vészthozónak bélyegezvé a gyarmatügyi minister felforgató reformjavaslatait.

Ugyancsak nem kedvezően nyilatkoztak a Canadában, Montrealben megtartott Congress of Chambers of Commerce képviselői. A birodalom minden részének kiküldöttei, számszerint négyszázan, egy határozati javaslatot hoztak melyben kifejezésre jut ugyan a kereskedelmi kapocsnak a kölcsönösség alapján való rosszabbá tételét előmozdító intézkedések támogatása, de teljesen hiányzik benne minden vonatkozás a gyarmatügyi minister védvamos és preferentiális politikájára.

A sajtó organumai kiváló szerepet visznek a felmerült controversiában. Magának Chamberlainnek levelei gyakran jelennek meg a napilapok hasábjain. Az unionista-párt lapjai a kérdés felmerülésekor természetesen a legnagyobb lelkesedéssel fogadták Chamberlain terveit, a liberális irányú ujságok pedig a legvehemensebb kritikákat hozták. A »Birgmingham Daily Post« egy cikksorozatot közölt, melyet Chamberlain maga inspirált. Külön lapok alakultak az ellentétes álláspontok védelmére.

A »Times« és a »Standard« hasábjai telve voltak a gyarmatügyi ministert illető dicsőhymnuskkal, a tradicionálisan conservatív »Morning Post« és »Pall Mall Gazette« nem győzött elég dithyrambust zengeni az imperialistikus reformok támogatására. Az alsóbb néposztály legnépszerűbb közlönye, a »Daily Mail« és a legelterjedben olvasott »Daily Telegraph« szintén csatlakoztak a Preferential Trade hiveihez.

Egy szóval a napi sajtó egyik jelentékeny fractiója Chamberlain mellett foglalt állást, rövid hat hét alatt azonban egy általános fordulat mutatkozott. A sajtó ezen véleményváltoztatása igen mély jelentőségű és következtetést lehet belőle vonni az események alakulására. Mennél jobban accentuálódott a kérdés, annál inkább lehetett sceptikus véleményeket olvasni ugyanazon lapok hasábjain, melyek eleintén törhetetlen bizalommal viselkedtek a gyarmatügyi minister programmja iránt. E fordulatnak egyszerű magyarázata abban áll, hogy a lapok véleményükben a többséghez simulnak. Még a kormányhoz érdekkapcsok által fűzött hirlapok is nem szívesen pártolnak olyan eszméket, melyek a nemzet érzelmeiben nem találnak viszhangra. Így a »Times« napról-napra hidegebben fogadta a protectionista elveket, a »Standard« félreismerhetetlenül oda nyilatkozott, hogy a szabadkereskedelmi politika az egyedüli célirányos, a »Daily Mail« pedig a legnagyobb hidegvérűséggel elítéli azt a politikát, melyet hat hét előtt dicséretekkel halmozott el. Ez fatális omen a protectionista eszmék sikerére. A hangosan hirdetett »Fiscal Inquiry«, melynek czélja Chamberlain és Balfour szerint a nemzet felvilágosítása volna, mindinkább elhomályosodott.

A House of Commons és a House of Lords ülésein a pártok minden árnyalatából kérdéseket intéztek a kormányhoz, felvilágosításokat szerzendő s törvényhozás és a nemzet által megtartandó vizsgálat módozatai és eszközei felől, mindeme kérdésekre Balfour kitérő válaszokat adott. A Speaker pedig a legkérlelhetlenebb szigorúsággal megakadályozott minden kilátást, melyet a romkok megkísérlettek,

hogy a jövődő pénzügyi reformokat kritizálják. Minden pessimismus nélkül arra a conclusióra lehet következtetni, hogy a kormánynak Chamberlainnel kilépett tagjai fokozatosan elvesztik lábuk alól a talajt. Balfour magatartásából világosan látható, hogy legalább egyelőre nem óhajtja a kérdésnek a parlamentben való discussióját; ezt az álláspontját azzal indokolta, hogy a kabinet vezeti a vizsgálatot és csak az Inquiry befejeztével fogja a parlament elé hozni az eredményt. Az alsóház utolsó ülései meglehetősen mozgalmas képet nyújtottak, a közéletben szereplő politikusok eltérve a napirendtől, kitértek a szönyegen lévő kérdésre — burkolva ugyan és csak czélzásokkal — a választókerületekben szintén megindult a szavazók meggyőződésére irányuló mozgalom, Chamberlain kerülete Birminghamban kezdte meg a legnagyobb akciót.

A nemrég bezárt ülészak nem foglalkozhatott a kérdéssel, mivel a kormány nem terjesztett határozott javaslatot a parlament elé; így nem volt helye a kérdés feletti vitatkozásnak sem. A miniszterelnök ki is jelentette, hogy korai volna a vitatkozás már csak azért is, mivel a kérdés felett nem a jelenlegi, hanem az újonnan választandó parlament fog csak határozatot hozhatni.

Mindezek után nehéz határozott véleményt adni arról, vajjon Chamberlain tervei — most, hogy ő a ministerségtől visszalépett — keresztül fognak-e menni vagy sem? Annyi bizonyos, hogy egy erős áramlat mutatkozik, mely annak az öntudatára ébredt, hogy a birodalom vámpolitikai rendszerébe bele kell tekinteni és józan megfontolás után kell eldönteni, vajjon a mai szabadkereskedési rendszer megfelel-e az anyaország és a gyarmatok érdekeinek, vajjon a birodalom consolidálásának kérdése nem volna-e egy kölcsönös gazdasági érdekeken alapuló tarifarendszerrel megoldható?

A reformeszmékkal foglalkozó áramlat ellenében erős bástyafalakat képeznek azok, kik törhetetlenül ragaszkodnak az eddigi rendszerhez és hallani sem akarnak az újításokról. Tagadhatatlanul kedvezőbb helyzetben vannak az utóbbiak, ők birtokon belül vannak, hatalmas argumentumuk a Free Trade rendszer által elért eredmény, erős fegyverük a népnek az élelmiszer-vámok elleni legyőzhetlen ellen-szenve.

Ha Chamberlain politikájának megvalósítása az élelmiszer-vámok behozatala nélkül nem vihető keresztül, úgy merészség nélkül lehet állítani, hogy a kedvezményező vámrendszer felállítására irányuló kísérletek kudarcot fognak vallani. Pedig csak élelmiszer-vámok helyeznék a gyarmatokat az anyaország piacán a külfölddel szemben kedvezőbb helyzetbe. A nép nagy majoritása pedig semmi áron sem fog beleegyezni az élelmiszereknek megvámolásába. A nyersanyagok megvámolása teljesen ki van zárva és maguk a protectionisták sem mernek ilyen propositióval előállani. Az industrialis körök azonban erős rokonszenvvel viseltetnek egy olyan vámrendszer behozatala iránt, mely büntető vámokkal sújtaná azon külföldi iparcikkeket, melyek a bountyk, cartellek és trustök hatása következtében előállítási áron alul, hozatnak az angol piacra.

Egy legyőzhetlen akadályt képez a reformtervek keresztülvitelében a gyarmatoknak szívós ragaszkodása a nekik biztosított autonóm rendelkezési jogokhoz. Hogy egy egységes gazdasági vámrendszer állapíttassék meg, ehhez egy közös birodalmi képviselőre volna szük-

ség, melynek jogkörébe tartozna a pénz- és vámügyi törvényhozás. A gyarmatok pedig függetlenségüket semmi áron sem áldoznák fel s lépten-nyomon a legkategorikusabban tiltakoznak az anyaország részéről való beavatkozás ellen.

Magyarország szempontjából tehát a jelen mozgalom nem fenyegető, mert industrialis exportunk nincsen, annak bekövetkezése pedig, hogy a nyersanyagokra és élelmi czikkekre érezhető vám vettetnék ki, nem valószínű.

Minden jel arra mutat, hogy sem Nagy-Britannia, sem a gyarmatok eddig követett gazdasági politikájukat lényegesen megváltoztatni nem fogják. Még azon esetben is, ha a többség Chamberlain propositióival elvben egyetértene, legfőlebb arról lehetne szó, hogy a gabonára és lisztre egy csekély, a kenyér árát nem befolyásoló vám vettetnék ki. Az Anglia által felállítandó megtorló vámokat illetőleg pedig a szabad kereskedés és protectionismus hívei között egy compromissum jönne létre azon az alapon, hogy Nagy-Britannia feltételes megtorló vámtételeket alkalmazna azon országok ellenében, melyek az anyaországnak előnyös vámelbánást nyújtó gyarmatokat büntető vámokkal sújtanak. Hogy azonban Nagy-Britannia pénz- és vámügyi politikájának alapja lényegében megváltoztassék, ez — legalább is a közel jövőben — ki van zárva, a kérdés felett azonban minden esetre nagy harcok lesznek megvíva.

Ruttkay Vilmos (London).

- Hunyadmegye közgazdasági leírása.

Hunyadmegye a délkeleti felföldnek, vagyis a régi Erdélynek valóságos sarokkövét képezi az Al-Duna felé. Egész szélességében áthatítja a Maros tágas völgye, mely keletről nyugatra a nagy Alföld felé illetéknép kaput nyit s a legkönnyebben hozzáférhetővé teszi felföldünket. Nem csoda, ha ezen a völgyön alakult ki a politikai és egyházi központ megyénk határán túl alig néhány kilométerrel a rómaiak Dáciajának főhadi székhelyén, Apulum romjaiból alakult Fejérváron s megyénk mai székvárosa, Déva sziklavarában tanyázott legtöbbször az erdélyi alvajda is.

A Maros völgyének eme természetes kapcsolatát az Alföld felé még szorosabbra fűzte a Dobráról Facsétre s onnan a Bégával ki Temesvár felé vezető kossovai hágó, hol a népvándorlás hullámtorlatai a régészeti jelekből ítélve, a Tisza felé leszűrődtek. A harmadik kapunyilatot a középkori török háborúból annyiszor emlegett és Hunyadi János 1441. szeptember 5-iki diadalával világhírré juttatott Vaskapu képezi, mely a Maros teréről a Sztrigy vonalán a hátszegi lapályig aránylag igen könnyen megközelíthető s 650 m. nyergével Dácia fővárosától, a mai Várhelynél pompázott Sarmizegetusától a lerövidebb kapcsolatot kínálja Karán-Sebes felé a Temes völgyén egyfelől le Szerbia felé, hol a Morava képezte a hadak útját, másfelől a régi Szörényi bánságon a teregovai hágóval Orsovához s így az Al-Dunához. Nem csoda, ha a rómaiak hadi mozgalmi erre felé irányultak s Traianus első dáciai hadjáratában Kr. u 101/2-ben mindjárt erre vezénylé támadó hadait.

A Vaskapu hágónak mellékkijárójául tekinthetjük a Sztrigy mellett a mai Petrozsénybe vezető vasut által jelzett irányban megközelíthető Zsil mellékről a déli Kárpátokon át a romániai Alföldre Tirgu-Zsilhez, Crajovához vezető hegyi átjárót.

Ez a természetes alakulás már magában illusztrálja azt a nagy történelmi jelentőséget, mely Hunyadmegye földjéhez fűződik. Kelet és Nyugat népmozgalmi ezeken a nyílásokon cserélődtek ki; a legrégebb történelmi feljegyzés Herodotos agathyrseiről ezt a területet érinti, melyen évezredek óta versengtek a népek és hatalmasok az arany, vas és egyéb ásványkincsek birhatásáért.

Itt alakul ki az ethnikailag még máig sem egészen ismeretes dákok birodalma, oly fenyegető állást foglalva el a rómaiak terjeszkedésével szemben, hogy már Julius Caesar ellenük készül s Augustusnak lenni a Száva-Dráva közti Dunaszakaszon véres összeütközései vannak velük s egy századon át a legkétségbeejtőbb erőfeszítések

daczára örökös veszélyben forog az imperium dunai örvidéke Moesia-tól Pannoniaig, mig nem Traianus két háborujával 101/3. és 105/7-ben iszonyon vér- és pénzáldozattal tudja csak megtörni Decebal vitéz ellenállását, hogy birtokába vehesse azokat az ásványkenneket, melyek a dákok hatalmi erejének, tekintélyének akkora súlyt kölcsönözhettek.

A magyarság betelepedésének is egyenes utvonalaiba esvén, mindjárt kezdetben első foglalású telepeken vonhaták meg magukat. Ott az ősi szláv helységek, mint Osztro (sziget), Klopotiva (zúgó), Brázova, Rea, Puj (társég), Galacz, Krivadia (imahely) mellett alakul ki Fejérvár, Szálláspatak, Borbatviz, Malomviz-Várhely, Tüdőfalva, Füzes, Farkaspatak s a Maros-Hátszeg vidék közt feldomboruló Hegyhát (Erdőhát), észak szélén Hátszeg, Hatzak, mely mint királyi várjóság az Aba nemzetségéből származott (Petrus comes de Hatzak) Péter várnagyával 1276-ban már okmányilag ismeretes.

A megye, mint nevéből is következtethetjük a hunnok nevére utaló Hunyadvár körül kezdett kifejedezedni és Hunyadvárral csakhamar egyenlő jelentőségre emelkedett a Maros balparti sziklavárával Déva is: László mester. Miklós fia az első történelmileg ismeretes hunyadmegyei főispán 1295. ápril hó 19-én dévai várkapitány is egyuttal (Castellanus de Déwa et comes de Hunyad). Barcsán itélkezik István, a Chanad fia és Mihály Bencse fia vármegyei szolgabírákkal a bothuri (ma Bujtur) nemesség kérésére. A két vár környéke az Árpádok idején szinmagyarként tűnik fel első okleveleinkben. Pestes és Keresztur nemességének határvillongásában László erdélyi vajda 1394. ápril 16-án elérkezvén az Egregy (ma Cserna) vizétől kiinduló határjárás rendén Barmachalit, Machkoló, Almásviz, Borvigaga tősgyökeres magyar határneveket örökölt meg. A per tárgyat »a nagy tatárjárás« után négy esztendővel Istvántól, a Jánk fiától, Telök, Mihály, András Jánk és Egyed atyjától megvásárolt kereszturi földek képezék, mely felett Batiz főispán nemzetsége (cognatio), Chanád Thyborcz fia, Loránd, János a Cherke fia, Peter, Szereck fia, Pál Bán fia, János a Tamás fia Bálint és Bács Bork fiai, András, Lőrincz György fiai, Bálint, Pál Zene fiai, Pál Myko és Chaba Márton fiai, Demeter Miklós Igech fiai András Domokos a János fiai, Farkas, a Pál fia. A perben az is előfordul, hogy a bizonyító iratok egyike Petes a Mindenszentek templomában IV. László idejében kitört zavargások alkalmával hamvadt el; míg a másikat a fejérvári káptalan levéltárában Alárd fia Gyán pusztította el. A szomszéd Hunyadról Ceba hunyadi főesperes 1265-ben a fejérvári káptalan tagjaként tanuskodik a dobokamegyei Polyan birtok átruházásánál s 1267-ben IV. Béla pártütő fia, a későbbi V. István a hunyadi várnagytól segítséget sürget a királyi hadak ellen.

A törökök első becsapásai a hunyadmegyei ősmagyarságot érintvén első sorban, a pusztulás rohamosan előhaladt s főleg az 1479. október 13-án megvívott kenyérmezei csatából elmenekült török portyázók a Maros, Sztrigy és Egregy mellékét boszujokban feldulván, néhol hirmondó is alig akadt. Thelegdi István erdélyi alvajda Kolozsváron 1496. év február 16-án a fejérvári káptalant azért hívja fel: hogy Gáspár néhai Furka Márton fia, Balázs és Lőrincz néhai Furka Miklós fiai közt Keresztur és a két Boos birtoka felett, miután okmányaik a török pusztítások és bizonyos más okok miatt elvesz-

tek, tartasson helyi nyomozatot. Ime tehát a kun bessenyő becsapásokra következett tatárjárás már az Árpádok idejében első sorban hátszegvidéki magyarságot sujtotta. Már akkor kezdetét vette a beszaráb, kun és bessenyő-telepítés. Beszarábok családi néven is tartják magukat Hátszeg vidékén s Körösbánya közelében. Beszarabácza községünk is van. A Szerecsen család, melyből a Csulay, Mara és Moré családok váltak ki, szintén ilyen telepítésre utal. A Déva közelébe eső Bessenyő hegy Bessenyő község (Bezsán), valamint a Kis és Nagy-Kaján patak völgye be az Érczhegységbe mind ide utalnak: Tatár nevű helységünk is kettő van, t. i. Tataresd M.-Illyen alul és Tataresd Körösbányán alul. A harmadik Tartaria Alsófejér Hunyad határközsége. A Tartaria Tatárhavas nevek a gyakoriak; de már török korbeltiek, miként a »Török malom« (Mora Turculuj) stb. elnevezések is.

Ezen telepések is áldozatul esvén a későbbi pusztulásoknak, a Retyezat alján és a déli határhavasokon már jó korán kezdnek beszivárogni a »valachi« néven összefoglaló balkánvidéki bolgár, czinczár, albán, rumén pásztorelemek. A hátszegi kir. vár területén fogadják legszívesebben őket, habár II. Ulászló idejében, 1493-ban, a juh- és kecskeötvenedből álló »oláh adót« is vonakodva fizetik. A kenyérmezei diadal után kipusztított szászvárosvidéki szász községekben 1505-ben a királybíró számba vevén a kir. adó fizethetése céljából a lakatlan portákra telepített pásztorjövevényeket, Romoczon tiz pásztor talált már egy pópával. Ezekben a községekben, hol akkor 310 germanus vala, ma csupán 212 német lakozik s a tiz pásztor ivadékai 1417-re szaporodtak a lefolyt négy század alatt!

A kenézeikkel (törzsfőnök) betelepült délvidéki olachi vlachi csakis haszonélvezeti jogot nyertek a nekik juttatott jószágra. Ezen kenézi jószágok Zsigmond király s különösen Hunyadi János kormányzósága idején a törökök ellen folytatott harcokban szintén gazdátlanokká válván, egyes ősnemesek is kérik szolgálataik jutalmául kenézi természetű javakat s a vitézségükkel kivált kenézeket nemesi kiváltsággal tünteti ki a király. Így I. Ulászló 1443. ápril 16-án Budán kelt adománylevelében malomvizi Kende János és fiainak (László és Kendris Miklós) a Hunyadi János török küzdelmeiben tanúsított vitézségét Zentpéter és Reya »oláhos természetű« javakkal jutalmazá (possessiones nostras valachiales). A hátszegi kerületben 1418-ban 12 felesketett birtokos kenézből, hat oláh papból és hat közönséges oláhból összeállított kenézi szék ülésezett az erdélyi alvajda elnöklétével a királyi udvarházban (in domo regiam eadem Hatzak habita et constructa). Ez a kenézi szék intézte az örökösödési vallatásokat és birtokegyezségeket. De a szláv hűbériség eme származékát a XVI. századdal már háttérbe szorítja a magyar alkotmány szelleme. Így 1610-ben Bethlen Gábor kőrösi jószágispánját nevezi kenéznek s 1539-ben Posay Bálint udvarbirája Valea Dilsin (Malomviz mellett) kenéz címet viselt. 1680-ban Geszthy Ferencz Rust (a Sztrigy mentén) Zalasdi Miklóstól megvásárolván, a jobbágyok bemutatják a kenézt is »hodi ez ideig ez volt volna nekik kenézek a faluban, azért immár látná oe Nga kit hadna benne tystartónak«.

Az új telepésekkel gyorsan felcserelődnek a tiszta magyar helynevek is. Malomviztorok a Kendeffyék ősi várlaka alatt Szuszeny, odább Sebesviztorok Gereny névre alakul. Az 1412-beli Wizkeuz, melyet kihalás következtében V. László 1453-ban a Kendeffy-család-

nak adományozott, csakhamar Hobiczára változott. A Hunyadi János által 1453-ban Havaspatakának irt helység néhány évtized múlva Valea Dilsire alakul. A Kendeffy-család 1495-iki határjárásánál Galacz, Füzecs Puj, Ponoron kívül feljegyzett Füzespatak, Dióspatak, Számáraspatak, Balogviz, Fejérkőhegy, Nyiresvápa, Szilfahatár, Oroszlánhegy ma ismeretlenek. Az 1404-beli Ewrewkfalva ma Urik s így tovább korcsosulnak el az eredeti magyar község- és határnevek.

A megye északi részében az Érczhegység körül szász jövevényekre bizhatták az Árpádok az aranybányászatot. Így a Gyógyviz felső völgyén Nagy-Almás, Pojánánál virágzott aranybányászat, a Déva átellenében most is jelentékeny aranyat termelő Hondol (Handel) lakóiban a keveredettségre daczára észrevehető az ősi szász eredet. Nagyágon csak 1746 körül kezdték telepíteni a bányászokat, jobbadán Stájerországból s ezek ott részben ép úgy eloláhosodtak, miként a Vajdahunyadtól nyugatra a govasdiali völgyre a XVIII. században behozott eisenerzvidéki német bányászok. Ép ily gyorsan olvadtak be Déva tőszomszédságában a gróf Steinville tábornok által 1715—1720. közt mivelés alá vett veczeli rézbányához telepített stájerországi bányászok, kik közül többet most is régi foglalkozása nevén, például Stájer Szepi Hunder (csilletoló) vagy Homann (felőr) stb. nevezgetnek.

Az 1763-ban a megye egy részére ráerőszakolt határőrség intézménye is elősegíté a magyarság pusztulását, mert az u. n. román ezredbe sorolván a hunyadmegyeieket, még a német családok is eloláhosodásnak indultak. Dobra vidéke Lozsaddal a Háromszéken kiegészített huszárezredhez tartozott ugyan, de elszigeteltségében ott is az oláhságot terjeszté a határőrség s a Sághyból Sujága a Nagyból Nyág stb. alakult át s még Dobra eredeti elnevezését: Jófőt viselő nemesi család is abból a téves értelmezésből, hogy Jófő = jó fű, Herbayra változtatta ősi nevét.

Ezen érdekes történeti multtal bíró megye, mint említők, Déva, Hunyad, Hátszeg királyi várak körül alakult ki először. Idejárult később Illye, mely szintén királyi vár vala és ötödikül Gyógy (Diod). A hatodik várat Várost (Szászváros) a szász jövevényeknek engedék át s Déva mellett Maros-Németiről is kiderült, hogy már Szent István idejében Hermann német lovag népei szállották meg. A megye csupán az Érczhegységig terjedt eredetileg s 1867. előtt a következő 16 járásból állott: almási, gyógyi, lozsádi, pestesi, hunyadi, krinyendi, solymosi, lapusnyáki, illyei, guraszádai, dévai, hosdéli, kitidi, demsusi, klopotivai, totesdi, borbátvizi, szálláspataki, zsili. 1876-ban Zaránd felosztásával a megye a Fejér-Körös felső vidékével, vagyis Körösbánya és Brád járással bővült, de a járások száma lassanként 9-re reducáltatott.

A megye földrajzi vázlat. A mai Hunyadmegye szabályos hossznegyszöget képez, melyet a Maros úgy oszt ketté, hogy az északi kisebb részt a Fejér-Körös az aranytermő Érczhegység borítja, míg a sokkal nagyobb déli részt a Maros balpart mellékvizei osztják fel szabályosan a Retyezát hegységig. Attól délre a Román és Magyar-Zsil elzárt völgye a szurduki szoroson át geographikailag már a Dunához gravitál.

A megye közepe hullámos dombvidék, melyet a peripheriakon hatalmas párkányhegység övez. Így északon a Bihar nyulványát ké-

pező 1261 m. Vulkánon túl a Torda-Aranyos, Arad, Hunyad határpontjául szolgáló 1480 m. Gainaban csúcsosodik ki a megye. A Fejér-Kőröstől a Marosig feldomboruló Érczhegység nyugati ága a körösbányai hegység a 904 m. Magurával, a keleti ág a Ruda-herczegánytrestiai s a nagyági Csetrás hegység az 1040 m. Hajtóval tűnnek ki.

A Marostól délre a Ruska-Pojanának Déva, Vajda Hunyad, Hátszeg felé terjedő ágazatai Erdőhát nevű fensikot alkotva az 1359 m. Ruskával a Béga Egerügy (Cserna), Dobra (Jó) a Ruska vizek vízrajzi központjául szolgálva, Krassó-Szörénymegye felé határt képez. Délebbre a 656 m. horpadásba eső Vaskapu hágón túl a Retyezát lánczától a Sebes mély völgye által elszakított Godján Szárkő hegységéből a 2195 m. Vurvu Petri, a 2126 m. Szárkő és 2294 m. Gugu már havas jellegűek, ép úgy, mint a hátszegi lapályból hirtelen felszökellő homlokzatával már messzire feltűnő Retyezát, melynek 40 kilom. gerinczéből a Retyezát 2477 m. jellegzetes csúcsa mellett a Bucura 2427, majd 2506 m. Polaga összekötő omladványos nyergeikkel, az ú. n. Kusztarakkal a turistáknak méltó célpontját képezik. A Magas-Tátrára emlékeztető eme hatalmas hegyvidék szurdukaiban festői tengerszemek rejtőznek. Így a Feketető, Iker tengerszem (Zseminye), odább a zergevadászoktól látogatott Zenoga 2041 m. magasságban a Bucura a messzi jövőben, mikor ezt a hegyvilágot is hozzáférhetőbbé teszi a civilisatio, bizonyára megfelelő elismerésre számíthatnak. A Román Zsil és a mehádiai Cserna forrásvidékei közül szögellik be a déli határszéli hegységnek már sokkal törpebb láncza. Túl a Zsil szűk és méltán magasztalt szorulatán a megye délkeleti sarkában a Paring hegység festőileg tagozott csoportja helyezkedett el Petrozsény felől és 2076 m. Parengu képezi első lépcsőzetét, melyből a 2407 m. Cârpara, onnan a 2444 m. Rosilla és a 2520 m. Mandra Cursa csúcsra emelkedhetünk. A Carpa és Mundra közt északra megnyíló két circusvölgyben a Zanoga és Pielisia tengerszemei táplálják a Zsiječ két ágát, mely a Magyar-Zsil forrásvidékét; a Streminosa, Pojana Muierin 1756 m. út a Romániába haladó Lotrutól elválasztja. Ezen a nyergen vezet át a legérdekesebb hazai sodronypályák egyike, mely a Tartureu és szomszédos romániai havasokról Csimplara és Petrozsénybe szállítja az őserdők anyagát.

A Magyar-Zsil s a Sebesviz és Kudzsir (Kenyérviz) közt óriás terjedelmet foglalnak el a szászváros-kudzsiri havasok.

A Sebes vizétől keletre már a 2158 m. Pietra albával kezdődő s a Frunusával folytatódó szebeni havasok zárják körül megyénket Szebenmegye felé. A Maros tág völgyétől északra Szászváros átellenében a Gyógyviz-völgy vezet fel az Érczhegység ama keleti ágáig, hol Pojana, Tekerő-Nagy-Almás aranybányászatának ma már elhanyagolt nyomaival találkozunk. Itt az Ompoly felé Zalatna irányában az 1123 m. Dealu Breaza a legtekintélyesebb csúcs.

E meglehetősen szabályos hegykeret geologiai alkotása is változatos. A Maros által elkülönített déli nagyobb részben a kristályos pala ősközetek uralkodnak s ezek képezik a külső magaslatokat. Ezekhez a Zsil völgyén jura és felső krétakori (Cenoman, Neocom) medrek társulnak, követve a Sztrigy folyását és a hajesdi állomás irányában Kőalja-Ohábáig, Szentpéterig, hol ifj. Nopcsa Elek báró szerencsés vala egy Iguanodon állkapcsi töredékeit felfedezni. Ez a kréta öböl átterjedt keletre egészen a Városviz völgyen Gredistye

tájáig. A krétaképződvénynek egyik maradványát látjuk Déva mellett is, melyet a trachyt tört át és szaggatott szét. Az aranytermő Érc-hegység zöldkőtrachytja a légkörbeliek behatása alatt kúpdad, harangalakú formaival tájképileg is feltűnő. A tágabb völgyeket harmadkori domborok zárják be a Maros környékén jól termő szőlőültetvényekkel. A Maros Balomirnál a Kenyérmezőn köszönt be s 100 kilométeres völgyével Zámnál lép Arad-Krassó-Szörény határára. Déváig átlag 5 kilométer széles és legtermékenyebb a völgy. Piskinél az aranyi augit andesit-kúp átellenében szakad be a jelentékenyebb Sztrigy. Jelentékenyebb mellékvizei Pujnál a Retyezat hegységéből eredő Borbátviz, Hátszegnél a Demsus Vaspaták, mely a Ruska-Pojana déli csoportjából eredve a Retyezat mögül a Bucura, Zenoga tavakból táplálkozó Sebest (Riu mare) öleli magához s a boldogfalui vasuti hidnál ömlenek a Sztrigybe. Dévánál a Sztrigy után a ma Csernának emlegetett Egerügy (Egregy) köszönti a Marost a Ruska-Pojanáról Cserna faluig keletre s onnan Vajdahunyadon át északra haladva. Ez érinti a vashegyeket is. Végre Dobránál a régi Jó. Dobra következik s ezért hívták őseink a mai Gura Dobrát Jófőnek.

A jobbparti vizekből a Bokajviz után a Gyógyviz említendő, mely három, u. m.: csebi, erdőfalui és mádai ágból egyesül Bozesnél. Mindhárom ág gyönyörű szirtszorost képez.

Északon a Fehér-Körös a Dealt Crisulujból Blezseny hegyi falun át indul el. A Vulkán-patakot a Dupa Piatra, Stanizsa felől a zalatnai hegyekből előtörő jelentékeny vizek növelik meg. Délen a megye zömétől elzárt Zsil két átellenes ágból keletkezik. A nyugati, vagyis Román-Zsil Kimpu Iuj Nyág (a régiék Nagymezeje) határán a Skok nevű szorossal lép be hazánkba. A Magyar-Zsil a Vagraduluj és Solaja egyesüléséből alakulva a Paring és Surian közti vizeket, mint Thaja, Zsijec, Maleja, gyűjti magába s Petrillán át Petrozsényig nyugatra, onnan délre fordulva, a határhegység lábánál a Szurduk nyilatában végződik.

A megyének mélyebb területén tavai nincsenek s a régi lápok eltüntette a cultura. A magasabb hegységek számos tengerszemet rejtnek. Ilyen a kenyérviz forrásául szolgáló Surian a kudzsiri havasokban. A Paringban két nagyobb tengerszem van. A Retyezáthban a déli oldal Zenoga Bucurája után közepes a Fekete-tó, Ikertó, északon két kisebb tengerszem. A nuksorai patak a Vusziel alatt a Borhátviz a Vurvu mare alatt szintén tengerszemekből erednek.

Hunyadmegye területén 29 ásványvizet ismerünk idáig, de ezekből csakis Boholt Alvácza, Gyógy és Kis-Kalán ismeretesebbek. Boholt kis községben Dévától északra 13 kilom. távolságban óránként 1050 liter kristálytisza viz foly elő két csatornából. Hőmérsék 12° (C). Fürdésre is be van rendezve; de újabb és modern berendezést nyert az ivóforrás, melynek vizét főleg az Alföldnek, rossz ivóvízzel vesződő városai használhatnák áldásosan.

Hévforrásaink közül a nemzeti fejedelmek legkedveltebb fürdője Gyógy vala. A rómaiak Germisarának (hévforrás) ismerték és faliratokban hálálkodnak vizének. Verböczy István is leírta 1537-ben. A fejedelmek közül Bethlen Gábor keresett ott gyógyulást. I. Rákóczy György különösen kedvelte, ugyszintén II. Rákóczy Gy. s a két Apaffi Mihály is felkereste.

A fürdőmedenczék vizének hőmérséklete 31.2—31.7° (C) köz t váltakozik.

Égalja a melegebb völgyeken s főleg a Maros terén enyhe, a dombvidéken mérsékelt, de a magas hegységben zord. A hőmérséklet szélsőségei Déva körül 35 és 20° (C) közt váltakoznak. A csapadék elég kedvező és arányos, Déván 683, Petrozsényben legtöbb 1001 mm.

A vármegye 7783 km² területén csakis 1900-ban emelkedett a népesség a 300 ezeren túl s a megye nagyobb hegyes területét igen gyéren lakják, sőt az ezer méteren tullelmedő hegyvidék az év legnagyobb részében lakatlan, s csakis nyáron élénkül meg, mikor a pásztorok nyájaikat felterelik. A 2000 méteren felül eső havasi legelők állandó lakossal egyáltalán nem bírnak s ott juniustól szeptember közepéig alig 3¹/₂ hónapig tarthatják magukat a juhászok.

A vármegyében van 4 rendezett tanácsú város, 6 nagy- és 422 kisközség, valamint 47 külső, jobbadán hegyi terület. A községekből a legtöbb alig éri el az 1000 lakost s a brádi és körösbányai járásba tartozó Dupapiatru 2132, Blezsény 3312, Bubresel 2494, Tor-matek 1195 lakossal. Oly szétszórt hegyi jellegűek, hogy bejárásuk pár napba kerül s 6—7 templom körül elhelyezkedő házcsoportjaik is megannyi külön nevet viselnek. Legnépesebb a megye székhelye Déva, mely 4657-ről 7089-re emelkedett, 10 év alatt 2432-vel növekedett. Szászváros 5650-ről 6234-re (+ 584), Halag 1852-ről 2367-re (+ 515), Vajda-Hunyad 3032-ről 4419-re (+ 1372) emelkedvén, örömmel látjuk, hogy az állami és nemzeti szempontból mérvadó központok növekedése a bányavidékeken, különösen Petrozsény vidékén majdnem megkétszereződött értelmiséggel szerencsésen ellensúlyozza. A megye népesedése az utolsó 30 év alatt 257.539-ről 303.883 s így az összes emelkedés 46.344-et tesz ki, vagyis decenniumként csupán 15.446 volna az emelkedés. Csakhogy a tényleges eredmény még ezt sem érte el s 1880-ban tulajdonképen visszaesés mutatkozott és 1890. is alig hozta helyre ezt. Azért nem érdektelen ezen népszámlálási adatok egybevetése. Ime a népességi állapot népszámlálások szerint:

	1869	1880	1890	1900
	népszámlálások szerint			
Algyógyi járás	22.763	21.386	22.367	23.506
Brádi »	26.069	24.180	28.594	31.550
Dévai »	28.830	26.806	29.201	32.076
Hátszegi »	37.405	36.831	37.940	40.907
Hunyadi »	19.421	20.682	20.306	22.907
Körösbányai »	19.990	17.752	19.670	21.151
Marosillyei »	34.833	32.582	35.907	38.502
Petrozsényi »	12.671	16.001	18.701	28.711
Puji »	14.656	14.508	14.622	14.076
Szászvárosi »	27.550	24.719	25.301	27.356
Déva város	3.277	3.935	4.657	6.869
Hátszeg »	1.806	1.803	1.852	2.361
Szászváros »	5.661	5.452	5.650	6.238
Vajdahunyad »	2.567	2.303	3.637	4.412
A vármegye népessége	257.439	248.464	287.895	303.883

Az 1873. évben cholera a megye lakosságából 50 ezernél többet pusztított el, az 1878-beli diphtheritis is roppant áldozatot szedett, 1880-ban tehát 10 ezerrel kevesebb a létszám az előző 10 évinél. Még 1900. is nehezen pótolta ezeket a veszteségeket s csakis 1900-ban mutat örvendetesebb alakulást a népesedés, a mikorra a zsilvölgyi szénbányatelepek, Vajdahunyad kohóinak szaporítása, a Déva, Vajdahunyadra telepített bukovinai csángók meghonosult raja is részt vesznek az emelkedésben. Így egyenlítődnek ki lassankint a XVIII. elnémetesítő kormányrendszere által főleg a határőrség beerőszakolásának s a hátszegvidéki nemességnek s a gör. kath. hitre térítésével oly rombolóvá tett s az Egregy mellékén Pestes, Keresztur, Bujtor a Ptrigy mentén Batiz, Rácsi Árpád-kori nemességében nagy pusztítást mivel az eloláhosodás is.

Az 1900. évi népszámlálás már a következő kedvezőbb adatokat tárja fel anyakönyv szerint:

Anyakönyv szerint 1900-ban volt:

	Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb	Magyarul beszél
1. Algyógyi járás	876	170	1	23.308	—	—	—	37	1.225
2. Brádi »	2.085	1.068	14	28.135	—	9	—	343	3.935
3. Dévai »	4.208	900	78	26.098	—	3	3	175	6.282
4. Hátszegi »	1.484	318	34	38.313	4	2	1	200	3.163
5. Hunyadi »	2.282	814	37	19.550	2	41	5	211	3.200
6. Körösbányai j.	682	107	30	20.200	1	—	2	75	1.677
7. Marosillyei jár.	1.250	208	63	26.814	—	1	3	118	2.105
8. Petrozsényi jár.	8.277	2.303	150	15.472	548	25	21	1.855	1.067
9. Puji járás	479	221	31	5.704	136	18	1	203	1.965
10. Szászvárosi »	1.608	681	18	24.754	4	1	1	228	2.628
1. Déva	4.065	428	10	2.500	2	1	5	52	5.360
2. Hátszeg	887	140	—	1.337	—	2	1	6	1.338
3. Szászváros . .	1.884	1.221	18	3.619	9	3	9	94	3.282
4. Vajdahunyad .	1.806	365	101	1.987	—	2	10	58	2.328
Összesen	32.316	9.189	611	257.013	697	111	56	3.845	49.167
Végösszeg									303.883

Íme tehát az oláh elem 84% nagy többségét teszi a népességnek s a magyar alig 10% s a németiséggel együtt 13%. De a vagyoni és értelmi túlsúlyt annyira a magyarság gyakorolja, hogy előrelátó bölcs politikai vezetéssel a múlt idők előjogán gyakorolt hegemoniáját jövőjére is biztosítottak mondhatjuk.

Felekezetek szerint volt 1900-ban:

római katolikus	24.813
görög katolikus	55.114
görög keleti	201.350
ágost. evangélikus	3.200
evang. református	11.398
unitárius	632
izraelita	4.056
egyéb	24

Irni és olvasni tudott 64.620.

Lakóházak száma 63.985.

Állami és nemzeti szempontból legörvendetesebb a haladás épp a culturalis téren. Hunyadmegye területén 1870-ben még alig részesült a tankötelesek 10⁰/o-a iskoláztatásban s egyetlen állami iskolánk vala Harközdön a bányatelepi iskolákon kívül. A lefolyt 30 év alatt elismerésre méltó haladást mutat fel megyénk népoktatásügye a miért az összes tényezők áldozatkészsége mellett elismeréssel kell adóznunk Réthy Lajos tanfelügyelő hazafiui buzgalmának. Fáradozásainak örvendetes eredményéül tűnik ki a sok kisdedóvó, nyári menhely, az 58 állami iskola és 2 polgári leányiskola Szászvároson és Déván. A 136 állami iskolai tanító (73 férfi 63 nő) is egy kis culturhadsereg s megyészerte még 23 községgel és felekezetivel 453 tanító működött 1901/2-ben. Ezen tanítókból

	Képe- sített	Nem ké- pesített	Elemi tanító	Felső népis- okla v. pol- gári iskola	Férfi	Nő
Állami 136	136	—	125	11	73	63
Községi 23	23	—	23	—	21	2
Római katolikus 17	16	3	—	—	6	11
Görög-katolikus 33	30	3	33	3	28	5
Görög-keleti 213	113	105	218	—	206	12
Helvét hitvallású 8	7	1	—	—	8	—
Ágostai hitvallású 11	11	—	—	1	11	—
Unitárius —	—	—	—	—	—	—
Izraelita —	—	—	—	—	—	—
Magán —	—	—	—	—	—	—
Társulati 7	7	—	—	—	6	1
Összesen 453	343	110	438	11	359	94

A 453 tanítóból a magyar nyelvet 154 anyanyelv szerint, szó és írásban bírta 188, keveset beszélt 2 gör. kath. és 88 gör. keleti, összesen 90; nem beszélt 18 román gör. keleti és 2 ágostai ev. szász tanító a magyar nyelvet.

A megyei elemi iskolákból jelleg és *tanítási* nyelv szerint vala
1901/2-ben

	Magyar	Német	Román	Tót	Szerb	Román- magyar	A nem magyar tannyelvű elemi iskolákban a ma- gyar nyelv tanított	
							sikerrel	siker nélkül
Állami iskola . . . 58	58	—	—	—	—	—	—	—
Községi 19	4	—	3	—	—	12	15	—
Róm. kath. 10	10	—	—	—	—	—	—	—
Gör. kath. 33	—	—	27	—	—	6	32	1
Gör. kel. 219	—	—	208	—	—	11	166	53
Helv. hitv. 5	5	—	—	—	—	—	—	—
Ág. hitv. 6	—	6	—	—	—	—	6	—
Unitárius —	—	—	—	—	—	—	—	—
Izraelita —	—	—	—	—	—	—	—	—
Magán —	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyesületi —	—	—	—	—	—	—	—	—
Társulati 5	5	—	—	—	—	—	—	—
Összesen 355	82	238	—	—	—	29	219	54

A tankötelesek száma 1901/2-ben 48.995 volt.

Ebből:

6—12 éves		13—15 éves	
fiú	leány	fiú	leány
17.744	16.637	7.658	6.956

Vallás szerint a tankötelesek:

Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Helv. hitv.	Ág. hitv.	Unitárius	Izraelita	Egyéb
3.692	8.815	34.008	1.478	429	34	539	—

Tényleg iskolába járt 27.302 és pedig:

Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Helv. hitv.	Ág. hitv.	Unitárius	Izraelita	Egyéb
3.575	4.579	16.480	1.392	595	42	638	—

Az iskolába járt 27.302 anyanyelv szerint:

Magyar	Német	Román	Tót	Szerb	Horvát	Ruthén	Egyéb
4.595	1.279	21.132	84	18	5	75	114

Iskolába nem járt:

Fiú	Leány	Összesen
9.624	12.524	21.693

Az iskolába jártak nemzetiség és iskola jelleg szerint:

	Állami	Köz- ségi	Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ev. ref.	Ág. ev.	Uni- tárius	Izrae- lita	Magán	Egye- sületi
Magyar . . . 3.951	2.663	26	389	8	19	159	16	—	—	—	267
Német . . . 1.147	556	4	115	7	2	4	251	—	—	—	83
Román . . . 20.851	3.522	1.142	143	1.503	9.734	111	24	—	—	—	105
Tót 82	62	—	4	—	—	—	—	—	—	—	6
Szerb 18	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Horvát 5	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ruthén 75	68	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Egyéb 109	47	1	35	—	1	4	—	—	—	—	14
Összesen . . . 26.238	6.941	1.173	683	1.518	9.751	278	291	—	—	—	476

Az iskolába jártak vallás szerint:

Római kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Helv. hitv.	Ág. ev.	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
3.575	4.579	16.480	1.392	595	42	638	1	27.302

Az iskolába járók táblázata szerint:

Tényleg iskolába járt	Legalább nyolcz hónapig járt	Nyolcz hónapnál kevesebb ideig járt	Tankönyvvvel bírt	Tankönyvvvel nem bírt
20.302	19.595	9.727	21.876	5.426

Az elemi népiskolák jelleg szerint:

	Összes	Egy tanítós	Több tanítós osztott	Hány állami iskola mellett általános	Hány állami iskola mellett állott fenn gazdasági ismétlő iskola	általában
Állami	56	25	31	36	14	50
Községi	19	16	3	15	1	16
Felekezeti	271	260	11	194	1	195
Társulati	5	3	2	2	—	2
Egyleti	—	—	—	—	—	—
Magán	—	—	—	—	—	—
	351	304	92	247	16	263

1901/2-ben iskola volt a megyében:

Jelleg szerint	Elemi	Felső nép-	Polgári	Vegyes	fiu	Tisztán leány
Állami	56	—	2	46	5	7
Községi	19	—	—	17	1	1
Római katolikus	9	1	—	2	5	3
Görög-katolikus	33	—	—	33	—	—
Görög-keleti	219	—	—	216	2	1
Helvét hitvallású	5	—	—	6	—	—
Ágostai evangélikus	5	—	—	—	—	—
Unitárius	—	—	—	—	—	—
Izraelita	—	—	—	—	—	—
Magán	—	—	—	—	—	—
Egyesületi	5	—	—	5	—	—
Összesen	351	2	2	328	15	12

Középiskolája négy vala és pedig Szászvárosban az ev. ref. Kuun-collégium, mely nyolcz osztálya mellett (egy párhuzamos) 2 elemi osztályt is tart fenn s internátusában messze vidék gyermekeinek ad elhelyezést, nagynevű újjáteremtője gróf Kuun Kocsárd alapítványából számos tanulót segítez. Déván a 8 osztályú állami főreáliskola két párhuzamos osztályával 10 osztályt számlál s tápintézetében 14 internátusában 30 tanulót Szathmáry György által létesített s a tanári kar által gyűjtött alapítványokból ingyen, részben nagy kedvezményvel nevel. Petrozsényben a társadalom áldozatkészsége létesített egy négy osztályú algimnasiumot, mely 1902/3. nyilvánossági jogot is nyert s már állandó épületét is építi az Andaics János elnöklete alatt páratlan lelkesedéssel működő bizottság. E három középiskola magyar tannyelvű. Brádon a Schmerling kormány 1863-ban a volt Zarándmegye községei államkölcsön kötvényeiből létesített egy felekezeti gör. kel. algymnasiumot, melynek tannyelve román.

Ez a négy középiskola átlag 1000 tanulót nevel évente s a megyén kívül még legalább 150 járja a szomszédos középiskolákat.

Igen nagyfontosságú culturalis intézmény a hunyadmegyei történelmi-régészeti társulat, mely 1881-től működik gróf Kuun Géza elnöklete alatt s Évkönyveibe nagy becsű történelmi anyagot tett közzé, muzeumában Dácia igen sok értékes emléket gyűjtötte össze s főleg Dácia fővárosára nézve a külföldiek is forrásul használják.

Közlekedés. A megyét átszelő MÁV. fővonalából Piskitől 80 km., a Petrozsényig terjedő szárnyvasut ágazik ki, melyből Lupényig 19 km. további szárnyvonal vezet. Ugyancsak Piskiből ágazik ki a 16 km. vajdahunyadi szárnyvonal a vasszállítás érdekében. Ezen szárnyvonalat Gavosdián át Gyalár alá (Rezsisor) az első erdélyi iparvasut egészíti ki, mely személyszállítást csak kivételesen hetenkint háromszor teljesít.

A megyéből, a Maros-Ilyéről indul ki, még a »délkeleti vasut«, mely Kossovánál az alagutban távozik Krassó-Szörénybe, a Béga vidékére s Verseczig vezet.

A megye északi részébe behatol Aradról a kőrösvölgyi vasut, mely Alvácza állomásnál érkezik be s Brádnál végződik.

Mindezen vasutak elég kedvező összeköttetést nyújtanak a külvilággal. Stratégiai és közgazdasági érdekből igen fontos volna a Hátszegről a Vaskapun át Karán-Sebesre, még gróf Széchenyi István 1844-beli első tervében foglalt, de máig kiépítetlen vasut, mely az Al-Dunához a legrövidebb kapcsolatot biztosíthatná s főleg széntermékünket a romániai súlyos vámok daczára versenyképessé tehetné Bucurest felé.

A kaláni bányatársulat teleki vasbányájától Pusztá-Kalán telepéhez az Egerügy (Cserna) Sztrigy vizválasztóján át egy külön iparvasuttal szállítja a vaskőanyagot.

Közutaink kitűnő karban vannak és minden irányban könnyű kapcsolatot nyújtanak. Állami utak hossza 287·086 km. Ebből legfontosabb a Déváról az Érczhegységen át Brádra s onnan a Vulkánhágón át Abrudbányára s úgy az Aranyos mentén levezető útvonal. Ennek a Vulkánhágóra induló szakaszon az építészeti hivatal több év óta kiváló szakértelemmel küzdötte le a természeti nehézségeket. Évi fentartása 185 ezer korona, új építkezés 100 ezer korona vala.

Fontos kapcsolatunk még Zalatnáról Nagy-Almásra átvezető útvonal, melyet Lukács Béla ministerségének köszönhetünk. Törvényhatósági utak hossza 54.660 km. Ebből legfontosabb a Hátszegről Pujon Merisor-Branyiczán át Petrozsénybe s onnan a Szurdok-szoroson Romániába vivő útvonal. Évi fentartás 295 ezer korona. A nagyalmási út folytatásául Algyógyig 1902-ben megkezdett útvonal a mádai patak áthidalásával szintén rendszeres közlekedést biztosít s 1903/4-re végleg befejeztetik.

Viczinális közutaink hossza 684.3 km., mely közerővel tartatik fenn. A törvényhatósági utadóból 1902-re 382.100 korona 60 fillér vétetett be.

Az államépítészeti hivatal egy nagy érdeme a vashidak szaporítása s e tekintetben Lukács József főmérnök buzgalmát valóban kiváló elismerés illeti.

A falusi nép gondatlansága, czélszerűtlen házi viszonyai, silány étrendje s különösen kétségbeejtőleg gyakori bőjtje daczára, az egészségi viszonyok elég kedvezők. 1901-ben a hevenyfertőző betegségek közül diphtheritis mutatkozott hét járás 38 községében 32.961 lakos közt s a 240 beteg gyermekből meggyógyult 240, meghalt 105. A vörheny öt járás 20 községében, három rendezett tanácsú városban 36.764 lakos közt 382 gyermeket támadott meg, kikből 106 meg is halt. Kanyaróban szenvedett 126, hökhurutban 196, kikből 11 halt meg. Hasihagymáz három járás nyolcz községében mutatkozott 88 egyénen, kikből 18 halt el. Legtöbb beteg a petrozsényi szénbánya munkásaiból került ki. A védhímlőoltást 21 orvos 9174 gyermeknél, az újraoltást 7614 nél alkalmazta.

A megye területén működött öt kórház. A dévai megyei köz-kórház mintaszerű pavillonrendszerben épült. Volt 1901-ben összesen 2241 betege s ezekből 1496 gyógyult fel, 108 meghalt. A körösbányai nyilvános kórház 319 betegéből meghalt 4, gyógyult 274.

A bányatársulatok kórházaiból a keczeli társláda magánkórházában 12, a lupenyiben 210, a petrozsényiben 479 beteg fordult meg.

A közegészségügyet 39 orvostudor, öt sebész szolgálja. Gyógy-szertár van 20 önálló, egy házi, két kézi, melyek dr. Balog Pál tiszti főorvos felügyelete alatt működtek mind.

A szomszédos Romániával áll fenn a legsűrűbb érintkezés, főleg a marhalegeltetés és munkakeresés érdekében. Tizenöt napra érvényes átlépési engedélyt adott ki az alispáni hivatal 1901-ben 841, idegen államokba szóló útlevelet a belügyministeriumtól 341-en nyertek. Ebből kitetszőleg Amerika vonzó ereje kevésbé érvényesül s leginkább a romóczi szászok keresnek ott boldogulást, keresményükből apasztva itthon maradt családjuk anyagi terheit.

Háziipar. A hegyi nép csaknem minden szükségletét maga állítja elé. Az erdőháti lakos a vashegyek tetején fából építi házat s vasat még szép alakjában is alig használ. Gazdasági eszközeit maga idomítja, javítja s a fejsze, fűrész mellett egy-egy kézi eszterga is található minden ház körül, melyen mezei munka mentes időben dolgoznak. Kereskedelmi forgalomba csupán a fazekas készítmények kerülnek Báár, Vajdahunyad, Déva, Obraksa vidékére. A riskuliczaiak a szövőszékekhez való bordákkal házalnak, a dobrocziak szintén Körösbánya mellől káposztás hordókat visznek vásárainkra. Favillákat az erdőhátiak készítenek. Nyirfaseprőkkel, teknőkkel a faluvégi cigányok látják el a legtöbb vidéket.

Ruházati czikkeiket saját szőttükből varrják, készítik s az igazi hegyi lakos bocskortalpán és tüzsdjén kívül egyebet alig vásárol piacson, mert még kését is maga veri ki s kucsmáját, bundáját juhaitól nyeri. Az előhegyek lakossága tartja fenn a városok kis iparát s ez még nem kapott rá a brünni, bécsi gyárosok silány utánzataira, mint a völgyi lakosság, mely már fényüzési hajlamainak áldozatul kezdi ejteni a sokkal egyszerűbb, de tartósabb helyi készítményeket s jellegzetes népviseletéből is lassankint kivetkőzik. A kisebb helységek lakossága házépítésnél s mezei munkájánál egymás segítségére kalákákat szokott rendezni.

A *hitelviszonyok* kielégítésére csaknem minden jelentékenyebb forgalmú pontunk pénzüntézzettel rendelkezik, úgy, hogy átlag 19 ezer lélekre jut egy hitelintézet s így nagyobb kereskedelmi területeknél is kedvezőbb az átlag. Ez intézeteket azonban nem mindig közszükség hozta életre és különösen sajnos a nemzetiségi irány térfoglalása. A tőkék összehalmozódása a nyomasztó iparviszonyoknál fogva az utóbbi időben mind érezhetőbbé válik már azért is, mivel a vezetőket az erős verseny tanuságai nagyobb óvatosságra intik.

Östermelés. Hunyadmegye területe művelési áganként a kataszteri tiszta jövedelmmel 1901. év végén:

Sor- szám	Művelési ág	Térfogat		Kataszteri tiszta jövedelem	
		hold	öl	ft	kr.
1	Szántó föld	283.171	785	590.318	55
2	Kert	24.548	1174	133.084	21
3	Rét	167.472	703	278.542	40
4	Szőlő	2.962	819	25.140	25
5	Legelő	203.955	1373	94 431	50
6	Erdő	609.356	52	143.448	43
7	Nádas	45	1111	20	56
I.	Termő terület	1,291.512	1192	1,264.975	90
II.	Terméketlen	60.533	1298	—	—
III.	Hunyadmegye összes területe és kataszteri tiszta jövedelme . . .	1,352.046	890	1,264.975	90

Erdészet. Hunyadmegye területén 1902. év végén 622.028.04 kataszteri hold erdő vala, vagyis 175.85 kataszteri holddal kevesebb a megelőző évinél. Ebből 397.307 kataszteri hold tartozott kincstári gondozás alá s a többi magantulajdon. Talaj szerint 116.052 kataszteri hold véderdő, 491.476 kataszteri hold feltétlen erdőterület s 14.500 kataszteri hold viszonylag erdőterület. Fanemek szerint 119.613 hold tölgy, 400.307 hold bükkös vagy egyéb lomberdő s 102.108 kataszteri hold fenyvesből állott.

A kopár területek befásítására a kormány és közegei kiváló gondot fordítottak s az állami csemetekertekből 336 ezer különböző fajú csemete és 3297 korona segítség osztatott ki. Ily módon 200 kataszteri hold kopár terület nyert beerdősítést s tisztán csemetekertekre 13.988 korona fordítottatott a megyében.

Az állami erdőbirtokokat a szászsebesi m. kir. erdőhivatal igazgatja a kudzsiri, szászvárosi, vajdahunyadi, dévai erdőgondnokságok segítségével. Ezenkívül Déván létezik a megyei m. kir. erdőhivatal, mely az 1898. évi XIX. t.-cz. 1. és 2. §. alapján kezelt erdőkkel kis és nagyközségi 94.343 kataszteri hold, úrbéri elkülönített erdő és legelő 55.551 kataszteri hold, úrbéri természetben elkülönített erdő-illetőség 40.157 kataszteri hold, úrbéri legelő 40 hold, úrbéri vett vagy ajándékozott 22.098.22 hold, rendezett tanácsú városi erdő 1730, egyházi testületi 5837, köz- és magán alapítványi 803, közbirtokossági 41.110, részvénytársulati 2570, kopár terület 1640 hold.

Kiváló gondot fordít az erdőhivatal a vizmosásos, elkopárosodott területek védelmére, a csemetekertek létesítésére, az ültetésekre és az üzemtervek kiegészítésére.

A bükkfa termelése túlnyomó részben helyi fogyasztásra szolgáló tűzifa s a hunyadi, kaláni vasgyárak által fogyasztott szenelésből áll. A tölgyfa vasuti talp és dongafára szolgáltat s kereskedelmi forgalomba csakis a magasabb hegység fenyőtermékei kerültek.

A kincstár falkenyéresi fűrésztelepe bérletben áll s így dolgozza fel a kudzsiri erdőgondnokság anyagát.

Faipar. A faipar terén is a Zsilvölgy irányadó megyénkben. A Kendeffy-család parinyi őserdeit használja ki, a fűrészipar már jó ideje s a fogyasztás jelentékeny része a szénbányákra esik, de az épületfa túlnyomó részét az Alföld felé szállítják le.

A legterjedelmesebb fűrészvállalat ez idő szerint a Pollacsek és Scheiber czégé Petrozsény mellett Petrillának Csimpa nevű negyedében. A vállalatot gróf Thoroczky Miklós országgyűlési képviselő indította meg s 1895-ben Petrozsénytől a 7 km. Csimpán át Vojvodulujra s onnan a Pojana Mujeri havason Szalani romániai havasra Obach bécsi czég szabadalma szerint Ryppel János mérnök által 31 kilométernyi sodronypályát építtetett. Vállalatát Pollacsek budapesti czéggel osztotta meg s utóbb kiválván a czégből, helyére Scheiber budapesti vállalkozó lépett.

A czég 31 kilométer hosszú szállítópályájával Romániából hozza át anyaga nagy részét, míg a kisebb részt Kendeffy Gábor paringi erdejéből a Lolaján usztatja Vojvodulujra Gáborlakhoz, hol első raktárai vannak. A feldolgozás Csimpán történik s különös érdemet szerzett ezen czég Perzsiába, Afrikába, Amerikába terjedő gyümölcsládáival s Dél-Afrikába a búroknál is használt épület deszkáival. Évi feldolgozása 130.000 m² s forgalma 1,600.000 korona. Épületfájának nagy előnye, hogy gombásodás nem bántja, mit a vermalitás mellőzésének tulajdonítanak. A czég hulladék fivégeiből kitűnő tűzgyújtót készít, melyet Bécsbe szállítanak. A fűrészport briquette alakban kazánfűtésre használják.

Iszkronynál (Alsó-Barbatény) Maderspach Viktorné kiváló képzett fiával dolgozza fel a Román Zsil-mellék anyagát, 25 ezer m² termelése egy részéhez az anyagot a Romániából idehajló erdőkből szerebbe.

Lefelé Pujnál Kenderessy Árpád Tukey fűrésztelepe 10 m²-át és Urikányban Kenderessy Árpád külön fűrésztelepe 5000 m²-át dolgoz fel évente. A bajesdi állomás mellett Lossy Hugmeyer czég fűrész a vuksovai erdőségből.

A Königess czég a corajesdi erdőség fatermékét dolgozza fel.

A hátszegváraljai állomás közelében Boldogfalvánál Peccol Giovanni terjedelmes fűrésztelepe a Kendeffy-család malomvizi erdőségeiből évente 30 ezer m² termeléssel működik.

Ezen nagyobb fűrésztelepeken kívül Klopotiva, Várhely, Malonviz, Zajkány, Bukova, Bancsár községek határán működnek kezdetleges fűrészek s a falusi nép deszka-zsindely készítménye a szomszédos városokra fuvarozza el Déva-Szászvárosig és ki Karán-Sebes, Lugosig. Ilyen kis fűrészvállalatok vannak még Felkenyéren is.

Szenelést nagyobb mértékben a hunyadi vasgyár folytat Kiss Sándor lunkányi erdeiben. Petrosznál Stefanescu testvérek a Törökcsalád és a kincstár felső sztrigyvidék bükkösét szenelik. Szászvároson Binder nyug. erdőmester a kincstártól vett bükköt szeneli Vajdahunyad számára.

Mezei gazdaság. Hunyadmegyében az 5—100 holdas kis gazdaság van többségben s 53.989 gazdaságból ilyen 33.007 létezik. Azután 5 holdon aluli gazdaság van 23.772, középbirtok 100—1000 holdig csakis 200 található, az 1000 holdon felüli birtok összesen alig 44. 1 holdon aluli szántófölddel is 3641 tulajdonos gazdálkodik, sőt 1 holdon aluli szántóföld nélkül is 3000 gazda tartja fenn magát. A vármegye termő területe 754.004 hektár, miből 163.061 ha. szántóföld, 13.787 ha. kert, 96.911 ha. rét, 117.983 ha. legelő, 39 ha. nádas, 1743 ha. szőlő, 357.540 ha. erdő s 38.187 ha. terméketlen. A földmivelés egyik ága sem ölt akkora mérveket, hogy nagyobb kereskedelmi jelentőségre emelkedhetnék s inkább a helyi szükséglet kielégítésére szorítkozik. Kivített alig néhány nagyobb birtokosunk mutat fel. Kitűnő búzát terem a Maros áldott tere, melynek Szászvároson felül eső szakasza azért is viseli a Kenyérmező elnevezést. Locsád Hátszegvidéken Fejérvár, Bajod búzája sulyosabb. Itt jó rozs is terem. A lakosság legkedveltebb terménye a kukoricza, mert a hegyi nép tulnyomólag kenyér gyanánt és málélisztet fogyaszt. A hegyhátak tavaszi búzát termelnek. A mellékvölgyében kitűnő gyümölcs terem a Maros környékén, így főleg Bokajtól le Solymosig a szőlő is kitűnőleg prosperál. A szilvatermelés egész vidékek fő keresetét képezi. Így Dobra, Marosillye a Kaján vidék Brád környéke excellál ezen a téren s élelmes kereskedők Szlavoniába szállítva az idevaló szilvából produkálják a slovinczai slivovica jó részét. Ép úgy vagyunk a lekvárral és aszalt szilvával, mely boszniai termés alatt kerül vissza. Almáink a piacosok s a Sztrigyvölgy, Szászvárosvidék sőt Hátszeg környékéről Demsus-, Rea-almái külföldön is keresettek. Déva környékének kajszin őszi barackja az olaszhonival versenyezhet.

A conservgyártás terén a dévai Transylvania conservgyár egyedüli magyénkben s 7.404 korona értékű gyümölcsöt, 3.397 korona értékű veteményt dolgozott fel 1902-ben. Terményei nagy részét hazánkban, kisebb részét Ausztriában helyezte el, de csekély nyereséggel. A gyártási viszonyok a rossz gyümölcstermés miatt oly kedvezőtlenek valának, hogy 57.093 korona veszteséggel záródott az év s a vezetők okszerűbb berendezéssel s a költségek reductiójával mindent elkövetnek e közhasznú vállalkozás életképesebbé tételére.

Az algyógyi EMKE földművesiskola mintatermelése úgy a gyümölcészet, mint az állattenyésztés terén sokat lendített. A megyei gazdasági egyesület fáradozásainak is sokat köszönhetünk. Téli előadásaival az elméleti ismereteket, tenyészállataival az állattenyésztést

üdvösen és máris szembetűnő eredménnyel szolgálja. A megye ősi foglalkozását az állattenyésztés képezi. Egész nagy vidékek ebből tartják fenn magukat napjainkban is s a juhászat terén megyénk szinte vezérszerepet játszik, mennyiben a saját 150 ezernyi tenyészte mellett még legalább annyi juhot táplál a szebenvidéki Resinar, Szelistye, Pojana, Sztrugár, Pián stb. juhos gazdáitól nyaranta bérelt legelőin. A juhászat a raczka-faj képez, mely legtisztábban a Deula, Babi gazdájánál maradt fenn s onnan terjesztik kupeczek szét az országban. A bajesdi közvetítők Tirolba, Meránba is hatezernyit szállítottak például ez évben ki.

A juhászat börzójét Hátszeg és Boldogfalva vásárai képezik. Itt a tavaszi (Szt.-György) u. n. kukukvásár és őszi (Kisasszonynap) vásárokon fordul meg a havasokra fel- és lehajtáskor az értékesítendő anyag. A szarvasmarhatenyésztésben is jelentékeny pénzforgalmat élvez megyénk s a gazdasági egyesület kezdeményezésére tenyésztési ólakat is létesített a törvényhatóság. Az ős boksa-fajt a hegyes vidékeken meghagyva, a téresebb helyeken a nyugati fajtákat irta elé a megye. Így a pinzgau-i és allgau-i tenyésztés már a népnél is kedvelté vált, mert súlyban, értékben szembetűnő előnyöket nyújt. Darányi földművelési miniszter legutóbb 200 ezer korona olcsó és előnyös kölcsön előlegezésével tenyészpéldányok kiosztásával sokat javított az állatállományon s kivitelünk évről-évre növekedik olyannyira, hogy az állomány apadása kezd mutatkozni. Leghátrább állunk a disznótenyésztésben, habár erre és a kostartásra is alkotott szabályrendeletet a megye. A határszéleken a romániai faj becsempészése határozottan káros. A fajtenyésztés fellendítésében Pietsch Lajos gazdasági egyleti titkár fáradozásainak köszönhetünk legtöbbet.

Földrajzi alakulatánál fogva teljesen külön gazdasági és állattenyésztési jelleggel bír a Zsilvölgy. A szénbányászat előtt alig számolt tiz ezer lakost ez a vidék, a kik a legkezdetlegesebb gazdálkodást követve félig nomád életet folytatnak.

A földművelésből csekély kukoriczán felül alig számbavehető kerti veteményt és kereskedelemre alkalmatlan gyümölcsöt termeltek, s főjövedelmüket az állattenyésztés képezi. A szarvasmarha faj a szabadban való teleltetés, silány táplálás és kevés gondozás következtében annyira satnya vala, hogy csak újabban sikerült a földművelésügyi ministerium gondosságából behozott alpesi fajokkal példáját nyújtani annak, hogy okszerűbb kezelés mellett ez a vidék is piaczosabb, értékesebb tehénekhez juthatna. Az őslakók még ma is félig kötik magukat otthonukhoz s tavasz felé a hegyi tanyákon gyűjtött nyári takarmány után legelgetve marháit, hetekig ideiglenes pajtákban tanyáznak. A juhtenyésztésben azonban a hagyományok csökkönyös követése miatt, alig észlelhető valami javulás. Legkedvezőbben alakult vala meg a lóállomány, mely talán a török becsapások idején arabs vérral frissülten oly szívós, kitartó példányokat mutat, melyek a bosnyák occupációnál a hegyi ágyúk, teherszállítmányok hordására alkalmasoknak bizonyultak. A földművelésügyi ministerium és megyei gazdasági egyesület abbéli kísérletét, hogy a hegyi utakra kiválóan rátermett ősfajt arabs és lipicai keverékkel javítsa, a lakosság indolentiáján hajótörést szenvedett s ma már csakis saalgótarjáni társulat vezetősége csendes és nyugodt vérű muraközi fajtákkal igyekezik a bányák és teherszállítás számára ezt a fajtképesebbet tenni.

A Zsil vidék régi híres halászata alig létezik már. A fűrésztelepek, bányavállalatok szennyvize az egykori itt tenyészett golócza pisztrángot erősen meggyérítette. A havasi pisztráng és az u. n. lepényhal is gyérült s a mellék vizekre szorul. Rendszeres haltenyésztés nem létezik ezen az egész vidéken. A vadállományból a zerge, szarvas, medve, vaddisznó a Paring csoportba elég gyakoriak sőt olykor a hiúz is jelentkezik. A Paring egyik csúcsa (Capra) a zergétől kapta nevét. Az előhegységben nyest, róka, vadmacska, nyul otthonosok, habár a havasi tanyák és kutyák sokasága a vadállományt erősen veszélyezteti.

Allatgészségügy. Az állatorvosi szolgálatot 1901-től a törvényhatósághoz beosztott állami állatorvos vezetése alatt 9 járási állatorvos látja el. Ezek nagy elfoglaltsága miatt Szászváros és Déva városokban külön orvosi állások váltak szükségessé. Ezen szervezet segítségével a marhaállomány statisztikája rendeztetett első sorban. Az alábbi táblázat mutatja az 1901. összeírás eredményét.

Kimutatás Hunyad vármegye állatállományáról az 1901. évben.

Járás, illetve törvényhatósági vagy rendezett tanácsú város	L ó					Szarvasmarha					Juh	Kecske	Sertés
	tenyészmenet	kanca	herél	nőven-dék	összesen	bika	tehén	ökör	nőven-dék	összesen			
Algyógyijárás	1	279	198	78	556	26	3347	1098	2068	6539	11642	818	3232
Brádi »	—	60	440	40	540	21	2852	3591	3559	10023	14201	1847	4420
Dévai »	2	388	345	76	811	36	4938	3131	4074	12179	8060	1440	5803
Hátszegi »	3	1074	819	396	2292	77	10069	6220	6543	22909	61390	1819	5430
Kőrösbányai j.	—	80	420	16	516	21	2589	2019	2621	7250	13558	1846	4067
Maros-illyei j.	1	255	358	76	690	58	5131	3992	3930	13111	14348	1680	6171
Petrosenyijár.	29	1500	700	1010	3239	152	23718	3200	6214	33284	36530	479	3519
Puji járás . .	—	638	442	224	1304	31	7039	3064	6067	16201	13588	2091	4275
Szászvárosi j.	6	1054	409	284	1753	34	5743	4232	4371	14380	24223	1668	3651
V.-Hunyadi j.	—	184	293	14	491	26	2668	3713	1463	7870	20542	613	2043
Összesen	42	5512	4424	2214	12192	482	68094	34260	40910	143746	218082	14301	42611
R. t. városok:													
Déva	—	77	173	15	265	5	407	102	320	834	3	4	1167
Hátszeg . . .	—	42	40	3	85	2	188	48	212	450	—	—	142
Szászváros . .	—	68	98	35	201	4	389	161	275	829	—	—	785
Vajda-Hunyad	—	55	103	—	158	6	252	79	192	529	—	—	528
Összesen	—	242	414	53	709	17	1236	390	999	2642	3	4	2622
Főösszeg	42	5754	4838	2267	12901	499	69330	34650	41909	146388	218085	14305	45233

Bányászat. A bányászat képezi megyénk legrégebbi iparát. Az agathyrsek aranybányáiról már Herodotos tud Kr. e. 480 körül. Ez a bányáipar ugyan sokat csappant, de azért e téren is Hunyadmegye producál legtöbbet s ez idő szerint Brádra összpontosul az aranyter-

melés, hol a Havkorth-féle Schwelmi bányatársaság a rudai 12 apostol bányamű a Victoria altárnánál Gura Bárza felé zuzó érceit az ujonnan épített s ez idő szerint Európa legnagyobb californiai rendszerű zúzművel dolgozza fel. Ugyanezen bánya igazgatása alatt áll a muszári bányatelep is. Menkiny Frigyes bányaműigazgató valóban elismerésre méltó sikerekre utalhat. A rudai és kristyori bányászat 1167 kiló, a muszári bánya 358 kilót termelt 1902-ben az 1901. évi 1198 és 345 kilóval szemben.

Az arany kilóját 3280, az ezüstét 97 koronával váltották be a selmeczbányai alkohóhivatalnál.

A nagyági hires társulati bányamű érceit a selmeczi kohónál váltja be finomra zuzott nyers állapotban. A bányauzem nagy akadályát képezi a víz- és légpangás. Az előbbin kültárnákkal, utóbbin a szinteknek minél több helyen való átlyukasztásával segítenek.

Termelése 487.45 tonna dúsércz, 2.218.39 tonna vegyesércz, ebből 367.48 kilogr. aranyos ezüst, melyből 9.932.78 kg. arany és 2.681,621 klg. ezüst került ki. Összes bevétel 363.635 korona, vesztesége 69.060 korona. A pénzügyministeriumnak fizetett 16 483 korona kamattal a már élvezett segítségért a veszteség 85.543 korona. 1901-ben 16.870 korona volt a nyereség, de 1902-ben a termelés hanyatlott. Alkalmazottja 9 hivatalnok, 675 munkásaltiszt.

Boiczán a régi Kisbányán az első erdélyi aranybánya részvénytársulat művei Zsibig János bankigazgató tulajdonába mentek át s korlátoltabb üzemmél, kedvező eredménnyel működnek.

A hondoli Rezső-bánya, báró Bornemisza Tivadar örökösei tulajdonában szintén kedvező eredményt mutathat fel. A többi szomszéd kisebb aranybányászat alig mutat életjelet, vagy szünetel s várja a központosító tulajdonos megérkezését.

A megye közgazdasági életében kiváló szerepet tölt be a hunyadi vasbányászat, mely eredetét szintén a rómaiakig viszi fel s mely most kohóival Vajdahunyadon a vár alatt működik. Gyaláron termelik a vaskövet s a gyalui hegy alá megépített iparvasut segítségével a termelés és árusítás is növekedett. Így 1.842,396 mm. vaskövet fejtettek le 921,193 korona értékben s a termelés 200 ezer mmázsával volt magasabb az 1901-beli. A termelt vasat Retyisora állomásra siklózva, onnan Hunyadra szállítja az iparvasut s ott a kohókban kiolvasztva a Martin-aczél vasban dolgozzák fel egy részét. A másik rész Kudzsirra, Diós-Győrre, Zólyom-Brezóra kerül.

A m. kir. vas- és aczélgyár Kudsziron a kereskedelmi vasféléken kívül géprészeket, főleg kerékkoszorukat is termel s készítményei nagy elismerésben részesülnek.

A brassói bánya- és kohó-társulat kalászi vasöntődéje a teleki saját bányájukból iparvasuton Hunyad mellől átszállított vasat kiolvasztva dolgozza fel. Öntvényeiből főleg a kályhák a dunai tartományokban is kedveltek. A kedvezőtlen ipari viszonyokat és vámtételeket sinli ez a derék vállalatunk is.

Kőbányászat. Megyénk kitűnő kőanyagából Arany-Gyertyámos a vasutnak termel legtöbbet. A dévai Kövendvár (Pelossza) amphibol andesitjét a szebeni hitelbank iparvasuttal is ellátva, nagyobb arányban használja ki. A rómaiak bukovai márványbányáját egy társulat kezdi fejteni és Hátszeg állomáson adja fel szép termékeit.

Alennál is szép fehér márványt termelnek. A vasut mentén sokféle fejtenek még követ. Így Petrozsény előtt Bolika barlangnál.

Mészégetés. A föld népe több vidékén éget meszet. Így Bánpatakon Déva mellett. Banyiczu állomáson egy körkemence működik.

Malomköfejtés. A Vulkan alatt Sztanizsa Dupapiatra közt elég jó malomkövet készít a nép, melyet az Alföldig kifuvaroznak.

Barnaszénbányászat. Legjelentékenyebb őstermelési ága Hunyadmegyének a Zsilvölgy széntermelése. Ezen elzárt medence a harmadkorban fjordszerűleg folytatódott a mai Mehádia felé. A nyugatkeleti irányt követő medence 45 km hosszúságban tartalmaz művelhető szénrétegeket. A felső olygocen korú homokkő márga conglomerat közé 18 szénréteg helyezkedett 0.5-től a Deák-bányában mutatkozó 75 m, vastagságig váltakozva. A kincstár kutató furásai 732 méter mélységig tárták fel a településeket s minőségileg 5600—7100 kaloris hőképeségű barnaszénre foly a bányászat, melyet 1840. körül indítottak volt meg Hoffmann testvérek és Maderspach Károly a Puj és Borbát viznél felállított kezdetleges vaskohó számára. Azelőtt a cigánykovácsok használták kényszerűségből a vizmosásokban kibuvó barnaszénre s az utolsó török becsapás idején, 1787. őszén a menekülő határőrök Vulkan mellett a széntelepét meggyújtva próbálták üldözőiket visszariasztani. Az Égett völgy = V. Assura innen kapta nevét.

Az 1854. évi bányatörvény a kezdeményezőket egyesülésre kényszerítvén, a Nyugat-erdélyi bányaegylet alakult ki, melynek birtokai csakhamar a »Brassói bánya- és kohótársulat« tulajdonába jutottak. Ez a társulat tett legtöbbet a vidék hozzáférhetősége érdekében is és sürgetéseire vették munkába az 1863-iki alföldi aszály enyhítésére Aradtól Gyulafejérvárig az Első erdélyi vasuttal a piski-petrozsényi 80 klm. szárnyvonalat is, mely 1870-ben megnyilván, az addig csakis ökörszekérrel lóháton elérhető szénmedence belekapcsolódott a világforgalomba.

A Brassói bánya- és kohótársulat példája serkenté tevékenységre a kincstárt is, mely 1867-ben a petrozsényi állomástól keletre Petrillán a Deák-bányát és Lónyay-bányát vette művelés alá; de már 1879-ben összes üzemét a Brassói bányatársulatnak haszonbérbe adva, ettől fogva ezen társulat működött egész 1894-ig, mely évben a salgótarjáni bányatársulat váltván magához a brassói társulat bányáit, a kincstárral is 1906-ig terjedő bérletet kötött s főleg az államvasutak szénszükségletének fokozódásával üzemét óriási arányban megnövelte.

A vasut kiépülésével az addig csakis a Magyar-Zsil mellé szorított széntermelés a Román-Zsil mellékre is kiterjedve, Lupény-Urikánynál Mara Sándor, a Transsylvania-társulat Hoffmann Rafael 1883-ban a Zsil-köszénbányatársulat alakult meg. Alább Vulkannál 1882-ben a Teréziabányateiken kezdtek 20—50 ezer mm. szenet termelni, melyet tengelyen fuvaroztak a 15 km. petrozsényi állomásra. Ebből a kisszerű kezdeményezésből nőtte ki magát 1890. május 17-én Gerbere Károly és Rotter József mérnök kitartó fáradozásával a Felső-Zsilvölgyi köszénbányatársulat, úgy hogy jelenleg három hatalmas társulat osztozik a zsilvölgyi bányászat felvirágoztatásának dicsőségén s a két távolabbi társulat 1892. juliustól Petroszényből Lupényig kiépített 19 km. külön szárnyvasut létesítését tevő szükségessé.

E három bányavállalat közül a Petrozsényből a a salgótarjáni viszi a vezérszerepet, mely Andreics János bányatanácsos ernyedetlen kitartásával, kiváló szakértelmével valóban meglepő fejlődést ért el s a tiz év előtti 2,348.567 q-ról 1902-ben 5,610.072 q-ra fokozá a termelést. A társulat 9.682 h. hold 1.501 □⁰-nyi területtel rendelkezik s négy bányakerületben működik Petrozsénytől kelet és nyugat felé. A I. kerület Petrilla határán a Deák-bánya kerülete a csimpai, Lónyay-tárával, Deák-aknával és keleti tárókkal. Ezekhez 7 km. iparvasut is vezet. A II. kerület a petrozsényi állomástól nyugatra a nyugati és ditsai táró, melyet a vasutról is láthatunk a nagy osztályozóval. Napi termelés 3.000 q. A III. kerület még nyugatabbra a kötélpálya vonala irányában. Aninosza külön telep vagy 60 waggon termeléssel. A IV. kerület a vulkáni állomástól északra a Farkasvölgy keleti és nyugati része a zsilkrivádiai bányarész és az arsului- (égett) völgyi bányarész napi 60—70 waggon termeléssel, melyet Vulkánig sodronypálya, onnan vasut szállit tovább. E 20 kilométer hosszúságban kiterjedő bányacomplexum képezi Petrozsény vidékének éltető elemét, úgy, hogy 1870-ben 12.671 zsilki járási népesség 1900-ig a bányászat telepítésével 28.750-re emelkedett. Még szebben illusztrálja ezt a haladást a bányászattól érintett községek emelkedése. Így Petrozsény-Dilsa 1870-ben 1.728 lakost számlált, míg 1900-ban 7.765-re emelkedett, vagyis 30 év alatt 6.037 az emelkedés. Petrilla 2.487-ről 4.499-re, vagyis átlag 2000-rel emelkedett. Épp ily rohamos emelkedést mutat tisztviselői létszám, mely 109-re s a munkásoké 3.410-re emelkedve most 320.000 korona nyugbér- és betegsegélyző-alappal bir, úgy, hogy 47.201 korona nyugbéren felül betegápolásra 68.330 koronát fordithatott s a petrozsényi anyakórházon kívül Aninoszán, Vulkánban és Petrillán is több ágyas ideiglenes kórházakat létesített. Ez a humánus gondoskodás megnyilatkozik a culturális intézmények fejlődésében is. Így az állam által fentartott intézeteken kívül a társulat Petrozsényben három osztályú, Aninoszán, Vulkánban I—IV. osztályú s 358 mindennapi és 112 ismétlő tanuló művelődését segítette elő. Épp akkora áldozatkészséggel gyámolítá az egyházakat is, úgy, hogy a római kath., ág. ev. régibb egyházak mellett az ev. ref., a gör. kath., a gör. keleti felekezetűek is díszes templomokat nyertek újabban a társulat hathatós segítségével.

A második hatalmas ipartelep az »Urikány-zsilvölgyi magyar kőszénbánya-részvénytársaság« lupényi bányatelepe. Alig tiz éves multra utalhat vissza ez a vállalat 1892. augusztus 1-én a lupényi szárnyvonal megnyitásával köszöntve be, az év végéig alig 24.567·5 tonnával kezdte meg termelését s 17.015 tonnát szállitott, melyet 1902-ben már 298.437 tonnával és 304.551 tonna szállitásával folytatott. A szénfejtés idáig jóformán az Északi és Déli bányára koncentrirálódott s alig három év előtt vették mívelés alá a Szent-Istvánbányát is. A mívelés csak Lupény határát érinti, de Iszbranytól fel Kimpuluj Nyagig (régii Nagymező határa a Kendeffyek Malomviz birtokának) szerzett mellékbirtokokat, úgy, hogy területe 27,672.966 m²-ből 90 zárthuzatmányból áll. Ennek a szénnek kiváló előnye, hogy olygocen kora daczára a valódi kőszénnel egyenértékű és a Zsil völgyén ezideig egyedül ad coaksot. A szállitás 1898-tól legtöbbsnyire villamos erővel s csak kis részben történik lóval. Ezenkívül 22.000 m. Bleichert-szerkezetű kötélpálya is működik.

Nagy humanitással gondoskodnak a betegekről s a telep legszebb pontjain a villamvilágítással ellátott pavillonszerű kórház kelti fel figyelmünket. Modern berendezése mellett gőz- és kádfürdőkkel és külön járványkórházzal is rendelkezik.

A f. 1903. szeptember 14-én éppen a bányászati és kohászati vándorgyűlés alkalmával megnyitott 6 tanítós emeletes iskola is mintaszerű. A társulat emez érdemes alkotásaiban saját áldozatkészsége, bölcs előrelátása mellett sokat köszönhet Krizko Bohus bányagazgató gyakorlati érzékének és világlátottságának is.

Ez az egy évtized Lupényből a hátszegvidéki Farkaspatak egyszerű pásztortelepéből várost varázsolt elő. A 1870-ben 562 pásztoralakos helyett 4767, vagyis 4102-vel több népesség találja meg itt boldogulását s a magyarságnak egyik őrhelye, bástyája alakult ki a déli Kárpátok alján. Dicséret érte az alkotóknak. A két nagyobb testvér mellett szerény igényekkel és annál örvendetesebb eredménnyel működik a Felső-zsilvölgyi kőszénbányatársulat. Vulkántól, a hajdani Dácia eme fontos határhágójától északra, a Dealu Babi-féle Terézia-bányát 1882-ben nyitották meg s 1892-ig tengelyen fuvarozták a termelést. Rotter József mérnök, Gerbert Károly társa 1895-ben vezette be az Árpád és Terezia bányatelkekre. 1900-ban, a fejtésre előkészített Terézia meggyuladván, elfalaztatott s most az Árpádot veszik művelés alá. A vasuti szállítás Vulkán-felé túlságos drága lévén, sodronypályával a 6 km.-nyire első Banyica állomás felé akarják rövidíteni a szállítást. A termelés 1902-ben 802.000 tonna, 452 munkással, kiknek iskolát, kórházat is tart fenn a társulat.

Ezen bányaművel szomszédos a Salgótarjániak vulkán-farkasvölgyi telepe is, mely a vasuti állomásnál nagy osztályozójával és sodronypályájával tűnik az érkező szemébe.

Ez a három társulat majdnem 11 millió tonna szenet termelt s 1902-ben s a Zsilvölgy népességét 28.750-re fokozá. Ebből 8277 magyar, 2393 német, 159 tót, 548 ruthén, 25 horvát, 21 szerb és 1855 egyéb a bánya befolyása alá eső lakossággal a 15472 román felett majdnem abszolút túlsúlyra a Zsilvölgy magyarsága jutott. Vallás szerint 8177 róm. kath., 825 ág. ev., 1876 ev. ref., 301 unitárius, 1003 izraelita köszönheti existenciáját a bányatársulatnak, mely a 8745 görög kath., a 7819 gör. keleti lakosból is sokat foglalkoztat.

Alig hihető az az óriás forgalom, a mit ezen vállalatoknak köszönhetünk. Maga a salgótarjáni társulat 9 millió, az urikány-zsili társulat 5 millió, a petrozsény-lupényi vasut 2,230.000, a felső zsilvölgyi szénbányatársulat 800.000 koronát forgat évente s a Zsil-mellék évi forgalma megközelítette 1902-ben a 40 millió koronát.

A szénbányászat és a vasbányászat terén a legbiztatóbb Hunyadmegye jövője s valóban nagy hálával adózhatik a megye mindazoknak, kik ennek a két iparágának oly széles alapot teremtettek, hogy abból századokra szóló erőforrásokat jósolhatunk ezen szép múltú megyének. Hajdan a harcok mezején, ma az ipar fejlesztésében szolgálja a haza javát Hunyadmegye.

Téglás Gábor.

A földbirtok hitellel való megterhelése.

(Befejezés.)

III.

A föld megterhelésének imént felsorolt általános okai nem egyformán ismétlődnek meg hazánk minden vidékén. A földrajzi konfiguráció, a földműves osztály általános képzettsége, erkölcsi meggyőződése, a hitelviszonyok, a nép gazdasági törekvése, a birtokszerzés lehetőségének föltételei, a hitelnyújtotta elsőségek okos kihasználása, a termés és termelés viszonyai: mind nagy befolyással vannak arra, hogy a földbirtokos osztály igénybe veszi-e a hitelt, és ha igénybe veszi, milyen célra és milyen irányzattal. Nem különös jelenség az hazánkban, hogy ép a gazdaságilag leginkább előre haladott vidékek földbirtokosai vették leginkább igénybe a hitel áldásait. 1900-ban a Duna jobbpartján fekvő földbirtokokat 227·5 millió, a Duna-Tisza közén fekvő birtokokat 276·7, a Tisza-Maros szögében fekvőket 189·4 millió korona jelzálogkölsön terhelte; a Duna balparti földbirtokokra pedig csak 108·9, a Tisza jobbpartiakra csak 91·85 millió korona jelzálogkölsön volt bekebelezve. Összevetve ezeket az adatokat a termőföld nagyságával, azt találjuk, hogy a Duna jobbpartján hektáronként 108·11 (0·004⁰/₀) korona, a Duna-Tisza közén hektáronként 132·34 (0·005⁰/₀), a Tisza-Maros szögében 110·27 (0·006⁰/₀) korona a megterhelés, holott a Tisza jobbpartján 97·04 (0·001⁰/₀), a Duna balpartján pedig 91·17 (0·008⁰/₀) korona terhel egy-egy hektár földbirtokot. Beszédés tanúi e számadatok annak, hogy a kulturában leginkább előrehaladott országrészek leginkább vannak megterhelve hitellel, nemcsak azért, mert ott nagyobb a föld értéke, hanem azért is, mert a legsűrűbben jelentkeznek a föld megterhelését sürgető okok. Igazolják ezt a tapasztalást közvetve a birtokmegoszlások arányai is, a mennyiben ép a felsoroltam országrészekben a föld megterhelése a kisbirtok arányában növekszik; így

a Tisza jobbpartján 37·90⁰/₀ a gazdaságok összes területéből a kisbirtok, 0·001⁰/₀ 1 hektár megterhelése,

a Duna jobbpartján 39·20⁰/₀ a gazdaságok összes területéből a kisbirtok, 0·004⁰/₀ 1 hektár megterhelése,

a Duna balpartján 43·95⁰/₀ a gazdaságok összes területéből a kisbirtok, 0·008⁰/₀ 1 hektár megterhelése,

a Duna-Tisza közén 47·39⁰/₀ a gazdaságok összes területéből a kisbirtok, 0·005⁰/₀ 1 hektár megterhelése,

a Tisza-Maros szögén 56·11% a gazdaságok összes területéből a kisbirtok, 0·006% 1 hektár megterhelése.

És ugyancsak ilyen szempontból tanulságos a birtokok megoszlásának és a föld megterhelésének számadatait a közép- és nagybirtokok megoszlása arányában szembevetni.

A Duna jobbpartján a gazdaság összes területéből 11·16% a közép-, 43·56% a nagybirtok 0·004% 1 hektár megterhelése.

A Duna-Tisza közén a gazdaság összes területéből 21·29% a közép-, 26·22% a nagybirtok, 0·005% 1 hektár megterhelése.

A Tisza-Maros közén a gazdaság összes területéből 11·88% a közép-, 25·72% a nagybirtok, 0·006% 1 hektár megterhelése.

A Duna balpartján a gazdaság összes területéből 15·86% a közép-, 36·75% a nagybirtok, 0·006% 1 hektár megterhelése.

A Tisza jobbpartján a gazdaság összes területéből 16·99% a közép-, 39·83% a nagybirtok, 0·001% 1 hektár megterhelése.

Vagyis ott, ahol a legtöbb, a jól művelt, a jól jövedelmező kis- és középbirtok, ott legnagyobb a megterhelés, amelyet ritkábban fokoz nagyra a nagybirtok. Csak a Duna balparti és a Tisza jobbparti földbirtokoknál látszik, hogy mind a kettő egyenlő arányban nyomja az eladósodás mérlegserpenyőjét.

Az általános tapasztalatok keretében javulást nyert körülményeket erősítik meg azok a megfigyelések, amelyek a kisebb területeken mutatnak a földhitellel való megterhelésnek okaira. Ennek igazolására Sopron- és Vas megye viszonyait kívánám közelebbről megvilágosítani.

Sopron megyében, beleértve Sopron törvényhatósági joggal felruházott városát is, 1900-ban 163.702, Vasban 268.916 hektár volt az összes szántóföld; amott be volt vetve 158.304, (95·53%), emitt 261.947 hektár (97·62%). Ez az arány visszamenőleg hosszú évek sorára, nem igen változott. A fontosabb mezőgazdasági termények közül termett Sopronban 480.789 (12·5%), Vasban 738.399 (16·3%) métermázsza búza, amott 224.940 (10·9%), emitt 412.465 (7·9%) métermázsza rozs, Sopronban 303.777 (11·6%), Vasban 223.079 (9·8%) métermázsza árpa, Sopronban 114.432 (11·6%), Vasban 263.132 (16·4%) métermázsza zab; amott 101.619 (17·5%), emitt 149.700 (10·9%) métermázsza tengeri, Sopronban 933.498 (111·7%), Vasban 1.778.303 (78·9%) métermázsza burgonya. Ez az arány jellemző a két vármegye termőerejére. Az 1895-ben fölvetett birtokmegoszlási statisztika szerint

	a gazdaságok összes számából esett a				a gazdaságok összes területéből esett a			
	törpe,	kis,	közép,	nagy,	törpe,	kis,	közép,	nagy,
Sopron megyére	61·69	37·88	0·30	0·13	7·78	43·12	7·89	41·21
Sopron városára	84·51	15·36	0·09	0·04	18·64	48·10	12·75	20·51
Vas megyére	48·02	51·39	0·44	0·15	6·69	54·52	10·96	27·83

Az 1895. mezőgazdasági statisztikai adatok szerint e két vármegye, illetőleg három törvényhatóság gazdaságainak kezelése így oszlik meg:

	a gazdaságok összes számából esett				a gazdasági összes területből esett			
	tulajdon	haszon- élvezeti	haszon- béres	vegyes jellegű	tulajdon	haszon- élvezeti	haszon- béres	vegyes jellegű
Sopron megyére	74·02	1·37	2·77	21·84	42·29	4·96	23·49	29·26
Sopron városára	67·65	11·99	2·27	18·09	29·00	0·60	35·12	35·78
Vas megyére	81·19	1·14	3·37	14·30	69·72	5·07	6·93	18·28

A miből az olvasható ki, hogy a két vármegye területén a gazdaságok kezelése fölöttébb elüt egymástól, mert Sopronban a gazdaságok területének jóval több, mint egy harmada van haszonbérben, ellenben Vas megyében elenyészően csekély a haszonbér, hanem fölötté erős a házi kezelésben levő birtokok száma. És ez a körülmény a hitellel való megterhelés szempontjából nem közönyös jelenség, mert a haszonbérbe adott föld tulajdonosa csak ritkán kerül abba a helyzetbe, hogy tulajdonát megterhelje, ha csak akkor nem tette, amikor még maga kezelte birtokait, ellenben a házi kezelésben levő föld birtokosa a gazdálkodás, meg a társadalmi kötelezettségek során gyakrabban kerülhet abba a helyzetbe, hogy ingatlanát megterhelje; a haszonbéres gazdaság tulajdonosa legfőleg csak akkor terheli meg ingatlanát, ha egyéni szükségleteit másképp nem tudja kielégíteni és fogyasztási hitelét jelzálogkölcsonnel kénytelen legyőzni, — avagy másfelé üz. mezőgazdasági ipart, és az ott támadt szükségleteket fődözi a haszonbérbe adott birtok jelzálogos megterheléseivel. Ebből a tételből azt lehetne következtetni, hogy a sopronmegyei földbirtokok megterhelése messze elmaradjon a vas megyeiek mögött. Az 1900. év végén a sopronmegyei földbirtokokat összesen 21,382.748, a vas megyeieket 37,310.037 korona pénzüintézeti jelzálogos kölcsön terhelt. Számbavéve a két törvényhatóság bevetett területeit, a mely 1900-ban Sopron megyében 158.304, Vasban 261.947 hektár volt, vagyis az ennek csak 60·43⁰/₀-a,¹⁾ az eladósodottság Sopronban 1 hektáron 135·31, Vasban 142·21. Vas megye tehát jobban van eladósodva, mint Sopron megye. És ennek egyik oka bizonyára abban keresendő, hogy kevesebb a haszonbéres tulajdon és sok az önkezelésben lévő birtok.

A hitellel való megterhelés okainak kutatása során jegyezzük még meg, hogy 1900-ban Sopronban volt 1 bank,²⁾ 8 takarékpénztár és 21 szövetkezet; Vasban a hivatalos statisztika szerint 5 bank, tényleg azonban csak 1, 34 takarékpénztár és 48 szövetkezet. Esett tehát Sopronra 29, Vasra 83 olyan intézet, amely ott a megye területén iparkodott telíteni a jelzálogos hitel iránt támasztott szükségletet. Sopronban tehát minden 111·52 □ km.-re esett egy intézet, holott Vasban minden 65·93 □ km. terület igényeit szolgálta volt egy hitelintézet. Ha pedig a bevetett terület hektárszámait vesszük alapul a hitelintézetek elszaporodásának a megítélésére, azt találjuk, hogy Sopronban 5.442·55 hektár művelés alatt álló területre esik egy pénzüintézet, ellenben Vasban már minden 3.155·99 hektár terület kíván egy pénzüintézetet.

Közelebbről megvilágosítandó a két törvényhatóság területén fekvő földbirtokokat terhelő jelzálogkölcsonöket, az 1894. évi hitelintézeti statisztikai és az 1900. évi kimutatások alapján a következő adatokat állíthatjuk össze:

Soproni birtokok jelzálogterhe:

	bankoknál		takarékpénztáraknál		szövetkezeteknél		összesen	
	kölcsön	korona	kölcsön	korona	kölcsön	korona	kölcsön	korona
1894. végén	19	264.676	11.209	14,340.572	4.512	5,359.518	15.740	19,964.766
1900. végén	17	221.231	11.312	15,540.460	4.810	5,621.057	16.139	21,382.748
a változás	— 2	43.445 +	103	1,199.888 +	308	261.539 +	1.399	1,417.982

¹⁾ Sopron területe (megye és város) 3.244 □ km., Vas megyéé 5.472 □ km., amaz ennek 59·03⁰/₀-a.

²⁾ Azóta megszűnt; jelzálogkölcson 1887. óta különben sem adott.

Vasmegyei birtokok jelzálogterhe:

	bankoknál		takarékpénztáraknál		szövetkezeteknél		összesen	
	kölcsön	korona	kölcsön	korona	kölcsön	korona	kölcsön	korona
1894. végén .	84	108.120	19.567	23,942.574	936	1,497.712	20.537	25,548.406
1900. végén .	91	152.310	20.106	35,191.903	1.042	1,965.860	21.239	37,310.073
a változás .	+ 7	44.190	+ 539	11,249.329	+ 106	468.158	+ 652	11,761.667

A soproni birtokok jelzálogterhe aránytalanul csekélyebb mértékben növekedett, mint a vasmegyeieké; amott $7 \cdot 10^0\%$, emitt $46 \cdot 03$ a növekedés. És amíg az 1894. évi bankkölcsönök közül Sopronban 10 kölcsön, 1900-ban ugyanannyi, a takarékpénztáriak közül 10.438. 1900-ban 10.872, a szövetkezetiek közül 4451, 1900-ban 4735 terhelt földbirtokot és ennek tartozékát, addig Vasban 1894-ben 84, 1900-ban 90 bankkölcsön, 1894-ben 18.746, 1900-ban 18.947 takarékpénztári és 1894-ben 910, 1900-ban 1.026 szövetkezeti terhelt földbirtokot; a többi itt is, ott is bérházakra esett. Jelenleg is azt igazolják a statisztikai adatok, hogy Sopronban szám szerint kevés a bankkölcsön, jóval kevesebb (körülbelül csak az ötödrésze), mint Vasban. Elősegíti ezt bizonyára az a körülmény is, hogy Sopronban, minden bankintézeti jelzálogkölcsön idegenből jön, ellenben Vasban magában is van bank. Ennek a hatását mutatják különben a kölcsönöknek nagyságuk szerint való megoszlása is. Azon összes bankkölcsönök, amelyek földbirtokot és nem bérházat terhelnek, megoszlának:

	200,	200—1000,	1000—2000,	2000—4000,
	k o r o n á i g			
Sopronban	—	2	—	2
Vasban	3	54	16	7
	4000—10.000,	10.000—20.000,	20.000—40.000,	40.000—100.000
	k o r o n á i g			
Sopronban	2	1	2	1
Vasban	10	—	—	—

Nagy összegre rúgó bankkölcsön, olyan, a minőért érdemes idegenbe menni és a minőt idegenben működő, vagy nagy központi intézet is megköt, Vasmegyében 90 közül csak 10 van, Sopronban pedig 10 közül 6. Ami egyrészt azt bizonyítja, hogy a vasmegyei kölcsönök legnagyobb hányada valamelyik megyebeli bankból származik, másrészt, hogy a vasmegyei bankkölcsönök legnagyobb része kisbirtokot terhel, amíg a soproni bank-jelzálogkölcsönök biztosítékával nagyobb értékű ingatlanok vannak lekötve. Nem kevésbé tanulságosak a takarékpénztárak jelzálogkölcsöneinek adatai. Láttuk, hogy a takarékpénztárak száma Vasban aránytalanul nagyobb, mint Sopronban; emitt mindössze 8, amott 34 működött. Számbavéve azt, hogy nálunk szívesen csoportosul a földbirtokos középosztály egy takarékpénztár köré, hogy a maga és érdektársai hiteligenyeit ott elégítse ki: a két számadat különbözete nem meglepő. Sopronban ép az az intelligens földbirtokos középosztály hiányzik, amely a vidéki takarékpénztárak megalakítása körül nagy érdemeket szerzett hazánkban. De hiányzik benne, aminek Vas különben is bővében van, a hitelt váró középirtokos, amely apróbb kölcsöneiért szívesen járt a maga, meg rokonsága érdekkörébe vont takarékpénztárba.

Miként említettem, Sopronban 10.872, Vasban 18.947 a takarékpénztári kölcsönök száma. Ezek közül:

	200,	200—1000,	1000—2000,	2000—4000,	4000—10.000,
		k o r o n á i g			
Sopronban	1.167	5.263	2.592	1.334	418
Vasban	1.921	11.566	3.581	1.228	458
	10.000—20.000,	20.000—40.000,	40.000—100.000,	100.000—200.000—400.000-ig	
	k o r o n á i g				
Sopronban	62	30	5	1	—
Vasban	128	43	17	3	2

A takarékpénztárak jelzálogkölcsönei legpregnansabb képét mutatják a föld megterhelésének. A kisbirtok majdnem kizárólag ezeknél az intézeteknél keres hitelt; a középbirtok nagyrésze is innen veszi kölcsöneit, különösen azóta, hogy előkelőbb és régibb takarékpénztáraink hosszabb időn belül törleszthető jelzálogkölcsönöket is engedélyeznek,¹⁾ és a legtöbb esetben nem is drágábbak, mint a jelzáloglevelekben leszámolt jelzálogkölcsönök. Ez az utóbbi magyarázza, hogy úgy a soproni, mint a vas megyei intézetek olyan nagy összegekről szóló jelzálogkölcsönöket is engedélyeztek, a minőket rendszerint csak nagy központi, kizárólagosan földhitellel foglalkozó intézetek szoktak engedélyezni. A három törvényhatóság területén fekvő takarékpénztárak kölcsöneinek legnagyobb száma a kisebb kölcsönökre esik; 4000 koronán túl nagyot csökken a kölcsönök száma, a mely 200-tól 1000 koronáig emelkedik magasra. Bizonyosságául annak, hogy a kis- és középbirtok egy része vette igénybe.

A szövetkezetek engedélyezte jelzálogkölcsönök a soproni intézetek javára változnak. Szám szerint Vasban több a szövetkezet, mint Sopronban; amott 48, emitt 21 működik. De Sopronban két olyan nagy szabású szövetkezet működik,²⁾ a mely a soproni összes hitel-szövetkezetek nyújtotta jelzálogkölcsönök nagy részét abszorbeálja. A soproni szövetkezetek 1900. végéig 4735, a vas megyeiek csak 1036 jelzálogkölcsönt engedélyeztek. Némileg kiegyenlítik ezek a számadatok, a takarékpénztáraknak és kölcsöneiknek számában, a vas megyeiek terhére mutatkozó megterhelést, ámbátor, ha a soproni szövetkezetek engedélyezte jelzálogkölcsönök számából leütjük azoknak a jelzálogkölcsönöknek a számadatait, amelyeket a jegyzetben megnevezett két, — immáron 30 évnél régibb idő óta működő — szövetkezet 1900. évi mérlegének aktivitételei mutatnak, alig van a három törvényhatóság területén működő szövetkezetek között számot tevő különbség.

1900. év végén a soproni és vas megyei szövetkezeteknek földbirtokra és azok tartozékaira engedélyezett jelzálogkölcsönei ilyen oszoltak meg:

	200	200—1000	1000—2000	2000—4000
		k o r o n á i g		
Sopronban	56	3018	1053	424
Vasban	72	567	219	128

¹⁾ A Soproni Takarékpénztár 5¹/₂%-os annuitás mellett ad nagyobb jelzálogkölcsönöket.

²⁾ Egyik a Soproni Takaré- és Kölcsönegylet, a melynek 1900-ban 4,553.555 korona, a másik a Nagymartoni Takaré- és Kölcsönegylet, a melynek 1900-ban 8,918 288 korona jelzálogkölcsön követelése volt.

	4000—10.000	10000—20.000	20000—40.000	40.000—60.000
	k o r o n á i g			
Sopronban	135	41	6	2
Vasban	33	12	5	—

A vasmegyei hitelszövetkezetek jobban látszanak a szövetkezeti eszme mivoltához simulni. Nagyobb kölcsönöket kisebb számban engedélyeznek és a jelzálogkölcsönben csak tagjaikat részesítik, amennyiben a szomszédos törvényhatóságokban Sopronban, Zalában, Veszprémben, sőt Ausztriában is vannak jelzálog követeléseik, ami kapcsolatos azzal, hogy onnan is vannak tagjaik. A soproni szövetkezetek előbbkelői nagy összegre rúgó betéteket kezelnek, amelyeket tagjaik jelzáloghitel szükségletének határain túl is gyümölcsöztetnek ebben az üzletágban. De mind a három törvényhatóság szövetkezetei a törpe-, kis- és középbirtokot támogatják hitelszükségleteiben, a soproni szövetkezetek jelzálogkölcsöneinek 96·09⁰/₀-a, a vasmegyeiek 95·17⁰/₀-a nem magasabb 4000 koronánál.

De csak természetes, hogy sem a sopronmegyei, sem a vasmegyei intézetek jelzálogkölcsönei nem meritik ki azt a jelzálogtartozást, amelylyel a három törvényhatóság területén fekvő birtokok vannak megterhelve. Hiszen ezeknek az intézeteknek minden jelzálogkövetelése sem terheli kizárólagosan csak ennek a három törvényhatóságnak földbirtokait. A soproni takarékpénztárak, különösen a Soproni- és Kismartoni Takarékpénztár, Baranyában, Gömörben, Győrben, Mosonban, Pest-Pilis-Solt-Kiskúnbán, Somogyban, Tolnában, Vasban, Zalában helyeztek el jelentékeny összegre rúgó jelzálogkölcsönöket, és hasonlóképen vannak a vasmegyei takarékpénztárak, amelyeknek Baranyában, Győrben, Mosonban, Pest-Pilis-Solt-Kiskúnbán, Somogyban, Sopronban, Tolnában, Veszprémben, Zalában és Ausztriában vannak jelzálogköveteléseik. Viszont pedig úgy a soproni, mint a vasmegyei földbirtokokat jelentékeny összegben terhelik, a nagyobb központi zálogintézeteknek, az Osztr.-Magyar Banknak, sőt osztrák takarékpénztáraknak is jelzálogköveteléseik. A stájerországi nagy takarékpénztárak jelentékeny összeg erejéig jelzáloghitelezői a vasmegyei birtokoknak. És az Osztrák Földhitelintézetnek vannak Sopronban is követeléseik.

És az intézetek, meg a magánosok kölcsönein kívül jelentékeny összeggel vannak mind a három törvényhatóság területén érdekelve az árvaszékek, meg a nagyobb alapítványok, ezek között első sorban a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület alapjai, amelyeknek a Dunántúl legtöbb vármegyéjében, de különösen a szóban forgó három törvényhatóságban nagy összegre rúgó jelzálogköveteléseik vannak. A magánosok, meg az alapítványok és az árvaszékek jelzálogkölcsönei egy-egy tételben, nagyon ritkán rúgnak nagyobb összegre. A hitelező természet szerint való körütekintése miatt, de meg az alapok és az árvaszékek mobil voltuk érdekében se kötnek le egy helyen nagyobb összeget. A szóban levő törvényhatóságok árvaszékeinek legmagasabb kölcsöne 30.000 korona, mivelhogy régtől fogva az volt a kölcsönök engedélyezésénél a korlátoló elv, hogy csak kisbirtokokra adnak kölcsönt, hogy ezeket segítsék, különösen ott, a hol árvák is érdekelve vannak.

Sopronmegyében 50, Sopron városa területén 1 olyan gazdaság van, a melynek 1000 holdnál nagyobb a területe. Van ezek között hitbizomány (Eszterházy- és Széchenyi-féle), van a győri püspökségnek, prépostságnak, meg néhány magán-földbirtokosnak, végül a nagyczenki és felsőbüki czukorgyáraknak földbirtoka; Sopron város területén maga a város bírja tulajdonul a területén fekvő nagybirtokot. Ezeknek a nagybirtokoknak csak nagyon csekély része van hitellel megterhelve. A magánbirtokosok tulajdonát képezők közül a legtöbbje tehermentes. Néhányára csak az általános terhelési okok valamelyike czímén jutott betáblázott adósság. Vagy az örököstárst kellett kifizetni, vagy egy más függő adósságot kellett jelzálogosra változtatni, hogy fennakadás ne legyen a gazdaságban, illetőleg nehogy nagy összeget kelljen az üzleti tőkéből elvonni. Maguk a birtokok olyan gazdagon vannak felszerelve, a föld olyan termékeny és olyan bőségesen fizet, hogy jövedelméből a megfelelő társadalmi élet szükségleteit, a modern gazdaság követelte beruházásokat és az üzemet akadálytalanul fenn lehet tartani. Kivételt az Eszterházy hercegi hitbizományi javak képeznek, amelyek nagyobb jelzálogtartozásokkal vannak megterhelve. Bizonyára azon kevés hitbizományi javak közé tartoznak ezek a roppant terjedelmű birtokok, amelyek daczára a hozzájuk kapcsolt tulajdonjog megszorított voltának, hitellel vannak megterhelve. A megterhelés ideje a messze multba nyulik vissza és kapcsolatos azzal az életmóddal, amelyet főuraink némelyike, a magyar főuri fény dokumentálása érdekében, folytatott a külföldön. Az absentismus volt egyik főoka az Eszterházy hitbizományi javak megterhelésének is. Azok a mesés főuri passiók, amelyekről a külföldön is sokat regélnek, tetemes összegeket nyeltek el. Nagy részük terheli még most is a jelzálogos adósság formájában a legnagyobb főuri birtokot. Hova-hamarabb azonban teljesen fel fog alóla szabadulni. A zárgondnokságot már is megszüntették; a hitbizomány jelenlegi ura nemcsak a terhek apasztásán fárad, de az eddiglen haszonbérbe adott birtoktestek egyikét-másikat önkezelésbe is veszi, hogy azokon folytassa a bérleteken üzött mintagazdálkodást.

100—1000 holdas birtok Sopronmegyében 116, Sopron t. h. joggal felruházott város területén kettő van. A város mindkét birtoka haszonbérben van; a megyei középbirtokok nagy részét maguk a tulajdonosok művelik. A vármegyei középbirtokok egy része szintén hitbizomány, másik része a csornai premontrei prépostságé; egy nagy részén a czukorgyárak, részben mint tulajdonosok, részben mint bérlők folytatnak mintagazdálkodást; a fenmaradt részen régi középnemesi családok és egykori városi polgárok utódai gazdálkodnak. A gazdálkodás mindenütt magas fokon áll. A hitellel való megterhelés csekély. A kötött birtokok, meg a gazdag czukorgyárak tulajdonát képező birtokok tehermentesek. Egy-egy régi középnemesi család birtoka, a csornai, meg a kapuvári járásban, van megterhelve hitellel. A terhek rendszerint régibb keletűek. Részben kapcsolatosak a 48-iki nagy átalakulással, de különösen a 60-as évek elején bekövetkezett több rossztermésű évvel, a mikor a Rábaköznek nedvességben mindenkor bőséges talaját terméketlenné tette az aszály. Ennek nyomán roppant bujasággal termettek akkoron Sopronmegyében az uzsorások, romboló éhséggel rontva neki a jóhitelű gazdáknak, a kiknek szükségletét nemcsak a termés hiánya, de az új kor

teremtette szükség, különösen pedig a gyermekek kitanításával és fölnevelésével járó kötelesség is emelte. A hetvenes évek elején a csornai és a kapuvári járás egy-egy középbirtokosa már tekintélyes összeggel megterhelt ingatlant hagyott utódaira, a kik az örökségen már csak olyképen tudtak megosztzni, hogy a szüle szerezte adósságot, amely a legtöbb esetben nem volt bekebelezve, jelzálogos adóssággá formálták át, megtoldva az örökösársak kielégítésére szükséges összeggel. De azért ma már nagyon eladósodott középbirtokot nem találni Sopronmegyében. Az a komoly és magas fokon álló gazdálkodás, amely a nagy hitbizományok bérbeadott birtokain folyik, útmutató példa volt a megyében mindenekre. A bérlő szorgalma hatott, előbbrejutása csábított. Tönkre ment gentry-család alig-alig van az egész megyében. A hetvenes évek elején egy-két középbirtokos-család teljesen elpusztult ugyan, mivelhogy nem tudott bele törődni az új idők teremtette viszonyokba, és elvesztve az ingyen jobbágy munkát, kellő beruházásokról nem gondoskodott, a megváltás összegét pedig már előlegben élte; de általában az a kevés középbirtok, a mely Sopronmegyében van, a legrendezettebb viszonyok között él és általában jelentékeny üzleti tőke fölött rendelkezik.

Más képet mutatnak a kisbirtokok. Statisztikai adataink Sopronmegyében 14.847, Sopron városában 338 olyan birtokról adnak számot, a melynek területe 5—100 hold között változik. A város határában fekvő kisbirtok legnagyobb része szőlő, kisebb része szántó föld és kert. A két előbbi kategóriát rendszerint kiegészíti a városban levő ház, amelynek pinczéiben vannak berakva a borok, istállójában van a lábas jószág, udvarán a csür és a pajta. Tulajdonosai jómódú német parasztok, akiket gazda-polgároknak neveznek. Munkás, törekvő, függetlenséget szerető néposztály, amely jó termés idején sokat takarít, gyengébb aratás esetén pedig nagy önmegtagadással mérsékli szükségleteit. Roppantul földéhes, ámbátor terjeszkedni nem igen van módjában, mert a családi vagyon örökbe száll az örökösre, aki ritka esetben válik meg, még ha tanult is, apai foglalkozásától. Az örökösársak kifizetése azonban néha rákészteti a jelzálogkölcsonre. Ámbátor mig teheti, erre a célra is, más formában szerez kölcsönt és csak ha ezt nem képes fizetni, fordul jelzálogkölcsonért valamelyik intézethez, hogy váltó- vagy egyéb tartozásait rendezze.

A soproni gazdapolgárság anyagi jólétére nagy csapást a phylloxera-vész, meg a mesterséges borok készítésének nagy mértékben való terjedése mért. Mert amíg jól termett a régi tőke és a fertői horokért jó árat fizettek: a soproni gazda bőségesen pénzelt. De a mikor a régi tőke elsárgult, gyümölcsöt nem termett és annak a kevésnek is, amit leszüreteltek, nem volt meg az ára: megcsappantak a jó időkben összegyűjtött tőkék. Növelte a bajt még az is, hogy a regale-megváltással megszűnt az a régi szabadalom, miszerint minden gazdapolgár, otthon, időközönként korcsmát nyithatott és ülővendégnek is kimérhette a borát; ezen a bajon enyhített ugyan a pénzügy-miniszter, amennyiben restituálta volt a szőlőgazdáknak régi borkimérő jogát, de meglehetősen későn, amikor már léket kapott a régi jó mód. Mindezeknél is nagyobb csapás volt azonban az a csökönység, amelylyel a gazdapolgárság a phylloxera terjedését nézte. Eleinte nem hitt a létezésében, sőt megtámadta a hatóság kiküldötteit, akik a megmételyezett tőkéket törvényes intézkedés és szabályren-

deletek jogán kiirtották. Nagy vagyon ment e nyakasság és paraszti hitetlenség révén veszendőbe. Csak mikor a minta-szőlőtelepek eredményei beigazolták, hogy a phylloxera-vész nem az urak bűne, és amikor a hitetlenek is arról győződtek meg, hogy a szőlők értékét csak az amerikai alanyok ültetése mentheti meg: kezdődött meg az újraültetés munkája és ennek kapcsán a beruházás.

A phylloxera-vész a megyei kisbirtokok egy részét is erősen támadta meg és okozta azok megterhelését. A soproni járás egy részében, a kismartoni és nagymartoni járásokban sok jelzálogteher támadásának lett szülőoka, A megterhelés processzusa, az újítással és a vész terjedése ellen való küzdelemmel, ép most van folyamatban.

Elemi csapások különben is sűrűn látogatják a megye területét és nem egyszer okai, hogy a kisbirtokos ingatlanára jelzálogteher kerül. A vármegye nyugoti járásaiban az őszi vetéseket gyakran pusztítja el a hesszeni légy. Még ennél is nagyobb károkat okoz, minden harmadik évben a cserebogár, — és a nagyobb időközökben fellépő mezei egér. Nyomukban elpusztul a vetés és a kisgazda nem egyszer kénytelen adóssággal terhelni földjét. A megterhelés processzusa rendszerint az, hogy a gazda a megelőző években apróbb váltókölcsonket vett fel, vagy előleget kért termésére, — de mivel az elemi csapás elpusztította termését, fizetni rem tud; hogy azonban megszabaduljon türelmetlen hitelezői zaklatásaitól, kénytelen ingatlanát jelzálogkölcsonnel megterhelni. Érdekes példáját adja ennek az 1901. évi, minőségre és mennyiségre nézve egyaránt rossz takarmánytermés. A kisgazda nemcsak jószágának egy részén volt kénytelen túladni, de kiesett jövedelmének az a része is, a melyet jó termés idején takarmányáért kap. A Hanságban, meg a Rábaközben fekvő községek birtokosainál pedig a takarmány jövedelme döntő tényező; ha ott nincs szénatermés, kiesik a jövedelem legnagyobb hányada. Ilyenkor váltókölcsonnel vagy előleggel pótolja a jövedelmet; mint pótolta 1901-ben. A kölcsonból vagy előlegből pedig csak akkor nem válik általában, vagy csak akkor lesz rövid ideig tartó jelzálogteher, ha olyan jó termésű év következik a gyenge évre, mint az 1902-iki.

A termésnek jobb, vagy kevésbé jó eredménye különben is jelentékeny nyomokat hagy a rábaközi kisbirtokos hitelvilágában. A rábaközi kisbirtokos földje fölötté dúsán jövedelmez. Ha jó esztendeje van, ha mérsékelt a csapadék, ha a Rába mellékvizei nem öntik el, és a belvizek nem bántják: busásan fizet a Kis-alföld felső része. Innen van, hogy a rábaközi kisgazdának soha sem elég drága a föld. Van olyan község, a hol kapva-kap rajta a gazda, ha egy-egy eladó holdat 1600 koronáért megkaparíthat. Persze nem törődik vele, ha az újabban vásárolt holdért jelzálogteher kerül a régire; csak földet szerezhessen. Ritka is az olyan birtokvásár, a kisgazda részéről, a mely megeshetnék jelzálog-kölcson nélkül. Természetes folyamánya ennek az is, hogy alig van a Rábaközben tehermentes kisbirtok, különösen, ha friss szerzésű. De a kisgazda jól tudja, hogy a föld könnyen viseli jelzálogterhét. Eszerint osztotta is be életmódját. És a jó életen akkor sem tud változtatni, ha a termés gyöngébb. Szomorú példáját mutatták ennek a hetvenes évek, amikor a rábaközi kisgazdák annyira elmerültek az adósságban, a gyöngé termésű következtében, meg a régi jó termések révén megszokott bőséges élet, és

korcsmázás által, hogy a föld ára alászállott. Rába-Csanak, csak az utolsó évek sora óta kezd kilábolni a hetvenes évek szerelte terhek alól.

Bizonyára elszomorító jelenség, hogy a termés esélyei Sopronmegyének ép legdúsabban termő, és kizárólagosan magyarok lakta vidékén hagynak olyan nyomokat, amelyeket utóbb csak a föld megterhelése képes elsimitani. Fokozza ezt a bajt az örökléssel járó osztályozás; különösen, ha leányörökös is van, aki kiházasodott a családból és akit ki kell fizetni, ha a férfitestvérek közös birtoknak továbbra is tartják a hagyatékot. De mivel a Rábaköz népe eléggé szapora, a legtöbb esetben ezek is új tűzhelyet alapítanak, és a régi kisbirtok nemcsak teherrel van tele, de el is aprózódik. Kapuvár község kisbirtokosai szám szerint 1278-an összesen kerek szám 3000 hold föld urai, de közülük csak ötvennek van 10—35 holdas földje; de van körülbelül 800 gazda, akinek földje 80—1600 négyzetöl között váltakozik.

Itt kell megemlítenem azt a terhet, amelyet a Rábaszabályozás mért a Rábaköz népére. Mert a Rábaszabályozás, jelenlegi stádiumában sok áldással, de sok, gyakran elviselhetetlen teherrel jár. Az eddiglen végzett munka egyrészt a föld szétdarabolását mozdította elő, másrészt a szabályozás járulékával olyan terhet rótt a földbirtokra, amelyet ez csak a legjobb termésű években képes elviselni. A rábaszabályozás munkálatainak nagy része eddig abból állott, hogy a Rába tekervényes folyását néhol új, mesterséges mederbe terelték, néhol átvágásokat csináltak és a rakonzátlan viz kanyarulatait metszésekkel gyöngítették, majd pedig az árterületet szabályozták, illetőleg megnagyobbították. Az ilyképpen megejtett szabályozási munkálatok által sok birtokot szaggattak darabokra és a birtokos, akinek egy tagban volt ingatlana, a mostantól fogva több darabra tépett jószágot nehezebben művelhette, fáradságosabban látogathatta. A nagy- és a középbirtokos úgy segített a Rába szabályozásával kapcsolatos előnyök nyomán járó kellemetlenségeken, hogy a nagy birtoktesttől elszakított kis darabokat eladogatta. De a kisbirtokos kénytelen volt elszenvedni azt a költségtöbbletet, amelyet az elszaggatott földdarab külön megművelése okozott. Ámde végre is az ilyen eldarabolás nem sűrű jelenség és sokkal könnyebben is tűrhető, mint az osztályozás, amely a szabályozási terhek kulcsát képezi. Az osztályozást, autonom jogánál fogva, önjogúlag végzi a társaság. Az osztályozás alapja az ártéri osztályozás, vagyis annak megállapítása, hogy az érdekeltség keretébe vont földnek mekkora a vízborítása. A rábaközi birtokosok ebben látják nagy sérelmeiket. Azt panaszolják fel az osztályozás ellen, hogy önkényes, mert olyan területeket vont be a törvény a Rábaszabályozás érdekeltségébe, amelyek a Rába vizét soha nem látták és amelyek a változó vízborítás folytán nagy összegű járulékokkal kénytelenek olyan munkálatokhoz járulni, amelyek nekik nem hoznak hasznót. Mert a sopronmegyei rábaközi birtokokat nem annyira a Rába, mint inkább a bel- és a vadvizek bántják, amelyek a Rába szabályozása óta is nagy kárt okoznak; sőt mi több, az által, hogy a Rába árterét szilárdan épített, hatalmas töltésekkel határolták be, elvették annak a lehetőségét, hogy a bel- és a vadvizeket kellő csatornázással le lehessen vezetni. Innen van, hogy a rábaközi birtokos fizeti a magas szabályozási járulékot, de a szabályozás hasznát nem látja. Terhe pedig annál súlyosabb, mennél mé-

lyebben fekszik földje; holott ép a mélyen fekvő földek a leginkább képtelenek arra, hogy fizessenek, mivelhogy a legtöbbet szenvednek a talajvizek pusztításaitól. Harmincznégy sopronmegyei község, meg két város került a törvény rendelkezései folytán a Rábaszabályozás érdekelttségébe. A községek közül 5 a kismartoni, 5 a soproni, 24 pedig a kapuvári és csornai járásba esnek; a két város Ruszt meg Sopron. Ez a felsorolás is eléggé igazolja, hogy olyan községek vannak megróva rábaszabályozási járulékkal, amelyek a Rábát sohasem látták. De végre is, mivel élveznek valamelyest a szabályozási munkálatokból az által, hogy a Hany-csatornát ki is szélesítette, meg is mélyítette a társulat: van jogcíme a járulékra. Csak az a baj, hogy a járulék magas. Hogy milyen nagy összegű rábaszabályozási járulékot mért a társulat a sopronmegyei érdekeltségre, eléggé igazolják a következő adatok. 1898-ban 463.568·42 korona, 1899-ben 478.876·52 korona, 1900-ban 401.486·42 korona, 1901-ben 401.332·85 korona, 1902-ben 401.229·88 korona a rábaszabályozási járulék. 1895. évet megelőzőleg pedig még ezeknél az összegeknél is nagyobb volt. Csak természetes, hogy azt a roppant összeget, amelyet a közadók módjára hajtanak be, ép a kis- és a törpebirtokos érzi a legsúlyosabban. Van is hátralék bőségesen! A sopronmegyei pénzügyigazgatóságának megküldött hivatalos kimutatások szerint 1902-re a kapuvári járásban 23.689·19 korona, a csornai járásban (a hol a vármegye legdúsabban termő földjei vannak) 38.982·08 korona, a kismartoni járás 5 községében 6.235·11 korona, a soproni járás községeiben 8.407·23 korona a hátralék. Ha ennek az összegeknek 50%-a folyrna is be, még mindig 36.156·80 korona olyan hátralék maradna, amely ép a legszegényebb gazdát, a kis- és törpebirtokot terheli. De a mult évekből fennmaradt hátralékok azt igazolják, hogy a behajthatatlan összegek nagyobbak; 1900-ról a kapuvári járásban 34.052·04 korona, a csornaiban 41.720·98, a kismartoniban 6.235·11, a soproniban 3.407·23 korona, összesen 81.674·56 korona volt a hátralék. Legfőlebb a hátralékok 10—12%-a az, amit az előírástól számított 2 éven, mint a pénzügyi hatóságok várakozási határidején belül, be szoktak hajtani. A mi azután a 2 évi nyilvántartási időn túl még hátralékban marad, az bekebeleztetik. Így kerül évenként jelentékeny összeg teherként a sopronmegyei kis- és törpebirtokokra, amelyek ezalatt a teher alatt nem egyszer kerülnek újra is. Legtöbbször azonban az történik, hogy egy új birtokos veszi át, vásárlás útján, a megterhelt birtokot, kifizeti a szabályozási járulékot, kölcsönben, jelzálogteherképpen a birtokra fölvelt pénzzel.

A rábaközi kisbirtokoknál sokkalta kedvezőbb helyzetben vannak Sopronmegye többi járásainak kisbirtokai. A megterhelés itt sokkalta kisebb. Nevezetes része van benne magának a föld népének is, a mely szorgalmával, kitartó munkájával, de különösen a föld művelése mellett üzött ipari és kereskedői mellékfoglalkozásban bőségesen megkeres annyit, hogy földjét megóvhassa a megterhelések ellen. A Répcze vidékén, majd a kis- és nagymartoni járásokban agilis, munkaszerető, fáradhatatlan nép lakik, amely kicsinyke földjét nagy gondnal műveli, amellet, hogy ő maga, meg háza népének egyes tagjai is, hol kereskedéssel, hol iparral foglalkoznak. Pedig egyik járás talaja sem kelhet jóság tekintetében versenyre a Rábaközzel. A Répcze vidéke is jó föld, de sohasem ad bőséges termést. Egyen-

letes, közepes termésre azonban legtöbbször számot tarthat itt a gazda, mivelhogy földje egyaránt jól tűri a szárazságot is, a nedvességet is. A Répcze mentén elterülő birtokok számító gazdája ehhez mérten rendezkedett be; életmódját a minimális terméshez, ahhoz a kevéshez szabta, amelyben nem, vagy csak fölötte ritkán csalódhatik. Ehhez járult, hogy a Répcze mentén a hatvanas évektől egész a nyolczvanas évek végéig, közel egy emberöltőn át, három cukorgyár is dolgozott, amelyek rendszeres, jó jövedelmet biztosítottak a gazdának. Ekkortájt nem is voltak ritkák a megtakarított tőkék. És mivel, úgy a Répcze mentén, mint általában az egész felső-pulyai járásban nem szapora a nép, sőt egyes községekben [Locsmánd] még a kétgyerek-rendszer is divatozik, a birtok nem igen aprózódott el és a legtöbb gazdának akadt valamelyes megtakarított készpénze is kifizetni örökös társait. Újabban változtak a viszonyok. Egyrészt roppantul fölcsigázták a föld árát, és 1000 négyszögöles holdért ma is megadnak 1000—1200 koronát. Ennek az összegnek ma már, a mikor a három cukorgyár közül csak az egyik [a büki] dolgozik, nem térül meg a kamata. A megtakarított tőkék is megapadtak, vagy le vannak kötve azokban a kereskedelmi vállalatokban, főképp a marhakereskedésben, amelyet e vidék lakói nagy előszeretettel és körültekintéssel üznek. Ennek lehet tulajdonítani, hogy újabban, az örökös társak kifizetése miatt, nagyon gyakran terheli meg a kisbirtokos itt is a földjét.

Sopronmegye többi járásaiban van a törpe birtokok igazi otthona. De nem a szegény és eladósodott törpe birtokoké, hanem a nagy körültekintéssel művelt apró gazdaságoké. A pulyai járás egész nyugoti részében, a kis- és nagymartoni járásokban mindenütt, szaporán sorakoznak egymás mellé a kerti gazdaságok. A legkiválóbb gyümölcsök, cseresnye, meggy, földi eper, málna, szőlő innen kerül a bécsi piacra. Ha ez elfogy, sor kerül másra, és megy a turó, a vaj, a tojás, és több eféle a császárvárosba. Csak ha az időjárás mostoha, különösen ha a korai tavaszi fagyok, elviszik a cseresnye- és a meggytermést: szorul a gazda hitelre. De neki a föld hitele nagyon is korlátolt hitelt nyújt. Mert a legjobb termésű, és sok jövedelmet hajtó törpebirtok se alkalmas arra, hogy akkora hitelt szerezzen a birtokosnak, amekkora összegre szüksége van, ha a mostoha időjárás megfosztja kereskedői jövedelmétől. Sokkalta nagyobb hitelre tart igényt kereskedői vállalatai révén, személyi hitele folytán. A kismartoni és a nagymartoni járások kis- és törpebirtokain, sok ugyan az apró jelzálogos tétel; de ezek koránt sincsenek arányban azzal a jövedelemmel, amelyet ott a földbirtok hoz, és még kevésbé azzal, amelyet a birtokos kereskedői vállalatai révén szerez. Nem is tekinti a jelzálogterhet másnak, mint olyan kölcsönnek, amely kényelmesebb a váltónál, amennyiben visszafizetése nem sürgős, és amelyért a lejárat idejekor nem kell megcsökkenteni üzleti tőkéjét, hanem apránként törleszthet, avagy esetleg csak a kamatját fizeti. És legtöbbször csak is ebből az okból vesz fel jelzálogkölcsönt.

Szomorúbb a sorsa a rábaközi járások törpebirtokosainak. Ezek kizárólag csak piczinyke földjük jövedelméből, meg a napszámból akarnak megélni. Amde sem az egyik, sem a másik nem elegendő arra, hogy a legszerényebb mértékkel kimért életet is fentartsa. A rábaközi törpebirtokok kicsiny volta és majdnem kizárólag megterhelésre való berendezettsége, alig hozza meg azt az összeget, amit

gazdájának földje után, meg különféle címeken adóba kell elfizetnie. Egy kapuvári törpebirtokosnak, akinek 690 négyszögöl szántó-földje és 24 négyszögöl kertje van, kataszteri tiszta jövedelme pedig 8 korona, a következő adót kell fizetnie: földadó 2·04 kor., fejadó 6 kor., betegápolás 0·24 kor., laktanyái pótagó 0·28 kor., községi pótlék 2·45 kor., útagó 3 kor., ált. jöved. pótagó 1·20 kor., vagyis összesen 15·21 korona, — rábaszabályozási illetéken kívül. Egyéb keresetével kellene tehát pótolnia, amit kicsinyke gazdasága nem hoz neki. Ámde a Rábaközben, a hol a nagy béruradalmak gépekkel és éves cselédekkel dolgoznak, mostoha a bérmunkás helyzete. Ipari vállalatok nincsenek; a házi ipar pedig alig számottevő. Amikor hát bőszeges a termés, és a jószágnak is jó ára van; valahogy csak elvergődik. De ha gyöngébb a termés, a marhának alacsony az ára, avagy a tehenet, meg a ház körül hizó pár sertést elpusztítja a vész: megkezdődik a kicsinyke föld megterhelése. Az első 100 korona kölcsön pedig húzza maga után a többi, és néhány éven belül megvan a teljes eladósodottság. A legtöbb törpebirtokos ezt azzal is siettet, hogy kivándorlásra elegendő úti költséget teremt magának jelzálogteher formájában.

* * *

Vasmegeyében 97 nagygazdaság van; ezek között van több főhercegi birtok; van birtoka a szombathelyi r. kath. káptalannak, a szt. Benedekrend kis-czelli apátságának, a szombathelyi püspökségnek, a zirczi apátságának, a sopronmegeyi czukorgyárosoknak; van 7 nagy hitbizomány; a többi magánosoké, legtöbbször főúri birtok. E birtokok legnagyobb része tehermentes. Csak néhányát terheli egy-egy nagyobb összegre rúgó bank- vagy takarékpénztári kölcsön. Okuk rendszerint kapcsolatban van a birtok történetével. Egy helyütt az örökös kénytelen volt kifizetni az örökhagyó adósságait, és mivel erre nem volt elegendő szabad tőkéje, jelzálogtartozással terhelte a birtokát. Másutt már az előd terhelte meg a birtokot, melyet észszerűtlenül kezelt és a mely csak nagyobb befektetés után hozta meg azt a jövedelmet, a melyet egy nagybirtokosnak hoznia kell. Ismét másutt annyira felszaporodtak a birtokos személyes tartozásai, hogy a kellemetlenkedő, nagy kamatra kölcsönző hitelezők követeléseit kénytelen volt jelzálogos adóssággá átváltoztatni. Olyan adósság is terhelt egy nagybirtokot, a melyet valamelyik családtag konvertálása érdekében vett birtokára a tulajdonos. Átmenetileg, csak rövidebb időre, helyi érdekű vasutak törzsrészevényeinek átvételeért is terhelt jelzálogadósság nagybirtokot.

Az imént felsorolt okok közül a legtöbbje szolgált okul arra is, hogy hitellel terheltesse meg a középbirtokok, a melyekből Vasmegeyében igen jelentékeny szám, 286 van. Független adósságok konvertálása itt is nagy szerepet játszik; csinálta ezt az adósságot hol az előd, hol a jelenlegi birtokos, hol valamelyik családtag. Nagy rész jutott a középbirtokot terhelő jelzálogos adósságok közül a beruházásokra is, de különösen sok arra az úri életmódra, a mely a vasmegeyi gentry-családokat jellemzi. A vasmegeyi közélet, az az élénk társadalmi érintkezés, a melyet az előkelő birtokos családok egymás között fentartanak, sok adóssággal terhelte meg a földet. Persze az ilyen adósság sem hárul mindig közvetlenül a birtokra. Mint sze-

mélyi adósság kezdődik és a mikorra megnő, gyakorta a kamatok terhe alatt is, válik belőle jelzálogos tartozás. Ugyenebbe a kategóriába tartozik az a sok kiadás, a melyet a gyermekek nevelése és iskoláztatása emészt el. Vasmegye földje nem olyan, mint Sopronmegyéé, a mely közepes termés esetében is bőségesen fizet. Vasmegye a duna-jobbparti 11 megye között, a fontosabb mezőgazdasági termények eredményeit tekintve, a 9-ik helyet foglalja el. Földjövédelme már ez okból is csak nehezen bírja el mindazokat a kiadásokat, a melyeket az úri nevelés megkíván.

A nagyralátáshoz, a csillogni vágyó társadalmi külsőségekhez, az úri neveléshez járult régebben az is, hogy a középbirtok is szeretett terjeszkedni. A birtokvásárlás is hozzátartozott ahhoz, hogy emelje a rangot, ha mindjárt kölcsön vett pénzen kellett is szerezni a birtokot. És ez gyakorta ismétlődött a multban Vasmegyének mindazon járásaiban, a melyekben általában lehetett földhöz hozzájutni. Megfelelő pénzüintézetek híján, de gyakorta ugyancsak a külső fény föntartása érdekében, a pénzüintézetek bíráló bizottságainak megjegyzéseit kerülendő, magánhitelezők drága kölcsönpénzén vásárlódott a birtok, a felszerelés, de még gyakorta a vetőmag is. Természetes, hogy az ilyen magánkölcsönöket csak ideig-óráig bírhatta meg a föld, hová hamarabb a kamatokat sem fizette a gazda és a terjeszkedés vágya megemésztette még a régi birtokot is.

A hitelbe való birtokvásárlás a középbirtokosoknál is sokkalta erősebben izgatta a vármegyei kisbirtokost. Ez is szerette, ha nagyobb birtok urának mondották, ha a szomszédos középbirtokos módjára élhetett és nevelhette úrnak a gyermekét. Eleinte ment is a vásárlás uzsorakölcsönrel; de a vásárt követő néhány év multán gyakran vitte el az új birtok a régit is. Ma ez a szenvedély a sok szomorú példából való okulás révén is alább hagyott. A magánhitelezők drága pénzeit, ilyen czélből nem veszi igénybe senki, az elszaporodott pénzüintézetek pedig az okos birtokszerzésre, törlesztéses kölcsöneikkel elegendő módot adnak.

Számtalan esete van a vasmegyei közép- és kisbirtokok között annak a jelenségnek, hogy a szülők halála után a férfi testvérek megtartották a szülői ősi birtokot, a nőtestvérek osztályrészét pedig megváltották, amennyiben arra kötelezték magukat, hogy a kiházasított, avagy másképpen a családi kötelékből kivált nőtestvérnek megszabott összeget fognak fizetni. Mikor pedig a kikötött idő multán ennek a kötelezettségnek a magukéból eleget nem tudtak tenni, magánkölcsönhöz folyamodtak, a mely hova-tovább, mint a birtokot terhelő adósság, jelzálogtartozássá változott és legtöbbször megemésztette az egész birtokot.

A vasmegyei ksigazdaságok közül különben is azok, amelyek a kis parasztbirtok jellegét nem veszítették el, aránylag nincsenek túlterhelve. Mert a vármegye ipartelepei, a szomszédos Ausztria sok munkaerőt foglalkoztatnak és — különösen a határszéli járások lakóinak — van módjukban pótolni azt a jövedelmet, amit nem ad meg a föld. Régente, amikor még a nagy uradalmak nagyon is rá voltak szorulva a bér munkásra, a ksigazda szépen keresett otthon is. Emellett voltak a délnyugoti járásokban egész falvak, amelyek aratás előtt átmentek Zalába és csak a tél derekán tértek vissza. Ma már ez a kereset megszűnt, és a kisbirtokos Ausztriában keres munkát.

Ha ott nem kap és a termés mostoha: kicsinyke birtokát terheli meg hitellel.

Ugyanez a sorsa a törpegazdaságok birtokosainak. 31.242 olyan birtok van Vas megyében, amely nem nagyobb 5 holdnál. Legnagyobb részükön, különösen Szombathely, Kőszeg, Kisczell, meg a nyugoti fürdőtelepek és nyaralóhelyek körül, kerti gazdaságot űznek. Ezeknek csekély a megterhelése, mert a gazda csak beruházásokra kénytelen kölcsönt venni, jelzáloggal pedig ezt a hitelt csak igen korlátoltan biztosíthatja. Ideig-óráig gyakorta terhelik meg a vas megyei törpegazdaságokat jó minőségű tehének beszerzése érdekében.

Berényi Pál.

Kiviteli törekvéseink és az új autonom vám-törvényjavaslat.

I.

Minden tőkeszegény ország, a melynek állam- és községadóssági czimletei legnagyobb részükben a külföldön vannak elhelyezve, a melynek pénzügyi intézetei, bányá-, ipar- és közlekedési vállalatok külföldön elhelyezett részvényekből és elsőbbségi kötvényekből eredő tőkével kénytelenek működni s végül a melyben a földbirtokot terhelő adósságok külföldön elhelyezett záloglevelekből erednek, fizetési mérlegének egyensúlyban tartása czéljából a legnagyobb mértékben reá van utalva arra, hogy e mérlegnek activ tételeket is biztosítson s hogy ennél fogva kereskedelmi mérlege minél activabban záruljon, árú kivitele mennél nagyobb legyen. Így van ez hazánkban is. Hazánk is a legnagyobb mértékben van rá utalva mezőgazdasági termelésének és ipari készítményeinek a kivitelére. Kivitelre utaltságunknak az általános természeti s éghajlati körülményeken kívül gazdasági és pénzügyi okok adják a magyarázatát. A gazdasági okok legfőbbike tudvalevőleg ipari téren való elmaradottságunk, a melynek következtében évenként nagy értékű ipari behozatalunk van, a melynek ellenértékét csak árú kivitel útján egyenlíthetjük ki. De a kereskedelmi mérlegünk egyensúlyának megtartásához szükségelt kivitel mennyiségénél jóval is többet vagyunk kénytelenek exportálni sajátos pénzügyi helyzetünknel fogva. A culturállam berendezéséhez szükségessé vált befektetések terén való elmaradottságunk, nemzeti történetünk utolsó félszázadában nagy munkát rótt reánk s nagy áldozatokat igényelt, a melyeknek megfelelni saját tőke hiányában csak úgy voltunk képesek, hogy a külföld pénzerejéhez folyamodtunk. Innen származó eladósodottságunk évi kamat és törlesztési hányad fejében nemzeti jövedelmünkben nagy értékeket von el, a melyeket a nemzetközi forgalomban szintén csak kivitt árúk alakjában szolgáltatathatunk. Csak nagyon activ kereskedelmi mérleg képes fizetési mérlegünk egyensúlyát biztosítani, s hazánkat az eladósodás lejtőjén föltartóztatni s ezért is van a mi körülményeink közt a kereskedelmi mérleg aktivitásának Nyugateurópa előrehaladottabb népeinél alig ismert jelentősége. A külföld iránt fennálló tartozásaink hozzávetőleges szá-

mitások szerint $4\frac{1}{2}$ —5 milliárd koronára rúgnak, holott követeléseink mindössze tán 300 milliót tesznek ki. Osztalék, kamat s más ily czímen tehát évenként 200—250 millió koronára rúg az az összeg, a melylyel kereskedelmi mérlegünk activ kell, hogy legyen ahhoz, hogy eladósodottságunk ne folyvást fokozódjék. Kereskedelmi mérlegünk activ voltának előmozdítása másként, mint az árukivitel fokozásával, okszerűen és sikerre való kilátással megkísérelhető sem lévén, nemzeti feladataink egyik legfőbbikének az árukivitel minél kiterjedtebb mértékben való fejlesztését kell tekintenünk. Nem akarjuk evvel korántsem azt mondani, hogy szükségleteinknek minél fokozottabb mértékben hazai forrásokból való kielégítése, ex- és importált áruinknak hazai hajókon való szállítása, az idegenforgalom emelése, a külföldön való nyaralás mellőzése, a hazánkból kivándoroltak faite fortune után való visszaterelése stb. szintén nem lehetnének hatalmas tényezői fizetési mérlegünk activra változtatásának. Csak azt kívántuk különösen kiemelni, hogy addig, a míg fizetési mérlegünk aktivitása elsősorban igen nagy mértékű kiviteli többletet igényel, a magyar közgazdasági politika főigyekezetének arra kell irányulnia, hogy árukivitelünket a legmesszebb menő módon növelje.

A kiviteli törekvések jogosultságát kétlőknek kedvencz ellenvetése a kivitelfejlesztési mozgalmakkal szemben az, hogy vajjon mit exportáljon ez a mi országunk, a mikor mezőgazdasági termelésével nem versenyképes a fogyasztás legfőbb európai piacain, ipari termelése pedig annyira hátramaradt, hogy még részben sem képes a saját, belső fogyasztását hazai termeléséből ellátni? Ez unos-untalan fölhangzó kételynek szembe akarjuk szegezni az alábbi statisztikai tabellákat s a belőlük deriválható következő tényeket: 1. Hazánknak nemcsak mezőgazdasági, hanem ipari czikkekből is számottevő árukivitele van, a mely egyre emelkedik. 2. Ez a kivitel nemcsak a vámmentes bebocsáttatással nekünk biztosított osztrák piac felé van meg és növekszik, hanem megvan és növekszik a vámkülföldi viszonylatokban is. 3. Ipari czikkekből való fogyasztásunk meglehetősen nagy részét magunk állítjuk elő, meglehetősen nagy termelés alatt értve az oly productiót, a mely a fogyasztásnak legalább a felét fedezi. 4. Vannak oly iparágaink is, a melyek már határozottan exportipari jelleggel bírnak, a mennyiben a belőlük való termelés felülmúlja az azokban való fogyasztásunkat, továbbá, a melyekből nagyobb a kivitelünk, mint a behozatalunk.

Magyarország árukivitele.

	1900	1901	1902
	érték ezer koronában		
Nyersanyagok	702.190	662.064	744.321
Félkészítmények	126.396	123.082	117.408
Készgyártmányok	498.898	480.043	462.006
Összesen	1,327.484	1,265.189	1,323.735
Ebből Ausztriába	949.760	897.086	944.090
A vámkülföldre	377.724	368.103	379.645

Magyarország legfőbb kiviteli cikkei.

	1890	1900	1902
	értéke koronákban		
Liszt gabonából	115.850	156.460	176.757
Ökör	77.212	92.362	95.972
Buza	113.322	84.646	86.552
Sertés	103.844	59.473	74.706
Árpa	56.270	56.720	50.317
Kukoricza	20.394	31.744	43.594
Rozs	25.248	47.807	38.294
Tojás	16.356	34.497	35.365
Zab	13.976	30.465	28.314
Ló és csikó	9.330	28.608	26.197
Bor	45.810	33.124	25.546
Nyers gyapjú	23.136	13.870	23.724
Fűrészelt keményfaárú	8.296	25.218	20.216
» puhafaárú	4.582	24.763	18.832
Tehén	2.302	10.043	16.894
Donga keményfából	24.994	18.614	15.701
Leölt szárnyas	7.864	12.586	15.664
Homokcukor	—	18.002	15.081
Disznózsir	6.496	10.497	13.815
Korpa	4.406	16.540	13.538
Finomított cukor	10.944	19.506	13.481
Nyers dohány	16.906	10.318	12.037
Pamutszövetek	7.494	10.562	12.925
Leölt állatok, friss hús	—	8.017	11.908
Eleven szárnyas	7.166	8.698	10.901
Természetes vaj	—	5.173	8.942
Bika	972	6.530	8.751
Bab	4.504	9.839	8.602
Ágytollak	12.846	9.938	7.855
Lóhere s luczarnamag	2.924	5.181	7.605
Felsőbőr	2.180	5.392	7.334
Gyapjuszövetek	10.326	6.417	7.004
Hántolt rizs	4.160	7.186	7.000
Vasércz	5.986	8.938	6.694
Tölgyfakivonat	—	5.596	6.670
Nyers cukor	2.932	9.116	6.609
Talpbőr	1.872	5.043	6.596
Vasbádoglemezek	2.536	5.689	5.661
Maláta	3.094	5.894	5.621
Szalonna	3.030	4.873	5.601
Nyers kender	—	4.326	5.420
Vas, aczél rudakban	3.892	7.439	5.259
Keményítő	2.568	6.629	4.813
Ásványviz	3.692	4.200	4.752
Növendékmarha	—	2.281	4.437

	1890	1900	1902
	értéke ezer koronában		
Friss gyümölcs	2.050	3.162	4.356
Repcze	13.772	1.618	4.289
Tej	2.294	3.421	4.105
Barnaszén	—	6.926	4.102
Árpagyöngy	—	3.378	3.801
Cserzőhéjak	5.500	3.693	3.778
Nyers borjúbőr	1.754	3.381	3.748
Vasuti talpfa	—	4.845	3.747
Kemény épület- s műfa	3.040	5.972	3.727
Hajlitott fabutorok	3.340	3.333	3.692
Női ruhák	7.874	5.394	3.416
Szalma	1.270	1.017	3.311
Papirosanyag	1.054	2.139	3.088
Torpedók és részeik	4.302	8.763	3.056
Szalámi	—	3.435	3.024

A hazai fogyasztásnak legalább a felét termeli a hazai ipar a következő ipari cikkekben: ¹⁾

Az iparcikk megnevezése	Az évi termelés	Az évi behozatal	Az évi kivitel	Az évi fogyasztás	A termelés a fogyasztásnak hány %-a
	értéke koronában				

Vas- és fémipar.

Vas, nyers és szinitendő . . .	35,779.099	1,507.632	1,360.910	35,925.821	99.6
Vas, rudakban	22,691.661	4,518.260	4,381.215	22,828.706	99.4
Öntvények vasból és aczélból .	18,679.766	2,640.029	976.187	20,343.608	91.8
Aczél, nyers (ingot)	3,159.826	171.616	75.990	3,255.452	97.6
Gerendák, vasszerkezetek és vas- hidak	17,002.993	1,010.195	593.840	17,419.348	97.6
Vaslánczok czinkezve és ónozva	2,519.300	1,619.232	894.432	3,244.100	77.7
Kábelek	2,062.274	4,373.200	4,074.070	2,361.404	87.3
Szögek és szögecsék (vasból) .	3,840.355	4,763.967	1,500.300	7,104.022	54.1
Rugók járművekhez	1,678.359	115.374	4.368	1,789.365	93.8
Ólomcsövek	562.367	463.344	3.120	1,022.591	54.9
Ólomlemez és drót	298.177	247.248	4.320	541.105	55.1
Ólomsörét és golyó	700.000	292.050	16.100	975.950	71.7
Czinklemez	1,648.440	1,161.508	20.370	2,789.578	59.1
Edények, sajtolt és öntött vasból, zománcozva, kovácsolt vasb.is	2,336.134	2,337.900	626.118	4,047.916	57.7
Betűk és stereotypok	609.960	275.860	63.720	822.100	74.2
Csavarorsók és tokok	2,063.278	2,028.950	179.080	3,913.148	52.7
Koporsók	262.400	160.160	81.000	341.560	76.8
Accumulatorok	376.000	26.320	22.650	379.670	99.1

¹⁾ Csak 10 árúfőcsoportra kiszámítva a magyar gyáriparosok országos szövetsége részéről az 1898. évi magyar gyáripari statisztika adatai alapján.

Az iparcikk megnevezése	Az évi termelés	Az évi behozatal	Az évi kivitel	Az évi fogyasztás	A termelés a fogyasztásnak hány %-a
	értéke koronákban				

Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása.

Locomobilok	3,735.980	2,044.224	381.500	5,398.704	68·9
Gőzcséplőgépek	3,100.550	1,852.830	288.288	4,665.092	66·5
Fa- és fémmegmunkáló gépek .	2,745.060	2,594.640	834.360	4,505.340	60·9
Gőzgépek, gáz és benzinmotorok	2,712.194	926.940	239.110	3,400.024	79·8
Gőzkazánok, szegecselt tartályok	2,942.919	1,722.376	677.088	3,988.207	73·8
Emelőgépek, darúk, liftek . .	806.889	276.560	143.440	940.009	85·8
Tűzoltó fecskendők	298.122	37.760	7.820	328.062	90·9
Fegyverek	4,601.862	2,708.000	906.400	6,403.462	71·9

Mész-, magnezit-, gipsz-, cement-, agyagárú- és üvegyártás.

Cement (román és portland) . .	5,790.322	1,137.957	1,131.138	5,797.141	99·9
Cementárúk, betonsövek, műkö, fedéllemez, burkolólemez stb.	664.075	64.463	12.785	715.753	92·8
Kőedény és fayence-árúk . . .	1,102.530	1,007.920	109.920	2,000.530	55·1
Teracottaárúk és épületdíszitmények	262.220	14.100	8.000	268.320	97·7
Tűzálló agyagárúk, magnezit-téglák	645.588	965.996	75.880	2,914.204	69·5
Kerámit és kőanyagtéglák és burkoló lemezek	1,378.500				
Közönséges öblösüveg, palaczk-üveg (zöld és fehér)	3,687.077	2,069.118	580.545	5,175.650	71·2
Csiszolt és díszített üveg . . .	2,421.858	813.470	435.398	2,799.930	86·5
Sajtolt üveg	492.097	523.360	209.968	805.489	61·1
Fédéleserép ¹⁾	3,558.950	78.780	110.068	—	—

Faipar.

Furniok	490.000	399.180	15.570	873.610	56·1
Épület- és műfák, továbbá fűrészarúk keményfából ¹⁾ . .	36,267.393	11,673.042	19,367.254	—	—
Épületasztalos munkák ^{1) 2)} . .	5,420.731	1,787.520	766.208	—	—
Butorok és butorrészek közönségesek ¹⁾	1,518.331	231.280	76.608	—	—
Butorok és butorrészek párnázottak ¹⁾	1,316.181	860.660	140.760	—	—
Hordók kemény és puhafából ¹⁾	841.112	94.172	209.194	—	—

Bőr-, sörte- és szőripar.

Nehéz bőrok (talpbőrok) ¹⁾ . .	9,904.570	9,817.340	2,992.250	—	—
Közönséges felsőbőrok ¹⁾ . . .	5,797.797	3,966.060	2,650.500	—	—
Szjibőrok (a blankbőr is) ¹⁾ . .	1,838.109	1,170.450	632.196	—	—
Keztyű-, szattyán és egyéb finom bőrok (a lakbőr is) ¹⁾	2,037.126	1,882.800	389.100	—	—
Meszelők ¹⁾	161.200	31.080	5.880	—	—
Lószőrárúk ¹⁾	115.000	11.220	340	—	—

¹⁾ A kisipar termelése nincs beleszámítva.

²⁾ Az áruforgalmi statisztikában a durva kádár- és esztergályos munkák is.

Az iparcikk megnevezése	Az évi	Az évi	Az évi	Az évi	A termelés a fogyasztásnak hány %-a
	termelés	behozatal	kivitel	fogyasztás	

értéke koronákban

Fonó- és szövőipar.

Zsákok jutából, kenderből, lenből, szalmazsákok	6,464.275	6,085.982	2,624.166	9,926.091	65·1
Jutavászon és egyéb jutaszövetek	1,393.253	737.723	482.165	1,648.811	84·5
Pokróczok	397.664	668.112	639.090	426.686	93·2
Kötelek, alattságok ¹⁾	1,044.840	134.320	470.880	—	—
Valódi leoni árúk ¹⁾ arany és és ezüst paszománt	1,172.200	81.000	36.000	—	—
Kötélverőárúk ¹⁾	678.400	183.450	117.450	—	—
Szösz és kócz lenből és kenderből ¹⁾	483.484	124.000	795.770	—	—
Kender és len tisztítva és gerebenezve	1,560.348	179.356	2,223.240	—	—

Papíros-ipar.

Fapapiranyag	134.286	84.799	53.271	165.814	81
Finom csomagolópapír	660.959	177.792	8.500	835.251	79·1
Író-, levél- és nyomdapapíros	6,710.131	7,082.300	1,474.058	12,318.373	54·5
Fényezett papírlemez	40.881	62.168	24.376	78.673	52
Dobozok	1,006.400	367.220	25.060	1,348.560	74·6
Játékkártyák	300.000	255.780	34.650	521.130	57·6
Arany-, ezüstmintájú, sajtolt, attört papíros tapéták	377.600	401.920	36.520	743.000	50·8
Irkák	240.000	61.380	24.552	276.828	86·7
Papirzaeszkök	795.302	209.313	40.154	964.461	82·5
Fehér és indigó másolópapír	80.524	15.840	6.696	89.668	89·8

Élelmezési és élvezeti ipar.

Czukorrépaszelet	2,054.325	95.428	9.370	2,140.383	96·1
Melasse	2,563.402	426.930	89.358	2,900.974	88·4
Likőrök	1,476.100	970.728	97.270	2,349.558	62·8
Rum	2,980.200	1,726.320	106.380	4,600.140	64·8
Élesztő	2,539.400	1,554.800	568.100	3,526.100	72
Sör	24,527.490	6,072.892	1,634.311	28,966.071	84·7
Pezsgőbor	2,636.860	702.900	373.050	2,966.710	88·9
Pótkávé	2,572.000	2,653.488	1,581.580	3,643.908	70·6
Halconservék	300.000	47.440	7.040	340.360	88·1
Czukorkák ¹⁾	7,467.600	2,278.200	255.334	—	—
Sonka ¹⁾	1,141.654	1,738.200	107.360	—	—

Vegyészeti ipar.

Kőolaj (finomított)	15,660.339	6,255.101	4,091.615	17,823.825	87·9
Ásványi kenőolaj	2,721.141	3,230.290	1,234.817	4,716.614	57·7
Kőszén-kátrány	318.087	259.228	46.846	530.469	60
Gyufa	3,214.238	1,185.900	579.392	3,820.746	84·6

¹⁾ A kisipar termelése nincs beleszámítva.

Az iparcikk megnevezése	Az évi termelés	Az évi behozatal	Az évi kivitel	Az évi fogyasz- tás	A termelés a fogyasztás- nak hány %-a
	értéke koronákban				
Aszfaltbitumen, mastix és keverék	1,094.346	242.295	44.186	1,292.455	84·7
Kátrány és aszfaltlemez	610.119	266.395	144.323	732.191	83·3
Szuperfoszfát	2,388.229	945.172	141.565	3,191.836	74·8
Vasgálicz	38.475	18.445	13.975	42.945	89·6
Égetett sziksó	1.186.280	1,056.125	7.800	2,234.605	53·1
Kristály sziksó	285.696	298.866	114.509	440.053	60·8
Kékolaj	119.621	117.060	15.198	221.483	54
Klórkáli	108.000	92.904	2.100	198.804	54·3
Kénsavas káli	160.000	39.468	1.860	197.608	80·9
Glaubersó	67.440	30.522	14.232	83.730	80·5
Karbolsav	146.776	46.466	17.924	174.918	82·5
Szőlőcukor (keményítőcukor és szőlőcukorszörp is)	463.013	411.950	153.072	721.891	94·1
Szappan (közönséges) ¹⁾	1,422.193	922.240	248.896	—	—
Faggyugyertya ¹⁾	96.000	11.424	3.312	—	—
Olajos festékek ¹⁾	257.560	261.170	18.860	—	—
Pecsetviasz ¹⁾	60.000	70.280	16.440	—	—
Kocsikenőcs ¹⁾	649.271	453.056	33.012	—	—
Moslékszén ¹⁾	260.000	42.684	14.085	—	—
Ablaktapasz ¹⁾	82.861	31.248	11.973	—	—
Csíríz ¹⁾	1.091.500	54.448	864.773	—	—

Hazánk legfőbb export-iparágai.

Az iparcikk megnevezése	Az évi termelés	Az évi behozatal	Az évi kivitel	Az évi fogyasz- tás	A termelés a fogyasztás- nak hány %-a
	értéke koronákban				
Vas- és aczélemezek (simák) . .	10,348.583	1,674.216	2,172.772	9,850.027	101·9
Vasuti kerékövek	2,765.880	154.080	234.889	2,685.071	103
Mindenféle vasuti sinek	19,950.678	474.740	1,658.610	18,766.808	106·3
Locomotivok és szerkocsik . . .	9,895.358	267.360	282.568	9,880.150	100·2
Vasuti kocsik és kocsirészek . .	31,532.529	2,104.546	4,855.245	28,781.830	109·6
Hengerszékek	1,755.590	462.100	744.240	1,473.450	119·1
Turbinák, vizikerekek	431.898	5.130	110.070	326.958	132·1
Villamos motorok és dynamo- gépek	3,875.670	801.800	2,368.080	2,309.390	167·8
Uzállyhajók, pontonok, bárkák és csónakok	1,624.936	87.600	858.000	854.536	190·2
Gőzhajók, kotrógépek is	1,847.237	130.000	1,672.100	305.137	605·4
Izzólámpák	1,500.000	259.880	628.350	1,131.530	132·6
Égetett magnezit	161.143	118.099	170.660	108.582	148·4
Fedélcserep ¹⁾	3,558.950	78.780	110.068	—	—
Parkettafa	2,598.851	66.316	185.136	2,480.031	104·8
Butorok és butorrészek hajl. fából	4,247.998	541.784	3,046.200	1,743.582	243·6
Ernyőbotok, készen	540.941	56.700	505.500	92.141	587·1

1) A kisipar termelése nincs beleszámítva.

Az iparcikk megnevezése	Az évi termelés	A behozatal	A kivitel	Az évi fogyasz- tás	A termelés a fogyasz- tásnak hány %-a
	értéke koronákban				
Épület- és műfák, továbbá fűrészarúk keményfából ¹⁾ . . .	23,257.199	639.618	24,836.280	—	—
Dongák ¹⁾	2,034.984	2,617.978	13,788.217	—	—
Vasuti talpfák ¹⁾	1,086.022	32.883	2,513.738	—	—
Bányafa (kemény és puha) ¹⁾ . . .	520.927	5.318	1,613.366	—	—
Botok és pipaszarak ¹⁾	426.393	158.060	603.392	—	—
Eczetforgács és egyéb ipari forgács ¹⁾	32.354	2.720	30.845	—	—
Közönséges kefeárúk és seprők ¹⁾	1,780.070	509.800	1,226.520	—	—
Finom kefeárúk (haj- és ruha- kefék stb.) ¹⁾	843.950	939.000	2,293.000	—	—
Jutafonal	750.000	282.650	809.050	223.600	335.4
Cellulose	2,135.618	933.842	1,972.656	1.696.804	125.9
Szalmapapiranyag	400.000	27.540	41.616	385.924	103.6
Répacukor, a keményítőcukor kivételével	56,142.490	22,107.093	37,905.487	40,344.096	139.2
Szesz	38,892.140	2,453.334	4,664.202	36.681.272	106.
Moslék szárított	1,190.235	1.140	648.144	543.231	219.1
Malátacsira	232.143	77.283	102.465	206.961	112.2
Cognac	2,641.000	481.130	1,584.000	1,538.130	171.7
Húsconservék	2,180.000	57.280	178.560	2,058.720	105.9
Hántolt rizs	18,475.661	2,542.542	8,256.930	12,761.273	144.7
Liszt gabonából ¹⁾	303,700.635	3,232.200	165,850.803	—	—
Dara gabonából ¹⁾	4,835.778	242.346	1,884.260	—	—
Árpagyöngy ¹⁾	2,421.274	70.616	3,280.396	—	—
Köleskása ¹⁾	2,812.794	11.400	2,441.880	—	—
Maláta ¹⁾	4,260.180	377.171	4,899.174	—	—
Tésztaeműiek nyersen (macca- roni stb.) ¹⁾	555.084	137.610	221.592	—	—
Pálinka (nem édesített) ¹⁾	4,719.700	1,107.666	2,855.942	—	—
Szalámi	3,617.500	207.000	3,088.500	—	—
Kénsav	733.566	328.367	341.647	720.286	101.8
Dextrin (keményítő mézga és mézgapótszerek is)	914.000	72.765	149.406	837.359	109.2
Keményítő	6,212.811	299.360	5,663.126	849.045	731.7
Cserkivonat	4,251.900	13.260	5,556.660	—	—
Eczetsav	218.872	52.200	113.640	157.432	139.
Faszesz	928.600	6.700	250.240	685.060	135.6
Salétromsav	216.984	57.504	108.612	165.840	130.8
Csontdara és liszt	658.170	230.324	291.514	596.980	110.2
Benzin	1,342.565	210.542	417.538	1,135.569	113.2
Enyv	1,948.600	679.965	1,132.570	1,495.995	130.3
Folyékony szénsav	229.000	41.440	54.400	216.040	106
Gipsz	372.100	93.686	100.894	364.892	102
Repczeolaj ¹⁾	4,743.271	312.777	1,514.937	—	—
Olajpogácsa ¹⁾	1,466.949	28.050	1,350.972	—	—
Hamuzsir ¹⁾	720.000	83.972	433.989	—	—

¹⁾ A kisipar termelése nincs beleszámítva.

E táblázatok statisztikai anyagából merithetik a feleletet a két-kedők ama kérdésekre, hogy van-e mit kivinnünk. Ez a felelet úgy hangzik, hogy máris jelentékeny az árukivitelünk, sőt vannak egyes termelési ágaink, még az ipar terén is, a melyekben határozott túltermeléssel állunk szemben, a mely körülmény erőteljesen exportra utal bennünket.

Árukivitelünk azonban megfelelő berendezésekkel még tetemesen fokozható. Ha meggondoljuk, hogy más államok mennyivel többet tesznek árukivitelükért, továbbá azt, hogy hazánk termelési viszonyainak a külföld fogyasztási viszonyaival való objectiv egybevetéséből az a meggyőződés kell, hogy bennünk megérlelődjék, (a mit egyébként consuli és szaktudósítói jelentések is megerősítenek), hogy tudniillik számos czikkünk van, a melyekben jelentékeny kivitelre tarthatnánk számot, a legszebb reményekkel lehetünk eltelve kivitelünk fejlődése iránt. Csakhogy természetesen e célból intézményeket kell létesíteni, a melyek a kiviteli törekvéseknek szolgálatába helyezendők, a meglevő külkereskedelmi érdekképviselőket gyökeres reform alá kell fogni, továbbá vasuti és tengerhajózási tarifáinkat megfelelően átalakítani, stb. Ide tartozik aztán — s nem utolsó sorban — a vámügyi téren a kivitelfejlesztés érdekében kifejthető szolgáltatásoknak egész sora is. Mielőtt ezek felsorolásába belefognánk, csak az a kérdés igényel feleletet, hogy a mennyiben közös vámterületi alapon s így közös bevételi forrásokból és közös intézményekkel mozditjuk elő az árukivitelét, az nem fog-e elsősorban Ausztriának a javára válni s ha igen, szolgálhat-e ez a körülmény okul arra, hogy a miatt kiviteli törekvéseinket, illetve ezeknek vámügyi intézkedések révén való ösztönzését feladjuk? E kérdésre a felelet igen egyszerű. A mint a közös vámterületen minden agrárvédelmi intézkedés elsősorban hazánk javára válik s az ipari vámvédelem leginkább, sőt túlnyomó részben Ausztria érdekeit támogatja, épp úgy minden agrár-export-fejlesztő berendezés is hazánk érdekeit szolgálja s minden ipari export-kedvezmény főképp Ausztriára nézve előnyös. E részben tehát alakilag meg volna a paritás is, ha lényegben nem is, mert elsősorban nagyon kevés az, a mit e téren agrár-export-fejlesztési szempontból tenni lehetne, másodsor sokkal nagyobb haszon háramlik Ausztriára az ő iparcikk-kivitele révén, mint hazánkra az amúgy is csak igen mérsékelt jövedelmezőség mellett, sőt gyakran csak tetemes áldozatok árán föntartható agrár-exportból. De abból, hogy a közös vámbevételekből fedezendő kivitelfejlesztési áldozatok Ausztriának válnának elsősorban hasznára, még nem következik az, hogy a meghozandó áldozatok nekünk ártanának. Ha valahol, úgy e téren közös a két szövetségre lépő államfél érdeke, mert a mint az alábbiakból ki fog tűnni, az Ausztria ipari kivitele érdekében hozandó áldozatok közvetve még előnyünkre is fognak válni. Az általános köztudatba is átment tény ugyanis az, hogy Ausztria ipari versenye a vámbelföldön azért oly nyomasztóan súlyos, mert ipari túltermelését nem képes a vámkülföldön hasznathatóan elhelyezni. E miatt a magyar fogyasztási piacokra kénytelen magát vetni s minden olyan törekvést, a mely ettől a piactól az osztrák iparcikkek beözönlését távoltarthatná s azt a magyar ipari termelés számára meghódíthatná, csirájában elfojtani, keletkező magyar versenytársait kiméletlen versenyharczban legyűzni igyekszik, a mely versenyharczban nem marad

fölhasználatlan semmiféle sikerrel biztató, bármily nemtelen eszköz, a tisztességtelen verseny minden válfaján kívül a hatósági segédlettel üzőtt féktelen agitatótól a határozott ráfizetéssel járó úgynevezett exportárakig. És mindezt a hazai közgazdaság azért kénytelen elszenvedni, mert az osztrák ipar és vállalkozás másutt, mint a vámbelföldön tért hódítani nem képes.

A vámkülföldön tapasztalt versenyképtelenség és tehetetlenség okát a bécsi Export-Verein, a reichenbergi, pilseni s egyéb osztrák kereskedelmi és iparkamarák abban keresik, hogy egyfelől az osztrák vállalkozás igen csekély üzleti agilitást fejt ki a kivitele részére való térhódítás mezején, másfelől nehezen nélkülözik az osztrák exportiparágak a kivitelt előmozdítani alkalmas törvényes intézményeket, a milyenek a többek közt a jól szervezett vámvisszatérítési rendszer, a kikészítési eljárás kedvezményének, ez engedély hasznosságát illuszióssá tevő föltételek nélkül való megadása stb. Addig, a míg Ausztria ily intézmények hiányában a vámkülföldnek a nemzetközi versenytől szorongatott nagy piaczaín sikeres versengésével föl nem léphet, érthető nála az a fölfogás, hogy hazánkat természetes gyarmatának tekinti, a mely fölmenti vállalkozását a kockázatos üzletszerzésre utaltságtól. Mennél hosszabb időn át lennének azonban az osztrák ipartelepek külföldről való megrendelések teljesítésével elfoglalva és mennél több alkalmuk nyílnék a vámkülföld elárasztására szánt cikkek előállításával foglalkozni, annál kevesebb idejük és módjuk lenne a túltermelésre. Éppúgy, a mint hogy mennél több cikket helyez el Ausztria ipara a vámkülföldön, annál kevesebb nyomja itt a vámbelföldön a versenyipart s a fogyasztási piacot s ennél fogva sokkalta könnyebben lélegzenék a zsenge hazai ipar. A magyar közgazdasági politikának tehát, nemcsak hogy oka nincs Ausztria kiviteli versenyképességét megbénítani, hanem épp ellenkezőleg akkor felel meg leginkább a magyar iparérdekeknek is, ha megfelelő intézkedésekkel s hazánknak nem ártalmas berendezkedésekkel a maga részéről is előmozdítani törekszik az osztrák ipari tevékenységnek a vámkülföld számára való foglalkoztatását. Mert jobb híjján ez is módja a hazai piac kiterjedtebb módon a magyar termelés javára való biztosításának.

(Folytatása következik.)

Vágó József.

Közlemények és ismertetések.

A társadalomerkölcsi problema.

Földes Béla: *A társadalomerkölcsi problema.* Székfoglaló értekezés. Budapest, 1903. A M. Tud. Akadémia kiadása. (Értekezések a társadalmi tudományok körétől.)

Hogy a társadalomban élő embert cselekvésében a legridegebben felfogott közvetlen önérdék vezeti-e vagy pedig kisebb-nagyobb mértékben a társadalom egészének jóvoltára való tekintet is: oly kérdés, a mely a társadalmi lét öntudatra ébredése óta foglalkoztatja a társadalomtudományi irodalom munkásait. A társadalmi életnek ez az alapvető fontosságú problémája legutóbb egy nagynevű magyar íróban: Földes Bélában talált éleselméjű kutatóra, a kinek a társadalomerkölcsi problémáról most nyomtatásban közzétett akadémiai székfoglaló értekezése ezt a sokat vitatott kérdést tisztázza s az individualismus és socialismus, az egoismus és altruismus hivei közt folyó küzdelemben kimondja az ő végső szavát. A minden ízében megszivlelésre méltó, rendkívül nagy tudományos becsű munka eszmemenetét röviden a következőkben igyekezünk ismertetni:

Az egyén közvetlen önérdékén túl a társadalom többi tagjai érdekének gondozására készítő társadalmi elv létezésének jogosultságát némelyek már ab ovo tagadják, azért mert szerintük maga a társadalom csupán egy a valóságban nem létező, képzeletszülte elvont fogalom. E felfogás követőivel szemben ellenállhatatlanul meggyőző okoskodással bizonyítja be a társadalom eleven, valóságosan létező mivoltát s megállapítván a társadalomnak a közönséges organismusnál magasabb, hatványozottan organikus (»synorganikus«) természetét, egyúttal kimutatja annak a nézetnek a helytelen voltát is, a mely a társadalom eleven, szerves mivoltát elismeri ugyan, de a természeti és társadalmi organismus között különbséget nem talál. Kiigazítja itt Stammler tévedését is, a ki hysteron-proteronnal élve az emberek együttlétét igazgató szabályokat a társadalmi szervezkedés elsődleges jellemző sajátosságának, az együttlét coexistenciálisan jelentkező tünetének mondja, holott nyilvánvaló, hogy e szabályok csak következményei, másodlagos jelenségei az őket szükségképen megelőző társadalmi létnek.

Az e társadalmi létben az egyéni és társadalmi elv érvényesülése körül folyó ősrégi irodalmi harcz ismertetésére térve át, a nála megszokott széleskörű tájékozottsággal szólaltatja meg Plátótól a mai napig az e kérdésben számottevő összes írókat, finom kritikai érzék-

kel ragadva ki műveikből azt, a mi a tárgyalt kérdésben elfoglalt álláspontjuk megismeréséhez szükséges. Természetesen nem áll meg az informatív közléseknél, mélyreható bírálat alá veszi tanításukat és meggyőző erővel gátolja meg túlzásaikat, a melyekkel vagy a szélsőséges individualizmus, vagy a lehetelenségbe vitt társadalmi elv kizárólagosan jogosult voltát vitatják. Szembeállítja velük az érvek egész seregével támogatott saját álláspontját, a melyet a következőkben foglal össze: az egyéni és társadalmi elv nem ellentét, hanem a szervezett emberiség két egymást kiegészítő, egymást feltételező elve. A legkezdetlegesebb állapotoktól eltekintve, sehol sem találjuk az egyiket a másik nélkül. Mindkét elv mélyen gyökerezik az ember természetében. Mindkét elv constitutív eleme az emberi létnek, a melynek alakot és tartalmat ad. A társadalmi elvet tagadni annyit jelent, mint tagadni az ember társas lényét. Azonban egy bizonyos, tudniillik az, hogy a társadalmi elv kellő érvényesítése rendszeren több biztosítékot követel, mint a közvetlenebbül jelentkező egyéni elv.

Az egyéni és társadalmi elv jogosultságának tusája a társadalmi gazdaságtanban az egoizmus és altruizmus érvényesülésének kérdésében élesedik ki. És ha — mint láttuk — a társadalmi elv érvényesülésének és intézményekkel való biztosításának szükséges voltát a társadalmi életnek már általános viszonyaiban is teljes határozottsággal hirdeti a szerző, csak önmagához marad következetes, midőn az egoizmus mellett az altruizmus érvényesülésének hasznos, sőt feltétlenül szükséges voltát a gazdasági életben is még nagyobb nyomatékkal hangsúlyozza. Erre valóban nagy szükség is van, mert annak a kétségtelen igazságnak az alapján, hogy az altruizmusnak a tisztán gazdasági érdekű érintkezésekben kevesebb tere jut, mint a társadalmi élet egyéb nyilvánulásaiban a túlzásra és a kivételek általánosítására hajlandó közvélemény azt a hibás tételt állította föl, mintha a társadalomethikai törvények uralma a gazdasági élet világára nem terjedne ki, mintha — a mint Földes találóan mondja — a gazdasági élet alanyai egoista szörnyetegek volnának. Szemben ezzel az oktalan túlzással igazán elismerésre méltó dolgot művelt a szerző, midőn fényes okoskodás útján az egoizmus hirdetésében elvakultakat visszavezeti ahhoz a tiszta felfogáshoz, hogy a gazdasági téren is érvényesülnek az erkölcs törvényei s hogy a gazdasági boldogulás legteljesebb mértékének feltétele az erkölcsi parancsok iránt való engedelmesség. Nem vonja kétségbe a gazdasági cselekvés egyik főrúgójának: az önérdeknek a köz szempontjából hasznos és szükséges voltát, csupán a neki tulajdonított túlzott jelentőségét szállítja alá a maga valóságos értékére, a mikor a történelemből meritett, empirikus bizonyítékokkal mutat rá a fékevesztett egoizmus romboló hatására, megjelöli ennek természetes, szinte automatikus korlátait s bebizonyítja, hogy tisztán egoistikus alapon a gazdaságtársadalmi berendezkedés merő lehetetlenség. Persze e két egymással nem ellentétes, egymással inkább együttélő elvnek az ideális egyensúlya a gyakorlatban nem mindig áll elő: sokszor meg kell elégednünk azzal is, hogy egymás ellensúlyozása helyett csak egymás szélsőséges túlzásait korlátozzák. Erőviszonyaik a különböző korokban és különböző társadalmakban nagyon különbözők s a mai állapotukat mérlegelve, Földes arra az eredményre jut, hogy »az emberiség jelenlegi fázisában a társadalom magasabb fokot csak az altruizmus erőteljesebb

kifejlődésével érhet el, erre pedig a társadalomerkölcsi elv tökéletesebb érvényesítésére van szükség«. A ki a szerző nemes, tudományos egyéniségét ismeri, nem is várhatott tőle más conclusiót. Csak ez a felfogás méltó hozzá, csak ez a felfogás következetes a katedráról és könyveiben egy emberöltő óta harmonikus egybehangzással hirdetett tanításához.

A mit a társadalomerkölcsi problémának az irodalomban ez idő szerint való állásáról mond, azt minden sociologusnak el kell olvasnia s különösen az ultradarwinistáknak kell megszívlelniük azokat az aranyigazságokat, a melyeket a jeles szerző a fajmorálnak az altruismussal való összeegyeztethetőségéről tanít. A fajmoralisták támadják az altruismust, mert ez védi a fajfentartásra alkalmatlan gyengét s ezzel útját állja a természetes selectionnak és így aláássa a faj jövőjét. Terünk — sajnálatunkra — nem engedi meg, hogy egész terjedelmében ideigtassuk azoknak a szellemes érveléseknek a láncolatát, a melyekkel a szerző a túlzó fajmoralistáknak ezt a téves okoskodását halomra dönti, de nem állhatjuk meg, hogy egykét szemelvényt ne közöljünk belőle: »A fajmoralisták tanítása szerint a moralt nem a jelenbe kell helyezni, hanem a jövőbe. Ez azonban inkább szójáték, mert az ember viselkedését a környezetére gyakorolt hatásából kell megítélni... A fajmoralisták eszménye a fajjavítás, egy magasabb emberfaj létesítése s eszközük erre a gyöngé elnyomása. Milyen nehéz annak megítélése, ki gyöngé, ki erős? Amaz orvosi szaktestület előtt, a melynek Ploetz szerint a gyermekekre nézve e kérdést el kellene dönteni, Newton, Goethe és sok más, talán mégis »erős« ember áldozatul esett volna. Különben is ez az úgynevezett fajmorál legfeljebb a házasságkötésnél, a gyermeknevelésnél szerepel, de ezzel az emberi viszonyok nincsenek kimerítve. Mily elv irányadó az emberre számtalan egyéb viszonyaiban? De még az említett viszonyokban is nehéz az elv keresztülvitele. A statisztika mutatja, hogy gyenge gyermekek kedvező anyagi vagy egyéb körülmények közt jól fejlődnek és erős gyermekek kedvezőtlen körülmények, súlyos anyagi helyzet következtében elpusztulnak. De az anyagi helyzet nem is valami stationär állapot. Azok a szülők, a kik ma gazdagok, holnap elszegényedhetnek és megfordítva. Akármely oldalról vizsgáljuk tehát ezt a nevezetes új morálrendszert, azt fölötte hiányosnak kell jellemeznünk...«

Alapvető fontosságúnak kell tartanunk azt az eredményt, a melyre most jellemzett következetes okoskodásának útján jut: a fajmorál nemcsak egoistikus magyarázatot enged meg, hanem altruistikust is. Az egoistikus magyarázat azt mondja: »Tedd magadat erőssé, a többieket pedig taposd el.« Az erősebb győzelmével így győz a faj. Az altruistikus magyarázata a fajmorálnak pedig azt mondja: »Tedd a társadalmat erőssé és ezzel a faj tökéletesbedését előmozditod.« A fajmorál altruistikus alakját elfogadjuk, egoistikus alakját azonban visszautasítjuk. A fajmorál csak áthatva és nemesítve a társadalomerkölcsi elv által állhat meg, a nélkül az erkölcsi imperativus selectionalis caricaturája, egy ethikai aberratio...

Talán e rövid, vázlatos ismertetésből is meg lehet itélni a szóban forgó munka tartalmának mélységét és gondolatokban való gazdagságát. Ki kell e mellett emelnünk a szerzőnek minden túlzástól ment, áttetszően világos, meggyőzően egyszerű előadási módját, a melynek

titkát csak azok ismerhetik, a kik olyan bámulatosan uralkodnak tárgyukon, mint a szerző. E mellett tömören ir, sehol sem mond többet kelleténél s ezzel követésre méltó, hasznos példát nyújt épen a sociologiai irodalomban.

Végezetül arra szeretném kérni az illustris szerzőt: tegye munkáját hozzáférhetővé a külföld számára is. Nem az ő érdekében, hiszen nevét idegen országok tudós világában épen úgy ismerik, ha nem jobban, mint itthon, hanem azért, hogy tanítása az egyetemes tudományosság közkincsévé váljon.

Kenéz Bela.

Sociologia.

Lester F. Ward: *Pure Sociology; a treatise on the origin and spontaneous development of society.* New York. 1903. XII. és 608 l.

Spencer után Ward írta eddig a legterjedelmesebb sociológiát: »Dynamic Sociology« című két kötetes műve (1897.) 1400 oldalon jelent meg. Természetes tehát, hogy most, mikor megint egy hatszáz oldalos új munkát kapunk tőle, sűrűen nyomtatva, »Tiszta Sociologia« cím alatt, elővesszük azt a Dynamic Sociology-t s egymás mellé állítván a kettőt, azt kérjük: mi újat, vagy mi okosabbat ad Ward most közönségének?

A Dynamic Sociologynak — (a mint arra sociologus olvasóink emlékezni fognak) — két roppant nagy baja, hibája volt. Az egyik az, hogy volt abban minden: fejezetek számra következtek geodaesia, élettan, lélektan, állattan (közben sociologia), azután megint nemzetgazdaságtan, aesthétika, erkölcsstan és végül paedagogia. Ily módon Ward a sociológiát egész enciklopédiával körítette, sőt telezavarta. A másik nagy veszedelme Wardnak abból származott, hogy ő mindig, minden szempontból s minden áron, osztályozni akart s e folytonos osztályozással és megint alosztályokra bontással elérte azt, hogy minden jelenséget nem is egy, de több kategóriába sorolt be s végül olyan chaost sikerült teremtenie, a melyet azután már sehogysem lehetett osztályozni. Egyébként a »Dynamic Sociology«-nak az volt a fő célja, hogy a társadalmi erők tudatos felhasználását vitassa, a mely kérdésre most nem térek ki, miután Ward felfogásával »A sociologia sarktétele« című dolgozatomban bővebben foglalkoztam.

Az új »Pure Sociology«-t olvasva azt látjuk, hogy Ward első nagy bajából sokat engedett. A külön tudományoknak külön fejezetei eltűntek új könyvéből; nyilván észre vette, hogy azok nem tartoznak a sociológiához. Sőt Ward tovább ment s ketté vágta a sociológiát »pure« (elméleti) és »applied« (alkalmazott) sociológiára. Ezek közül írta meg most az elsőt, miután több amerikai egyetemen előadta már. A határvonalat a sociológiának e két fele között Ward ekként állítja fel: a »tiszta sociologia« a társadalom törvényeinek tudományos módszerrel való kutatása, diagnosis és nem therapeutikus kísérletezés, mivel semmi köze sincs ahhoz, hogy milyennek kellene lenni a társadalomnak s hogyan lehetne azt átalakítani. A mely társadalmi okoskodás vagy kísérletezés ezen túl megy, az már az »alkalmazott sociologia« keretébe tartozik. Miután egyelőre még nem tudjuk, hogy »Applied Sociology«-jában mit s hogyan fog tárgyalni Ward

és nem fogja-e abba megint belékeverni »Dynamic Sociology«-jának most fel nem használt anyagát: ennél fogva csak annál a kérdésnél maradhatunk, hogy vajjon tényleg sociologia-e az, a mit ezen kijelentések szerint ő az »elméleti« részben le akar tárgyalni. Feleletünk rá az, hogy igenis ez sociologia s a keretnek ilyen kitűzése (legalább munkájának ebben a felében) helyes állásfoglalás azok ellen, kik politikai vagy egyéni áramlatoknak, vagy bármely ily törekvésnek a szolgálatába állítják a sociológiát, vagy legalább is az ily törekvéseket is beléviszik a társadalom tudományának tárgyalásába s következtetések fölépitésébe. Sajnos, a legkiválóbb sociologiai írók sem mentesek ettől a csábító tévedéstől.

A mi Wardnak fent említett második hibáját illeti: osztályoz ő most is uton-utfélen s régi osztályozásaiból is sokat fentart (mint pld. a társadalmi »erők« kategorizálását). Ehhez a szenvedélyéhez azonban még két »epiphaenomenon« járult, hogy már én is az ő szavajárását használjam. Az egyik hajlama abból áll, hogy folyton gyártja az új (görög) szavakat s »taxis« és »telesis« mellett a legkisebb hypothetikus phaenomenonnak is igyekszik valamely »logost«-t találni. Hogy ez mire jó, azt nem tudom. Miután valószínűleg Ward e bírálatot sohasem fogja olvasni, nem fogja megbosszantani az, ha kissé mulatságosnak találom azt a második új hajlandóságát, hogy túlsokat beszél saját magáról. Tudományos fejtegetéseknél legjobban az hat, ha az író egészen háttérben marad, nem hallunk róla egyebet, csak igazságait s éppen ezen objectivitásában becsüljük őt meg. Sajnos, újabban nálunk is szeretik az első személy emlegetését. Ward azonban nem csak igen sok elméletről mondja el, hogy azt ő találta ki, ilyen meg olyan körülmények közt (például gynaeocentrikus hypothesisét egy bankett alkalmával, l. 297. l.), hanem saját életéből is vesz példákat. Az ilyen dolog mindig kicsinyesen hat. Azt, hogy palaeologiai botanikával foglalkozik s hogy ez által az evolutionális tünetenyeket most fegyelmezettebben tudja mérlegelni, mint ázelőtt, azt hiszem úgy is örömmel észrevettük volna, összehasonlítván ezt a könyvét az előbbivel. De már az, hogy gyerekkorában ő hogyan szedett virágot, meg horgászott, ezt bátran az önéletrajzában hagyhatta volna. Ide át Európában, ez nem fogja érdekelni olvasóit.

A kiindulásnak s a munka keretének bírálatánál elég szigorúsággal jártunk el, úgy hiszem. Készakarva történt ez: mert Ward könyve megállja a szigorú mértéket is s mindvégig igen élvezetes, némely részeiben határozottan jelentős sociologiai olvasmány marad. Élvezetességét emeli persze az a módszertani hibája is, hogy megindulván minden fejezet elején valamely sociologiai bizonyítással, érdekes gazdag példái révén, bele téved a lélektanba vagy biológiába s a fejezet végén alig birunk vele együtt visszatalálni az eredeti tételhez vagy annak következményeihez.

Ward könyvének »külső« bírálatát így elvégezve, miután sürgősen kitérnünk azokra az általánosságokra és ismétlésekre, melyeket majdnem minden sociológiában megtalálunk; megelégszünk azzal, hogy azokat a főbb pontokat jelöljük meg a munkában, melyeket jelentősebbeknek tartunk s melyek Ward »ujdonságai«. Itt következnek:

Az I. könyv második fejezetében helyesen mutatja be, hogy mi mindent értettek már sociologia alatt. A II. könyvben (V. fejezet) nagyon helyes az az elmélete, hogy az evolutiót nem egy tőből

állandóan emelkedőnek kell képzelnünk, hanem olyan haladásnak, melynek egyes ágazatai tetőpontjukat elérve lecsökkennek, miglen az alaptörzs új, magasabb ágat bocsát ki magából. W. ezt sympodiális evolúciónak hívja (71. és köv. l.). Miután a »poesisnek« minden ok nélkül való belekeverésén köröszkül estünk, Ward megállapítja, hogy a társadalomnak hajtó ereje (dynamic agent) a (társadalmi) együttérzést. Itt követi el egyuttal alaphibáját, mikor azt vallja, hogy az állati- és társadalmi szervezés alapkülönbsége abban áll, hogy a környezet átalakítja az állati szervezeteket, míg a társadalom, megfordítva, a természetet, tehát a környezetet alakítja át. Ez a tétel, mely az utolsó »telic« résznek is alapját képezi, teljes félreismerése annak az állandó kölcsönhatásnak, mely a környezet és minden (állati és társadalmi) szervezet között törvényszerűleg meg van. W. ezután a lélek eredetének kérdésébe bonyolódik belé s erre a kezdő társadalmak összeolvadásait magyarázza. Lilienfeld után »*sociális karyokinesis*« szép neve alatt.

Következik a társadalmak megalakulásának s osztályokra válásának kérdése. Ezt leginkább Spencer adatai alapján fejtegeti s felfogása eredménye nagyban hasonlít Pulszkyéhoz. Szabadjon azonban magyar szempontból megegyezni azt, hogy ha Ward azt hiszi, a mit a 214. lapon ír, hogy tudniük az »osztrák birodalom« különféle népfajai, u. m. a »magyarok, csehek, lengyelek, styriaiak« progressive egymáshoz assimilálódnak, akkor kevésbé van alaposan értesülve.

A »Dynamic Sociology« tartalmának nagy része az ezután következő fejezetekben kerül újra elénk s evvel megkezdődik a könyv II. része. Ebben két főbb dolog van. Az egyik a tulajdon eredetének magyarázata. (273. és köv.) Ez roppant gyöngén sikerült s csak úgy átabotában van odadobva. A másik: a gynaeocentrikus elmélet, melyről már fentebb is emlékeztem s mely a XIV. fejezetet 130 oldalra duzzasztja. Azt akarja itt W. bebizonyítani, hogy a nő az elsődleges tünemény, úgy a biológiában, mint a sociológiában (matriarchális szervezet). Ide gyűjtötte össze legérdekesebb példáit és olvasmányait s azért ajánljuk az átlapozását, a mikor az olvasó észre fogja venni azt, a mit W. maga nem akart észrevenni, hogy t. i. a biológiai fejlődését különféle állatfajoknak nem lehet csak úgy egyszerűen a társadalmi evolúció közvetlen előfokai gyanánt feltüntetni. E fejezet után ismét a »Dynamic Sociology« adataira találunk más fejezet-czímek alatt.

A »Pure Sociology« harmadik és befejező könyve »Telic« címet hord s célja — úgy látszik — az, hogy kimutassa a céltudatos társadalom-szervező munkának szerepét és hatását s ezáltal előkészítse az »Alkalmazott Sociológiát«. A vázlat, melyet itt kapunk, túlságosan rövid s nem is elég rendes arra, hogy az »Alkalmazott Sociologia« tervezett keretét belőle megismerhessük. Baj az is, hogy főleg élet-tani és lélektani gondolat-menetek vannak benne, melyek sehogy sincsenek állandó összeköttetésbe hozva a tulajdonképpeni sociológiai okoskodással, fejtegetéssel. S miután így csak részletek vannak előttünk, magam is csak két részletre teszek megjegyzést. Az egyik az, hogy W. szerint oly »közömbös érzeteink« (indifferent sensations) vannak, a melyekre külön idegvezetéseink s végződéseik szolgálnak (477. és köv.) Azt hiszem, hogy ezt bajos lenne biológiailag bizonyítani. Másodszor pedig W. nagy súlyt fektet arra s ugyancsak kiemeli

azt (492. l.), hogy az u. n. »hasznos lelki tulajdonságoknak a lélektanát ő találta ki és »a lélek philosophiájáról irt myriad dolgozatban (o Amerika!) senki sem fordított rájuk eddig figyelmet«. Ez tökéletesen téves és hiábavaló állítás. A mit ezen a czímen elmondott Ward, azt Darwin és Spencer sokkal szebben és sokkal tökéletesebben kifejtették már.

Végezetül megemlítem még azt, hogy az »americanismus« a »Pure Sociology«-n is meglátszik. A mint a »Dynamic Sociology« II. kötetében W. az ő művészeti elveit abban foglalta össze, hogy legtökéletesebb tájképek azok lennének, a melyekről geometriai törvényeket lehet leolvasni: úgy most még a paedagogia terén áll elő avval az eszmével, hogy iskolákat állítsanak a feltalálás tanítására. Az új amerikai sociológiának sok élvezetes oldala mellett úgy ezek a kis elkalandozások, mint a nagyobb felületességek azt mutatják, hogy kisebb könyvvel sokkal nagyobb eredményt érhetett volna el szerzőnk.

H. L.

Záloglevélstatisztika.

K. Farkas József: *Zálogleveleink belértéke*. (Budapest, 1903. A »Közgazdaság« kiadása 62 oldal. Ára 1 K 30 f.)

Hitelügyünk statistikája egyike azon területeknek, a mely még mindig bővebb megművelésre várnak. Történetek ugyan a hivatalos statistikán kívül is egyes figyelemre méltó kísérletek, melyek annak egyik-másik ágazatát magán szorgalomból földolgozni iparkodtak, de a rendelkezésre álló eszközök elégtelensége folytán csak részleges jelentőséggel bírnak, vagy nem szolgáltatnak kedvező eredményt. Az előttünk fekvő mű szűken kiczölöpözött határok között mozog, a mennyiben záloglevelünk belértéke czímén a fővárosban működő 12 és a vidéken működő 10, tehát összesen 22 záloglevélüzlettel foglalkozó pénzügyintézetünk záloglevélüzletét teszi tanulmány tárgyává és az idevágó, nagy utánjárással magán uton összegyűjtött adatokat igyekszik minden oldalról megvilágítani.

Bevezetésül a munka első fejezetében felsorolja szerző azon törvényhozási intézkedéseket, a melyek a záloglevélügyet hazánkban szabályozzák. Itt csupán az 1876 : XXXVI. és az 1899 : XXX. törvényekre terjeszkedik ki, míg az 1897 : XXXII. törvényt (a hazai intézetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról) egészen számitáson kívül hagyja. (Igaz ugyan, hogy ezen törvény teljesen célját tévesztett alkotásnak bizonyult, mert alapján egyetlen intézetünk sem bocsátott ki zálogleveleket.) Csoportosítván a záloglevelek biztonságát biztosító törvényhozási intézkedéseket, a szerint, a mint azok a záloglevelek külön biztosítására szolgáló alap elhelyezésére és jövedelmezővé tételére, a záloglevélkibocsátás alapjául szolgáló kölcsönengedélyezések szabályozására, illetve a megterhelés mértékére, valamint a kibocsátó intézetek ezen üzletága tekintetében elrendelt nagyobb nyilvánosságra, végül a záloglevélbirtokosok jogaira vonatkoznak, arra a következtetésre jut, hogy a törvényeink általában kielégítő módon gondoskodnak a záloglevelek biztosításáról, de párhuzamosan megemlékezik némely okos külföldi törvényhozási intézkedésekről és fennálló törvényeink egyes határozmányainak szigorítását

javasolja. A külön biztosítási alap elhelyezésére és jövedelmezővé tételére a törvény által előirt módokat nem tartja olyanoknak, a melyeket elegendő biztonsgot nyújthatnának. Így például a váltóleszámitolás révén könnyen lehet kétes bonitású címleteket becsempészni a biztosítási alap értékei közé. A mint a könyvhöz fűzött statisztikai táblázatból kitűnik, tényleg a Magyar Földhitelintézetten kívül, melynél a záloglevél forgalmát a fedezetül szolgáló értékek majdnem négyszeresen meghaladják, csupán még az Aradi polgári takarékpénztár élt avval a joggal, hogy leszámított váltókban is lehet a biztosítási alapot elhelyezni. A többi intézetek biztosítási alapja mind fix kamatozású papirosokból áll. Szót emel az ellen is, hogy a külön biztosítási alap részére az intézet jelzálogos követelésével terhelt ingatlanokat vásárolhasson, mert az intézet ilyen ingatlant csak végső esetben, kényszerűségből vásárol s így kétes, vajjon ér-e annyit, mint a mennyivel terhelve van, továbbá mert a biztosítási alapnak esetleg bekövetkező válságos időkre való tekintettel záloglevelek visszaözlésre, a visszavásárolás szükségének felmerülése esetére lehetőleg könnyen folyosítható értékekből kell állania. Mindkét aggodalmát túlzottnak tartjuk. Egyrészt az intézet csak azon összegig vásárolhat ingatlanokat, mely saját követelésének fedezésére szükséges, az intézet saját követelése pedig az előző tehertételekkel együtt nem haladhatja meg az ingatlan becsértékének felét és erdő- vagy szőlőterületeknél a becsérték egyharmadát, másrészt meg a külön biztosítási alap a forgalomban levő záloglevelek mennyiségéhez s a kibocsátó intézetek anyagi erejéhez képest oly csekély, hogy válság esetére vagy záloglevelek visszaváltásának céljára amúgy sem jöhet komolyan számba. Ellenben inkább volna kifogásunk az ellen, hogy a biztosítási alap részére vásárolható meghatározott kamatozású tőzsdéi értékpapirosok között ott szerepel az elsőbbségi kötvény minden közelebbi meghatározás nélkül. Nálunk a kötvénykibocsátás nincs még törvény vagy jogszokás által szabályozva, úgy hogy ez a megjelölés ma még sok mindent eltakar. A megterhelés mértékét szerző még szigoritani kíváná. Az 1899. július 13-iki német Hypothekenbankgesetz e részben enyhített a régebbi törvény szigorán; Németországban most már az új törvény alapján általában a becsérték három ötöde, sőt földbirtokokra a becsérték két harmada erejéig lehet kölcsönököt engedélyezni. Evvel ellentétben szerző az 1876: XXXVI. törvény oly értelmű szigorítását mondja kívánatosnak, hogy két kategória állitassék föl, melyek egyike a földbirtokon, másika a házakon álló jelzálogok megterhelési arányára vonatkoznék és csak a földbirtok megterhelési kulcsául tartaná meg a jelenlegi 50°/o-os kulcsot, míg a házak megterhelési arányát 30—35°/o-ra szállítaná le. Tagadhatatlan, hogy ép a közelmúlt tapasztalatai ezt a javaslatot a jogosultság színével ruházzák föl.

A munka második fejezetében az egyes intézetek jelzálogüzletére vonatkozó részletes és összesítő adatokat tartalmaz. A magyarországi jelzálogintézetek záloglevélkölcsönállománya 1902. végén 1.525,383 381 koronát tett ki, miből fővárosi intézetekre 1.386,225.047 korona esik; ezen kölcsönök fedezéséül ingatlanokban és a biztosítási alapok értékeiben 4.170,982.186 korona szolgált. Az ingatlanok megterhelési aránya a fővárosban 37·31°/o, a vidéken 35·82°/o volt. A külön biztosítási alap a záloglevélforgalomnak 6·31°/o-át tette.

A harmadik fejezetben találjuk a záloglevelek jövedelmezőségének kimutatását, szembeállítva más osztalékpapírok, jövedelmezőségével. A mint általában minden részvénytisztikát a legnagyobb óvatossággal kell fogadnunk, ugy ezen összehasonlítások is csak fentartással fogadhatók. Az osztalékpapírosok utolsó évi osztaléka a befizetés jövedelmezőségébe nem enged biztos következtetést, különösen pedig sem a *tényleges* befektetés kamatoztatására. Sokkal realisabb lett volna egy összehasonlítás a záloglevelek és egyéb meghatározott kamatozási papírosok, magyar és külföldi címletek közt. Ugyanitt figyelmeztetjük arra is a szerzót, hogy a megterhelés aránya azért különbözik oly nagyon az egyes intézetek közt, mert éppen legszolidabb intézeteink szeretik a túlszigorú becslést s ezért nálunk esetleg a megterhelés aránya kedvezőtlenebbnek *látszhatik*, mint oly bankoknál, melyek »könnyebben« becsültetnek.

Érdeklődésre tarthat számot a könyv végén található táblázatos áttekintés, melynek rovatai a huszonkét magyar záloglevélkibocsátó intézet záloglevélkölsőneinek állományát, a forgalomban levő záloglevelek összegét, az ingatlanok becsértékét, a megterhelési arányt, a kölcsönöknek földbirtokokra és bérházakra való eloszlását, a külön biztosítási alap állagát és összetételét, valamint ennek egymásközti és a záloglevélforgalomhoz való perzentuális arányát tüntetik föl.

Amint a fentiekből kitűnik, a tárgyalt munka, daczára kis terjedelmének, elég sokat nyújt és nem csupán a záloglevélügy iránt tudományos szempontból érdeklődők figyelmére tarthat számot, hanem főképen a gyakorlat embereinek tehet jó szolgálatot. *Krausz Gyula.*

Az angol községi adók reformja.

J. Row-Fogo: *An essay on the reform of local taxation in England.* London 1902. — XII. és 400 lap.

Mikor saját községi adózásunknak kétségbeejtőn megrekedő állapotán aggságoskodunk, bizonyos szomorú vigasztalást szedhetünk magunknak abból, hogy Nagy-Britanniában a községi adók állapota éppen olyan zürzavaros és fejlődésében megakadt, mint nálunk, hogy a rendszertelenség s a reformoknak vigasztalatlan sikertelensége semmivel sem kisebb a csatornán túl, mint hazánkban s hogy ott is oly könnyen elaluszunk a gyökeres javítások tervei, mint a Duna-Tisza közén. Egy új angol írónak, *Row-Fogo*-nak a könyve (szerzője Edinburg városának szolgálatában szerzett alapos község-pénzügyi gyakorlatot) mindezt élénken és sok elmeéllal bizonyítja be előttünk.

Bevezetésében — preliminary survey — igen világosan elmondja célját: az angol községi adózást akarja megvizsgálni, mert látja, hogy reformra szorul. Ezután ketté vágja könyvének anyagát, olyképpen, hogy külön tárgyalja azokat a községi adókat, melyek általános közigazgatási kiadások fedezésére szolgálnak (»rates for defraying expenditure on matters of national interest«) és külön azokat az adónemeket, a melyek a kizárólagosan helyi jellegű községi kiadások céljaira rendeltetnének (»rates for defraying expenditure on matters of local interest«). A munka e két részének tartalma röviden így foglalható össze: Az általános jellegű községi adókat illetőleg, melyeket mi az állam által a községekre utalt kiadások fedezésének

neveznénk, Raw-Fogo hosszú történelmi fejtegetésekbe bocsátkozik, melyek — bár igen világosan, sőt több helyen szellemesen vannak írva — a nemangolokat kevésbé fogják érdekelni. E fejtegetéseknek czélja és veleje annak vitatása, hogy téves az az angol jogtörténeti felfogás, mely az Erzsébet királyné alatt hozott hires »szegényadó törvényt« (poor rate act) egyrészt valamely ujdonságnak tartja, másrészt pedig azt véli, hogy az adó, mely a lakbér és haszonbér után vettetik ki, kizárólag a földbirtokosok és háztulajdonosok megadóztatását jelentené. A »poor rate« régi alapjait, s a törvénybe iktatott szövegnek üres keretét, szerzőnk az Erzsébet előtti adózás bemutatásával bizonyítja. Rendkívül gondot fordít azonban könyvünk ama második tételének megvilágítására és megerősítésére, hogy tényleg a poor rate általános vagyoni és jövedelmi adó akart lenni, mely ezen általános adóztatás elérésére a bérösszegek megragadását tartotta (a százados gyakorlat alapján) legczélirányosabbnak. Csupán a későbbi adóügyi biráskodások sajátságos csavarodásai (melyekkel itt részletesen megismerkedünk) rejtették és feledtették el az adónak azt az eredeti természetét.

A történeti fejleménynek ilyenét helyreállítására nem ok nélkül volt oly nagy gondja szerzőnknek. Mert evvel megvetette az alapját azon álláspontjának, a melyet az angol községi adózás jelenlegi állapota tekintetében elfoglal. Ez az álláspontja pedig egyszerűen az, hogy téves minden oly felfogás, oly reformterv, mely abból indul ki, hogy midőn a poor rate a bérjövedelmet adóztatja meg, akkor csak a háztulajdonosokat terheli, hanem ellenkezőleg a poor rate a maga súlyával mindenkit megadóztat lakbér szerint mért jövedelme vagy — szerzőnk szavai szerint — lakásfogyasztása alapján s annak arányában. A munka I. könyvének III—VII. fejezetei (106—313 l.) ennek a tételnek, elméleti és gyakorlati bizonyításának vannak szánva, valamint azon következtetések kifejtésének, a melyekre szerzőnknek ilyenét felfogása vezet. E következtetések abból állanak, hogy az angol községi adóztatást nem állami segítségekkel, subventiókkal kell megoldani, a mint azt az újabb időkben az angol törvényhozás tette (1899-ben 12 millió fontra rugtak már a városoknak s községeknek adott állami segélyek), hanem a községi házádonak a jövedelmiadó elv alapján való kiképzésével, mely mellett a szegényebb községek általános közigazgatási kiadásaiért segíyezhetők is.

Mindezen bizonyításokban sok az érdekes s nem egyszer akadunk meglepően éles megfigyelésekre is.

Mint fentebb említém, a munkának II-ik (rövidebb) könyve a kizárólagosan helyi érdekű községi kiadások fedezésének kérdését fejtegeti. Négy fejezetet szentel ennek a tárgynak. Először is azt bizonyítja, hogy a helyi jellegű adók között több van, melynek valószínűségi illetéktermészete van; ezeket tehát külön kell választani s külön kell megfizetni. Tovább kutatva azt találja, hogy a ha ezeket a községi kiadásokat (melyekhez a községi utak burkolása, világítása stb. tartozik) szintén a házbéradóval fedezik, a mint az most is történik, akkor a bérlő voltaképen kétszer fizeti meg ezen javítások árát: egyszer felemelkedő bérösszegében, másodszer pedig az adóban. Ezért szerzőnk azt sürgeti, hogy ezen kiadások a városi telektulajdonosok egyenes megadóztatásával fődöztessenek. Végül a »betterment« megadóztatását, mint társadalmi reformtervet említi fel.

A munkához rövid függelék is van csatolva, mely a francia »contribution de patente«-t s az 1893-iki porosz községi adóreformot ismerteti néhány nagy vonással; legelől pedig egy dedicatiót találunk, mely Lange drezdai gymnasiumi tanárnak szól tanítványi hálával s rögtön eszünkbe juttatja a legújabb angol pénzügyi irodalomnak Németországból vett nem egy kiindulási eszméjét. *H. L.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság augusztus hó 1-én új helyiségébe költözött. A Társadalmi Muzeummal kötött bérleti szerződés alapján Társaságunk IV., Ferencziek-tere 4. szám I. emeleten lévő tágas, nagy helyiségekben kapott helyet, a hol is a Társadalmi Muzeum nagyértékű gyűjteményeivel szoros összeköttetésbe jutott irodánk és a felolvasó terem. A költözködés immár befejeztetett s új, fényes otthonunkat e hó utolsó napján kívánjuk tisztelt tagtársainknak bemutatni, abban a reményben, hogy Társaságunknak s az egész magyar közgazdasági tudomány-
nak és életnek újabb fejlődését s nagyobb jövőjét nyitjuk meg ezzel!

A Magyar Közgazdasági Társaság új helyiségében (IV., Ferencziek-tere, I. emelet) első választmányi ülését folyó évi október hó 31-én délután 5 órakor tartja. A választmányi ülés tárgysorozata:

1. A Társadalmi Muzeummal az új helyiségek albérlete tárgyában kötött bérleti szerződés bemutatása.

2. A munkaprogramm megállapítása.

A választmányi ülés után délután 6 órakor (bemutató) előadás következik, melyet dr. *Navratil* Ákos, kassai kir. jogakadémiai r. tanár tart a *Társadalmi Muzeumról*.

Az új helyiségek bemutatására s a felolvasásra a Társaság tisztelt tagjainak figyelmét ez úton is külön felhívja.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1903 szeptember 20-án.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MuS	Musée Social.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
AJS	American Journal of Sociology.	PSQ	Political Science Quarterly.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASP	Annales des Sciences politiques.	REP	Revue d'Economie politique.
BS	Budapesti Szemle.	RPP	Revue politique et parlementaire.
CS	Critica sociale.	ReS	Réforme sociale.
EJ	Economic Journal.	RIS	Riforma sociale.
ER	Economic Review.	RSo	Revue socialiste.
F	Finanzarchiv.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
GE	Giornale degli Economisti.	RiIS	Rivista italiana di Sociologia.
HN	L'Humanité Nouvelle.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	S	Il Socialismo.
JE	Journal des Economistes.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SD	The Social-Democrat.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SM	Sozialistische Monatshefte.
ISR	International Socialist Revue.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	StM	Statistische Monatsschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	VS	Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MS	Le Mouvement Socialiste.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabs szám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a berendezés alatt lévő Társadalmi muzeum könyvtárában.

1. Tudománytörténet. Enciklopédiák. Tan- és kézikönyvek. Gyűjteményes munkák.

- 2122** Annales de l'Institut international de sociologie, publ. sous la direction de R. Worms. T. 9: Travaux de l'année 1902. Paris: Giard & Brière '03. (365) 8°. 7 fr. [3(058)]
- 2123** Année, I, sociologique, publiée sous la direction d' E. Durkheim. 6e année 1901—1902. Paris: F. Alcan '03. (618) 8°. 12 fr. 50 c. (Bibl. de philosophie contemporaine) [3(058)]
- 2124** Bibliographia economica universalis. Répertoire bibliographique annuel des travaux rel. aux sciences économiques et sociales, publié par J. Mandelló. 1-ère année: Travaux de l'année 1902, rédigés par E. Szabó. Bruxelles: Institut International de Bibliographie '03. (XXI, 170) 8°. (Prix 6 fr.) (Bibliographia Universalis. Publication coopérative de l'Institut International de Bibliographie. Contribution n° 39.) [016:33]
- 2125** Fridrichowicz, E.: Kurzgefasstes Kompendium der Staatswissenschaften in Frage und Antwort. Bd. 3: Die Urproduktion. Berlin: Calvary & Co. '03. (VIII, 110) 12°. M. 1'20. [3(02)]
- 2126** Jozier, E.: L'organisation économique. Éléments d'économie sociale, pour servir d'introduction à l'étude de l'économie rurale. Paris: Baillière & fils '03. (IV, 38) 16°. [33(02)]

- 2127 Morley, G.: Life of Richard Cobden. Pop. 1 vol. ed. Bibliography. London: Unwin '03. (1010) 8°. 2/6 net. [33: 92(c)]
- 2128 Sauvaille-Jourdan: Isaac de Bacalan et les idées libre-échangistes en France vers le milieu du 18-e siècle. REP 7—9. [33(09)]

2. Elmélet.

- Bastable, C. F.: Theory of international trade with some of its applications to economic policy. 4th ed. rev. London: Macmillan & Co. '03. (214) 8°. 3/6. [382(01)] 2129
- Loria, A.: Il capitalismo e la scienza. Studi e polemiche. Torino: Frat. Bocca '03. (265) 8°. [339.21] 2130
- Pór Ö.: Az agrárkérdés az újabb szocialista irodalomban. (La question agraire dans les récents ouvrages socialistes). Budapest: Politzer Zs. és fia '03. (22) 8°. 40 f. (Extr. du HS) [335: 63] 2131
- Babini, C.: Antropologia e idealità sociali. CS 5. [3: 572] 2132
- Boggiano, A.: La tutela dell'interesse collettivo nel conflitto cogli interessi individuali. RIS 8. [301] 2133
- Greef, G. de: Introduction à l'étude d'économie sociale. RIS 7. [33(01)] 2134
- Holder, K.: Zur Charakteristik der wirtschaftlichen Ordnung im Altertum. IV. MCS 8. [33(01)] 2135
- Juglar, C.: Quels sont les signes caractéristiques de l'état économique, social et moral des sociétés humaines dans les divers pays? Bull. de l'Institut Intern. de Statistique, 13, livr. 4. [301] 2136
- Kampffmeyer, P.: Vom Einfluss des Staates auf das Wirtschaftsleben. SM 7. [33(01)] 2137
- Kampffmeyer, P.: Der Classenkampf und der Culturfortschritt. SM 9. [301] 2138
- Kaufmann, H.: Wesen und Arten der Genossenschaften. SM 8. [334(01)] 2139
- Lewis, A.: A reply to Prof. Seligman. ISR 11. [301] 2140
- Matlekovits, S.: Ruhland agrár közgazdaságtana. (L'économie politique agraire de M. Ruhland) KS 9. [33(01)] 2141
- Norikus, F.: Der Begriff »Mittelstand.« MCS 7. [301] 2142
- Simons, A. M.: The economic organization of society. ISR 1. [301] 2143
- Simons, M. W.: Economic interpretation of history. ISR 1. [301] 2144
- Simons, M. W.: The economic interpretation of history. ISR 9. [301] 2145
- Simons, A. M.: Kropotkin's »Mutual Aid«. ISR 9. [3: 59] 2146
- Woltmann, L.: Anthropologie und Marxismus. — Entgegnung v. H. Cunow. NZ 51. [335.5: 572] 2247

3. A társadalmi és gazdasági kultúra története és leírása.

- Blondel, G.: La situation économique comparée de la France et de l'étranger. 4e éd. revue et compl. Paris: impr. Levé '03. (4) 16°. [308(44)] 2148
- Guyot, J.: Evaluation de la fortune privée en France d'après les éléments fiscaux Rapport. Paris: Guillaumin & Cie '03. (47) 8°. [339.3] 2149
- Ransome, S.: Engineer in South-Africa; review of industrial situation in South-Africa after the war and a forecast of the possibilities of the country. London: Constable '03. (334) 8°. 7/6 net. [308(68)] 2150
- Cséplő E.: Pusztakovácsi somogyvármegyei község monografiája (Monographie de la commune de Pusztakovácsi) MGS 8. [308(439)] 2151
- Foville, A. de: Les fortunes en France et dans les pays voisins au commencement du 20e siècle. RPP 9. [339.3(44)] 2152
- Lettre du Mexique, par S. Ch. T. JE 5. [308(72)] 2153
- Marion, M.: Turgot et les grandes remontrances de la cour des aides, 1775. VS 2. 2154
- Masson, P.: Une dernière compagnie de l'ancien régime; la compagnie royale d'Afrique (1741—1794.) VS 2. [33(9)] 2155

4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.

- Bonnaves, F.: Étude statistique sur la mortalité infantile de la première année à Toulouse de 1893—1902; déductions prophylactiques. Thèse. Toulouse: imp. Berthoumien '03. (72) 8°. [312.22(44)] 2156
- Census of Newfoundland and Labrador of 1901. St. Johns '03. 2 vols. 8°. [312(71)] 2157

- 2158 Census 7th of Western-Australia, taken for the night 31st March 1901 compiled under the direction of M. A. C. Fraser. Vol. 2. detailed tables. Perth: Watson '03. (10 prts) 2°. [312(94)]
- 2159 Decimal census, 11 th, of the population of Scotland taken 31st March 1901. With report. Vol. 2. Glasgow: H. M. Stationary Office B. (LXV, 399) 2°. 3/9 [312(41)]
- 2160 Hight, J.: The English as a colonising nation. London: Whitcombe '03. (308) 8°. 2/6 net. [325.3(42)]
- 2161 Perreau, C.: Le régime commercial des colonies françaises, Leçons. Paris: A. Rousseau '03. (48) 8°. [325.3(44)]
- 2162 Thirring G.: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. (Sources au commencement du dernier siècle du mouvement de notre population.) Budapest: Magy. Tud. Akad. '03. (114) 8°. (Ertekezések a társ. tud. köréből.)
-
- 2163 Depincé, Ch.: Revue des questions coloniales. **RPP** 9. [325.3]
- 2164 Destrée, J.: Les villes dépeuplant les campagnes. **RSO** 7. [312.921]
- 2165 Hauser, H.: La colonisation américaine. Les îles Hawai. **RPP** 8. [325.3(73)]
- 2166 Juglar, C.: Y-a-t-il des périodes pour les mariages et les naissances comme pour les crises commerciales. Bull. de l'Institut Intern. de Statistique t. 13, livr. 4. [312(01)]
- 2167 Lifschitz, F.: Robert Thomas Malthus und Johann Heinrich von Thünen als Bevölkerungstheoretiker. **ZGS** 3. [312(01)]
- 2168 Petrocchi, C.: Le presenti condizioni dell'emigrazione italiana. **CS** 10/11—15. [325.2(45)]
- 2169 Pflügl, R. v.: Die überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1899—1901. **StM** 7/8. [325.2(436)]
- 2170 Prato, G.: Le ultime fasi dell'emigrazione inglese. **RIS** 7. [325.2(42)]
- 2171 Presl: Die Säuglingssterblichkeit in Oesterreich. **StM** 9. [312.22(439)]
- 2172 Simons, A. M.: Economic aspects of chattel slavery in America. **ISR** 1, 2. [326.7(73)]
- 2173 Vorläufige Ergebnisse der Berufszählung vom 31. XII. 1900. Reichsübersicht. **StM** 7/8. [312.93(436)]
- 2174 Zahn, F.: Die Volkszählung 1900 und die Grossstadtfrage. **JNS** 8. [312.921]

5. Társadalmi kérdés. Socialismus. Szociálpolitika.

- 2175 Annuaire de la législation du travail. Publié par l'Office du travail de Belgique. 6e année, 1902. Bruxelles: Lebègue & Cie '03. (XXI, 718) 8° 3 fr. 10 c. [351.83(058)]
- 2176 Anthracite coal strike of may—october 1902. Report to the President by the Anthracite Coal Strike Commission. Washington: Gov. Pr. Off. '03. (257) 8°. [331.89(73)]
- 2177 Burrows, P. Z.: Revolutionary essays in socialist faith and fancy. New York: The Comrade Publ. Co. '03. (320) 8°. [335]
- 2178 Cathrein, V., S. J.: Der Socialismus. Eine Untersuchung seiner Grundlagen und seiner Durchführbarkeit. 8. durchgearb. u. verm. Aufl. Freiburg i/B: Herder '03. (XII, 314) 8. M. 2'80. [335]
- 2179 Congrès socialiste de Bordeaux, tenu les 12, 13 et 14 avr. 1903. Dix discours de G. Hervé, Larraute, Millerand, J. Jaurès, Baudot, Renaudel, de Pressensé. Préf. de Rouanet. Paris: impr. l'Emancipatrice '03. (160) 18° 25 c. [335(062)(44)]
- 2180 Conseil supérieur du travail. 11e session. Novembre 1902. Paris: Impr. Nation. '03. (XIV, 147) 4°. (Minist. d. comm.) [331.95(44)]
- 2181 Da Costa, G.: La commune vécue (18 mars—28 mai 1871) T. 1. Paris: Molteroz et Martinet '03. (XVIII, 474) 18°. [9(44)]
- 2182 Destrée, J.: Révolution verbale et révolution pratique. Conférence. Bruxelles: au journal Le Peuple ('02.) (32) 16°. 10 c. (Bibl. de propagande socialiste.) [335]
- 2183 Garriguet, L.: Études de sociologie. 6: le contrat de travail. Paris: Bloud & Ce '04. (64) 16° 60 c. (Science et Religion. Études.) [331.11]
- 2184 Hoffmann, F.: Krankenversicherungsgesetz und Gesetz über die eingeschriebenen Hilfskassen nebst Ausführungsbestimmungen. Erläutert. 3. u. 4. neubearb. Aufl. Berlin: C. Heymann '03. (XXIV, 363) 12°. M. 2.—. (Taschen-Gesetzsammlung, 43.) [351.832.7(43)]
- 2185 Lagache, J.: Du droit d'intervention des tiers dans les grèves. Thèse. Paris: Pedone '03. (115) 8°. [331.89]
- 2186 Milhaud, E.: La démocratie socialiste allemande. Paris: F. Alcan '03. (IV, 595) 8°. 10 fr. (Bibl. d. histoire contemp.) [335(43)]
- 2187 Nivet, H.: Principes, terrains et moyens de la propagande socialiste. Paris: éd. du Socialiste de Seine-et-Oise '03. (136) 8°. 50 c. [335]

- Protokoll über die Verhandlungen des 7. Verbandstages der Friseurgehilfen Deutschlands, August 1903, Mannheim. Hamburg: Verlag der Friseurgehilfen-Zeitg. '03. (66) 8°. [331.77(063)(43) 2188
- Report of the 11th annual conference of the Independent Labour Party, held in York, 1903, with rules and directories. London: I. L. P. Office ('03.) (55) 8°. [335(063)(42) 2189
- Soldi, R.: Le varie correnti nel partito socialista italiano. Bologna: Garagnani & Figli '03. (30) 8°. (Estr. del **GE**.) [335(45) 2190
- Strohl J. et Fagnot: La réglementation hebdomadaire de la durée du travail; le repos du samedi. Rapports. Paris: F. Alcan '03. (40) 16° 60 c. [331.811 2191
- Westcott, B. F.: Christian social union adresses. London: Macmillan & Co '03. (84) 8°. 1 s. net. [335.7 2192
- Wohnungsfrage, die, und das Reich. Eine Sammlung von Abhandlungen. Hrsg. vom Verein Reichswohnungsgesetz. Hft. 7. C. Heiss: Wohnungsreform und Lokalverkehr. Mit Literaturverzeichnis. Göttingen: Vanderhoek & Ruprecht '03. (128) 8°. M. 1'60. [333.32(43) 2103
-
- Agostini, A.: Le condizioni dei condadini salariati in Sardegna alla vigilia della rivoluzione francese. **Riis** 1/2. [331.74(45) 2194
- Askew, J. B.: The socialist victory in Germany. **SD** 7. [324(43)5 2195
- Auer, G.: Zum sozialdemokratischen Parteitag in Dresden. **SM** 9. [335(063)43 2196
- Bax, B.: Il femminismo in extremis. **S** 12. [396 2197
- Bebel, A.: Ein Nachwort zur Vicepräsidentenfrage und Verwandtem. **NZ** 49. [335(43) 2198
- Bernáth J.: Szociális nevelés (Education sociale) **MGS** 8. [37:3 2199
- Bernstein, E.: Was folgt aus dem Ergebnis der Reichstagswahlen? **MS** 7. [324(43)5 2200
- Bernstein, E.: Der neue Reichstag und die Aufgaben der Socialdemokratie. **SM** 9. [324(43)5 2201
- Bl., K.: Wahlstatistisches. **NZ** 47. [324(43) 2202
- Bonardi e de Luca: Ultime schermaglie su Mazzini e il socialismo. **CS** 10/11. [335 2203
- Bornand, R.: Le socialisme en Belgique. Bibliothèque Universelle et Revue suisse, 90—91. [335(493) 2204
- Brössling, F.: Socialismus und Landwirtschaft. **ZS** 7. [335:63 2205
- Buck, R.: The remuneration of labor in the cooperative commonwealth. **ISR** 1. [334:331.2 2206
- Buisson, E.: Les élections au Reichstag **RSO** 7. [329(43)5 2207
- Buzek, J.: Die Wohnungsverhältnisse von 60 Mittelstädten Österreichs auf Grund der Wohnungsaufnahme vom 31. XII. 1900. **StM** 7/8. [333.32(436) 2208
- Cabiati, A. e L. Einaudi: L'ultima risposta al prof. Masè-Dari. **CS** 12. [332(45) 2209
- Cammareri-Scurti, C.: Organizzazione e politica del lavoro nella organizzazione sociale dei consumi. **CS** 10/11, 13, 15. [339.4 2210
- Cantono, A.: L'opera sociale di Leone XIII. **Ris** 8. [331 2211
- Casalini, J.: Un grande problema sociale: Le abitazioni igieniche a buon mercato. **CS** 14, 15, 17. [333.32 2212
- Cassola, J.: Il socialismo tedesco e il »demimonde« italiano. **CS** 13. [335 2213
- Challaye, F.: L'arbitrage obligatoire en Nouvelle-Zélande. **RPP** 9. [331.15(931) 2214
- Cremer-Bern, E.: Der ziffermässige Stand der deutschen Genossenschaftsbewegung in 1901. **ZGS** 3. [334:31(43) 2215
- Crespi, A.: Vilfredo Pareto e Giorgio Sorel. **CS** 10/11. [335 2216
- Crespi, A.: I progressi del socialismo in Germania. **CS** 13. [335(43) 2217
- Dagan, H.: Les enfants »industrialisés«. Nouvelle Revue, 15 juin. [331.3 2218
- David, E.: Zu Kautsky's Kritik meines Agrarwerks. **SM** 8, 9. [335:63 2219
- Dewienne, A.: L'Internazionale dei minatori. **S** 9. [331.88 2220
- MacDonald, J. R.: Labor politics in Great Britain, **ISR** 12. [331(42) 2221
- Dramas, P.: Le socialisme et l'église. **RSO** 7. [335:2 2222
- Fabietti, E.: Architettura e socialismo. **CS** 13. [335:72 2223
- Fabietti, E.: Riforme »conquistate« **CS** 16. [335 2224
- Feig J.: Erbbaurecht und städtische Bodenpolitik, II. **ZS** 7. [333.32 2225
- Ferri, E.: Due insegnamenti. **S** 9. [335 2226
- Ferris, Z. C.: Restricted interpretation. **ISR** 11. [335 2227
- Fischer, E.: Der Arbeitsnachweis als Kampfmittel der Arbeitgeberverbände. **NZ** 50. [331.96 2228
- Fournière, E.: Charles Longuet. **SM** 9. [335:92 (L) 2229
- Franchi, B.: Il metodo e la meta nella campagna di Enrico Ferri. **S** 14. [335(45) 2230
- Franchi, B.: Di un criterio sociologico della politica socialista. **S** 10, 11. [335:3 2231

- 2232 Gorter, H.: The great strikes on the railroads of Holland. **ISR** 10. [331.89(492)]
- 2233 Graziadei, A.: Napoli e la questione meridionale. **CS** 14. [335(45)]
- 2234 Hardie, J. K.: Federated labor as a new power in politics. *North American Review*, aug. [329(73)5]
- 2235 Heine, W.: Utopieen. **SM** 9. [335.9]
- 2236 Hirschfield, A.: The social effects of the Eight-Hour Day. **ISR** 10. [331.81]
- 2237 Hitch, M.: Workingmen as judges. **ISR** 11. [331.15]
- 2238 Hitchcock, Ch. C.: The economics of socialism and the economics of capitalism. **ISR** 10. [335]
- 2239 Holst, H. R.: A word to the women of the working classes. **SD** 6, 7. [331.4]
- 2240 Hué, O.: Das rheinisch-westphälische Kohlensyndicat und die Bergarbeiter. **SM** 8. [331.731(43)]
- 2241 Hyndman, H. M.: Laborism, impossibilism, and socialism. **ISR** 11. [335(42)]
- 2242 I. P.: Le fort et le faible de l'ouvrier anglais. **SS** 7. [331(42)]
- 2243 Julian: Some free legal advice. **ISR** 12. [331.88]
- 2244 K., C.: Gli elementi del trionfo socialista in Germania. [324(43)5]
- 2245 Katzenstein S.: Arbeiterschaft und Bildungswesen. **SM** 7. [331.85]
- 2246 Kautsky, K.: Gli slavi e la rivoluzione. Nel 48 e oggi. **S** 8. [335]
- 2247 Kautsky, K.: Noch ein Wort zum Parteitag. **NZ** 50. [335(063)(43)]
- 2248 Kautsky, K.: Zum Parteitag. **NZ** 49. [335(063)(43)]
- 2249 Kent, A.: Causes of social progress. **ISR** 11. [301]
- 2250 Klössel, M. H.: Die Aufgaben der Fabrikaufsichtsbeamten in Sachsen. *Der Arbeiterfreund*, 2. [331.94(43.21)]
- 2251 Kollwitz, K.: Aerzte und Krankenkassen. **SM** 8. [368.42: 61]
- 2252 Lee, H. W.: A socialist on liberalism and labour. **SD** 6. [329(42)5]
- 2253 Lee, H. W.: The international attack on trade unionism. **SD** 8. [331.88]
- 2254 Levy, R.: Jugendliteratur und Sozialismus. **NZ** 50. [335: 472]
- 2255 Lewis A.: The revolt of the artist. **ISR** 12. [331.714]
- 2256 Librescu, B.: Il socialismo in Rumenia. Sua vita e sua morte. **S** 12. [335(498)]
- 2257 Loepez, H. v.: Die Aufbringung der Mittel der deutschen Invalidenversorgung. **ADR** 9. [368.43(43)]
- 2258 Lombroso, G.: Festina lente (Affrettati lentamente). **S** 13. [335]
- 2259 Loncaio, E.: La terra, il proletariato agricolo e il riformismo in Sicilia. **S** 12. [331.74(45)]
- 2260 London, J.: Contradictory teachers. **ISR** 11. [335]
- 2261 Longuet, J.: La »democrazie trionfanti« agli Antipodi. **S** 13. [331(94)]
- 2262 Marco, Tullio: La genesi della crisi nel Sud-Africa: Capitalismo ed imperialismo. **CS** 13. [331(68)]
- 2263 Marxism, three crises of. **ISR** 12. [335.5]
- 2264 Marxist: The Taff Vale decision and incorporation of trade unions. **ISR** 10. [331.88]
- 2265 Mater, A.: L'Etat socialiste et la théorie juridique de la gestion. **RSo** 7. [335: 34.]
- 2266 (Mehring, F.): Eine Partei- und Pressfrage. **NZ** 47. [335(43)]
- 2267 Montemartini, S.: Progetto di un forno consorziale in Milano. **CS** 16. [334.6: 641.1(45)]
- 2268 Morelli, G. A.: Una relazione di arbitri intorno ad un grande sciopero. **RIS** 7. [331.89(73)]
- 2269 Negro, L.: L'opera postuma di Carlo Marx. **S** 14. [335.5]
- 2270 Niccolini, F.: A proposito della propaganda improduttiva. **CS** 13, 15. [335]
- 2271 Orano, P.: I patriarchi del socialismo: Morelly. **S** 14. [335]
- 2272 Orano, P.: I patriarchi del socialismo: Tommaso Campanella. **S** 13. [335]
- 2273 Orano, P.: I patriarchi del socialismo: Tommaso Morus. **S** 9. [335]
- 2274 Petersilie, A.: Mittheilungen zur deutschen Genossenschaftsstatistik für 1900. **ADR** 9. [334: 31(43)]
- 2275 Pilgrim, C.: Problèmes Sud-Africaines. La main d'oeuvre. **RPP** 9. [331.72(68)]
- 2276 Popovitch, M.: Il congresso nazionale socialista ungherese. **S** 8. [335(063)(439)]
- 2277 Pudor, H.: Die amerikanischen Trade-Unions. **JNS** 8. [331.88(73)]
- 2278 Quelch, H.: Il movimento delle classi operaie in Inghilterra. **S** 8. [335(063)(42)]
- 2279 Racca, V.: L'arbitrage et la conciliation en Italie. **MuS** 8. [331.15(45)]
- 2280 Van Rensselaer, J. I.: Revolutionary nature of socialist movement. **ISR** 1. [335]
- 2281 Rerum Scriptor: La questione meridionale e i partiti politici. **CS** 16. [335(45)]
- 2282 Rivaud, A.: Les syndicats ouvrier allemands et le mouvement ouvrier en Allemagne. **RPP** 8. [331.88: 335(43)]
- 2283 Savagnone, E.: La vendetta delle cose: saggio di intransigenza socialista in Sicilia. **CS** 14. [335(45)]
- 2284 Schlesinger-Eckstein, Th.: Der internationale Sozialistenkongress zu Amsterdam und das Frauenwahlrecht. **NZ** 49. [335(063): 396]

- Seilhac, L. de: Le congrès socialiste de Bordeaux. La Quinzaine, 1er juillet. 2285
[335(063)(44)]
- Soldi, R.: I sistemi socialisti secondo il Pareto. S 11. 2286
[335]
- Steinbach, H.: Wir am Aufbau. NZ 48. 2287
[334]
- Timm, G.: Socialdemokratie, Politik und Wissenschaft. SM 8. 2288
[335]
- Thomas, A.: Nachklänge der Millerand-Debatte in Bordeaux. SM 7. [335(063)44] 2289
- Toennies, F.: Mouvement social: Allemagne [1897—1900.] RIS 8/9. [331(43)] 2290
- Turati, F.: Azione operaia: mentre sta per convocarsi il primo Consiglio del Lavoro. 2291
CS 17. [331.95(45)]
- Untermann, E.: Tempi nuovi nel mondo nuovo. S 11. 2292
[335(73)]
- Veuillet, F.: Le mouvement social des jeunes catholiques. La Quinzaine, 1er juin. 2293
[335.7]
- Walcker, K.: Die grossstädtische Wohnungsnot und die Fabrikverlegungen, insbesondere der Londoner, Berliner, Leipziger. ADR 9. 2294
[333.32]
- Watts, A.: The future of the children. SD 8. 2295
[331.3]
- Fox, A. W.: Agricultural wages in England and Wales during the last fifty years; with discussion. Journ. of the Royal Statistical Soc. vol. 66, part 2. [331.2:63(42)] 2296
- Wolff, M.: L'apprentissage en Allemagne; les doctrines et la pratique. MuS 5. 2297
[331.86(43)]
- Wrigley, S. W.: Possibilities of socialism in China. ISR 12. 2298
[335(51)]
- Zerboglio, A.: Propaganda improduttiva. CS 12, 14. 2299
[335]

6. Östermelés.

- Comptes rendus et procès-verbaux de la 43-e session de l'Association bretonne (agriculture) tenue à Redon en 1902. Saint-Brieuc: Prud'homme '03. (XLII, 134) 8°. 2300
[63(063)(44)]
- Bald, C.: Indian tea, its culture and manufacture London: Thacker '03. 8°. 7/6. 2301
[633.21(54)]
- Launois, R.: Une grande ferme d'élevage en Normandie. Le domaine de Nonant-le-Pin. (Orne) Thèse agricole. Abbeville: Paillart '03. (75) 8°. [338.1:636(44)] 2302
- Mémoires de la Société d'agriculture, d'horticulture, d'industrie, des sciences et des arts de l'arrondissement de Falaise 1902—1903. Falaise: impr. Regnault-Trolonge '03. (127) 8°. 2303
[338.1(058)(44)]
- Mines and quarries: general report and statistics for 1902. Pt. 1: district statistics. London: H. M. Stationary Office '03. (47) 2°. —/. 6¹/₂. [622:31(42)] 2304
- Roussel, L.: Amélioration du bétail par les syndicats d'élevage. Choix des reproducteurs. Pontarlier: impr. Thomas '03. (24) 8°. 60 c. [334.6:636] 2305
- Tallavignes, C.: Les vins français en Allemagne. Étude générale sur la situation viticole et vinicole de l'Allemagne. Toulouse: impr. Lagarde & Sebille '03. (265) 8°. 5 fr. 2306
[338.1:634.2(43)]
- Arnault, J.: La réforme foncière. RPP 9. [333] 2307
- Bonnaud, P.: La viticulture dans le midi. JE 5. [338.1:634.2(44)] 2308
- Fellner, F.: A törzsörökösödés és a magyar földbirtok (Le »Anerbenrecht« et la propriété immobilière hongroise) KS 9. [347.237(439)] 2309
- Giglioli, J.: Per una politica scientifica ed agraria in Italia. GE 3. [338.1(45)] 2310
- Grandeau, L.: Le mouvement agricole. JE 5. [338.1] 2311
- Német agráriusok, a, 10 esztendeje. (Dix ans de l'histoire des agraires allemands). MGS 8. [338.1(062)(43)] 2312
- Levy, H.: Der Untergang kleinbäuerlicher Betriebe in England. JNS 8. [333.38(42)] 2313
- Zolla, D.: Revue des questions agricoles. RPP 7. [338.1] 2314

7. Ipar.

- Denkschrift über den Stand der Gewerbeförderung im Königreich Preussen. Berlin: Heymann '03. (48) 8° M. 1.—. [338.4(431)] 2315
- Meade, L. T.: Trust finance. London: Appleton '03. 8° 5/net. [338.8] 2316
- Mineral industry, its statistics, technology and trade in the United States and other countries. Founded by R. P. Rothwell, ed. by J. Struthers. Vol. 11: to the end of 1902. London: Eng. & Mining J. of N. Y. '03. 21/net [333.4:622(73)] 2317
- Plotke, E.: Fabrik und Handwerk. Ihre Trennung in der deutschen Reichsgewerbeordnung, den Ausführungsanweisungen der Zentralbehörden und den gerichtlichen Entscheidungen. Berlin: A. Seydel '03. (IV, 114) 8° M. 1.60. [338.4] 2318
- Radiguer, L.: Maîtres imprimeurs et ouvriers typographes. (1470—1903.) Paris: l'Emancipatrice '03. (XIII, 573) 8° 10 fr. [655] 2319

- 2320 Landmann, R. v.: Zur Auslegung des § 25 der Gewerbe-Ordnung. **ADR** 9. [351.82(43)]
 2321 Prieur, P.: Une école d'apprentis imprimeurs à Londres. **SS** 7. [665(07)(421)]
 2322 Rubi now, J. M.: The industrial development of the South. **ISR** 9. [338.4(72)]
 2323 Summarische Ergebnisse der Gewerblichen Betriebszählung vom 3. VI. 1902. **StM** 7/8. [338.4:31(436)]
 2324 Zinner, D.: Der Grossbetrieb in der Schuhindustrie. **NZ** 51. [338.4:675]

8. Kereskedelem. Közlekedésügy. Vámügy.

- 2325 Atkinson, E.: La répercussion des droits de douane. Paris: Guillaumin & Co. '03. (63) 8° 2 fr. 50 (Extr. de la Rev. intern. du comm., de l'industrie et de la banque.) [337(01)]
 2326 Balog E.: Útmutatás a fogyasztási szövetkezetek alapítására és vezetésére. (Guide pour la fondation et l'administration des coopératives de consommation.) Budapest: Stephaneum nyom. '03. (99) 8°. [331.5(439)]
 2327 Documents statistiques réunis par l'administration des douanes sur le commerce de l'Algérie. Année 1902. Alger: impr. Fontana '03. (244) 8°. (Gouvern. général de l'Algérie) [382:31(65)]
 2328 Dumont, C.: La situation des grands marchés européens considérés au point de vue du développement possible de l'exportation des produits du sol français. Conférence. Dijon: impr. Jobard '03. (35) 8°. [382:63(44)]
 2329 Handbuch für die deutsche Handelsmarine auf d. J. 1903. Hrsg. im Reichsamte des Innern. Berlin: G. Reimer '03. (VI, 151, 174, 245) 8°. M. 8.— [387.5(058)(43)]
 2330 Havass, R.: Dalmácia és a magyaripar, kereskedelem (Le Dalmacie et l'industrie et le commerce hongrois.) Budapest: Franklin-társ. ny. '03. (31) 8°. (K. l. a BS-ból.) [382(439:436)]
 2331 Hayem, J.: Le nouveau tarif général des douanes suisses. Paris: Guillaumin et Co. '03. (26) 8°. (Extr. de la Rev. intern. du comm., de l'industrie et de la banque.) [351.715.1(494)]
 2332 Knorrn, G. W.: Der Nationalökonom Bücher und der deutsche Sortimentsbuchhandel. Eine Antwort auf Büchers Schrift »Der deutsche Buchhandel und die Wissenschaft.« Waldenburg: Meltzer '03. (56) 8°. M. —.60. [655.5(43)]
 2333 Raffalovich, A.: Les subventions et les primes à la marine marchande. Paris: Guillaumin & Co. '03. (36) 8°. 1 fr. 50. [387.5]
 2334 Report on wholesale and retail prices in the United Kingdom in 1902, with comparative statistical tables for a series of years. London: Eyre et Spottiswoode 1903. (XXXI, 453) 8°. 2/1. [338.5(42)]
 2335 Riedel, J.: Der Kaiser Wilhelm-Kanal und seine bisherigen Betriebsergebnisse. Wien: Gerold & Co. in Komm. '03. (20) 8°. M. —.80. (Aus: Oesterr.-Wochenschr. f. d. öff. Baudienst.) [386.1(436)]
 2336 Robertson, M. J. A.: Review of the trade of India in the year 1902—1903. Calcutta: Gov. Pr. India. '03. (32) 2°. 8 annas. [382(54)]
 2337 Statistik des auswärtigen Handels des Oesterreich-Ungarischen Zollgebiets im J. 1902. Bd. 1, Tl. 1, 2. Wien: Hof- u. Staatsdr. '03. XXXII, 538; VI, 760) 4°. [382(436:439)]
 2338 Tabellarische Uebersichten des Hamburgischen Handels im J. 1902, zusammengestellt v. d. handelsstatist. Bureau, Hamburg: Druck v. Schröder & Jevé. '03. (84 120, 152, 23) 2°. [382(43.51)]
-
- 2339 Baudin, P.: Les moyens de transport en France. Nouvelle Revue, 1er juin. [38(44)]
 2340 Bellet, D.: La navigation du Rhône et l'utilité du canal de Marseille. **RPP** 8. [386.1(44)]
 2341 Van der Borgh, R.: Zur Frage des Einflusses der Entfernung auf die Güterbewegung. **JNS** 8. [656.235]
 2342 Bonomi, J.: Polemiche doganali. **CS** 17. [337(45)]
 2343 Bud, J.: Külkereskedelmünk az 1902. évben. (Notre commerce extérieur en 1902) **MGS** 8. [382(439)]
 2344 Cabiati, A.: Sull'ordinamento ferroviario in Italia. **RiS** 8. [385(45)]
 2345 Camere le, di commercio e i trattati con le potenze centrali. **GE** 8 [382.4(45)]
 2346 Hobson, J. A.: The inner meaning of protectionism. Contemporary Rev., 453. [337.3]
 2347 Keil, W.: Zur Eisenbahnfrage. Eine Aufgabe unserer Reichstagsfraktion. **NZ** 50. [385(43)]
 2348 Krickl, R.: Der auswärtige Handel der österreichisch-ungarischen Monarchie im J. 1902. **StM** 9. [382(436+439)]

- Müller, J.: Der Zusammenbruch des Welserischen Handelshauses im J. 1614. **VS** 2. [38(9)] **2349**
- Müller, V.: Le plateau de l'Ardenne et les modifications sociales résultant des transports. **SS** 7/8. [38(44)] **2350**
- Pilgrim, C.: Problèmes Sud-Africaines. **RPP** 5. [385(68)] **2351**
- Schippel, M.: Die Zukunft der Meistbegünstigung und der englisch-kanadische Streitfall. **SM** 9. [382(42:71)] **2352**
- Schorer, H.: Der Metuenvertrag. Englisch-Portugiesisches Handelsabkommen vom J. 1703. **ZGS** 3. [38(09)] **2353**
- Toreau-Bayle, X.: L'enseignement commercial et la morale sociale aux États-Unis. **RPP** 9. [65(07)(73)] **2354**
- Traslazione, la, dei dazi doganali. **RIS** 7. [337(01)] **2355**

9. Bank, pénz-, hitel- és biztosítás-ügy. Tőzsde.

- Pless M.: A fővárosi hitelszövetkezetek szaporodásának kritikai méltatása. (Notes critiques sur l'augmentation des coopérations de credit à Budapest.) Budapest: Politzer Zs. és fia '03. (12) 8° 1 K. [334.2(439)] **2356**
- Dumas, I.: Un nouvel aspect du problème monétaire, **REP** 8/9. [338.4] **2357**
- Ehrenberger, H.: Österreichs Sparkassen im I. 1901. **StM** 9. [332.2(436)] **2358**
- Seeborn, F.: On the early currencies of the German tribes. **VS** 2. [332.4] **2359**
- Turmann, M.: L'organisation du crédit agricole (L'exemple de la Belgique.) La Quinzaine, 16 mai. [332.72(493)] **2360**

10. Állami és önkormányzati pénzügy. Községi socialismus. Szegényügy.

- Carlier: La protection des enfants du premier âge dans le Pas-de-Calais en 1900. Application de la loi du 23. XII. 1874. Paris: Imp. Nation. '03. [16]8° (Extr. des Comptes rendus du congrès des soc. savantes en 1902 (sciences). [351.847(44)] **2361**
- Compte rendu des travaux du deuxième congrès national des travaux publics français. Paris, 9—13. II. 1903. Paris: 35 rue. Le Pelletier '03. (227)8° [351.712(063)(44)] **2362**
- Druelle, E.: La législation fiscale des bières. Douai: impr. Crépin frères '03. (250)8°. [351.716.2(44)] **2363**
- Göz, K.: Das württembergische Einkommensteuergesetz vom 8. VIII. 1903. Erläutert. Tübingen: Mohr '03. (X, 834) 8° M. 6. [351.714'5(43.47)] **2364**
- Moravitz, Ch.: Die Türkei im Spiegel ihrer Finanzen. Aus dem franz. Übers. u. m. e. Nachtrage v. G. Schweitzer. Berlin: C. Heymann '03. (XIV, 511) 8° M. 10—. [336(496)] **2365**
- Piper, I. E.: House tax laws (incorporating Dowell's »House tax laws«). London: Butterworthli '03. 10/6. [351.724.1(42)] **2366**
- Pistorius, Th.: Gesetz betr. die Einkommensteuer für das K. Württemberg nebst Ausführungsbestimmungen und ein Anhang betr. Kapitalsteuer. Erl. In 3. Lfgn. Lfg. 1. Tl. 1. Ravensburg: Q. Mairer '03. (1—48) 8° M.—50. 351.714'5 (43.47) **2367**
- Projet, le, d'impôt sur le revenu devant la presse économique et financière. Bar-le-Duc: impr. Contant-Laguerre. '03. (80, XXXVI) 8°. (Union d. synd. patr. d. industr. textiles d. France.) [336.24(44)] **2368**
- Will, D.: Die neueste Steuerreform in Elsass-Lothringen, nebst einer Kritik des Steuerwesens. Strassburg: (Le Roux & '00.) '03, (141) 8° M. 1—. [336.2(43.44)] **2369**
- Zuckersteuer-Ausführungsbestimmungen und Ausführungsbestimmungen zu dem Gesetze betr. die Vergütung des Kakaozolls vom 25. VI. 1903. (Centralbl. f. d. Deutsche Reich v. 16. VII. 1903.) Berlin: C. Heymann. '03. (159) 4° M. 4.— [351.716(43)] **2370**
- Bauer, I. R. v.: Das österreichische Finanzstrafverfahren und seine Reform. **F** 2. [351.713(436)] **2371**
- Beck, J.: Für die socialen Vereine. Skizze 14. Armut und staatliche Armenpflege; Socialpolitik und Armenpflege, etc. **MCS** 7. [362.5] **2372**
- Bellet, D.: Les manifestations nouvelles du municipalisme. **JE** 2. [351.712'9—2] **2373**
- Branzoli-Zappi, E.: Il bilancio dello stato e la funzione ispettiva del parlamento. **GE** 8. [351.713] **2374**
- Brauer, W.: Die Abzugsfähigkeit der Lebensversicherungsprämien vom steuerpflichtigen Einkommen. **F** 2. [336-24] **2375**
- Brenholtz, E. A.: To-morrow's poor. **SD** 8. [362.5] **2376**
- Gide Ch.: Application de la patente aux sociétés coopératives. **RPP** 7. [336.24:334] **2377**

- 2378 Hubert, L.: Les délégations financières en Algérie. RPP 3. [336(061)(65)]
2379 Köppe, H.: Der Wert der Wohnung im eigenen Hause vom Standpunkte der Einkommenbesteuerung. F 2. [336.24]
2380 Segner, F.: Die bayrische Staatsschuld, insbesondere seit Errichtung der Staatsschuldentilgungsanstalt (1. X. 1811.) F 2. [336.3(433)]
2381 Vocke, W.: Indirekte Steuern. F 2. [336.27]
2382 Zwi edinek-Südenhorst, C.: Praxis und Theorie der Immobilierverkehrsbesteuerung auf Grund der Gesetzgebungen Frankreichs, Italiens, Russlands, Badens, Bayerns, Preussens, Württembergs, und insb. Oesterreichs. F 2. [333.273]
2383 Waha, R. de: Die Finanzpolitik der Schreckenherrschaft in der ersten Revolution. VS 2. [336(44)]
2384 Wurm E.: Der deutsche Städtetag und die deutsche Städteausstellung. NZ 50. [352]
-

Chamberlain politikája.

Aligha volt ministernek oly hatású és eredményű beszéde, mint a Chamberlain május 16-iki nyilatkozata, melyben az új angol pénzügyi politikát fejté ki. Azonnal sorakozott az angol közvélemény mellette és ellene; és, egy kis habozás után, rendre az irányadó parlamenti tagok is szint vallottak, sőt az országos közvélemény minden organuma állást foglalt: pro és contra. Úgy, hogy néhány hónap alatt majdnem minden politikusról és hírlapról tudni lehet Angliában, hogy ellenzi-e vagy pártolja Chamberlain politikáját. Sőt testületek és szakkörök, tanárok és kereskedők, testületileg is felléptek; ezek inkább ellene, mint mellette és a röpirat-irodalom azonnal meggazdagodott e tárgy fejtegetésével. Úgy, hogy e kérdésben is, az angol nemzet gazdag cselekvő ereje és termékeny erőfeszítése azonnal nyilvánult; csodaszerű méretekből érvényesült, bámulatossá sokoldalúsággal és gazdagsággal nyert kifejezést.

A gazdag irodalomból csak két kis, de tartalmas műre kívánom a figyelmet felhívni, főleg azért, mert — sokban nem értek ugyan velök egyet — de felette tanulságos és megkapó eszmemenetet és adatokat tartalmaznak. Mint tudjuk, Chamberlain új alaptétele az, hogy Angliának új vámpolitikát kell inaugurálnia, hogy egyfelől megvédje iparát, másfelől retorsióval élhessen Amerikával és azon szárazföldi államokkal szemben, melyek az angol czikkeket kizárni, túlterhelni vagy másokkal szemben kedvezőtlenebbül vámolni akarnák. Ezt tenni kell nemcsak azon célból, hogy az angol érdekek érvényesüljenek, de azért is, hogy az angol tengerentúli birtokok előnyös elvámolásban részesülvén az anyaország részéről, jobban csatoltassanak ehhez. Ennek a vámpolitikának tehát nagy politikai célja is van; a *Nagybritt* birodalmat centralisálni és annak területén létesíteni egy újabb szabad kereskedelmet, mely mérsékelt vámok mellett úgy érvényesülne, hogy idegen államokkal szemben, a birodalom leg-távolabbi részét is, vámügyi előnyökben részesíti. Ez tehát nagy birodalmi politika is; így akarja valósítani Great Britain; ezért gunyolja Chamberlain az ellenkező nézetűeket »little Englanderek«-nek!

Chamberlain miniszterelnöke, Balfour — habozással és homályosan ugyan — csatlakozott ezen nézetekhez egy beszédben, mely azonban senkit sem elégitett ki. Ekkor beszédjének illustringációjául kiadta: »Economical notes on in sular free Trade by Arthur James Balfour« című röpiratát, melyben álláspontját jobban kifejti. Philosophikus magaslatról indul ki, midőn a szabad kereskedelem, a Cobden-féle tan azon tételét támadja meg, hogy minél szabadabban hullámzik a tőke és munka, annál termékenyebb és hasznosabb elhelyezést talál; hogy minden nemzet azt termelje, mit legolcsóbban, legjobban képes termelni és vegye azt, a mit idegenektől olcsóbban tud beszerezni.

Balfour ezt nemzetközi szempontból elfogadja, de egyes nemzetek fejlődésére nézve nem, mert a nemzetek individualis fejlődése éppen ezen tan ellenében a minden oldalú kiképzés és fejlődés útján történik, mely gyakran drágábban termel, de önállást és egyéniséget biztosít. Különbösen is — mondja — a szabad kereskedelem jó volt akkor, mikor érvényesült mindenütt, de szabad kereskedőnek lenni védvamos államokkal szemben, helytelen. Ha látjuk, hogy több angol kiviteli cikkre az orosz 130%, az amerikai 72%, az osztrák-magyar vámtarifa 32%, a francia 30%, az olasz 27% vámot vet; nem lehet ezeknek az angol piacot oda dobni ingyen.

Eddig is az a rendszer, a köszén kivitelével, az angol kivitelnek nemcsak a népesség arányában, de absolute is csökkenését idézte elő, a köszén pedig csak fejleszt az idegen ipart. Igaz, hogy forgalmi tőkély és kereskedelmi combinatio sokat pótol és elősegíti a verseny képességet, de pl. Németországon ez is megvan és még ezen kívül a védvám.

Tanulmányozni kell tehát az irányzatokat forgalomban és iparban, ezekben is biztosítani kell az angol versenyképességet, philosophice beszélve: a nemzetgazdasági *dynamikát* is kell kultiválni, nemcsak *statikát*. Így a köszén-, hajó- és gépkivitel kivül, melyek mind fejlesztik az idegen ipart, az összes angol kivitel volt:

1880-ban	205,420.000 K.
1900-ban	224,364.000 »
1902-ben	216,910.000 »

és ebből a védvamos országokba 1880-ban ment 42%, 1900-ban 30%, 1902-ben 33%, holott a védett gyarmatokba a kivitel 5·6%-ról 6·4%-ra emelkedett ugyan ezen idő alatt. Az összes angol kivitel fejenként pedig (szén, gép és hajó kivételével) 1886-ban 6·2 £, 1901-ben pedig 5·4 £.

Ebből vonja le nem egészen határozottan a teendőket, de vilá-

gosan azt az irányt jelző következtetést Balfour, hogy Angliát retorsiora képesíteni kell és így ajánlja — bár tovább nem megy védelmében — Chamberlain politikáját.

Sokkal határozottabb és tartalmasabb (bár nem annyira philosophus) C. A. Vince a tariffa-bizottság titkárának a következő című röpirata: »Mr. Chamberlain's Proposals«. Chamberlain irt hozzá előszót, melyben azt ajánlja megvizsgálandó feladatnak, mennyiben felel meg a jelenlegi pénzügyi politika az ország és a birodalom *jelenlegi* szükségének? Nem lehet tagadni, hogy Cobden tanait csak a szűkebb Anglia fogadta el; még az angol gyarmatok is védvamos politikát folytattak és nem valósult Cobden jóslata, hogy öt év alatt a világ a free trade-ra tér át; ez nem történt meg. Cobden alapelve volt: szabad munka, szabad bevétel, de *most* védett munka van; ezzel szemben a szabad bevétel egyik félnek sem használ. Imperialis free trade politikát kell csinálni; a gyarmatokat jobban kell kezelni, ha a birodalomhoz akarják csatolni; tehát ő (Chamberlain) nemcsak angol ipari, de birodalmi politikát is csinál; a vámügyi retalitióval kell a gyarmatokat közelebb hozni az anyaországhoz. Mert ha mindig beérjük az ősök bölcseségével, ha korunk története mire sem tanít, akkor a politikai haladást meg kell állítani. A mint szükség volt régebben Cornwallt vagy Kentet biztosítani Anglia számára, úgy kell most biztosítani Canadát vagy Ausztraliát. Most erre kedvező a perc, mert a gyarmatok osztják a birodalmi eszmét; ezt elhalasztani veszélyes lenne. Tehát a jelszó: »szabad kereskedelem a — birodalomban!« Persze ez inkább szójáték, a régi jelszó kijátszása, mint valóság; mert a gyarmati védvámhoz angol védvám is jön és a birodalom tagjai csak mérséklésben részesülnek.

Vince titkár úr hatalmasan támogatja Chamberlain jelszavát, kimutatja, hogy a conservatív unio már 1887-ben követelte a gyarmatokkal való szorosabb viszonyt praeferentialis vámokkal, sőt 1882-ben is elfogadtak egy ily határozatot Samson Lloyd lord indítványára a conservatív associatiók; hogy a gyarmatok ministereinek congressusa 1902-ben, a colonialis confoederatiót ez alapon határozatilag kimondta, mint a mi »erősitené a birodalmat«. Ennek határozataiban úgy az angol kormány a gyarmatokat, mint a gyarmati ministerek az angol kormányt hívják fel, hogy »terményeiknek és gyártmányaik«-nak adjanak praeferentialis vámokat, vagyis vámmentességet vagy vámreductiót a mostani vagy jövőben behozandó vámokkal szemben.

E rendszer kezdete az a 33 $\frac{1}{2}$ -os kedvezmény, melyben Canada részesíti az angol cikkeket és melynek hatása alatt az angol bevétel, mely 1895-ben 6,595.000 £ volt, felemelkedett 9.659.000 £-ra. Igaz, hogy 1875-ben is volt 9,682.000 £. De ez a kedvezmény Németországot bántotta; ellenintézkedésekre készült és Chamberlain hívei

ezek elmaradását Chamberlain fellépésének tulajdonítják, hogy programmja második felének, az esetleges retorsiónak jó oldalát is bebizonyítottak állíthassák. A mi egy kissé elhamarkodott állítás. Eddigélé Ausztrália, New-Seeland, Fokföld, Natal tartományok nyilatkoztak késznek Canada példájának követésére.

További kifogások a terv ellen azon kérdés körül csoportosulnak, hogy *ki viseli a vámot?* E régi kérdésre Chamberlain hívei gyakorlati példákkal iparkodnak felelni.

Az angol czukorvámot, a canadai szénavámot, az amerikai ló-, tojásvámot nem fizették a fogyasztók, hanem a termelők, úgy, hogy Vince legalább is oda concludál, hogy a kis váموkat elviseli a bevívő, főleg versenycikkekre. Természetes, hogy monopol cikkek és a nagy váموk terhe már kétesebb; inkább megoszlik termelő és fogyasztó között.

Másik nagy vitapont azon állítás, hogy *fejleszteni* kell szabad kereskedelem által a *bevített*, mert *ez* fokozza a kivített. De ez csak általában áll és az *egyes* országok közötti viszonylatban nem. Így például monarchiánkkal (az angol forrás Ausztriát mond, *adatait* így idézem) az angol behozatal 1885-ben 2,157.000 £, kivitel 1,120.000 £, 1890-ben behozatal, 1,728.000 £, kivitel 1,694.000 £, tehát a behozatal *csökken*, a kivitel *nő*. Amerikába 1870-ben az angol bevétel 48.605.000 £, kivitel 31,306.000 1875-ben bevétel 69,590.000 £, kivitel, 25,062.000 £, tehát a *bevétel nő*, a kivitel csökken. A britt birtokokból az angol bevétel 1900-ban 110,000.000 £, 1902-ben 107,000.000, kivitel oda: 1900-ban 102,000.000 £, 1902-ben 118,000.009 £, *tehát a gyarmatok* többet vesznek, a külföldiek kevesebbet. Ebből Chamberlain hívei azt következtetik, hogy a vámpolitikának ezt az irányt kell fejlesztenie; ellenei pedig azt állítják, hogy épen, mert magától szabadon *így* fejlett, nem kell ahhoz mesterséges eszközökkel nyúlni.

A harmadik nagy vitás pont, a fogyasztó megterhelhetése a váموk által. Ez a fentebb érintett (vámteher) kérdésével összefügg; de azon *esetre* van megvilágítva, ha csakugyan a fogyasztónak kellene a vámot viselni, Chamberlain hívei ez esetre a gabona minden shillingnyi áremelkedéséből 9 pence terhet számitanak ki egy főre, húsból 2 shilling 6 pence terhet egész évre. Már pedig theából, cicoriából, cacao-ból és czukorból összesen az angol fejenként 6 shilling 2¹/₄ pence terhet visel; *ezeket* kell egy kissé mérsékelni és az angol háztartásának mérlege nem fog változni. Sőt azután tagadásba is átmennek és a francia magas védvámokból (melyek 1892-ben léptek életbe) következtetik, hogy áremelkedés éppen nem következik be; a francia marha- és ürühús olcsóbb lett a magas váموk daczára.

Különben is most nem egy-két országra van utalva Anglia élelmezése, most az éghajlat mindenik részében, minden felé elszórt

országok bocsátják, versenyezve, rendelkezésére élelmi czikkeiket. Így az angol gabona- és lisztfogyasztásból 20°/_o belföldi, 13°/_o canadai, 10°/_o egyéb angol birtokból való, ez együtt 43°/_o; Amerika ad 45°/_o-ot, Dél-Afrika 4°/_o-ot, Európa és a Középtenger országai 8°/_o-ot, ez 57°/_o és az angol gabonatermelést is kell védeni, mert 1881—1901 közt 2,180.000 acrenyi terület veszett el — állítólag a verseny miatt — az angol gabonatermelésre nézve. A gabonát olcsóbbá a termelési és szállítási tökély teszi és így azt a mechanikának és nem a politikának köszönhetjük.

Igaz, hogy az angol kivitelből most is 61¹/₂^o/_o megy a külföldre és csak 38¹/₂^o/_o a gyarmatokba, de ezek az *iparczikkeket* veszik; a külföld szenet és nyersanyagokat vesz, hogy iparát fejlessze és versenyképesebbé tegye — Anglia ellen; és minél több nyersanyagot ad el Anglia a külföldnek, annál kevesebb iparczikket fog ez tőle vásárolni. A fejlődés e tekintetben már is szembeötlő.

Anglia iparczikkekben *kivitt*

1883-ban	218,000.000	£-ot
1890-ben	230,000.000	»
1901-ben	222,000.000	»

Alig van emelkedés.

Amerika iparczikkekben *kivitt*

1883-ban	28,000.000	£-ot
1890-ben	31,000.000	»
1901-ben	86,000.000	»

Németország kivitt:

1883-ban	98,000.000	£-ot
1890-ben	107,000.000	»
1901-ben	145,000.000	»

Tehát Anglia kivitele nőtt: 3¹/₂^o/_o-kal, Amerikáé 174°/_o-kal, Németorszáé 35¹/₂^o/_o-kal. Sőt Anglia kivitele iparczikkekben a *külföldre* volt:

1872-ben	196,000.000	£
1902-ben	174,000.000	£

Tehát harmincz év alatt nem emelkedés, de 23,000.000 £ csökkenés van!

Holott az angol birtokokba a kivitel:

1872-ben	60,000.000 £
1902-ben	109,000.000 £

Tehát az emelkedés harmincz év alatt 49,000.000 £.

A *német* ipari kivitel volt

1869-ben	43,864.000 £
1899-ben	135,600.000 £

A *francia* ipari kivitel volt:

1869-ben	126,003.000 £
1899-ben	166,104.000 £

Tehát az országok ipari kivitele emelkedik, Angliáé nem, csak a gyarmatok felé.

Volna még a legtöbb kedvezményes clausula kikötése, mint Chamberlain ellenfelei felhozzák, mely Angliát eddig is oly sok felé hozta kedvező vámügyi helyzetbe. De ez Chamberlainéknak két okból nem elég. Egyfelől azért, mert nem *activ* politika, csak *passiv*, tehát visszavágásra, ellenactióra módot nem nyújt; másfelől azért nem, mert minden egyes országgal szemben más az angol érdek; más concessióra és ellen-concessióra van Angliának szüksége, mint egy idegen országnak, melynek révén esetleg Anglia is a legtöbb kedvezményes clausula útján vámelőnyökben részesül. Például a sheffieldi késes és a manchesteri takács érdekei nem érvényesülnek akkor, ha Franciaország selyme és bora számára vámkedvezményeket visz ki például Svájc czal vagy monarchiákkal szemben és ezekben Anglia is részesül. Csak *retorsio* útján vagy ellenengedményekkel lehet ama kedvezményeket kieszközölni, melyekre az illető országnak specialiter szüksége van.

Nagy veszély van a verseny legújabb irányának kifejlődésében, mely egyfelől a trustök által, másfelől a vámvisszatérítések segítségével, külföldön a *termelési* áron alól is, képes iparcikket eladni; mert az otthon értékesített árúk útján nemcsak megtalálja fedezetét, de még az *ily* kivitel is nyereséget képez. Ez *utóbbi* absurdumnak látszó lehetőség úgy áll elő, hogy a nagy gyárak és még inkább a nagy gyári szövetkezetek, a befektetett tőkének és felszerelésnek kamatját, illetőleg törlesztését *megszerzik* a termelés egy bizonyos mennyiségével, melyet otthon magasabb áron értékesítenek és a mit fejül termelnek, abban csak a nyers anyag és munkabér kell, hogy

megtérüljön és már megvan a haszon. Ez az amerikai »dumping«, a melynek visszahatása abban nyilvánul, hogy az *ilyen* versenynek kitett *iparágak* elpusztulnak a belföldön. És ezzel együtt csökken a keresete a munkásnak, pusztul a tőke és az adóalap. Ha az angol vámpolitika ezt meg nem akadályozza, az angol fogyasztásnak e téren, és ily módon, való olcsóbbá tétele Anglia előnyére nem fog szolgálni. Ez az állítás azon régi védvamos tanra vihethető vissza, hogy a fogyasztás olcsóbbá tétele a termelést nem fokozza. Pedig ez nem áll feltétlenül; de tagadhatatlan, hogy az *új, mesterséges* combinatiók a versenyben; a tröst, a vámvisszatérítés, a nagyszabású szállítási *szervezetek*, a speculatio szervezettebb és nagyobb mérete új *ellen-*actiókat és védelmi intézkedéseket tesznek szükségessé, hogy ezek csak vámokból vagy sok egyébből állanak és állhatnak-e, az fontos kérdés; de ezeknek fejtegetésébe most nem hocsátkozom; nem akarok kritizálni, csak Chamberlain védőinek főbb állításait és adatait akartam lehető tömören és röviden ismertetni.

Hegedüs Sándor.

A társadalmi muzeumi intézmény külföldön és hazánkban.¹⁾

Gazdasági és társadalmi kérdésekkel foglalkozók előtt ma már a társadalmi muzeumok lényegét és létjogosultságát nem kell fejtegetni.

A következőkben is ezért csak arra szoritkozom, hogy a külföld nevezetesebb társadalmi muzeumi intézményeit a mi muzeumunkkal kapcsolatban és ez utóbbit az előbbiekkal összehasonlítva ismertessem. Ezen az alapon igyekszem majd a mi Társadalmi Muzeumunk megalkotását, berendezését és a berendezéssel együtt eddigelé kifejttet csekély működését hazánk szakembereinek ítélete előtt igazolni.

Eppen az összehasonlíthatás céljából nem mellőzhetem hallgatóssal a külföld idevágó intézményeit, azoknak fejlődését, helyzetét, működését. Ezek adják ugyanis azt a mértéket, a melynek segítségével a mi muzeumunk jelentőségét, eddigi működésének szerény eredményeit is a legjobban megítélhetjük.

Előrebocsájtom, hogy a mint egyáltalában el tudom választani a tulajdonképeni társadalmi muzeumokat az úgynevezett munkásstatistikai intézetektől, úgy előadásom keretéből is ki fogom hasítani az utóbbiakat.

I.

Társadalmi muzeum alatt oly tágkörű intézményt értenék, a melynek feladata, hogy valamely kisebb vagy nagyobb gazdasági körzet társadalmi és gazdasági viszonyait lehetőleg hűen tüntesse fel graphikai ábrázolás, irodalmilag gyűjtött anyag, valamint statisztikai kimutatások útján; mindezt persze úgy rendezvén, hogy az intézet a gyűjtött anyag, a szintén rendelkezésére álló könyvtár és a socialpolitikai célokat szolgáló műszaki berendezések modellszerű bemutatása segítségével a társadalmi viszonyok javítását célzó tanulmányokra laboratórium gyanánt, a nagyközönségnek pedig gyűjteményeivel a társadalmi kérdések terén okulásul szolgáljon.

Ez nem akar magyarázat, még kevésbé meghatározás lenni. A fogalmat csak azért irtam körül és azért tűzöm így a mondandók élére, hogy mindnyájan egyetértünk arra a térre vonatkozólag, a melyen a továbbiakban mozogni fogunk.

Ilyenmő intézetekkel ma már a külföldi művelt államok majd mindegyikében találkozunk. Ilyen Franciaországban a párisi és a kisebb lyoni Musée Social, Angliában a londoni School of Eco-

¹⁾ Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaságnak f. évi október hó 31-én tartott felolvasó ülésén.

nomics és az ez szervezte Bureau of Statistical Informations. Hollandiában egy kisebb, de szintén a társadalmi muzeumok céljával 1899-ben alakult társaság. Belgiumban, bár ez inkább munkásstatisztikai hivatal, az Office du Travail, mely a kereskedelmi és ipari ministerium egy szakosztálya. Ilyenek Németországban a berlini, müncheni, nürnbergi állandó munkásjóléti kiállítások. Ilyen a bécsi Gewerbehygienisches Museum. Ilyen a New-Yorkban székelő American Institute of Social Service.

Ezek az intézetek nagyjából két csoportba oszthatók. Egy részök a párisi Musée Social-t veszi mintául s így tisztán társadalmpolitikai laboratórium gyanánt szolgál, a nélkül persze, hogy akár működésének körére, akár annak eredményeire nézve a párisi intézettel vetekedhetnék. Más részök a bécsi iparegészségügyi muzeum mintájára alakult és csupán balesetbiztosító modellek gyűjteményét nyújtja.

A párisi Musée Social az 1889-iki párisi nemzetközi kiállítás gazdag társadalomgazdasági anyagában bírja alapjait.¹⁾ Hogy e szép gyűjteményt az elkallódástól megmentsék, egy állandó socialis muzeum alkotását határozták el, annál is inkább, minthogy Chambrun gróf egy ily muzeum fennállítását vagyonilag biztosította. Eleinte 100.000 frank évi járadékot kapott tőle a megalapított intézet, mely a Musée Social nevet viseli; később Chambrun gróf 200.000 frankos alapítványt tett, 1895-ben pedig egy kb. 1¹/₂ millió frank értékű telket ajándékozott a muzeumnak, a melyből az intézet 55.000 frank jövedelmet huz évenként.

Az intézet a Rue Las Cases 5. számú házában székel. Itt vannak a hivatalos helyiségek. Itt a könyvtár, az olvasó-, a tanácskozó-, az üléstermek.

Szervezetét, működését egy kissé részletesebben ismertetem, mert erről eddigelé nálunk nem írtak.¹⁾ Hacsak nem veszem figyelembe a mi muzeumunk első, a nyár folyamán megjelent kiadmányát, hol ezek a dolgok is ismertetve voltak: Jelentés a Társadalmi Muzeum berendezéséről és annak első évi munkásságáról, Budapest, 1903.

A Musée Social alapszabályainak első czikke szerint: a társaság a társadalom gazdasági és socialis életére vonatkozó legkülönbözőbb adatokat gyűjti s ezeket ingyen bocsájtja az érdeklődő közönség rendelkezésére. Másfelől tanácscsal látja el azokat, a kik a munkások anyagi és erkölcsi jólétét biztosító intézményeket akarnak létesíteni, s e czélból az intézethez fordulnak tanácsért.

A muzeum szervezete az igazgatóságból, a titkárságból és az egyes szolgálati csoportokból (services) áll. Az igazgatóság all az intézet élén, vezeti annak munkálkodását s képviseli azt kifelé. A titkárság intézi a levelezést s ez felel a kérdezősködésekre mint egy állandó tudakozódó iroda. De másfelől, hogy az intézet az őt érdeklő ügyek felől mindig tájékozva legyen s hogy tájékoztathassa a hozzá forduló, érdeklődő közönséget is, formaszertű állandó enquête-ket tart. Egyes kérdések körül szakemberektől folyton kér be véleményeket, ezeket rendezi és gyűjti.

¹⁾ A Musée Social keletkezésére vonatkozó bővebb adatok végett Mandelló Gyulának ezen társaság 1899. évi közgyűlésén tartott felolvasására utalok, mely a Budapesti Szemlében is megjelent Társadalmi Muzeum és Munkás-tatistika címmel.

Értesítéseket adó munkájában a Musée titkárságát különösen olyan kérdéseknél, a melyekre a válasz csak behatóbb szaktanulmányok után adható meg, a muzeumnak kiváló szakembőkből választott 7 szakosztálya segíti.

A Musée Social e szakosztályok segítségével 1901-ig bezárólag több, mint 1200 írásbeli tájékoztatást adott. A kérdezősködések legnagyobb részt a szövetkezeti dolgokra vonatkoztak. Az írásbeli tájékoztatások mellett a Musée Social személyzete nap-nap után ad a kérdezősködőknek szóbeli felvilágosításokat is.

A Muséeben talán a legfontosabb munkát az egyes szolgálati csoportok (services) végzik. Az ipari és munkásügyi csoport pl. állandóan szemmel kíséri a munkások helyzetét Franciaországban. E jelenségeket megfigyelve azok lefolyásáról pontos jegyzeteket készít. E jegyzetek adják a dossier-k első anyagát, mely anyag azután következőképen növekszik. (A következők egyúttal világot vetnek a csoport működésének további terére is.) A politikai és szaklapok, valamint a társadalmi kérdésekkel foglalkozó szemlék fölött a csoport állandó szemlét tart. A vonatkozó cikkeket gyűjti s a megfelelő irat-csomókba helyezi. Azután enquete-eket tart a csoport az egyes iparágak helyzete fölött. Ezeknek az enquete-eknek anyaga is a csomókba kerül. Úgyszintén enquete-eket tart a csoport egyes olyan konkrét kérdések ügyében is, a melyek a különböző iparágak körében például a munkaadó és a munkások közti és más hasonló ügyekben felmerülnek. Magától értetődik, hogy a csoport élénk részt vesz mindazokon a congressusokon, a melyek Franciaországban, Belgiumban, Angliában ipari és munkásügyi kérdések körül tartatnak. A Musée legnagyobb büszkesége, hogy kiküldöttei a congressusokon nem tekintenek idegeneknek, kik előtt az érdekelteknek talán titkolózni, vagy a kiktől talán óvakodniok kellene.

Egyes társadalomgazdasági jelenségeket (az illető tárgyban tartott congressusokat, strikeokat) a Musée kiküldöttei által tanulmányoztat. Ezeknek a jelentései feldolgoztatnak s monographiák alakjában tételnek közzé.

A Musée Social a külföldi nevezetesebb socialis jelentőségű ügyekről mindig tájékozva óhajt lenni. E célból külföldön állandó levelezőket tart. Ilyenekül a nagy nyugateurópai és amerikai államok legnevesebb szakembereit sikerült megnyernie.

A Musée Social értekezleteinek tartásával is közelebb igyekszik jutni kitűzött céljához. A Musée előbb említett kiküldöttei jelentéseiket értekezletek elé terjesztik. De egyéb ügyek is kerülnek az értekezletek elé. Egyes szakemberek, akár a Musée tagjai, akár vendégek, általános érdekű gazdasági kérdésekről felolvasásokat tartanak a Musée nagy előadótermében, a melyek élénk eszmecserére szolgáltatnak alkalmat.

Ezek a Musée Social működésének egyes ágai, melyekkel, mint jelentése is mondja, »il exerce une action sociale positive dans un esprit de haut liberalisme et de large humanité«.

Ily nagyarányú tevékenységet a »maison sociale« csak igen nagy budget mellett fejthet ki. Az 1901-ik évi költségvetés szerint a muzeum évi jövedelme körülbelül 140.000 frankra számítódik, a melyet még Chambrun gróf végakarata szerint körülbelül 26.200 frank terhel (három tanszék fenntartása az École des Sciences politiques-on,

a Sorbonne-cn és az École de Droit-n). A Musée tisztán így évenként körülbelül 110.000 frank felett rendelkezik.

Ugyancsak az 1901. évi költségvetés szerint a kiadások 85.000 frankkal vannak előirányozva. A személyzet fizetésére ebből 47.800 frank esik; a külföldi levelezők, valamint a kiküldöttek díjazására 4000—4000 frank, a könyvtár fenntartására évi 3000 frank (nagy az ajándék-, de különösen a cserepéldányok száma), a kiadványok költségeire 7000 frank van felvéve.¹⁾

Németország társadalmi muzeumszerű intézményei között legérdekesebb az a Berlinben székelő intézet, mely a Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen nevet viseli. Ez az intézet 1891-ben keletkezett néhány berlini s több vidéki (számra nézve összesen 9), a munkásüggyel foglalkozó egyesület kezdeményezésére. A porosz kereskedelmi ministerium mindjárt az alapításban tevékeny részt vett.

Most már szinte az összes porosz ministeriumok, sőt négy birodalmi hivatal is hozzájárul ezen intézet költségeinek fedezéséhez. Csatlakozott már a Centralstelle fenntartásához a legtöbb szövetséges állam, valamint több városi hatóság is. Azoknak az egyleteknek a száma pedig, a melyek 1901-ben már tagjai voltak az egyesületnek, tizenhárommal gyarapodott. Egyes iparosok szinte nagy számmal csatlakoztak hozzá rendkívüli tagok gyanánt.

A Centralstelle alapszabályainak első szakasza szerint a következő hármas célzt tűzte maga elé:

1. A vagyontalan néposztály jólétének előmozdítását célzó berendezésekről és intézményekről szóló szabályzatok és jelentések gyűjtése és rendezése.

2. Munkásjóléti ügyekben tájékoztatás a tagok gyanánt az intézet kötelékébe lépett egyesületek részére, s a mennyire a pénz és idő engedik, mások részére is.

3. A munkásjóléti berendezések körül felmerülő egyes érdekesebb jelenségek közlése a tagok gyanánt az intézet kötelékébe tartozó egyletek lapjaiban s más oly hirlapokban, a melyek ily közlemények felvételére hajlandóknak mutatkoznak.

A második pontban foglalt feladat az, a melynek teljesítésére most a Centralstelle teljes erővel veti magát. Voltaképen így a Centralstelle ma egy nagyszabású socialis tudakozó intézet, hol bárki felvilágosítást nyerhet az iránt, hogy miként alapittassanak pl. az építő szövetkezetek, a segítő és rokkantpénztárak, mint vettessék meg egy a munkások számára való gyári könyvtár alapja, hogy a munkáslakások mint építtessenek, és így tovább. A Centralstelle ezekre vonatkozó értesítései úgy szó-, mint írásbeliek. Egyes általánosabb érdekű és többször előforduló kérdések tisztázására és ismertetésére a Centralstelle ismeretterjesztő tanulmányokat dolgozott ki, s ezeket terjeszti az érdeklődők között.

A harmadik pontban vázolt feladatkör mindinkább bővül. Azelőtt a Centralstelle csak egyes socialpolitikai kérdéseket tárgyazó cikkekkel lépett a nyilvánosság elé, most brochuróket, monographiákat

¹⁾ Az 1901-ieknel újabb részletes adatokat a Musée titkársága nem bocsájt-hatott rendelkezésemre. Nagyjában a bevételi és kiadási tételek ugyanazok maradtak azóta is.

ad ki. A régi Wohlfahrtscorrespondenz helyett hét évi fennállása után 1894-ben a Zeitschrift der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen foglalta el. Ez a lap sokkal bővebb tartalommal is bír, mint az előbbi. A Centralstelle monographikus »Iratai« (Schriften) is számottevő munkálatok.

A Centralstelle az ország különböző helyein szakkérdések fölött értekezleteket is tart, a melyeken hozzáértők közreműködésével egyes actualis, társadalmi érdekű kérdéseket vitatnak meg. Ha lehetséges, ezeket az értekezleteket kiállításokkal kapcsolatban rendezik. Hasonló célt, mint az értekezletek és kiállítások, szolgálnak a Centralstelle egyes alkalmazottainak úgynevezett informáló, tájékoztató utazásai is.

A Centralstelle-vel karöltve működik, illetőleg annak egy-egy osztályát teszi az »Ausschuss für Wohlfahrtspflege auf dem Lande« és az »Abtheilung für Armenpflege und Wohlthätigkeit.« Ügyeiket egy-egy osztályvezető intézi, a ki a Centralstellének felelős.

A kormány az intézetet pénzsegélyvel látja el, de annak vezetésére befolyást is gyakorol. A 14 tagú elnökségbe három tagot a porosz kormány nevez ki. Az elnökség mellé a költségekhez hozzájáruló államok kormányai még biztosokat is nevezhetnek ki. E jogukkal az egyes államok élnek is.

E nagy gyakorlati socialpolitikai czélzatokat valló s működését az egész német birodalom területére kiterjesztő Centralstelle költségvetése is megfelel azoknak az arányoknak, a melyekben az egyesület dolgozik. A költségvetésnek különben éppen bevételi oldala élénk világot vet ezen »egyesület« mivoltára. Magánegyesülés útján jött ugyan létre, de hogy megalakulhatott legyen, már ahhoz is állami támogatásra volt szüksége. Költségvetése bevételi rovatának első tétele pedig, mely a birodalomtól s a szövetséges államoktól nyert subventiókat tartalmazza, 15.800 márka évi összegeiről szól. Magániparosok ehhez 10.600 márkával járulnak hozzá. Az alkalmazott tisztviselők díjazására 18.420 M. fordítatik. Hozzávetőleg 16 hivatalnoka van a Centralstellének.

Az Ausschuss für Wohlfahrtspflege auf dem Lande-nek, úgy-szintén az Abtheilung für Armenpflege und Wohlthätigkeit-nek külön budgetje van. Az elsőnek előirányzott bevétele 16.124 M., a másodiké 7.508 M. A bevételeknek mindegyiknél körülbelül ugyanannyi kiadás felel meg.

Ha e három intézet költségvetését összegezzük, kiderül, hogy a Centralstelle körülbelül évi 60–70.000 márka budgettel dolgozik.

E socialis laboratoriumszerű intézményekkel, a párisi Musée Sociallal és a berlini Centralstellével szemben nézzük már most egyikét-másikat azoknak az intézeteknek, a melyek modell-gyűjtésre fektetik a főszűlyt és így a laboratoriumszerű intézetekkel szemben a szemléltetésre fordítván figyelmüket, szorosabb értelemben véve mint museális intézetek jelentkeznek.

Ma a legfőkétebb ilyen intézményt szinte a német birodalom fővárosában találjuk.

Berlinnek egészen a legújabb időkig még egy, a Centralstellehez hasonló socialpolitikai czélt szolgáló intézménye volt, az úgynevezett Deutsches Museum für Unfallverhütung. Iparegészségügyi és baleset ellen való biztosításra vonatkozó dolgok kiállítása volt ez a birodalmi biztosító hivattal (Reichsversicherungsamt) szervezettel egyesítve.

A benne felhalmozott anyagot, úgyszintén a Centralstelle-nek is modellekben rendelkezésére álló anyagát, mely egészen a legújabb időkig beraktározva ládában őriztetett, felhasználták annál a főleg iparegészségügyi célokat szolgáló muzeumnál, melyet igen széles alapokon a birodalomban legutóbb szerveztek.

Ez az úgynevezett Ständige Ausstellung für Arbeiterwohlfahrt, mely Charlottenburgban a Frauenhofer-Strasse egy e célra épült palotájában van elhelyezve. Iparegészségügyi és baleseteket megakadályozó berendezések nagyszerű gyűjteménye ez, mely a legtöbb berendezést nemcsak modellben, hanem valódi nagyságban mutatja be. Nagy előnye ennek a gyűjteménynek, hogy a kiállított berendezéseket villamos motor segítségével mozgó állapotban is be lehet mutatni. Egyébként ez a gyűjtemény sem holt muzeum. A palota emeletén nagy előadói terem van, hol az érdeklődők részére szakbavágó előadásokat tartanak.¹⁾

A balesetbiztosító és iparegészségügyi muzeumok között legrégibb s az új berlini után még mindig a legnevezetesebb a bécsi »Gewerbe-hygienisches Museum«, mely tisztán egyesületi alapon, magánosok önkéntes hozzájárulásából keletkezett. Ezen az alapon tartja is fenn magát, bár keletkezése s fennállása szorosan össze van fűződve egy állami intézménnyel, az iparfelügyelet ügyével.

Míg a bécsi központi ipari felügyelő, mióta erre az állásra 1883-ban kineveztetett, azoknak a készülékeknek modelljeit, mintáit iparkodott összegyűjteni, a melyek a munkást a munkája közben előforduló balesetek, valamint a munka közben szükségképen előálló s a munkás egészségére hátrányos termékek káros behatása ellen vannak hivatva védeni. E mintákhoz — melyeket akkor az ipari főfelügyelőség hivatali helyiségében helyeztek volt el — az ipari főfelügyelő jórészt az egyes gyárosok ajándékai útján jutott.

Ezek a modellek teszik természetesen az újabb ajándékokkal és beszerzésekkel együtt a mostani muzeumnak is az anyagát, mely muzeum azóta tetemesen megnagyobbodva nyolcz nagy teremben (nem számítva a szolgálati helyiségeket) nyert elhelyezést.

A muzeum célja iparosoknak, gyárosoknak, munkásoknak és munkaadóknak egyaránt, lehetőleg mozgatható modellekben bemutatni azokat a módozatokat és eszközöket, a melyeknek segítségével a munkás egészsége az üzem közben lehetőleg megvédhető. A termék szerint lehetőleg rendszeresen egybeállított kiállítási tárgyakat éppen ezért különösen az ipari és szakiskolák növendékei keresik fel gyakorta, rendszeren minden vasárnap váltakozó csoportokban.

A modellek száma 1901-ben 504 volt. Értékük 70.000 korona.

A muzeum élén a társaság közgyűlése által választott nagyszámú igazgatóság áll. A muzeum fölötti felügyeletet s az ügyek tényleges vezetését egyes Bécsben székelő ipari felügyelők tiszteletbeli hivatalképen látják el.

Az 1900-iki év folyamán a muzeum bevételei 18.436.75 koronát tettek ki. Ezzel szemben a kiadások 15.798.06 koronára rugtak. A régebbi években elért megtakarítások és alapítványok révén az egyletnek 162.900 korona vagyona van.

¹⁾ Bővebben már ismertette volt ez a gyűjtemény a Közgazdasági Szemle 1903. évi szeptemberi számában.

Újabbán az Északamerikai Egyesült-Államokban is létesült egy társadalmi muzeum, az American Institute of Social Service. Székhelye New-York. Az 1898. óta létező League for Social Service alapította, az egyesület titkárának W. H. Tolman-nek kezdeményezésére. Megemlékezem erről az intézetről már csak azért is, mivel a mi muzeumunk is hozzájárult ezen amerikai intézet munkáslakásügyi anyagának gyarapításához. De megemlékezem róla különösen azért, mert ez a muzeum ugyanazokat a célokat tűzte maga elé, mint a miénk. Gyűjti és rendezi a socialis érdekű anyagot, felvilágosítókat ad ilyen ügyekben és iparegészségügyi muzeumot is szándékozik létesíteni. Tehát nemcsak socialis laboratorium, de nem is tisztán munkásvédelmi készülékek kiállítása.

II.

Miként a párisi Musée Social, úgy a mi Társadalmi Muzeumunk is a nemzetközi kiállítások céljaira egybegyűjtött anyagban keresi eredetét. Hegedüs Sándor kereskedelemügyi ministersége idején, hogy a legutóbbi brüsszeli és párisi kiállítások Economie sociale csoportjainak magyar anyagát az elkallódástól megóvja, egy Társadalmi Muzeumot óhajtott létesíteni. Terve azonban szélesebb körű volt, mint pusztán ennek az anyagnak megóvása és közszemlére bocsátása. A minister behatóan tanulmányoztatta a külföldi társadalmi muzeumi intézményeket, mielőtt az intézménynek hazánkban való létesítését elhatározta volna és mielőtt azt a formát megválasztotta volna, melyben a Társadalmi Muzeumot életre hívja. Ezt a beható tanulmányozást indokolták azok a tervezetek, amelyek hazánkban egy Társadalmi Muzeum létesítésére különböző oldalokról már felmerültek s amelyek mind különböző alakban óhajtották a társadalmi muzeumot létesíteni. Az irodalomban már azelőtt is felhangzott a kívánság, hogy létesíttessék nálunk is egy társadalmi muzeum és pedig lehetőleg munkásstatistikai hivatallal kapcsolatban.¹⁾ Maga a minister előtt is három terv feküdt. Az egyik az Országos Iparegyesület javaslata volt, mely a muzeumot nagyon széles alapokon jórészt a székes főváros anyagi támogatásának bevonásával akarta megoldani. Egy másik javaslat még Dániel Ernő ministerségének idejéből eredt. Sztéryni József ebben egy iparegészségügyi muzeum felállítását sürgette. A harmadik javaslat az 1900-iki párisi kiállítás magyar anyagát a Nemzeti Muzeumban akarta elhelyezni s ott állandó gyűjtemény gyanánt fenntartani.

A beható tanulmányok eredményeként a minister e tervek egyikét sem fogadhatta el, de viszont az ügy előkészítésével megbízott tisztviselő előterjesztése alapján a nálunk létesítendő intézet számára nem kereshetett mintát sem a Musée Socialban, sem a kizárólag iparegészségügyi muzeumban. Az alkotandó intézet terve gyanánt egy iparegészségügyi muzeummal kapcsolatos és majd csak a körülményekhez képest később fejlesztendő általános socialis laboratorium képe tűnt fel legalkalmasabbnak. Az intézetnek ezt a formáját választották a rendelkezésre álló anyagi és szellemi eszközök szerény volta miatt. S hogy ezzel nem határozták meg a létesítendő intézet feladatkörét

¹⁾ Egyebeket mellőzve csak Mande lo Gyulának, a Közgazdasági Társaság főtítkárának 1899-iki közgyűlési előadására hivatkozom.

czélszerűtlenül, azt talán az is bizonyítja, hogy az a newyorki intézet, a mely ugyancsak a mi muzeumunk idején alakult, tehetségéhez mért keretekben szintén felöleli kereteibe úgy a laboratoriumszerű munkát, mint az iparegészségügyi berendezések gyűjtését.

Bár tehát a kiállítások anyagának megőrzése adta a döntő lökést a muzeum megalakítására s bár ez az anyag szolgált túlnyomó mértékben a muzeum első berendezésére, Társadalmi Muzeumunk elé már alapításakor szélesebbkörű feladatok tűztek, mint egy már kész gyűjtemény elrendezése és karbantartása.

A megalapító ministeri rendelet szerint a kereskedelemügyi ministerium ipari és socialis politikája közben mindjobban érezte oly intézmény és középpont hiányát, mely egybegyűjtve a helyes socialpolitika intézéséhez szükséges hazai és külföldi anyagot, azt szakszerűen és rendszeresen feldolgozza és hozzáférhetővé téve a szélesebb körű érdekeltésnek is, ez úton igyekezzék terjeszteni és népszerűsíteni egyrészt a munkásvédelmet és annak intézményeit, másrészt ez által iparkodják a társadalomgazdaság különböző ágai iránt az érdeklődést fenntartani.

Magában a ministeriumban az ügyek sokfélesége és a napról-napra szaporodó teendők halmaza mellett ez a czél ügy, a mint az kívánatos lenne, elérhető nem lévén, a minister e czélra egy külön intézmény létesítését határozta el társadalomgazdasági muzeum alakjában.

A létesítendő intézmény feladata volna tehát, az alapító rendelet szerint, egyrészt gyűjtőhelye és anyagforrása lenni a helyes irányú socialis politikának, másrészt kutató állomásává fejlődni az egyes intézmények és intézkedések hatásának és működésének, valamint a fennálló viszonyok kihatásának.

Legfőbb teendői közé a munkásvédelem összes ágainak figyelemmel kísérése, eszközeinek nyilvántartása és gyűjtése, valamint eredményeinek ismertetése soroltatott.

Ezen az alapon az intézet állami hivatal gyanánt létesült. Az alapító rendelet pontonkint megszabja a muzeum működésének körét is. A feladatkört nagyjában úgy állapítja meg, mint a hogy azt a muzeum ügyének előkészítése tárgyában kelt javaslat tervezte volt¹⁾, kivéve, hogy elméleti és gyakorlati irányú feladatok közt tesz különbséget. Ezt a fölösleges és szerencsésnek nem mondható megkülönböztetést a szervező javaslat nem ismerte.

A muzeum gyakorlati irányú feladatai gyanánt soroltattak fel:

1. A nagy- és kisipari üzemek rendszeres felvétele, különös tekintettel a munkásviszonyokra, eleintén egyes jellegzetes típusok alakjában, később nagyobb keretekben általánosabban is.

Ez irányú tevékenységében a muzeum részére kilátásba helyezett az iparfelügyelők segédkezése.

2. A szövetkezetek működésének és egész tevékenységének figyelemmel kísérése, különös tekintettel a különböző czélú ipari szövetkezetekre, nevezetesen abban az irányban, hogy a szövetkezés által és szövetkezetekben mily előnyöket szereztek az illető iparosok akár

¹⁾ E sorok írójának ezt a javaslatát is közli a Társadalmi Muzeum berendezéséről és annak első évi munkásságáról szóló kiadmány, a melyről előbb már szóltunk.

a hitel könnyebb és olcsóbb szerzésében, akár a nyersanyagok bevásárlásában, akár az értékesítésnél és béreknél.

3. A kézizálogügy egyöntetű kezelése, illetve azon anyagoknak gyűjtése, melyekből ennek hatása a szegényebb osztályra megítélhető legyen, nevezetesen megállapítása annak, hogy a társadalom mely osztályai mily mértékben veszik igénybe a zalogházakat? És milyen reformok, javítások, szervezések szükségesek ezekre nézve?

4. A baleset- és egyéb munkásbiztosítások anyagának egybegyűjtése azon munkálatok alapján, melyeket a kereskedelemügyi miniszterium ezekről évenként kiad, valamint ennek kapcsán külön ipar-egészségügyi és balesetvédelmi gyűjtemények létesítése és fenntartása.

E gyűjteménybe mindazon eszközök, berendezések, modellek, azokra vonatkozó tervek és rajzok veendőek fel, melyek a gyárakban és műhelyekben a munkások egészségének és életének megvédésére alkalmasak, a melyeknek megszemlélése úgy a munkaadókra, mint a munkásokra nézve hasznos lehet, de a melyek egyuttal feltűntessék a hazai üzemekben használt szerkezeteket és berendezéseket.

Ugyanezen csoportba soroztatott a munkásházak és lakások ügye is, részben a vonatkozó adatok egybegyűjtésével, részben az országban előforduló típusok modelljeinek lehetőleg metszetekben való bemutatásával.

5. Feladatává tétetett a muzeumnak, hogy figyelemmel kísérje a munkásvédelem összes ágait, az azokban fennálló törvényes rendelkezésekkel, kutatva azoknak hatását és összehasonlítva azokat a külfölddel.

6. Mint igen hathatós eszközt jelölte meg az alapító rendelet a muzeum céljainak érdekében a muzeumban berendezendő könyvtárt.

A könyvtár három részből állónak tervezetett: a hazai szakirodalom összes műveiből, melyeknek teljes összegyűjtése tényleg elengedhetetlen feladat; a külföldi szakirodalomból, mely fokozatosan, a rendelkezésre álló hitel mérvéhez képest szintén teljessé teendő és végül a munkásvédelmi törvények és fontosabb kormányrendeletek teljes gyűjteményéből tárgyak és országok szerint csoportosítva.

Ez utóbbiakra nézve jelezte az alapító rendelet, hogy hivatalos uton fognak beszereztetni. A muzeum gyűjteni fogja és tárgyak szerint kivonatosan fel fogja dolgozni őket, hogy végre rendelkezésre álljon az egész nemzetközi munkásvédelmi törvényhozás anyaga és ne kelljen különösen a ministeriumnak úgy, mint most minden konkrét esetben külön-külön az egyes államok vonatkozó adatait gyűjteni.

A könyvtár összeállításánál mindenekelőtt a hazai irodalom egybegyűjtésére kellett a muzeumnak figyelmét fordítania.

7. Az intézet által szolgált egész ügynek népszerűsítésére, a gyakorlati irányú és tudományos kutatások eredményeinek terjesztésére igen alkalmas eszköz gyanánt jelezetett az intézet rendes kiadványa, melyben az iparfelügyelők által javaslatba hozott védőszerkezetek is ismertetendők lesznek.

8. A muzeum különösen fontos gyakorlati irányú feladatának mondatott, hogy tudakozó állomás gyanánt szolgáljon az összes érdekeltiségnek mindennemű munkásvédelmi ügyekben, a mi ez idő szerint teljesen hiányzik nálunk, holott annak szükségét nem ok nélkül nyilvánvalónak mondta az alapító rendelet.

Ezen gyakorlati irányú feladatok mellett külön, inkább elméleti

feladatok gyanánt a következőket sorolta az alapító rendelet a muzeum feladatkörébe: a takarékpénztárak, jelzálogintézetek és biztosítási ügy részletes statisztikájának évről-évre való vezetése és feldolgozása azon szempontokból, melyek a közjólétre vonatkoznak, melyekből megállapítható legyen, hogy a nemzeti vagyonosodás emelkedőben vagy csökkenőben van-e;

a tanonczügy, annak úgy oktatási, mint gyakorlati és képzési részével;

a munkások erkölcsi, anyagi és szellemi viszonyainak javítására irányuló intézmények, berendezések és intézkedések nyilvántartása és figyelemmel kísérése, minők pl. a betegsegélyezés, baleset-, aggor- és rokkantbiztosítás, fiatal munkások és nők védelme, munkaközvetítés, munkásválasztmányok, munkás-osztalék, munkanélküliség és foglalkoztató műhelyek, munkabér-rendszerek, az egyes telepeken érvényben lévő munkásjóléti intézmények stb.;

a strike-ok valódi okainak kutatása és eredményeinek összeállítása, ugyszintén a belföldi strike-ok minden okáról és phasisáról való jelentés;

végül az általános közjótékonyági ügyre vonatkozó hazai adatok gyűjtése és feldolgozása.

A muzeum munkálatainak módjára vonatkozólag is adott az alapító rendelet tájékoztatást, megjegyezvén, hogy az intézet az elméleti részhez tartozó feladatait részben chartographiai és grafikai módon, részben statisztikai táblázatok alakjában, részben pedig kiadványai által fogja szolgálni.

Magát a muzeumot úgy óhajtotta a minister berendeztetni, hogy az még a laikus látogatóra is érdekes és tanulságos legyen, mi végből különös gond lesz fordítandó annak berendezésénél arra is, hogy mindig a legújabb anyag álljon rendelkezésre.

Az olvasó joggal kíváncsi lehet már most arra, hogy az alapító rendelet e nem megvetendő feladatok teljesítésére minő szervezetet, anyagiakban és munkaerőkben micsoda segédeszközöket bocsájtott a muzeum rendelkezésére.

Tájékozásul, hogy sokáig tévedésben ne maradjunk, mindjárt megjegyzem, hogy a muzeum végleg szervezve még ma sincs, pedig két éve már mult, hogy megalapított. A berendezés munkálatai ugyanis 1901. évi november hó 1-én kezdődtek meg.

Az alapító rendelet a muzeum szervezetét, költségeit is csak a berendezés idejére állapítja meg. Hogy végleges érvényű olyan szervezetet még mindig nem kaphattunk, a mely a muzeum eleven laboratoriumszerű termékeny működését is biztosíthatná, annak két oka van. Az egyik, hogy nemsokára az alapítás után gyakori változások álltak be a kereskedelmi tárcza vezetésében. A muzeum e két év alatt öt válságot ért meg. A másik ok, mely most már majd egy éve tart, a viszontagságos politikai helyzet, a mely a ministeriumok működését egyáltalán megbénítja és szinte kizárja, hogy az intéző körök egy ilyen tudományos irányzatú hivatal ügyeivel, annak szervezésével behatóan foglalkozzanak.

A szervezet tekintetében az alapító rendelet a berendezés idejére a muzeum ügyeinek vezetésével a kereskedelemügyi ministerium egy tisztviselőjét bízta meg, ki a muzeum ügyeit rendes hivatali elfoglaltsága mellett a hivatali órákon kívül délutánonkint köteles intézni.

Ez az idő nem volt sok, mert az illető a ministerum codificációs munkálataiba is bevonatott, a mely munkálatok különben is elfoglalták a »rendes hivatalos időn« kívül. Érdemleges munkájában segítő társ nem adatott melléje. Az iparegészségügyi modellek beszerzése és rendezése tekintetében azonban mint műszaki szakértő beosztatott melléje egy kir. iparfelügyelő. Kapott maga mellé egy díjnokot is, a kit a levelezéseknél és egyébként szükséges irodai munkálatoknál másoló és ehhez hasonló teendőkre, továbbá a könyvtár rendezésénél való segédkezésre használhatott fel.

Anyagiakban pedig a következők felett rendelkezett és rendelkezik ma is a muzeum. Kapott hivatalberendezésre és a könyvtár első berendezésére az Országos Iparalapról egyszersmindenkorra 6000 koronát, évi költségeinek fedezésére pedig a kereskedelemügyi m. kir. ministerium költségvetésének munkásvédelmi rovata terhére évenként kb. 12.000 koronát. Ebből kb. 3000 kor. a személyi járandóságok fedezésére és évi kb. 9000 kor. a dologi kiadásokra, főleg házbérre és az ezzel összefüggő költségekre, graphikai táblák készítésére és főleg modellek beszerzésére fordítatik a minister által megállapított költségvetés értelmében.

III.

Az így rendelkezésre álló fölöttébb csekély munkaerővel és nagyon szerény anyagi eszközökkel a Társadalmi Muzeum a berendezés egész eddigi ideje alatt valami nagy dolgot nem művelhetett. Nem akarom az olvasó figyelmét azzal fárasztani, hogy részletesen ismertessem azt a munkásságot, a melyet a muzeum eddigelé mégis kifejtett. A ki körültekint a muzeumban, a munkálkodás eredményéről úgy is képet alkothat magának. De azért röviden vázolom, hogy miként és mily irányban dolgozott a muzeum, mely már most a berendezés ideje alatt is igyekezett a rendelkezésére bocsájtott kész anyag muzeumi elrendezése mellett eredeti, hogy úgy mondjam, socialis laboratoriumi munkát végezni.

A brüsszeli és párisi legutóbbi kiállításoknak általánosságban bizony nagyon gyenge magyar gazdaságtani csoportjaiból származik anyagunk legnagyobb része, így többi közt a betegsegélyezés ügyét feltűntető graphicon is, mely a párisi kiállításon a jury elismerését is kiérdemelte. Kész anyagot muzeumunk nemcsak a kiállítási tárgyakban keresett. Magánosokat és hatóságokat, kikről tudta, hogy olyan tárgyak fölött rendelkeznek, vagy legalább kevés költséggel előállíthatnak, minőkre a muzeumnak szüksége van, a muzeum berendezésében való részvétellel felkért. Sajnos, az ezüton elért eredmény nem áll arányban a reá fordított fáradsággal. Különösen balesetbiztosító modellgyűjteményünk gyarapodhatott volna ezen az úton. De daczára annak, hogy nagyobb gépgyárosainkat szinte mind felszólítottuk, csak két czég mutatkozott hajlandónak anyagunk szaporítására három modellel. A többi modellt vétel útján szereztük be. Sajnos, hatóságok is várakozáson felül kevésbé igyekeztek a muzeum anyagának szaporításában részt venni. A M. Á. V. igazgatóságától maig sem sikerült munkaházainak modelljeit megszerezni.

Daczára ennek, a muzeum ma már pontonként ismertetett feladat-csoportjaiuk mindegyikében mutathat fel valamelyes eredményt. Csak azok a feladatágazatok tesznek e tekintetben kivételt, a melyek a muzeum mostani szervezete mellett lehetetlen nagyobb-

arányu statisztikai felvételeket és különösen vidéken végzendő inductiv kutatásokat kívánnak meg.

Maga a muzeum készített bemutatásra alkalmas anyagot a kézi-álog-ügy, a munkáslakásügy terén, továbbá a munkásvédelmi törvényhozás nemzetközi anyagának egybeállításával, aztán a biztosítás, de különösen a betegsegélyezés ügyének monographikus adatgyűjtésével, úgyszintén a munkaközvetítés, valamint a legújabb balesetstatisztika eredményeinek és hazai közjótékonyosság ügyének feldolgozásával.

Legbecsesebb ezek közül a betegsegélyző pénztárakra vonatkozó monographia-gyűjtemény, a mely körülbelül 250 betegsegélyző pénztárra és társládjára vonatkozólag tartalmaz sehol még össze nem gyűjtött s minden pénztárra nézve visszamenőleg egészen az alapításától számított időre vonatkozó adatokat. Ezen adatok kapcsán egyes pénztáraktól kész graphiconokat is kaptunk. Maga az anyaggyűjtemény még nem teljes, de különben is a muzeum mostani szervezete mellett eddigelé feldolgozható nem volt.

Minden izében eredeti anyag feldolgozása az a nagy térképünk is, a mely Magyarország közjótékonyági ügyének állását tünteti fel a XIX. század végén. Többször említett jelentésünk kimerítően szól arról, hogy ez a térkép miként készült, s hogy a muzeum maga milyen értéket tulajdoníthat a rajta feltüntetett adatoknak.

A muzeum munkája, bár az anyagot hozzá a földmivelésügyi m. kir. ministerium részéről közzétett nyersanyagból vette, az a nagy tali tábla is, mely Magyarország mezőgazdasági munkásainak táplálkozását tünteti fel graphikai módon. Szívesen emlékezem meg erről a tábláról, mert ez az első ilyenemű magyar munkálat.

Nem hagyhatom említés nélkül a muzeum könyvtárát sem. Az alapító rendelet értelmében a rendelkezésre álló költségek mérvéhez képest először is a magyar szakkönyvtár volt berendezendő. Legtöbb fáradsággal e könyvtár alapjainak lerakása járt. Idegennyelvű szakkönyvtárunk jórészt ajándékok útján szaporodott. Külöu kezeltetnek még ma is a budapesti kereskedelmi és iparkamarától ajándékba kapott és a néhai Ráth Károly örököseitől megvett könyvek. Tekintettel arra, hogy a rendelkezésre álló költség egy használható szakkönyvtár berendezését egyszerre nem engedte meg, a külföldi irodalom gyűjtése helyett a muzeum inkább a folyóiratokra fektette a főszűlyt. 1902. januárjától kezdve majdnem az összes külföldi szakkönyvtárak rendelkezésére állanak a muzeumnak, s azoknak, kik a muzeum gyűjteményeit használni akarják. E folyóirat-könyvtár megalapításával a muzeum érzékeny hiányt pótolta, a mit szakembereink, úgy hiszszük, kellően fognak méltányolni.

Könyvtárunk álladéka ma 1310 mű 1564 kötetben. Ha ehhez hozzávesszük a Közgazdasági Társaság még egyszer ily terjedelmű könyvtárát, még a duplicatumok leszámításával is igen szép könyvgyűjteményt találunk rendelkezésükre e helyiségben a muzeum és a Társaság látogatói.

IV.

A Társadalmi Muzeum eddigi rövid fennállásának ideje alatt is immár életének egy nevezetes fordulópontjához jutott el. Értem ez alatt az újabb helyiségekbe való költözését és a Magyar Közgazdasági Társasággal kötött szerződését. A muzeum nem kereste ezt a

kapcsolatot, de örömmel üdvözölte a Láng Lajos kereskedelemügyi minster kezdeményezését, ki előtt, mikor a két rokon czélú intézményt, a Muzeumot és a Társaságot közelebb hozta egymáshoz az erők egyesítésének gondolata lebegett, oly gondolat, a melynek megvalósítására, ha valahol, hát nálunk mindenesetre szükség van.

A muzeum vezetősége ettől a kapcsolattól várta különben és várja ma is a muzeum végleges szervezése immár hosszan vajudó kérdésének legalkalmasabb megoldását is.

A végleges szervezés módjára nézve maga a muzeum már állást foglalt az intézet többször említett, ez év folyamán megjelent terjedelmesebb jelentésében. Ez a munkálat a muzeum jövő szervezetére, valamint jövőbeli munkaviszonyára nézve konkrét javaslatot tartalmaz.

A muzeum vezetősége fenntartandónak véli jövőre is a muzeum eredeti, főnnebb ismertetett munkaprogramját. Ez a munkaprogram lehető körültekintéssel, úgy van szerkesztve, hogy abban tényleg helyet foglalnak mindazok a kérdések, melyekkel egy a társadalmi állapotok vizsgáló intézetnek foglalkoznia kell. Ez a munkaprogram szolgálhat majd a kiindulás alapjául akkor is, a mikor a Társadalmi Muzeumot végleg megalapító kormányhatósági rendelkezés jóváhagyás végett legmagasabb helyre felterjesztetik.

Feladatul tehát a muzeum jövőben is ezt fogadhatja el: Figyelemmel kísérni a socialis szempontból fontos összes jelenségeket, elsősorban hazánkban, aztán a külföldön is. És pedig egyforma lelkiismeretességgel, nyilvánuljanak azok akár az ipari, akár a mezőgazdasági élet terén, akár a társadalmi élet más alakulataiban. Az egyes jelenségekre vonatkozó adatokat rendszeresen és összehasonlíthatóan gyűjteni. Kutatni és lehetőleg szemléltetőleg bemutatni az egyes kóros társadalmi állapotok orvoslásának eszközeit. Az érdeklődőknek socialis érdekű kérdésekben felvilágosítással szolgálni, valamint egyáltalán rendelkezésére bocsájtani az érdeklődőknek mindazt, a minek segítségével magukat ily kérdések iránt kellőképen és behatóan tájékozhatják.

Ebben a pár szóval kifejezett munkaprogrammban benne van a muzeum socialis-adatgyűjtő és feldolgozó munkássága mellett az iparegészségügyi muzeum, valamint a jó szakkönyvtár fenntartása és fejlesztése is.

A muzeum vezetősége más helyütt már részletesen megokolva kifejtette, hogy a muzeum feladatkörébe nem akarja bevonni a munkásstatisztikát. Ezt most is fenntartom. A muzeum ne terheltesék meg a munkásstatisztika adatgyűjtő munkájával. Ne még akkor se, ha a mostaninál jóval több és nagyobb munkaerő fog rendelkezésére állani. A feladatok ilyen halmozásával tulajdonképeni hivatásának teljesítésében gátolnók ezt az intézetet. De ezzel távolról sem mondom azt, hogy munkásstatisztikára nálunk nincsen szükség. Ellenkezőleg jó munkásstatisztikai anyagnak mindig kell majd a muzeum rendelkezésére állania. Feladatát a muzeum csak ilyennek a felhasználásával teljesítheti. Tulajdonképeni rendszeres munkásstatisztika hiányát nálunk már a muzeum berendezési munkálatainál is erősen éreztük.

A kereskedelemügyi m. kir. minster legutóbb a székesfőváros közönségéhez leiratot intézett, melyben egy a munkaközvetítő-intézetrel kapcsolatban létesítendő munkásjóléti központ számára telket

kér a fővárostól. Ha e központ vezetése megfelelő anyagi eszközökkel együtt a Társadalmi Muzeumra bizatnék, akkor a muzeum könnyen fog hivatásának magaslatára emelkedhetni.

Akár vár ilyen nagyobb mérvű feladatkör jövőben a muzeumra, akár nem, ez az intézet a berendezés munkálataival elkészülvén, immár végleges szervezetre szorul és pedig lényegesen más alakban, mint a minő szervezete most a berendezés ideje alatt van. A muzeum eddigi szervezete alkalmas volt a berendezés idejére, de ekkor csak a berendezési munkálatokra.

A muzeum szervezetét a jövőre úgy tervezném, hogy ez a szervezet érdemleges socialis laboratoriumi munkát is folytonosan lehetővé tegyen. Azért még nem adnánk a muzeumnak munkásstatisztikai hivatali szervezetet, mert mint már említettük, a munkásstatisztika készítését egyáltalán nem vonnók a muzeum feladatkörébe.

A muzeumot egységes vezetés alá helyeznők. Ez a vezetés pedig, ha nem akarjuk, hogy a muzeum anyagából értéktelen lomraktár legyen, a jövőre minden esetre egy teljes munkaerőt fog igénybe venni. Sőt e munkaerő mellé a szükséghez képest a megfelelő számú segéderők lesznek alkalmazandók, a kiket a muzeum vezetője az egyes kérdések közelebbi tanulmányozásával és feldolgozásával fog czélszerűen megbízhatni. E válogatott segéderők alkalmazása lehet majd kiinduló pontjává a muzeum egyes osztályai kialakulásának is. (A felügyeleti jogkörrel bíró szaktanács alkotása már oly részletkérdés, melylyel nem akarok itt bővebben foglalkozni.)

Ily szervezet a muzeum budgetjében a személyi járandóságok tételeinél kétségtelenül nagyobb mérvű emelkedést okozna. De ha a kereskedelemügyi tárcza költségvetésének Munkásvédelem című rovatát nézzük, a mely rovatban a Társadalmi Muzeum költségei is szerepelnek, látnunk kell, hogy a költségvetés e részébe az ott szereplő összegek a jövőben való tervszerű fejlesztés célzatával állítottak be.

De különben is, ha így megnégyszereződnének vagy megötszöröződnének is a muzeum költségvetésében a személyes járandóságok költségei, azt hiszem, ez mindig produktivabb kiadás volna, mint a Muzeumot mostani alakjában évi 12.000 koronás budgetjével fentartani, a mi mellett a muzeum érdemlegesen alig végezhet más munkát, mint hogy egyes graphiconokat annyira, a mennyire kiegészít, a beérkezett folyóiratokat az év végén bekötteti és a már egybegyűjtött tárgyakat a romlás ellen védi, no meg hogy a Közgazdasági Társaságnak helyiséget ad.

*

A felolvasó, abból az alkalomból, hogy a Közgazdasági Társaság tagjai ekkor gyűltek össze először a Társadalmi Muzeum helyiségeiben, előadása végén a következő szavakat intézte a Közgazdasági Társaság tagjaihoz :

Az előbb azt mondtam, hogy a muzeum életének fontos fordulópontjához jutott el, a mikor a Közgazdasági Társasággal szerződött. Ehhez a megjegyzésemhez fűzöm azokat a szavaimat, melyeket, mint a muzeumnak ez idő szerint még vezetője, e bemutató előadásom végén a Közgazdasági Társaság nagyérdemű tagjaihoz óhajtok intézni.

A muzeum örömmel fogadta a Társasággal való legalább helyi egyesülés gondolatát, mert azt reméli, hogy megszerzi vele azt a protectiót, a melyre további életében szüksége van. Ne méltóztat-

sanak félreérteni! Mikor a protectió szót használom, e kifejezést nem a nálunk szokásos és igen hétköznapi jelentőségében alkalmazom, mintha talán Társadalmi Muzeumunkon akarnám sociális életünk egyik beteges symptomáját bemutatni. A szót abban az angol jelentőségében értelmezem, a melylyel az védelmet jelent. Azt a védelmet, a melyet az erősebb gyakorolhat az életképes gyengébb fölött. Ebben az értelemben szorul a Társadalmi Muzeum a Közgazdasági Társaság protectiójára. Mert bár szerződésünk révén a Társadalmi Muzeum nyújt anyagi előnyöket a Közgazdasági Társaságnak, kettőnk közül mégis mi vagyunk a gyengék, legalább ez idő szerint s önök az erősek. Gyengék vagyunk munkaerőben. A tagjai sorában kiváló szakembereket számláló Társaság pedig ebben bővelkedik. Ezért keresi a Társadalmi Muzeum az önök védelmét, az önök munkaerejének támogatását vállalkozásához. A muzeum, mint állami hivatal, a munkaerők hiánya miatt vállalt feladatkörének sohasem fog teljesen megfelelni, ha szakembereink tehetsége azt nem támogatja. A mikor örömmel üdvözlöm a Közgazdasági Társaságot velünk közös új otthonában, azt kívánom, hogy érezze mindig jól magát a socialis munkának szánt e falak között. A Társadalmi Muzeumnak pedig azt óhajtom, hogy éppen a Közgazdasági Társaság tagjai tegyék ezt az intézetet csakugyan a socialis munka otthonává.

Navratil Akos.

Bodrogköz a kivándorlás szempontjából.

A Magyar Tudományos Akadémia 1903. májusában a kivándorlás kérdésének tárgyalására kitűzött Groedel-jutalmat felerészben *Legényey Bodnár* Péternek, a bodrogközi tiszaszabályozási társulat titkárának ítélte oda, a Bodrogköz kivándorlásáról írott dolgozatáért. Az akadémiai bírálóknak, *Ballagi* Gézának és *Földes* Bélának ítélete szerint »e pályamű különös része nemcsak, hogy tartalmilag nagyon értékes, de valóságos mintául is szolgálhat arra nézve, hogy a kivándorlás kérdését gyakorlatilag miképen kell tárgyalni«, ellenben a mű általános részének kinyomatását az Akadémia mellőzendőnek tartotta.

Ez alapon a pályakoszorús dolgozat szerzője kutatásainak eredményét az általános rész elhagyásával alakította át olyképpen, hogy értekezése a Bodrogköz teljes kivándorlási monographiájának nevezhető. Ebben az alakjában bocsátjuk közre a becses tanulmányt, a való állapotok hű megfigyelését, abban a meggyőződésben, hogy nemcsak egy kiváló kivándorlási dolgozatot, hanem egy kész közgazdasági monografiát is nyer általa irodalmunk.

A szerkesztők.

I.

A Magyar Tudományos Akadémia pályázatot hirdetett oly munkára, mely a »hazánkban egyre növekedő kivándorlás elleni küzdelemben az önnönmagát irányító társadalom feladatait, közreműködésének módját és eszközeit illetőleg a kivándorlási jelenségeknek a helyszínén lett szorgos megfigyelése és tanulmányozása alapján gyakorlatilag érvényesíthető és keresztülvihető javaslatokat tesz. A munka egységes nagyobb területre is szorítkozhatik.« A pályázati feltételek ezen utóbbi pontja értelmében a *Bodrogkőzt* teszem bővebb tanulmány tárgyává; nemcsak azért, mert itt éveken át szerzett közvetlen tapasztalataim erre nekem módot nyújtanak s a kivándorlási mozgalom itt oly arányokat ölt, mint az országnak talán egy magyar vidékén sem, — de azért is, mert oly jelenségek észlelhetők itt, hogy azokból általános következtetéseket, javaslatokat lehet tenni az egész országra.

*

A *Bodrogköz* — a nagy magyar alföld északi csúcsán — Zemplén vármegyének egy terjedelmes, 1250 □-kilométert tevő járása s a Tisza, Bodrog és Latorcza folyók által körülzárt — mintegy elszigetelt — vidék. Lakosai — bár sok községet régibb időben szláv telepesek alapítottak — ma mind büszkén vallják magukat magyaroknak s más nyelvet nem beszélnek.

Bodrogköz 30—40 évvel ezelőtt még boldog vidék volt. Patriárkálisan, jó egyetértésben éltek itt egymással az úr és a paraszt. Ez utóbbiaknak különösen jó dolguk volt; a birtokosok részéről úgyszólván ingyen használni engedett mérhetetlen árterületeken, — melyeket szántani, vetni a legszárazabb esztendőben sem lehetett, — virágzó állattenyésztés, halászat, csikászat, nádlás stb. könnyű, gondtalan életet biztosítottak nekik. Híres volt is a bodrogközi nép, bár gyakran jámbor humoráról, a mit az általános jólét fejlesztett ki benne. Ma Bodrogköz valóságos siralomvölgye. A nép ezrei kelnek messze, tengeren tulara, hol a nyomortól, hol a gazdagodási vágytól üzetve s ennek nyomában — ha van is itt-ott kedvező anyagi eredmény — lazul minden, bajt bajra halmozva. S azon nép teszi meg ezt a rengeteg utat oda-vissza többször is, kik közül sokan ezelőtt még a harmadik szomszéd falut sem ismerték. És! jellemző és sajátosság egyes községekben az is, hogy a mikor s a milyen arányban változott át a Bodrogköz valóságos csatornázás folytán a tavak, mocsarak és lápok birodalmából búzát, repcét termő s virágzó mezőgazdasági területté, ugyanakkor s ugyanolyan mérvben indult meg — folyton fokozódva — a kivándorlás is. Ma Bodrogköz népének legjava kint van Amerikában, a munkabíróknak majdnem $\frac{2}{3}$ -da; elképzelhető ezen nagyarányú kivándorlásnak úgy gazdasági, mint minden más irányban való hatása s mindez annál aggasztóbb, mert a mozgalom mindig jobban fokozódik s nagyon sokakat az itthon levők közül is egyedül az utiköltség hiánya tart vissza.

Hogy a bodrogközi kivándorlási mozgalmat könnyebben tanulmányozhassuk, az itt következő kimutatásban községenként,¹⁾ egy-két helyen körjegyzőségenként összeállítottam a következtetésekre is legalkalmasabb jelenségeket s a Bodrogközhöz hozzávettem egy néhány szomszédos ungi és szabolcsi községet, a hol a kivándorlás úgy mérvére, mint okaira nézve hasonló.

¹⁾ Körjegyzőségenként való egymásutánban.

1	2	3	4			5	6	7	8	
			Lakosainak száma	Kivándorlot- tak száma						Mikor kezdődött a kivándorlás?
				összesen	család					
Sorszám	Község neve					Mikor volt legnagyobb?	Küldenek-e pénzt?	Kivándorlási okok		
1	Csap (Ung megye)	1800	62	5	12	1890	1900	Meglehetősen	Mostoha termések, folyton növekedő köz- terhek, keresethiány s részben gazdagodási vágy.	
2	Salamon (Ung megye)	820	95	5	61	1890	(1902) Most	Sokat	Keresethiány és nyo- morúságos gazdasági viszonyok.	
3	Záhony (Ung megye)	1150	180	(Ebből + Canadában) 5	—	1896	(1902-ben csak 2 ment ki) 1900	Igen	Gazdagodási vágy és keresethiány. Két eset igazságszolg. elől (ezek Canadában). A küldött pénz és jó hí- rek is csalogatják őket.	
4	Berczel (Szabolcs megye)	1900	150	3	120	1897— 1898	1900	Sokat	Gazdagodási vágy.	
5	Kenézlő (Szabolcs megye)	1200	79	4	33	1890	Folyton fokozódik	Meglehetősen	Gazdagodási vágy, mert onnan sok pénzt küldenek.	
6	Viss (Szabolcs megye)	1072	33	1	28	1890	1901—1902	Évente mint- egy 2000 ko- ronát	Gazdagodási vágy és megélhetés.	
7	Balsa (Szabolcs megye)	1400	21	3	10	1897	1901	Keveset; sokan ott eliszszak	Gazdagodási vágy.	
8	Rad (Zemplén megye)	504	76	2	28	1887	1901—1902 »ömlik«	Meglehetősen és sokan	Gazdagodási vágy és luxus. Rokonok csalogatják levelei, az ottani jólét s onnan jövő pénz.	
9	Véke (Zemplén megye)	635	113	6	54	1890	Folyton fokozódik	Egyenkint át- lag 500 koro- nát, egyesek többet is	1. Gazdagodási vágy, utánzási hajlam és cizfrálkodás. 2. Keresethiány.	
10	Boly (Zemplén megye)	734	200	10	20	1884	Folyton na- gyobb mérvű	Szépén küldenek	Szegénység; vagyonszerzés, hogy megélhetési módot biz- tosíthasson jövőre	
11	Pálfölde (Zemplén megye)	184	30	—	—	1890	1900. folyton fokozódva	Nem sokat	Szegénység, gazda- godási vágy, általános elégedetlenség, egy- mást biztatás, oszabítás.	
12	Szent-Mária (Zemplén megye)	501	60	—	—	1890	1900	Meglehetősen	Ugyanazok.	
13	Szinnyér (Zemplén megye)	335	40	—	—	1890	1900	Meglehetősen	Ugyanazok.	

9	10	11	12	13	14
Vissza-vándorlás	Kereseti és gazdasági viszonyok	Kapnak-e részben földet?	Van-e közös legelő?	Van-e házi ipar?	Javaslatok s egyéb megjegyzések. (A hol az »okok« és »kereseti viszonyok« rovataiban ellenmondások vannak, ott különböző felfogások vannak bevezetve)
—	Mostohák	Nagyon keveset	Nincs	Nincs	
Jönnék jó mód-ban, de vissza-gondolnak	A lehető legrosszabbak	Nem	Nincs	Nincs	Kereset-forrás kellene.
15-en jó mód-ban; 2 készül vissza.	Tűrhetők	Kapnak	Van	Nincs	
—	Kielégítő	Nem	Van	Nincs	
Néhány; de ismét vissza, mert »nehéz is-mét a krumpli-hoz szokni«	Elég jók: nyáron 2—2.40 kor., télen 1 korona napszám	Kaphatnak	Van	Nincs	Olaszi-Czigándi vasút építése és öntözési berendezés.
Néhány, de megy vissza	detto	detto	Van	Nincs	Öntözés.
4 jött rossz mód-ban vissza, de egy se készül	Közepes	Az uradalom nem ad	Van s ezenfelül a határ 1/6-da ugar	Nincs; de lehetne, mert sok vessző van	Iszákos nép, dologtalan és ürhatnám; sok korcsma, adósságuk van.
2-3-ad jó mód-ban s mihelyt elköltik, mennek vissza	Nem jók	Kapnak	Van, de rossz	Nincs	A nép iszákos; egy család átlag 60 koronát költ évenként pálinkára.
6 jött haza kereset nélkül, újra vissza	1. Jók; a kivándorlottak nagyobb része birtokos is. 2. Nem tudnak megélni	1. Kapnak, de nem vállalnak s nem dolgoznak jól. 2. Nem kapnak	Nincs; fűszedéssel tartják a tejelő jószágot	Nincs	
A kik jó mód-ban jönnek, nem készülnek vissza	Roszzak; vagyonukból nem élhetnek meg; napszámra sem mehetnek, mert akkor éppen saját munkájukkal vannak elfoglalva	Nem	Van, de rossz, mert a Latorcza árva évenként többször is előnti a kaszálókkal együtt	Nincs	Ha örök áron s olcsón szántóföldet kaphatnának, az esetben nem mennének ki.
Kevés, a mint teheti, visszamegy	Roszzak	Kapnak nagy rászolgálással	Van	Nincs	Több munka-alkalom, nagyobb munkabér, állandó foglalkozás (gyárak).
detto	Roszzak	Nem	Van	Nincs	detto
detto	Maradhatós	Keveset rászolgálással	Kapnak rászolgálással	Nincs	detto

1	2	3	4			5	6	7	8
			Kivándorlot-tak száma						
			Lakosainak száma	összesen	család				
14	Zétény (Zemplén megye)	739	400	—	—	1890	1900	Sokat; éven-kint átlag 4000 koronát	Mostoha termékek folyton növekedő közterhek, keresethiány s részben gazdagodási vágy.
15 16 17 18	Leleszi körjegyzőség : (Zemplén megye) Lelesz Lelesz-Polyán } Szolnocska Kaponya }	3343	1200	168	280	1886	Folyton na-gyobb mérvű	Nem sokat; egyesek igen	Gazdagodási vágy; leányokat férjhez me-netel is. Keresethiány.
19	Kis-Géres (Zemplén megye)	1354	40	1	35	1892	Azóta folyton egyenlő mérvű	Ritkán	Gazdagodási vágy; Amerikában kevesebb a munkaidő s az élelem hasonlíthatlanul jobb. Nagy ártéri adó.
20	Szentes (Zemplén megye)	940	37	—	—	1897	1898. és most	Meglehetősen; 1903-ban 24000 koronát	Keresethiány, szegénység, adósság, gazdagodási vágy, közterhek nagysága.
21	Szomotor (Zemplén megye)	526	18	—	—	1894	1898	Nem sokat, de küldenek.	Ugyanaz s különö-sen gazdagodási vágy.
22	Kis-Ujlak (Zemplén megye)	194	23	—	—	1896	Folyton foko-zódva	Sokat, idáig vagy 150000 koronát	Eleinte nagy szegénység, most már tapasztalva a sikert; csak a gazdagodási vágy.
23	B.-Vécs (Zemplén megye)	420	27	1	9	1893	1900-tól folyton fokozódva	Egyesek szé-pen; nagyobb része keveseb-bet; egyne-hány semmit	Szegénység; eladó-sodás; jobb mód után való vágy; sem lege-lőt, sem feles földet nem kaphat, sem ke-resetforrás nincsen; ha hazajön, az itteni napszámért nem akar dolgozni, inkább megy vissza.
24	Alsó-Bereczki (Zemplén megye)	592	20	3	6	1886	—	Küldenek	Keresethiány; gaz-dagodási vágy; úrhat-námság.
25	Felső-Bereczki (Zemplén megye)	321	16	1	7	1887	1901	Egyesek	Csak gazdagodási vágy.

9	10	11	12	13	14
Visszavándorlás	Kereseti és gazdasági viszonyok	Kapnak-e részben földet?	Van-e közös legelő?	Van-e házi ipar?	Javaslatok s egyéb megjegyzések. (A hol az »okok« és »kereseti viszonyok« rovatában ellenmondások vannak, ott különböző felfogások vannak bevezetve)
Kevés, a mint teheti, visszamegy	Maradhatós	Kapnak rászolgálással	Van	Nincs	detto
A kik jönnek is, mind mennek vissza; itt már nem érzi jól magát	Kedvezők; elég jók; gyengék	Nem kapnak semmit	Van s különösen Leleszen 2200 hold. Szolnocskán csak fejsők részére	Nincs	Megélni csak tudnának, de félre nem tehet semmit. Kellene: iparfejlesztés, gyárak, adóreform, adó-minimum és előnyös földbérlet. Ezen jegyzőségben Leleszről magáról kint vannak mintegy 1000-en, Szolnocskáról pedig 70-en L.-Polyánból 190. Kaponyának lakói legnagyobb részt cselédek.
Két, három, sőt négy ízben is visszamennek	Jók; (nyáron szőlőművelés, télen köfajtés ésszállítás és gyékényfonás)	Kapnak, de csak a kepesek	Van	Van, gyékényfonás	
5 jó, 2 rossz módban; mennek újra vissza	Roszzak	Csak kepesek rászolgálással	Nincs	Nincs	Valamikor nem régen sokat kerestek a szentesiek köfajtés és köszállítással, ma azonban ez a kereseti ág teljesen jelentéktelen.
6-an jó módban, de újra mennek vissza	Elég jók	Kepések rászolgálással	Van	Nincs	Állandó keresetforrások.
5-en jó módban	Roszzak; de most már a hozott pénzen saját birtokot vásároltak s nem szorulnak másra	Nem, de most már nincsenek is ráutalva	Van	Nincs	
6-an jó, 5-en rossz módban, de legalább az adósságaikat kifizették	Roszzak, itt nem tud megélni; a birtokos sem adhat nagyobb bért, mert akkor ő pusztulna el	Csak kepesek 1 hold kukorica földet felibe 6 nap rászolgálással	Van, de rossz, kopár (ez is csak fejsőknek), bérbé drágán vesznek az igás és heverő jószágoknak, de ezt is nehezen kaphatnak	Nincs	
2 jött haza, nem mennek többé vissza	Maradhat. Nyáron 1.60 K. férfi és 1 K. női napzám	Csak a kepe után	Van, de kopár	2 család kosarat fon	Nem mennének Amerikába, ha télen-nyáron átlag 2 kor. napzám lenne; ha olcsóbb volna a legelő (ma 20 kor. egy jószágtól) s ha olcsó fát kapnának a hegyekből.
Néhányan jó módban; egy része készül vissza	A legjobbak	detto	Van, de kis terület	Kenderfonás, szövés; fuvaros; díróképrőkészítés (ujhelyi piacra)	A napszámosokat állandó téli-nyári foglalkozással (gyárban) lehetne visszatartani. A gazdákat nem lehet; ezek különben, mielőtt kerestek bizonyos összeget, visszajönnek.

1	2	3	4			5	6	7	8	
			Lakosainak száma	Kivándorlot- tak száma						
				összesen	család					családfő
Sorszám	Község neve	Lakosainak száma	összesen	család	családfő	Mikor kezdődött a kivándorlás?	Mikor volt legnagyobb?	Küldenek-e pénzt?	Kivándorlási okok	
26	Luka (Zemplén megye)	1022	85	4	40	1889	1897	Nem sokat	Részben gazdagodási vágy, részben, hogy adósságait kifizesse.	
27	B.-Szerdahely (Zemplén megye)	1441	62	1	48	1884	1902	Igen	Egymást csábítás és nagyravagyási okok.	
28	Vajlácská (Zemplén megye)	1034	150	4	100	1890	Pár éve folyton fokozódik	Igen	Egymást csábítás és rábeszélés; könnyebb megélhetési mód s vagyynosodás.	
29	Páczin (Zemplén megye)	1571	65	4	19	1870	Folyton fokozódik	Meglehetősen	Egyedül a megélhetés, mert nagy a szegénység.	
30	N.-Kövesd (Zemplén megye)	1213	127	—	—	—	Folyton fokozódik	—	—	
31	Örös (Zemplén megye)	614	55	—	—	—	—	—	—	
32	K.-Kövesd (Zemplén megye)	587	42	—	—	—	—	—	—	
33	Karos (Zemplén megye)	646	42	—	—	—	—	—	—	
34	Karcsa (Zemplén megye)	1579	17	1	9	1895	1901-től folyton fokozódik	Sokat.	Az amerikai nagy bér csalja ki az embereket.	
35	Karád (Zemplén megye)	2334	110	4	86	1896	1898	Néhány küld.	Pénzvágy; könnyebb élés; kalandos életvágy.	
36) 37)	Kis- és Nagy-Czigánd (Zemplén megye)	3613	200	8	50	1892	1900	Nagy része küld.	Rendesen azért megy ki, hogy adósságait ott bedolgozza s aztán haza jön.	
38	Z.-Agárd (Zemplén megye)	1726	250	18	35	1890	2 év óta nagymérvű	Küldenek.	Gazdagodási vágy; a dollár nagyobb értéke a mi pénzegységünkkel szemben.	

9	10	11	12	13	14
Vissza-vándorlás	Kereseti és gazdasági viszonyok	Kapnak-e részben földet?	Van-e közös legelő?	Van-e házi ipar?	Javaslatok s egyéb megjegyzések. (A hol az »okok« s »kereseti viszonyok« rovataiban ellenmondások vannak, ott különböző felfogások vannak bevezetve)
Többnyire rossz módon jönnek haza 1-2-3 évi ottlét után; itthon is kereshettek volna annyit	Téli munka semmi	Rendkívül terhes feltételek mellett	Van, de adóssággal terhelve	Semmi	
Jönnek-mennek	Kora tavasztól késő őszig jók	Kapnak	Van	Nincs	A nép nem takarékos; kapzsi és ürhatnám; itthon restel napszámba járni; úgy itt, mint Lukán az uradalmakat kellene az államnak bérbe venni és kipurcellázva a népnek kiadni.
20 rossz viszonyok közt; a legtöbb hazajönnek, de helyettük mások mennek	Elég jók, megélhetnének	Kapnak	Van	Gyékényfonás	Sok a magán- és közteher; igaz, jó része ki is fizeti s meggyarapodik, de itthon már nem szívesen dolgozik s megy újból vissza.
A kivándorlás nagyobb, mint a visszavándorlás	Rosznak, mert megszaporodott a nép is s forgácsolódik a törzsvagyon	Kapnak mellékszolgáltatásokkal	Nincs	Nincs	Ha az uraság kellőleg gondozná őket, nem menének ki.
—	—	—	—	—	Ezen községekre nem volt megbízható adat.
—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	
Kettőnek kellett költséget küldeni; az egyik visszament, a másik maradt; jönnek-mennek, mint a vándormadarak	Jók; csak a pap- és tanítórá rosszak	Súlyos mellékszolgáltatásokkal	Nincs	Nincs	Kevés a földjük, környezve 3 uradalomtól; ha a tyúk kilép a portáról, agyonlövi a kerítő; legelő és települő hely kellene nekik örök áron.
15% visszajön. A népet ügynökök csábítják ¹⁾	Jók; nyáron mindig van munka	Kapnak	Van	Nincs	Az itthon maradt asszonyok rossz útra térnek, a munkától elszoknak.
Jönnek-mennek	Nyárban jók, télen semmi	Kapnak, de keveset s mellékszolgáltatásokkal	Van (kevés)	Gyékényszövé	Elég jó módú nép, de az igénye is nagyobb; szorgalmasak, munkásak. Ha télen is volna munka (gyár), nem mennének ki.
Jó módon 10, rossz módon 7 mind vágyik vissza. A visszavándorlás csekély	Jók, de vagyonosodni akarnak s jobb élelemre vágnak	Nem akarnak, mert mellékszolgáltatásokkal jár	Nincs	Nincs	

¹⁾ Az ügynököknek ma már nagyon kevés befolyásuk van itt a kivándorlókra, mert egymást csábítják s irányítják.

1 Sorszám	2 Község neve	3 Lakosainak száma	4 Kivándorlot- tak száma			5 Mikor kezdődött a kivándorlás?	6 Mikor volt legnagyobb?	7 Küldenek-e pénzt?	8 Kivándorlási okok
			összesen	család	családtű				
39	Leányvár (Zemplén megye)	622	29	—	—	—	—	—	
40	Kis-Tárkány (Zemplén megye)	917	110	8	30	1883	1900	Csak 10%-a küld; van rá eset, hogy Hamburgból gyalog jönnek haza.	Szükség és gazdálkodási vágy. A nagy ártér és adó. Az ottani jó táplálék és «papucs» alól való szabadulási vágy is viszi őket.
41	Nagy-Tárkány (Zemplén megye)	1109	140	3	—	1886— 1887	1900—1902	Igen; többen magukkal hoznak.	Sok adósság, építkezés és silány kereszt; vagyonszerzés: osztatlan birtokállapotok (telekkönyvben).
42	Nagy-Géres (Zemplén megye)	931	43	2	12	1887	1899—1900	Egy része.	Gazdagodási vágy; elégedetlenség.
43	Nagy-Rozvány (Zemplén megye)	1186	150	10	30	1890	1896—1897 és 1902	$\frac{1}{4}$ eleget; $\frac{1}{3}$ csak a kölcsön vett; $\frac{1}{3}$ elzúlik.	Gazdagodási vágy és nagy terhek.
44	Serajén (Zemplén megye)	634	41	—	—	—	—	—	—
45	Kis-Rozvány (Zemplén megye)	441	35	—	—	1894	1894. év óta folytonosan	Igen.	Keresethiány.
46	Lácza (Zemplén megye)	1218	120	12	—	1890	Folyton fokozódik	Sokat; némelyike megvagyonosodott.	A dollár értéke, jobb koszt, s hogy ott adót nem fizetnek, földéesség. Keresethiány.
47	Cséke (Zemplén megye)	249	25	2	16	1892	1896	Küldenek, de nem nagy mennyiségben.	Rossz termés, szegénység, keresethiány.
48	Dámóc (Zemplén megye)	725	300	20	40	1890	Folyton fokozódik.	Némelyik küld.	Vagyonvágy s egyik a másik után megy. Nagy a szükség. Luxus.
49	Perbenyik (Zemplén megye)	1283	300	16	105	1884	1901	Sokat.	Kereset silánysága, gazdagodási vágy, közterhek. Sok adósság.
50	Riese (Zemplén megye)	1761	250	10	80	1885	Most (1902).	Igen.	Keresethiány és megélhetés.

9	10	11	12	13	14
Vissza-vándorlás	Kereseti és gazdasági viszonyok	Kapnak-e részben földet?	Van-e közös legelő?	Van-e házi ipar?	Javaslatok s egyéb megjegyzések. (A hol az »okok« és »kereseti viszonyok« rovataiban ellenmondások vannak, ott különböző felfogások vannak bevezetve)
—	—	—	—	—	Ezen községre nem volt megbízható adat.
Kevés; 95% rossz módban s a mint tehetik, mennek vissza	Elég kedvezőek	Mellékszolgáltatásokkal	Nincs	Nincs	Ha újra kapnának dohánytermelési engedélyt, nem mennének. Némelyek sok pénzt küldenek, de mire a férj hazajön, az amerikai menyecskek elköltik.
Igen, de visszavágnak s így a visszavándorlás jelentéktelen	Gyengék	Semmit. A mit a bérlők adnának, rossz és sok rádolgozással	Nincs, bérlőktől kapnak drágán, de már júniusban nincs rajta fű	Nincs	
7 jött vissza rossz módban; jönnek-mennek	Maradhatós	Kapnak keveset	Nincs	Nincs	A visszajötték közül sokan rossz színben festik az amerikai állapotokat, mégis mennek, nem lehet azt megakadályozni.
3 visszajött jó módban, a többi rossz módban, de vágnak vissza	1. Nagyon jók. Marhatartás könnyű. 2. Gyengék	Kapnak	Van	Nincs	A kis gazdának derogál itthon napszámba járni; a koszt sem izlik azoknak, a kik már egyszer kint voltak.
—	—	—	—	—	Ezen községre nem volt megbízható adat.
—	Nem jók	Kapnak mellékszolgáltatásnyal	Nincs	Nincs	
Jó módban jönnek haza, de újra vágnak vissza	1. Jók 2. Lehető legrosszabbak (?)	Kapnak	Van, de kevés	Nincs	
Csak 4-6 egyén jött vissza számba vehetőbb jobb módban, a többiek alig keresték meg az utiköltséget	Rossz és télen semmi	A kevések	Van s ez előnyös	Nincs	
Jönnek-mennek	Nyáron maradhat, télen semmi munka	Kapnak, de nem akarnak dolgozni	Nincs Ung megyében legeltetnek	Nincs	Gyárak kellenének.
10% rossz módban, 40% közép módban, 50% jó módban 80% többször is megteszi az utat	Meglehetősen silányak	Kapnak, de silány a termés	Van s ez jó	Voltak kísérletek, de eredmény nélkül	Nem rendesek, nem szorgalmasak, iszákosak.
Ha jönnek is, visszamennek újra	Kedvezőtlenek	Kapnak kapást, de sok részlegülással	Van, de kevés	Nincs	Tisztességes kereseti viszonyok megadásával korlátozható.

1 Sorszám	2 Község neve	3 Lakosainak száma	4 Kivándorlot- tak száma			5 Mikor kezdődött a kivándorlás?	6 Mikor volt legnagyobb?	7 Küldenek-e pénzt?	8 Kivándorlási okok
			összesen	család	családfő				
51 52 53 54 55	Bélyi körjegyzőség : Bély Ág-Csernő Baicska Battyány Dobra	3625	605	30	120	1883	1900	1901-ben 200,000 koronát küldtek.	Előbb rossz kere- seti viszonyok; most már (?) itthon is meg- élhetnének s így (?) csak gazdagodási vágy.
56	Király-Helmezc (Zemplén megye)	2283	242	—	—	1890	1900	Küldenek, de nem sokat.	Szegénység, alós- ság, gazdagodási vágy.
57	Bodrog-Szőgh	284	25	—	—	—	—	—	—
	Összesen	55465	6575						

Már most, hogy tisztábban lássuk az egész kivándorlási mozgalmat s hogy könnyebben tehesük meg következtetéseinket, csoportosítsuk az egyes jelenségeket.

I. *A tanulmány tárgyává tett vidék — 57 község — összes lakosága 55.465 lélek.*

II. *Az Amerikában lévők száma 6575 (1902. év végéig).* Már itt hangsúlyozom, hogy a visszavándorlás alig számbavehető; a kik haza jönnek is, nagyobb részt visszavándorolnak.

III. *A kivándorlás kezdete s mérve.* 1. *Kezdeté:* 1870: Páczin. 1883: Bélyi körjegyzőség (5 község), Kis-Tárkány. 1884: Perbenyik, B.-Szerdahely, Boly. 1885: Ricse. 1886—87: N.-Tárkány, N.-Géres, Alsó- és F.-Bereczki, Leleszi körjegyzőség (4 község), Rad. 1889: Luka. 1890: Csap, Salamon, Kenézlő, Viss, Véke, Pálfölde, Szent-Mária, Szinyér, Zétény, Vajdácska, Z.-Agárd, N.-Rozvágy, Lácza, Dámócz, Király-Helmezc. 1892: Kis-Géres, Kis- és Nagy-Czigánd, Cséke. 1893: Bodrog-Vécs. 1894: Szomotor, Kis-Rozvágy. 1895: Karcsa. 1896: Záhony, Kis-Ujlak, Karád. 1897—98: Berczel, Balsa, Szentes.

2. *Legnagyobb mérvű volt:* 1896—97: Luka, Nagy-Rozvágy, Cséke. 1898: Szentes, Szomotor, Karád. 1900: Csap, Záhony, Berczel, Pálfölde, Szent-Mária, Szinyér, Zétény, Bodrog-Vécs, Kis- és Nagy-Czigánd, Kis-Tárkány, Nagy-Tárkány, Nagy-Géres, Bélyi körjegyzőség (5 község), Király-Helmezc. 1901: Viss, Balsa, Rad, Felső-Bereczki, Karcsa, Agárd, Perbenyik. 1902: Salamon, Viss, Rad, Bodrog-Szerdahely, Nagy-Tárkány, Nagy-Rozvágy, Ricse, Szentes.

3. *Folyton fokozódó mérvű:* Kenézlő, Véke, Boly, Pálfölde, Szent-Mária, Szinyér, Zétény, Leleszi körjegyzőség (4 község), Kis-Ujlak,

9	10	10	12	13	14
Visszavándorlás	Kereseti és gazdasági viszonyok	Kapnak-e részben földet?	Van-e közös legelő?	Van-e házi ipar?	Javaslatok s egyéb megjegyzések. (A hol az »okok« és »kereseti viszonyok« rovataiban ellenmondások vannak, ott különböző felfogások vannak bevezetve)
10% rossz, a többi jó mód-baa s ezek 80%-a ismét vissza megy több ízben is	Nem elég; nagy a luxus. A kivándorlás folytán emelkedett a napszám	Nincs kinek földet művelni, mert a munkabírók $\frac{2}{3}$ -da kint van	Csak Battyányban, a többiek idegenben legeltetnek, hol sok az elhullás	Nincs	Erőszak nélkül nem tartathatók vissza. Az ott szerzett pénz a napszámokban megbecsül, a gazda családnak nincs látogatja, elkallódik s a családi élet fel van dülva.
Jönnek-mennek	Eltekintve a szőlőműveléstől, hol a szomszédos kis-géresiek nagy concurrentiát csinálnak, rosszak	Nem kapnak	Van, de rossz	Nincs	Itt sok az intelligensebb elem (hivatalnokok, kereskedők, iparosok), mert járási székhely; a nép része elég szorgalmas, de urhatnám; a kik már kint voltak, nem tudnak ide szokni.
—	—	—	—	—	Ezen községre nem volt biztos adat.

B.-Vécs, Vajdácska, Páczin, Karcsa, Agárd, Kis-Rozvány, Lácza, Dámóc.

4. *Egyenlő mérvű volt:* Kis-Géresen.

Megjegyzem, hogy úgy ezen, mint az ezután következő többi csoportosításnál a többször említett községekben vagy többféle számbavehető jelenség mutatkozik, vagy a felfogások különbözők.

IV. *A pénzküldés (általában).*

1. Sok pénzt küldenek: Salamon, Berczel, Véke, Boly, Zétény (évenként átlag 40,000 koronát), Kis-Ujlak (idáig vagy 150,000 koronát), Karcsa, Lácza, Perbenyik, Bélyi körjegyzőség (5 község, 1901-ben 200,000 koronát küldtek).

2. Kevésbbet (meglehetősen, nem sokat): Csap, Záhony, Kenézlő, Viss, Rad, Pálfölde, Szent-Mária, Szinyér, Leleszi körjegyzőség (4 község), Szentes, Szomotor, Bodrogvécs, Alsó-Bereczki, Felső-Bereczki, Luka, Bodrog-Szerdahely, Vajdácska, Páczin, Karád, Kis- és Nagy-Czigánd, Agárd, Nagy-Tárkány, Nagy-Géres, N.-Rozvány, Kis-Rozvány, Cséke, Dámóc, Ricse, Király-Helmec.

3. Egészen keveset: Balsa, Kis-Géres, Kis-Tárkány, Lelesz.

V. *Megélhetési (kereseti és gazdasági) viszonyok.*

1. Jók: Véke, Kis-Géres, Felső-Bereczki, B.-Szerdahely, Karcsa, Karád, Agárd, N.-Rozvány, Lácza.

2. Kevésbbé jók (elég jók, maradhatóság, nyárban igen stb.): Záhony, Berczel, Kenézlő, Viss, Balsa, Véke, Szinyér, Zétény, Leleszi körjegyzőség (4 község), Szomotor, Alsó-Bereczki, Luka, Vajdácska, Kis- és Nagy-Czigánd, Kis-Tárkány, Nagy-Tárkány, Nagy-Géres, Nagy-Rozvány, Dámóc, Bélyi körjegyzőség (5 község).

3. Rosszak: Csap, Salamon, Rad, Boly, Pálfölde, Szent-Mária,

Szentes, Kis-Ujlak, Bodrog-Vécs, Páczin, Kis-Rozvány, Lácza, Cséke, Perbenyik, Ricse, Király-Helmeoz.

VI. *Földet kapnak-e részben?*

1. Kapnak: Csap (nagyon keveset), Záhony, Kenézlő, Viss, Rad, Véke, Pálfölde (nagy rászolgálással), Szinyér (keveset s rászolg.), Zétény (rászolgálással), Kis-Géres (csak a kepesek), Szentes (csak kepesek rászolg.), Szomotor (kepesek rászolg.), Bodrog-Vécs (kepesek rászolg.), Alsó-Bereczki (csak kepesek), Felső-Bereczki (csak kepesek), Luka (rendkívül terhes feltételek mellett), Bodrog-Szerdahely, Vajdáccka, Páczin (mellékszolgalmányokkal), Karcza (súlyos mellékszolg.). Karád, Kis- és Nagy-Czigánd (keveset m. szolg.), Agárd (de nem akarnak a m. szolg. miatt), Kis-Tárkány (m. szolg.), Nagy-Géres (keveset), Nagy-Rozvány, Kis-Rozvány (m. szolg.), Lácza, Cséke (a kepesek), Dámócz (nem akarnak vállalni), Perbenyik (silány állítólag a termés), Ricse (sok rászolg.), Bélyi körjegyzőség.

2. Nem kapnak: Salamon, Berczel, Balsa, Véke, Boly, Szent-Mária, Leleszi körjegyzőség (4 község), Kis-Ujlak, Nagy-Tárkány, Király-Helmeoz.

VII. *Közös legelő.*

1. Van: Záhony, Berczel, Kenézlő, Viss, Balsa, Rad (rossz), Boly (rossz, illetve a sok árviz miatt használhatatlan), Pálfölde, Szent-Mária, Szinyér, Zétény, Leleszi körjegyzőség (4 község), (Leleszen magán 2000 holdon felül), Kis-Géres, Szomotor, Kis-Ujlak, Bodrog-Vécs (kopár, s csak fejdőknek, bérllet drága, de nincs is), Alsó-Bereczki (kopár), Felső-Bereczki (csékely terület), Luka (adóssággal terhelve), Bodrog-Szerdahely, Vajdáccka, Karád, Kis- és Nagy-Czigánd (kevés), Nagy-Rozvány, Lácza (kevés), Cséke, Perbenyik, Ricse (kevés), Bélyi körjegyzőségben lévő öt község közül csak Battyánban, Király-Helmeoz (rossz, kopár).

2. Nincs: Csap, Salamon, Véke (fűszedéssel tartják a tejelő jószágot), Szentes, Páczin (drágán bérelnek: 500 holdat 8000 koronáért), Karcza (drágán és súlyos feltételekkel bérelnek), Z.-Agárd (drágán bérelnek), Kis-Tárkány, Nagy-Tárkány (bérlőktől kapnak drágán s oly rossz, hogy már júniusban nincs rajta fű), Nagy-Géres, Kis-Rozvány, Dámócz (Ungmegyében legeltetnek). A bélyi körjegyzőségből: Bély, Ág-Csernő, Baccka, Dobra (idegenben legeltetnek [Ung], hol sok az elhullás).

VIII. *Házipar (tölen).* 1. Nincs: Csap, Salamon, Záhony, Berczel, Kenézlő, Viss, Balsa, Rad, Véke, Boly, Pálfölde, Szent-Mária, Szinyér, Zétény, Leleszi körjegyzőség (4 község), Szentes, Szomotor, Kis-Ujlak, Bodrog-Vécs, Luka, Bodrog-Szerdahely, Páczin, Karcza, Karád, Z.-Agárd, Kis-Tárkány, Nagy-Tárkány, Nagy-Géres, Nagy-Rozvány, Kis-Rozvány, Lácza, Cséke, Dámócz, Perbenyik (voltak kísérletek, de eredmény nélkül), Ricse, Bélyi körjegyzőség (5 község), Király-Helmeoz.

2. Van: Kis-Géres (gyékényfonás), Alsó-Bereczki (kosárfonás), Felső-Bereczki (kenderfonás, szövés; fűzkosár- és czirokseprű-készítés), Vajdáccka (gyékényfonás), Kis- és Nagy-Czigánd (gyékényszövés).

IX. *A kivándorlás két főoka.* 1. A szükség: Csap, Salamon, Záhony, Viss, Rad, Véke, Boly, Pálfölde, Szent-Mária, Szinyér, Zétény, Leleszi körjegyzőség (4 község), Kis-Géres, Szentes, Szomotor, Kis-Ujlak, B.-Vécs, Alsó-Bereczki, Luka, Páczin, Karcza, Kis- és Nagy-Czigánd, Kis-Tár-

kány, Nagy-Tárkány, Nagy-Géres, Nagy-Rozvány, Kis-Rozvány, Lácza, Cséke, Dámócz, Perbenyik, Ricse, Bélyi körjegyzőség (5 község), Király-Helmeccz.

2. Gazdagodási vágy: Záhony, Berczel, Kenézlő, Viss, Balsa, Rad, Véke, Pálfölde, Szent-Mária, Szinyér, Zétény, Leleszi körjegyzőség (4 község), Kis-Géres, Szomotör, Alsó-Bereczki, Felső-Bereczki, Luka, Bodrog-Szerdahely, Vajdácska, Karcsa, Karád, Agárd, Kis-Tárkány, Nagy-Géres, Nagy-Rozvány, Dámócz, Perbenyik, Király-Helmeccz.

A két főokon belül csoportosítsuk a többi okokat:

1. A szükség, a szegénység okozói: Keresethiány és nyomorúságos gazdasági viszonyok; mostoha termés és folyton növekedő közterhek; sok magánadósság; kevés földbirtok; itthoni csekély munkabér és munkákkalom (télen semmi), mely több helyen súlyos mellék-szolgáltatásokkal van terhelve; közlegelők hiánya, csekélyisége, elviselhetetlen drága bérlete; a dohánytermelési engedély elvonása; a gabonaneműek kis ára, sertésvész.

2. A gazdagodási vágy rugói: Amerikából sok pénzt küldenek; nagy ott a munkabér s jobb az élelem; ottani keresményükből itt már sokan szereztek belsőséget, földcskét s mások is erre vágnak; az itthoni keresetből nem lehet gyarapodni, vagyont szerezni; az asszonyaép Amerikában 25—50 forint havi bért is kap.

3. Egyéb okok: A kint lévők részéről való csábítás; a lányok, miután itthon kevés a legény, férjhez menni is vágnak; egyesek a nép közhangulatát a következő szavakkal dokumentálják: »minek nyomorogjunk itt, mikor munkánknak sikerét nem látjuk, jövedelmünk a terhek fedezésére is kevés, mégis semminek se tekintenek, míg ott munkánk után tisztességünk, pénzünk s a mi fő, jó ellátásunk is van«. Kalandos életvágy; a dollár másfélszeres értéke a mi pénzünkkel szemben; a mint kiteszik hazulról a lábukat, levetik a gubát, kurta szoknyát, a férfiak polgári ruhába bujnak, a nők kalapot vesznek, hosszú szoknyát s első dolguk partraszálláskor, hogy lefényképeztessék magukat s hazaküldjék a fényképet; igazságszolgáltatás elől való menekülés, katonaság elől;¹⁾ a gazdák itthon szegyelnek nap-szamba járni; szabadságvágy a családi kötelek alul is, viszont a menyecskék erővel is küldik uraikat ; a telekkönyvi osztatlan birtokállapotok, e miatt sok megy ki, hogy közös tulajdonostársaikat kielégíthessék; sok közös porta (a nép szaporodása folytán 2, 3, 4, 5 család is lakik egy fedél alatt), vágnak külön portára (belhelyre) s erre pénzt csak Amerikában szerezhetnek; a kik egyszer már kint voltak, nem tudnak visszazokni sem az itteni gyenge kosztra, sem az itteni viszonyokhoz; tanyag, munkátlanok, iszákosak, nagyravágyás, úrhatnamság, luxus, nagy igények, utánzási hullám, cifrázkodás stb. ne is folytassuk, hiszen tudja, érzi azt mindenki.

Idáig még mindig azon adatokból meritettünk, a melyeket lelkesek, tanítók, jegyzők, gazdatisztek, valamint egyes birtokosok s a nép különböző árnyalatait képviselő egyének, mint ugyancsak saját és közvetlen megfigyeléseiket és benyomásaikat voltak szivesek rendelkezésünkre bocsájtani.

Ezen adatokhoz állítsuk be még az illetőknek különböző javaslatait, melyek szerintük hivatva volnának a kivándorlási mozgalmat

¹⁾ Kint van hadköteles másfél ezer körül.

csökkenteni, sőt meg is állítani, ilyenek: adóreform, adóminimum, az artéri terhek csökkentése, szövetkezetek (fogy. és hitel) felállítása, iparfejlesztés, gyárak, a pénzegység összhangba hozatala, földparcellázás (örökáron vagy hosszú bérletben), olcsó legelő, olcsó fa, öntözési berendezés, olaszi-czigándi vasutépítés.

(Befejezése következik.)

Legenyei Bodnár Péter.

Az ipari munkások baleset ellen való biztosítása.

I.

Nyilván csak a politikai életünkön immár hetedik hónapja uralgó válságnak tulajdoníthatjuk, hogy olyan törvényjavaslat, melyet rendes viszonyok között joggal korszakalkotó gyanánt üdvözöltek volna, megjelenésekor alig talált szélesebb körű érdeklődésre. »Az ipari, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottak baleset ellen való biztosításáról« szóló törvényjavaslatot értjük, melynek kidolgozásával kormányunk ama szándékát fejezte ki, hogy meghonosítsa a munkásbiztosításnak ezt a második nagy ágazatát, — amint ezt a jelen országgyűlést megnyitó királyi trónbeszéd 1901 őszén kilátásba helyezte. Hogy e társadalompolitikai reform körvonalait már törvényjavaslat alakjában láthatjuk, annak az érdeme Láng Lajos volt kereskedelemügyi ministert illeti, de hogy ez a törvényjavaslat úgy jelent meg, hogy az bármely nyugati nemzet codificatorának is igazán becsületére válnék, azt az előadói tervezet szerzőjének, Sztérényi József min. tanácsosnak köszönhetjük.¹⁾ Midőn az alakbiakban e törvényjavaslat kritikái ismertetésére vállalkozunk, legyen szabad mindenekelőtt néhány általános megjegyzést tennünk e codificatorius alkotás jelentőségére nézve.

Csaknem két évtizede annak, hogy a magyar országgyűlés képviselőháza 1885 február 25-iki ülésében — Irányi Dániel indítványára — utasította a kormányt, hogy a munkásoknak a balesetre való biztosítása tárgyában terjeszsen minél előbb törvényjavaslatot a Ház elé.

1888 végén egy az akkori földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministeriumban tartott enquête elé bizonyos alapelveket terjesztettek, melyeket csak paragrafusokba kellett volna szedni, hogy a munkaadók balesetekre való szavalosságát szabályozó törvény lehessen belőlük. 1890-ben pedig egy organikus törvényjavaslat dolgoztatott ki, melynek azonban csak az a része vált törvényté, mely körülbelül megfelel az ipari munkások baleset ellen való védelméről és az iparfelügyeletről szóló 1893. évi XXVIII. t.-cz. tartalmának. Nem mondható tehát, hogy a mostani törvényjavaslat első kísérlet ezen a téren. De mindenesetre az első munkálat, mely e kérdés valóságos megoldása gyanánt teljes megnyugvással elfogadható. Hogy mit jelent a törvényjavaslat magyar elődjeivel szemben, az kitűnik abból az egy adatból, hogy míg úgy az 1888-iki tervezet, mint az 1890-iki törvényjavaslat²⁾ a balesetek után végkielégítési tőkét adott a munkásnak,

¹⁾ Segédkezett a munkában dr. Navratil Ákos min. fogalmazó, jelenleg a kassai jogakadémia tanára.

²⁾ Amazt néhai Schnierer Gyula min. tanácsos, emezt dr. Ballai Lajos készítette.

még pedig halál vagy állandó teljes keresetképtelenség esetében a napibér 800-szorosát, részleges keresetképtelenség esetében a napi-bérnek a fennmaradó munkaképesség arányához képest meghatározandó hányadát (mely azonban a napibér 500-szorosánál több nem lehetett), addig a jelen törvényjavaslat a német, osztrák, stb. balesetbiztosítás mintájára a munkásnak vagy hozzátartozóinak életük fogytáig tartó járadékot ad, mely megmenti őket legalább az inségtől, a nyomortól. Olyan épületet kíván ez a törvényjavaslat hazánkban emelni, mely akár a fundamentum szilárdsága, akár a belső berendezés kényelme tekintetében valóban semmiben sem marad mögötte a nyugati államok hasonló intézményeinek.

Állapodjunk meg egy perczre e tény constatálásánál. Annyi és kétségtelenül oly jogos panaszt hallunk a külföldi törvények lemásolása, idegen talajon nőtt intézmények mechanikus átültetése ellen, hogy még ama bizonyos socialis olajcseppet befogadott elméken is az a kétely villanhatát, hogy vajjon hazánk ipari fejlődésével összhangban van-e az ilyen nagyobbstilú socialpolitika? Vajjon időszerű dolog-e, hogy midőn minden eszközt meg kellene ragadnunk arra, hogy ipari termelésünk körét kiterjesszük, gyökereit erősítsük, akadályait elhárítsuk és prosperitásának még hiányzó feltételeit megszerezzük, ugyanakkor hasonló törvényjavaslattal állunk elő, mely bárminő szükséges legyen úgy a munkások, mint a munkaadók szempontjából: mégis kétségtelenül újabb terhet jelent az iparra nézve. Megadják a feleletet erre a kérdésre az ipari fejlődés törvényei, amelyek a nyugati iparállamok közgazdasági történetéből elég jól levonhatók. Ama nagy technikai találmányok, melyek a nagyüzemet, a gyárat tették az ipari termelés mindinkább győzelmesen előnyomuló formájává, nem sejtett mértékben növelték a termelés mennyiségét, de a munkások életviszonyai tekintetében olyan állapotokat teremtettek, melyek a törvényhozások intensív beavatkozását nemcsak kívánatossá, hanem szükségessé is teszik. Mig ama korszakokban, midőn az ipari termelésben a kézmű-, a kisipar dominált, a munkaadót a munkástól jóformáú csak a nagyobb kor és a nagyobb tapasztalat választotta el, úgy hogy idővel a legény maga is mesterré lehetett, addig ez a capitalisticus termelés felülkerekedésével úgyszólván teljesen lehetetlenné vált. Napjainkban egész világ választja el a munkást a gyárostól, nincsen közöttük semminő társadalmi és erkölcsi kapocs, csupán gazdasági érdekeik találkoznak egy bizonyos pontban, egy bizonyos fokig. Egyik legjelentékenyebb mozzanata ennek az érdekközösségnek annak kívánatos volta, hogy a munkás sorsa ne csak arra az időre legyen biztosítva, míg ereje teljében van és ennélfogva keresetképes, hanem hogy kiméltessék meg a nélkülözéstől és a szükségtől akkor is, ha munkájának folytatásában betegség vagy baleset folytán akadályozva van, ha aggkor vagy a nehéz munkával járó testi fáradalmak rokkanttá vagy keresetképtelenné teszik. Ezt hivatott megvalósítani a munkásbiztosítás, melynek egyes ágai a betegség, a baleset, az aggkor és rokkantság esetére való biztosítás és az a negyedik ág, mely ez idő szerint még csak csirájában van és talán a legnehezebben megoldható problémák egyike: a munkanélküliség esetére való biztosítás.

Ha azt akarjuk, hogy valamikor erős, fejlett iparunk legyen — és ma már az más, mint túlnyomó részben gyáripar nem lehet —

ha azt akarjuk, hogy ez az ipar bensőleg consolidált legyen, akkor akarnunk kell a modern értelemben vett munkásvédelmi és munkásbiztosítási törvényhozást is. Miként együtt jár a fényvel az árny, úgy kell gondoskodnunk az ipari fejlődés mindenkor haladásához képest socialis törvényekről, mert e két dolog ugyanazon fejlődési folyamatnak egymással kapcsolatos két jelensége. Nem várhatunk a socialis alkotásokkal addig, míg teljesen kifejlett, hatalmas iparunk lesz, mert minden élő és fejlődő organismus sokkal könnyebben bírja el a terheket, ha azok fokozatosan, lépésről-lépésre állanak elő, mintha azokkal egyszerre, minden átmenet nélkül terhelnék meg a magában véve ugyan erősebb szervezetet. Már a vasárnapi munkaszünetről szóló törvényjavaslat indokolásában (1890. május 15.) olvassuk a következőket: »Az a körülmény, hogy némely egész nagy társadalmi rétegeket érintő kérdések nálunk még magasabb hullámokat nem vetett, hogy kiegyenlíthetetlennek látszó ellentétek a munkaadó és a munkás, a tőke és az emberi munka, az iparos vagy vállalkozó és segéd-munkásai közt nálunk még nem merültek fel, avagy legalább is nem oly mérvben, mely a bajoknak válságos jellegét tüntetné fel, még nem elég ok arra, hogy azoknak rendezése és helyes vezéreszmék alapján való szabályozása elodázandó lenne. Sőt ellenkezőleg... idejekorán és helyes alapokon való rendezés által elejét lehet venni annak, hogy nem egy socialis kérdés, mely némely államban immár állandó bajok és veszélyek kútforrását képezi, nálunk mélyebb gyökeret verjen és bizonyos kérdéseknek rendezése és megoldása sokkal könnyebb akkor, mikor azok még nagyobb érdeket nem érintenek és mikor a rendezés végrehajtása még válságokat nem okoz, hanem csak a természetszerű fejlődés útjait jelöli meg.«

Ettől eltekintve különben: vajjon hihető-e, hogy manapság, midőn nemcsak a tőkés, hanem a munkások között is élénkek és erősek a nemzetközi kapcsolatok, iparunknak képzett munkásokat — olyanokat, kik külföldi társaikkal a versenyt mindenben kiállják — volnánk képesek biztosítani akkor, ha sorsukról legalább is valamennyire hasonló mértékben nem akarunk gondoskodni, mint a hogy ezt ma az összes művelt államok teszik? Bizony az illúziók világába kell utalnunk azt a hiedelmet, mintha hazánk szigetét alkothatna a socialpolitikai törvényhozás terén, a mely szigettől távol tarthatnók a munkáskérdés bonyodalmaival és teendőivel.

II.

Szükségesnek mondottuk a munkások balesetellen való biztosításának törvényhozási alapon való rendezését egy a munkások mint a munkaadók szempontjából. Ha mérlegeljük azokat az okokat, melyekkel ez az állítás bizonyítható, úgy könnyű lesz olvasóinkat meggyőzni arról, hogy iparpolitikánk egyik legsürgősebb feladatául tekinthető ennek az ügynek szerves rendezése. A munkások szempontjából szükség van a kötelező baleset-biztosításra azért, mert azok a biztosítási szerződések, melyekkel iparos munkaadóink egy része önszántából biztosította munkáikat magán-biztosító intézeteknél, csupán aránylag csekély részét ölelik fel az iparunkban alkalmazott összes munkásoknak. De meg aztán kevés is az, a mit ez a facultativ biztosítás nyújt. Biztosítási statisztikánk szerint ugyanis a Magyarországon működő biztosító

társulatoknál 1901-ben mindössze 124.985 egyén volt baleset ellen (csoportosan) biztosítva, ezek közül 89.938 volt a gyári munkás. A baleset-statisztika adatai szerint pedig az 1901-ben a nagyiparban foglalkoztatott és balesetet szenvedett 13.641 munkás közül 5962 vagyis 43·7% nem volt biztosítva.¹⁾

Ezek a biztosítási szerződések tőke-végkielégítést nyújtanak a munkásnak, még pedig halálos vagy állandó teljes keresetképtelenséget okozó baleset után a napi munkabér 309—1000-szeres összegét (a legtöbb vállalat 500-szoros összegre biztosít), részleges munkaképtelenség esetében ennek az összegnek megfelelő hányadát. Ilyformán a teljesen keresetképtelenné vált vagy a baleset folytán elhalt munkás hozzátartozói átlag 600—2000 koronát kapnak egyszerre és mindenkorra, a mi pillanatnyi segítségnek túlságosan sok, állandó istápolásnak pedig semmi. Az ilyen végkielégítést a munkások az esetek nagy többségében olyan könnyen költik el, mint a hogyan kapták, rövid ideig jó módban élnek belőle, aztán annál keserűbben érzézik a »nincsetlenség«-et.

A munkaadók szempontjából pedig szükség van a kötelező baleset-biztosításra azért, hogy ezzel megszabaduljanak ama magánjogi szavatosságtól, melyet bíróságainknak a legutóbbi esztendőekben követett joggyakorlata valóban nyomasztó teherré tett. Talán a legpregnansabbban fejezi ki a bírósági ítéletekben ezt a néhány év óta megnyilvánuló szellemet a kir. Curiának 1902. évi szeptember 10-én 3763. 1902. sz. a. hozott ítélete, melylyel indokainál fogva helybenhagyja a budapesti kir. törvényszéknek egy konkrét ügyben hozott elsőfokú ítéletét. Ez az utóbbi ítélet a következőket mondta ki: »Jogszabály az, hogy a munkaadó felelős a gyárában a munkásokat ért balesetért akkor is, ha őt mulasztás nem is terheli, ha csak be nem bizonyítja, hogy a balesetet a sérültnek saját hibája, egy harmadiknak elháríthatlan cselekménye vagy valamely elháríthatlan esemény okozta«. Mint ebből is kitűnik, a balesetekért való kártalanítások tárgyában kifejtett újabb judicaturánk legfőbb újítása az, hogy a bíróság mintegy jogvélelmet állít fel a munkaadó vétkessége mellett, úgy hogy az utóbbi csak akkor mentesül a kártérítési kötelezettségtől, ha kétértelműséget kizárólag be tudja bizonyítani, hogy a balesetet valamely olyan ok idézte elő, mely kívül áll a saját cselekvésének vagy mulasztásának körén.²⁾

Ime, mi — bár ellenkező uton — ugyanarra a tapasztalatra jutottunk a kártalanítási pörökkel, mint a minőre Németországban

¹⁾ Érdekes még azt is megfigyelni, hogy minő mértékben biztosítják munkásait az egyes iparágak. A baleset által ért munkások közül nem volt biztosítva: az építő iparban az elszerecsélt munkások 78·6%-a (908), a vas- és fémiparban 58·8%-a (991), a faiparban 57·63%-a (1121), a kő-, föld-, agyag- és üvegiparban 50·2%-a (508), a gépiparban 31·8%-a (991), stb. Ezzel szemben a textiliparban balesetet szenvedett munkásoknak csak 7·1%-a (32) nem volt biztosítva. Az összes iparban balesetet szenvedett 7679 munkás közül 5600 munkásnál a gyáros fizette a biztosítási díjakat, 1589 munkásnál a gyáros és a munkás együttesen s csak 490 munkás fedezte maga a biztosítás költséget. Figyelemreméltók a súlyosabb balesetekre vonatkozó következő számok is: 4 hónál hosszabb ideig tartó keresetképtelenséget szenvedett 48 munkás (ezek közül nem volt biztosítva 25), állandó részleges munkaképtelenséget 119 (47), áll. teljes munkaképtelenséget 11 (6) munkás, halálos volt 161 (88), ismeretlen fokú 61 (28) baleset.

²⁾ A baleset-kártalanítási ügyekben kifejtett bírói judikatúrát elemzi Dr. Baumgarten Nándor »Ipari veszély« című dolgozatában (Budapest, 1902).

jutottak az 1871. június 7-iki Reichshaftpflicht-Gesetz alkalmazásának során, hogy t. i. a szavatossági elv nem vezethet a munkások balesetügyének méltányos és közgazdaságilag helyes megoldásához. Németországban akkor azt kívánták meg a munkástól, hogy ő bizonyítsa a munkaadó culpáját, ezért természetesen a munkás csak nagy ritkán juthatott kártalanításhoz. Magyarországon pedig újabban a munkaadótól kívánják meg a munkás culpájának bizonyítását és mivel e bizonyítás csak a legkritkább esetekben sikerülhet, ma senkisé meg kívánja hangosabban a kötelező balesetbiztosítás behozatalát, mint az iparos munkaadók és legkivált az az iparág, a melynek körében hasonló kimenetelű kártérítési pörök gyakrabban előfordultak: a vas- és gépipar.

A Curia joggyakorlata az ipari munkaadók érdekét tényleg sérti. sőt annak meggyökerezése iparunkra nézve is komoly veszélyekkel járna. Mert könnyű belátni, hogy olyan ítéletek, melyek a munkaadót heti 10—12 koronás, vagy havi 30 koronás életjáradék vagy 10—15.000 korona végkielégítés fizetésére ítélik, kisebb vagy közepes vállalatokat tönkretelhetnek, de még nagyobb vállalatokra nézve is elviselhetlenek. Iparosaink természetesen a szavatossági ítéletek ellen is biztosítani igyekeztek magukat, de jellemző, hogy a biztosító intézetek a bírói judicatura újabb irányának első erősebb fuvalatára tetemesen felemelték e biztosítás díjtételeit. De még ha e részben nem is volna baj — bár a biztosító társulatok cartelljét megakadályozni alig lehetne — a magántársulatoknál való szavatossági biztosításnak a kötelező kényszerbiztosítással szemben még mindig van két olyan hátránya, mely nyomatékkan esik latba, hogy t. i. a biztosító társulat csak akkor fizet, ha a kártérítési kötelezettséget bírói ítélet állapította meg és másodsor, hogy a kártalanítás nem alapítható kellő megnyugvással a járadékrendszerre, holott pedig — ha csak nem egészen csekély összegekről van szó — csakis járadékkal nyújthatunk a megrokkant munkásnak vagy hozzátartozóinak igazi segítséget.

Mindezért csakis a kötelező kényszerbiztosítás behozatalában kereshetjük a hivatásuk gyakorlása közben elszerencsétlenül munkások sorsáról való gondoskodás helyes megoldását. Egyedül ez a rendszer biztosítja azt, hogy a rokkant munkás, tekintet nélkül arra, hogy gondatlanságával hozzájárult-e a baleset előidézéséhez vagy sem, munkaképtelenségének fokához képest olyan nagyságú életjáradékban részesülheessen, mely mégis megmenti attól a keserű sorstól, hogy koldulásból, könyörödományokból legyen kénytelen életét tengetni. Csakis a kötelező biztosítás által kerülhetők ki a bizonytalan kimenetelű szavatossági pörök, melyek annyira megrontják a munkásnak és munkaadónak viszonyát.

Az előttünk levő törvényjavaslat¹⁾ — mint ezt különben másként nem is várhattuk volna — a kötelező biztosítás alapján áll, de gondoskodik egyuttal, még pedig szintén kötelező alapon, a biztosítás módjáról is. Helyesnek tartjuk ezt már elvi szempontból is. Az ellenkező elv, melyre Franciaország ad példát 1898-iki törvényével, alig volna ajánlható. Törvényjavaslatunk szerint tehát maguk a balesetbiztosításba bevont munkaadók alkotják meg a biztosító intézetet. Eme megoldás mellett szól első sorban az a körülmény, melyet már Bismarok hangsúlyozott az első német törvényjavaslat parlamenti

¹⁾ *A munkások baleset ellen való biztosítása.* I. rész: Hazai és külföldi anyaggyűjtemény 1—330. lap. II. rész: Törvényjavaslat és indokolás 331—766. lap. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, 1903.

tárgyalása alkalmával (1881. április 2-iki beszédében), hogy t. i. ennek a biztosítási rendszernek már azért is olcsóbbnak kell lennie, mert így megtakarítható a társulatok tőkéjének kamatoztatására és az osztalékokra szükséges nyereség.

Sokat tanult törvényjavaslatunk szerzője a külföldi törvényhozásoktól, a nélkül, hogy azért bármelyiköket szolgálilag utánozta volna. Hogy Németország munkásbiztosítási törvényei a legnagyobb hatással voltak törvényjavaslatunkra, azt nemcsak érteni, de helyeselni is fogja mindenki, a ki a német munkásbiztosítás intézményét, Bismarck nagyszabású alkotását ismeri és azt méltatni képes.¹⁾ Német mintára fogalmazta meg a törvényjavaslat szerzője a balesetbiztosítás egész pénzügyi gerinczét — a felosztó kirovó rendszer (Umlageverfahren) és egyedül a munkaadók hozzájárulása alapján — és ugyane forrásra vezethető vissza a törvényjavaslat számos részletes rendelkezése. A kártalanítás mértékére nézve törvényjavaslatunk általánosan véve az osztrák törvényben foglalt kulcsot fogadjja el. Egészen önálló javaslatunk abban a részében, a hol a concret hazai viszonyokhoz való alkalmazkodás valóban leginkább szükséges: a szervezet kérdésének megoldásában. Szerző nem veszi át sem a németek ipari szakszövetkezeteit (Berufsgenossenschaften), sem az osztrákok territoriális biztosító intézeteit, hanem az egész magyar iparra nézve egyetlenegy közös pénztart tervez. Ezzel egyuttal a lehető legnagyobb biztosságot nyújtja abban a tekintetben, hogyha esetleg válságos helyzetbe is jutna az iparvállalatok egy része, vagy akár egyik-másik iparág: a munkás mégis mindig meg fogja kapni az őt megillető járadékot.

Ezek előrebocsátása után áttérünk a törvényjavaslat bírálatos ismertetésére. Nyilván legcélszerűbb lesz, ha a törvényjavaslat egyes fejezetei szerint haladunk.

III.

A biztosítás köre (1—10. §§.) A javaslat 1. §-a értelmében üzemi balesetek ellen biztosítandók mindazok a munkások és alkalmazottak, a kik a 2. §-ban taxative felsorolt üzemekben évi 2400 koronát meg nem haladó javadalmazással vannak alkalmazva. Menjünk végig a felsorolásban foglalt ez üzemeken abban a sorrendben, a mint azok a balesetbiztosítás szempontjából jelentőseknek látszanak. Biztosítandók tehát mindenekelőtt »az összes gyárak, vagyis e törvény értelmében mindazon üzemek, a melyek elemi erő által hajtott gépeket vagy hatósági engedélyhez kötött gőzkazánt használnak és állandóan legalább öt munkást, vagy elemi erő avagy ily gőzkazán alkalmazása nélkül állandóan legalább húsz munkást foglalkoztatnak«. Ez a definitio szűkebb annál, melyet az iparfelügyeletről szóló törvény (1893.

¹⁾ A német törvényhozás befolyása nemcsak az osztrák és a svájci munkásbiztosítási törvényeken mutatható ki, hanem részben még az annyira individualistikus elveket valló francia törvényhozáson is, mely az 1898. baleset-törvényvel a kötelező biztosítás alapjára állott (nem avatkozik azonban a biztosítás módjába). Az irodalomban a francia írók sem zárkóznak el a német törvényhozáson végigvonuló nagy conceptio méltatása elől. (Ld. pl. Maurice Bellom »Les lois d'assurance ouvrière à l'Etranger« című többkötetes művét.) Ch. Morisseaux, a belga munkahivatal volt igazgatója »La législation du travail« című könyvében (1895. speciálisan a német balesetbiztosításról azt írja, hogy jövőre lehetetlen ezt a kérdést a nélkül megoldani, hogy a német megoldást ne tanulmányozzuk.

évi XXVIII. t. cz.) tartalmaz a »gyár« ismérve tekintetében.¹⁾ Az indokolás (442. l.) kijelenti, hogy a javaslat csakis czélszerűségi szempontból kívánja a gyár fogalmát ily korlátozólag meghatározni, mert nem tartja a baleset-biztosításba bevonandóknak a kis vizimalmokat, villamos erővel hajtott varrógépet használó szabó- vagy cipésműhelyeket, stb. Mi nem értünk egyet ezzel a felfogással. Azt hisszük, hogy minden üzem bevonandó a balesetbiztosítás kötelékébe, a melyben az alkalmazottak valamely, a munkával járó veszélynek vannak kitéve. A veszélyesség fenforgását pedig kétségtelenül az elemi erővel hajtott motor állapítja meg és nem az, hogy vajjon van-e öt alkalmazott vagy sem. Az a zsakhordó munkás, a ki valamely kis vizimalomban került a lapát alá, csak oly mértékben járt munkájából folyólag szerencsétlenül, mintha valamely nagy gőzmalomban érte volna baleset.

De alanyi szempontból az első esetben sokkal rosszabb a helyzete, mert habár a Curia a patakmolnárt — akár az 1893. XXVIII. törvényezikk 37. §-ára, vagy később majd az új polgári törvénykönyv 1782. és 1783. §-aira támaszkodva — el is itélné arra, hogy a sérült hátramaradottjainak életük fogytáig évjáradékot fizessen, ez csak irott malaszt lesz, mert a molnár arra képtelen, inkább becsukja a boltot.

Megjegyezzük különben, hogy a gyár fogalmát Németország és Ausztria is tágabban határozták meg. A német törvény gőzkazánt, elemi vagy állati erőt (ez az utóbbi az 1900-iki törvény módosítása) avagy legalább tíz munkást kíván, az osztrák törvény 1. §-ának 3. bekezdése értelmében pedig biztosításkötelesek azok az ipari vagy mező- és erdőgazdasági üzemek, melyekben gőzkazán vagy oly hajtómű van alkalmazásban, melyet elemi vagy állati erő mozgat.

A mi a kisipart illeti, annak nagyobb veszélyességgel járó ágazatait javaslatunk biztosítás-köteleseknek jelenti ki. Mint általában az építések, úgy biztosításköteles az egész kőműves-ipar, továbbá az építés körébe tartozó ipari munkák »a nem rendszeresen üzött javító munkák és a vállalkozó nélkül, házilag, nem ipari munkásokkal végzett földszintes építkezések kivételével«. Biztosítás-kötelesek továbbá a kéményseprő-, kútszínáló- és kőfaragó-munkák, mészárosok és hentesek (együttal a vágóhidak és jégművek is), az út-, ház-, csatorna- és ablaktisztító-munkák. Kiegészítendőnek tartjuk a biztosítás-köteles kisipari ágak lejtromát a kovácsiparral és a fémeket feldolgozó kisipari üzemekkel (rézművesek, késesek stb.). A mi azonban az egész kisiparnak a baleset-biztosításba való bevonását illeti, bár csak így volna a szegény mesterember feje fölött lebegő szavatossági felelőség elhárítható és ezért a kiterjesztés nyilván kívánatos volna, mégis igazat kell adnunk a törvényjavaslatnak abban, hogy ezt, legalább egyelőre már a kezelési nehézségek miatt sem javasolja. Így tehát a kisiparosok szélesebb rétegei önkéntes elhatározás alapján fognak a balesetbiztosítás kötelékébe léphetni. Szintúgy a fakultative biztosítottak körébe tartoznak a biztosítás-köteles üzemek tulajdonosai, biztosítási kötelezettség alá nem tartozó — pl. 2.400 K-nál nagyobb javadalmazású — alkalmazottai és az üzemben rendszeresen megforduló oly egyének, kik ott balesetveszélynek ki vannak téve (7. §.).

¹⁾ Az utóbbi törvény egyaránt gyárnak minősít minden ipartelepét, mely vagy elemi erőt alkalmaz, vagy pedig legalább 20 munkást foglalkoztat, míg a jelen törvényjavaslat az elemi erőn kívül még öt munkást is megkíván.

A törvényjavaslat indokolása nem táplál valami vérmes reményeket az önkéntes biztosítás terjedelme tekintetében, így utal arra, hogy Ausztriában 1900-ban 91.733 biztosítás-köteles üzemmel és 1,682.098 biztosítás-köteles személylyel szemben mindössze 2.594 üzem és 11.502 személy volt önkéntesen biztosítva. Mivel azonban a kisiparosok nagyobb számmal való belépése kétségkívül igen kívánatos, megfontolást érdemel, hogy nem mozdíthatná-e elő az állam ezt azzal, hogy a kisebb, szegényebb iparosok biztosítási járulékát (pl. azokét, a kiknek egyenes államadója egy meghatározandó minimumon alul marad) a sajátjából fedezi.¹⁾

Az ipar köréből biztosítás-kötelesek még a következő üzemek: hajóépítő- és ácstelepek; út-, hid-, vasut-, alágút-, viz-, gát-, csatorna-, kikötő-, vízvezeték-, légszusz- és villamvilágító-vezeték-építkezések; vízvezeték-, légszusz-, villamvilágító- és villámhárító-szerelőmunkák; robbanó anyagokat szállító és feldolgozó ipartelepek; malátát, olajat, lakkokat, festékeket és kenczéket előállító ipartelepek.

A kereskedelmi vállalatok közül biztosítás-kötelesek a közrak-tárak, fuvarozók, raktározó és szállítványozó vállalatok. (Hozzátennők ezekhez a pinczészeti vállalatokat.)

Ennél nagyobb jelentősége van annak, hogy a közlekedési alkalmazottaknak nagy száma ugyancsak részesülni fog a baleset-biztosítás jótéteményében.²⁾

Teljes mértékben helyeseljük azt, hogy ezek az alkalmazottak, a kik pedig csak úgy ki vannak téve baleseteknek, mint az ipari munkások, azokkal egyenlő elbánásban részesüljenek. Ugyancsak helyeseljük az indokolásnak azokat a fejtegetéseit, melyek azt okolják meg, hogy ezek a közlekedési alkalmazottak — akár az állam, akár magántársulatok szolgálatában vannak — az iparral közös pénztári szervezetbe tartozzanak.

Az 1894. július 20-iki osztrák törvénynovella több olyan nem ipari jellegű foglalkozásra is kiterjesztette a biztosítási kötelezettséget, a melyeket abba bevonni valóban indokolt. Itt vannak például a hivatásos tűzoltók és a színházak személyzete. Ha a baleset-elhárítás tekintetében valamelyes ellenőrzésről — természetesen nem az iparfelügyelők által — gondoskodni lehetséges, úgy igen kívánatosnak tartanók az intézménybe való bevonásukat.

Végül hagyjuk a mezőgazdasági és bányászati munkásoknak a baleset-biztosításba való bevonásának kérdését. A gazdasági és erdészeti munkásokat a javaslat nem öleli fel. »Ez a megoldás — így szól az indokolás (427. l.) — ugyan kedvezőtlen lesz a gazdaságban és erdészetben alkalmazottakra nézve, kiknek körében pedig a balesetveszély aránylag nagyobb, mint az iparban, de a javaslat készítésénél a fennálló törvényes rendelkezésekhez kellett alkalmazkodni,

¹⁾ Az Országos gazdasági munkás- és cselédségélypénztárnál is van 1000 állami alapítványi hely.

²⁾ Biztosítás-kötelesek egyaránt az összes *vasuti* üzemek, tekintet nélkül a mozgó erőre, ezek építkezései, fentartási munkái és műhelyi üzemei: a *posta*, *távíró*- és *távbeszélő*-intézet és ennek építkezései, valamint fentartási munkái; minden iparszerűleg üzött árú- és személyfuvarozási vállalat, ide értve a társas-kocsi és hajózási vállalatokat; ez utóbbiak alatt azon behajózási vállalatokat értvén, a melyek a magyar korona országainak területén székhelylyel vagy állandó képviselőséggel bírnak és a melyeknek hajói vagy kizárólag, vagy legalább részben az országban közlekednek; a kotró-, rév-, komp- és tutajozó vállalatok.

ezek pedig gondoskodnak már a gazdasági és erdészeti alkalmazottak baleset esetén való kártalanításáról«. Erre nézve azt jegyezzük meg, hogy nyilván semmit sem von le az »országos gazdasági munkás- és cselédségélypénztár« megalkotásának érdeméből, ha constatáljuk, hogy az a segélyezés, a mit a gazdasági munkás az említett pénztártól kap, össze sem hasonlítható azzal, melyet a jelen törvényjavaslat értelmében igényelhetne. Ismeretes, hogy a gazdasági segélypénztár I. és II. osztálybeli tagjai baleset folytán beállott rokkantság esetében havi 10 K segélyt kapnak, a mi évenként 120 K-t tesz. Ha csak 400 koronára számítjuk egy gazdasági munkás évi keresményét, már 240 korona járna neki a jelen törvényjavaslat kulcsa szerint. Baleset következtében történt halál esetében pedig a hozzátartozók együttvéve kapnak a gazdasági pénztártól egyszerre és mindenkorra négyszáz koronát, míg itt évenként kapnának annyit éltük fogytaig. Azt hisszük összehasonlítással ennyi elég. Azt is jól tudjuk, hogy a mezőgazdaságban kisebbek lévén a munkabérek, a kártalanítások is kisebbek lehetnek (de csak aránylag, nem aránytalanul!). Azt azonban nem értjük és nyilván a jelen törvényjavaslat szerzője sem helyesli, hogy hogyan fér össze az olyan szociálpolitika, mely erősebben terheli meg a nemzeti termelésnek éppen a gyengébbik ágát, az egyenlő köztelherviselés nagy elvével, melynek pedig sértetlenül kellene maradnia az újabb idők agrárius velleitási előtti is.

A bányákban és kohókban alkalmazott munkásokat javaslatunk szintén biztosítás-köteleseknek nyilvánítja, noha nem kerülte el figyelmét az, hogy e munkásokról a bánya-társládák már jelenleg is gondoskodnak. Mégis felveendőnek tartotta a javaslat e munkásokat azért, mert a bányatársládák terheihez jelenleg a munkások is tartoznak hozzájárulni, holott az ipari munkások után a balesetbiztosítás összes terhe a munkaadók viselnék, a bányamunkások tehát viszonylag kedvezőtlenebb helyzetbe jutnának. »Másképpen a bányákban és kohókban alkalmazott munkások nagy tömege és az ott kifizetett munkabérek nagysága igen előnyös lenne magára az egész baleset-biztosítási intézményre (indok. 443. l.)«.

Bányavállalataink érdekképviselője, a Magyar Bánya- és Kohóvállalatok Egyesülete azonban a javaslat megjelenése után állást foglalt a bányamunkások bevonása és a bányatársládák százados intézményének »megbontása« ellen. Joggal hivatkozott az egyesület¹⁾ arra, hogyha a javaslat a mezőgazdasági munkások tekintetében noli me tangere-t látott a fennálló törvényes intézményekben, úgy csak méltányos, hogy ugyanezt az álláspontot foglalja el az 1854. évi bányatörvényen alapuló társpénztárakkal szemben is. Bányavállalataink ez állásfoglalását a kormány — úgy látszik — tekintetbe fogja venni, már azért is, mert a pénzügyministerium — úgy tudjuk — a megalkotandó bányatörvénynek kívánja fentartani a társpénztárak reformját. Hogy erre szükség van, azt társládáink ügyének minden objectív ismerője be fogja ismerni. Társpénztáraink nélkülözik a biztosítástechnikai alapot, úgy hogy tömeges szerencsétlenségek esetén — melyek pedig a bányászatban, fájdalom, elég gyakoriak — nem nyújtanak biztonságot a munkásnak. Ha a bányász elhagyja a bányavállalat szolgálatát, elveszti a társpénztárba fizetett járulékhöz való

¹⁾ A kereskedelemügyi miniszterhez intézett felterjesztését lásd a Bányászati és Kohászati Lapok 1903. július 15-iki számában.

igényét. Alig kell mondanunk, hogy a társládák statutumainak ez a rendelkezése¹⁾ szabad költözködési joguktól fosztja meg a bányamunkásokat. Az is tarthatatlan állapot, hogy a vállalatnak a társpénztárhoz való hozzájárulásának kötelezettsége nincs törvényben megállapítva, amiért is különösen a magántulajdonban levő bányáknál a munkások hozzájárulása aránytalanul nagy.²⁾ Ausztriában — melyet pedig sokszor annyira maradinak szoktunk emlegetni — majdnem ugyanaz a bányajog van érvényben mint nálunk. mégis az osztrák törvényhozás már többször is talált módot a bányatársládák korszerű reformjára. Az erre vonatkozó főtvény (Gesetz v. 28. Juli 1889 betr. die Regelung der n. d. allgem. Berggesetze brichteten od. noch zu errichtenden Bruderladen) több tekintetben igen érdekes intézkedéseket tartalmaz.

Kimerítvén ezekben a biztosítás-köteles üzemek felsorolását, megemlítjük még, hogy a javaslat (I. §. utolsó bekezd.) fel akarja hatalmazni a kereskedelmi ministert, hogy a taxatív felsorolásban nem foglalt, de az alkalmazottakra nézve balesetveszélylyel járó üzemekre kiterjeszthesse a biztosítás kötelezettségét. Mivel a technika folytonos fejlődése minden taxatív felsorolást rövid időn belül elavultta tesz, újabb törvényt pedig nem lehet oly könnyen hozni, ez a rendelkezés bizonyára szükséges. A parlament ellenőrzési jogát biztosítja az a rendelkezés, hogy ily intézkedésekről az országgyűlésnek évenként utólagosan jelentést kell tenni.

Érdekelhet bennünket az a kérdés is, hogy hány alkalmazott fog a balesetbiztosítás és a megalkotandó pénztár keretébe tartozni. Sajnos, e részben sem rendelkezünk pontos adatokkal — bár, nézetünk szerint, szerezhetők volnának ilyenek³⁾ — megközelítőleg azonban az indokolás (451. l.) 10–15.000 üzemre és 350.000–400.000 alkalmazottra teszi a biztosítandók számát. A nagy nyugati iparállamokhoz képest⁴⁾ bizony elég szerény keret, a mely azonban idővel nyilván nálunk is túgólni fog.

Nem tartozik a balesetbiztosítás szervezetéhez a javaslat 9. §-a,

¹⁾ Azon nehézségek mellett, melyeket a társpénztáraknál a biztosítás és a betegsegélyezés egybefoglalása által a visszafizetési hányad okoz, nem kifogásolható egyes társpénztár alapszabályainak azon intézkedése, hogy a társpénztári járulékok a munkásnak saját hibáján kívül történt elbocsátása esetében sem fizetettik vissza. (61.156/1888. sz. földművelés-, ipar- és keresk. min. rend.)

²⁾ Az 1901. évi hivatalos statisztika szerint a kincstári bánya- és kohóműveknél fennállott társpénztárak évi összes bevétele 3,955,805 K, amiből a munkások járuléka 622,689 K-t, a bányavállalatok ellenben 975,562 K-t fedezett. A kincstári társládáknál tehát a munkások a bevételnek 15,70%-át szolgáltatják, a munkaadó (kincstár) pedig több mint mészfélszer annyit ad, mint a munkások. Ezzel szemben a magántulajdonban levő bánya- és kohóműveknél létező társládák összes bevétele 5,300,490 K, ebből a munkások járuléka 2,404,769 K = 45,3%, a munkaadóké pedig 1,063,385 K. A munkaadók tehát itt félnannyit sem adnak mint a munkások.

³⁾ Az 1900. évi népszámlálás foglalkozási statisztikájának anyagából ezek az adatok elegendő pontossággal állíthatók egybe, mert a számlálólapon tüzetesen meg kellett jelölni úgy az állást, mint a jövedelmet is. A kereskedelmi, irodai tisztviselők és a 2400 K-nál nagyobb fizetésű alkalmazottak elkülöníthetők. A vasuti, postai stb. alkalmazottak statisztikáját az illető igazgatási szervek állíthatják össze.

⁴⁾ Ausztriában 1900-ban 94,327 ipari üzem 1,693,600 alkalmazottal van baleset ellen biztosítva. (Ebből a vasutak biztosító szövetkezetére, melyhez 40 vasut tartozik, 267,329 alkalmazott esik.) Ezenkívül biztosítva van 193,564 mezőgazdasági üzem (nagyobbára cséplőgépet és szecsavágógépet használó üzemek) 678,613 alkalmazottal. — Németországban 1898-ban 18¼ millió ember volt baleset ellen biztosítva. Ezek közül 456,366 ipari üzemből alkalmazott, 4,654,176 mező- és erdőgazdasági üzemből alkalmazott stb.

mely azt mondja, hogy az országos balesetbiztosító pénztár »kisiparosok és kereskedők, úgyszintén ipari és kereskedelmi alkalmazottak saját költségükön való nyugdíjbiztosítását is felveheti üzletkörébe. A nyugdíjbiztosítás a balesetbiztosítástól függetlenül kezelendő; ennek jövedelmei és vagyona arra nem használható fel«. Az indokolásból megtudjuk, hogy e rendelkezés mintegy hivatást kíván építeni a socialis biztosítás harmadik nagy ágazata: az aggkor és rokkantság esetére való biztosítás irányában. De bármennyire dicséretes ez a szándék, aligha fogunk csalódnani abban, hogy még igen sok időbe fog tartani, míg odáig eljutunk, a törvényhozás kezét előre megkötni pedig nem volna czélszerű.

IV.

A biztosítás tárgya törvényjavaslatunk 11. §-a értelmében annak a kárnak a megtérítése, mely biztosított személyt üzemi baleset folytán bekövetkezett testi sérülés vagy halál által ér. A 4. §. ehhez hozzáteszi, hogy »a biztosított alkalmazott oly házi vagy egyéb szolgálat közben ért baleset ellen is biztosítottnak tekintetik, melyet a munkaadó vagy megbízottja rendeletéből végez«. Hogy a kötelező balesetbiztosítás csakis olyan baleset után nyújt a munkásnak kártalanítást, mely szerződésileg elvállalt munkájának veszélyességével összefügg, nem szorul behatóbb megokolásra. Ez az összes államok balesetbiztosító törvényeinek álláspontja, csupán Svájc kártalanítja a munkásokat magánéletük körülményei között előfordulható balesetekért is. Azt is kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy a munkásnak valamely ipari betegség következtében előállott rokkantságát vagy keresetképeségének ez okból való csökkenését a balesetbiztosítás nem kárpótolja; ez a rokkant-biztosításnak marad fentartva.

Kérdés már most csak az, hogy mi az üzemi baleset? Az indokolás kifejti (473. l.), hogy minden oly baleset az üzemi baleset fogalma alá sorolandó, mely »az alkalmazásból, a munka és üzem természetéből, annak viszonyaiból foly. Minden balesetet, mely alkalmazottat a szándékosan vagy az alkalmazott óvókészülékek mellőzése által előidézett esetek kivételével érhet akkor, midőn idejével és szemléjével nem rendelkezhetik önmaga, hanem a vállalat szolgálatában áll... Nem szükséges, hogy az üzem egyedüli okozója legyen a balesetnek, elég... hogy a baleset álljon okozati összefüggésben az üzemmel és annak veszélyeivel, anélkül azonban, hogy ehhez az egyes üzemek specialis veszélyes volta szükséges lenne«. Mivel az üzemi baleset fogalma ezek szerint messzemenő magyarázatot igényel, melyet csakis a gyakorlati alkalmazás szolgáltathat: a javaslat mellőzni kívánja a fogalomnak a törvényben való meghatározását. Az indokolás a német és az osztrák balesetbiztosítás gyakorlatából bő casustikát közöl, amivel azt kívánja megvilágítani, hogy sokszor minő subtilis különbség választja el az üzemi balesetet a nem üzemitől, amiért is ez a kérdés minden egyes konkrét esetben az összes körülmények figyelembe vételével bírálható csak el. Ez argumentumok figyelembe vételével nyilván belenyugodhatunk abba, hogy törvényünk tartózkodjék e fogalom meghatározásától, amit különben a külföldi törvények sem tesznek.

A balesetbiztosítás és a betegségyezés viszonya. Minden nem halálos végű baleset természetesen egyúttal betegséget is jelent, mely apo-

lást, gyógykezelést tesz szükségessé. Miután erre a feladatra a minden-honnét könnyebben hozzáférhető betegsegélyző pénztárak már annál-fogva is alkalmasabbak, mert a megfelelő közegekkel (orvosok) és berendezésekkel amúgy is rendelkeznek, a könnyebb természetű, rövid idő alatt gyógyuló baleseteket még azokban az országokban is a betegsegélyző pénztárak gondozzák, ahol a balesetbiztosítás már intézményes szervezetet nyert. Így áll elő a balesetbiztosítás úgynevezett karencialis ideje, amely ellen elvi szempontból már azért sem lehet kifogást tenni, mert méltányos dolog, hogyha a balesetbiztosítás a munkás hibájából történt balesetekért is kártalanítást ad, a munkások legalább így, közvetve (mert tudvalevő, hogy a betegsegélyzési járulékokat $\frac{2}{3}$ részben a munkások fedezik) hozzájáruljanak valamivel a balesetbiztosítás költségeihez. Ausztriában (és Norvégiában) a balesetbiztosítás a balesetet követő negyedik hét eltelte után fizet kártalanítást, Svájcban hat hét, Németországban pedig 13 hét múlva. Nálunk a betegsegélyző pénztárak tagjaiknak husz hétig tartoznak orvosi segélyt, gyógyszereket és táppénzt — mely rendszerint a munkabér fele — adni. Mivel pedig a balesetet szenvedett munkásokról kötelezően gondoskodó intézményünk eddig nem volt, az 1891: XIV. t.-cz. 10. §-a kimondotta, hogy »addig is, míg a munkásoknak balesetek esetére való biztosítása külön törvény által szabályozva lesz, a jelen törvény 7., illetve 8. §-ában megállapított segélyezés azon betegségi, illetve halálozási esetekre is kiterjed, melyek balesetek által okoztatnak«.

Ezen az állapoton a törvényjavaslat nem kíván változtatni. Ámde midőn betegsegélyző pénztáraink egy része folytonosan pénzügyi nehézségekkel küzd és a pénztárak már régóta várva-várják, hogy legalább a balesetek terheitől szabaduljanak, teljesen érthető, hogy törvényjavaslatunk eme rendelkezései ellen valamennyi rendű és rangú betegsegélyző pénztár élénken tiltakozik. A kerületi betegsegélyző pénztárak országos központi bizottsága a törvényjavaslatról adott véleményes jelentésében azt kéri, hogy a balesetből származó betegségek összes költségeit a balesetbiztosítás intézménye fedezze. Noha ezt az álláspontot ismét túlzottnak tartjuk, mert az apró-cseprő balesetekkel a balesetbiztosítás sem foglalkozhatik és azok anyagi terhe sem hárítható méltányosan csakis a munkaadókra, mégis okvetlenül szükséges lesz a karencialis időnek külföldi példára — pl. hat-nyolcz hétre — való leszállítása. A törvényjavaslat indokolása is jelzi, hogy a 20 heti carencialis időt nem tekinti sarkalatos rendelkezésnek, a miért is reméljük, hogy a betegsegélyző pénztárak gyógykezelési kötelezettségén való könnyítés nem fog akadályokba ütközni. A helyzet akkor nálunk is az lesz, hogy a betegsegélyzés körében marad a balesetek számra nézve túlnyomó nagy része, míg a súlyosabb természetű balesetek, melyek járadékfizetést eredményeznek és ezért természetesen jóval nagyobb terheket okoznak: a baleset-biztosítás által kártalaníttatnak. Hogy a munkásokra nézve — a kik a balesetbiztosítás költségeihez közvetlenül nem járulnának (a mire még alább visszatérünk) — ez a közvetett hozzájárulás sem jelent valami túlságos megterhelést, az kitűnik a németországi munkásbiztosítás tízéves adatain alapuló következő számításból. Míg ugyanis az összes balesetek számából 84% esik a betegsegélyző pénztárakra és csak 16% a balesetbiztosító szakszövetkezetekre, addig a pénzügyi terheknek amazok csak 12%-át viselték, míg 88%-ukat a balesetbiztosítás

fedezte.¹⁾ Ez alapon tehát a munkások hozzájárulása a balesetbiztosításhoz — 13 heti carentia mellett — mindössze 8%-ra rúg, ha tehát a carentia 6 vagy 8 hétben állapíttatnék meg, még ennél is kevesebbet tenne.

A mi a balesetet szenvedett munkások gyógykezelését illeti, a törvényjavaslat e részben a lehető legegyszerűbb eljárást választja, tudniillik azt, hogy az orvosi kezelést és a gyógyszerek kiszolgáltatását arra a betegsegélyző pénztárra bizza, melynek a sérült tagja, a balesetbiztosító pénztár pedig megtéríti a betegsegélyző pénztárnak a felmerülő költségeket. Ez a megoldás már azért is helyes, mert a balesetbiztosító pénztárnak nem lesz kiterjedt helyi szervezete, másfelől pedig a betegnek is érdeke, hogy betegségének egész tartama alatt ugyanazon orvos kezelje.

(Befejezés következik.)

Bokor Gusztáv.

Kiviteli törekvéseink és az új autonom vám-törvényjavaslat.

II.

A fenti fejtegetésekkel kétségtelen bizonyosságait szolgáltatottunk annak a különben komoly részről kétségbe sem vont ténynek, hogy a fizetési mérlegünk egyensúlyban tartásához nélkülözhetetlenül szükséges árukivitelre teljes mértékben képesek vagyunk. A nemzetközi árucsereforgalom általános törvényeit tartván szem előtt, voltaképpen fölösleges volt ezt bizonyítani, mert eladósodott és folytonos behozatalra utalt államok úgysem tehetnek egyebet, mint árukivittel kiegyenliteni tartozásaikat. Csakhogy ez a nemzetközi kiegyenlítés nem úgy megy ám végbe, a mint azt némely közgazdasági elméleti tankönyv előadja. Némely elmélet kifejtése alapján azt is hihetné az ember, hogy a hitelező államok a legnagyobb előzékenységgel nyitják meg vámsorompóikat az adós országok árúi előtt, csakhogy így módot nyujtsanak nekik tartozásaik kiegyenlítésére, vagy legalább is azon vannak, hogy túlságos nehézségeket ne gördítsenek az adósságfizetésre való becsületes törekvések megvalósítása elé. Szó sincs róla, ez volna tényleg a czélszerű és tán egyedül helyes közgazdasági politika a hitelező államok részéről, csakhogy Angliát kivéve, melyik állam vállalkozik mai nap könnyű szívvel arra, hogy fizetési mérlegének aktivitása esetén ne törődjék kereskedelmi mérlegének egyensúlyával? Az ellenkezője a mindennapos eset, a mint ezt Németország s más hitelezőink részéről unos-untalan tapasztalhatjuk. A kiviteli tevékenység egyre nagyobb nehézségek leküzdését igényli, a termelésünk fölvetelére alkalmas fogyasztó piacok prohibitív hatású vámokkal zárkoznak el előlünk s előttünk mégis az a kötelesség áll, hogy árukivitelünket nemcsak az eddigi színvonalaról leszállani ne engedjük, hanem ellenkezőleg azt még fejlesszük. Jól tudjuk, hogy ez a kötelesség a társadalmi és állami tevékenységnek egész tere-numára kiterjedő feladatok kifejtését igényli s e feladatok

¹⁾ V. ö. Lass és Zahn: Einrichtung und Wirkung d. deutschen Arbeiter-versicherung. Berlin, 1902. 185. l.

sorába tartozik a vám- és vámkezelési rendszer megfelelő kiépítése és a kivitelfejlesztési törekvéseknek eleget tevő kialakítása is.

Már most nézzük, hogy miféle igények fűződnek a vámtörvényhez kivitelfejlesztési szempontból s hogy ez igények mennyiben honoráltatnak az új autonóm vámtarifáról szóló törvényjavaslatban. Ahhoz, hogy az árukivitel előmozdításához fűződő vámügyi követelményeket megállapíthassuk, elég egy pillantást vetnünk a legfőbb exportcikkeinket feltüntető statisztikai táblázatra. E táblázat arra tanít, hogy kivitelre leginkább mezőgazdasági cikkeinkkel számíthatunk, a mi természetes is, mezőgazdasági cikkekben lévén leginkább túltermelésünk, vagyis fogyasztásunkat messze felülmuló termelésünk. Kitűnik továbbá e táblázatokból (különösen, ha a benne foglalt számadatokat továbbmenőleg részletezzük), az a tény is, hogy ipari kivitelünk túlnyomó részben a Balkán és a kelet egyéb rendeltetési helye felé veszi az útját, a mit szintén természetesnek kell találnunk annak meggondolása mellett, hogy az iparilag fejlettebb országok nem szolgálhatnak ipari túltermelésünk fölvevő piaczaul. Kivitelünk e természetszerű útjait megállapítván, azok egyszersmind kijelölik azokat a feladatokat is, a melyek a kivitel fokozása végett teljesítendőek lennének. Kereskedelmi és vámpolitikánk első feladata tehát mezőgazdasági es ipari árucikk-kivitelünk növelésének elősegítése, második főladata a Kelet tartományainak oly vámpolitikára való megnyerése, a mely ipari árukivitelünknek kedvez. Lássuk már most e közgazdasági politika megvalósításának rendelkezésére álló eszközöket.

III.

Mezőgazdasági terményekben való kivitelünknek csak úgy lehet kedvezni, ha az őstermelés cikkeinek a fogyasztási piacokon való kelen-dőségét és azt mozdítjuk elő, hogy a mezőgazdasági terményeknek világparitási áron való eladása ne járjon veszteséggel a termelőre, illetve az értékesítőre nézve. Addig, a míg a tengerentúli verseny a gabonafogyasztási piacokon el nem hatalmasodott, a míg más szóval a tengerentúli agrártermelés részint a magas fuvar költségek, részint más körülmények miatt az európai fölvevő piacokon versenyképes nem volt, kedvező conjuncturák állottak fenn a hazai agrár-export javára. A nyolczvanas évek végén az elhatalmasodó amerikai verseny óriási erővel vetette magát a nyugateurópai fogyasztó területekre, a minek az volt az eredménye, hogy 1887—1891-ig a hazai búzaárak állandóan körülbelül négy koronával voltak a világparitási áron alul. E jelenség ellensúlyozása czéljából ez időben a búza vámját 50 arany krajczárról (300°/o-kal) 1.50 arany forintra emeltük. A vámemelés természetesen hatás nélkül maradt, búzaexportállam nem lévén képes a gabonaárakat puszta vámemeléssel felszöktenni. A vámemelésnek ez időben hiába várt hatása csak 1891. után állt be és pedig kapcsolatban az őrlési forgalom meghonosításával. Ez időtől fogva és pedig az őrlési forgalom functionálásának egész ideje alatt a hazai búzaárak ismét a világparitás színvonalára emelkednek, sőt azt gyakran jóval is fölül-múlják. Így pl. az 1893—1894-iki termésévben már egy koronával, az 1897—1898-ikiban körülbelül hat koronával állanak búzaáraink Budapesten, a londoni árak fölött. Az őrlési forgalom beszüntetése után azonban, tehát 1900. második felében, éppúgy, mint 1901-ben, 1902-ben és még napjainkban is újtól előállt és folytonosan tartja magát az

1887—1890-es években tapasztalt diszparitás a hazai és a világpiaczi árak közt. Ennek megvilágítása czéljából ideiglatjuk a következő tanulságos kis árösszehasonlító táblázatot:

	1899	1902	Métermázsán- kinti árkülömb- ség
Az I. tiszavidéki buza ára 50 kg.-kint Buda- pesten szeptember végén	8'65 K	7'15 K	— 3 K
Az I. számú Manitoba buza ára 50 kg.-kint Liverpoolban, ugyancsak szeptember végén	8'43 K	8'60 K	+ 0'34 K
A hazai buza tehát a világparitáshoz képest differált métermázsánkint	+ 0'44 K-val	— 2'90 K-val	

Ehhez a táblázathoz, a melynek adatai teljesen hiteltérdemlő forrásból merítvék, alig kell magyarázat. Az őrlési forgalom idején 1899-ben a magyar buzaár fölötte állott a világparitásnak, annak eltörlése után 1902-ben majdnem 3 koronával állott azon alul. Mel-
lékesen kiderül továbbá belőle az a tény is, hogy míg a világpiaczo-
kon pl. 1902-ben magasabban jegyezték a búzát, mint 1899-ben, ad-
dig nálunk 3 koronás ársülyedés állott be ugyanakkor. Hogy 3¹/₃
korona árkülömbség egy-egy métermázsza búzánál hazánkban milyen
elsőrendű fontosságú, az kiderül annak egyszerű megfontolásából,
hogy egy-egy korona árkülömbözet 40 milliós termés számítási alapul
vétele mellett 40 millió korona értéket, 3¹/₃ koronás árkülömbözet
tehát 123 millió koronás értéket képvisel. Az a causalitási viszony,
a mely így az őrlési forgalom fennállása s a búzaárak magassága közt
kétségtelenül fenforog, annak a vádnak jogosult emelésére ad enge-
délyt, hogy az őrlési forgalom megszüntetése az országot s első sor-
ban annak mezőgazdáit néhány 100 millió koronával rövidítette meg.
De nem ez az egyetlen kár, a melyet az őrlési forgalomnak 1900.
második felében bekövetkezett megszüntetése maga után vont, vala-
mint a hazai buzaáraknak a világparitás fölött való folytonos állása
az őrlési forgalom fennállásának egész idején, nem az egyetlen
előny, a mely ez intézménynek köszönhető. Ennek a rendszabálynak
tulajdonitandó ugyanis lisztexportunknak a legrosszabb időkben is
haszonnal való folytathatása; a mint viszont az azóta folyvást föl-
panaszolt az a tény meg ez intézmény megszűnésének tulajdonitható,
hogy azóta malmaink egész éveken át őrlési haszon nélkül dolgoztak
s ennek daczára sem oly versenyképesek többé a vámkülföldi piaczkon,
mint azelőtt voltak. A magyar liszt korábbi kelendőségének fentar-
tása érdekében malmaink ugyan jelentékeny áldozatokat hoznak, de
áldozataik árán sem képesek régebben kedvező helyzetüket megtartani.
Legfinomabb lisztjeinkben a vámkülföldre irányuló kivitelünk tetemesen
hanyatlott 1901-ben; a rákövetkező évben ugyan sikerült lisztkivi-
telünket a a vámkülföldi viszonylatban a korábbi évek színvonalára
emelni, de e fokozott kiviteli tevékenységben sem volt köszönet, mert
a vámkülföldi piaczkokra erőltetett lisztkivitel csak rendkívül nyomott
árakon történhetett meg. A nyersanyag ára s a termelési költség
általában csak nagyritkán állott arányban azzal az árral, a mely liszt-
jeinkért a világpiaczon elérhető volt.

A vámkülföldi piaczkok elveszése, illetve odairányuló kivitelünk
s főképp az abból eredő haszon megcsappanása folytán hazánkban
felhalmozódott lisztfölöslegnek aztán a vámbelföldön kerestek elhelye-
zést, első sorban természetesen a vásárlóképesebb Ausztriában. Ez a

körülmény viszont, mint minden túltermelés, nyomást gyakorolt a finom lisztfajták áraira, a minék az osztrák fogyasztók hasznát vették ugyan, de annál súlyosabban megéreztek azt nemcsak a hazai, hanem az osztrák malmok is. Miután azonban az egész vonalon szenvedett károsodásból semmiféle iparág sem tarthatja fenn magát, hanem már természetes létésztonénél fogva is kárpótlási objectumokra kénytelen magát vetni, malmainknak is a barna u. n. kenyérlisztek árának föl-emelésében kellett kárpótlást keresniök az osztrák piacokra, valamint a vámkülföldre történt kivitelük alkalmával szenvedett veszteségeikért. Evvel rámutattunk volna ama károsodások harmadik fajtájára, a mely a magyar közgazdaságot az őrlési forgalom megszüntetése miatt érte, s a melynek a fogyasztó közönség adja meg az árát. Ez utóbbi jelenség megvilágítására árösszehasonlítási táblázatok állíthatók össze, a melyekből kétséget kizáró módon kiderül, hogy míg az őrlési forgalom idején a finom és barna lisztek közt jelentékeny árkülönbség állott fenn, addig annak megszüntetése óta ez az árkülönbség egyre kisebbedett, a mi annyit tesz, hogy a nálunk fogyasztott barnalisztek ára alig valamivel alacsonyabb a vámkülföld legjobb módú osztályai részéről előszeretettel fogyasztott legfinomabb lisztek áránál.

Mielőtt fejtegetéseink során tovább mennénk, az őrlési forgalom megszüntetésével ütött sebek némelyikének illusztrálása igényel számszerű megvilágítást. Tartozunk ugyanis még annak a bebizonyításával, hogy 1900. második fele óta lisztexportunk már nem irányul többé a régi méretekben annak legjövödelmezőbb viszonylatai felé, hanem a vámkülföldön elvesztett posztiókért a nagyon precarius osztrák piacokkal vagyunk kénytelenek beérni.

Lisztkivitelünk ugyanis a következő képet mutatja 1899. óta.

	1899.	1900.	1901.	1902.
	e z e r m é t e r m á z s á k b a n			
Németországba	166·8	161·3	176	153·6
Svájcba	18·2	17·7	11·2	4·7
Nagybritanniába	494·6	557·2	385·8	400·7
Francoorsországba	93·2	104·2	79·1	73·4
Olaszországba	47·4	24·4	18·3	142·4
Braziliába	95·7	103	95·6	86·4

A vámkülföldre menő lisztkivitel e hanyatlásával szemben nagy emelkedést mutat föl az osztrák és bosnyák viszonylatok felé irányuló lisztexport, a mint az a következő számokból kiderül.

Lisztkivitelünk:

	1899.	1900.	1901.	1902.
	e z e r m é t e r m á z s á k b a n			
Ausztriába	4.508	5.562	5.981	5.884
Bosznia-Hercegovinába	156·9	192·6	242·9	248·5

Az osztrák piacoknak magyar liszttel való előznlése és főként az a körülmény, hogy ebbeli exportunk szinte kényszereladási jellegű árakon ment végbe, máris féktelen szenvedélyességgel szított izgatást váltott ki a cseh és morva verseny-malomiparosokból, a mely mozgalom Ausztriában a kiegyezésbe foglalt viszonzossági elv sérelmével hatósági protectorátus alatt megy végbe.

Ez az osztrák izgatás nálunk erőteljes visszautasításra talált s a mezőgazdasági, gyáripari és kereskedelmi érdekképviseletek egy-

értelmű fölszólalásai, valamint Neményi Ambrus dr. interpellációja a képviselőház 1903. évi május hó 2-án tartott ülésén kormányunkat is arra indította, hogy óvást tegyen az osztrák kormánytól a magyar termékek elleni osztrák társadalmi mozgalmak hatósági részről történő pártfogolása ellen. Pedig nem e mozgalmak beszüntetésére kellene törekedni, (hiszen ily mozgalmak Ausztriában lisztexportunk mennyiségének minden károsodása nélkül mindig napirenden voltak), hanem arra, hogy e mozgalom vezetői, valamint az annak netáni kárát valló magyar mezőgazdaság érdekképviselői vezetői e mozgalom szükségszerű végoka felől tájékoztassanak, hogy ne áltathassák magukat mindennemű álokokkal. Mert ha Ausztriában a vezetőkörök többé már nem lesznek kétségben az iránt, hogy csakis az őrlési forgalom megszüntetése készíti malmainkat arra, hogy finom liszt-feleslegeikkel Ausztriát eláraszszák s ezzel malomiparának versenyt támaszszanak, akkor ott előbb-utóbb utat fog magának törni az a felfogás, hogy a túlnyomó nagy erővel folytatott magyar malomipari verseny nyomása alól az osztrák malomipar csak az esetben szabadulhat föl, ha a magyar exportmalmoknak az őrlési forgalom visszaállításával újból utat nyit a vámkülföldi fogyasztó piacokhoz. S a mint az osztrák támogatások is nagyban hozzájárultak a hazai malmok létérdekeinek aláaknázásához, a mikor minden erejükkel a magyar malmok kikészítési eljárásának megrendszabályozására s ezzel lehetetlenné tételére igyekeztek hatni, éppúgy várható volna az is, hogy az őrlési forgalomnak visszaállítására az első impulzust ismét osztrák föllépés fogja megadni.

Legjelentékenyebb export-cikkünk kiviteli lehetősége és kivitelének jövedelmezővé tétele érdekében mindezt azért tartottuk szükségesnek elmondani, mert az új osztrák-magyar autonóm vámtarifáról szóló törvényjavaslat XIII. cikke mindennemű nyersanyagoknak, félkészítményeknek sőt ipari terméknek a további kikészítés céljából való vámmentes behozatalát megengedi (ismét való kivitel feltétele mellett), csak a gabonáét nem. S ezt csak úgy zárójelben veti oda ilyenformán:

»Nyersanyagoknak (*a gabona kivételével*), félgyártmányoknak és ipari termékeknek a vámterületre további kikészítés végett való időleges vámmentes behozatala megengedhető mindazon esetekben« stb.

A nagyobb nyomaték kedvéért s hogy az őrlési forgalom helyreállítása két törvény módosítását is igényelvén, annál nagyobb nehézségekbe ütközzék, még a hazánk és Ausztria közt kötendő vám- és kereskedelmi szövetségről szóló törvényjavaslat IV. cikke is foglalkozik ezzel az ügygyel s azt rendeli el, hogy »a vámterületen létező, kivitel céljaira külföldi gabonát őrlő malmoknak az 1882. évi XVI. törvénycikk X. cikkének 2. pontja alapján megengedve volt őrlési forgalom továbbra is meg lesz szüntetve.«

Ha ennek a gondos és alapos kivégzésnek bevallott indokait keressük, nem találjuk meg azokat sem az új autonóm vámtarifátörvényjavaslat indokolásában, sem pedig a vám- és kereskedelmi szövetségről szólóéban. Ezek az indokolások pusztán annak a ténynek a megállapítására szorítkoznak, hogy »a IV. cikk a jelenlegi állapotot tartja fenn az által, hogy az őrlési forgalom megszüntetésének fentartását mondja ki. Az őrlési forgalom 1900. évi január hó 1-ével lett rendeleti úton megszüntetve.«

Pedig az őrlési forgalom megszüntetése óta több, mint három év mult el s így méltán el lehetne várni, hogy a törvényjavaslat megokolása az e rendelkezéssel ez idő alatt tett tapasztalatokról beszámoljon. Beszámoljon első sorban arról, hogy mily hatása volt annak a malomiparra, a gabonatermelésre és gabonakereskedelemre, de beszámoljon arról is, hogy az oly kívánatos és pedig nagyon jövedelmezőnek óhajtható gabona- és lisztkivitel alakulása körül minő tapasztalatok merültek föl az őrlési forgalom megszüntetése óta. S hogy e tapasztalatok vajjon tényleg a jelenlegi állapot változatlan fentartása mellett szólnak-e? De legalább annyit mégis constatálhatna, a mi még mindig elég kényelmes, hogy a rendelkezésre álló tapasztalatok még mindig nem nyújtanak elég támpontot annak a kérdésnek a megítélésére, illetve eldöntésére, hogy az őrlési forgalom abbahagyatása járt-e az attól várt eredményekkel, vagy sem?

A Bánffy—Badeni-féle kiegyezési törvényjavaslat szintén tartalmazta ezt a rendelkezést, de meg is indokolta azt. Ezt az indokolást persze a most előterjesztett törvényjavaslat megokolásaként megismételni nem lehetett. Ez annál kevésbbé lett volna helyén való, mert a kikészítési eljárásnak általános megkönnyítése alkalmával különös színezete lett volna annak, hogy a kikészítési eljárás kedvezményétől éppen azt az iparszakmát fosztják meg, a melyik hazánkban legelső sorban van arra ráutalva s a melynek létérdeke fűződik ahhoz. A fentemlített kiegyezési törvényjavaslat megokolása következőként okolja meg az őrlési forgalom megszüntetését:

»A vám- és kereskedelmi szövetség megújítása iránt megindított tárgyalások során az őrlési forgalom kérdése az azonosság igazolásának szempontjából vettetvén fel, a magyar kormány hajlandó volt azon álláspontot elfoglalni, hogy az őrlési forgalom oly korlátozások mellett, a melyek korábban tapasztalt visszásságoknak elejét venni alkalmasak, a nélkül, hogy az ezen eljárás útján malomiparunknak nyújtott előnyöket illuzóriusokká tennék, továbbra is fentartassék. A végleges szabályozás iránt folytatott tárgyalások során azonban mindinkább meggyőződttünk arról, hogy a törvény szoros alkalmazása mellett a magyar malomipar azt az eljárást többé haszonnal nem vehetné igénybe. Mert ha a kikészítési eljárásról szóló törvényes intézkedést úgy, miut ez eljárás egyéb ágazataiban, ezután az őrlési forgalomban is e törvény világos szavainak megfelelő módon akarnók alkalmazni, úgy a törvény által előirt azonosság igazolását szigorú jövedéki ellenőrzésnek kellene alávetni. Az őrlési forgalom czíme alatt vámmentesen behozott külföldi búzának belföldi termékkel való keverése esetén pedig csakis azt a százaléktételt lehetne a feldolgozott gabona, tudniillik a liszt kivitele alkalmával az érdekelt exportmalom javára számba venni, a mely százaléktételt külföldi gabonából készült liszt a kivitt árú mennyiségében tényleg befoglaltatik. E szerint tehát a kikészítési eljárásnak jövőre ezen a téren is a törvény szavai szerint való alkalmazása esetén szükséges lett volna a keverés arányának bevallását és ellenőrzését kívánni. Ámde ily módozatok mellett az őrlési forgalom kedvezményei egyoldalúan csakis azon malmoknak váltak volna javukra, a melyek kizárólag külföldi gabonát dolgoznak fel, míg a mi malmaink, melyek a külföldi búzát keverésre használják, ily korlátozások mellett az őrlési forgalmat egyáltalában nem vehették volna igénybe. Ily körülmények között a

magyar kormány azon választás előtt állott: vagy fentartani az őrlési forgalmat oly feltételek mellett, a melyek a kedvezmény előnyeinek élvezetét továbbra is megengedték volna az oly malmoknak, a melyek a magyar búzáat keverésre nem használják, hanem kizárólag idegen búzáat dolgoznak fel, míg a mi malmaink ezen előnyöktől elestek volna, vagy pedig az őrlési forgalmat teljesen megszüntetni. A választás csakis az utóbbi irányban volt lehetséges.«

Ennek az indokolásnak amúgy is szűkvénájú meggyőző erejét teljesen megcsappantotta az új autonóm vámtörvényjavaslat XIII. cikkének 2. pontja, a melynek értelmében az azonosság szigorú igazolásától el is lehet tekinteni, a mikor gazdasági vagy ipari érdekekben kívánatos oly kikészítési eljárásról van szó, a melynek kedvezményes jellegét az azonosság biztosítása veszélyeztethetné. Ma már valóban nem lehet ezt a rendszabályt mással mentőgetni, mint azzal, a mivel Láng Lajos mint kereskedelmi miniszter indokolta a képviselőház közgazdasági bizottságában, midőn azt mondta, hogy az őrlési forgalom visszaállítására a képviselők sorában nem lehetne többséget találni.

Nem lehetne pedig azért, mert a mezőgazdák körében ma még sokan azzal biztatják magukat, hogy a magyar gabonárák s a világpiaczei közt fennálló disparitásnak az alacsony gabonavámok az okai s nem az őrlési forgalom hiánya folytán beállott azon súlyos devaluatio, a mely a búza árára első sorban döntő súlylyal bíró fehérliszt árat érte, valamint az sem oka e disparitásnak, hogy az őrlési forgalom megszüntetése óta a vámkülföldre irányuló lisztexport megcsappant, a megmaradt pedig csak hasznot hajtani nem képes alacsony árszintvonalon kelendő. Az e fölfogást valló gazdasági körök a búzaáraknak az európai szintvonalra való emelkedését a gabonavámok kilátásban levő jelentékeny fölemelésétől várják (a liszt kivitelnek a vámkülföldi relatiókban való emelkedését még ettől sem remélik). Ez a fölfogás élénken emlékeztet a panaceákban, vagy csudák megtörténtében való hitre. A közgazdasági életnek vannak azonban kérelhetetlen törvényszerűségei, a melyek meghibbanása kuruzslással elő nem idézhető. Pedig a csudavárással egyértelmű a pusztá gabonavám-emeléstől azt várni, hogy a gabonaneműek hazai ára a világparitásé fölé helyezkedjék jó termés, tehát termésfölöslegek idején. E részben a törvényszerűség nisusa azonban odairányul, a miről a múlt század nyolczvanas és kilenczvenes éveinek ártörténete is tanúságot tesz, hogy t. i. exportországokban az exportcikk behozatalára vetett vám csak a fölöslegek teljes kivitele esetén hathat áremelőleg, a fölöslegeknek a vámterületen belül való föltorlódása ellenben bármily magas vám ellenére, okvetlenül kell, hogy az árat csökkentse. Más szóval, hogy őrlési forgalom idején alacsony vám mellett is magas a búza ára, őrlési forgalom nélkül azonban még 300 százalékos vámemelés ellenére is alatta marad a világáraknak, ha termésfölöslegünk van. Ennélfogva egészen hiú remény a vámemeléstől e részben változást várni. Ha t. i. kénytelenek leszünk gabonafölöslegeinken liszt alakjában (mert búza alakjában gyakran lehetetlen) a vámkülföldön túladni, illetve a fehérlisztek belföldi árát az osztrák fogyasztókkal szemben tetemesen leszállítani, akkor a gabonavámok hatástalanok maradnak s búzaárjavítás szempontjából értéktelennek fognak bizonyulni. Gazdáink vezérkarának, úgy látszik, a gabonavámok hatásában való keserű csalódásra van szüksége ahhoz, hogy megfontolásuk tárgyává

tegyék, nem lenne-e helyén az őrlési forgalmat újra behozva, ez úton kísérletet tenni a lisztkivitel fejlesztésével, hogy ezáltal a búza hazai ára a vám teljes összegével emelkedjék a világparitás fölé.

E tekintetben mezőgazdáink érdekképviselői közegei tanulhatnának a francia agráriusoktól, a kik erős agrármozgalom eredményeként vívták ki az őrlési forgalom életbeléptetését. Vagy ha az agrár-vám-minimumot már eltanulták a német agráriusoktól, tanulták volna meg tőlük azt is, hogy mi módon kell érvényt is szerezni e vámcsernek. A német vámtörvény, az agrármozgalomnak legnagyobbserű eredménye Németországban, 11. §-ának 3. pontjában ugyanis elrendeli, hogy a malmok őrlményeik kivitelénél, megfelelő mennyiségű gabona vámmentes behozatalára följosogító behozatali jegyeket (Einfuhrscheine) kapjanak.

Ha közelebbről vesszük szemügyre ezt a német rendelkezést, azt fogjuk találni, hogy az sokkal messzebbmenő kedvezményt nyújt a malomiparnak, mint a minőt nyújtott érvénybenléte idején az őrlési forgalom kedvezménye a magyar malmoknak. A német molnár lisztet exportálhat abban a tudatban, hogy vámmentes nyersanyaghoz utólag fog jutni és pedig ha elég ideig várakozik, olyankor, a mikor az bőséges nyereséget hozhat neki. A mi malomiparosaink előzetesen voltak kénytelenek a vámkülföldi buzát behozni s a belőle készült lisztet egy fél éven belül még az esetben is exportálni, ha azalatt úgy a búza, mint a liszt ára vissza is ment. De a magyar malmok nem is reflektálnának a német malmoknak nyújtott ilyen kedvezményre, hanem beérnék azzal, ha az őrlési forgalom, még abban a kevésbé értékes alakban is, a mint az a kilenczvenes évek vége felé fennállott, visszaállítatnék. Sőt, elnyomottságukban a legszerűnyebb kívánások formálásától is elszokván, egyelőre már beérnék azzal is, ha az őrlési forgalom megszüntetése nem törvényes rendelkezés, hanem rendelet útján mondatnék ki. Ezt annyival is inkább megtehetik, mert előbb-utóbb az eszmék az agrárius táborban is tisztulni fognak s a mit ma még csak néhány megtért agrárius vezér lát be, néhány év múlva be fogják látni még a legelfogultabbjaik is, hogy őrlési forgalom nélkül a búzának liszt alakjában való kivitele lehetetlen, búzakivitel nélkül pedig magas búzaárak itthon lehetetlenek s így őrlési forgalom nélkül hiábavalók a magas agrár-vámok és értéktelen az agrár-vám-minimum. Csakhogy ennek átlátásától még hosszú lenne az út az őrlési forgalom törvényhozási visszaállításához. Két kormányra kell majd ez iránt megegyeznie, két, felváltva munkaképtelen parlament kell, hogy egyéruelműleg határozzon, a mi nemcsak huzavonával jár, hanem azzal is, hogy a mi most még egyszerűen keresztül volna vihető, az később magyar részről, ki tudja miféle rekompenzációba fog kerülni. Tehát a malmok a még egyebet sem akarnak, mint azt, hogy ebben a kérdésben a magyar kormány szabad kezet biztosítson magának a jövőben remélt elhatározásai akadály nélküli megvalósításához s ne legyen tíz éven át e részben az osztrák kormány és magyargyűlöző parlament kényekedvének kiszolgáltatva.

IV.

A mint a liszt a legjelentékenyebb ipari kiviteli cikkünk és pedig a legjelentékenyebb úgy a vámkülföldi, mint az osztrák viszonylatokban, épúgy az arpa a legjelentősebb mezőgazdasági kiviteli termékünk, legalább a vámkülföldi viszonylatban. A magyar búza ugyanis megszünt fontosabb kiviteli cikk lenni a vámkülföld felé, mert $5\frac{1}{4}$ millió métermázsát kitevő búza-összkivitelünkben mindössze 147 ezer mm. veszi útját piacainkról a közös vámterület határain túlra. Árpánkból ellenben $50\frac{1}{2}$ millió korona értékűt (több, mint $3\frac{1}{2}$ millió mm.) viszünk ki, a miből 29 millió koronányi Ausztriában, $21\frac{1}{2}$ millió korona értékű a vámkülföldön talál elhelyezésre. Ezek a számok azonban nem meritik ki a magyar árpakivitelnek kereskedelmi mérlegünkre gyakorolt befolyását. Ennek a külkereskedelmi ágnek a jelentőségét fokozza még az a körülmény is, hogy Ausztria tulajdonkép közvetítőkereskedelmet folytat a Magyarországból oda importált árpával. Fokozza továbbá az a tény is, hogy magyar és osztrák gyártmányú maláta és sör alakjában is nagymennyiségű magyar árpa kerül kivitelre. Mind e körülmény együttes mérlegelése adhat csak tüzetes fogalmat arról, hogy mit jelentenek árpatermelésünkre nézve a Németország jövődő vámpolitikájának legfontosabb alkotórészét kitevő, rengeteg magasságú sörárpa- s malátavámok.

Mielőtt azonban e vámok jövődő kihatásainak és árpakivitelünknek valószínűleg bekövetkező megcsappantását megakadályozni alkalmas intézkedések tárgyalásába belefognánk, szükségesnek tartjuk egy vázlatos képet adni a hazai árpakivitel fejlődéséről és jelenlegi viszonyairól. A magyar árpa még néhány évvel ezelőtt a világpiaczon a nehezen nélkülözhető árúcikkek sorába tartozott. A külföld sörgyártása a XIX. század utolsó negyedében rohamosan emelkedett. S miután minden sörfözde lehetőleg hamar igyekszik az őszi üzemet megkezdeni s a sör- illetőleg malátagyártásra alkalmatlan nyári idő elmúltával siet használatos, száraz árpát szerezni, ez évekkal azelőtt kitűnő kelendőséget biztosított a magyar árpának. Mert e célnak csak a magyar árpa felelt meg, a melyet korán aratnak s így korábban is bocsáthatnak a fogyasztók rendelkezésére. Árpáink nemes fajtája és kiválóan jó minősége e mellett csaknem mindig megbízhatóan jó és bőséges malátát biztosított.

A tengerentúli termelő államok szállítási viszonyainak rohamos javultával és gyors, biztos és rendszeres hajójáratok létesültével azonban ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Azonkívül a finom árpának Európa fontosabb piacain megadott magas árak a tengerentúli államok termelőit jobb minőségek termelésére serkentették, a minek következtében árpatermelésük manapság a tökély oly magas fokán áll, hogy egyes területek (mint Argentína, California, Chile, az észak-amerikai Egyesült-Államok, Kis-Ázsia és Afrika északi partvidéke), a melyek azelőtt csak takarmánycélokra használható árpákat termeltek, ma már a magyar árpát minőségileg túlszárnyaló, vagy vele legalább is egyenrangú, de aránytalanul olcsóbb oly árút szállítanak, a mely a fogyasztás piaczeit a mi árpáinkkal egyidejűleg éri el. Míg tehát a honi termék azelőtt legalább az aratás elején dominálásra volt képes a világpiaczon, ma már föllépésekor is a külföld hatalmas versenyével kénytelen megbirkózni. És mert a beálló egyes bajok

nem szoktak izolálva föllépni, nagy hátrányunkra bekövetkezett még az is, hogy árpáink azóta több termelő vidéken az elsatnyulás határozott tüneteit mutatják, a mennyiben egyes vidékek gazdái jó minőségű vetőmag beszerzésére és így az árpafajták nemesítésére nem fektettek elég súlyt többé, hanem beérték azzal, hogy a megelőző termés gyakran gyöngé minőségű maradékát vessék el. Ehhez járul még az a kár is, a melyet a majd minden évben az ország majdnem minden vidékén fellépő és elszaporodó szizsik-bogár (*calandra granaria*) az árpában okozott. Eleinte csak a hosszabb időn át beraktározott gabnaneműekben lehetett ezt a bogarat megtalálni, majd utóbb már az aratás után fészkelte bele magát az árpába. Ez az újabb baj szintén az ország árpakivitelét megsemmisítéssel fenyegető veszedelmek közé tartozik, a melyből különösen az a kellemetlenség háramlik kereskedőinkre és termelőinkre, hogy az általuk szállított árpákat sorra kifogásolják. Az árpában talált szizsik azt a gyanut ébreszti ugyanis a vevőkben, hogy az árú ő-árpával van keverve s így sörgyártási célokra alkalmatlan.

Mind e kedvezőtlen körülmény összejátszása folytán kivitelünk abszolút számokban megcsappant, de nem annyira, mint a még meglévő kivitel jövedelmezősége.

És e sivár, kilátás nélkül való gazdasági helyzet közepette áll be az árpakivitel végpusztulással fenyegető legnagyobb baj: a német vámemelés. E vámemelésnek rendszeren csak két hátrányos következményével szokás számolni. Az egyik a Németországba menő árpakivitel megcsappanása és a kisebb méretű ily exportnál is még hanyatló jövedelmezőség; a másik: árpakivitelünk hanyatlása Ausztria felé is, a mely tőlünk vásárolt árpával folytatott közvetítő-kereskedelmet a német piacok felé. Van azonban e vámemelésnek egy eddig kevésbé méltatott, vagy szemügyre vett káros kihatása is és pedig a német vámviszterítési rendszerrel kapcsolatosan. A német birodalom ugyanis a belőle exportált árpának minden métermázsája után engedélyt ad a kivivőnek arra, hogy ugyanannyi mennyiségű külföldi árpát vámmentesen behozhasson. Ezt a vámkezelési rendszert, különösen a mióta e téren azonossági bizonyítványok demonstrálásától eltekintenek, a német árpakereskedelem oly módon használja ki, hogy sörárpát importál vámmentesen, előzőleg kivitt német termelésű sör- vagy takarmányárpa helyett. Az eddig 2 márkás német árpavámnál az azonosság igazolásához sem kötött ez a vámkezelés 2 márkás kiviteli jutalomnak felelt meg métermázsánként. A most kilátásban levő 4 márkás vámtételnél ez a kiviteli jutalom is 4 márkára fog emelkedni, a mi nagy mértékben fogja elősegíteni a német árpa kiviteli képességét Hollandia, Belgium és Nagybritannia felé, a mely országok egyetlen vásárló piaczaink még Németországon kívül. S így a német fogyasztó-piaczokra irányuló árpakivitel valószínű megcsökkenése folytán ránk szakadó ama kötelességnek a teljesítése, hogy ez utóbb említett árpafogyasztó területeken keressünk árpáinkkal kárpótlást térvésztesünkért, e körülmény folytán jelentékeny s közönséges kereskedelmi versenyharczczal le sem győzhető nehézségekbe fog ütközni.

Ez országokba ugyanis a német árpát (miután a vasuti díjtételek a közelfekvő csatornákhöz, és innen a tengerig igen olcsók) métermázsánként 3 márkával olcsóbban lehet szállítani, mint a magyar

árpát. Ez a két tényező, egymással karöltve tehát a német terméknek métermázsánként 7 márka, vagyis 8 korona és 20 fillér előnyt fog biztosítani a magyar árpával szemben. Ily kedvező körülmények között a német árpakereskedelem nemcsak elejét fogja majd vehetni a magyar árpákkal új piacokon való térfoglalásnak, hanem még a német termelés maga is további kiterjesztésre fog szert tenni, a mi abbéli reményünket teszi illusziussá, hogy a német termelés nem lévén képes a német árpaszükségletet megközelítőleg sem fedezni, a magas behozatali vám daczára is utalva lesz kitűnő minőségű és a sör gyártására nélkülözhetetlen árpánkra s e kényszerhelyzet következtében még a vám nagyrésze is a fogyasztóra lesz áthárítható. Hogy ez a remény mennyire alaptalan s hogy a német árpatermelés mily jelentékeny fejlődésre képes, az világosan kiderül az eddigi fejlődést feltűntető következő statisztikai számadatokból:

Németország:

	árpatermelése	árpakivitele	behozatala
	1000	kilogramokban	Ausztria-Magyarországból
1885.	2,260.645	24.706	212.563
1890.	2,283.432	6.425	278.011
1895.	2,411.731	49.014	237.711
1900.	3,002.182	30.368	285.210
1901.	3,321.102	37.557	285.116

Az utolsó 16 esztendő alatt tehát a német termelés több, mint egy millió tonnával megnagyobbodott. A mellett a német termelésű árpák minősége is lényegesen megjavult, s ha számszerűleg ki nem is mutatható, mégis igen valószínű az a föltevés, hogy a termelés kiterjeszkedése a sörárpák termelését mozdította elő. Ezt a föltevést igazolja az a körülmény is, hogy az Oroszországból való német import a szóban levő időszakban megötszöröződött. Oroszország ugyanis exportált Németországba árpát:

1885.	82.861 tonná
1890.	365.283 »
1895.	619.450 »
1900.	381.170 »
1901.	499.249 »

Bizonyos, hogy miután Oroszország csak takarmányárpát termel, az onnan való behozatal is csak takarmányárpából való lehetett. Miután azonban másrészt a közös vámterületről való német sörárpa-import mennyisége csaknem változatlan maradt, ennél fogva a tetemesen megnagyobbodott német sörárpa-szükséglet csak a némethoni sörárpa-termelésben találhatta meg fedezetét. A mostani német vámterületében a sörárpa termelésének biztosított különös kedvezmények alkalmasak lesznek a német gazdák amaz igyekvését fokozni, hogy csak sörárpát termeljenek.

Már a mostani viszonyok is lehetővé tették Németországnak, hogy árpát exportáljon. Így pl. 1901-ben, ámbár a német termés a szerfölött mostoha időjárás folytán minőségileg az átlagosnál gyengébb volt, az Angliába kivitt német árpa mennyisége a közös vámterületről való behozatalának egy hetedére rugott. A közel jövőben

még kedvezőbbé váló viszonyok és megfelelő időjárás mellett attól kell tartani, hogy az angol piac is teljesen elpártol tőlünk, valamint Hollandiában és Belgiumban is elzárja előlünk az értékesítés piacait a német versenyárpa. A magyar árpakivitelnek újabb akadálya merült föl a mult esztendőben életbe lépett angol vámban, a mely 203 kilogrammonkint 1 shillinget tesz ki és hivatva van az angol termelést fölsegíteni és a külföldi árpának helyzetét megnézíteni.

A magyar árpakivitel tehát igen szomorú jövőnek néz elébe, a melylyel szemben nem lehet az egykedvű szemlélődés álláspontjára helyezkedni. Hacsak az árpatermelés lényeges megszorítása nem fog bekövetkezni, árpánk a cseh és morva söriparnak leendő kiszolgáltata, a mely csak a legnyomottabb árakon és erős ellenszenvvel fogja azt átvenni, mint az ugyanottani fogyasztók és sütőiparosok a magyar lisztet. Az ott el nem helyezhető fölöslegek hazánkban fognak föltorlódni, a míg majd takarmányezőlokra fordítják, mert a belföldi árpafogyasztás fokozása egyelőre és a mai viszonyok közt, a mikor a magas sörfogyasztási adó és az egyre fokozódó bortermelés a sörfogyasztásnak szűk határokat szab, alig remélhető. Mindennek előbb-utóbb természetesen mégsem lehet majd más vége, mint árpatermelésünk reducálási kényszerűsége, a mibe agráriusaink, úgy látszik, könnyű lélekkel belenyugodnának.¹⁾ De nem nyugodhatik abba bele senki, a ki az ország fizetési mérlegének egyensúlyának csak némi jelentőséget is tulajdonít. E részben még nem volna szabad leszerelni annak daczára sem, hogy a jelenlegi viszonyok közt a német piac végleges elveszéseért más fogyasztási területeken nehezen lehet egyhamar kárpótlást találni. Helyesen emeli ki a budapesti kereskedelmi és iparkamara 1901. évi jelentése, hogy arra kell majd berendezkednünk, hogy árpánk egy részét más nyugateurópai piacokon helyezzük el. E tekintetben, ha nem is kizárólag, a fumei útírány, olcsó vizi úttal lehetne segítségünkre, a miért is már most kellene minden alkalmas intézkedést megkísérlelnünk arra, hogy kivitelünket ez irányba tereljük. A kamara nézete szerint e célból első sorban kivételes vasuti tarifális kedvezményekkel kellene erre felé terelnünk árpakivitelünket, a mint annak idején a liszt kivitelét tettük ily intézkedésekkel általában még lehetővé. A fenyegető veszélylyel szemben nehézségektől és áldozatoktól nem szabad visszariadni, éppen mert új összeköttetések létesítéséről van szó, mert árpánkat új fogyasztó piacon kell bevezetnünk, azt ismertté tennünk, a fogyasztókat ahhoz hozzászoktatnunk és esetleg más származékokat az új piacokról kiszorítanunk.

A Fiumén keresztül való kivitel főnehézségét a hosszú út teszi, a mely az árpa árát lényegesen megrágitja. Az árpaszállító állomások átlagos fuvardija Fiuméba métermázsánkint 2 koronát, vagyis az árpa átlagos árának egyhatodát teszi ki. Ennek a körülménynek is tulajdonítandó, hogy a magyar árpának körülbelül 20°/o-kal magasabb az átlagos ára mint egyéb, jóminőségű sörárpáké. Ennek ellensúlyozása céljából a magyar királyi államvasutak eddig már 10°/o, majd 15°/o fuvarnak visszatérítésére határozták el magukat. E fuvardíjmérséklés azonban megközelítőleg sem elegendő arra, hogy az árpát kivitel-

¹⁾ Vámszövetség, kereskedelmi szerződések. Irta: Rubinek Gyula. (Az O. M. G. E. és a G. E. O. Sz. véleménye). Budapest, 1903. 42 old.

képessé tegye. A kivitelnek további fentartása nagyobb és pedig az állam részéről meghozandó áldozatot igényel. Az állam támogatása kétféle módon volna nyújtható. Az egyik az árpakiviteli praemiumokkal való kivitelfejlesztés, a másik mód abban állana, hogy a német-rendszerű vámviszzatérítés honosittassék meg nálunk is. Az első támogatási módnak a legegyszerűbb formája oly praemium nyújtásában állhatna, a milyent annak idején a cukor kivitelére nézve megadtak. Az árpa-értékesítő szakkörök véleménye szerint métermázsánként 1 korona aranyban, vagyis 120 fillér volna az ily kiviteli jutalomnak a minimuma, a mely mellett az árpakivitel továbbra is fentartható lenne. De engedélyezhető ez a praemium a másik módon is olyformán, hogy minden tengerentúli kivitelre beigazoltan került métermázsa árpa után, ugyanannyi külföldi árpa vámmentes behozatala engedtetnék meg. Minthogy Erdély évről-évre nagyobb mennyiségű rumán árpát importál takarmányozási czélokra és ilyenkor a behozatali vám csakis a mezőgazdákat sújtja, az e teher alól való fölmentésnek német rendszer szerint való meghonosítása e gazdák előnyére válnék, a mellett, hogy a sörárpánk jövedelmező kivitelét is elősegítené.

Ezt az árpakivitelünk megmentését és új alapokra való fektetését célzó tervet újabb időkben Enyedi Simon kereskedelmi tanácsos, a szakmabeli igények alapos és pedig gyakorlati tudású ismerője vetette föl¹⁾, a kinek fejtegetései főkép abból indulnak ki, hogy legnagyobb mezőgazdasági kiviteli-czikkünk részére nem hódíthatunk a saját behozatali vámjaink fölemelésével újabb vevőkört, hanem hogy e czélből kivitelte előmozdító intézménynek teremtésére van szükség. Az árpa tekintetében erre nézve nincs is ellentétes fölfogás. Még a Rubinek idézett füzete is elismeri, hogy »nálunk az árpavédvám egyáltalán nem fog érvényesülni«.

Enyedi további fejtegetései során arra utal, hogy a közös vámterület ez idő szerint átlag 300—400 ezer métermázsa takarmányárpát hoz be és pedig a balkánállamokból és Oroszországból. E mennyiségnek egy része a budapesti árpahántoló gyárakban való földolgozás céljából kerül behozatalra, a nagyobbik rész Oroszországból Galicziába és a Bukovinába, valamint Rumániából Erdélybe veszi az útját s rendeltetése helyén etetési czélokra szolgál. Erre a behozatalra az országszéli állattenyésztőknek kedvezőtlen földrajzi fekvésöknél fogva szükségük van és annak mennyisége elenyészően és aránytalanul csekély a közös vámterület $3\frac{3}{4}$ millió métermázsányi kiviteli mennyiségéhez képest. De rögtön nem tűnik föl oly törpének az árpabehozatal mennyisége, ha azt a tengeri úton való árpakivitelünkkel, tehát a Nagybritannia és Németalföld felé valóval vetjük egybe. E viszonylatokban a legmegfeszítettebb erőlködéssel sikerül csak elérnünk az évi 200—250 ezer métermázsányi kiviteli mennyiséget, úgy, hogy e tekintetben az azonossági igazoláshoz nem kötött vám-megtérítési rendszernek a meghonosítása úgy a külkereskedelem, mint árpaáraink alakulása szempontjából fontos befolyással bírhatna.

A helyzet Enyedi szerint következőkép alakulna a tőle javasolt intézkedés megvalósítása után. Takarmányárpának bizonyos határ-

¹⁾ Simon Enyedi: Die Aufhebung des Identitäts-Nachweises zur Hebung des Gerste-Exportes. Pester Lloyd 1903. április 7. szám.

vidékekre való behozatalára továbbra is szükség lesz s így körülbelül egy fél millió métermázsza erejéig okvetlenül föl lesznek használhatók orosz és román árpák vámmentes behozatalára a tengerentúli árpakivitelről szóló igazolványok. E kiviteli igazolványok tehát alkalmasint teljes értékben, azaz 4 koronáért 100 kg-onként lesznek értékesíthetők, a mi a tengeren való kivitel szempontjából ugyanakkora kiviteli jutalmat jelent. Hogy ily körülmények közt a Nagybritánia és Németalföld felé irányuló árpakivitel jelentékenyen meg fog gyarapodni, az Enyedi szerint kétségtelen. Kétségtelen szerinte különben az is, hogy miután a Nyugateurópába való árpakivitel fölélenkítése métermázsánként nem négy, hanem csak két koronányi áldozatot igényel, a fenmaradó két korona kizárólag a termelőnek jutna, a ki a sörárpájáért e két koronával többet kapna. Enyedi Simon aztán az árpavámtétel indokolásában előadott következő fejtegetésre utal:

»Az aránylag alacsony értékarányú vám megállapítását egyébként indokolja egyfelől még az a körülmény is, hogy a védelmi szükséglet ennél a terménynél sokkal kisebb, mint a búzánál vagy a rozsnál, másfelől pedig, hogy a vámkülföldi behozatalt nem szükséges okvetlenül és teljesen távol tartani, különösen azokban az esetekben, a mikor gyöngébb árpatermés következtében hiány álihat be takarmányárpatermésünkben s a hiánynak vámkülföldi származású, olcsóbb termékkel való pótlása válnék szükségessé abból a czélból, hogy ezen behozatal által a jobb és drágább sörárpának, ezen kiváló fontosságú kiviteli cikkekünknek, takarmányozási célokra való visszatartása elkerültessék.«

Kormányunk e fölfogásából azt a tanulságot meríti végül Enyedi, hogy a mi szempontunkból csak hasznos lesz, ha például Galicziában vagy Erdélyben néhány százezer métermázsával több vámmentes orosz árpát fognak takarmánykép elhasználni, ha mi, evvel szemben, még mielőtt ez az orosz árpa bejött volna, ugyanakkora mennyiségű sörárpával többet már elhajóztunk Nyugateurópa felé.

Ha e mellett a vámügyi intézkedés mellett az árpa Fiumén át való kivitelénél oly engedményeket élvezne, mint a liszt, tudniillik ugyanoly vasuti és tengeri fuvardíj mellett volna külföldre szállítható, akkor kétségkívül meg lehetne menteni a hazai gabonakivitelnek e még fenmaradt ágát. E czélból természetesen mindenekelőtt az autonóm új vámtarifáról szóló törvénybe a német vámtörvény 9. §-át recipiáló rendelkezés volna fölveendő, a melynek értelmében az árpakivivők az általuk kivitt sörárpa mennyiségének megfelelő takarmányárpának vámmentes behozatalára följogosító kiviteli igazolványokat kapjanak az árpa kivitele alkalmával.

Az új autonóm vámjavaslatot iparcikkeink kivitele szempontjából egy következő dolgozatban fogjuk legközelebb megvitatni.

Vágó József.

Közlemények és ismertetések.

Gróf Széchenyi István nemzeti politikája.

Gaál Jenő : 1. *Gróf Széchenyi István nemzeti politikája.* A M. T. Akadémia megbízásából. I. kötet (1902.) 496. l. II. kötet (1903.) 167. l. — 2. *Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk.* Politzer Zs. kiadása (1903.) 224. l.

Ez esztendőnek politikai chaosa és gazdasági pangása között a sötét háttérről egyetlen biztató s reményt adó jelenség tűnik fel az aggódo hazafiak előtt. Ez a tünet, melyet nem hogy kisebbíteni szabadna, de a melyet éppen a magunk érdekében minden módon erősíteniünk kell: a Széchenyi-cultus megújodása. Mintha Arany a mi időnkre írta volna nagy ódájában:

És ég az oltár. Im, körébe gyűltünk,
Szétszórt bolyongók a vész idején.
Máris tüzénél szent lángra hevültünk,
Fénye világít sorsunk ösvenyén.
Óh, rakjuk e tüzet, hogy estve nála
Enyhet találjon áldó magzatunk!
Ez lesz a méltó, a valódi hála,
Mit a nagy Jóltevőnek adhatunk.

Széchenyi cultusa már is két új eredményre vezetett, melyek mindegyikét a M. t. Akadémiának köszönhetjük. Az egyik az Akadémiának az az elhatározása, hogy Széchenyi munkáit újra kinyomatja. Szinte elképzelhetetlen, pedig mégis úgy van, hogy Széchenyi István nagy munkái, — *Hitel, Világ és Stádium* — még ma is csak a 30-as évek régi kiadásaiban kaphatók, kaphatók t. i. akkor, ha valaki hosszas keresgélés és pénzáldozatok árán kiássa őket az antiquariumok elrongyolódott könyvei közül. A helyett, hogy úton-útfélen kínálnók e kincseket a felnövő nemzedékeknek, valósággal eldugjuk és megközelíthetetlenül teszszük a legnagyobbat, a mivel rendelkezünk. Más ország szinte ingyen osztogatja ily standard-munkáit minden tanulóknak, míg mi az eredeti forrást elrejtegetjük s azért el is feledtetjük; még akkor is bűn lenne ez, ha oly gazdagok volnánk, mint a mily szegénységre jutottunk éppen ezen a téren. E hiányokon akar segíteni a M. T. Akadémia határozata, melynek hordereje annál nagyobb lesz, mennél gyorsabban s mennél olcsóbban tudja az új Széchenyit belevinni a magyar olvasó közönségbe.

A Széchenyi-cultus második jele az ő hagyatékának irodalmi felmunkálása, ismertető s felvilágosító kutatása. E téren évekkel

ezelőtt *Zichy Antal* kísérletezett igen nagy szerencsétlenséggel. Ma is siralommal gondolunk a »Beszédék« és különösen a »Napló« csuful elrontott kötete — irgalmasságot cselekszik, ki nem beszél róla. E téren is új kezdeményezéssel indul meg az Akadémia s e működésének első eredménye Gaál Jenő kettős munkája, mely Széchenyi István nemzeti politikájáról iratott. A kiváló szerzőnek e nagyszabású próbatételéről szól bírálatos ismertetésem, mely az ismertetéseknél részletesebb s meggyőződésemnek legtárgyilagosabb kifejezésére törekszik. Első tulajdonságát a tárgy fontossága magyarázza, a másodikat senki sem veheti rossz néven, ki az eltérő véleményben is meg tudja találni a szerző iránt táplált tiszteletet.

Igy irtam: Gaál Jenő kettős munkája. Mert egy saajtságos körülmény folytán a műből kettő lett. Szerzőnk szavai szerint ugyanis »egy tudományos szempontra nézve, melyet azonban igen messzeható horderejűnek tartottam, köztem és az illető akadémiai bíráló közt kiegyenlíthetlennék bizonyult ellentét merült fel. Midőn az e miatt szükségessé vált tárgyalás már nagyon hosszúra nyult, részint a mű mielőbb leendő megjelenése, részint írói szabadságom teljes mérvű megóvása céljából magam kértem, hogy az összefüggő és bizonyos önállósággal bíró harmadik könyvet külön én adhassam ki.« (Széchenyi n. pl. és jövőnk. XIV. lapon.) Ez az ellentét, melyet hírlapi cikkek hangos zaja kísért, stílistikai tekintetben mindenestre ártott az első, akadémiai munkának, mert éppen azt a részt csonkította meg benne, a melynek kedvéért iratott, vagyis Széchenyi nemzeti politikájának egységes rendszerben való bemutatását. Viszont azonban, ha a két könyvet összeteszem, az megint széjjel esik, csakhogy nem ott, a hol most a kiadók elválasztották. Egészen másutt.

Miután ezt a leváló részt teljesen ki akarom kapcsolni ismertetésemből, rögtön itt följegyzem, hogy semmiképpen sem tartom »Széchenyi nemzeti politikájához« tartozónak a legutolsó fejezetet, melynek címe: »Széchenyi rendszere korunk életszükségletei szempontjából; megvalósításának feltételei és módjai.« Ez a rész nem Széchenyiről szól, hanem a szerzőnek, Gaál Jenőnek politikai és társadalmi nézeteit foglalja magában. Ausztriával való viszonyunktól kezdve egy Széchenyi-liga alapításáig benne van az író politikai hitvallása. Találunk benne sok érdemes megfigyelést és tanácsot, találtam benne igen sok közhelyet is. De Széchenyihez az egésznek csak annyi köze van, hogy a szerző Széchenyiről alkotott felfogása szerint igyekszik többi felfogásait csoportosítani s alakítani. Vagyis: Széchenyi rendszeréhez olyképpen tartozik ez, a mint például valamely mostani 67-es alapon álló politikusnak a nézetei összefüszhetők Deák Ferencz tanáival. Bármily szoros lenne is ez az összekapcsolás, senki sem indítványozná azt, hogy Deák Ferencz »Beszédei«-hez nyomassák hozzá függelékül ama 67-es politikusnak mai gondolatait is. Éppen így s éppen ezért Széchenyi István nemzeti politikájától el kell választanom Gaál Jenő hitvallását. Így vagyok kénytelen elhagyni a harmadik könyv harmadik fejezetét, mert hiszen Széchenyi Istvánról akarunk egy egységes képet kapni és nem egyebet.

A kettős munkának többi része csakugyan egységet alkot s azon az egységes szerkezet folyton emelkedik és folyton nagyobb várakozásokat kelt, míg elérünk éppen addig a pontig, a hol a munka kettő szakad. Kétségtelenül itt történt az összeütközés s ezért eshetett meg,

hogy van egy egységes munkánk két részre válva, a hol az első rész épít s folyton épít, hogy oly következtetésekre jusson, melyek már nincsenek benne (hanem a másik könyvben). Ismétlem, hogy stilisztika s szerkezet tekintetében ez nem használt a műnek. De ha már így van, annál igazabban utána kell néznünk annak, hogy ama könyvetrobbantó eszméket meglátoljuk s legjobb tudásunk szerint adjunk igazat vagy a szerzőnek vagy bírálójának. Lássunk munkához.

A »gróf Széchenyi István nemzeti politikájá«-ról írott könyv egy fejezettel nyílik meg, mely Magyarország közállapotait rajzolja a Széchenyi előtti korszakban. (1 — 126. l.) Goethe mondta a »Tell Vilmos« I. felvonásáról, hogy az nemcsak egy szép felvonás, hanem magában egy szép szindarab. Itt is az első fejezet magában egy szép könyv, melyben az író sokágú olvasottsága igen szerencsésen találkozik gondosságával s a tárgy iránti lelkesedésével. Oly szép háttérrel fest, hogy a legjobb reménnyel várjuk az actió megindulását. A perspektíva bemélyed előttünk, több szálát látunk, amelyről megfélekedtünk volna, sőt élénkebb színeket is csillogtat a szerző, pedig nem szokása. Jó reménykedésünk várakozássá fokozódott.

A második fejezet annyiban visz bennünket tovább, hogy Széchenyi megjelenik, életrajzát és jellemrajzát kapjuk. Hogy ne kötné le érdeklődésünket ez az életrajz, mikor Széchenyiről van szó s mikor a legujabb kútfőkre, így különösen *Kovács* Lajosnak megbecsülhetetlen adataira támaszkodhatik. A jellemrajzzal már kevésbbé tudunk megelégni. A *Grünwald* Bélával való polemia sikerült. De bizonyos bágyadtság ömlik el az egészen, a színek elfakulnak. Lehet, hogy azért tesz rám ilyen benyomást, mert *Kemény* Zsigmondnak fölséges Széchenyi tanulmányával tettem párhuzamba Gaálét. *Kemény* pedig sokkal kevesebbre vállalkozott, mert nagy szerényen így szolt: »Én ez alkalommal Széchenyi grófról életrajzot készíteni nem akarok; mert munkám tervének igényein kívül fekszik ily vállalat és azon rövid térben, mely közt működhetem, czélszerűleg alig megoldható. Százszor szerencsés leendek, ha csak politikai arcképét, ha őt csak mint szónokot és államférfiut sikerülend ismerhetőleg lerajzolnom.« *Kemény* csak ennyit ígért, de hogy mennyivel többet adott, az akkor tűnik ki, mikor essay-ét e legujabb életrajzával összeveti az olvasó.

A nagy reformator alkotásaihoz és műveihez érkezünk a harmadik fejezetben, mely a 256—360 lapokat foglalja el. Munkáinak taglatát-ját kapjuk s »önutilisitáció«-jának, életbevágó s életet teremtő alkotásainak bámulatos sora vonul el előttünk. Csodálatos példaadása, mely minden korok legnagyobb reformatorai közé emeli, pragmatikus sorrendben kerül elénk. Igaz, hogy itt szerettük volna, ha Gaál Jenő arra az érdekes útra lép, hogy Széchenyi egyes teremtéseinek — a casinóktól az Akadémiáig s Budapest rendezésétől kezdve nyelv-újításaig — későbbi fejlődését, átváltozásait — egy szóval Széchenyi munkásságainak ezt az élő lenyomatát mutatja be. Kétségtelenül nagyon érdekes lett volna, sőt azt hiszem, szükséges is. Mindvégig azonban hiába várjuk ezt. Az I. könyv bezárul s evvel az informatív rész be van fejezve.

Az alap tehát készen áll. Most következik el, hogy e fundamentumon meglássuk Széchenyit élve, igazságainak nagyságában. Csakugyan ez Gaál Jenőnek nagy és nemes célja. »Arra határozta magát — írja e résznek külön tájékoztatójában — hogy gróf Széchenyi

István rendszerét a maga egészében fogja bemutatni.« (363 l.) Bevallott törekvése ime ez: Széchenyi Istvánt rekonstruálni akarja előttünk, a maga egységében és teljességében. E rekonstrukciónak van szánya az a négy fejezet (IV., V., VI., VII.), mely az akadémiai kiadvány I. kötetének végét s a rövid, megszakadó II. kötetét kitölti.

Sorra olvasunk lapot lap után. Leperereg előttünk a négy fejezet ily címek alatt: *gróf Széchenyi István világnézete etikája és életbölcselete; Széchenyi nemzetgazdaságtani elvei és közgazdasági politikája; gróf Széchenyi István társadalomtana és társadalmi politikája. Altalános politikai alapelvei és magyar politikai hitvallása.* Olvasunk és várunk. Várunk és megint olvasunk. Végül is elfogynak az oldalak és mi még mindig várunk hasztalan. *Várunk Széchenyire* és e fejezetekben minden van, csak ő hiányzik belőlük — kimaradt.

Hogyan történhetett ez? — kérdem álmélkodással. Semmi csodás nincs benne, mert a magyarázat olyan egyszerű, hogy valószínűleg mindazok ugyanezt fogják találni, kiket buzgóságuk nem hagy el s az utolsó betűig átveszik Gaál akadémiai művét. Gaál azt a módszert választotta, hogy négy évi munkával Széchenyi műveiből külön-külön kiírta a gondolatokat; mikor ez megvolt, akkor egymásután összeállította azokat az idézeteket, melyeket valamely vezényező alá csoportosíthatott. Így darabolta föl Széchenyi Istvánt, hogy összeilleszthesse és egymásutánban összefoglalhassa. Mi lett ennek az eredménye? Egy gondolat-anthologia, mely Széchenyiből alakítatott, de a mely még akkor sem adja a legnagyobb magyart, ha a leggondosabban ragasztjuk is össze a különféle dolgokról vett idézeteket.

Könnyen elmagyarázhatom azt a két okot, mely az olvasóban az összekötött részletek átvetése után ily Széchenyietlen benyomást kelt. Először is az ilyen anthologia nemcsak elfakul, hanem valósággal azzá lesz, a mivé Széchenyi excentrikus fejtegetései sohasem válhattak — unalmassá. Széchenyit lapozva, eszembe jutnak az égen gomolygó felhők, melyek néha rendetlen idomtalanossággal torlódnak össze, de villámok cikáznak köröszül rajtuk. Gaált olvasva azt látom, hogy ugyanazoknak a felhőknek eső-tömege rendszeres csapadék-gyűjtőkbe van szedve s úgy mutatják nekünk: ime, ez volt a felhőkben. A különbség ennyi Széchenyi és csöppenként összegyűjtött gondolatai között. Es ebben a különbségben látom csalódott benyomásainknak egyik okát.

A másik oka Széchenyietlen hangulatunknak nem stilisztikai természetű, hanem mélyebb kútfőből származik: nevezetesen onnét, hogy nagy különbség a között, a mint Széchenyi fűzi össze a gondolatait, mintha más valaki ugyanazokat a gondolatokat másként sorakoztatja. Ez a különbség az, a mit véges végig önkéntlenül érzünk s szabadulni nem tudunk alóla. Hogy ez elváltozásnak a lényege miben van és miben térnek el egymástól Széchenyi Széchenyije és Gaál Széchenyije, azt egyszerűen megmondhatom egy hasonlattal, mely Kemény Zsigmond essayjében gyökerezik.

Kemény szerint Széchenyi pályája »nem rengeteg, hanem egy terjedő és kellemes angol park: hol a természet az aggodalmas kezek által nem korlátoztatott ugyan oly zsarnokilag, hogy lángeszű szeszélyeivel együtt minden kecsét és nagyszerűségét elveszítse; de másfelől még sem hagyaték meg vadon, kifejthetlen és rendetlen eredetiségében. A ki e parkba lép, szabályt nem mindig fog találni, de

anarchiát sem. Szemeink kéjjel pihennek meg a terebélyes agg fákon, melyeket senki sorba nem állított, senki meg nem nyírt, szintúgy nem, mint a rengetegeit, s a melyek midőn oly épek, mint erdei társaik, együtt kibeszélhetlen varázszzsal hatnak a kedélyre; mert a különböző törzsek a faszinezet művészi törvényei szerint vannak elhelyezve és a világostól a sötétig majdnem észrevetlenül egészítik ki egymást.« Így látja Széchenyi Istvánt Kemény. Most jön a kertész s az angol parkot rendbe hozza. Minden fát gondosan megkeres, egy cserjét sem ront meg, mert becsületben tartja valamennyiöket. Fölkeresi, megtapogatja a legkisebb bokrot is, sőt összehasonlító jegyzékbe írja be őket. Akkor azután jegyzéke szerint újra rendezi a parkot: minden platánfát egyenes sorba ültet, szembe velök a tölgyeket allítja föl; a szétszórt füzeket és fenyőket is összeszedi s szintén együvé gyűjti. A bokrok, cserjék rendetlen helyökből mind kiásatnak és rendes sorokba ültettetnek. Az új kert ekként készül el a régi anyagokból s — mily változás! — Így láthatja Széchenyit Gaál.

Az akadémiai munkának ezzel végére értünk. De szerzőnk nagyon jól tudja, hogy mivel tartozik olvasóinak: a mit exorzéjától kezdve vártunk, most következik: az egységes szempont s a betetőző összefoglalás. Kíváncsiságunk erősen fel van csigázva, mert egyuttal ahhoz az eszméhez érkeztünk, mely ketté robbantotta a könyvet, összeütközésre vezetett s az egész műnek befejezését »*gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk*« című magán kiadványba vitte át. Meglehető fejleményre lehetünk tehát elkészülve. Nem is csalódunk.

Könnyű elmondani azt a nagy ujdonságot, melylyel a második műben találkozunk s a melyért — úgy látszik — az egész eddigi előkészítés történt. Ezért kellett a háttér megfestése, az életrajz bemutatása és Széchenyi rekonstruálásának kísérlete. Most már elértünk a tetőre s Gaál ezt adja hirül: *gróf Széchenyi Istvánnak, az 1825-től működő magyar reformátor rendszerének »szilárd alapja« (34 l.) és »mérteke« (47 l.) nem más, mint az evolutió tana, Darwinnak es Spencer Herbertnek a XIX. század végén uralomra jutott felfogása; ez az az elmélet, melynek »Széchenyi összes állításai — a legjobban felelnek meg, a mi azt bizonyítja, hogy a felett ő sokat gondolkozhatott.« (48. l.) Ezen a felfogáson, sőt mondhatom: fölfedezésen sarkallik Gaál második műve s nyilván ez az, a miért az Akadémia ennek a résznek kiadását el nem vállalta. Ehhez kell hozzászólánunk az igazság iránti őszinte akarattal.*

E sorok írója evolutionistának, közvetlenül spenceristának tartja magát, sőt Spencer »Epitome«-jának magyar kiadásából azt látom, hogy mások is annak tartanak, igazán csekély sociologiai kutatásom alapján. Célom, szándékom az, hogy az evolutió tana menél jobban terjedjen s mennél több tudományagra és tárgyra kiterjesszessék. A legnagyobb érdek hajt tehát arra, hogy a hol Magyarországon, ily nehéz viszonyok között, az evolutió megjelenik valahol, azt köszöntsem, s a hol egy gondolkodó valamely evolutionista szemponttal gazdagítja irodalmunkat, tapsoljak neki. Mindezeket jól megfontoltam; hozzátettem az író iránti erős tiszteletemet. És mindennek daczára éppen az evolutionismus alapján tiltakoznom kell Gaál Jenő eme kísérlete ellen, mert ez sem nem evolutió, sem nem Széchenyi, hanem egy oly mesterséges ötletszerű combináció, mely esetleg az evolutió hirnévének árthat legtöbbet.

A dolog — szerény nézetem szerint — oly egyszerű, hogy bár először hosszú polemiára készültem, bővebb megalatolás után azt láttam, hogy sokkal rövidebb úton is célzt érek. Tételém kettős: a mit új könyvünk tanít az (I.) sem nem evolútió, sem (II.) nem Széchenyi s ennél fogva Széchenyi rendszerének kulcsa bárhol lehet, de Darwinban és Spencerben épp oly kevésbé található meg, a mint Grünwald Béla hasztalanul kereste azt Krafft-Ebingben.

I. Tétel: az evolútió. Abba nem szólhatok bele, hogy stilisztikailag nem volt szerencsés egy Széchenyiről szóló munkában vázlatos és hiányos irodalomtörténetet adni az evolútióról, mert e könyv olvasóiról okvetlenül feltehető a szerző, hogy ismerik Darwin és Spencer jelentőségét. De azt már sajnálattal kell megjegyezni, hogy Spencerre vonatkozólag oly másodrangú források után dolgozik írónk, mint Stein Lajosnak a Neue Freie Presseben megjelent tárczája, melyet kétszer is idéz, azonkívül az »Epitómé« is használja, de Spencer nagy Synthetic Philosophyjából egyetlen egy eredeti idézetet sem találunk, mit leginkább az bizonyít, hogy Gaál idézi ugyan a Sociologia 339. §-át, de akként emeli ki a mondatot, a mint azt Collins kivonata teszi, nem pedig a mint azt az eredeti nagy munka I. kötetének záró fejezete a »Domestic Institution«-ba belemeríti. Nem tudom, hogy ez-e az oka, de az bizonyos, hogy Gaál oly tételeket magyaráz bele Spencerbe is, Darwinba is, melyek ellen azoknak rendszere, sőt részben ők magok tiltakoznak. Spencer »First Principles«-e az agnosztikus filozófiának foglalata, a mint ezt ő maga ki is jelenti. Széchenyi egy hívő és felekezetiileg dogmatikus lélek, ki antropomorphikus felfogásával a dualismus álláspontján áll. A két nézetet Gaál össze akarja egyeztetni, holott Spencernél az antropomorphismus és dualismus alapján a Megismerhető a Megismerhetetlennel ki nem békíthető. Így épül fel az evolútió, mely Darwin kiválasztási törvényében egy gyakorlati természeti kánonná válik. Az evolútiót így érték Spencer is, Darwin is, mert másként csak metafizikai képzetet állítottak volna fel, nem pedig természettudományi alapot. Most jön Gaál s azt mondja, hogy az evolútiót »Széchenyi (az ő) rendszerének alapjává tette« (48 l.) de — a kiválasztás törvényéről mit sem tudott. Ez éppen olyan, mintha valaki azt mondaná, hogy mivel Hegelben is megvan az antithesiseken át való haladás elve, tehát ő is darwinista volt. Az evolútió még tovább is van: kizár mindennemű cél-elrendelést és teleologikus felfogást. Gaál a természet »tervéről« (43. l.) beszél s ennek céljai gyanánt állit oda oly tüneményeket, melyek az evolútió szerint, éppen megfordítva, eredményei a természeti erők küzdésének, tehát »hüszteron-proteron«. Ily módon azután az evolutionisták két következtetése tekintetében s ellenkező eredményre jut Gaál, mint az a két író, kit magyaráz. Ime: Gaál szerint »a természet örök törvényeinek folyománya, hogy a nemzetek épp úgy csak az emberiségnek, mint a hogy az egyének csupán az illető nemzetnek tett szolgálatok mértékéhez képest boldogulnak.« (71. l.) Spencer Herbert e tétel első feléről egy szót sem szól sehoh, a második feléről pedig így nyilatkozik: (A társadalmi öntudat hiányában) van az örökké tartó oka annak, hogy az egyes polgárok jóléte joggal nem áldozható fel az államnak valamely föltett előnyeért; hanem ellenkezőleg, az állam egyedül polgárainak jóléte, előnye céljából tartandó fenn. Az együttes életnek itt az egyes

részek életét kell szolgálnia és nem a részeknek kell szolgálniuk az összesség életét.« (Spencer: (Essays I. 396—397. l.) Ez pedig tökéletes ellentéte Gaál felfogásának — és Széchenyiének is.¹⁾ Az evolutionisták másik végkövetkeztetéséül Gaál azt tartja, hogy: »a fájdalom oly kényszereszköz, mely által a természet kipusztítja azon egyedeket, melyek olyasmiben keresik örömüket, a mi a faj fenmaradásának és nemesedő gyarapodásának árt és pedig a végből, hogy azok szaporodjanak el, melyek a fajra nézve kedvező dologban találnak örömet.« (44. l.) Darwin azonban azt tanítja, hogy a fajok (species) közül öli meg a természet azt, mely a létérti küzdelemben gyöngébb marad, de hogy a természet azt az egyedet ölné meg, mely fajának nem szolgál, erre hasztalanul kerestem benne bizonyítást.

E pontnál meg kell pihennünk, mert egyszerre három oldalról láthatjuk meg az egész munkának alaptévedését. Ha Gaálnak ez a mondata megállana, akkor a természet céltudatosan elpusztítaná a fajokra kártékony egyedeket, tehát a fajokat ez által s egyenlően nemesítené, tehát nem fajok harcára bizná ezt, tehát nem lenne — Darwinismus. Ha a természet így járna el, akkor a fajoknak nem kellene önmagukban belső szervezkedéssel védekezni saját kártékony egyedeik ellen, tehát nem volna faj-organisatió, vagyis nem volna spenceri sociologia. Ha csakugyan a természet végezné el ezt a nagy munkát, s ezt Széchenyi elhitte volna, akkor nem hihette volna azt, hogy egy nagyszerű nemzeti tervvel és a rationalistikus reformoknak a legkisebb dolgokig való diktálásával kell politikáját megszerkesztenie. Tehát nem lett volna Széchenyi István. Ezért annyit talán mégis mondhatok, hogy az evolúció legfőbb pontjaiban mely szakadék választja el a tan mestereit Gaáltól s e bizonyítékok súlya alatt kell fentartanom első tételtemet.

II. tétel. *Széchenyi.* Széchenyiből tengernyi idézetet lehet bokrátaiba gyűjteni arról, hogy korának valláserkölcsei felfogásán nézte a világot, hogy az állami beavatkozást követelte, hogy az emberiségnek harmonikus előmenetelét várta s mindez ellentéte vagy Spencernek, vagy a fajok harcának. Széchenyiből igen sok olyan mondást lehet kiemelni, melyek úgyszólván egyéni sóhajtásai, általános kijelentései, melyek minden emberből felfakadnak, ha naplót vezet vagy a melyek egyéb okoskodásainak kitört láncszemei: de ezeket úgy csoportosítani, hogy Széchenyi rendszerét valamely természetbölcseleti hypothesisnek tartjuk, már egy közönséges okból is lehetetlenség. Lehetetlenség azért, mert így e mondasok köpönyegével eltakarjuk azt, hogy Széchenyi egy fajnak, a magyarnak legnagyobb társadalmi és politikai reformátora s hogy ez az ő rendszerének alapja, elmélete és gyakorlata, alfája és omegája s nem más. Tehát nem is az evolúció. Gaál Jenő ennek daczára ragaszkodik ahhoz, hogy egyrészt Széchenyit »a gyakorlati politikus eszményeként magasztalni az igazság megsértése nélkül nem lehet« (77. l.), ellenben »különösen kiemelendő, hogy Spencernek természetes alapon nyugvó prognosisai általában párhuzamosak Széchenyi várakozásaival, melyeknek az általa bizton bekövetkezőnek tartott általános haladással szemben annyiszor kifejezést adott.« (64. l.) Gondosan elolvastam azokat az idézeteket, a

¹⁾ A társadalmi öntudat e következtetései tekintetében nem osztom Spencer felfogását, a mint azt »A sociologia sarktétele« cz. dolgozatomban kifejtettem.

melyeket éppen ennek a bizonyítására alkalmazott szerzőnk és még sem birtam ama különös benyomásra jutni, a melyre ő most idézett szavai szerint elkövetkezett s mely oly erős volt benne, hogy »maga is egyik meglepetésből a másikba esett, midőn (Széchenyi) eszméinek csoportosítása alkalmával azokat a maguk plasticitásában kidomborodni látta.« (47. l.) Miért nem tudom, mint olvasó, Gaál Jenőt, mint író, e meglepődésben s annak következményeiben követni? Mindenek előtt azért nem, mert ő nem így értette az evolútiót, a mint az evolutionisták értik; ezt fentebb kimutattam. De ezen felül két okból azt hiszem, hogy Széchenyi szavait sem úgy értette, mint azt Széchenyi tévé. Első okom erre az, hogy az »evolútiós« idézetekkel próbát tettem s nem találtam őket spencerianusoknak. Typikus példa erre (s mely egyuttal legjobban megszurta szemeimet Gaál citatumai között) az a mondat: »Minden maradandó előbbre megy és feljebb emelkedik a világon.« (28. l.) Ennek csakugyan olyan színezete van, mintha fajoknak magasabb rendű fajokká történő átváltozásáról lenne szó. Előveszem Széchenyi »Hitel«-ét és csodálkozva azt látom, hogy ez a mondat: »*A kivétel vámom miatt lehetetlen*« című fejezetben fordul elő. Mit kereshet ott egy darwini kijelentés? Bizony semmit, mert Széchenyi kereskedelmi s ipari hátramaradottságunkat szidja, de azért bátorit, hogy »még előttünk az élet s nem hátunk megett« s *ennek* a bizonyítására mondja azt, hogy »minden előre megyen s feljebb emelkedik a világon s a józan ész nem kevésbé hagyja helyben a tökéletesülést idejét, mint valamely velünk született s mellünkben mélyen érzett sejtelmet. A műveltség Ázsiában vette eredetét stb.« (»Hitel« 128. l.) Ha valaki ezt figyelmesen összeveti Gaál felfogásával, akkor megtalálja egész tévedésének nyitját, mely abban áll, hogy mindenütt, a hol Széchenyi *haladásról* beszél s alatta az előremenetel vágyát érti s a tudatos előrejutást (progressio), ott Gaál *evolútiót* értett, vagyis a természeti erők által okozott öntudatlan átváltozásokat. Ez a tévedés az, mely minden idézetébe belebujik és végigszakítja munkáját. Második (és utolsó) okom arra, hogy Gaál Széchenyijét eltévesztettnek tartom, az, hogy a mint Grünwald Béla az *akkor* terjedő *Kraft-Ebinger* akarta Széchenyiébe belemagyarázni, úgy *Gaál* a most uralkodó Spencerismus suggestiójából nem tudott kiszabadulni. Holott Széchenyit csak a saját kora szerint magyarázhatjuk, úgy, a mint azt Kemény mesteri tollal tévé.

Evvel kettős tételemet bebizonyítottnak látom s tőle nem tághatok. Sem az evolutionan, sem Széchenyinek nézőpontjából nem tudom Gaál kísérletét igazolni.

Hogy ez a kísérlet mégis megtörtént, annak legmélyebb forrása bizonyára az a rajongó lelkesedés, melylyel Gaál Széchenyi alakját bálványozta. Így történhetett, hogy szerzőnk még legmodernebb gondolatait is Széchenyinek akarta felajánlani, hogy azokkal is felékesítse őt. Így történik, e nemes Széchenyi-imadás hatása alatt az is, hogy az olvasó szeme előtt átalakul Gaál irálya és utolsó fejezeteiben mondatai, fohásza egészen Széchenyi szöfűzéseire vallanak. Midőn ezek után befejezem ez ismertető bírálatot, avval a meggyőződéssel válok meg Gaál könyvétől, hogy mindaddig fognak ily egyoldalú kísérletek felbukkani, s megint letűnni, míg a Magyar Tudományos Akadémia közzé nem teszi Széchenyi naplóit eredeti nyelvén s a lehetőségig eredeti alakjában.

Hegedűs Loránt.

Gróf Széchenyi István közgazdasági eszméi.

Dr. Koltai Virgil: *Széchenyi István gróf Közgazdasági Eszméi.* (Magyar Kereskedők Könyvtára, szerkeszti: Dr. Schack Béla. II. évf., 2-ik füzet.)

Érdeemes és igen hasznos munkát végzett dr. Koltai Virgil, a budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára a fenti dolgozat megírásával. A munka célja Széchenyi közgazdasági eszméinek feltüntetése; e cél elérése végett szerző Széchenyit magát beszélteni: »hadd szóljon az új nemzedékhez maga Széchenyi István és oktassa ő a maga szavaival«. Az eszmét egészségesnek tartjuk, mert nem mindenkinek (különösen kereskedőink közül) van módjában a nagy Széchenyi összes irodalmi munkáját áttanulmányozni, hogy abból annak közgazdasági felfogásáról hű képet nyerjen. Tehát olyanféle munkával van dolgunk, mint Herbert Spencer Epitome-je. Herbert Spencer syntheticus philosophiájának kivonatát összeállította egyik tanítványa, Collins. Széchenyi közgazdasági rendszerének kivonatát Koltai derék munkájában kaptuk meg. Azzal a különbséggel mégis, hogy Koltai rövid, de alapos áttekintés gyanánt előbb még Széchenyi előtti közgazdasági irodalomról beszél, munkájának további tartalma: Széchenyi és a nemzet közvéleménye. — Az erők egyesítése. — a közgazdaság ágainak viszonya. — Közlekedés és vámügy. — A hitel ügye. — Nemzeti bank.

Az egész munka arról tesz tanubizonytságot, hogy Koltai a legnagyobb alaposággal tanulmányozta át Széchenyi munkáit és az egész anyagon biztosan uralkodva, hiven adja vissza »a legnagyobb magyar« eszmemenetét, gondolkodását, vágyait és törekvéseit. Minden egyes gondolatnak forráshelyére utal és lehetővé teszi azt, hogyha az olvasót egy-egy eszme vagy gondolat megkapja és az iránt részletesen érdeklődik, nyomban felkeresheti Széchenyi illető munkájának lelkiismeretesen idézett helyét.

E hasznos kis didaktikai munkára, a mely Schack Béla érdeemes vállalatának önálló füzete gyanánt jelent meg, szívesen hívjuk fel olvasóink figyelmét.

F. F.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Választmányi ülés október 31-én. Az első választmányi ülés október 31-én délután 5 órakor tartatott a Társaságnak a Társadalmi Muzeummal kapcsolatos új helyiségében, mely nagy termeivel, czélszerű berendezésével és szakszerű gyűjteményeivel rendkívül jó hatást tett a tagokra. Az ülésen Kautz Gyula v. b. t. t. elnöklete alatt megjelentek Halász Sándor igazgató, Hegedűs Loránt és Mandelló Gyula főtitkárok, Ghyczy Béla, Popovics Sándor, Vizaknai Antal, Gonda Béla, Horváth János, Navratil Ákos, Fellner Frigyes, Kőrösy József, Acsády Ignác, Gelléri Mór, Fenyvessy Adolf, Neumann Károly, Bamberger Béla, Falk Zsigmond választmányi tagok.

Kautz Gyula elnök zajos éljenzéssel fogadott megnyitójában ecsetelte azt a fontosságot, melyet a Társaság jövőjére nézve a Társadalmi Muzeummal kötött összeköttetés jelent, mely mellett a Társaság teljes autonómiáját megtartja. E kapcsolat létrejövele tekintetében Láng Lajos kereskedelmi ministert illeti a főérdem, kinek a választmány jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

Halász Sándor igazgató bemutatta a Társadalmi Muzeummal

a helyiségek albérlete ügyében kötött szerződést, mely egyhangulag elfogadtatott.

A könyvtár használata tekintetében kifejtett eszmecsere után elhatároztatott, hogy a Társadalmi Múzeum felkéretik, hogy közölje azokat a módosztatásokat, melyek mellett a Múzeum könyvtárát a K. Társaság tagjai használhatják, viszont a Társaságnak saját könyvtára rendezendő.

Hegedüs Loránt főtitkár megköszönte ez állásra való megválasztását s részletes programot fejtett ki különösen a télen rendezendő enquéteszerű viták tárgyában. Ezután a két főtitkár előterjesztette a téli munkaprogramot, mely rendkívül gazdag s egyelőre a *kivándorlásról* és *vámpolitikáról* tartandó két enquéteből s a következő egyes felolvasásokból áll: *Navratil Ákos: A Társadalmi Múzeumról; Fellner Frigyes: A magyar nemzet jóvedelmének kiszámítása; Neményi Ambrus felolvasása; Bokor Gusztáv: A munkások baleset ellen való biztosítása pénzügyi szempontból; Moldován István: A gyufagyári munkások helyzete; Vágó József: A consuli ügy reformja; Árkövy Rikárd: A trustók stb.*

E munkaprogramot a választmányi ülés jóváhagyólag tudomásul vette. Miután a jegyzőkönyv hitelesítésével *Ghyczy Béla v. b. t. t.* és *Popovics Sándor* államtitkár bizattak meg, az elnök az ülést bezárta.

Felolvasó ülés október 31-én. Délután 6 órakor *Navratil Ákos* kassai jogakadémiai rendes tanár tartott igen nagy hallgatóság előtt felolvasást a »Társadalmi Múzeumról«, mely előadást jelen füzetünkben veszi az olvasó. A felolvasás bevezetésével felhangzó élénk tetszés után *Kautz Gyula* elnök kiemelte *Navratilnak* a Múzeum eddigi vezetésében szerzett érdemeit s egyuttal a Társaság háláját tolmácsolta a jelenlevő *Láng Lajos* kereskedelmi miniszternek a Múzeummal létesített kapcsolatért. Ezután a társaság tagjai nagy érdeklődéssel tekintették meg a Múzeum gyűjteményeit, melyek a mai naptól kezdve a tagok rendelkezésére allanak.

Felolvasó ülés november 12-én. *Kautz Gyula v. b. t. t.* elnök az ülést megnyitván, *Fellner Frigyes* nagy hallgatóság és általános érdeklődés mellett tartotta meg *A magyar nemzeti jóvedelem becslése* című előadását, melyet deczemberi füzetünkben egész terjedelmében közlünk. A magas tudományos színvonalon álló és nagy gyakorlati horderejű értekezés bemutatásáért az elnök tolmácsolta a tagok köszönetét a felolvasónak.

A kivándorlási kérdések megvitatása november 26-án és 27-én veszi kezdetét, a mely két ülésben *Hegedüs Loránt* országgyűlési képviselő tart előadásokat *A kivándorlási congressusok eredménye* cím alatt.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1903 október 31-én.)

AAP	Annals of the American Academy of political and social science.	MuS	Musée Social.
ADR	Annalen des Deutschen Reichs.	NZ	Die Neue Zeit.
AJS	American Journal of Sociology.	PSQ	Political Science Quarterly.
ASA	Allgemeines statistisches Archiv.	QJE	Quarterly Journal of Economics.
ASG	Archiv für soziale Gesetzgebung.	RDM	Revue des deux Mondes.
ASP	Annales des Sciences politiques.	REP	Revue d'Economie politique.
BS	Budapesti Szemle.	RFP	Revue politique et parlementaire.
CS	Critica sociale.	ReS	Réforme sociale.
EJ	Economic Journal.	RIS	Riforma sociale.
ER	Economic Review.	RSo	Revue socialiste.
F	Finanzarchiv.	RIS	Revue internationale de Sociologie.
GE	Giornale degli Economisti.	RIS	Rivista italiana di Sociologia.
HN	L'Humanité Nouvelle.	RSS	Rivista internazionale di Scienze sociali.
HS	Huszadik Század.	S	Il Socialismo.
JE	Journal des Economistes.	SB	Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik.
JGV	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	SD	The Social-Democrat.
JNS	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	SM	Sozialistische Monatshefte.
ISR	International Socialist Review.	SS	La Science sociale.
JPE	Journal of Political Economy.	StM	Statistische Monatsschrift.
KS	Közgazdasági Szemle.	VS	Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.
MGS	Magyar Gazdák Szemléje.	ZGS	Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft.
MGT	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.	ZS	Zeitschrift f. Sozialwissenschaft.
MS	Le Mouvement Socialiste.	ZVS	Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.

A rövidítés után levő arabs szám a füzetnek számát jelenti. Ezen jegyzékbe föl nem vett folyóiratokat teljes címükkel idézzük. — A földolgozott folyóiratok megtalálhatók részben a Budapesti kereskedelmi és iparkamara, részben a Társadalmi muzeum könyvtárában.

I. Tudománytörténet. Enciklopédiák. Tan- és kézikönyvek. Gyűjteményes munkák.

- 2885** Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Jena, hrsg. von J. Pierrstorff. Bd. 1, Hft. 6: M. Becker: Der argentinische Weizen im Weltmarkte. Eine volks- und weltwirtschaftliche Studie. Jena: Fischer '03. (XVII, 276) 8°. M. 6.— [33(082)]
- 2886** Atti del 4º congresso nazionale delle società economiche, seconda sessione, gennaio 1903. Torino: '03. (241) 8°. [33(062)(45)]
- 2887** Boitel, J. et R. Foignot: Notions d'économie politique. Nouv. éd. Paris: Delagrave '03. (VI, 359) 18°. [33(02)]
- 2888** Bulletin du comité des travaux historiques et scientifiques. (Section des sciences économiques et sociales.) Année 1902. Paris: Leroux '03. (224) 8°. (Minist. d. l'instr. publ. et d. beaux-arts.) [33(061)(44)]
- 2889** Cobden, R.: Speeches on questions of public policy. Ed. by J. Bright. New ed. London: Macmillan '03. 12º 3/6. [32(081)]
- 2890** Dubois, A.: Précis de l'histoire des doctrines économiques dans leurs rapports avec les faits et avec les institutions. T. I.: l'Époque antérieure aux physiocrates. Paris: A. Rousseau '03. (346) 8°. 8 fr. [33(09)]
- 2891** Foignet, R.: Manuel élémentaire d'économie politique à l'usage des étudiants en droit de première année. 2º éd., rev. augm. Paris: A. Rousseau '03. (378) 18°. 6 fr. [33(07)]

- Hurtado, J. P.: Principios elementales de la ciencia economica. 2. ed. Madrid: Suarez '03. (380) 8°. [33(02) 2392
- Jannacone, P.: Di un economista piemontese del secolo 18 (Donaudi delle Mallere), a proposito di alcuni suoi manoscritti inediti. Torino: Clausen '03. (32) 8°. [33: 92(D) 2394
- McLaughlin, J.: Les voyageurs, historiens et économistes anglais. Extraits avec notices biographiques et annotations. 2e éd. Paris: Garnier frères '04. (VIII, 362) 18°. [33: 92(C) 2395
- Morley, J.: Life of Richard Cobden. 6th thous. London: F. Unwin '03. 8°. 2/6. net. [33: 92(C) 2396
- Neurath, W.: Elemente der Volkswirtschaftslehre. 4. Aufl. Leipzig: Gloekner '03. (XVI, 358) 8°. M. 4.50. [33(02) 2397
- Ortlhoff, H.: Das Studium der Rechts- und Staatswissenschaft. Vorbereitung u. Einrichtung. Halle: Buchh. des Waisenhauses '03. (96) 8°. M. 1.50. [3(07) 2398
- Pecchio, G.: Storia della economia pubblica in Italia, ossia epilogo critico degli economisti italiani preceduto da un' introduzione. Parte 1: Dallo Scaruffi al Beccaria. Palermo: '03. (148) 16°. L. 1.20. [33(09)(45) 2399
- Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars in Halle a d/S. Hrsg. von J. Conrad. Bd. 42: O. Most: Der Nebenerwerb in seiner volkswirtschaftlichen Bedeutung. Jena: G. Fischer '03. (VIII, 134) 8°. M. 2.50. [33(082) 2400
- Staats- u. sozialwissenschaftliche Forschungen, hrsg. v. G. Schmoller. H. 101: Franke, B.: Der Ausbau des heutigen Schutzzollsystems in Frankreich und seine Wirkungen im Lichte der Handelsstatistik. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (XII, 148) 8°. M. 4.—. [33(082) 2401
- Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Vorträge und Abhandlungen hrsg. v. der volkswirtschaftlichen Gesellschaft in Berlin. Hft. 198, 199: M. Prager: Die Reichsbankidee in den Vereinigten Staaten von Amerika. Berlin: L. Simion Nf. '03. (64) 8°. M. 2.—. [33(082) 2402
- Wildner, Ö.: Társadalmi gazdaságtan. 1.—2. (Économie politique.) Pozsony: Stampfel K. '03. (27) 8° à 60 f. (Tudományos zsebkönyvtár 149, 150.) [33(02) 2403
- Züricher Volkswirtschaftliche Studien. H. 3.: Naef, E.: Tabakmonopol und Biersteuer. Ein Beitrag zur schweizer. Wirtschafts- und Finanzpolitik. Zürich: Rascher's Erben '03. (XXXV, 360) 8°. M. 6.50. [33(082) 2404
- Barcza J.: Gazdaságtörténelmi irodalmunk 1902-ben. (La littérature de l'histoire économique hongroise en 1902.) MGT 3/4. [016: 33 2405
- Blondel, J.: La Société belge d'économie sociale à Anvers. ReS 16/17. [33(062)(493) 2406
- Blunt, H. W.: The later economics of Emile Zola. ER 2. [33(01) 2407
- Compte rendu de la réunion annuelle de la Société d'économie sociale. ReS 13 [33(062) 2407

2. Elmélet.

- Boetius, A.: Die unbegrenzten Möglichkeiten organisirter Volkswirtschaft. Dresden: Pierson '03. (IX, 95) 8°. M. 2.50. [33(01) 2408
- Büchler, M.: Zur Frage der volkswirtschaftlichen und rechtlichen Konsequenzen des modernen Industrialismus in der Schweiz. Bern: Scheitlin, Spring & Co. '03. (32) 8°. (S. A. aus: Schweizer. Blätter f. Wirtschafts- u. Sozialpol.) [33(01) 2409
- Heitz, E.: Bauer, Handwerker und Kaufmann. Schilderung und Prüfung der Aufgaben und Ziele unseres heutigen Berufslebens vom volkswirtschaftlichen Standpunkt aus. Leipzig: Dr. L. Huberti '03. (VIII, 68) 8°. M. 2.75. (Dr. L. Hubertis Mod. kaufm. Bibl.) [33:4 2410
- Huisman, M.: Cours d'histoire du commerce. (A propos de la théorie de Karl Bucher.) Revue de l'Université de Bruxelles, mars [33(01) 2411
- Neri, A.: Della specializzazione delle funzioni economiche animali. Spoleto: '03. (60) 8°. [33: 59 2412
- Nicklisch, H.: Handelsbilanz und Wirtschaftsbilanz. Nationalökonomische Studie. Tübingen: (W. Kloeres) '03. (XIII, 131) 8°. M. 3.— [3:2:1 2413
- Plenge, J.: Das System der Verkehrswirtschaft. Probevorlesung. Tübingen: Laupp '03. (36) 8°. M. —.60. [33(01) 2414
- Szilvek L.: Az individualismus esődje a gazdaságban. (La faillite de l'individualisme en économie politique.) Budapest: szerző '03. (55) 8° 70 f. (K. l. a Kath. Szemlébél.) [33(01) 2415

- 2416 Stein, L.: Die sociale Frage im Lichte der Philosophie. Vorlesungen über Socialphilosophie und ihre Geschichte. Stuttgart: F. Enke '03. (XVI, 598) 2. Aufl. 8° M. 14'40. [301]
- 2417 Wendt, G.: Ueber das Verhältnis zwischen Staat und Gesellschaft. Mit Berücks. des Grosskapitalismus und der Agrarnot. Berlin: H. Priebe & Co. '03. (42) 8°. M. 1'50. [301]
- 2418 German, J.: Wirtschaftskrise und technischer Fortschritt. NZ 52. [33.04]
- 2419 Giddings, F. H.: The economic significance of culture. PSQ 3. [301]
- 2420 Johnson, G. F.: A new theory of prices. PSQ 3. [333.5(01)]
- 2421 Letourneur, G.: La valeur des propriétés à Paris, d'après le livre foncier. JE 10. [323.6(44)]
- 2422 Luxemburg, R.: Im Rate der Gelehrten. NZ 1. [33.04]
- 2423 Raynaud, B.: L'idée de concurrence en économie politique. Etude d'histoire des idées économiques. REP 10/11. [33(01)]
- 2424 Rignano, E.: Du régime économique déterminé par le droit de propriété actuel. RIS 10. [33: 347.23]
- 2425 Taylor, H.: C. The differential rent of farm land. QJE 4. [333]

3. A gazdasági és társadalmi kultúra története és leirása.

- 2426 Alcock, F.: Trade and travel in South America. London: G. Philip '03. (554) 8°. 12/6 net. [308(8)]
- 2427 Joyce, P. W.: Social history of ancient Ireland, treating of government, military system, law, religion, learning, art, trades, industries, commerce, manners, customs, domestic life, of the ancient Irish people. London: Longman '03. (2 vol.) 8°. 21.— net. [9(01)(41)]
- 2428 Schäfer, D.: Die Hanse. Bielefeld: Velhagen & Klasing '03. (139) 8°. M. 4.— (Monographien z. Weltgeschichte, 19.) [9(43)]
- 2429 Dolléans, E.: Problèmes transatlantiques. MS 129. [303(73)]
- 2430 Laborer: Esquisses de la vie américaine. JE 9. [308(7)]
- 2431 Martini, G. B. de: La Russia contemporanea. RIS 3. [303(47)]
- 2432 Téglás J.: Hunyadmegye közgazdasági leirása. (Description économique du département Hunyad.) KS 10—11. [308(439)]
- 2433 Wissowa, F.: Die wirtschaftliche Gesetzgebung Oesterreich-Ungarns im Jahre 1902. JNS 10. [351.72(436 + 439)]

4. Népesedés. Vándorlás. Gyarmatosítás.

- 2435 Baudin, L.: L'année démographique et sanitaire 1902 à Besançon. Besançon: impr. Dodivers et Co. '03. (8) 8°. [312(058)(44)]
- 2436 Beiträge zur Geschichte der Bevölkerung in Deutschland, seit dem Anfange des 19. Jahrh. Hrg. v. F. J. Neumann. Bd. 7: Lang, H.: Die Entwicklung der Bevölkerung in Württemberg und Württembergs Kreisen, Oberamtsbezirken u. Städten in 19. Jahrh. Tübingen: Laupp '03. (XII, 247) 8°. M. 9.— [312(43)]
- 2436a Côte, la française des Somalis. Notice à l'usage des émigrants. Melun: Impr. administr. '03. (19) 8° (Minist. d. colonies). [325.22(6)]
- 2437 Crooks, J. J.: History of the colony of Sierra Leone, Western Africa. London: Simpkin '03. (392) 8°. 5.— net. [325.4(664)]
- 2438 Geburten und Sterbefälle d. J. 1902 in deutschen Städten. München: (Lindauer) '03. (139—152) 4°. 40 Pf. (Aus; Ztschrft. des bayer. statist. Bureau). [312(43)]
- 2439 Geschlechter, nach dem Bildungsgrade innerhalb der Grössenkatgoriem der Ortschaften und dem Familienstande. Wien: C. Gerold's Sohn in Komm. '03. (LXV, 150) 4°. M. 6.— [312.94(436)]
- 2440 Martonne, E. de: Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie. Bucarest: Socecu '03. (161) 8°. [312.9(498)]
- 2441 Müller v. Berneck, E.: Sind Reformen für Deutsch-Südwestafrika eine dringende Notwendigkeit? Berlin: Dtscher Kolonial-Verl. '03. (23) 8°. M. 1.— [325.4(66)]
- 2442 Pax Salvat: La dépopulation de la France. Thèse. Paris: Storck et Cie '03. (160) 8°. [312.8(44)]
- 2443 Petrocchi, C.: Le presenti condizioni dell'emigrazione italiana. Milano: la Critica Sociale '03. 8°. 25 c. [325.3(45)]

- Statistica dell'emigrazione italiana per l'estero negli anni 1900 e 1901, raffrontata a quella avvenuta nei ventiquattro anni precedenti, e notizie sull'emigrazione in alcuni altri Stati per gli anni dal 1890 in poi. (Minist. di agricoltura, industria e commercio. Roma: tip. Bertero '03. (190) 8°. [325.3:31(45) 2444
- Stutkze, F.: Die Preussengängerei russisch- und galizisch-polnischer Arbeiter. Neudamm: Neumann '03. (93) 8°. M. 2.— [325 2445
- Wagner, E.: Die Bevölkerungsdichte in Südhannover und deren Ursachen. Stuttgart: Engelhorn '03. (159) 8°. M. 8.—. (Forsch. z. deutsch. Landes- u. Volkskunde, Bd. 14, Hft. 6.) [312.92(435.5) 2446

- Charles-Roux: Le rôle du médecin dans l'oeuvre de la colonisation. ReS 14/15. [325.3:61 2447
- Isaac, A.: Influence des moeurs et des lois françaises sur le recrutement des sujets coloniaux. ReS 19. [325.3(44) 2448
- Kuczynski, R.: Einwanderung und Bevölkerungsbewegung in den Vereinigten Staaten. Polit.-Anthropol. Revue, Febr. [325(73) 2449
- Laut, E.: L'hydre de la dépopulation. Nouvelle Revue, 15 août. [312.8(44) 2450
- Lepelletier, F.: Le régime des terres et son influence sur l'établissement des familles françaises aux colonies. ReS 16/17. [325.3:347.2(44) 2451
- Menikophilos: Ueber die Altersgliederung von Stadt und Land. NZ 2. [312.95(43) 2452
- Mourey, Ch.: Chronique coloniale, 1902. ASP 4. [325.3 2453
- Presl: Die Säuglingssterblichkeit in Oesterreich. StM 9. [312.22(436) 2454

5. Társadalmi kérdés. Socialismus. Szociálpolitika.

- Bakounine, M.: Dio e lo Stato. Traduzione di Paolina Bissolati, con pref. di L. Bissolati e F. Turati. 3a ed. Firenze: Nerbini '03. (101) 16° L. 1. [335.8 2455
- Bericht über die Enquête bei den schweizerischen Krankenkassen betr. die Wiederaufnahme der Krankenversicherung. Aufruf an die schweiz. Krankenkassen. Zürich: Grütli-Buchdr. '02. (42) 8°. 25 c. [368.42(494) 2456
- Bericht über die 5. General-Versammlung des rheinischen Vereins zur Förderung des Arbeiterwohnungswesens und über die Versammlung des Verbandes der rheinischen Baugenossenschaften am 14. 15/V. 1903 zu Elberfeld. Düsseldorf: Wolf- rum '03. (54) 8°. M. 1.20. [333.32(431) 2457
- Bericht der k. k. Gewerbe-Inspektoren über ihre Amtstätigkeit im J. 1902. Wien: Ho- u. Staatsdr. '03. (753) 8°. M. 4.—. [351.94(436) 2458
- Berichte der Kantonsregierungen über die Ausführung des Bundesgesetzes betr. die Arbeit in den Fabriken 1901 u. 1902. Veröff. vom schweizer. Industriedepartement. — Rapports des gouvernements cantonaux sur l'exécution de la loi fédérale conc. le travail dans les fabriques. Aarau: Sauerländer & Co. '03. (111, 142) 8°. M. 1.80. [331.94(494) 2459
- Biederlack J.: A társadalmi kérdés mibenléte és megoldása. Ford. Kiss J. (La question sociale; essence; solution.) Budapest: Szt.-István-társ. biz. '03. (VIII, 288) 8°. 4 K. [335.7 2460
- Brütt, L.: Das Koalitionsrecht der Arbeiter in Deutschland u. seine Reformbedürftigkeit. Berlin: Guttentag '03. (63) 8°. M. 1.80. (Abhdlgn des kriminalist. Seminars zu Berlin.) [342.728(43) 2461
- Carlyle et le saint-simonisme. Lettres à Gustave d'Eichthal, trad. et publ. par E. d'Eichthal. Paris: F. Alcan '03. (17) 8°. (Extr. de la Rev. hist.) [335 2462
- Casalini, J.: Le abitazioni igieniche e a buon mercato. Milano: la Critica Sociale '03. 8°. 25 c. [333.32 2463
- Cetty, H.: Oeuvres sociales et ouvrières en Allemagne. Paris: Blond et Cie. '04. (64) 16°. 60 c. (Science et Religion) [331.17(43) 2464
- Compte rendu du 14e congrès national du syndicat national des travailleurs des chemins de fer de France et des colonies, tenu à la Bourse du travail de Paris les 30 avr., 1, 2, 3 mai 1903. Paris: impr. Mangeot '03. (141) 8°. [331.75(063)(44) 2465
- Conseil supérieur du travail. Commission permanente. Les caisses de chômage. Paris: Imp. Nat. '03. (148) 4° (Minist. d. comm.) [368.44 2466
- Conseil supérieur du travail. Commission permanente. La réglementation du travail dans les entreprises de transport. Paris: Imp. Nat. '03. (87) 4° (Minist. d. comm.) [331.75(44) 2467

- 2468 Contratti, i. agrari e il contratto di lavoro agricolo in Italia: inchiesta intorno ai disegni di legge sui contratti agrari e sul contratto di lavoro, presentati alla Camera dai ministri competenti il 26 novembre 1902 e relazione del prof. F. Coletti. Roma: (Società degli agricoltori italiani) '03. (245) 8° 2 l. 50. [331.11(45)]
- 2469 Duca di Gualtieri: Socialismo ed evoluzione conservatrice. Torino: Roux & Viarengo '03. (408) 8° L. 4. [335]
- 2470 Ferrari, U., Schiavi, A., Zanni, U.: Uno sciopero sbagliato. Roma: Mongini '03. 8° 50 c. [331.89]
- 2471 Franz, Th.: Führer durch des Gewerbe-Unfallversicherungsgesetz v. 30. VI. 1900. München: Selbstverl. '03. (XXVIII, 356) 8°. M. 4 [351.832.6(43)]
- 2472 Frémin, G.: L'idioticénisme, ou la solution immédiate du problème social par légalisation de revenus entre d'une part, les publics, d'autre part, les privés. Montebourg: impr. Le Griffon '03. (39) 8° 50 c. [301]
- 2473 Fuchs, R.: Dr. Friedrich Woerishoffer, Vorstand der grossherzogl. badischen Fabrikinspektion von 1879 bis 1902. Karlsruhe: Braun '03. (76) 8°. M. —.80. [331.94(43.46)]
- 2474 Gabbia, B.: Dottrine religiose e sociali del conte L. N. Tolstoj. Milano: '03 (138) 16° L. 1.50. [301]
- 2475 Genossenschaftliche Brotproduktion, die. Zusammengestellt nach Umfragen unter den Arbeitern der Konsum- und Genossenschaftsbäckereien. Hamburg-Eilbeck: O. Allmann '03. (54) 8° [334.6:64]
- 2476 Gewerbliche, die, Nacharbeit der Frauen. Berichte über ihren Umfang und ihre gesetzliche Regelung. Im Auftrage der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz, eingeleitet und hrsg. von S. Bauer. Jena: Fischer '03. (XL, 400) 8° M. 7.50. [331.4]
- 2477 Giardina, G.: La vita, il lavoro e le malattie degli operai delle miniere di zolfo in Sicilia. Note di igiene sociale. Napoli: Soc. anon. cooper. tipogr. '03. 8° [331.731(45)]
- 2478 Gohier, U.: Histoire d'une trahison, 1899—1903. Heures d'espoir. La bande Jaurès. Le pacte. La curée. La boue socialisme? Paris: Soc. parisienne d'édition '03. (242) 18° [335(44)]
- 2479 Guernoni, G.: La tratta dei fanciulli: pagine del problema sociale in Italia, con pref. di Nino d'Althaus. Milano: '03. (166) 16° L. 1.75. [331.3(45)]
- 2480 Habersbrunner, F.: Die Lohn-, Arbeits- und Organisationsverhältnisse im deutschen Baugewerbe m. bes. Berücks. der Arbeitgeber-Organisation. Leipzig: Deichert Nachf. '03. (XIV, 260) 8° M. 5.20. (Wirtschafts- u. Verwaltsstudien m. bes. Berücks. Bayerns, 19.) [331.76(43)]
- 2481 Heiner, F.: Christentum und Kirche im Kampfe mit der Socialdemokratie. Ein offenes Wort. Freiburg i: Geschäftsst. des Charitasverbandes f. d. kath. Dtschld. '03. (IV, 139) 8° M. 1.50 [335:2]
- 2482 Hellwig, H.: Ratgeber für Versicherte. Wegweiser für alle Versicherten zur Erkennung ihrer Pflichten und Sicherung ihrer Ansprüche aus der Kranken-, Unfall- u. Invalidenversicherung. 3. Aufl. Altenburg: Geibel '03. (24) 8°. M. —.15. [351.832.5(43)]
- 2483 Havard, R.: Chez les socialistes italiens. La Chapelle-Montligeon: libr. de Notre-Dame-de-Montligeon '03. (29) 8° (Extr. de la Quinzaine. [335(45)]
- 2484 Huszár K.: Korunk sebe és a nyomor vámszedői. Szociális kérdés. (La plaie de notre temps et les Jouaniers de la misère. Question sociale.) Budapest: a szerző kiad. '03. (16) 8° 30 f. [335(439)]
- 2485 Jahresbericht des schweizerischen Grütlivereins 1902. Zusammengest. vom Zentral-Komitee, Zürich: (Buchh. des schweiz. Grütliver.) '03. (116) 4°. M. 1.20 [331(062)(494)]
- 2486 Jahresberichte der Gewerbeaufsichtsbeamten und Bergbehörden f. d. J. 1902. Dem Reichsrat vorgelegt. 4 Bde. Berlin: Decker '03. 8°. M. 2.20. [331.94(43)]
- 2487 Jaurès, G.: Studi socialisti. Trad. e pref. di G. Cassola. Palermo: Sandron '03. (362) 16°. [335]
- 2488 Jouvencel, H. de: Lamartine et le droit au travail. La Nouvelle Revue, 15 juillet. [331.92]
- 2489 Kauffmann, Ella: Die Stellung der Frau im Eisenbahndienst. Leipzig: Verl. d. Frauen-Rundschau '03. (22) 8°. 50 Pf. [331.4]
- 2490 Kautsky, K.: The social revolution and on the morrow of the social revolution. Transl. by J. B. Arkew. With preface specially written by K. Kautsky for this edition. London: The Twentieth Century Press '03. (43) 8°. [335]
- 2491 Lecoq, H.: Les coopératives mixtes. Utilité de la création de coopératives mixtes de production et de consommation métropolitaines et coloniales. Appel aux hommes compétents pour la fondation d'un modèle type en France. Travail idéal. Paris: impr. Mangeot '03. (7) 8°. 5 c. [334]

- Lorin, H.: Le mouvement syndical ouvrier et les catholiques sociaux. Réunion intime de Fribourg. Blois: impr. Rivière '03. (16) 8°. [331.89] 2492
- Mackail, J. W.: Socialism and politics, an address and a programme. London: Hammersmith Pub. Soc. '03. (40) 8°. 2/6 net. [335] 2493
- Magyarországi, szociáldemokrata párt 1903. ápr. 12., 13., 14-én Budapesten tartott 10-ik pártgyűlésének jegyzőkönyve. Gyorsírói jegyzetek alapján. (Compte rendu du 10e congrès du Parti socialiste hongrois, Budapest 1903.) Budapest: Népszava könyvkeresk. '03. (142) 8°. 40 f. [335(063)(439)] 2494
- Népszava naptára, a, az 1904. évre. A magyar munkásnép számára. (Almanach de la Voix du Peuple pour 1904.) Budapest: Népszava könyvkeresk. '03. (118, XVI) 8°. 60 f. [335(058)(439)] 2495
- Neumann-Hofer, A.: Die Entwicklung der Sozialdemokratie bei den Wahlen zum deutschen Reichstag 1871—1903. Statistisch dargestellt. 3. Ausg. Berlin: Skopnik '03. (62) 8°. M. 1.—. [325(43)5] 2496
- Offener Brief der polnischen socialistischen Partei (P. P. S.) Deutschlands an die deutsche Socialdemokratie. Britz-Berlin: N. Kraszewski '03. (24) 8°. [335(43)] 2497
- Ortloff, H.: Invaliden- und Altersversicherung in vorübergehenden Beschäftigungen. Halle: Buchh. des Waisenhauses '03. (60) 8°. M. 1.—. [368.43] 2498
- Pfütze, A.: Die landwirtschaftlichen Produktiv- und Absatzgenossenschaften in Frankreich. Tübingen: Laupp '03. (V, 96) 8°. M. 2'75. (Ergänzungshft 6 zur Zeitschr. f. die ges. Staatswissenschaft.) 334: 63(44) [331.1] 2499
- Planeix: Patrons et ouvriers. Paris: Lethielleux '03. (68) 16°. [331.1] 2500
- Profumo, L. G.: Le associazioni operaie nella legislazione sociale. Torino: F.lli Bocca '03. (424) 8°. L. 10.—. [331.88: 34(45)] 2501
- Protokoll der Verhandlungen des 2. deutschen Bauarbeiterschutzes-Kongresses, Berlin 1903. Hamburg: (Josephson) '03. (266) 8°. M. 1.50. [331.76(063)(43)] 2502
- Rambatz, J. G.: Bericht des Vereinsausschusses des Architekten- und Ingenieurvereins zu Hamburg betr. die Arbeiterwohnungsfrage. Hamburg: O. Meissner '03. (63) 8°. M. 2.40. [333.32] 2503
- Rote Gespenst, das. Münster: Schöningh in Komm. ('03.) (31) 12°. 20 Pf. [335] 2504
- Ryff, J. Frau: Die Grundlagen und sociale Bedeutung der gegenseitigen Hilfsgesellschaften der Schweiz. Nach den Aufnahmen von H. Kinkel in 1865 und 1880, veranstaltet von der schweizer. statist. Gesellschaft. Ein Anh. betr. Art. 34bis der schweizer. Bundesverfassung. Bern: A. Francke '03. (32) 8°. M. —'65. [334.7(494)] 2505
- Schmidt, P.: Bibliographie der Arbeiterfrage für das J. 1902. Berlin: Simion '03. (65) 8°. M. 1.—. [016: 331] 2506
- Sitzungs-Protokolle des ständigen Arbeitsrates. 1902. 11—13. Sitzung. Hrg. vom k. k. Arbeitsstatistischem Amte. Wien: (Hof- u. Staatsdruckerei) '03. (VIII, 281) 8°. K. 2.—. [331.95(436)] 2507
- Socialdemokratie und Beamtentum. Eine Betrachtung über den Stimmenzuwachs bei der letzten Reichstagswahl aus den Kreisen der mittleren Beamten. Von e. mittleren Beamten. Leipzig: Luckhardt '03. (12) 8°. M. —.30. [335: 351.1(43)] 2508
- Statistik der Heilbehandlung bei den Versicherungs-Anstalten und zugelassenen Kasseneinrichtungen der Invalidenversicherung für die J. 1898—1902. Bearb. im Reichsversicherungsamt. Berlin: Asher & Co. '03. (145) 4°. M. 4.—. (Amtl. Nachrichten d. Reichsversicherungsamts.) [363.43: 31(43)] 2509
- Statistique des grèves et des recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1902. Paris: Berger-Levrault et Co. '03. (XVI, 4+2) 8°. (Minist. d. comm.) [331.89: 31(44)] 2510
- Szilvek L.: Sztrájk mindenfelé (Grèves partout). Pécs: Lechner K. bizom. '03. (59) 8°. 1 K. 20 f. [331.89] 2511
- Verwaltungsberichte der Gewerbe-Aufsichtsbeamten in Elsass-Lothringen für 1902. Berlin (Strassburg: E. d'Oleire) '03. (II, 129) 8°. M. 1.50. [331.94(43.44)] 2512
- Vogelsanger, E.: Gewerbliche Bleivergiftungen. Vortrag. Aarau: Sauerländer & Co. '03. (19) 8°. M. —.50. [331.822] 2513
- Vollmar, G.: Lehren und Folgen der letzten Reichstagswahlen. München: G. Birk & Co. '03. (27) 8°. M. —.20. [324(43)] 2514
- Vraie, la, religion. Suite. Par Un Opprimé. Livre 3. Nantes: lib. du Progrès '03. (8) 16°. 10 c. [335] 2515
- Anderson, A. M.: Australian labor and socialism news. ISR 2. [335(94)] 2516
- Ball, S.: State experiments in Australia and New Zealand. ER 3. [331(94)] 2517
- Bebel, A.: Features of the electoral battle. ISR 2. [324(43)5] 2518
- Beer, M.: Der Trade-Unionskongress und der Liberalismus. NZ 1. [331.88(063)(42)] 2519

- 2520 Bernaroli, E.: Uno che parte: Documento per la storia del partito socialista in Italia. **CS** 18/19. [335(45)]
- 2521 Bernstein, E.: 1878 und 1903. **SM** 10. [335(43)]
- 2522 Bonomi, J. e la Critica sociale: La politica del fischio. **CS** 18/19. [335(45)]
- 2523 Bonomi, J.: La crisi del movimento socialista: 1. I sintomi della crisi; 2. Teoria e pratica del rivoluzionarismo. **CS** 20. [335(45)]
- 2524 Boyle, J. E.: The union label. **AJS** 2. [331.88(73)]
- 2525 Braun, A.: Les secrétariats ouvriers en 1902. **MS** 129. [331.95(43)]
- 2526 Bresson, L.: L'agitation économique et politique aux Pays-Bas en 1903. **ASP** 4. [335(492)]
- 2527 Briat, E.: L'apprentissage. Cahiers de l'ouvrier, août-sept. [331.86]
- 2528 Buomberger, F.: Frauen- und Kinderarbeit in den Fabriken Deutschlands und der Schweiz. **MCS** 8/9. [331.4]
- 2529 Cilleuls, A. des: Le «Prolétaire» de La Bruyère. **ReS** 18. [331]
- 2530 Danielson, O.: Le 17e congrès du Parti ouvrier norvégien. **MS** 128. [335(063)(431)]
- 2531 Deviolaine, G.: Des progrès du socialisme chez les paysans. **ReS** 11. [335: 331.74]
- 2532 Dramas, P.: Les conditions du travail et les décrets de Millerand du 10 août 1899. **RSo** 9. [231(44)]
- 2533 Dubreuilh, L.: Les socialistes français et le congrès de Reims. **MS** 129. [335(44)]
- 2534 Durand, E. D.: The anthracite coal strike. **PSQ** 3. [331.89(73)]
- 2535 Du Sart, H.: Le socialisme de Karl Marx. 1. Vie et oeuvres. 2. Le matérialisme historique. 3. Le capitalisme. Démocratie Chrétienne, mars. [335.5]
- 2536 Eckstein, G.: Chinesische Kulis. Reiseindrücke. **NZ** 2, 3. [331(51)]
- 2537 Elm, A.: Der Parteitag des Sieges. **SM** 10. [335(063)(43)]
- 2538 Fabietti, E.: Cultura operaia e produzione: a proposito delle biblioteche popolari. **CS** 18/19. [331.85]
- 2539 Farmer and wageworker in the Socialist Party. **ISR** 2. [335: 63]
- 2540 Ghio, P.: L'anarchisme insurrectionnel aux Etats-Unis. **JE** 9. [335.8(73)]
- 2541 Giles, W. A.: Social discontent and the labour troubles. **AJS** 2. [331.89]
- 2542 Greulich, H.: Die Krankenkassen und die gesetzliche Regelung der Krankenversicherung. **MCS** 8/9. [333.42]
- 2543 Griffuelhes, V.: Le conseil supérieur du travail. **MS** 129. [331.95(44)]
- 2544 Griffuelhes, V.: La 3e conférence internationale des syndicats ouvriers. **MS** 127. [331.88(033)00]
- 2545 Hoch, J.: Zur Lehrlingsfrage. **NZ** 1. [331.86]
- 2546 Jaurès, J.: La doctrine Saint-Simonienne et le socialisme. **RSo** 8. [335]
- 2547 Jullien, H.: Le mouvement coopérateur et le congrès de Doncaster. **MS** 129. [334(063)(42)]
- 2548 Kautsky, K.: Der Dresdner Parteitag. **NZ** 52. [335(063)43]
- 2549 Kautsky, K.: Nachklänge zum Parteitag. **NZ** 1. [335(063)(43)]
- 2550 Kautsky, K.: Franz Mehring. **NZ** 4. [335(M)]
- 2551 Kautsky, K.: Les socialistes allemands et le congrès de Dresde. **MS** 129. [335(063)(43)]
- 2552 Lafargue, P.: L'idéal socialiste. **MS** 128. [335]
- 2553 Lair, M.: En Galicie: Noblesse polonaise et paysans ruthènes. **ASP** 5. [331.74(436)]
- 2554 Leclercq, J.: Une expérience collectiviste à Java. **ReS** 14/15. [335.9(59)]
- 2555 Ledebour, G.: Soldatenschutzgesetze. **NZ** 4. [331.83:355]
- 2556 Longuet, J.: Il congresso socialista rivoluzionario, i suoi precedenti e i suoi risultati. **S** 16. [335(063)(44)]
- 2557 Luxemburg, R.: Geknickte Hoffnungen. **NZ** 2. [335]
- 2558 Maironi, F.: Quattro chiacchiere sullo sciopero. **CS** 20. [331.89]
- 2559 Marco Tullio: «Pegging off claims»; legislazione sociale e speculazione finanziaria. **CS** 18/19. [331.71(682)]
- 2560 Marie, A.: Le 4e congrès national des coopératives socialistes. **MS** 129. [334: 335(063)(43)]
- 2561 Mater, A.: Sources et origines juridiques du socialisme. **RSo** 9. [335: 34]
- 2562 Montemartini, L.: Cantine sociali. **CS** 20. [334: 64]
- 2563 Morizet, A.: La question de la vice-présidence du Reichstag. **MS** 128. [335(43)]
- 2564 Müller, A.: Die Resolution 130. **SM** 10. [335(43)]
- 2565 Murray, J.: A foretaste of the Orient. **ISR** 2. [331]
- 2566 Negro, L.: L'«Opera postuma» di Carlo Marx. **S** 15—16. [335.5]
- 2567 Norlenghi, A.: Per l'igiene delle abitazioni. **S** 15. [333.32]

- Pfeiffer, H.: Unsere politische Organisation. NZ 1. [329/43]5 2568
- Popovitch, M.: Le mouvement socialiste parmi les Croates et les Serbes en Hongrie. MS 127. [335(43)9] 2569
- Proll, J.: Coopératives du Nord: »L'Avenir« d'Armentières et »l'Union« d'Houplines. MS 128. [334(44)] 2570
- Rappaport, Ph.: Verfassungsrecht und Arbeiterschutzgesetzgebung in den Vereinigten Staaten. NZ 52. [351.83(73)] 2571
- Raynaud, B.: Le passé et l'avenir du contrat collectif du travail. Avec observations de M. M. Joly, Béchaux, Hubert-Valleroux, Cheysson. ReS 12. [331.11] 2572
- Richardson, R. S.: Faits socialistes (aux États-Unis). MS 127. [835(73)] 2573
- Salter, W. M.: Emersons view of society and reform. Intern. Journ. of Ethics, July. [301] 2574
- Schack, W.: Die letzte Krisis und der Arbeitsmarkt im Handelsgewerbe. JNS 10. [331.6] 2575
- Schmidt, R.: Ueber genossenschaftliche Brotproduktion. SM 10. [334.6 : 64] 2576
- Serwy, V.: Bureau Socialiste International: Réunion du 20 juillet 1903. — Rapport du secrétaire. MS 128. [335(062)] 2577
- Severino, E.: La condizione giuridica degli impiegati di Stato. CS 18/19. [351.1(45)] 2578
- Sigg, J.: L'enfant dans l'industrie domestique en Suisse. RSO 9 [331.3(494)] 2579
- Sigg, J.: Miseruola alla stampa; Militarismo e popolo in Svizzera; Il programma e il congresso del Partito socialista svizzero. S 15. [335(494)] 2580
- St.-Piot: Deux années d'agitations agraires en Italie, 1901—1902. ASP 3. [335 : 63(45)] 2581
- Untermann, E.: Political problems in Germany. ISR 2. [329(43)5] 2582
- Vacchelli, L. J.: Il problema delle abitazioni in Inghilterra. Nuova Antologia, 10 apr. [333.32(42)] 2583
- Vidnes, J.: Die Sozialdemokratie und die Stortingwahlen in Norwegen. NZ 4. [329(43)5] 2584
- Weill, G. et A. Blumer: Le congrès de Dresde. MS 129. [335(063)(43)] 2585
- Winter, F.: Les syndicats ouvriers en Autriche en 1902. MS 127. [331.88(436)] 2586
- Winter, L.: Socialism in Bohemia. ISR 2. [335(437)] 2587
- Winterer, L.: Le socialisme scientifique de l'Allemagne et ses dernières évolutions. Revue catholique des institutions, mars. [335.5(43)] 2488
- Zinner, O.: Eine Welt-Enquête der Buchdrucker. NZ 3. [331.711] 2589
- Zum 21. Oktober. NZ 3. [335(43)] 2590

6. Östermelés.

- Aereboe, F.: Empfehlen sich gegenüber der Krisis auf dem Spiritus- und Rübenzuckermarkt Betriebsänderungen und eventuell welche? Vortrag. Dresden: Schönfeld '03. (42) 8° M. —60. [338.1] 2591
- Boiret, H.: Rapport sur le service de l'enseignement agricole dans la Haute-Savoie pendant la campagne 1902—1903. Annecy: impr. Dépollier et Co. '03. (13) 8°. [63(07)(44)] 2592
- Cazille, G.: Pêche de la sardine, rapport. Lorient: impr. Cathrine '03. (14) 8°. [338.3] 2593
- Compte rendu des travaux du congrès de la houille blanche, des visites industrielles et des excursions. Grenoble, Annecy, Chamonix, 7—13 septembre 1902. Saint-Cloud: impr. Belin frères '03. (2 vol. 605, 666) 8°. [333.2(063)] 2594
- Deutsche landwirtschaftliche Genossenschaftsbibliothek. Bd. 6: Grabein, M.: Stand und Erfolge des genossenschaftlichen Getreideverkaufs in Deutschland. Darmstadt: Allg. Verbd. der dtsh. landw. Genossenschaften '03 (96) 8°. M. 1.—. [334 : 63(43)] 2595
- Frost, J.: Intensiver und extensiver Betrieb der deutschen Landwirtschaft. Neudamm: Neumann '03. (III, 91) 8°. M. 2.—. [338.1(43)] 2596
- Jahrbuch des allg. Verbandes der deutschen landwirtschaftl. Genossenschaften f. 1902. Darmstadt: Selbstverl. '03. (323) 4°. M. 6.—. [834 : 63(058)(43)] 2597
- Jahresbericht über die Landwirtschaft im Kgr. Sachsen für das J. 1902. Hrsrg. v. dem Landeskulturrate für das Kgr. Sachsen. Leipzig: Schmidt & Co. '03. (V, 249) 8°. M. 4.—. [333.1(43.21)] 2598
- Milch, die, und ihre Bedeutung für Volkswirtschaft und Volksgesundheit. Dargestellt im Auftrage der wissenschaftlichen Abteilung der Allgemeinen Ausstellung für hygienische Milchversorgung. Hamburg: Boysen '03. (IV, 522) 8°. M. 6. [637] 2599

- 2600 **Museux, G.**: Un domaine en Picardie. Thèse agricole. Beauvais: impr. Avoude et Bachelier, '03. (131) 8°. [893.1(44)]
- 2601 **Schiff, W.**: Grundriss des Agrarrechts m. Einschluss des Jagd- u. Fischereirechts. Leipzig: Duncker & Humblot '03. (X, 153) 8°. M. 4.—. (Grundriss des österr. Rechts, Bd. 3, Abt. 4.) [351.823(436)]
- 2602 **Souchon, A.**: Les cartells de l'agriculture en Allemagne. Paris: Colin '03. (355) 16°. 4 fr. [338.8:63(43)]
- 2603 **Tchernichewsky, N. G.**: La possession communale du sol. Trad. et notice bibliographique de Mme A. Laran-Tamarkine. Paris: Jacques '03. (XXII, 272) 18°. 3 fr. 50. (Bibl. d'études socialistes 11.) [333.1]
- 2604 **Turbaux, H.**: Une ferme dans le Vermandois. Aisne. Thèse agricole. Compiègne: impr. Lefebure '03. (151) 8°. [388.1(44)]
- 2605 **Valenti, J.**: Cooperazione rurale. Firenze: Barbèra '03. (576) 8°. [334:63]
- 2606 **Bellet, D.**: Cooperatives irlandaises pour l'élevage de la volaille. **JE** 10. [334:636(415)]
- 2607 **Blondel, G.**: Des congrès internationaux d'histoire et d'agriculture à Rome. **ReS** 14/15. [338.1(063)]
- 2608 **Indigo, der.** Ein Beitrag zum Kampfe zwischen Industrie- und Agrarproduktion. Von L. O. **NZ** 1. [338.1:633]
- 2609 **Lecarpentier, G.**: La question agraire d'Irlande. **RPP** 10. [333.3(415)]
- 2610 **Nesmith, G. T.**: The problem of the rural community with spec. ref. to the rural church. **AJS** 6. [333.1]
- 2611 **Ortway, T.**: Allatgazdaságtörténelmi adalékok, kül. tek. Pozsony megyére. (Dates historiques sur l'élevage du bétail, spéc. au département Pozsony.) **MGT** 2. [636(439)]
- 2612 **Phelps, L. R.**: Rural England. **ER** 2. [338.1(42)]

7. Ipar.

- 2613 **Adler, M.**: Die Anfänge des merkantilistischen Gewerbepolitik in Oesterreich. Wien: Deuticke '03. (IX, 121) 8. M. 3-60. (Wiener staatsw. Studien, Bd. 4, H. 2.) [333.4(436)]
- 2614 **Delbrück, M. u. E. Struve**: Beiträge zur Geschichte des Bieres und der Brauerei. Gesamm. Vorträge. Berlin: Parey '03. (80) 8°. M. 1.—. [333.4:663]
- 2615 **Giard, R. et H. Lemaitre**: Les origines de l'imprimerie à Valenciennes. Jehan de Liège. Paris: Leclerc '03. (19) 8°. [338.4:655(44)]
- 2616 **Keutgen, G.**: Aemter und Zünfte. Zur Entstehung des Zunftwesens. Jena: Fischer '03. (X, 256) 8°. M. 6-50. [338.6]
- 2617 **Kopp, M.**: Das ehrsame Handwerk einst und jetzt. Kurze Betrachtungen über eine zeitgemässe Frage vom Standpunkte der Socialpolitik und Volkswirtschaft. Luzern: Räber & Co. '03. (38) 8°. 55 Pf. [338.44]
- 2618 **Kümmerlen**: Die Leinweberei Leutkirchs. Stuttgart: Kohlhammer in Komm. '03. (42) 4°. M. 1.—. (Aus: Württemb. Jahrb. f. Statistik u. Landeskunde.) [338.4:677(43.47)]
- 2619 **Meesmann, P.**: Das Haftpflichtrecht der deutschen Industrie und die Haftpflicht-Versicherung. Vortrag. Mainz: Diemer '03. (22) 8°. M. —.60. [347.51(43)]
- 2620 **Sahler, L.**: L'industrie cotonnière au pays de Montbéliard et ses origines. Montbéliard: Impr. montbéliardaise '03. (88) 8°. [338.4:677(44)]
- 2621 **Welch, C.**: History of worshipful company of pewterers of City of London. Based on their own records. 2 vols. London: Blades, East & B. '03. (558) 8° 42 s. net [338.4:671(062)(42)]
- 2622 **Adams, A. D.**: State control of trusts. **PSQ** 3. [338.8]
- 2623 **Blondel, G.**: Trusts et cartels. **ReS** 18. [338.8]
- 2624 **Heller, Marie**: Kleingewerbe, Kleinhandel und die grossstädtische Grundrente nach einer statistischen Privatuntersuchung für Berlin. **ZGS** 3. [338.44(431)]
- 2625 **Lukinich, I.**: Adatok a felsőmagyarországi céhek történetéhez 1632—1701 közt. (Dates pour servir à l'histoire des gildes en Hongrie entre 1632 et 1701.) **MGT** 3/4. [338.6(439)]
- 2626 **Meier, W. F.**: What attitude should the government assume toward the trusts? **AJS** 2. [338.8]
- 2627 **Rothstein, Th.**: Der Niedergang der britischen Industrie. **NZ** 2—4. [338.4(42)]
- 2628 **Smith, E. J.**: The present position of the new trades combination movement. **ER** 2. [338.8]
- 2629 **Weber, A. F.**: The report of the victorian industrial commission. **QJE** 4. [338.4(061)]

A nemzeti jövedelem becslése.*)

I. A nemzeti jövedelem fogalma. A nemzeti jövedelem becslésénél alkalmazott módszerek. A módszerek bírálata. II. A nemzeti jövedelem becslése Magyarországon.

I.

A nemzeti jövedelem becslése a gazdaság-statisztikának ma is megoldatlan problémája. Azok a nehézségek, a melyek a nemzeti vagyon megállapításánál felmerülnek,¹⁾ fokozott mértékben jelentkeznek a nemzeti jövedelem számszerű kifejezésére vonatkozó törekvéseknél. Az elmélet nem tisztázta eléggé a nemzeti jövedelem fogalmát, a melynek megállapításánál nem találunk egységes felfogást az irodalomban.

Lényegileg két, egymástól eltérő fogalom meghatározásra utalhatunk. Az egyik felfogás követői a nemzeti jövedelem lényegét valamely nép által évenként ujonnan előállított gazdasági javak összességében látják, az előállítási költségek levonásával. Ennek a felfogásnak képviselői közé sorozhatók: Smith,²⁾ Ricardo,³⁾ Rümelin,⁴⁾ Schall,⁵⁾ Komorzynski,⁶⁾ Földes,⁷⁾ R. Meyer,⁸⁾ stb.

A másik felfogás követői szerint a nemzeti jövedelem az egyes, úgy természeti mint jogi személyek jövedelmeinek összege. Ide sorozhatók: J. B. Say,⁹⁾ Hermann,¹⁰⁾ Roscher,¹¹⁾ Schmoller,¹²⁾ Mangoldt,¹³⁾

*) Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaságnak f. évi november hó 12-én tartott ülésén.

¹⁾ L. szerzőnek az Institut international de Statistique VIII. ülése elé terjesztett jelentését: »L'évaluation de la richesse nationale» (Bulletin de l'Institut intern. de Stat. Tome XIII. 2e livr. 96—136. lap. (Magyarul: »A magyar nemzeti vagyon becslése tekintettel egyéb államokra«. (Budapest 1901.)

²⁾ Smith: *Wealth of nations*, Book II. Chap. 2.

³⁾ Ricardo: *Principles of pol. economy and taxation* 26 ch. (magyarul: A közgazdaság és adózás alapelvei. Ford. Láng. L. Budapest, 1898. XXVI. fej. (400 s köv. lap.)

⁴⁾ Rümelin: *Beiträge zur Ermittlung des Volksvermögens und Volkseinkommens*. (Das Königreich Württemberg. 1863. 666 lap.)

⁵⁾ Schall: *Volksvermögen und Volkseinkommen*. (U. ott. II. köt. 1834. 834. l.)

⁶⁾ Komorzynski: *Die nationalökonomische Lehre vom Credit*. Innsbruck, 1903. (188. és 242. l.)

⁷⁾ Földes: *A társadalmi gazdaságtan elemei*. 3. kiad. Budapest, 1902. (318. l.)

⁸⁾ Rob. Meyer. *Einkommen*. Hdwb. d. Staatswiss. 2. Aufl. B. III. 343. l.)

⁹⁾ J. B. Say: *Traité d'économie politique*, Paris 1803. II. 160. l.)

¹⁰⁾ Hermann: *Statwirtschaftliche Untersuchungen*. München, 1870. (590. l.)

¹¹⁾ Roscher: *Grundlagen der Nationalökonomie*. 8. Aufl. (309. l.)

¹²⁾ Schmoller: *Die Lehre vom Einkommen in ihrem Zusammenhange mit den Grundprincipien der Steuerlehre*. Zeitschrift f. die gesammte Staatswissenschaft. (1863 B. XIX.)

¹³⁾ Mangoldt: *Grundriss der Volkswirtschaftslehre*. 2. Aufl. (125. l.)

Schäffle,¹⁾ Wagner,²⁾ Kiaer,³⁾ Mithoff,⁴⁾ Marshall,⁵⁾ Conrad,⁶⁾ Kleinwächter,⁷⁾ Kautz,⁸⁾ Foville,⁹⁾ stb.

A nemzeti jövedelemnek itt említett eltérő fogalom meghatározása alapján főleg kétféle módszer alkalmazásával törekszenek a problema megoldására, a nemzeti jövedelem ssámszerű kifejezésére: az objectiv (real) és subjectiv (personal) módszerrel. E kettőnek egyesítésében álló vegyes módszert is alkalmazzák.

Az objectiv (tárgyi, real) módszer lényege valamely nép által évenként ujonnan termelt javak értékének kipuhatólásában áll, az előállítási költségek levonásával. Tehát feladata a nemzeti jövedelemhez tartozó termékek és értékek összességének kipuhatólása, vagyis a közgazdaság tiszta hozadékának, a nemzeti termelés évi értékének megállapítása. Kipuhatólandók azok a jószágok, amelyekből a nemzeti jövedelem áll; nevezetesen: a belföldön évenként ujonnan nyert nyerstermékek, azaz, a földmivelés, állattenyésztés, erdőgazdaság, szőlő-, gyümölcsstermelés, bányászat stb. nyershozadéka, az elemi költségek levonása után; a bel- vagy külföldi őstermelés által előállított nyersanyagok belföldi feldolgozásával biztosított értékemelés, vagyis a hazai ipar által évenként előállított értékek; a forgalmat közvetítő kereskedelmi és szállítási tevékenység eredménye, illetve értéke; a külföldről évenként befolyó járadékok és kamatok, az e czímen fennálló külföldi követelések vagyis a külföldre kifolyó járadékok és kamatok levonásával.

A subjectiv (alanyi, personal) módszer valamely néphez tartozó minden egyes gazdasági alany jövedelmének kipuhatólásában és a nyert eredmény összegezésében áll. Tehát nem csak a természeti személyeknek, az egyes magánosoknak, hanem a jogi személyeknek (a társulatok, testületek, községek, törvényhatóságok, alapítványok, egyház és állam) jövedelmei is számításba veendőek.

Tekintettel arra, hogy az egyes egyéni jövedelmek összegezésénél a személyes szolgálatokból eredő egyéni jövedelmek (orvos, ügyvéd, lelkész, tanár, hivatalnok stb. jövedelmei) is számba vétetnek, felmerül az a kérdés, vajjon a személyes szolgálatokból származó és munkabérből álló egyéni jövedelmeket helyes-e a nemzeti jövedelemhez számítani, illetve befoglalatnak-e ezek a nemzeti jövedelemben?

Mielőtt e kérdésre válaszolunk, tisztába kell jönnünk a nemzeti jövedelem fogalmával. Mi a nemzeti jövedelem? Összesége mindazon gazdasági javaknak és értékeknek, a melyeket valamely nép évenként ujonnan előállít, a termelési költségek levonásával, továbbá a melyek évenként a külföldről kamat, járadék és egyéb visszteher nélküli czímen befolyó, az ugyanezen czímen évenként külföldre kifolyó

¹⁾ Schäffle: *Bau und Leben des socialen Körpers*. III. (283. 1.)

²⁾ Wagner: *Grundlagen der Volkswirtschaft*. Erster Halbb. 1892. (419. 1.)

³⁾ A. N. Kiaer: *Essai sur la question d'une statistique du revenu national*. Christiania 1874. (15. 1.)

⁴⁾ Mithoff. *Die volkswirtschaftliche Verteilung*. Schönberg, Handbuch, d. Pol. Ökon. 4. Aufl. B. I. 1. Teil. (652, 1.)

⁵⁾ Marshall: *Principles of economics*. Vol. I. London, 1898. (130. 1.)

⁶⁾ Conrad: *Grundriss zum Studium der politischen Ökonomie*. I. Teil, Jena. 1902. (258. 1.)

⁷⁾ Kleinwächter: *Lehrbuch der Nationalökonomie* Leipzig, 1890. (267. 1.)

⁸⁾ Kautz: *A nézetgazdaságtan rendszere*. I. Budapest, 1890. (178. 1.)

⁹⁾ A. de Foville: *Richesse*. (Dictionnaire des Finances. 1110. 1.)

javak és értékek levonásával. A vitás kérdésnek az a része, vajjon a munkabérből álló egyéni jövedelem eleme-e a nemzeti jövedelemnek, a szerint dől el, mit kell termelési költség alatt érteni, tehát ezen a czímen a nemzeti termelés hozadékából levonni. Vajjon a munkabér termelési költség-e? A termelési költség más a magán- és más a közgazdaság szempontjából. Magángazdasági szempontból a tőke és munka felhasználásával járó kiadások termelési költséget képeznek; tehát a nyers- és segédanyagok, tüzelőanyagok, az álló tőke kopási hányada, a kölcsöntőke után fizetett kamatok és a munkabérek. Mert csak mind ezek levonása után fenmaradó termelési többlet áll a magángazdaság fogyasztására rendelkezésre. Közgazdasági szempontból csak azok a kiadások illetve javak tekinthetők termelési költségeknek, a melyek a termelés során megsemmisülnek vagy felhasználtatnak a nélkül, hogy azokból valakinek haszna lenne; azok a javak, a melyek felhasználtatnak a nélkül, hogy személyes szükségletkielégítésre szolgálnának, tehát a melyek senki jövedelmének részeivé nem válnak. A tüzelőanyag megsemmisül, a nyersanyag felhasználtatik stb. a nélkül, hogy ebből valakire előny hárulna, vagy ebből valakinek haszna lenne; tehát ezek közgazdaságilag is termelési költséget képeznek. A munkabérek, melyek magángazdaságilag termelési költségnek tekintendők, közgazdasági szempontból nem azok. Mert a munkának a termékben reprodukált ellenértékét képviselő munkabér, teljes összegben rendelkezésre áll fogyasztásra egyéni jövedelem gyanánt a munkásnak. Ennélfogva a munkabérek a nemzeti jövedelem leltárába beállítandók. A subjectiv módszernél úgy, hogy a munkabérből álló egyéni jövedelem az egyes jövedelmek összegezésénél számba veendő; mert a munkabér ellenértékét képező munkaérték a produktumban van és itt mint értékemelkedés jelentkezik. Az objectiv módszernél ellenben oly módon, hogy termelési költség czímen a nemzeti termelés eredménye gyanánt jelentkező nemzeti jövedelemből a munkabérek nem hozandók levonásba; mert a munka által létrehozott értékemelkedés a terméknel szintén számba veendő. A kettős számítás elkerülése végett a kész termék értékéből a már számba vett és úgy magán- mint közgazdasági szempontból termelési költséget képező nyersanyag értéke levonandó; a munkabér által képviselt és a befektetett munka által biztosított értékemelkedés ellenben nem vonható le, hanem — mint a nemzeti jövedelemnek még számba nem vett része — számításba veendő.

Hogy a munkabér közgazdaságilag nem tekinthető termelési költségnek, az abból is kitűnik, hogy míg a magángazdaságnak a termelésből annál nagyobb hozadéktöbblet marad rendelkezésére, minél kisebb a munkaegységért fizetett bér, addig a közgazdaság hozadékára nézve csak a munkamennyiség irányadó, az ezért fizetett munkabér mérve közömbös. A munkabérben eszközölt megtakarítás a termelő magángazdaság javára esik, de a közgazdaság hozadékának mérvét nem befolyásolja. Hatása nem a nemzeti jövedelem mérvében, hanem eloszlásában nyilvánul. A mennyivel csökken a munkabérből álló egyéni jövedelem, annyival emelkedik a vállalkozói nyereségből eredő jövedelem.

A munkabérből álló egyéni jövedelmek, a kifejtettek szerint, a nemzeti jövedelemben benfoglaltatnak; a személyes szolgálatokból, a szabad foglalkozásokból származó jövedelmeket azonban, nézetünk szerint, a nemzeti jövedelemhez számítani nem lehet. Vannak (Kiaer,

Schall, Soetbeer, stb.) a kik nem csak az őstermelés által előállított nyersanyagokat, a nyersanyagot feldolgozó ipari és a forgalmat közvetítő kereskedelmi és szállítási tevékenység gyümölcseit számítják a nemzeti jövedelem alkotó elemeihez, hanem mind azokat a személyes szolgálatokat is, a melyek harmadik személyeknek visszszolgálat mellett, rendelkezésre bocsáttatnak, tehát a szabad foglalkozások (orvos, ügyvéd, tudós, művész, tanító, lelkész, tisztviselő, stb.) szolgálatait is. Ennek a felfogásnak az a hibája, hogy nem közgazdasági, hanem magángazdasági szempontot követ. A személyes szolgálatokból eredő jövedelmet huzók hasznos, sőt nélkülözhetetlen tevékenységet fejtenek ki, szolgálataik előfeltételei és előmozdítói a termelésnek, de a termelésben nem működnek közre közvetlenül, tehát nem hoznak létre semmi olyan új javat és értéket, a mely gyarapítaná a nemzeti jövedelmet. Más szóval, akár több, akár kevesebb hivatásszerű tevékenységet fejtenek ki egy esztendőben azok, a kik személyes szolgálataik után élnek, a nemzeti jövedelem mérvére ez közömbös marad. Egyéni jövedelmeik a nemzeti jövedelem megoszlásának és nem termelésének folyamata.¹⁾

Abból, hogy a személyes szolgálatok gyümölcseit nem tekintjük a nemzeti jövedelem elemeinek, koránt sem következik, hogy statisztikai vizsgálódásainak köréből azt kihasítandóknak tartjuk. Ellenkezőleg. A nemzeti jövedelem becslésével kapcsolatos igen fontos problema a nemzeti jövedelem megoszlásának kérdése és már ebből a szempontból ia gondos kutatás tárgyává teendők a személyes szolgálatokból eredő jövedelmek.

A nemzeti jövedelem becslését kiváló statisztikusok alapos és körültekintő tanulmány tárgyává tették és annak mérvét úgy az objectiv, mint a subjectiv és vegyes módszer segítségével törekedtek számszerűen megállapítani. A nemzeti jövedelem becslésével foglalkoztak: Schmidlin (1841.), Rümelin (1863.), Schall (1884.), Dudley Baxter (1867.), de Bruyn Kops (1869.), Kiaer (1874.), Giffen (1878, 1889.), Soetbeer (1879.), Ignatius (1881.), Engel (1887.), Neumann-Spallart (1887.), Losch (1887.), Inama-Sternegg (1893.), Juraschek (1896.), Mulhall (1896.). Megemlítendők még: A. de Foville, Wagner, R. Meyer, F. J. Neumann, Mithoff, Láng, Földes, Horánszky, Boehmert, Czoernig, Fillunger, Schnitzler, Chaptal, Dupin, Chevalier, Moreau de Jonnés, Colquhoun, Vauban, G. King, Davenant etc.

Nem lehet feladatunk a nemzeti jövedelem becslésével foglalkozó összes munkálatok ismertetése, főleg mert nagy részük azonos módszer alkalmazásával törekszik a kérdés megoldására. A mi feladatunk az egyes munkálatokat közös vonásuk alapján csoportosítva, a különböző módszereket ismertetni, azoknak jelen állásáról tájékozást szerezni, hogy az egész problema jelentőségéről kritikai vizsgálódásaink alapján tiszta képet nyerhessünk.

Az objectiv módszert alkalmazó munkálatok a közgazdasági

¹⁾ Vegyük, hogy egy hivatalnok évi fizetése 10.000 korona; ha ennek van egy magántitkára, a kinek 1.500 koronát fizet és egy inasa, a kinek bére 500 korona, úgy az esetben, ha a személyes szolgálatokból eredő jövedelem a nemzeti jövedelemhez számítatnék, 12.000 korona volna a nemzeti jövedelem leltárába beállítandó; ha ellenben az a hivatalnok állását veszti, alkalmazottjait elbocsátja és egyik sem jut új álláshoz, úgy a nemzeti jövedelem 12.000 koronával volna kevesebb. Holott a nemzeti jövedelem mérvére az egész folyamat teljesen közömbös.

termelés eredményének kipuhatolására törekszenek és e célból a mezőgazdaság, bányászat, halászat, ipar, kereskedelem, szállítás stb. hozadékának pontos megállapítását czélozzák. Az egyén eltűnik; az egyén jövedelmei helyett a termelési források hozadéka képezik a kutatás tárgyát. E munkálatok az évenként ujonnan előállított nyersanyagokat és értékeket iparkodnak megállapítani.

Az objectiv módszer alapján Württemberg nemzeti jövedelmét Rümelin 1863-ban 276 millió frtra, Schall 1884-ben 702·1 millió márkára becsülte. Czoernig Ausztria-Magyarország nemzeti jövedelmét 1861-ben 3360 millió frtra.

Schall a következő eredményre jut:

A) Nyersanyagok nyerése:

1. Mezőgazdaság	243·5 millió márka	34·68%
2. Erdészet	29 » »	4·13 »
3. Bányászat és tőzeg	7·9 » »	1·13 »

B) Anyagfeldolgozás és kereskedelem:

a kereskedést folytató és iparúzó osztály jövedelme	300 » »	} 46·0 »
a közlekedési intézetek jövedelme	23 » »	

C) Személyes szolgálatok 72·7 » » 10·36 »

D) Külföldről folyó járadékok 26 » » 3·7 »

A nemzeti jövedelem összsommája . 702 millió márka 100 %

Czoernig szerint Ausztria-Magyarország nemzeti jövedelme következőleg alakul: ¹⁾

Mezőgazdaság	2.073,400.000 o. é. frt.
Bányászat és kohászat	41,183.110 » » »
Ipar	1.200,000.000 » » »
Vadászat és halászat	46,000.000 » » »
Összesen	3.360,583.110 o. é. frt.

A nemzeti jövedelem becslésénél alkalmazott másik módszer, a subjectiv módszer, csak ott alkalmazható, a hol általános személyes jövedelmi adó van, a hol tehát az egyes gazdasági alanyoknak jövedelmeit az állam kipuhatolja.

Ennek a módszernek segélyével Dudley Baxter az angol nemzeti jövedelmet 1867-ben 570,000.000 £-re becsülte, az income-tax adatai alapján; míg Giffen ugyanezen alapon 1885-ben 554,022.000 £-ra. Soetbeer a porosz nemzeti jövedelmet az osztály- és osztályozott jövedelmi adó alapján 1878-ra 8.069,837.000 márkára becsülte.

Dudley Baxter részletes eredményei a következők: ²⁾

¹⁾ Carl Freiherr v. Czoernig: *Statistisches Handbüchlein für die Österreichische Monarchie*. Wien, 1861. (64, 71. lap.)

²⁾ R. Dudley Baxter: *National Income and taxation of United Kingdom*. (Compte Rendu des Travaux de la septième session du Congrès international de Statistique à la Haye. Seconde partie. La Haye 1870. (530. lap.)

Felső és középosztályok :

	Jövedelmek	Adózók száma	Jövedelem összege
I. Nagy jövedelmek 5000 £-tól feljebb		8.500	126.157.000 £
	1.000—5.000 £-ig	48.800	83.324.000 »
II. Közép »	300—1.000 »	178.300	87.723.000 »
III. Kis »	100—300 »	1.026.400	110.950.000 »
Adómentesek	100-on alul	1.497.000	81.320.000 »
Összesen . . .		2,759.000	489,474.000 £

Munkás osztályok:

IV. Tanult kézművesek .	50—73 £-ig	1,345.000	66,353.000 £
V. Kevésbé tanult kézművesek	35—52 »	5,087.000	160,652.000 »
VI. Munkások	10·10—36 »	4,529.000	97,640.000 »
Összesen . . .		10,961.000	324,645.000 £
Végösszeg . . .		13,720.000	814,119.000 £

Ebből a 814 millióból 244 millió £-ot a származékos jövedelmek fejeben levő 570 millió £-ra becsüli az angol tiszta nemzeti jövedelmet. 16,300.000 népszámból 13,720.000 egyénnek van jövedelme; ez utóbbiak közül az income tax alá csak 1,262.000 egyén tartozik, a többi 12,458.000 egyén jövedelme 100 font sterlingen alul lévén, adó alól mentes. A 244 milliónyi származékos jövedelem az eltartott családtagokra vonatkozik. Baxter szerint a nemzet nyers jövedelme (gross income), a nemzet összes tagjai jövedelmének összességét, míg a tiszta jövedelem (net income) a nemzet évi termelésnek tényleges összegét foglalja magában.¹⁾

Egy másik tipikus alkalmazását a subjectiv módszernek Soetbeer munkájában találjuk,²⁾ a ki 1878-ra az osztály- és osztályozott jövedelmi adótörvény alapján a következő eredményre jut:³⁾

		Keresők és eltartottak száma	%	Jövedelem M.	%
szűk jövedelem	525 M.-ig	6,664.600	25·88	1.402,570.000	17·38
kis »	525 — 2.000 »	17,390.767	67·54	4.417,293.500	54·74
mérsékelt jöv. .	2.000— 6.000 »	1,437.000	5·58	1.265,593.800	15·68
jó jövedelem .	6.000 — 20.000 »	225.000	0·88	593,215.700	7·35
nagy jövedelem	20.000—100.000 »	27.920	0·11	289,394.300	3·59
igen nagy jöv.	100.000-en felül	1.800	0·007	101,770.000	1·26
Összes nemzeti jövedelem . . .		25,747.660	100·000	8.069,837.000	100·00

A 420 M. jövedelmet el nem érő személyek adó alól mentesek és ezek jövedelmeit Soetbeer becslés segélyével pótolja; egy háztartás

¹⁾ Giffen módszerét, a mint a nemzeti jövedelmet a nemzeti vagyonnal egyidejűleg állapítja meg, részletesen ismertettük idézett munkánkban. (Bull. de l'Inst. XIII. 2e livr. 104., 131. lap.)

²⁾ Soetbeer A.: *Umfang und Verteilung des Volkseinkommens im Preussischen Staate 1872—1878.* (Leipzig 1879.)

³⁾ Id. m. (48. lapon.)

fejére 500, egyes keresőre 350 M. jövedelmet véve fel, 3,506.423 adómentes kereső jövedelme 1.402,924.750 M.

Nem annyira a nemzeti jövedelem mérve, mint inkább annak megoszlási viszonyai szempontjából becsesek Bücher vizsgálódásai Baselre vonatkozólag: ¹⁾

		%
szűk jövedelem	1.500 frankig	66 4
kielégítő jövedelem	1.500— 3.000 »	21 0
mérsékelt »	3.000— 6.000 »	7 4
bőséges »	6.000—12.000 »	2 9
nagy »	12.000—40.000 »	1 8
igen nagy »	40.000-en felül »	0 5

Ausztria nemzeti jövedelmét Inama-Sternegg 2400 millió forintra becsülte 1893-ban; ²⁾ Foville Franciaországét 25 milliard frankra. ³⁾

A nemzeti jövedelem becslése a közgazdasági statisztika legnehezebb problémáinak egyike. Hogy az elégtelen statisztikai anyag daczára a legjelentékenyebb statisztikusoknak a nemzeti jövedelem megállapításra vonatkozó ismételt törekvéseivel találkozunk, ez csak az ilyenmű vizsgálódásoknak kétségtelen tudományos és gyakorlati jelentőségében leli magyarázatát.

Ha végig tekintünk a nemzeti jövedelem becslésével foglalkozó munkálatokon, kezdve a legkezdetlegesebb kísérletektől a legujabb dolgozatokig, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy a nemzeti jövedelem nagyságát számbelileg kifejezni czélzó összes törekvések approximativ eredménynél többet elérni nem tudnak. Különben is az ilyenmű becslési kísérleteknél matematikai pontosságról szó sem lehet és ha az eredmény a tényleges állapotot megközelíti, úgy elértük azt, a mire tudomány a kérdésnél törekszik. Nem szabad a nemzeti jövedelem értékét feltüntető számszerű végösszegekben exact eredményt keresni, hanem csak tájékoztatót, a mely annál megbízhatóbb, minél megfelelőbb anyag áll a statisztikus rendelkezésére.

A nemzeti jövedelem becslésével foglalkozó munkálatok idővel mindinkább értékesebbek, mert a statisztikai anyag tökéletesebb és így a hiányok fokozatosan pótoltnak.

A nemzeti jövedelem becslésére vonatkozó különböző módszereknek meg van abszolút és relatív hiánya. A reálmódszer alkalmazása mellett a jövedelemforrások tárgyi megoszlásáról nyerünk képet, de nélkülözzük a nemzeti jövedelem alanyi megoszlásának fontos mozzanatát. Megtudjuk, hogy a nemzeti jövedelemnek mely részét szolgáltatja az őstermelés, az ipar, a kereskedelem, stb., de nem kapunk felvilágosítást az egyéni jövedelemmegoszlásról, az egyéni jövedelmek nagysági tagozatáról. Minthogy továbbá az egyes termékek pénzértéke alapján történik a becslés, az eredményre nézve sok függ attól, hogyan állapítják meg az értéket a termelési, áruforgalmi stb. statisztikában. Korlátolt időre és helyre nézve, a pénznek értéke ugyan a legjobb mérője az értékeknek, csakhogy időközönként nagy válto-

¹⁾ Prof. Karl Bücher: *Basel's Staatseinnahmen und Steuervertheilung. 1878—1887.* (Basel 1883. 24. lap.)

²⁾ Inama Sternegg: *Die Ergebnisse der Erbschaftssteuer in Österreich etc.* (Statistische Monatschrift XIX. Jahrg. 1893.)

³⁾ A. de Foville: *Richesse.* (Dictionnaire des Finances 1110. lap.)

zásoknak van alávetve és ezért nem szolgálhat egyéb javak értékének absolut, változatlan matematikai mértéke gyanánt. Erre különösen ügyelni kell akkor, ha egy nemzet jövedelmét más nemzetével vagy előbbi korrallal hasonlítjuk össze.

A subjectiv módszer az általános személyes jövedelmi adó statisztikára támaszkodik. Előnye, hogy a nemzeti jövedelem alanyi megoszlásába enged bepillantást, de viszont e módszernél a kettős számítás csaknem elkerülhetetlen. Az általános személyes jövedelmi adót ugyanis a bármely forrásból eredő összjövedelemre vetik ki, tehát a legkülönbözőbb hozadékforrásokból származó jövedelem-elemek összesítve egy összegben érintetnek az adó által. Tehát ugyanazon összjövedelemben származékos és eredeti jövedelem egyesülhet, a mi kettős számításra vezet. Az is hibája e módszernek, hogy az egyes jövedelmekben nem lehet megkülönböztetni azt az elemet, a mely más gazdaság vagyonelemét képezte és nem volt ujonnan előállított jószág, tehát tárgya ugyan a magánjövedelemnek, de nem számítható a nemzeti jövedelemhez. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ott, a hol a kis jövedelmek létminimum gyanánt a jövedelmi adó alól mentesek, a meg nem adóztatott jövedelmek is számba veendőek. Minthogy a subjectiv módszer alapját a jövedelmi adó-statisztika képezi, e módszer alkalmazása mellett tulajdonképen nem a nemzeti jövedelemhez jutunk, hanem a megadóztatott jövedelmek összegéhez.¹⁾

Az egyes statisztikusok által a különböző országokban eszközölt becslések módszerének megválasztását mindenkor az adott viszonyok a rendelkezésre álló adatok minősége döntik el.

II.

Mielőtt problemánk megoldásához. *Magyarország nemzeti jövedelmének megállapításához* fogunk, feladatunk határait kell pontosan megállapítani. A nemzeti jövedelem — a mint kifejtettük — összesége valamely nép által évenként ujonnan előállított javaknak és értékeknek a termelési költségek levonásával, a mihez még-a külföldről kamat, járadék és egyéb, viszteher nélküli czímen évenként befolyó javak és értékek számíthatók, az ugyanezen czímen évenként külföldre kifolyó javak és értékek levonásával. E szerint a magyar nemzeti jövedelemnek három tényezője van: 1. a belföldön évenként ujonnan előállított nyerstermékek, azaz, az őstermelés összhozadéka, az elemi költségek levonásával; 2. az az értékemelkedés, a melyet a nyers termékeknek és javaknak az anyagfeldolgozó, illetve a forgalmat közvetítő tevékenység biztosít, vagyis az ipar, kereskedelem és szállítás által évenként létrehozott értékek; 3. a külföldről évenként befolyó kamatok, járadékok stb., az e czímen fennálló belföldi tartozások levonásával. A személyes szolgálatok gyümölcseit — a mint ezt kifejtettük — nem tekinthetjük a nemzeti jövedelem részeinek, mert nem képeznek olyan javakat, a melyek a nemzeti jövedelmet gyarapítják; tekintettel azonban a nemzeti jövedelem megoszlása szempontjából való nagy jelentőségükre, a személyes szolgálatokból eredő jövedelmeket is vizsgálódásaink tárgyává tesszük. Nem fogjuk számba venni a hasz-

¹⁾ de Bruyn Kops: *Revenu annuel de la nation. Congrès International de Statistique à la Haye. Première Partie. Programme. La Haye. 1869. (139. lap.)*

nálati vagyontárgyaknak (laképületek, ingóságok, eszközök, stb.) használmányát, mert ezek a már meglévő vagyonaállagnak és nem az újonnan termelt és jövedelemmé vált javaknak fogyasztása gyanánt jelentkeznek.

A magyar adórendszer az általános személyes jövedelmi adót nem ösmeri és így hiányzik a becslés keresztülvételére a megbízható alap. A ma rendelkezésünkre álló hézagos adatok segítségével csak úgy juthatunk többé-kevésbé megbízható eredményhez, ha a különböző és egymást ellenőrző adatok és módszerek kombinatív alkalmazásával járunk el.

1. A magyar nemzeti jövedelem legjelentékenyebb alkotó részét a nyarstermékek szolgáltatják. Első sorban tehát meg kell állapítanunk a Magyarország által évenként újonnan nyert nyarstermékek pénzértékét.

A mezőgazdaság nyers hozadékának kipuhatólására eléggé megbízható adataink vannak.

A magyar korona országában, a mezőgazdasági termelésre szolgáló 23.478.563. kat. holdra rugó területen, a hivatalos statisztikai adatok szerint,¹⁾ az összes termés értéke az utolsó három évben a következő volt:

A termék neve	A termés értéke koronákban.		
	1899	1900	1901
Kenyértermények (buza, rozs, kétszeres stb.)	784,832.858	702,080.430	689,502.712
Egyéb gabonaneműek (árpa, zab, köles stb.)	287,922.360	258,562.325	271,866.108
Hüvelyesek (borsó, bab, lencse)	27,676.622	39,460.864	41,572.215
Kapásnövények (tengeri, burgonya, czukorrépa, stb.)	491,596.002	595,884.241	584,808.751
Kereskedelmi növények (repeze, kender, len, stb.)	63,784.574	71,347.442	68,222.014
Takarmánymagvak	25,024.282	19,709.739	16,479.116
Szálas takarmány	482,301.736	508,649.413	574,852.181
Szalma és szár	240,050.000 ²⁾	268,593.238 ³⁾	297,136.477
Zöldségfélék	28,360.284	37,773.488	29,122.779
Az összes termés értéke	2.431,548.768	2.502,061.180	2.573,563.353

Az átlagos évi termés értéke (1899—1901) tehát 2,502,391.100 korona. Ez az érték képviseli az ország évi termés hozadékát. Ebből a 2,5 milliárd korona nyers hozadékból levonandók a termelés érdekében hozott azon költségek, a melyek felhasználtattak a nélkül hogy ebből valakinek haszna lenne, vagyis azok a költségek, a melyek senkinél nem váltak jövedelemmé. Ezek az elemi költségek: a vetőmag; a mezőgazdaságokban használt gépek és eszközök kopási hányada; és végül az állattenyésztésre fordított azon áldozatok, költségek, a melyek magának a termésnek nyerésére szükséges trágya és állati munkaerő érdekében hozattak, de az állattenyésztés hozadékából meg nem térülnek, más szóval a trágya és állati munkaerő előállítás költsége.

¹⁾ *A magyar korona országainak 1901. évi mezőgazdasági termelése.* (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 4. köt. Budapest 1903. 20*—23* lapokon.)

²⁾ *Magyar Statisztikai Évkönyv.* 1899. Budapest 1900. (85. 1.)

³⁾ Adatok hiányzanak, tehát az 1899. és 1901. év átlagát vettük.

Az összes vetőmagszükséglet kitett a magyar korona országában a hivatalos statisztikai adatok szerint az 1900. évben bevetett terület alapján kiszámítva:¹⁾

buzában	7,992.044 hektolitert	
rozsbán	2,536.295	»
kétszeresben	337.186	»
árpában	2,661.157	»
zabban	3,301.508	»
tengeriben	1,244.934	»
kölesben	32.604	»
tatárkában	15.439	»
zabos bükkönyben	650.320	»
bükkönyben	312.060	»

Ennek a 19,083.547 hektoliter vetőmagnak az értéke az utolsó évi árak alapján 191,558.002 koronára tehető. Ebben azonban nincs kimutatva a hüvelyesek és kereskedelmi növényekben az évi vetőmagszükséglet, a melyekről hiányzanak a statisztikai adatok, Mérsékeltén járunk el, ha ezen termények évi termésértékének $\frac{1}{8}$ részét számítjuk vetőmagnak, a mi (az 1899—1901. évi adatok átlaga alapján) 13,002,697 koronának felel meg. Az összes évi vetőmagszükséglet értékét tehát 204,560.699 koronában állapíthatjuk meg.

A mezőgazdaság nyers hozadékából levonandó elemi költségek második tétele a mezőgazdaságban használt gépek és eszközöknek kopási hányada, a melyet hozzávetőleg úgy állapíthatunk meg, hogy a mezőgazdasági gépek és eszközök értékének 10°/o-át vesszük számításba. A mezőgazdaságokban használt összes gépek és eszközök száma 5,726.829 darab,²⁾ a melyeknek értékét részletes számítások alapján³⁾ 340,562.228 koronában állapítottuk meg; ennek $\frac{1}{10}$ részét a termelés során beálló kopás és értékvesztés czimén felvéve 34,056.222 koronára emelkedő tételt kapunk.

A levonandó elemi költségek harmadik tétele: a trágya és állati munkaerő termelési költsége. Az állattenyésztésre fordított összes költség, mely legfőképen a takarmányban áll, egészében nem az állattenyésztés hozadékából térül meg, hanem nagy részben a földművelés hozadékában reprodukálódik. Az állatállomány által fogyasztott takarmány értékének legnagyobb része, mint trágya és állati munkaerő megtérül a földművelésnek. A trágya és állati munkaerő termelési költsége tehát levonandó a földművelés hozadékából, mert ebben a takarmány értéke, mely a termés értékében bennfoglaltatik, már számba vétetett. A trágya és állati munkaerő költségei, ép úgy, mint a vetőmag és a gépek és eszközök kopási értéke, az évi termés értékéből előre levonandók, mert senki részére nem képeznek jövedelmet. A trágya és állati munkaerő termelési költségeit természetesen egész pontosan nem állapíthatjuk meg. A hivatalos adatok szerint a baromállomány

¹⁾ *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája.* V. köt. Budapest, 1900 (85* lap.)

²⁾ *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája.* IV. köt. (57* lap.)

³⁾ Fellner F.: *A magyar nemzeti vagyon becslése, tekintettel egyéb államokra.* Budapest, 1901. (19. lap.)

összes létszáma 24,807.430 darabból áll; ezekből gazdaságokban 23,126.063 darabot hasznosítottak,¹⁾ 1,679.367 darabot nem a mezőgazdaságban találtak. Az összes baromállomány által termelt évi trágyaproductio — a hivatalos statisztika adatai szerint²⁾ — 414,583.042 mm. A gazdaságokban talált baromállomány összes trágyatermelése tehát 386,521.520 mm. Ennek értékét megállapítani már csak azért is bajos, mert az állati trágyát a termelő gazdaság maga használja fel, tehát forgalomba nem igen kerül és így eladási ára sincs. Szakszerű számítások alapján azonban 1 mm. állati trágya értéke egy koronára³⁾ tehető. Az áruforgalmi statisztika az állati trágya behozatali egységértékét métermázsánként szintén egy koronában állapítja meg.⁴⁾ Tehát a trágya métermázsájának értékét egy koronával számítva 386,521.520 koronát nyerünk a trágya fejében levonandó költség gyanánt. A fentemlitett baromállományban a lovak is bennfoglaltatnak; a trágyamennyiség kiszámításánál azonban csak a takarmánytermés vétetett számba a zab nem, pedig a lovaknak, mint a mezőgazdaságban csaknem kizárólag munkaerejük által hasznosított állatoknak legfőbb tápszerük a zab. Minthogy a legfőbb állati munkaerőt a lovak szolgáltatják a mezőgazdaságban, tehát a zabtermelésből is levonandó az a rész, a melyet a mezőgazdasági lóállomány fogyaszt. Az ipari, katonai és fényüzési lovak tápszereit a mezőgazdaság állítván elő, e tápszereknek ára a mezőgazdaság részére jövedelmet képez, hát a zab termelésből a lóállomány ezen részére eső hányad nem vonható le. A hivatalos adatok szerint az összes lóállomány a magyar korona országaiban 2,282.028 darabból áll; ebből 2,162.423 darab a mezőgazdaságokban találtatott.⁵⁾ A többi 119.605 darab ló az iparüzemben és fényüzésre használtatik. A fenti létszámban nincs a katonaság birtokában levő 26.429 darab ló.⁶⁾ Ezzel együtt az egész lóállomány 2,308.457 darab. Az 1899—1901. évi termés átlaga alapján mutatkozó 117,809.385 korona értékű évi zabtermésből a 3,301.508 hl. vetőmag értéke fejében 17,332.917 koronát már leszámítottunk, az így fennmaradó 100.476 millió korona zabtermésből 16 millió koronát annak fejében ütünk le, hogy főleg az északi megyékben és az ország egyes vidékein a zab kenyértermény gyanánt is szerepel; a maradék 84.476 millió korona értékű zabból 93.68⁰/₀-ot, vagyis 79,407.116 korona értékű zabot fogyaszt a mezőgazdasági lóállomány, a mely a mezőgazdaság nyers hozadékából levonandó, az állati munkaerő hozzávetőleges termelési költsége fejében.

Az állattenyésztés hozadékát megközelítőleg az évi takarmány-

1) Id. *Mezőg. Stat.* IV. (40* lap.)

2) Id. *Mezőg. Stat.* V. (64* lap.)

3) Hieronymi Károly számításai szerint — a kinek ez adatokat köszönhetjük — egy métermázsa friss állati trágya tartalma:

légeny	0.39 kg. érték	32.8 krajczár,
phosphor	0.18 » »	3.4 »
kali	0.45 » »	7.2 »
mész	0.49 » »	6 »
		49.4 krajczár.

4) *A magyar korona országainak 1902. évi külkereskedelmi forgalma.* Bpest. 1903. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 6. köt. 259. l.)

5) *A magyar korona országainak mezőg. statisztikája.* IV. köt. (40* lap.)

6) U. az. I. köt. Bpest. 1897. (126* és köv. lap.)

termés értékével vehetjük egyenlőnek; mert az a haszon, a melyet az állattenyésztés hajt, a takarmány értékesítésének tekinthető. Az állattenyésztésnek annyit kell hoznia, mint az évi takarmány értéke, a mely reá fordittatik; minthogy azonban még az ápolás és gondozás körül hozott munkaadózat értékének is meg kell térülnie, a takarmánynövényeknek (az 1899—1901. évi termésérték átlaga alapján ¹⁾ 801,397.664 koronában megállapított értékét, az állattenyésztés minimális hozadékának tekinthetjük. Igaz, hogy a takarmány egy részét az igavonásra használt állatok fogyasztják, a melyeknek csakis állati munkaereje hasznosíthatik a mezőgazdaságban, tehát — a trágyán kívül — hozadékot nem adnak; és így a fogyasztott takarmány egy részének ellenértéke az állattenyésztés hozadékában nem nyilvánul, de más felől a mezőgazdasági takarmányhoz az erdészeti, kertészeti és gyümölcsstermelésnek termékei is járulnak. Hogy nagyobb eltérés a takarmánytermés évi értéke és az állattenyésztés hozadékának értéke között tényleg nincsen, azt az állattenyésztésnek a következő ellenőrző adatok alapján megállapított hozadéka mutatják.

Az állattenyésztés hozadékának egyik leglényegesebb része a tejtermelés. A tehének fejési eredményeire vonatkozó hivatalos adataink szerint a 2,185.202 darabból álló tehénállomány ²⁾ egy év alatt 1.644,779.176 liter tejet ad, ³⁾ a melynek értéke, literjét 12 fillérrel számítva, 197,373.501 korona.

Az állattenyésztés hozadékának másik nagyjelentőségű hányada az évi hústermelés. Ennek megállapítása a rendelkezésre álló hivatalos statisztikai adatok segítségével elég megbízhatóan vihető keresztül. Módszerünk a következő: A baromállománynak bizonyos hányadrészét évenként levágják és így az bizonyos évek száma alatt megújul; ha tehát ismerjük az évenként levágásra kerülő állatok számát és az állatállomány összes súlyát, úgy az egy évre eső hányad mutatja az évenként termelt hús mennyiségét. A hivatalos statisztikai adatok szerint 1896-ban a közfogyasztásra levágott állatok száma volt: ⁴⁾

Bika	9.093 drb.	az egész állomány $\frac{1}{3}$ része,
Ökör	179.294 » » » »	$\frac{1}{5}$ »
Tehén	311.447 » » » »	$\frac{1}{7}$ »
Növendékmарha és borjú	634.301 » » » »	$\frac{1}{5}$ »
Sertés	773.351	} ⁵⁾ » » » $\frac{1}{3}$ »
Malacz	700.000	
Juh	1,424.560 » » » »	$\frac{1}{6}$ »
Kecske	60.462 » » » »	$\frac{1}{5}$ »

Ezen adatokból kitűnik, hogy a bikaállomány $\frac{1}{3}$ része, az ökörállomány $\frac{1}{5}$ része, a tehénállomány $\frac{1}{7}$ -e, a növendékmарhaállomány $\frac{1}{5}$ -e, a juhállomány $\frac{1}{6}$, a sertés- és kecskeállomány $\frac{1}{5}$ része kerül évenként levágásra, vagyis az állomány három, öt, hét stb. év

¹⁾ L. fentebb a táblázatot.

²⁾ *Mezőg. Stat.* I. köt. (764. lapon)

³⁾ *Mezőg. Stat.* V. köt. (77*. lapon)

⁴⁾ *Magyar Statisztikai Évkönyv. 1901.* Budapest 1902 (98. lap)

⁵⁾ Minthogy a malaczokat nem a közvágóhidakon vágják le, azoknak számát külön állítottuk be.

alatt újul meg. A következő adatokból már most megbízható pontossággal állapíthatjuk meg az eredményt:

Baromállomány neme	száma ¹⁾	átlagos súly kg. ²⁾	összes súly mm.	átlagos értéke korona ³⁾	összes értéke koronában
Bika	32.529	460	149.633	295.28	9,605.163
Ökör	1,113.645	432	4,810.946	243.65	271,339.604
Tehén	2,185.224	353	7,713.8 0	183.18	400,289.332
Növendékmарha	3,406.967	104.8	3,571.836	66.50	226,576.390
Szarvasmarha	6,738.365	—	16,246.255	—	907,810.489
Sertés	7,330.091	—	3,247.637	—	234,830.914
Juh	8,122.682	—	2,092.979	—	90,826.763
Kecske	308.810	—	69.785	—	2,677.678

Ezekből az adatokból az évi hústermés hozadékát a fenti módszerrel kiszámítva a következő eredményre jutunk:

Bika	49.878 mm.	3,201.721 korona értékben
Ökör	962.189 »	54,267.921 » »
Tehén	1,101.977 »	57,184.190 » »
Növendékmарha	714.367 »	45,315.278 » »
Szarvasmarha	2,828.411 »	159,969.110 » »
Sertés	541.273 »	46,966.305 » »
Juh	348.829 »	1,513.794 » »
Kecske	13.957 »	535.535 » »
Összes évi termék	3,732.460 mm.	208,984.744 korona értékben.

A házi állatok évi husproductuma tehát 3.732 millió métermázsá, a mely a 200 millió korona értéket meghaladja. Ebben az eredményben az állati bőrök és zsiradékok értéke is bennfoglaltatik.

A juhállomány nagyságából megközelítő pontossággal megállapíthatjuk az évi gyapjútermelés mennyiségét és értékét. Egy juh után évenként 1 kgr. gyapjút, egy bárány után $\frac{1}{4}$ — $\frac{5}{16}$ kgr. gyapjút nyernek. A 8,122.682 darabból álló juhállomány felét juhnak, felét báránynak véve, 50.766 métermázsára tehető az évi gyapjútermelés. A mosatlan gyapjú métermázsája — az áruforgalmi statisztika adatai szerint — 100—120 korona közt váltakozván, az évi gyapjútermelés értékét 5,584.260 koronára tehetjük.

Összefoglalva a hasznos házi állattenyésztés hozadékát a következő eredményre jutunk:

tej	197,373.501 korona
hús és bőr	208,984.744 »
gyapjú	5,584.260 »
trágya	386,521.520 »
Összesen	798,464.025 korona,

a mely eredmény, a 801,397.664 korona évi takarmány értékét megközelíti, és igazolja álláspontunkat, hogy az állattenyésztés hozadéká-

¹⁾ *Mezőg. Stat.* I. köt. (764. lap) és V. köt. (25*. lap)

²⁾ *Mezőg. Stat.* V. köt. (55*. és 56*. 63*. lap)

³⁾ *Mezőg. Stat.* V. köt. (65*. és 73*. lap)

nak értéke az évi takarmánytermés értékének felel meg. És nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy a kecske- és juhtej értékét nem vettük számításba.

Ezen eredmény kiegészítése gyanánt megemlítjük, hogy a méhészet is számba veendő jövedelmet biztosít a termelőnek minden nagyobb költség és fáradság nélkül. A magyar korona országában 1901-ben¹⁾ a méhcsaládok száma 564.618 volt, a melyek 30.399 mm. mézet és 1.844 mm. viaszt termeltek, mely méhtermékek összes értéke 2,964.370 koronának felelt meg.

A baromfiállomány 1895-ben 32,765.339 darabból állott.²⁾ Ennek megközelítő hozadékáról csak úgy adhatunk számot, ha az árúforgalmi statisztika adatait vesszük segítségül. 1901-ben a kivitel élő baromfiban (csirke, kappan, lud, kacska, pulyka) 8,735.950 darabot tett 10.896,879 korona értékben. E szerint a 32 millió darab baromfiállomány 40.629.020 korona értéket képvisel. Tekintettel arra, hogy az évenként kivitt élő és leölt baromfi 8,870.168 darab, a belfogyasztásra is ennyit véve fel, a fenti 40 millió korona felére, 20,314.510 koronára becsülhetjük az évi hús- és tollterméket. Az évi tojáskivitel értéke 35,364.819 korona,³⁾ ugyanennyit a belfogyasztásra számítva 70,729.638 koronára tehető az évi tojástermelés értéke. E szerint a baromfitenyésztés összhozadéka 91,044.148 koronára becsülhető.

A selyemtenyésztésre vonatkozó adatok szerint⁴⁾ 1901-ben 1.476.664 kilogramm selyemgubó termeltetett, a mely után a termelők 2,749.674 koronát kerestek.

Az állattenyésztés hozadéka tehát 895,222.217 korona értéket képvisel. Ebből — minthogy az állattenyésztésnél termelési költséget képező takarmánynövények értékét, a földművelés hozadékának megállapításánál az alábbiak szerint nem fogjuk számításba venni — semmi sem vonandó le. Ellenben ehhez adandó a nem mezőgazdasági célokra felhasznált (hanem a szőlő- és gyümölcsstermelés, továbbá a kertészetnek átengedett) trágya ellenértéke, mert ez még számba nem vett bevétele az állattenyésztésnek. Minthogy 1 kat. hold szántóföldre átlag 18 mm. trágya esik,⁵⁾ 748.845 kat. hold kertre és 385.730 kat. hold beültetett szőlőre,⁶⁾ összesen 20,422.350 métermázsa trágyát számítva, métermázsaenként, mint fent egy koronával, 20,422.350 korona adandó még az állattenyésztés hozadékához, úgy hogy az állattenyésztés összhozadéka 915.644.567 koronát tesz.

Másfelől a földművelés hozadékához lesz számítandó a takarmánynövényeknek a nem mezőgazdák részére történt eladásából származó bevétel, vagyis a takarmánynövények ama részének ellenértéke, a melyet nem a mezőgazdaságban talált baromállomány fogyaszt. Említettük már, hogy a 24.807 millió darabból álló baromállományból 1.679 millió darabot nem a gazdaságokban találták, hanem a katonaság birtokában, iparüzemben stb. A 801.397 millió korona értékű takarmányból utóbbiak tehát 54.240 millió korona értékű takarmányt fogyasztanak, a mi a földművelés hozadékához számítandó.

¹⁾ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1901.* Budapest 1902 (106. lap)

²⁾ *Mezőg. Stat.* (V. köt. (24* lap.)

³⁾ *A magyar korona országainak 1902 évi külkereskedelmi forgalma.* Budapest, 1903. (87. l.)

⁴⁾ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1901.* Budapest, 1902. (107. lap.)

⁵⁾ *Mezőg. Stat.* V. (64* l.)

⁶⁾ *Ugyanott.* (ö* l.)

Összefoglalva az eddigi eredményeket, a földművelést és állattenyésztést egyesítő mezőgazdaság hozadéka tehát a következőképen alakul. Az évi termés összhozadékából 2,502,391.100 koronából levonandó vetőmagra 204·5 millió K, a mezőgazdasági eszközök és gépek kopási hányada fejében 34 millió K., trágya és állati munkaerő termelési költsége gyanánt 465·9 millió K, marad tehát 1,797,845.543 korona. A 801.397 millió koronára menő takarmánynövényekből az állattenyésztésre fordított (801·397—54·240) 747,157.064 koronának megfelelő részt ebből levonva, nyerjük a földművelés hozadékának megfelelő értéket: 1,050,687.879 koronát. a mihez az állattenyésztésnek 915,644.567 koronára rugó összhozadékát adva, a mezőgazdaság összes hozadéka fejében 1,966,332.446 koronát nyerünk, a mely a mezőgazdaságból származó összes jövedelem gyanánt jelentkezik.

A szőlő- és bortermelés hozadékának megállapítására megbízható hivatalos adatok állanak rendelkezésünkre.¹⁾ Az utolsó tíz évben (1892—1901.) évenként átlag 1,716.404 hektoliter bor termett, a melynek értéke 58,258.456 korona; az eladott szőlőmennyiség pedig átlag évenként 57.587 mm., a mely 1,883.489 korona értéket képvisel. Az összes szőlőszeti termelés értéke évenként tehát 60,141.945 korona.

A gyümölcsstermelésre vonatkozólag megfelelő adatok nem állnak rendelkezésünkre. A hivatalos statisztika szerint²⁾ a gyümölcsfák száma 77,987.175 darab. Hogy azonban ezeknek mennyi a hozadéka, arról megbízható adatokkal nem rendelkezünk. 1864-ben — a hivatalos adatok szerint³⁾ — a gyümölcsstermés 2,314.000 mérő volt, a mi 1,061.237 métermázsára tehető.⁴⁾ Egyéb adatok hiányában ezt a mennyiséget elfogadva, ennek értékét kell megállapítanunk. Az 1901. évre vonatkozó áruforgalmi statisztika adatai szerint⁵⁾ a kivitel egy évben gyümölcsben 278,307 mm. volt. 6,103.726 korona értékben. Tehát egy métermázsa 21·90 korona. Az 1,061 millió mm. gyümölcsstermés tehát 23,241.090 koronával gyarapítja a nemzeti jövedelmet.

Az erdőszet évi hozadékának, az évi fatermelés mennyiségének és értékének megállapítására megbízható adataink vannak.

Az összes erdőterület a magyar korona országában 9,021.850 hektár,⁶⁾ a miből 2,410.225 ha. tölgyerdő, 4,722.218 ha. bükk- és más lombdő, míg a fenyőerdő 1,889.407 ha. Az 1896. évben termeltetett:⁷⁾

		ára m ³ -ként ⁸⁾	összes értéke
tölgyfa.	7,094.517 m ³	12.18 kor.	86,411.187 kor.
bükk- és más lombfa	12,878.133 »	2·82 »	36,316.335 »
fenyőfa	7,600.477 »	4·80 »	36,482.289 »
Évi összes fatermés	27,573.127 m ³	—	159,209.811 kor.

¹⁾ Magyar Statisztikai Évkönyv 1901. (90. l.) és A magyar korona országainak 1901. évi mezőgazdasági termelése. Budapest, 1903. (24 l.)

²⁾ Mezőg. Stat. V. (20* l.)

³⁾ Hunfalvy János Az osztrák birodalom rövid statisztikája különös tekintettel a magyar államra. Pest 1867 (32. l.)

⁴⁾ Egy mérő = 0.625 hl. Egy hl.-re 0·72 métermázsát számítottunk.

⁵⁾ Id. m. (70 s köv. l.)

⁶⁾ Magy. Stat. Évkönyv 1901. (113. l.)

⁷⁾ Indokolás az osztrák-magyar vámterület autonom vámtarifájáról szóló törvényjavaslatához. (131. l.)

⁸⁾ Matlekovits: Das Königreich Ungarn. I. B. Leipzig, 1900. (496. l. a hol az árak Bedő Albert adatai alapján vannak összeállítva.)

Az erdészet tehát évenként csaknem 160 millió korona hozadékot ad.

A *bánya- és kohótermelés* évi hozadékának mennyisége és értéke az utolsó három év átlaga (1899—1901) alapján volt:¹⁾

kész áru	68,270.263 mm.	101,599.800 kor.	értékben
nyers termék	17,324.171 »	14,339.700 »	»
összes termelés	85,594.434 mm.	115,939.500 kor.	értékben.

Ez a 115 millió korona azonban még nem képviseli a bánya- és kohótermelés összes hozadékát; számba veendő a sótermelés hozadéka is, a mely szintén (1899—1901) átlag évenként 1,786.797 mm²). Ennek az értéke a hivatalos statisztika szerint 27,539.000 korona volna. Nem szabad azonban megfelekedni arról, hogy a sótermelés monopólium tárgya hazánkban, a mi az áraknak tetemes fokozásában nyilvánul. Minthogy ez az árfokozás nem jelenti a nemzeti jövedelem gyarapodását, hanem csak annak megosztására van hatással, mert az államnak biztosít nagyobb jövedelmet; a monopólium árfokozását képviselő fenti 27,5 millió koronát nem fogadhatjuk el az évi sótermelés értékének, hanem az áruforgalmi statisztika adatai alapján egy mm. só értékét 1,25 koronában számítva, azt 2,233.496 koronára tesszük.

A bánya- és kohótermelés e szerint 118,172.996 koronával járul a nemzeti jövedelemhez.

A nyersanyagok nyerésére szolgáló őstermelés összes hozadéka tehát 2.327,098.288 korona és pedig:

A) Mezőgazdaság (földmivelés és állattenyésztés)	1.966,332.446 kor.
Szőlő- és bortermelés	60,141.945
Gyümölcstermelés	23,241.090
Erdészet	159,209.811 »
B) Bányászat	118,172,996

II. Az őstermelés által létrehozott nyersanyagok legnagyobb része átalakítandó, minősítendő, hogy a szükségletkielégítésre alkalmassá legyen. A nyerstermékek feldolgozásával foglalkozik az *ipar*. A nyersanyagoknak az ipari tevékenység által biztosított értékelkedése, forrása az iparüző osztály jövedelmének. Feladatunk volna tehát azt az értéktöbbletet megállapítani, a mely az ipari termelés eredménye. Ismernünk kellene az évenként előállított ipartermékek összeségének értékét, a melyből a felhasznált tüzelőszereknek és nyersanyagoknak értéke levonandó, mint a mely javak részint az őstermelés hozadékának kipuhatólásánál már számba vétettek, részint a külföldről hozatnak be. Levonandó továbbá a munkagépek kopási hányada. Mindezekkel az adatokkal úgy a nagy- mint a kisipari termelésre vonatkozólag kellene rendelkezünk. Sajnos azonban, hogy a kisiparra vonatkozólag adataink egyáltalán nincsenek; a gyáripari statisztikánk ellenben igen értékes adatokat tartalmaz problémánk megoldására, habár, itt

¹⁾ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1899*. Budapest 1900 (126. lap) és *u. ez 1901* Budapest 1902 (123. lap)

²⁾ *U. ott* (129 ill. 126. lap)

is sok adatot becsléssel kell pótolni, úgy hogy a conjecturális statisztika mezejére való lépést itt sem kerülhetjük el.

Gyáripari statisztikánk 2364 ipartelep adatait dolgozta fel.¹⁾ Az 1898. évben az évi termelés értéke 1.366,917.031 korona értéket képviselt.²⁾

Az évi ipari termékek értékéből első sorban le kell vonnunk a felhasznált tüzelő szerek összértékét, mint a melyeket már az őstermelésnél, a bányászat és erdészet hozadékainak megállapításánál számba vettük, illetve külföldről hoztuk be. A külföldről beszerzett tüzelőszerek ép úgy levonandók mint a belföldön előállítottak, mert amazok számba még nem vétettek és értékük az ipartermékek értékében reprodukálódik ugyan, de ellenértékük, vételáruk a külföldre megy.

A felhasznált tüzelőszerek mennyisége és értéke a következő adatokból látható: ³⁾

tüzifa	6,727.767 mm. à 1.53 kor.	10,293.483 korona,
szén	32,728.037 » » 1.74 »	56,946.784 »
pirszén	4,126.401 » » 3.— »	12,379,203 »
faszén	2,478.383 » » 3.85 »	9,541.774 »
összesen		89,161.244 korona.

Ezen itt felsorolt legfontosabb tüzelőszereken kívül a hazai ipar még egyéb tüzelőszert és erőszolgáltató anyagokat is fogyaszt. Így benzint, kőolajat, kátrányt, stb. 575.860 mm. mennyiségben⁴⁾, a melynek értéke 5,758.600 koronára tehető. A motorok hajtására felhasználtak 1,962.509 m³ világítógázt 11,263.801 korona értékben és 3,043.911 K. W. óra elektromos munkát⁵⁾ 2,435.128 korona értékben. Minthogy az ipari termékek értékében ez anyagok bennfoglaltatnak, 19,457.529 koronára rugó értékük szintén levonandó. Vagyis tüzelőszert és hajtóerőszolgáltató anyag fejében levonandó 108,618.773 korona.

Hasonló módon leszámítandó az évi termelés értékéből az ipar által feldolgozott nyersanyagok értéke, mert ezeket részint az őstermelésnél már számba vettük, részint külföldről szereztük be, továbbá a félgyártmányok értéke, mert ezek az ipari termelés értékében szerepelnek.

Összeállítottuk a magyar korona országaiban a gyárak által felhasznált főbb nyersanyagoknak és félgyártmányoknak értékét különböző legjelentékenyebb iparágaknál, a melyet az illető iparág évi termelésének értékével összehasonlítva, megtudjuk, hogy az ipartermék értékének hányad része a felhasznált nyersanyagok és félgyártmányok értéke.

¹⁾ *A magyar korona országainak gyáripara az 1898. évben.* Hegedüs Sándor kereskedelemügyi m. kir. miniszter rendeletéből szerkesztette Szerényi József. Budapest 1901. (I. füzet 178. lap).

²⁾ *U. ott.* (246. lap).

³⁾ *Gyáripari Statisztika I.* füzet 230. lap. A tüzifa 2,242.589 m³ volt; köbméterjét 3 métermázsának vettük. Az értékeket az áruforgalmi statisztika 1902. évi adatai alapján számítottuk. *L. A magyar korona országainak 1902. évi külkereskedelmi forgalma.* Budapest 1903. (111. 117. és 118. lap).

⁴⁾ *Gyáripari Statisztika I.* 235. lap.

⁵⁾ *U. ott VI. füz.* (84. lap) Az áram ára kilowattóránként 80 fillérben számítva.

Volt ugyanis:

	Az évi termelés értéke	A felhasznált nyerstermékek és félgyártmányok értéke
a malomiparnál	359,452.834 kor.	257,218.600 kor.
czukorgyártásnál	60,999.057 »	37,519.562 »
szeszgyártásnál	47,687.775 »	26,371.067 »
sör- és malátagyártás	29,453.039 »	10,084.197 »
keményítőgyártás	8,887.372 »	2,859.733 »
gyapjúipar	10,668.399 »	6,065.400 »
len-, kender-, pamut- és jutafonó-szövőipar	21,200.297 »	10,437.689 »
selyemipar	1,129.743 »	414.000 »
papirosgyártás	11,938.669 »	1,471.489 »
fűrészárúgyártás	69,270.289 »	21,905.565 »
parkettagyártás	4,549.800 »	287.913 »
gép-, kazán- és waggongyártás	130,423.842 »	34,074.265 »
arany- és ezüstárú gyártása	4,474.334 »	1,848.934 »
kovácsolt árú gyártása	6,833.733 »	2,199.785 »
vas- és aczélöntés	18,689.466 »	3,891.093 »
vasgyártás	106,688.020 »	16,064.985 »
	892,346.669 kor.	432,714.277 kor. ¹⁾

¹⁾ Az egyes iparágaknál a felhasznált nyerstermékeket beszerzésük szerint külön tünteti fel a gyáripari statisztika; értéküket pedig következőleg állapítottuk meg:

a malomipar feldolgozott búzát 13,938.752 mm. (à 16 k.) 223,020.032 k.; rozsot 753.798 mm. (à 14 k.) 10,553.172 k.; árpát 404.282 mm. (à 13 k.) 5,255.666 k.; ketszerest 22.706 mm. (à 13·80) 313.342 k.; tengerit 259.183 mm. (à 11 k.) 2,851.013 k.; köles 262.433 mm. (à 11 k.) 2,886.763 k.; zab 1.735 mm. (à 13·50 k.) 23.422 k.; rizs 730.360 mm. (à 16·50 k.) 12,050.940 k.; borsó 15·100 mm. (à 17·50 k.) 264.250 k.; (L. XIV. füzet 107. l.);

a czukorgyártásnál 16,242.235 mm. czukorrépat dolgoztak fel (à 2·31 k.) 37,519.562 kor. értékben; (L. XV. füzet 73. l.);

a szeszgyártásnál a következő nyerstermékeket dolgozták fel: tengeri 1,545.519 mm. 17,000.709 kor.; burgonya 1,034.680 mm. (à 2·50 k.) 2,711.700 k.; czukorrépa 313.119 mm. 723.304 k.; árpa 212.387 mm. 2,761.031 k.; rozs 90.217 mm. 1,263.038 k.; buza 84.299 mm. 1,348.784 k.; zab 36.289 mm. 489.901 k.; köles 6.600 mm. 72.600 k.; (XVII. füzet 138. s köv. lap);

a sör- és malátagyártásnál feldolgoztak 704.059 mm. árpát 9,152.767 kor. és 5.479 mm. komlót (à 170 k.) 931.430 k. értékben (XVII. f. 44. s köv. l.);

a keményítőgyártásnál 5.000 mm. búzát 80.000 k.; 92.208 mm. tengerit 1,014.288 k.; és 706.178 mm. burgonyát 1,765.445 kor. értékben fogyasztottak (XIX. füzet 13. lap);

a gyapjúipar 55.140 mm. gyapjút dolgozott fel (à 110 k.) 6,065.400 kor. értékben (XII. füzet 69. lap);

a len-, kender-, pamut- és jutafonó-szövőipar 37.414 mm. nyers pamutot (à 100 k.) 3,741.400 k.; 2.095 mm. nyers lent (à 18 k.) 37.710 k.; 1.765 mm. len. kóczot (à 50 k.) 88.750 k.; 114.254 mm. jutát (à 33 k.) 3,770.382 k.; 3.390 mm. pamutfonált (à 159 k.) 539.010 kor.; 11.315 mm. len- és kenderfonált (à 234 kor.-2,659.025 k.; 1.681 mm. jutafonált (à 52 k.) 87.412 kor. értékben dolgozott fel (XII. füzet 171. lap);

a selyemiparban 230.000 kg. selyemgubót dolgoztak fel (à 1·80 k.) 414.000 k. értékben (XII. füzet 198. lap);

a papirosgyártásnál feldolgoztak 99.579 m³ fenyőfát (à 4·80 k.) 466.979 kor.; 50.113 mm. szalmát (à 3·80 k.) 190.430 k.; és 40.704 mm. rongyot (à 20 k.) 814.080 kor. értékben (XIII. füzet 73. lap);

a fűrészárúgyártásnál a következő famennyiséget dolgozták fel: fenyő 2,742 155 m³ (à 4·80 k.) 13,162.344 kor.; tölgy 665 334 m³ (à 12·18) 8,103.568 kor.; bükk- és más lombfa 223.715 m³ (à 2·82 k.) 639.653 kor. (IX. füzet 72—74. lap);

a parkettagyártásnál feldolgoztak 130.350 m³ fát;

a gép-, kazán-, waggon- stb. gyártásnál következő félgyártmányokat dolgoztak

Ezen adatok azt mutatják, hogy az ipari termékek értékének 48,49%-a a feldolgozott nyersanyagok és félgyártmányok értékére esik; tekintettel azonban arra, hogy mi csak a főbb és jelentékenyebb nyerstermékeket és félgyártmányokat vettük számba, a kisebb tételek pótlásául ki kell egészítenünk 50%-ra a fenti eredményt. Ha ezt az 1,366 milliárdnyi összes ipari termékekre általánosítjuk, úgy a nagy ipar által feldolgozott összes nyersanyagok és félgyártmányok értéke fejében 683,458 515 korona értéket nyerünk, a mi levonásba hozandó.

A harmadik levonandó tétel az ipari munkagépeknek kopási hányada, a mely a termelés eredményéből pótlendő a nélkül, hogy valakire nézve jövedelmet képezne.

A gyáripari statisztika adatai szerint a munkagépek száma 4.682 darab volt;¹⁾ még pedig 2.735 darab stabil (fekvő) gőzgép, 314 darab lokomobil, 179 darab turbina és 1.436 darab egyéb motor. A külkereskedelmi statisztika egy stabil gőzgép átlagos értékét 10.965 koronára, egy lokomobilét 5.640 koronára, egy turbináét 3.733 koronára és a kisebb motorok átlagértékét 3.104 koronára teszi.²⁾ Elfogadva ezen becslést a gyáripari munkagépek értéke 37,083.096 korona volna, a minek 20%-át kopási hányadra számítva, ennek évi értéke fejében 7.416.618 koronát kapunk. A mezőgazdasági gépeknél számított 10% helyett azért vettük itt a kétszeresét, mert az ipari gépek — szemben a mezőgazdaságiakkal — állandóbban vannak üzemben.

Összefoglalva az előadottakat a következő eredményre jutunk. A nagyipari termelés 1,366 milliárdnyi értékéből levonandó a tüzelőszerek és erőszolgáltató anyagok értéke fejében 108,618 millió korona, végül 7.416 millió korona mint munkagépek kopási hányada. Az így nyert 567,423.125 korona képviseli a gyáripar évi hozadékát.

Ez az 567 millió korona azonban még nem képviseli az ország összes ipari jövedelmét. Számba veendő még a kisiparból származó jövedelem is. Sajnos azonban, hogy adataink a kézműipar hozadékának megállapítására nincsenek. Némi támpontot csak az adóstatisztika nyújt; de ennek az adatai nem megbízhatók. Kereseti adóstatistikánk szerint az adózó, segédek nélkül dolgozó önálló kézműiparosok száma (az 1897—1901. években átlag évenként) 160.796 volt, a kik 1,384.167 korona adót fizettek;³⁾ a kis- és nagy-községekben segédekkel dolgozó kézműiparosok száma 14.339 volt,

fel: 537.373 mm. nyers és ócska vasat (à 7,60 k.) 4,084.034 k.; 307.926 mm. rudvasat (à 17 k.) 5,734,742 k.; 9.745 mm. pántvasat (à 17 k.) 165.665 k.; 143.648 mm. vaslemezt (à 23 k.) 3,303.904 k.; 346.432 mm. szerkezeti vasat (à 60 k.) 20,785.920 k. értékben (V. füzet 57. lap);

az arany- és ezüstárúk gyártásánál felhasználtak 1,848.934 kor. értékű félgyártmányt (IV. füzet 20. lap);

a kovácsolt árúk gyártásánál felhasznált aczél és vas 145.092 mm. (aczél à 17 k., vas à 7,60 k.) 2,199.785 k. (III. füzet 84. lap);

vas- és aczélöntésnél pedig nyers vasat 417.674 mm. és ócska vasat 94.312 mm. (à 7,60 kor.) 3,891.093 kor. értékben (III. füzet 28. lap);

nyersvastermelésünk kitesz 4,694.134 mm., a mihez feldolgoztatott 10,709.990 mm. vasérc (à 1,50) 16,064.985 k. értékben (II. f. 186. s köv. l.).

¹⁾ Id. m. I. f. (225. l.)

²⁾ Id. 1902. évi külkereskedelmi stat. (210. és 211. lap.)

³⁾ Adatok az egyenesadók reformjához. VI. kötet. Egyenesadó-Statisztika.

a kiknek adója 250.719 koronára rugott;¹⁾ míg a többi adófizető kézműiparosok száma 78.540 volt, a kiknek megállapított adóköteles jövedelme 19,463.043 frtot, v. i. 38,926.086 koronát tett ki.²⁾ (Ebből 7.965 esett a fővárosra 5,248.730 frt adóköteles jövedelemmel.) A 78.540 kézműiparos, a kereseti adó III. osztályában a tiszta kereseti nyeresemény 10⁰/₀-át fizeti adó fejében. A megállapított adóköteles jövedelem messze a tényleges mögött marad; ezt elismeri a legfőbb adóhatóság is.³⁾ Nézetünk szerint a megadóztatott jövedelem egyharmadát teszi a tényleges jövedelemnek. Így is 3¹/₃⁰/₀-nak felel meg az adótétel. A III. oszt. kereseti adó alá eső tényleges adóköteles jövedelmet a kézműiparból 116,778.258 koronára téve, az átlagos jövedelem 742 korona volna, a mi még mindig alacsonynak mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy itt a módosabb kézműiparosokról van szó. Ennek felét, 371 koronát számítva átlag fejenként a segédek nélkül dolgozó 160.796 önálló kézműiparosra és a kis- és nagyközségekben segédekkel dolgozó 14.339 kézműiparosra, 64,975,085 koronát kapunk, a mit a fenti 116 millióhoz adva, a 253.675 kézműiparos jövedelme 181,753.343 korona volna, a mi fogyasztásra rendelkezésre áll.

A kézműipari termelés értékét a kézműiparosok keresetével egyértelműnek véve, ez a 181 millió korona képviselné a kisipar évi hozadékát. Ez az eredmény azonban a valóság mögött marad, mert csak az adófizető kézműiparosokat vehettük tekintetbe, holott nagy számban vannak olyanok is, a kik az adóztatás alól kisiklanak. Az 1890. népszámlálás szerint volt ugyanis tulajdonképeni kereső iparos 719.003,⁴⁾ míg adófizető kézműiparos 253.675 és gyáripari alkalmazott 245.564,⁵⁾ összesen 499.239, tehát 219.764 egyénnel kevesebb. Nem vettük számításba továbbá a vándoripart és a mellékfoglalkozás gyanánt űzött házi- és népipart sem, a melyek a nemzeti jövedelmet szintén — ha nem is jelentékenyen — gyarapítják. Mérsékeltén járunk el tehát, ha a fenti 181 millió koronát 200 millióra kerekítjük.

Az ipar évi hozadéka a magyar korona országában 767,423.125 korona, a mi az anyagfeldolgozó ipar által létrehozott értékemelkedésnek felel meg.

III. A nyersanyagoknak és ipari termékeknek forgalmát közvetítő *kereskedelem és szállítás* által a javaknak biztosított értékemelkedés, a nemzeti jövedelem megállapításánál szintén számba veendő. Minthogy ennek az értékemelkedésnek közvetlen kipuhatólása lehetetlen, a kereskedelmi és szállítási tevékenységből eredő jövedelmet kell megállapítani.

A kereseti adóstatisztika szerint a kereskedelem- és szállítással foglalkozó adózók száma 141.961 volt, a kiknek megállapított adóköteles jövedelme 41,071.593 frtot tett ki.⁶⁾ Ép úgy mint fentebb,

¹⁾ U. o. (132. lap.)

²⁾ *Adatok az egyenesadók reformjához.* IV. kötet. Bpest 1899. (1306., 1364., 1334. s köv. lapok.)

³⁾ *Az egyenesadó reformok tárgyában összehívandó szakbizottsághoz intézett emlékirata a pénzügyministerium vezetésével megbízott m. kir. miniszterelnöknek.* Bpest 1893. (21–22. lap.)

⁴⁾ *Magyar statisztikai Évkönyv.* 1895. Budapest, 1896. (158. l.)

⁵⁾ *Gyáripari Statisztika* I. f. (299. l.)

⁶⁾ id. *Egyenes adó-statisztika* IV. köt. (1306 és 1364 l.)

ennek háromszorosát tényleges jövedelemnek véve, 123,214.779 frtot, azaz 246,429.558 koronát nyerünk a kereskedelem és szállításból eredő jövedelem gyanánt. Az 1890. évi népszámlálás szerint kereskedéssel 174.925 kereső foglalkozott,¹⁾ holott az adóstatistika szerint csak 141.961; a különbség gyanánt mutatkozó 32.961 kereskedéssel foglalkozó jövedelmét a fenti eredményhez arányosítva 303,650.000 koronát nyerünk.

A forgalmat közvetítő szállítási tevékenység által létrehozott értékemelkedés megállapításánál számba kell venni még a forgalmi intézetek szolgáltatásait is. A magyar vasutak üzleti bevételei 1901-ben 275,378.693 koronára rugtak, üzleti kiadásai 170,015.888 koronára. A tiszta hozadék 105,362.805 korona volt.²⁾

A kereskedelem és szállítás évi hozadéka tehát 409,012.805 koronára tehető.

IV. A nyers anyagok előállítása és a dologi javak értékemelkedése mellett a nemzeti jövedelemnek külön forrását képezik a *külföldről befolyó kamatok, járadékok stb.* De levonandók a nemzeti jövedelemből a belföldről ugyanezen czímen külföldre folyó javak. Így jutunk a tiszta nemzeti jövedelem értékéhez.

Hogy mennyi a külföldről Magyarországra kamat, járadék és egyéb visszteher nélküli jogczímen évenként befolyó javak értéke, arra nézve kimerítő és pontos adataink nincsenek. A hazai hitelintézeteknek s az azok által kezelt alapok és alapítványoknak az 1901. év végén birtokában volt külföldi (osztrák és idegen) értékpapírok (államadóssági és egyéb közkölcsonök kötvényei, záloglevelek, részvények, stb.) összege 23,375.000 korona³⁾, a melynek kamatai külföldről folynak az országba. Ez az összeg azonban a Magyarországon lévő külföldi értékpapírok álladékát nem meríti ki, mert a magánosoknak kezeiben is vannak külföldi, főleg osztrák értékpapírok és olasz, szerb stb. sorsjegyek. E czímen a fenti összegnek felét számítva, a 36,062.500 koronára tehető külföldi értékpapír-állományból, 4.5⁰/_o kamatot véve fel, évi 1,622.812 korona tiszta kamatjövedelmet kapunk.

A nemzeti jövedelem leltárába beállítandók azok az értékek is, a melyeket a kivándorlók küldenek az országba hátramaradottjaik részére. A be- és kivándorlás folytán mozgásba hozott javak és értékek mérlegének kérdése tulajdonképen a nemzeti vagyon problémáját képezi; de csak akkor, ha végleges ki-, illetve bevándorlásról van szó. Ha ellenben a kivándorló földjét, házát, ingóságait visszahagyja és csak munkaerőjének értékesítése czéljából megy külföldre, az ott szerzett jövedelmének egy részét évenként visszaküldvén, úgy az így befolyó értékek a nemzeti jövedelemhez, mint ennek alkotó részei, hozzászámítandók. Az 1901. évi statisztikai adatok szerint ez évben 45.542 utalványnyal 6,517.712 koronát küldtek az északamerikai Egyesült-Államokból hazánkba.⁴⁾ De nemcsak utalvány alakjában küldik haza a kivándorlók megtakarításait, hanem pénzes levél útján

¹⁾ *Magyar Stat. Évkönyv.* 1895. (158. l.)

²⁾ *Adatok a magyar vasutak 1901. évi állapotáról és üzleti eredményeiről.* Hivatalos kiadás. Budapest 1902. (157. l.)

³⁾ *Magyar Statisztikai Évkönyv.* 1901. Budapest, 1902. (278. l.)

⁴⁾ *Központi értesítő.* Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. Miniszterium. 1902. nov. 2. szám.

s egyéb módon főleg a bankok útján is. Az évenként Eszakamerikából Magyarországra jött pénzt 60 millió koronára becsülik.¹⁾

Ide volnának még sorolandók a belföldön tartózkodó külföldieknek, a külföldről befolyó jövedelmei is, de ezeket viszont ellensúlyozzák a külföldön lévő honosoknak a belföldről kifolyó jövedelmei. Áll ez különösen az utazási forgalomra. A külföldről az országba folyó kamatok és járadékok összértéke 61,622.812 koronára tehető.

A *Magyarországból külföldre kifolyó kamatok, járadékok stb.* jelentékenyen meghaladják az e czímen az országba külföldről befolyó értékeket.

Az országnak kamat, járadék stb, czímen fennálló tartozásait megközelítő pontossággal ugyan megállapítani nem lehet, de már maga az a körülmény, hogy a magyar államadósságnak túlnyomó része külföldön van, továbbá hogy a külföldi tőke elhelyezése a belföldi magánvállalatokba jelentékeny és hogy zálogleveleinknek, kötvényeinknek és egyéb czimleteinknek fő piacza a külföld, eléggé utal arra, hogy a magyar nemzeti jövedelemnek tetemes része s külföldre folyik.

A magyar államadósság után járó kamatok legnagyobb részét a külföldnek fizetjük, a mint azt, a pénzügyminiszteriumnak a magyar államadósság mérvéről és czimleteinek területi megosztásáról szóló, a következő oldalon közölt kimutatásából megállapíthatjuk.

Ez adatok az esedékes szelvények beváltási helye alapján készültek, és így teljes pontosságra nem tarthatnak ugyan igényt, mert a szelvényeket rendszerint ott váltják be, a hol az a mindenkori nemzetközi valutaviszonyok szerint a legelőnyösebb, mindazonáltal nagyjában ez adatok megfelelnek a tényleges viszonyoknak. A táblázatból kitűnik, hogy Magyarország államadósságának, vagyis 4,914,367,986 koronának 34⁰/₀-a van belföldön elhelyezve, míg 66⁰/₀-a a külföldiek kezében van. A külföldön elhelyezett 3,243.582.871 korona államadóssági tőke után, 4⁰/₀-kal számítva évenként 129,739.314 korona kamatot fizetünk a külföldnek.

Az 1867. évi XV. t.-cz. 1. §-a értelmében a magyar korona országai Ausztria államadósságai kamatainak fedezéséhez 29,188.000 forintnyi évi járulékot fizetnek állandóan. Tehát ezen idegen államadóssági járulék czímen évenként 58,376.000 korona megy Ausztriába.

A magyar kormány az 1891. XXV. t.-cz értelmében szerződést kötött a szab. osztrák-magyar államvasutttársasággal a magyarországi vasutvonalak megváltására vonatkozólag, a melyeknek megváltása ellenében 75 éven át 9,598.500 frt (19,197.000 kor.) évi járadékot fizet.

Jelentékeny a külföldi hitelezőknek követelése kamatokban, a záloglevelekbe, kötvényekbe és belföldi vállalatokba történt tőkebefektetések után. Az 1901. év végén a magyar korona országaiban lévő összes hitelintézetek által forgalomba hozott záloglevelek összege kitett 1,162,726.000 koronát; a községi kötvényeké 560,628.000 koronát; az összes hitelintézetek befizetett részvénytőke összege pedig 640,375.000 koronát.²⁾ Arra nézve, hogy e czimletekből mennyivan külföldön elhelyezve, csak hozzávetőleg becslés útján adhatunk számot.

¹⁾ Barta Arnold vezérigazgató szerint legalább 60 millió koronát küldenek haza bankok útján az Egyesült-Államokból. — Hegedüs L. A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899. (14. l.) 15 millió koronával igen mérsékelt összeget vesz fel.

²⁾ *Magyar Statisztikai Évkönyv. 1901.* (268—269. lap.)

A magyar államadossági címletek elhelyezése.

Elhelyezett tőke

Év	n é v é r t é k f o r i n t o k b a n										Államadosság összege együtt	A névre szóló és kötménye- zett kötvé- nyek álladéka
	Magyarországban	Ausztriában	Franciaországban	Angliában	Németbirodalomban	Hollandiában	%		%			
1892	642,085.700	1.219,699.600	53,726.400	5,920.900	271,482.900	—	12.38	—	2.192,915.500	145,020.100		
1893	491,643.800	1.336,321.200	54,311.300	5,475.000	302,216.200	—	13.80	—	2.189,972.500	146,912.100		
1894	664,492.000	1.121,047.700	101,029.900	9,718.800	363,888.500	—	16.10	—	2.260,176.900	174,259.600		
1895	766,689.654	790,480.376	115,362.553	30,523.944	541,351.126	—	24.12	—	2.244,407.653	247,030.700		
1896	838,672.999	715,791.337	108,172.072	31,908.498	567,337.617	1,131.507	25.07	0.05	2.263,014.030	240,169.450		
1897	829,770.778	751,814.972	145,823.215	35,080.114	529,411.640	917.128	23.09	0.04	2.292,817.847	231,565.250		
1898	832,473.011	717,522.897	101,784.403	35,452.996	579,370.576	686.187	25.33	0.03	2.287,290.075	230,366.500		
1899	828,818.452	701,477.820	205,338.374	34,412.979	507,762.372	1,595.303	22.28	0.07	2.279,005.260	232,909.550		

n é v é r t é k k o r o n á k b a n

1900	1.741,731.036	1.614,287.302	515,272.510	80,464.475	1.044,538.842	1,499.338	20.90	0.03	4.997,793.503	458,600.099
1901	1.717,231.980	1.582.887.330	247,868.357	76,343.454	1.331,548.816	1,487.210	26.86	0.03	4.957,367.147	461,446.543
1902	1.670,885.115	1.593,233.101	386,760.761	81,087.072	1.173,059.638	9,337.299	23.37	0.19	4.914,367.986	462,766.157

A pénzügyministerium 1890. évre vonatkozólag kimutatást tett közzé,¹⁾ a mely szerint, míg az aranyforintra szóló államadósági czimletekből csak 6·85°/_o van Magyarországon forgalomban, 93·15°/_o pedig külföldön, addig a bankértékben kibocsátott czimletekből 34·70°/_o van belföldön elhelyezve és 65·30°/_o külföldön.

Ezt az utóbbi arányt alkalmazva e cimletekre, a záloglevelekből és községi kötvényekből összesen 1.125,350.162 korona, a hitelintézeti részvényekből pedig 418,164.875 korona volna a külföldön elhelyezve.²⁾ Zálogleveleink és községi kötvényeink túlnyomó részben 4°/_o-osak lévén, kamat fejében évenként 45,014.006 korona megy külföldre e czimletek után. A budapesti hitelintézeti részvények 1874—1898 évig átlag évenként 9·3°/_o osztalékot fizettek;³⁾ minthogy a fenti 418 millió korona túlnyomólag budapesti hitelintézeti részvényt képvisel, ezt a százaléktételt elfogadva, e részvények kamathozadékaiból évenként 38,889.603 korona kerül külföldre.

De nem csak a külföldön elhelyezett magyar kibocsátású záloglevelek után, hanem osztrák hitelintézeteknek Magyarországon fekvő ingatlanokra engedélyezett jelzálogkölcsönei után is jelentékeny összeg megy évenként Ausztriába. Így az Osztrák-Magyar Banknak 1900-ban 262.580.000 korona jelzálog kölcsöne volt magyar ingatlanokon bekebelezve (v. i. az összes állomány 87°/_o-a), a mely után évenként 4°/_o kamat fejében 10,503.200 kor. folyik Ausztriába. Az Oesterreichische Central-Boden-Credit-Bank 78,625.000 kor., k. k. priv. allg. österreichische Boden-Credit-Anstalt 382.669.000 kor. összegű jelzálogkölcsön-állományaiából 75°/_o-ot magyar ingatlanokra bekebelezetteknek véve, ezen 345.970.500 kor. magyar kölcsönök után évenként 4°/_o kamat fejében 13,838.820 koronát fizet Magyarország Ausztriának. Vagyis az osztrák hitelintézetek által magyar ingatlanokra engedélyezett jelzálog kölcsönök után évenként 24,342.020 kor. kamatot fizetünk Ausztriának.

A budapesti iparvállalatok részvénytőkéje 334,263.000 korona, a budapesti közlekedési vállalatoké 108,653.000 korona és a budapesti biztosító intézeteké 18,700.000 korona,⁴⁾ a mely részvénytőkék után (1874—1898. évi átlag évenként) az iparvállalatok 6·8°/_o, a közlekedési vállalatok 7·7°/_o, a biztosító-intézetek 9·3°/_o osztalékot fizettek.⁵⁾ Ezen 461,615.090 korona részvénytőkéből szintén 65·30°/_o-ot külföldön elhelyezettnek számítva, az osztalékok alapulvételével arra az eredményre jutunk, hogy a budapesti ipari, közlekedési és biztosító vállalatok osztalékaiból évenként a külföldön elhelyezett 301,335.306 korona részvénytőke után 21,441.420 korona fizettetik külföldre. A vidéki ipari és egyéb vállalatokba elhelyezett külföldi tőkéről adatok hiányában számot nem adhatunk, de ez nem is lehet valami jelentékeny.

Végül még egy passiv tételt kell Magyarország nemzeti jövedelmének mérlegébe beállítani. A magyar földbirtok egy része idegen kézben

¹⁾ *A valutaügyre vonatkozó statisztikai adatok.* Kiadja a m. kir. pénzügyminiszterium. Budapest 1891. (86—87. lap.)

²⁾ A hitelintézetek részvényeire vonatkozólag a fenti kulcs magas, minthogy a kérdéses intézetek túlnyomólag helyi jellegűek, úgy hogy azok részvényei főleg az országban vannak elhelyezve. Megbízható adatok hiányában nem akartuk azonban a kulcsot önkényesen megváltoztatni.

³⁾ Dr. Josef von Körösy: *Die finanziellen Ergebnisse der Actiengesellschaften während des letzten Vierteljahrhunderts.* (1874—1898.) Berlin 1901. (89. lap.)

⁴⁾ *Budapest főváros statisztikai Havi füzetek.* 1900. december hó. (651. lap.)

⁵⁾ Körösy id. m. (107., 141. és 132. oldal.)

van. Az ilyen földbirtok hozadéka, a külföldi tulajdonosok jövedelmét képezi, tehát idegen nemzeti jövedelemnek részévé válik. Kérdés, hogy évenként mennyi folyik e czímen a nemzeti jövedelemből külföldre?

A magyar korona országainak területén földbirtokkal bíró, de Ausztriában lakók terhére (az 1889—1893. évben) átlag évenként 373.435 frt 50 krt vetettek ki földadóban, míg az Osztrák-Magyar Monarchia területén kívül lakók terhére kivetett földadó összege 557.844 frt 45 kr.¹⁾ A Magyarországon földbirtokkal bíró idegenek terhére évenként kivetett földadó tehát 931.280 frt 31 kr. Ebből már most megállapíthatjuk az évenként külföldre folyó összeget. A földadó kulcsa a kataszteri tiszta hozadék 25·5⁰/₀-ában van magállapítva. A kataszteri tiszta hozadék az idegen kézben lévő birtokoknál e szerint 3,652.119 frt. A kataszteri tiszta hozadék a tényleges tiszta hozadék mögött azonban messze vissza marad. Azt kell tehát megállapítanunk, hogy milyen az arány a kataszteri és a tényleges tiszta hozadék között. A tényleges tiszta hozadék egyik legjellegzetesebb kifejezője a földbér. Ha tudjuk, milyen arány van a kibérelt földbirtokok bérösszege és kataszteri tiszta hozadéka között, úgy megközelítő tájékozásunk van a tényleges és kataszteri tiszta hozadék aránya felől is. A hivatalos adatok szerint az 1899.²⁾ évben kibérelt földbirtokok bérösszege hazánkban 44,276.931 frt volt, míg ugyanezen földbirtokok kataszteri tiszta hozadéka 18,426.001 frtot tett. Ezt az arányt a kataszteri és tényleges tiszta hozadék közötti arány gyanánt elfogadva, a tényleges tiszta hozadék csaknem két és félszer (2·40:1) oly nagy, mint a kataszteri. Az idegen kézben lévő birtokok tényleges tiszta hozadéka tehát 8,765.085 frt, azaz 17,530.170 korona. Ez a 17 és fél millió, mely évenként mint az idegen kéz jövedelme, az országból külföldre szivárog, mérsékelten van felvéve, mert éppen az utolsó 10 évben öltött az idegenek birtokszerzése fokozottabb arányokat.

Ezzel számba vettük a magyar nemzeti jövedelemnek kamat és járadék czímén évenként külföldre folyó és így abból levonandó részét, a melynek összege a következő:

Államadóssági czímletek után külföldre folyó kamatok . . .	129,739.314 korona
Záloglevelek és kötvények » » » » . . .	45,014.006 »
Jelzálogkölcsonök » » » » . . .	24,342.020 »
Különféle részvények » » » osztalékok . .	60,331.023 »
Ausztriának fizetendő évi járulék (1867: XV. t.-cz. 1. §.) . . .	58,376.000 »
Az osztrák államvasutársaságnak fizetendő évi járadék . . .	19,197.000 »
Idegen kézben lévő földbirtokok hozadéka	17,530.170 »
Külföldre folyó kamatok és járadékok összege	354,529.533 korona

és ebből egyedül Ausztriára 225,050.462 korona esik,³⁾ vagyis évenként kamat és járadék czímén 225 millió koronát meghaladó összeget

¹⁾ Az egyenesadóreformok tárgyában összehívandó szakbizottsághoz intézett emlékirata a pénzügyministerium vezetésével megbízott m. kir. miniszterelnöknek. (Budapest 1893. (63. és 69. lap.)

²⁾ Egyenesadó-Statistika. V. (50. és 70. lap.)

³⁾ Államadóssági czímletek után Ausztriába folyó kamatok . . .	63,729.524 korona
Záloglevelek és kötvények » » » » . . .	22,348.144 »
Jelzálogkölcsonök » » » » . . .	24,342.020 »
Különféle részvények » » » osztalékok . .	30,028.400 »
Ausztriának fizetendő évi járulék	58,376.000 »
Az osztrák államvasutársaságnak fizetendő évi járadék	19,197.000 »
Osztrák kézben lévő földbirtokok hozadéka	7,029.374 »
Összesen	225,050.462 korona.

fizetünk Ausztriának, a mi az e czímen külföldre folyó összeg 63⁰/₀-a. Látható ebből, hogy tőkeszükségletünknek több, mint ³/₅ részét Ausztria fedezi.

V. Mielőtt a nemzeti jövedelem mérlegét felállítanánk, meg fogjuk állapítani a magasabb és alacsonyabb rendű *személyes szolgálatokból eredő jövedelmet*. E jövedelmeket nem fogjuk a nemzeti jövedelem mérlegébe beállítani, mert — kifejtett álláspontunk szerint — a személyes szolgálatokból származó jövedelmek nem a nemzeti jövedelem termelése, hanem megosztása során keletkeznek.

A magasabb rendű személyes szolgálatokból eredő jövedelmet megközelítő pontossággal állapíthatjuk meg az adóstatistikából. Az állandó fizetést huzó állami, megyei, községi és magántisztviselők, tanárok, lelkészek, és általában a IV. osztályú kereseti adót fizetők adóját rendszerint hivatalból vonják le és így ezek az adó alól ki nem vonhatják magukat és jövedelmeiket sem titkolhatják el. Az itt említett köz- és magántisztviselők, tanárok, lelkészek, stb. száma 1895-ben 191.057 volt és összesen 116,354.400 frt, vagyis 232,708.800 korona jövedelmet húztak.¹⁾ A tudományos, művészi és egyéb különös foglalkozásuak (ügyvéd, orvos, mérnök, művész, író, vegyész stb.) száma 15.871 volt, a kiknek megállapított adóköteles jövedelme 9,822.215 frtot tett.²⁾ Ép úgy, mint fentebb tettük, itt is az adóztatás végett megállapított jövedelemnek legalább háromszorosát kell venni, hogy a tényleges jövedelem mérvét megkapjuk. E szerint a szabad foglalkozást folytatók jövedelme 29,466.645 frt, vagyis 58,933.290 korona volna.

Az alacsonyabb nemű személyes szolgálat körül alkalmazottak összes száma az adóstatistika szerint 637.013 volt, még pedig a különböző mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi vállalatokban cseléd-ként alkalmazva volt 337.996 egyén (326.961 férfi és 11.035 nő), házi cselédek gyanánt pedig 289.016 (91.253 férfi és 197.763 nő).³⁾ Férfi-nél 600 korona, nőnél 300 korona jövedelmet véve alapul, 313,567.800 korona összjövedelmet kapunk.

A személyes szolgálatokból eredő jövedelmek összessége 605,209.890 koronára rug.

Magyarország tiszta nemzeti jövedelme a következő elemekből áll:

	Korona	%
I. Östermelés:		
A) Mezőgazdaság (földművelés és állattenyésztés)	1.966,332.446	
Szőlő- és bortermelés	60,141.945	
Gyümölcsstermelés	23,241.090	
B) Erdészet	159,209.811	
C) Bányászat és kohászat	118,172.996	
	2.327,098.288	65·27
II. Ipar:		
Gyáripar	567,423.125	
Kézműipar	200,000.000	
	767,423.125	21·52

¹⁾ Adatok az egyenes adók reformjához. III. köt. Kiadja a m. kir. pénzügy-miniszterium, Budapest 1898. (290—293. lap.)

²⁾ Id. *Egyenesadóstatistika*. IV. köt. (1368. lap.)

³⁾ Adatok az egyenes adók reformjához. III. köt. (18. lap.)

III. Kereskedelem és szállítás:		Korona	%
Kereskedelem		303,650.000	
Szállítás		105,362.805	
Összesen		409,012.805	11.47
IV. Külföldről befolyó kamatok és járadékok			
		61,622.812	1.74
Összes nemzeti jövedelem		3,565,157.030	100.—
Külföldre kifolyó kamatok és járadékok		354,529.533	
Magyarország tiszta nemzeti jövedelme		3,210,627.497	
Személyes szolgálatokból eredő jövedelem		605,209.890	

Magyarország nemzeti jövedelmének legjelentékenyebb forrása az őstermelés, a mely a nemzeti jövedelemnek csaknem kétharmad részét (65.27⁰/o-át) szolgáltatja. Magyarország tehát első sorban mezőgazdasági állam. A nemzeti jövedelemnek második, de sokkal jelentéktelenebb forrása az ipar, a melyből a nemzeti jövedelemnek csak egy ötödrésze (21.52⁰/o) fakad. Mig a kereskedelem és szállítás csak egy tizedrészszel (11.47⁰/o) járul a nemzeti jövedelemhez.

A nemzeti jövedelemben az állam, a törvényhatóságok, városok és községek részint saját föld- és erdőbirtokaikból, ipari vállalataikból, közlekedési eszközeikből folyó magánjövedelmeik alapján, részint pedig az egyes személyekre rótt adók, illetékek és ezeknek egyéb kényszerjellegű szolgáltatásaik alapján részesednek. Az államnak adók, illetékek, vámok és egyéb czímen átlag évenként 1.086,106.000 korona az összes bevétele;¹⁾ a községek, r. t. városok és törvényhatóságok évi bevétele adókból 65,571.686 korona.²⁾ A nemzeti jövedelemből a nyilvánjellegű szervekre eső jövedelem 1.151 milliárd koronára (35.82⁰/o) tehető. Ha meg akarjuk tudni, hogy mennyi a magánosokra eső jövedelem, nem kell a nemzeti jövedelemből előbb levonni a nyilvánjellegű szervekre eső jövedelmet; mert hiszen az állam, községek stb. jövedelme közczélú kiadásoknak fedezésére szolgál és e nyilvánjellegű organumok semmi kiadást nem eszközölhetnek, a nélkül, hogy az valakinél a népben ne válnék jövedelemmé. Az egész nemzeti jövedelem tehát csorbitatlanul oszlik meg az egyes phisikai személyek között.

E szerint a 19,254.559 lélekszámból és 3,872.324 háztartásból álló lakosság³⁾ fejére 185.16 korona, egy családra 920.07 korona tiszta jövedelem esik, még pedig a lakás mellett, mert a bérlakások hozadékát — mint a mely nem tartozik az évenként újonnan előállított javakhoz — nem számítottuk a nemzeti jövedelem alkotó elemei közé. A lakás nem jövedelemnek, hanem vagyonélvezetnek tekintendő, mert a laképületek a már meglévő vagyonállagnak, nem pedig az újonnan termelt javaknak fogyasztása gyanánt jelentkeznek.

Magyarország tiszta nemzeti vagyonát 31.106 milliárd koronában⁴⁾

¹⁾ *Magy. Stat. Évkönyv* 1901. (435. lap).

²⁾ *id. Emlékirat* (1—3 melléklet).

³⁾ *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Első rész, Budapest 1902. (1. és 4. lap). Minthogy a háztartások számára vonatkozó adatok közzétéve még nincsenek, a házassági kötelékben élők számának felét vettük a háztartások száma gyanánt.

⁴⁾ Fr. Fellner: *L'évaluation de la richesse nationale*. *Bulletin de l'Institut international de Statistique*. Tome XIII. 2e. livr. 126. lap. Magyarul: *A magyar nemzeti vagyon becslése tekintettel egyéb államokra*. Budapest 1901.

állapítottuk meg; minthogy a tiszta nemzeti jövedelem 3·210 milliárd korona, a nemzeti vagyon a nép munkája által 10·32°/_o járadékot ad.

Arra a nagyjelentőségű kérdésre, vajjon a tiszta nemzeti jövedelem az utóbbi évtizedben elfogyasztott-e teljesen, vagy pedig részben a nemzeti vagyontörzs gyarapítására szolgált, pontos választ kimerítő adatok hiányában nem adhatunk. De megvilágíthatjuk a kérdést egyes jelenségekből. Ott, a hol kötelező a tűzbiztosítás, eléggé tájékoztató symptomája a vagyongyarapodásnak a tűzkár elleni ingó és ingatlan biztosítások összegének emelkedése; nálunk azonban, a hol nem kötelező a tűzkár elleni biztosítás, csak a legnagyobb fentartással szabad némi symptomatikus jelentőséget tulajdonítani annak, hogy 1896—1901-ig a tűzkár elleni ingó és ingatlan biztosítások összege 5·916 millióról 7·675 milliárdra emelkedett. A mutatkozó 2·758 milliárd korona többletben inkább a biztosítás eszméjének terjedése, mint a nemzeti vagyontörzs gyarapodása nyilvánul. Az ország baromállományának értéke tíz év alatt 168·99 millió koronával szaporodott; a lakóházak száma 1890 óta 300.211 új lakóházzal szaporodott az országban, a melynek értéke 233·56 millió koronára tehető;¹⁾ a vasutakba ténylegesen befektetett tőkék 1891—1901-ig 1·892 milliárdról 2·748 milliárdra emelkedtek, tehát az utolsó évtizedben 856 millió koronával gyarapodtak; a tőkekamat- és járadékadó nyers hozadékából következtetve a kamatozóan elhelyezett és bevallott tőkevagyon az utolsó tíz évben 488·12 millióval emelkedett. (1891—1895-ig a tőkekamat- és járadékadó évenként átlag 9·260 milliót, 1896—1901-ig ugyancsak átlag évenként 10 822 milliót hozott, vagyis 1·562 millióval emelkedett; ez a 10°/_o-os adó 15·620 millió korona kamatjövedelem után fizettetik, a mi 4°/_o-os tőkésítéssel 390·50 millió tőkevagyonnak felel meg; ezt 25°/_o-kal az adóztatás elől eltitkolt kamatjövedelem pótlásául felemelve, 488·12 millió korona tőkevagyonra nyerünk.) Nem szabad figyelmen kívül hagyni a mezőgazdasági birtokoknak jelentékeny értékemelkedését sem a talajjavítások folytán; alig 30 év alatt 5·516 millió kat. hold ármentesített a Duna- és Tiszavölgyében, a mely ármentesítési és belvizrendezési célokra 285 millió korona fordítottatott.²⁾ E támpontok alapján a nemzeti jövedelmek az a része, a mely évenként a nemzeti vagyonba olvad 185·15 millió korona volna, a mi a nemzeti jövedelem mintegy $\frac{1}{20}$ részének (5·19°/_o) felel meg. Adatok hiányában azonban nem adhatunk számot az újonnan szerzett műkincsekről, ékszerekről, butorokról, továbbá a földbirtokosok által eszközölt befektetésekről és leltár-felszerelésekről stb., a melyek szintén a nemzeti jövedelemből eszközölt és a fogyasztás elől elvont megtakarítások.

Ezzel szemben azonban nem szabad megfeledkeznünk a fogyasztás elől elvont megtakarításokkal párhuzamosan haladó eladósodásról. A kérdés az, hogy az utolsó évtizedben, átlag évenként mennyi új külföldi adósságot contraháltunk.

1891-ben a 4.385,831.000 koronára rugó magyar államadóssági címletekből — a fenti hivatalos kimutatás szerint — 3.101,569.600 korona volt külföldön elhelyezve. A forgalomban volt 738,157.600

¹⁾ id. m. 126. lap, illetve a magyar kiadásban 16. lap.

²⁾ Kvassay J.: *A Duna- és Tiszavölgyi ármentesítő társulatokra vonatkozó statisztikai adatok*. Bpest 1900. (X—XVI. lap).

koronára menő záloglevelekből és községi kötvényekből (a miből 407,676.000 korona záloglevél és 330,481.600 korona községi kötvény) — a fenti 65·30°-os kulcs szerint — 482,016.912 korona volt külföldiek kezében. Az osztrák hitelintézeteknek magyar ingatlanokra engedélyezett jelzálogkölcsonállománya 1891-ben 299,622.883·75 korona volt.¹⁾

1901-ben a 4.957,367.147 koronányi magyar államadóssági czimletekből 3.240,135.167 korona volt külföldön. Mig a forgalomban volt 1.723,354.000 koronára rugó záloglevelekből és községi kötvényekből (a miből 1.162,726.000 korona záloglevél és 560,628.000 korona községi kötvény) 1.125,350.162 korona volt idegen kézben. Az osztrák hitelintézeteknek magyar ingatlanokra bekebelezett jelzálogkölcsonállománya 1901-ben 608,550.500 korona volt.²⁾

Tehát az utolsó évtizedben eladósodottságunk a külfölddel szemben — ez adatok szerint — 3.783,299.395 koronáról 4.974,035.829 koronára emelkedett, vagyis 1.190,736.434 koronával gyarapodott. Az újabb eladósodás tehát évenként átlag 119 millió korona volna. Ha még figyelembe vesszük, hogy éppen az utolsó évtizedben helyi érdekű vasutaink elsőbbségi részvényei részint vétel útján, részint kézi zálogképpen nagy mértékben külföldi hitelintézetek tárczáiba kerültek, továbbá a létesített belföldi iparrészvénytársaságok nagy részben külföldi tőkével alakultak és végül, hogy az idegenek birtokszerzése éppen a legutolsó esztendőben öltött fokozott arányokat, — a mely jelenségek számszerű kifejezésétől megbízható adatok hiányában eltekinteni vagyunk kénytelenek — úgy arra az eredményre jutunk, hogy a nemzeti jövedelemből a fogyasztás elől elvont megtakarítások összegével párhuzamosan halad eladósodottságunk is. Más szóval, a nemzet évi jövedelmét elfogyasztja, a nemzeti vagyontörzs gyarapítására szolgáló megtakarítások nélkül.

A midőn ezzel az ország gazdasági erejét tárgyilagos kutatások és vizsgálódások alapján, gyenge erőmhöz képest megrajzolni törekedtem, a korántsem kedvező eredmény erős intőjél arra, hogy az ország gazdasági erejének fokozása, a nemzeti jövedelem gyarapítása mily sürgős feladat. A mezőgazdaság, ipar és kereskedelem terén a technikai vívmányok igénybe vételével fokozni kell a nemzeti termelést, a melynek részére biztosítandó a belföldi fogyasztás. A fogyasztási képesség pedig a kereseti alkalmak szaporításával kiterjesztendő, hogy a rendelkezésre álló és értékesítésre váró nagy, lappangó munkaerő a nemzeti termelés szolgálatába hajtva, a nemzeti jövedelmet fokozza és megfelelő takarékoság által a nemzeti vagyontörzs gyarapítására szolgáljon. Mert csak ha az ország a nemzeti jövedelemből fokozatos megtakarításokat fog kimutathatni, lesz abban a helyzetben, hogy nagyobb gazdasági törekvésének, erélyének és ügyességének gyümölcse gyanánt jelentkező saját tőkéjével, a külföldtől való és a mai helyzetet jellemző függésétől megszabadulva, folytassa a gazdasági erejét és függetlenségét megóvó eredményes nemzeti termelést.

¹⁾ Még pedig az Osztrák-Magyar Banknak 114,272.533·58 frt jelzálogkölcsonállományából magyar ingatlanokra 87,661.914·62 frt, vagyis 73·25% volt bekebelezve. Ugyanezt a kulcsot alkalmaztuk az Oesterreichische Central-Boden-Credit-Bank 14,245·390 frtnyi és a k. k. priv. allgemeine österreichische Boden-Credit-Anstalt 70,600,381 frtnyi jelzálogkölcsonállománya és nyertük a magyar ingatlanokra bekebelezett 10,434.748·17 frt és 51,714.779·08 frt összeget.

²⁾ L. fent 40. lapon.

Bodrogköz a kivándorlás szempontjából.

II.

Az eddig előadottakból nyilvánvaló, hogy ezen az aránylag kis területen is a nemcsak hazánkra, de az egész világra ráillő okoknak és kérdéseknek oly halmaza előtt állunk, hogy azok megszüntetéséből és orvoslásából jut bőven mindenkinek: a népnek magának, az egyeseknek, a társadalomnak és az államnak! Bodrogközön a két főök közül túlsúlyban van a szükség, a szegénység, mint azt a következő kimutatás is igazolja, mely a Bodrogköz birtokviszonyainak képét tárja elénk; ezen kimutatás egy-két hasábját kiegészítettem olyan adatokkal, a melyeket már ismerünk, de a melyeknek ismétlése épen ezen összeállítást érdekesebbé és tanulmányozhatóbbá teszi.

Sorszám	Község	Az összes lakosok száma	Birtokok száma	Ezekből van 15. holdon felüli birtokos (egyház, pap, tanító s egyesek)	A 100 holdon aluli területek (kataszt. hold)	A 15 holdon felüliek le- számításával jut átlag egy családra hold?	Kivándorlottak száma	A kivándorlás mérve ‰-okban (kerek számra kiegészítve)	Jegyzet
1	Kis-Géres	1354	303	3	1898	6.1	40	3	Uradalmi cselédség is van itt.
2	Nagy-Géres	931	207	29	1674	6.1	43	4.5	
3	Dobra	427	130	12	876	5.4	—	—	L. a kivánd. ‰-ot 51. sorsz. alatt.
4	Nagy-Rozvány	1186	194	18	1215	5.0	150	13	
5	Szinyér	335	74	3	416	5.0	40	12	
6	Szomotor	526	50	3	315	5.0	18	3	Uradalmi cselédség is van itt.
7	Örös	614	260	52	2065	5.0	55	9	Itt sok a külbirtokos.
8	Szentes	940	208	20	1268	4.6	37	4	
9	Kis-Kövesd	587	140	8	758	4.5	42	7	
10	B.-Szögh	284	39	1	188	4.5	25	9	
11	Bacska	641	195	14	1087	4.5	—	—	L. a kivánd. ‰-ot 51. sorsz. alatt.
12	Bély	905	128	8	727	4.7	—	—	L. a kivánd. ‰-ot 51. sorsz. a. (Uradalom)
13	Lelesz-Polyán	824	250	13	1350	4.6	190	23	
14	Z.-Agárd	1726	450	25	2229	4.0	250	15	(Uradalom).
15	Ágcsernő	494	83	4	412	4.0	—	—	L. a kivánd. ‰-ot 51. sorsz. a.
16	Felső-Bereczki	321	53	—	208	4.0	16	5	
17	Karád	2334	320	18	1577	4.0	110	5	(Uradalom).
18	Lácza	1218	166	16	895	4.0	120	9	(Uradalom) Sok a cselédség.
19	B.-Vécs	420	96	6	501	4.0	27	6	
20	Perbenyik	1283	231	14	1122	3.9	300	24	(Uradalom).
21	Véke	635	90	4	393	3.6	113	18	(Uradalom).
22	Cséke	249	82	7	400	3.5	25	10	
23	Kis-Czigánd	1847	422	20	1694	3.2	200	6	A 35. alatti N.-Czigánddal együtt; a ‰-ot tehát a két község lakosainak együttes kombinálásával van számítva.

Sorszám	Község	Az összes lakosok száma	Birtokosok száma	Ezekből van 15. holdon felüli birtokos (egyház, pap, tanító s egyesek)	A 100 holdon elüli területek (kataszt. hold)	A 15 holdon felüliek le-számításával jut átlag egy családra hold?	Kivándorlottak száma	A kivándorlás mérve %/ó-okban (kerek számra kiegészítve)	Jegyzet
24	Páczin	1571	215	8	745	3·0	65	4	(Uradalom).
25	Vajdácska	1084	295	7	1029	3·0	150	14	(Uradalom).
26	Kis-Ujlak	194	60	3	247	3·0	23	12	
27	Kis-Tárkány	917	190	12	827	3·0	110	12	(Uradalom).
28	Kis-Rozvány	441	83	3	286	3·0	35	8	
29	Rad	504	82	3	297	3·0	76	15	
30	Pálfölde	184	39	1	147	3·0	30	16	
31	Luka	1022	175	10	795	3·0	85	8	(Uradalom).
32	Battyán	1158	220	8	829	3·0	—	—	L. a kivánd. %/ó-ot 51. sorsz. a. (Uradalom)
33	Lelesz	1921	568	16	1792	2·7	1000	52	(Uradalom).
34	Karos	646	120	9	488	2·5	42	6	(Uradalom).
35	Nagy-Czigánd	1766	390	21	1374	2·5	—	—	L. 23. sorszám alatt.
36	Semjén	634	218	4	613	2·5	41	6·5	
37	Dámóc	725	265	11	837	2·4	300	41	(Uradalom).
38	Ricse	1761	295	1	730	2·4	250	15	Sok uradalmi cseléd-ség van itt. (Urad.)
39	Zétény	739	190	4	528	2·4	400	55	(Uradalom).
40	Alsó-Bereczki	592	80	2	221	2·3	20	3·5	
41	Boly	734	225	2	485	2·0	200	27	
42	Leányvár	622	122	3	303	2·0	29	5	(Uradalom).
43	B.-Szerdahely	1444	273	5	636	2·0	62	4	(Uradalom).
44	N.-Tárkány	1109	309	9	768	2·0	140	12·5	(Uradalom).
45	Karcsa	1579	187	2	420	2·0	17	1	(Uradalom) Sok a cse-lédség.
46	Nagy-Kövesd	1213	290	8	759	2·0	127	10·4	(Uradalom).
47	Király-Helme	2283	1050	20	2170	1·7	242	10·6	
48	Szent-Mária	501	—	—	—	—	60	12	(Uradalom).
49	Szolnocska	401	—	—	—	—	70	17	
50	Kaponya	197	—	—	—	—	—	—	(Uradalom).
51	Bélyi körjegyzőség	3625 ¹⁾	—	—	—	—	600	16·5	L. 3. 11. 12. 15. és 32. sorsz. alatt a közsé-geket.
52	Szabolcsi és ungi községek	9342	—	—	—	—	620	6·5	
	Összesen	55465	10112	480	40594	3·2	6575	12	

¹⁾ Az összesítésből ezen összeg levonotott, mert az egyes községek külön is számba vannak véve.

Az ungi és szabolcsi községek kikapcsolása után pedig 5955 kivándorlót véve, 13% a bodrogi kivándorlás 1902. év végéig.

Megjegyzés. A 15 holdon felüli birtokokat az átlag kiszámításánál 20 hol-

A mennyiben a kivándorlási százaléknak később még hasznát vehetjük következtetéseink tételénél, tegyük ezt a jelenséget áttekinthetőbbé a következőképen:

5⁰/₀-ig terjed a kivándorlás a következő községekben: Karcsa (1), Kis-Géres (3), Szomotor (3), Alsó-Bereczki (3·5), Szentés (4), Páczin (4), Bodrog-Szerdahely (4), Nagy-Géres (4·5), Felső-Bereczki (5), Karád (5), Leányvár (5).

10⁰/₀-ig: Karos (6), Bodrog-Vécs (6), Kis- és Nagy-Czigánd (6), Semjén és a szabolcsi és ungi községek (6·5), Kis-Kövesd (7), Kis-Rozvány (8), Luka (8), B.-Szögh (9), Lácza (9), Örös (9), Cséke (10).

15⁰/₀-ig: N.-Kövesd (10·4), Király-Helmecz (10·6), Szinyér (12), Kis-Ujlak (12), Kis-Tárkány (12), Szent-Mária (12), Nagy-Tárkány (12·5), Nagy-Rozvány (13), Vajdácska (14), Agárd (15), Rad (15), Ricse (15).

20⁰/₀-ig: Pálfölde (16), Bélyi körjegyzőség (Bély, Dobra, Batyán, Ág-Csernő, Bacska) (16·5), Szolnocska (17), Véke (18).

30⁰/₀-ig: Lelesz-Polyán (23), Perbenyik (24), Boly (27).

41⁰/₀-ig: Dámócz.

52⁰/₀-ig: Lelesz.

Előttünk áll már most a bodrogi közeli kivándorlási mozgalom mindazon jelenségeivel s azon adatokkal, a melyekből talán lehetséges lesz javaslatainkat megtenni.

Mielőtt azonban ezt tennénk, nem hagyhatok említés nélkül egy körülményt, mely a mostani birtokviszonyokra s ebből folyólag a nép elégedetlenségének keletkezésére — mely nemrég 1897—98-ban az országszerte ismeretes sociális mozgalomban is kifejezésre jutott — nem csekély befolyással volt.

Midőn ugyanis Bodrogi közön a tagosítási eljárás fogantatba vétetett — még az ármentesítés, illetve csatornázás előtt — a határok csak kevés művelhető homokdombokból, magaslatokból s rengeteg — akkori állapot szerint — hasznavehetetlen vízborította területekből állottak; szabad választása volt a népnek, e községeknek, hogy hol kívánják földjeiket kihalasztani? S ők úgy választottak — s nem is választhattak másképp — hogy sok helyt inkább kívántak például a többi közt 100 hold vízmentes magaslatot, mint ezzel egyenértékűvé tett 500—1000—1500 hold vízborította területet; hiszen ez is nekik kínálkozott olcsó legelő képében. Hogy meddig, azon ők nem gondoltak, valamint azon sem, hogy egy kis türelem, egy kis költséggel,

dankint vettem számításba — inkább *kedvezően* mutatva ki az átlagot — miután van köztö meg lehetős számban oly birtok is, mely 30—40—80—90 holdat tesz ki s így bátran állítható, hogy a kihozott átlag jobb a tényleges állapotról.

A 100 holdon feüli birtokok ezen összeállításból ki vannak véve. Ezen birtokok 111 birtokossal — a sárospataki alsó határt, mint szintén Bodrogi közö tartozó területet is belevéve, — kevés különbséggel 93.000 kat. holdat tesznek ki.

A szabolcsi és unghi községek, valamint a járáshoz tartozó Szent Mária, Szolnocska és Kaponya községek birtokviszonyainak összeállítására nem kaptam megbízható adatokat s így ezeket kihagytam; elegendő tanulság vonható ezek nélkül is.

Végül megjegyzem, hogy Örös, Kis-Kövesd, B.-Szögh, Karos, Semjén, Leányvár és N.-Kövesd községekben a kivándorlók mérvére nézve teljesen biztos adatokat nem szerezhettem s az adatokat a f. 903. évi hiteles adatok számbavételével hozzávetőlegesen állítottam be, de úgy, hogy kevesebb kivándorlót vettem, mint a mennyi valóban lehet az említett községekben.

egy kis vállvetéssel milyen kincses bánya varázsolható elő ezen árterületekből.

Ma, midőn látja a nép, hogy ezen, akkor semmibe sem vett, semmire sem becsült területek Bodrogeköz legjobb szántóföldjeivé s virágzó rétjeivé lettek, nem lát, nem érez egyebet, mint hogy »be lett csapva« s bár maga magát csapta be, a kiábrándulás egyformán keserű.

Ezen kitérés után menjünk vissza a bajokra s különösen azokra, melyek a bodrogeközi kivándorlási mozgalmat a szükség (szegénység, megélhetőség) szempontjából befolyásolják s jelöljük meg nyomban az orvoságokat, a hol lehet.

Felpanaszoltatnak tehát itt: 1. Rossz birtokviszonyok (kevés föld). 2. Keresethiány (téli semmi). 3. Közterhek nagysága, túlsága. 4. Magánadósságok. 5. Csekély munkabér. 6. Mellékszolgálmányok. 7. Közlegelők hiánya, csekélyisége vagy drága bérlete. 8. A dohánytermelési engedély elvonása (t. i. kisbirtokosoktól). 9. A gabonaneműek kis ára. 10. Rossz termések, sertésvész.

1. A gabonaneműek kis ára, a rossz termések, a sertésvész nem rajtunk mullanak, itt tehát ne időzzünk.

2. Az előző kimutatásból nyilvánvaló, hogy Bodrogeközön a birtokviszonyok kedvezőtlenek; az egy-egy családra eső átlag-földbirtok oly kevés, hogy abból megélni lehetetlen; ha valóban és komolyan akarnók Bodrogeközön a kivándorlási mozgalmat mérsékelni, sőt megállítani, ezt az adott helyzetben csak úgy tehetnék meg, ha a népnek örökáron kedvező feltételek mellett, vagy bérben elegendő földet adnának. Jelenleg is meglehetősen terjedelmű birtok van Bodrogeközön egyes bérlők kezén s lépten-nyomon hallani, hogy a földbirtok sokkal jobb gondozásban részesül a paraszt-bérlők kezében. Ha a nép így földhöz jutna, elvesztené jelentőségét úgy a keresethiány, mert volna elég téli gazdasági munkája is, mint a csekély munkabér, mert arra kizárólag már nem volna ráutalva; a közlelgező mizériák is elenyésznének, mert ott, a hol egyáltalán nincs a községeknek közlelgezőjük, azt is bérelnének méltányos feltételek mellett.

Ezen orvoslási mód oly lényeges, hogy e nélkül — miután ma nálunk még ipari segítséget nem tudunk nyújtani — a kivándorlási mozgalom csökkentésére gondolni sem lehet. Hogy ezen orvoslási mód hol és miként alkalmaztassék, azt leginkább a helyi viszonyoknak hivatva eldönteni. És bár úgy társadalmi, mint nemzeti tekintetektől elodázhatatlanná válik hova-tovább a kivándorlási mozgalom korlátozása, nem kevésbé fontos ez gazdasági szempontból magukra a birtokosokra nézve sem. Mert ha a megfogyott helybeli munkáskezeket pótolhatjuk is távolabb vidékekről hozott idegenekkel, ez által még nem kerültük el azon bajokat, melyek oly vidékek nagyobb gazdaságaira szoktak ólom-súlylyal nehezedeni, a honnan a törzslakók tömegesen kivándorolnak.

Mert első sorban is az idegen munkás mindig drágább, mint a helybeli, másodsorban azt a körülményt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a nagyobb birtokok tulajdonosai és kezelői folyton szemben találják magukat a törzslakók elkeseredésével, sok helyen nyomorával, a mely utóbbinak enyhítése egyenesen és mindenütt a nagyobb gazdaságokat terheli s hogy nem csekély összegekkel, azt a nagybirtokok tulajdonosai maguk legjobban tudják és érzik. A min-

den oldalról feltoluló czélszerűségi szempontok mintegy követelik azon orvoslási mód alkalmazását, hogy a törzslakók elegendő földdel látassanak el s visszavarázsoltsassék azon régi állapot, a hol az úr és paraszt egymásra utalva, egymást segítve patriarchálisan, boldogan élték napjaikat, mert a mai viszonyok, állapotok fentartása, sőt fokozása a legkevésbé sem ajánlatos.

3. Szükséges volna azonban Bodrogközön egy néhány góczponton okvetlenül paraszt mintagazdaságot berendezni, mert a népnek a jövedelmet fokozó s a körülményeket alaposan egybevető okszerű gazdálkodásról fogalma sincs.

4. Öreg hiba volt, hogy a kisebb birtokosoktól a kicsiben való dohánytermelést már évekkel ezelőtt megvonta az állam; ezen gazdasági ágat a nép kedvvel űzte, mert jövedelmező; a hasznot nem kell neki kertészekkel megfelezni, mert ő maga a kertész. Ezt újból engedélyezni kellene, mert azon ok, mely az engedély megvonásánál irányadó volt, hogy tudniillik a kistermelők a csempészetet mozdítják elő, egészen tarthatatlan; ma nincs kicsiben való termelés, de csempészet azért van s éppen úgy szivják a »szűz dohányt« azok, a kik csak ilyet szeretnek, mint eddig. Itt Bodrogközön egy néhány község igen szépen pénzelt a kicsiben való dohánytermelésből s ettől teljesen elestek.

5. Elkecseredett panasz tárgyai a mindennemű közterhek, adózások; ezeknek ma-holnap elviselhetetlen nagyságát az egész országban mindnyájan érezzük; a közterheknek bármily csekély mérvben való újabb emelkedése valóságos indignatiót szül az adózó nép körében. A közigazgatási adóknál a többi közt például osztatlan felháborodás tárgyát képezi az újabb keletű kéményseprő-¹⁾ és ebadó;²⁾ ennek szükségességét és jogosságát senki sem akarja beismerni; ily, egyébként csekélynek mondható adózások fokról-fokra kiölik a népből az állam és hatóságok iránti bizalmat, kikben nem lát egyebet, mint olyan mumusokat, kik egyedül az ő terhelésükre vannak hivatva. Ez a közfelfogás félreismerhetetlen kifejezést nyer a mezőgazdaság részére szükséges különböző statisztikai adatok összeírásánál; nincs rá eset, hogy igazi vallomást adjanak terményeik, állataik mennyiségéről, mert azt hiszik, hogy az adót akarják megint emelni.

Ennek kifolyása azon általános óhaj is, hogy a közigazgatás mielőbb államosíttassék, mert a nép azt reméli, hogy akkor kevesebdni fog a közteher.

Sok panaszt hallani Bodrogközön az ártéri adó ellen is s az előttünk álló problema megoldását tenné nehezebbé az, ha az e részben a nép között felhangzó kifogások és nézetek felemlítését mellőznénk.

Bodrogköz egészben ártér s miután községenkiint átlagos teherviselési kulcs van érvényben, minden terület, még a hegyek is ártéri adóval vannak megterhelve. Miután az e miatt támasztott panaszoknak látszólag méltányos alapjuk van s ez az igazság rovására megyen, mely megint csak az intéző hatóságok iránti bizalmatlanságot van hivatva a népben felébreszteni és táplálni, nagy megnyugvást okozna Bodrogközön a műszaki ártérfejlesztés foganatosítása, mely az ártéri terheket ugyan végeredményében nem csökkentené, de feltétlenül eloszlatná azt a

¹⁾ Egy kémény után 2 korona.

²⁾ Egy kutya után 1 korona.

hiedelmet, hogy sokaknak, kik magaslatokon és hegyeken birtokolnak, igazságtalanul kell ártéri adót fizetniök.¹⁾

A mi egyébként az ártéri terhek általános csökkentését illeti, az szorosán összefügg az administratio kérdésével s azon rendkívüli, törvényben gyökerező kedvezményekkel, melyeket a társulatok az államtól igényelhetnek és kapnak. Ez azonban egy olyan, az egész ország árterületeivel összefüggő s ma még úgyszólván ki nem alakult kérdés, melynek tárgyalása a kivándorlási mozgalommal kapcsolatban nagyon is időelőttinek látszik, azért ezt behatóbban nem tartom czélszerűnek taglalni; csupán annyit jegyzek még meg, hogy Bodrognak például van még ma is egy vidéke, az u. n. *Latorcza vidék*, mely 50 évi szabályozás után is most rosszabb helyzetben van, mint volt bármikor ezelőtt s ezen állapot egyedül annak lehet következménye, mert a szabályozások, sokszor az egyöntetűség rovására, mindmégannyi számos önálló társulatok által lettek foganatosítva a nélkül, hogy a szomszédos vidékek helyzete, az esetleges változásokra való tekintettel figyelembe vétetett volna. Hogy ezen körülménynek is lényeges kihatása volt a kivándorlási mozgalomra, majd később látni fogjuk. Hogy a közterhek milyen nagy mértékben nehezedenek a földmivelő nép vállára, szolgáljon tanuságul egy adózási eset, mely oly községből van véve, a hol a közteherviselés közepes mérvűnek mondható; az illető földmivelőnek Kis-Géresen van 11 hold és 913 □-ölnyi birtoka.

Ez után fizet:

1. Állami egyenes adó czímén	37 kor. 45 fillért.
2. Községi pótagó czímén 45%-ot	16 » 85 »
3. Ártéri adó czímén	32 » 46 »
4. Kéményseprő-, ebadó, tanító, lelkész, egyházadó, stb. czímén körülbelül	20 » — »
Fizet tehát összesen közteher czímén	106 kor. 76 fillért.

Ezzel szemben mit jövedelmez birtoka? Legjobb esetben 550 koronát, melyből ha levonjuk a 106 K 76 fillért, marad neki 443 kor. 24 fillér családja fentartására. Hát a kiknek még 11 hold birtokuk sincs?

Ezen számításhoz, azt hiszem, nem kell több commentár.

6. Az elégedetlenségnek s így a kivándorlási mozgalom növekedésének jelentékeny tápot nyújt az u. n. mellék szolgálmányok, rászolgálások egyébként ősrégi intézménye, mely a mezőgazdaságban Bodrognak is kevés kivétellel még általánosan gyakorlatban van; ez meg van nemcsak a nagyobb, de a paraszt-gazdaságokban is. Ezzel a nép ma már nem akar megbarátkozni; igaz, hogy sok helyen túlságos is a rászolgálás s a nép már elég számítási képességgel bír arra nézve, hogy kiszámithassa, mennyi neki a haszna, vagy kára ilyen mezőgazdasági vállalatainál. Kétségtelen azonban, hogy ezen rászolgálásokat, tekintettel a munkásviszonyokra, teljesen mellőzni nem lehet; mérsékelni azonban feltétlenül czélszerű; azon már előbb említett legfőbb orvoslási mód alkalmazása folytán egyébként, ha t. i. a nép elegendő földhöz jut, a mérsékelt rászolgálásokat

¹⁾ A műszaki ártérfejlesztés nagy költségei és egyéb akadályok tették eddig lehetetlenné ennek keresztülvitelét. Különbö meg kell jegyezni, hogy a Bodrognak Tiszaszabályozó társulat érdekeltsége a szomszéd társulatokat tekintve alacsonyabb és 20 év óta nem változott ártéri adót fizet.

szó nélkül teljesitené, mert elég józan észszel bir azt belátni, hogy ez a szokás teljesen el nem hagyható.

7. Nem megvetendő kivándorlási ok gyanánt jelentkezik végre azon állapot, melyben a bodrogi köz népe tetemes magán adósságai folytán leledzik. S hogy ezen okkal szemben legnagyobb a tehetetlenség is, arra majd tanulmányom végén fogok röviden rámutatni.

8. A bodrogi kivándorlási mozgalom mérséklésére felhozott különösen is két orvoslási mód: az öntözési berendezés és az olasz-czigándi vasut kiépítése. Az öntözési berendezés minden esetre jó eszme; fokozott termés és több munkaalkalom járna nyomában egyes községekben; ezt meg kell előznie azonban a paraszt minta-gazdaságok berendezésének s hogy Bodrogi közről egy néhány egyén a kertészetnek minden, de különösen azon ágaiiban, melyekből nálunk a bolgár kertészek oly szépen pénzelnek, okszerűen, alaposan betanítottassék. Az olasz-czigándi vasut kiépítése részben munkaalkalom, de nem jelentékeny, mert a mi népünk nem szeret kubikos munkával foglalkozni; másrészt gazdasági és közlekedési kérdés, melynek kivitele azonban bővebb megfontolást igényel, mert majd minden viczinális vasut a közúthálózat rovására megy. S ez annál is inkább meggondolandó, mert Bodrogi köz közlekedési viszonyai nagyobbbrészt kritikán aluliak; pedig jó utak nélkül jó gazdálkodási viszonyok el sem képzelhetők.

Az eddig előadottakkal jóformán ki volnának meritve az okok és javaslatok, melyek Bodrogi közön a kivándorlási mozgalmat ily nagy mérvűvé tették s azt mérsékelni, esetleg megszüntetni hivatva volnának.

Csináljunk azonban most egy kis szemlét az egyes községekben, kisértsük meg összehasonlításokkal, hogy már ma is tényleg van-e némi értéke azon feltételezéseknek, melyeket mint javaslatokat terjesztettünk elő s a hol ellenmondások mutatkoznak, mivel indokolhatjuk azokat?

Figyeljük meg legelőbb azon községeket, a hol a kivándorlás legcsekélyebb mérvű.

1. *Karcsa*; itt a mozgalom csak egy százalékot mutat, daczára annak, hogy a birtokviszonyok nagyon rosszak, mert csak két hold esik átlag egy családra; közlegelőjük nincs, sem háziiparuk; apró-jószágot sem tarthatnak nagy haszonnal, mert a községet három uradalom környezi, melyeknek kerülői könnyörtelenül lepuffantják a tagba vetődött tyukot, libát, kacsát vagy csirkét. Hogy itt a kivándorlás a rossz birtokviszonyok, a közlegelő hiánya s a nagy tilalmazás daczára mégis csekély mérvű, annak lehet tulajdonítani, hogy nagy a munkaalkalom s bár sokszor súlyos feltételekkel jutnak is hozzá, de mindennapi kenyerük kifutja belőle.

Döntő körülmény egyébként a karcsai nép csekély mozgalmára az, hogy rendkívül szegények, kevés igényűek; földrajzi fekvésénél fogva ez Bodrogi köznek legelszigeteltebb községe s itt az emberek még majdnem honfoglalás korabeli gondolkozással birnak; a világról, annak folyásáról alig érdeklődnek, valóságos megadással viselik sorsukat, mely talán legnehezebb az egész Bodrogi közön. A szülőföldhöz, a hazához való ragaszkodásukért valóban megérdemelnék a legmeszebb menő méltánylást.

2. *Kis-Géres*; kivándorlás 30%, mely határozottan az itteni arány-

lag jobb viszonyokban leli magyarázatát; egy családra átlag 6.1 kat. hold jut, van közlegelőjük, házi iparuk; ezenkívül a nép munkás s a keze ügyébe eső munkaalkalmat, mely a szomszédos uradalomban s szőlőhegyeken kínálkozik részükre, derekasan kihasználják. A mezőgazdasági munkák elvégzése után különösen nagy mértékben foglalkoznak gyékényfonással, de a kőfejtés és szállításból is pénznek. Mindazonáltal nem mondható vagyonos népnek, mert szeretnek jól élni s míg más szomszédos községekből meglehetősen kerül a királyhelmecezi piacra apró jószág és egyéb háztartási czikk, ők ezekből nem sokat hoznak be, de maguk elfogyasztják.

3. *Szomotor* (3⁰/o). Egy családra esik átlag öt hold föld, közös legelőjük van, valamint munkaalkalmuk is az ott lévő uradalomnál. Ezen községben tehát a kivándorlás csekélyebb mérve indokolható a létező jobb viszonyokkal.

4. *Alsó-Bereczki* (3.5⁰/o). Itt a birtokátlag már csekély (2.3 hold), a közlegelő meg kopár s drága bérleten kénytelenek a jószágot legeltetni; a kereseti és gazdasági viszonyok se a legjobbak s nem csalódunk, ha feltételezzük, hogy innen a nép azért nem megy tömegesebben, mert nem képes az utiköltséget előteremtteni s kisebb igényű lévén, beletörődik helyzetébe.

5. *Bodrog-Szentes* (4⁰/o). Egy családra esik átlag 4.6 hold föld; ez tehát még tűrhető volna, bár közlegelőjük nincs, a kereseti és gazdasági viszonyok pedig rosszak; úgy tudom egyébként, hogy itt a kivándorlási mozgalom újabb keletű s most kezd nagyobb mérvet ölteni.

6. *Páczin* (4⁰/o). Egy család átlagos földbirtoka itten 3 hold; munkaalkalom van ugyan; de nincs sem közlegelőjük, sem házi iparuk; nagyon szegények s idáig minden valószínűség szerint csak az utiköltség hiánya tartotta őket vissza, mert mint később látni fogjuk, a folyó 1903. évben nagyon sokan vándoroltak ki onnan.

7. *Bodrog-Szerdahely* (4⁰/o). Itt az átlagos földbirtok csekély 2 hold; van azonban közlegelőjük és elegendő munkájuk kora tavasztól késő őszig; mindazonáltal a mozgalom legújabbán kezd már itt is nagyobb mérvet ölteni, a mit a birtokviszonyok indokoltá tesznek.

8. *Nagy-Géres* (4.5⁰/o). Egy családra jut átlag 6.1 hold; közlegelőjük ugyan nincs, sem nagyobb munkaalkalmuk, mert nagy birtok nincs a községben, de azon körülmény, hogy a meglehetősen átlagon felül még huszonkilencz 15 holdon felül biró kis birtokos van a községben, itt a kivándorlás tulságba nem fog menni.

9. *Felső-Bereczki* (5⁰/o). Egy család átlagos földbirtoka 4 hold; közlegelőjük, bár kicsi, de van, a kereseti viszonyok nagyon jók s téli iparüzéssel is foglalkoznak; bár itt is elférne az állandóbb téli munkaalkalom, a mozgalom csekélyebb mérve indokolva van a felsorolt körülményekkel.

10. *Karád* (5⁰/o). Egy családra jut 4 hold föld; van közlegelő s olyan munkaalkalom a községben lévő 12.000 holdat tévő uradalomnál mellékszolgálmány nélkül, a milyen nincs tán az egész országban. A kik innen eltávoznak a tengerentúlra, azokat határozottan egyedül a gazdagodási vágy hajtja. Idáig azonban még nem valami nagy eredménnyel, mert nagyon kis része a karádi kivándorlóknak küldött haza számbavehető összegeket.

Nézzük most az 5⁰/o-on felül 10⁰/o-ig terjedő kivándorlási mozgalmat az egyes községekben.

1. *Bodrog-Vécs* (6⁰/o). Egy családra jut 4 hold föld; a közlegelő kevés és kopár s még bérelni sincs hol; a munkaalkalom kevés, súlyos rászolgálással; s hogy idáig még nem gondolta rá magát a község nagyobb mérvű kivándorlásra, a nagy szegénységnek tulajdonítható.

2. *Kis- és Nagy-Czigánd* (6⁰/o), Egy családra jut átlag és pedig Kis-Czigándon 3·2 hold, Nagy-Czigándon 2·5 hold földbirtok; közlegelőjük kevés, munkaalkalmuk sem kedvező. Itt a mozgalom szintén csak a kezdetén van s hogy mégis idáig nem öltött nagyobb mérveket, oka az, mert szorgalmas nép s a munka után távolabbi helyre is elmegy; azonfelül van virágzó téli iparuk a gyékényszövés s végre földjeik jó minőségűek lévén, a káposztatermelésből, mit a sátoraljaujhelyi és a királyhelmecezi piaczokra, sőt a távolabbi helyekre is szállítanak, jelentékeny keresetük van.

3. *Kis-Rozvány* (8⁰/o). A földbirtok átlag 3 hold; úgy ezen, mint azon körülmények, hogy sem közlegelőjük, sem téli iparuk, sem elegendő munkaalkalmuk nincs, eléggé indokolttá teszik, hogy a mozgalom a 8⁰/o-ot nemcsak hogy elérte, de az az 1903. évi adatok szerint fokozódik.

3. *Luka* (8⁰/o). A birtokátlag 3 hold; közlegelő van, de sok adóssággal terhelve; a kínálkozó munkaalkalom súlyos feltételekkel nyújtva; a kivándorlás mérve tehát indokoltnak mondható.

5. *Lácza* (9⁰/o). Egy családra esik 4 hold föld; közlegelőjük van, bár kevés; munkaalkalom van; ezen községbe sok pénzt küldenek s némelyik kivándorló annyira megvagyonosodott, hogy ez nagy ösztönzésül szolgál az egyébként nem vagyontalan s inkább jobb viszonyok közt lévő község népének az Amerikába való kivándorlásra.

6. *Cséke* (10⁰/o). A birtokos családok földátlag 3·5 hold; közlegelőjük van, de a kereseti viszonyok rosszak s télen, mint legtöbb községben, semmit sem kereshetnek s tekintve az általános lázt, ezen különben igénytelen községbelieknek sem vethetjük szemére, hogy 10 százalékig már is megritkították soraikat.

Figyeljük továbbá, hogy a 10-től 15⁰/o-ig fokozódó mozgalomnál miként festenek az illető községek?

1. *Király-Helmece* (10·6⁰/o). Földbirtokátlag 1·7 hold; ezen körülmény már maga is elég volna nagyobb százalék indokolására is. Ne véljük azonban, hogy egyéb feltételezések annyira kedvezőek, hogy ellensúlyozhatnák az egész Bodrogközön a legrosszabbnak mutatkozó itteni birtokviszonyokat. Mert van itt például elegendő közlegelő, sőt a határ felét még ugarnak is hagyják, de a jószág juliustól kezdve már csak lézeng a kopár térségeken s szinte szerencse rá nézve, ha őszszel az időjárás istállóba szoritja; különben a téli takarmány is a lehető legsilányabb.

A kínálkozó munkaalkalom ennyi népnek alig számbavehető. Még az a csekély földbirtok is oly rossz minőségű, hogy búzát csak elenyésző kis mennyiségben termelhetnek. Az általánosan legszerényebbeknek mondható viszonyok mellett is azonban a gazdaosztály rendkívül büszke, sőt gőgös s akárkihez nem szivesen áll munkába, de nagy resignációval viseli helyzetét. Ily viszonyok mellett aztán nem is igen marad rá nézve egyéb hátra, mint hogy Amerikába menjen s bizton várható, hogy Király-Helmecezen a kivándorlási mozgalom hova-tovább nagyobb arányokban fog folytatódni.

2. *Szinyér* (12⁰/o). Átlagos földbirtok 5 hold; közlegelő van

munkát is kapnak nyáron, bár rászolgálással; itt tehát a kereseti és gazdasági viszonyok maradhatósak; a nagyobb mozgalmat itt azzal indokolhatjuk, hogy Amerikából meglehetősen küldik a pénzt s így a népben a gazdagodási vágy erősebb tápot nyert.

3. *Kis-Ujlak* (12⁰/o). Földbirtok-átlag 3 hold; közlegelő van, de a kereseti viszonyok nagyon rosszak voltak s e miatt mozdult ki a községnek majd minden munkabíró lakosa. De nincs is Bodrognézőn még egy község, mely oly nagy eredménnyel használta volna ki az amerikai jó kereseti viszonyokat, mint Kis-Ujlak!! — Bodrognézőnek ezen legkisebb községe, 23 egyén, 7 év alatt 150.000 koronát keresett az új világban; tekintélyes földbirtokot vásároltak a keresett összegben s ott ma oly jó viszonyok vannak, hogy a többi községek mozgalmát előidéző számos ok ottan örök időkre elvesztették minden befolyásukat és jelentőségüket.

4. *Kis-Tárkány* (12⁰/o). Egy birtokos család földátlaga 3 hold; közlegelőjük nincs; a kereseti viszonyok elég kedvezőek, de különösen ez a község nagyon érzi a kicsiben való dohánytermelés megvonását s nagyobbára a szükség készíti őket a kivándorlásra, mert nagyobb és megszokott igényeiket nem képesek megcseppent jövedelmükből kielégíteni.

5. *Szent-Mária* (12⁰/o). Itt a kereseti és gazdasági viszonyok rosszak; közlegelőjük van ugyan, de földet sem bérben, sem részben nem kapnak; a kivándorlás mérve teljesen indokolt.

6. *Nagy-Tárkány* (12·5⁰/o). Földbirtok átlag csak 2 hold; közlegelőjük nincs, a mit bérlőktől jó drágán bérelnék, júniusban már nincs rajta fű; földet részben nem kapnak, de nem is vállalnak, mert rossz a termés és súlyosak a mellékszolgáltatások. A mozgalom százaléka tehát itt is teljesen indokolva van.

7. *Nagy-Rozvány* (13⁰/o). Földbirtok-átlag 5 hold; a marhatartási viszonyok jók, kereseti viszonyok szintén; a mozgalom mindazonáltal azért ily meglehetősen mérvű, mert a gazdaosztály itthon restel nap-számba járni s miután el vannak adósodva s másrészt gazdagodni óhajtanak, felhasználják az Amerikában kínálkozó jó kereseti viszonyokat, bár sokan eredmény nélkül.

8. *Vajdácska* (14⁰/o). A birtok-átlag 3 hold; közlegelőjük van; munkaalkalmuk is; sőt téli iparral, gyékényfonással is foglalkoznak s az asszonyok ebből s az ujhelyi és sárospataki piacra szállítani szokott híres ugorkából meglehetősen pénzel; a vajdácskaiakat inkább a vagyonosodási vágy, mint a szükség készíti a kivándorlásra.

9. *Zemplén-Agárd* (15⁰/o). Egy családra jut átlag 4 hold föld; közlegelőjük nincs; földet részben vállalni nem akarnak a mellékszolgáltatások miatt; a kereseti viszonyok nem rosszak s így a nagy kivándorlást, a tapasztalt eredményeken felbuzdulva, a gazdagodási vágyuk is lehet részben betudni.

10. *Rad* (15⁰/o). Földbirtok-átlag 3 hold; közlegelőjük rossz; bár földet kapnak részben, a kereseti viszonyok nem jók. Ilyen körülmények között alig szükséges valami nagyobb csábésség ahhoz, hogy a nép vándorútra keljen.

11. *Ricse* (15⁰/o). Földbirtok jut egy családra 2·4 hold; közlegelő kevés; kapnak kapást részben, de sok rászolgálással s így a kereseti viszonyok nem jók; a mozgalom 15⁰/o-a teljesen indokolt.

Nézzük még tovább, milyen okok játszanak ott közre, a hol a kivándorlás 15⁰/₀-tól már egész 18⁰/₀-ig fokozódik?

1. *Pálfölde* (16⁰/₀). Egy családra jut ezen községnek amúgy is csekély határából 3 hold föld; közlegelőjük van, de a mennyiben a részben kapott földekhez is csak nagy rászolgálással jutnak hozzá s a kereseti viszonyok rosszak, a kivándorlási százalék emelésére a gazdagodási vágy csak részben lehetett befolyással.

2. *Belyi körjegyzőség*: Bély, Dobra, Battyán, Ág-Csernő, Bacska (16·5⁰/₀). Ezen községekben a földbirtok, egy-egy családra jutó átlagot számítva, a következőképen van megoszolva: Dobra 5·4, Bacska 4·5, Bély 4·7, Ág-Csernő 4 és Battyán 3 hold. Az eddig letárgyalt községekkel szemben tehát az átlag nem rosszul fest. Azonban Battyánt kivéve, a többi községnek nincs közlegelője s tulajdonképen ez a legnagyobb hátrányuk, mert itthon nem tudván legelőt kapni, többnyire Ung megyében legeltetnek; ennek aztán nemcsak az a következtetése, hogy közvetlen gondozás hiányában sok jószág pusztul el, de nem lévén kéznél az igavonó, sok véletlen kereseti alkalom kisiklik a gazda kezéből. A helyzet tehát, ha kapnának is részbeni művelésre valami kevés földet, itt is nehéz, mint Bodrogek köz legtöbb községében s nem lehet csodálni, ha a nép, azon vágytól ösztönözve, hogy helyzetén gyorsan és alaposan lendítsen, nagyobb tömegekben is itt hagyja szülőföldjét.

3. *Szolnocska* (17⁰/₀) közlegelőjük kevés, csupán fejősök részére; itt a gazdasági és kereseti viszonyok nagyon gyengék, mert földet részben sem kaphatnak s így munkaalkalmuk nincs. Ez elég ok arra, hogy a mai viszonyok közt »oly közel« lévő Amerikába menjenek munka után.

4. *Véke* (18⁰/₀) földbirtok átlag 3·6 hold; közlegelőjük nincs; munkaalkalmuk volna s hogy itt a mozgalom más hasonló viszonyú községekkel szemben mégis oly nagy mérvű, nem csekély része van ebben a gazdagodási váagnak, melyet erősen táplál az Amerikából hozott vagy küldött jelentékeny összegekre rugó pénz.

Eljutottunk most azon községekhez, a hol a mozgalom a 20⁰/₀-ot is túlhaladja. Ilyenek:

1. *Lelesz-Polyán* (23⁰/₀). A földbirtok átlaga 4·6 hold s közös legelőjük is van; bár a munkaalkalom kevés, úgyszólván semmi, hajlandók volnánk feltételezni, hogy itt a kivándorlás már tetőpontját érte, ha ezt a feltevést a folyó 1903. évi, később felemlítendő szomorú adatok halomra nem döntenék.

2. *Boly*. (27⁰/₀). Földbirtok-átlag csak 2 hold; a közös legelő kevés s e mellett nemcsak ezt, de a kaszálókat is a Latorcza árvize hasznavehetetlenné teszi igen gyakran s ha mindehhez hozzáveszünk a nagyon kevés munkaalkalmat, itt a kivándorlás 27⁰/₀-án csodálkozni nem lehet.

3. *Dámóc* (41⁰/₀). Ezen óriási százalékot azzal indokolhatjuk, hogy egy családra átlag csak 2·4 hold föld jut, közlegelőjük nincs s a távol ungmegyei legelőkön tengetik állatjaikat s földet részben nem akarnak vállalni; e helyett inkább úgy gondolják helyzetüket javítani, hogy tömegesen vándorolnak Amerikába.

Volna még hátra két község, Perbenyik és Lelesz, a hol a kivándorlási mozgalom indokolása nehézséggel jár s a hol, mint látni fogjuk, az eddig tett javaslatok foganatba vétele sem igen tudná a kivándorlást beállítani.

4. *Lelesz*. Itt a kivándorlási mozgalom az egész Bodroghözön a legnagyobb százalékot mutatja. Az 1902. év végéig szóló adatok szerinti 52 százalékot ugyanis ma már bátran lehet venni 60 százalékra. Egy családra esik átlag 2·7 hold föld, munkaalkalom is kínálkozik s van a községnek 2000 holdon felüli közös legelő birtoka is, a mely körülmények arra a következtetésre adnak alapot, hogy itt a kivándorlás horribilis mérve nincsen elfogadható s illetve kellőleg indokolható arányban a megélhetési viszonyokkal s annál kevésbé, mert nem egy eset van a községben, hogy a kivándorlottak itthon hagyott földesekéi teljesen parlagon hevernek, a mi egészen rossz viszonyok között meg nem történnék.

A leleszi népet tehát nemcsak a szegénység, vagy a gazdagodási vágy, vagy nagyobb mérvű csábítás, de az ottani speciális viszonyok mellett felburjánzott s tisztán benső, az erkölcsi meghasonlással határos okok is készítik arra, hogy falujokat elhagyják s nagyon sokan örökre. Az erre való orvosságot csak a mindent átalakító idő, valamelyik generációnak szerencsésebb kifejlése, de ezt előzőleg a viszonyokra befolyással bíró és ható tényezőknek új irányban való megváltozása hozhatja meg.

5. Ugyancsak specialitás kivándorlási tekintetben *Perbenyik* (24%), de más szempontból, mint *Lelesz*. Itt a birtokviszonyok, bár a határ minősége a gyengébbek közé tartozik, aránylag elég jók (3·9 hold egy családra); van közös legelőjük s elegendő munkaalkalmuk minden mellékszolgáltatás nélkül. Az itten végbemenő szintén nagymérvű kivándorlási mozgalom nem egészen indokolható, ha csupán a beállított feltételezéseket vegyük számításba s annál kevésbé, mert nincs Bodroghözön még egy község, mely gazdasági és sociális szempontból az egész continensen divatban lévő orvosságokkal annyira gondozva lett volna, mint éppen *Perbenyik*. Uradalmi és kormányi segítséggel két éven át az őszi és téli hónapokban gazdasági szakkurzus s háziipar-oktatás volt e községben, a nélkül, hogy ennek látható eredménye lett volna.¹⁾ Van hitel és fogyasztási szövetkezetük, olvasóköriük; itt van a bodroghözi jótékony nőegyesületnek középpontja s úgy ezen egyesület, mint különösen maguk az uradalmak birtokosai, saját községeikben, de különösen *Perbenyiken* bőkezűen gondoskodnak az arra szorulóknak gyámolításáról; s hogy ki ne feledjem, a perbenyikiek szépen jövedelmező cukorrépa-szállítással is foglalkoznak a késő őszi időkben a falu alatt levő vasuti állomásra: s mégis ömlik ki onnan a nép.

Ezen községben a kivándorlásnak majd minden okára ráakadunk. A sok ok közül, melyek már sem a szegénység, sem a szorosán vett gazdagodási vágy kategóriájába nem tartoznak, leginkább a nagyra-vágyás, jobban mondva, urhatnáság az, a mi a népet szerény falujából elszólitja. A perbenyiki kivándorlók jó részének ez a jellemvonása, mely szórványosan mutatkozik más községekben is. S bár ez minden magyarnak úgyszólván veleszületett tulajdonsága, ma még szokatlan előttünk az, hogy ez a társadalmi nyavalya már a falusi józan népre is átragadt. Ezen mozzanatnak mindenesetre jelentékeny

¹⁾ Az eredménytelenség főképp az értékesítés nehézségeiben rejlik; különben ha rendelést kapnak, még most is sokan dolgoznak s így az oktatásnak mégis van eredménye.

kihatása lesz a szociális viszonyok átalakulására, annál is inkább, mert honfitársaink Amerikából nemcsak pénzt hoznak magukkal, de eszméket is, melyeket itthon igyekeznek is aztán érvényesíteni.

Részletes munkánk után, ha egyes községekben nincsenek is nyílt ellenmondásban beállított feltételezéseink, megállapíthatjuk, hogy Bodroghözön a kivándorlási mozgalmat ugyanazon okok és körülmények, általában véve, a legkülönbözőbb mérvben idézték elő.

S nem csalatkozunk, ha feltételezzük, hogy sok helyen a mozgalom csak azért mutat aránylag kedvezőbb képet, mert még nem érte el azt a fokot, a melyen túl már csak azon oknál fogva lesz csökkenés, mert nem lesz oly emberanyag, a mely a kivándorlás kétségtelen hátrányait is elviselni képes lenne.

Erre a feltevésre nemcsak az nyújt nekünk tápot, mert az egész Bodroghözöt véve számításba, egy birtokos családra átlag csak 3·2 hold föld jut a nem mindenütt kedvező s csupán nyári, télen pedig egyáltalán semminemű munkaalkalom mellett, de azon körülmény is, hogy a mozgalom ijesztő mérvben fokozódik úgyannyira, hogy ez év (1903) szeptember végéig *csupán utlevéllel* 1151 egyén ment ki Bodroghözről; ha ehhez hozzászámítunk minimalisan csak 100 egyént, kik még az év végeig *útlevél* fognak váltani s legkevesebb vagy 200 egyént olyat, a kik *útlevél nélkül* mentek ki, az 1903. évi mozgalom egymaga 1400--1500 *egyénnel* apasztotta Bodroghöz munkabíró lakosságát.

Ha ezen legújabb adatot hozzáadjuk az eddig tárgyalt s az unghi és szabolcsi községek leszámításával 5955 lelket tevő kivándorlottakhoz, a bodroghözi kivándorlási mozgalom ma 16⁰/₀-ot tesz. S hogy ezen százalék, ha az orvoslás késik, csak növekedni fog, elég utalnunk arra, hogy az idáig legkisebb százaléku községekből a folyó évben és pedig *Karcsáról* már 23-an, *Kis-Géresből* 30-an és *Páczinból* 59-en mentek ki Amerikába *útlevél mellett*.

Hogy végre a Latorcza árvizének is van némi befolyása a kivándorlásra, itt emlitem meg, hogy az ennek vidékéhez tartozó községek, nevezetesen *Lelesz* (52⁰/₀), *Boly* (27⁰/₀), *Lelesz-Polyán* (23⁰/₀), *Véke* (18⁰/₀), *Szolnocska* (17⁰/₀), *Bacska*, *Battyán* (16·5⁰/₀), mind nagy százalékokkal vannak képviselve s ezen helyeken a mozgalom még 1903-ban is erősen tartja magát.

Az eddig előadottakból, azt hiszem, elég világosan kivehetők mindazon okok, melyek Bodroghözön a kivándorlási mozgalmat a szükség (szegénység, megélhetőség) tekintetéből ily nagy mértékben befolyásolják s talán supponálható, hogy azok egy részének gyengítésére, esetleg elosztatására a helyi orvosságokat is helyesen jelöltük meg.

Mielőtt azonban befejeznénk tanulmányunkat — visszatérve még egynehány függőben hagyott javaslat és kérdésre is — ne feledjük el egy nevezetes mozzanatra reámutatni. Ez nem egyéb, mint a népnek önnönmaga irányítása. Mihelyt ugyanis érezte, hogy itt rá nézve a megélhetés, a gyarapodás leküzdhetetlen akadályokba ütközik, nem könyörgött, nem erőszakoskodott, de megragadta minden nagyobb zaj nélkül a kínálkozó alkalmat s vonul el innen évről-évre, mint a vándor-madár.

Eleinte tudomást sem vettünk ezen önrányításról; később már szemléltük, de közönnysel, azon hitben, hogy az csak egy mulékony

betegség, vagy mi... Hova-tovább, midőn érezni is kezdtük hatását, már elmékedtünk felette; mostanában pedig, midőn látjuk, tudjuk és mélyen érezzük, hogy fele se tréfa s hogy gazdasági, társadalmi és nemzeti érdekek egyaránt forognak kockán, már kezdjük magunkat szintén irányítani. Igaz, hogy eleinte csak gondolatokkal, majd sok szép beszéddel, de rátérünk okvetlenül a tettekre is.

Igy fogunk rájönni lassacskán, hogy ha már kimerítettük a ma módunkban álló orvoslásokat — még ha azt legczélszerűbben a Beksics Gusztáv által felvetett birtok-politika keresztülvitelével tegyük is meg — ismét csak nem állhatjuk útját a kivándorlásnak virágzó gyáripár nélkül s így erről már jóelőre kellene gondoskodni s annál inkább, mert tessék csak a kivándorlókkal szóba állani és nagyon sokan egész józan okoskodással azt hangoztatják, hogy ha nálunk gyáarak volnának s lenne télen is elegendő munkaalkalom, nem menének Amerikába, ha itthon kevesebbet keresnének is.

A hiba itt csak az, hogy a milyen nehezen gondolja rá magát a nagy birtok gazdasági bajaink csökkentésére, épp olyan s talán még elzárkózottabb e részben a magyar tőke is, mely a könnyebb végét fogja a dolognak, semhogy vállalatokba bocsátkoznék s munkaalkalmat nyujtana az életre való magyar népnek.

Továbbá bár igaz, hogy a hol jó mód uralkodik, ott a közteher kisebb vagy nagyobb volta nem numerál, de vajjon lehet-e általános olyan jólétet teremteni, hogy a már el nem viselhető közterhek miatt széles rétegekben elégedetlenség ne támadjon s az ne fokozódjék? Be fogjuk tehát látni azt is valamikor, hogy ha óhajtuk és elvárjuk, hogy hazánkban mindenki lehetőleg jól érezze magát, nem lesz lehetséges elzárkózni az adóreform s különösen az adóminimum kérdésének megoldásától sem, mely hogy hatással volna a kivándorlási mozgalomra, azok tudják legjobban, a kik a néppel közvetlenül érintkeznek.

Rá fogunk továbbá jönni arra is, hogy nem lehet soká közönnyel szemlélni, miként vergődik a kiscgazda-osztály tehetetlenül a legdrágább adósságok iszapjában s hogy vagy olcsó s a legelőnyösebb conveyorióról kell részére gondoskodni, vagy még más eszközöket is kellesz igénybe venni, ha nem akarjuk azon sikereket is kockára tenni, a melyeket az által vélünk elérni, hogy őket valami úton-módon földbirtokhoz juttatjuk. S ki tagadhatná végre, hogy a miveltebb társadalmakban minden népmozgalomnak s így az előttünk végbemenő kivándorlási mozgalomnak is vannak és pedig nem jelentéktelen számban socialis vonatkozású okai is? Ám hagyjuk ezeket szunnyadni, nemcsak azért, mert ezek tulajdonképen csak közvetve ható másodrendű okok s leginkább a rossz anyagi helyzetből folynak, de azért is, mert ezeken segíteni úgy sem lehet; a socialis bajok velünk születnek s ugyanolyan hosszú életűek, mint maga az emberiség.

A kivándorlási kérdés karaktere különben is leginkább gazdasági vonatkozásokban csúcsosodik ki, ide kell tehát minden erőnket összpontosítani, a többi baj aztán enyhül önmagától is.

Még csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy ma már nem szorul többé bizonyításra, hogy a kivándorlási mozgalom az egész országban — a magyar vidékeken is — úgy nagyságára, mint okai és következményeire nézve oly aggasztó, hogy — a mennyiben nem a felesleg-nép vándorol ki — indokolttá válik a legradicalisabb (nem

az erőszakos visszatartásra gondolok) orvoslási módok alkalmazása is, hacsak nem akarjuk vesztég bevárni és szemlélni azon alig kikerülhető megrázkódtatásokat, melyek bennünket úgy közgazdasági, mint társadalmi, sőt nemzeti szempontból is fenyegetnek.

S épp ezen oknál fogva, bár maga a kérdés úgy egyesek s különösen dr. Hegedüs Loránt és dr. Thirring Gusztáv, mint testületek, congressusok s legközelebb a törvényhozás által is úgyszólván ki van merítve: mégis kötelessége minden hazafiasan gondolkodónak csatarendbe állani s a megkezdett nehéz küzdelemben a vezéreknek legszerényebb erővel is önzetlenül és lelkesen segélyére lenni.

Ezen tanulmányommal, melyet sok fáradság, de még több szeretettel állítottam össze azon czélből, hogy én is segítsek valamit honfitársaink visszatartásán: ha gyarlón is, azonban hazafias készséggel rovom le kötelességemnek első részletét, kérve az olvasót, hogy előfordulható hibákat, csupán a hazafias szándékot és czélt tartva szem előtt, jóakarattal sziveskedjék elnézni.

Legenyey Bodnár Péter.

Az ipari munkások baleset ellen való biztosítása.

(Befejezés.)

A kártalanítások mértéke. E részben a törvényjavaslat valóban a lehető legliberálisabb rendelkezéseket tartalmazza. Ha meggondoljuk, hogy az eddigi facultatív baleset-biztosítás alapján halálos vagy állandó munkaképtelenséggel járó baleset után a napi munkabér 300—1000-szeres összege (leggyakrabban 500-szorosa) jár ki a munkásnak, illetőleg családjának ¹⁾ *végkielégítés* gyanánt egyszerre és mindenkorra és másfelől számbavesszük azt, hogy a törvényjavaslat szerint a szerencsétlenül járt munkás élete fogytaig járadékot fog kapni, mely állandó munkaképtelenség esetében az évi munkakereset 60⁰/₀-ával egyenlő: akkor képet alkothatunk magunknak arról, hogy mit jelent ez a törvény a munkásosztály szempontjából. Vegyük azonban sorra a kártalanítás mértékére vonatkozó rendelkezéseket és hasonlitsuk azokat össze a Németországban és Ausztriában fennállókkal.

Oly baleset után, mely muló munkaképtelenséget okozott, a sérült ingyenes gyógykezelésben részesül, ingyen kapja a szükséges gyógyszereket és gyógyászati segédeszközöket, továbbá a betegsegélyző pénztártól húzott táppénz beszüntetésétől fogva mindaddig, míg munkaképességének fogyatkozása csak tart, megfelelő járadékot kap. E járadék teljes munkaképtelenség esetében a biztosított munkás évi munkakeresményének 60⁰/₀-a (ez az u. n. teljes járadék, mely Ausztriában szintén ennyi, Németországban azonban 66²/₃⁰/₀), a munkaképesség részleges csökkenése esetében pedig e 60⁰/₀-nak az a hányada, mely az elvesztett munkaképességgel arányos. (Ausztriában a részleges munkaképtelenség járadéka a korábbi munkakeresmény 50⁰/₀-ánál nem lehet több.) Ily részleges kártalanításra azonban a sé-

¹⁾ Ez pl. 2 K 60 f napi bér mellett 800—2600 K-nak vagy az 500-szoros bér biztosítása mellett 1300 K összegnek felel meg.

rültnek csak akkor van igénye, ha munkaképességének csökkenése 10⁰/o-ot meghalad.

A részleges munkaképtelenség fokának megállapítására javaslatunk, igen helyesen, nem állít fel merev sablonokat. A baleset gazdasági következményei a munkás foglalkozása, kora, sőt fizikuma szerint egyénileg különbözők. Igen találóan mondja az indokolás, hogy a szabónál a jobb hüvelykujj egy részének elvesztése is legalább 10⁰/o-os munkaképtelenséget jelent, mert a szabónál fontos a kézügyesség teljessége, de mindenesetre sokkal kevésbé fontos ez pl. a malomban alkalmazott munkásnál. A végrehajtásnak lesz tehát feladata, hogy minden egyes konkrét esetben számbavéve a munkapiac viszonyait és támaszkodva az orvosi szakvéleményre — méltányos és igazságos határozatot hozzon, a mire nézve — mint a szervezet megbeszélésénél látni fogjuk — a javaslat megfelelő felebbezési fórumok révén is gondoskodni kíván.

Ha a sérült a baleset következtében nemcsak teljesen munkaképtelenné, hanem tehetetlenné is vált, úgy hogy állandó ápolást igényel — tehát rendszerint valamely hozzátartozójának munkáskézét is leköti — akkor ezen gyámoltalanságának tartamára járadéka a kártalanítás alapjául szolgált teljes évi munkakeresményének erejéig felemelendő (12. §. 5. bekezd.). Nyilván teljesen megokolt humánus intézkedés. Hasonló célzatú ugyane szakasz utolsó bekezdése is, mely szerint, »ha a sérült a baleset következtében a saját hibáján kívül munka nélkül van, részleges járadéka ideiglenesen felemelhető a teljes járadék erejéig.« Itt azonban a végrehajtásban nagy óvatosság lesz szükséges a visszaélések meggátlása végett. Továbbá bizonyos ellentmondást találunk abban, hogy a rokkant munkanélkülinek járadékát felemeljük, mikor pedig a teljesen ép és egészséges munkanélkülről — a ki pl. az ipari pangás következtében vesztette el állását — nem tudunk gondoskodni.

Halálos baleset után vagy ha a sérült a baleset következményeképp a baleset napjától számított két éven belül hal meg, a sérült hozzátartozói temetkezési segélyt (legfeljebb 100 K-ig) és az elhalt munkakeresményével arányos járadékot kapnak. A családtagok járadéka a következő: az özvegy nő haláláig vagy újból való férjhez meneteléig 20⁰/o-ot; az özvegy férj (ha neje biztosítva volt és a férj munkaképtelensége miatt családjának fentartója az asszony volt) ugyanannyit; törvényes vagy a balesetet megelőzőleg szabályszerűen törvényesített gyermekek 15. életévük betöltéséig egyenkint 15⁰/o-ot, ha azonban teljesen árván maradnak, 30⁰/o-ot; szülők és nagyszülők, továbbá teljesen árván maradt unokák (15. évük betöltéséig), ha eltartásukról a baleset következtében elhalt gondoskodott, összesen 20⁰/o-ot kapnak. A hátramaradottak évi járadékai együttvéve nem haladhatják túl az elhalt évi munkakeresményének 60⁰/o-át (Ausztriában: 50⁰/o-át). Ha a járadékok összege annál magasabb volna, úgy a házastársnak és a gyermekek járadékai nagyságuk arányában csökkentenűők. A további vérrokonok csak akkor és addig igényjogosultak, míg a közelebbi vérrokonok nem veszik igénybe a teljes járadékösszeget.

Ha a járadékot élvező özvegy nő újból férjhez megy, végkielégítésül évi járadékának háromszorosát kapja. »A balesetet követőleg kötött házasság után beállott halál esetén sem az özvegynek sem az ezen házasságból származó gyermekeknek nincs igényük kártalani-

tásra.« (14. §. 4. bekezdés.) E rendelkezésnek nyilván csak az lehet a szándéka: megakadályozni, hogy rokkant járadékosok életük vége felé kötött házassággal újabb terhet okozzanak a pénztárnak. Ámde világos, hogy olyan munkásokat, a kik talán 20—30%-os járadékot húznak, nem volna méltányos a házasságkötéstől mintegy visszariasztani. Azért e rendelkezést ily értelemben kellene fogalmazni, továbbá helyes volna itt a végrehajtásnak bizonyos esetekben mégis megengedni, hogy járadékot folyósítson.

A törvénytelen gyermekek apjuk után a javaslat szerint nem igényjogosultak, holott pl. a német törvény nem tesz különbséget törvényes és törvénytelen gyermekek között és még az osztrák törvény is 10%-ot juttat nekik (15% helyett). Mi a különben oly humánus szellemű törvényjavaslatnak ezt az álláspontját túlszigorúnak, sőt megokolatlannak találjuk. Hogy mai magánjogunk a törvénytelen gyermekeknek nem adja meg mindazon családi és vagyoni jogokat, mint a törvényeseknek, az a balesetbiztosítási törvény szempontjából közömbös lehet. Tény az, hogy az olyan törvénytelen gyermek, aki természetes apjában fentartóját veszítette el, a segélyezésre éppugy rászorul, mint ha anyját veszti el, amidőn pedig, a javaslat 14. §-ának 9-ik bekezdése értelmében, járadékot kap. Az sem vonható kétségbe, hogy ha az elvált vagy válófélben levő feleség, akinek törvényes tartási díjra még igénye van, a 14. §. 6. bekezdése értelmében férje után járadékot igényelhet, úgy nem kevesebb méltányossági ok szól amellet, hogy a törvénytelen gyermeknek a fentartásáról — akár önként, akár bírói ítélet folytán — gondoskodó természetes apa halála esetében szintén megadassék a 15%-os kártalanítás.

A törvényjavaslat, mint említettük, az összes kártalanításokat járadék formájában adja. Csupán egy esetben lehet ez alól kivételt tenni: ha a munkaképesség részleges csökkenése esetében a járadék a teljes kártalanítás 20%-át meg nem haladja,*) a járadékra jogosult kérheti, hogy kártalanítása végkielégítéskép tőkében fiztessék ki neki (67. §.). Ezt elvileg megengedni nyilván helyes, mert gyakran a munkás — különösen ha még fiatal — valamely kisebb tőke révén esetleg olyas valamihez foghat (házat, földet vásárol stb.), a mivel — ha arravaló ember — sokkal jobban gondoskodhatik jövőjéről, mintha hónapról-hónapra azt a csekély segítséget húzza tovább. De épen azért, mert ilyen tőkét nem lehet akármelyik munkás kezébe adni, helyesen rendelkezik javaslatunk úgy, hogy a tőke-érték kifizetésére vonatkozó kérelmet a pénztár igazgatósága csak akkor teljesítheti, ha a járadékot élvező illetőségi községének előljárósága a kérés teljesítéséhez hozzájárult.« A tőke-érték kiszámításának kulcsát az állami munkásbiztosító hivatal állapítja meg, fiatal, életerős munkás természetesen nagyobb tőkét fog kapni, mint az öreg.

Minden járadék a sérült egyéni viszonyai szerint állapítatván meg, ha az utóbbiak megváltoznak, természetesen a járadék is felemelhető, vagy leszállítható, esetleg be is szüntethető. Ha tehát »a járadékot élvező állapotában oly változás áll be, mely a kártalanítás megállapítására befolyással lehet, joga van a pénztár igazgatóságától állapotának újabb megvizsgálását és ennek alapján újabb kártalanítási

*) A teljes kártalanítás 60%, ennek 20%-a tehát az évi munkakeresmény 12%-ával egyenlő. 800 K évi bér mellett tehát 96 K, havonként 8 K.

eljárás megindítását kérelmezni» (65. §.). Ily újabb eljárást (2 év múlva) a pénztár igazgatósága is elrendelhet, a járadékot élvező ilyenkor járadéka különbeni elvesztésének terhe alatt köteles megengedni, hogy állapota megvizsgáltassék.

Ha a járadékot élvező ismét munkába áll és olyan javadalma-záshoz jut, mely eléri a baleset előtt élvezett munkakeresményt, akkor a járadékra való igénye mindaddig nyugszik, míg ezzel a javadalmozással bir. Ha pedig az újabb kereset a réginél kisebb, úgy járadék gyanánt — a 60%-os kártalanítás határáig — a két összeg közötti különbözetet kapja (64. §.). Az indokolás e rendelkezést úgy okolja meg (698. l.), hogy a baleset-biztosítás célja tulajdonképp az, hogy a munkásnak a baleset előtt élvezett jövedelmét bizonyos határokig pótolja. Ha tehát a munkás a baleset folytán tényleg nem vesztett jövedelméből, akkor nincs megokolva, hogy addig, míg nem vesz, járadékot élvezzen. Nem találjuk azonban méltányosnak azt, hogy a balesetet szenvedett munkás ilykép sohase javithasson helyzetén, mert ha többet keres a baleset után, mint azelőtt, úgy nyomban leszállítják járadékát.

Ezekben ki is meritettük a törvényjavaslatnak a kártalanítás mértékére vonatkozó fontosabb rendelkezéseit. Kitűnik ezekből, hogy a javaslat a balesetet szenvedett munkásokról való gondoskodásban nem marad messze a német törvényhozás mögött ¹⁾ és nemcsak hogy eléri, hanem egyben-másban meg is haladja az osztrák törvény szociális szolgáltatásainak mértékét. Pedig a mi helyzetünkben, melyben iparunknak a sokkal régibb, nagyobb és olyannyira kedvezőbb termelési viszonyok között dolgozó osztrák iparral kell legelső sorban megküzdenie: nem gondolhatunk arra, hogy iparunkra nagyobb socialpolitikai terheket hárítsunk, mint a minő terhekkal számol az az ipari termelés, mely évente kerek 800 millió korona értékű gyártmánnyal jelenik meg hazánk piaczaín.

Kártalanítás a munkás vagy a munkaadó hibájából történt baleseteknél. A szociális biztosítás egyik legjellegzetesebb vonása, mely éppen társadalompolitikai szempontból magasan fölébe emeli a kártérítési vagy szavatossági elven gyökerező törvényeken, hogy a munkás egyaránt megkapja a maga járadékát, akár hibás a baleset előidézésében, akár nem. Eppen a szavatossági pöröknél szerzett tapasztalatok mutatják, hogy konkrét esetben igen nehéz bizonyítani azt, hogy a munkás, a munkaadó, egy harmadik személy, avagy az üzem veszélyessége okozta-e a balesetet.²⁾

¹⁾ Az eltérések között leginkább fontos az, hogy a teljes kártalanítás Németországban 66²/₃% és hogy a gyermekek járadéka ott 20%. De ez utóbbi csak az 1900-iki törvény óta van így, azelőtt ott is 15% volt.

²⁾ Hogy azonban minő nagy része van a balesetek előidézésében úgy a munkaadók mint a munkások mulasztásának, az kitűnik a német balesetbiztosítás statisztikájából, a mely pedig annál hitelesebb, mert ez a kérdés most már úgyszólván tisztán akadémikus jelentőségű. E szerint (v. ö. Lass és Zahn id. munk. 172. l.) az iparban és mezőgazdaságban előfordult üzemi balesetek a következő okokra voltak visszavezethetők: Az iparban 1897-ben történt baleseteket a munkaadók hibája okozta az esetek 17:30 (1887-ben 20:47) %-ában, a munkások hibája 29:74 (26:56), mindkét fél hibája 4:83 (4:81), munkástársak vagy harmadik személyek hibája 5:31 (4:40), más meghatározott, kivált az üzem veszélyességében rejlő okok 42:82 (44:96) %-ában. A mezőgazdaságban előfordult baleseteket (a számok itt az 1891. évre vonatkoznak) 18:61% arányban a munkaadók, 24:99%-ban a munkások, 20:58%-ban mindketten, 2:81%-ban harmadik személyek, 33:01%-ban más okok idézték elő. Még sokkal

A legtöbb állam törvényhozása tehát csakis azokat a baleseteket zárja ki a kártalanításból, amelyeket a munkás *szándékosan* idézett elő. Így tesz első sorban Németország és Ausztria. Az angol és a francia baleset-törvény ennél valamivel tovább megy; amaz kizárja a kártalanításból a munkás durva és szándékos mulasztása (*misconduct*) folytán történt baleseteket, emez (20. §. 2. bekezd.) felhatalmazza a bíróságot, hogy a törvényben megállapított kártalanítást leszállítsa, ha bebizonyítatik, hogy a balesetet a munkás »menthetetlen hibája« okozta. E rendelkezések, amelyeket különben az angol és francia munkások élénken elleneztek, egy a szavatossági elven sarkalló törvényben talán helyén valók, de vélekedésünk szerint hiba volna, ha hasonló rendelkezés vagy egyáltalán a szándékosság kizárásán túlmenő intézkedés a megalkotandó magyar törvénybe felvétetnék.

javaslatunk pedig nem elégszik meg azzal, hogy a 17. §-ban kizárja a kártalanításból azt a biztosítottat, aki a balesetet szándékosan idézte elő.¹⁾ Hanem hozzáteszi e szakasz utolsó bekezdésében, hogy »ha baleset következtében sérült biztosított a balesetet részegség vagy az által idézte elő, hogy a meglévő óvó-készülékeket — ha azok rendelkezésére bocsáttattak — nem használta vagy a tilalmi rendelkezéseket nem vette figyelembe, úgy a különben őt ezen törvény értelmében megillető kártalanításnak csak *felét* kapja.«²⁾

Az indokolás e rendelkezésre nézve többek között hangsúlyozza, hogy az nem azonos a némely külföldi törvényben előforduló úgynevezett durva mulasztással (*faute lourde*). Bár nem tagadja az indokolás, hogy a felvett rendelkezés következtében a peres ügyek száma — legalább eleinte — szaporodni fog és a bizonyítás tényleg némi nehézséggel fog járni, mégis jelentékeny *nevelő hatást* vár a rendelkezés érvényesülésétől. »Elvégre pedig sokkal fontosabb az emberi élet és munkaerő lehető megmentése és megóvása, mint esetleg néhány száz peres eset elkerülése.« (Indok. 497. l.)

Az utóbb érintett szempont csakugyan a lehető legfontosabb és ha alapos volna annak csak reménysége is, hogy az általunk difficultált rendelkezés szigorúbbá fogja tenni a balesetelhárítás preventzióját, úgy valóban minden ellenvetésünket elejtenők. De ezt egyáltalában nem remélhetjük, sőt éppen ellenkezőleg attól kell tartanunk, hogy a 17. §. 3-ik bekezdésének megtartása igen nagy számú esetekben fölöttébb problematikussá tenné azt, hogy a munkás valóban megkapja az őt megillető járadékot. Minden esetre annyi vitára, sőt pörre adna okot ez a rendelkezés, hogy az nagy mértékben veszélyeztetné a balesetbiztosítás szociálpolitikai célzatának elérését.

Ami mindenekelőtt a részegség megbüntetését illeti, noha szintén socialpolitikai célnak ismerjük el az iszákosság ellen való küz-

nagyobb a munkaadók és munkások által okozott balesetek aránya ama baleseteknél, melyek gépeknél fordultak elő. Az iparban erre nézve a következő arányszámok állapították meg (az 1887. évre): a munkaadók hibájából történt a balesetek 38·79%-a, a munkások hibájából 36·34%-a, mindkét fél hibájából 11·60%-a, munkatársak vagy harmadik személyek hibájából 2·80%-a, egyéb okokból (az üzem veszélyessége folytán) 15·47%-a.

¹⁾ Szintén elesik a kártalanítástól a biztosítottnak az az igényjogosult hozzátartozója, aki a balesetet szándékosan idézte elő, még akkor is, ha a halál a baleset következményeként csak később következett be.

²⁾ »Hátrahagyottai azonban, ha akár az általa szándékosan, akár ily módon előidézett baleset következtében halál áll be, a rendes kártalanításban részesülnek.«

delmet, mégis nem tartanók helyesnek, ha a magyar törvényhozás erre sehol másutt nem találna módot, mint éppen csak ebben a törvényben, mely a baleset folytán elszerencsétlenül munkások istápolását kívánja megvalósítani. Az 1901. évi hollandi törvényben is van ugyan hasonló rendelkezés, de ez már azért se indítson bennünket követésére, mert még nincsen elegendő tapasztalat arról, hogy miképen vált be ottan. Ami pedig úgy a részegségre, mint az óvókészülékre és a tilalmi intézkedésre vonatkozó rendelkezésnek a baleset-elhárítás szempontjaival való megokolását illeti, úgy e részben a következőket jegyezzük meg:

A törvényjavaslat kimondja, hogy ha a baleset annak folytán állott elő, hogy a munkaadó a törvényben és rendeletben előirt óvórendszabályokat nem foganatosította, illetőleg az előirt óvókészülékekről nem gondoskodott, akkor a baleset folytán nyújtott kártalanításért és az illető ügyben felmerült összes költségeikért kártérítéssel tartozik a pénztárnak (92. §.). A balesetbiztosító pénztár ily esetekben, éppugy mint a munkaadó által szándékosan okozott baleseteknél (91. §.), a nyújtott kártalanítás tőke-értékét követelheti. E kétségtelenül igen helyes célzatu rendelkezéseket olvasva, az első pillanatban azt hihetnők, hogy a javaslat valóban egyforma elbánásban részesíti az óvókészülékek stb. negligálását, akár a munkás vagy a munkaadó hibás abban. A valóság azonban az, hogy a munkásra nézve minden e részben elkövetett mulasztásnak (mely pedig oly könnyen eshetik meg!) sokkal súlyosabb következményei vannak, mint a munkaadóra nézve. Az utóbbi minden esetre sokkal inkább gondoskodhatik a balesetelhárítás teendőiről, mert ezek legfeljebb anyagi áldozatába vannak és nem kívánnak tőle magától mindenre kiterjedő és folyton éber figyelmet, úgy mint a munkástól. Mégis ha a munkás szórakozottságában — a kiirt tilalom daczára — kinyitja pl. azt az ajtót, mely a felvonó üres aknájához vezet, lezuhan és ennek folytán nyomorék lesz egész életére, akkor javaslatunk szerint csak felét kapná az őt megillető kártalanításnak. Aki meggondolja, hogy teljes munkaképtelenséggel járó baleset után is csak az előbbi kereset 60%-a jár, ennek fele tehát csak 30%, az nyilván igazat fog nekünk adni, ha azt állítjuk, hogy fölötébb méltánytalan azt a szegény munkást, aki életének legfőbb javát, testi épségét, a baleset folytán amugy is elvesztette, azonfelül még járadéka felének elvonásával is büntetni. De nem is felelne meg ez az egyenlő elbánás elvének. Mert ha a munkástól elvonjuk járadékának felét, akkor ebből haszna van a balesetbiztosító pénztárnak vagyis a munkaadóknak, míg ha a munkaadó az ő hibájából történt baleset kártalanítására szükséges összeget megfizeti a pénztárnak, akkor ebből a munkásra egy fillérnyi haszon sem hármlik. Az egyenlő elbánás tehát az kívánná, hogy a munkaadó hibájából történt balesetek után a munkás teljes munkabére arányában kártalanitassék. Ez pedig nyilvánvalólag lehetetlen.

De voltakép nincs is szükség arra, hogy a óvó-intézkedések mellőzését ennyire messzemenő büntető rendelkezéssel kapcsoljuk egybe. Hiszen az iparhatóságok az 1893:XXVIII. t.-cz. 37. §-ának utolsó bekezdése alapján jelenleg is 100 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntethetik azt a munkást, a ki a munkaadónak a vállalat üzeme körül az élet, testi épség és egészség biztosítása érdekében tett intézkedéseire nem alkalmazkodik. És hozzáteszi ehhez a jelen törvényjavaslat

(96. §. 3. bekezd.), hogy azt a biztosítottat, a ki az előirt óvó-rendszabályokat meg nem tartja vagy a rendelkezésére bocsátott óvó-készülékeket nem használja vagy a tilalmi rendelkezéseket áthágja, az országos balesetbiztosító pénztár igazgatósága felebbezés kizárásával esetenként öt, ismétlődés esetén tíz koronáig terjedhető bírsággal sújthatja, mely bírságot a munkaadó a biztosított béréből levonni és befizetni tartozik. És ha még ez a kétféle bírságolás se volna elég, akkor a munkaadó a gyári rend keretében is gondoskodhatik a hanyag munkás megbüntetéséről. Hasonló administratív intézkedéseknek kell fentartani azt is, hogy a részeg munkás egyáltalában ne bocsáttassék munkába. A ki azt mondja, hogy az ittasságot a gyár kapusa, a munkafelügyelő stb. nem konstatálhatja, attól azt kérdezzük, hogy akkor mikép lenne konstatálható a munkás részegsége a megtörtént baleset után? Látni való tehát, hogy tisztán gyakorlati szempontok is e rendelkezés elhagyása mellett szólanak. A mely munkást nem képes óvatosságra inteni a balesettel járó kiszámíthatlan veszedelem és az óvó-készülékek mellőzése miatt kiszabandó pénzbüntetés, azt bizonyára az sem riasztaná vissza, hogy baleset után csak félakkora járadékot kap. De igaztalanul sújtaná ama rendelkezés az olyan munkást, a ki talán véletlenségből csak éppen akkor nem használta a védőkészüléket, midőn a baleset érte, valamint sújtaná az ilyen munkás családtagjait is. Végül az is megfontolást érdemel, hogy jogi szempontból sem helyes ilyen az élet egész folyamára kiterjedő súlyos büntetést fűzni a védő-készülékek használatához, midőn pedig a legtöbb védő-készülék még távolról sem annyira biztos, hogy használata esetében minden baleset feltétlenül kizártnak tekinthető. Még a legszigorubb kihágási kodex sem tartalmaz olyan rendbíróságot, a mely élethossziglanra szól.

Megengedjük, hogy törvényjavaslatunknak, mely mindenütt *valogatva* recipiál, praecisebben és concretebben sikerült kifejezni a súlyos mulasztás, a *faute lourde* fogalmát. De hogy az a mit javasol, hatásában semmivel sem volna jobb, mint a súlyos mulasztásnak a kártalanításból való kizárása, az előttünk nem kétséges. Ezért nem tudnók ajánlani, hogy ugyanaz a törvényhozási mű, mely teljes joggal annyit tanult a németországi berendezésektől, éppen e fontos és nehéz pontban ne vegye hasznát ama tapasztalatoknak, melyeket Németország e téren felmutathat. Bödiker, a Reichsversicherungsamt egykori nagynevű elnöke, felkiált: »Wer die Renten bei grober Verschuldung ausschliessen will, wirft eine Bombe in die Unfallversicherung.«¹⁾ Németországban pedig alapos megfontolás után jutottak arra, hogy (a szándékosság kizárásán kívül) ne tegyenek különbséget a munkás hibájából vagy hibáján kívül történt balesetek kártalanítása között.

A balesetbiztosítás tárgyában kidolgozott első (1881-iki) törvényjavaslatban — melyet Bismarck a német birodalmi gyűlés által javasolt lényeges módosítások miatt visszavont — egy a mi 17. §-unkkal teljesen analog rendelkezés fordult elő, de később elejtették azt. Az azóta szerzett gyakorlati tapasztalatok beigazolták a német törvény álláspontjának helyességét, ami kitűnik abból is, hogy a német szakszövetkezetek köteléke, mely 1894-ben a törvény reformjáról tanács-

¹⁾ T. Bödiker: *Die Arbeiterversicherung in den Europäischen Staaten* (Leipzig, 1895.) 34. l.

kozott, érett megfontolás után az eddigi jogállapot fentartását határozta el. Lass, a német munkásbiztosítás egyik legkiválóbb commentatora abban foglalja össze a súlyos mulasztásra vonatkozó fejtegetéseit, hogy »az eddigi tapasztalatok megmutatták, hogy a kifejtett elvek az egész balesetbiztosítási törvényhozás legértékesebb elvei közé tartoznak és előreláthatólag szilárd oszlopai maradnak a munkásbiztosításnak«. És nagyon helyesen teszi hozzá: »A munkások könnyelműsége vagy hanyagsága ellen más eszközöket kell találni, mint hogy a járadékot egészen vagy részben megvonjuk tőlük. Ez eszközök legelső sorban a felügyelet erélyes kezelése, szigorú házirend, tilalmak, a munkások kellő kitanítása, továbbá a munkaadóknak és hivatalnokaiknak a jó példával való előljárása.«²⁾

Fentebb idéztük a törvényjavaslatnak ama rendelkezését, melynek célja a munkásokkal szemben biztosítani a balesetelhárításra nézve elrendelt rendszabályok megtartását. A teljesség kedvéért megemlítjük ama — nézetünk szerint teljesen kielégítő — rendelkezést, mely a munkaadóval szemben alkalmaztatnék. E részben a 95. §. megszabja, hogy ha a munkaadó az előirt óvó-rendszabályokat vagy óvókészülékeket nem alkalmazza, az országos baleset-biztosító pénztár igazgatósága üzemét a veszélyességi táblázat magasabb osztálya alá sorozhatja és ha az illető üzem már előbb a legmagasabb osztályba soroztatott volna, a megfelelő díjtétel kétszeresével róhatja meg (96. §). Remélhető, hogy ekként a munkaadók anyagi szempontja is hozzájárul majd ahhoz, hogy a munkaadókat a balesetbiztosítás érdekében szükséges berendezések létesítésére serkentse. E végből különben a pénztár keretében bizonyos szervezet megteremtése is szükséges lesz.

A balesetbiztosítás költségei és azok fedezete. Már a törvényjavaslat általános jellemzésénél említettük, hogy a balesetbiztosítás költségeit egyedül a munkaadók fogják viselni. A munkások csak annyiban fognak a balesetbiztosítás terheihöz hozzájárulni, a mennyiben kétharmad részben ők fedezik ama könnyebb balesetekből felmerülő költségeket, melyek következményei az úgynevezett várakozási időn belül (lásd fentebb a 859. lapon) meggyógyulnak. Munkásainkra e részben akkor sem háramlana a mostaninál nagyobb teher, ha válto-

¹⁾ T. Bödiker: *Die Arbeiterversicherung in den Europäischen Staaten.* (Leipzig, 1895.) 34. 1.

²⁾ A *faute lourde* kérdését az 1891-ben Bernben tartott nemzetközi munkásbiztosítási congressuson is tárgyalták. Nem véljük fölöslegesnek, hogy Bödikernek ott elmondott igen megszívlelésre méltó és szép fejtegetéseiből a következőket idézzük: »Beszéltek a súlyos mulasztás kizárásának erkölcsi hatásáról. Azt kérdezem önöktől: vajjon mi, akik itt ülünk, mindig viseljük súlyos hibáink összes következményeit? Nem menekülünk-e meg sokszor oly büntetés elől, melyet elhibázott intézkedéseinkkel megérdemelnénk? Mindig elér bennünket a megtorlás teljes súlya avagy inkább nem örülünk-e, ha a büntetés nem követi nyomon a hibát? Ha így van, akkor engedjünk ugyanannyit a munkásnak, aki életét, egészségét és existenciáját kockáztatja. Hol van a világon olyan büntetés, még súlyos mulasztás esetén is, melynek hatása a hibásnak egész életére kiterjed? Hol van ily esetekben oly büntetés, mely nyomorra kárhozná? Szabad-e a munkások ellen hasonló elvet meghonosítani olyan téren, melyen az ellentétek kiegyenlítésének kellene helyet foglalni? Cselekedjünk nemeslelkűen, mint a munkások igaz barátai. Azt állítom, hogy ez nemcsak okos és politikai dolog, hanem hogy a keresztény szeretet, a méltányosság és igazság is megkívánja, hogy a munkásokat súlyos mulasztás esetén se hagyjuk kártalanítás nélkül és hogy őket meg családjukat ne engedjük át a nyomornak.« (Idézve *Die Arbeiterversicherung* etc. 35. lapján.)

zatlanul fogadtatnék el a tervezetnek az a javaslata, hogy a betegsegélyző pénztárak továbbra is húsz hétig viseljék baleset folytán munkaképtelenné vált tagjaik ellátását. (Feltétlenül méltányosnak tartjuk azonban, hogy a várakozási idő megfelelően leszállítottassék.)

Végül harmadik tényezőül, ha nem is közvetlenül a kártalanítási költségekhez, de mindenesetre a balesetbiztosítás egész intézményének fentartásához az *állam* is hozzájárul azzal, hogy fedezi az országos balesetbiztosító pénztár igazgatási költségeit.¹⁾ A törvényjavaslatnak ezt a rendelkezését hármasszempontról tartjuk megokoltnak. Korunkban, midőn az állam a maga jogalkotó hatalmával oly mélyen beavatkozik a munkaadó és munkás közötti viszony tartalmába, nem merülhet ki a munkájuk közben balesetet szenvedett munkásokról való állami gondoskodás abban, hogy a munkaadók törvényben köteleztetnek munkásaiknak baleset ellen való biztosítására. Hanem méltán tartható a modern állam feladatául az is, hogy e nagyfontosságú társadalompolitikai feladat megvalósítása végett intézményt teremtsen, melyet anyagi és erkölcsi támogatásában részesít. Az már aztán csupán a czélszerűség kérdése, hogy minő utat válaszson e cél elérésére. Franciaország például 1898. április 9-iki törvényében szabályozta a munkaadók szavatosságát; gondoskodott arról, hogy balesetkártalanítási ügyekben a rendes bíróságok gyors jogsegélyt nyujtsanak; normatív szabályokat állapított meg ama biztosító társulatokra nézve, melyeknél való biztosítás által a munkaadók kártalanítási kötelezettségüket megválthatják; gondoskodott e társulatok ellenőrzéséről; rendelkezett arról, hogy külön biztosítéki alap teremtsék ama munkások kártalanítása végett, kiknek munkaadói csődbe jutottak; végül pedig módot nyujtott arra, hogy az állami rokkantbiztosító pénztárnál (*Caisse nationale de retraites pour la vieillesse*) is lehessen a munkásokat baleset ellen biztosítani. Ha azonban az állam a kényszerbiztosítás rendszerét választja és e végből kötelezőleg létesíti a munkaadók autonom szervezetét, csak méltányosnak tekinthető, hogy némi anyagi áldozatokat is hozzon az intézmény fentartásáért. Végül ezt kívánja a mi viszonyaink között még az a javaslat indokolásában (627. l.) is érintett szempont, hogy zsenge iparunk nincsen abban a helyzetben, hogy az összes terheket viselje. Valóban nem volna megokolható, hogy ugyanakkor, midőn az oly kedvezőtlen viszonyokkal küzködő magyar ipar a balesetügy rendezésében olyan socialis szolgáltatásokat vállal magára, melyek alig állanak mögötte azoknak, a melyeket a hatalmas német ipar visel és valamivel még meghaladják az osztrák balesetbiztosítás által nyujtott kártalanítások mértékét: a magyar állam, a mely pedig eddigelé éppenséggel nem tartózkodott úgynevezett államsocialisztikus intézmények meghonosításától, egyszerűen csak áldását adja az új intézményre. Ugy a magyar iparosok, mint a magyar iparban alkalmazott munkások joggal elvárhatják és az osztó igazság is feltét-

¹⁾ Az nem tekinthető a balesetbiztosítás terheihez való állami hozzájárulásnak, hogy a tervezett állami munkásbiztosító hivatal kiadásait, melyeket az indoklás (731. l.) mintegy 180.000—200.000 koronára tesz, természetesen az állam viseli. E hivatal a jelen törvényjavaslatban kijelölt hatáskörén kívül a betegsegélyezéssel és később a socialis biztosítás többi ágával is foglalkozni fog. Merőben az állami administratio czélszerűségi kérdése az, hogy e felügyeleti hatáskörrel járó teendők a kereskedelemügyi ministerium által vagy pedig annak alárendelt külön hivatal által végeztessenek-e.

lenül megkivánja, hogy valamint a sokkal kisebb jelentőségű gazdasági munkás- és cseléd-segélypénztár administratív költségeit fedezi az állam, úgy nem fog kormányzatunk és az országgyűlés körében ellenvetésre találni az sem, hogy az országos balesetbiztosítópénztár igazgatási költségeit fedezze az állam.¹⁾

Igen természetes, hogy az államot illesse meg az országos balesetbiztosító pénztár költségvetésének és zárószámadásának jóváhagyása. A törvényjavaslat e részben úgy rendelkezik, hogy a pénztár közgyűlésének hatáskörébe tartozik az igazgatás évi költségvetésének megállapítása, valamint az évi zárószámadás megvizsgálása és a felmentvény megadása (31. § 2. bekezd.). A közgyűlés által elfogadott költségvetés az állami munkásbiztosító hivatal útján a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyása alá terjesztendő (37. §. 2. bekezd.). Szükségesnek tartanók, ha a zárószámadásra nézve az a rendelkezés vétetnék fel, hogy azt a kereskedelemügyi miniszter számvevősége vizsgálja felül, hogy a felmentvényt ennek alapján a miniszter adja meg és csak ennek megtörténtéről teendő jelentés a közgyűlésnek. Megokoljuk e javaslatunkat azzal, hogy ha az állam fedezi a pénztár igazgatási kiadásait, bizonyára indokolt dolog megadni a lehetőséget arra, hogy a pénzügyi kezelést a maga szakközegeivel a lehető legpontosabban ellenőrizze. A pénztárra nézve ez már azért is elfogadható, mert így az ellenőrzés is bizonyára gondosabb lehet, mint ha a közgyűlés pl. számvizsgálókat rendel ki.

Szervezeti probléma, de szorosan összefügg a balesetbiztosítás pénzügyi rendszerével, hogy egy vagy több biztosító intézet alkettassék-e. Törvényjavaslatunk a szervezet e főkérdésének megoldásánál nem követte a német példát, bár könnyen csábíthatták volna erre amaz előnyök, melyek az ipari szakszövetkezetek rendszerével kétségtelenül járnak. Nem követte pedig a német példát annak ellenére sem, hogy a német balesetbiztosítás finansziális fedezeti rendszerét: az *Umlageverfahren*-t — melyet a törvényjavaslat felosztó-kirovó rendszernek nevez — átvette. Lássuk amaz érveket, melyekkel a javaslat szerzője a fedezeti rendszer megválasztását támogatja.

Az indokolásnak az a része, amely a tőkefedezeti rendszer és a *költségfedezeti rendszer*¹⁾ előnyeinek meg hátrányainak lelkiismeretes mérlegelése után az utóbbi rendszert ajánlja a hazánkban berendezendő

¹⁾ A gazdasági munkás- és cseléd-segélypénztár az államtól tudvalevőleg fix hozzájárulást kap. Ez eleinte 100.000 korona volt, jelenleg 150.000 korona, újabb felemelése — úgy tudjuk — tervben van. Az ipari balesetbiztosító pénztár igazgatási költségeit a jelen törvényjavaslat indokolása (559. l.) mintegy 350.000—400.000 koronára teszi (minden biztosított tag után egy-egy koronára). Megfontolást érdemel a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége körében felmerült az a javaslat, hogy e pénztárnál is fix hozzájárulás alakjában — mely p. o. 600.000 K. lehetne — adassék meg az állam segélye (v. ö. a Szövetségnek a törvényjavaslatról szóló és a kereskedelemügyi miniszterhez intézett véleményes jelentését a Sz. kiadta *Közlemények* 8. füzetében). Csakis e javaslat elfogadása esetében tartanók megokoltnak a 37. §. utolsó bekezdésében javasolt az a rendelkezést, hogy a költségvetésen túl felmerülő igazgatási kiadások a pénztárt terheljék.

¹⁾ E kifejezés — úgy véljük — találób, mint a *felosztó-kirovó rendszer* elnevezés. Hiszen a tőkefedezeti rendszer mellett is felosztatnak és kirovatnak a kártalanítások czimén felmerült kiadások a biztosításhoz tartozó munkaadókra. Az általunk ajánlott elnevezés kifejezi azt, hogy míg az egyik rendszernél a kártalanítások *tőke-értéke* fedeztetik, addig a másiknál csak az évenként felmerülő *költségek*.

balesetbiztosítási intézmény alapjául, még ebből a mindvégig jeles indokolásból is kiválik a maga szakszerű gondosságával és alaposágával. Különösen az jellemzi az indokolás eme fejtegetéseit, hogy mit sem hallgat el abból, ami a költségfedezeti rendszer hátrányára és a tőkefedezeti rendszer előnyére felhozható, sőt nekünk az a benyomásunk, hogy a szerző jóval kedvezőbb színben tünteti fel a tőkefedezeti rendszert, mint aminőnek az a vele eddig tett tapasztalatok szerint a gyakorlatban bevált.

E rendszernél, mely tipikus kifejezésre jutott az osztrák balesetbiztosítás intézményében, a biztosításhoz tartozó munkaadók előre megállapított és állandónak kontemplált biztosítási díjat (praemiumot) fizetnek, mely biztosítás-technikai alapon számíttatván ki, azzal a rendeltetéssel bír, hogy a jövőben fizetendő kártalanításoknak valószínű tőke-értékét már a jelenben fedezze. Ezzel szemben a költségfedezeti rendszer (Umlegeverfahren), melyre a németországi balesetbiztosítás nyújt példát, minden esztendő végével egyszerűen összegezi a kártalanítások címén az év folyamán kifizetett összegeket, hozzáadja a tartalékba helyezendő összeget és az egészet aránylagosan felosztja a biztosításhoz tartozó munkaadók között, az általuk kifizetett munkabérek és üzemük veszélyessége arányában. E rendszernél tehát minden esztendőben csak annyi járulék szedtetvén, amennyi a megelőző esztendőben kártalanításokra tényleg kiadatott: igen természetes, hogy a balesetbiztosítás működésének első éveiben a járulékok csekélyek, hogy azok a minden évben hozzájáruló újabb járadékosok kártalanításával folyton növekszenek, mindaddig, míg az új járadékok és a — halálozások folytán — megszűnő járadékok egyenlőkké nem válnak. Ez a balesetbiztosítás költségeinek úgynevezett megállapodási időpontja (Beharrungszustand).

A költségfedezeti rendszer tehát a jelenben történt balesetek terhének jelentékeny részét a jövőre háritja. A jövő iparosnemzedék fizeti részben ama kártalanításokat, melyek a múltban léteztek, azóta megszűnt iparvállalatoknál előfordultak. E rendszer e tekintetben hasonlít az államkölcsonökhöz, azok is a jövőt terhelik meg a jelen nemzedék javára való beruházások vagy intézmények érdekében. Ezért a költségfedezeti rendszer az igazságos teherviselés szempontjából kétségtelenül kifogásolható. Hozzátehetjük azonban, hogy a rendszer jelentékenyen javítható azzal, ha a biztosítás működésének kezdetén, a midőn a terhek még csekélyek, tartalékok félretételével gondoskodnak arról az időről, mikor a felnövekedett terhek erősebben terhelnék meg az ipart. A német balesetbiztosítás a költségfedezeti rendszer e correctivumát is javára fordította.

Nézetünk szerint az így megjavított költségfedezeti rendszer feltétlenül előnyt érdemel a tőkefedezeti rendszerrel szemben, még pedig nemcsak azért, mert az utóbbit a mi viszonyaink között — több specialis jellegű okból — elfogadhatónak nem tartjuk, hanem azért is, mert a gyakorlati tapasztalatok a költségfedezeti rendszert igazolták, de egyáltalában nem hozták meg a tőkefedezeti rendszernek tulajdonított előnyöket. Vegyük ezeket közelebbről szemügyre.

Azt hozzák fel a tőkefedezeti rendszer előnyéül, hogy csakis ez képes biztosítani azt, hogy a munkás akkor is megkapja az őt megillető járadékot, ha a biztosító intézet működni megszűnik. Ezt azonban a költségfedezeti rendszer is biztosítja. Ha a biztosítás szakszö-

vetkezetekre bizatik is, gondoskodás történik arról, hogy a megszűnő szakszövetkezet kötelezettségeiért ki szavatol. A hol pedig az összes iparágak egy közös biztosító pénztárt alkotnak (mint nálunk tervezetik), ott a biztonság még ennél is nagyobb, mert hiszen ipar mindig lesz, az ország összipara fedezni fogja a balesetbiztosítás szükségletét.¹⁾

2. »A tőkefedezeti rendszernél, ha t. i. tökéletesen van keresztülvive, nem fordulhat elő az, hogy a költségeket viselő tagok a későbbi években, így különösen azok, akik később lépnek a szövetség kötelékébe, jobban terhelhetnek meg a járadékok folytonos emelkedésénél fogva, mint az előző években« (indok. 632/33. l.). Az Ausztriában szerzett tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy ez nagyon is előfordulhat. A biztosítási díjakra nézve megállapított tarifát már háromszor átdolgozták és valószínűleg rövid idő múlva még negyedszer is át fogják dolgozni. Éppen az ellenkezőjét látjuk tehát annak, ami fentebb a tőkefedezeti rendszer előnyéül állittatik. Sőt Ausztriában az a további anomália állott elő, hogy a hét tartományi biztosító intézet díjtáblázatai különbözőképp terhelik meg egy és ugyanazt az iparágat.

3. Ezekből folyólag a valóságban szó sem lehet arról, hogy a hozzájárulási kulcs emelésére később a biztosítás-technikai számítások pontossága folytán nincs szükség, a költségeket viselők előre tudják a reájuk eső terhek nagyságát.« Sőt inkább a gyakorlati tapasztalatok beigazolták, hogy ama biztosítás-technikai számítások nemcsak hogy nem pontosak, hanem a lehető legnagyobb mértékben megbizhatatlannak, sőt — mint még látni fogjuk — valójukban még csak nem is biztosítás-technikai számítások. Mivel a tarifa a tőkefedezeti rendszer mellett folyton változik, nem áll az sem, hogy ennél a rendszernél a biztosítás költségei mindenkor előre meghatározható kiadás gyanánt állithatók be az iparvállalatok költség-számláiba. Ennek különben éppen a gyakorlat embere — aki jól tudja, hogy mindenféle más, sokkal fontosabb költséget nem képes az iparvállalat előre kalkulálni — nem is fog valami túlságos jelentőséget tulajdonítani.

Hasonló alaposságra tarthatnak számot a tőkefedezeti rendszer előnyéül és a költségfedezeti rendszer hátrányául felhozott többi érvek is. Így azt mondják az utóbbi rendszer hátrányának, hogy ipari válság vagy munkabér-csökkenések idejében a kártalanítások összege kisebb beralapra oszlik fel, tehát súlyosabban fogja megterhelni az ipart. Ámde meggondolandó, hogy válságok csak fölöttébb ritkán érik egyszerre az ország valamennyi iparágát és hogy ha kevesebb iparvállalat kevesebb munkabért fizet, akkor a jelenben felmerülő kártalanítási összegek is természetesen csökkennek, kevesebb lesz tehát a pénztár évi szükséglete.

A tőkefedezeti rendszer elfogadása feltételezi azt, hogy az ipar-

¹⁾ A német balesetbiztosítási törvény 54. §-ában a német birodalom, bizonyos esetekre nézve az egyes államok garanciát vállalnak a szakszövetkezetek kötelezettségeiért. A nálunk contemplált szervezet mellett nem fordulhat elő az az eset, hogy az országos balesetbiztosító pénztár valamikor fizetőképtelen legyen. Éppen ezért az állam pénzügyileg semmit sem kockáztatna akkor, ha garanciát vállalna az országos balesetbiztosító pénztárért, amelynek pénzügyi adminisztrációját tüzetesen ellenőrizhetné. A biztosított munkásokra azonban nyilván jó hatással volna az állami garancia, a mely öregbitené az intézmény tekintélyét a hatóságok előtt is.

ban előforduló balesetekről olyan kimerítő és pontos baleset-statisztika álljon rendelkezésre, aminőt tulajdonképp csak maga a baleset-biztosítási intézmény szolgáltathat több évi működés után. Törvényjavaslatunk indokolása (653. l.) igen helyesen sorolja fel, hogy mi mindenre van e részben szükség. A fizetendő járadéknak valószínűségi alapon való kiszámításához szükséges mindenekelőtt ismerni a különböző iparágakban alkalmazott munkások természetes halandóságát, mely a különböző iparágakban magától értetődőleg különböző. Számolni kell továbbá a sérült és pedig különböző fokban sérült munkásoknak a különböző iparágakban különböző élettartásával, amit ismét az komplikál, hogy a részben munkaképtelenné vált munkás különböző veszélyességű iparágakban található valamely alkalmazást, tehát halála bekövetkeztének időpontja két vagy több iparág veszélyességétől függ. A munkás hozzátartozóinak halandósága természetesen ismét különbözik nem, kor és az életviszonyok megannyi különböző tényezője szerint. Ime ennyi heterogén tényező ismeretére van szükség, hogy csak valamennyire megközelítőleg kiszámíthassuk a valamely munkásnak kifizetendő kártalanítás valószínű értékét. Aligha fognak ránk czáfolni a matematikusok, ha azt állítjuk, hogy ilyen bonyolult halálozási táblázatokat egybeállítani, illetve ilyen sokféle tényezőre tekintettel levő számítást eszközölni: nemcsak a »lehetetlenséggel határos«, mint indokolásunk mondja, hanem abszolúte lehetetlen.

Ausztriában a törvény életbeléptetésekor ugyan rendelkezésre állott valamelyes baleset-statisztika, de hogy az nem kielégítő és arra a tőkefedezeti eljárást felépíteni nem lehet, — amint azt különben az osztrák Reichsrath iparügyi bizottsága már a törvény tárgyalása alkalmával 1888-ban előre megmondotta — azt a tapasztalatok bőségesen beigazolták. Már a biztosítás harmadik évében, 1892-ben hiány állott be a tartalékok tényleges összegével szemben. Azóta ez a hiány lavinaszerűleg nőtt és 1901-ben 31,883.461 K-ra, a 108,719.584 K számításszerű fedezeti tőkének csaknem 30⁰/o-ára rúgott.¹⁾

Az osztrák kormány a balesetbiztosító intézetek deficitjének okát abban keresi, hogy egyes intézetek igazgatása nagyon költséges, hogy a vállalatok nem kötelesek bérlajstromokat vezetni és ennélfogva biztosító járulékaikat sem fizetik meg teljes összegükben, hogy az intézetek a járadékok megítélésében tulságosan szabadelvűek és több efélék. Ha nem is tagadható, hogy a felsorolt körülményeknek szerepük van a pénztárak kedvezőtlen helyzetének előidőzésében, mégis bizonyos az, hogy azok összesen sem képesek oly óriási deficitet okozni, mint aminő valóban bekövetkezett. Az osztrák baleset-biztosításnak éppen a pénzügyi structurája oly szervi hibában szenved, hogy azt kisebb palliatív eszközökkel meggyógyítani nem lehet.²⁾ Neves biztosítási szakemberek — így különösen *Maingie*³⁾ — azt bizo-

¹⁾ Az osztrák vasutak biztosító intézete itt nincs beszámítva, mert az nem mutat ki hiányt, hanem utólag befizetési tagjaival a hiányzó összeget.

²⁾ Sőt az ilyesmi a gyakorlatban nagyon kétélű rendszabálynak bizonyul. Így az osztrák balesetbiztosító intézeteknek az az igyekezete, hogy a vegyes üzemeket mindig a legmagasabb veszélyességi százalék alá sorozzák, sok zugolódásra adott okot a munkaadóknál, míg az a törekvésük, hogy a járadékok megítélésében takarékoskodjanak, ismét e munkások körében keltett visszatetszést.

³⁾ Az 1897. évi nemzetközi balesetügyi és munkásbiztosítási kongresszusról szóló jelentésben közölt értekezésében.

nyitották be, hogy az osztrák balesetbiztosítás alapjául szolgáló számítások nem elegendők arra, hogy a fedezeti tőkéknek biztosítástechnikai szempontból való helyes kiszámítását lehetővé tegyék. A nevezett szakember kimutatja, hogy a tőkefedezetinek nevezett osztrák rendszer tényleg nem tesz egyebet, mint hogy fedezi az évenként esedékessé váló járadékokat és azonfelül nagyobb tartalékokat gyűjt, de nem nyújtja azt a biztosságot, hogy minden jogerőre emelkedő járadék számára már keletkezése pillanatában biztosítja a fedezésére szükséges tőkét. »Mert míg a tudományos rendszer szerint — úgymond Maingie — a járulékok az életkornak függvényei, addig az osztrák balesetbiztosítás úgy azokat, mint az egyéni balesetveszélyeket a korra és nemre való tekintet nélkül egyenlőknek vette fel. A biztosítási járulékok ugyanis merőben csakis a munkabérek és az üzem kockázata alapján állapítattnak meg. Helytelenül nevezik tehát az osztrák balesetbiztosítást prémium-rendszernek, mivel a munkabérhez igazodó járadék nem tekinthető a kockázattal arányos biztosítási díjnak.« Mindezek alapján Maingie arra az eredményre jut, hogy az osztrák biztosítás átlagos díjtétele bizonytalan alapot nyújt, hogy kivétközteti az egész intézményt a biztosítás jellegéből és segélyezéséssé teszi, valamint hogy veszélyt tartalmaz, mert nem biztosítja az intézmény pénzügyi egyensúlyát.

E fejtegetések nem czáfoltattak meg. Egy hivatalos jellegű munka röviden megemlíti ugyan Maingie dolgozatát, azt mondva rá, hogy »követelményei gyakorlatilag keresztülvihetetlenek és nem férnek meg a szem előtt tartandó socialpolitikai tekintetekkel«. Ez azonban bizonyára nem képes eltüntetni azt a tényt, hogy Ausztriában — talán a legszorosabb értelemben vett hivatalos körökön kívül — senki sincs megelégedve a balesetbiztosítási intézmény működésével és eredményeivel. Az osztrák iparosok testületeinek jelentései, az ez érdekelttség nézetét képviselő lapok tele vannak a balesetbiztosításra vonatkozó legkeserűbb panaszokkal.¹⁾ Jellemző például egyik bécsi hetilapnak, a *Volkswirtschaftliche Wochenschrift*-nek intelme, hogy Magyarország ne kövesse a balesetbiztosítás rendezésénél a szerencsétlen osztrák példát²⁾. És igen figyelemreméltó a csehországi bal-

¹⁾ Így az *Arbeit* című bécsi hetilap, mely az osztrák iparosok szövetségének nézeteit szokta tolmácsolni, *gegen das alte Erbübel: Unfallversicherung* feliratu cikkében legutóbb (1903. nov. 16.) a következőket fejtette ki: »Szomorú, de való, hogy ama magasztos altruisztikus gondolatból, mely a hivatásuk közben elserencsétlenül munkásokról való gondoskodásban rejlik, az állami intézetek nimbuszával környékezett balesetbiztosító intézeteknél nem maradt meg egyéb, mint a díjfizetések után való hajtóvadászat. A socialis gondolatot agyonütötték a folyton deficitben leledző intézetek. Ma ott tartunk, hogy épp úgy mint a munkaadók, úgy azok is, kiknek javáért amaz intézeteket alapították, t. i. maguk a munkások, felháborodással vannak eltelve az alapjául szolgáló törvény és annak kezelése miatt.« Így folytatva még azon panaszkodik a cikk, hogy a balesetbiztosítási törvényről az érdekeltséget meg sem hallgatták, hogy a biztosító intézetek főtörökvése a járulékoknak minden áron való szaporítása, aminek érdekében a mult esztendőben hat évre visszamenőleg utánfizetéseket vetettek ki, hogy az intézetek a kártalanítások megítélésénél garasoskodnak, hogy a szegény megrokkant munkásoknak hónapokig, sőt évekig kell várakozniok, míg járadékukat megkapják, hogy a balesetbiztosítás igazgatási apparatusa igen költséges, stb. stb.

²⁾ »Es wird der Ungarn wohl nicht allzu schwer fallen, eingute s Gesetz für Unfallversicherung zu finden. Sie brauchen sich blos an das bewährte deutsche System zu halten, welches die grössten Vorzüge für die Arbeiter bietet und die deutsche Industrie nicht mehr als unerlässlich belastet, im vollen Gegensatz zu

esetbiztosító pénztár elnökének az 1902-ben Düsseldorfban tartott nemzetközi munkásbiztosítási congressus számára készült előadása³⁾, mely a félszegnek nevezett osztrák balesetbiztosítás valósággal le-sújtó bírálata után két utat jelöl meg a kibontakozásra. Ha fenn akarják tartani a tőkefedezeti rendszert vagy helyesebben szólva meg akarják teremteni annak biztosítás-technikai alapjait, akkor be kellene fizetni a hiányzó számitásszerű tartalékösszegeket. Mivel azonban az osztrák ipar alig tudná elviselni az ezzel járó óriási praemiumokat, nyilván nem maradna hátra egyéb, mint hogy az egész intézmény államosíttassék. A másik megoldás az volna, hogy lemondva a tőkefedezeti rendszer pretensiójáról, a felhalmozott tőkéket egyszerű tartalékoknak nyilvánítják. Ezeknek csak az volna a rendeltetésük, hogy az ipar segítségére legyenek olyan kedvezőtlen időkben, midőn esetleg nehezebb esnék a járadékok összegének befizetése, továbbá, hogy kamataik valamikor hozzájáruljanak a terhek mérsékléséhez. Hogy ennek a célnak az osztrák biztosító intézetek tartalékai megfelelnek, az nem szorul bizonyításra. »Ha azonban a jelenlegi rendszer megtartatik, akkor nem szabad elfelejteni, hogy a tartalékalapok nem nyújtják az eddig megítélt járadékok valóságos fedezését és hogy a távol jövőtől várnak olyan áldozatokat, melyek nemesak abszolúte, hanem relative is meghaladják a maiakat. Pedig valószínű, sőt remélhető, hogy a biztosításügy többi ágának kiépítése a jövőben újabb terheket fog az iparra hárítani.«

Ezzel szemben vegyük most szemügyre közelebbről a költségfedezeti rendszer előnyeit meg hátrányait.

Legfőbb előnye a költségfedezeti rendszernek, hogy mellette a balesetbiztosítás kártalanítási költségei csak lassan, fokozatosan emelkednek. Ez elkerülhetővé teszi azt, hogy az ipar mindjárt a biztosítás teljes költségével terheltessék meg, vagyis e rendszer módot ad az iparnak arra, hogy idővel mintegy hozzászokják a biztosítás költségeihez. Második nagy előnye e rendszernek továbbá az, hogy nem köt le oly óriási tőkéket, mint a tőkefedezeti rendszer. Ha azok az összegek melyek az utóbbi rendszer szerint a járadékok fedezeti tőkékül lekötendőek, az ipar kezében maradnak, úgy a tőkék sokkal gyümölcsözőbben helyezhetők el és az iparnak ezzel lehetővé vált megerősödése hozzájárulhat ahhoz, hogy a költségfedezeti rendszerrel növekedő járulékok könnyen legyenek elviselhetőek.

Ha a magyar ipar szempontjából mérlegeljük a költségfedezeti rendszer felsorolt előnyeit, úgy valóban alig lehet kétséges, hogy hazai viszonyaink között akkor is a költségfedezeti rendszert kellene választanunk, ha a tőkefedezeti rendszerrel tett tapasztalatok kedvezőbbek volnának. De kitűnik a költségfedezeti rendszer mellett felhozott érvekből az is, hogy a balesetbiztosítás pénzügyi rendszerének megválasztása nem is a biztosítási szakember, hanem az illető ország concret viszonyait szem előtt tartó gazdaságpolitikus feladata. És itt ismét elismeréssel kell adoznunk törvénytervezetünk szerzőjének azért,

den österreichischen Einrichtungen mit ihrem Kapitaldeckungsverfahren und den allzu bürokratisch geleiteten territorialen Unfallversicherungsanstalten, die weder die Sympathie der Unternehmer, noch der Arbeiter sich zu erwerben verstanden haben.* (Volksw. Wochenschr. 1902. nov. 13. sz. 316. l.)

³⁾ Dr. Otto Pribram: *Die Entwicklung d. österr. Unfallversicherung a. Gr. d. Kapitaldeckungsverfahrens.*

hogy a tőkefedezeti rendszer iránt érzett minden elméleti vonzalma daczára a költségfedezeti rendszert ajánlja elfogadásra.

Ha összehasonlítjuk azt, hogy mibe kerül a németországi bal-
esetbiztosítás és mennyibe az osztrák, úgy az összes iparnak mint
egy-ágainak, akkor ez az összehasonlítás egymagában igen jól
fogja megokolni a költségfedezeti rendszer választását. Lássuk a biz-
tosítás költségeit néhány fontosabb iparágnál:*)

	Fizetett biztosítási járulék a munkabér ezredrészében					
	Ausztriában (a bécsi intézetnél)				Németországban	
	1898-ban		1900-ban		1898-ban	
	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb
Börgyártás						
a) motor nélkül	6·20	7·40	7·80	10·90	5·34	6·96
b) motorral	7·90	9·60	10·20	14·80	7·63	9·95
Bútorasztaloság						
a) motor nélkül	6·20	7·40	7·80	10·90	2·00	6·14
b) motorral	24·40	29·50	30·50	44·50	7·99	18·44
Czementgyárak	10·20	11·90	12·50	18·70	12·48	14·05
Csavar- és szegecsgyárak	10·20	11·90	12·50	18·70	7·49	11·22
Czipőgyárak	4·50	5·70	5·50	8·60	4·13	4·13
Czukorgyárak						
a) nyers czukorgyárak	10·20	11·00	12·50	18·70	17·80	17·80
b) finomítók	12·50	15·30	15·60	23·40	—	—
Épületasztalos						
a) kézi erővel	12·50	15·30	15·60	18·70	5·18	16·34
b) motorral	19·80	23·80	24·20	36·70	27·42	78·19
Épületlakatos	15·90	19·30	19·50	28·90	5·08	35·18
Épületüveges	10·20	11·90	12·50	18·70	4·14	11·72
Fémárúgyárak						
Fémöntés (ón, horgany, ólom)						
a) motor nélkül	6·20	7·40	7·80	10·90	4·26	4·69
b) motorral	10·20	11·80	12·50	18·70	—	—
Fűrésztelepek :						
a) körfűrészszel és sza- lagfűrészszel	36·80	45·30	46·10	67·90	35·70	41·33
b) más fűrészszel	24·40	29·50	30·50	44·50	—	—
Gázgyárak	7·90	9·60	10·20	14·80	10·82	11·52
Gépgyárak	19·80	23·80	24·20	36·70	3·59	27·64
Gummi- és guttaperchaárú- gyárak (motor nélkül)	2·80	4·00	3·10	6·20	9·40	10·04

*) A táblázatban az *Ausztriára* vonatkozó rovat »legkisebb« és »legnagyobb« megjelölésének a következő az értelme: az osztrák balesetbiztosítás veszélyességi táblázata egy ugyanazon iparághoz tartozó üzemeket különböző veszélyességi százalékok alá oszt, aszerint, hogy a baleset-elhárítás jobban vagy kevésbé jól van-e berendezve. A »legkisebb« jelzésű tétel tehát a legjobban, a »legnagyobb« jelzésű a leghiányosabban berendezett iparüzemre vonatkozik. Az 1900. évre vonatkozó rovat a negyedik osztrák díjszabás felemelt tétéleit mutatja. *Németországra* vonatkozólag a »legkisebb« és »legnagyobb« megjelölés mást jelent. Ott ugyanis csak néhány iparág szakszövetkezete terjed ki a birodalom egész területére, míg a legtöbb iparág több szakszövetkezet között oszlik meg. A Berufsgenossenschaftok vagyoni viszonyai és így járulékaik is természetesen különbözők. A »legkisebb« jelzésű rovat tehát azt a szakszövetkezetet jelenti, amelynél az illető üzem a legkisebb járulékot fizette, a »legnagyobb« azt, ahol a legmagasabb járulékot.

	Ausztriában (bécsi intézetnél)				Németországban	
	1898-ban		1900-ban		1898-ban	
	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb
Gyertyagyárok (motor nélkül)	4·50	5·70	5·50	8·60	9·40	10·04
Gyufa- és gyufaárugyárok	4·50	5·70	5·50	8·60	10·96	11·71
Hajózás (gőzhajóval) . .	12·50	23·80	15·60	36·70	14·77	31·49
Hámorok	19·80	23·80	24·20	36·70	7·49	17·72
Hidépítés	24·40	29·50	30·50	44·50	16·25	44·22
Jutafonás	7·90	9·60	10·20	14·80	11·74	12·20
Kelmefestés						
a) kézi erővel	2·00	4·00	3·10	6·20	1·70	2·35
b) motorral	6·20	7·40	7·80	10·90	3·30	3·64
Kenderfonás						
a) kézi erővel	4·50	5·70	5·50	8·60	10·06	10·46
b) motorral	12·50	15·30	15·60	23·40	—	—
Késések	4·50	5·70	5·50	8·60	4·81	7·21
Késgyárok	7·90	9·60	10·20	14·80	8·12	8·90
Köedénygyárok	2·80	4·00	3·10	6·20	2·28	3·92
Kőfaragók	15·90	19·30	19·50	28·90	4·57	20·06
Kőművesek	19·80	23·80	24·20	36·70	10·50	25·08
Könyvnyomdászat						
a) motor nélkül	—	—	2·30	3·90	2·88	3·96
b) motorral	2·80	4·00	3·10	6·20	4·26	5·46
Kőolajfinomítás	12·50	15·30	15·60	23·40	15·66	16·74
Malátagyártás	6·20	7·40	7·80	10·90	1·01	1·34
Pamutfonás	10·20	11·90	12·50	18·70	6·30	11·78
Papirgyárok	12·50	15·30	15·60	23·40	17·05	19·40
Parkettagyárok	30·00	36·30	37·50	54·70	18·84	30·46
Porcellángyárok	2·80	4·00	3·10	6·20	2·74	4·94
Sörfőzés (felső erjesztéssel)	15·90	19·30	19·50	28·90	13·44	20·16
Szállítás (bútorszállítás is)	24·40	29·50	30·50	44·50	24·38	31·92
Szappangyárok						
a) motor nélkül	4·50	5·70	5·50	8·60	6·26	15·06
b) motorral	7·90	9·60	10·20	14·80	—	—
Szerszámgyártás (vasból) .	12·50	15·30	15·60	23·40	4·56	4·80
Szeszégetés (kézi erővel) .	12·50	15·30	15·60	23·40	12·00	14·54
Téglagyártás						
a) kézi üzem	6·20	7·20	7·80	10·90	3·82	5·40
b) gépüzem	15·90	19·30	19·50	28·90	7·62	14·41
Tetőfedés	45·90	56·70	57·00	78·10	23·33	45·14
Töltényhüvelygyártás . .	7·90	9·60	10·20	14·80	5·12	28·08
Üveggyártás						
a) zöldüveggyártás és üvegfűtés	4·50	5·70	5·50	8·60	3·30	6·94
b) tükörüveggyártás . .	6·20	7·00	7·80	10·90	17·30	23·15
c) táblaüveggyártás . .	10·20	11·90	12·50	18·70	9·91	13·89
Vaggongyártás	15·90	19·30	19·50	28·90	7·49	13·36
Vas- és aczélöntés						
a) motor nélkül	10·20	11·90	12·50	18·70	10·44	11·75
b) motorral	15·90	19·30	19·50	28·90	—	—
Vas- és aczélárugyárok .	10·20	11·90	12·50	18·70	7·49	7·49

Kitűnik ez adatokból, hogy a biztosítás — néhány kivételes iparágtól eltekintve — már 1898-ban tetemesen drágább volt Ausztriában, mint Németországban. Ha még meggondoljuk azt, hogy az 1900-iki osztrák járuléktarifa még átlag 30—40°/o-kal felemelte az eddigi díjtételeket, hogy ezek a felemelt díjtételek sem bizonyultak elegendőknek és ha végül tekintetbe vesszük azt is, hogy az 1898-iki év a németországi balesetbiztosítás 13-ik éve volt, mely 13 év alatt emelkedtek a járulékok, míg ellenben Ausztriában szintén emelkedtek ugyan, de már kezdetben is magasabbak voltak: ha tehát mindezeket mérlegeljük, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a német balesetbiztosítás vagyis a költségfedezeti rendszer az ipart sokkal kevésbé terheli meg, mint az osztrák tőkefedezeti rendszer.

Amit fentebb az egyes iparágakra mutattunk ki, azt lássuk most a biztosításhoz tartozó üzemekre vonatkozólag. A biztosítás összes költségei a kifizetett munkabérek 1000 koronájára, illetve 1000 márkájára számítva a következők voltak:

	Ausztriában	Németországban
1897-ben	15·54	12·33
1898-ban	16·78	12·16
1899-ben	16·82	12·39
1900-ban	18·70	12·68

Érdekes a következő kimutatás is, mely mindkét országban a biztosítás első tizenegy esztendejére vonatkozik és amely csakis a kártalanításokra fordított kiadásokat öleli fel. E táblázatot az osztrák balesetbiztosításnak az 1900. évi igazgatásról szóló hivatalos jelentéséből meritettük, nem lehet tehát az, hogy az osztrák balesetbiztosítás a valónál kedvezőtlenebbül volna benne feltüntetve.¹⁾

A kártalanítási költségek tehát a bérösszegek következő ezredrészeire rúgtak:

Ausztriában	Németországban		
1890	0·76	1886	0·60
1891	2·25	1887	1·94
1892	3·17	1888	2·91
1893	4·13	1889	3·75
1894	5·20	1890	4·70
1895	5·17	1891	5·64
1896	6·65	1892	6·66
1897	7·82	1893	7·39
1898	8·92	1894	8·24
1899	10·09	1895	8·72
1900	11·48	1896	8·92

Ez az összehasonlítás is azt mutatja, hogy a német átlagköltségek csak két esztendőben érték el az osztrák biztosítás költségeit, amely utóbbiak úgy a biztosítás első öt esztendejében, mint 1897. óta nagyobbak voltak.

Térjünk át azonban arra, amit fentebb a költségfedezeti rend-

¹⁾ Az összehasonlítás egyöntetűsége kedvéért Németországban a bányatársulások szakszövetkezete nincsen beszámítva, mivel Ausztriában csakis a fenn nem tartott ásványok bányaművei tartoznak a balesetbiztosítás kötelékébe.

szer egyedüli fogyatkozásának mondtunk, hogy t. i. ez nem gondoskodik kellőképen a jövőről, azt túlságosan megterheli a jelenért. A német törvényhozónak nem kerülte el figyelmét ez az igazságtalanság, amiért is úgy az 1884-ik évi alaptörvényben, mint — és pedig még sokkal messzebb menő módon — az 1900. évi reform alkalmával olyan tartalékok gyűjtéséről gondoskodott, hogy a német balesetbiztosítás ma már tulajdonkép a tiszta »Umlageverfahren« javított és bővített kiadásának tekinthető.

Már az 1884. évi törvény 18. §-a úgy rendelkezett a szakszövetkezetek tartalékalapjáról, hogy a járulékok első ízben való kirovása alkalmával a kártalanítási költségek 300°/_o-a, másodízben való kivetésénél 200, azután pedig 150, 100, 80, 60 és ettől — vagyis a hetedízben való kivetéstől — egészen a 11-ed ízben való kirovásig mindig 10°/_o-kal kevesebb szedendő be pótlék gyanánt. Az első 11 év elteltével, vagyis 1896. után, a tartalékalapok kamatai csak addig az időpontig voltak ahhoz csatolandók, míg a tartalékalapok álladéka a zakszövetkezet évi szükségletének kétszeresét el nem éri. Ha ez az eset beállott, a fölös kamatok a folyó kártalanítások fedezésére voltak eorditandók.

f A tartalékalapok e törvényes rendelkezés alapján is szépen fejlődtek, így például 1898-ban már 137 millió márkára rúgtak a szakszövetkezetek tartalékalapjai, amiből 131.4 millió márka esett tisztán az ipari szakszövetkezetekre.

Az 1900. évi törvényt megelőzőtt tárgyalások során azonban, kivált a német birodalmi gyűlés bizottságában, erős áramlat érvényesült a tőkefedezeti rendszer mellett. Itt is azt hangoztatták, hogy ez a rendszer elméletileg jobb. Mivel azonban a tőkefedezeti rendszerre való áttérés a járulékokat hirtelen, mintegy 60°/_o-kal felszöketté — amit kivált a mezőgazdaság súlyosan megérezne — olyan eljárást választottak, mely mintegy középút a költségfedezeti és a tőkefedezeti rendszer között.

Az új (1900-iki) törvény 34. §-a értelmében ugyanis 1901-től fogva a tartalékalapokat mindenkor állaguk egy bizonyos hányadával dotálják, még pedig a következőképen:

1901-től 1903-ig	10 ^o / _o -kal
1904- » 1906- »	9 ^o / _o - »
1907- » 1909- »	8 ^o / _o - »
1910- » 1912- »	7 ^o / _o - »
1913- » 1915- »	6 ^o / _o - »
1916- » 1918- »	5 ^o / _o - »
1919- » 1921- »	4 ^o / _o - »

Az 1922. évtől kezdve a tartalékalapok kamataiból kihatandó annyi, amennyi szükséges avégből, hogy elkerülhető legyen az egy-egy biztosított személyre eső átlagos járulék további emelkedése. A kamatok maradványa továbbra is a tartalékalapban marad.

Beható számítások alapján így akarják elérni, hogy az 1922. évtől kezdve mintegy 16¹/₂ márkát tegyen az egy-egy biztosított személyre az ipari szakszövetkezeteknél eső átlagos járulék és hogy ez az átlag tovább ne emelkedjék. Az eddigi törvényes rendelkezések szerint az átlagos járulék már az 1918. évben elérte volna a 16¹/₂

márkát, de innen kezdve még tovább is emelkedett volna egészen 1959-ig, mikor is 20 márkát tett volna. Az eddigi törvénnyel szemben az új rendszer az első 22 esztendőben 28·22 márkával nagyobb terhet jelent, 1922-től 1930-ig azonban 14·70 márkával kevesebb terhet, úgy hogy 1901-től 1930-ig összesen 13·52 márkával többet kell minden biztosított egyén után befizetni, mint a régi törvény alapján. Ez a többlet azonban 1930 után csakhamar kiegyenlítődik, miután az új járulékok akkor jóval csekélyebbek lesznek, mint az eddigiek.

E számítások természetesen sok conjucturális elemet tartalmaznak. Mivel azonban szerzőik bizonyos matematikai biztossági tényezőkről is gondoskodtak, azt remélik, hogy a fejlődés nem fog ráczáfolni a számításokra és a német ipar fokozódó productivitása a nagyobb terheket is el fogja bírni.¹⁾

Hogyan gondoskodik a mi törvény-tervezetünk a jövőről, vagyis a tartalékalapba helyezendő összegekről? A törvényjavaslat szerzőjét az e részben is iparunk teherviselő képességére való tekintet vezette, midőn nem gondolt a némethez hasonló tartalékalapra, hanem lényegileg olyan tartalékalapot javasol, mely rendkívüli szükségletek — aminők pl. a rendesnél nagyobb számú vagy tömegesebb balesetek — esetére nyújtson némi segítséget. Ezért az 51. §. úgy rendelkezik, hogy »a tartalékalapra a balesetbiztosító pénztár évi összes költségeinek 5⁰/₀-át köteles mindaddig fordítani, míg az így összegyűlt tőke a pénztár öt évi kiadásainak átlagát el nem éri.«

Ez a rendelkezés elegendő lehet az olyan tartalékalap gyűjtésére, melynek a fentebb körvonalozott rendeltetése van. De megállhatunk-e itt? Vajjon nem helyes politika-e a jövőben folyton növekedő kártalanítási terhek legalább részben való fedezéséről tartalékok félretétele útján még abban az időben gondoskodni, midőn a jelen terhei még könnyen elviselhetők? Másfelől mindenestre megfontolandó iparunk teherviselő képességének szempontja.

A kérdés, mely szintén gazdaságpolitikai természetű, apodiktikus bizonyossággal alig dönthető el. Ugy véljük azonban, hogy több és nyomósabb argumentumot lehet felhozni a jövőről való előrelátó gondoskodás vagyis a nagyobb tartalékok gyűjtése mellett, mint az ellen. Ugy véljük, hogy mivel nagyobb iparvállalataink eddigelé is biztosították munkásaikat baleset ellen, sőt külön szavatossági biztosítást is kötöttek, amely kétféle biztosítás költsége például a gépiparban a munkabéreknek mintegy 1⁰/₀-ára rúgott: talán az ország összes iparára nézve sem volna elviselhetetlen az olyanféle berendezés, hogy a kártalanítási költségek és a tartalékalapba helyezendő összegek együttevve ne haladják meg a biztosított munkásoknak évenként kifizetett munkabérek 1⁰/₀-át. Ha például az összes biztosított munkások évi bére 200 millió koronára rúg és a kártalanítások összege p. o. 1·2 millió, akkor 800.000 korona jutna a balesetbiztosító pénztár tartalékalapjára. Igen természetes, hogy a 800.000 koronát a biztosításhoz tartozó üzemek ugyanazon arány szerint (veszélyesség és munkabér-összeg) fedezzék, mint a rendes járulékokat.

Mivel hasznavehető baleset-statisztikával — sajnos — még sokkal

¹⁾ Megjegyezzük még, hogy Németországban sokan nem tartották szükségesnek az 1884. évi törvény alapjának elhagyását. Így *v. d. Borgh*: »Ob es wirklich nötig war, von dem bisherigen Verfahren abzugehen, kann dahin gestellt bleiben.« (Jahrbücher f. Nationalök. u. Stat. III. F. 20. Bd. 211. l.)

kevésbé rendelkezünk, mint más államok, a balesetbiztosítás behozatalakor fontolóra volna vehető az is, hogy nem volna-e helyes a fentebb javasolthoz hasonló rendelkezést csak egyelőre — p. o. a biztosítás első öt esztendejének tartamára — életbeléptetni és az időközben szerzendő statisztikai tapasztalatok eredményétől tenni függővé a tartalékalap végleges dotálását. Hiszen bizonyos, hogy bárhogyan fognánk is most — minden szilárd alap híján — erre nézve intézkedni, néhány év múlva a törvény novelláris módosítása nem lesz elkerülhető.

Még több mondanivalónk volna a törvényjavaslatban contemplált szervezetre nézve, amelynek szép jellemvonása, hogy magára az érdekeltiségre, annak autonom szervezeteire kívánja bízni a balesetbiztosítási intézmény egész igazgatását. Szűkre szabott terünk azonban nem engedi meg, hogy a törvényjavaslat e fejezeteire e helyütt kitérjünk.

Végezetül nem hallgathatjuk el ama meggyőződésünket, hogy amennyire sürgető feladata iparpolitikánknak, hogy ebből az előadói tervezetből minél előbb szentesített törvény váljék, ugyannyira méltó gyarapodása lesz az társadalompolitikai törvényeink nem hosszú sorozatának. Ez a törvény egyik sarokköve lesz az amaz épületnek, melyet az industrialismus kibontakozásával együtt fejlődő és szélesbedő munkásosztály életfeltételeinek biztosítására fog emelni a jövő törvényhozása.

Bokor Gusztáv.

Közlemények és ismertetések.

A kivándorlási congressusok eredménye.

A magyar közgazdasági társaság november hó 26. és 27-én tartott ülésén *Hegedüs Loránt* orszgy. képviselő tartott előadást a *kivándorlási congressusok eredményéről*. Az első ülésen *Ghyczy Béla* v. b. t. t., a másodikon *Láng Lajos* v. b. t. t. elnökölt s az előadásokat nagyszámú és előkelő közönség hallgatta végig. A két előadást nagyszabású vita követte, a mely tanulságos lefolyású volt.

Az első előadásban *Hegedüs Loránt* abból indult ki, hogy míg az ország első tanácskozó testületének munkássága akadályozva van, annál nagyobb kötelességük az egyes egyesületeknek, hogy a parlamentből kiszorult gazdasági terveket megvitassák. Így a tavalyi kivándorlási congressusnak óriási anyagát, a mely nem régen jelent meg, bemutatja azért is, mert a határozatok nagy részében a magyar társadalom olyan törekvéseket árult el, a melyek, ha uralomra jutnának, nem hogy megakadályoznák a kivándorlást, de megsokszoroznák azt. E törekvések ellen akar állást foglalni.

Részletesen bírálta ezután a congressusoknak azt a két szervezeti hibáját, hogy a már kivándorolt magyar telepekről alig szóltak, ellenben a középosztály kérdéseit fejtegették akkor is, a mikor a kivándorló néposztályok sorsára kellett volna a figyelmet fordítani. Több felületes és kivihetetlen indítványt ismertet meg, melyek — sajnos — leginkább helyi közigazgatási közegektől származnak. Azután szigoruan megrója azokat az önámításokat, melyek az állapotok szépítgetésében s különösen a székelység helyzetének és tulajdonságainak ellentmondó föltüntetésében nyilvánulnak.

A congressusoknak, s úgy látszik ezekből, hogy egész társadalmunknak főjellemvonásaként a fölszólamlásokból és indítványokból féktelen államosító vágy tűnik ki, mely mindent elnyeléssel fenyeget. Bemutatja, hogy mi mindent kívántak az államtól a congressusok s fölsorolja, mily óriási számú állást akartak szervezni.

A kivándorlásnak ilyen gyógyítása összetörné magát az államot, s törekvéseinek terjedésével kiapasztaná a társadalomnak életnedvét. A legkisebb számítás bebizonyítja, hogy ha az állam részben is elválalná, a mit a congressusok ráérték, akkor a deficitnek és adóemelésnek feneketlen örvényébe hullana bele. Az 1902. állami költ-égvetés alapján, tételről-tételre kidolgozott egy állami költségvetést, melyből kitűnik, hogy csak a felvidéki congressusnak legszerényebb államosító kívánságai az első évben 16,526.800 koronával növelnék az állami kiadá-

sokat, a jövedelmek 13,580.000 koronával fogynának és így a deficit 30,414,800 korona lenne. Majd így folytatja:

A kivándorlás okai között a legfelső helyet az a gyökeres baj foglalja el, hogy társadalmunk kereső rétegeiben az önrendelkezés, a bátorság és egyéni szabadság, vállalkozás ösztöne szörnyen kicsi. Legyen következtetésünk az, hogy a kivándorlás meggyógyítását ellenkező irányban kell keresni, mint a congressusi törekvések, melyek mérhetetlenül növelnék azt. Az állam ne államosítsa a társadalmat, hanem tüntesse el azokat a korlátokat, melyek a kereső osztályok szabad fölemelkedésének útját állják. Ez az a kivándorlási politika, a melyet a kivándorlási congressusok alig kerestek, de nem is találtak meg.

A második folytatólagos előadáson Hegedüs Loránt a kivándorlási congressusoknak iparpolitikáját és hitelügyi javaslatait vette bíráló alá. Kimutatta, hogy a munkabéreknek a kivándorlásra való hatása egészen elhanyagoltatott s nem is vizsgáltatott. Legerősebben támadta azután a congressusok földbirtok-politikáját s itt a következő, messzeható eredményekre jutott: A congressusokon azt látjuk, hogy a paraszt földszerzésének akadályai ritkán kerülnek szóba, de ha szóba kerülnek, nyomban elpárolognak. A miskolczi gyűlésen azt ajánlja egy előadó, hogy alkossanak kötött középbirtokot, a mely a kivándorlásra hajlandó parasztjainkat röghöz köti. Ez nem segítene a jelenlegi állapoton. A délvidéki üléseken már-már azt hittük, hogy eljutunk legalább az elinduló pontig. Az egyik előadó ugyanis a parcellázás szükségességét hangsúlyozza. És ezt nyomban követi, hogy a parcellázás elsőül kínálkozó tárgyai, a kincstári és alapítványi jószágok alakittassanak át járadék-birtokká és örökbérletekké a középbirtokososztály számára. A földszerzés lehetőségei helyett a törzsörökösödést ajánlották. Pedig azt tapasztaljuk, hogy földhöz nem jutó parasztunk nem itthon keres más helyet vagy más olyan életpályákat, a melyek Németországban megvannak, de nálunk hiányoznak, hanem mikor nem tapadhat ahhoz a röghöz, melyen született, akkor tüstént azok az összeköttetések s vágyak lépnek életbe, melyek őt a külföldre, tengerentúltra vonzzák. Mikor mind ez így van, akkor, míg csak döntő ellenbiztosítékot nem látunk, a törzsörökösödés törvényes behozatalát nem a kivándorlás megszüntetőjének, hanem legvalószínűbb megsokszorozójának kell tartanom. A congressusok tárgyalásai csak megerősítettek abban a hitemben, hogy e meggyőződés mellett kell megállanom.

De második bizonyíték a törzsörökösödés ellen Ausztria. Ausztriában, Észak-Tirolban, Csehországban, Felső-Ausztriában és Karintiában törzsörökösödési rendszer van, ellenben Dél-Tirolban, Krajnában és Galicziában egyenlő az örökösödési osztály. Mindezen tartományokból van kivándorlás. De nagy különbség van a kétféle tartományok kivándorlása között. Az osztrák statisztika alapján osztrák író állapította meg nagy alapossággal, hogy az előbb említett, törzsörökösödésű kivándorlók elbujdosván, nem jönnek többé vissza, hanem állandóan az idegenben telepednek le. Ellenben azokból az országokból, a hol nincs törzsörökösödés, az elvándorlókat időleges bujdosóknak kell tekinteni, kik hazatörekesznek pénzükkel s itt akarnak megszállni. A földkérdésnek második reformját a congressusok egy második intézménnyel akarnák valóra váltani. Az új

jelszó a kötött középirtok, középirtokú hitbizomány. Egy kicsit groteskúl hangzik ugyan, hogy mi kötött birtokkal akarnók a kivándorló előtt Amerikát ellensúlyozni, azt az Amerikát, mely semmiféle fidei commissumot nem ismer, vagy éppen azt a Kanadát, a mely hivatalosan hirdeti, hogy 160 acre földet ingyen ad bevándorlóinak Manitobában.

Ezzel a tervvel szemben állást foglal, mert a szükséges modernizálás helyett inkább a középosztály atavistikus visszaütséit látjuk benne mindazok, kik vérig át vagyunk hatva a középosztálynak modern hivatásától, mindazok elsenyvesztőnek tartjuk azt a reformot, mely a középosztályt olyan vagyoni alapra akarja állítani, a melyet a bebalzsamozás és mesterséges külső erő tartanak össze élettelenül. A középirtokosi hitbizomány pedig e rendszabályok közül való. Először jegyezzük meg azt, hogy mennél több birtokot kötnek le örökösül, annál kevesebb reménysége lehet a parasztnak, hogy ő vagy nemzedékei földet szerezhessenek; annál maróbb lesz a földéhsége és — annál nagyobb lesz az állandó kibujdosás. Másodszor és utoljára ne felejtjük el azt, hogy a középirtokosi hitbizományok tervével az országrészi congressusoknak az az áramlata, a mely retrograd irányba törtetett, tetejéig jutott. S ehhez már kell megjegyzést tennünk. Mert ezt az áramlatot nyomoztuk eredetétől kezdve; most látjuk, hogy a hullám elérte taraját. Innét lefelé bukik és törvényszerűleg visszafelé fog folyni az ár. Ez a visszafordulás pedig, amelyet várunk, amelyet követelünk, ugyanabban a jegyben fog megtérni, amelybe itt beleillesztett. A kötött birtok jegyében. Azt értem alatta és mást nem érthetek, hogy a kivándorlás legmélyebb kútfejét csak a földéhség jogos kielégítésével szüntethetjük meg. A parasztot tehát csak úgy tarthatjuk meg, ha ott, a hol a kivándorlás szükségessé teszi, megadjuk a jogi jelentőségét annak, hogy a kötött birtok és első sorban a hitbizomány fölbontassék a paraszt részére. Érdeke ez a tulajdonosoknak is. Érdeke, vágya ez a parasztnak is. De érdeke mindezekfölött annak a magyar államnak, amely nem vérezhet el a rettentő kivándorlási veszteségben, mely másként meg nem tartja népét a nemzetközi áramlatok vonzása között és melynek egyetlen kivándorlási politikája az lehet, hogy mennél több új existenciának nyisson szabad boldogulást.

Mind a két előadást hosszantartó taps és lelkes éljenzés követte. Az előadás nyomán december 3-án megindult vitatkozás során *Bujanovics Sándor* szólalt fel elsőnek. Nem tagadja, hogy érdeklődéssel hallotta az előadást, daczára, hogy abban némi guny nyilvánult; kénytelen azonban felszólalni, mert a felvidéki kivándorlási congressus bizottságának ő is tagja volt s kell hogy ilyenformán részese legyen azon állítólagos helytelenségeknek, melyeket az előadó talált. Az előadó hibáztatta azt, hogy a congressusok nemcsak a kivándorlás kérdésével, hanem gazdasági életünk majdnem minden kérdésével foglalkoztak. Kifogásolta azt, hogy a kongresszusok olyan határozatokat hoztak, melyek vagy túl lőnek a czélon vagy kivihetetlenek s hogy ezekben a határozatokban mindenütt megnyilvánul az az irány, mely mindenben az állam segélyére appellál. Készséggel elismeri, hogy sok olyan dologról történt a congressusokon említés, amelyeknek elmondására nagy szükség nem volt, de nem lehet ezen csodálkozni, mert az egyes vidékeken, ahol

a congressusok rendezettek, ez egyuttal alkalmul szolgált arra, hogy a vidéki gazdaközönség összes bajaival előhozakodjék. Hisz nálunk, ahol minden gyülekezetben és nemcsak gazdaemberek gyülekezetében, de másutt is beszélnek de omnibus quibusdem aliis... akkor nem eshetik súlyos beszámítás alá, hogy a gazdák, mikor összejönnek, súlyos bajaikat feltárják egymásnak s tán egy kissé többet beszélnek s előadásaikban kissé nagyobb térre kalandoznak el, mint az szükséges volna. Elismeri, hogy állami túltengés van majd mindenütt, de ez nemcsak a gazdákknál tapasztalható, megvan másutt is. A gazdák igyekeznek is ez ellen küzdeni az önsegély, a szövetekezés terén s ezzel igyekeznek hatni az emberekre, hogy ne mindent az államtól várjanak. Sajnosan tapasztalta, hogy volt idő, midőn olyan szellem uralkodott, mely az önsegélyre való törekvést elnyomni segítette s ezen törekvéseket rossz szemmel nézték s nemcsak hogy erkölcsi támogatásban nem részesítették, de mesterséges módon elnyomni igyekeztek. Ennek súlya alatt fejlődött ki az a kárhóztató irány, mely mindent az államtól vár.

Az előadó helyteleníti azt, hogy a congressusok foglalkoztak s állami intézkedéseket követeltek a bor értékesítését illetőleg. Szerinte ez szoros összefüggésben van a kivándorlás kérdésével. Kapcsolatban van az olasz borvám-clausulával, mely maga után vonja a szállók reconstructióját, miáltal ezer és ezer kéz munkát találna, mint a hogy ezren és ezren kivándoroltak a phylloxera pusztításai révén. A bányatörvény szintén idevág. Saját bányaterületén 50 család dolgozott, ma egy se. A touristika is a congressus tárgyai közé tartozik véleménye szerint, mert ha van idegen-forgalom, ennek nyomán jólét fakad. Ami a hitbizományok gyarapítását illeti, hivatkozik Beksits Gusztávra, aki szószólója annak, hogy az Alföldről helyeztessék a hitbizomány a felvidékre, hogy ezáltal a földéhség kielégíthető legyen. Az előadó különösnek tartja azt, hogy azt proponálja valaki, miszerint az útlevel fényképpel láttassék el. Hogy így legyen-e vagy nem, arról nem szól, de tud számtalan esetet, midőn az 54—55 éves apa helyett a 19 éves fiu vándorol ki. Az utlevél azután visszajön, kézről-kézre vándorol s adás-vevés tárgyát képezi mint közönséges árúczikk. Azután hogy egyeztetni össze az előadó a jog és a szerződés-szerű kötelezettség teljesítésével azt, hogy a gazda, ki cselédjét 1 évre fogadja, egy szép napon arra ébred, hogy cselédje márcziusban otthagyja akkor, mikor neki arra éppen a legnagyobb szüksége volna.

Elismeri, hogy az előadó által érintett törzs-örökösödés nagyon is vitatható s van sok olyan rész az előadásban, melyekhez hozzájárul s van olyan, melyeket nem acceptálhat. Vigasztalására szolgál azonban, hogy az előadó, mikor azt a kérdést intézte magához, hogy mi a kivándorlási congressusok eredménye, megadta a választ magának azzal, hogy a congressusoknak sikerült felkelteni a társadalom érdeklődését a kivándorlás kérdése iránt. Ezt kijelentvén, kijelentette az is, hogy ennek következtében ezzel a kérdéssel ma már kormányzat, törvényhozás, társadalom foglalkozik és hogy ezt a kivándorlási congressusoknak elérni sikerült. Én — ugymond — aki 25 évvel ezelőtt mutattam rá a kivándorlásra, mely akkor csak a Felvidéken volt s azóta folytonosan nem szüntem meg soha, megyében, törvényhozásban agitálni anélkül, hogy bárminő visszahatása lett volna, vagy hogy

a közönség el is hitte volna, az előadó ezen elismerésében látom igazolását a congressusoknak, és az az elismerés, hogy a kivándorlási congressusok felkeltették az érdeklődést, s törvényhozási intézkedést is vontak maguk után, ez megvigasztal, és ha tudni fogom, hogy akárminő más fontos kérdésben egy congressus megtartása ezt a célt el fogja érni, én hasonló bűnbe újból visszaesem, és ezért az elismerésért az előadónak csak köszönetem fejezhetem ki.

Bernát István sok tekintetben nem osztja az előadó nézetét. Az államosításra törekvést nagy hibának és gyengeségnek tartja, de szerinte maga Hegedüs sem mentes az államosítás bűnétől. Az előadó ugyanis javaslatában a csikmegyeieket igyekszik capacitálni, hogy egy létesítendő székely földhitelintézet céljaira engedjenek át 3 milliót s rögtön igyekszik őket azzal megnyugtatni, hogy ne aggódjanak: meglesz az állami ellenőrzés. — Felszólítja az előadót, hogy vegye ő a kezébe a dolgot és indítsa meg az actiót, számíthat a támogatásra. — A csikmegyeiek gondolkodását meg tudja magyarázni, hogy a 3 milliót nem fogják 4°/_o-ra ideadni, mikor 6°/_o-ot is kamatozik. Hogy a gazdák nem mindenütt az állam támogatásából élnek, mutatja az 1600 szövetkezet, mely eddig már fennáll és hatékonyan működik. Az előadó szemében Amerika egy ideális állam, melylyel szemben a mi viszonyaik nyomorultak és az emberek itt nem akarnak vagy nem tudnak dolgozni. Rámutat arra, hogy Amerikában az utóbbi időben az igazi köztársasági erények helyébe mammon-ímádás lépett. A corruptio általános, különösen a városok igazgatásánál, nem is szólva a választásokról.

Az előadás leghatározottabb része volt ahol az előadó a congressus tárgyalásai során felszínre került birtokpolitikai kérdésekkel foglalkozott. Az előadó szerint megszűnnék a kivándorlás, ha a kötött birtokok feloldatnának és megadatnék a jogi lehetőség arra, hogy a földéhes paraszt birtokhoz jusson.

Hibáztatja az ily nézetek terjesztését, amivel nem lehet semmit sem nyerni, mert hiába adjuk meg a jogi lehetőséget, ha hiányzik a gazdasági lehetőség a földszerzésre. Utal arra, hogy a földbirtokos osztály egész története azt mutatja, hogy a kiknek földjük van, azok sem tudják azt megtartani. Szerinte téves felfogásból indul ki az előadó akkor is, midőn azt állítja, hogy a nagy birtokok mozdítják elő nagy mértékben a kivándorlást. Felhozza Anglia példáját, ahol elég nagy a nagybirtokok száma, mégis ma alig van aránylag kivándorlás. Állítja, hogy a congressusokon foglalkoztak a földszerzésre irányuló gazdasági lehetőség kérdésének megoldásával is, és nem áll az, hogy földhöz nem lehet jutni. Ellentmond ennek a statisztika, mely mutatja, hogy évről-évre szaporodik az idegen kézre jutó birtokok száma.

Baross János dr. főleg az előadás birtokpolitikai részével kíván foglalkozni. Szintén azt vitatja, hogy nem állhat meg az az állítás, hogy a paraszt földéhsége nem volna kielégíthető. Adatokat hoz fel, hogy 1900-ban csak kényszervégrehajtás útján gazdát cserélt 19.228 birtoktest, 41,247.000 kor. értékben; 1875-ben a birtokátiratások száma csak 9.606 volt és ezek értéke 332 millió; 1900-ban pedig már 750 millió koronára rúgott. Szerinte tehát vehet nálunk földet mindenki annyit a mennyit akar. Magyarországról is el lehet mondani azt, amit Jugurtha mondott Rómáról: Roma omnia venalia. A hivatalos statisztika

tika ugyan hiányzik, de tény az, hogy a szabadforgalmú nagy és közép-birtok óriási része ma már új kézben van s azok az utolsó 3 évtizedben sokszorosán gazdát cseréltek. Szerinte az a gazdasági liberalismus, sőt radicalismus melynek az előadó a hive, nálunk csak rombolni tudott, de építeni nem. Véleménye az, hogy a magyar népnek nem az a baja, hogy nincs hol vennie birtokot, hanem inkább az, hogy nincs mivel. Elhibázott politikának tartaná, hogy a régi kipróbált parasztságot veszni hagyjuk, és új parasztság mesterséges megteremtésére törekednénk.

Ismert tény szerinte, hogy vannak nagy vidékek az országban, ahol ma már a parasztság kezén sokkal kevesebb föld van, mint amennyi jutott nekik az urbéri váltság után. A parasztságot ősei örökéből nem a régi földesurak legnagyobb részt letörött unokái, hanem a falvakat elárasztó korcsmárosok, szatócsok és élősdiék teszik tönkre és forgatják ki. Statisztikát mutat be arról, hogy némely megyében hány zsidó birtokos van. Idézi az előadó egy régebbi művének azon passusát, mely szerint egyetlen jelenség sem toppan elénk Magyarországon oly reálisan, annyira menten minden elmélettől, mint az, amely a ruthén kérdésben a kivándorlásnak a bevándorlással való szerves kapcsolatát csapta szemünk elé.

Rátér azután a földbirtok öröklési jogának a törzsöröklési jog útján való reformjára. Az előadó ellenvetéseit 3 fő pontba foglalja össze: 1. hogy a pozsonyi congressusra ez a kérdés jogtalanul tartozott, mert ezt nem mindegyik congressusban fogadták el — kénytelen kijelenteni, hogy a congressusi jegyzőkönyvek ennek ellenkezőjét bizonyítják. 2. Az előadó szerint a törzsöröklés éppen előmozdítaná a kivándorlást, mert így még kevesebb paraszt jutna földhöz. Felhozza, hogy az O. M. G. E.-nek a magyar parasztság öröklési szokásaira vonatkozó adatai szerint — mely eddig 43 megyére már feldolgoztatott — a törzsöröklést a nép a községek 35⁰/₀-ában ismeri szokásjogilag és ez az összes örökösödési eseteknek 6⁰/₀-át teszi. Ez az arány congruál azzal, hogy a törzsöröklésre alkalmas 20—50 holdas parasztbirtokok az összes magyar birtokoknak csak 8⁵⁹/₀-át teszik. Ezen adatok szerint az összes községek 44⁰/₀-ában van már kivándorlás. Öt olyan vármegye van, ahol *minden község* kivándorló, és ezekben az Anerbenrechtes községek aránya mégis csak a következő: 1. Árva 30⁰/₀, 2. Sáros 30⁰/₀, 3. Szepes 11⁰/₀, 4. Abaujtona 8⁰/₀, 5. Liptó 5⁰/₀; s ha azon megyéket nézzük, a hol a községeknek több mint 90⁰/₀-a kivándorlásos, ott az Anerbenrechtes községek aránya a következő képet mutatja: 1. Nagy-Küküllő 15⁰/₀, 2. Gömör 10⁰/₀, 3. Szabolcs 1⁰/₀, látjuk tehát, *hogy a kivándorlás által legjobban sújtott vármegyékben a törzsöröklés mindenütt nagyon alatta van az országos átlagnak.*

Ha pedig e megyéket aszerint vizsgáljuk, hogy bennük az örökösödési eseteknek hány százalékát teszi a törzsörökösödés, a következő képet kapjuk: 1. Árva 13⁰/₀, 2. Sáros 7⁰/₀, 3. Szepes 3⁰/₀, 4. Abauj 2⁰/₀, 5. Liptó 4⁰/₀, továbbá: 1. Nagy-Küküllő 8⁰/₀, 2. Gömör 3⁰/₀, 3. Szabolcs 1⁰/₀, tehát e mérték szerint is *a túlnyomó többségük jóval alatta marad a törzsörökösödési esetek 6⁰/₀-os országos átlagának.*

Az agráriusok a törzsörökléssel nem a földéhséget akarják ki-elégíteni, hanem ezen intézménnyel a már meglevő vagy alakítandó parasztbirtok conserválását akarják elérni. Van egy bizonyos minimum,

a melyen alul a birtokok felaprózása már közgazdasági absurdum. Majd így folytatja:

Hogy pedig nálunk már igazán nagy, sőt végső szükség van a törzsöröklési törvény behozatalára, azt világosan bizonyítja a hivataltos birtokstatisztika, a mely szerint ugyanis az összes magyar gazdaságoknak 53·57⁰/₀-a nem éri el az öt holdat sem és 88·91⁰/₀-a nem éri el a 20 holdat, vagyis majdnem ⁹/₁₀ részük ma már alatta van az életképes parasztbirtok kategoriájának. A földnek ilyen pulverizálódása helyén lehet tán Hollandiában, a tulipán-kertészet honában, de a mi extensiv mezőgazdasági viszonyaink közt ez egy valóságos nemzeti veszedelem.

És ezen állításom mellett szinte sensatiósan bizonyít az O. M. G. E. fentemlített adatgyűjtése. Ugyanis a beérkezett adatok szerint nincsen elaprózva a parasztbirtok:

	A községek	Az Anerbenrecht aránya	A kivándorlás arányszáma
Erdélyben	18 ⁰ / ₀	3 ⁰ / ₀	52 ⁰ / ₀
északkeleten	20 ⁰ / ₀	2·5 ⁰ / ₀	80 ⁰ / ₀
északnyugaton	15 ⁰ / ₀	1 ⁰ / ₀	35 ⁰ / ₀
Dunántul	37 ⁰ / ₀	9 ⁰ / ₀	30 ⁰ / ₀
Alföldön	27 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	34 ⁰ / ₀

Vagyis azon országrészekben, a hol nincs elaprózva a föld és jobban el van terjedve a törzsöröklés, onnét sokkal kisebb a kivándorlás és viszont.

A hitbizományok kérdésében sem ért egyet az előadóval; hivatkozik e tekintetben »Az öröklési jog kérdései« cz. munkájára: az ország összes szántóföldjéből 3·33⁰/₀-ot foglalnak le a hitbizományok, tudjuk azt is, hogy a természetes népszaporodásnak 40⁰/₀-át nyeli el a kivándorlás, e kettő között azonban szülő szerint összefüggés nincs, mert a kivándorlás által legjobban sújtott 18 megye közül 11-ben egyáltalában nincs hitbizomány, 4-ben elenyésző a hitbizományi szántóföld, 2-ben megközelíti az országos átlagot és csak egyetlen egyben lépi azt keresztül.

Elismeri a maga részéről is, hogy a magyar hitbizományi intézmény reformra szorul. Óhajtandónak tartja, hogy a túlnagy hitbizományok normális nagyságú birtokokra bontassanak fel s a jövőben hitbizományok főleg kisebb és első sorban középbirtokokon alakíttassanak. Csodálja, hogy az előadó nem érti meg, hogy mi köze van a középbirtok kérdésének a parasztság kivándorlásához, hiszen hogy fontos e két néprétegnek egymáshoz való viszonya és egymásra hatása, azt ő maga is beismerte, midőn veszélyesnek jelezte, hogy az Amerikából visszavándorlók alája telepednének egy ilyen atavisticus intézménnyel bebalzsamozott osztálynak.

A középosztálynak fontos hivatása van főleg nemzetiségi vidékeken, leginkább a felvidékeken, hol a nemzetiségi kérdést mindjobban elmérgesíti az Amerikában pánszláv izgatással és orosz rubellekkel impregnált visszavándorló tót. Az előadó hivatkozott Deák Ferenczre, aki szintén azt vallotta, hogy a hitbizományi intézmény nem liberális és másra nem való, mint egy pár aristokrata család fentartására. Szembe állítja ezzel Széchenyit, aki pályája kezdetén így gondolkodott, később azonban megvallotta, hogy barátja a majoratusoknak a nemzetiségi vagyis a magyar faj érdekében. Bismarck

is belátta, milyen hathatós fegyvere lehet a céltudatos nemzeti politikának kezében a hitbizomány. Tisza István gróf a Budapesti Szemle 1887. májusi számában szintén lándzsát tört a középbirtoki hitbizomány mellett.

Éber Antal dr. szerint az előadó nem szorul védelemre, meg fogja czáfolni tudni az ellene felhozottakat, csupán személyes tapasztalatait adja elő, melyeket a kivándorlási congressusok kapcsán szerzett. Utal arra, hogy az O. M. G. E. az önsegély elvét a szövetkezés terén iparkodik érvényesíteni, pedig szerinte éppen ezek a szövetkezetek élvezik leginkább az állam támogatását. Az Országos Központi Hitelszövetkezethez az állam adta a tőke legnagyobb részét s folytonos a törekvés, hogy az állam minél több pénzt helyezzen el betétként az intézetnél. A másik nagyobb alkotásnál, a Gazdák Biztosító Szövetkezeténél pedig biztosítja vagyonát majd minden testület, melyre az állam ingerentiát gyakorol. Hogy helyes-e ez vagy nem, a maga részéről vitatni nem akarja, sőt helyesnek tartja, hogy az állam az Országos Központi Hitelszövetkezet alakításában részt vett, azonban mint az önsegély példáit felállítani nem lehet, mert nagyon is hasonlít ahhoz az előadó által említett faiparvállalathoz, melynek alaptőkéjét az állam jegyzi.

Teljes mértékben osztja az előadó nézetét, hogy a kivándorlót zsandárral visszatartani nem lehet. A kivándorlási congressusoknak megvan az az eredménye, hogy egy törvényt produkáltak, mint történeti tény azonban telemlíteni kívánja, hogy a pozsonyi gazdacongressusra Sélley min. tanácsos már készen hozta a törvénytervezetet és az összes gazdacongressusok határozatai sem eredményeztek azon semminemű módosítást, hanem igenis — az előadó indítványa. Bernát István szemrehányását Amerikát illetőleg az előadó nem érdemelte meg; ő figyelemmel hallgatta az előadást, de nem tapasztalta, hogy az előadó Amerikát az ígéret földjének tartaná. A corruptio nálunk is megvan, nemcsak Amerikában; nálunk azonban a szegénység, ott pedig a plutocratia idézte ezt elő és szívesen venné, ha a corruptiónak inkább nálunk is a plutocratia volna a szülő anyja. Rá kíván mutatni arra a csekély különbségre, mely köztünk és Anglia között van, miután a mi kivándorlásunkat összehasonlították az angol kivándorlással. Angliában, hol nagy a kötött birtok, a munkás foglalkozást talál a hatalmas ipar útján, nálunk azonban sem ipar, sem kereskedelem nincs. Azok a statisztikai adatok, melyekre a felszólalók hivatkoztak, szerinte nem képezhetnek olyan alapot, melyre támaszkodni lehetne. Munkával amúgy is túlterhelt telekkönyvvezetők csinálják minden különösebb lelkiismeretfurdalás nélkül. Kétségtelen tény, hogy sok helyen kivándorol a földéhes paraszt, mert saját vidékén földet szerezni nem képes. Áttelepíteni a parasztot egyik vidékről a másikra, hogy árverésre kerülő birtokot vegyen, szerinte igen bajos és meddő vállalkozás volna.

A régi középbirtokosokra vonatkozó apologia elzengésére az előadó nem adott alkalmat. Közgazdasági szempontból kell fejtegetéseit figyelemmel kísérni és nem felekezeti szemüvegen nézni, amiből azután más következtetést levonni nem lehet, mint hogy mezőgazdasági állam vagyunk s a mezőgazdasági munkás vándorol ki, mert földhöz jutni nem tud.

Szólo indítványozta azt a pozsonyi congressuson, hogy miután

a kisbirtokos-osztály elől a nagy pénzintézetek el vannak zárva, a kisbirtok terheinek conversióját vegye az állam a kezébe, mert ennek a nagy számu társadalmi osztálynak fentartása szükséges és elengedhetlen. Erre Baross János állott fel s azt felelte, hogy ez osztálypolitika s ha ezt kimondjuk, ugyanezzel az igénynyel léphetne fel más társadalmi osztály is. Felhozza még azt is, hogy a pozsonyi congressuson az egyik szakosztályban javaslat tétetett a fejadó behozatalára, tekintet nélkül arra, hogy kinek mennyi a jövedelme. Az ilyen congressusokkal szemben, melyek kivándorlási congressusoknak nevezik magukat, az volt szerinte az egyedüli jogos kritika, melyet az előadó gyakorolt.

Baross János szerint a congressusoknak tanácskozási tárgyát képezte a kisbirtok tehermentesítése, de nem azon az alapon, mint ahogy az előtte szóló kívánta.

Fellner Frigyes dr. abból a feltevésből indul ki, hogy ide, ebbe a tudományos testületbe nem egy otthon előre elfoglalt álláspontnak keresztülerőszakolása végett, hanem azért jöttünk, hogy egymás álláspontjának méltányos meghallgatásával a nézetek kölcsönösen kicseréltesenek és egymást meggyőzzük. Az erdélyi gazdasági egyesület útján közjegyzőktől, bíraktól, körjegyzőktől, ügyvédektől, lelkészekből, tanítóktól stb. a földbirtok örökösödési viszonyainak rendezésére vonatkozóan beszerzett adatok mind azt bizonyították, hogy a székely földön az örökösödési szokás abban nyilvánul, hogy minden egyes székely ember a hagyatékot képező birtoktesten természetben kíván osztozkodni. 7 év óta foglalkozik az Anerbenrechtel, annak hive volt, de későbbi tanulmányai alapján ez intézménynek annyi hiányáról győződött meg, hogy hazai viszonyaink közt annak alkalmazását nem tartja kívánatosnak. A gazdasági egyesület 1884—85. évi parasz monográfiái szerint constatálja, hogy egyedül Somogy és Abaujban találta a hagyaték olyatén rendezését, a hol az örököstársak kielégítése készpénzzel történt. Ott, a hol, — mint hazánk legtöbb vidékén — a nép természetben igényli a még oly kis hagyatéki birtokrészét is, a nép jogi meggyőződésével nehezen volna összeegyeztethető a törzsöröklési jog. A törzsöröklés nem is alkalmas eszköz az annyira kedvezőtlen magyar földbirtokmegosztás javítására, mert a földbirtok-elaprózásnak nagyobb tényezője az élők közti parcellázás és árverés, mint a hagyatéki osztály. Az összes birtokváltozásokból csak 22% esik örökösödésre és 78% árverésre és szabad kézből eszközölt eladásokra. Arra nézve, hogy nálunk a kényszerárverések folytán a birtok idők során nagyobb számban gazdát cserél, utal a német és osztrák viszonyokra, ahól ugyanezen jelenségek tapasztalhatók.

Hegedüs Loránt előadó reflectál a felszólalásokra. Hangsúlyozni kívánja, hogy a congressusok szervezetét tartotta elhibázottnak s különösen hibáztatja, hogy congressusok a munkabér kérdésével nem foglalkoztak behatóan s ezt a kivándorlásra oly fontos tényezőt figyelmen kívül hagyták. Visszautasítja azt a vádat, mintha ő előadásaiban államosító törekvést árult volna el, mert hisz a vármegyei alapok másként való kezelését és nem állami subventiót sürgetett. A csikmegyei hitelintézet létesítésére megtette, a mit tehetett.

Amerikát sohasem tartotta ideális országnak; nemcsak ott, nálunk is épp akkora a mammon-imádás, csak az a baj, hogy itt kevés a mammon. Az angol kivándorlást illetőleg constatálja, hogy 1901-ben

72.000 angol vándorolt ki, tehát Bernát I. tökéletesen tévedett abban, hogy Angliából nincs kivándorlás, de különben is elhibázott dolog az angol viszonyokat a mi viszonyainkhoz hasonlítani. Baross János dr.-t felvilágosítani kívánja, hogy ez nem az a hely, ahol politizálni lehetne s rámutat a felszólaló azon tévedésére, mintha vele Deák Ferenczet állította volna szembe s kétségbe vonja, hogy a felszólaló tudná, hogy Deák Ferencz a mostani viszonyokra mit mondana. A felekezeti birtok-statisztika terére Barosst, ki arról mutatott be statisztikát, hogy némely megyében hány zsidó szerzett földbirtokot, nem követheti. A telepítés kérdésének megoldását ő is fontosnak tartja, de a székelyeket eltelepíteni nem lehet.

Kifejti, hogy a congressusok legnagyobbbrészt bizonyos nem helyeselhető közgazdasági politika szolgálatában állottak. Határozottan állítja s bizonyítja, hogy szerves összefüggés van a kötött birtok és a kivándorlás között; ezen meggyőződést lassan érlelte meg benne kivándorlásaink tanulmányozása. Szoros összefüggést lát továbbá a munkabér s a kivándorlás között is, mit grafikonnal bizonyít.

Az ellentétes álláspontok folytán nem hiszi, hogy sikerülne a felszólalókat meggyőzni, de mint veszedelmes tünetet említi fel, hogy ma már nemcsak a legszegényebb elem, hanem a vagyonosabb parasztság is kezébe veszi a vándorbotot. Ez az illető helyeken kétség-telenül a földéhséget mutatja s ezt a nagy jelenséget nem lehet elütni avval, hogy másutt Magyarországon van sok eladó birtok. Ha a paraszt saját környékén nem kap földet, akkor rögtön azok a kötelek érvényesülnek, melyek Amerikához húzzák. Világos, hogy újabb földlekötésekkel ezt a nagy bajt veszedelemmé fokozzuk.

Visszautasítja a hatásvadászat vádját s különösnek tartja, hogy valaki a hatásvadászatnak azt a módját választaná, melylyel ellenségeket szerez magának. Meggyőződését és véleményét azonban mindenhol és mindenkivel szemben szabadon nyilvánítja. El nem tagadható, hogy a congressusok olyan dolgokkal foglalkoztak, melyek oda egyáltalában nem tartoztak. Az államnak nem lehet feladata, hogy teljesíthetetlen, kisebb köröket érdeklő költséges feladatokra vállalkozzék s e miatt az egyéni szabadságot is nyirbálja akkor, mikor kivándorlási kérdésekről van szó. Ez ellen fel kellett szólalnia. Előadásában nemcsak azt mutatta ki, hogy meddig mehet el az állam, hanem azt is, hogy hol kezdődik az a politika, mely a kereső osztály szabad felemelkedésének útját állja. Ahol ezt az utat a nagy birtok jogi szerkezete zárja el, s útját állja, hogy a paraszt felemelkedjék, ott az államnak ezeket a korlátokat el kell tüntetnie.

Rubinek Gyula orsz. képviselő utal arra a célra, melyet az O. M. G. E. a congressusokkal maga elé kitűzött, t. i. hogy a társadalmat felrzza közönyösségéből. Sajnálatosnak tartja, hogy az előadó kiváló képességeit nem érvényesítette a congressusok tanácskozásainak keretében s beigazolvva látja azt, hogy az előadó a kényelmesebb részt választotta, akkor midőn a kész dolgot tette kritika tárgyává. A kivándorlás szerinte a felvidéken indult meg először, mert ott pusztult el első sorban a középbirtok s csak azután került a sor az Alföldre. Hangsúlyozza, hogy a kivándorlási congressusok rámutattak a kivándorlás okaira és nem érdemelték meg a sujtó kritikát.

Éberrel szemben védelmébe veszi az Országos Központi Hitel-szövetkezetet és a Gazdák Biztosító Szövetkezetét s utal arra,

hogy ezek az intézetek egy küzdelemteljes munka eredményei, melyben a szövetkezeti mozgalom vezető emberei abban fáradtak ki, hogy meggyőzzék a magyar társadalmat, hogy a magyar paraszt, a magyar ember is alkalmas a szövetkezeti eszme befogadására.

Hegedüs Loránt és Rubinek Gyula újabb felszólalása után *Láng Lajos* elnök összefoglalta a vita eredményét s az ülést bezárta.

Ujból gróf Széchenyi István nemzeti politikája.

I.

Abban a szokatlan megtiszteltetésben részesültem, hogy a »Közgazdasági Szemle« mult havi füzetében a szerkesztők egyike, Hegedüs Loránt, a közlemények és ismertetések rovatában hét egész lapon foglalkozik a czímben jelzett tárgyról irt kettős, de szervesen összetartozó munkámmal. Ennek a szóval is említett »tisztelet«-nek értékét azonban nagyon leszállítja, hogy az inkább látszat, mint valóság, mert úgy a róla közölt ismertetés, valamint az ezzel kapcsolatos bírálat rendkívül felületes és egyoldalú, sőt az valóságos torzképet mutat be a közönségnek művemről.

A kritikát én nagyra becsülöm. Említett művemben egész alfejezetet irtam annak, mint a nemzeti önmegismerés egyik főtényezőjének, fontosságáról. De már ott hangsúlyoztam, hogy a helyes kritikai álláspont igen magas. Ahhoz a tudáson és erős ítélőképességen kívül a lelkiismeretes gondosságnak is oly mértéke szükséges, hogy azt az álláspontot széles látókörral bíró magaslattá tehesse. Ilyen kritikának a szóban levő közleményt azonban nem ismerhetem el.

Felületes ez a bírálat már csak azért is, mivel írójának, hiába forgatta össze-vissza művemet, annak egészével szemben nincs álláspontja. Hiszen ha volna, azt bizonyára nem hallgatta volna el. Egyetlen árva szóval sem említi ugyanis, hogy ez a munka minő rendeltetéssel iratott, holott ennek ismeretével a dolog természete szerint birnia kellett volna, hogy csak némi alapossággal is hozzászólhasson. Beszél ugyan általánosságban valamit arról, hogy a terjedő Széchenyikultusz »második jele az ő irodalmi hagyatékainak felmutatása, ismertető s felvilágosító kutatása« és hogy a »hallgatása irgalmában« részesítettetni kívánt Zichy Antal után én is »nagy szabású próbatételre vállalkoztam e részben.« De hiszen én nem főleg felmunkálni és kutatni akartam Széchenyi irodalmi hagyatékát, sőt első sorban nem is tudományos, hanem gyakorlati irányú, lehetőleg alapos publicistikai dolgozatot akartam írni. Én az Akadémia által minden ellenvetés nélkül elfogadott terv és annak nyomán könyvem több helyének világos kijelentése szerint a »Széchenyi nemzetfejlesztő politikáját rendszerbe foglalni, annak megbecsülhetetlen nagy értékét meggyőzőleg feltüntetni s belőle mai életküzdélmeink számára a szerintem szem elől soha sem tévesztendő tanulságokat concret módon levonni akartam. Mert csekély erőmmel én is hozzá akartam járulni ahhoz, a mi szerintem annyira fontos, de a mit kortársaink annyira elhanyagolnak, a nemzeti jellem nemesítésének és ápolásának munkájához.« És ezt a gyakorlati célzatot nem tartottam ellentétben állónak az Akadémia rendeltetésével, melyről teljesen idevágóan alapítója maga mondta, hogy az »holt intézmény lenne, ha ebben a szent munkában nem venne részt«. Ennek a célzatnak volt szolgálendő a munka beosztása, mód-

szere s a mennyiben tudományos segédeszközöket is használtam, azok szintén teljesen alá voltak rendelve annak a törekvésnek, hogy Széchenyi nemzeti politikája a maga egészében, de különösen nemzetfejlesztő társadalmi politikája minél inkább megvalósuljon. A bíráló ezt a célnél vagy nem vette észre, vagy nem akarta tudomásul venni. Pedig nem is kellett volna a sorok közül kisejtenie, mivel én azt fennen hirdetem az egész munkában.

A bírálónak tehát — a mint állítottam — tisztének betöltése közben ime nincsen álláspontja. Ez maradt ki a bírálatból, nem pedig — miként szellemeskedve mondja — Széchenyi az én művem kizárólag az ő eszméivel foglalkozó második könyvétől. Mert a bíráló, mintha gyermekes bujósdi játszana, folyton Széchenyit és politikáját keresi munkámban. »Olvas és vár, megint vár és olvas«, de úgy látszik, feltette magában, hogy következetesen hiában fog várni. Mert ilyen elszánt következetesség kell ahhoz, hogy ne találjon meg semmit, a mit keres. Ez az eltökéltség meilőzteti azután vele annak fel- és elismerését is például, hogy én Széchenyi élet- és jellemrajzát csupán azért irtam meg újból, mivel így a reformjainak összefüggő egészétől elválaszthatatlan reformer nagy alakjának segélyével azt minél plasztikusabban kívántam kidomborítani. Ugyan: gy egészíti ki jellemrajzát eszközeinek, alkotásainak és műveinek csaknem száz sűrűn nyomott oldalra terjedő rendszeres és lehetőleg oknyomozó ismertetése. De ez egyuttal nemzeti politikájának tényekből alakult megragadó képét is bemutatni van hivatva. Ezen száz oldal felett a társszerkesztő egyetlen frázissal siklik el, mondván, hogy abban a Széchenyi bámulatos tevékenysége csodálható. Ha ez nem felületesség, akkor nem tudom, mit kell annak nevezni. Sőt itt egyszersmind tetten érem makacs elkerülésében mindazon helyeknek, a hol megtalálhatná az általa keresett kincseket.

Ha ezeket gondosan olvassa, akkor bizonyára szivesebben fogadta volna a második könyv négy főjezetét is, a hol 300 lapon több évnek valóban nehéz és gondos munkájával a Széchenyi reformtevékenységének eszmetartalmát állítottam rendszerbe.

Ezt az egész nagy könyvet azonban már nemcsak felületesen méltatja, hanem a leghatározottabban el is itéli. Azt nem rendszeres előadásnak, hanem egyszerű gondolat-anthológiának nevezi, mely teljesen széchenyietlen benyomást tesz reá. Széchenyi művei ugyanis Kemény Zsigmond szerint, a kit nemcsak idéz, de a kinek minden hasonlatát nyomatékos bizonyítéknak is fogadja el, angol parkot ábrázolnak, holott én szabályszerű kertet csinálok eszméiből. Itt mellékesen utalok arra az ellenmondásra, mely a szabályszerűség (ami ez esetben csaknem synonym a rendszerességgel) és az antologia között létezik. Azután felemlitem, hogy a bíráló általában még a komoly, száraz tudományos dolgoknál is nagyon szeretia szellemeskedést és a nem is mindig felvilágosító hasonlatokat, elfeledvén, hogy: »comparaison n'est pas raison«. Továbbá mindenből úgy látszik, a mi különben nem is csupán vele esik meg a hasonló bírálatok írása közben, hogy Széchenyit inkább a róla, mint az általa irt munkákból ismeri. Ennek egyik szerintem csalhatatlan jele az, hogy a »legnagyobb magyar« könyveit és cikkeit csakugyan angolparkhoz hasonlóknak hiszi. Széchenyi sokkal jobban ismerte önmagát és irodalmi tevékenységének természetét. Nem egyszer kiáltott fel, hogy nem tud kilábolni a magyar mért-

föld hosszúságú mondatok tömkelegéből, sőt, mint a Világ 436 lapján, úgyszólván az olvasót hívja seeitségül, hogy rendezze egy kissé az általa papírra vetett gondolatokat. Ha a bíráló csakugyan alaposan ismerné Széchenyi irodalmi hagyatékát, akkor nem venné továbbá rossz néven tőlem azt sem, hogy eszméit munkáinak gazdasági és politikai gyakorlati kérdéseket tárgyaló részeiből szedtem össze. Hát honnan vettem volna? Hiszen azok másutt nem is találhatók fel, mert gondolatainak kincse, miként azt Kossuth Lajos tudósításai közben beszédeinek becses tartalmáról jegyezte meg, szerte-szét van szórva mindenfelé.

Ezen ellenvetéseinél, melyek csak tájékozatlanságát tanusítják e részben, nagyobb figyelmet érdemel itt az a kifogása, hogy »különbség van a közt, a mint Széchenyi fűzi össze a maga gondolatait, mintha más valaki ugyanazon gondolatokat másként sorakoztatja«. Ez általában igaz; de a jelen esetben, miként azt a bíráló egy szasz hasonlatban szintén kénytelen elismerni, én egyetlen gondolatát sem hamisítottam meg, s arra is nagyon figyeltem, hogy csak a gyakrabban egyformán kifejezett nézeteket mutassam be az ő meggyőződésének. Ezek közül azután az összetartozókat helyeztem egymás mellé és pedig nem anthologiaszerűen szószerint idézve, hanem az értelmet elhomályosító szóáradat hüvelyéből kibontva, lehetőleg tömör szabatossággal, de értelemhiven és úgy, hogy még gondolatainak árnyalatait is tőlem telhetőleg visszaadjam.

A rendszerbe-szedés céljából természetesen logikai egymásutánban sorakoztatnom kellett azokat. Ha Hegedüs Lórántnak ez ellen van kifogása, akkor implicite tagadja azt, hogy Széchenyinek rendszere volt és hogy ő átgondolt, egységes terv szerint dolgozott és érte el a békés reformernek példátlanul nagy és maradandó sikereit. Ezt tagadva azonban Széchenyi Istvánnal találandja magát szemközt, a ki szakadatlanul hirdette és követelte annak elismerését, hogy ő rendszeresen és a kellő sorrendet mindig nagyon megfontolva járt el. Hogyan is beszélhetnénk másként az ő áldásos és fejlesztő politikájáról?

Ha pedig ezt, a mint hogy előle nincs kitérés, a bíráló is kénytelen elismerni, akkor csak arról lehet szó, hogy mikép kellett volna hát rendszerét összeállítanom? Erre azután igen kényelmes felelet egyszerűen a pusztá negatiónál maradni, holott neki mint szerkesztőnek nincs kifogása az ellen, hogy az én művem bírálata után nyomban következze oly másik könyvismertetés, melyben egy Széchenyinek csak közgazdasági eszméit összeszedő mű feltétlen dicsérete foglaltatik. Művemben ez is benne van és pedig közgazdasági alkotásai által még illusztrálva is, de a »Közgazdasági Szemle« társszerkesztője, a kinek pedig első sorban erre kellett volna figyelmét kiterjeszteni, arról tudomást sem vesz.

Azokban térjünk vissza a tárgyhoz: Széchenyi rendszerének összeállításához. Az ennél használt módszert én érett megfontolás és annak, valamint az esetleg még kínálkozó egyéb módszerek előnyeinek és hátrányainak lelkiismeretes latolgatása után alkalmaztam. Ez iránt az olvasót sem hagytam kétségben, mert e végből a második könyvhöz hosszabb külön bevezetést irtam. Ott elmondom, hogyha Széchenyi rendszerét én magam adtam volna elő és nem lehetőleg őt beszéltettem, akkor csak kevesen hitték volna el, hogy az nem inkább az enyém, mint a Széchenyié. Hiszen, ime, így is minő kételyeket támasztanak e tekintetben egyesek!

E mellett az ily munkálat vajmi szürke és homályos, sőt valóban unalmas lett volna, mert hiányzott volna belőle a Széchenyi éltetadó lelke és szellemének zománca. A tényleg használt módszert öntudatosan, mint a viszonylag legjobbat, használtam tehát. De tudtam és megmondtam, hogy azzal miféle hátrányok vannak összekötve. Ezeket mindazonáltal enyhíthetőknek találtam az által, hogy minden fejezetben az eszmecsoportokat nem idézetszerűen (ez csakugyan anthologia lett volna), hanem már feldolgozva és minden gondolat lelőhelyét pontosan megjelölve, logikai sorrendbe állítom, a mi iránt minden fejezet külön bevezetésében tájékoztatom az olvasót. Így mégis oly képet véltem adhatni a Széchenyi felfogásáról, mely hű, találó, könnyen megérthető, sőt a mely meggyőző és lelkesítő hatással is lehetett az olvasóra. Ha valaki meggondolja, hogy e végből Széchenyi műveinek, cikkeinek, beszédeinek, leveleinek és írott naplójának mintegy 40 kisebb, de főleg nagyobb kötetét évekig kellett áttanulmányoznom és feldolgoznom, akkor fogalma lehet arról a hasonló lelkiismeretes munka iránti érzéketlenséggel párosult könnyedségről, melynek hangján a bíráló erről a munkáról souverain megvetéssel szól. Sőt miután az összes utóbb jelzett felvilágosítások létezését is elhallgatja, azt hiszem, jogom van kérdezni, hogy van-e ebben kritikai igazságszolgáltatás?

Azonban sok ezzel ellentmondó nyilatkozata daczára a bíráló kiemeli, hogy művem a második könyv végéig »egységes szerkezettel bír, az folyton emelkedik és folyton nagyobb várakozásokat kelt (tehát nem unalmas? mint azt más helyen állítja), míg elérünk éppen addig a pontig, a hol a munka ketté szakad.« »Az akadémiai munkának ezzel végére értünk«, mondja tovább, »de szerzőnk jól tudja, hogy mivel tartozik az olvasónak; most következik, a mit exposéjától kezdve vártunk: az egységes szempont, a betetőző összefoglalás.«

Minden oda mutat azonban, hogy a bírálót nem a betetőzés érdekli a maga egészében, hanem főleg arra kíváncsi, hogy miért »robbant hát szét éppen itt a munka?« Előtte nem annyira a végeredmény, hanem inkább az a fontos, hogy a felmerült differenciára nézve nekem, vagy akadémiai bírálómnak adjon-e igazat. És az a különös, hogy míg magát evolutionistának és »közvetlenül Spencristának« vallja, engem, a ki habár nem oly »közvetlenül Spencerista«, mint ő, de evolutionista vagyok, az akadémiai bírálóval szemben, a ki egyik sem, hanem mind a kettőnek az ellentéte, a tőle kitelhető műfelháborodással kegyetlenül elítél.

A legérdekesebb pedig ennek a meglepő döntésnek a megokolása. Helyteleníti mindenképp előtt azt a felfogásomat, melylyel én Széchenyi reformtevékenysége eszmetartalmának modern voltát az által is igyekszem bizonyítani, hogy kimutatom, mennyire egy nyomon haladt azokkal, a kik a nemzetek létért folytatott küzdelmét természettudományi alapon kívánják megmagyarázni. Helytelen ez szerinte először azért, mivel Széchenyi felfogása anthropomorphikus és dualista jellegű; de ha ez nem volna is, helytelen másodszer azért, minthogy az evolutionio elméletére nézve csak compromittáló lehet, a miként azt én magyarázom. Ezzel szemben ő jogosultnak tartja magát tiltakozni, sőt szerinte Darwin és Spencer is tiltakoznának az ellen, a mit én nekik tulajdonítok.

Ha a bírálat hangja eddig a felületességhez méltóan csak hánya-

veti volt, az ezentúl egyuttal még az önelégült kicsinylés gögjét is lehelli. Csak a saját csalhatatlan belátásába vetett feltétlen hit és bizalom bátoríthatja fel a bírálót arra, hogy a Széchenyi összes műveiből vett, ellenmondásoktól ment, szerinte is egységet képező, szerinte sem meghamisított rendszeres hivatkozásaimat azzal az egyszerű nyilatkozatával véli ellensúlyozhatni, hogy azok reá »széchenyi-etlen benyomást« tettek. Ezzel az üres tagadással szemben elég lenne egyszerűen utalnom azokra, a miket bizonyítékul idevonatkozólag a második könyv négy fejezetének igen sok helyén, de a harmadik könyvet magában foglaló utolsó kötet első fejezetében tömörítve is hat egész lapon (a 28—34. lapokon) kellő utalásokkal ellátva felhozok. Azonban a munkámat talán nem ismerő olvasó részére itt fel akarom említeni még, hogy én abban Széchenyit szintén dualistikus felfogású, sőt oly hívő embernek tartom, aki hitéhez egészben véve folyton ragaszkodni is kívánt. De példákkal és saját vallomásaival erősítem meg azt az állításomat, hogy benne a hit és a skepsis számtalanszor harcban voltak egymással. Ő maga mondja, hogy »a hit és kétely egyaránt belénk van oltva«, hogy »mi gyarló halandók az Istent felfogni nem vagyunk képesek, hogy kizárólag a valót kell szemeink előtt tartanunk«, azért »a magyarság is törekedjék a mathesis isteni útján az oknak népévé«, vagyis okos nemzetté válni. Számtalan ehhez hasonló, sőt még határozottabb nyilatkozatából, de egyuttal tetteiből és egész reformatori eljárásából, mely nemcsak szerintem, de Kemény Zsigmond és Kovács Lajos szerint is a fődolgozatra nézve mindig következetes volt, megállapítottam azt, hogy valahányszor a nemzetnek életérdekű tanácsokat adott, mindig a lehető legpositivebb alapon állott, mert mást, mint az emberi természetet, a nemzetek haladásának a történelem félreismerhetetlen logikájában megnyilatkozó lényegét és a legridegebb valót soha sem vett számításba. Én mindezt tüzetes módon fejtegetem és bizonyítom. A bíráló azonban megengedhetőnek tartotta ebbeli összes okoskodásaimat a legmélyebb »hallgatás irgalmában« részesíteni. Úgy érezvén, hogy az ilyen kegyelemre nem szorultam, fenntartom az e részben általam mondottakat. — Most ennél fogva az a feladatom marad még, hogy az említett tiltakozás érdemével jőjjenek tisztába. Ehhez való jogát a bíráló abból meríti, hogy én egy oly állítást tettem, melyből szerinte kiderül, hogy a evolutio elméletének alapját, t. i. Darwin kiválási és életküzdélni tanát, nem értem. Én ugyanis, a mit azonban a figyelmesen olvasó tárgyilagos kritikus nem vett észre, a híres darwinista, Romanes, egyik főművét kellő utalással idézve azt mondom, hogy »a fájdalom oly kényszereszköz, mely által a természet kipusztítja azon egyedeket, melyek olyasmiben keresik örömeiket, ami által a faj fennmaradásának ártanak és pedig a végből, hogy azok szaporodjanak, melyek a fajra nézve kedvező dolgokban találnak örömet«. Erre bírálatul H. L., aki jobban akarja ismerni a nagy természetbuvárt, mint általam megnevezett egyik elsőrangú és elismert tekintélyű tanítványa, a következő megjegyzést teszi: »Darwin azonban azt tanítja, hogy a fajok közül őli meg a természet azt, mely a létérti küzdelemben gyöngébb marad; de hogy a természet azt az egyedeket ölné meg, mely fajának nem szolgál, erre hasztalan kerestem benne bizonyítást«. Én azt gondolom, hogy egyszerűen nem is kerestem; mert ha Darwin műveit csakugyan elolvasta volna, akkor

lehetetlen, hogy mindjárt alapvető munkájának, az »On the Origin of Species«-nek III. fejezetében egy ily című alfejezetre nem bukkanjon volna: »Struggle for the life most severe between Individuals and Varieties of the same Species«. Ebben bőven kifejti Darwin, hogy az egyes fajok egyedei ugyanazon életkörülmények között lévén, a legkegyetlenebb harczot folytatják egymással. Különben a főelméletnek mellékelmélete is, a sexual selection, a nemi kiválás, mi egyéb, mint ilyen egyéni küzdelem? De hogyan is lehetne a fajoknak emelkedni vagy szállani, erősödni vagy gyengülni, győzni vagy elpusztulni, ha egyedeik többségével nem ugyanaz történik. A társas természetű állatok és a mindenképp felett társas ember küzdelme mindazáltal sokban különbözik a többi állatokétól. És ugyancsak Darwin a »Descent of Man« című művének gyönyörű összefoglaló befejezésében az emberi rokonszenv és erkölcsiség keletkezésének szabályszerűvé vált jelenségeit remekül rajzolja. Ezt különben — az újabb írókra is hivatkozva — munkám harmadik kötetében, éppen az esetleges kifogásokra való tekintettel, jónak láttam kissé bővebben elemezni.

Bátran kérdehetem most: ki tévedett hát az evolutio elméletének alapjára nézve, a híres darwinista-e, a kit én egyszerűen csak idéztem, vagy Hegedüs Loránt? Szabad-e ily hiányos és megbízhatatlan ismeretek birtokában oly hangon szólva fellépni, mint aminő hétlapra terjedő bírálatának több mint felében megnyilatkozik? Szabad-e továbbá az evolutiora vonatkozó minden felfogást, mely Spencer összes tételeivel nem egyezik, autoritativ módon egyáltalán, de különösen annak visszautasítani, aki maga egy egész hosszú és bonyolult okoskodásokkal telt értekezésben (»A sociologia sarktétele« című dolgozatának kétharmad részében) tanusít, sőt hirtet eltérő nézeteket a Spencerétől? De ez nála nemcsak megengedhető, hanem a mellett ő »közvetlenül Spencerista« maradhat. Sőt joga van tiltakozni az ellen, hogy én a Spencerétől egyben-másban eltérő Széchenyi-féle politika irányát hasonlítottam össze az ő bölcséletének lényegével. Mert hiszen nekem eszem ágában sincs Széchenyit mint tudóst, a mi nem volt és nem is akart lenni, összemérni Spencerrel. Én csak okoskodásaik irányzatát állítottam egymás mellé, hogy azoknak nem congruentiáját, hanem rokon voltát és Széchenyi alapfelfogásának modernségét a társadalmi létről és a nemzeti küzdelem mivoltáról kézzelfoghatólag feltüntessem. Különben a Spencer individualismusához is közelebb állott Széchenyi, mint a ma divó és kórosan terpeszkedő államsocialismushoz, ő, aki az angol classicus nemzetgazdaságtani írók, Bentham és Brougham szellemi befolyása alatt állott, amit szintén elég bőven tárgyaltam. A nagy reformot nálunk ő t. i. úgy akarta keresztül vinni, hogy azt mindenki magánál kezdje meg és határozottan elítélte azokat, akik protegalással — ha szeretetből is — gyengévé akarták volna nevelni a nemzetet. Én állításaimat tehát e részbeni s fenntartatom, akárki tiltakozik is ellene. Elégtételekre szolgál, hogy éppen a napokban jelent meg dr. Imre Sándortól egy nagyobb (270 lapos) munka e cím alatt: *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*. Ebben ugyanaz a módszer, s miként szerzője is megjegyzi, ugyanazon eredménynyel van használva, mint az enyémben. És idevágólag is (lásd a 177. és köv. l.) oly fejtegetések foglaltatnak benne, melyek az iránt nyugtatnak meg, hogy aki valóban behatóan foglalkozik a Széchenyi műveivel, az más eredményre helyesen nem juthat, mint én.

Részletesen tudnám itt a bíráló egyéb aprólékos, kicsinyeskedő kifogásait is a maguk valódi értékére leszállítani, de az olvasók figyelmét és a helyet nem akarom felesleges módon igénybe venni. Két nagyobb vádjára azonban még felelnem kell. Az egyik ellenvetése, hogy művem tulajdonképp befejezetlen, mivel ő az utolsó fejezetet, melyet én »Széchenyi rendszere korunk életszükségei szempontjából; megvalósításának feltételei és módjai« címmel 83 lapon megírtam, a Széchenyi politikájáról szóló műhöz tartozónak nem ismeri el. A címet látva, nem hiszem, hogy azt valaki egy publicisztikai műben joggal helyteleníthetné. Már pedig a tartalom ennek a címnek teljesen megfelel. Az természetes, hogy én mai viszonyainkat és bajainkat nem nézhettem a Széchenyi szemüvegén át, hanem úgy kellett azokat előadnom, a mint magam észlelem. De midőn orvosszereikről és gyógymódjaikról beszélek, akkor mindig a Széchenyi idevonatkozó nézeteit, és pedig lelőhelyeik megjelölésével bőven odaiktatom, hogy javaslataimnak a Széchenyi politikája szellemében való tartását feltüntessem. Célom ugyanis annak bizonyítása volt, a mit sokan vallanak velem együtt, hogy a Széchenyi szellemének elterjesztése által köz- és magán életünk a legbiztosabb módon volna regenerálható. De ez a törekvés a bíráló szerint nagyon alárendelt jelentőséggel látszik birni.

A második vád, hogy az én kísérletem úgy az evolutio, valamint Széchenyi szempontjából igazolhatatlan lévén, a bíráló szerint ez főleg csak azért történhetett meg, mivel Széchenyi alakját bálványozva, még a saját legmodernebb gondolataimat is neki akartam felajánlani, hogy azokkal felékesítsem őt. Széchenyi iránti hazafias hálám és, ha tetszik, rajongó lelkesedésem, mely miatt nincs okom pirulni, azonban nem gátolt meg abban, hogy tárgyilagosan foglalkozzam vele. Ennek bizonyítása végett csak arra utalok, hogy míg a második könyvben az ő nézeteit lehetőleg értelemhíven adtam vissza, addig rendszerét a harmadik könyvben hármasszempontból behatóan méltattam. Először azt mutatom ki, hogy ez a rendszer egységes, ellenmondások nincsenek benne, annak maradandó becse van és hogy az modern. A két elsőről H. L. nem is beszél, csak az utolsó állításnak bizonyításába köt bele, de az én tételtemet itt sem említi. Második szempontom az volt, hogy Széchenyi rendszere nagyban és egészben a történet ítélőszéke előtt is megállja helyét. Ennek a 62 lapra terjedő fejezetnek H. L. még létezését is elhallgatja. Pedig ebben megláthatta volna, hogy én Széchenyit és rendszerét a történelem világánál tiszteletteljes ugyan, de szigorú kritika tárgyává teszem s nem egy tévedését és hibáját határozottan kiemelem. Azonkívül rendszerét bírálva, azt több tekintetben új oldalról, nevezetesen a gyakorlati szempontjából is megvizsgálom. Végül az említett harmadik fejezet, mint láttuk, kezei közt egyszerűen elsikkad.

Hát ilyen eljárás után szabad-e azzal előhozakodni, hogy a mű voltaképp betetőzetlen? Nem hasonlít-e az ilyen viselkedés azéhoz, aki egy épület tetején ledobván, az építőmestert vádolja, hogy azt befejezetlenül hagyta? Szabad-e továbbá elfogult egyoldalúsággal vádolni azt a szerzőt, a ki a saját beismerésünk szerint sem hamisítja meg Széchenyi eszméit és azokat egymás mellé állítva a modern felfogással, azoknak csupán közelrokon természetére utal?

Ime ez a bírálat csupa ellenmondásokból szövődött valahogyan

össze, mert a bírálónak tárgyával szemben egységes saját álláspontja nincsen. Ennek keresése és megtalálása inkább lett volna az ő feladata, mint kegyes jóváhagyása az Akadémia azon állítólagos elhatározásának, hogy munkám harmadik, t. i. méltató részének kiadását nem vállalja el. Ennek bevezetésében megmondtam, hogy az Akadémia ezt nem határozta el, és hogy én magam kértem annak külön való kiadhatását. Hogy miért? azt is megmondtam ott, és H. L. idézi is szavaimat, de azoknak, úgy látszik, nem ad hitelt. No hát a kezeim közt levő adatokkal én állításom igaz voltát neki és bárkinek minden kétséget kizáró módon bebizonyíthatom. A bírálónak tények és nem egyoldalúan kiszínezett mendemondák után kell indulni.

Az ő hangja és irrodora feljogosítana engem arra is, hogy furcsa tárgyilagosságához hasonlóval feleljek neki. De nekem személyéhez most semmi közöm. Sőt jelzett logikája és tárgyilagossága mellett bírálatának gáncaival és dicséréteivel szemben is egyénileg egészen közömbös vagyok, mert tudom, hogy amazokat tragikusan, ezeket pedig komolyan venni nem szabad. Nem közömbös azonban reám nézve az, hogy a »Közgazdasági Szemle« t. olvasó közönsége ne halljon csupán egyoldalú vádakat ellenem, hanem legyen alkalma a védelmet is látnia. Ezek összemérése után ítéletének nyugodtan vetem alá magamat.

Hogy a sok dissonantia után a bírálóval valamiben befejezésül egyetérthessek, abbéli óhajításához, hogy Széchenyinek 27 kötetben meglevő írott naplói, nem ugyan minden változtatás, illetve törlés nélkül, mert az szerintem nem egy ok miatt lehetetlen, nem is egyszerűen, mert az sok félreértésre adna alkalmat, hanem kellő commentar kíséretében kinyomassanak az Akadémia által, szívesen csatlakozom. Ez reám nézve is nagyon kívánatos volna, mert meg vagyok győződve róla, hogy azok tartalmának ismerete után az elfogulatlan mivelte közönség az én felfogásomnak adna igazat.

Végül kijelentem, hogy egyesegyedül e szemle olvasó közönsége iránti tiszteletből reflektálván a szóban lévő bírálatra, a most mondottak, bármi legyen azokra a felelet — legalább itt — utolsó szavaim e tárgyban.

Gaal Jenő.

II.

A fenti sorokra két megjegyzést kell tennem: egyet mint szerkesztőnek, egyet mint bírálónak. Mint szerkesztőnek constatálnom kell azt, hogy a Közgazdasági Szemlében megjelenő bírálatokért a felelősséget mindig az illető aláírt bíráló viseli, így a jelen esetben is, s ezért a támadások nem a szerkesztőségnek vagy szerkesztőnek, hanem a bírálónak magának kell, hogy szóljanak. Mint bíráló teljes higgadtsággal bizhatom az olvasóra az ügyet. Érveket, tárgyilagosságot vittem a vitába. Mindkettőt tartom továbbra is, s a személyeskedés, lekicsinylés és harag terepére, mely nem az én területem, nem lépek.

Hegedüs Loránt.

Gazdasági és pénzügyi évkönyvek.

Az évrzárta ismét meghozta szerkesztőségünkbe a gazdasági és pénzügyi évkönyvek sorozatát. E kiadványok közül kiemeljük az *Országos magyar gazdasági egyesület évkönyvét* (XII-ik kötet), mely az

igazgató választmányának az őszi közgyűlés elé terjesztett 124 oldalra rugó jelentését, a számadásokat s a tagok névsorát közli. Az *Allat-egészségügyi évkönyv* 16-ik évi folyama *Hutyra* Ferencz szerkesztésében jelent meg s a következő fő-rovatokat foglalja magába: Állatorvosi szolgálat; a házi állatok betegségei, állategészségügyi intézmények. A Függelék az 1902. év folyamán kiadott s állategészségügyre vonatkozó rendeleteket közli.

Mint tavaly tettük, úgy az idén is külön emlékezünk meg a *Kosmos* Alfréd gondos szerkesztésében megjelenő »*Pénzügyi Compass*«-ról, mely 1064 oldalon, ismert beosztásával adja a hazai bankok, biztosító társulatok, ipari vállalatok, szövetkezetek jegyzékét s legutolsó mérlegét.

m. zs.

Kereskedelmi jog.

A magyar kereskedelmi és váltójog vezérfonala. Irta dr. Lévy Béla, budapesti ügyvéd. I. füzet. Budapest 1903.

Ezen a címen dr. Lévy Béla, ki a budapesti kereskedelmi akadémián a kereskedelmi és váltójogot tanítja, hallgatói számára tankönyvet irt. Ha a mű címe ezt nem is árulja el, olyan előszófélje pedig, mely a szerző célzata felől tájékoztatna, nincs is, világos ez a szándék a mű bevezetéséből, a mely az olvasót a jogi általános alapfogalmakkal ismerteti meg. Ez a bevezetés valóságos jogi encyclopaedia dióhéjban. Azonban ebben a röviden, szabatosan és világosan megírt bevezetésben sem téveszti szerző szem elől azt a célt, hogy a *kereskedelmi jog* tanítására akar előkészíteni. Az alapfogalmak megvilágítására szolgáló példák ugyanis lehetőleg a kereskedelmi jog vagy legalább azzal szoros nexusban álló joganyag köréből vannak véve.

Hasonló céltudatos eljárás jellemzi a munkának azt a részét is, mely magának a kereskedelmi jognak anyagát adja. Felesleges szószaporítás, hosszas elméleti fejtegetések, történeti elmélkedések és nemzetközi összehasonlítás nélkül, mellőzve a vitás tételek fejtegetését, könnyen áttekinthető, minden laikus által érthető módon, könnyen elsajátítható formában adja elő anyagát. Minden lényeges kérdést felölel, minden tételt akként ismertet, ahogyan vagy az irodalomban, vagy a bírói gyakorlatban kifejeződött. Ezzel bizonyítja, hogy nemcsak teljesen ura, hanem előbbrevitelre hivatott művelője tárgyának. Ismeretlen fogalmakat az ismertekből igyekezik levezetni és lehetőleg a törvény szavaival fűzi magyarázatait és e kétféle eljárást sikeresen egyesíti. Például felemlitem, hogy a kereskedő fogalmának meghatározásánál ismerteti a törvény szavaival az alapügyleteket. Ez olyan eljárás, amely nagy tanári praxisra és érzékre vall. Kíváncsian várom művének II. füzetét. Azt hiszem, hogy nem csalódom abban a feltevésben, hogy a váltójogot az értékpapírok tanába fogja beleilleszteni, a mint azt a keleti kereskedelmi akadémián tartott előadásaimban magam is teszem.

Ezen didaktikai megfontolásból választott eltérés mellett szerzőnek lehetőleg a kereskedelmi törvény rendszerét követve az I. füzetben a kereskedelmi jog, a kereskedő, az üzlet, a telep, a kiskereskedők, a cégjegyzékek, cégek, könyvek, a segédszemélyzet, a meghatalmazottak és a társaságok joganyagát öleli fel. Az utóbbi anyag az

egyetlen, ahol nézetem szerint, gyakorlati okokból nem lett volna felesleges a külföldi társasági formák egynémelyikét is, mint például a csendes társaságot és a német Gesellschaft mit beschränkter Haftungot is annyira ismertetni, a mennyire ezeknek az ismeretére az üzletembernek szüksége van. Ezeknek és az üzleti életben előforduló külföldi jogi kitételek egynémelyikének például a »trust limited« stb. magyarázata hasznos volna. Lehet azonban, hogy szerzőnk valami függelék-félének tartja fenn az ilyeneket.

Mindenesetre nagyszerű munkát végzett. Tankönyvet irt, melyben a tanuló mindent megérthet, melyben nem zavarja sem az egyéni nézeteket aláhúzó kidomborító szerzői hiúság, sem a figyelmet zavaró jegyzetek halmaza.

Neumann Károly.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Kivándorlási vita. A téli munkaprogramba fölvetett kivándorlási vitákat a tagoknak és kiváló vendégeknek élénk érdeklődése mellett tartotta meg a Társaság november 26, 27 és december 3-án. »A kivándorlási congressusok eredménye« címmel adunk erről tudósítást.

Felolvasó ülés december 12-én. December 12-én d. u. 6 órakor látogatott felolvasó ülés tartatott Kautz Gyula v. b. t. t. elnöklete alatt, melyen Bokor Gusztáv dr. mutatta be »A munkások balesetbiztosításáról« szülő, jelen füzetünkben közreadott dolgozatát. A tetszéssel fogadott felolvasásért Kautz elnök mondott az előadónak köszönetet.
